3 1761 06383917 9

MINTA ANTIQUARIUM
CÉGTULAJDONOS
SZÉKELY ALBERT
BUDAPEST
VIII.
JÓZSEF KÖRUT 21.

GOTTERMAYER KÖNYVKÖTŐ MŰINT. BUDAPEST.

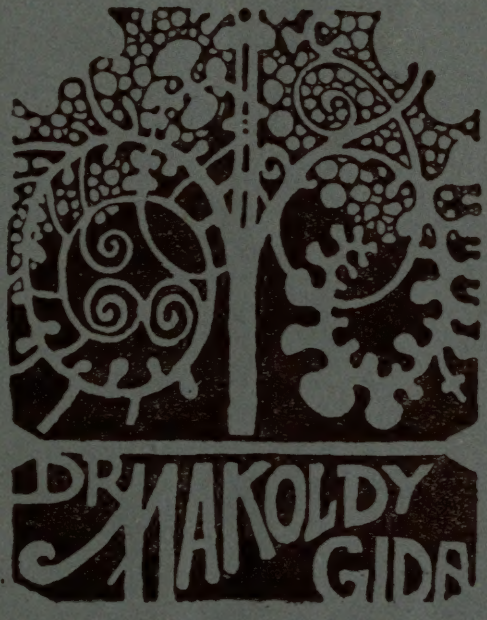
DR. MAKOLDY
GIDA

Presented to the

LIBRARIES *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

George Bisztray

RÉVAI
NAGY LEXIKONA

UTÁNNYOMÁS ÉS FORDÍTÁS TILOS

RÉVAI

NAGY LEXIKONA

AZ ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

III. KÖTET

Béke—Brutto

A SZÖVEGBEN 108 ÁBRA; 39 KÜLÖN MELLÉKLET,
EZEK KÖZÖTT 4 SZÍNNYOMAT, 11 MŰVÉSZETI
REPRODUKCIÓ, 4 TÉRKÉP ÉS 1 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1911

LIBRARY
MAY 1 0 2005
UNIVERSITY OF TORONTO

A SZÖVEGET VALAMENNYI SZÍNES ÉS FEKETE MŰMELLÉKLETTEL
NYOMTA A PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN

B.

Béke (lat. *pax*, franc. *paix*, ang. *peace*), a háborúnak (l. o.) ellentéte. A háború az államok közt nem idézi elő a jognélküliség állapotát, hanem csak más jogállapotot teremt, mint amely addig uralkodott. A háborús jogállapot ellentéte a békés jogállapot v. másként B. A B. eszerint jelentheti azt a jogállapotot, amely a háború előtt uralkodott, v. azt a jogállapotot, amely a háború után következik be (Postliminium, l. o.). A háborús jogállapot kétféleképp mehet át a békésbe: B.-kötéssel (l. o.) vagy anélkül. *B.-kötés* nélkül előáll a B., ha az ellenségeskedéseket megszüntetik az államok s így konkludens cselekményekkel kifejezik azt az akaratukat, hogy a háborús jogállapot megszünjék. Ily konkludens cselekmény lehet pl. a békés érintkezés folytatása is. B.-kötés nélkül szünik meg a háborús jogállapot akkor is, ha a háborúba keveredett államok egyike ellenfelét legyőzi, debellatio (l. o.), subjugatio (l. o.), hódítás (l. o.) szűkebb értelemben, mert ilyen esetben a győzedelmes féllel szemben állott fél nemzetközi jogalanyisága megszűnik s így B.-kötésről, szerződésről nem lehet szó. A polgárháború szintén az ellenségeskedések megszüntetésével, az államellenes mozgalom leverésével vagy oly egyezménnyel fejeződik be, amely államalkotó szerződésnek tekinthető. B.-kötés nélkül végződött a spanyol-francia háború 1792., a svéd-lengyel háború 1716., az orosz-perzsa háború 1891., így végződött Spanyolország és Chile háborúja is. A B. állapotának bekövetkezte nemcsak a hadviselő felekkel érezteti hatását, hanem befolyással van a háborúban részt nem vevő államoknak magatartására is, mivel megszünteti azt a jogviszonyt, amelyben háború idején a hadviselő felek a háborúban részt nem vevő felekkel állanak (l. *Semlegesség*).

Béke, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 388 magyar lak.; félkörű záródású kis régi temploma van, román tagozású kapuval. Kastélya az Apponyi grófoké volt, most Welteni Wiener Rezső lovagé; u. p. Csütörtök, u. t. Nagylég.

Béke-akadémia *(Institut international de la Paix)*, I. Albert monacói fejedelem alapította 1903 febr. Monacóban. Célja a béke és a nemzetközi választott bíróságok intézményének tudományos tanulmányozása és előmozdítása; erre vonatkozó művek kiadása. Van múzeuma és könyvtára. A 10 bel- és 45 külföldi tagot maga a fejedelem nevezi ki. Az utóbbiak sorában van Kemény Ferenc budapesti reálisk. igazgató. Elnöke Pirhot abbé.

Békealakulás, *békealakzat*, a csapatoknak csak békében használatos tagozása és formái. L. *Hadialakulás*.

Békealapítványok. Andrew *Carnegie*, amerikai milliárdos 1910 dec.-ben 10 millió dolláros örökalapítványt tett, melynek évi kb. $2^1/_2$ millió koronára rúgó kamatai az alapító levél szerint «a nemzetközi hadviselés kiküszöbölésének siettetését és a nemzetközi béke előmozdítását» szolgálják. Az alapítványt egy 24 tagú bizottság kezeli, melynek elnöke Elihu Root, az Egyesült-Államok volt hadügyminisztere. — Mr. *Grinn*, egy hatalmas amerikai könyvkiadócég feje, évenként 50,000 dollárt áldoz az általa alapított béke-iskolára (International School of Peace).

Békealkudozás, a háború végén valamely fél ajánlatára megkezdett tárgyalás.

Békeállomány, a csapattesteknek és azok részeinek a béke idejére megállapított létszáma. Ellenkezője a *hadiállomány* (l. o.).

Békebíró, l. *Békebíróság*.

Békebíróság, a peres ügyek békés elintézésére rendelt hatóság. Eredetileg a legtöbb népnél majdnem kizárólag B.-okra akadunk, melyekben a családatyák, a papok vagy különös bizalomban részesülő más személyek a feleket vagy kibékítették, vagy kimondották a határozatot, amelynek a felek rendszerint alá vetették magukat. A rendes bíróságoknak is kötelességük a felek között az egyeztetést megkísérleni. Emellett azonban a legtöbb nemzetnél tulajdonképi B.-ok is vannak. Így Angliában, ahol a B. intézményét az honosította meg, hogy a rendes bírói és rendőri hatalom a középkorban képtelen volt a jog- és vagyonbiztosságot fenntartani. Ezért III. Eduárd 1360. azt a lényegileg most is fennálló intézkedést tette, mely szerint az állam a magasabb társadalmi osztályok önkéntes közreműködését a személy és a vagyon védelmére igénybe veszi. Minden grófság részére egy-egy bizottság van, melybe minden teljes korú férfi felvehető. Különös jogismeret erre nem szükséges. A békebizottságba való felvétel különös politikai jogok élvezetével jár. Aki ezzel a tisztelettel meg nem elégszik és hivatalos tevékenységet kíván kifejteni, még különösen az illető békebizottságba bejegyezteti magát, hivatalos esküt tesz és oklevelet (writ of dedimus potestatem) nyer mint békebíró

(justice of the peace). A csekély jelentőségű polgári jogügyeken és bizonyos nemű rendőri ügyek ellátásán kívül a B. ügykörébe tartozik a biztonsági és bírósági rendőrség és nemcsak a rendőri kihágási ügyek, hanem az oly vétségek fölött való ítélkezés is, amelyek az assise-ok elé nem tartoznak. Angliában újabb időben az intézményt több tekintetben reformálták. Igy különösen 1885 óta a legnépesebb városokban és olyan kerületekben, a hol nagy gyáripar van, lassankint külön békebizottságokat szerveztek nagyfizetésű rendőri (stipendiary magistrates) és vizsgáló bírákkal.

A francia B.-ok nagyban eltérnek az angoloktól. Itt az intézményt az 1790 aug. 4-iki törvény honosította meg. Minden kanton egy békebirót választott néhány szakértővel (prud'hommes), kiknek feladata volt csekély jogügyeket, birtokháborításokat, becsületsértéseket elintézni, egyeztető tárgyalásokat, gyámsági ügyeket vezetni. A békebírák lassankint a kormány által kinevezett hivatalnokokká váltak, akik az említett teendőkön felül a bírói rendőrség gyakorlatában és az önkéntes bíráskodáshoz tartozó némely cselekményben közreműködnek. Ezenkívül a B. előtt kell az egyezséget megkísérleni, mielőtt a vitás ügy a rendes bíróság elé vitetnék.

Magyarországban a B.-i intézményt az 1877. XXII. t.-c. honosította meg, mely szerint a kisebb polg. peres ügyekben (l. o.) a kir. járásbírón és a szolgabírón kívül a békebírák is ítéltek. A békebírákat a közigazgatási bizottság meghallgatása után a Pp. szerint a belügyminiszter (ma még a Pp. életbelépte előtt az igazságügyminiszter) nevezi ki. Kinevezhető az, aki jogot végzett, elméleti vagy jogtudományi államvizsgát tett, vagy bírói hivatalt viselt és feddhetetlen jellemű. A kinevezés előfeltétele, hogy a törvényhatósági joggal felruházott város közvetetlenül, a rendezett tanácsú város képviselete, a nagy község vagy a körjegyzőségben szövetkezett több kis község elöljárósága pedig a közigazgatási bizottság útján a kinevezésért folyamodjék és javaslatba hozzon olyan egyént, aki a törvényes minősítéssel bír és a tiszt átvételére készneк nyilatkozik. A békebíró az 1893. XVIII. t.-c. életbelépte óta csak a községi bíráskodást végzi. Rendőri és büntető ügyekben a békebírót semmi hatáskör sem illeti. L. *Községi bíráskodás, Választott bíráskodás, Egyezségi kisérletek, Békekonferenciák.*

Bekeblezés, a nyilvánkönyvi bejegyzésnek (l. *Bejegyzés)* az a neme, melynél fogva a telekkönyvbe bevezetett jogváltozás dologi hatállyal közvetlenül létesül anélkül, hogy még vlmely más jogcselekmény hozzájárulása szükséges volna. E közvetlen hatály által különbözik a B. az előjegyzéstől (l. o.). A B. alaki előfeltételei ugyanazok, amelyek a bejegyzéshez általában kivántatnak. Az annak alapjául szolgáló okiratokra nézve azonban még különösen szükséges és pedig magánokiratnál: hogy a jogügyletben résztvevő személyek, az ingatlanok v. a jogok, amelyekre a B. szándékoltatik, határozottan megjelöltessenek; hogy az ügylet, amelyből a bekeblezendő jog ered, előadassék; hogy abban a B. megengedése (clausula intabulandi) bennfoglaltassék. Terhelő jog kitörlésére elég a jogosítottnak abbeli nyilatkozata, hogy a kitörlésbe beleegyezik. A közokiratok közül csak azok szolgálhatnak B. alapjául, amelyek a B. végett a magánokiratokra nézve megszabott belső kellékekkel szintén el vannak látva; továbbá a bíróság v. más arra jogosított hatóság által felvett végrehajtható egyezségek, és a bíróilag végrehajtható ítélet minőségével biró okiratok. A B.-t, amely a valóságos jogállásnak meg nem felel, az azáltal jogaiban sértett fél — az illető végzés ellen való felfolyamodáson kívül — megtámadhatja kitörlési keresettel eredeti érvénytelenség alapján, amely szükség esetén büntető bírósági eljárás előrebocsátásával megállapítandó, és kitörlési keresetet indíthat annak alapján, hogy a bekebelezett jog elévülés által vagy más módon elenyészett. Ervénytelenség alapján a megtámadott B. előtt volt nyilvánkönyvi állapot visszaállíttatik; és ezen az alapon a kereset harmadik személyek sérelmére, akik időközben nyilvánkönyvi jogokat nyertek, három éven belül feltétlenül, ezen túl csak úgy indítható, ha ezek a személyek a B. érvényessége tekintetében jóhiszemben nincsenek. Az elenyészésnél fogva indított kitörlési kereset nem szolgálhat annak sérelmére, aki a kitörlendő jogot B. vagy előjegyzés által előzőleg megszerezte, vagy aki arra ugyanilyen módon további jogot szerzett.

Bekeblező nyelvek, l. *Amerikai nyelvek.*

Bekecs, az ötvenes és hatvanas években Magyarországban nagyon elterjedt felső (téli) kabát, kivül gazdagon zsinórozva, prémezve és szőrös bőrrel bélelve. Lengyelországban még ma is divatos és elterjedt.

Bekecs, Maros-Torda vmegyében a Nyárádmelléki hegysor egy jelentékenyebb kiemelkedése, főtömege trachit, főgerince Szováta és Mikháza közt emelkedik, K.-ről Ny-ra csapva, a Kis- és Nagy-Nyárád felső völgye közt fekvő területet foglalja el; szép bükkös fedi, melyet azonban különösen a Ny.-i oldalon a szénégetők már erősen letaroltak. Két főcsúcsa a *B.-tető* (1080 m.), mely egészen kopár és a *Körtvélyestető,* melynek tisztása kaszáló. A B.-tetőn a 4—6 m. széles Óriásárka nevű töltés és árok vonul végig, rajta régente B. vára állott, melynek elpusztultával a várkatonák leköltöztek a hegy aljára s ott Selyét alapították. Hajdan (1600 körül) itt kápolna állott, melyet búcsujárók sűrűn felkerestek. A várnak nem maradt semmi nyoma. A B. csúcsáról gyönyörű kilátás nyílik egészen a Ciblesig, Retyezátig és Negojig. A Sugó patak mellett fennállott kolostor egészen eltünt.

Bekecs, kisk. Zemplén vm. szerencsi j.-ban, (1910) 1830 magyar lak., kis sósfürdővel; 21 foknyi bő langyos forrása az 1713. földrengés alkalmával keletkezett; görvélyesek jó sikerrel használják, u. p. és u. t. Szerencs.

Békecsók *(osculum pacis),* az ős keresztény egyházból származó szokás, amely szerint a teljes kibékülés jeléül a papok s a nép a szt. mise alatt, vagy más egyházi szertartásoknál is egymást megölelték és megcsókolták «az Úr békéje veled», «és a te lelkeddel» szavak kiséretében. Minthogy a pogányok emiatt is gyanuba fogták a keresztényeket, az apostoli szabványok (constitutiones apostolicae LVIII. c. 11.) megha-

tározták, hogy előbb a papok a püspököt, azután külön a férfiak és külön a nők csókolják meg egymást elkülönített helyeiken. E szokás a XIII. sz.-ig állott fenn. Jelenleg a nagymiséknél a pontificans közvetetlenül az áldozás előtt adja át a békét (pax tecum) a diakónusnak, aki azután a többi segédkezőnek közvetíti.

Békedíj. Nobel Alfréd Bernát (1833—1895) $31^1/_2$ millió svéd koronára rúgó vagyonát végrendeletileg egy alapítványra hagyta, melyből a norvég storthing évenként díjat ítél oda annak, aki a népek testvérisülése, a fegyverkezések csökkentése avagy a békekongresszusok előmozdítása körül szerzett legkiválóbb érdemeket. A Nobel-féle B.-at, mely kerek 200,000 frank, 1901 óta a következők kapták meg, részben megfelezve: Dunant, Passy, Ducommun, Gobat, Cremer, az Institut de droit international, Suttner báróné, Roosevelt, Moneta, Renault, Bajer, Arnoldson, d'Estournelles báró, Beernaert, a berni Bureau international de la Paix.

Békeegyesületek. Az egész világon szétszórva több száz van. Az első Bostonban alakult 1810 körül, majd Londonban a *Peace Society* (1816), Genfben (1830), Bécsben az *Österreichische Friedensgesellschaft* (1891), Budapesten a *Magyar Szt. Korona Országainak Békeegyesülete* (1895 dec. 14.). Ez utóbbinak elnöke: Gieszwein Sándor dr. Ezenkívül nálunk említendő a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének kebelében fennálló «*béke- és választott bírósági szakosztály*», melynek elnöke Zipernowsky Károlyné. A B.-ről a berni Bureau időnként címtárt ad ki: *Annuaire du mouvement pacifique.*

Békeértekezletek, l. *Békekonferenciák.*

Békefi, 1. *Antal*, író, szül. Szentesen 1859 szept. 28., megh., Szegeden 1907 okt. 2. Ujságírói pályáját 1878. kezdte Budapesten, de 1880. Szegedre hívták s ott előbb munkatársa, majd 1899. szerkesztője lett a Szegedi Naplónak, melytől csak súlyos betegsége miatt vált meg. Mint szépirodalmi író első kötetét *Biró előtt* címen adta ki s ebben nagy megfigyelőképességgel, eleven színekkel jellemezte tősgyökeres magyar alakjait. Ezt követték: *A kálvárián* (1894); *A kis regényhősnő* (1895); *Az asszony ítél* (1897); *Egy kis battisztruha és más történetek* (1899) kötetei. Gyógyíthatatlan betegsége dacára is fáradhatatlanul vett részt Szeged politikai és irodalmi életében, egyik megteremtője és főtitkára volt a Dugonics-társaságnak, alelnöke a Vidéki hirlapírók szövetségének.

2. *B. Remig*, történetíró, ciszterci r. áldozópap, egyetemi tanár, szül. Hajmáskéren (Veszprém vármegye) 1858 aug. 3. Gimnáziumi tanár volt Pécsett. 1896-ban a Magyar Tud. Akadémia levelező, 1908. rendes tagja; 1898. a magyar művelődéstörténet rendkívülli, 1900. rendes tanárává nevezték ki a budapesti tud. egyetemen. Önálló művei közül említendők: *Kethely és környékének néprajza* (Budapest 1884); *A pilisi apátság története* (Pécs 1891—92, 2 k.): *A pásztói apátság története* (Budapest 1898, 1902); *A cikádori apátság története* (Pécs 1894); *A ciszterci rend története Magyarországban* (Budapest 1896); *Széchenyi István gróf, a magyar nemzet regenerátora* (Pécs 1892); *A szent korona nemzetünk történetében* (u. o. 1892); *Vallásos és erkölcsös élet Magyarországon az Árpádok alatt* (Budapest 1896); *A magyarországi káptalanok megalakulása és Szt. Chrodegang regulája* (u. o. 1901); *Hogyan lettek a cisztercick tanítórenddé* (u. o. 1902); *Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése* (u. o. 1896); *Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban* (u. o. 1897); *Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete* (u. o. 1897); *A közoktatás története Magyarországon 1000—1867-ig* (u. o. 1898); *A cisztercick középkori iskolázása Párisban* (Akad. székfogl., 1896); *A sárospataki ref. főiskola 1621. évi törvényei* (1899); *A debreczeni ref. főiskola XVII. és XVIII. sz. törvényei* (1899); *A rabszolgaság története Magyarországon* (1901); *III. Béla és a magyar nemzet művelődése* (1900); *Szt. István király intelmei* (1901); *Az Árpádok, mint a keresztény egyház és művelődés szervezői* (1908); *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig* (Budapest 1906, Akad. pályamű); *A káptalani iskolák története 1540-ig* (1910); *A pécsi egyetem* (Akad. ért., 1910); *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban* (1907, A Balaton tud. tanulmányozásának eredményei), megjelent németül is. Emlékbeszédeket mondott Inczédy Dénes, Kerékgyártó Alajos Árpád, Czobor Béla, Pauler Gyula, Mátyás Flórián felett. Munkatársa e Lexikonnak is.

Békegyakorlatok, a seregrészek és csapatok által béke idején végzett harctéri, harc- és egyéb gyakorlatok. Minél hadszerübbek ezek, azaz minél jobban közelítik meg a komoly háború nyújtotta harci és hadi helyzeteket, annál tanulságosabbak.

Béke-intézet, l. *Béke-akadémia.*

Béke istennője, l. *Eiréné.*

Békekapu, a várakban a polgári forgalomra átengedett, esetleg kényelmes kocsiúttal ellátott bejárat a sáncfalon és várárkon kereszttül, akár híd, akár kereszttöltés közvetítésével. Háború esetén a töltést eltávolítják, a kaput bezárják.

Békekonferenciák *(hágai B.)* A nemzetközi békemozgalomnak legjelentősebb megnyilvánulásai. Az I. békekonferenciát II. Miklós cárnak 1898 aug. 24. kelt és a hatalmakhoz intézett körlevele pendítette meg; ezen 28 állam részéről 26 kormány vett részt s 1899 máj. 18.—júl. 29-ig ülésezett 74 napon át 3 bizottságban: *a)* műszaki katonai és tengerészeti kérdések, fegyverkezések csökkentése; *b)* a hadijog fejlesztése a brüsszeli deklaráció alapján és a genfi egyezménynek kiterjesztése a tengeri háborúkra; *c)* a választott bíróságok és bírósági eljárás egységes tervezete. Lényegesen előbbre vitte a választott bíróságok intézményét és a népjogot. Eredményei a következők: 3 egyesség: *a)* nemzetközi viszályok békés elintézése; *b)* a szárazföldi hadviselés törvényei és szokásai; *c)* az 1864 aug. 22. genfi egyezmény alkalmazása a tengeri háborúkra. 3 kijelentés (deklaráció): *a)* lövedékek és robbanó anyagok alkalmazása léggömbök ellen; *b)* fojtó gázokat fejlesztő lövedékek; *c)* lövedékek, melyek az emberi testben roncsolásokat idéznek elő. A békekonferencia ezenkívül 6 kívánságot fejezett ki,

melyek főleg a megkezdett békemű folytatását, vagyis egy II. békekonferencia összehívását, a semleges államok jogait és kötelességeit, a magánosok tulajdonát és új hadiszerek egyöntetü alkalmazását illették. A leszerelést, mint előre látható volt, a békekonferencia nem valósította meg, de erre vonatkozólag a következő határozatot hozta: «Az emberiség anyagi és erkölcsi jólétének előmozdítása érdekében felette kívánatos, hogy az immár az egész emberiségre nyomasztólag ható katonai terhek csökkentessenek». A II. békekonferenciát az 1904. St. Louisban megtartott interparlamentáris konferencia pendítette meg és egybehívására Roosewelt elnököt kérte fel. Hosszas diplomáciai tárgyalások után végre 1907 július 15-én megnyilt és október 18-ig tartott, 126 napon át ülésezett. A résztvevő államok száma negyvenöt volt. A tanácskozások eredményeit 13 egyességbe, 2 nyilatkozatba, 5 kívánságba és 1 ajánlásba foglalták össze, melyeket 1908 júl. 2. ratifikáltak. Az egyességek a következő tárgyakat ölelték fel: nemzetközi viszályok békés szabályozása, szerződésbeli adósságok behajtására irányuló erőszakos eljárásnak megszorítása, ellenségeskedések megkezdése, szárazföldi hadjáratok törvényei és szokásai, semleges hatalmak és egyének jogai és kötelességei a szárazföldi és a tengeri hadviselésben, elbánás az ellenség kereskedelmi hajóival az ellenségeskedés megkezdésekor, kereskedelmi hajóknak hadihajókká való átalakítása, tengeralatti automatikus aknák elhelyezése, hadihajókról folytatott bombázás, a genfi egyezménynek alkalmazása a tengeri hadviselésre, az elkobzási jog megszorítása a tengeri hadviselésben, egy nemzetközi elkobzási törvényszék felállítása. Egyik nyilatkozat a léghajókból vetett lövedékekre és robbanó anyagokra vonatkozott. A leszerelés dolgában a következő határozat hozatott: «Tekintettel arra, hogy az I. konferencián a fegyverkezések korlátozására vonatkozó határozat elfogadása óta a hadi terhek évről-évre szaporodtak, a II. konferencia felette kívánatosnak tartja, hogy az államok e kérdésnek komoly tanulmányozását újból felvegyék». A kötelező választott bíróság elvét a konferencia elfogadta, de egészen egységes megállapodásra nem jutott. A kívánságok vonatkoztak: egy választott bíróság tervezetének elfogadására; arra, hogy a hivatott hatóságok háború esetén is védjék meg a hadviselő és a semleges államok kereskedelmi és ipari érintkezését; hogy a szárazföldi hadijog elvei a tengeri hadviselésre is alkalmaztassanak; hogy egy III. békekonferenciának egybehívására irányuló előmunkálatok a megnyitás előtt két évvel induljanak meg. Ennek a III. békekonferenciának eszméjével és előkészítésével valamennyi érdekelt és hivatott tényező máris a legnagyobb buzgósággal foglalkozik. V. ö. *Nippold*, Die zwei Haager Friedenskonf. (Leipzig 1908); *Ranault*, Les deux Conférences de la Paix (Paris 1907); *Löwenthal*, Geschichte der Friedensbewegung etc. (Berlin 1907, 2. kiad.); *Nagy* Olivér, A hágai két békekonferencia (Kassa 1909).

Békekongresszusok. A békemozgalomnak legnépszerübb és legeredményesebb megnyilatkozásai. Londonban már 1843. tartottak B.-t, majd Párisban (1849), Genfben (1867., elnök Garibaldi) stb. A modern nemzetközi világ-B. 1889. indultak meg. Eddig 19 volt, a VII. Budapesten 1896. Mindegyik B.-ról a berni Bureau részletes jelentésben *(Bulletin Officiel)* számol be.

Békekötés, a háborús jogállapotnak szerződéssel való megszüntetése. Ez a háborús állapot megszüntetésének rendes formája, ellentétben azzal a kivételes móddal, amikor a béke (l. o.) az ellenségeskedések egyszerű beszüntetése vagy debellatio (l. o.) folytán áll elő. A B. vagy békeszerződés ehhez képest a hadviselő feleknek olyan megegyező akaratnyilvánítása, amellyel a háború okául szolgáló vitás kérdést (casus belli, l. o.) v. viszályt elintézik s a háborús jogállapotot megszüntetik. A B.-re ugyanazok az elvek irányadók, mint bármely más nemzetközi szerződésre (l. o.). Ki kell azonban emelni, hogy az a B. is kötelező, amelyben egyik félként a győzedelmes fél hadifogságában levő államfő vett részt, feltéve, hogy a legyőzött állam joga szerint a hadifogságba jutás nem szünteti meg az ily államfő képviseleti jogosultságát. A B.-t rendesen békeelőzmények, békepreliminárék előzik meg. Ilyen békeelőzmények voltak: az 1859 júl. 11-iki villafrancai, az 1859 nov. 10-iki zürichi béke előtt; a nikolsburgi (1866 júl. 26.), a prágai béke (1866 aug. 22.) előtt; a versaillesi (1871 febr. 26.), a frankfurti béke (1871 máj. 10.) előtt; a sanstefanói (1878 márc. 3.), a berlini békeszerződés előtt (1878 júl. 13.). A békeelőzmények vagy előzetes béke jelentősége abban áll, hogy a végleges békeszerződés fő pontjait előzetesen megállapítják, a győző fél az előzetes béke után újabb követelésekkel nem léphet fel s a legyőzött fél álláspontja nem változtatható meg. Ha a felek nem kötöttek fegyverszünetet (l. o.), az előzetes béke célja az ellenségeskedések beszüntetése. A békeszerződések tartalmukat tekintve lehetnek tiszta békeszerződések (paix pures et simples), amelyekben csak a háborús állapot megszüntetéséről van szó s olyanok, amelyekbe a felek oly rendelkezéseket is vesznek fel, amelyek a háborús állapottal érintett tények jogi helyzetét szabályozzák. A békeszerződéseknek ebből a tartalmából ki kell emelni azokat a rendelkezéseket, amelyek az államterület átengedésére, a hadviselő felek polgárai által a háború tartama alatt elkövetett politikai és katonai bűncselekmények tekintetében adott kegyelemre (kegyelmezési záradék, l. o.), a hadikárpótlásra, hadisarcra (l. o.), a határok kiigazítására (határigazítás, l. o.) vonatkoznak.

Békekövet (franc. *parlementaire*). A hágai második békeértekezleten (1907., l. *Békekonferenciák)* a szárazföldi háború törvényei és szokásai tárgyában létrejött egyezmény mellékletének (Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre) 32—34. cikkei értelmében B.-nek azt az egyént kell tekinteni, akit a hadviselő felek egyike felhatalmaz arra, hogy a másik hadviselő féllel tárgyalásokba bocsátkozzék s aki e minőségének feltüntetésére fehér lobogóval (l. *Lobogó)* jelenik meg. B.-et, továbbá az őt kisérő trombitást, kürtöst, dobost és tolmácsot, valamint a zászlóvivőt sérthetetlenség

(l. o.) illeti meg. Az a csapatfőnök, akihez a B.-et küldik, nem köteles őt minden körülmények között elfogadni s az ily főnök, ha a B.-et fogadja, minden olyan rendszabályt alkalmazhat, amelynek célja az, hogy a B.-et megakadályozza abban, hogy küldetését tájékozódásra használja fel. Ha a B. helyzetével visszaél, a csapatfőnök őt ideiglenesen visszatarthatja. A B. elveszti a sérthetetlenségre való jogát, ha valósággal és kétségtelenül rábizonyul, hogy kiváltságos helyzetét arra használta fel, hogy árulást idézzen fel vagy kövessen el.

Békelétszám, l. *Békeállomány.*

Békelevél *(litterae commendatitiae*, v. *pacificae)*, levelek, melyeket az egyházból kiközösített bűnösök kértek régente egyes hitvallóktól s amelyek alapján a hívek közösségébe ismét felvétettek. Később a püspökök maguknak tartották fönn a jogot, hogy a megtért bűnösöknek (lapsi) békeleveleket állítsanak ki.

Béketés a házassági bontó- és válóperben, l. *Házassági per.*

Béketető bizottságok a legjobb eszközök a munkaadók és a munkások között felmerülő viszályok kiegyenlítésére és így a munkabeszüntetések (sztrájk)elhárítására. Már a középkorban is találkozunk itt-ott a mesterek és legények között felmerült küzdelmek alkalmával a B.-ra emlékeztető intézményekkel. A B. feladata egyrészt a megkötendő munkaszerződés feltételeinek megállapítása, másrészt a csak fenyegető v. már kitört munkabeszüntetés alkalmával a jövőre nézve kötelező megállapodások teremtése. E célból a béketetés céljaira rendszerint a két fél egyenlő számú képviselőiből bizottság alakul, mely vagy egy eleve megállapított vagy esetről esetre választott elnök vezetése alatt tárgyal. A béketetésnél fődolog az, hogy mindkét fél a bizottság határozatát, bármilyen legyen is az, kötelezőnek tekintse s magát annak alávesse. A B. intézménye Magyarországon 1872 óta törvényesen ismert. Már az 1872. VIII. t.-c. megengedte az *iparbizottságok* létesítését a munkaadó és munkások között keletkezett surlódások békés kiegyenlítése végett. Azonban ezzel az engedéllyel törvényesen csak Miskolcz városa élt, mely e bizottságot megalakította s működését meg is indította. A többi ipartársulatok csak magántermészetü B.-at létesítettek, melyek ugyan bevett szokássá váltak, határozataikat az érdekeltek elfogadták, de törvényes háttere ez intézménynek nem volt. Csak az 1884. XVII. t.-cikk, az ipartörvény rendelte el kötelezőleg, hogy «minden ipartestület kebelében az iparosok és tanoncok vagy a segédek közt fölmerülő surlódások és vitás kérdések elintézésére iparosokból és segédekből álló külön B. szervezendő». E bizottságba a testülethez tartozó segédek évenkint választják bizalmi férfiakat, a testület elöljárósági tagjai pedig bizalmi férfiai az önálló iparosoknak. A B. elnöke a testület iparhatósági biztosa, aki minden ülésre két mestert és két segédet hív meg. E bizottság dönt a munkaviszonyokból eredt minden panasz fölött; szavazategyenlőség esetén a biztos dönt. Határozatait az iparhatóság hajtja végre; e határozattal meg nem elégedő félnek jogában áll a határozat kihirdetésétől számított nyolc nap alatt igényeit a törvény rendes útján érvényesíteni, miáltal a határozat végrehajtása nem gátolható. A B. a földm.-, ipar- és keresk. miniszter által megállapított minta szerint külön szabályzattal birnak. A B. működése a gyakorlati életben kitünően bevált, úgy hogy csak kivételesen keresik az érdekeltek igényeik érvényesítését a bíróság rendes útján, mert a szakemberekből álló bizottságok megokolt határozatait a rendes bíróság is — kevés kivételtől eltekintve — rendszerint megerősíti. A gyáripari béketetés ügye Magyarországon még mindeddig nem rendeztetett törvényesen, az esetről esetre más-más módon történik, hol az elsőfokú iparhatóságok, hol a kerületi iparfelügyelő közvetítésével. Újabban a Szterényi József kereskedelemügyi államtitkár által készített új ipartörvény-tervezet (1909) kivánta szabályozni az egész ipari béketetés ügyét, még pedig a sztrájk kérdésével kapcsolatosan. Ezen törvényjavaslat szerint a béketetés céljára külön ipari és kereskedelmi bíróságok szerveztettek volna a hasonló külföldi intézmények mintájára. A béketetés megkisérlése annyiban kötelező lett volna eszerint, hogy annak elmulasztása a munkaadóra nézve bizonyos joghátrányokkal járt volna. A béketetésnek ez a módja — melyben az elnöklő bíró vezetésével egyenlő számú munkaadó és alkalmazott vett volna részt — kiterjedt volna az ipar és kereskedelem minden ágára. Külön eljárás terveztetett az ú. n. közüzemekben előforduló vitás ügyekre, nevezetesen döntő bíróság. (L. *Sztrájk.)*

A B. a fejlettebb iparral biró külföldi államokban régibb keletü. Angliában a Board of arbitration végzi e teendőket, még pedig két rendszer szerint. Az egyik a Ruppert Kettle-féle, a másik a Mundella-féle. Az előbb nevezett rendszere szerint alakult bizottság a két fél 6—6 képviselőjéből s az ezek által választott elnökből áll, a Mundella-féle bizottság pedig a két fél által választott húsz tagból s az elnökből alakul. Az 1872. alkotott Arbitration-Act által a kormány előmozditotta a bizottságok alakítását, miután azok üdvös működéséről számos esetben meggyőződött. 1908-ban az 1896. évi Conciliation Act által létesített békebirói intézmény kiegészítése gyanánt állandó egyeztető bíróság (Court of arbitration) szerveztetett. Ezt a bíróságot a Board of Trade nevezi ki és pedig részrehajlatlan egyénekből és egyenlő számú munkaadóból és alkalmazottból. Franciaországban a Conseils des prud'hommes, melyeket már I. Napoleon szervezett, gyakorolják a B. hatáskörét. Németországban 1890 júl. 29. hozott s az ipari bíróságokról szóló törvény a B. működését is szabályozza. Ugyanezen mintára szerveztettek az ipari bíróságok Ausztriában is. E törvények paritásos alapon állanak. A Belgiumban 1887 aug. 17. alkotott «loi instituant le Conseil de l'industrie et du travail» kimondja, hogy minden helységben, hol célszerünek látszik, ipari tanács alkottassék, melynek feladata a munkaadók és munkások közös érdekei felett tanácskozni és viszályokat kiegyenlíteni. Minden iparág számára egy-egy, a munkaadók és munkások egyenlő számú képviselőiből alkotott osztály állítandó fel. Legújabban (1910) Spanyolország alkotott törvényt

a B.-ról, ugyancsak állandó intézményt létesítve e célra bírói elnök vezetésével paritásos alapon. Ezenkívül külön békéltető tanácsot is szerveztek. A vitás ügyeket a felek kötelesek a sztrájk kitörését megelőzőleg elég nagy pénzbirság terhe alatt az illetékes békéltető tanácsnál bejelenteni. A törvény szerint nők is választhatók a békebíróságok tagjaivá.

Irodalom. Crampton, Industrial conciliation, 1876; Ruppert Kettle, Strikes and arbitrations, London 1866; Mundella, Arbitration, Bradford 1868; Morisseaux, Conseils de l'industrie et du travail, Brüsszel 1890; Stieda, Das Gewerbegericht, Leipzig 1890; K. Möller u. W. Hirsch, G. u. Einigungsämter in Deutschland u. England, Leipzig 1892; M. v. Schulz und Schalhorn, Das Gewerbegericht, Berlin 1903; Baum, Handbuch für Gewerbegericht, u. o. 1904.

Békéltetők *(választott bírák, fogott bírák, arbiterek, probi viri)*, a középkor peres eljárásában oly személyek, kik mindenkor az ügy békés megoldásának voltak közvetítői; közbenjártak úgy a bűnügyekben, mint a perdöntő bajvívásoknál is, úgy a külföldön, valamint hazánkban. A magyar törvénykezési eljárásban is fontos szerep jutott nekik; ha bajvívás folyt, azt egyezkedési javaslataikkal félbeszakítani igyekeztek; egyéb peres vagy vitás ügyben is a bíró első sorban hozzájuk utasította a feleket, amennyiben a terminus kitüzésénél azt szokta hozzátenni: hogy ha időközben ezen perlekedők a B. véleményezése (juxta arbitrium et compositionem proborum virorum) folytán meg tudnak egyezni — jól leszen, — máskülönben a felek okvetetlenül jelenjenek meg a törvényszék előtt. Feladatuk tehát a tételes törvények megszakítása nélkül a józan véleményadás volt s abban az esetben, ha a felek viszályukat önként eléjük vitték s így magukat az ő véleménynyilvánításuknak alávetették, ekkor a B. — mint *választott*, fogott bírák — kijelentett véleménye jogerős ítélet erejével birt s aki azt be nem tartotta, az ügy végrehajtásán felül még büntetéssel is sujtatott. Ha azonban a felek a B. ily ítéleterejü véleménynyilvánítását közmegegyezéssel nem kívánták s szerepök ilyformán csakis az egyezség létrehozatala kérdéséig terjedt — az egyezség létre nem jöhetésénél a B. a feleket az illetékes bíró elé utalták. Már Szt. István alatt (II. törv. könyv 16. fej.) előfordul az «arbiter» mint olyan, aki hivatva van — a gyilkosság esetében — a békéltető, közbenjáró szerepére. A «váradi regestrum» számos adata s utóbb a hazai oklevelek nagy száma szerint a felek rendesen a rokonokból, szomszédokból választottak ki néhány (többnyire négy) tiszta jellemü jámbor egyént (innét ered a *probi viri* s a franciáknál a *prud'hommes*) s ezek ítéletének vetették alá ügyüket, kettőt az egyik, kettőt a másik fél választván e célra, akik bizonyos határnapon valamely kijelölt káptalan vagy prépostság előtt kihallgatták a feleket s megtekintvén az előterjesztett okmányokat és Istent s igazságot szem előtt tartva, legjobb belátásuk szerint döntöttek. Ily egyeztető bírák lehettek az illető faluból kiszemelt bizalmas egyének; de voltak ú. n. megyések is, kik megyeszerte fungáltak ily minőségben s az így gyakrabban beléjük helyezett bizalom következtében — mint már tekintélyben állók, — a nádori ítélő szék előtt is hivatva voltak megjelenni. Kétségtelen, hogy a középkori perjogban az arbiterek, békéltető s egyeztető szerepkörükben, számos pert szüntettek meg s így segítségére voltak az ország rendes bíráinak üdvös működésük által.

Békemozgalom. A modern B. *(pacifizmus)* az erőszak alkalmazásának a népek nemzetközi érintkezéséből való kiküszöbölésére irányuló törekvések összessége. A B. eredetileg csupán etikai elvekből indult ki; idővel ennek helyébe a gazdasági és szociológiai alapokon nyugvó politikai irány lépett. Célja kettős: a közművelődés révén a közszellemet oly magasabb fokra óhajtja emelni, hogy a nemzeti önkény helyére a nemzetközi igazságosság lépjen; másrészt oly intézményeket és szervezeteket igyekszik létesíteni, melyek a közhatalmakat arra kényszerítsék, hogy kormányzati intézkedéseiket ezen új szellem irányával megegyeztessék. A modern B. nem törekszik az «örök békére», hanem csekélyebb áldozatok révén nagyobb mértékben biztosított nemzetközi rendezett állapotokra; nem követeli a feltétlen leszerelést, hanem a hadügyre fordítandó költségek csökkenését a nemzetközi szervezkedés fejlődésének természetes eredményeként várja. A modern B. mind szélesebb rétegeket és magasabb köröket von magához és immár a humánus világkultúrának szerves része. Eszközei: nemzetközi választott bíróságok, a fegyverkezések korlátozása, nemzetközi kultúrintézmények, vallás és interkonfesszionalizmus, a sajtó. Szervei: békeegyesületek, békekongresszusok, berni Bureau; interparlamentáris unió és interparlamentáris konferenciák, a hágai békekonferenciák. V. ö. A. H. *Fried*, Handbuch der Friedensbewegung (Leipzig 1905); Die moderne Friedensbewegung (u. o. 1907); Charles *Richet*, Die Vergangenheit des Krieges und die Zukunft des Friedens (Wien 1909, a francia eredetinek magyar fordítása sajtó alatt); *Kemény* Ferenc, A békeprobléma megoldásának egyik módja (Bpest 1900); A világbéke (u. o. 1911); A Magyar Békeegyesület Évkönyvei.

Béke-múzeum, *Musée international de la Guerre et de la Paix*, Luzernben van. Bloch János orosz államtanácsos alapította 1902. A fegyveres béke kárait, a háborúk pusztításait és a béke- s választott bíróság fejlődését szemlélteti.

Békenap. Régebben febr. 22-ét, Washington születésenapját, ülték meg világszerte mint B.-ot; ma május 18-át, az I. hágai békekonferencia megnyitásának napját. Az iskolákban Olaszországban és az Egyesült-Államokban, újabban nálunk is megünneplik Apponyi grófnak 1907 ápr. 29-én 48,431/906. és Zichy grófnak 1910 máj. 13-án 1829 eln. sz. a. kelt rendeletei értelmében.

Béke-őrhad (ném. *Friedensbesatzung*), valamely erődített helynek a béke idejére rendszeresített védősége. L. *Hadi őrhad.*

Békepalota. Az amerikai Andrew Carnegie 300,000 dollárt adományozott egy Hágában létesített B. részére. Carnegie ezenkívül még 2 B.-t emeltetett Amerikában: Cartagoban és Washingtonban.

Békepárt. Az 1848—49-iki szabadságharc tartama alatt a magyar országgyülés kiegyezési pártja, mely kész volt bevégzett tény gyanánt elfogadni az 1848 dec. 2-iki trónváltozást és az új fejedelemmel törvényes megegyezésre lépni.

A harctéri eseményekkel párhuzamosan a közvéleményben állandó hullámzásokat lehetett észlelni, melyek nem akarták a dinasztiával való teljes szakadást és a szélsőséges köztársasági áramlatokkal szemben alkotmányos, de szigoruan monarchikus álláspontot képviseltek. A baj az volt, hogy e bizonytalanul lappangó törekvések, a magyar girondisták nem szervezkedtek és a megfelelő pártvezetésnek is híjával voltak. A kiegyezés felé hajló férfiak, mint a magyar püspöki kar hazafiasabb része Lonovics egri érsekkel, részint a kellő politikai bátorság hiányában szenvedtek, részben, mint Wesselényi és Széchenyi, megbetegedtek, részben, mint Batthyány és Deák, a magánéletbe vonultak vissza. Számottevő békés párt alakulását másfelől az osztrák tábornokok elutasító viselkedése is megakadályozta. Békés hangulatokról ismét csak a debreczeni országgyűlés vitáin esett szó, mikor a mindjobban tömörülő kiegyezési ellenzék, az ú. n. *galambok pártja* szembeszállt a debreczeni jakobinusokkal, az ú. n. *flamingókkal*, azzal a túlzó és hangos töredékkel, melynek vezére Madarász László, a hatalmas rendőrminiszter volt. Mérsékelt férfiak (Kovács Lajos, Almásy Pál, Nyáry Pál, Kemény Zsigmond báró, Kazinczy Gábor, Zeyk Károly és József, Pálfi János, Mészáros Lázár, a Lónyayak, Hunfalvy Pál, Zichy Antal, Horváth Boldizsár, Ivánka Zsigmond stb.) a tavaszi hadjárat fényes sikerei után hittek a kibontakozásban. Nem akartak mindenáron egyezkedni, mint sokan állították, hanem a legitim uralmat óhajtották a törvények tiszteletben tartása mellett. Publicistájuk, Jókai Mór, az Esti Lapok hasábjain kemény támadásokkal ostromolta a forradalmárokat, sőt fejüket, Madarász Lászlót, a Zichy-féle gyémántok eltulajdonításával és a kincstár megkárosításával vádolta. A gyémántos miniszternek gúnyolt Madarász megbukott ugyan, de e kiméletlen támadások alig ártottak Kossuth tekintélyének. A B. Kossuth megbuktatására összeköttetésbe lépett Görgeivel, ki ugyan felhasználta őket terveire, de Monk György szerepére nem akart vállalkozni. «Az a szerencsétlen B., — írta később Görgei — semmi békét, de nyaktilót, nyaktilót.» A B. nem volt képes megakadályozni az április 14-iki detronizálást. Helyzete — bármelyik végletnek diadalra jutásával — kétségbeejtő volt. Későbbi életnyilatkozásai sem magas elvi szempontokból indultak ki, hanem inkább apró, kellemetlen tűszúrásokkal ingerelték maguk ellen Kossuth harcias többségét. Utóbb őket is elsöpörte a vihar.

Irodalom. Kovács Lajos, A B. a forradalomban; Beksics G., Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés; Kemény Zs., A forradalom után és Emlékiratai; Irányi Dániel, Megjegyzések Kemény Zsigmond emlekirataira, 1883; Hunfalvy Pál Megjegyzései, Budapesti Szemle 1883; Kazinczy Gábor cikksorozata, Hazánk I. 95; Kovács Lajos, A debreczeni pártok és az Esti Lapok, u. o. I. 196; Közlöny 1849 évf.; Kovács Lajos kézirata a debreczeni országgyülésről; Márki S., Az 1848—49. szabadságharc története (a Szilágyi-féle Millenniumi Tört. X. 257—266).

Békepipa *(calumet)*. Az északamerikai indiánusoknál a békealkudozások alkalmával a vezér jókora hosszú cifra fapipára gyujt és pár szippantás után átadja a küldötteknek és a törzs többi előkelőinek.

Békepohár, áldomás, melyeket a kibékült haragosok engesztelődésük s ezutáni barátságuk tartósságának jeléül isznak.

Bekérgezés *(incrustatio)*, az ásványtanban és kőzettanban az a folyamat, midőn valamely oldatból az oldott anyagok kiválnak és idegen testekre rárakódnak. B. történhetik úgy is, hogy valamely gőzalakú anyag lecsapódik (szublimálódik) hidegebb testekre; pl. a vulkánok gázaiból kén szokott lecsapódni és idegen testeket bekérgezni.

Bekerítés (franc.: *investir*; ném.: *cernieren*), erődített helyiséget csapatokkal úgy bekeríteni, hogy az ellenség a várból se ki, se be ne jöhessen. Alkalmazzák várak v. erődített városok kiéheztetésére, vagy annak tervbe vett vívása esetén a várvívó szerek megérkezéséig. L. még *Körülzárás* és *Várharc*.

Békés *vármegye*. Hazánk régi tiszántúli kerületének egyik vmegyéje, alakja szabálytalan, határai É.-on Jász-Nagykun-Szolnok, K.-en Bihar, D.-en Arad és Csanád, Ny.-on Csongrád vármegye. Területe 3671 km². Földje végtelen róna, melynek tenger feletti magassága 85 és 95 m. közt ingadozik s csak egyetlen helyen, Orosházától K.-re emelkedik 101 méterig. Ezen, szinte a tengerfelület egyenességét mutató rónán csak apró halmok (számszerint 300) emelkednek, melyeket őrhalmoknak v. temetkezési helyeknek tartanak. B. vm. lapályának É.-i és K.-i részét a Körös vízrendszere hálózza be; a Fekete- és Fehér-Körös Gyula táján lép a vmegye földjére s 4 km.-rel a város alatt egyesül; innen Kettős-Körös néven ÉNy.-nak folyva, Körös-tarcsa alatt a Berettyóval egyesült Sebes-Köröst veszi fel; most Egyesült- v. Hármas-Körös név alatt Ny.-nak fordul s végtelen kanyarulataival B. vm. É.-i részét a hatalmába keríti; e folyók azelőtt kiszámíthatatlan károkat okoztak. Ezért már a XIX. sz. elején megkezdették szabályozásukat, de tényleges eredményt csak 1856—1870-ben értek el; a csekély esésű s lomha folyású folyókon 103 átvágást eszközölvén, előmozdították gyorsabb lefolyásukat; a Fekete- és Fehér-Köröst 24 km.-nyi hosszú csatornával Gyulától és Békéstől elterelték, a Sebes-Körös Sárrétjét 35 km.-nyi hosszú csatornával lecsapolták, ezáltal 17,000 ha. szántóföldet nyertek, a Berettyó Sárrétjét nagyrészben szintén lecsapolták; minthogy azonban az árvizek lefolyása még nem volt elég gyors, az állam a medreket mélyíttette. A Köröstől D.-re B. vmegye egész területén nincsen semmiféle folyóvíz, egyedül legdélibb csücskén kanyarog át a Tisza felé tartó Szárazér. Álló víz, az említett mocsarakon kívül, csupán a Gyopáros-tó Orosháza mellett.

Békés vmegye címere.

Éghajlata az Alföld tipikus jellemvonásait mutatja; a hideg telet forró nyár követi. Az évi közepes hőmérséklet 11—12° C., júliusban és augusztusban a közepes hőmérséklet 22—23°, a legnagyobb meleg 38—39°, ellenben télen a legnagyobb hideg —24° is szokott lenni. Nyáron rendesen nagy

a szárazság s rettenetes a por; legkellemesebb az ősz. A csapadék évi átlagos mennyisége Gyulán 597, Gyomán 494 mm. s így B. vm. hazánk egyik legszárazabb vidéke. Sok kárt okoznak a késői fagyok.

Földje főleg homok és agyag; a negyedkori lerakódásokat, melyekből ősemlősök csontjai kerültek ki, homok, sárga agyag és televényföld fedi. Utóbbi igen termékeny, a kitünő acélos nehéz búza termesztésére alkalmas; helyenkint szikes foltok vannak, melyek egy része használhatatlan (vakszik), más része célszerű kezelés mellett használhatóvá válik. Ásványos kincsei nincsenek.

B. vm. *termőterülete* 346,562 ha., miből 302,065 ha. szántóföld, 2020 ha. kert, 23,301 ha. rét és kaszáló, 50,467 ha. legelő, 1203 ha. nádas, 1882 ha. szőllő és 5447 ha. erdő. A mezőgazdaság fő ága a földmívelés; B. vm. búzája a legkitünőbb, 85 kg. súlyú; a vele bevetett terület 124,706 ha., termése (1909) 991,114 q., kevéssé jelentékeny a rozs (3329 ha.) és köles (607 ha.), fontosabb az árpa (38,616 ha.) és zab (15,895 ha.) termelése. Termelnek még hüvelyes veteményt (495 ha.), burgonyát (1429 ha.), cukorrépát (1662 ha.), takarmányrépát (4914 ha.), lent (139 ha.), kendert (566 ha.) és különféle takarmányt. A dohánytermelés szépen halad; 18 községben 269 termelő 2182 hektáron (1909) 26,818 mmázsa dohányt termelt. A kertészet több figyelmet érdemelne. A szőllészet a kertekben dívik, de a filloxera pusztítása óta a szőllőterület felére csökkent; Békéscsabán jó csemegeszőllőt termelnek. 1909-ben az egész vmegyében 5459 hektoliter must és 4914 hl. bor termett. Az összes szőllőtermékek értéke 200,206 K volt. Az erdőgazdaság nem jelentékeny, az erdők nagyobb része tölgyes; régente sokkal több volt az erdő, de a mocsarak lecsapolásával a nedves erdőket is kiirtották s a termékennyé vált földet eke alá fogták; azóta az előbb gyakori mocsárláz megszünt, de az éghajlat általában melegebbé vált.

Az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást; a lótenyésztés az állami mének, illetve a békéscsabai ménteleposztály kedvező befolyása folytán emelkedik. A szarvasmarhatenyésztés főleg egyes nagyobb uradalmakban (gr. Wenckheim Frigyes, gr. Almásy Kálmán) kitünő, a közlegelők felosztásával a nép híján van a jó tenyésztéshez szükséges takarmánynak, azért marhatenyésztése is inkább hanyatlik, mintsem emelkedik. Hanyatlott a sertés- és juhtenyésztés is; a baromfitenyésztés Csabán és Orosházán lendületet vett. A háziállatok száma volt 1895-ben: 74,906, túlnyomóan magyar fajta szarvasmarha, 56,251 ló, 269 szamár és öszvér, 206,570 sertés, 108,445 juh és birka, 137 kecske és 802,686 drb baromfi. Azóta az állatállomány úgy mennyiségét, mint minőségét tekintve nagyon megapadt s az 1894. évi XII. t.-c. 23. §. által előírt és a tavaszi állategészségügyi vizsgálatok alapján foganatosított évenkinti haszonállatszámlálásnak 1904 óta közölt adatai szerint ez a kedvezőtlen állapot évről-évre rosszabbodik. Csupán az utolsó két évben észlelhető némi javulás. Az 1895. évi adatokkal szembe állítva, az állatlétszám 1908-ig a következőképen alakult:

Év	Szarvasmarha	Ló	Szamár	Öszvér	Sertés	Juh	Kecske
1895	74,906	56,251	264	5	206,570	108,445	137
1904	70,429	50,529	137	12	119,717	84,644	143
1905	70,659	48,060	104	12	124,949	74,954	125
1906	60,803	41,839	124	1	100,211	63,970	127
1907	65,164	42,731	110	1	118,613	63,538	133
1908	70,926	46,082	100	19	133,599	69,611	174

A vmegye területén 5 vajtermelésre berendezett tejszövetkezet és 22 fogyasztási szövetkezet áll fenn. A méhészet erős fejlődésnek indult; van (1909) 5900 mozgószerkezetü kaptár és 1985 közönséges köpü, az eladott méhtermékek értéke 49,548 K. A selyemtenyésztést igen kis mértékben üzik, de a Békéscsabán felállított selyemgubóbeváltó hivatal behatása alatt s a legközelebbi időben elültetett sok szederfa tenyésztése folytán a selyemtenyésztés újabban lendületet vett. A halászat a folyók szabályozása folytán ugyan sokat szenvedett, de a Körösben harcsák és pontyok most is találhatók.

Népessége újabban elég gyorsan emelkedik, 1869-ben 212,973 lakója volt, 1880-ban 229,757, 1890-ben 258,386, 1900-ban 278,731, miből 997 katona. Az 1910. évi népszámlálás szerint a lakosság száma 297.063, illetve a katonaság beszámításával 297.808. Egy km²-re 81·0 lélek esik, B. vmegye tehát hazánk legsűrűbben lakott vmegyéi közé tartozik. A népsűrűség kivált a vmegye D.-i részében nagy, ahol a békéscsabai j.-ban 100-nál több lélek jut 1 km²-re, míg a szarvasi j.-ban 30-nál kevesebb. Az 1900. évi népszámlálás szerint anyanyelvre nézve volt a lakosok között 201,619 magyar (72·4%), 6191 német, 64,467 tót (23·1%) és 6069 oláh; a magyar elem előnyomulása igen lassú. Az egyes járások közül a szeghalmi és gyomai a legmagyarabb (96·19%), míg a békéscsabaiban a magyarság 32·6% és a tótság 66%; a tót elem még az orosházai és szarvasi j.-ban igen erős és a nagyobb községek közül Békéscsabán, Tótkomlóson és Szarvason többségben van. A tótok és németek azonban meglehetősen huzzásimultak a magyarokhoz és viseletüket, szokásaikat, életmódjukat sokban elsajátították. Az oláhság Kétegyházán és Gyulán él nagyobb tömegben. Az idegen ajkú népességből 47,835 egyén (62·2%) beszéli a magyar nyelvet (1890. csak 53·8%). Felekezetre nézve van a lakosok között 66,857 r. k. (24·0%), 773 gör. kat., 7870 gör. kel., 98,882 ág. ev. (35·5%), 95,548 ref. (34·3%), 599 unit. és 7358 izr. (2·6%). Ezer lakóra esett 1909. 9·3 házasságkötés, 38·4 születés és 28·7 haláleset; a népesség természetes szaporulata 1000 lélekre 9·7. *Foglalkozásra* nézve a népességnek 69·0%-a őstermelő, iparral 13·4, kereskedelemmel 2·7, közlekedéssel 1·7% foglalkozik, a közszolgálathoz és a szabad foglalkozásokhoz tartozók aránya 2·8%, a házi cselédeké 2·4%. A tényleg kereső népesség 112,176, miből őstermelésre 74,465, iparra 15,334, kereskedelemre és hitelre 2846, közlekedésre 1359, értelmiségi keresetekre 2742, napszámosokra 5663, házi cselédekre 5757 lélek jut; az eltartottak összes száma 166,555. B. vármegye túlnyomóan földmíves és állattenyésztő vmegye; ipar tekintetében sohasem tünt ki; a XVIII. sz.-ban a vmegyében csak 5 iparos volt s a legszükségesebb iparcikkeket máshonnan kellett hozatni;

ezért Thessedik Sámuel 1780. Szarvason ipari tanintézetet létesített. Ipara ma is jelentéktelen, Orosháza, Gyula, Békéscsaba, Szarvas, Békés s néhány más községre szorítkozik; ott is többnyire csak szikvíz- és ecetgyárak, gőzmalmok, téglagyárak, gőzfűrészek vannak. Van azonkívül Gyulán gyujtófagyár, B.-en kosárfonó, Orosházán seprőgyár. A háziipar (fonás, szövés, fehérítés) csökken, Békéscsabán szövőiskola van. A kereskedelemben főfontosságú a gabonaforgalom, melynek főpiaca Békéscsaba, mellette azonban minden vasúti állomás szállít gabonát a külföldre. Minden nagyobb községnek látogatott (főleg marha-)vásárai vannak, de legnagyobbak Gyula vásárai; továbbá Békéscsaba, B., Mezőberény és Szarvas marhavásárai; Orosházának népes heti piacai vannak. A vármegye területén 11 ipartestület és 1 betegsegélyző pénztár áll fenn. *Hitelintézetei* 3 bank, 23 takarékpénztár és 27 szövetkezet, összesen 44.075,000 K betéttel az 1909. év végén.

Közlekedés tekintetében B. vármegye soká elhanyagolt állapotban volt; kő teljes hiján azelőtt feneketlenek voltak útjai s csak legújabban épült néhány kő-út; állami útja ma már 101·4 km., a törvényhatósági utak hossza 418·2 km., miből 179·5 km. kiépített. A községi közlekedési utak hossza 640 km., a dűlőutaké 868·0 km. Jelentékeny a vasutak hossza, 373·0 km., miből 136·6 km. államvasút, melyek több irányban szelik a vármegyét. Fővonaluk a M. kir. államvasutak budapest-aradi vonala, mely Gyoma, Mezőberény és Békéscsaba érintésével a vármegyét egész hosszában (71 km.) szeli; ezt Csabánál a szegednagyváradi vonal metszi, mely Orosházát és Gyulát érinti; mellékvonalak továbbá a gyoma-dévaványa-nagyváradi, a szeghalom-vésztő-hollódi, a békéscsaba-tótkomlósi, a földvár-békési, a kétegyháza-újszentannai és a gyula-simonyifalvai vonal (utóbbi keskenyvágányú), végül az arad-csanádi vasút Kétegyházánál szintén érinti B. vármegye földjét. A hajózás az egyesült Körösön nemcsak tutajokkal és dereglyékkel, de kisebb gőzhajókkal is lehetséges; a Fehér- és Fekete-Körösön csak lóval vontatott dereglyék közlekedhetnek, a Sebes-Körös csak tutajozásra, a Berettyó csak csónakázásra alkalmas. A közlekedés és az üzleti élet gócpontjai Békéscsaba, B. és Gyula. A vármegye területén 32 posta, 53 távíróhivatal és 480 telefonállomás van.

A közművelődés nagy haladást tett; jelenleg (1900) az írni-olvasni tudók aránya az össznépességből 65·0, a 6 évnél idősebb népességből 78·2% (1890-ben 73·0%). Csak 4283 gyermek nem jár iskolába. A vármegyében összesen 452 iskola van, ú. m. 44 kisdedovó 5159 növendékkel, 233 mindennapi elemi iskola, 131 általános és 11 gazdasági ismétlő iskola, 13 iparos- és 2 kereskedelmi tanonciskola, 9 polgári iskola, összesen 41,738 tanulóval (ebből 33,810 a mindennapi elemi s 1361 a polgári iskolákban), 1 ág. ev. tanítóképzőintézet (Szarvason) 67 tanulóval, 4 gimnázium (ág. ev. főgimnázium Szarvason és Békéscsabán, ref. főgimnázium B.-en és kat. plsp. gimnázium Gyulán) 1177 tanulóval és 1 felső leányiskola (Békéscsaba) 141 tanulóval, 1 állami földmívesiskola (Békéscsaba) 24 tanulóval, kosárfonó iparisk0la (B.-en) 32 tanulóval, 1 zenede (Békéscsabán) 52 tanulóval, összesen tehát 452 tanintézet 48,390 tanulóval.

Közigazgatás. B. vármegye 7 járásra oszlik s 1 rendezett tanácsú város van benne, ú. m.:

Járás	Község száma	Népesség száma (1910)	Anyanyelv szerint volt 1900-ban				Lakóházak száma
			magy.	né-met	tót	oláh	
Békési	3	45,618	36,854	3057	3,810	73	9,315
Békéscsabai	2	46,227	13,638	285	27,615	237	6,384
Gyomai	2	25,164	22,521	742	117	6	4,739
Gyulai	3	14,820	9,768	85	773	2887	2,238
Orosházai	8	59.064	44,464	173	10,428	210	9,122
Szarvasi	4	46.138	23,510	136	21,122	24	8,554
Szeghalmi	4	36,036	33,224	55	92	24	5,885
Gyula r. t. v.	1	23,996	17,640	1658	510	2608	3,619
Összesen	27	297,063	201,619	6191	64,767	6069	49,856

Van a vmegyében összesen 1 r. t. város és 26 nagyközség, továbbá 290 puszta. A községek igen nagyok, 2000 lakoson alul egy sincs; 2—5000 lakosú 11, 5—10,000 lakosú 7, 10,000-en felül 9; a legnépesebbek Békéscsaba 42,335, Szarvas 25,831, B. 26,826, Gyula 24,246, Orosháza 22,164 lak. A községek határa óriási; B.-é például 35,018, Békéscsabáé 32,601, Szarvasé 25,941 ha. B. vármegye székhelye *Gyula*. A vármegye az országgyűlésbe 5 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben B. vm. r. kat. egyházai közül 1 a csanádi, 14 a nagyváradi s 1 a váczi püspöki egyházmegyéhez van beosztva, utóbbi tehát az esztergomi, a többi ellenben a kalocsai egyháztartományhoz, továbbá a 12 gör. kat. filókegyház a nagyváradi, viszont az 5 gör. kel. anyaegyház az aradi püspöki egyházmegyéhez tartozik. 10 ág. ev. egyháza a bányai, 17 ref. egyháza a tiszántúli, 2 unit. filókegyháza a kolozsvári egyházkerület híveit gyarapítja.

Törvénykezési beosztását illetőleg B. vármegye a nagyváradi kir. ítélőtábla s a gyulai kir. törvényszék területéhez tartozik; járásbírósága van 6 (Gyula, B., Békéscsaba, Orosháza, Szarvas, Szeghalom), az elsőt kivéve mindegyiknek telekkönyvi ügyekben is van bírói hatásköre. Kir. főügyészsége Debreczenben, bányabírósága Szatmárnémetiben, sajtóbírósága Nagy-Váradon, pénzügyi bírósága Aradon van. B. vm. az aradi közjegyzői kamarához tartozik; a vmegye területén 6 közjegyző működik (Gyula, Békéscsaba, B., Orosháza, Szarvas, Szeghalom); ügyvédi kamarája Aradon van.

Hadügyi tekintetben a szeghalmi járás a Nagy-Váradon székelő 37., a többi járás és Gyula városa a békéscsabai 101. sz. hadkiegészítési, az egész vármegye a temesvári hadtestparancsnokság, továbbá ugyanoly felosztás szerint a debreczeni 3. és a gyulai 2. sz. honvéd-gyalogezred alá van rendelve; illetékes állandó vegyes felülvizsgáló bizottsága Aradon és Nagy-Váradon székel. Csendőrszakaszparancsnokság Gyulán van, a debreczeni szárnyparancsnokság alá rendelve.

Pénzügyigazgatósága Gyulán székel; van 6 adóhivatala (B., Békéscsaba, Gyula, Orosháza, Szeghalom és Szarvas) és 2 pénzügyőrsége (Gyula, Békéscsaba). Ipari s kereskedelmi ügyeiben az aradi kamara dönt, államépítészeti hivatala Gyulán van, közutak, posta és táviró tekintetében el-

lenben a nagyváradi kerületi felügyelő, illetve igazgatóság kerületéhez tartozik. Erdészeti főhatósága a nagyváradi állami erdőfelügyelőség. Állami ménteleposztálya Békéscsabán van; állategészségügyi dolgokban a nagyváradi felügyelő kerületéhez tartozik, állami állatorvosa azonban Gyulán van. Gazdasági ügyekben a szolnoki m. kir. gazdasági felügyelőség alá tartozik, méhészeti ügyekben a nagyszalontai vándortanítói kerület egy részét teszi, selyemtenyésztési főfelügyelősége Baján székel, borászati és szőllészeti tekintetben a szegedi kerülethez van beosztva. B. vármegye területe az Aradon székelő 9-ik kultúrmérnöki hivatal s a szegedi m. kir. folyammérnöki hivatal hatásköréhez tartozik. A vármegye területén 49 gyógyszertár, 4 kórház, (845 ágygyal), 83 orvos, 4 sebész és 380 bába van.

Története. Mikor a magyarok bejöttek, e terület K.-i részén, az erdős-mocsaras, védett helyeken pannonszlávok éltek. A Doboz, Csarna, Muruly, Kamut, Tarcsa, Környe, Nadány, Balkány helynevek ma is ezek egykori itt lakására emlékeztetnek. A Fehér- és Fekete-Körösök összefolyása azonban nagyon alkalmas volt a régi magyaroknak, hogy ott erős földvárat építsenek és azt e vidék középpontjává tegyék. Itt keletkezett tehát B. vára és Szt. István a Kettős- és Hármas-Körösök mentén nyuló vidéket ehhez csatolta. Rendelt a vár védelmére katonákat (jobbágyokat) és szolgákat. Az 1046-iki pogány lázadás vezére, Vata e vár megyéjéből származott. A vármegye azután nagyon népes lett, úgy hogy serege 1229. már 7 századból állott. De a tatárok 1241. e sík vidéket annyira elpusztították és kiélték, hogy még 50 év mulva is lakatlan helyek voltak itt (mint pl. a mai B.-szentandrás 1291.) B. várát valamennyire helyreállították, de a XIV. sz. elején átalakulván a vmegye nemesi, önönkormányzatú vmegyévé, elhanyatlott, úgy hogy magát B.-t is a gyorsan emelkedő gyulai várkastély uradalmához csatolták. Mindamellett a XIV. és XV. sz.-okban a vmegye nagyobbrészt B.-en tartotta gyűléseit és csak a XVI. sz.-ban tette át gyűléseit Berénybe és Kamutra. 1403-ban a gyulai uradalmat a hatalmas és gazdag Maróthy János macsói bán kapta meg. Ez 1435. Gyulán erős kővárat építtetett. Ezzel aztán B. vmegye sorsa Gyula várához fűződött, annál is inkább, mert a Maróthy-család kihaltával I. Mátyás király 1484. B. vármegye főispánságát is a gyulai várhoz csatolta. Ez ellen a vmegye nemessége erős küzdelmet folytatott, de csak 1491. és 1508. tudott győzni. Mivel a XV. sz. elején nagyobb részt a biharvmegyei Csákyak voltak főispánjai, 1433. B. vármegyét az Erdély felé hadakozó sereghez osztották, de 1491. Kinizsi Pál szerezvén meg a főispánságát, sokkal helyesebben a délvidéket védő temesi sereghez csatolták át. A XV. sz. végén már megint népes és gazdag vármegye volt és 2 mezővárosa, 71 községe volt, mindamellett, hogy a biharvmegyei nagyurak (Csákyak, Bajoniak) és mások 10—11 községet elszakítottak tőle. 1509-ben II. Ulászló a gyulai uradalmat unokaöccse, Brandenburgi György kezére játszotta. Ez 1527. I. Ferdinánd pártjára állott. Ezért Szapolyai János 1529 a gyulai várat Czibak Imre váradi püspök által elfoglaltatta. Ennek halálával unokaöccsei, az Eperjesi Pathóczyak kezére jutott s végre 1552. I. Ferdinánd király foglaltatta el. Mivel pedig Temesvár éppen ez évben elesett, a gyulai vár véghellyé lőn a török ellen s B. vármegye tisztikara is ebben keresett menedéket. 1553-ban a vmegye lakossága már behódolt és fele adóját a töröknek fizette. 1556-ban a vármegye nemessége szeretett volna János Zsigmondnak meghódolni és így a töröknek adófizető országhoz csatlakozni, de a gyulai várban levő királyi őrség szójjelverte és vezérének, Ábránffy Imrének csabai kastélyát lerombolta. Erre a bennszülött nemesség nagyobbrészt Bihar vmegyébe húzódott és 1—2-nek kivételével ki is halt. A gyulai várat a törökök 1566 aug. 30. elfoglalták és így B. vármegye egészen a török iga alá jutott, tisztikara is megszünt. 1598-ban a tatárok rettenetesen elpusztították és felégették a földmívelő lakosságot is. Az 1658—60. években is sokat szenvedett, 1670—78. pedig ÉK.-i részének a bujdosó (kuruc) magyarokat kellett tartania. 1687-ben a keresztény hadvezérek parancsára, hogy az erős gyulai várban levő törököket kiéheztessék, az összes lakosságnak el kellett költöznie s így a vmegye 1695-ig lakatlan volt. Végre 1694 dec. 24. a törökök feladták a várat. 1699-ben I. Lipót király a vmegyét helyreállította és első főispánjává Löwenburg Jánost nevezte ki. 1695—1703 közt 31 község alakult a vmegye területén, de 1703. ezek megint lakatlanokká váltak, mert a lakosság Rákóczi Ferenc zászlai alá szegődvén, a császárpárti rácok elől kénytelen volt menekülni. Rákóczi hadai 1705. Szentandrásnál a rácokat megverték ugyan, de a gyulai várat nem birták megvívni. 1711 után tehát a vármegyét újra kellett népesíteni, mert mindössze 9 helységnek volt lakosa, még pedig összesen 2520 ember. Két puszta kivételével az egész vármegye a királyi kincstáré volt ekkor. Ez telepítette tehát a vmegye K.-i részén levő magyar községeket és ez hozatott először tótokat Kis-Hont vmegyéből Békéscsabára 1718. 1719-ben kapták vissza a Paksy-örökösök a szentandrási uradalmat, a gyulai uradalmat pedig 1720. br. Harruckern János volt katonai élelmező szerezte meg. Ekkor a gyulai uradalom, 2 községet és 6 pusztát leszámítva, egész B. vmegyét magában foglalta (2 mezőváros, 12 falu és 40 puszta) és mégis csak 31,948 forintra becsülték. Harruckern János azután még telepített Gyulára és Mezőberénybe németeket, ugyancsak Mezőberénybe és Szarvasra tótokat, fia, Harruckern Ferenc, Orosházára dunántúli magyarokat, a Paksy-örökösök Tótkomlósra tótokat. Harruckern János, 1735-től kezdve fia, Ferenc birták B. vmegye főispánságát is és így 1775-ig teljesen ők voltak az urak a vmegyében. 1735-ben a Péró-lázadás, 1738—40. a pestis okozott még roppant károkat, de azután 1848-ig a vm. nyugodtan és gyorsan fejlődött. A gyulai uradalom 5 részre való felosztása után (1798) számos magyar nemes is költözött ide és 1825—48 közt élénk vmegyei élet virágzott. A szabadságharcban a vmegye területén csata nem volt, de lakosai közül 3326 harcolt a honvédzászlók alatt. A gyulai kastély látta azt a szomorú je-

lenetet, midőn az oroszok a honvédtábornokokat az osztrákoknak átadták (1849 aug. 23). Az önkényuralom B. vármegyét Csanáddal egyesítette, megindította a folyók szabályozását, az utak javítását, de azért a lakosság elégedetlen volt, míg 1860. rövid időre, 1867. pedig állandóan helyre nem állították a vmegyei önkormányzatot. 1867-ben a vmegye egyik jeles szülötte, Tomcsányi József lőn a főispán. 1876-ban, hogy az eddig Csanád vmegyével körülvett Tótkomlós területileg is összefüggjön B. vmegyével, hozzácsatolták még Pusztaföldvár és B.-sámson községeket, meg a szőllősi pusztát. Ezekkel és a XIX. sz.-ban alakult új falvakkal lett a vmegyében 1 város és 26 község. 1855-ben, 1881-ben, 1888-ban és 1891-ben nagy árvízek pusztítottak a vmegyében, 1891—1892. pedig nagy munkásmozgalmak törtek ki s a félrevezetett nép lecsendesítése nagy fáradságba került.

Irodalom. Karácsonyi János, B. története, Gyula 1896—97, 3. köt.; Haan Lajos, Békés vmegye hajdana, Pest 1870 2 köt.; B. főispánjai, Századok, 1867. 272—278; A B.-i régészeti és művelődés-történeti társulat évkönyvei 1875 óta; Borbás Vince, B. flórája, 1881; Gaál Jenő, B. közgazdasági és közművelődési állapota, Nemzetgazd. Szemle, 1892, 414—459; Haan Lajos és Zsilinszky Mihály, B.-i oklevéltár, Budapest 1877; Zsilinszky Mihály, Békés, Az Osztr.-magy. monarchia irásban és képben, Magyarország II. k. 429—444.; Oláh György, B. vmegye 1849—49., 2 köt., Gyula 1893; Márki Sándor, A Péró-féle összeesküvés, Századok 1893; Az aradi keresk. és iparkamara jelentései; Acsády Ignác, B. vármegye 1715—20, Közgazd. Szemle 1895; Vargha Gyula, B. mezőgazdasága, Budapest 1899; Palatinus József, B. vmegyei nemes családok, I. köt., Harruckernek és örököseik, Budapest 1909.

Békés, nagyk. B. vm. B.-i j.-ban, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál, (1910) 5542 házzal és 26,826 túlnyomólag magyar lakossal. 1900-ban csak 191 német és 502 tót anyanyelvű lakos volt a magyarságon kívül a községben, míg felekezet szerint volt: 20,954 ref., 2807 r. kat., 413 gör. kel., 823 ág. ev. és 446 izr. Lakói az óriási termékeny határon (35,018 ha.) kitünő földmívelést (búza, tengeri, dohány, len), bortermelést és kertmívelést üznek, marha-, juh- és méhtenyésztésük, valamint halászatuk szintén jelentékeny; baromvásárai híresek. Van ref. főgimnáziuma, polgári leányiskolája, állami kosárfonóiskolája, alsófokú ipariskolája; járásbirósága telekkönyvi hatósággal, közjegyzősége, szolgabirói hivatala, adóhivatala, csendőrőrse, pénzügyőri szakasza, népbankja, takarékpénztára, 2 hitelszövetkezete, tejszövetkezete, jelentékeny téglagyárai és gőzmalmai, ipartestülete; továbbá sok közhasznú, közművelődési és társas egylete és intézete. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal és telefonállomás. B. 7 városrészből (Malomvég, Bánhida, Ibrány, Hatház, Ujváros, Rózsatér, Szt.-Miklóstér) áll; hajdan jól megerősített vára volt a két Körös összefolyásánál, melynek biztonságát a közelfekvő kamuti vár, Földvár és Sámsonvára emelte; a várnak ma már nincs nyoma, de helyét ma is kastélynak nevezik. A magyarok bejövetelekor még nem volt meg e vár, de Szt. István idejében már róla vette nevét B. vmegye; a külső vár némi nyomai a B.-i erdőben még most is látszanak. B. vára a legrégibb időben a korona birtoka volt és jó védelmi állapotban tartatott; 1241. a tatárok ostromolták. A Hunyadiak korában a várat mindinkább túlszárnyalni kezdte a gyulai vár, minek folytán védelmi tekintetben hanyatlott; fényben vesztett azért is, mert a Jagellók kora óta a főispán Gyulán lakván, a vármegye gyülései is ott tartattak. 1566—95-ig a törökök tartották megszállva és hogy ellenségnek többé menedékül ne szolgálhasson, Báthory Zsigmond földig rombolá. A vár körül, mely várispánság székhelye volt, már régebben falu keletkezett, melynek lakói a várbeli földeket művelték és őrszolgálatot tettek. Salamon idejében Géza hercegtől Péter főispánra szállt, ki a zástyi apátságra ruházta. A vmegye közgyüléseit itt tartá, a XV. sz.-ban mezővárossá lett. Addig a korona birta s a vár királyi vár volt. A XV. sz. elején a Maróthyak birtokába került, később Corvin Jánosé lett, de utóbb ismét királyi vár gyanánt említik. A XVI. sz.-ban Ozorai Imre a reformációt terjesztő itt s akkor gimnáziuma is volt. 1566-ban a várral együtt török kézre került s csak 1715. kebeleztetett vissza a vm.-be (ekkor 170 család lakott benne). 1730-ban a szabolcsvármegyei Ibrányiak telepedtek le benne, ahonnan egyik városrész most is nevöket viseli; 1738—39. a pestis, 1831. a kolera pusztította.

Irodalom. Hajnal István. B. város multja (B. vármegyei rég. társ. évk. 1876—77); Karácsonyi János, B. város története a XVIII. sz. elejéig (u. o. 1890—91); Gőndőcs Benedek, B. város multjából. B.-Csaba; Haan Lajos, B. vármegye hajdana, Pest 1870. I. 121—130; Somlyai Gábor, Emlékirat B. városának a legelső megülésétől kezdve az 1893. esztendő végéig, B. 1894; Szegedi K., A B.-i reform. templom története, 1903.

Békés *Gáspár* (környáti), békésvármegyei törzsökös nemes család sarja, szül. 1520., megh. 1579 nov. 7-én. Atyja, László, lugosi vicebán volt. Pályafutását Petrovich Péter temesi bán mellett kezdte, mint apród. Ő ajánlotta Izabella királynőnek és János Zigmondnak, akiknek 1557. udvarába kerülve, csakhamar bizalmas tanácsosuk lett. Az ifjú királyt annyira befolyása alatt tartotta, hogy az 1560-as években ő volt Erdély politikájának irányítója. 1565-ben a fényes portán járt követségben és segítséget eszközölt ki a szultántól Miksa császár-király ellen. 1566-ban ő kiséri a fejedelmet Zimonyba Szulejmán táborába, ahol a szultán biztosító levelet (athnamét) adott Erdély számára. B. szolgálatai jutalmául nagy birtokokat kapott. 1568-ban része volt a felsőmagyarországi Dobó-Balassa-féle összeesküvésben, mely Miksa helyett János Zsigmondot kivánta a magyar királyságra juttatni. Az összeesküvés meghiusulása után a császár-királlyal való kiegyezés és szövetkezés politikájának lett szószólója. Követséget vezetett Prágába s megkötötte (1570 aug. 16.) az ú. n. *speyeri szerződést*, mely szerint János Zsigmond lemondott a királyi cimről s a császári családból kapott volna feleséget. János Zsigmond elfogadta a szerződést s a megerősített példányt B. vitte fel Prágába kicserélés végett. Azalatt János Zsigmond meghalt (1571 márc. 14.). Az új fejedelemválasztásnál B. volt a császár-király jelöltje, de az erdélyi rendek a szultán ajánlottát, Báthory Istvánt választották meg (1571 máj. 25.). B. nem hódolt meg az új fejedelemnek, hanem visszavonult Fogaras várába s a császár segélyében bízva, pártot ütött Báthory ellen. Ez hadat küldött ellene és kiüzte Erdélyből. B. Kassára, majd Bécsbe menekült, fegyveres se-

gítséget kérni. A portára is küldött követet, de itt célt nem ért. Miksa segítségével haddal tért vissza Erdélybe. Báthory azonban a szentpáli csatában leverte (1575 júl. 9.) s az elmenekült pártütőt fő- és jószágvesztésre ítéltette a kolozsvári országgyűlésen. B. a vesztett csata után mint földönfutó bujdosott Szatmárra, Kassára, majd a Szepességen, és Lengyelországban. A lengyel rendek pedig nemsokára királyukká választották Báthoryt. A győzelmes vetélytárs most, a krakói vajda közbenjárására, megkegyelmezett a császártól elhagyott B.-nek, udvarába fogadta s B. nemsokára leghívebb embere, barátja, tanácsadója lett. B. hű szolgálataiért lengyel indigenátust nyert. Az oroszok ellen megindított hadjáratban (1579) B. fényes szerepet játszott, mint a magyar segítőhadak fővezére. Polock vára vívása és bevétele főként az ő érdeme volt. A diadalmas hadjáratból betegen tért vissza Báthoryval a grodnói királyi lakba, ahol nemsokára meghalt s a litván főváros, Vilna felett emelkedő hegyormon temettetett el, melyet maga választott ki nyugvóhelyéül. — Öccse, *B. Gábor*, részt vett bátyja küzdelmeiben, mellyel Báthoryt a fejedelemségtől megfosztani törekedett, ki midőn B. Gáspárt kegyeibe fogadta, B. Gábort is udvarába vette. Ő is részt vett az oroszok ellen vívott hadjáratokban, mint a magyar lovasság parancsnoka s Pleskow vára ostrománál (1581) az ellenség golyójától homlokon találva esett el. V. ö. *Szádeczky* L., Kornyáti B. Gáspár (Tört. Életrajzok 1887. évf.).

Béke-sajtószövetség. Célja főleg a napi sajtó szervezése a békemozgalom érdekében. Az első kísérlet: *Association internationale des journalistes amis de la Paix* (Paris 1899) nem volt hosszú életű. Az 1900. évi párisi interparlamentáris konferencián egyhangulag elfogadták Apponyi Albert grófnak egy nemzetközi sajtószövetség *(Union de la Presse pour la paix et l'arbitrage internationale)* szervezésére irányuló javaslatát. Az osztrák A. H. Fried ösztönzésére 1909. Brüsszelben megalakult az *Union internationale de la Presse pour la Paix.*

Békéscsaba, nagyközség Békés vmegye B.-i j.-ban, a Fekete-Körös élővízcsatornája mellett; az egykori nagy tót faluból most a vmegye s az Alföld egyik legnépesebb s magyarérzelmű városa lett. Tágas piacán áll a nagy és díszes ág. ev. templom, melyben tót, és egy kisebb, melyben magyar nyelven folyik az istentisztelet; ugyanitt van a diszes városháza, a vigadó, a szinház, a nagyvendéglő és a kaszinó, sok csinos magánház és Kossuth Lajos szobra (Horvai János műve, 1905); a Körösön túl csinos házsor kertek közt nyúlik el, az egykori temetőt szép parkká alakították át. Lakói szorgalmas földmívelők, kik a szőllő- és gyümölcstermelést is üzik. B.-nak (1910) 5847 háza és 42,335 lak. van; ezek közt volt 1900-ban 9501 magyar, 279 német és 27,488 tót, vallás szerint 8105 r. k., 436 gör. kel., 25,647 ág. ev., 1260 ref. és 1772 izr. B. a bányakerületi ág. ev. püspök és egyházi törvényszék, nagyvárad-gyulai r. k. esperesség, a járási szolgabiróság székhelye; van járásbirósága telek könyvi hatósággal, adóhivatala, közjegyzősége, pénzügyőrbiztosi állomása, csendőrőrse, dohánybeváltóhivatala, áll. ménteleposztálya, selyemgubóbeváltó hivatala; iskolái közül említendő az ág. ev. főgimnázium (1863 óta), a felső leányiskola, polgári fiúiskola, zenede, az alsófokú ipariskola. Közgazdasági viszonyait élénkíti az itteni 2 takarékpénztár, hitelszövetkezet, az Aradi ipari s népbank fiókja s az osztr.-magy. bank mellékhelyisége; van téglagyára, több gőzmalma, gyufagyára, szövőiskolája, ipartestülete s számos közhasznú s ipari társulata és egylete. Marha- és gabonavásárai jelentékenyek; lakói közül számosan fazekasipart űznek; mint népipar a varratos készítése dívik. Van városi villamosmű, termény- és árúraktár részv.-társ., magy. műbútorgyár részv.-társ., mezőgazd. gépgyár. B. a M. kir. államvasutak budapest-aradi és szeged-nagyváradi vonalának és az alföldi első gazdasági (motoros) vasút csomópontja, élénk forgalom középpontja. Van posta- és táviróhivatala, telefonállomása. Több lap jelenik meg itt. Termékeny határa 32,601 ha. B. nevét Csaba birtokostól vette (Csaba mezeje); 1235. falu volt, a XIV. sz.-ban a gerlai Ábrahámffyak tulajdonában volt. 1528-ban Ábrahámffy István vagy Péter építtette a csabai kastélyt, 1556. azonban Ábrahámffy Imre el akarván árulni a törököknek, Mágócsi Gáspár gyulai várkapitány B.-t rohammal bevette, földig rombolta s Imrét megölette. 1566-ban a törökök elfoglalták s azóta nagyon elnéptelenedett, magyar lakói nagyobbára elpusztultak. 1717-ben 3 felföldi tót család telepedett itt le, kiket nemsokára számosan követtek; a magyarok elköltöztek s így keletkezett 1718. a mostani B., egészen tót lakossággal. Bár a tótoknak itt jó dolguk volt, mégis 1732. az egész lakosság el akarta B.-t hagyni, de a vmegye szándékukban megakadályozta. 1735 máj. 1. a Péró vezérlete alatt felzendült rácok B.-t mindenéből kifosztották. 1750. telepedtek le az első katolikusok, 1753-ban 800 csabai, szarvasi és berényi család Vandlik Márton pap vezetése alatt Szabolcs vármegyébe költözött és ott a nyiregyházi egyházat alapítá. 1840-ben lett mezővárossá, addig Európa legnagyobb faluja volt. V. ö. *Haan Lajos*, B. mezővárosa hajdanáról és mostani állapotáról (II. kiad., Pest 1886); u. a., Békés vmegye hajdana (Pest 1870).

Békés-csanádi h. é. vasút, hossza 82·7 km. Fővonala Szarvas–Kisszénás–Orosháza–Mezőhegyes. Mellékvonala a 6 km. hosszú kisszénás-kondorosi elágazás. Rendes nyomtávolságú vasút, melyet az 1893. XII. t.-c. engedélyezett. Befektetési tőkéje 4.680,000 K; üzemét a Máv. látja el.

Békésgyula, l. *Gyula.*

Békéssámson, nagyk. Békés vm. orosházi j.-ban, (1910) 4353 magyar lak.; hitelszövetkezet, gőzmalom, posta- és telefonállomás.

Békessy *László*, állatorvos és okl. gazda, szül. Besnyőn, Fehér vmegyében, 1844., hol atyja gazdatiszt volt. Tanulmányait a budai József-műegyetemen s a keszthelyi orsz. gazdasági felsőbb tanintézetben végezte, mire a gazd. gyakorlatba lépett. A debreczeni orsz. gazd. felsőbb intézet tanársegédje, azután segédtanára lett. 1871-ben állami ösztöndíjjal külföldre ment, ahonnan visszatérve, 1873. a debreczeni gazdasági tanintézet rendes tanára, majd igazgatója lett. 1876-ban az igaz-

gatói állásról lemondván, mint tanár folytatta működését 1895-ig, amikor nyugalomba vonult és jószágigazgató lett. Művei: *A sertéstenyésztés vezérelvei gyakorló gazdák részére* (Debreczen 1871); *Általános állattenyésztés* (u. o. 1884); *A tejgazdaság elméleti és gyakorlati szempontból* (Budapest 1885); *A takarmányszámítások rövid ismertetése* (Debreczen 1886); *Az állatgyógyászati zsebnaptárt* és mint a debreczeni gazd. egylet titkára, az egyl. közleményeket szerkesztette, a szaklapokba pedig szakmájába vágó sok cikket írt.

Békésszentandrás, nagyk. Békés vm. szarvasi j.-ban, (1910) 1311 házzal és 7134 lak. A lakosok közül 1900-ban 5795 volt magyar és 1441 tót; gyógyszertár, takarékpénztár, hitelszövetkezet, gőzmalom, posta- és táviróhivatal, telefonállomás.

Békés tengerzár, l. *Tengerzár.*

Békés vára, l. *Békés.*

Békésvármegyei h. é. vasút, l. *Mátra-Körösvidéki egyesült h. é. vasút.*

Békésy, 1. *Károly,* c. rk. tanár a kolozsvári egyetemen, közgazdasági író, szül. 1850. Kolozsváron. Jogi tanulmányait Kolozsváron és Budapesten végezte. Szerkesztője volt Kolozsváron a Kelet c. lapnak, majd e lap utódjának, a Kolozsvári Közlönynek 1875—86. Egyik alapítója és egyszersmind igazgatója volt az Erdélyrészi Iparfejlesztő Egyletnek, mely virágzó női ipari iskolát tart fenn. Művei: *Kolozsvár közgazdasági multja és jelene* (Kolozsvár 1889); *A természettudományi felfogás a politikában* (u. o. 1893); *A választási rendszerről* (u. o. 1896); *A szociológiáról* (u. o. 1911).

2. *B. Sándor,* min. oszt. tanácsos, szül. 1860. Kolozsvárott. Egyetemi tanulmányainak befejezése után Németországban több éven át főleg a mezőgazdasági ipar tanulmányozásával foglalkozott. Asszisztense volt Maercker Max világhírű agrikulturkémikusnak, hallei egy. tanárnak. Baross Gábor meghivására 1891. mint iparfelügyelő állami szolgálatba lépett; 1900. gazdasági és kereskedelmi szaktudósító lett előbb Münchenben, később Konstantinápolyban és Zürichben. Önállóan megjelent munkája: *Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása külföldön* (Budapest 1901).

Békeszegés, a békekötésnek, a békeszerződésnek megszegése, l. *Békekötés.*

Békeszerződés, l. *Békekötés.*

Béketemplomok voltak azok a templomok, amelyeket a vesztfáliai (1648) békekötés alapján a svédek közbenjárására a sziléziai fejedelemségeknek és Glogau, Jauer és Schweidnitz városoknak engedélyeztek s amelyek vályogból és fából a városfalakon kívül, torony nélkül, kegyes adományokból fel is épültek. A glogauinak neve «Istenháza» (Hütte Gottes); a schweidnitzié «Szentháromságtemplom» (Dreifaltigkeitskirche); a jauerié «Szentlélektemplom» (Heiligegeistkirche) volt. E templomokat csakis az altranstädti egyezség alapján látták el toronnyal és haranggal.

Beketfa, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 126 magyar lak.; u. p. Egyházgelle, u. t. Patony. Beketfa a Beketfalvi Mórocz-család ősi fészke, melynek itt megerősített várkastélya volt.

Beketinci, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 475 horvát-szerb lak.; u. p. Vuka, u. t. Vuka-Dopsin.

Beketinec, község Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 146 horvát-szerb lak.; u. p. Raven, u. t. Körös.

Béketörés, a békés állapottal ellenkező cselekmények véghezvitele, l. *Béke.*

Békevár, 1900 júl. 2. magyar kivándorlók által alapított kanadai község Saskechevan állam területén, Winnipeg vasúti állomás közelében, mintegy 2000 lakossal, kik földmíveléssel foglalkoznak. Van Kossuth-schoolja, magyar pappal.

Békevesztett *(friedlos)* lett az, aki a germán népeknél a törzsélet korában (Kr. u. III—VI. sz.) súlyosan megsértette a nép kebelében uralkodó jogrendet (= békét). A B.-ség tehát büntetés, amelynek következtében a sértő ki volt rekesztve a nép békéjéből, vagyis a társadalom rendjéből: tehát minden jogtól meg volt fosztva. A B. megszünt családtag lenni, nem volt többé családja, elvesztette vagyonát, megszünt törzstag lenni. Igy teljesen jognélküli lett, úgy tekintették, mint ellenséget, mindenki megölhette őt (vogelfrei).

Békey *István,* min. osztálytanácsos, szül. 1829., megh. Budapesten 1888 jún. 26. Jogi tanulmányait Pesten és Egerben végezte s már 18 éves korában megszerezte az ügyvédi oklevelet, 1867. Andrássy Gyula gr. a honvédelmi minisztériumban titkárnak, később osztálytanácsosnak nevezte ki. Részt vett a védőtörvények alkotása ügyében Bécsben tartott tanácskozásokban s a magyar törvényhozás elé került katonai ügyeket érintő törvényjavaslatokat ő fogalmazta. Mint Horváth István egykori tanítványa, annak szellemében foglalkozott történelemmel is. Munkái: *Béla király jegyzőjének személye és kora* (Budapest 1886); *Szittyák, pártosok, törökök* (u. o. 1887).

Békezálog (ném. *Friedensbürgschaft),* azon igéret erősségére letett, vagy kezesekkel, illet. más módon biztosított összeg, hogy a B.-ot nyujtó a letett összeg elvesztésének vagy a biztosított összeg lefizetésének terhe alatt nem fog bűncselekményt elkövetni. A B. ősgermán intézmény; ez idő szerint érvényben van az angol, olasz, dán, spanyol és amerikai tételes büntetőjogokban, valamint felvétetett a svájci javaslatokba. Olaszországban, Dániában s a svájci javaslatokban a B. csak mint *biztonsági intézkedés* szerepel. Angliában *mellékbüntetés,* Spanyolországban pedig *főbüntetés.* Angliában s Észak-Amerikában a *feltételes elitélés* intézményéhez kapcsolódik, Olaszországban pedig a *bírói dorgáláshoz* fűződik. Az újabb irodalomban erős rokonszenvvel találkozik a B. intézménye, mint a káros hatású rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések egyik pótszere.

Bekezdés (ném. *Absatz, Einzug*; lat. *a linea,* l. o.) A nyomdászatban az ú. n. «behúzás» nagysága a betű nagyságától, a sorok ritkított vagy ritkítatlan voltától és azok szélességétől függ. Mennél szélesebb formátumra szednek, annál nagyobbnak kell a bekezdésnek lennie.

Bekir, temesvári pasa volt 1636., midőn I. Rákóczi György és Bethlen István versengett az erdélyi fejedelemségért. A porta Bethlennek fogta pártját s támogatására 12 ezer lovassal és 2 ezer

janicsárral Bekir pasát küldte, de Szalontánál vereséget szenvedett s midőn az év végén megkötötték a békét, Bekirt Konstantinápolyban lefejezték.

Bekísérés, a rendőri hatóság elé állítás. Ez történhetik ügyészi, bírói és rendőrhatósági parancsra, de önállóan is eljárhat a rendőri őrszemélyzet. Büntevők bekísérendők, ha tetten érik őket, ha szökésben vannak, ha a kijelölt tartózkodási helyüket elhagyják. Bekísérendők azonkívül a kiutasított és kitiltott egyének, csavargók, koldusok, engedély nélkül házalók, utcai zenészek, alakosok s más hasonló, a közbiztonságra gyanus személyek. Bekísérhető azonban bárki, ha az előidézett közbotrány, csend- és rendzavarás máskép meg nem szüntethető, ha a kihágást elkövető a rendőri figyelmeztetés dacára is folytatja a kihágást vagy ellenszegül, a rendőrt bántalmazza, végül, aki igazolásnál nevét, lakását nem akarja bemondani. Előállítható — határozattal — az is, aki a rendőrség idézésére nem jelenik meg. Magánszemélyek felhívására csak akkor foganatosítható a B., ha a bekísérendőre nézve a fentebbi okok valamelyike fennforog. Közszolgálatban álló egyének B.-e felettes hatóságukkal közlendő.

Bekjar (magy. *betyár*), szószerint foglalkozás nélküli embert, nőtelent jelent. Perzsa eredetű szó. A magyar nyelvbe a délszlávok révén a török nyelvből került.

Bekker, 1. *August Emmanuel*, német filológus, szül. Berlinben 1785 máj. 21., megh. u. o. 1871 jún. 7., hol 1811 óta a klassz. filológia egyetemi tanára volt. Kéziratok összehasonlítása és kiadása céljából sokat utazott és több évet töltött Olaszés Franciaországban, valamint Angliában. Elsőrangú szövegkritikus, kinek kiadásai módszeres eljárás tekintetében korszakot alkotnak. Fő kiadásai: Apollonii Alexandrini de pronomine liber (1811); Anecdota graeca (1814—21, 3 köt.); Theognis (1815); Kolluthos és Tzetzés (1816); Platon (1816—23, 10 köt.); Thukydides (1821, 3 köt.); Az attikai szónokok (1822, 7 köt.); Photios (1824, 2 köt.); az Iliász szkolionjai (1825—27, 3 köt.); Aristophanes (1829, 5 köt.); Livius (1829); Festus (1831); Aristoteles (1831, 3 köt.); Harpokration és Moiris (1833); Sextus Empiricus (1842); Pollux (1846); Dio Cassius (1849, 2 köt.); Homeros (1843) stb. A Scriptores historiae byzantinae-ből 25 kötetet adott ki. Ezenkívül több kiadatlan provençal és ófrancia szöveget (Fierabras, Aspremont, Flor és Blancheflor) tett közzé. Utolsó műve: Homerische Blätter (1863—72, 2 köt.). Életét és jellemzését l. M. *Haupt* emlékbeszédében és Preussische Jahrbücher (29. köt., 1872).

2. *B., Elisabeth*, németalföldi írónő, született Vlissingenben 1738 júl. 24., megh. Hágában 1804 nov. 5.; férje Wolff Adriaan beemster-i református pap volt. Kezdetben kisebb szatirikus művekkel lépett föl. Mindjárt első ily irányú elbeszélésével föltünést keltett. Majd nagyobb költemények, eposzok következtek (Andromache an Agamemnon s mások). Férje halála után *Deken* Agátával, a szellemes írónővel szoros baráti viszonyban élt s Franciaországba ment vele lakni, hol Trévouxban telepedett le (1788). Itt irta dalgyüjteményét, Wandelungen in Bourgogne (Vándorlások Burgundiában). Deken Agátával együtt több regényt irt, s ezzel megalapították a németalföldi regényirodalmat. Legnevezetesebb ezek közt: Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart (Haag 1782). 1798-ban visszatérve hazájába, Hágában, a fővárosban töltötte élete alkonyát barátnőjével együtt. Életrajzát és válogatott műveit van Vloten I. adta ki: Het leven en de uitgelezen werken von E. Wolff-B. (Schiedam 1866).

3. *B., Ernst Immanuel*, német jogtudós, szül. Berlinben 1827 aug. 16. 1852-ben Halleban magántanár, 1857. Greifswaldban, 1874. mint Windscheid utóda Heidelbergben rendes egyetemi tanár lett. Főbb művei: Die Actionen des römischen Privatrechts (Berlin 1871—73, 2 köt.); Das Recht des Besitzes bei den Römern (Leipzig 1880); System des heutigen Pandektenrechts (Weimar 1886—1889 2 köt.). Th. Muther-rel együtt B. alapította meg a Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts (Leipzig 1857—63, 6 köt.) c. évkönyvet és egy ideig egyik kiadója volt a Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft c. folyóiratnak.

Bekkos, *Johannes*, konstantinápolyi patriárcha, a 14. lyoni egyetemes zsinaton 1274. a latin és görög egyházak egyesítése mellett szállt síkra, mint patriárcha 1275—82-ig irataiban is sürgette az egyesítést. 1283-ban megfosztották méltóságától s 1293. a börtönben halt meg.

Béklyó, l. *Békó*.

Békó, *béklyó* v. *nyüg*. Legelésző lovak első lábait szokás békóba verni, illetőleg istránggal v. szíjjal egyik csüdhajlást a másikhoz hozzákötni, hogy így a ló első lábait ne használhassa szabadon s ne szaladhasson el. A B. ne legyen rövidebb, mint a két első láb egymástóli távola, de hosszabb se. Csikókat, fiatal, fejletlen állatokat B.-ba verni nem szabad, mert akadályozza a szabad mozgást, ami a csikó fejlődésének rovására megy. Igy nevezik a rabok lábaira vert vasat is.

Bekölcze, kisk. Heves vm. pétervásári j.-ban, (1910) 836 magyar lak.; u. p. Egercsehi, u. t. Apátfalva.

Bekötés, *bekapcsolás*, az építészetben a fa vagy vasgerendák végeinek kötővasakkal a falhoz való kapcsolása. (L. *Kötővas.*) A kertészek a fiatal fákat, hogy azokat legelő állatoktól és a nyulaktól megóvják, tüskés ágakkal (vadrózsával v. borókával) vagy náddal kötözik be; ugyancsak B.-t alkalmaznak arra is, hogy a fákat a téli fagy és a napsütés okozta fagyoltok ellen védelmezzék; ez utóbbi célra szalmát, gyékényt, mohát, száraz harasztot stbit lehet használni.

Beksics *Gusztáv*, publicista, szül. Gamáson (Somogy vmegye) 1847 febr. 9., megh. hirtelenül Budapesten 1906 máj. 7. Bölcsészeti és jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Ezután a hirlapirásra adta magát, tagja lett a Pesti Napló szerkesztőségének, ahol az akkori szerkesztő, Kemény Zsigmond báró mellett titkári teendőket is végzett. 1874-ben ügyvédi vizsgát tett és segédfogalmazó lett a kir. táblán. Később az Ellenőr szerkesztőségében a külföldi rovatot vezette, majd Toldy István Nemzeti Hirlapjába, a Nemzetbe és a Pesti Naplóba vezércikkeket irt. 1884. ország-

gyülési képviselővé választották. Majd a miniszterelnökségnél mint min. tanácsos a közjogi és nemzetközi ügyosztály élére került, de 1896. állásáról lemondott és ismét képviselő lett. Később a Magyar Nemzet főszerkesztője volt, 1905-ben pedig a Budapesti Közlöny c. hivatalos lap szerkesztője lett. B. írói pályáját mint költő, szinmű- és regényíró kezdte, azonkívül fordított franciából, olaszból, spanyolból. A szépirodalom terén főbb művei: *Barna Arthur* (regény, 1880); *Ködös problémák* (regény, 1904); *Zrinyi a költő* c. szinműve kéziratban maradt meg. Fordítások: *Egy szív története* (Emilio Castelar után spanyolból, 1874); *A szép Diego* (Moretotól, spanyolból, 1883); *Cid*, spanyol románcok (1886); *Saját becsületének orvosa* (Calderon után spanyolból, 1886). Szépirodalmi működésénél azonban fontosabb publicisztikai működése. Ezirányú nevezetesebb munkái: *Gladstone és a keleti válság* (1880); *Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon* (1880); *A demokrácia Magyarországon* (1881); *A magyar doktrinairek* (1882); *Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés* (1883); *Magyarosodás és magyarosítás* (1883); *Legujabb politikai divat* (Timoleon álnév a. 1884); *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* (Censor álnév alatt, 1884); *Uj korszak és politikai programmja* (Atticus álnév alatt 1889); *A dualismus, története, közjogi értelme és törekvéseink* (1892); *A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi (külső) kormányzatban, különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonomiára* (1893). Élete utolsó tíz évéből való munkájában fejti ki B. politikai hitvallását, melynek alapja a magyar fajnak a többi nemzetekénél nagyobb szaporodó képessége. Ezzel a szaporodással a magyar nemzet eléri a dualizmusban a túlsúlyt, mely végeredményben a perszonál unióhoz vezet. Ebből az időből valók következő művei: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon* (1895); francia nyelven: *La question roumaine* (1894); *La consolidation intérieure de l'Autriche-Hongrie* (1895); *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk* (1896); *A modern Magyarország* (Márki Sándorral, Bpest 1898, A magyar nemzet története, X. köt.); *Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján* (1900); *Közjogunk és nemzeti törekvésünk; Mátyás király birodalma és Magyarország jövője* (1905). Hagyatékából jelent meg: *A szabadelvüpárt története* (Bpest 1906). V. ö. *Kalmár* Antal, Beksics Gusztáv történ. és alkotmányjogi munkái (Budapest 2. kiad. 1903).

Felesége, szül. *Bogdanovich* Krisztina, írói álnéven *Bogdanovich György*, megh. 1903 ápr. 11. Budapesten. Szini pályára készült s mielőtt 1875. férjhez ment B. Gusztávhoz, a Nemzeti Szinház tagja volt. Irt elbeszéléseket, verseket, útirajzokat különböző lapokba. Önálló művei: *Az én kis világom*, rajzok (Budapest 1887); *A divat* (1888); *A bolondot, gazt nem vetik, mégis terem*, elbeszélések (1889); *Egy humánus házi úr élményei* (1891); *Álmatlan éjszakák*, költemények (1896).

Bektás, Lykia tartomány (Kis-Ázsia) városi eleme, mely a szomszéd népektől testileg és szellemileg elüt. Némi rokon vonások észlelhetők a hegyvidéki taktadzsik-kal. Külszínre ugyan mohamedánok, de vallásuk szabályait éppen nem követik. Intelligens gazdag nép, a törökök előtt nagy tekintélye van. Némely tudós a görög bevándorlás előtti őslakosság maradványát látja bennük.

Bektási (tör.), Hadzsi Bektástól (1357) alapított és róla nevezett dervisrend, mely a janicsárokkal kapcsolatban állott, politikai ügyekbe avatkozott és mindenféle lázadásban nagyon élénk része volt. Ezért II. Mahmud szultán a janicsárok megsemmisítésével (1826) e dervisrendet is keményen üldözte. Azóta a B.-rend számra és tekintélyre nézve nagyon megcsappant és a közügyekre való befolyása érezhető módon nem nyilvánul. Zárdáik a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia különféle helységeiben állnak fenn; Kairóban is van egy konventjük. Újabban Jacob György erlangeni egyetemi tanár foglalkozott a B.-rend tanulmányozásával: Beiträge zur Kenntnis des Derwischordens der B. (Berlin 1908, Türkische Bibliothek, IX. köt.); u. a., Die Bektaschijje in ihrem Verhältniss zu verwandten Erscheinungen (München, akad., 1909).

Bekuhiba-balzsam (*Bicuhyba-zsír*, növ.), Braziliában a *Myristica officinalis*, a *M. sebifera* és *M. Bicuhyba* (*Virola Bicuhyba*) magjaiból nyert zsír, mely hasonló a *Myristica fragrans* (szerecsendiófa) magjaiból készített *muskát-vaj* (szerecsendióvaj) nevű zsírhoz. *Virola-zsírnak* is nevezik és orvosilag, valamint a gyertyagyártásban is használják. L. *Myristica*.

Bel, törökül *szorost*, *hegyszorost* jelent. A törökök nemzeti hősének, *Köroglu*-nak «Csamli bel» volt egyik tartózkodó helye.

Bel., állatnevek után *Belon* P. nevének rövidítése.

Bél, l. *Belek*. — A növénytanban *B.* az alapszövetnek az a része, amely a körben elhelyezett edénynyalábokon belül, tehát a szár közepén van. Igy hát csak a kétszikűek és nyitvatermők szárában van bél; a gyökérből v. teljesen hiányzik, v. igen gyenge. Sejtjei legtöbbször vékonyfalú parenchima sejtek, kisebb-nagyobb sejtközökkel. A parenchima sejtek között lehetnek néha vastagfalu, dúsan gödörkés szklerenchima sejtek is. Fiatal korban plazmadúsak, még klorofillt is tartalmazhatnak. Később vagy levegővel, vagy vízszerű sejtnedvvel telnek meg, vagy pedig az anyagforgalomban, mint raktározó szövet (keményítő, csersav, oxalsavas-mész kristályok) továbbra is részt vesznek. Néha a bél egészen eltünik a szárból; igy keletkezik a teljesen csöves szár (Taraxacum officinale); máskor csak a bütykökben marad meg (számos ernyősvirágzatú szára) vagy pedig az egész szár hosszában a tengelyre merőleges lemezekre tagolódik (diófa). Ha a bélnek a bélövvel érintkező sejtjei kisebbek, vastagabb faluak, mint a bél többi része, akkor ez a szövet a *bélhüvely*. Bélnek nevezik még a magkezdemény belső, tömör részét, melyben az embrio-zsák keletkezik, továbbá a magnak a héjon belül levő részét is, amely a csirát és a csirázáskor szükséges tartaléktápanyagokat foglalja magában, pl. csonthéjas magvuak. — *B.* továbbá a. m. *kanóc*.

Bél (*Beél*), kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 2212 oláh és magyar lak., csendőrőrs; a járás szolgabi-

rói székhelye; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. A község csinos fekvésű, rajta a Mézes patak folyik keresztül; élénk hely, híres vásárokkal; lakói iparszerüen üzik az agyagipart, melyhez az agyagot Botfej és Boklya községek határából szerzik be. A községtől negyedórányira van az Egyesült magyarhoni üveggyárak részvénytársaság üveggyára, mely azonban most nem működik.

Bél, a babilóniai Pantheon egyik főalakja, «az istenek ura», az «ég és föld ura» volt; sumír neve: In-lil. Tiszteletének főhelye a Dél-Babilóniában fekvő Nippur volt, ahol az *I-kur* (a. m. országtemplom) nevű temploma állott. L. még *Baal*.

Bél, 1. *Károly András*, a híres B. Mátyás (l. *B. 2.)* fia, történetíró, szül. Pozsonyban 1717 júl. 13., megh. 1782 ápr. 4. Tanulmányait hazájában elvégezvén, az altorfi, jenai és strassburgi egyetemeket látogatta. 1740. hazajött és Mária Terézia koronázásakor nagy tetszést keltő beszédet tartott. Egy év mulva Lipcsébe ment, s az ottani egyetemen 1743. a bölcsészet és a költészet rendes tanára, majd rövid idő multán az udvari tanács tagja, az akadémia és a kir. könyvtár elnöke lett. 1751—1781-ig a lipcsei tudományos és szépirodalmi kiadványok igazgatója, az Acta Eruditorum-nak és a Leipziger gelehrte Zeitungnak szerkesztője volt. Életének önmaga vetett véget. Szinnyei 57 művét sorolja fel, melyek nagyrészt történelmi és irodalomtörténeti tárgyuak.

2. *B. (Belius) Mátyás*, a XVIII. sz. legjelentékenyebb földrajzi írója, kora legnagyobb tudósa, szül. Ocsován, Zólyom vármegyében, 1684 márc. 24-én; atyja mészáros volt. Iskoláit Losonczon, Beszterczebányán, Pozsonyban, Veszprémben és Pápán végezte nagy küzdelmek között. 1704-ben Németországba utazott, Halleban hittant hallgatott. 1707-ben Beszterczebányán káplán, majd gimnáziumi rektor lett, honnan 1714. ment Pozsonyba, hol 1719-ig az ág. ev. iskola igazgatója, majd az egyház német lelkésze lett. 1742-ben szélütés érte. 1749-ben nyugalomba vonult, s ez évi aug. 29. újabb szélütés következtében meghalt. Számos latin, német és magyar művet írt, többnyire egyházi és iskolai tárgyuakat, külföldi lapokba és folyóiratokba cikkeket küldött, ő alapította 1721 márc. 15. az első rendesen megjelenő magyarországi hirlapot Nova Posoniensia cím alatt, mely azonban csakhamar a jezsuiták kezébe került és megszünt. Legnevezetesebb műve: Notitia Hungariae novae historico-geographica, melyet Straub Pál bécsi könyvárus adott ki. A nagy műből, mely teljesen a kor szinvonalán állott, az első folio kötet 1735. jelent meg, Pozsony vmegyét tárgyalja; a második kötet (1736) Turócz, Zólyom és Liptó vmegyék leirását, a harmadik (1738) Pest-Pilis-Solt, a negyedik (1742) Nógrád, Hont, Bars és Nyitra vmegyék leirását adja. Halála után megjelent még az ötödik kötet első fele Moson vmegye leirásával. Kéziratban maradt munkáit a szerző örököseitől Batthyány József gróf, akkor kalocsai érsek vette meg, de szállítás közben a kézirat egy része a Dunába esett, úgy hogy részben használhatatlanná vált. B. a cseh-szláv irodalommal is foglalkozott. Krman Dániel ev. szuperintendenssel együtt nézték át s adták ki Halleban 1722. a cseh testvérek bibliáját; ugyanehhez írt előszót is, továbbá Arndt János után adta ki: Rajská záhrádka (Az édenkert). Bél összes műveinek jegyzékét *Haan* Lajos állította össze Bél Mátyás c. akadémiai értekezésében (Bpest 1879). Újabb életrajza *Márki* Sándortól (Paedagogiai Plutarch I. kötet, Pozsony 1886). Pozsony városa egy utcát keresztelt el nevéről, de sírja már nincs meg, miután a régi prot. temető helyén házsort építettek.

Bela, közs. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 64 horvát-szerb lak.

Béla. Árpádházi királyaink egyik kedvelt neve, melyet I. B. király keresztneve után az Adalbert (Albert) névvel szoktak egynek venni, de minden alap nélkül. Eredetét a szláv «bêlu» (bêl, biel a. m. fehér) szóra vezetik vissza, a szláv uralkodóházaknál azonban, melyekkel összeházasodtak az Árpádok, egyáltalában nem fordul elő a B. név s azért valószinübb, hogy a török-bolgár «boilu» méltóság névből származott.

Béla néven az Árpádok családjából négy királya s több hercege volt a magyar nemzetnek.

1. *I. Béla* (1061—63), Szt. István öccsének, Szár Lászlónak második fia, testvéreivel, Andrással és Leventével Szt. István tanácsára Péter herceg pártja elől Csehországba, majd Lengyelországba menekült. B. jelentékeny szolgálatot tett Miciszláv lengyelfejedelemnek a pommerániak ellen viselt háborúban, miért jutalmul a lengyel fejedelem leányának, Richezának kezét nyerte. Mikor a magyarok Péter király ellen 1046. Andrást hívták meg a trónra, András B.-t is visszahívta az országba. Utóbb átengedte neki az ország harmadrészét, sőt az örökösödésre is kilátást nyitott neki. B. a III. Henrik német császár ellen viselt háborúkban fényesen kitüntette hadvezéri képességét. A német hadak visszaszorítása és a haza függetlenségének megóvása az ő érdeme. Visszaszerezte az ország déli részeit is, melyek a horvát vagy görög felsőbbség alá jutottak. Időközben Andrásnak fia született (Salamon). B. nem ellenezte, hogy apja ezt már hét éves korában megkoronáztassa. Ellenségei azonban elhitették Andrással, hogy B. a korona után áhítozik. Hűségét s önzetlenségét András Várkonyban egy, a költészet által kiszinezett jelenetben tette próbára. B. nem érezvén magát biztosságban, Lengyelországba menekült és sógorának, II. Boleszlávnak seregével 1061. Magyarországba tört. András a csatában elesett, s B. a csatatérről Székesfehérvárra ment, hol királlyá választották és megkoronázták. Röviddel ezután országgyülést tartott Székesfehérvárott és szétverte a tömeget, mely lármásan követelte az ősi vallás visszaállítását. Ez volt hazánkban a pogányság utolsó nyilt lázadása. B. sokat tett az ipar, kereskedés és a pénzügy rendezésére, s a közjólét emelésére. 1063-ban IV. Henrik császár ellen, aki a Németországba menekült Salamont támogatta, Ausztriába küldötte seregeit, de a szerencse nem kedvezett neki. Újabb előkészületei közt Dömösön trónjának összeroskadása következtében végezte életét. Szekszárdon temették el, amelynek apátságát ő alapította. Kemény Zsigmond (Montesquieu és I. Béla király, Pesti Hirlap, 1847. 953—6. sz.) őt tartotta a magyar képviseleti rendszer megalapítójának.

2. *II.* vagy *vak Béla* (1131—41), Álmos fia volt. Kálmán király 1112. mindkettőjüket elfogatta és megvakíttatta. II. István uralkodása alatt Álmos Konstantinápolyba menekült, Bélát pedig hívei a pécsváradi apátságba vitték. A nagy beteg és gyermektelen II. István őt udvarába hivatta, örökösének rendelte s elvétette vele Uroz szerb fejedelem leányát, Ilonát. Halála után 1131 ápr. 28. valóban Béla fejére tették a szent koronát. Egy esztendő mulva Kálmán fia, Borics (l. o.), oroszlengyel csapatokkal tört az országba; csakhamar visszahúzódott ugyan, de összeköttetéseit fenntartotta az elégületlenekkel. Ezért Ilona az aradi országgyűlésen felhívta a rendeket, hogy büntessék meg a király megvakíttatásának okozóit. Az urak azonnal fölkoncoltak 68 főurat, másokat pedig halálra, jószágvesztésre ítéltek, vagy száműztek. Borics erre a menekültekkel és lengyel hadakkal erősödve betört, de Visegrádnál megverték. 1137-ben husvétkor Olmützben személyesen találkozott a lengyel fejedelemmel, kibékült vele s Borics ekkép veszélytelen lett. Kevéssel felesége halála után 1141 febr. 13. B. is meghalt s a székesfehérvári sírboltba temették. Három fia maradt: Géza, László és István. Álmos előtte halt el. Egyik leánya, Gertrud, Miciszláv lengyel fejedelemhez ment férjhez, a másik, Zsófia, kolostorba vonult. B. alapította a dunaföldvári apátságot s az aradi prépostságot. V. ö. *Hannenheim*, Ungarn unter Béla II. und Géza II. in seinen Beziehungen zu Deutschland (Jena 1884); *Márki*, Arad tört. I. 76—82. Pecsétjéről *Fejérpataky* (Turul 1892, 137—8).

3. *III. Béla* (1173—96), II. Géza második fia volt. Mánuel görög császár kívánatára bátyja, III. István 1161. Konstantinápolyba küldte B.-t, kit Mánuel mindjárt eljegyzett Mária hercegnővel s így nem volt lehetetlen, hogy a trónon örökösévé teszi. Görög módon neveltette s nevét a görögök előtt jobban hangzó Alexiosra változtatta. Azonban a Szerémséget és Dalmáciát, mint B. osztályrészét követelte s el is foglalta. A háború éveken át folyt s Dalmácia Mánuel kezében maradt. Ezalatt Mánuelnek 1170. fia született, minek következtében B.-t nem tekintette többé a görög trón örökösének s III. István halálakor (1173) hazaküldte, de megfogadtatta vele, hogy Dalmácia birtokában nem zavarja. Midőn B. visszatért hazájába, öccse, Géza pártot ütött ellene, de B. ismételve elfogatta s 15 évig börtönben tartotta. Mánuel halála (1180) után a Szerémséget s Dalmáciát visszacsatolta Magyarországhoz, Alexios császárt azonban, igéretéhez híven, segítette a belmozgalmak leküzdésében. Utóbb Velence foglalásaival szemben Zárát megerősíttette és Calanus pécsi püspökben (l. o.) kitünő kormányzót adott a tartománynak, melyet 1194. személyesen is meglátogatott. A közigazgatásba ő hozta be az írásbeliséget, a kancelláriát egészen reformálta, az ipart, kereskedelmet és a tudományokat pártolta. Udvartartása Európában a legfényesebbek közé tartozott. Megh. 1196 ápr. 13. Három fia (Imre, András és Salamon-István) s három leánya maradt antiochiai Ágnestől (másképen Annától). A királyi pár sírját 1848. találták meg Székesfehérvárott s őket I. Ferenc József király rendeletére 1898. másodszor a budapesti Mátyás-templomban temették el.

Irodalom. Thaly, III. B. nemzedékrendje, Századok, 1897; u. a., III. B., I. Ferenc József egyenes őse, Egyetértés, 1897 jún. 2.; Nagy Géza, III. B. mint I. Ferenc József őse, Turul, 1898; Forster Gyula, III. B. magyar király emlékezete, Bpest 1900; Thallóczy L., III. B. és a magyar birodalom, 1907. Bővebb bibliográfiai jegyzetek: Csánki, Árpád és az Árpádok, 385. l.

4. *IV. B.*, (1235—70) II. András fia 1206. született. Már 1208. ifjabb magyar királlyá koronázták s atyja utóbb Szlavónia kormányát is rábizta. Laskaris Mária görög császár leányát vette el. Elhatározó befolyása volt az *aranybulla* (l. o.) megalkotására s a királyi javak visszaszerzésére. Atyja halála (1235) után a királyi tekintély helyreállításán fáradozott. Újabb törvényt hozatott a felesleges adományozások visszavonására, mi a főurak közt elégületlenséget okozott. A surlódásokat felhasználva, Frigyes császár B.-tól adót követelt, de B. visszautasította. Ekkor babenbergi Frigyes osztrák herceg a határokra rontott; de B. és testvére, Kálmán, visszaverte s békére kényszerítette. Kevéssel ezután a már Orosz- és Lengyelországban hódító mongolok elől *Kuthen* (l. o.) kún vezér 40,000 fegyveressel Magyarországba menekült. A király a kőmonostori országgyűlésen a kúnok telepedése helyeit akként rendezte, hogy fővezérük a hozzá legközelebb állókkal Pest vmegyének egyik részén, a többi pedig más vmegyékben telepedjék le, s a vármegyék hatósága alatt álljon. A magyarok a kúnok iránt bizalmatlanok voltak még akkor is, midőn 1240. híre járt, hogy a mongolok Kijev városát elfoglalták. B. rögtön az ország ÉK.-i határainak megerősítéséhez fogott s kihirdettette, hogy a nemesség és várnép készen legyen, a Rómába hívott püspökök otthon maradjanak és fegyvereseket gyüjtsenek; sőt már a véres kardot is körülhordoztatta. Az ország rendjei azonban a tatárok közeledését költött hamis hírnek mondották. Batu a szomszéd Lengyelországban már Krakót pusztította, midőn Héderváry nádor az északi határokhoz sietett, a király pedig 1240. telén Budán országgyűlést tartott a védelem szervezése végett. 1241 márc. elején Batu khán roppant seregével már a Vereczkei-hágóhoz ért. B. az ország minden fegyveresét a kúnokkal együtt Pestre rendelte, Frigyes osztrák herceghez pedig követeket küldött segítségért; IX. Gergely pápa s II. Frigyes császár, kik nyílt háborúban állottak egymással, csupán biztatásokra szorítkoztak. Márc. 12-én vert seregének csekély maradványaival a nádor is Budára érkezett. Márc. 15-én a mongolok előcsapata már csak félnapi járásra volt Budától. Kálmán herceg néhány vmegyének és a horvátoknak zászlóaljaival őrizte Pestet. Frigyes herceg szintén Pestre sietett, de csak kevesedmagával. Egy kitörésekor egy kúnt elfogván, Kuthent a magyarok egész családjával együtt felkoncolták, mire Frigyes visszatért országába, a kúnok pedig részint a tatárokkal egyesültek, részint Bolgárországba vándoroltak ki. Mig Batu Magyarországban dúlt, vezértársa, Kadán, Erdélyt pusztította. B.-nak Pest körül 60—65,000 embere volt, ami Európában szokatlanul nagy erőt jelentett. A Sajó mellett, a borsodvármegyei Mohi mezőváros (most puszta) közelében ütötte fel táborát. A mongolok egy sötét éjjel átkeltek a Sajón. Kálmán herceg, Ugolin (Ugron) kalocsai érsek és a templomos

vitézek egyik főnöke bátor elszántsággal védték a Sajó hídját, de midőn észrevették, hogy az ellenség már-már körülveszi őket, visszavonultak a király védelmére. A tatárok felgyujtották a szekereket és sátrakat s iszonyú öldöklés után megszalasztották a magyarokat. Két érsek, több püspök és más egyházi s világi urak maradtak halva a csatatéren. Kálmán herceg megsebesülten futott Dalmátországba, hol nemsokára meghalt. A király Ausztriába menekült. A többit az üldözők nagy részben megölték. Pestet a mongolok a polgárok hősies védelme után elfoglalták; elözönlötték az alföldet; Nagy-Váradot, Egrest, Pereget, Csanádot stb. rommá tették, a lakosok nagy részét levágták vagy lenyilazták. Hogy a mongolhad eleségben hiányt ne szenvedjen, Batu khán a Mohinál megtalált királyi pecsét felhasználásával a király nevében rendeleteket iratott s felszólította a hegyekbe és erdőkbe futott népet, térjen haza és folytassa rendes foglalkozását. Az újra benépesült helységeket mongol tisztekre bízta, s a termést betakaríttatta. Aratás után azonban ismét borzasztóan kegyetlenkedett ellenök. Az 1242-iki kemény télen a mongolok a Duna jegén átkeltek, Budát bevették s Esztergom városát elfoglalták, de a várral nem boldogultak. Csak Oktaj főkhán halálának hire vetett véget a pusztításoknak. Batu igényt tartván a főhatalomra, Moldván keresztül visszasietett Ázsiába, de a magával hurcolt magyar foglyokat a határszéleken megölette. Midőn B. Ausztriába menekült, Frigyes a hadi költségek s a minapi békéért fizetett összeg fejében 10,000 márka ezüstöt követelt tőle. B. minden megmentett kincsét átadta és három dunántuli vmegyét is átengedett neki. Mindenétől megfosztva, Spalatóba és Trauba vonult. Kadán, ki hiába igyekezett őt kézrekeríteni, Bosznián és Szerbián keresztül Bolgárországba ment és itt egyesült a hazatérő Batu khánnal. A mongolok távozása után B. is visszasietett. Nagy nyomoruságban találta az országot, de nem csüggedett el. Bátor lélekkel fogott az ország rendezéséhez, visszaállításához. Az éhség csillapítása végett külföldről gabonát és igavonó marhákat szállíttatott, az elesett egyházi és világi tisztviselők helyébe újakat nevezett ki. A szétszórt és kiköltözött kúnokat összegyüjtötte, a későbbi Kúnságba telepítette s a nádor hatósága alá helyezte; külföldről gyarmatosokat hívott be, az elfoglalt jószágokat tulajdonosaiknak visszaadatta s azokét, kik hosszabb ideig sem jelentkeztek, másoknak adományozta. Az elveszett okleveleket megújíttatta s új városokat építtetett. Pest, Zólyom, Selmecz, Korpona, Késmárk és több más királyi város is neki köszönheti gyarapodását. Pesttel szemközt, Budán, várat építtetett. A polgári rend politikai önállását előkészítette s kővárak építésére buzdította a főurakat.

1246-ban már Frigyes osztrák hercegtől visszafoglalta az általános nyomor idején átengedett három vmegyét. Még a csata előtt megkoronáztatta fiát, Istvánt s őt Dalmát- és Horvátország hercegének nevezte ki. Mikor ismét híre járt a mongolok visszatérésének, B. a mai Románia egy részét a János-vitézeknek adta hűbérül megvédelmezés végett, s a macsói bánságot is ez idő tájban alakította. Ezután Ottokár cseh királlyal elegyedett háborúba, minthogy Babenberg Frigyes halálával mindketten igényt tartottak Ausztriára és Stiriára. Végre is megosztoztak a két tartományon. Ottokár Ausztriát, Béla Stiriát kapta s az új birtok fejedelméül 15 éves fiát, a már megkoronázott Istvánt rendelte. A velenceiektől is visszavette Zárát és a dalmát városok nagy részét. De a stájer rendek csakhamar elűzték Istvánt és Ottokárt hitták meg fejedelmökül, mi ellen B. nem tehetett, mert a tatárok Nogaj khán vezérlete alatt ismét betörtek a havasokon át, B. azonban mintegy 50 ezeret elejtvén, a többit kiűzte országából. 1262-ben István, ki nem érte be Erdély és a Kúnság kormányzóságával, a stájer birtokokért kárpótlást követelt atyjától; mit meg nem nyerhetvén, három izben is fegyvert fogott. B. megverte Istvánt és Erdélybe űzte, nejét és gyermekeit elfogatta, őt magát pedig örökösödési jogától is megfosztani szándékozott, de végre is megkegyelmezett neki. A folytonos háborúk kimerítették a kincstárt. A közjövedelmek ismét a zsidók kezére kerültek és a zsidók 1251. sok szabadalomban részesültek. A folytonos viszálykodások káros változásokat idéztek elő az alkotmányban és a védelem rendszerében is, mert a második kibékülés alkalmával (1264) kötött szerződés szerint a nemesség akármelyik király pártjára állhatott. Igy mindkét király igyekezvén párthíveit szaporítani, módfelett kedvezett kivált a főbbrendüeknek, ami viszont a köznemesség elnyomását vonta maga után. Az ebből eredt panaszok megszüntetése végett B. 1267. országgyűlést tartott. Az országgyűlés újból biztosította a nemességnek II. András alatt szerzett jogait s megvetette a képviseleti rendszer alapját, midőn azt rendelte, hogy ezentúl az országgyűlésen a nemesség ne fejenként, hanem vmegyénként választandó képviselői útján vegyen részt. Az esztergomi érsek egyházi tilalom alá vethette a királyt, az ifjabb királyt s a szlavóniai herceget (B. második fiát, Bélát), ha a törvényt és Szt. István alkotmányát megszegnék. Ezután B. az ifjabb királyt a bolgárok ellen küldte. István 1268. elfoglalta Viddint s Bolgárországnak Trnovóig terjedt részét meghódítván, magát még atyja életében Bolgárország királyának címezte. 1270 májusban halt meg az ország második alapítója. Két fián kívül 7 leánya volt; közülök legnevezetesebb Szt. Margit.

Irodalom. Szalay, A tatárjárás; Rosty, A tatárjárás IV Béla idejében, Pest 1856; Wolf, Gesch. der Mongolen, 1872; Székely, A mongol invasio 1241., Ludovica Akad. Közl., 1884 Bretschneider, History of the Central and Western Asia., Journal of the royal Asiatic Society, új folyam, X. 75—307. l.; Rogerius Carmen miserabile és Spalatoi Tamás a tatárjárásról. Mindkettőt ford. Szabó K., Vertner M., IV. B. király története, Temesvár 1893., Bővebb könyvészeti jegyzetek: Hadtörténeti Közl. 1891, 718—721. l. és Csánki, Árpád és az Árpádok, 386. l.

5. *B. herceg*, IV. Béla és Mária negyedik gyermeke, (1262—69 között), egész Szlavónia és Horvátország vezére. Magyarországban Nyitra, Pozsony, Moson és Sopron várak és Baranya, Somogy, Zala és Vas vármegyék feje. Neje Brandenburgi Kunigunda volt, kivel együtt Horvátországban, Kninben lakott. IV. Orbán pápa vallásos buzgalma miatt magasztalta.

6. *B., macsói herceg*, IV. B. király unokája, Rasztiszlav halicsi fejedelem és szlavóniai bán

és Ágnes macsói hercegnő fia, 1271—72-ig uralkodott Macsóban mint macsói és boszniai herceg (dux de Machow et de Bosna). 1272 végén Güsingeni Henrik megölte.

7. *B. (Belas; Bylas)*, a flandriai eredetü Nicolas de Saint-Omer, egy Balduin császár kiséretében Konstantinápolyba költözött lovag fia III. Béla magyar király leányától, Margit thessaloniki királynétól, kinek, miután Angelos Izsák velencei császár és Montferrati Bonifác özvegyen hagyta, harmadik férje volt. E házasságból két fiú származott: B. és a Dalmáciában 1242 ápr. végén elhalt Vilmos. B. 1240 körül Thebae ura volt és három fia maradt: Miklós, Ottó és János, kik előkelő szerepet vittek a Keleten a XIII. sz. második felében s a XIV. sz. elején. (*Wertner* M., Az Árpádok családi története.)

Béla *Henrik*, orsz. képv., hirlapíró, szül. 1864 márc. 11. a gácsországi Tarnovban. Néhány éves korában árván került Magyarországba s egy előkelő kassai család nevelte föl. Tanulmányait magán úton végezte. Az irodalommal kora ifjuságától foglalkozott, előbb szépirodalmi dolgozatokat, irodalmi kritikákat irt, később, miután 1889. a Budapesti Hirlap szerkesztőségének tagja lett, mindinkább a politika felé fordult s különösen a nemzeti ellenállás idején fejtett ki jelentékeny publicisztikai munkásságot. 1908-ban a trencséni kerület orsz. képviselővé választotta alkotmánypárti programmal; 1910-ben egyhangulag választotta meg u. a. a kerület, de ekkor párthoz nem csatlakozott. Könyvalakban eddig csupán *A kis herceg* c. gyermekregénye jelent meg.

Béla, több folyó neve Magyarországon. 1. *B.*, a Liptói havasok egyik legjelentékenyebb folyóvize; ered Liptó vmegye ÉK.-i részében, a Tycha csúcstól É.-ra, D.-nek folyik a Tycha völgyében, majd a Koprova vizével egyesülve, DNy.-nak veszi útját, kilép a Vág liptói lapályára s Liptóújvárnál a Vágba ömlik; igen vizdús, rohamos folyó; hossza 35 km. — 2. *B.*, a Magas-Tátra É.-i oldalán, Zsgyártól DNy.-ra eredő patak; Zsgyártól kezdve DK.-re folyik, Barlangligetnél K.-re fordul s a szepesi lapályon kilépve, 30 km.-nyi futás után Busócznál a Poprádba ömlik. — 3. *B.* v. *Varinka*, a Vág jobboldali mellékvize; ered Trencsén vmegye ÉK.-i részében Tyerchovától ÉK.-re; DNy.-i folyással Várnának tart, ahol a Vágba ömlik. Hossza 22 km.

Béla, 1. kisk. Esztergom vm. párkányi j.-ban, (1910) 535 magyar lak.; u. p. és u. t. Muzsla. A XIX. sz. első felében a báró Baldacci-család birta; kastélyát br. Baldácsy Antal nagyobbította, szép falképekkel látta el; ma Ullmann Adolf birja. 1910 máj. 5. a kastély kigyuladt és sok műkincs porrá égett. — 2. *B. (Bélavár)*, várrom Varasd vm.-ben, Varasd közelében hol hajdan IV. Béla király a tatárok üldözése elől menedéket keresett. — L. még *Szepesbéla* s a többi összetételeket.

Béla *(belle, bella)*, kártyaműszó a kalabriászban és a tartliban. Az ászt, a király és felső jelenti, s a játékban 20 pontot ér; ezenkívül még a felső huszat, a király négyet számit. Ha B. tercben, quartban v. quintben van, akkor terc-B.-nak, quart-B.-nak stb. nevezik. Némely helyen azonban a tizes és király képezi a B.-t. Ilyenkor az egyes kártyák összefüggési sorrendje is megváltozik s a következő lesz: dísznó, király, tizes, felső, alsó, kilences stb. Az egyes kártyák ütőképessége és értéke azonban megmarad.

Bélabánya *(Dilln*, régente: *Fehérbánya)*, azelőtt rend. tan. város Hont vmben, Selmeczbánya közelében, most ez utóbbival van egyesítve *Selmecz- és Bélabánya* néven, (1910) 1394 lak. 1352. még Selmeczbánya bányaterületének volt része, később Saskő vár birtokosai Selmecztől elvonni és Saskő várához csatolni igyekeztek; de csak a husszita mozgalmak alatt vált el Selmeczbányától s 1453-ban V. László király megerősítette B. városi jogosítványait. Mátyás király 1466. függetlennek nyilvánította s ekkor az előbbi 6 alsómagyarországi bányaváros közösségébe lépvén, ezek egy *hét* bányavárosból álló szövetséggé alakultak (l. *Bányavárosok*). Később B. bányászata — földrajzi fekvésénél fogva — Selmeczbányáéval szorosan összefüggött. 1572-ben szab. kir. várossá tétetett; a XVIII. sz.-ban Selmeczbányával egyesítetett, 1852. ismét önálló várossá lett, de aztán újból egyesíttetett vele. L. *Selmecz- és Bélabánya*.

Bélabányit *(Dillnit*, ásv.), víztartalmú alumínium-szilikát; fehér földes, lapos kagylós törésű, kaolin külsejű ásvány, mely Selmeczbánya mellett Bélabányán (Dilln) a trachit és mészkő érintkezésénél ereket képez. Az elemezés szerint nagyon közel áll a kaolinhoz. *Haidinger* irta le (1849) s nevezte *Dillnit*-nek (Bélabánya német neve után). Összetétele ingadozó.

Belacz, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 552 német lak.; u. p. Kokasd, u. t. Bonyhád.

Belád (hely. *bilád*, arab, a *beled* szó többese) a. m. kerület. Arab helynevekben gyakori.

Bélád, kisk. Bars vm. aranyosmaróti j.-ban, (1910) 291 tót és magyar lak; u. p. Nagyherestény, u. t. Barstaszár. Szép kastélya a XVIII. sz.-ból való, most Szentiványi Oszkáré; benne könyvtár és híres festők műveit tartalmazó képtár, réz- és fametszet-gyüjtemény és müipari tárgyak gyüjteménye van.

Bélafalva, kisk. Háromszék vm. kézdi j.-ban, (1910) 717 magyar lak.; u. p. Esztelnek, u. t. Kézdivásárhely.

Bélagyertyános (azelőtt: *Hrabovka)*, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 154 tót lak.; u. p. és u. t. Puhó.

Bélaház, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 1158 tót és magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. B. régi neve Balarad volt; IV. Bélától nyerte kiváltságait. Ősi temploma állitólag 1080. épült, 1168. megújittatott; 1773—86. lerombolták.

Bélai apátság, Szt. Margitról, Pázmány szerint a bold. Szűzről czimzett apátság. Kettő volt hazánkban ily czimen és mind a kettőt a Szt. Benedek-rend birta. Az egyik Szlavoniában Körös vármegyében volt. A török pusztítás idejében a zágrábi nagyprépost vette át és birja ez apátság javait és czimét maig is. — A másik ilyen nevü apátság a Szepességben feküdt, az esztergomi egyházmegye területén, némelyek szerint Béla mezővárosban, mások szerint Strázsa nevü helységben, Béla közelében. V. ö. *Czinár*, Monasterologia; *Jerney*, Hiteles helyek története. Törté-

nelmi tár II.; *Pázmány*, Acta Syn. Dioec. 1629. Appendix II.

Bélai cseppkőbarlang, l. *Barlangliget.*

Bélai mészhavasok *(Bélai hegység)*, Szepes vmegyében, a Magas-Tátra zömétől ÉK.-re emelkedő tekintélyes hegység, mely orográfiai jellemvonása s geológiai alkatánál fogva attól lényegesen különbözik. A B.-ot az elülső és hátulsó Rézaknák szűk völgye s az azokat összekötő Kopa hágó (1773 m.) választja el a Magas-Tátrától, melyhez az említett hágó által a Fehértavi csúcs gerincén át közvetlenül csatlakozik. D. felé a bélai lapály, K. és É. felé a Béla-patak völgye, a Zsgyári hágóig (1081 m.), mely a szepesi Magurától választja el, Ny. felé a Javorinka völgye határolja. A B. DK.-ÉNy.-i irányban 14 km. hosszúságban s 4—5 km. szélességben terülnek el; főgerincük szabályosan kifejlődött, mélyebb hágók által meg nem szakított, rendesen szélesebb hátu, havasi legelőkkel fedett s ezáltal a Magas-Tátra sziklás, zord gerinceitől lényegileg elütő láncolat, melyhez párhuzamos mellékágak csatlakoznak; a kisebb mélységig ereszkedő D.-i ágak rövidek, meredekek, nagyobb völgyek képződésére nem alkalmasak, az É.-iak jóval hosszabbak, mély, meredek lejtőjü völgyek által elválasztvák, bővizü patakoktól öntözöttek. A főgerinc a Barlangliget feletti Kobili heggyel (1097 m.) kezdődik, melyben a híres bélai cseppkőbarlang van (l. *Barlangliget)*; főbb csúcsai: a Faixtisztás (1490 m.), Vaskapu (1603 m.), Homlokos (Stirnberg, 1947 m.), Mészárszék (2019 m.), Bolond Gerő (Thörichter Gern, 2061 m.), továbbá a Szélesmező mély behorpadásán túl a Sirató (Greiner, 2158 m., az egész hegység legmagasabb csúcsa), a Havran (2151 m.), Novy (1999 m.), Muran (1827 m.) és Rogova (1268 m.), mellyel a hegység Javorinánál véget ér; a D.-i rövid mellékágakban csúcsképződést nem találunk, az É.-i ágakban a Javorinka (1464 m.) és a Gaffelsthurm (1631 m.) a legmagasabb csúcsok. A B. bővelkednek barlangokban, a bélai cseppkőbarlangon kivül találjuk itt a bélai Alabástrombarlangot, továbbá az ú. n. Jégpincét, több kis barlangot a Muran és Novy hegyek oldalában s a Javorinka közelében. A B. természeti szépségei kiválók, a Magas-Tátra ridegsége és zordsága nélkül, a szelidebb hegység szépségeivel hat, habár tetemes magassága, mély völgyei s helyenkint hatalmas sziklaképződményei tiszteletet parancsolnak. A hegység belsejében emberi élet nincs; aljában néhány juh-ól, a zsgyári völgyben Zsgyár falu s több kisebb telep, tovább Javorina fekszik. Javorina, de különösen a K.-i tövében fekvő Barlangliget a B. felkeresésére a legjobb kiinduló pontok. A Magyarországi Kárpátegyesület a Bélai hegység több helyén intézkedéseket tett a turista-forgalom emelésére, ma azonban még igen sok itt a teendő. V. ö. *Kolbenheyer*, Die Hohe Tátra (7. kiad., Tesch. 1890), valamint a Magas-Tátrát tárgyaló egyéb útikönyveket.

Belaj, adók. Modrus-Fiume vm. vojnići j-ban, (1900) 997 horvát-szerb lak.; u. p. Barilović, u. t. Károlyváros. Váráról v. ö. *Margalits* E., Horvát tört. repertorium, I. 704.

Béla király névtelen jegyzője, l. *Anonymus Belae Regis Notarius.*

Bélakorompa (azelőtt: *Dunajecz-Krempach)*, kisk. Szepes vm. szepesófalui j.-ban, (1910) 690 tót lak.; u. p. Frigyesvágása, u. t. Szepesófalu.

Bélakút apátságát a Szerémségben IV. Béla 1235. alapította s a Champagneból behivott ciszterciták adta. Javaihoz tartozott Pétervárad egészen s Pestnek két plébániája is. 1282-ben a szerzet tagjai elzárták apátjukat s elvették tőle a pecsétet. Két apátja ismeretes: 1277. János és 1300. Vilmos.

Bélamiloid, a bél nyálkahártyájában levő erek és nyirokutak kötőszövetének amiloid-elfajulása; mint az általános amiloid-elfajulás részjelensége fordul elő, leggyakrabban gümőkóros betegek vékonybeleiben. Rendszerint súlyos hasmenést okoz, kezelése megegyezik a diarrhoea szokásos gyógyításával, l. *Amiloid-elfajulás.*

Belanovo selo *(Skulberi)*, közs. Varasd vm. ludbriegi j.-ban, (1900) 146 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Rasinja.

Bélapataka, 87 irványból álló kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 4005 tót lak.; hitelszövetkezet, postahivatal, u. t. Nyitranovák.

Bélapátfalva, nagyk. Borsod vm. szentpéteri j.-ban, (1910) 1848 magyar lak.; posta- és telefonállomás. Újabban kőedénygyára népies stílusú, igen szép és kapós majolikát készít; említésre méltó rendkívül gazdag, díszművekre és épületékítményekre alkalmas márványtelepe; 1909 óta cementgyára is van. 1232-ben itt keletkezett a bélháromkuti apátság, melynek első szerzetesei a pilisi ciszterciták apátságából jöttek s már 1240. IX. Gergely megerősítette őket. Az oklevelekben az apátság Triumfontium de Bel (néha hozzátéve: Cumanorum) vagy Bél-Háromkút és Apátfalva néven szerepel. Az apátság temploma románkorú épitmény. V. ö. *Ipolyi* Arnold, A kúnok bélháromkuti apátsága.

Belár. Más változatban *Bilar, Biler, Bular.* Az Azovi-tenger melléki bolgárok neve a húnmagyar eredet mondájában, amely szerint B. (vagy más változat szerint Bereka) flainak leányai és feleségei, köztük Dula (l. o.) alán fejedelem két leánya férjeik nélkül a kürt ünnepét ülték a pusztaságban, midőn Hunor és Mogor testvérek elrabolták őket, összeketlek velük s ezen házasságból származott a hún és magyar nép. Árpád genealógiájában *Beler* alakban fordul elő a név, fia volt Kadar vagyis a húnoknak a Hún Krónikában említett «Kadar» (l. o.) nevü bírája. Mindkét monda az óbolgárokkal való etnikus kapcsolatra utal. A B. név emlékét a volgavidéki orosz Bilarszk város maig fenntartotta.

Bela-Radovan, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 2746 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Cerje-Tužno.

Bela-Réka, folyócska Krassó-Szörény vmegyében, a Cserna jobboldali mellékvize; a Szemenyikhegységben ered s DK.-re tartva, Jablanicánál a Csernába ömlik.

Bélárkos (előbb *Árkus)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 543 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél.

Belaszpur, Elő-India egyik tartománya; a Mahanadi felső völgyét foglalja magában. Területe körülbelül 22,800 km², mintegy 800,000 gond és egyéb vad néptörzsekhez tartozó lak. Főhelye B.

Bélátfúródás. A B. okai között első helyen áll a bélfalnak fekélyesedés folytán bekövetkező megvékonyodása (főleg hagymázos, gümős, vérhashoz társuló fekélyek). Átfúródik a bélfal akkor is, ha vérrel való tápláltsága megszünik (akár bélcsavarodás, bélbetürődés, akár álhártyák, sérvkapu által történő leszorítás által). Ép bélfal mellett is megrepedhet a bél a hasat érő hirtelen, nagyfokú erőbehatás (pl. elgázolás, a hasat érő erős rugás, lökés következtében). Ritkaságszámba megy a B. a bélbe került idegen test (pl. műfogsor, szög v. más hegyes tárgy) következtében. A fekélyek nyomán történő átfúródás előtt a veszélyeztetett hely körül letapadások, összenövések fejlődhetnek, amikor a bélből kiömlő fertőző tartalom elhatárolt, eltokolt részét fertőzi csak a hasüregnek és a nyomán fejlődő hashártyagyuladás körülirt maradhat. A szabad hasüregbe történő átfúródás első jelei között említendő: a hasfalnak deszkakeményre való megfeszülése, behúzódása, heves, csikaró fájdalom, hányás, ájuláshoz hasonló leromlása a szervezet működésének (szívgyengeség, felületes szapora lélegzés, sápadtság). A szemek csakhamar beesnek, fekete karikák mutatkoznak körülöttük. Majd a kezdetben behúzódó has kezd puffadni, a májtompulat eltünik és kifejlődik az általános hashártyagyuladás súlyos, csakhamar kimuláshoz vezető képe. A B. egyetlen, célhoz vezető kezelése a minél gyorsabban végzett operáció, mely a megszakadt bélrészlet felkeresésében és elzárásából áll. A korán végzett operáció eredményei kitünőek, az elkésetté semmisek. Különösen fontos a korai operáció ott, ahol vele a B. keletkezését megelőzhetjük (bélcsavarodás, betürődés v. leszorítás megoldása által).

Belatincz, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1482 vend és magyar lak., takarékpénztár, gyógyszertár, posta- és táviróhivatal. Jelentékeny marhavásárai vannak. 1708-ban Esterházy Antal kuruc tábornok megszállotta.

Bélatonia (bélrenyheség), l. *Bélbénulás.*

Bélatrófia, l. *Athrepsia.*

Bélaudvarnok, kisk. Nyitra vm. nyitrazsámbokréti j.-ban, (1910) 557 tót lak.; postahivatal, u. t. Nyitranovák.

Bélavár, 1. kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 901 magyar és horvát lak.; u. p. és u. t. Vizvár. — 2. *B.*, hajdan erősség Bihar vmegyében, Belényeshez közel a Kodru hegységből jövő s a Fenesi patakon uralkodó ponton; hibásan veszik egynek Bellaraddal vagy Biharral; soha sem lehetett Mén Maróthnak és egy külön (kazár) fejedelemségnek széke. B.-t (hajdan fenesi vár) állítólag IV. Béla még mint herceg és a tiszántúli részek ura építteté vadászkastélyul, valószinübb azonban, hogy II. Béla építteté; Bunyitay Vince szerint Vince nagyváradi püspök az 1244. év körül építteté a belényesi völgy megvédése céljából, s bizonyos, hogy a XIII. sz. végéig a nagyváradi püspökök tulajdona volt. B. védbástyája volt a Belényes körül virágzó bányászatnak, azért a püspökök nagy súlyt fektettek fenntartására. Lóránt erdélyi vajda 1294. ostrom alá fogta, de nem tudta bevenni; 1531. itt gyültek össze a jobb érzelmü hazafiak, hogy a polgárháború megszüntetése végett tanácskozzanak. 1599-ben Nyári Pál nagyváradi kapitány ostromát diadalmasan kiállotta. A török uralom alatt elpusztult. Romjai még ma is nagyszerüek. V. ö. *K. Nagy* Sándor, Biharország (Nagy-Várad 1884, I. 248—254.); *Bunyitay* Vince, A nagyváradi püspökség története (I. 105, II. 313). — 3. *B.*, Belovár-Körös vmegyében, l. *Belovár.* — 4. *B.*, Torda-Aranyos vmegyében, l. *Beliora.* — 5. *B.*, Varasd vmegyében, l. *Béla.*

Bélavára, Csik vm.-ben a Hargitahegység Bélhavas nevü csúcsa egyik szikláján a néphit szerint létezett vár, ahova állítólag a hunok menekültek.

Bélavézse, kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 573 rutén lak.; u. p. és u. t. Bártfa.

Belavić selo, kisk. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 182 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Duga resa.

Bélbaktériumok, l. *Bélrothadás.*

Bélbénulás, midőn a bélmozgások renyhék (bélatonia) vagy teljesen szünetelnek (bélparalysis). Ilyenkor kisebb-nagyobb fokú székrekedést, bélpuffadtságot (flatulentia), néha hányást is látunk. A B.-t okozhatják gyuladások, sérülések, erőszakos behatások és idegbajok, eszerint igazodik az orvoslás.

Belbesz *(Felbesz)*, Sarkie tartomány székhelye Alsó-Egyiptomban, a Nilus-deltavidék K.-i szélén, az Arab-puszta szélén, (1907) 12,375 lak. Régebben megerősített hely volt a Sziriába vezető út védelmére.

Bélbetürődés *(invaginatio, intussusceptio)*, bélrészletnek kifordult keztyüujjmódjára való betürődése másik bélrészletbe. Rendesen a szájhoz közelebb fekvő bél tolódik be a vakbél felé eső bélrészletbe. A B. az egész bél hosszában előfordul; az esetek túlyomó részében azonban a legalsó vékonybélkacs csúszik be a vakbél csúcsával, mint vezető ponttal a vastagbélbe. A B. kiterjedése igen változó. Néha csak néhány centiméternyire tolódik be az egyik bélkacs a másikba, de előfordult, hogy a B. az egész vastagbelet kitöltötte és a betürődött bélrész csúcsa a végbélen át lógott ki. Minthogy a béllel együtt a bélfodor is befordul a bélbe, a betürődött bélen csakhamar keringési zavarok jelentkeznek, melyek eleinte savós, majd véres beivódásban, később a bél üszkösödésében, elhalásában nyilvánulnak. A véres átivódás folytán véres székletétek nem ritkák. Az egymásba szorult bélrészek, különösen a betürt darab megduzzadása annyira megszükíti a bél üregét, hogy rendesen teljes bélelzáródás jelei mutatkoznak. A B. keletkezésének okai nem ismeretesek. Feltünő, hogy gyakran a betürődött bél végén polipusszerű vagy egyéb daganatot találni, ami — úgy látszik — vezető pontja volt a betürődött béldarabnak. A B. majdnem kizárólag a csecsemők és kis gyermekek betegsége. Felnőttben is előfordul, de aránylag igen ritkán.

Bélbolyhok *(villi intestinales)*. A vékony belek belső felülete finoman bolyhos, bársonyszerű: egy-egy boholy átlag $^1/_2$ mm. hosszú és pár tized mm. vastag. Négyzetmilliméterenkint átlag 10—15 boholyt találunk, úgy hogy az 5—6 méter hosszú vékonybélben számuk több millióra megy. E bolyhocskák szívják fel a bél üregéből a tápláló anyagokat, l. *Belek* és *Felszivódás.*

Bélbor *(Gyergyó-B.)*, kisk. Csik vm. gyergyótölgyesi j.-ban, (1910) 1290 oláh és magyar lak.; csendőrőrs, postahivatal, u. t. Borszék; hazánk legmagasabb fekvésű községe, 1250 m. magasságban, a Kelemenhavas (2000 m.) keleti lejtőjén, számos kihasználatlan és meg nem vizsgált savanyúforrással, melyek a borszékiekhez hasonlítanak.

Belcastel (ejtsd: — kasztel), *Jean Baptiste Gaston Louis de Lacoste de B.*, francia monarchista politikus, szül. Toulouseban 1821 okt. 26., megh. 1890 jan. hóban. 1876—79-ig szenátor volt. Munkái: Iles Canaries et la vallée d'Orotava (1862); Question romaine (Toulouse 1867); Ce que garde le Vatican (1871); La Monarchie chrétienne (1885).

Belchen (*Blaue B.*), a Fekete-erdőben, e hegység második legnagyobb csúcsa (1415 m.) a Münstervölgy kijáratánál, szép kilátással.

Belcher (ejtsd: belcser), *Edward*, sir, angol tengerész, szül. 1799., megh. Londonban 1877 márc. 18. 1825-ben Beechey kapitánnyal a Beringszorosban járt, 1836—42 körülutazta a Földet, 1843—48. parti térképezést végzett az Indiai-óceánban, mely alkalommal borneói kalózok veszélyesen megsebesítették. Ő vezette 1852—1854. a Franklin fölkeresésére küldött expediciót, amely nagy vidéket kutatott át eredménytelenül. Visszavonulásakor öt hajója közül négyet a jégben hagyott, amiért hadi törvényszék elé állították. Fölmentése után 1864. ellentengernagy, 1866. altengernagy lett. Művei: Narrative of a voyage round the world (London 1843, 2 köt.); Voyage of the Samarang to the eastern archipelago (1848, 2 köt.); The last of the arctic voyages (1855, 2 köt); The great equatorial current, misnamed Gulfstream (1871).

Belchite (ejtsd: belcsite), kerületi székhely Saragossa spanyol tartományban, az Aguas-Vivas balpartján, (1900) 3334 lak. 1809 jún. 18. Suchet francia vezér itt a spanyolokon győzedelmeskedett.

Belčići, község Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 184 horvát-szerb lak.; u. p. Sveta-Jana, u. t. Jaska.

Belcikovski *(Bełcikowski) Ádám*, lengyel író, szül. Krakóban 1839 jún. 24., megh. u. o. 1909 jan. 12. 1866-ban a varsói egyetemen a lengyel irodalom m. tanára lett, 1868. ugyanilyen minőségben Krakóba ment át, ahol az egyetemi könyvtárban alkalmazást talált. Irt eleinte verseket, később történeti drámákat: Adam Tarło (1869); Hunyadi (1870) stb., vígjátékokat: Nem tartozunk egymásnak semmivel sem; A két Radzivill (1871); Pártfogoltak és pártfogók (1874) stb., egy pár gyenge elbeszélést is. Becsesek irodalomtörténeti művei, amelyeket Chmielowski Péter összegyűjtött és az író életrajzával kiadott: Ze studyów nad literaturą polską (Varsó 1886).

Belck, *Waldemar*, német régész és utazó, szül. Danzigban 1862 febr. 25. Kémiát tanult, 1884. tagja volt azon expedicionak, mely Kelet-Afrikában a német gyarmatot megalapította. 1888-ban a Siemens és Halske cég elektrotechnikusa lett, s mint ilyen a kaukázusi, kedabergi rézbányákba került. Itt prehisztorikus tanulmányokra nyilt alkalma, s Örményországot is beutazta. Ez útján számos khaldeai emlékre akadt, csatornák és vízvezetékek romjaira, számos föliratot is gyűjtött. 1892-ben visszatért Németországba, hol a magával hozott örmény okiratokat Friedrich Lehmann, a berlini egyetemen az ókori tört. docensének társaságában földolgozta. 1897-ben a Virchow-alapítványból együtt utazták be Örményországot, összehasonlítgatva az ismert föliratokat és újakat keresve. Toprak Kalén ásatásokat is végeztek, melyek hatalmas sziklaépítményeket fedtek föl. Hazatérte óta B. megint elektrotechnikus egy frankfurti részvénytársaságnál.

Bélcoccidiasis, l. *Baromfibetegségek* és *Coccidiasis*.

Belcredi, *Richard*, gróf, osztrák államférfi, a Sistirungsminister jelzővel, szül. 1823 febr. 12., megh. Gmundenben 1902 dec. 2. Tanulmányait részint Prágában, részint Bécsben végezte, nemsokára azután znaimi kerületi főnök lett. 1860-ban a cseh tartományi gyűlésbe, majd a birodalmi gyűlésbe választatott, hol a klerikális és feudális párt mellett nagy buzgóságot fejtett ki. Schmerling 1864. Csehország helytartójává nevezte ki. Mikor Schmerling bukása után 1865. B. lett a belügyminiszter, a feudális párt fővezetőjének, Esterházy Móric gr. minisztertársának puszta eszközévé vált. Kezdetét vette a hirhedt alkotmányfelfüggesztő politika, melynek főcélja az volt, hogy a magyarok és a szabadelvü német elem befolyását elnyomják, az abszolutizmus és konkordátum uralmát helyreállítsák és Ausztriát föderalisztikus állammá alakítsák. Az 1866-iki háború alatt az ostromállapotot is sietett céljai elérésére felhasználni. Miniszteri tárcájához a béke megkötése után a közelégedetlenség dacára is annyira ragaszkodott, hogy még Beust kiegyezési politikája alatt is megmaradt miniszternek, míg végre 1870 febr. kénytelen volt visszalépni. Később (1881) Taaffe a legfelsőbb bíróság elnökévé nevezte ki s ekkor az urakházának is tagja lett s mint ilyen 1895-ig pártja érdekében működött. A dualizmusnak és mindennemü szabadelvü reformnak elszánt ellensége volt. B. feljegyzései a bécsi Kultur-ban jelentek meg. Ismertette és birálgatta Wertheimer Ede a Pester Lloyd-ban 1907 márc. 23. és 27. (V. ö. Századok 1910.) Feljegyzéseiben szépítgetni igyekszik kormányzását és az 1866-iki háború kitöréseért gr. Esterházy Móricot, Rechberget és Mensdorff-Pouillyt teszi felelőssé. V. ö. Ludwig Gf. *B.*, Ein österreichischer Staatsmann (Wien 1905); B. *Meyer*, Erlebnisse (II. köt., 1875); *Friedjung*, Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland (I. köt.); *Seress* L., B. emlékiratai. P. napló 1905 okt. 24.

Bélcsap, az ácsmunkában valamely gerenda végén kifaragott csap (l. o.) mely a fa belét magában foglalja.

Bélcsatorna a. m. bél, l. *Belek*.

Bélcsavarodás, a bélelzáródás (l. o.) egyik alakja. A csavarodásnak két alakja ismeretes. Az egyszerűbb formánál valamely bélkacs csavarodik vagy hossz- vagy gyakrabban haránttengelye körül. A bélkacsok közül különösen az S-alakú vastagbél *(colon sigmoideum)* szokott hosszú bélfodrán megcsavarodni. Ritkább a B. a vakbélen és a vékony-

belek egy-egy kacsán. A B. szövevényesebb alakja úgy áll elő, hogy több bélkacs alkot egymással valóságos bogokat. Rendesen hosszú bélfodrú vékonybélkacs csomózódik az S-alakú vastagbéllel. A csavarodást vagy csomósodást a bélnek erős mozgása *(perisztaltikája)* hozza létre. A B. a bélelzáródásnak legsúlyosabb formái közé sorolandó, mert a csavarodás folytán a bélfodorban futó, a belet tápláló erek is megcsavarodnak, lefűződnek és ezért a megcsavarodott bélnek táplálkozása igen gyorsan szenved: a bél üszkösödik, fala a baktériumok számára átjárhatóvá válik, még mielőtt az üszkös bél átfúródott volna. E baktériumátvándorlás pedig hashártyagyuladást okoz. A B. jelei egyeznek a lefüzéses bélelzáródás tüneteivel. Rendesen jósló jelek nélkül, hirtelen, teljes jólétből köszöntenek be és gyorsan vezetnek a szervezet leromlására. Ezért fontos, hogy a gyors felismerést nyomon kövesse a sebészeti beavatkozás, mely a csomó kellő megoldása után egy csapásra elhárítja a bélelzáródás vészes következményeit.

Belcsev, bolgár pénzügyminiszter, ki 1891 márc. 28. Szófiában bérelt orgyilkosoknak esett áldozatul. B. 1890 óta állott a pénzügyminisztérium élén, politikai szerepet azonban nem játszott. A gyilkosok golyói egyébiránt nem neki, hanem a vele sétáló Sztambulov miniszterelnöknek voltak szánva, kit azonban a merénylők az esti homályban elhibáztak. Négy egyént, kik a merényletről tudtak, 1892 júl 27. Szófiában felakasztottak. Maguk a gyilkosok azonban Oroszországba menekültek, mely őket oltalmába fogadta és ez idő óta Koburg Ferdinánd fejedelemmel teljesen szakított. A bolgár kormány viszont Hitrovo orosz követ titkos leveleiből és jelentéseiből kiderítette, hogy Hitrovo maga bérelte fel a gyilkosokat, mire Hitrovót a cár Japánba küldte büntetésül. V. ö. *Leonov*, Geheime Dokumente der russischen Politik in Bulgarien 1891—92 (Berlin 1893).

Bélcsíra a. m. gastrula, embriológiai kifejezés, l. *Embrio.*

Bélcsonkolás *(resectio intestini)*, a bél egy részének eltávolítása műtét útján. Szükségessé válhatik a B. rosszindulatú béldaganat, bélszűkülés, fekélyesedés vagy elhalás miatt. A B.-t úgy kell végezni, hogy bélsár a hasüreget ne érje. Ezért az eltávolítandó bélkacsot a hasüregből lehetőség szerint kiemeljük, csírátlanított patyolattörlőkkel körülrakjuk és a szabad hasüregtől elrekesztjük. A metszés vonala mellett kétoldalt a belet vagy lekötéssel, vagy megfelelő bélszorítókkal elzárjuk és e szorítók között vágjuk át a belet, majd a belet a bélfodorról vágjuk le, miközben ereit lekötjük. Ugyancsak két szorítócsipő között vágjuk át a csonkolandó bélkacs másik végét. A bélnek két csonkját ezután bélvarattal egyesítjük. Ha a két bélcsonk átmérője nem egyenlő, a két csonkot vakon zárjuk és a két bélrészlet között kaput, bélszáját készítünk *(enteroanastomosis)*. A vékonybélből B. útján 2 sőt 3 méternél hosszabb bélrészlet eltávolítása is sikerrel végezhető.

Bélcső, l. *Belek*

Béld, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 481 tót lak.; u. p. Berencsfalu, u. t. Szentantal. B. első ura a Hunt nemzetség volt, utóbb a Kohányak birták, majd Koburg hercegre szállt.

Béldaganatok kiindulhatnak a bélfal mindhárom rétegéből: a nyálkahártyából és a nyálkahártya alatti kötőszövetből, az izomrétegből s a hashártyából. A nyálkahártya leggyakoribb daganata, az ú. n. *nyálkahártya-polipus*, előfordul egyenként és többes számban a bélcsatorna egész hosszában, különböző nagyságú, mogyorónyi, sőt ökölnyi puha daganat, melynek szöveti szerkezete megegyezik a nyálkahártya szövetével. Komolyabb bajt csak akkor okoz, ha beszorul a bélbe, v. ha intussusceptiót idéz elő, ilyenkor a beteg csak műtét útján menekül a halálos bélelzáródástól. A polipus néha rákká alakul át. Ugyanilyen kocsányos daganat alakjában fordulnak elő a nyálkahártya kötőszövetéből kiinduló *fibromák* (rostos daganatok), *lipomák* (zsírdaganatok), *miomák* (izomdaganatok) is. A nyálkahártya legfontosabb daganata a *rák*, mely a végbélben és a vakbélben a leggyakoribb kifekélyesedő daganat alakjában. Fájdalmakat, bélvérzést, majd bélkeringési zavarokat okoz, úgy hogy az egész betegséget a bélszűkület tünetei jellemzik, miközben a beteg hiányos táplálkozás miatt mindinkább elgyengül és lesoványodik. A betegséget csakis műtéttel lehet meggyógyítani, amely a beteg bélrészlet eltávolításában áll; a végbélrákot alulról távolítják el (Kraske-műtéttel), a bél egyéb részein levő rákot hasfali seben át. Az esetben, ha a beteg nagyon elgyengült, előbb bélsipolyt készítenek a beteg bélrész fölött s a daganatot egy második operációval távolítják el, ha a beteg valamennyire megerősödött. Az izomréteg és a hashártya daganatai közül leggyakrabban *izomdaganatokat* és *vérérdaganatokat* észlelünk. Ezek csak ritkán okoznak súlyosabb tüneteket, többnyire baj nélkül elviseltetnek. A bél szarkomái közül a Peyer-tüszőkből fejlődő *limfoszarkomák* a vékonybeleken fordulnak elő, fiatal egyénekben fejlődnek, sokszor óriási nagyra nőnek és kifekélyesednek. Kezelésük csak operativ lehet, mert a gyógyszeres kezelés egészen tehetetlen velük szemben. A B.-hoz sorolhatók a bélfodor *chylangiomái* (l. o.), amelyek a bélfodor nyirokútjainak tömlőszerű kitágulásából fejlődnek ki, sokszor gyermekfőnyi tömlőt alkotnak, amely chylussal van kitöltve. Ezek a tömlők ritkán okoznak nehézségeket s azért többnyire nem is kórismézteknek. Ha kellemetlen tünetekkel járnak, operativ úton távolíttatnak el.

Béldeszka, a gömbölyű farönkök rácsfűrészen deszkákra való földarabolásánál az a deszka, mely a fa belét tartalmazza. A B. nem vetemedik meg és nem aszik annyit, mint a kifelé eső deszkák, amiért az asztalos rajztáblákhoz, asztallapokhoz stb. szereti használni.

Béldezinfekció, l. *Bélrothadás.*

Béldi-*család. (Uzoni gróf és nemes.)* Régi székely család, mely nevét Béld marosmenti helységtől vette, előnevét pedig Uzon háromszéki faluról írja. A család első ismert őse Benedek, kit a grófi diploma mint 1383. élt őst említ, de a családról már 1319. is tétetik említés. Unokája Pál 1509. vitézül viselte magát a Moldvába betörni akaró zavargók ellen, 1514. pedig Szapolyai mellett a

Dózsa-féle lázadást segítette leverni. Unokája I. János a Báthoryak alatt főasztalnoki és tanácsosi rangot viselt. 1599 nov. 3. a csikszentdomokosi határban Báthory Endre fejedelem oldalán esett el. Fiai közül II. Kelemen a XVII. sz. elején szerepelt s a fejedelemséget kereső Székely Mózes híve volt. Báthory Gábor és Bethlen Gábor korában háromszéki főkapitány és tanácsúr volt s 1625. mint főkapitány a székely sereg élén harcolt Brassónál Radul vajda ellen. Nejétől, Bánffy Máriától származott III. Pál (l. *B.* 2.), II. Rákóczi György tábornoka. Ennek unokáját, *B. József* fogarasvidéki főkapitányt 1770. grófi rangra emelték.

1. *B. Ákos* gróf, val. belső titk. tan., a magyar főrendiház tagja, szül. Kolozsvárott 1846 dec. 19. Jósika Samu báró lemondása után (1888) Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánjává nevezték ki. Kiváló érdemei vannak Kolozsvár városának szépítése, csatornázása, vízvezetéke, egyetemi építkezései és mentőegyesületének létesítése körül. Egy ideig a kolozsvári nemzeti színház ideiglenes intendánsa volt. Az erdélyi r. k. státus igazgatótanácsának elnöke. 1897 nov. 14. az Emke elnökévé választották. Kolozsi főispánságáról 1905. mondott le.

2. *B. Pál*, B. Kelemen és Losonczi Bánffy Zsuzsánna fia, született 1621., megh. Jedikulában (Törökország) 1679 vége felé. Neveltetését I. Rákóczi György udvarában nyerte; 1653. II. Rákóczi György főasztalnoka, 1655. háromszéki főkapitány lett és a fejedelem lengyelországi hadjáratában mint lovassági parancsnok vett részt. Rákóczi György halála után Apafi Mihálynak egyik legbizalmasabb embere és a fejedelmi tanács tagja lett, hol Teleki Mihály és Bánffy Dénes között a békéltető szerepét játszotta. Bánffy Dénes bukása után Teleki fondorkodásai most már B. ellen fordultak. 1676-ban azzal vádolta, hogy a fejedelem élete ellen tör és maga akarja elnyerni a fejedelmi széket. Ezért Apafi elfogatta és börtönbe vettette, melyből kiszabadulva, Törökországba menekült. De egyik kelepcéből a másikba került, mert a porta elfogatta és 1678. Jedikulába záratta, hol meg is halt. Életét *Deák* Farkas írta meg: *Uzoni B. Pál* (Budapest 1887). Bánffyval neje miatt való viszályát tragédiában *Szigligeti* Ede: *B. Pál* címen dolgozta fel.

Béldi *Izor*, ügyvéd és hirlapíró, szül. 1867 ápr. 23. Budapesten. Előbb a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél hivataloskodott, 1891. ügyvédi irodát nyitott, 1893 óta emellett a Pesti Hirlap színház- és zenerovatának vezetője. Szinházi szakkérdésekről több tanulmánya, ezenkívül számos zeneirodalmi tárcája és cikke jelent meg. Önálló művei: *Elemér gróf*, regény (Budapest 1885); *Bureau Malicorne*, operette (Pozsony 1886); *Katalin*, operette (Budapest 1901); *Bonaparte*, tört. szinmű (u. o. 1903); *Kültelki hercegnő*, operette (u. o. 1905).

Béldi-kodex, papiroskézirat az egri érseki könyvtár birtokában, melynek Toldy Ferenc ajándékozta. A többszörösen csonka kézirat, mely minden valószinüséggel a XVI. sz. végéről való, magában foglalja a Bécsi Képes Krónika egy részének másolatát, Hunyadi Jánost és Mátyást dicsőítő éneket s egy kalendáriumot az 1458—96. évekre. Másolata megvan a M. Tud. Akadémia könyvtárában Lat. Cod. 4. r. 1. sz. alatt. Elnevezését (II.) Béldi Istvántól kapta.

Beldiman, *Alexander*, román politikus, szül. 1845. Németországban tanult, aztán diplomáciai pályára lépett; 1878-ban Bratiano magával vitte a berlini kongresszusra, majd Szófiába került, mint ügyvivő. Később a külügyminisztérium vezértitkára lett Bukurestben, 1886. pedig berlini követ. 1899. Romániát a hágai békekonferencián képviselte.

Béldivertikulum v. *bélgurdély*. A vékonybelek vége előtt 1 méterrel sok embernél hosszabbrövidebb, vakon végződő oldalágat, *tömlőt* találunk, amelyet finom kötőszöveti zsinór a köldökkel köt össze. Ez a B. kivételes embrionális maradvány.

Béldy *Mihály*, iró, szül. Lemesen (Sáros) 1871 jan. 20. Iskoláit Kassán, Lőcsén és Budapesten végezte, azután a m. kir. csendőrség kötelékébe lépett, ahol 1897. hadnagy lett. Majd polgári államszolgálatba lépvén át, a földmívelésügyi minisztériumban számtiszt, számellenőr és 1909. számvizsgáló lett. Eredeti és (németből, franciából, angolból és olaszból) fordított cikkei és tanulmányai a fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg. Önálló munkája: *A magyar helyesirás és a helyes magyarság* (Nagykanizsa 1897). E lexikonban a csendőrségről szóló cikkeket irja.

Bele *(Vela, Wele. Wela)*, így nevezi a Hún Krónika a húnok által választott hét vezér egyikét. Kevével és Kadicsával együtt a Zemein- v. Zemerin-nemzetségből való Chele fia, ki a cesimauri ütközetben esett el testvéreivel együtt. Az avarok és Nagy Károly közti harcok emléke olvadt itt össze a honfoglaláskori hagyományokkal. (L. *Hún-magyar monda.)* A hét hún vezér névsora egész világosan a hét vezér mintájára készült, azzal a különbséggel, hogy a X. sz.-beli hármas fejedelemség emléke is befolyással volt a monda alakulására. Chele fiai hárman vannak, úgyszintén Bendeguz fiai is; ezenkívül a hét vezér három nemzetséghez tartozik, ú. m. a Zemein-, Érd- és Torda-nemzetséghez. Bendeguz fiait a hún hagyományokból vette a magyar monda, de már Chele fiai X. sz.-beli személyek emlékét őrizték meg. Chele Anonymusnál Hulec, Árpádnak a nagybátyja s Kadicsát ő is fiának mondja; ezenkívül Keve, Keva vagy Keuva neve is emlékeztet az Anonymus által említett Huba vezérre, ki a Nyitra vidékét Kadicsával együtt elfoglalta.

Belebbezés (bj., *confinatio*). A szabadságbüntetés egy neme, mely abból áll, hogy az elitélt, a haza határain belül, azon a helyen köteles tartózkodni, melyet a biróság számára kijelöl (interdictio omnium locorum praeter certum). A tilalom áthágása esetében a B. helyébe a börtönbüntetés lép. A magyar btkv. a B.-t nem ismeri.

Belebej, kerületi székhely Ufa orosz kormányzóságban, a Belebejka partján, vasút mellett, 5848 lak., bőrgyártással.

Belec, adók. Varasd vm. zlatari j.-ban, (1900) 2255 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Budinšćina.

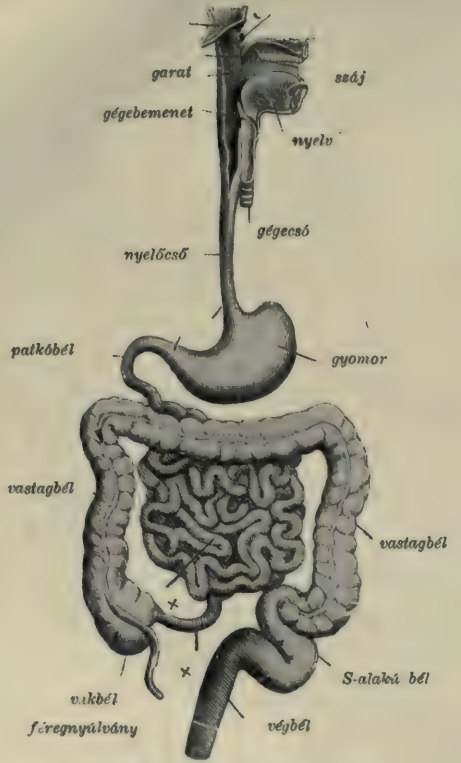

A tápláló csatorna áttekintése.
× vékonybelek.

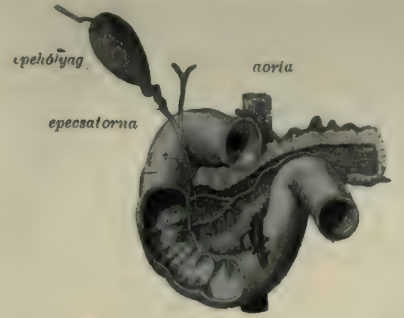

A patkóbél körülveszi a fehérmáj fejét.
A fehérmáj csatornái az epecsatornával együtt nyílnak bele a patkóbélbe.

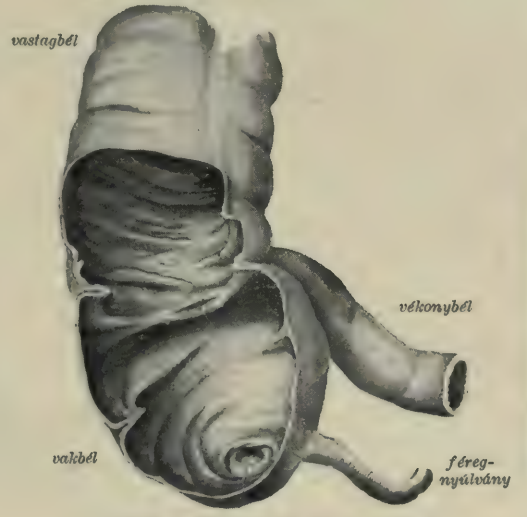

A vakbél a féregnyúlvánnyal és a vékonybél benyílásával.

Erősen nagyított vázlatos rajz a vékonybél belső felületéről.
Láthatók a hegyes bolyhocskák, gömbölyüen domborodnak ki a nyiroktüszők, a fekete pontok a vekonybélmirigyek nyílásait jelölik

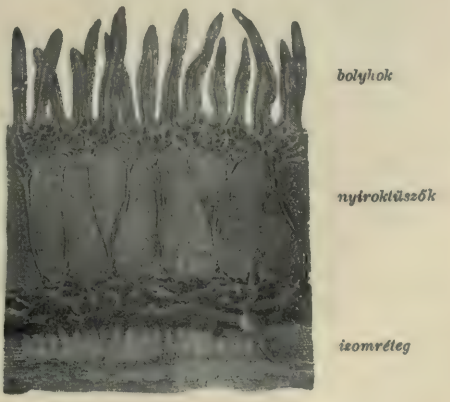

Vékonybélmetszet a nyirokerek feltüntetésével.

Belecska, kisk. Tolna vm. simontornyai j.-ban, (1910) 745 német és magyar lak.; u. p. és u. t. Pinczehely.

Beled. Régi magyar személynév, mely középkori okleveleinkben Belud, Belid, Beleud, Beled, Belind, Beleed stb. alakban fordul elő s a bessenyőkún «bildi», «bilüdi», tudós, okos szóból származtatható. A név főként a nagy valószínűséggel bessenyő származású Osl nemzetségnél volt használatban, melynek öt ilyen nevű tagját ismerjük.

Beled, nagyk. Sopron vm. kapuvári j.-ban, (1910) 2703 magyar lak.; gyógyszertár, takarékpénztár, önsegélyző szövetkezet, tejszövetkezet, műmalom, csendőrőrs, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Beled ul Dzserid, oázis D.-i Tuniszban, l. *Bilad ul Dzserid*.

Beleegyezés a bűncselekménybe akkor forog fenn, ha a sértett fél előzetesen megengedi a tettesnek, hogy ez az ő sérelmére oly cselekményt kövessen el, amelyet a törvény bűncselekménynek minősít. Ez a beleegyezés természetszerűen csak a legritkább esetben szokott előfordulni s bizonyos bűncselekményeknél (erőszakos nemi közösülés, lopás, rablás) fogalmilag ki van zárva. A «volenti non fit injuria» elve tehát ritkán s csak akkor szokott érvényesülni, ha a sértés tárgyát tevő jognak vagy érdeknek nincs társadalmi jelentősége s ezért a sértett fél afölött szabadon rendelkezhetik. A büntető törvényekben csak elvétve találunk erre vonatkozó kifejezett rendelkezéseket. A magyar Btk. 282. §-a szerint 3 évig terjedhető börtönnel büntetendő az, aki valakit az ő határozott és komoly kívánsága folytán megöl. Itt sem elég tehát a sértett puszta beleegyezése, hanem az ő részéről történő komoly és határozott felhívás és az szükséges, hogy a felhívás legyen egyedüli indoka az elkövetett emberölésnek. Pl. ha az orvos gyógyíthatatlan és nagy kínokat szenvedő betegét az ő hosszas könyörgésére méreggel megöli. Az ilyen esetek közel állnak az öngyilkossághoz. A magzatelhajtást is enyhébben bünteti a Btk. akkor, ha a teherben levő nő beleegyezésével, mintha a nélkül követik el (285. §). De itt tulajdonképen nem a teherben levő nő, hanem méhmagzata a törvény által védett jogalany, a sértett fél.

Beleg, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 694 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Belegiš, adók. és politikai község Szerém vm. ópazuai j.-ban (1900) 2415 horvát-szerb lak., u. p. Stari-Banovci, u. t. Ópazua.

Bélegregy (azelőtt: *Ágris*), kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 279 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél.

Belejőcz, kisk. Sáros vm. felsővizközi j.-ban, (1910) 160 rutén lak.; u. p. és u. t. Felsővízköz.

Belélegzés v. *belégzés (inspiratio)*, a lélegzés egyik fázisa, amikor a levegőt beszívjuk, l. *Lélegzés*.

Belélegzési orvoslás *(inhalatio)*. Gyógyító eljárás, melynek lényege, hogy a gyógyító tényezők a lélegzet útján hatnak a szervezetre. A B.-nak több fajtája van. 1. A lélegzett levegő nyomását módosítjuk, ez a pneumatikus kezelés (l. o.). 2. A levegő hőmérsékletét módosítjuk. Ilyen volt a már idejétmulta Weigert-féle forró levegő (200 °C) belélegzés. 3. Különböző gázok (anemopathia) és gőzök belélegzése. Igy oxigén, ozon, ammoniak, kéjgáz stb; kloroform, éter stb. gőzeinek belélegzése (l. *Narkozis)*, amilnitrit, illatszerek, olajok belehelése. Ide tartozik a nedves levegő és lignoszulfit belélegzése is. 4. A levegőben lebegő (suspendált) folyadék vagy porszemecskék belehelése. Különböző készülékekkel sikerül folyadékokat, oldatokat, porokat oly finom szemcsék alakjában a levegőbe szórni, hogy azok köd vagy füst alakjában lebegve maradnak. A legegyszerűbb és legismertebb készülékek: az egyszerű szórófecskendő (spray) s ennek tökéletesebb alakjai, a Siegel, Bulling stb. féle belélegző készülékek. Ugyanez a faja a B.-nak használatos sóparoló műveknél (Gradierwerke), melyek környékén a levegő finom sósvíz csöppeket tartalmaz. Ugyanígy a tengerpartok levegője. Ide tartozik a füstbelélegzés is, füstölők, cigaretták (l. *Asztma)* stb. alkalmazásával. A gázok és gőzök a tüdő minden részébe eljuthatnak; a lebegő alkatrészek legnagyobb része már a felső légutakon a falakra rakódik. A B. régi keletü, már Celsus (I. száz.) használja garatbajok ellen, Beddoes (1754—1808) gázokat lélegeztet be, Raspail (1794—1878) használ először gyógyító cigarettákat, Sales-Gison 1858. belélegző szobákat rendez be. Kiváló fejlesztői a B.-nak: Örtel, Lazarus, Siegle, Bulling.

Belek (l. a *képmellékletet)*. A meglett korú emberen kb. 7·5 m. hosszú csatorna vezet keresztül, amely a szájnál kezdődik és a végbélnyílásnál végződik. A hosszú csatorna közös neve *tápláló csatorna* (l. o., apparatus digestorius). E csatornának egyetlen, tágasabb több literes (átl. 2·5 l.) helye a *gyomor* (l. o.). A táplálócsatorna részeinek sorrendje a szájnyílástól a végbélnyílásig a következő: *szájüreg* (0·10 m., l. o.), *garat* (0·12 m., l. o.), *nyelőcső* v. *bárzsing* (0·30 m., l. o.), *gyomor* (0·30), *vékonybél* (5·00 m.), *vastagbél* (1·30 m.), *végbél* (0·20 m.). A tápláló csatornának tehát 6 és $^1/_2$ méteres leghosszabb alsó szakasza a B.-re jut. Szokás az összes B.-et *bélcsatornának*, *bélrendszernek*, *bélhuzamnak*, *béltraktusnak* is nevezni. A B. a hasüregnek (l. o.) kb. alsó kétharmadát töltik ki, a felső harmadban a máj, gyomor, lép helyezkedik el. A mellkasüreget, a hasüreget és a vele összefüggő medencét kitöltő belső szerveket közös néven *zsigereknek* (viscera) nevezzük. Beszélünk eszerint mellkas-, has- és medencezsigerekről. A B. a gyomorral, májjal, fehérmájjal (pankreasz), vesékkel, mellékvesékkel és a léppel együtt töltik ki a hasüreget, alkotják az ú. n. *has-zsigereket*. E különböző szerveknek elhelyezése és megerősítése a hasüregben meglehetősen bonyolult; e helyen a B.-nek csak egyszerű leírására szorítkozunk, a hasüregben való megerősítésüket és helyzetüket l. *Has-zsigerek* címszó alatt.

Az ételek a nyelés után a gyomorba jutnak, ahonnan több-kevesebb idő multán, néha percek, máskor órák eltöltése után, teljesen más sorrendben, mint ahogy megettük azokat, egyenesen a vékonybélbe mennek át. A nyílást, amely a gyomorból a vékonybélbe vezet át, pylorusnak, bélkapunak nevezzük: a vékonybélkapu állandóan zárva van, csak bizonyos ingerekre nyílik meg rö-

vid másodperces időközökre, ismét más ingerekre hosszabb időre bezárul. A kapuzárásnak és nyitogatásnak igen bonyolult mechanizmusa (l. *Gyomor)* adja biztosítékát annak, hogy a gyomor több liter tartalma csak kis kávéskanálnyi adagokban fokozatosan jut át a vékonybélbe. Néha órákig — nagyobb étkezés után 5—6 óráig — tart, míg az ételek lassan, apró részletekben a vékonybélbe átvándorolhatnak. A kapu sajátos mechanizmusa csak folyékony v. pépes, tejfeles állapotban levő anyagoknak átjutását engedi meg. Bámulatos védőberendezés ez, amely az anyagoknak kellő kiválogatásával, az átvándorolható mennyiségeknek pontos szabályozásával lehetetlenné teszi egyrészt nem megfelelő, másrészt túlsok anyagnak a vékonybélbe való bejutását. Vékonybelünk nem tud nagy tömegekkel és darabos dolgokkal elbánni. A közönség általában tévesen azt hiszi, hogy az ételek feldolgozásának, az emésztésnek egyedüli helye a gyomor. Emésztés két helyen megy bennünk végbe, a gyomorban és az 5 m. hosszú vékonybélben. Az előkészítés, az emésztési folyamatok kisebb fele megy végbe a gyomorban, az emésztési munkálatok nagyobb felének, a leglényegesebb átalakulásoknak azonban a vékonybél a székhelye. Emésztés alatt a vegyi átalakulásoknak egész sorozatát értjük, amelyek odavezetnek, hogy az ételek tetemes része feloldódik. Az emésztést tulajdonkép azok a nedvek, váladékok végzik, amelyek a táplálócsatornába különböző pontokon beömlenek. Ezeket a váladékokat mirigyek készítik. Valamint az emlőmirigy (az állatok tőgye) literszám termeli a tejet, a könymirigy a könyet és bőrünknek apró mikroszkóppal látható kis mirigyei készítik a homlokunkon gyöngyöző verejtéket, éppen úgy a nyálmirigyek (l. o.) készítik a szájnyálat, a gyomor mirigyei (l. *Gyomor)* a gyomornedvet, a máj (l. o.) az epét, a fehér máj (l. o.) a pankreasz-nedvet és a vékonybél kis mirigyei a bélnedvet. (A mirigy és mirigymunka lényegét l. *Mirigy* alatt, hogy miként dolgoznak a táplálócsatorna mirigyei, az elválasztás miként alkalmazkodik a különféle ételekhez stb. l. *Táplálócsatorna mirigyei* alatt.) Ezek a különböző mirigynedvek, amelyek deciszám ömlenek be az étkezés alatt és után a tápláló csatornába, végzik az emésztésnek csodálatos kémiai munkáját. A gyomoremésztést végzi a *szájnyál* (l. o.) és *gyomornedv* (l. o.), a vékonybélemésztést az *epe* (l. o.), *pankreasznedv* (l. o.) és *bélnedv* (l. o.). A párhuzamosan egymásmellett lefolyó emésztési változások különféle sorai úgy egymásba fonódnak, hogy azt másutt közösen kell áttekintenünk (l. *Emésztés).*

Az emésztés a vékonybélnek csak egyik fontos feladatát teszi, másik nem kevésbbé lényeges működése a felszívás v. felszívódás (resorptio, l. *Felszívódás).*

A táplálkozásnak az a végső célja, hogy az emésztéssel feloldott, vegyileg teljesen átalakult ételek a vérbe átvitessenek — ezt az átvitelt a vékonybél bolyhos, bársonyos belső felülete végzi — ez az, amit felszívódásnak nevezünk. Az ételeknek az a része, ami nem oldódott, nem emésztődött, nem szívódik fel — szokás az ételeknek ezen hasznavehetetlen részét az ételek salaktartalmának nevezni — hanem továbbra is ott marad a csatornában, de a B. mozgása tovább viszi; átkerül a vékonybélből a vastagbélbe. A vastagbélben halmozódó salakot a bél baktériumai megerjesztik és megrothasztják (l. *Bélrothadás).*

A salak így *bélsárrá* (l. o., *faeces)* alakul át, amely megfelelő időközökben a vastagbél és végbél mozgása révén a testből kiürítteti (l. *Székelés,* a. m. defaecatio). Ha nem volna a vékonybélnek felszívó képessége, akkor nemcsak az ételek salaktartalma, de azok megemésztett, feloldott hasznos része is távoznék az alagút másik végén s az egész táplálkozás hiábavaló volna. Tagadhatatlan, hogy pontos kisérletek kimutatták, hogy bizonyos anyagokra vonatkozó korlátolt felszívóképessége gyomrunknak is van; elég jelentős a vastagbél felszívóképessége, de a felszívás munkájának oroszlánrészét a vékonybél végzi. Igy domborodik ki előttünk, hogy az 5 méteres vékonybél tápláló csatornánknak legfontosabb szakasza: az emésztés és felszívás munkájának legfontosabb faktora. Az emberen végzett olyan operációk, amidőn hosszabb megbetegedett vékonybéldarabot kellett kivágni, szintén azt mutatták, hogy az 5 méterből 2 méternek elvesztése nagyfokú lesoványodásra, elégtelen táplálkozásra vezet; míg a gyomor nagy részének eltávolítása mellett az emberek akár hízásra is képesek.

Lássuk ezek után a vékonybél (intestinum tenue) anatómiai viszonyait (l. *a képmellékletet).* Puha falú cső, amely kezdetén, mikor a gyomorból elindul, 4—5 cm. átmérőjű, szóval 3 ujjnyi széles, az 5 méter vége felé azonban már csak két ujjnyi. Kezdete körülbelül 12 ujjnyi hosszúságban patkóalakú, innen neve patkóbél (duodenum v. gyomorvégi bél). A patkó körülveszi a fehér máj (pankreasz) fejét, domborusága jobbra, nyitott része balra néz; az ágyéki gerincoszlop jobboldalához van erősítve, odanöve; részben a jobb vese előtt fekszik. Körülbelül a patkóbél közepén nyílik bele a májnak és a fehérmájnak kivezetőcsöve közösen, itt ömlik be az epe és pankreasznedv (a. m. *hasnyál* v. *bélnyál).* A vékonybélnek többi része meglehetős szabadon egy hashártyaszalagon (ez a *bélfodor,* mesenterium) szabálytalan félkörös fodrokban (ezek az ú. n. *bélhurkok, bélkacsok)* lóg a hasüregben. A bélfodron lógó B. közül a patkóbél után következő 2 méter az *éhbél* (intestinum jejunum), az utána következő 3 méter a *csípőbél* (i. ileum). A csípőbelet az különbözteti meg főkép az éhbéltől, hogy csoportos nyiroktüszőfelületeket, ú. n. *Peyer-plaque*-okat (l. *Felszívódás)* találunk a csípőbél egész hosszában.

A vékonybél falát háromféle szövetréteg alkotja, legkülső réteg a hashártya (peritoneum), másképp savóshártya (tunica serosa), a középső legerősebb rész kettős sima izomréteg (t. muscularis), a külsőben hosszában, a belsőben cirkulárisan futnak az izomrostok, az izomréteg adja a B. mozgását (l. *Bélmozgások).* A B. belső rétegét egyetlen sor hengerhámmal borított kettős kötőszöveti réteg az ú. n. nyálkahártya (t. mucosa et submucosa) alkotja. A B. belső felszíne nem sima, a nyálkahártya szabad szemmel jól látható, harántredőket, ráncokat (ú. n. Kerkring-ráncok) al-

kot. A patkóbél elején, a csípőbél végén a ráncok hiányoznak. A redőktől eltekintve a vékonybél belső felülete bársonyszerű, tele van millió meg millió, szabad szemmel alig kivehető nyelvv. levélalakú bolyhocskákkal *(bélbolyhok,* l. o., villi intestinales), ezek a felszívódás faktorai. Lupenagyítással a bolyhok között nagyon finom pórusok, nyílások láthatók, amelyek csak mikroszkóppal vizsgálható kis mirigyekbe (bélmirigyek, glandulae intestinales Lieberkühnii) vezetnek, a patkóbél fejlettebb mirigyei a Brunner-mirigyek; e különféle mirigyek váladékának keveréke a *bélnedv,* l. o. (succus entericus). A nyálkahártyában közvetlen a hengerhám alatt nyiroktüszőrendszereket találunk vagy szétszórt egyes, vagy csoportosított csomókban (l. *Nyiroktüszők* és *Felszívódás*).

A vékonybél belenyílik a vastagbél oldalába (l. *a mellékletet*). E nyílást, az ú. n. *vastagbélkaput* (ostium ileocoecale) cirkuláris izom zárja állandóan, csak bizonyos időközökben nyílik meg és így részletekben jut át a tartalom a vékonybélből a vastagbélbe. A kapu helyén a vastagbél mint egy tölcsér betűrődik, úgy hogy a benyílási helyet a vastagbélben két 1·5 cm.-es félholdalakú redő, billentyű (valvula ileocoecalis s. Bauhini) veszi körül. E redők bizonyos fokig meggátolják a tartalomnak visszajutását a vékonybélbe. A billentyűtől lefelé eső, vakon végződő tágas bélrészlet (körülbelül 8 cm. hosszú, 6 cm. széles), a *vakbél* (intestinum coecum), tulajdonkép a vastagbél kezdete, a hasüreg jobboldalán alul a csípőnél fekszik. A vakbél fenekén nyílik be a féregnyúlvány (processus vermiformis, seu appendix), változó hosszuságú (2—20 cm.), $^1/_2$—1 cm. vastag, vakon végződő csatornácska, amely rendesen pörge alakban 2—3-szor csavarodva lóg le a medence üregébe. Ez a hely a vakbélgyuladások tájéka (l. *Vakbélgyuladás*).

A vakbélen kívül a vastagbélnek (v. hurkabél, intestinum crassum) még 4 szakasza van: 1. a felhágó rész (colon ascendens) a vakbéltől megy a májig, itt a vastagbélcső könyököt (flexura) alkot a máj alatt és áthajlik a vízszintesbe; 2. a haránt rész (colon transversum) közvetlen a gyomor alatt vízszintesen átmegy a baloldalra a léphez, itt újból könyököt alkot és lefelé halad; 3. a vastagbél lehágó része (colon descendens); 4. a colon sigmoideum, az S-alakú rész, amellyel lekanyarodik a vastagbél a medencébe és a középvonalba. Utána következik a bél utolsó szakasza, a *végbél* (l. o.).

A vastagbél rétegei közel hasonlóak a vékonybéléhez, csak belső felszíne sima, nem bolyhos; mirigyei olyanok, mint a vékonybélmirigyek. Ürege jóval tágasabb a vékonybélénél, oldalain három kisujjnyi széles izomszalag fut végig, köztük a bél fala kiöblösödik; belül félholdas haránt redők láthatók.

A vastagbél az ételek salaktartalmának gyűjtője, itt képződik a salakból részben baktériumok, részben vízfelszívódás révén a bélsár. A vastagbél felülete arra is alkalmas, hogy bizonyos anyagok azon át kiküszöböltessenek testünkből, pl. kalciumsók stb. A vastagbélnek, amint említettük, nincs boholy-rendszere, éppen ezért felszívóképessége sokkal kisebb, mint a vékonybélé, de azért elég jelentékeny, úgy hogy olyan egyéneknél, akik rendes úton azaz fölülről nem táplálhatók, elég szép eredményt érhetünk el folyékony tápanyagoknak a vastagbélbe való juttatásával (l. *Mesterséges táplálás*).

Bélelés, a *bányászatban* a tárók, folyosók stb. és az aknák bányafával való biztosításának befejező munkája. — *Hajónál* a bókony vagy borda közeinek burkolása belülről, a hajó hosszában párhuzamosan futó lécekkel, deszkákkal v. acéllemezekkel, l. *Burkony*.

Belélősködők (növ.), l. *Bennélősködők*.

Bélelt drótkerék, egy kerék, melyet a mechanikai munkának dróttal való átviteléhez használnak. A kerék kerületén a koszorúnak mély vágánya van, amelyben a drótkötél fekszik. Ezt a vágányt fával vagy bőrrel kibélelik, hogy egyrészt a kötél erősebben súrolódjék, másrészt, hogy gyorsan ne kopjék. A fabéléseket a fecskefark

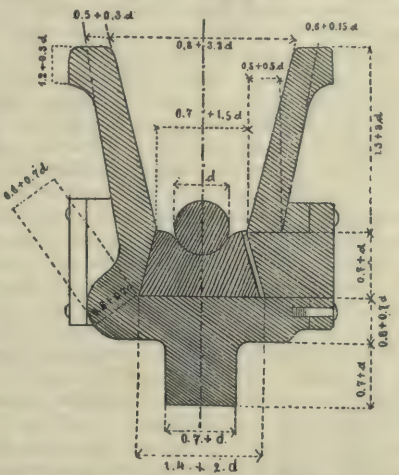

alakura kivájt árokba rövid darabokban rakják be a kerék koszorú oldalán készített nyíláson, melyet az utolsó záró darab betétele után fedővel zárnak el. Egy ily kerékkoszorú keresztmetszete a mellékelt *ábrán* látható, melynek beírt arányszámaiból kiszámíthatók a koszorú méretei, különböző vastag drótkötelekben.

Bélelt szövetek. A szövetek ama csoportja, amely egy lánc- és két vetülékrendszerből, vagy két lánc- és egy vetülékrendszerből áll. (L. *Szövetek.*) Az egy lánc- s két vetülék-rendszerű szövetek 3 alcsoportra oszthatók, ú. m. *a) pamutbársony*-ra, (l. *Bársony*); *b) tricot*-ra, mely gyapjufonalból készül, s melynek az a jellemzője, hogy két-két felső vetés után barázda látszik rajta, s hogy igen nyulós; *c) buxkin*-ra (buckskin), melyet kártolt gyapjufonalból készítenek s csekély mértékben kallóznak is. A téli s őszi férfidivatszövetek leginkább ebbe a csoportba tartoznak. A szövetek ama csoportját, mely két láncból s egy vetülékből áll, *piké*-nek nevezik. Az egyik láncrendszer a vetülékkel együtt képezi az alapszövetet, amely rendszerint vászon- vagy sávoly-kötéssel készül (l. *Alapkötés*), míg a másik láncrendszer csak a kívánt mintarajz határvonalainak megfelelő he-

lyein kapcsolódik össze a vetülékkel, a többi helyen pedig a szövet fonákján lazán lóg. E lazán lógó láncfonaldarabok a szövés után összehúzódnak s ekkor a fölül levő alapszövet kidomborodik, mintha letüzdelték volna. Ha a szövet fonákját borzosítják, *velezpiké* néven nevezik.

Bélelzáródás, tágabb értelemben azon tünetcsoportnak közös neve, melyet a béltartalomnak a bélhuzam egy helyén való elrekedése jellemez. A B. csoportjából kiválik a bél bénulásán alapuló ú. n. bénulásos, paralitikus B. Ennek oka többnyire körülírt vagy általános hashártyagyuladásban rejlik. A bénult bélrészlet képtelen tartalmának továbbítására; a fölötte levő bélben a bélsár megreked, bomlik és a bélsárhányás (l. o.) képe fejlődik. A mechanikus okokra visszavezethető B. viszont két nagy csoportra osztható aszerint, hogy csakis a bélnek ürege szűkült meg (egyszerű *elzáródás, obturaciós B.*) vagy egyúttal a bél táplálkozását közvetítő, ezeket vivő bélfodor is a leszorítás körébe szorult (*lefűzéses, strangulációs B.*). Az egyszerű elzáródás (obturációs B.) okai közül említendő: a heges és béldaganat okozta szűkület, a bélbe került idegen test, különösen nagy epekő, a belet kívülről szűkítő lenövés, köteg vagy daganat. A lefűzéses (strangulációs) B. tipusai: a bélcsavarodás, a bélnek külső vagy belső sérvkapuba való kiszorulása, a bélbetűrődés. Az egyszerű elzáródásnál csakis a bélsárrekedésnek következményei fenyegetik az életet, a lefűzéses B.-nál ehhez járul még a táplálkozásában súlyosan veszélyeztetett bél üszkösödésének veszélye. A két csoport az észlelhető jelenségek szempontjából is mutat eltérést. Az egyszerű elzáródást az esetek többségében megelőzik az egyre fokozódó bélszűkület jelei (l. o.), míg az akadály legyőzésére erőlködő bél végre kimerül és beáll a teljes B. kórképe: a teljes szél- és székrekedés, majd a bélsár-hányás, a has puffadása. A kólikás fájdalmak egyre fokozódó rohamok alakjában jelentkeznek. E kórkép kifejlődéséhez néha hetek, rendesen napok szükségesek (krónikus obturációs B.), ritkábban néhány órán belül fejlődik a teljes B. képe (pl. epekőbeékelődéskor). A lefűzéses (strangulációs). B. rendesen hirtelen fejlődik. Teljes jóérzésből igen heves, kólikaszerű fájdalmak lepik meg a beteget. A hányás az első jelek között szerepel. Az erőhanyatlás gyorsan mutatkozik. Szapora lélegzés és érverés, hűvös végtagok, a has egyenetlen puffadása, az arc megnyulása, a szemek besüppedése jelzi a nagy veszélyt. E két véglet között az átmenetek egész sora lehetséges, aszerint, mekkora bélrészlet záródott el, az elzáródás, különösen pedig a bélfodor lefűződése mily fokú. Ha a bélelzáródás idejekor meg nem oldódik, mindkét alaknál kifejlődik a hashártya fertőzése, mely általános hashártyagyuladás képében a beteg életét kioltja. Ennek veszélye nagyobb a bélfal elhalását gyorsabban okozó lefűződéses B. mellett. Az egyszerű B. a hashártya fertőzése, a túlfeszülő bél fekélyesedése és átfúródása által jön létre. Emellett az életet a pangó bélsárból felszívódó méreganyagok is veszélyeztetik, melyek hashártyagyuladás nélkül is bénithatják az agyvelőnek lélegzést-érverést szabályozó központjait. A B. kezelése annak okai szerint változik. Közös elv, hogy hashajtót ne adjunk, mely az amúgy is egyre erőlködő belet csak gyorsabb kimerülésre kényszeritené. A bénulásos B. kezelésének legjobb módja, ha a gyuladás fészkét korán kiürítjük, terjedésének gátat vetünk. A mechanikus B. lefűzéses csoportjának minél gyorsabb megoldását csak az operáció adhatja. Csakis ez előzheti meg a bélfal üszkösödését. Az egyszerű B. megoldására is az esetek többségében szükség van műtéti beavatkozásra. Csak a lassan fejlődő, krónikus obturáció megoldására alkalmasak a gyomormosásnak, magas beöntéseknek, az atropus befecskendésnek kisérletei. A B. megoldása után kedvezőbb körülmények között végezhető a bélelzáródást okozó szűkült vagy daganatos bélrészletnek csonkolása.

Belem, 1. külvárosa Lissabonnak (l. o.). — 2. *B.*, fővárosa Para (l. o.) braziliai államnak.

Bélemésztés, l. *Belek* és *Emésztés.*

Belemnitek *(Belemnites* Lister.), kövült állatmaradványok, amelyek a kétkopoltyús és tízkarú fejlábú állatok kihalt csoportjába illeszthetők be. A paleontológiai művekben a Cephalopodák osztályának *Belemnoidea* külön rendjében tárgyalják, amely rendnek legnagyobb génusza a *Belemnites*-nem. Meszes héjú, kúpos, szivar- vagy csapalakú kövületek, amelyeknek alsó része csúcsos, míg felső része tompa, s beöblösödő mélyedést mutat. Csupán meszes héjaikat, illetőleg kőmagvaikat ismerjük, amelyek a mezozoikumban, s különösen a jurában és krétában ép oly jellemző maradványok, mint az ammonitok és mint az egykori mezozoós tengerek szabadon úszó állatai, azokkal többnyire együtt is találhatók. Nagyságuk az ujjnyitól egész a sétapálca nagyságig változik. A B.-nemnek mintegy 150 fajtáját ismerjük. Hazánkban elég gyakran találhatjuk a krassószörényvmegyei Mehádia liasz-rétegeiben és a baranyavmegyei Villány dogger-korú mészköveiben. A nép istennyilának, vagy ördögujjának nevezi a különös alakú kövületeket.

Belencze (azelőtt: *Bélincz)*, nagyk. Temes vm. temesrékasi j.-ban, (1910) 2610 oláh lak.; hitelszövetkezet, gőzmalom, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Beléndek (növ.), l. *Hyoscyamus.*

Belenik. Régi magyar személynév, melyet a XII. sz. vége felé a Csanád-nemzetség egyik tagja, a Telegdi és makófalvi Makó-család őse viselt.

Belenus, l. *Kelta mitológia.*

Belényes, nagyk. Bihar vmegye B.-i j.-ban, a Fekete Körös mellett, (1910) 4206 magyar és oláh lak.; a járas székhelye, van szolgbirói hivatala, járásbiróság, adóhivatal, csendőrőrs, takarékpénztár, takarék- és segélyegylet, koronatakarék- és hitelszövetkezet, polgári takarék és hitelegylet, ipartestület, Flóra gőzhengermalom, gör. kat. főgimnázium és polgári leányiskola, áll. leányiskola, 5 felekezeti iskola, több egyesület, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Tágas piacán áll a gör. kat. templom és a nagyváradi gör. kat. püspök csinos nyárilaka, terjedelmes majorsággal nagy uradalom központja. A Köpince nevű vendéglő helyén (a piac szögletén) a fejedelmek korában a fejedelmi kastély állott. B. a nagyvárad-belényesi gör. kat. és arad-belényesi gör.

kel. román esperességek székhelye. B. szép temetőjében régi kolostor és kéttornyú csúcsíves templom romjai vannak. B. régi hely; 1270 Ladomér püspök V. István királytól bányászati jogot eszközölt ki, a XII. sz. végén nevezetes vas, érc- és ezüstbányászat folyt itt. A XVI. sz. végén ötvösművei és takácscéhei ismertek voltak. A törökök 1598., 1619. és 1660. feldúlták B.-t; 1682. a rácok pusztították, de Thököly emberei szétverték őket. 1691. Molnár hajdúi elfoglalták, 1703. pedig Bercsényi gyalogsága ostrom alá fogta. A XVI. sz.-ban még egészen magyar volt, azóta oláhosodott el nagyrészt és lett az oláhok egyik szellemi központja. A községtől negyedórányira van a Pap kútja nevű primitiv fürdő, hideg ásványforrással. Nem messze vannak *Bélavár* (l. o.) romjai. V. ö. *Farkas* Traján, A B.-i gimnázium története 1828—1895. (Szamosujár 1896); *Hegyesi* Márton, B. és vidéke (Nagy-Várad 1889.).

Belényesi *Gábor*, *Nagy* Péter (l. o.) ref. püspök írói neve.

Belényesirtás (azelőtt: *Belényeslázur*), kisk. Bihar vm. vaskóhi j.-ban, (1910) 556 oláh lak., u. p. és u. t. Szudrics.

Belényesörvényes, kisk. Bihar vmegye belényesi j.-ban, (1910) 1049 oláh lak., u. p. és u. t. Sólyom. Közelében barlang van. V. ö. *K. Nagy* Sándor, Biharország III. 131.

Belényessonkolyos (azelőtt: *Sonkolyos*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 894 magyar és oláh lak., vasúti megálló, u. p. és u. t. Belényes.

Belényesszeleste (azelőtt: *Belényesszelistye*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 421 oláh lak., u. p. és u. t. Budurásza.

Belényesszentmárton, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 421 oláh lak., u. p. és u. t. Belényes.

Belényesszentmiklós, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 421 oláh lak., u. p. és u. t. Sólyom. Román izlésű toronyrom és átmeneti korú pálosmonostor maradványai, melyek valószinüleg a széplaki apátsághoz tartoztak és a XIII. sz.-ra vallanak.

Belényesújlak, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 1294 magyar és oláh lak., hitelszövetkezet, téglagyár, mészégetés, vasúti állomás, postahivatal és telefonállomás. Ősi egyházát átalakították.

Belényesvalány, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 431 oláh lak., u. p. és u. t. Belényesújlak.

Belépés, 1. valamely hadiszolgálatra alkalmas egyénnek a hadsereg, honvédség vagy a hadi tengerészet létszámába való önkéntes jelentkezése és felvétele, l. *Önkéntesek*.

2. B. *(immersio)*, az az időpillanat, mikor valamely állócsillag a Hold vagy valamely bolygó korongja mögött eltünik (csillagfedés), vagy midőn valamely hold a fő bolygó árnyékába lép (holdfogyatkozás, a Jupiter holdjainak fogyatkozásai); Merkur és Venus-elvonulásoknál az a pillanat, mikor a bolygó korongja először látszik érinteni a Nap korongját.

Beler, l. *Belár*.

Bélerjedés, l. *Bélrothadás*.

Béles, szerb eredetü (pite néven ismeretes), finom rétestésztából készült sütemény. A húsos béles abban különbözik az előbbitől, hogy a tölteléket vágott sült hússal és tejfellel, sósan készítik.

Bélés, általában valamely tárgy vagy szerkezet belső burkolata v. az az anyag mely e burkolatot alkotja; jelenti továbbá még azt az anyagot is, amellyel valamely külső és belső borítás (vagy határolás) között a közt kitöltjük. — A *ruhákat* részint, hogy több meleget tartsanak, részint hogy jobb állásukat biztosítsák, belülről más szövettel borítják be. Ezt nevezik B.-nek. Nyári női ruhák B.-ére könnyű selyemszöveteket (Marceline, Pongé, Rhadames), avagy oly könnyű pamutszövetet használnak, amelyet telítő anyagokkal merevítettek. — Az *asztalos mesterségben B.* ajtóknál a falnyílásnak, ablaknál a könyöklőfal belső beugró részének oldalfalainak és utóbbiaknál az egész könyöklőfalnak burkolására szolgáló rámás faszerkezetek. Keskeny oldalbélések egyetlen deszkából készülnek.

Bél és a sárkány. Apokrif könyv, mely az alexandriai zsidó bibliafordításban a bibliai Dániel könyvéhez csatoltatott. Arról szól, hogy miképen fedte föl Dániel Bél papjainak ravaszságát és hogyan ölte meg a sárkányt Bábelben.

Bélésdaróc *(Frísz)*, durva gyapjuból készül, mindkét oldalán bolyhosítva. Sűrűsége 8/8 prémfonalainak metr. fin. sz. 3·5—4. Cipőbéléshez oly félgyapjúszövetet használnak, amelynek lánca pamut (10 ang. sz.) vetése gyapju (2·5 m. széles).

Bélésfal, úti v. vasúti bevágásban épült fal, melynek az a célja, hogy a bevágás oldallejtőit a beomlás ellen megtámassza. A B.-at meg kell különböztetni az ú. n. *borító-faltól*, melyet sziklabevágásokban abban az esetben építenek, midőn az oldalak meredek lejtőikkel támasztás nélkül is megállanak ugyan, azonban a kőzet könnyen elmálló és hasadékos volta miatt az oldalakat a letördelés (elmállás) ellen védeni kell; az ilyen borító-falak nem olyan vastagok, mint a bélésfalak, minthogy nem támasztásra valók, hanem csak burkolásra. — Hogy a hegyoldalból szivárgó víz a fal mögött meg ne rekedjen, mind a borítófalban, mind pedig a B.-ban kellő számú vízlevezető rést kell hagyni.

Bel esprit (franc., ejtsd: belesprí), többesben *beaux esprits*, a. m. szép elme, költői kedélyű, szellemes ember.

Belesta, kis város Ariège francia départementban, (1906) 2048 lak., alabástrom-, márvány- és porfirbányákkal. Negyed órányira DNy.-ra van a fontestorbe-i igen érdekes időszaki forrás; nagy esők után állandó folyású; rendes időjárásban fölváltva 36 perc 37 mp.-ig folyik, ezután 32 p. és 30 mp.-ig szünetel.

Béléstok, rendesen 8—12 cm. széles, 8 cm. vastag, horonnyal ellátott fakeret, melyhez az ablakszárnyakat vasalják. Kettős ablakoknál van egy külső és egy belső tok, melyeket bélésdeszka köt össze.

Bel étage (franc., ejtsd: etáss), a lakóháznak legszebb, azaz első emelete.

Beletháza (azelőtt: *Belotincz*), kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 1152 oláh lak.; u. p. Konop, u. t. Berzova.

Beletinec, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 1060 horvát-szerb lak.; u. p. Varaždinske Toplice, u. t. Varasd.

Belezna, kisk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1910) 1522 horvát és magyar lak.; u. p. Surd, u. t. Murakeresztúr.

Beleznay-*család (pilisi gróf)*, Somogy vármegye régi családja; ott fekszik ősi fészkük, Belezna község, melyet már a XIV. sz.-ban birtak, s melytől nevüket is vették. A család őse András, ki II. Ferdinándtól új adományt nyert Pest vármegyében s innen ered a család későbbi virágzása. II. Ferdinándtól nyerte a család címereslevelét is. Unokája II. János (szül. 1673., megh. 1754.) II. Rákóczi Ferenc alatt a kuruc seregben szolgált, s a nemzeti ügy bukásával a császáriakhoz pártolt. Mint tábornok nagy érdemeket szerzett 1735-ben a Péró-féle lázadás leverésében. Egyike volt azoknak, kik 1741. Pestvmegyében legjobban buzgólkodtak a Mária Terézia védelmére gyüjtött csapatoknak szervezésében és begyakorlásában. Huszárezrede élén az 1742-iki hadjáratban tüntette ki magát, amidőn a porosz sereget annyira nyugtalanította, hogy az Brünn alól kénytelen volt elvonulni. Részt vett a rajnamelléki és belgiumi hadjáratokban is. Veje volt Grassalkovics Antal perszonálisnak. Unokája I. Sámuel (megh. 1818.) ifjú korában katonáskodott, később Pest vmegye táblabirája lett s mint ilyen 1800 okt. 30. báróságot, 1805 okt. 25. pedig grófi rangot nyert. Hasonnevű fia agyonlőtte, miért ez vérpadra jutott. Barsy Zsuzsannától származott gyermekei közül Károly (szül. 1804., megh. 1846.) és Ferenc (szül. 1812., meghalt 1887.) 1848—49-iki honvédkapitánytól származtatták tovább a családot, mely flágban 1909. kihalt.

Beleznay *Antal*, zeneköltő, szül. Jászberényben 1859. Elvégezvén gimnáziumi tanulmányait, Egerben Zsasskovszky Ferenc székesegyházi karnagynak volt tanítványa. Majd visszakerülvén Jászberénybe, életre keltette az ottani dalegyesületet, melynek első karnagya lett. Később Nagy-Váradon főegyházi karnaggyá nevezték ki. Számtalan népdala van az országban elterjedve. Egyházi szerzeményei is számosak és értékesek, ezek közt különösen Schlauch püspök jubileuma alkalmára szerzett *Szent Lőrinc* c. miséje.

Belezsény, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 340 oláh lak.; u. p. és u. t. Belényes.

Bélfa vagy *függesztőoszlop*, az ácsmunkáknál használt, ú. n. függesztő szerkezetek alkotórésze, melynek segítségével a vízszintesen fektetett kötőgerenda, a behajlás meggátlása céljából középen fel van függesztve. A B. függőlegesen, a kötőgerenda közepére van állítva, felső része két ferdén álló dúcra, mintegy mankókra támaszkodik, alsó részére pedig vaspántok és csavarok segítségével a kötőgerenda közepe van felfüggesztve. Ezen elrendezés folytán a B. húzásra van igénybe véve, a ferdén álló dúcok segítségével pedig a kötőgerenda közepére eső terhelést annak két végére viszi át.

Bélfalsérv *(Littré-féle sérv)*, oly bélsérv, melyben csak a bélfalnak egy része szorul be a sérvkapuba, l. *Sérv*.

Belfast, 1. külön önálló kormányzattal biró város Ulster ir tartományban a B. Lough nevű széles és mély öböl végében a Lagan torkolatánál, (1901) 349,180 lak., virágzó leniparral, azonkívül vasöntökkel, hajó-, gép-, kötél-, sörgyártással, szeszégetéssel. Kémiai és pamutiparral; élénk kereskedéssel. Saját hajóraja 205 hajóból áll (köztük 140 gőzös) 222,475 t. tartalommal. Az exportált árúk értéke (1907) 2.469,818, az importáltaké (len, gabona, petroleum, cukor, stb.) 8.136,610 st. fontra rúgott. 1908-ban a parti hajózástól eltekintve 1.427,509 t. volt a hajóforgalma. A szabályosan épült széles, egyenes utcákból álló várost a Lagan tulsó partján épült külvárosával Ballymacarret-tel négy híd köti össze. Az É.-i része a forgalom és kereskedelem főfészke; a széles High-, Bridge- és Donegall-streeten vannak a legfényesebb üzletek. Legszebb épületek a King-streeten vannak. Legszebb temploma a Szt. Péter-templom. Középületei közül kiválóbbak a törvényszéki paloták, a vám- és postahivatal, a városháza, az Ulster Hall (hangverseny-terem) és az 1839—52-ig $^1/_2$ millió st. fontért épített dokkok. Egy harangtorony Albert hercegnek, Viktória királynő férjének emlékét hirdeti. Közművelődési intézményei a Queen's college, a presbiteriánus teológia, a metódista, a r. k. college és a művészeti főiskola. Igen sok a jótékonysági intézete. 1893-ban központja volt az ir Home rule elleni agitációnak.

2. *B.*, Waldo county székhelye Maine amerikai államban, a Penobscot balpartján, 50 km.-nyire a tengertől, (1900) 4615 lak., széles, jól védett kikötővel, amely ritkán fagy be, halászattal, hal- és faexporttal.

Bélfekélyek, a bél nyálkahártyáján levő, esetleg a bélfal többi rétegeire is (nyálkahártya alatti kötőszövet, izomréteg) átterjedő hiányok; az egész bél hosszában előfordulnak: a patkóbéltől a végbélig mindenütt. Lehetnek: 1. *Sérülés okozta* v. *traumás* B., ritkán fordulnak elő: hegyes, éles idegen testek (tű, csontszilánk, halszálka) elnyelése következtében, ügyetlenül alkalmazott beöntés (klisztir) nyomása miatt a végbélben, a legtöbbször egészen felületesek, csak kivételesen járnak a bél átfúródásával, aminek körülírt, vagy halálosan végződő általános hashártyagyuladás a következménye. 2. Ép v. elhalt szövet szétesésből származnak: *a)* a *kerek* v. *peptikus* B., a patkóbélben s az éhbélben fejlődnek ki a savanyú gyomornedv hatása alatt éppen úgy, mint a gyomorfekélyek (l. o.); *b)* a *sterkorális* B., a béltartalom pangása következtében bélszűkületek (pl. heges, rákos) fölött a kitágult bél nyálkahártyájának erei összenyomatnak s a hiányos táplálás miatt a nyálkahártya elhal és kifekélyesedik; *c) emboliás* B., a bél ereinek vagy a bélfodor ereinek véralvadék okozta elzáródásából erednek, szívbajosoknál fordulnak elő; *d) diftériás* B., a vékony- és vastagbél redőinek tetején támadnak, többnyire baktériumok megtelepedése következtében. A baktériummérgek hatására a nyálkahártya elhal, felületén és szövetében is rostonya csapódik ki, amely korpaszerű csapadék alakjában fedi a nyálkahártyát, utóbb e csapadék leválik s itt különböző nagy felületes hiányok keletkeznek. Előfordulnak vérhasnál (l. o.) és koleránál. Ilyen fekélyedést okozhatnak mérgek is, mint a szublimát, tov. kóros anyagcseretermékek, pl. urémiás B. 3. Gyuladásos szövet szétesése okozza: *a)* a *follikuláris*

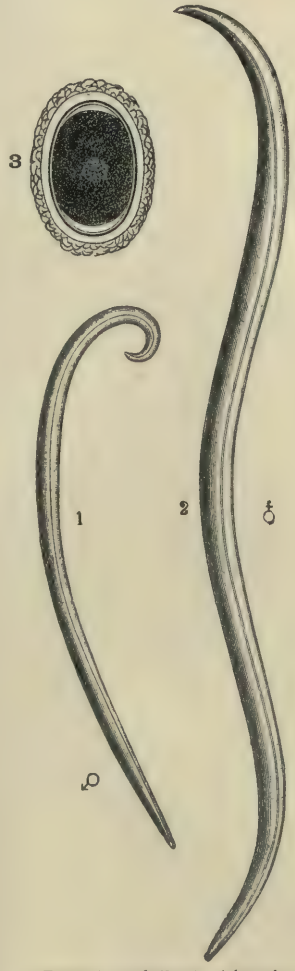

Emberi orsógiliszta (*Ascaris lumbricoides*). Term. nagyság.
1. Hím. — 2. Nöstény.
3. Pete erősen nagyítva.

A simafejű galandféreg (*Taenia saginata*) érett íze.

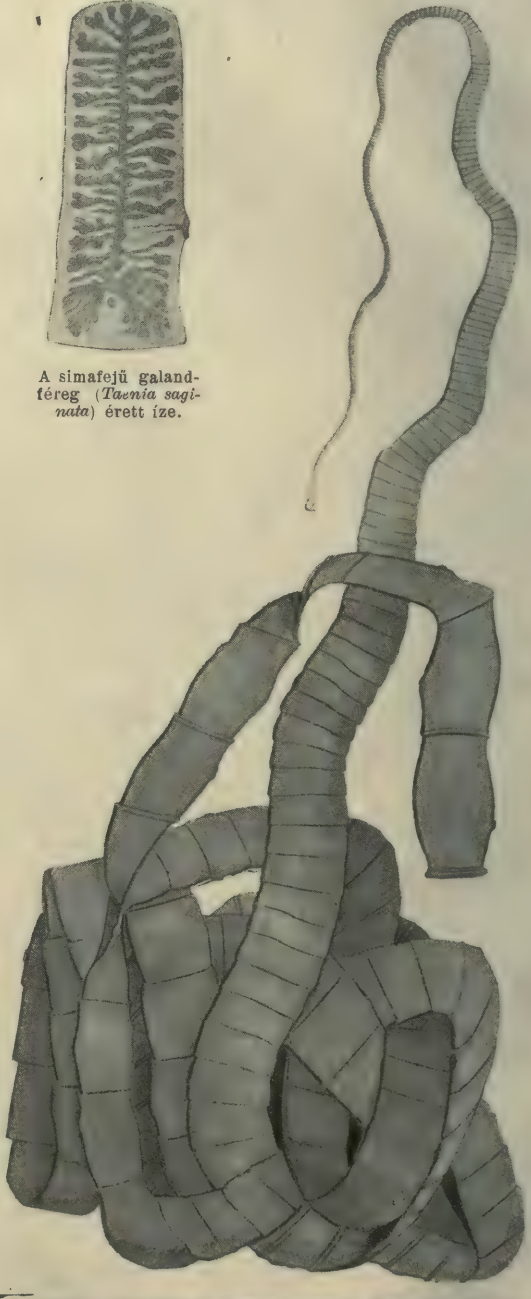

A simafejű galandféreg (*Taenia saginata*). Erősen kicsinyítve. Átlagos hossza 4—10 méter. Észleltek azonban 36 méter hosszú példányt is.

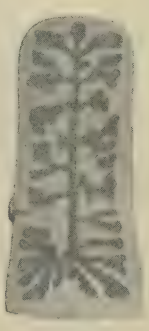

A horgosfejű galandféreg érett íze

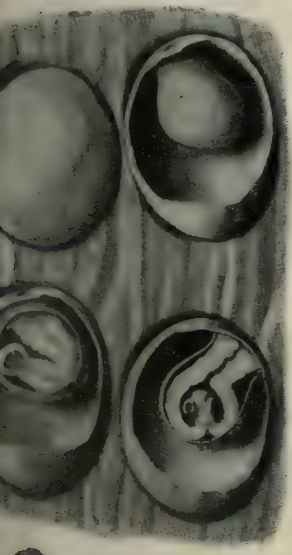

á galandféreg (*Taenia solium*) négy borsó-rostok között (3 borsókája fel van vágva; rejtőző fej látható); alul egy borsóka agféreg) látható kinyomult fejjel.

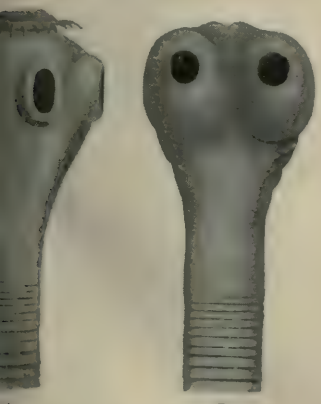

A B

horgosfejű (*A*) és simafejű galandféreg (*B*) feje.

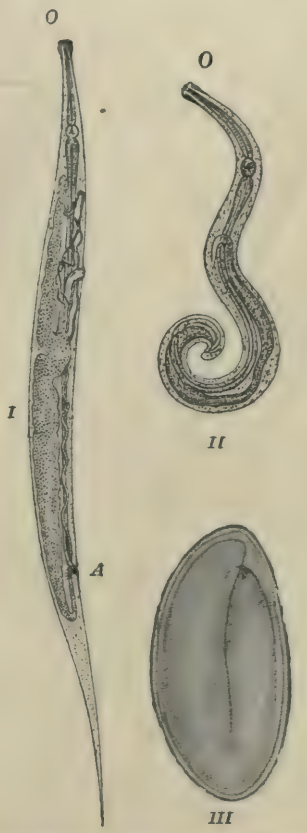

Hegyesfarkú giliszta (*Oxyuris vermicularis*); I. nőstény; II. hím: mindkettő nagyítva: *O* szájnyílás; *A* végbélnyílás; III. petéje 640-szeresen nagyítva.

A szélesfejű galandféreg (*Dibothriocephalus latus*) érett íze.

A B

A simafejű galandféreg petéje (*A*), benne kifejlődött embrió; kifejlődött embrió (*B*) 450-szeresen nagyítva.

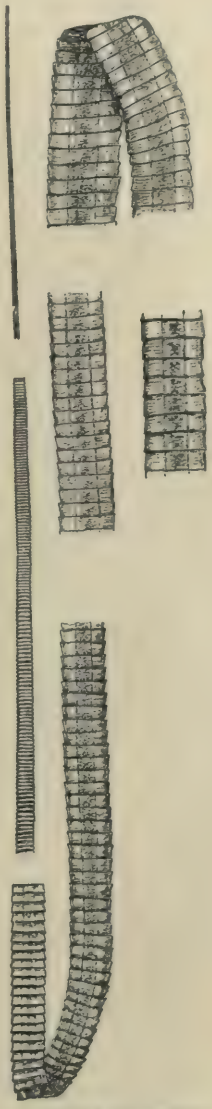

A szélesfejű galandféreg (*Dibothriocephalus latus*), kicsinyítve. Természetes hossza átlag 9 méter.

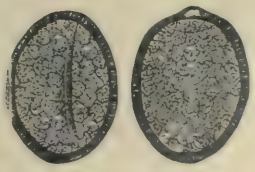

A szélesfejű galandféreg petéje, nagyítva.

v. *tüszős* B.-et, melyek a nyálkahártya alatti kötőszövet nyiroktüszőinek bélhurut okozta elgenyedéséből és széteséséből származnak; *b)* a *tifuszos* B. a vékonybél alsó részén az ileumban levő Peyer-féle tüszők széteséséből erednek. A tifuszbacillusok megtelepedése miatt a tüszők eleinte megduzzadnak, majd rossz táplálás miatt elhalnak s az így támadt pörk leválása után kerek v. ovális B. keletkeznek, amelyek szélei néha élesek, máskor kissé kirágottak, az alapjukon a bél körkörös izomrétege látszik finom harántcsikolat alakjában. A fekélyek nem ritkán átfúródnak, amikor hashártyagyuladás következik be. A tifuszos B. különben heg hátrahagyása nélkül gyógyulnak (l. *Tifusz*); *c)* *lépfenés* B. 4. Sarjadzásos szövet széteséséből erednek: *a)* a *gümős* B., leggyakrabban ezek is a vékonybél alsó részén a Peyer-tüszőkön fordulnak elő, de a vastagbélben s a gyomorban is észlelhetők. A gümőbacillus a tüsző szövetében gümős follikulusokat (szemcséket) termel, ezek összeolvadnak, majd elsajtosodnak és szétesnek; az így támadt gümős B. különböző nagyok, szabálytalan alakuak, többnyire körkörösen helyezkednek el, széleik egyenetlenül kirágottak, alávájtak, v. letetőzöttek, alapjukon sarjadzásos szövetben gümős szemcséket találunk, ilyenek vannak a fekély alapjának megfelelő hashártyán is. E fekélyek ritkán gyógyulnak, átfúródásuk is ritka. A gümőkóros betegekben igen gyakori gümős B.-et azok a bacillusok okozzák, melyeket a beteg elnyel; *b)* *bujakóros* B. leggyakrabban a végbélben fordulnak elő asszonyokban (prostituáltak betegsége), a végbél 15—20 cm.-nyi alsó részére terjednek ki, amelyet különböző nagy, szabálytalan alakú, éles szélű fekélyek és terjedelmes heges kötegek hatnak át. A heges kötegek zsugorodása bélszűkülettel (strikturával) jár; ritkábbak a *c)* sugárgomba okozta fekélyek. 5. Daganatok szétesése eredményezi *a)* a *szarkomás* és *b)* a *rákos fekélyeket*, az utóbbiak leggyakrabban a végbélben s a vakbélben fordulnak elő, különböző kiterjedésüek, felhányt szélüket és egyenetlen dudoros alapjukat daganatszövet alkotja, többnyire bélstenozis tüneteivel járnak.

A B. tünetei az alapbántalom szerint nagyon különbözőek, míg a lobos fekélyek többnyire hasmenést, fájdalmakat, esetleg átfúródást, vérzést, hashártyagyuladást okoznak, a daganatos fekélyek inkább a bélszűkület, esetleg a bélelzáródás tüneteivel járnak. A B. kezelését az alapbántalom, a B. természete szabja meg.

Bélfenyér, kisk. Bihar vm. tenkei j.-ban, (1910) 1526 magyar lak., kik igen jó szekereket készítenek nagy mennyiségben; u. p. és u. t. Tenke. 1703-ban itt verte szét Ujvárosi Szücs János, Rákóczi vezére a marosmenti határőr-rácokat, akik Nagy-Várad fölmentésére vonultak.

Bélférgek *(Entozoa, Enthelminthes,* l. a *képmellékletet)*, az állatok és az ember belében élősködő férgek gyüjtőneve. Régen a B.-et külön állatosztálynak tekintették; a vizsgálatokból azonban kiderült, hogy az idetartozó férgek csupán életmódjukban egyeznek meg egymással, egyébként szervezetüket tekintve a szívófélférgek *(rTematodes)*, galandférgek *(Cestodes)*, fonálférgek *(Nematodes)* és buzogányfejű férgek *(Acanthocephali)* rendjébe tartoznak. Bár e név ezek szerint elvesztette tudományos jogosultságát, kényelmes összefoglalás szempontjából ma is szerepel a különböző gyakorlati irányú könyvekben. Képmellékletünk is éppen ezért foglalja össze a B. legfontosabbjait; bővebb ismertetésüket l. az illető címszók alatt. V. ö. *Braun*, Die tierischen Parasiten d. Menschen (Würzburg 1908).

Bélfisztula, a. m. *bélsipoly* (l. o.).

Bélflóra, l. *Bélrothadás.*

Bélfodor. A vékony és vastagbelek egyes szakaszai a hasüreg hátsó falához vannak hozzánőve, legnagyobb részük azonban erős szalagokon, kettős hashártyalemezeken lóg, e függesztő szalagrendszer a B., l. *Belek.*

Bélfodorbetegségek, a bélfodrot alkotó lágyrészek, ú. n. hashártya, kötőszövet, erek és nyirokcsomók betegségei. Fontosabbak az erek elzáródása s az ezzel kapcsolatos bélüszkösödés; az erek aneurizmája, mely leggyakrabban fertőzött rögösödés következménye (ritkán nagyobb dióinyi-nál). A gyuladások rendszerint az általános hashártyagyuladás részjelenségei gyanánt fordulnak elő. A daganatok közül a rák és a szarkoma mint a többi hasüri szervek rákos és szarkomás daganatainak áttétele elég gyakori a bélfodron és a nyirokcsomókban. A férgek közül a borsóka (cysticercus cellulosae) és az echinococcus (l. o.) telepednek meg a bélfodron. Legfontosabb a bélfodor nyirokcsomóinak gümőkórja, mely társulhat egyéb gümős megbetegedésekhez is, de önállóan is előfordul, különösen a csecsemő és gyermekkorban (tabes mesaraica) úgy, mint a skrofulózis, amelylyel teljesen analog folyamat. A nyirokcsomók megnagyobbodnak, bennök gümős szemcsék képződnek, ezek összeolvadnak és elsajtosodnak. A fertőzés v. a tápcsatornán át a tejjel jön létre v. ami sokkal gyakoribb, a nyirokutakon át egyéb gümőkóros megbetegedések következtében. Az ilyen betegek többnyire nagyon lesoványodnak, bár nagyon sokat esznek, csak a hasuk nagyon nagy (pókhas), benne a vékony hasfalakon át néha a nagy nyirokcsomókat is ki lehet tapintani. A B. tünetei és kezelése a betegség természete szerint különböző.

Bélfodri mirigyek a. m. bélfodri nyirokcsomók (l. o.).

Bélfodri nyirokcsomók, a bélfodor lemezei között elhelyezett nyirokcsomók, amelyeken keresztül haladnak a béltől a ductus thoracicus felé vezető nyirokerek, l. *Belek* és *Felszívódás.*

Bélfolt (növ.,ném. *Markflecke).* Némely fa (fűz, nyír stb.) keresztmetszetén már szabadszemmel is láthatók hosszúkás vagy félholdalakú, sötétebb színű foltok, melyek vékényfalú parenchimasejtekből állnak. Néha keményítő, máskor csersav felhalmozására szolgálnak, vagy pedig rovarok szurása okozza. A fa értékét az ilyen foltok csökkentik.

Belforgalom. Vasúti szempontokból B.-nak tekintetik a Magyarországban, Ausztriában és Bosznia-Hercegovinában fekvő vasutaknak egymás közti személy-, poggyász- és árúforgalma, míg ellenben, pl. a m. kir. belügyminisztérium vagy földmívelésügyi minisztérium hatáskörébe tartozó köz-, illetőleg állategészségügyi rendé-

szeti szempontokból Ausztria is külföldnek tekintetvén, ez utóbbi szempontokból az Ausztriával való forgalom is külföldi forgalom.

Belfort v. *Béfort* (ejtsd: befór), várakkal megerősített hely az egykori Haut-Rhin francia départementban, a mai B. Territoireban, a Savoureuse partján, a la Miotte és la Justice mészkőhegyek alján, több igen fontos út keresztező pontján, (1905) 34,649 lak., bőr-, sörgyártással és vasművekkel; jelentékeny transzito-forgalommal. B. a tulajdonképeni városból, Giromagny, Montbéliard és France külvárosokból áll. Fekvésénél fogva a B.-i kapunál (Trouée de B.) Franciaország egyik kulcsa; ezért is már Vauban 1687. jelentékeny várrá tette; erődítményeit azonban 1815., főképen pedig 1871 óta tetemesen megnagyobbították és megszaporították; csupán az utóbb nevezett év óta hét új nagyobb erődöt építettek és É. felé Épinal, D. felé Bésançon közeléig terjesztették ki. Erődítményei a még Vauban által épített citadellán (le Château) kívül: La Miotte, La Justice, Les Barres, Denfert-Rochereau, Hautes-Perches, Basses-Perches, az újabbak: Fort Roppe, F. Bessoncourt, Vézelois, Bosmont, Bois d'Oye, F. Mont Vaudois, Salbert, Servance, Tête du Milieu. Végül három erődöt építenek még Fougeraisnéél, egyet DNy.-on (Haut-Bois) és egyet K.-en (Chèvremont). A XIV. sz.-ban Pfirt (Ferette) német grófsághoz, később az osztrák Sundgauhoz tartozott. A vesztfáliai békekötésben Franciaországhoz csatoltatott. 1633, 34, 35, 1814., de különösen 1871. véres csataknak volt színhelye. Ez utóbbi évben Denfert-Rochereau ezredes makacsul védelmezte Treskov porosz tábornok ellen és csak a francia kormány parancsára, febr. 16-án adta át a németeknek olyan feltételek alatt, hogy az őrség teljes fölszerelésével szabadon elvonulhat. Ugyancsak 1871 jan. 15, 16 és 17-én heves küzdelem folyt a Werder vezérlete alatt álló német és a Bourbaki vezérelte franciák között, amelyeket montbéliardi és lisaine-i csatáknak is neveznek és amelyek a franciák vereségével végződtek és Bourbakit arra kényszerítették, hogy svájci területre meneküljön.

Belfort-territorium, l. *Territoire de Belfort.*

Belföld, 1. a hazai terület összesége, mely politikai és közigazgatási tekintetben egy ország kötelékébe tartozik; B.-i minden hazai ember, intézmény, vállalat, hatóság, törvény, gyártmány stb. B. alatt törvényeinkben a magyar szt. korona összes országait (tehát Horvát-Szlavonországot is), B.-i alatt pedig a magyar állampolgárt kell érteni. (Polg. perr. 790. §.) — 2. *B.*, a kontinenseknek a tengerparttól távolabb fekvő részei, amelyek klimatikus, gyakran botanikai és zoológiai tekintetben is különböznek egymástól. Az északnémet tengerparti vidéken a B. az a föld, amelyet gátakkal, töltésekkel védenek az árvíz ellen, ellentétben a Butenlanddal, amely töltések és folyók vize közt terül el.

Belföldi ló, sportkifejezés, az az osztrák vagy magyar ló, amely az osztrák-magyar monarchiában elletett és a következő év május 1-ig ott maradt, vagy ellési évében anyjával együtt vele behozatott és a következő év május 1-ig ott neveltetett, feltéve, hogy a csikó anyja azon év végéig, amelyben a csikó behozatott, belföldi tenyésztő tulajdonában maradt. Versenyeink egy részében csak B. futhat.

Belföldi váltó, az olyan váltó, amely abban az országban fizetendő, ahol kiállíttatott, vagy ahol éppen van, l. *Váltó.*

Belga (tájszó) a. m. hebegő, nehezen beszélő.

Belga hitvallás. Németalföldön, midőn a kálvini vallásjavítás lett uralkodóvá, De-Bres Guidó reform. lelkész francia nyelven, valószínüleg 1561. több kiváló tudós helybenhagyásával egy hitvallást készített, melyet a következő évben kétségkivül ki is nyomattak, 1563. pedig al- és felsőnémet nyelven is megjelent. Egyelőre ezt csak magániratként tekintették, de már az 1566-iki antwerpeni zsinat elfogadta azt a rövidebb kiadásban, de a bővebb kiadást is magáévá tette több belga zsinat s ez vétetett be a Corpus et syntagma (1612) című gyüjteménybe; közben mindkét kiadást latinra is lefordították. A dortrechti zsinat összehivásakor Hommius Festus egy új kiadást rendezett (1618) valószinüleg a bővebb kiadás nyomán, de amely több tekintetben eltér a syntagmában közölttől. A zsinat 149-ik ülésében 1620 ápr. 29. a rövidebb kiadást felolvastatta és azt helybenhagyta, de a felolvasás előtt többekkel átnézette s javíttatta. E szerint jelenleg két alakban létezik a belga hitvallás, az egyik a javított rövidebb kiadás, a zsinat okmányai között, a másik a Hommius-féle a Niemeyer kiadásában. Mindkét hitvallásban különben ugyanannyi a cikkek száma s eltérés közöttük csak a mellékes tárgyakra nézve van, mindenik határozottan kálvinista szellemü. Magyarra fordította Szathmári *Eötvös* István ily cím alatt: *A keresztyén és igaz tudományu Belgyiomi Ekklésiáknak hitekről való vallástétele* (Amstelod. 1650).

Belgák, ókori keverék nép, Galliának É.-i részében, a Sequana (Seine) és Matrona (Marne) között. Hihetőleg germán bevándorlókkal elegyedett kelták voltak. A számos néptörzset, melyekre oszoltak, csak a háború egyesíthette s ez esetben 1 millió harcost állíthattak síkra. Caesar 7 évig viselt ellenök háborút, míg őket legyőzte. Egyrészük már akkor Britanniába menekült (Sussex, Somerset területén és Wight-szigetén) de a többiek megmaradtak és sok lázongás után Claudius császár alatt meghódoltak, a brit-B.-at pedig az angolszászok hódították meg Kr. u. 527—577. V. ö. *Schaves*, La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine (Bruxelles 1877); *Moke*, La Belgique ancienne et ses origines gauloises, germaniques et franques (Gent 1855).

Belga-Kongo, l. *Kongo.*

Belga ló. Belgiumban a lovat leginkább gazdasági igás célokra használják, mért is ott csak nehezebb lovak vannak elterjedve, főleg a flandriai vagy flamand és az ardenni ló. A nehezebb *flamand ló* alant fekvő völgyekben és lapályon, a könnyebb ardenni ló hegyes vidékeken van elterjedve. A flandriai 176—180 cm. magas, nehézkes mozgású, lassú, de nagy tehervonó képességgel bíró igás ló. Az *ardenni* ló 166—170 cm. magas, élénkebb mérsékletü, szabályos mozgású, kitartó s különösen kiadó lépésü ló, amely igen jó trabbja miatt nemcsak mint gazdasági igás ló, hanem mint ágyús, vasúti és omnibusz-ló is becses.

Hazánkban is terjedőben van. Nálunk tenyésztik Kisbéren, Gödöllőn, de a Dunán túli állami ménteleppeken is nagyobb számú ardenni mén van már, melyeket a Dunán túli hidegvérű kancák fedeztetésére használnak.

Belga merényletzáradék. Midőn a III. Napoleon ellen 1854. elkövetett merényletnek tettese: Jaquins Belgiumba menekült, a belga kormány a merénylő kiadatását a politikai bűntettesek általánosan elfogadott menedékjogára hivatkozással megtagadta. Ebből az esetből kifolyólag a francia császár befolyása alatt Belgium 1856. évi márc. 22-én törvényt hozott, mely szerint: «sem politikai büntetendő cselekménynek, sem azzal kapcsolatban álló büntetendő cselekménynek nem tekintendő valamely idegen államfő személye vagy családjának tagjai ellen intézett merénylet, ha ez a merénylet vagy szándékos emberölés, vagy gyilkosság, v. mérgezés tényálladékát állapítja meg». Azóta ezt a záradékot a belga törvénynek megfelelő szövegezéssel a kiadatási szerződésekbe — így a magyar kiadatási szerződésekbe is (magyar-belga 1881. XIX. t.-c. III. cikk; magyar-román 1902. XI. t.-c. III. cikk stb.) — rendszerint felveszik.

Belga művészet. A mai Belgium területének régi művészetét *Németalföldi művészet, Flamand művészet* alatt tárgyaljuk. A B. története tkp. Belgium mint önálló állam történetével (1830) kezdődik, kezdete azonban a XVIII. sz.-ra vezetendő vissza, midőn a nemzeti hagyományok teljes lettünésével Belgium egészen a francia klasszicizmus befolyása alatt állott.

Az építészet terén a XVIII. sz. második felében a francia Guimard, a brüsszeli St. Jacques sur Caudenberg templom és a Palais de la Nation építője a legkiválóbb mester; a párisi Louis Damesme építi 1817—19-ig a brüsszeli Théâtre de la Monnaiet, de belga a genti egyetem és igazságügyi palota építője, Louis Guimard, I. J. Suys, aki empire stílusban építi a brüsszeli botanikai kert érdekes melegházait, de már olasz renaissance stílusban a brüsszeli Szt. József templomot (Quartier Leopold, 1849). A XIX. sz. közepe körül és második felében a kiváló építészek egész sora dolgozott főleg a főváros szépítésén. Mint egyebütt, Belgiumban is a történeti stílusok nagy változatossággal érvényesülnek, többé-kevésbé szabad, önálló alkalmazásban. Az olasz renaissance felélesztésében vezető szerepe volt H. Beyaertnak, a brüsszeli nemzeti bank építészének (1864). Jellemző mű a brüsszeli új tőzsde, Léon Suystól (1874), de még inkább az Belgium legegyszerűbb, pazar pompájú és sok tekintetben modern szellemű épülete, a brüsszeli igazságügyi palota, mely 1866—83-ig épült J. Poelaert tervei szerint. Román építészeti formákat mutat a brüsszeli Mária-templom Louis van Overstraetentól. Klasszicista stílusban építette J. P. Cluysenaar a brüsszeli híres St. Hubertus-Passaget (1846), de majdnem egy időben renaissance-stílusban a Marché de la Madeleinet. Antwerpenben is a kiváló épületek egész sora keletkezik: a flamand színház, M. Denstól (1869—72), L. Baekelmans igazságügyi palotája (1871—75) és H. Beyaert mestermüve, a nemzeti bank antwerpeni palotája (1875—80). A régi hagyományok nemzeti irányú megújítására, a régi flamand építészet formáinak értékesítésére is történtek kisérletek. 1878-ban a párisi világkiállításon nagy sikert aratott Émile Jaulet «belga homlokzata»; régi hazai formákat egyesített modern szerkezettel Jos. Schadde az antwerpeni új tőzsde épületén, míg a cureghemi városház szép épületével J. J. van Ysendyck az ilynemű régi épületek festői hatására törekedett. A legtekintélyesebb építészek egyike azonban, A. Balat, előkelő, de hideg klasszicista szellemben építette a Palais des Beaux-Arts-t, a Palais d'Asche-t stb. Brüsszelben.

A szobrászok közül Mathieu Kessels, Thorwaldsen tanítványa, ki életének nagy részét Rómában töltötte, volt a klasszicizmus legkiválóbb belga képviselője. A romantikus és nemzeti irányok jeles művelői a XIX. sz. közepe körül a Geefs testvérek, Willem és Joseph. Nemzeti jelentőségű esemény volt 1848. Bouillon Gottfried lovasszobrának, Eugène Simonis művének leleplezése Brüsszelben. Erős realista érzés tüntette ki a fiatalon elhunyt Paul Bouré Prometheusát; Charles Geerts főleg a fafaragást művelte a csúcsíves művek szellemében; C. A. Fraikin a finom, tetszetős, néha édeskés szobrok és csoportok hosszú sorát alkotta meg.

A belga állam politikai életét megnyitó nagy esemény hatása azonban a festészetben tükröződik vissza a legerősebben. A század elejét J. L. David hatása jellemzi, ki számkivetésben élt Belgiumban. Tanítványai közül Ferdinand Navez volt a legjelesebb és legtekintélyesebb mester. Fiatal, kiváló művészek egész sorának meglepő és rendkívül hatásos fellépése vetett véget a klasszicizmus uralmának és indított meg új korszakot a belga festészet történetében. Tárgyra és szellemre nézve merőben új volt A leydeni polgármester önfeláldozása, Gustaf Wapperstól (1830), melyet 1833. a Forradalmi epizód követett. 1836-ban Nicaise de Keyser lépett fel Az aranysarkantyuk csatája c. óriási képével. Csakhamar nagy sikereket aratott Louis Gallait hazafias képeivel és Ed. de Biéfve A németalföldi nemesség egyesülése (1841) c. nagy képét még több más követte. Egészen külön helyet foglal el a nagyratörő, különc Antoine Wiertz, míg Hendrik Leys nemes művészete a nemzeti hagyományok és a természet mély szeretetén alapult. Mindez nem történt külső, főleg francia hatás nélkül, de a nemzeti szellem erősen érvényesül az immár felülmult klasszicizmus fölött. A régi flamand mesterek vígságát igyekeznek a genrefestők feleleveníteni: Fernand de Braekeleer, Jean-Baptiste Madou, Adolf Dillens stb.; mély érzésről tanuskodnak Charles de Groux történeti és genreképei. Megindul a tájképfestés újabb iránya is és vele az állatfestés, melynek fő képviselői Eugène Verboeckhoven és Joseph Stevens.

Az 1851. évi nemzeti kiállításon még Gallait aratta a legnagyobb sikert A brüsszeli lövészcéh Egmont és Hoorn ravatalánál c. képével. Még a hazafias irányú történeti festészet uralkodik és Courbet Kőtörők c. képe nem kelt nagyobb föltünést a kiállításon. Az 1855-iki párisi világkiállításon is Leys kiváló műveinek egész sora biztosítja a B.-nek a legnagyobb sikert.

A század második felében azonban a történeti festészet mindinkább háttérbe szorul és erős francia hatás alatt modern irányok érvényesülnek. De Groux-n kívül, kinek komor hangulatú művészete széles körben gyakorolt befolyást, különösen Henri de Braekeleer emelendő ki finom, a régi hollandi mesterekre emlékeztető interieurjeivel; de még ismertebbé tette nevét Alfred Stevens, aki, mint a XIX. sz. hölgyeinek finom festője, a kor legkedveltebb művészei közé tartozott. Míg egyfelől a hivatalosan támogatott művészet még mindig a régi, akadémikus csapáson haladt, a modern törekvésű művészek 1868. megalakították a Société libre des Beaux-Arts-t, mely főleg francia hatás alatt az új eszmék fejlesztését tűzte ki céljának. Az egyesület legkiválóbb festő-tagjai lettek: Louis Artan tengeri festő, Théodore Baron és Louis Dubois, a tájképfestés terén Courbet szerencsés követői, Alfred Verwée, aki Troyon hatása alatt erőteljes állatképeket festett. Hozzájuk csatlakozott Félicien Rops is, a B. legszellemesebb, legmodernebb képviselőinek egyike. A fiatalon elhúnyt Hippolyte Boulenger, az ú. n. tervuereni iskola alapítója, a barbizoni festők mintájára művelte a tájképfestés festői, modern irányát.

A legújabb belga festészet képviselőinek műveiben híven visszatükröződnek korunk művészetének áramlatai, főleg a plainair és impresszionizmus. Jan Stobbaerts nagy festői erővel fest kivált állatokat, istállókat, Charles Hermans modern felfogású, részben igen népszerűkké vált genreképeket. Fernand Khnopff finom, légies hatású képeiben mély eszmei tartalom tükröződik vissza. Théodore von Rysselberghe az impresszionizmus kiváló követője. Henry de Groux megkapó gondolatokat igyekszik kifejezésre juttatni nagy vásznain. Émile Claus, Théodore Verstraete finom tájképfestők; Albert Baertsoeen mélyebb, erőteljesebb, Victor Gilsoul modernebb e téren. A XIX. sz. legvégén a liègei művészek egy csoportja képviseli a legújabb, gyakran erősen stilizáló irányt. A legkiválóbbak közülök: Armand Rassenfosse, Rops követője, Émile Berchmans, Henri Maréchal. Eugène Laermans tragikus hangulatú képeket szeret festeni. Jef Leempoels mély megfigyelő, pszichológus, az allegoria kedvelője.

A B. a XIX. sz. második felében a festészet nagy föllendülése mellett is inkább a szobrászat terén vívott ki általános jelentőséget, Paul de Vigne, Charles van der Stappen, Julien Dillens nagy dekorativ erejű, termékeny mesterek, Jef Lambeaux, a «flamand Michelangelo», nagy koncepciójával, mozgalmasságával kap meg, de valamennyi között a legnagyobb, a XIX. sz. leghatalmasabb, legnagyobb befolyású mestereinek egyike Constantin Meunier, ki 1885. tért át a festészetről a szobrászatra és erősen stilizáló, formailag és tartalmilag egyaránt tökéletes művészetével nagy hatást gyakorolt a modern szobrászat fejlődésére. A legújabb belga szobrászok közül kiemelendők: J. de Lalaing, Thomas Vinçotte, Victor Rousseau, Guillaume Charlier, Jules Lagae stb.

Az építészet terén a XIX. sz. utolsó évtizedeiben kisebb-nagyobb leleményességgel, ízléssel értékesítették a régi hagyományokat. A legtekintélyesebb mesterek J. Jacques Winders és J. van Dijck, az antwerpeni múzeum építői. A modern irány csak aránylag lassan, nehezen tört utat magának. Legkiválóbb kezdeményezője Henry van de Veldén kívül, aki a modern iparművészet fejlődésére oly nagy befolyást gyakorolt, Victor Horta, aki a 90-es évek kezdete óta a modern törekvések előharcosa, továbbá Paul Hankar, Octave van Rysselberghe stb. V. ö. *Lemonnier*, L'école belge de peinture 1830—1905 (Bruxelles 1906); *Hymans*, Belgische Kunst des XIX. Jahrhunderts (Leipzig 1906); *Destrée*, The renaissance of sculpture in Belgium (London 1895); *Hessling*, La sculpture belge contemporaine (Berlin 1903).

Bélgangrena a. m. *bélüszkösödés* (l. o.).

Belgard, járási székhely Köslin porosz kerületben, a Leitnitz és Persante összefolyásánál, vasút mellett, (1905) 8589 lak., vasöntőkkel, gép-, sörgyártással, gyapjufonással, gőzmalommal és nagy lóvásárokkal.

Belga szótagok, l. *Bobizáció*.

Belgaum, 1. kerület Bombay brit-indiai presidencyben, Elő-Indiában. Területe: 12,061 km². Nagyobbára róna, amelyet csak egyes, sűrű erdőkkel takart vagy magánosan álló dombsorok szakítanak meg; főfolyói a Krisztna É.-on, a Ghatprabha közepén és a Malprabha D.-en, de egyik sem hajózható. Éghajlata forró. Termékenysége jelentékeny; főképen rizst, gyapotot és búzát terem. Lakói nagyobbára hinduk és mohamedánusok; számuk: 1,013,261 (1901), akik túlnyomóan földmíveléssel foglalkoznak. — 2. *B.*, fővárosa B. brit-indiai kerületnek, 400 km.-re Bombaytól, 26,200 lak. (1901), hindu erőddel, angol katonai teleppel és gyapotkelmekészítéssel. 1818 óta van az angolok birtokában.

Belga viadortyúk. Valamennyi tyúkfajta között a legnagyobb; a kakas $3^1/_2$—5 kg.-ot nyom. Az angol viadortyúknál sokkal nagyobb, zömökebb és esetlenebb; testtartására, taréjára s tekintetére nézve inkább a maláji viadorra emlékeztet. Belgiumban — hol a kakasviadalok még divatban vannak — s Franciaországban van elterjedve. Mint gazdasági állat tekintetbe nem jöhet. Több változata van, legismertebbek a kékesszürke és a fekete változatok.

Bélgázok. A bélcsatorna minden részében, minden időben találunk gázokat; ezek a bélbeli rothadásnál és erjedésnél keletkezett gázoknak keverékei a lenyelt levegővel. A B. mennyisége és összetétele változik a táplálkozás szerint. Átlagban normális viszonyok között embernél a B. mennyiségét 1 l.-re teszik; a legnagyobb gázmennyiséget lovaknál találjuk; általában növényevő állatoknál sokkal nagyobb a bélgáztermelés, mint mindent evőknél v. húsevőknél. A B.-ban a lenyelt levegő oxigénjét legfeljebb nyomokban találjuk meg, mert részben felszívódik, részben pedig egyes erjedési produktumok kötik meg; van bennük azonban bőven nitrogén — ez is a lenyelt levegőből származik — továbbá szénsav, mocsárgáz (methan), hidrogén, kevesebb mennyiségben metilmerkaptan, kénhidrogén. Tejdiétánál nincsen mocsárgáz a B.-ban, ellenben sok a hidrogén; növényi ételekkel való táplálkozásnál sok a mocsárgáz, kevés a hidrogén. A

metilmerkaptan és kénhidrogén a fehérjék rothadása folytán keletkezik. Húsevő állatok bélgázában mocsárgáz nem fordul elő. A B. egyébként a bennük levő hidrogén és mocsárgáz miatt meggyujthatók. B.-at már a gyomorban is találunk; egészséges egyénnél azonban ez a lenyelt levegőből áll, amelyhez csak a táplálékban foglalt szénsavas sókból a gyomornedv sósava által szabaddá tett, valamint a gyomor lélegzése révén odajutott szénsav csatlakozik. A vékonybélben, különösen annak alsóbb szakaszában már erjedési termékek is csatlakoznak hozzá, mindamellett nem túlnagy mennyiségben; a fő bélgázképződés a vastagbélben van, ahol a rothadó mikroorganizmusok igen kedvező feltételek mellett működhetnek (l. *Bélrothadás).* A B. normális mennyiségben zavart nem okoznak, sőt az emésztés mechanizmusát elő is segítik, amennyiben állandóan nyitva tartják a beleket, a béltartalmat fellazítják s a bélmozgásokra is kedvező befolyást gyakorolnak. A híg béltartalommal összekeveredett bélgázok tovamozgása jellemző zaj, a *korgás* (borborygmus) kíséretében történik. A B. a végbélnyíláson át távoznak (flatus); a gyomorban felgyült gázok, főleg a lenyelt levegő, a szájon át is távoznak (böfögés), ez különösen ideges egyéneknél fordul elő, akik táplálkozás közben rengeteg levegőt nyelnek. Ha a bélrothadás túlnagy, a B. igen nagy mennyiségben képződnek, ami a jól ismert kellemetlen tünetekkel jár.

Belgern, város Merseburg porosz közig. kerületben, Torgau (ettől 13 km.-nyire) j.-ban, az Elba balpartján, (1905) 2838 lak., szivar- és sörgyárral. V. ö. *Bertram,* Chronik d. Stadt B. (Torgau 1861).

Belgica, provincia, l. *Gallia.*

Belgica-expedició, az 1897—99. De Gerlache kapitány vezetése mellett a Délisarkvidéken járt belga tudományos expedició, mely a Horn-foktól délre oceanografikai munkálatokat végzett. Ez az expedició az első, amely a déli sarkvidéken telelt.

Bélgiliszta *(Ascaris lumbricoides* L.). A fonálférgek osztályába tartozó féreg. Teste gömbölyű, elől-hátul kihegyezett, színe szürke, de a vérerek a háton és a hason rózsaszínben áttünnek. A test elülső végén van a szájnyílás, amelyen 3, igen finom fogakkal ellátott ajak látható, a test hátulsó végén van az egész testen keresztül futó bélcsatorna nyílása. A hím 20—25 cm. hosszú és 3—4 mm. vastag; a végbél előtti nemi résből 2 hajszálvékony spicula (penis) tünik elő. A 30—40 cm. hosszú nőstény nemi része a test elülső harmadának a végén van. Egy nőstény 30—40 millió petét is tojhat. A peték 4—8 hét alatt embriókká fejlődnek. Fejlődésükre a legalkalmasabb a föld felületes rétege, mivel az embriónak oxigénre van szüksége. Ezen embriók emberbe v. állatba jutva, férgekké fejlődnek. Ezért főleg oly egyénekben találhatunk B.-t, akik földdel bánnak és kezük tisztaságára nem ügyelnek. Első sorban a gyermekek, még pedig inkább a falusi, mint a városi gyermekek. A falusi gyermekeknek átlag 50%-a giliszták, a városiaknak alig 5—6%-a. Rendesen a vékonybélben élősködik a giliszta, de fölhatolhat a gyomorba, a garatba, sőt a gégecsőbe is juthat és fuladást is okozhat. Veszélyes tüneteket csak akkor okoz, ha nagyon felszaporodik a bélben, amikor is bélelzáródást is okozhat. A széles körben elterjedt nézet, hogy orrviszketést okoz, hogy a B. a gyermek orrát turkálja, alaptalan föltevés. Elűző szere a santonin. 25 mgmos santoninos cukor és csokoládé készen kapható a gyógytárakban.

Belgiojoso (ejtsd: beldzsojózo), város Pavia olasz tartományban, a Po és Olona közt, (1901) 4776 lak. a B. család kastélyával és terjedelmes kertjeivel; a előbbiben volt I. Ferenc francia király fogolyként a paviai csata után.

Belgiojoso, császári hadvezér, l. *Barbiano di Belgiojoso.*

Belgiojoso (ejtsd: beldzsojózo), *Cristina,* hercegnő, olasz írónő, szül. Milanóban 1808 jún. 28., megh. u. o. 1871 jún. 5. Családi neve *Trivulzio.* 1824-ben férjhez ment Barbiano-B. Emil herceghez, akitől azonban csakhamar elvált. Buzgón vett részt a politikában és pártolta a politikailag kompromittáltakat. A romagnai felkelés leveretése után Párisba ment és több hírlapot alapított. 1848 jan. visszatért Olaszországba és a saját költségén szabad csapatot szervezett. Róma elfoglalása után 1849. Keletre ment és csak 1855. térhetett vissza. Souvenirs d'exil c. műve óriási feltünést keltett. 1858-tól fogva Cavour terveit segítette elő és Milanóban az Italia c. hirlapot alapította, mely később Torinóban jelent meg. Egyéb művei: Essai sur la formation du dogme catholique (Paris 1842—43, 4 köt.); Emina. Récits turco-asiatiques (u. o. 1856, 2 köt.); L'Asie Mineure et Syrie (u. o. 1858, 2. kiad. 1861); Scènes de la vie turque (u. o. 1858); Histoire de la maison de Savoie (u. o. 1860).

Belgium (l. a *mellékelt térképet),* Nyugat-Európa egyik királysága, Franciaország, Luxemburg nagyhercegség, a porosz rajnai tartomány, Hollandia és az Északi-tenger közt; az é. sz. 49° 30′-tól az 51° 30′-ig; a k. h. 2° 32′-től 6° 7′-ig nyulik. Területe: 29,457 km².

Felszine és vizei: B. É.-i és ÉNy.-i része sík és alacsonyan fekvő, tulajdonképeni hegyek itt nincsenek; e rónavidék hol száraz, hol mocsaras, legnagyobb részében pedig jó termő föld, amelyet ott, hol a természetes homokzátonyok nem védik, mesterséges gátakkal kell a tenger hullámai elől elzárni. A Meuse (Maas) és Rajna között B. földje meredekfalu völgyekkel sokszorosan átszelt fennsík; Ardennek-nek (l. o.) hivják. Geologiai szempontból is nagy a különbség e két rész közt. A sík vidék alluvium; a tenger vize ellen védő homokzátonyok mögött a vizek üledékéből keletkezett; az Ardennek paleozoikus maradványa a régi variszkus hegységnek (magyuk palás kőzet és quarc). Amaz 50, emez 300—400 m. átlagos magasságú; ebben a legnagyobb hegy a Baraque Michel, a királyság és a porosz rajnai tartomány határán, 680 m. magas. Egykoron a magasabb vidéket messze be Németország felé sűrű erdők takarták; egyes erdőfoltok máig is megmaradtak; köztük némely helyen mocsaras tisztások: Fagnes vagy Fanges, terülnek el; szomorubb és kietlenebb tájékot ezeknél a Liège, Luxembourg és Namur tartományokban elterülő vidékeknél alig képzelhetni. Az Ardennek ezen nagyobb magassága dacára B. Hollandia és Dánia

után a legcsekélyebb középmagasságú ország. (Leipoldt 163 m.-re, Dewalque 148 m.-re becsüli.) A földje majdnem teljesen két folyó vízkörnyékéhez tartozik; ezek az Escaut (Schelde) és a Meuse; egyik sem ered B.-ban; mindkettő Hollandiában torkol. A Meuse (vallonul: Mouse, flamandul Maes, hollandul Maas) itt 180 km. hosszú, vidéke 13,000 km²; balról fölveszi a Sambre-t, jobbról az Ambèvevel bővült Ourthe-ot és Vesdret. Az Escaut pedig, amelynek hossza és vidéke körülbelül ugyanannyi, mint a Meuse-é, a Lyst, a Dendret vagyis Dendert és Ruppelt. Ez utóbbi, az Escaut jobboldali mellékvize, torkolatától 10—12 km.-re a Dyle, a Senne és Nethe egyesüléséből alakul; az utóbbinak szintén két forrás-folyója van, a Nagy- és a Kis-Nethe. Az Escaut és Meuse medencéje közt, Limbourg és Anvers tartományok nagy részét foglalva magában, nagy kiterjedésü puszta vidék van, amelyet Campine-nak (flamandul: Kempenland) neveznek, amelyet azonban az emberi szorgalom és kitartó munka mindig szükebb korlátok közé szorít. A fentemlített két nagyobb folyón kivül van még a 78 km. hosszú, részben csatornázott Yser, amely Nord francia départementban ered és az Yperlée felvétele után Nieuportnál szakad az Északi-tengerbe. B. folyóvizeit számos csatorna köti egymáshoz; a leghosszabbak: amely a Meuset a Scheldével, amely Liègetet Maastrichttal és Ostendét Bruges-zsel meg Ganddal köti össze. A hajózható folyók és csatornák hossza: 2205 km. Tava B.-nak nincs; a mocsár a Campineban elég számos.

Éghajlat és termékek. A Mexikói öböl-áramlat közel volta és a nagyobbára DNy.-i szelek B. sík vidékének klimáját oceánivá teszik; az évi középhőmérséklet itt átlag: 10·3° C.; az Ardennek vidéke hüvösebb (évi átlag: 7·1°) és zord, főképen a gyakori esőzések miatt. A királyságnak K.-i részén az esőzések gyakoriabbak, mint a Ny.-in. (Ostendeban 700 mm., Stavelotban 965 mm.) A sok helyen kedvezőtlen körülmények dacára a mezőgazdaság nagyon virágzó, amit a nép szorgalmán kivül főképen a mezőgazdasági tanácsnak, a kilenc tartomány mindegyikében fennálló mezőgazdasági bizottságoknak és a mintegy 118 mezőgazdasági egyesületnek köszönhet. B. egész területéből 2.945,589 ha.-ból 1.736,174 ha. áll a mezőgazdaság szolgálatában, 521,495 ha. erdő, 190,444 ugar vagy meg nem művelhető, a többi út, mocsár, beépített terület, víz stb. A főbb mezőgazdasági termékek mennyiségét két évről a következő tábla mutatja:

A termék minősége	Terület 1907 hektárokban	Termés mennyisége		Hektáronként
		1905	1907	1907
		mázsákban		
Búza	158,845	3.374,970	4.309,500	27·13
Árpa (téli)	32,578	807,126	1.003,648	30·81
Zab	248,423	4.903,985	6.667,793	26·84
Rozs	259,723	5.422,904	5.965,333	22·97
Burgonya	142,749	15.556,119	24.001,884	168·14
Répa (cukor-)	53,322	21.013,336	14.535,180	272·59
„ (egyéb)	62,443	35.224,114	32.928,164	527·33
Dohány	2,834	75,506	61,529	21·71
Komló	2,341	51,172	30,780	13·16

Az erdőtermékek értéke 1907-ben 21.653,482 frank volt.

Az állattenyésztésnek kedveznek a gyakori esőzések miatt jó és kövér legelők. Az 1907-iki állatállomány: ló (főképen Namur és Luxembourgban) 249,831 drb., szarvasmarha (legtöbb K.-Flandriában és Limbourgban, ahol a limbourgi sajtot készítik) 1.817,689 drb.; sertés (legtöbb K.-Flandriában) 1.279,462 drb.; juh (legtöbb Luxembourgban) 343,275 drb. Flandriában a házinyúl-, a Campineban a méhtenyésztés jelentékeny. A halászat is virágzó. 1906-ban 401 halászbárkája volt B.-nak 8088 t. tartalommal és 1914 halászszal. Tőkehalat fogtak 5·8 tonnányit, egyéb halat 6.586,282 franknyi értékben.

Bányászat. B. bányáiban nagy kincsek rejlenek; ezeket már a XI. sz. óta művelik. Legértékesebbek a szénbányák. A széntelepek D.-i részében a K.-i határától csaknem a Ny.-i széléig terjednek és több mint 140 km² területet foglalnak el; vastagságuk különböző; a bányák főképen Mons, Liège és Charleroi környékén vannak. 1907-ben a 219 bánya körül 125 állott megmívelés alatt; a 142,699 bányász 23.705,000 t. szenet produkált 399.657,000 frank értékben. Kőszénen kívül bányásznak ólom-, réz- és vaserceket (1907. az utóbbiból 316,250 t.-t 1.503,000 frank értékben), egyéb ásványt (1907. 65.356,710 frank értékben), különösen márványt, Dinant és Gochenée mellett, porcellánagyagot (Liège, -Namurban), kitünő köszörükőveket (különösen Vielsalmnál), magnéziát és timsót. Ásványvízforrásokban kiválóan a Meuse környéke gazdag. Legismeretesebbek Spaa vastartalmú és Chaudfontain meleg forrásai; egyéb vastartalmú vizek Stavelot, Aubel, Japille, Huy mellett, kénes források Ayville, Grivegnée és Florée mellett találhatók.

Lakosság. B. Európa országai között a legsűrűbb lakosságú. Az 1900-iki népszámlálás szerint a lakosok száma 6.693,548, az 1908-iki kiszámítás szerint 7.386,444. A népszámlálás által kimutatott lakosok közt volt 3.324,834 férfi és 3.368,714 nő, vagyis 99 férfire jut 100 nő. Vallásra nézve a túlnyomó rész katolikus; 1891., midőn utoljára vették még figyelembe a felekezeteket, volt 27,900 protestáns és 13,200 zsidó. Anyanyelvre nézve a lakosság két nagy csoportra oszlik: a franciául beszélő vallonokra és a hollandival közel rokonnyelven beszélő flamandokra; amazok a K.-i és a Franciaországgal határos részeken laknak és 2 nyelvjárás közt oszlanak meg; a hennuyer és léegeois közt; emezek a Ny.-i és É.-i részeken vannak többségben. A kétéven aluli gyermekektől eltekintve kizárólag franciául beszélt 2.574,805 (1880: 2.230,000); kizárólag flamandul 2.822,005 (1880: 2.485,000); kizárólag németül 28,314; franciául és flamandul 801,587; franciául és németül 66,447, flamandul és németül 7238; mind a három nyelven pedig 42,889. Az idegenek száma volt 206,061, közülök 63,923 hollandi, 56,576 francia, 53.578 német birodalmi, 10,417 luxemburgi, 5748 brit, 3543 olasz, 2991 az osztrák-magyar monarchiából való, 2351 orosz, 2231 svájci és 4523 egyéb. Foglalkozására nézve a lakosság következőképen oszlott meg: bányász és fémiparos 385.275 (367,436 férfi, 17,839 nő); növényi anyagokkal foglalkozó iparos 306,250 (260,551 férfi, 45,699 nő); állati anyagokkal fog-

lalkozó iparos 58,073 (43,178 férfi, 14,895 nő); másféle iparos 622,653 (378,363 férfi, 244,290 nő); kereskedés és közlekedés szolgálatában álló 385,236 (248,336 férfi, 136,900 nő); tisztviselő, orvos, tanító stb. 716,558 (546,860 férfi, 169,698 nő); különböző foglalkozású és független 826,103 (472,039 férfi, 354,064 nő); magánzó és foglalkozás nélküli 3.622,247 (1.201,762 férfi, 2.420,485 nő); mezőgazdasággal foglalkozó 449,902 (341,633 férfi, 108,249 nő). A népmozgalom adatai:

Év	Élve szülöttek	Törvénytelen szülöttek	Törvénytelenek %-ban	Halálesetek	Házasságkötések	Bevándorlók	Kivándorlók
1905	187,437	12.409	6·62	118,343	56,679	36,920	27,963
1906	186,271	11,993	6·41	118,884	58,388	37,382	32,858
1907	185,138	12,004	6·48	115,347	58,660	38,921	32,350

Válások száma 1906-ban 618; 1907-ben 841.

Ipar. B. sűrű lakosságát főképen virágzó iparának köszönheti; ennek alapját már a XII. sz.-ban vették meg és a XIII. sz.-ban a flandriai posztónak már egész Nyugat-Európában megvolt a híre. Ma is a szövő-fonó ipar a legfontosabb iparág. A gyapuipar főképen Verviers és környékén virágzik; közel 70 millió kg. nyers gyapjut dolgoznak föl; tiszta gyapjúkelmét készít Verviers, Dison, Dinant, Leeuw-St.-Pierre; félgyapjukelméket Renaix és St. Nicolas; gyapju-takarókat Liège, Hérenthals; szőnyegeket Hamme, Thourout, Harseux. A pamutipar főfészke Gand és mintegy 30 millió kg. nyers anyagot dolgoz föl. A lenipar a legrégibb iparág; közel 400,000 orsót foglalkoztat; Gandon kívül Ruysbroek, Courtrai, Turnhout, Alost és Ninoveban található. A csipkekészítés is régi foglalkozása a belgáknak; e téren Brüsszel vezet, csipkéket készít még Anvers, Bruges és Mecheln. A szövő-fonóipar után sorakozik a vasipar. Liègeben van a legfontosabb fegyvergyár; Seraingben a legnagyobb gépgyár; Liègeben, Seraingben azonkívül készítenek vasúti felszereléseket; Angleurben drótot, Liège tartományban a «Vieille Montagne»-társaság cinktárgyakat, Fontaine l'Evêque-ben szegeket. A királyi ágyúgyár és a Manufacture d'armes (katonai fegyvergyár) Liègeben és az Arsenal de construction Anversben a hadügyminisztérium felügyelete alatt állanak. Egyéb jelentékenyebb iparágak: az ötvös-ipar (Brüsszel, Liège és Anversben), a kőedény és faience-gyártás (La Louvière, St. Gislain és Wasmuelben), a kémiai ipar (Namur- és Hainaut tartományokban), a papíripar (Brabant-ban), a bőripar (Stavelot, Liège, Tournai és Soignies-ban), a cukorgyártás (97 gyárban 1907-ben 227,015 t. nyers és 23 finomítóban 107,389 t. finomított cukrot készítettek) különösen Hainaut tartományban; a csokoládégyártás (Brüsszelben és Tournaiban), a szeszgyártás (135 gyárban 66,763 kloliter alkoholt főztek) Brabant, Anvers és Liège tartományokban; a sörgyártás ugyanott; a dohánygyártás Anversban, Gandban és Brugesben. Páratlanul állanak B. üveggyárai; ablaküveget Hainautban, különösen Charleroi arrondissementban, tükörüveget Hainaut (Courcelles, Roux) és Namur (Auvelais, Floreffe) tartományokban készítenek.

Kereskedelem. B. külkereskedelme különösen az Escaut-n szedett vámszedés jogának megszüntetése után nagy lendületnek indult, amit a következő tábla mutat:

	Érték millió frankokban				
	1840	1860	1880	1900	1908
Behozatal	205·6	516·5	1680·9	2215·8	3327·4
Kivitel	139·6	469·4	1216·7	1922·9	2506·4
Transito forg.	43·9	408·8	1008·4	1374·6	2021·0

1908. a behozatal és kivitel főcikkei:

Behozatal	Érték 1000 frankokban	Kivitel	Érték 1000 frankokban
Búza és rozs	383,320	Szén és koksz	113,331
Kukorica	75,884	Lenfonal	75,645
Árpa	59,150	Len	82,144
Épületfa	163,171	Gyapju	82,596
Gyapju	163,554	Gyapjufonalak	36,069
Len	62,620	Gyapjukelmék	13.698
Pamut	51,492	Pamutkelmék	54,909
Kender	13.165	Búza és rozs	138,190
Kémiai cikkek	108,325	Cukor	38,190
Drogéria-árúk	48,850	Nyers bőrök	82,309
Festékek	70,637	Kémiai cikkek	57,660
Szén és koksz	103,508	Drogéria-árúk	35,865
Gyémánt	23,317	Festékek	36,861
Vas és acél	83,606	Üveg	68,977
Vasére	23.201	Gépek	193,567
Ólom	22 599	Vas és acél	197,305
Réz	34.238	Cink	74.126
Ezüst	86,792	Ólom	23,081
Gépek	72,609	Réz	20.686
Kaucsuk	67,309	Gyémánt	23,862
Nyers bőrök	110.265	Kaucsuk	55,235
Olajos magvak	28,675	Lovak	28,203
Kávé	65.204	Trágya	46,624
Petroleum	45,792		

Országok szerint a külkereskedelmi forgalmat a következő tábla mutatja:

Az ország neve	Behozatal onnan	Kivitel oda
	Értéke 1000 frankokban	
Franciaország	516,739	464,797
Amerikai Egyesült-Államok	341,463	72,992
N.-Britannia és Irország	376,640	364,293
Hollandia	289,774	281,794
Német-birodalom	449,864	680.318
Brit-India	96,068	28,513
Oroszország	202,999	38,231
Románia	114,338	11,786
Argentina	311,007	59,609
Svédország	29.362	9,332
Norvégia	30,732	14,188
Brazilia	35,162	37,304
Olaszország	44,453	60,637
Kina	17,446	22,959
Ausztrália	73,564	16.402
Spanyolország	45.972	35.345
Chile	68,583	30.511
Egyiptom	2,974	20,765
Svájc	12,158	37,011
Belga-Kongó	53,343	16,265
Ausztria-Magyarország	13,310	24,340

Közlekedés. B. a vasutak építésében az európai kontinens államait megelőzte. A kormány már 1830. mérnököket küldött Angliába a vasutak tanulmányozására és az azok által készített tervek alapján 1832. pályázatot hirdetett az anvers-kölni vasút megépítésére. A vasúti hálózat kiépítését 1834. kezdték meg és 1835 máj. 5. nyitották meg a kontinensen az első vasútat Malinestől Brüsszelig. A legfontosabb fővonalak az ország különböző határáig már 1843. elkészültek. 1842-től kezdőleg magán vasutak is épültek és 1860-ig

államsegély mellett 13 magánvasút épült 1870-ben 800 km. állami és 2197 km. magán vasút volt 50 társaság üzemében. 1880-ban azonban államosítások folytán már a 4120 km. hálózatból 2500 km. állami s csak 1620 km. volt magánvasút, ma pedig már csak 5 fővasút van magántársaságok birtokában 397 km. kiterjedésben. Az 1885 jún. 25. törvény gondoskodik a helyi érdekü vasutak létesítéséről. Eszerint az állam és tartományok segélyezése mellett a községek és magánosok által létesítendő helyiérdekü vasutak csakis kizárólag a «Helyi érdekü vasutak nemzeti társaságának Brüsszelben (Société Nationale des chemins de fer vicinaux Bruxelles) engedélyezendők, azzal a feltétellel, hogy ez a társaság az ily vasutak üzemét üzlettársaságoknak engedi át, az üzleti költségeknek megfelelő összeg és a nyersbevételek bizonyos hányadának biztosítása mellett. Igy keletkezett tehát a legutóbbi időig 150 helyi érdekü vasút, többnyire keskenyvágánnyal, amelyek különféleképen és pedig mint vicinal (helyiérdekü), provincial (tartományi), regional (vidéki), intercommunal (szomszédos), economique (gazdasági), tramway (közúti) vasutaknak neveztetnek. A vasutak kiterjedése 1908 végén 8125 km.-t tett ki, ebből 4648 km. fővasút, 3477 km. helyi érdekü vasút volt.

A hajózható folyók és csatornák hossza (1907) 2061 km., a telegráfvonalaké 7672 km. A telefon (1908) 210 városban volt bevezetve. A kereskedelmi flotta 1908. állott 4 vitorlásból (3038 t.) és 84 gőzösből (149,287 t. tartalommal). B.-nak két nagyobb kikötője van: Ostende és a sokkal jelentékenyebb Anvers. Az összes belga kikötőkbe (1908) érkezett 10,256 hajó 13.409,331 és onnan távozott 10,268 hajó 13.441,093 t. tartalommal.

Szellemi müveltség. Az általános müveltség állandóan növekszik. Az 1880-iki népszámlálás alkalmával még 33·2%-volt az analfabéták száma; ez 1900-ig 22·1%-ra csökkent. Az 1895-iki törvény az egyháziaknak újra nagy befolyást biztosított a népnevelésre. A legfőbb ellenőrzést 9—11 tagból álló conseil de perfectionnement gyakorolja. A népiskola tárgyai közt az első helyet a vallástan foglalja el. 1907-ben a nyilvános népiskolák száma 14,277, összesen 1.357,019 tanítványnyal. A fiúközépiskolák száma 88, 17,942 tanítvánnyal, a leányközépiskolák száma 40, 8045 növendékkel. Tanítóképző van 58, 5109 hallgatóval. Egyetem van négy; a gandi és liègei állami; a brüsszeli és louvaini ú. n. szabad egyetem, az előbbi liberális. az utóbbi katolikus; ezzel teológiai fakultás is össze van kötve; a gandi egyetem mérnöki és művészi, a liègei pedig bányászati főiskolával van kiegészítve. A hallgatók száma a 4 egyetem és fakultásaik közt következőképen oszlott meg 1907—08:

	Teológiai	Jogi	Filozófiai	Orvosi	Természettudományi	Összesen
Brüsszel	—	188	128	297	224	837
Gand	—	147	71	110	91	419
Liège	—	299	176	204	856	1535
Louvain	125	482	310	471	285	1548

Felsőbb szakiskolák továbbá az állatorvosi főiskola (Brüsszel), az Institut Agricole (gazdasági akadémia Gemblouxban), kereskedelmi akadémia (Anversban), hadiiskola (Ixellesben), továbbá szakiskolák: egy földmívesiskola (Huy), 3 kertésziskola, tartományi bányásziskola (Monsban), egy iskola katonagyermekek számára (Lierre-ben), lovagló iskola (Ypernben), hajóiskolák Ostendében, Anversben és Nieuportban, végül 62 ipariskola. Művészeti főiskola van Anversben (1907. 947 hallgatóval); 85 képzőművészeti iskola 15,886 tanulóval; a különféle zeneiskolákat 1907-ben 18,800 tanuló látogatta. A tudományosság középpontja Brüsszel, ahol a tudományos akadémián kívül számos egyéb tudományos intézet és egyesület áll fenn.

Alkotmány és közigazgatás. Az 1831. megalkotott és 1893. revideált alkotmány szerint B. alkotmányos monarchia; a királyi hatalom a szász-koburg-gothai család férfiágában az elsőszülöttség rendje szerint örökös. Ha a királynak törvényes örököse nincs, a törvényhozás jóváhagyásával utódját kinevezheti. A törvény előtt mindenki egyenlő, vallását mindenki szabadon gyakorolhatja; a sajtó szabad; a békés gyülekezés és társulás joga korlátlan. A király a törvényhozás jogát a törvényhozó testülettel osztja meg; a végrehajtó hatalmat felelős miniszterei által gyakorolja; a szárazföldi és tengeri haderő parancsnoka; a háborüüzenés és békekötés joga őt illeti meg; szövetségeket és kereskedelmi szerződéseket köthet, ezek azonban, ha az államra vagy annak egyes polgáraira terhet rónak, csak akkor érvényesek, ha a törvényhozó testület jóváhagyja; a királynak van kegyelmezési joga; nemesi címet is adományozhat, de ezzel semmiféle kiváltság nem jár. A törvényhozótestület bármely házát feloszlathatja, de egy hónapnál hosszabb időre el nem napolhatja. A törvényhozó testület két házból áll: a szenátusból és a képviselőházból. Az 1893. megalkotott Code électoral szerint a választói jog általános; a képviselőválasztás joga a betöltött 25, a szenátorválasztásé a 30 évhez van kötve. Kettős szavazati joga van minden családapának vagy törvényes gyermekkel biró özvegynek, aki 5 frank fejadót fizet, továbbá minden 25 éves telektulajdonosnak, ha legalább 48 frank földadót fizet, végül annak, aki az államtól legalább 100 frank fizetést kap. Három szavazata van minden 25 éves választónak, akinek főiskolai képzettsége van vagy aki magasabb kvalifikációhoz kötött hivatalt töltött be vagy foglal el. Mindenkinek a választásban törvényes büntetés terhe mellett részt kell vennie. 1908—09-ben szenátorválasztó volt 1.399,482, akik közül egyes szavazati joga volt 746,226-nak, kettős 368,653-nak és hármas 284,603-nak. A szenátus tagjait 8 évre részint közvetve, részint közvetlenül választják. Közvetlenül annyit választanak, amennyi a képviselőház tagjainak fele. Közvetett választók a tartományi tanácsok; 2-őt választ az a tartomány, amelynek 500,000-nél kevesebb a lakosa, 3-at az, amelynek 500.000—1.000,000 a lakosa és 4-et, amelynek 1 milliónál is több a lakossága. A szenátornak legalább is 40 évesnek kell lennie. A király gyermekei és az uralkodóház tagjai 18 éves koruktól kezdve születési jog alapján tagjai a szenátusnak. A szenátus jelenleg 110 tagból, a

képviselőház 166 tagból áll. Ez utóbbiakat 4 évre választják. A képviselővalasztók száma volt 1908—09-ben 1.651,647, akik közül egyes szavazata volt 981,866-nak, kettős 378,264-nek és hármas 291,517-nek. A végrehajtó hatalmat a király felelős miniszterei által gyakorolja; számuk 10, ezek bel- és földmívelésügyi, közoktatás-, pénz-, közmunka-, kül-, igazság-, had-, gyarmat-, iparügyi és végül posta-, vasút- és telegráfügyi.

Közigazgatási szempontból B. tartományokra és ezek arrondissementokra vannak felosztva, miként az alábbi tábla mutatja:

A tartomány neve	Az arrondissement neve	Területe km²-ben	Lakosok száma 1908.
Ny.-Flandria; székhelye: Bruges	Bruges, Courtrai, Dixmude, Furnes, Ostende Roulers, Thielt, Ypres	3235	871,636
K.-Flandria: székhelye: Gand	Alost, Audenarde, Eécloo, Gand, Saint-Nicolas, Termonde	3000	1.111,001
Anvers: székhelye: Anvers	Anvers, Malines, Turnhout	2832	959,218
Limburg: székhelye: Hasselt	Hasselt, Maeseyck, Tongres	2414	269,442
Brabant; székhelye: Bruxelles	Bruxelles, Louvain, Nivelles	3283	1.454,363
Hainaut; székhelye: Mons	Ath, Charleroi, Mons, Soignies, Thuin, Tournay	3722	1.229,103
Namur; székhelye: Namur	Dinant, Namur, Philippeville	3660	364,489
Liège: székhelye: Liège	Huy, Liège, Verviers, Waremme	2895	894,938
Luxemburg; székhelye: Arlon	Arlon, Bastogne, Mirche, Neufchâteau, Virton	4418	232,254

A tartományok élén a királytól kinevezett kormányzó és egy 4 évre választott tartományi tanács, illetőleg ennek 6 delegáltja áll. Ez nevezi ki a közigazgatási tisztviselőket, kiveti a községekre az adót, megállapítja a tartományi budget-t és kiadja a közigazgatásra meg a belső rend fenntartására vonatkozó szabályzatokat. Ez utóbbiak, valamint a pénzügyi határozatok királyi jóváhagyásra szorulnak. A tanács, illetőleg delegáltjainak határozatait a kormányzó hajtja végre; ugyancsak ő rendelkezik a csendőrséggel és requirálhatja a fegyveres hatalmat. A főváros Brüsszel. Az igazságszolgáltatás 26 első folyamodású bíróságra, 3 fölebbviteli törvényszékre (Brüsszel, Gand és Liège) és egy semmítőszékre van bizva; a 222 canton mindegyikében van egy békebíró. A bírákat a király életfogytiglan nevezi ki. A sajtó- és bűnügyi perekben esküdtszék ítél. Az 1910-iki budget szerint az állam bevételei 633.199,319 (legnagyobb tételek: vasutak 275·2, fogyasztási adók 81·3, vámok 54·7 millió), kiadásai 632.752,972 (legnagyobb tételek: államadósság 185·4, vasút, posta, telegráf 222·5, hadügy 56·6, igazságügy 30·2 millió) frankra rúgnak. Az ország adóssági $2^1/_2$%-os 219.959,632, 3%-os 3.436.917,850 frank. Az ország címere: aranyszínű oroszlán, kinyujtott vörös nyelvvel, fekete alapon, amelyen a jelszó: «L'union fait la force». Az ország színei: vörös, sárga és fekete, merőleges irányban; a fekete esik a zászlórúd mellé.

Haderő. B. *védtörvényei* 1870., 1873., 1896. és 1902. évekből valók; általános védkötelezettsége csak 1909 óta van. A *szolgálati idő* a 19-től 33-ig, összesen tehát 13 évig tart. Ebből 8 év a sorhadnál, 5 a tartalékban rovandó le. A tényleges szolgálati idő az 1909. tv. szerint a gyalogságnál 15 hónap, a lovasságnál 2 év; az önként belépőknél 3 és 5 év között váltakozik; ennek ellenében utóbbiak magasabb illetékekben részesülnek és nagyobb igényük is van jobb polgári ellátásra és állások elnyerésére. A hadsereg rendszeresített *békeállománya* 3424 tiszt és 41,046 főnyi legénységben, összesen 44,270 főben van megállapítva. A *hadi állomány* megközelítőleg 165,000 emberre tehető. *Beosztás seregtestekbe:* Háború idején a sereg áll a hadseregfőparancsnokságból, 4 gyalog és 2 lovas hadosztályból. A gyalog hadosztályok tagozása: a hadosztálytörzsre, 2 tényleges gyalog dandárra, melyek mindegyike két 3—3 zászlóaljas ezredből áll, 1 karabélyos zászlóaljra, 1 tartalék gyalog dandárra két 2—2 zászlóaljas ezreddel, 1 tábori tüzérezredre 7—8 üteggel, 1 csendőrszázadra, 1 hadmérnök századra, 1 táviró osztagra és a szükséges intézetekre és vonatokra. A gyalog hadosztály állománya 513 tiszt, 22,202 főnyi legénység, 3210 ló és 450 járómű; a lovas hadosztályoké: 188 tiszt, 3924 lovas, 4186 ló és 108 járómű. A tábori hadsereg összes létszáma: 2513 tiszt, 97,555 főnyi legénység, 21,541 ló és 2060 járómű. Az egész sereg áll háborúban 68 zászlóaljból, 44 lovas századból, 30 kocsizó és 4 lovagló ütegből, melyeknek harcoló állománya 80,000 emberre, 7600 lovasra és 204 lövegre tehető. Az 1. és 2. vonalbeli *gyalogság* 7·65 mm. ürméretü 1889. évi mintájú Mauser-fegyverekkel, a milic-csapatok részben még 11 mm. ürméretü Comblain-fegyverekkel vannak felszerelve; lőfegyverenként 120 töltény. A *lovasság* részben lándzsával, részben karddal és Mauser-rendszerű karabéllyal van felszerelve. A *tüzérségi anyag:* 1905. évi 7·5 cm. ürméretü Krupp-löveg védőpáncélokkal. Az ország *erődítései* már békében 3 erődítési körletre vannak beosztva és pedig az anversi, a lüttichi és a namuri körletre.

Irodalom. A hivatalos stat. kiadványokon (Statistique générales de la Belgique, Annuaire statistique, Tableau général du commerce stb.) kívül Mourlon, Géologie de la Belgique, Bruxelles 1880—81; Leroy, Géogr. générale de la Belgique, Namur 1889; Genonceaux, La Belgique physique, politique, industrielle stb., Mons 1884; Penck, Das Königreich Belgien (Kirchhoff-Länderkunde-jában) 1889; Bädecker, Belgien u. Holland, Leipzig 1905; Banning, La Belgique au Point de Vue militaire et international, Brux. 1901; Bray, La Belgique et le Marché Asiatique, u. o. 1903; Jacquart, Étude de la Demographie, statique et dynamique, des agglomerations urbaines stb., u. o. 1903; Prost, La Belgique agricole, industrielle et commerciale, Paris és Liège 1804; Rossel, La Patrie Belge, Brux. 1905; Vincent, Constitution of Belgium, Philadelphia 1898; Isart, La B. au travail, Paris 1910, Rowutree, Land and Labour, Lessons from Belgium, London 1910; Dumont-Wilden, La Belgique illustrée, Paris 1910. Térképek (mind hivatalos): Carte topographique de la Belgique 1:20,000, 1:40,000, 1:160,000. Carte de la Belgique (1:500,000). Carte géologique de la Belgique (1:40,000).

Belgium története.

B. története 1830-ig. B. nevét régi lakóitól, a belgák törzsétől kapta. Julius Caesar Kr. e. 57. meghódította az országot és *Gallia Belgica* néven Galliához csatolta. A római uralomnak a *száli frankok* betörése vetett véget; 486 óta B. a frankok országához tartozott. 870-ben a nyugati, 879. a keleti frank birodalomhoz került, 925 óta

pedig a Schelde jelezte a két ország közötti határt. Flandria (l. o.) és Artois idővel francia hűbérbirtokká váltak, míg a K.-i részek az alsólotharingiai hercegséghez tartoztak. A XV. sz.-ban B. területének szine-java a *burgundi hercegi család* alatt Európa leggazdagabb országává emelkedett (l. *Burgund*), Merész Károly herceg eleste után azonban (1477) országát a szomszédok feldarabolták; Burgund nagyobb része (a 17 németalföldi tartomány) Károly leányának, Máriának hozománya gyanánt Miksa főhercegre, III. Frigyes német császár fiára szállt, míg kisebbik, D.-i része a francia koronára szállott. 1512-ben Burgundot a német rendek külön kerületként a birodalomhoz csatolták. V. Károly, Miksa unokája azonban B.-ot megint családi birtokának tekintette s 1555. fiára, II. Fülöp spanyol királyra hagyta.

Németalföld (így nevezték ekkor B. java részét) a Habsburgok uralma alatt a jólét magas fokára emelkedett, de a protestánsok véres üldözése és II. Fülöp zsarnoksága végre a *németalföldi szabadságharcot* (l. o.) szülte, melynek az lett az eredménye, hogy a hét északi tartomány *Utrechti unió* néven (1579) mint protestáns köztársaság különvált; a déli kat. tartományok ellenben (a mai B.) továbbra is megmaradtak spanyol iga alatt. Spanyolország hanyatlása B.-ra is káros hatású volt. A franciák rendszerint B. földjén támadták meg a spanyolokat és békekötéskor B. területéből sok darabot kiszakítottak. *A spanyol örökösödési háború* végén (1714) az utrecht-rastatti békekötés értelmében B. Osztrák-Németalföld névvel Ausztriához került.. Az 1715. kötött u. n. barrière-szerződés értelmében a független Németalföld (Hollandia) azonban jogot nyert, hogy a francia határ szomszédságában fekvő belga várakban őrséget tarthasson, a Schelde torkolatát pedig továbbra is elzárhassa. VI. Károly alatt B. fegyvert ragadt, az osztrákok azonban leverték a felkelést (1719). Az *osztrák örökösödési háború* után B. újra Ausztria jogara alá került.

Mária Terézia szelid uralma alatt B. jóléte újra visszatért. *II. József* ugyan hatályon kívül helyezte a barrière-szerződést (1781), de az a terve dugába dőlt, hogy a Scheldét megnyissa a hajózásnak. Mikor aztán József a *Joyeuse entrée* nevű szabadságlevél ellenére kezdett uralkodni, a nép Van der Noot ügyvéd vezérlete alatt trónvesztettnek nyilvánította (1788). Az osztrák csapatok veresége (1789) és fegyverletétele csak szította a tüzet s dec. 26. a brabanti rendek, 1790 január 11. pedig az összes belga tartományok képviselői *Egyesült belga államok* néven önálló állammá szervezkedtek és a kormányzás teendőit kongresszusra bizták. De a francia forradalom hatása alatt a felkelők maguk is pártokra szakadtak. Bender osztrák tábornok felhasználván az arisztokraták és demokraták versengését, az országot könnyű szerrel ismét meghódolásra birta, II. Lipót nevében amnesztiát hirdetett és az alkotmány megtartását megfogadta.

Az osztrákok diadala nem volt tartós. Az 1792. Franciaország és Ausztria között kitört háború folyamán B. a franciáknak Jemappes mellett kivívott diadala folytán utóbbiak kezére került, Pichegru-nek Fleurus mellett kivívott diadala pedig (1794 jan. 26.) az osztrákok uralmának mindenkorra véget vetett. A győzők B.-ot Franciaországba kebelezték és 9 départementra osztották. Ezóta B. a francia köztársaság és a későbbi császárság jó- és balsorsának osztályosa volt. Napoleon bukása után a szövetségesek (1814) B.-ot és Hollandiát osztrák kormányzóra bizták, a bécsi kongresszus pedig e két országból *Németalföld* névvel önálló királyságot alakított, melyeknek koronáját orániai-nassaui Vilmos Frigyes hercegnek ítélte oda. Így is történt. *Vilmos 1815 márc. 23. felvette a németalföldi királyi címet*, a londoni kongresszus pedig proklamálta az új királyságot. 1815 szept. 27. Vilmos király Brüsszelben az alkotmányra megesküdött.

Az 1830-iki szabadságharc. A mind vallásra, mind nyelv- és műveltségre egymástól elütő belgák és hollandok egy jogar alatt való egyesítése csak elégületlenséget szült, különösen B.-ban. 1830 augusztus 25-én a *Portici-i néma* c. opera előadása adta meg a jelt a felkelésre. *Új kormány* alakult, *mely október 4. kikiáltotta B. függetlenségét.* E határozatot a nov. 10. Potter elnöklete alatt egybegyült kongresszus megerősítette, mely egyúttal az *alkotmányos monarchiát* jelölte ki B. jövendőbeli alkotmányformájául. A hollandi király ugyan a nagyhatalmak londoni kongresszusához felebbezett, amely azonban B.-nak új közjogi állását és alkotmányát elismerte.

B. mint királyság 1830 óta. A londoni kongresszussal egyidőben a Brüsszelben 1831 febr. 3. egybegyült kongresszus többsége Nemours herceget választotta királynak, de a londoni kongresszus tiltakozott a választás ellen. Erre a nemzetgyűlés 1831 febr. 23. Anglia ajánlatára *Lipót szász-koburgi herceget* választotta meg, aki a koronát elfogadta, 1831 július 21. bevonult Brüsszelbe és az alkotmányra megesküdött. A nagyhatalmak pedig nov. 15. *B.-ot örök időkre semleges országnak nyilvánították.*

I. Lipót király 1832 aug. 9. az új dinasztia megszilárdítása érdekében nőül vette Orléansi Lujza hercegnőt, Lajos Fülöp francia király legidősb leányát, mely házasságból három fiú született. Ami a parlamentáris fejlődést illeti: B.-ban kezdettől fogva mind a mai napig a versengő klerikális és a szabadelvű párt váltakozva vitte a kormányt. Ily módon B.-ot forradalmi mozgalmak nem bántották. Még az 1848-iki francia februári forradalom sem ingatta meg komolyan a trónt. Lipót király azonnal készneknyilatkozott, hogy koronáját a nemzet rendelkezésére bocsátja, ha ez által a forradalmat távol tarthatja B.-tól. Ez a nyilatkozat még a radikálisokat is lefegyverezte, a kormány pedig önszántából a választási cenzust 20 frankra szállította le. Midőn a határon átnyomuló francia munkások B.-ban is forradalmi mozgalmat akartak támasztani, a belga nép a betolakodókat kikergette. 1864 dec. 10-én meghalt I. Lipót király, az alkotmányos fejedelmek mintaképe. Követte őt idősb fia, *II. Lipót*, kinek egyetlen fia azonban, Lipót herceg 1869 jan. 22. meghalt. Ezóta a királyné testvére, a flandriai gróf szerepelt mint trónörökös, kinek egy Hohenzollern-sigmaringeni hercegnővel kötött házasságá-

BELGIUM

ÉSZAKI-TENGER
NYUGOT-FLANDRIA
KELET-FLANDRIA
ZEELAND
HAINAUT
NORD
PAS DE CALAIS
AISNE
Thiérache
Waes-föld
Borinage
De Hont
Nd. Beveland
Zd. Beveland
Walcheren
Middelburg
Vlissingen
Ostende
Blankenberghe
Nieuport
Dunkerque
BRUGES (BRUGGE)
GAND (GENT)
Ypres
Poperinghe
Courtrai (Kortrijk)
TOURCOING
ROUBAIX
LILLE
Tournai
Mons
Valenciennes
Cambrai
Arras
Douai
Lens
Maubeuge
St. Nicolas
Termonde
Alost
Audenarde (Oudenaarde)
Renaix (Rousse)
Ath
Laon
A charleroi-i szénmedence.
Mérték 1:160.000
Kilom.
*Bánya, V.k. Vaskohó, Ok. Olvasztó kem.
Gosselies
Jumet
Soleilmont bánya
Gilly
Chatelineau
Charleroi
Marcinelle
Montignies
Chatelet
Ville Haute
Roux
Marchienne au Pont

LUXEMBURG.

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

ból 1869 jún. 3. Balduin herceg született. A külügyi politika látóhatára 1867-ig derült maradt. Közelebbről érintette azonban B.-ot az 1870—71. német-francia háború. A kamarák 15 millió frankot szavaztak meg a hadsereg mozgósítására. Midőn Mac Mahon aug. végén az Ardennák közé vezette hadát, már 80 ezer belga katona őrizte a határt, de bár a sedani fegyverletétel után több ezer francia katona lépte át a belga határt, nem támadt bonyodalom. Kevesebb siker koszorúzta a D'Anethan-minisztériumnak fáradozásait a belügy terén. A liberálisok elégületlenségét nagyobbra növelték Langrand-Dumonceau gróf szédelgései (l. o.), aminek az lett a vége, hogy a király 1871 dec. 7. új minisztériumot bízott meg az ügyek vezetésével, amelynek elnöke *de Theux* gróf, belügyminisztere *Malou* lett. Az új minisztérium a klerikális pártra támaszkodott. Az ellenzék egyelőre csak annyit tudott elérni, hogy Malou a választások terén észlelt botrányos korrupció megakadályozására (1877) újabb törvényjavaslatot terjesztett a kamara elé, amely a papságot a gyóntatószéknek választási agitációra való felhasználásától eltiltotta.

Az 1878-iki választások meghozták végre a szabadelvüeknek mind a két kamarában a többséget, minek folytán a Malou-D'Aspremont-minisztériumot *Frère-Orban* kabinetje váltotta fel a hatalom polcán, mely mindenekelőtt az iskolának a papság kezéből való kiszabadítására törekedett; a Vatikánnal való diplomáciai összeköttetést pedig megszüntette (1880).

Nagy politikai izgatottság közepette ülte meg az ország 1880 nyarán önállóságának 50. évfordulóját. 1881 máj. 10. pedig Rudolf magyar és osztrák trónörökös eljegyezte Stefánia hercegnőt. 1883-ban vetette fel először *Janson radikális képviselő az általános szavazati jog behozatalát*, mely indítvány a liberális táborban meghasonlást szült. A Frère-Orban-kabinet és pártja az 1884. évi választásokon megbukott és jún. 16. *Malou* elnöklete alatt új, klerikális kormány vette át az ügyeket. Malou mindenekelőtt az állami felekezetnélküli iskolák megdöntéséhez fogott. Az 1884 szept. 20. elfogadott új törvény tetszésére bízta a községeknek, hogy saját költségükön önálló községi iskolát tartsanak, avagy pedig a barátokra és apácákra bízott magániskolákba küldjék gyermekeiket. A külügyi helyzet, nevezetesen a *Kongo-állam* (l. o.) fejlődése kedvezett a kormánynak, melynek élén 1884 okt. óta *Beernaert* (l. o.) állott. II. Lipót felvehette 1885. a Kongó-állam fejedelme címét. Az 1886 jún. 10. választások a klerikálisok újabb diadalával végződtek. Az új kamara első sorban a gyári munkások nyomorának orvoslására külön bizottságot választott, de a radikálisok és munkások nem érték be ezzel és az általános választási jog behozatalát sürgették, továbbá pedig, hogy a katonai szolgálat alól pénzzel való megváltás és ezzel együtt a helyettes-rendszer eltörültessék. 1888. befogadták a flamand nyelvet, mint hivatalos nyelvet a francia nyelv mellett. Az 1889-iki év a választójogért való küzdelmek között zajlott le. *1890.* B. 25 milliónyi frankot előlegezett a király tulajdonát képező Kongo-államnak, azzal a föltétellel, hogy a kölcsön visszafizetése után B.-nak jogában álland a Kongo-államot annektálni. Ez üggyel kapcsolatban Beernaert miniszterelnök felolvasta a kamarában Lipót király levelét, melyben a király közhírré tette, hogy végrendeletében a Kongo-államban gyakorolt tulajdonjogát és birtokait a belga nemzetre fogja ruházni. Az 1891-ik év elején meghalt az 55 éves flandriai grófnak 22 éves fia, Balduin herceg, a trónörökös, s ezóta a belga monarchisták a flandriai gróf ifjabb fiába, *Albert* hercegbe helyezték reménységüket. A köztársasági és szocialista áramlat növekedésével szemben Beernaert miniszterelnök márc. 10. *a választási reformra vonatkozó javaslatot* tett a ház asztalára, mely azonban egy pártnak sem tetszett. A ház egy külön főbizottságra bízta a javaslat megvitatását, mely azonban aug. 17. az általános választási jog behozatalát elvetette. Ebben a kérdésben ugyanis még a liberális párt is két táborra oszlott. 1892. máj 14. a király feloszlatta a kamarákat és a végleges alkotmány-revizió végett *rendkívüli alkotmányozó-kamarát* (constituante) hívott össze. Kimondták egyúttal, hogy a revizió keresztülvitelére kétharmad többség szükséges. A II. kamarába választottak 60 liberálist és 92 klerikálist, az I. kamarába 34 liberálist és 46 klerikálist. A klerikális párt nem rendelkezett többé a kétharmad többséggel. A júl. 13. megnyilt gyűlés főfeladata az volt, hogy az eddig 130,000 polgár monopol-jogát képező választási jogot a lakosság széles rétegeire kiterjessze. A két kamara közös bizottságot választott, mely elkeseredett viták után elvetette az általános választási jog behozatalát, amint elvetette a többi benyujtott javaslatot is, minek véres utcai tüntetések voltak a következményei.

Nyssen képviselő érdeme, hogy közvetítő indítványával kivezette a kamarát e zürzavaros helyzetből. Javaslata, mely a *plurális rendszerben* gyökeredzik, lényegileg ezeket mondja: 1. Minden 25 éven felüli belga, aki legalább egy év óta ugyanazon községben lakik, választó-polgár; 2. az a polgár, aki 35 évét meghaladta, házas ember v. özvegy, gyermekek atyja, továbbá az, aki legalább 5 frank évi adót fizet, két szavazattal rendelkezik. Szintúgy az, akinek 2000 frank értékü fekvő birtoka, avagy 100 frank évi rentéje van; nemkülönben, ki az érettségi vizsgát letette. Minden szavazó polgár köteles választójogát gyakorolni. Nyssen indítványát, mely az értelmiségi cenzus szempontjából kettős szavazatot biztosít a felsoroltaknak, a kamara 1893 ápr. 18. 119 szavazattal 14 ellenében elfogadta. Kiszámították, hogy a választópolgárok száma ezzel 1.900,000-re emelkedett.

Egy évig csend ült a pártok küzdőterén, mígnem Beernaert miniszterelnök és két társa 1894. le nem mondottak. Beernaert t. i. nem tartotta a Nyssen-féle «plurális» rendszert elegendő erősnek a kisebbség védelmezésére s azért az ú. n. «arányos választási rendszert» hozta javaslatba. Ezt a javaslatot azonban az ad hoc szövetkezett ultra-klerikálisok (Woeste pártja) s a radikálisok megbuktatták, mire Beernaert (és két társa) lemondott. *De Burlet* lett utóda, aki az új plurálisrendszer alapján vezette a választásokat. 1895-ben Lipót király kívánságára a *hadügyi reform*

került sorra, melyet *Brassiné* tábornok terjesztett elő. Sarkalatos vonásai: a hadsereg szaporítása 300,000 főre és a személyes szolgálati kötelezettség behozatala. Ámde a Woeste-frakció most is meghiusította a reformot. Nagy vitákat keltett a *Kongo-állam* pénzügyi válsága, mely Merode külügyminiszter bukását vonta maga után és melynek megszüntetése végett a király a gyarmatországról B. javára (helyesebben terhére) lemondott. Midőn a többség 1896. a hadi reformot újra elnapolta, De Burlet *De Smet de Nayer* eddigi pénzügyminiszternek engedte át helyét.

Az 1896-iki őszi ülésszakban Woeste és pártja a személyes katonai szolgálati kötelezettséget újra ellenezte, Brassine megvált tárcájától. Erre az a furcsa helyzet állott elő, hogy egyetlen egy magasabb tiszt sem akadt, aki a hadügyminiszteri tárcát elvállalta volna. A kormány tehát, hogy legalább a nemzetőrséget (garde civique) reformálja, a többség által kimondatta, hogy minden fegyverköteles egyén évenkint 5 napon át fegyvergyakorlatra behivandó (1897 aug.). — 1898-ban a kamara és szenátus kimondották, hogy a *flamand és a francia nyelv ezentúl egyenranguak legyenek.* — Az alsóbb néposztályok fokozódó elégületlensége a plurális rendszer alapján egyre szaporodó kormánypárt politikai irányzatával végre magában II. Lipótban is aggodalmakat keltett. Ezért maga szólította fel a De Smet-kabinetet, hogy a választási törvényt reformálja, de a kabinet inkább lemondott. Erre (1898 dec.) *Van den Peereboom* vállalta magára a miniszterelnökséget, kivel szemben az elkeseredett liberálisok, radikálisok és szocialisták (1899 máj. 14.) szövetséget kötöttek a S. U. (suffrage universel) és a R. P. (représentation proportionnelle) elvei alapján.

Az új képviselőház még hozzá sem fogott a Van den Peereboom-kabinet által elvégre mégis benyujtott törvényjavaslat tárgyalásához, mely a *választóreformot* a klerikális párt javára volt hivatva eldönteni, máris Brüsszel utcáin torlaszok emelkedtek és forradalmi jelszavak hallatszottak. A kamara egy 15-ös bizottságra bizta a javaslatot, melyben a kormány 7 nagyobb (liberális érzelmű) választókerületben az aránylagos választási rendszert akarta életbeléptetni. Midőn pedig erre nézve megegyezés nem jött létre, Van den Peereboom lemondott. Most a mérsékelt klerikális *De Smet de Nayer* új kabinetet alakított, mely programm jában kijelentette, hogy az aránylagos választási reformnak híve és hogy a személyes katonai szolgálat behozatalát is fogja indítványozni. Igéretét 1899 őszén be is váltotta. *Az újválasztási törvényjavaslat lényeges pontjai* ezek: A szenátus 110, a képviselőház pedig 166 tagból áll. Mindazon, legalább 25 éves polgároknak van szavazati joguk, akik legalább egy éven át laktak ugyanabban a községben. Kettős szavazati joga van minden legalább 35 éves nős v. özvegy polgárnak, aki legalább 5 frank házadót fizet, továbbá minden legalább 25 éves polgárnak, aki legalább 2000 frank értékű földbirtokkal v. ily értékű birtok jövedelmével rendelkezik. Hármas szavazati jog illeti azokat, akik főiskolán szerezték oklevelüket. A szavazati jog gyakorlásának megtagadása oly kihágás, amely büntethető. A képviselők évenkint 4000 franknyi fizetést húznak. Ezt a javaslatot mindkét kamara 1899 nov. és dec. havában *elfogadta*, míg a radikális párt által követelt általános választási jogot egyúttal elvetette. De miután az 1900 májusban az arányos választás (suffrage proportionnelle) alapján megejtett választásokból kikerült többség számban megfogyott (a kamarában 20, a szenátusban csak 14 szavazattal rendelkezett), a kormány válságos napoknak ment elébe. 3 fontosabb kérdés várt megoldásra. 1. *A hadügy reformja.* Erre nézve *Beernaert* és csoportja a kötelező *személyes* szolgálatot követelte, *Woeste* és hívei azonban ezt ellenezték. A szenvedélyes viták után (1901 dec. és 1902 márc.) megszavazott *katonai reform* főbb pontjai: ezentúl is évenkint 13,300 újonc kerül szolgálatra, kikhez még 1400 önkéntes járul. A gyalogságnál 22 hónapig tart a szolgálati idő, a lovasságnál s a tüzérségnél pedig 30 hónapig. A legsérelmesebb pontot: a helyettesítési rendszert, a többség továbbra is fenntartotta. Jobbmódú fiatal ember ezentúl is helyettest állít maga helyett. 2. Azután a *Kongo-kérdés* került napirendre. Az 1890 júl. 2. kötött szerződés, melynek értelmében Belgium a Kongo-állam megszerzésére igényt nyert, lejárófélben volt. *De Smet* miniszter már most (1901) azt javasolta, hogy a szerződést 1910 febr. 18-ig meghosszabbítsák, B. mondjon le a Kongo-államnak nyujtott 25 millió franknyi kölcsön kamatjairól, a kölcsönt azonban 1910-ig ne mondja fel. A Kongo-államnak járó évi segélyt ellenben (2.500,000 frank) szüntesse be. Végül mindkét kamara a kormány előterjesztését 1902 júliusban elfogadta (l. *Kongo-állam*). A 3. vitás pont: az *általános választási jog* megadását a munkások óriási sztrájkok és (1902) fegyveres felkelések árán sem tudták kivívni és így ez a kérdés függőben maradt.

1902 szeptember 10. megh. *Henrietta* királyné (József nádorunk leánya), *Albert* hercegnek ellenben, a kiszemelt trónörökösnek 1901 nov. 3. fiúgyermeke *(Lipót)* született.

B. alkotmányos életében 1902 óta a konzervativ-klerikális többség lassú leapadása a legfontosabb mozzanat. Létszáma 1908. már csak 87-et tett ki, míg a liberálisok 43, a szociálisták 35 s a demokraták 1 mandátummal rendelkeztek, ad hoc szövetkezve tehát 79 szavazatuk volt. Más baj is bénította a többség akcióképességét: a Beernaert és Helleputte körül csoportosuló ú. n. ifjúklerikális párttöredék olykor az ellenzékkel kezet fogott., mely okból a De Smet-kabinet visszalépett. Megelőzőleg azonban rávette II. Lipót királyt, hogy a bányákban alkalmazott munkások érdekében hozott törvényjavaslatot ne szentesítse. Ez az államcsinyre emlékeztető eljárás nagymérvű válságot idézett elő, mely az új kormány megalakítását egy hónapig késleltette. Csak máj. 12-én sikerült az eddigi belügyminiszternek, *De Trooz*-nak klerikális kabinetet alakítani, melybe Helleputte-t is bevette mint vasúti minisztert. Programmját mindamellett csak 9 fönyi többség vette tudomásul. December 31-én történt hirtelen elhalálozása után a kamara elnöke, *Schollaert*, nyerte el a miniszterelnökséget (1908 jan. 8.).

Azon kérdések közül, melyek emez években a kamarát foglalkoztatták, *Anvers város újból*

való megerősítése nevezendő első sorban. Az ellenzék még elvből is rosszalta a tervet, azt vallván, hogy B.-nak nemzetközileg elismert semlegessége elegendő biztosíték az ország függetlenségének biztosítására. A többség sem lelkesedett az ügyért, de 1906 jan. elfogadta a javaslatot. A vezérkar, e sikeren felbuzdulva, a Maas-vonalnak a francia határ (Givet és Charleville) irányában való meghosszabbítását tervezte, egyúttal pedig a hadsereg létszámának 250,000 főre való emelését sürgette. E terveket azonban még Woeste és pártja is elutasította. Külügyi bonyadalmakat idézett elő Anglia, mely a belga hivatalnokoknak a Kongo-állam négereivel szemben követett embertelen bánásmódja és az angol kereskedők szerződésellenes háttérbe szorítása ellen keményen óvást emelt. Miután a Kongo-kormány több rendbeli visszaélést beismerni volt kénytelen, nemzetközi bizottság indult a Kongo mellékére, hogy a szinhelyen gondoskodjék a bajok orvoslásáról. (Anglia újabban is többször ismételte panaszait.) Az ország közvéleménye egyébiránt elérkezettnek látta az időpontot a Kongo-gyarmat 7 év óta vajudó bekebelezésére és e hangulat a kamaránaak 1906 dec. 14-én úgyszólván egyhangulag hozott határozatában visszhangra talált. A kormány már most be is terjesztett egy terjedelmes javaslatot, melynek a királyra nézve fölötte kedvező, B.-ra nézve ellenben igen súlyos föltételeit a Kongo-bizottság nem találta elfogadhatóknak. Csak hosszadalmas alkudozások után sikerült a Schollaert-kormánynak a tetemesen módosított javaslatot a kamarával 1908 aug. 20. elfogadtatni. A szenátus szept. 9. járult a Kongo-állam bekebelezéséhez és ily módon ez a nagyfontosságú gyarmat 1908 nov. 15. átment B. tulajdonába. (A súlyos föltételekre nézve l. *Kongo-állam.)* Az újonnan szervezett gyarmatminisztérium feje, Renkin kilátásba helyezte a korlátlan kereskedelmi szabadságot, az adók leszállítását és a kényszerszabályok eltörlését. Mindezeket Anglia is sürgette, mely e reformok keresztülvitelétől tette függővé a Kongo-gyarmat bekebelezésének elismerését 1909.

Az 1909. évben újból napirendre tűzték a személyes katonai szolgálat kötelezettség kérdését, melyet ez alkalommal Hellebaut hadügyminiszter sürgetett, Woeste és pártja pedig újra ellenezték. A kamara dec. 2. 78:70 szavazattal a javaslatot ugyan elvetette, de másrészt az évi ujoncjutalék számát 13,300-ra fölemelte. A Schollaert-kabinet nem érte be ezzel a félsikerrel, hanem néhány hét multával terjedelmes hadügyi reformot nyujtott be, melynek alapvető cikkelyét, a helyettesek eltörlését és a személyes szolgálati kötelezettséget a kamara 1909 nov. 17-én 100 szavazattal 58 ellenében elfogadta, azzal a föltétellel, hogy egy-egy család férfitagjai közül csak egy tartozik katonának menni. Említésre méltó, hogy a kamara 1908 dec. 19. a nőknek megadta az aktiv és passziv választójogot.

II. Lipót megélte még a hőn óhajtott Kongo-kérdés és hadi reform megoldását és 1909 dec. 17. megvált az élettől. A lakosság nagy része és különösen a szociálisták által rossz szemmel nézett Vaughan bárónőnek csakhamar el kellett hagynia B.-ot, míg a király végrendeletét saját leányai, Stefánia és Lujza hercegnők támadták meg, mely pör még nem nyert megoldást.

Az új király, *I. Albert* még 1909 dec. 23. letette az alkotmányra az esküt és trónbeszédében különösen Angliának szánt szavakkal hangsúlyozta a Kongo-államba vetett remények jogosultságát és igéretet tett, hogy B. elvállalt kötelezettségeinek föltétlenül eleget fog tenni. Az ország feszült figyelemmel készült az új választásokra, melyek 1910 máj. 22. a kat. többség újabb leapadásával végződtek. A kormánypárt többsége 8, a szenátusban 17. A kamarák megnyitása napján (1910 nov. 8.) a szociálisták nemcsak az utcákon, hanem a trónbeszéd felolvasása közben az ülésteremben is az általános egyenlő választójog érdekében nagy tüntetést rendeztek, úgy hogy Albert király alig birt szóhoz jutni. Az ellenzék azonban kijelentette, hogy a mozgalmak éle nem a királyi pár, hanem a gyűlölt kormány ellen irányul. Nov. 19. az egész ellenzék feliratot intézett a királyhoz, melyben a kamarák újabb feloszlatását kérte, amiben a tarthatatlan helyzet egyedüli orvosságát látják. 1911 márc. egy iskolai reformjavaslat támasztott a liberális ellenzéken újabb vihart.

Irodalom. Pirenne, Bibliographie de l histoire de Belgique, 2. kiad., Gent 1902; u. a. Geschichte Belgiens, németre ford. Arnheim, Gotha 1899—1907, eddig 3 köt., terjed 1567-ig; Juste Tivadar, Hist. de la Belgique, 2. kiad. 2. köt.; Namèche, Cours d'hist. nationale, 32 köt.; Vercamer, Hist. du peuple belgique et des institutions, 1880; E. Poullet, Hist. politique interne de la B., 2. köt. 2. kiad.; Wenzelburger, Gesch. der Niederlande, a 2 első kötet. A németalföldiek szabadságharcáról szóló művek, mint Motley, Kervyn van Lettenhove, Gachard, Prescot, Juste művei B.-ra is vonatkoznak; Blok, Gesch. der Niederlande (Gotha 1910-ig 4 köt., mely 1648-ig ér); Juste, Hist. du congrès national ou de la fondation de la monarchie belge, 3. kiad. 2. köt., 1880; u. a., Les fondateurs de la monarchie belge, 26 kötet; u. a. La révolution belge de 1830., 1872. 2 köt.; Nothomb, Essai histor. et polit. sur la révolut. belgique, 4. kiad., 2. köt.; Thonissen, La Belgique sous le règne de Leopold I., 2. kiad.; Hymans, Hist. parlamentaire de B., 5 köt.; u. a., La B. contemporaine, 1880; Wauters, Tables chronologiques de chartes et diplomes concernant la B., 7 köt.; u. a., Libertés communales en B. és Les communes belges, 5 köt.; Laveley, La revision de la constitution belgique 1892, 1893; u. a., La Belgique sous la domination française, 2 köt, 1896; Deploige et Heuvel, Le referendum en Suisse et en B., 1892; Darcy J., La neutralité de la B., 1892; Vautier, Das Staatsrecht des Königreichs Belgien, Freiberg 1891; Balau, 70 ans d'histoire contemporaine de la B., 1815—85., 4. kiad. 1891; Delannoy, Les origines diplomatiques de l'indépendance belge 1830—31, 1903; Descamps E., La neutralité de la Belgique, 1902; Bertrand L., Hist. de la démocratie et du socialisme en B., 2 köt., 1906—8; Wilmotte M., La B. morale et politique, Paris 1902; Van der Linden, Album historique de la B., I. 1910; Charriant, La B. moderne, 1910. Brants, La Belgique au XVII. siècle, Louvain 1910.

Bélgörcs *(colica).* A belek erős összehúzódásával, feszülésével vagy heves mozgásával előidézett hashártya-vongálódástól eredő intenziv fájdalom a hasban. Számos betegségnek, így bélhurut, bélelzáródás, ólommérgezés stb. tünete. Könnyen összetéveszthető más görcsös hasfájással, így az epehólyag, epeutak, vesemedence, húgyvezeték, hólyag, női nemi szervek stb. hasonló jellegű fájdalmaival. Lásd a megfelelő címszók alatt.

Belgrad, adók. Modrus-Fiume vm. cirkvenicai j.-ban, (1900) 2168 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Grižane.

Belgrád (vagy *Nándorfehérvár*; szerbül *Beograd* a. m. *fehér vár*; törökül *Dar ul Dzsihad* a.

m. *vallásháború színhelye).* Szerbország fő- és székvárosa, a Duna és Száva összefolyásánál, azok jobbpartján, Zimonnyal szemben, 73 méternyire a tenger szine fölött, a budapest-konstantinápolyi vasút mellett, (1910) 90,000-en fölüli lakossal, akik közt 35% idegen származású. A várból és a tulajdonképeni városból áll. A felső vár a Száva fölött, 47 méter magas, meredek hegyen áll; benne van a katonai főparancsnokság épülete, amelyben egykor a török pasa nagyobbára Szavojai Jenő idejéből maradtak fenn; bár el vannak ágyukkal látva, a jelenkor hadviselő eszközeivel szemben védelmet már nem nyujtanak. A vár és a város közt 200 m. széles, azelőtt kopár tér feküdt, a Kalimegdan, amelyen a törökök azelőtt a szabadságukért harcoló szerbeket nyársba húzták; a 60-as években parkká alakították, ma az előkelő társaság sétahelye; K.-i részét újabban szerb költők és tudósok bronzmellszobraival ékesítették; nagy lépcső *(Veliki*

lakott, néhány kaszárnya, a katonai kórház, egy mély kút, amelybe 400 lépcső vezet le, egy török szentnek és az itt megfojtott Kara-Musztafának sírja és egy régi kápolna, a Ruszjica-templom, amelyet a törökök puskaportárul használtak; a kazamátákban láncra vert rabokat tartanak fogva. Az alsó, úgynevezett vizivárban nagy árútárak, műhelyek, egy török fürdő, a szép, Szavojai Jenő által 1719. épített Károly-császár-kapu, a Duna tőszomszédságában pedig a hirhedt Nebojsza *(Ne félj!)* torony, az egyedüli ilyen épület áll, amely az egykor számos torony közül fennmaradt. A mostani erődítmények *sztepeni)* vezet le a Szávához, illetőleg a rajta levő hajóállomáshoz. A város maga, amelyet az újabb időben sok szép új épülettel ékesítettek, 6 kerületre oszlik: 1. a dunavszki kvart vagy dorcsol, a török városrész, a vártól keletre fekszik; egykoron, midőn a török volt az úr, ez volt a város főrésze; most már kevés dolog emlékeztet a török uralomra: csakis néhány elhagyatott utca, néhány török izlésü, rendkívül elhagyatott kávéház és a Dzsamija török mecset; most a spanyol zsidók és a dunai halászok lakóhelyéül szolgál. A többi török épületet lerombolták és újakat állítottak helyükbe, többi közt néhány középü-

letet, mint a Szt. Száva tanítóképzőt és néhány követségi palotát. Jenő herceg palotájának csekély romjai is itt vannak. 2. A városi kvart az előbbitől Ny.-ra; ebben van az 1842. épült szép, Mihály arkangyalnak szentelt székesegyház, messze látható tornyával és az Obrenovics-család kriptájával; a király-téren (Kraljev Trg) áll az egyetem, amelynek két fakultása (jogi és bölcsészeti) van, a nemzeti könyvtár (150.000 kötet) és a múzeum, elég gazdag éremgyüjteménnyel, értéktelen képtárral, szerb és római régiségekkel, többi közt Konstantin bronz-fejével. A tér ÉNy.-i oldalán látható Pancsicsnak, a szerb természettudósnak bronz-szobra (Jovanovicstól 1897-ből). Ugyanebben a városrészben vannak még a nagyobb hotelek, kereskedések és az 1871. épített színház azon a helyen, ahol 1790. Laudon a Sztambulkapija nevű kaput építtette; a színház előtt áll az 1868. meggyilkolt II. Obrenovics Mihály lovagszobra ércből, amelyet 1882. lepleztek le. 3. A szávszki kvart a Száva partján, a vár alatt; itt van a pályaudvar a Dunagőzhajózási társulat kikötőjével, árutárakkal és fővámházzal. 4. A teraziszki kvart; ebben van a Kralj Milanova-ulicában a királyi kastély, a konak, kétemeletes új épület, három kupolával és nagy fogadó termekkel; közelében a kultusz-, a külügy- és hadügyminisztérium és a főposta-palota a Kneza Milosa-ulicában a szkupstina háza, végül az etnográfiai múzeum. 5. A vracsarszki kvart; itt van a pénzügyi és a földmívelésügyi minisztérium, az osztrák-magyar követség háza és számos villaszerű épület. 6. A palilulszki kvart a város legrégibb templomával és a temetőkkel. A föntebb említett egyetemen kívül van B.-nak 3 gimnáziuma, 1 reáliskolája, 1 papi szemináriuma, 1 tanítóképzője, 1 katonai akadémiája és 1 felsőbb leányiskolája. Tudományos intézetei: a tudományos akadémia (1886) és a tudós társaság (1842 óta). A torna- és lövészegyesületen kívül több jótékonysági egyesület és egy vöröskeresztegyesület is áll fenn. Összesen 10 politikai, 3 kereskedelmi, több szaklap és 4 szépirodalmi lap jelenik meg itt. 1893 febr. óta villamos világítása és villamos vasútja is van; csatornázása most épül.

Az ipar még kezdetleges és inkább csak házi-ipar. A gyáripar megalapítására még csak az első kisérletek tétettek meg; 4 gőzmalom, 1 bőrgyár, 1 posztógyár, 10 könyvnyomda, 6 téglagyár, 2 szesz-, 2 sörgyár, 1 ércöntő. 1 kalapgyár és nagy vágóhíd áll fenn. A kereskedés igen élénk; Szerbia külkereskedelmét nagyobbára B. közvetíti; a nyugateurópai iparcikkeket ide hozzák be és a nyerstermékek legnagyobb részét innen viszik ki. Az iparosok nagyobbára idegenek; a kereskedelem ellenben jobbára szerbek kezében van; a kereskedelem érdekeit szolgálja a kereskedelmi és iparkamara, a szerb nemzeti bank és több más bank.

B. lakóinak legkedveltebb kiránduló helye: Topcsider (vasúton $^1/_4$ óra), kedves fekvésű, szép parkban épült egyszerű épület, közelében egy templommal. A kosutnyákban (szarvas-park) van III. Obrenovics Mihálynak egy kereszttel megjelölt kenotafiuma, ott, ahol orgyilkosok megölték.

B. közigazgatási hatósága egy polgármesterből, 7 tanácsosból, 5 titkárból és 32 fizetés nélküli tanácsosból, illetőleg képviselőből áll.

Története. B. sztratégiai fontosságát korán felismerték. A rómaiak B.-t Singidunum néven Felső-Moesiához csatolták. A középkor folyamában Alba Bulgarorum-, Belogradum- és Ballegradanak hívták. A VII—IX. sz.-ban az avarok birtokában volt, azután a bolgárok, majd pedig a bizánci császárok hatalmába került. 1070 körül Niketász volt B. görög parancsnoka, ki szabad átjárást engedett a rabló bessenyőknek; midőn ezek a Dunán át hazánkba csaptak, Salamon király Géza és László hercegek kiséretében B.-ot kemény ostrom alá vette. Niketász derekasan ellentállott, de midőn egy magyar leány az alsó várost felgyujtotta, a magyar sereg a támadt zavar közepette a várost elfoglalta, mire Niketász szabad elvonulás feltétele alapján a fellegvárt is feladta (l. *I. Géza*). A XII. sz.-ban a város megint bizánci kézre került és a görög befolyás korában több csata zajlott le a város határában és vidékén. 1182-ben III. Béla vezetett B. tájékára hadat, hogy Komnenos Andronikos ellencsászárt megfenyítse, Manuel halála után pedig B.-ot visszavette. Mióta IV. Béla király a macsói bánságot megalapította, B. is a magyar fennhatóság hatalmi körébe esett. (V. ö. *Szerbia.*) 1426-ban Lázárevics István szerb fejedelem Zsigmond királlyal oly szerződést kötött, hogy utóda, Brankovics György, Zsigmondnak majd hűséget fogad, B.-ot pedig és több más fontos szerb várat a magyar kormánynak fogja átengedni (ami meg is történt).

A XV. század közepe óta a török mind jobban-jobban előrenyomult Szerbiában. 1440-ben Murád szultán hasztalan ostromolta Belgrádot. Az 1456. évben Mohamed szultán roppant sereggel fogott Belgrád ostromához. Szilágyi Mihály azonban mindaddig derekasan ellenállott, míg Hunyadi János és Kapisztrán János lelkes keresztes vitézeikkel a város felmentésére megérkeztek. Hunyadi előbb a török gályák során át tört magának utat a várba; azután júl. 21. visszaverte a szultán rohamát és másnap maga támadta meg a törököket, kiket fényesen legyőzött. A belgrádi diadal a hadi történetnek egyik legbámulandóbb eseménye. A felmentett várban folyt le ugyancsak (1456 november 9.) az az izgalmas jelenet, melynek a cselszövő Cillei Ulrik esett áldozatul. Maga B. ezóta egészen 1521-ig félelmetes végbástyául szerepelt a félholddal szemben, melynek bevétele csak II. Szolimán szultánnak sikerült, ki 1521 nyarán Szabács bevétele után Belgrádot is ostrom alá vette. A vár bástyái jó karban voltak és a 700 főből álló őrség több mint 20 ostromot vert vissza; midőn azután az alsóváros mégis a szultán kezébe került, a megfogyott őrség a fellegvárba vonult vissza. A csapat vezére, Oláh Balázs, maga is súlyosan megsebesült, a magyar és szerb lakosság között pedig viszály támadt. E zavar közepette az áruló Morgay János hadnagy, az elesett Móré Mihály utóda, a törökökhöz szökött, kiknek nevében azután Oláhnak kegyelmet biztosított, ha a várat a szultánnak átadja. Oláh erre a szerb lakosság kivánságára aug. 29. a fellegvárt szabad elvonulás feltétele alapján Szolimánnak csak-

ugyan át is adta, de midőn maroknyi csapatjával Zimony felé vonult, a törökök az adott szó ellenére felkonczolták.

1521—1688. B. török kézben volt. Ez utóbbi évben a szövetséges felmentő hadak Miksa bajor fejedelem, Scherffenberg, Starhemberg Guidó és a flatal Szavojai Jenő vezérlete alatt hozzáfogtak Belgrádnak visszavívásához, mely Ibrahim pasa derék ellentállása dacára célhoz is vezetett. A vár átadása után (szept. 6.) a török lakosok a császári parancsnokkal szerződést kötöttek, hogy 200,000 forint lefizetése után családostul, barmostul B.-ból hajón elköltözhessenek. Éppen hozzáfogtak a pénz olvasásához, midőn a dologról értesült Thököly nehány török lovassal közöttük termett, a pénzt lefoglalta, a császári biztosokat pedig és a törököket megszalasztotta; az utóbbiak a készenálló hajókra menekültek, melyek új hazájukba, Bolgárországba vitték őket. B. ez években jóformán csak a katonai őrségnek volt lakóhelye, a többi lakos elszéledt. Köprili Musztafa 1690. 60 ezer emberrel B. jelent meg előtt, melyet Croy herceg 5 ezer katonával védelmezett. Ekkor aug. 8. a lőporraktár levegőbe repült, minek következtében az őrség legnagyobb része szörnyű halált halt, maga a vár és város teljesen romba dőlt, Croy herceg pedig kénytelen volt a füstölgő romokat Köprilinek átengedni. Az 1699-iki karlóczai béke értelmében B. török kézben maradt. Csak 18 év mulva sikerült a császáriaknak a fontos végvárat ismét hatalmukba venni.

1717-ben ugyanis Szavojai Jenő herceg (ki alatt Pálffy János, Starhemberg, Mercy, Nádasdy állottak) komolyan hozzáfogott B. visszafoglalásához. Először is átszállította hadának egy részét a Dunán, minden oldal felől elzárta a várost és csak most kezdette a várat erősen lövetni. Musztafa várparancsnok 30 ezer emberrel vitézül ellentállott annál is inkább, mert tudta, hogy Chalil nagyvezir felmentésére közeleg. Chalil júl. 30. csakugyan meg is érkezett és Jenő táborát ugy vette körül, hogy ez két tűz közé szorult. Jenő ekkor arra határozta el magát, hogy a nagyvezir támadását megelőzi. Vékony János egykori kuruc vezér, kit Chalil titkon a várba küldött, a Musztafa pasának szánt levéllel Pálffy Jánoshoz ment, ki a levelet tüstént Jenőnek kézbesítette. A levélből megtudták a támadás napját. Ezt megelőzendő, Jenő aug. 15. hajnalban, a sűrű köd dacára Chalilnak álomba merült hadát megtámadta, mely teljes vereséget szenvedett. A győzelem láttára B. parancsnoka, aug. 22., az őrség és lakosság kiséretében a városból elvonult. 1717 óta B. tehát megint keresztény kézben volt, de csak 1738-ig. Ez évben Szukow parancsnok gyávasága, Neipperg császári biztos kétszínű magatartása és Wallis tábornok ügyetlensége a várost szept. 1. a törökök kezébe adta, kik a paszarovici béke értelmében továbbra is megszállva tartották. E kudarcot Laudon tábornok tette jóvá, ki B.-ot 1789 okt. 9. kemény ostrom után 445 ágyuval kezébe kerítette. II. József utóda azonban, II. Lipót, kénytelen volt B.-ot a szisztovai békében 1792. visszaadni a szultánnak.

A szerb felkelés napjai óta (l. *Szerbia*) B. fővárosa volt ugyan az új fejedelemségnek, a fellegvárt azonban ekkor is 1806-ig és 1812—67-ig török őrség tartotta megszállva, mely körülmény több izben vérengzésekre szolgáltatott okot. 1862. pl. a fellegvár parancsnoka a várost bombáztatta. Ekkor azonban a nagyhatalmak közbeléptek és nekik köszönhették a szerbek, hogy 1867. a gyülölt török katonaság a fellegvárt átadta és a félhold a vár falairól eltünt. Ekkor a török lakosság zöme is otthagyta Belgrádot. Midőn 1882 márc. 6-án Milán fejedelem magát szerb királyá proklamáltatta, B. királyi székhellyé lett.

Irodalom. Amennyiben B. története sokszorosan összeköttetésben áll hazai történetünkkel, a magy. történeti kézikönyvek és a Hunyadiak korát tárgyaló munkák jönnek tekintetbe. Továbbá a Szerbiáról és a törökökről szóló munkák. (Ujabb mű Jorga, Gesch. des osman. Reiches, eddig 3. köt.). Speciális kérdésekre nézve l. Kiss János, Hunyadi János utolsó hadjárata (Akad. értekezl. 1875); Olchváry, Hunyadi János hadjáratai (Ludov. akad. Közlönye 1886); R. Nisbet Bain, The siege of Belgrad by Muhammed II. (English Historical Review 1892. 235 l.); B. története, Századok, 1870., 233.; Kropf Lajos, Fullár E. jelentése B. ostromáról (Századok 1896); Kupelwieser, Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, Wien 1895; Kiss Lajos, Nándorfehérvár bukása 1521. (Hadtörténeti közlemények II. köt. 1889. (V. ö. Századok 1876., 597 és 611. és 1869., 236., 415. l.); Arneth, Gesch. des Prinzen Eugen és a bécsi hadügyi minisztérium által kiadott Feldzüge des Prinzen Eugen c. nagyszabású munka (16 és 17. köt.); Karácson J., III. Károly hadjárata (Hadt. Közl. 1892); Langer, Serbien unter der kais. Regierung. (Mitteilungen d. k. u. k. Kriegs-Archivs 1889) és ugyanez vállalat V. kötetében megj. tárgyilagos leirás az 1716—18. háboruról. Az 1737—1739. háboruról l. az irod. Krones-nél, Handbuch IV. köt. 120—122; Salamon Fer., Az 1737. hadjáratról (Budap. Szemle 1876 23. szám); Wiener, Az 1789-iki török hadjárat (Mitteilungen des Kriegsarch. 1885); Schwickernek a bánságról irt műve, Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története, 1886. (L. Hunyadi László gr. előadását, melyet 1884. a régészeti társulat jan. ülésén tartott.); Stefanović-Vilovszky, B. unter d. Regierung Karls VI. 1717—39. (Wien 1908); Gábor Gyula, A B.-i tud. Akadémia magyar oklevelei (Századok 1909, 153. és 773. l.).

Belgrand (ejtsd: belgrañ), *Eugène*, francia mérnök, szül. Evryben 1810 ápr. 23., megh. Párisban 1878 ápr. 8. Tagja volt az Institut-nek. Az ő vezetésével készültek el Páris városának nagy vízvezetéki és csatornázási munkálatai. A Szajna árvizének magasságát Párisban 4—5 nappal a bekövetkezés előtt jelezni tudta. Irodalmi művei: La Seine; Travaux souterrains de Paris; Les aqueducs romains, stb. Sok becses értekezése jelent meg az Annales des Ponts et Chaussées-ban.

Belgrano, *Manuel*, argentinai államférfiú, szül. Buenos Aires-ben 1770 jún. 3., megh. u. o. 1820. Hazájában a reformeszmék előharcosa volt és a fővárost egy izben az angol flottával szemben megvédte. Az 1810-iki felkelés révén a hadsereg parancsnoka lett; de Paraguayt nem birta leigázni és a Felső-Peruban (Bolivia) hadakozó spanyoloktól végül vereséget szenvedett. 1815-ben Madridba küldték, mint követet. V. ö. *Mitre*, Historia de B. (Buenos Aires 1859, 2 köt).

Belgravia (ejtsd: belgrevie), 1. London Westendjének D.-i része a Hydepark, Brompton, Westminster és Chelsea között, az utóbbi évtizedek alatt épült pompás utcákkal és terekkel, (1901) 55,812 lak. — 2. *B.*, Leicester (l. o.) külvárosa.

Bélgurdély, l. *Béldivertikulum*.

Bélgümőkór (*Phtisis mesaraica, enterophtisis, tabes mesaraica* v. *intestinalis*), a B. a bél és a fodormirigyek tuberkulózisa. A gümőkór ritkán kezdődik a bélben akként, hogy valaki a táplálékával eszi meg a bacillusokat és ezek megtelep-

szenek a bélben. Ily esetek (primér B.) úgyszólván csakis a gyermekkorban fordulnak elő. A gyakoribb esetek a másodlagos B. esetei, amidőn tüdővészes egyének a lenyelt köpeteikkel vagy a vér útján fertőzik önmagukat. A B.-ban a bél tüszői beszürődnek, majd elsajtosodnak és kifekélyesednek, evvel egyidejüleg megduzzadnak, majd elsajtosodnak a bélfodrok nyirokmirigyei. Tünetei: igen makacs hasmenés, amely minden diétás és gyógyszeres kezeléssel dacol, rendetlen lázak és fájdalmasság a hasban. A betegek rövid idő alatt csontvázzá soványodnak és a nagy elgyengülés folytán valami közbejött infekció csakhamar véget vet szenvedéseiknek. Máskor a halált a bél átlyukadása folytán keletkező hashártyagyuladás okozza. A kezelés tehetetlen, a hasmenést alig sikerül csillapítani és a betegek feltáplálása is akadályokba ütközik.

Belgyógyászat, az emberi test belső szerveinek gyógyításával foglalkozik, melynek feltétele a betegségi folyamatok ismerete (B.-i kórtan) és a betegségeknek az életben való felismerése (B.-i diagnosztika). A B. határait szigoruan megvonni nehéz, mert a belső szervek megbetegedése igen gyakran sebészeti beavatkozásokkal gyógyítható. Így pl. már Hippokrates korában is a genyes mellhártyagyuladást sebészileg kezelték. Az a nagy lendület, amelyet a sebészet fejlődése az utóbbi időben vett, a sebészet körét nagy mértékben növelte és azóta az azelőtt B.-ilag kezelt betegségek nagyobb számban kezeltetnek sebészi eljárásokkal. De ez a belső betegségek lefolyásáról való ismereteket csak mélyítette, pl. a vakbélgyuladás és az epekő betegségek kórtanát és diagnózisát illetőleg. A B. körét továbbá az idegbetegségek elkülönítése által akarták kisebbíteni és bár vannak az utóbbi diszciplinának önálló képviselői, mégis a B.-i iskolák és tankönyvek mindenkor felölelik az ideggyógyászatot is, mely a B.-tól elszakítva talaját veszti. Ugyanez áll a felső levegőutak megbetegedéseire nézve is (orr és gégebajok), melyek a sebészi eljárások kiépülésével szintén önállóságra törekszenek. A gyermekorvoslás elkülönítése csak külső okok miatt történt, lényegében módszertana a B.-éval egyezik. A B. köre az utolsó esztendőkben azonban más irányban gazdagodott, amennyiben újabb vizsgálati eljárások (Röntgen, szerológia, hematológia, bakteriológia) és új gyógyító eljárások (szérum-, organo-, fizikai-, Röntgen-, rádium-, fény-terápia és a tudományosan megalapozott kémoterápia) járultak a régi eljárásokhoz. Egyébként is a B. megtartja régi vezérszerepét, amennyiben a kórboncolástan, a kórszövettan, a fizikai diagnosztika, a kisérleti kórtan, a gyógyszertan, a közegészségtan, szóval az orvosi tudomány minden szakasza motivumait a B.-ból meríti és viszont eredményeivel a B.-ot gazdagítja. A B. tanítását a magyar egyetemeken 4 rendes tanszék gyakorolja. Ezek élén Budapesten Kétly Károly, Jendrassik Ernő és báró Korányi Sándor, Kolozsvárott Purjesz Zsigmond állanak. Kívülök még 8 rendkívüli és 13 magántanár tanítja a B.-t. A B. tan- és kézikönyvei «Különös kór- és gyógytan» elnevezés alatt is szerepelnek. A legkiválóbb magyar művek: *Purjesz* Zsigmond, A B. tankönyve (2 kötet. 3. kiadás 1894); *Korányi* Frigyes, *Kétly* Károly és *Bókay* Árpád, A B. kézikönyve (6 köt., 1893—99); *Korányi* Sándor, B.-i előadásai 1910. Eddig 2 köt. (folytatólagosan megjelenő munka). Német nyelven: *Strümpell*, Lehrbuch der speciellen Path. u. Therapie der inneren Krankheiten (1907, XVI. kiadás); *Mering*, Lehrbuch der inneren Medizin (V. kiad. 1908, I. kötet), megjelent magyar fordításban is (1908). Tanulóknak ajánlható. Nagyobb gyüjtő- és forrásmunkák: *Nothnagel*, Specielle Pathologie u. Therapie (1894, 24 köt.). Francia nyelven: *Debove et Achard*, Manuel de médecine (1892—97, 9 köt.). Angol nyelven: *Allbutt*, A System of Medecine (8 köt., II. kiad.). Számos folyóirat szolgálja kizárólag a B. haladását. Legfontosabb: Deutsches Archiv f. Klinische Medizin; Zeitschrift f. Klinische Medizin; Centralblatt f. innere Medizin; Ergebnisse der inneren Medizin; Archives générales de Médicine. Még több folyóirat foglalkozik a B. speciális ágaival (szív-, gyomor-, bélbetegségek, fertőző betegségek, ideggyógyászat, terápia stb., l. o.).

Belgyógyászati klinikák. Állami egyetemi intézetek, amelyek hármas célt szolgálnak: 1. az orvostanhallgatók belgyógyászatra való oktatása, 2. belső betegségben szenvedő betegek gyógyítása, 3. a belgyógyászati tudomány fejlesztése. A tanítás főleg gyakorlatilag történik, eszközei a betegekről tartott előadások, betegvizsgálások, laboratóriumi gyakorlatok. Minden klinika élén egyetemi tanár áll, aki a klinikának igazgatója is. Orvosi személyzete több tanársegédből, gyakornokokból, esetleg adjunktusból áll. A budapesti egyetemen három, a kolozsvárin egy belgyógyászati klinika van.

Belgyógyászati kongresszus, időszakonként ismétlődő összejövetel a belgyógyászat aktuális kérdéseinek a megvitatása és újabb kutatások első közlése céljából. A német B. 1883. alakult és azóta minden tavasszal három napi tartammal ülésezik Wiesbadenben, újabban néha más német vagy osztrák tudományos központban. A francia és olasz B.-ok vándor-gyülés jellegüek és két évenként üléseznek. Több jelentékeny felfedezést, pl. tuberkulózisbacillust (Koch) és a salvarsankezelést (Ehrlich) ilyen kongresszuson mutatták be először. Magyarországon a *Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülésé*-nek (l. o.) belgyógyászati szakosztálya egyelőre a B.-t helyettesíti.

Bélgyuladás *(enteritis)*, a bél különböző rétegeinek, különböző mértékben való lobosodása. Többnyire a bél nyálkahártyája beteg. Erősen kipirult, duzzadt, nyákkal fedett, a nyiroktüszők szintén duzzadtak, helyenként kifekélyesedtek, itt-ott vérzések találhatók. Mikroszkóppal látjuk, hogy a bél hámja leválik, az egyes sejtek nyálkásan elfajulnak, a nyákhártya mélyebb rétegeiben sejtes beszürődés. Idültebb esetekben a nyákhártya esetleg sorvadt. Ha az elváltozások csak a nyákhártyára vonatkoznak, akkor *bélhurut*-ról, azaz katarrusról beszélünk. Súlyosabb esetekben a bél izomrétegei, sőt néha a külső savós hártya (hashártya) lobosodik. Gyakori ez a vakbél és a féregnyúlványgyuladásnál (l. *Vakbélgyuladás*, *Hashártyagyuladás*, *Tiflitisz*, *Peritiflitisz*). A B.

heveny és idült formában jelentkezik. Ezek közül csak a könnyebb formákat nevezzük bélhurutoknak. Mint kórokozók szerepelnek: romlott tápanyagok, esetleg mérgek (arzén, higany, réz), túlságosan erősen ható hashajtók. Hurutot okoznak vérkeringési zavarok (szívbajok, májbajok kíséretében), a mechanikai nyomás, melyet hosszantartó régi bélsártömegek tartanak fenn; továbbá fertőzések, melyek vagy magukban lépnek fel, mint az úgynevezett nyári hasmenéseknél (paratifuszfertőzések), vagy pedig általános fertőző betegségeknek részjelenségei (tifusz, dizentéria, kanyaró, szepszis, kolera). Daganatokhoz, szűkületekhez, különböző eredetű fekélyes folyamatokhoz is csatlakozhatik B., néha a gyomor kemizmusának a változásai, sósavhiány a B. elsődleges okai. A B. tünetei annak székhelye, súlyossága szerint különbözők. A *heveny* B. tünetei: majdnem állandó hasgörcsök, élénk korgás, puffadás, hasmenések; a szék nyákos, esetleg sárga, változatlan epefestékkel. Szaga intenziv, rothadt vagy savanykás; néha már szabadszemmel változatlan ételrészeket mutat. Minél erősebb a vastagbélnek a hurutban való részesedése, annál gyakoriabbak és folyékonyabbak az egyes székek. A vastag-B.-ra (colitis) jellemző a kínos székelési inger *(tenesmus,* l. o.), vért szintén többnyire a vastagbélhurutnál találunk. Ahol a B. oka fertőzés, ott a láz igen magas, különösen gyermekeknél. Ritkább és csak súlyosabb esetekben jelentkező tünetek a lépduzzadás, a vizelet kiválasztásának egészen az eltünésig való csökkenése, igazi vesegyuladás kifejlődése. A hevenyhurut azonban többnyire kedvező lefolyású, néhány napig, legfeljebb 2—3 hétig tart. A súlyos fertőző és mérgezési esetek kivételével erőteljes felnőtteknél gyógyulással végződik.

Az *idült* hurut vagy a hevenyből fejlődik, vagy pedig idült módon ható ártalmak (célszerűtlen táplálkozás, alkoholizmus) következménye. Tünetei bizonytalanabbak: hasmenés és székrekedés váltakozva, fájdalmak, korgás, általános bágyadtság, fejfájás, szédülés, általános lesoványodás. Az egyes bélrészek hol petyhüdtek, hol görcsösen összehúzódtak. A székben különböző formában találunk nyákot, a vastagbélhurut egyes eseteiben összefüggő cafatokban *(colitis mucosa).* A lefolyás hosszadalmas, de a gyógyulás lehetséges. A B. különös formája az, mely az úgynevezett duodenumot (patkóbelet) éri, amennyiben az inkább gyomortünetekkel és napokig vagy hetekig tartó sárgasággal jár (hurutos sárgaság). A vastagbél legalsó részének, az S alakú bélnek és a végbélnek a hurutjai *(sigmoiditis, proktitis* l. o.) szintén speciális tünetekkel járnak. Gyakori a fekélyképződés, mely a bél átfúródásához is vezethet. A bél ezen alsó részén levő elváltozások béltükrözéssel láthatók *(rektoromanoskopia,* l. o.). A fertőző bélhurutoknak főképen a nyári hónapokban beálló legsúlyosabb formáit *koleranostras*-nak nevezzük (l. o) Másik speciálisan súlyos forma a *diftériás* B., melynél a nyákhártya szétesése és a fekélyképződés igen gyors. Okai többnyire súlyos higanymérgezés, súlyos vesegyuladás, az igazi dizentéria (l. o.). Többnyire csak a vastagbélre szorítkozik.

Különös fontosságuak még a csecsemők bélhurutjai. Ezek főképen a nyári hónapokban halmozódnak és mesterségesen táplált csecsemőknél gyakoriabbak, mint a természetesen táplálteknál. A legfőbb oki mozzanat ennélfogva a célszerűtlen, főképen baktériumokkal fertőzött táplálék. Többnyire nemcsak bélhurutról van szó, hanem az egész emésztési traktust érő gastro-enteritisről. A betegség igen hevenyen folyhatik le, a csecsemők a nagy vízveszteség következtében igen hamar omlanak össze, az arckifejezés aggastyánszerűvé válik, a kutacsok besüppednek, az élet vége felé tüdőgyuladások és az agyhártyagyuladáshoz hasonló tünetek lépnek fel (hydrocephaloid). A szék vagy vizes vagy vagdalt kinézésű, néha zöld. Más esetekben a betegség kevésbbé heves lefolyású, hanem inkább idült, közbe-közbe heveny rosszabbodásokkal. Nincs betegség, mely a csecsemőket annyira sorvasztaná és veszélyeztetné, mint ez. Célszerű gyógykezelés mellett a legtöbb csecsemő megmenthető, a legrohamosabb lefolyású eseteket kivéve.

A B. *gyógyítása* többnyire azzal a feladattal kezdődik, hogy az ártalmas béltartalmat eltávolítjuk (ricinus, calomel) minden táplálékot, mely a beleket erőművi vagy kémiai úton izgathatná, távoltartunk. Gyér, folyékony táplálék adandó, nyálkás levesek, húsleves, erősen hígított tej, tea. A hasmenés megszüntetésére ópiumot, tannint és készítményeit, biszmutot adunk. A bél dezinficiálására alkalmas a naftalin, vastagbeleknél a szalicil beöntések. A has melegen tartandó. Minden lázas beteg ágyba kerül. Még javulás esetében is hosszabb ideig a diéta igen óvatosan kezelendő. Erőhanyatlás mellett adjunk vörösbort. A *patkóbél* sárgasággal járó hurutjánál szokás rebarbarát és kis mennyiségű karlsbadi vizet rendelni. A *végbél, S*-alakú bél és a leszálló vastagbél hurutjánál tannin-, ezüstnitrát- és enyhébb esetekben keményítő-beöntések használatosak.

A csecsemők bélhurutjánál nagyon fontos a betegeket 1—2 napig éheztetni, illetve csak teával táplálni, később igen lassan a tej mennyiségét fokozni. Legjobb az anyatej, de ahol ez nem áll rendelkezésre, oktassuk ki az anyákat a tehéntej célszerű használatára. A tej mindenkor hígítandó és pedig 7%-os tejcukoroldattal, vagy pedig zab- vagy rizsfőzettel megfelelő tej- vagy malátacukor hozzáadásával. Néha kénytelenek vagyunk tejszurrogátumot adni, pl. a *Keller*-féle malátalevest, a Biedert-féle tejszinvegyületeket (Ramogen) és a célszerüen elkészített gyermekliszteket. Súlyos esetekben szükséges a gyomor- és bélmosás, konyhasóoldat beöntése a bőr alá és izgató szerek adása. Mint gyógyszerek adhatók eleinte kalomel, később bélösszehúzók. Az ópiummal nagyon kell vigyáznunk, legjobb egészen mellőzni. (L. *Csecsemő-táplálás.)*

Az *idült* B. kezelésénél az étrend szabályozása a legfontosabb. Megtiltandók az izgató ételek, durva, erősen erjedő főzelékek, zsíros húsfélék, fűszeres, fekete kenyér, élesztős tészták. Előnyös finom vagdalt hús, sovány hal, tojás sárgája, kakaóval vagy hygiamával hígított tej, pirított zsemlye, burgonyapiré. Vajat rendesen jól tűrnek. Sör ártalmas. Tea, vörös bor, makkakaó ajánla-

tos. Bélösszehúzó szereket csak okkal-móddal adunk. Ivókúrák karlsbadi, koritnyiczai, bikszádi vízzel előnyösek. Néha szükséges a kórházi vagy szanatóriumi kezelés. V. ö. *Korányi, Kétly, Bókay*, A belgyógyászat kézikönyve (Budapest 1897); *Nothnagel*, Die Erkrankungen des Darms (Wien 1895); *Penzoldt-Stintzing*, Handbuch der Therapie (Jena 1896); *Boas*, Diagnose und Therapie der Darmkrankheiten (Leipzig 1898).

Bélgyümölcs. A kertészek így nevezik a mandolát, diót, mogyorót és a gesztenyét.

Belháború, a. m. *polgárháború* (l. o.).

Bélhagymás (azelőtt: *Hagymás*), kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 851 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél.

Belhajózás, helyesen: *belvizi hajózás* (l. o.).

Belhám, l. *Bőr*.

Bélháromkúti apátság, l. *Bélapátfalva*.

Bélhavas, Csik vmegyében, a Hargita-hegységben emelkedő tető.

Bélhúr, minden fajta vonós és pengető hangszerre alkalmazott húr, melyet különféle minőségben és vastagságban fizikailag megállapított hangok kifejezésére készítenek; a finomabbakat juhok, kecskék, bárányok, a másodrendűeket borjuk, nyulak, macskák beleiből. A belek kidolgozásánál a húsos, zsíros részek letisztításakor ügyelni kell, hogy csakis tiszta rugalmas szálak maradjanak B.-nak; azután nátronnal s kénsavval világosítják, szétvagdalják, kisimítják, s annyi szálat sodornak össze, amennyit az előállítandó húr vastagsága kíván. Jó és tartós B.-ok főleg a havasokban táplálkozó kecskék és juhok beleiből nyerhetők. A finomabb ilyen húrokat sebészeti célokra, erek lekötésére, sebek bevarrására stb. is használják.

Bélhurkok a. m. bélkacsok (l. *Bélkacs*).

Bélhurut, l. *Bélkatarrus*.

Bélhuzam (béltraktus) alatt a vékony és vastagbelek összességét értjük, l. *Belek*.

Bélhüvely (növ.), l. *Bél*.

Beliadák, l. *Danaidák*.

Béliál, zsidó szó; haszontalan, gonosz lázadó, tekintélyt nem tűrő embert jelent, sőt általában a rosszaság személyesítése, miért is a gonosz szellemet is B.-nak nevezik (Szt. Pál Kor. II. 6, 15).

Belić *Sándor*, a szerbek egyik legismertebb nyelvésze, szül. Belgrádban 1876. Tanulmányait ugyanott, továbbá Moszkvában és Lipcsében végezte. Visszatérve Szerbiába, a belgrádi főiskolán működött s midőn ezt az intézetet egyetemi rangra emelték, a szláv nyelvészet rendkiv. tanára lett. Irodalmi munkásságának súlypontja a szerb dialektológia, s e téren kiváló szakembernek bizonyult Szerbia határain kívül is. 1909 nyarán a pestvármegyei szerb falvakban tartózkodott, hogy e legészakibb szerb nyelvterület sajátságaival megismerkedjék. Nagyobb művei egyebek között: Dialektologičeskaja karta serb. jazika (A szerb ny. dialektolog. térképe); Dialekti ist. i juz. Srbije (Déli és kel. Szerbia nyelvjárásai 1905). Értekezései és kisebb tanulmányai a Jagić-féle Arch. f. slav. Phil. c. német, továbbá szerb és orosz folyóiratokban jelentek meg.

Belice (ejtsd: belicse), folyó Szicilia nyugati részében; a B. sinistro (az ó-korban Cremissus) és a B. destro (Hypsas) összefolyásából keletkezik és 80 km. hosszú folyás után Mazzarától DK.-re a Földközi-tengerbe torkol.

Belich, az Eufrátesz egyik mellékfolyója, mely az egykori Naharina ország Ny.-i határa volt.

Bélicz, fürdő, l. *Kisbélicz*.

Belicza, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 1641 horvát és magyar lak., postahivatal; u. t. Kisszabadka.

Beliczay, 1. *Gyula* (beliczi), zeneíró és tanár, született Komáromban 1835 aug. 10., megh. Budapesten 1893 ápr. 30. A középiskolát Pozsonyban végezte s ugyanott tanulta a zenét is. 16 éves korában már egy nocturneja jelent meg (Bécs 1851). A mérnöki pályával párhuzamosan a zeneszerzést Bécsben tanulta. 1858-tól, mint vasúti mérnök, 1871-ig Bécsben tartózkodott. Ekkor azonban a vasúttársaság igazgatósága Budapestre tette át székhelyét s így B. is ide költözött. 1872-ben mint főmérnök a M. kir. államvasutakhoz lépett át. 1886-ban nyugalomba vonult, hogy még mindig teljes erejét egészen a zenének szentelje. 1864-ben B. már nagyobb műveket is alkotott: így *F*-dur miséjét, melyet Bécs legelső templomaiban adtak elő, így a domonkosoknál Liszt jelenlétében, aki nagyon elismerőleg nyilatkozott felőle; Ave Máriá-ját *Herbeck* János az udv. kápolnában adta elő nem egyszer; ennek ajánlására a király arany éremmel tüntette ki a szerzőt. 1888-ban az orsz. zeneakadémia tanáraul hívták meg. 1886 óta kizárólag a zenének élt s irta 1887. vonós zenekarra írt *Serenade*-ját, 1889. nagy zenekarra írt D-moll *szimfóniáját*, 1890. *Suite de bal*-ját nagy zenekarra, 1892. 2-ik *A*-dur *szimfóniáját*, s ugyancsak 1892. Mendelssohn *D*-moll orgona-szonátájának nagy zenekarra való átirását. Mindezeket a műveket a külföldön és itthon is nagy sikerrel adták elő. Magyar irályú szerzeményei: *Változatok magyar népdalok felett*; továbbá 3 *magyar irályú darabja* (zongorára 4 kézre) és *Magyar dalai*.

2. *B. Jónás*, ág. hitv. evang. lelkész, az előbbinek nagyatyja, szül. 1764 nov. 10. Kocson, megh. 1845 dec. 10. Több helyütt tanítóskodott és lelkészkedett, végre 1831—42-ig kemenesalji esperes volt. Az egyházi énekügy körül kiváló érdemeket szerzett. A lapokban közzétett alkalmi versein s énekein kívül egy Keresztyén halotti énekeskönyvet is adott ki, amely először 1815. s negyedszer 1877. jelent meg. Irt ezenkívül még néhány egyházi beszédet is, jobbára Salzmann után. Életrajzát megírta *Karsay* Sándor (Magyar prot. egyháztörténeti monografiák, Bpest 1881, 25—41. l.)

Bélidor, *Bernard Forêt de*, tudós francia mérnök, a modern aknaharc megteremtője, szül. 1693. Kataloniában, megh. Párisban 1761 szept. 8. Miután több hadjáratban részt vett, 1758. a párisi arzenál igazgatójává nevezték ki. Kitünő hadmérnöki és vízépítészeti munkákat irt; kiválóbbak: Architecture hydraulique (1737—53, 4 k.); Traité des fortifications (1735).

Béli havasok, l. *Moma-Kodru-hegység*.

Bélik *József* (dezseri), püspök, szül. Trencsén vmegyében, Dezser községben 1757 dec. 1., megh. 1847 márc. 5. Szepeshelyen. Nagyszombatban és a bécsi Pázmány-féle intézetben végezte tanul-

mányait. 1782-ben áldozópappá szentelték s a pozsonyi papnevelőben mint tanulmányi felügyelő, aligazgató, majd mint zsigárdi lelkész működött. 1809-ben esztergomi kanonokká, 1823. szepesi püspökké lett. Sokat tett a népnevelés előmozdítására. Művei közül említendő: Animadversiones in libellum; de potestate et juribus status in bona ecclesiae et clericorum (Buda 1811). V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

Belimarković, *Jovan*, szerb tábornok és régens, szül. Belgrádban 1828., megh. u. o. 1906 aug. 29. Az Obrenovics-család híve, szerb vezérkari főnök és 1868—73. hadügyminiszter. 1877-ben a Morava-hadtestet vezényelte. 1889—1893-ig a visszalépő Milán király rendelkezése folytán a háromfejű régensség tagja volt. 1893 ápr. 13. a kiskorú Sándor lakoma közben mind a három régenst Cirič őrnagy és katonái által erőszakosan lemondásra kényszerítette. Tíz év mulva az 1903-iki államcsiny után Sándor király az újonnan szervezett szenátus elnökévé tette, de Sándor megöletésével B. hatalmának is vége szakadt.

Belimbau, *Adolfo*, olasz szobrász, szül. Kairóban 1845. Eleinte Livornóban élt és nagy buzgalommal igyekezett az ottani művészeti életet föllendíteni, utóbb Firenzében telepedett le. Gyári leányok munka után c. képével aratta első sikerét és későbbi művei is — finom, színes, utóbb gyakran már édeskés — szalonjelenetek és leánykképek reprodukciókban Olaszországon kívül is elterjedtek és népszerűkké váltak.

Belincz, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 253 tót lak.; u. p. Pereszlény, u. t. Szomorfa.

Bélincz, nagyk. Temes vmben, l. *Belencze*.

Belinov, *Iván*, bolgár politikus, szül. Kotel-ben 1850., megh. Szófiában 1902 febr. 1. Változatos életpályáján mint katona, gőzhajózási ügynök, ügyvéd, bankár működött. 1901-ben közmunkaügyi miniszter lett a Karavelov-kabinetben. Becsületessége és megvesztegethetetlensége szinte közmondásossá vált, úgy hogy a nép rajongott érte.

Belinsko selo, község Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 47 lak.; u. p. Ozalj, u. t. Károlyváros.

Belinszky, *Visszarijon Grigorjevics*, l. *Bjelinszkij*.

Beliora *(Bélavára)*, Torda-Aranyos vmegye toroczkói j.-ban, Felsőpodságához tartozó telep, a B.-i szoros nyilásánál, melyben egy óránvira porfirsziklák környezte katlanban a Szkerisóra hatalmas sziklacsoportozata és a B.-barlang v. Bélavára érdemel említést; utóbbi régi időktől fogva a környék menhelye. 1849-ben a báró Kemény Farkas által üldözött oláh felkelők is ide menekültek. V. ö.: E. M. K. E. uti kalauz (Kolozsvár 1891. 102. l.).

Beli-osztrov (a. m. fehér sziget), l. *Szamojed-félsziget*.

Belišće (ejtsd: beliscse), Valpóhoz tartozó telep, Verőcze vmegye eszéki j.-ban, (1900) 1461 lak., vasúti és gőzhajó-állomás, posta- és táviróhivatal, postatakarékpénztár. Itt van a kontinens egyik legnagyobb ipartelepe, a Guttmann Vilmos és Alfréd cég fafürészelő-, falepároló- és tanningyára. Maguk a telepítvények egész várost alkotnak, templommal, iskolával, szállóval, a munkásiakok hosszú soraival, posta- és táviróhivatallal s két nagy vasúti állomással. Az itteni fürészgyár a tölgyfaiparban Európa legnagyobb telepe. A Dráva partján van a rakodó, ahol a többnyire Angliába, Franciaországba és Belgiumba szánt fát a vontatóhajókra rakják. A tanningyár termékeit többnyire külföldre szállítják; vele kapcsolatban hordógyár és faaprítókészülék is van. A telephez a faanyagot egy 14·2 km. hosszú iparvasút szállítja Szlavóniának most a Majláth-család birtokát képező (előbb Prandau-féle) Európában szinte páratlan őserdeiből.

Belišće-kapelnai h. é. vasút, l. *Szlavóniai-drávavidéki h. é. v.*

Bélit, Bél babiloni isten női fele; sumír neve: Nin-lil.

Bélitili, babiloni asszír istennő, akinek felső testét női alakban ábrázolták, az alsót pedig mint kígyót, tehát teljesen azonos volt az aszkaloni Atargatisz istennővel, aki, Pseudo-Lukianos görög író szerint, halfarkú nő volt.

Beliud. A Márk-féle krónika szerint Gejza fejedelemnek volt a kortársa és tanácsadója. Az ő tanácsára és közbenjárásával vette nőül Gejza az erdélyi Gyula leányát, a szép Saroltát. B. neje Kulannak a leánya volt, kit azon okból adott hozzá Kulan, hogy testvére, Kean, a bolgárok és szlávok fejedelme ellen harcoljon. Midőn Kulan meghalt, javait B. örökölte. Kulan és Kean birtoka a délvidéken volt s ők maguk a tiszai bolgárok közé tartoztak; úgy látszik tehát, B. is bolgár volt s egy személy a bulárföldi *Billával* s az egyik nagyszentmiklósi aranyedény föliratában említett *Buëla* zoapannal.

Belius, l. *Bél* (Mátyás).

Belizár, bizánci hadvezér, szül. Germanában (Szerbia területén), 505 körül, megh. 565 márc. 13. I. Justinianus császár neki köszönhette dicsőségének nagy részét. Kezdetben a császár testőrcsapatában szolgált és csak a perzsák elleni háborúban lett fővezér. 529—530-ban többször legyőzte I. Kosru királyt. Azután a Nika-lázadáskor (532) mentette meg uralkodója életét és trónját. 533-ban Afrikában elfoglalta a vandal fővárost, Gelimer királyt pedig kincseivel kézrekerítette s a vandal birodalomnak véget vetett (534). Egy évvel később Justinianus az itáliai keleti gótok leigázásával bízta meg. Átkelt Sziciliába, onnan Alsó-Itáliába, Nápolyt ostrommal bevette és 536 dec. 10. a lakossággal történt összejátszás folytán Rómát is elfoglalta. Arra, hogy a gótokkal nyílt csatában megküzdjön, gyönge volt; viszont ezek Vitiges király alatt egy évi ostrom után sem tudták Rómában megadásra birni. Később Ravennát foglalta vissza csellel a gótoktól (540). A közte és Narses alvezér közt kitört egyenetlenségek azonban meghiusították Milanó felszabadítását. B.-nak a császári udvarban szőtt ármányok ellen is védekeznie kellett. Annyit ugyan kivitt, hogy Narsest visszahívták, a császár és császárné bizalmatlanságát és féltékenységét azonban már nem birta leküzdeni, dacára annak, hogy a gótoktól neki felajánlott olasz koronát visszautasította. Dicsőségének tetőpontján a gyanakvó Justinianus visszahívta, mire az

elfogott Vitigest, az előkelőbb gótokat és sok kincset magával vivén, visszatért Konstantinápolyba. 541-ben a perzsák ellen vonult, de Justinianus a császárné ármányai folytán hazaszólítá (542) és méltatlanul mellőzte. Midőn a gótok Totilas vezérlete alatt újból elfoglalták Olaszországot (544), mégis B.-ra bízták a vezényletet, de oly csekély hadat adtak melléje, hogy B. védelemre volt kénytelen szorítkozni. 547-ben végre Rómát újra elfoglalta, de cserben hagyatván, 548 elején maga kérte visszahívatását. Azontúl mint a testőrség vezére Konstantinápolyban időzött. 10 évi pihenő után megint megmentette a birodalmat. Amidőn a bolgárok ugyanis már magát a fővárost is fenyegették, az ősz hadvezér polgárokból és menekvő falusi lakókból gyorsan hadsereget szervezett, mellyel az ellenséget teljesen megverte. Visszatérése után irigy ellenei és versenytársai összeesküvésben való bűnrészességgel vádolták, mire a császár őt 562. méltóságától és vagyonától megfosztotta. (Hogy meg is vakíttatta volna, mese.) Miután ártatlansága kiderült, visszanyerte ugyan rangját, de nemsokára ezután meghalt. B. történetét kortársa és titkára, *Prokopius* írta meg. Schenk E. költő szomorujáték, Marmontel regény, Donizetti pedig opera hősévé szemelték ki B.-t. Dávid és Gérard képiróktól a vak B.-nak híres képét birjuk. V. ö. Lord *Mahon*, Life of Belisarius (London 1848); *Diehl*, Justinien et la civilisation byzantine (Paris 1901).

Belize, 1. Brit-Honduras (l. o.) régibb neve. — 2. *B.*, Brit-Honduras székhelye a folyó torkolatának D.-i ágánál mintegy 16,000 lak., 4 m. mély kikötőjét a St. George erőd, a nyilt tenger felől pedig korallzátonyok védik.

Béljósló, l. *Haruspex*.

Belka, fensík a Jordán alsó folyásától és a Holttengertől K.-re. É.-on a Vadi Cerkáig (a Szentírás Jabokja), D-en pedig a Vádi Modzsebig (a régiek Arnonja), illetőleg a Vádi Kerakig terjed 80—100 km. hosszuságban; számos állandó vizű, illetőleg időszakos patak folyik rajta keresztül. Földje, ha megmívelik, nagyon termékeny, most azonban nagyobbára csak nomád arabok lakják. Egykoron mintegy 300 helység állott rajta, amelyeknek romjai maig is láthatók. Főhelye: Esz-Szalt, a Jordántól 12 km.-re, körülbelül 6000 lak., erősséggel.

Bélkacs v. *bélhurok*, a bélfodorra felfüggesztett vékonybeleknek egy-egy félköralakú részlete, kanyarulata, l. *Belek*.

Bélkalocsa (azelőtt: *Kalácsa)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 909 oláh lak., u. p. és u. t. Ökrös

Bélkaroly (azelőtt: *Koroj)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 424 oláh lak., u. p. Ökrös, u. t. Bél.

Bélkatarrus v. *bélhurut*, a bélgyuladás azon formája, melynél csak a bél nyálkahártyája, legbelső rétege beteg. Lefolyása szerint van heveny és idült B. Székhelye szerint beszélünk vékony-, vastag- és vég-B.-ról, l. *Bélgyuladás*.

Belkeny Péter záloglevele, 1452-ből való okirat, mely mint nyelvemlék érdekes. Kiadta Döbrentei Gábor a Régi magyar nyelvemlékek II. kötetében.

Belkereskedés, a kereskedésnek az az ága, amely a belföldön vásárolt árúkat ugyancsak belföldön adja el. Nemcsak gazdasági fontossága, hanem az évenként forgatott érték szempontjából is meghaladja a külkereskedést, csakhogy a mai forgalom bonyodalmas és sokágú módja következtében a B.-ben forgatott érték nagyságát teljesen lehetetlen pontosan megállapítani. L. *Kereskedés*.

Bélkirálymező (azelőtt: *Krajova)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 579 oláh lak., u. p. és u. t. Ökrös.

Bélkismaros (azelőtt: *Kismaros)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 320 oláh lak., u. p. és u. t. Ökrös.

Bélkizáródás v. *bélkiszorulás*, a sérvek legveszélyesebb szövődménye. Abból áll, hogy egy bélkacs a szük sérvnyakba úgy beleszorul, hogy abból többé nem tud a has felé visszacsúszni. Minthogy a bélre szoruló sérvkapu egyúttal a bélfodor ereit is összenyomja, a vérkeringés a kiszorult bélben elakad. A bél eleinte vizenyővel, véres savóval beivódik, ami a visszahelyezést még jobban megnehezíti, majd ha a vérkeringés teljesen megszünik, elhal, üszkösödik. A bélelzáródás tünetei mellett (szék- és szélszorulás, hányás stb.) a kizáródás helyének fájdalmassága, a sérv visszahelyezésének lehetetlen volta vezet a helyes kórhatározáshoz. A B. első óráiban óvatos visszahelyezési kisérletek (taxis) megengedhetők. Később (vagy a visszahelyezés lehetetlen volta után rögtön) csakis operációval segíthetünk e szövődményen. Az operáció a kiszorulást okozó befüzés megoldásából és a bélnek visszahelyezéséből áll. Ha a bél már az üszkösödés jeleit mutatja, csak az üszkös bélnek kimetszése, csonkolása (l. *Bélcsonkolás)* vagy mesterséges bélnyílás készítése mentheti meg az életet. L. *Bélelzáródás*.

Bélkorona (növ.), l. *Bélöv*.

Bélkő, Borsod vármegyében a Bükkhegység egyik főcsucsa, 784 m. magas.

Bélköszvény, a bélelzáródásnak és bélsárhányásnak régi elavult kifejezése. L. *Bélelzáródás*.

Bélkövek *(bélsárkövek)*, a béltartalom pangása miatt kicsapódó sókból képződnek, többnyire idegen testek körül. Emberben leggyakoriabbak a féregnyujtványban mint búzaszem, bab nagyságú, puha, körömmel karcolható kövek, amelyek besűrűsödött nyák, esetleg gyümölcsmagvak vagy féregpeték körül válnak ki. Nyomás miatt a féregnyujtvány üszkös gyuladását okozhatják. Az epehólyag áttörése miatt néha epekövek is bejuthatnak a bélbe, amelyek már több izben bélelzáródást is okoztak. Gyakoriabbak a B. a növényevő állatokban, különösen ha sok foszforsavas magnéziát tartalmazó takarmányt, pl. korpát kapnak (mint a molnárok lovai). Ezek magja is idegen test, pl. kavics, bőr-, fa-, vasdarab, patkószög stb., néha a mag helyén kis üreget találunk, mert a magot képező szerves anyagok tönkrementek. A B. színe különböző, szennyes, fehér, világosabb vagy sötétebb barna, alakjuk is változó, gömbölyű, tedraeder vagy kocka alakú, aszerint, hogy egy vagy több kő képződik, mert ezek egymás alakját csiszolódás, dörzsölés által befolyásolják. A kövek új sórétegek lerakódása útján növekednek s ezért rendszerint rétegzettek. Egyes állatokban 400—1000 követ is találtak, némelyik emberfő nagyságot is elér, leírtak 12 kg. súlyú

B.-et is. Vegyileg főkép foszforsavas ammoniákból, magnéziából (70—95%), kovasavból, foszforsavas és szénsavas mészből, vasból és szerves anyagokból állanak. A síma felületü kövek nem veszedelmesek, csak a nagyon nagyok okoznak esetleg kólikás rohamokat. Az egyenetlen felületü kövek gyuladást, üszkösödést, bélátfúródást, hashártyagyuladást is okozhatnak. A nagy B.-et műtéttel távolítják el. Az állatok belében szőrkövek, bezoárok (l. o.) is előfordulnak.

Belky *János*, orvos, kolozsvári egyetemi tanár, szül. Miskolczon 1851., megh. Kolozsvárt 1892 nov. 15. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és ugyanitt avatták 1873. orvosdoktorrá. 1879-ben a gyakorlati törvényszéki orvosi eljárásból magántanári képesítést nyert. 1881—83-ig Budapesten a törvényszéki orvostan helyettes tanára volt, 1883. Kolozsvárra nevezték ki ugyanezen tanszék rendes tanárává, ahol haláláig működött. Irodalmi dolgozatai főleg a törvényszéki orvostan körébe vágnak, magyarul és németül jelentek meg. Legnagyobb munkája: *A törvényszéki orvostan alapvonalai*, melyet halála után *Genersich* rendezett sajtó alá.

Bell., növénynevek mellett *Bellardi* Carlo torinói tanár (1741—1826) nevének rövidítése. Leginkább Piemont flóráját ismertette. (Observazione botaniche con un saggio d'appendice alla Flora Pedemontana, Torino 1788; Appendix ad floram Pedemontanam, u. o. 1792.) V. ö. *Allioni*.

Bell, 1. *Andrew*, anglik. pap, a kölcsönös tanítási módszer egyik feltalálója és terjesztője, szül. St. Andrewsben (Skótország) 1753., megh. Cheltenhamben 1832 jan. 28. Előbb Brit-Amerikában, később Kelet-Indiában működött, mint anglikán pap. 1789-ben a madrasi katona-árvaház papja és igazgatója lett. Itt jött arra a gondolatra, hogy a haladottabb tanulókat a kisebbek tanítására felhasználja. Később *Lancaster* Joseph (l. o.) Angliában ugyanezzel a móddal tanította a gyermekeket. E módszert a két feltalálóról *Bell-Lancaster módszernek* nevezik. A lancasteri iskolából a felekezetiesség ki volt zárva, a vallástanítás a biblia olvasásából állott, minden magyarázat nélkül; a hitcikkeket nem tanították. Ezzel ellenkezőleg Bell, ki később kanonokká lett, az anglikán egyház hittételeinek tanítását tekintette a nevelés alapjának. Mindkét irány támogatására társulatok alakultak. Bell rendszerét az anglikán egyház iskoláiban mindenfelé elfogadták. 120 ezer forintnyi vagyonát végrendeletileg jótékony célokra hagyományozta. Rendszerét: An experiment in education made in the asylum of Madras (1797) c. művében fejtette ki. Később ugyane tárgyról közzétette Elements of tuition 1812. The wrongs of children (1819) c. munkáit. Életrajzát megírták Robert és C. Southey, Life of A. B. (London, 1844, 3 köt.); An old educational reformer, Dr. A. B. (u. o. 1881).

2. *B., Charles*, anatómus, fiziológus és sebész, szül. Edinburghban 1774., megh. 1842 ápr. 28. Worcestershireben. Orvosi tanulmányait bátyja, *John* (l. *B. 5.*) vezetése alatt kezdte meg Edinburghban. 1779-ben lett doktorrá; bátyjának: Anatomy of the human body c. munkájába ő írta az idegeket, érzékszerveket és zsigereket tárgyaló részt. 1804-ben Londonba költözött s itt jelent meg: An idea of a new Anatomy of the brain submitted for the observations of his friends (1811) c. műve, mely nevét ismertté tette. E műben kimutatja, hogy a gerincvelő mellső gyökerei mozgató-, hátsó gyökerei érzőingereket vezető idegrostokból állanak *(Bell-féle törvény)*. A londoni egyetem megnyitásával (1828) ennek élettani tanszékét foglalta el. Ezen állásában azonban csak rövid ideig maradt, gyakorló orvos lett Londonban, de utóbb a sebészeti tanszékre Edinburghba hivatván meg, oda visszaköltözött. Nagyszámú boncolástant, élettant és sebészetet tárgyaló mű tanuskodik munkásságáról.

3. *B., Currer*, angol írónő, l. *Bronte*.

4. *B., Graham Alexander*, szül. Edinburghban 1847 márc. 3., ahol tanulmányait végezte; jelenleg Bostonban a fiziológia tanára. A telefon eszméjével 1872 óta foglalkozott, míg végre 1875. oly készüléket tudott szerkeszteni, melyben a hang vékony vaslemezt rezzent meg, miáltal egy közellevő mágnes segítségével a vezetődrótban áram keletkezik, mely áram a másik állomáson levő mágnesben a mágnességet oly ritmusban erősbíti vagy gyengíti, hogy ez a sarka mellett levő másik vékony vaslemezben ugyanoly rezgéseket idéz elő, mint aminők a hangtól megrezzent lemez rezgései voltak, amiért is az a másik vaslemez az eredeti hangot érthetően visszaadja. Ebben a telefonban tehát battériára nincs szükség. Miután Edison a jelenleg használatban levő telefont feltalálta, mely sokkal erősebben adja vissza a hangot, mint a B.-féle, emez háttérbe szorult.

5. *B., John*, angol sebész és anatómus, szül. Dounban (Skótország) 1762 máj. 12., megh. 1820 ápr. 15. Rómában. Tudományos utazásokat tett Észak-Európa több egyetemi városába s visszatérvén Edinburghba, előadásokat tartott a bonctan-, sebészet- és szülészetből. Munkái: The anatomy of the human body; Discourses on the nature and cure of wounds; Principles of surgey stb.

6. *B., John*, északamerikai államférfiú, szül. Nashvilleben (Tennessee) 1797 febr. 15., megh. 1869 szept. 10. Jackson elnöksége alatt a demokrata párttól a köztársasági párthoz szegődött. Harrison alatt hadügyminiszter volt. 1860-ban mint elnökjelölt, Lincolnnal szemben megbukott.

7. *B., Robert*, angol író, szül. Irországban, Corkban 1800 jan. 10., megh. Londonban 1867 ápr. 19. Fiatal korában kezdett a szinpad számára irni. Majd Londonba költözött, s szerkesztette az Atlas című hetilapot. Lardner: Cabinet Cyclopaediájába írta következő műveit: A history of Russia (3 köt. London 1836—1838); Lives of the English poets (2 köt. u. o. 1837); Lives of English dramatists (2 köt. u. o. 1839). 1840-ben Bulwerrel és Lardnerrel együtt alapította a Monthly Chronicle-t, melynek később tulajdonosa lett. Sok, tetszéssel fogadott szindarabot, balladát és életrajzot írt.

8. *B., Thomas*, angol zoológus, szül. Pooleban 1792 okt. 11., megh. Dorsetshireben. 1880 márc. 13. Londonban orvosi pályára készült. 1832-ben a londoni Kings-Collegeban az állattan tanára lett; 1848—53-ig a Royal Society titkára. 1861-től a Linnean Society elnöke volt. Különösen az angliai gerinces állatok tanulmányozásával fog-

lalkozott. Nagyobb munkái: Natural history of British quadrupeds (London 1837—39); Natural history of the British reptiles (1849) és Natural history of the British crustacea (1853).

9. *B., William A.*, angol utazó, 1867. a Kansas-vasút-társaságtól Palmer W. J. ezredes vezetése alatt kiküldött expedicióhoz csatlakozott, amelynek a tervezett új vasútvonal számára kellett a legkedvezőbb utat fölkeresnie. St. Louisból kiindulva, addig ismeretlen vidéken 8000 km.-nyi utat járt be, nagyobbrészt a Rio Grande és a Colorado vidékén, a vad hegyszorosokat, több indiánus törzsnek területét és Uj-Mexikót átkutatva, Nebraskán, Utahn és Nevadán át tért vissza. Kalandos és tudományos tekintetben is nevezetes utazását New tracks in North-America (2. kiad. London 1870) című művében írta le. Egyéb dolgozatai közül említésreméltók: On the basin of the Colorado etc. (a londoni földr. társ. folyóiratában 1869); On the native races of New-Mexico (a londoni néprajzi társ. folyóiratában 1869).

Bella (ol.), szép; keresztnévnek is használják, rendszerint mint Izabella rövidítését. — *B.*, kártyaműszó, l. *Béla*.

Bella, 1. kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 2533 tót lak., postahivatal, u. t. Várna. — 2. *B.*, kisk. Turócz vmben, l. *Turóczbéla*.

Bella, város Potenza olasz tartományban, 45 km.-re Melfitől, (1901) 4892 lak., 1857. rettentő földrengés pusztított a környékén.

Bella, 1. *János Lipót*, zeneszerző, szül. Liptószentmiklóson 1843. Apja, szegény kántor, nem taníttatta rendszeresen; Zábojszky László szepesi püspök vitte Lőcsére gimnáziumba; itt Dvorák Lipót tanár, aki a tanulókból zenekart szervezett, magához vette és neveltette. Később a bécsi Pázmáneum növendéke, majd Besztercebányán pap lett; 1869. a papi rendből kilépve, Körmöczbányán városi karnagy, majd Nagyszebenbe költözve, az ev. egyházközség kántora és az ev. gimnázium és tanítóképző tanára lett. B. dolgozatai a zeneköltészet minden terére kiterjednek, de nyomtatásban csak kevés jelent meg közülök: Motették, mise férfikar számára, egy offertorium szoprán és zenekar számára, német dalok, szonáták stb. Belekerülvén a szász partikularizmusba, a magyar zenei élettel keveset érintkezik.

2. *B. Lajos*, régész, szül. 1850. Pozsonyban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; 1876 óta a történelem és földrajz tanára a soproni állami főreáliskolán. Sok őskori és római telepet fedezett és tárt fel Sopron vmegyében; ezekről számos cikket írt az Arch. Értesítőben és külföldi lapokban. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben számára megírta Sopron vmegyét. Külön megjelentek tőle: *Paur Iván életrajza; Sopron város földrajzi fekvése és neve.* Dolgozatait l. felsorolva: *Gerecze*, Műemlékek II. 730 s k. lapjain.

Bella, *Stefano della, (Etienne de la Belle)*, olasz festő és rézmetsző, szül. Firenzében 1610 máj. 18., megh. 1664 júl. 12. Eleinte ötvösműhelyben tanult, azután a festészetre adta magát, végre, főleg Callot műveinek hatása alatt, majdnem kizárólag rézmetszetek és rézkarcok készítésével foglalkozott. Mindenütt, hazájában, majd 1633—1639-ig Rómában, 1639—1650-ig Párisban, 1647. Amsterdamba tett utazásakor, a mozgalmas élet, festői alakok, változatos viseletek, fölvonulások, ünnepélyek, vadászatok ragadták meg leginkább figyelmét; ezret meghaladó művében (nagyobbára rézkarcok) ezeket örökítette meg, Callotra emlékeztető felfogással, finom, könnyed, festői technikával. Különösen érdekesek kortörténeti szempontból is a II. Ferdinánd nagyherceg lakodalma alkalmából tartott lovasjátékot (1637), II. Ferdinánd császár temetését (1637) stb. ábrázoló nagy rézkarc-sorozatok, melyek közül az a 6 nagy lapból álló sorozat, mely a lengyel-magyar követségnek 1633. Rómába való bevonulását ábrázolja, azonkívül ehhez készített tanulmányok és más egyes lapok a XVII. sz.-beli magyar főúri és katonai viseletre nézve figyelemreméltó források V. ö. *Szendrei*, A magyar viselet történeti fejlődése (Budapest 1905).

Bellaagh *Aladár*, tanár és író, szül. 1853. Budapesten. Középiskolai tanár volt Sümegen, Körmöczbányán és Trencsénben. 1905-ben nyugalomba vonult és Budapestre költözött. Számos magyar nyelvészeti, irodalomtörténeti s neveléstani értekezése jelent meg különböző lapokban, folyóiratokban és iskolai értesítőkben. Munkatársa az Akadémia készülő új nagy szótárának. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Pázmány Péter vál. egyházi beszédeit, válogatott műveit (Képes remekírók c. sorozatban), Kempis-fordítását, Kalauzának I. és II. részét (Jeles írók iskolai tárában), Káldi vál. egyházi beszédeit, Faludi Ferenc Nemes úrfiját és Szentemberét és Dugonics Arany perecek c. regényét (Régi magyar Könyvtár).

Bellac (ejtsd: bellák), az ugyanily nevű arrondissement székhelye Haute-Vienne francia départementban, a Basine és Vincon egyesülésénél, vasút mellett, (1906) 4520 lak., posztó-, flanell-, takaró-, gazdasági gép- és bőrgyártással; bor-, fa- és marhakereskedéssel; csinos gót temploma van. A város a X. sz.-ból való. Egykori vára börtönül szolgál.

Belladonna (növ.), l. *Atropa* és *Atropin*.

Belladonna-készítmények, a nadragulya növény részeiből előállított kivonatok, tinkturák, hatóanyagok.

Belladonnin, $C_{17}H_{21}NO_3$ összetételű alkaloida. Szerkezete szerint atropasavas bellatropin. Az atropin előállításánál melléktermékül kapják. Színtelen, égető és kissé keserű ízű tömeg. Víz alig, szesz, éter, kloroform és benzol bőségesen oldja. Oldata lúgos kémhatású. Savakkal sószerű vegyületeket alkot. A pupillát, az atropinhoz hasonlóan, tágítja, miért is az atropin helyettesítésére ajánlották. Heves méreg.

Bella gerant alii, tu felix Austria nube (lat.) a. m. háboruskodjanak mások, te szerencsés Ausztria köss házasságokat. Egy epigramm disztichonjának első része; a pentameter így hangzik: Nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus. Eredete bizonytalan; a Habsburg-ház szerencsés házasságaira vonatkozik, melyek által új országok birtokába jutott; talán I. Miksa császár esküvőjének es Lajos magyar trónörökös eljegyzésének napját örökíti meg, 1515 júl. 22.

midőn a házassági szerződések megvetették a Habsburgok uralmának alapját Magyarországon is, Csehországban is. *Stirling* W., Klosterleben Kaiser Karls V. című munkájában Mátyás királynak tulajdonítja e verset, ami képtelenség, mert erre éppen az Ausztriát meghódított Mátyás királynak nem lehetett tárgyi alapja.

Bellaggio (ejtsd: —addzso), helység Como olasz tartományban, a Como-tó D.-i végébe benyúló hegyfokon, gyönyörű szép fekvéssel, (1901) 3536 lak., fafaragással és szappankészítéssel, nagyszerű kertekkel és pompás nyaralókkal. (Melzi-villa, pompás kerttel, Serbelloni-villa, ma vendéglő, Frizzoni-villa, ma B.-szálló stb.) Vele szemben, a tó tulsó partján áll a híres, műkincsekben gazdag Carlotta-villa. Közelében van az Orrido di Molina nevű vízesés.

Bellaigue (ejtsd: bellég), francia zeneszerző, szül. 1858 máj. 24. Párisban. Jogot tanult, később azonban zenei tanulmányokra tért át. 1885 óta a Revue des Deux-Mondes zenereferense. Zeneirodalmi tanulmányai: L'année musicale (Paris 1886—91, 5 köt.); L'année musicale et dramatique (1893); Un siècle de musique française (1887); Psychologie musicale (1893); Portraits et silhouettes de musiciens (1896); Études musicales (1898—1907, 3 köt.); Les époques de la musique (1909, 2 köt.). Megírta Mozart (1906) és Mendelssohn (1907) életrajzát.

Bellaire (ejtsd: beller), város Belmont countyban, Ohio amerikai államban, az Ohio jobbpartján, (1900) 9912 lak., nagy üveggyárakkal.

Bellamy, 1. *Edward*, amerikai író, szül. Chicopee Fallsban 1850 márc. 25., megh. u. o. 1898 máj. 22. New Yorkban és Németországban végezte jogi tanulmányait, de 1876 óta teljesen az irodalomnak élt. Novellái: Six to one, a Nantucket Idyl (1877); Dr. Heidenhoff's Process (1884) és Miss Ludington's Sister (1884) csak akkor kezdették érdekelni az olvasó közönséget, amikor Looking Backward (1888) c. regénye egyszerre hírneves íróvá tette őt. E szocialista utópia mint irodalmi mű nem éppen mintaszerű, de mint társadalom-politikai programm már is nagyjelentőségű lett és ennek hatása alatt alakult meg Amerikában a nacionalisták klubja. Utolsó munkája: Equality (1897), a Looking Backward folytatása, hasonló irányban, de annál kevésbbé sikerült. Magyarul megjelentek: Visszapillantás 2000—1887. (Looking Backward), fordította *Csernyei* Gyula (Budapest 1892); ugyanezt fordította *Radványi* Dániel (Olcsó Könyvtár, 1898); Ida (Miss Ludington's Sister, Athenaeum Olvasótára, u. o. 1898).

2. *B., Jacobus*, németalföldi költő, szül. Vlissingenben 1757., megh. Utrechtben 1786 márc. 11. Mint sütőinas feltünést keltett szép verseivel. Utrechtben *Zelandus* név alatt adta ki Ifjukori dalait (Gezangen mijner jeugd), majd lelkesedéssel telt Hazafias dalait (Vaterlandsche gezangen) 1783. és 1785. a többi Gezangen-eit. B. legremekebb költeményei: Roosje (a Rózsácska), mely 1784. jelent meg. Műveinek válogatott kiadását van Vloten J. rendezte sajtó alá (Middelburg 1878). Méltatását l. J. Dyserinck, Ter nagedachtenis van J. B. (u. o. 1881).

Bellangé (ejtsd: bellanzsé), *Hippolyte*, francia festő, szül. Párisban 1800 jan. 17., megh. 1866 ápr. 10.; Gros tanítványa volt, de főleg Charlet hatása alatt a katonaélet ábrázolására adta magát s főképen a napoleoni háboruk egyes epizódjait örökítette meg. Legismertebb művei: Napoleon visszatérése Elba szigetéről; A wagrami csata; Marengo; A waterlooi vértesek; A gárda meghal stb. Sok műve metszetekben is elterjedt; maga is több száz litográfiát készített, nagyobbára katonai jeleneteket.

Bellano, iparos helység Como olasz tartományban, a Como-tó partján a Val Sassina kijáratánál, vasút mellett, (1901) 3384 lak., selyem-, gyapjufonókkal, papirgyártással, körülötte szép kertek és csinos házak állanak; közelében van a Pioverna folyó, 64 méternyi Orrido di B. nevű vízesése

Bellano *(Vellano), Bartolommeo*, olasz szobrász és építész, szül. Padovában a XV. sz. első felében, megh. a század végén. Teljesen Donatello hatása alatt készítette első szobrászati műveit Padovában, majd Firenzében II. Pál pápa a Vatikán és a római Palazzo di S. Marco építésével foglalkoztatta, 1467. elkészítette a pápa bronzszobrát, mely a perugiai székesegyház külsején volt fölállítva, de a XVIII. sz. végén elpusztult. 1469-ben visszatért Padovába és a Santo sekrestyéjében levő ereklyeszekrények márványkereteit készítette el, azután Velencébe költözött, 1479. Gentile Bellinivel Konstantinápolyba utazott II. Mohamed udvarába; 1484. ismét Padovában találjuk, hol 10 bronz domborművet készített a Santo szentélyébe és 1491—98-ig elkészítette Pietro Roccabonella tanár nagy bronz-síremlékét (Padova, S. Francesco), legkitünőbb monumentális művét, melyhez még sok más síremlék sorakozott. Kiváló jelentőségüek az olasz iparművészet történetében B. bronzszobrocskái, melyeket Donatello és az antik művészet hatása alatt nagy számmal állított elő Padovában, hol ezt a művészeti ágat utána főleg Andrea Briosco virágoztatta föl.

Bellarad néven említi az Anonymus Bihart, hol a honfoglaló magyarok ellen Marótot ostrom alá fogták. A Névtelennel egykorú Váradi Regestrum 81 esetben Biharnak írja. De az az egyetlen egy esetben használt B. név elegendő volt, hogy egynek vegyék Bélavárral, holott Bihar vármegyének ezt a Belényes és Jószás közt levő régi várat Bélavárnak oklevélben először csak az 1549. XII. t.-c. nevezi; a vár neve odáig s már 1290. is Fenes volt. Talán nem is vehető egynek Biharral, hanem valamiképen a morvaországi Wellehraddal tévesztették össze, ahol Marót, majd Szvatopluk cseheken, morvákon és tótokon uralkodott. A helyneveknek ilyes elcserélése a történetben nem példátlan. A honfoglalás ennek a részének elbeszélése azonban gyanítani engedi, hogy B. alatt valóban Bihart kell érteni. (Bővebbet *Márki*, Arad tört., I. 48—53.)

Bellardi, *Carlo*, l. *Bell.*

Bellari, az indiai brit Madrasz presidency egyik kerülete. Szandur kis benszülött állammal együtt 25,291 km-t tesz ki; fátlan sivár pusztaság, az indiai centrális plato Ny.-i része, számtalan kiszáradt folyómeder szabdalja össze

amelyek a tavaszi esőzéskor megtelnek és borzalmas árvizeket okoznak. Évi közepes hőmérséklete 26·2° C. Földmívelés és állattenyésztés a főfoglalkozás, ásványi termékekben gazdag. Fővárosa B., 488 m. magasan, vasúti csomópont, fontos katonai állomás, 58,000 lak.

Bellarmin, *Robert*, bíbornok, hittudós, szül. 1542 okt. 4. Monte-Pulcianóban, megh. 1621 szept. 17. Rómában. 1560-ban a Jézustársaságába lépett. Bölcsészeti tanulmányainak befejeztével 1564—67. Mondoviban szónoklattanár, a hittudományi tanfolyam bevégeztével pedig előbb Löwenben (1570—76), utóbb Rómában (1576—89) teol. tanár, ahol híresek voltak felolvasásai: De controversiis. 1599-ben bíbornok lett, 1602. capuai érsek. XI. Leo halála után (1605) pápává választották volna, de megválasztása ellen erélyesen tiltakozott. V. Pál nem engedte el többé Rómából; fölmentette a capuai érsekségtől, így azután teljesen az egyházpolitikának és irodalomnak élhetett. Korának egyik legnagyobb férfia volt. A Rómában időző Pázmány Péterre is (l. o.), mint tanára s mestere, oly nagy hatással volt, hogy jövő tevékenységének egész irányát megszabta. Művei: De Scriptoribus ecclesiasticis (Roma 1580); Disputationes de controversiis chr. fidei adversus hujus temporis haereticos (u. o. 1581); a XVII. sz.-nak majd minden nevesebb prot. teológusa írt ellene; De translatione imperii Romani a Graecis ad Francos (Antwerpen 1589); De indulgentiis et jubileo (Colon, 1599); Catechismus (olasz nyelven, 1598, Olaszországban most is használják); Responsio ad duos libellos in favorem rei publicae Venetae conscriptos (Mog. et Col. 1607); De potestate summi Pontificis in rebus temporalibus (Roma 1610); Admonitio ad episcopum Theanensem etc. (Paris 1618); számos kisebb aszketikus értekezés. Műveinek nagy része számtalan kiadást ért. Összkiadásuk Páris 1870—74, 12 köt. V. ö. Önéletrajzát, mely 1613-ig terjed. Megjelent a Summarium Positionis super Dubio de virtutibus Rob. Card. Bellarmini (Roma 1676) c. könyvben és Döllinger-Reusch (1887); *Fuligati*, Vita del Cardinale B. (1624) stb. Magyarul megjelent: Rövid keresztény tudomány (Nagyszombat, 1744, Eger, 1870).

Bellarmine, a XVI. és XVII. sz.-ban a Rajna vidékén gyártott, barna mázú fehér cserépkorsók, melyeknek nyakán domború művű emberi arc van, ennek szakálla az edény hasáig ér. Németalföldről eljutottak Angolországba, ahol Greybeard *(ősz szakáll)* v. B. a nevük. Az utóbbi elnevezés állítólag angol eredetű s a gyűllölt és sokat csúfolt, hosszú szakállú Bellarmin kardinálistól (1542—1621) vette nevét.

Béllárva a. m. *gastrula*, embriológiai kifejezés, l. *Embrio*.

Bellas, város Estremadura portugál tartományban, Lissabontól 12 km.-re, igen szép völgy bejáratánál, (1900) 3612 lak., vasas ásványvízforrásokkal, szép nyaralók- és kastélyokkal; innen indul ki a Lissabonba vezető Agoas Livres nevű vízvezeték.

Bellatincz, l. *Belatincz*.

Bellatrix (lat., *harcosnő*, γ *Orionis*), másodrendű csillag az Orion Ny.-i vállán. Azon ritka csillagokhoz tartozik, melyeknek spektrumában nincsenek abszorpciós vonalak.

Bella Vista, kerületi székhely Corrientes argentinai tartományban a Parana balpartján, mintegy 4000 lak., gőzhajóállomással, élénk kereskedéssel.

Bellavitis, *Justus*, gróf, olasz matematikus, szül. Bassano-ban 1803., megh. mint paduai tanár 1880. Hiányos iskolai kiképeztetést nyert, de mint egészen ifjú, a matematikával már önállóan foglalkozott s 15 éves korában már differenciálni és integrálni is tudott. Leginkább a komplex számok, az algebrai egyenletek és a quaterniók elméletével foglalkozott, de különösen mint az equipollenciák módszerének feltalálója vált híressé. V. ö. *Favaro* cikkét a Zeitschrift für Mathematik 26. köt..

Bellay (ejtsd: bellé), régi francia nemesi család. *Louis B.* a Langey-oldalágat alapította; fiai híres történetírók és diplomaták voltak. Igy *Guillaume du B.*, 1491—1543. Midőn Szapolyai János király követei: Statileo püspök és Rincon kapitány I. Ferenc francia király udvarába érkeztek (1528), hogy vele szövetséget kössenek, B. nagyban útjukat egyengette és segélypénzeket is eszközölt ki számukra. Német követsége alkalmával is Szapolyai érdekében működött. XII. Lajos olasz háborúiban fontos katonai és diplomáciai szolgálatokat teljesített. 1537—43-ig alkirálya volt a milanói hercegségnek. V. ö. *Bourilly* V. L., Guill. du B., Seigneur de Langey (Paris 1905, Ismert. Kropf L. a Századokban 1906, 69. l.). — *B., Martin*, az előbbi fitestvére, megh. 1590., yvetoti herceg volt. Fitestvére emlékirataiból megmentett számos könyvet s ő még héttel megtoldotta azokat; ezek rendkívül értékes történelmi források, különösen I. Ferenc háborúira vonatkozólag. — *B., Jean*, az előbbinek öccse, francia diplomata, akinek a protestánsokra is befolyása volt, szül. 1492., megh. Rómában 1560. 1426-ban bayonnei püspök lett, 1527. angolországi követ, 1533. bíbornok, 1536. tábornok. Az ő házi orvosa volt Rabelais, a híres szatirikus. V. ö. *Bourilly* et *Vaissière*, Ambassades en Angleterre de Jean du B. 1527—1529. (Paris 1905).

Belle, hazárdjáték, hasonlít némileg a gyermekek lottó társasjátékához. Franciaországban divatos, hová a XVII. sz.-ban vitték be Olaszországból. Egy tizenhárom oszlopra osztott tábla kell hozzá; az oszlopokban 8—8 szám van, összesen tehát 104. A bankárnak — ki ellen tetszés szerinti számú játékos játszhatik — egy zacskója van a táblának megfelelő 104 számmal. A nyertes játékos tétének 104-szeresét kapja. — *B.*, kártyaműszó, l. *Béla*.

Belle, *Etienne de la*, l. *Bella* (Stefano).

Belle-Alliance (ejtsd: bell-álljánsz), tanya Brabant belga tartomány Nivelles járásában, a Brüsszelből Charleroiba vezető úton; róla nevezik el a poroszok a waterlooi csatát.

Belleau (ejtsd: belló), *Rémi*, francia költő, az ú. n. «*pléiade*» (l. o.) egyik csillaga, szül. Nogent de Rotrouban 1528., megh. Párisban 1557. Lotharingiai Károlynak, Elboeuf hercegének nevelője volt. Művei: Bergerie; La Reconnue szinmű (1577); fordította Anakreont, valamint Aratos Phaeno-

mena című munkáját e c. alatt: Apparences célestes. Költeményei legutóbb Rouenban jelentek meg 1604-ben.

Belle-Défense (ejtsd —defañsz), Saint-Jean-de-Losne francia város (l. o.) mellékneve.

Belledonne, a Ny.-i Alpok külső kristályos zónájának egyik tömege, amelynek legmagasabb csúcsa 2981 m. 1889 óta menedékház áll rajta, gyönyörű kilátásáért igen sok turista látogatja.

Bellefontaine (ejtsd bellfonteñ), Logan county székhelye Ohio amerikai államban, 88 km.-nyire Columbustól, vasút mellett, (1900) 6649 lak.

Bellefonte, Centre county székhelye Pennsylvania amerikai államban, a Springbreek partján, a Bald Eagle hegy lábánál, (1900) 4216 lak. vasiparral.

Bellegambe, *Jean*, németalföldi festő, szül. Douaiban 1480 körül, megh. 1533 körül. A XV. sz.-i nagy németalföldi festők műveihez csatlakozó festményeit mozgalmas, szikár alakok, harmonikus színezés, renaissance-elemek jellemzik; többnyire nagy szárnyas oltárok. Említendők a douai Notre Dame templomban, a lillei, douai, brüsszeli, párisi, berlini múzeumokban, az arrasi székesegyházban levő művei.

Bellegarde (ejtsd: belgárd), több francia helység neve; köztük jelentékenyebbek: 1. *B.*, Ain départementban, a Valserine és Rhône összefolyásánál, vasút mellett, (1906) 3327 lakossal. Itt kezdődik a Rhône hajózhatósága; a folyóvíz erejét (6000 lóerőre becsülik) papír- és fűrészmalmok hajtására használják föl. Ugyancsak itt van a Perte du Rhône, hol a folyó alacsony vízálláskor (nagy vízálláskor elfödi a sziklákat) minden lépésnél a mély szakadékokban más és más festői látványt nyujt. Egyes helyeken 25 méternyi mélységbe vájta be medrét a meredek mészsziklák közé. Egyes helyeken vize egészen elvész a sziklaüregben; ezek közt a Perte de la Valserine 400 lépés hosszú. — 2. *B.*, város Loiret départementban, a Fessard partján, (1906) 1370 lak., sáfrány-, mész- és viaszkereskedéssel; egykori kastélya Montespan és Pompadour asszonyok lakóhelyéül szolgált. — 3. *B.*, másodrangú erősség Pyrénées-Orientales départementban, 120 m. magasságban a Pyreneusok É.-i lábánál, Parthus községnél a Perpignanból Figuerasba vezető utat védi.

Bellegarde, francia grófi család, mely Szavojából vándorolt be Ausztriába. A marquis rangot Viktor Amadeus szavojai herceg ajándékozta nekik, a cseh grófi rangot pedig Mária Terézia 1741 szept. 13. adományozta Pozsonyban. *B. Henrik* gróf (l. alább) és egyenes leszármazói magyar indigenátust nyertek (1830. évi XV. t.-c.). A család 1892-ig stájer és cseh-sziléziai ágra oszlott. A stájer vonal fiága ez évben *Ottó* grófban kihalt. A cseh-sziléziai ág feje *Ferenc* (szül 1833), Stefánia özv. trónörökösné egykori főudvarmestere. Legidősb fia: *Ágost* (szül. 1858), egy ideig főkonyhamester. Második fia, *Rudolf* (szül. 1862), Ferenc Szalvátor főherceg kamarása. Ferenc gróf nővére: *Paulina* grófnő (szül. 1830), számos éven át (1857-ig) Erzsébet királyné főudvarmesternője volt.

B. Henrik gróf, osztrák tábornagy, szül. Drezdában 1756 aug. 29., megh. Bécsben 1845 júl. 22. Mint ezredes részt vett az 1788-iki hadjáratban Törökország ellen; 1793—1794. Wurmser vezérkari főnöke volt; 1796. Károly főherceg alatt hadosztályt vezényelt és altábornagy lett; 1797. része volt a leobeni fegyverszünet létrejöttében. 1799-ben az Alpokban működött, hogy Károly főherceg és Szuvarov között az összeköttetést biztosítsa. Később azonban Moreau Tortonánál legyőzte. 1800-ban a marengói csatavesztés után B.-ra bizták az Olaszországban működő osztrák hadak vezényletét; de nagy veszteséggel az Etsch mögé kellett vonulnia. 1805-ben a Hof-Kriegsrath elnökévé nevezték ki. Még ugyanez évben Coldienónál a jobbszárnyat vezényelte. 1805-ben a velencei tartomány, 1806. pedig Galica kormányzójává és egyúttal tábornaggyá nevezték ki. 1809. B. a Duna É.-i partján vezényelt, de Károly főherceg seregével együtt visszavonulni kényszerült Az asperni, wagrami és znaimi csatákban az 1. hadtest élén állott. 1813-ban a lombard-velencei királyság kormányzója lett, azután ismét a Hofkriegsrathba hívták, majd államminiszterré nevezték ki. 1825-ben nyugdíjba vonult.

Béllégpróba, l. *Breslau-féle próba*.

Belle-Isle (ejtsd: bell-il), 1. *B.* v. *Belle-Ile-en-Mer*, sziget Bretagne partjánál, Quiberon félsziget mellett, melytől 13 km. széles tengercsatorna választja el. A sziget, melyet a bretagneiak Guerveurnek hívnak, Morbihan département Lorient arrondissementjának egyik cantonját alkotja. Hossza 18, szélessége 8 km.; négy községet foglal magában; ezek: Palais, Bangor, Locmaria és Sauzon (1883 óta Port-Philippe-nek is hívják). Houat és Haedik kis szigetek Palais községhez tartoznak. A lakosok száma (1906) 9903, akik halászaton kívül földmíveléssel is foglalkoznak és igen ügyes hajósok. Főhelye Palais (l. o.). B.-t a középkorban Guédelnek hívták; 1572-ig a bencések birtoka volt; ekkor csere útján Retz marsall birtokába jutott. 1658-ban Retz bibornok Fouquet főintendánsnak adta el; midőn ennek birtokában volt, Vauban megerősítette; ez erőd most börtönül szolgál. 1719-ben a francia korona birtokába került. 1761-ben elfoglalták az angolok, de 1763. ismét visszaadták. V. ö. *Saint-Paris*, Hist. de B. (Lorient 1870). — 2. *B.*, Új-Foundlandtól és Labradortól egyforma távolságban fekvő sziget, mentőállomással. — 3. *B.*, tengercsatorna, amely Új-Foundland É.-i végét Labradortól választja el és az Atlanti-oceánt a Szt.-Lőrinc-öböllel köti össze, hossza 130 km., szélessége 15—42 km. Gyakran jéghegyek veszélyeztetik benne a hajózást.

Belle-Isle, *Charles Louis Auguste Fouquet, B. hercege*, francia tábornagy; a híres Fouquet pénzügyminiszter unokája, szül. 1684., megh. 1761.; Catinat alatt részt vett a spanyol örökösödési háború olaszországi hadjárataiban. 21 éves korában már az egyik lovasezred parancsnoka lett és ezredével 1706. Torinónál tüntette ki magát 1714-ben Hünningen kormányzója lett. XV. Lajos alatt az udvar legbefolyásosabb egyénei közé tartozott. 1731-ben altábornaggyá lépett elő; 1735. a lengyel örökösödési háborúban Triert vívta meg és Szavojai Jenő ellen Philippsburgot védelmezte ügyesen és elszántan. 1741-ben az osztrák örökösödési háborúban ő vezette a francia sereget Cseh-

országba, hol a rosszul védelmezett Prágát rohammal bevette (1741 nov. 26.) A magyar-osztrák seregek Csehországban való diadalainak hírére B. Csehországba sietett, hol a gyenge francia hadtestet (a szászok és a poroszok által cserben hagyva) Mária Teréziának főleg magyar csapatokból alkotott nagy seregével szemben találta. B. előbb Prágába vonult vissza s amikor megyőződött, hogy ottmaradása esetén a fegyverletétel aligha lesz elkerülhető, december havában a rendkívül hideg időjárás által is gyötört seregét szerencsésen visszavezette Németországba. Ez az ügyesen végrehajtott *visszavonulás* B. nevét örökre nevezetessé tette. 1746-ban mint a Provenceban volt francia sereg főparancsnoka, Brown osztrák tábornokot Antibes ostromlásának abbahagyására kényszerítette. Az aacheni békekötés után herceg, 1757. pedig hadügyminiszter lett s mint ilyen különösen a katonai nevelésügy kifejlesztésére fordította figyelmét. B., kit a francia akadémia is tagjává választott, volt a Fouquet család utolsó ivadéka. V. ö. *D'Echérac*, La jeunesse du maréchal B. (Paris 1908). — Testvéröccse, *Louis Charles Armand Fouquet*, B.-i gróf, francia tábornok volt. Ő vezényelte 1746-ban a Piemontba nyomuló francia sereget, melynek élén a Col de l'Assiette megrohanása közben elesett.

Bél-lélegzés, a levegő oxigénjének a belek útján való felvétele, B.-e van egyes halaknak, pl. a cobitis fossilis-nek, amely a lenyelt levegőt értékesíti. A szitakötő-álcák a végbél útján szedik fel az oxigént.

Béllélegzők *(Enteropneusta*, Állat), a férgek egyik osztálya, melyre jellemző, hogy az ide tartozó fajok belének elülső része kopoltyúrésekkel van ellátva és lélegzésre szolgál. Ide tartozik a *Balanoglossus*-nem, mely kizárólag a tengerben él.

Bellemarre, *Louis de*, francia író, 1809. Grenoble-ban született s 1852. egy hajóégés alkalmával halt meg. Művei *Gabriel Ferry* név alatt jelentek meg. Híresebbek: Le coureur des bois (1851); La chasse aux Cosaques (1853); Les Squatters (1860). — Fia, *Gabriel de B.*, szül. 1846., atyja álneve alatt írta műveit; többek közt: Les dernières années d'Alex. Dumas (1883) és Balzac et ses amies (1888).

Bellême (ejtsd: bellém), város Orne francia départementban a Même forrásai közelében, vasút mellett, (1906) 2572 lak. Kalap- és üvegárú-készítéssel; jelentékeny bor-, gabona- és fapiac. Közelében van a VII. Károly király viziójáról ismeretes B. erdő, mely kelta és római emlékekben (dolmen, római út, három római táborhely) gazdag. Ugyancsak ezen erdőben van a la Herse nevű, a spaaihoz hasonló ásványvízforrás. B. már a X sz. elején egy grófság székhelye volt; régi erődjének romjai maig is láthatók.

Bellény, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 155 magyar lak.; u. p. Jánosi, u. t. Feled.

Bellenz, város, l. *Bellinzona*.

Belleplaine (ejtsd belleplen), város Jowa amerikai állam Benton countyjában, vasút mellett, (1900) 3283 lak.

Bellér v. *böllér*, némely vidéken így nevezik a marha- és sertéskereskedőt, valamint a hentest. Ily értelemben használják a szláv eredetű *kupec* szót is. Legtöbb helyütt azonban azokat nevezik bölléreknek, akik nem hentesmesterek ugyan, de a sertésölésben s annak húsa feldolgozásában kiválóbban ügyesek, gyakorlottak, s egyes házaknál a sertésöléssel megbizatnak.

Bellermann, 1. *Christian Friedrich*, német teológus, Johann Joachim B. (l. *B. 5.*) fia, szül. Erfurtban 1793 júl. 8., megh. Bonnban 1863 márc. 24-én. 1818—25-ig a lissaboni német evang. hitközség lelkésze volt, 1827—35-ig a porosz követség és a német-francia evang. hitközség lelkésze Nápolyban, azután a berlini Szt. Pál templom lelkésze lett, 1858. nyugalomba vonult. Több teológiai iraton kívül megjelentek tőle: Über die ältesten christlichen Begräbnisstätten, besonders die Katakomben zu Neapel (Hamburg 1839); Die alten Liederbücher der Portugiesen (Berlin 1840); Erinnerungen aus Südeuropa (u. o. 1851); Portugiesische Volkslieder und Romanzen (Leipzig 1864).

2. *B., Ferdinand*, német festő, szül. Erfurtban 1814 márc. 14., megh. 1889 aug. 11. Weimarban és Berlinben tanult, beutazta Európát, 1842. pedig négy évre Venezuelába utazott. Művei közül éppen ez utazásán készített, inkább tudományos, mint művészeti becsű tropikus tájképei ismertek és színnyomatokban is nagyon elterjedtek.

3. *B., Friedrich*, klasszikus filológus, Johann Joachim B. (l. *B. 5.*) fia, szül. Erfurtban 1795 márc. 8-án, megh. Berlinben 1874 febr. 5-én; itt 1819-től tanár, 1847-től igazgató volt egy gimnáziumban. Különös érdemeket szerzett magának a görög zenéről írt tanulmányaival. Ide tartoznak: Die Hymnen des Dionysios und Mesomedes (Berlin 1840); Anonymi scriptio de musica et Bachii senioris introductio artis musicae (u. o. 1841) és Die Tonleitern und Musiknoten der Griechen (u. o. 1847). Irt még egy görög iskolai nyelvtant (6. kiadás, Lipcse 1897) és olvasókönyvet (9. kiad., u. o. 1896), s kiadta Sophokles Oedipus királyát (Berlin 1857).

4. *B. Heinrich*, ném. zeneszerző és tudós, Friedrich B. (l. *B.* 3.) fia, szül. Berlinben 1832 márc. 10., megh. Potsdamban 1903 ápr. 10. Hosszabb időn át gimnáziumi énektanár, 1871. királyi zeneigazgatóvá, Marx halála után pedig egyetemi zenetanárrá nevezték ki Berlinben. 1875 óta az akadémia tagja. Fő munkái: Die Mensuralnoten und Taktzeichen des XV. u. XVI. Jahrhunderts (Berlin 1858); Kontrapunkt (3. kiad. 1867) és Die Grösse der musikalischen Intervalle als Grundlage der Harmonie (u. o. 1873). B. számos egyházi kar és dal szerzője, több sophoklesi szomorujátékhoz is írt zenét; jeles énektanár is.

5. *B., Johann Joachim*, német teológus és keleti nyelvtudós, szül. Erfurtban 1754 szept. 23., megh. 1842 okt. 25. Ugyanitt és Göttingenben végezte tanulmányait; 1804. gimnáziumi igazgató Berlinben, majd az ottani egyetem megalapítása után a teológia rendkívüli tanára és egyházi tanácsos lett. Művei közül kitünnek a következők: Handbuch der biblischen Litteratur etc. (II. kiad. Erfurt 1796—1804, 4 köt.); Geschichtliche Nach-

richten aus dem Altertum über Essäer und Therapeuten (Berlin 1821); Die Urim und Thummim, die ältesten Gemmen (u. o. 1824); Bemerkungen über phönikische und punische Münzen (4 Programme, Erfurt 1812—16); Über die Gemmen der Alten mit dem Abraxasbilde (3 Programme, u. o. 1817—19).

Bellerophon (v. *Bellerophontes)*, görög hérosz, ki eredetileg hatalmas isten lehetett, s csak a későbbi fejlődés folyamán lett egyszerű «hőssé». Tulajdonképeni hazája a Peloponnesosnak ÉK.-i része (Korinthos, Sikyon, Troizen, Argos); innen vándorolt mítosza Kis-Ázsiába, mindenekelőtt Lykiába, hol B. a királyok genealógiájában már Homerosnál szerepet játszik (fia Hippolochos, unokái Glaukos és Sarpedon). A B.-mondában a középponti helyet a Chimairával való küzdelme foglalja el, melyben az istenektől ajándékba kapott Pegasos, a szárnyas ló van nagy segítségére.

Bellerophon.

A mondának ezt a részét már a Peloponnesosban ismerhették: a Chimairát és a Pegasost már a legrégibb korinthosi pénzeken megtaláljuk. A mondaköltészetre folytatólagos alkalmat az az önként kínálkozó kérdés nyujtott: hogy került B. Lykiába? Azt regélték, hogy Argos urának, Proitosnak felesége: Anteia v. Sthenoboia szerette meg a daliás B.-t, de miután visszautasításban részesült, boszúból vádat emelt ellene férje előtt. Ez egy Urias-levéllel apósához, Jobateshez, Lykia királyához küldi B.-t, de a gonosz terv nem sikerül, mert B. a veszedelmes feladatokat (Chimaira, harc a Solymoi és Amazonok ellen) fényesen oldja meg. B. vesztét a monda szerint az a merész kísérlet okozta, hogy Pegasosával az égbe kívánt szállni; a Zeustól küldött darázs megvadítja a lovat, s ez ledobja magáról a vakmerő lovast. Képünk a római Palazzo Spada egy dombormüvét, a Pegasost itató B.-t mutatja be.

Bellerophon, a kövült csigák egy neme, több faja a paleozoos rétegekben, különösen a karbonos szisztémában fordul elő. Az Alpokban és Amerikában B.-rétegek.

Bellerophon volt a neve annak az angol sorhajónak, mely I. Napoleont 1815. Szt.-Ilona szigetére vitte.

Belles lettres (franc.) a. m. szépirodalom.

Bellesz, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 280 tót lak., kőfallal kerített régi kat. templom; u. p. Nyitrabajna, u. t. Nagytapolcsány.

Béllet, l. *Kitöltés.*

Belletrisztika (franc. *belles lettres)* a. m. szépirodalom (l. o.), a költői és szépprózai műfajok foglalata. *Belletrista*, szépirodalmi író; *belletrisztikus*, szépirodalmi természetü v. vonatkozású.

Belleville (ejtsd: bellvily), 1. több francia hely neve; legjelentékenyebb: B.-sur-Saône, Rhône départementban, a Saône és Ardière összefolyásánál, vasút mellett, (1906) 2145 lak., selyem- és gyapotfonókkal, hordókészítéssel, a beaujolais-i borok piaca; római régiségekkel, szép román izlésü templommal. — 2. *B.*, Páris (l. o.) egy része a 20. arrodissementban. — 3. *B.*, Saint-Clair county székhelye Illinois amerikai államban, 25 km.-re Saint Louistól, hullámos síkságon, vasút mellett, (1900) 17,484 lak., vasöntőkkel, élénk gabonakereskedéssel. — 4. *B.*, Hastings grófság székhelye Ontario tartományban, Dominion of Canadában, az Ontario-tó Quinté nevü kanyargós, keskeny öblénél, vasút mellett, (1908) 9117 lak., az 1857. alapított Albert University-vel, élénk fakereskedéssel. A Moira-folyó, amely itt ömlik a tóba, számos papir- és fürészmalmot hajt.

Belle Ville, az ugyanily nevü argentinai departamento székhelye, a Tercero partján, 4000 lak., gabona- és marhavásárokkal.

Bellevue (ejtsd: bellvü, mint az olasz *belvedere*, azt jelenti: szép kilátás), többfejedelmi kastély neve. A legjelentékenyebbek: 1. *B.* Páris közelében a St. Cloud és Meudon közt elhúzódó hegyháton, amelyet rendkívüli pompával Pompadour marquise építtetett. — 2. *B.*, porosz kir. kastély Berlin közelében, a Spree partján; 1786—90 közt épült. — 3. *B.*, terjedelmes kastély Kasselben, ahol 1811—13-ig Jerôme király lakott; most a katonai parancsnokság és a szépmüvészetek akadémiája vannak benne. — 4. *B.*, kis kastély a Sedanból Donchérybe vezető országúton, ahol 1870 szept. 2. a sedani kapituláció után III. Napoleon és Vilmos porosz király találkoztak.

Bellew (ejtsd: béllyú), *Henry Walter*, angol orientálista és utazó, szül. 1834 aug. 30-án Indiában, megh. 1892 júl. 26-án Buckshire-ben. 1856-ban orvosként az indiai hadsereg szolgálatába lépett s e tisztében 1857—58. angol küldöttséget kísért Kandaharba. Később Pesavarban működött, 1872. Pollock-ot kísérte Perzsiába, míg 1873—74-ben Forsyth kíséretével Kasmirba ment. Élete utolsó éveiben brit ügynök volt Kabulban. Művei: Journal of a political mission to Candahar 1857—58 (London 1862); Report on the Yusufzais (1864); From the Indus to the Tigris (1874); Kashmir and Kashgar (1875); Afghanistan and the Afghans (1879); The laces of Afghanistan (1880). Megírta a pustu-nyelv grammatikáját és lexikonát.

Belley (ejtsd: bellé), az ugyanily nevü arrondissement székhelye Ain francia départementban, szől-

lökkel beültetett kétdomb között 4 km.-re a Rhônetól és 1 km.-re a Gurantól, (1906) 5707 lak., mousseline- és indiennekészítéssel, szőllő- és szarvasgombatenyésztéssel; régiségtárral. Közelében találni a legjobb franciaországi litográfiai köveket. Püspöki székhely. B. a rómaiak korából való; a középkorban Belica v. Bellica volt a neve. 1385-ben egészen leégett. VIII. Amadeus, Szavoja hercege, újra fölépíttette. 1601-ben véglegesen Franciaországhoz került.

Bell-féle bénulás a. m. arcidegbénulás (l. o.).

Bell-féle törvény, v. *Bell-Magendie-törvény*, *Bell Ch.* (l. *Bell* 2.) angol fiziológus által felderített törvényszerüség, amely szerint a mozgató idegek a gerincvelőt az ú. n. elülső gyökökben hagyják el, az érző idegek pedig az ú. n. hátsó gyökökben térnek oda be. A törvényszerüség igen szembeötlően demonstrálható pl. békán, melynek egyik oldalán a hátsó végtagjához vezető elülső, másik oldalán a hátsó gerincvelői gyököket átmetszettük. Az így operált állatnak azon oldali végtagja, amelyiken az elülső gyököket metszettük át, bénult, de érzése normális; míg azon az oldalon, ahol a hátsó gyököket metszettük el, a végtag ugyan rendesen mozog, de teljesen érzéstelen. A B. bizonyos fokig általánosítható is; u. i. az elülső gyökereken nemcsak mozgató, hanem más centrifugális (l. *Idegrendszer*) rostok is haladnak (mirigyekhez menő elválasztó rostok stb.), úgy hogy azt mondhatjuk, hogy általában azok a rostok, amelyek az izgalmat centrifugálisan, azaz a központi idegrendszerből valamely perifériásan fekvő testrészhez vezetik, az elülső gyökökben, azok pedig, amelyek centripetálisan, azaz a perifériáról a központi idegrendszerbe vezetnek, a hátulsó gyökökben haladnak.

A B. alól azonban vannak kivételek. Ezeknek a kivételeknek egy részére Magendie kimutatta, hogy csak látszólagosak; így pl. azt találták, hogy az elülső gyököknek is van érzésük; Magendie kiderítette, hogy ezt az érzést ú. n. visszafutó rostok okozzák, amelyek a hátsó gyökkel hagyják el a gerincvelőt, s csak az elülső és hátsó gyökök találkozásánál térnek vissza az elülső gyökre (sensibilité recurrente). A hátsó gyökökben azonban tényleg futnak centrifugálisan vezető rostok is, így az értágító (Stricker) és bélmozgató (Steinach) idegek. L. még *Gerincvelő*.

Bellheim, község Pfalz bajor kerületben, Germersheim (ettől 8 km.-nyire), j.-ban, vasút mellett, (1900) 2955 lak., földmívesiskolával.

Belli, 1. *Giuseppe Gioacchino*, római népies költő, szül. Rómában 1791 szept. 10., megh. u. o. 1863 dec 21-én. 2000-et meghaladó szonettjeiben nagy kincs van lerakva; ő maga nagy drámának nevezi azokat s krónikául szolgálnak a pápai uralom utolsó időszakának, tele szellemmel és szatirával. Nyomtatásban nem jelent meg mind s közülök 800 a fia által (1865) Rómában kiadott Poesie inéditeben jelent meg, 200 pedig a Morandi által kiadott Sonetti satirice in dialetto romanesco c. gyüjteményben. Németre Heyse fordított belőlük. 1911. Rómában emlékszobrot állítottak neki.

2. *B. Luigi*, olasz szobrász, szül. Torinóban 1848., szülővárosában és Párisban tanult. Ő készítette el Panissera tervei nyomán a Mont Cenis átfúrásának emlékére Torinóban emelt nagy emlékművet. Egyéb nagy művei: a Mentanánál elesettek emléke Milanóban (1880); Rafael emlékszobra Urbinóban (1896); I. Umberto király emléke Alessandriában (1907); a krimi háborúban elesettek emléke Torinóban, stb.

3. *B., Valerio (Vicentino)*, olasz kőmetsző és médailleur, szül. Vicenzában 1468., megh. 1546. Rómában, hol főleg VII. Kelemen és III. Pál pápák számára dolgozott, teljesen az antik művek hatása alá került, mi emlékérmein, melyek többnyire görög és római mitológiai és történeti személyek képmásait adják, az antik formák szigorú utánzására vezetett. Híres műve az a VII. Kelemen számára készített, jelenleg a firenzei Uffizi képtárban őrzött kaszetta, melyet Krisztus életét ábrázoló 20 metszett hegyi kristály díszít.

Belliard (ejtsd: belliár), *Augustin Daniel*, gróf, francia tábornok, szül. Fontenayban 1769 márc. 23-án, megh. Brüsszelben 1832 jún 28-án. A forradalom alatt mint önkéntes lépett a hadseregbe, ahol mint Dumouriez szárnysegéde kitüntette magát; 1795. Hochenak lett főszárnysegéde; 1796. pedig Bonaparte Italiában dandárparancsnokká nevezte ki. 1798-ban az egyiptomi expedicióhoz csatlakozott s Dessaix-vel végigküzdötte a felsőegyiptomi hadjáratot, mire Kairo kormányzója lett. 1808-ban a császárral Spanyolországba indult és Madrid kormányzójává neveztetett ki. 1805—1807-ig mint Murat hadsegéde harcolt az osztrákok, poroszok és oroszok ellen. Az 1812. évi orosz háborúban is részt vett. A lipcsei csatában egy golyó karját zúzta szét. Napoleon bukása után meghódolt XVIII. Lajosnak, ki őt pairré nevezte ki, Fülöp Lajos pedig mint követét Bécsbe küldte. Mémoires-jait (3 köt., Paris 1842) *Vinet* adta ki.

Bellica columna, oszlop az ókori Rómában, mely Bellona istenasszonynak a Marsmezőn levő templomához közel állott. Hadüzenetek alkalmával innen történt a jelképes lándzsavetés bizonyos helyre, mely az ellenségnek országát jelképezte.

Bellicizmus, a pacifizmus (békemozgalom) ellentéte. Ez a gyengébb jogára támaszkodik és a nemzetközi életben ideális alakulásra törekszik. A bellicisták ellenben szükségesnek, kívánatosnak és az emberiség természetéből folyónak vallják a háborút, és az erősebb jogára hivatkoznak.

Bellicosus (lat.) a. m. *harcias*.

Bellincioni (ejtsd: — csóni), *Gemma*, olasz operaénekesnő, szül. Como-ban 1866 aug. 18. Már 1881. fellépett mint koloratúr-szoprán; utóbb drámai primadonna lett. Mascagni Cavalleria rusticanajában ő kreálta Santuzzát. Budapesten is fellépett vendégül 1887 óta. Férje, *Stagno Robert* (megh. Genuában 1897) kiváló tenorénekes volt.

Belling, *Wilhelm Sebastian*, Nagy Frigyes híres lovastábornoka, szül. Paulsdorfban 1719 febr. 15., megh. Stolp-ban 1779 nov. 28. Hősiesen harcolt Mollwitz, Hohenfriedberg és Kesselsdorf, 1749. pedig Prága és Kollin mellett. 1758-ban a híressé vált *fekete huszárezred* parancsnoka lett. Legszebb babérjait azonban 1759—61-ig Pomerániában aratta amidőn 5000 emberével az egész svéd sereget feltartóztatta. V. ö. *Lippe-Weissenfeld*, Husarenbuch (Potsdam 1863).

Bellingham (ejtsd: —gem), város Northumberland angol grófságban, a North Tyne partján, 45 km.-re Newcastle-upon-Tynetől 1470 lak., tőle 10 km.-re van ÉK.-nek Otterburn (l. o.).

Bellinghausen, l. *Münch-Bellinghausen.*

Bellingshausen, *Fabian von,* orosz tengernagy, szül. Ösel szigetén 1778 szept. 21., megh. Kronstadtban 1852 jan. 13. Krusenstjernnel 1803. körülhajózta a földet, 1809. részt vett a svéd háborúban. 1819-ben két hajóval a déli sarkvidékre vitorlázott, ahol 1820. nyarán ott a 70. sz. fokig előnyomult és 1821. Sándor földjét meg a Péter szigetét fedezte föl. Azután a balti-tengeri hajóhad parancsnoka, 1828. (miután Várnánál kitünt), tengernagy, 1839-ben Kronstadt kormányzója lett. Műve: Forschungsfahrten im Südlichen Eismeer (oroszul 1831, németül Leipzig 1902).

Bellini, 1. *Gentile,* olasz festő, Jacopo B. (l. *B.* 3.) fia, szül. Velencében 1429. (?), megh. 1507 febr. 21. Főleg sógorának, Mantegnának hatása alatt fejlődött. Fiatalkori műveiből kevés maradt fönn. Tekintélyes festő volt, midőn a velencei signoria 1479. II. Mohamed szultán kérésére mint arcképfestőt Konstantinápolyba küldte. Keleti tartózkodásának eredménye a szultán jellegzetes festői arcképe (Velence, Layard-képtár) és azok a keleti vonások, melyek több festményén láthatók. Hazatérése után nagy, nyilvános megbizásokban részesült, de a dogepalota tanácsterme számára festett nagy olajképsorozata elpusztult. A velencei Scuola di S. Giovanni Evangelista számára festett nagy képei, melyek a szent kereszt ereklyéjének csudáit ábrázolják (Velence, Accademia), csodálatos hűséggel adják vissza az akkori Velence életét és nagy hatással voltak a velencei festészet fejlődésére. A Scuola di S. Marco számára festette Szt. Márk alexandriai prédikációját ábrázoló képét, melyet azonban öccse, B. Giovanni fejezett be (Milanó, Brera). Jellegzetes, kiváló műve Caterina Cornaro, Ciprus királynőjének rendkívüli gonddal és kérlelhetetlen élethűséggel festett arcképe a budapesti Szépművészeti Múzeumban.

2. *B., Giovanni,* olasz festő, az előbbinek öccse, szül. 1430 körül, megh. 1516 nov. 19. Atyjának, B. Jacopónak volt tanítványa és eleinte főleg sógorának, Mantegnának hatása alatt állott. Hosszú életén át nagy, sokoldalú tevékenységet fejtett ki, de nagy festménysorozatai, melyeket a dogepalota és egyes velencei testületek számára festett, elpusztultak. Művészetében mindinkább kifejlődik az a Velencét jellemző festői irány, mely a régibb, szigorú, aprólékos festészetet a XVI. sz. elején teljesen felülmulta és az olajfestés technikájának céltudatos alkalmazásán alapult. E tekintetben B. döntő jelentőségű mester, kinek tanítványai, Giorgione, Tiziano, Palma Vecchio tőle örökölték művészetök alapját. Még Mantegna hatása alatt állanak korai Pietà-képei (Milano, Brera) és Madonnái (Velence, Madonna dell'Orto, stb.). Éretebbek, önállóbbak következő művei: Mária megkoronázása (Pesaro, képtár), a Vatikánban levő Pietà, majd 1488. a velencei Frari templom sekrestyéjében levő híres Madonna-triptychon és Agostino Barbarigo doge Madonnája (Murano, S. Pietro), szigorú felfogású, megkapó hatású művek. Egyéb, kisebb műveinek hosszú sora mind festőibb fölfogásról tesz tanuságot; a tájképi elem nagy szerephez jut, mind ragyogóbbak, mind tüzesebbek színei. 1505-ben keletkezik a velencei S. Zaccaria templom hatalmas oltárképe (l. a *képmellékletet*), 1507 a velencei S. Francesco della Vigna templomban levő Madonna 4 szenttel, B. legfestőibb műveinek egyike, majd a milanói Brera Madonnája 1510. és 1513. utolsó nagy oltárképe a velencei S. Giovanni Crisostomo templomban. Vallásos tárgyú képeken kívül arcképeket is festett B., de csak Leonardo Loredano doge arcképe (London, National Gallery) teljesen hiteles műve, míg allegoriai-mitológiai festményei közül a velencei akadémiában levő 5 kép és a firenzei Uffizi képtárban levő titokzatos Madonna a tóparton válik ki. V. ö. *Gronau* G., Die Künstlerfamilie B. (Bielefeld 1909).

3. *B., Jacopo,* olasz festő, szül. Velencében 1400 körül, megh. 1471 körül, Gentile de Fabrianónak volt tanítványa és segédje. Velencén kívül Veronában, Ferrarában és Padovában is dolgozott, de nagy művei, freskói elpusztultak és csak néhány hiteles műve maradt reánk. Kiváló a veronai képtárban levő Krisztus a kereszten. Igen fontosak a párisi Louvreban és a londoni British Museumban levő vázlatkönyvei, melyek rajzai — többnyire szenttörténeti jelenetek — a természet friss, mély megfigyeléséről tanuskodnak. V. ö. *Ricci,* Jacopo Bellini e i suoi libri (Firenze 1908).

4. *B., Vincenzo,* olasz zeneszerző, szül. Sziciliának Catania nevű helységében 1801 nov. 1., megh. Puteauxban 1835 szept. 23. 1819 óta a nápolyi konzervatórium tanulója és tanulmányait leginkább Tritto és Zingarelli alatt végezte. Első nagyobb szerzeménye az Adelson e Salvina c. opera (1824. adták Nápolyban); követte Bianca e Fernando c. operája. Ez utóbbi annyira tetszett, hogy B. meghívást kapott Milanóba, hogy ott a Scalaszinház számára írjon, mi Olaszországban nehezen elérhető megtisztelés. Il Pirata (A kalóz) c. dalművével 1827. megalapította hírnevét egész Olaszországban. Ezt követték gyors egymásutánban dalművei: La Straniera (Az idegen nő, 1829. Milanóban); I Capuletti ed i Montecchi (1830. Velencében); La Sonnambula (Az alvajáró, Milano 1831; címszerepében Pasta Giuditta); Norma, a nagy Malibrannal a címszerepben (u. o. 1831) és Beatrice di Tenda (Venezia 1833), melyek mindenütt gyönyörrel tölték el a hallgatókat és nemsokára egész Európa visszhangzott a sziciliai zeneszerző epedő, édes dallamaitól. B. 1833. Párisban Rossinival és Cherubinivel érintkezett, onnan Londonba ment, hol fényes fogadtatásban részesült. 1834-ben ismét visszatért Párisba, hol a párisi olasz opera számára a Puritani c. dalművet írta, melyet 1835. rendkívüli lelkesedéssel fogadtak. A jeles művészt még ifjú korában ragadta el a halál. Életrajzát megírta Pougin Artur (Paris 1868), Percolla, Florimo, Amore (Catania 1892), Hiller Ferd.—B. műveit mély, igaz érzés, kevés drámaiság, egyszerű munka jellemzik.

Bellinit *(bellit),* biztonsági robbantó szer, melyet 1886. *Lamm* Károly talált fel. 92·5 súlyrész metadinitrobenzolból és 7·5 súlyrész ammonsalétromból készül, oly módon, hogy egy gőzzel fűtött

Bellini cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BELLINI GIOVANNI: TRÓNOLÓ MADONNA SZENTEK TÁRSASÁGÁBAN
(VELENCE, S. ZACCARIA TEMPLOM)

dobban keverik egymással a két anyagot, midőn is a 90° C-nál olvadó metadinitrobenzol az ammonsalétrommal bensőleg keveredik. Kihűlés előtt patronokba préselik, melynek fajsúlya 1·25. Nem veszedelmes, mert ütésre nem robban, csak gyutacscsal robbantható fel. Erősebb hatása van, mint a dinamitnak, azonban inkább repeszt, mint zúz. Sárgás színű és zsíros tapintású liszt, mely felrobbanás nélkül megömleszthető.

Bellino *(Imperial noir)*. Olaszországból származó csemege szőllőfajta, igen nagy, gömbölyű, kékszínű, ropogós bogyókkal. Középérésű, hosszú metszés mellett jól terem.

Bellinzona *(Bellenz)*, Ticino svájci kanton fővárosa 222 m. a tenger szine fölött, (1900) 4956 olasz lak., a Riviera völgyben futó Ticino balpartján, vasúti műhelyekkel. Három várnak a romja van itt, t. i. a Castello di Mezzo v. Svitto, a Corbario és a Castello Grande. A városnak legtekintélyesebb épülete a Szt. Péterről és Istvánról elnevezett főtemplom. A várost hosszú töltés védi a Ticino áradása ellen. Vasúti csomópont és fontos sztratégiai hely, mert a Szt.-Gotthardon és Szt.-Bernhardinon át a Lago Maggiorehoz vezető utak itt találkoznak.

Bellis, l. *Százszorszép*.

Bellit (ásv.), ólomkromát (tisztátalan) hatszöges, gyémántfényű, karmazsinpiros-sárga kristálykák; lelőhelye Tazmánia.

Bellit, robbantó szer, l. *Bellinit*.

Bell-Lancaster-féle oktatás, l. *Bell* 1.

Bell-Magendie-féle törvény, l. *Bell-féle törvény*.

Bellman, *Carl Michael*, írói álnéven *Fredman*, svéd költő, szül. Stockholmban 1740 febr. 4, megh. u. o. 1795 febr. 11. Upsalában tanult s papi pályára készült, de a tanulást abbahagyta. Később víg társaságokba keveredett. Majd a vámhivatalnál szolgált mint tisztviselő, de rendetlen életmódja miatt itt sem volt soká maradása. Egy ideig III. Gusztáv király kegyéből élt, de ennek meggyilkoltatása után nyomorba jutott, s nyomorban is halt meg. Igazi *népköltő* volt, kiben a gyermeki természetesség s a közvetetlen benyomások ereje ritka bájjal szólaltak meg. Joggal illeti meg a «svéd Anakreon» jelző. Dalaihoz majdnem kivétel nélkül maga komponálta a *zenét*. Csoda-e, ha ennélfogva e dalok a svéd nép vérébe mentek át s egyre-másra számtalan kiadást érnek még ma is. (Fredman's sanger, 1791; Fredman's epistlar, 1790, stb.) Irt B. még ezenkívül néhány kisebb drámát is (A korcsma, A szerencsés hajótörés stb.) és Zions hügtig (Zion lakodalma) c. művében (1789) a zsoltárok módjára, az evangélium szövege fölött megkapó erejü elmélkedéseket. Kár, hogy Manen (A hold) című szatirája befejezetlen maradt. Samlede skrifter-ei (Összegyüjtött munkái) közt kivált a Carlén által kiadottak (jegyzetekkel és képekkel, Stockholm 1856—61, 5 kötet) tüntek ki. B.-nek Byström svéd szobrász által készített óriási mellszobrát a stockholmi Djurgarden (állatkert) nevü parkban már 1824 július 26-án leplezték le s itt e napot mint nagy néptünnepet ülik meg évenkint a svédek. V. ö. *Erdmann* N., Carl Michael B. (Stockholm 1899); *Gumppenberg*, Bellmann-Brevier (München 1910).

Bello, 1. B. (ejtsd: belyo), *Andrés*, amerikai spanyol író, szül. Caracas-ban (Dél-Amerika) 1780., megh. 1865 okt. 15. Chilében. Hazája (Venezuela) függetlenségi harcának kitörésekor az ottani spanyol helytartóságnál hivatalnok volt, azonban szintén a felkelők közé állt, sőt Venezuela fölszabadításában jelentékeny részt vett Bolivar-ral és Mendez Lopez-szel, kikkel hazája érdekében Londonba utazott, hol 19 évet töltött s egy angol nővel házasságra is lépett. Visszatérve Amerikába, Santiagoban, Chile fővárosában telepedett le s főleg az ő buzgólkodása folytán keletkezett az ottani egyetem, melynek 1843. rektorává választatott. Munkái, melyek érdemei elismeréséül Chilében állami költségen jelentek meg (Santiago 1881—83, 6 köt.), főleg irodalomtörténetiek és nyelvészetiek (a Cid-románcok kommentárjai, továbbá Bojardo Orlando-jának értelmezése stb.). De mint költő is kiváló, mint jogtudós pedig nemzetközi hírre tett szert Principios de derecho internacional c. művével (A nemzetközi jog elvei) 1832. Chile körül halhatatlan érdemeket szerzett az ottani polgári törvénykönyv (Codigo civil) kidolgozásával, melyet a chilei kongresszus 1855. fogadott el.

2. *B., Francesco*, l. *Cieco da Ferrara*.

Belloguet (ejtsd: bellogé), *Dominique François Louis, Roget de B. báró*, francia történetiró, szül. Bergheimban (Elszász) 1796., megh. Nizzában 1872 aug. 3. Mint lovas tiszt 1814. kitünt. 1834-ben kilépett a hadseregből. Művei: Questions bourguignonnes (Paris 1847): Carte du premier royaume de Bourgogne (1848); Origines dijonnaises (Dijon 1851); Ethnogénie gauloise c. nagy művét (Paris 1858—1875, 4 köt., új kiadás 1872 és köv.) a Gobart-féle nagy díjjal tüntette ki a francia akadémia.

Bellona (régebbi alakjában *Duellona*), 1. a rómaiak hadi istennője. Temploma a város eredeti határán kivül állt. Itt tárgyalt a szenátus a győztesen hazatérő hadvezérekkel a diadalmenet dolgában s a külföldi követekkel. A Kr. e. III. sz. óta e templom előtt egy oszlop állt, mely az ellenség területének határkövét jelképezte. Egy lándzsának ez oszlop mögötti térre való ünnepélyes behajítása a hadüzenetet szimbolizálta. — 2. Az I. sz.-ban Kr. e. egy soknevű előázsiai istennő tiszteletе jutott Rómába. Vérengzésig menő, vad kultusza miatt őt is B.-nak nevezték s az idegen kultusz a hazait lassanként háttérbe szorította, illetőleg magába olvasztotta.

Bellonion a neve egy *Kaufmann és fia* drezdai gépészek által szerkesztett zenei gépműnek, mely 24 trombita és 2 üstdob segélyével különböző darabokat hangoztat és amelyben a dinamikus hatások ritka precizitással érvényesültek. A Bellonionból származott később a Trombitás cím alatt híressé vált automata, mely szintén Kaufmann találmánya.

Belloq-cső, kb. 15 cm.-es cső, melyben gombosvégű, fokkal ellátott órarugó jár. A rugó fokába fűzött fonálon húzzuk be a szájon át a garatüregbe a hátsó orrlyukak elzárására szolgáló vattacsomót (tampont) csillapithatatlan orrvérzéskor (l. o.)

Bellori, *Giovanni Pietro*, olasz festő és művészeti író, szül. Rómában 1615 körül, megh. 1696. Mint festő jelentéktelen, alig maradt fönn tőle

valami, irodalmi művei közül a Le vite de' pittori, scultori ed architetti moderni (Róma 1672) c. a XVII. század olasz művészettörténetének fontos forrása.

Bellot-szoros, 4—5 km. széles tengerszoros, amely Boothia-félszigetet, Észak-Amerika legészakibb részét North-Somersettől, az Északi-Jegestenger egyik szigetétől választja el. 1852. Kennedy kapitány fedezte fel, midőn Franklint kereste; ugyancsak ő nevezte el Bellot francia tengerésztisztről, aki ezen a helyen fontos parancsainak végrehajtása közben elpusztult.

Bellotto, *Bernardo,* olasz festő, l. *Canaletto.*

Bellovacum, a bellovákok fővárosa Gallia Belgicában; most Beauvais (l. o.).

Bellovákok *(Bellovaci)*, az ókori belgák egyik hatalmas ága, mely a Caesar elleni hadjáratban egymaga 100,000 harcost állított. Először Caesar győzte le 57. Később a nagy gall felkelés idején két ízben szenvedtek nagy veréseget (52—46 Kr. e.), ami erejüket tönkre tette. Fővárosuk volt Caesaromagus, (Bellovacum), a mai Beauvais.

Bellovics *Imre*, karnagy, énektanár, szül. Budafokon 1847 aug. 26. Atyja tanította; 8 éves korában ügyesen zongorázott és rögtönzött orgonán is. 1865-ben a prágai konzervatórium növendéke lett. 1867-ben Budapestre jött, 1881 végén átvette a Budapesti Zenekedvelők Egylete igazgatását s nagyszabású hangversenyek egész sorozatát rendezte mintegy 20 éven át. 1885 óta az egylet zeneiskoláját alapította s az ének magasabb osztályait tanítja. Megjelentek zongoratanulmányai, iskolai énekgyüjteményei.

Bellows (ejtsd: belósz), *Henry Whitney*, amerikai lelkész, szül. Bostonban 1814 jan. 10., megh. 1888 jan. 30. Cambridge-ben (Massachusetts) teológiát tanult; 1838-ban lelkész lett az első kongregácionalista templomnál New Yorkban, ahol 1846—50. a Christian Inquirer c. unitárius lapot vezette. B. mint teológus szabadelvű, racionális irányban működött. Nemcsak kiváló szónok, de egyúttal neves író is, aki különféle vallásos iratokon kívül számos, nemzetgazdászati és szociális kérdéseket tárgyaló iratot is hagyott hátra. A polgárháború kitörésekor az egészségügyi bizottság megalapítása körül szerzett érdemeket (1861) s ennek hat éven át elnöke volt. 1866-ban európai körútra indult s tapasztalatait The old world in its new face (New York 1868, 2 köt.) c. művében tette közzé. Sermons and adresses cimen műveinek egy gyüjteménye Bostonban (1892) jelent meg. B. az unitáriusok Liberal Christian organumának is kiadója volt, Magyar fordítás: *Isten az Atya* (Budapest 1883, Unitárius kis könyvtár 8.); *Személyes halhatatlanság* (u. o. 9.).

Bellows-Falls (ejtsd: —lósz falsz), l. *Connecticut.*

Belloy (ejtsd: belloa), *Pierre Laurent de*, eredeti neve *Buirette*, francia szinműíró, szül. 1727. St. Flourban, megh. Párisban 1775. Fő művei: Le siège de Calais (1765); Gaston et Bayard (1770), melyekben a nemzeti hősöket dicsőíti. Tagja lett a francia akadémiának.

Bell Rock, l. *Inch Cape Rock.*

Bellum (lat.), régiesebb alakban: *duellum*, háború. *Bellum omnium contra omnes*: mindenki harca mindenki ellen, Hobbes angol filozófus kifejezése, mellyel az emberiségnek a társadalmi alakulás előtti természetes állapotát jelölte. *Belli domique*, háborúban és békében.

Belluno, 1. tartomány Olaszország É.-i részében; Tirol, továbbá Udine, Treviso és Vicenza tartományok közt. Területe 3350 km². A lakosok száma (1909) 216,144. Hét kerületre oszlik, ezek: B., Agordo, Auronzo, Feltre, Fontasa, Longarone és Pieve di Cadore. — 2. B. tartomány fővárosa, püspöki székhely a Piave partján, (1901) 18,747 lak., szép székesegyházzal, és 13 más templommal a (Santo Stefanoban Tizian egy oltárképe), kristálytiszta vizet szolgáltató vízvezetékkel, márvány szökőkutakkal, 1815. épült diadalkapuval; kénes forrással; selyem- és bőriparral, szalmafonókkal; bor-, gyümölcs- és élénk fakereskedéssel B. az ókori Belunum longobard, később frank hercegség székhelye volt. 1404—1797. Velence uralma alatt állott. 1412. Ozorai Pipo, Zsigmond király hadvezére legyőzte itt a velenceieket. 1797—1805., azután 1814—59. Ausztriához tartozott. *Victor*, Napoleon egyik hadvezére, róla kapta a B. hercege címét.

Belluno hercege, l. *Victor Perrin.*

Bellus, kisk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 2515 tót, német és magyar lak.; hitelszövetkezet, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Lakói közt sok a mesterember, főleg a fazekas. Serfőzője, sok jó gyümölcse s jó agyagja van. Szegényes épületei közül a gr. Königsegg-féle kastély válik ki. Fél órányira a hegyek alatt 264 m. magasságban 3 forrásban sós kénvíz és vasas glaubersós kénes savanyúvíz fakad, mely mellett kis fürdő (Szlatina) van.

Bellye *(Bélye)*, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, a Dráva torkolatához közel, (1910) 1198 magyar és német lak.; postaállomás, u. t. Dárda; Frigyes főhercegnek híres, nagy uradalma van itt, melynek terjedelme 62,710 ha. Az uradalom kitünően van berendezve; a komlótermesztést 1865 óta szép sikerrel üzik. Az uradalom földje azelőtt nagyrészt mocsaras volt, de 1794. a Karasicza folyót szabályozták s azóta a mocsarak nagy része kiszáradt; dombvidéke a szőllőtermelésre igen alkalmas. Van itt nagy gulya s jelentékeny tehenészet. Midőn a törököket kiűzték (1697), I. Lipót szavojai Jenő hercegnek adományozta, kinek halála után a kir. kamara vette át. II. Vilmos német császár több ízben járt itt vadászaton, így 1903. és 1910. V. ö. Die Herrschaft B. (Wien 1883).

Belmajor, Kisszálláshoz tartozó népes puszta Bács-Bodrog vm. bácsalmási j.-ban, (1910) 571 lak.; u. p. és u. t. Kisszállás.

Bélmárkaszék (azelőtt: *Márkaszék)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 568 oláh és német lak.; u. p. és u. t. Bél.

Bélmetszés *(enterotomia)*, a bél megnyitását célzó operáció. Végzése szükséges a bélbe szorult idegen test eltávolítására vagy a bél kiürítésére (akár ideiglenesen, pl. bélelzáródáskor v. véglegesen mesterséges bélszáj készítésekor).

Belmez, város Cordova spanyol tartományban, a Guadiato balpartján, mór kastély romjaival koszoruzott, meredek lejtőjü domb alján, vasút mellett, (1908) 8978 lak., közelében gazdag szénbányákkal, réz- és vasércekkel.

Belmisszió névvel azon keresztény s különösen evang. protestáns egyleti tevékenységet nevezik, mely a külső szükség enyhítése mellett egyszersmind a kereszténvi és egyházias érzület megerősítésére és újra felköltésére törekszik az egyházközségek veszélyeztetett v. már teljesen elidegenedett tagjai között. A B.-i tevékenység Németországban is csak 1848 óta indult meg különösebben, amikor Wittenbergben egy egyházi nagygyűlés (Kirchentag) kimondta, hogy a B. elmulasztahatatlan kötelessége az egyháznak, s amikor a gyűlés tagjai mindannyian kötelezték magukat emez egyházi irányú tevékenység szolgálatára. Igy alakult meg a német evangélikus egyház B.-ját vezető központi választmány, mely ma, meghagyva különben a teljes cselekvési szabadságot, eszméltetőleg, irányadólag vezeti és tanácsal látja el a németországi összes, vele érintkezésben lenni akaró B.-i egyleteket. A B. munkásai Németországban részint képzett teológusok, részint olyan egyének, kik, mint a diakonusok és diakonisszák, hivatásszerüleg képeztetnek e munkatéren való forgolódásra. A diakonusokat 16 tanintézet képezi Németországon, mely intézetek között legnevezetesebb a Hamburg melletti *Rauhes Haus*. E diakonusok, mintegy 2000-en, működnek ma közelebbről Németországban s azután a világ minden részein menházakban, árvaházakban stb. A diakonisszákat pedig, kik ma körülbelül 5000-en vannak, mintegy 53 intézet képezi ki hivatásukra. Ez intézetek között legelső és legnevezetesebb a *kaiserswerthi* diakonissza-képző intézet. E diakonisszák mintegy 1500 helyen kórházakban, (hazánk fővárosában is a Bethesda-kórházban), szegények és sinlődők házaiban stb. teljesítik a ker. szeretet munkáit.

Hazánkban ma a Magyar Prot. Irod. Társaság, a Luther-társaság és az unitáriusok érdekében a Dávid Ferenc Egyesület a maguk, főként népies kiadványaikkal, mintegy 12 vallásos néplap, Budapesten a skót misszió s a prot. országos árvaház, Rozsnyón az ev. árvaház, a kolozsvári s a banovczei szeretetházak, Debreczenben a ref. szegényház, ismét Budapesten a Bethesda prot. kórház és diakonissza-intézet s a nagypénteki ref. társaság által fenntartott Erzsébet-ház, a Tabitha jótékony nőegylet s a Lorántffy Zsuzsánna nőegylet, ez utóbbi hazánk különböző részein levő ref. egyházakban, végül szintén Budapesten a ref. ifjusági és a Bethania-egylet, melyekhez vidéken még számtalan hasonló célú és munkájú, főleg ifjusági egyesület csatlakozik, képviselik és munkálják a protestáns egyházak részéről, a B. ügyét.

A B. munkásai által végzett munkákat ma a következő nyolc szempont alatt lehet legjobban előtüntetni: 1. *A gyermekekről való gondoskodás*; 2. *a növekvő ifjuságról való gondoskodás*; 3. *a vándorló és otthonuktól elszakadt egyháztagokról való gondoskodás*; 4. *a keresztény és egyházi érzület emelése a gyülekezetek körében*; 5. *a szétszórt egyháztagokról való gondoskodás*; 6. *betegek, sinylődök és szegények ápolása*; 7. *egyes külön szükségek elleni küzdelemre alakult egyesületek*; 8. *keresztény irodalmi ügy*. V. ö. *Busch*, Die innere Mission in Deutschland (Gotha 1877); *Schäfer*, Die innere Mission in Deutschland (Hamburg 1878—83); E. *Schneider*, Die innere Mission in Deutschland (Braunschweig 1888); *Uhlhorn*, Die christliche Liebestätigkeit (Stuttgart 1890); A. *Jentsch*, Wege u. Ziele der innern Mission (Leipzig 1901); *Csizmadia* L., A keresztyén szeretet munkái (Bpest 1906; *Csiky*, Lelkipásztorkodástan (Budapest 1908).

Bélmocsolya (azelőtt: *Mocsirla*), kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 952 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél.

Belmont, közs. Missuri északamerikai államban, a Mississippi partján, mellette 1861 nov. 7-én Grant a Polk és Pillow vezérelte konfederáltakat legyőzte.

Belmonte, *Principe Gennaro Granito di B.*, pápai diplomata, szül. 1851 ápr. 10. a Pignatelli hercegi családból. Pappá szenteltetése után csakhamar kanonok lett Nápolyban. Anélkül, hogy az egyházi diplomáciába lépett volna, magas hercegi rangjánál, előkelő modoránál, a különféle európai országok ismereténél fogva XIII. Leó rendkívüli küldetéseket bizott reá. Igy résztvett 1896. a cár koronázásán Moszkvában; 1897. Viktória 60 éves uralkodói jubileumán Londonban. Ekkor belépett a rendes diplomáciai szolgálatba és a párisi nunciaturánál uditore lett. 1899-ben brüszszeli apostoli nuncius és egyben edessai címzetes érsek, 1904. bécsi nuncius lett. Ez állásáról azonban 1910. lemondott.

Belmontet (ejtsd: belmoaté), *Louis*, francia költő és publicista, szül. Montaubanban 1799 márc. 26., megh. 1879 okt. 14. Jogi tanulmányokat végzett, azután az irodalomra tért és 1829. az Odéonban előadatta Une fête de Néron című tragédiáját, mely akkor száz előadást ért, de ma már feledésbe ment. Mint publicista, költő és képviselő fáradhatatlanul dicsőítette és támogatta a császárságot.

Belmontil-olaj, vöröses-sárga színű, sűrűn folyó folyadék, mely előállítható, hogyha kaucsukot ásványolajban feloldunk. Vaslapra kenve vékony rétegben, száradás után vizet és levegőt át nem eresztő réteget létesít, mely tulajdonsága miatt gyakran rozsdaelleni szernek használják.

Belmontin névvel jelölik azt a terméket, melyet Barlow eljárása szerint a birmai naftából desztilláció útján a londoni Belmont-Quartien gyár állít elő. A B. tiszta parafin, melyet gyertya (Belmontin-gyertya) készítésére használnak fel.

Belmont Stakes (ang.), nagy amerikai lóverseny neve.

Bélmozgások. A vékonybélmozgásnak feladata a tartalom továbbítása és alapos elkeverése. Az üres belek teljesen nyugalomban vannak, csak három órás időközökben lép fel kb. 15 percig tartó mozgás epebeömléssel, pankreasz- és bélnedvkészítéssel. Több napig éheztetett állatnál a beleknek ezen periodusokban ismétlődő nyugtalansága egyre nagyobb időközökben jelentkezik. Étkezés után már kb. $^1/_4$ órával megkezdődik a belek mozgása, akkorára már átjut valami a gyomorból a patkóbél elejére. A vékonybélmozgásnak háromféle fajtája ismeretes: 1. *Keverő vagy ingamozgás*, amelynél azt látjuk, hogy a folyékony vagy pépes tartalom ugyanazon bélszakaszban $^1/_2$, sőt

1 óráig folytonosan ide-oda mozog, ez a cirkuláris és hosszirányú izmok sajátos együttműködésének az eredménye. Érthető, hogy ilyetén módon a béltartalom alaposan át meg át lesz forgatva s minden parányi részlete a felszívó felülettel ismételten újra meg újra érintkezésbe kerül. Az ingamozgás nem viszi előbbre a tartalmat, csak egy helyben mozgatja. 2. *Perisztaltikus mozgás*, ez egy sajátságosan keletkező tovahaladó gyűrűs befűződése a bélnek, amely a tartalmat tovább hajtja. Lassúbb és ritkább mozgás az előbbinél, mindig csak lefelé, a vastagbél felé halad. A lassan tovább menő gyűrűs befűződés alatt levő bélrészlet mindig elernyed és kitágul. Az összehuzódott gyűrű tolja a tartalmat és előtte az elernyedés készíti a helyet. 3. *Hengeredő mozgás*, amelynek az az eredménye, hogy a bélkacsok egymáson eltolódnak; a hosszanti izmok működése révén a belek elhelyezkedése változik, rendeződik. A vastagbelek mozgása nem mindenben egyezik a vékony belekével. A vékonybélből a vakbélbe jutó tartalmat, a felhágó vastagbélnek antiperisztaltikus mozgása fogadja, amely újra meg újra visszatolja a tartalmat a vakbélbe. A tartalom kellő átgyúrása és a vízfelszivódás következtében bekövetkező besűrűsödése után fordul meg a mozgás s viszi a tartalmat előre. Itt is találunk ingamozgást, perisztaltikus mozgást, de ezenkívül egyes szakaszoknak tartós (tonikus) összehúzódását is. A vastagbél és a végbél (l. o.) együttes működése a nagyobb időközökben bekövetkező székelés (l. o.), defaecatio.

Bélnagymaros (azelőtt: *Nagymaros)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 487 oláh lak., u. p. és u. t. Ökrös.

Belnay *György Alajos*, történetíró, szül. Trencsénben 1765., megh. Pozsonyban 1809. Tanulmányait a budai egyetemen végezte; 1788. a bölcsészet tanára lett a pécsi, 1792. a történelemé a pozsonyi akadémián, hol élete végéig tanított. Enciklopédikus tudású, kora szinvonalán álló történetíró és statisztikus. Főbb művei: Historia litterarum bonarumque artium in Hungaria (Pozsony 1799); Historia regni Hungariae (u. o. 1804, új kiadásban 1808 és 1813); halála után jelent meg (1811) egy összefoglaló irodalomtörténeti kompendiuma szintén latin nyelven. 1805—1809-ben kiadta és szerkesztette az Ephemerides statistico-politicae c. folyóiratot, melyet jobbadán maga írt. Kortörténeti följegyzései Reflexiones címmel 1809. jelentek meg szintén Pozsonyban.

Bélnedv *(succus entericus)* alatt értjük a vékonybelet kibélelő hámsejtek között sűrűn elhelyezett kehelysejteknek, a vékonybél-mirigyeknek és a patkóbélben található Brunner-mirigyeknek váladékát, nedvét (l. *Belek*). Embernél színtelen, nyálkás, 1007 fajsúlyú, alkalikus folyadék, amely a nyákos anyagon kívül erjesztőket és egyéb specifikus anyagokat tartalmaz. Találunk benne zsírhasító lipázét, keményítőt cukrosító diasztázét, kettőscukrokat bontó invertázét, laktázét és maltázét, ezenkívül fehérjékre és azok bontási produktumaira ható erjesztőket; arginázét, nukleázét, erepszint stb. Nevezetes ható anyagai még a tripszinogént aktiváló enterokináze és a fehérmáj elválasztását szabályozó szekretin. A B. a tápláló csatornába ömlő emésztési nedvek között menynyiségre talán legkevesebb, de hatóanyagokban igen gazdag és sok oldalú (l. *Erjesztők* és *Emésztés)*. A vastagbél mirigyeinek váladéka erjesztőket nem igen tartalmaz.

Bélnézés, l. *Haruspicium* és *Oltáron nézők*.

Bélnyál, a fehér máj (pankreasz-mirigy) váladéka, másképp hasnyál, l. *Fehérmáj és Belek*.

Belo, adók. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1900) 685 horvát-szerb lak.; u. p. Bród K./m., u. t. Skrad.

Belobreska, kisk. Krassó-Szörény vm. moldovai j.-ban, (1910) 1041 szerb lak.; van mellékvámhivatala, m. k. belépő állomása (veszteglőintézet), posta- és táviróhivatala.

Beloch, *Julius*, német történész, szül. Nieder-Petschkendorfban 1854 jan. 21. 1879 óta az ókori történelem tanára a római egyetemen. Munkái: Campanien, Geschichte und Topographie des antiken Neapel und seiner Umgebung (1879); Der italische Bund unter Roms Hegemonie (1880); Die attische Politik seit Perikles (1884); Histor. Beiträge zur Bevölkerungslehre. I. Teil: Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt (1886); Storia greca. Parte I. La Grecia antichissima (1891); Studi di Storia antica (1-ső füzet, 1891); Griechische Geschichte (3 köt. 1893—1904; még nem teljes).

Belo-chrobatok, l. *Belo-krobátok*.

Belodon, a satag állat, a kihalt ősvilági *Crocodiliák* egyik alakja: maradványai a németországi és az északamerikai triaszban fordulnak elő.

Beloeil (ejtsd: belőj), közs. Hainaut belga tartományban, a Dendrébe szakadó kis patak partján, vasút mellett, (1900) 2744 lak., Ligne herceg kastélyával, amely ritka gyüjteményeiről, kertjének és parkjának szépségéről híres. A kastély egy része 1900. leégett.

Belogradsik, kis városka Viddin (ettől 45 km.-nyire) bolgár kerületben 1500 lak., fantasztikus alakú, vörös homokkő-sziklák közt fekvő kis erőddel.

Belohorszky *Gábor*, ág. hitv. ev. esperes, szül. Tótprónán 1836. Tanulmányait a bécsi prot. teol. fakultáson folytatta. 1864. Ujvidéken lett lelkész. 1871-ben alesperesnek, két évvel később esperesnek választatott. Művei: Confirmanden-Unterricht (Pest 1864, 4. kiad.: Evangelisches Confirmandenbüchlein c. a. 1889). Szerbül is megjelent (Ujvidék 1869); Eine neue evang. Augsb. Conf. Superintendenz für die Königreiche Kroatien u. Slavonien (u. o. 1884); Die königliche Freistadt Neusatz (u. o. 1886).

Beloit (ejtsd: bilajt), város Wisconsin amerikai államban a Rock folyó partján, Illinois határa közelében, vasút mellett, (1900) 10,436 lak., élénk iparral; különösen gazdasági eszközöket készít.

Belo-krobátok *(fehér horvátok)*. Szláv néptörzs, a mai horvátok ősei. A Kárpátok Ny.-i oldalán, Kis-Lengyelországban és Sziléziában laktak. Országuk neve «Belochrobacia«, Fehér Horvátország volt. Egyrészük 640 körül valószínüleg Heraklios bizánci császár meghivására D.-re vándorolt s az avarok leverése után a mai Bosznia ÉNy.-i részében és Dalmáciában telepedett le s a keresztény hitet vette fel. A fehér horvátok É.-i része csakhamar a lengyel és más szláv népekbe olvadt.

Belon (ejtsd: bölon), *Pierre*, francia zoológus, szül. a Maine melletti Souletièreben 1517., megh. Párisban 1564-ben. 1547 óta beutazta Olasz-, Görög- és Törökországot, Palesztinát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát. Főbb művei: Les observations des plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie etc. (Paris 1553); Histoire naturelle des étranges poissons marins (u. o. 1551); L'histoire de la nature des oiseaux (u. o. 1555).

Belone *Cuv.*, a csontos halak tüskeparás csoportjának álcsuka-félék *(Scomberidae)* családjába tartozó tengeri halnem, melynek hosszú, angolnaalakú testét apró pikkelyek fedik, csőrszerüen megnyúlt állkapcsait egy sor kúpos fog fegyverzi, amiért csőrös csukának is nevezik. Körülbelül 50 faja ismeretes. A tenger felületén él, húsa élvezhető és nevezetes, hogy minden faj csontja — kivált, ha főzik — zöldes színű. Európai tengerekben gyakori a közönséges csőrös csuka *(Belone belone* L.), 1 m. hosszúra is megnő, háta zöldes, hasa ezüstfehér; súlya 1 kg.-nál ritkán több.

Belonit (ásv.), a vulkáni üvegekben, nevezetesen az obszidiánban, szurokkőben és perlitben, mikroszkópos kicsinységű ásványkiválások vannak, az ú. n. mikrolitok és krisztallitok, melyek ha tűalakuak, vagy hegyben végződő pálcikákhoz hasonlók, *belonit* a nevük (beloné gör. a. m. hegy). Sokszor görbültek, villaalakuak vagy csillagalakokká csoportosultak. Ritkán határozható meg, hogy milyen ásványfaj kiválásai; legtöbbször víztiszták, átlátszók, igen vékonyak, a nagyobbak gyakran kettős-törőek (l. *Krisztallit*, *Mikrolit* és *Obszidián)*. A B. a tűérc vagy aikinit ásvány szinonimjaként is szerepel, de kevéssé használatos.

Belopascok (orosz. *bělopašcy*, egysz. *bělopašec)*, szabad parasztok; így nevezték pl. Szuszanyin (l. o.) utódait, akik a kosztromai kormányzóságban Korobovo faluban laktak.

Belopotoczky *Kálmán*, volt tábori vikárius, nagyváradi kanonok, szül. 1845 febr. 6. Rózsahegyen (Liptó vm.). Középiskoláit u. itt és Lőcsén, a hittudományokat az innsbrucki egyetemen végezte. 1868 jún. 14. áldozópappá szentelték. Ugyanez év folyamán felment Bécsbe a felsőbb papképző intézetbe (Augustineumba), ahol 1872. a bécsi egyetemen teol. doktorrá avatták. Erre a szepeshelyi papnevelőben teol. tanár és egyúttal tanulmányi felügyelő lett. Ez állásában egész 1877. működött, amikor is a bpesti központi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé és az ezen tisztséggel egybekapcsolt egyetemi h. tanárságra hívták meg. 1882 febr. 19. a bécsi Szt. Ágostonról nev. felső papképző tanulmányi igazgatója; 1890. cs. és kir. közös hadseregbeli tábori vikárius, mint ilyent tricalai püspökké szentelték. 1898. a Ferenc József-rend nagykeresztese, 1903. val. b. titkos tanácsos, 1904. pápai római gróf és tb. trónálló. 1911 máj. lemondott vikáriusi tisztéről.

Belos, eredetileg *Bél* vagy *Baál*, bálványisten a sémi népeknél. A görög mithoszban Poseidon és Libya fia.

Belo selo, közs. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1900) 215 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Vrata.

Belošići, közs. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 153 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Vivodina.

Beloslavec, közs. Zágráb vm. szentiványzelinai j.-ban, (1900) 285 horvát-szerb lak.; u. p. és u. p. Sveti Ivan Zelina.

Belostenec *Iván*, horvát nyelvész szül. 1595., meghalt 1675-ben. A lepoglavai Pálos-kolostor priorja s ugyanennek a rendnek isztriai provinciálisa. Említésre méltó munkája Gazophylacium seu Latino-Illyricum Onomatum aerarium című latin-horvát és horvát-latin szótára (2 köt., Zágráb 1740). Esterházy József horvát bán támogatásával jelent meg. Vallásos költeményeket és egyházi szónoklatokat is írt, amelyek Grácban jelentek meg.

Belot (ejtsd: beló), *Adolphe*, francia dráma- és regényíró, szül. Pointe à Pitreben, Guadeloupe szigeten 1829 nov. 6., megh. 1890 dec. 19. Jogot tanult, nagy utazásokat tett Észak-Amerikában, Braziliában stb. s ezután mint ügyvéd telepedett meg Nancyban. Le testament de César Girodot (Villetard-ral 1859) c. 3 felvonásos vígjátékával, mely 200-nál többször adatott egymásután, egyszerre nagy hírnévre tett szert. Ezt követték a már korántsem oly szerencsés drámák: Un secret de famille (1859); La vengeance du mari (1860); Les parents terribles (Journallal 1861); Les maris à système (1862); Les indifférents (1863); Le passé du M. Jouanne (1865) stb. B. továbbá elbeszéléseket és néhány nagyobb tárcaregényt is írt, milyenek: La Vénus de Gordes (Daudetval 1867); L'article 47 (1870); Mademoiselle Giraud ma femme (1873); Les mystères mondains (1874) stb., melyeknek egy részét, mint a 47. cikket (magyarra is lefordították) szinre is alkalmazta. Több regényében egészen a sikamlósságra, sőt a pornografiára tévedt. Magyar fordításban megjelentek: A szépség királynője, reg., ford. Fehér Marietta (2 k. 1882); Bűnvirág, reg. (3 k. 1884); Egy szép asszony ajkai, reg., ford. Kossa Zoltán (1890); A jégasszony, reg. (1890); Tüzes asszony, reg., ford. Ilosvai Hugó (1891); A rendszeres férjek, vígj., ford. Berczik Árpád és Toldy István (2. kiad. 1891).

Belotincz, kisk. Temes vm.-ben, l. *Beletháza*.

Belotto, *Bernardo*, olasz festő, l. *Canaletto*.

Belovár *(Bjelovar)*, 1. *B.* sz. k. város Belovár-Körös vmegyében, a Bjelovačka patak mellett, (1900) 661 házzal és 6056 lak. (köztük 264 magyar, 290 német, 5004 horvát-szerb); a vmegye törvényhatóságának s a B.-i járási szolgabirói hivatalnak székhelye; van kegyesrendi kollégiuma, reálgimnáziuma; jelentékeny kereskedelme, ipara s bortermelése. Vasútállomás, posta- és táviróhivatal, B. 1871 előtt a varasdi végőrvidék szentgyörgyi ezredének katonai székvárosa, utóbb B. vármegye székvárosa volt, 1883 óta Belovár-Körös vármegye székhelye. Eredeti neve Bélavár volt. (Castrum Belae regis.) 1496—1591-ben Béla név alatt szerepel vára; 1620. Bélavárnak írják. V. ö. *Pesty* Frigyes, Bélavár, nem B. (Századok, 1872. 127.); *Thaly* Kálmán a Századok-ban, 1875. 349. — 2. *B.*, község Varasd vm. zlatari j.-ban, (1900) 130 horvát lak.; u. p. Mače, u. t. Zlatar.

Belovár-Körös, Horvát-Szlavonország egyik *vármegyéje*, melyet É.-on Varasd és Somogy, K.-en Verőcze és Pozsega, D.-en ez utóbbi és Zágráb, Ny.-on Zágráb és Varasd vármegye határol. Területe 5050 m². Földje túlnyomóan hegyes,

de hegyei nem haladják meg a 650 métert. ÉNy.-i részében a Kálnik hegység (643 m.) emelkedik, melynek lejtői É. felé a Bednya, D.-en a Glogovnica völgyére ereszkednek. Ettől K.-re van, csak 192 m. magas nyereggel hozzácsatolva, a Bilo hegység (299 m.), mely mintegy 75 km. hosszuságban, de csak 10—15 km. szélességben ÉNy-ról DK. felé az egész megyén végigvonul. É.-i lejtői rövidek s hirtelen ereszkednek a Dráva alacsony (107—124 m.) lapályára, melynek fölös vizét részben a Bisztra-csatorna szállítja a Dráva medrébe. A Bilo hegységhez D. felé alacsony dombvidék csatlakozik, melynek számos patakjait a Csazma veszi magába. Ez utóbbi hatalmas félkörben körülfolyja a számos rommal ékeskedő s jó szőllőt termő Garics hegységet (Hunka, 489 m.), amelyből a K. felé folyó patakok már az Ilova folyóba jutnak. A Csazma termékeny völgylapálya Belovár táján legtágabb, de helyenként mocsaras is; D. felé összeszűkül s csak a folyónak a Lonjába való ömlésénél tágul ki ismét. Mellékvölgyei közül a Glogovnicáé legnagyobb s legtágabb. B. folyóvizei az egy Bisztra s néhány jelentéktelen patak kivételével, melyek a Podravina nevű vidéken a Drávába ömlenek, mind délnek, a Szávába ömlő Lonja felé veszik útjukat; ilyen a Bilo hegység DK.-i részében eredő Csazma és az Ilova; maga a Lonja a vmegye DNy.-i határát jelöli, míg a Száva B. földjét nem érinti.

Belovár-Körös vármegye címere.

Éghajlata általában kellemes és egészséges, a hegységekben a normálisnál nem sokkal hidegebb, a Dráva és Lonja lapályain meleg, egészségtelen; Belovár évi közép hőmérséklete 10·4° C., a júliusé 21°, a januáré — 1·6°; a hőmérséklet abszolut maximuma 34—36°, minimuma — 21—22°. A csapadék évi átlaga Körösben 842, Belováron 862 mm., a hegyek közt jóval több.

Földje általában véve termékeny; terjedelmes völgylapályait bőven termő szántóföldek borítják, a dombokon (Garics hegység) jó bor terem, a hegységek kiterjedt erdőségei pedig sok és jó fát szolgáltatnak. B. vármegye termőterülete 484,445 hektár, miből szántóföld 192,889 ha., kert 5993 ha., rét 63,428 ha., szőllő 7104 ha., legelő 28,175 ha., erdő 184,928 ha.; a nem termő terület 19,651 ha. A földmívelés fő cikke a tengeri, mellyel a szántóföld egy ötöde van beültetve (termése 766,164 q), továbbá igen jelentékeny a búza (31,975 ha.) és rozstermelés (24,877 ha.), míg az árpa, köles és zab háttérbe szorul. Művelnek továbbá sok burgonyát (941,433 q), hüvelyeseket, sok káposztát és tököt, lent és kendert, s kevés cukorrépát; a takarmánynövények termelése is tetemes. A gyümölcstermelés fő cikke a szilva, azonkívül sok almát és diót, kevesebb körtét, cseresznyét, meggyet, barackot és gesztenyét termesztenek; a füge csekély mennyiségben szintén megérik. A szőllők a filloxera és peronospora pusztításai után nagyrészt már regenerálva vannak; a legjobb bor Moszlavinában terem, a Garics-hegység déli lejtőin. A termés (1909) 170,031 hl. bor és 200 q. eladott szőllő, összesen 3.960,170 K értékben. Az állattenyésztés mérsékelt, legnagyobb mértékben a sertéskereskedést űzik, néhol sikeresen tenyésztenek méhet és selyemhernyót is.

Az **állatlétszám** az 1895. évi összeírás szerint 158,301 drb szarvasmarha, 40,560 ló, 25 öszvér és szamár, 97,495 sertés, 8236 juh, 1440 kecske és 540,679 drb baromfi. Erdeiből 143,703 ha. bükkös és 40,975 ha tölgyerdő; az erdők vadban, a folyók halakban eléggé bővelkednek.

Az **ásványország** leginkább terméskövet, gránitot, köszenet (a Bilo hegységben), kevés vasat és naftát (Moszlavina mellett) szolgáltat; ásványvizei közül az apatovaci (l. o.) égvényes sós savanyúvíz említendő.

Lakóinak száma gyorsan emelkedik; míg 1869. csak 205,710 és 1880-ban 219,529 volt a lakosok száma, addig 1890-ben már 266,210 és 1900-ban 300,951 lakója volt, mihez még 1258 katona járult s igy 1 km²-re 59·8 lakó esett. Az 1910. évi népszámlálás szerint a vármegye népessége 332,333. A lakosok közt volt 1900-ban 14,047 magyar, 4153 német, 222,902 horvát, 44,654 szerb és 15,011 egyéb; vallás szerint 252,656 róm. kat., 44,872 gör. kel., 1018 ág. evang., 1114 reform. és 2271 izraelita. Foglalkozásra nézve túlnyomó az őstermelés (88·9%), iparral 5·8, kereskedelemmel csak 1·0% foglalkozik, a többi kereseti ágak is igen csekély százaléktöredékekkel szerepelnek. A tényleg kereső népesség 174,450, miből őstermeléssel 157,572, iparral 8140, kereskedéssel 1472 foglalkozik. Ipara és kereskedelme kezdetleges, csak a faiparban (Rača, Križ, Molve, Kutina, Belovár, Körös) és kőszénbányászatban vannak nagyobb ipartelepek. Forgalmának fő ere a Dráva, melyen a hajózás jelentékeny, továbbá a gyékényes-zágrábi vasúti vonal, melyből Körösnél és Dugoselonál szárnyvonalak ágaznak ki. A vasúti vonalak hossza 235·2 km., az állami utaké 36, a törvényhatóságiaké 460·1 km., mind kiépítve.

Vasutjai: a M.Á.V. budapest—zágráb—fiumei vonalán a Gyékényes és Vrbovec állomások közötti 68·5 km. vonal; a Körös—belovár—verőcze—barcsi h. é. vasuton a Körös—Pitomača közötti 70 km. vonal; a Lonjavölgyi h. é. vasuton a Dugoselo—Banovajaruga közötti 63·3 km. vonal, összesen 201·8 km. vasúti vonal szeli át a vármegye területét.

Közigazgatás. B. vmegye 8 szolgabirói járásra oszlik s 3 város van benne, ú. m.:

Járás	Népesség száma 1900	Ebből magyar	Ebből német	Ebből horvát-szerb	Lakóházak száma
Belovári	57,804	3,898	810	50,034	11,415
Čazmai	31,121	206	75	28,786	6,321
Garešnicai	27,181	1,972	1,127	22,173	5,223
Gjurgjevaci	49,687	1,321	121	47,617	9,332
Grubišnopoljei	21,881	2,382	384	16,922	3,714
Kapronczai	29,563	1,835	81	27,032	5,752
Körösi	49,617	388	216	47.329	9,154
Kutinai	17,813	1,520	822	13,438	3,842
Belovár város	6,056	264	290	5,004	661
Kapronczа város	7,078	187	173	6,466	1,462
Körös város	4,408	77	118	3,904	644
Összesen	302,209	14,050	4,247	268,705	57,520

B. vmegyében van összesen 3 város, 47 politikai község és 860 helység.

Székhelye *Belovár*.

Közművelődési tekintetben B. vmegye ugyan halad, de még mindig nagyon kezdetleges állapotokat tüntet fel; a népességnek csak 44·6, a 6 éven felülieknek is csak 51·9%-a tud írni-olvasni. A vmegye területén 203 elemi, 3 iparostanonc, 2 polgári, 2 reáliskola, 2 gazdasági és 2 ipar. keresk. szakiskola van; a tanulók összes száma 31,958. Kisdedóvó az egész vmegyében nincs.

Egyházi tekintetben a vmegye 70 róm. kat. anyaegyháza a zágrábi érseki, az egyetlen gör. kat. egyház a körösi püspöki, a 32 gör. kel. egyház a pakráci püspöki egyháztartományhoz tartozik; ágostai és reform. egyház nincs, az izraelitáknak 4 helyen van anyakönyvi hivataluk.

Törvénykezési szempontból B. vmegye a zágrábi kir. báni tábla alá tartozik, járásbíróság a 8 járási székhelyen van. Főügyészség, bánya-, sajtó- és pénzügyi bírósága, ügyvédi kamarája Zágrábban székel, 7 közjegyzője (Belovár, Kapronca, Körös, Garešnica, Kutina, Gjurgjevac, Grabišvopolje) a belovári közjegyzői kamarához tartozik.

Hadügyi tekintetben egész B. vmegye a belovári 16. sz. hadkiegészítő parancsnokság s a 27. sz. honvéd gyalogezred alá van rendelve.

Pénzügyigazgatósága Belováron van, adóhivatala Belovár, Csazma, Kapronca és Körösön, pénzügyőrsége Belovárban. Kereskedelmi és ipari kamarája, posta- és távirda-igazgatósága Zágrábban van.

Története viszontagságos; a VI. sz. végén az avarok áraszták el, nyomukat követték a horvátok, kik a bizánci császárok felsősége alá tartoztak. Az avar birodalom bukása után a német királyok nevében külön bennszülött hercegek uralkodtak itt, akik a német uralom ellen gyakran fellázadtak. A német uralom megszünt a IX. sz. végén, mikor a magyarok elfoglalták Pannoniát. Zvoinimir horvát király halála után Horvátországban belzavarok ütöttek ki mire özvegye (Ilona) testvérét, Szt. László magyar királyt hívta meg a rend helyreállítására, aki 1091. a mai Horvátországot a Kapella hegységig elfoglalta és Álmos herceget ezen ország ifjabb királyává tette. Az újra fellázadt horvátokat Kálmán király 1097. megvervén, Körösön (Križevcin) a horvát zsupánokkal a hagyomány szerint olyértelmü egyezséget kötött, mely szerint a horvátok őt királyuknak ismerték el (1103). Ezóta Körös mindinkább emelkedett jelentőségében, 1257. sz. kir. város lett, s ezen kiváltságát utóbb IV. Béla, I. Lajos és II. Rudolf királyok is megerősítették. 1299-ben itt tartották az első horvát országgyűlést, mely Károly Róbert herceget III. Endre ellenében Magyarés Horvátország királyává választotta meg. 1526. Kapronczán (Koprivnicán) Frangepán Keresztély horvát hadvezért az ország kormányzójává választották, 1527. pedig Dubraván Szapolyai Jánost választották meg királlyá. A törökök a vmegye nagyobb részét feldúlták, a nép tömegesen elhagyta az elpusztított vidékeket, csak Kapronczа és Ivanić tartotta fenn magát, melyek utóbb Horvátország legjelentékenyebb végvárai lettek. 1746-ban állíttatott fel a horvát-szlavon határőrvidék, melyben Gjurgjevac (Szentgyörgy) a róla elnevezett 16. számú ezred székhelye lett s az maradt a határőrvidék feloszlatásáig. A gjurgjevaci és körösi ezred 1871. polgárosíttatott s Belovármegye név alatt Horvátországba bekebelezteteett, 1883. pedig ez a megye Körösmegyével B. vmegye elnevezéssel egyesíttetett.

Belovar moravečki, község Zágráb vm. szentivánzelinai j.-ban, (1900) 235 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sesvete.

Belovesza-rétegek, a kárpáti homokkő-csoportban az eocénnek felsőbb tagját képviselik. Szürkés, zöldes palákból állanak, melyekkel vékony csillámos homokkőpadok váltakoznak. Ezek a rétegek Bélavézse, régebben Belovesza községről vannak elnevezve.

Below, *Georg von*, német történetíró, szül. Königsbergben 1858 jan. 19. Egyetemi tanár volt Tübingenben. Munkáiban különösen a középkori városok belső életére vonatkozólag érvényesít új nézeteket, melyek heves polemiákra szolgáltattak okot. Főbb művei: Die Entstehung des ausschliesslichen Wahlrechts der Domkapitel (1883); Die landständische Verfassung in Jülich und Berg (1885—1891, 3 köt.); Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde (1889); Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung (1892); Das Duell und der germanische Ehrbegriff (1896); Landtags-Akten von Jülich-Berg. 1410—1610. (1 köt., 1895); Zur Socialgeschichte von Jülich-Berg (1896); Zur Entstehungs-Geschichte des Duells (1896); Das Duell in Deutschland, Geschichte u. Gegenwart (1896). Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte (I. köt., 1899); Das ältere deutsche Städtewesen (1899) és Territorium u. Stadt (1899).

Bélörvényes, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 284 oláh lak., u. p. és u. t. Bél.

Bélöv, *bélkorona* (növ.). A másodlagosan vastagodó növények első nyalábjainak a farésze adja a B.-et (Markkrone, corona medullaris), amely rendesen több ívben nyomul be a bél szövetébe. Elemei néha egészen mások, mint a fa többi évgyűrűiben; így a fenyők B.-ében levő tracheidák csavarosan és gyűrűsen vastagodottak, míg a többi részben udvaros gödörkékkel megrakottak; úgyszintén a kétszikű fák első gyűrűs és csavaros edényei sem találhatók a másodlagos fában.

Belövés, a fegyverek irányzókészülékeinek (l. o.) oly módon való szabályozása, hogy a lövés pontos legyen.

Belpaire, l. *Lokomotivkazán-rendszerek*.

Belpasso, község Catania sziciliai tartományban, az Etna D.-i oldalán, vasút mellett, (1901) 9640 lak., 1669. az Etna lávája elpusztította; az új város ettől É.-ra 5 km.-re fekszik, szőllőkkel, len- és gabonaterméssel

Belper, város Derby (ettől 11½ km.-nyire) angol grófságban, a Derwent balpartján, vasút mellett, (1901) 10,934 lak., pamutfonással, harisnyaszövéssel, gép- és szeggyártással.

Bélperforáció a. m. *bélátfúródás* (l. o.).

Bélperisztaltika, l. *Bélmozgások*.

Bélpoklosság (*Lepra arabum, Elephantiasis graecorum, Misellus, lazarus, malzig, Mal de St. Mein* stb.), valamikor nagyon elterjedt, újabban

már ritkuló fertőző megbetegedés, mely nagyobb számban még Spanyolországban, Portugáliában, ritkábban Boszniában, Déloroszországban, Romániában, Norvégiában, Izlandban, elvétve az olasz és bretagnei partokon, Memelben, Svájcban a Rhône völgyében található, hazánkban csak nagy ritkán mutatkozik egy-egy behurcolt eset. Igen gyakori, de már apadóban van a forró égöv alatt mindenütt, különösen a Csendes-oceán szigetein, főkép Hawaiban, azonkívül Columbiában, Kínában és Japánban. Sokszor említik a leprát az ókori írók, így gyakran szerepel a bibliában (eredeti neve ott *cáráth*), de már magából a szövegből is kitünik, hogy e szó több különböző betegséget jelent, így pl. Jób betegsége nem lehetett lepra, hanem valószinüleg rühesség.

A B. a középkorban, különösen a keresztes háborúk alatt érte el tetőpontját. Matthäus Pâris szerint a XII. sz.-ban magában Franciaországban 2000, a többi Európában pedig 19,000 leprakórház működött (Misellarium, Ladrerie, Lazaretti stb.). Ezekben persze mindenféle beteget ápoltak. Amikor 1894. Barthélemy néhány bretagnei leprosorium temetőjét felásatta, a csontmaradványokból rák és más betegségek jelenléte is kitünt. Külön hivatalok működtek tehát hajdan (Maledij Ampt), hogy a leprásokat felkutassák; ezeknek azután külön zászló alatt, kezükben fehér bottal vagy kereplővel kellett járniok. Magyarországon is virágzott *Szent László szegényei* néven egy lazarista rend, melynek budai, esztergomi, csurgói, szentei, kolozsvári, füzitői, szemenyei, borsai klastromában a leprát gyógyították. Valószinüleg ilyen gyógyhely volt eredetileg a budai Rudasfürdő (Zent ersebet azzonnak ispitalya, zent gelyert hegye alat, Margit legenda, Nyelvemlkt. VIII. 53.) és a Rókus-kórház is. A régi városokban a Lázár-utca elnevezés szintén hajdani leprakórházak utolsó emléke ül tekinthető. Az utolsó adat, mely Magyarországban a leprára vonatkozik, Bártfáról való 1439-ből, hol akkor bort vettek a leprakórház számára. Kapisztránról is fel van jegyezve, hogy amikor a törökök ellen prédikált, mind eléje tolongtak a leprások, hogy érintésétől meggyógyuljanak. A régi magyar legendák tele vannak idevágó vonatkozásokkal: Szt. Gellért saját ágyába fektetett egy leprást, Szt. István és Szt. Imre sírjánál meggyógyultak azok, Szt. László elzarándokolt a leprások sírjához a veszprémi Szt. Mihály-templomban, Szt. Erzsébet és Margit egész életüket a leprások ápolásának szánták. A B. ellen mindenütt szigorú óvóintézkedéseket hoztak, így VII. Gergely pápa decretalisaival 1230. összes jogaitól, sőt családjától is megfosztotta a leprás embert. Szelidebb tilalmat tartalmaz a magyar Jordánszky kodex: «Valamely ember te nemzetedből makulás leend, azaz kétszínű, ne áldozzék az szent kenyeret ő istenének, se az oltárra ne járuljon szolgálni, ha vak leend, ha csonka, ha sánta, csimpa (orratlan), ha kancsal, ha görbe, ha csepölés (csipás), ha rühes avagy poklos.» Buda város statutumaiban (1244—1421) még a királyt is trónvesztettnek mondja, ha leprába esett: kaiser, künig und ander krönte diser welt mag man absetzen; Item: ob sy muesel süchtig oder aussetzig wurden.

Már a XVI. sz. magyar írói, Bornemisza, Melius, Félegyházi nem ismerték a leprát és ha Páriz-Pápai és Nedliczi, Váli megint beszélnek róla, ezt aligha tették itthoni tapasztalások alapján.

A B. okozója az Armauer Hansen által 1880-ban felfedezett bacillus, mely mesterségesen máig sem tenyészthető, állatokra át nem ojtható, könnyen festhető és ekkor a bac. tuberculosishoz hasonlít. Ez az embert valószinüleg az orr nyálkahártyája útján támadja meg, lassankint rengeteg tömegben elszaporodik, ellepi főleg a bőrnek mélyét, a fehér vérsejteket, az idegek hüvelyeit, később a belső szerveket, mindenütt apró daganatokat (leproma) kelt és eközben a jelenségeknek és az érzési zavaroknak hosszú és változatos sorát idézi elő. A betegek egy részénél főleg az érzési tünetek lépnek előtérbe: elvész a fájdalom és a hőérzés, a beteg tehát nem veszi észre, ha megvágja, megégeti magát (lepra anaesthetica). Nem gondozza sebeit, folytonosan fekélyesek, genyesek tagjai, izmai elsorvadnak, csontjai ellágyulnak, ujjai elüszkösödnek, leesnek, orra, pillái, ajka, szemei elpusztulnak és az egyén elsenyved. Máskor foltok, kiütések, hólyagok, daganatok lepik el a bőrt, diónyi lepromák borítják el az arcot (facies leontina) és a testet, szétesö üszkös sebek keletkeznek, fekélyek a szájban, gégében, az összes belső szervekben, míg a beteg kimerülés v. közbejött fertőzés miatt el nem pusztul. Egyes országokban a lepra még külön alakokat is ölthetett; így a horvát tengerparton *skjrlevo*, Skóciában *sibbens*, Norvégiában *radesyge*, Franciaországban *Morvan*, Konstantinápolyban *Zambaco-féle be, tegség* neve alatt átalakult formákat írtak le valószinű azonban, hogy e formák leirásánál diagnosztikus tévedések is szerepeltek.

A B. lefolyása rendszerint 10—15 évig tart, de sokszor több évtizedre is elhuzódik. A kezelés kevés sikerrel jár: se a *Carrasquilla-féle serum*, se a *Deycke-féle nastin*, a chaulmoogra-olaj, a ginokardiumsav, a gurjum-balzsam, se a szublimát és karbolkezelés igazi és állandó sikerrel nem jár. Másrészről bizonyos, hogy a bőr ápolása, a tisztaság, az egészséges klima, a jó táplálkozás (halak kerülése, Hutchinson), izom- és ideggyakorlatok, rendszeres ciklusokban végzett dezinficiáló kezelések kitünő eredménnyel járnak és a beteget tűrhető állapotban tarthatják évtizedekig. Japánban a kusat-sui hévforrásokat használják a betegek: rengeteg kínok között, 45° C. meleg timsós-kénsavas vízben fürdenek, évenkint 6 hétig, állítólag kitünő eredménnyel.

A fertőzés a bőrön át vagy egyszerű érintkezésnél alig bír eséllyel; az orron és tüdőn át azonban elég nagy. Néha bizonyos, hogy egyes leprás betegek évtizedekig éltek a legbensőbb érintkezés mellett másokkal együtt anélkül, hogy tőlük bárki is megkapta volna a bajt, a fertőzés veszélyét azért mégsem lehet tagadni. Az egyes államok ennélfogva vagy kórházba kényszerítik a beteget (így nálunk a pozsonyi kórházba vannak bezárva a Braziliából visszavándorolt leprások), v. választást engednek az otthoni és a leprosoriumbeli ápolás között, mint pl. Norvégiában, ahol a gondos és humánus felügyelet mellett a leprások száma 1860-tól 1890-ig 3540-ről 954-re csökkent.

A B. irodalma óriási: 1897. Berlinben, 1909. Bergenben nemzetközi kongresszus volt e tárgyban. Külön folyóirata van: Lepra (Leipzig 1900). Története: *Hensler*, Gesch. d. abendländ. Aussatzes; *Nékám*, A magyar bőrgyógyászat emlékeiből (Budapest 1908).

Bélrák, főleg a bélhuzam alsó részeiben gyakori. A vékonybélen ritkaságszámba megy. A vastagbélen is a hajlatok helyén (vakbélen, a vastagbél máj- és léphajlatán) gyakoribb. Kedvenc helye a végbél. Legrosszabb indulatu az a faja, mely az egész bélfalat egyenletesen beszűri, míg a gombaalakú, kocsonyás formáju, mely a bélfal egy pontjából indul ki, a jobbindulatu rákokhoz sorolható. Növekedése közben a B. a bél üregét szűkíti, ami a bélsár továbbítását nehezíti. A daganat felülete csakhamar fekélyessé válik, ami bélvérzésekre ad alkalmat. A megszűkült bélrészlet mögött megrekedő bélsár izgató hatása folytán hasmenésszerű székletétek mutatkoznak, melyekhez vér és geny keveredik a kifekélyesedett daganat részéről. A B. felismerésére az említett jelek mellett a bélszűkület tünetei, a daganatnak tapinthatóvá válása segíthet. A végbélnek tapintás útján el nem érhető rákos daganatait megfelelő hosszuságú és szerkezetű csövek segítségével (rectoromanoskopium) lehet a szemnek hozzáférhetővé tenni.

A B. kezelése annak kimetszéséből áll (l. *Bélcsonkolás*). Csak az esetben, ha ennek végzése a daganat kiterjedése, más, életfontosságú szervekbe való benövése miatt már nem lehetséges, elégedhetünk meg a bélsár továbbítását lehetetlenné tevő akadály megkerülésével. Ezt vagy úgy érjük el, hogy az akadály előtt levő bélen nyilást készítünk a bélsár kiürítése céljából (mesterséges bélnyilás, bélsipoly alkotásával), vagy az akadály alatt levő belet összekapcsoljuk az akadály mögött levő béllel (bélszájadzás, entero-enteroanastomosis alkotásával). Elhanyagolt esetekben a fájdalom csillapítására, a bélműködés serkentésére kell szorítkozni. Ezen esetekben a halál vagy bélátfuródás következtében, gyakrabban a ráknak más szervekbe való áttétele folytán bekövetkező lassú senyvedés útján jő létre. A korán felismert B. korán eszközölt kimetszése az esetek jórészében kiújulás nélkül való végleges gyógyulást biztosított.

Bélráncok alatt a belek belső felületének redőit értjük, l. *Belek*.

Bélrekedés, l. *Bélelzáródás*.

Bélrendszer alatt a vékony- és vastagbelek összeségét értjük, l. *Belek*.

Bélrenyheség, l. *Bélbénulás*.

Bélresectio, l. *Bélcsonkolás*.

Bélrogoz, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 255 oláh lak.; u. p. és u. t. Ökrös.

Bélrothadás, *bélerjedés*. A táplálékok a bélcsatornában az emésztőnedveken kívül annak a rengeteg mikroorganizmus hatásának is ki vannak téve, amelyek a béltraktust a szájnyílástól kezdve a végbélnyílásig változó sűrűséggel ellepik. A baktériumok hatása már a szájban megkezdődik, ahol a baktériumok az alkalikus közegben az ételmaradékokon kedvező életfeltételeket találnak s hihetetlenül elszaporodnak (szájflóra). Itt azonban a táplálék csak igen kevés ideig időzik s aztán a rátapadt baktériumokkal együtt a gyomorba jut. Amíg a táplálék a gyomornedvvel össze nem keveredik, a baktériumok kifejthetik hatásukat; főleg a szénhidrátok tejsavas erjedése jöhet könnyen létre, ezért az emésztés elején mindig találunk a gyomortartalomban tejsavat. A gyomor sósava a baktériumok nagy részét megöli, v. legalább is szaporodásában meggátolja; de azért nem képes a gyomortartalmat sterilizálni, úgy hogy a baktériumok hatása a bélben újból megkezdődik.

A béltraktusnak mennél alacsonyabb szakaszába jut a béltartalom, az erjedési és rothadási folyamatok annál nagyobb mérveket öltenek; a vakbélben érik el maximumukat; innen kezdve a vastagbél alsóbb szakaszaiban, a végbélben a béltartalom beszáradásával arányosan mindinkább vesztenek élénkségükből.

A vékonybélben sincs normális körülmények közt rothadás, hanem csak erjedés (a rothadás és erjedés közti különbséget l. *Erjedés*, *Rothadás* alatt). Mikor a béltartalom a vastagbélbe jut, még sárga a változatlan bilirubintól, csaknem szagtalan, savanyú az ecetsavtól, tejsavtól, valamint egyéb szerves savaktól. A vékonybélben tehát a mikroorganizmusok a fehérjét nem támadják meg, hanem főleg a szénhidrátokat erjesztik el.

A vastagbélben a béltartalom ismét alkalikusabb környezetbe jut, s ez kedvez a fehérjét rothasztó organizmusoknak. A fehérjék rothadása révén itt indol, skatol, parakresol, fenol stb. (l. a megfelelő címszók alatt), továbbá illó zsírsavak s gázalakú bomlástermékek (szénsav, hidrogén, mocsárgáz, metilmerkaptán és szénhidrogén, l. *Bélgázok*) keletkeznek. Ezek közt főleg azok birnak fontossággal, amelyek fel is szivódnak s a vizelettel kiválasztódnak: egyes oxisavak (l. o.), amelyek változatlanul jelennek meg a vizeletben, továbbá fenol, indol, skatol (l. o.), amelyek a szervezetben végeredményben éterkénsavakká alakulnak (l. o.) s mint ilyenek kerülnek kiválasztásra. A vizeletben az éterkénsavak mennyisége mintegy mértéke a fehérje bélbeli rothadásának; ha a belet dezinficiáljuk bizonyos gyógyszerekkel, az éterkénsavak eltünnek a vizeletből.

A felvett táplálékokon kívül az emésztő nedvek alkatrészei is rothadnak a bélben, ennek legegyszerübb bizonyítéka az, hogy az éhező ember belében is van rothadás. Igy az epefesték, a bilirubin rothadás által az urobilinnel (l. o.) azonos sterkobilinné alakul; az epesavak is, főleg a taurokolsav, szintén megrothadnak.

A bél mikroorganizmusainak összesége, azaz a bélflóra igen változatos képet mutat. Mindazonáltal vannak olyan baktériumalakok, amelyeket rendszeresen megtalálunk a bélben, ezek az obligát bélbaktériumok, emellett vannak esetről-esetre előfordulók, ezek a fakultativ bélbaktériumok. A bélflórának továbbá bizonyos tipusait lehet felállítani a különböző táplálkozás szerint. Ennek nem az az oka, hogy talán a különböző táplálékokkal más és más csirákat viszünk be a belünkbe, hanem hogy a különböző tápanyagok eltérő életfeltételeket teremtenek a baktériumok számára. Ebben a tekintetben a bélbaktériumok oly érzékenyek, hogy pl. egészen más baktérium-

flórája van az anyatejjel táplált csecsemőnek, mint a tehéntejjel tápláltnak. A bélflórának ezt a sajátságát felhasználhatjuk arra, hogy valamely kedvezőtlen baktériumflóra helyébe — amely talán a fehérjének túlintenziv rothasztása folytán zavarokat okoz — a diétának megváltoztatásával (szénhidrát koszt, tej-, gyümölcsdiéta) kevésbbé ártalmasat neveljünk. A bélflórát a bélsár bakteriológiai vizsgálatával őrizhetjük ellen; az igaz, hogy ez nem ad hű képet a bélben élő baktériumokról, mert hiszen azoknak jó része már nem kerül élve a bélsárba, de más mód nem áll rendelkezésünkre.

A bélben élő baktériumok óriási tömegéről fogalmat szerezhetünk, ha figyelembe vesszük, hogy 1 mgr. bélsárból 25,000—2.300,000 baktériumkolóniát lehet kitenyészteni s a normális táplálkozás mellett 24 óra alatt kiválasztott baktériumok mennyisége 10 milliárd—10 billió, kóros körülmények közt ez még sokkal több lehet. Ezek közt rendesen előfordulnak mint a szénhidrátokat erjesztő baktériumok a coli-csoport tagjai (Bact. coli commune, bac. lactis aërogenes stb.), a fehérjéket rothasztó baktériumok közt pedig anaërobok, főleg a bac. putrificus dominálnak.

A kóros B. ellen más módszerekkel is próbálnak küzdeni: így hashajtók bevétele által; ezzel a bélsárral együtt a baktériumok nagy tömegét is kiüzzük. Próbálkoztak a bélcsatorna dezinficiálásával is, ez azonban kevesebb eredményre vezet, mert az ú. n. béldezinficiensek egy része, mint pl. a kalomel, kérdés, nem a hashajtás révén hat-e; más része pedig igen problematikus értékű. Újabban kisérletet tettek (Metschnikoff) valamely ártalmatlan mikroorganizmusnak (bolgár mája, joghurt-készítmények) a bélbe vitelével; ez elszaporodva elnyomja állítólag a káros baktériumokat, s új, ártalmatlan bélflórát teremt.

Az újszülött bélcsatornája még mentes a baktériumoktól, a magzat bélsara, a meconium (l. o.) még steril; de a legelső nyelő mozgással már a baktériumok tömege jut belé. Régen foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy vajjon a bélflóra szükséges-e a normális élethez, vagy kártékony-e? Óriási költségen berendezett kisérletek kapcsán — amidőn tengeri malacokat, csirkéket hetekig tartottak steril táplálékkal, steril környezetben — kiderült, hogy ugyan élet lehetséges bélbaktériumok nélkül is, de ez sokkal silányabb a normálisnál. Nem kell azonban azt képzelnünk, hogy a bélbaktériumok mind ártatlanok; vannak köztük igen veszedelmes kórokozók is. Ezek ugyan normális körülmények közt nem fejthetik ki káros hatásukat, de ha a körülmények megfelelően alakulnak, bármikor akcióba léphetnek.

Már maga a szervezet is gondoskodik arról, hogy a bélbaktériumok túlságosan el ne szaporodjanak. Maguk a baktériumok által termelt anyagok közt is vannak olyanok, amelyek baktériumölő sajátságúak, pl. a fenol (karbol), krezol stb. Ehhez járul egyes tápanyagoknak rothadást gátló hatása; ilyen pl. a tej, a tejcukor és a belőle keletkezett tejsav. Relativ dezinficiáló hatása van az epének is: t. i. a bélmozgásokat gyorsítja s a felszivódást elősegíti. Már pedig mennél élénkebbek a bélmozgások s gyorsabb a felszivódás, annál inkább háttérbe szorul a B. Azért van az, hogy ha az epe nem juthat a béltraktusba (acholia, pl. sárgaságnál), akkor a bélsár rendkívül büzös s a felszivódás rendkívül rossz.

Növényevő állatoknál a bélflórának még nagyobb szerepe van: itt az emésztés kiegészítő részét képezi, munkája révén hő keletkezik, melyet az állat értékesít stb. A kérődzők négy gyomra közt csak az utolsóban, az oltóban (abomasus) lehet szó igazi emésztésről; a másik háromban csak mikroorganizmusok fenntartotta erjedés van, mely a táplálékot preparálja a feldolgozáshoz

B. növénytani értelemben, l. *Redvesedés.*

Bélsacar v. *Nabonedus* (asszírul: *Belsavusur* v. *Nabunâid*), Babilonia utolsó királya (555—538). Uralkodása kezdetén csupán kisebb harcokat kellett vívnia, azontúl uralkodása csak építkezései által vált nevezetessé és föliratai is jobbára ilyenekről szólanak. Az ő idejében vált fenyegetővé a perzsák hatalma, mely ellen hiába szövetkezett B. Elő-Ázsia kisebb államaival. 538. év Tammûz (június—július) havában Cyrus Szippar városát elfoglalta, Gobryas perzsa vezér pedig küzdelem nélkül foglalta el Babilont. B. Burszippába menekült s ott megadta magát, mielőtt Cyrus a várost ostrom alá vette volna, amiért Cyrus őt Karmánia helytartójává tette. Herodotos elbeszélése Babilon elfoglalásáról csak mondán alapszik. Dániel könyvének elbeszélése (5. fej.) szerint B. Babilon elfoglalásának előestéjén lakomát adott, amely alatt egy kéz fölirta a falra e szavakat: «Mené, tekél, ufarszin», amelyeket Dániel úgy magyarázott: «Megszámlált, megmért, elszakadások» s amelyekben B. bukása volt megjósolva.

Bélsár *(faeces, scybala, excrementum).* Úgy az ember, mint az állatok bélsara — nem tekintve az egyéni ingadozásokat — a táplálék minősége és mennyisége szerint igen nagy eltéréseket mutathat. Összetétele igen bonyolult; alkatrészeit származásuk szerint három csoportba oszthatjuk:

1. Vannak alkatrészek, melyek a felvett táplálékból származnak. Ezek lehetnek elsősorban megemészthetetlen alkatrészek; ilyen az emberre nézve a cellulóze, melyet pedig egyes növényi eredetű tápanyagaink igen nagy mennyiségben tartalmaznak; tov. elszarusodott anyagok (köröm, haj stb.). Lehetnek tov. megemészthető, de a felvett táplálék nagy mennyisége v. a bélcsatorna indiszpozíciója miatt emésztésre nem került anyagok, pl. porcdarabok, izomrostcafatok, zsír stb. Végül lehetnek megemészthető és meg is emésztett, avagy más úton elbomlott tápanyagok, amelyek azonban elkerülték a felszivódást; pl. zsírsavak, szappanok, aminosavak stb. A B. ezen alkatrészeinek mennyisége nyujt felvilágosítást valamely tápanyag kihasználhatóságáról; ezért anyagforgalmi kisérleteknél meghatározása igen fontos.

2. Vannak olyan alkatrészek, amelyek eredetüket magának a bélnek köszönhetik. Ezek lehetnek az emésztő nedveknek elbomlott, avagy esetleg változatlan alkatrészei (emésztő enzimek, koleszterin, sterkobilin stb.). tov. a bél nyálkahártyája által produkált nyálka, levált hámsejtek tömege stb.; azonkívül egyes sók (kalcium, vas, esetleg higany, ólomsók stb.), amelyeket a bél, főleg a vastagbél választ ki.

3. A B.-nak nagy részét teszik ki a baktériumok, amelyek az alsóbb bélszakaszokban, különösen a vastagbélben, mérhetetlen mennyiségben tenyésznek. Ezeken az alkatrészeken kívül kóros körülmények között még sok mindenféle fordulhat elő a B.-ban, mint vér, epekövek, a bélférgek legkülönbözőbb fajtái, azok petéi stb.

Ha a táplálék nem tartalmaz túlsok emészthetetlen alkatrészt s megfelelő formában fogyasztjuk, úgy a kihasználása a bélcsatornában majdnem teljes, s csak elenyésző kis résszel járul hozzá a B. képzéséhez. A B. főtömegét a bél által oda kiválasztott anyagok és baktériumok teszik, úgy hogy a bélsarat nem úgy kell tekintenünk, mint tisztán a táplálék salakját, hanem mint a szervezetre nézve feleslegessé vált, esetleg káros, általa tehát kidobott anyagok keverékét. Emellett a felfogás mellett szól az is, hogy a B. a méhen belüli életben, magzatoknál is képződik (l. *Meconium, Magzatszurok*), továbbá lekötött bélcsatornákban is; sőt éhező egyéneknek az éhezés 3—4. hetén is volt bélsaruk.

A B. mennyisége és színe a táplálkozás miként-jétől függ. Embernél normális körülmények közt, kevert táplálásnál, a 24 órai B. átlagos mennyisége 100—200 g. (30—50 g. száraz anyag tartalommal). Túlnyomó hústáplálásnál a B. mennyisége kevesebb, míg vegetáriánusoknál 300—500 g. is lehet. Növényevő állatok bélsara óriási lehet; lóé 24 óra alatt 15—25 kg., szarvasmarháé hizlaláskor egész 50 kg.-ig felmehet. A B. a vastagbélben képződik. Kóros körülmények között a B. színe, mennyisége, összeállása megváltozik. V. ö. *Schmidt-Strasburger*, Der Fäzes des Menschen (3-ik kiad. Berlin 1910); *Ledden-Hulsebosch*, Diagn. der menschl. Exkremente (u. o. 1890).

Bélsárevés, l. *Koprofágia.*

Bélsárhányás *(miserere)*, akkor fejlődik, ha a bélsár továbbítása a bélhuzam egy pontján megreked. E megrekedés okaira nézve l. *Bélelzáródás.* A B. ezek szerint csak egyik tünete a bélelzáródásnak. A hánnyással csak a gyomornak és a vékonybél felső részének tartalma ürül. A pangás folytán ezen főleg epéből, bélnyálkából és a gyötrő szomjuság miatt bőven lenyelt folyadékból álló hányadék bomlásnak indul. E bomlás okozza bélsárra emlékeztető, undorító szagát. Igazi B. csak azon igen ritka esetben észlelhető, ha a gyomor és a vastagbél között áttörés fejlődik. A B. kezelése egyezik a bélelzáródás okainak eltávolításával. Csak az esetben, ha azok eltávolítása lehetetlen, szorítkozunk annak tüneti kezelésére, amely minden táplálkozás, folyadékbevitel szigorú kerüléséből, a nedvveszteségnek pótlásából (bőr alá vagy végbélbe való beömlesztések útján), a pangó gyomortartalomnak gyomormosással v. állandó levezetéssel való eltávolításából és csillapító szerek adásából áll.

Bélsárkő, koprolith, l. *Bélkövek.*

Bélseb, l. *Bélsérülés.*

Bélsérülés, bélseb keletkezéséhez nem szükséges, hogy a hasfal is megsérüljön. Nagyfokú, tompa erőnek a hasfalon át való behatására is megrepedhet a bél (pl. lórugás, elgázolás, szekérrúdnak a hashoz való ütődése által). A hasfalon ilyenkor csak erős zúzódás jelei látszanak. A hasüregbe pedig a megrepedt bélből beömlik annak tartalma. A jelekre nézve l. *Bélátfuródás. Nyitott B.* keletkezik, ha a belet megnyitó eszköz (kés, kard, golyó) a hasfalat is átjárta. Nagy erővel és gyorsasággal történő erőbehatás (pl. lövés), éles eszközzel való szúrás elől a belek ki nem térhetnek és ezért gyakran több bélkacs sérül egyszerre. A B. veszélyessége nő annak számával, nagyságával. Kis sérülés a bélfal összehuzódásával, a sebszélek megtapadásával önként is gyógyulhat (példa erre az angol-búr háború haslövéseinek önként gyógyuló nagy százaléka). Minden nagyobb B., különösen békeidőben, ahol megfelelően felszerelt kórház rendesen idejekorán elérhető, kellő operációs ellátásban részesítendő. A bél ellátása függ a seb minőségétől és a bélfal állapotától. Szúrt és lőtt sebeket rendesen gyorsan bevarrással (l. *Bélvarrás)* el lehet kellőképen zárni. A tompa erő behatására keletkező bélsebek körül a bélfal táplálkozása szenvedhet, a zúzás folytán vagy a bélfodorról való leszakadás által gyorsan üszkösödhetik. Ily esetben a sérült bélrészlet csonkolása lehet javalva (l. *Bélcsonkolás).* A B.-ek műtéti kezelése mostoha körülmények között (pl. háborúban) oly nehézségekbe ütközhetik, hogy beváró kezelés (nyugalom, táplálékmegvonás, opiumadás) mellett a kiskaliberű lövedék okozta nyitott B.-ek jobb arányban gyógyulnak, mint operáció mellett (az angol-búr háború tapasztalatai). Békében, kedvező viszonyok között az operációs eljárás aránytalanul jobb gyógyulási eredményt biztosít.

Bélsérv, az a sérv, melynek tartalma a bélhuzamnak egy része. L. *Sérv.*

Bélsipoly, a bél üregének közlekedése a test felszínével vagy a test valamely más, üreges szervével (húgyhólyaggal, epehólyaggal, gyomorral stb.). Mint kóros állapot rendesen úgy fejlődik, hogy a bélfalnak valamely fekélyes folyamata előzetes összenövés után áttör vagy a bőr felszínére, vagy az említett szervek valamelyike felé. A B.-on át az emésztés ideje alatt bélsár ürül. Aránylag gyakran látjuk B. fejlődését féregnyulványgyuladásból eredő tályogok megnyitása után, amikor a féregnyulvány átfuródásának helyére vezet a B. Mesterségesen készít a sebész B.-t, amikor pangó bélsárnak gyors elvezetését célozza (bélelzáródás, hashártyagyuladásból eredő bélsárpangás szüntetésére). Ugyancsak mesterséges sipolyt készít a sebész olyankor, amikor a beteg táplálása a gyomron át lehetetlen. Ilyenkor a sipolyt a vékonybél legfelső részén készítik (jejunostomia). A kóros B.-ok egy része (pl. a féregnyulványátfuródás után keletkezők többsége) beavatkozás nélkül begyógyulhat. Az egyéb fekélyekből eredők csak nagyobb, rendesen bélcsonkolással (l. o.) járó operációval szüntethetők meg. Más megítélés alá esnek a végbélen gyakran észlelhető sipolyok, l. *Végbélsipoly.*

Bélsorvadás, l. *Athrepsia.*

Belső-Ausztria, e néven nevezték régebben az Ausztriához tartozó Stiria, Karintia, Krajna és Tengermelléki tartományokat, ellentétben Elő-Ausztriával (Breisgau) és Csehországgal.

Belső-Ázsia. Először Ritter, majd Humboldt használta Ázsia centrális részeinek meghatáro-

zására. Ma főbb vonásaiban Richthofen definíciója van elfogadva («China» I. k.), aki B.-nak nevezi azt az összefüggő régi szárazföldet, amelynek legfőbb jellemzője a lefolyástalanság. Terjed a Tibeti magasföldtől az Altai hegységig, a Pamir vízválasztójától a kinai nagy folyók vízválasztójáig és a Khingán hegységig; ehhez csatlakozik Ny.-on az iráni medence. B.-hoz csatlakoznak a periferikus területek, ahonnan folyók indulnak a tenger felé. Kiterjeszthetjük B. fogalmát az Aral-Kaspi-tavak síkjára is, mert Európa éppen olyan periferikus területe Ázsiának, mint India vagy Kina. A centrális és periferikus területek között legfontosabb különbség az, hogy B.-ban a legújabb geológiai idők alatt mindazok az anyagok, amelyek a kőzetek kémiai vagy mechanikai pusztulása közben keletkeztek, ott maradtak a szárazföldön, tehát ezek szubaerikus lerakodások (han-hai), szemben a periferikus területek folyami lerakodásaival. *Klimatológiai szempontból* periferikus terület az, amelyet a nyári monszun elegendő csapadékkal lát el, úgy hogy öntözés nélkül is lehet földet mívelni; ahol a nyári monszun erre a célra elegendő esőzést nem hoz, az centrális vidék, vagyis B. Periferikus tehát eszerint Kamcsatka, Mandzsuria, Korea, Szibéria, Belső-Kina, Hátsó-India, Elő-India, Kis-Ázsia és Európa, B. pedig Arábia, az Iráni magasföld, Turáni alföld, Han-hai medence, Kelet-Turkesztán (Dzungária, Gobi, Mongol puszták) és Tibet.

Belsőbőcs, kisk. Borsod vm. miskolczi j.-ban, (1910) 1180 magyar lak.; u. p. Berzék, u. t. Zsolcza.

Belső ellenállás. Így nevezik vm. zárt áramkör ellenállásának magára az árramforrásra (elem, dinamó) eső részét, ellentétben az áramkör többi részének (lámpa, ellenállástekercs stb., ú. n. *külső)* ellenállásával. Takarékos üzemű az áramforrás, ha a B.-a lehető kicsiny. Galvánelemek B.-a annál kisebb, minél közelebb vannak egymáshoz s minél nagyobbak az elektródok s minél jobb vezető a folyadék, amellett egy bizonyos elemnél is hőmérséklettel, megterheléssel stb. erősen változik. A szokásos nagyságú

Daniell elem B.-a 0,3—0,6 ohm.,
Bunsen « « 0,1—0,2 «
Leclanche « « 1 —2 «

Akkumulátorok B.-a igen kicsiny, 40—50 ampèrórásoké is csak néhány század ohm., nagyobbaké még kisebb. L. még *Elemek kapcsolása.*

Belső elválasztás v. *szekréció.* A testünket felépítő sejtekben, amíg élnek, szakadatlanul bonyolult vegyi változásoknak egész sorozata megy végbe, ezeket az anyagforgalom v. anyagcsere gyűjtő szavával foglaljuk össze. A sejteknek anyagforgalmukhoz folytonosan új meg új anyagokra — tápláló anyagokra — van szükségük, ezt a környező folyékony közegből, a szövetnedvből, a nyirokból, azaz végeredményben a vérnedvből veszik. Az anyag fogyasztása mellett a sejtek folytonosan anyagokat termelnek. A termelt anyagok az anyagforgalomnak nevezett bonyolult vegyi folyamatoknak eredményei. A termelt anyagok legnagyobb része a CO_2, ureum, húgysav stb. a szervezetre nemcsak fölösleges, de káros is és így ezen bontási produktumok szakadatlan eltávolítása szükséges, ezt végzik a tüdők, vesék, esetleg a bőr és vastagbél. Ezen végső bontási termékeken kívül keletkezhetnek azonban, akármelyik szövetterületen, olyan anyagok is, amelyek a nyirok- és vérkeringésbe visszajutva, távoli szerveken tevékenységet fokozó v. gátló hatásokat fejthetnek ki, vagy sajátos működéseket hozhatnak létre. Ezen specifikus, sokszor életfontos testeket Starling hormonoknak nevezte el. A hormonok révén egymástól távoleső szervek egymásra vegyi úton kölcsönhatásokat gyakorolnak (kémiai korreláció), a szervezetnek sajátos vegyi kapcsolatát, összefüggését, kémiai harmoniáját hozzák létre. Élesen el kell ezt választanunk azon kölcsönhatásoktól, amelyeket az idegrendszer hoz létre. Vannak mirigyszerű sejthalmazokból álló szerveink, amelyeknek, úgy látszik, egyedüli feladatuk a hormontermelés. Ezeket «mirigyek kivezető cső nélkül» név alatt foglalták össze és működésüket B.-nak, belső szekréciónak nevezték el. Lehetséges azonban, hogy más mirigyek, amelyeknek kivezető csövük van, s amelyek fontos váladékokat készítenek, ezenkívül olyan anyagokat is termelnek, amelyek a mirigyből nem a kivezető csövön keresztül a váladékkal távoznak, hanem visszakerülnek egyenesen a vérkeringésbe, tehát szintén a belső szekréció szolgálatában állanak. A belső szekréció fogalma nagy általánosságban minden sejtre kiterjeszthető, amennyiben valószínű, hogy testünknek nincs egy olyan sejtje sem, amely a többire kémiai úton anyagforgalmi termékek révén több-kevesebb befolyást nem gyakorolna, de szűkebb értelemben a belső szekréció keretében csak azokat a hatásokat foglaljuk össze, amelyek a szervezet kémiai kapcsolatában könnyen kimutatható fontos összefüggéseket jelentenek. Kivezető cső nélkül való mirigyek, amelyek tehát tisztán a belső szekréciót szolgálják: a pajzsmirigyek, glandulae thyreoideae, a mellékpajzsmirigyek, glandulae parathyreoideae (l. *Pajzsmirigy),* az agyvelő-függelék (l. *Hypophysis),* a mellékvesék (l. o.) glandulae suprarenales és a thymus (l. o.). Kivezető csövük van, de emellett belső szekréciót végeznek a sexualis mirigyek, here, petefészek és a fehér máj (pankreasz). A belső szekréciónak részletes tárgyalását az egyes szerveknél fogjuk áttekinteni, de hogy annak nagy fontosságát érzékítsük, röviden pár példát említünk. A mellékvesék kiirtása után az állatok rövid idő alatt elhalnak, azoknak lassú pusztulásakor sajátságos betegség, az Addison-kór fejlődik. A pajzsmirigyek fejletlenségével függnek össze bizonyos veleszületett hülyeségek. A pajzsmirigy-betegségekhez tartozik a myxodema, a Basedow-kór. Fehér máj kiirtására állatoknál cukorbetegség lép fel. E pár példa eléggé mutatja, hogy a belső szekréció zavarai mily súlyos következményekkel járnak, mennyire megrontják a szervezet kémiai harmóniáját.

Belső erő. Ha a testek egy csoportját összefoglalva ú. n. anyagi rendszernek tekintjük, akkor ezen testek között működő erők a rendszernek B.-i, a rendszerbe nem tartozó testektől származók a külső erők. Pl. a föld vonzása egy kődarabra nézve külső erő, a földből és a kőből álló rendszernek azonban B.-je. Nevezetes mechanikai

tétel, hogy B.-k az egész rendszer súlypontjának helyzetét nem változtathatják meg. Ebből következik pl., hogy amikor a kő esik a föld felé, a föld is mozog a kő felé, hogy a szétrobbanó gránát darabjai úgy mozognak, hogy közös súlypontjuk ugyanazt a pályát írja le, amit a gránát egészben leírna stb.

Belső érzék, l. *Tudat*.

Belső érzések. Valamikor csak 5 érzékszervet különböztettek meg: az ízlést, szaglást, tapintást, hallást és látást. Tagadhatatlan, hogy érző idegrendszerünknek ezek talán a legfejlettebb részei, de ezeken kívül sok más érző végkészüléket találunk az emberi testben; inkább azt mondhatnók, nincs talán a testnek egy részecskéje sem, amelynek ne volnának érző idegei. Az újabb hisztológiai vizsgálatok igen szép érző idegvégződéseket találtak az izmokban, inakban, izületekben, csonthártyában stb. s majdnem az összes belső szervekben. Ezek az érző idegek mind izgalmakat szállítanak a perifériáról az agyvelőbe. Ezen *centripetális izgalmak* (l. o.) tekintélyes része nem is lesz tudatossá, tehát nem is jár érzéssel, de azért nagy szerepet játszanak ezen érzés nélkül való centripetális izgalmak a test különböző részeinek harmonikus együttműködésében, fontos reflexregulációknak egész sorozatát tartják fenn. Másik csoportja a centripetális izgalmaknak tudatunkba jut (vagyis kortikális változással jár) s ezek adják érzéseink összegét. Érzéseink azonban két nagy csoportra oszthatók: 1. olyanok, amelyek mindig a külvilágra vonatkoznak, ezek a *külső érzések* (l. o.), a látás, hallás stb. ilyenek; 2. olyanok, amelyek saját magunkra, testünk állapotára vonatkoznak, tehát saját magunkról adnak felvilágosítást, ezek a B. (mások szerint *közérzések*), amennyiben ezen B. összege adja meg a *közérzet*. A B. közé tartoznak *a test egyensúlyának érzései*, amelyeket a hallószervvel (l. o.) összekapcsolt ívjáratoknak, az ott található otolit készülékeknek köszönünk. Ide soroljuk a test és végtagok helyzetének és mozgásainak érzéseit, az ú. n. *izomérzést* (l. o.), amely nem más, mint az izmok, inak, izületek érzéseinek összege. A *fájdalom, éhség, szomjúság, jóllakottság, a vizelés és székelés szükségének érzései* mind ebbe a csoportba tartoznak. *Álmatlanság, álmosság, fáradtság, szívdobogás* stb. érzései mind ide tartozók (l. a megfelelő címszók alatt).

Belső és külső vonal, hadászati kifejezések. A két ellenfél közül az, aki a hadműveleti céltárgy (l. o.) felé való előnyomulása közben két v. több ellenséges csoport közé jut, arról azt mondják, hogy a belső vonalon operál a külső vonalon működő ellenséggel szemben. A belső vonalon való működés előnye főkép az erők együttartásában nyilvánul, ami főleg az ellenség valamelyik csoportja ellen túlerővel való fellépésre képesít; viszont a belső vonalon működő igen könnyen a két v. több oldalról való bekerítés veszélyének lehet kitéve.

Belsőmezőhegyes, Mezőhegyeshez tartozó népes puszta Csanád vm. battonyai j.-ban, (1910) 1053 lak.; u. p. és u. t. Mezőhegyes.

Belső munka, a belső erők munkája, a hőelméletben a molekulák közti erők munkája.

Belső rím, máskép *középrím*, a versszorok belsejében előforduló rím, mikor ütemek egymással, ill. sor közepe és vége egymással rímelnek. Gyakran él vele Arany, pl.

> Rövid a *szó* gyorsan *hangzó*
> Kisérője büszke jelnek,
> De *sokallja*, meg se *hallja*,
> Már nyomul a hősi gyermek stb.

Belsősárd, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 228 magyar lak.; u: p. Resznek, u. t. Rédics.

Belsőség, l. *Beltelek*.

Belső súrlódás (fiz.), az az erő, amely vm. folyadék- vagy gáztömegben fellép, ha különböző részei különböző sebességgel mozognak s amely a sebességeket kiegyenlíteni törekszik. A B. okozza tehát, hogy vm. mozgásba hozott s aztán magára hagyott folyadék (gáz) idővel megnyugszik, mozgási energiája hővé alakul át. A kinetikai gázelmélet a B.-t a nagyobb és kisebb sebességü molekulák ütközéséből magyarázza.

Belső szekréció, l. *Belső elválasztás*.

Belső-Szolnok, azelőtt Erdélyben, a magyarok földjének egyik vmegyéje, melynek térfogata (1870) 3340 km², lakóinak száma 138,307 volt; székhelye Deés volt. Az 1876. évi XXXIII. t.-c. nagyobb részét Doboka vmegyével Szolnok-Doboka név alatt új vmegyévé egyesítette.

Belső szög. A (közönséges) három-, négy- vagy sokszög minden szögpontjában az ott találkozó két szomszédos oldal B.-et, az egyik oldal és a szomszédjának ama szögponton túl való meghosszabbítása külső szöget zár be.

Belső tag, az $a : b = c : d$ aránypárban b és c belső, a és d külső tagok. Ha az aránypár helyes, akkor a belső tagok szorzata akkora, mint a külső tagoké.

Belső telek, l. *Beltelek*.

Belső titkos tanácsos, l. *Titkos tanácsos*.

Belső vám. Régebben az ország határain belül is szedtek vámokat oly árúk után, amelyek az egyik vmegye, kerület v. tartomány területéről a másiknak területére átmentek. Manapság ilyen vámokat csak egyes utak, hidak, városi kövezett utcák építési és fenntartási költségeinek fedezése végett szednek *(útvám, hídvám, kövezetvám*; l. o.), de különben az árúk az ország területén belül minden illeték fizetése és ellenőrzés nélkül szállíthatók, kivéve mégis az ország határához közelfekvő, rendesen 1—2 mérföld szélességű területet, a *B.-vonalat*, amely táblákkal van megjelölve s amelyeken a vámköteles árúkat a csempészet hatékonyabb megakadályozása érdekében csak a vámőrök ellenőrzése alatt és bizonyos rendszabályok betartása mellett (csak nappal, igazolójegy birtokában stb.) szabad szállítani. L. *Vám*.

Belső váz, l. *Belváz*.

Bélsugár (anat., *radii medullares*). A kétszikű és nyitvatermők körben álló első edénynyalábjai közötti alapszövet, mely a belet az elsődleges kéreggel sugár módjára összeköti, az *elsődleges* vagy hosszú B. Ezzel szemben a kambiumtól később létrehozott, magában a fa- és háncsrészben ugyancsak sugárirányban haladó B.-ak, a *másodlagos* v. rövid B.-ak. Ezek szintén a kéregig nyúlnak, de nem érik el a belet, hanem a fatestben különböző mélységben végződnek és

annál rövidebbek, minél fiatalabb az az évgyűrű, amelyből kiindulnak. Egyes fákban (fűz, nyár) néha nemcsak a bél, hanem a kéreg felé is vakon végződnek a fatestben, mert a kambium megszüntette a B.-sejtek lefüzését. A fák keresztmetszetén szabadszemmel vagy kézi nagyítóval (lupe) vékonyabb vagy vastagabb sugarak módjára haladó vonalaknak tünnek fel, melyek erősebb nagyítással vagy tisztán sugárirányban megnyúlt, egyszerüen gödörkés parenchimából állanak, vagy ezekhez — különösen a B. szélén — udvaros gödörkés tracheidák is csatlakozhatnak. Sugárirányú metszeten vagy hasított felületen, szélesebb vagy keskenyebb, élére állított szalagok, melyek rendesen fényesebbek a fa többi részénél (tükörrostok). A vastagsága lehet egy vagy több sejtsor. A B. az anyagcserét közvetíti a bél, az elsődleges fa és kéreg között, később, mikor a bél és a környező fatest elhal, a még élő évgyűrűk és a háncs között. Sejtjei ősszel és télen keményítővel teltek, mely tavasszal a lombfakadáskor felhasználódik, hogy a nyár folyamán újból megteljenek. Keményítőn kívül lehetnek még benne csersav, oxálsavas mészkristályok, különböző zsírok, sőt egész gyantavezetékek (némely fenyőfa).

Bel-sund, öböl a Spitzbergák Ny.-i partján, az é. sz. 77° 40′ alatt.

Bel szeme ónix *(Onix oculus Beli)*, a régiek megnevezése szerint az olyan ónix, illetőleg achát, melyben csak egyetlen körforma sáv van. Zay Sámuel Magyar Mineralógiájában olyan ónixot nevez annak, mely «csak egy abrontsból áll».

Bélszén. Az elektromos ívlámpákban használják; üreges szenek, melyeknek belseje finoman elosztott szén (korom) keverékével, esetleg még különböző fémsókkal van kitöltve. Az ilyen szén tehát két részből áll: a keményebb szénből készült külső rétegből (burokból) és a belső magból: a bélből. A bélanyag növeli a fényív gázoszlopának vezetőképességét; egyuttal az ívet központosítja úgy, hogy az ív a szén közepén marad, nem vándorol ide-oda. Egyenáramnál a felső vastagabb szén beles, az alsó tömör (homogén). A felső szén belében képződött üreg (kráter) növeli a fényhatást lefelé, mert mintegy reflektorként szerepel. Váltakozó áramu ívlámpákban mindkét szénnek belesnek kell lenni, mert csak ekkor világít nyugodtan a lámpa. A beles szenek másik csoportját az effektusszenek képezik, melyeket lángívlámpákban, hatásos (intenziv) ívlámpákban használnak. Az ilyen szeneknek a burokhoz viszonyított aránylag nagy átmérőjű bélanyaga fémsókkal: kalcium-fluoriddal, bariumsókkal stb. van erősen itatva. A fémsók hozzáadása lánggal égő ívet s többé-kevésbbé erős szinezetű fényt ad, mert a kalciumsók sárgára, strontiumsók vörösre, bariumsók fehérre szinezik a lángot. Ilyen szeneket legelőször Bremer, Blondel állítottak elő s különféle gyári nevek és jelzések alatt hozzák forgalomba.

Bélszikzsák v. *hólyag* a. m. *szikhólyag*, embriológiai kifejezés, l. *Embrio*.

Belszög a. m. *belső szög* (l. o.).

Bélszűkület, ritkán világrahozott rendellenessége a bélnek. Ilyenkor leginkább a gyomorszájon és a végbélen található. Felnőttön a B. oka vagy a bél falában van (amikor fekélyes folyamatok gyógyulása közben fejlődő heges zsugorodás okozza a szűkületet, vagy a bélfalból fejlődő daganat szűkíti meg a bélnek üregét), vagy pedig a bélen kívül fekvő ok (daganat, köteg) szűkíti a bél üregét. A szűkületben rejlő akadály leküzdésére a szűkület előtt levő bélrészlet a fokozott munka folytán túlfejlődik. Ezen túlfejlett bélrészlett fokozott összehúzódásai láthatók a rendesen lesoványodott hasfalon át a bélmerevedésnek nevezett tünetben, ez összehúzódásokat érzi a beteg kólikaszerű rohamok alakjában. Szorulással váltakozó hasmenés, a rossz táplálkozás folytán beálló lesoványodás a B. kísérő tünete. Az egyre fokozódó szűkülés végül bélelzáródáshoz vezethet (l. o.), másrészt a táplálkozás csökkenése kimerülést okozhat. Ezért a B. kezelése a szűkület megoldásában kereshető, amit az okhoz képest vagy bélcsonkolással (l. o.) vagy az akadály megkerülésével (a szűkület alatt és felett levő bélnek bélszájadzással való egyesítésével) érhetünk el.

Belt, a dán szigetek közt két tengerszoros neve; az egyik a Nagy-B., a másik a Kis-B. Az előbbi Fyen (Fünen) és Zéland közt van; hossza a Kattegattól Laalandig, ahol Langelands-Beltnek is hívják, 60 km., legnagyobb szélessége 23 km., mélysége 10—50 m.; a hajózást rajta a zátonyok megnehezítik; télen ritkán fagy be; az átkelő hely legkeskenyebb részén (20 km.), Korsör és Nyborg közt van. A Kis-B. Fyen és Schleswig közt terül el; az előbbinél jóval keskenyebb; Fredericiától Arrö szigetig 65 km. hosszú; szélessége: 0·6—15 km.; a hajózás benne szintén veszedelmes; télen gyakran befagy. Átkelő helyek: Middelfart, Assens, Faaborg.

Beltag *(Komplementär)*, kereskedő társaságoknak egy vagy több oly tagja, aki a társaság kötelezettségeiért egész vagyonával felelős. Jogaira és kötelességeire nézve l. *Betéti társaság*. — B. a matematikában l. *Belső tag*.

Béltek, l. *Krasznabéltek* és *Nyírbéltek*.

Beltelek, belső telek, belsőség v. intravillán, bent a helységben, városban fekvő, rendszerint körülkerített terület, házhely, házi kert, major, szérüskert, megkülönböztetésül a kültelektől; azonkívül a földbirtoknál a majornak szánt terület.

Beltenger, olyan kisebb tenger, amelyet csaknem egészen körülvesz a szárazföld, úgy hogy csak csekély kapcsolatban van az oceánokkal, pl. a Földközi-, Fekete- és Vörös-tenger. A nagy tavakat is nevezik néha így, pl. a Kaspi- és Aral-tavat.

Beltenyésztés az, midőn egy s ugyanazon fajtába tartozó állatok párosíttatnak egymással, pl. arab kanca arab csődörrel. A németek e tenyésztő eljárást tisztatenyésztésnek (Reinzucht) nevezik, mert ők egészen mást, t. i. azt értik B. (Innzucht) alatt, hogy a tenyésztő a saját nyájából veszi a tenyészállatokat, még pedig a hímeket és nőstényeket egyaránt. Magyarban némelyek a kétértelmű B. helyett az egy vérben tenyésztés elnevezést is használják. A B. a leggyakrabban s általában azon esetekben alkalmazott tenyésztő eljárás, midőn a tenyésztő oly tulajdonságokkal biró állatfajtát talál, mely őt kielégíti.

Belterjes *(intensiv)*, szemben a *külterjes (extensiv)* gazdálkodással, oly gazdálkodási üzem-

mód, melynél a termelésnél alkalmazott *üzemtőke* az *alaptőkéhez* viszonyítva, aránylag magas. A B. gazdaságnál háttérbe lép a természet, mint termelési tényező, előtérbe a munka és a tőke. Ha a B.-ség az egész gazdaság kezelésére vonatkozik, a folytatott üzemmódot B.-nek mondjuk, minő pl. a *váltógazdaság*, szemben a külterjes *háromnyomású gazdasággal*. Az oly gazdaság üzemmódja pedig, mely a külterjesről a B.-re átmenetet képez, *középterjesnek* mondatik; ilyen pl. a javított háromnyomású gazdaság. De bizonyos üzemen belül lehet egyes termelési ágak kezelése is kül- v. B., pl. a szarvasmarhatenyésztés gulyatartásnál rendszerint külterjes, tehenészeteknél B. A B. gazdaság mérvét közönségesen az alap- és üzemtőke között fennforgó arány által szokás kifejezni, amidőn pl. azt mondják, hogy hazánkban B. gazdaságnál az üzemtőke 40—50%-át teszi az alaptőkének. Helyesebb azonban, ha a B. gazdaság mérvét az üzemtőke abszolut kitétele által fejezzük ki, midőn pl. azt mondjuk, hogy viszonyaink között a B. gazdaság folytatásához kat. holdanként 160—240 K üzemtőkére van szükség. A B. gazdaság előnye szemben a külterjessel abban áll, hogy ugyanazon birtokon nagyobb mennyiségű termények előállítását és nagyobb jövedelem elérését teszi lehetővé, minél fogva terjedése köz- és magángazdasági szempontokból kívánatos, azonban felkarolása bizonyos feltételekhez van kötve, minők: olcsó tőke, elegendő munkaerő, a környék nagy fogyasztása, könnyű közlekedés, a termelvények biztos értékesíthetése és a gazdasági szakértelemnek magasabb foka. Csak ahol ezek a feltételek megvannak, alkalmazható sikerrel a B. gazdaság.

Belt-féle testecskék, a mirmékodomáciumokat fejlesztő mirmékofil középamerikai *Acacia cornigera* és *A. sphaerocephala* leveleinek felső felében álló levélkék hegyén fejlődő tojás- vagy kürtszerű képletek, amelyeknek mézfejtőjében kiváló cukornemű és fehérjenemű anyagokból álló váladékát a hangyák szorgalmasan gyüjtik és fogyasztják és amelyeket felfedezőjük, *Belt* Th. után neveztek el.

Belton, Bell county székhelye Texas amerikai államban a Leon-river partján, vasút mellett, (1900) 3700 lak., college-dzsel.

Beltraffio, *Giovanni Antonio*, l. *Boltraffio*.

Beltrame, *Giovanni*, olasz származású utazó és nyelvkutató, szül. 1824 nov. 11-én Valeggióban, a Mincio mellett. Mint térítő járt a Nilusnak eddig ismeretlen tájain is. 1862 óta hazájában mint veronai apát a nilusvidéki nyelvekkel foglalkozott és a dinka nyelv szótárát adta ki (Róma 1881). Útleírásai: Di un viaggio sul fiume bianco nell'Africa centrale (Verona 1861); Il Sennaar e lo Sciangallah (u. o. 1879—82, 2 köt.); Il fiume bianco e i Denka (u. o. 1881).

Beltrami, 1. *Eugenio*, olasz matematikus, szül. Cremonában 1835 nov. 16., megh. 1900 febr. 18. Rómában. 1862-ben a bolognai egyetemen rendkivüli, 1863. pedig Pisában rendes tanár lett. 1866 óta Bolognában, 1873 óta pedig Rómában működött ugyanily minőségben. 1876 óta a paviai egyetemen, 1891-től ismét Rómában a matematika és fizika tanára. Értekezései az Acta Mathematicában és más tudományos folyóiratokban jelentek meg. Opere matematiche c. munkáját a római egyetem adta ki.

2. *B., Giovanni*, olasz kőmetsző, szül. Cremonában 1777., megh. u. o. 1854. Egy ötvös fia, aki önmaga képezte magát s Beauharnais Eugenben talált bőkezű pártfogót. Munkái: egy 17 mm. nagyságú kő mintegy 20 alakkal, Dárius sátra, s egy 26 mm. nagyságú topáz Lionardo da Vinci Utolsó vacsorájával. Bronz domborműveket is készített.

3. *B., Giulio Cesare*, olasz utazó, szül. Bergamóban 1779., megh. a Romagnában levő Filotranóban 1855. A karbonárikkal való összeköttetése miatt 1821. Olaszországból menekülnie kellett. Észak-Amerikába utazott, ahol elhatározta, hogy a Misszisszippi forrásait fölkeresi. Föl fedezéséről 1824. New-Orléansban kiadott La découverte des sources du Mississippi c. munkáját a tudományos világ nagy tartózkodással fogadta. B. még néhány évig beutazta Mexikót, 1827. pedig Londonba ment, ahol 1828. A pilgrimage in Europe and America leading to the discovery of the sources of the Mississippi c. munkája jelent meg. 1830. Párisba költözött és Le Mexique nevű kétkötetes munkáját adta ki. Hazája felszabadításának érdekeit L'Italie et l'Europe c. röpiratával szolgálta.

4. *B., Luca*, olasz építész, szül. Milanóban 1854 nov. 13. Szülővárosának művészeti akadémiáján és műegyetemén tanult, majd 1876—80. a párisi École des Beaux-Artsban Garnier és Pascal alatt képezte magát tovább s egyidejüleg részt vett a városháza helyreállítási és az 1878-iki világkiállítás építési munkálataiban. Hazájába visszatérve, 1880. a milanói művészeti akad., 1882. pedig a műegyetem tanára lett; 1891. a lombardiai műemlékbizottság (Ufficio Regionale per la conservazione dei monumenti di Lombardia) igazgatójává, 1907. a milanói székesegyház építészévé nevezték ki; 1890—97-ig Milanó orsz. képviselője volt, 1905 óta szenátor. Legnagyobb érdemeit mint restaurátor szerezte. Ő restaurálta a soncinói kastélyt (1882—87), a milanói S. Maria delle Grazie templomot (1886—95) és Castello Sforzescót (1884—1907), a paviai Certosát (1886—95), a monzai székesegyház homlokzatát (1890—95) stb.; e mun. kálataiban művészi stílérzékét mélyreható művészettörténeti kutatásokkal támogatta. Eredeti építkezéseiben is merít a történelmi stílusokból, elsősorban a renaissanceból; a legnevezetesebbek Milanóban vannak: az állandó műcsarnok (1886), az Assicurazoni Generali di Venezia (1896—99), a Corriere della Sera (1903—4), a Banca Commerciale Italiana (1907) palotája; a velencei campanile újjáépítése is az ő tervei szerint indult meg (1903). Legismertebb művészettörténeti munkái: Il Castello di Milano sotto il dominio degli Sforza 1450—1535 (Milano 1885, 2. kiad. 1899); Il Cimiterio monumentale di Milano (u. o. 1889); La Certosa di Pavia (u. o. 1895, 2. kiad. 1907). A Rassegna d'Arte c. szakfolyóiratnak kezdettől munkatársa. Kiadta a Leonardo da Vinci Codex Atlanticusát (Milano 1891—97) és a Biblioteca Ambrosianatában őrzött s Cristoforo Predától miniált Libro d'oro Borromeo-t (u. o. 1896) Munkáinak nagy részét saját rajzaival illusztrálta. Ifjúkorában több város látképéről készített rézkarcot.

Beltramo, az olasz népies bohózatok egyik állandó alakja, legtöbbnyire az együgyű szolga. L. *Bohóc.*

Béltuberkulózis, l. *Bélgümökór.*

Béltűz, l. *Lépfene.*

Beludzsisztán, brit fenhatóság alatt álló ország az iráni medencének Ny.-i szögletében. Határai az Arab-tenger, India, Afganisztán és Perzsia, amellyel a határvillongások 1905. fejeződtek be. Tengerpartja nagyon egyhangú, száraz, forró, az ú. n. Germezirnek egy darabja. Jó kikötője csak kettő van, Szonmianibai és Gvadar. Belseje még részben ismeretlen. B. területén van Irán legmélyebb része, a sivatagos környékű *Hamun mocsár*, ahol a medence folyói elvesznek. D.-i és K.-i részében a *B.-i hegység* húzódik, ez több párhuzamos ív alakjában határolja a medencét; É.-on csatlakozik az afganisztáni Szulejmán hegységhez, D.-en pedig két ágra látszik oszolni, az egyik ág a part mentén halad, mint Zagrosz hegység, a másik ÉNy.-ra fordulva a Koh-Rudban folytatódik. Állandó, nagy folyói nincsenek, csak az esőzések idején rohannak le a hegyekről a vadvizek, amit öntözésre használnak fel. K.-re a Bolan és Mula völgyén át vezet a legjobban járható út Indiába. Klimája szélsőséges, pl. Kelatban —13—+39 C° között ingadozik, az esőzés bizonytalan és ritka. Itt-ott a hegyeket erdő borítja, nagyobbára Pistacia cabulica; a kultúra oda szorítkozik, ahol elegendő vizet lehet kapni. A földmívelés termékei: búza, árpa, rizs, köles, kukorica és burgonya. Szőlő, barack, dinnye és más gyümölcs bőven terem. Pandzsgur datolyáiról híres. Vadon élő állatai a vaddisznó, tigris, párduc, sakál, farkas és medve, antilop; házi állatok a teve, ló, ökör, tehén és szamár. Ásványi gazdagsága kevéssé ismeretes. Vasat és ólmot találnak Khuzdarban, szenet Quetta környékén, aszbesztet és kősót Zhob kerületben. Van azonkívül antimon, aluminium és kőolaj, ez utóbbit azonban nem művelik. Területe 366,800 km², lakosainak száma (1901) 915,000. Jelenleg a következő részekre oszlik: 1. közvetlenül brit kormányzás alatt álló terület a tartomány É.-i része, ez 6 kerületre oszlik, úgymint: Quetta-Pishin, Szibi, Zhob, Loralai, Bolan, Chagai; 2. Kalat és Lasz Bela benszülött államok. A kalati khán feje a vezérek szövetségének, de hatalma nagyon szűk korlátok közé van szorítva, az összes bevitt anyagokról köteles tudósítani a B.-i főkormányzó megbizottját, aki egyúttal közbenjáró a khán és a vezérek közt a viszálykodásokban. A khánnak van rendkívüli serege is, 385 lovas és tüzér, 29 ágyúval, amelyből 9 használható. Lasz Bela uralkodójának címe Jam, aki a brit uralom kezdete (1896) előtt a kalati khánnak fizetett adót; 3. a marri és bugti beludzs törzsek birtoka a tartomány ÉK.-i részében félig független terület.

A *lakosság* legnagyobb részét a *brahui* és a *beludzs* népek teszik. A brahui nép, mintegy 300,000, az uralkodó osztály, dravida eredetű; a beludzs, iráni és tatár keveredés (l. *Beludzsok*). A városlakók és földmívelők perzsák, hinduk és más leigázott, kisebb néptörzsek. Vallásuk szunnita mohamedánus, részben hindu.

Története. B. az ókori Gedrozia, amelyről az első tudósításokat Nagy Sándor hadjáratának történetírói közölték. B. mostani lakóinak hagyományai csak az izlám meghonosításának koráig terjednek és nagyon homályosak. A kalifák korában több hindu dinasztia követte egymást a kelati trónon, sírjaik mai is láthatók Kelat mellett. A X. sz.-ban kezdtek K. felől terjeszkedni a beludzsok, de a hatalmat csak 1500 körül tudták kezükbe keríteni, független királyságot alapítottak, amely a XVII. sz. közepéig állott fenn, amikor Akbar sah elfoglalta és Delhinek alávetette. 100 év mulva újra függetlenítette magát és gyors fellendülésnek indult Naszir khán erélyes uralma alatt. Utána a fejetlenség korszakában a perzsák nagy területeket foglaltak el. Az angolok 1841. hatoltak be az országba, amikor Afganisztánba indítottak expediciót; a kelati khán 1854. szerződést kötött az angolokkal, amely szerint ezeknek jogukban áll csapataikkal bármely helyet megszállni. A hosszas trónviszályok idején jó alkalom nyilt a beavatkozásra s a khán előbb brit kormánytársat volt kénytelen elfogadni, majd sorba átadta az egyes tartományokat, 1877. Quettát, 1878—81. Pishin, Shorarud, Duki és Szibi tartományokat, míg végre 1883. brit B.-nak nyilvánították.

Irodalom. The administration Report of the Baluchistan Agency, Calcutta; The District Gazetteers of Baluchistan; Floyer, Unexplored Baluchistan, London 1882; Holdich, The Indian Borderland, u. o. 1901; Hughes, The Country of Baluchistan, u. o. 1877; Mac Gregor, Wanderings in Baluchistan, u. o. 1882; Masson, A Narrative of a Journey to Kalat, u. o. 1843; Journeys in Balochistan, Afghanistan and the Punjab, u. o. 1842; Fehlinger, Belutschistan, 1907; Tate, The Frontiers of Baluchistan, London 1909.

Beludzsisztán-szőnyeg. A B. a turkomán szőnyegek fajtájából való. Jó minőségű gyapjuból készül, de gyakori, hogy lószőrt, kecskeszőrt és teveszőrt is kevernek belé. Rajza geometrikus motivumokból van és hasonlít az afghán és bokhara-szőnyegekéhez, de nagyobb változatosságot mutat. Néha egy-egy növényi motivum is keveredik belé, s vannak kockás, mozaikszerű rajzok is. Kötése meglehetős laza, két széle szőve van és színes, mint a bokharáké, szép rajzokkal tarkázva. Összbenyomása rendesen vagy sötétkék, vagy igen szép világos vörös. Ezenfelül 2—3 mellékszín is van benne. Nagysága 1×1·5 métertől 3×4·5 méterig váltakozik.

Beludzsok. Az É. és D.-i Beludzsisztán iráni eredetű, de tatárvérrel kevert lakói, akik az iráni nyelvcsoporthoz tartozó új perzsával rokon nyelvet beszélnek. Három főtörzsre szakadnak, ú. m. a *nhárui*-kra, a *rind*-ekre és a *maghzi*-kra, amelyek ismét számos apróbb törzsre oszolnak. Általában szépen alkotott, tagbaszakadt, kitartó, edzett testtel birnak; bőrük színe meglehetősen sötét barna; marcona arckifejezéssel, dús hajzattal és szakállal, feltünően hosszú lábakkal. Jellemük vakmerő, ravasz. Hirhedt rablók, fegyelmezettséget és alárendeltséget nem ismernek. A vérboszút ivadékokon át gyakorolják. Nomád életüek, dromedárjaikon barangolnak szerteszét. A B. mohamedánok. (Wundt H., A ride to India across Persia and Baluchipan, Lond., 1891). A Ny. és K.-en lakó többi B. tulajdonképen dravida brahui-ok (l. o.), akik Ny. felől csak később vándoroltak be. Belu-

dzsisztán összes lakosainak száma alig egy millió. Túlnyomólag állattenyésztésből élnek. Mindnyájan angol alattvalók.

Beluga (állat), a fehér delfin (*Delphinapterus leucas* Pall.) régi népies neve, l. *Delfin*.

Belugakő, a viza (*Acipenser huso* L.) kiválasztó szerveiben előforduló, tojásdadalakú, fehér színű, foszforsavas mészből álló konkréció, melyet az oroszok háziszerként használnak.

Belus. Délszláv eredetű személynév, mely az Árpádok korában nálunk is el volt terjedve. Azok közt, kik e nevet viselték, legismertebb a horvát eredetű *B. bán* (l. o.), egy magyar nemzetség alapítója, melynek tagjai közt folyton használatban volt a B. név.

Belus a. m. *Bél*, *Baal* (l. o.).

Belus, 12 km. hosszú parti folyó Palesztinában, amely Akkától D.-re torkollik a Földközitengerbe. Az ókorban híressé lett bíborcsigáiról és a torkolata körül található finom homokról, amelyet állítólag a föniciaiak az üveg feltalálásakor használtak. Mai neve Nahr Naaman.

Belus bán, Uroz szerb vajda fia, Ilonának, II. Béla magyar király feleségének bátyja, 1141-től a kiskorú II. Géza gyámja és az ország kormányzója volt. Nemcsak mint bölcs államférfiú tünt ki, hanem mint hadvezér is. Henrik osztrák herceg ellenében a lechfeldi győzelmet (1146 szept. 11.) főleg öneki lehet tulajdonítni. 1147-ben Géza király Erdélybe és a Szepességbe első sorban az ő tanácsára fogadta be a bujdosó szászokat és flamandokat s az ő közbenjárására ösmerte el Csudomil vagy Blachin szerb fejedelem a magyar fenhatóságot. Ez utóbbi tény okozta Mánuel ellenében a görög háborút, melyben mint hadvezér, B. ismételten kitünt. 1156-ban ő lett az ország nádora. A görögkeleti vallásról időközben, úgy látszik, a róm. kat. vallásra tért át; *Bátmonostort* (l. o.) a bencések részére ő alapította

Belügyi Közlöny, a belügyminisztérium hivatalos lapja, mely 1896 máj. 1. óta jelenik meg s eleinte fő- és melléklapból állt. A főlap minden hó 1. és 15. jelent meg, melléklapja pedig, a *Rendőri Közlöny*, mely főleg körözések elrendelését és visszavonását foglalja magában, naponkint. Újabban mindkét lapot külön szerkesztik s a *B. K.* rendszerint minden vasárnap jelenik meg.

Belügyminisztérium (*m. kir.*), a m. kir. belügyminiszter a mellette működő és neki közvetlenül alárendelt, miniszteriális hivatali személyzettel. Ügykörébe tartozik az ú. n. közjogi igazgatás, vagyis az országgyülésre szóló kir. meghivók szétküldése és az orsz. képviselőválasztásokról szóló törvények végrehajtásának felügyelete; az országos határkérdések, a nemzetiségi, állampolgársági és illetőségi ügyek; nemesítések és régi nemességek (gróf, bárói méltóság); az Országos Törvénytár és a Rendeletek Tára kiadása. A B. közvetlen felügyeletet és ellenőrzést gyakorol a vármegyék és a törvényhatósági városok közigazgatási működése és háztartása felett és felebbviteli hatósága a vármegyétől hozzá felebbezett vagy felterjesztett községi ügyeknek. Központi főhatósága az állami anyakönyvvezetésnek; az államrendőrségnek, a csendőrség gazdasági ügyeinek s általában a közbiztonság és közrendészet ügyének; a közegészségügynek, a gyámügynek, a közjótékonyság, a kivándorlás és az állami gyermekvédelem ügyének. Ezen ügyágak szerint a B. személyzete ügyosztályokra (jelenleg 12) oszlik, melyekhez a számvevőség és a kezelő hivatalok csatlakoznak. A B.-nak közvetlenül alárendelt főbb hivatalok és intézmények: az Országos Levéltár, a földtehermentesítési alap igazgatósága, az Orsz. Közegészségügyi Tanács, az állami kórházak és elmegyógyintézetek, a székesfővárosi államrendőrség, a határrendőrség, a kivándorlási biztosi hivatal, a községi közigazgatási tanfolyamok, az állami gyermekmenhelyek.

Bélüszkösödés, a bélfal elhalása, a tápláló erek elzáródása s a keringés teljes és végleges megszűnése következtében. Leggyakoribb az erek összenyomása miatt bélelzáródáskor (l. o.) pl. sérvkapuban, belső sérvekben, bélcsavarodáskor (l. o.). Ilyenkor a kellő időben végzett műtét s az üszkös bél eltávolítása megmentheti a beteget, míg műtét nélkül majdnem mindig halálos a B., mert az üszkös bélfalon átvándorló mikrobák hashártyagyuladást okoznak. Ritkán történik meg, hogy az üszkös bél, főleg a külső sérvekben levő, a bőr felé fúródik át s a beteg bélsársipoly árán megmenekül. A bélbetürődés (l. o.) miatt elhalt üszkös bél természetes úton is kiürülhet. B.-sel jár a bélfodor ereinek eldugulása: trombozisa és emboliája.

Belvárd, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 713 magyar és horvát lak.; postaügynökség, u. t. Németbóly.

Belvárosi takarékpénztár *részvénytársaság* Budapesten, 1892. alakult. Belvárosi tekintélyes polgárok alapították s első volt ama takarékpénztárak sorában, melyek a főváros egyes kerületeiben, első sorban az illető kerületek gazdasági érdekeinek támogatására alakultak. Ma már a kerületi kereteken túlterjeszkedve, tekintélyes helyet foglal el a fővárosi pénzintézetek sorában. Alapításától fogva Székely Ferenc áll az élén, előbb mint vezérigazgató, később elnök; kezdetben 2 millió korona volt az alaptőkéje, melyet ismételten, 1894., 1904., 1906. és 1910. emelt; legutóbb 1911. pedig már 16 millió koronára emelte. Tartalékalapja kereken 400,000 K. A B. a takarékpénztári és banküzletek minden ágával foglalkozik; 1894. bevezette a záloglevélüzletet is; 1910 végén a fennálló törlesztéses jelzálogkölcsönök összege meghaladta a 60 millió koronát. Befizető helye számos részvénytársaságnak és iparvállalatnak, üzleti nyereségéből évente számottevő összeget áldoz közhasznu és jótékonycélokra s ilyképen majd minden közintézménynek alapító tagja; bankárja volt a Jókai- és Mikszáth-jubileumoknak is. 1911-ben fejezték be a Kigyó-tér és Koronaherceg-utca sarkán intézeti székházát, mely egyike a főváros legnagyszerübb épületeinek.

Bélvarrás, véletlenül támadt bélsebek vagy műtét útján ejtett bélsebek vagy csonkok egyesítését célzó sebészeti műtét. A B. két vagy három rétegben történik. A két réteges B.-t úgy végezzük, hogy az első sorvarrat a bélfal egész vastagságán áthatolva, egymáshoz fekteti a bélseb széleit, egyúttal pedig a bélsebből történő vérzést is elállítja. A második varratrétegnek célja, hogy a belet borító hashártyát hozza minél szélesebb ré-

tegben összetapadásra. E célból nem a hashártya szabad széleit egyesítjük, hanem a sebszéltől távolabb szúrunk be a hashártyaborítékba és a sebszél előtt szúrunk ki. Ezáltal két redőt emelünk a hashártyából, amelyek a fonál csomózásakor vagy megfeszítésekor egymáshoz símulnak és a hashártya lapszerű összetapadását biztosítják. A B.-nak ezt a módját Lembert ajánlotta. A három réteges B. úgy történik, hogy az első varratsor a belet kibélelő nyálkahártyát, a másik az izomréteget, a harmadik (Lembert módjára készített) varratsor a savóshártyát (hashártyaborítékot) egyesíti külön-külön. A B.-nak ezen módjai majdnem teljesen kiszorították a bélegyesítésnek azt a sokféle, rendesen igen bonyolódott módját, melyet külön készülékekkel a bélsebészet gyermekéveiben kigondoltak és ajánlottak a sebészek. Ezen eljárások közül csak a Murphy-gomb segélyével végzett B. van ma is használatban. A gombnak szétszedhető egy-egy felét bekötjük a két bélcsonkba. A gomb egymásba illő két felének összenyomásával egyesíthető a két csonk. A rugóval egymáshoz szoruló két gombfél szélesen egymáshoz préseli a bél savós borítékát, melynek összetapadása biztosítja a bél egyesülését. Az összepréselt bél beforduló karimája az állandó nyomás folytán elhal. Ezáltal a bél üregébe esik a gomb, mely azután (10—12-ed napra) a bélsárral együtt kiürül. Egyszerűsége és gyorsasága dacára ez az eljárás is mindinkább kiszorul a használatból, mert a varrással történő B. fentebb ismertetett módja biztosabb ennél. A B. eredményei különösen azóta javultak, amióta kellő elrekesztéssel a bél felől fenyegető fertőzés veszélyét megtanultuk kizárni (l. *Bélcsonkolás*).

Bélvata, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 359 magyar lak.; u. p. Illésháza, u. t. Nagymagyar.

Belváz (állat), belső váz, *endoskeleton*, a sugárállatok (l. *Radiolaria*) s néhány gerinctelen állat (l. *Szivacsok*, *Korallok*) testének belsejében levő chitinszerű anyagból, kovasavból vagy szénsavas mészből, első sorban pedig a *gerinceseknek* (l. o.) porcogóból vagy csontszövetből álló belső szilárd, majd merev, majd rugalmas váza.

Belvedere (olasz), magasabb helyen emelt, árkádokkal vagy terasszokkal körülvett épületnek a neve, mely szép kilátást nyujt a körülfekvő vidékre. Híres a Vatikán B.-nek elnevezett szárnya, mely jelenleg az összes gyüjteményeket s a könyvtárt tartalmazza. A bécsi B. Savoyai Jenő palotája volt és egészen a legutóbbi időkig a császári képtár volt benne. A prágai B. a Közép-Európában található olasz renaissance-emlékeknek egyik legkiválóbbika; I. Ferdinánd építtette nejének mulatóhelyül 1536—56. L. még *Bellevue*.

Belvedere, több község Olaszországban; legjelentékenyebb: *B. Marittimo*, járási székhely Cosenza olasz tartományban, pompás környéken a Tirreni tenger közelében, vasút mellett, (1901) 5436 lak., K.-re tőle van a Mondea hegy, ahonnan mind az Adriai-, mind a Tirreni-tenger látható. B. borai a legjobb calabriai borok

Belvederei Apollon, l. *Apollon*.

Belvedere-rétegek. Fluviatilis homok és kavicsrétegek amelyek a bécsi medencében a pannoniai (congeriás) agyagra rátelepednek. Velük záródik a harmadkori lerakodások sora. Fuchs T. mint thráciai emeletet különböztette meg őket az alattuk levő képződményektől, újabban pedig a levantei-emelethez sorozzák. Nálunk Budapesttől DK.-re a pusztaszentlőrinczi kavicsok hasonló koruak. Ezekből ismételve a *Mastodon arvernensis* Croiz. et Job. és *M. Borsoni* Hays. záp fogai kerültek elő, ami geológiai koruk megállapítására döntő volt.

Bélvérzés (*enterorrhagia*), amidőn a szék tiszta vérből vagy vérrel kevert ürülékből áll. Leggyakoribb oka a bélfekély, amely előfordul hurutoknál, hastifusznál, vérhasnál és bélráknál; ide tartoznak a patkóbél emésztési fekélyei is. Vérzésre vezethetnek polipusok, bizonyos vérkeringési zavarok, általános vérzékenység; sajátos alakja a B.-nek az újszülötteknél előforduló *melaena neonatorum*. Vékonybélvérzésnél a szék fekete, szurokszerű, a vastagbélből származó vér sokkal inkább megtartja eredeti színét. Kisfokú vérzéseknél a vért látni nem lehet, csak kémiai eljárásokkal lehet a székben kimutatni. Erős B.-ek néha minden előjel nélkül hirtelen állanak be: a betegek összeesnek, elsápadnak, vérkeringésük erősen gyengül és sokszor csak néhány órával később ürül ki a vér. Tifusznál a betegek hőmérséklete hirtelenül esik. Ismétlődő vérzések könnyen válnak haláltokozóvá. A rákos fekélyek rendesen csekély vérzéssel járnak, ilyenkor azonban a vérnek korai kimutatása a székben igen nagy fontosságú a beteg operálhatósága szempontjából. B.-nél az orvosi tennivaló a következő: teljes nyugalom, a táplálkozás beszüntetése, jégtömlő a hasra, konyhasó és zselatina belsőleg. Súlyos esetekben zselatinát, ergotint vagy lóvérsavót fecskendezünk a bőr alá. L. *Bélfekélyek*, *Hastifusz*, *Melaena*.

Belvidék, a partvidéknek vagy határszéleknek ellentéte.

Belvidere (ejtsd: belvidir), Boone county székhelye Illinois amerikai államban a Rock-riwer mellékfolyójának, a Kishwaukeench-nek partján, termékeny vidéken, (1900) 6937 lak., gyáriparral.

Belvíz. B.-nek nevezzünk általában a felszínen megmaradó vagy fölfakadó, egyes földterületeket időszakonként elborító vizet. Keletkezésére a B. háromféle: *Csapadékvíz*, ha a talaj a hó- vagy esőből származott vizet huzamosabb idő alatt sem birja beszívni. Az alföld kötött talaja kiválóan alkalmas efféle B.-ek keletkezésére. *Talajvíz*, a laposabb helyeken szokott előtörni, ha földalatti folyásában a folyó magas vízállása akadályozza. Ott lép föl, hol a jól vezető alsó réteget (kavics vagy folyóhomok) csak vékony agyagréteg borítja. Végre *fakadó* vagy *szivárgó víz*, mely magasabb árvizek alkalmával ott fordul elő, hol a töltés laza talajból van építve és ilyenen vezet keresztül.

Belvízi hajózás, összefoglaló elnevezése a szárazföldi természetes és mesterséges vízi utakon, vagyis a folyókon, tavakon és csatornákon gyakorolt hajózásnak. A folyók kétségen kívül a legősibb és legtermészetesebb útjai a szabad közlekedésnek és forgalomnak s a hajózás bátran sorozható az ősfoglalkozások közé. Az ősember

nyomai mindenütt a vizek mentén jelentkeznek s a műveltség egyetlen közvetítője évezredeken át a vízi út volt. A tengerről keletkezett és a betorkoló folyókon a víz mentében fölfelé haladt a közművelődés áramlata és sehol se jutott tovább, csak odáig, ameddig a hajózás utat talált. A kereskedelem együtt fejlődött a hajózással. Kereskedő városok nem is keletkezhettek másutt, csak hajózható vizek mentén; mert a közúti közlekedés jóval később alakul ki s az ókorban csakis hadi célokra épített közutak vannak, melyeken nagy nehézségekbe ütközik a szállítás, úgy hogy kereskedő nem vállalkozhatott hosszabb szárazföldi utazásra. A B. fejlődése minden valószínűség szerint lépést tartott a tengeri hajózás fejlődésével. Itt,mint ott, a szálfákból összerótt tutajt és a fatörzsből kivájt egyszerű sajkát, melyek világszerte még ma is élnek, több alkatrészből épített s bőrborítással v. más tömítéssel vízállóvá tett hajók váltották föl hosszabb utak céljára. A mozdítást kezdetben és évezredeken át az emberi erő látja el evezéssel vagy vontatással. Amint a hajók méretei nagyobbodtak, csekélynek bizonyult az emberi munkaerő. Fölszerelik tehát a hajót árboccal és vitorlával, mely hosszú időn át kelléke a folyóvizeken is minden gályának. Tengerbe ömlő folyók alsóbb szakaszán még ma is járnak vitorlás hajók. Másrészt az emberi erőt a vontatásban igás állatok, leginkább lovak váltják föl. Hosszú kötél segélyével főleg a vízfolyás ellen sokkal könnyebb továbbítani a tutajt vagy hajót, mint evezéssel. A rendszeres hajóvontatás azonban vontató utakat igényelt. Az államhatalomnak gondoskodnia kellett tehát vontatóutak fenntartásáról s a folyóvizeknek bizonyos mérvű szabályozásáról. Ezen teendők és költségek térítményeként s a biztonságról gondoskodás fejében illetékszedés honosul meg. Az uralkodó hatalom csakhamar dús jövedelmi forrást ismer föl a hajózás kizsákmányolásában s az idők folyamán mind általánosabbá lesz a hajózásnak mindennemű szolgáltatással, vámokkal és tizedekkel, árúdézsmával, elővásárlási és árúmegállítási kényszerrel való terhelése. A folyóvizeken való illeték- és vámszedés nemcsak a középkorban volt általános, de azt az újkor is az állami felségjogok közé sorozta. A gazdasági fejlődés magasabb foka a mesterséges vízi utak létesítésének eszméjét is megérlelte. Tengerek, tavak és folyók összekötésére igyekeztek s ahol terepakadályok vagy igen nagy távolságok nem álltak útját, hozzá is fogtak a *hajózó csatornák* ásásához. Az első csatornákat államköltségen építették, utóbb az engedélyezési rendszerre tértek át, ami szintén maga után vonta az illetékszedést.

Új korszakot teremtett a vízi utak forgalmában, de egyúttal jogviszonyaiban is a gőzgép alkalmazása. Már a gőzgép feltalálása előtt történtek kísérletek, különösen a folyami hajózás körében, az emberi és állati munkaerő célszerűbb alkalmazására a hajók mozgatásánál oly gépezet segélyével, amely a hajónak gyorsabb haladást biztosítana s függetlenítené a hajók közlekedését az időjárás befolyásától és a partoktól. Ezeknek a kísérleteknek gyakorlati eredményük nem volt, csakis a gőzgép vált be s a gőzerővel hajtott hajókerék és hajócsavar pár év alatt átalakította az egész világon a hajózást. Amint a *gőzhajók* veszik át a vontató lovak szerepét, megkezdődik a tömeges szállítás, vagyis több teherhajónak együttes vontatása egy gőzhajó által. A vízi közlekedés gyors, nagyarányú és olcsó lesz. Gyors, mert a gőzhajó sebessége 4—5-ször akkora, mint a vontató lováké; nagyarányú, mert száz ló sem bir annyit, mint egyetlen gőzhajó és olcsó is, mert a hosszadalmas és lassú lóvontatás sok pénzbe került. A lendületben, melyet a gőzhajó megjelenése a forgalomnak adott, a *forgalom szabadságának* nagy eszméje is érvényesül s a kereskedelem lerázza bilincseit a belvízi utakon. A XIX. sz. elején megszünnek a vámok és tizedek, az árúdézsma, elővásárlás, árúmegállítás barbár jogaival együtt, melyeket alig száz év előtt még az államon kívül mások is, városok, főpapok és főurak korlátlanul gyakoroltak. Azonban gyors véget ér a B. fejlődésében az a hatalmas lendület, amelyet a gőzhajó megjelenése idézett elő, mert majd ugyanazon egy időben a gőzhajóval megjelenik a vasút is. A vasúti szállítás gyorsasága, nagyobb (vízállástól, időjárástól független) biztonsága, eltereli a figyelmet a B. gondozásától. A mesterséges vízi utak építését csakhamar mindenütt abbahagyják s a B.-nak veszedelmes versenytársa, sőt ellenese fejlődik a vasutakban. A verseny fejleményei országonként változók,de többé-kevésbbé mindenütt a vízi utak közforgalmi jelentőségét rövidebb-hosszabb időre háttérbe szorították; mígnem a kereskedelmi és ipari viszonyok fejlődöttségéhez mérten nyilvánuló nagyobb arányú forgalmi szükségletek ismét visszaterelték a figyelmet a B.-ra. Fokozatosan terjed annak a belátása, hogy a vasút szállítóképessége korlátolt és drága a nagy árútömegek mozgósítása céljára; már pedig az olcsó tömegárú, a földolgozásra váró nyers anyag az, melyet a hiányok és fölöslegek kiegyenlítésére szükségképp és minél kiterjedtebb mérvben kell mozgósítani, mert e nélkül nincs nagyobb ipari fellendülés a gazdasági életben. Mindenütt ott, ahol a forgalom fokozott igényei a vasutak által minden irányban már kielégítést nem találnak, a B. minél teljesebb és gazdaságosabb kihasználására és szükség szerint új vízi utak létesítésére utalnak. Napjainkban mind élénkebbé válik az érdeklődés a B. kérdései iránt s míg Francia- és Németországban állandó napirenden van a vízi utak ügye, s Ausztriában az 1901 jún. 11-iki törvény oly építkezések kivitelét engedélyezte, melyeknek költsége az egy milliárdot is jóval meghaladja, nálunk a Duna-Tisza és a Duna-Száva csatorna létesítésének terve foglalkoztatja az illetékes hivatalos köröket és a közvéleményt.

Tulajdonképen Németországban az 1864—1866. lezajlott háborúk alatt tett azon tapasztalat terelte vissza a figyelmet a B.-ra, hogy a vasutak nem voltak képesek a forgalom összes igényeit teljesen kielégíteni. Az ezen észleletből kiindult mozgalom folytán jött létre 1869. a Zentralverein für Hebung der deutschen Fluss & Kanalschiffahrt s jórészt az általa kifejtett buzgó agitációnak köszönhető, hogy a B. emelésének jelszava nemzetközi figyelmet keltett. A mind élénkebbé váló érdeklődés hozza létre a B.-i kongresszus eszméjét.

Hosszabb előkészítés után az első ily nemzetközi kongresszus 1885. Brüsszelben jött össze. Ezt 1886. Bécsben s azután két, majd 3 és 4 évi időközökben a Majna melletti Frankfurtban, Manchesterben, Párisban, Hágában, Düsszeldorfban, Milanóban, Szent-Pétervárott megtartott kongresszusok követték. A kongresszusokat foglalkoztató kérdések három főcsoportba foglalhatók össze, ú. m. 1. a hajózási utak építése és fenntartása; 2. a hajózás műszaki üzeme, a célszerű és gazdaságos vontatási és szállítási mód; 3. a kereskedelmi üzem és adminisztráció. A fentebb említett Zentralvereinnal rokoncélú nálunk a Magyar Hajózási Egyesület. Ez a B. általános érdekű kérdéseinek tárgyalásában együtt működik a Zentralverein vezetése alatt álló Német-Osztrák és Magyar B.-i Szövetség-ben, amely 2—3 éves időközökben a B. szempontjából különösen fontos, vagy nagyobb érdeklődést keltő helyeken tartja gyüléseit.

Irodalom. Lagréné-Kvassay, Hajózás a szárazföldi vizeken, 1885; Krisztinkovich Ede, A vízi utakról, 1901; Magyarország vízi utai (földmívelésügyi minisztérium kiadványa), 1892; Eger, Die Binnenschiffahrt in Europa und Nordamerika, Berlin 1899. Folyóiratok: Vízügyi és Hajózási Közlöny, Budapest; Magyar Hajózás, Budapest; Das Schiff, Berlin; Binnenschiffahrts-Statistik, u. o.; Zeitschrift für Binnenschiffahrt, u. o.

Belvízrendezés vagy *belvízlevezetés.* A *belvíz* műszaki értelmezésben azt a vizet jelenti, mely a töltésekkel védett árterületeken a csapadékból, szivárgásból vagy fakadó vízből keletkezik. A B. az így előálló víz kártételeinek megszüntetése. Ugyanis akkor, midőn valamely folyó kiöntése ellen töltéseket emelünk (l. *Ármentesítés*), a töltések megakadályozzák a védett területen összegyülő vizeknek a folyóba természetes úton való lehúzódását s a terület, ha a kiöntésektől nem szenved is, nagy része a belvíz miatt többé-kevésbbé hasznavehetetlenné válik. Ezért a belvíz levezetéséről mesterségesen kell gondoskodnunk. Ha a folyó völgyének, hol a belvíz összegyűl, nagy az esése, a belvizet csatornákkal fogjuk össze egyetlen gyüjtőmederben s e főgyüjtőt a folyónak oly alacsony pontján torkoltatjuk be, hol az árvíz magassága kisebb, mint azé a területé, melyről a belvizeket levezetjük. Természetes, hogy azon a ponton, hol a főgyüjtő a belvizet a folyóba viszi, az árvízi töltést át kell vágnunk; de hogy az árvíz ki ne öntsön, a főgyüjtő két oldalán a folyómenti töltéshez kapcsolkozó töltéseket kell készítenünk addig a pontig, ameddig a folyó árvize a főgyüjtőben visszahat. Ez a mód a belvizeknek *nyilt* levezetése. Ha a folyó csekély esésű, ezt a módot nem használhatjuk. Ily esetben először is elkülönítjük a területről azokat a vizeket, melyek magasabb helyekről folynak oda, azoktól, melyek magán a területen csapadékból, vagy fölszivárgásból erednek. A fensíkról a területre folyó ú. n. *külvizeket* aztán a belvizektől elkülönítve vezetjük le. A külvíz magasabb helyről jövén, rendesen nyilt csatornával torkoltatható a folyóba; természetes, hogy a csatorna mentén ekkor is kétoldali töltéseket kell emelnünk addig a pontig, ameddig benne a folyó árvize visszaduzzaszt. Néha a töltések el is maradhatnak, ha a csatornát a magaslat szélén úgy vezetjük, hogy partjai mindenütt magasabbak a folyó árvizénél. A tulajdonképeni belvizeket aztán csatornákkal fogjuk össze egyetlen főgyüjtőbe s a töltésbe épített zsilipen át vezetjük a folyóba. Míg a folyó vize alacsony, a nyitva tartott zsilipen a belvíz szabadon lefolyhatik. Mikor a folyóban árvíz van, akkor a zsilipet lezárják s a belvíz a csatornákban vagy az erre a célra kijelölt mélyebb fekvésű helyeken tározódik. Néha, hogy a töltések folytonosságát zsilippel meg ne szakítsák, a töltés tetején szifont fektetnek át, melyen keresztül aztán a belvíz a folyóba ömölhet, midőn a belvíz szintje a folyóénál magasabb. Fordított esetben a szifont el kell zárni s a belvíz ekkor a csatornákban és mélyebb helyeken gyűl össze. A B.-nek ez a módja a területek egy részét hasznavehetetlenné teszi egy időre, míg rajta a belvíz összegyül. Ezért, hogy a belvíznek a folyóba jutását minden időben biztosítsák, szivattyútelepeket létesítenek a belvízi zsilip mellett s árvíz idején a szivattyúk emelik át a belvizet a folyóba. Néha nem is készítenek zsilipet a töltésben, hanem mindenféle vízálláskor szivattyúzással emelik a belvizet a töltésen át. Egyes esetekben a belvizet nyelő kutakba vezetik. Ez akkor lehetséges, ha a talaj mélységeiben száraz, víznyelő réteg van. Ilyenkor egy vagy több kutat nyitnak a rétegig s a csatornákkal összefogott belvizet e kutakba vezetik. Néha a belvíz a töltések tövében a folyó árvizének nyomása következtében fölfakadó víztől származik. Az ily belvíz ellen rendesen úgy védekeznek, hogy a töltéssel párvonalasan, tőle 50—100 m.-re újabb, alacsonyabb ú. n. szorítótöltést készítenek úgy, hogy a fakadó víz a két töltés között gyül föl, de alacsonyabb szintet ér el, mint a folyó árvize. Néha két szorítótöltést is készítenek, ha a talaj nagyon átbocsátó s ez utóbbi esetben a második szorítótöltés mellett még alacsonyabb szintet ér el a fakadó víz. Ami a levezetésre kerülő belvíz mennyiségét illeti, ez a csapadék nagyságától, a párolgástól, a térszín esésétől, a talaj kötöttségétől, mívelésmódjától, növényzettel benőttségétől stb. függ. Hazai viszonyaink között a legnagyobb belvizeket a hóolvadás leve szolgáltatja s 1 km²-ről lefolyó belvíz mennyisége annál több, 1. minél kötöttebb a talaj; 2. minél kisebb a terület, melyen a belvíz keletkezik, úgy hogy pl. különben egyenlő viszonyokat feltételezve, egy 5 km² területről 5-ször, 8-szor több víz folyik le km²-kint, mint egy 1000 km² kiterjedésű területről. A belvíz levezetésre szolgáló árkokat úgy kell méretezni, hogy a másodpercenként lefolyó maximális belvízmennyiséget levezetni tudja. Ezt a másodpercenkénti és km²-kénti legnagyobb lefolyásra kerülő vízmennyiséget Alföldünkön megközelítően a következő táblázat adja meg:

	A másodpercenkint és km²-kint lefolyó legnagyobb vízmennyiség m³-ben, ha a terület kiterjedése:					
	5 km²	5—10 km²	10—50 km²	50—100 km²	100—500 km²	500-1000 km²
Vízálló talaj	0·10—0·08	0·08—0·05	0·05—0·03	0·03—0·025	0·025—0·02	0·02—0·01
Félig vízálló talaj	0·05—0·04	0·04—0·03	0·03—0·01	0·01—0·006	0·006—0·002	0·002—0·0015

Hazánkban a B.-t nagy arányokban hajtották végre s az egyes ármentesítő társulatok rendesen a B.-t is munkakörükbe vonták. Ármentesített vidékeinken a töltések mögött felgyülő belvizeket ma már óriási kiterjedésű csatornarendszer gyüjti össze s hatalmas szivattyútelepek emelik át a töltéseken keresztül a folyókba. Ily módon az ármentesített területeink a hollandiai *polderek*-hez (l. o.) váltak hasonlókká. V. ö. *Faragó* Lipót, A belvíz levezetése.

Belvoir (ejtsd: biver) v. *Beever*, község Leicester angol grófságban, a lincolni határon, Rutland herceg pompás kastélyával, amely a XI. sz.-ban épült, Wyatt gót stilusban restaurálta, szép képtárral és Don Quichotot ábrázoló híres tapétákkal.

Bély, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 1029 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bélyeg, 1. az adó és illeték lerovásának egyik módja és általában az a jegy, írás, alak stb., melylyel a dolgot külön e célra szolgáló eszköz — bélyegző — segítségével megjelölik. A B.-ek háromfélék: 1. B.-ek, melyek okiratokra stb. felragaszthatók; 2. B.-zett ürlapok, nevezetesen a váltó-, igérvény-, marhalevél-, továbbá postai szállítólevél-, vasúti fuvarlevél-, halászjegy- és útlevélürlapok; 3. zárjegyek, amelyek adóköteles cikkek, pl. játékkártya becsomagolására szolgálnak. A B. az államra és a közönségre kényelmes eszköze az illeték és adó lerovásának, amennyiben az állam részéről feleslegessé teszi az illeték vagy adó esetről esetre való külön kivetését és beszedését, a közönségre nézve pedig feleslegessé teszi az adóhivatal felkeresését s így időt kimél. Az állam szigorú vagyoni büntetéssel sujtja a *B.-csonkitást*, vagyis megleletezi a nem kellő értékü, vagy már használt, vagy nem kellően alkalmazott (pl. bizonyos esetekben keresztül nem irt) bélyeggel vagy éppen bélyegtelenül kiállított, illetve beadott okiratoknál érdekelt bélyegköteles felet. Hogy e büntetéssel utólérhesse a B.-csonkitót, közegeit a B.-ek helyes alkalmazásának megvizsgálására kötelezi. Hazánkban a vonatkozó érvényes szabályok nagy része a B.- és illetékügyet tárgyaló 1850. évi augusztus 2. kelt nyiltparancsban található; e rendelet honosította meg a B. intézményét magyar földön. Érvényét az alkotmányos korszak több törvénye meghosszabbitotta: legutoljára az 1875. XXV. t.-c. a törvényhozás további intézkedéséig. Módosításukat, valamint a B.-kötelezettség kiterjesztését tartalmazzák az 1869. XVI., 1873. IX., 1875. XVI. és XXV., 1881. XXVI. és XXXVI., 1887. XLV., 1894. XXVI. t.-c. és néhány rendelet. Ezek szerint a pénzügyi és postai közegek vagy bizományosok árulják a következő értékü B.-eket: *a)* 2, 4, 6, 8, 10, 14, 20, 24, 26, 30, 38, 40, 50, 64, 72 filléres, 1 koronás, 1 K 20 f, 1 K 26 f, 1 K 50 f, 1 K 80 f, 1 K 88 f, 2 K, 2 K 50 f, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 20, 24, 30 és 40 koronás *B.-jegyeket*; *b)* 10, 20, 40, 60, 80 filléres, 1 koronás, 1 K 20 f, 1 K 40 f, 1 K 60 f, 1 K 80 f és 2 K-tól páros számban 30 K-ig felmenő B.-zett *váltóürlapokat*; *c)* 1 koronás *igérvényürlapokat*; *d)* 4, 12 és 20 filléres *marhalevélürlapokat*; *e)* 1 és 4 koronás *halászjegyürlapokat*; *f)* 10 filléres *postai szállítólevélürlapokat*; *g)* 2 filléres és 10 filléres *vasúti fuvarlevélürlapokat*; *h)* 30 filléres és 2 koronás *útlevélürlapokat*. A *játékkártyákra* játszmánként 30 és 60 f, illetőleg 60 fillér és 1 K 20 filléres *zárjegyeket* alkalmaznak. A magyar állam 1911. évi költségvetése B.-illeték címén 47·5 millió korona bevételt irányzott elő. L. még *Bélyeghamisitás*, *Illeték*.

2. *B.* Az *állatok* jelzésénél a bőrbe beégetett bizonyos jegyek, betük és számok, részint hogy könnyen megállapitható legyen, kinek a tulajdonát teszik az állatok, részint hogy ott, ahol az állatok törzskönyveztetnek, azonosságuk kimutatható legyen. Bélyegezni csak a lovat és marhát szokták. *(L. Állatok jelzése)*.

3. *B.* Hajdanta a gonosztevőket és gályarabokat is bélyegezték, még pedig a homlokukon vagy a vállukon. Innen átvitt értelemben ma is a «megbélyegzett ember» elnevezés.

4. *B.* a *művészi ipar* termékein levő jegy, mely megjelöli a művészt vagy a gyárat, hol a mű készült, továbbá a mű keletkezésének idejét és helyét, és hivatalos ellenőrzésre szolgál. L. *Mesterjegy*, *Monogramm*, *Kőfaragó-jegy*.

Bélyegadó, l. *Bélyeg*.

Bélyegakta, törvény, melyet a Grenville-minisztérium és az angol parlament 1765 márc. 22-én az északamerikai angol gyarmatokra ráerőszakolt azon ürügy alatt, hogy a bevétel a gyarmatok védelmi céljaira lesz fordítandó. A B. az üzleti leveleket vonta bélyegkötelezettség alá. A gyarmatok oly erélyesen tiltakoztak ez új adónem ellen, hogy 1766 márc. 18-án visszavonták. Mindazonáltal a gyarmatok elszakadását siettette.

Bélyegcsonkitás, l. *Bélyeg*.

Bélyegellenőrző szemle, a pénzügyigazgatóság kiküldöttjének az az eljárása, mellyel a helyszinen megállapitja azt, hogy a hatóság, bíróság, közjegyzői, körjegyzői, ügyvédi, kereskedelmi és iparkamarák, vállalatok, egyesületek, iparűzők és kereskedők a bélyeg- és illetéki szabályoknak rájuk vonatkozó határozatait megtartják-e. L. még *Bélyeg* és *Illeték*.

Bélyegfokozatok, l. *Bélyeg* és *Illeték*.

Bélyeggyüjtés *(filatelia, philateleia)*. Levélbélyegeket, illetve postaértékjegyeket rendszeresen csak a mult század 50-es éveinek elején kezdettek gyüjteni. Azóta ez az érdekes szórakoztató gyüjtési ág az egész világon, a társadalom minden rétegében százezrekre menő híveket szerzett. A legelső gyüjtők az angolok, franciák és belgák voltak, őket követték a többi nemzetek. Magyarországon a gyüjtés megkezdése 1860-ra vezethető vissza. A világ jelenlegi legnagyobb és legértékesebb bélyeggyüjteménye Philippe *La Renotière* báró (azelőtt *de Ferrary* nevet viselt) tulajdona, melynek értékét több millió frankra becsülik. Magánembereken kívül igen sok államnak is megvan a saját bélyeggyüjteménye. Ezek közül a legszámottevőbb és legteljesebb a londoni British Museumban van. E gyüjteménynek alapját Tapling angol parlamenti tag vetette meg nagy költség (kb. 1 millió korona) árán és ajándékozta oda 1892. az államnak. A levél-B. fejlesztésére, az egymás közötti csere

előmozdítására és a bélyegek olcsón való beszerzésére már kora időkben a bélyeggyüjtők egyesületeket létesítettek. Ezek közül a legrégibb a «Philatelic Society» Londonban, mely már 1869 ápr. havában kezdette meg működését. György angol király, aki szenvedélyes bélyeggyüjtő, szintén tagja ez egyesületnek. Magyarországon 1884. alakult meg a még ma is virágzó «Levélbélyeggyüjtők első hazai egyesülete». Nagyban hozzájárulnak a B. népszerüvé tételéhez az utóbbi időkben gyakran rendezett nemzetközi bélyegkiállítások, bélyeggyüjtő-kongresszusok, továbbá a nagyszámban levő szakirodalom. Magyarország e tekintetben jelenleg még a külföldre van utalva. Uttörő ez irányban Az Ujság napilap, mely állandó bélyegrovatot tart. A bélyeggyüjtő bélyegeit csere, de főképen vásárlás útján szerzi be. Időknek folyamán tehát virágzó, nagyarányú, többszörösen milliomos bélyegkereskedőcégek keletkeztek, amelyek a világ összes bélyegeiről árkatalógust adnak ki. Ezek alapján adnak és vesznek, de ezeknek árait fogadják el alapul a bélyeggyüjtők is az egymás közötti csere lebonyolításakor. Magyarországon leginkább a Gebrüder Senf lipcsei és Kohl chemnitzi kereskedők katalógusait használják, minthogy magyar nincsen. Legújabban nagyobb külföldi városokban bélyegárveréseket rendeznek, melyeken egyes bélyegritkaságok igen magas árakon kelnek el. A legritkább és legdrágább bélyegek közé tartoznak a két első kibocsátásu Mauritius «Post Office» felirásu bélyegek, darabjának értéke ma negyvenezer korona. Felemlítendők még Hawai és Reunion első kibocsátmányai, Brit-Guyana legrégibb bélyegei és Moldva 27, 81 és 108 paralos bélyegei.

Bélyeghamisítás. Az egyetemes postaegyesület tagjai az 1892. XI. t.-c.-be foglalt egyetemes postaszerződésben kötelezettséget vállaltak, hogy az általuk kibocsátott postajegyeket (l. *Postai értékjegyek)* megfelelő védelemben részesítik. E kötelezettségnek tesz eleget az 1897. XXXVII. t.-c., mely szerint az, aki az állam által kiadott s forgalomban levő bélyeget, pecsétet, valamely edény ürtartalmának v. a fémek természetének s beltartalmának bizonyítására szolgáló jegyet felhasználás vagy forgalomba hozatal céljából utánoz vagy meghamisit, két évig terjedhető fogházzal, 2000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető. Külföldi bélyegek, pecsétek és jegyek csak viszonosság esetén részesülnek e védelemben.

Bélyegilleték, l. *Bélyeg* és *Illeték.*

Bélyegjelzés, a bélyegilleték lerovásának egyik módja, mely a játékkártyáknál és számláknál nyer alkalmazást. A B.-t a székesfőváros területén a központi bélyegraktárral egyesitett bélyegjelzőhivatal, más helyen a kir. adóhivatalok teljesitik.

Bélyegmetszés, az a mesterség, mely a fémből készített bélyegzőkbe kiemelkedett vagy bemélyített alakokat és betüket állít elő. A pénz- és éremmetszők leginkább acél bélyegzőket készítenek. E célra egyenletes szövetü, inkább finom, mint durva szemcsés acélt használnak; nagyon finom szemcsés acél se jó, mert a nyomás következtében igen kemény és rideg lesz. Az acélt kikovácsolják, aztán lassú lehűtéssel megpuhítják, végül pedig leeresztgályozzák, igy kerül az a bélyegmetsző kezébe, aki a szükséges alakot előbb viaszból készíti el s a kölyü (patrice) készítésekor azt használja; ha odort (matrice) készit, ekkor a mintázott alakot gipszbe önti le. Befogván az acélt, rákarcolja a minta körvonalait és elkezdi a vésést. Ha mélyre vés, az emelkedettebb részeket vési ki és csak ezután fog a mélyebb helyek kivágásához. A munka előhaladását kezdetben viasz, később ólom vagy ón nyomatokkal birálja meg. Ha kész a véséssel, a bélyegzőt megedzi. E célból a vésett felszint olaj és finom szénpor vagy lenolaj és lámpakorom keverékével bekeni, ezután a vésett résszel lefelé olvasztó tégelybe állítja, szénporral körültömi és vörösizzásig fölheviti. Ha már eléggé izzik a bélyegző, kiveszi a tégelyből, gyorsan hideg vízbe mártja és kellő lehülése után megtisztogatja. Újabban az érembélyegzőket másoló gépeken készítik, melyek a puha fémből, vagy masszából készített és az eredetinél 5-ször nagyobb minta után vágják ki az eredeti bélyegzőt. Ezeket a gépeket a pantográfok elve szerint készítik. Az első ilynemű gépet 1860 körül Erhard drezdai mechanikus szerkesztette. Elektrolitikai úton is készítenek odorokat.

A címer- és pecsétnyomómetszők munkája nagyban és egészben a leirthoz hasonló, azonban ők puhább anyagokban, ú. m. sárgarézben, ezüstben és aranyban dolgoznak. Az ipar igen sok ága használja ma már a bélyegzőket. A fémgombok, csecsebecsék (fülönfüggők, násfák, keresztek) és egyéb díszmű-tárgyak gyártása terén az odorral, illetőleg kölyüvel való alakítás igen elterjedt és a kézi munkát jórészt kiszorította; a bőr-iparban és a könyvkötészetben is tért hódított. L. még *Pénzverés, Vésés* és *Betükölyü.*

Bélyegraktárak: a bélyegjegyeket, bélyeges igérvényi s egyéb bélyeges ürlapokat, valamint a játékkártyákra alkalmazandó zárójegyeket bocsátják forgalomba. E célból a központi bélyegraktár a szükséges bélyeganyaggal a pénzügyigazgatósági székhelyen felállított kerületi B.-at (többnyire kir. adóhivatalokat) látja el, mig ezek ismét a kir. adóhivatalok, jövedéki és vámhivatalok, továbbá a kincstári bizományosok, főleg a dohányárusok által közvetitik a bélyeganyag forgalmát.

Bélyegszedés, tojásdad vagy köralakú bélyegek és címkék szövegének szedése. A sor rendesen két fémkarika közé kerül, föléje és alája erős és sima kartonból való tágitót tesznek.

Bélyegtörvények, l. *Bélyeg* és *Illeték.*

Bélyegzés, az érméknél arra szolgál, hogy az érvénytelenné vált vertpénznek érvényességét v. értékének megváltoztatását jelezze. Ilyen B. már az ókori görögöknél és rómaiaknál is előfordult. Franciaországban minden trónváltozásnál, a német középkori tartományokban pedig évente bélyegezték a pénzdarabokat. L. még *Bélyeg* és *Állatok jelzése.*

Bélyegző, az a szerszám, mely nyomással más puhább fémben vagy egyéb anyagban kiemelkedett vagy mélyített alakokat hoz létre.

A kiemelkedő alakokhoz homorú B. kell, ezt odornak (matrice) nevezzük, a mélyítésre a kölyüt (patrice) használjuk, melyen a készítendő tárgy relief alakja van meg. L. *Lemez-megmunkálás.* — *B.-vas*, mellyel megtüzesítve, a háziállatok (lovak, marhák stb.) valamely testrészére, pl. tomporára v. nyakára szoktak bélyeget sütni, pl. valamely betüt v. számot.

Bélyegzőfesték. A bélyegzésre való fekete festék 12 rész könyvnyomó festéknek és 2 rész lenolajnak a keveréke. A kék festék pedig leginkább párisi kéknek olajjal való eldörzsölésével készül.

Bélyegzőgépek *(postaiak).* Ezeket a postai üzemben nagyobb tömegű levelek, levelezőlapok és nyomtatványok lebélyegzésére használják úgy a feladásnál, mint az érkezésnél, mert a kézi betüzőkkel való bélyegzés lassú és költséges.

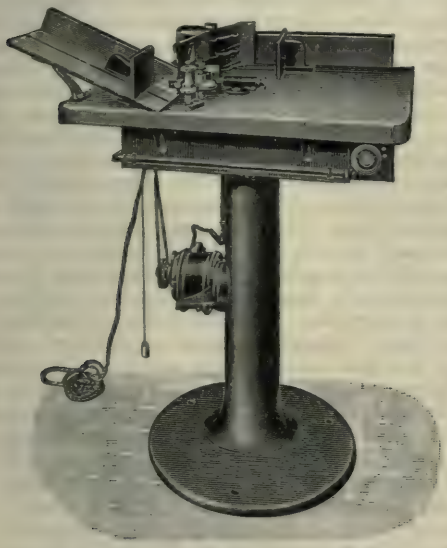

Nils A. Krag-rendszerű levélbélyegző gép.

Ügyes egyén sem képes egy óra alatt 3600 drb levélnél többet lebélyegezni, míg ugyanazon idő alatt bélyegzőgéppel a küldemények minősége szerint 25,000—50,000 drb, sőt igen gyors járású bélyegzőgéppel még ennél is nagyobb tömegű levélpostai anyagot lehet lebélyegezni. E gépek teljesítőképessége azonban csak akkor érvényesül majd teljes egészében, ha a posta közönsége megszokja, hogy a frankójegyeket a küldemények címoldalának felső szélére ragassza. A B. ugyanis a bélyegzőnek egy és ugyanazon beállítása mellett csak a boríték felső szélétől számított bizonyos távolságon belül felragasztott frankójegyet bélyegezik le. A kivánatosnak jelzett módon ez idő szerint csak az üzleti levelek, körözvények szoktak felszerelve lenni. Az első használható bélyegzőgép, a Haller és Löffelhardt-rendszerű, 1881. készült. Ezt követte a J. Brooks Young-rendszerű bélyegzőgép 1884., mely tökéletesbített szerkezettel Bickerdike Mail Machine néven ismeretes. Újabb fajta B a Columbia Postal Supply Co, Nils A. Krag (l. az *ábrát*), Hey és Dolphin-rendszerüek. Mindezeknek a gépeknek közös jellemzőjük a forgó hengerfelületen vagy annak egy részén kiképezett bélyegző, mely a festéket forgó festékhengerről nyeri, továbbá a lebélyegzendő küldeményeket szedegető és a bélyegzőhengerhez továbbító forgó ruggyantakorong vagy korongrészlet. Ezekhez a forgó korongokhoz a Haller és Löffelhardt-féle szerkezetnél kézzel kell gyöngéden hozzányomni a gép erre szánt lapjára az élével állított levél- stb. csomót; a Bickerdike-féle gépnél a gép asztaláról az erre szánt csatornába élével lefelé besöpört leveleket a csatorna fenekét képező mozgó végtelen szíj vagy heveder viszi az említett korongokhoz, a Krag-féle gépnél ferde síkon csúsznak oda a levelek; a Columbia Postal Supply Co. gépénél pedig szívó légáramlat közvetítésével jutnak oda. A Hey és Dolphin-féle gép a lebélyegzett leveleket meg is számlálja, a Bickerdike, Columbia Postal Supply Co. és a Krag-féle gépek pedig a lebélyegzett küldeményeket egymásutáni sorrendben állítják fel, mely művelet a levelek stb. további kezelését jelentékenyen megkönnyebbíti. A már csak elvétve használt Haller és Löffelhardt-féle gépeken kivül említett többi gépek nemcsak kézi, hanem láb- vagy erőhajtással is üzemben tarthatók. Van még egy másik típusa is a B.-nek, mely típusnál a gép működése a kézi bélyegzővel való bélyegzést utánozza. Ilyen gépek a Ch. Gousset, Mix és Genest, Bachrach és Harfner, és Klassohn (budapesti vésnök) rendszerű gépek. Az előbbi két gép levélpostai küldemények, az utóbbi kettő pedig postautalványok lebélyegzésére szolgál. A Klassohn-rendszerű gépnél a gép nyomtatóasztalkájára kézzel helyezett utalványlapot kézi emelőszerkezet nyomja a bélyegzőhöz, a másik három rendszernél ellenben az asztalkára kézzel helyezett utalványra, illetve levélre a kézzel mozgatott emelőszerkezet nyomja le a bélyegzőt. A postautalványokat bélyegző gépek számozó készülékkel is el vannak látva, mely készülék a bélyegzéssel egyidejüleg az utalványbefizetési napló tételszámát is reá nyomja az utalványra. A táviróüzemben is használnak itt-ott hely- és időmegjelölésre szánt B.-et. A magyar posta főleg villamos hajtású Krag-féle levél-B.-et és kézzel hajtott Bachrach és Harfner és Klassohn-rendszerű utalvány-B.-et használ.

Bélyegzővas, l. *Bélyegző.*

Belz, város Keleti-Galiciában, Sokal kerületi kapitányságban (azelőtti zolkiewi kerületben), a Sołokia partján, (1900) 5075 lak., kik földmüveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Már a XI. sz.-ban orosz hercegségnek megerősített székhelye volt. Erős vára egész Lengyelország feloszlásáig külön nádorság székhelye volt, 1350. a lengyelekkel háboruskodó litvánok elfoglalták. Két évvel utóbb Nagy Lajos magyar király nagybátyjának, Kázmér lengyel királynak segítségére menvén, e vár visszavívását tüzte ki célul. Miután 6 napig hiába alkudozott Drozge várnaggyal a vár feladása iránt, márc. 31. általános rohamot rendelt s abban ő maga is részt vett. A roham nem sikerült, maga a király is megsebesült (egy sulyokkal fejbeütötték) s ezért dél-

ben vége szakadt a harcnak. Drozge mindamellett a magyarok hősiességén megdöbbenve, másnap fegyverszünetet kötött, sőt látszólag meg is hódolt. Ennek jeléül a litvánok győzelmi jelvényeit, a fekete lándzsákra szúrt emberfejeket levétette a falakról s a magyar királyi zászlót vonatta föl. Ezzel Nagy Lajos megelégedve, visszavonult. 1377-ben Naruntowycz Györgytől végleg elfoglalta. V. ö. His. Hung. Fontes Domestici. III. 163—164. 1462-ben Lengyelországhoz és 1772. Ausztriához került.

Belzebub *(Beelzebub, Baal-Zebub)* a. m. «a légy Baal»-ja. Sémi istenség, melyet mint napistent, aki nyáron a legyeket teremti és ismét elpusztítja, különösen Ekron filiszteus városban tiszteltek és akinek orákulumait betegség esetén más népek fiai is fölkeresték (II. Kir. 1.). A későbbi zsidóknál és az Új-Testamentumban a rossz szellemek fejét nevezték így.

Bélzerénd, kisk. Arad vm. kisjenői j.-ban, (1910) 534 magyar lak.: u. p. és u. t. Vadász.

Belzig, város Potsdam porosz kerületben, vasút mellett, (1905) 2888 lak., közelében Eisenhard nevű régi kastéllyal. 3 km.-re tőle Hagelberg, amelynél 1813. a poroszok a franciákat legyőzték.

Belzoni, *Giambattista*, híres utazó és régiséggyüjtő, szül. Padovában 1778., megh. Gatóban 1823. Kalandos ifjusága után 1815. Egyiptomba ment, ahol Salt angol konzul megbízásából az abuszimbeli pompás templomot tette hozzáférhetővé. Azután a Biban el Moluk völgyet kutatva át, egy nagy királyi sírt fedezett fel. Ő fedezte föl ujra a Vörös-tengernél a régi Berenikét. Kairóba visszatérvén, megnyitotta a második gizehi piramist. Miután még Fayumot, Arsinoe romjait és a Möris-tavat átkutatta, a Libiai sivatagon át El Kasszar oázisba jutott. Azután (1819) Angliába utazott és ott jelent meg Narrative of the operations and recent discoveries in Egypt and Nubia (1821) című munkája. 1822-ben Afrika nyugati partjáról Timbuktun át a Niger forrásvidéket akarta megkeresni, de Benin felé utaztában, Gatóban meghalt.

Bem *József*, hadvezér, nagynevű szabadsághős, szül. Tarnowban, Galiciában, 1794. márc. 14. megh. Aleppóban, Sziriában, 1850 dec. 10. A varsói katonai iskolában tanult akkor, midőn Lengyelországot, mint varsói hercegséget Napoleon visszaállította. Az 1812-iki nagy orosz hadjáratot, mint lengyel lovas tüzér küzdötte végig s különösen kitünt Danzig védelménél. 1815-ben az orosz főhatóság alatt megalakított lengyel seregbe lépett, 1819. kapitány, de hazafias szelleme és szabadságszeretete miatt 1825. kénytelen odahagyni a szolgálatot. Ekkor kizárólag mennyiségtani, fizikai és technikai tanulmányainak szentelte minden erejét. Az 1830 novemberében kitört lengyel szabadságharc visszaszólította Varsóba. 1831-ben 6 vívta ki az iganyei győzelmet és főként neki volt köszönhető, hogy az osztrolenkai ütközet végzetessé nem vált a lengyel ügyre nézve. Miután még Varsót, mint a tüzérség főparancsnoka vitézül, bár sikertelenül védelmezte Paskievics ellen, Lipcsébe, majd Párisba menekült, hol tudományos tanulmányainak élt. Az 1848. Európa-szerte kitört szabadságharcokban elsőrendű szerepet vitt. Októberben az ostromlott Bécsben termett s mindent elkövetett, hogy a város tartsa magát, míg a magyarok föl nem mentik. De a polgárság közönye és katonáinak gyakorlatlansága meghiusították törekvéseit. A kapituláció után Pozsonyban Kossuthnak ajánlotta föl szolgálatát. Csak lengyeleket nem akart vezetni, kikkel pártos szellemük miatt állandóan feszült viszonyban volt. Pesten egy ifjú lengyel, Koladjeszky rá is lőtt, de Bem, mint annyi más veszélyből, ebből is csekély sebesüléssel megszabadult (nov. 10.). Kossuth Erdély visszafoglalásának nehéz munkájával bizván meg, dec. 23. Jablonszki ezredest Désnél váratlanul megtámadja s megveri. Halálmegvető elszántsága csakhamar új életet öntött a seregbe. Az ellenség nyomában karácsony napján bevonul Kolozsvárba, majd Urbánt átűzi a borgói szoroson és becsap Bukovinába. Visszafordulva 1849 jan. 13. Maros-Vásárhelyen terem, hogy a székelyek közt újjászervezze hadát. A székelyek, kiket csak az imént győztek le a császáriak, eleinte nem nagyon buzgólkodtak mellette, de aztán éltekhaltak «Bem apóért», kiben valahára méltó vezérökre találtak. Gyorsan előre hatol Szebenig, de onnét csekély seregével Szelindeken, Vizaknán, Szerdahelyen, Szászvároson át folytonosan csatázva kénytelen meghátrálni egész Piskiig, hol Magyarországból jövő segédcsapatokra talált. A piskii hídnál, hol febr. 9. egész nap végső elkeseredéssel harcolt, végtére is kicsikarta a győzelmet. Ekkor mondta b. Kemény Farkasnak híressé vált szavait: Ist die Brücke verloren, ist Siebenbürgen verloren! (Ha a híd elvész, elvész Erdély is). Márc. 2. Medgyesnél megveri Puchnert, márc. 11. bevonul Szebenbe s egy hét mulva Brassóba. Egész Erdélyben már csak Gyulafehérvárott és Déván volt császári őrség. A diadalaival keltett bámulatot még növelte Bem emberséges magaviselete az elfoglalt szász városokban, hol közbocsánatot hirdetett, útját állta a pusztításnak s megelégedett a sarccal. A magyar képviselőház azzal fejezte ki elismerését a «nagyszebeni hős»-nek, hogy elsőrendű érdemjellel díszíté föl s altábornagyi rangra emelte. S midőn ezt Bemnek küldöttségileg tudtára adta, Bem azt üzente vissza a képviselőháznak, hogy «bármit tegyen, csak a Habsburg-lothringeni házzal ne békülljön ki soha».

Kossuthnak ekkor az volt a terve, hogy Bem, ha Puchnert a Bánságból kiveri, vonuljon a felső Duna felé, és vegye át ott a vezérséget. E feladatnak azonban csak első része sikerült. Bem Puchnert megverte és máj 16. Orsováig hatolt, de az orosz közbelépése csakhamar visszahívta Erdélybe. Ott július 12-től 22-ig folyton csatázott, aztán betört Moldvába, hogy ott forradalmat keltsen. Ezalatt azonban az orosz benyomult a vöröstoronyi szoroson és elfoglalta Szebent, mi őt visszatérésre kényszerítette. Júl. 31. Segesvár közelében Fehéregyházánál vívta a döntő ütközetet, hol seregének java elveszett s ő maga is csak úgy menekült, hogy holtnak tetette magát. Az erdélyi magyar seregből, mely alatta csodadolgokat művelt, csak kis csapat maradt. Ezzel még egyszer bevonult Szebenbe (aug. 5.), még a vöröstoronyi szorosnál is harcolt, de aztán sereg nélkül sietett Magyarországba, hogy átvegye az ottani

hadak vezetését. Temesvárnál találta Dembinskinek bomlófélben levő hadait; részt vett az ütközetben, hol megsebesülten bukott le lováról. Hadserege Dobránál tette le a fegyvert; ő maga Törökországba ment át. Itt is hű maradt magához és azon esküjéhez, hogy egész életében a muszka ellen harcol. Mohamedánussá lett és mint *Murad Tefvik* (Amurát) pasa Aleppo kormányzójának neveztetett ki. Itt is halt meg, miután nagy érdemeket szerzett egy keresztény-üldözés leverése által.

Kis termetü, vézna, beteges, sebekkel elborított ember volt. Csatában, mint valódi hős, mindig elől járt s rettenthetetlenségével lángra gyujtotta katonáit is. Különösen a székelyek ragaszkodtak hozzá egész babonás tisztelettel, pedig még beszélni sem tudott velök. Mint hadvezért az «ágyúharc nagymesterének» nevezik, melyben mintaképének, I. Napoleonnak nyomdokain haladt. A szabadságnak önzetlen, tanult és ügyes katonája volt. Hatása visszhangzik Petőfi verseiben, ki lelke egész erejével csüngött rajta. Kossuth is, bár Bem a kormány parancsait nem sokba vette és azoktól függetlenül szeretett eljárni, mindenkor nagy előszeretettel viseltetett iránta. Marosvásárhelyen szobor hirdeti emlékezetét. V. ö. *Czetz*, Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen (Hamburg 1850), magyarra fordította Komáromy L. Bpest 1868); *Pataky*, Bem in Siebenbürgen (Leipzig 1850); B. levelezése Kossuthtal, kiadta *Makray A.* (Budapest 1870); *Bauer* őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyománya 1848—49-ből (Pest 1871); *Jakab* Elek, Szabadságharcunk (Budapest 1881); *Várady* Gábor, Bem diadalútja reggelén (Ország-Világ 1892. 45—49. sz.).

Béma (gör.), a gör. egyházban az oltár egyik elnevezése, amelyen az Ur Jézus az oltáriszentségben, mint ítélőszéken állandóan jelen van. Ugyancsak ez a neve a püspök trónszékének, a többi templomokban az áldozópap székének, hol a hivek gyónását fogadja és azok felett a lelki biráskodást gyakorolja. Átvitt értelemben jelenti az egész szentélyt is, hol a papság rendszerint tartózkodni szokott.

Bematiszt (gör.) lépésmérő; *bematiszta*, aki útját lépéseit számlálva megméri.

Bemba-tó, l. *Bangveolo*.

Bembe-tó, a Limpopo mellékfolyójának, az Ualuisszének tóalakú kiszélesedése a Gaza-földön, körülötte lakik a bokota nevű néger néptörzs.

Bembex (állat), a kaparódarazsak *(Sphegidae)* családjának egyik neme. Ide tartozik a csörös darázs *(B. rostrata)*, legnagyobb rablódarazsaink egyike; hossza 15·5—18 mm., szélessége 6·5 mm. Fekete alapszínét a fején, torán és potroha mellső részén levő dús halványsárga szőrözet elnyomja, mely azután a potrohon a szelvények közepén 5—6. részben megszakított sávot alkot. Egész Európában honos; a homokban fészkel. Rajta kívül hazánkban e nemből még 5 faj él.

Bembo, *Pietro*, olasz humanista, szül. Velencében 1470 máj. 20., megh. 1547 jan. 18. A papi pályára lépett, de inkább a tudományoknak és mint előkelő származású ifjú az udvari élet kellemeinek élt. Ferrarában ismerkedett meg kora legjelesebb íróival és költőivel, a többi közt Ariostóval is; itt mint az udvar kegyeltje, Lukrécia Borgiával is szerelmi viszonyt folytatott, később 3000 arany évi fizetéssel X. Leó udvarához ment pápai titkárnak. Itt beleszeretett egy Morosina nevű római leányba, akivel mint hűséges, tisztes, művelt lelkű élettárssal 1535-ig, a leánynak haláláig együtt élt. Három gyermeke született tőle. Ez idő alatt számos politikai küldetésben is eljárt; 1539. III. Pál pápa kinevezte bibornokká s csak ekkor szentelték föl pappá. Mindenki azt hitte, hogy a legközelebbi konklávé őt fogja pápának megválasztani, de mielőtt ezt megérhette volna, meghalt. Számos latin levele és formaszépségre kiváló latin verse mellett főkép olasz költeményei nevezetesek, melyekkel újra élesztette a Petrarca-utánzást és ezzel a nemzeti irányzatot; ezek a költemények kivált nyelvök szabatosságánál fogva voltak nagy hatással. Kiválóbb művei: *Prose*, mely a toszkánai nyelvet ajánlja irodalmi nyelvnek a latin helyett; *Gli Asolani*, az eszményi szerelem dicsőítése és *Historia Veneta*, melyet latinul írt és maga fordított olaszra.

Bemelberg, l. *Boyneburg*.

Bementit (ásv.), a pirofillithoz vagy kárfolithoz hasonló, szürkés-sárga, csillagalakú, rostos halmazokban New-Jersey (Franklin mellett Trotter bánya) található. A tefroitnak elváltozási terméke. Anyaga H_2MnSiO_4.

Bémer *László* (bezdédi és kisbákai báró) nagyváradi püspök, szül. 1784 ápr. 8. Kisbákán (Szabolcs vm.), megh. 1862 nov. 4. Ungváron. Püspök lett 1843. Az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot körlevélben tudatta papságával s annak kihirdetésére utasította őket. Emiatt 1849 dec. 24. elfogták, Pestre az újépületbe szállították. Itt 1850 febr. 9. püspökségéről lemondott. Erre a hadi törvényszék március elején felségsértés miatt felakasztásra, illetőleg kegyelem útján 20 évi várfogságra ítélte. E fogságot azonban nem kezdte meg, mert a király a fogságot is elengedte neki oly föltétel alatt, hogy valamelyik ausztriai kolostorba vonuljon. Erre 1850 ápr. Mária-Enzersdorfba ment, honnan Tirolba, az Innsbruck mellett eső neustifti bencés kolostorba költözött. 10 év mulva engedélyt nyert, hogy hazajöjjön. Ettől kezdve Budapesten, Sátoraljaújhelyen, Perbenyiken, utoljára 1862. Ungváron tartózkodott. 1911. azt a házat a házat, melyben meghalt, emléktáblával jelölték meg. Műve: *Lelki vezér, vagyis: igaz ájtatosságra és erényre buzdító különféle gyakorlatok* (Bécs 1851—53). V. ö. Religio 1850. 32., 151., 245., 355.; *Lopussnyi*, Szaniszló Ferenc élete (129).

Bemeszelisz, város Palesztinában, l. *Bethome*.

Bemetszés, elemi sebészeti operáció, melyet rendszerint késsel, kivételesen ollóval végeznek azért, hogy a szöveteket szétválasztva, gyuladt és megdagadt részeken a feszülést megszüntessék, vagy azért, hogy a bőr szétválasztásával a mélyebben levő s meggyűlt genyet, vérömlést és izzadmányt kibocsássák. Sokszor ezzel az operációval nyitnak utat a műszereknek a mélyebb részekhez s néha egybenőtt szöveteket elválasztanak egymástól. A bőr alatt való (subcutan) B.-t, melynek célja meggátolni a külső levegő hozzájárulását az átmetszendő mélyebb részekhez, Stroh-

meyer és Dieffenbach ajánlották, s az abban áll, hogy az átmetszendő részeket bevonó bőrt az átmetszés helyétől távolabb megszúrják, a kést a bőr alatt előretolják az átmetszés helyéig s itt végzik aztán az átmetszést. Így operálják a nagyobb inak (Achillesín, nyakizmok inai stb.) zsugorodását.

Bemmel, 1. *Eugène van,* báró. belga író, szül. Gentben 1824 ápr 16., megh Brüsszelben 1880 aug. 19. Brüsszelben a francia irodalom, újkori történet és archeológia tanára volt, egyúttal pedig részben szerkesztője, részben munkatársa több belga lapnak. Munkái: Histoire de la langue et de la poésie provençales(1846); Traité général de littérature française (1880); Histoire de Belgique (1880); Patria belgica (1871—75, 3 k.).

2. *B., Wilhelm van,* hollandi tájfestő, szül. Utrechtben 1630., megh. Wöhrdben, Nürnberg mellett, 1708. Olaszországi útja után 1662. Nürnbergben telepedett le. Képei, melyekben főleg az olasz mesterek nyomain indult, különösen hű színezésükkel tünnek ki. Mint rézmetsző is ismeretes. Szintén festő fiai közül nevezetesebb: *Peter van, B.* (1665—1754), tájfestő, ki többnyire olasz tájakat festett romokkal v. zivatarban.

Bémol, a franciában a. m. ♭ (leszállító jel), pl. *mi bémol* = e♭ = esz.

Bemutatás (lat. *praesentatio*), a váltónak bizonyos váltójogok fenntartása céljából valamely személynek be- vagy előmutatása. Ha a bemutató az illető személyt nem találhatja, annak a váltóval való keresése a bemutatással egyenlő joghatályú. A B. célja szerint különböző. A magyar váltótörvény 102. §-a, mint a B. főfajait, az elfogadás és fizetés végett való bemutatást említi, van ezeken kívül még láttamozás, biztosítás, beváltás végett való B. is. L. még *Óvás.* — *B.* (katon.), az illetékek élvezete nélkül szabadságolt, nemkülönben a tartalékba áthelyezett katonáknak valamely csapat v. intézet élelmezési létszámába való felvétele. — *B. joga* (egyh. jog), az a jogosítvány, amelynél fogva a kegyúr a kegyúri joga alá tartozó javadalom megüresedése esetében a javadalom betöltésére jogosult egyházi felsőségnek bizonyos személyt v. személyeket oly hatállyal mutat be, hogy ez a javadalmat a bemutatottnak vagy a bemutatottak egyikének adományozni köteles, ha az illető a szükséges kellékekkel bir. A bemutatás határideje világi kegyuri jognál 4, egyházi kegyúri jognál 6 hónap. Egyszerre több személy is bemutatható, sőt a világi kegyúrnak az a joga is megvan, hogy a bemutatási határidő lejártáig utólag mást v. másokat is bemutathat (jus variandi), föltéve, hogy a javadalom még nincs betöltve.

Bemutató *(Praesentant),* elfogadandó vagy esedékes váltónak, utalványnak, csekknek vagy más okmánynak a felmutatója.

Bemutatóra szóló papiros *(au porteur)* pénz v. helyettesíthető ingóság szolgáltatásáról kiállított kötelező nyilatkozat, amely a kötelezettség alapjául szolgáló jogügylettől függetlenül bizonyítja a kötelezettség fennállását mindazok irányában, akik a nyilatkozatot tartalmazó papiros birtokában vannak és azt előmutatják. Lényegileg tehát a B. a tartalmát tevő nyilatkozat, illetőleg kötelezettség bizonyítására szolgáló okirat; a névre szóló papirostól eltérő sajátossága az, hogy a papiros minden birtokosát legitimálja a kötelezettség érvényesítésére és a kiállító, a kötelezett viszont fel van mentve annak kutatása alól, vajjon a bemutató jogszerű birtokos-e vagy sem. A kötelezettség tehát a B.-ban jut kifejezésre, minek következtében az alapul szolgáló jogügyletből folyólag és a személyek ellen oly kifogásokat, a melyek nem magából a papirból tünnek ki, tenni nem lehet. L. *Értékpapiros.*

Ben, *bene* (ol.) annyit tesz, mint *jól,* vagy *nagyon* s rendesen csak más zenei műszavakkal együtt fordul elő, pl. *B. marcato,* nagyon kiemelendő, *B. tenuto,* jól kitartva stb.

Ben *(Bein* v. *Bhein),* gael szó, amely hegycsúcsot jelent. A B.-nel kezdődő legismertebb hegycsúcs-nevek a következők: *B. Cruachan* Argyll grófságban, Skóciában, 1118 m. *B. Lawers* Perth skót grófságban, 1202 m. *B. Lomond* Stirling skót grófságban, 974 m.; ennek Ny.-i lejtőjén van a Craigrostan barlang, amely Brucenek és Rob Roynek szolgált menedékhelyül. *B. Macdhui* Aberdeen, Banff és Inverness skót grófságok összeszögellésénél, 1339 m. *B. Nevis* Inverness skót grófságban, 1343 m., Nagy-Britannia legmagasabb hegycsúcsa. *B. Wyvis* Ross skót grófságban, 1134 m., állandóan hó borítja. *Bena'an* Aberdeen és Banff skót grófságok határán, 1195 m. *Benabourd,* az előbbi hegy közelében, 1201 m. *Benalder* Inverness skót grófságban; the Cage nevű barlangjában keresett Stuart Károly cullodeni veresége után menedéket. *Benaven* Banff és Aberdeen grófságok határán, 1200 m. *Benmore* Perth skót grófságban, 1164 m.

Ben (héber és arab a. m. *fiu*), keleti tulajdonnevekben valamely személy atyja (vagy anyja) neve elé illesztett szócska, az arabban helyesen *ibn;* pl. Móseben 'Amrám a. m. Mózes, Amrámnak a fia (héb.), Muhammed ibn 'Abdalláh (arab). Arab nevek átírásában e szócskát rendesen rövidítjük: *b.-Ibn*-ből lettek az arab tulajdonnevek európai átírásában gyakori *Aben* és *Aven.*

Béna az emberi vagy állati test, ha valamelyik tagja hiányzik; l. *Bénaság* és *Bénulás.* — *B.* (ném. *rank,* ol. *abbochevole,* ang. *crank*), a tengerészetben oly hajó, mely kifeszített vitorlákkal, midőn a szél oldalról jön, annyira oldalt dől, hogy a felfordulásnak veszélye beállhat. B.-k az oly hajók, melyeknek szélessége nincs kellő arányban a hajó hosszával, vagyis melyek túlságosan keskenyek, valamint azok is, melyeknek súlypontja hibás szerkezet következtében nem fekszik eléggé mélyen. Jól épített hajó is B.-vá válhatik az esetben, ha ballasztja elégtelen, vagy rakománya a súly elosztását illetőleg rosszul van elhelyezve, minek következtében a megrakott hajónak súlypontja a metacentrum közelébe kerül. A B.-ság ellenkezője a *feszesség,* midőn a hajó igen sok vitorlának kifeszítése mellett oldalt nem dől és így jó vitorlázó képessége csökken, és árbocait az eltörés veszélye is fenyegeti.

Béna, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 410 magyar lak., u. p. Ragyolcz, u. t. Fülek.

Benacus lacus, a Garda-tó latin neve.

Benadir, Afrika partvidéke az Indiai-oceán mellett az é. sz. 4° 3° és a Dzsuba (Yuba) folyó torkolata közt; a parton Mereg, Itala, Warsheik, Mogadisho (10,000 lak.), Merka (7000), Brava (5000) és Dzsumbo, a szárazföld belsejében Bardera és Lugh nagyobb községekkel. Jelenleg a Szomáli-föld olasz gyarmatnak (l. o.) része. V. ö. *D'Albertis*, In Africa: Victoria Nyanza a B. (Bergamo 1906); *Mantegazza*, Il B. (Milano 1908).

Benai berisz, l. *Bnai Brith*.

Benája, Jehójáda fia, Dávid király testőreinek feje, aki ennek halála után Salamon pártjára állott. Salamon parancsára megölte ennek trónkövetelő testvérét, Adónijját és Dávid leghiresebb vezérét, Jóábot. (I. Kir. k. 2. f.)

Ben Akiba, l. *Akiba*.

Benárd *Emil*, jogász, szül. Budapesten 1874 ápr. 26-án. 1897-ben birósági szolgálatba lépett, 1903. az igazságügyminisztériumba került, ahol 1908 óta titkár. A magyar általános polgári törvénykönyv előkészítő bizottságának több éven át segédtagja. Sok cikket írt jogi szaklapokba. E lexikonnak jogi munkatársa.

Benaresz, 1. az indiai Agra and Oudh United provinces egyik kerülete, a Gangesz folyónak mind a két partján. Jól öntözött, termékeny vidék, területe 26,971 km², túlnyomóan hindu lakósainak száma 5.032,502.

2. B., a hasonló nevű kerületnek fővárosa a Gangesz balpartján. Ősi idők óta szent városa a hinduknak, igen látogatott búcsujáró hely, beláthatatlan idők óta a bráhma-kultusz középpontja. Temérdek zarándok keresi fel évenkint, hogy a Gangesz szent vizében megfürödjék vagy korsóját megtöltse vele, az elökelők B.-be jönnek meghalni is, mert aki a szent városban végzi életét, biztosan üdvözül. A város 5 km. hosszan nyúlik el a folyó mellett, amelynek magas partjáról széles lépcsők, gátak vezetnek a vízhez. Maga a város amfiteátrumszerüleg épült a Gangesz nagy kanyarulata körül és messziről csillogó tornyaival, minaretjeivel festői hatást kelt. Van 1454 apró hindu temploma, 272 mecsetje, épületei közül legkimagaslóbb Aurangzeb mecsetje, karcsú, 35 m. magas minaretjével. Hatalmas épület az 1693-ban alapított csillagvizsgáló, óriási műszereivel. Híres hindu templom a Bisesvar, «aranytemplom», 1523. épült, a Sziva-kultusz középpontja, udvarában a «Gajan Bapi», bölcsesség kútja stb. De a paloták és templomok között apró piszkos hindu házikók és szük, gondozatlan utcák húzódnak meg. Egészen európaias külsejü az angol városnegyed (Sikraul). A lakosok száma (1901). 209,331. Ipara a nagy idegenforgalom következtében igen fejlett, legkeresettebb iparcikkei az arany- és ezüstbrokát kelmék, selyemszövetek, sálok, lakktárgyak, élénk kereskedést üznek a Gangesz szent vizével is. Elősegítik a forgalmat a Gangeszen járó gőzhajók és a Kalkutta-Delhi, meg B.-Lucknow vasútvonalak is. Van hindu teológiája, főiskolája, itt van a székhelye a Benaresz-társaságnak, amelynek benszülött tudósok a tagjai; a vedák összes kommentárjait is itt őrzik. B.-ben alapította meg a Kr. e. VI. sz.-ban Buddha a vallását és annak 8 századon át volt a metropolisa. Vallásos épitményeinek romjai a szomszédos Szarneth falu mellett ma is láthatók. Ma a Sziva-kultusz a legélénkebb. A mohamedánus invázió koráig független királyság, 1194. elfoglalta Mohamed Ghaznai és 600 éven át a mohamedánusok birtoka maradt. 1760-ban az oudhi nábob kezébe került, 1776 ápr. 15. óta pedig angol birtok.

Bénaság, az embernél l. *Bénulás*. — *B.* (flatal állatok B.-a, csikó-, borjú-, bárány-, malac-B.) alatt a szó tágasabb értelmében általában oly betegségeket szokás összefoglalni, melyekben a mozgató szervek (csontok, izületek, izmok, inak) kóros elváltozásai a flatal állatok szabad mozgását kisebb-nagyobb mértékben korlátozzák. Ily értelemben ide sorolhatók: az angolkór, a gümőkór, a csúzos izom- és izületgyuladás, az izmok zsíros elfajulása, a gerincvelő megbetegedése következtében beálló bénulások stb. A szó szorosabb értelmében és jelenleg majdnem kizárólag *a flatal állatok B.-a* alatt az újszülött, vagy legfeljebb pár napos állatoknak fertőzéses betegségét szokás érteni, mely úgy támad, hogy fertőző hasadó gombák (többnyire a genyedés baktériumai) a még nyitott köldökön át vagy az emésztőcsatornán keresztül a testbe jutva, ezt megfertőzik és egyes helyeken jobban elszaporodva, genyesedést és ezután tályogokat okoznak. Ha a fertőzés a köldökön át történik, akkor mindenekelőtt a köldökzsinór ereiben, nevezetesen vivőereiben, a képződött trombusz evesen szétfolyik, majd a benne levő baktériumok az általános vérkeringésbe jutnak, mire különböző szervekben áttéti tályogok fejlődnek. Igen gyakran megbetegszenek a végtagok izesülései, melyek ilyenkor a bennök felhalmozódott genyes vagy eves izzadmány folytán tetemesen megduzzadnak s az illető végtagok behajlítását és ezzel a járást tetemesen akadályozzák. Az állatok végül általános fertőzés tünetei között elpusztulnak. Némelykor az állatok már a betegséggel jönnek a világra és ilyenkor a fertőzésnek a méhen belül, az anyaállat valamely betegsége folytán kellett történnie, míg máskor az újszülöttek csak 1—2 hét elmultával betegszenek meg, midőn a köldök már teljesen el van zárva és ebben különben sem lehet kóros elváltozást megállapítani. Ez esetekben a fertőző anyag valószinüleg az emésztőcsatorna útján jutott a szervezetbe. A betegség igen rossz indulatu, mert a betegeknek 70—75%-a szokott elhullani és a megmaradottak is izületeik merevsége, vagy izületgyuladásokra való hajlamuk miatt munkára nem igen alkalmasak és azért nem érdemlik meg a felneveltetést. A betegség fellépését legbiztosabban az istállók, nevezetesen az ellető rekeszek és helyiségek gondos tisztántartásával és gyakori (2—4 hetenkint történő) fertőtlenítésével lehet megakadályozni és ugyanily eljárással lehet a valamely istállóban már fellépett járványt is elfojtani. Célszerű lehet továbbá az újszülött állatok köldökzsinórját közvetlenül a születés után tiszta fonállal alákötni és 1:500 szublimátoldattal vagy 5%-os karbololdattal fertőtleníteni, közben azonban gondosan kell ügyelni arra, hogy a kezelő egyén keze is tiszta és fertőtlenített legyen. Sokszor az újszülöttek beojtása ú. n. vérhas ellenes szérumokkal jól megvédi őket a megbetegedéstől. A betegek kezelése kevés eredménnyel biztat.

Benasque, l. *Venasque.*

Bénat (ejtsd: bena), a Földközi-tengerbe nyúló hegyfoka Dél-Franciaországnak, amely a Giens-félszigettel (Cap d'Esterel) együtt a Hyèresi-öblöt zárja körül.

Benatek *(Neu-B., Nové Benátky),* város Jungbunzlau csehországi kerületi kapitányságban, az Izer jobbpartján, (1900) 2330 lak. és szép parktól körülvett kastéllyal; vele szemben van *Alt-B.* cukor- és sörgyárral; 1136 lak.

Benavente, 1. járási székhely Zamora spanyol tartományban, az Orbigo és Esla összefolyása közelében 700 m. magasban, (1900) 4959 lak. A város közepén állanak a Pimentel hercegi család kastélyának romjai.—2. *B.,* város Santarem portugál kerületben (Estremadura tartományban), a Zatas balpartján, királyi kastéllyal, (1900) 3559 lak.

Benbecula, a Hebridák egyike, North és South Uist között; Inverness grófsághoz tartozik. Területe 65 km², (1900) 1475 lak., kik nagyobbára halászok. K.-i partján a Loch Uskevagh jó kikötő.

Benção de Deos (növ.), l. *Abutilon.*

Bence v. *Benci.* Napjainkban a Benedek név becéző alakjának használjuk, valószínüleg azonban nem ebből származott, hanem a Vince változata s ép olyan rövidítése a Bencencnek, mint a Vince a Vincentiusnak.

Bence, püspök, l. *Beneta.*

Bence-Jones-féle fehérje, a vizeletben fordul elő némely sarcomás eredetü csontvelő betegségnél (myeloma, l. o.), kivételesen kiterjedt lymphatikus megbetegedéseknél és lymphatikus leukaemiánál is. A B. specifikus, nagyon jellemző sajátságokkal biró fehérje, mely nem származik a táplálékok fehérjéből. Tipikus reakciója: 55—60°-nál koagulál, 60° fölött azonban ismét oldódik, lehütésnél ujra kicsapódik. A koaguláció hőfoka változik az oldat (vizelet) savanyúsága és sótartalma szerint. Ammoniumszulfáttal, alkohollal tisztán is előállítható; ki is kristályosodik. Salétromsav is kicsapja, de a csapadék salétromsav feleslegében, v. melegitésre eltünik. Egyébként sok tekintetben úgy viselkedik, mint az albumózok (l. o.).

Bencenc. Az Árpád-korban használt magyarosítása a Vincentius (a. m. győzelmes), vagyis a mai Vince névnek. E néven fordul elő többek közt Sepsi Akadás fia, a gr. Mikó, Nemes és Kálnoky családok őse a XIII. sz. derekán.

Bencések, l. *Benedek-rendiek.*

Bench (ang., ejtsd: bencs) a. m. pad, biró, bíróság. L. *King's-Bench.*

Benckendorf, orosz főúri család, l. *Benkendorf.*

Bencsik *Mihály* (györgyei és füzesmegyeri), nagyszombati egyetemi jogtanár, szül. Jászberényben 1670., megh. 1728-ban. 1712. és 1714—15. Nagyszombat város országgyülési követe volt; különösen a közjogot tárgyalta. Munkái: Conclusiones patrio-juridicae ex consvetudinario jure inclyti apostolici regni Hungariae (1691), mely a magyar törvénykezés akkori rendjét rövid kivonatban tárgyalja. Sokkal jelentékenyebb ennél a magyar közjogról irt munkája: Novissima dieta nobilissima etc. (Nagyszombat 1722), amely alkotmányunknak hü képét adja.

Bencze *Gyula,* orvos, szül. Budapesten 1879. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s 1902. orvosdoktorrá avatták. Aztán gyakornok és tanársegéd volt, majd egy évet Berlinben töltött tanulmányuton. 1911-ben a belgyógyászati diagnosztikából magántanári képesítést nyert. B. több, a belgyógyászat körébe vágó tudományos munkát irt, *Klinikai vizsgálatok a vér viscositásáról* c. dolgozata jutalmat nyert. Munkatársa az A. v. Korányi u. Richter-féle Physikalische Chemie und Medizin c. német folyóiratnak.

Benczéd, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 352 magyar lak.; u. p. Kobátfalva, u. t. Székelyudvarhely.

Benczencz, kisk. Hunyad vm. szászvárosi j.-ban, (1910) 819 oláh és magyar lak., vasúti megálló; u. p. Szászváros, u. t. Alkenyér. B. a somkereki Erdélyi (1428), majd a vingarti Geréb-család (1470) birtoka. Határába esik a Kenyérmező egy része s a falu mellett, valamint az alkenyéri állomás felé látható dombokat az itt eltemetett harcosok nyugvóhelyeinek tartják. A XVIII. sz.-ban Tinkovai Matskási és a már nem élő Olasz-család birta. Legutóbb Lázár Kálmán gróf tette nevezetessé itt folytatott ornitológiai tanulmányaival s kastélyában elhelyezett szép madárgyüjteményével. 1848/9-ben itt vezetvén el az országút, a Vizaknától hátráló honvédeket idáig üzték a császáriak. Az idevaló lőszben ősmedve (Ursus spelaeus) maradványai fordulnak elő.

Benczúr, 1. *Béla,* épitész, festő és művészeti iró, szül. 1854 ápr. 6. Kassán. Müegyetemi tanulmányait Zürichben és Münchenben végezte, 1881. müegyetemi tanársegéd lett Budapesten, 1885-től fogva pedig az iparművészet tanára. Munkálkodása sokoldalú. Az ő terve szerint épült a festészeti mesteriskola épülete; akvarelljei, tájképei sürün szerepeltek a kiállításokon, számos illusztrációt rajzolt az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben c. vállalatba, tervezett iparművészeti tárgyakat, tanította az akvarell-technikát és a stilustant, irodalmi munkálkodásának legértékesebb gyümölcse *A művészi ipar és dekorativ művészetek stilustana* c. könyve (Budapest, 1897).

2. *B. Dénes,* orvos, szül. Nyiregyházán 1859., megh. Budapesten 1896 jún. 22. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol 1881. avatták orvosdoktorrá. 1877—1880-ig az állatorvosi akadémia élettani tanszéke mellettvolt eleinte preparátor, 1880—82-ig pedig tanársegéd. 1882-től 3 éven át Ziemssen tanár klinikáján Münchenben dolgozott, onnét visszatérve a belgyógyászati klinikán lett tanársegéd. Később a székesfővárosi államrendőrség orvosává nevezték ki. 1890-ben a szív- és tüdőbajok kór- és gyógytanából magántanári képesítést nyert. Nem nagyszámú, de értékes irodalmi dolgozatai magyarul és németül jelentek meg. *Thermopalpatio* c. munkáját a budapesti kir. orvosegyesület a Balassa-díjjal tüntette ki.

3. *B. Gyula,* festőművész, a festészeti mesteriskola igazgatója, szül. 1844 jan. 28. Nyiregyházán. Már gyermekkorában Kassára került, ahol a két Klimkovics oktatta a rajzolás elemeire, művészeti tanulmányait azonban csak a reáliskola elvégzése után 1861. kezdte meg Münchenben,

Benczúr cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BENCZUR GYULA: VAJK MEGKERESZTELÉSE
(BUDAPEST SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM)

ahol *Anschütz* festőosztályában annyira kivált társai közül, hogy Piloty, az akadémia igazgatója is szemet vetett rá s 1865. felvette a maga iskolá'ába. Közvetlenül az iskolába való belépése előtt állította ki első két festményét a müncheni Kunstvereinban: *Fidler* Károly arcképét, amelyet a kassai takarékpénztár megrendelésére készített és *A balatoni halászt*, az utóbbira ösztöndíjat is adott neki a magyar kormány. 1865—69-ben Piloty iskolájában maradt, ahol akkor a kitünő tehetségek egész sora tanult: Makart, Max, Defregger, Wagner S., Liezen-Mayer stb. De valamennyiük közt talán B. állott legközelebb Piloty művészi hitvallásához, aki segitségét is igénybe vette a Maximilianeum falfestményeinek elkészítésénél. Még Piloty oldalán készül első történelmi tárgyú képe: *Hunyadi László búcsuja* (1866, Szépművészeti Múzeum) s e festmény, valamint az utána következő *Rákóczi Ferenc elfogatása* (1869, a román király gyüjteményében) rávall a környezetre, amelyben készült. B. is, mint mestere, keresi a kompozicióban a dráma forrpontját, az előadásban a valószerüséget, a különböző texturák anyagszerű megfestését, a szinességet. Nem vált hűtlenné ezekhez a vágyakhoz akkor sem, midőn kilépve Piloty iskolájából (1869), a magyar kultuszminisztérium pályázatán *Vajk keresztelésével* felvette a versenyt három kitünő pályatársával: Székely Bertalannal, Lotz-cal, Madarásszal s 1870. meg is kapta a megbizást. Mostantól fogva azonban lassankint érvényesülni kezdenek Tiepolóból és Rubensből merített élményei is. A rokokó csillogó dísze, a selymek fénye, a bársonyok tüzes melege, amelyeket már a Rákóczi-képen érvényre juttatott, még erősebb hangsúlyt kapnak a *XVI. Lajos és családja a versaillesi kastély megrohanásakor* c. képén (1871, Londonba került) és *Du Barry*-ján (1874, Manchesterbe került), amelyeken szinte dúskál a színes, faragott, ornamentumoktól fülledt tárgyban. Sőt midőn 1875. (amely évbe egy párisi útja is esik) befejezi a *Vajk keresztelését*, még fokozza ezt a vágyát dús csendéletrészekkel, a test inkarnációjával, gazdag márványarchitektúrával (l. a *képmellékletet*). A következő évben nagy megtisztelés éri: kinevezik a müncheni képzőművészeti akadémia tanárává (1883-ig). Jelentékeny hatással volt stílusa fejlődésére 1876-iki velencei útja s az a szives bizalom is, amely őt Lajos bajor király káprázatos udvarában tartotta. Mind e hatások alatt még erősebbé vált a színre való törekvése: egy *Bacchansnő*-je (1881, Szépművészeti Múzeum) s *A mályvák közt* (1890) pompás testeket mutatnak, színtől ragyogó virágok, állatok közt. Itt kiaknázhatta azokat a színeket, amelyeket az emberi test kinál a festőnek. S bizonyára éppen ezért festi most már nagy kedvvel az arcképek egész sorát is, ragyogó díszmagyarban, a selymek, prémek, ötvösművek dekorativ értékesítésével. Ezzel sok magyar festőre hatott, akik hasonló értelemben igyekeztek aztán a közélet híresség eit reprezentativ célokra megfesteni («vármegyei arcképek»). Kevés kortársának művészetét fogadta a magyar közönség oly egyértelmű elismeréssel, mint B.-ét: a *Bacchansnő* a Műcsarnok kiállításán megszerezte neki a művészi nagydíjat (1882), egy évvel utóbb pedig a magyar király kinevezte a budapesti festő-mesteriskola tanárává, amelynek 1901. igazgatója is lett. B. 1884. kezdte meg a magyar fővárosban tanári működését, s ezzel együtt átplántálódott iskolánkba is az a művészeti felfogás, amely a müncheni Piloty-iskola tanítványait jellemezte s amellyel szemben később, 1896—98. körül az ifjabb magyar festőnemzedék ugyanolyan polemikus állást foglalt el, mint a külföldön a «szecessziók» az akadémiákkal szemben. B. népszerüségét ez nem érintette. Sőt az állam és az ország arisztokratái elhalmozták megrendelésekkel. Így festette meg gr. Károlyi Gyula, gr. Andrássy Gyula, b. Eötvös József, gr. Szapáry Géza (1884), Trefort, gr. Tisza Lajos, Tisza Kálmán (1885), Rudolf trónörökös (1888), gr. Károlyi Gyuláné, (1889), gr. Andrássy Gézáné (1891), Ferdinánd bolgár fejedelem (1895) és még egy sor más közéleti férfiú arcképét, ismételten Ferenc József királyét is. Köztük Tisza Kálmán arcképe egyik gyöngye e kor arcképfestészetének. Ily művekre kapott aranyérmet Berlinben (1886), Bécsben (1887), Münchenben (1888), médaille d'honneurt Antverpenben (1894) stb. Társadalmi kitüntetések is érték: 1896. megkapta a Szt. István rend kiskeresztjét, tíz évvel utóbb pedig a magyar főrendiház örökös tagjává nevezte ki a király. Most a festészeti mesteriskola igazgatója, s a Lotz halálával elárvult fresko-mesteriskola vezetője, a Képzőművészeti Tanács tagja, stb. Legutóbbi művei: *A nemzet hódolata a király előtt az ezeredéves fönnállás alkalmából*, nagyméretü festmény, továbbá *Petőfi* arcképe, amelyért a Petőfi-Társaság 1909. tiszteletbeli tagjává választotta. 1910. a Magyar Tud. Akadémia is megválasztotta tiszteleti tagjává.

4. *B. József*, történetíró és publicista, szül. Jaszenován (Árva vm.) 1728 feb. 28., megh. Pozsonyban 1784 aug. 31. Németországi egyetemeken tanult, 1755. a késmárki, 1760. a pozsonyi, majd 1771. újból a késmárki ev. liceum igazgatója lett. Földrajzi, statisztikai, alkotmányjogi és történetírói működésének elismeréséül 1776. Pozsony szenátora, 1784. pedig a bécsi császári könyvtár igazgatója lett, mielőtt azonban állását elfoglalhatta volna, szélütés következtében hirtelen elhalt. Főbb művei: *Praetensio Brandenburgica in Silesiam* (1758); *Compendium Hungariae geographicum* (1753. és 1768); *Ungaria semper libera, suique juris et nunquam vel Principi vel genti alicui externae obnoxia* (1764); *Commentatio juridica critica etc.* (1771); *Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam etc. praeviae explicatio* (1772). Igazi enciklopédikus elme, akihez hasonlók a XVIII. sz.-ban a legnehezebb viszonyok közt is a magyar iskolákban számosan terjesztették és művelték koruk tudományát. V. ö. *Szinnyei*, Magyar írók élete és munkái, I.

Benda, súlymérték aranyra Asantiban = 36 ake = 45·864 g.

Benda, 1. *Franz*, német zeneszerző, szül. Alt-Benatekben 1709 nov. 25., megh. Potsdamban 1786 márc. 7. Prágában. Bécsben tanult, majd karmester lett; 1740. a porosz trónörökös fogadta szolgálatába. Sok becses és kedvelt szerzeménye

maradt fenn. Játékát Burney angol zenebíráló eredetinek mondja; a hegedűn legfőbb jelessége volt az énekszerű, zengő, kifejező előadás.

2. *B., Georg*, az előbbinek öccse, szül. Jungbunzlauban 1721 jún. 30., megh. Köstritzben 1795 nov. 6. Olaszországban tanult; 1742. hegedűs lett a királyi zenekarban Berlinben, 1748. gothai karmester. 14 operát írt, de becsesebbek egyházi zeneművei (a berlini kir. könyvtárban).

Bendak, magas tetejű sapka, melyet Perzsiában a dervisek viselnek.

Bendarabbasz, l. *Bender Abbasz.*

Bendavid, *Lazarus*, német filozófus és matematikus, szül. Berlinben 1762 okt. 18., megh. u. o. 1832 márc. 28. Először üvegkoszörüléssel kereste kenyerét, amellett tanult, főkép matematikát. Berlinben nyilvános előadásokat tartott, azután Göttingenbe ment, ahol fizikával és kémiával foglalkozott. Közben megismerkedett Kant rendszerével s Bécsbe ment, hol Kant filozófiájáról s az esztétikáról tartott előadásokat. A bécsi kormány azonban ezeket betiltotta. B. Harrach gróf házában talált menedéket, ahol válogatott közönség előtt folytathatta előadásait s irodalmi működését. 1797-ben visszatért Berlinbe, hol a francia megszállás idejében a Haude és Spener-féle politikai lapot szerkesztette. Művei: Vorlesungen über die Kritik der reinen Vernunft (1795); Vorl. ü. d. Kritik der praktischen V. (1796); Vorl. ü. d. Kritik d. Urtheilskraft (1796); Versuch einer Geschmackslehre (1798); Vers. einer Rechtslehre (1802); Philotheos oder über den Ursprung unserer Erkenntniss (a berlini akadémiától koszoruzott mű 1802); Selbstbiographie (1804).

Bende, 1. *Imre*, teol. doktor, nyitrai püspök, szül. Baján 1824 aug. 28., megh. Nyitrán 1911 márc. 27. A teológiai pályára lépve, mint a bécsi Pázmáneum növendéke végezte tanulmányait; 1847 aug. 29. pappá szentelték Kalocsán; egy ideig segédlelkészkedett; 1848-tól a kalocsai papnevelő tanulmányi felügyelője volt s egyúttal mint az egyházjog és lelkipásztorkodástan tanára működött. 1852-ben érseki levéltárnok, 1853. szentszéki jegyző, a következő évben futtaki plébános, 1864. esperes, 1869. Ujvidéken plébános és az Isten áldásáról címzett apát. 1878-ban Ujvidék országgyűlési képviselője lett és a szabadelvű párthoz csatlakozott; 1884. újra megválasztották. 1886-ban kalocsai kanonok, 1886. beszterczei, 1893 nyitrai megyés püspök. Főpásztori szózata a Religióban (1887. II. 27. sz.) jelent meg, mely lapnak több évig munkatársa volt. Áldozópapságának 50 éves jubileumát Nyitrán 1897. ülte meg, mely alkalommal megkapta a Ferenc-József-rend nagykeresztjét. Ugyanekkor Nyitra város tanácsa díszpolgárrá választotta. Sokat áldozott jótékony célra. Nyitrán kat. polgári leányiskolát építtetett. Az egyházi művészet emelésére pályadíjat tűzött ki. 1901-ben a pápa kinevezte pápai trónállóvá és római gróffá. 1904-ben v. b. t. tanácsos. Öreg korára való tekintetből 1910. coadjutort kapott gróf *Batthyány* Vilmos személyében.

2. *B. József*, teol. doktor, kalocsai kanonok, szül. Martonoson, Bács vmegyében, 1823 jan. 30., megh. 1894 dec. Kalocsán. 1846 júl. 30. pappá szenteltetett; 1848. a kalocsai papnevelőben tanulmányi felügyelő, 1851. szentszéki iktató s az egyházi történet és jog tanára. 1853-ban hittudori oklevelet nyert. 1859-ben óbecsei plébános, 1869. apát, 1878. kalocsai kanonok és plébános, 1886. tiszakerületi főesperes és a teol. kollégium igazgatója lett. Papnövendék korában a magyar iskola Munkálataiban (1844—46) eredeti s fordított dolgozatokat közölt; értekezéseket írt 1857-től a Religióba, a Kat. Néplapba; a Pázmány-Füzetekben (1856) egyházi beszéde jelent meg; munkatársa volt az Egyet. M. Enciklopediának. V. ö. *Szinnyei*, Magyar Irók.

Bendeguz *(Bendacuz, Bendekus)*, a magyar mondák szerint Etele, Buda és Keve (Kue, Reuva) apja. Kétségkívül a históriai Mundzukh (l. o.) név magyaros alakja. A Mundzuk vagy Munduzug név egészen a rendes magyar hangtörvények szerint vált Bunduzuggá vagy Bunduguzzá s ebből a Csunád—Csenádhoz hasonló hangváltozás szerint Bendakuzzá. Mint ilyen, legfontosabb bizonyíték arra, hogy a magyaroknak voltak ősrégi, magukkal hozott hún hagyományaik. Egy másik vélemény szerint a Jordanes-féle Mundzuk név elrontása.

Bendemann, 1. *Eduard*, német festő, szül. Berlinben 1811 dec. 3., megh. 1889 dec. 27. A düsseldorfi akadémián W. v. Schadownak volt tanítványa, azután Rómában tanult. 1832-ben aratta első nagy sikerét a Gyászoló zsidók a babiloni fogságban c. romantikus-szentimentális kifejezésű nagy képével (Köln, Wallraf-Richartz Museum). 1839—55-ig a drezdai akadémián volt tanár és a királyi palotában több nagy képsorozatot festett. Hasonló feladatok kínálkoztak számára Düsseldorfban is, hol 1859—67. az akadémia vezetője volt és különösen az ottani reálgimnázium dísztermében festett egy nagy képsort. Ismert, reprodukciók útján nagyon elterjedt művei: Jeremiás Jeruzsálem romjain (Berlin 1836, Bellevue); A zsidók elhurcolása a babiloni fogságba (u. o. 1872, National-Galerie) stb. Arcképeket is festett.

2. *B., Felix Robert Eduard Emil*, német tengernagy, szül. Drezdában 1848 aug. 5. 1864-ben lépett be a porosz hadtengerészetbe. Mint hadnagy a Meteor nevű ágyunaszádra rendeltetett, mely Havana előtt 1870 nov. 9. győztesen megütközött a Bouvet nevű francia avizóhajóval. Fokról fokra gyorsan emelkedett, több fontos kiküldetésben vett részt és előkelő parancsnoki állásokat töltött be. 1900—1902-ig a keletázsiai német hajóraj parancsnoka volt s mint ilyen a kinai boxer-zendülés folyamán megkísérelte 1900. a követségek felszabadítását, vezette a Taku erődök elleni tengeri hadműveleteket, elfoglalt több kinai hadi járóművet, megfigyelte a Jang-cé-kiangot, a déli kikötőket és parti erődítményeket és megszállta Sanhaikvant. 1907-ben nyugalomba lépett.

Bender (perzsa) a. m. kikötő.

Bender *(Benderi)*, ker. székhely és a Dnyeszter-völgytől uralt erőd Besszarábia orosz tartományban, a Dnyeszter jobbpartján, vasút mellett, (1897) 32,851 lak.; 4 külvárosával együtt alacsony házakból és kunyhókból áll; élénk fa-, bor-, gabona-, gyapju- és marhakereskedéssel. 1897-ben beszüntetett erősségét a várostól kis síkság választja el. B. a XIII. sz.-ban genovai telep volt; a törökök II.

Bajazid szultán alatt foglalták el. XII. Károlyt a poltavai csata után 1709—11. ide internálták. Az oroszok 3-szor (1770, 1789, 1806) foglalták el; a törökök mindannyiszor visszaszerezték. Az 1812-iki bukaresti béke végre véglegesen Oroszország birtokába juttatta.

Bender, 1. *Johann Blasius*, báró, osztrák tábornok, szül. Gengenbachban 1713., megh. Prágában 1798 nov. 20. Szavójai Jenő alatt harcolt a törökök ellen és részt vett a sziléziai hadjáratokban. II. József bárói rangra emelte. 1795-ben Luxemburg vára, élete végén pedig Csehország katonai parancsnoka volt.

2. *B., Wilhelm*, német protestáns teológus, szül. Münzenbergben (Hessen) 1845 jan. 15., megh. 1901 ápr. 8. Bonnban. Göttingenben és Giessenben tanult, majd vallástanár és wormsi segédlelkész, 1876. pedig Bonnban a teológia rendes tanára lett. Iratai közül nevezetesebbek: Der Wunderbegriff des Neuen Testaments (Frankfurt 1871); Schleiermachers Theologie (Nördlingen 1876—78, 2 köt.); Joh. Konr. Dippel, der Freigeist aus dem Pietismus (Bonn 1882). Legnagyobb feltünést és visszahatást keltett az ev. egyházi körökben a Luther születésének 400-ados emlékünnepén tartott s Reformation und Kirchentum c. 1884. megjelent akad. ünnepi beszéde, amely azóta 7 kiadást ért és Das Wesen der Religion und die Grundgesetze der Kirchenbildung (Bonn 1886, 4. kiad. 1888), valamint Der Kampf um die Seligkeit (u. o. 1888) c. tanulmánya. Ezek miatt a teológiai fakultásról a filozófiaira kellett átmennie. Szintén kiváló művei még: Mythologie und Metaphysik (1 köt.) és Die Entstehung der Weltanschauungen im griechischen Altertum (Stuttgart 1899).

Bender Abbasz, kikötőváros a perzsa Farisztán tartományban, a Perzsa-öböl partján, szemben Ormuz-szigettel. Lakosainak száma 7000 (1910). Forró, egészségtelen helyen fekszik s kifejlődésének nagy akadálya, hogy Perzsia belsejétől a hágókkal nehezen járható Zagrosz hegység választja el. Tágas, nagyobb hajók befogadására is alkalmas kikötője 3 km.-re van a várostól. Kiviteli cikkek a gyapju-, szőnyeg-, gyógyszer- és festékárúk, szárított gyümölcs, gyapjuszövet és selyem, évenkint 753,800 K értékben, míg a bevitelre kerülő fém- és üvegárúk, cukor és fűszer kétszer akkora értéket képviselnek. Hetenkint gőzhajó jár innen Karacsiba, Bombayba, Busirba és Baszrába. Régi neve Gomron.

Bender Busir, perzsa város, l. *Busir*.

Bender Eregli, török város, l. *Eregli*.

Bendigo (azelőtt: *Sandhurst*), város és kat. püspök székhelye Victoria brit-ausztráliai ősállamban, vasúti csomópont, (1908) 44,510 lak., agyagárúgyártással, vasöntéssel, nagy sörgyárakkal; botanikus kerttel, bányásziskolával; közelében aranybányákkal.

Bendin, kerületi székhely Piotrkov orosz-lengyel kormányzóságban, a Fekete-Przemsza partján, vasút mellett, (1897) 21,190 lak., császári cinkbányával (amely évenként mintegy 100,000 pud cinket szolgáltat). 1589-ben Ausztria a B.-i egyezségben IV. Zsigmondot lengyel királyul elismerte és Miksa főherceg a lengyel trónra való igényéről lemondott.

Bendis, Trákiában tisztelt istennő, kit a görögök főként Artemisszel, mellesleg Hekatéével is azonosítottak s kinek tiszteletét Attikában is meghonosították. Pireusz kikötőjében szentélye volt, a *Bendideion*. A hegyen-völgyön végigszáguldó szilaj vadásznőt tombolva és szilaj kedvvel vélték legmegfelelőbben tisztelhetni. V. ö. *Grimm*, Über die Göttin B. (Kisebb iratai 5. köt.).

Bendorf, nagyk. Szeben vm. újegyházi j.-ban, (1910) 690 oláh lak.; u. p. és u. t. Újegyház.

Bendorf, város Koblenz porosz kerületben, a Rajna jobbpartja és vasút mellett, (1905) 5977 lak., vasércbányászattal, ólomfehér-, cikória-, mustár-, szivargyártással és üstkészítéssel; hidegvízgyógyintézettel. Közelében Mühlhofen vasmű van.

Bendő *(rumen)*, a kérődzők összetett gyomrának első és legnagyobb részlete, melybe a legeléskor csak felületesen megrágott táplálékalkotórészek jutnak. A belsejét kibélelő nyálkahártya 4—5 mm. hosszuságú, sűrűn álló szemölcsökkel van borítva. L. *Gyomor* és *Kérődzők*.

Bendőszúrás, az az eljárás, mellyel a szarvasmarhák és juhok bendőjében túlságosan megszaporodott és az állatot megfúlással fenyegető gázokat (l. *Dobkór*) a has megszúrása útján, mesterségesen eltávolítják. A műtét leghelyesebben 5—8 mm., ill. 3—5 mm. átmérőjű szúrócsappal; szükség esetén egyszerű, hosszúpengéjű késsel hajtható végre. Az eszközt 10—15, illetőleg 5—6 cm.-nyi távolságban a csipőszöglettől, a bal horpaszon, gyors lökéssel beszúrják; a szúrócsap tőrének kihúzása, illetőleg a kés pengéjének 90°-al történt elfordítása után a gázok erővel kifelé tódulnak. Kinyomulásuk után célszerű a hüvelyt parafadugóval elzárva, még egy ideig bennhagyni, hogy a netalán újból meggyűlő gázok később új műtét nélkül, egyszerűen a dugó eltávolításával, kibocsáthatók legyenek. Ha a fuladás veszélye nem nagyon fenyeget, utóbajok elkerülése végett tanácsos a beszúrás helyét előzetesen fertőtleníteni. A bőr előzetes bemetszése a szúrócsap bevezetését tetemesen megkönnyíti.

Bene (lat.), jól, jól van, jó; *B. tibi (te), vobis (vos)* üdv neked, nektek; poharazáskor mondott üdvözlet. *B. vale, valete* Isten veled! veletek! *B. qui latuit, B. vixit* (Ovid Trist. III. 4, 25.), jól élt, ki rejtve élt. *Nota bene* (nb.), jegyezd meg jól. L. még *Ben*.

Bene. Régi magyar személynév, melyet majd a Benedek, majd a Benjámin rövidítésének szoktak tekinteni. 1186-ban az ország főurai közt fordul elő Bene ispán, néhai Gergely ispán apja.

Bene, 1. kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 689 magyar lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Nagymuzsaly. — 2. *B.*, Gyöngyöshöz tartozó puszta Heves vmegyében, a Mátra aljában, (1910) 141 lak.; a Magyar Turista-Egyesület Mátra-Osztálya (Mátra-egylet) megalakulása óta a mátrai turistaság középpontja, ahonnan kitünő utak vezetnek a hegység minden részébe; felkapott nyaralóhely, hideg fürdővel (Mátrafüred) s kitünő levegővel. A Kallók völgye és Csatornavölgy torkolatához közel emelkedik a Várbérc, melyen a monda szerint valaha Bene vitéz emelt erődöt; első ismert ura a XIII. sz.-ban az Aba királyi családból származó Csobánka, ki valószínüleg a tatárjárás után

építette B. lovagvárát. 1497-ben már elpusztult. A várral szemben állt B. város, melynek puszta helyét még 1716. ismerték. V. ö. *Kandra* Kabos, B. vára a multban (Gyöngyös 1890); *Márki* Sándor, B. vára a Mátrában (Turisták Lapja, II. 150—152). — 3. *B.*, l. *Homoródbene.*

Bene 1. *Ferenc,* orvos, egyet. tanár, szül. Mindszenten (Csongrád vm.) 1775 okt. 12., megh. 1858 júl. 2. Orvosi tanulmányait a pesti és bécsi egyetemen végezte és 1798. doktorrá avattatott. 1802-ben a boncolástan helyettes tanárává, 1803. a különös kór- és gyógytan rendes tanárává nevezték őt ki a pesti egyetemen. 1806-ban kórházigazgató és városi főorvos lett. 1831-ben a M. Tud. Akadémia t. tagjává választották s miután 1840. tanári állásáról lemondott, 1841. az orvosi kar igazgatójává nevezték ki. Ismeretei bővítése céljából többszörösen tett B. nagyobb külföldi tanulmányutat. 1828-ban Angliában volt, *ő hozta be hozzánk és terjesztette a védhimlőoltást,* ő volt megalapítója a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének. B. 2000 arany alapítványt tett, hogy tehetséges flatal orvosok külföldön tovább képezhessék magukat. Az orvosi karnak több izben dékánja, az 1809—10. tanévben pedig a pesti egyetem rektora volt. Munkái: *A himlő veszedelme ellen való oktatás;* Elementa policiae medicae; Elementa medicinae forensis; Elementa medicinae practicae, utóbbi munkáját Oroszország több egyetemén is tankönyvül fogadták el.

2. *B. Géza,* bányászati és geológiai író, szül. 1855. Budapesten. Szakképzettségét a selmeczi akadémián szerezte. Előbb az osztr. magy. áll. vasúttársaság délmagyarországi birtokán volt bányamérnök, majd az aninai szénbányák vezetését vette át, 1900. pedig a Vaskő és Dognácska vidéki vasércbányászat élére jutott. Jelenleg ismét az aninai központi bányamérnökség főnöke. Igazgatósága több izben fontos kiküldetésekkel bizta meg, így 1886. Németország, Belgium és Franciaország szén- és rézbányáit, 1888. az erdélyi aranybányákat, 1900. a francia courrièresi nagy bányakatasztrófa szinhelyét tanulmányozta. Hazai és külföldi bányászati és geológiai szaklapokban több számottevő értekezése jelent meg.

Benecke, *Georg Friedrich,* német nyelvész, szül. Münchsroth bajor faluban 1762 június 10., megh. Göttingenben 1844 augusztus 21-én, hol egyetemi tanár s főkönyvtárnok volt. A Grimm testvérekkel és Lachmann Károllyal a germanisztika megalapítója. Több középfelnémet írót és művet adott ki; így Boner meséit (1816); Wigaloist (1819); jegyzeteket és szótárt Hartmann Iweinjéhez (1827, 1832, a harmadik kiadást sajtó alá rendezte Borchling, Leipzig 1901). Ezeken kívül főműve: Beiträge zur Kenntnis der altdeutschen Sprache u. Literatur (1810—32, 2 köt.). Egy nagy középfelnémet szótáron is dolgozott, de ezt már nem tudta befejezni. Kitünő előmunkálatait Müller és Zarncke értékesitették híres középfelnémet szótárukban.

Bened., állatneveknél *van Beneden P. J.* (l. o.) belga zoológus nevének rövidítése.

Benedek, *szentek.* 1. *B. apát,* a róla nevezett világhírű rend *alapítója* és a szerzetesi életnek a nyugati egyházban patriarchája, szül. Nursia-ban (Olaszország) 480. előkelő gazdag szülőktől, megh. a montecassinói kolostorban 543. Tanulmányai végzésére Rómába küldték, de csakhamar elhagyta Rómát és Subiaco város közelében egy barlangban vonult meg. Három évig élt itt, míg 497. arra barangoló pásztorok felfedezték. Szent életének híre oly nagyszámú követőt gyüjtött körébe, hogy néhány év lefolyása alatt Subiaco vidékén 12 kolostor keletkezett, melyek mindegyikében 12 szerzetes élt saját apátjok vezetése alatt. 510-ben B.-et a *vicovaroi* (Vicus Varronis) kolostor szerzetesei apátjokká választották. Miután azonban szerzetestársai szigorú fegyelemszeretetét és buzgóságát ki nem állhatták, elhagyta őket és ismét subiacoi magányába tért vissza. Subiacoból később néhány szerzetestársával Campaniába ment és ennek Monte-Cassino nevü hegyén vetette meg 528. az Apollonnak szentelt pogány templom romjain a montecassinoi kolostor alapjait és ebben szerkesztette meg ama szabályokat, melyek alapját alkották nyugaton a szerzetes életnek. Ez okból méltán nevezte el Szt. B.-et az utókor a nyugati szerzetesek patriarchájának. A nagyszámú életrajzot v. ö. egybegyüjtve Chevaliernél, Répertoire des sources historiques. 264—5. l.; *Grützmacher,* Benedicts von Nursia Bedeutung für die Gesch. d. Mönchthums (1892); Edmund *Shmidt,* Regula St. Benedicti (1892).

2. *B., szent,* az anianei kolostor alapítója és apátja Franciaországban; szül. Languedocban 750 körül, megh. 821. A maguelonei grófi családból származott, Kis Pipin pohárnoka volt. 774-ben kolostorba lépett, melynek két év mulva apátjává is választották. Minthogy azonban rendtársainak ellenszenvét a fegyelem helyreállítására nézve ismerte, odahagyta kolostorukat és remeteként kezdett élni; de miután itt csakhamar sokan felkeresték, kénytelen volt ide kolostort épiteni, amelytől «*anianei*» jelzőnevét kölcsönözte. E kolostorban Szt. B. szabályait eredeti szigoruságukban léptette életbe és azokhoz 80 pontból álló részletes értelmezést irt. Jámbor Lajos király megbizásából az összes kolostorokat beutazta, s a szabályok gyakorlati megvalósításáról gondoskodott. Megkülönböztetésül «*második Benedek*»-nek is nevezték.

3. *B., szent,* l. *Benedek 1.* (93. old.).

Benedek *pápák.* I. *B.* uralkodott 574 jún. 3-tól 578 júl. 30-ig. — II. *B.* uralkodott 684-től 685 máj. 7-ig. Az anyaszentegyház mint szentet tiszteli. — III. *B.* uralkodott 855—858-ig. Ellene Anastasius bibornok, kit IV. Leó kiközösített, lépett fel mint trónkövetelő, azonban hasztalanul. — IV. *B.* uralkodott 900—904-ig. Egyike a X. sz. jobb pápáinak. Lajost, Provence királyát és Berengar ellenesét Olaszország császárjának és királyának koronázta meg. — V. *B.* 964 óta pápa. Eleinte I. Ottó császár a laikus Leót tette önhatalmulag pápává, aki VIII. Leó nevet vett föl, de a nép B.-t ismerte el. I. Ottó Hamburgba vitette V. B.-t, ahol ez 966. meg is halt. — VI. *B.* 972—974-ig. Mialatt II. Ottó Németországban volt elfoglalva, börtönbe vetették s kiéheztetéssel tették el láb alól, mások szerint Crescentius megfojtotta. — VII. *B.* a Conti grófok családjából; uralkodott 974—983-ig. Ellenpápája volt VII. Bonifác. (V. ö. B. pápa bulláját Panno-

niáról, 974. Századok. 1867.) — VIII. *B.*, a Conti grófok családjából. Uralkodott 1012—1024. Mindjárt uralkodása kezdetén Gergely által, ki ellenpápja volt, elűzetett. De 1014. védelmére sietett II. Henrik, akit VIII. B. ünnepélyesen fogadott, őt császárrá avatta és egy aranyalmával ajándékozta meg. 1016-ban a Szárdinia szigetéről átrontó szaracénokat megverte és Szárdiniát elvette. A görögöktől pedig Apuliát szerezte meg. Alatta keletkezett a kamalduli szerzet. — IX. *B.*, az előbbinek unokája. 1033-ban, 18 éves korában, megvesztegetés útján jutott a pápai trónra. Erkölcstelen élete, erőszakoskodásai miatt a rómaiak 1038. elűzték s helyükbe Sabina püspökét III. Szilveszter néven választották pápává. Visszahelyeztetvén erőszak útján, látta, hogy mily megvetéssel viselkedik iránta a római nép, eladta a pápai trónt Gratianus Jánosnak, ki VI. Gergely nevet vett föl. De megbánta tettét és újból mint pápa lépett föl, úgy, hogy három trónkövetelő állott egymással szemben. A sutrii zsinat, III. Henrik császár támogatása mellett, mind a hármat letette 1046. és helyükbe Sindger bambergi püspököt emelte a pápai székbe 1047. II. Kelemen név alatt. B. ismét visszahelyeztetett, míg végre 1049. IX. Leó foglalta el a pápai széket. IX. B. még arról nevezetes, hogy ő oldotta fel Kázmér lengyel herceget szerzetesi fogadalmai alól. Megh. 1056., állítólag bűnbánólag a grotta ferrata-i zárdában. — X. *B.* néven Mincius János bibornok jutott szintén megvesztegetés útján a pápai trónra 1058. De 8 hónap elteltével letétetett és helyébe Sienában Gellért firenzei püspököt választották meg pápának, ki II. Miklós nevet vett fel. — XI. *B.*, Boccassini Miklós, szegény szülők gyermeke Trevisóból; később Domonkosrendű szerzetes, ostiai bibornok-püspök és végre 1303 okt. 22. egyhangulag pápának választatott. Szentéletű férfiú, 1733. a szentek közé soroztatott. Az anyaszentegyház júl. 7-én üli emlékét. — XII. *B.*, Nouveau, másképen Fournier Jakab, szegény szülőktől származott Saverdune-ben; a cisztercita-rend tagja volt s mint ilyent általánosan fehér bibornoknak nevezték. Pápává 1334 dec. 23. választották meg s az Avignonban székelő pápák között a harmadik. Szándéka volt a pápai székhelyet ismét visszahelyezni Rómába, de ez az olaszok forrongása miatt nem sikerült. Mint a nepotizmus és a szimonia ellensége tünt ki. Megh. 1342 április 25. — (XIII. *B.* néven szerepel az 1394. Avignonban IX. Bonifác ellenében megválasztott Péter de Luna bibornok. Szavát, hogy lemond, ha azt tőle a schisma megszüntetése végett kérik, meg nem tartván, Pisában (1409) és Konstanzban (1417) ismételten letették és Avignonból elűzték. 1424-ben halt meg és mindvégig hangoztatta megválasztatásának törvényes voltát.) — XIII. *B.*, az Orsini-család sarja, a Domonkos-szerzet kiváló tagja volt, 1672 óta bibornok. Pápává 1724 máj. 29. választották. Bár ő maga a jámborság és jóság volt, pápai tekintélyének sokat ártott kegyence, Coscia Miklós bibornok, aki bizalmával visszaélt. XIII. B. többeket a szentek sorába avatott, köztük Gonzaga Alajost, Kostka Szaniszlót, Nepomuki Jánost. Meghalt 1730 február 21. — XIV. *B.*, a legjelesebb pápák egyike, különösen tudományossága miatt. Családi nevén Prosper Lambertini, az ősrégi Lambertini-család sarja, született Bolognában 1675 márc. 31. XII. Kelemen után 1740 aug. 17. választották meg pápának. Tetteiben és intézkedéseiben bölcs mérsékletet, lelkiismeretességet, jámborságot, és felvilágosodottságot tanusított; minden törekvése arra irányult, hogy alattvalóinak boldogságát és Isten dicsőségét előmozdítsa; az egyházi fegyelem megtartására szigoruan vigyázott. Tudományosságának jellemzésére elég felemlítenünk egy kortársának állítását, hogy XIV. B. művei egész kis könyvtárt alkotnak. Tanuskodnak erről hátrahagyott munkái, így pl. De servorum Dei beatificatione et beatorum canonisatione c. műve, amelyet még mint bolognai érsek írt 1732.; továbbá Quaestiones canonicae; De sacrificio Missae; de festis D. nostri Jesu Christi et B. M. Virginis munkái. Mint pápa adta ki híres munkáját: De Synodo Dioecesana Fölemlítendő még az a gyüjtemény, amely a Bullarium és Constitutiones apostolicae címet viseli. XIV. B. roppant tudományával és szent életével kimeríthetetlen kedélyességet párosított, amely őt kiválóan jellemzi; e vidám kedélyt, amely oly sokszor nyilvánult szellemes ötletekben, még halálos ágyán is megőrizte. Utolsó szavai, amelyeket egy szülőföldjéről jött papnak mondott, ezek voltak: Ecce vester Prosper, quam est pauper. Sic transit gloria mundi! Meghalt 83 éves korában 1758 máj. 3-án. Műveit kiadta De Azevedo jezsuita atya (1747—51., 12 kötet, 1853. 8 kötet).

Benedek, az Árpádok korabeli magyar egyház több kitünőségének neve. 1. *Szent B.*, Szt. István király idejét-len Szt. Zoërard kedvelt tanítványa és a szentségben buzgó követője. Kezdetben a zobori kolostorban lakott, azután három esztendeig a szkalkai pusztában, egy barlangban remetéskedett, ahol nehány tolvaj abban a reményben, hogy sok pénzt találnak nála, 1012-ben reá rontott s megölte. Holttestét Nyitrán Szt. Emerán templomában Szt. Zoërard mellé temették el. (Legendáját magyar fordításban l. *Szabó* Károly, Emlékiratok a magyar kereszténység első sz.-ról. 103—109. l. Az életrajz szerzője Maurus pécsi püspök.) — 2. *B.*, az Osl-nemzetség tagja, előbb esztergomi olvasó-kanonok, utóbb 1231—1243. váradi, majd győri püspök. Az ő idejében pusztították el (1241) Váradot a tatárok. Midőn zászlóaljával a király seregéhez akart csatlakozni, útközben megvert ugyan egy tatárcsapatot, a másik azonban — lovakra kötözött bábokkal csalván meg őt a maga ereje iránt —visszavonulásra kényszerítette. Meghalt 1276. — 3. *B.*, a Rajky-családból, 1263—1273. a legkiválóbb aradi prépost, V. István híres alkancellárja, majd budai prépost s választott esztergomi érsek. Megh. 1276. — 4. *B.*, előbb fehérvári prépost, IV. Béla kancellárja, 1245. kalocsai érsek, 1253. Esztergom választott érseke, kinek megerősítése ügyében a pápa és a király sokáig nem juthattak megegyezésre. A pápa végre is megerősítette. (*Theiner*, Monum. I. 225.) 1245-től a bogomilek ellen küzdve, azon dolgozott, hogy a pápa Boszniát a kalocsai érsek alá vesse, ami 1247. meg is történt. 1253-ban szerémi főispán volt s 1255. Vadkertet kapta. — 5. *B.* 1273—8. esztergomi válasz-

tott érsek. — 6. *B.*, esztergomi prépost és jogtudományi doktor volt 1285. — 7. *B.*, 1291—96. váradi püspök, III. András határozott híve, ami miatt 1294. Loránt vajda ostromolta is fenesi várát. — 8. *B.*, III. András idejében veszprémi püspök volt, s 1292 máj. 6. mint ilyen az egyházi zsinaton, 1298 aug. 5. pedig az országgyűlésen vett részt.

Benedek. Magyar főúr, nádor, erdélyi vajda, bihari stb. főispán a XIII. sz. kezdetén. Kortársa a híres Bánk bánnak (l. o.), aki az oklevelekben szintén előfordul B. néven is, s így nem mindig lehet egyiket a másiktól megkülönböztetni. A zavart fokozza, hogy ugyanezen időtájban egy harmadik, sőt talán egy negyedik B. nevű főúrról is van szó; másfelől pedig, hogy egy pár nyom arra mutat, mintha Bánk bánnal egy időben egy másik főúr is viselte volna az utóbbi nevet. Bizonyos, hogy a XIII. sz. első negyedében legalább is három főurat hívtak B.-nek, mert forrásainkban fennmaradt az emléke annak, hogy az egyik B., akit «dux»-nak, vagyis Árpádkori magyarsággal vajdának, bánnak írnak, Konrád v. Korlát fia volt; a másikat, a királyné kancellárját, Ega flának, a harmadikat, a nyitrai és újvári ispánt s országbírót, Samud flának mondják a források. Amennyire lehetséges, megkisértjük őket egymástól megkülönböztetni.

1. *B.* Gertrud királyné meggyilkolásában a Márk-féle krónika és átiratai szerint a Bór nemzetségbeli Bánk bán vett részt, míg Kún László udvari papja, Kézai Simon, az egész dologról hallgat. Márk a véres eseménynél száz évvel később szerkesztette össze krónikáját, s ha Kézai hallgatásával Bánk bán későbbi országos szereplését összevetjük, szinte hajlandók volnánk kétségbe vonni Márk adatának hitelességét. De IV. Béla is szól róla egy 1240-ki oklevelében (Haz. Okl. VIII. 36), melyben Bánk bánnak a bolondóczi várjobbágyok szomszédságában volt egykori birtokait Geche barsi főispánnak ajándékozza. Csakis Bánk bán lehetett az a Korlát fia B. dux (vajda, bán), kit II. Endre egy 1221-iki oklevele szerint, valószinüleg az előző években, száműzött és minden jogától megfosztott. Ezen oklevél Bánk bán viszonyaira nézve a következő adatokat szolgáltatja: *a)* az 1221. számkivetett B. dux Korlátnak volt a fia; *b)* felesége a Konstancia királynéval, Imre nejével Arragoniából beköltözött Thota asszony volt, Simon ispán és Mihály nőtestvére, akik nem tévesztendők össze a Gertrud meggyilkolásában részt vett Katiz-nembeli Simon bánnal v. testvérével, Mihály bánnal; *c)* midőn B. dux Thotát nőül vette, neje részére Imre királytól és Konstanciától 1202. Martonfalvát, vagyis a mai Nagy-Martont és Boioitthot (Bojot) kapta, melyek B. dux javainak elkobzása után is Thota asszony birtokában maradnak s evégből Endre király átirja és Thota asszony részére megerősíti Imre király 1202-ki adománylevelét. Mindezen adatokat Kún László udvari papja, Kézai Simon is említi krónikájában azzal a különbséggel, hogy Martonfalvát németesen Meretinsdorfnak nevezi, a Nergedsceg körüli Boiot falut pedig nem B. dux birtokának, hanem a bojoti grófok első szállásának mondja, melyet az arragoniai Bojot-várról neveztek el ekképen. Imre király 1202-iki adománylevele (Cod. Dipl. III. 1. 318—319) következtében B. nádort és vajdát el nem választhatjuk Bánk bántól.

2. *B.*, nádor és bihari főispán, ezen 1202-iki adománylevél tanui közt fordul elő az oklevél záradékában. Mivel pedig az 1221 körül száműzött B. duxot ez az oklevél Woyvoda Benedictusnak nevezi: semmi kétségünk sem lehet, hogy nem a nádor, hanem az erdélyi vajda volt Bánk bán. A két B. 1202 második felében váltotta fel Mikát a nádorságban és a bihari főispánságban s aztán Miklóst az erdélyi vajdaságban. 1202 első felében és 1201. ez utóbb említett főurakkal együtt egy B. nevű bácsi főispán szokott előfordulni: ez talán a nádor volt, míg Bánk bánnal, tekintve nevének délszlávos alakját, az a B. azonosítható, ki 1199 második felében és 1200. Miklós helyett bán és zalai főispán lett. B. nádor és bihari főispán, meg B. vajda 1203. is együtt fordul elő ugyanazon oklevelekben (Cod. Dipl. II. 415. V. 1. 293), amiből még szembetünőbben kiviláglik, hogy itt csakugyan két különböző személyről van szó. B. nádor még 1204. is viselte méltóságát (Árp. Uj Okl. I. 92), de már a következő 1205. évben Miklós váltotta fel őt a nádorságban. Bánk bán helyett pedig Smaragd lett az erdélyi vajda, csak azt nem tudni, hogy melyik évben; 1204. és 1205-ből nem ismerjük a vajdát; Smaragdot csak 1206. említik. Ugyancsak 1206. s a következő években, 1209. első feléig, megint B. volt a vajda; de ez már nem Bánk bán volt, hanem az előbbi nádor és bihari főispán, mert 1208. és 1209. oklevelek világosan megkülönböztetik Bánk bánt B. vajdától, így említvén őket: «Bancone bano et Benedicto Woiuoda». «Banc Bano et Benedicto Woiuoda» (Cod. Dipl. III. 1. 66.—III. 2. 470. Árp. Uj Okl I. 98. VI. 325, 334. XI. 94, 102.) 1209-en túl B. nádor nem fordul elő, illetőleg 1217-ig nem találunk egy hasonló nevű főurat, az 1217-től említett Ega v. Samud flát pedig nem azonosíthatjuk vele.

3. *B.*, soproni főispán (1206—1208) sem Bánk bánnal, sem B. nádorral nem volt egy személy, mert az utóbbi ugyanezen években vajdáskodott. Bánktól pedig egyenesen megkülönböztetik az oklevelek, így 1206. «Bancone Comite de Nouo Castro et Benedicto Comite de Suprun», 1208. «Bancone Bano et Benedicto Comite de Suprun». (Mon. Strig. I. 189. Árp. Uj Okl. VI 308, 315. Cod. Dipl. III. 2. 467.) Vajjon azonosítható-e az utóbbiak valamelyikével: nem tudjuk; Samud flával különben aligha volt egy személy (l. *B. 5.*).

4. *B.*, Ega fia; említi a Márk-féle krónika, mely szerint a királyné kancellárja volt s amíg Endre király 1217. a Szentföldön járt, az egyházakból kiűzte a papokat.

5. *B.*, Samud (Sámod) fia. Legelébb 1219. fordul elő, amidőn nyitrai főispán volt; 1220. Dénes tárnokmester után újvári főispán lett; 1231—32. pedig az országbírói méltóságot viselte. Valószinű, hogy sokkal korábban kezdett szerepelni; a nyitrai főispánok közt ugyanis már 1198. említenek egy «Beneduc» nevűt (Mon. Strig. I. 159. Cod. Dipl. II. 326.), akit azért tekinthetünk vele egy személynek, mert az apja Samodinus néven 1183. ugyancsak nyitrai főispán volt. Úgy látszik, ez a

B. volt az, aki talán szintén viselte a Bánk nevet. 1220. ugyanis B., Samud fia volt az újvári ispán, 1222. pedig Bánknak írják (Árp. Uj Okl. VI. 408); de ugyanezen évből egy másik okmány Bánkot országbírónak és bodrogi, majd fehérvármegyei főispánnak mondja s országbíró meg fehérvármegyei főispán volt az előző 1221. és a következő 1223. évben is. Ebből az tünnék ki, hogy az országbíró meg az újvári főispán nem egy személy s ilyenformán az a Bánk, aki 1199. ugyancsak Dienes után lett újvári ispán (Haz. Okl. V. 4. Cod. Dipl. II. 326., 365.) s 1206. B. soproni ispánnal egyidőben szintén viselte e méltóságot (Mon. Strig. I. 189. Árp. Uj Okl. VI. 308.), nem Bánk bán volt, hanem talán Samud fia, kivel 1209. B. nevű újvári ispán is azonosítható. Bánk újvári főispánságának a Váradi Regestrumban is több nyoma maradt; ebből azt látjuk, hogy az újvári várnépségen kívül a debrői monostor jobbágyának és az egri jobbágyoknak, a pásztói apátnak és a tapolczai monostornak dolgaiban biráskodik (Vár. Reg. 40., 80., 88., 201., 202., 221—224, 230.), tehát ezen Újvár alatt Heves-Újvár, a mai Heves vmegye értendő. Mindezeket összevetve, Samud fia családi viszonyaira is következtethetünk. A meglehetős szokatlan Samud névalak a Tomaj nemzetségnél volt használatban, pl. így nevezték Dénes nádor egyik fiát, ki a XIII. század derekán élt. Ugyanezen nemzetségnek hagyományos nevei közé tartozik a Dénes név, pl. az említett Dénes nádornak az apját is, egyik fiát is ekkép hívták. Az újvári főispánságban Samud fiát 1199. is, 1220. is egy Dénes előzte meg s a Tomaj-nemzetség ősi birtoka, az abádi rév környéke, éppen a régi Heves-Újvárban feküdt. Ugyancsak e nemzetségnek a Dráván túl is voltak birtokai, ahol Samud fiát csakugyan Bánk vagy Banko néven emlegethették. Föltehető tehát, hogy ez a főur a Tomaj-nemzetségnek volt egyik tagja s talán unokatestvére az említett Dénes fia Dénes nádornak, az 1219-iki tárnokmesternek és újvári ispánnak.

6. *B.*, Bot fia, a haldokló Kálmán király parancsára 1114. el akarta fogni Álmos herceget, ki azonban az oltárhoz menekült előle. Csak a papok ébersége szabadította meg a herceget, ki a dulakodásban meg is sebesült. B. megfutott, a Pilis-erdőben azonban lebukott lováról s nyakát szegte. Húsát saját kutyái falták föl. *(Thuróczy* Chron. II. r. 52. fej. *Képes krónika* 67. lap.)

Benedek, 1. *Áladár*, családi nevén *Náray* Iván, a hatvanas és hetvenes években igen népszerű költő, szül. Aradon 1843 szept. 20. 1873-ban nőül vette *Büttner* Karolina (l. o.) írónőt és jelenleg Budapesten él. 1864-től kezdve minden Budapesten megjelent szépirodalmi lapba dolgozott; szerkesztette az Uj Világ, Papagáj (humoristikus), Uj Idők, Szépirodalmi Közlöny és Csöndes Órák című szépirodalmi lapokat. Költészetét igen eleven fantázia s gazdag hangulat teszi változatossá, s főleg a fájdalom elégikus hangulatát tolmácsolja. Művei: *Költemények* (1866, 2. köt); *Ujabb költemények* (1867); *Legujabb költemények* (1870); *Hulló levelek* (1871); *Árnyak, sugarak* (1874); *Az epedés óráiban* (Náray Iván néven, 1874); *Áldozatlángok* az új évezred hajnalán, hazafias költemények (1896); *Örökzöldek*, költemények (1900). Versein kívül főbb művei: *Mécsvilágok* (1868); *Cecil levelei* (1872). Irt egy eredeti vígjátékot 3 felv. *A szerelemféltő* címen (1872) és egy eredeti regényt: *A Romlaky kastély* (1886, 2 kötet). Fordította Dickens *Nickleby Miklós* regényét (1875); Honoré de Balzac *A házasság élettana* c. híres művét (1907).

2. *B. Elek*, író, szül. Kisbaconban, Udvarhely vmegyében, 1859 szept. 30. Tanulmányait a budapesti egyetem bölcseleti karán végezte. Azután az ujságirói pályára lépett, s főként humoros tárcákat és könyvkritikákat irt *Kópé, Székely Huszár, Zeke* álnevek alatt. 1884-ben segédszerkesztője, majd felelős szerkesztője és tulajdonosa lett az *Ország-Világ* képes hetilapnak. Időközben szerkesztette a *Magyar Nép* c. politikai képes lapot is, továbbá *Az én Ujságom* c. gyermeklapot *Pósa* Lajossal. Az 1887—1892. ciklusban a nagyajtai kerületet képviselte az országgyűlésen. Megalapítója s tiz évig szerkesztője a *Nemzeti Iskola* c. tanügyi lapnak, közben szerkesztette a *Magyar Kritika* c. folyóiratot, rövid ideig a *Magyarság* és a *Magyar Világ* c. napilapokat, melyek egyike főként a székelység, a másik a tanítóság érdekeit szolgálta. Sajtó alá rendezte Apponyi Albert gróf beszédeit, szerkesztette (1907—1910) a *Néptanítók Lapjá*-t. Ez idő szerint szerkesztője a *Kis Könyvtár* c. ifjusági vállalatnak, melynek eddig megjelent 130 kötetéből kb. 20-at maga irt. A Kisfaludy-társaság 1900. tagjává választotta. Főbb munkái: *Székely Tündérország*, székely népmesék és balladák (Budapest 1885); *A kollektor*, regény a székely népéletből (1886); *Testamentum és hat levél* (Budapest 1894, eddig hat kiadást ért s megjelent több idegen nyelven is); *Huszár Anna* (regény, u. o. 1895); *Magyar mese- és mondavilág* (5 köt., u. o. 1896); *A magyar népköltés gyöngyei* (u. o. 1897); *Katalin* (regény, u. o. 1897); *A magyar nép multja és jelene* (2 köt., u. o. 1897); *Athenaeum mesekönyvtára* (u. o. 1898—99, eddig 20 kis köt.); *Csöndes órák* (tárcák, u. o. 1899 és 1902); *Falusi bohémek* (u. o. 1899); *Többsincs királyfi* (magyar népmese 3 felvonásban, 1900); *Uzoni Margit* (regény, 1901); *A mesemondó* (1902); *Édes kicsi gazdám* (1903); *Rügyfakadás* (1903); *Szülőföldem* (1904); *Grimm válogatott meséi* (1904); *Hazánk története* (1904); *Nagy magyarok élete* (a 18 kötetre tervezett műből eddig megjelent 12 kötet); *Bárányfelhők* (1907); *Két gazdag ifjú története* (1907); *Honszerző Árpád* (1908); *Virágos kert* (1909); *Toldi Miklós* (1910); *Zsuzsika könyve* (1910); ezeken kívül több iskolai könyv.

3. *B. János*, ügyvéd, orsz. képviselő, szül. Nyirbalkányban 1863. Az egyetemet Budapesten végezte. A Vasárnapi Ujságba és más fővárosi lapokba több szépirodalmi dolgot irt, melyekből egy gyüjteményt ki is adott. Ügyvédi vizsgálata után Debreczenben telepedett le s egyszersmind a Debreczen c. lapot szerkesztette. *Tábortüzek* c. alatt 1893. politikai verskötetet adott ki. 1901-ben választották képviselővé s azóta szakadatlanul orsz. képviselője Hajdúböszörmény városnak. Az Egyetértésbe politikai és tárcacikkeket ir.

4. *B. Lajos*, osztrák hadvezér, szül. Sopronban 1804 júl. 14., megh. Grácban 1881 ápr. 27. A bécs-

újhelyi katonai akadémiából került ki és 1846-ig, amidőn a Krakóban támadt zavarok katonai beavatkozást tettek szükségessé, alezredességig emelkedett. Ott gyorsan és erélyesen járt el, felhasználva a lengyelek ellen a császári érzelmű parasztságot is. Mint ezredes 1848. Olaszországba jutott, és ott különösen az 1848 márc. 23. vívott mortarai diadal kivívásában volt nagy része. A szárd háború befejezése után mint altábornagy Haynau alatt Magyarországon szolgált. Itt a győri csatában és Komárom ostrománál vett részt és a szőregi csatában (aug. 5.) veszélyesen megsebesült. 1854-ben lembergi hadosztályparancsnok lett, 1859. pedig mint a VIII. hadtest parancsnoka működött Olaszországban. Hadtestével a solferinói csatában szerzett nagy dicsőséget, amidőn San-Martinónál egész napon át vitézül harcolt a számra túlnyomó szárd sereg ellen, és végre azt vissza is verte (jún. 24.). E részleges győzelem nem változtatott ugyan a csata és hadjárat sorsán, de B.-nek nagy hírnevet szerzett, annál is inkább, mert a többi császári vezér még annyi eredménnyel sem dicsekedhetett. B. táborszernagy lett és Magyarországnak főkormányzásával bizatott meg, mely tisztségről Albrecht főherceg 1860 jún.-ban visszalépett. Az egész ország forrongásával szemben erős katonai kézre volt szükség. B. a hazafias tüntetésekkel szemben a végső eszközökhöz nyúlt, de a közérzülettel szemben nem ért el semmi eredményt. Kormányzása alatt különösen a nyelv dolgában némileg már enyhítettek az abszolutizmus rendelkezésein és a protestáns pátens végrehajtását is felfüggesztették. Az októberi diploma kibocsátásakor B.-et Velencébe helyezték át.

Mint vitéz és hű katona, kit a legénység szinte bálványozott, B. igen nagy tekintélynek örvendett. A Poroszország ellen való fővezérséget az északi harctéren csak hosszas rábeszélés után, ill. parancsra vette át. A hadsereg csak lassan indult a cseh határ felé, nem igen akadályozta a poroszokat a szorosokon való átkelésben, és minden egységes hadi terv hiján tisztán védelemre szorult. Az előretolt hadtestek külön-külön verettek meg; a nachodi, skalitzi és gicsini csaták már megtörték a vitéz hadsereg erejét, mielőtt döntő ütközetre került volna a sor. B. ekkor, július 1., táviratilag arra kérte őfelségét, kössön okvetetlenül békét. A válasz az volt: vigye a dolgot döntő csata elé! B. erre seregét Königgrätz vára közelében erős állásban összpontosította, abban a hitben, hogy a poroszok ágyukkal megrakott száncai előtt elvérzenek. De a porosz támadók, különösen Fransecky hadosztálya, egyre több osztrák csapatot csaltak ki a védő művekből, éppen azokat, amelyeket B. a porosz trónörökös seregének várt megérkezésére tartalékul rendelt. Igy a III. porosz sereg megérkezésekor el volt döntve a vereség, annál is inkább, mert egy porosz ezred szinte észrevétlenül jutott fel az ágyukkal megrakott chlumi halomra, az osztrák hadi állás kulcsához. Egyes hadtestek hősies önfeláldozása, a lovasságnak vitézsége, a kitünő tüzérség már nem akadályozhatták meg a teljes felbomlást. (L. *Königgrätzi csata.*) B. Olmützbe vezette vissza serege romjait és ott felmentetett a főparancsnokság alól. A hadjárat után hadi törvényszék elé állították, de az uralkodó megszüntette ellene a vizsgálatot. Az egész hadjáratnak ő lett mintegy a bűnbakja s adott becsületszava által hallgatásra kényszeríttetvén, nem is védhette magát. Kisebb körben kitünően megfelelt kötelességének, de az egész hadsereg élén oly kiváló ellenséggel szemben, mint a porosz, már nem volt képes a beléje helyezett bizalomnak és várakozásnak megfelelni. Élete végéig nem szünt meg sorsának tragikus fordulatát és megaláztatását fájlalni. Özvegye (megh. Grácban 1895 szept. 16.) naplófeljegyzéseit, melyek különösen az 1866-iki háborura vethettek volna világot, megsemmisítette. Tőle egyébiránt *Friedjung* (l. o.) Harc a német hegemoniáért című műve számára (magyarul megjelent 1903. az akadémia kiadásában, 2 köt.) számos érdekes dolgot tudott meg B. életéből s az 1866-iki háború történetéről. V. ö. *Wertheimer* Ede, B. in Ungarn (Pester Lloyd 1901 ápr. 16); *Sybel*, Begründung des Deutschen Reiches, V. kötet.; *Schlichting*, Moltke u. B.; *Schlieffen* német tábornok tanulmánya B.-ről (P. Napló 1911 ápr. 26.).

5. *B. Lajos*, a nemzeti színház korán elhunyt művésze, szül. Pesten 1858., megh. u. o. 1890 dec. 26-án. 1876-ban a Nemzeti Szinházhoz szerződtették kisebb szerepekre. Szerepeinek egy részét Halmitól örökölte s főkép a francia vígjátékokban jeleskedett, de a klasszikus stílü szinművekben is kitünően bevált.

6. *B. Marcell*, főgimnáziumi tanár és iró, szül. 1885 szept. 22. Budapesten, B. Elek (l. o.) fia. Költeményei és tanulmányai mellett több drámai művet fordított. Megjelent művei: *Don Juan feltámadása*, verses regény (Budapest 1904); *Victor Hugo élete és művei* (u. o. 1911); *Az erősebb*, dráma (u. o. 1911). Szinműfordításai: Rostand, *A napkeleti királykisasszony* (1904); Wilde, *Flórenci tragédia* (1908); Shaw Bernhard, *Cathel Byron mestersége* (1911).

7. *B. Mihály*, ref. püspök, szül. Nagydorogon, Tolna vmegyében, 1748., megh. Debreczenben 1821 ápr. 23. Tanult Modorban és Debreczenben. Három évet a baseli, utrechti, franekeri, oxfordi, hallei és göttingeni egyetemeken töltött. Hazajövén, 1777. debreczeni lelkész lett, 1791. a tiszántúli egyházkerület aljegyzőjévé, 1798. főjegyzőjévé, 1806. pedig püspökévé választotta őt. Munkái: *Magyar grammatika* (Bécs 1795, a híres «debreczeni grammatika», melyet többek közreműködésével szerkesztett); *Útmutatás a ker. vallás előadására* (u. o. 1804—1808). Szerkesztette továbbá a magyarországi négy egyházkerület megbizásából a most is használt énekeskönyvet előszóval és imádságokkal.

Benedek, kisk. Alsó-Fehér vm., l. *Borosbenedek*.

Benedek apátsága *(Szt. Benedek apátsága, Abbatia S. Benedicti de juxta Gron [Garam])*. Alapította I. Géza 1075. Temploma eredetileg román stílü volt, de a XIV. sz. gótikussá változtatták. 1435-ben a templomot és a kolostort a husziták, 1442. pedig a hegyi városok gyujtották fel. 1451-ben ismét a husziták kezébe került, akiktől Hunyadi János visszaszerezte. A templomot újra rendbehozták és 1483. felszentelték. A mohácsi vész

után 1534. I. Ferdinánd az apátságot Josephyth Ferenc zengi püspöknek adományozta. II. Miksa pedig 1565. az egész apátságot javaival együtt az esztergomi káptalannak engedte át, amely azt még most is birja. Templomát az idő viharai s a sokféle javítás annyira elrontották, hogy az esztergomi káptalan már 1880. elrendelte a javítást. A munkát már meg is kezdték, midőn 1881 júl. 21. éjjel közbejött a tűzvész, mely a templomnak, a toronynak és a monostor magtárszárnyának tetőzetét egészen elhamvasztotta, mire a káptalan a templom gyökeres átjavítását határozta el és azt Storno Ferenc és fia Kálmán műépítészek tervei szerint 1883—1885. régi gót stílusában helyre is állították, úgy hogy most hazai műemlékeink sorában előkelő helyet foglal el. V. ö. *Knauz* N., A Garam melletti Szt. Benedek apátság (Esztergom 1890); Schematismus V. Cleri A. D. Strigoniensis (1911). *Gerecze*, Műemlékek II.

Benedek de Zolio, 1440. zágrábi püspökké választatott. IV. Jenő pápa, mindenesetre Ulászló király kérelmére, ki attól félt, hogy B. a horvát és szlavon rendeket elidegeníti tőle, elrendelte, hogy Demeter tinnini püspökkel egyházmegyét cseréljen. Ez ellen azonban óvást emelt úgy B., mint a káptalan. V. Miklós 1447-ben megbízta János bibornokot, magyarországi követét, hogy az ügyet vizsgálja meg és ha jónak látja, semmisítse meg IV. Jenő pápának rendelkezését. Az ügy négy éven át függőben maradt. Az újabb vizsgálatnak eredménye az lett, hogy V. Miklós 1451. elrendelte a cserét; de csakhamar észrevevén, hogy tévútra vezették, B.-t visszahelyezte a zágrábi püspökségbe.

Benedekfalu, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 259 tót és magyar lak.; postahivatal, u. t. Liptószentmiklós.

Benedekfalva, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 546 oláh és magyar lak.; vasúti állomás, táviróhivatal; u. p. Bősháza.

Benedek-féle deklaráció, XIV. Benedek pápának 1741 nov. 4. kelt az az elhatározása, amelyben kimondja, hogy a hollandiai államokban megkötött vegyes házasságok, úgyszintén a katolikusok házasságai érvényesek, ha alattomosan, vagyis a tridenti házasságkötési forma figyelmen kívül hagyásával köttettek is meg, ha a házasságot kötők az engedélyezett területen igazi vagy látszólagos lakóhellyel birnak. A pápai dekrétum címe: Declaratio cum instructione super dubiis respicientibus matrimonia in Hollandia et Belgio contracta et contrahenda. Ez a Benedictina csak határozott pápai intézkedés által terjeszthető ki más területre. Ki van pedig terjesztve a Benedictina Konstantinápolyra, Boszniára, Oroszországra, Irlandra, Németország nagy részére, Quebec-, Canada-, Uj-Orléans-, Malabar és Bombayra.

Benedek-hittérítőtársaság (*Congregatio Ottiliensis pro missionibus exteris*), benedekrendi kongregáció külső missziók számára. Alapították 1884. Fő- és anyaháza St. Ottilienben (Felső-Bajorország) van. 1887-ben megkapta Német-Keleti-Afrika déli területét apostoli prefektura gyanánt, 1902. apostoli vikariátussá emelték. Női ágának háza 1904 óta Tutzingban van a Starnbergi-tó mellett. A B.-nak jelenleg 161 férfi és 111 női tagja van.

Benedeki, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 641 rutén és német lak.; u. p. Beregrákos, u. t. Munkács.

Benedek-rendi apácák, vagyis a nursiai Szt. Benedek szabálya szerint élő szerzetesnők. Alapítójuknak Szt. *Skolasztikát*, Szt. Benedek nővérét tartják. A nyugati egyház nőkolostorai a VI. és VII. sz.-ban a Benedek-rend szabályaitól részben teljesen elütő, részben pedig azokkal csak elegyített szabályok alatt éltek. Csakis a VIII. sz.-ban történt, hogy valamennyi nyugategyházi nőkolostor a Szt. Benedek által adott szabályok szerint való életmódra utasíttatott. Fegyelmök idővel meglazult, kolostoraik előkelő családokból származó hölgyek eltartó intézeteivé lettek, amelyekben a fogadalmak megtartása egyáltalán nem kívántatott. A XVI. sz. vége felé egyes erélyesebb fejedelemasszonyok reformokat hoztak be kolostoraikba, melyekhez azután mások is csatlakoztak és így a B. között egyes kisebb testületek (kongregációk) keletkeztek; ilyenek a *Kálváriahegyi Miasszonyunkról* nevezett kongregáció és a *Legméltóságosabb Oltári szentség örökös imádásáról* nevezett kongregáció, mely utóbbit *Bar* Katalin (l. o.) alapította.

Benedek-rendiek (*benediktinusok, bencések*), neve a nursiai Szent Benedek (l. *Benedek* szentek, 1.) szabályai szerint élő szerzeteseknek. Szt. Benedek szabályai szerint először is a monte-cassinói kolostor szerzetesei, kiknek élén Szt. Benedek mint apát állott, kezdtek élni s azért e kolostor lőn anyakolostorává a messze elágazó, világhírű Benedek-rendnek, amelynek tagjai a ker. tökéletességre való törekvésen és a kézimunkán kívül mindjárt kezdetben a tudományok ápolása körül is nagy tevékenységet fejtettek ki. Különösen a *fuldai, st.-galleni, korveii, st.-blasieni, reichenaui* stb. kolostorok tüntek ki nagyszerű könyvtárak létesítése, a klasszikus írók termékeinek megőrzése és másolása, nemkülönben az akkortájt üzött művészetek és tudományágak ápolása által. A Merovingiek uralkodásának végső éveiben lábrakapott egyetemes féktelenség és erkölcsi lazultság a bencés kolostorok falai közé is beszivárgott és a szerzetesek fegyelmét nagy mértékben meglazította, amiről «*tiszteletremélto*» (Venerabilis) *Péter*, valamint az akkori zsinatok szomorú képet nyujtanak. A VIII. sz. végén magából a Szt. Benedek-rend kebeléből hatalmas reformátor támadt *anianei Szt. Benedek* (l. *Benedek* szentek, 2.) személyében, ki miután az általa alapított anianei kolostorban (Dél-Franciaországban) Szt. Benedek szabályait eredeti szigoruságukban életbeléptette, lankadatlan buzgalommal azon fáradozott, hogy az üdvös reformot valamennyi bencés kolostorra kiterjessze. A reformra és ujjászervezésre irányuló törekvéseknek tulajdonítandók a mind nagyobb számban létesült *kongregációk*, melyek által egyes anyakolostorok a körülöttük fekvő kisebb-nagyobb számú kolostorokkal szorosabb viszonyba és összeköttetésbe léptek, velük együtt Szt. Benedek ugyanama szabályainak engedelmeskedtek és felettük a felügyeletet gyakorolták. Így keletkeztek: Franciaországban a *clugny-i* kongregáció (910); Olaszor-

országban a *camaldolii* (1018), *valombrosai* (1036) és *monte-olivetói* (1319), amely utóbbival 1582. az *Oltáriszentségről nevezett kongregáció* egyesült; Németországban a *kirschaui* (1069) stb. Sőt új szerzetesrendek is támadtak a Benedek-rend életerős fáján; így (1073) a *grammontiak*, (1119) a *ciszterciek, fontévraudiak, guilbertinek, humiliátok, cölesztiniek, feuillantok, trappisták* rendje stb. A Benedek-rend ez elágazásai sokban elütöttek a törzstől, amelyből kihajtottak, és többen közülök önálló rendekké fejlődtek (pl. a ciszterciek, kamalduliak stb).

Ez új szerzetesrendeknek, különösen a ciszterc ieknek elterjedése, nemkülönben a *kolduló szerzetek* keletkezése folytán a VIII. sz.-ban a Benedek-rend vesztett régi tekintélyéből s befolyásából és hanyatlani kezdett. Sikerteleneknek bizonyultak a *viennei* (1311) és *valenciai* (1322) zsinatoknak a Benedek-rend reformálására irányuló határozatai és a XII. Benedek pápa által (1366) kiadott *Benedictina constitutio* sem volt foganatosítható. Mindezeknél azonban több eredménnyel működtek a rendnek javításán egyes lelkes férfiak; így Olaszországban *Barbo Lajos*, padovai apát (a XV. sz. elején) és különösen *Rode János* trieszti és *Mindeni János* clusi és bursfeldi apátok (1433 körül) Németországban. Hatalmas lendületet adott e reformtörekvéseknek a trienti zsinatnak az a határozata, mely szerint az eddig elszigetelten álló kolostorok egymás között kongregációkká alakuljanak. Így keletkezett a VIII. Kelemen pápa által 1604. megerősített *Szt. Vanne* és *Hidulf*-féle kongregáció, melyből nemsokára (1618) a még tekintélyesebb és híresebb *Szt. Mór*-féle kongregáció (congregatio S. Mauri) fejlődött ki. A *maurinusok* főleg papnevelőintézetek és nemesi iskolák vezetésében, úgyszintén a magasabb egyházi tudományosság művelésében tüntek ki. Egyes tudományágak, minők a paleográfia, kronológia, patrológia, egyenesen nekik köszönik tudományrangra való emeltetésöket. *Mabillon, Montfaucon, Martène, Ruinart, Bouquet* stb. e nagyhírű rendnek voltak tagjai. A XVIII. sz. forradalmi vihara e jeles intézményt is elsöpörte. Bevégezetlenül maradt munkáik folytatását az *académie des inscriptions* vette fel.

Fessler történész számítása szerint a Benedek-rendből 13 évszázados fennállása óta kikerült: 15,700 író, 4000 püspök, 1600 érsek, 200 bíboros, 24 pápa, 1560 kanonizált és 5000 kanonizációra méltó szent; továbbá ez idő alatt 43 császári és 44 királyi vérből származott tagja volt a rendnek. Ausztriában a Benedek-rend ez idő szerint mintegy 1600 rendtagot számlál; legnevezetesebb kolostoruk pedig a *kremsmünsteri, mariazelli*, a *bécsi* úgynevezett *skót kolostor* stb. 1834 óta Bajorországban és 1875. Poroszországban is újra feléledtek.

Magyarországba a B. már Géza fejedelem alatt jöttek, különösen az I. Ottó császár és Géza között 973. kötött béke alkalmából, melynek egyik pontjában az is ki volt kötve, hogy az evangéliumot hirdető papoknak szabad legyen Magyarországba jönniök. Ezek azonban, mint hittérítők, szétszórtan éltek és kolostori testületet nem alkottak. Géza fejedelem Adalbert prágai püspök kérésére a szerzeteseket összegyüjtötte és számukra *Pannonhalmán* Szt. Márton tiszteletére 996. kolostort és kápolnát építtetett. Ez volt hazánkban az első szerzetes testület. A pannonhalmi kolostor első apátja Asztrik vagy másként Anasztáz volt a libici nemzetségből. Géza halála után fia, István még szilárdabb alapokra fektette a pannonhalmi apátságot, amennyiben 1002. kiadott adománylevelében a pannonhalmi kolostornak megadta mindazokat a jogokat, melyekkel a híres monte-cassinói kolostor birt s melyeknek egyik kiváló pontját az is teszi, hogy a monostor apátja jóllehet nem püspök, saját területén mégis püspöki joghatalmat gyakorol és közvetetlenül a római pápának van alávetve. Ezenkívül Szent István még négy benedekrendi apátságot alapított; a *pécsváradit, bakonybélit, szalavárit* és a Szt. Ipolyról nevezett *zoborhegyit*. A későbbi királyok és egyes főurak is új apátságokat állítottak fel a XI—XIII. sz.-okban.

A pannonhalmi Benedek-rend címere.

A kereszténységnek hazánkban való megszilárdulása után Szt. Benedek fiai nemzetünknek a tudomány, művészet, ipar és észszerű földmívelés terén lettek mestereivé. A tatárjáráskor azonban a benedekrendi kolostorokat is gyászos sors érte; csupán három erősség dacolt sikerrel a tatárok ellen: Esztergom, Fehérvár és Szentmárton, melynek apátja, Oros, erélyesen védelmezte várrá alakított kolostorát. IV. Béla alatt a nemzettel együtt a benedekrendi szerzet is csakhamar új életre támadt. A gyakori harcok és a kolostorok növekvő gazdagsága azonban meglazította a szerzetesi fegyelmet a magyar B.-nél is. Ennek megzátlására már a IV. lateráni zsinat (1215) többi között azt a határozatot hozta, hogy a benedekrend kolostorai, a ciszterciták példájára, kongregációkká alakuljanak s apátjaik három évenkint káptalant tartsanak, melyre minden kolostor főnöke megjelenni tartozik. Minden ily káptalan alkalmával választottak egy elnököt, kinek más két alárendelt apát kiséretében joga, sőt kötelessége volt az egyes kolostorokat a fegyelem pontos megtartása céljából meglátogatni. A XV. sz.-ban a bencés apátságokra részint világi papokat, részint más szerzeteseket neveztek ki (ú. n. kommendatárapátok). II. Ulászló király azonban 1500. e visszás és jogtalan eljárást megszüntette és Benedekrendi apátságokra magából a rend kebeléből léptetett elő arra alkalmas férfiakat. A meglazult szerzetesi fegyelem helyreállítása végett pedig üdvös intézkedéseket tett, amelyeket II. Gyula pápa is helybenhagyott s egyszersmind megerősítette a királynak azt a felterjesztését is, mely szerint Tolnai Mátét szentmártoni főapáttá és a magyarországi B. általános káptalanainak örökös elnökévé tette s ezt a kitüntetést utódjaira is kiterjesztette. Ekként a magyar koronához tartozó bencés apátságok, számra mintegy hetven, mind a pannonhalmi apátság hatósága alá kerültek s ennek főnöksége alatt

az eddig elszigetelt kolostorok egy egésszé olvadtak össze.

A mohácsi vész a Benedek-rendet is súlyosan érintette. A török hadak elől menekülő szerzetesek kolostoraikat elhagyva, részint a védelmi harcban estek el, részint pedig a külföldön kerestek biztonságot. Az elhagyott apátságok és kolostorok birtokait pedig majd egyesek foglalták le, majd pedig a nemzet vagyonába olvasztották. Amely apátságot pedig, mint pl. a szentmártonit, még le nem foglaltak, ez sem birt többé szerzetesi jelleggel; javadalmasa rendesen valamely magasabb állású egyházi férfiú volt, ki néhány világi papot tartott a kolostorban. A magyarhoni B. e szomorú haldoklása egész 1638-ig tartott. Ebben az évben a pozsonyi országgyűlésen főpapjaink mindent elkövettek III. Ferdinándnál, hogy őt a Benedek-rend visszaállítására birják. A király hajolván kérésükre, a rend felállítását a szentmártoni apátsággal meg is kezdette. A törökök kiűzetése után 1687-ben Pozsonyban tartott országgyűlésen Simoncsics Gellért, akkori főapátnak sikerült az ország rendeinél kieszközölni, hogy az elidegenített benedekrendi apátságok a rendnek visszaadassanak. I. Lipót hajlandó volt erre oly föltétel mellett, ha a főapát a visszaadandó apátságokért bizonyos összeget tesz le ama hadi költségek fejében, melyek e javadalmaknak a törökök ellen való megvédésére igényeltettek. Minthogy azonban a főapát képtelen volt a kivánt összeget letenni, csakhogy minél több bencés apátság helyreállíttassék, késznek nyilatkozott a kérdéses apátságokat az örökös tartományok benedekrendi apátjainak kiváltható végett átengedni abban a reményben s egyúttal kikötéssel, hogy kedvezőbb körülmények között azokat lassankint vissza fogja váltani. Így jutott Szalavár a göttweihi, a telki a bécsi skót és Tihany az alsenburgi apátság ideiglenes birtokába, melyek azonban most már vissza vannak váltva és flókapátságait teszik a pannonhalmi főapátságnak. II. József a többi hazai szerzetes rendekhez hasonlóan 1786-ban a Benedek-rendet is feloszlatta és elrendelte birtokainak a vallásalaphoz csatolását; a rend tagjait pedig részint egyes püspöki vmegyékben lelkipásztoroknak, részint az ifjuság tanítására alkalmazta. Ferenc király azonban 1802. ismét visszaállította a rendet és a szerzetet arra kötelezte, hogy 10 gimnáziumot tanárokkal lásson el.

Ez idő szerint a B. hazánkban öt fő- (Esztergom, Győr, Sopron, Komárom, Kőszeg) és egy algimnáziumot (Pápa) tart fenn és ezenkívül 23 helységben lelkipásztori tisztet végeztet tagjai által. Az 1802-iki visszaállító oklevél alapján a szerzet mindazoknak a jogoknak birtokába jutott, melyekkel eltöröltetése előtt birt; így a pannonhalmi főapát elkülönözött területén most is püspöki joghatóságot gyakorol; négy javadalmas flókapátsággal, ú. m. tihanyi, bakonybéli, zalaapáti és dömölkivel bir, melyeknek apátjait ő nevezi ki és csupán megerősítés végett terjeszti fel a király elé. A főapáti méltóságra a rend tagjai hármat jelölnek, kik közül a felség egyet kinevez. Mostani főapát *Hajdu* Tibor (l. o.). V. ö. Studien u. Mittheilungen aus d. Benedictiner- u. Cist.-Orden; *Schmieder*, Aphorismen zur Gesch. des Mönchthums nach der Regel des h. Benedikt (1890—1892); *Janauschek*, Bibliographia Bernardina és Xenia Bernardina (Wien 1891, 6 köt.); *Erdélyi* L., A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története (I—X. köt.).

Benedekvágása, kisk. Sáros vm. tapolyi j.-ban, (1910) 362 tót lak.; u. p. Sósfüred, u. t. Felsővízköz.

Beneden, 1. *Peter Joseph*, belga zoológus, szül. Mechelnben 1809 dec. 19., megh. Löwenben 1894 jan. 8. A genti s azután a löweni kat egyetemen volt tanár. Különösen az emberben élősködő férgek tanulmányozásával foglalkozott s idevonatkozó munkája, Iconographie des helminthes ou des vers parasites de l'homme, 1860. jelent meg. Nevezetesebb nagyobb művei: Ostéographie des cétacés vivants et fossiles (Servais-vel közösen, Paris 1868—1877); La vie animale et ses mystères (Bruxelles 1863); Les fouilles au trou des Nutons de Furforz (u. o. 1865); Les chauves-souris de l'époque du mammouth et de l'époque actuelle (London 1871). — 2. *B., Eduard*, az előbbinek fia, szül. 1846 márc. 5., megh. 1910 ápr. 28. A lüttichi egyetemen a zoológia tanára volt. Különösen az alsóbb rendű állatok bonc- és fejlődéstani tanulmányozásával foglalkozott.

Benedetti, *Vincent*, gróf, francia államférfiú, szül. Bastiában, Korzika szigetén, 1817 ápr. 29., megh. Párisban 1900 márc. 28-án. 1846 óta francia konzul volt Kairóban, 1851. mint követségi titkár Konstantinápolyba ment, ahol 1854. ügyvivő lett; 1855. visszahívták Párisba a külügyminisztériumba. Az 1856-iki kongresszuson titkári minőségben szerepelt. Miután az olasz kérdésről Cavour gróffal (l. o.) már korábban értekezett, III. Napolen császár 1861 aug. 10. Torinóba nevezte ki francia követnek; 1862 aug.-ban visszahívták és 1864 nov.-ben mint követet Berlinbe küldték. Az 1866-iki háború alatt a nikolsburgi békealkudozások alkalmával Mainz és a Pfalz átadását követelte Franciaország részére, de hasztalan. 1867-ben pedig Bismarckkal egy — írásba foglalt — tervezetet közölt, mely szerint Dél-Németország Poroszországhoz, Belgium pedig Franciaországhoz volna csatolandó. 1869 máj.-ban grófi rangra emelték. 1870 július B. megbízása értelmében Emsben Vilmos királyt arra a kötelező igéretre akarta rábirni, hogy ez soha sem fogja Lipót hohenzollerni herceg spanyol jelöltségét támogatni. Vilmos király nem volt hajlandó ilyféle kötelezettséget elvállalni, midőn pedig B. ez ügyben júl. 13. kevésbbé ildomos módon új kihallgatást kért, a király azt üzentette neki, hogy nincsen semmi mondanivalója. B. erről jelentést tett Napoleon császárnak, ki ezt az incidenst és a Bismarck által közzétett «emsi távirat»-ot vevén ürügyül, a hadizenetre határozta el magát. B. júl. 14. visszautazott Párisba, Bismarck pedig, hogy a kitörő háborúban az angol közvéleményt a németeknek biztosítsa, a B.-től átadott, Belgium bekebelezésére vonatkozó okiratot közzétette a Timesben. B. Ma Mission en Prusse c. műben igazolni iparkodott diplomáciai eljárását (Paris 1871). A császárság bukásával egyébiránt politikai pályája véget ért. Midőn 1893 jan. havában Bismarckra ellenfelei azt fogták rá, hogy ő a júl. 13-iki Párisba küldött távirat szövegét, Vilmos király tudtán kívül, szán-

dékosan oly sértően fogalmazta, hogy a háborút kikerülhetetlenné tegye, B. is még egyszer hozzászólt a hadizenet kérdéséhez (Essais diplomatiques, Paris 1895 és Nouvelle série 1897). V. ö. *Rothan*, La France en 1867 (Paris 1886, 2 kötet).

Benedetto (ol.) a. m. áldott. *B. da Sant' Antonio*, együgyű emberek jelzése, Szent Antal római temploma után elnevezve, melyben a szent nevenapján (jan. 17.) szamarakat s egyéb házi állatokat megáldanak. Eufemisztikusan gyakran «átkozott» jelentésben használják.

Benedetto da Majano, olasz építész és szobrász, szül. Firenzében 1442., megh. 1497 máj. 27. Eleinte bátyjával, Giuliano da Majanóval együtt dolgozott annak firenzei műhelyében, utóbb önállóan készítette szobrászati és építészeti műveit. A XV. sz.-beli firenzei építész-szobrászok közül a legkiválóbbak egyike. Többnyire márványból faragott művei — síremlékek, oltárok, kutak stb. — szép kompozíciójukkal, finom, tetszetős plasztikai díszükkel tünnek ki. A legnevezetesebb közülök: Szt. Savinus síremléke a faenzai székesegyházban (1470 körül); a firenzei Sta Croce templom pompás díszű márvány-szószéke, B. leghíresebb műve (1480 körül); Aragoniai Mária síremléke és szobrokkal, domborművekkel ékített oltár a nápolyi Monte Oliveto templomban; Filippo Strozzi síremléke a firenzei Sta Maria Novella templomban; oltárok a sangimignanói káptalani templomban, Pietro Mellini mellszobra (Firenze, Museo Nazionale); Filippo Strozzi mellszobra (Páris, Louvre). Nagy építészeti művei közül a firenzei híres Palazzo Strozzi, a kora renaissance leghíresebb épületeinek egyike áll első helyen. B. tervezte Filippo Strozzi számára, de halála után Simone Cronaca fejezte be. A firenzei palotatipusnak finomodott, formailag rendkívül harmonikus megoldása. Vasari szerint B. Hunyadi Mátyás király számára is dolgozott, még pedig először intarziákkal díszített pompás bútorokat készített, ezek azonban útközben elpusztultak, úgy hogy ezután márványból és agyagból alkotta műveit, melyek «a királynak nagyon megtetszettek». Mindebből azonban misem maradt reánk.

Benedetto da Rovezzano (tkp. *de' Grazini*), olasz építész és szobrász, szül. Pistojában 1474., megh. 1552 után. Valószínüleg Matteo Civitalénak volt tanítványa, első nagyobb művei Genovában keletkeztek. 1500 körül Firenzében telepedett le. Itt készítette első sorban S. Giovanni Gualberto síremlékét, melynek részei a firenzei S. Trinità templomból nagyrészt a Bargellóba kerültek, továbbá az Altovitiek síremlékét a SS. Apostoli templomban, Piero Soderiniét a Carmine templomban. Oddo Altoviti számára palotát épített a SS. Apostoli templom mellett. 1520 körül Angolországba ment B. és Wolsey bíborosnak nagyszerű síremléket készített. A bíboros bukása után VIII. Henrik a maga számára foglalta le, de Cromwell alatt megfosztották bronzszobraitól és ma a márványszarkofág Nelson hamvait őrzi a londoni Szt. Pál templomban. 1543 előtt B. Firenzébe tért vissza. Utolsó műve 1552-ből való pompás oltár a S. Trinità templomban. Ugyanezen évben a vallombrosai kolostorba vonult vissza. B. a firenzei építész-szobrászok sorában előkelő helyet foglal el. Díszítő érzéke igen finom; figurális művei jelentéktelenebbek harmonikus dekorációinál. Általában használatos nevét Rovezzanóban levő birtokától nyerte.

Benedicamus Domino (lat.) a. m. magasztaljuk az Urat! E szavakat mondja az oltár felé fordulva az áldozó-pap a szt. mise végén, a szokott «Ite missa est» helyett, valahányszor az egyház violaszinű miseruha használatát parancsolja.

Benedicite (lat., «mondjatok áldást»), ama rövid ima kezdete, amelyet különösen kolostorokban evés előtt szoktak mondani. Így kezdődik továbbá ama hálaima is, amelyet az izzó kemencébe vetett három ifjú mondott (Dán. 3.). A breviárium dicséreti részében mindennap elmondják.

Benedict, 1. *Henrik*, orvos, szül. Bécsben 1871.; orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1894. avatták orvos-doktorrá. Már tanuló korában nagy szorgalommal foglalkozott fiziológiai és patológiai kémiával, Budapesten Klug tanár és Freiburgban Baumann intézetében. Miután 10 évig volt tanársegéd, 1908. magántanári képesítést nyert az alkati betegségek kór- és gyógytanából. Nagyszámú irodalmi dolgozatai főleg az anyagforgalom élettanára és patológiájára, másrészt az idegkórtanra, a szív és a vérerek megbetegedéseire vonatkoznak. A cystin-kiválasztásról és kénkiválasztásról készített laboratoriumi dolgozatai méltó elismerést szereztek számára. 1911 februárban közkórházi főorvossá nevezték ki. Munkatársa e Lexikonnak is.

2. *B. Móric*, orvos-tanár a bécsi egyetemen, szül. Vasváron 1835 júl. 6-án. Bécsben tanult; eleinte matematikával és fizikával foglalkozott, 1854. kezdte orvosi tanulmányait és 1859. avatták orvos-doktorrá. Rész vett az 1859 és 1866-iki háborúkban. 1861-ben az elektrotherapiából magántanári képesítést nyert, 1869. rendkívüli, 1899. rendes tanárrá lett. Nagyszámú tudományos dolgozatai az idegkór és gyógytan, antropológia, szem és fülgyógyászat körébe vágnak. Nevezetesebb művei: Elektrotherapie (1868); Nervenpathologie und Elektrotherapie (1874—75); Psychophysik der Moral (1874); Kraniometrie und Kranioskopie (1888); Seelenkunde des Menschens (1895); Kristallisation und Morphogenesis (1904); Physiologie und Pathologie der Zirkulation und ihrer Organe (1907); Aus meinem Leben (1906).

Benedict, *Julius*, német zongoraművész és zeneszerző, szül. Stuttgartban 1804 dec. 24., megh. Londonban 1885 jún. 5. Apja zsidó bankár volt, ki fiát gondos nevelésben részesítette. 1822—25-ig Bécsben a Kärntnerthor-színház karmestere volt, azután beutazta Német- és Olaszországot; Nápolyban, a kat. hitre tért s a San-Carlo színház zeneigazgatója lett; mint zongoraművész is több olasz városban tetszést aratott. 1831-ben Párisba ment, hol Bériot-val és Malibrannal ismerkedett meg, kiknek ösztönzésére Londonba költözött. Egy nagyobb hangversenyutazást kivéve, melyet 1850—1851-ig Lind Jennyvel Amerikában tett, állandóan Londonban maradt és mint zongoraművész, zeneszerző és karmester vált híressé. Számos zongoraművet (szonáták, variációk, fantáziák, szalon- és hangversenydarabok), irt, tov. a Rose of Erin, Ernesto e Giacinta és Portoghesi a Goa c. operákat.

Benedictina t. i. *declaratio*, l. *Benedek-féle deklaráció.*

Benedictina constitutio, l. *Benedek-rendiek.*

Benedictio (lat.) a. m. áldás, szentelés.

Benedictio nuptialis, l. *Házasságkötés.*

Benedictis, *Jacobus de* (Benedetti), l. *Jacopone.*

Benedictsson, *Victoria,* szül. Bruzelius, svéd írónő (mint ilyen Ahlgren Ernst néven ismeretes), szül. Trelleborgban 1850 március 6., 1888 júl. 22. testben és lélekben megtörve, megölte magát Kopenhágában. Egyszerű stílus, pompás jellemzés, élénk helyzet-rajzolás által tünt ki. Leghíresebb regényei: Pengar (Pénz, 1889) és Marianne (1890), az előbbi egy boldogtalan, az utóbbi egy boldog házasság mesteri jellemzése.

Benedictus, l. *Mise.*

Benedictus Levita gyüjteménye, az egyházjogi hamisított források gyüjteményének egyike. Három könyvből és négy függelékből áll. A IX. sz. közepe táján keletkezett s először 857. használták a chiersyi birodalmi gyülésen. Szerzője ismeretlen s a Benedictus Levita költött név. Ennek a Benedictus Levitának tulajdonítják az álizidori gyüjtemény (l. o.) szerzőségét is.

Benedikó, kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 372 tót lak.; u. p. Mutne, u. t. Námesztó.

Benediktbeuern, község Oberbayern bajor kerületben, vasút mellett, (1905) 1044 lak.; egykoron híres apátság állott mellette, amely most rokkantak házául szolgál. Tőle D.-re van az 1804 m. magas, meredek és szép kilátást nyujtó Benediktenwand. V. ö. *Daffner,* Gesch. des Klosters B. (München 1893).

Benedikt-féle kraniométer, egy hajszálkeresztes nagyítóval fölszerelt, mikrometrikus pontosságú koponyamérő, mely a koponya minden pontjának helyét, az egymásra merőleges három vetületi síkra való viszonyában, azaz a hosszuság, szélesség és magasság irányaiban, a legnagyobb pontossággal meghatározza.

Benediktinus, finom francia származású pálinka, mely Fécamp helység B. kolostorából származva kapta nevét, de jelenleg egyéb helyeken is gyártják és minden országban forgalomba kerül.

Benediktinusok, l. *Benedek-rendiek.*

Benediktov (ejtsd: benyegyiktof), *Vladimir,* orosz lirikus, szül. 1807 nov. 17., megh. 1876 ápr. 26. Szt.-Pétervárott. Pétervár egyik katonaiskolájában növekedett, kezdetben mint katonatiszt szolgált, később azonban pénzügyi hivatalba lépett. Hazafias költeményeit Puskin és Zsukovszkij biztatására először 1835. adta ki, majd 1856. *Stichotvorenija* (Költemények) cím alatt összes művei jelentek meg, amelyeket 1857. a *Novyja Stichotvorenija* (Uj költemények) követtek. Lefordította Mickiewicznek Konrad Wallenrod c. elbeszélő költeményét is (1863).

Benedix, *Roderich,* német szinműíró, szül. 1811 jan. 21. Lipcsében, megh. u. o. 1873 szept. 26. Szinész volt, de Das bemooste Haupt c. drámájának sikere (1841) folytán kizárólag az irodalomnak élt. A kölni, elberfeldi, majd a majna-frankfurti szinház vezetője volt. Igen sok komoly s vig szinművet irt, melyek közül említhetők: Dr. Wespe: Eigensinn; Die Dienstboten; Die Hochzeitsreise; Die Eifersüchtigen; Der alte Magister; Der Vetter; Die zärtlichen Verwandten; Aschenbrödel. Termékeny iró volt, kinek darabjai sokáig nagy népszerüségnek örvendettek, mert ügyesen vannak megszerkesztve, komikai erőben sem szükölködnek és párbeszédei sokszor szellemesek; de köznapiak, laposak, mélyebb fölfogás és költőiség nélküliek, azért le is szorultak a szinről. Összegyüjtött szinművei 1846—74. 27 kötet. Egyéb munkái: Der mündliche Vortrag (3 kötet, 3. kiadás 1871); Das Wesen des deutschen Rhythmus (1862); Katechismus der deutschen Verslehre (2. kiad. 1879); Katechismus der Redekunst (3. kiad. 1881). Kitünő rajzok: Bilder aus dem Schauspielerleben (1851, 2 köt.). Hagyatékából megjelent könyve: Die Shakespearomanie (1873) a legnagyobb drámaköltő bárgyú és botrányos lehordása. Sok darabja magyarul is szinre került.

Beneficia non obtruduntur (lat.) a. m. a jótéteményt senkire sem erőszakolhatjuk rá.

Beneficiarius (lat.), javadalmas; *beneficiatus,* javadalom. L. *Egyházjavadalom.*

Beneficium (lat.) a. m. jótétemény, kedvezmény, privilégium; a középkori germán jogokban visszavehető hűbér; oly javak megjelölésére is használják, amelyek haszonélvezetét fizetésül átengedik. — *B.* az egyházjogban, l. *Egyházjavadalom.*

Beneficium abstinendi (lat.), l. *Jus abstinendi.*

Beneficium adhaesionis, a Bp. 387. §-ában kimondott az az elv, hogy a felső bíróság a felebbező vádlott javára szolgáló körülmény alapján, ha az más vádlottra nézve is fennforog, az ítéletet az utóbbi javára is megváltoztatja, habár felebbezéssel nem élt is. A B. megvan a Pp.-ban is, arra a pertársra nézve is, aki részére vagy ellen a vitás jogot csak egységesen lehet eldönteni. (Pp. 410., 80. §-ok; 1893. XVIII. t.-c. 139, 191. §-ok; 1881. LIX. t.-c. 35. §).

Beneficium competentiae (lat.), a római jogban egyes adósoknak, pl. a hozomány visszaadásában elmarasztalt férjnek adott az a kedvezmény, amelynél fogva hitelezőjétől követelhette, hogy tőle csak annyit vegyen el, amennyit nélkülözni tud.

Beneficium deliberandi (lat.), a meggondolási idő kedvezménye. A római jogban B. illette meg az örökös annak a nyilatkozatnak megtételére, vajjon az örökséget elfogadja-e.

Beneficium divisionis (lat.), a római jogban a kezestársnak adott az a kedvezmény, hogy a hitelezőtől a követelésnek a kezestársak között való megosztását követelhette.

Beneficium excussionis (lat.), 1. a klasszikus római jogban egyes esetekben a zálogtárgy birtokosának, pl. a jóhiszemű vevőnek, adott kedvezmény, mely szerint a hitelezőtől azt követelhette, hogy először adósa más vagyonából keressen kielégítést, 2. a justinianusi jogban a *B. seu ordinis* a kezesnek adott az a kedvezmény, mely szerint a hitelezőtől azt követelhette, hogy előbb a főadósnál keressen kielégítést.

Beneficium inventarii (lat.) a. m. a leltár kedvezménye. A római jog és egyes modern jogok,

pl. az osztrák jog szerint az örökös a hagyaték terheiért egész vagyonával felelős. Ha azonban a hagyatékot hiteles leltár mellett veszi át, csak a leltári érték erejéig felelős. Ez a kedvezmény a B.

Beneficium juris (lat.), az általános szabályt fölállító törvény alól bizonyos személyek, dolgok vagy jogviszonyok számára a törvény engedte kivétel. Más a kiváltság (privilégium), mely csak egyes esetre szól.

Beneficium novorum (lat.), a római jogban a feleknek biztosított az a kedvezmény, hogy a felebbezés alaposságának indokolására új bizonyítékokat is hozhattak fel. A modern jogokban, így a Pp.-ban (221. §.) és mai sommás eljárásunkban is (1893. XVIII. t.-c. 32. §.) a felek tényállításaikat és bizonyítékait a tárgyalás berekesztéséig bármikor felhozhatják, még a felebbezési tárgyaláson is (498. §. 1893. XVIII. t.-c. 152. §.), de a felülvizsgálati tárgyaláson már szorosan szük körben (535. §. 1893. XVIII. t.-c. 197. §.). A B. ellentéte a mai rendes eljárásunkban is irányadó eshetőségi elv (l. o.).

Beneficium ordinis, l. *Beneficium excussionis.*

Benefit building societies (ang., ejtsd: benefit-bilding-szoszájtisz), Angliában fennálló, önsegélyen alapuló házépítő egyletek, melyek ott igen el vannak terjedve s nagyban hozzájárultak a munkásosztály lakásviszonyainak javításához. Hasonló célú szövetkezetek legújabban Magyarországon is egyre nagyobb számmal alakulnak.

Beneharnum, város a hajdani Aquitaniában, most Pau (l. o.).

Beneke, *Friedrich Eduard*, német bölcsész, szül. Berlinben 1798 febr. 17., 1854 márc. 1. óta eltünt, 1856. jun. 3. holttestét Charlottenburg mellett a hajózócsatornában találták meg. Szülővárosában a gimnáziumot bevégezvén, az 1815-iki hadjáratban mint önkéntes vadász vett részt, 1816. a hallei egyetemen a hittudományokat hallgatta, de már a következő évben Berlinben bölcsészeti tanulmányokat folytatott. Irányát (empirizmus) két munkája jellemzi: Erfahrungsseelenlehre als Grundlage alles Wissens (Berlin 1820) és Erkenntnislehre nach dem Bewusstsein der reinen Vernunft (Jena 1820). Nemsokára ezután a berlini egyetemen magántanárrá lőn, de mivel egy 1820. megjelent munkájában: Grundlegung zur Physik der Sitten anyagelvi tanokat láttak, az előadásoktól eltiltották. E vád ellen védekezett: Schutzschrift für meine Grundlegung zur Physik der Sitten (Leipzig 1823) és 1824-ben Göttingenbe ment, hol ismét mint magántanár nyert alkalmazást. Ottani tartózkodása alatt megjelentek tőle: Beiträge zu einer rein seelenwissenschaftlichen Bearbeitung der Seelenkrankheitskunde (Leipzig 1824) és Psychologische Skizzen (1827). Ez évben jutott ismét Berlinbe, hol Hegel halála után, 1832. a bölcsészettan rendkívüli tanára lőn. Az említett műveken kívül még számos munkát tett közzé, melyek közül különösen említendők: Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft (Berlin 1877, 4 kiad.); Erziehungs- u. Unterrichtslehre (u. o. 1876, 4 kiad.); Grundlinien der Sittenlehre (u. o. 1837—41); System der Logik als Kunstlehre des Denkens (u. o. 1842), melyek mindegyikében a lélektan alapján fejti ki eszméit, mert bizonyos tekintetben az képezi egész rendszerének alapját, melynek minél alaposabb kifejezésére és feldolgozására 1851—53-ig folyóiratot is adott ki: Archiv für die pragmatische Psychologie. Nem tagadja, miként Herbart, a lelki tehetségeket, de azokat csupán a tapasztalásból véli megismerhetőknek és négy alapműveletre (Grundprocesse) vezeti vissza. Tantételei sok tekintetben Herbart tanaira emlékeztetnek. B. pedagógiai rendszere sok maradandó becsüt tartalmaz és mindmáig termékenynek bizonyult. V. ö. *Raue,* Die neue Seelenlehre B. (5. kiad. 1876); *Gramzow,* Fr. Ed. B. Lehre und Philosophie (Bern 1899).

Benelli, *Sem,* olasz író, szül. 1877. Filetolleban, Prato mellett Toszkánában, paraszt szülőktől. Mint munkás iratkozott be a firenzei egyetem hallgatójának s nagy nyomorúságban végezte tanulmányait, de első irodalmi dolgaival hamar magára vonta a közönség figyelmét. Firenzeben szerkesztője lett a Rassegna internazionalenak, majd Milanóban Marinelli F. E. és Ponti V. társaságában La Poesia, rassegna internazionale poetica c. folyóiratot alapította. Első önállóan megjelent műve I nuovi tempi c. verses kötete volt; de további sikereit színműveivel aratta. Tignola c. szatirikus vígjátékkal kezdte meg színpadi műveinek sorozatát; további művei: Lassalle, tört. dráma (1902); La terra, parasztdráma (1903); La maschera di Bruto (1905); La cena delle Beffe, mely 1909. római bemutatója után egész Olaszországban nagy sikerrel került színre és francia nyelven 1910. Párisban is előadták; a L'amore dei tre re (1910), mely azonban túltengő lírikus volta miatt már kevésbbé tetszett.

Bene meritus (lat.) a. m. érdemekben dús ember.

Bene misceatur (lat.), l. *B. m.*

Benépesítés, l. *Telepítés.* — A tógazdaságban valamely már kihalászott tóba újabb halivadék bebocsátása. A B. nagysága a tó jóságától, nagyságától, továbbá a halak korától s attól is függ, hogy mennyi ideig maradnak a benépesítendő tóban.

Bene placito (ol., ejtsd: placsito), tetszés: a zenében: *a b. p.* = tetszés szerint (játszandó).

Benepuszta, l. *Bene* 2.

Bene quiescat (lat.), l. *B. R.*

Bene requiescat (lat.), l. *B. R.*

Beneschau, 1. *B. (Benešov),* az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Csehországban, vasútmellett, (1900) 6788 lak., régi városházával, bőrgyártással, gőzmalommal, szesz-, maláta- és sörgyártással. Közelében van Konopischt, Ferenc Ferdinánd főherceg kastélyával, gőzfürésszel, 600 lak. — 2. *Deutsch-B.,* város Kaplitz kerületi kapitányságban Csehországban, a Schwarzava mellett, (1900) 2264 lak., 3 műmalommal és fagyapotgyárral. Közelében nagy vasművekkel.

Benesháza, kisk. Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1910) 2327 tót és magyar lak., vasúti állomás, postahivatal; u. t. Gáspárd.

Beneta vagy *Bence,* püspök, Szent Gellérttel s Beszteréd és Bőd püspökökkel 1046 őszén a forradalom által az országba hítt I. András üdvözlésére előre sietett; szept. 24. azonban a pesti révnél (a mai budapest-belvárosi templom s a Rudas-fürdő

között) a pogány magyarok reájuk támadván, társait megölték s őt is oly súlyosan megsebesítették, hogy szept. 26. a halálba követte vértanutársait.

Bene tritum (lat.), l. *Btr.*

Bene Vagienna (ejtsd: — vádsenná) vagy *Citta di Bene*, város Cuneo olasz tartományban, a Tanarotól és Sturatól egyforma távolságban, (1901) 6548 lak., gyümölcstermeléssel, közelében a régi Bagenna romjaival.

Bene vale vagy *valete!* (lat.), búcsuzó üdvözlés: Isten veled, veletek! minden jót.

Bene valete (lat.) a. m. éljetek boldogan, üdvkívánat levelek stb. végén. A pápák a XI. sz. óta bulláik alá írták, a X. sz.-ban szómonogrammá alakult át. L. *Bene*.

Benevento *(Benevent)*, 1. tartomány Közép-Olaszországban Campobasso, Foggia, Avellino és Caserta tartományok közt. Területe 1751·5 km², (1909) 262.992 lak. Három kerületre oszlik, ezek: B., Cerreto Sañita és San Bartolomeo in Galdo. — 2. *B.*, az ugyanily nevű tartomány és érsekség székhelye, dombon, a Calore és Sabota összefolyásánál, vasút mellett, (1908) 24.647 lak., a XII. sz.-ból való normann-román stílben épült székesegyházzal (igen szépek a bronzajtói és két szószéke) és egyéb templomokkal, egyiptomi obeliszkkel, élénk gabonakereskedéssel, pergament- és bőrgyárakkal, Dél-Olaszország legszebb ókori emlékével, a 114-ben paroszi márványból épült híres Trajándiadalkapuval. E kapu egy igen jó karban maradt ívezetből áll, még olvasható föliratokkal, mindkét oldalán Trajanusra vonatkozó domborművekkel, 15½ m. magas; most porta aurea néven város-kapu. A római időkből való számos épületnek maradványai vannak a városban és városon kívül. A samnitáknak állítólag Diomedestől alapított és a rómaiaktól 300-ban Kr. e. elfoglalt Maleventum nevű városa a 275-iki, Pyrrhuson nyert győzelem után Beneventum nevet kapott. Hannibal a II. pún háborúban szabad zsákmányolást engedett benne katonáinak. Augustus császár korában Colonia Julia Augusta Felixnek hívták; Totilas 545-ben lerombolta. Narses újra fölépíttette. A longobard uralom alatt önálló hercegséggé lett. 850. B. Salerno és Capua territoriumokra oszlott föl. Később a görögök és szaracénok, Spoleto hercegei és Capua grófjai küzdöttek birtokáért. 1049-ben III. Henrik császár IX. Leo pápa birtokába juttatta. A XI. és XII. sz.-ban négy zsinatot tartottak benne. Rövid ideig a normannoknak, II. Frigyes német császárnak és Manfrednek is birtokában volt, aki 1266. a falai alatt vívott csatában életét veszítette. 1418. aragoniai Ferdinánd hatalmába jutott, de ez visszaadta IV. Sándor pápának, aki Borgia Juan-nak adta önálló hercegségként. A nápolyi királyok még később is többször tartották elfoglalva. 1798-ban a franciák elfoglalták, de Nápolynak újra eladták. 1806-ban I. Napoleon Talleyrandnak adta B.-i hercegi címmel. 1815-ben a pápának jutott. 1860 óta az olasz királysághoz tartozik. V. ö. *Meomartini*, Benevento (Bergamo, 1910); *Müller* B., Die Schlacht von B. 1266. (Berl. 1908).

Beneventói harc. A magyarok hősiességének egyik dicső emléke. 1350 jún. 20. 300 Beneventónál tanyázó német zsoldos megesküdött, hogy I. Lajos királyunkat elfogják és I. Johanna nápolyi királynénak átadják. Ezt hallván Laczkfy I. Miklós, titokban magához vett 150 válogatott vitézt, június 21-én megelőzte őket és Benevento kapuja előtt harcra kelt velök. A küzdelem rettenetes, de a magyarok győzelme teljes volt. 150-et a zsoldosok közül megöltek, 150-et elfogtak s diadaljelül az időközben Melfibe érkező Nagy Lajos király elé hurcolták. A király csúfságból megfosztotta őket fegyvereiktől s úgy bocsátotta el őket. (Hist. Hung. Fontes Dom. III. 157.)

Bene vixit, qui bene latuit, l. *Bene*.

Benevole lector! (lat.) a. m. kegyes v. nyájas olvasó.

Benevolens (lat.), jóakaró.

Benevolentia (lat.) a. m. jóakarat, jótétemény, kegyesség.

Benevolus (lat.) a. m. hajlandó, szíves. — *B. auditor*, valamely tantárgynak v. tudományszaknak önkéntes hallgatója.

Benfeld, város Elszász-Lotharingia Alsó-Elszász kerületében, az Ill és vasút mellett, (1905) 2466 lak.; hidegvíz-gyógyintézettel és pamutfonással, cipőgyártással.

Benfey, *Theodor*, német szanszkrit-kutató és összehasonlító nyelvész, szül. 1809 január 28., megh. 1881 június 26. Göttingenben és Münchenben tanult. 1834-ben a göttingeni egyetem bölcsészeti karán tanárrá nevezték ki. Az összehasonlító nyelvészetre vonatkozó főbb művei: Griechisches Wurzellexikon (2 kötet, Berlin 1839—1842) és Über des Verhältniss der ägypt. Sprache zum semit. Sprachstamm (Leipzig 1844). A szanszkrit filológiát is jeles művekkel gazdagította. Ilyenek a Számavéda kiadása és a Vollständige Grammatik der Sanskrit-Sprache. Szanszkrit-angol szótára, A Sanskrit-English Dictionary, a legjobb e nemű munkák közé tartozik. Nagy érdemeket szerzett továbbá a mese eredetének és vándorlásának kikutatása körül, amely irányban alapvető munkája a Pancsatantra (l. o.) német fordításához írt kötetnyi bevezetése (Leipzig 1859). 1892-ben megjelentek *Bezzenberger* által összegyűjtött értekezései Kleine Schriften címen, 2 köt. V. ö. *Budenz*, Emlékbeszéd B. T. fölött.

Benfieldside (ejtsd: benfildszajd), város Angolországban, Durham grófságban, a Derwent mellett, (1901) 7458 lak., kora angol csúcsíves stílusu templommal.

Beng (perzsa), a kender (Cannabis indica, hasis) és más narkotikus növények leveleiből készült kábító szer. *B.-i*, a törökországi és perzsa hasisszívók neve. A B. leghíresebb fajtája Heratból való.

Benga v. *bénga*, a temesközi (szajáni) magyar néphit szerint *fejetlen ember, ló* v. *szamár* képében járó kísértet, hazajáró lélek, melyhez nem szabad szólni, mert aki megszólítja, elveszti az életét; kineset őriz, temetőkben is tartózkodik, furulyázni is hallották; keresztjelekkel lehet ellene védekezni, mint más kísértetek ellen. V. ö. *Kálmány* Lajos, Szeged népe II.

Bengál, Brit-Indiának legnagyobb és legnépesebb tartománya, a Himalaja-államok, Nepal, Szikkim és Bhutan, továbbá Asszam, Birma, a Bengáli-öböl, Madrasz, Central Provinces, Central

India States és United Provinces között. Területe 392,480 km². Legnagyobb része egészen fiatalkori, alluviális lapály, amelyet a Gangesz-Brahmaputra és a Himalaja számos más folyójának deltaképződményei töltöttek fel; tengerszin feletti magassága alig 50—60 m., tehát alacsonyabb, mint a mi Alföldünk, csak legészakibb darabja emelkedik 200 m.-re. A diluviumban még tengerág választotta el India félszigetét a kontinenstől. A deltaképződményeket fluviatilis lerakódások borítják el, s ez a terület egyike a legszebben művelteknek a földön. B. tartománynak északi részében és általában a Himalaja lábánál felszinre kerülnek a deltaképződmények, az ú. n. «terai» zónában, ezen a vizet át nem bocsájtó mocsaras területen vannak az őserdők, a dzsungelek. Legalacsonyabb s a kultúrára nézve használhatatlan a Gangesz deltája, amely forróégövi mocsarakkal (sundarban) van teli, egyes helyei azonban igen jó kikötőt szolgáltatnak, mert a part a tenger nagy mélységeivel szemben hirtelen végződik el. A Gangesz síksága DNy.-on érintkezik India őskontinentális platójának peremével, a Gama Ghats és Nelligrin hegységgel, amely erősen lekopott terület, nagyobb kiemelkedései a Parasnath (1370 m.), Bharaghai (1050 m.) és a Keundzsur (1060 m.). *Klímája* trópusos, évi közepes hőmérséklete 27C°; bőséges csapadékát rendesen megkapja a nyári monszun széltől júl.—aug.-ban, s ilyenkor 40—60 km. széles partszegély kerül víz alá. Az esőzés kimaradása nagy csapás a tartományra és feltétlenül éhinséget hoz. *Lakossága* 1891. 49,321,758, 1901. 50.722,067 lélek volt, a szaporodás tehát 10 év alatt 1.400,305. Újabban nagyon nagy a kivándorlás, főleg a szomszédos Asszamba. Vallásuk túlnyomóan hindu (42.500,000), sem a keresztény misszionáriusok, sem a buddhista térítők munkája nem járt eredménnyel. A nép műveltsége magas, van 48 főiskolája, Kalkuttában egyeteme, évenkint 70 újság jelenik meg, túlnyomóan a bennszülött B.-i nyelven. Főfoglalkozás a földmívelés, terményei rizs, gabona, hüvelyes vetemények, juta, indigó, ópium (monopólium), fűszer, gyapot és selyem. Az öntöző- és hajózócsatornák építésére és fenntartására a kormány különös gondot fordít. Bányászata jelentős; 1901-ben 5.509,431 t. szenet termeltek; a vasat Barakarban, a rezet Baragundában dolgozzák fel. Háziiparát, amely régebben a híres dakkai muszelint, balaszori gyapjuszövetet szolgáltatta, az angol gyártmányok egészen kiszorították, míg a gyáripar rohamosan fejlődik. Kereskedelmét csak Bombay múlja felül, Kalkutta India második kikötője. Hajóforgalma 1901. 5.775,942 t., a kiviteli cikkek értéke ugyanakkor 557.818,886, a behozott 376 millió 184,298 rupiát tett ki. Fővárosa Kalkutta. A tartomány élén a Lieutenant governor áll, akit egy parlament ellenőriz. B. területe régebben sokkal nagyobb kiterjedésű volt, elért egészen Pendzsabig, ide tartozott Asszam is, mai területét 1905. nyerte, amikor Lord Curzon alkirály politikai okokból két részre osztotta, ú. m. 1. Keleti-B. és Asszamra (l. o.), ahol túlnyomóak a mohamedánusok; 2. B.-ra, ahol leginkább hinduk laknak. Kerületei: B., Behar, Orissza, Chota, Nagpur és Kuch-Behar hűbéres állam.

Az angolok 1656. kapták meg Dzsehan sahtól az engedélyt, hogy kereskedelmi telepet létesítsenek, székhelyüket a mai Kalkutta helyére építették, s már 1707. önálló presidency lett. 1765-ben a delhii nagymogul kénytelen volt Angliának átengedni B.-t, Beharral és Orisszával együtt és ezzel az indiai brit birodalom alapja meg volt vetve. V. ö. *Hunter*, Statistical account of B. (London 1875); E. *Schlagintweit*, Indien (Leipzig 1889); *Hill*, Indian Records Series. Bengal 1756—57 (London 1905).

Bengalin, félselyem szövet. Láncfonala selyem; vetüléke fésűsgyapju vagy pamut. Sűrűsége $^{96}/_{40}$ cm., kötése vászon, sokszor ábrás szövésű vagy nyomtatott.

Bengalin, l. *Indulin*.

Bengáli nyelv és irodalom. A kihalt prakritból, a szánszkrit nyelv népies formájából támadt tiz árja nyelv egyike. Elő-India Bengália nevű országában mintegy 40 millió ember beszéli. Szókincse tiszta hindu, de a meghódított nem árja őslakosság nyelvéből is sokat átvett. A bengáli irodalom meglehetős terjedelmes, de csak kevés eredeti költőt és írót tud felmutatni. Végtelen sok benne a fordítás és az utánzás. A hindu vallás követői a szánszkrit, a mohamedánusok a perzsa és a hindosztáni költészet befolyása alatt állanak. A Rámájana, Nala és Damajanti, a szent Bhagavad-gitá, Kalidásza kedves költeménye, a Felhőposta, megannyi remeke az ó-ind irodalomnak, többé-kevésbbé sikerült átdolgozásokban bengáli nyelven is olvashatók. Firduszi és Dzsámi csaknem oly ismeretesek, mint Iránban. De már mindinkább érezhetőbbé válik az angol nyelv és irodalom hatása. Az irodalmi élet fellendülését bizonyítja az a körülmény, hogy Bengáliában jelenleg 40 nyomda működik. V. ö. John *Beamnes*, Grammar of the Bengali Language (Oxford, 1891).

Bengáli-öböl *(Bay of Bengal)*, az Indiai-óceánnak egy része, Elő- és Hátsó-India között. Legnagyobb szigetei az Andamánok és Nikobárok. Ide torkollik a Krisna, Godaweri, Mahanadi, Gangesz-Brahmaputra, Iravaddi és Szalvin. Kikötői általában véve nem jók, forgalma mégis igen jelentős, különösen fontosak Madrasz, Kalkutta, Rangoon és Panang. Ez utóbbit Madrasszal kábel köti össze.

Bengalisták, legnagyobbrészt Afrikában honos és Európában szobamadárként tartott díszpintyek kereskedelmi neve. Ilyen pl. a kék bengalista (Uraeginthus Phaëton Gould.), a pettyezett bengalista vagy tigrispinty (Pytelia minima L.) stb. L. *Díszpintyek*.

Bengáli tűz, l. *Tűzijáték*.

Bengázi, Barka tartománynak és B. török mutesszerifátnak székhelye, a Szidrai-öböl K.-i partján egy földnyelven, melyet nyáron kiszáradó sós lagunák szorítanak össze D.-i végében. Az erőd, a kaimakámnak és a helyőrségnek székhelye, továbbá a Ferenciek kolostora a földnyelv É.-i végében van. Kikötője elhomokosodott; csak sekély járatú hajók fordulnak meg benne. B. lakói (35,000) nagyobbára négerekkel keveredett arabok, zsidók és közel 2000 európai. Bazárjai látogatottak. B. Alexandria és Tripolisz közt Afrika É.-i partjain a legélénkebb forgalmú város; gabo-

nát, marhákat és bőröket ad el Máltának. 1908-ban a kivitel értéke 320,000, a behozatalé 330,000 st. font volt. Azonkívül Vadai felé is élénk karavánkereskedést űz. B. a régi Hesperides és a későbbi Berenice helyén áll, amely utóbbinak B.-n kívül is meglehetős kiterjedésű romjai láthatók.

Benge, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 505 horvát, német és magyar lak.; u. p. Baranyavár, u. t. Pélmonostor.

Benge (növ., *Rhamnus* L.), a Rhamnaceae (Bengefélék) család génusza, melynek 70 faja van. Ezek főkép az É.-i mérsékelt övben vannak elterjedve. Ritkábbak a trópusokon és méginkább a D.-i mérsékelt övben. Gyakran tövises cserjék vagy fák. Levelük váltakozó vagy átellenes, bőrnemű, szárnyas erezetű. Viráguk himnős vagy poligam és kétalakú; szirmai igénytelenek, porzó 4—5, bibeszál 4. A termés gömbölyű, csonthéjas. A *varjútövis B. (Rh. cathartica* L., varjútövis) kisebb fa átellenes levelekkel, tövises ágakkal, 4-es tagú fehér virágokkal, melyek ülő bogernyőt alkotnak. Termése eleinte zöld, kemény, később puha, fekete. Erdőszélen, erdőben, patakok mentén gyakori. Termése (fructus rhamni catharticae v. baccae spinae cervinae) sárga és zöld (vert de vessie) festékül szolgál. Mérges hatású és erősen hashajtó. A *kutya-B. (Rh. frangula* L., kutyafa) kisebb fa, váltakozó levelekkel, tövistelen ágakkal, piros terméssel. Az előbbinél jóval ritkább. Fája esztergályozásra, továbbá hordócsapnak, cipőszegnek igen alkalmas, szene pedig puskaporszénnek a legjobb. Kérge (cortex frangulae) az előbbiével együtt hashajtó, valamint bogyója is hashajtó. A «kínai zöld indigó» v. *lokao* a kinaiaktól a *Rh. cathartica* kérgéből előállított festőanyag. Az északamerikai *Rh. Purshianus* DC. gyógyító kérge az ú. n. *cascara sagrada* (l. o.). Számos *Rh.*-faj termése *B.-szemek* néven fontos kereskedelmi cikk, mellyel kelmét, papirost, bőrt, cukorsüteményt stb. festenek. A görögök orvosságnak használták.

Bengel, *Johann Albrecht*, prot. teológus, szül. Winnendenben, Württembergben 1687., jun. 24., megh. 1752 nov. 2. Egyike a prot. egyház legnagyobb kritikusainak és újtestamentomi exegétáinak. Nevének állandó fennmaradást biztosít az újtestamentomnak általa eszközölt kiadása (Stuttgart 1734), melyhez egy Apparatus criticus-t is csatolt. Leghíresebb műve azonban a Gnomon Novi Testamenti c. kommentárja (Tübingen 1742; 5. kiadás 1860; német szövegű, 3 kiad. Basel 1876; Gotha 1891—94). E művében a grammatiko-históriai magyarázó módszer segítségével hámozza ki minden egyes tétel értelmét, ámde azért minden egyes tételt az egész újtestamentom gondolatvilága szerves egészébe illeszt. Egyéb művei: Erklärte Offenbarung St. Johannis (Stuttgart 1740, utoljára 1858) és Ordo temporum a principio per periodos oeconomiae divinae historicas atque propheticas ad finem etc. (Tübingen 1741). E művek alapján tekintik őt a modern kiliazmus atyjának, minthogy megkísérlette a Krisztus újravisszajövetelének és ezeréves birodalmának napját (szerinte 1836 nyara) kiszámítani. Legújabb méltatója Nestle (B. als Gelehrter, Tübing. 1893).

Bengeszemek (növ.), l. *Benge*.

Bengkalis, sziget a Malakka-szorosban, azonos nevű várossal, mely hajdan a kelet-szumatrai rezidensség fővárosa volt, de ma jelentéktelen.

Bengkulen, l. *Benkulen*.

Bengué-balzsam, elterjedt gyógyszerspecialitás; 10 rész mentolból, 10 rész mentilszalicilatból és 12 rész lanolinból áll. Idegzsábák, reumás, köszvényes fájdalmak, fejfájás esetén szokták bedörzsölni. — *B. dragéi* is közismert tojásalakú pasztillák 0·02 mentollal és 0·2 g. bórsavas nátronnal. Garat és gégehurut esetén szopogatják.

Benguella (ejtsd: —gvelá), 1. Angola portugál gyarmatnak Dél-Afrika nyugati partján elterülő egyik kerülete, a Kuanza és Mosszamedesz között. Partjainak hossza 850—1000 km.; 250,000 km² ter., 55,000 lak. (Felületére stb. nézve l. *Angola.*) — 2. *B.* vagy São Felipe de B., az ugyanily nevű tartomány székhelye, a tenger partján, szép, de mocsaras egészségtelen környéken, mintegy 2000 lak., akik nagyobbára négerek vagy korcsok, és 100 főből álló helyőrséggel. Kikötője kitünő, de nehezen hozzáférhető; jelenleg egy hosszú vashíd az akadályt némileg elhárítja. Egy pár háza régi portugál stílusban épült és emeletes, a többi csupa kunyhó; kereskedelme főképen a gumi-exportra szorítkozik (évenként közel 2 millió kgramm-ot exportál). V. ö. *Magyar* L., Dél-Afrikai utazások.

Benguella-áramlat, l. *Atlanti-oceán*.

Benha el Asszal *(Benha l'Asszal)*, Kaliubie alsóegyiptomi tartomány székhelye a Nilus damiettai ága és vasút mellett, 48 km.-nyire Kairótól, (1907) 14,718 lakossal, méz- és narancskivitellel; az alkirály kastélyával.

Benható ige, l. *Tárgyatlan ige*.

Beni *(Veni)*, 1. folyó Boliviában; La Paztól ÉNy.-ra, a Rio Ajopaja és a Rio de la Paz összefolyásából ered: a Boliviai-Andok K.-i lejtőjén először termékeny völgyeken és azután puszta vidéken folyik keresztül; 1500 km. hosszú folyás után a Mamore vizeivel egyesül és felveszi a Madeira nevet. — 2. *El B.*, a délamerikai Bolivia köztársaság departamentója Peru és Brazilia, továbbá La Paz, Cochabamba és Sta Cruz departamentók közt. Területe mintegy 765,000 km², az 1900-iki népszámlálás szerint 32,180 és az 1908-iki becslés szerint 37,330 civilizált lak.; ezeken kívül a mojo néven ismeretes indusok barangolnak rajta. DNy.-on a Sierra de Apolobamba ágai borítják. Jó részében mocsaras és egészségtelen. Termékeny részeiben kakaót, muszkátdiót, ananászt, narancsot, banánát, kukoricát, rizst, vaniliát stb. termelnek. Székhelye: Trinidad de Mojos (4810 lak.).

Beni Amer, l. *Amer*.

Beničanci, adók. Verőcze vm. alsómiholjáczi j.-ban, (1900) 1074 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. és u. t. Dolnji Miholjac.

Benicarlo (ejtsd: —kárlo), város Castellon spanyol tartományban, az Irta-hegyek lábánál, közel a tengerhez és a Rambla de Cervera torkolatához, vasút mellett, (1900) 7250 lak., szeszgyártással; a rosszul épült várost falak és árkok veszik körül; környékének keresett vörös borait a graonak nevezett kis kikötőjéből viszik ki.

Benicia (ejtsd: benisia), város Kalifornia amerikai állam Solano county jában, a Carquinez-szoros É.-i partján, amely a S.-Franciscói nagy öbölnek Suisun és San-Pablo nevű ágait köti össze, (1900) 2751 lak., arzenállal; a Sacramentón és San Joaquin folyókon fölevező gőzhajók kiinduló pontja és a Pacific-vasút állomása; hajójavító műhelyekkel.

Benicz, 1. azelőtt kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, *Andaháza* (l. o.) kisközséghez csatolták. — 2. *B.*, kisk. Turócz vm. szentmártonblatniczai j.-ban, (1910) 171 tót lak.; u. p. Pribócz, u. t. Rákópribócz.

Beniczky-*család* (beniczei és micsinyei), egyike a legrégibb felsőmagyarországi családoknak. Az 1235. magtalanul elhalt Radó nádor birtokait megkapták és Turócz vmegyében telepedtek meg. *B. Márton* hadi érdemei elismeréséül Zsigmond királytól 1413. Benicz nevű falut kapta és felvette a beniczei előnevet. *B. Miklós* a XVI. sz. második felében élt és Znió várának kapitánya, Turócz vmegyének alispánja volt. Belgrádnál és Temesvárnál tanusított vitézségeért Ferdinánd 1562. nemesi címerét megújította. *B. Péter*, jeles költő, szül. Váczon 1603. Hadi érdemeiért 1648. több felsőmagyarországi falut kapott adományba. Emellett olvasta és tanulmányozta a latin klasszikusokat, kiknek behatása alatt maga is irni kezdett. Megh. 1664. Munkája: *Magyar ritmusok* (Nagyszombat 1664). E munkáját, mely istenes és világi énekeket és mintegy 250 verses példabeszédet tartalmaz, maga rendezte sajtó alá és Bartók István esztergomi kanonok adta ki, azóta már sok kiadást ért. V. ö. *Kovács* D., B. P. élete és költeményei 1606—1664. (Budapest 1907.) *B. Gáspár*, II. Rákóczi Ferenc titkára, ki őt diplomatikai küldetésekre is felhasználta. Rákóczi hadjáratáról naplót vezetett. (Kiadta Thaly Kálmán a Rákóczi-Tár I. kötetében (Pest 1866). A család Nógrád, Nyitra, Zólyom vmegyékben volt és részben jelenleg is birtokos. A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Ferenc*, Pest vármegye volt főispánja, szül. 1833 jan. 6. Budapesten, megh. u. o. 1905 máj. 14. Iskolai tanulmányait a szülőházban, a jogot a fővárosban végezte. 1854—61. nagyobb külföldi útra indult s a nyugati államokban főleg a közgazdasági és közigazgatási viszonyokat tanulmányozta, de érintkezést tartott fenn a magyar emigránsokkal is. Nevét országosan egy párbaj tette ismertté, melyben egy osztrák vadásztisztet agyonlőtt, mert becsmérlőleg nyilatkozott a magyarokról. 1863-ban nőül vette *Bajza* Lenkét, az ismert írónőt (l. *Beniczkyné Bajza* Lenke). 1868-ban honvédkapitány lett szabadságolt állományban; még ez évben próbálkozott a képviselőválasztáson, de bátyjával, B. Ödönnel szemben kisebbségben maradt. 1869-ben a gödöllői koronauradalom igazgatója lett, de 1872. a magánéletbe vonult és zsámboki birtokán gazdálkodott. 1880-ban a gödöllői kerület képviselővé választotta egyesült ellenzéki programmal, amelyet csakhamar elhagyott s előbb pártonkívüli, majd a szabadelvű párt tagja lett. 1882-ben a király kinevezte Jász-Nagykún-Szolnok vmegye főispánjává, 1884. pedig a belügyminisztérium államtitkárává. 1888-ban az állam által fenntartott színházak intendánsává lett, mely hivatalában egyéni kedvessége és mesterkedés nélküli úri modora által nagy népszerűségnek örvendett. 1890-ben kinevezték Pest vármegye és Kecskemét város főispánjának s az ország első vármegyéjének élén 1905 ápr. 12. történt felmentéséig szakadatlan buzgalommal és csendes munkálkodással dolgozott. Az ő elnöklete alatt a vármegyének egyetlen viharos közgyűlése volt, mikor az 1903-iki obstrukció mellett való feliratról indult vita nyilt lángra lobbantotta a hazafiui indulatok zsarátnokát, amely akkor már izzott az egész országban. De a vihar villámai akkor sem B. ellen irányultak s tovább is változatlan tisztelettel vették körül minden oldalon. Utóbb megkapta a v. b. t. tanácsosi címet s visszalépése alkalmával a Ferenc József-rend nagykeresztjét. Visszavonulása után neje halála is megtörte, mely után pár héttel ő is meghalt.

2. *B. Hermin*, l. *Veres Pálné*.

3. *B. Irma*, szépirodalmi és ifjusági írónő, szül. Alsómicsinyén, Zólyom vmegyében, 1828 szept. 7., megh. Újpesten 1902 febr. 20. Testvére B. Lajos honvédezredesnek, ki miatt az abszolutizmus korában az egész család elvesztette vagyonát; neje volt *Kuliffay* Ede (l. o.) költőnek. Az irodalom terén 1858. lépett fel apróbb dolgozatokkal s ettől kezdve több szépirodalmi és divatlapba dolgozott. Munkái: *Lapok egy szép nő naplójából*; *Egy emancipált nő* (regények); *Regélő gólya*; *Kis koszorú szorgalmas gyermekek számára*; *Képes családi játékkönyv*; *A világ népei*; *A tollasok világa* (ifjusági olvasmányok); még több idegen ilyen irányú művet is fordított vagy átdolgozott.

4. *B. Lajos*, az 1848—49-iki szabadságharc egyik guerilla-vezére, szül. 1813. Micsinyén, Zólyom vmegyében, megh. Budapesten 1868. A szabadságharcban főleg Hurban tót guerilla-vezér ellen működött, kinek gyülevész seregét 1848 dec. 4. Budetin mellett szétverte. Legvakmerőbb hadi ténye 1849 márc. 24. a losonczi támadás volt, mikor Almásy osztrák ezredes csapatából 213 embert vágott le s az Ipoly felé kergette. Később, mint mozgó-ezredes, Görgei hadseregébe lépett. A világosi fegyverletétel után halálra, majd kegyelemből 20 évi várfogságra ítélték, de 1857. már kiszabadult a kufsteini várból. 1861-ben képviselővé választották, 1864. belekeveredett az Almásy-féle összeesküvésbe, mikor ismét 10 évi várfogságra ítélték, de az 1867-iki koronázás előtt kegyelmet kapott. Vezérszerepet játszott a honvédegyleti mozgalmakban s a pesti honvédegyletnek ő lett az elnöke. 1868 júliusában gyilkosságnak esett áldozatul.

Beniczkyné Bajza *Lenke*, írónő, Bajza József költő leánya, szül. Pesten 1840., megh. 1905 ápr. 2. Gondos nevelésben részesült, s már 1857. kezdett irni regényeket és elbeszéléseket, melyeket Heckenast Gusztáv adott ki, akivel házasságra is lépett. E frigyet később felbontotta és 1862-ben Beniczky Ferenchez (l. o.) ment nőül. Kisebb munkái különböző lapokban jelentek meg. Nevezetesebb művei: *Beszélyek* (Pest 1858); *Újabb beszélyek* (1862); *Két szív harca* (1866); *Mártha* (1881, németül is Lipcsében 1890); *Tévesztett utak* (1883);

Fátyol titkai (1884); *Ő az!* (1887, németre és angolra is lefordították); *A hegység tündére* (1889—90); *A házasság titka* (1890); *A miniszterelnök szünideje* (vígj., előadták 1888); *Nyomaveszett* (regény, 2 köt., Budapest 1893); *Az anyajegy* (u. o. 1893); *Delila* (u. o. 1893); *Egy szegény leány története* (u. o.); *Megkésett fecske* (1894); *A titok* (1894); *Arany kígyó* (1895); *Felhőbomlás* (1896); *Ár és apály* (1896); *Tűzben* (1900); *Késő bánat* (1900); *Hanna* (1901); *Régen volt* (1902); *Örök törvény* (regény, 3 köt., 1903); *Leányok tükre.* Nagy magyar nők élete (1904); *Az élet könyve* (regény, 1905); *Késő szerelem* (regény, 1906). Beniczkyné egyik legtermékenyebb női írónk volt; regényeit s elbeszéléseit eleven s érdekes meseszövésük sokáig a nők kedvelt olvasmányaivá avatták.

Benigni *József*, erdélyi szász történelmi író, szül. Bécsben 1782 jan. 20., megh. 1849 márc. 11., 1802. tábori fogalmazó lett az erdélyi katonai főparancsnokságnál, 1813. ugyanott titkár és irodaigazgató, 1834. nyugdíjazták. Az 1848—49. évek mozgalmaiban Szebenben mint a Siebenbürger Bote szerkesztője az udvar érdekeit szolgálta és a románok magyarellenes érzelmeit folyton ápolta. Midőn Bem 1849 március 11. Szebent elfoglalta, B. menekülés közben agyonlövetett. Kiválóbb munkái: Statistische Skizze der siebenb. Militär-Grenze (Nagyszeben 1816, 2. kiadás u. o. 1834); Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen (u. o. 1837); Kurze Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen (u. o. 1840).

Benignitas (lat.) a. m. kegy, jóság.

Benignus (lat.) a. m. kegyes.

Benignus, *szentek*. Kettőt ismerünk e néven: 1. akit Burgundia apostolának is neveznek, áldozár volt és Szt. Polykarp tanítványa. Aurélián császár alatt (sub Aureliano) vértanui halált szenvedett. Tetemei fölött emelkedett később Dijonban a híres Szt. B.-templom és apátsága, melyet 1790. megszüntettek. Emléknapja nov. 1. — 2. *B.*, Szt. Patriknak, Irland apostolának volt tanítványa és ennek halála után utódja az armaghi érseki széken.

Beni Hasszán, község Közép-Egyiptomban, a Nilus jobbpartján, 279 km.-nyire D.-re Kairótól, híressé egyiptomi régiségei, még pedig azon sírbarlangok teszik, amelyek a falutól É.-ra 3 km.-nyire, a Nilus partján levő sziklába vannak bevágva. A sírok egyikének hosszú hieroglifföllrata I. Uszerteszen király, a XII. dinasztia idejéből (2500—3000 Kr. e.) való; a barlangok falain látható festmények, illetőleg rajzok az egyiptomiak magánéletéből való jeleneteket ábrázolnak. A barlangok némelyikének bejáratát oszlopok (egy protodor oszlop is) ékesítik.

Beni Hemeil, község Girgeh felsőegyiptomi tartomány Bardisz nevű kerületében, (1907) 2456 lakossal.

Beni Mzab v. *mzabiták*, berber törzs az északi Szahara oázisain, körülbelül 40 ezeren; fővárosuk Ghardaja.

Benin. Krónikáinkban I. Béla király melléknéveként fordult elő, szoros értelemben véve azonban nem annyira melléknév, mint inkább minden valószínűség szerint a Béla név kicsinyítése (Belin, Benin). I. Béla király egyik leányát Lampert ispán vette nőül s ennek 1135 előtt elhunyt fiát a nagyapáról szintén Benynnek azaz Bénynek hívták.

Benin, egykori néger ország Lagos, Joruba, Nupe országok, a Niger és a Guineai-öböl között bizonytalan határokkal. Alacsony, kikötőkben szükölködő partjai a tenger zajlása miatt nehezen hozzáférhetők; a partokon számos a laguna. Belsejében a meglehetősen sík ország, amelyet a B. és a Niger deltájának ágai (Escardos, Forcados stb.) öntöznek, jamszgyökeret, rizst és cukornádat jól megterem. B. jelenleg az angol Dél-Nigeria közép-tartományának része. B. partjait 1484. Cam Diego és Behaim Martin vezérlete alatt portugálok fedezték fel. 1685-ben a portugálok alapítottak ott gyarmatot; de azt csakhamar elhagyták; 1786. a franciák léptek nyomukba, de a vidék egészségtelen volta miatt ezek is csakhamar elhagyták. A partok hozzáférhetetlensége miatt később a rabszolgakereskedés virágzott, amelyet csak nagy nehezen tudtak elnyomni. A néger lakosság maig is vad fetis-imádó, amely az angolok tiltó rendeletei dacára még mindig nem mondott le az emberáldozatokról. *B. v. B.-city* város, 237 km.-nyire a B. folyó torkolatától, az angol uralom alatt gyorsan fejlődik és már több mint 10,000 lakosa van; 1897. az angolok sok régiséget (bronztáblákat, fegyvereket, csengetyűket stb.) találtak benne; egyéb jelentékenyebb hely Forcados és Onicsa. V. ö. *Read* és *Dalton*, Antiquities from the city of B. (London 1899); *D'Albéca*, Établissements français du golfe du B. (Paris 1890).

Benincasa *Savi* (nőv.), a Cucurbitaceae (Tökfélék) család génusza, melynek 2 faja Ázsia tropikus részében él. Egyéves, puhaszőrű fű, 5 karélyú levelekkel, 2—3 ágú kacsokkal. Nagy, harangalakú, sárga virága egylakú. Fel nem nyiló nagy, vastag, gömbölyű termését kékeszöld viasz borítja. A *B. hispida* (Thunb.) Cogn. fajt ehető terméséért kultiválják. Európában még nem sikerült meghonosítani.

Benincasa, 1. *Gratiosus Andrea*, olasz származású, Mátyás király szolgálatában álló tudós, ki őt olaszországi követségekre használta. A bécsi udvari könyvtár kézirattárában és a Nemzeti Múzeumban megvan «charta nautica» c. munkája kéziratban, melyben a Fekete-tenger, a Földközitenger, a németországi és a Nagy-óceán tengerpartjai vannak lerajzolva. V. ö. gr. *Teleki* Pál cikkét a Földr. Közleményekben 1907.

2. *B., Ursula*, a theatinák alapítója, szül. 1547 okt. 21. Nápolyban, megh. 1618 okt. 20. u. o. Előbb magányban élt St. Elmóban, Nápoly mellett, ahol a szeplőtelen fogantatás tiszteletére szentélyt is emelt. Rövid római tartózkodás után itt alapította 1583. a theatinák rendjét és ennek szigorúbb iránya, a theatina-remetenők számára szabályokat állított össze, de az alapítást nem élte meg. L. még *Theateiek*.

Benin-öböl, a Guineai-öböl egy része a São Paolo és Formosa fokok közt; 700 km. hosszú partjai mindenütt laposak és homokosak; a tenger erős zajlása miatt nehezen hozzáférhetők; rendkívül egészségtelenek.

Beni Szuef, tartomány és kerület Felső-Egyiptomban a Nilus mindkét partján, közvetlenül Alsó-Egyiptomtól D.-re, 1221 km² megművelhető területtel, (1907) 338,714 állandó és 31,338 nomád lak. Ugyanily nevű székhelye a Nilus balpartján, vasút mellett, termékeny vidéken, (1907) 23,357 lak., nagy állami pamutgyárral, élénk kereskedést úz különösen Fajummal.

Benitoit (ásv.), báriumtitanátszilikát, zafírkék színtelen hatszöges kristályok, lelőhelye San Benito (Kalifornia).

Benjámin (héb., «a szerencse fia», «a jobb kéz v. jobb oldal fia», amely a régi népek szerint a szerencsés oldal). Jákób és Ráchel legifjabb gyermeke, ősatyja egyik izraelita törzsnek. Földje Palesztina középső részén a Jordán felé feküdt. B. földjén volt Jeruzsálem, Dávid és Salamon alatt az ország, később Judaország fővárosa. Igen harcias törzs volt, amelyből sok vitéz származott (Móz. I. 49, 27.), így a birák egyike, Ehud és Izrael első királya, Saul. A birák korában háborúba elegyedett a többi törzsekkel, ami által végső pusztulásához közeledett. A birák könyve szerint a megmaradt benjaminiták csak úgy kaphattak feleséget, hogy nőket raboltak maguknak. A birodalom kettészakadása után B. Judaországhoz tartozott. A Kr. e. V. sz.-ban még mint külön törzs él, sőt még Pál apostol is benjaminitának vallja magát.

Benjámin ben Jóna, l. *Tudelai Benjámin.*

Benk, kisk. Szabolcs vm. tiszai j.-ban, (1910) 524 magyar lak., u. p. Tornyospálcza, u. t. Mándok.

Benk, *Johannes,* osztrák szobrász, szül. Bécsben 1844 júl. 27. Eleinte Bécsben tanult, utóbb Drezdában Hähnelnél és Rómában. 1872-ben Bécsben igen nagy tevékenységet fejtett ki és a dekorativ művek hosszú sorát alkotta meg a mult sz. utolsó évtizedeiben keletkezett nagy építészeti művek (udvari múzeumok, Burgtheater, Hofburg, stb.) számára. Ezeken és síremlékek nagy számán kívül különösen kiemelendők: Amerling festő emlékszobra, a Deutschmeister-emlék (1907) Bécsben, Beethoven emlékszobra Grácban (1909) stb.

Benke, *Benkő.* A középkorban használatos személynév, melyet rendesen a Benedek kicsinyítésének szoktak tekinteni.

Benke, 1. *István* (laborfalvi), ős székely huszárcsaládból, szül. Brassóban 1849 dec. 7. A teológiát Budapesten végezte; 1873. az utrechti egyetemre ment, honnan egy év mulva hazatérvén, először a kúnszentmiklósi, majd a sepsiszentgyörgyi ref. gimnáziumban lett tanár. 1904 okt. 1-én 30 évi tanári szolgálat után nyugalomba lépett. Jelenleg missziói ref. lelkész Rákosszentmihályon. Önálló művei; *Zwingli Ulrik élete és a helvét reformáció megalapítása* (1884); *Isten országa* (I. és II. k. 1888., angol és holland, III. k. 1895. angol források után); közben *Comenius Amos János* (1892), valamennyi Sepsiszentgyörgyön. V. ö. *Parádi Kálmán,* Erdélyi fő-, közép- és elemi iskolák állapotrajza, (1896, 114—115. l.).

2. *B. József,* szinigazgató, Jókai Mórné (Laborfalvi Róza) apja, szül. Háromszék vmegyében, Kálnokon 1771 júl. 18., megh. Miskolczon 1855 aug. 15. Az utóbbi helyen szinigazgató volt, majd ugyanott leányiskolát nyitott s annak volt igazgatója. Több szindarabot fordított.

Benkendorf, 1. *Alexander,* gróf, orosz tábornok, szül. Revalban 1783., megh. 1844 szept. 23. I. Pál császár meggyilkolása miatt őt is bűnrészességgel gyanusították. Ennek dacára I. Sándor cárnak bizalmas embere lett, kit német és francia hadjárataiban lovassági tábornoki rangban elkisért; később Miklós nagyherceg szárnysegéde lett; 1832. birodalmi grófi rangot nyervén, a titkos rendőrség főparancsnokává nevezték ki és mint a császári kabinetiroda hirhedt III. szakosztályának főnöke rettegett nevet szerzett.

2. *B., Konstantin,* orosz tábornok és diplomata, az előbbinek testvéröccse, szül. 1785-ben, megh. Pravady bolgár városkában 1828 augusztus 6 1812-ben részt vett a borodinói, szmolenszki stb. ütközetekben. 1813-ban egy hadtest élén Kasselig és a Rajnáig nyomult előre. 1814-ben francia területen mint vezérőrnagynak része volt Reims bevételében. 1820-tól 1826-ig mint rendkívüli követ szerepelt a stuttgarti és karlsruhei udvaroknál. A perzsa háborúban győzelmesen harcolt Erivan mellett, Araxesznél pedig a jóval erősebb ellenséget csaknem megsemmisítette. 1828-ban a cárt főhadsegédi minőségben kisérte a török háborúba és Pravady várost kerítette hatalmába. — A két B.-testvér huga volt a diplomáciai világban általában ismert *Lieven* Dorottya hercegné, Metternich kedvese.

3. *B., Konstantin,* gróf, orosz tábornok és diplomata, az előbbinek fia, szül. 1817., megh. Párisban 1858 jan. 28. Katonai pályáját a Kaukázusban kezdte, 1855. részt vett a krimi háborúban, 1857. meghatalmazottként Spanyolországba került, majd Stuttgartba. Halála után jelent meg Souvenir intime d'une campagne au Caucase c. munkája Párisban (1858).

Benkepatony, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 320 magyar lak., u. p. Szentmihályfa, u. t. Patony.

Benkert, 1. *Antal,* író, szül. Budán 1794 ápr. 30., megh. Pesten 1846 okt. 12. Bécsben színésszé akart lenni, ezt azonban szülei ellenezték és további kiképezése végett egy olasz selyemkereskedésben helyezték el. Később B. korallkereskedést nyitott Bécsben, de nemsokára anyjának «A magyar király»-hoz címzett vendéglőjét vette át Pesten, s végre midőn családi viszonyok következtében vagyonát elvesztette, teljesen az irodalomnak élt. 1830—45-ig több szindarabot írt, melyek közül nevezetesebbek: Der Postillon der Liebe; Die Seiltänzer in Soroksár; Die falsche Fanny Elsler stb. Egyéb művei: Die Lichtschirm, novella (Pest 1832); Pester Lebensbilder (u. o. 1830—32); Wuth des Elementes und Milde des Menschenherzens, Gedenkbuch der grossen Donauüberschwemmung von Pest und Ofen am 13., 14. u. 15. März 1838 (Pest 1838); Bunte Bilder aus dem Leben (u. o. 1842); Erinnerungsblüten (u. o. 1844).

2. *B. Imre,* l. *Kertbeny.*

3. *B. Károly Mária,* l. *Kertbeny.*

Benko, 1. *Jerolim* báró, osztrák-magyar sorhajókapitány, szül. Prágában 1843 febr. 2., megh. Bécsben 1904 nov. 23-án. Főleg írói tevékenysége által tünt ki; leírta tengerentúli missziókra kiküldött hadihajóink utazásait; főműve: A cs. és kir. hadtengerészet története 1848—49-ig.

2. *B. Károly*, építész, szül. 1837 nov 4. Torontál vármegyében, Nagyszentmiklóson, megh. 1893. Rákospalotán. Szülei a papi pályára szánták és gimnáziumba adták, de az 1848—49-iki politikai viszonyok következtében a technikai pályára lépett és építész lett. 1870-ben a nyergesújfalusi román-cement-gyárat alapította s szakítva a régi tradiciókkal, a cement gyártását tudományos alapra fektette. Számos nyilvános épületet épített. 1883-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az állami iparisko la téli tanfolyamán a szaktárgyakból előadások tartásával bizta meg őt. 1892-ben a budapesti kir. törvényszék állandó bizottsági szakértőjévé nevezték ki. Mint tanár megírta előadásaihoz a szaktárgyakat: az építőanyagok tanát, az építészeti alaktant, kőszerkezeteket, költségvetéstant, ezenkívül az e szakmába vágó dolgokról számos értekezés és cikk jelent meg tőle.

Benkovac, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 310 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Okučani.

Benkovac, kerületi kapitányság székhelye Dalmáciában, a Zárából Kninbe vezető úton, (1900) 14,100 lak. Perussich nevű régi kastéllyal és Assesia római város romjaival.

Benkovecz, kisk., l. *Zalabenkő*.

Benkovich *Ágoston*, püspök, szül. Nyitra-apátin, Nyitra várm.-ben 1632., megh. 1702 okt. 28. Húsz éves korában remete Szt. Pál szerzetébe lépett és miután a bodendorfi kolostorban a fogadalmakat letette, Rómába ment tanulmányainak folytatására. 1658-ban tért vissza Magyarországba és itt eleintén a felső vidékeken hittérítői működést fejtett ki, majd a terebesi kolostor perjelévé, 1676. pedig az egész rend főnökévé és generálisává választották. I. Lipót 1682. a nagyváradi püspökségre nevezte ki, ezt azonban csak 1691. foglalhatta el a Tökölyi-féle mozgalmak miatt.

Benkő, személynév, l. *Bánk* és *Benke*.

Benkő, 1. *Etelka*, operaénekesnő, Ambrus Zoltán író neje, l. *Ambrus Zoltán*.

2. *B. Ferenc* (kisbaczoni), reform. pap és tanár, szül. Magyarláposon 1745., megh. Nagyenyeden 1816 dec. 16. Iskoláit Nagyenyeden végezte és innen Jenába és Göttingenbe ment, hol különösen a természetrajzi tudományokkal foglalkozott. Előbb nagyszebeni lelkész, majd 1790. a természetrajz, földleírás és német nyelv tanára lett Nagyenyeden, ahol haláláig működött. Munkái: *Magyar mineralógia*, azaz a kövek és ércek tudománya (Kolozsvár 1786.) Az esztendőnként kiadott parnasszusi időtöltés (1790—1800) hatodik darabja szintén ásványtani tárgyú: *Egy kis hazabéli utazás*; *Magyar geográfia* (4 részben, Kolozsvár 1801—1802). Azonkívül lefordította Werner Ábrahám művét a kövek és ércek ismertető jegyeivel (2. kiad. Kolozsvár 1784). V. ö. *Szinnyei*, Magyar Írók.

3. *B. Gyula*, könyvkereskedő, szül. Budapesten 1854. Szakmáját itthon és a külföldön sajátította el. A Pallas Nagy Lexikona közrebocsátása idejében mint a Pallas r.-társaság kiadóhivatali főnöke részt vett e munka tervezésében és előkészítésében. Utóbb a Franklin-Társulat kebelében, később mint e társulat ügyvezető igazgatója sikeres könyvkiadói működést fejtett ki és részt vett azoknak az irodalmi vállalatoknak irányításában, melyek az 1890—1905-iki időszakban a Franklin-Társulat kiadásában megjelentek. 1905-ben kilépett a Társulat kebeléből és átvette a Grill-féle könyvkereskedést. A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1883. titkárává, utóbb alelnökévé, végül 1905. elnökévé választotta. Irodalmi téren is működött. Jókainak számos novelláját, valamint a *Szomorú Napok* c. regényt németre fordította, szerkesztette *Scherr Johannes Világirodalomtörténete* magyar kiadását. Mint szakíró sokat dolgozott a könyvkereskedők szaklapjaiba és megszerkesztette a *Magyar könyvkereskedelmi szokásjogot* (Budapest 1889).

4. *B. Henrik*, zeneszerző és író, szül. Körmenden (Vas várm.) 1858 márc. 16. Budapesten és Bécsben tanult. 1882-ben tért haza s a budapesti Nemzeti Színház (illetőleg 1884 óta M. Kir. Operaház) hegedűse lett, 1887. pedig balletkarnagya. 1886 óta négy évig a filharmóniai társulat titkára volt, 1884. pedig a Nemz. Zenede tanárul választotta a zeneszerzési tanszakra. Irt egy *Összhangzattan*-t, azonkívül szimfóniát, zongora- és hegedűszonátákat, vonósnégyeseket, élőkép-melodrámákat. 1910-ben nyugalomba vonult.

5. *B. József*, ref. lelkész és teol. tanár, szül. Bardóczon 1740 dec. 20., megh. Középajtán 1814 dec. 28. Elvégezvén a teologiát, 1765 atyja helyébe papnak Középajtára ment. Az erdővidéki egyházmegyének 1785. esperese lett. 1787 elején az egyházi főtanács a székelyudvarhelyi kollégium teol. tanárává nevezte ki. 1789-ben középajtai kis birtokára vonult. 1793 tavaszán köpeczi lelkész lett, de később visszament Középajtára, ahol botanikus kertje volt. Ő kezdte Erdély növényeit először ismertetni. Növénytani munkái: Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus (Bécs 1778); *A középajtai szkumpia vagy ismeretesebb nevén ecetfa* (Kolozsvár 1796, megjelent u. o. németül is). Legnevezetesebb botanikai tekintetben a *Füszéres bővebb nevezeti* és Nomina vegetabilium növényszógyüjteménye (*Magyar könyvesház* I. 1783). Munkálkodásának főiránya mégis a történeti kútfők nyomozása volt. Ezen munkái: Bononiai mese, (Nagyenyed 1764, latinból); Transsilvania (I.—II. köt.); Vindobonae (1777—78). (Harmadik kötetéből 1790. öt ív ki lett nyomtatva, de aztán félben maradt.) Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis... explanatio (I—II. köt. u. o. 1781); Imago specuum M. Principatus Transsilvaniae admirandorum hucusque plurima ex parte incognitorum (Harlem 1781, a harlemi tudós társaság lefordíttatta holland nyelvre is.) Diaetae sive rectius comitia Transsilvanica, Cibinii et Claudiopoli (1791); Imago inclitae in Transsilvania nationis siculicae historico-politica, (u. o. 1791, magyarra fordította L. S. R.) Az 1784. évi oláh zendülésről írt művéből az első ív szintén megjelent, a többi kéziratban maradt. Kéziratban maradt számtalan, főleg történelmi munkája és forrásgyüjteménye. V. ö. *Mikó* Imre, Benkő József élete és munkái (Pest 1868).

6. *B. Kálmán*, színész és színműíró, szül. Csikdelnén 1824 dec. 11., megh. 1890 okt. 25. A Nemzeti Színház sokoldalú játékszínésze s később könyvtárnoka volt. Több népies, hazafias és igen

népszerű szinművet írt. Érdemes műve még: *Magyar szinvilág*, 1565—1872. Történeti és statisztikai almanach a szinművészet köréből (Budapest 1873).

7. *B. Károly* (kisbaczoni), történetíró, szül. Nagyenyeden 1805 jan. 28., megh. 1863 ápr. 11. Jogi és bölcsészeti tanulmányokat végzett, 1825. kir. táblai irnok lett Maros-Vásárhelyen, utóbb mezőkövesdi birtokán gazdálkodott; a szabadságharc után azonban újból hivatalokat vállalt. Hangyaszorgalmú adatgyüjtő volt, ki Erdély történetére mintegy 500 íves kézirati anyagot hordott össze, melyből csak egyes monográfiák készültek el (Csik- és Marosszék). 1857-ben pályázott a bécsi akadémia által kitűzött pályakérdésre az öngyilkosság okairól.

Benkőfalva, kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 381 tót lak., u. p. és u. t. Tavarna.

Benkulen (*Bengkulen*), a benszülöttek nyelvén *Bangkahulu*), 1. németalföldi residentie Szumatra DNy.-i partján. Területe 24,760 km², (1905) 204,269 nagyobbára maláji lak. A tartomány nagyobbára sík és mocsaras; termékei: rizs, bors, kávé és muszkátdió. — 2. *B.*, az ugyanily nevű residentie székhelye a tenger partján, rossz és kevéssé védett kikötő mellett, (1905) 6145 lak., közelében Marlborough erőddel; 1685. az angolok megszállották és fővárossá emelték és sokat tettek kereskedelme fölvirágoztatására. 1824-ben elcserélték a malakkai holland birtokokkal; ez időtől kezdve Padangra száll át a szumatrai kereskedelem vezetése.

Benlliure y Gil, 1. *José*, spanyol festő, szül. Cañamelasban 1855 okt. 1. Valenciában, majd Rómában tanult. Realista fölfogású, színpompás képei tárgyát többnyire a spanyol népéletből meríti, de olykor fantasztikus, borzalmas tartalmuak. Művei közül több Európaszerte nagy sikert aratott. A legismertebbek: Katonák ebédje menetelés közben (Madrid, szépmüv. múzeum); Vértanú víziója a római Colosseumban (Valencia, múzeum); Boszorkánytánc, Mária-ünnep Valenciában (München, Neue Pinakothek); Jozafát völgye (1900), stb.

2. *B., Mariano*, spanyol szobrász és festő, szül. Valenciában 1862 szept. 8. Rómában tanult és már korán feltünést keltett rendkívül elevenen mintázott mellszobraival és szobrocskáival, melyek nagyobbára jellegzetes spanyol tipusokat ábrázolnak. Festményei közül főleg bikaviadalokat ábrázoló akvarelljei ismertek.

Ben Lomond, 1527 m. magas hegy Tasmania ausztráliai szigeten, ugyanott egy azonos nevű kisváros.

Ben Macdhui, l. *Ben*.

Benmaradó, helytelen s nem is igen használatos filozófiai műszó az *immanens* (l. o.) kifejezésére.

Ben marcato (ol.), zenei műszó, a. m. «*jól kiemelve*».

Benmore Head, l. *Fair Head*.

Benn., állatneveknél *Bennett* E. T. angol zoológus nevének rövidítése.

Benndorf, *Otto*, kiváló osztrák archeológus; szül. 1838 szept. 13. Greizben, megh. 1907 jan. 2. Bécsben. Az archeológia tanára volt a zürichi (1869), majd a müncheni és prágai, végül (1877—1898) a bécsi egyetemen, később pedig az 1898. alapított osztrák archeológiai intézetnek igazgatója. E két minőségében egész iskoláját alapította az osztrák archeológusoknak, kik a tőle megindított ausztriai és főleg kisázsiai régészeti kutatások terén nagy eredményeket értek el. Schöne-vel együtt leírta a lateráni múzeum antik szoborműveit (Leipzig 1867); kiadta Griechische u. sizilische Vasenbilder (Berlin 1869—1883); Metopen von Selinunt (u. o. 1873); Beiträge zur Kenntnis des athenischen Theaters (Wien 1875) és Antike Gesichtshelme u. Sepulkralmasken (u. o. 1878) c. munkáit. 1875-ben részt vett az osztrákok 2. samothrakei expedíciójában. 1881-ben ő vezetett államköltségen DNy.-i Kis-Ázsiában (Lykia) tudományos kutatásokat, melyeket Káriára is kiterjesztvén, 1883. megismételt; eredményként hazahozta a gjölbasi (az antik Trysa helyén) síremlék nagyszerű frízét (ma a bécsi udv. múzeumban) és közzétette Reisen in Lykien u. Karien (Wien 1884) és Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa (u. o. 1889) c. műveit. Részt vett az Adamklisszi (l. o.) melletti emlékmű feltárásában (1882—90), melyről szóló munkája (Tocilescuval együtt): Das Monument von Adamklissi (Wien 1895). Megindította 1895. az osztrákoknak efezusi (l. o.) kutatásait, melynek nagysikerű, Bécs gyüjteményeit gazdagító ásatásaiban (1896—1908) eleinte maga is részt vett; erre vonatkozó utolsó nagy munkája: Zur Ortskunde u. Stadtgeschichte von Ephesos (Wien 1906). 1889-ben megindította a Wiener Vorlegeblätter für archäol. Übungen c. becses sorozatot; 1877—97. társszerkesztője az Archäol.-epigraph. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn c. hazánkat is közelebbről érdeklő folyóiratnak és az 1898 óta azt fölváltó Jahreshefte des oesterr. arch. Instituts nevű kitünő szakközlönynek.

Benneckenstein, város Erfurt porosz közig. kerületben, 30 km.-nyire Nordhausentől a Rappbode és vasút mellett, (1905) 2815 lak.; faiparral, gyufa- és szöggyártással; közelében vasércbányával és a Harz-hegység fenyveseiben tüdőbetegek számára szanatóriummal.

Bennélősködők v. *belélősködők* (növ.), endofita parazita növények, különösen élősködő gombák, amelyek bejutva a gazdanövény testébe, egészen azon belül élnek, ott terjesztik ki miceliumjukat, sőt sokan közülük bizonyos terméseiket is a gazdanövény testén belül fejlesztik ki, pl. a *Plasmopara viticola*, a szőllő peronoszporája; a legtöbb B. a terméseit a gazdanövény felületén fejleszti ki. A virágos növények közül a *Rafflesia* és a *Pilostyles* hasonló módon tenyésznek és csak virágjaik fejlődnek a gazdanövényen kívül.

Bennet, *Henry*, Arlington grófja, angol miniszter, B. John jogtudósnak fia; szül. Arlingtonban 1618., megh. 1685 júl. 28. A forradalom alatt a royalisták táborában harcolt; 1649. külföldre menekült és Jakab yorki hercegnek lett titkára. II. Károly bizalmas tanácsadójául fogadta maga mellé. Ő szerkesztette 1663. az Act of indulgence-t; ugyanekkor kinevezték államtitkárnak. Mint a hirhedt Cabal-minisztériumnak tagja XIV. Lajostól évi díjat húzott. 1672 óta Párisban volt angol követ és elnyerte a grófi rangot.

1675-ben kegyvesztett lett. Hátrahagyott műve: Letters to William Temple from 1664 to 1674. (Kiadta Babington Thomas, London 1701., 2 köt. Franciára fordították 1701—6. Utrecht.)

Bennett, 1. *James Gordon*, északamerikai publicista, szül. Keithban (Skótország) 1795., megh. New Yorkban 1872 jún. 1. 1819-ben kivándorolt Amerikába és 1835. megindította a New York Herald c. napilapot, mely a világ legnagyobb és legelterjedtebb lapja lett. Ő volt az első, ki az európai eseményekről kimerítő táviratokat közölt lapjában. Stanley Henriket az évek óta eltünt Livingstone felkeresésére Afrikába küldötte. — Fia *B. Gordon* (szül. 1841 máj. 10) Stanleyt újabb afrikai utazásra küldötte, 1879. pedig a «Jeanette»-expediciót indította útnak az északi sark felé. Ujabban nagy díjakat tűzött ki automobil- és aviatikai versenyekre.

2. *B., John Hughes*, angol orvos, szül. Londonban 1812 aug. 31., megh. 1875 szept. 25. Norvichban. Edinburghban tanult, de volt a párisi, berlini és heidelbergi egyetemen is. 1841-ben visszatért Edinburghba s előadásokat tartott a szövettanból és mikroszkopiából, mint első, ki Angliában e tudományágakat ismertette. 1848-ban lett tanár az edinburghi egyetemen. A szövettanon és élettanon kivül a klinikai orvoslás terén is foglalkozott s ő ajánlotta először a csukamájolajat görvélykórosoknak. A *leukocythaemiának* (vérbetegség) is ő volt első leirója. Nagyszámú munkái közül, melyek nagyrésze angol szaklapokban jelent meg, fontosabbak: On leucocythaemia; The patology and treatment of pulmonary tuberculosis etc.; On cancerous and cancroid growths, Textbook of physiology general, special and practical. Több nyelvre lefordították dolgozatait.

3. *B., Sterndale William*, egyike a legnagyobb angol zeneszerzőknek, szül. Sheffieldben 1816 ápr. 13., megh. Londonban 1874 febr. 1. Orgonás család fia. Cambridge-ben a kir. kollégium karában énekelt s itt annyira kitünt tehetségével, hogy 1826. a londoni kir. zeneakadémiába vették fel (tanárai: Crotch, Holmes, Potter). Vizsgálatán, 1833., saját D-moll versenyművét zongorázva, Mendelssohnt is elragadta. 1837. Broadwood kiadó költségén Lipcsébe ment; Mendelssohn és Schumann barátsága befolyt művészetére is. 1849-ben megalapította a Bach-társaságot Londonban; 1856. filharmoniai karnagy és a cambridge-i egyetem zenetanára lett, 1866. az akadémia igazgatója, 1867. Master of arts, 1870. Oxfordban is a zene tiszteletbeli doktora, 1871. lovagi rangot nyert. Fő művei: 4 zongora-versenymű, Najádok, Erdei nimfa, Parisina, A paradicsom és a péri c. megnyitók, G-moll szimf., Május királynője kántáté, Samáriai asszony oratoriuma; Sophokles Ajaxának zenéje, zongoraművek, trio, dalok stb.

4. *B., William Cox*, angol költő és nemzetgazda, szül. Greenwichben 1820 nov. 14., megh. Blackheathben 1895 márc. 4. Apja mesterségét, az órásságot folytatta, amellett tevékeny részt vett a közügyek terén is. Iskolát, népies irodalmi társaságot, fürdőt alapított. Költeményei (Poems) 1850. jelentek meg. Prometheus the Fire-Giver c. munkájával Aeschylos trilogiájának első, elveszett részét akarta pótolni.

Bennettitaceae (növ.), a Gymnospermák (Nyitva termők) fosszilis családja, melynek fajai a mai *Cycas*-félékhez hasonlítottak. E családba 2 génusz tartozik *Bennettites* Carr. és *Mantellia* Brngt. A B. a mezozoicumban alakult ki; a triaszban kezdődik, de legnagyobb gazdagságát a júrában és az alsó krétában éri el. (Anglia, Közép-Európa, Észak-Amerika.)

Bennettites *Carr.* (növ.), l. *Bennettitaceae.*

Ben Nevis, l. *Ben.*

Bennewitz, csillagász, l. *Apianus.*

Bennewitz von Loefen, *Karl*, német festő, szül. Thornban 1826 nov. 15., megh. 1895 aug. 31. Berlinben és Münchenben tanult. Eleinte, a régibb tájképfestők módjára, romantikus hegyes tájképeket festett, utóbb modern fölfogással Berlin sivár környékéről merítette motivumait. Néhány jellemző képe a berlini Nationalgallerieben látható.

Bennigsen, régi szász nemesi család, mely a XIII. sz.-ban Hannoverában (Kahlenberg mellett) a B.-várat építé.

1. *B., Levin August Teofil*, gróf, orosz tábornok, szül. Braunschweigban 1745 febr. 10, megh. Hannoverben 1826 okt. 3. Mint hannoverai százados részt vett a hétéves háború végső szakában. 1773. orosz zászló alatt a törökök (1774), a lengyelek (1794) és a perzsák ellen (1796) harcolt és része volt az I. Pál cár élete ellen szőtt összeesküvésben (1801). I. Sándor cár Litvánia főkormányzójává s lovassági tábornokká tette. 1807-ben mint orosz fővezér Eylau és Friedland mellett vezényelt a franciák ellen. 1812-ben mint Kutuzov táborkari főnöke Borodino mellett harcolt, de Kutuzovval nem tudván megegyezni, beadta lemondását. 1813 okt. 18. Lipcse mellett, mint a szövetséges hadak jobbszárnyának fővezére, a franciákat megfutamította, mire Sándor cár még a csatatéren grófi rangra emelte. 1818 óta Hannoverben élt. Művének címe: Gedanken über einige Kenntnisse, die einem Offizier der Cavallerie vorzüglich nöthig sind (2. kiadás, Vilna 1805).

2. *B., Alexander Levin*, gróf, hannoverai államférfiú, az előbbinek fia, szül Zakretben, Vilna mellett, 1809 júl. 21., megh. Bantelnban 1893 febr. 27. 1841-ben kincst. tan. és az első kamara tagja lett. 1848 márc. 20-tól 1850 okt.-ig miniszterelnök volt. Mint az első (és később a második) kamarának elnöke a kormány reakcionárius politikáját kárhoztatta, amiért kegyvesztett lett, sőt a kamarából rendeletileg kizáratott (1857 jan. 14.). A főváros azonban 1864. újra megválasztotta képviselőnek, a kamara pedig ismét elnökké szemelte ki. 1881—1883-ig, mint a Welf-párt híve, tagja volt a német birodalmi gyűlésnek.

3. *B., Rudolf*, német államférfiú, szül. Lüneburgban 1824 júl. 10., megh. Benningsenben 1902 aug. 7. 1846-ban hannoverai államszolgálatba lépett s miután 1856. a második kamarába választották, a szabadelvü nemzeti ellenzéknek vezérévé emelkedett. Az 1866-iki háború küszöbén intve óvta Hannoverát az Ausztriával való szövetségtől. A német birodalmi gyülésen 1873—79. az elnöki méltóságot viselte. Mint a nemzeti szabadelvü párt nagytekintélyü vezére, sokáig támogatta Bismarck politikáját, de később feszültség állott be közöttük. 1883-ban B. mandátumát elégület-

lenségből letette, de 1887 febr. újra mandátumot vállalt, mire megint a nemzeti-szabadelvü párt vezérévé lett. II. Vilmos 1888 aug. Hannovera tartományi főelnökének nevezte ki, mely állásban 1897-ig működött. Életét megírta Kiepert (2. kiadás 1902) és Schreck (Hannover 1894). B. irodalmi hagyatékát *Oncken* Hermann rendezi sajtó alá. Eddig B. levelei jelentek meg a Deutsche Revueben (1907). Ez évben Hannoverben szobrot is emeltek neki. V. ö. H. *Oncken*, Rud. v. B. (2 köt. 1910).

4. *B., Rudolf*, az előbbinek fia, szül. 1859 máj. 12. 1893-ban német gyarmatügyi szolgálatba lépett s Kelet-Afrikába küldték. 1899-ben kinevezték német Uj-Guinea, a Marianok és Karolinák kormányzójává, ahol 1902-ig működött.

Bennington, az ugyanily nevű county székhelye Vermont amerikai államban, a Hoosic egy kis mellékvizénél, (1900) 8033 lak., szövőiparral. A Bourgoyne vezérlete alatt álló angol csapatokat az amerikai nemzetőrségnek Green Mountain Boys nevű csapata 1777 aug. 16. itt verte meg.

Bennisch *(Bensch)*, város osztrák Sziléziában, Freudenthal ker. kapitányságban, 24 km.-re Troppautól, vasút és a Gold-Oppa egyik mellékvize mellett, (1900) 4367 lak., vászon- és pamutszövéssel; a környékén levő ezüst- és ólombányák el vannak hagyatva.

Benno, *szent*, püspök. Grófi családból született Goslar mellett 1010., megh. 1106 jún. 16. III. Henrik goslari kanonokká, 1066. pedig meisseni püspökké nevezte ki. A IV. Henrik és VII. Gergely között való vitából kifolyólag 1085-ben elmozdították püspökségétől, de III. Kelemen pápa közbenjárására 1087. visszahelyezték. Innentől egész haláláig főleg a vendek megtérítésén fáradozott. 1523-ban avattatott szentté VI. Hadrián pápa által, mi ellen Luther egy művet adott ki: Wider den neuen Abgott und alten Teufel, der zu Meissen soll erhoben werden címmel, melyre Emser, ki már előbb (1512) megirta B. életrajzát, visszafelelt. B. ereklyéinek egy részét 1576. Münchenbe, más részét Drezdába vitték. Műve: De dictamine. Szt. B. Bajorországnak, főleg Münchennek védőszentje. Emléknapja jún. 16.

Benoid-gáz, l. *Gázgyártás*.

Benoît (ejtsd: bönoá), *Pierre Léonard Léopold*, flamand zeneszerző, szül. a flandriai Harlebekeben 1834 aug. 17., megh. Antwerpenben 1901 márc. 8. A brüsszeli konzervatóriumon tanult, később a Park-szinház karnagya lett, melodrámákat irt, s 1857-ben Abel megölése c. kántátéval állami «római díjat» nyert. Brüsszelben misét, 1863. Te-Deum-ot és Requiemet, majd fuvola- és zongora-versenyműveket, Lucifer (1866) és A Schelde c. flém oratóriumokat és flém operákat (Isa) irt; A küzdő, szenvedő s a diadalmas egyház c. vallásos drámát és sok hasonlót komponált. B. a német zene híve.

Benoît de Sainte-More (ejtsd: bönoa dö szent mór), francia iró, a XII. sz. második felében megírta a normandiai hercegek krónikáját (Chronique des ducs de Normandie), mely több mint negyvenezer verssorban 1135-ig öleli fel az anyagot. Ugyancsak ő valószinüleg szerzője a világhirű *Roman de Troie*-nak, melyet nem Homerosz, hanem Dyctis és Darès egykorunak vélt, valójában Kr. u. IV—VI. sz.-beli feljegyzései nyomán irt. Eredetinek tartják ebben Troilus és Brizeis szerelmi epizódját, melyet később Boccaccio és Chaucer közvetítésével Shakespeare is felhasznált. A normandiai hercegek krónikája Párisban jelent meg 1836—44., 3 köt. A Roman de Troie u. o. (1904—7. 3 k.) V. ö. *Seltegast*, B. (Breslau 1876); *Witte*, Der Einfluss von B. Roman de Troi auf die altfranz. Literatur (Göttingen 1904).

Benoîton (franc., ejtsd: bönoátőn), szállóigévé vált jelzés Sardounak Benoîton-család c. szinművének hősnője után; azokra a nőkre illik, akik sohasem találhatók otthon.

Ben-olaj, l. *Behen-olaj*.

Benouville, *Léon*, francia festő, szül. Párisban 1821 márc. 30., megh. 1859 febr. 16. Római tartózkodásának hatása alatt főleg keresztény tárgyak ábrázolására adta magát. Különösen következő művei arattak sikert: Keresztény vértanuk a cirkuszban (Paris, Musée du Luxembourg); Assisi Szt. Ferenc halála (1853, Paris, Louvre); Szt. Klára, Ass. Szt. Ferenc holttesténél (1855); Rafael és Fornarina találkozása (1857) stb. Nagy dekorativ képeket is festett a saint germain-enlayei templom számára.

Benozzo *Gozzoli (B. di Lese di Sandro)*, olasz festő, sztl. Firenzében 1420 v. 1424., megh. Pistoiában 1497 okt. 4. Az ötvösségen kezdte és részt vett a Ghiberti (l. o.) második bronzkapujának munkálatában. A festészetet Fra Angeliconál tanulta s ennek római és orvietói munkáiban is segédkezett. 1452-ben Montefalcóban, 1453. Viterbóban, 1456. Perugiában dolgozik, 1459. Firenzében a Medicieknek a Palazzo-Mediciben (utóbb Riccardi) levő házikápolnáját díszíti a napkeleti bölcsek útját és az angyalok imádását ábrázoló falképekkel (l. a *képmellékletet)*. 1463—67-ben a sangimignanói Sant'Agostino szentélyét festi ki, 1468—84. legnagyobb művén, a pisai temető (camposanto) falfestményein dolgozik (23 jelenet az ó-testamentomból). Oltárképei közül a legismertebbek a vatikáni képtárban, a perugiai Pinacotecában, a Louvreban és a londoni National Galleryban vannak. Művészi fejlődésének első korszakában a Fra Angelico modorát követi, s a Pal. Medicibeli freskókkal mutatkozik be először mint önálló művész. Jelenetein sűrűn szerepelnek kortársainak képmásai; aprólékos gonddal ábrázolja a jelenetek szinterét, a szabad természetet is, mindezt inkább lírai, tetszetős, vonzó, de éppen nem mély fölfogással. B. rendkívüli termékenységgel, fáradhatatlan alkotó erővel használja fel terjedelmes falképein a kor vívmányait; szerencsés és kedves, de nem úttörő alakja a firenzei quattrocentónak. V. ö. Hugh *Stockes*, B. G. (London 1906).

Benrath, közs. Düsseldorf (ettől 9 km.-nyire) porosz közig. kerületben a Rajna jobbpartján, vasút mellett, (1910) 20,446 lak., vasiparral, gőzmalommal; 1756. Károly Tódor választófejedelem által épített kastéllyal, amelyet szép park fog körül.

Bensa, *Alexander von*, osztrák festő, szül. Bécsben 1820 júl. 15., megh. 1902 jan. 1. Csataképei, melyek az osztrák hadjáratok egyes jeleneteit ábrázolják, nagy tetszést arattak az udvar

Benozzo cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BENOZZO GOZZOLI: A PARADICSOM
(FIRENZE, PALAZZO RICCARDI)

körében. Pettenkofen hatása alatt magyar tárgyú, apró, finom képeket is festett. Ilyenek: Ökrös szekér; Vásár; A pusztán; Választás Magyarországon, stb.

Bensberg, község Köln porosz kerületben, 14 km.-nyire Mühlheimtől, vasút mellett, (1905) 11,217 lak., toscanai izlésben épült kastéllyal (1840 óta kadét-iskola); dinamit-, lakk- és kénsavgyártással; vas-, ólom- és ezüstércbányászattal. V. ö. *Neubourg*, B. u. sein Kadettenhaus (Berlin 1890).

Bensen (csehül *Benesov nad Pulsnici*), város Tetschen csehországi kerületi kapitányságban, a Polzen jobbpartján, (1900) 3426 lak., a Thun grófok két kastélyával, pamutfonókkal, szövőkkel, kelmefestéssel és kötöttárúk készítésével.

Benserade (ejtsd: benszrad), *Isaac de*, francia költő, szül. 1613. Párisban, megh. 1691. Udvari költő volt, aki főleg balleteket írt, melyeknek szereplői a király és udvaroncai voltak. Híresek kisebb epigrammái és ú. n. livrets-i, melyek finom, apró kisérő versek balletjeihez. Nagy irodalmi vitát támasztott *Job* c. szonettje, költőtársának, Voiturenek *Uranie* c. költeményével szemben. Kevéssé sikerült Ovidius *Metamorphoses*-einek *rondeaux*-ban (l. o.) való fordítása. Művei: Oeuvres (1697, 2 köt.); Poésies (1875).

Bensheim, kerületi székhely Starkenburg hesseni tartományban, 19 km.-nyire Darmstadttól, (1905) 8269 lak., bőr-, papir-, sör-, szivargyártással, szőllőtermeléssel és borkereskedéssel.

Benso, *Giulio*, ol. festő, szül. 1601 körül Pieve del Teccóban, megh. u. o. 1668. Korán Genuába került, ahol a G. B. Paggi tanítványa lett. A távlati rövidülések mestere volt, melyeket festményeinek építészeti részletein merész biztossággal alkalmazott. Leginkább freskókat festett; a legnevezetesebbeket a genuai Annunziata del Guastato, S. Spirito, S. Agostino, S. Caterina templomban. Kisebb számú olajfestményeinek javát is genuai templomokban találjuk. Vorarlberg és Bécs számára is dolgozott.

Benszülött, az ország határán belől született ember, az ország törzsökös lakója, ellentétben a jövevényekkel, beköltözöttekkel, l. *Állampolgárság, Indigena, Indigenatus.*

Bent, 1. *Johannes van der*, hollandi festő, szül. Amsterdamban 1650 kör., megh. 1690. Berchem hatása alatt olaszos jellegű, pásztorokkal népesített tájképeket festett. A b.-pesti Szépmüv. Múzeumban vízesést ábrázoló képpel van képviselve.

2. *B., Theodor*, angol archeológus és utazó, szül. 1852., megh. 1897. Londonban. Legtöbbet kutatott a görög szigeteken, az ősrégi kisázsiai városok színhelyén, Abesszíniában és Arábiában. 1890. a londoni földrajzi társulat azzal a feladattal bizta meg, hogy vizsgálja meg a DK.-i Afrikában, a Masonaföldön, az aranybányák közelében fekvő, 1871. Mauch által felfedezett őskori város, Zimbambve romjait. Kutatásairól becses munkában számolt be (The ruined cities of Mashonaland, London 1893). Fő művei: The Cyclades, or life among the insular Greeks (1885); Three ancient cities on the coast of Asia Minor (Athenaeum 3161. sz.); Sacred city of the Ethiopeans (2. kiad. 1896). Halála után neje kiadta: Southern Arabia (1900).

Ben tenuto (ol.), zenei műszó, a. m. «*jól kitartva*». Vagyis a hangok értékét nem szabad megrövidíteni.

Benth., növénynevek mellett *Bentham* George (l. o.) nevének rövidítése.

Bentham (ejtsd: benthem), 1. *George*, angol botanikus, szül. Stoleben, Plymouth mellett, 1800 szept. 22., megh. 1884 szept. 10. Ifjuságát részben Szt.-Pétervárott, részben Montpellierben élte le (1814—26) s itt a Pirenéi hegység flóráját buzgón tanulmányozta. Később Londonban jogot tanult s 1832. bírói hivatalt viselt, melyről a következő évben leköszönt, hogy kizárólag a növénytannak élhessen. A Linean-Society-nek elnöke volt. Első művét: Catalogue des plantes indigénes des Pyrénées et du Bas-Languedoc (Paris 1826) csakhamar követték: Labiatarum genera et species (London 1832–36); Handbook of the British Flora (u. o. 1858–65, 5. kiad. 1887); Flora Honkongensis (u. o. 1861); Müllerrel együtt Flora Australiensis (u. o. 1863—70); Scrophularineae Indicae (u. o. 1835); Commentationes de Leguminosarum generibus (a bécsi múzeum évkönyveiben 1837); Plantae Hartwegianae (u. o. 1839—58); Outlines of elementary botany as introductory to local floras (u. o. 1860). Martius Flora Brasiliensis c. nagyszerű művében megírta a Papilionaceákat, *De Candolle* Prodromus systematis regni vegetabilis c. munkájában pedig a Labiatae-kat, a Scofulariaceákat, a Polemoniaceákat és Stackhousiaceákat.

2. *B., Jeremy*, angol jogbölcsész, szül. Londonban 1748 febr. 15., megh. 1832 jún. 6. Már 13 éves korában az oxfordi egyetemet hallgatta, majd ügyvédeskedett, de ettől csakhamar visszalépett és csupán tudományos működésnek élt. Mint jogbölcsész, a *hasznossági elmélet* v. *utilitarizmus* megalapítója. Tétele az, hogy a morálnak és a jognak a kritériuma és egyszersmind egyedüli célja: a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb boldogságot nyujtani, röviden kifejezve: a boldogság maximuma. Ezt a tételét fejti ki *Introduction to the principles of moral and legislation* (1789) c. művében. Jogbölcsészeti elveivel szorosan összefügg büntetőjogi elmélete: a büntetés azért jogosult, mert nélkülözhetetlen. Nem is lehet tehát a büntetés célja más, mint a megelőzés. A bűntettest avval lehet a bűntől visszatartani, ha látja, hogy az a hátrány, amely őt a várható büntetésből éri, nagyobb annál az előnyél, amelyet a bűncselekményből vár. *Panopticon, or the inspection house* (1791, 3. köt.) c. művében a börtönök, munkásházak és más hasonló intézetek számára új építési módot ajánl. A büntető eljárással foglalkoznak a Franciaország számára készült *Plan for the organisation of the judicial establishment* (1792), valamint *Rationale of judicial evidence* (1827, 5. köt.) c. munkái. Mint nemzetgazda, B. ellensége minden állami beavatkozásnak és állami gondoskodásnak. Szélső individualista, elve: a «laisser faire et laisser passer»; ellensége a birtok megkötöttségének. *Defence of usury* (1787) c. művében támadja az uzsoratörvényeket és kívánja a tőke minden korlátjának eltörlését. Az angol parlament reformját sürgeti *Plan of parliamentary reform* (1817) és *Radical reform bill* (1819) c. munkáiban. B. tanait

rendszeresen összeállította tanítványa, Etienne Dumont *Traités de législation civile et pénale* (Paris 1802, 3 köt.) és *Théorie des peines et des récompenses* (1812, 2 köt.) c. műveiben. Összegyűjtött műveit kiadta Bowring (Edinburgh 1843, 11 köt.). B. törekvései a gyakorlatban leginkább Amerikában érvényesültek.

Benthamia fragifera *Lindl.* (növ.), nepali honosságú örökzöld fa *(Cornus capitata* Wall.) somszerű virágzatokkal, április—május hónapokban virágzik; bogyói óriás szamócára emlékeztetnek. Szép hidegházi növény. *Benthamia japonica* S. et Z. *(Cornus japonica* Thbg.) edzettebb faj az előbbinél, mely Közép-Európában védett helyeken a szabadban áttelel.

Bentheim, kerület és Steinfurt-Bentheim mediatizált grófság székhelye Osnabrück porosz közigazgatási kerületben, Osnabrücktől 44 kilométernyire, vasút mellett, (1905) 2702 lakossal; kőbányákkal, ásványvízforrással, pamutszövéssel, szép kastéllyal és parkkal.

Bentheim, azelőtt grófi, 1817 óta német hercegi család, mely 1140. hűbérül kapta a bentheimi grófságot. Alapítója Ottó, Detre hollandi gróf fia volt (1182 körül). Ottó családjának kihalta után (1421) a grófság *Götterswick-i Eberwyn*-re szállt, B. Bernát gróf nővérének unokájára, ki a steinfurti grófságot is megszerezte; 1495. a család a B.-Steinfurt címmel él. Jelenleg a család két ágra oszlik, a *B.-Tecklenburg* és a *B.-Steinfurt* ágra. V. ö. *Möller,* Geschichte der vormaligen Grafschaft B. (Lingen 1879).

Bentheim, *Wilhelm Belgicus, herceg,* osztrák táborszernagy, szül. Burgsteinfurtban 1782 április 17., megh. Villafrancában 1839 október 12. Osztrák szolgálatba lépett 1799. Hősiesen harcolt Aspern és Wagram mellett, kitünt továbbá Drezda és Kulm mellett (1813). A párisi béke után diplomáciai kiküldetésben járt Londonban és Párisban és 1827. Padua parancsnoka lett.

Benthos (gör. a. m. *mélység, tengerfenék*), a tenger fenekén élő növények és állatok összesége. A helyhez kötött életü növények és állatok alkotják a mozdulatlan (sessilis) B.-t, az ide-oda csúszómászó állatok pedig a mozgékony (vagilis) B.-t. A B. ellentéte a plankton (l. o.).

Bentinck, ősrégi, oklevélileg 1233-ig felvezethető gelderni nemes család, mely a XIV. sz.-ban Angliába és Oldenburgba származott át. Az *angol ág* alapítója *B. Johann Wilhelm* (1645—1709), aki mint Orániai III. Vilmos híve és bizalmas tanácsosa jött Angliába, ahol Portland gróffá lett és mint diplomata szerzett különösen Párisban hírnevet. Idősb fia, *Henry* 1716. nyerte el a Portlandi herceg címét. Ifj. fiának, John Albertnak két fia volt: William (megh. 1813. mint angol admirális) és John. Ettől a kettőtől származik a most is virágzó *idősb és ifjabb angol ág.*

Az angol ág nevezetesebb tagjai:

1. *William Henry Cavendish-B., lord,* szül. 1774 szept. 14., megh. Párisban 1839 jún. 17. 1803. Madrasz kormányzója lett, 1807. mint meghatalmazott miniszter szerepelt a Szicilia szigetére menekült nápolyi királynál s 1808. átvette az ott állomásozó brit hajóhadnak fővezényletét. Gőgös és parancsoló modora arra birta Karolina királynőt, hogy 1811. a szigetről távozzék, B. pedig 1812. mint a sziget ura az angol alkotmány mintájára kidolgozott konstituciót léptetett életbe. 1813-ban eredménytelenül harcolt Katalóniában. 1814-ben elfoglalta Genovát, aztán egy ideig brit követ volt Rómában. 1827—35-ig Kelet-India főkormányzóságát viselte, mely állásban számos reformot vitt keresztül. (Eltiltotta pl. az özvegyek elégetését.) V. ö. *Boulger,* Lord Will. B. (London 1892).

2. *George Cavendish-B., lord,* brit államférfiú, az előbbinek unokaöccse, szül. 1802 febr. 27., megh. 1848 szept. 21. Mint nagybátyjának, Canning-nek (l. o.) titkára, 1826. tagja lett a parlamentnek. Sokáig nem méltatták figyelemre, mígnem boszúból Wellington herceg és Peel Róbert ellen, akik Canningnek politikai ellenfelei valának, Disraelivel az ú. n. protekcionista (védvám)-pártot szervezte. A Cavendish Square-n 1851. emlékszobrot állítottak neki. Életét megírta *Disraeli* Benjamin (8. kiad. London 1872; német fordítás 1853. Kassel.). Mint sportsmant *Kent* méltatta (London 1892).

A német, westfaliai ág alapítója *Wilhelm Christian* (1701—1773), B. Johann Wilhelm (l. f.) másodszülött fia, aki nejének kezével a kihaló aldenburgi grófok hitbizományát nyerte. Két fiut hagyott hátra: *Christian Friedrich Anton* (1734—1768), az id. westfaliai ág alapítója, míg másodszülött fia: *Johann Albert* (1737—1775) az ifjabb westfaliai ágat alapította. — Christian Friedrich Anton legidősebb fia, *Wilhelm Gustav Friedrich* (1762—1835), egy oldenburgi parasztleánnyal kötött házassága miatt öccsével, *Johann Karl*-lal (1763—1833) elkeseredett örökösödési perbe keveredett. *(B.-féle örökösödési per).* Öccse ugyanis azt vitatta, hogy bátyjának e házasságból született fiai nem emelhetnek igényt a B.-család hitbizományára. Az 1829. megindított perben hírneves jogtudósok, továbbá a jenai és giesseni egyetem jogi kara nyilatkoztak. Az oldenburgi kormány 1854. végre kiegyezést hozott létre: a vitás birtokokat Oldenburg vette át két millió tallérért, mely összeget meghatározott arányban a perlekedő felek között megosztotta.

Bentley (ejtsd: bentli), 1. *Richard,* angol filológus, szül. Yorkshire Ny.-i részének Oulton nevű helységében 1662 jan. 27., megh. Cambridgeben 1742 júl. 14. Miután elnyerte a baccalaureus artium címet, egy ideig nevelősködött, majd 28 éves korában papnak szentelték és Stilingfleet, a későbbi worcesteri püspök házi káplánja lett. Mint ilyen tartotta híres Boyle-előadásait. Boyle Róbert természettudós ugyanis 50 fontnyi évi jövedelmet biztosított azon teológus számára, ki az ateisták, zsidók s mohamedánusok ellen prédikál. B. ez előadásaiban a matematika és filozófia fegyvereivel támadt az erkölcsrontó materializmus ellen. 1694-ben királyi könyvtárnok, a rákövetkezőben pedig udvari káplán, 1696. a teológia doktora lett. Ez időben tört ki Boyle Charles-lal való vitája, aki azzal vádolta B.-t, hogy egy szükségelt kéziratnak használatát tőle megtagadta. E támadás ellen B. az 1697. megjelent következő c. híres munkájában válaszolt: Dissertation upon the epistles of Phalaris, Themistocles, Socrates, Euripides and upon the fables of Aesop (legújabban

kiadta Wagner, Berlin 1874; németre lefordította Ribbeck Valdemár, Leipzig 1857), melyben főleg a Phalaris neve alatt hagyományozott leveleknek valódiatlanságát mutatja ki és az ezópusi mesének hitelességét egy és mindenkorra megdönti. 1699-ben a cambridgei Trinity-college rektorává választották. A filológiai tudományt sok kiváló művel gazdagította. 1711-ben adta ki Horatiusát, melynek hatásával a *Wolf* Friedrich August *Homeros*-prolegomenáin kívül egyetlen filológiai munka sem mérkőzhetett s melyet azóta is sokszor adtak ki. Hozzá írt kritikai jegyzetei telve vannak a költő szövegének javításaival, melyek oly erudicióról és divinációról tanuskodnak, minőt sem előtte, sem utána ókori író magyarázásánál még nem érvényesítettek. Aristophanés, Sophokles, Bion, Moschos, Nikandros, Philostrates, Hierokles, Plautus, Lucretius, Ovidius, Lucanus, Silius, Italicus, L. Annaeus Seneca írók szövegéhez is becses észrevételeket hagyott az utókorra. 1726-ban került ki sajtó alól Terentius-, Phaedrus- és Publilius Syrus-kiadása. Ezekben a latin metrikával is foglalkozott s ő volt az első, ki a szótagok quantitása mellett tekintetbe vette az accentust is. Utolsó filológiai munkája 1739. Manilius-kiadása volt, melyben szakítva eddigi konzervativizmusával a legszélsőbb radikálizmus elveit törekedett érvényesíteni. B. Wolf F. A. és Scaliger mellett a legkiválóbb filológus, egy új filológiai korszak megnyitója, ki a szövegkritikai kutatást honosította meg; a XIX. század jeles filológusai, Hermann, Lachmann és Ritschl munkáikban az ő módszerét követték, mellyel Wolf híres Prolegomenáit is kidolgozta és amellyel Niebuhr a római mondák megvizsgálásához fogott. Értekezéseit kiadta *Dyce* (1836—38, 3 köt.); levelezését *Wordsworth* (2 köt., London 1842). Munkáinak teljes jegyzékét kiadta Bartholomew A. (London 1908).

2. *B., Robert*, angol botanikus, szül. Hitchinben (Hereford) 1821., megh. 1893. A Kings College-ben a növénytan tanára volt. Majd a Pharmaceutical Society-n az orvostant és növénytant adta elő s végre a londoni Institution növénytani professzora lett. Leginkább az orvosi növénytant művelte. Főbb munkái: Handbook of the British flora (1858, 6. kiad. 1892); Manuel of Botany (London 1861, 3. kiad 1873); Principal plants employed in medecine (u. o. 1875, *Trimen*-nel együtt); *Farré*-vel és *Warrington-Pereiras*-al Manual of materia medica and therapeutics (u. o. 1854—55) c. könyvét adta ki s tiz éven át volt a Pharmaceutical Journal szerkesztője.

Benton (ejtsd: bentn), több amerikai község neve; legjelentékenyebb *Fort.-B.* (l. o.).

Benton (ejtsd: bentn), *Thomas Hart*, előkelő amerikai államférfiú, szül. Hillsboroughban (Észak-Karolina) 1782 márc. 14., megh. Washingtonban 1858 ápr. 10. 1812-ben Anglia ellen harcolt. A háború után megindította St. Louisban a Missouri Argus c. lapot, és 1820. mint az új állam képviselője az Unió szenátusába küldetett, melynek 1850-ig tagja maradt. Emlékiratai Thirty years' view of the senate (New York 1855—56, 2. köt.) címen jelentek meg. V. ö. *Roosevelt*, Life of Thomas H. B (Boston 1887).

Benton Harbor (ejtsd: bentn harber), város Michigan amerikai államban, Berrien countyban a Szt. József folyó mellett, 3 km.-nyire a Michigan-tótól, (1900) 6562 lak., konzervgyártással, gyümölcs-, fa- és gabonakereskedéssel.

Bentonville (ejtsd: bentnvijl), község North.-Carolina amerikai államban; Goldsboroughtól Ny.-ra; mellette 1865 márc. 18—25. a Sherman vezérlete alatt álló szövetséges csapatok a Johnston vezérelte konfederáltakat legyőzték.

Bentschen, város Meseritz porosz közigazg. kerületben a B.-i tó és vasút mellett, (1905) 3915 lak., keményítőgyártással, gőzfürésszel és téglagyárral.

Bentzel-Sternau, 1. *Albert*, gr., nyug. cs. és kir. lovaskapitány, szül. 1806 máj. 25., megh. Innsbruckban 1878 máj. 6. Hosszabb ideig tartózkodott Pozsonyban. Botanikával, főként a kriptogámokkal foglalkozott. Munkái: Verzeichniss von bisher in der Pressburger Flora nicht angeführten Pflanzen, a pozsonyi természettudományi társulat Verhandlungen-jában III. (1858) I. Heft, Sitzungsber. 53—54; Über die neueren Fortschritte der Lichenologie (Pozsony 1859); Biatorina Hungarica Bentz.-St. Oesterr. Bot. Zeitschr. XIV. 218.

2. *B., Ernst Christian*, gróf, német író, szül. Mainzban 1767 ápr. 9., megh. Mariahaldenben 1849 aug. 13. B. 1827. a katolikus egyházból kilépett s protestáns lett. Művei: Das goldene Kalb (1802—04, 4 köt.) és folytatásai: Der steinerne Gast (1808, 4 köt.) és Der alte Mann (1819, 4 köt.). Nagyobb tetszésben részesültek még: Lebensgeister (1804, 4 köt.); Gespräche im Labyrinth (1805, 3 köt.); Proteus (1806); Titania (1807); Morpheus (1807, 2 köt.). Színművei (Der Geist von Canossa; Die jüngsten Feigenblätter; Das Hoftheater von Barataria stb.) nem arattak sikert. A délnémet politikai mozgalmakban liberális szellemű röpiratokkal és munkákkal vett részt.

Bentzon (ejtsd: bentszoñ), *Thérèse*, francia regényírónő (valódi nevén *Marie Thérèse Blanc*, szül. *de Solms*), szül. 1840., megh. 1907. Regényei: Un Divorce (1871, Journal des Débats); La vocation de Louise (1873); Une vie manquée (1874); Un remords (1874, akadémiai jutalmat nyert); Emancipée (1887); Constance (1891, magy. ford. Barbeli Viktor 1893); Tchelovek (1900) stb. Irodalomtörténeti tanulmányai leginkább a Revue des Deux Mondes hasábjain jelentek meg. Később ezeket is összegyüjtötte két kötetben. Littérature et moeurs étrangères (1882); Nouveaux romanciers américains (1885).

Benú (arab), *ibn* (l. *Ben*) többesszámú alakja, a. m. *fiak*; az arab törzsnevek elején található szó, melyhez a törzs ősének neve van kapcsolva, pl. Benú Taghlib a. m. a Taghlib gyermekei, a Taghlib törzs. A közkiejtésben beni-nek is hangzik.

Benue (*Binue* vagy amint a benszülöttek különböző részeiben nevezik: Furodzsi, Irihu, Lihu stb.), a Niger mellékfolyója Nyugat-Afrikában. Forrása, melyet Flegel 1882. fedezett föl, Adamauában, Ngaunderétől É.-ra (6. sz. 8°, k. h. 13° 45') alatt van. Jobbról Ribagónál fölveszi a Tuburi-mocsarakból jövő Majo Kebbit, azután a Gongolát és Kaderát, balról a Farot, Tarabbat és Bantandzsit. Lokodzsával szemközt torkolik. Ribagótól

kezdve 1100 km. hosszú vonalon hajózható, de csak az esős évszakban, máj.-tól jan. elejéig. A B. fölfedezője 1851. Barth H. volt, bár már 1833. Laird, Allen és Oldfield (Exp. into the interior of Africa by the river Niger, Lond, 1837) mintegy 120 km.-re fölhajóztak rajta. Baikie 1854. és 1857. megállapította folyását addig, ameddig hajózható volt. Flegel Róbert fedezte föl forrását és ismertette meg felső folyását.

Bénulás alatt az izmok összehúzhatóságának gyöngülését vagy megszünését értjük, kivéve, ha ezt forradások, merev izületek okozzák. A B.-ok kétfélék: psychés eredetüek és szervi B.-ok, az előbbiek többnyire hiszteriás eredetüek és sugallással megszüntethetők. A szervi B.-ok rendszerint az idegrendszer, ritkán magának az izomnak megbetegedése folytán keletkeznek. A B. foka szerint lehet *tökéletes* (paralysis, akinesia), midőn az izom összehúzhatósága megszünt és lehet *tökéletlen* (paresis), midőn kisebb-nagyobb mértékben még összehúzható, de rendes erejét nem fejti ki. A B. elterjedése szerint beszélünk *teljes* (totális) B.-ról, ha egy testrész valamennyi izma bénult, és *részleges* B.-ról (paralysis partialis), ha csak egyes izmok bénultak. A B. milyensége szerint van: *feszes B.* (paralysis spastica), midőn az izmok megfeszültek s a reflexek élénkek; *petyhüdt B.* (paralysis atonica), midőn az izmok elernyedtek és a reflexek hiányzanak vagy alig mutatkoznak. A B.-t okozó bántalom helye, illetve a mozgató pályának két szakasza (l. *Idegrendszer)* szerint megkülönböztetünk *középponti* (centrális) és *környéki* (peripheriás) B.-t, az utóbbiban az izmok sorvadnak és elfajulnak. A fél testre terjedő B.-t *hemiplegiá*-nak; két oldalarányos testrész B.-át *diplegiá*-nak vagy *paraplegiá*-nak, valamely testrész B.-át magában *monoplegiá*-nak mondjuk. Nem helyes érzési B.-ról beszélni, ez az érzéstelenség (anaesthesia). B.-t okozhat az idegrendszerben történő vérzés, gyuladás, daganat nyomása; lehet méreghatás vagy fertőző baj következménye (difteria, vörheny, bujakór után), végül lehet hiszteriás B. Orvoslása: az első két hétben teljes nyugalom, csak azután az alapbaj gyógyítása, a szükség szerint kenés, gyúrás, villamozás, langyos fürdők, mozgási gyakorlatok. Gyógyulás esetén a járás hamarább javul, mint a kéz mozgathatósága.

Benú Ozrá (helytelenül *Azrá*), arab néptörzs; szerelmeseiről híres; tiszta szerelmi sóvárgásuktól meghalnak. Az európai irodalomban *Heine* ismert verse tette őket nevezetessé.

Benvenuto (ol.) a. m. istenhozott; keresztnév. E név viselői közül világhírű B. *Cellini* (l. o.).

Benwell, város Northumberland angol grófságban, 3 km.-nyire Newcastletől, a Tyne és vasút mellett, (1901) beleszámítva a szomszédos Fenhamet 18,347 lak., Anglia legrégibb szénbányáival. Condercum római helység B. helyén állott.

Benwood (ejtsd: bennvúd), város West-Virginia amerikai állam Marshall countyjában az Ohio közelében, vasút mellett, (1900) 4511 lak., szeg- és üveggyárral.

Bény, *Kis-B.* és *Nagy-B.*-ből egyesített nagyk. Esztergom vm. párkányi j.-ban, (1910) 1554 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Itt nevezetes avargyűrűk vannak. Egy dombon kéttornyos prépostsági templom van, mely hazánk egyik nevezetes románstílű építészeti emléke. A templom 1217. épült. K.-i felén a tizennégyszög felével zárt nagy apszis és annak oldalán a tizszög felével zárt apsziolol van, mely nagy kiszökésével mintegy kereszthajót képez; az osztatlan hosszanti hajó főkapuja előtt (Ny. felől) széles előcsarnok van, mely hajdan nyitva volt. A soká romokban heverő templomot Scitovszky primás 1862. restauráltatta. A kolostor ma is romokban hever. A prépostságot Omode gr. (az Amadé grófok őse) alapítá; 1294. a sionhegyi apát, 1516. a sági prépostság felügyelete alá helyezték, 1561. I. Ferdinánd a nagyszombati jezsuitáknak adományozta. B. nevét Byntől, Hunt flától kapta. V. ö. *Lehoczky* T., Lévai és bényi régiségek (sáncok) Arch. Ért. 18.; A bényi monostor, Századok, 1867. L. még *Bényi prépostság.*

Benyák *Bernát József*, kegyesrendi áldozár és tanár, szül 1745 dec. 6., megh. Selmeczen 1829 márc. 1. Félszázadnál tovább mint tanár és igazgató több helyen tanított; lelkes magyar volt, ki felvilágosultsága miatt sokat szenvedett a felsőbbség részéről. Buzgó munkása volt a magyar irodalomnak s főkép a tanügynek. Bölcseleti előadásait egyetemi tanárok is hallgatták. 1777-ben ő tanította először Pesten a filozófiát magyar nyelven. Irt magyar, német, latin, görög, francia és olasz nyelven. Munkáinak száma felülmulja a kétszázat; nagyobbrészüket szegénysége miatt nem adhatta ki. Irt magyar bölcselettörténetet, logikát, erkölcstant, egy nagyobb munkát a bölcselkedés és véleménynyilvánítás szabadságáról, vagy húsz iskolai drámát, magyar és francia nyelvtant, nagyszámú magyar és latin politikai és hazafias verset, zenedarabokat, két kis művet II. József védelmére stb. Az akadémia tagjának még Révai jelölte ki a mult században. V. ö. *Takáts* Sándor, B. Bernát és a magyar oktatásügy.

Bénye, kisk. Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm. pesti felső j.-ban, (1910) 1219 tót és magyar lak., közs. hitelszövetkezet. U. p. Gomba, u. t. Monor. A török uralom után elhagyott hely volt, 1714. Fáy Mihály telepítette be újra tótokkal. A Káva felé eső Templomhegyen az 1600 körül elpusztult templom alapja látható.

Benyefalva, (azelőtt *Benyesd)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 304 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél.

Bényei (v. *Erdőbényei*) *Deák János*, ref. lelkész, szül. 1609., megh. Mádon 1645. Tanulmányait Gyulafehérvárt végezte, 1633 nyaráig Maros-Vásárhelyen volt tanár. Ekkor Rákóczi György fejedelem két fiának, Györgynek és Zsigmondnak lett nevelője, de egy év mulva már külföldre ment. Visszatérvén, 1637. Sárospatakon lett tanár. 1639-ben tevékeny részt vett az erdőbényei zsinaton; 1641. Mádra ment lelkésznek s mint ilyet az abaúji egyházmegye jegyzőjévé választotta. Munkái: De concursu causae primae cum secundis, Albae Juliae, 1630 (Keserüi Istvánnal együtt); Janua lingvarum bilingvis, latina et hungarica... (Gyulafehérvár 1634 újabb kiadásai: Lócse 1641 és Várad 1654.); Praescriptiones et antidotageneralia pro christianismo, adversus socinianos, Ultrajecti 1635.

Benyék, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 295 tót lak., u. p. Rozgony, u. t. Kassa.

Benyíló (szoba), mellékszoba, mely a lakó- v. vendégszobából nyílik; mondják oldalszobának is.

Bényi prépostság. E prépostság, mely az esztergomi főegyházmegye területén feküdt, a premontreiek birtokában volt. A templom és a kolostor nem egy időből valók. A templomot (v. ö. *Henszlmann*, Magyarország I. folyam; *Ipolyi*, Archaeologiai Közlemények II.; Religio 1862), amely hazai román stílü templomaink egyik legrégebbike és legszebbje, az 1755-iki visitatio canonica feljegyzései szerint Szt. László király fivére, Lambert herceg építette volna; míg a monostort valószinüleg István mester alapította. A ságí konventnek egy 1273-ról keltezett oklevele szerint u. i. ez az István mester, Omode gr. fiának halála után, miután ezt «apud monasterium *suum* in Ben», eltemették, végrendeletében Kéménd helységét, valamint más megnevezett birtokot «monasterio *suo* de Bén, confirmando donaverat» (*Czinár*, Monasterologia II—6). 1516-ban a ságí prépostságnak lett alávetve. I. Ferdinánd a prépostságot 1561. a jezsuiták nagyszombati kollégiumának adományozta. A templomot (l. *Bény*) újabban restaurálták és 1862. újra felszentelték. A zárda romokban hever és Kisbénynél, a Garam partjától nem messze látható. V. ö. Schematismus V. C. AD. Strigoniensis 1911.

Benyólehota, kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 93 tót lak.; u. p. és u. t. Alsókubin.

Benyomás. 1. *Filozófiai* műszó. Voltakép azt a nyomot jelenti, melyet valamely test a másikkal érintkezvén, reá hatván, rajta hagy. A filozófiában, jobban mondva a lélektanban azt a hatást jelezzük vele, melyet a külső tárgyak érzékszerveinkre tesznek. A közönséges nyelv azonban a szó használatában nem tekinti a meghatározás korlátait és sokkal tágabb értelemben él vele. Ez magában véve épenséggel nem baj, de annál szükségesebb a jelentés különböző árnyalatainak megállapítása. A tárgyak *benyomást* idéznek elő érzékszerveinkben. E B. tehát tisztán fiziológiai folyamat, ama változás, mely az érzéki szervekben végződő idegszálakban végbemegy s tovább terjed az agyvelőig. Az agyvelőben azután a B. pszichikai ténnyé változik át, *érzetté*. Az érzet tehát *lélektani* jelenség, a B. szülöttje, amint ez a külső dolognak ránk tett hatásáé. Mindazonáltal a közönséges nyelvben az érzetet is B.-nak nevezzük, amellyel csak abban egyezik meg, hogy midőn érzünk, látszólag nem *cselekszünk*, hanem *elszenvedjük* a testek hatását. Hasonlóképen és még tágabb értelemben minden lélektani jelenséget, mely a dolgoknak nemcsak érzékeinkre, hanem egyáltalán lelkünkre tett hatásából származik, B.-nak szokás nevezni. Igy beszélünk ama B.-ról, melyet valamely személy, valamely esemény idézett bennünk elő, ami voltakép nem B., hanem többé-kevésbbé világos ítélet e személyről vagy dologról. A szónak e sokféle használatára az a körülmény ad jogot, hogy e különböző lelki jelenségekben egyező vonás van.

2. *B.* (esst.), az a hatás, melyet valamely esztétikai jelenség a szemlélőben kelt. Ennek beható elemző vizsgálata az esztetika legfontosabb feladatai közé tartozik. Az esztetikai mű vagy tárgy minden újabb észrevételénél újabb benyomások támadnak, de ezek, bár a jelenség, mely kelti, ugyanaz is maradt, különbözni fognak egymástól, mert a felfogó alany fogékonysága s a külső ingerhez való viszonya megváltozott. Kivált az első B. nyer a frisseségtől és közvetlenségtől, mely később soha vissza nem térhet, egészen sajátos jelleget s kiváló értéket. Már az első B. kiváltja a tetszés vagy visszatetszés formájában nyilvánuló esztetikai ítéletünket s ez — bár a többszöri behatóbb szemlélés az elsőt kiegészítheti, helyesbítheti, mélyítheti s így a hatást is módosíthatja — határozottan s meglehetősen biztosan hangzik. Az esztetikai B. időbeli kifejlődésére vonatkozó vizsgálatok még megbízható eredményeket nem mutatnak fel. Látás-B.-oknál nyilván a dolgok érzéki tulajdonságai hatnak először, míg a tartalmi jelentőség megismerése későbbi dolog. Viszont költemények olvasásával az élvezet csak a tartalom megértésével következhetik be. (V. ö. *Dessoir* idevonatkozó vizsgálatait, Aesthetik, Stuttgart 1906.) Ha a létrehozó művész a tiszta benyomás hatása alatt áll s ennek közvetlenségét s melegségét akarja visszaadni, az impresszionizmus (l. o.) útjain jár.

Benyovszky-*család*. (Benyói és urbanói gróf és nemes.) A család tagjai Róbert Károly idejében, mint Zách Felicián merénylőnek rokonai Lengyelországba menekültek, honnan Zsigmond korában két testvér, Benjámin és Urbán visszatértek s 1396. Nikápolynál vitézkedtek, amiért is Zsigmond által újra felvétettek a nemesek közé s a Vág mentén kir. adományt nyertek. Az előbbi a B.-, az utóbbi az Urbanovszky-család őse lett. A két testvér 1423. kapott címeres levelet, amely azonban elveszett. A XVI. sz. közepén élt B. György, ki 1566. Miksától a benyói és urbanói birtokra, az Urbanovszky-család több tagjával új kir. adománylevelet kapott. Fiai közül Gábor, Ádám és Burián alapítottak ágazatot. Az elsőnek magvaszakadt, de a másik kettőnek ágazatából később számos mellékág sarjadzott ki, melyek napjainkig virágzanak. Burián ágazatán élt a mult század elején Mihály, kinek fia, Sámuel, a mult század harcaiban tünt ki s tábornokságig emelkedett. Ilyen nevű fia szintén a katonai pályán emelkedett fel. Testvére, VII. György pozsonyi alispán unokáiban s ezek utódaiban él Burián törzsének nemesi ágazata, Zsigmondnak unokáiban pedig a mágnási ág. A családból B. Móric (l. *B.* 1.) 1778-ban Mária Teréziától grófi rangot nyert. A grófi ág benne kihalván, testvére Emánuel és ennek utódai 1791. grófi rangra emeltettek. A család Pest vm.-ben birtokos. B. Sándor (sz. 1838) grófi rangja 1902 május 14. örökbefogadott fiaira: B. Móricra (sz. 1872) és Rezsőre (sz. 1874) ruháztatott át. — A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Móric* gróf, Madagaszkár királya, a XVIII. sz. híres magyar utazója és kalandora, szül. a nyitravármegyei Verbón 1741., megh. Madagaszkár szigetén 1786 jún. 4. Atyja B. Sámuel lovassági tábornok, anyja Révay Rozália volt. 14 éves korában lépett a császári hadseregbe mint hadnagy, s a hétéves háború több csatájában (prágai, schweidnitzi stb.) kitüntette magát. Egy erőszakos birtokokkupáció következtében Lengyel-

országba menekült s 1767. a hazaflas konföderáció szolgálatába lépett. Az oroszokkal való háború közben 1769 máj 20., bár hősiesen védte magát lovassága élén, elfogták és mint orosz hadi foglyot Kamcsatkába deportálták. 1771 május havában kalandos zendülést szított az orosz kormányzó ellen s 96 társával sikerült elmenekülnie, minek végrehajtásában a kormányzó leánya, Afanázia is támogatta az összeesküvőket. B. az iránta szerelemre gyúlt s hozzászegődött Afanáziával hajóra szállt s meglátogatta a még ismeretlen Aleuta-szigeteket, Japán, Formosa és Makao-sziget érintésével — hol a szokatlan viszontagságok által megviselt Afanázia elhalt — Ile de France-szigetén kötött ki. Itt Auguillon herceg francia helytartó megbízta, hogy Madagaszkáron francia gyarmatot alapítson. Miután 1774. a szigeten Louisbourg várost alapította s a Tingbelle folyó mellett két erődöt építtetett, hozzálátott a nép meghódításához. B. ügyességével és bátorságával annyira megnyerte a benszülötteket, hogy 1776. királyukká választották. Hogy hűbéres királyságát elismertesse a francia udvarnál, Párisba indult; s miután XVI. Lajos kormányában nem látott elég garanciát nagyszabású terveihez, 1777. Mária Teréziához fordult kegyelemért s még ez évben visszatért hazájába. 1778-ban részt vett a bajor örökösödési háborúban, 1779 a tescheni békekötés után kalandvágyó lelke újra madagaszkári hódításával foglalkozott. 1778-ban korábbi érdemei elismeréséül megkapta a grófi címet, miután 1775. a francia bárságot is elnyerte. Minthogy merész fiumei terveihez nem nyerte meg az állam hozzájárulását, 1784. Amerikába ment, hol a baltimorei exportőröket sikerült rávenni egy újabb madagaszkári expedicióra, ezúttal a franciák ellen. 1785-ben kalandorokból és benszülöttekből álló hadserege vereséget szenvedett s Agontzy telepnél ő maga is elesett. — B. a kalandokban gazdag XVIII. sz.-nak legmerészebb s legeredetibb alakjai közé tartozik, kinek izgága, folyvást hullámzó vérmérséklete sem a rendes állami kereteket, sem a tervek és tettek állandóságát nem tűrte el. Céljainak nagyravalósága és csodálatos lelki ereje különböztette meg századának hasonlóveretű alakjaitól (Cagliostro, Trenk stb.); egészben véve amolyan Saint-Germain-szerű egyéniség, ki nagyobb kitartással nagy szolgálatot tehetett volna a civilizációnak. 1790-ben Londonban angol nyelven jelent meg önéletrajza (Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de B.), melyet csakhamar francia, holland és német (1790—91, 2 köt.) nyelvekre is lefordítottak. Németül Stuttgartban 1911. jelent meg uj kiadás. Újangol kiadás Olivertől. Magyarra csak 1888. Jókai fordította le. (Emléktábláját Verbón 1908 nov. 29-én ünnepiesen leplezték le.) B. felesége, ki mindvégig vele utazott viszontagságaiban, Hönsch Zsuzsánna; hű társa és katonája Rontó Pál volt.

Irodalom. B. kalandos életéből van merítve Kotzebue: Die Verschwörung im Kamtschatka c. drámájának tárgya (1791); szintúgy Mühlbeck Lujza, Gvadányi József gróf (1793), Gaál József, Radó Antal (1889) regényes elbeszélései, Doppler Ferenc operája stb. Cultru Prosper, De colonia insulam Delphinam vulgo Madagascar a barone M. A. de B. deducta. (Paris, 1901). Életére fényt derített Jankó János, Gr. B., mint geográfiai utazó, Századok 25. (1890, Ungarische Revue XI.). Kropf Lajos, Századok 28. A nagykiterjedésü B.-irodalomra l. a Századok 1891., 1898. évf.

2. *B. Pál*, jezsuita tanár, szül. Benyovban, Trencsén vmegyében 1696 jún. 25., megh. 1743 szept. 28. Nagyszombatban tanult, később u. o., Bécsben és Grácban tanított, végül a pozsonyi rendház főnöke volt. Több kötet panegirikus beszédet és elmélkedést adott ki latin nyelven. (Hungaria apostolica, Kassa 1722; Laudatio d. Ivonis, Nagyszombat 1723; Oratio de illibato ss. Virginis conceptu, 1724; Icon amici et adulatoris, 1730; Panegyrici Mathiae Corvini, 1731 stb.)

3. *B. Zsigmond* gróf, 1832-óta a Magy. Tud. Akad. levelező tagja, meghalt solti birtokán 1874. Része volt gr. Brunswick Terézzel a kisdedóvó egyesület megalapításában. Az 1843. évi btő. törv.-könyvi javaslatról írt, «őszinte véleményt» (1844).

Benyusháza, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 132 tót lak.; u. p. Liptó-Tarnócz, u. t. Liptószentmiklós.

Benza *Károly*, a Nemzeti Szinház volt énekművésze, szül. 1812., megh. 1872. Balla szintársulatánál Debreczenben kezdte pályafutását. A 40-es években hívták meg a Nemzeti Szinházhoz az opera komikai és buffo szerepkörébe, Szerdahelyi József helyébe. Noha B. vastagabban színezett s élénkségét nem mérsékelte annyi izlés, mint elődе játékát, mégis mihamar kedveltté lőn s megnyerte a közönséget.

Leánya, *B. Ida*, a Nemzeti Szinház volt énekművésznője, szül. Pesten 1846., megh. 1880 márc. 10. Kezdetben atyja oktatta, azután Bécsben az akkori legjelesebb énektanároknál, Proch, Salvi, Bochholz-Falconi asszonynál a cs. opera-iskolában folytatta tanulmányait. 1865-ben Bécsben lépett föl először Gounod Faust-jában mint Siebel. Tehetsége lassanként tért hódított és rövid időn már a legnagyobb szerepeket énekelte. Egyik legnagyobb alkotása Iphigenia Aulisban volt. 1868-ban Olaszországba ment s a milanói Scala-szinházban lépett föl Verdi Don Carlos-ában mint Eboli hercegnő s Marchetti Ruy Blas-ában mint királyné, igen jelentékeny sikerrel. Azután körútra indult, mely valóságos diadalmenet volt. Rövid idei pesti szereplése után Szt.-Pétervárra ment, és egy évvel utóbb Pestre a Nemzeti Szinházhoz szerződött mint rendes tag. Nagy terjedelmű szopránja, mesteri technikája és kiváló szinjátszó képessége lírai és drámai szerepekben egyaránt érvényesült. 1873-ban Nagy Imrének, a budapesti Nemzeti Szinház kiváló tagjának nejévé lett s vele haláláig boldog házaséletet élt.

Benzál, $C_6H_5.CH=$ kétvegyértékü aromás gyök.

Benzaldehid, $C_6H_5.C{=}^{O}_{H}$ az illó keserű mandulaolaj alkatrésze. A benzolból (C_6H_6) származtatható azáltal, hogy abban az egyik hidrogén helyét az egyvegyértékü aldehid-csoporttal — CHO — pótoljuk. Előállítható a keserű mandulában előforduló glukozidából, az amigdalinból egy erjesztő enzim, az emulsin segítségével (l. *Amigdalin*). Az amigdalinból előállított B. kéksav tartalmú; lúggal való összerázás és újból való ledesztillálással megtisztítható. Iparilag benzálkloridból, azt mésztejjel melegítve, állítják elő. Színtelen, erősen fénytörő, kellemes keserűman-

dulaszagú folyadék. Fs. 15°-on 1·05, fp. 179° C. Vízben kevéssé, borszesz és éterben jól oldódik. A levegőn való álláskor oxidálódik és a keletkező benzoésav kristályokban kiválik belőle. Fontos a kéksavval képzett vegyülete, a benzaldehid-cián-hidrin vagy *mandulasavnitril*, $C_6H_5.CH(OH).CN$, mely a gyógyszerül használt *Aqua amygdalarum amarum* ható anyaga. A B.-t gyógyszerül, továbbá illatszerek készítésére, likőrök, sütemények zamatosítására és nagymennyiségben festékek (malachitzöld) előállítására használják. (Nem szabad a szagára nézve hasonló, de nagyon mérges nitrobenzollal, az *Essentia Myrbani*-val összetéveszteni.)

Benzaldehidzöld, l. *Malachitzöld.*

Benzálklorid, benzilidénklorid $C_6H_5.CHCl_2$. Előállítható forró toluolból, abba hosszabb ideig klórgázt vezetve. Színtelen, 206°-on forró folyadék. Benzaldehid előállítására használják (l. o.).

Benzanalgén, l. *Analgén.*

Benzanilid, fenilbenzamid, $C_6H_5.CO.NH.C_6H_5$ 160°-on olvadó kristályok. Képződik benzoilkloridnak anilinra való hatásakor.

Benzart, város Tuniszban, l. *Bizerta.*

Benzaurin $C_6H_5—C<^{C_6H_4OH}_{—C_6H_4=O}$ kátrányfesték, melyet Döbner állított elő először 2 molekula fenol és 1 molekula benzotrikloridból. A B. kemény, fémfényű kérget képez, mely vízben oldhatatlan, alkohol, éter és ecetsavban sárga színnel oldható. Alkáliák ibolyaszínnel oldják, mely oldatokból a savak sárgas pelyhes állapotban a B.-t kiválasztják.

Benzazurin, melyet Duisberg állított elő először, volt az első értékes kék benzidin-festék. Fontos szerepe van a gyapotfestésnél. Színtartósága gyenge és alkáliák hatására megvörösödik, ezeknek elkerülése végett szükséges utólag rézsókkal kezelni. Az így kezelt B.-nal festett szövet nagyon fényálló. Ez a festék azon érdekes tulajdonsággal bír, hogy a vele festett szövet meleg vasaló hatására vörösszínű lesz, de kihülés után ismét visszanyeri eredeti szép kék színét.

Benzenberg, *Johann Friedrich*, német fizikus, meteorológus és publicista, szül. Schöllerben 1777 május 5., megh. 1846 jún. 8. Düsseldorf mellett, Bilkben, ahol 1844. egy Charlottenruhe nevezetű csillagvizsgálót építtetett, melyet meglehetős fenntartási összeggel együtt Düsseldorf városának hagyományozott. B. a csillagászat mellett államtudományokkal s kivált pénzügytannal is foglalkozott s több idevágó, valamint csillagászati s fizikai munkát s szakfolyóiratokba számos értekezést írt.

Benz-féle gázmótor, l. *Mótorok.*

Benzi *András.* Hányatott életü főpap Zsigmond királyunk idejében, meghalt 1451. A régi, olasz Gualdo családnak Benzi (de Benciis) nevü ágából származott. 1388—1402-ig spalatói érsek volt. Midőn 1402. a spalatóiak Nápolyi Lászlóhoz pártoltak, B. inkább érsekségét hagyta oda, hogysem Zsigmond királyhoz való hűségét megszegje. Magyarországba jött tehát s itt a számüzött Ludányi Tamás helyett 1405—1411. az egri püspökséget igazgatta. 1413 elején kalocsai érsek lőn, de nem tartózkodott hazánkban, mert előbb követségekbe járt, utóbb a konstanzi zsinaton védelmezte a magyar püspökök és a király ügyét. 1417. a sitteni (Svájcban) püspökség kormányzatát vállalta magára, Kalocsán pedig helytartót tartott. E visszás állapotnak 1431. lett vége. Ekkor felmenté a pápa a kalocsai érsekségtől s végleg sitteni püspökké nevezte ki. Kötekedő természetü, állhatatlan ember volt (Schem. Cleri Colocensis 1886—87).

Benzidam a. m. anilin (l. o.).

Benzidin *(diamidodifenil)*,

$$C_6H_4—NH_2$$
$$|$$
$$C_6H_4—NH_2$$

az ú. n. aromás vegyületek közé tartozik. A B.-t úgy készítik, hogy nitrobenzolt nátronlúgos közegben cinkporral forralás közben redukálnak, amidőn

$$C_6H_4N$$
$$\|$$
$$C_6H_5N$$

azobenzol, a hidrogén további hatására pedig hidrazobenzol

$$C_6H_5NH$$
$$|$$
$$C_6H_5NH$$

keletkezik, melyet ha savval kezelünk, molekuláris áthelyezkedés folytán B. keletkezik. Előállítható dinitrodifenilből is redukció folytán. Színtelen lemezkék, melyek 122° C. olvadnak és légüres térben bomlás nélkül desztillálhatók. Jellemző, hogy a B. szulfátjai vízben nehezen oldhatók. Mangánperoxiddal és kénsavval oxidálva kinon keletkezik, mely reakció különben jellemző az összes paradiamido vegyületekre.

Benzidin-festékek *(kongó-festékek)*, tkp. az azofestékek csoportjába tartoznak, benzidin és hasonló bázisokból salétromsav hatására előálló tetrazovegyületek, melyek kombinálva vannak fenolokkal és aminekkel. Részben sárga v. vörös, részben kék v. ibolya azofestékek, melyek azon kiváló tulajdonsággal birnak, hogy az alkálisók pácolatlan növényi rostokon rögzíthetők, minek folytán az utóbbi években kiváló technikailag fontos szerepre tettek szert.

Benzil, $C_6H_5.CH_2$— összetételü egyvegyértékü aromás gyök.

Benzilalkohol, fenilkarbinol, $C_6H_5.CH_2.OH$. Szabad állapotban, valamint eszterek alakjában némely éteres olajban fordul elő. Mesterségesen benzaldehidből alkálilúgok hatására keletkezik. Iparilag benzilkloridból állítják elő, melyet káliumacetáttal, benzilacetáttá alakítanak át és ez utóbbit elszappanosítják. Színtelen, gyenge, de kellemes szagú folyadék. Fs. 1·062 0°-on, fp. 206° C. Vízben kevéssé, alkohol és éterben jól oldódik. Oxidációkor előbb benzaldehiddé, majd benzoésavvá alakul. Újabban illatszerek készítésére használják.

Benzilidén a. m. *benzál* (l. o.).

Benzilidénklorid, l. *Benzalklorid.*

Benzilklorid, $C_6H_5.CH_2Cl$. Előállítására forró toluolba klórgázt vezetnek. Színtelen folyadék; fp.-ja 178°. Gőze a nyákhártyákra izgatólag hat. Benzilszármazékok előállítására használják (l. *Benzilalkohol, Benzaldehid*).

Benzilviola *(párisi viola, metilviola 7B., mentilviola 6B.)*, klórhidrátja a pentametilbenzilpararosanilinnek. Trifenilmetán festék, melyet

1868-ban Lauth állított elő először, oly módon, hogy rosanilinre vagy metilviolára benzilkloridot hagyott hatni. B. a selymet és a gyapjut ibolyaszínűre festi.

Benzin, *petroleum-benzin*. A nyers, természetes petroleumból frakciós desztillálás útján kapott színtelen, igen mozgékony, a petroleuméra emlékeztető szagú folyadék. Nagyon gyúlékony; gőze a levegővel elegyedve a meggyuladáskor veszedelmesen robban. Nem egységes vegyület, hanem a paraffin-sorozatba tartozó szénhidrogének és pedig főképen hexan (C_6H_{14}) és heptan (C_7H_{16}) elegye. Fs. = 0·68—0·72; fp. = 60—120°. Vízben oldhatatlan, szeszben meglehetősen oldódik; éterrel, kloroformmal és zsíros olajokkal minden arányban elegyíthető. Mint a zsírok és gyanták kitűnő oldószerét, az iparban ilyenféle célokra is használják. Zsírfoltoknak ruhákból B.-nel való eltávolításakor, a B. tűzveszélyes voltánál fogva, óvatosan kell eljárnunk; a folttisztítást tehát ne végezzük égő gyertyával v. lámpával világított helyiségben. Széntetrakloridos elegye nem éghető. Alkalmazzák a B.-t motorok hajtására és világítási célokra stb., úgyszintén az orvosi gyakorlatban is. A kőszénkátrányból előállított és régebben kőszén-B.-nek nevezett *benzolt* ne tévesszük össze a petroleum-B.-nel. *B.-magnézia* a B.-nek és magnéziának folttisztításra használatos szilárd keveréke.

A *B.* gyűjtő név alá tartozó B.-féleségeket az ú. n. nyers B.-ből, mely az ásványolajnak 130° C.-ig átdesztilláló része, készítjük. Nyers B. az ásványolajoknak a legkönnyebben illó része és a fajsúlya 0·630—0·745 között váltakozik. A nyers B.-ből az egyes termékeket rektifikáció (ismételt desztilláció) útján nyerik az ú. n. kolonnkészülékekben, de a leggondosabb eljárás mellett is az egyes termékeknek sajátszerű szaguk van, melyet könnyen illó, kellemes szagú olajokkal eltüntethetünk; a B.-féleségek szagtalanítására általánosan a kémiai tisztítást alkalmazzák. A kémiai tisztítás ugyanaz, mint a kőolajnál (világító olaj), t. i. először kénsavval, azután nátronlúggal kezelik és végül vízzel mossák (bővebben l. *Kőolaj*). A B.-féleségek beosztására többféle csoportosítás létezik, általánosítani azonban egyet sem lehet, mert az egyes gyárak nagyon gyakran ugyanazon néven más és más B.-féleséget hoznak forgalomba. A legcélszerűbb csoportosítás az, amidőn a B.-féleségeket három főcsoportba osztjuk be. Ezen három főcsoport a következő: Könnyű B., közép B., nehéz B. A könnyű B.-eket két alcsoportba osztjuk: *a)* rigolén és gázolin (petroléter); *b)* motor-B. Rigolén és gázolin alatt a nyers B.-nek a könnyen illó részét értjük és ezeknek tulajdonképen a közép és nehéz B.-től mentesnek kellene lenni, azonban a desztilláció kezdetén feltörő gázáram magával ragad nehezen sűrűsödő gázokat is a nyers B.-ből. A rigolén fajsúlya 0·600—0·620 között van, tartalmaz 15° C. alatt forró szénhidrogéneket, azonban nem mentes olyanoktól sem, melyeknek forrpontja 150° C. fölött van. A rigolénnek nagyon kis alkalmazási köre van; oldásra, orvosi műtéteknél helyi érzékenyítésre, hűtésre és jégkészítésre használják. A gázolin fajsúlya 0·640—0·660 között van és a legnagyobb részét az ú. n. léggáz készítésére használják. Ha levegőt gázolinréteggel hagyunk érintkezni, akkor a levegő bizonyos mennyiségű gázolingázt felvesz és egy világító gáz keletkezik; gázerőgépekhez, forrasztókészülékekhez stb. nagy kiterjedésben alkalmazzák. A motor-B.-ek csoportjába tartoznak a különféle automobil-B.-ek és a könnyű motor-B.-ek. A motor-B. a leggondosabban rektifikált B.-gyártmány, ez majdnem teljesen mentes úgy a legalacsonyabb, mint a magasabb forrpontú részeitől a nyers B.-nek. A motor-B.-ek rendesen nem a forrpontjuk szerint, mely 60—120° C. között van, hanem a fajsúlyuk szerint osztályozva kerülnek a forgalomba. Itt azonban meg kell különböztetni, hogy etánokban gazdag pl. pennsylvaniai, vagy nafténokban gazdag pl. indiai ásványolajokból készült. Az előbbenieknél a fajsúly 0·695—0·705, az utóbbiaknál 0·705—0·715 között váltakozik. A következő fajsúlyú adatoknál *P*-vel jelöljük a pennsylvaniai és *I*-vel az indiai ásványolajokhoz hasonló nyerstermékből készített B.-féleségek fajsúlyát. A könnyű motor-B.-ek fajsúlya 0·700—0·710 *P* és 0·715—0·725 *I* között van. — Közép-B. Ide tartozik a közönséges kereskedelembeli B. (folttisztító), melynek fajsúlya 0·710—0·720 *P* és 0·725—0·735 *I* között van; a mosó-B., melynek fajsúlya 0·725—0·735 *P* és 0·740—0·750 *I* között van. Az extrahálásra szolgáló B.-t a forrpontja szerint hozzák a forgalomba.

Könnyű extraháló benzin:

Forrás kezdete C°-ban	Átdesztillál					Maradék	Elvész
	70	80	90	100	110° C		
	térszázalék						
60	45	79	91	97	98	1·2	0·8

Közép extraháló benzin:

Forrás kezdete C°-ban	Átdesztillál				Maradék	Elvész
	90	100	110	120° C		
	térszázalék					
80	87	80	94	98	1·2	0·8

Nehéz extraháló benzin:

Forrás kezdete C°-ban	Átdesztillál					Maradék	Elvész
	110	120	130	140	145° C		
	térszázalék						
100	29	72	91	95	98	1·3	0·7

Természetes, hogy az egyes gyárak nem tartják be pontosan ezen százalékszámokat, azért sokkal célszerűbb azt a kikötést tenni, hogy az alsó határszámig csak 1 térszázaléknak, a felső határszámig pedig 97 százaléknak át kell desztillálni. A bányalámpa-B.-nel szemben sokféle követelményt támasztanak, Broockmann szerint azonban teljesen elegendő, ha kikötjük azt, hogy a B.-nek nem szabad tartalmaznia oly részletet, melynek forrpontja 60° C. alatt van és mentesnek kell lennie magasabb forrponttal bíró szénhidrogénektől. Gyakran kikötik még azt is, hogy 100° C.-ig legalább 75 térszázalék átdesztilláljon.

— Nehéz-B., ide tartoznak a nehéz mótor-B.-ek (fajsúly: 0·735—0·755 *P*; 0·750—0·770 *I*); a lakk-B., melynek a fajsúlya megegyezik az előbbeniével és a különféle terpentint pótló B.-ek, melyeknek fajsúlya 0·800-ig felmehet. A forrponthatárok ezeknél nagyon messze esnek egymástól; az alsó határ a lobbanási fokuk, mely rendesen 38° C., a felső határ pedig az, hogy 200° C. fölött forró részlet csak nyomokban legyen jelen.

Benzin-mótor, l. *Mótorok.*

Benzin-szappan, túlzsírozott, tehát olajdús szappanok benzines oldata.

Benzo, albai püspök, szül. 1010 után, megh. 1086 után. Féktelen védelmezője volt a császári párt eszméinek Olaszországban, II. Honorius ellenpápa pártján volt II. Sándorral szemben, később szenvedélyesen ellenállott VII. Gergely törekvéseinek, amiért a patarok (l. *Pataria*) püspökségéből kiűzték. Könyve: Libri VII. ad Henricum IV. (Monumenta Germaniae, Scriptores, XI. köt.) tele van hizelgésekkel a császár iránt, gyalázásokkal az ellenpártra és a sok hazugság és mese miatt csak a legnagyobb óvatossággal használható az olasz politikai és kulturtörténetet illetőleg. V. ö. *Lehmgrübner*, B. von Alba (Berlin 1887).

Benzochinon, l. *Kinonok.*

Benzoé, l. *Benzoégyanta.*

Benzoé-éter, l. *Benzoésav.*

Benzoéfa (növ.), l. *Styrax.*

Benzoégyanta *(Benzoë, Asa dulcis)*. Barnavörös, törékeny, kellemes vaniliaszagú gyanta, melybe tejfehér mandulaszerű darabok vannak beágyazva *(Benzoë amygdaloides)*; 70–80% amorf gyanta, továbbá 20% szabad benzoésav van benne, amit pörkölés és fellengítés útján állítanak elő belőle (flores benzoës). A Styrax benzoin Dryander nevűfának (l. *Styrax*) kiizzadt s megszáradt nedve. A legjobb fajták a sziámi és penangi B.; ellenben különösen Szumatrából gyakran igen rossz szállítmányok érkeznek, melyekben kevés benzoésav és sok fahéjsav van. A B.-t főkép szépítőszerek készítéséhez használják: így ha tinktúráját rózsavízzel keverik, a *szűzlánytejet* nyerik, melyet mint bőrfinomítót a mosdóvízhez szokás önteni. Kellemes szaga miatt füstölő szerként is használják (füstölő gyertyákba, candelae fumales), továbbá illatos párnácskákba (sachet-k), rekedtség elleni cigarettákba használják.

Benzoésav, fenilhangyasav, $C_6H_5.COOH$ összetételű, egybázisú aromás sav. Különféle gyanták és balzsamok alkotórésze. Előállítják a benzoéfa gyantájából: a benzoégyantából úgy, hogy ezt alkalmas készülékben óvatosan hevítik, amikor is a B. fölszáll. Az így előállított B. *(Acidum benzoicum sublimatum, Flores Benzoës, benzoé-virág)* a gyantából vele együtt szublimált anyagoktól sárgásszínű és kellemes, a vaniliáéra emlékeztető szagú kristálytük. Gyógyszerül ez használatos. A színtelen és szagtalan kristályos B.-at *(Acidum benzoicum crystallisatum)* a benzoégyantából úgy készítik, hogy ennek porát mésztejjel forralják, majd a B.-as kalciumot tartalmazó leszűrt oldatot sósavval megsavanyítják, amikor is a B. kristályos csapadék alakjában kiválik. A hippursavból (benzoylaminoecetsav, lóhúgysav) higított sósavval történő forralásakor, aminoecetsav (glykokoll) mellett keletkező B. színtelen, de kissé kellemetlen szagú *(Acidum benzoicum ex urina)*. Előállítják még benzilkloridból híg salétromsavval való forralás, vagy ftalsavas kalciumból kalciumhidroxiddal való hevítés útján, továbbá toluolból vagy benzolból is. A tiszta B. színtelen és szagtalan kristályokból áll. Kb. 100°-on, úgyszintén vízgőzzel is szublimál; gőze izgató, köhögtető. Op. 120°, fp. 250°. Hideg víz alig, forró víz meglehetősen, szesz és éter bőségesen oldja. Semleges oldatában ferriklorid barnás csapadékot okoz. Égetett mésszel hevítve benzolra és széndioxidra bomlik; ez utóbbi a mésszel kalciumkarbonáttá egyesül. Az állati szervezetben hippursavvá alakul. Számos, így haloid-, nitro-, amino-, szulfo-származéka stb. ismeretes; *szulfimid-származéka* a *saccharin* (l. o.). Sói, a benzoátok, javarészt oldhatók és színtelenek. A *B.-as nátrium* gyógyszerül használatos. Alkohol-gyökökkel alkotott vegyületei többnyire zamatos illatos folyadékok. Ilyen pl. a *B.-as etil (benzoééter)* és a *B.-as metil*, amelyet *Niobe-esszencia* néven az illatszergyártásnál használnak. A B.-at kátrányfestékek gyártásánál, kattun-nyomásnál, zsírok konzerválására stb. is használják. A tiszta savat konzerváló szernek és enyhe maró szernek használják (szememölcsírtásra). Gyenge dezinficiens; fogpasztákban, kenőcsökben mint ilyen gyakran előfordul. Nátriumsóját toroköblögetőnek, enyhe köptető gyógyszernek használják.

Benzoésavanhidrid, anhidrobenzoesav, $(C_6H_5.CO)_2O$. Vízben oldhatatlan, színtelen kristályok. Op. 42°, fp. 310°. Vízzel, forraláskor, benzoésavvá egyesül. Keletkezik benzoésavból, ha anhidroecetsavval keverve, 220°-on hevítik.

Benzoésavszulfimid, l. *Saccharin.*

Benzoévirág, l. *Benzoésav.*

Benzoészír *(adeps benzoatus)*, 99 r. disznózsír és 1 r. benzoésav keveréke. Nem avasodó kenőcsalapanyag.

Benzofenon. Difenilketon $(C_6H_5)_2CO$. A ketonok csoportjába tartozó benzolszármazék. A. B. dimorf. Az állandó módosulata 49°-on olvadó rhombos prizmákban kristályosodik, labilis módosulata 27°-on olvadó rhomboéderek. Fp. 307°.

Benzoflavin, 3, 6, diaminofenilakridin $C_{19}H_{16}N_2$. Benzaldehid és metafenilendiamin kondenzációja útján keletkezik. Gyapotot, gyapjut és selymet szép sárgára fest.

Benzoil, $C_6H_5.CO$, egyvegyértékű aromás gyök.

Benzoilamidoecetsav *(benzoilglikokoll)*, l. *Hippursav.*

Benzoilekgonin, l. *Kokain.*

Benzoilhiperoxid, $C_6H_5.CO.O_2.CO.C_6H_5$. Benzoilkloridból, nátriumhiperoxiddal állítható elő. Színtelen, vízben kevessé, alkoholban jól oldodó, szagtalan, 103·5°-on olvadó prizmákban kristályosodik. Erősen dezinficiáló hatásánál fogva újabban mint antiszeptikumot alkalmazzák.

Benzoilklorid, $C_6H_5.CO.Cl$. Benzoésavból foszforpentaklorid, vagy klór-gáznak benzaldehidre való hatása útján állítják elő. Színtelen, kellemetlen szagú, könnyezésre ingerlő, 199°-on forró fo-

lyadék. Igen gyakran alkalmazzák a kémiában, ha valamely vegyületbe benzoil gyököt (l. *Benzoil*) akarnak bevinni. (Schott-Baumann-féle reakció.)

Benzoilzöld, l. *Malachitzöld*.

Benzoin, benzoilfenilkarbinol

$C_6H_5.CO.CH.OH.C_6H_5$.

Szín- és szagtalan, 137°-on olvadó prizmákban kristályosodik. Szerkezetének megfelelően részint mint keton, részint mint szekundér alkohol viselkedik.

Benzokinon, l. *Kinonok*.

Benzol, C_6H_6. (Szerkezeti képletét l. *Aromás vegyületek.*) Felfedezője *Faraday* 1825.; a benzoésav és mész keverékének száraz ledesztillálása útján *Mitscherlich* állította először elő és *benzin*-nek nevezte; *Liebig* a nevet *B.*-ra változtatta. Jelentékeny mennyiségben van a kőszénkátrányban. A kőszénkátrány 170°-ig átdesztilláló részletéből, az ú. n. könnyű kátrányolajból készül. Ezt előbb kevés tömény kénsavval elegyítik, amely az organikus bázisokat kioldja, majd tömény lúggal rázogatják, amely a savterméstzetű vegyületeket távolítja el. Az ekként megtisztított olajat frakcionsan desztillálják és a 80° körül átdesztilláló részlet javarészt tiszta B.-ból áll. Még tisztább úgy lesz, ha a nyers B.-t erősen lehűtik, amidőn a B. kifagyva kristályosan leválik. A kristályos tömeget kipréselik, ami által a meg nem fagyott homologjai eltávolodnak. Igen tiszta B.-t kalciumhidroxid és benzoésav elegyének száraz ledesztillálása révén kaphatunk. Színtelen, mozgékony folyadék, szaga nem kellemetlen. Fajsúlya 20 C.°-on 0·874, fp. 80·4° C. Az olvadó jég hőmérsékére lehűtve kristályos tömeggé mered, mely 5·4°-on megolvad. Vízben alig oldódik; vízmentes borszesz és éterrel elegyíthető. Gyantákat, zsírokat, jódot, ként és a foszfort jól oldja. Meggyujtva világító és kormozó lánggal ég. Tömény kénsav szulfosavvá alakítja, vörös füstölgő salétromsav pedig nitro-B.-lá. Igen nagy számú származékait ismerjük, amelyeket *aromás vegyületeknek* (l. o.) *nevezünk*.

Benzolcsoport a. m. aromás vegyületek (l. o.).

Benzolgyűrű, l. *Aromás vegyületek*.

Benzolszulfosav, $C_6H_5.HSO_3$. Előállítható benzolból, ha ugyanannyi tömény kénsavval hosszabb időn át melegítik. A B. színtelen, 66°-on olvadó táblákban kristályosodik, vízben és borszeszben jól oldódik. Elég erős sav, mely bázisokkal többnyire jól kristályosodó sókat képez.

Benzolteória, l. *Aromás vegyületek*.

Benzoni, *Giovanni Maria*, olasz szobrász, szül. 1809 aug. 28. Songavazzoban (Bergamo), megh. Rómában, 1873 ápr. 27. Rómában Giuseppe Fabrinál, majd az Accademia di S. Lucán tanult. Nagyobb művein a Canova klasszicizáló modorát követte, míg kisebb szobrain a Bernini könnyed stiljének hatása érzik. Számos emlékszobrot és síremléket készített, így az I. Ferenc emlékére 1844. a bergamói könyvtárban felállított allegorikus csoportozatot, V. Pius szobrát a milanói Scotti herceg számára és szüleinek síremlékét Songavazzóban, mely legsikerültebb műve.

Benzonitril, cián benzol, $C_6H_5.CN$. Előállítható benzolszulfosavas káliumból, azt káliumcianiddal desztillálva. Keserűmandula szagú, 191°-on forró, olajszerű folyadék.

Benzopurpurinok (B, 4B, 6B) $C_{34}H_{26}N_6O_6S_2Na_2$, gyapotot közvetlenül festő ú. n. substantiv festékek. B. B és 4B vörösre, a 6B kékesvörös színűre festi a gyapotot.

Benzotriklorid, $C_6H_5.CCl_3$, klórgáznak forró toluolra való hatásakor keletkezik. 213°-on forró folyadék. Mésztejjel főzve benzoésavat szolgáltat.

Benzoyl, l. *Benzoil*.

Benzozól *(guajakolbenzoat)*,

$C_6H_4.OCH_3.COO.C_6H_5$.

Guajakolkáliumból benzoilklorid hatására keletkezik. Szín-, szag- és íztelen, 61°-on olvadó kristályos por. Vízben nem, alkoholban jól oldódik. A gyógyászatban guajakol és kreozot helyett alkalmazzák.

Benzyl, l. *Benzil*.

Beócia (lat. *Boeotia*, gör. *Boiotia*), a régi Görögország egyik tartománya, mely körülb. 2580 km²-nyi területet foglalt el. Határai É.-ról az opuszi Lokrisz, K.-ről az Euboeai-öböl és a Chalkisz és Aulisz között elhuzódó Euripusz tengerszoros, D.-en Attika, Megarisz és a korintoszi öböl, Ny.-on Fokisz. B. mélyföld, melyet köröskörül alacsony hegyek vesznek körül: D.-en a *Kithairon*, DNy.-on a *Helikon*, ÉNy.-on a *Hedyleion* és az opuszi hegyek D.-i kiágazásai. A Helikon K.-i kiágazásai B. belsejét két részre osztja, egy a tengerpart felé nyiltabb K.-i és egy zártabb Ny.-i részre. A hosszukás K.-i részt hosszában dombláncolat szeli át. A tartomány *vizei* közül nevezetesebbek az Attika területére átcsapó és itt az Euboeai-öbölbe torkoló *Asopos*, a Korintoszi öbölbe szakadó kis *Oëroe*, a Ny.-ról jövő és mocsaras *Kopais* tavába ömlő *Kephisos* (ma Mavronari). Kisebb tavak á *Hyliké* (ma Ano-Likeri) és *Harma* (ma Kato-Likeri). Fővárosa volt *Thebai* (Thebae ma Thiva), egyéb helységei *Thespiai*, *Plataiai* (Plataeae), *Tanagra* (ma Grimada), *Thisbe* (ma Kakószi), *Lebadeia* (ma Livadia), *Chaironeia* (ennek közelében volt Kr. e. 338. az Athénre nézve végzetes csata), *Orchomenos*, *Haliartos*. Kikötőhelyei a K.-i tengerparton *Aulis* és *Délion*. Lakosai a *boeotok* (boiotoi), hagyomány szerint a trójai háború kora után Thessaliából bevándorolt aeol néptörzs; voltak azonban föniciai és trák jövevények is, előbbiek a mitikus Kadmos kíséretében Thebai vidékén, az utóbbiak a Helikon lejtőin. A tartomány községei szövetséget alkottak és Pamboiotia ünnepén ülték meg együvétartozásukat. Dőzsölni szerető, nehézkes felfogású törzs hírében állottak s bár Hesiodos és Pindaros boiotiaiak voltak, nem sokra becsülték a lakosság tehetségét; inkább a földmívelésben, lótenyésztésben és agyagiparban váltak ki. Terrakotta szobrászatuk (vörös tanagrai agyagból), Kopaiszi ángolna-kereskedésük virágzó volt, lebadeiai jóshelyük is híres volt a régi időben. A perzsa háborúk idején B. a plataiabeliek kivételével nem volt hazafias, nem bizott az ellenállás sikerében; a peloponnesosi háborúban pedig Spárta pártján állott. A Kr. e. IV. sz.-ban Epameinondas (l. o.) és Pelopidas (l. o.) vezetése alatt a hegemóniát is megszerezte a többi görög tartományok felett. A tartomány községeinek szövetsége a római császárok korában is fennállott. A török uralom alatt B.-t Livádia (Lebadeia) fő-

helyéről *Livadiának* hívták. Ma két járásra (eparchiára) oszlik, a K.-nek Thiva, a Ny.-nak Livadia (l. o.) a főhelye.

Beocsin *(Beočin)*, két adók. Szerém vm. újlaki j.-ban. ú. m. *B. monastir*, (1900) 604 német, magyar és horvát-szerb lak. és *B. selo*, (1900) 1299 horvát-szerb lak.; posta- és táviróhivatallal; két mezőgazd. hitelszövetkezettel. A Fruska-Gora hegységet övező márgarétegeknek a Dunára dűlő oldalán fekszik; van egy régibb (Csik-féle) cementgyára és egy újabb, a modern technika minden eszközeivel rendelkező ugyanilyen ipartelepe (a Redlich, Ohrenstein és Spitzer-féle), mely régóta ismert jelentékeny telep. A cementre kitűnően alkalmas márgát legelőször Clark használta a budapesti lánchíd építésénél. A Redlich-féle gyár évi termelése mintegy félmillió métermázsa Román- és $^1/_4$ millió métermázsa Portland-cement. A nyers anyagot a gyár felett mintegy 120 m.-re emelkedő meredek oldalú bányából nyerik. A munkások száma 6—700; a telepet a Dunával lóvasút kapcsolja össze.

Beocsini márga, a harmadkor neogén szisztémájának pannóniai emeletébe tartozó márga Beocsinon (Szerém vm.), mely kitűnő anyagot szolgáltat a cement vagy a hidraulikus mész gyártására (l. *Cement*). A lánchíd építésénél is használták. Földes, finom tapintatu és gazdag kövületekben.

Beodra, nagyk. Torontál vm. törökbecsei j.-ban, (1910) 4671 szerb, magyar és német lak.; B.-karlovai önsegélyzőegylet, gazdasági hitelszövetkezet, gőz- és olajmalom, táglavető, szódavízgyár, gyógyszertár, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Gr. Karátsonyi Jenő-féle birtok.

Beograd (a. m. *fehérvár*), Belgrád szerb neve.

Beojtás, l. *Ojtás*.

Beolco, *Angelo*, olasz színész és színműíró, szül. Padovában 1502., megh. 1542 márc 17. Padovai nyelvjárásban írt szindarabjai kitünően festik a pórnép erkölcseit és emellett eleven, élces stílusuknál fogva is nagy kedveltségnek örvendettek. Az olasz komédia tipikus alakjainak számát is növelte a *Ruzzante*-ával, amely néven azután sokkal gyakrabban is emlegették, mint a saját nevén. Nyomtatásban nem minden munkája jelent meg. A legsikerültebbek: La Fiorina; L'Anconitana; La Moschetta. Irt ezenkívül két dialógust «in lingua rusticana», három beszédet, verseket stb. V. ö. Silvio *Pieri*, Un Commediografo popolare del Secolo XVI. Nuova Antal. 1881.

Beoltás, l. *Ojtás*.

Beosztás, német mintára alkotott műszó, a retorikában helyesebben *felosztás*, illetőleg *elrendezés* (l. o.). — *B.*, a *sorozásnál*, kijelölése annak a fegyvernemnek v. intézetnek, amelynél a besorozott egyén köteles szolgálni.

Beótok, *boeotok*, nép, l. *Beócia*.

Beowulf, régi, angolszász költemény, melynek kézirata a X. sz.-ból származik. Legrégibb irott emléke a germán népies költészetnek s ép ezért nyelvi, művelődéstörténelmi s esztetikai szempontból kiváló fontosságú. V. ö. *Sarazin* G., B.-Studien (1888); *Müllenhoff*, B. (1889); *Bernhard ten Brink*. B.-Untersuchungen (1888); *Earle* J., The deeds of B. (London 1893). A legjobb szövegkiadást Heyne-Socin rendezte (6. kiad. 1898); Ettmüller (1840); Simrock (1859); Heyne (2 kiad. 1899); Grein (2 kiad 1883); Wolzogen (1873) fordították németre. V. ö. Századok 1892, 419—20. I.

Beő, l. *Bő*.

Beöntés. Folyadékoknak megfelelő eszközök segítségével az emésztőcsatornába való bevitele a végbélen keresztül. A B.-nek több célja van. Leggyakrabban alkalmazzák a bél kiürítése céljából székrekedésnél. Alkalmazzák a bél hurutos megbetegedéseinél, bélfekélyeknél, bizonyos élősdieknél dezinficiálás, esetleg edzés céljából, valamint tápanyagoknak vagy víznek a szervezetbe való bevitelére, ha ez a táplálkozás rendes útjain valami okból keresztül nem vihető. Végre alkalmazzák gyógyszerek bevitelére is. Az eszköz, amellyel a beöntés történik, nagyobb edény, melynek alsó részén kifolyás van. E kifolyásra hosszú gummicsövet illesztenek, amelynek másik végére elzárható csappal ellátott kaucsuk vagy üvegcső kerül. A beöntés kivitelénél az utóbbit óvatosan a végbélbe tolják, a folyadékot tartalmazó edényt magasra emelik, majd a végbélben levő cső csapját kinyitják, mikor is a folyadék magas nyomással a végbélbe tolul. Bizonyos esetekben e végbélcső helyett hosszú gummicsövet alkalmaznak és azt magasan feltolják a vastagbélbe (magas beöntés). Kisebb folyadékmennyiségeknél a folyadéknak a végbélbe való bevitele fecskendővel vagy gummiballonnal történik.

Beöthy-család. (Bessenyői és örvendi gróf és nemes.) Bihar vármegye régi családja, melynek első ismert őse *László* 1447. A Hunyadi János kormányzó alatt tartott országgyűlésen bihari követ volt. Ennek a XVIII. sz.-ban élt ivadékai: *Mihály* a virágzó nemesi, *Imre* a rövid életü grófi ágnak lettek törzsei. Az utóbbinak unokája, *Imre*, 1836. grófi rangra emeltetett, mely vele el is enyészett. *László* huszárezredes, majd bihari alispán és testvérei: *Imre* szeptemvir és *János* bihari alispán külön virágzó ágakat alapítottak s unokáik s ezek utódai élnek jelenleg. Jánosnak egyik unokája, *Lajos* (meghalt 1892-ben) hevesi főispán volt, unokatestvére *György* az 1848—1849. szabadságharc egyik bajnoka, a 26-ik honvédzászlóaljnál vitézkedett s érdemeiért 1849 március 15. őrnagy, majd alezredes lett. A bukás után december 18-án az aradi csász. kir. hadi törvényszék által golyó általi halálra ítéltetett, melyet kegyelem útján 16 évi várfogságra változtattak. A fentemlített *László* huszázezredes, alispánnak *László* fiától származott unokája *Algernon* (szül. 1839-ben, megh. 1900.) két évtizednél hosszabb időn át országgyűlési képviselő s jovialis modora és elmessége révén a szabadelvüpárt legnépszerűbb tagjainak egyike volt. — A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Ákos*, B. Ödön (l. o.) fia, államférfiú és publicista, szül. Nagymarján, Bihar vmegyében, 1838., megh. Budapesten 1904 dec. 1. Középiskolai tanulmányait Nagy-Váradon, az egyetemieket a fővárosban és külföldön végezte. 1861-ben családja ősi hazájában, Bihar vmegyében vállalt aljegyzőséget s egy évtizednél tovább maradt vármegyéje szolgálatában. 1872-ben a kismartoni kerület Deák-párti programmal képviselővé választotta: a fuzió után a Sennyei-féle konzervativ töredék-

hez, majd 1878. a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott, mely később teljesen Apponyi Albert vezetése alá kerülvén, a nemzeti párt nevet vette föl. 1881—84-ig nem volt tagja az országgyűlésnek, ezalatt Angliában utazgatva, több értekezést fordított angolból s adott ki a Budapesti Szemlében. 1887—1896-ig a nemzeti párt irányadó tagja volt a képviselőházban, melyben nagy tehetsége, ritka műveltsége s erősen kidomborodó, markáns egyénisége miatt nagy tekintélyre tett szert. A hirhedt 1896-iki választásoknál Kassán a kormánypárt jelöltjével szemben kisebbségben maradt s csak 1901. a Széll-kormány idejében vállalt megint mandátumot, ezúttal pártonkívüli ellenzéki szerepben, minthogy B. nem követte vezérét, Apponyit a szabadelvü pártba. A következő parlamenti küzdelmek a közjogi követelésekben egyre radikálisabbá váló B.-t a harcvonal élén találják s számos történeti reminiszcenciákban bővelkedő, hatásos érvelésü szónoklatot tartott a katonai kérdések nemzeti irányú megoldása tárgyában. Kevés politikus lépett akkora készültséggel a nyilvános pályára: felfogásának eredetiségével, politikai bátorságával és erős, fegyelmezett dialektikájával vált ki kortársai közül. Amaz egyre ritkuló alakok közül való, kiknek lelki világát egészen a közérdek, az ország szolgálatának ideális kultusza töltötte be. Politikai pályájának mintegy bölcseletét és életének sommázatát adta 1900 végén megjelent történet-politikai művében *(A magyar államiság fejlődése, küzdelmei*, 3 köt.), melynek bevégzésében azonban halála megakadályozta. E munka a magyar történelmi elmélkedések legnagyobb eredményei közé tartozik, melyért B.-t az akadémia is tagjai közé választotta. Utolsó kötetét (a szabadságharc pragmatikája) Bernáth Dezső rendezte sajtó alá.

2. *B. Leó*, társadalomtudományi, nemzetgazdasági és statisztikai író, szül. Nagy-Váradon 1839., megh. Budapesten 1886. Autodidakta volt, csak három latin iskolát végzett. Beszélyeket írt a Hölgyfutárba, ahol Octavia c. regénye is napvilágot látott. Később a Hon c. lap közgazdasági rovatát vezette. Mindjárt a kiegyezés után az akkori földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumba lépett. Ez időtől kezdve írta társadalomtudományi és statisztikai tanulmányait. Az akadémia lev. tagjává választotta. Önálló művei közül a legjelentősebbek: *A bankügy elmélete* (Bpest 1875, az akadémia kitüntette), melyben a bankhitel és főleg a jegybankügy kérdéseivel foglalkozik; *Nemzetlét* (u. o. 1876), mely társadalomtudományi érvekkel a külön vámterület, a vámvédelem és a magyar iparfejlesztés mellett foglal állást. Legnagyobbszabású műve: *A társadalmi fejlődés kezdetei* (u. o. 1882, az akadémia Marczibányi-díjában részesült), melyben a darwini természettudomány és a pozitiv filozófia hatása alatt, sok önállósággal, széles etnográfiai, szociológiai és természettudományi prespektivából tárgyalja a primitiv népek társadalmi életét. V. ö. *György* E., Emlékbeszéd B. Leóról (Emlékbeszédek VII. 3.)

3. *B. Ödön*, a reform-országgyülések szabadelvü pártjának egyik vezére, szül. Nagy-Váradon 1796., megh. Hamburgban 1854 dec. 7. Mint a bihari inzurgensek tisztje vett részt a Napoleoni háborúkban, utóbb mint rendes katonatiszt harcolt Lipcsénél. Midőn visszatért a polgári életbe, Bihar vmegye 1826. egyik követének választotta. Vezérszerepet játszott az 1832—36-iki országgyűlés vitáiban s bár a vegyesházasság kérdésében az ő liberális állásfoglalása nem járt teljes sikerrel, lelkes szónoklatai és bátorsága révén neve csakhamar közismert lett az országban. 1841-ben vmegyéje első alispánjává választotta, 1843. újból országgyűlési követ lett, még pedig határozott ellenzéki utasítások alapján. 1843 jún. 20. egy tüzes szónoklatával leleplezte az illyr (délszláv) propagandát a társországokban. Az adminisztrátori rendszer életbeléptetése után, a hirhedt bihari adminisztrátor, Tisza Lajos működése következtében vmegyéjében elvesztette a vezéri szerepet, melyet újból csak az 1848 márciusi események hatása alatt nyert vissza. Ekkor bihari főispán, majd a Részek királyi biztosa, 1848 decemberében pedig az erdélyi szabadságharc politikai szervezője és kormánybiztosa, 1849 januárjában a hétszemélyes tábla elnöke lett. Rendíthetetlen jellemével és határozottságával nagy szolgálatokat tett a szabadságharc ügyének. 1849 júliusában ismét orsz. képviselő, de a világosi fegyverletétel után külföldre emigrált s egy darabig Londonban és Jersey-szigetén élt, Hugo Victor társaságában. A halál Hamburgba utazása alkalmával érte el. B. valódi római jellem volt, ki kortársaira főleg egyéniségének erkölcsi tartalmával és meggyőződésének komolyságával hatott. V. ö. *Csengeri* A., Magyar szónokok és státusférfiak és *Hegyesi* Márton, Biharmegye 1848—49.

Beöthy, 1. *László* (szlováni), humorista író, B. Zsigmond (l. o.) öccse, szül. Komáromban 1826 máj. 1., megh. Pesten 1857 máj. 27. Középiskoláit szülőhelyén és Pozsonyban, a jogot pedig Pápán és Kecskeméten végezte. A forradalom alatt mint önkéntes részt vett a schwechati csatában, majd honvéd lett s mint hadbiró-főhadnagy kapitulált Komáromban. Ezután egy ideig színészkedett, de már 1850 nyarán megvált e bizonytalan pályától és szüleihez hazatért; azonban még ez év végén Pestre tette át lakását, hol az irodalomnak élt. Első dolgozatai, fordításai, humoros rajzai még a negyvenes évek szépirodalmi lapjaiban, a Pesti Divatlapban, Honderüben, Életképekben jelentek meg. Nagyobb figyelmet 1849 végén *Miss Fanny* c. novellája keltett a Hölgyfutárban, mely lapnak ettől fogva egész haláláig rendes munkatársa volt; maga is szerkesztett egy *Romemlékek* c. albumot 1851. Társaságban és irodalomban rendkívül élces, humoros temperamentum volt, szellemességének mély kedély és ritka szeretetreméltóság volt a forrása; ő volt az ötvenes évek ifjú irodalmának egyik legnépszerübb alakja. Többnyire humoros novellákat, regényeket írt, melyek gyors egymásutánban jelentek meg. Önálló kötetei: *Puncs* (3 köt., Komárom 1853—55, az első kötet második kiad. is ért); *Nesze semmi, fogd meg jól* (Pest 1854); *Beszélyek* (u. o. 1855); *Lacikonyha* (u. o. 1855, többek közreműködésével); *Beöthy László mint pesti arszlán*, vagyis: *Díszes társalkodó* (u. o. 1856); *Comoedia és tragoedia* (novella, 1857); *A puszták fia* (regény, 1857); *Novellák* (2 köt., 1857); «*A kék macská-*

hoz» Goldbach és comp. fűszerkereskedése (regény 2 köt., 1858; új kiadás 1908); *Özvegy és proletár* c. vígjátékát a Nemzeti Színházban 1856. előadták. Válogatott műveit a szerző halála után bátyja, B. Zsigmond adta ki 3 kötetben, életrajzzal és arcképpel 1859.

2. *B. László* (szlováni), B. Zsolt (l. o.) és Rákosi Szidi fia, szül. Budán 1873 ápr. 13. Irt számos cikket a heti és időszaki lapokba és folyóiratokba. 1894-ben jelent meg *Egy legény és két leány* c. regénye. Színművei: *A három Kázmér* bohózat 3 felvonásban; *Béni bácsi*; *Arany lakodalom* c. hazafias látványosság, melyet Rákosi Viktorral irt. Közben megjelent egy kötet elbeszélése: *Asszonyok a kaszárnyában* (1897). 1898 júl. a Magyar Színház igazgatói állására hivták meg, melyről 1900 januárjában lemondott. Azután két éven át a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1902-ben ez állásától megvált s a *Királyszínházat* építtette, mely 1903 nov. 6. nyílt meg. Legutóbb a külföld nagy színházairól irt tanulmányokat. 1907 októberében átvette, mint bérlő igazgató, a Magyar Színház igazgatását is. Azóta két színházban tart előadásokat.

3. *B. Zsigmond* (szlováni), szépirodalmi és jogtudományi író, szül. Komáromban 1819 febr. 17. megh. u. o. 1896 jan. 20. Középiskoláit szülőhelyén és Pozsonyban, a jogot a pesti egyetemen végezte. 1841-ben ügyvédnek esküdött fel, s 1845. szolgabiróvá, 1846. a dunántúli ev. ref. egyházkerület világi főjegyzőjévé, majd az országos közalapítványi bizottság elnökévé választották. A szabadságharc alatt a közoktatásügyi minisztériumban volt fogalmazó, később titkár, az 50-es évek folyamán Komáromban ügyvédkedett és a ref. egyház főgondnoka volt. Később a birói pályára lépett, s 1870. kúriai biró, 1883. kir. táblai tanácselnök lett; 1888. nyugalomba vonult. A főrendiház tagjává nevezték ki és számos kitüntetésben részesült. A 40-es és 50-es évek neves írója volt; verseket, elbeszéléseket, társadalmi és politikai cikkeket irt az akkori lapokba. *Összes költeményei* arcképével 1851. jelentek meg, *Újabb költeményei* pedig 1880. *Beszélyei* 1885. jelentek meg két kötetben. A drámai téren is tett kisérletet, de becsesebbek jogtudományi művei: *Elemi magyar közjog* (Pest 1846) mely első, magyar nyelven irt kisérlet volt e szakban; *A magyarországi protestáns egyházra vonatkozó összes országos törvények*, tört., közjogi és gyakorlati jegyzetekkel (Budapest 1876).

4. *B. Zsolt* (szlováni), esztétikus és irodalomtörténetíró, szül. Budán 1848 szept. 4. Tanulmányait Komáromban és Pesten végezte. Előbb jogász volt s 1871. segédfogalmazó lett a pénzügyminisztériumban, de 1875. pályát változtatva, a pesti állami (V. ker.) reáliskolában vállalt tanári állást. Miután 1877. a bölcsészet doktorává avatták, 1878. a magyar irodalomtörténet egyetemi magántanára lett. Greguss Ágost halála után az esztetika tanszékére 1882. helyettes, 1883. rendkívüli és 1886. nyilv. rendes tanárnak nevezték ki, e tanszéket ma is betölti, de az esztetika mellett irodalomtörténeti előadásokat is tart; öt ízben volt a bölcsészeti kar dékánja. 1890 óta elnöke az orsz. tanárvizsgáló bizottságnak, 1883 óta tagja az orsz. közoktatási tanácsnak, melynek egy évtizedig alelnöke is volt s jelenleg előadó tanácsosa. A nőképzőegyesület leánygimnáziumának, melyet 1895—96. mint hazánkban első enemű intézményt ő szervezett, hosszabb időn át kurátora volt, s ez intézet egyik osztályában tanított is. A Kisfaludy-társaság 1876. tagjává, egyszersmind másodtitkárává, 1879. első titkárává, 1900., Gyulai Pál lemondása után, elnökévé választotta, a M. Tud. Akadémia pedig 1877. levelező, 1884. rendes, 1893. igazgató tagjává, végül 1910. másodelnökévé. 1896-ban mint egyetemi tanár (elsőül) miniszteri tanácsosi címet kapott, 1899. a «pro litteris et artibus» díszjelvényt nyerte, 1900 dec. 2. a főrendiház tagjává neveztetett ki; 1908 végén a Petőfi-társaság tiszt. tagjává választották meg. 1893-tól 1907-ig elnöke volt az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületnek. — B. mint tanár és író évtizedek óta a magyar szellemi élet vezéralakjai közé tartozik s jelenleg a magyar irodalomnak legelső tekintélye. Pályáját mint szépirodalmi író kezdte, rajzokkal, elbeszélésekkel, regényekkel. 16 éves korában adta ki első kötetét: *Elbeszélések az ifjuság számára* (Pest 1865). Ezt követte a többi hasonló műve: *Elbeszélések*, 1871, *Biró* Márton, reg. 1875; *Kálozdy* Béla, reg. 2 k. 1875; s utolsó enemű kötete: *Rajzok* 1879. jelent meg. A rajznak utóbb nagy divatba jött formáját angol példák után ő kezdte meg nálunk s Mikszáthra is hatással volt. E közben szerkesztette 1873—74. az *Athenaeum* c. szépirodalmi és kritikai lapot. 1876-tól az irodalomtörténetírás terére lépett át *Az első magyar politikai szinmű és kora* c. tanulmányával. 1877—78-ban pedig irodalomtörténeti kézikönyvét bocsátotta közre: *A magyar irodalom történeti ismertetése*, mely azóta magyar irodalomtörténeti tanításunk legfőbb segédeszköze. A Kisfaludy-társaság 100 aranyas jutalmát 1879. elnyerte *A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban* c. monográfiájával (2 első kötete 1886. és 1888., befejezve nincs). Irodalomtörténeti tanulmányainak visszhangja: *Ráskai Lea* c. verses elbeszélés (1881, második, díszkiadás Vágó Pál rajzaival 1887). A Nemzeti Hirlapban és Pesti Naplóban 1878—1881 közt irt szinbirálatait 1882. összegyüjtve is kiadta: *Szinmüirók és szinészek* címmel. Ennek új folyama a *Szinházi esték* (Bpest 1895). Esztetikai munkái közt a legfontosabb: *A tragikum* (Budapest 1885), melyet az Akadémia utólag a 200 aranyas Karácsonyi-díjjal tüntetett ki. 1883-ban sajtó alá rendezte és életrajzzal bevezette Csató Pál szépirodalmi munkáit. A Kisfaludy-társaság Évlapjait 1877—1900-ig szerkesztette. Ugyanő szerkesztette *A magyar irodalom története* c. képes dísz-munkát 2 nagy kötetben, a jelenkori irodalomtörténetírók legnagyobb részének közreműködésével (Bpest 1893—96, 2. kiad. 1899, 3. kiad. 1906). Az ezredév alkalmával irta *A magyar irodalom kis tükre* c. könyvét (1906). A kormánynak *Ezredéves magyar állam* c. kiadványában magyar, német, angol és francia nyelven megjelent *A magyar szellemi élet fejlődése* c. Szerkesztette *A művészetek története* c. vállalatot is (Bpest 1905, 4 köt.). Résztvesz a Budapesti Szemle szerkesztésében. Nagyszámú irodalomtörténeti,

esztetikai, művészeti és oktatásügyi tanulmányt, beszédet írt és mondott el s általán mint essayiró és irodalmi szónok nálunk legelső sorban áll. Kiválóbb tanulmányai: Munkácsy Krisztusa, Széchenyi és a magyar költészet (1893), A poetika utja és célja (1892), Képegység (1892), Mikolt (1893), Vörösmarty Mihály (1900), B. Wesselényi Miklós (1902), Jókai emlékezete (1905), Árpád a magyar költészetben (1906), A kurucvilág költészete (1906), Mikes leveleskönyve irodalmunkban (1906), Ferenczy István, emlékbeszéd (1909), Arany János (1910) stb. Egyetemünkön az esztetika tudományát a régibb spekulativ iránytól a modern pszichológiai alapra vezette át. Irodalomtörténetünkben jeles kutató s még fontosabb elemző, összehasonlító, értékelő és összefoglaló munkát végzett s e tudományszakot Gyulai Pál után ismét tovább fejlesztette. B. mint stiliszta a magyar prózának egyik legeredetibb képviselője. Irodalmi és oktatásügyi irányelve a magyar lélek erejének kifejtése az európai kultúra keretében. Közéleti működésében a szabadelvü nemzeti irány híve. 1908 őszén tanítványai és tisztelői és az érdekelt intézmények 60-ik évének betöltése alkalmából ünnepet rendeztek tiszteletére s egy nagyterjedelmü *B.-Emlékkönyvet* adtak ki, irodalomtörténeti, esztetikai és filozófiai tárgyú dolgozatokkal.

Bepácolás, l. *Csávázás.*

Bepakkolás. A vízzel gyógyítás egyik módszere. Lényegében nagy, a fej kivételével az egész testet fedő borogatás. Rendesen 12—16° C. vízbe mártott lepedőbe gyöngyölik a beteget, majd gyapjutakarókba csavarják. Kezdetben a hideg hatása érvényesül (gyakran váltogatva lázellenes eljárás), a pulzus gyérebb lesz, majd 15—20 perc mulva kellemes melegérzés támad, a bőr kipirosodik s a B. mint kitünő csillapító és álmosító eljárás szerepel. Még később izzadás áll be s a hatás ismét megváltozik. *A száraz B.-ok*, száraz meleg lepedővel (flanel lepedő), főleg meleg fürdők után erős izzasztó hatásuak. B. után rendesen rövid hidegvízkezelést (lemosás, zuhany stb.) szokás végezni.

Bepárologtatás v. *besűrítés.* Igen fontos művelet, melyet valahányszor valamely oldatot koncentrálni, nem illékony részeket az illékonyaktól elválasztani, vagy folyadékban oldott testeket az oldószertől elkülöníteni akarunk, alkalmazzuk. A művelet kivitele leggyakrabban akként történik, hogy a folyadékot üveg, kvarcz, porcellán vagy platinából (esetleg nikkel, vas v. rézből) készült lapos csészébe öntik s azt rendszerint vízgőzzel melegítik. A csészében lévő folyadék nagy felületen egyenletesen melegedvén föl a vízgőztől, elég gyorsan elpárolog felfőzés nélkül is. A felfőzést különösen a kémiai elemzésekben kell elkerülni, minthogy a forrásban lévő folyadékból eltávozó gőzbuborékok magukkal ragadhatnak szilárd alkotórészeket is, ami az elemzésben természetesen hibát okozna. Légritkított térben (vakuum-üstökben) a B. sokkal alacsonyabb hőmérsékleten és gyorsabban történik, minthogy az elpárolgást gátló gőzréteg a folyadék felületéről szivattyuzás által folyton eltávolíttatik.

Beporzás v. *beporzódás*, helyesebben *megporzás* (növ.), az az időszak, midőn a virágban levő teljesen kifejlődött porzók antherái felrepedeznek s a pollen v. virágpor a bibére szóródik, vagy más, külső hozzájárulás következtében a bibére jut, ami által a megtermékenyítést (l. o.) indítja meg. Ha a virág kétivarú, vagyis a porzók meg a termő ugyanabban a virágban fejlődnek, akkor, még pedig ha a bibe lentebb van, mint a portokok, a virágpor könnyen a bibére juthat. Ha a bibe fentebb van, akkor a virág nem ritkán lekonyul, s ekkor a virágpor szintén ráhullhat a bibére. A B.-nak azonban számos nehézsége van. Igy az egyivarú virágok (l. *Egylaki* és *Kétlaki virágok)* porzója és termője nem egy virágban fejlődik, sőt a virágpor nem ritkán hosszú útról jut a bibére. De kétivaru virágok porzója és termője sem egyszerre kész és fogékony a termékenyítésre, pedig enélkül termékenyülés lehetetlen, mert a virágpor olyan bibén nem kezdheti meg a termékenyítés folyamatát, amelyen még a bibeszemölcsök s a ragadós anyag nincs készen, vagy amely már hervadásnak indult. Az olyan kétivarú virágokat, amelyeknek a porzója és termője ugyanabban a virágban a termékenyítésre nem egyszerre kész, *dichogamoknak* nevezik. De ha a porzó és termő a B.-ra meg a termékenyülésre egy időben kész is, még sok más akadályozhatja vagy hiusíthatja meg az önmegtermékenyítést. Igy pl. a termékenyítő részek gyakran oly helyzetben lehetnek, hogy a virágpor nem hullhat a bibére. A virágban lehet továbbá olyan berendezés, mely ott, hol az ön-B. különben lehetséges, a virágnak egy más idegen virág himporával való termékenyítését nagy mértékben megkönnyíti v. bizonyosan létre is hozza. A tapasztalás azt is bizonyítja, hogy sok kétivarú növény egyes virágának önmegtermékenyüléséből kevés vagy kevéssé életre való mag lesz, sőt a termékenyülés magtalan is maradhat. Nagyobb az eredmény, ha a virágok egymást kölcsönösen porozzák. A virágzó növények között aránylag ritka az az eset, amidőn egy virágnak önmegtermékenyítése *(autogamia)* az egyedül lehetséges mód lenne. A többi esetben két virágnak *idegen-B.-a (allogamia)*, illetőleg termékenyítése szokott megesni. Erre a célra vagy egyugyanazon növénypéldánynak két virága *(geitonogamia)*, vagy ugyanannak a fajnak két individuumán levő virágok *(xenogamia)* alkalmatosak. Ez a B. *mesterséges* is lehet, ha pl. szőrecsettel vagy más módon a himport a bibére viszik. A természetben azonban különböző módon és segítséggel a virágokban v. a virágzatban levő berendezés révén szokott a B. megtörténni. A virágpornak a bibére jutását három természetes körülmény segíti elő: a *víz*, a *levegő* (szél), meg az *élő állatok* (rovar, madár, csiga). Eszerint *vízporozta* (l. o.) (hydrophilae), *szélporozta* (l. o.) (anemophilae) és *állatporozta* (l. *Rovarporozta, Madárporozta, Csigaporozta* virág, zoidiophilae) virágokat különböztetnek meg.

Bér, a Mária-Terézia tallér (l. o.) egyik neve Abesszíniában, ahol ez a pénz 4·93 K értékben a legfontosabb fizetőeszközül szolgál.

Bér, pénz vagy pénzértékü szolgáltatás (naturalia), amelyet dolognak, jognak vagy munkának a használatáért fizetnek. Különösen bérleti, ha-

szonbérleti, szolgálati szerződésnél fordul elő (l. o.). Az egyszerűbb, különösen testi munka ellenszolgáltatását nevezik bérnek; a szellemi munkáét tiszteletdíjnak, hivatalnok állandó díjazását illetménynek, járandóságnak stb. nevezik.

Bér, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 942 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Szirák.

Bér *Dezső*, karikatura-rajzoló, szül. 1875 ápr. 10. Kalocsán. Budapesten megkezdett jogi tanulmányait két év mulva abbahagyta s 1894-től fogva több éven át a Képzőm. Főiskolán tanult, de már ez időben is sok karikaturát rajzolt a Borsszem Jankóba, amelynél Faragó József utóda, 1910. Lipcsey Ádám szerkesztő halála után a lap művészeti szerkesztője lett. Politikai karikatúrákon kívül, amelyek csakhamar népszerűvé tették nevét, a budapesti kiállításokon grafikai művekkel is részt vett. Feleségének, *Bér* Böskének Kis emberekről kis embereknek c. mesegyüjteményét illusztrálta.

Bera, Sodomma királya, Móz. I. K. 14. fejez. elbeszélése szerint egyike az öt királynak, akik Élám királya, Kedorlaómer ellen fellázadtak s akiket ez azután levert, de miután Ábrám Kedorlaómert és szövetségeseit legyőzte, elveszett javait mind visszanyerte. Nöldeke szerint B. (a gonosz) jelképes neve Sodomma királyának. L. *Kedorlaómer*.

Berábra v. *barábra*, núbiai néptörzs a Nilus mindkét partján, Azsia és Vadi Halfa között tömegesen, a Kék Nilus vidékén elszórtan. *Müller* Fr. szerint a voltaképi núbiaiak saját magukat hivják: *B.*-knak v. *barábrá*-knak. A B.-k sem négerek, sem hamiták (berberek), hanem valószinüleg mindkét fajtából való keverékek. Egyik tekintetben a négerekre, másik tekintetben a régi egyiptomi retu-kra s a felláhin-okra emlékeztető testi sajátságokkal birnak; középtermetüek, karcsuak, vörösbarna bőrszinüek, finom göndör hajuak, testtartásuk kecses, járásuk könnyed, hosszukás arcuak, élénk szemüek, görbült orruak, ajkaik csak kevéssé duzzadtak, állcsontjaik ki nem állók, szakálluk gyenge. A férfiak hajukat lenyírják s fejüket fehér kendővel kötik be, a nők zsírral bekent hajukat több egyenlő hosszú varkocsba fonják; bőrüket kékes színre tetoválják. Kezeiket hennával (*Lawsonia inermis* leveleinek kiáztatott festékével) vörösre festik. Az ó-egyiptomi és kopt nyelvvel rokon nyelvük két dialektusra, a kenusi és mahasira oszlik. Szorgalmas földmívelők. V. ö. *Jankó* János, Die B., Deutsche Rundschau f. Geogr. XIII.

Béradó, a munka jövedelmére kivetett adó; szükebb értelemben csak a közönséges napszámmunkából, tágabb értelemben azonban bármely más munkából eredő bérek, illetőleg fizetések, tiszteletdíjak esnek a B. alá. Ahol általános jövedelmi adó van, mint Poroszországban és újabban nálunk (1909. X. t.-c.), ott külön B. nincsen, hanem a jövedelmi adóban foglal helyet. L. még *Házbéradó* és *Lakásadó*.

Berak, adók. és polit. közs. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1900) 932 német, horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Čakovci, u. t. Gjeletovci.

Berakás. Árúk B.-a a *vasutaknál*. Értik alatta a vasúton való fuvarozás végett feladott árúknak a vasúti kocsikba való B.-át. A B.-t a vasúti üzletszabályzat és a díjszabások rendelkezéseihez képest a vasút vagy a feladó végzi, illetőleg a vasúti üzletszabályzatban és a díjszabásokban van meghatározva, hogy mely árúkat rakatja be a vasút és melyeket köteles a feladó berakatni. A B.-ra nézve a vasút a feladóval külön egyezségre is léphet (pl. az iparvágányoknál). — *B.* a *nyomdászatban*: 1. a betüszekrények (l. o.) új betüvel való megtöltése; 2. a nyomásra kerülő papiros-íveknek a gépbe illesztése.

Berakó gép. Az a gép, mellyel a gyujtó gyártásánál, a gyujtókat merőlegesen és egymástól egyenlő távolságban a mártórámába beállítják. Ezt a munkát azelőtt kézzel végezték, mig Sebold durlachi gyáros ezt a gépet föl nem találta. Egy ember ezen géppel berakhat naponta $1—1^1/_2$ millió gyujtófácskát. A mellékelt *ábra* nyitott helyzetben mutatja ezt a gépet. Fölül van egy szekrényes

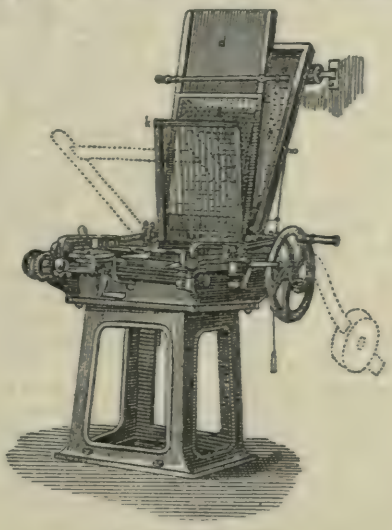

Sebold berakó gépe.

födél, melybe a merőlegesen álló gyujtószálkákat berakják. Alatta van egy 30 mm. magas *q* ráma, melynek mezeje egy apró merőleges csövekkel ellátott sárgaréz szitával van kitöltve, mely alul a *(d)* tolóval elzárható, *(k)* szintén fölhajtható rostélyráma, végre a gép asztalán van egy harántos rostély. Munkafolyama a következő: A berakó rámarostély léceit két, a gép hosszanti irányában oldalt fekvő vaspálcára tolják és egy oldalsó elmés szerkezettel kitolják, úgy hogy azok kellő távolságban legyenek. A felső rostélyráma leeresztése után most 3 egymást keresztező rostély van, melyek között a gyujtószálkák állva elhelyezkednek. A *(d)* tolót a *(q)* szitára helyezik. Egy oldalsó rázókészülékkel megrázzák a szekrényt, minek következtében egyes gyujtószálkák a szita csöveibe hullanak. A szekrény fölemelése után kiszedik a szita csöveiből az esetleg odajutott szilánkot, kihúzzák alóla a tolót, amidőn is a szitában volt szálkák a rostélyok keresztezése által alkotott cellákba hullanak. A középső, vagyis a tulajdonképeni mártórama rostélyléceit most még össze-

tolják, hogy a szálkákat jól megtartsák és lezárják. Ezzel egy ráma a mártásra készen van.

Berakó készülék (nyomd.), l. *Önberakó készülék.*

Berakott fémmunkák. Az iparművészetnek ezt az ágát tausirozásnak és damaszcirozásnak is nevezik. A tausirozás a tausia olasz szótól ered, mely rokon a tarsia szóval, mind a kettő berakott munkát jelent, csakhogy az első fémre, a másik fára vonatkozik. A franciák incrustationnak vagy damasquinurenek nevezik. A tausirozás célja az, hogy nemtelen fémeket (vasat, acélt vagy bronzot) nemes fémekkel való berakással értékesebbé tegyenek. Az ötvösségnek ez a külön ága ma is nagyban divatozik a jakutok között, továbbá Indiában és Japánban. Ezt a művészetet már *Theophilus Presbyter* (élt a XI. sz. első felében) ismerte s róla Schedula c. művében (3. könyv XC. fejezet) meg is emlékezik, azonban a műiparnak ezt az ágát a későbbi századokban elfeledték, míg végre a XVI. sz.-ban *Benvenuto Cellininek* sikerült újra föltámasztani. Különösen jeles tausirozó művészek voltak a milanói, müncheni, augsburgi és eibari fegyverkovácsok; újabban ez a művészet az aranyművesség egyik ágát alkotja. A tausirozó munkákat őseredeti helyükön, Japánban és Indiában úgy készítik, hogy a nemtelen fémet fecskefark alakuan kivésik és ebbe a mélyedésbe az arany, illetőleg ezüst drótot beverik; ezek a díszítmények vagy egy síkot alkotnak a díszítendő fém felszínével, vagy pedig abból reliefszerüen emelkednek ki. Más mód szerint a tárgy fölszinét durván verik, ezután fölhevítik és a nemes fémszálakat rákalapálják. Ez a munka könnyebb ugyan, de nem oly tartós. Sok esetben a már tausirozott tárgyat savakkal étetik, hogy a nemes fém-díszítmény jobban kiemelkedhessék.

Berakott munka *(intarsia)*, amidőn különböző színű és rajzi szempontból érdekes anyagokból készült, rendesen a növény- és az állatvilágból vett ékítményeket egy az ékítményekével azonos anyagba úgy berakjuk, hogy az egész kép síkékítmény legyen. Mértani ékítmény csak ritkán, de akkor is mindig a többivel vegyesen szerepel a B.-ban. Midőn az idevágó díszítmények kizárólag mértani elemekből képződtek, a nyert képet technikai szempontból *rakott munkának* (mozaik) mondjuk. Franciaországban mindkét díszítő technikát «marquetterie» gyüjtőnévvel illetik. B. anyag szerint lehet fából (leggyakoribb), készülhet kőből, bőrből, elefántcsontból és fémből (tausia, all'agemina, tarsia, niello stb., l. *Berakott fémmunkák*). Van aztán vegyes anyagú is, pl. fémékítmények fában (Kar-Taschia), gyöngyház, kő stb. ékítmény faalapon, fémékítmény szaruban (Boulle-intarsia). A B. fánál, fémnél, csontnál és szarunál vékony, 1—2 mm. vastag lemezeknek megfelelő kivágása útján készül. Ekkor is kétféle technikai eljárás van. Egyik szerint a berakandó elemek anyagait szolgáltató lemezeket az alapanyag lemezével egybefoglaljuk (8—10 lemez egy csomóba), egyik fölső lapon fölragasztjuk a rajzot, alul pótlemezt helyezünk el az anyag kiszakítása ellen és megfelelő kézifürésszel (fonalfürész előfúrással) kivágjuk, aztán vonal mentén az ékítményt és egyúttal az alaplemezt is. Az alaplemez igazi oldalát bevonjuk szívós gummizott papirossal és rajz alapján berakjuk aztán kellő helyen a színes fákból álló ékítményeket. Az így nyert alkotást megfelelő vakfára enyvezztük, a fölszinen levő papirost leszedjük és az anyagot aztán megfelelő technikák szerint kikészítjük és csinozzuk. Szebb B.-t nyerünk, ha az alaplemezeket külön és az azonos fából való elemeket egybegyüjtve, az illető fából való lemezcsomón és ezeket is külön-külön vágjuk ki. A további eljárás azonos az előbb fölemlített technikával. Ügyes iparos munkájánál az utóbbi eljárás mellett ékítmény és alaplemez között nem lesz hézag. Elsőbbsége ez eljárásnak még, hogy nem vagyunk korlátozva a fafélék és színek számánál. Míg az első eljárásnál legfőbb 7—9 szín, rendesen azonban csak 1—2 szín szerepelhet ékítményelemekben, addig itt gyakran 20—25 féle is fordul elő. A B.-nak különös neme a faragott v. reliefintarsio, midőn a szines anyagokból, kivált fából álló ékítményeknek a vékony alapból 5—8 mm. kiállanak. Ezeknek fölenyvezése különös fogással történik. Enyvezés után szokták a díszítményelemeket gyöngéd reliefre kifaragni. A sík-intarsiát néha árnyékolják is, mintegy 150° C.-ra hevített homokfürdő segélyével vagy vonalozott sgrafitto árnyékolásnál a bemélyített vonalaknak barna v. fekete festékkel való szinezésével.

Beraktározás. A vasúti fuvarozásnál, ha a fuvarozás végett a vasúti állomásra kiszállított árút a vasút azonnal nem szállíthatja el, de a tárolásra megfelelő helyiségek vannak, azt a lehető elszállításig ideiglenesen beraktározza. A B.-ért a vasút díjat (fekbért) szed s az árúért a díjazott letétre vonatkozó szabályok szerint felel. Hasonlókép beraktározza a vasút az állomásaira megérkezett azokat az árúkat is, melyek kézbesíthetetlenekké válnak, hacsak azoknak romlandó természete miatt azonnali eladása nem szükséges. Részletes rendelkezéseket l. vasúti üzletszabályzat 64. és 81. §.

Berán *Lajos*, plakettművész, szül. Budapesten 1882. Művészetének elemeit Telcs Ede műhelyében, azután a bécsi akadémián tanulta meg s 1902. Budapestre költözve, itt széleskörű munkálkodást fejt ki. Nevezetesebb plakettjei: *Trefort* (1903); *Ferencvárosi Torna-Klub* (1905); *Aranylakodalmi emlékplakett, Semmelweiss, a Vas- és fémipari kiáll. plakett* (1906); *Thaly Kálmán* (1907); *Fadrusz János, Kőrösi Csoma Sándor* (1909) stb.

Béranger (ejtsd: beraĩzsé), *Pierre Jean de*, francia dalköltő, szül. Párisban 1780 aug. 19., megh. u. o. 1857 júl. 16. Gyermekkorát Peronneban, rokonainál töltötte, ahol rendszeres nevelésben alig részesült s inkább önképzés útján művelte magát. 1796-ban visszakerült Párisba atyjához, egy szabómesterhez, hol csakhamar oly nyomorba került, hogy 1803. jónak látta néhány költeményét Lucien de Bonaparte-nak elküldeni, aki reá ruházta át az Institut-től kapott 1000 fr. évi díját s négy év mulva az Université ugyancsak 1000 fr.-kal díjazott irnoki állást is szerzett neki. B., akinek dalai kéziratban régóta közkézen forogtak, az első versgyüjteményt 1815. adta ki Chansons morales et autres cimen, s minthogy a Bourbonokat nem egyszer megcsipkedte bennük, felebbvalóitól meg-

rovásban részesült. Második gyüjteményében (1821) még nyiltabban állást foglalt a szabadelvü törekvések mellett, ami miatt nemcsak állását vesztette el, hanem 3 hónapi fogságra és 500 fr.-nyi birságra is ítélték. 1825., 1828. és 1830. egy-egy újabb verskötetkét bocsátott közre s egyre öregbítette hirnevét. E gyüjtemények másodikáért (1828) azonban 9 havi fogságra és súlyos pénzbirságra (10,000 fr.) ítélték. A júliusi forradalomban tevékeny részt vett s Lajos Fülöp hálából meg akarta jutalmazni, de ő minden jutalmat visszautasított. 1848-ban óriási szótöbbséggel beválasztották a törvényhozó testületbe s B. csak nehezen szabadulhatott e tisztségtől. Egy ideig Passyban élt teljesen visszavonultan abból az évi 3000 fr.-nyi járadékból, melyet művei után 1833 óta fizetett kiadója. 1852-ben visszatért Párisba, s nemsokára meghalt. Temetését nagy pompával maga az állam rendezte. Hagyatékában egy önéletrajzot és 94 kiadatlan chansont találtak. B., aki dalaiban a korabeli francia polgárság átlagának érzelmeit fejezi ki, kora legnépszerűbb verselője volt. Dalaiban, hol a maga egyszerű, de epikureusi életviszonyait énekeli meg (Le grenier, Mon habit, Mon vocation, Le dieu des bonnes gens, Les hirondelles), hol a politikai viszonyokat bírálja sokszor maró szatirával (Le roi d'Yvetot, Les enfants de France, Le marquis de Carabas, Les capucins), hol meg a Napoleon alakja köré szövődő legendát dolgozza fel (Les souvenirs du peuple, Les deux grenadiers, Le cinq mai stb.). Verseiben mélyebb erkölcsi felfogást, eredeti eszméket, egyéni szint és nyelvet hiába keresünk s éppen ezért a francia irodalomtörténetirók nem sokra becsülik. Inkább külföldön van híre. Kétségtelen, hogy B. a chanson-nak, ennek a könnyed műfajnak legkiválóbb művelője s a báj és humor éppen nem hiányzik belőle. A refrainet pedig senki sem alkalmazta annyi szerencsével, mint ő. E jeles tulajdonságainak köszönhető, hogy versei java részét majd minden európai nyelvre lefordították. Nálunk Petőfi, Szász Károly, Szabó Endre, Vargha Gyula stb. fordították. Petőfi költészetére főleg formai tekintetben jelentékeny hatással volt. Önálló kötetekben megjelentek: B. dalai, magyarítják *Szász* Károly, *Illésfy* György és mások (Debreczen 1860); Önéletrajzom, ford. *Kludik* Imre (Szolnok 1881, 2 füzet); *Bodrogh* Pál, Idegen költők, Heine, B., Byron és mások (Budapest 1906). V. ö. *Arnould*, B., ses amis, ses ennemis et ses critiques (Paris 1864); *Janin*, B. et son temps (1866); *St. Beuve*, Causeries du lundi II. (1858); E. *Delpit*, B. (1892); *Lecomte*, Oeuvres inédites de B. (Paris 1909); *Imre* Sándor, Irodalmi tanulmányok II. (Budapest 1897); *Halász* Gyula, Petőfi és B. (Brassói reálisk. 1897/98-iki értesitőjében); *Miklós* Elemér, Petőfi és B. (Bpest 1904); *Kacziány* Géza, Petőfi mesterei (u. o. Petőfi-könyvtár).

Berar (hivatalos neve: *The Hyderabad Assigned Districts*), tartomány India belsejében, a Dekan felföld É.-i részében. Területe 45,888 km², amelyből 650 km² területet foglal el a Gawilghar és Adzsanta halomvidék, amely vulkáni eredetü takaró. D.-i részét a Purma folyó és annak számos mellékvize öntözi. Egyetlen tava a sós vizü Lonar-tó. Klimája forró, évi közepes hőmérséklete 27° C., csapadék közepesen 660 mm., maximum Gawilgharban 1200 mm. Lakossága 1891-ben 2.897,491; 1901-ben 2.754,016, ebből 2.388,016 hindu, 212,040 mohamedánus, 2,375 keresztény. Főfoglalkozás a földmívelés, különösen sok gyapotot, rizst, gabonát és olajmagot termelnek. A kereskedelmet előmozditja a tartományon áthaladó Bombay-Nagpur vasút; a kereskedelem főhelyei Amraoti és Khamgaon. Kerületei Akola, Buldana, Basim, Amraoti, Ellitspur és Vun, s a tartomány közvetlenül az indiai főkormányzónak van alávetve. — B. királyság a legrégibb időben a dekani radzsputana birodalomhoz tartozott. A XV. sz.-ban rövid időre független királyság, 1572. I. Morteda Ahmednagarhoz, 1594. Aurangzeb a delhii birodalomhoz csatolta. 1706-ban a haiderabadi nizam foglalta el, majd a marathok szállották meg, akik az angolokkal 1804. vívott szerencsétlen csata után kénytelenek voltak visszaadni. 1817-ben az angolok Badzsi Rao Bonszla kiskorú fejedelem nevében foglalták el, aki, midőn meghalt, az angoloknak hagyta örökségül. 1861-ig brit hivatalnokok kormányozták, de a jövedelem egy részét a haiderabadi nizam élvezte, csak 1906. lett teljesen angol birtok.

Berat, kerületi, görög érseki székhely és megerősített város Janina török vilajetben (Dél-Albániában) az Oszum (Ljumi Beratit) partján, a hatalmas Tomor hegy lábánál, olajfaberkek és szőllők között, 12,000 lak.; közelében magas sziklán egy romokban heverő török kastély; B. helyén állott valószinüleg a Ptolemaiostól említett Albanopolisz.

Berát *(barát)*, a török és perzsa nyelvben is használatos arab szó; a fejedelemtől kiállított okirat, szabadalomlevél, mely birtokosának bizonyos jogokat és kiváltságokat biztosít. B.-tal ismeri el a porta a nála hitelesített konzulokat, úgymint a nem muszlim egyházak főpapjait.

Beraun, 1. *B.* (csehül: *Berounka*), a Moldva legnagyobb baloldali mellékfolyója Csehországban; Edelsbach néven a Cseherdőben ered, Tachaun alul Miesnek (csehül: Mže) hívják; Pilsennél egyesül a Radbusával, (az Angellel, csehül: Bradlavka) és Uslavával; Pilsentől kezdve B. a neve; a Střelával és Litawával való egyesülése után Königsaal alatt a Moldvába torkol; hossza 223 km. — 2. *B.* (csehül: *Beroun*), város Horzowitz cseh kerületi kapitányságban, a B. és Litawa egyesülésénél, vasút mellett, (1900) 9693 lak, pamutkelme- és parketkészitéssel, cukor- és sörgyártással, mészégetéssel; a dekanátusi templomban értékes festményekkel (Van Dycktől); közelében a Krušna Horán kitünő vasérceket bányásznak.

Beraunit, *ásvány*, víztartalmú vasfoszfát, kristályai egyhajlásuak és eleonorit néven ismeretesek. Vörösbarna vagy sötét jácintpiros. Előfordul: St. Benigna (Beraun kerület) Csehországban és Scheibenberg Szászországban.

Beravci, adók. és polit. község Pozsega vármegye bródi járásában, (1900) 831 horvát-szerb lak., vasúti állomás, u. p. Velika Kopanica, u. t. Vrpolje.

Bérbeadó az, aki a dolog v. jog használatát bérért másnak átengedi. L. *Bérleti szerződés*,

Haszonbérleti szerződés, Lakbérleti szerződés, Bérszerződés.

Berbécs a. m. ürü; valószínüleg az elavult olasz *berbice* (ejtsd: berbicse) szóból ered.

Bérbefogadás. Cselédnek, szolgának, munkásnak stb. felfogadása. L. *Cseléd, Szolgálati szerződés.*

Berber, török szó, jelentése: borbély. Főleg az utcai borbélyokat értik alatta, akik utcán végzik el a beretválást és hajnyirást. *Berber-básí,* főborbély, vagyis a szultán borbélya, akinek hivatala régente nagyobb tisztség számba ment és akinek az volt a hivatása, hogy a szultán haját rövidre nyirta, szakállát azonban csak gondozgatta, lévén a szakállvágás a szultánoknál tilos dolog.

Berber, 1. *B. (Dar-B.),* Núbia egyik territoriuma, mely nevét lakóitól, a B.-ektől (l. o.) kapta; az Atbara torkolatától a Nilus mentén két napi járatra terül el; fővárosa: B. (l. *B. 2.)* 1884 óta a mahdi híveinek birtokában volt, de 1898 óta ismét az egyiptomi Szudánhoz tartozik.

2. *B. (El Mekerif),* város Núbiában, a Nilus jobbpartján, az é. sz. 17° 59′ és a k. h. 34° 20′ alatt, mintegy 10,000 lak., akik a folyómenti sárkunyhóikban laknak. Mióta a Vadi-Hafa—Khartumi vasút állomása lett, fontos kereskedelmi hellyé vált. Afrika belsejéből az árúkat innen viszik Szuakimba a Vörös-tenger mellé.

Berbera, Brit-Szomáliföld protektorátus fővárosa az Adeni-öböl partján, 7 km. hosszú és 2 km. széles kikötővel, az é. sz. 10° 26′5″ és a k. h. 45° alatt, rendesen 2000, a nagy vásárok idején 30,000 lak. Kedvező fekvésénél fogva október végétől márciusig nagy vásárok tartatnak benne, amelyek igen nagy látogatottságnak örvendenek. A kivitel fő cikkei: struccotlak, állati bőrök, gummi, elefántcsont, vaj, mirrha és élő állatok; a behozatalé: datolya, rizs, durrha, pamutkelmék, liszt és cukor. B. vásárairól már a XV. sz.-ban Conti velencei utazó is tudott. 1875-ben az egyiptomiak, 1884. pedig az angolok foglalták el, akiknek rezidense van a városban.

Berberek, északafrikai néptörzs, valószínüleg az afrikai régi libiaiak, numidiaiak és getulok ivadékai. Müller Fr. szerint ők a valódi hamiták (l. o.). A B.-ek tkpi neve: *amazig* vagy *mazik,* a. m. szabadok, függetlenek. A B.-ek, kik Észak-Afrikában számos törzsből álló népcsaládot alkotnak, maguk közt megkülönböztetik: az ihággárokat (szabadokat) és az imorhádokat (meghódítottakat). Ez utóbbiak valószínüleg a meghódított idegen törzsek ivadékai, akik utóbb B.-ekké váltak. Legtisztább vérű B.-ek a marokkói mazigok. Hozzájuk számítják a már régóta kihalt guáncsokat (a Kanári-szigetek őslakóit). Egy ilyen eredetű koponyát a budapesti embertani múzeumban őriznek (dr. *Chlapowski* poseni gyakorló orvos ajándéka). A régi egyiptomi hieroglifákon a B.-eket temahu névvel jelölik s ezek keresztvonású tetoválásuk által tünnek föl. A B.-ek világos bőrszínüek, mint az európaiak, azonban itt-ott sötétbarna színüek is, arcuk a kaukázusihoz hasonlít, izmosak, de nyúlánk testüek, orruk erősen görbült, hajuk sima, fürtös, többnyire barna, de van szőke komplexum is, a férfiak gyérszakálluak, álluk csúcsos. A B.-ek mai nap mind mohamedánusok, de mindamellett egynejüek s a nő tisztelt állást foglal el náluk a családban valamint a közéletben. Földrajzi helyzetük szerint, de etnikailag is a B.-ek 3 főcsoportra oszlanak: 1. *Imosarat* vagy amazik (lásd fent) mintegy 2½ millió tömegben Uad-kuzttól Mulujáig és Atlas É.-i részéig terjednek; 2. a *selluh* mintegy 1½ millió tömegben az é. sz. 32—38° között a partoktól El-Arais-ig; végre a kabilok Algeriában és Tuniszban, ezeken kívül a szaharai törzsek: szanhadzsa, tuareg dzsebalija stb. Nyelvük sok tájszólásban él, az arab betüket használják, kivévén a tuaregeket, kiknek saját betürendszerük van.

Berberia, Afrika ÉNy.-i része az Atlanti-oceán, a Közép-tenger, Egyiptom és a Szahara közt. Területe 2.629,000 km². Ma a következő országok vannak rajta: Marokkó, Algeria, Tunisz és Tripolisz Fezzánnal és a Barkával (l. ezeket). Őslakói a berberek (l. o.).

Története. A hamita berberek közt az első gyarmatosok a semita feniciaiak voltak, akik több gyarmatot, a többi közt Karthagót is alapították és magukat az egész ÉNy.-i partvidék uraivá tették, míg a belsőbb részeken a berberek függetlenek maradtak. A rómaiak Karthago elfoglalása után (146 Kr. e.) megalapították az Africa provinciát, később és pedig 46. Kr. e. Numidiát és 42. Kr. e. Mauretaniát is meghódították. Konstantinos Észak-Afrikát 6 tartományra osztotta, amelyek közül csak a legkeletibb, Kyrenaika, jutott a keletrómai birodalomnak. Ez időben terjedt el nagy gyorsan a kereszténység; Cyprianus, Tertullianus és Augustinus itt hirdették az igét. 429-ben Észak-Afrika a vandalok zsákmánya lett, de Belizár 534. visszahódította; csakhamar azonban a keletrómai császárság uralma csak néhány parti városra szoríttatott, míg a többi helyeken a benszülöttek visszaszerezték függetlenségöket. 648-ban kezdték meg az arabok a támadásaikat, míg végre 699. Musza ibn Noszeir elfoglalta Karthagót és vele együtt egész Észak-Afrikát, amelynek lakói rövid idő alatt valamennyien mohamedánusok lettek és a hódítókkal összeolvadtak. A bagdadi khalifátus hatalmának elgyöngülése folytán 800 körül Mauretaniában és Fezben az edrizidák, Kairuanban és Tuniszban pedig az aghlabidák alapítottak önálló khalifátust. Az aghlabidákat 908. felváltotta a fatemidák dinasztiája, amely 986. az edrizidákat is hatalma alá vette. 1069-ban az almoravida, 1149. pedig az almohadadinasztia lett az uralkodó. Közben a Spanyolországban szenvedett vereségek ezt a dinasztiát is megdöntötték; egész Nyugat-Afrika kisebb országokra bomlott és lábra kapott a kalózkodás. E miatt a spanyolok több afrikai kikötőt foglaltak el (Ceutát, Melilát, Orant stb.), 1509. azután meghódították Tripoliszt és Tlemszent, Tuniszt pedig adófizetővé tették. A szorongatott mohamedánusok Horuk és Khaireddin kalózokat hívták segítségül, akik az addig uralkodott dinasztiákat megdöntötték (kivéve a Marokkóban 1269 óta uralkodó marinidákat) és Algeriát, Tuniszt meg Tripoliszt a portának vetették alá. (V. Károly 1535. csak rövid időre ragadta magához Tuniszt.) Ez idő óta Algeriában török pasák, 1600 óta pe-

dig a katonáktól választott dei-ek, Tuniszban 1576-ig pasák, azután dei-ek, 1694 után pedig egy bég uralkodott, aki azonban Algeriának adót fizetett. Tuniszból 1551. Dragut szorította ki a keresztényeket. A török uralom megalapítása után kezdték Afrika ÉNy.-i részét B.-nak nevezni. B.-nak a központja Algeria volt, amelyet 1830. a franciák ejtettek hatalmukba, akik azután 1881. Tuniszt is megszállották. Marokkóban 1546 óta a Mohamed serif által alapított dinasztia megtartotta függetlenségét. Tripoliszban pedig a török uralom áll fenn. V. ö. *Mercier*, Histoire de l'Afrique septentrionale jusqu'à la conquête française (Paris 1888—90, 3 köt.).

Berberidaceae *(Borbolyafélék,* növ.) kétszikű növénycsalád a *Ranales* sorozatban. 8 génusza van 150 fajjal, amelyek főkép az É.-i félgömb mérsékelt övében vannak elterjedve. Viráguk sugaras, 2 ivarú; tagjai 2- v. 3-as örvekben vannak elhelyezve. A virágtakaró levelek és a porzók 2 körben állanak, az előbbiek v. csak lepelt alkotnak v. pedig császére és pártára különültek. A termő rendesen csak 1 termőlevélből (monomer) alakult és általában több magkezdeményt zár magába. A termés bogyó. Füvek, cserjék v. fák egyszerű v. összetett levelekkel, magános v. fürtben álló virágokkal.

Berberin, $C_{20}H_{19}NO_5$ összetételű alkaloida. Számos növény gyökerében található. Így a *berberis vulgaris*-ban 1—2%, a *hydrastis canadensis*-ben 4% fordul elő. Sárga tűkben kristályosodik. Hideg vízben kevésbbé, forró vízben és alkoholban jól oldódik. Kémhatása lúgos, optikailag inaktív.

Berber írás. A berbereknek (l. o.) már az ókorban kétféle írásuk volt. A numid írás és a tamaség írás. Mind a kettő egyenes-, körvonalak és pontok kombinációja. Az első betű-, utóbbi hangírás. A berberek mostani írása a numid írásra vezethető vissza. Alábbi ábra egy népdal töredéke:

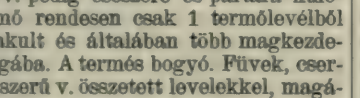

a hauen enney tefirt iyet
(nektek akarok én mondani szót egyet)
ku d ur temus bahu urdiq et
(hogy nem hazugság, én felelek érte)

Berberis *L.* (incl. *Mahonia, borbolya, söskafa,* növ.), a Berberidaceae (Borbolyafélék) család génusza, melynek 107 faja részben az északi mérsékelt övben, részben Dél-Amerika Andeseiben van elterjedve. Cserjék. Viráguk sárga, fürtben álló, levelük egyszerű v. szárnyas. Nálunk közönséges a *B. vulgaris* L. (söskaborbolya). Vesszős ágain egyszerű és hármas töviseket visel. Levelei egyszerűek, pillásan fűrészesek. Fürtje csüngő. Piros, hosszukás bogyója ehető. Egyes vidékeken kártékony, mert ennek levele nyujt talajt a *gabonarozsda (Puccinia graminis)* egyik alakjának *(Aecidium berberidis)* kifejlődéséhez, mely sárga v. piros foltok alakjában jelentkezik rajta. Európában dísznövényül kultivált fajok: *B. aquifolium* Pursh, *B. fascicularis* Lindl., *B. repens* Lindl., *B. sinensis* Desf. A himalajai *B. lycium* Royle fájából az orvosi «rusot» kivonatot nyerik. A délamerikai *B. flexuosa* Ruiz et Pav. finom, kemény, sárga fáját esztergályozzák v. a bútort burkolják vele. Fogpiszkálónak is való. Bogyójában sok a szabad almasav, ezért officinális, cukorral befőzik, szirupot, lekvárt, fagylaltot készítenek belőle, piros festéket is szolgáltat. Kisajtolt levében almasavon kívül borkősav és citromsav is van. Magva olajtartalmú. A legtöbb B.-faj kérgét, gyökerét sárgafestésre és cserzésre használják. 5 fosszilis faja ismeretes a harmadkorból.

Berber leopárd (állat), a párducnak (Felis *pardus* L.) Észak-Afrikában (Marokkó, Alger, Tunisz) élő változata (var. *panthera* Pall.).

Berber ló alatt értjük az Afrika É.-i részeiben, Marokkóban, Algerban, Tuniszban, Tripoliszban, részben a Szaharában stb. tenyésztett lovat. Nyilván arab eredetű s az arab lótól alig különbözik. Kicsi, száraz, élénk, nemes, kisigényű.

Berber oroszlán *(Leo barbarus* Gray, állat), az oroszlánfaj törzsalakja. L. *Oroszlán.*

Berbice (ejtsd: —bíz), 1. folyó Brit-Guayanában; az é. szél. 3° körül ered, É.-nak folyik és 6° 24′ alatt az Atlanti-óceánba torkol; felső folyásában számos a sellő; 7 km. széles deltájában van a Crab-sziget; a folyó a homokpadjai miatt itt sem igen hajózható. — 2. *B.*, keleti grófság Brit-Guayanában a B. folyó mindkét partján, termékeny síkság, mintegy 4000 km² területtel, (1901) 53,746 lak. — 3. *B.* vagy New Amsterdam, város, l. *New Amsterdam.*

Berbir, város, l. *Gradiszka.*

Bérc, l. *Hegy.*

Berceuse (franc., ejtsd: bersőz) a. m. bölcsődal; egyszersmind hintaszéket is jelent.

Berchem *(Berghem), Claes (Nicolaes),* holland festő, szül. Haarlemben 1620., megh. 1683 febr. 18. Valószínüleg Claes Moyaertnak volt tanítványa, 1642 előtt Olaszországba utazott és innen merítette azokat a benyomásokat, melyek művészetére döntő hatást gyakoroltak. 1642-ben Haarlemben telepedett le, 1647. Amsterdamba költözött. Művei közül azok a legjellegzetesebbek, melyek olasz tájképi motivumokat ábrázolnak, többnyire állatokkal, pásztorjelenetekkel népesítve, néha nagy festői erővel előadva. E képei igen nagy kedveltségnek örvendtek, rendkívül sokszor reprodukálták őket és általában B., kinek sok tanítványa is volt, erős befolyással volt a hollandi festészetre. Szép rézkarcai is nagyrészt pásztor- és állatképek. Művei nagy számmal maradtak reánk. Kiemelendők: Vadkanvadászat (hágai múzeum); A gázló (u. o.); A komp (Amsterdam, Rijksmuseum); Pásztorok szikla mellett (drezdai képtár). Jellemző képei vannak a budapesti Képzőművészeti Múzeumban is: Itatás; Pihenő; Pihenő pásztorok (1646).

Berchemia *Neck* (növ.), a Rhamnaceae (Bengefélék) család génusza, melynek 10 faja főkép Kelet- és Délkelet-Ázsiában honos. Többnyire felfutó cserjék. A *B. lineata* (L.) DC. gyümölcsét Kinában *mahmannah*-nak nevezik, gyüjtik és eszik. A *B. scandens* (Hill.) K. Koch. Virginia mocsaras helyein a fákra magasan felkúszik. Nálunk ritka kerti dísz, de alacsony marad. Importált magvakról és dugványokról szaporítják, de ezek lassan nőnek.

Berchet (ejtsd: —sé), *Giovanni*, olasz költő, szül. Milanóban 1783 dec. 23., megh. 1851 márc. 23. Költeményeiben a romantikus iskolához csatlakozván, már ifjukorában Olaszország legtehetségesebb költőjeként tisztelték; az olasz Tyrtaeusnak nevezték. A karbonarizmus gyanujába esvén, 1828. hazájából menekülni kényszerült. Svájcba, később Londonba ment, ahol egy földijének kereskedőházában könyvelői tisztet viselt. Csak 1848. tért haza, hol az akkori ideiglenes kormány közoktatásügyi miniszterré nevezte ki. Dalai és románcai Poesie italiane c. alatt jelentek meg 1848. Legjobb munkája A pargai menekültek.

Berchmans, *Emile*, belga festő, szül. Liègeben 1867 nov. 8. A liègei akadémián tanult. Nagy dekorativ képeken kívül (mennyezetképek a liègei és verviersi szinházakban) finom, hangulatos női képeket fest. Ilyenek: Ifjuság (liègei múzeum); Alkony (brüsszeli képtár); Melankolia, stb. A grafikai művészet terén is sikerrel működik.

Berchta a. m. «fénylő», délnémet, frank és thüringiai területen a Holda asszonyt (l. o.) helyettesítő mitológiai alak. Valószinüleg szintén a felhők istennőjének egyik alakulása; majd szépnek, majd rútnak mondják, sőt más felfogás szerint csak elül szép, hátul meg olyan, mint egy teknő, tehénfarkkal és lúdtalppal. Az embereknek is hol jótevője, hol meg szivtelen üldözője. L. még *Berta*.

Berchtesgaden, 1. az egykori B.-i prépostok birtoka, a Salzburgi Alpok vidéke, Oberbayern Bajor kerület DK.-i végében, mintegy 400 km² területtel, (1900) 10,046 lak. B. nagyszerű hegyi vidék, amely minden oldalról magas hegyektől környékezve, mint kolosszális mészkőhegytömeg a Saalach és Salzach közt terül el. D.-i határán a Steinernes Meer hatalmas fensíkja fekszik, amelyből É. felé két rendkívül meredek alakú sziklagerinc nyúlik be B.-ba; a K.-i a kétcsúcsú Watzmannban (a nagy 2714, a kicsi 2404 m.), a Ny.-i pedig a Hochkalterben (2629 m.) éri el a legnagyobb magasságát. A két sziklagerinc B.-t 3 fővölgyre osztja: a K.-i hegylánc és a Watzmann közt fekvő Seevölgyre, az Ober- és Königsseevel, a Watzmann és Hochkalter közt elnyúló kietlen, kopár Wimbach-völgyre és a Hochkalter meg a Ny.-i határhegység közt elterjedő Hintersee-völgyre, a magános Hinterseevel. Mind a három völgy egyközüen vonul el DDNy. felől ÉÉK.-nek és egy nagyobb völggyé egyesül, mely Ramsaunál kezdődik, K.-nek B. közepéig ér, ott É.-i irányuvá lesz és a Salzach völgyéig nyúlik. Sík vidék egész B.-ben nincs. A vidék magas fekvése dacára elég enyhe éghajlatú. A sóban és fában gazdag vidék még márványt, gipszet és krétát szolgáltat. A lakosság főfoglalkozása: állattenyésztés, bányászat, erdőgazdaság és fafaragás, meg a turisták ellátása.

2. *B.*, közs. B. j.-ban, a Königssee lefolyásánál, az Achennél vagyis Almnál; Salzburgtól 19 km.-re, gyönyörű szép vidéken, vasút mellett, (1905) 2830 lak., 3 kat. templommal, amelyek közt a XII. sz.-ból való gót templom a B.-i prépostok márványsíremlékeivel és egyéb régiségeivel a legérdekesebb; a királyi család villájával (1850—52 II. Miksa építtette), fafaragó iskolával és egy franciskánus-kórházzal, végül egy szép parkban Luitpold régens-herceg szobrával; a régi prépostok palotája most királyi kastély. Sóbányáját a Tuvalban, amely évenkint 50,000 métermázsa sót szolgáltat, rendkívüli változatosságánál fogva nagyon látogatják; sós vizét hatalmas, 120 km. hosszú vezetékekben Reichenhallba, illetőleg ennek fölös sósvizével együtt Traunsteinba és Rosenheimba szállítják, hogy ott a sót belőle kifőzzék. B. nagyon látogatott nyári üdülő és sósfürdőhely. B.-ben 1100. építettek klastromot; 1122. prépostsággá tették; 1156. birodalmi közvetetlenséget nyert. 1803-ban szekularizálták és Salzburghoz csatolták, 1805. Ausztriához és 1810. Bajorországhoz került. V. ö. B. nebst Führer durch das B.-er Ländchen (Berchtesg. 9. Aufl.); *Koch-Sternfeld*, Gesch. d. Fürstentums B. (Münch. 1815, 3 köt.); *Penck* és *Richter*, Das Land B. (Salzburg 1885).

Berchtold, német férfinév, l. *Bertold*.

Berchtold (ungarschitzi), tiroli eredetü grófi család, melynek régi nemessége 1564 ápr. 15. erősíttetett meg, 1616 jan. 5. birodalmi nemességett, B. *Jakab* pedig 1633 április 25., illetőleg máj. 4. osztrák, illetőleg birodalmi bárságot, 1633 júl. 17. cseh bárságot nyert. Grófi rangra a család 1673 júl. 29. emeltetett. Magyarországon a családot az 1751. XL. t.-cikkel honfiusították. A magyarországi ág a honfiusított *Antaltól* származik le. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Artur* gróf, főrend, szül. Füleken 1843. A főrendiházban a szabadelvü párthoz tartozott. 1896. a füleki kerület képviselője volt. 1901. nem vállalt mandátumot. 1905—06. Nógrád vm. főispánja volt.

2. *B. Lipót* gr., néhai *Zsigmond* gr. (megh. 1900 márc. 19.) egyetlen fia, főrend, szül. Bécsben 1863 ápr. 18. Tanulmányai végzése után a diplomáciai pályára lépett. Örökölte apja morvaországi birtokait, a Sinzendorff hercegi pénzbeli hitbizomány haszonélvezeti jogát, a csicsmáni és savcsinai (Trencsén vármegye), valamint a perezsnyei (Sopron vármegye) uradalmat. Cs. és kir. kamarás, a szuverén máltai rend díszlovagja. A főrendiházba 1901. hivták meg. A párisi, londoni és pétervári nagykövetségeknél szolgált, 1907. Ausztria-Magyarország nagykövete lett Szt.-Pétervárott, mely állásától 1911 márc. megvált.

Berckheyde, 1. *Gerrit*, hollandi festő, szül. Haarlemben 1638., megh. 1698 jún. 14. Bátyjának, B. Job-nak (l. o.) volt tanítványa, vele járt Németországban is, 1660. Haarlemben a festőcéh tagja lett. Festményei legnagyobb részt hollandi és német városi részleteket, utcákat, tereket, kastélyokat ábrázolnak. Nagy számmal maradtak fönn; találhatók az amsterdami és anversi múzeumokban, a kasseli, drezdai, schwerini képtárakban, stb. A budapesti Szépmüv. Múzeumban a Kostverlore kastélyt ábrázoló képpel van képviselve.

2. *B.*, *Job*, hollandi festő, az előbbinek bátyja, szül. Haarlemben 1630., megh. 1693. Jacob de Wetnek volt tanítványa, hosszabb időt töltött Németországban, kivált Kölnben, Bonnban, Mannheimban, Heidelbergben. 1654-ben a haarlemi festőcéh tagja lett. Épületeket ábrázoló képei a hollandi festészet legkiválóbb ilynemü termékei közé tartoznak, kivált az amsterdami tőzsde kitünő képei (rotterdami, amsterdami, stb. képtárak), de finom genreképeket is festett. Ilyenek:

Festőműterem (1659, Szt.-Pétervár, Eremitage); A reggeli (schwerini képtár) stb.

Berck-sur-Mer (ejtsd: — szűr mer), kikötőhely és tengeri fürdő Pas-de-Calais francia départementban, vasút mellett (1906) 9636 lak., jelentékeny halászattal, kötélgyártással, vitorlavászon- és halászbárka-készítéssel; 500 skrofulás gyermek számára berendezett szép kórházzal.

Bercse, kisk. Kolozs vm. almási j.-ban, (1910) 524 oláh lak.; u. p. Nagyalmás, u. t. Magyarnagyzsombor.

Bércse. (*Clematis* L. növ.), a Ranunculaceae (boglárkafélék) család génusza, melynek 170 faja úgyszólván a föld minden vidékét népesíti. Kórós növények vagy felfutó cserjék, levelük átellenes, többnyire hármas v. többször szárnyas virágaknak csak sziromszerű csészelevelei vannak, pártája nincs, virágzatuk bogas v. első elágazásában fürtös. Termésük egymagvú s tetején hosszú, pelyhes bibeszálat visel. Nálunk legközönségesebb a *Clematis vitalba* L. (iszalag-B.), levele páratanul szárnyas, virágjának csészelevelei belül fehérek, kívül zöldek. Erdőszélen, gyepükön gyakori az egész országban. Leveleivel cserjékre és fákra felfutván, egészen el is ölheti őket. Valamennyi része, kivált levele égetően csípős, a bőrön hólyagot v. sebet okoz. Háncsa kötözőnek jó. A *Clematis recta* All. felálló kóró, *lótorma* és *palackfű* a népies neve. Égető, csípős, gyakran hólyaghúzó nedve van; zöld részei és virágai officinálisak. Számos külföldi Clematisfaj igen szép, felfutó dísznövény. A *Linné-féle Atragene* génusz fajai most a Clematisba vannak sorolva. V. ö. *Kuntze* O., Monographie der Gattung Clematis (Berlin 1885).

Bercsény, kisk. Trencsén vm báni j.-ban, (1910) 725 tót és német lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bercsényi-család (székesi gróf). Egyike történelmi nevezetességű kihalt családainknak; nevét ősi fészkéről, a veszprémvmegyei Bercheny-ről vette, mely hajdan virágzó helységet az 1526. pusztító török hadjárat elseperte. Első ismert tagja a családnak *László*, II. Lajosnak udvarnoka, kitől 1525. adományul kapta Hont és Bars vármegyékben Eicsewdet egészen, Nagy-Malonyán és Kalachnán részbirtokokat. Fia *Imre* Erdélybe költözött, hol mint Báthory István és Kristóf kedvelt híve és udvarnoka szerepelt. 1577-ben ez utóbbitól nyeré örökadományul Székest, mely után előnevüket írják, és Kendeőt. Közvetlen utódja:

László (megh. 1656 táján), 1641—47. damasdi főkapitány, ezen várat léhasága miatt a törökök elfoglalták, amiért az 1647. országgyűlés a nádor által felelősségre vonását rendelte el, mire II. Rákóczi György szolgálatába lépett. *Miklós* 1657-ben mint ifjú II. Rákóczi György fejedelemnek a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratban kísérője volt. A fejedelemnek 1660 júl. 7. történt eleste után III. Ferdinánd szolgálatába állott, s 1663. Érsekújvár védelmére küldetett. 1683. év nyarán a morva határokig előrenyomult Thököly Imre fejedelemnek meghódolt fiával, mely kényszerű hódolás nem sokáig tartott. 1686-ban kir. tábornokká, 1687 szept. 14. Lipót által grófi rangra emeltetett. *Lászlónak* (szül. 1689., megh. 1778., l. *B. 2.)* fia, *Miklós* (szül. 1736., megh. 1762.) Szaniszló király kamarása, Lotharingia és Du Bar főlovászmestere s a B.-huszárok ezredese volt és hősi halált halt Hannoverben. Testvére, *Ferenc*, bátyja eleste után a B.-huszárok ezredese, 1768. Lotharingia és Du Bar főlovászmestere volt, 1784. lovastábornok lett. 1789-ben mint hű royalista, XVI. Lajosnak s nejének bizalmas embere, a király öccsével, Artois gróffal Bécsbe küldetett. Fia, V. *László* volt a család végső tagja. Tanulmányait a bécsi Teréziánumban befejezvén, a sűrűn egymást felváltó hadjáratokban szerepelt. Így 1799 szept. 17. Rivolinál mint hadnagy, az 1809 ápr. 19., 21., 22. és 23-iki ütközetekben mint százados a bajor földön, máj. 21., 22. Aspernnél, júl. 5—12. Wagramnál, 13-án Austerlitznél, 1813. pedig Olaszországban harcolt s a következő évben őrnaggyá léptették elő. 1815-ben a nápolyi alkirály ellen harcolt s ápr. 10. Pistojánál s Firenze alatt vitézkedett, 1823. okt. 11. alezredessé neveztetett ki s mint ilyen nyugalomba vonult. Megh. 1835 november 28. Kassán. Nővére *Valentine Madeleine* 1796. gr. d'Hennezel Emánuelhez ment nőül. Ennek utódai a Chastenet-Puységur őrgrófi, a Pélissier, Longueil, Maupern és még más családokba házasodván be, a B. vért női ágon egész a jelen időkig leszármaztatták. V. ö. *Thaly* Kálmán, A B.-család (Turul 1890). — Az említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Imre* (székesi báró), született 1590-ben, megh. 1639. Tanulmányait külföldi egyetemeken befejezvén, visszatért s nőül vevé Lugossy János lippai főkapitány leányát, kivel Hódmező-Vásárhelyt, Sólymos várát s több nagy pusztát kapott hozományul. 1616—17-ben Rómába, majd a Szentföldre a Megváltó sírjához zarán-

László, szőrényi bán.
Neje: Baládfy Borb.

Margit. — Imre (l. *B. 1.*) sz. 1590; † 1639., bárságot nyert. Neje: Magyar-Peterdi Lugossy Borb. — Borbála. Férje: Lázár János. — Zsófia. Férje: Kun János. — Zsuzsánna. Férje: Ghyczy György.

László, 1641—1647 damasdi főkap., később II. Rákóczi György híve.

Imre, 1641. Érsekujvárt végbeli tiszt.

Erzsébet, 1671. a pozsonyi klarisszák fejedelemasszonya.

Miklós (sz. 1633; † 1689), bajavidék alkapitánya, aranysarkantyús vitéz, b. t. tanácsos, 1687. grófi rangot nyert. Neje: Rechberg-Rothenlöwen Mária grófnő.

Miklós (l. *B. 3.*, sz. 1665; † 1725). Ung vármegye főispánja. II. Rákóczi Fer. főtábornoka. Nejei: 1. Drugeth Krisztina grófnő († 1691). 2. Csaky Krisztina grófnő († 1723). 3. Kőszeghy Zsuzsánna.

László (l. *B. 2.*, sz. 1689; † 1778) francia hussártábornagy. Neje: Weit-Girard Anna. († 1766 aug. 24.)

Zsuzsánna. Férje: gróf Zichy Péter.

dokolt, mely vallásos buzgóságáért a jeruzsálemi patriárcha a «szent sír lovagja» címmel tisztelte meg és megengedte neki, hogy Jeruzsálem címerét saját címerébe felvehesse. Visszatérve Erdélybe, Bethlen Gábor szolgálatába állott s 1625 szept. 25. az ő megbízásából követségben járt a budai vezérnél. Később összeütközésbe jött a protestáns fejedelemmel, II. Ferdinándnak ajánlotta fel szolgálatát s a magyar kir. udvari kamara tanácsosa lett. 1634-ben mint követ I. Rákóczi György fejedelemnél járt; 1638. Nógrád vár főkapitánya s a következő év második felében, midőn Banner svéd csapatai Prágát ostromolták, a fejedelemnek egy tekintélyes huszárcsapatot toborzott, melyért júl. havában bárói méltóságot s tábornoki rangot nyert. Ugyanez év szept. 24. és 25. a prágai táborban fekvő huszárság élén keményen összecsapott a svéd nehéz lovassággal s a csatában hősileg esett el.

2. *B. László* (székesi gróf), szül. 1689 aug. 3., megh. 1778., eltemettetett Lusancyban. Tanulmányait Ungváron és Kassán befejezvén, Rákóczi udvarába került. 1708-ban a nemesi testőrségben százados és kornétás s ez év aug. 3. rettenthetetlen bátorsággal harcolt a trencséni ütközetben. 1710 jan. 22. jelen volt Romhánynál s a következő év jan. elején családi várát, Ungvárt szerelte fel ellenállásra, a következő hóban pedig a fejedelemmel Lengyelországba távozott. 1712-ben Rákóczi Franciaországba küldé s ajánlatára XIV. Lajos király testőrgránátosainak századosává nevezte ki. 1719. már a francia hadseregben ezredes lett s mint ilyen Rodostóba ment s ott szervezte a magyar menekültekből a B.-huszárezredet a francia szolgálatban. 1738-ban tábornok, s 1744—47. Flandriában mint lovassági főparancsnok működött. 1758 márc. 19. Franciaország marsalljává neveztetett ki. V. ö. *Ballagi* A., B.-huszárok (M. o. és a nagyv. 1873); *Thaly* K., B.-ivadékok Franciaországban (Turul 1889).; *Thaly* K., B. L. leveleiből, Hadt. Közl. 3. évf.; *Lendvai* K., B. L. lusancyi kastélyában. (Vas. Ujs. 1910.)

3. *B. Miklós* (székesi gróf), szül. 1665. Temetvény várában, megh. 1725 nov. 6. Rodostóban. Tanulmányait a nagyszombati egyetemen befejezvén, Esterházy Pál nádor udvarába került. 1686-ban annyira kitüntette magát Budavár ostrománál, hogy ezredesi rangot nyert s Szeged és a hozzátartozó véghelyek főkapitányává nevezteték ki. 1687 szept. 14. atyjával együtt grófságot nyert s aranysarkantyús vitézzé üttetett. Nemsokára kir. kamarás, tanácsos, Ung vmegye örökös főispánja, s Felső-Magyarország fő hadi biztosa; 1696. pedig, midőn Lipót a vmegyék panaszait orvoslandó, Eperjesre egy vegyes birságot nevezett ki, annak polgári fő hadi biztosa B. lett. Ekkor ismerkedett meg II. Rákóczi Ferenccel, kinek ez időtől fogva leghűbb barátja volt, s midőn Rákóczit 1701 május 29. Solari gróf császári tábornok Sáros várában elfogta, B. Lengyelországba menekült, s ott előkészíté a felkelés művét. 1703-ban Rákóczi kitüzvén a szabadság zászlóját, B. lengyel csapatok élén jött segítségére, s ettől fogva ő vezeti a szabadságharcot. 1705 szept. 20., midőn a szécsényi mezőn a nemzeti konfederáció megalakult, ennek országos főtábornoka s a kormánytanács első szenátora B. lett. 1707-ben fejedelmi helytartó lett s Varsóban Nagy Péter cár és Rákóczi közt véd- és dacszövetséget kötött. A trencséni szerencsétlen kimenetelű ütközet után Szécsénynél szedte össze a kuruc hadak szétvert lovasságát, s a további hadjáratokban vitézül harcolt, míg végre elborult a nemzeti ügy napja s a győzőkből legyőzöttek lettek. B. már előbb, 1710. Lengyelországba indult az orosz segély szorgalmazása végett, de sikertelenül. A szatmári béke kedvezményeit nem fogadta el s 1711—16. Lengyelországban Bržan várában élt. 1716-ban a szultán meghivására a bujdosókkal Chotzinba s az Al-Dunához a nagyvezir táborába utazik, vele szövetkezik s 1717-ben 20,000 törökkel beüt Orsovánál s Facsetig nyomul, de visszavonulni kénytelen. E hadjárat után, midőn 1718. III. Károly a törökkel békealkudozásba bocsátkozott, a császári biztosok Rákóczi s B. kiadását követelték, mit megtudván a szultán, kijelenté, hogy inkább elveszti fővárosát, mintsem magát a vendégszeretet megsértése által ekkép meggyalázza. Hamvait Rákócziéval együtt hazahozták s 1906 okt. 30. a kassai székesegyházban temették el. Leveleit és más emlékezetre méltó iratait Thaly Kálmán adta ki hét kötetben 1868. és 1875—82.

Bercsényi *Béla*, a Nemzeti Szinház és a Petőfitársaság tagja, szül. Miskolczon 1844 máj. 25., megh. 1901 okt. 16. Irt több költeményt, novellát s szinművet s éveken át tanára s igazgatója volt az Országos Szinművészeti Akadémiának.

Bercsényifalva (azelőtt: *Dubrinics*), kisk. Ung vm. perecsenyi j.-ban, (1910) 1512 rutén, német és magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bercy (ejtsd: berszi), azelőtt nagy falu 15,000 lak., 1859 óta Páris (l. o.) 12. arrondissementjának része.

Bérczalja, kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 302 tót lak.; u. p. és u. t. Magyarraszlavicza.

Berczel, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 2054 magyar lak.; postahivatal, u. t. Galgaguta. L. még *Tiszaberczel* és *Czeglédberczel*.

Berczelly *Jenő* (berczeli), ítélőtáblai elnök és író, szül. Berczelen (Nógrád vm.) 1842 ápr. 19., ősrégi nemesi családból. Az igazságügyminisztérium szervezésétől kezdve ott működött és miniszteri tanácsos lett. 1885-ben budapesti kir. ítélőtáblai tanácselnöknek, 1891. a kolozsvári, 1894. a kassai kir. ítélőtábla elnökének nevezték ki, 1905. belső titkos tanácsos lett. Szépirodalommal is foglalkozott és többnyire Jenőke álnév alatt a Hölgyfutárba írt tárcacikkeket, majd főmunkatársa volt a Pesti Hölgydivatlapnak és a Nemzeti Képes Ujságnak. Munkái: *Egy nyomorult története* (regény, Pest 1863); *Egy szerencsétlen család* (beszély, Hugó Károly után franciából, u. o. 1863).

Bérczes (azelőtt: *Alsóporuba*), kisk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 868 tót lak.; u. p. Felsőtölgyes, u. t. Trencsénteplicz.

Berczik *Árpád* (jászói) író, szül. Temesvárott 1842 júl. 8. A budapesti egyetemen jogot végezvén, 1864. tisztviselői pályára lépett a helytartótanácsnál. Az alkotmány helyreállta után a sajtóosztályban alkalmazták, melynek később vezetője

lett. Utóbb címzetes és 1898. valóságos min. tanácsos lett. A sajtóosztály élén több mint 30 éven át sikeresen működött. Hivatali emelkedésén kívül különböző királyi kitüntetésben részesült. 1904. nyugalomba vonult. A Kisfaludy-társaság 1873., az Akadémia 1888. levelező, 1907. rendes, a Petőfi-társaság pedig 1907. végén tiszteletbeli tagjául választotta. Első szépirodalmi munkáival, versekkel 1859. lépett föl, majd tárcákat, elbeszéléseket írt az akkori szépirodalmi és politikai lapokba. Állandóbb kedvvel és nagyobb sikerrel működött a novella és a vígjáték terén; 1862 óta 20 darabját mutatták be, többnyire a Nemzeti Színházban. Nevezetesebb darabjai: *Ádám és Éva* (1862); *Fertálymágnások* (1867); *Bach-huszárok* (1867); *A népszerűség* (1868); *A közügyek* (1871, németül is megjelent); *A házasítók* (3 felv.); *Jótékony célra* (1877); *A kék szoba* (1878); *Nézd meg az anyját* (1883); *A bálkirálynő* (1885); *A protekció* (1885); *A svihákok* (1889); *A peterdi csata* (1891); *Mai divat* (1892), *A papa* (1893, akadémiai Teleki-díjat nyert); *Himfy dalai* (1898); *Kurucok Párisban* (1902); *Miniszterválság* (1905); *Az udvari tanácsos* (1905); *A pozsonyi diéta* (1907); *A művész felesége* (3 felv., 1910). Írt több bohózatot is *Aesop* álnéven. Népszínművei: *A székelyföldön* (a Nemz. Szinh. 1874. 100 arannyal jutalm.); *Az igmándi kispap* (1881); *A parasztkisasszony* (1886); *Postás Klári* (1891). Elbeszéléseiben is a víg elemnek hódol, s itt is többnyire a magyar úri társadalommal foglalkozik. Gyüjteményei: *Víg órák* (1888) és *Őszi hajtás* (1907, Kisf.-Társ. kiadása); *A figyelmes férj és más elbeszélések* (1906); *Nyári feleség* (1909). Több novellája németül a Reclam-féle Universal-Bibliothek-ben, franciául a Figaroban jelent meg, vígjátékai közül is többet fordítottak németre. B. magyarra fordította Belot-tól *A rendszeres férjek* c. vígjátékot (Toldy Istvánnal, 1864) és Molière-től *A képzelt beteg*-et (1884); továbbá Dickens *Barnaby Rudge* c. regényét (3 köt. 1872) és Laboulaye Edouard *Abdallah* c. munkáját. Irodalmi emlékbeszédeket és magyar nyelvtisztasági cikkeket is írt. Egy kötet ilyen irányú dolgozata *Magyar tárcák* címmel az Olcsó könyvtárban látott napvilágot. (1910.) B. műveit derült, meleg humor, szeretetreméltó szatira, egyszerű, magyaros levegő, józan és vidám életfelfogás teszik népszerüekké, fő ereje a hangban és az ötletekben van.

Bérczy *Károly*, író, szül. Balassagyarmaton 1821 márc. 2., megh. Pesten 1867 dec. 11. Tanulmányait Balassagyarmaton, Váczon és Pesten elvégezvén, ügyvédi vizsgálatot tett s 1842 tavaszán a helytartótanácshoz nevezték ki. Súlyos betegség után 1849. lemondott hivataláról és egészen az irodalomnak élt. Ifjabbkori dolgozatai, versek és elbeszélések, már a 40-es évek szépirodalmi lapjaiban fölkeltették a közönség figyelmét, az 50-es évek alatt még több eredeti és fordított novellát írt a lapokba. Fordításait leginkább angol novellisták, Dickens és Washington Irving műveiből válogatta, eredeti beszélyein is ezek hatása látszik. Elbeszéléseiből két gyüjteményt adott ki: *Élet és ábránd* (Pest 1852, 2 köt.) és *Világ folyása* (u. o. 1853, 3 köt.); legjobb elbeszélése *Gyógyult seb* (a Részvét könyvében 1864 és az Olcsó Könyvtárban 1880). Puskin kedvéért megtanult oroszul s lefordította igen jól az *Anyégint* (Pest 1866). 1857-ben megalapította a Lapok a vadászat és lovászat köréből c. sportlapot, mely a következő évben Vadász- és Versenylap címet vett föl; e lapot haláláig szerkesztette s vele a magyar sportnyelv terén úttörő lett. Ő állította össze az első *Magyar Ménes-könyvet* a 60-as években, mely a magyarhoni összes telivér lovak nevét és leszármazását tartalmazza. Kiadott egy *Magyar-német és német-magyar vadász-műszótárt* is (1860). Az akadémia 1859., a Kisfaludy-társaság 1862. választotta tagjai közé, a koronázás után pedig magyar nemességet kapott.

Berdan-fegyverek, kétfélék: Berdan I. és Berdan II.; Berdan első rendszere szerint a spanyol hadsereg fegyvereit alakították át, a második rendszer szerint pedig Oroszország gyártotta fegyvereit; a Berdan (amerikai tábornok) rendszereihez (gyujtószöggel) tartozó töltényt a német hadsereg is elfogadta a Mauser-féle puskák számára.

Berdárka, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 203 tót lak., u. p. Felsősajó u. t. Alsósajó.

Berde, 1. *Áron* (laborfalvi), kolozsvári egyetemi tanár, a M. Tud. Akad. l. tagja, szül. 1819 márc. 8. Laborfalván (Háromszék vmegye), megh. 1891 márc. 8. Tanulmányait Székelykeresztúron s a kolozsvári unitárius főiskolában fejezte be. Kezdetben a selmeczi bányászakadémiába készült, de 1841. a kolozsvári unitárius kollégiumhoz választatván meg tanárul, bővebb kiképzés végett 1842. Berlinbe ment, hol két év lefolyása alatt minden igyekezetét a természettudományokra fordította; felkereste a híresebb egyetemeket, majd Franciaország és a Svájc egy részét utazta be. 1844-ben hazatérve, elfoglalta tanszékét, hol 1863-ig a természettudományokat adta elő. Ekkor szerveztetvén a kolozsvári jogakadémia, ott rendes tanszéket nyert mint a nemzetgazdaság és politika tanára. Művei közül kiemelendők: *Légtüneménytan s a két Magyarhon égalji viszonyai* (Kolozsvár 1847); *Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jó létre jusson?* (u. o. 1859); *A levegői nyirkosság némely égalji befolyása* (1860); *A kémia iskolája* (Stökhard után, Kolozsvár 1848). Több műve kéziratban maradt.

2. *B. Mózes* (laborfalvi), szül. Laborfalván 1815., megh. Budapesten 1893 szept. 22. Részt vett az 1848. erdélyi unió-mozgalmakban, később Háromszékben (1848 nov.) a honvédelmi bizottmány megbízásából szervezte a székelyek ellenállását. Világos után halálra, majd kegyelemből 8 évi várfogságra ítélték. Az új alkotmányos miniszterium a belügyi kormány kebelében az erdélyi ügyek előadójává és min. osztálytanácsossá nevezte ki. Később kolozsvári magányába vonult, élete vége felé elmebeteg lett s egy fővárosi szanatoriumban halt el. 1888-ban kelt végrendeletével általános örökösévé az unitárius egyházat tette, mely ebből az alapítványból építtette a kolozsvári unit. kollégium új palotáját.

Berdera, l. *Bardera*.

Berdicsev, kerületi székhely Kiev orosz kormányzóságban a Teterevnek egyik mellékvizénél, a Gnilopjatnál, vasút mellett, 53,728 lak., nagy

karmelita-kolostorral, kékfestőkkel, dohánygyárakkal és igen élénk kereskedéssel; évenként 3 országos vására nagyon látogatott; fő kiviteli cikkei: gabona, állatok és állati termékek. 1793 óta tartozik Oroszországhoz.

Berdjanszk, kerületi szék- és kikötőhely Tauria orosz kormányzóságban, az Azovi-tenger partján, a B.-i földnyelv belső végén, a Bardjanka torkolatánál, vasút mellett, (1897) 27,249 lak., osztrák-magyar konzuli ügyvivővel. Mesterségesen megjavított kikötője a legjobb az Azovi-tenger partján; kereskedelmének fő cikkei: gabona, gyapju, bőrök, len és repcemag, besózott halak. 1855-ben az angolok és franciák csaknem egészen földúlták.

Berduráni, a keleti afgánok gyüjtőneve.

Bere, a magvas kender feje dunántúli tájszólás szerint, másként *buga*.

Bere, kisk. Szatmár vm. nagykárolyi j.-ban, (1910) 523 magyar lak.; u. p. Csomaköz, u. t. Szaniszló.

Berecz, 1. *Antal*, tanár, szül. Boldogon (Pest vm.) 1836 aug. 16., megh. Budapesten 1908 szept. 14. A kegyestanítórend tagja volt 1853—71-ig, 1860-tól tanára a rend lévai, kolozsvári, budapesti gimnáziumainak; közben nevelősködött. A rendből kilépve, a budapesti evang. gimnázium tanára, 1875-ben az új állami felső leányiskola tanára, 1877. ennek igazgatója lett. 1894-től kezdve a vallás- és közokt. minisztériumban tett szolgálatot, végül az áll. felső leányiskolák miniszteri biztosa volt. Huzamosan elnöke volt az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületnek; titkára a Természettud. Társ.-nak és alakulásától (1872) a Magyar Földrajzi Társ.-nak, mely 1904. tiszteletbeli főtitkárrá választotta. Részt vett tantervek átdolgozásában s működése kivált a felső leányiskolákra volt hatással. Magyarország képviselője volt sok nemzetközi kongresszuson. Szerkesztette (1868—78) a Természet, (1871—72) a Nők Lapja, (1872—1904) a Földrajzi Közlemények c. folyóiratot. Szaklapokban s önállóan is megjelent dolgozatai a természettudományokat népszerüsitették. V. ö. Földr. Közl. 1909, id. *Farkasfalvi* Imre, B. A. emlékezete.

2. *B. Károly*, szépirodalmi iró, szül. Rimaszombatban 1821., megh. Miskolczon 1901 dec. 26. Sárospatakon tanult, 1844. ügyvédi vizsgát tett, 1845. gr. Zichy Manó titkára lett. Mint iró versekkel és tanulmányokkal lépett föl az Athenaeumban, Regélőben és Társalkodóban, munkatársa volt 2 évig a Honderünek és 4 évig az Életképeknek, a szabadságharc idején a Közlöny hiv. lap segédszerkesztője. *Szabad hangok* c. lirai kötete 1848. az első cenzurázatlan könyv volt nálunk. 1850-ben állandóan Pesten telepedett le s a lapokba verseket, tárcákat, elbeszéléseket, uti rajzokat, birálatokat irt; irásaiban a francia tárcairodalom könnyed és szellemes modorát követte. 1854-ben Nagy Ignác halála után a Hölgyfutárt is átvette és két éven át szerkesztette. A 60-as évektől kevesebbet dolgozott. 1874 óta az akadémia tisztviselője volt. Utolsó műve: *A régi «Fiatal Magyarország»* (emlékezések) vázlatok (Bpest 1898).

3. *B. Sándor*, tanár és iró, szül. 1861. Nyitrán. Budapesten teológiai és bölcseleti tanulmányokat végzett, 1886—90-ig Nyitrán, 1890—1906-ig Szentesen gimn. tanár volt. 1906-tól a budapesti Erzsébet nőiskola, polgári isk. tanítónőképző intézet tanára. Művei: *Zsinataink I. Károly korában* (1887); *A Szentes városi közs. főgimnázium története* (Szentes 1896); *Latin synonimák és kifejezések* (u. o. 1900); *A képzőművészetek története* (u. o. 1904); *Magyarország művelődésének története* (u. o. 1905); *Magyarország oknyomozó története* (Budapest 1909).

Bereczk, előbb r. t. város, 1889 óta nagyközség Háromszék vm. kézdi j.-ban az Ojtozi-szoros előtt, (1910) 3144 magyar (székely) és oláh lak.; jelentékeny forgalma van Románia felé. 15,525 ha. erdőterülete dacára sem vagyonos a község s intézményekben igen szegény. Van gyógyszertára, tüzoltósága, posta- és táviróhivatala. A földbirtok székely kezekben van, az oláhok többnyire pásztorkodnak, nyáron a havasokon, télen Törökországban; a lakók közt nagy juhnyájtulajdonosok vannak. Templomát földrengések többször megrongálták. B. régi telep, Zsigmond király 1426. mezővárossá emelte s számos jelentékeny szabadalommal és kiváltsággal látta el. Itt született Gábor Áron, a szabadságharc egyik legnagyobb hőse. B. közelében a Leányvár nevű süvegalakú hegy mint prehisztorikus őrhely él a hagyományban. É.-ra a B.-patak mellett van Beneturné vára, római castrum maradványaival. Hozzátartozik az Ojtoztelep.

Bereczk *(Briccius) György* (vizaknai), orvos, szül. Vizaknán 1668., megh. 1720. Odera-Frankfurtban és Leidenben tanult és hazatérve, Kolozsváron gyakorló orvos, majd városi tanácsos, később törvényszéki alelnök lett. Latin nyelven irt orvosi munkáin kívül érdekes naplót hagyott hátra, melyben híven festi az akkori kurucvilág viszontagságait.

Bereczki *Máté*, szül. Romhányban, Nógrád vármegyében 1824 szept. 24., hol atyja kőfaragómester volt, megh. 1895 dec. 9. Iskoláit Budapesten nagy nélkülözésekkel végezte. Részt vett az 1848—49-iki szabadságharcban, mely után két évig álnév alatt bujdosott, miközben a kertészkedést gyakorolta. 1864-ben körjegyző lett, később aztán Mezőkovácsházán 6 holdas kertet alapított és egész odaadással a gyümölcsészettel foglalkozott. Kertjében nagyszámú fája és gyümölcsfajtája volt, az ezekről szóló jegyzéket 1875. közzé tette. Több szaklapban számos dolgozata jelent meg. Fő műve: *Gyümölcsészeti vázlatok* (4 kötet, Arad 1877—87). Ebben 312 alma-, 364 körte- és 116 szilvafajta van pontosan leírva.

Bereczki hegység, Háromszék vmegyében, az Erdélyi K.-i határláncolatnak, illetőleg a főhomlokvonulatnak egyik tagja, É.-on az Ojtozi-szorostól D. felé a Bodzai-szorosig terjed, Ny. felől a Feketeügy lapálya, illetve a Bodza vize határolja, míg K.-en Romániába csap át. Fögerince É.-ról D.-re csap; az egész hegység hossza ÉD.-i irányban mintegy 70 km., szélessége a romániai határig 15—25 km. Főcsúcsai a magas Kasinuluj (1365 m.), Mosát (1505 m.), Nagy Bonyó (1540 m.), Zernye (1605 m.), Lakocza (az egész hegység legmagasabb csúcsa, 1778 m.), Feketehalom (1414 m.), Ménesbérc (1414 m.), Csilyános (1605 m.) és Hosszúhavas (1482 m.), a papolczi mellékágban

a Papolczaköz (1321 m.) és Ebhát (1246 m.). A hegység Ny.-i lejtőin eredő vizek mind a Feketeügybe folynak; a hosszanti völgyekben folyó Ojtoz, a Nagy- és Kis-Baszka s a Putna patak, vmint maga a Bodza Moldvába lépnek át s a Szeretbe ömlenek. A vízválasztó eszerint nem országhatár, hanem egészen Magyarországba esik. A hegység belsejében nincs község s kocsiút sem vezet át rajta; az Ojtozi- és Bodzai-szoros É. és D. felől határolja a hegycsoportot, mely leginkább régebb homokkőből áll s ásványokban és ásványos forrásokban (Kovászna) gazdag.

Beréd (azelőtt: *Bréd*), kisk. Szilágy vm. zilahi j.-ban, (1910) 1222 oláh lak., u. p. és u. t. Nyírsid.

Bereda, arab város, l. *Bereida*.

Bereg *vármegye*. Magyarország régi tiszáninneni kerületének, az új földrajzi beosztás szerint a Tisza jobbpartjának egyik vmegyéje, az ország ÉK.-i határszélén; határai É.-on Galicia, K.-en Máramaros- és Ugocsa vmegye, D.-en Szatmár-, Ny.-on Szabolcs és Ung vmegye; É.-on az ÉK.-i Kárpátok Beszkid csoportjának gerince, K.-en és Ny.-on különböző hegycsoportok természetes határait képezik, D.-en és Ny.-on a Tisza, helyenként a Borsova és Sztara patak határolja. Területe 3783 km². É.-i fele hegyes, D. felé ellenben enyhén ereszkedő dombokkal az Alföldbe megy át. A K.-i Beszkidek főgerince meredek bástyagyanánt emelkedik B. legészakibb részében, főbb csúcsaival (Starostyna 1230 m., Ruszkiput 1311 m., Pekuj 1405 m.) az ország határát jelölve; a főgerinc az 1205 m. magas Mencsellel D.-nek kanyarodván, hozzá K. felé alacsonyabb (905 m.) s menedékesebb hegysor csatlakozik, melyet a vereczkei hágó 745 m.-nyire bevág; odább ÉK. felé ismét magasabbra emelkedik (Javornik 1123 m.). Ez a kárpáti homokkőből felépült hegység a N.-Pinye, Latorcza és Vicsa közébe bocsátja meredek s magas mellékágait (Schönborn 1097 m.), melyek a Verchovina zord vidékét behálózzák. A Latorczától Ny.-ra eső hegytömeg (Mencsel 1104 m., Virliscse 1052 m.) már a Polonina Rúna, a Vicsától K.-re égnek meredő hatalmas ormok (Szrenyova 1367 m., Sztoj 1679 m., Nagyhegy 1598 m., Zsid-Magura 1519 m.) a Szolyvai havasok csoportjához tartoznak. E jelentékeny hegységek elé a Nagy-Pinye és Dusina völgye által elválasztva a Vihorlat-Gutin trachithegylánc két csoportja települ: a Latorcza és Sztara patak közt a Szinyák hegység, mely a Dunankában (1014) kulminál, a Latorczától és Dusinától D.-re a Borló-Gyil szélesre terülő tömege (Buzsora 1086 m., Szinyák 1040 m., Bumbuska 1022 m.), mely D.-re mindinkább alátörpülő végső ágaival (Hosszúhát) a Borsova partjáig ereszkedik. Ettől Ny.-ra az alföld rónája terül el, melyből csak Beregszásznál (l. *Beregszászi hegy*) és Mezőkászonynál emelkednek ki különálló apróbb, túlnyomóan bortermő hegyek, mint a Kárpátoknak a Tisza felé bocsátott végső előörsei. A hegyekből alárohanó *folyók* vizét egyfelől a vmegyét ÉK.-DNy-i irányban átfutó Latorcza, másfelől a Borsova gyűjti magába; amaz a Zdenyova, Kis- és Nagy-Pinye, Dusina, Viznicze és Sztara vizét veszi magába, ez a Szinyanka és Ilosva vizével egyesülve Kövesd, Komlós és Remete vidékén terjedelmes mocsarakat alkot, melyekből a Borzovától Mezővárig ásott átmetszésen jut a Tiszába. Egy másik még nagyobb mocsár Beregszász meg Ardó, Jánosi, Gát, Derczen, Fornos, Bárdháza, Makarja, B.-újfalu és Nagy.-B községek közt terül el: ez a Szernye, melynek vize rendetlen medrekben (Feketevíz), Gáton alul a Vérkével egyesülve a Csarosdába, innen a Latorczába szivárgott; jelenleg nagyrészt le van csapolva. Maga a Tisza Csetfalvától Kis-Lónyáig B. határát alkotja, számos kanyarulatát több átvágás rövidíti, de folyása mindamellett rendetlen, partjai meredekek, s mert talajuk iszaphordalék, a víz ereje által folyton szaggattatnak; az árvizektől a már rendszeresen épített gátak óvják a mély fekvésű (101—110 m.) rónát.

Bereg vármegye címere.

Éghajlata az orográfiai viszonyoknak megfelelőleg az alföldi forró klimától egészen a havasok zord éghajlatáig minden fokozatot mutat; az évi hőmérséklet a lapályon (Munkács) 11·7° C., a hegyek közt fekvő Szolyván már csak 8·6, Alsó-Vereczkén 7·0° s a Beszkidekben alig több 5° C.-nál. A január közepes hőmérséklete Munkácson —1·2, Szolyván —3·6, Alsó-Vereczkén —5·0, a júliusé 20·9, 20·1, és 16·8°. A hőmérséklet szélsőségei Munkácson 32·4 és —19·9°, Szolyván 37·2 és —27·2°, Alsó-Vereczkén 34·0 és 24·4°, az abszolut ingadozás tehát 52·3-tól 64 4°-ig terjed. A magas hegységek közelléte folytán B. alföldi része sem szükölködik csapadékban; évi átlagos mennyisége Beregszászon 854 mm., Szolyván már 966 és Vereczkén 993 mm.

Ásványos kincsekben B. hegyei szegények; jelentősége csak a munkácsi gr. Schönborn-féle vasbányáknak van; a beregszászi aranyerek nem műveltetnek; előfordul tov. a hegyeken mészkő, márvány, jáspis, opál és hegyi jegec, a lapályosabb hegyeken porcellánföld és agyag. Annál gazdagabb a vmegye ásványos forrásokban s gyógyfürdőkben; legismertebb a hársfalvai savanyuvíz, továbbá a szinyáki kénfürdő; de jó ásványos források fakadnak még Szolyván, Királyfiszálláson, Polenán, Paulován, Ploszkán, Szarvaskúton, Zánykán és Iványiban, a jelentéktelen források száma pedig meghaladja a 30-at.

Földje a lapályon igen termékeny. É. felé a zord klimánál s a magas hegyeknél fogva terméketlenebb, leginkább csak erdőművelésre alkalmas. B. összes termő területe 352,048 s ebből bevett szántóföld 111,997 ha. ugar 18,434 ha. A déli gazdag rónán sok és jó búza terem (összesen 1909-ben 29,573 ha. 254,884 q. terméssel), É. felé ellenben a zab (18,421 ha.), kukorica (22,865 ha. területen, 290,609 q termés) és burgonya (11,753 ha. területen 828,912 q termés) a népnek legkedveltebb eledele (kivált a ruténok közt). Ezeken kívül termesztenek rozsot (8618 ha.), árpát (2646 ha.), kevés kölest, sok hüvelyes veteményt, takarmányrépát, dohányt (29 községben 1128 ha. területen 12,904 q.-t) stb. A kertek területe 2773 ha.; a gyümölcstenyésztés jelentékeny, különösen sok a

szilva, alma és körte, melyet Galiciába és a Tiszán nagy mennyiségben szállítanak tutajokon az Alföldre. A szőllők területe 2324 ha., miből 256 ha. van immunis homoktalajon és 2240 ha. amerikai szőllővesszővel beültetve. A szőllőtenyésztés régóta igen jeles s kivált Beregszász és Nagymuzsaly fehér asztali borai igen jók; azonkívül aszút is készítenek itt és a nyers szőllő kivitele is jelentékeny; a szüret eredménye volt (1909) 15,584 hl. bor, melynek értéke az eladott szőllővel (1052 q.) együtt 570,682 K. A filloxéra pusztításai a most már majdnem kizárólagos amerikai ültetések folytán már nagyobbára helyre vannak hozva. A rét és kaszáló területe 41,937, a legelőké 44,211 ha.; ezek kivált a hegyes vidéken nagy kiterjedést érnek el s a marhatenyésztést segítik elő. Igen jelentékeny (148,824 ha.) az erdők területe, melyek kivált a vármegye hegységeit borítják; az erdőknek jó két harmadát bükk- és más lombfák alkotják, a tölgyesek területe 38,127, a fenyveseké csak 10,389 ha. A legszebb erdők gróf Schönborn uradalmaiban találtatnak, ahonnan nagymennyiségű fát szállítanak le. Ezenkívül van a vármegyében 164 ha. nádas és 16,280 ha. nem termő terület.

Állatállománya az 1895. évi állatösszeirás szerint 92,331 drb szarvasmarha, 14,780 ló, 63 öszvér és szamár, 66,848 sertés, 45,354 juh, 2886 kecske és 240,800 baromfi. Az állattenyésztés újabb időben fejlődésnek indult, marhahizlalással azonban jobbára csak a tehetősebb birtokosok és a szeszgyárosok foglalkoznak. Az állattenyésztés legjobban fejlett gr. Schönborn uradalmaiban, amelyekben a tej-, vaj- és sajtgazdaságot is űzik. Újabban a hegyvidéki rutén nép felsegítésére kezdeményezett akció is üdvös eredményekre vezetett. A lótenyésztés főleg a lapályon honosodott meg, a ruténok csak szükségből tartanak lovat s apró fajt nevelnek; a juhászatot szakszerüen csak a nagyobb uradalmak űzik. A juhtenyésztés főleg a hegyes vidéken lakó ruténoknál dívik, míg a magyar vidékek vizenyős legelői a szarvasmarhatenyésztésnek kedveznek. Vad is bőven van; a hegységekben medve, farkas, vaddisznó, őz, hiúz, róka, borz, nyest, húros- és császármadár, nyírfajd, sas tanyázik. Kiválóan szépek az itt nagy számmal tenyésző szarvasok (a Vicsa völgyében, a Szinyák hegységben és Szarvasháza vidékén). A Tiszában sokféle hal, a Latorczában és mellékvizeiben rák fordul elő. A vármegye 237 községében méhtenyésztéssel foglalkoznak, a méhcsaládok száma 6906 s a termelt méhtermékek értéke 1909-ben 41,180 K.

Népessége az utolsó évtizedekben meglehetősen gyorsan emelkedett; míg 1869. csak 159,250 lakosa volt, mely 1880. (az 1872—73. évi kolerajárvány pusztításai miatt) 153,377 lakosra apadt le, addig 1890. már 180,146, 1900-ban 208,589 és 1910-ben 234,943 lakója volt, miből (1910) 740 katona. Egy km²-re 62·1 lélek jut, úgy hogy B. népessége kb. megfelel az országos átlagnak. Ez a gyors emelkedése a népességnek, kivált a Galicia és Oroszország felől észlelhető nagy bevándorlástól ered, mely a vármegyéből Amerika felé való elég jelentékeny kivándorlást is teljesen ellensúlyozza. Népsűrűség tekintetében nagy eltérések mutatkoznak; a nagyon gyéren népesített szolyvai járás (26·1 lélek 1 km²-re) a vármegye többi részétől teljesen elüt, mert egyebütt a viszonylagos népesség mindenütt több, mint ennek kétszerese, legnagyobb a munkácsi (73·4) és felvidéki járásban (61·3). Anyanyelvre nézve van a lakosok között (1900) 93,198 magyar (44·7%), 18,639 német (8·9%), 991 tót, 72 oláh, 95,398 rutén (45·7%), 20 horvát és 361 egyéb; a magyar elem erősen gyarapszik (1890-ben 42·4%), kivált a németség rovására, míg a ruténok aránya változatlan. A magyarság a tiszaháti és mezőkászonyi járásban majdnem kizárólagos, a latorczai és munkácsi járásban még tekintélyes kisebbséget alkot, a többiekben egészen háttérbe szorul; Beregszász azonban tiszta magyar és Munkács is 61%-ig magyar. Az idegen ajkú népességből 21,936 (vagyis 19·1%) beszéli a magyar nyelvet, míg 1880. csak 7·8%. Felekezetre nézve van a lakosok között 19,128 r. k. (9·2%), 103,261 gör. kat. (49·5%) 44 gör. kel., 780 ág. ev., 56,289 ref. (27·0%), 26 unitárius, 29,052 izr. (13·9%) és 9 egyéb vallású. Ezer lakóra esett (1909) 7·9 házasságkötés, 42·4 születés és 23·6 haláleset; a népesség természetes szaporulata 1000 lélekre 18·8, ami igen sok.

Foglalkozásra nézve a lakosságnak háromnegyedrésze (75%) őstermeléssel foglalkozik, iparral 9·6, kereskedelemmel és hitellel 3·2., közlekedéssel 2·2%, a közszolgálathoz és a szabad foglalkozásokhoz tartozók aránya 3·0, a napszámosoké 3·2%. A tényleg keresők száma 83,523, miből őstermelésre 63,200, iparra 7435, kereskedelemre és hitelre 2025, közlekedésre 1197, közszolgálatra és szabad foglalkozásokra 1958, véderőre 942, napszámosokra 2670, tőkésekre és nyugdíjasokra 695, házi cselédekre 3064 esik; az eltartottak száma 125,066. A lakosság főfoglalkozása a föld-, erdő és szőllőmívelés; az ipar fejletlen, nagyobb ipartelepek vannak a faipar köréből (fürészárúgyárak Szarvasházán és Volóczon, mogyorófahéncs- és hordódugógyár Alsógerebenen), továbbá van dohánygyár Munkácson, üveggyár Felsőgerebenen, szeszgyár Frigyesfalván, sörgyár Őrhegyalján, téglagyárak, szeszgyárak stb. A kisipar sem jelentékeny, a régebben elterjedt háziipar újabban hanyatlik. A vármegyében van 2 ipartestület és 2 betegsegélyzőpénztár. *Hitelintézetei:* 16 bank, 9 takarékpénztár és 44 szövetkezet, összesen 19.393,000 K betéttel az 1909-ik év végén. A kézizálogkölcsönüzletek száma 3.

Közlekedési hálózata 188 km. állami út, 304 km. törvényhatósági út (mind kiépítve) és 441 km. községi közlekedési út, melyből azonban csak 201 km. van kiépítve, végül 771 km. községi közdűlőút és 66 km. vasúti hozzájáróút. *Vasutai:* A Máv. budapest—beszkidi országhatár vonalának Eszénytől a beszkidi országhatárig terjedő 95·9 km. és Bátyutól Tiszaújlakig 46·7 km. hosszú vonalai és a borzsavölgyi gazdasági vasútnak Beregszásztól Lukováig 58 km., Komlóstól Salánkig 3 km. és Ilonczától Szajkófalváig 13 km. vonalai, összesen 217·6 km. *Folyóvizei* közül csak a Tisza hajózható. A forgalom gócpontjai Munkács, Beregszász és Bátyu. A vmegyé-

ben van 41 posta- és 32 táviróhivatal, távbeszélőhivatal nincs.

Közművelődés tekintetében B.-ben még nagyon sok a teendő; az írni-olvasni tudók száma (78,259) az összes népességnek (1900) csak 37·4, a 6 évnél idősebb népességnek is csak 46·2%-át (1890. 37·5%) teszik s így jóval alatta maradnak az országos átlagnak (61·2%). 7970 tanköteles gyermek nem jár iskolába. A vmegyében összesen 592 iskola van, ú. m. 81 kisdedóvó 5840 lakóval, 272 mindennapi elemi iskola, 151 általános és 77 gazdasági ismétlő iskola, 3 iparosinasiskola és 2 polgári áll. leányiskola (Beregszász és Munkács, összesen 35,522 tanulóval (ebből 26,545 a mindennapi elemi és 481 a polgári iskolákban), továbbá 1 gazdasági tanintézet (az alsóvereczkei m. kir. hegyvidéki tejmunkásképző-iskola), 1 börtöniskola, 2. emberbaráti jellegű intézet (áll. gyermekmenhely Munkácson) és 2 áll. főgimnázium (Munkács és Beregszász, összesen 814 tanulóval), összesen tehát 592 különböző iskola 42,387 tanulóval.

Közigazgatás. A vmegye 7 szolgabirói járásra oszlik és két rend. tan. város van benne, ú. m.:

Járás	Kösz. száma	Népesség száma 1910	Az 1900. évi népszámlálás szerint volt a vmegyében				Lakóházak száma
			magy.	német	tót	rutén	
Alsóvereczkei	32	17.055	536	2,482	241	11,998	2,350
Felvidéki ...	32	31,836	1,301	1,613	28	24.920	5,259
Latorczai ...	52	28.974	3,175	3,756	502	22,096	5,183
Mezőkászonyi	24	29,134	27,198	132	18	195	3.944
Munkácsi ...	36	35,926	5,409	4,755	23	22,159	5.360
Szolyvai ...	25	21,922	1,000	1,956	98	11,194	2,297
Tiszaháti... ...	42	39,784	36,375	23	6	1,025	6,162
Beregszász r. t. város ...	1	12,954	9,377	82	33	117	1,315
Munkács r. t. v.	1	16.618	8,827	3,820	47	1,604	1,553
Összesen ...	245	234,203	93,198	18,639	991	95,308	33,323

A vmegyében van összesen 2 rend. tan. város (Beregszász és Munkács), 7 nagyközség és 236 kisközség (46 körjegyzőség), végül 207 puszta és telep. A községek általában kicsinyek, kivált a hegyes ÉK.-i részeken; 2000-nél több lakója csak 11 községnek van, legnépesebbek Munkács 16,618, Beregszász 12,954, Nagylucska 4522 és Bilke 4675, Iloncza 4307, Szolyva 3792, Mezőtarpa 3901 lak. Székhelye Beregszász. Az országgyűlésbe B vm. 4 képviselőt küld.

Egyházi kormányzat tekintetében B. 9 róm. kat. anyaegyháza a szatmári püspöki, 4 filókegyháza, az egri érseki, 80 gör. kat. anyaegyháza a munkácsi püspöki egyházmegyéhez, 1 ág. evang. egyháza a tiszai és 66 helv. hitv. anyaegyháza a tiszántúli (3 kivételével, mely a tiszáninneni) egyházkerülethez tartozik; az izraelitáknak 7 helyen van anyakönyvvezetőségük.

Törvénykezési szempontból egész B. a kassai kir. ítélőtábla és a beregszászi kir. törvényszék kerületéhez tartozik: járásbiróság van Beregszászon, Alsóvereczkén, Ilosván, Mezőkászonyban és Munkácson, az utóbbi kettő telekkönyvi ügyekben bírói hatáskörrel felruházva. B. a kassai főügyészség és a sajtóbiróság, a szatmár-németi bányabiróság, a beregszászi pénzügyi biróság, a kassai közjegyzői kamara és a mármarosszigeti ügyvédi kamara területéhez tartozik, közjegyzője Beregszászon és Munkácson van.

Hadügyi tekintetben egész B. a munkácsi 65. sz. hadkiegészítő és a kassai hadtestparancsnokság, a munkácsi 11. sz. honvédgyalogezred, a kassai 5. honvédhuszárezred I. osztályához van beosztva; állandó vegyes felülvizsgáló bizottsága Szatmár-Németiben van. Csendőrségi szárnyparancsnokság Beregszászon székel, u. o. és Munkácson vannak szakaszparancsnokságok, melyek mind a kassai törzsparancsnokság alá vannak rendelve.

Pénzügyi főhatósága a beregszászi pénzügyigazgatóság; adóhivatal Beregszászon és Munkácson van, pénzügyőrség u. o. és Alsóvereczkén, dohányárúraktár Beregszászon. Ipari és kereskedelmi ügyekben a debreczeni kamara kerületéhez tartozik; államépítészeti hivatala Beregszászon van, közutak tekintetében ellenben az ungvári kerületi felügyelő, posta- és távirda-ügyekben a kassai igazgatóság alá van rendelve. Állami méntelep-osztály B. területén nincs, hanem a szomszédos Ung vmegyében (Turjaremete); állategészségügyi tekintetben a kassai felügyelői kerülethez tartozik, állami állatorvosa Beregszászon van. B., az ungvári m. kir gazdasági felügyelőséghez, a beregszászi borászati és szőllőszeti kerülethez, a sátoraljaújhelyi kultúrmérnöki hivatal, a szatmárnémeti m. k. folyammérnöki hivatal működési területéhez tartozik. A vármegye területén 17 gyógyszertár, 3 kórház (273 ággyal), 33 orvos és 113 bába van.

Története. B. már a kőkorban lakott volt, mint erről számos neolitkorbeli kőeszköz tanuskodik. A magyarok a Vereczkei szorosan átszállva, később a honfoglalás után felépíték Munkácsot, itt intézték el az ország némely ügyeit, ami arról tanuskodik, hogy B.-nek már azon időben fontossága volt; B. hazánk első szervezésekor királyi birtok s később azon hercegségnek volt része, melyet I. Endre király öccsének, Bélának, és Salamon király unokatestvéreinek, Géza, László és Lambertnek átengedett. B. konfigurációja azonban a tatárjárásnál nem régibb s közéletének súlypontja Borsova várában volt, melynek nevét a vmegye is viselte, s melyet csak 1621. cserélt fel B. névvel. Maga a B. név eredetileg nem törvényhatósági kerületre, hanem egy nagy erdőségre (Silvia Beregu, a nagyváradi regestrumban) vonatkozott, mely azonban már I. Béla idejében megnépesült. 1214-ben már rendezett községi élet volt ott s 1233. II. Endre a B. erdőben az elhatalmasodott zsidóság elnyomása végett országos konzisztóriumot is tartott. Minthogy pedig 1271-től fogva már a B. vármegyei főispánoknak sorozatát ismerjük, feltehető, hogy B. akkor már hazánk egyik rendezett vármegyéje volt, amelynek virágzásáról a IV. Béla királytól Beregszásznak 1247. adott privilégium tanuskodik. Kún László király alatt azonban B. politikai meghasonlás és társadalmi viszály színhelye lett, halála után pedig Omodé nádor pártoskodása által új zavarokba jutott, míg végre Róbert Károly alatt megszilárdulván, jelentősége ugyanazon mértékben emelkedett, melyben az Anjou-ház politikája Lengyelország és az orosz fejedelemségek irányában határozottabban érvényesült. Az új fejlődésnek középpontja és alapja Munkács vára lett, melyet Róbert Károly az ellenpártnak legyőzetése

után megerősíttetett s az ország ÉK.-i részeire nézve védelmi támponttá szereltetett föl. Fia, Nagy Lajos király alatt történt a vidéknek oroszokkal (ruténokka) való benépesítése, kiknek vezére Koriatovich Tivadar podóliai fejedelem volt; Koriatovichot 1404-ben mint B. főispánját és Munkács urát (dux) említik s családja Zsigmond alatt is szerepelt. Zsigmond azonban Munkácsot 1427-ben Brankovics György deszpotának adományozta; az 1514. III. t.-c. koronai jószágnak nyilvánította. János király halála után (1540-ben) Erdély Magyarországtól külön alakulván, kezdetben a magyar királyok ezt a vidéket az erdélyi fejedelmek ellen győztesen védelmezték, de az 1606. bécsi békében B. Bocskai Istvánnak engedvén át, azóta a többi felsőmagyarországi vármegyék kel együtt folyton a magyar király és az erdélyi fejedelem közt ingadozott; így jutott Munkács vára is a Rákóczi-család birtokába, mely azt bukásáig megtartotta; I. Rákóczi Ferenc özvegye, Zrinyi Ilona Munkácsot 3 évig védelmezte I. Lipót serege ellen, de a várat 1688 jan. 17. kénytelen volt átadni; II. Rákóczi Ferenc ugyan később Beregvmegyével együtt visszafoglalta, de a szatmári békekötés (1711) után visszaesett a király birtokába. III. Károly király a munkácsi és szentmiklósi uradalmakat, a munkácsi vár kivételével, 1726. gr. Schönborn Lotár Ferenc mainzi érsek választó fejedelemnek adományozta, ki azonban 2 évvel rá meghalván, az 1728 szept. 29-iki adománylevél által megállapított örökösödési rend szerint a két uradalom a gróf Schönborn-család birtokába jutott, mely később a beregvmegyei főispánságot is örökösen megnyerte. A királyi ügyek igazgatója 1767. a munkácsi, mint a kir. koronát illető uradalom végett a családot perbe vonta, de az 1791. VII. t.-c. a gr. Schönborn-család tulajdonjogát érvényesnek ismerte el s az kicserélés folytán az uradalom birtokában mai napig megmaradt.

Irodalom. Lehoczky Tivadar, Bereg vármegye monografiája 3 kötet Ungvár 1881—82; Képek a beregi havasokról. Magy. Kárpátegyl. évk. VII. 1880; 502—514; B. vm. keletkezése, Századok 1872 455—466; B. vm.-i főispánok, u. o. 1871. 649, 719; B vm.-i helynevek származtatása. u. o. 1873. 65—68; A munkácsi püspökök a XVIII. sz.-ban, Tört. Tár 1887. Vegyes cikkek a Hazánk 1887. folyamában. — Pesty Frigyes, B. vm. alispánjai, Századok 1873. 648; Siegmeth Károly, Uti vázlatok a munkácsi Beszkidekből, Magy. Kárpátegyl. évk. VII. 1880. 134—178; Fekete Lajos, B. vm. erdőtenyészeti viszonyairól, Erd. Lapok XXIX. 1890 94—121; Fischer Ferenc, B. vm. 1877—78. évi tanügyi állapota, 1878; A Schönborn-Buchheim-féle munkácsi uradalom, Gazd. Lapok 1881. 175; A debreczeni ipar- és keresk. kamara jelentései; Lehoczky T., B. vmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben, Munkács, 1899.

Béreg, nagyk. Bács-Bodrog vm. bajai j.-ban, (1910) 2779 dalmát, német és magyar lak.; postahivatal, u. t. Bezdán.

Beregardó (azelőtt: *Beregszász-Végardó*), kisközs. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 811 magyar lak.; u. p. és u. t. Beregszász.

Beregbárdos (azelőtt: *Bukócz*), kisk. Bereg vm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 560 rutén lak.; u. p. Szarvasháza, u. t. Alsóvereczke.

Beregbükkös (azelőtt: *Bukovinka*), kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 448 rutén és német lak.; u. p. és u. t. Munkács.

Beregdarócz (azelőtt: *Darócz*), kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 1081 magyar lak.; u. p. és u. t. Beregszász.

Beregdéda (azelőtt: *Déda*), kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 901 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Beregszász.

Bereg-erdei szerződés 1233 aug. 12-én kelt. Ebben az egyházi kiközösítés szégyenétől és káros következéseitől szabadulni vágyó II. András a papsággal szemben arra kötelezte magát, hogy zsidókat és izmaelitákat nem alkalmaz a pénzügyek kezelésében; nem engedi meg, hogy keresztény rabszolgákat vegyenek, az ellenük támadt panaszokat pedig a nádor által évenkint megvizsgáltatja; továbbá, hogy az egyházak szabadon élhessenek só-javadalmaikkal, a multban szenvedett káraikért pedig 5 év alatt 10,000 girát kapjanak; a hitbéri és házassági pöröket s a papok ügyeit nem engedi világi bíróság elé vinni s végre hogy a papságot megoltalmazza minden adózás ellen.

Beregfogaras (azelőtt: *Fogaras*), kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 351 rutén és magyar lak.; u. p. Beregkisalmás, u. t. Munkács.

Beregforrás (azelőtt: *Szoor*), kisk. Bereg vm. szolyvai j.-ban, (1910) 503 rutén lak.; u. p. és u. t. Polena.

Bereghalmos, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 193 rutén lak.; u. p. Beregsárrét, u. t. Szerednye.

Beregi *Oszkár*, színész, szül. Budapesten 1876 jan. 24. Szinpadra az országos szinművészeti akadémián készült s már a vizsgálati előadások során feltünést keltett néhány szerepben. Színészi pályáját Krecsányi Ignác társulatánál kezdte, majd Kolozsvárra szerződött, ahonnan 1896. többekkel együtt őt is meghívták az alakuló Vígszinház új gárdájába. A Nemzeti Szinházban 1899 szept. 8. lépett föl először mint szerződött tag. 1907—1910-ig mint német színész működött Reinhardt berlini szinházaiban. 1910-ben visszaszerződött a Nemzeti Szinházhoz. Kiválóbb szerepei: Romeo, Ferdinánd (Ármány és Szerelem), Marcus Antonius, Endre, Konstantin (Bizanc).

Beregkisalmás (azelőtt: *Kisalmás*), kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 724 rutén és magyar lak., postahivatal; u. t. Munkács.

Beregkisfalud (azelőtt: *Kisfalud*), kisk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 1533 rutén és magyar lak.; u. p. Beregkövesd, u. t. Ilosva.

Beregkövesd (azelőtt: *Kövesd*), kisk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 1165 rutén, német és magyar lak., postahivatal; u. t. Ilosva.

Beregleányfalva (azelőtt: *Leányfalva*), kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 774 rutén és német lak., postahivatal; u. t. Munkács.

Beregmegyei vízszabályozó és ármentesítő társulat. Alakult 1846. oly célból, hogy Bereg és Szabolcs vármegyékben a Tisza jobbpartján a Tisza, Borsa és Latorcza kiöntéseinek kitett vidéket ármentesítse. 1867-ben a terület belső vizeinek levezetését is munkálatai közé vette. 1898-ban árterületének egy része kivált a társulatból és «Szernyei vízrendező, ármentesítő és belvízszabályozó társulat» címen (l. o.) külön társulattá alakult. Jelenlegi árterülete 148,139 kat. hold 492 négyszögöl; védőtöltéseinek hossza 108·359 km. Belvizi árterе 62,787 kat. hold 368 négyszögöl. A belvizeket 288·439 km. hosszú csa-

tornahálózat, 34 belvízcsatornai zsilip, a töltésekbe épített 4 nyílt zsilip és 1 csőzsilip vezeti le. Telefonhálózatának hossza 157·314 km. A töltésekre 4 gátfelvigyázó és 15 gátőr ügyel föl, a belvizi csatornáira 20 csatornaőr. Munkálatai közül említést érdemel a Borsa folyóba épített Poiréegát, melynek segítségével csatornahálózatának egy részébe élővíz vezethető. 1905 végéig a töltésezésbe 3.436.134·15 K, a belvízlevezetésbe 2 516,931·66 K, összesen 5.953,065·81 K összeget fektetett be. Székhelye: Beregszász.

Beregnagyalmás (azelőtt: *Nagy-Almás)*, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 561 rutén lak.; u. p. Beregkisalmás, u. t. Munkács.

Beregpálfalva, kisk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 214 rutén és német lak.; u. p. Beregkövesd, u. t. Beregszász.

Beregpaptalva (azelőtt: *Papfalva)*, kisk Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 441 rutén lak.; u. p. Hátmeg, u. t. Szentmiklós.

Beregrákos (azelőtt: *Rákos)*, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 2702 magyar és rutén lak., postahivatal; u. t. Munkács.

Beregsárrét, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 1263 rutén, német és magyar lak., postahivatal; u. t. Szerednye.

Beregsom (azelőtt: *Som)*, kisk. Bereg vm. mezőkászonyi j.-ban, (1910) 1074 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Beregszász, r. t. város Bereg vm.-ben, a Vérke patak mellett, a vmegye törvényhatóságának, kir. törvényszéknek, kir. ügyészségnek, járásbíróságnak, pénzügyigazgatóságnak és pénzügyi bíróságnak, adófelügyelőségnek, kir. tanfelügyelőségnek, csendőrszárny- és szakaszparancsnokságnak és a tiszaháti szolgabirói j.-nak székhelye; van pénzügyőrbiztosi állomása, közjegyzősége, államépítészeti és illetékszabási hivatala, adóhivatala, állami állatorvosa, dohányárúraktára, borászati és szőllőszeti felügyelője; áll. főgimnáziuma, áll. polg. leányiskolája és iparostanonciskolája; ipartestülete; központi gazdasági bankja, központi takarékpénztára, keresk. és iparbankja, fiók bankja. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Jelentékeny bortermelést és szőllőkereskedést űz. Nevezetes nyers timsókő (alunit) és porcellánföld (kaolin) előfordulásáról is. Hitelintézete, gőzmalom és árúraktár-részvénytársulata, számos egylete és társulata. Lakóinak száma (1910) 12,954, tehát 3350-el több, mint 1900-ban (9629); anyanyelv szerint volt köztük (1900-ban) 9377 magyar, 117 rutén; hitfelekezet szerint 2163 róm. kat., 1289 gör. kat., 3341 helvét és 2770 izrael., házainak száma 1315, határa 4427 ha. B. régi neve Lampert v. Luprechtháza volt, a II. Géza által e vidékre telepített szász gyarmatosok alapították, kik aranybányákat és szőllőt műveltek, de a tatárok 1241. végkép elpusztították, miért is IV. Béla 1247. az oda ismét letelepedett idegeneknek különféle szabadalmakat engedélyezett, melyeket V. István 1271. s I. Károly 1320. megerősített; később a város más jogokat I. Lajostól (pallosjogot 1342), Máriától, Zsigmondtól, I. Ferdinándtól (1555), I. Miksától, Rudolftól (1588) és III. Ferdinándtól (1655) nyert. I. Lajos 1359. Koriatovich Tivadar hercegnek adományozta; e család birtokában 1484-ig maradt. Ekkor I. Mátyás király fiának Korvin Jánosnak, 1529. pedig János király Báthory Istvánnak adta. 1574-ben dalnoki Székely Antal fiainak adományozták, utóbb sokszor cserélt urat. Ferdinánd király 1635. Rákóczy Györgynek ajándékozta; 1726. gr. Schönborn Lotár Ferenc mainzi érsek kapta meg. 1552-ben a katolikusok és kálvinisták itt vallási gyűlést tartottak, mely után egymástól végkép elváltak. 1657., midőn II. Rákóczy György X. Károly svéd királlyal együtt Lengyelországot pusztítá, egy lengyel csapat bosszúból Magyarországba tört, B.-t felgyújtotta s a templomba menekült lakosokat is leölte. V. ö. *Lehoczky* Tivadar, Bereg vm. monográfiája (Ungvár 1882, III. 88—150).

Beregszász város címere.

Beregszászi hegy, a síkságból egész elszigetelten emelkedik ki s a Beregardótól DK.-re a Borsova partján fekvő Benéig terjed. Egyike azoknak a szigetvulkánoknak, amelyek innen sorban emelkednek ki s a királyhelmeczi szigetvulkánon át a sátoraljaújhelyi hegynek tart sorozatuk. D.-en és K.-en a Borsova, Ny.-on a Vérke, É.-on a Szernye mocsár határolja. É. felé Nagyberegen túl alacsony dombsor csatlakozik hozzá vulkanikus kőzetekből. Legmagasabb csúcsa Beregszásztól K.-re a Nagyhegy (369 m.). A B. leginkább riolitokból áll, melyek üledékes kőzetekkel váltakoznak; alapja zöldkő-trachit. Hajdan nemes fémeket bányásztak itt, most timsókövet, porcellánföldet és kitünő malomköveket fejtenek (utóbbit a Nagyhegyen). Kitünő bor is terem rajta.

Beregszászi Nagy *Pál*, korának elsőrendű nyelvtudósa, a bölcsészet doktora, több éven át az erlangeni egyetemen a keleti nyelvek tanára, sárospataki tanár (éveken át Kulcsár mellett működött és a Hazai Tudósításokat segédi minőségben szerkesztette), szül. Nagymuzsalyban, Bereg vármegyében, 1750., megh. Beregszász-Végardón (Perényi br. udvarában) 1828. Iskoláit Sárospatakon végezte, külföldi egyetemeket látogatott, Sárospatakra 1796. tanárnak választották, de állását erlangeni tanársága miatt csak 1798 foglalta el. Sárospatakon a teológiát és a keleti nyelveket tanította 1803-ig, amikor állásáról lemondott. Több vmegye megválasztotta táblabirájának, s tagja volt a göttingeni tudós társaságnak is. A nyelvészetben az ortológusokhoz tartozott, a Kazinczy-féle nyelvújításnak nagy ellensége volt s latin és német nyelvű értekezéseiben a sémi rokonságot vitatta, oly készültséggel és alapossággal, mint korában senki. Latin alkalmi versein és egy szintén latin nyelvű filológiai értekezésén kívül szorosabban a magyar nyelvészet körébe vágó nevezetesebb munkái: Parallelon inter linguam persicam et magyaricam dictum (Erlangen 1794); Comparatio linguae turcicae cum hungarica (u. o. 1794); Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen (Leipzig 1797); Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländische

Sprachen (Erlangen 1797); Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica (Pest 1815, e munkát Szatmár vármegye 1000 frttal jutalmazta); *Pennaháború* (Sárospatak 1820); Dissertatio de natura, indole et qualitate linguae magyaricae (Pest 1828). V. ö. *Imre* Sándor, B. Pál élete és munkái (Budapest 1880); *Szombathi* János, A sárospataki ref. kollégium története és Historia Scholae Sárospatakiensis; *Zsoldos* B., B. Pál élete és külföldi működése (Egyet. Phil. Közl. 1896).

Beregszász-Végardó, l. *Beregardó.*

Beregszászy *Lajos*, zongoragyáros, szül. Békésen 1817., megh. Budapesten 1891 ápr. 4-én. Aradon, majd Temesváron tanulta a zongorakészítést; 5 év mulva Pestre, 2 év mulva Bécsbe, majd 1839. gyalog Hamburgba ment; itt 8 hónapig, azután Londonban 2 évnél tovább élt, s Párison át 1844. visszatért Bécsbe, hol 1845. már kiállítási érmet nyert. 1846-ban Pesten telepedett le és sok nevezetes találmányával jelentékenyen tökéletesítette iparágát, amiért számos kitüntetésben részesült.

Beregszeg, kisk. Nyitra vm. galgóczi j.-ban, (1910) 1833 tót és magyar lak.; szesz- és téglagyár; u. p. Lipótvár, u. t. Galgócz.

Beregsziklás, kisk. Bereg vm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 385 rutén lak.; u. p. Szarvasháza, u. t. Alsóvereczke.

Beregszilvás, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 523 rutén és német lak.; u. p. Beregsárrét, u. t. Szerednye.

Beregszó, a Béga folyó jobboldali mellékvize, Temes vármegye lippai j.-ban, Komját község közelében ered, Ny., majd DNy. felé folyik az ú. n. római sáncokkal párhuzamosan, Csernegyházánál két ágra szakad, melyek azonban Szakálházánál újra egyesülnek s a torontálvármegyei Papd közelében a Bégalecsapoló csatornába ömlik. Jobb felől a Mátka és Jercsiczi patakot veszi fel. A Bégával együtt szabályozták (l. *Béga*). Partvidékének megvédésére a B. és Béga közt 75 km. töltés épült. V. ö. *Adda* K., A temesmegyei B. völgye és a Béga-folyó közötti terület földtani viszonyairól.

Beregszó, nagyközs. Temes vm. központi j.-ban, (1910) 2303 oláh lak.; Beregsana takarékpénztár, hitelszövetkezet, vasúti állomás, posta és táviró, telefonállomás

Beregszőllős, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 751 rutén és német lak.; u. p. Oroszvég, u. t. Munkács.

Beregújfalu, kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 1305 magyar lak.; u. p. Nagybereg, u. t. Beregszász.

Bereida *(Bereda, Boreda, Breda, Breide)*, város El-Kaszimban, Közép-Arábiában Oneiza után a legnagyobb, 10—20,000 lak., híres lóvásárokkal.

Berek, folyók mentén elterülő, mély fekvésű, vizenyős, mocsaras talaju, fák- és cserjékből álló sűrű erdő. B.-ben csak oly fanemek díszlenek, melyek a nedves talajt és a nem ritkán előforduló vízáradásokat megtűrik, ilyenek a fekete s a fehér égerfa, ez a B.-re különösen jellemző, s azért sok helyen *berekfá*-nak is nevezik, továbbá a fűzfa, nyárfa, kőrisfa, nyirfa, kocsányos tölgy, szilfa stb. B.-nek nevezik Somogyban a fekete tőzegü mocsarakat is.

Berek, adók. Belovár-Körös vm. garešnicai j.-ban, (1900) 676 horvát-szerb lak.; u. p. Ivanska, u. t. Belovár.

Berekalja (azelőtt: *Dobó-B.*), kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 793 tót és magyar lak.; u. p. Garamújfalu, u. t. Léva.

Berekalja-Tompaháza, kisk., l. *Berektompaháza.*

Berekbőszörmény, nagyk. Bihar vm. mezőkeresztesi j.-ban, (1910) 3307 magyar lak.; fogyasztási és értékesítő szövetkezet, posta- és telefonállomás.

Berekeresztúr, kisk. Maros-Torda vm. nyárádszeredai j.-ban, (1910) 328 magyar lak.; u. p. Nyárádmagyaros, u. t. Nyárádszereda.

Berekfa, l. *Berek.*

Berekfalu (azelőtt: *Olesna*), kisk. Trencsén vm. csaczai j.-ban, (1910) 1916 tót lak.; u. p. Szaniszlófalva, u. t. Turzófalva.

Bereklak, volt kisk. Hont vm ipolynyéki j -ban, *Alsófehérkút* kisközséghez csatolták.

Berekszó, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 861 oláh lak.; u. p és u. t. Marossolymos. 1453-ban Déva várossal Hunyadi János kezére jutott, 1459. Mátyás Hederfáji István és Szentiványi Mihály beszterczei várnagyoknak zálogosította el kétezer frtért s 1479. a Nádasd, Felsőkalántelke és Oklos helységekkel megbővített zálogos jószágokkal 12 ezer frtért nádasdi Ongor Jánosnak jutott. A XVIII. sz. elején a törökök elől Borosjenőről beszakadt Tisza-család birta.

Berektompaháza (azelőtt: *Berekalja-Tompaháza*), kisk. Sopron vmegye csepregi járásában, (1910) 390 magyar lakossal; u. p. Pórládony, u. t. Sajtoskál.

Berekutcza, kisk. Temes vm. dettai j.-ban (1910) 302 oláh lak.; u. p. és u. t. Birda.

Bérelt ló, versenysport kifejezés. Bérelni lehet lovat egy meghatározott versenyre, amikor is az rendszerint mint egy másik ló vezetőlova fut, de lehet bérelni egy versenykarriér egész tartamára is. A B. a bérlő színeiben fut és nagyobbára a bérlő tulajdonának tekintik.

Beremend, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 2571 német, magyar, szerb és horvát lak.; gyógyszertár, segélyzőegylet, postahivatal, u. t. Magyarbóly. Schaumburg-Lippe herceg uradalma, cementgyárral. Kövületekben gazdag magános hegyéről is nevezetes, mely fiatal mészkőből áll.

Beremendi csontüreg, a beremendi (l. *Beremend*) szőllőhegy tetején levő, ma már felhagyott mészkőbányában Petényi a mult század közepén gazdag emlős faunát gyüjtött a mészkő repedéseit kitöltő vörös agyagból. Ma már tudjuk, hogy ez a lelőhely, mely különösen a benne előforduló *Dolomys* és *Prospalax* nemek révén nevezetes, fiatal pliocén korú, holott azelőtt a pleisztocénbe sorozták. V. ö. *Petényi* S., Hátrahagyott munkái. II. A beremendi mészkőbánya; *Nehring* A., Über Dolomys n. g. foss. (Zool. Anzeig. No. 549, 1898); *Méhely* L., Prospalax priscus (Nhrg), die pliocäne Stammform der heutigen Spalax-Arten. (Ann. nat. mus. hung. VI.)

Berencs, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 910 magy. lak.; u. p. Ivánka, u. t. Nyitraivánka.

Berencsfalu, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, 1910) 758 tót lak.; postahivatal, u. t. Szentantal.

Berencsváralja *(Podzamek)*, kisk. Nyitra vm. szeniczi j.-ban, (1910) 1175 tót lak.; u. p. Szobotiszt, u. t. Szenicz. — *B. vára* egy magában álló, meglehetős magasságú hegy tetején romjaiban hever. A vár már 1335. okiratilag említtetik, 1401. királyi vár, 1447. Szentmiklósi Pongrác pusztítja innét a nyitra- és pozsonyvármegyei részeket. Nevezetes szerepe volt 1674., amikor is a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézett protestáns papok jelentékeny része, gályarabságra hurcoltatása előtt, e vár börtöneibe vettetett. Utolsó birtokosa a várnak a mult században az Amadé-család volt.

Berencze, kisk., l. *Kővárberencze*.

Berend, 1. kisk. Kolozs vm. nádasmenti j.-ban, (1910) 810 oláh lak.; u. p. Magyarnádas, u. t. Magyarújfalu. — 2. *B.*, kisk. Szatmár vm. szatmári j.-ban, (1910) 522 magyar és oláh lak.; u. p. Szatmárudvari, u. t. Udvari.

Berend. Ósmagyar név, mely nyilván a kún-török «berindi» azaz a megadott vagy ajándék szónak felel meg. Árpád genealógiájában Kadicha apját és Zulta fiát találjuk B. néven. — *B. fia Márton* egyike volt azon vitézeknek, akik 1330. I. Károly királyt a havaselvi hadjáratban megmentették. 1329—43. Békés vmegye főispánja volt. (Hist. Hung. Fontes Dom. Békésmegyei oklevéltár.)

Berend *Miklós*, orvos, szül. Nagykállóban 1870. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1891. orvosdoktorrá avatták. 2 évet töltött mint gyakornok Scheuthauer tanár kórboncztani intézetében. 1893-tól a Stefánia gyermekkórházban segédorvos, utóbb egyetemi tanársegéd 8 éven át. 1896-ban állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányutat tett és a berlini, lipcsei és prágai egyetemeken önálló dolgozatokat készített. Párisban főleg a csecsemő-védelmet tanulmányozta. 1903-ban a gyermekgyógyászatból magántanári képesítést nyert. 1908 óta a Fehérkereszt gyermekkórház főorvosa. B. főleg az újszülöttek és csecsemők kórtanával foglalkozik munkáiban; ezek közt nevezetesebbek: *A csecsemők mesterséges táplálásáról*; *A csecsemők gastroenteritiséről*; Preisich-hel: *A gyermekgyógyászat compendiuma*; *A gyermekkorbeli diagnosztikus tuberkulin-kisérletekről* (1899); *Újabb kutatások és alapelvek a csecsemőtáplálás terén*; *Az újszülöttek táplálásáról* (1903); *Csecsemők védelme a tuberkulózissal szemben* (1903); *Magyarország csecsemőhalálozási statisztikája és a gyermekvédelem jövője* és *Magyarország csecsemővédelmi institutiói*; ez a kettő önálló kötetben jelent meg; továbbá tankönyvei: *A gyermekbetegségek therapiája* (1900) és *A csecsemők és újszülöttek betegségei és therapiája* (1906). Munkatársa e Lexikonnak is.

Berendt, *Karl Hermann*, etnológus, szül. Danzigban 1817 nov. 12., megh. 1878 ápr. 12. Guatemalában. Orvosi tanulmányokat végzett, 1851. kivándorolt Közép-Amerikába s tudományos hivatása mellett sokat foglalkozott etnológiai, földrajzi, természettudományi kutatásokkal. 1853-ig Nikaraguában élt, 1864-ig Orizaba, Veracruz és Tabasco mexikói városokban, majd Guatemalában élve, a berlini múzeum megbízásából ásatásokat végzett s e mocsárlázas vidéken érte a halál. Számos értekezésén kívül két önálló műve: Remarks of the centres of ancient civilisation in Central-Amerika (New York 1876) és *Rockstroh*-val együtt: Los indigenas de la Amerika central y sus idiomas (Guatemala 1878).

Berengár. 1. *I. B., Itália királya*, Eberhard friauli hercegnek fia. Atyja halála után Friaul őrgrófja lett 874 kör. 888-ban Anzelm milanói érsek Paviában Itália királyává koronázta, de midőn Arnulf német király seregestül közelgett, B. meghódolt előtte. Arnulf távozása után Guido spoletói herceg, ki hasonlóan magának követelte Itáliát, a Trebia partján megverte s magát Rómában Olaszország császárjává koronáztatta (891). E hírre Arnulf újra Olaszországban termett (894) s bevette Rómát (895), de távozása után B. Lamberttel, Guido fiával, a Felső- és Közép-Itália fölötti hatalomban megosztozkodott. Lambert halála után már most az egész longobard örökséget szerette volna hatalmába keríteni: midőn váratlanul a magyarok zavarták meg hódítási mámorát, akik 899. a Brenta folyó mellett, midőn fel akarta őket tartóztatni, megverték és seregéből 20,000 embert levágtak. Az elégületlen olasz főurak élvén az alkalommal, Lajosnak, Provence királyának ajánlották fel Felső-Olaszország trónját. Lajos csakugyan eljött, de B. őt Veronában elfogta és megvakíttatta (905). 915. végre X. János pápa Rómában császárrá koronázta. Ellenfelei 919. II. Rudolfnak, Felső-Burgundia királyának ajánlották fel az olasz koronát, ki Piacenza mellett B. hadait tönkre verte (923 júl. 29), mire ez kétségbeesetten a magyarokhoz fordult segítségért. Nemsokára Veronában orvul megölték (924), mire a magyarok boszuból Paviát felgyujtották. V. ö.: *Dümmler*, Gesta Berengarii imperatoris (Berlin 1871); *Rautenberg*, B. von Friaul (u. o. 1871); *Hirsch* P., Die Erhebung B.-s I. zum König v. Italien. (Strassb. 1910). A magyarok betörését *Salamon Ferenc* tárgyalta: *A magyar hadi történethez a vezérek korában* (Századok 1876). A többi irod. l. M. Hadtört. Közl. 1888, 667. l.

2. *II. B., Itália királya*, Adalbert, Ivrea őrgrófja és Gizella I. B. leányának fia volt. 925-ben nőül vette Willát, arlesi Hugó, Itália királyának unokahugát. Miután Hugót 946. lemondatták s ennek fia, Lothár hirtelen meghalt, Lombardia nagyjai B.-t és fiát, Adelbertet választották királyuknak (950). Adalbert Lothár szép özvegyét, Adelheidot akarta nőül venni, de Adelheid ettől vonakodott, amiért B. a Garda-tó melletti várba záratta (951 ápr.). Erre Adelheid I. Ottót hívta segélyül, aki kiszabadította és nőül vette. B. ekkor kénytelen volt Ottónak hűbéri esküt tenni, minek fejében az olasz koronát visszakapta (952), melytől azonban Ottó Friault és a veronai őrgrófságot elszakította. B.-t kegyetlenkedése miatt Ottó fia Liudolf foglyul ejtette (957). Liudolf halála után B. ismét magához ragadta a hatalmat, de a zsarnoksága miatt zugolódó főurak harmadízben fordultak a német királyhoz segítségért. I. Ottó személyesen kelt át az Alpokon, a paviai országgyülésen trónvesztettnek nyil-

vánította B.-t és magát koronáztatta meg Milanóban olasz királynak (961). B.-t, miután 964. megadta magát, Ottó Bambergbe küldte fogságba, hol 966. meg is halt. V. ö. *Fietz*, Geschichte B.-s II., Königs v. Italien (Leipz. 1879).

Berengár (Toursból), skolasztikus bölcsész, szül. Tours városában 1000., megh. 1088-ban. Fulbert, Chartres püspökének iskolájában tanult, 1031. a tours-i iskola előljárója, 1040. Angers városának főesperese. A skolasztika körén belül B. a fölvilágosodásnak egyik legelső bajnoka. Midőn racionalisztikus gondolkodását az úrvacsora tanára alkalmazza, Ratramnus nyomán azt tanítván, hogy a kenyér s a bor csak jele és záloga Krisztus testének és vérének, de lényegében nem változik: összeütközésbe került barátjával, az ortodox *Lanfranc*-kal, akivel e nézeteit először levélben közölte volt. Lanfranc bevádolta B.-t Rómában s az 1050. ott és Vercelli-ben tartott zsinatokon elítélték B.-t, akit, midőn nézetéhez ragaszkodott s kifejtette, hogy az igazság keresésében inkább az észre kell támaszkodni, mint a tekintélyekre, egy időre el is csuktak. Hildebrand biboros (a későbbi VII. Gergely) közbenjárására a tours-i zsinat 1054. beérte B.-nak egy kevéssé határozott nyilatkozatával s egy darabig B. békében maradt. Midőn azonban B. Hildebrandban bízván, egy Rómában 1059. tartott zsinaton nézeteit újból fejtegette, arra kényszerítették, hogy eretnekségét elátkozza és kinyilvánítsa, hogy az úrvacsorában a kenyér s bor Krisztus igazi teste és vére. Mihelyt visszatért, B. kinyilatkoztatta, hogy megbánta hamis esküjét, melyet csak a halál félelme erőszakolt ki tőle. Újra kiátkozták több zsinaton, Rómában VII. Gergely rábeszélésére visszavont mindent s hallgatást fogadott. Most St.-Côme szigetére vonult vissza, ahol egyházi felügyelet alatt élt 1088-ig. Lessing találta meg De coena c. főművét a wolfenbütteli könyvtárban s írt róla egy kis művet: B. Turonensis. Műveit kiadta Vischer A. F. és F. Th. (Berlin 1834). B. mindenesetre üdvös mozgalmat keltett a skolasztika világában, melynek legközelebbi folytatója Abelard. V. ö.: *Ampère*, Histoire littéraire de France avant le XII. siècle; *Schwabe*, Studien zur Geschichte d. zweiten Abendmahlstreits (1887); *Schnitzer*, B. v. Tours. (Münch. 1891).

Berengelit (ásv.), feketebarna, gyantanemű, aszfalthoz hasonló hidrokarbonos ásvány Peruból. Lelhelye: St. Juan de Berengela tartomány.

Bérenger (ejtsd: berañzsé), 1. *Alphonse Marie Marcellin Thomas*, francia jogtudós, szül. Valenceban 1785 máj. 31., megh. Párisban 1866 máj. 15. Több izben volt képviselő és élénk részt vett a politikai mozgalmakban. 1831-ben semmítőszéki biró, 1832. a Code pénal revideálására kiküldött bizottság tagja lett. Művei: De la justice criminelle en France (Paris 1818); De la répression pénale (u. o. 1855, 2 köt.). Lefordította franciára Justinianus Novelláit is.

2. *B., Henry*, francia kritikus és regényíró, szül. Ruglesben (Eure dép.) 1867. ápr. 23. Szépirodalmi művei: L'âme moderne (költemények, 1892); L'effort (regény, 1893); Laproie (regény, 1897). Az akadémia jutalomdíjjal tüntette ki L'aristocratie intellectuelle c. szabadszellemű kritikai tanulmányait (1895). Egyéb ilynemű művei: La conscience nationale (1898); La France intellectuelle (1899), mely utóbbiban a szellemi élet proletárjairól szól. Többedmagával (Pottier, Marcel stb.) részt vett Les prolétaires intellectuels en France c. tanulmány megirásában. Tevékeny részt vett a párisi népakadémia megalapításában.

3. *B., René*, francia politikus, *B. Alphonse* (l. *B.* 1.) jogtudós fia, szül. Valenceban 1830 ápr. 22. Szülővárosában ügyvédi irodát nyitott, majd 1862. Grenobleban, később pedig Lyonban főügyész lett. Miután 1870. a lyoni forradalmi bizottság letette, mint önkéntes harcolt a poroszok ellen. 1871-ben beválasztották a nemzetgyűlésbe, hol a balközéphez csatlakozott. 1873-ban rövid ideig közmunkaminiszter volt. 1876 óta a szenátus tagja és a mérsékelt köztársasági párt híve. A feltételes elítélés intézményét B. hozta javaslatba a francia szenátus elé 1884. beterjesztett törvényjavaslatában, mely módosított formában 1891. törvénnyé lett (*Loi B.*). Sokat foglalkozott a büntető rendszer reformjával, a kiszabadult elítéltek javításával, mely célra külön egyesületet alapított, és a közerkölcsiség javításával. 1890 óta az Institut tagja.

Berenike (a. m. győzelemhozó), több egyiptomi királyné neve. 1. *B.*, Lagos leánya s Magos, Kyrene későbbi uralkodójának anyja. Kr. e. 321. mint özvegyasszony Egyiptomba jött, hol mostohatestvére, I. Ptolemaios belészeretett s nőül vevén, az ezen házasságból származó fiát, Ptolemaios Philadelphost, utódának nevezte ki. Kiváló, szellemes asszony hirében állott, a költők, nevezetesen Theokritos, magasztalással szólnak róla. — 2. *B.*, Magos leánya, Kr. e. 250. összeesküdött anyja, Arsinoe uralma ellen, mert vőlegényét, Demetriost, Demetrios Poliorketes fiát, elcsábította. Ennek meggyilkoltatása után 246. III. Ptolemaios Euergeteshez ment nőül. 220-ban fiának, IV. Ptolemaios kegyencének, Sosibiosnak felbujtására meggyilkolták. Szép hajáról az északi égen egy csillagzatot neveztek el (l. *Berenike fürtjei*). — 3. *B.*, II. Ptolemaios Philadelphos, Egyiptom királyának leánya és II. Antiochos, Szíria királyának felesége.

Berenike, I. Heródes Agrippának, Judea királyának leánya, a chalkiszi Heródes neje, ennek halála után sokáig abban a hírben élt, hogy fivérének, II. Agrippának kedvese. A judeai hadjárat alkalmával megszerette Titus és Rómába, palotájába hozta. Nőül nem vehette, mert szándéka a római nép ellenszenvével találkozott.

Berenike, több ókori város neve; jelentékenyebbek: 1. *B. Troglodytike*, kereskedőváros a Vörös-tenger partján, a Koptoszból a sivatagon keresztül oda vezető út végében, körülbelül ugyanazon szél. fok alatt, mint a mai Asszuán. 225 körül Kr. e. II. Ptolemaios Philadelphos alapította; sokáig jelentékeny kikötőhelye volt az India, Arábia és Etiópia felé vezető kereskedelemnek. — 2. *B.*, város Kyrenaikában, a mai Bengházi helyén; e város környékén volt a mitikus Hesperidák kertje; nevét III. Ptolemaios nejéről kapta.

Berenike fürtjei (*Coma Berenicis*), B., III. Ptolemaios Euergetes egyiptomi király nejének hajfürtjeiről elnevezett csillagkép az északi égen, az oroszlán farkának közelében, 170°—203° rektaszcenzió és 14°—32° északi deklináció között,

70, szabad szemmel látható csillagból áll. A csillagképnek, mely már Hipparchosnál előfordul, Konon görög csillagász adta e nevet, melyet Tycho de Brahe elevenített fel.

Berent, járási székhely Danzig porosz kerületben, vasút mellett, (1905) 6207 lak., sör-, burnótgyártással, gőz- és fürészmalommal.

Berente, kisk. Borsod vm. szentpéteri j.-ban, (1910) 716 magyar lak.; u. p. és u. t. Sajószentpéter. A kihalt Berentei-család ettől vette nevét.

Berény, 1. kisk. Hunyad vm. szászvárosi j.-ban, (1910) 739 oláh lak.; u. p. és u. t. Szászváros. — 2. *B.*, kisk. Temes vm. csákovári j.-ban, (1910) 1154 oláh lak.; u. p. Románsztamora, u. t. Végvár. — L. még az összetételek alatt.

Berény. Régi magyar személynév, mely az oklevelekben Berin alakban fordul elő, így 1253. Bereyn «maior praecorum jobbagionum» vagyis a várjobbágyok főadószedője volt (Árp. uj okl. II. 243), 1255, pedig Ilkai Bereyn pozsonyi várjobbágyról van említés téve.

Berény *Rezső*, Párisban élő magyar festő, szül. 1869 jan. 29. Miskolczon. Münchenben egyideig Lenbach tanítványa volt, ahol már feltünt arcképeivel. Ezután Párisba ment s ott állandóan megtelepedett. Arcképek mellett sok finom, bájos pastell-rajza is van. Műveiből külön kiállítást rendezett Berlinben (1893), Frankfurtban (1901), Párisban (1907). Nevezetesebb arcképei: Henrik porosz herceg, Hans Thoma festő, Moltke gróf, Brunetière Ferdinand, Radolin herceg, Jules Lemaitre képmásai. Főleg az arcok jellemzésére törekszik, azért rendszerint sötét háttérbe állítja alakjait, hogy annál erősebben koncentrálhassa a fényt az arcra.

Berényi-*család* (karancsberényi gróf). Régi magyar család, melynek ősei várjobbágyok voltak, illetőleg mint magukat nevezték «a szent király jobbágyai», kik már a régibb időkben is hűbéri kötelmek teljesítése mellett némileg szabad emberek voltak s elkülönítették magukat másrendű jobbágyoktól. Első ismert őse e nemzetségnek Bertalan nógrádi jobbágy, ki Kemcsed és Job fiaival 1266. V. István által hadi érdemekért nemesi rangra emeltetett. A harmadik testvér, Ders, a Palaiologos görög császár ellen folytatott hadjáratban mint hős esett el; fia András Győr várának visszavételénél tüntette ki magát, melyért 1274. Kún László nemesi ranggal jutalmazta. Kakasnak János fia 1341. Zsigmondtól hűséges szolgálatai jutalmául testvéreivel Balázzsal és István budai kanonokkal egyetemben azt a címert nyerték, melyet napjainkig használ a család. Ezen ősök közül nem tudjuk, melyiknek ivadéka a XV. sz. végén élt *Ferenc*, kinek fia *András* a mohácsi vész után előbb a nemzeti párthoz szegődött, majd I. Ferdinándot segíti a magyar trónra, mely miatt Szapolyai javait lefoglaltatja, de Ferdinánd ezért bőven jutalmazta. 1558 jan. 18. Pelini Mihállyal és Muraközi Mátyással Kezi, Mihály-Geregye, Nagyarán és Tarnóc nógrádi helységeket kapta adományul. 1560 nov. 15. több helységet nyert Hontban, második nejével, Onory Katával pedig Bodokot kapta hozományul. *B. Ferenc* a XVII. sz. elején élt, s midőn Bocskay István a nemzeti párt élére állott s fegyverre szólította az elégedetlen magyarokat, ő mint buzgó katolikus, az uralkodóház feltétlen híve, bodoki kastélyába vonult vissza a forradalmi mozgalmak elől. 1606 márc. 1. Karancsberény, Kis-Bárkány s Tench ős jószágaira új adományt nyert. *B. György* (l. *B.* 1.) 1655. bárói rangot nyert. A grófi rangot a család idősebb ága részére báró *B. Imre* szerezte meg, hogy mikor, nem tudjuk; az ifjabb ág báró *B. György* (l. *B.* 2.) személyében 1720. kapott grófi rangot. B. György, a grófi rangot nyert György atyja, és testvére, Pál, a család két ágának megalapítói: Györgytől a bodoki és karancsberényi, Páltól a beczkói v. trencséni ág származik le. A bodoki és karancsberényi ág *B. Ferencben* 1888. fiágon kihalt; a beczkói ágnak jelenleg csak egy fitagja él: *B. János* gróf (szül. 1873). — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. György* báró, szül. 1601 aug. 21.; megh. 1677. Korának nevezetes politikai szerepet játszott férfia. Tanulmányait a körmöczi kolostorban befejezvén, előbb Forgách Zsigmondné, majd a Thurzó-család szolgálatában találjuk, mint Sempte és Temetvény várak főkapitányát. Az 1634. és 1637-iki országgyülésen Nyitra vmegye egyik követe volt s ez időből maradt ránk érdekes, történeti becsű naplója, melyet az országgyülés lefolyásáról vezetett. 1639 okt. 4. Nyitra vmegye alispánja, 1641-ben pedig a felkelt nemesség kapitánya lett, 1646—48. I. Rákóczi Györgynek és nejének, Lorántffy Zsuzsannának szolgálatában volt, de e rövid időköz után ismét III. Ferdinánd hűségére tért s érdemeiért 1655 jan. 24. királyi adományul nyerte a két Koros, valamint Kis- és Nagy-Hölben nyitravmegyei helységeket s ugyanez év febr. 24. bárósságra emeltetett. 1659. Lipót követségbe küldé II. Rákóczi György és ellenfele Barcsay Ákos fejedelemhez, hogy ezeket kibékülésre birja, de sikertelenül, mert Rákóczi szerencsecsillagában, Barcsay pedig a törökben bízott. Az 1662. évi nagyhírű országgyülésen B. nevezetes szerepet játszott, s nagy népszerüségére mutat az a körülmény, hogy a protestáns rendek őt, a katolikus főurat választották közbenjárójukul, s mint maga írja: «ő felsége előtt háromszor, Porcia herceg előtt ötször voltam szószólójuk». V. ö. *Komáromy* Andr., B. Gy. élete és politikai működése (Budapest 1884).

2. *B. György*, előbb báró, majd gróf. II. Rákóczi Ferenc alatt a nemzeti párton találjuk s 1705 szept. 20. a szécsényi mezőn hozott országos szövetséglevelet mint követ irta alá. Utóbb III. Károly híve lett, aki 1720 április 5-én grófi rangra emelte. Fia *Zsigmond* (megh. 1748 szept. 25.) az egyházi pályára lépvén, előbb poroszlói apát, 1740-ben pécsi püspök és b. t. tanácsos lett 1740-től Baranya és Tolna vmegyék főispánságát viselte. Testvére *Tamás* (szül. 1689.; megh. 1747.) zempléni főispán, szeptemvir, cs. és kir. kamarás és v. b. t. tanácsos volt.

3. *B. János* gróf, a beczkói ágból, szül. Bodok várában Nyitra vm. 1794 ápr. 14., megh. Beczkón 1868 jún. 25. 1814—1829-ben a katonai pályán szolgált s részt vett az 1814-iki hadjáratban. 1840—61-ben mint a főrendiház tagja mindenik országgyülésen jelen volt. Német nyelven irott történelmi munkái közül megemlítendő: Das grosse Zeitalter Franz I. Kaisers v. Österreich. (I. része Pest 1831, II., III. része Székesfehérvár 1833.)

Berényi *László*, hírlapíró, szül. 1851 szept. 7. Pakson, Tolna vm. Ifjúkorában szépirodalommal és képzőművészeti kritikával foglalkozott. 1869-ben jelentek meg első költeményei, 1874. műbírálatai. Később egészen a politikai és közgazdasági tanulmányokra tért át. 1875-ben Párisban a Pesti Napló levelezője volt, hazatérve Toldy István Nemzeti Hirlap-jának munkatársa lett; 1880. megindította a *Magyar Föld* c. közgazdasági (agrárius) napilapot. Később a Pesti Hirlap szerkesztőségébe lépett s midőn ez 1881. egyszerre testületileg elhagyta a lapot s megindította a Budapesti Hirlapot, ő is ennek szerkesztőségi kötelékébe lépett s azóta állandóan tagja, jelenleg közgazdasági rovatának vezetője. Időközben, mint a lap politikai levelezője, néhány évig Bécsben működött.

Béres, a mezőgazdaságban az igavonó ökrök gondozója s ezekkel dolgozó évi szegődményes cseléd. *Öreg B.*, a régi s a többi B.-re felügyelő B., *kis B.* pedig a B. segítségére felfogadott legény, más néven ostoros. *Gyalog* B. a munkáskézben szükölködő gazdaságokban a nyári munkaidőre felfogadott ideiglenes cseléd, *faragó* B. a szerszámok készítésére s javítására felfogadott szegődményes cseléd.

Beresford, 1. *Charles William De La Poer, lord*, angol tengernagy és politikus, szül. 1846 febr. 10. 1859—1909-ig szolgált a flottán, közben pedig 1885—95., 1898—1900 és 1902—3-ig tagja volt az alsóháznak, mint a konzervatívpárt nagy tekintélyű tengerész-szakférfia. 1875-ben a walesi herceget kisérte Indiába, 1882. részt vett Alexandria bombáztatásában, 1884—5. Wolseley alatt Khartumig nyomult. Megelőzőleg 1886—88-ig, mint a tengerészeti hivatal első lordja, tagja volt a Salisburykabinetnek, mellyel azonban csakhamar meghasonlott. 1903-ban kinevezték a Földközi-tengeri flotta parancsnokává, 1907. pedig tengernagyi rangban a Csatornában elhelyezett flotta élére helyezték. Ebben az állásban viszályba keveredett az Asquith-kabinet tengerészeti vezérférfiával, sir Fisher John-nal. 1908 júl. ugyanis rideg szavakban bejelentette főnökének, hogy a silány állapotban levő csatornai hajóhaddal nem volna képes Anglia partjait ellenséges (első sorban német) támadással szemben megvédelmezni és ezért nagyszámú új hadihajó építését sürgeti. Fisher és a B.-nak alárendelt Scott admirális, nemkülönben az Asquith-kabinet nem osztoztak B. aggodalmában és egy külön e célra összehívott bizottság B. vádjait indokolatlanoknak, a hajóhad harcképességét pedig kielégítőnek találta. E viszály következményeként B.-ot 1909 márc. 24. visszahívták, azonban a Cityben jún. 30. mondott beszédében állítását fenntartotta és az 1910—1914. években 10 dreadnought, 60 cirkáló hajó és torpedó-romboló építését föltétlenül szükségesnek mondotta. Az 1910 jan. választásokban erélyesen támadta a kormányt és Portsmouth-ban képviselőnek választották.

2. *B., William Carr, viscount of B., elvasi herceg*, George de la Poer waterfordi marquis természetes fia, szül. 1768 okt. 2., megh. Begdebury-Park jószágán 1854 jan. 8. 1785-ben lépett az angol hadseregbe, részt vett több kelet- és nyugatindiai hadjáratban, küzdött Egyiptomban és 1806. a Fokföld elfoglalásával szerzett érdemeket. Dél-Amerikában azonban Buenos Ayres elfoglalása után kénytelen volt magát megadni. A fogságból megszökvén, visszatért Angliába. 1808-ban elfoglalta azután Madeirát, melynek kormányzója is lett. 1809-ben mint fővezér lépett a portugál hadsereg élére és megverte a franciákat, 1812. Wellington alatt vezérelt Spanyolországban egy hadcsapatot Soult ellen. 1814 máj. 6. a király kinevezte báróvá és mint meghatalmazottját Rio de Janeiróba küldte. 1815-ben a portugál hadsereg fővezére lett, de szigorával gyülöletessé tette magát a portugál katonák előtt. Ép Rio de Janeiroba készült a főkormányzói szék elfoglalására, midőn az 1820-iki forradalom hivatalától megfosztá. 1828-ban az angol tüzérség főfelügyelőjévé nevezték ki, 1810 óta tagja volt az alsóháznak, 1828—1830-ig pedig hadügyminiszter volt a Wellington-kabinetben.

Beresit, kőzet, l. *Berezit*.

Berestyénfalva (azelőtt: *Brjesztya*), kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 352 német lak.; u. p. Tótpróna, u. t. Znióváralja.

Beresztelke, kisk. Maros-Torda vm. régeni alsó j.-ban, (1910) 1174 magyar és oláh lak.; báró Bánffy-féle kastély, postaügynökség, u. t. Szászrégen.

Beresztény (azelőtt: *Briesztennye*), kisk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 85 tót lak.; u. p. Barossháza, u. t. Bellus.

Beresztócz, nagyk. Torontál vm. pancsovai j.-ban (1910) 3735 német és szerb lak.; hitelszövetkezet, gőzmalom, mézkivitel, csendőrőrs, posta- és telefonállomás.

Beret, kisk. Abauj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1910) 373 magyar lak.; u. p. Bakta, u. t. Forró-Encs.

Berethalom (Birthälm, Bertanu), nagyközség Nagyküküllő vmegye medgyesi j.-ban, a Nagy-Küküllő folyó balpartján, az ú. n. szász borföld közepén, szép hegyektől övezett völgyben, erdők, szőllők és szántóföldektől környezve, meredek szőllőhegy aljában fekszik. Terjedelmes szép piaca közepén árúcsarnok áll, köröskörül csinos emeletes kőházak. A piac felett emelkedő hegyen, háromszoros faltól és 7 bástyától övezve áll az 1500—24. épült gót ízlésű nagy evang. templom, melyhez hosszú fedett lépcső s meredek kocsiút visz fel; a templom szárnyas oltára 1524-ből való; sekrestyéjében 7 püspök síremléke látható. A templomi várkastély valóságos vár volt. B.-nak (1910) 2252 német (szász) és oláh lakosa van, túlnyomóan ág. evang. Van itt tűzoltóegylet, gyógyszertár, takarék- és előlegező részv.-társ., posta- és távíróhivatal. B. hajdan jelentékeny iparos város volt, Nagy Lajos és Zsigmond királyok kiváltságokkal látták el; 1572—1850-ig a szász evang. püspökök székhelye s az erdélyi szászok egyházi középpontja volt; első püspöke Unglerus Lukács volt. 1850 óta a püspök Nagyszebenben székel. B. a XVII. és XVIII. sz. harcaiban sokat szenvedett; 1605. Bocskay katonái pusztították. 1704-ben Rákóczi hadai az ellenük működő szászságon a kastély feldúlásával álltak boszút. V. ö. *Salzer*, Der k. Freimarkt Birthälm (Wien 1881)

Beretinec, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, 1900) 950 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Varasd.

Beretke, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 401 magyar lak.; u. p. Gömörpanyit, u. t. Özörény.

Berettini, *Pietro*, olasz építész és festő, l. *Cortona*.

Berettino-majolika (*a berettino* vagy *sopra azuro*), a XVI. sz.-ban Faenzában, a Casa pirotában és Forliban készítették; a máza nem fehér, mint a többi majolikának, hanem szürkéskék. Színezése alakos ábrázolásoknál úgy történt, hogy a kékes alapot árnyalatai visszaadásánál használták, míg a világos részeket fehér festék felhasználásával érték el.

Berettó, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 862 tót és magyar lakossal; u. p. és u. t. Bánócz.

Berettyó, az Egyesült-Körös legnagyobb mellékvize, ered a Szilágy-hegység D.-i határán a Réz-hegység Ponor csúcsa alatt, ÉNy.-ra folyik, Nagyfalunál Ny.-ra fordul s folyton táguló völgyben Széplaknál Bihar vmegyébe lép át; itt É. felé kanyarodván, Margittától kezdve az Érmellék mentén DNy.-nak tart, Szalárdnál az Alföld síkját éri el. Innen Berettyóújfaluig Ny.-nak tart, majd a Sárrét terjedelmes posványain óriási kanyargásokkal széjjelterülve, miután a Hortobágyot magába felvette, Mezőtúron alul az Egyesült-Körösbe ömlik. Egész hossza 364 km., a forrása és torkolata közti távolság 144 km. Egész esése forrásától kezdve 553 m., de Szalárdtól kezdve (230 km.) csak 34 m. Vízkörnyéke 5180 km². Kacskaringós folyásánál s csekély esésénél fogva vize előbb a Sárréten terült el, azért az ötvenes években Bakonszegtől Szeghalomig 19 km. hosszú csatorna épült, mely a B. vizét a Sárrétben való széjjelterülése előtt a Sebes-Körösbe vezeti le. Azonkívül Szalárd és Kis-Marja közt 15 km. hosszú csatornát ástak. A Sárrét lecsapolása ezáltal nem sikerült teljesen. A B. hossza most Szalárdtól Szeghalomig 91 km., folyása a szabályozás által 178 km.-rel megrövidült. Váncsod alatt az ú. n. Kis-Körös ömlik a B.-ba, mely Nagy-Váradon alul a Sebes-Körösből szakad ki. A B. mellékvizei jobbfelől az *Ér* (l. o.) és a *Hortobágy* (l. o.), balfelől a *Kösmő*. V. ö. *Pethő* Gy., A három Körös és B. környékének geográfiai és geológiai alkotása.

Berettyócsohaj (azelőtt: *Csohaj)*, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 721 lak.; u. p. és u. t. Szentjobb.

Berettyódéda (azelőtt: *Déda)*, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 343 oláh lak.; u. p. Margitta, u. t. Szoldobágy.

Berettyófarmos (azelőtt: *Farnos)*, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 330 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Szentjobb.

Berettyói apátság, így nevezi a váradi Regestrum a *szentjobbi* (l. o.) apátságot.

Berettyókirályi (azelőtt: *Királyi)*, kisk. Bihar vm margittai j.-ban, (1910) 601 oláh és magyar lak; u. p. és u. t. Micske.

Berettyókohány (azelőtt: *Kohány)*, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 308 oláh és magyar lak.; u. p. Margitta, u. t. Felsőábrány.

Berettyószentmárton, nagyk. Bihar vm. berettyóújfalui j.-ban, (1910) 1536 magyar lak.; u. p. és u. t. Berettyóújfalu.

Berettyóújfalu, nagyk. Bihar vm. B.-i j.-ban, 1400 házzal és (1910) 8520 magyar lak., kik túlnyomóan ref. hitvallásuak; a járási szolgabirói hivatal, járásbíróság, telekkönyv, adóhivatal, csendőrőrs széke; Sárréti népbank, Sárréti takarékpénztár, mezőgazdasági takarékpénztar és takarékegylet, 2 gőzmalom, többféle egylet, vasúti állomás, posta- és táviró-hivatal és telefonállomás. Hideg ásványforrás. B. a Sárrét legnépesebb s legiparosabb községe, csinos városias épületekkel. Keleti végén a 15 m. magas és 3 m. széles Csonka-torony omladéka a XII. v. XIII. sz.-ból; hajdan itt pálos kolostor volt. Közelében arany pajzsdudort s különböző bronz, ezüst és vas régiségeket ástak ki.

Berettyó vízszabályozó és ármentesítő társulat. Alakult 1895. oly célból, hogy a Berettyó mentén, Bihar, Békés, Hajdú és Jász-Nagykún-Szolnok vmegyékben fekvő 340,575 kat. hold 531 négyszögölnyi területet ármentesítsen és e területről a belső vizeket levezesse. A B. megalakulása tulajdonképen 1853-ig nyúlik vissza, de számos átalakulás után 1895. vette föl mai szervezetét és kiterjedését. Védőtöltéseinek hossza 157·775 km. A belső vizeket 586·680 km. hosszú csatornaháló, 3 szivattyutelep és a töltésekbe épített 39 csőzsilip vezeti le. Van 19 gátőre, 2 gátfelvigyázója, 15 csatornaőre, 1 csatornafelvigyázója. A társulati telefon hossza 138 km. 1905 végéig a töltésekbe 8.177,837·21 K-t, a belvízrendezésbe 2.478,467·23 K-t, összesen 10,656.304·44 K-t fektetett be. A társulat székhelye Nagy-Várad.

Beretva, l. *Borotva*.

Berezin *Illés*, orosz utazó és orientálista, szül. 1818 júl. 19. a permi kormányzóságban, megh. 1896 ápr. 3. Beutazta Asztrakánt és a kalmük pusztákat s 1842—45. a kormány megbízásából Keletre ment, miközben Perzsián, Mezopotámián, Kis-Ázsián, Szirián és Egyiptomon keresztül Konstantinápolyba jutott, ahol egy évet töltött. Visszatérte után előbb a kazáni, majd a szentpétervári egyetemen a török nyelvek tanára lett. Ő szerkesztette a nagy orosz enciklopédiának a Keletet tárgyaló részét. Tanulmányaiban főképen a törökséggel és a mongolok történetével foglalkozik. Főbb művei orosz nyelven: Pótlék Kazem Bég török grammatikájához (Szt.-Pétervár 1847; németül: Zenkertől, Leipzig 1848); Keleti írók könyvtára (Kazán 1849—1854, 2 kötet): Utazás Daghesztánba és Transzkaukázusba (u. o. 1850); Perzsa nyelvtan (u. o. 1853); Recherches sur les dialects musulmans (u. o. 1848—53, 2 köt.); Utazás északi Perzsiába (u. o. 1852); A Volga melletti Bulgar (1853); A mongolok betörése Oroszországba (Szt.-Pétervár 1842—1854, 2 köt.); A mohamedán vallás a civilizációhoz való viszonyában (u. o. 1855); A török faju népek közmondásai (u. o. 1856). Kiadta Rasid Eddinnek A mongolok története c. munkáját is oroszul (Szt.-Pétervár 1858—66).

Berezina, 4 folyó Oroszországban, amelyek közül a leghiresebb az, amely Minszk kormányzóság-

ban folyik; forrása is itt, a Vitebszk felőli határon Doksicinál van. Nagyobbára DK.-nek folyik; Boriszovnál válik hajózhatóvá; már fölebb csatorna szakad ki belőle a Düna felé; nagyobb mellékvizei: a Plissza, Szviszlocs és Ola. Körülbelül 500 km. hosszú folyás után Rezsica fölött a Dnyeperbe szakad; partjai mindenütt alacsonyak és sok helyen mocsarasak. Világtörténelmi hírnévre a franciáknak 1812 nov. 26. és 28. közt végbement átvonulásáról tett szert. Miután I. Napoleon 1812 nov. 13-án Szmolenszket elhagyta, Sztudjanka mellett, 3 órányira Boriszovtól E.-ra, Eblé generális által a B.-n két hidat veretett. Nov. 26. e két híd készen volt; Oudinot a 2. hadtest élén az egyiken át is kelt és egy orosz csapatot Boriszov felé visszaszorított; másnap Napoleon maga is átment a gárdacsapatokkal a hídon; este felé azonban, midőn az egyik híd már ismételten leszakadt, rettenetes tolongás kezdődött; ez 28-án, midőn az oroszok a hidakat ágyúkkal lövetni kezdték, még fokozódott és közben több ezer ember tönkre ment. Victor maréchal azonban az ötszörösen nagyobb számú, hátulról előnyomuló oroszok ellen a hidat megvédte; ugyanekkor Csicsagov orosz tábornok Oudinot és Ney csapatait elülről rohanta meg, de visszaveretett. 28. esti 9 órakor végre Victor maréchal is megkezdte az átkelést; csak csekély őrséget, de nagyszámú beteget és sebesültet hagyván hátra, akik, midőn nov. 29. reggel a kozákok megjelentek és Eblé a hidakat fölgyujtatta, az oroszok hatalmába kerültek. 70,000 franciából 40,000 kelt át a B.-n, de a következő napokon ezek közül is számosan pusztultak el.

Berezina-csatornarendszer az, amely 1797. készült és a Fekete-tengert a Keleti-tengerrel köti össze. A Berezina folyóból kiindulván, a Szergutot, a Szparlya-, a Beresto-tavat, az Essza-folyót és Lepel-tavat köti össze. Ez utóbbiból az Ulla a Dünába folyik. Egész hossza, a folyókat is beleszámítva, 2114 km., főkép fausztatásra szolgál.

Berezit *(beresit)*, muszkovitgránit (aplit), mely gyakran sok piritet is tartalmaz és aranytartalmú kvarctelérekkel van átjárva; előfordul Berezovszk környékén az Uralban.

Berezna, kisk. Máramaros vm. huszti j.-ban, (1910) 2207 rutén lak., csendőrőrs, posta és táviró. Hozzátartozik a B.-i fürésztelep és Kuzi vadászkastély, melyben hajdan Rudolf trónörökös vadászatok alkalmával gyakran időzött.

Berezna, város Oroszország csernigovi kormányzóságban, 9921 lak., 4 templommal és zsinagógával.

Bereznek (azelőtt: *Bereznik)*, kisk. Máramaros vm. dolhai j.-ban, (1910) 1846 rutén lak.; u. p. Kereczke, u. t. Dolha.

Berezócz (azelőtt: *Brezovecz)*, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 165 rutén lak.; u. p. Kelen, u. t. Kisberezna.

Berezóka (azelőtt: *Brezufka)*, kisk. Sáros vm. tapolyi j.-ban, (1910) 101 rutén és tót lak., u. p. Kurima, u. t. Bártfa.

Berezov, az orosz szibériai Tobolszk kormányzóságnak egyik kerülete a Jeges-tenger partján, 690,789 km² területtel. Lakosainak száma 20,700, nagyobbrészben osztjákok és szamojédek. Az Ob folyik keresztül rajta, mellékén törpe nyír- és fűzfák, É.-on pedig tundrák vannak, csak a legdélibb részében terem meg az árpa és rozs. Fővárosa, B., sivár pusztán épült, az Ob egyik mellékvize, a Sosva torkolatától 42 km.-nyire. Évi közepes hőmérséklete —4·2° C., a leghidegebb hónapban —20·4, a legmelegebbikben pedig 18·6° C. a közepes hőmérséklet. 1200 lakója halászattal és vadászattal foglalkozik, azonkívül kereskednek prémekkel és mammut-csontokkal. A XVIII. sz. közepe óta az oroszok száműző hellyé tették, itt végezte be életét Mencsikov herceg (1729) és Ostermann gróf (1747).

Berezovoj Proliv, Björneborg (l. o.) finn város orosz neve.

Berezovszk, helység az orosz Perm kormányzóságban, az Uralban, 17 km.-nyire Jekaterinenburgtól, 5645 lak., középpontja az 1744 óta ismeretes B.-ij Zavodnak vagyis aranybánya-kerületnek, mely a Pisma, Silovka, Kalinovka folyók és a két Sartas-tó között 7·5 km. hosszú és 4·3 km. széles, még csak csekély részében kiaknázott terület. 1887-ben öt bánya volt művelve. A Berezovka menti aranymosók is igen gazdagok.

Bérfizetés. A munkás-osztály törvényes védelmének egyik eszköze a B. szabályozása. Célja a munkások kiuzsoráztatásának lehető megakadályozása. Alig van állam, melynek ipari-, illetőleg munkásügyi törvényhozása ez iránt megfelelő rendelkezéseket ne tartalmazna. A leggyakoribb rendelkezések ez irányban az ú. n. trück-rendszer (l. o.) elleni védekezésben jutnak kifejezésre, nevezetesen, hogy a munkások bérét ne lehessen ételekben, italokban vagy árúkban átszámítani és ezzel a munkásokat a munkaadók javára károsítani. A legtöbb állam törvényhozása evégből szigoruan tilalmazza, hogy a munkások bére másképen, mint készpénzben fizettessék ki, előírja a megengedett levonásokat taxative, sőt azt is, hogy a levonások csak bizonyos meghatározott időn belül eszközölhetők; eltiltja továbbá a kifizetéseknek korcsmákban való eszközlését is, nehogy ezzel visszaélésekre adjon alkalmat. A magyar ipartörvény (1884. XVII.) 118. §-ában szabályozza a B.-t, kimondva, hogy a gyáros köteles munkása bérét készpénzben és pedig — ha másképen nem egyezkedett — hetenként kifizetni; árúkat és egyes italokat munkásainak nem hitelezhet; lakással, tüzifával, földhaszonélvezettel, rendes élelmezéssel, orvossággal, orvosi segéllyel azonban a munkást — ha az beleegyezik — elláthatja és az értük járó összegeket a B. alkalmával béréből levonhatja. Ugyanezen feltétel alatt láthatja el a gyáros a munkást a gyárában készülő cikkek előállítására szükséges szerszámokkal és anyagokkal is, ha ezeket szerződés szerint a munkás sajátjából tartozik megszerezni. Az orvosságokra és orvosi segélyre vonatkozó rendelkezés a munkásbiztosítás törvényes szabályozása következtében természetesen tárgytalanná vált. Az új ipartörvény-tervezet a legfejlettebb külföldi munkásvédelmi törvényhozáshoz hasonlóan, a kérdésnek szélesebb alapokon való rendezését tervezte.

Bérföldek, l. *Censualis földek.*

Berg, 1. egykori hercegség (Ducatus Montensis) a régi német birodalom vesztfáliai kerületében, a Rajna jobbpartján, Köln választó-, Nassau-Sie-

gen fejedelemség, Vesztfália hercegség, Mark grófság, Kleve hercegség és Mörs fejedelemség közt. Területe: 2975 km² volt 262,000 lak. A népvándorlás után a ripuári frankok telepedtek meg e helyen. A kereszténység 700 körül honosodott meg. B. grófjainak elődjei Deutz és Werden apátságok várnagyai voltak. IV. Henrik császár idejében (1101) B. urai már a grófi címet viselik; az első B.-i gróf I. Adolf volt. Ennek férfiága 1225. kihalván, B.-et Limburgi Henrik, III. Adolf B.-i gróf veje kapta meg. 1348-ban Henrik férfiága is kihalt; ekkor Gerhard, Jülich hercegének fia örökölte; ennek fia II. Vilmos 1380. Vencel királytól megkapta a hercegi címet és ezóta B. hercegség. 1423. I. Adolf Jülich hercegséget szerezte meg; ez időtől kezdve a XIX. sz. elejéig a két hercegség egyesülve maradt. 1511-ben III. János, Kleve ura örökli őket. 1609-ben János Vilmos gyermektelenül halván el, B. hercegséget II. Rudolf Habsburg-birtokká akarta tenni, de egy koalició ezt meghiusította; Brandenburg és Pfalz-Neuburg urai, az elhunyt herceg legközelebbi rokonai kapták B.-et; de köztük is csakhamar kitört a viszály, amelyet az 1614. xanteni egyezség szüntetett meg; eszerint B. és Jülich Pfalz-Neuburgnak jutott. 1742-ben B.-et Károly Tódor választó a sulzbachi ágból, 1799-ben pedig pfalz-zweibrückeni Miksa József kapta meg. 1806-ban elfoglalta I. Napoleon, nagyhercegséggé tette és Muratnak adta; 1807. tetemesen megnagyobbította; 1808. négy départementba (Rajna, Sieg, Ruhr és Ems) osztotta fel (ter. ekkor 17,350 km² volt 878,157 l.). Murat a nápolyi királyi székbe emeltetvén, B. nagyhercegséget Hollandia királyának fia, Bonaparte Lajos kapta meg. A bécsi kongresszus Poroszországnak ítélte oda. Ma B. területe Düsseldorf és Köln közigazgatási kerületek közt oszlik meg. V. ö. *Koernicke* Artur, Gesch. d. B.-schen Amtsverfassung; *Hengstenberg*, Das ehemalige Herzogthum B. (Elberfeld 1897). — 2. *B.*, azelőtt falu, ma Stuttgart (l. o.) külvárosa. — 3. *B.*, falu Oberbayern bajor kerületben a Starnbergi-tó K.-i partján, (1900) 349 lak., királyi kastéllyal; ez II. Lajos bajor királynak volt kedvelt tartózkodási helye, aki 1886 június 3. itt ölte magát a Starnbergi-tóba; a királyi kastély parkjában szienitszobor (jelenleg emlékkápolna) jelöli meg ezt a helyet.

Berg, 1. *Fjodorovics Fjodor*, orosz tábornok, szül. Sagnicz várban, Livoniában, 1790 máj. 26., megh. Szt.-Péterváról 1874 jan. 18. Részt vett az 1828—29-iki török és 1831-iki lengyel háborúban. 1849. Bécsben tárgyalásokat folytatott, mikor az osztrák császár az orosz cár segítségéért folyamodott a magyar szabadságharc leverése céljából. Jutalmul osztrák grófi méltóságot kapott. 1854-ben Észtországot védelmezte. Ezután Finnország főkormányzójává nevezték ki. II. Sándor cár finn grófi címet adományozott neki. Finnországban különben nagyon népszerűtlen volt, mert ellenezte a finnek szabad fejlődését s a cár kénytelen volt őt 1861 végén állásától felmenteni. Az 1863-iki lengyel forradalom kitörése után azonban B. megint befolyásos hatáskörhöz jutott: adlátusa lett Konstantin nagyherceg helytartónak s tényleg minden hatalom az ő kezében volt, annyira, hogy a nagyherceg nemsokára el is hagyta Lengyelországot, mire B. lépett a helyére. Állásában mindvégig rendkívüli szigoruságot fejtett ki. Kegyetlenségének sikerült a Varsóban székelő nemzeti kormányt elnyomni s a felkelést vérözönbe fojtani. 1867-ben tábornaggyá és a birodalmi tanács tagjává nevezték ki, hanem azért a lengyelországi helytartóságot megtartotta s Varsóban maradt haláláig. V. ö. Neue Bilder aus der Petersburger Gesellschaft (3. kiad. Leipzig 1881).

2. *B., Leo*, német író, szül. 1862. ápr. 29. Zempelburgban (Poroszország), megh. 1908. júl. 12. Berlinben. Az új irodalmi mozgalomnak a 80-as években egyik előharcosa. Irt: Ibsenről (1887), Wildenbruchról (1888), Keller Gottfriedről (1889). Egyéb, számos politikai és irodalomtörténeti dolgozatai közül a fontosabbak: Das sexuelle Problem in der modernen Literatur (5. kiad., 1900); Der Naturalismus (1892); Der Übermensch in der modernen Literatur (1897); Essays (1905); Heine, Nietzsche, Ibsen (1908). Kezdetben dr. Pascal és Ludwig Gorel álnevek alatt írt.

3. *B., O. F.*, álnév, l. *Ebersberg*.

Berga, járási székhely Barcelona spanyol tartományban, hegyek közt, a Llobregat egy mellékvizénél, vasút mellett, (1900) 5465 lak., gyapotfonással és szövéssel, régi várral, 1290. alapított kórházzal. A karlista háborukban szerepet játszott.

Bergaigne, *Abel*, kiváló francia szanszkrit tudós, szül. 1838. Vimyben (Pas-de-Calais), megh. 1888 aug. 6. Előbb a szanszkrit nyelv repetitora volt az Ecole pratique des hautes études-ben, Párisban; később ugyanazon intézetnek igazgatója, és a Faculté des Lettres-ben a szanszkrit nyelvnek, meg az összehasonlító nyelvészetnek tanára lett. Főmunkássága a Rigveda körüli nyomozásokra terjed. Legfontosabb munkája La religion védique (Paris 1878—1883, 3. köt.). Sokat köszön neki a tudomány a védák szókincsének rendezése, tudományos megállapítása, valamint a védai felfogásnak egyszerüsítése körül. Más fontos dolgozatai: Quelques observations sur les figures de rhétorique dans le Rig-veda (1880); Manuel pour étudier la langue sanscrite (1884); Manuel pour étudier le sanscrit védique (1890). Ez utóbbi V. Henry társságában jelent meg, már halála után.

Bergama, város Szmirna vagy Aïdin kisázsiai török vilajetben, Szmirnától É.-ra, közel a Földközi-tenger partjához, 18,000, felében görög lak. A város szomszédságában vannak a régi Pergamon romjai (l. o.).

Bergamasca, Bergamo olasz tartomány É.-i hegyekkel takart része, amelyet a Bergamói Alpok választanak el a Valtellinától. A Brembo, Serio és Dezzo öntözik, amelyeknek természeti szépségekben gazdag völgyeik vannak; ezek: a Val Brembana, Val Seriana és a Val di Scalve. Az első kettőben a havasi hegyvidék szépségei a Posikság termékenységével egyesülnek, a Val di Scalve ridegebb.

Bergamasca, már Shakespeare Szentiváméji álmá-ban emlegetett régi olasz tánc. Bergamo vidékéről való. Mint énekes és mint hangszeres darab is szerepel.

Bergamasco juh, Lombardiában honos, nagy testü juhfajta, 82 cm. magassággal; nagy fülei

lelógnak, miért *lelógó fülü juhnak* is nevezik. Szarvtalan, 60—75 kg. élő súllyal. Gyapja 10—15 cm. hosszú, durva; fejenként $2^1/_2$—4 kg. gyapjut ad. Gyakran szül kettős bárányt. Ausztriában is igen el van terjedve, gyakran merino keresztezésére használják.

Bergamo, 1. a hajdani Lombardia 8 tartományának egyike Sondrio, Brescia, Cremona, Milano és Como tartományok közt, 2816 km² területtel és (1909) 519,720 lak. D.-i része sík, É.-i részét az úgynevezett Bergamascát a B.-i mész- és dolomit-alpok takarják, amelyekben a Val Brembana, Val Seriana és Val di Scalve gyönyörű völgyek terülnek el. Az említett völgyek vizein kívül B.-t még az Adda, az Oglio öntözi; K.-i részében fekszik az Iseo. A magasabb részeken a lakosok főfoglalkozása az állattenyésztés; a sík részek gabonát, szőllőt, déligyümölcsöket és rizst teremnek; a hegyekben vasércek, márvány és szén található; az alacsonyabb helyeken virágzó a selyem- és pamutfonó meg szövő-ipar. Ásványvizek Trescore, San Pellegrino stb. mellett vannak. B. három kerületre oszlik; ezek: B., Clusone és Treviglio.

2. *B.*, tartomány és püspökség székhelye a Brembo és Serio között levő dombokon, 50 km.-nyire Milanótól, vasút mellett, (1908) 47,772 lak.; selyem-, posztó-, pamut-iparral, fém-, cement-, fa- és téglagyártással; festő- és szobrász-akadémiával, jelentékeny közkönyvtárral. Felső (citta) és alsó (i borghi) városra oszlik; amazt kis erősségekkel ellátott falak környékezik; mindkettőt a Strada Vittorio Emmanuele köti össze, amelyben sikló vezet fel a magasabb részekre. 65 temploma között kiválóbbak a dóm (igen régi épület, 1689. Fontana vezetése mellett restauráltatott), a Sta Maria Maggiore a pompás Colleoni kápolnával, Donizetti síremlékével; egyéb kiváló épületek: a Palazzo Vecchio (della Ragione), az Accademia Carrara értékes képtárral, a színház, a városháza, Viktor Emánuel, Garibaldi, Donizetti és Torquato Tasso emlékszobrai, végre az úgynevezett Fiera, nagy középület 540 bolthelyiséggel és minden sarkán egy nagy teremmel, amelyben azelőtt híres vásárokat tartottak. B. Donizetti születése helye. B. alkalmasint a rómaiak Bergomuma, a középkorban többször cserélt urat; 1428. Velence hatalmába került; 1797-ben a Cisalpin köztársaságnak volt része és Serio département székhelye, 1814—59. Ausztriához tartozott. V. ö. *Ronchetti*, Memorie storiche della cittá e chiesa di B. (B. 1805—39).

Bergamói Alpok néven foglalják össze a Keleti Alpok kristályos zónájának azt a részét, amely a Como-tó, a Valtellina, az Oglio-völgy és az Iseo tó között van. Legmagasabb csúcsai: a Pizzo di Coca (3052 m.), Pizzo del Diavolo (2927 m.), Monte Redorta (3037 m.) és Monte Gleno (2883 m.). Délről Lombardiai Alpok néven mezozoosz-kori rétegek simulnak hozzá. V. ö. Guida-Itinerario alle Prealpi Bergamasche (Milano 1900).

Bergamotta v. *bergamott-citrom* (növ.), keményhéjú citromfaj (*Citrus bergamea* Risso), pogácsa- v. körtealaku, a tetején köldökös vékonyhéjú, aranyszínű gyümölccsel. Belőle lesz a *bergamott-olaj* (l. o.).

Bergamott-körték (növ.), l. *Körtefa*.

Bergamott-olaj, a citrus Bergamia Risso gyümölcse kérgének borsárga illó olaja, ami gyakran zölden kerül kereskedésbe (rézedényektől). Kellemes illatú, sok likőrnek, illatszernek (kölni víz) alkatrésze.

Bergamott-szőllő (*Muscat Bergamotte*). Csemege szőllőfajta; bogyói nagyok, egyenetlen fejlődésüek, gömbölyüek, húsosak, vastag héjjal és sajátságos tuja-muskotályillat-féle zamattal. Középérésű; hosszú metszést kíván.

Bergara, város, l. *Vergara*.

Bergdama, a hererók egyik ága, l. *Hererók*.

Bergedorf, 1. Hamburg szabad városhoz tartozó kerület 85·4 km² területtel, 23,728 l. B. városon (l. alább) kívül magában foglalja az úgynevezett Vierlande-t, négy községet. B. vagy Landherrenschaft B. sík és nagyon termékeny föld, amelyen a gabonanemüeken kívül sok gyümölcsöt és zöldséget termesztenek és sok szarvasmarhát tenyésztenek. — 2. *B.*, város a Bille mellett Hamburgtól 15 km.-nyire, (1905) 12,384 lak., régi kastéllyal, tégla-, sör-, kefe-, gomb-, bőrgyártással, üveghutákkal. 1868 óta tartozik Hamburghoz.

Bergell (*Val Bregaglia* vagy *Pregala*), a sebes vízű Maira vagy Mera 25 km.-nyi hosszú völgye Graubünden svájci kantonban és Sondrio olasz tartományban, (1900) 1780 lak. É.-i része a magas hegységek jellegével bir, D.-i részében már jóval melegebb; amott a havasi gazdálkodás, emitt a földmívelés az olasz nyelvű lakosság főfoglalkozása. V. ö. *Lechner*, Das Tal B. (Leipzig 1874).

Bergen, 1. stift vagyis tartomány Norvégiában Trondhjem, Kristiania, Kristiansund és az Északitenger közt, amely keskeny öblökben, fjordokban nyúlik be a szárazföldbe és ott számos szigetet alkot. Földje hegyes és kevésbbé termékeny. Területe: 39,330 km², (1900) 342,688 lak. A tartomány magában foglalja B. várost (1910: 76,917 lak.), Nordre (É.-i, 88,948) és Söndre (D.-i) Bergenhuus (135,337) kerületeket és Romsdal Söndmör járását (46,224). — 2. *B.*, B. stift fővárosa, Kristiania után Norvégia legjelentékenyebb városa, püspökség és Söndre-Bergenhuus ker. székhelye, a Byfjord Vaagen-öblének partján, amely a város mögött szép medencét alkot; ennek partjai szép fasorokkal vannak beültetve, vasút mellett; (1910) 76,917 lak. A városnak nagyobbára szűk utcái a partok mentét követik, de villák és cottage-ok minden irányban el vannak szórva. B. három részből áll: a tulajdonképeni városból, Sandvigenből és Nöstetből; a házak majdnem mind fából épültek; éppen ezért monumentális épületei nincsenek. Tereinek száma 6; legszebb és legélénkebb a Torvet vagyis halpiac és a városháztér. A kikötő bejáratánál áll a Bergenhuus citadella, amelyet B. alapítója, Olaf Kyrre építtetett és amelyben Norvégia és Dánia egyesítése előtt gyakran laktak a norvég királyok. Templomai (5) közül a legérdekesebb és legszebb a Mária-templom, amely a XII sz.-ból való; egyedül ennek van két tornya; szép épülete még a városháza, a Bergenhuus nevű, XIII. sz.-ból való és újabban restaurált kir. kastély; a börtöne, a régiségekben és különösen az ország természeti viszonyait teljesen feltüntető tárgyakban gazdag múzeum. B. ipara nem jelentékeny; csupán hajó-

építésre, szappanfőzésre és keztyükészítésre szorítkozik. A lakosság fő kereseti forrása a kereskedelem; a partvidékekről a norvégek nagyobbára ide hozzák, évenkint kétszer tartott vásár, «stävne» idején főképen a halászat termékeit és itt cserélik be azokat pálinkáért, dohányért, gabonáért, lisztért, posztóért, gyarmat-árúkért stb. Jelentékeny kereskedelmi cikk még a fa. 1907-ben B. kikötőjében 1482 hajó fordult meg több mint 800,000 tonnatartalommal. A kivitel főcikkei: hering, tőkehal, tengeri rák, egyéb halászati termékek és fa. B.-ben az Osztrák-magyar monarchiának konzula székel. B. 1070. alapíttatott; a német hanza-városok itteni ügyvivőségei 1445. nyertek megerősítést, de 1559. a norvégek elűzték őket. Szülővárosa Ole Bull hegedűművésznek, Dahl festőnek és Lassen orientalistának.

3. *B.*, község Kassel porosz kerületben, (1905) 4793 lak., szőllőműveléssel. 1759 ápr. 13-án a harmadik sziléziai háborúban a franciák Broglie vezérlete mellett a porosz-hannoverai csapatokat, akiket Braunschweigi Ferdinánd vezérelt, itt megverték. — 4. *B.*, város Belgiumban, l. *Mons*. — 5. *B.*, község É.-Holland hollandi tartományban Alkmaar közelében, ismeretes az 1799 szept. 19-én itt vívott ütközetről, amelyben a francia-hollandi csapatok Brune és Daendels vezérlete alatt a Yorki herceg vezérelte angol-orosz had egy részét megverték, aminek következménye okt. 10-én az alkmaari egyezség és az orosz-angol csapatoknak elvonulása volt. — 6. *B.*, járási székhely Stralsund (ettől 26 km.-nyire) porosz közig. kerületben, vasút mellett, (1905) 4045 lak., bőr- és pástétomgyártással; a mellette emelkedő Rugardon (91 m. magas) az egykori rügeni hercegek kastélyának romjai és egy 27 m. magas kilátótorony van.

Bergengócia, l. *Óperencia*.

Bergenhuus, kastély, l. *Bergen* 2.

Bergenia *Mönch* (növ.), a Saxifragaceae (Körontófélék) család génusza, melynek fajai Közép-Ázsia hegyeiben honosak. Évelő, rhizomás, kóros növények. A himalajai *B. ciliata* (Royle) A. Br. nagy, szép virága miatt több változatban kultivált kerti növény. Kedvelt kerti fajok még ezek: *B. cordifolia* A. Br., az Altai-hegységben honos, a *B. purpurascens* Engl. szintén, himalajai honosságú.

Bergen-op-Zoom (v. *Berg-op-Zoom*, ejtsd: —zóm), megerősített város Észak-Brabant hollandi tartományban, a csatornázott Zoom partján, közel ama helyhez, ahol az Escaut keleti ágába torkollik, vasút mellett, (1900) 13,663 lak.; mocsarakkal környékezett, 1699—1700. Coehorn mérnöktől épített egykori várát sokáig bevehetetlennek tartották. Anvers-rel szemben kereskedelmi jelentősége nagyon megcsökkent. Főbb iparágai a tégla- és a sörgyártás meg a cserépedénykészítés; újabb időben az osztriga tenyésztése is jelentőssé vált. A németalföldi szabadságharcban 1577. a fölkelők elfoglalták és a spanyolok több támadását (1588, 1597, 1605 és 1622) visszaverték. A franciák azonban 1747. Löwendahl marsall vezérlete mellett elfoglalták; az aacheni béke a hollandiaknak visszaadta. 1795. Pichegru ismét elfoglalta a franciák részére; az angolok 1813. ostrom alá fogták a francia őrséget, de a várat elfoglalni nem tudták; csak a párisi béke szolgáltatta ki. Falait 1867. lerombolták.

Bergenroth, *Gustav*, német történetíró, szül. Oletzkóban 1813 febr. 26., megh. Madridban 1869 febr. 13. Kalandos vándorélet után 1857. Angliában levéltári kutatásokkal foglalkozott, melyeket a simancasi levéltárban folytatott. Oklevélgyűjteménye: Calendar of letters, despatches and state papers relating to the negociations between England and Spain (London 1862—68, 3 köt.), a Tudor-dinasztiára nézve fontos munka. A Sybel-féle folyóiratban azt igyekezett bebizonyítani, hogy V. Károly császár anyja, Johanna, nem volt őrült és hogy fia politikai okokból kínpadra vonatta, de B. bírálói állításait megcáfolták.

Berger, 1. *János* (pleissei báró), osztrák tábornok, szül. Nagymartonban, Sopron vármegyében 1768., megh. Sopronban 1864. 1786-ban mint hadapród a hadseregbe lépett. Részt vett az 1787—1789-iki török hadjáratban, hol Belgrádnál sebet is kapott, valamint a francia háborukban 1793—1815-ig. Kitüntette magát Werwichnél (1793), Würzburgnál (1796), Hausennél (1809), Lipcsénél (1813), St.-Julien és Les Lusiettes mellett (1814). Fokonkint ezredessé lépett elő és a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta a pleissei báró címmel. 1824. vezérőrnaggyá nevezték ki. 1831. Tirol katonai főparancsnokságát vette át s nem sokkal utóbb altábornaggyá lépett elő. 1837. Temesvár, 1844. pedig Arad várparancsnoka lett. A magyar szabadságharc alatt nagy szolgálatot tett a bécsi udvarnak az által, hogy Arad várát a magyar hadsereg ellen 9 hónapig szivósan védelmezte. Jutalmul táborszernagyi méltóságot és a Lipótrend nagykeresztjét kapta. 1850. nyugalomba vonult.

2. *B. János (Ev.)*, teol. doktor, esztergom-főegyházm. áldozópap és egy. r. t., szül. Budapesten 1841 nov. 23., megh. 1909 júl. 4. Tanult Pesten, Nagyszombatban, Bécsben. 1874 óta a bpesti egyet. teol. karán az ószövetségi tudományok és értelmezéstan, a szentirás-magyarázat s a héber nyelv ny. r. tanára. 1880—81-ig az egyetem rektora volt. 1898 jaszti címzetes apát, 1909. udv. tanácsos lett. Fiatalabb korában a szépirodalommal is foglalkozott és magyar, sőt görög költeményeken kívül különféle ünnepélyes alkalmakra magyar és latin ódákat irt. Esztergomban Májer István alatt a *Korkérdések* s *Ismeretterjesztő Népiratok* c. füzeteket szerkesztette (1868—69) és az ottani irodalmi egyletnek titkára volt. Vegyes tárgyú cikkei a Pesti Hirnökben, Magyar Sionban és a Religióban jelentek meg. Kéziratban: Tractatus de virtutibus cardinalibus; Az amerikai rendszer stb. V. ö. *Szinnyei*, Magyar írók; *Zelliger* A.: Egyh. írók csarnoka.

3. *B. Krisztián*, szül. 1878. Budapesten, u. i. végezte középiskoláit, hosszabb időn át dolgozott a müncheni egyetemen Röntgen tanárnál, majd a budapestin Klupathy tanár laboratóriumában, akivel együtt készült nagy feltünést keltő találmánya, a *hanggal történő távkapcsolás* (1908) különösen a tengeralatti hadászat céljaira bir nagy fontossággal (l. *Berger-Klupathy-féle találmány*).

4. *B. Vilmos*, magyarországi születésű északamerikai politikus, az Unió első szociálista kép-

viselője. Erdélyben szül., szász család sarja; atyja magával vitte Amerikába, Milwaukee-be, ahol B. a szociálisták élén nagy tevékenységet fejtett ki és 1910. képviselőnek választották.

Berger, 1. *Alfred*, báró, a bécsi Burg-színház igazgatója (1910 óta), szül. 1853. ápr. 30. Bécsben, ahol jogot és bölcsészetet tanult. 1887—1890-ig művészeti titkára volt a Burg-színháznak, s irodalmilag is föltünt verseivel, de kivált dramaturgiai dolgozataival. Mint egyetemi magántanárt hívták meg Bécsből a hamburgi Schauspielhaus élére, melyet éveken keresztül nagy szerencsével igazgatott s ennek a működésének gyümölcse legújabb kötete, melyet Meine Hamburgische Dramaturgie címmel 1910. adott ki. Ezenkívül főbb művei: Dramaturgische Vorträge (2. kiad., Wien 1891) és Studien und Kritiken (2. kiad., Leipzig (1900), Buch der Heimat, (Berl. 2. k. 1910.) B. felesége *Hohenfels* Stella (l. o.), a bécsi Burg-színház színésznője.

2. *B., Ernst*, festő és műkritikus, szül. 1857 jan. 3. Bécsben. Eisenmenger és Makart voltak mesterei. 1883-ban Münchenbe ment, s ez időtől fogva alkotta nevezetesebb műveit, főképen a régi velencei életet ábrázoló képeit. Emellett azonban a testőtechnika történetének kutatásával is foglalkozik, így kisérletet tett a pompeji falfestés, az antik enkausztika, Van Eyck technikájának rekonstrukciójára. 1903-ban a müncheni festőakadémia tanára lett. Irodalmi művei: Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der Maltechnik (München 1893—1901); Katechismus der Farbenlehre (Leipzig 1898); Die Technik der Aquarellenmalerei (1901); Böcklin's Technik (München 1906).

3. *B., Johann Erich von*, német filozófus szül. 1772 szept. 1. Faaborgban Fünen szigetén, megh. 1833 febr. 22. Kielben. Filozófiai és természettudományi tanulmányai után eleinte Holsteinban gazdálkodott, majd Kielben egyetemi tanára lett az asztronómiának, 1823-ban a filozófiának. Schellinghez áll közel, főművében: Allgemeine Grundzüge der Wissenschaft (5 köt., 1817—1827), a mozgás fogalmával akarja a szellem és természet világának kapcsolatát megértetni. Tanítványai közül való Trendelenburg. V. ö. *Ratjen* J., Erich v. B. Leben (1835).

4. *B., Johann Nepomuk*, osztrák államférfi és jogász, szül. Prossnitzban, Morvaországban 1816 szept. 16-án, megh. Bécsben 1870 dec. 9. Már mint ügyvédjelölt több rendbeli értekezést írt «a polgárjog és magánjog fogalmáról és rendszeréről» és a «jogbölcsészet alapfogalmáról». Emellett napi és élclapok számára is dolgozott. 1844-ben kinevezték a Teréziánumhoz a büntető- és észjog segédtanárává. 1848-ban írta A sajtószabadság és a sajtótörvény c. művét; azután a frankfurti nemzetgyűlésbe választották, ahol a nagynémet és radikális párttal szavazott. Majd mint ügyvéd és író működött Bécsben. Művei: Die österr. Wechselordnung (Wien 1850); Zur Theorie des österr. Privatrechts (1856); Über die Todesstrafen (1864). 1861-ben a bécsi városi tanácsba és az alsóausztriai tartománygyűlésbe választották, mely utóbbi őt 1863. a birodalmi gyűlés képviselőházába küldte. Megelőzőleg a Zur Lösung der österr. Verfassungsfrage (Bécs 1861) c. művét tette közzé, melyben a Magyarországgal való kiegyezést szükségesnek mondotta. A parlamentben pedig a magyar kiegyezés mellett kardoskodott, csak úgy tartván lehetségesnek, hogy a februáriusi osztrák alkotmány igazi alkotmánnyá váljék. A Belcredi bukása után (1866) megejtett választások alkalmával B. a birodalmi gyűlésbe választatott. Az 1867 dec. 30. kinevezett polgári minisztériumban tárcanélküli miniszter lett, mely állásban mint elmés és szatirikus szónok kitünően bevált. Midőn 1869 decemberben B. a minisztériumban hasztalan sürgette az alkotmány revizióját és a közvetlen birodalmi választások behozatalát, Taaffe gróffal és Potocki gróffal kilépett a minisztériumból (1870 jan. 17.). V. ö. fiainak, *B. Alfred* és *Wilhelm* bárónak közös munkáját: Im Vaterhaus (Wien 1901).

5. *B., Johann Nepomuk*, sakkjátszó, szül. Grácban 1845 ápr. 11-én. A gráci kereskedelmi akadémia tanára. Első nyilvános győzelmét 1863. aratta Düsseldorfban, majd 1878. a gráci sakkversenyen nyerte el az első díjat. 1876—1883-ig több nagyobb német sakkversenyből került ki győztesen. Kiválóbb munkái: Das Schachproblem (Leipzig 1884); Theorie und Praxis der Endspiele (u. o. 1884); Katechismus des Schachspiels (u. o. 1891), továbbá szerkesztette a Schachjahrbuch 1893. és 1899. évi köteteit.

6. *B., Ludwig*, német zongoraművész és zeneszerző, szül. Berlinben 1777 ápr. 18., megh. u. o. 1839 febr. 19. 1801-ben Clementi tanítványa volt, kivel 1805. Pétervárra, 1812. Stockholmba ment, hol Staël asszony B. iránt nagyon érdeklődött Londonban újra összetalálkozott Clementivel, ki bevezette a nyilvánosságba. Híres dalsorozata: Die schöne Müllerin; Andreas Hofer; Theodor Körner stb. Mendelssohnnak, Taubertnek, Henseltnek stb. ünnepelt tanára volt.

7. *B., Wilhelm*, német zeneszerző, szül. Bostonban 1861 aug. 9., megh. Jenában 1911 jan. 15. Berlinben Kiel tanítványa, majd Scharwenkánál tanár; 1903. Meiningenben udv. karnagy (Steinbach Fritz utóda). Zongora- és kamarazeneművektől fel a nagy ének- és zenekari művekig (Meine Göttin, pályanyertes) közel 100 művet írt.

Bergerac (ejtsd: berzsörák), arrondissement székhelye Dordogne francia départementban, termékeny síkságon, a Dordogne jobb partján, amely itt a Madeleine külvárost a város többi részétől elválasztó Caudan egy ágát veszi föl, (1906) 15,623 lak., szép parochiális templommal, papir-, kötél- és bőrgyártással, vasművekkel; B. élénk kereskedést folytat borral, malomkövekkel, gabonával és szarvasgombapástétommal. A XV. és XVI. sz.-ban igen élénk volt a kereskedelme; ez időben állítólag 70,000 főre emelkedett a lakossága. A nantesi ediktum visszavonása mintegy 40,000-rel apasztotta lakóinak számát.

Bergerac (ejtsd: berzsörák), *Savinien Cyrano de*, francia író, szül. Párisban 1619., megh. 1655. A királyi testőrség kebelébe lépett, hol kötekedő természetéről lett híressé. Állítólag több mint ezer párbaja volt, nagyobbrészt közmondásszerű nagy orra miatt, mely állandó gúnyolódás tárgya volt. Mint író eredeti, szellemes tehetség. Munkái: Lettres (szatirikus tárgyú levelek); L'histoire co-

mique des États et Empire de la Lune, valamint L'histoire comique des Etats et Empire du Soleil. Ezekben a holdba és napba való utazásokban sok szellemes, szatirikus megjegyzés található. Agrippine c. tragédiája (1653) és Le Pédant joué c. vígjátéka (1654) részleteikben ötletes művek. Ez utóbbinak nem egy motivumát átvette Molière is. Összegyűjtött művei Oeuvres (3 köt.) előbb 1741., majd 1858., legutóbb 1900. jelentek meg. Rostand (l. o.) 1898. drámát írt Cyrano de B.-ról, mely mindkettőjük nevét az egész világon ismertté tette. V. ö. *Magne*, Le Cyrano de l'histoire (Paris 1903); *Szabó* Károly, C. de B. (Budapest 1903).

Bergerat (ejtsd: berzsörá), *Auguste Emile*, francia költő és író, szül. 1845. ápr. 29. Párisban Első sikerét már húsz éves korában aratta Une amie c. egyfelvonásos vígjátékával, mely a Comédie Françaiseben került színre. *Caliban* álnév alatt állandó tárcairója lett a Figarónak. Tárcái összegyűjtve is megjelentek: Vie et aventures du sieur Caliban (1886); Le livre de Caliban (1887) és Le rire de Caliban (1890) c. kötetekben. Drámai művei közül kitűntek: La nuit bergamasque és Enguerrande c., versben írott drámai költeményei. Nagy sikere volt Plus que reine c. színművének (1899), mely Napoleon válásának történetét tárgyalja. Összegyűjtött szindarabjai (Théâtre complet) 7 kötetben jelentek meg 1901. Kiadta apósának, Théophile *Gautier*-nek (l. o.) emlékiratait és levelezését.

Bergère (franc., ejtsd: berzsér), pásztornő; annyi is, mint széles, alacsony párnás szék, de bizonyos női fejéknek is a neve. *Bergerie* a. m. pásztorság, pásztordal, vagy pásztortánc. *Bergerette*, pásztordal; így hívják egyszersmind Franciaországban a mézes bort.

Bergeret (ejtsd: berzsőrés), *Pierre Nolasque*, francia festő, szül. Bordeauxban 1782 jan. 30., megh. 1863 febr. 21. David hatása alatt fejlődött. Nagy történeti képei (Rafael temetése; Napoleon és Sándor cár Tilsitben; Tizian halála, stb.) nagy sikert arattak és nagyrészt francia állami gyűjteményekbe kerültek. B. tervezte a párisi Vendôme-oszlopon csavarszerüen végighúzódó dombormű legnagyobb részét.

Berger-Klupathy-féle találmány, *a távolba való hatás drót nélkül*. Míg a Marconi-féle telegráfozás, ill. távolba hatás a levegőn keresztül elektromos hullámokkal történik és ezért a levegőben elrendezett szerveket (antenna) nem nélkülözhet, addig a Berger-Klupathy-féle szerkezet célja távolba való hatások víz alatt való létrehozása. Erre különösen szükség van a mindinkább fokozódó jelentőségű tengeralatti hadászatban, ahol minden berendezés főkelléke az, hogy mentes legyen a víz szine fölé emelkedő részektől. A találmány alapgondolata az, hogy a vizet, mint rugalmas közeget és kitünő hangvezetőt használja fel a hatás továbbítására. Berger-Klupathy berendezése a feladó állomáson vízalatti hangfejlesztőből, a fogadó állomáson hangfelfogóból áll. A Berger-Klupathy-féle hangfejlesztő több alakja ismeretes, melyek közül különösen figyelemreméltó az, mely szapora vízalatti robbanások segélyével állítja elő a hangot, továbbá egy tiszta zenei hangokat adó berendezés, mely főleg a vízalatti naszádok közötti telegráfozás dolgában nagy haladás. A találmány továbbfejlesztését egy kísérleti társaság végzi s az osztrák-magyar haditengerészet is támogatja. Megemlítendő, hogy a hang segélyével való távolhatás demonstrálására (a levegőben) a feltalálók igen szép és egyszerű eszközöket szerkesztettek, melyek meglepő hatásukkal érthetővé teszik azt a feltünést, melyet a találmány első bemutatásakor (1908 nov.) az ország határain túl is keltett. L. még *Submarin telegráfia*.

Bergeron-kór, a hiszteriának az az alakja, mely Vitus-táncszerű rángásokkal jár.

Berget (ejtsd: berzsé), *Alphonse* báró, francia természettudós, szül. Schlettstadtban (Alsó-Elszász) 1860 nov. 24. Tanulmányai végeztével a természettudományok doktora lett, majd a párisi egyetem geofizikai tanszéke mellett működött. Később a párisi egyetem és az Albert monacói fejedelem alapította Institut océanographique tanárává nevezték ki. A Magy. Természettudományi Társulat 1910. levelező tagjává választotta. Számos munkája közül nevezetesebbek: Leçons de Physique général (Chappuis-vel közösen írt munka, 2. kiadás, 1908, 4 köt); Cours de Physique (1904); Le Radium (5. kiadás 1908); Physique du Globe et Météorologie (a francia Académie des Sciences-től megkoszorúzott munka, 1904; megjelent magyarul is a Kir. Magy. Term.-tud. Társulat kiadványában 1910, továbbá orosz nyelven is); La Route de l'Air (1910. megjelent a Kir. Magy. Term.-tud. Társulat kiadványában, továbbá angol, orosz és holland nyelven is).

Berggiesshübel, kis város Drezda szász kerületben, Pirna j.-ban, vasút mellett, (1905) 1373 lak., vasércbányászattal és vastartalmú ásványvízfürdővel; igen szép környékkel. 1813 aug. 22. a szövetségesek Wittgenstein vezérlete alatt Saint-Cyr francia marsallt itt legyőzték és az utat az Érchegységen át maguk számára megnyitották.

Berggreen, *Andreas Peter*, dán zeneszerző, szül. Kopenhágában 1801 márc. 2., megh. u. o. 1880 nov. 8. Jogászból lett 1834. karnagy és orgonás. 1829 óta írt nagyobbszabású zeneműveket (Oehlenschläger drámáihoz stb.), majd Billedet og bustan c. víg operát, zongoraműveket, dalokat. 1836 óta Musikalisk Tidende c. lapot szerkesztett. Tizenegy kötetben mindenféle nemzet népdalait gyüjtötte össze: Folkevisor, Folkesange og Melodier címmel (2. kiad. 1864).

Bergh, 1. *Johan Edvard*, svéd festő, szül. Stockholmban 1828 márc. 29., megh. 1880 szept. 23. Düsseldorfban Gudének, Genfben Calamenak volt tanítványa és 1857: Stockholmban letelepedve, mestereinek hatása alatt festett képeivel, melyeknek motivumait utóbb kizárólag Svédországból merítette, nagy hatást gyakorolt a svéd tájképfestés fejlődésére.

2. *B., Laurent Philippe Charles van den*, németalföldi történetíró, szül. Düsseldorfban 1805 jún. 20., megh. 1877 szept. 17. Értékes történeti munkái vannak, minők: Gedenkstukken tot opheldering der nederlandsche geschiedenis, Register van Hollandsche en Zeeuwsche vorkanden (Amsterdam 1861); Oorkondenboek van Holland en Zeeland (u. o. 1866—73).

3. *B., Pieter Theodor Helvetius van den,* németalföldi vígjátékíró és költő szül. Zwolleban 1795., megh. Hágában 1873. 1838-ban De Nevel (a köd) c. darabjával tünt föl. Azonban későbbi darabjai kevésbbé sikerültek (Hieronymus Jamaar 1839 stb.).

4. *B., Severin,* svéd történetíró, szül. Stockholmban 1858 febr. 13. Tanulmányait Upsalában végezte. Főbb művei: Notice sur les archives de Suède (megjelent a Revue internationale des Archives-ben 1896.); Svenska riksrådets protokoll (az 1634—40. évekről 4—8 köt., Stockholm 1886—96); Sveriges ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll (az 1664—80. évekről, 9—17 köt., u. o. 1891-1902). Az 1877. megindult Meddelanden från Svenska Riks Archivet c. folyóiratban kiadta az ú. n. Hispanica oklevélgyüjteménynek jegyzékét (1888); Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering (1903) fontos Gusztáv Adolfra vonatkozólag.

5. *B., Sven Richard,* svéd festő, B. Johan Edvard (l. o.) fia, szül. Stockholmban 1858 dec. 28. A stockholmi akadémián tanult, azután Párisban J. P. Laurensnak volt tanítványa, fölváltva Párisban és Stockholmban élt, utóbb hazájában telepedett le. Igen sokoldalú művész, ki tevékeny részt vesz a modern művészeti mozgalmakban. Képei nagyrészt svéd és norvég múzeumokban láthatók; a legkiválóbbak arcképei (nejének, Strindbergnek arcképei, a művészszövetség elnökségének csoportképe, saját arcképe a firenzei Uffizi-képtárban stb.).

Berghaus, 1. *Heinrich,* német geográfus és történetbúvár, szül. Kleveben 1797 máj. 3., megh. 1884 febr. 17. Előbb tanár volt az épit. akadémián, mely állását 1855-ben elhagyta. Híresek térképi művei: Fizikai atlasza (93 lap, 2. kiadás, Gotha 1852), amely úttörő mű volt (új kiadásait unokaöccse, Hermann B. rendezte sajtó alá), és a Sammlung hydrographisch-phys. Karten der preuss. Seefahrer (Berlin 1840, s. k. é.) c. térképgyüjtemény. Különböző időszakos műveket adott ki, legutoljára a Geogr. Jahrb.-t, melynek folytatása a Petermann-féle Mitteilungen. Egyéb művei közül nevezetesebbek: Allgem. Länder- u. Völkerkunde (Stuttgart 1837—40, 5 köt.); Grundriss der Geogr. (Berlin 1842); Die Völker des Erdballs (Leipzig 1845—47, 2 köt., új kiad. 1862); Deutschland seit hundert Jahren (u. o. 1859—62, 5 köt.); Was man von der Erde weiss (Berlin 1856—60, 4 köt.); Briefwechsel mit A. v. Humboldt (1863). — Unokaöccse, 2. *B., Hermann,* szintén jeles térképrajzoló, szül. 1828, megh. Gothában 1890. Számos térképe közül legelterjedtebb és sok kiadásban jelent meg a Chart of the world c. fali térkép. Az ő vezetése alatt új kiadásban jelent meg a Fizikai atlasz (75 lap) 7 részben. Említendő még: Magy. népisk. fali térképek, Berghaus-Gönczy.

Berghausen, közs. Karlsruhe badeni kerületben a Pfinz és vasút mellett, (1905) 2186 lak.; cement-, csavar- és téglagyárral.

Bergheim, több német helység neve; a legjelentékenyebb *B.* város Felső-Elszász német birodalmi kerületben, az Ill egyik mellékfolyójánál, 17 km.-nyire Kolmartól, (1905) 2209 lak., jelentékeny bortermeléssel, téglagyárral és gipszmalommal. Reichenberg-kastély és egyéb középkori erődítmények romjaival.

Berghem, festő, l. *Berchem.*

Berghofen, közs. Arnsberg porosz kerületben, Hörde j.-ban, (1905) 6108 lak.; vasércbányával.

Berghofer *Rudolf,* osztrák-magyar altengernagy, szül. Mezőhegyesen 1840. A tengerészeti akadémiából 1859. mint tengerész-hadapród lépett ki, s részt vett 1866. a lissai tengeri csatában. Később különösen műszaki ismereteivel tünt ki és mint a tengerészeti műszaki bizottság elnöke és végül mint a hadügyminisztérium tengerészeti osztálya főnökének helyettese jelentékeny befolyást gyakorolt a hadtengerészet műszaki ügykörére. 1903 ápr. 1-je óta nyugállományban van.

Bergisch-Gladbach, l. *Gladbach.*

Bergk, *Theodor,* német filológus, szül. Lipcsében 1812 máj. 22-én, megh. Ragatzban (Svájc) 1881 júl. 20. Lipcsében tanult, 1836-tól mint gimn. tanár, 1842-től mint egyetemi tanár különböző helyeken (Marburg, Freiburg, Halle, Bonn) működött. Fő érdeme a *görög lirikusok* alapvető, kritikai kiadása (Poetae lyrici Graeci, 3 kötet Leipzig 1843; 4. kiadása 1882) és alapos tudománnyal élvezetesen megírt *görög irodalomtörténete* (Griech. Literaturgeschichte, 1. köt. Berlin 1872, a 2—4. kötetet halála után Hinrichs és Peppmüller adták ki 1883—87. 1894) Kiadta Anakreont (Leipzig 1834); Aristophanest (u. o. 1852); Sophoklest (u. o. 1859); Analecta Alexandrinorum (Marburg 1846, 2 köt.). Nyelvészeti szempontból fontos: Beiträge zur lat. Gramm. (Halle 1870, főleg Ritschl ellen). Kisebb filol. művei két kötetben jelentek meg (Halle 1884—86).

Bergl, *Johann,* osztrák festő, szül. Königshofban (Csehország) 1718 v. 1719., megh. 1789 jan. 15-én. A bécsi akadémián tanult és azután is állandóan Bécsben élt, honnan azonban megbizásai gyakran szólították más helyekre. A XVIII. sz. termékeny freskófestői közé tartozik. Nagy díszítő hatású, finom színezetű, eleven falképeket festett a melki apátságban, a St. Veit kastélyban Bécs mellett, a kleinmariazelli templomban, Pielach kastélyban, a bécsi udv. könyvtár ú. n. ágostonrendi termében stb. 1776-ban festette ki a pálos szerzetesek újonnan épített pesti templomát (mai egyetemi templom), melynek freskóképei B. legkiválóbb művei közé tartoznak. Tőle valók azonkívül Magyarországon a felsőelefánti és máriacsaládi (Bars vm.) egykori páloskolostorokban fennmaradt fal- és mennyezetfestmények.

Bergm., állatneveknél *Bergman* Tobern Olof (l. o.) svéd természetbúvár nevének rövidítése.

Bergman, *Tobern Olof,* svéd természetbúvár, szül. Katherinbergben 1735 márc. 20., megh. Medeviben, a Wettern-tó melletti fürdőben 1784 júl. 8-án. A kémia, mineralógia és farmácia tanára volt az upsalai egyetemen, s tagja a stockholmi akadémiának. Különösen ásványvizek összetételének megállapításával foglalkozott; továbbá számos ásványt elemzett. Tökéletesítette az analitikai kémia módszereit úgy, hogy az analitikai kémia egyik megalapítójának tekinthető. Az ásványokat kémiai összetételük és kristály alakjuk alapján osztályozta. Megállapította tov. a savak és bázisok ama mennyiségeit, amelyek szerint egymást

telítik. Nagyszámú értekezést írt; a legfontosabbak összegyűjtve is megjelentek: Opuscula physica, chemica et mineralogica (Upsala 1779—1784, 6 köt.), németül megjelentek Tabor kiadásában (Majna-Frankfurt 1782—90).

Bergmann, 1. *Ernst*, német orvostanár, sebész, szül. Ruyenben (Livland) 1836 dec. 16., megh. Wiesbadenben 1907 márc. 25. Orvosi tanulmányait Dorpatban végezte. Részt vett az 1866 és 1870-iki háborúban mint katonaorvos. 1871-ben Dorpatban kinevezték a sebészet rendes tanárává. Az 1877-iki orosz-török háborúban az orosz dunai sereg sebészeti főtanácsadójává nevezték ki és Miklós nagyherceg főhadiszállására osztották be. Több ütközetben vett részt. Ezután több sebészeti tanszékre, mint a szentpétervári, kiewi, würzburgi, kapott meghívást. Ő a würzburgit választotta és ezt 1878. foglalta el. 1882-ben Berlinbe hívták meg, ahol haláláig működött. B. sok katonai kitüntetésben részesült, porosz generális orvossá, titkos orvosi tanácsossá stb. nevezték ki. Tiszteleti tagja volt számos kül- és belföldi tudományos társaságnak. Több tőle eredő műtét teszi halhatatlanná B.-t a sebészet történetében. *Agyvelő-műtéteinek* bámulatos sikerei tették nevét világhírűvé, nagy katonaorvosi tudása meg a modern harctéri sebészet megalapítójává avatta. Főbb művei: Die Lepra in Livland (1867); Das putride Gift (1868); Die Lehre von den Kopfverletzungen (Stuttgart 1880); Die Resultate der Gelenkresektionen im Krieg (Giessen 1872); Die Fermentintoxikationen (Würzburg, 1882); Erkrankungen der Lymphdrüsen des Kindes (Tübing. 1882); Die Unterbindung der Vena femoralis (Würzburg 1882); Die Schicksale der Transfusion im letzten Dezennium (Berlin 1883); Die chirurgische Behandlung von Hirnkrankheiten (1899); Handbuch der speziellen Chirurgie (Bruns és Mikulicz társaságában, Stuttgart 1899—1901., 3. k.).

2. *B., Gustav Adolf*, elszászi képviselő és bankár, szül. Strassburgban 1816 máj. 6. megh. u. o. 1891. 1848-ban tagja lett a strassburgi kereskedelmi kamarának; 1877. képviselővé választották s az autonomisták pártjához szegődött. 1880-ban az elszász-lotharingiai államtanács tagjává nevezték ki. Munkái: Qu'est-ce que le chemin de fer au point de vue de la voirie, de l'État et du public? (1861); Zur Enquete über ein einheitliches Tarifsystem (Berlin 1876); Der Baarverkauf als die Grundlage eines gesunden Handelskreditwesens; Die Zollsystemfrage in Deutschland stb.

3. *B., Julius*, német filozófus, szül. ápr. 1. 1840., megh. 1904 aug. 24. Marburgban. Ő alapította a Philosophische. Monatshefte c. folyóiratot, mely 1895. az Archiv für Philosophie-ba olvadt. Fichtehez áll közel. A filozófia szerinte tiszta észből való tudomány, mely az ész és valóság azonosságát tanítja. Művei: Grundlinien einer Theorie des Bewusstseins (1870); Reine Logik (1879); Vorlesungen über Metaphysik (1886); Grundprobleme der Logik (1883., 2. kiad. 1895); Geschichte der Philosophie (1891—93, 2 köt.); System des objectiven Idealismus (1903); Untersuchungen über Hauptpunkte der Philosophie (1900). Ismeretani fejtegetései figyelemre méltók.

Bergmannit, l. *Natrolit*.

Bergner, *Rudolf*, német etnográfus, író, szül. Lipcsében 1860., megh. Grácban 1899 júl. 18. Több izben bejutazta hazánkat. Munkái: Siebenbürgen (1884); In der Mármaros (1885); Deutsche Kolonien in Ungarn (1886); Ungarn (1888); Koloman von Tisza (1889); Die orientalische Frage (1889); Zur Frage der Siebenbürger Sachsen (1891); Zur Topographie u. Ethnologie Siebenbürgens (1892).

Bergneustadt (azelőtt: *Neustadt*), város Köln porosz kerületben, vasút mellett, (1905) 3909 lak., gyapjufonással, harisnyakötéssel és kőbányával.

Bergognone, olasz festő, l. *Borgognone*.

Berg-op-Zoom, l. *Bergen-op-Zoom*.

Bergreichenstein (csehül: *Hory Kašperské*), város Csehországban, Schüttenhofen kerületi kapitányságban a Cseherdő egyik völgyében, (1900) 2221 lak., állami fafaragó iskolával, Kašperk (Karlsberg) kastély romjaival; gyufagyárral, környékén üveghuta van. B. a XIV. sz.-ban gazdag aranybányászatnak és mosásnak volt középpontja. IV. Károly innen építtette 1366. a kereskedelmi utat a Cseherdőn keresztül, amelyet maig is Goldener Steg néven ismernek.

Bergslien, *Brynjulf Larsen*, norvég szobrász, szül. Vossban 1830 nov. 12., megh. 1898 szept. 18. Legnevezetesebb műve Carl Johan király lovasszobra Krisztianiában (1875), az első lovasszobor Norvégiában. Tőle valók Wergeland és Asbjörnsen költők, valamint Bruun színész emlékszobrai is, Krisztianiában. Sok mellszobrot is készített.

Bergson, *Henri*, francia filozófus, szül. 1859. Irlandi családból származik. Az École Normaleban tanult, 1889. docteur ès lettres. Miután több párisi liceumban tanított, 1900. a Collège de France tanárává nevezték ki. 1901-ben az Académie des sciences morales megválasztotta tagjának. Újabb időben filozófiai művei nagyon elterjedtek, német fordításban is megjelentek és élénk mozgalmat keltettek. Kiváló író, éles gondolkodó és merész dialektikus. Azokhoz tartozik, kik a metafizikát feltámasztják halottaiból, főleg a német filozófia nagy korszakához (Kant, Fichte, Schelling, Hegel stb.) való közeledés útján. A pragmatizmushoz azzal közeledik, hogy a *Matière et Mémoire*-ban kifejti, hogy a gondolat, a megismerés csak a cselekvésre szolgáló eszköz; a történés belső mivoltát azonban ezzel nem értjük meg, még kevésbbé szabad a lelki életet a testinek mintájára, annak kategoriái szerint értelmezni, felfogni. A természetben minden mindig ugyanaz marad; a szellemben van teremtő evolució (évolution créatrice), de a természet mögött mindenütt ott van a szellem. Sajátos miszticizmus éled föl B. gondolkodásában. Főbb művei: Essai sur les données immédiates de la conscience (1889, megjelent újabban németül); Matières et mémoires (1897, megjelent németül Windelband előszavával); Le vive (1900): L'évolution créatrice (1908), amely folyam új kiadásokban jelenik meg, mint az előbb említett művek is Magyarul Homonnai Béla fordította egyik értekezését ezen a címen: Bevezetés a metafizikába (1910, Modern könyvtár). Folyóirataink is kezdenek ügyet vetni B. filozófiájára.

Bergsöe, *Vilhelm Jörgen*, dán író és zoológus, szül. Kopenhágában 1835 febr. 8. Szülőhelyén 1854-től kezdve két évig orvosi s azután természet-

tudományokat tanult; 1862. Olaszországba ment s itt Messinában a Földközi-tenger faunáját, valamint a kardhal élősdi férgeit tanulmányozta. A százlábuak tanulmányozásával is foglalkozott. Nevezetes munkája az itáliai tarantizmusról szóló műve, mely Kopenhágában 1865. jelent meg. A mikroszkóppal való sok munka megvakította és 1866 óta mint novella-író és mint költő működik. Elmetermékeit tollba mondja.

Bergst., zoológiai neveknél *Bergsträsser* J. A. B. entomologus (szül. Idsteinban 1732 dec. 21., megh. Hanauban 1812 dec. 24.) nevének rövidítése.

Bergstrasse, a Rajna jobbpartján, az Oden-erdő lábánál, Darmstadttól Heidelbergig elvezető útnak (a rómaiak Platea montana-jának) neve; tágabb értelemben az útnak egész környékét is e néven nevezik. A B. vidéke kitünő borokat és gyümölcsöket terem. A természet és az emberi kéz egyesült, hogy e tájat Németország egyik legszebb vidékévé tegye. V. ö. *Hoffmann*, Die B. in ihren Schlössern, Klöstern u. Burgen (Heidelberg 1899).

Bergues (ejtsd: berg), város Nord francia départementban, a B.-ből Dunquerque-be vezető csatorna és vasút mellett, (1906) 5144 lak., kalapgyártással és olajprésekkel; élénk kereskedést űz olajjal, gabonával és szarvasmarhával. Könyvtára (10,000 kötet) gazdag inkunábulumokban. Városháza renaissance-korbeli flamand ízlésben épült, képtárral, amelyben több értékes darab van a flamand iskola tagjaitól. A XVI. sz.-ból való gót ízlésű székesegyházában vértanukat és apostolokat ábrázoló, rézlapokra festett, 12 érdekes kép látható. B. az aacheni békében került Franciaországhoz. 1793-ban az angolok sikertelenül ostromolták.

Bergün (rétorománul: *Bergoign, Bravuogn*), vad, regényes részekben gazdag, magas fekvésű völgy Graubünden svájci kantonban, az Albula-hágótól vezet lefelé; Ny.-on a Piz d'Aela lánca, K.-en pedig a Piz Kesch ágai határolják; 1389 m. magasban fekszik B. falu, 1375 lakossal; alatta terül el a Bergünerstein nagyszerű sziklahasadék; ebben csinálták sziklarepesztésekkel 1696. azt a szekérutat, amely az Albula-hágóra vezet föl.

Bérgyilkosság, l. *Gyilkosság*.

Bergzabern, járási székhely Pfalz bajor kerületben, az Erlenbach és vasút mellett, (1905) 2685 lak., komló- és bortermeléssel, bőrgyárral, gőzfürészmalommal; téglagyárral; vízgyógyintézettel.

Berhampur *(Barhampur)*, 1. Fővárosa Madras indiai brit presidency Gandzsam kerületének, 15 km.-nyire a Bengali-öböltől, 25,700 lak. — 2. Fővárosa az indiai brit Bengal tartomány Mursidabad kerületének, a Ganges deltájának egyik ága, a Bhagirathi mellett. Lakosainak száma (1910) 23,515.

Bérház, oly épület, melyet a tulajdonos a lakások bérbeadása útján értékesít.

Berhény (azelőtt: *Briheny*), kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 509 lak.; u. p. és u. t. Vaskoh.

Berhida, kisk. Veszprém vm. veszprémi j.-ban, (1910) 1287 magyar lak., tejszövetkezet, önsegélyzőegylet, vasúti állomás, posta és táviró.

Berhometh, falu Bukovinában, Wiznitz ker. kapitányságban, a Sereth partján, vasút mellett, (1900) 6947 lak., gőzfürésszel. B. községhez tartozik *Lopusna* hidegvízgyógyintézet.

Béri, 1. *Gyula* (családi nevén *Moravcsik*), ügyvéd és költő, szül. 1860 júl. 31. a nógrádvármegyei Béren, megh. 1902 szept. 26. Aszódon. 1884-től gyakorló ügyvéd volt Budapesten. Költői működését a Fővárosi Lapokban kezdte meg 1883. *Dalok a természetből* c. versciklusával, mely élénk figyelmet keltett. Ezután több szépirodalmi lapnak volt állandó munkatársa. Eredeti művei: *Költemények* (Budapest 1888); *Hit, remény, szeretet*, vallásos költemények, a Luther-társaság kiadásában (1901). Műfordításai: Constans Benjamin, Adolf (Budapest 1886); Pascal gondolatai (1890); Mickiewicz Ádám szonettjei (1895); Balzac Honoré elbeszéléseiből (1895); La Rochefoucauld gondolatai (1895); Droz Gustave, Az úr, az asszony és a baba. — 2. *B. Gyuláné*, az előbbinek neje, szül. 1866 szept. 13. Szirákon, Nógrád vm. Különböző lapokban közölt elbeszélésein kívül önállóan megjelent a Luther-társaság kiadásában; *Gr. Teleki Józsefné Roth Johanna 1741—1813.*, tört. életrajz (Budapest 1899).

Béri Balog *Ádám*, l. *Balog 1.*

Beriberi *(kak-ke)*, Indiában, Kinában, Japánban, Ausztráliában endemiás betegség, amelynek tünetei nagy elgyengülés, a végtagok bénulása, érzéketlenség, lélegzési nehézségek és szívgyengeség a szokásos következményekkel, t. i. vérpangással és vízkórral. A betegség különböző súlyos alakban jelentkezik, vannak egészen akut lefolyású, néhány óra alatt halálosan végződő megbetegedések, míg mások hónapokig, évekig elhúzódnak. Sokan a B.-t fertőző betegségnek tartják, de az endemiás fellépése az esős évszak alatt, a rosszul táplálkozó szegény lakosságban, mely főleg rizzsel él, inkább azt bizonyítja, hogy a B. ép olyan táplálkozási megbetegedés, mint a nálunk is előforduló pellagra. Dürck, aki a betegséggel behatóan foglalkozott, bonctani és szövettani vizsgálatai alapján a bajt táplálkozási zavarokból eredő polyneuritisnek (l. o.) tartja. A B. leginkább a benszülött lakosságot pusztítja, de a kaukázusi faj is megkaphatja; kezelése tüneti, egyesek jó eredményt értek el a táplálkozás javításával, a betegeknek egyszerüen húst adtak s így újra lábra állították őket (Fuszek Rezső dr. hazánkfia, kameruni gyarmatorvos magánközlése).

Berici (ejtsd: —ricsi), *Monti B.*, magában álló hegycsoport az Alpok D.-i lába előtt, Vicenzától D.-re, 419 m. magasságot ér el. A közelében levő Euganei halmokkal együtt flatalkori vulkáni eredetü lávaömlés, ami az Alpokban ritka jelenség. Kitünő építőanyagot szolgáltat, kőbányáit már a régi venéták is müvelték. A Madonna del Monte Berico látogatott búcsújáró hely.

Beri kigyó v. *beri vipera*, a kurta kigyónak *(Pelias berus* L.) *Földi Jánostól* és más hazai szerzőtől használt neve. A *beri* szó a melléknévnek gondolt latin fajnévből van képezve. A középkori szerzők *berus* névvel egy vízi kigyót, valószínüleg a *Tropidonotus natrix* Boie-ot értették. L. *Kurta kigyó* és *Vipera*

Berill *(beryll)*, drágakő, melynek különösen a *smaragd* és az *aquamarin* nevü változatai ismeretesek. Mint ásvány a szilikátok csoportjába

tartozik, még pedig berillium-alumo-szilikát ($Be_3Al_2Si_6O_{18}$). Berilliumföld 14%, timföld 19% és kovasav 67%; csekély mennyiségben rendesen vasat is tartalmaz. A B.-ben fedezte fel Vauquelin francia kémikus 1798. a *berillium* elemet (l. o.). Át nem látszó, piszkos sárgás-zöld változata: a *közönséges B.*, nem nagyon ritka ásvány. A B. kristályai, melyek bennöttek és fennöttek is lehetnek, hatszöges oszlopok; az oszlopot a véglap tetőzi be. A fennött kristályok lapokban igen gazdagok lehetnek. K. 7·5—8. Fs. 2·68—2·76. Rendesen színes, ritkán szintelen, zöldes-fehértől a legsötétebb zöldig váltakozik a színe. A lángban alig olvad, savak nem oldják. Leginkább régibb kristályos kőzetekben, gránitban, gnájszban, csillámpalában, agyagpalában. A tiszta színű, átlátszó B. kristályokat *nemes B.*-nek szokták mondani, az átlátszó zöld színű B.-t smaragdnak (l. o.), a kékes-zöldet aquamarin-nak.

Az *aquamarin* átlátszó, tengerzöld B. Becse jóval csekélyebb a smaragdénál, mert nem olyan ritka. Leghíresebbek az Uralban Jekaterinburg vidékén levő bányák, ahonnan 40 cm. hosszú és 25 cm. vastag kristályok kerültek ki. Szibériában a Nercsinszk kerület bányái (Uralga folyó vidéke) szolgáltatnak nagyon szép aquamarin kristályokat; e bányákat 1723 óta ismerik. A braziliai gyönyörü példányok másodlagos fekvőhelyről valók, úgyszintén az indiaiak is. A braziliaiak nagysága néha tetemes; 1811. találtak egy 8 kg. súlyú aquamarint. A 600 karátos és ennél súlyosabb, hibátlan aquamarinok nem is ritkaságok. Szép aquamarinokat találni az Egyesült-Államokban több helyen is, nevezetesen Massachusetts, Maine (Stoneham), Connecticut, N.-Carolina s Colorado államokban. Coloradóban a 4000 m. magas Antero hegyen hó között lelik az aquamarint. Az aquamarint leginkább brilliantnak munkálják meg. Karátja 4—12 K. Olivinnal v. üveggel utánozzák. *Aquamarin-krizolit*-nak mondják a zöldes-sárga színü B.-t; *orientális aquamarin:* zöldes-kék korund (l. o.); *szibériai aquamarin:* a világos zöldes kék színü B.; Szibériában aquamarinnak mondják a zöld, kékes-zöld, tengerzöld színü *topázt* (l. o.) is.

Berillium, *beryllium*, *glycium*, a magnéziumcsoportba tartozó, kalapálható és nyujtható, fehér fém. Kémiai jele Be, atomsúlya 9·1, fs.-a 2·0. Levegőn nem változik, hevítéskor az ezüstnél valamivel könnyebben (1000° körül) megolvad és ilyenkor felületén oxid-réteg keletkezik. Magas hőmérsékén klórral, brómmal és jóddal egyesül; a vizet nem bontja el; erős savakban és maró lúgokban hidrogén fejlődése közben oldódik. Előállítható kloridjából vagy oxidjából, fémes nátriummal vagy magnéziummal való izzítás útján. Vegyületeiben a B. kétvegyértékü, pozitiv gyök. A *B.-oxid(B.-föld, édes föld)* BeO és a B.-hidroxid $Be(OH)_2$ vízben nem, de savakban B.-sókká oldható, színtelen bázis. Lúgok is oldják. A *B.-sók* színtelenek, az oldhatók összehúzó, édes ízüek (innét a B. francia neve: glycium), vizes oldatban hidrolitos bomlás folytán savanyú kémlőhatásuak. A *B.-klorid* $BeCl_2, 4H_2O$, *B.-nitrát* $Be(NO_3)_2, 3H_2O$. *B.-szulfát* $BeSO_4, 4HO$, és a szabályos *B.-karbonát* $BeCO_3, 4H_2O$ vízben oldható, színtelen kristályos sók; a *B.-foszfát* $Be_3(PO_4)_2, 6H_2O$ oldhatatlan csapadék. Hevítéskor B.-sók elbomlanak. A B. szilikátja a berillben, smaragdban, fenakitban stb., aluminátja a krizoberillben fordul elő. Iparilag a B.-sókat alig alkalmazzák. A fémes B.-t először *Wöhler* állította elő (1823).

Berillonit (ásv.), nátrium-berillfoszfát $NaBePO_4$, rombos kristályok, kvarc-szerű külsővel. Lelőhelye Stoneham (Maine, Egyesült-Államok).

Bering *(Behring)*, *Vitus*, sarkvidéki felfedező, szül. Horsensben, Jütlandban, 1680., megh. 1741 dec. 19. Előbb a dán, majd az orosz hajóhadban szolgált és a Svédország ellen viselt háborúban tünt ki. 1725. a Kamcsatka körüli tengerek kikutatásával bizták meg. Második utazásán 1728. Szibéria északi partján az é. sz. 67°-án túl jutott és meggyőződött arról, hogy Ázsiát Amerikától tengerszoros választja el, amely (l. *Bering-szoros)* most az ő nevét viseli. 1741-ben harmadszor indult útnak, hogy a Kamcsatkától keletre levő partokat megvizsgálja. Jún. 4-én hagyta el Ochockot a német *Steller* kiséretében és az é. sz. 59°-a alatt kikötöttek az amerikai parton. A kedvezőtlen időjárás és betegsége visszatérésre kényszerítették. Visszautaztában hajótörést szenvedett egy lakatlan szigeten, amely azóta nevét viseli. Ott halt meg skorbutban. Sírján az orosz cár 1893. emlékszobrot állíttatott. Útitársainak csak kis része menekült meg egy összetákolt csónakon. Közöttük volt Steller is, aki B. ez utazását leirta. V. ö. *Steller*, Reise von Kamtschatka nach Amerika (Szt.-Pétervár 1793); *Müller G. F.*, Sammlung russischer Geschichten (3 köt., u. o 1758); *Lauridsen*, Vitus J. B. og de russiske opdagelsesrejser fra 1725—43 (Kopenh. 1885).

Bering-sziget *(Avacsa)*, az orosz-szibériai tengerpart-tartományhoz tartozó sziget, Kamcsatka K.-i partjától 185 km.-nyire, az é. sz. 55° 17′ és a k. h. 165° 46′ Gr.-tól fekszik az Aleuták Ny.-i végében. Területe: 1593 km² terméketlen föld, de sok rajta az értékes prémes állat; az orosz-szibériai tengerpartvidékhez tartozik. Az amerikai Alaszka-társaság veszi meg a sziget mintegy 600 lakójától a prémes állatokat (15—20,000 darabot évenkint). 1741 novemberben Bering (l. o.) fedezte föl, aki hajótörést szenvedvén, rajta nyomorultul elpusztult.

Bering-szoros, Ázsiát Amerikától, illetőleg a Desnev-fokot a Wales-foktól elválasztó tengerszoros, amely az É.-i Jeges-tengert a Csendes-oceánnal köti össze; szélessége, ahol legkeskenyebb, 92 km.; a 3 Diomedes-sziget két részre osztja. Két szélén hidegáramok vezetnek D. felé; közepén valamivel melegebb víz folyik É.-nak. Egy Desnev nevű kozák és promisleník (prémes állatokra vadászó) 1648. az Anadirig csónakon végigevezett rajta; de jelentése az irkucki levéltárban maradt, és senki sem tudott róla, míg 1728. Bering újra föl nem fedezte. Egy amerikai szindikátus tervet készített, amely szerint Ázsiát és Amerikát a tengerszoros alatt vasúttal kötnék össze. 1907-ben az orosz cár ennek építésére az engedélyt megadta ugyan, de a terv még nem valósult meg.

Bering-tenger, a Csendes-oceán egy öble Amerika ÉNy.-i és Ázsia ÉK.-i része közt; 2¼ millió

km² területtel, 4 km. legnagyobb mélységgel. D.-en az Aleuták határolják, É.-on a Bering-szoros által a Jeges-tengerrel közlekedik; ezelőtt Kamcsatkai-tengernek is hívták. Partjait tagolják az Anadir-, a Bristol-öböl és a Norton-sound. Két nagyobb folyó táplálja: az Anadir Szibéria felől és a Jukon Alaska felől. Néhány sziget is van benne; ezek közt a legnagyobbak: az Ivorien vagy Szt.-Lőrinc és a Bering-sziget (l. o.). Bering 1728. és 1741. kutatta át. A *B.-kérdést*, illetőleg az Unio és Anglia közt a fókavadászatra nézve felmerült viszályt 1893 aug. 15-én döntötte el egy választott bíróság (amelybe az amerikai Egyesült-Államok és Anglia 2—2, Francia- és Olaszország és Svéd-Norvégia 1—1 kiváló jogászt neveztek ki). Az Unio, támaszkodva az Alaska megvételekor kötött orosz-amerikai szerződésre, a kanadai halászokat a B.-ben, különösen a Pribilov-szigetek körül a halászattól eltiltotta. A választott bíróság azonban Angliának adott igazat és a B.-t közös tulajdonnak nyilvánította és csakis a rablóhalászat megakadályozása végett tiltotta meg a máj. 1-től júl. 31-ig tartó időben a halászatot. 1894-ben a fókahalászatra nézve Oroszország és az Unio között is egyezség jött létre; eszerint az oroszok kötelezik magukat, hogy a Bering- és Réz-szigeten legfölebb 30,000 fókát ejtenek el; az Unio pedig a halászatot alattvalóinak az orosz partok mellett 10, a főntebb említett és a Fókaszigetek körül pedig 30 tengeri mérföldnyi távolságban megtiltja. A választott bíróság döntésének magát 1894. Olaszország és 1897. Japán is alávetette. V. ö. *Barclay*, La question des pêcheries dans la Mer de Bering (a Revue de droit international et de législation comparée 25. kötetében 1893).

Berinkey *Dénes*, nemzetközi jogász, szül. Csúzon 1871 okt. 17. Bírósági szolgálatba lépett 1898., ahol 1908. járásbíró lett. 1901 óta az igazságügyminisztérium nemzetközi osztályában működik, ahol élénk részt vesz nemzetközi szerződések kötésének előmunkálataiban. B. a m. kir. keleti keresk. akadémián a jogi enciklopédia, nemzetközi jog, konzuli ügyvitel és a spanyol nyelv előadó tanára. Szaklapokba számos jogi, főleg nemzetközi jogi cikket írt; ennek a lexikonnak nemzetközi jogi munkatársa.

Bériot (ejtsd: bériő), *Charles Auguste*, belga hegedű-virtuóz, szül. Louvainben (Löwenben) 1802 febr. 20. megh. Brüsszelben 1870 ápr. 8. 1821-ben Viotti előtt játszott, mint már önálló művész. Párisban is első fellépte mindenkit meghódított, ami őt angol hangverseny-körútra indította, melynek sikerei után Németalföld királya kinevezte első magánhegedűsének. Az 1830-iki forradalom e jövedelmi forrását megsemmisítette, miért is ismét utazgatnia kellett; nőül vette társnőjét, a híres Garcia-Malibran asszonyt. 1843-ban kinevezték hegedűtanárnak Brüsszelbe, de 1852. megvakult és bal karja megbénult. B. valamennyi művészi iskola erényeit egyesítette játékában: hangja ugyan nem nagy, de nemes, szép volt, ügyessége és intonálása tökéletes, előadása sima, mindig finom s apró vonásokban is érdekes. Éppen ilyenek dallamos, behízelgő szerzeményei: versenyművek, tanulmányi gyakorlatok, ábrándok; világhírű a 11 közül az 5—8 Thème varié. Vieuxtempsnak tanítója volt.

Beriszlav, város az orosz Kherszon (ettől 65 km.-nyire) kormányzóságban, a Dnyeper jobbpartján, (1897) 12,081 lak., olajpréseléssel és élénk gabona- meg fakereskedéssel.

Beriszló (graborjai), horvát származású régi család volt, melynek tagjai Mátyás király és a Jagellók alatt jelentékeny szerepet játszottak, és mint a Brynkovicsok utódai szerepeltek. *B. Bertalan* vránai perjel, Mátyás halála után Korvin János híve. A Csonthegy mellett vívott csatában elfogták és csak Ulászlónak tett hűségeskűje után bocsátották szabadon, de csak szinleg volt híve Ulászlónak, aki ellen titkon fellázította Ujlaki Lőrincet is. Ez kitudódván, B.-t elfogták és javait elkobozták. Később azonban Ulászló újra visszahelyezte birtokaiba. *B. Péter*, 1508. fehérvári prépost, majd kir. kincstartó, veszprémi püspök, horvát- és tótországi bán és vránai perjel volt. 1508-ban Ulászló követeként Bécsbe, Miksa császárhoz ment, kit a velenceiek ellen szövetségre szólított fel. A szövetség létrejött ugyan, de a háború a török készülődései miatt elmaradt. Többször kitünt a török ellen vívott harcokban, midőn azonban 1521. Jajcát, Tinnint, Klisszát és Skardonát ostromolta volna, a remélt pápai segélyt nem kapván meg, seregét bekerítették és őt magát is megölték. V. ö. *Thallóczy* L., Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok (Bpest 1909).

Beri vipera, l. *Beri kigyó* és *Vipera*.

Berja (ejtsd: berhá), kerületi székhely Almeria (ettől 35 km.-nyire) spanyol tartományban, a Sierra-Gador Ny.-i lábánál, (1900) 13,224 lak., ólombányákkal, kitünő szőllőkkel, papirgyártással és festői környékkel.

Bérjövedelem, a bérbeadó haszna, a munkavállaló keresménye. L. *Bérleti szerződés, Cseléd, Szolgálati szerződés*.

Berk (ejtsd: börk; *Berkshire*), grófság Anglia D.-i részében, Buckingham, Oxford, Wilts, Southampton és Surrey grófságok közt. Területe: 1870 km² (1901) 180,354 lakossal. Mész- és krétából álló halmok vonulnak rajta végig; legmagasabb az Inkpen Beacon (308 m.); sík részeit alluvium takarja. A Temzén kívül ennek mellékfolyói: a Kennet a Lambourne-nal és az Emborne-nal, az Ock meg a Loddon öntözik. K.-i részét egykor óriási erdőségek takarták; ilyen volt a windsori erdő; nagy része igen termékeny; virágzó az állat-, különösen a sertéstenyésztés. Jelentékenyebb ipart csakis a főhelyén, Readingben (l. o.) találni.

Berk., növény- és állatneveknél *Berkeley* Miles Joseph (l. o.) angol természetbúvár nevének rövidítése.

Berka *an der Ilm*, város Szász-Weimar nagyhercegségben, 9 km.-nyire Weimartól, az Ilm és vasút mellett, (1905) 2165 lak., vasas és egyéb fürdőkkel, műmalommal és cementgyártással; közelében több szanatóriummal. V. ö. *Willrich*, Bad B. (Weimar 1888).

Berkán *(perkán)*, vászonszerű szövet, mely a kereskedésben *moir* néven is előfordul.

Berkasovo, adók. Szerém vm. šidi j.-ban, (1900) 1068 horvát-szerb és rutén lakossal; u. p. és u. t. Šid.

Berkefeld-szűrő, infusoria-földből (Kieselgur) készült vízszűrő, l. *Ivóvíz*.

Berkeháza, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 131 vend lak.; u. p. és u. t. Pártosfalva.

Berkeley (ejtsd: börkli), 1. város Gloucester angol grófságban, a bristoli Avon partján, (1901) 6179 lak.; kitünő vaj- és sajtkészítéssel (Double Gloucester). 1786-ban itt ejtette meg az első himlőojtást dr. Jenner, kinek síremléke a St. Mary plébániatemplomban áll. A közelében magasan fekvő 1150. épült B.-Castleban ölték meg 1327. II. Eduárd angol királyt. — 2. *B.*, város Kalifornia amerikai állam Alameda countyjában, a San Franciscoi-öböl partján, (1900) 13,214 lak., az 1868. alapított kaliforniai állami egyetemmel, mely egyike a legnagyobbaknak az Unio területén; 1908-ban 274 tanára, ill. docense és 3305 hallgatója volt, akik közt 1159 nő.

Berkeley (ejtsd: börkli), 1. *George*, angol filozófus, szül. Kilkrinben, Irországban 1685 márc. 12., megh. Oxfordban 1753 jan. 23. Először a teológiát tanulta a dublini egyetemen, ahol 1707. fellowship-et (évi járadék, melyet a vizsgálat után osztanak) nyert s 1713-ig megtartott. Már e korban tett közzé három művet, melyek a filozófia történetében fontos szerepet visznek. 1709-ben jelent meg tőle a látás új elmélete, Essay towards a new theory of vision, melynek értéke nem avult el, s melyben kifejti, hogy a tárgyak távolságát, helyzetét és nagyságát nem közvetetlenül a látás útján vesszük észre, hanem a látás érzeteit más érzékek érzeteivel kombináljuk. Erre következett főműve: Treatise on the principles of human knowledge (Értekezés az emberi ismeret alapelveiről) 1710., mely nagy jelentőségü a filozófia történetében; azután 1713. Three dialogues between Hylas and Philonous, melyben a főmű tanításait párbeszéd formájában adja elő. Mind a műveiben kitünő jártasságát bizonyítja az emberi tudásnak majdnem minden ágában, a teológiában, a régi s újabb filozófiában, de a természettudományokban is. 1713-ban Londonban megismerkedik Addisonnal, Swifttel, Pope-pal, mint Peterborough gróf káplánja és titkárja beutazza Francia- és Olaszországot, majd újabban Franciaországba indul, ahol Malebranche-sal ismerkedik meg, kivel élénk vitatkozást folytatott, mert a két férfi gondolatai igen különböző irányokba indulván, mégis közel jutnak egymáshoz: ezután Olaszországba megy, ahol 1720-ig marad. 1724-ben mint derryi esperes nagy jövedelem birtokába jut s 1728. arra vállalkozik, hogy a Bermuda-szigeteken kollégiumot alapít a vadak térítésére, mely célra Walpole miniszter tetemes összegeket igér neki. 1728-ban útra is kél, neje és néhány fiatal pap társaságában és Rhode Islandban tölt két évet. Saját vagyonából tetemes összegeket költ célja elérésére, de Walpole cserben hagyja s 1731. visszatér Angliába. Itt mindenekelőtt új műben igazolja a látásról írt elméletét, azután közzéteszi párbeszédben írt legszebb művét: Alciphron or the minute philosopher (1732), melyben az angol szabadgondolkodók, főleg Mandeville, Collins, Shaftesbury ellen száll síkra. II. György király nejének annyira tetszett e könyv, hogy férjénél a cloyne-i püspökséget eszközölte ki B. számára. Itt élt mint buzgó hitszónok és szorgalmas író 1752-ig, amidőn püspöki javadalmát tovább élvezvén Oxfordba tette át lakását, hogy fia tanulmányait vezethesse. 1753 elején, minden megelőző rosszullét nélkül, itt halt meg.

B. filozófiája igen következetes, a végletekig vitt idealizmus, jobban mondva fenomenalizmus vagy spiritualizmus. Már Locke kifejtette volt, hogy a dolgoknak objektiv tulajdonságai, a szín, illat, íz stb. voltaképen csak érzéki szerveinknek állapotai, tehát nem objektivek, hanem mi bennünk élők, szubjektivek. E tulajdonságokat Locke másodlagosaknak nevezte s megkülönböztette az első, eredeti tulajdonságoktól, minők kiterjedés, alak, nagyság, amelyek Locke szerint igenis a tárgyaknak objektiv tulajdonságai. De B. ezt tulajdonságokat is szubjektiveknek mondja. Mert ezek is érzetek vagy képzetek. Tehát amit tárgynak mondunk, egyáltalán nem egyéb, mint tulajdonságainak összege, e tulajdonságok pedig mind érzetek, képzetek, tehát a tárgyak nem léteznek rajtunk kívül, hanem csak bennünk mint képzetek. Van azonban külső okuk, Isten, aki a véges elmékben szabályos rendben kelti azokat a képzeteket, melyeknek összességét világnak nevezzük. Léteznek tehát a véges elmék s a végtelen elme, Isten, nem létezik az, amit anyagnak neveznek. Materializmus-ellenes voltáért újabban is hívei akadtak B.-nek, így Collyns Simon, Hodgson Fraser s mások. V. ö. *Ingram*, History of Political Economy, 82 l.

Irodalom. B. összes művei először 1784. jelentek meg két kötetben Arbuthnot-tól, ki életrajzát is megírta. Legújabban Fraser adta ki életrajzzal együtt 1871.: Works, including many of his writings hitherto unpublished, with preface, annotations, life and letters, and an account of his philosophy. B. magyarázatára szolgálnak: Thom. Collyns Simon, on the nature and elements of the external world stb. London 1862; Ueberweg, Három értekezés, Simon feleleteivel; Fichte, Zeitschrift für Phil. 54, 57, 59. kötet; F. Federichs, Über B. Idealismus, Reáliskolai programm, Berlin 1870—1871. A. Penjon, Etude sur la vie et sur les oeuvres phil. de G. B., Paris 1878; A. C. Fraser, Berkeley (Phil. classics), 1881. L. még Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung, 2 köt.; R. Zimmermann, Über Kants Widerlegung des Idealismus von. B. (1871); Loevy Th., Der Idalismus B.-s, bécsi akadem. értekezés, 1891; Böhme, Die Grundlagen des B.-schen Immaterialismus, Berlin 1893. Németre sokat fordítottak B.-től. Kitünő fordítása a főmünek megjelent Ueberweg-tól Kirchmann Phil. Biblioth. 1869. Magyarra dr. Dienes Val. forj., B., I. Három párbeszéd Hylas és Philonovus közt.: II. Értekezés a látásnak egy új elméletéről, Budapest 1909; Fil. Irók Tára XXI. k.

2. *B., George Charles Grantley Fitzhardinge*, angol politikus és író, szül. 1800 febr. 10., megh. 1881 márc. 7. Eleinte katonai pályán volt, 1832. mint West-Gloucestershire képviselője a parlamentbe került, melynek 1852-ig tagja volt. Nagy feltünést keltett My life and recollections c. önéletrajza (London 1864—66, 4 köt.), mely érdekes leleplezéseket tartalmaz az angol arisztokrácia üzelmeiről. Egyéb művei közül említendők a B. Castle c. regény (1836) és Anecdotes of the upper ten thousand at home and abroad (1867).

3. *B., Miles Joseph*, angol botanikus, szül. Biginben 1803., megh. Sibbertoftban 1889 júl. Papi tanulmányait a híres Rugby Collegeben, később Cambridgeben végezte, de szülővárosában (1868-tól) lelkészi teendőin kívül a botanikát is művelte s korán jelentékeny hírnévre tett szert, mint az alsóbbrangú növények ismerője. Művei: Gleanings of British algae (London 1833); British Fungi

u. o. 1836—43, 4 köt., mint az English Flora (V. része); Decades of Fungi (u. o. 1844—56); Introduction to cryptogamic botany (u. o. 1857); Outlines of British fungology (u. o. 1860); Handbook of British mosses (u. o. 1863).

Berkeny *Sámuel*, XVIII. sz.-beli magyar rézmetsző, szül. Veszprémben s 1790 körül Bécsben dolgozott.

Berkenye v. *berkenyefa* (növ., *Sorbus* L.), a *Pirus* génusz algénusza a Rosaceae (Rózsafélék) családban. Alacsonyabb fák vagy bokrok, egyszerű, karéjos vagy szárnyas levelekkel, gyakran dúsvirágú sátor-virágzattal s vékonyfalú gyümölcsrekeszekkel, tehát inkább bogyónemű, mint alma-gyümölccsel. A *lisztes B. (Pirus* [Sorbus] *aria* [L.] Ehrh.) 12 m. magas fa, karélyos, visszáján molyhos levelekkel, sátorozó virágzattal, gömbölyded, piros, savanykás terméssel, amely ehető (arles-bogyó). Fáját feldolgozzák. Több fajtáját kertbe ültetik. A *veres B. (Pirus* [Sorbus] *aucuparia* L.) cserje v. fa, szárnyas, kopasz levelekkel, bogernyős virágzattal, fehér szirmokkal és sima piros gyümölccsel. Európában és Észak-Ázsiában a szubarktikus övig megterem. Nálunk a Kárpátok s a Velebit felsőbb régióiban és völgyeiben, a bükk-erdőben s fenyvesben él s piros gyümölcsével ennek a vidéknek nyáron át valóságos dísze. Széleskörű elterjedését a madarak is elősegítették. Magasabb vidék utcái, parkjai díszítésére nagyon alkalmas. Meglehetős kemény fáját asztalos- és bodnár-munkára, puskaagynak stb. használják. Gyümölcsével madarat, különösen rigót, fenyves madarat (*aucupium*, Drosselbeere) fognak, de baromfit, juhot is etetnek vele, ezenkívül almasavat, szeszitalt, ecetet stb. is állítanak elő belőle; házi orvosságnak is használják. Ágaival Németországban Valpurga estéjén régebben az istállók ajtait szokták bekilincselni, hogy a boszorkányokat onnan elriasszák. Virradóra a teheneket is megvesszőzték vele, hogy sok tejet adjanak. A *fojtós B. (Pirus* [Sorbus] *domestica* [L.] Sm.) jókora nagy fa. Levele szárnyas, levélkéinek visszája fehéres-szürke szőrű, virága és gyümölcse a *veres B.*-nél jóval nagyobb és ehető. Ezért Dél-Európában nem ritkán kultiválják is. V. ö. *Borbás*, Sorbusainkról (Erdészeti Lapok 1883).

Berkenye, kisk. Nógrád vm. nógrádi j.-ban, (1910) 528 német és magyar lak.; u. p. Nógrád, u. t. Rétság.

Berkenyéd (azelőtt: *Jarembina)*, kisk. Szepes vm. ólublói j.-ban, (1910) 1154 rutén lak., postahivatal; u. t. Ólubló.

Berkenyes, kisk. Kolozs vm. mocsi j.-ban, (1910) 716 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Magyarfráta.

Berkes, kisk. Torda-Aranyos vm. alsójárai j.-ban, (1910) 721 oláh lak.; u. p. Alsójára, u. t. Borév.

Berkes, 1. *Antal*, festő, szül. Budapesten, 1874 márc. 28-án. Művészeti tanulmányait 1896-ig az iparművészeti iskolában végezte s azután egészen a tájképfestésre adta magát. Erőteljes előadású műveivel korán sikert aratott, Londonban bronzérmet nyert s egyik művét megvette a király.

2. *B. János*, gyógypedagógus, szül. 1862. Bánhorváton. Tanulmányait befejezvén, 1885. a siketnémák váczi intézetében kapott tanári állást. 1897 óta a budapesti állami gyógypedagógiai nevelő-intézet igazgatója. Több ízben járt külföldön, Svájcban, Francia- és Németországban, hogy ez országok gyógypedagógiai intézeteit tanulmányozza. Mint a gyógypedagógiai intézetek országos szaktanácsának előadója, a szakoktatásügy minden ágának, a siketnémák, a vakok, a szellemileg fogyatékosok és a beszédhibások oktatásügyének fejlesztése körül kiváló érdemeket szerzett és több üdvös alkotás fűződik nevéhez. Tevékeny szakirodalmi munkásságot fejt ki. Főszerkesztője a Magyar Gyógypedagógia c. havi szakfolyóiratnak és szerzőtársa a gyermektanulmányi társaság Gyermek c. lapjának.

3. *B. Lajos*, cigány zenész, szül. Csécse községben (Nógrád vármegye) 1827 jún. 29., megh. Budapesten 1885. Önálló lett 14 éves korában, 2 év mulva már banda élére állt. Nagy hírre jutott; 1865. egy Podmaniczky báró vette magához az egész zenetársulatot. B. 1873. Budapesten települt le, s elsőrangú bandáját a Rácz Pálénak magas szinvonalára és országos hírnevére emelte. Játszott a magyar kir. udvarnál s az angolnál is, ide 1873. a walesi herceg hívta meg. — Fia, *B. Béla*, szül. 1861 nov. 13. Uriban (Pest vm.) a Nemzeti és Országos Kaszinónak közkedvelt cigányprimása.

Berkesd, kisk. Baranya vm. pécsváradi j.-ban, (1910) 1262 magyar és német lak. postahivatal, u. t. Pécsvárad.

Berkesz, patak Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, Borév alatt bal felől az Aranyos folyóba ömlik; a B. völgyében gyönyörü vízesés van.

Berkesz, kisk. Szabolcs vm. nyírbogdányi j.-ban, (1910) 643 magy. lak., u. p. és u. t. Demecser.

Berkeszi *István*, tanár és író, szül. 1853 dec. 6. Berkeszen, Szabolcs várm. 1878-ban Budapesten tanári oklevelet kapott; segédtanár volt Fehértemplomban és Budapesten, 1889. a temesvári áll. főreáliskola rendes tanára, 1910. igazgatóhelyettese. Dolgozatai különböző szaklapokban jelentek meg. Önálló munkái: *A gróf Haller-fiúk iskoláztatása a XVIII. sz.-ban* (Budapest 1889); *A magyar nyelv a magánélet terén* (Fehértemplom 1885); *Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793—94.* (Budapest 1887); *Temesvár szinészete a XVIII. sz.-ban* (Temesvár 1898); *Rendi országgyüléseink magyarsága* (u. o. 1898); *Temesvár sz. k. város kis monografiája* (u. o. 1900); *A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története* (u. o. 1900); *Vidéki múzeumaink* (u. o. 1908); *Temesvár emlékérmei és szükségpénzjegyei* (u. o. 1909); *Délmagyarország éremleletei* (u. o. 1907); *Temesvári művészek* (u. o. 1910).

Berkeszpataka, kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 617 oláh lak., u. p. és u. t. Nagysomkút.

Berkhampstead (*Great-*, ejtsd: grét-börkhemsted), város Hertford angol grófságban, a Bulbourn és Great-Junction-csatorna partján, vasút mellett, (1901) 5854 lak., szép gót egyházzal; kémiai szerek és faárúk készítésével; történelmi szempontból jelentékeny vár romjaival. 1731-ben itt született Cowper költő.

Berkhey, *Johann le Francq van*, természetbúvár, szül. 1729 jan. 25. Leidenben, megh. u. o. 1812 márc. 13. Amsterdamban 1761. orvos, 1773 óta Leidenben professzor volt. Munkái: Naturlijke historie van Holland (Amsterdam (1769—79); Naturijke historie van het rundvel in Holland (1805—11); Het verheerlijkt Leyden (1774). Növénytani értekezése: Expositio characteristica structurae florum qui dicuntur Compositi cum figuris ad naturam expressis. Lugd. Batav. 1761.

Berki, kisk. Sáros vmegye sirokai j.-ban, (1910) 291 tót lak., régi csúcsíves templommal, u. p. Sárosszentimre, u. t. Eperjes.

Berki csiga (*Helix nemoralis* L. állat), a tüdőscsigák egyik faja, melyet könnyű felismerni citromsárga v. barnásvörös házának sötét geesztenyebarna színű faláról és háznyílása szegélyéről. Hazánkban ritka, csak a Dunántúl találták, Horvátországban nagyon gyakori. Kertekben nagy kárt okoz.

Berki poszáta (*Cettia cetti* Marm., állat), l. *Poszáta-félék*.

Berkley (ejtsd: bőrkli), város Virginia amerikai állam Norfolk countyjában, az Elizabeth-folyó partján, (1900) 4988 lak., fűrészmalmokkal és hajóépítéssel.

Bérkocsiipar és díjszabás. Nagy városokban bizonyos helyeken (állomásokon), melyeket a hatóság jelöl ki, a személyszállításra állandóan kocsik állanak rendelkezésre. A város területén belül megszabott díjért, azon kívül pedig kialkudott bérért teljesítenek fuvarozást. Ezeket hívják bérkocsiknak. Nálunk a kétlovast franciásan *fiákernak* is hívják, az egylovast az angol comfortable név után budapesti jargonban *konflisnak*. A németországi *Droschke* az orosz elnevezésből származott. Létszámukat, felszerelésüket, rendtartásukat, díjszabásukat stb. külön helyi szabályrendelet rendezi. A rendes bérkocsik számozottak. Bizonyos előfeltételek mellett a bérkocsitulajdonosok számozatlan bérkocsikat is tarthatnak, de csak otthon (az állomásra ilyennel ki nem állhatnak), ezeknek viteldíja szabad egyezkedés tárgya. Minden bérkocsisnak hajtási jogosítványa van. A díjszabást pedig a kocsiszámmal együtt a kocsi belsejében kifüggeszteni köteles. Nappal is külön kocsik vannak az állomásokon, éjjel is. A díjszabáson túl történő jogtalan követelések megakadályozását célozzák a taxaméterek, amelyek óramüszerkezettel a kocsijárat idejét és a megfelelő díjat is feltüntetik. Magyarországban még nincsenek használatban, most tárgyalnak róla. Külföldön pedig már önműködő gépkocsikat (automobilokat) is használnak bérszolgálatra.

Berkovic, v. *berkovec*, az ú. n. orosz hajófont, súlymérték, = 10 púd v. 400 orosz font = 163·804 kg. A litvániai *bjerkowiec* = 5 kamyn = 74·966 kilogramm.

Berkovica, járás (okolija) székhelye Lom-Palanka kerületben, Bolgárországban, a Lom-Palánkából Szófiába vezető úton, az Ogusztba torkolló Brzia közelében, szőllőkkel beültetett dombok és erdős hegyek közt, amelyek egyikén egykor erősség állott; festői szép vidéken, (1910) 5899 lak., szőnyeg-, selyem- és bőriparral.

Bérkönyvek, l. *Bérlajstrom*.

Berkshire, l. *Berk*.

Berkshirei sertés, l. *Angol sertések*.

Berla, *Alois*, bécsi népszínműíró, szül. Bécsben 1826., megh. u. o. 1896 febr. 16. Vagy 80 szinművet írt. Híresebb darabjai: Három pár cipő; Gervinus; A cigány és A mi suszterinasaink, amelyek a magyar szinpadoknak is állandó műsordarabjai voltak.

Berlad (*Barlada*), Tutova romániai kerület fővárosa Moldovában, a Szeretbe torkolló B. folyó kellemes völgyében, vasút mellett, (1899) 24,484 lak., aránylag szép utcákkal, gőzmalommal, szeszgyártással, élénk gabonakereskedéssel. A XVIII. században állítólag parasztköztársaságnak volt székhelye. 1440-ben a törökök fölégették.

Berlád, kisk. Besztercze-Naszód vm. besenyői j.-ban, (1910) 436 oláh lak., u. p. és u. t. Nagysajtó.

Berlage, *Hendrik Petrus*, hollandi építész, szül. Amsterdamban 1856 jún. 21. A zürichi politechnikumon tanult, utazott Olasz- és Németországban és Ausztriában. Művészete a hollandi renaissance-építészet formáiból indult ki, de mindinkább modernné vált és komoly, monumentális hatású műveivel, első sorban az amsterdami új tőzsde palotájával, továbbá nagy bérházaival és villáival B. a modern irány legkiválóbb úttörői közé tartozik Hollandiában. Belső berendezések, bútorok tervezésével is foglalkozik. A modern építészeti törekvésekre nézve érdekes némettől is megjelent műve: Gedanken über Stil in der Baukunst (Leipzig 1905).

Bérlajstrom, az a jegyzék, melyet az ipari törvények abból a célból írnak elő, hogy az alkalmazottak nyilvántartathassanak és e részben ellenőrzés legyen gyakorolható. Nálunk az 1884. XVII. t.-c. rendeli el a B. vezetését, de csak a gyári üzemekre. Ezt a kötelezettséget a munkások betegség- és balesetelleni biztosításáról szóló törvény (1907. XIX.) kiterjeszti minden biztosításköteles üzemre, kimondva, hogy a B. öt évig megőrzendő. Ez utóbbi törvény szerint ennek révén ellenőrzi a biztosító pénztár a munkaadók befizetéseit. A B.-ba a hatóságok és különösen az iparfelügyelők bármikor betekinthetnek. Egyes külföldi államok a B. vagy bérfizetési könyveket csak a nők és fiatal korú, illetve gyermekmunkások részére írják elő.

Berlauit (ásv.), kloritok, nevezetesen ortokloritok elváltozási terméke; sötét fűzöld pikkelyek lazán összeálló tömege. Szerpentin és granulit hasadékait tölti ki Csehországban, Budweis közelében, Berlaubach egyik kőbányájában.

Berleburg, járási székhely Arnsberg porosz kerületben, az Ederbe torkolló Odeborn partján, (1905) 2365 lak.; papír- és faárúkészítéssel; a Sayn-Wittgenstein-B. hercegek kastélyával.

Berleburgi biblia, a XVIII. sz.-beli pietizmus hatása alatt létrejött egészen új bibliafordítás, melyet a Sayn-Wittgenstein-Berleburg grófi család adott ki 1726—39-ig Berleburgban. E mű 7 részre oszlik s az egész mű egyfolytában tartó magyarázatokkal van ellátva, melyeken a misztikus felfogás vonul végig. 2-ik kiadást nem ért.

Berlengas (ejtsd: —gász), portugál szigetcsoport 10—12 km.-re a Carvoeiro-foktól. Egy nagyobb szigetből, Berlengából és az Estrellas meg Faril-

hoés nevű kisebb sziget- és zátonycsoportokból áll. B. igen veszélyes a hajósokra nézve. Berlengán egy világító torony van.

Berlepsch, 1. *August,* báró, német méhész, szül. Seebachban (porosz-szász tartomány) 1818., megh. Münchenben 1877. Atyja halála után a családi birtokot 1837. vette át; a méhészet iránt való nagy előszeretete következtében azonnal 100 szalmakaptár felállításával kezdte meg nagyobbszabásu működését a méhészet terén s a lépkeret találmánya által ő volt a mozgószerkezetü kaptárok megalapítója. Mikor Dzierzon 1845. a méhtenyésztésre és tartásra vonatkozó elveit nyilvánosságra hozta, B. volt az, ki annak tanait terjesztette és részint önmaga, részint jeles tudósok segélyével tudományos irányban is kifejtette. Die Biene und ihre Zucht (1860) c. jeles műve nagy elismerést vivott ki és több kiadást ért. Kisebb munkája: Die Bienenzucht nach ihrem jetzigen rationellen Standpunkt (4. kiad. 1899).

2. *B., Friedrich Ludwig,* báró, hannoveri államférfiú, szül. Stade-ban 1749 okt. 4., megh. Erfurtban 1818 dec. 22. Midőn a francia forradalmi háborúk idején a konventtel Hannover semlegességéről alkudozni készült, a rendek 1794. számüzték. Később Bonaparte Jerôme westfáliai király szolgálatába szegődött. Munkái: Beiträge zur Finanzgeschichte des Königreichs Westfalen (Braunschweig 1813); Über Grundsteuer in Deutschland und vollständiger Abriss der westfälischen Finanzgeschichte und der Verwaltung des Staatsvermögens im Königreich Westfalen (Göttingen 1814).

3. *B., Hans Hermann,* báró, porosz kereskedelmi miniszter, szül. Drezdában 1843 márc. 30. Előbb Schwarzburg-Sondershausen fejedelemségnek volt minisztere; 1889. kormányelnöke lett a rajnai tartománynak, porosz kereskedelmi miniszterré pedig 1890 jan. 31. nevezték ki s még ugyanazon évben elnökölt a nemzetközi konferencián, mely a szociális és munkáskérdéssel foglalkozott. 1896 jún. 26. visszalépett. 1901. Berlinben megalakult elnöklete alatt a Gesellschaft für soziale Reform, mely a munkások jólétét igyekszik előmozdítani.

Bérlet, l. *Bérleti szerződés.*

Bérletidő, l. *Bérleti szerződés.*

Bérleti kezelés, a földbirtok-kezelésnek az a neme, melynél a földbirtokos birtokának haszonélvezetét bizonyos időre és bizonyos feltételek mellett bérlőnek engedi át. A B. a *házi* kezelésnek ellentéte s az jellemzi, hogy a birtokos a vállalathoz saját birtokával járul hozzá, ezért bért élvez, a bérlő pedig a kezelést és a vállalattal járó kockázatot vállalja el, aminek fejében a kezelésért járó munkadíjra, a bérletbe fektetett tőkéjének kamatjára és a vállalatból származó üzleti nyereségre tarthat számot.

Bérletiltás, l. *Végrehajtás* (követelésekre).

Bérleti szerződés, 1. (a római jogra nézve l. *Bérszerződés*), tágabb értelemben az a szerződés, amelynél fogva a bérbeadó arra kötelezi magát, hogy valamely dolog használatát vagy gyümölcsöző dolog vagy jog gyümölcsét (hasznát) a bérlőnek bérért bizonyos időre átengedi. Szorosabb értelemben B. csak a dolog használatának átengedésére irányuló szerződés (ném. Mietvertrag), a dolog vagy jog gyümölcsének átengedését tárgyazó szerződés pedig haszon-B. (l. o., ném. Pachtvertrag.)

A B.-nek és a haszon-B.-nek közös szabályai: Bérbeadó rendszerint a tulajdonos, de bérbeadhatja a dolgot más is, akinek a dolog használására v. gyümölcsöztetésére joga van (pl. a haszonélvező). Arra az időre, míg ez a joga fennáll; tehát maga a bérlő is (albérlet, alhaszonbérlet), ha csak jogszabály v. szerződési megállapodás az albérletbe adástól el nem tiltja (pl. egyes lakbérleti szabályok). Bérbeadni a dolog természete szerint csak az olyan dolgot lehet, amelyet nem elfogyasztással használnak, amely elfogyasztás nélkül használható, gyümölcsöztethető.

A B. létrejön, ha a felek a bérlemény tárgya, a bérlés ideje és a bér mennyisége tekintetében megegyeztek. Irás vagy más alakszerüség a szerződés érvényéhez rendszerint nem szükséges. (Házastársak vagy jegyesek közt kötött ingatlanra vonatkozó B. érvényéhez az 1886. VII. t.-c. 22. §-a közjegyzői okiratot kiván). A B. alapján a *bérlőnek* joga van: *a)* a bérelt dolog *birtokára.* Birtokháborítás esetében sommás visszahelyezésre van joga bárki ellen, még a bérbeadó ellen is; de nem birtokháborítás, ha a bérbeadó a bérrel adós bérlőt a bérleményből önhatalmulag elmozdítja; *b)* a dolognak — a dolog gazdasági rendeltetésének megfelelő — *használatára.* Követelheti, hogy a bérbeadó a dolgot használható állapotban adja át és használható állapotban tartsa. Rendkívüli javítások a bérbeadót terhelik. Ha megtagadja, azokról a bérbeadó költségére a bérlő gondoskodhatik. A rendes használattal járó közönséges javításokat a bérlő saját költségén köteles végeztetni. A dolog közterhei (adók, vízvezetéki díjak stb.), ha a felek másként meg nem állapodtak, a bérbeadót terhelik. A nem feltétlenül szükséges, de mégis hasznos beruházásainak megtérítését a bérlő csak annyiban követelheti, amennyiben a beruházással a bérbeadó gazdagodott. Az oly beruházási tárgyakra, melyek a bérleménytől sérelme nélkül elválaszthatók, a bérlőt az elvitel joga (jus tollendi) illeti meg. A B. alapján a *bérbeadónak* a *bérhez* van joga. A bér állhat pénzben v. pénzt érő más dologban. A bér a szerződésben megállapított vagy a helyi szokásnak megfelelő időszakokban rendszerint utólag fizetendő (a lakbér kivétel). Ha a bérlő a bérrel adós marad, a bérbeadó a szerződést megszüntetheti és a bérlőt kimozdíthatja. Arra az időre, amely alatt a bérlet tárgyát a bérlő nem használhatta, bért nem köteles fizetni. A bérbeadónak a bér biztosítására bizonyos esetekben törvényes zálogjoga van (l. *Törvényes zálogjog*). *Megszünik* a B., ha a dolog megsemmisül. A B.-t egyoldalúan megszüntetheti a bérbeadó, ha a bérlő bért nem fizet vagy a bérlet tárgyával visszaél; a bérlő, ha a bérlet tárgya használatra alkalmatlanná válik. Megszünik a határozott időre kötött B. a megállapított idő lejártával; a határozatlan időre kötött szerződés pedig akkor, ha a felek egyike a szerződésben megállapított vagy a helyi szokásnak megfelelő felmondási időben a B.-t felmondja. Határozott időre kötött szerződésben is gyakran úgy állapodnak meg a felek, hogy az, ha meghatáro-

zott időben fel nem mondják, hallgatólag meghosszabbítottnak tekintendő. A bérbeadónak v. a bérlőnek halála, ha csak a szerződés nem intézkedik, önmagában véve a bérleti viszonyt meg nem szünteti. Ha a bérbeadó a bérlet tárgyát a bérlet tartama alatt eladja, az új tulajdonost a bérleti szerződés nem köti (Kauf bricht Miethe), a szerződést a törvényes felmondási időre a bérlőnek felmondhatja s ezért a bérlő csak a bérbeadótól követelhet kártérítést. Ugyanez áll, ha a tulajdonos változása az ingatlan elárverezése következtében áll elő (végrehajtási törvény 181. §), vagy ha a bérbeadó csődbe jut s az ingatlant a tömeggondnok szabad kézből eladja. Ha a bérlő jut csődbe, a bérbeadó a szerződést felmondhatja, vagy ha még a bérleményt át nem adta, a szerződéstől elállhat (csődtörv. 22. és 23. §).

A késői római jogban és a középkori jogban fejlődött ki a városi teleknek vagy a mezőgazdasági ingatlannak örök időre való bérbe, illetve haszonbérbe adása (épületjog, lat. superficies és örökhaszonbérlet, gör. emfitezis). L. *Örökbérszerződés.* A szoros értelemben vett B. legfontosabb esete a lakásbérleti szerződés. Ennek különleges jogszabályait l. *Lakbérlet* és *Lakbérleti szabályok* alatt.

Peres eljárásunk a bérleti jogviszonyból felmerülő kérdések gyors elintézését biztosítja; a bérleti viszonyból felmerült keresetek a per tárgyának értékére tekintet nélkül járásbirósági hatáskörbe tartoznak (1893. XVIII. t.-c. 1. § *d)* p.), az új Pp. 1. § *b)* p. értelmében a haszonbérletiviszonyból felmerülő keresetek is; bérelt lakás v. terület átadását vagy visszabocsátását rendelő ítélet felebbvitelre tekintet nélkül végrehajtható (Pp. 415. §, 5. p., 1893. XVIII. t.-c. 117. §, 4. p.). Különösen gyors a *bérleti viszonyok megszüntetése iránti eljárás.*

2. *B. a nemzetközi jogban,* az európai hatalmaknak Kinával kötött szerződései, amelyekkel Kina egyes területrészeket az európai hatalmaknak használatra engedett át (l. *Settlements).*

Bérleti tőke, a haszonbérlő ingó javainak azon összege, amellyel ő a bérbevett birtokon gazdálkodik. Hogy a bérlő kellő jövedelmi eredményt érjen el, kell hogy legyen a bérbirtok nagyságának s a gazdálkodás belterjességi fokának megfelelő állatállománya (eleven-leltára), eszköz- és gépleltára (holt-leltára) és forgó tőkéje; ezek együttvéve a gazdasági üzemtőkét képezik s így a bérleti tőke is a. m. üzemtőke.

Bérleti viszonyok megszüntetése iránti per akkor keletkezik, ha a lakbérlet felmondására (l. *Birói felmondás)* kifogást adnak be; szabályozzák a Pp. 631—636. §§-ai, mai eljárásunkban pedig a 4873/94. sz. igazs. min. rendelet, az eljárás különösen gyors: a befejezést gátló bizonyításfelvételt a bíró mellőzheti, az ítélet felebbvitelre való tekintet nélkül végrehajtható; ellenmondásnak nincs helye; a felebbviteli, igazolási határidő rövidebb a rendesnél, perújítás ki van zárva stb.; az eljárásban jogsérelmet szenvedő fél követelését a tv. rendes útján érvényesítheti, de a bérlet tárgyának átadására vagy átvételére vonatkozó ítéleti döntést megtámadni már nem lehet.

Bérletjegy, a dologra létrejött bérleti szerződés igazolására szolgáló jegy, pl. színházi B., vasúti B. (l. *Menetjegy)* stb.

Bérlettartam, l. *Bérleti szerződés.*

Berlichingen, község Jagst württembergi kerületben, a Jagst és vasút mellett, (1905) 1075 lak., a híres B.-család ősi kastélyának romjaival.

Berlichingen, *Götz (Gottfried) von,* a híres vaskezű lovag, szül. Jagsthausenben (Württemberg) 1480., megh. hornbergi várában 1562 júl. 23. 1500-tól kezdve folytonosan hadakozott; hol az egyik, hol a másik német fejedelem zsoldjában forgatta kardját. 1504-ben Landshut ostrománál egy ágyúgolyó jobbkezét összezúzta, melyet azután mesterséges, vasból készült kézzel pótolt. De azért csak folytatta kalandos életét és csaknem mindig szennyes érdekekért és préda reményében harcolt. A sváb városok küzdelmeiben B. Ulrik württembergi herceget támogatta. Midőn 1512. nürnbergi kereskedők társzekereit megdézsmálta, Miksa császár birodalmi átokkal sujtotta, mely alól csak 14,000 forint fejében szabadult, melyet azonban sohasem fizetett meg. 1518-ban békerontó támadásai miatt újra átokkal sujtották. 1519—22-ig Heilbronn polgárai fogva tartották, mígnem Franz v. Sickingen (l. o.) kiváltotta. 1525-ben a felkelt parasztok reá erőszakolták az odenwaldi pórhad vezetését. E miatt elfogták és 1530-ig Augsburgban fogva tartották. Ez évben azon igéret mellett, hogy Hornberget többé el nem hagyja s fogságáért boszut senkin nem áll, szabadon bocsátották. 1542-ben V. Károly császár felszólítására néhány száz ember élén részt vett a magyarországi hadjáratban a törökök ellen s 1544. a franciaországi hadjáratban. Életrajzát önmaga írta meg; megbizhatatlansága dacára a kor erkölcseinek hű képét nyujtja. (Kiadta először Pistorius, Nürnberg 1731 és utoljára Schönhut, 2 kiad., Heilbronn 1859 és Halle 1886.) Ezen életrajz nyomán írta Goethe híres, de a történelmi igazságtól lényegesen eltérő szinművét. Götz vasból készült jobb kezét jelenleg a jagsthauseni múzeumban őrzik. V. ö. *Pallmann,* Der historische G. v. B. (Berlin 1894); *Wegele,* G. von B. u. seine Denkwürdigkeiten (Zeitschr. für deutsche Kulturgeschichte. Uj foly. III. 129).

B. Götz nemzedéke mai napig virágzik a B.-Rossach-családban, míg a B.-Jagsthausen-ág testvérétől, Hanstól származtatja magát. Ez utóbbi ágnak egyik tagja, *Friedrich Wolfang* badeni őrnagy, 1859. a württembergi grófi rangot kapta. Ő írta meg családjának történetét: Geschichte des Ritters Götz von B. u. seiner Familie (Leipz. 1861).

Berlin *(két melléklettel: 1. B. tervrajza; 2. B. és környékének térképe).* A porosz királyság és a német birodalom fővárosa, a porosz király és német császárnak és a legfőbb német birodalmi hatóságok túlnyomó nagy részének székvárosa, a német birodalmi vasutak elsőrangú gócpontja, az é. sz. 52° 30′ 16″ és a k. h. 13° 23′ 43″ alatt, a Spree mindkét partján, amely itt veszi föl a Panket és amelyből két hajózó csatorna ágazik ki; 63·52 km² területtel.

A város részei, utcák, terek és emlékművek. A legrégibb részek Alt-Kölln, amelyben a királyi kastély van és Alt-B. Ettől É.-ra fekszik

Friedrichswerder és Neu-Kölln, továbbá a Dorotheenstadt és Friedrichstadt. Az előbbitől É.-ra a Spree jobbpartján terül el Friedrich-Wilhelmstadt, amelyet a meghosszabbított Friedrichstrasse választ el a Spandauer Viertel-től, amelyet a Friedrichstadt-tal a Luisenstadt köt össze. Ezen városrészek köré csoportosulnak azután a Tiergarten, Hansaviertel, Moabit, Wedding, az Oranienburgi és Rosenthali külváros, a Friedrichsvorstadt, a Schöneberger és a Tempelhofer Revier. A legújabb időkben a város csak ÉNy., É. és K. felé terjeszkedik. A legrégibb városrészeket egykoron falak vették körül; ezek, valamint a rajtuk átvezető kapuk egynek kivételével eltüntek; ez az egy a Brandenburgi kapu, amely az Unter den Linden nevű széles utcából a Charlottenburgi országútra, ill. a Tiergartenbe vezet. E kapu az athéni propylaeumok mintájára Langhans tervei szerint 1789—93 épült, öt, hatalmas dór oszlopokkal elkülönített átjáróval. Legnagyobb magassága 26, szélessége 62·5 m. A kapu fölött van Victoria rézből készült négyes fogata Schadowtól (1794), amelyet 1807. a franciák Párisba vittek, de 1814. visszakerült és azóta a vaskeresztet ékesítették. 1868-ban Strack tervei szerint nyilt oszlopcsarnokot építettek hozzá; a déli csarnokban levő Mars-szobor szintén Schadow műve. A város 79 hídja közt a legszebb a Spreen átvezető Schlossbrücke (48 m. hosszú, 32 m. széles), amelyet 1822—1824. Schinkel tervei szerint építettek és amelyet 1845—57. nyolc, a természetesnél nagyobb márványszoborral ékesítettek; ezek a hét művész által készített szobrok a katona életpályáját allegorizáljak. Monumentális hidak még az 1886—89. épült Vilmos császár hídja, a Kurfürstenbrücke (1692—95. épült és 1895. renoválták), amelyet a nagy választófejedelemnek Schlüter által tervezett és 1703. leleplezett gyönyörű szobra ékesít, a Belle-Alliance- és a Herkules-híd (amazt allegórikus, ezt mitológikus szobrok díszítik), végül a Potsdami-híd, amelyen Helmholtz, Siemens, Gauss és Röntgen szobrai láthatók. B.-nek körülbelül 1000 utcája közül a legszebb az 1004 m. hosszú és 60·6 m. széles, a Brandenburgi kaputól a királyi kastélyig vezető Unter den Linden hármas fasorral, több palotával és fényes üzletekkel; folytatása K. felé a Kaiser Wilhelmstrasse. Az Unter den Lindentől a Friedrich- és Behrenstrasse összeszögelléséig visz a Passage (Kaisergalerie). A 3 km. hosszú Friedrichstrasse a várost ÉD.-i irányban átszeli az Oranienburgi kaputól a Belle-Alliance-térig. A Leipziger Strasse a Dönhofs- és Leipziger-Platz-ot köti össze és sok díszes épületet foglal magában. Az újabb élénk utcák közt a legjelentékenyebbek a Victoria-, Bellevue- és a Kurfürstenstrasse. A körülbelül 72 nyilvános tér közül a kiválóbbak: az Opernplatz az Unter den Linden K.-i végében; a Gendarmenmarkt, amelynek közepét a Schiller-szobor körül Schiller-térnek hívják; a Schlossplatz, a Lustgarten a királyi palota É.-i oldala, a dom és múzeum közt; a Leipziger Platz, a Wilhelmsplatz Friedrichstadtban, a Pariser Platz a Brandenburgi kapu mellett; a Königsplatz az utóbbitól ÉNy.-ra, a Dönhofsplatz, a köralakú Belle-Alliance tér és a Lützowplatz. A nagyobb ültetvényekkel ellátott terek és területek a Friedrichshain (52 ha.) a Königstor előtt a márciusi hősök siremlékével és Nagy Frigyes mellszobrával; a Humboldthain (35 ha.) a Gesundbrunnen városrész előtt; az 1888. a Kreuzbergen alapított, terraszokban emelkedő Victoriapark, amelynek szomszédságában a város 1910-ben 6·3 millió márkáért egy nagy területet vásárolt a kincstártól; ebből 3·2 ha.-t beépítésre szánt, a többit a park nagyobbítására fordítja. Mindezeknél szebb a kb. 255 ha.-nyi területet elfoglaló Tiergarten, a porosz királyi család magántulajdona, amely Charlottenburgig nyúlik el. Régen vadaskert volt. Átalakítását I. Frigyes király kezdte meg; II. Frigyes Vilmostól ered a Rousseau-sziget és a Bellevue-kastély; III. Frigyes Vilmos Lenné kertésze által nagy átalakításokat végeztetett benne; mostani végleges alakját II. Vilmos császár adatta meg neki. Legszebb részei a Siegesallee, 1909 óta a szép Rosengarten, Augusta Victoria márványszobrával; a Grosser Stern, ahonnan az utak mindenfelé kisugároznak és ahol 1904 óta az Üchtritz terve szerint készített Hubertusbrunnen, két monumentális kőpad (Felderhofftól) és négy bronzcsoport áll, amelyek vadászjeleneteket ábrázolnak (Schapertől, Begastól, Baumbachtól és Haverkamptól); a Zelt-ek, kerti vendéglők; a Luisensziget, Luise királyné márványszobrával; végül az állatkert.

A nagyszámú emlékmű közül egyik legrégibb az 1821. a Kreuzbergen az 1813—15. elesett harcosok emlékére felállított emlékmű (Schinkel terve szerint 20 m. magas gót ízlésű piramis); 1873 szept. 2-án leplezték le a Strack által tervezett, 61·5 m. magas Siegessäule-t, amelyet alant 4 bronzrelief (dán háború, königgrätzi csata, sedani ütközet és bevonulás Párisba, bevonulás B.-be) díszít és amelynek tetején a Drake által készített 8·3 m. magas Victoria-szobor áll; vele szemben van Bismarck hercegnek Begastól tervezett nemzeti emlékszobra (1901). A régibb műemlékek közül megemlítendő még a Friedenssäule a Belle-Alliance téren Rauchtól tervezett Victoriával és az invalidus-parkban az 1854-ben készített Nationalkriegerdenkmal. Rauchnak igazi remeke Nagy Frigyesnek 13·5 m. magas lovasszobra az Unter d. Linden bejáratánál. A legterjedelmesebb emlékszobra B.-nek a királyi palota Ny.-i oldalán I. Vilmos császárnak a Begas által tervezett és 1897. leleplezett 9 m. magas lovasszobra, félkör alakú oszlopcsarnoktól körülvéve. A Siegesalleeban 32 brandenburgi és porosz fejedelem, illetőleg uralkodó (kezdve Medve Alberttől I. Vilmos császárig) márványszobra áll, amelyek mindegyike mögött félköralakú padon két kortárs mellszobra látható és amelyeket II. Vilmos császár állíttatott föl 1898—1901-ig. Egyéb emlékművek: Medve Albert (Bösetől), Waldemar őrgrófoké (Ungertól), a Dammühlengebäude mellett; Auguszta császárnéé (Schappertől) az operaház melletti ültetvényekben; Auguszta Viktória császárnéé a Rosengartenben; a Beethoven-Haydn-Mozart-emlék a Thiergartenben az aranyhalas tó mellett 1904-ből Siemeringtől; a Berolina óriási rézszobor Hundriesertől (1895); a Beuth-szobor (Kisstől 1861); a Schinkelé (Draketól 1869); a Thaeré (Rauch, ill. Hagentől

1860) a Schinkel-téren; az Opera előtti téren Rauch által készített öt szobor áll: Blücheré, Greisenaué, Yorcké, Bülowé és Scharnhorsté, e két utóbbi márványból; a Leipziger Platzon van Brandenburg (Hagentől) és Wrangel (Keiltől) generálisok szobra; Chamissoé (Mosertől) a Montbijou-téren; Coligny é (1905-ből Görtz-Schlitz gróftól) és öt orániai hercegé: I. Vilmosé, Móricé, Frigyes Henriké, II. és III. Vilmosé (valamennyi 1907-ből) a királyi palota előtt, illetőleg annak terrasszán; III. Frigyes császáré (Helmholtz és Blumenthal mellszobrával Brülltől) és Viktória császárnéé (Zeller és Hofmann mellszobrával Gerth-től) a Brandenburgi kapu előtti téren; III. Frigyes Vilmosé a Luisen-szigeten; Wagner Richardé (Eberleintól 1903-ból) a Thiergartenstrassén; Gaussé, Siemensé, Helmholtzé és Röntgené a Viktória-hídon; Goethéé (Schapertől) a Königgrätzer Strassen; a nagy választófejedelemé (1904-ből) és a Lessingé (Lessingtől) a Königgrätzer Strasse közelében; ugyancsak a nagy választóé (Schlütertől, a német barok-stílus legszebb szobra), a Kurfürstenbrücken; a Humboldt testvéreké, Treitschkeé és Mommsené (e két utóbbi 1909-ből) az egyetem előtt; Lutheré a Neue Markton; Moltkeé (1905-től Uphuestől) az új operaház előtt; Virchowé (Klimschtől) a Karlsplatzon; végül Zietené (Schadowtől), Lipót Anhalt-Dessaui hercegé (Schadowtól), Winterfeldté (Kisstől), Keithé (Tassertől) és Seydlitzé (ugyanattól) a Wilhelmplatzon. Érdekesebb nyilvános kutak a Schlossplatzon a Begas által tervezett Schlossbrunnen, amelyet B. városa II. Vilmos császárnak ajánlott fel hódolata jeléül; a Spittelmarkton a Spindlerbrunnen; végül a Rolandbrunnen egy Rolandszoborral a Siegesallee végében, amelyet 1902. II. Vilmos császár a városnak ajándékozott.

Kiválóbb épületek. B.-nek körülbelül 100 temploma és kápolnája közül régiségénél fogva megemlítendő a XIII. sz.-ból való Mária-templom (Sparr tábornagy síremlékével)és a Nikolai-templom; mindkettőt újabban restaurálták. Nagyobb művészi értéke van a Dómnak és a Vilmos császár emlékét megörökítő templomnak. A Dóm (6270 m² területet foglal el, míg a kölni dóm csak 6166-ot) egy régibb, 1747—50-ig épült székesegyháznak helyén Raschdorff Juliusnak és fiának, Ottónak tervei szerint 1894—1905-ig készült el 11½ millió márka költséggel. A főbejáratnál látható balról: Luther Wormsban, Máté és Márk evangelisták szobraival Janenschtől, balról Luther bibliafordítása fölött Lukács és János evangelisták Götztől. A másik három bejárat mellett Krisztus életéből való jelenetek vannak ábrázolva. Az épület belseje 3 részből áll: az ünnepi templomból (1960 ülőhellyel), az udvari keresztelő és esketŏ kápolnából és az emlékeket tartalmazó u. n. sirbolt-templomból (ebben van felállítva Bismarck ülő szobra, III. Frigyes császár márványsarkofágja stb), amelyből lépcső vezet le a Hohenzollernek kriptájába, ahol az uralkodó család tagjainak 87 koporsója áll. A Vilmos császár emlékét hirdető templomot az Auguste Viktoria téren latin kereszt-alakban 1891—95-ig Schwechten építette. Belsejét részint a bolthajtásokon, részint az oldalfalakon Linnemann tervei szerint készített mozaik-képek díszítik. — A 192 m. hosszú, 116 m. széles királyi palota; legrégibb részét II. Frigyes választófejedelem 1443—51-ig építtette (a Grüner Hut nevű kerek torony máig is fennáll), II. Joachim 1538. a várat palotává alakíttatta; legtöbbet építtetett hozzá, illetőleg alakíttatott át I. Frigyes, II. Frigyes, II. Frigyes Vilmos, IV. Frigyes Vilmos és II. Vilmos császár, az utóbbi a palotát ismét a császári család lakóhelyévé tétette és a Ny.-i szárnyat Ihne műépítő tervei szerint teljesen átalakíttatta. A palota hosszukás négyszög; egyik udvarában a sárkányölő Szent Györgynek kolosszális szobra látható. A főkaput két csoport díszíti, amelyek lovak fékezőit ábrázolják és amelyeket Miklós cár adott ajándékba. A palotában mintegy 600 szoba és terem van, amelyek közül a lovag- v. trónterem, a fehér terem és a képtár a legérdekesebbek. A Schlossbrücken túl látható az a palota, amelyben III. Frigyes császár mint trónörökös és előtte III. Frigyes Vilmos lakott, tov. az Unter den Linden-en I. Vilmos császár egykori palotája, amelyben azt a szobát, amelyben meghalt, emlékkápolnává alakították. A Lustgarten É.-i oldalán áll a régi múzeum, mögötte az utca fölött vezető folyosóval összekötve az új múzeum, ennek közelében ÉK. felé a nemzeti képtár és É. felé az ideiglenes épület az előázsiai régiségek számára; a Spree ágai közt végül a Frigyes-császár múzeum. E múzeumi városnegyed most van átalakítás alatt Messel, ill. Hoffmann tervei szerint: az új múzeum és a városi vasút között nagy udvar köré fog csoportulni D.-en az előázsiai múzeum, K.-en a Pergamon-múzeum, E.-on a német múzeum. Az új múzeum egyiptomi részét pedig Ny. felé ki fogják bővíteni. A régi múzeum 1824—28-ig Schinkel építette) 18 ioni oszlop által tartott előcsarnokába széles, nyílt lépcső vezet föl; benne a görög-római korból szobor- és iparművészeti tárgyak, a többi között a híres hildesheimi ezüstkincsek vannak elhelyezve. Az új múzeum (1843—55-ig Stüler építette) lépcsőházának felső falait Kaulbach hat kolosszális falfestménye díszíti, földszintjén vannak az egyiptomi régiségek; benne vannak továbbá elhelyezve a pergamoni és a többi előázsiai régiségek. A nemzeti képtár, korinthusi templom utánzata (Stüler tervezte és Strack építette), főképen német festők műveit tartalmazza. A Frigyes császár múzeum (1898—1903-ig olasz barok-stílusban Ihne építette) ó-keresztény, bizánci, román, gót művészeti tárgyakat, olasz, francia és más idegen, meg német festők műveit tartalmazza. E múzeumtól É.-ra van a Monbijou-kastély (középső részét 1706. Eosander v. Göthe, a többit 1790. Unger építette), amelyet 1877. Hohenzollern-múzeummá alakítottak és amely a brandenburgi porosz uralkodókra vonatkozó érdekes kultúr-történelmi gyüjteményeket foglal magában. Egyik kiváló monumentális épülete a városnak a Zeughaus (építését 1694. a hollandus Nering kezdte meg, 1698—99-ig Schlüter folytatta és 1706. a francia de Bodt fejezte be), amelyet 1877—81-ig fegyvergyüjteménnyé és a brandenburgi porosz hadsereg hőstetteit dicsőítő csarnokká alakítot-

tak át. Vele szemben van a trónörökösi palota, amellyel összefüggésben van a hercegnők palotája. Ny.-ra a Zeughaustól áll a Königswache, amelyet 1819. római castrum mintájára Schinkel épített. Egyéb kiválóbb épületek: a Frigyes Vilmos egyetem, azelőtt Henrik herceg palotája (1748—66-ig az id. Boumann építette, 1891. belsejét teljesen átalakították) az Opera-téren; a régi akadémiai épület; a királyi könyvtár, amelyet 1903 óta Ihne tervei szerint 10½ millió márka költséggel építenek és egy része még mindig nincs készen és amelybe az Opera-téren levő könyvtár fog beköltözködni; az operaház (1741—43-ig Knobelsdorff építette, az 1843-iki tűzvész után Langhans alakította át); az egykori építészeti akadémia (1832—35-ig Schinkel építette), amelyben a meteorológiai intézet van elhelyezve; a Schauspielhaus (1819—21-ig Schinkel építette) a Schiller-téren; a városház (1861—70-ig Wäsemann építette) 74 m. magas toronnyal; a börze (1859—63-ig Hitzig építette); az 1871. befejezett pénzverő, az építészeti akadémiától D.-re; több egyetemi intézet (klinikák, fizikai fiziológiai intézet stb.); a geológiai intézet, a bányászakadémia, a mezőgazdasági főiskola, a természetrajzi és néprajzi múzeum, az iparművészeti múzeum (renaissance-stílusban 1877—81-ig Gropius és Schmieden építette) homlokzatán Velencében készített mozaikképekkel; a hadi akadémia; a főpostahivatal a Königstrasséban és a birodalmi postahivatal (1871—73-ig Schwatlo építette és 1893—98-ig Techow és Ahrens kibővítette) a Leipziger Strassen; a központi rendőrség palotája; több minisztérium; a központi vásárcsarnok; több követségi palota; a birodalmi bank (1869—76-ig Hitzig építette), néhány pályaház, különösen a potsdami és anhalti. Impozáns köz- és magánépületekkel gazdagodott B. II. Vilmos császár uralkodása alatt. Ezek közül a kiválóbbak a birodalmi törvényhozó testület palotája (1884—94-ig Wallot tervei szerint 22 millió márka költséggel olasz renaissance-stílusban épült) 131·8 m. hosszú és 88·3 m. széles, négy szöglettoronnyal és középen kupolával, mely a császári koronában végződik és gazdagon díszített homlokzattal a Königsplatz felé; a porosz képviselőház (1893—98-ig Schulze építette renaissance-ízlésben) és a vele összeköttetésben álló, 1904. használatba vett Urakháza (Herrenhaus); a birodalmi szabadalmi hivatal palotája barok-stílusban a Gitschiner Strassen; a birodalmi biztosító hivatal renaissance-ízlésben; az 1908. a Wallstrasséban megnyitott brandenburgi tartományi múzeum; a Vilmos császár akadémia katonaorvosok részére, amelyet az Invalidenstrassén Cremer és Wolffenstein tervei szerint építettek és 1910. nyitottak meg; az 1906. befejezett Rudolf Virchow kórház, 2000 beteg részére; a víg opera, amelyet 1904—5-ig Lachmann és Zauber tervei szerint barok-stílusban építettek; a Metropol-színház Fellner és Helmer tervei szerint. Számos nagy és díszes hotel és árúház is épült, amelyek között a legkiválóbbak az Adlon-hotel (1905—7-ig Ganse és Leibnitz építették az Unter den Linden-en); az Esplanade-hotel a Bellevuestrassen; az Excelsior-hotel az anhalti pályaházzal szemben; a Fürstenhof a Potsdamer-platzon; a Wertheim-árúház (1897—1904-ig Messel építette), amely a Leipziger Platztól a Voss-Strasseig nyúlik és 16,200 m² területet foglal el, igen érdekes belső berendezéssel; 180 m. hosszú homlokzata gránitpillérekből készült, amelyeket fémdíszítmények ékesítenek; a Museum für Meereskunde, igen érdekes gyüjteményekkel, amelyek a hajózás fejlődését és a tengerészéletet mutatják be.

Lakosság, ipar és kereskedelem. B. lakossága a XIX. sz.-ban hihetetlen gyorsasággal növekedett. 1816-ban száma még csak 197,717 volt. 1881-ben már 826,341, 1905-ben 2.040,148 és 1910-ben 2.070,695 volt. Az 1905-iki összeírás szerint a belső részek néptelenebbekké lettek, a lakosság a perifériákon növekedett. Férfi volt 984,804, nő: 1.055,344. A házasságkötések száma (1908) 21,799; a születéseké 51,038 (1000-re 23·4; ezekből 1850 halva született), a halálozásoké 34,258 (1000-re 16). Az idegenek száma (1900) 35,026 volt; ezek közt legtöbb az osztrák, orosz, magyar és amerikai. A foglalkozások közt első helyet foglal el az ipar. Az önálló foglalkozással birók 52·85%-a iparűző. A legvirágzóbb iparágak a gépgyártás, az építő-, a ruházati, az élelmezési, a fonó-szövő és a sokszorosító ipar. A gép- és vasipar főképen az É.-i városrészekben van összpontosítva; jelentékeny a vasúti-, a posta-, az automobil-, varrógép-, acéltoll-, tűzmentes szekrény-, kronométer-, elektromos világítási eszköz-, mótorkészítés; igen fontosak az ékszer-, arany- és ezüstárú-, kaucsuk- és guttaperchatárgy-, szappan-, fa- és márványárú-, ernyő-, linoleum-, parfüm-, aranykeret-, aszfalt-, porcellán-, agyagárú-, zongora- és más hangszer-, bútor-, papirárú-, tapéta-, keztyü-, kémiai árú- és sörgyártás. B. azonkívül egyik főhelye a német könyvkereskedésnek; ezzel kapcsolatban virágzik a könyvnyomtatás, a betüöntés és a litográfiai ipar. Az iparos foglalkozást követi a kereskedői (23·64%-a az önálló foglalkozásuaknak). Az árúforgalom főcikkei: gabona, szesz, élő állatok, gyapju és tüzelő szer. Az összes árúbehozatal volt 1907. vasúton és hajón 13·87 millió t.; a behozott élő állatok száma: 57,075 ló, 466,850 szarvasmarha, 530,607 juh, 2.025.000 sertés, 2.773,778 szárnyas. A kereskedelem előmozdítására szolgálnak a nagy pénzintézetek, amelyek közt az első helyet foglalják el a birodalmi bank és a Deutsche Bank (150 millió márka alaptőkével) meg a Königl. Seehandlung. A forgalom előmozdítására szolgálnak a városban a Stadtbahn, amelyet most fognak elektromossá átalakítani, a Ringbahn, amely egy É.-i és egy D.-i övből áll; az elektrische Hochbahn, meg a különféle társaskocsi-vállalatok, már nagyrészt autobuszokkal; ezek 1908. több mint 835 millió egyént szállítottak. Mintaszerüek B.-ben a csatornázás, a városnak vízzel való ellátása és tisztán tartása, végül az élelmezésére szolgáló intézmények is.

Közművelődés. A közművelődési intézetek közt az első helyet foglalja el a Frigyes Vilmos egyetem 1910-ben 494 tanárral, ill. docenssel, 367 teológiai, 2512 jogi, 1646 orvos-, 4717 bölcsészet-hallgatóval, akik közt 552 nő. Többé-kevésbbé

hozzátartoznak az egyetemi könyvtár 220,000 kötettel, a kémiai laboratórium, a botanikus kert, a gazdag botanikus múzeum, a Museum für Meereskunde, a különböző klinikák stb. Egyéb közművelődési intézetek: a királyi könyvtár, a bányászakadémia, a mezőgazdasági főiskola, a képzőművészeti főiskola, az állatorvosi főiskola, a királyi zeneakadémia, a keleti nyelvek akadémiája, a csillagvizsgáló, a hadi-, a tüzér- és katonai mérnöki akadémia, a szépművészetek akadémiája, az iparművészeti múzeum és iskola, a tudományos akadémia; végül a különféle közép- és alsófokú iskolák, tudományos társulatok és azok gyűjteményei és könyvtárai. Az ujságok száma igen nagy; a napilapok száma több mint 100; ezenkivül van mintegy 60 politikai lap, amely hetenként vagy csak havonként jelenik meg; ezekhez járul még 1200 szakfolyóirat. A tudományos és művészeti gyüjtemények igen értékesek; ezek közt az első helyet foglalják el a királyi múzeumok: a régi, az új múzeum, a nemzeti képtár, a pergamoni, a Frigyes császár-múzeum, a Zeughaus és a Hohenzollern-múzeum (l. őket fentebb); ezenkivül: az iparművészeti, a Rauch-, az igen gazdag etnográfiai, a Beuth-Schinkel-, a mezőgazdasági, a bányászati, az egészségügyi, a kereskedelmi földrajzi, a birodalmi postai stb. múzeumok. A magánképtárak közt egyedül a Ravené-féle említendő, amely modern mesterek munkáit tartalmazza. A színházak közt a királyi operaház és Schauspielhaus foglalják el az első helyet; operák előadására szolgál még a Krollféle színház is; ezekhez járul még körülbelül 20 kisebb-nagyobb színház. A művelődés szolgálatában állanak még a különféle zeneegyesületek, az állatkert és 1911-ig az aquarium. Gazdag B. városa még közjótékonysági intézményekben és kórházakban is.

Közigazgatás és pénzügy. 1881 ápr. 1-je óta B. külön közig. kerület, amelynek élén a városi tanács áll; annak tagjai a főpolgármester, a polgármester, 15 fizetéses és 17 ingyenes városi tanácsos. A városi képviselőtestület 144 tagból áll. Közigazgatási szempontból B. 326 kerületre van beosztva, amelyek mindegyikének élén egy fizetésnélküli elöljáró áll. A város közigazgatásának szolgálatában mintegy 20,000 ember áll, akiknek többsége azonban ingyenes szolgálatot teljesít. A rendőrség állami és több mint 6000 fönyi legénységgel rendelkezik. B. a porosz országgyülésbe 9, a birodalmi gyülésbe 6 képviselőt küld. Az 1910—11-iki költségelőirányzat összesen 299.202,054 márka bevételt tüntet föl; ebből a városi közművekre 132.249,773 márka kiadás mellett 139.438,035 márka esik; a jövedelmi adó kitesz 43·5 milliót, az ingatlanok utáni adó 24 milliót, az ipari adó 13 milliót, az újonnan behozott értékemelkedési adó 1·05 milliót, a kutyaadó 0·8 milliót stb. A kiadások főbb tételei:

Közoktatás	36.786,880	márka
Városi kölcsön	32.996.672	«
Egészségügy	19.967.925	«
Közigazgatás	19.853.719	«
Szegényügy	19.437.970	«
Építészet	12.098.884	«
Helyi rendőrség	8.192,325	«
Utcatisztítás és öntözés	6.217.620	«
Parkok és kertek rendbentartása	1.588.595	«

B. vagyonát 851 millió márkára becsülik, ezzel szemben a várost 420 millió márka adósság terheli.

Környéke. B. körül sok igen népes helység keletkezett, amelyek vele majdnem teljesen összeépültek; ilyen helységek Charlottenburg (Westend nyaralóteleppel együtt), Schöneberg és mellette Deutsch-Wilmersdorf, Friedenau, Schmargendorf, továbbá a szintén népes Rixdorf. A Havel K.-i partja mentén Charlottenburgtól és Spandautól DNy. felé egész Potsdamon túlra elterjed a Grunewaldi és Potsdami erdő, B. környékének legszebb része. A Grunewald 4600 ha.-nyi tülevelü fákból álló erdő, igen kedvelt kiránduló helye B. lakóinak; D.-i részén épült Grunewald nyaralótelep, ettől közelebb-távolabb több vendéglő áll a kirándulók rendelkezésére. A Grunewaldban van továbbá a Vilmos császártorony, amelyről a legszebb kilátás nyilik a környékre. A Wannsee-vasút visz B.-ből a botanikus kert mellett a potsdami erdőben levő Wannseeba, amelyben szintén előkelő nyaralótelep található. Innen egy órai út visz a Havel egy szigetére, a Páva-szigetre, amely III. Frigyes Vilmosnak volt kedvelt tartózkodási helye. A B.-anhalti vasút Grosslichterfelden keresztül Grossbeerenbe visz. B. városától D.-re van a Hasenheide számos mulatóhellyel. A felső Spree mellett vannak Treptow, Stralau és Köpenick. Távolabbi kirándulóhelyek: Brandenburg, Neuruppin, Oranienburg, Potsdam (l. o.) stb.

Története. B. a XIII. sz.-ban két helységből, a Spree jobbpartján fekvő B.-ből és a Spree szigetén épült Köllnből keletkezett. Városi jogokat a XIII. sz. közepe felé kaptak. A XV. sz.-ban a hanza tagja volt. 1442-ben a Hohenzollern-család és pedig Cicero János székhelyévé tette. II. Joakimmal együtt B. is a reformációhoz csatlakozott. A 30 éves háborúban nem sokat szenvedett; mindamellett lakóinak száma (1600) 14,000-ről (1650) 8000-re szállott alá. Nagyobb lendületet vett a város a nagy választófejedelem uralma alatt, midőn a nantesi edictum következtében számos francia iparos és utánuk több svájci és pfalzi lakos megtelepedett B.-ben. A lakosok száma így 20,000-re emelkedett; az erődítmények építésének megkezdése is más alakot adott a városnak. I. Frigyes király több szép épülettel gazdagította B.-t. N. Frigyes uralma alatt 1757. Hadik generális a várost megsarcolta (200,000 tallért kellett fizetnie), 1760. pedig az oroszok $1^1/_2$ millió tallér fizetésére kényszerítették, a lakosok száma a 7 éves háború folytán 20,000-rel apadt meg 103,000-re. N. Frigyes mindamellett sokat tett a város fejlesztésére, amennyiben királyi költséggel selyem- és porcellángyárakat építtetett és számos külföldi tudóst is hívott maga köré. 1806-ban a franciák tartották rövid ideig megszállva. 1810-ben alapították az egyetemet. 1813-ban rövid ideig ismét francia kézben volt. 1816 után B. békét élvezett és ekkor ismét erősen kezdett fejlődni. 1858-ban lakóinak száma 458.000 volt. De azok a szerencsés hadjáratok, amelyek először az északnémet szövetség és később a német birodalom fővárosává tették, egy időre oly rohamos emelkedést teremtettek, aminőt csak amerikai városoknál lehetett tapasztalni. 1879.

és 1896-ban nagy ipar-kiállítások színhelye volt; 1878. itt kötötték meg a berlini békét, 1884. és 1885. pedig itt tartották a Kongo-konferenciát.

Irodalom. A hivatalos stat. kiadványokon kívül: Bädeker, B. u. Umgebung, Leipzig 1910; Lindenberg, B. in Wort u. Bild, B. 1894—95; Müller-Bohn, Die Denkmäler B's, 1897; Behre, Das Klima v. B., 1908; Fried. Wien u. B., Wien 1908; Hoffmann, Neubauten d. Stadt B. seit d. Jahre 1897, 8 köt., 50—50 táblával, B. 1902—1910; Clauswitz, Die Pläne v. B. u. die Entwickelung d. Weichbildes, u. o. 1906; Sachs, Musikgeschichte d. Stadt B. bis zum Jahre 1800, u. o. 1908. Ostwald, B. Kultur- und Sitten, u. o. 1911; W. Paszkowski, B. in Kunst und Wissenschaft, u. o. 1910; Lenz Max, Gesch. der Universität zu B., I. köt. (6 köt. less); Geffroy G., B. Les Musées, Paris 1910.

Berlin 1., város Ontario kanadai tartomány Waterloo grófságában, 3—4 km.-nyire a Grand Rivertől, vasút mellett, (1901) 9747 lak. bőr-, bútor- és zongoragyártással. — 2. *B.*, város New Hampshire amerikai állam Coos countyjában a White-Mountains É.-i lábánál, az Androscoggin szép vízesésénél, (1900) 8886 lak., szövőiparral; szép fekvésénél fogva sok turista látogatja. — 3. *B.*, város Wisconsin amerikai állam Green Lake countyjában, a Fox-rivernek partján, amely a Michigan-tóval köti össze, (1900) 4489 lak., fűrész- és lisztmalmokkal; a gőzösök B.-ig jönnek föl.

Berlin, 1. *Nils Johannes*, kiváló svéd kémikus, szül. Hernösandban (Angermanland) 1812 febr. 18., megh. 1891 dec. 18. Stockholmban. A lundi egyetemen a kémiai és mineralógia tanára volt és a stockholmi akadémia tagja. Különösen az ásványok analizálásával foglalkozott; számos értekezése jelent meg, továbbá tankönyvet (Szénvegyületek kémiája, kommentár a svéd gyógyszerkönyvhöz) is írt. Népszerű modorban svéd nyelven írt könyveit (Lärobok i naturläran és Läsebok i naturläran) érdekességükért idegen nyelvekre is lefordították.

2. *B., Rudolf*, német szemorvos, szül. Friedlandban (Mecklenburg-Strelitz) 1833 máj. 2., megh. Linththalban 1897 szept. 12. Tanulmányait Göttingenben, Würzburgban, Erlangenben és Berlinben végezte. 1858. orvosdoktorrá avatták Erlangenben. Azután tanársegéd volt Pagenstecher wiesbadeni magán-szemklinikáján, majd a tübingeni sebészeti klinikán. 1861-ben Stuttgartban szemkórházat alapított, 1875. a stuttgarti állatorvosi iskolán az *összehasonlító szemorvoslás* tanára lett. 1889-ben Rostockban a szemészet rendes tanárává nevezték ki. B. nagyszámú irodalmi dolgozatai, különösen az összehasonlító szemészet köréből valók, ő alapította az 1882. megindult Zeitschrift f. vergleichende Augenheilkundet. Az entropium kezelésére egészen új módszert írt le. Nevezetesebb művei: Über Sehnervendurchschneidung; Über Exstirpation des Thränensacks; Orbitalkrankheiten (a Graefe-Sämisch-féle könyvben) 1880; Über die Entwickelung der Augenheilkunde.

Berlinchen, város Frankfurt porosz kerületben, ahol a Plöne a B.-i-tóból kiömlik, vasút mellett, (1905) 5995 lak., gazdasági szerek készítésével; fafaragással és bőrgyártással.

Berline, rugókon függő négy üléses utazó kocsi. Az első ilyen kocsit Dorottya brandenburgi választófejedelemné XIV. Lajos francia királynak küldte ajándékul, s ez utóbbi adta a kocsinak, mert Berlinben készült, a B. nevet.

Berliner, *Abraham*, zsidó tudós, szül. Obersitzkóban 1833. máj. 1. Egyetemi tanulmányait Lipcsében végezte. 1873-ban tanárrá választották a berlini Hildesheimer-féle rabbi-szemináriumon. 1874-ben megindította a Magazin für jüdische Geschichte und Literatur c. folyóiratot, amelyet két évi fennállás után a Hoffmann Dáviddal együtt szerkesztett Magazin für die Wissenschaft des Judentums (1876—1893) váltott fel. 1885. élére állott az újonnan megalakult Mihicé Nirdamin (szunnyadók felébresztője) egyesületnek, amelynek célja régi héber kéziratos művek kiadása. B. főművei: Raschii in Plutotenchum Commentarius (Berlin 1886); Beiträge zur hebräischen Grammatik in Talmud und Midrasch (u. o. 1879); Beiträge zur Geographie und Etnographie Babyloniens in Talmud u. Midrasch (u. o. 1884); Targum Onkelos (u. o. 1884 2 köt.); Geschichte der Juden in Rom (Frankfurt a. M. 1893, 2 köt.); Aus meiner Bibliothek (u. o. 1898); Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter (Berlin 1900); Randbemerkungen zum Gebetbuch (u. o. 1909).

Berliner Tageblatt, 1872. alapított szabadelvű napilap Berlinben, átlag 95,000 példányban jelenik meg kétszer naponkint. 1908 ápr. 11-ig Levysohn Artur volt a szerkesztője, ennek halálakor Wolff Theodor vette át a szerkesztést.

Berlingot (franc., ejtsd: berleñgó), a berline (l. o.) hintóhoz hasonló kocsi, melynek azonban csak két ülése van.

Berlingske Tidende a. m. Berling-féle ujság, Kopenhágában 1749 óta szakadatlanul megjelenő dán hirlap, mely egyszersmind a hivatalos közleményeket is adja.

Berlinhafen, Uj-Guinea szigeten, l. *Seleo*.

Berlini barna név alatt hozzák forgalomba a berlini kékből levegőn való hevítés által nyert vasoxidot. Jól fedő, barna festék.

Berlini béke, l. *Berlini szerződes*.

Berlini főakta, l. *Kongo-értekezlet*.

Berlini kályha, l. *Kályha*.

Berlini kék, sötétkék színű poralakú festék, melynek összetétele az előállítás módja szerint különböző. Az *oldhatatlan B.* keletkezik, ha káliumferrocianid (sárga vérlúgsó) oldatát keverés közben fölös mennyiségű ferriklorid oldatába öntjük és a csapadékot huzamosabb ideig ferriklorid-oldattal melegítjük. Kémiai összetétele szerint *ferriferrocianid* $Fe^{III}_4[Fe^{II}(CN)_6]_3$. Az árúbeli B.-et ferroszulfát oldatának sárga vérlúgsó oldatával való cserebomlás útján állítják elő. Az így képződött csapadék ferrokálium ferrocianidból áll, ezt a levegőn hagyják vagy oxidáló szerekkel kezelik, míg a csapadék megkékül. A képződött ferrihidroxidot sósavval kivonják és a csapadékot kimosás után megszárítják. Az árúbeli B. káliumferriferrocianid, ferroferricianid és ferriferrocianid keveréke. Sötétkék por, dörzsölve a vörösréz fémfényét ölti fel. Mivel a szine nagyon sötét, gyakran gipsszel vagy más fehér anyagokkal keverik. Sóskasavoldatban szép kék színnel oldódik, ezt az oldatot régebben kék tintának használták. *Oldható B.*, káliumferriferrocianid $KFe^{III}[Fe^{II}(CN)_6]$, keletkezik, ha sárga vérlúgsó oldatába addig öntünk ferrikloridoldatot, míg csak sötétkék csapadék képződik. A csapa-

TEGELER
Tegel
Wittenau
Borsig-Walde
SPANDAUER
FORST
Tegeli-
tó
Berlin
Hasenheide
Reinickendorf
STADT-FORST
TEGELER
Segen-Gemp.
Tilzer
Lőgyakorló tér
Jungfern Heide
Reh-Berge
Leunita Bg.
Kurd. Park
NEU STADT (ORANIENBURG)
VORSTADT
SPANDAU
Hasselhorst FORST
Moabit
Plötzensee
Tegeler See
Spandauer Spitze
Schlossa Garten
WILHELM STADT
Teltwerder
WESTEND
CHARLOTTENBURG
Tiergarten
Pichelsdorf
Pichelswerder
Pichelssee
Rieselfelder
SPANDAUER
Sportpark
DEUTSCH WILMERSDORF
Dachsbg.
Gatow
Karlsbg.
GRUNEWALD
Schmargendorf
SCHONT
Friedenau
Dahlem
Steglitz
Havel
FORST
Zehlendorfer Forst
Zehlendorf
Gross-
Lankwitz
Kol. Schlachtensee
Kol. Nicolassee
Düppel
Wannsee
Lichterfelde
Schweizerhof
Giesdasdorf
Marienfelde
Klein-Machnower Forst
Schönow
Teltow
Osdorf
Rieselfelder
Heinersdorf
Kl. Machnow
Stahnsdorf

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

dékot a hozzá elegyedett kaliumklorid eltávolítása végett addig mossuk, míg a mosóvíz sötétkék színt kezd ölteni. Sötétkék por, mely vízben gyönyörű kék színnel oldódik. A B. a kelmefestészetben használatos, azonban az ultramarin és a különböző anilinfestékek lassanként kiszorítják a használatból. Diesbach Berlinben 1707. fedezte fel.

Berlini konferencia, az európai nagyhatalmak meghatalmazottjai 1880 nyarán tartották s feladata a török-görög határ szabályozása volt. L. *Törökország.*

Berlini kongresszus, l. *Berlini szerződés.*

Berlini missziótársaság. A Jänicke atya által már 1800. alapított misszióiskola mellett Észak-Németország legrégibb misszió-egyesülete, mely 1814. keletkezett egy 1813. teológusok, államférfiak és katonák által közzétett felhivás következtében. 1830-ban misszió-szemináriumot alapított, 1834. pedig már kiküldte első misszionáriusait D.-Afrikába, ahol a B. azóta sikerrel működik. A B. jellege a baseli missziótársasággal ellentétben lutheránus-felekezeti. Közlönye a Berliner Missionsberichte. Munkásságának főszinhelye D.-Afrika.

Berlini porcellán, W. C. Wegely kereskedő 1751. Berlinben porcellángyárat alapított, amely azonban 1757.megszünt. Nagy Frigyes király támogatásával J. E. Gotskovsky 1760. új gyárat állított fel, mely 1763. királyi gyárrá lett és mint ilyen ma is fennáll Charlottenburgban. Frigyes király idejében a gyár a rokoko-ízlést követte, melyet az antikizáló formák váltottak fel. A XIX. sz.-ban a gyár az uralkodó ízlésben dolgozott és amellett különösen technikai és laboratoriumi célokra szolgáló porcellánjával szerzett hírnevet. A gyár nagyhírnevű vegyésze, Seger A. a mult század végén sok újitást vezetett be, nevezetesen az ú. n. Seger-porcellánt, amely a kinai porcellánhoz hasonló összetételű, alacsony hőfoknál égetett porcellán, szines mázakkal és máz alatti festékekkel való diszitésre kiválóan alkalmas. Ugyancsak a berlini gyár készítette először Seger eljárása szerint a kinai rézvörös porcellánt.

Berlini szerződés. 1. I. Frigyes Vilmos porosz király 1728 dec. 23. VI. (III.) Károly császárral kötött szerződése a Pragmatica Sanctiót (l. o.) és a Bergben való örökösödést illetőleg.

2. *B.* Ez alatt az 1878 jún. 13.—júl. 13-ig Berlinben megtartott kongresszuson az érdekelt európai hatalmasságok között létrejött, 1878 júl. 13. kelt egyezményt értjük. A kongresszus azon fáradozott, hogy az 1877—78-iki orosz-török háborút befejező san-stefanói békekötés tartalmát Európa, első sorban Anglia és Ausztria-Magyarország érdekeivel és az 1856-iki párisi béke cikkeivel összhangzásba hozza, ami a júl. 13. aláírt szerződésben sikerült is. A kongresszuson Bismarck páratlanul ügyes elnöklete alatt részt vettek: Ausztria-Magyarország, Németország, Francia köztársaság, Anglia, Olaszország, Oroszország s Törökország. Ausztria-Magyarország meghatalmazottaiként a kongresszuson id. Andrássy Gyula gróf, akkori külügyminiszter, Károlyi Alajos gr., németországi nagykövet és Haymerle Henrik báró, olaszországi nagykövet szerepeltek. Az érdekelt többi hatalmasságok is három-három meghatalmazott által voltak képviselve, Olaszország kivételével, amelyet két meghatalmazott képviselt. Meghatalmazottakként szerepeltek Bismarck Ottó, Disraeli Benjamin és Gorcsakov Sándor is. A kongresszus valamennyi tagját Werner festőművész hatalmas vásznán életnagyságban megörökítette.

A B. pontjai:

I. A B. Bolgárországot önhatósági, de adózó fejedelemséggé alakította a szultán hűbérurasága — szuverénitása — alatt. (L. *Bolgárország.*) A szükséges határigazitásnak megállapitását egy európai bizottságra bízta.

II. Kelet-Rumélia — a Balkán-hegységtől délre alakított tartomány — a szultánnak közvetlen politikai és katonai fenhatósága alatt áll, közigazgatási autonomiát élvez s keresztény főkormányzóval kell birnia, kit a hatalmak helybenhagyásával a szultán nevez ki. A tartomány szervezését egy e célra alakítandó európai bizottságra bízta.

III. Kréta szigetét s az európai Törökország többi részeit a szerződés annyiban vette oltalmába, amennyiben kikötötte, hogy Kréta érdekében már előbb (1868) létesített szervezeti szabályzatot a fényes kapu életbe léptesse és hasonló szervezetet az európai Törökország egyéb részeiben is létesítsen.

A IV. szakasz felhatalmazza Ausztriát és Magyarországot Bosznia és Hercegovina tartományoknak ideiglenes megszállására és kormányzására. (L. *Bosznia, Osztrák császárság* és *Magyarország.*)

Az V. pont elismeri Montenegro függetlenségét, Antivari hozzácsatolásával. (A részletes feltételeket l. *Montenegro.*)

A VI. szakasz Szerbiának, a VII. Romániának függetlenségét ismeri el és meghatározza a két fejedelemségnek határait s függetlenségüknek feltételeit.

VIII. A Duna (l. o.) hajózási szabadsága érdekében a B. rendelte, hogy *a)* minden vár és erődítés, mely a folyam mentén a Vaskaputól egészen le a torkolatáig fennáll, leromboltassék; *b)* a Vaskapun alul hadihajók nem járhatnak; *c)* a Vaskapunál és zuhatagoknál levő hajózási akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtásával a kongresszus Ausztria-Magyarországot bizta meg a munka költségének fedezésére szolgáló ideiglenes díjszedés jogának javára történt fenntartása mellett.

IX. Oroszország Ázsiában Törökországtól Ardahant, Karst és Batumot kapta.

X. Törökország arra kötelezte magát, hogy haladék nélkül megvalósítja a reformokat az örmények által lakott tartományokban és kezeskedik e tartományok biztonságáért a rabló cserkeszek és kurdok ellen.

XI. A vallásszabadság elve a legteljesebb mértékben érvényesül a Török birodalomban.

XII. A B. végre hatályában fenntartja az 1856 márc. 30-iki párisi és az 1871 márc. 13-iki londoni szerződések cikkelyeit, amennyiben azokat maga a B. el nem törli v. nem módosítja.

Ausztria-Magyarország részéről ő felsége a szerződést 1878 júl. 26. kelt jóváhagyási záradékkal helyben hagyta s azt a magyar törvényhozás

mint 1879. VIII. t.-c.-et az ország törvényei közé igtatta. Idők folytán a B. egyik-másik pontja módosult, avagy hatályon kívül helyeztetett. Így pl. 1909 márc. 28. az összes nagyhatalmak a szerződésnek 25. és 29. cikkelyét (mely Bosznia ideiglenes megszállására vonatkozik) hatályon kívül helyezték és Bosznia meg Hercegovina annektálását (l. *Bosznia)* elismerték.

Berlinit, foszfát-ásvány; aluminiumhidrofoszfát; vaskos, szürkés vagy rózsaszínű, hasonlít a kvarchoz, anyagára nézve a türkiszhez áll közel.

Berlini versenypályák alatt a hoppegarteni, grunewaldi, karlshorsti és straussbergi pályákat értjük. Köztük a legmodernebb a grunewaldi.

Berlini vörös *(porosz vörös),* égetett okker vagy bolus (l. o.), melynek a színe a világos vörös színtől egészen a kékes-vörös színig változik a vasoxid-tartalma szerint. B. név alatt még egy lakkfesték is forgalomba kerül, melyet vörösfából készítenek.

Berlini zöld *(pelouze-zöld),* a vérlúgsógyártásnál a vérlúgsó anyalúgjából nyerhető zöld festék, $Fe_3Cy_8+4H_2O$.

Berlin-stettini csatorna, tervezett hajózási csatorna, amely Berlint a Keleti-tengerrel kötné össze. Az egyik terv szerint a Spreeből Erknernél ágaznék ki és Schwedtnél torkolnék az Oderbe, a másik szerint a Havelt Spandaunál hagyná el. Követné a Finow-csatorna mentét és úgy érné el az Odert. Az utóbbi az olcsóbb és ezért megvalósítása is valószínűbb. Az építés költségeit 40 millió márkára becsülik.

Berlioz, *Hector,* francia zeneszerző és író, szül. La-Côte-St.-André-n (Isère départ., Grenoble táján) 1803 dec. 11., megh. Párisban 1869 márc. 8. Apja orvos volt, B.-t tudományos pályára szánta s 1822. Párisba küldte orvostanulónak; B. azonban csakhamar áttért zenei tanulmányokra, mire apja megvonta tőle segítségét s ő kénytelen volt a Gymnase dramatique énekkarába szerződni. 1826-ban vették fel a conservatoireba, hol a Wawerley és Les francs juges megnyitók (1828) és Egy művészéletből (Episodes de la vie d'un artiste) c. 8-tételű szimfónia (1829) megírása után a Sardanapale kántátéval (1830) az úgynevezett római díjat elnyerte, amellyel fél évet Rómában s Nápolyban töltött. E műveiben már ott van egész művészetének jelleme: hangokban akar megérzékíteni költői eszméket s a forma szabadságával és az eszközök bő mennyiségével akarja az akkor Franciaországon uralkodó romantikát hirdetni. Egyénisége még határozottabb a későbbi művekben: Visszatérés az életbe (az Épisode párja), melyet a Lear király megnyitóval Olaszországból hozott; Harold Itáliában (bemut. 1834); Damrémont tábornok halálára (1837) írt gyászmise; a sikert nem ért Benvenuto Cellini víg opera (1838), Romeo et Juliette énekes szimfónia (1839); a katonai zenekarra írt gyász- és diadalszimfónia a júliusi forradalom emlékoszlopának felállításakor (1840); Farsang Rómában c. megnyitó. Közben mint jeles zenei író is fellépett: 1828. mint a Correspondant munkatársa, majd az 1834. alapított Gazette musicale-ban stb., végre a Journal des Débats-ban, hol recenzióinak szigora sok ellenséget szerzett neki. Páris közönségétől kissé elidegenedve, 1843. művészi körutat kezdett Németországban, hol sok rajongó hívet szerzett (Griepenkerlt, Schumannt, Lobet, legfőképen Liszt Ferencet); 1845. Magyarországot látogatta meg, följegyezte a Rákóczi-indulót s remek hangszerelő tehetségével beleszőtte a Faust elkárhozása (La damnation de Faust) c. drámai legendájába (Páris 1846); 1847. Oroszországba s 1852. ismét Németországba ment. Műveit nem egyformán, de érdeklődéssel fogadták; főelvét, a programmzenét, jogosultnak ismerték el. Későbbi művei: Jézus gyermekkora (L'enfance de Christ, 1854), Te Deum kettős karra (1856), amelyért akadémiai tagsággal tüntették ki; Béatrice et Bénédict víg opera (bemutatta Baden 1862; majd Weimar); a két dalműből álló Trójaiak (Les Troyens) c. nagy opera (1866, Páris, Théâtre lyrique); ezt B. legjobb művének tartotta, de a közönség csak 1892-ben fogadta jól. 1868-ban harmadszor járt Oroszországban, hol rendkívüli módon ünnepelték; majd Párisba tért vissza s itt meg is halt. B.-t sokan még ma is francia Beethovennek tekintik; a zenekarra írásban még nagyobb mester volt, mint összes elődei; hangszereléstana (Traité de l'instrumentation, 1844) méltán híres. Szellemes, eszményi törekvésű, igazi szakemberre vallanak könyvei: Voyage musical en Allemagne (1844); Les soirées de l'orchestre (1853); Les grotesques de la musique (1859); A travers chants (1862), az utóbbi kettő jórészt éles tartalmú; halála után jelentek meg: Mémoires (1870 és 1878, 2 köt., uti leveleivel); Correspondance inédite 1819—68 (1878).

Irodalom. Julien Adolf, Hector B., Paris 1882; Hippeau B., l'homme et l'artiste, u. o. 1883—5, 3 köt.; Ernst, L'oeuvre dramatique et H. B., u. o. 1884; Pohl Richard (munkáinak német fordítója), H. B., Studien und Erinnerungen, Leipzig 1884; Lüning A., H. B., Zürich 1893; J. G. Prodhomme, Le cycle B., 1898 és H. B., 1905; Tiersot, H. B. et la société de son temps, 1905.

Berlistye, kisk. Krassó-Szörény vm. jámi j.-ban, (1910) 1145 oláh lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Jám.

Berlitz-módszer, élőnyelvek megtanulására szolgál. Abban áll, hogy a tanuló az első leckétől kezdve csupán a megtanulandó nyelvet hallja olyan tanítótól, kinek az anyanyelve. E módszert 1878 óta alkalmazzák az akkor M. D. Berlitz által Amerikában kezdett s ma igen elterjedt Berlitz-iskolák (B.-Schools of Languages).

Berloque vagy *breloque* (franc., ejtsd: berlok és brelok), a harc- vagy a hadgyakorlat beszüntetésére adott dob- vagy trombitajel, l. *Lefuvás.* — Azonkívül fémből, elefántcsontból stb. készült apró csecsebecse, amelyet többnyire óraláncokra szokás akasztani.

Bérlő, *haszonbérlő, árendás,* mezőgazdasági értelemben vm. más tulajdonában levő földbirtoknak a haszonélvezője, mely haszonélvezetért bizonyos előre megállapított bért fizet. A B. jogviszonyát a bérlethez részben törvények, főkép azonban a *haszonbéri szerződés* szabályozzák. Aszerint amint a B. bérletét közvetlenül a birtokostól vagy egy B.-től vette át, *fő-* illetőleg *albérlőnek* hívják. L. *Bérleti szerződés, Haszonbérleti szerződés, Lakbérleti szerződés.*

Bérlő beruházásai, l. *Beruházás.*

Berma, város Garbia alsóegyiptomi tartomány Tanta (ettől ÉNy.-ra) kerületében, (1907) 10,125 lakossal.

Bérmálás, a kat. egyház tanítása szerint, a hét szentség között a második, és rendeltetése, hogy a már megkeresztelt ember hitében megerősíttessék. Krisztus ígérete (Ján. VII. 37, 39) és a szentírás több helye, így: Ap. Csel. VIII. 1—17; XIX. 1. II. Korint. I. 21—22.; Ephes. I. 13—14. Zsidókh. VI. 2—6. bizonyítják, hogy már az apostolok is gyakorolták a B.-t. Az ős keresztény egyházban a B. szentségét rögtön a keresztség után adták fel és ez a szokás a gör. kat. egyházban mind máig fennáll. A római egyházban azonban e két szentséget szétválasztották és a B. szentségét csupán a hetedik életév körül engedik felvenni, amikor az ember eszének használatára eljutott. Ami kiszolgáltatását illeti, a püspök kiterjesztvén a megbérmálandók fölött kezeit, rájuk a Szentlélek malasztját esdi le és azután mindegyikre rátevén kezeit (a gör. egyházban e kézföltétel elmarad) homlokát krizmával keresztalakban megkeni a következő szavak kíséretében: Signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis, in nomine Pa † tris et Fi † lii et Spiritus † Sancti; magyarul a. m.: Megjelöllek a kereszt jelével és megerősítlek az üdvösség krizmájával az Atyának és Fiunak és Szentléleknek nevében. Azután a püspök gyöngéden arcul üti a megbérmálandót, részint emlékeztetésül Krisztus kínszenvedésére, részint figyelmeztetésül, hogy a megbérmált ezentúl legyen kész hitéért bármi szenvedést, bármi gyalázatot eltűrni, jutalma leend ama béke, amellyel a püspök a megbérmáltat az arcul ütés alkalmával üdvözli: Pax tecum. A B. eltörülhetetlen jelleget (Character indelebilis, l. o.) nyom a lélekre és azért nem ismételhető. A B. szentségének kiszolgáltatója a püspök, átruházható azonban e hatalom az áldozó papokra is. A gör. egyházban a püspökök és papok szolgáltatják ki e szentséget. A B.-hoz bérmaszülők kellenek; ill. férfiak csak bérmaapával, nők bérmaanyával mennek bérmálásra.

Bermejo v. *Vermejo*, folyó Argentinában, a Paraguay mellékfolyója. Két forráspatakból ered Tarija boliviai tartományban, az Andokban. Oran alatt, Las Juntasnál fölveszi a legnagyobb mellékvizét, a San Franciscót és a d. sz. 27° alatt torkollik. Egész hossza kb. 1800 km., amelyből 1200 km.-nyi hosszú úton Esquina Grandenig gőzösök is járnak.

Bérmén alatt értjük az államtól vagy magánosoktól bérbe vett fedezőmént. Ettől megkülönböztetendő a *bérelt ló* (l. o.).

Bérmentesítés *(franko)*. 1. *A postánál* bérmentes levél, csomag stb. alatt olyan küldeményt értenek, melynek postai viteldíját (frankodíj) többnyire postai értékjegyek alkalmazásával (l. *Levéljegyek*) már a feladó lefizette, ellentétben a *bérmentetlen* levéllel stb., melynek postai viteldíját (portódíj) kézbesítéskor a címzett fizeti. Minthogy a bérmentetlen postai küldemények kezelése, nyilvántartása stb. főleg a megterhelés és a lerovás ellenőrzése miatt több munkával jár, mint a bérmenteseké, a nemzetközi postai szabályok szolgálattechnikai és leszámolási nehézségek elkerülése végett és mert különben is a feladónak többnyire módjában áll az előlegezett viteldíjat a címzettől utánvétellel beszedni (l. *Postai utánvétel*), a B. lehető általánosítása felé hajlanak, úgy hogy a legtöbb postai küldeményfaj *kötelező B. (frankokényszer)* alá esik. A közönség érdeke mindazonáltal megkívánja, hogy a bérmentetlen küldés lehetősége legalább bizonyos mérvig fenntartassék és ezért a posta a közönséges levelet majdnem mindenhová, a közönséges csomagot és pénzeslevelet pedig a belföldön és bizonyos külföldi viszonylatokban bérmentetlenül is elszállítja. A címzett ily bérmentetlen, valamint az elégtelenül bérmentesített küldeményekért a rendes postai viteldíjon felül a nagyobb kezelési munka miatt rendesen még pótdíjat, portopótlékot is fizet (l. *Postai díjszabás* és *Porto*). A bérmentetlen levelek általában az egész levélforgalomnak alig 1%-át teszik. A bérmentetlen csomagok, különösen az Ausztriával való forgalomban, igen jelentékeny számban vannak még, de remélhető, hogy az új szerződéses megállapodások itt is a frankokényszert fogják érvényre juttatni és ezzel a kezelésre és a közönségre nézve egyaránt terhes bérmentetlen küldést a kellő mértékre vissza fogják szorítani.

2. *B. A vasútnál*. A Vasúti Üzletszabályzat 69. §-a szerint a vasút követelheti, hogy megítélése szerint a gyorsan romló árú fuvardíját, vagy amely árunak értéke nem fedezné a fuvardíjat, a feladó előre kifizesse. A fuvardíj előrefizetését azonban a vasút kivételes díjszabások alkalmazása esetén, díjszabásában is kikötheti. Minden más esetben a feladó választásától függ, hogy a fuvardíjat az árú feladásánál kifizesse-e, vagy azt az árú címzettjére átutalja. Amennyiben a feladó a fuvardíjat kifizeti és ezt a szándékát a fuvarlevél megfelelő helyén «Bérmentve» szó bejegyzéssel kifejezi, a szállítmányt bérmentesítette. A B. vonatkozhatik az összes szállítási költségekre, vagy azok egy részére. L. *Díjmentesítő számla*.

Bérmentetlen, l. *Bérmentesítés*.

Bermeo, kikötőváros Biscaya spanyol tartományban, 38 km.-nyire Bilbaótól, a Machichacofok melletti kis öbölnél, (1900) 9061 lak., akik főképen halászattal és halkonzervek készítésével meg ezek eladásával foglalkoznak.

Bermondsey (ejtsd: bőrmendszi), része Londonnak a Surreyben, (1901) 130,760 lak., nagy bőrvásárokkal és bőrgyárakkal.

Bérmozgalom, a bérmunkásoknak magasabb bér elérésére irányuló mozgalma, l. *Munkásmozgalom* és *Munkáskérdés*.

Bermuda-árbocozat, l. *Csónak*.

Bermuda-cédrus (növ.), l. *Boróka*.

Bermudas *(Bermuda-* v. *Somers-szigetek)*, brit szigetcsoport az Atlanti-óceánban az é. sz. 32° 24′—32° 14′ és a ny. h. 64° 51′—65° 11′ alatt 1000 km.-nyire a Hatteras-foktól. A koralliumplatón nyugvó és mély (3600 m.) tengertől övezett szigetek száma 149; köztük a nagyobbak Bermuda (a legnagyobb, 22—23 km. hosszú, 1—1½ km. széles), St. Georges, Smith, St. David, Somerset, Watford, Gates, Ireland; 18—20-on vannak állandó lakosok. A B. területe 49·5 km². Lakóinak száma (1901)

17,535 (6383 fehér bőrű), akik közt 11,636 anglikán vallású. A szigeteket nagyobbára homokkő alkotja, amelyet sok helyen termékeny humusz takar; forrás és folyó rajtuk alig van; ciszternákban gyüjtik össze az ivóvizet. Klimájuk nagyon egyenletes: a leghidegebb hónap a február (+ 16°), legmelegebb a június (+ 31°). Nagyobb területeket borít a bermuda-cedrus (Juniperus barbadensis). 4000 acre áll megművelés alatt. Fő termékük a hagyma és egyéb zöldségnemüek és kitünő, jó minőségű arrow-root; néhol láthatók kókuszpálmák és narancsfák is. 1907-ben 1000 lakosra esett 36·8 születés és 19·9 haláleset. A behozatal értéke volt (1907) 420,596 st. font (főkép élelmiszerek és iparcikkek), a kivitelé 140,598 st. font (hagyma 62,364, burgonya 28,236 font értékben). A hajóforgalom (1908) 829,376 t.-ra rúgott. Állami elemi iskolák száma 27, 1816 növendékkel; egyéb magániskolák száma meghaladja a 20-at. Kábel köti össze a B.-t Halifax-szal, Nova Scotiával, a Turks-szigetekkel és Jamaikával. A kormány élén egy kormányzó és 6 kinevezett tagból álló végrehajtó tanács áll; a törvényhozást 9 kinevezett tagból álló tanács és 36 választott tagból álló testület gyakorolja. A katonai erő átlag 1202, a tengerészeti 1130 főből áll. A bevétel (1907) 67,538, a kiadás 59,172 font st.-et tett ki. A B. szigeteket 1522. vagy 1527. spanyol hajós, Juan Bermudas fedezte föl. 1609-ben Sir George Somers hajótörést szenvedett rajtok és miután szerencsésen megszabadult, 1611. néhány gyarmatossal visszatért és Saint Georges szigetén letelepedett; azóta a szigetcsoport angol birtok. V. ö. *Rica*, The geology of Bermuda (Washington 1884); *Stark*, Guide to Bermuda (London 1898); *Newton*, Glimpses of Life in Bermuda and the Tropics (u. o. 1897).

Bermudez, egykori állama Venezuelának a Karibi-, Atlanti-tenger, meg Bolivar és Miranda közt; 83,532 km² területtel, (1898) 322,518 lak.

Bérmunka, az a munka, melyet a munkás bérszerződés mellett bocsát a munkaadó rendelkezésére.

Bérmunkás, az ipari, kereskedelmi v. gazdasági üzemben alkalmazott munkás, aki munkáját meghatározott bér ellenében bocsátja a vállalkozás szolgálatába.

Bern (franc. *Berne*), 1. Graubünden után Svájcnak legnagyobb kantonja; Felső-Elszásszal, Baselland, Solothurn, Aargau, Luzern, Unterwalden, Uri, Wallis, Waud (Waadt), Fribourg, Neuchâtel kantonokkal és Doubs francia départementnal határos. Területe: 6889 km²; (1910) 640,300 lak. Kiterjeszkedik a Jurára, az Alpokra és a kettejük közt elterülő svájci fensíkra. A Jura, amely ÉNy.-i részét takarja, több egyközü láncban vonul el DNy.-ról ÉK. felé; ezek egyike, amely fölváltva a Sonnenberg, Franches-Montagnes, Blauen, Mont Terrible neveket viseli, a Doubs jobbpartját követi; ez a Rhône és Rajna közti egyik vízválasztó. Fontos lánca még a Jurának az, amely az Aar-medencét Ny.-ról szegélyezi; legmagasabb pontja a Chasseral (1609 m.); a Suze völgye, a val Saint-Imier nyílása megszakítja és azután hozzácsatlakozik a Solothurnban levő Weissensteinhoz. A berni Jura legfontosabb völgyei a Doubsén kívül a val Saint-Imier és Délémont völgye. A cluse-ök vagyis szurdokok közt pedig a legérdekesebb a Pierre-Pertuisi hegyszoros. B. D.-i részén a hóhatár fölé emelkednek a hatalmas B.-i Alpok; ezek lábánál középmagasságú hegységek terülnek el: az Ober-Emmenthal, a Saane- és Simme-hegycsoportok. A legalacsonyabb részek az Oberaargau (Langenthal körül), a Mittelland (Bern körül) és a Seeland (Biel körül). A Rhône vidékéhez tartozó Doubs-on és mellékvizén az Allaine-en kívül B. folyói: a Birs és az Aare a maga mellékvizeivel, a Simmevel, Sarine-nal és Emmennel együtt a Rajnába torkolnak. Az *éghajlat* az egyes részeken különböző; egyáltalán hűvös, de egészséges. Területének több mint 20%-a terméketlen; a termékeny földből 1518 km² erdő, 3845 szántó, rét és legelő, 6·3 pedig szőllő; a terméketlen területből 288·5 km² esik a glecserekre. A főbb termékek: rozs, búza, zab és burgonya; évenként körülbelül 815,225 q gabona, 10 millió q takarmány, 21,966 hl. bor terem. Az állat-, főképen pedig a szarvasmarhatenyésztés nagyon virágzó; a legszebb szarvasmarhákat a Simmen-, a Frutigen-, az Emmen-völgyben és Saanenlandban tenyésztik. Az állatállomány a legutóbbi összeírás szerint: 293,906 drb szarvasmarha, 34,568 drb ló, 137,745 drb sertés, 34,393 drb juh, 68,481 drb kecske és 51,174 méhkas. Az évi tejtermelést 3.550,000 hl.-re, a termelt sajtot pedig 112,000 q-ra becsülik. A sajtot leginkább Langnauból küldik szét az európai piacokra. A mesterséges haltenyésztők száma 27. A bányászat szolgáltat vasércet (a Jurában), homokkövet (Ostermundingen mellett), palát és gipszet. Ásványvízforrások vannak Rosenlaui-ban, Guringel, Lenk, Weissenburg és Blumensteinban. A fontosabb iparágak az órakészítés (19,000 munkás), selyemfonás és szövés, pamutfonás és szövés, továbbá vasöntés, gépgyártás és gyufagyártás; fontos még az Oberlandban a fafaragás és a Mittellandban a vászonipar. Fontos kereseti forrást nyujt még az idegenforgalom. Az általános müveltség az egyes kantonok közül B.-ben áll csaknem a legmagasabb fokon; ennek előmozdítására szolgál 2 technikai szakiskola, 6 progimnázium és 4 gimnázium, egy gazdasági iskola, 2 tanító- és 3 tanítónőképző, végül számos népiskola. Tud. egyetem csak B. városban van. Az 1893-iki alkotmány szerint a törvények népszavazás alá bocsátandók; a legfőbb hatóságok tagjai választás alá esnek. Államnyelv mind a francia, mind a német. A legfőbb államhatóság a nagy tanács; a végrehajtó hatalmat a 9-tagú kormánytanács gyakorolja; ennek van alárendelve a 30 járás élén álló 30 helytartó. A legfőbb bíróság tagjainak száma legfölebb 30. Bűn- és sajtóügyekben, meg politikai vétségekben esküdtszékek ítélnek. Az egyes községek a maguk községi ügyeiben autonómok. 1907-ben elfogadták az állam és egyház szétválasztására vonatkozó törvényjavaslatot. A kanton költségvetése úgy a bevételek, mint a kiadások tételében körülbelül 30 millió frankra rúg.

2. *B.*, az ugyanily nevű kantonnak, Svájc köztársaságnak, ó-kat. püspöknek és több nemzetközi hivatalnak (a világpostaegyesületnek, a

nemzetközi szállítás központi hivatalának stb.) székhelye, 545 m magasságban a tenger szine fölött, az Aare partján, több vasúti vonal találkozásánál, (1910) 85,264 lak., pamut-, selyem-, fémiparral és nagy könyvnyomdákkal. Az Aare által három oldalról körülvett városnak egyenes, tiszta utcái vannak, amelyeket csaknem mindenütt arkádos házak szegélyeznek. Három főutca szeli át a várost; a középsőt, a Grand Rue-t helyenként történelmi érdekességű tornyok szegélyezik. E három főutca a város K.-i szélén egy térben végződik, amelyen a Nydek-templom áll

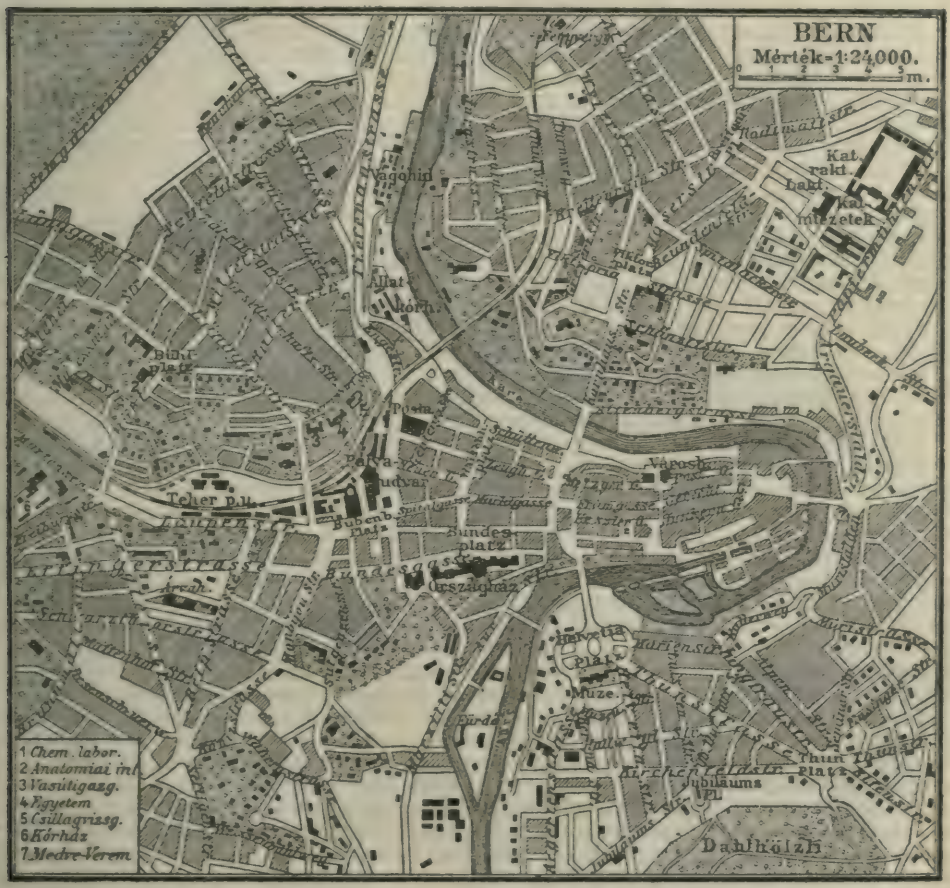

és amelyről a Nydek-híd vezet át az Aaron; ez a híd B. legszebb hídja, 138 m. hosszú. Az Aare és a plató közt, amelyen a város legnagyobb része áll, van az alsó város, a Matten; ettől 185 lépcső vezet föl a Plate-forme-ra, szép sétahelyre, amelyet Zähringen Bertold lovas-szobra ékesít és ahonnan gyönyörű kilátás nyílik az Alpokra. A város jelentékenyebb épületei és emlékszobrai: a 3 részből álló (1851—1901-ig épített) szövetségház (a nagytanács és kormánytanács székhelye), amelyet a város allegorikus szobra díszít; a XV. sz.-ból való Münster 72 m. magas befejezetlen tornyával és érdekes üvegfestményekkel; az előtte való téren Erlach Rudolf szobra; a művészeti és természetrajzi múzeum, a városház; az uj történelmi múzeum és kaszinó; a Bärengraben, amelyben állandóan tartanak élő medvéket; Bubenberg Adorjánnak és az egykori szövetségi elnöknek, Stämpflinek emlékszobra, az 1909. leleplezett világposta-emlék (René de St. Marceautól); végül több érdekes, nyilvános kút, amelyek közt a legérdekesebb a Kindlifresserbrunnon; több vasúti épület és hotel. Iskolái közül legkiválóbb az egyeteme (1910) 144 tanárral és 1626 hallgatóval, köztük 523 nő. A városi múzeumban őrzik Ágnes magyar királyné (III. András özvegye) nagybecsű házi oltárát és egy antipendiumát. (V. ö. *Pór* Antal, Századok, 1888.)

B. kanton és város története. Római telepek maradványai bizonyítják, hogy B. kanton már római időben lakott vidék volt. A népvándorlás korában alemannok és burgundok telepedtek meg itt. 534-től fogva frank, 888. a 2. burgundi királyság és 1032. a német birodalom uralma alatt állott. 1156-ban Barbarossa Frigyes a Jurán inneni Burgundiában a «rektorátus»-t a Zähringen-hercegnek adta; közülök V. Bertold 1191. B. várát alapította a fennhéjázó nemesség ellen. V. Ber-

told halála után 1218. B. birodalmi közvetlenséget nyert és ezzel kezdődik fölvirágzása. A Kyburgi grófok ellenében 1255. Szavoja pártfogása alá vetette magát és ezért a Habsburgok kétszer fogták sikertelen ostrom alá. A burgundi nemesség és Fribourg ellen 1298. a dornbühli és 1339. a laupeni csatában (Erlachi Rudolf) kivívta függetlenségét. 1353-ban a svájci szövetséghez csatlakozott. Hódítások, vétel és foglalás által területét folytonosan nagyobbította. 1375-ben megszerezte Thunt és csaknem az egész Oberlandot, 1394. Emmenthalt, 1445. Unter- és Ober-Aargaut, 1536. Waadtot és 1555. Simmenthalt. A vallásreformáció korában a protestánsok pártjára állott. A kormány hódításai közben lassan arisztokratikussá, 1687. végre oligarchiaivá lett és 360, illetőleg 200 család birtokába került. A kanton lakói anyagi jólétük dacára a nyomasztó oligarchiai uralmat magukról le akarták rázni; 1653. parasztlázadás tört ki; 1723. Waadt akart elszakadni; 1749. Hentzi szított összeesküvést. Azonban az oligarchiai uralmat csak a francia forradalom korában tudták megtörni, midőn Schauenbourg generális Fraubrunnennél 1798. B. hadait megverte. Az új helvét-köztársaságban B. négy kantonra volt osztva: Waadt, Aargau, B. és Oberlandra; ez utóbbi 1803. egyesíttetett vele. 1815-ben Aargau és Waadtért Basel püspökséget kapta Biel és Neuenstadt városokkal; régi alkotmánya is helyreállíttatott azzal a különbséggel, hogy a 200 tanácsához az egész kanton különböző részeiből 99 új tag járult. E csekély módosítás azonban az elégületlenséget nem szüntette meg; ezért is az 1830 júliusi párisi forradalom itt is éreztette hatását. 1831 jan. 10. Münsingenben egy általános népgyűlés az alkotmány revizióját követelte. E követelés nem volt sikertelen; július 31. a nép elfogadta az új demokratikus alapon nyugvó képviseleti alkotmányt, amely szerint a törvényhozó hatalmat 240 választott tagból, a végrehajtó hatalmat pedig 16 választott tagból álló tanács gyakorolta. Ez alkotmányt 1846-ban változtatták meg, amennyiben a közvetett választásokat megszüntették, aminek következtében a régi liberális pártot az uralmon a radikális párt váltotta föl. 1848-ban B. a svájci szövetség fővárosává lett. 1869-ben az alkotmány újabb módosulást szenvedett, mely szerint a törvényjavaslatok, a nagyobb kiadások és a 4 évre szóló költségelőirányzat mindig népszavazás alá bocsátandók. Ezután az egyházi ügyek adtak több rendbeli zavarokra okot, amelyeket az 1893-iki alkotmánymódosítás egy időre megszüntetett; eszerint a róm. kat. egyházat a 2 másik egyházzal egyrangúnak nyilvánították, a népnek a törvényhozás terén a kezdeményezés jogát megadták, a kormányzó-helytartónak és a törvényszéki elnököknek választását a népre ruházták stb. Az egyházi újabb surlódásoknak az 1907-iki törvény vetett véget, amely szerint az egyházat és államot teljesen szétválasztották.

Irodalom. Walthard, Description topographique et historique de B., B. 1827; Wattenwyl, Geschichte der Stadt u. Landschaft B., Schaffhausen 1867—72; Statistisches Jahrbuch f. den Kanton B., B. 1868 stb.; Fontes rerum Bernensium, B. 1877-től kezdve 1893-ig 7 köt.; Bloesch, Festschrift zur 7. Säkularferier B.-s, 1891. Sammlung bernischer Biogr., B. 1885 s köv.; Rodt, B. Stadtgesch. 1886; Archiv des hist. Vereins d. Kantons B., 1848-tól kezdve; B.-er Taschenbuch, 1825-től kezdve; Das alte B., 1895; B. im XIX. Jahrhundert, 1898; B. im XVII. Jahrhundert, 1902.

3. *B.*, Verona régi német neve. Innen «Berni Detre», a német hősmonda főalakja, és «Bernizoros».

Bern., természettudományi neveknél *Bernard* Claude (l. o.) nevének rövidítése.

Bernád, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 328 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Bonyha.

Bernadotte, francia marsal, *XIV. Károly János* néven svéd király, a jelenleg uralkodó svéd dinasztia megalapítója, l. *Károly*.

Bernalda, város Potenza olasz tartományban, 16 km.-re a Tarantoi-öböltől, vasút mellett, (1901) 6776 lak., olajfa- és sáfrántermeléssel.

Bernard (ejtsd: bernár), 1. *Charles de* (voltaképen B. du Grail de la Villet), francia író, szül. Besançonban 1804 febr. 25., megh. Neulily-sur-Seineben 1850 márc. 6. A realizmusban és pszichológiai jellemzésben Balzac tanítványa. Munkái: Le Gerfaut (1838); La femme de quarante ans (magyar fordításban A koros hölgy, fordította *Petőfi* Sándor, Pest 1843, Hartleben. Külföldi regénytár XVI.); Un acte de vertu; L'arbre de science; Le noeud gordien; Le Paravent; Les ailes d'Icare; Un homme sérieux. Irt verseket is. Összegyűjtve megjelent: Poésies et théâtre (1855) és novelláinak két gyüjteménye (1854).

2. *B., Claude*, francia fiziológus, született St. Julienben (Villefranche mellett) 1813 júl. 12., megh. 1878 febr. 10. Párisban. Előbb gyógyszerésznek készült, majd tragédiát írt s mivel e téren nem boldogult, az orvosi pályára lépett. Doktorrá 1843. lett. 1854-ben a Sorbonne élettani tanszékét kapta meg és Magendie halálával 1855. ennek lett utóda a Collège de Franceban. 1868-ban a francia tudományos akadémia tagjává választotta s rövid idővel később a kormány szenátorrá nevezte ki. A szimpatikus idegrendszer befolyását a vérerekre, a chorda tympani befolyását a nyálelválasztásra, a hasnyál emésztő hatását a zsírokra ő vizsgálta és írta le először. Fontos felfedezése a cukorbetegség mesterséges előidézése, kisérletileg a 4-ik agyvelőgyomor megsértésével. Ez a kisérlete tette világhírüvé nevét, melyet Cl. B.-féle piqurenek hívnak mindenütt. Betegsége miatt 1868. kénytelen volt tanári állásától megválni. Nagyszámú munkái közül nevezetesebbek: Leçons sur la physiologie et la pathologie du système nerveux; Leçons sur les liquides de l'organisme; Leçons sur la physiologie expérimentale appliquée à la médecine; Leçons sur la diabète stb. Egyike volt e század legnagyobb orvostudósainak. A francia szépirodalom történetében is szerepe volt, mert Zola az ő művei alapján építette föl a naturalista iskola «tudományos» elméletét. A Magyar Tudományos Akadémia kültagja volt.

3. *B., Pierre Joseph*, francia költő, szül. Grenobleban 1708 aug. 26., megh. elmeháborodottan 1775 nov. 1. Az olasz háború alatt 1734. Coigny marsal titkára volt, akinek fia később a dragonyosok jövedelmező főtitkári állásához juttatta. 1737-ben Castor et Pollux nevű operáját adatta elő, mely Rameau zenéjével együtt általános tetszést aratott. Pompadour asszony királyi könyvtárnok-

nak neveztette ki és Gentil-B.-nak keresztelte el, mely név azóta rajta maradt. Írt balletet is: Les surprises de l'amour címmel; kisebb verseket, episztolákat és ódákat. Összes művei 2 kötetben megjelentek Párisban 1803.

4. *B., Rosine (Sarah)*, francia színésznő, l. *Bernhardt*.

5. *B., Thalès*, francia költő, szül. Párisban 1821 május 15-én, megh. u. o. 1873 január 10-én. 1846—49-ig hivatalnok volt a hadügyminisztériumban, utóbb pedig kizárólag irodalommal foglalkozott. A német irodalom több remekének fordításán és Couronne de St.-Étienne (1852) és Les rêves du commandeur (1855) c. regényein s Histoire de la poésie c. irodalomtörténeti munkáján kívül a következő verses köteteket adta ki: Adorations. Poésies (1855); Poésies nouvelles (1857); Poésies mystiques (1858); Mélodies pastorales (1871). Több antológiát is adott ki a magyar és a román népköltészet termékeiből.

6. *B., Tristan*, francia színműíró és regényíró, szül. Párisban 1866. Korán a Journal munkatársa lett s nagy sikereket aratott a színpadon is. Ismertebb szindarabjai: Les pieds nickelés (1894); Allez Messieurs (1897); L'Anglais, tel qu'on le parle (1899); L'affaire Mathieu (1901); Cabotine (1907. Athis Alfréddal együtt); La soeur (1907). Párisi dialektusban közrebocsátott egy anekdotás kötetet: Contes de Pantruche (1897). Regényei: Mémoires d'un jeune homme rangé (1899); Un mari pacifique (1901); Les Veillées du Chauffeur (elbeszélések 1909).

Bernardakis, *Demetrios*, újgör. költő és a régieskedő irodalmi nyelvnek egyik fő tudós képviselője, szül. Lesbos szigetén 1834, megh. Mitilenében 1907 jan. 25. Németországban is tanult, 1861—69. a történelem tanára volt Athénben, majd visszavonult szülőföldjére. Főbb munkái: Graomyomachia (Vénasszonyok és egerek harca, szatirikus költ. 1856); Eikasia (legenda); leghíresebbek és legbecsesebbek drámái: Maria Doxapatri (1858); A Kypselidák (1860); Merope (1866); Kyra Phrosyni (1882); Fausta (1893). Ezekkel és elbeszélő műveivel (Peridromos, Planes) az újgörög műprózát nagyban fejlesztette.

Bernard de Ventadour (ejtsd: vantadúr), a XII. sz.-ban élt francia trubadúr. V. ö. *Diez*, Leben und Werke der Troubadours (2. kiad. Leipzig 1882).

Bernardes, *Diego*, portugál költő, szül. Ponte do Limaban 1530., megh. 1605. Caninha barátja és Camões ellensége volt, bár azzal is vádolják, hogy ennek nemcsak szonettjeit, eklogáit, hanem Szt. Orsolya c. költeményét is megdézsmálta. Sá de Miranda befolyása alatt az olasz költészetet utánozta gyöngéd idilljeiben. Sebestyén király magával vitte udvari költőnek az afrikai háborúba, ahol foglyul esett. Kiváltották 1581. s ez óta II. Fülöp kegydíjából éldegélt. Munkái: O Lima (1596, 1633, 1761, 1820); Rimas varias és Varias Rimas ao Bom Jesus (1594, 1770).

Bernárdy *János*, magyar diplomata, kit Báthory Zsigmond fejedelem 1598 elején Krimiába küldött, hogy a tatár khánt a törököktől elvonja, s ezt el is érte. Erre vonatkozó 9 magyar levele a bécsi cs. kir. levéltárban van, honnét a Történelmi Tár 1878. évfolyamában közzétették.

Bernardin *(sienai), szent*, szül. 1380 szept. 8. Massa-Carrarában, megh. Aquilában (Nápoly) 1444 május 20. 1400-ban, midőn egész Olaszországban dögvész dühöngött, önfeláldozó betegápolás által tünt ki; 1404. a Szt. Ferenc rendjébe lépett és mint népszónok s aszkéta jeleskedett. Több püspökséget, amelyeket neki felajánlottak, visszautasított. Mint rendfőnöke szerzeténck, 500 zárdát részint újonnan alapított, részint a szigorúbb fegyelem megtartására szorított. Már 6 évvel halála után, 1450 máj. 24. V. Miklós pápa szentté avatta. Iratait, melyek homiletikus és aszketikus tartalmuak, kiadta *Vives* (Róma 1903) és *de la Haye* (5. köt., Paris 1635). Emléknapja máj. 20.

Bernardin de Saint-Pierre, l. *Saint-Pierre*.

Bernardino *(San B.)*, l. *Szent Bernát-hágó*.

Bernardon, burleszk-komikus alak a bécsi színpadon, melyet Kurz József színész, (szül. Bécsben 1715., megh. Varsóban 1786) a XVIII. sz.-ban teremtett s rendkívül népszerűvé tett. Kurz számos, teljesen értéktelen darabot írt és iratott, melyekben a B., a buta, kicsapongó, ravasz, fajankó szerepel.

Bernát, 1. szül. Perugiában, Olaszországban, III. Béla király idejében, megh. Spalatóban 1217. 30 évet töltött hazánkban. Béla királyunk, akinél gyakran járt követségben, annyira megszerette, hogy fiának, Imrének nevelőjévé tette. Imre királyunk B.-ot 1199. spalatói érsekké nevezte ki. Abban az időben Máté és Aisztód nagy mérvben terjesztették ott a patarénus eretnekséget, amiért B., mivel tanításukat abbahagyni vonakodtak, átokkal sujtotta őket s a várost oda kelle hagyniok. A nép legnagyobb része visszatért az egyház kebelébe. Imre királynak fivérével, Andrással való viszálya alkalmával B. Andrásnak fogta pártját. Érsekségét haláláig megtartotta. Némelyek szerint ő volna Béla király «névtelen» jegyzője.

2. *B.*, szerzetes, negyedmagával IV. Béla idejében az Ázsiában maradt magyarok fölkeresésére ment; l. *Julián*.

3. *B., szent*, clairvaux-i apát, szül. Fontaineben, Dijon mellett, 1090., megh. 1153 aug. 20. Clairvauxban. A nyugati egyháztanítók között *Doctor mellifluus* (mézajkú) melléknévvel különböztetik meg. Tanult a chatilloni iskolában, 23 éves korában szerzetessé lön és a citauxi kolostorba lépett. Nemsokára az újonnan alapított és híressé vált clairvauxi kolostor apátja lett. B. úgy iratai, mint szónoklatai által egyike volt a középkor leghatalmasabb bűnbánati szónokainak. 1130-ban, midőn II. Ince pápával szemben II. Anaklétet ellenpápává választották meg, B. minden rendelkezésére álló eszközzel szállt sorompóba a törvényes pápának, II. Incének jogaiért, és e működésével elérte, hogy a nyugati egyházban szakadás nagyobb mérveket nem öltött. Nagyban befolyt III. Jenő pápa megválasztásába (1145), akihez, mint barátjához és egykori tanítványához, De consideratione Libri V. c. művét intézte. Az egyház terére átcsapott eretnekségek és az ellene szított lázongások ellen, különösen azok ellen, melyeket bruis-i Péter, bresciai Arnold és a patarénusok általános elnevezése alatt ismeretes felekezetek támasztottak, szavai teljes súlyával küzdött és siker koronázta fáradságát. Ugyanez a

hithűség lelkesítette őt Abelard (l. o.) téves tanaival szemben. Végre B. létesítette a II. keresztes hadjáratot, és kiegyenlítette a véres viszályt, amely Metz város polgárai és a szomszédos hatalmaskodó urak között évek óta dúlt. III. Sándor pápa a szentek közé iktatta; VIII. Pius pápa pedig ünnepélyesen «az egyház doktora» címével tüntette ki. V. ö. *Neander*, Der h. B. u. sein Zeitalter (1889—90); *Vacandard*, Vie de saint B. (1895) stb.

Bernát (*Bernhard*, ó-németül *Perinhart* a. m. bátor, mint egy medve, hős). 1. *Aszkániai B., anhalti gróf és szász herceg*, Medve Albrecht ifj. fia, szül. 1140 körül, megh. Bernburgban 1212. Barbarossa Frigyestől az Oroszlán Henrik ellen tett szolgálataiért Szászország K.-i részét nyerte. VI. Henrik halála után sváb Fülöp mellett foglalt állást s IV. Ottót csak Fülöp meggyilkoltatása után (1208) ismerte el.

2. *B., Itália királya*, Pippin fia, Nagy Károly unokája. Nagyatyja Itália királyának nevezte ki és 813. meg is koronáztatta. Midőn Károly utóda, Jámbor Lajos császár 817. birodalmát felosztotta, B. megrövidítve érezte magát, amiért Lajos ellen pártot ütött. Ámde ellenségei Châlonsba csalogatták, ahol megvakították. Megh. 818 ápr. 17.

3. *B., Szász-Meiningen hercege*, a szász-gothai fejedelmi ház meiningeni ágának alapítója, Kegyes Ernő harmadik fia, szül. 1649 szept. 10., megh. 1706 ápr. 27. Székhelyét 1680. áttette Meiningenbe. Nagyon vallásos érzelmű ember volt. Sokat költött a francia és török háborúkra.

4. *II. B., Szász-Meiningen hercege*, szül. 1800 dec. 17., megh. 1882 dec. 3. Anyja gyámsága alatt 1803-ban követte atyját, György herceget a trónon, 1824. rendi alkotmányt adott kis országának, mely 1826. Hildburgshausen hercegséggel és Salfelddel növekedett. 1866-ban Ausztriával tartott és mert a béke helyreállítása után is vonakodott az északi német szövetségbe belépni, Bismarck szep. 16. porosz csapatokat küldött Meiningenbe. Erre B. fia, György javára lemondott. V. ö. *Germann*, B. (Leipzig 1900).

5. *B., szász-meiningeni örökös herceg*, porosz tábornagy, szül. Meiningenben 1851 ápr. 1., mint II. György herceg fia. A német hadseregbe lépett, részt vett az 1870—1871-iki háborúban és 1895—1903-ig a VI. hadtest parancsnoka volt. Azután a német sereg egyik főfelügyelője lett. 1909 szept. a császár tábornaggyá nevezte ki. 1878-ban nőül vette III. Frigyes császár legidősb leányát, Sarolta hercegnőt, kitől Feodora leánya született.

6. *B., szász-weimari herceg*, a harmincéves háború egyik legkiválóbb prot. alakja, szül. Weimarban 1604 aug. 16., megh. a Rajna melletti Neuenburgban 1639 júl. 18. Hadi pályáját Mansfeld Ernő alatt kezdette meg és Braunschweigi Keresztély alatt folytatta. Részt vett 1622. a Wimpfen és 1623. a Stadtlohn melletti csatában. 1625-ben mint ezredes IV. Keresztély dán király hadseregébe lépett, de 1627. a császártól kegyelmet kért. 1630-ban első volt a német fejedelmek között, ki *Gusztáv Adolfhoz*, a hős svéd királyhoz csatlakozott, kit azután végig kisért Németországon. Kitünt különösen Lützennél, hol a svéd hadsereg balszárnyát vezette s Gusztáv Adolf eleste után a fővezérletet megragadva, a császári hadsereget megszalasztotta. E diadal után *Oxenstierna* svéd kancellár reá ruházta a fővezérletet, mire B. 1633. Bajorországban Werth János császári lovastábornokot legyőzte s Oxenstiernától jutalmul a frank hercegséget kierőszakolta. Nov. 4. elfoglalta Regensburgot, majd összeköttetésbe lépett Wallensteinnal. Gallas császári tábornoktól 1634 szept. Nördlingen mellett súlyos vereséget szenvedett, mire a hercegségéből kiszorult. Ezóta Oxenstierna is gyanús szemmel nézte, minek folytán B. a francia kormánnyal lépett összeköttetésbe. Hosszas tárgyalások után megkötötte Richelieuvel 1635 okt. 27. St. Germain en Laye-ben ama szerződést, mely neki a francia kormány részéről évi 4 millió livrest biztosított s viszont őt 18,000 főnyi hadsereg fenntartására kötelezte. Egy titkos pont biztosította neki Elszász birtokát. E szerződés függővé tette ugyan a francia kormánytól, de B. korántsem tekintette magát Richelieu vak eszközének. 1638-ban Rheinfelden mellett Werth Jánost és Savelli császári tábornokot hadastul elfogta és DNy.-i Németország kulcsát, Breisachot, dec. 7. megadásra birta. Nagyon valószinű, hogy Breisach birtokában, Elszászban és a Közép-Rajna mentén, a német birodalom és Franciaország megyéjén egy független államot akart alapítani. Ekkor 1639 júl. 18. Neuenburgban hirtelen elhalt. Mivel halála a francia kormánynak vált hasznára, amennyiben ez a túlhatalmas trónkeresőtől megszabadult és B. hadseregét és hódításait pénzáldozatokkal megszerezte, szokássá vált B. korai halálát Richelieu kezének, illetőleg mérgezésnek tulajdonítani. Döntő bizonyítékkal azonban nem rendelkezünk. B. életrajzát megírta *Droysen*, B. von Weimar (Leipzig 1885, 2 köt.); *Röse* B., Herzog B. (1829, 2 köt.); *Gindely*, Geschichte des 30-jähr. Kriegs (3. és 4. köt.). V. ö. *Alexi*, Der Tod des Herzogs B. v. Weimar (Kolmar 1873); *Thoma*, B. von Weimar (u. o. 1904); *Vicomte de Noailles*, Bernard de Saxe-Weimar (Paris 1908). B.-ot Mosen, Gennast és Gottschall szemelték ki drámai hősnek.

7. *B. Károly, szász-weimari herceg*, Károly Agost nagyherceg második fia, szül. 1792 máj. 30., megh. Liebensteinban 1862 júl. 3. Részt vett 1806. a jénai és 1809. a wagrami csatában, 1815. pedig Quatrebras és Waterloo mellett harcolt. 1825—1826-ban beutazta Észak-Amerikát. Uti jegyzeteit Luden adta ki (Weimar 1828, 2 köt.). 1831-ben megverte a belga felkelőket Louvain mellett. Azután Németalföldnek hátsó-indiai gyarmatain működött mint parancsnok (1848—53). Munkát is irt: Précis de la campagne de Java en 1811 (Haag 1834). V. ö. *Starklof*, Das Leben des Herzogs von Sachsen-Weimar-Eisenach (Gotha 1865—1866, 2. köt.).

Bernát, 1. *Gáspár (Bernát Gazsi)*, humorista, szül. Tiszafüreden, Heves vm., 1810 jún. 26., megh. Budapesten 1873 jan. 4. Debreczenben és Sárospatakon végezte a gimnáziumot, Pesten a jogot. Ügyvédi oklevelet szerzett, de gyakorló ügyvéd sohasem volt. Pesten telepedett le és az irodalomnak élt. Ifjú kora óta kedvelte a költészetet és a zenét; 1834-ben hat csárdást adott ki szöveggel és dallammal, köztük: *Az alföldön halászlegény va-*

gyok én... és *Sötét felhők kerekednek az égen...* kezdetü szerzeményeket, melyek valóságos népdalokká váltak. A Hasznos Mulatságokban és a Rajzolatokban közölt kisérletei után a Honderübe, P. Divatlapba, Életképekbe, majd az ötvenes évek számos lapjába irogatott verseket és ú. n. freskó képeket. Ez utóbbiak erős, hirtelen vonásokkal, bizarr modorban készült vázlatok a magyar életből s országszerte nagy tetszéssel találkoztak; össze is szedte őket: *Freskóképek* (Pest 1848—51, 3 köt. és új foly. 1852). Egyéb művei: *Kaczagányok*, szintén rajzok és humoreszkek gyüjteménye (1857). Legjelesebb műve *Lavotta élete* (1857), sok helyt élénk szinezéssel és meleg kedéllyel irva. *Adomái, élcei, apró freskóképei és gazsiádái* halála után összegyüjtve is megjelentek Budapesten 1878. Kifogyhatatlan ötleteiért a társaságban is, az irodalomban is annál inkább kedvelték, mert soha sem sértett senkit. Különösen a groteszk nagyitásnak volt páratlan mestere.

2. *B. István*, nemzetgazdasági iró, született 1854. Rimaszombatban. Tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemeken végezvén, a földmivelésügyi minisztériumban fogalmazó, majd az iparostanonciskolák felügyelője lett, de állásától 1892. megvált. 1884—85-ben bejárta gazdasági tanulmányok végett Európát és az Északamerikai Egyesült-Államokat. Eredményes működést fejt ki a szövetkezetek terjesztése körül. Egy ideig szerkesztette a Hazánk politikai napilapot; később részt vett a Magyar Gazdaszövetség megalapításában, melynek igazgatója. Gr. Károlyi Sándorral és több társával megalapította a Hangya szövetkezetet. 1906. a Magyar Tudom. Akadémia lev. tagjává választotta. 1906—10-ig a kishonti kerület orsz. képviselője volt alkotmánypárti programmal. A párisi Musée Social magyarországi megbizottja; a Magyar Gazdák Szemléje s a Szövetkezés folyóiratoknak szerkesztője. Irodalmi művei: *Lombard Street*, az angol pénzpiac leirása, Bagehot után; *Észak-Amerika* (1886, a M. Tud. Akad. kiadása); *Segits magadon, az Isten is megsegit* (1891); *Változások küszöbén* (1893); *Zálogba tett Magyarország* (1895), németül is; *Agrárpolitika* (1903); *A magyar demokrácia multja, jelene és jövője* (1904); *A magyar földbirtok tehermentesitése* (1905); *Szocialista programmok* (1906). Számos gazdasági és szociális tárgyú dolgozata jelent meg a Budapesti Szemlében s a Revue Economique Internationaleban. Munkatársa e Lexikonnak is.

Bernátfalva, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 240 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Hernádcsány.

Bernáth *Géza*, a kir. Kúria nyug. másodelnöke, szül. Kocsordon (Szatmár vm.) 1845 okt. 2. Az ügyvédi képesitést megszerezve, 1867. Budapest fővárosnál a kir. bíróságok szervezésekor bírósági szolgálatba lépett, 1895. szegedi kir. itélőtáblai elnök, 1899. igazságügyi államtitkár, 1906. a Kúria másodelnöke lett, 1910. nyugalomba vonult. 1908-ban belső titkos tanácsosi méltóságot kapott; 1911. a főrendiház tagjává nevezte ki a király. B. mint táblai elnök és mint államtitkár különösen az igazságügyi adminisztráció javitásán működött nagy eredménnyel.

Bernáthegyi kutya (állat, szentbernáti kutya, Canis familiaris extrarius sancti Bernhardi), nagy, erőteljes, hosszuszőrű, lompos kutya-fajta, mely Svájcból ered, ahol az ősrégi Szt. Bernát-menedékház szerzetesei régóta tenyésztik s eltévedt utasok felkeresésére tanitották be. E kutyák közül bizonyos történelmi nevezetességre tett szert *Barry*, mely 12 év alatt több mint 40 utast mentett meg. Most már nincs tisztavérü B. A régi fajta helyett egy közeli rokonát tenyésztik. L. *Kutya*.

Bernát-rák (áll., *remete-rák*, *Pagurus Bernhardus* Fabr.), a hosszufarkú, tizlábú rákok *(Decapoda macrura) Paguridae* családjába tartozó tengeri rák, mely lágy potrohának megvédése végett üres csigahéjba bujik s ezt, mint a csiga a saját házát, magával cipeli. A B. v. remete-rák elnevezést a fajokban gazdag *Pagurus*-nem összes fajaira is alkalmazzák. L. *Rákok*.

Bernátsky *Jenő György*, szül. 1873 febr. 10. Verseczen. Tanulmányait Budapesten végezte. 1896-ban a Magy. Nemz. Múzeum növénytárához segédőrré neveztetett ki. Növénytanból 1899. doktor, az egysziku növények tanából a budapesti egyetemen 1907 júl. 26-án magántanár lett. 1905-ben a szőlészeti kisérleti állomás kötelékébe lépett mint adjunktus, hol 1910 óta mint osztályvezető működik. Főbb dolgozatai: *Hazai Polygonatum fajok anatomiai meghatározása* (Természetrajzi Füzetek XXIII., 1900); *A harasztok és mohok az Alföldön meg az alföldszéli hegyeken* (u. o. XXV., 1902); *Növénytani megfigyelések a Nyirségen* (Term. Tud. Közl. LXIII. pótf., 1901); *A deliblati homok harasztjai* (Ann. Mus. Nat. Hung. II., 1904); *A magyar Alföld sziklakő növényzetéről* (u. o. III., 1905); *Ueber die Baumvegetation des ung. Tieflandes* (Festschr. zu Ascherson's 70. Geburtstage 1904); *A hazai Asparagus-félék monografiája* (Math. term. tud. közlemények XXIX. 1907).

Bernatzik, *Wilhelm*, osztrák festő, szül. Mistelbachban 1858 máj. 18., megh. 1906 nov. 25. Bécsben, Düsseldorfban és Párisban tanult, hol utóbb végleg le is telepedett. Mind modernebb irányú művei — B. a bécsi Sezession legkiválóbb munkásainak egyike volt — a tájképi és figurális elem sajátos, hangulatos egyesitését mutatják. Képeinek motivumait többnyire Alsó-Ausztria tájai szolgáltatták. Kiemelendők: 2 falkép a bécsi természetrajzi udv. múzeumban (az egyik Aranybányászat Vöröspatakon); Szt. Bernát látomása (Bécs, művészettört. udv. múzeum); A tól (Bécs, Moderne Gallerie); Szerzetes a zárda műhelyében, stb.

Bernau, város Potsdam porosz kerületben, 23 km.-nyire Berlintől, vasút mellett, (1905) 9500 lak., gyapju-, gyapot- és selyemszövéssel, dohánygyárral, faiparral és szegkovácsolással.

Bernauer, *Agnes*, egy augsburgi borbély leánya, akit III. Albrecht bajor herceg 1432. titkon nőül vett. A herceg atyjának, Ernő hercegnek parancsára elfogták, boszorkánysággal vádolták s emiatt 1435 okt. 12. Straubingban a Dunába fojtották. Holttetemét Albrecht 1447. Straubingba vitette, a boldogult által alapított sírboltba helyezte s márványemléket emelt neki. Több drámának hősnőjeül szerepel (Böttger, Hebbel, Meyr

Melchior, Ludwig Otto szomorujátékaiban), mások regényekben és elbeszélésekben dolgozták fel tragikus történetét. V. ö. *Prehn* Aug., A. B. und die deutsche Dichtung (1908).

Bernay (ejtsd: berné), arrondissement székhelye Eure francia départementban, a Charentonne és Cosnier összefolyásánál, vasút mellett, (1906) 8115 lak., két, XV. sz.-ból való templommal (a Sainte-Croixban érdekes oltár, a Notre Dame de la Coutureben szép üvegfestményekvannak), igen jelentékeny szövőiparral, fehérítőkkel, vasöntővel, malmokkal és kalapkészítéssel. 1000-ben alapított és a XVII. században újra épített apátsága ma közigazgatási hivatalok helyiségéül szolgál. Lóvásárai híresek. Az ú. n. B.-i ezüstlelet, amelyet 1830. ástak ki és a Bibliothèque nationaleban helyeztek el, 69 darabból áll; a római Canetum egyik Mercurius-templomának volt a kincse; nehány kiválóbb darab a II., a többi kevésbbé értékes a III. sz.-ból való.

Bernays, 1. *Jakob*, német filológus, szül. Hamburgban 1824 szept. 11., megh. Bonnban 1881 máj. 26. Bonnban tanult, főleg Ritschltől, 1853-tól a boroszlói izr. theológiai szemináriumban tanított s az egyetemen is habilitálva volt, 1866-tól bonni egyetemen rk. tanár és főkönyvtárnok volt. Főbb művei: Heraclitea (Bonn 1848); Lucretius kiadása (Leipzig 1859); Josef Justus Scaliger életrajza (Berlin (1855); Über das Phokylideische Gedicht (u. o 1856); Grundzüge der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über bie Wirkung der Tragoedie (Breslau 1857, fontos a katharsis új értelmezése); Lucian und die Cyniker (Berlin 1879); Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Dramas (u. o. 1880); Phokion (u. o. 1881); Gesammelte Abhandlungen (kiadta Usener, 2. k. Berlin 1885). Minden művében az alapos filozófiai műveltség és az éles, kutató elme embere.

2. *B., Michael*, német irodalomtörténész, előbbinek testvére, szül. Hamburgban 1834 nov. 27., megh. Karlsruhében 1897 febr. 25. Münchenben 1873—90. egyetemi tanár volt. Legtöbbet Goethével foglalkozott: Kritik und Geschichte des Goetheschen Textes (1866); Briefe Goethes an F. A. Wolf (1880); Zur Gesch. d. jungen Gœthe (2. kiad. 1887); Goethe u. Gottscheed (1887); azután: Zur Entstehungsgeschichte des Schlegel'schen Shakespeare (1873) és az Odyssea Voss-féle fordításának tudományos kiadása (1881). Kisebb dolgozatai halála után 1895—99. jelentek meg (4 köt.). Jeles és szellemes kutató.

Bernbrunn, *Karl von*, írói néven Karl *Carl*, német szinigazgató, színész és szinműíró, szül. 1787 nov. 7., megh. Ischlben mint többszörös milliomos 1854 aug. 14. Az osztrák seregben végigküzdötte az 1809-iki hadjáratot. 1825-ben Bécsben a Theater an der Wient egyesítette a józsefvárosi színházzal. 1833-ban megvette a lipótvárosi színházat s ennek helyébe 1845. felépítette a *Carl-színházat*.

Bernburg, azelőtt Anhalt-B. hercegség fővárosa, ma kerületi székhely Anhalt hercegségben, a Saale mindkét partján, vasút mellett, (1910) 33,703 lak., a XI. sz.-ból való (a XV-ikben újra épített) Mária-templommal, ósdi kastéllyal (ma hivatalok helyisége), városházzal, amelyben az utolsó B.-i hercegek képei és a híres csillagászati és földrajzi óra láthatók, I. Vilmos császár lovasszobrával és egy Bismarck-emlékkel; kémiai, gép-, cement-, papir-, szivar-, cukorgyártással, gőzfürészmalommal. Közelében van Leopoldshall, a híres sóbánya. B. 1488-ig a B.-i hercegi család idősb ágának, 1603—1863-ig pedig az ifjabbik ágnak volt székhelye.

Berndl, *Richard*, építész, szül. 1875 febr. 8. Münchenben; 1905. miután néhány évig Berlinben, majd Münchenben gyakorlatilag működött, a müncheni iparművészeti iskola tanárává nevezték ki. Ő építette gr. Andrássy Dénesné mauzoleumát Krasznahorkaváralján. A modern építészeti irány képviselője.

Berndorf, község Alsó-Ausztria badeni járásában, a Triesting és vasút mellett, (1900) 4731 lak. Krupp Arthur-féle vas- és acéláru-gyárával, melyben 3000 munkás van alkalmazva. A munkástelep berendezése mintaszerű. 1899-ben Krupp munkásai számára Fellner és Helmer által szinházat építtetett.

Berne, község Elsfleth oldenburgi kerületben, az Ollen és vasút mellett, (1905) 3397 lak.; szivargyártással és börcserzőkkel.

Berneck, járási székhely Oberfranken bajor kerületben, az Ölsnitz pataknál, festői vidéken, vasút mellett, (1905) 1715 lak.; látogatott nyaralóhely, sós és kénes fürdőkkel; sörgyárral. V. ö. *Förtsch*: B., Kurort u. Badeanstalten (Reichenbach 1908).

Bernecze, kisk. Hont vm. ipolysági j.-ban, (1910) 1239 magyar lak.; u. p. Kemencze, u. t. Ipolyság.

Bernède, *Arthur*, francia író, szül. Redonban 1871. Egy ideig állami tisztviselő volt, de már 1901 óta kizárólag az irodalomnak él. Regényei közül említendők: Contes à Nicette (1892); Nos grands mufles (1902); La favorite; Le chevalier de la Mort; Les tonsurés (1906); de nagyobb teret foglal el szinműírói működése. 1892-ben került szinre először Le bijou de Stéphana szinműve; további művei: Duchesse de Berry (1900); Les Idées de M. Coton (1900); La lune de miel (melyet Riche Daniellel együtt irt, 1901); La loi du talion (1902); Les mirages (1904); La soutane (1905); Sous l'épaulette (1906), melyben a szegény és a gazdag katonatisztek életének ellentéteit domborítja ki erős kézzel; legutóbb Le roi du soleil (bemutatója az Ambigue-szinházban 1911). Irt több opera- és operette-szöveget is, a Daudet regénye után készült Sapphót Massenet zenésitette meg.

Berner, 1. *Albrecht Friedrich*, német büntető jogász és berlini egyetemi jogtanár, szül. Strassburgban (Elkermark) 1818 nov. 30., megh. Charlottenburgban 1907 jan. 13. Alig van bűnjogi tankönyv, mely annyi kiadást ért volna, mint az ő Lehrbuch des deutschen Strafrechts c. tankönyve. (Leipzig 1857, 18. kiad. 1898). Más megemlítendő művei: Die Lehre von der Theilnahme am Verbrechen (1847); Abschaffung der Todesstrafe (1861); Judenthum u. Christenthum u. ihre Zukunft (1891).

2. *B., Ernst*, német történetiró, szül. Berlinben 1853 jul. 6., megh. ugyanott 1905 okt. 12. 1879 óta a porosz kir. családi levéltár őre volt, 1895 óta pedig a hazai történetünkre is fontos Jahresberichte der Geschichtswissenschaft című év-

könyvet szerkesztette. Főbb munkái: Geschichte des preussischen Staates (Bonn 2. kiad. 1896); Quellen u. Untersuchungen zur Gesch. des Hauses Hohenzollern (Berlin 1901); Genealogie des Gesamthauses Hohenzollern (u. o. 1905); Kaiser Wilhems I. Briefe, Reden u. Schriften (3. kiad., 2. köt. 1906).

3. *B., Hagbard Emil*, norvég politikus, író, szül. Sundalenben 1839 szept. 12. 1869—79-ig a Dagbladet radikális lapot szerkesztette. 1898. Kristiania polgármesterévé választották. 1880—1888-ig a storthingnak volt tagja és Norvégia részére külön nemzeti lobogót és bankreformot követelt.

4. *B., Karl Christian*, norvég politikus, az előbbinek unokatestvére, szül. 1841. Mint radikális képviselő és az odelsthing elnöke nagy befolyásra emelkedett. 1891. szavazták meg az u. n. *Berner-féle javaslatot*, mely Norvégiának a külügyek tekintetében is teljes egyenjogúságot biztosított Svédország mellett. A Steen-féle kabinetben (1891—93) B. a vallás- és közoktatásügyi tárcát bírta. A Svédországtól való elszakadás után elnöke lett a storthingnak.

Berner Klause, l. *Chiusa di Verona.*

Berner Oberland, a Ny.-i Alpok kristályos zónájának leghatalmasabb hegytömege, a Rhône és az Aare felső szakasza között (l. *Alpok*), Bern és Wallis és Waadt svájci kantonokban. A hegyvidék meredek oldala a Rhône völgyére néz, azért csakis az ÉNy.-i oldalon fejlődtek ki nagyobb völgyek, mint a Sanne, Siemen, Kander, Aar völgye, amelyek mind glaciális jellegűek. Sok út és vasút vezet be a hegységbe, hágói közül legjelentősebb a Gemmi és a Grimsel-hágó. Alacsonyabb részeiben rendkívül fejlett állattenyésztés folyik, a Saane (Gruyères) és az Emmen völgye a svájci sajtkészítés középpontja. A K.-i, magas hegyvidékeken roppant nagy az idegenforgalom, a turistákat a hóval borított magas csúcsok, az élénk zöld havasi legelők és hegyi tavak egyaránt vonzzák. Legnevezetesebb csúcsai: a Finsteraarhorn (4275 m.), Aletschhorn (4182 m.), Jungfrau (4166 m.), Mönch (4105 m.), Eiger (3975 m.), Schreckhorn (4080 m.), Wetterhorn (3703 m.), Diablerets (3246 m.); pompás gleccserei (Aletsch, Grindelwaldi stb.); érdekes hágói (Grimsel, Gemmi stb.); fontos turista-centrumai: Thun, Interlaken, Kandersteg, Lauterbrunnen, Mürren, Grindelwald, Meiringen stb. Svájc leglátogatottabb helyei közé tartoznak.

Berners, *Juliana*, l. *Barnes 3.*

Bernetti-féle instrukció, Bernetti Tamás bibornok által 1834 szept. 12-én a bajor főpapsághoz intézett utasítás. — Instructio ad Archiepiscopos et Episcopos in Bavariae Regno Thomas Cardinalis Bernetti a Secretis Status — amelyben XVI. Gergelynek 1832 máj. 27-iki enciklikáját magyarázza és kimondja, hogy a vegyes házasságokat a katolikus lelkész kihirdetheti és az ily házasságok kötésével passiva assistentiával részt vehet.

Bernh., növénynevek mellett *Bernhardi* Johann Jakob, szül. Erfurtban 1774., megh. u. o. 1850., német botanikus nevének rövidítése.

Bernhard, német férfinév, l. *Bernát.*

Bernhard *Rudolf*, szobrász, l. *Bärenhart.*

Bernhard, *Karl*, dán novellista, l. *Saint-Aubain.*

Bernhard-alapítvány *(Stipendium Bernhardinum)*. A német származású B. Dániel az utrechti egyetemen 1761. 9000 font sterling alapítványt tett tizenkét pfalzi, esetleg Németország más vidékeire való vagy magyar ref. tanulók részére. Eredetileg egy-egy tanuló öt évig élvezhetett 700 kor. segélyt. Ez az összeg lassanként kétszeresénél is nagyobbra nőtt, a feltételek is változtak: többet vesznek fel az alapítványra (rendesen 3—4 magyart is), egy-egy teológus három évig élvezheti s az utrechti egyetemről véglegesen távozó ösztöndíjas utiköltséget (viaticum) is kap. Az alapítványt a teológiai szak legrégibb professzora kezeli.

Bernhardi, 1. *August Ferdinand*, német nyelvész, szül. Berlinben 1769 jún. 24., megh. u. o. mint gimnáziumi igazgató 1820 jún. 1. Tieck Ludwig nővérét birta 1799 óta nőül (de 1805. elvált tőle), ami őt a romantikus iskola tagjaival benső viszonyba hozta. Nyelvészeti művei: Vollständige lat. Grammatik (1795—97, 2 köt.); Vollständige Griech. Grammatik (1797) s főleg Anfangsgründe der Sprachwissenschaft (1805), ma már elavultabb de történeti szempontból fontosak. Legnagyobb hatást tett Bambocciaden (1797—1809, 3 köt.) c. műve, melyben (Tieck közreműködésével) a berlini társadalmi s irodalmi viszonyokat éles szatirával tárgyalja. Figyelmet keltett és érdemel a gimnáziumok szervezetét tárgyaló könyve: Über die Organisation der gelehrten Schulen (1818). Saját és nejének hátrahagyott novelláit (Reliquien 1847, 3 köt.) fia adta ki.

2. *B., Friedrich von*, német katonai író, szül. Szent-Pétervárott 1849 nov. 22. Végigküzdötte az 1870—71-iki német-francia háborút. Később a vezérkarba osztották be. 1882—83. Görögországban részt vett a katonai topográfiai felvételekben. Több taktikai és hadtörténeti polémikus munkát írt, kiadta atyja *Theodor B.* történetíró és diplomata hátrahagyott emlékiratait: Aus dem Leben Theod. von Bernhardis (Leipzig 1893—97).

3. *B., Theodor von*, német történetíró és diplomata, szül. Berlinben 1802 nov. 6., megh. Kunnersdorfban 1887 febr. 12. Ifjukorát Esztlandban és Szt.-Pétervárott töltötte, azután porosz követségi titkár lett, több udvarnál (így Rómában) volt alkalmazva, 1871. nyugalomba vonult. Főbb művei: Gesch. Russlands 1814—31 (3 kötet); Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Generals Toll (4 köt., 2. kiad. 1866); Vermischte Schriften (2 kötet, 1879); Friedrich d. Grosse als Feldherr (2 kötet, 1881). Hagyatékából megjelent: Aus dem Leben Theod. B. (9 köt., Berlin 1893—1906)., E fontos naplójegyzetekben B. érdekes híreket közöl az 1849. évi, hazánkban lezajlott orosz hadjáratról, a bécsi udvarról kül. az 50-es években és az 1866-iki porosz-olasz szövetség előkészítéséről. Az 1866-iki naplófeljegyzések, melyekben B. a Klapka-légióról is szól, külön is megjelentek (Berlin 1896). V. ö. *Scherff* W., Delbrück u. B. (Berlin 1892).

Bernhardt, *Sarah* (eredetileg *Rosine Bernard)*, francia színművésznő, szül. 1844 okt. 22.

Párisban, zsidó szülőktől, de atyja kívánságára megkeresztelték. A versaillesi Grand-Champs kolostorban nevelkedett, de már 1858. a párisi konzervatórium növendéke lett, ahol Samson és Prévost voltak mesterei. Miután megnyerte a tragikai díjat, 1862. fölléphetett a Théâtre françaisban; Iphigeniát játszotta, de kevés sikerrel és nem is szerződtették. Előbb a Gymnase-színházban, 1867. az Odéonban lépett föl, ahol Coppée Le Passant és Hugo Victor Ruy Blas színművében, ez utóbbiban mint királyné, határozott sikert aratott. Az 1870—1871-iki háborúban betegápolóként működött a harctéren; a béke megkötése után ismét Ruy Blasban lépett föl, még pedig oly nagy sikerrel, hogy szerződtették a Théâtre françaishoz s nemsokára Rachel és Mars tragikákkal helyezték egy sorba. Csakhamar sociétaireje is lett a színháznak, melynek tagjaival 1879. Londonba ment. 1880-ban összeveszett a színház igazgatóságával, maga szervezett társulatot s vendégszerepelt Londonban, Konstantinápolyban, Bécsben, Budapesten (1881), Oroszországban és Olaszországban. Németországot tüntetően kerülte. Később ismét visszatért Párisba s 1900. megvásárolta a Théâtre des Nationst, ennek igazgatója lett. Legnagyobb sikereit Sardou darabjaiban érte el, aki Fedora, Tosca, Theodora, A boszorkány címszerepeit egyenesen ő rá szabta. 1900 óta, korára való tekintettel, férfiszerepek játszására tért át, Hamletet és a Sasfiókot nagy sikerrel mutatta be, ez utóbbival bejárta Európa nagy részét és Amerikát is. Budapesten a már említett szereplésén kívül 1893., 1904., 1907. és 1909. vendégszerepelt. 1882. nőül ment Jacques d'Amala közepes színészhez, aki 1889. meghalt. B. a legérdekesebb színművésznők egyike, aki a francia színpadi tradició követelményeit, a finoman artikulált beszédet, az utolsó árnyalatig kiszámított dinamikát nagy értelmi képzettséggel párosítja. Hangja szenvedélyes kitörésekre gyenge ugyan, de kellemes, bájos csengésű és virtuóz módon tud vele élni. Kereste a feltűnést mint festő, rajzoló, szobrász is; írt több szindarabot (L'aveu, L'épingle d'or, Adrienne Lecouvreur) s kiadta emlékiratait.

Bernhardy, *Gottfried*, német filológus, szül. Landsbergben 1800 márc. 20., megh. Halleban 1875 máj. 14. Berlinben tanult 1820. gimn. tanár Berlinben, 1823. magántanár u. o., 1825. rk., 1829. rendes tanár Halleban s 1844-től főkönyvtárnok is. Fő művei: Wissenschaftliche Syntax der griechischen Sprache (Berlin 1829) s hozzá a Paralipomena (1862). Részben elavult, de ma is érdemes, korában úttörő munka. Eratosthenica (1822) alapvető. Suidas kiadása (1834—58) nagybecsű. Görög- és római irodalom története (az 3 köt., 1836, 5. kiad. 1892; ez 2 köt., 1830, 5. kiadás 1872) ma is számottevő. Egyéb munkái: A kisebb görög geográfusok c. sorozatban Dionysios Periegetes (1828); Grundlinien zur Encyclopaedie der Philologie (1832).

Bernhausen, közs. Neckar württembergi kerület Stuttgart j.-ban, vasút mellett, (1905) 2043 lak.; főzeléktermeléssel.

Bernheim, *Ernst*, történetíró, szül. Hamburgban 1850 febr. 19. Előbb magántanár volt a göttingeni egyetemen, honnan a greifswaldi egyetemre hívták meg 1883. tanárnak. Főbb művei: Zur Geschichte des Wormser Konkordats (Strassburg 1876). Pótlék: Quellen zur Gesch. des Investiturstreites (1907); Geschichtsforschung u. Geschichtsphilosophie (Göttingen 1880); Lehrbuch der historischen Methode (Leipzig 1889); Deutsche Reichstagsakten unter König Ruprecht (Gotha 1882—88, 3 köt.); Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter (4. kiad. 1910); Das akademische Studium der Geschichtswissenschaft (Greifswald 1910).

Bernhöft, *Franz*, német jogtudós, szül. Karlikovban (Pomeránia) 1852 jún. 25. 1875-ben magántanár a heidelbergi, 1877. jogtanár a rostocki egyetemen. B. 1877. Georg Cohn-nal együtt megalapította a Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft c. folyóiratot, 1895 óta kiadja a Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft u. Volkswirtschaftslehre c. évkönyvet. Főbb művei: Der Besitztitel im römischen Recht (Stuttgart 1875); Staat und Recht der römischen Königszeit im Verhältniss zu verwandten Rechten (u. o. 1882); Verwandtschaftsnamen und Eheformen der nordamerikanischen Volksstämme (Rostock 1889).

Berni, *Francesco*, olasz költő, szül. Lamporecchioban, Toscanában, 1497. vagy 1498. megh. Firenzében 1535 máj. 26. Előbb rokonának Bibbiena biborosnak, később pedig Medici Hippolit biborosnak szolgálatában állott, aki egy firenzei kanonokságot ajándékozott neki. Mivel egy Salviati nevű biboros ellen intézett összeesküvésben résztvenni vonakodott, Cibo biboros megmérgeztette. Legnagyobb hírre Bojardo Szerelmes Lóránt-jának átdolgozásával tett szert; az ő rifacimento-ja egész a mult század derekáig majdnem egészen feledésbe juttatta Bojardo eredetijét. Rime c. kisebb költeményei majdnem kivétel nélkül burleszk tárgyuak és oly kedveltségnek örvendtek, hogy sok ideig a «poesia bernesca» név (Berni-féle poézis) egész külön műfajt jelölt meg.

Berni Alpok, l. *Berner Oberland*.

Bernicla (állat, tengeri lúd, B.-lúd v. B.-kacsa), a lúdfélék *(Anseridae)* családjába tartozó madárnem, melynek 12 faja közül a legtöbb a sarkövi tengerek körül él s a tengeren keresi tengeri növényekből s apró állatokból álló táplálékát. A régiek azt a mesét költötték a B.-ludakról, hogy nem tojásból kelnek ki, hanem hogy bizonyos kacslábu rákok (l. o.), a *Lepasok*, változnak át B.-ludakká; ezért viseli a legközönségesebb *Lepas* nevű rákfaj az «*anatifera*» vagyis «kacsáttermő» fajnevet. A skótok *bernacle* névvel jelölik, innen ered tudományos neve is.

Bernicz, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 44 tót lak.; u. p. Szielnicz, u. t. Liptótepla.

Berni Detre *(Dietrich von Bern)*, l. *Detre*.

Berni egyezmény, 1. az 1886. évi máj. 15-én a vasutak nyomtávolsága, valamint a kocsik minősége tárgyában (l. *Vasúti jog)*; 2. az 1886. évi szept. 9-én az irodalmi és művészeti termékek védelme tárgyában s az ehhez tartozó pótegyezmény (1896 máj. 4., l. *Szerzői jog)*; 3. az 1890 okt. 14. a nemzetközi vasúti árúfuvarozás tárgyában, több pótegyezménnyel (l. *Vasúti árúfuvarozás)*;

Bernini cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BERNINI LORENZO : SZENT TERÉZ
(RÓMA, S. MARIA DELLA VITTORIA)

4. az 1906 szept. 26. a nemzetközi munkásvédelem (sárga-fehér foszfor tilalma, nők éjjeli munkájának korlátozása) tárgyában (l. *Nemzetközi munkásvédelem*).

Bernina, a Keleti-Alpok kristályos zónájának legmagasabb hegytömege az Engadin völgy, az Adda- és B.-hágó között, Itália és Graubünden határán. Legmagasabb csúcsa, a *B.* (4052 m.) a 9 km. hosszú, 24 km² területű Morteratsch glecser fölött meredek falakkal emelkedik ki. Nagyobb glecserei még a Rosegg, Palü- és Forno-glecser. A B.-csoportban a gyakran megforduló turisták kedvéért több menedékház épült, pl. a Bovalhütte (2459 m.) és a Mortelhütte. Különösen vonzó tájképi szépsége a számos tó. V. ö. *Lechner*, Das Oberengadin (Leipzig 1900).

Bernina-hágó, 2330 m. magas hágó a Keleti-Alpok kristályos zónájának Bernina masszivumában, amelyen át az Inn völgyéből, az Engadin völgyből az Etsch völgyébe, az ú. n. Valtellinába juthatunk. A hágón, ahol menedékház áll, vezet át az 1864. befejezett, 56 km. hosszú műút Samadenből Pontresinán és Poschiavon át Tiranóba.

Berni nemzetközi békeiroda. A *Bureau international permanent de la Paix*, mely a nemzetközi békemozgalomnak központja, 1891. alakult. Állandó székhelye Bernben van, amerikai fiókja Washingtonban. Működését 35 tagból álló nemzetközi igazgató-tanács irányítja, melyben Magyarország képviselői: Kemény Ferenc és Zipernowszky Károlyné. Elnöke: H. La Fontaine, főtitkára: Gobat Albert. Hivatalos közlönye a *Correspondance bimensuelle*.

Bernini, 1. *Giovanni Lorenzo*, olasz építész és szobrász, szül. Nápolyban 1598 dec. 7., megh. 1680 nov. 28. Atyjának, *B. Pietronak* volt tanítványa és vele 1605 körül Rómába költözött. Itt keletkeztek fiatalkori művei, mellszobrokon kívül márványból faragott szoborcsoportok, melyeket pártfogója, Scipione Borghese bíboros számára készített: Proserpina elrablása, Dávid, Apollo és Daphné (valamennyi a római villa Borghesében), korán érett tudásról tanuskodó, természetességökkel és mozgalmasságukkal megkapó művek. VIII. Orbán pápa uralkodása alatt B. Róma legtekintélyesebb művésze lett építészeti téren is. Mint 1629., Maderna halála óta a római Szt. Péter templom építésze, 1633. fejezte be a Szt. Péter templom kupolája alatt emelkedő hatalmas, közel 30 m. magas bronztabernákulumot, mely csavart oszlopokon emelkedő tömegével megkapó módon élénkíti az óriási belső teret. A templom fő homlokzatára két harangtornyot tervezett; ezek egyike föl is épült, de lebontották, amint azt a két tornyot is, melyekkel már korábban a Pantheont látta el, 1882. eltávolították. Szobrászati műveinek hosszú sora keletkezett ez időben: VIII. Orbán pápa sok képmásán kívül egyéb, rendkívül eleven mellszobrok sokasága: Borghese bíborosé (Róma, Villa Borghese), Costanza Buonarellié (Firenze, Museo Nationale) és sok más. Legnagyszerűbb szobrászati műve ez időből (de csak 1647. befej.) VIII. Orbán pápa síremléke a római Szt. Péter templomban. Kompozicióban, felfogásban újszerű mű, a barokk szobrászat legfontosabb alkotásainak egyike. Híres részlete a csontváz képében ábrázolt Halál, melyet B. Alessandro Valtrini síremlékén (Róma, S. Lorenzo in Damaso) is alkalmazott. Pompás dekorációk hosszú sorát állította elő a termékeny mester, a barokk művészet erős hatásokra törekvő módján: a leghíresebb közöttük a római Sta Maria della Vittoria templom Cornaro kápolnájának kiképzése, az oltáron B. legjellemzőbb szobrászati műveinek egyike, Szt. Teréz extázisban, szoborcsoport (l. a *képmellékletet*).

X. Ince pápa kegyét a Piazza Navona obeliszkkel és a világ négy legnagyobb folyamát személyesítő alakokkal díszített díszkútjának tervével nyerte el B. (1647). Ezzel (befej. 1652), valamint már előbb (1640) a Triton kútjával új — architektonikus helyett naturalisztikus — alapeszmét vitt bele az ilynemű művekbe. B. tervei alapján készült el a XVIII. sz.-ban a híres Fontana Trevi is. A palotaépítésre is nagy befolyást gyakorolt B., kivált a római Palazzo Barberini erősen tagolt elrendezésével, míg a Pal. Ludovisi (ma Pal. di Monte Citorio) és Pal. Odescalchi egyszerűbb, előkelő nyugalmú művek. X. Ince, majd VII. Sándor pápák idejére esik B. nagy tevékenysége a Szt. Péter templom számára. Az ő vezetése alatt folyik a templom belsejének színes kiképzése; segédeivel együtt alkotja meg a templom óriási szobrait és 1656—65. készül el Szt. Péter katedrája, a négy egyházatya óriási alakjaitól hordott pompás trón, bronzból öntve, a templom szentélyében. Ugyanebben az időben keletkezik B. leghíresebb építészeti műve, a Szt. Péter templom előtti nagy tér kiképzése, a kétoldalt a homlokzat felé húzódó oszlopcsarnokokkal (kolonnádok), melyek oly nagy mértékben emelik annak hatását. 1663—66-ig képezi ki a Vatikán pompás Scala Regiáját. 1665-ben Párisban járt, szinte fejedelmi tisztességben volt része, de a Louvrehoz készített terve nem került kivitelre. Elkészítette XIV. Lajos mellszobrát, mely a versaillesi múzeumban van. Hazatérése után agg korában is nagy munkákkal foglalkozott B. Különösen kiemelendők: a római Ponte S. Angelo újjáépítése, B. vázlatai után segédei által faragott 10 angyalalakkal (1669—70); az ovális alaprajzú S. Andrea a Montecavallo templom (1679), stb. 1678-ban készült el teljesen VII. Sándor síremléke a Szt. Péter templomban. B. roppant tevékenysége teljesen kifejlesztette, diadalra juttatta a Michelangelótól kiinduló barokk művészet eszméit, célzatát, eszközeit. Minden téren a tudatosan alkalmazott, olykor halmozott eszközök erős, egységes összhatást idéznek elő. E tekintetben B. a döntő jelentőségű római mester a XVII. sz.-ban és tanítványainak, követőinek nagy serege világszerte terjesztette az ő nagy vívmányait. Régi vázlataiból van egy sorozat a budapesti képzőművészeti muzeumban is. V. ö. *Fraschetti*, Il B. (Milano 1900); *Hüttl*, B. (Budapest. 1906.)

2. *B., Pietro*, olasz szobrász, az előbbinek atyja, szül. Sesto Fiorentinóban 1562 máj. 6., megh. 1629 aug. 29. Eleinte Firenzében, majd Rómában dolgozott, 1584 körül Nápolyba költözött és ott nagy dekorativ szobrászati vállalkozásokban vett részt. 1605 körül Rómában telepedett le és Róma több templomában, főleg a S. Maria Maggiore templomban készített kisebb-nagyobb műveket.

Bernis, *François Joachim de Pierres de*, bibornok és francia államférfiú, szül. 1715 máj 22. St. Marcelben (Languedoc), megh. Rómában 1794 nov. 2. Tanulmányait a saint-sulpicei papnöveldében végezte. Eleinte Pompadour asszony kedvence volt, de utóbb ugyanannak áskálódásai folytán az udvarnál elfoglalt állásától elmozdították és velencei követté nevezték ki. E minőségében rendkívüli ügyességet és államférfiui tehetséget nyilvánított. Majd innen visszahívták és a király a külügyek miniszterévé nevezte ki 1757. Bibornok 1758. Pompadour üldözései elől a magányba vonult, míg végre Pompadour halála után a király Albi érsekévé nevezte ki 1764.; 1769. pedig Rómába küldötte követ gyanánt. Több költői és prózai műve van, melyekért a francia akadémia már 1744. tagjává választotta. Művei megjelentek: Oeuvres mêlées en prose et en vers és Oeuvres complètes c. alatt 1825.

Berni vallási vita, l. *Reformáció*.

Bernkastel, járási székhely Trier porosz kerületben a Mosel és vasút mellett, (1905) 4538 lak., dohánygyártással, kékfestőkkel, sörgyártással, ólom- és rézércbányákkal, környékén kitünő moseli bort (B.-er Doktor) termelnek.

Bernolák, 1. *Antal*, szláv nyelvész és tót író, szül. Szlaniczán (Árva vmegye) 1762 okt. 4., megh. Érsekújvárott 1813 jan. 15. Előbb cseklészi, később érsekújvári r. k. lelkész és esperes volt. Mint lelkész nemcsak íróskodott, hanem a tót irodalom művelésére irodalmi kört is alakított 1793. Mint író arra törekedett, hogy az általánosan használt cseh irodalmi nyelv helyébe a tótot helyezze s ezzel az irodalmat a tót népnek hozzáférhetőbbé tegye. Irataiban a cseh nyelvhez legközelebb álló nagyszombati nyelvjárást követte s hol a fogalmak kifejezésére a nép nyelvében szavakat nem talált, ilyeneket maga alkotott. Az ő nyomában egész írói nemzedék lépett, mely híven követte mesterének tanait. Ezeket a mai kor B.-istáknak nevezi (köztük legkiválóbb: Holly János költő). Művei: Dissertatio philologico-critica de litteris slavorum (Pozsony 1787); Grammatica slavica (u. o. 1790, utolsó kiadása Budán 1849, németre fordította Brestyanszky András Budán 1817); Etymologia vocum slavicarum (Nagyszombat 1791); Lexicon slavicum, bohemico-latino-germanico-ungaricum (Budán 1825—27). Ez utóbbi mű *Palkovics* György esztergomi kanonok költségén jelent meg, aki B. utolsó művét, a Repertoriumot is sajtó alá rendezte.

2. *B. József* (haraszti), cs. és kir. vezértörzsorvos, szül. Gölniczbányán 1844 július 28-án. Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1868-ban a szemészeti műtéttanból magántanári képesítést nyert Berlinben. Magyarországba visszatérve, Kassán telepedett meg mint gyakorló orvos, majd pedig a honvédség tényleges állományába lépett. Mint főtörzsorvos a kassai III. honvédkerületi parancsnoksághoz volt beosztva, 1896-ban pedig a honvédelmi minisztérium V. ügyosztályának vezetőjévé és a honvédorvosi tisztikar főnökévé nevezték ki. 1897-ben vezértörzsorvossá léptették elő; 1905-ben nyugalomba vonult. B. az orvosi szakirodalomban is nagy munkásságot fejtett ki. Számos fontos értekezésen kívül önálló műve: *A szemészet kézikönyve* (Pest 1868).

3. *B. Károly* (haraszti), cs. és kir. ny. altábornagy, szül. Gölniczbányán 1843 febr. 16-án. Részt vett mint hadnagy az 1866-iki hadjáratban. 1872. a m. kir. honvédség állományába lépett át, ahol 1887-ben ezredessé nevezték ki. 1876—1877-ig a Ludovika-akadémiának, 1881. pedig a törzstiszti tanfolyamnak volt tanára és 1883. a Ludovika-akadémia aligazgatója lett. E téren szerzett érdemeinek elismeréséül magyar nemességének megerősítésével a «haraszti» előnév használatára nyert jogot. 1891-ben a honvédelmi minisztérium I. ügycsoportjának főnöke, 1896. altábornagy s még ugyanazon évben a budapesti I. honvédkerület parancsnoka lett. 1899-ben nyugállományba helyezték.

4. *B. Nándor*, (haraszti), jogakadémiai tanár, szül. Radványon, Zólyom vm., 1880. okt. 8. 1904. birósági szolgálatba lépett, de már 1906. az igazságügyminiszteriumba került, ahol több fontos törvényjavaslat, többek közt a büntetőnovella előkészítésében vett részt. 1908-ban a kassai jogakadémián a jogbölcselet és büntetőjog tanára lett. Művei: *A visszaesés dogmatikai és politikai szempontból* (Budapest 1903); *A büntető törvények és a büntetőnovella* (Balog Jenővel u. o. 1908); *A tévedés tana a büntető jogban* (1910).

Bernoulli (ejtsd: bernullyi), 1. *Daniel*, svájci matematikus, B. Johann (l. *B.* 3.) fia, szül Grönningenben 1700 jan. 29., megh. Baselben 1782 márc. 17. Baselben az anatómia és botanika, később pedig a fizika tanára volt. Dolgozatai különösen az általános mechanikai elvekre és ezzel kapcsolatban a hidrodinamika alapelveire, továbbá az akusztikára vonatkoznak. Hidrodinamikája (Strassburg 1738) az első, mely a folyadékok mechanikáját egy általános elvre támaszkodva az analizis segítségével tárgyalja. B. a húrok és pálcák rezgésének matematikai elméletére vonatkozó vizsgálódásával úttörő munkát végzett, ép úgy, mint a gázokra vonatkozó kutatásai a modern gázelmélet előfutárai.

2. *B., Jakob*, svájci matematikus, szül. Baselben 1654 dec. 27., megh. ugyanott 1705 aug. 16. Szülővárosának egyetemén a matematika tanára lett, 1696 óta a párisi, 1701 óta a berlini akadémia tagja volt. Leibnitznek 1684. megjelent alapvető értekezése a differenciál- és integrálszámítás tanulmányozására vezette. Első eredménye e téren az izokrón-esést illető görbe kiszámítása volt, melyet Leibnitz tüzött ki feladatul. Azt találta, hogy ama görbe, melyen egy eső test egyenlő idők alatt egyenlő magasságokat fut be, ú. n. *kubikus parabola*. Fontosak voltak a következő, ugyanazzal a matematikai eljárással végzett vizsgálatai a láncgörbén, a logaritmikus csigavonalon és más görbe vonalakon. Említendők még a valószinüségszámításról írt dolgozatai, melyek az Ars conjectandiban (halála után, Basel 1713) jelentek meg; feltalálta továbbá a róla nevezett B.-féle számokat. Értekezéseit Opera Jacobi B. címen B. Miklós adta ki (Genf 1744, 2 köt.).

3. *B., Johann*, svájci matematikus, az előbbinek öcse, szül. Baselben 1667 júl. 27., megh. u. o. 1748 jan. 1. Bátyja volt a tanítója, későbbi években a két testvér között felbomlott az egyetértés

a fiatalabb testvér nem tűrte el azt a szellemi uralmat, melyet bátyja fölötte gyakorolni kívánt. Huygens ajánlatára 1695. mint a matematika és fizika tanára Grönningenbe ment, honnan 1705. Baselbe tért vissza, hogy elhalt bátyja helyét az egyetemen elfoglalja. A differenciál- és integrálszámításban az exponenciális függvény vizsgálatával és a racionális tört függvények integrálásával tünt ki. A mechanika terén különösen a lengési középpontra vonatkozó vizsgálata fontos. B. meghatározza a mechanikai munka fogalmát, s számára az *energia* kifejezést használja.

4. *B., Johann,* csillagász, B. Daniel öccsének fia, szül. Baselben 1744 nov. 4., meghalt Berlinben 1807 júl. 13., mint királyi csillagász. Művei közül említendő: Recueil pour les astronomes (Berlin 1771—79, 3 köt.).

5. *B., Johann Jakob,* svájci történetíró, szül. Baselben 1831 jan. 18., a műrégészet tanára a baseli egyetemen. Művei: Über die Laokoongruppe (1863); Aphrodite (Leipzig 1873); Römische Iconographie (1882—94, 4 köt.); Greichische Iconographie (München 1901, 2 köt.).

6. *B., Karl Albrecht,* német író, szül. 1868 jan. 10. Baselben. Ugyanott 1895. a prot. egyháztörténet tanára volt, de két év mulva elhagyta tanszékét s azóta a Basel melletti Arlesheimban kizárólag irodalommal foglalkozik. Tudományos művei: Der Schriftstellerkatalog des Hieronymus (Freiburg 1895); Das Konzil von Nicaea (1896); Die wissenschaftliche und die kirchliche Methode in der Theologie (1897); Die Heiligen der Merovinger (1900); szépirodalmi művei: Lucas Heland, regény (Berlin 1897); Seneca (Zürich 1901); Der Sonderhändler (Berlin 1904); Zum Gesundgarten (Jena 1906); Die Ausgrabungen von Wichtern (1909) elbeszélések. Irt több szindarabot is: Das Testament (1901); Ulrich Zwingli (1904); Der Ritt nach Fehrbellin (1908); Der Herzog von Perugia (1910).

7. *B., Nikolaus,* svájci matematikus, szül. Baselben 1687 okt. 10., megh. u. o. 1759 nov. 29. 1716-ban Padovában a matematika tanárává, 1722. Baselben a logika tanárává, 1731. pedig u. o. jogtanárrá lett. A valószinüségszámítás, továbbá az integrálszámítás terén kitünő dolgozatokat írt.

Bernoulli-féle számok. Ha az

$$1^m + 2^m + 3^m + \ldots + (n-1)^m + n^m$$

összeget, amelyben m és n pozitiv egész számokat jelentenek, az n szám hatványai által fejezzük ki, bizonyos számkoefficiensek lépnek fel, ezeket nevezzük *B.*-nak, közülök az első három: $\frac{1}{6}, \frac{1}{30}, \frac{1}{42}$; *Bernoulli* Jakob vezette be őket az analizisbe. V. ö. *Saalschütz,* Vorlesungen über die Bernoullischen Zahlen (Berlin 1893).

Bernoulli-féle törvény. Bernoulli (Laplace és Poisson is) tisztán matematikai úton a Weber-féle pszichofizikai törvényhez hasonló viszonyt állapított meg. Ha az anyagi vagyontól megkülönböztetjük a vagyon előnyeinek tudatát és azt erkölcsi vagyonnak nevezzük, akkor világos, hogy akinek anyagi vagyona gyarapodik, annak erkölcsi vagyona is nő, még pedig az utóbbi megfordítva arányos az előbbi anyagi vagyonnal. Egy forinttal több semmit sem jelent a milliomosnak és igen sokat az éhezőnek.

Bernsbach, község Zwickau szász kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1905) 2987 lak., pléhárúiparral és papirgyártással.

Bernsdorf, 1. volt község Chemnitz szász kerületi kapitányságban, (1905) 3785 lak., tégla- és sörgyárral. 1907-ben Chemnitz városával egyesitették. — 2. *B.,* község Felső-Lausitzban, Liegnitz porosz kerület Hoyerswerda járásában, (1905) 2975 lak., vaskohóval, üveggyárral, cinkfehérgyártással.

Bernstadt, több német helység neve; köztük legjelentékenyebb B. Boroszló (Breslau) porosz kerületben, a Weida partján, vasút mellett, (1905) 4188 lak., cukorgyárral, 1 gőzmalommal és 2 gőzfürésszel

Bernstein, város Frankfurt porosz kerületben a Grosser Pulssee és vasút mellett, (1905) 2260 lak.

Bernstein, 1. *Aaron,* német politikai és természettudományi író, szül. Danzigban 1812., megh. Lichterfeldeben 1884 febr. 11. 1849. megalapította az Urwählerzeitung c. demokrata néplapot, mely nagyon elterjedt és melynek révén B. sajtópörökbe keveredett, sőt 1851. több havi fogságba is került. Miután lapját 1853. betiltották, Volkszeitung cím alatt hasonló irányú új lapot alapított, melynek legtöbb vezércikkét egész haláláig ő maga irta. Munkái: Revolutions- und Reaktionsgeschichte Preussens u. Deutschlands von den Märztagen bis zur neuesten Zeit (3 köt., 1883); Aus dem Reiche der Naturwissenschaft (1856); magyar fordítás: *A természet könyve.* Fordít. Nagy István, Miavecz László és Toldy László (1875, 1876); Naturkraft u. Geisteswalten (1884); Natur und Kultur (1880). Igen kellemes olvasmányok a zsidó életből vett novellái: Vögele der Maggid, Mendel Gibbor stb., valamint történelmi dolgozatai: Die Märztage (1873); Aus dem Jahre 1848 (1873); 1849 Verfassungskämpfe und Kabinettsintriguen (1873); Die Jahre des Volkes (1874); Die Jahre der Reaktion (1881).

2. *B., Eduard,* német szociáldemokrata író, szül. 1850 jan. 6. Bankhivatalnok volt. 1872-ben a szocialista párthoz csatlakozott; 1881—90-ig a Szialdemokrat c. lapot szerkesztette, azután Zürichbe ment, de miután onnan kiutasították, Londonba költözött. 1901-ben visszatért Németországba, ahol 1902. birodalmi gyülési képviselővé választották. Művei: Gesellschaftliches und Privateigentum (Berlin 1891); Zur Geschichte u. Theorie des Sozialismus (1901, 4. kiad. 1904); Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben des Sozialdemokratie (Stuttgart 1899, új kiad. 1904).

3. *B., Elsa,* német irónő, l. *Rosmer.*

4. *B., Henry,* francia drámaíró, szül. Párisban 1875. Atyja osztrák származású párisi bankár, anyja Seligmann amerikai milliomos leánya. Könnyelmű életmódja és nagy kártyaadósságai miatt gondnokság alá helyezték, mely alól csak nagy írói sikerei után mentették fel. Első darabja, Le Marché (1900), merész hangjával keltett feltünést. Őszinte sikere volt Le Détour c. drámájának (1902, Kerülő út c. alatt szinrekerült a Magyar Szinházban 1907. Salgó Ernő fordításában). Egymásután következtek darabjai: Toujon (1903); Le Bercail (1904. A jászol c. előadta a Nemzeti Szinház

1906. Ábrányi Emil fordításában), La Griffe (1905), politikai tendenciával. Legnagyobb sikert La Rafale (1906) és Le Voleur (1906) c. szenzációs drámái arattak. Előbbi Baccarat, utóbbi A tolvaj címen állandó műsordarabja a Vígszinháznak s a vidéki magyar szinpadoknak. Samson (1907. Bemutatta a Vígszinház 1908. Ford. Góth Sándor); Izrael (1908), tendenciózus társadalmi darab (előadta a Vígszinház 1909. Cholnoky Viktor fordításában). B. mestere a szinpadi hatás kiaknázásának. Sokáig ő volt Páris legnépszerűbb drámairója, de utóbbi időben a hangulat ellene fordult s Après moi c. darabját (1910) a Comédie française kénytelen volt levenni a műsorról. (Utánam c. előadta a Vigszinház 1911. Biró Lajos ford.).

5. *B., Julius*, német orvostanár, B. Aaron (l. *B.* 1.) fia, szül. Berlinben 1839 dec. 8. Du Bois Reymondnak volt tanítványa. 1872-ben a hallei egyetemre hívták meg az élettan tanárának. Nevezetesebb munkái: Untersuchungen über den Erregungsvorgang im Nerven- und Muskelsysteme (Heidelberg 1871); Die fünf Sinne des Menschen (Leipzig 1875). Ezeken kívül írt számos kisebb, az élettan körébe tartozó dolgozatot és egy nagyobb könyvet Lehrbuch der Physiologie (1894) címen.

Bernstorff, 1. *Andreas Peter*, gróf, dán államférfiu, szül. Hannoverban 1735 aug. 28. megh. Kopenhágában 1797 jún. 21. 1759-ben lépett dán szolgálatba. 1769-ben titkos tanácsossá, 1773. külügyminiszterré nevezték ki. A béke embere volt és az angol-francia spanyol tengeri háború alatt fegyveres semlegességi szövetséget kötött Orosz-, Porosz- és Svédországgal. 1784—97-ig mint miniszterelnök és belügyminiszter befejezte a dán jobbágyság fölszabadítását. A szabadelvűség és a sajtószabadság híve volt. V. ö. *Eggers*, Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsministers von B. (Kopenhága 1800); *Friis*, A. P. B. (Kiel 1900).

2. *B., Christian Günther*, gróf, B. 3. fia, szül. Kopenhágában 1769 ápr. 3., megh. Berlinben 1835 márc. 28. Atyja halála után dán külügyminiszter volt. 1810-ben bécsi követ lett s részt vett a bécsi kongresszusban. Azután Berlinben lett követ s 1818. porosz szolgálatba ment át. Mint porosz külügyminiszter részt vett az aacheni, karlsbadi, troppaui, laibachi és veronai kongresszusokban és határozott ellensége volt a szabadelvűségnek. 1831-ben nyugalomba vonult. V. ö. Gräfin Elise von B., 1789—1835. (4. kiad. 1899, 2. köt.) és *Friis*, Bernstorffische Papiere (I. 1904).

3. *B., Johann Hartwig Ernst*, gróf, dán államférfiu, szül. Hannoverban 1712 máj. 13., megh. Hamburgban 1772 febr. 18. Mint dán követ, majd mint külügyminiszter és Schleswig-Holstein kormányzója megőrizte Dánia semlegességét a hétéves háborúban. VII. Keresztély király grófi rangra emelte. B. buzgón támogatta az ipart, a tudományokat és művészeteket (v. ö. Klopstock) s ő alapította a kopenhágai menedékházat és országos kórházakat. Birtokain a jobbágyságot megszüntette. V. ö. *Navarro*, Vie du comte J. H. E. de B. (Nápoly 1822); *Vedel*, Den aeldre Grev B. Ministerium (Kopenhága 1882); *Vedel*, Correspondance ministerielle du comte B. (u. o. 1882, 2 köt.) és Corr. entre le comte B. et le duc de Choiseuil (1871); *Barthélemy*, Histoire des relations de la France et du Danemark sous le ministère du comte de B., 1751—70 (Kopenhága 1887); *Friis*, Die Bernstorffs (I. Leipzig 1905) és Bernstorffische Papiere (I. Kopenhága 1904).

Bernward, szent, hildesheimi püspök, szül. 950 körül, megh. 1022 nov. 20. A hildesheimi káptalaniskolában tanult, III. Ottó császár nevelője, udvari papja, majd 993. Hildesheim püspöke lett. Miután III. Ottót Olaszországba elkisérte, 1018. Hildesheimben a Mihály-kolostort alapította, u. o. templomot építtetett és a várost megerősítette. Mint művész is nevezetes. Az általa épített hildesheimi székesegyház nagy bronzkapuját mintázta, melyet a szobrászat történetében nevezetes 16 domború művű bibliai ábrázolás díszit. B. műve továbbá az eredetileg a székesegyház előtt ma annak belsejében álló ércoszlop, a Krisztus életét ábrázoló domborművekkel. III. Coelestin pápa 1193 a szentek közé igtatta. V. ö. Das Evangelienbuch des h. B. im Dome Hildesheim (Schrader G. és Koch F. Hildesheim 1891); *Thankmar*, Mon. Germ. Scriptores (4. k.); *Lüntzel*, Der h. B. (Hildesheim 1856); *Beiszel*, Der h. B. als Künstler (u. o. 1895).

Beroaldo-Bianchini, *Natalis Felix*, osztrák tábornok, szül. Modenában 1769., megh. Bécsben 1854. 1796-ban francia szolgálatba lépett. Részt vett a romagnai és anconai küzdelmekben, Ferrara ostromában (hol 1798. fogságba esett), a Minción való átkelésben és Verona fellegvárának bevételében (1800). Majd az olasz tüzérkar főnöke és az ágyuöntő gyárnak és fegyvertárnak igazgatója, utóbb pedig az egész olasz tüzérség parancsnokává nevezték ki. Az olasz hadügyminisztérium feloszlatása alkalmával B. 1814. az osztrák hadbizottság tagja lett és 1816. mint tüzérségi alezredes lépett az osztrák hadseregbe. Végül mint a fegyvergyár igazgatója érdemeket szerzett az ágyuöntés körül és behozta a nevéről elnevezett, 1848—49. Olaszországban és hazánkban használt 7 fontos hosszú tarackokat.

Beroia *(Berrhoia, Beroea)*, több antik város neve. Fontosabbak 1. *B.* Makedóniában a mai Verria (törökül Karaferia) helyén. A Pydna melletti ütközet (168. Kr. e.) után ez a város hódolt meg először a rómaiaknak. 49—48 telén Pompejus gyalogságának főhadiszállása; Pál apostol térítői működésének egyik színhelye, mely korán lett püspöki székhely. A X. sz. végén a bolgárok, majd a szerbek, 1374. a törökök kezére került. — 2. *B.* Thrákiában, a mai bolgárországi Stara Zogora helyén, mely mint a balkáni szorosok sztratégiai kulcsa sürün szerepel a népvándorlás és a középkor hadtörténetében. — 3. *B.* Szíriában a Kuveik partján, ma Aleppo v. Haleb.

Berola (ol.), l. *Befana*.

Berolina, Berlin latin neve.

Berossos, babiloni történetiró, Bél templomának papja Babilonban, Antiochos Soter király (Kr. e. 270—280) uralkodása idejében megírta Babilon történetét görög nyelven 3 könyvben. Töredékeit, melyek Babilon legrégibb történetére vonatkoznak, Josephus, Eusebios s mások iratai őrizték meg napjainkra.

Beroul, francia költő a Tristan-monda első feldolgozója, l. *Tristan*.

Berquin (ejtsd: berkeñ), 1. *Arnaud*, francia író, a «Gyermekbarát» melléknévvel, szül. Langoiranban 1749—50 körül, megh. Párisban 1791 dec. 21. Idillek és románcok írásával kezdte írói működését, maradandóbb érdemet azonban L'ami des enfants c. (6 kötet) gyermekeknek való beszélygyűjteményével szerzett, mellyel 1784. akadémiai díjat is nyert. Összes művei 1803. 20 kötetben jelentek meg Párisban. Válogatott művei 1836. 4 kötetben. Ifjusági iratai még mindig közkedveltek.

2. *B., Louis de*, francia reformátor, szül. 1490., megh. Párisban 1529 ápr. 17. Erasmus és Luther iratainak lefordítása miatt a parlament 1523-tól fogva üldözni kezdte és 1529. máglyán elégettette.

Berre (ejtsd: ber), 1. város Bouches-du-Rhône francia départementban, az ugyanily nevű laguna mellett, (1906) 1748 lak., finom (Aixi) olaj készítéssel és halászattal. — 2. *B.*, Étang de B., az ugyanily nevű város mellett fekvő 15,000 hektárnyi, sós vizű laguna, melyet a Touloubre és Arc folyók táplálnak; mélysége 3—10 m., halakban gazdag. A 6 kilométer hosszú Caronto laguna, amelyben csak 1 m. mély járatú hajók mehetnek végig, összeköti a Földközi-tengerrel.

Berrettini, *Pietro*, olasz festő, l. *Cortona*.

Berrhoia, l. *Beroia*.

Berri, török mérföld = $^1/_9$ agacs = 1667 m.

Berriasien. Ez a neve az alsó krétaformáció (neokom) legalsó emeletének. Nálunk Nyergesújfalun Esztergom vmegyében és Svinyicán Krassó-Szörényben található.

Berrien, francia község Finistère dép.-ban, 2.254 lak., nagy kőbányákkal.

Berruguete, *Alonso*, spanyol építész, szobrász és festő, szül. Paredes de Navában 1486 körül, megh. 1561. Hosszú időt töltött Olaszországban és 1520 körül, hazatérve az olasz renaissance művészet egyik legtevékenyebb terjesztője lett Spanyolországban, ki mint V. Károly császár udvari szobrásza és festője is nagy szerepet játszott. Része volt kora nagy művészeti vállalkozásaiban, Saragossában, Valladolidban, Toledóban, Salamancában, Valenciában és egyéb városokban dolgozott. Művei nagyrészt építész-szobrászi alkotások: oltárok, síremlékek, pompás, gazdag plasztikai díszű dekorációk. A legkiválóbbak közé tartoznak azok a széksorok, melyeket Felipe Vigarnival együtt 1533—39. készített a toledói székesegyház számára, Tavera bíboros síremléke a toledói S. Juan de Afuera templomban stb. Olaszos, gyakran Michelangelót utánozó modora mellett is művészetének spanyol a jellege. Ez nyilvánul fából faragott szobrainak polichromiájában is.

Berry, Franciaország egykori tartománya Orléanais, Nivernais, Bourbonnais, Marche, Poitou és Touraine között. Hossza: 160, szélessége: 120 km. A Cher a K.-i Haut-B.-re (fővárosa Bourges) és a Ny.-i Bas-B.-re (fővárosa Châteauroux) osztotta. B. dombos, középszerű termékenységű föld. Ma Cher és Indre départementok nagyobb, Loiret, Creuse és Vienne kisebb részeit alkotja. Lakóit berruyer vagy berrichonnak hívják. Caesar B. gallus lakóit (bituriges) csak nehezen tudta leigázni. A frank királyok idejében Bourges, Sancerre, Déols stb. grófságokra oszlott. 1360-ban Jó János B.-t hercegségre emelte és 3. fiának, Pompás Jánosnak, VII. Károly pedig másodszülött fiának adta. XI. Lajos a koronához csatolta. Ez idő óta több francia királyi herceg kapta apanage-ul vagy tisztán címül; a többi közt X. Károly másodszülött fia, kit 1820. meggyilkoltak. V. ö. *Labbe*, Histoire abrégé du B. (1840); *Ragnal*, Histoire de B. (Bourges 1845—47, 4 köt.).

Berry, vörös és fehér francia borok neve St. Armand, Mouron és Sancerre vidékéről.

Berry, 1. *Charles de*, Louis dauphin és Mária Krisztina bajor hercegnő 3. fia és XIV. Lajos király unokája, szül. 1686., megh. 1714. Nőül birta Mária Lujza Erzsébet orléansi hercegnőt (1695—1719), Fülöp, a későbbi régens romlott leányát.

2. *B., Charles Ferdinand*, B. hercege, Artois grófjának (a későbbi X. Károly királynak) és szavojai Mária Teréziának 2-ik fia, szül. Versaillesben 1778 jan. 24., meghalt Párisban 1820 február 14. 1789-ben szüleivel Torinóba menekült, azután hazája ellen harcolt, később pedig orosz szolgálatba szegődött. 1801-ben atyjához ment Holyroodba, ahol egy Brown nevű angol nővel morganatikus házasságra lépett, akitől 2 leánya született. Ezek közül az egyik Charette marquishoz, a másik Faucigny hercseghez ment nőül. 1815-ben visszatért X. Károlylyal Párisba, aki azonban házasságát nem ismerte el törvényesnek. Ennek következtében B. 1816. Caroline Fernande Louise hercegnővel, I. Ferenc nápolyi király leányával lépett házasságra. A monarchisták e házasságtól várták a Bourbon-család idősb ágának tovább származtatását. Még mielőtt azonban a várva-várt trónörökös megszületett, Louvel B. herceget 1820 febr. 13. az operaház küszöbén törrel halálosan megsebesítette, úgy hogy B. másnap meghalt. Hét hónappal később özvegye (l. *B.* 3.) fiut szült. V. ö. *Chateaubriand*, Mémoires touchant la vie et la morte du duc de Berry (Paris 1820); *Thomassin*, Die Ermordung des Herzogs von Berry (München 1892).

3. *B., Caroline Fernande Louise*, B. hercegnője, I. Ferenc nápolyi király leánya, szül. 1798 nov. 5., meghalt Brunnseeban, Stájerországban 1870 ápr. 16. B. herceggel 1816. kelt egybe, 1820 febr. 14. özvegységre jutott, 7 hónappal később pedig, szept. 29. a bordeauxi herceget (V. Henriket) szülte. A hercegnő jóformán az egyedüli tagja volt a régibb Bourbon-családnak, ki iránt a nép még némi jóindulattal viselkedett. A júliusi forradalom után (1830) fiával Franciaországban akart maradni, de X. Károly ezt nem engedte, mire a hercegnő eleinte Holyrood-ban, 1832 óta pedig Modenában élt. Innen 1832 ápr. 24. kikötött Marseilleben, hol pártja hiába kisérelte meg hogy az ő érdekében felkelést támasszon. Innen álruhában a Vendéebe menekült, hol Nantesben öt hónapig rejtőzködött. Árulás következtében a kormány nov. 6. elfogatta és a blayei fellegvárba vitette, hol 1833 máj. 10. gyermeket szült. Azt vallotta, hogy 1831 dec. 14. Lucchesi-Palli nápolyi marchesével házasságra lépett. Vallomása nagy csorbát ejtett eddigi tekintélyén, olyannyira, hogy a kormány további letartóztatását fölöslegesnek tartotta és szabad lábra helyezte. 1833-ban Blayeből

Rómába indult, hol Palli gróffal nyilvánosan megesküdött, akitől azután több gyermeke született. Később majd Ausztriában, majd Velencében élt, hol férje (ki a della Gracia hercegi címet kapta) 1864. ápr. 1-én meghalt. Azóta többnyire Brunnseeben élt. V. ö. *Nauroy*, La duchesse de B. (Paris 1889); *Thirria*, La duchesse de B. (u. o. 1900).

Berry-csatorna, Franciaország középső részében, az Allier-menti széntelepeket a Loireral és a Cherrel köti össze; Montluçonnál indul ki az Allieből; Fontblisse-nél szétágazik; egyik ága Marseilles-les-Aubigneig, a másik Bourges mellett Noyers-ig visz. Egész hosszusága 322·8 km.; mélysége átlag 5 m., zsilipeinek száma: 114. 1807—41. épült.

Berryer (ejtsd: berrié), *Pierre Antoine*, francia ügyvéd, híres szónok és legitimista politikus, szül. Párisban 1790 jan. 4., megh. La Brosse birtokán 1868 nov. 29. Előbb I. Napoleonnak volt híve, utóbb azonban a Bourbonokhoz csatlakozott, anélkül, hogy szabadelvü nézeteiről lemondott volna. 1814 óta mint ügyvéd szerepelt és rövid idő alatt a legünnepeltebb szónokok sorába emelkedett. 1826-ban Lamennaist védte, 1833. Chateaubriandot. Az 1830 júliusi forradalom után is megmaradt liberális legitimista képviselőnek és különösen a Soult-Guizot-minisztérium ellen mondott hatalmas beszédeket. A nevetséges boulognei csíny után (1840) Napoleon herceg védelmére vállalkozott. Az 1848-iki forradalom után a kamarában a monarchista párthoz szegődött, de a legitimitás elvét most sem ejté el. Napoleon elnök államcsinyjét bátran elitélte és az elnök letételét indítványozta a városházán. Emiatt Napoleon elfogatta, de néhány nap mulva ismét szabad lábra helyezte. December 2. óta kizárólag a Bourbon-család két ága közti béke és egyetértés helyreállításán működött. 1864-ben az akadémia tagjává választotta. Remek beszédei csak halála után jelentek meg a könyvpiacon: Discours parlamentaires (Paris 1872—74, 5 kötet) és Plaidoyers (1875—78, magy. fordította Tóth Lőrinc, az akadémia kiadásában.). 1879-ben a párisi igazságügyi palotában szobrot emeltek emlékének. Életét megírták: *Janzé* (Paris 1880, németül Dresden 1885); *Lecanuet* (1893) és *Lacombe* (Paris 1894—95, 3 kötet).

Bersaba *(Beerseba)*, hajdani város Palesztina D.-i határán, Ábrahám és Izsák lakóhelye. A tartomány felosztásánál B. először a Juda-, azután a Simeon-nemzetségnek jutott. A középkorban püspöki székhely volt. Helyén a Bîr és Seba rommező ősrégi kutakkal és ciszternákkal. A B. melletti pusztán tartózkodott az elűzött Hagar és Eliás próféta is.

Bersaglieri (ol., ejtsd: berszalyeri, az olasz *bersaglio* a. m. céltábla v. *bersagliare*'a. m. csatázni szóból képezve), az olasz sereg vadászcsapatainak neve. A B.-ket Alessandro Ferrero della Marmora alapította. Az 1882-iki törvény minden hadtest mellé három, összesen tehát 36 B. zászlóaljat rendelt, háború idején 42,000 emberrel. (L. *Olaszország.)*

Bersch, *Josef*, borászati író, szül. Bécsben 1840., hol tanulmányait végezte. A tanári pályán 1878-ig működött, azután a tanári pályától visszavonulva, főleg az erjedési kémia tanulmányozásával foglalkozott s a borászati tudomány egyik úttörőjeként tekinthető, igen nagy utazásokat tett az összes európai bortermő vidékeken s így e tekintetben széles látkörre tett szert. Egyideig az Allgemeine Wein-Zeitung-ot szerkesztette. Főbb művei: Der Wein und sein Wesen (Wien, 2 köt.); Gährungschemie für Praktiker (5 köt.); Praxis der Weinbereitung (Berlin.).

Berserkr (ejtsd: berzerkr, tulajdonképen a. m. medve-ruha), a skand. mitológiában emberfeletti erejü emberek neve, kiket szenvedélyes harcvágyuk szinte vadállatokká változtatott. — *B.-düh*, némelyek szerint a légyölő gomba (amanta muscaria) élvezete folytán létrejött mérgezés, mely különös gyakorisággal Norvégiában fordult elő és mely mérgezés behatása alatt az emberek rögtön kitörő dühöngési rohamba estek, ordítottak, ruháikat testükről letépték és vad önkivületességben mindenkit megtámadtak, aki útjukba állt. A dühöngési roham megszüntével egy ideig még kábultak, kimerültek voltak az illetők s az elmult rohamra nem emlékeztek.

Bersezio, *Vittorio*, olasz író, szül. Peveragnoban, Cuneo mellett 1830., megh. Torinóban 1900 jan. 30. Eleinte ügyvéd volt, de csakhamar egészen az irodalomra adta magát; már 1852. némi feltünést keltett egy-két szindarabjával és novellájával. Az ötvenes évek végén hosszabb ideig Párisban időzött, ahonnan visszatérve, a Gazetta piemontese szerkesztője lett. Ez időtől fogva számos sikert ért el, legelső sorban mint vígjáték-, másodsorban mint regényíró, kritikus és történetiró is. Legjelesebb munkája a Le miserie del signor Travetti c., eredetileg piemonti tájszólásban irt vígjátéka, mely a hivatal-vadászást ostorozza és amelynek hőse, «monsü Travet» az olasz irodalom legismertebb és legnépszerübb tipusa lett. Regényei közül főkép a Gli Angeli della Terra, La carità del prossimo, Corutella és Povera Giovanna cimüeknek volt sikere. Kritikai munkái közül Manzoniról irt tanulmánya válik ki, mint történetiró pedig Viktor Emánuelről irt hat kötetes munkájával alkotott jeleset: Il regno di V. Emmanuele II.

Bérskálarendszer, l. *Munkabér*.

Berson, *Artur*, aerológus, szül. 1859 aug. 6. Neusandez-ben (Galicia). Eredetileg germanistának készült és tanító volt Angliában s az angol gyarmatokban; később a fizikai földrajzot és meteorológiát tanulmányozta és 1890. a porosz kir. meteorológiai intézetnél, majd 1905. a lindenbergi Aeronautisches Observatoriumnál nyert alkalmazást. 1891—1908. években mintegy 100 ballonfelszállásban vett részt, tudományos méréseket végezve, 1894 nov. 4-én egyedül 9150 m., 1901 júl. 31-én pedig Süring társaságában 10,800 m. magasságot ért el (világrekord) s ez utóbbi felszállások alkalmával a magas légrétegek élettani hatását tanulmányozta. 1902 óta a sarkvidék és a forró égöv atmoszférájának vizsgálatára végzett felszállásokat Spitzbergában s Kelet-Afrikában. Assmann R. közreműködésével kiadta a német léghajósegylet által rendezett tudományos ballonfelszállások eredményeit a Wissenschaftliche Luftfahrten című háromkötetes munkában (Braunschweig 1899—1900).

Bersot (ejtsd: bersó), *Ernest*, francia filozófus és publicista, szül. Surgèresben 1816 aug. 22., megh. Párisban 1880 febr. 1. A filozófia tanára volt több helyen; 1851 óta, midőn az államcsíny után vonakodott hűségesküt tenni, csak irodalommal foglalkozott. 1866. az Institut tagja lett. Különösen nagy érdemeket szerzett a francia közoktatás terén, melyet 1871 óta mint az École Normale igazgatója szolgált. Munkái: Essai sur la providence; Mesmer et le magnetisme animal; Études sur le XVIIIe siècle; Littérature et morale; Essais de philosophie et de morale; Morale et politique; Libre philosophie; Etudes et discours; Questions d'enseignement. V. ö. *Scherer*, Un moraliste. Etudes et pensées d'Ernest B. (Paris 1882, II. kiad. 1887).

Bérszerződés (lat. *locatio conductio)* fogalma alá tartozott Rómában a dolog-B. (locatio conductio rerum), a munka-B. (locatio conductio operarum) és a mű-B. (locatio conductio operis). A rómaiaknál a rabszolgaság mellett ritka volt a dologbérgazdaság. A munkát, szintén a rabszolgaság következtében, kevésre becsülték. Munkáskérdés helyett rabszolga-lázadás volt napirenden.

I. *A dolog-B.* az ingó dolgokon, kivált rabszolgákon és teherhúzó állatokon kezdődött. Plautus Aulularia című szinművében (act. 3. sc. 2. v. 34) említi, hogy a gazda a rabszolgáját, aki ügyes szakács, kiállítja a fórumon azért *locator*, aki főzetni akar, az bért igér s a szakácsot haza kiséri, ezért *conductor*. Később tértek át az ingatlanok bérbeadására, ezt is locatio conductiónak nevezve. A bérlőosztályt jelentéktelen kis emberek (tenuiores) alkották. Ezért húzták a rövidebbet. A dologbérlő csak birlaló (detentor) s nem birtokos. A gyümölcsöt csak beszedéssel (perceptio) szerzi meg. Ha a bérlemény tárgya eladatik, az új vevő nem köteles tűrni a bérlőt (Kauf bricht Miethe) s csak személyes keresete van az előbbi tulajdonos ellen. A dolog-B. tárgya lehet dolog (res corporalis) és jog, pl. vámszedési jog. Elhasználható dolog (res consumptibilis) pl. takarmány, vetőmag, csak a telekkel együtt lehet tárgya a bérletnek (admodiatio). Saját dolgodat csak úgy veheted bérbe (conductio rei propriae), ha a használati jogot visszaváltod egyidőre attól, akinek átengedted, pl. házad bérlőjétől albérbe veszed egy szobát. A bérleti dolog hasznot vagy *közvetlenül* nyujt (uti), vagy *közvetve*, t. i. gyümölcsöztetéssel (frui). Amaz kibérlés, emez haszonbérlés (árenda). A bér (merces) pénzben fizetendő, de a telkeknél állhat a termés feléből, harmadából (colonus partiarius). Albérbeadás (sublocatio) szabad, ha az ellenkező nincs kikötve. A mai jogot l. *Bérleti szerződés, Lakbérleti szerződés, Haszonbérleti szerződés.*

II. *Munka-B.* (locatio conductio operarum) úgy jön létre, hogy a munkás a maga munkaerejét bér (merces) ellenében határozott célra és időre a másik fél (vállalkozó, gazda, munkáltató) rendelkezésére bocsátja. Ma is követett parancsa a római jognak, hogy a munkabért *pénzben* kell fizetni. Kivételképen előfordult, hogy a pásztoroknak az őrzésért és legeltetésért járó bér fejében a marhaállomány gyarapodásából ad a gazda bizonyos hányadrészt (pecora partiaria). A régi felfogás a bért (merces) a szellemi munkához méltatlannak tartotta, annak jutalmát csak mint a tiszteletnek kifejezőjét (honorarium) tekintette. A szellemi munkának eszményi jutalma volt a hír, dicsőség, tekintély, népszerűség. Utóbb az eszményi jutalomhoz gazdasági jutalom is járult, de a «*tiszteletdij*» ma is különbözik a «*munkabértől*», legalább névleg. A mai jogot l. *Szolgálati szerződés.*

III. *Mű-B.* (locatio conductio operis seu redemptio). A műnek megrendelője locator operis, a vállalkozó a conductor vagy redemptor operis. A vállalkozó bérért kötelezi magát, hogy a megrendelő számára valamely művet (opus) készit, pl. épit vagy a munka eredményét állítja elő, pl. fuvaroz, ingókból új forgalmi tárgyat hoz létre, pl. ruhát varr, képet fest. A művet kellő időre, hibátlanul kell szállítani s egyidejüleg fizetni kell a bért. A mű-B. úgy is köthető, hogy a vállalkozó, pl. az aranyműves, harangöntő, takács nem köteles éppen az átvett anyag feldolgozására, hanem arra, hogy egyenlő mennyiséget és minőséget alkalmazzon. Itt hitelezés (creditum) jön közbe, a vállalkozó az átvett anyag tulajdonosává válik és viseli a véletlen baleset (casus) következményeit. Ez a rendhagyó mű-B. locatio conductio operis *irregularis*. A mai jogot l. *Vállalkozási szerződés.* V. ö. *Czyhlarz*, Institutionen (1908); *Vécsey* Tamás, Római jog (1907).

Bérszolga (rossz magyarsággal *hordár*), megállapított díjszabályzat szerint a nagyvárosok területén szállítási szolgálatokat és más rokon természetü megbizásokat teljesit. Meghatározott számuk van és a B. csak azon a helyen (állomáson) tartózkodhatik, amelyet a rendőrség a számára kijelöl. Iparigazolványuk, rendőri igazolványuk és sorszámuk van. Legtöbb helyen egyenruhát hordanak. Létszámukat, rendtartásukat és a díjszabást külön helyi szabályrendelet állapítja meg. Minden B. a reá bizott tárgyért, az okozott kárért vagyonilag felelős, ennek biztosításakép a hatóság pénztárába bizonyos nagyságú biztositékot köteles letétbe adni s az erről kapott kezességi bárcát kivánatra a megbízó félnek felmutatni. A közlekedés tökéletesedése folytán helyzetük mindig rosszabbra válik, a számuk fogy.

Bert. v. *Bertol.*, növénynevek mellett *Bertoloni* Antonio (l. o.) nevének rövidítése.

Bert, *Paul*, francia tudós és politikus, szül. Auxerre-ben 1833 okt. 17., megh. Hanoi-ban (Tonking) 1886 dec. 11. Főként az élettan tanulmányozásának szentelte magát. 1869-ben meghívták Párisba a Faculté des sciences-hez az élettan tanárának. Mint buzgó republikánust Gambetta 1871 jan. 15. a Nord département prefektusává nevezte ki. Tagja volt a nemzetgyülésnek és 1876 óta a képviselőháznak és elszánt ellenfele a kat. papságnak, melynek befolyásától az iskolát meg akarta szabadítani. B. volt a Ferry-féle oktatásügyi törvény előadója. Gambetta 1881 novemberében a közoktatásügyi tárcát bizta reá. B. sok erélyes rendeletet bocsátott ki a klérus ellen, de Gambettával együtt már 1882 jan. 26. visszalépett. 1886-ban kinevezték Tonking és Annam helytartójává, hol meghalt. Holttestét visszavitték Franciaországba és emlékének szobrot állítottak.

Munkái: Revue des travaux d'anatomie et de physiologie publiés en France pendant l'année 1864 (1866); Notes d'anatomie et de physiologie comparées (1867—70, 2 kötet); Recherches sur le mouvement de la sensitive: Mimosa pudica (1867—70); La pression barométrique, 1877; La morale des Jésuites (1880). V. ö. *Bérillon*, L'oeuvre scientifique de P. Bert (Paris 1887).

Berta (ófelnémet: *Berchta, Perahta* a. m. a fényló), több középkori, félig-meddig mondai nőnek neve. E néven ismeretesek:

1. *B., szent*, (másként *Edithberga*), Charitbert frank király leánya, 560-ban Ethelbert, kenti királynak lett neje. Férjét és alattvalóit a kereszténység vallásra térítette, amiért az egyház szentté avatta. Emléknapja: júl. 4.

2. *B. (Bertrada, Berthe au grand pied*, a nagylábú B., a *fonó B.)*, Nagy Károly mondakörében Charibert laoni grófnak vagy valamely magyar királynak leánya, Kis Pipin neje. Nagyon szépnek mondták, bár nagy lába volt. Mesélték, hogy midőn mint menyasszonyt Pipin udvarába vitték, gonosz kisérője a megvesztegetett szolgáknak adta át, hogy megöljék; helyébe pedig a merénylő saját csunya leányát csempészte. B. azonban csodás módon megmenekült a haláltól és Pipin egy vadászat alkalmával ráismert és nőül vette. E házasságból született Nagy Károly. Igy a mese, mely a pogány *Berchtára*, a hattyu- vagy lúdlábú istennőre emlékeztet. Francia és burgundi templomokon még ma is látható a *Reine Pédauque* (a. m. *Regina pede aucae)* kőszobra. Számos költemény is emlékszik róla. Ő reá vonatkoznak e közmondások: *Al tempo que B. filava*, Die Zeit ist hin, wo B. spann, *Ce n'est plus le temps où Berthe filait*, melyek az arany kor letünté sajnálják. V. ö. *Simrock* B., Die Spinnerin (Frankf. 1855); *Bovy* A., Adenet le Roi et son oeuvre (Brüssel, 1898). L. *Berta* 5.

3. *B.*, a kerek asztal mondakörében mint Nagy Károly nővére, Milon d'Angleris neje és Roland anyja szerepel.

4. *B.*, Nagy Károly és Hildegarde leánya, titokban Angilbert neje és Nithard történetírónak anyja, meghalt 814.

5. *B.*, Burkhard alemann herceg leánya, ki II. Rudolf burgundi király neje és Adelheid császárné anyja volt. Rudolf halála után (937) Hugó olasz királlyal lépett házasságra. I. vagy Nagy Ottó császár Ehrenstein apátsággal ajándékozta meg 953., ahol a X. sz. vége felé halt meg. A *B. 2.* alatt fölsorolt közmondásokat némelyek hibásan ő reá vonatkoztatják. V. ö. *Feist*, Zur Kritik der Bertasage (Marburg 1886).

Berta, Szt. László leánya volt a weingarteni barát krónikája szerint; állítólag a zárdából megszökött s felesége volt bogeni Hartvignak. Frigyes nevü fia állítólag 1074-ben már regensburgi várnagy volt. V. ö. *Wertner*, B., Szt. László állítólagos leánya (Turul 1887., 109—111.); Az Árpádok családi története (Nagybecskerek 1892).

Bertagnolli (ejtsd: —tanyolli), *Carlo*, olasz nemzetgazdász, szül. Pergineben (Trento) 1843., megh. Griesachban (Karintia) 1896 júl. 22. Előbb az olasz kereskedelmi minisztériumban működött, majd belügyi osztályfőnök volt. B. erősen küzdött a Toscanában szokásos felesrendszer (mezzadria) ellen. Munkái: La colonia parziaria (Firenze 1877); Delle vicende dell' agricoltura in Italia (u.o. 1881); L'economia dell' agricoltura in Italia (l. o.) (Róma 1886).

Bertalan, 1. *szent*, Tolmai fia, egyike a 12 apostolnak, Szt. János Nátánaelnek nevezi és így teljes neve Nátánael, Tolmai fia. Az evangéliumot Özséb egyháztörténete szerint Jemen tartományban, Boldog-Arábiában hirdette. Innen északnyugati Ázsiába ment és ott Hierapolisz frigiai városban Szt. Fülöp apostollal találkozott. Innen Likaoniába, végre Nagy-Örményországba ment. Itt halt meg vértanui halállal Albanopolisz városban. Astyages, a király öccse t. i. elfogatta és elevenen megnyúzatván, keresztre feszíttette. Emlékét a római egyház aug. 24., a görög pedig jún. 11. üli meg.

2. *B. a Martyribus*, Portugália primása 1558—1582-ig. Szül. Verdela-ban Lissabon mellett 1514., megh. 1590. jul. 16. Már 13 éves korában a domonkosok rendjébe lépett, hol később Benfiga zárdában, Lissabon mellett, prior lett. 1558. bragai érsekké és primássá neveztetett ki. A trienti zsinaton (9. ülés) a két szín alatti szt. áldozás mellett szólalt fel. 1582-ben a vianai zárdába vonult. Művei: Stimulus pastorum, Compendium spiritualis doctrinae stb. Rómában jelentek meg 1727. két kötetben.

Bertalan, 1. püspök, megh. 1247 körül. 1219. II. András idejében, 28 éves korában, tanulatlansága mellett is megkapta a pécsi püspökséget, melytől azonban III. Honorius pápa, mint méltatlant, megfosztotta s János esztergomi érseket, ki őt megerősítette, egyévi jövedelmének elvesztésére ítélte, utóbb azonban 1221 január 29. igazolta. 1235-ig, mint a király követe, négyszer járt Spanyolországban s nagy tisztelője volt compostellai Szt. Jakabnak, kinek tiszteletére már 1235. kolostort építtetett az Ireg falu és Pécs közelében levő Patacs-hegyen. Ebbe a kolostorba remetéket helyezett el, kiket szabályoknak vetett alá és kikre eleintén maga ügyelt; csak később tette priorjukká Antal frátert. A patacsi kolostorból keletkezett utóbb a pálos remeték rendje; 1241. részt vett a sajói csatában, honnan csak László, somogyi comes segítségével menekülhetett meg.

2. *B.*, veszprémi püspök volt 1233., midőn a beregi erdőben kötött szerződésnél Cognoscens mester esztergomi kanonokkal együtt a pápa követét képviselte.

3. *B.*, Bács országbiró s gömöri főispán fia, szepesi prépost, kir. alkancellár 1284—85-ig váradi püspök volt.

4. *B.* (halabori), pap, félig névtelen tudósunk, kinek születése I. Mátyás király korára tehető. Szentirási részleteket tartalmazó magyar kódexünk van tőle, melyet később a M. Tud. Akadémia Döbrentey-kódexnek nevezett el. E kódex, mely 1508. készült, magában foglalja a zsoltárokat, az Enekek énekét, Jób könyvét, bár hiányosan, az evangéliumokat és episztolákat. Eredetijét a gyulafehérvári püspöki könyvtárban őrzik; a zsoltárokat B. írta. Teljesen és híven a Volf György által szerkesztett Nyelvemléktár XII. kötetében (Budapest 1884,7—113. l.) jelent meg magyarázó előszóval.

Bertalan, 1. *Lajos*, mérnök, szül. Beremenden, Baranya vmegyében, 1838 jún. 30., megh. 1902 júl. 31. A technikai pályán mint magánmérnök, később mint Temes vmegye főmérnöke és mint a Temes és a Sebes-Körös-szabályozó társulatok mérnöke működött. A vízépítészet terén kifejtett nagy tevékenysége folytán 1881. az akkori közlekedésügyi miniszter a vízépítészeti hivatalhoz kir. főmérnökké nevezte ki és megbízta a tokaji vízszabályozással. 1883-ban a közmunkák felügyelője lett s a közlekedésügyi minisztériumhoz műszaki tanácsossá nevezték ki. Utóbb a Dunaszabályozással bízták meg. A Tiszaszabályozás körüli érdemeiért Szegeden szobrot állítottak neki.

2. *B. Vince*, kat. ped. író, szül. 1857 ápr. 19. Szepetneken (Zala vm.) ósrégi nemes családból. Középiskoláit Nagykanizsán és Szombathelyen végezte. Tanító és kántor volt Zalaszegváron és Hegymagason. 1894-ben esztergomfőegyhm. főtanfelügyelői tollnok, 1896. tan. képző int. tanár. 1910-ben nyugalomba vonult. Buzgó előharcosa volt mindig minden kat. pedagógiai kérdésnek, amelyekből többnek életbeléptetése az ő nevéhez fűződik. Elnöke az esztergomjárási római kat. tanítói körnek, tagja az Orsz. Kat. Tanügyi tanácsnak stb. Irodalmi munkássága: számtalan, különféle lapokban megjelent cikkein, értekezésein stb. kívül: Népiskoláink; A róm. kat. iskola feladata és fejlesztésének alapjai; A róm. kat. népoktatási intézetek szervezete és közigazgatása; A magyar kat. iskolák ellátása stb. Társszerkesztője volt a Komlóssy Ferenc szerkesztette Esztergom főegyházmegyei iskolák története c. munkának.

Bertalan-éj vagy *párisi vérmenyegző*, így nevezik a hugenottáknak Párisban 1572 aug. 23. és 24. közötti éjjel történt tömeges lemészároltatását. E korántsem előzetesen megfontolt, hanem rögtönzött tett értelmi szerzője IX. Károly király nagyravágyó anyja volt, *Medici Katalin* (l. o.), aki nem tudta elviselni, hogy fia a hugenották híres vezérét, Coligny tengernagyot szívesen látta környezetében, sőt egyik-másik dologban tanácsát is kikérte. Úgy látszott, hogy Károly király, engedve Coligny sürgető szavának, hadat fog indítani a németalföldi protestánsok érdekében Spanyolország ellen. Hogy ezt megakadályozza, a hatalmát féltő Katalin Anjou Henrikkel (a király öccsével), a Guise-párt vezéreivel, nevezetesen Guise és Aumale herceggel egyetértve, Coligny megöletését határozta el. Amde a felbérelt orgyilkos golyója csak Coligny jobbkarját sebesíté meg. Midőn Katalin arról értesült, hogy a király szigorú vizsgálatot indított ez ügyben és Colignynak elégtételt igért, a hugenották boszujától tartva, arra a gondolatra vetemedett, hogy valamennyi hugenottát megöleti. Az alkalom kedvezett szándékának: 1572 aug. végére volt kitűzve Valois Margit kir. hercegnő és Bourbon Henrik herceg (a későbbi IV. Henrik) közötti esküvő, melytől sokan a pártok kibékítését remélték. Katalinnak sietnie kellett tehát: aug. 23. a céhek főnökét (prévot des marchands) magához hivatta és azt parancsolta neki, hogy a fanatikus céheket fegyverre hívja és Páris kapuit az éjjel elzárja. Azután addig rémítgette a beteges királyt a hugenották állítólagos összeesküvésének meséjével, míg bele nem egyezett azok megöletésébe. Éjjeli harangszóval adott jelre azután megkezdődött a fővárosban gyülekezett hugenották tömeges lemészárlása. Először Colignyt gyilkolták meg, aztán a többi hugenottára került a sor, kik közül legalább is 2000 életett meg. Másnap a vidéken folytatódott a hajsza, melynek sok ezer ember esett áldozatul. (Az adatok 30 és 90 ezer között ingadoznak.) Mindamellett Katalin nem érte el célját, mert sok hugenottának La-Rochelle-be és más várakba sikerült menekülni. Ismeretes, hogy Károly király lelki bajára e borzasztó éjen történt dolgok oly rettentő hatással voltak, hogy a megtorlástól való rémület nemsokára sírba vitte; bizonyos az is, hogy csak kevés fejedelem helyeselte e céltalan és kegyetlen üldözést. II. Miksa német császár és magyar király (IX. Károly ipja) szégyenlette rokonainak e kegyetlenkedését, Erzsébet angol királyné pedig a tett vészthozó következményeire figyelmeztette a francia udvart. A hírneves Dubois d'Armiens képben örökítette meg a B.-t. V. ő. *Bordier*, Le Saint-Barthélemy et la critique moderne (Genève 1879); *Ranke*, Französische Geschichte I. 314 és V. 105.; *Baumgarten*, Vor der Bartholomäusnacht (Strassburg 1882).

Bertalan kígyója. Régi népmonda emlegeti, mely Bars vmegye némely vidékén maig él a nép ajkán. Azok a kígyók u. i., melyek a nyár folyamán senkit meg nem martak, a kánikulát berekesztő Szent Bertalan napján (aug. 24.) túl nem maradnak többé a föld színén, hanem lyukaikba bujnak téli szállásra; amely kígyó azonban valakit megmart, azt büntetésül az anyaföld többé be nem veszi. Az ilyen kígyó Szt. Bertalan napja után is nyugtalanul csúszik-mászik a föld porában, tarlón, mezőn, egyik helyről a másikra.

Bertani, *Agostino*, radikális olasz politikus, szül. Milanóban 1812 okt. 19., megh. Rómában 1886 ápr. 30. Az 1848. év őt is a politika terére sodorta s mint heves republikánus, Garibaldihoz csatlakozott, kit 1859. és 1860. is követett. 1861 óta Genovában élt mint sebészorvos, 1860—80-ig tagja volt a parlamentnek s 1878. részt vett a Lega della democrazia alapításában. Életrajzát megírta *Mario*, Bertani e i suoi tempi (Milano 1888). Mario B. iratait és beszédeit, Scritti e discorsi (u. o. 1890) is kiadta.

Berteaux, *Henri Maurice*, francia politikus, szül. St. Maur-les-Fossés-ben 1852. jún. 3, megh. 1911 máj. 21. Pénzügynök lett Párisban (agent de change, ami Franciaországban állami hivatal), mely állásban nagy vagyonra tett szert. Château sur Seine község lakói, ahol B. nagy uradalmat vett, polgármesternek, a versaillesi kerület pedig 1893. radikális szociálista programm alapján képviselőnek választotta. 1902 óta előadója volt a hadügyi költségvetésnek és a kétévi katonai szolgálatról szóló törvényjavaslatról is ő referált. Bár csak tartalékos tüzérhadnagy rangjával birt, Combes miniszterelnök 1904. őt szemelte ki (André helyett) hadügyminiszterének. B. a Rouvier-féle kabinetben is megtartotta tárcáját, de 1905. visszalépett. 1910 jún. a kamara második alelnöknek választotta. 1911 febr. 27. a Monis-kabinetben ismét elvállalta a hadügyi tárcát.

Máj. 21. reggel jelen volt a Páris és Madrid között kitüzött repülögépverseny inditásán, amikor Train aviatikus, az indulók egyike, a viharos szélben lezuhant s gépe arra a csoportra esett, ahol a miniszterek álltak. B. és Monis miniszterelnök súlyosan megsebesültek s B. még a versenytéren meghalt.

Bertelovci, adók. Pozsege vm. pozsegai j.-ban, (1900) 334 horvát-szerb és német lak.; u. p. Jakšić, u. t. Blacko-Jakšič.

Bertens, *Rosa*, német szinésznő, szül. 1860. Konstantinápolyban. Sonnenthal növendéke volt Bécsben, azután Nürnbergben és Kölnben működött, 1887 óta Berlinben játszik; hol ebben, hol abban a szinházban, mert férjével, Block Paul ujságíróval rendszerint Párisban él. Eleinte francia szalonszerepekben játszott, de 1900. az Oresteia előadásakor fölfedezte a klasszicizmusra való hivatottságát s azóta kiválóan tragikus nőalakokat ábrázol.

Bertény (azelőtt: *Birtiny*), kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 452 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Rév.

Berth., zoológiai neveknél *Berthold* Arnold Adolf nevének rövidítése, szül. 1803 febr. 26., megh. 1861. jan. 3. Göttingenben a fiziológia tanára volt.

Bertha, nőnév, l. *Berta*.

Bertha, 1. *Sándor* (felső-eőri), min. tanácsos, a M. Tud. Akad. ügyvédje, szül. Etén (Komárom vm.) 1796 ápr. 7., megh. Budapesten 1877 febr. 4. Az 1832—36-iki országgyülésen szerkesztette a *Kerületi Naplót*. Fáy Andrással közreműködött a takarékpénztárak felállitása körüli mozgalmakban. Élénk részt vett az országos gazdasági egyesület alapitásában. A pesti lovaregyesületnek B. volt első titkára. Az akadémia 1839. választotta levelező tagjának. Munkája: *Országgyülési tárca* (Pest 1843).

2. *B. Sándor*, zeneiró, szül. Pesten 1843 aug. 19. Ugyanitt iskolázott; 1862 óta többnyire külföldön él, állandó lakhelye Páris. Számos cikke jelent meg a Budapesti Szemlében, Magyar Szalonban, Vasárnapi Ujságban stb., a magyar zene fejlődése érdekében irt megannyi magvas fejtegetés. Franciául megjelent a párisi Rudy kiadásában (1887) nehány felolvasása a magyar irodalomról; a magyar zenéről a Revue des deux Mondes, L'art Musical, Progrès Artistique és L'évènement, azonkivül a Nouvelle Revue, politikánkról a Mémorial Diplomatique, Gaulois és Républ. Française folyamaiba irt, továbbá elbeszéléseket belga lapokba (Indépendence Belge; La Jeune Fille). Könyvei: François-Joseph I. et son règne (Paris 1888); L'archiduc Rudolph (u. o. 1889); Magyars et Romains devant l'histoire (u. o. 1900); La Hongrie moderne (u. o. 1902); François Rákóczi. Esquisse biographique (u. o. 1906). Zeneművei: dalok, palotások és csárdások, suite-ek zongorára és hegedüre és a Levallois és Milliet francia irók szövegére szerzett Mathias Corvin c. két felv. dalmű; ezt a Párisi Opéra-Comique és a budapesti Nemzeti Szinház is előadta.

Berthe (franc.), a Berta (l. o.) név franciás alakja; továbbá egy női gallérfajta, csipkeszalagokból készült nyakbavető kivágott ruhához.

Berthelot, *Pierre Eugène Marcellin*, francia kémikus, szül. Párisban 1827 okt. 25., megh. u. o. 1907 márc. 18. Az Ecole de pharmacie, 1865 óta pedig a Collège de France kémiai tanára volt, 1895 nov.-től 1896 márc. 28-ig a Bourgeois-minisztériumban a külügyi tárcát képviselte. 1900 óta a francia akadémia tagja. A Magy. Tud. Akadémia külső tagja volt. A többvegyértékü alkoholok fogalmát ő állapitotta meg. Különösen a szénvegyületek összetevésével foglalkozott. A robbanó vegyületeket behatóan tanulmányozta. Később a termokémia körébe vágó nagyszámú igen pontos mérést végzett. Nagyszámú értekezései többnyire az Annales de Chim. Phys. c. folyóiratban jelentek meg. Nagyobb munkái: Chimie organique, fondée sur la synthèse (1860, 2 k.); Leçons sur les principes sucrés (1862); Leçons sur les méthodes générales de synthèse (1864); Leçons de chimie sur l'isomérie (1865); Traité élémentaire de chimie organique (1872, 2. kiad. 1881, 2. köt.); Sur la force de la poudre et des matières explosives (1872); Vérification de l'aréomètre de Baumé (1873); La synthèse chimique (3. kiadás 1881; németül Lipcsében jelent meg 1877-ben); Essai de mécanique chimique, fondée sur la thermochimie (1879, 2 köt.); Les origines de l'alchimie (1885); Chimie des anciens (1889); La chimie au moyen âge (1893, 3 köt.); Chaleur animale (1899, 2 köt.); Science et libre pensée (1905); Traité pratique de l'analyse des gaz (1906); Archeologie et histoire des sciences (1906).

Berthelsdorf, több német helység neve; legjelentékenyebb: *B.* Bautzen szász kerületi kapitányságban, Herrnhut és vasút mellett, (1905) 2003 lak., szövőiparral, faárukészitéssel, bőrcserzéssel, a Zinzendorf grófok által épitett kastéllyal. A herrnhuti evang. testvéregyesület 1791 óta itt tartja szeniorátusi gyüléseit, amely a föld különböző részeiben elszórt testvér-egyesületek fölött felügyeletet gyakorol.

Bertheroy (ejtsd: bertroa), *Jean*, francia irónő (valódi néven *Berthe Corinne Le Barillier*), szül. Bordeauxban 1868. Előkelő családja a legjobb nevelésben részesitette. 1899-ben akadémiai jutalmat nyert Femmes Antiques c. költeményével. Már előbb fellépett Cleopâtre (1892) és Ximénes (1893) történeti regényeivel. Nagy sikert aratott La danseuse de Pompéi c. antiktárgyú regénye (1898), melyet hasonló hátterü Les vierges de Syracuse (1904) és La beauté d'Alcis (1905) követtek. L'ascension au bonheur (1907) c. modern tárgyú regénye is nagy olvasóközönségre talált.

Berthet, *Bertrand*, másképen *Elie*, francia regényiró, szül. Limogesban 1815 jún. 9., megh. Párisban 1891 jan. 31. Számos regénye közül felemlitendők: Le refractaire (1841); Le nid de cigognes (a Hohenzollerek dicsőitése, 1848); Les Catacombes de Paris (1854); Le gentilhomme Verrier (1862); Le bon vieux temps (1867); Romans préhistoriques (1876); Le secret du diamant (1888); La petite Chailloux (1888). Foucher és Dennery társaságában több értéktelen drámát is irt. Három regénye megjelent magyarul: *A gyémánt szem* (ford. Mártonffy F., Budapest 1875); *A pierrefittei bünteti* (ford. Sziklay János, Budapest 1880); *Az elzárt* (ford. Tóth Vince, Budapest 1873).

Berthier (ejtsd: bertjé). 1. *Alexandre, Neuchâtel, Valangin és Wagram hercege* szül. Versaillesben 1753 febr. 20., megh. Bambergben 1815 jún. 1. Hadmérnökkari tiszt lett, de 1777. leköszönt és Lafayette-tel az északamerikai angol gyarmatok segélyére sietett. Európába való visszaérkezése után vezérkari ezredessé nevezték ki; 1795. az Olaszország ellen működő francia sereg vezérkarának főnöke lett; e minőségében ismerkedett meg Napoleonnal, akinek valamennyi hadjáratában részt vett, mint vezérkari főnök, kivéve az 1815-ikit. 1800-ban hadügyminiszter; 1804. tábornagy lett és 1807. mint szuverén fejedelem kapta a Poroszországtól elfoglalt neuchâteli és valangini hercegségeket. 1808-ban Vilmos bajor herceg leányát, Máriát vette nőül. 1809-ben Napoleon megérkezéséig a Németországban gyülekező francia hadak fővezére volt, de mint vezér nem felelt meg Napoleon várakozásának, mint vezérkari főnök azonban Napoleonnak a hadsereghez való megérkezése után oly kitünően működött, hogy a hadjárat befejezésekor Napoleon őt wagrami hercegnek nevezte ki. 1812., 1813. és 1814-ben szintén Napoleon oldala mellett működött. Meghódolt azután XVIII. Lajosnak,de 1815. Napoleonnak Elba szigetéről való visszatérésekor engedett neje befolyásának, nem csatlakozott régi jótevőjéhez és Bambergbe ment ipához; e lépését azonban annyira megbánta, hogy megtébolyodott és a kastély erkélyéről a kövezetre vetette magát s szörnyet halt. Mémoirejai 1826. jelentek meg Párisban. V. ö. *Strich*, Marschall A. B. (München 1909) és Rapports du Maréchal B. 1813. (Paris 1910, 2 köt.). — Fia, *Napoleon*, Wagram hercege, szül. 1810 szept. 11., megh. 1887 febr. 10., hű embere volt III. Napoleonnak, aki szenátorrá nevezte ki; ennek fia, *Alexandre*, Wagram hercege (szül. 1836 márc. 24.), a frankfurti Rothschild Károly báró leányát, Bertát (megh. 1903) birta nőül.

2. *B., César*, gróf, az előbbinek öccse, szül. 1765 máj. 4., megh. Grosboisban 1819 aug. 17. Szintén tábornoki rangban szolgálta I. Napoleont, aki grófi méltóságra emelte és Tobago, majd Korzika kormányzójává nevezte ki.

3. *B., Victor Leopold*, az előbbiek öccse, szül. 1770., megh. 1807., különösen Austerlitznél tüntette ki magát mint dandárnok.

Berthierit *(Anglarit, vasantimónfény)*, az antimonithoz hasonló szulfid-ásvány; vasantimonszulfid ($FeSb_2S_4$), néha Mn-t is tartalmaz; összetétele ingadozó, Sb-tartalma 51·7—60·1% között ingadozik. Csakis szálas és rostos halmazokban ismeretes; hazánkban Aranyida (Abaujvármegye) nevezetes termőhelye. Terem továbbá Franciaországban (Anglar, Auvergne, Chazelles), Szászországban (Freiberg mellett).

Berthold, férfinév, l. *Bertold*.

Berthold-féle rendszer, l. *Betürendszer*.

Berthollet, *Claude Louis*, gr., francia kémikus, szül. Talloire-ban (Savoya) 1748 nov. 9., megh. Arcueilben, Páris mellett 1822 dec. 6. A párisi Ecole normaleban és a politechnikai iskolában a kémia tanára 1794.; már 1780. a párisi akadémia tagja. Később a becsületrend főtisztjévé nevezték ki; XVIII. Lajos alatt a pairs-kamara tagja. Ő még a flogiszton-elmélet híve volt, de Lavoisier tanaival megismerkedve, már 1785. az akkori új nézeteket magáévá tette. Úgy az elméleti, mint a gyakorlati kémiának igen jelentékeny szolgálatokat tett. Kisérleti vizsgálatokat végzett: ammoniával, kéksavval, kénhidrogénnel, káliumkloráttal, durranó ezüsttel stb. A klór gyakorlati alkalmazását ő ismertette meg. A kémiai rokonság (affinitás) tanulmányozásával is sokat foglalkozott. Számos tartalmas értekezésben ismertette buvárlatai eredményét. Nagyobb önálló munkái: Éléments de l'art de la teinture (1791); Recherches sur la loi d'affinité (1807); Essai de statique chimique (1803).

Berthollet-féle durranó ezüst, l. *Durrano ezüst*.

Bertholletia *Humb. et Bpl.* (növ.), a Lecythidaceae család génusza, melynek 2 faja Dél-Amerika É.-i tropikus részében honos. Magas fák. Magvuk dús olajtartalmú és a kereskedelemben mint *paradió*, *braziliai dió* vagy *amerikai dió* szerepel (a portugálok *amazon mandulának* is nevezik). Indián nevén a két fa *nha* v. *nia*, a többi lakosság nevén *tuca*, az Orinoko mellett *yuvia*.

Berthóty. Ósrégi magyar család, mely az Aba nemzetségnek a XIII. sz. utolsó tizedeiben leghatalmasabb ágából, a Szalánczy-ágból vette eredetét. A B.-család első őse Csoma, kinek fia I. Péter 1270 körül említtetik. Péternek három fia volt: ifjabb Péter, vagy Peteuch, a kihalt Jobbágyi-, Sirokai- és Frichi meg a most is virágzó Hedry-család őse; Lőrinc, kitől a szintén magva szakadt Vitézi-család származott; aztán Mihály, ki a B.-családot alapította. A három testvér 1303. osztozott Szalánczy, Olchvár, Rukthe és Rupka birtokán Ugyanezen egyezség alapján 1329. Szalánczi Péter fia, Péter és Szalánczi Mihály fia, Egyed, újra osztozkodnak, míg a szalánczi nemesek 1330-iki osztályában Mihály ágazatából András fia, Lukács vesz részt. Egy 1332-ki okmány említi először a Pertoldi nevet, midőn az említett Mihály fia, Egyed testvére, András, özvegyével pörösködik. 1341-ben a sárosi konvent B. Mihály fia, Egyed, Bertót nevű birtokának határát kijárja. Egyednek két fia volt: Demeter és Simon, kik 1349. pallosjogot kaptak, Simon a rác háborúban szerzett érdemeiért pedig szabad ispánságot nyert. 1375-ben a többi szalánczi ágbeliekkel együtt idai Chyrke Péterrel pörösködnek, aki Aba fia Dávidtól származtatta magát s úgy látszik, az idősb Dávid ágával közelebbi vérségi viszonyban volt. Demeter fia, Miklós, a XV. sz. elején élt. 1510-ben II. Ulászló király Bertholdi Szaniszlót fiaival Györggyel, Tamással, Mihállyal és Mártonnal, testvérét Ferencet, Miklós nevű fiával, továbbá a szalánczi ágból még meglevő Hedry- és Frychi családbelieket megerősíti Berthold, Kis- és Nagy-Vitéz, Hedry, Frich, Siroka stb. birtokában. Ugyanezen Szaniszló 1504—1522. Sáros vármegye alispánja és 1526. Sáros vár kapitánya volt. Márton 1542. sárosi alispán, 1547, követ. János 1600. alispán ugyancsak Sárosban. Midőn 1677. az utolsó Frychi, János fia, János meghalt, javaira a Hedryekkel együtt B. Gábor, László, Sándor és János is örökségi igényt támasztottak, de a pört mint távolabbi ágbeliek elvesztették.

Az említett Gábor 1680. szepesvármegyei alispán volt. A család legkiválóbb tagja B. Ferenc volt, II. Rákóczi F. felsőmagyarországi tábornoka (l. alább). A család 1456. a Sirokai-, Fricsi- és Hedri-családokkal együtt V. Lászlótól címereslevelet nyert. (*Wertner* M., A magyar nemzetségek. I. 39., 318—322, II. 421; *Nagy* I., Magyarország családai, II. 35; *Karácsonyi* J., A magyar nemzetségek I. 1—71; *Lehoczky* T., Adatok a Balling-, B.- és Leövey-családokról, Turul 1899 évf., 82.; *Döry* F., A Sirokai, Fricsi, Hedri és Berthóti családok címere 1456-tól. Turul 1903 évf., 133.)

B. Ferenc, II. Rákóczi Ferenc tábornoka, szül. 1665 körül, meghalt Kassán 1710 szept. 11-én. Testvérbátyja volt Érsekújvár hős védelmezőjének, *B. István* kuruc altábornoknak (1708) és Csáky Borbála grófnőt birta nőül. Mindjárt a felkelés kezdetén csatlakozott Rákóczihoz, aki kassai vicegenerálissá és Sáros vármegye örökös helytartójává nevezte ki. 1705. a szécsényi országgyűlésen szenátorrá, vagyis a kormányzó tanács tagjává választották. 1707. Bercsényi Miklóssal Varsóban járt. 1708 szept. részt vett a harcban. 1710. a fekete halál őt is magával ragadta. Hagyatékának lajstromát kiadta *Thaly* Kálmán (Hadtörténeti Közlemények, 1896, 141 s köv. old.).

Berthoud (ejtsd: bertú), németül *Burgdorf*, város Svájcban, Bern kantonban, (1900) 8404 lak., technikai iskolával. Kastélyában volt 1800—1804-ig Pestalozzi nevelőintézete.

Berti, *Domenico*, olasz bölcsész és államférfiú, szül. 1820 dec. 17-én Cumianában, Piemontban, megh. 1897 ápr. 21. Rómában. 1849-ben a torinói egyetemre az erkölcstan tanárává neveztetett ki, 1870—77. a római egyetemen tanította a filozófiát. 1849 óta rövid megszakítással az olasz parlament tagja volt, 1880-ig a jobb, azóta a balközéphez tartozott. Lamarmora minisztériumában 1866. a közokt. tárcát vállalta el, melyet Ricasoli alatt is megtartott 1867-ben. 1881—84. kereskedelmi miniszter volt és szociális törvények hozása mellett buzgólkodott. Számos könyvet írt, ezek között: Vita di Giordano Bruno (1868, új kiadás 1889); Il processo originale di Galileo Galilei (2. kiad. 1878); Copernico e le vicende del sistema Coperniceno in Italia (1876); Cesare Alfieri (1877); Giovanni Valdes (1878); Cesare Cremonino (1878); Tommaso Campanello (1878); Scriti varii (1892, 2 köt.). Több folyóiratot alapított (Rivista Italia stb.).

Bertie (ejtsd: bőrti), *Francis Leveson*, sir, angol diplomata, Abingdon lord fia, szül. 1844 aug. 17. 1863-ban lépett a külügyi hivatalba, majd Bourke államtitkár oldalán dolgozott; 1878. a berlini kongresszusra kisérte Beaconsfield-et, 1903. Rómába ment angol nagykövetnek, 1904 óta pedig hasonló minőségben Párisban működik.

Bertillon (ejtsd: bertijoń), 1. *Alphonse*, francia antropológus, *B. 3.* fia, szül. Párisban 1853. Nevét antropométriai módszere tette ismeretessé (l. *Bertillon-módszer*). Mint a párisi személyazonossági hivatal főnöke 1882 óta szép sikereket ért el módszerével, melyet más államok is meghonosítottak. Művei: Ethnographie moderne. Les races sauvages: Afrique, Amérique, Océanie, Asie et régions boréales Paris 1883); Les signalements anthropométriques. Methode nouvelle de determination de l'identité individuelle (u. o. 1886); L'anthropométrie judiciaire à Paris en 1889 (Lyon 1890); La photographie judiciaire (Paris 1890); Identification anthropométrique (u. o. 1893); Instructions signalétiques (81 tábla). Mint irásszakértő működött 1894. a Dreyfus-ügyben, a Zola-pörben, valamint az 1899 aug. rennesi tárgyaláson.

2. *B., Jacques*, Páris város statisztikai hivatalának igazgatója, *B. 3.* fia, szül. Párisban 1851 nov. 11. Atyja befolyása alatt már deákkorában kezdett demográfiai tanulmányokkal foglalkozni, melyekhez később, mint orvosdoktor, az orvostani és közegészségügy terén kifejtett irodalmi működése járult. Atyja halála után őt választották meg 1883. a párisi városi statisztika igazgatójának. Nagyszámú dolgozatai (Travaux scientifiques, Paris 1892) eleven és eredeti felfogást és gazdag ismeretet tüntetnek fel. Különös figyelmet érdemel a halálokok nemzetközi nomenklaturája érdekében kifejtett munkássága. Főbb munkái: La statistique humaine en France (1895); Cours élémentaire de statistique administrative (1895); Eléments de démographie (1895); Statistique internationale résultant des recensements de la population exécutés dans les divers pays de l'Europa pendant le 19-e siècle (1899). A szerkesztésében megjelenő Annuaire de statistiques de la ville de Paris e város ismeretének alapvető forrásmunkái.

3. *B., Louis Adolphe*, francia demográfus, szül. Párisban 1821 ápr. 1., megh. 1883. febr. 28. Orvosi pályára készült. Később Quetelet munkái és apósa Guillard példája által buzdítva, demologiai tanulmányokkal foglalkozott. A Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales-ban közzétett cikkei (különösen Nuptialité, Natalité, Mortalité) önálló könyvszámba mennek és kivált a szövevényes jelenségeknek alapos és világos felbontása, azoknak minden oldalról való megvilágítása által tünnek ki. B. ezen értekezések által nagy lendületet és tökélyt adott a demográfiai tanulmányoknak, melyeknek eredményeit kivált Mouvement de la population (1877) és La démographie figurée de la France (1874) c. munkáiban tette közzé. Később Páris városa statisztikai hivatalának igazgatójává és néhány évvel halála előtt a Broca vezetése alatt álló antropológiai iskolában a demográfia tanárává nevezték ki. A commune uralma alatt Páris egyik kerületében mint maire működött. V. ö. Jacques *Bertillon:* La vie et les oeuvres du Dr. L. A. B., (Paris 1883).

Bertillon-módszer v. *bertillonage* (franc.), az embertani mérések oly módszere, hogy azzal a személyazonosságot megállapítani lehessen. Azelőtt a rendőrségeknél a rovott előéletü egyénekről s a börtönökből kiszabadult gonosztevőkről csak a különös ismertető jeleket, t. i. a sebhelyeket, csonkításokat, anyajegyeket stb. efféléket jegyezték fel. Bertillon megállapította, hogy az ember csontváza 20 éves korán túl majdnem változatlan méretekben marad meg, tov., hogy egyes emberek csontvázának méretei végtelen sok olyan arányt tüntetnek fel, amelyek más embernél ugyanabban a kombinációban nem fordulnak elő és ez alapon

könnyű és pontos mérési módszereket dolgozott ki. Jellemző adatok a következő mérések: 1. a magasság, a kiterjesztett karok hossza, az ülés magassága; 2. *a fej méretei*: a jobb fül hossza és szélessége, a fej hossza és szélessége; 3. *a baloldal méretei*: a lábnak, a középujjnak, a kisujjnak, az alsó karnak hossza; 4. *a szem színe*, hét leíró adattal. A mérésekből nyert számok az illető egyén különös ismertető jegyeivel, fényképfölvételeivel és származási adataival együtt egy-egy lapra jegyeztetnek fel s azután csoportosíttatnak az egyes lapok. Először különválasztják a 21 éven aluli egyének lapjait, azután a férfiakét és a nőkét. E csoportokat tov. a fejhosszuság szerint három alosztályba sorozzák; ezeket ismét a fej szélessége szerint válogatják háromfelé. 11 mérés ilyen beosztással 177,147 kombinációt ad és ez a szám a szem adataival együtt 1.240,029-re emelkedik. A B.-t 1882 dec. kezdték Párisban alkalmazni és csaknem minden állam elfogadta a személyazonosításnak ezt a módszerét. Helyenkint változtatással, nálunk *Galton*, Olaszországban *Tamassia* módszerével kombinálva. Georges *Bertillon* a módszert abban az irányban fejlesztette tovább, hogy a csontok jellemző méreteire a levetett ruhaneműek vizsgálata után is következtetett. V. ö. Georges *Bertillon*, De la reconstruction du signalement anthropométrique au moyen des vêtements (Lyon 1892); *Klatt*, Die körpermessung der Verbrecher nach Bertillon (Berlin 1902). Ma már azonban a B. elavult s azt rendszeresen még csak Franciaországban és Svájcban használják, a többi államokban kiszorította az ugyanezen célt szolgáló, de keresztülvitelében könnyebb, egyszerűbb és olcsóbb daktiloszkópiai személyazonosító rendszer (l. *Daktiloszkópia*). 1910. felállították nálunk az orsz. börtönügyi múzeumot s 1911. elhatározták az embertani sztigmák hivatalos gyűjtését.

Bertin (ejtsd: —tén), francia család. Leginkább ismert tagjai: *B. Louis François*, az *idősebb* (l'aîné), szül. Párisban 1766 dec. 14., megh. 1841 szept. 13. 1800-ban testvérével együtt megszerezte a már 1789. alapított Journal des Débats-t. Royalista magatartása nem tetszett az államügyésznek, s midőn Napoleon császárrá koronáztatta magát, B. kénytelen volt a lap címét Journal de l'Empire-re változtatni s mindenben a Moniteur visszhangjává tenni. 1814. B. újra visszaállította az eredeti címet s újra royalista szellemben kezdett írni, amiért lapját a száznap uralma alatt másnak ajándékozták oda. A restauráció után a lap jó ideig a Bourbonoknak (bár a Martignac-kabinet ellen írt), az 1830-iki forradalom után pedig az Orléans-háznak volt támasza, bár bizonyos függetlenséget mindig tanusított. — *B. de Veaux Louis François* (melléknevén *B. le superbe*), az előbbinek öcse, szül. Párisban 1771 aug. 15., megh. 1842 ápr. 23.; eredetileg bankár volt s támogatta bátyját az ujság-kiadásban, de a júliusi forradalomban politikai szerepet is játszott. 1831-ben követ volt Hágában és pair lett. — *B. Louis Maria Armand*, idősb B. Louis fia, szül. Párisban 1801 aug. 22., megh. 1854 jan. 11-én. 1820. a Journal des Débats egyik szerkesztője, atyja halála 1841 óta pedig annak főszerkesztője lett; lapját mérsékelt szabadelvű szellemben szerkesztette. V. ö. Le livre du Centenaire du Journal des Débats (Paris 1889). — Húga, *B. Louise Angélique*, szül. 1805 jan. 15., megh. Párisban 1877 ápr. 26.; a festészetre adta magát, de utóbb dalműveket szerzett, milyenek: Le loup-garou, Fausto és Esmeralda. Azonkívül költeményeket is adott ki Les Glanes címmel (Paris 1842).

Bertin, *Antoine*, francia költő, szül. Bourbon-szigeten 1752 okt. 10., megh. Santo Domingóban 1790 jún. 24. Dalaiban a bort, barátságot és szerelmet énekelte meg, különösen a latin elegia-költők behatása alatt állván. Műveit legjobb kiadásban Asse rendezte sajtó alá Poésies et oeuvres diverses címmel (Paris 1879).

Bertin-féle szalag (*ligamentum Bertini*, v. *ligamentum ileo-femorale*), a test legerősebb szalagja a csipőizületen; tartóképessége kb. 5 mázsa (l. *Csipőizület*).

Bertini, 1. *Giuseppe*, olasz festő, szül. Milanóban 1825 dec. 11., megh. u. o. 1898 nov. 24. Előbb atyjánál, Giovanni Battista B.-nél az üvegfestést tanulta, majd Sabatelli és Bisi vezetésével festészeti tanulmányokat folytatott a milanói Brérakadémián, ahol Dante találkozását Frater Hilariusszal ábrázoló első művével (ma a Bréra-képtárban) nagy feltünést keltett. Római és firenzei tanulmányút után állandóan Milanóban telepedett meg; 1859. akadémiai tanár, majd a Bréraképtár és a Poldi-Pezzoli-múzeum igazgatója lett. Művészi tevékenységével jelentékeny mértékben folyt be az újabb lombardiai festészet fejlődésére. Fő művei a Varese melletti Villa Ponti (1870—71), a Poldi-Pezzoli-múzeum, a trieszti gör.-illir templom freskói, a Manzoni-színház allegorikus menynyezetképe; többnyire történeti tárgyú olajfestményei közül: Torquato Tassót bemutatják a szavojai hercegnek (1865, a turini kir. palotában); Dante találkozása Beatriceval (1869); Leonardo da Vinci amint Beatrice d'Estét festi (1870, a Gavuzzi-család birtokában).

2. *B., Henri*, olasz származású zongoratanár, szül. Londonban 1798 okt. 28., megh. 1876 okt. 1. a Grenoble melletti Meylanban, birtokán. Zongorára írt művei oktató célra kitünőek, élvezetesek is. Bátyjától, Benoit-tól tanult (kinek viszont Clementi volt mestere); ujjgyakorlatait ma is általánosan használják.

Bertola *de' Giorgi Aurelio*, apát, olasz költő, szül. Riminiben 1753 aug. 4., megh. u. o. 1798 jún. 30. Tizenhatéves korában szerzetessé lett, de kevéssel ezután megszökött a klastromból, Magyarországba jött és itt beállt katonának. Megbetegedvén, visszatért hazájába és a nápolyi tengerészeti akadémiában, majd a paviai egyetemen a történelem tanárává lett. Időközben apátúri méltóságot nyert és Bécsben, majd Svájcban is járt, hol a kor jelesebb német költőivel kötött ismeretséget. Ő volt fordításaival a német irodalomnak első ismertetője és a La Fontaine modorában írt meséivel a francia ízlésnek Olaszországban első terjesztője. Kiválóbb művei: a XIV. Kelemen pápa halálára írt hőskölteménye: Le Notti Clementine (Arezzo 1775); az érzéki szerelemtől áradozó Prose e Rime (Milano 1798); pásztori költeményei: Poesie campestri e marittime (Genova 1779) és

Favole c. meséi (Bassano 1785). V. ö. *Giulio* Scotti, La vita e le opere di A. B. (Milano 1896).

Bertold *(Berthold, Berchtold)*, német férfinév; 1. *B.*, merániai Gertrud fivére, szül. 1181 táján, megh. 1251. Ságora, II. András keresztülvitte, hogy B. bambergi prépostot, fiatalságát s tudatlanságát nem tekintve, a kalocsai káptalan már 1206. érsekül kérje a királytól, aki nagyban ajánlotta III. Ince pápának. A pápa azonban előbb a salzburgi érsek által vizsgáltatta meg B. korát és ismereteit és ez a vizsgálat nem volt kielégítő. A pápa tehát nem erősítette meg, hanem arra utasítá, hogy még tanuljon. B. a vicenzai egyetemen kivánta a hiányokat pótolni, de III. Ince 1209. ráparancsolt, hogy otthon, Kalocsán tanuljon s tudománya hiányait legalább erkölcse tisztességével pótolja. B. vissza is tért Vicenzából, mire a király most azt a hibát követte el, hogy az érdemes hazafiak mellőzésével az idegen ifjut Bánk bán helyébe Tótország bánjává nevezte ki. Az elbizakodott B. most már nyiltan versengeni kezdett az esztergomi érsekkel, vitássá tévén annak néhány kétségtelen jogát. András még abban az évben (1212) Erdély vajdájává s Bács és Bodrog vármegyék ispánjává tette. Ez még inkább fokozta az idegenek iránt való gyülöletet, mely 1213. összeesküvésben s Gertrud királyné megölésében nyilvánult. B., kit utóbb azzal vádoltak, hogy Bánk bán feleségének, Melindának megsértésével közvetlen ürügyet adott az összeesküvésre, külföldre menekült, de mintegy 7000 lira értékü ékszert is vitt magával a királyi kincstárból. Csak 1215. tért vissza és kibékült sógorával, ki azonban örömmel fogadta azt a hirt, hogy B.-ot 1217. az aquileai kanonokok patriarchává választották. Uj méltóságát haláláig viselte. *Pauler* Gyula, A magy. nemzet tört., I. 54 s k. l. Gruber cikke a Századokban 39 köt., 581 l.

2. *B., szent*, a karmelhegyi szerzet alapitója, meghalt 1188. Limogesból (Franciaország) származott — némelyek kalábriai származásunak tartják — 1156-ban Karmel hegyére vonult s ott szegényes kunyhókat épitve, néhány társával remeteéletet folytatott és igy alapitója lett a «Bold. Szüz karmelhegyi testvérei» rendnek. Szt. B. nevét a római martirologiumban márc. 29. ünneplik.

3. *B.*, a Hannoverban fekvő loccumi cisztercita rendü zárda apátjából lett yxkülli püspök és Livóniának keresztény hitre való térítésében Mainhard után a második apostol; mint ilyen azonban csak rövid ideig működhetett, mert már két év után (1198) a pogányok ellen vivott csatában életét veszité. A livónok (livlandiak) tömeges és maradandóbb megtérítése csak utódjának, Albrechtnek sikerült.

4. *B.*, szt. Ferencrendi szerzetes, szül. Regensburgban (mások szerint Augsburgban v. a svájci Winterthurban) 1220., megh. Regensburgban 1272 dec. 13. Közönségesen «*Regensburgi B. testvér*»-nek hivták. A középkor legnagyobb népszónokának, kora *Illésének* tartották elragadó szónoklataiért, melyekkel a bünt ostorozta és a népet megtérésre intette. Szónokolni 1250. kezdett és bejárta nemcsak Bajorországot, hanem Svájcot, Ausztriát, Magyarországot. (1262—63), Morva-, Cseh- és Szászországot is. Szentbeszédeit legutóbb Pfeiffer adta ki Bécsben, 1862—1880. 2 kötetben.

5. *B.*, püspök, teol. iró, szül. 1465. Salzburgban, megh. 1543 júl. 19. Saalfeldenben. 1497-ben érseki kamaramester, 1508. püspök Chiemseen. A vallási zavarok miatt elszomorodva, 1576 máj. 11. lemondott püspökségéről. Legkiválóbb müve: Tewtsche Theologey (München 1528); u. a. latinul: Germanica theologia (Augsburg 1531). Valószinüleg ő a szerzője az Onus ecclesiae c. röpiratnak (1524), amelyben a korszellem kinövéseit ostorozza és az egyházi reformot sürgeti. V. ö. *Werner*, Die Flugschrift Onus Ecclesiae (Giessen 1901).

6. *B.*, barát, a lőpor állitólagos feltalálója, l. *Schwarz* (Bertold).

7. *B. von Henneberg*, l. *Henneberg*.

Bertoldo (ol.) a. m. tökfilkó; fajankó; együgyü, ostoba ember. A szó egy ugyanily cimü népies elbeszélésből származik, melynek hőse B., egy nyomorék termetü parasztocska, ki Veronában, Alboin király udvarában sok tréfás ostobaságot mivel. A mű voltaképen a mi irodalmunkban is ismeretes *Salamon és Markalf* c. ősrégi elbeszélésnek olaszos feldolgozása. Ennek folytatása B. con Bertoldino e Cacasenno, a bolognai Croce-tól (a XVI. sz. végén). V. ö. *Guerrini*, La vita e le opere di Giul. Cesare Croce (Bologna 1879).

Bertoldo di Giovanni, olasz szobrász, szül. a XV. sz. első negyedében, megh. 1491 dec. 28. Donatellónak volt tanitványa és részt vett mestere utolsó művének, a firenzei S. Lorenzo templom szószékeinek elkészitésében. A Medici-család kegyeltje volt és felügyelője lett a család firenzei gyüjteményének és művészeti iskolájának, hol Michelangelo is tanult. Három hiteles müve: Bellerophon és a Pegazus bronzcsoportja a bécsi udv. múzeumban; Lovascsata, dombormü a firenzei Museo Nazionalében; II. Mohamed szultán emlékérme (Gentile Bellini arcképe után). Ezeken kivül a kisplasztikai művek és emlékérmek egész sora tulajdonitható neki; valószinüleg Mátyás királynak az az emlékérme is, mely hátlapján lovascsata képét és MARTI FAVTORI feliratot mutatja. B.-nek, mint Donatello tanitványának és Michelangelo mesterének, fontos szerepe van az olasz szobrászat történetében.

Bertold-rend, a badeni nagyhercegi család ősei, a Zähringeni hercegek emlékére alapitott rendnek a Zähringeni oroszlán-rendnek 1877 ápr. 29. életbeléptetett magasabb osztálya. 1896 szept. 9. Frigyes badeni nagyherceg hetvenedik születése napján a B.-et különválasztották a zähringeni oroszlán-rendtől és önálló rendnek jelentették ki. A rend eddigi jelvényéhez, mely ezentúl a rend nagykeresztje, az I. és II. osztályú parancsnokok és a lovagok jelvényeit csatolták.

Bertolé-Viale, *Ettore*, olasz tábornok, szül. Genovában 1827 dec. 17., megh. Torinóban 1892 nov. 13. 1848-ban mint hadnagy lépett a szárd seregbe. 1850-ben a vezérkarhoz helyezték át s mint kapitány részt vett a krimi hadjáratban. 1859-ben kitünt a Sesia mellett vivott harcokban. Az 1866-iki hadjárat küszöbén a hadsereg főintendánsává és tábornokká nevezték ki. 1867—1880-ig képviselő volt, 1867—1869-ig egyúttal

hadügyminiszter; 1874—1880-ig a vezérkar főnöke s Viktor Emánuel első hadsegéde. 1881-ben szenátor és a firenzei hadtest parancsnoka lett. 1887—1891-ig újra hadügyminiszter volt.

Bertolini, *Francesco*, olasz történetíró és politikus, szül. Mantovában 1836; megh. Bolognában, 1909. dec. 30. Egyetemi tanár volt Nápolyban s utóbb Bolognában. Számos elterjedt iskolai könyvén kívül megírta a pályadíjas Storia Romana (1864, 4. kiad. 1897) című művét. További művei: Storia antica d' Italia (Milano 1874); Storia d' Italia sotto le dominazioni barbariche (1870); Storia italiana del secolo decimonono (1880); Storia antica universale (1885); Storia del Risorgimento italiano (2. kiad. 1898); Pellegrino Rossi (Bologna 1887); La gioventù di C. Cavour (1887); Storia d' Italia, medio evo (Milano 1892); Storia di Roma (1892); Storia generale d' Italia (1897).

Bertoloni, *Antonio*, olasz botanikus, szül. Sarzanában, Liguriában, 1775 febr. 11., megh. Bolognában 1869 ápr. 17. Paviában az orvosi tudományokat és a botanikát tanulmányozta. 1804 óta több művet írt s mint botanikus hamar híressé lőn. Művei: Flora Italica (10 köt., Bologna 1833—54), melyhez a Flora Italica cryptogama (2 kötet, Bologna 1858—67) csatlakozik. Említendő művei még az Amoenitates Italicae (Bologna 1819); a Praelectiones rei herbariae (u. o. 1827); a Miscellanea botanica (24 köt., u. o. 1842—63); Dissertatio de quibusdam novis plantarum speciebus et de Bysso antiquorum (u. o. 1835); Florula guatimalensis (u. o. 1840); Piante nuove asiatiche (u. o. 1864—1865).

Berton, *Henri Montan*, francia zeneszerző, szül. Párisban 1767 szept. 17., megh. u. o. 1844 ápr. 22. Már 15 éves korában mint hegedűs működött a «nagy opera» zenekarában; Rey (a nagy opera karmestere) és utóbb Sacchini oktatta. Első előadott szerzeményei oratóriumok és kantáték voltak; a Promesses de mariage volt első darabja, mely 1787. sikert ért el. B. 40 operát hagyott hátra (másokkal közösen is írt), balleteket, alkalmi kantátékat, románcokat is. Legjobb operáinak Montane et Stéphanie (1799), Le délire (1799) és Aline, reine de Golconde (1803) dalműveit tartják. Fia, *François Montan*, zongoraművész, szül. 1784 máj. 3., megh. 1832 júl. 15. 1821 óta énektanár volt az énekakadémián Párisban; több víg dalművet szerzett, mint: Monsieur Desbosquets, Jeune et vieille, Ninette à la Cour, Les caquets.

Bertót, kisk. Sáros vm. sirokai j.-ban, (1900) 403 tót lak.; u. p. Hedri, u. t. Kisszeben.

Bertram, l. *Ratramnus*.

Bertram, *Theodor*, német énekművész, szül. Stuttgartban 1869, öngyilkos lett Bayreuthban 1907 nov. 24. Már 1891. Hamburgban, majd Berlinben (Kroll szinh.), Münchenben, sőt Amerikában és Bayreuthban csodálták nemes baritonját és teljes művészetét, főleg Wagner-szerepekben (A bolygó hollandi, Wolfram, Wotan, Sachs, Gurnemanz).

Bertramgyökér (növ.), l. *Anacyclus*.

Bertramisták, a Karolingok idejében Ratramnus (Bertramus) teológus követői.

Bertrand (ejtsd: bertrañ), 1. *Alexandre*, francia archeológus; szül. 1820 jún. 28. Párisban, megh. 1902 dec. 9. Saint-Germainben. 1848-ban az École française tagjaként Athénbe ment, ahonnan visszatérve, főleg prehisztorikus tanulmányokkal foglalkozott, 1862. az újonnan alapított St.-Germain-en-Laye-i gallo-római múzeumnak igazgatója lett, melyet kitűnően szervezett. 1880-ban a M. Tud. Akadémia külső tagjává választotta. Fő művei: Les voies romaines en Gaule (1863); Archéologie celtique et gauloise (1876, 1889); La Gaule avant les Gaulois (1884); Les Celtes dans les vallées du Pô et du Danube (1894, S. Reinachhal); La religion des Gaulois (1897). 1860 óta kiadta a Revue archéologique-et.

2. *B., Henri Gratien*, gróf, francia tábornok, I. Napoleon hű embere, szül. Châteaurouxban (Indre) 1773 márc. 28., megh. u. o. 1844 jan. 31. A forradalom alatt a mérnöki hadosztályba lépett, melyben 1795. kapitánnyá lett. 1796-ban az olasz hadsereghez került, azután részt vett az egyiptomi hadjáratban és dandárnok lett. Az austerlitzi csatában tanusított bátorságával Bonaparte kiváló kegyét nyerte meg, ki őt hadsegédévé nevezte ki. 1807-ben nagyban hozzájárult a friedlandi győzelem kivívásához. 1809-ben az asperni ütközet után az áradó Dunán hidakat veretett, minek jutalmául Napoleon őt gróffá és Illiria kormányzójává nevezte ki. Hasonló bátorsággal harcolt B. az 1812. és 1813. évi hadjáratokban. Duroc halála után a császári palota főmarsalljává lett. Részt vett még a lützeni és bautzeni csatákban, a lipcsei csata után pedig a visszavonulást fedezte. A császárt lemondása után Elbára követte, majd hősiesen harcolt Waterloonál. Azután Szt.-Ilona szigetére kisérte, ahonnan csak Napoleon halála után tért vissza. Az 1830. forradalom után a kamarába választották, hol a szabadelvű párthoz csatlakozott. 1840-ben ő és Joinville herceg Napoleon hamvait Szt.-Ilonáról Párisba hozták. Fiai kiadták hátrahagyott művét: Campagnes d'Égypte et de Syrie, mémoires pour servir à l'histoire de Napoléon, dictés par lui-même, a Sainte Hélène (1847, 2 köt.).

3. *B., Jean-Baptiste (James)*, francia festő, szül. Lyonban 1823 márc. 25., megh. 1887 szept. 26. 1857—62-ig Olaszországban tartózkodott és eleinte vallásos tárgyú képeket festett, majd 1866. kiállított Phryne Eleusisben c. képétől kezdve főleg olyanokat, melyek finom, érzelmes módon történeti v. regénybeli szerelmes hősnőket ábrázolnak. Sok közülök igen népszerű lett és reprodukciókban világszerte elterjedt. A párisi Musée du Luxembourgban van Virginia halálát ábrázoló képe.

4. *B., Joseph*, francia matematikus, B. Alexandre (l. o.) öccse, szül. Párisban 1822 márc. 11., megh. u. o. 1900 ápr. 3. Előbb mérnök volt, de 1846. elhagyta e pályát, hogy magát a matematikának szentelje. Több intézetben tanított, míg végre 1862. Biot utódja lett a Collège de France-on, mint a matematikai fizika tanára. 1856 óta a tudományos akadémia tagja, 1874 óta pedig annak állandó titkára, 1884 óta egyszersmind a francia akadémia tagja lett. Irt tankönyveket, számtant, algebrát, differenciál- és integrálszámítást, azonkívül írt számos értekezést a matematika és az elméleti fizika köréből. Művei: Thermodynamique

(1887); Calcul des probabilités (1888); Leçons sur la théorie mathematique de l'électricité; D'Alembert (1889); Blaise Pascal (1890); Éloges académiques (1890, új sorozat B. életrajzával Darbouxtól 1902). Történeti művei is nevezetesek. V. ö. Discours de réception à l'Académie française et réponse de M. Pasteur (Paris 1885).

5. *B., Louis*, francia író, szül. 1866 márc. 20. Spincourtban (Meuse dép.); 1891—1900-ig gimn. tanár volt Algerban. Szakkörökben nagy feltünést keltett első műve: La fin du classicisme et le retour à l'antique (1897), mert a francia klasszicizmus és az igazi ókori klasszicizmus közt levő különbséget kimutatta. Regényeiben a latin fajok mai életének rajzát adja erős szinekben: Le sang des races (1899); La Cina (1901); Le rival de Don Juan (1903); Pépète le Bienaimé (1904). Legtökéletesebb műve eddig a L'invasion (1907), melyben a Marseilleben élő olasz munkások világát festi. A mai Görögországról érdekes útiképeket irt: La Grèce du soleil et des paysages (1908).

Bertrand de Born, l. *Born*.

Bertrandit (ásv.), kovasavas beryllium ($H_2B_4Si_2O_9$).

Rombos, fehér vagy sárgás átlátszó táblácskákban fordul elő Csehországban a Pisek vidéki pegmatitban, Franciaországban Nantes mellett (Petit-Port, Barbin, Orvault), Eszak-Amerika Colorado (Mount Antero). A berill elváltozási terméke. Bertrand irta le 1880.

Bertrandon de la Brocquière, francia krónikás a XV. sz.-ban. Jó Fülöp burgundi herceg tanácsosa, aki 1432—33-ig a Szentföldön is járt. Utját Magyarországon át tette meg és leirta Voyage d'outre mer et retour cimen. Utleirásában értékes művelődéstörténeti anyagot nyujt a Zsigmond korabeli magyar állapotokról. Ujabban lefordította és kiadta *Hirschfeld* O. (Berlin 1896) és magyarul *Baróti* Lajos (Budapest 1895). V. ö. *Marczinkó* F., B. utazása Magyarországon át (Budapest 1909).

Bertrich, közs. és fürdőhely Koblenz porosz kerületben, az Üssbach keskeny völgyében, (1905) 486 lak.; 32° meleg klórnatriumot, kénsavas és szénsavas nátront stb. tartalmazó forrását főképen reumatizmus, köszvény, ideg- és gyomorbajok ellen használják. B.-t már a rómaiak ismerték. V. ö. *Cüpper*, B. (Neuwied 1884) és *Gierlich*, B. (Trier 1895).

Bertuch, *Friedrich Justin*, német könyvkereskedő és iró, főleg fordító, szül. Weimarban 1747 szept. 30., megh. u. o. 1822 április 30. Jenában teológiát s jogot hallgatott, mire a dán követ flainak nevelője lett Madridban, hol a spanyol nyelvet s irodalmat behatóan tanulmányozta. Hazatérve, Károly Ágost herceg a művelt és munkás férfiut titkárává nevezte ki. Nagy vállalatai: Allgemeine Literatur-Zeitung (Jena, 1785 óta); Journal des Luxus und der Moden (1786); Bilderbuch für Kinder (1790 óta 190 füzet) irodalom- s műveltségtörténeti szempontból igen fontosak. Az 1789. alapított Industrie-Comptoirből lett 1804-ben a földrajzi intézet, melynek kiadványai (főleg a Weiland-féle Atlas és a Geographische Ephemeriden 1798 óta) Németországban korszakot alkotnak a földrajzi tudomány terén. Szintén korszakot alkotnak a spanyol és portugál irodalom ismertetését célzó művei: Magazin der spanischen und portugiesischen Literatur (1780, 3 köt.), valamint fordításai: Spanyol és portugál drámák (1782); Don Quijote (1775). Saját drámái s egyéb költői művei jelentéktelenek. Említést érdemel, hogy Elfride c. szomorujátékát (1775) Dugonics András Kun László címmel magyarositotta (kiadta *Heinrich* Gusztáv 1885). Életét megirta *Feldmann* (1902).

Beruete, *Aureliano de*, spanyol festő és művészeti iró, szül. Madridban 1845. A legkiválóbb modern spanyol tájképfestők egyike. Képei közül a madridi Museo nacional de Arte modernában vannak: A Manzanares partján; A San Isidro-híd; Az Avia partján; a párisi Musée du Luxembourgban Covachuelas látképe. Irodalmi művei közül különösen Velazquez életrajza válik ki.

Beruházás *(impensae)*, a dologra fordított (a dologba fektetett) költekezés. 1. Jogi szempontból meg kell különböztetni a dolog fenntartására szolgáló *szükséges*, a dolog jövedelmezőségét emelő *hasznos* és a dolgot csupán kényelmesebbé tevő, szépítő *kényelmi* B.-t. Az, aki a dolgot birtokában tartotta, ráköltött s másnak (pl. a tulajdonosnak) köteles kiadni, B.-ainak megtérítését a következő elvek szerint követelheti: A szükséges B.-ok megtérítését feltétlenül követelheti; a hasznos B.-okét csak akkor, ha a dolgot jóhiszemben birta; a kényelmi B.-okét csak annyiban, amennyiben ezek a dolog értékét valóban emelték, a beruházó azonban ilyenkor megteheti, hogy amit a dologba befektetett, elvegye (jus tollendi), ha ezt a dolog állagának sérelme nélkül megteheti. Ugyanezek a szabályok irányadók akkor is, ha haszonélvező, bérlő vagy haszonbérlő adja vissza jogának megszünése után a dolgot a tulajdonosnak s kivánja érvényesiteni a dologra tett kiadását. Erre nézve elsősorban a szerződés dönt, ha szerződés nem rendelkezik, a kisebb, rendes javítások a haszonélvezőt, bérlőt, haszonbérlőt, a rendkivüli, nagyobb javítások a tulajdonost terhelik. A lakó B.-áiról a városi lakbérleti szabályok tartalmaznak rendszerint rendelkezést. Budapest lakbérleti szabályzatának 20. §-a szerint a lakó a lakáson változtatást csak a háztulajdonos beleegyezésével tehet, az ilyen változtatást — ha csak máskép meg nem állapodtak — a lakó a kiköltözéskor helyreállitani nem köteles, de nem is követelheti, hogy kiadását a háztulajdonos megtérítse. A beruházott tárgyakat (pl. az általa felállított kályhát) a bérlő kiköltözéskor elviheti, de ekkor köteles a lakásban a kibérléskor volt állapotot helyreállitani. A háztulajdonos azonban jogositva van a lakó által beruházott ilyen tárgyakat értéküknek megtérítése ellenében megtartani.

2. *Állami B.-ok*, az állami vagyonra (birtokokra épületekre, vaspályákra stb.) a vagyon fenntartása vagy hasznositása érdekében tett kiadások. Ezek a kiadások az évi költségvetésben és zárszámadásban a rendkivüli kiadások közt szerepelnek. Ezenkivül külön törvények is felhatalmazzák a kormányt állami B.-okra. Legutoljára a Széll- és az ezt felváltó Tisza-kormány terjesztett elő nagyobb B.-i programmot, amely az 1904. XIV. t.-c.-ben valósult meg. Ez a t.-c. az államvasutak kibővi-

tésére és részletezett más vasuti B.-ra 153 millió K, a törvényhatósági közutak kiépítésére 43 millió K hitelt engedélyezett s ezenfelül az egyes tárcák körében is engedélyezett, főkép építkezésekre, a törvényben részletezett összegeket. Az évi B.-ok hitelösszegét az évi költségvetésben, a teljesített kiadásokat az évi zárszámadásban kell kitüntetni. Az 1908. XXXI. t.-c. felhatalmazta a kereskedelmi minisztert, hogy a Máv. vonalain B.-i építkezésekre az 1908—1910. években 110.200,000 K-át, forgalmi eszközökre az 1908—1911. években 92·330,000 K-t fordíthasson s a pénzügyminisztert arra, hogy ennek az összegnek s a törvényben megjelölt más B.-ok fedezésére 4%-nál nem magasabb kamatu járadékkötvényeket bocsásson ki.

3. *B. v. befektetés* a földbirtok hasznavehetőségének emelésére fordított költségeknek az a része, mely a földbirtokkal oly szoros kapcsolatba jut, hogy annak ingatlan alkatrészévé válik. A B.-ok sorába tartoznak a gazdasági épületek, utak, árkok, csatornák stb., ellenben az ingó értékekre vonatkozó felszerelések nem tartoznak szorosan a B. fogalma alá, minthogy a birtok állományától elválaszthatók, az előbbiek nem.

Bérulle, *Pierre*, az oratoriánusok alapítója, szül. Cerillyben (Champagne) 1575 febr. 4., megh 1629 okt. 2. Párisban. Az általa alapított vallásos társulatát az oratóriumi atyáknak V. Pál pápa 1613. hagyta helyben. VIII. Orbán pápa 1627 aug. 8. bibornokká nevezte ki. Műveit, melyek aszkétikus tartalmuak, 1644. adta ki Bourgoing (Paris).

Berun, közs. Oppeln porosz-sziléziai közig. kerületben, 19 km.-nyire Plesstől, (1905) 2145 lak.; nagy szénbányákkal.

Bérúni, *Abú Raihán Muhammed b. Ahmed*, arab csillagász, matematikus, történetíró és bölcsész, szül. Kharvizm külvárosában 973. Midőn Mahmúd gaznavida fejedelem szülőföldjét meghódította (1017), a hódító egyéb tudósokkal B.-t is magával vitte Gaznába. Itt kutatta India történetét, régiségeit, vallásait és szokásait. B. két leghíresebb munkáját: Chronologie der orient. Völker (Leipzig 1878, angolul London 1879) és India (London 1887, 2 kötet; angolul u. o. 1888) címmel Sachau Ede tette közzé.

Berve, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 1573 német és oláh lak.; postahivatal, takarék- és előlegező szövetkezet, u. t. Gyulafehérvár.

Bervic (tkp. *Balvay*), *Charles Clément*, francia rézmetsző, szül. Párisban 1756 máj. 23., megh. 1822 márc. 23. Le Princenek és G. Willenek volt tanítványa. A francia rézmetszés nagy hagyományainak méltó folytatásaképen kitünő arcképmetszeteket készített, melyek közül XVI. Lajos képmása, Callet festménye után, a leghíresebb. Híres művek után készített metszetei (pl. Laokoon-csoport) is becsesek.

Bervinszki (*Berwinski*), *Richard*, lengyel író, szül. Posenben 1819., megh. Konstantinápolyban 1879 nov. 17. Berlinben tanult. 1845-ben a gácsországi felkelés alkalmával elfogták s csak két év mulva bocsátották szabadon. 1848-ban tagja volt a poseni nemzeti bizottságnak, 1852. a berlini képviselőháznak. Később Törökországban vállalt hivatalt. Irodalmi művei közül megemlítendők: Nagylengyelországi történetek (Breslau 1846) s Költemények (2 köt. u. o. 1844), amelyek közt figyelemre méltók a Poseni Don Juan (Don Juan Poznáński), végül a szépirodalomról írt tanulmányai: Studya o literaturze ludowej (2 kötet, 1854) stb.

Berwerth *Frigyes Márton*, cs. és kir. múzeumi igazgató Bécsben, szül. Segesvárott 1850 nov. 16. 1869—1871-ig a bécsi egyetemen tanult; Grácban gyógyszerészi oklevelet kapott. 1872-ben Heidelbergben promoveálták. 1888 óta a petrográfia magán-, majd rendes tanára a bécsi egyetemen. Irodalmi működése az ásványtanra, főkép a meteoritekre szorítkozik és cikkei a tudományos folyóiratokban jelentek meg.

Berwick (ejtsd: berrikk, *Berwickshire*), grófság Skóciában, annak DK.-i szögletében Northumberland, Roxburgh, Edinburgh, Haddington grófságok és az Északi-tenger közt, 1202 km² területtel és (1901) 30,816 lak. A Lammermuiri hegyekkel takart és zord É.-i része állattenyésztésre, sík D.-i része pedig földmívelésre alkalmas. Partja meredek és sziklás. A Tweed (a D.-i határon), ennek mellékvizei: a Lauder, Leet és Adder, meg az Eye öntözik. Főhelye Greenlaw, valami 1000 lak.

Berwick, *James Fitzjames, B. hercege*, francia tábornagy, a Yorki herceg (későbbi II. Jakab király) és Churchill Arabellának, Marlborough herceg nővérének természetes fia, szül. 1670 augusztus 21., megh. 1734 június 12. Először hazánkban tünt ki az 1686. és 1687-iki török háboruban Károly lotharingiai herceg alatt, minek következtében atyja őt peerré és Portsmouth parancsnokává nevezte ki. Az 1688. forradalom után atyját Franciaországba és később Irországba kísérte; részt vett 1692. a Boyne folyó mellett vívott ütközetben, hol súlyosan megsebesült. Ezután XIV. Lajos szolgálatába lépett, 1691. és 1692. Luxembourg, később pedig Villeroi alatt Flandriában harcolt. XIV. Lajos tábornokká nevezte ki és honfiusította. A spanyol örökösödési háború folyamán előbb Spanyolországban vezérelt, később pedig Felső-Olaszországba küldték, ahol 1706. Nizzát foglalta el. Miután tábornaggyá nevezték ki, ismét Spanyolországba ment, hol 1707. Almanza mellett győzelmet aratott. Ennek fejében V. Fülöp spanyol granddá tette. 1714-ben Barcelona bevételével véget vetett a háborunak. 1734-ben, a lengyel örökösödési háború folyamán elfoglalta Kehlt és Philippsburgot vette ostrom alá, de ostrom közben egy ágyúgolyó kioltotta életét. Emlékiratait kiadta unokája: Mémoires du maréchal de B., écrits par lui-même (Paris 1778, 2 köt.). V. ö. *Wilson*, James II. and the duke of B. (London) és Duke of B., marshal of France (u. o. 1883). — Fia, *James Fitzjames B.*, szül. 1695., megh. Nápolyban 1738. Atyja alatt szolgált, 1723. spanyol tábornok és utóbb spanyol követ volt.

Berwickshire, l. *Berwick*.

Berwick-upon-Tweed (ejtsd: őpónn tuid), kikötő város Northumberland angol grófságban, a Tweed torkolatánál, ennek É.-i partján; 658 m. hosszú vasúti viadukt Tweedmouth-tal és Spittal tengeri fürdővel köti össze, ezekkel együtt lakóinak száma (1901) 13,437, akik gazdasági gépeket, hajókat és mesterséges trágyát készítenek; főképen pedig halászattal és kereskedéssel foglalkoznak. A ki-

vitel cikkei: lazac, tengeri rák és pók Londonba, továbbá szén. Mint határváros fontos vár volt, amit sáncai is bizonyítanak. 1296-ban I. Eduárd angol király is ostromolta.

Berwinski, *Richard,* l. *Bervinszki.*

Beryll, l. *Berill.*

Beryllium, l. *Berillium.*

Berytos *(Berytus),* l. *Beirut.*

Berzászka, folyócska Krassó-Szörény vmegyében az Almás hegységben a Szvinyacsa mare hegy alatt ered, DNy. felé tart s igen kanyargós futás után B. községnél a Dunába ömlik. Hossza 35 km.

Berzászka, kisk. Krassó-Szörény vármegye moldovai j.-ban, (1910) 2273 oláh és német lak., postahivatallal és telefonállomással; a hozzátartozó *Drenkova* és *Kozla* telepen (l. o.) Guttmann testvéreknek nagy szénbányáik vannak. Ezenkívül B.-n több kisebb szénbánya van s krómércek is fordulnak elő.

Berzava, a Temes baloldali mellékvize, ered Krassó-Szörény vmegyében a Szemenyik hegységben. Eleintén regényes völgyszorosban É.-nak tart, majd Ny.-ra, Resiczabányánál ÉNy.-ra fordul, Zsidovinnál kilép a temesi lapályra s Ny.-i irányban a Temes folyóba siet, melyet Botossal szemben ér el. A B. azelőtt a lapályon szétterült s nagy posványokat alkotott; ezek lecsapolására a *B.-csatorna* épült, mely Dentától Botosig húzódik; Margiticzánál balfelől beleömlik az alibunári mocsár (l. o.) levezetésére ásott verseczi vagy Terézcsatorna, mely egyúttal a Moravicza mocsarainak levezetésére szolgáló Moravicza-csatornát is magába fogadja. A Moraviczán kívül nevezetesebb mellékvize nincs. Végleges szabályozására az 1871. alakult Temes-Bégavölgyi vízszabályozási társulat törekszik.

Berzedt (növ., *squarrosus*), oly növényrészekről mondják, melyek több v. minden oldalról szétterpednek.

Berzehorka, hegy, l. *Berzéte.*

Berzék, kisk. Zemplén vm. szerencsi j.-ban, (1910) 597 magyar lak.; postahivatal, u. t. Tiszalúcz.

Berzelianit (ásv.), rézszelenid Cu_2Se, finom fényes bevonat mészpáton, lelőhelye Skrikerum (Svédország) és Lerbach (Harz).

Berzeliit *(Kühnit),* ritka ásvány, mész-magnézium arzenát; szabályosan kristályosodik, de többnyire csak vaskos. Svédország (Wermland: Langbanshyttán) a lelőhelye. Élénk sárga színű.

Berzelin, l. *Szelénréz.*

Berzelius, *Jöns Jacob,* báró, a legkiválóbb kémikusok egyike, szül. Väfversunda Sörgårdban 1779 aug. 29., megh. Stockholmban 1848 aug. 7. Tanulmányait Upsalában végezte, de nem csupán kémiával, hanem orvosi tudományokkal is foglalkozott. Első kisérleteit *Hisinger* társaságában végezte és e réven feltünvén, előbb (1802) a medicina, botanika és farmácia adjunktusává, öt évvel később a stockholmi egyetemen a medicina és farmácia tanárává lett. Utóbb (1815) az ugyanott felállított orvossebészi intézetben a kémia tanára. A stockholmi tud. akadémiába már 1808. beválasztották és 1818-tól az akadémia örökös titkára lett. Károly János király 1818. nemesi, 1835. bárói rangra emelte.

Tanítványai sorából a legkiválóbb kémikusok kerültek ki; így Rose Henrik s Gusztáv, Mitscherlich, Wöhler, Gmelin, Magnus, Mosander stb. Kezdetben fiziologia-kémiai vizsgálatokkal foglalkozott, majd számos elem atomsúlyát az akkori eszközökhöz képest bámulatos pontossággal határozta meg. Ő hozta be a kémiába az elemek ma használatos jelölési módját (l. *Atomjel*). B. buvárkodása révén az analitikai kémia is igen jelentékenyen kifejlődött. Az ásványrendszertan felállításával a mineralógiát tudományos alapra fektette. A szénvegyületekkel végzett kisérletei alapján kimutatta az állandó súlyviszonyok törvényének helyességét. Az elemeknek határozott súly szerint való egyesülését elektromos teóriájával magyarázta. E teóriából az ú. n. dualisztikus elmélet fejlődött, amely szerint a sókat fémoxid és sav vegyületének tekintették. Értekezéseinek száma igen nagy, közel 200. Fontosabbak a *szelénről,* a *ferrociánvegyületekről,* a *szulfosókról,* a *fluórvegyületekről* szóló értekezései. B. irodalmi működése az említett eredeti dolgozatokon kívül nagyon jelentékeny. A kémia tankönyve c. munkája, amely először 1808—18-ig három kötetben svéd nyelven jelent meg, nagy feltünést keltett, úgy hogy a második svéd kiadást Wöhler (1825—1831-ig) lefordította németre. A 3-ik (4 köt. 1833—1835-ig), a 4-ik (4 köt. 1835—41-ig), végül az 5-ik kiadás (5 köt. 1843—48-ig) csupán német nyelven jelent meg. Megjegyzendő, hogy az újabb kiadásokat a tudomány haladásának megfelelően újból átdolgozta. E műve évtizedeken át irányadó munka volt és kitünőségénél fogva az egész tudományos világban használták. A fizika és kémia haladásáról B. 1810-től élte fogytáig svéd nyelven évkönyveket szerkesztett (összesen 27 köt., Gmelin és Wöhler németre is lefordították). Kisérleteinek eredménye előbb svéd nyelven jelent meg a stockholmi akadémia kiadásában, a legtöbb német nyelvre, számos francia és angolra is lefordítva jelent meg.

B. munkálkodását jellemzi, hogy mindent különös alapossággal és kitartással végzett, legnagyobb súlyt fektetve a pontos kisérletekre. Jellemző B.-re az is, hogy az egyszer elért eredményekhez a legszívósabban ragaszkodott és újabb dolgokat, bármennyire plauzibilisek is voltak azok, csak a legnagyobb ellentállás után fogadott el. Különösen Dumas-val, Laurent- és Liebiggel igen éles polemiákat folytatott. V. ö. B. und Liebig. Ihre Briefe von 1831—45. *Carrière* Justus (München 1892).

Berzelius-lámpa, l. *Lámpák.*

Berzencze, nagyk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1910) 3824 magyar és horvát lak., apácakolostorral, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal; Somogy-B.-i hitelszövetkezet, faipar és botgyár r. t.; 1567. a török megszállotta, de 1664 jan. 23. Zrinyi Miklós, a költő és Hohenlohe visszafoglalta.

Berzenczei szilva, némely vidéken így hívják a *beszterczei szilvát* (l. o.).

Berzenczey *László* (görgényszentimrei), politikus és utazó, szül. Kolozsváron 1820., megh. Budapesten 1884 nov. 14. Már ifjú korában jelentékeny szerepet játszott, 1847. az erdélyi országgyülésen ő hirdette ki először az uniót s mint országgyülési

követ szerepelt Pesten is. Az agyagfalvi székely gyülésen (1848 okt. 30.) a székelyek felkelését szervezte. A világosi fegyverletétel után egy darabig bujdosott, majd Kossuthhoz szegődött s vele együtt ment Kis-Ázsiába és Amerikába. Kalandos hajlamaitól üzetve, pénz és támogatás nélkül, földkörüli utazásra indult. A panamai szoroson át Kaliforniába, innen Kinába, majd Singaporen át Kelet-Indiába s onnan Egyiptomon keresztül Konstantinápolyba s Angliába ment, 1854. a keleti háború alatt a törökök mellett küzdött, de elbetegesedvén, Brusszában három évig sinylett. 1862. Galacon jelentkezett az osztrák hatóságnál. Klagenfurtba internálták, ahonnan csak 1867. térhetett hazájába. Hosszas távolléte alatt vagyona tönkre ment, neje meghalt. 1869. újból képviselővé lett, de már 1873. ismét ázsiai útra indult, hogy a magyarok hazáját fölkeresse. Gyalog v. lóháton, rendkívüli nélkülözések között utazott Szt.-Pétervárról Kazánon s az Uralon át Szibériába. Útközben sokat betegeskedett s többször elfogták, mint kémet. Bombayban maradt néhány hétig, onnan hajón jött vissza Konstantinápolyba. Útjának célját, a magyar rokonság nyomainak feltalálását, nem érte el. Pár héttel aztán, hogy hazájába visszatért, elmezavar nyomai mutatkoztak rajta s a Lipótmezőn halt meg. V. ö. *Veress* Sándor, A magyar emigráció a keleten.

Berzenke, kisk. Sáros vm. sirokai j.-ban, (1910) 204 tót lak., u. p. Sárosszentimre, u. t. Eperjes.

Berzeny, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 681 tót lak., u. p. Nádasér, u. t. Privigye.

Berzesd (azelőtt: *Brezest*), kisk. Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, (1910) 484 oláh lak., kik az Aranyos kavicsából aranyat mosnak; u. p. és u. t. Aranyosbánya (ezelőtt Offenbánya). Közelében búvópatak van.

Berzéte, kisk. Gömör vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 1170 magyar lak., gróf Andrássy-féle kohó; vasúti állomás, postahivatal, u. t. Rozsnyó. A falu felett emelkedő kis hegyen vár állott, melytől — mivel az igen *berzés* (cserjés, bozótos hely) — nevét is kapta. Ma Berzehorkának hívják a hegyet. A mongol dúlás előtt, mint királyi kamarai bányabirtokot, *Forraszto* (Ferrész) néven nevezték. A vár idők folytán tökéletesen elpusztult, s ma már nyoma is alig van.

Berzétekőrös, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 423 magyar lak., u. p. Berzéte, u. t. Rozsnyó.

Berzevicze, kisk. Sáros vm. felsőtárczai j.-ban, (1910) 1260 tót, német és magyar lak., csendőrőrs, posta- és táviróhivatal. A Berzeviczy-család birtoka és ősi fészke.

Berzeviczy (berzeviczei és kakaslomniczi), magyar *család*, melynek első ismert őse a XIII. sz. elején Rudger comes. Ősi birtoka a Poprád vize mellett feküdt, melyet Rudger felesége, testvérével, Adolf szepesi préposttal együtt, 1209. II. Endrétől adományba kapott. Rudgernak két fia volt: Herman, kinek ága kihalt és Rikolf comes. A két testvér 1278. Domán helységre nyert adományt. Rikolf fiai Kakas mester, János mester és II. Rikolf voltak. Kakas mester 1307. Róbert Károlytól Netre falura kapott adományt, családja fiában, Miklósban kihalt, János mestertől jő le a ma is virágzó B.-család, míg II. Rikolf, Tarkő ura, a kihalt Tarczay-család megalapítója volt. II. Rikolf 1312. Róbert Károlytól három erdőt nyer ajándékba, 1317 előtt szerzik meg Berzeviczét és 1343. a családi vagyonban osztozkodván, a család két részre szakad, a Tarczay- és B.-családokra. A család kakaslomniczi ága 1559. nyeri címeres levelét, a sárosvmegyei 1560. A jelenleg virágzó két főágat I. Henrik (1425) két fia: Jakab (1440—47) és Szaniszló (1440—79) alapították. *Jakab* utóda György (1542—62) felsőmagyarországi főkapitány, kinek ágából származott Ferenc, aki 1775. bárói rangra emeltetett. A bárói ágnak B. Vincében (szül. 1780., megh. 1834.) magva szakadt. Györgynek testvére, Bálint (1535—63), a család szepesi ágának megalapítója. A Szaniszló által alapított ág Szaniszló unokáiban, Frigyesben és Tamásban ismét megoszlott. Frigyes (1508—46) az ú. n. felső ágazatnak megalapítója, amely Frigyes utódjának, Jánosnak fiaiban a két kastélyi vonalra oszlik. Tamás az alsó ágazat törzsatyja, kinek fia Márktól született két unokája: István és András a róluk nevezett ágazatok megalapítói. A Jakab ágából származott szepesi ághoz tartozik B. Gergely, a híres nemzetgazdász (l. o.), a Szaniszló alapította ág felső ágazatának 2. kastélyi vonalából származik B. Albert (l. o.), míg az alsó ágazatból B. Edmund (sz. 1836., megh. 1902.), mint családtörténeti és heraldikai író örökítette meg nevét. A család 1559-iki címere kék mezőben jobboldalt felnyuló kőszikla alján királyi korona, melyen természetes színű kecske előlábaival a sziklára kapaszkodik. Sisakdísz a kecske, takarók: fekete-arany, kék-ezüst. A pajzsot sárkány veszi körül, miután a családból származott Péter szepesi főispán és Zsigmond király tárnokmestere a sárkányrend vitéze volt. Az 1560-iki címer, melyet a család szepesi ága nyert, ettől több tekintetben eltér, így a sárkány is hiányzik. (V. ö. *B. Edmund*, a B.-család címere, Turul 1903. évf. 97. l.). — A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Ádám*, cs. és kir. kamarás, ny. csász. és kir. altábornagy és főpálcásmester. Katonai szolgálatát a 10. huszárezrednél kezdte. 1860. nevezték ki hadnaggyá, 1870. pedig századossá lépett elő. Mint százados egy ideig a magyar kir. testőrségnél szolgált. Később az 1. dzsidásezredhez való áthelyezése mellett a központi lovasiskola tanára lett, majd pedig őrnaggyá és a király első lovásztanárává nevezték ki. 1884-ben alezredessé, 1887. ezredessé lépett elő. 1893-ban vezérőrnaggyá, 1895. főpálcásmesterré és v. b. t. tanácsossá, 1898. altábornaggyá nevezték ki. B. Erzsébet királynét több ízben kisérte utazásaiban, így 1898 szept. a szerencsétlen királyné utolsó svájci tartózkodása alatt is kiséretében volt. B. 1898. az I. oszt. vaskorona-rendet, 1910. nyugállományba helyezése alkalmával pedig a lovassági tábornoki címet és jelleget kapta.

2. *B. Albert*, politikus, szül. Berzeviczén, Sáros vmegyében, 1853 jún. 7. Tanulmányainak végzése után külföldre utazott. 1876-ban vmegyéje szolgálatába lépett, melynek 1880. főjegyzőjévé választották. Közben a politika és jogtörténet tanára is volt az eperjesi jogakadémián. 1881-ben mint Eperjes képviselője jelent meg az országgyű-

lésen, hol, valamint a szabadelvü párt körében, nagy készültsége és fegyelmezett gondolkodása miatt mint az ifjabb nemzedék egyik legtehetségesebb tagja vonta magára a figyelmet. 1884-ben miniszteri tanácsos lett a közoktatási minisztériumban, 1887—1894. pedig Trefort és Csáky Albin oldalán kultuszminiszteri államtitkár. A Bánffy-kormány megalakulása után a képviselőház egyik alelnökévé választotta, 1896. pedig megkapta a titkos tanácsosi címet. 1898-ban lemondott alelnöki méltóságáról s egy ideig alig szerepelt a napi politikában, bár a szabadelvü pártnak mindvégig őszlopos tagja maradt. Politikai visszavonulását eredményes irodalmi munkásságra használta fel. Esztetikai, műtörténeti és publicisztikai működése elismeréséül előbb (1899.) a Kisfaludy-társaság, később (1903.) az Akadémia iktatta tagjai sorába s az előbbi csakhamar másodelnökévé választotta. 1901-ben a Múzeumok és Könyvtárak bizottságának s egyúttal orsz. tanácsának is elnöke lett, 1903 nov. 3. pedig a Tisza István gr. elnöklete alatt alakult kabinet vallás- és közoktatásügyi miniszterévé neveztetett ki. Hivatali működésének legnagyobb érdeme a népoktatási törvény módosításának előkészítése volt a magyar nyelvi oktatás nagyobb eredménye, a tanítóképzés reformja s a tanítóképesítés államosítása érdekében. Állását a szövetkezett pártok többségre jutása miatt 1905 jún. 18. elhagyta s egyidőre (1905—1910) a közélettől teljesen visszavonult. Önkéntes politikai számüzetése alatt irodalmi és történelmi tanulmányokkal foglalkozott s tevékenysége több önálló kötet kiadásában nyilatkozott meg. 1905 nov. 27. Eötvös Loránd báró lemondása után az Akadémia elnökévé választotta. Midőn a Wekerle-kormány s a függetlenségi párt uralma véget ért, az újonnan szervezett ortodox hatvanhetes párt régi vezérei között B. is elfoglalta helyét az aktuális politikában. Az új párt, mely B. indítványára a nemzeti munkapárt nevet vette föl, az 1910 júniusi választásokon többségbe került (B.-t Budapest II. kerülete választotta képviselőül), mire az új képviselőház B.-t választotta meg elnökévé. Állásában az ellenzéki pártok rokonszenve is támogatja mindenkor korrekt és mérsékelt magatartása miatt. B. irodalmi működése sokoldalú és szétágazó. Írt utirajzokat, naplójegyzeteket, esztetikai elemzéseket és történeti monográfiákat. Müveit, valamint beszédeit a stilus szabatossága és csinja, továbbá a nagy összefoglalásokra való törekvés és filozófiai érzék jellemzi. Főbb művei: *Közmüvelődésünk és a harmadik egyetem* (1894); *Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kivül* (1897); *Itália* (utirajzok és tanulmányok, két kiadás, 1898, 1905); *Régi emlékek* (1907); *A cinquecento festészete és szobrászata* (1908); *Beatrix királyné* (a Történeti Életrajzok 1908. évf.; megjelent francia nyelven is, Paris 1911); *A tájképfestészet a XVII. században* (1910. akadémiai kiad.). Munkatársa e Lexikonnak is.

3. *B. Gergely*, nemzetgazdaságtani iró, szül. Nagylomniczon 1763 jún. 15., megh. Kakaslomniczon 1822 febr. 23. Tanulmányait Késmárkon fejezte be, 1783. ügyvédi oklevelet nyert, a következő évben pedig külföldre ment, hol legtovább a göttingeni egyetemen időzött. Beutazván Német-, Francia- és Angolországot, 1787. a m. kir. helytartó tanácsnál fogalmazó-gyakornok lett. 1791-ben mint a távollevők követe jelent meg az országgyülésen s ugyanakkor a pesti ev. zsinaton is részt vett a tiszai egyházkerület megbizásából. Miután 1794. a magyar színészet javára 1000 frtos alapítványt tett, 1795. visszavonult a közélettől kakaslomniczi birtokára, hol kizárólag tudományokkal és ág. ev. egyháza ügyeivel foglalkozott. E téren szerzett érdemeinek jutalmául egyházkerülete 1801. felügyelőjévé, a göttingeni tudóstársaság pedig 1802. tagjává választotta. Kiváló közgazdasági szakember volt, erősen hangsúlyozza a parasztosztály jogait. B.-t kora nem igen értette meg, mert az akkori nyugati felfogáshoz simulva, kozmopolita elveket hirdet. Egyháza érdekében irt munkáin kívül művei: *De commercio et industria Hungariae* (Lőcse 1797., Rumy németre lefordította); *De origine rusticitatis et eius progressa etc.* (Pest 1804—1814); *De conditione et indole rusticorum in Hungaria* (Lőcse 1806. németül is megjelent 1816. a Hormayr Archivjában); *Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels* (Pest 1808, magyarul gr. Dessewffy József által fordítva a Tud. Gyüjteményekben); *Die Erweiterung des nordischen Handels* (Wien 1814). V. ö. *Gaál J.*, B. Gergely élete és művei (Budapest 1909).

4. *B. Márton*, erdélyi kancellár és diplomata, szül. Berzeviczén 1538., megh. Osiekben, Danzig melletti birtokán, 1596 febr. 16. Eleinte az udvari kancelláriában, Bécsben, mint titkár működött I. Ferdinánd udvarában, de 1563 őszén, Miksa megkoronáztatása után, elhagyta szolgálatát s külföldre ment, hol több egyetemet látogatott. 1572. Báthory István erdélyi fejedelem szolgálatába lépett. B. csakhamar magas állásokra emelkedett. Forgách távozása után erdélyi kancellár lett (1575 végén), Báthory lengyel királyságának előkészítése céljából ekkor Lengyelországba ment. Midőn Báthory elnyerte a királyságot, B.-t is magával vitte Lengyelországba, hol nagy jószágadományokban és kitüntetésekben lett része. 1576. lengyel indigenátust nyert, 1578. egy lengyel nőt (Dame Katalint) vett feleségül, 1581. stargardi várkapitány, majd 1583. lengyel báró, később osieki kapitány lett. Báthory halála után (1586) hanyatlik a szereplése, melyet irodalmi működésével is nevezetessé tett. 1585-ben érmet vertek tiszteletére. Erről l. *Hampel* József cikkét (Archeológiai Értesítő, 1897). V. ö. *B.* Edmund tanulmányát (Századok 1898, Történelmi Társ. 1898) és *Török* Bertalan cikkét (Századok 1899). Életrajzát megirta *Veress* Endre (Budapest 1911, Tört. Életrajzok.).

5. *B. Vince* báró, a magyar színészet kiváló mecenása, szül. Kassán 1781 márc. 16., megh. u. o. 1834 ápr. 15. 1809. lemondott a hadseregben viselt főhadnagyi rangjáról. Katona korában mint hadifogoly Olasz- és Franciaországban is tartózkodott, sőt állítólag egy ideig színészkedett is. A kassai szintársulatot éveken át igazgatta s nagy áldozatokkal tartotta fenn. Az ő javaslatára történt az, hogy a Magyar Tud. Akadémia drámai müvek jutalmazására pályadijakat kezdett kitüzni. A nemzeti színészet ügye körül szerzett érdemei

elismeréseül a Magyar Tud. Akadémia 1832-ben tagjai közé választotta.

Berzilia, l. *Berzul.*

Berzovia, katonai állomás volt Bánságban, a Lederatától (Ráma) Tibiscumig (Zsuppa) vezető úton. Emléke mai napig él a Berzava folyó nevében, melynek partján, a mai Zsidovin helyén feküdt. Zsidovinban már a XIX. sz. eleje óta ástak ki római leleteket, egy fürdőnek maradványát is, a római köveket nagyrészt új épületekhez használták föl.

Berzsek *József*, 1848/49. huszárezredes. Megh. 1865 jan. 15. A forradalom kitörésekor kapitány volt a cász. hadseregben s 1848 őszén ezredével együtt a nemzeti hadseregbez csatlakozott. Rendkívül vitéz katona volt s kiválóan Komáromnál tünt ki 1849 ápr. 26., midőn vitézségeért Görgey a csatatéren a babérkoszorús érdemjellel díszítette fel. A világosi fegyverletétel után 10 évi várfogságra ítélték, de már 1852. amnesztiát kapott. Mint gazdatiszt a gr. Zichyek biharvármegyei birtokán önkezével vetett véget életének.

Berzseny (növ.), l. *Alkörmös.*

Berzsenyfa (növ.), l. *Caesalpinia.*

Berzsenyi *Dániel*, ódaköltő, szül. a kemenesalji Egyházashetyén (Vas vm.) régi nemes családból 1776 máj. 7., megh. Niklán (Somogy vm.) 1836 febr. 14. Mivel beteges, gyönge gyermek volt, klasszikus műveltségű atyja későn fogta tanulásra s akkor is játszva s nagyrészt maga művelte lelkét. Testileg megerősödve a soproni evang. liceumba került, ahol egyaránt kitünt természetes eszével és bámulatosan fejlett testi erejével. De tanuláshoz nem volt kedve. Már 1793. elhagyta az iskolát, hogy katonának álljon, de atyja visszavitte, mikor azonban 1795. látta, hogy fia nem hajlandó magát az iskolai fegyelemnek és rendtartásnak alávetni, végleg kivette s otthon gazdaságra fogta. A latin nyelv alapos ismeretével s a soproni német leányoktól a német szóra is rákapatva, azonkívül Horatius-szal, Gessnerrel eltelve tért vissza atyjához. A szigorú, rideg, józan atya meg akarta fékezni fia heves képzeletét, ezért a költőktől eltiltotta s inkább maga olvasgatta vele a római prózaírókat. B. tehát lopva, éjjelenként merült kedves költőinek, különösen Horatiusnak, olvasásába. A heves, szenvedélyes ifjú lelki világát költőin kívül más érzelmek is nyugtalanították: fiatalkori szerelme és hazafiui bánat a nemzet sülyedése miatt. Kétségbeesett, látva, hogy a nemzet jelene sivár, jövője vigasztalan. Az apa nem értette meg fiának hol szilaj kitörésekben, hol mély csüggedésben nyilvánuló szenvedélyes természetét s vasszigorral, mint valami kis diákot, iparkodott őt megzabolázni. A surlódások elidegenítették őket egymástól, s B. már 1798. elhagyta az apai házat, a következő esztendőben pedig nőül vevén a 14 éves Dukai Takács Zsuzsánnát, ennek birtokára, a szintén kemenesaljai Sömjénbe ment lakni s ott élt egyre szaporodó családja körében gazdálkodva, olvasgatva, verselgetve 1808-ig.

B. már soproni diák korában írt verseket, tele fiatalkori szentimentálizmussal. Atyja házában, majd Sömjénben folytatta a verselgetést, részben irodalmi, részben politikai hatás alatt. A magyar költőket kevésbbé ismerte, inkább csak a deákosokat és Kis Jánost, annál jobban a római Horatiust s a német Matthissont, akikhez szíve egész melegével vonzódott; az előbbi ódáira, az utóbbi elégiáira tett maradandó hatást. Hatalmasabban ihlette nemzetünk politikai állapota, dalra késztette egy-egy mozzanat, amiből a nemzeti szellem fellobbanását remélte, vagy a csalódás, ha az, mint a szalmaláng, hirtelen lelohadt. Ez időből való pl. *A felkölt nemességhez* s *A magyarokhoz* c. fönséges haraggal telt ódának első kidolgozása. Arra, hogy a nyilvánosság előtt fellépjen, nem is gondolt, pusztán a maga mulatságára, lelki szükségből irogatott. 1803-ban barátja és komája, Kis János, meglepte verseinél s engedelmével legjobb verseit elküldte az irodalom vezérének, Kazinczynak. Ujjongó örömmel üdvözölte a mester a fiatal költőt, s innen kezdve B. bizalmában megerősödve tudatosan folytatta a versírást. 1808-ban egész gyüjteményre szaporodott verseit Kis János útján Kazinczy elkérte s nemcsak a legnagyobb elragadtatással ajánlta föl B.-nek barátságát, hanem vállalkozott a versek kiadására is. B. mélyen megilletődve az elismerésen, mely őt költővé avatta, megfogadta, hogy minden szabad idejét nemzetének és az irodalomnak szenteli. Ugyanekkor elhagyta Kemenesalját, amelytől egy mélyérzésü elégiában vett búcsút s több mint 1000 holdnyi anyai jószágára, a somogyvármegyei Niklára, költözött. Bár, különösen az első években, sok gonddal kellett megküzdenie (elemi csapások, francia beütés, 1811. pénzválság), lassankint rendbejött a gazdasága, sőt vagyonát szépen gyarapította is.

Verseinek megjelenése azonban egyre késett, bár Kazinczy buzgón fáradozott érdekében és maga B. is Pesten járt 1810. a kiadás ügyében, amikor ismeretséget kötött a pesti írókkal, Szemerével, Vitkoviccsal, Horvát Istvánnal. Kazinczynak ezen ú. n. triászában azonban nem érezte magát jól, Helmeczy és Döbrentei, akikkel a következő években ismerkedett meg, jobban megnyerték tetszését. Verseinek kiadását is Helmeczy tette lehetővé, megnyervén a pesti és székesfehérvári kispapok segítségét. Így jelentek meg 1813. *B. versei*, majd újra Helmeczytől sajtó alá rendezve 1816. (További kiadásai: Döbrentei negyedrétü és nyolcadrétü kiadása rontott szöveggel, 1842; Magyar Mihály jogosulatlan, hibás kiadása, 1859; Toldy 1860. és 1864-iki kiadásai — az utóbbi prózai munkáit is magában foglalja — az eredeti szöveggel; az 1879. Olcsó könyvtári kiadás; Bánóczi kiadása a Képes Remekírókban 1902. és Heinrich Gusztávé a Magyar Remekírókban 1906.) Ekkor állott B. népszerűsége tetőpontján. A közönséget megkapta költeményeinek szokatlan, merész hangja, az a hatalmas, fönségig fokozódó erő, mellyel verseiben a nemzeti lét legfontosabb kérdéseit tömören, megrázóan megszólaltatta. A mult dicsősége szembeállítva a jelen sivárságával, az erkölcsök pusztulása s evvel szemben legjobbjaink igyekezete a kultúra emelésére: B. a közhangulatot szólaltatta meg s eddig nem tapasztalt költőiességgel. A *Romlásnak indult* s még néhány ódája köztulajdonná vált s egész sorai, mint szálló igék ma is élnek művelt közönségünk ajakán.

Mialatt első és második verskötete diadallal járta be az országot, a költő lelkén a családi örökségként reá szállott komolyság beteges mélabúvá fokozódott. Kifejlődését szervezeti okokon kívül külső és belső okok siettették, testi szenvedései s önmagával való elégedetlensége: 1813 óta érezni kezdte, hogy az ódai nemhez már nincs meg a kellő készsége. Kevesebbet írt s inkább költői leveleket Kazinczy példájára. Ebben az izgatott, beteges lelkiállapotban olvasta Kölcsey Ferencnek verseiről írt bírálatát (Tudományos Gyüjtemény, 1817, VII. k.), mely elismeri ugyan tehetségét, de egyrészt szokatlan szigoruságával és igazságtalan mértékével, másrészt aprólékos kifogásaival mélyen elkeserítette. Önérzetében megsértve, a harag első hevében személyeskedő ellenbírálatot írt, amelyet azonban a szerkesztőség éppen az ő érdekében nem adott ki. Ekkor B. esztétikai tanulmányokba mélyedt, hogy Kölcseyt megcáfolhassa. E második válaszára *(Észrevételek Kölcsey recensiójára*, Tud. Gyüjt. 1825. IX.) Kölcsey több tudományos, mint erkölcsi fensőséggel felelt s végleg elidegenítette magától és Kazinczytól, sőt még a költészettől is B.-t úgy, hogy 1830 után nem is írt több költeményt, hanem egészen belemerült tanulmányaiba, esztétikai elmélkedésbe, hogy a maga igazát s ellenfelei tévedéseit kimutassa. Különösen a mérték és rím összekapcsolása ellen küzdött, amit stíltelenségnek tartott *(A versformákról* szóló értekezésében, 1826). Esztétikai tanulmányai alapján az akadémia megalakulásakor (1830) a filozófiai osztály első vidéki fizetéses rendes tagjává választotta. Székét 1833. foglalta el egy nagyobb, de zavaros és homályos eszt. dolgozattal *(Poétai Harmonistica)*. Lassanként lecsendesedett zaklatott lelke, többször megfordult Pesten, sőt állandóan a fővárosban akart megtelepedni, de egészsége megrendült s 1836 elején, 60-dik évében meghalt. Az akadémiában Kölcsey megható emlékbeszéddel engesztelte ki a súlyosan megbántott költő szellemét. Emlékét Somogy vmegye rendei 1860. a niklai temetőben, Vas vmegye 1876. szülőházán örökítette meg; 1896. Szombathelyen emlékszobrot állítottak neki *(Kiss* György műve, leleplezték 1896 dec. 8.). 1904-ben pedig Kaposváron irodalmi társaság alakult *B.-társaság* neve alatt.

B. egyike legkiválóbb lírikusainknak s a klaszszikus ódának nálunk legnagyobb mestere. Horatius tanítványa, de nem másolója; eszméket és képeket, stílust és technikát tőle vesz át, tárgykörük is közös: Horatius nyomán a hazafiság, vitézség, tiszta erkölcs, szerelem, megelégedés, mulandóság, arany középszer a rendes indítékai — de több benne a hév és lelkesedés, érzése mélyebb, igazabb s az idegen formákat nemzeti tartalommal, magyar szellemmel tölti meg. Hazafias ódákon kívül, melyek egy részét közéletünk nagy férfiaihoz intézte *(Felsőbüki Nagy Pálhoz)*, írt vallásos *(Fohászkodás)*, szerelmi és bölcseleti ódákat *(A közelítő tél)*, melyekben az ódai tüzet elégikus borongás mérsékli. Az érzés heve bámulatos erővel nyilatkozik nyelvében is, mely úgy hat, mint a trombita összeszorított hangja. Tele merész képekkel, szokatlan, de hatásos fordulatokkal, de gyakran dagályos s néha homályos is. Bölcseleti ódáiban a mulandóság és magányosság, megnyugvás és megelégedés érzelmeiről énekelvén, ereje gyöngédséggel, a fenség kellemmel párosul. Rímes versei közül az elégiafélék válnak ki *(Búcsúzás Kemenesaljáról, Életfilozófia)*, megható közvetetlenségükkel, természetes hangjukkal s azzal a harmóniával, amelybe bennük az érzelem és reflexió összeolvad. Költői levelei nem mérközhetnek szellemességben, választékosságban Kazinczyéival, de igen költőiségben és világosságban. Epigrammjai közül a *Napoleonra* írott igazi műremek. Drámai töredéke *(Kupa támadása)* jelentéktelen.

Irodalom. B. kimerítő életrajzát Váczy János írta meg egy terjedelmes kötetben, B. D. életrajza, 1895. A fontosabb tanulmányok a következők: Erdélyi Jánosé 1847-ből (újra: Pályák és pálmák 1886); Angyal Dávid életrajza a Figyelő V. és Körösi Lászlóé a Figyelő V. és VI. k.-ben; Horatiusszal Csengeri János, (Középiskolai Szemle 1882), Matthissonnal többek között Erdélyi Károly (Irodalmi dolgozatok 1901), Schillerrel Zilinszky Aladár (Egy. Phil. Közl. 1900) hasonlították össze. Helyét az irodalom fejlődésében és értékét Gyulai Pál jelölte ki (Egyetemi előadások), rövid, de szép méltatását Négyesy László (Képes Irod. tört. I.) és Beöthy Zsolt (A XIX. sz. irod. Egyetemi előadások) adták.

Berzul *(barzil)*. Arab írók a volgai bolgárok egyik törzsének mondják a tulajdonképeni bolgárok és eszegelek v. dzsekelek mellett. Földjük a bizánci íróknál *Berzilia* v. *Barzilia* néven fordul elő; innen nyomultak 670 felé az Alsó-Volga vidékére a kozárok. A név magyaros alakja a helyneveinkből ismert Varsány, Vossián, melyet népnévnek I. Géza király egyik oklevelében találunk, amely a jászkunszolnokvmegyei tiszamelléki egykori «vosción»-okat említi.

Bes, a holland zenében, amely a mi *h*-nkat *b*-nek nevezi (ép úgy, mint az angol), a. m. a mi *b*-nk. Tehát nem egyértelmű a *heszesz*-szel.

Bes., zoológiai neveknél *Beseke* Johann Melchior nevének rövidítése. (Szül. 1746., megh. 1802., jogtanár volt Mitauban, leírta Kurland madarait.)

Bés, kisk. Ung vm. kaposi j.-ban, (1910) 676 magyar lak.; u. p. Vaján, u. t. Deregnyő.

Besan (ném. teag.), három árbocos tengeri hajón a hátsó árbochoz tartozó csarnokzatnak közelebbi megjelölésére szolgál; ezenkívül gyakran ily hajónak leghátsó vitorlarúdját is így nevezik.

Bésán-család. (Duna-szekcsői báró.) 1. A XVII. század végén élt *B. István*, kit I. Lipót 1695 ápr. 12. Mihály, János és Mátyás testvéreivel együtt nemesített. Istvánnak fia Sándor 1727. Dunaszekcső földesura volt, melyet nejével Hellepront Katalinnal kapott hozományul. Unokái közül Imre és Károly tüntek ki.

2. *B. Imre* (szül. 1763-ban, megh. 1840.), a katonai pályára lépvén, a hadviselési tervrajzok készítésében tünt ki, s tábornokságra emelkedett. Részt vett a török és francia hadjáratokban. Frank Franciska nejétől származott fia *József*, (szül. 1816., megh. 1873.) nemes lelkű férfiú, ki 1872 okt. 20. kelt végrendeletében egész vagyonát, mintegy 360 ezer forint értéket, közművelődési célokra hagyományozta.

3. *B. Károly*, szül. 1772., megh. 1819. Részt vett a török hadjáratokban, jelen volt Belgrád ostrománál, majd a Napoleon elleni hadjáratokban, 1805. pedig az olasz hadjárat alatt mint

kapitány megmentette br. Vécsey Sigbert ezredest, mely vitéz tettéért a Mária Terézia-rendet nyerte jutalmul, s 1813. bárónságra emelték, de közvetlen utódaival a báróság sírba szállt.

Besançon, egykoron Franche-Comtének, ma Doubs franciaországi départementnak fővárosa, a Doubs partján, vasút mellett, érseki székhely, (1906) 56,168 lak., természetrajzi, iparművészeti tárgyakat és régiségeket tartalmazó múzeummal, 140,000 kötetet és 1900 kéziratot tartalmazó nyilvános könyvtárral; számos vasművel, gépgyártással, ékszer-, billárdgolyó-, hangszerkészítéssel, sörgyártással; legjelentékenyebb azonban az órаipar, mely legalább 13,000 munkást foglalkoztat és 14 millió fr. értékű órát termel. Élénk a kereskedése borral, vassal és fával. A város a Doubs alkotta félszigeten épült, melyet meredek lejtőjű hegy zár el; a sziklába kellett bevágni a városba vezető Taillée és Malpas kapukat. A hegyen régi erősség áll, melyhez a Doubs túlsó partján Vauban által épített más erősségek is járulnak. Ugyanott áll Battant külvárosa is. B. régi római építményeiből még fennáll a Mars-kapu vagyis Porte noire, régi diadalkapu, amely a fellegvárba vezet; színháznak, hídnak stb. romjai. Más épületei: a XII. sz.-ból eredő Szt. Jánosról elnevezett székesegyház gazdag főoltárral és érdekes festményekkel Fra Bartolommeotól, Vanlootól stb., az érseki palota, a Granvella-palota, melyet a híres kancellár apja épített, s a városház, a kórházak stb. A tereket és néhány utcát szép kutak (egy Jouffroy szobrával) ékesítik. 1902-ben Pasteurnek, 1910- Proudhon nemzetgazdának itt emlékszobrot állítottak. A már Vaubantól megerősített város védelmére Napoleon ideje óta 12 erősséget építettek. B., régen Vesontio, a sequangallus törzs egykori fővárosa, 58-ban Kr. e. került római uralom alá, Maxima Sequanorum provincia fővárosává lett; gazdagsága miatt ekkor Chrysopolis melléknevet viselt; de már a IV. században, Julianus császár korában romokban hevert. 863-ban azonban már megint Felső-Burgundia fővárosa, 1043. pedig III. Henrik császár szabad várossá tette; V. Károly és II. Fülöp különféle kiváltságokkal ruházták föl; ezért is csak nagy nehezen ismerte el 1679. XIV. Lajos uralmát, aki parlamenti székhellyé és Franche-Comté fővárosává tette. 1814-ben négy hónapig tartotta magát az ostromló osztrákok ellen. B. és Belfort erősség zárják el azt a nyílt vidéket, mely a Vosges és Jura hegységek között terül el s amelyen át a Délnémetországból jövő hadak négy nap alatt a *langres*-i fensíkra, Franciaország hadászati fontossággal bíró vidékei legnevezetesebbjére juthatnak. III. Napoleon rendeletére 1866-tól 1870-ig 4 elkülönített erősség készült B. körül s az 1870. hadjárat után még 12 erősséget építettek, melyek több mint 600 km² területet fognak körül, melyen 200 ezer ember táborozhat s amelyen annyi raktárt stb. építettek, hogy azokba 200,000 emberre való 4 havi élelmezés és a felszerelés kiegészítésére szükséges anyag stb. ágyuztatás ellen biztosítva elhelyezhetők. B. szülővárosa Granvella kardinálisnak és miniszternek, Hugo Viktor költőnek, Proudhon G. nemzetgazdának és több kiváló francia férfiúnak. V. ö. B. et la vallée du Doubs par une société de litterateurs franc-comtois (1874); *Castan*, B. et ses environs (B. 1887); *Loye*, Hist. de l'église de B. (u. o. 1901–2).

Besant (ejtsd: beszeant), 1. *Annie* (született *Word*), angol írónő, szül. 1847 okt. 1. 1867-ben feleségül ment Frank B. lelkészhez, de 1873. elvált tőle. Behatóan foglalkozott közgazdaságtannal és különösen filozófiával. 1889-ben a Teozófiai Társaság tagja lett és azóta szerény munkásságot fejtett ki eszméi terjesztésére, első sorban Indiában. Ő alapította Benaresben a Central Hindu Colleget (1898), a Central Hindu Girls' Schoolt (1904) és az University of India-t (1907). Két folyóiratot szerkeszt: Theosophist és Central Hindu College Magazine címen. 1905-ben Budapesten is járt és a teozófiai világnézetről előadást tartott.

2. *B., Walter*, angol regényíró, szül. Portsmouthban 1836 aug. 14., megh. Londonban 1901 jún. 9. Tanulmányainak befejezése után hat évig tanári állást töltött be Mauritius szigetén, majd teljesen az írói munkásságnak szentelte magát. Sokat foglalkozott a francia irodalommal, irodalomtörténeti munkái közül kiemelendők: Studies in Early French Poetry (1868); The French Humourists from the twelfth to the nineteenth Century (1873) és Rabelais (1877). Jelentékenyebb B., mint regényíró. 1872-ben írta barátjával, Rice-szel együtt Ready Money Mortiboy c. regényét, amely még Dickens befolyása alatt készült. Írói hírnevét All Sorts and Conditions of Men (1882) c. társadalompolitikai regényével alapította meg, amelynek célja a munkásosztály helyzetének javítása volt. B. nemcsak könnyebb megélhetést sürgetett a munkások számára, hanem magasabb műveltséget is, és a nemesebb élvezetekből, mint irodalom, színház, zene, sport, társas érintkezés, nem akarta kizárni még a legszegényebbeket sem. Jóreszt e regénynek köszönhető a Toynbee és B. kezdeményezésére a londoni munkásnegyedben emelt People's Palace, amelynek céljaira a regény hatása alatt rövid időn belül százezer font gyűlt össze. The revolt of men c. regénye (1882) magyar fordításban is megjelent: A férfiak forradalma (Olcsó Könyvtár). Későbbi regényei közül kiemelendők: Dorothy Forster (1884; megjelent magyarul is); The Orange Girl (1899); The Lady of Lynn (1901).

Besarin v. *bisarin*, afrikai nép, l. *Bedzsa*.

Besavanyítás, 1. a háztartásban a répa-, káposzta- és uborkafélék oly módon való eltevése, mely szerint azok megtisztítva, mosva és besózva, kovászliszt v. ecet és némi fűszer hozzátételével hordóban erjesztés alá bocsáttatnak. A répát, tkp. a fehér répát hámozva és metélt alakban gyalulva sűrű rétegekben rakják hordóba s deszkával takarítják be, melyre súlyos köveket tesznek; ép úgy végzik a káposztasavanyítást azon különbséggel, hogy azt tapossák v. préselik és több fűszert (bors, babérlevél, kukorica, birsalma) tesznek rá. Úgy a répát, mint káposztát 2 vagy 3 hetenkint meg kell mosni, különben megrothad. Az uborka B.-a annyiban különbözik a többi B.-tól, hogy ahhoz több zöld fűszert, ú. m. vasfüvet, meggyfalevelet, kaprot használnak s vele együtt savanyítanak paprikát meg éretlen kis paradicsomot. Az uborkát kenyérrel, kovásszal v. liszttel szokás savanyítani; télire

többnyire ecetbe teszik, de ehhez kicsiny őszi uborkát szokás választani, legjobb időpontnak pedig szeptember havát tekintik. Megjegyzendő, hogy az uborkának télire való eltevésére nem célszerű a borecet, mert ebben könnyen felforr. Angliában az apró uborkát éretlen paradicsom, kukorica, paprika, sárgarépa, bab, torma, bors stb. vegyülékével teszik mustárliszttel kevert ecetbe s ezt *mixed piklesnek* hívják.

2. B. a *mezőgazdaságban* a takarmány eltartásának az a módja, mely szerint a szálas takarmányt azonnal a lekaszálás után vagy vermekbe (bevermelés) vagy kazalokba összerakják és különböző módon összepréselik. Ha az ily módon összerakott takarmány nem melegszik fel 50° C.-ra, akkor savanyú, különben pedig édes erjedés áll be. Régebben általában a B. volt a mezőgazdaságban divatos, mostanság azon vannak, hogy édesen erjesztett takarmányra tegyenek szert. A B. két legismertebb módja a *Reihlen-* és a *Goffart*-féle eljárás. Az előbbi szerint a takarmányt földbe ásott, rendesen rézsútos s a fenék felé megszűkülő falu vermekbe tömik és a földszine fölött prizma alakban rakják a verem fölé, ezután beföldelik. A G.-féle eljárás szerint a megszecskázott takarmányt függélyes falu vermekbe tömik s ha a verem megtelt, padlódeszkákkal lefödik s erre m²-kint 4—5 q. súlyt raknak. Ez eljárás szerint besavanyított takarmány jobb, a savképődzés és a veszteség kevesebb. A *Fry*-féle eljárás szerint a berakott takarmányt csak a verem oldalain nyomtatják, tiporják meg, a középen pedig csak lassankint töltik meg s 50° C. felmelegedésnél G.-módon befödik. Minthogy azonban a verem közepén a takarmány megülepszik, többször kell utána rakni, ez pedig több munkával jár s költségesebb. Lehet azonban a zöld takarmányt bevermelés nélkül is eltenni és pedig vagy úgy, hogy a takarmányt kazalba rakják s mikor kellőleg fölmelegedett, a levegőt kisajtolják közüle, erre szolgálnak az egész kazlat átfogó s gerendákból vagy gerendákból és sodronykötelekből szerkesztett szorító készülékek. Még egyszerűbb, olcsóbb s gyakorlatibb a zöld takarmány eltevése a *zsombolyai* mód szerint. Ennél a zöld takarmányból a földszinén 4—6 m. széles és a takarmány mennyisége szerinti hosszuságú kazlat raknak, ami előtt már a kazal alá száraz szalmából feneket készítettek. A kazlat 4 m. magasra rakják s ekkor szalmával betetőzik. Mikor a kazal 50° C.-ra fölmelegedett, földet hánynak a tetejére, úgy számítván, hogy m³-kint 10 q. súly jusson reá, de ebből kezdetben csak egyharmadrészt raknak fel, a többi földet pedig csak 1—2 nap mulva rakják fel, mikor már a kazal jóval megüllepedett. Árra kell gonddal lenni, hogy a kazal megterhelése a széleken is egyenlő legyen, mert különben a takarmány itt megpenészedik. Az erjesztett takarmány ily módon való készítését ma már országszerte *bezsombolyázásnak* nevezik a zsombolyai uradalomról, ahol ezt az eljárást először alkalmazták. A *tornai* mód szerint való eltevés abban áll, hogy a zöld takarmányt egyenlő 8—10 m. hosszuságú és szélességű kazalba rakják, melynek négy sarkára előbb már egy-egy oszlopot állítottak fel. A berakást folytonos taposással végzik s 6 m. magasságnál 1 m. vastag nedves szalmával betetőzik s erre néhány szál gerendát helyeznek nyomtatékul. Megülepedés után a tetőzést felszedik s új kaszálású takarmányt raknak rá s ismét betetőzik. A tapasztalás szerint a zsombolyai módnál jobban sikerül a takarmány eltartása, mint ennél az utóbbinál. A zsombolyai módon való erjesztett takarmány készítésére legalkalmasabb a csalamádé s azok a szálas takarmányfélék, amelyeket szénává felszárítani bármely okból nem tudunk. A répaszeletet s a leveles répafejeket csak vermekben tarthatjuk el legjobban. Ha a burgonyát rothadás fenyegeti, azt is be lehet vermelni, de előbb meg kell mosni, meggőzölni s kihülés után szecskával keverni s G.-módon eltenni. Igy nem romlik el s jó minőségű takarmányt szolgáltat. A besavanyított takarmányt főleg szarvasmarhával, leginkább igás és hízó állatokkal etetik; a jól sikerült zsombolyai kazal takarmányát a fejős és növendék állatoknak is lehet adni.

Besaya, parti folyó Santander spanyol tartományban; Reynosatól É.-ra, a Sierra de Isaron ered, fölveszi a Saját s a Biscayai-öböl Ria de Suánces nevű kis mélyedésébe torkollik.

Bes-Barmak (oroszul *St. Ilja*, a bennszülöttéknél *Saitanka*), 564 m. magas hegy a Kaukázusban, a perzsáktól szentnek tartott barlanggal.

Besborodko, l. *Bezborodko*.

Bescanuova, kikötőhely Veglia (l. o.) szigetén.

Beschey, *Balthasar*, flamand festő, szül. Antwerpenben 1708., megh. 1776 ápr. 15. A XVIII. sz.-beli termékeny, de erősen modoros antwerpeni festők közé tartozik. Nagy terjedelmű, többnyire bibliai tárgyú képeinél, melyeket nyilvános megrendelésre festett, tűrhetőbbek arcképei, melyek közül kettő a budapesti Szépművészeti Múzeumban is látható.

Bese, a Jordanszky-kódexben előforduló régi magyar név, melynek határozott értelmét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy valamilyen ragadozómadár megjelölésére használták. *Chernel* István a *Gypohierax angolensis* Gm. magyar nevének választotta.

Bese, kisk. Nagy-Küküllő vm. segesvári j.-ban, (1910) 803 német és oláh lak.; u. p. és u. t. Dános.

Beseda (cseh, ejtsd: beszeda) a. m. egyesület, társaskör.

Beseke, *Johann Melchior*, l. *Bes*.

Beseler, 1. *Georg Christoph*, német jogtudós, szül. Rödemisben (Schleswig) 1809 nov. 2., megh. Harzburgban 1888 aug. 28. 1835-ben a heidelbergi egyetemen magántanár és ugyanabban az évben a baseli, majd a rostocki, greifswaldi, és berlini egyetemen tanár lett. Részt vett a politikai mozgalmakban is, tagja volt a német Nationalversammlungnak és annak a küldöttségnek, is, amely a porosz királynak császárrá történt választását bejelentette. 1874-ben német birodalmi képviselő, 1875. a porosz urakháza tagja lett. Fő művei: Die Lehre von den Erbverträgen (Göttingen 1835—40, 3 köt.); Volksrecht und Juristenrecht (Leipzig 1843), melyben a történelmi iskolának izen hadat; System des gemeinen deutschen Privatrechts (u. o. 1847—55, 3 köt.).

2. *B., Maximilian*, porosz igazságügyminiszter, szül. Rostockban 1841 szept. 22. 1863 óta mű-

ködött porosz szolgálatban, többnyire a birói pályán, 1904. pedig főtörvényszéki elnök lett Boroszlóban. 1905 nov. kinevezték igazságügyi miniszternek.

3. *B., Wilhelm Hartvig*, az 1848—51-iki schleswig-holsteini mozgalmak kiváló vezére, szül. 1806 márc. 3., Marienhausen kastélyban (Oldenburg), megh. Bonnban 1884 szept. 2. Politikai működését 1844. kezdte meg a schleswigi rendek gyűlésén, melynek elnökeként erélyesen küzdött Scheel kormánybiztos túlkapásaival szemben és minduntalan hangoztatta a hercegségek együvé tartozását. 1848-ban a hercegségek ideiglenes kormányának és a német központi hatalom által életbe léptetett helytartóságnak elnöke volt. Rendsburg a frankfurti nemzetgyűlésbe küldötte, melynek első alelnöke lett. 1851-ben Braunschweigba vonult vissza. A porosz kormány 1861. a bonni egyetem gondnokságával bízta meg. Munkái: Der Process Gervinus (Braunschweig 1853); Zur schleswig-holsteinischen Sache (1856). Macaulay művét: Angolország történetét ő fordította németre (1852—1860).

Besemschon (ném.), a nagykereskedésben az árúszámlából néha történő levonás a szállított árú azon részeért, amely a göngyölethez (hordó, zsák, láda) tapad.

Besencze, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 345 magyar lak.; u. p. és u. t. Vajszló.

Bešenovo manastir, adók. Szerém vm. iregi j.-ban, (1900) 380 horvát-szerb lak.; u. p. Veliki Radinci, u. t. Vrdnik.

Bešenovo selo, adók. Szerém vm. iregi j.-ban, (1900) 1161 horvát-szerb lak.; u. p. Veliki Radinci, u. t. Vrdnik.

Besenval (ejtsd: bézanvál), *Pierre Joseph Victor*, báró, francia tábornok, szül. Solothurnban 1722., megh. Párisban 1791 jún. 3. Kitünt az osztrák örökösödési és a 7 éves háborúban. 1762-ben a svájci gárdisták parancsnoka lett. 1789-ben a XVI. Lajos által Páris mellett összegyüjtött csapatokat vezérelte, de nem segítette Launay-t a Bastille védelmezésében. Midőn emiatt gyanuba fogták, B. Svájcba menekült, de útközben elfogták és Párisba vitték, ahol csakis Necker közbenjárásával menekült meg a haláltól. Emlékiratait Ségur adta ki 4 kötetben (Mémoires, Paris 1805—7., új kiad. 1846); a francia udvari chronique scandaleuse valóságos tárháza. B. családja egyébiránt a mű hitelességét kétségbe vonta.

Besenyő, 1. kisk. Besztercze-Naszód vm. besenyői j.-ban, (1910) 715 német és oláh lak.; u. p. és u. t. Besztercze. — 2. *B.*, kisk. Alsó-Fehér vm., l. *Székásbesenyő*.

Besenyő, 1. *János*, 1350-ben N. Lajos király allovászmestere volt s mint ilyen részt vett a nápolyi hadjáratban. A beneventói harcban nagyon kitünt. Egymaga három német zsoldost vágott le, noha a harmadik őt fején sulyosan megsebesité. 1353 nov. 26-án egy zólyomvmegyei vadászaton megmentő a király életét, megölvén a királyt már földreteperő és a lábán megsebesítő medvét. Élt még 1383. is. Ekkor veszprémvmegyei főispán volt. Őt küldötte Mária királyné kormánybiztoskép a dalmát városokba, hogy azokat megnyugtassa és hűségben megtartsa. (Hist. Hung. Fontes Dom. III. 161. 166. Márki, Mária királyné 38.)

2. *B. Pál* (ezdeghei), előnevéről ítélve nyitravmegyei származású. Részt vett a nikápolyi csatában, azután komáromi várnagy volt. 1402 második felében Garay II. Miklós helyébe őt tette Zsigmond király horvát-, dalmát- és tótországi bánná; de szerencsétlenül járt, mert Bebek Imre vránai perjel állitólag csalfasággal elfogta és diadaljelül Nápolyi László ellenkirálynak küldötte. Később kimenekült fogságából és 1404—6. újra horvát-dalmát-tótországi bán volt. Ekkor azzal boszulta meg magát, hogy Vránát elfoglalván, a perjelségbe ő ült bele. Bihácsot is ő foglalta vissza a magyar király számára. V. ö. *Pray*, De prioratu Auranae; *Katona*, Hist. critica Hung. XI. 773—9.)

Besenyőd, kisk. Szabolcs vm. nyirbátori j.-ban, (1910) 798 magyar lak.; u. p. Ófehértó, u. t. Levelek-Magy.

Besenyőfalu, kisk. Liptó vármegye rózsahegyi járásában, (1910) 287 tót és magyar lakossal; u. p. és u. t. Liptótepla. A Vág partján savanyúvíz fakad.

Besenyők (*bessenyők*; okleveleinkben: *bissani*; a görög íróknál: *pacinakiták*), a XI. sz.-tól a XII. sz.-ig szerepelnek a Fekete-tenger mellékének és hazánknak történetében. A legrégibb tudósításokat arab (Ibn Dasztat, Mas'udi, Edrisi stb.) és görög irók (Constantinus Porph.) közlik róluk. Eleinte a Volga és Ural folyók közt laktak a Kaspi-tó felett elterülő pusztákon. Innen a kúnoktól kiüzetvén, a magyarokra ütöttek, kiverték őket Lebediából s ettől fogva egyre nyomukban voltak a nyugat felé húzódó magyaroknak. A honfoglalás után a K.-i Kárpátok aljában a mai Moldva területét szállották meg s innen intézték részint ellenséges becsapásaikat, részint békés letelepedéseiket hazánk területére. Zsolt idejében a Fertő vidékén, Taksony alatt a Tisza közelében kaptak földet; Szt. István is fogadott be besenyő telepeseket s így tartott ez Szt. László koráig, amikor hazájukban a kúnok kerekedtek felül s a B. ezek közé olvadtak. Nagyobb besenyő-telepek voltak Moson, Sopron, Győr, Fehérvár és Csanád vármegyékben; kisebbek Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Temes, Tolna, Torontál és Zala vármegyékben, sőt Erdélyben és Szlavóniában is. Hazánkban ma is számos *Besenyő*, *Besnyő*, *Besenovo*, *Beznák*, *Pecsenyéd* stb. helynév fordul elő. A besenyőtelepeknek még a XIII. sz.-ban is külön ispánjaik és bíráik voltak s főbírájuk maga a nádor volt. Nemzetiségökről a tudósok nincsenek egy véleményen. *Vámbéry* szerint «nem a keleti törökséghez tartoztak, hanem ama nyugati török népekhez, akik a XI—XII. sz.-ban a kúnok neve alatt szerepeltek s két századdal utóbb mint *nogai*-ak, *kazán*-ok és *turkomán*-ok a Kaspi-tótól a Krim-félszigetig laktak. A kún és besenyő, úz és palóc elnevezések csupán a családi, ági és nemzetségi viszonyt jelző különféle elnevezései egy ugyanazon népnek». *Roessler* tagadja a B. és kúnok ilyen azonosságát. *Hunfalvy* pedig azt hirdeti, hogy a besenyő nép ugor, tehát rokon volt a magyarral; a kún nép ellenben török. V. ö. *Jerney* János, Keleti utazása I. 227—70; *Vámbéry*, Magyarok eredete 96—1 8; *Hunfalvy* Pál,

Magyarország Ethnografiája 353—360, 402—405; *Roessler*, Rumänische Studien (Leipzig 1871).

Besenyőtelek (azelőtt: *Bessenyő*), nagyk. Heves vm. egri j.-ban, (1910) 3370 magyar lak., postahivatal; u. t. Mezőtárkány.

Besenyszög, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. jászsági alsó j.-ban, (1910) 4793 magyar lak., B. községi hitelszövetkezet, keresztény fogyasztási és értékesítő szövetkezet, postahivatal, telefonállomás.

Besigheim, járási székhely Neckar württembergi kerületben, keskeny, sziklás hegygerincen a Neckar és az Enz között, vasút mellett, (1905) 3193 lak., trikóárú- és olajgyártással, göztéglagyárral és fürészmalommal, kitünő bortermeléssel. A badeni őrgrófok régi várát 1693. elpusztították a franciák.

Besigthászlián *Ker. János*, hírneves örmény költő, szül. 1838., megh. 1887. Előbb Párisban nevelkedett, majd Velencében az örmény mechitaristáktól nyert nevelés után Konstantinápolyban telepedett meg, hol mint költő és műfordító hírnévre tett szert. Az örmény nemzeti szinpad számára több vígjátékot írt. Történeti drámái közül az Arsák és Váhu címüek legjelentékenyebbek. Eredeti költeményei közül legnagyobb hatást azokkal a dalaival ért el, melyeket 1862. a zeithumi felkelés idejében írt. B. mint műfordító is kitünt több francia és angol költeménynek örményre való átültetésével. B. dalai közül egynehány magyarul is megjelent *Simay* János fordításában.

Bésigue (*Bézigue*, franc., ejtsd: bezig). Francia eredetü, Angliában elterjedt hazárdjáték; nálunk nem divatos. Szabályai a mariage és piquet szabályaiból vannak összekombinálva. Ketten játszák két játszma piquet-kártyával, 8-8 kártyát osztanak ki, atout-t vetnek fel, a többi pedig talonba kerül, honnan minden ütés után felvesznek egy-egy lapot a játszók. A piquethez hasonlóan itt is vannak bemondások: a négy disznó 100, négy király 80, a négy dáma 60, a négy bube 40 pontot számít. A király és dáma atoutból 40-et, egyéb színben huszat ér. A pique dáma és a karo bube *bésigue*, s 40-et ér, ha e kombináció kétszer van meg, ügy azt *dupla bésigue*-nek nevezzük, s 500-at ér. A quint major atoutban 250-et, más színben 150-et számít. Az egyes lapok következő értéküek: disznó 10, király 4, dáma 3, bube 2, tizes 10, atout VII-es 10. A bemondások csak akkor érvényesek, ha a bemondónak van már ütése. Míg van talon, nem kell színt színre adni.

Besik, város Szaloniki európai török vilajetben, a hosszukás B.-Göl északi partján, 2500 lak. A B.-Göl. az antik Bolbe-tó lefolyása az Orfanói-öbölbe torkol és az által a Khalkhidike-félszigetet a szárazföldtől csaknem egészen elvágja.

Besika-öböl, l. *Bezika-öböl*.

Besik-Tas (a. m. bölcsőkő, a régiek Iasonion-ja, a bizánci korban: Diplokionion), Konstantinápoly külvárosa, 4 km.-re az Aranyszarvtól. A kolluk azaz rendőrállomás mellett van a híres török kalóznak, Haireddin (Barbarossa) pasának (meghalt 1546) platánoktól beárnyékolt sírja. Itt van továbbá a B.-i nagy mecset, amelyet Szinán pasa a XVI. sz.-ban építtetett, végül a mevlevi dervisek egy kolostora, a jámbor Jája effendi seiknek síremlékével, amelyet sok zarándok keres föl. B. K.-i végében áll a Jildiz-kioszk, Ortaköi falu felé pedig a Csiragan-palota, amelyben 1876. Abdul-Azizt meggyilkolták. L. *Konstantinápoly*.

Besimbák, kisk. Fogaras vm. alsóárpási j.-ban, (1910) 562 oláh lak., vasúti állomás; u. p. Alsóvist p. u., u. t. Alsóvist.

Beška, adóközs. Szerém vm. ópazuai j.-ban, (1900) 3074 német és horvát-szerb lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Beskow, város, l. *Beeskow*.

Beskow, *Bernhard*, svéd költő, szül. Stockholmban 1796 ápr. 19., megh. 1868. Ismételt déleurópai utazások után 1814. az udvari kancelláriánál hivatalt vállalt s 1824. Oszkár trónörökös magántitkára lett. Ugyanez évben Sveriges anor (Svédország ősei) c. költeményeiért a svéd akadémia nagy díját nyerte el; 1830. a stockholmi királyi színház igazgatója, 1833. udvari marsall, végre később az akadémia titkára, majd elnöke lett. Nemzeti tárgyú drámái, mint Erik den fjortonde (XIV. Erik) 1828; Gustav Adolf i Tyskland (G. Ad. Németországban) 1838 stb., Schiller színműveinek cselekvénynélküli, szónokias utánzásai. Említendők még művei közt: Vandrings minnen (úti emlékek), 1833—34, két kötet; továbbá: Minnesteckningar (emlékrajzok), a svéd akadémia meghalt jeleseinek finom és mesteri jellemzései stb. Összes drámai művei 3 kötetben jelentek meg (Stockh. 1836—1838) és németre Öhlenschläger, a híres dán költő fordította őket (Lipcse 1841—43).

Beslay (ejtsd: belé), *Charles*, francia szocialista, szül. Dinanban, Bretagneban, 1795 júl. 4., megh. Neuchâtelben 1878 márc. 30. Proudhon híve. Az 1830-iki választásoknál a köztársasági ellenzékhez tartozott. 1848. újból a kamarába választatván, mint köztársasági egyedül ellenezte a legfelsőbb hatalom Cavaignac-ra való átruházásának javaslatát. Napoleon államcsinyje ellen szülőföldjén felkelést próbált szervezni, de földijei nem támogatták. Az Internationale alapító tagja volt, 1871-ben korelnöke lett a párisi commune tanácsának, amely a Banque de France élére állította; ő mentette meg azt a kifosztástól. Becses adalék a kortörténethez: Mes souvenirs 1830—1848—1871 c. (Neuchâtel 1873) és a La vérité sur la Commune c. művei (Bruxelles 1877). V. ö. Grande Encyclopédie VI. 493.

Beslia, az önkéntes török lovasság egyik fajtája, mely a mai basibozukokhoz volt hasonló. A magyar hódoltság vidékein, főleg pedig a végvárakban voltak alkalmazva.

Beslik v. *beszlik*, 1829 óta járó török arany- és ezüstpénz. Különösen az ezüstérmet nevezik *bejasz-besliknek* v. ötösnek is, a. m. 5 piaszter. Ennek súlya 6·013 g., finomsága 0·830, értéke kereken 1 K.

Bešlinec, adóközs. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 1255 horvát-szerb lak.; u. p. Ivanić-Kloštar, u. t. Ivanić vár.

Besnard (ejtsd: benár), 1. *Armand Louis Charles Gustave*, francia tengernagy, szül. Rambouilletben 1833 okt. 11., megh. Lorient melletti kastélyában 1903 júl. 15. Részt vett a krimi, az osztrák és a kinai hadjáratokban és az 1870—71. po-

rosz-francia háborúban. 1879 óta Gougeard tengerészeti miniszter, azután pedig Jaurès tengernagy oldalán működött. Utóbb ő vezényelte az indo-kinai hajórajt, mire 1892. altengernaggyá és Brest tengerészeti parancsnokává nevezték ki. 1895-ben tengerészeti miniszter lett a Ribot-féle, 1896. pedig a Méline-féle kabinetben. 1898 jún. visszalépett.

2. *B., Paul Albert*, francia festő, szül. Párisban 1849 jún. 2. A párisi École des Beaux-Artsban Brémondnak és Cabanelnek volt tanítványa, 1874. elnyerte a római díjat, 1879—1881-ig Londonban élt és főleg arcképeket festett. Képei eleinte a francia plein-air festészet irányát követve hidegek, fakók, de rendkívül finom megfigyelésről tanuskodnak, utóbb az impresszionisták vívmányai mind nagyobb hatást gyakoroltak reá. A legmeresebb világítási hatások ábrázolásával próbálkozik meg: erős mozgalmasság, megkapó szinek jellemzik művészetét, mely különösen a nagy, dekorativ feladatokban érvényesül és ezen a téren az impresszionizmus önálló továbbfejlesztését és értékesítését mutatja. Képeinek hosszú sorából kiemelendők: Legros arcképe (1881 Paris, Musée du Luxembourg); Femme nue qui se chauffe (1887, u. o.); Mme Roger Jourdain arcképe (1885); A művész családja (1890); Mme Réjane híres képmása (1898); Algeri kikötő alkonyatkor (1895 Paris, Musée du Luxembourg) stb. Legkiválóbbak azonban nagy dekorativ művei: a párisi École de Pharmaciet díszítő 17 képe (gyógyító erejű növények és azok hatása, betegség, gyógyulás, a föld története, 1884—88); a párisi Hôtel de Villeben a Salon des sciences allegóriai képei (a mennyezeten Az Igazság a tudományokkal, 1890—91); L'Ile heureuse (1902 Paris, Musée des arts décoratifs); festménysorozat a berck-sur-meri Cazin-Parochaud-kórház kápolnájában, stb. Legújabb, részben még befejezetlen művei, melyekben, mint a bercki festményekben is, a gondolatok mélysége egyesül az előadás virtuozitásával: négy nagy festmény a párisi kiállítás Petit-Palaisjának kupolájában: A gondolat, Az anyag, A plasztika, A misztika, továbbá a párisi Théâtre Français kupolájának nagy festménye. V. ö. *Mourey*, Albert B. (Paris 1906).

Besnük *(besnuc)*. Így nevezték a felvidéken a középkorban a király kutyapecéreit Árpádházbeli uralkodóink korában. Említi őket III. Endre király egy 1293-iki oklevelében: «caniferis nostris de Somugy de districtu de Scepus (a szepesvmegyei Somogy [Schmögen]), quos vulgaris locutio *Besnucos* appellat.» Az elnevezés a szláv «pesz» a. m. kutya szóból származik (pesznik).

Besnyő, l. *Máriabesnyő*.

Besobrasow *Vladimir*, l. *Bezobrazov*.

Besorozás, l. *Sorozás*.

Besózás. A hús eltartásának egyik módja, amidőn a friss húst konyhasóval, salétrommal és különböző fűszernövényekkel dörzsölik be. Salétrommal azért, hogy a színét megtartsa. Nálunk leginkább a sertéshúst szokás ilyen módon konzerválni, egy kg. húsra $2^1/_2$ deka konyhasót számítva, amelyhez egy kevés salétromot, cukrot, fűszer gyanánt pedig babérlevelet, borsot, szegfűt adnak. Fontos dolog, hogy e keverékkel a hús minden része bedörzsöltessék, s hogy főleg a csontok mellé is jusson ezen keverékből. A besózott húst fa- vagy kőedényekbe szorosan kell berakni, hogy a levegő közüle mennél jobban kiszoríttassék, s azután sós vízzel kell leönteni, hogy a víz az egészet beborítsa. Időközönként, 2—3 naponként a hús megforgatandó. Régebben külföldön szokás volt a marhahúst is besózni, sőt részben még szokás ma is, s erre a célra is sóból, salétromból és cukorból álló keveréket használnak, amely keverék álljon 16 rész sóból, fél rész salétromból és egy rész cukorból. Ma már azonban, különösen a marhahúst, inkább hűtőházakban konzerválják. A sózott hús főzés közben sohasem puhul meg annyira, mint a friss hús, mert sózás közben a húsrostok nedveiktől megfosztatnak. Nagyon elterjedt eledel a besózott hal, de úgy ennek, mint a besózott húsféléknek állandó élvezete skorbutot okoz. A zsidóknál besózásnak nevezik azt, hogy a húst, mielőtt megfőzik, fél óráig vízben áztatják, azután erősen megsózzák, és így hagyják még teljes óráig, hogy ezen az úton a vért eltávolítsák. A húst csak akkor szabad megfőzni, ha már a sót lemosták.

Bess (ang.), az Elisabeth (Erzsébet) név becéző rövidítése.

Bess., növénynevek mellett *Besser* Wilhelm nevének rövidítése. Szül. Innsbruckban 1784 júl. 7., a botanika tanára s a növénykert igazgatója a krzeminieci liceumban (Volhinia), megh. u. i. 1842 okt. 11. Galicia, Volhinia és Podolia flóráját ismertette. Főbb művei: Primitiae Florae Galiciae Austriaceae utriusque (Viennae 1809); Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia etc. collectarum (Vilnae 1822).

Bessarion, *Basilius* v. *Johannes*, niceai érsek, szül. Trapezuntban 1395 körül, megh. Ravennában 1472 nov. 18. Szt. Vazul rendjébe lépett, majd niceai érsek lett. Mint ilyen elkisérte VII. János Palailogos császárt, ki nyugaton a törökök ellen keresett segítséget, Rómába és nagy része volt abban, hogy a görög egyház egyesülése a rómaival a Ferrarába összehívott, majd Firenzébe áthelyezett zsinaton 1439 júl. 6. létrejött. Ugyanaz év dec. 18. IV. Jenő pápa biborral tüntette ki és ez időtől kezdve állandóan Olaszországban tartózkodott. II. Pius a konstantinápolyi patriarcha címmel ruházta fel. Majd 1450—55. V. Miklós pápa a bolognai legációt bizta reá. Rendkívül értékes könyvtárát a velencei Szt. Márk könyvtárnak adományozta. Munkáinak legteljesebb gyüjteménye: Bessarionis opera omnia, Migne Patrologia graecajában 161. köt. (Paris 1866). V. ö. *Bandini*, De vita et rebus gestis B. (Roma 1777); *Vast*, Le cardinal B. (Paris 1878); *Goethe*, Studien und Forschungen über das Leben u. die Zeit des Kardinals B. (1871).

Besse *János Károly* (ógyallai), utazó, szül. Ógyallán, Komárom vmegyében, 1765., de már 1790-től csaknem állandóan külföldön élt s 1813—16 közt Párisban a Mercure étrange szerkesztője volt. Utazásai közül, melyek Kelet-Indiára és Madagaszkárra is kiterjedtek, legismertebb 1829-iki útja a Kaukázusban Humboldt kiséretében. Ezt az útját könyvben is megírta ily címmel: Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en

Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830, pour servir à l'histoire de Hongrie (Paris 1838). B. a legelsők közé tartozik, ki az Elbruzt megmászni igyekezett; ezenkívül mindenütt keresett magyar történelmi nyomokat is, melyekről öt jelentést küldött József főherceg nádorhoz (megjelentek a Tudományos Gyüjtemény 1829 és 1830. évfolyamaiban). Irt még B. francia nyelven török nyelvtant is (Pest 1829), melyhez francia-magyar-török szótárt csatolt.

Bessèges (ejtsd: bessézs), város Gard francia départementban, a Cèze partján, vasút mellett, (1906) 8775 lak., a cèze-i széntelepek középpontja, kohókkal, üveggyártással, selyemszövőkkel, élénk borkereskedéssel. A Jussieu-család (l. o.) szülővárosa.

Bessel, *Friedrich Wilhelm,* az újabb kor legnagyobb német csillagásza, szül. Mindenben 1784 júl. 22., megh. Brémában 1846 márc. 17. Kereskedői pályára lépett; itt minden szabad idejét a matematika és csillagászat tanulmányozására fordította. 4 évig észlelt Schröter magán-obszervatóriumán Lilienthalban. 1810-ben Königsbergbe hivatván, megalapította az ottani csillagvizsgálót, melyet 1819. kitünő Reichenbach-féle műszerekkel láttak el. E műszerekkel, különösen a Fraunhofer-féle héliometerrel oly kitünő megfigyeléseket végzett, hogy a csillagászati észlelés művészete a tökéletességnek eddig nem is sejtett fokára emelkedett. B. a csillagászat matematikai elméleteiben is ritka jártassággal birt s e téren is alapvető fontosságú munkát végzett. Fontosabb munkái: Astronomische Beobachtungen auf der Sternwarte zu Königsberg (Königsberg 1815—1846); Fundamenta astronomiae deducta ex observationibus J. Bradley (u. o. 1818), melyek Bradley megfigyeléseit tartalmazzák; Untersuchungen über das Vorrücken der Nachtgleichen (Berlin 1816); Untersuchungen über die Länge des einfachen Secundenpendels für Berlin (u. o. 1828); Tabulae Regiomontanae reductionum observationum ab a. 1750 usque ad a. 1830 computatae (Königsberg 1830); Gradmessung in Ostpreussen und ihre Verbindung mit preussischen und russischen Dreiecksketten (u. o. 1838); Astronomische Untersuchungen (Königsberg 1841—42, 2 köt.) Az 1824—33. évig bevégezte a 75,011 csillagon tett megfigyeléseit, melyek az égboltozat 15° é. sz. és 15° d. sz. elhajlású zónájában feküsznek. Legérdekesebb kisebb munkái közé tartoznak: Messung der Entfernung des 61. Sterns im Sternbild des Schwans, Schumacher Astron. Jahrb. c. folyóiratában (1839); ez magában foglalta az állócsillagok parallaxisáról szóló probléma első kielégitő megoldását. B. legfontosabb munkáihoz tartozik egy 1844. megjelent értekezés, mely a Sirius és Prokyon saját mozgásának változásait vizsgálja, amiből B. arra következtetett, hogy e csillagok körül sötét, láthatatlan kisérő kering. A későbbi kor hatalmas távcsöveivel sikerült a kisérőket tényleg meg is találni. B. Populäre Vorlesungen über wissenschaftliche Gegenstände c. munkáját Schumacher (Hamburg 1848) adta ki; Abhandlungen (Leipzig 1876, 3 kötet) és Recensionen (u. o. 1878) c. munkáit R. Engelmann tette közé. Levelezését Olbers-szel Erman adta ki Leipzig 1825), Gauss-szal való levelezését pedig a berlini akadémia (Leipzig 1880). V. ö. *Durège,* B.'s Leben und Wirken (Zürich 1861).

Bessel-féle függvények, l. *Függvény.*

Bessels, *Emil,* német természetbúvár és sarkvidéki utazó, szül. Heidelbergben 1847. jún. 2., megh. Stuttgartban 1888 márc. 30. 1869 indult első sarkvidéki útjára, de ez nem sok eredménynyel járt. 1871-ben az Egyesült-Államokba hivták meg, hogy Hall Ch. F. kapitány expedíciójának orvosa legyen és tudományos munkálatait vezesse. 1871—1873. a Smithsundon át eljuttottak az é. sz. 81° 26'-ig, ameddig még más hajónak nem sikerült elérni. Azonban a hajó (Polaris) és az összes gyüjtemények ottvesztek a jégben. Német folyóiratokban és az United States geological and geographical survey Bulletinjaiban megjelent dolgozatain kívül a Polaris-expedició útleirásának (Scientific results of the United States Arctic expedition) első részét (Physical observations) irta és németül a Die amerikanische Nordpolexpedition (Leipzig 1878) cimü művet. Hagyatékából: Aniligka, poetische Erzählung aus dem hohen Norden (Stuttgart 1891) c. művet Baisch O. adta ki.

Bessemer, több helység neve az északamerikai Egyesült-Államokban; jelentékenyebbek: 1. *B.,* Michigan államban Wisconsin határán, Gogebic countyban, (1900) 3911 lak.; jelentékeny vasművekkel és szénbányákkal. — 2. *B.,* Alabamában, Jefferson countyban, (1900) 6358 lak.; acélművekkel.

Bessemer, *Henry,* sir, angol mérnök, szül. Hertfordshireben 1813., megh. Londonban 1898 márc. 15. Híressé vált az acélgyártásban általa feltalált korszakot alkotó s róla elnevezett Bessemer-rendszer által. Már fiatal korában szép vagyont szerzett több találmányával. Hosszas kísérletezés után 1856. lépett fel fentemlített találmányával, mely az acéliparnak hamarosan nagy jelentőségü fordulatot adott. Angliában jelenleg 55-ször annyi acélt gyártanak, mint azelőtt a régi rendszer szerint s egy tonna acél ára 50—60 font sterlingről 5 fontra szállt alá. 1871-ben B. az Iron and Steel Institute of Great-Britain elnöke lett s mint ilyen az arany Bessemer-érmet alapította. 1879-ben a Royal Society tagja lett, a királyné ugyanazon évben nemességet adományozott neki, 1880. pedig London városa díszpolgárául választotta. Ismeretes még egy másik találmánya is, a tengeri hajó-szalon, melyet ép úgy függesztenek fel, mint a kompaszt s a hajó bármilyen ingadozásánál megmarad vízszintes állásában s igy megakadályozza a tengeri betegséget.

Bessemer-acél, az az acél, melyet 2% sziliciumot tartalmazó ömlött nyers vasból olyképen gyártanak, hogy rajta levegőt fuvatnak keresztül. L. *Bessemer* és *Vas.*

Bessemer-körte, l. *Vas.*

Bessenyei. Több, egymástól egészen különböző régi magyar *család* neve, melyeknek ősei rendszerint besenyők voltak, de találunk köztük olyanokat is, melyek valamely tősgyökeres magyar nemzetségből származtak, a B. nevet pedig csupán birtokuk, nem pedig eredetük után kapták. A jelentékenyebb szerepet vitt B. nevü családok a következők:

1. *Atyai* B.-család, mely a Fugyi, Izsákay és Karvai-családokkal együtt a *Zuard* nemzetségből származott. Ez a nemzetség krónikáink (Kézai, Márk stb.) szerint Lél (Lehel) vezértől vette eredetét, aki Galgócz vidékét szállta meg. Anonymus Nyitra, Galgócz, Trencsén stb. meghódítóinak Zuardot, Kaducsát és Hubát mondja s a nemzetség közvetlenül Zuarddal hozható kapcsolatba s Lél vezér legfölebb Zuard vérségéhez tartozhatott, de nem az őse a nemzetségnek. A Zoard nembeli Zoard v. Zorard kapitányt különben Kézai, Márk, meg a többi krónika is ismeri s tudják róla, hogy Olaszországot pusztította, csakhogy ezt a 922-iki hadjáratot Attila korába helyezik.

2. *Ezdeghei B.* vagy *Besenyő*, ebből való Pál, (l. *Besenyő 2.*), ki horvát bán volt, fia Miklós 1435. említtetik. *(Nagy* I., Magy. Csal. II. 61.)

3. *Galánthai B.-család*, pozsonymegyei eredetü család, mely később a dunántúli vmegyékbe származott és ott virágzott tovább. Az előnevet adó Galánthát Pozsony vármegyében a család 1425. kapta. Fiágon a család leszármazását az 1569 körül elhalt Tamás fiai: György, István és Imre viszik tovább. A család első névleg ismert őse Pál, ki 1380 körül említtetik. Nemességújítást és címereslevelet B. István zalaegerszegi várkapitány, kir. asztalnok és testvére Ferenc kaptak. A XVIII. sz.-ban élt László (szül. 1739) fiai közül János az idősebb, Lajos az ifjabb ág megalapítója lett. Az idősebb ágból származó *B. Ferenc* vezérőrnagy (szül. 1839.) 1909. bárói rangot nyert, megengedtetvén neki, hogy nevét, előnevét és címerét a XVIII. sz. második felében kihalt Szentgyörgyvölgyi báró Bakach-családdal egyesíthesse és a *báró Bakach-B.* nevet használhassa. A báró Bakach-családdal a B.-család nőágon rokon volt, ép így nőágon rokon a család az Esterházy-családdal is, mely szintén a leányági származás útján jutott a galánthai előnévhez.

4. *Nagybesenyői B.-család*, a *Szalók* (Zolouk) nemzetségből vette eredetét. E nemzetség birtokai részint Veszprém, részint Heves vmegyében feküdtek s alapítója ama Zolouou lehetett, kinek apja Usubuu a honfoglaláskor Anonymus szerint éppen Veszprémet foglalta el s érdemeiért Árpádtól Veszprém várát kapta. A hagyományból annyi elfogadható históriai ténynek, hogy a nemzetség az ősmagyar nemzetségek közé tartozott és Veszprém vidékét szállta meg. E nemzetség tagjai közé tartoztak Mortunus fiai László és Márk, kik 1270. említtetnek. Lászlónak csak egy leánya, Enid maradt; Márknak pedig két fia volt: Roland, a Szalóky-család őse és ifjabb vagy erdőteleki Márk, ki 1322. bessenyei István és Ivahun fiainak Bessenyőn levő birtokrészét megveszi. Ifjabb Márk ispánnak három fia volt: László (1347), Miklós (1348—73), kinek fiát Kápolnás-Erdőteleki Miklósnak nevezték és B. Imre (1348—1373). Ennek tíz fia volt, kik közt László vált ki, Zsigmond király hű embere a Nápolyi László által támasztott zavarok közt. László fia Mihály 1452. Német László királytól címeres levelet kap s 1459-től 1478. bekövetkezett haláláig alnádor volt és Mátyástól több birtokot kapott adományba. Mihálynak György fiától származott unokája, ifjabb Mihály a mohácsi vész után János király pártjára állott, miért Ferdinánd elkobozta bessenyei jószágát, később azonban, midőn Ferdinánd szolgálatába lépett s mint ilyen, ecsedi várnagy volt, visszakapta. A későbbi nemzedékből B. István a miriszlói ütközetben esett el 1599. mint Báthory András erdélyi fejedelem hű embere. B. Zsigmond Thököly alatt kisváradi kapitány, majd szabolcsi alispán, II. Rákóczi Ferenc udvarmestere és ezredese volt. Fia, László, a trencséni ütközetben esett el; másik fia, Zsigmond, a mai nap is virágzó B.-család fenntartója, tőle származik az újabb magyar irodalom megteremtője, *B. György* (l. o.). (V. ö. *Széll F.*, A nagybessenyői Bessenyey család. *Wertner M.*, A magy. nemzets. II. 324). — A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Ferenc*, volt orsz. képviselő, szül. Kiskunhalason 1840 jún. 14., megh. 1904 dec. 23. 1867-ben Temes vármegye első aljegyzőjének, 1871. főjegyzőjének választotta. 1875-ben ügyvédi pályára lépett és a temesvári ügyvédi kamarának titkára, majd elnökhelyettese lett. 1883-ban visszatért a vmegyei szolgálatba és Temes vmegye központi főszolgabirája lett. 1891—1901-ig szabadelvüpárti képviselő volt; felszólalásaiban mindig érdekesen vegyült össze a páthosz a humorral. Irodalmi téren is működött, bár rendszertelenül, számos lapban jelentek meg tartalmas cikkei és humoros apróságai, önálló munkát nem adott ki, költeményeit nem gyüjtötte össze.

2. *B. György*, költő, a magyar irodalom újabb korszakának megnyitója, a franciás iskolának megalapítója és vezére, szül. Berczelen (Szabolcs vm.) 1747., megh. Berettyókovácsiban 1811 febr. 24. Fogyatékos műveltséggel, melyet a sárospataki kollégiumban és a szülői háznál szerzett, 1765. vmegyéje ajánlatára a bécsi magyar testőrséghez kerülve, egyidőre átadta magát a nagyváros élvezeteinek. Egy-két esztendő mulva föleszmélt; észrevette azt a nagy űrt, mely őt a nyugat művelt ifjaitól elválasztja. Szégyenében neki feküdt a munkának s törhetetlen akaraterővel pótolta a mulasztásokat; nyelveket tanult, németet és franciát, tanulmányozta a modern irodalmakat és színházat. De észrevette azt is, hogy nemcsak ő, hanem a hazája is messze elmaradt a nyugat kultúrájától, különösen a francia nemzetétől, amely akkor, Voltaire korában, egész Európában vezérszerepet játszott. Egy nagy gondolat fogamzott meg lelkében: amint ő kiemelkedett a lelki sülyedésből, kiemelni nemzetét is a százados elmaradottságból. A külföldi viszonyok megérlelték benne a gondolatot, hogy a nemzet boldogsága a kultúrától függ, ennek meg az irodalom és a nyelv a kulcsa. Nyelvünk fejletlen, mert főnemességünk és köznemességünk egyaránt elhanyagolja; ki kell tehát művelnünk s ezzel föl emeljük nemzetünket is. Egy külföldi út (1769. Olaszországban) még jobban megerősíti szándékában s mikor a 70-es évek legelején fölismeri az eszközöket, szívvel-lélekkel munkához lát. Tudja, hogy egy ember ereje nem elég a nagy föladat megvalósításához, hiszen arról volt szó, hogy egy egész irodalmat teremtsen, írókat és olvasóközönséget, ezért társakat keres. Eleinte bécsi testőrbarátait nyeri meg. Bárótzit, Barosayt,

bátyját Sándort, majd csatlakoznak hozzá magyarországi írók, az öreg Orczy, ki már a század közepe óta irogatott, Ányos, később Pétzeli s így megalakult a franciás iskola, mely a francia fölvilágosodás eszméit, a francia költői szellem alkotásait és formáit akarja átültetni a magyar irodalomba s ezzel friss vért önteni petyhüdt kultúránkba. Mikor mint irodalmunkban az első irodalmi agitátor buzdításaival, levelezésével előkészítette a talajt, 1772. föllép s egyszerre négy nagyobb magyar költői munkáját bocsátja a nyilvánosság elé. S innen kezdve tíz évig szakadatlanul dolgozik úgy, hogy 1782-ig 24 munkája jelent meg nyomtatásban.

1773. kilépett a testőrségből s Beleznay Miklós, a ref. főkonzisztórium elnöke, a királyné egyenes megbízásából konzisztóriális titkárnak nevezte ki 2000 frt fizetéssel, melyet B. a négy ref. szuperintendenciától húzott. Hitfelei azonban nem voltak megelégedve működésével, ezért egyideig mint Beleznay magántitkára működött, majd ellenségei innen is kitúrták. Ekkor, exisztenciájában veszélyeztetve s hogy nagyratörő terveit, hazája szellemi fejlődésének irányítását, tovább is folytathassa, áttért a kat. vallásra, amire a királyné már régen ösztönözte. Jutalmul 2000 frt évi kegydíjat s az udvari könyvtár tiszteletbeli őrének címét kapta. Ugyanekkor egy régebbi tervét is iparkodott megvalósítani: a magyarországi író barátait tudományos egyesületbe, akadémiába, akarta egyesíteni. Röpiratokat írt terve érdekében s már az alakulást is megkezdték, Orczy Lőrinc volt az elnök, B. és Ányos a titkárok, de közbejött a királyné halála, ami B.-re egyébként is végzetes lett: a takarékos II. József megszüntette eddigi kegydíját. Másfélévig mindenfélét próbált, hogy fönntarthassa magát a császárvárosban, még borkereskedéssel is kísérletet tett, de kísérletei csütörtököt mondottak. 1782-ben elkeseredve visszaköltözött anyjához Berczelre, majd 1785. Biharba, berettyókovácsi birtokára. Munkakedvét, energiáját a magány egyidőre elvette, fásult kedéllyel gazdálkodott, de a 90-es években újra föléledt, s bár vezetőszerepét az irodalomban teljesen elvesztette s irodalmilag művelt emberekkel alig érintkezett, ép oly lelkesedéssel és kitartással irogatott, mint húsz év előtt. E kései munkák között akad elvétve egy-egy költői, de nagyrészük elmélkedő, filozofáló természetű, egy elhagyott, öregedő embernek rideg magányban támadó gondolatai erkölcsi, vallásos, politikai és hazafias kérdésekről. Nyomtatásban egyet sem látott közülük. Utolsó éveit szeretett unokahugának jelenléte édesítette meg s kárpótolta a családi örömökért, amelyek után különösen élete második felében annyira vágyódott. Kívánsága szerint minden egyházi szertartás nélkül temették el kertjében, jeltelen sírba.

Nyomtatásban megjelent munkái közül a nevezetesebbek időrendben: *Agis tragédiája*, öt játékban, versben, 1772, 2. kiad. 1899; *Hunyadi László tragédiája*, három játékban, versben (toldalékul vegyes költeményei) 1772; *Eszterházi vigasságok* és *Delfén* (versek) 1772; *Az embernek próbája*, filozófiai költ., Pope nyomán, 1772; 1803-ból való átdolgozása *Az ember poemában* c. kéziratban maradt; *Buda tragédiája*, öt játékban, versben, 1773, II. kiadás *Attila és Buda tragédiája* c., 1787; *Lucanus első könyve*, 1776; *Bessenyei György Társasága* (gyüjtemény a saját, valamint az Orczy és Barcsay verseiből) 1777; *Magyar nézö*, röpirat, 1777; *Anyai oktatás* (erkölcsi levelek) 1777; *A filósófus*, öt felvonásos vígjáték Destouches nyomán, 1777, másodszor 1881, 1792-ben színre is került; *Hunyadi János élete és viselt dolgai*, 1778; *Magyarság*, röpirat a magyar nyelv és kultúra érdekében, 1778; *Holmi*, filozofáló, irodalmi és költői tartalommal, 1779; *A Hármas vitézek*, Votaire *Le triumvirat* c. szomorújátékának fordítása, 1779; *Galant levelek* (franciául is: Lettres Galantes) év nélkül (valószinüleg 1779–80); *Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándék* (1781), röpirat egy magyar tudományos akadémia érdekében, Révai Miklóstól 1790. kiadva. Halála után jelentek meg: *A bihari remete*, filoz. és erkölcsi elmélkedések, 1894; *A természet világa vagy a józan okosság*, nagy terjedelmü tanköltemény, 1898; *Lais vagy az erkölcsi makacs*, öt fölvonásos verses vígjáték, 1899. Kéziratban ránk maradt művei közül fontosabbak: *Mátyás király*, töredékes éposz hat énekben (mutatványok belőle Kassai M. Múzeum I.); *Debreczennek siralma*, tanköltemény, mely a nagy debreczeni tűzvész leírásához kapcsolódik; *Tarimenes utazása*, filozófiai, ill. állampolitikai regény, Mária Terézia uralkodásának idealizált rajzával; *A méltóság keserve*, tanköltemény (lappang); *A magyar nemzetnek szokásairól* stb., Magyarország kultúr-története a XI. sz.-ban, Voltaire szellemében dolgozva; *Rómának viselt dolgai*; *Magyarország törvényes állása*, politikai mü; *Az értelemnek keresése*, filozófiai fejtegetések; *A törvénynek útja*.

B. jelentőségét nem szabad műveinek esztétikai értéke alapján megítélni. Amit írt, az nagyrészt nem eredeti, hanem átdolgozás vagy utánzás. Mintáit jobbára a francia irodalomból vette s első sorban Voltairet követte, kinek hatását filozófiai, politikai, költői művein mindenütt meg lehet ismerni. Művészi szempontból is fogyatékosak s emiatt ma már mind elavultak. Irodalomtörténeti értékük azonban kétségtelen. Műveivel átültette országunk földjére a francia fölvilágosodás eszméit s ha mint magyar nemes és buzgó keresztény, a francia szellem túlzó szabadelvüségét mérsékelte is, bátran küzdött érettük. Drámái új csapást jelentenek irodalmunkban. Szakítva a francia klasszicizmus poetikai szabályával, nemcsak ókori tárgyat dolgoz föl, hanem tárgyért visszanyúl a hún-magyar mondavilágba, fordításaival ráirányítja a figyelmet a külföld elismert alkotásaira s elterjeszti a páros rímü Zrinyi-verset, Arany János későbbi epikus versmértékét. Igazi jelentősége azonban a művelődés terén van. Kitűzvén a célt: legyünk minél európaibbak, hogy minél magyarabbak lehessünk (Beöthy), egyfelől újra megteremti azt a kapcsolatot nemzetünk és a művelt nyugat között, melyet a nemzetietlen kor ketté tépett, másfelől hosszú idő mulva először egységbe foglalja a kultúrát és az irodalmat. Irányítja, tartalommal tölti el szellemi életünket, munkával látja el az olvasót és írót, közüggyé

emeli az irodalmat, mely addig minden írónak magánügye volt. Emlékét az utókor előbb Berettyókovácsiban síremlékkel (1883), majd szoborral örökítette meg, melyet Kallós Ede mintázott s Nyiregyházán 1899 máj. 9. lepleztek le.

Irodalom. závodszky Károly, B. Gy., 1872; Ballagi Aladár, A magy. kir. testőrség tört., 1872; Beöthy Zsolt, A szépprózai elbeszélés, II. k. 1887; Széll Farkas, A B.-család története, 1890; u. a., A bihari remete 1894-iki kiadásának bevezetésében; Zoványi Jenő, B. mint ref. főcons. titkár, 1909; Császár Elemér, B. akadémiai törekvései, 1910.

3. *B. Sándor*, B. György testvérbátyja, testőr és műfordító, szül. Berczelen (Szabolcs vm.) a XVIII. sz. 40-es éveinek közepén, megh. 1809. Mint öccse, ő is korán (1764) főlkerült Bécsbe a testőrséghez, majd 1773. a dragonyosokhoz tették át. Részt vett a bajor örökösödési és a török háborúkban, de korán nyugalomba vonult s szülővármegyéjében, Kelinczen dolgozgatott 1809. bekövetkezett haláláig. Öccsének biztatására s a bécsi testőrök példájára ő is irogatott. Egy-két versén kívül csak egy nagyobb dolgozata maradt ránk, Milton fordítása, mely *Elvesztett paraditsom* c. alatt két kötetben Kassán 1796. jelent meg (s még háromszor: 1817, 1866, 1874) s az Elvesztett paradicsomon kívül magában foglalja a Visszanyertet is. Milton költeményét nem angolból, hanem francia átdolgozásból fordította s prózában. Esztétikai értéke alig van. Műkedvelő naturalista munkája, van egy pár sikerültebb helye, de az egész terjengős, nem elég szabatos, lapos és prózai. Jelentősége inkább kultúrtörténeti. Igazabb Miltont adott az olvasók kezébe, mint Baróti Szabó s műve bevezetésében öccse és Bárótzi példájára védelembe vette a magyar nyelvet azon széltében hangoztatott vád ellen, hogy nincs elég bősége a gondolatok tolmácsolására. Egész működésének forrása inkább a kötelességérzet és a hazafias érzés, mint a hivatás: ő is egyik példája a XVIII. sz. lelkes magyarjainak, akiknek meggyőződésük volt, hogy a magyar nemzet boldogulása a magyar kultúra, a magyar irodalom fölvirágoztatásától függ. Példája hatott s ez jelentősége. Csokonai verssel tisztelte meg. V. ő. *Ballagi*, A magyar testőrség története és *Beöthy*, A szépprózai elbeszélés II. Levelei közül egy pár az Irodalomtört. Közl. 1906. jelent meg, u. o. olvasható *Baros* Gyula értekezése: B. S. szerelme.

4. *B. Zsigmond*, kuruc kapitány, *B. György* költő nagyapja, szül. a XVII. sz. közepe táján, megh. 1717 körül. A kurucokhoz csatlakozott és előbb mint udvarmester, majd mint Kisvárda kapitánya szolgálta Thökölyt. 1867-ben Eperjesen Caraffa fogságába került, melyből rövid idő mulva kiszabadult. Amikor Thököly kibujdosott az országból, B., aki berczeli ősi birtokára vonult vissza, a magyarországi állapotokról Nikomediába tudósításokat küldött a fejedelemnek. 1703 elején Szabolcs vármegye egyik alispánja. II. Rákóczi Ferenc fölkeléséhez csatlakozván, 1703 végét a tokaji táborban töltötte. 1704-ben ismét elfoglalta alispáni székét. 1706-ban Erdélyben az Almás völgyét védelmezte és lovasaival bekalandozta Abrudbánya, Zalatna és Medgyes vidékét. 1707 jan. seregének züllött állapotára való tekintettel a fejedelemtől fölmentését kérte, de nem kapta meg.

Bessenyő-*család*. Több régi magyar család neve, melyek általában véve besenyő eredetűeknek tekinthetők. Ilyenek: 1. *alapi B.*, a fehérvmegyei régi Alapy-család egyik elágazása az alapi Batthyány és alapi Salamon családokkal együtt. Ezen ág alapítója alapi János fia B. Benedek, ki 1432. unokatestvéreivel, alapi Salamon unokáival együtt új adományt nyert Zsigmond királytól fehérvmegyei alapi birtokára.— 2. *kajdacsi B.*, melyből Péter 1399. említtetik. — 3. *lyabai B.*, a somogyvmegyei Jaba községben; 1295. említtetik lyabai B. Benedek, kinek özvegye Patai Gyöngy asszony egy férjétől örökölt szőllőt Berkiben Bok fia Nagy Jakabnak elad, Jabán később a lyabai, ugali és nezdei B.-családok voltak a birtokosok. — 4. *nezdei B.*, talán az imént említett család egyik elágazása. Ebből való a XIV. század második felében élt Mátyás mester, ki nejével Orsolyával, Ugali Pál bán és országbirói ítélőmester leányával Somogy vmegyében igen sok birtokot örökölt. Mátyás testvérei János és András voltak. — 5. *örsi B.*, fehérvmegyei család, melyből való Gergely fia András, ki fiaival, Antallal és Andrással együtt 1347. Gyula-Örs község birtokára nézve Gergely mester, a fehérvmegyei besenyők ispánja és Igari György, Naszlai János és Zedregi Mátyás, a besenyő nemesek birái előtt osztályos egyezségre lép Bikelével, Genépsével és Jakabbal. (*Károly* J., Fejér vm. rég. és tört. évk. 28. l.) — 6. *sági B.* szintén fehérvmegyei család, mely B.-ságí néven is előfordul; ebből való az 1345. említett Lőrinc fia, a «farkasnak» nevezett Jakab; egy 1389. oklevélben a családnak egyszerre tíz tagja fordul elő, ú. m. István fia Imrének János, Balázs és Máté nevű fiai; Jakab fia Bereck; Kozma; Balázs fia Pál; Lökös fia Benedek; Gergely fia Demeter; Imre és Pál testvérek. (Cod. Dipl. VIII. 5. 288.)

Bessenyők, l. *Besenyők*.

Besser, *Wilhelm*, botanikus, l. *Bess*.

Besshi, város Sikoku japán szigeten, 11,587 lak., rézbányával.

Bessi, *besszek*. Északnyugati Thrákia népe a satrok ágából. Székhelyük Uskudama. Dionysios jósdájának szolgálatában bizonyos befolyásra tettek szert, úgy mint előbb az odrysok, és saját főnökeik alatt szabadságukat Kr. e. II. sz.-tól kezdve 72-ig (Kr. e.) tartották meg. Területüket C. Octavius ugyan már 60-ban római prefekturának nyilvánította (Bessica), de még 29. és 20. Kr. e. fellázadtak és csak L. Calpurnius Piso (Kr. e. 11.) tudta őket végleg meghódítani. Kr. u. 46. Bessica a 14 strategiára osztott Thrákiának egyik kormányzósága lett. Kr. u. IV. sz.-ban Niketos dák püspök őket is keresztény hitre térítette.

Bessières (ejtsd: bessier), *Jean Baptiste, isztriai herceg*, francia tábornagy, szül. Preissacban 1768 aug. 6. elesett Lützen mellett 1813 május 1. Szegény parasztlegény volt; mint közkatona lépett XVI. Lajos testőrségébe, amelyből 1792. a pirenéi légióba ment át és 1794. tiszt lett. Olaszországban harcolt s több izben annyira kitünt, hogy Napoleon őt bizta meg a lovas testőrszázad (guides) szervezésével. Az egyiptomi expedicióban már mint dandártábornok vett részt s 1800. Marengónál az általa ügyesen s merészen vezetett lovas-

sági roham döntötte el a csatát a franciák javára. 1804-ben tábornagy lett. 1808-ban az isztriai hercegi címet kapta. Az 1809-iki hadjáratban mint a franc. tartalék-lovasság parancsnoka Landshutnál és Eggmühlnél példás módon vezette lovassági hadtestét. Aspernnél és Wagramnál is ő vezényelte a nagy franc. lovassági támadásokat; Wagramnál megsebesült. 1813-ban Napoleon a francia működő sereg összes lovasságának vezérévé nevezte ki, de B. már a hadjárat elején, Lützen mellett elesett. Hálája fejében Napoleon B. flainak végrendeletileg 100,000 frankot hagyományozott.

Bessin *(Baiocassinus pagus)*, vidék alsó Normandiában, a Seulles és a Vire közt; legjelentékenyebb városa: Bayeux, most Calvados département egy része.

Bessonow, *Peter*, l. *Bezszonov.*

Bessos, Baktria perzsa szatrapája, aki királyát, III. Dareios Kodomannost, Kr. e. 330. a gaugamelai csata után menekülés közben elfogta s hatalmába kerítette a kormányzást. Attól tartván, hogy Dareios az őket üldöző makedónok kezébe kerül, megölte s IV. Artaxerxes néven királlyá kiáltotta ki magát. 329-ben azonban kénytelen volt Baktriából a győztes makedónok elől megfutni, mire a szatrapák Nagy Sándor hadvezérének, Ptolemaiosnak kiszolgáltatták, aki őt perzsa törvény szerint 328. Ekbatanában megcsonkíttatta és keresztre feszíttette.

Besszarábia, kormányzóság Oroszország DNy.-i részében, a Dnyeszter, Fekete-tenger, a Dunatorkolat Kilia ága és a Pruth között, 45,632 km² területtel és (1897) 1.936,403 román, orosz, bolgár, görög, örmény, német és cigány lak. Nevét az egykor benne uralkodó Besszarab oláh családról kapta. É.-i részébe a Kárpátok alacsony ága nyúlik be; D.-i része sík. Határfolyóin kívül a Kagilnik és Jalpuk öntözik. Az időjárás télen nagyon hideg, a fagy soká tart, nyáron pedig forró. É.-i részében sok a terméketlen föld; terméketlen a tengerparton levő Budzsak nevű kis steppe is. A termékeny földnek mintegy fele legelő, többi részeiben búzát s egyéb gabonát, kukoricát, lent, kendert, dinnyét, sáfrányt és dohányt termelnek; szőllőt csak a D.-i részekben és nem sokat találni. A háziállatok száma nagy (311,822 drb ló, 794,200 drb szarvasmarha, körülbelül 2 millió juh, azonkívül sertés, kecske és bivaly); a folyókban sok a hal. Salétromon és márványon kívül még sok sót szolgáltat a bányászat. Az ipar jelentéktelen; szeszgyártásra, bőrcserzésre, lisztörlésre és gyertyaöntésre szorítkozik (1889. volt 801 gyár, 3392 munkással és 1 millió rubel értékű termeléssel). A kereskedés szintén nem nagyon élénk, bár Kilia és Akjerman jó kikötők. B. élén polgári kormányzó áll, aki az új-oroszországi főkormányzónak van alárendelve. A kormányzóság 8 kerületre oszlik; ezek: Kisinev, Akjerman, Bender, Orgjejev, Szoroki, Khotin, Bjezil és Iszmail. Fővárosa Kisinev. — A legrégibb idők óta szittya nomádoktól lakott B. 106. Kr. u. Dácia római tartomány részévé lett. A III. sz.-ban a gótok szállották meg, az V. sz.-ban pedig a húnok; ezeket követték az avarok, bolgárok, magyarok és kúnok, azután szláv népek. A XIII. sz.-ban a tatárok pusztították. Ugyanazon sz.-ban genovaiak alapítottak partjain kereskedelmi ügyvivőségeket. 1367 óta Moldovának vált részévé. 1503-ban D.-i része a törökök hatalmába került. B. földjén magyar kivándorlók is telepedtek le s néhány falut alapítottak. (Ballagi Alad., Földr. Közl.) A XVIII. sz.-ban az oroszok több izben (1711., 1736—1739., 1787—91.) küzdöttek birtokáért; végre az 1812-iki bukaresti békében megkapták. Az 1856-iki párisi béke Iszmail környékét és Kagul nagyobb részét (mintegy 9274 km² területet); újra Moldovához csatolta, de az 1878-iki orosz-török háborut követő berlini kongresszus ezt ismét visszaadta Oroszországnak. V. ö. *Nakko*, Gesch. Bessarabiens (Odessza 1873). *Arbore* Z., Dicţionarul geografic al baçarabiti (Bukuresti 1904).

Besszek, néptörzs, l. *Bessi.*

Besszer. A ferbli kártyajáték egyik műszava. A *vizi*-t adó játékosnak, vagyis az elsőnek joga van az első két kártya megtekintése után a *vizi*-t megjavítani. (A korlátolt ferblinél két- vagy legfeljebb háromszorosa lehet e javítás a vizinek.) Ez a javítás a B.-elés, mit a játékos «B.» szóval jelez. A további játékban csak az vehet részt, ki a B.-t is megadja. Természetesen csak az B.-el, kinek jó kártyája van. Ha a B.-t senki sem adja meg, a besszerelő viszi az egész kasszát. Néhol úgy játszák a ferblit, hogy az utolsó játékosnak is van joga B.-elni, s ekkor azt mondja: «rebesszer».

Besszermán, Vjátka (Ural) vidékén élő s a vogulokkal rokon, de mohamedán vallású nép, be ékelve a votjákok közé.

Best, l. *Khazidok.*

Best, *William Thomas*, angol orgonaművész, szül. Carlisleben 1826 aug. 13., megh. Liverpoolban 1897 máj. 10. Leszámítva 1852—53-iki londoni állását (a híres Panoptikum-orgonánál s a Szt. Márton-egyházban), 1840 óta Liverpoolban orgonás, a Lincoln-templomban és a Szt. György-hangversenycsarnokban. Könyveket is írt: The modern scool for the organ (London 1853); The art of the organ playing (2 köt. ugyanott 1870) címekkel.

Bestau, város, l. *Pjatigorszk.*

Bestia (lat.) a. m. vadállat, mondják állatiasan durva emberről is. *Bestiális*, vadállati. *Bestialitás* a. m. állatiasság, állatokkal üzött fajtalanság.

Bestiánok, zsidó szekta, l. *Chaszideusok.*

Bestiarium, ókori természetrajz, l. *Physiologus.*

Bestiarius (lat.), 1. oly emberek, kiknek a cirkusz v. amfiteátrum arénájában vadállatokkal kellett küzdeniök. Rendszerint halálra ítélt gonosztevők, avagy foglyok, kiket fegyvertelenül dobtak oda a vadállatok zsákmányául. Ilyformán szenvedett igen sok keresztény is martirhalált. — 2. *B.*, a valóságos vagy képzelt állatok alakjaival díszített oszlopfő. Az ilyen oszlopfők egyik jellemző sajátságát teszik az építészetnek. Arra nézve eltérők a vélemények, vajjon az ilyen állati alakoknak van-e mindig jelképi jelentőségük vagy csak díszítményül szolgálnak?

Best odds (ang.), lóversenysportkifejezés, azt jelenti, hogy a fogadási piacon vagy a bettingringben (l. *Betting*) mi volt egy ló legjobb, a bookmakerek által kínált kurzusa. B.-sal fogadni tehát azt jelenti, magának a legjobb kurzust ki-

kötni. Az osztrák lovaregylet hivatalos versenyeredményei közlik a legjobb kurzusokat.

Best record (ang., a.m. a legjobb rekord), sportkifejezés, azt jelenti, hogy a sport egyes ágaiban, különböző távolságokon stb. elért legjobb és hiteles eredmény.

Bestridus, püspök, l. *Beszteréd*.

Bestrma, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 580 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Blinski kut.

Bestushew, l. *Besztuzsev*.

Besüppedés. A vasúti vágány nem teljesen rugalmas és így a rajta áthaladó járóművek tovagördülése után nem emelkedik vissza teljesen eredeti helyzetébe, hanem csekély mérvben maradandóan besüpped. A B.-ek kijavítása a vágány kiemelése és az aljak alá kavics alátömése által történik. A B.-ek nagysága igen változó. Függ a teher nagyságától, az aljak sűrűségétől, az ágyazat minőségétől, vastagságától, állapotától, nedves vagy száraz voltától és végül a töltés, illetőleg bevágás anyagának minőségétől.

Besűrítés, l. *Bepárologtatás.)*

Beszállás (bánya), ha a bányász munkahelyére megy, azt mondjuk róla, hogy a bányába száll, v. a bányába beszáll. A B. tárón, vagy aknán át történik. (L. még *Beszállítás.*)

Beszállásolás (ném. *Einquartierung*) 1. A hadernek béke és háború idején való elszállásolása a lakosságnál. Régente ez volt a katonaság elhelyezésének rendes módja, mígnem számára külön kaszárnyákat, gyakorló táborokat stb. építettek. Jelenleg már csak őszi gyakorlatok, nagyobb csapatösszpontosítások és menetek alatt fordul elő tömegesebb B., melyet az 1879. XXXVI. t.-c. szabályoz úgy a közös hadseregre, mint a honvédségre nézve, miután a katonaság elhelyezésének ügye Magyarországon az 1867. XII. t.-c. értelmében a közös hadseregre nézve is teljesen külön ügye Magyarországnak. A B. tartamára nézve *állandó* vagy *átvonuló*, módjára nézve *közös* vagy *egyenkinti*. A közös B. céljaira állami, törvényhatósági, községi vagy magánosok tulajdonát képező laktanyák (kaszárnyák) és fiók-laktanyák szolgálnak, az egyenkinti pedig az egyes polgárok lakóépületeiben, ill. azok mellékhelyiségeiben történik. A természetben való szállásadói közkötelesség közteher, mely a házbirtokot terheli, alóla csak a törvényben kimerítően felsorolt épületek mentesek. A B. körüli közigazgatási teendők alsóbb fokon a községeket és törvényhatóságokat, fővezetésben, illetőleg végső fokon a honvédelmi minisztert illetik. A szállásadásért a tisztek szállása fejében a katonai igazgatás által megállapított lakbér, az ú. n. átvonuló szállásbér (l. *Átvonuló beszállásolás)*, az altisztek és többi legénység szállásaiért, valamint az istállókért ú. n. napi megtérítési összegek fizettetnek. Az 1879. XXXVII. t.-c. alapján a vármegyéknek jogukban áll a B. terhének arányosabb elosztása végett külön pótadót kivetni, hogy ennek jövedelméből a B. terhét különösen viselő községek, ill. azok lakosai méltányos pótlást kapjanak.

2. *B., méhéké.* A méhrajt rendesen közönséges szalma- v. gyékény-kasokba szokás befogni; ha ilyen kasokkal méhészkedünk, akkor a befogott családot abban a kasban állítjuk a méhesbe, amelyben befogtuk. De ha mozgatható kaptárakkal méhészkedünk, akkor a befogott rajt a szalmakasból át kell még helyezni a mozgatható kaptárba, mit B.-nak neveznek. A mozgatható kaptárba jó néhány teljesen kiépített üres keretet helyezni s ezekhez még megfelelő számú, lépkezdettel beragasztott keretet kell adni; a keretek száma a befogott család nagyságától függ. Este felé, mikor már a befogott raj behúzódott a szalmakasba, ezt csendesen a méheshez visszük, ott a kast lassan tetejére fordítjuk s egy-kétszer a földhöz zökkentjük, vigyázva arra, hogy a méhek ki ne forduljanak. A zökkentésre a méhek egy csomóba verődnek össze, mire a kasból nagyon könnyen a mozgatható kaptárba üríthetők. A munka könnyebben megy, ha a mozgatható kaptárba kemény papirból készített vályut illesztünk be s a méheket a szalmakasból ebbe ürítjük. A méhek a vályuból szépen a kaptárba huzódnak s azzal, ha időnkint kissé megfüstöltetnek, siettetni is lehet bevonulásukat. Ha a méhek bevonultak, a keretekhez illesztjük a kaptár ablakát s erre az ajtót is betesszük.

Beszállítás, *beszállás, hajóra szállás* (ném. *einschiffen*, ol. *imbarcare*, ang. *embarking)*, annyi mint valamit a hajóra hozni és ott elhelyezni. Személyekről csak akkor mondható, hogy hajóra szálltak, ha azok ott utazás v. szolgálattevés céljából huzamosabb ideig tartózkodnak. A B. ellenkezője kiszállítás, kiszállás, hajóról kiszállás.

Beszámítás. 1. *A büntetőjogban.* A büntethetőség egyik alapfeltétele, hogy a tettes, akinek akaratelhatározására az elkövetett büntetendő cselekmény visszavezethető, az elkövetés idején az alanyi bűnösség erkölcsi fogalmához (a determinista felfogás szerint: a büntetéssel célzott indítóok iránti fogékonysághoz) megkivánt feltételek birtokában legyen. Az ítélet, amely az elkövetett büntetendő cselekményt a tettes akaratelhatározására visszavezeti s az említett feltételek fennforgását megállapítja, a B. A tettesnek az a tulajdonsága, hogy a cselekmény elkövetése idején (az ú. n. actio libera in causa esetében pedig a B.-t kizáró ok szándékos előidézésekor) benne e feltételek megvoltak, a *B.-i képesség*; a B.-i képességnek megfelelő állapot, amely az elkövetett cselekményt jellemzi, a *beszámíthatóság*. A *B.-i képességhez* — úgy az alanyi bűnösség erkölcsi fogalmának, mint a büntetéssel célzott indítóok iránti fogékonyságnak értelmében — a normális ember fejlettsége szükséges. E fejlettség felöleli a cselekmény elhatározását szükségképen megelőző folyamatra (érzetek felfogására stb.) való képességet, a logikus ítéletek alkotására s a társadalmi és állami rend alaptörvényeinek, legfőbb erkölcsi elveinek megismerésére szükséges szellemi erőt, úgyszintén a belső diszpozíciókkal, szenvedélyekkel és ösztönökkel s a külső ingerekkel ellenállásra képes erkölcsi energiát. Ha a tettesnek e képessége, szellemi ereje és energiája nincs meg, nem bűnös és nem büntethető; ami azonban nem zárja ki a cselekmény büntethető voltát s így a tettestársak és a részesek felelősségét, valamint nem zárja ki azt sem, hogy a nem beszámítható, de (büntető jogszabályokba ütköző cselekményeik

miatt) közveszélyes, pl. elmebeteg emberek ellen a közhatalom ne védekezzék. A védekezés eszközei külsőleg hasonlíthatnak is a büntetéshez, de annak erkölcsi jellegét nélkülözve, csak biztonsági intézkedések lesznek. Az újabb tudományos kutatások megállapították, hogy a B.-i képesség teljes hiánya és a teljes beszámíthatóság közt az átmeneti állapotok egész sorozata ismerhető fel. Ezek a *korlátozott B.-i képesség* esetei, amelyekben a tettes normális akaratműködésre képes (a büntetésben rejlő motivum iránt fogékony) ugyan, de elhatározására valamely rendellenes dispozició különös befolyást gyakorol. Az ilyen állapot lehet múló (pl. részegség), de büntetőjogi szempontból különösen mint állandóan ható erejű pathológikus jelenség nagy fontosságú. Ilyen jelenség: az örökölt terheltségből eredő testi, szellemi v. erkölcsi degeneráció; a gyöngeelméjüség, hülyeség, siketnémaság, vakság; az alkoholizmus, morfinizmus, a különböző idegbetegségek (hiszteria, neuraszténia, epilepszia, a rendellenes nemi ösztön, a szomnambulizmus stb.), az aggkorral járó egyes jelenségek és sok más. A büntetteseknek ilyen bajokban szenvedő csoportjaival szemben célszerűtlen és igazságtalan a rendes büntetés alkalmazása v. enyhítése. Kívánatos ellenben a bajaik orvoslására alkalmas s az egyes csoportok szerint különböző, előre meg nem határozott tartamu gyógyítás v. nevelés, amelynél bizonyos mértékben a büntető jelleg is kidomborítható. A korlátozott B.-i képességű büntettesek mellett különös figyelmet érdemelnek *a gyermekek és a fiatalkoruak*, akiket a teljesen fejlett emberektől nem valami rendellenesség, hanem csupán szellemi és erkölcsi fejlettségük természetes hiányai különböztetnek meg. A mult század büntetőjoga e csoport bünösségét is a B.-ról szóló indeterminista tanok szerint ítélte meg, sőt a B. feltételét a XVIII. sz. egyoldaluan intellektuális pedagógiája alapján (Sommer) merőben a bünösség felismerésére szükséges belátási képességben látta. A büntető jogtudomány új irányai a megtorlás gondolatát elejtve, a gyermekekkel és a fiatalkoruakkal szemben a nevelésnek és a megmentésnek a B.-i képességtől független szempontjait emelik érvényre, amikor szellemi és erkölcsi fejlettségükhöz képest ellenük büntetés helyett célszerű egyéniesítéssel különböző nevelő jellegű intézkedéseket követelnek. Azok a körülmények, amelyek mellett a B.-i képesség hiányzik, a *B.-t kizáró okok*. Ezektől meg kell különböztetni a büntethetőséget kizáró egyéb okokat; ilyen a fejedelem szuverénitása, a törvényhozás tagjainak mentelmi joga, az exterritorialitás, a cselekmény jogossága (pl. állami parancs teljesítése, a jogos védelem, a végszükség, az orvosi műtét) stb. A megkülönböztetést gyakorlatilag fontossá az teszi, hogy a míg a B.-i képességet kizáró okok csak azt a személyt mentesítik, akinél felmerültek, addig a büntethetőséget kizáró egyéb okok a részesekre is kihatnak. A magyar *tételes jog* nem határozza meg a B.-i képességet, csupán a B.-t kizáró okokat sorolja fel. Ezek a btk. szerint: *a)* az öntudatlan állapot, *b)* az elmetehetség oly megzavarása, amely az akarat szabad elhatározási képességét kizárja (76. §), *c)* az ellenállhatatlan erő és a nagyfokú fenyegetés (77. §) kényszere, *d)* a végszükség (80. §), a cselekmény tényálladékához tartozó v. annak súlyosabb B.-át okozó ténykörülmény nem tudása — az ú. n. ténytévedés — (82. §), végül a siketnémáknál a bünösség felismerésére szükséges belátási képesség (discernement) hiánya (88. §). A korlátozott B.-i képességet a btk. nem ismeri, a bp. 246. §-a azonban már számol vele. A btk. e rendelkezései általában nem felelnek meg a tudomány mai követelményeinek s reviziójukat előkészítik. A *gyermekekre és a fiatalkoruakra* vonatkozó rendelkezéseket már meg is változtatta a Bn. (büntető novella, 1908. XXXVI. t.-c.). A Bn. szerint az ellen, aki a bűntett v. vétség elkövetésekor életének 12. évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bünvádi eljárás nem indítható, de a hatóság az ő érdekében bizonyos nevelő jellegű intézkedéseket tehet (15. §); az, aki a büntett v. vétség elkövetésekor életének 12. évét már meghaladta, de 18. évét még be nem töltötte (fiatalkorú), ha a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg, büntetőjogi felelősségre nem vonható; az ilyen fiatalkoruval szemben azonban a bíróság több nevelő jellegű intézkedést tehet (16. §); a fiatalkoruak B.-i képessége tehát értelmi és erkölcsi fejlettségüktől függ (17. §), amely esetben már szigorúbb intézkedések is tehetők erkölcsi megmentésük érdekében. A Bn. álláspontja még nem az a radikális, a B.-i képesség kérdését teljesen mellőző álláspont, amelyet a modern tudomány elfoglal. (Irodalmat l. *Büntetőjog.)*

2. *B. a magánjogban* (compensatio) a kötelem megszüntetésének az a módja, mely szerint az adós hitelezője követelése ellenében felszámít olyan viszontkövetelést, amely *lejárt*, világos és tárgyára nézve *azonos*, pl. pénz ellen pénzt. A B. levonással történik, debiti et crediti inser se contributio, mondja Modestinus. *Rómában* eleinte csak akkor történt B., ha mind a két fél kívánta (compensatio voluntaria). A praetor a *méltányossági* jogügyleteknél (negotia bonae fidei), pl. az adásvevésnél, az adós *jogának* tekinti a B.-t (compensatio necessaria), melyet a hitelező nem zárhat ki. Marcus Aurelius rendelte (rescriptum divi Marci), hogy a beperelt adós, még a *szigorú jog szerinti* ügyleteknél (stricti iuris negotia) is érvényesítheti a viszontkövetelését. Justinianus a dologi kereset (in rem actio) ellen is megengedi a B.-t, feltéve, hogy a beszámítandó követelés *világos* (causa liquida). Azt is rendeli, hogy a pernek bármely stádiumában érvényesíthető a B. (compensatur ipso iure). Csak a letéti kereset (depositi actio directa) ellen és a középkorban az elfoglalt dolog visszakövetelése (actio spolii) ellen nincs helye a B.-nak. (V. ö. *Vécsey* Tamás, Római jog, 1907; *Czyhlarz*, Institutionen 1908). *Mai jogunkban* a B. kelléke a beszámítani szándékolt követelések kölcsönössége, hasonnemüsége, jogérvényessége, továbbá, hogy mindegyik követelés lejárt és liquid legyen. A felek egyetértésével azonban bármily követelés beszámítható. A B. peren kívül alakisághoz nincs kötve, perben viszonkereset vagy kifogás alakjában érvényesítendő (1881. LIX. t.-c. 8. §., 1893. XVIII. t.-c. 23. §. 1. pont). Ha a beszámítani kívánt ellenkövetelés a kereseti kö-

veteléssel összefüggésben nincs és a tárgyalás elhalasztását teszi szükségessé, a mai jog szerint (1893. XVIII. t.-c. 106. §) külön perre utasításnak, a Pp. szerint részítéletnek (l. o.) van helye.

3. *B. a váltójogban.* A váltó készpénzfizetésről kiállított ígéret. ennek következtében a váltókövetelést készpénzben kell kiegyenlíteni és így a váltóösszegnek utalványok, más váltók, v. a kereskedelmi könyvekbe való be- v. lejegyzés által való kiegyenlítését a váltóbirtokos elfogadni nem tartozik. A magyar váltótörvény 94. §-a szerint a beszámítás kifogásnak csak akkor van helye, ha az adóst a *mindenkori felperes ellen* valódi, lejárt, váltóbeli v. jogérvényes bírói határozattal, v. bírói egyezséggel megállapított pénzbeli követelés illeti.

4. *B. az örökjogban*, l. *Törvényes örökösödés.*

5. *B. a kereskedelemben*, két fél között az egyik fél követelésének a másik fél követelésével való teljes v. részleges kiegyenlítése. A B. történhetik a két fél beleegyezésével v. anélkül is, de az utolsó esetben csak akkor, ha mindkét követelés lejárt, feltétlenül érvényesíthető(liquid) és tárgyára nézve egynemű, így különösen, ha lejárt és feltétlenül érvényesíthető pénzkövetelésről van szó. A váltójogban a magyar váltótörvény 94. §-a szerint B.-nak csak akkor van helye, ha az adóst a felperes ellen valódi lejárt váltóbeli vagy jogérvényes bírói határozattal, illetve bírói egyezséggel megállapított követelés illeti meg. Helye van a B.-nak csőd esetében is, ha valamelyik csődhitelező a közadósnak egyszersmind adósa is. Sőt az ilyen csődhitelező magát bejelentés (l. o.) nélkül még akkor is kielégítheti B. útján, ha beszámítandó követelése a csődnyitás idejében még nem járt le. Ellenben nincsen helye a B.-nak csőd esetében, ha a beszámítandó követelés csak a csődnyitás után keletkezett, vagy ha a csődhitelező csak a csődnyitás után lett a tömegnek adósa.

6. *B. a könyvelésben*, l. *Betudás.*

Beszámítási képesség, l. *Beszámítás.*

Beszámítást kizáró okok, l. *Beszámítás.*

Beszámíthatatlanság, l. *Beszámítás.*

Beszámíthatóság, l. *Beszámítás.*

Beszán, helység Palesztinában, l. *Bethsan.*

Beszáradás, l. *Apadás.*

Bészdin, l. *Betdin.*

Besze *János*, híres népszónok, szül. a borsodvmegyei Szendrőn 1811., megh. Aradon 1892 okt. 16. Iskolái végezte után, az 1832-iki országgyűlésen mint jurátus volt Pozsonyban, s hatalmas alakja és hangja népszerűvé tették őt az ifjuság előtt. Majd Esztergomban telepedett meg mint ügyvéd, hol csakhamar nagyon népszerű lett, mert egész megjelenésénél fogva született népvezér volt. E természetes hatalmát 1848. a nép csillapítására, a fenyegetettek vagyona és életöknek megmentésére használta fel. Mint az esztergomi nemzetőrök parancsnoka, segítette Komárom várát biztosítani. Részt vett a debreczeni országgyülésen is, de igazi tere a népgyülés volt, ahova Kossuthot, midőn az lelkesítés végett bejárta az országot, el szokta kísérni. Nemzetőreivel harcba is indult, de a fegyelmetlen haddal nem sokra ment. Szabadságharcunk leveretése után 10 évi várfogságra ítélték. Esztergom városa 1861. megválasztotta képviselőjének; akkor határozati párti volt, majd 1865. Deákhoz állott. Szavának dörgését az akkori lapok is sűrün emlegetik. 1869-ben a pénzügyi bíróság elnökévé nevezték ki, de midőn e hatóságot a kúriába olvasztották és őt nyugdíjazták, ő a nyugdíjról lemondott, mert hazája úgy is túl van terhelve. Utolsó éveit visszavonultságban töltötte.

Beszéd (lat. *oratio*), általában véve gondolatainknak nyelvbeli közlése; szorosabb értelemben, az ú. n. *szónoki B.*, oly élőszóbeli előadás, melynek célja valamely ügyben az illető hallgatóságot meggyőzni, meghatni és rábirni. A B. egyúttal irodalmi mű is, a prózai műfajok egyike, de minden műfaj közt a legközelebb áll az élethez. A B. a való élet feladataival foglalkozik s ebben különbözik a költészettől, az értekezéstől pedig abban, hogy célja nem elméleti, hanem gyakorlati; nemcsak értelmünket akarja meggyőzni, hanem akaratunkat rábirni. Szól fejünkhöz, mint a tudomány, szívünkhöz, mint a költészet, s e kettővel irányozza elhatározásunkat. Az akarathoz való viszonyánál fogva a B jelentősége kiválóan erkölcsi s a jó B. legfőbb feltétele a szónok személyes erkölcsi értéke és tárgyáért való őszinte lelkesedése. Emellett azonban rendkívül fontos a szónok előadóképessége és arravaló temperamentuma.

A B. tartalma a közélet különböző alkalmaihoz képest különféle. A *politikai B.* az állam v. más polgári közösség ügyeivel foglalkozik, a szónoklat minden faja közt a legtermékenyebb és leggyakorlatibb irányú, minden oly államban kifejlett, melyekben a közügyek nyilvános tárgyalása lehetséges; fejlődésének az abszolut kormányforma nem kedvez, annál inkább a parlamentáris államszervezet; virágzott a politikai B. Athénben, Rómában, Angolországban és virágzik e század eleje óta nálunk is. A *törvényszéki B.* a jogi elvek és tényleges törvények alkalmazásával a birák ítéletét kívánja egy adott ügyben a szóló felfogásának megnyerni. Az *egyházi* B., mely az egyistenhívés mellett fejlett ki, s legszebben a kereszténységben, a vallás eszméit hirdeti és a hívek erkölcsi javulását célozza. Vannak ezeken kívül *emlék-B.-ek*, melyek egyes kiválóbb férfiak pályáját és egyéniségét méltatják, de valamely közvetetlen gyakorlati cél nélkül, tehát inkább jellemrajzok a B. formájában, *dicsőítő B.-ek* (éloges), *alkalmi B.-ek* (üdvözlő, megnyitó B.-ek, felköszöntők stb.); ezek egy része szintén csak formailag B., tartalmára nézve értekezés, pl. a tudományos testületek elnöki megnyitói. Aristoteles osztályozása szerint a B. három faja a tanácskozási, pőr- és dísz-B., (γένος, συμβου λευτικὸν, δικανικὸν, ἐπιδεικτικὸν), a lat. retorikában: genus deliberativum, iudiciale, demonstrativum), e felosztás a föntebbivel egybevág, ha az egyházi, alkalmi, gyász-, emlék-, dicsőítő stb. B.-eket az utóbbi fajhoz sorozzuk; a felosztás megfelel lelki életünk hármas irányának: az első faj tárgya a jó, a hasznos, a másiké az igaz, a jogos, a harmadiké a szép, a dicséretes.

A B. törvényeit és szabályait a *retorika* foglalja magában. A B. *szerkezetében* három főrészt különböztetnek meg; ezek: a bevezetés, tárgyalás, befejezés (exordium, disputatio, peroratio). A *bevezetés* előkészíti a hallgatókat a tárgy iránt, és a tárgyat a hallgatók számára. A hallgatók előkészí-

tése vagy hangolása jóakaratuk megnyerésében (captatio benevolentiae), figyelmök és érdeklődésük felgerjesztésében áll. Ugyancsak a bevezetés megjelöli és röviden bemutatja a tárgyat is az ú. n. *tétel*-ben, melynek olykor, bonyodalmasabb kérdésekben, *felosztását* is előrebocsátja a szónok. Szükség azonban, hogy a B. e kezdő része a helyzethez, alkalomhoz, tárgyhoz és közönséghez mért, egyszerű, világos, új és rövid legyen. A *tárgyalás*-ban első lépés a szóban forgó ügy előzményeinek, vagyis a *tényállásnak* ismertetése, politikai B.-ben a helyzet rajza (narratio facti, elbeszélés), mely rész terjedelme a hallgatóság előzetes tájékozottságától függ s olykor el is maradhat. A *bizonyítás* és *cáfolás* azonban a B. igazi fő- és lényeges része. A bizonyítás (affirmatio vagy probatio) érvekkel mutatja ki a fölvett tétel igazságát; szabályai általában azonosak a tudományos bizonyítás szabályaival, csakhogy a szónoki bizonyítás formailag szabadabb és díszesebb; a régi retorikák különben részletesen felsorolták a bizonyítás formáit, valamint az érvek és bizonyítékok forrásait (az ú.n. «közhelyek» címe a.). Ez az egész ú. n. *topika* azonban meglehetősen meddő a gyakorlati szónoklatra nézve. A cáfolás (refutatio) az ellenérvek erőtlenítésére törekszik, szintén bizonyítékokkal és érvekkel. Az érvek és bizonyítékok csoportosítása rendkívül fontos feladat s nemcsak logikai, hanem pszichológiai törvényeknek is hódol, ritka tapintat kell hozzá s a tömeglélek és hangulat ismerete. A *befejezés*-ben a kérdés döntő szempontjait összegezve, a szónok egész erélyével a hallgatók indulatához fordul s az érzelmi mozzanatokat fokozott mértékben szerepelteti. Azért a befejezésben két rész különböztethető meg: az összefoglalás (recapitulatio) vagyis az érvelés eredményének áttekintése, és az indulatgerjesztés (pátosz), mely a kérdés összefüggését a közönség létérdekeivel és érzelmeivel a legélénkebben kiszínezvén, a képzelet és a szív által az akaratot *cselekvésre indítja*. L. még *Retorika*. Nyelvtani jelentését l. *Fonétika* és *Hangtan*. L. továbbá *Beszédszervek*.

Beszédalakzatok, l. *Alakzat*.

Beszédes, 1. *József*, mérnök, szül. Magyarkanizsán 1786 febr. 12., megh. 1852 febr. 29. Dunaföldvárt. Tanulmányait 1799. Szegeden kezdte és Pesten végezte. Első mérnöki alkalmazása a Sárvíz szabályozásánál volt. 1814—1819-ig Tolna, Veszprém, Komárom, Pozsony, Nyitra és Vas vármegyében több kisebb folyót szabályozott, völgyeket szárított ki, vizimalmokat épített stb. A Kapos vizének szabályozó tervei is tőle valók. 1819-ben a szépművészetek és a filozófia doktorává avatták. A Sárvíz folyó szabályozását Fehér, Tolna és Veszprém vm. területén az ő terve szerint hajtották végre 1835. A Sió vizének szabályozását is ő végezte és tervet dolgozott ki a Balaton tava vízszínének leszállításáról. Az ő műve a Baja és Báta közt végzett Dunaszabályozás is. 1827—1828-ig Leopoldschlagtól Lertig építendő vasút vonalát tervezte, 1830. Széchenyi István gróffal pedig a Vaskapu hajózási akadályainak elhárítása ügyében Konstantinápolyig utazott. Kiválóbb művei közé tartozik még az 1832—1840-ig épített fehérkörösi úgynevezett József nádor malomcsatorna, a három Körös, a Tisza, Tapoly, Ondova, Latorcza, Laborcz és a Duna-Tisza közti nagy csatorna. 1840—1849-ig a Pozsonytól Szolnokig épített közp. vasút igazgató mérnöke volt. A M. Tud. Akadémia 1831 febr. 17. levelező tagjául választotta. B.-nek számot tevő irodalmi munkássága is van. Cikkei a magyar műszaki irodalom alapját vetették meg. Irt a Tudományos Gyüjtemény 1830, 1831, 1836 és 1837., a Mérnök, Századunk 1840 és a Jelenkor, Társalkodó 1836 és 1837-ik évfolyamaiba. Önállóan jelentek meg: *Magyarország vízépítészetéről* (1831); *Kolozsvártól Grácig hajózható országos nagy csatorna* (1839); *Mérnöki iránylatok* (1843) és a *Duna-tiszai hajózható csatorna* című művei. V. ö. *Sárközy* Imre, Régibb vízimérnökeink életéből (1897).

2. *B. Kálmán*, festő, szül. Dunaföldváron 1839 aug. 4., megh. Konstantinápolyban 1893 márc. 8. A művészet elemeit idehaza elsajátítván, maga tovább képezése végett Bécsbe, aztán a király adományozta ösztöndíjjal Olaszországba ment, hol éveken át festéssel és a művészet remekeinek másolásával foglalkozott. Olaszországból visszatérve, egyideig hazájában tartózkodott s a képes lapok számára készített illusztrációkat; majd később Konstantinápolyba tette át lakását, hol a tüzoltóság szervezése körül is nagy érdemeket szerzett. Ép úgy nagy elismerést érdemelt ki a rodostói Rákóczi-hamvak hazaszállítása ügyében kifejtett fáradozásáért s a rodostói templom restaurálásáért. Külföldi tárcacikkei a 80-as években kedves olvasmányai voltak a magyar közönségnek.

3. *B. László*, szobrász, szül. 1874 aug. 18. Feleden (Gömör vm.), első tanulmányait Vasady és Mátrai útmutatása mellett végezte, aztán Konstantinápolyba ment ott élő unokabátyjához, B. Kálmán festőművészhez, akinél 7 hónapig dolgozott. Bécsben, Münchenben, majd Párisban Charpentiernél folytatta tanulmányait, de nagy anyagi gondjai arra kényszerítették, hogy kereset után lásson. Beállt tehát a francia katonai térképezőintézetbe s mint ennek munkatársa járta be Észak-Afrikát, Sziámot, Tonking és Kambodzsa vidékeit. Két évi temérdek veszedelem közt eltöltött munka után, amelybe 4 társa belepusztult, 1896. hazajött Budapestre katonai szolgálata teljesítésére, de csakhamar újra vándorbotot fogott s Londontól Bécsig a legtöbb művészi központban dolgozva, végleg letelepedett Budapesten. Kisméretű bronzszobrai hamar feltünést keltettek, belőlük nemcsak a magyar állam, hanem több külföldi múzeum is vett egy sort. Bécsben 1910. állami bronzérmet kapott.

Beszéd- és értelemgyakorlatok névvel jelöli a tanterv az elemi népiskola 1. és 2. osztályának főfoglalkozását. Nem határozott anyagú, megtanulni való tantárgy ez, hanem a gyermek gondolatkörébe tartozó dolgokról könnyedén, erőltetés nélkül, de mégis tervszerűen folyó beszélgetés tanító és növendékek között. A tanító igyekszik a gyermeket pontos érzékelésre, meggondolásra, helyesen gondolkodásra és beszélésre szoktatni; feldolgozza a gyermekkel együtt azokat az ismereteket, melyeket ez addig, rendszertelenül, de nagy tömegben szerzett. A XIX. sz. közepe óta külön tárgya ez az iskolának. A franciák tárgy-

tanításnak (leçons des choses), a németek szemléleti oktatásnak (Anschauungsunterricht) nevezik; némelyek a mesét teszik a B. alapjává. Belevonható az iskola, lakóhely, szülői ház, természeti jelenségek, gazdaság s általában az emberek foglalkozásai, gyermekeknek való olvasmányok stb. Irodalmunkban több vezérkönyv szól a B.-ról. Pl. *Nagy László* (Grassmann után készült) B. (1862) s Vezérkönyv a B. tanításában (1871) c. művei. Ujabban *Dreisziger* F., Lakóhelyi ismeretek; *Peres* S. A B. 1888 (3. kiadása Népnevelők Könyvtára 6).

Beszéd fényképezése, eljárás a beszéd, ill. az egyes hangok, főleg a magánhangzók *rezgésalakjának* meghatározására. Egyik eljárás az, hogy a vizsgálandó hangot rugalmas lemez előtt hangoztatjuk s a lemez rezgéseit vagy König-féle *manometrikus lánggal* (l. o.) v. a lemezre ragasztott kicsiny tükörre reáejtett s onnan visszaverődő s ernyőn felfogott fénysugárral tesszük láthatóvá. A láng hegye ill. az ernyőn lévő fényfolt termé-

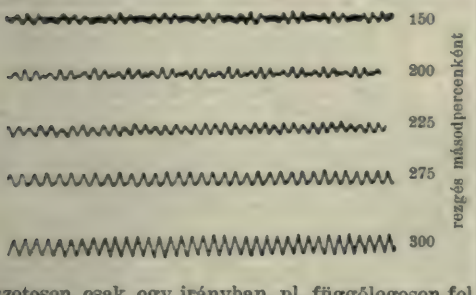

szetesen csak egy irányban, pl. függőlegesen fel s le rezeg, hogy a rezgési görbét megkapjuk s lefényképezhessük, ezt a rezgést függőleges tengely körül forgó sokszegletes tükörben kell nézni (l. *Rezgések felvétele*). Más eljárás az, hogy a kérdéses hangot *mikrofon* előtt szólaltatjuk meg s az így keletkező, a hang rezgésalakjának megfelelő elektromos *áram görbéjét* vesszük fel egy, az ilyen gyors váltakozású áramok felvételére alkalmas eljárással, pl. igen gyors rezgésű galvanométerrel, az ú. n. *oszcillográffal* (l. o.). A mellékelt *ábra* különböző magas hangon énekelt «a» hangnak rugalmas lemezzel és pedig élő emberi dobhártyával felvett rezgéseit mutatja.

Beszédgörcs, l. *Aftongia*.

Beszédhibák, l. *Beszédzavarok*.

Beszédmodor, szavainknak az a kiejtése és összefűzése, mely beszédünknek sajátos jelleget kölcsönöz, és mely egyes vidékek lakosságát és bizonyos életpályákon működő egyéneket jellemez (nógrádi dialektus, székely tájszólás, katonai, papi beszédmodor). Ha ez elüt a közönséges művelt beszédtől, akkor modorosság.

Beszédrészek *(partes orationis)*, azok a főosztályok, melyekbe a szókincset be szoktuk osztani a szóknak (nem jelentésük, hanem) nyelvtani szerepük és viselkedésük szerint. A B. rendszere a görög filozófusoktól származik. Platon csak névszót és igét különböztetett meg, Aristoteles már négy beszédrészt, a sztoikusok ötöt-hatot. Az alexandriai grammatikusok az összes görög szókat nyolc osztályba sorozták; ezt a fölosztást fogadták el némi módosítással és szaporítással a római nyelvtanírók, ez divik maiglan a legtöbb nyelvtanban. E szerint van: *ige* (verbum), *főnév* (substantivum), *melléknév* (adjectivum), *névmás* (pronomen), *számnév* (numerale), *határozó szó* (adverbium), *előszó* v. *névutó* (praepositio v. postpositio); ami pl. a latinban előszó, az a magyarban névutó (post meridiem, dél után); *kötőszó* (conjunctio), *névelő* (articulus) és *indulatszó* (interjectio). De ezeken kívül még egy fontos beszédrészt kell megkülönböztetni: az *igenevet* (nomen verbale), melyet ezelőtt az igéhez számítottak. (L. az egyes beszédrészeket a megfelelő címszók alatt.) Mindezeket három nagy csoportra lehet osztani: *indulatszókra*, melyek a mondatnak nem organikus részei; *viszonyszókra*, melyek a mondatok s mondatrészek viszonyítására szolgálnak (egyrészt a kötőszók, másrészt az előszók és névutók); s végre *forgalomszókra*, melyek maguknak a fogalmaknak képviselői. A nyelvtudomány ma már bebizonyította, hogy a beszédrészeket nem mindig lehet szigorúan elhatárolni egymástól; a B. kategóriái között gyakori az eltolódás és vannak nyelvek, amelyek, bár gazdagok nyelvi alakokban, még az igét és főnevet sem különböztetik meg egymástól külső jelek által. A magyarban pl. ezek a szócskák: *itt, ott* határozó szók, mert mindig helyhatározók, de egyszersmind névmások, mert ilyen főnévi helyhatározókat helyettesítenek: a földön, a falnál, a fiókban, az ágy alatt. Az újabb összehasonlítás és történelmi nyelvtudomány bebizonyította, hogy lényeges különbség csak az *ige* (verbum) s a *névszó* (nomen) között van, a többi fogalomszó és viszonyszó (sőt az indulatszók egy része is) a nyelvtörténet folyamán fejlődött jobbára a névszókból. V. ö. *Schömann*, Die Lehre von den Redeteilen nach den Alten (Berlin 1862); *Schröder*, Über die formelle Unterscheidung der Redeteile (Leipzig 1874); *Paul* Hermann, Die Scheidung der Redeteile (Principien der Sprachgeschichte, 4. kiad., 20. fejezet 1909); *Wundt* Völkerpsychologie, I, 2. (2. kiad. 1904); *Simonyi*, A magyar nyelv (2. kiad. 1905).

Beszédszervek, kétféle beszédet különböztetünk meg; a hangos és suttogó beszédet. A suttogáshoz nem kell gége, éppen ezért az olyan emberek is, akiknek pl. rák miatt az egész gégéjüket kivették, teljesen csendesen suttogva tudnak beszélni. A magánhangzók és mássalhangzók képzése tehát gége nélkül is lehetséges, tisztán a garat és száj formai változásai révén; ha ezen formaváltozásokhoz gégehang is járul, akkor a suttogásból hangos beszéd lesz. Mind a kétféle beszédhez levegőáram szükséges, rendesen a kilélegzéskor kifelé áramló levegőt használjuk erre a célra, bár egyes esetekben a belélegzésnél befelé áramló levegőt is felhasználhatjuk hangképzésre. A levegőáram fontosságát mutatja az is, hogy olyan egyének, akiknél gégecső-(légcső-)metszés következtében a levegőáram a nyakon távozik, ha beszélni akarnak, befogják a gégecsőfisztula nyílását. Mindezekből megállapíthatjuk a beszédhez, egyszersmind az emberi énekhez szükséges összes szerveket. Szokásos ezeket hangszertani szempontból az orgona berendezéséhez hasonlítani. Az orgonasípokhoz fújtató adja a levegőt, a fújtató nem egyenesen a sípokba fúj, hanem az

ú. n. szélládába, ez gyüjti a levegőt és innen megy egyenletesen a sípokhoz. A sípokat pedig különböző hosszú csőrendszer követi s a szerint változik a sípok hangja, ezt nevezik toldalékos csőrendszernek. A mellkas mozgásai vagyis a mellkasizmok adják a beszédhez a levegőáramot, ez a fujtató; a tüdő és a tüdőhöz vezető útrendszer adja a szélládát; a gége a hangszalagaival nem más mint hártyás síp; a gége után következő üregrendszer a toldalékos cső, amelynek részei a garat, orr, torok és száj ürege. A beszédnél a legnagyobb szerepet játszák a toldalékos cső formaváltozásai, minden hangzónak más-más forma felel meg. A formaváltoztatásnál legfontosabbak az állkapocs, az ajkak, a nyelv, a lágyszájpad, a nyelőcsap, a torokívek, a garat és a gégefő mozgásai. Az orr-, garat-, szájforma differenciái adják meg a magyarázatát a beszéd egyéni eltéréseinek, a különféle nyelvek eltérő kiejtésének, az idegen akcentusnak. Hibás formák és hibás mozgások beszédhibákra fognak vezetni. A beszéd- és énekhangok képzésének részletes leírását megfelelő ábrákkal l. *Gége*.

Beszédzavarok *(lalopathia, logopathia)* alatt a rendes beszédtől s az illető nyelv általános szokásaitól eltérő beszédbeli jelenségek értendők. A B. két nagy csoportra oszthatók: I. a *gyermekkori B. vagy beszédhibák*; II. *az idegrendszer bántalmai kapcsán föllépő B.* Az I. csoportba tartoznak: a siketnémaság, a dadogás (hebegés), a pöszebeszéd, a hadarás. (Lásd a megfelelő címszók alatt.) A II. csoportba tartozik az *afázia*. Ez az a részleges vagy teljes B., amellyel a beszédhez szükséges izmok mozgásának és az értelmességnek épsége mellett a beteg gondolatait kimondani nem tudja. Három alakja ismeretes: 1. A *mótoros* vagy *ataxiás afázia*, ahol a szavak kiejtése, a beszédizmoknak a beszéléshez szükséges összerendeződése zavart. Ilyenkor vagy teljesen értelmetlen szavakat mond a beteg vagy csak egy-két szót ismétel folyton. 2. A *szenzoros* vagy *amnéziás (amnesztikus) afázia*, ahol a beteg a hallott szavak értelmét nem fogja föl, mintha idegen nyelven szólnának hozzá, a tárgyakat megnevezni nem tudja, mert a megfelelő szó nem jut eszébe; az előtte megnevezett tárgyak neveit utána mondja, de rövid idő alatt elfelejti. 3. A *vezetési afázia* (paraphasia), midőn a szavakat jól ejti ki, meg is érti őket, de beszéd közben a szavakat összevissza cseréli, értelmetlenül füzi össze őket. Az afáziát többnyire baloldali agyvelővérzés okozza, ha a vérzés helye a Broca-féle tekervény, mótoros afázia keletkezik; ha a Wernicke-féle középpont, akkor szenzoros afázia s végül ha az e kettőt összekötő pályákat roncsolja a vérzés, parafázia fejlődik. Az afáziát néha az írás és olvasás zavarai is kisérik *(agráfia, alexia* l. o.), de nem mindig, amiből látható, hogy az írás és olvasás középpontjai az agyvelőben a beszédközéppontok szomszédságban, de tőlük elkülönítve vannak. Az I. csoport a gyermeki beszéd fejlődésének hibái lévén a szülőkre, nevelőkre fontosak, míg a II. csoportbeliek inkább az orvost érdeklik. A beszédhibákat megfelelő oktató módszerekkel, helyes beszéd gyakorlásával gyógyíthatjuk. Ezt a célt szolgálja a hibás beszédüek állami iskolája Budapesten. Míg az idegrendszer bántalmaiból eredő B. gyógyítása csak az alapbántalom orvoslásával kisérelhető meg. V. ö. *Sarbó* Artur, A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra (Budapest 1906).

Beszegés. A ruhanemüek szélének behajtása s levarrása. — *B.*-nek nevezik a mezőgazdaságban a szántóföldön végzett vetési munkát, melynek a befejezése után még elegyengetik a földet a tábla szélein s azután az egész táblát lehetőleg egyenes vonalban, ügyesen húzott barázdával *beszegik*, mi a vetés végbefejezését jelenti s az elvetett földnek rendes, tetszetős külsőt ad.

Beszegezés, az elültöltő lövegek használata idejében azoknak használhatatlanná tevése az által, hogy vas- vagy acéléket vertek azok gyujtólyukába; a hátultöltő lövegeknél a beszegezés helyett eltávolítják vagy elrontják a zárókészüléket. A B. vagy a zárókészülék eltávolítása hátráláskor történik, mikor a löveget ott kell hagyni.

Beszegődés, a cselédek szolgálatba lépése. B. alkalmával a szolgálatba fogadó közönségesen *foglalót* ad, amivel a szolgálati szerződés kezdetét veszi. A mezőgazdaságnál alkalmazott cselédek beszegődésének ideje és módja nemcsak vidékenkint, hanem az egyes cselédnemekre nézve is különböző s a bevett, többnyire régi népszokáson alapuló B.-től való eltérés, ha az talán több tekintetben kivánatos volna is, nagy nehézségekkel jár. A B. módjára és következményeire nézve a *cseléd-törvény* foglal magában határozatokat.

Beszélő cimer *(armes parlantes, Redendes Wappen)*, melynek alakjai a pajzsban vagy sisakdiszben a tulajdonos nevére nézve vonatkozással birnak. Fél-B.-ek, melyek csak részben fejezik ki tulajdonosuk nevét (pl. egy rózsa: Rosenberg). B.-k Magyarországon a Huszár, Török, Hertodt (feketében koronás csontváz), Holló, Farkas stb. családok cimerei.

Beszélőcső, készülék, melynek segélyével egyik emeletről a másikba, vagy a ház kinyiló csarnokából avagy lépcsőházából az egyes emeletek lakóival lehet szóval közlekedni. Rendesen elektromos jelzőcsengetyüvel kapcsolatosan alkalmazzák. A B. vezetéke 25 mm. átmérőjü cink- vagy sárgaréz-bádog cső, mely a falba van eresztve v. a falhoz hozzáerősítve. A két végén fa, elefántcsont v. fémből készült szája van, mely viaszos vászonnal v. gummival bevont és selyemszövettel burkolt huzaltekercsből álló csavartömlővel van a vezetékhez erősítve. A B. szájai néha jelzősippal is el vannak látva. Csak kisebb távolságokra való; jelentősége a telefon elterjedésével csökkent.

Beszélőgép, mechanikus *(akusztikus)* szerkezet az emberi hang, illetve beszéd utánzására. Az első elég tökéletes B.-et Kempelen Farkas (l. o.) készítette (1788), amit aztán többen utánoztak s tökéletesítettek, így Posch (1829), Faber (1835); ez utóbbi 1868. a budai arénában és a Természettudományi Társulat egyik ülésén is produkálta magát. Mindezek a B.-ek az emberi beszéd-szervek (gége, gégefő, hangrés, hangszál, száj és orrüreg) utánzatai s ahhoz hasonlóan működtek; A magánhangzók előállítása Helmholtznak is sikerült olyan — különböző magasságú és erősségü — hangvilla-hangok együtthangzásából, amilyen

erősségben és magasságban azok az illető magánhangzókban foglaltatnak. Néha a fonográfot és grammofont is B.-nek nevezik.

Beszélő ívlámpa, Th. Simon göttingeni tanár fedezte fel (1898), hogy az elektromos ív az áram erősségének ingadozásait hang alakjában adja vissza, mert az áram erősségének változása következtében az ívet alkotó izzó gázok hőmérséklete s térfogata is változik. (Innen a változó áramú ívlámpának sajátságos zümmögése is.) Ennek a jelenségnek alapján az elektromos ívet pl. az *ábrán* látható, Simontól származó berendezésben fel lehet használni arra, hogy valamely mikrofon előtt hangzó beszédet, éneket stb. visszaadjon. A *J* ív-

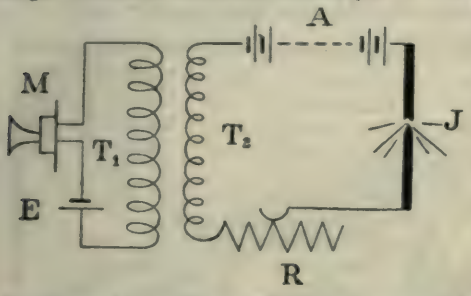

lámpát az *A* áramforrás táplálja, *R* egy szabályozó ellenállás, ugyanebbe a körbe van kapcsolva egy transzformátor T_2 szekundér-tekercse is, a T_1 primér-tekercs, az *M* mikrofon és *E* elem alkotják a másik kört. Ha a mikrofonra rábeszélünk, ebben a körben a hangnak megfelelő periodikus áramingadozások, a T_2 tekercsben tehát ugyanilyen periodusú indukált áramok keletkeznek, amik az ívet átjárva, azt hangzásba hozzák. A kísérlethez lehetőleg erős áramot kibíró mikrofont s hosszú, ú. n. lángívet kell használni.

Beszélő mágnes. Ha vasmaggal ellátott (esetleg anélkül való) tekercsbe váltakozó áramot vezetünk, a tekercs az áram váltakozás-számának megfelelő hangot ad, mert a tekercs menetei egymást váltakozva összehúzzák, ill. a vasmag a váltakozó mágnesezés folytán alakváltozást szenved (l. *Magnetosztrikció*). Hasonlóképen visszaadja egy tekercs az emberi beszédet, ha a mikrofon áramot bele vezetjük. Ilymódon minden elektromágnest, dinamót stb. meg lehet szólaltatni. Ez a jelenség van felhasználva a legrégibb *Reis*-féle telefonban.

Beszély, a nyelvújítás korában alkotott műszó a *novella* magyar kifejezésére, újabban inkább *elbeszélésnek* nevezik; amennyiben a két név közt mégis különbséget tesznek, az annyiból áll, hogy B. néven rendszerint a kerekebb alkotású, befejezetebb meséjű és rövidebb terjedelmű elbeszéléseket értik. L. még *Elbeszélés*, *Novella*.

Beszentelés, a kat. egyházban valamely személynek vagy tárgynak, dolognak szertartásos cselekmények között egyházi célokra való fölavatása. Ilyen a papok, szerzetesek, apácák beszentelése, vagyis ünnepélyes fölvétele az egyházi személyek közé (ami még nem maga az egyházi vagyis lelki hatalom átadása), a templomok, oltárok, harangok stb. beszentelése. A B. különbözik az egyszerű megáldástól; az előbbi mindig *unctio*val (olajkenéssel), az utóbbi egyszerű kézzel való megáldással jár. B.-nek nevezik általában a *temetési* szertartást is.

Beszermen, l. *Baszurman*.

Beszerzési ár, az az érték, melyet a javakért a beszerzés alkalmával adunk. Ezen értéknek csőd esetében nagy a jelentősége, amennyiben a csődbejutott kereskedő — feltéve természetesen a jóhiszeműséget — az árú leltározásánál mindig csak a B.-ért felelős azon egyszerű oknál fogva, mert talán éppen az árú értékének devalvációja következtében kellett kimondani a csődöt. Már pedig, ha az árúk értékének önkénytelen emelkedése nem tudható be a csődbejutott kereskedő javára, akkor természetszerű dolog, hogy az áraknak önkénytelen és előre nem látott esése sem tudható be a kereskedő rovására.

Beszilánkolás *(spandlizás)*, fából készült tárgyak, ú. m. padlók, rajztáblák, asztallapok repedéseinek faszilánkkal való kifoltozása.

Beszivárgás, *beszüremlés*, a talaj likacsosságából következő ama jelenség, melynél fogva az a vizet magába szívni, elnyelni képes. A talaj eme tulajdonsága főleg a belvizek keletkezésekor játszik szerepet. L. még *Endozmózis* és *Exozmózis*.

Beszkid, Bereg vmegye szolyvai j.-ban a munkács-stryi vasútvonal határállomása (Kisszolyvához tartozik). Itt Alsóvereczke mellett a magyar-galiciai határon 1896 júl. 20. az ezredéves ünnepek alkalmával emlékoszlopot állítottak.

Beszkidek, a Kárpátokban gyakori hegynév (a. m. hegy), mely egyes hegycsoportokra is alkalmaztatik, anélkül, hogy határai szabatosan körülírva volnának. Hunfalvy János B.-nek nevezi a Kárpátok ÉNy.-i határláncolatának ama részét, mely Magyarország, Szilézia és Galicia határain terjed el s ebben 3 csoportot (Beszkid, Osszus és Babiagura) különböztet meg; ugyanily tág értelemben nevezi Matzura B.-nek a Magyarország ÉNy.-i részében, a Vág völgyétől egészen a Magas-Tátráig elterülő összes hegységeket. E hegycsoportot Ny.-i B.-nek nevezik, megkülönböztetésül a K.-i Kárpátokban levő K.-i B.-től. 1. *Nyugati-B.*, szorosabb értelemben azon hegycsoport, melynek főgerince a Trojacska vagy Beszkidhegytől és a Viszokától ÉK.-re a jablunkai hágóig (550 m.) terjed. Ny. felé a Javornik (1077 m.), K. felé az Osszus csoportja (1173 m.) csatlakozik hozzá. Főgerince mindenütt Magyarország határát követi; legmagasabb csúcsa a Nagy-Polom (1067 m.) és az Uherszka (1028 m.). Ny.-on a turzófalvai hágó a Javornik-csoporttól választja el. E hegycsoport Szilézia és Trencsén vármegye határán emelkedik, D.-i ágai a Kiszucza völgyébe ereszkednek s rövidek. V. ö. *Matzura* József: Illustrirter Führer durch die Beskiden (Teschen 1892). — 2. *Keleti-B.*, egészen bizonytalan fogalom, melyet egyesek az ÉK.-i v. Erdős-Kárpátok sáros-zemplénvmegyei részére, mások a beregvmegyei szakaszra alkalmaznak. Leginkább a Laborcz és Latorcza völgyei közt húzódó részt nevezik így, melynek egységes főgerince van, mig DNy.felé mintegy redőzetalakjában a Polonina Runa csoportja és a szolyvai hegyek terülnek el. A főgerinc Magyarország és Galicia határa mentén ÉNy.-ról DK.-re csap. Legmagasabb csúcsai a Sztrub (1014 m), Ravka (1300 m.), Halics (1335 m. Galiciában), Starostyna (1200

m.), Ruszkiput (1311 m.) és Huszla (1405 m.); e hosszú gerincen több hágó visz át, ú. m. a vegliszkai (691 m.), palotai (683 m.), felsőjablonkai (909 m.), orosz-ruszkai (797 m.), uzsoki (1012 m.) és vereczkei (745 m.); azonkívül három vasúti vonal (Miskolcz-Zagorz, Ungvár-Sianki és (Munkács-Stryj) metszi át. A hegység túlnyomóan kárpáti homokkőből áll. Völgyei sűrűn lakottak. V. ö. *Siegmeth* K., Uti vázlatok a munkácsi B.-ből (Magyar Kárpát-egyl. Évk. VII. 1880, 134—173); *Lehóczky* T., Képek a beregi havasokról (u. o. 502—514).

Beszlik, l. *Beslik*.

Beszmen, súlymérték északi Oroszországban és Szibériában = 1·024 kg.

Besznák (besznákfalusi és kerneczi). Régi magyar család a Divék nemzetségből. Őse Mikó a XIII. sz. első felében élt; négy fia: Balázs, Ráthold, Bojon és Miklós 1246. osztozkodtak a nyitravmegyei Divék, Majtény, Bik és Kernecz nevű birtokaikon. Pál előbb nagyugróczi, majd pozsonyi plébános, 1787. esztergomi kanonok, 1808. a Ludoviceumra 4000 frtot adományozott; meghalt Nagyszombatban 1814 jan. 20. V. ö. *Wertner* M., Magy. Nemz. I. 218; *Nagy* I., Magyarorsz. Csal. II. 66. XI. 373.

Beszter, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 446 magyar és tót lak.; u. p. Felsőolcsvár, u. t. Kassa.

Besztercsény, kisk. Bars vm. oszlányi j.-ban, (1910) 950 tót és magyar lak., postahivatal; u. t. Nyitraszeg.

Besztercze. 1. A Nagy-Szamos baloldali mellékfolyója, Besztercze-Naszód vármegyében a Sztrunyóra hegy alatt több csermelyből ered, Ny. felé tart, Borgóprundnál DNy.-ra fordul, Szeretfalvánál ismét É.-nak veszi útját s Betlen közelében a Nagy-Szamosba szakad. Hossza 190 km., forrása és torkolata 65 km.-nyire van egymástól. Mellékvizei jobbfelől a Tiha, balfelől a Budak, Sajó és Dipse. — 2. *Aranyos-B.*, a Szeret jobboldali mellékfolyója, Besztercze-Naszód É.-i határán, az Ünökő (2280 m.) tövében, a vmegye határán K.-nek tart, átlép Bukovinába, utóbb Moldvába s 300 km.-nyi folyás után a Szeretbe ömlik. Iszapja aranyat tartalmaz. — 3. *Kis-B.* (Bisztricsóra) folyócska Csik vmegyében, a vmegye legészakibb részében, Bélbor felett ered, DK.-nek tart s a Tölgyesi-szoroson át Moldovába fut; a Szeretbe ömlik.

Besztercze, 1. *B.* (Bistritz), rendezett tanácsú város, szab. kir. város címmel, Besztercze-Naszód vármegyében, az ugyanoly nevű folyó jobbpartján, igen szép völgyben, a Bukovinába vezető országút mellett; egyike Erdély legrégibb és legszebb városainak, szabályosan építve; főutcái a szép piacra szolgálnak, melyen az 1563. befejezett csúcsíves ág. ev. templom (72 m. magas tornya 1519. épült), közelében a díszes ág. ev. főgimnázium s az árúcsarnok épülete áll; a várost régi bástyafalak és tornyok romjai övezik, azok közt szép árnyas sétahelyek terülnek el. B. Besztercze-Naszód vármegye törvényhatóságának, az adó- és tanfelügyelőségnek, államépítészeti hivatalnak, pénzügyi és erdőigazgatóságnak, a 31. honvédzászlóalj és a 63. hadfogadó parancsnokság, csendőr szárny- és szakaszparancsnokság,

a besenyői és a jádi járás szolgabirói hivatalának, pénzügyőrbiztosi állomásnak, építészeti hivatalnak, a szamosújvár-B.-i esperességnek, minorita és kegyesrendű szerzetháznak székhelye; van törvényszéke, telekkönyve, kir. közjegyzője, járásbirósága és adóhivatala; ág. ev. (német tannyelvű) főgimnáziuma, tanítóképzője, áll. és ág. ev. polg. leány- és közs. polg. fiúiskolája, alsófoku ipariskolája, földmivesiskolája, több kórháza, számos társadalmi, ipari és közhasznú társulata. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Itt székel a Besztercze-Naszódvmegyei zálogkölcsön- és hitelintézet, a Bistritiana takarék- és hitelintézet, a B.-i gazdasági bank, B.-i kerületi takarékpénztár, B.-i takarék- és segélyzőegylet, keresk. és iparbank, Corona takarék- és hitelszövetkezet és forgalmi bankszövetkezet, itt van továbbá az osztrák-magyar bank mellékhelyisége, mezőgazdasági termékeket értékesítő részvénytársulat, faipar részvénytársulat, gőzfürész és amerikai parkettgyár, műmalmok, timárok termelő szövetkezete; van továbbá mezőgazdasági sör- és szeszgyára és lisztmalma; itt székel a besztercze-naszódi faárú r.-t. és a Pintáki fürdő részv.-társ. Vásárai igen élénkek; lakosai jelentékeny kereskedést űznek, főleg Moldva felé. Lakóinak száma 1869-ben 7212, 1880-ban 8063, 1890-ben 9109, 1900-ban 12,081 és 1910-ben 12,155 (a katonasággal 13,132) volt. A lakók között volt (1900) 2318 magyar, 5887 ném. és 3753 oláh; felekezet szerint 1537 róm. kat., 3423 gör. kat., 318 gör. kel., 4630 ág. evang., 800 ref., 52 unit. és 1316 izraelita. A városban 1601 lakóház van. B. határa 5581 ha.

Besztercze város címere.

B. Erdély egyik legrégibb német városa, melyet állítólag a Szepességről oda szakadt németek alapítottak; 1222. már saját ispánja volt, 1241. a tatárok elpusztították és 1285 febr. újra megrohanták. A tatárjárás után csakhamar ismét felvirágzott. V. László a B.-i grófságot 1453. Hunyadi Jánosnak adományozá: ez megerősíté a város kiváltságait, polgárai azonban ellene fellázadtak; Hunyadi János elnyomta a zendülést s a polgárság fékentartására a várostól Ny.-ra emelkedő dombon várat építtetett. Mátyás király azonban a polgárság kérelmére eltörölte a B.-i grófságot, B.-t és vidékét a szász nemzeti gróf hatósága alá rendelé; a polgárság a várat lerombolta (ma csak csekély nyoma van) s azóta a város gyors virágzásnak indult. Kereskedelme Danzigig és a Fekete-tengerig ért s Brassóéval és Nagyszebenével versenyzett. A mohácsi vész után bekövetkezett háborus időkben B. is sokat szenvedett, hajdan hires kereskedelme tetemesen megcsökkent. 1529 júl. Báthory István, 1601 nov. Székely Mózes foglalta el, de Básta 1602 jan. visszafoglalta. 1857 ápr. 18. a lángok martaléka lett, azóta szabályosabban és szebben felépült.

Irodalom. Schuller Rich., Andreas Beuchel (városbiró volt I. Ferdinánd korában), Archiv d. Ver. f. siebenb. Landeskunde, 1890, 23; Berger A., das Bistritzer Archiv (v. ő. Századok 27. 640.); Veress A., B.-i céhek, Korresp. Blatt. 16. évf.; Keintzel, A B.-i nyelvjárás. u. o. 26. évf. Bartelmäss, Az örmények kiüzetése 1712-ben, B. 1897; Sebestyén J., B. város tanügyi multja és jelene, u. o. 1908.

2. *B.*, kisk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, most *Pozsonybeszterce* (l. o.).

Beszterczebánya, r. t. város, sz. kir. város és bányaváros címmel, Felső-Magyarország egyik legszebb s legnyájasabb, anyagi és szellemi műveltség tekintetében nagy haladást tett városa; Zólyom vmegyében, a Garam jobb partján épült; számos régi épület megtartotta középkori jellegét s úgy, mint templomai, építészeti műbecsel birnak. Főtere a IV. Béla király-tér, a város ősrégi akropolisának helyén van a Mátyás-tér, más nevezetesebb terei és utcái a Szt. István-tér, Bethlen Gábor-, Kossuth Lajos-, II. Rákóczi Ferenc- és Wesselényi-tér; a város érdemes polgárairól nevezték el a Heinczmann András-, Morgenthaler Fülöp- és Károlyi Péter-utcákat, valamint a Stadler Tóforpartot. Az utcák legnagyobb része aszfaltozva és fásítva van s az egész várost vízvezeték látja el vízzel. B. Zólyom vmegye törvényhatóságának, a B.-i róm. kat. latin szertartásu püspöknek, káptalannak, szentszéknek és esperességnek, paulai Szt. Vincéről nevezett női szerzetháznak, továbbá kir. törvényszéknek, járásbirósságnak, kir. körjegyzőségnek, kir. pénzügyi és kincstári ügyészségeknek, a B.-i járási szolgabirónak, a zólyom-turócvmegyei kir. adó- és tanfelügyelőségnek, ügyvédi kamarának, pénzügyi, sajtó- és bányabirósságnak, középiskolai főigazgatóságnak, pénzügyi igazgatóságnak, erdőigazgatóságnak és felügyelőségnek, államépítészeti és illetékszabási hivatalnak, kereskedelmi és iparkamarának székhelye; van bányakapitánysága, adóhivatala s pénzügyőrbiztosi állomása. Tanintézetei közül a kat. főgimnázium, ev. algimnázium, áll. felsőbb leányiskola, községi polg. fiúiskola és iparostanonciskola említendő. 1909-ben nyilt meg történeti múzeuma. B. egyúttal élénk forgalom s ipar központja: nevezetesebb ipartelepei a tömörenhajlított-fabutorgyára, a Wünsch-féle cement- és viaszkosvászongyár, gőzfürészek, posztógyár, hengermalom, sörgyár, likör- és rumgyár, gyufagyár, sajtkészítés; jelentékeny a kádár- és asztalosipar, a posztó-kisipar; van azonkívül itt és a szomszéd Jakabfalván kincstári rézhámor és hengermű. B. mint borpiac is említést érdemel. Van hitelbankja, keresk. bankja, tak. és előlegező szövetkezete. Főállomása a m. k. államvasutak zólyom—zólyombrézói vonalának, van posta- és táviróhivatala. A hermándi papirgyárral magán-telefonvezeték köti össze. A Garam folyón nagymérvü tutajozás folyik. Lakóinak száma 1869-ben 5950 volt, 1890-ben 7485, 1900-ban 9264 és 1910-ben 10,701. A lakosok közt volt (1900) 3132 magyar, 1079 német és 4852 tót, felekezet szerint 5386 róm. kat., 2684 ág. evang. és 1025 izrael. A katonaság létszáma 583. A városban 661 ház van. Határa 1327 ha. B. jólétét bányá-

Beszterczebánya címere.

szatának köszönheti, melyet itt már a VIII. sz.-ban sok szerencsével űztek. A XIII. sz. okiratai világosan tanusítják, hogy B. és vidéke a zólyomi királyi vár birtokának tartozéka és egyes magyar főurak tulajdona volt. A város alapítói állítólag türingiaiak voltak; 1243. és 1244. a tatárok elpusztították, de IV. Béla alatt egészen felépült s már 1255. mint bányaváros szerepelt. A magyar királyok, nevezetesen IV. Béla, III. András, Róbert Károly, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás és neje Beatrix sokat és szivesen tartózkodtak itt. 1494-ben a Fuggerekre szállt, kik Magyarországon nagy bányavállalkozók voltak. 1542-ben országgyűlés volt B.-n, melyen a császár és Izabella közt a béke létrejött; 1605. Bocskay hadai foglalták el. 1620-ban békealkudozások folytak a császár és Magyar- meg Csehország közt; 1645. Rákóczi hadai vonultak be. Polgárjogot avagy házat 1608 előtt csakis a német születésüek szerezhettek.

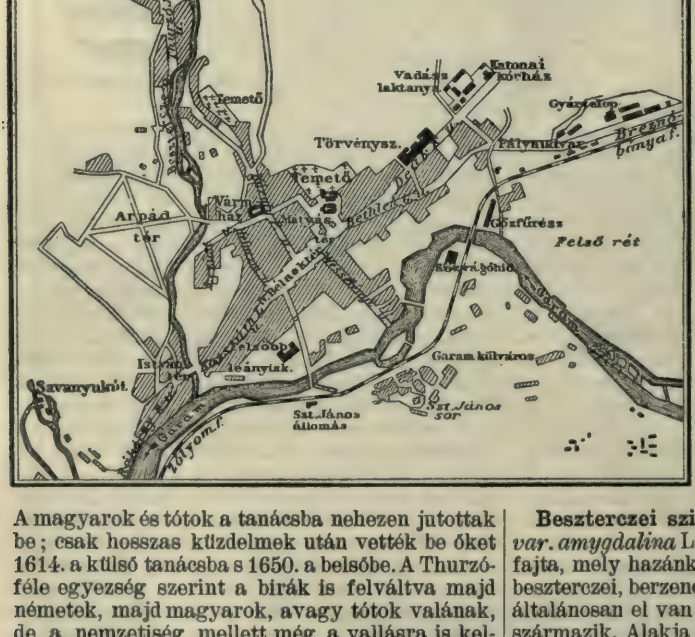

A magyarok és tótok a tanácsba nehezen jutottak be; csak hosszas küzdelmek után vették be őket 1614. a külső tanácsba s 1650. a belsőbe. A Thurzó-féle egyezség szerint a birák is felváltva majd németek, majd magyarok, avagy tótok valának, de a nemzetiség mellett még a vallásra is kellett figyelemmel lenni. 1754-től kezdve azonban már csak katolikusokat emeltek a birói székbe; az anyanyelv már nem jött tekintetbe. A középkor emlékei óriási tűzvészeknek estek áldozatul; ilyen szerencsétlenség volt az 1500-ik évi, amelyben a város régi levéltára veszett oda, az 1605-iki, amidőn száznál több ember lett a lángok martaléka, az 1761-iki, mely a XVIII. sz. legnagyobb tűzvésze volt, s utóljára az 1783-iki, amelyek mindannyiszor egy-egy utca kivételével az egész várost elhamvasztották. Az 1848—49-iki szabadságharcban, mint a fővonalon fekvő város, sokat szenvedett az ismételten átvonuló hadaktól. Ugyanekkor 50,000 frtnyi sarcot fizetett Götz tábornoknak.

Irodalom. Ipolyi Arnold, B.-i műemlékek története és helyreállítása, Budapest 1878; u. a., B. város művelődéstörténeti vázlata, Századok VIII. 1874. 525, 597, 601; Archaeologiai Értesítő, VII. 10; Pauler Gyula, A B.-i gyülés 1670-ben, Századok 1874, 553—567.; Demkó Kálmán, a B.-i országgyülés 1620-ban, u. o. 1886, 105, 209, 291.; Ortvay Tivadar, Jelentés a B.-i városi levéltárról, u. o. 1875, 115.; A B.-i keresk. és iparkamara jelentései, 1891 óta; Rosenauer Károly, a B.-i ág. hitv. ev. gimnázium története, 1876; Jurkovich Emil, A B.-i kir. kat. főgimnázium története, 1894; Áldor Imre és Jurkovich Emil, B., Látogatók Lapja VIII. 4.; Zivuska G., A B.-i m. kir. erdészeti igazgatóságban őrzött régi oklevelek jegyzéke, B. 1906; B. történeti múzeuma, Századok 1909, 793. l.; Divald K., A B.-i múzeum kalauza, 1909.

Beszterczebányai püspökség, alapíttatott 1776. az esztergomi érseki megyéből való kihasítás útján s az esztergomi érseki főmegye alá tartozik. Kiterjed Zólyom és Turócz vármegyékre s Bars, Hont, Nyitra egyes részeire. Feloszlik a beszterczebányai, turóczi, barsi és nyitrai főesperességekre és 12 esperesi kerületre.

Beszterczei grófság, illetőleg örökös főispánság, a Hunyadiak által viselt méltóság, melyet Hunyadi János 1453 február 1-én kapott V. László királytól. A B. megalapítása akként történt, hogy V. László az erdélyi szászok földjén levő Beszterce városát és kerületét az erdélyi vajda hatósága alól kivévén, külön területté alakította. A Hunyadi-család ettől kezdve a beszterczei oroszlánt címerében viselte. János halála után fiai: László és Mátyás örökölték a B.-ot s ez utóbbi, mikor királlyá választatott, nagybátyjára, Szilágyi Mihályra ruházta azt; ennek halálával 1461. a B.-i méltóság megürülvén, Mátyás király 1465. örökre eltörölte. V. ö. *Pesty* Frigyes, Az eltünt régi vármegyék II. 114. s köv. l.

Beszterczei szilva (növ., *Prunus domestica* L. *var. amygdalina* L.). Igen értékes és ízletes szilvafajta, mely hazánkban különféle nevek alatt, mint beszterczei, berzenczei, magyaváló, hosszú szilva, általánosan el van terjedve és állítólag Ázsiából származik. Alakja tojásdad; színe sötétviola, kékes hamvval borítva; húsa sárga, igen édes, kellemes zamatú, magvától teljesen és könnyen váló. Egyik változata a beszterczei muskatály. Párás, csapadékos égalj alatt, nyirkos talajon igen jól terem, de a kemény és tartós téli fagyok iránt érzékeny. Mint csemegegyümölcs piaci árú; azonkivül aszalásra (főleg Szatmár, Trencsén, Nyitra és Szilágy vármegyékben), lekvárkészítésre és pálinkafőzésre használják föl; a legjobb szilvapálinka — szilvórium — belőle készül.

Beszterczei szójegyzék, becses magyar nyelvemlék a XV. sz. első feléből, tehát még a kódexek előtti korból. Csak 1892-ben fedezték föl a besztercze vmegyei levéltárban; a Magyar Tudományos Akadémia kiadta hasonmását, *Finály* H.

pedig az egészet átírásban és magyarázatokkal tette közzé (Budapest 1893). Ezernél több latin szó van benne s föléjük írva mindenütt a magyar kifejezés. Csak az kár, hogy mind a latin, mind a magyar szók tele vannak hibával.

Besztercze-Naszód *vármegye.* Hazánk erdélyi részének legészakibb vmegyéje, határolja É.-on Máramaros vmegye, K.-en Bukovina és Románia, D.-en Maros-Torda és Kolozs vmegye, Ny.-on Szolnok-Doboka vmegye. Területe 4167 km². Hazánk leghegyesebb vmegyéinek egyike; az ÉK—DNy.-i irányban hasító Nagy-Szamos és Besztercze folyók völgyei hegyrendszereit 3 csoportra osztják. A Nagy-Szamos völgyétől É.-ra emelkedő hegycsoport az Erdélyi északi határhegységnek Radnai havasok néven ismert tagja. E hegység főgerince B. vármegye É.-i részén, részben határán vonúl végig s fő csúcsai a vm. területén a Batrina (1713 m.), Vurvu Repede (2077 m.), V. Puzdreloru (2191 m.) s Ünökö (2280 m.). Ny. felé a Romuli hágó (877 m.) választja el a vm. ÉNy.-i szögletében emelkedő Czibles-csoporttól (1842 m.), D. felé ágai hirtelen ereszkednek a Nagy-Szamos völgye felé, melynek forrásvidéke felett az 1257 m. magas Radnai hágó a Borgói csoporttól választja el; ez az 1932 m. magas V. Omulujtól kezdve D.-nek csap s a Nagy-Szamos és Besztercze völgyei közt ágazik szét, magassága 1300—1400 m., Ny. felé utolsó magas csúcsa a Henyul (1614 m.).

Besztercze-Naszód vmegye címere.

A Besztercze völgyétől és a Dorna vízrendszerétől elválasztó Borgói szorostól D.-re szintén tetemes magasságra emelkedő Kelemen havasok (Pietroszul 2102 m., Sztrunyóra 1994 m.) már az Erdélyi trachitláncolat tagja s mint ilyen lényegesen különbözik a többnyire kristályos kőzetekből álló Borgói és Radnai csoporttól. A Kelemen havasok végső ágai Beszterczénél, a Besztercze folyó magas fekvésű (3—500 m.) völgyére ereszkednek, ezen túl a Nagy-Szamosig halmos vidék terül el, mely a Viráni kőben (741 m.) kulminál. Lapály a vmegyében sehol nincs, völgyei is meglehetős keskenyek, de földmívelésre, sőt alsóbb részeikben szőllőtermelésre is alkalmasak; a hegységeket óriás kiterjedésű erdőségek borítják, a legmagasabb gerinceken pedig terjedelmes havasi legelők vannak. B. folyóvizei a Dornán s néhány mellékvizén, valamint a határt képező Aranyos-Beszterczén (l. *Besztercze* folyó) kívül, melyek a Szeretbe ömlenek, mind a Nagy-Szamos adózói; ez több forrásból a Lopacsna hegy alatt fakad s számtalan hegyi zuhogóval gyarapodva DNy.-i irányban hasítja a megyét; É. (jobb) felől a Bajtort, Anyest, Kormáját, Rebrát, Szálvát és Zagrát, bal felől az Ilvát és Lest veszi fel. A vele részben párhuzamos folyású Besztercze a Kelemen havasokban a Sztrunyóra alatt fakad, völgye az előbbinél szélesebb, de magasabb fekvésű, jobbról a Tiha, balról a Budak, Sajó és Dipse ömlik bele. E magas hegyek övezte vmegye éghajlata zord és hideg; legenyhébb DNy.-i részében, ahol a völgyek mélyebbek és tágabbak Besztercze évi közepes hőmérséklete 8·1° C., a július hőfoka 19·2, a januáriusé —4·6°; a hőmérséklet szélsőségei 35·6 és 28·6° C. A hegyes vidéken jóval hidegebb a hőmérséklet, a legmagasabb régiókban az évi közepes hőmérséklet alig több 4—5 foknál. A csapadék eloszlására is döntő befolyása van a hegyrendszernek; Beszterczén 707 mm. az évi átlaga, Naszódon már 855 mm., a hegységekben 1000 mm.-en is túl emelkedik.

Ásványkincsekben B. hegységei nem szűkölködnek, de azokat még nem aknázzák ki eléggé. B. hegyeiben arany, ezüst, vas, ólom, ón és cinnóber fordúl elő, tényleg azonban csak arany, ezüst és ólomra folyik bányászat az óradnai kincstári bányákban. Ásványvizek fakadnak Dombháton, Oláhszentgyörgyön (mindkettő égvényes konyhasós fürdő), Pintákon (sósfürdő) és Borvölgyön (savanyúvíz).

A földmívelést csak az alsóbb völgyekben viszik sikerrel. B. összes termő területe 405,092 ha., ebből szántóföldnek be van vetve (1909) mindössze csak 59,499 ha. s ugar 15,798 ha. A szántóföldből búzával 15,156 ha., árpával 2033 ha., zabbal 15,237 ha. van bevetve; a kukorica területe 19,799 ha., a burgonyaföldeké 1067 ha. A zord éghajlat mellett a termés csekély, egy ha. területen csak 8·0 q búza, 11·6 q árpa és 10·0 q zab terem, az összes termés (1909) 119,088 q búza, 23,502 q árpa, 152,380 q zab, 207,957 q kukorica és 61,476 q burgonya, úgy hogy a termés a szükségletet is alig fedezi. Termelnek még kis mennyiségben hüvelyeseket, cukorrépát, ellenben több kendert (773 ha.), lent (86 ha.) és különböző takarmányféléket. A kertek területe 4038 ha., a gyümölcstermelés, melynek kivitele is van, elég jelentékeny. A szőllőterület csekély (579 ha.), a szőllőművelés leginkább csak mélyebb fekvésű, melegebb völgyekre szorítkozik, eredménye (1909) csak 3113 hl. bor. A rét és kaszáló területe igen nagy (60,879 ha.), hasonlóképen a legelőké (81,529 ha.), melyek a magasabb hegységekben óriási kiterjedést érnek el. Hasonlóképen igen nagyok B. erdőségei (188,228 ha.), melyek a vármegye területének közel felét borítják; ezeknek túlnyomó része (107,966 ha.) fenyves, mely kivált a magasabb hegységekben majdnem kizárólagosan lép fel, lejebb bükk- és vegyes lomberdő (69,534 ha.) következik, míg a legalsó lejtőkön és a lapályokon a tölgyerdő lép fel; az erdők tenyésztése és a nagymennyiségű fa feldolgozása (l. alább) a népességnek egyik legfőbb kereseti ága. Ezenkívül van a vármegyében még 42 ha. nádas és 10,873 ha. nem termő terület.

Állatállománya az 1908. évi összeírás szerint 74,422 drb szarvasmarha, 14,166 ló, 26 ösvér és szamár, 20,770 sertés, 135.671 juh, 10,168 kecske és 122,832 drb baromfi. A szarvasmarha közt túlnyomó a magyar faj, a tenyésztés azonban nem nagyon jelentékeny; mindössze csak 3 szövetkezet foglalkozik vajtermeléssel s 8 fogyasztási szövetkezet áll fenn. 98 községben foglalkozik a né-

pesség méhészettel, 11,863 méhcsaládot nevelve, 137.520 K értékű méhtermékeket állít elő. A halászat és vadászat jelentékeny, a vármegye magasabb hegyeiben a nagyobb vad is bőven fordul elő.

Lakosságának száma mérsékelten emelkedik; 1869-ben 96,339, 1880-ban 95,017, 1890-ben 106,124, 1900-ban 119,014 és 1910-ben (a katonaságot is beleszámítva) 127,391 lakója volt. Egy km²-re 30·6 lélek esik, úgy hogy B. Csík vmegye után Magyarország legritkább népességű vármegyéje. A népsűrűség aránylag legmagasabb a vármegye DNy.-i részét elfoglaló besenyői járásban (39·8 lélek 1 km²-re), míg az óradnaiban igen gyér (20). Anyanyelvre nézve van a lakosok között 8475 magyar (7·0%), 26,036 német (22·0%), 128 tót, 82,256 oláh (69·2%), 165 rutén és 1954 egyéb; a német elem visszaszorulása (1890-ben: 24·1%) mellett az oláhság, de kivált a magyarság tért foglal; bár sehol számottevő arányban nem él s csak néhány községben van abszolut többségben. Az idegen ajkú népességből csak 7375 lélek, vagyis 6·7% beszél magyarul (1880-ban: 3·3%). Felekezetre nézve van a lakosok között 4927 r. kat., 66,078 gör.-kat. (55·5%), 15,290 gör.-kel. (12·9%), 22,874 ág. evang. (19·3%), 3349 reform., 101 unitárius és 6385 izraelita (5·4%). Az ág. evang. lakosság majdnem kizárólag a vármegye németajkú (szász) lakosságából kerül ki, mely a jádi és besenyői járáson kívül Besztercze városában él nagyobb tömegekben. Ezer lakóra esett (1909) 8·5 házasságkötés, 32·8 születés és 20·9 haláleset; a népesség természetes szaporulata tehát 11·9 lélek ezer lakóra. *Foglalkozásra* nézve a népességnek több mint $^3/_4$ része (76·6%) őstermelő, iparral 9·4, kereskedelemmel és hitellel 2·0, közlekedéssel 1·2, közszolgálati ágakkal és értelmiségi keresettel 2·9% foglalkozik, a napszámosok aránya 3·1%. A tényleg kereső népesség száma 60,251, miből őstermelésre 47,161, bányászatra és kohászatra 285, iparra 4889, kereskedelemre és hitelre 828, közlekedésre 460, közszolgálatra és szabad foglalkozásokra 1092, véderőre 1365, napszámosokra 1968, vagyonukból élőkre 520, házi cselédekre 1509 lélek jut; az eltartottak összes száma 58,763. A lakosság főfoglalkozása a föld- és erdőművelésen kívül a bányászat (l. fenn), melyet kivált Óradna környékén űznek. Az ipar egyébként túlnyomólag a fa feldolgozására szorítkozik s ilynemű telepek nagyobb számmal vannak (Alsóborgó, Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli, Telcs, Majer, Újradna, Besztercze); legnagyobbak a Besztercze-Naszódi faipar r.-t. telepei; ezenkívül Besztercén vannak kisebb gyártelepek: sörfőző, szeszgyár stb. A kisipar ágai közül a faipar (asztalos-, kádár-, kerekes-ipar), malomipar, timár-, szűcs-, szíjgyártó- és csizmadiaipar van leginkább elterjedve. A kereskedelem főtárgyai ló és marha (a legnagyobb marhavásárok Besztercén, Borgóprundban, Lekenczén, Monoron, Naszódon és Óradnán vannak), gabona és disznózsír (Besztercze); igen jelentékeny a fakereskedelem, mely a naszódi havasok vidékén a kolozsvári fakereskedő részvénytársaság kezében van, mely kitűnő fűrészárúival nagy forgalmat tart fenn. A forgalom központjai Besztercze, Borgóprund, Naszód és Óradna. A vármegyében 1 kerületi betegsegélyző pénztár van, ipartestület ellenben nincs. *Hitelintézetei:* 13 bank, 4 takarékpénztár és 28 szövetkezet, összesen 18.169,000 K betéttel 1909 végén.

Közlekedési hálózata: 83 km. állami út, 288 km. törvényhatósági út (mind kiépítve), 297 km. községi közlekedési közút (ebből csak 15 km. ki nem építve), 571 km. községi közdülő út és 2·6 km. vasúti hozzájáró út. A forgalmat Románia és Bukovina felé jó utak tartják fenn, a Románia felé való forgalom a középkorban igen jelentékeny volt, ma azonban lanyha. *Vasutjai:* a Szamosvölgyi vasút dés—borgóbeszterczei vonalának királynémeti-borgóbeszterczei vonala 39 km.; a Marosludas—beszterczei h. é. vasútnak Szentmihálytelke és Kerlés közötti 21·3 km. vonala; a Naszódvidéki h. é. vasútnak Magyarnemegye—Óradna közötti 54 km. vonala és az Ilvavölgyi erdei vasút 36 km. kiterjedésben, összesen 150·3 km. kiterjedésben érintik a vármegye területét. B. vm.-ben van 22 posta- és 26 táviróhivatal s 184 távbeszélő állomás.

Közművelődés tekintetében B. vm. a kevésbbé előrehaladott vármegyék közé tartozik; összesen (1900) csak 47,420 egyén tud írni és olvasni, vagyis a népességnek 38·5, a hat évnél idősebb népességnek 46·3%-a (1890-ben 38·5%) s 3816 tanköteles gyermek nem jár iskolába. A vármegyében összesen 269 iskola van, ú. m. 22 kisdedóvó 1625 növendékkel, 127 mindennapi elemi iskola, 58 általános és 53 gazdasági ismétlő iskola, 3 iparosinasiskola és 3 polgári iskola (Besztercze) összesen 16,015 tanulóval (ebből 11,637 a mindennapi elemi és 446 a polg. iskolákban), 2 gimnázium (ág. evang. német főgimnázium Besztercén és oláh főgimnázium Naszódon) 558 tanulóval s 1 községi földmívesiskola (Besztercze) 11 tanulóval, összesen 269 iskola 18,209 tanulóval.

Közigazgatás. B. vármegye 4 szolgabirói járásra oszlik s van benne 1 rend. tanácsú város, ú. m.:

Járás	Községek száma	Népesség száma 1910	A népességből volt 1900-ban			Lakóházak száma
			magyar	német	oláh	
Besenyői	32	24,750	2,027	7,128	14,816	5,344
Jádi	29	31,133	695	10,482	17,444	6,570
Naszódi	23	29,667	1,192	1,255	23,427	5,567
Óradnai	13	28,709	1,443	1,284	23,816	5,860
Besztercze r. t. v.	1	12,155	2,318	5,887	3,753	1,601
Összesen	98	126,414	8,475	26,036	82,256	24,842

A vármegyében van összesen 1 rend. tan. város (Besztercze), 20 nagy- és 77 kisközség (29 körjegyzőség), továbbá 35 puszta és telep. A községek általában középnagyságuak, 2000-nél több lakosa 14 községnek van, legnépesebbek Besztercze 12,155 és Óradna 4657 lakossal. Székhelye Besztercze. Az országgyűlésbe B. vm. 2 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben B. vm. 3 r. kat. egyháza a Gyulafehérváron székelő erdélyi, az 57 gör. kat. egyháza a nagyváradi püspöki és a 17 gör. kel. egyház a Nagyszebenben székelő erdélyi érseki egyházmegyéhez, a 31 ág. evang. és a 6 helv. egyház az erdélyi ág., illetve helv., a 3 unit. leányegyház a kolozsvári unit. egyház-

kerülethez tartozik; azonkívül van 3 izraelita anyakönyvi hivatal.

Törvénykezési szempontból B. vm. a kolozsvári kir. ítélőtábla alá tartozó beszterczei törvényszék kerületéhez tartozik, járásbiróság van Beszterczén, Óradnán és Naszódon, a két utóbbinak telekkönyvi ügyekben is van birói hatásköre. A kir. főügyészség, pénzügyi és sajtóbiróság, közjegyzői kamara Kolozsvárt, a bányabiróság Gyulafehérvárt, ügyvédi kamara Maros-Vásárhelyt van; közjegyzők Beszterczén és Naszódon vannak.

Hadügyi tekintetben egész B. vm. a Beszterczén székelő 63. számú hadkiegészítő-, a nagyszebeni hadtest- és a kolozsvári honvéd kerületi parancsnokság alá tartozik: kiterjed reá a 22. honvéd gyalogezred és a 9. honvéd huszárezred, állandó vegyes felülvizsgálati bizottsága Kolozsvárt, csendőrségi szárnyparancsnoksága Beszterczén székel, szakaszparancsnokság u. o. és Naszódon van.

Pénzügyi tekintetben a beszterczei pénzügyigazgatóság alá van rendelve; adóhivatala Beszterczén és Naszódon, pénzügyőrsége Beszterczén van. Ipari és kereskedelmi tekintetben a kolozsvári kamara és a dési iparfelügyelő kerületébe tartozik, államépítészeti hivatala Beszterczén, közúti kerületi felügyelője Brassóban, posta- és távirdaigazgatósága Kolozsvárott. Ménteleposztálya nincs (Déshez tartozik), állategészségügyi tekintetben a kolozsvári felügyelő kerületébe osztatott be, állami állatorvosa Beszterczén van. Kulturmérnöki ügyekben a kolozsvári ker. működési területéhez tartozik. B. vm. területén van 22 gyógyszertár, 3 kórház (240 ággyal), 44 orvos, 1 sebész és 104 bába.

Története. B. vm. a régi Beszterczeszék és Naszód vidéke egyesítéséből keletkezett; Besztercze vidékét a XII. sz. első felében német települők lepték el, kik bányászat céljából költöztek ide be; 1222. már virágzó s vagyonos telepek voltak itt, külön hatóságokkal és úgynevezett királygróffal s a szepesi németekéhez hasonló szervezettel. A tatárok 1241. és 1285. e virágzó telepeket elpusztították s tönkretették az akkor több ezer lakost számláló Óradnát is, de a szorgalmas nép csakhamar kiheverte a pusztítás nyomában járó nyomort. Nagyobb jelentőségre emelkedett B. vm. az Anjou-család uralma alatt. A kereskedelem főképen Lengyelország felé hatalmas fejlődésnek indult. Erzsébet királynőnek és I. Lajos királynak köszönhette B. önkormányzati jogait, amenynyiben Erzsébet Besztercze városának és vidékének jogi ügyeit a királygróf (Comes Bistriciensis) és a saját választott birái és végül közvetlen a király fenhatósága alá rendelte és I. Lajos király 1366. ugyanazon jogokat és szabadalmakat biztosította Besztercze vidékének, amelyekben a nagyszebeniek részesültek; így jogi ügyekben a nagyszebeni grófhoz fordulhattak, aki a király után legfőbb birájuk volt. V. László 1453. Besztercze városát és vidékét Hunyadi Jánosnak adományozta és örökös grófjává nevezte ki; Hunyadi a hajdani királygrófnak csak jövedelmeit élvezte, a beszterczeiek jogait s kiváltságait pedig csorbítatlanul hagyá, sőt 1453. megerősítő és várat épített a város felett uralkodó dombon; de midőn Hunyadi halála után Szilágyi Mihály vette át az örökös grófságot, Besztercze lakói 1458. Thümel biró vezérlete alatt ellene fellázadtak; Szilágyi azonban legyőzte őket s elpusztította a várost. Mátyás király a beszterczeiek elégedetlensége miatt az örökös grófságot 1465. eltörölte s Besztercze vidékét a szász nemzeti gróf hatósága alá rendelte. Azóta Besztercze gyors virágzásnak indult s Lengyelországgal, a Fekete-tenger partmellékeivel és a Balkán-félszigettel élénk kereskedést tartott fenn. A XVI. és XVII. sz. viszontagságai, Péter moldvai vajda betörése 1530. és 1542., később Básta György császári hadvezér féktelenkedése (1602—1603), melyet iszonyú éhinség és pestis követett, eltüntette a régi virágzás minden nyomát, de a szorgalmas lakosság csakhamar újra felküzdötte magát. Beszterczevidék továbbra is megtartá jogait s mint külön vidék a legújabb időig fennállott. A radnai v. naszódi kerületből azonban 1764-ben, amidőn az erdélyi határőrvidéket felállították, a II. oláh gyalogezredet alkották, amelynek széke Naszód lett; a szászokat ellenben megkímélték a katonáskodástól, sőt Naszód vidékéről elköltöztették őket s helyökbe oláhokat telepítettek. Az ezredhez 44 község tartozott, melyet kizárólag csak határőrök laktak; midőn a végvidéket eltörölték (1851), az ezred tőkealapját az iskolák fenntartására rendelték s jövedelméből ma a naszódi főgimnáziumot tartják fenn. Ekkor Besztercze és Naszód vidéke külön meghagyattak, de Erdélynek Magyarországgal való egyesítése után az 1870. XLII. t.-c. a vidékek kiváltságait eltörölte s a magyarországi törvényhatóságokkal egyformán rendezte. Végül az 1876. XXXIII. t.-c. Besztercze vidékéből, továbbá Naszód vidékéből (kivéve ennek azon darabját, mely elkülönítve Torda vármegyében feküdt), Doboka vmegyének azon részeiből, melyek Besztercze vidék két része közt, valamint Besztercze és Naszód vidéke közt terültek el, végül Belső-Szolnok vármegyének a Besztercze és Naszód vidékek közé benyúló részéből Besztercze-Naszód néven új vármegyét alakított.

Irodalom. Teutsch, Zur Geschichte von Bistritz, Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F. IV. 2. 256; Klein I. Geschichte der Deutschen in Nordsiebenbürgen, B.-i gimnáziumi értesítő, 1870—71; Kramer Frigyes, Bistritz um die Mitte des XVI. Jahrhunderts, Archiv für Landeskunde Siebenbürgens 1887; u. a., Aus der Gegenwart u. Vergangenheit der königl. Freistadt Bistritz, 1868; Wittstock Henrik, Die Stellung von Bistritz im Thronstreit zwischen Ferdinand I. und Johann Zápolya, B.-i gimnáziumi értesítő. 1860; Dr. Berger Albert, Urkundenregesten aus dem Bistritzer Archive, u. o., 1893, 1894, 1895; u. a., Das Verhältniss von Bistritz zum Moldauer Woiwoden Peter Rareș, u. o. 1911; Emke uti kalauz, Kolozsvár 1891, 83—88). Vegyes cikkek a Siebenbürg. Karpathen-Verein évkönyveiben.

Besztercze-Podhrágy, l. *Vágbesztercze.*

Besztercze-Váralja, l. *Vágváralja.*

Besztercze vidék, azelőtt Erdélyben, a Szászok földjén létezett vidék, melynek (1870) 71·76 km² terjedelme és 26,357 lakosa volt; székhelye Besztercze vala. Az 1876. XXXIII. t.-c. Naszód vidékével és Doboka vmegyének egy részével együtt Besztercze-Naszód vmegyévé egyesítette (l. ò).

Beszterecz, kisk. Szabolcs vm. nyirbogdányi j.-ban, (1910) 977 lak.; u. p. Kék, u. t. Demecser.

Itt volt Zólyomi Dávid mocsaraktól körülvett földvára, az ú. n. B.-i faköpönyeg.

Beszteréd *(Bestridus)*, püspök, Szt. Gellérttel, Böddel és Benetával együtt (l. o.) Pesten 1046 szept. 24. vértanuságot szenvedett.

Besztuzsev, *Alexander*, orosz novellista, szül. 1795 november 3., megh. 1837 július 19., fia B. Sándor államtanácsosnak és publicistának; mint gárdatiszt barátjával, Rülyejev Kondratij költővel együtt részese volt az 1825-iki dekabrista-összeesküvésnek (l. *Dekabristák*) s halálra ítélték, büntetését azonban 20 évi kényszermunkára változtatták. 1829. engedélyt kapott Jakuckban, hogy mint közlegény beléphessen a kaukázusi hadseregbe, ahol újra tiszti rangra emelkedett, s Adler cserkesz vár ostrománál hősi halállal mult ki. Sokkal ismertebb *Marlinszkij* álnéven, mely alatt irodalmi művei megjelentek, s mint író a Puskin-korszak jelentékenyebb emberei közé tartozott. Ő adta ki Rülyejevvel együtt az első orosz almanachot Poljarnaja Zvjézda (Sarkesillag) cím alatt 1823., amelyben az akkori nevezetesebb írók mind részt vettek, úgy hogy a könyv több kiadást ért. Főmunkája Ammalat Bej c. regénye, amelyben egy cserkesz főnök árulása van leírva érdekes jellemzéssel és a természetnek költői rajzolásával. Műveinek teljes kiadása 1840. jelent meg Szent-Pétervárott, 1860. jelentek meg igen érdekes magánlevelei.

Besztuzsev-féle tinktura *(Tinctura ferrichlorati aetherea, Liquor anodynus martiatus, Lamotte-féle aranycseppek)*, ferrikloridnak éter és szesz elegyével készült, gyógyszerül használatos oldata.

Besztuzsev-Rjumin, 1. *Michail Petrovics*, gróf, orosz diplomata, szül. 1688., megh. 1760. 1721-ben követi minőségben Stockholmba ment, ahol húsz éven át irányította a svéd politikát és létre tudta hozni az 1724. és 1735-iki szövetségi szerződéseket és Svédországból Oroszországba kézműveseket, gazdasági és egyéb szakembereket küldött. Erzsébet cárné alatt udvari marsalli rangot kapott, s azután több követségben járt el Porosz- és Lengyelországban és Ausztriában, 1756—1760. pedig Franciaországban. Nejét, a kegyvesztett Golovkin gróf nővérét, aki állítólag részt vett az Erzsébet cárnő ellen 1743. szőtt összeesküvésben, elfogták, nyelvét kivágták és Szibériába számkivetették.

2. *B., Alexej Petrovics*, gróf, az előbbeninek öccse, orosz államférfi és hadvezér, szül. Moszkvában 1692 jún. 2., megh. 1766 ápr. 21. 1718-ban orosz szolgálatba lépett és 1740. Biron pártolása folytán Anna cárnő minisztere lett, de pártfogója megbukván, ő is fogságba került. Erzsébet cárnő rábizta a birodalmi kancellárságot és 1744. nagykancellárrá nevezte ki. Ez állásában következetesen ellenségesen viselkedett Poroszország iránt és Ausztria felé hajlott, ami egészen megfelelt Erzsébet nézeteinek. 1746-ban rábirta a cárnőt, hogy Ausztriával szövetségre lépjen, ami Oroszországot a hétéves háborúba sodorta. Midőn B. Apraxin tábornokot, jóllehet 1757. Grossjägerndorf mellett legyőzte volt a poroszokat, sietve visszahívta, elvesztette Erzsébet kegyét és 1758. halálra ítélték. Erzsébet halálbüntetését elengedte ugyan, de minden rangjától megfosztva a Moszkva mellett fekvő Gorelovo faluba internáltatta. Csak II. Katalin hívta őt vissza az udvarhoz 1762. és kinevezte tábornaggyá és tanácsosává.

3. *B., Konstantin Njikolajevics*, orosz történetbúvár, szül. 1829., megh. Szent-Pétervárt 1897 jan. 14. 1865 óta a szentpétervári egyetem tanára volt. Főmunkája: Oroszország története (1872—82, 2 köt., az I. kötetet Schiemann ném. fordította, Mitau 1873), amely főképen azzal tünik ki, hogy rámutat az orosz történelemre vonatkozó forrásokra.

Beszuki, hollandus kormányzóság Jáva legkeletibb partján. Területe 10,159 km², nagyrészben Madurából bevándorolt lakosainak száma 743,352, népsűrűség 73. Termelnek rizst, kávét és különösen nagy mennyiségben cukrot. Fővárosa és kikötője *B.* a Madurai öbölben, terményekkel kereskedik.

Beszűrődés, valamely apró üregekkel biró testnek idegen anyaggal való áthatoltatása. *Petrogenetikai B.* az, midőn valamely kőzet üregeiben utólagosan vizes oldatból más anyag válik ki, pl. opál beszüremkezés andezit üregekbe.

Bet *(beth*, héber, a. m. *ház, lakás)*, helységnevekben gyakran fordul elő. Igy pl. Betania (Nyomorháza), Betbaálmeon (Meonbálháza), Betel (Istenháza), Betlehem (Kenyérháza) stb.

Béta *L., (répa*, növ.), a Chenopodiaceae (Libatopfélék) család génusza, melynek 5—6 faja és több fajváltozata van. Egy-kétéves, húsos gyökerű fűvek. Levelük nagy, fodros, osztatlan, kopasz, nyeles tőlevél, a szárlevél ülő. Viráguk apró, 2 előlevele és 5 zöld lepellevele van, melyeken belül az 5 porzó mirigyes vacokpárnán áll. A magház a lepel húsos alapjába van benőve, bibéje 3 v. több karélyú, csaknem ülő. A termést húsos v. kemény burok és a maradó lepel veszi körül. A virágok apró csomókká egyesülve, hosszú, leveles füzérben állanak. Legjelentősebb a *B. vulgaris* L., l. *Cékla, Cukorrépa* és *Cukornövények*.

Béta, a második betű neve a görög ábécében; l. *B.*

Béta, kisk. Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, (1910) 379 magyar lak.; u. p. és u. t. Bögöz.

Betáblázás *(intabulatio)* volt a telekkönyvi intézmény behozatala előtt a pénzköveteléseknek javakkal (és pedig eleinte úgy ingó, mint ingatlan dolgokkal) való biztosítása. Legelsőbben az 1723. CVII. t.-c. szól a B.-ról, de az már e törvény keletkezése előtt szokásban volt. Részletesen szabályozta a B.-t az 1840. XXI. t.-c. a következőképen. A B.-nak nemesi és jobbágyi javakra nézve az illető vmegye közgyűlésén, a szab. kir. városokban és a Jász-Kún kerületekben fekvő javakra nézve a városi tanács rendes ülésén, a hajdúvárosokban a kerületi gyülésben, végül a bányavagyonra nézve a «bányászi hegymester és jegyző» előtt kellett történnie (1. és 2. §-ok). Betáblázni csak ingatlanra lehetett (6. §.), és csak olyan kötelezvényt, amely határozott összegű követelésről szólott (9. §.). Általános B., amelynél t. i. nem kellett az egyes földeket tüzetesen kijelölni, hanem a B. az adósnak az illető vmegyében fekvő összes földjeire kiterjedt, csak vmegyei közgyűlésen történhetett (13. §.). Szab. kir. váro-

sokban «egyenkint megnevezve» kellett kijelölni azokat a földeket, amelyekre a B. szándékoltatott (14. §.). Ilyen különös B. a nemesi javakra vmegyékben is történhetett. Maga a B. abból állott, hogy a bemutatott «irománv» a közgyűlésen, illetve tanácsülésben felolvastatván, végzés által betáblázottnak jelentetett ki. E végzés azután az ülési jegyzőkönyvbe beiktattatott, a B. «a betáblázott irományra» feljegyeztetett (ha a fél kívánta, erről neki «hiteles bizonyítvány» is adatott), a «betáblázott iránynak» másolata «egy különös evégre készített betáblázási jegyzőkönyvbe» beiratott és a B.-okról «egy névsor szerinti lajstrom» vezettetett (11. §.). A jegyzőkönyvet és lajstromot mindenki megtekinthette (publicitas) és azokból hiteles kivonatos másolatot kérhetett (12. §.). A B. joghatályára nézve a törvény következően intézkedett. A B.-sal biztosított követelés csőd esetében a «be nem táblázott követelések előtt kielégítési törvényes elsőbbséggel bir». A korábbi B. a későbbivel szemben szintén elsőbbséget biztosított. Egyidőben történt B.-ok között az adólevél kelte határozta meg az elsőbbséget (5. §.), s ha a B. a kölcsön felvétele előtt történt, az elsőbbség a felvétel idejétől számíttatott (10. §.). Ha a vmegyei különös B.-sal terhelt föld eladatott, a vevő köteles volt erről a hitelezőket «tudósítani s őket kielégíteni, vagy azon adósságokat a megvett birtokkal együtt általvállalni», különben a B. épségben maradt. Ugyanez állott akkor is, ha az adós «valamely törvényhatóság alatt levő s általános B.-sal terhelt minden birtokát» eladta (20., 21. §-ok). B.-sal terhelt polgári vagyon vevőjének a vételárát addig nem volt szabad kifizetni, amíg a biztosított követelések kifizetve, vagy «a hitelezők megegyezésével biztosítva» nem voltak, különben a vevő «a hitelezőknek minden ebből eredhető káráért kezességgel» tartozott. A B. megszüntetése kitáblázás (l. o.) útján ment végbe. Az 1849 dec. 28. kelt legfelsőbb elhatározás alapján a császári teljhatalmú polg. biztos által 1850 jan. 14. kibocsátott hirdetéssel behozattak az ú. n. járási telek- és B.-i könyvek, melyek a járási bíróságoknál vezettettek. E könyvek lapokból állottak, amelyek két részre voltak osztva; az első részbe a fekvőség, ennek tárgyi ismertető jelei és a birtokos vagy zálogbirtokos jegyeztettek be, a második rész szolgált a B.-ok bejegyzésére. Ezekben a könyvekben a B.-ok a némileg kiegészített 1840. XXI. t.-c. szabályai szerint voltak foganatosítandók. A telekkönyvi intézmény behozatala után a telekkönyvi rendtartás (1855 dec. 15-iki rend.) 3. §-nak 4. száma szerint a B.-sal biztosított hitelezők a telekkönyv közzétételére vonatkozó hirdetményben felhivandók voltak, hogy «a betáblázott követeléseket, azoknak a telekkönyvi jószágtestek régi teherállapotába leendő jelzálogi átkebelezése végett» egy év alatt jelentsék be, mivel különben «a korábban nyert elsőbbséget elvesztik». A bejelentés és átkebelezés további részletes szabályozását a telekkönyvi rendtartás 29—43. §-ai, valamint az átkebelezéseknél a betáblázott adóslevelek elvesztése esetében követendő eljárásról 1857 márc. 7., a régi B.-i könyvekből a telekkönyvek közzététele után szerzendő kivonatok tárgyában 1857 jún. 3., a hirdetményi határidő utáni átkebelezések tárgyában 1858 febr. 6. és a végrehajtási összeírás alapján való átkebelezések tárgyában 1858 márc. 29. kiadott rendeletek foglalják magukban. (V. ö. *Peregriny*, Telekk. törvények és rendeletek gyüjteménye I. r. 423. és köv. l.) Manapság is szokás a telekkönyvbe való bejegyzéseket általában B.-nak nevezni. (Az osztrák telekk. rendtartás 8. §-a a telekkönyvi bekebelezést nevezi más néven B.-nak.)

Betacinchonin, l. *Cinkonin.*

Béta-függvény, l. *Függvény.*

Betageuze, l. *Beteigeuze.*

Betain, trimetilglikokoll, oxyneurin $C_5H_{11}NO_2$. Előfordul számos növényben, így a cukorrépában (Beta vulgaris) a *Lycium barbarum* leveleiben, (a licin azonos a betainnal) a gyapot-fa magjában stb. Képződik a kolin oxidációjakor. A B. egy molekula vízzel fénylő, könnyen szétfolyó kristályokat alkot. Gyenge bázis, savakkal sókká egyesül. A vízmentes só 293°-on olvad. Sósav-sója *Acidol* név alatt, mint a sósav pótszere gyógyszerül használatos. Az acidol színtelen, vízben könnyen oldódó kristályos test. Oldatának az acidol nagymérvű hidrolizise folytán ugyanolyan fiziológiai hatása van, mint a szabad sósavnak.

Betakarás. A konyhakerti ágyakra a nagy melegek beálltával, a talaj kiszáradását elkerülendő, jól elkorhadt trágyát, fürészport, aprós timárcsert, lombfa-leveleket, mohát stb. szokás teríteni. Ezt a B.-t talajárnyékolásnak mondjuk; míg tulajdonképeni B. alatt inkább a növények téli befedését értik, mely alkalommal a kerti ágyakat fenyőgalyakkal, száraz trágyával vagy levelekkel fedik be, a fás növényeket, ha hajlékonyak (pl. a rózsa), a földbe hajlítják le v. zsupszalmával, zsákszövettel, mohával stb. burkolják be. — *B.-nak* és még inkább befedésnek *a szőllőmívelésben* azt a munkát nevezik, midőn összel a földet a bakhátakról vagy a tőkék közéről a szőllőtőkékre húzzák. — *B. a kertészetben* a növényházaknak és melegágyaknak, dinnyefészkeknek stb. erős napsütés ellen nappalra, valamint hideg és fagy ellen éjszakára deszkákkal, vászonnal, szalma- és gyékénytakarókkal vagy rácsos lécezettel való befedése vagy beárnyékolása.

Betakarítás alatt a mezőgazdasági termények levágása, ennek megtörténte után azok további kezelése és behordása értendő. Minden mezőgazdaságilag termesztett növénynek a természetéhez és rendeltetéséhez mért bánásmódra lévén szüksége, azok B.-a is eltérő lehet, mit a gazdának figyelembe kell vennie. A mezőgazdasági növények termelésének leírása alkalmával a B.-ra vonatkozó szabályok is felemlíttetnek s feltalálhatók az általános s a különleges mezőgazdasági növénytermelést tárgyaló művekben.

Betakarítási ünnep, l. *Sátoros ünnep.*

Betanzos, járási székhely Coruña spanyol tartományban, a Ria de B.-ba torkoló Mandeo fölött álló dombon, vasút mellett, (1900) 8948 lak., bor- és gabonakereskedéssel; agyag- és bőriparral. Galicia egykori hét tartományának egyike volt.

β-sugarak, l. *Becquerel-sugarak.*

Betcur *(sziklaház)*, hajdani város Palesztinában a Juda hegyén, Judea egyik legerősebb

helye, melyet már Rehabeam megerősített, de még inkább Judás és Simon makkabeusok. Az «Apostolok cselekedetei» elbeszélése szerint itt keresztelte meg Philippus Kandake etiópiai királyné kincstárosát. Jelenleg Beit Szur, Hebrontól É.-ra.

Betdin (rendesen *Bészdin*). A palesztinai zsidók törvényszéke a Nagy Sándor utáni időtől egészen a II. templom elpusztulásáig (70-ben K. u.). A B. háromféle: 1. Háromtagú minden községben, 2. 23 tagú a nagyobb középpontokon és végre a 71 tagú szinhedrion a fővárosban (l. o.). Középkori és mai értelemében a B. a. m. valamely zsidó hitközség három tagból álló rabbikollégiuma.

Bet Dzsibrin, l. *Eleutheropolis*.

Bête (franc., ejtsd: bét), oktalan állat, ostoba. A kártyajátékban B.-nek nevezik azt, ki egy játszmán elbukott. Magyarországon különben nem igen szokásos elnevezés.

Betegágy, a gyermekágy népies elnevezése.

Betegágy-asztal, keskeny és hosszú lappal ellátott asztalka, melyet az ágyon át keresztirányosan magasabb vagy alacsonyabb helyzetben, lapját azonkivül ferdén is állíthatni.

Betegápolás *(képmelléklettel)*. B. alatt értjük a betegeknek nyujtott segítségek összességét. A *nyilvános B.* állami és társadalmi feladat; gondoskodik orvosok kellő számáról és elosztásáról, ápolószemélyzetről, kórházakról, elmegyógyintézetekről, gyermektelepekről, esetleg járványkórházakról stb. A nyilvános B. tehát a közegészségügy körébe tartozik. A nyilvános B. fontos önálló ága a *hadi B.* (l. *Egészségügyi szolgálat*).

A *házi B.* a beteg szükségleteinek ellátása magánházban, a család körében, a beteg lakásán. Ebből fejlődött a *B. gyógyintézetekben*. Ezek kórházszerű intézetek, melyekben a beteg az ápolás és kezelés oly eszközeit is megtalálja, melyeket mint magános meg nem szerezhet. A modern orvosi kezelés és ápolás egyre nagyobb berendezést, bonyolult készülékeket kiván s innen van, hogy a gyógyintézeti kezelés ma a B.-nak gyakran nélkülözhetetlen része.

A *B. célja* a beteg szenvedéseit lehetőleg enyhíteni, gyógyulását elősegíteni, s a beteget önmagára és környezetére veszélytelenné tenni.

A B. legfontosabb *feladatai:* 1 a beteg környezetének szabályozása, 2. a beteg szükségleteinek ellátása, 3. a beteg megfigyelése, 4. bizonyos gyógyító beavatkozások elvégzése.

A *betegszoba* az egészségtan legfokozottabb követeléseinek is megfeleljen. Csakis világos, tágas, száraz és csendes szoba lehet megfelelő. A szobában ne legyen más, mint amire szükség van. Fala, padlója és butorai tiszták és tisztíthatók legyenek. Ezért jók a mosható falak, padlók, bútorok. (Olajfestés, linoleum, zománcos fémbútor.) A szobát porverés nélkül kell takarítani. (Nedves ruha, nedves fürészpor.) Fontos a bőséges szellőztetés, esetleg ajtót-ablakot egyszerre nyitva és légvonatot teremtve, mialatt a beteget fülig takarjuk. A füstölés, illatszerpermetezés veszedelmes; csak leplezi a rossz levegőt. Az ózonfejlesztés gyakran jól használható. A betegszoba hőmérséklete 17—20° C. (14—16° R.) legyen. Csak a por- és füstmentes és lehetőleg zajtalan, jól szabályozható fűtés jó. A világítás ne rontsa a levegőt és ne zavarja a beteget.

A *beteg ágya* szabadon álljon a szobában, úgy hogy minden oldalról hozzáférjünk. Legjobb a sodronybetétes fémvázú ágy, három lószőrtömésű derékaljjal. Vászonlepedő, vászonnal bevont könnyű, de meleg takaró (gyapot), lószőr és tollvánkosok képezzék az ágynemüt. A beteg megfelelő fektetése gyakran igen nehéz és azért célszerű, ha sok párna áll rendelkezésre. Szecskával lazán töltött párnák gyakran nagyon használhatók. Ékalakú párnák, szabályozható támasztékok, a beteg lecsúszását akadályozó lábtámasztó készülékek készen kaphatók. Vannak ágyak, melyek derékaljai süllyesztéssel és emeléssel a beteget félig ülő helyzetbe hozzák. Házilag ezt elérhetjük, ha a lábvéghez egy, a középre két s fejvégre három derékaljat teszünk egymásra. Feküdni nem tudó betegek részére külön karosszékek vagy legalább asztalra alkalmazandó fejtámasztékok vannak használatban. Gyakran vízálló gummilepedőre is van szükség; ezt ideig-óráig más vízálló szövet, pl. viaszosvászon is helyettesítheti. Igen tisztátalan s alig mozdítható beteget puha és vízszívó anyagokból készített ú. n. *«száraz-ágyra»* fektetünk. Ez voltaképen nem más, mint száraz puha mohával töltött láda. Az ágynemüt gyakran kell váltani. A friss ágynemű ne legyen nedves és hideg. Fontos, hogy a lepedő ráncnélkül, símán fekütjék különösen a keresztcsont alatt, mert itt támad legkönnyebben fekfekvés (decubitus). Célszerű egy harmadrét összehajtott lepedő két keskeny végébe egy-egy rudat (seprőnyél) varrni s ezeket az ágy alatt egymáshoz kötözve a lepedőt az ágy közepén harántul kifeszíteni. Légpárnák, vagy még jobban vízzel lazán töltött gummipárnák igen használhatók a felfekvés elkerülésére és fájdalmas testrészek jó elhelyezésére. Nagy felfekvések, nagy kiterjedésü égési sebek s más bajoknál kitünő szolgálatot tesz a *víz-ágy*, hol a beteg egy szál lepedőn langyos vízben, úgyszólván súlytalanul fekszik. A víz hőmérsékletének szabályozása igen nehéz, s így a készülék magánházban alig használható. A beteg ürülékeinek felfogására megfelelő edények és tálak vannak forgalomban. Itt említendők a köpőcsészék is, csakis a jól tisztítható holmi használható. Igen fontos és nehéz feladat a beteg tisztántartása, főleg ha ürülékeit maga alá bocsátja. Mindannyiszor tiszta lepedőt kell adni, a beteget megmosni s jól szárazra törölni. Ürülékek számára nyilással ellátott ágyak alig használhatók, mert gyakran okoznak felfekvést. Nehezen mozgatható betegek tisztántartására, főleg ha már felfekvések is vannak, betegemelő készüléket alkalmazunk, melyek a beteget csavar segélyével óvatosan a levegőbe emelik. Sok módunk van a beteg kényelmének emelésére is. Így az ágy fölé tolható betegasztalok, felülést könnyítő kapaszkodó, vagy csavaros emelőkészülékek, csörös ivócsészék stb. Ne mulasszuk el a beteget a legyektől védeni. A legfontosabb azonban a szeretetteljes, gondos, ügyes, de nem túlzó ápolás maga. A beteg érzi az ápoló minden szavát, minden mozdulatát, s így a B.-nak ezerféle, leírhatatlan finom részlete van. Elkezdve attól, hogy égő petroleum

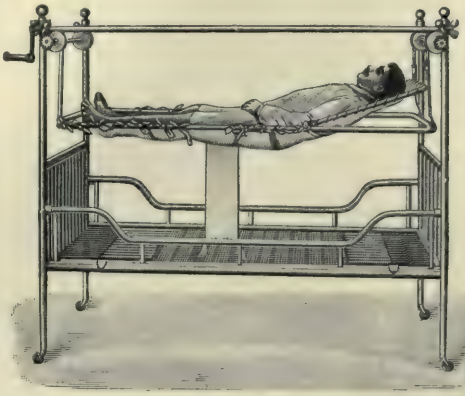

Beteg-emelő készülék.

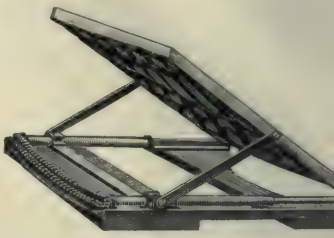

Szabályozható támla.

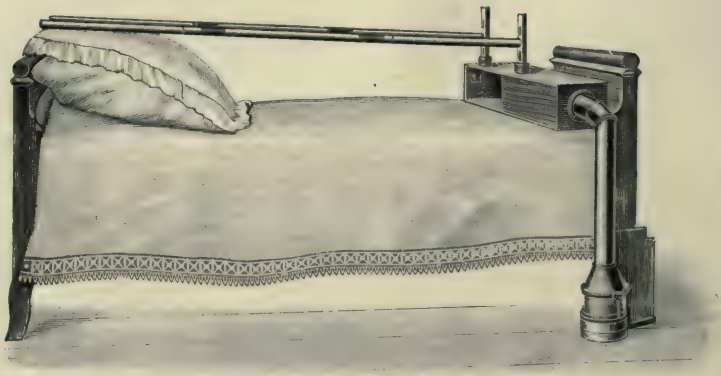

Ágymelegítő-készülék.

Viztömlő.

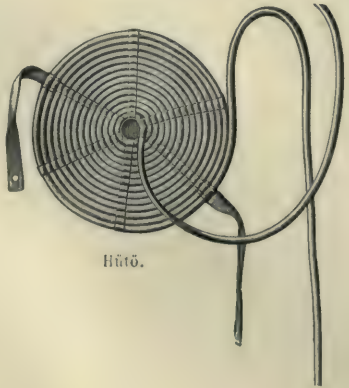

Hütő.

Tolókocsi.

Betegágy elé való asztal.

Jégzacskó-tartó.

Feltálaló deszka.

Köpőcsésze.

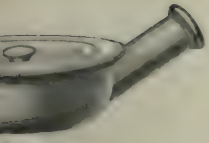

Ágytál.

Vizelet-tartó férfiak számára.

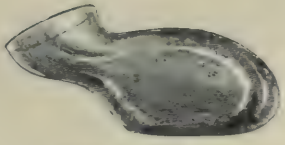

Vizelet-tartó nők számára.

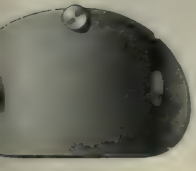

Hasmelegitő.

Ivócsészék.

Szivócső.

lámpát ne adogassunk át a beteg ágya fölött, v. az ágyat gyorsan megkerülve meg ne kapjuk a sarkát, egészen a legegyénibb szokás tiszteletben tartásáig ezerféleképen szerezhetünk a betegnek enyhülést vagy szenvedést. Rendesen a betegápoló feladata a beteg bizonyos megfigyelése is. Így hőmérőzés, pulzus-számolás, vizelet, köpet gyüjtése és mérése stb. Igen célszerű a betegségről naplót vezetni, melybe az orvos rendeléseit, a betegen megfigyelt jelenségeket (láz, hányás, szék, pulzus stb.), az orvosságok adását, a beteg táplálkozását órára, percre bejegyezzük. Járatos legyen az ápoló bizonyos gyógyító beavatkozások alkalmazásában is. Borogatások, lemosások, massage, csőrék alkalmazása stb. gyakran az ápoló dolga. (L. a megfelelő címszók alatt.)

Kivételes szabályai vannak a *fertőző betegek* ápolásának. Sokszor százak testi épsége múlik az ápolón, kinek fontos szerepe van a ragály terjedésének meggátlásában. Ügyelnie kell, hogy se maga el ne kapja a bajt, se el ne hordozza. Vigyáz, hogy a betegnek fertőző ürtillékei, fehérneműje, használt evőeszközei stb. csak kellő fertőtlenítés után kerüljenek mások kezébe.

Kivételes az ápoló helyzete *elmebetegek*, vagy általában beszámíthatatlanok mellett. Az állandó felügyelet sehol sem oly fontos, mint itt. A deliráló lázas beteg megóvására gyakran elég a hálókerítéses ágy, dühöngő elmebetegnél izoláló szobákra s más eszközökre van szükség.

A betegek táplálását l. *Betegkonyha* cím alatt.

A nyilvános B.-t az ókorban alig ismerték, csak az indusok egy kasztjáról (Sudra) tudjuk, hogy B.-sal foglalkozott. Nagyobb arányuvá a B. csak a középkorban válik, mikor számos betegápoló rend és szerzet alakul, csaknem kizárólag a bélpoklosok kezelésére. Csak a XVI. sz.-ban kezdik az ápolást nyomorékokra és aggokra is kiterjeszteni; a szoros értelemben vett kórház aránylag új intézmény. Számos betegápoló szerzet ma is működik, így az Irgalmasok, Lazaristák, Johanniták stb.

A nyilvános B. költségeinek fedezéséről újabban az 1898. XXI. t.-c. intézkedik, mely e költségek terhének egyenletes megosztása végett az egyenes államadók alapján kivetett országos B.-i pótadóból létesítendő *országos B.-i alapot* rendszeresít. Ez alap fedezi: *a)* a bel- és külföldi kórházakban és gyógyintézetekben kezelt magyar állampolgárok után felmerült azon ápolási és szállítási költségeket, melyek az e költségek viselésére törvénynél fogva kötelezettek ellen nem érvényesíthetők; *b)* a hatóságilag igazolt szegények részére hatósági orvos, valamint a belügyminisztertől e részben felhatalmazott magánorvos által a belügyminiszteri utasítás szerint rendelt gyógyszerek költségeit; *c)* a kolera és pestis kivételével a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezés és ezen betegségek terjedésének meggátlására szolgáló állandó intézmények, mint fertőtlenítő intézetek költségeinek felerészét; *d)* a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket; *e)* a kórházakban szülő nőknek és szülötteiknek ápolási költségeit. A szolgálati idő alatt megbetegedett cselédnek kórházi és gyógyintézeti ápolási, valamint szállítási költségeit a gazda köteles fizetni és pedig ha a cseléd megbetegedése legalább 15 napi tényleges szolgálat után, azonban ha saját és gazdája hibáján kívül következett be, 30 napig; ha pedig a megbetegedés bármely tartamú tényleges szolgálat után a gazda hibájából történt, a cseléd teljes felgyógyulásáig. Kórházi és gyógyintézeti ápolási, valamint szállítási költségeiket önmaguk fizetik azok, akik a betegsegélyző pénztárnak vagy társládának nem tagjai, vagy megbetegedésük idején mint cselédek egyáltalán vagy 15 napig még szolgálatban nem állottak, továbbá a betegsegélyző pénztári vagy társláda-tagok és a cselédek, ha az ápolási költségek egészben vagy részben a betegsegélyző pénztárt, társládát vagy a cselédtartó gazdát *nem* terhelik.

Az illetőségi község mindazon esetekben, midőn úgy az illető maga, mint az érette az előbb felsoroltak alapján fizetni köteles hozzátartozói szegények, köteles gondoskodni a kórházi v. gyógyintézeti ápolásban nem részesülő vagy arra nem minősített betegekről, köteles továbbá a kórházakból és gyógyintézetekből elbocsátott gyógyíthatatlan betegek és gyógyíthatatlannak nyilvánított, de nem közveszélyes elmebetegek, továbbá az ártalmatlan hülyék, süketnémák, vakok, nyomorékok eltartásáról, végül a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek ápolásáról, eltartásáról és neveléséről 7 éves korukon túl gondoskodni. Köteles az illetőségi község ezeken kívül a kolera és pestis kivételével a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezés költségeinek felerészét viselni és e betegségek elleni védekezéshez természetben teljesíthető szolgálmányokat előállítani.

Az államkincstár fizeti: 1. a kórházakban és gyógyintézetekben, vagy hatósági megbízásból házilag gyógykezelt, bujakórban vagy szemcsés köthártyalobban (trachoma) szenvedő szegények ápolási és esetleges szállítási költségeit; 2. az elmegyógyintézetekben, kórházakban és gyógyintézetekben v. hatósági megbízásból házilag kezelt szegény elmebetegek ápolási és szállítási költségeit, amennyiben ezeknek fizetésképes hozzátartozóik nincsenek; 3. a hontalanok ápolási és szállítási költségeit, valamint a külföldiek után felmerült azon ápolási és szállítási költségeket, melyek az államegyezmények és a viszonosságon alapuló gyakorlat szerint a külállamokkal szemben nem érvényesíthetők; 4. a kolera és pestis ellen való védekezés költségeit; 5. az országos B.-i alap esetleges hiányát; 6. az egyetemi klinikákon és az orsz. bábaképzőkben gyógykezelt szegény betegek ápolási és szállítási költségeit.

A magyar állampolgároknak a külföldi és külföldieknek a hazai kórházakban és gyógyintézetekben való kölcsönös ápolását, a megholtaknak eltemetését, valamint a felmerült költségek megtérítése körül követendő eljárást az államszerződések vagy viszonosságon alapuló gyakorlat szabályozza. Vagyontalan betegek kölcsönös díjtalan kórházi ellátása tárgyában Olaszországgal van szerződésünk, melyet az 1897. XV. t.-c. cikkelyezett be.

Betegápoló, betegek ápolásával foglalkozó férfi vagy nő. Régebben gyakran előfordult, hogy hiányos iskolázottságú, sőt testileg is alkalmatlan egyének, akik egyéb életpályájukon hajótörést szenvedtek, betegek ápolására minden megfontolás nélkül alkalmaztattak. A társadalmi fejlődéssel egybehangzóan azonban mindinkább kialakul ezen a téren is az a meggyőződés, hogy erre a fontos élethivatásra alaposan készülni is kell. Azok, akik e nemes, emberséges momentumokban bővelkedő, de fárasztó, testi és lelki megerőltetésekkel járó életpályának szentelik magukat, mindenekelőtt vessenek számot önmagukkal, vajjon testileg és lelkileg eléggé erősek és kitartóak-e? Kétséges esetben okvetetlenül vizsgáltassa meg magát orvossal az illető, vajjon egészséges és ép test áll-e rendelkezésére? Ep, erős és szabályosan működő csont-, izom- és idegrendszer, egészséges belső szervek és kifogástalan érzékszervek nélkül veszendőbe megy a betegápoláshoz készülők egyik fontos föltétele: a *rátermettség*.

De ehhez a rátermettséghez az említett testi tulajdonságokon kívül számos lelki tulajdonság is tartozik, amelyek részben veleszületett hajlandóságon, részben a helyes neveltetésen és iskoláztatáson alapulnak. Ilyen lelki erényei a jó betegápolónak a szelidség, rendszeretet, lelkiismeretesség, tapintatos jó modor, józanság, jó erkölcs, engedelmesség, hallgatagság, kitartás és a lemondás. Aki ezen elemi követelményeknek szigorú önbirálat után megfelel és bizonyos általános ismeretekkel (írás, olvasás, számolás) is rendelkezik, mindenekelőtt az elkerülhetetlenül szükséges elméleti és gyakorlati tudnivalókkal ismerkedjék meg alaposan, ha a betegápolói hivatásának sikerrel akar megfelelni. B. kiképezésével egyes kórházak, egészségügyi intézetek és egyesületek orvosai foglalkoznak, amelyekről alább lesz még szó.

Az ó-keresztény kórházak *parabolanus*-ai talán a legrégibb alakjai a B.-k tisztes testületének. Ezek a sinylődőket — városi misszionáriusokként — lakásaikban felkeresték és a kórházba szállították. *Janssen* német történetíró szerint 1492. a strassburgi tanács elrendelte, hogy egy elmebeteg láncraverve valami kamarába vettessék, ahol egy ember gondoskodjék szükségleteiről és arról, hogy ápoltja tüzet, kést stb.-t ne kapjon a kezéhez. *Dieffenbach*, a jeles sebészorvos az orvosi történelemről szóló tankönyvében közel a mult évszáz közepéig találó képét rajzolja az akkori B.-knak. «Minden öreg, iszákos, csipásszemű, nagyothalló, béna, görnyedt, kiélt alak, aki már e világon igazán semmire se való, az emberek ítélete szerint eléggé beválik betegápolónak... A lehangoló kép csak elszomorítóbb lesz, ha a kórházban piszok, tisztátalanság üté fel tanyáját és megpillantjuk a gonoszképű, össze-vissza karmolt ápolókat és ápolónőket szennyes condrájukban...» A francia *Carrère* 1786. hasonló adatokkal és érvekkel küzd az ápolószemélyzet javításának szükségessége mellett. A nagy pszichiáter hírében álló *Esquirol* jelentésére a francia kormány 1819. elrendelte, hogy «az ápolóknak nem szabad botokkal, ebektől kisérve, szolgálatukat végezniök». Angliában John *Howard* buzgólkodott azon, hogy a tébolydákban és kórházakban lappangó szenny-tanyákat leleplezze. 1775—81-ig bejárta Európa csaknem valamennyi börtönét és kórházát, mindenütt hasonló siralmas állapotot lelve. Ugyanígy értesít M. Adelaide *Nutting* és Lavinia *L. Dock* «A History of Nursing» című munkájában a XVII—XIX. század angol ápolónőiről írt jellemző képekben, míg végre tudvalevőleg Florence *Nightingale* nemes példája és küzdelme alaposan megjavitá az ottani viszonyokat. A betegápolás történetének e vigasztalan adatait helyszűke miatt nem folytathatjuk. Meg kell azonban említenünk, hogy már a XVII. század elején is találkozunk egy-egy szerzetesrenddel (így különösen a Paulai Szt. Vince leányainak nevezett r. kat. apácákkal), amelynek tagjai betegápolással foglalkoznak és fegyelmezett, önzetlen munkásságukkal még ma is számos testvérrenddel együtt igazán üdvös célt szolgálnak. Hasonlóképen működnek az újabb időben keletkezett evangélikus Diakonissza-egyesületek és az izrael. ápolónők egyesületeinek tagjai is, mint felekezeti jellegű betegápolónők. Habár — különösen a német diakonisszák — érdemei a betegápolás javítása és eredményesebbé válása tekintetében elvitathatlanok, mindazonáltal a szakemberek általános véleménye szerint inkább a világi B.-k és ápolónők kiképezése és alkalmazása mutatkozik célszerünek. Első sorban is mulhatatlanul szükség van a világiakra, mert az összes felekezeti jellegű ápolók — aránylag kevesen lévén — együtt is csak elenyésző csekély számmal felelhetnek meg az újabb korban folyton szaporodó kórházak, gyógyítóintézetek igényeinek. Ha pedig felekezeti ápolónőket szerződtet is egy-egy kórház, az egyházi hatóság fenntartja mindig magának a rendelkezési jogot apácáival, diakonisszáival szemben és így ez folytonos súrlódásokra ad alkalmat, ami bizony legtöbbször a betegekre nézve hátrányos következésekkel jár. A felekezeti ápolónőket — különösen a r. kat. szerzetekhez tartozókat, de a protestáns diakonisszákat se véve ki — a legfontosabb hivatásbeli kötelességük teljesítésénél is jobban kötelezik «lelki gyakorlataik», ami sok panaszra ad okot az orvosi vezetőségek részéről. Az 1907. Amsterdamban megtartott elme- és ideggyógyászati nemzetközi kongresszus is egyhangulag a világi ápolónők alkalmazása mellett döntött.

A modern betegápolás ügyének rendezése körül mutatkozó nehézségek leküzdését némelyek a betegápolói intézmény államosításával vélik legcélszerübben elérhetőnek. Ez azonban a viszonyokkal ismerős számos szakember véleménye szerint éppen úgy nem volna helyén való, mint az ápolói intézménynek felekezeti hatóság alá rendelése. *Zimmer* szerint az egyedüli helyes út az volna, ha az állam kötelezné magát arra, hogy összes kórházaiban kizárólag az ellenőrzése mellett bár, de önálló szervezettel működő betegápoló-egyesületek tagjait alkalmazza, akik természetesen viszont kötelezve lennének arra, hogy alapszabályaikat megerősítés végett a kormányhatóságnak bemutassák, valamint hogy abban az irányban szigorú ellenőrzést fejtsenek ki, hogy

az ápolószemélyzetük semmiféle felekezeti, politikai, avagy egyéb propagandában nem vesz részt és végül, hogy ápolószemélyzetüket aggkor és nyomorékság ellen biztosítsák. Ezzel egyúttal annak a méltányos és jogos követelménynek is eleget lehetne tenni, hogy az állam csak annak a kórháznak adna működésre engedélyt, amely elegendő biztosítékkal rendelkezik ápoló személyzetének agg-kora és nyomoréksága esetén való biztosítására.

A betegápolási intézmény Angliában áll mondhatni egyedül ilyen eszményi magaslaton. Itt valóságos divat, hogy a legjobb családokból származó nők bizonyos időt (néha egy-két évet is) kórházakban töltenek, hogy megtanulják a betegápolást, melynek tudománya egy asszonynak vagy anyának éppen olyan szüséges, mint a háztartás vezetésében való jártasság. Nagy-Britanniában három évig tart a világi — hivatásos — betegápolónők (nurse) kiképzése, habár még nem lépett életbe az állami vizsgálat. Új-Zéland kórházaiban már a 8 órai munkaidő járja, három éves a tanfolyamuk és az ápolónők áll. képesítést nyernek. New-York államban egyetemi katedra áll a betegápolás előadójának rendelkezésére. Németországban 1906 óta állami képesítést nyernek azok a B.-k, kik legalább egy esztendeig részt vettek valamely államjogilag elismert betegápolói tanfolyamon és szakmájukban elért tájékozottságukat 3 orvosból álló bizottság előtt (amelynek egyik tagja tiszti orvos, egy másika pedig valamely betegápolói iskola vezetője) igazolják. Franciaországban 1903 óta áll fenn a L'école des infirmières de l'assistance publique két éves ápolónői tanfolyammal.

Nálunk még kisebb ugyan a becsülete az ápolónőnek, de ennek aligha más az oka, mint hogy az ápolónői intézmény maga is még nagyon fejletlen nálunk. Hazánkban betegápolással az említett felekezeti jellegű ápolónőkön kívül a sokkal nagyobb számban rendelkezésre álló világi ápolónők és ápolók foglalkoznak. Kiképeztetésüket nagyobbrészt gyakorlat útján nyerik egy-egy kórházban, ahol eleintén mint segéd-ápolók, majd mint véglegesen — fizetéssel — alkalmazott ápolók, avagy mint osztályos ápolók, ápolónők nyernek alkalmaztatást. Egyes kórházakban a főorvosok elméleti előadásokat is tartanak (így pl. a budapesti «Bethesda» diakonissza-kórházban). Rendszeres előadásokat a Vöröskereszt-egyesület budapesti Erzsébet-kórházában tartanak és pedig évenkint kétszer hat-hat hónapon át. Így a «Gondviselés» ápolónőket képező egyesület is rendszeres tanfolyamot rendez hallgatóinak. A magyar világi ápolók és ápolónők egyetlen, államjogilag megerősített alapszabállyal rendelkező egyesülete: a Budapesten székelő *Magyarországi Betegápolók és Ápolónők Országos Egyesülete* (saját helyisége és közvetítő irodája Budapesten VII., Dohány-u. 74. Telefon 3—64, éjjel 79—14), amely hazánk egészségügyi intézményeinek felvirágoztatása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, báró babarczi *Schwartzer Ottó* dr., kir. udv. tanácsos, egyetemi tanár védnöksége és állandóan egy budapesti műtőorvos elnöklete alatt működik. Az orvos-elnök által évenkint kétszer megtartott féléves rendszeres elméleti és gyakorlati tanfolyamokon az egyesületnek állásban nem lévő és szigoruan fegyelmezett tagjai állandóan kötelesek részt venni. Egy-egy tanfolyam szorgalmas hallgatása után az egyesület igazgatósága és az előadó előtt levizsgáznak, amiről ennek sikere esetén bizonyítványt nyernek. A tagokat a havonkint fizetendő 1 kor. 40 fill. tagsági díjon és 10 fill. temetkezési járulékon kívül egyéb fizetési kötelezettség nem terheli. A női tagok betegük mellett világos kék egyenruhájukban, fehér köténnyel, a férfi-ápolók hosszú fehér vászonkabátban kötelesek megjelenni és fényképpel ellátott arcképes szolgálati könyvecskével vannak ellátva, amelyet úgy a kezelő orvossal, mint az egyesületi titkárral minden egyes változás esetében láttamoztatni tartoznak. Az egyesület 10 éves fennállása óta több mint 8500 esetben közvetített *díjtalanul* közmegelégedésre B.-at és ápolónőket. Természetesen ezek magánfelek ápolására is vállalkoznak, amidőn naponkint 4—6 korona díjazást kapnak; hosszabb időre megegyezés szerint. Szanatóriumok becsületesen elvégzett, sokszor igen terhes szolgálatukért 2 korona napidíjat fizetnek, kórházak pedig — ahol tudvalevőleg legterhesebb és legkimerítőbb a szolgálat — havonta 15—20 koronát (természetesen a teljes ellátáson kívül). Kívánatos volna, hogy e magasabb fokú értelmességet, tekintélyes elméleti és gyakorlati ismereteket és kifogástalan rátermettséget feltételező egészségügyi személyzet sorsának javítását, illetményeinek tarifaszerű biztosításával és az aggkor elérése, avagy nyomorékság esetén anyagi támogatás megszerezhetésével akár a társadalom (hagyományozás, adakozás útján), — amelynek utóvégre is minden tagja, miként a mentőkre, úgy a B.-ra is minden pillanatban könnyen rászorulhat — akár az állam a fentebb vázolt szabadabb szellemben hathatósan előmozdítsa.

Betegápoló-házak *(Marodenhäuser)*, előreláthatólag rövid idő alatt kigyógyítható, vagy pedig el nem szállítható nehéz betegek felvételére szolgáló, oly csapatok székhelyén felállítandó gyógyító intézetek, melyeknek létszáma 300—500 főből áll. A B. felelős vezetője a csapat orvosfőnöke, az ápoló szolgálatot pedig katonák teljesítik. A fegyelem fenntartásával csapattisztet bíznak meg. 500 főnél nagyobb létszámú helyőrségek nem betegápolóházakat, hanem *csapatkórházakat* állítanak fel.

Betegedés *(morbiditas)*, a statisztikában a betegedési esetek aránya, viszonyítva az egészségesek (élők) számához. A betegedési statisztika csak úgy felelne meg teljesen, ha minden B.-t felölelne. Ez azonban lehetetlen; az orvosoknak egyes országokban erre a célra való megkísérlett szövetkezése eredményre nem vezetett. Így tehát a B.-i statisztika jobbadán két forrásra van utalva: 1. kórházi B.-re; ez adatok felhasználásánál mindig szem előtt tartandó, hogy a kórházakat mindig csak az alsóbb osztályok szokták felkeresni (de ezek sem minden betegségben), valamint hogy az általános kórházakban gyermekeket alig ápolnak és így ezek nem is szolgáltathatják a gyermekbetegségek megbízható statisztikáját; 2. fertőző B.-ek. Ott, ahol a fertőző betegségek tekintetében bejelentési kényszer van, ez a statisztikai forrás a legfonto-

sabbak közé sorozandó. Budapesten a bejelentési kényszer 1881. *Körösy* indítványára hozatott be (hatásáról v. ö. Egészség 1889) és jelenleg a következő betegségekre terjed ki: kolera, hagymáz, himlő, vörheny, kanyaró, croup-difteria, egyiptomi szembaj, vérhas, orbánc, gyermekágyi láz, influenza. Figyelmet érdemel a zárt testületek (katonák, munkások, vasúti alkalmazottak stb.) betegedési statisztikája. A B.-ek statisztikáját tárgyaló munkák közül elsősorban említendő: *Westergaard*, Die Lehre von der Mortalität und Morbidität (Jena 1882).

Betegek *a háborúban*, l. *Genfi egyezmények* és *Vöröskereszt*.

Betegek-állomása *(beteg-nyugállomás)*. Egészségügyi intézetek, amelyekben a hadszínhelyről elszállított betegek és sebesültek rövid ideig pihennek, vagy meg is hálhatnak s ahol orvosi segélyt, orvosságot és eledelt is kaphatnak.

Betegeket szállító vonatok, oly vasúti vonatok, melyek fennjáró betegek s könnyű sebesültek szállítására használtatnak; e vonatokon a betegek nem kapnak ágyakat, hanem kényelmes üléseken vannak elhelyezve. Ily vonatok csak háborúban, vagy különös nagy baleset alkalmával vannak forgalomban. A vonaton van 1—2 orvos és néhány betegápoló, a sebkötések megújítására.

Betegek írása akkor válhatik fontossá, midőn az orvos-szakértőnek véleményt kell mondania valamely meg nem vizsgálható (pl. meghalt) egyén állapotáról, így pl. örökhagyási perben végrendeletből, levelekből, számadásokból. Néha ugyanis bizonyos jellemző sajátságokat mutat az írás s akkor a többi ismert körülménnyel egybevetve, hozzájárulhat az orvosi vélemény kialakulásához. Az írás megítélésében fontos a betük alakja, az írás értelmessége és tartalma. Az iszákosok, valamint az öregek írása finom remegést árul el, a paralitikusok írásában durva kitéréseket, alaktalan betüket látunk. Az elbutuló beteg gyakran csak értelmetlen ákom-bákumokat ír. A mániás beteg írása cifrálkodó, sallangos, nagy vonásokból álló lesz, gondolatszökellést árul el. Gyöngeelméjü betegek néha teljesen értelmetlen mondatokat írnak, paralitikusok betüket, szótagokat kihagynak, fölcserélnek. Az írás tartalma tébolyodottságban lehet fontos, ahol gyakran megtaláljuk a téves eszméket, a logika helytelenségét. Megemlítendő még az ú. n. *tükörírás*, amikor a betegek jobbról balfelé a rendes betük tükörképeivel írnak, amit csak tükörben olvashatunk el; gyakori gyöngeelméjüek, nyavalyatörésben szenvedők irataiban.

Beteg ember, Nagy Péter orosz cár óta a hanyatló Törökországot szokták e névvel megjelölni. Ezt a szálló igét Roë Tamás konstantinápolyi angol követ használta legelőször, más följegyzés szerint már 1683. Albert Poysel bambergi kanonok írt egy Der Türk ist krank c. verset s ebből származtatják e gúnyos mondást.

Betegkonyha. A gyógyításnak és betegápolásnak fontos tényezője, néha a gyógyítás egyetlen eszköze. (Diaetás gyógymódok, L. o.) A B. szabályozza a beteg ételeinek mennyiségét, minőségét, összeállítását, hőmérsékletét, az étkezések rendjét és beosztását. A B. fölszerelésében nagy szerepet játszanak a húsvagdaló-, zúzó- és sajtolókészülékek, a gyümölcsnedv-sajtók, az áttörősziták és a gőzben főző, pároló készülékek. A rendesen használt anyagokon kivül kiterjedt alkalmazást nyernek a mesterséges tápláló készítmények, így húskivonatok és fehérje-készítmények, (Liebig-féle húskivonat, nutrose, sanatogen, somatose, stb.), mesterséges lisztek, malátakivonatok, cukrok, kakaók stb. Fontos szerepük van a káros alkatrészektől mentes élvezeti szereknek is, ilyenek az alkoholmentes borok, koffeinmentes kávé stb.

Betegség (lat. *morbus*; gör. *nozosz, pátosz*). A B. gyüjtőneve a szervezet azon alaki vagy működésbeli rendellenességeinek, melyek az egyén működésképességét, életképességét vagy közérzetét károsan vagy kellemetlenül befolyásolják. A B. nem természettudományi, hanem tisztán gyakorlati kifejezés és így szigorú meghatározását adni alig lehet. B. és egészség között nincsen éles határ; a beteg szervezet működése ugyanazon törvényeknek hódol, melyeket az egészségeseknél állapíthatunk meg. Innen van, hogy beteges állapot megfigyeléséből következtethetünk az élettani viszonyokra és fordítva. A B.-ekkel természettudományi szempontból foglalkozó tudomány a *patológia, kórtan*. Vizsgálja a B.-gel kapcsolatos alaki elváltozásokat *(kórbonctan)* és a szervek működésében mutatkozó eltéréseket *(kórélettan)*. Önálló tudományszámba menő ágai a *kórvegytan, a bakteriológia, parazitológia, teratológia* stb.

A B.-ek rendszere *(nozológia)* nem egységes, mert részben a tudomány még nem elég fejlett, másrészt, mert a gyakorlat követeléseit is figyelembe kell venni. A legfontosabb a B.-ek okai alapján történő felosztás *(kóroktan, etiológia)*. Megkülönböztetünk mechanikai erő, hő, fény, villamosság, sugárzó energiák, légnyomás, vegyi hatások (mérgek), élősködők, fertőző mikroorganizmusok, túlerőltetés, pszichikus hatások stb. okozta B.-eket. Ezek mind *szerzett B.-ek*, melyeket *külső B.-ok* idéz elő. Ezzel szemben vannak külső ok hozzájárulása nélkül támadó B.-ek; rendesen *öröklődő bajok*, melyek eredete a csirasejt abnormitásáig vezethető vissza. Ilyenek a színvakság (daltonizmus), a vérszegénység (hemofília), számos öröklődő idegbaj, bizonyos fejlődési rendellenességek stb. A B. oka ezeknél a beteg szervezetében rejlik s ez a *belső B.-ok*. A szervezet minősége és állapota számításba jő akkor is, ha B.-okozásra képes külső hatás éri a szervezetet. Ugyanazon körülmények között az emberek nem betegszenek meg egyformán s e különbség oka a *hajlamosság, diszpozició*, mely e szerint szintén a belső B.-okok közé tartozik. *Veleszületett B.-nek* mondjuk a méhen belül szerzett B.-et (megkülönböztetendő az öröklött B.-től). B.-ek, melyeknél bizonyos szervekben határozott elváltozást tudunk találni, *szervi (organikus) bajok*; melyeknél a szervezet a beteges tünetek dacára is épnek mutatkozik, *funkcionális bajok*. A gyakorlat szempontjából felosztják a B.-eket *külső (sebészi)* és *belső (orvosi)* bajokra, továbbá az egyes szervek szerint, pl. szív-, ideg-, gyomor-, szem-, fül-, gége-, bőrbajok stb., melyekkel szemben áll az egész

szervezetet érintő *alkati (konstitucionális) B.-ek* csoportja (pl. skrofulózis, köszvény stb.).

A B. lefolyási módja szerint megkülönböztetünk *heveny (akut)* vagyis hirtelen kezdődő és gyorsan lefolyó B.-eket, ellentétben a lassan fejlődő *idült (krónikus)* bajokkal. A B. vagy állandóan nyilvánvaló, vagy rohamokban mutatkozó (pl. epilepszia). Számos B. lefolyásában szabályos rendet mutat, mások szeszélyes, szabálytalan lefolyásuak. A legtöbb hevenyfertőző B. szabályos lefolyású, s megkülönböztethető a lappangás szaka (stadium incubationis), a bevezető tünetek szaka (stadium prodromorum), a kitörés szaka (stadium eruptionis) [vagy ha a beteges tünetek fejlődése fokozatos, a fokozódás szakasza (stadium incrementi)], tetőfok (stadium akmes), mely után a csökkenés szakasza (stadium decrementi) következik. Ez v. hirtelen áll be (crisis) vagy fokozatosan (lysis).

A B. megszünése után a lábbadozás szakasza (stadium reconvalescentiae) következik. Előfordul, hogy a B. visszatér (recidiva). A gyógyulás gyakran nem tökéletes, mert utóbajok maradnak vissza, melyek vagy a B. közvetlen következményei, vagy pedig a B. csak hajlamosságot teremtett, mely az új B. kifejlődését lehetővé tette. Pl. a skarlátot gyakran követi vesebaj; a kanyaró hajlamosít szamárhurutra. Némely B. igen ritka, más gyakori s ha egyszerre sok embert támad meg — rendesen fertőző B. — járványról, *epidemiáról* beszélünk. A B.-eket külső jeleikről, tüneteikről *(szimptoma)* ismerjük föl. Az egyes B.-ek tüneteit tanulmányozza a *szimptomatológia*, az egyes tünetek jelentőségét a *szemiotika*. Egy és ugyanaz a szimptoma rendesen sokféle bajnál fordulhat elő (pl. láz) és minden B.-nek számos tünete van. De viszont egy és ugyanaz a B. is mutathat különbségeket a baj súlyossága, stádiuma, a beteg egyénisége stb. szerint. A B.-ek különböző fajai csak a szimptomák és esetleg a kórokozó ismerete alapján föllállított csoportok.

Az *orvosi megvizsgálás* több részből áll. Az orvos meghallgatja a B. történetét, a régebben átélt B.-ek adatait, kutatja a család egészségügyi viszonyait stb., ez az *anamnézis*. Meghallgatja a beteg fennálló panaszait *(szubjektiv tünetek)*, majd megvizsgálja a beteget *(objektiv tünetek)*. Ezek alapján B.-fölismerést tesz *(diagnózis)* és kórjóslatot *(prognózis)* mond. A gyógyítás vagy a B. okának megszüntetésében áll *(kauzális terápia)*, pl. a fertőző mikroorganizmusok kiirtása (therapia sterilisans), mérgeik közömbösítése (serum-therapia), a beteg rész teljes eltávolítása stb. vagy pedig csak a tünetek leküzdésére szorítkozik *(szimptomatikus gyógyítás)*. A B. keletkezésének megelőzése *(profilaxis)* az egészségtan *(higiéne)* föladata.

A *B. lényegét* különböző időkben különbözőképen fogták föl. A legáltalánosabb, legrégibb, de még napjainkban is élő fölfogás a B.-et a szervezetbe jutott s azon uralmat vett idegen lény működésének tekinti *(ontológikus felfogás)* és a B. okát perszonifikálni, személyesíteni igyekszik (megszállottság). A régi tudományos felfogás a szervezet nedveinek megváltoztatására vezette vissza a B.-et *(humoral-patológia)*, majd egy másik iskola éppen a szilárd szöveteket, főleg az idegeket mondta a B. forrásainak *(szolidar-patológia)*. A XIX. sz.-ban alapítja meg *Virchow* a sejt-kórtant *(cellular-patológia)*, mely szerint minden B. lényegét a szervezetet alkotó sejtek működésének megváltozása teszi. Ez a kórtani felfogás uralkodik ma is, de az egyes szerveknek a keringő nedvek útján való kapcsolata és a «nedvek» (vérsavó) bizonyos jellegzetes megváltozásai egyre nagyobb jelentőségüek lesznek. A B.-ek megismerésének legfontosabb eszközei a bonctani vizsgálat, a kórtani kísérlet és a betegmegfigyelés.

A betegségek elterjedése. A föld különböző részein más és más B.-ek gyakoriak. A forró égövek alatt számos oly bántalom pusztítja az emberiséget, melyet nálunk hírből is alig ismerünk. Így a sárgaláz, beriberi, a trópusi váltóláz, a trópusi vérhas, az álomkór, a dengue-láz stb. jellegzetesen forró égövi B.-ek. De még aránylag szűk határokon belül is határozott különbségek mutatkoznak egyes vidékek szerint, pl. hegyvidéken ritka, mocsaras tájon gyakori a váltóláz, a golyva gyakran csak egy-egy községben otthonos, mig köröskörül golyvamentes a vidék. A B.-ek földrajzi eloszlásával foglalkozó tudomány a *nozogeográfia*. A B.-ek földrajzi elterjedésének ismerete gyakran értékes fölvilágosítást ad a baj okára és terjedésmódjára nézve, s így lehetővé teszi a célhoz vezető közegészségügyi intézkedést. Így nozogeográfiai adatok vezettek annak fölfedezéséhez, hogy a maláriát bizonyos szúnyogfajok (Anopheles) oltják az emberbe, mert a B. és az állatfaj földrajzi elterjedtsége csaknem egyezett. A kísérlet és más vizsgálatok igazolták a föltevést. A védekezés tehát abból áll, hogy irtjuk a szúnyogot (mocsarak lecsapolása, talajszárítás, erdősítés stb.) és védekezünk csípésük ellen. Sárgaláz nem fordulhat elő másutt, mint ahol a Stegomyia calopus szúnyogfaj megélhet, stb. Tudjuk, hogy bizonyos vidékeken bizonyos B.-ek állandóan mutatkoznak: *endemikus B.-ek*. Így a kolera és pestis India bizonyos részein, az álomkór Közép-Afrikában, a tuberkulózis, skarlát, tifusz stb. nálunk állandóan otthonos. Az elszórtan, hébe-korba mutatkozó B.-eket *sporadikus B.*-eknek mondjuk. Egyszerre egész embertömegeket érő B.-ek a járványos, *epidemikus B.*-ek. A járványok természetéről csak azóta van tiszta fogalmunk, mióta fertőző természetüket és a legtöbb esetben okozójukat ismerjük. A járványos bajok elterjedésének figyelemmel kísérése a védekezés alapja s ebben van a nozogeográfia legnagyobb gyakorlati haszna. A B.-ek elterjedtségét statisztikai eszközökkel állapítjuk meg. Legmegbízhatóbb a halálokok alapján készült kimutatás, különösen, ha orvos tette a diagnózist. Tisztán megbetegedési (morbiditási) statisztikát nyerni alig lehet; legfeljebb a kórházi, betegsegélyző pénztári és a katonaorvosi kimutatásokból lehet az általános morbiditásra következtetést vonni. Az alábbi *táblázat* mutatja, hogy az 1896—1905. évtizedben Magyarországon mik voltak a legfontosabb halálokok százalékokban kifejezve. Látjuk, hogy a tüdővész a legnagyobb veszedelem; az összes halálozások 14·2%-a az ő rovására irandó. Talán még a tüdő- és mellhártyagyuladás címen szereplő halálokok jó része

is ide sorolandó. A veleszületett gyengeség és aggkori gyengeség szintén nagy számokkal szerepelnek, de jelentőségük mégis csekélyebb, mert kevésbbé értékes emberanyagot pusztítanak; sőt az aggkori gyengeség — bár e név alá rendesen

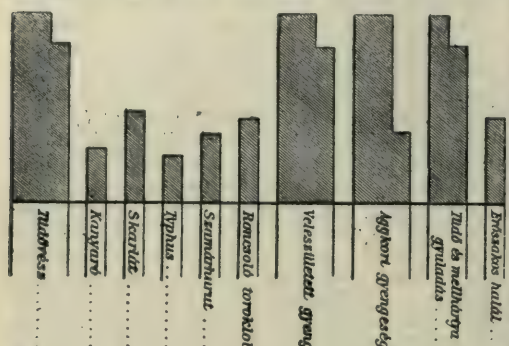

Néhány fontosabb halál-ok a halálesetek %-ában Magyarországon az 1896—1905. évtizedben.

sokféle B. sorozódik, — bizonyos fokig fiziológikus. A B.-statisztika alapján szerkesztett térképek szemléltetően tájékoztatnak az egyes B.-ek gyakoriságáról és eloszlásáról.

Betegsegélyző pénztár tulajdonképen minden olyan intézmény, amelynek célja a beteg emberek segítése akár készpénzzel, akár pedig gyógyszereknek, ellátásnak és gyógykezelésnek természetben történő nyujtása útján. Ilyen intézményeknek tekintendők tehát a betegsegítő egyesületek, poliklinikák, kórházak stb., amennyiben nem hatósági költséggel tartatnak fenn, sőt a közadakozással fenntartott üdülőházak is ide sorozhatók. Szervezetük többnyire autonomikus, egyesületi. Költségeiket tagjaik hozzájárulásaiból és esetleg — legalább részben — ajándékokból, adakozásokból fedezik. Legfontosabb ágazatát a munkás-betegsegítő pénztárak teszik. L. *Munkásbiztosítás.*

Betegséggombák, helyesebben betegséget okozó gombák, l. *Baktérium.*

Betegségterjesztő rovarok. Egyes fertőző betegségeket a külső paraziták, főleg rovarok viszik át egyik egyénről a másikra, részint oly módon, hogy csak mechanice szállítják a fertőző virust, részben azáltal, hogy a kórokozó második gazdájává lesznek, maguk is megbetegszenek és a bennük kifejlődött csirákat oltják be az emberek v. állatok testébe. A B. első csoportjába tartoznak a legyek, melyek eddigi ismereteink szerint a genyesztő mikrobákat (staphylococcus, streptococcus), a dysenteria-bacillust (a vérhas okozóját), a lépfene-bacillust felveszik s elszállítják egészséges egyénekre anélkül, hogy ők maguk megbetegednének, s az állatot, embert, melyre rászállnak, megfertőzik.

Érdekesebbek azok a B., amelyek amellett, hogy mint betegségközvetítők szerepelnek, a fertőző csirák gazdáivá is lesznek, úgy hogy a fertőző virus ezekben éli fejlődésének bizonyos időszakait. Főleg a vérparaziták átoltása történik ilyen módon s leginkább a vérszívó rovarok szerepelnek mint a betegségek terjesztői, így a vérszívó legyek, szúnyogok és kullancsok. A legelső fertőző betegség, melynek terjesztésében a rovarok szerepét kimutatták, a filariasis volt (l. o.), amelyről Munson mutatta ki, hogy a fertőzést a szúnyogok közvetítik. A beteg ember véréből felszivott filariák a szúnyog izomzatába vándorolnak s a beteg szúnyog testéből egészséges emberre oltatnak át a vérszívás alkalmával. A váltólázat, maláriát is a szúnyogok egy faja az Anopheles faj terjeszti (l. *Szúnyogfélék).* A Texas-láz (l. o.) parazitáit a pyroplasmákat (l. o.) a kullancsok oltják át egyik állatról a másikra. Az Afrika partvidékein honos álomkórt (l. o.) s a vele rokon állati trypanosomiasisokat (l. o.) pedig a Glossina nevű (l. o.) légyfaj viszi emberről emberre, állatról állatra. A visszatérő láz okozója (Spirochaete Obermayeri [l. o.]) a kullancsokban tölti fejlődésének bizonyos szakát s ezek közvetítésével jut az ember vérébe. A sárgaláz terjesztői is bizonyos szúnyogfajok. E terjedésmódnak megfelelőleg e betegségek ellen való védekezés fő elve a paraziták: legyek, szúnyogok stb. távoltartása (pl. szúnyoghálóval), elölése mérgező anyagokkal s a betegek elkülönítése annak meggátlására, hogy a B. fertőzhessék magukat.

Betegszállítás (*képmelléklettel*), az a működésünk, ha valamely járni nem tudó beteget gyógyítási vagy egyéb célból egyik helyről a másikra viszünk. Kisebb távolságokra a beteg szállítása kézen történik. Távolabbi helyekre a beteget eszközökön, minők a hordágy vagy betegszállító kocsi, visszük. Az eszközökön való szállítást is megelőzi a rövid, kézen való szállítás, amely minden körülmények között három részből áll és pedig: a beteg megfogásából és *felemeléséből*, a *tovavitelből* és a *letevésből*, azaz a betegnek elhelyezéséből új fekhelyén. Kézen való szállítás közben figyelünk arra, hogy a beteg feje, törzse és végtagjai alá legyenek támasztva. Tovavitel közben a vivők aprókat lépjenek és pedig ne egyszerre, kézfogásaikat pedig menet közben ne változtassák. A beteg letevése fordított rendben történik, mint a felemelés. Általában a beteg szállítása közben a vivők ügyeljenek a sima mozdulatokra, különösen pedig a beteg fájó testrészére. Úgy a felemelés, mint a beteg letevése bizonyos vezényszavakra történjék. A kézen való szállításnak módjai attól függenek, hogy hány szállító viszi a beteget tovább. Egy ember ölben v. hátán odábbithatja a beteget. Ha két szállító áll rendelkezésre, akkor azok vagy egymással szemben állva, az *1. ábra* szerint összefogott karjaikra ültetik a beteget *(4. ábra)*, vagy pedig úgy helyezkedjenek el, hogy az egyik a beteg szétterpesztett lábai közé áll, a másik pedig a beteget, fejtől állva, a hónaljaiban fogja meg *(2. ábra)*; ha hárman viszik a beteget, ketten oldalt állnak, a harmadik pedig a beteg fejénél áll. A beteget mindig úgy kell szállítani, hogy lehetőleg vízszintesen feküdjék és hogy arca a menetirány felé nézzen.

Legtökéletesebb a betegek szállítása szállító eszközökön. Ezek közül a legfontosabb a *hordágy,*

BETEGSZÁLLÍTÁS.

3. Rögtönzött hordszék.

4. Ülve szállítás.

1. Ülőhelyrögtönzés a karok összefogásával.

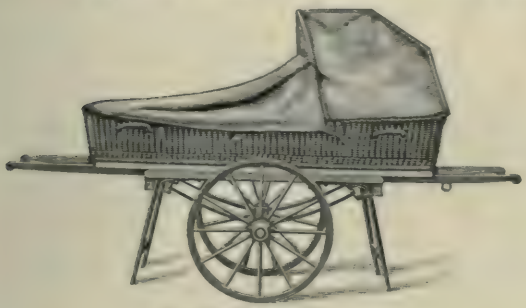

5. Kerekes hordágy.

2. Öntudatlan szállítása.

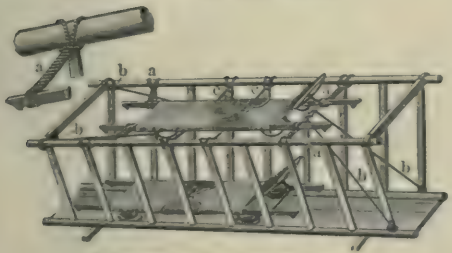

6. Rögtönzött betegszállító kocsi.

7. Rendes betegszállító kocsi.

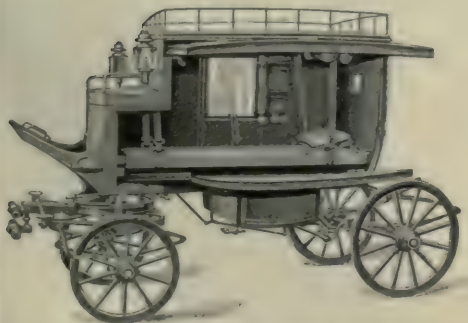

8. Oldalt nyiló betegszállító kocsi.

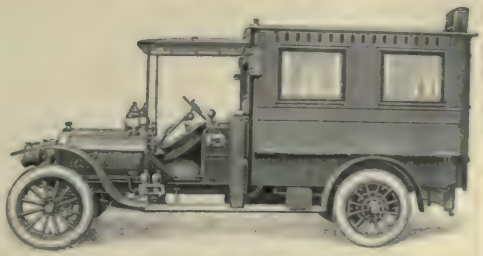

9. Betegszállító automobil.

amelyre a beteget ráhelyezzük. A hordágynak megfelelő nagyságú fekvőhelyen kívül lábakkal és fogantyúkkal is kell birnia, hogy azt a vivők könnyen felemelhessék. Nem ajánlatos, hogy még hosszabb szállítás közben is a betegvivők a hordágyat szíjjal v. kötelékkel a nyakukba akasszák, mert ezáltal a beteg kellemetlen himbáló rázásnak van kitéve. Távolabbi szállításoknál a hordágyat megfelelő betegszállító kocsikra helyezik és úgy viszik tovább a beteget. A szállító kocsikon 1—4 beteg számára van hely. Azokba a betegszállító kocsikba, amelyeket nagy városokban használunk, csak egy beteget szoktak elhelyezni *(7. és 8. ábra)*. Ezeknek a kocsiknak a külseje lehetőleg hasonlít a rendes utcai járóművekhez és rendszerint landauer-alakuak. Bennük a beteg kényelmesen elhelyezhető, valamint a kocsik is oly módon vannak megépítve, hogy a beteg bennük minél kevesebb rázkódtatásnak van kitéve; az, hogy a beteg szállítás közben jól érzi-e magát, elsősorban a kocsi helyes megépítésétől függ. Ma már kerülendők mindazon készülékek, amelyeknek segedelmével a hordágyat a kocsiban felfüggesztették. Legkiméletesebben lehet a beteget olyan modern kocsikon szállítani, amelyeknek kerekei pneumatikus gummi-abroncscsal vannak körülvéve. Újabban automobilokat is rendeznek be B.-ra, amelyeknek segedelmével hosszabb utakat is rövidebb idő alatt lehet megtenni *(9. ábra)*. Teljesen alkalmatosak B.-ra a villamos automobilok, amelyeken természetesen hiányzik a gépnek az a zakatolása, amely a betegre nézve mindenkor kellemetlen.

Nagyobb városokon kívül megfelelő betegszállító eszközöknek hiányában természetesen gyakran rögtönözni kell betegszállító eszközöket. Erre a célra a beteg test alakjának megfelelő tárgyakat használunk fel, amilyenek pl. a létra v. egy kiemelt ajtófél. Szükség esetén lepedőn vagy pedig pokrócon is lehet beteget szállítani. Nagy tere nyílik a rögtönzésnek akkor, amikor a rögtönzött hordágyon a beteget ugyancsak rögtönzött betegszállító kocsira kell felrakni *(6. ábra)*. Az erre a célra használt kocsikat legcélirányosabb szénával tele rakni és erre fektetni a beteget.

A betegszállító eszközök közé tartozik a *hordszék* is, amely nem egyéb, mint egy támlákkal ellátott, lehetőleg kényelmes ülőhely, amelynek oldalain a megfogásra és emelésre rendszerint rudak vannak alkalmazva. Ily hordszéket közönséges támlásszékből is lehet rögtönözni *(3. ábra)*. Vannak olyan hordszékek is, amelyeket állatoknak, lovaknak, öszvéreknek a hátára lehet erősíteni (litière, cacolet). Ezek a városokban nem igen vétetnek igénybe, de a harctéren vannak előnyeik. Használtatnak azonkívül kisebb betegszállító kocsik is, amelyek emberi erővel vitetnek tovább, az ú. n kerekes hordágyak (ném. Räderbahre, *5. ábra)*.

Gondoskodás történt ezen eszközökön kívül még a betegeknek *vasúton* való szállításáról is. Egyes betegek részére újabban külön ággyal ellátott vasúti kocsikat rendeztek be. Tömeges szállítások esetén, háborúban rendszeresített vonatok állíttatnak össze, amelyek lehetőségig alkalmasan vannak berendezve, konyhával, gyógytárral és minden szükségessel felszerelve. A követelményeket, amelyeket az ily betegszállító vonattól várhatunk, az 1873. tartott bécsi szakértő konferencián vitatták meg. Ugyanakkor a többi között határozatilag kimondatott, hogy az ily vonatokon azoknak egész hosszában a közlekedést menet közben is fenn kell tartani (interkommunikáció); továbbá, hogy az ágyakat, amelyekből tíznél több egy kocsira ne tétessék, rögzíteni kell. Nagyobb vizek, tengerek mellett, vizen való B.-ra külön hajókat építenek. Kevésbbé kedvező körülmények között egyéb vizi járóműveket is alkalmazhatunk B.-ra. A vizen való szállítás különben különösen tutajszerű széles járművön igen alkalmas, mert ilyenen érzi meg az utazó beteg legkevésbbé a hullámokozta ingásokat és a szállítás rázását.

Külön intézkedések szükségesek akkor, hogyha *fertőző* betegeket szállítanak akár vasúton, akár kocsin vagy egyéb módon. Ilyenkor a betegszállító eszközöknek természetesen jól moshatóknak és dezinficiálhatóknak kell lenniök; egyben gondoskodás kell hogy történjék arról, hogy a beteghez avatatlanok hozzá ne kerülhessenek, nehogy a ragályt ilyen módon terjesszék. Fertőző beteg szállítására való eszközök rendszerint fémből készülnek és bádoggal vannak kibélelve azok a kocsik is, amelyek a fertőző betegek szállítására használatosak.

A betegek szállítása terén általában még igen sok a kívánni való. Bár Budapesten a B.-ok a *Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület* személyzete által kiváló módon eszközöltetnek, a vidéken még rendezetlenek a viszonyok. A belügyminisztériumban most folynak a tárgyalások, amelyek a mentésügy országos szervezését és ezzel szoros kapcsolatban a betegek szállításának rendezését célozzák.

Betegszoba, l. *Betegápolás*.

Beteigeuze *(Betelgeuze, Betageuze, Batageuze, α Orionis)*, elsőrendű vörös csillag az Orion csillagképben. Gyönge és szabálytalan fényváltozással bír. Spektruma a III. a. tipus kitünő képviselője. Pontosan meghatározott helyzeténél fogva a Bessel-féle alapcsillagokhoz tartozik.

Bétel (növ.), rágószer, melyet a *Piper betle* (bételbors) leveleiből, mészből és a «bétel-», «pinang-» vagyis areca-dióból (az *Areca catechu* pálma termése) készítenek. A B.-bors levelei fűszeresek és vörös nedvüek, de mivel magukban véve rágásra igen csipősek, azért azokat egyik oldalukon kissé megnedvesített égetetlen mésszel kenik be és azután azokba az arecadió szeleteit göngyölítik, miáltal tésztaféle keverék keletkezik, amit «pinang»-nak neveznek. Ezt Kelet- és Dél-Ázsia lakói, néha drága edényekben, mindig magukkal hordják és folyton rágják, mert ez ott divat, sőt az ideigeneket is megkinálják vele, úgy mint hajdanában nálunk a tubákkal szokták. Az európaiakra nézve ez a szokás undorító, mert az arecadió a nyálat, az ajkat és a fogakat vörösre festi s amellett a vért hevíti és az arcba hajtja. A rágás különben különös jó érzést és hangulatot kelt, a leheletet kellemes szaguvá teszi, az étvágyat gerjeszti s így a táplálkozást elősegíti. Az évi fogyasztás átlag 200 millió kgr.-t tesz ki.

Bételbors (növ.), l. *Bors* és *Bétel*.

Bételdió (növ.), l. *Areca* és *Bétel.*

Betelepülés, a geológiában az a fogalom, midőn valamely kőzettömeget egy másik nagyobb kiterjedésü kőzet körülzár. A kisebb kőzettömeg a körülzáró kőzettömegbe van betelepülve. Ha ez utóbbi aránylag kis mennyiségü, akkor lencseforma betelepülésről szólunk, ha ellenben nagyobb tömegü és az érintkezési felület határvonalai szabálytalanok, határozatlanok, akkor a betelepülés tömzsszerü. Bővebbet l. *Település.*

Betelgeuze, l. *Beteigeuze.*

Beteljesedett, Consummatum est; Jézus utolsó szava a keresztfán.

Bétel-olaj, a *Piper betle* leveleiből elkülönített sárga vagy barna színü illó olaj. Aromás, kissé kreozotszerü szagú; csipős-égető ízü. Fs. 0·958—1·044. Főalkotórésze a *bételfenol* (chavibetol) $C_{10}H_{12}O_2$ erősen fénytörő, B.-szagú 1·067 fs.-ú folyadék. Emellett a B.-nak a $C_{15}H_{24}$ összetételü kadinen is alkotórésze.

Bétel-pálma, l. *Areca* és *Bétel.*

Bête noir (franc., ejtsd: bét noár, a. m. *fekete barom)*, utálatos, rémes alak; megfelel körülbelül a magyar szörnyetegnek vagy boszorkánynak.

Betét. 1. Az 1886. XXIX. t.-c. 1. §-a értelmében készített telekkönyv B.-ekből áll. Minden B. három részre van osztva, ú. m.: a «Birtoklap» *(A* lap), a «Tulajdoni-lap» *(B* lap) és a «Teherlap» *(C* lap). Az *A)* lap felső bal sarkába van irva a B. száma, felső jobb sarkába pedig rendszerint annak a községnek a neve, amelynek telekkönyvéhez a B. tartozik. Az *A)* lap többi része 6 rovatból áll. Ezekbe a rovatokba vannak bevezetve a telekkönyvi jószágtestekké alakitott kataszteri földrészletek megjelölésére szolgáló adatok, és pedig az 1. rovatba a földrészletek sorszámai, a 2. rovatba azok kataszteri helyrajzi számai, a 3. rovatba művelésük módjának és fekvésük helyének kataszteri megjelölése (pl. «szántó a Darvas-dülőben», «szőllő a Látóhegyen»), a 4. rovatba a kataszterben feltüntetett területek 1600 □-öles holdakban és □-ölekben, az 5. rovatba kataszteri tiszta jövedelmük, a 6. rovat «Jegyzet». A 3. rovatba középen iratnak be a jószágtestek jelei (I., II. stb. vagy +) és azok jogi minősége (nemesi, úrbéri birtok, megváltott szőllő stb.) e jelek alá. A *B)* és *C)* lapok ugyanazokból a rovatokból állanak, mint amelyekből a telekjegyzőkönyv *B)* és *C)* lapjai. (V. ö. 1886. XXIX. t.-c. 1—4. és a 19665/1893. sz. igazságügymin. rendelettel kiadott betétszerk. Utasítás 21., 23., 122—138. §-ok.)

2. Azt a pénzből, ingó vagy ingatlan dolgokból vagy értékes jogositványokból (szabadalomból, engedélyből stb.) álló vagyonrészt, amellyel valamely kereskedő társaság tagja a társaság közös vagyonához hozzájárul, B.-nek (franc. *mise*,ném. *Anteil*, ang. *stake)* mondjuk. A nem pénzből, hanem más dolgokból álló B. (apport, l. o.) a társtagok közös egyetértésével megállapított értékben vétetik fel a társaság vagyonának leltárába, amelyből természetben többé vissza nem vehető. A társtagnak a társaság mindenkori vagyonához más kikötés hiánya esetében csak B.-e pénzértékének arányában van igénye.

3. Az a pénzösszeg, amelyet valamely pénzintézetnek kamatoztatás végett vagy olyvégből adunk át, hogy a pénzintézet a mi fizetőműveleteink számára rendelkezésünkre tartsa. L. *Betéti bank.*

Betétcső (ném. *Einsatzlauf).* Nagy kaliberü ágyúknak a lövése igen sokba kerül és rontja a csövet, már pedig ezt a háborúra lehetőleg sértetlenül konzerválni kell. Hogy tehát lőgyakorlatoknál minden mozgás, irányzás az ágyúval végrehajtassék, anélkül, hogy az igazi «kaliberszerü» töltés használtassék, de lövés mégis történjék, nagy parti és hajóágyúk csövébe kisebb kaliberü B.-vek (pl. $30^1/_2$ cm.-es ágyúba 7 cm.-es) illesztetnek be és ezek töltetnek meg. A B. természetesen nem lő oly messzire, mint a nagy cső, durranása és hátraszökése sem oly nagy, de különben minden úgy történik, mint a «kaliberszerü» lövésnél.

Betéti bank. A betéti üzlet szempontjából szorosabb értelemben betétnek nevezzük azt a pénzösszeget, amelyet valaki az efféle üzlettel foglalkozó pénzintézetnek (B. vagy takarékpénztárnak) nem pusztán megőrzés végett, hanem kamatoztatás végett oly kikötéssel ad át, hogy az átadott pénzt és időközi kamatait felmondás nélkül vagy előre megállapított felmondás mellett egészben v. részletekben visszakövetelhesse, viszont feljogosítja a pénzintézetet, hogy a neki átadott pénzt saját üzleteiben tetszése szerint gyümölcsözően felhasználhassa. A B. gazdasági rendeltetése tehát, hogy a heverő s a vállalkozásban pillanatnyilag alkalmazást nem találó tőkéket összegyüjtse és kamatoztassa, hogy ezen az alapon a hitel forrásául szolgáljon, végre, hogy a takarékosságot és evvel együtt a tőkegyüjtést ápolja és támogassa.

A szorosabb értelemben fogott betéteket átvevő intézetek v. közhasznú, v. nyerekedő vállalatok. Amazok csakis a betéti üzlet közgazdasági céljának akarnak szolgálni s amennyiben betéti üzletükből így is nyereség ered, ezt a nyereséget egy vagy más módon közcélok előmozditására fordítják. Ily közhasznú intézetek külföldön általában a takarékpénztárak és a külföldön, valamint hazánkban is az állam által fenntartott postatakarékpénztár (l. o.). E közhasznú intézetektől elütően az ú. n. B.-ok és hazánkban kevés kivétellel a takarékpénztárak is a betéti üzlet közgazdasági céljainak szolgálata mellett főkép nyereségre törekszenek és az elért nyereséget tulajdonosaiknak, részvényeseiknek juttatják. Nyereségük onnan ered, hogy nagyobb kamatot törekszenek elérni a kezükben összegyülemlő tőkék elhelyezése útján, mint amekkorát ők fizetnek a betevőknek. A tőkék gyümölcsöző elhelyezésének megválasztásában a jól vezetett B. gondosan számol a betevők felmondó jogával és olyvégből, hogy még tömegesebb felmondás esetében is meg tudjon felelni kötelezettségeinek, üzlete terjedelmének megfelelő készpénzkészletet tart, a tőkék egy részét könnyen és gyorsan pénzzé tehető v. könnyen elzálogosítható értékpapirokban helyezi el, kiváltkép pedig a váltóleszámitást s a lombard-kölcsönüzletet müveli, mint amely üzletágak tapasztalat szerint legjobban biztosítják a kihelyezett kölcsönpénzek gyors visszatérülését. Müvelik és bizonyos határig cél-

szerűen művelhetik is a B.-ok a jelzálogos kölcsönüzletet is; de minthogy az ingatlanokra adott kölcsönök általában csak hosszabb időközökben térülnek vissza, a gondosan vezetett B. csak annyi pénzt fog elhelyezni az efféle üzletekben, amennyi az ő saját alap- és tartaléktőkéjének, továbbá a hosszabb időre rendelkezése alatt maradó betétek mennyiségének és nagyságának megfelel.

A betét átvételét a B.-ok vagy ú. n. *betéti könyvecskében*, v. *pénztári jegyben* (l. o.) ismerik el és ugyanebben, illetve ezen számolják el a betevő félnek járó kamatot is.

A betétek után járó kamat nagyságát, valamint a bankot a megrohanás ellen védő felmondás tartamát, továbbá a betétek alsó és felső határát, minimumát és maximumát, a B.-ok v. külön nyomtatványban, vagy a betéti könyvecskében és a pénztári jegyeken is kinyomatott szabályokban határozzák meg és adják a felek tudomására. A betéti kamatláb függ elsősorban az általános pénzviszonyoktól, de függ a betét nagyságától és a felmondás idejétől is. Míg a B.-ok a nagyobb betétek után rendszerint kisebb kamatot fizetnek, mint a kisebbek után, a hosszabb időre átadott betétek után általában nagyobb kamat jár, mint a felmondáshoz nem kötött és a rövid felmondáshoz (8—14 nap) kötött betétek után. A magyarországi B.-ok és takarékpénztárak a kamatot általában a betét kezelésének egész idejére számítják, kivéve mégis a betétel és kivétel napját, amelyre kamat nem jár, a betétek után járó tőkekamatadót (l. o.) sajátjukból fizetik, de a félre áthárítják olykép, hogy a megfelelő kamatlábat leszállítják: így 10% tőkekamatadó mellett 5% helyett $4^1/_2$%-ot, 4% h. 3·6%-ot, $3^1/_2$% h. 3·15%-ot számítanak. A fel nem vett betétek kamatját félévenként (jún. 30. és dec. 31.) a tovább kamatozó tőkéhez csatolják. A betétminimum, azaz a kamatoztatás végett elfogadható legkisebb összeg, a legtöbb intézetnél 1 K, de a takarékosságra való hajlandóság fejlesztése végett egyes intézetek — a postatakarékpénztár mintájára — 1 K-nál kisebb összegről szóló ú. n. *betéti jegyeket* adnak forgalomba, amelyek erre szolgáló lapokra ragasztva, szintén elfogadtatnak betétül, v. *gyüjtő perselyeket* bocsátanak feleik rendelkezésére és maguk gondoskodnak róla, hogy a perselyekben összegyülemlő apró betétek időszakonként az intézet pénztárához kerüljenek s a gyüjtő fél betéti könyvecskéjébe bevezettessenek.

A magyar korona országaiban való betéti üzlet 1840 óta évről-évre majdnem minden visszaesés nélkül rohamosan fejlődött, noha a betéti kamatláb a pénz- és hitelviszonyok fokozatos javulása következtében egyre lemenő irányt mutat. Míg ugyanis a takarékbetétek állománya az 1840. év végén, amikor hazánkban csak takarékpénztárak állottak fenn, koronákra átszámítva, összesen csak 429,490 K-t tett, 1865. pedig, amikor a takarékpénztárakon kívül már B.-ok és szövetkezetek is fogadtak el betéteket, összesen csak 101.218,452 K-ra rúgott, ez az állomány az 1909. év végén a tőkésített kamatokkal együtt már 3,314.701,000 K-ra emelkedett, amely összeghez hozzájárul még a magy. kir. postatakarékpénztárnak a mondott év végén 96.166,900 K-t kitevő betéti állománya. És míg a forgalomban levő betéti könyvecskék összes száma 1885. (korábbról nincsenek megbízható adataink) 553,471 volt, ez a szám 1909. már 1.883,967-re emelkedett. Állandóbbnak mutatkozik már az egy betéti könyvecskére eső betét átlagos nagysága, amely 1885. 1465 K-t tett és fokozatos, de lassú emelkedéssel 1909. 1759 K-ra rúgott. Ez adatoknak, valamint az 1 v. 1000 lélekre eső betét átlagos nagyságának a külföldi viszonyokkal való pontos összehasonlítását rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy a nyilvánosságra jutó számadatok a különböző országokban különböző alapokon vannak összeállítva. Egészen általánosan csak annyit lehet megállapítanunk, hogy a takarékbetétek egész mennyisége és fejenként való megoszlása hazánkban örvendetesen emelkedik, sőt némely irányban meghaladja több nyugati állam idevonatkozó adatait, ami mellett azonban figyelembe kell venni azt, hogy külföldön a megtakarított tőkék ma még sokkal nagyobb mértékben keresnek és találnak gyümölcsöző elhelyezést mindennemű értékpapirokban mint nálunk, ahol a köznép, sőt még a műveltebb osztály is legszívesebben valamely pénzintézetnek adja át megtakarított filléreit. L. még *Bankok*.

Betéti könyvecske, l. *Betéti bank*.

Betéti társaság (ném. *Kommanditgesellschaft*, franc. *société en commandite*, ang. *dormant partnership*), közös cég alatt alakult oly kereskedő társaság, amelynek egy vagy több tagja a társaság kötelezettségeiért nemcsak betétével, hanem a társas vagyon elégtelen volta esetében egész magánvagyonával is egyetemlegesen felelős, míg egy vagy több tagnak felelőssége csak betéte erejéig terjed. A korlátlanul egyetemlegesen felelős tag vagy tagok a *beltagok* (Komplementär), a korlátoltan felelős tag vagy tagok pedig a *kültagok* (Kommanditist). (Magy. keresk. törvény 125. §, német HGB. 150., franc. Code de commerce 23. c.). A B.-ot a *csendes-* vagy *titkos társaságtól* (l. o.) a közös vagy társas cég különbözteti meg, mert míg a csendes társ létezése a cégben nem is jeleztetik, a B. cégében e szavak *és társa* vagy *és társai* nyilvánvalóvá teszik a fennálló társas viszonyt. Név szerint a cégben csak a beltag v. a beltagok lehetnek megnevezve. Ha a kültag neve is kitétetik a cégben, akkor ő is beltagként, azaz harmadik személyek irányában korlátlanul felelős. A beltagok a társaságon belül maguk között közkereseti társaságot (l. o.) alkotnak és minden tekintetben a közkereseti társaságra vonatkozó törvényes szabályok alá esnek. Ők főkép személyes hitelükkel, személyes közreműködésükkel és szakértelmükkel járulnak hozzá a társas üzlet megalapításához és fenntartásához, míg a kültag inkább csak vagyonbetétével támogatja a közös vállalatot és benne tulajdonkép csak e vagyonbetét jobb kamatozását akarja elérni. A társtagoknak a közös vállalathoz való kétféle viszonyából következik az ő jogaik és kötelességeik kétfélesége is. Így különösen az üzlet vezetésében csak a beltagok vehetnek részt, a B.-ot harmadik személyekkel szemben és a bíróság előtt csak ők képviselhetik, a társas céget csak ők

jegyezhetik jogérvényesen, az egész társaságot illető kötelezettségeket csak ők vállalhatnak, versenytilalom alatt (l. o.) csak ők állnak. A kültag szintén társasági tag ugyan, de a társaság kötelezettségeiért csak vagyonbetéte erejéig, vagy ha ez még nem volna befizetve, csak az illető összeg erejéig perelhető, az üzlet vezetésében személyesen részt venni sem jogosítva, sem kötelezve nincsen, sőt a beltagok intézkedését az üzlet körén belül meg sem gátolhatja ellenkezésével. Mint érdektárs csak azt követelheti, hogy vele az évi mérleg másolatban közöltessék, ennek helyességét megvizsgálhatja és evégből a társaság üzleti könyveit és iratait átnézheti. Üzletvezető jogosultságot csak akkép nyerhet, hogy a társaság, illetve ennek nevében a beltagok, cégvezetőnek rendelik ki, vagy üzletvezetői meghatalmazást adnak neki. Nem állván versenytilalom alatt, a kültag más, bár a B.-éval rokontermészetü üzleti vállalatnak is lehet önálló tulajdonosa vagy társtagja. Befizetett betéte után a kültag a társaság bruttó nyereségéből előre meghatározott kamatot, ezenfelül pedig a tiszta nyereségben való részesedést követelhet. A részesedés arányát a társtagok szerződése, ilyennek hiányában pedig bírói ítélet állapítja meg.

Valamint a közkereseti társaság, úgy a B. is a társtagok szó- vagy írásbeli szerződése alapján jön létre és cégét az illetékes törvényszéknél, mint kereskedelmi bíróságnál, be tartozik jegyeztetni. A cégjegyzékbe be kell vezetni a kültagok nevét is, továbbá polgári állásukat és lakóhelyüket, különösen még betétük nagyságát, valamint azt, hogy csak kültagokként szerepelnek a társaságban. A cég közzétételében azonban a kültagokra vonatkozó adatok csak a társtagok kívánságára hozatnak nyilvánosságra. Ha a B. cégének a cégjegyzékbe történő bejegyzése és ennek közzététele előtt kezdi meg működését, az ekkor eredő kötelezettségekért harmadik személyekkel szemben a kültag is beltagként, azaz egész vagyonával felelős, kivéve, ha be tudja bizonyítani, hogy ezek a harmadik személyek az ő kültagi minőségéről tudomással birtak. A francia és a német kereskedelmi törvény, a magyar keresk. törvénytől elütően, a szoros értelemben fogott B.-okon kívül az ú. n. *részvényes B.-okat*, ill. *betéti részvénytársaságokat* is elismeri. Ezek a mi B.-ainktól lényegesen csak abban különböznek, hogy a kültagok betéti tőkéje részvényekre van felosztva és ezek a részvények jóformán minden tekintetben a közönséges részvényekre nézve fennálló törvényes szabályok alá esnek.

Betéti üzlet, l. *Betéti bank*.

Betétszerkesztés, az a bírósági eljárás, amelyben a telekjegyzőkönyvekből álló telekkönyv helyébe betétekből (l. o.) álló új telekkönyvet készítenek. A B.-t még az 1855 dec. 15-iki tkvi rendelet 44. §-a elrendelte, tényleg azonban csak az 1886. XXIX. t.-c. alapján vétetett foganatba és e törvény, úgy az ennek módosításáról és pótlásáról szóló 1889. XXXVIII. és 1891. XVI. t.-c.-ek, valamint az ezek alapján a 19665/1893. sz. igazságügymin. rendelettel kiadott utasítás és egyéb rendeletek szabályai szerint vitetik keresztül. Az 1886. XXIX. t.-c. a tulajdonképeni B.-t összekötötte a telekkönyvi állás helyesbítésével és a telekkönyvnek a tényleges állapotot hűen föltüntető földadókataszteri munkálatokkal összhangzásba hozatalával. Ennek következtében a B. háromféle műveletből áll, és pedig: 1. a földrészletek megjelölésére vonatkozó eddigi tárgyi adatoknak (helyrajzi szám, művelési mód, fekvés, területmennyiség és térképi ábrázolás) a megfelelő kataszteri adatokkal való kicseréléséből; 2. a röviden telekkönyvhelyesbítésnek nevezett eljárásból vagyis a telekkönyvbe bejegyezve levő, de valósággal fenn nem álló tételek megszüntetéséből, a hibás telekkönyvi bejegyzések helyesbítéséből, és a telekkönyv tulajdoni lapjának a tényleges birtokállapottal való összhangzásba hozatalából; 3. a betétek tényleges szerkesztéséből. Ennek megfelelően a B.-i eljárás több részre tagolódik. A B. az ú. n. *előmunkálattal* veszi kezdetét, amelynek során elkészítik a betétterveket (l. o.). Ezután jön a helyszini eljárás (azonosítás és tárgyalás), melynek megkezdése hirdetmény útján tétetik közzé. Az *azonosítás* annak megállapításából áll, hogy a telekjegyzőkönyvekben felvett földrészletek a kataszteri munkarészekben (kataszteri tkv.és térkép) minő helyrajzi számokkal vannak megjelölve. A *tárgyalás* a fentebb 2. szám alatt említett telekkönyvhelyesbítés céljára van hivatva a szükséges előfeltételeket az érdekelt felek közbenjöttével beszerezni. A helyszini eljárás befejezése után teljesítik azután a tkvi hatóság helyiségében a tulajdonképeni B.-t: a *betétek tényleges szerkesztését*, vagyis elkészítik a betétterveken a betétek fogalmazványait, amelyekben egyúttal a felvett külön jegyzőkönyvek alapján a telekkönyvhelyesbítést is foganatosítják. E fogalmazványok tisztázatai, amelyeket a szerkesztő-bizottság tagjai mind a három (*A*, *B* és *C*) lapon aláírnak, lesznek a betétek, amelyeket a telekkönyvi hatóság a közforgalomnak átad és erről hirdetményt bocsát ki. Ebben a hirdetményben hat havi határidő tűzetik ki a betétek tartalmának megtámadására. E határidő eltelte után a betétek tartalmának megtámadása az időközben jóhiszeműen jogot szerzett harmadik személyekkel szemben joghatállyal nem bir. A betétek forgalombaadása *előtt* tehát a *hatályos* telekkönyv az eddigi (t. i. a telekjegyzőkönyvekből álló) telekkönyv, *joghatályos* bejegyzések ennélfogva csakis *ebben* történhetnek. V. ö. Betétszerk. utasítás 110. § második bek.

A telekkönyvi betéteknek a polgárosított határőrvidéken való elkészítését a 47,532/1897. sz. igazságügymin. rendelet szabályozza. Fiume városában és kerületében pedig a 67,785/1900. sz. igazságügymin. rendelet alapján foganatosították a B.-t. Ezek a különös szabályok a fentebb ismertetett általános szabályoktól sok tekintetben eltérnek.

Eddigelé (1911 febr. 1.) 26 törvényszék és 117 járásbíróság területén volt meg a B.

A B.-i eljárás két utolsó szakát, t. i. a tárgyalást és a betétek tényleges szerkesztését az 1891. XVI. t.-c. 7. §-a értelmében *betétszerkesztő-bizottság* foganatosítja. Ez áll egy bírói, meg egy telekkönyvvezetői tagból. A bírói tag lehet kir. biró vagy kir. albiró. A telekkönyvvezetői tag

lehet telekkönyvvezető, segédtelekkönyvvezető, telekkönyvvezetői vizsgát tett irnok, ugyanolyan minősítésű ú. n. szakdíjnok.

Betétszerkesztő, az a bírósági közeg, aki a betétszerkesztés (l. o.) teljesítése végett létesített külön személyzet állományába neveztetik ki tisztviselőül, ill. fogadtatik fel díjnokul, v. abba a bírósági rendes személyzeti állományból áthelyeztetik. Az ilyen közegek: kir. bírák, kir. albirák, telekkönyvvezetők, irnokok, szakdíjnokok és másoló díjnokok.

Betétszerkesztő-bizottság, l. *Betétszerkesztés*.

Betétterv a betétszerkesztéskor (l. o.) készül a telekjegyzőkönyvekből. A B.-ek voltaképen a telekjegyzőkönyvek kivonatos másolatai. Az *A* lapjuknak 7 rovata van, ú. m. 1. a földrészletek sorszámainak, 2. azok telekjegyzőkönyvi helyrajzi számainak, 3. kataszteri helyrajzi számainak rovatai és 4—7. rovatai, amelyek a betétek (l. *Betét*) *A* lapjának 3—6. rovataival azonosak. (A 6. rovatba be szokták írni irónnal a telekjegyzőkönyvekben feltüntetett területmennyiségeket.) A *B* és *C* lapokra — épúgy, mint a betéteknél — csak a fennálló tételeket vezetik át kivonatosan a telekjegyzőkönyvekből. A B.-ek szolgálnak alapul a tárgyalásnál (l. *Betétszerkesztés*) és ezeken dolgozzák ki a betétek fogalmazványait. (1886. XXIX. t.-c. 4. §, 19665/1893. sz. igazságügymin. rendelettel kiadott betétszerk. utasítás 35—38. §§.)

Betfalva, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 540 magyar lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Székelykeresztúr.

Betfia, kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 461 oláh lak.; u. p. Félixfürdő, u. t. Nagyvárad; a mellette levő Bányadomb tövében számtalan hévforrás fakad, melyekből a hajdan Héjónak, azaz hévfolyónak, most Peczének nevezett patak ered; e folyócska, mely sohasem fagy be, Nagyváradig ÉNy.-i irányban, azután Ny. felé folyik s Ópalotánál a Sebes-Körösbe ömlik.

Beth, l. *Bet*.

Bethania, 1. ma *El Azarije*, szegényes falu Palesztinában, Jeruzsálemtől 3 km.-re. Az új testamentomban említett Lázár sírját, azét a Lázárét, akit az evang. szerint Krisztus feltámasztott, és Mária meg Márta házának helyét ma is mutogatják.

2. *B.* (ang. *Bethany*), három hittérítő állomás neve Dél-Afrikában; az egyik, amelyet 1842. a rajnai hittérítő társulat alapított, Német-Délnyugat-Afrikában van, a másik Bloemfonteintól DNy.-ra (1834. a berlini hittérítő társaság alapította) és a harmadik Transvaalban Pretoriától ÉNy.-ra (1864. a morva testvérek alapították).

Bet Harám, v. *Bet Haran*, hajdani zsidó város a Gad törzséhez tartozó K.-i Jordánvidéken. Jelenleg Tell er-Rame név alatt ismeretes rom a Vadi Heszban mellett. Herodes Antipas a helységet megnagyobbította s Julia (Livia) császárné, Augustus felesége tiszteletére Julias (Livias) nevet adott neki. Szírus nyelven akkor Bet Ramta volt a neve. A későbbi időkben nevezetes püspöki székhely volt.

Beth-din, l. *Betdin*.

Bethe, *Erich*, klasszika-filológus, szül. 1863 máj. 2-án. Bonnban 1891. magántanar, Rostockban 1893. rendk. egyetemi tanár lett; 1897. Baselbe ment rendes tanárnak, innen Giessenbe, 1906. Lipcsébe ment az egyetemre. Fő művei: Thebanische Heldenlieder (Leipzig 1891); Prolegomena zur Geschichte des Theaters im Altertum (1896); Terentius. Codex Ambrosianus (Leiden 1903); Mythus, Sage, Märchen (1905).

Bethel (*Isten háza*), 1. Palesztinának régi híres városa. Itt lakott Ábrahám, itt látta Jákob az égig nyuló lajtorját. Akkor Luz (mandulafa) volt a neve és Jákob adta neki a szent látomány emlékére a B. nevet. De később e hely és neve utálttá lett a próféták és igazhivők előtt, mert Jeroboám uralkodásakor a zsidók kettészakadván, míg az egyik rész Jeruzsálemben, a másik ehelyütt állította fel az aranyborjut. Makkab. I. szerint B. a szíriaiak erősített helye volt; később is nevezetes város volt és Jos. Flavius szerint Vespasianus császár ostrommal vette be. A zsidók idejében Benjámin, majd Efraim törzse birta. Ma csak néhány rommaradvány van belőle Betin arab faluban.

2. *B.*, iparos város Connecticut amerikai állam Fairfield countyjában, (1900) 2561 lak.

Bethell-eljárás, l. *Fa* (impregnálása).

Béthencourt (ejtsd: bétánkur), *Jean, seigneur de*, normandiai hajós. 1402-ben több kalandorral a Kanári-szigetekhez hajózott, azokat elfoglalta és mint III. Henrik kasztiliai király hűbérese megtartotta. A szigeteket spanyolokkal gyarmatosította és a benszülötteket keresztény hitre igyekezett téríteni. Utóbb unokaöccsének, *Mariot de B.*-nak adta át az uralmat és ő maga visszaköltözött Franciaországba. Öccse 1424. kénytelen volt a szigeteket Portugáliának átengedni.

Bethesda (*az irgalom háza*), gyógyító erejű tó volt Jeruzsálem mellett (János evang. 5. fej. 2.), csarnokokkal a betegek számára. A hagyomány Jeruzsálemben a Birket Izrain nevű 110 m. hosszú, 40 m. széles viztelen medencét tartotta B.-nak; de 1888. tőle É.-ra mintegy 100 m.-nyire egy sziklába vájt medencét födöztek fel öt kamarával (csarnokkal), amelyre B. leírása jobban illik. Most a zsidóknál és kereszténveknél gyakran kórházak neve. — *B.* a neve Budapesten a budapesti német ref. egyház által fenntartott s prot. diakonisszák vezetése alatt álló kórháznak.

Bethesda, város Carnarvon walesi grófságban, 8 km.-nyire Bangortól az Ogwen völgyében, (1901) 5281 lak., palabányákkal.

Bethfage (a. m. *füge-hely*), falu az Olajfákhegyének DK.-i részén, Bethania közelében, a Jeruzsálemből Jerikóba vezető út mellett (Máté XXI. 1.; Lukács XIX. 29, 37.); innen indult el Jézus Jeruzsálembe való ünnepélyes bevonulására. A XII. sz.-ban B. helyét az 1877. talált feliratok és festmények alapján az Olajfákhegyének főcsúcsa és Bethania közé teszik.

Bethge, *Hans*, német író, szül. 1876 jan. 9-én Dessauban; egyideig Spanyolországban élt, később a Berlin melletti Steglitzbe költözött. Főképen bájos lírai költeményeivel tette nevét ismertté; költeménykötetei: Die stillen Inseln (Berlin 1898); Die Feste der Jugend (1901); Totenspiele in Versen (Stuttgart 1903); Saitenspiel (Berlin 1909). Irt egy Sonnenuntergang c. drámát is (1900); tov. több essayt s kiadott több antológiát.

Bethlehem *(kenyérháza)*, 1. Palesztinában két ily nevű város van, egyik Zebulon tartományában Názáret közelében, nyugatnak fekszik és bizonyára azonos a mai Beithlam faluval. Általában a Juda földjén levő B.-et értjük alatta, mely jelenleg nyolcezer lakóval bir. Nagy város sohasem volt, de örökre világhírűvé lett azáltal, hogy ott született a megváltó Krisztus. A Földközi-tenger szine fölött 2538 lábnyira, a hebroni országút K.-i oldalán, Jeruzsálemtől D.-nek két órajárásra csinos magaslaton fekszik. Lakóinak fele római katolikus, másik fele nem egyesült görög, van köztük néhány száz örmény és talán száz mohamedánus. Számos híres helye közül legkiválóbb a nagy hármas kolostor az Ur születési barlangja körül, mely Ilona és Konstantin idejéből való. Róm. kat. ferencrendiek, nem egyes. görög és örmény barátok lakják. Az Úr tulajdonképeni születési barlangja a szentély alatti sziklaüreg, a barlang alatti nagyszerű bazilikában, hova É.-ről 16, D.-ről 13 lépcső vezet le. Talapzata fekete és veres kígyózó erecskékkel átfutott fehér márvány, oldalai és boltozata is jobbára márvánnyal vannak kirakva és selyem függönyökkel borítva. A barlang három oltára közül legnevezetesebb a keleti legszélső részen levő, mely egy márványasztal, alatta ezüst lámpák vetnek szelid fényt egy tizennégy sugarú ezüst csillagra, melynek belső körzetében ez egyszerű felirat olvasható: Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est (Itt született Jézus Krisztus Szűz Máriától). Innen 4 lépésre három lépcső vezet egy kissé lejebb fekvő helyre: abba az üregbe, melyben a jászol — praesepe — volt elhelyezve; átellenben a három király oltára áll. Ez utóbbi két hely a latin szert. katolikusok birtokában van. Összesen 32 lámpa világítja meg a barlangot, melyből ajtó nyílik egyéb, szintén földalatti kápolnákba, aminők az aprószentek kápolnája, Szt. Jeromos, Szt. Paula és Eustachius, Szt. Eusébius sírjai stb. A ferencrendieknek külön templomuk is van, mely Szt. Katalinról van elnevezve; ők a zarándokok és a B.-i hívek rendes lelkipásztorai. A templomokat kolostor köríti; a más vallású barátoknak K., D. és Ny.-nak vannak kolostorai, de kívül, az összekötő fal miatt az egész egynek látszik. B.-ben a főutca közepén a Szt. Józsefről nevezett apácáknak, kik nőneveléssel foglalkoznak, csinos kolostoruk és leányiskolájuk van, a nem egyesült görögöknek is vannak iskoláik. I. Balduin jeruzsálemi király kérésére II. Paskal pápa 1109. B.-ben püspökséget alapított. B. kimerítő leírására nézve v. ö. *Wosinszky* Mór, Keleti utam emlékei.

2. *B.*, több város neve É.-Amerikában; köztük a legjelentékenyebb Pennsylvania állam Northampton countyjában; a Lehigh jobbpartján fekszik, (1900) 7293 lak., szénbányákkal és a morva testvérek hittérítő állomásával, akik 1781. telepedtek itt meg; 1866. alapított egyetemmel, nagy gépgyárakkal.

Bethlehemi gyermekgyilkosság nevezete alatt maradt fenn Herodes zsidó királynak az az embertelen cselekedete, mely szerint Jézus születése után Bethlehemben minden két éves és két évnél ifjabb gyermeket lemészároltatott, azzal a gonosz szándékkal, hogy így Jézust is megölje (Máté 2, 16—18), l. *Aprószentek napja*.

Bethlehemiták. Három szerzetesrendnek neve. Az 1. a XIII. sz.-ban. Math. Paris krónikás szerint Cambridgeben székelt. Csakhamar megszünt. — 2. Lovag- és betegápolórend, alapította II. Pius a johanniták mintájára. Székhelyét, Lemnos szigetét a törökök elfoglalván, megszünt. — 3. Amerikai betegápoló- és tanítórend férfi és női tagokkal. Alapítójuk 1667 körül Bethencourt Péter Guatemalában. A rend el volt terjedve Limában, Mexikóban, sőt a Kanári szigeteken is. XI Ince pápa erősítette meg a rendet 1687., XI. Kelemen pedig 1707. új kiváltságokkal ruházta föl. A spanyol cortes 1820. feloszlatta. — B. néven nevezték még a husszitákat is a prágai Bethlehem nevű kápolna után, amelyben Husz János prédikálni szokott.

Bethlehemjárás, l. *Népmisztériumok*.

Bethlen, csinos kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j.-ban, (1910) 3078 oláh, magyar és német lak.; szolgabirói hivatal, járásbiróság, telekkönyv, kir. közjegyzőség, adóhivatal székhelye; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Takarékpénztár, mezőgazdasági népbank, tejértékesítő szövetkezet. Említést érdemel a Bethlen grófok díszes kastélya, szép parkokkal és családi gyüjteményekkel, továbbá a grófi fajmènesek. B. a Bethlen grófok egyik törzshelye; Apafi Mihály itt fejeztette le Bánffy Dénest; hamvai a ref. templomban nyugszanak. A közeli Bilak hegyen római emlékeket találtak.

Bethlen-*család*. Két különböző előnevű és eredetű, kiváló történelmi szerepet játszó magyar család, az egyik a *Bethleni* (másképen Búni v. Keresdi), a másik az *Iktári B.*-család, mely kettőt sokáig egy eredetűnek tartották, de a közös eredet ki nem mutatható.

I. A *Bethleni B.*-család a Becse-Gergely nemzetségből veszi eredetét, mely Kézai Simon szerint a Franciaországból a XIII. század közepén említett Cornes Vilmos (Guillaume le Cornu) lovagtól veszi eredetét. Ez a leszármazás azonban csak mondai; okirati alapja nincsen. Okiratilag kimutathatólag a Bethleni B.-család az Apafi, a Somkereki Erdélyi-, Almakeréky-, Léli- és Tóti-családokkal közösen ered a Becse-Gergely nemzetségből, melynek 1199. említett János nevű tagjától a B. és az Apafi-családok, János testvérétől, Antaltól pedig a Léli és Tóti családok veszik eredetüket és pedig Jánosnak fiától Apától (1258—1270) származott unokáitól: Jakabtól és Miklóstól. Utóbbi az Almakeréky-család őse, Jakab pedig a B. és Apafi-családoké. A B.-család ősi birtokai Erdélyben Bethlen és Keresd, melyekhez utóbb királyi adományok útján még más nagyterjedelmű birtokok is járultak, az Apafi-ház kihalta után pedig részben a közös leszármazás, részben az özvegy fejedelemasszonnyal kötött megegyezés folytán az Apafi-család birtokának egy része is átszállott a B.-családra. A család Er-

Bethleni Bethlen-címer.

dély történetében a XV. sz.-tól kezdve elsőrendű szerepet játszott, tagjai közül többen írói pályán, főleg mint történetírók tűntek ki. A család a grófi rangot a XVII. sz. utolsó éveiben nyerte és pedig 1696. B. Miklós és B. Sámuel, 1697. pedig B. Gergely, fia Ferenc és rokonai és külön még B. János. A grófi oklevelek a család régi címerét erősítik meg (l. az *ábrát*). A család két ágazatra oszlott; megalapítói B. Márk két fia, Elek, ki 1461. erdélyi alvajda, és Balázs, II. Ulászló kamarása. Az Elek által alapított ágazat két főágra, Balázs ágazata három főágra oszlik, melyek mindegyike több ágra szakadt, melyek részben kihaltak. A család ev. ref. vallású, egyik ága róm. katolikus. — Az említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Ádám József* (bethleni), lovas tábornok, szül. 1724., megh. 1772. Részt vett az osztrák örökösödési és a hét éves háborukban, melyeknek csaknem valamennyi csatáját végigharcolta. Nagy része volt Laudon oldalán a kunersdorfi győzelem kivívásában. Mint a 10. huszárezred tulajdonosa visszavonult erdélyi birtokaira.

2. *B. András* gróf (bethleni), volt földmívelési miniszter, szül. Kolozsváron 1849., megh. Bethlenben 1898 aug. 25. Jogi tanulmányait a fővárosban végezte, utóbb nemzetgazdasági ismereteinek bővítésére külföldi egyetemeken is tanult. 1873—82. orsz. képviselő és a szabadelvüpárt tagja, 1882. Brassó és Szeben vármegyék főispánja és szász comes lett s a magyar állameszmét népszerűbbé tette az erdélyi szászok közt. 1890-ben Szápáry mint földmívelési minisztert meghivta kabinetjébe s ez állását Wekerle első kormányában is megtartotta. Gondja volt az ármentesítésre, folyószabályozásra és telepítésre. Állásától 1894 januárban vált meg. V. ö. *Jekel* Frigyes, Gr. B. András (emlékbeszéd, Brassó 1898).

3. *B. Elek* (bethleni), történeti és közgazdasági író, szül. 1777., megh. 1841. Műveit a külföldi tudományos közvéleménnyel való megismertetés céljából jobbadán német nyelven írta. Ezek: Ansichten von Siebenbürgen (Pest 1818); Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen (Wien u. Leipzig 1831) stb. Magyarul egy fordítása jelent meg (Halálfő), továbbá németországi naplójegyzetei (1795—97).

4. *B. Farkas* (bethleni), erdélyi tanácsúr, megh. 1616. Részt vett Székely Mózes harcaiban, 1603. Belgrádba menekült. Bocskay Balássy Ferenccel együtt őt küldte Szebenbe a császári biztosokhoz, hogy Erdély átadása felől tárgyaljanak. 1607-ben szamosújvári kapitány, 1608. küküllői főispán s 1613. consiliarius és az udvari lovasok főkapitánya lett. Valószínűleg mérgezés következtében halt meg.

5. *B. Farkas* (bethleni), történetíró, szül. 1639., megh. 1679 dec. 30. II. Rákóczi György idejében diplomáciai pályán működött, utóbb Kemény Simon, majd Apafi fejedelem hive lett, ki alatt tanácsúr, 1667. Fehér vármegye főispánságát nyerte el, 1678. pedig újból a portára küldetett. Tizenhat könyvben megírta Erdély történetét 1526-tól, de Thököly Imre 1690-iki beütése miatt a nyomás alatt levő részek megromlottak, illetőleg elvesztek. E művet 1792—93. Benkő József hat kötetben adta ki Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X. a clade Mohacsensi 1526 usque ad finem saeculi címmel.

6. *B. Farkas* (bethleni), politikus, szül. 1813., megh. 1870. Az erdélyi reform-országgyüléseken az ifjúság vezére, utóbb egyike lett az ú. n. vándorpatriótáknak s főleg az úrbéri törvény eltörlését sürgette. Hive volt az Unió-mozgalomnak, a szabadságharc alatt azonban visszavonult. Politikai szerepet megint mint Küküllő vármegye főispánja 1861. vállalt, 1865-től 70-ig orsz. képviselő volt. Ismert gazda és neves pomológus is.

7. *B. Ferenc* (bethleni), erdélyi tanácsúr. A törvénytudományokban jártas s kora unitárius vezérférfiaival állandó levelezésben volt. Mint I. Rákóczi György hive 1639. Fehér vármegye főispánja lett. Műve: Compilatae constitutiones regni Transylvaniae (Kolozsvár 1669) 1653. az országgyülés elé terjesztetett.

8. *B. Gábor* gróf (bethleni), főispán és az Emke elnöke, szül. Nagyszebenben 1837., megh. Keresden (Nagy-Küküllő) 1897 jún. 25. Jogi tanulmányai után 1860. beállott az olaszországi magyar légióba s harcolt az olasz szabadságért. 1865-ben részt vett az utolsó erdélyi országgyülésen, 1866—71. a magyar képviselőházban a balközép tagja, 1875—90. pedig Nagy-Küküllő vármegye főispánja volt. Ez állásában a szászokkal szemben a magyar állameszme erélyes képviselőjének mutatta magát, 1885. örökös főrend lett. 1890-ben az Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párthoz csatlakozott s mint e párt tagja kétszer kapott képviselői megbizást, 1896. azonban kisebbségben maradt.

9. *B. Gergely* gróf (keresdi), részt vett II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratban, majd Kemény János hive lett s azután meghódolt Apafinak, ki 1676. Udvarhelyszék főkapitányának nevezte ki. 1683-ban az Erdélyen átvonuló tatárseregre ügyelt fel, 1687. fogarasi főkapitány, 1691. az ország főgenerálisa és a bécsi követség vezetője lett. Nagy része volt Béldi Pál megbuktatásában, 1697. I. Lipóttól grófi címet nyert. Megh. 1698.

10. *B. Gergely* gróf (bethleni), 1848—49. honvédezredes, szül. 1810., megh. 1867 dec. 23. Ifjuságában híres lovas és vívó, a szabadságharc kitörésekor a nemzetőrök közé állt közembernek, majd a honvédelmi bizottmány meghagyásából szervezte a Mátyás-, később a Kossuth-huszárezredet, melynek őrnagya lett. Bemhez csatlakozva, együtt vonult be vele Kolozsvárra s ezentúl végigkisérte egész hadjáratában. Midőn Szeben első ostrománál Mikes gróf elesett, Bem őt nevezte ki ezredessé és a lovasság főparancsnokává. Kiváltkép kitünt a vizaknai és piskii ütközetekben, az utóbbi győzelem nagyrészt az ő érdeme. A szabadságharc lezajlása után elfogták, de 1850 febr. havában szabadon bocsátották. Később Olaszországba ment s olasz katonai szolgálatba lépett. II. Viktor Emánuel megbizta az első olasz huszárezred megalakításával, melynek parancsnokává tábornoki ranggal kinevezte. B. a kiegyezés után hazatért, de néhány hét múlva meghalt. Díszes kolozsvári sírja fölé 1903 nov. 1. emléket állítottak.

11. *B. János* (bethleni), történetíró és erdélyi kancellár, szül. 1613., megh. 1678. Tanulmányait külföldön végezte, részt vett II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában s 1657-ben krakói parancsnok, 1659. kancellár, 1662. Udvarhelyszék főkapitánya lett. Udvarhelyen ref. kollégiumot alapított s az ő tanácsára helyezték vissza B. Gábor főiskoláját Kolozsvárról Nagyenyedre. Műve: Rerum Transylvanicarum libri quatuor, continentes res gestas principium ejusdem ab. a. 1629. ad annum 1663. (Szeben és Amsterdam 1663—64). Németre fordította Tröster János, Das bedrängte Dacia címmel. Újból kiadta Horányi Bécsben 1783.

12. *B. János* gróf (bethleni), ellenzéki vezér, szül. 1811., megh. 1879. Mint politikus az Unio-mozgalmak egyik vezérférfia volt, ki Udvarhelyszék képviseletében vett részt a székelység agyagfalvi gyűlésén. A szabadságharc után egyházi és kulturális téren működött; sokat fáradozott a kolozsvári Nemzeti Szinház állandosításán s egyik alapítója volt az erdélyi múzeumnak. Utóbb publicisztikai téren is működött s élénk részt vett a kiegyezési mozgalmakban.

13. *B. Kata* grófnő (bethleni), írónő, szül. Bonyhán 1700 nov. 25., megh. 1759. Hévizen. 1717-ben nőül ment Haller László grófhoz, kinek halála után Teleki József gróffal lépett házasságra, s vele élt 1722—1732. Azután haláláig özvegységben élt. Példás vallásossága, főleg szigorú kálvinista konfesszionális felfogása irodalmi műveiből és végrendeletéből egyaránt visszatükröződik. Sokat áldozott tudományszeretetének, amellett, hogy számos alkalommal segélyt nyujtott törekvő ifjaknak. Ritka becses könyvtára is volt, melyet a nagyenyedi kollégiumra hagyott, mely azonban az 1849. oláh pusztítás alatt csaknem teljesen megsemmisült. Művei: *Bujdosásnak emlékezetköve* (Debreczen 1733), mely azután még tíz kiadást ért; *Védelmező erős paizs* (Szeben 1759, új kiad. Győr 1761); *Életének maga által való leírása.* Hely és név nélkül. (Új kiad. K. Pap Miklós, Kolozsvár 1892).

14. *B. Lajos* gróf (bethleni), memoireiró, szül. 1782., megh. 1867. Konzervativ meggyőződésű főúr, s bár jó magyar, rendületlen híve az aulikus politikának, melyért azonban semmi kitüntetést sem fogadott el. Midőn az oláh és szász parasztok 1848 októberében kirabolták kerlési kastélyát, Kolozsvárt a nemzetőrök közé állott s a 67 éves aggastyán téli éjszakákon őrizte az ágyukat, mint más közvitéz. Világos után néhány hónapi fogságot is szenvedett. Önéletirását, mely az egykorú életnek és politikai eseményeknek korrajza, *Szádeczky* Lajos adta ki (Kolozsvár 1908).

15. *B. Miklós* gróf (bethleni), erdélyi államférfiú és politikai író, szül. Kisbúnon (Udvarhely vm.) 1642 szept. 1., megh. 1717 okt. 17. Bécsben. A kancellári méltóságot viselt B. Jánosnak és Váradi Borbálának fia, kinek ifjukorára különösen Apáczai Cseri volt termékenyítő befolyással. A kolozsvári és gyulafehérvári kollégiumokban tanult, 1661—63. külföldön járt, s hollandi és német egyetemeket látogatott. Később megfordult Angliában és Franciaországban is, 1664. hazatért, jelen volt Zrinyi Miklós elhalálozásánál, melyet önéletrajzában is megörökített. Balassa Imre oldalán ismerkedett meg a gyakorlati haditanulmányokkal, s miután rövid fogságot szenvedett a Béldi-mozgalomba való belekeveredése miatt (1666—1667), hazája politikai életében csakhamar jelentékeny szerepet kezdett játszani. 1681-ben főstrázsamester, 1683. kővári kapitány és máramarosi főispán, 1689. titkos tanácsos lett. Teleki Mihály halála után ő az ország vezető államférfia: létrehozta a Diploma Leopoldianum-ot, mely kedvezőtlen viszonyok közt Erdély részére meglehetősen tág autonómiát biztosított. 1691-ben erdélyi főkancellár lett s ebben az állásában sikerült Bánffyval, a kormányzóval szemben érvényesíteni a maga politikáját, mely a prot. egyházak részére több nevezetes eredményt hozott létre. Nagy tekintélye volt az udvarnál is, mely őt 1696. grófi címmel tünte ki. 1704-ben a Rákóczi-féle szabadságharc alatt, hogy Erdélyt megtartsa az uralkodóház hűségében, utópisztikus terveket kovácsolt, melyeket írásba foglalván, Hammel-Bruyninx-hez, a bécsi hollandi követhez akart eljuttatni. Levele azonban Rabutin kezébe került, ki őt börtönbe záratta s 1708. Bécsbe vitette. Ott ugyan szabadon bocsátották, de hazáját sohasem látta többé viszont. Politikai szereplésén kívül nagy műveltsége, férfias jelleme és irodalmi működése tartja fenn nevét. B. a XVII. sz.-nak a szó igazi értelmében vett kultúrembere volt. Művei: Falsitas toti mundo detecta (polemia Bársony György ellen, Kolozsvár 1672); Austriaca Austeritas (u. o.); Austriacae Austeritatis Continuatio (u. o.); Justi de Palma Florentini, Austriacae Austeritatis ejusdemque Continuationis Continuatio (u. o. 1673); Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae ad innocentiam suam Orbi Christiano declarandam (u. o. 1677); Epistola ad ministros exules; Corona moralis Josepho primo a Regio Gubernio et toto populo Transsylvanico oblata (u. o. 1703); Mémoires historiques contenant l'histoire des derniers troubles de Transsylvanie (Amsterdam 1736); magyarul 1804. Kolozsvárt *B. ifjukori életének leírása* címmel; *Elete, magától igazán iratott, kit az Isten tud* (Pest 1858—60); *Noé galambja* (kézirat).

16. *B. Miklós* gróf (bethleni), honvédezredes, szül. 1820 nov. 29., megh. 1900 jan. 20. 16 éves korában kadét, majd hadnagy lett a Sándor-huszároknál; a szabadságharc elején nemzetőrparancsnok, később Bem hadseregében lovas-tanosztályparancsnok lett. 14 ütközetben vett részt; Világos után fogságba került, melyből kiszabadulván, a 70-es évek elején a honvéd seregbe lépett. Később hirlapiró, majd képviselőházi teremőr lett.

17. *B. Miklós* gróf (bethleni), regényiró, szül. 1831 aug. 18., megh. 1899 máj. 21. A szabadságharcban mint százados vett részt, utóbb *Bolnai* néven a Nemzeti Szinház tagja lett, 1868-tól Pesten tartózkodva, hazai és külföldi lapokba írt szépirodalmi cikkeket. Egy ideig kiadta és szerkesztette a Correspondance Hongroise c. könyomatos lapot. Önálló kötetei: *Angyal Bandi és a szép Juliska* (Kolozsvár 1846); *A magyar kérdés európai szempontból* (Pest 1864); Ein Wort an Deák (Wien 1865); *A történelem regénye* (Budapest 1888) stb.

18. *B. Olivér* gróf (bethleni), 1848—49. honvédalezredes, szül. 1826., megh. 1892 okt. 23. Szerkesztette a *Honvéd* c. hetilapot, mely a kiegyezés után a magyar közéletben forradalmi túlzásaival erős hullámzásokat ébresztett. Velencében agyonlőtte magát.

19. *B. Sámuel* gróf (bethleni), 1689. tartományi biztos. 1691. kükülloi főispán, 1698. marosszéki főkapitány volt, 1696. grófi rangot nyert; 1703. egy hadsereg élén Rabutinhoz csatlakozott, de Ilosvay kuruc ezredes rajta ütött és megverte. Megh. Brassóban 1707.

II. Az *Iktári B.*-család, melyből B. Gábor erdélyi fejedelem veszi eredetét, ősének neve ismeretlen. Ez az ős a tatárjárás előtt élt és az ő révén a B.-család a Neczpály-családdal és a csakhamar kihalt Lőkösággal állott vérségi összeköttetésben. A család oklevélileg 1347. kezd először szerepelni, amikor már az előnevét adó Iktár, Temes vmegyében, a család birtokában volt, melyet valószínüleg a XIV. sz. elején szerzett. 1347-ben említtetnek B. fiai Miklós, István és ezek testvérei, kik közül Miklós terjesztette tovább a családot. A család birtokai, Gyoma, Miklóslaka, Bethlen-Ősi, Seprős, Bodon stb., Békés és Zaránd vármegyében feküdtek. A család tagjai közül nevezetesebb szerepet játszottak: Péter, aki 1355. brassóvármegyei alispán és galambóczi várnagy, Gergely (1443—78) szörényi bán, Domokos (1443—79) alvajda. A törökök támadásai folytán a család idővel Iktárból Bethlen-Ősibe tette át lakóhelyét, 1566. pedig ezt is elveszti a törökök támadásai miatt. Ekkor Erdélybe költözött át a család, hol 1576. Báthory István fejedelem adományából a marosillyei uradalmat kapta. A család 1420. Zsigmond királytól nyert címereslevelet, melyet azóta folytonosan használt (l. az *ábrát*). Grófi rangot a család két ízben nyert; 1623. István, Gábor fejedelem testvére, 1742. pedig B. Sámuel. A család utolsó férfitagja Domokos cs. k. kamarás, a Johannita-rend lovagja volt, kinek 1866 március 10-én bekövetkezett halálával a család kihalt. V. ö. *Karácsonyi* J., B. Gábor erdélyi fejedelem ősei (Turul 1897. évf. 49 l.). — Az említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

Iktári Bethlen-címer.

1. *B. Domokos* gróf (iktári), kivel 1866. márc. 10. kihalt a fejedelmi iktári B.-család. Cs. kir. kamarás. Irt egy könyvet a *Nemzeti jólétről* (Bécs 1831).

2. *B. Farkas* (iktári), a fejedelem apja, megh. 1590. Ősi javai Temesvár, Gyula és Borosjenő török kézre jutása után elpusztultak, mire Erdélybe vonult és Báthory István szolgálatába állt. 1576-ban szolgálataiért a marosillyei uradalmat nyerte.

3. *B. Gábor* (iktári), erdélyi fejedelem, választott magyar király, szül. 1580. Illyén, megh. 1629 nov. 25. Gyulafehérvárt. Ifjúkorát Báthory Zsigmond udvaránál töltötte, kinek hadban, tanácsban egyik leghűbb támasza volt. 1600-ban fejedelme megbízásából hadat vezetett Mihály vajda ellen, a következő zavaros időkben az első sorban nem szerepelt ugyan, de azok közé tartozott, kik előbb Székely Mózes, majd Bocskay vezetése alatt egyesültek Erdély felszabadítására. B. Bocskay idejében előkelő állásokat viselt s már mint Erdély leghatalmasabb politikusa segítette fejedelmi trónra Báthory Gábort, kinek méltatlan üldözése elől kénytelen volt a temesvári pasa területére menekülni, honnan 1613. haddal tért vissza Erdélybe. Az utolsó Báthory-fejedelem meggyilkoltatása után saját népszerűsége, korábbi érdemei és a török határozott kívánsága egyaránt közreműködtek, hogy a kolozsvári rendek okt. 23. B.-t választották fejedelemmé. Mikor megválasztatását II. Mátyás magyar király is elismerte, B. minden igyekezetét arra szentelte, hogy Erdélyt a korábbi zavarok okozta sebeiből kigyógyítsa és olyan európai tényezővé emelje, mint volt Báthory István korában. Diplomáciai képességeinek és hadvezéri tehetségének próbaköve a harmincéves háború volt, melynek különböző szakaiban merész, gyakran óvatos és kockázatos, de mindvégig szerencsés fordulataival *Erdély Mitridátesze* nemcsak egész Európa figyelmét vonta magára, hanem államát valódi nagyhatalommá is tette és a világeseményekkel állandó kapcsolatban tartotta. Mint a cseh főkelők szövetségese, 1619. megtámadta II. Ferdinándot a keleti oldalon ugyanakkor, midőn a *téli király* északról s a német protestánsok nyugatról támadtak a császárra. Sikereket azonban csupán B. ért el; elfoglalta a királyi Magyarországot Pozsonyig, hatalmába kerítette a koronát, sőt az egyezkedések meghiusulása után 1620 aug. 25. a beszterczebányai országgyűlés magyar királlyá is választotta. B. a címet elfogadta, de sohasem koronáztatta meg magát, tudván azt, hogy a prot. hitű magyar király ellen az egész katolikus közvélemény összefogna s B.-nek nem állott érdekében a kat. rendek támogatásának visszautasítása. A fehérhegyi csata után különben is magára hagyatott a protestáns ügy védelmében, mire 1621 dec. 31. sietett az országra és önmagára egyaránt kedvező békét megkötni II. Ferdinánddal. A nikolsburgi békében visszaadta a koronát, lemondott a királyi címről, viszont azonban megerősítette a bécsi békekötésnek a protestáns vallásgyakorlatra vonatkozó cikkelyeit ugyanakkor, midőn II. Ferdinánd megsemmisítette a csehek felséglevelét. Maga részére biztosította a német birodalmi hercegséget, Tokaj, Munkács és Ecsed várakat és hét felső-tiszai vármegyét.

Miut a Habsburgellenes európai protestáns koalició tagja 1623. újból megtámadta a császárt, de a Liga és Wallenstein németországi győzelmeinek hatása alatt Pozsonyban, majd 1626. Bécsben, lényegtelen módosításokkal, megerősítették a nikolsburgi kötést. B. kibékülve a Habsburgokkal, most azzal a tervvel foglalkozott, hogy egy kelet-európai szövetség élén megtámadja a hanyatló török birodalmat, felszabadítja és egyesíti Magyarországot és kiszorítja a törököt Európából. Politikai összeköttetéseinek szorosabbá tételére

egy Habsburg-hercegnőt óhajtott feleségül venni, sőt a kat. vallásra áttérni. Szándékainak őszinteségében — főleg Esterházy nádor befolyása alatt — nem hittek Bécsben, mire B. újból a prot. hatalmakhoz csatlakozott, új európai konflagráció előkészítésén fáradozott és nőül vette a brandenburgi választófejedelem leányát, Katalint. Számított arra, hogy Gusztáv Adolf svéd király nemsokára tevékeny részt fog venni a német háborúban. 1628 végén már B. készült is a háborúra s messzeágazó diplomáciai munkásságot indított meg, mely terve szerint Konstantinápolytól Moszkváig s innen Stockholmig terjedt volna. Mire azonban követei Oroszországba érkeztek, B. már nem élt: vizi betegségben halt el. B. a legnagyobb magyar politikai elmék egyike volt: fantáziája termékeny a tervekben, gyakran el is indult oly úton, mely könnyen örvényekbe csalhatta volna, de azonnal visszafordult, mihelyt a veszélynek bármily távoli eshetősége fenyegette. Roe Tamás, a nagyműveltségű angol diplomata mondta róla, hogy nem érti az erdélyi fejedelmet. Ereje abban volt, hogy senkiben sem bizott és mindenkinek kezéből kisiklott. A két császár közt az erős közvetítő szerepére törekedett. Emellett pártolója a tudományoknak, negyvenkétszer olvasta a bibliát, kedvelte a jezsuita iskolák módszerét, akik jó rétorokká nevelik tanítványaikat. Kodifikáltatta a perrendtartást, megalapította az enyedi kollégiumot, pénzzel támogatta Káldy jezsuita bibliafordítását stb. Korának sok kitűnő szellemével állt összeköttetésben. Szobrát Budapesten I. Ferenc József állíttatta. 1909-ben szülőházát Marosillyén emléktáblával jelölték meg.

Irodalom. Szilágyi S., B. kiadatlan levelei, 1879; B. fejedelem levelezése, 1866; Gindely A., Acta et documenta Gabr. B.; Szilágyi S., B. politikai levelezése, Bpest 1877—87, 2 köt.; Karácsonyi János, B. ösei, Turul XV. évf.); Gindely, B. und sein Hof, magyarul Acsády I.; Radvánszky B. b., B. G. és udvartartása, 1888; Angyal D., B. élete, M. K. 133. sz.; Lukinich, B. G. történetéhez. (T. Tár. 1908). V. ö. még az irodalmat illetőleg a Millenniumi Tört. VI. k. (Angyal D.).

4. *B. Gábor* (iktári), a fejedelem nagyatyja. Temesvár feladása után (1552) János Zsigmondhoz csatlakozott és 1553. Petrovich Péter társaságában a Ferdinánd-párti Várad ellen intézett támadást. Ennek meghiusultával Ferdinándhoz, majd 1556. újból János Zsigmondhoz csatlakozott. Nemsokára ezután meghalt.

5. *B. Gergely* (iktári), 1393—1450. Részt vett a török elleni háborúkban, 1438. a bethleni várat építtette, 1444. székely alispán lett. Ő volt az iktári B. család őse. V. ö. *Lázár* M. gróf cikkét, Századok 1880. Békés vmegyei oklevéltár 22—26.

6. *B. István* (iktári), a fejedelem öccse, több vármegye főispánja, majd 1629. Brandenburgi Katalin mellé rendelt kormányzó. Ennek letétele után 1630 szept. 28. megválasztották fejedelemmé, de még abban az évben I. Rákóczi György javára lemondott. 1636-ban lázadást szított Rákóczi ellen, de leveretett. Megh. 1648. Fennmaradt egy beszéde: Declamantiuncula de nativitate Jesu Christi (Heidelberg 1620). V. ö. *Lukinich* I. tanulmányát a Századok 1910. évf.

7. *B. István* gróf (iktári), az előbbi fia, bihari főispán, váradi főkapitány s a hajduk generálisa. Midőn Brandenburgi Katalin lemondása után 1630. a fejedelmi szék megürült, sógorával, Zólyomi Dáviddal ő járt közbe Rákóczinál, hogy a fejedelemséget vállalja, kinek oldalán atyja ellenében is kitartott. Megh. flatal korában 1633.

8. *B. Péter* gróf (iktári), István fejedelem ifjabb fia, Hunyad és Máramaros vármegyék örökös főispánja volt, kinek sok viszálya volt I. Rákóczi Györggyel. Gutaütés következtében Trencsénben halt meg 1646.

Bethlenkeresztúr (azelőtt: *Sajókeresztúr*), kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j-ban, (1910) 744 oláh és magyar lak., u. p. Sajómagyaros, u. t. Kerlés.

Bethlen-kollégium, ref. iskola Nagyenyeden. Abból a gyulafehérvári iskolából fejlődött, melyet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1622. országos végzéssel academicum collegium v. gymnasium illustre, azaz főiskola rangjára emelt s 1629. nagy birtokokkal és bő jövedelmekkel ellátott. Öt gimnáziumi osztály s bölcsészeti és teológiai tanfolyam volt akkor benne. Tanára volt többek közt Kereszturi Pál, Geleji Katona István, Csulai György, Apáczai Cseri János és a Bethlen hivására bejött M. Opitz, Joh. Alstaed, Bisterfeld, Piscator, Basire. 1658-ban tatár csapatok feldúlták, a könyvtár elpusztult, a tanítványok Kolozsvárra menekültek. Apafi fejedelem a B.-ot 1662. Nagyenyedre telepítette. A Rákóczi-mozgalmak idején Rabutin hadai 1704., majd 1707. a várossal együtt a B.-ot és gyüjteményeit is feldúlták. Nehéz anyagi helyzetben működött a B. ezután; a kir. ügyész a XVIII. sz. közepén vagyonának tulajdonjogát is megtámadta. Gróf Teleki Sándor gondnok és Pápai Páriz Ferenc tanár az angol reformátusoktól kért segélyt; az összegyűlt 11,000 font sterling 1893-ig a londoni bankban kamatozott. A professzorok száma 1662-től II. József koráig rendszerint három; a XIX. sz. elején már hét; a teológián, a nyelv- és bölcsészeti tudományokon s a matézisen és fizikán kívül 1792 óta jogtudományt, 1811-től fogva orvostudományi dolgokat is tanítottak. Az alsóbb osztályokban a professzorok felügyelete alatt évenkint váltakozó köztanítók (publicus praeceptor) s a végzendő ifjak mint privatus praeceptorok tanítottak. Mikor 1849. az oláhok Nagyenyedet felduláták, a B. is rendkívül sokat szenvedett: régi épülete tönkrement, természetrajzi gyüjteménye, éremtára, unikumokban és kéziratokban gazdag könyvtára, ebben a Bethlen Kata-féle magyar könyvtár is, rabló és romboló kezek martaléka lett, a birtokok felszerelése megsemmisült. 1849 őszén 8 tanulóval a B. újra megnyilt s 1858. az Entwurf értelmében szerveztetett a gimn. 8 osztály, teológia nélkül. A zsinat határozatából 1854. ideiglenesen Kolozsvárt nyilt meg «az erdélyi ev. ref. nagyenyedi papnövelde»; 1862 őszén Nagyenyedre költözött s így az ugyanakkor szintén újra megnyilt jogi tanfolyammal együtt a B. főiskola volt. A jogi tanfolyam megszünt 1869., 1875. a papnevelő intézet négy évfolyamú teol. akadémiává lett. Mikor 1896. az erdélyi ref. egyházkerület Kolozsvárt önálló teol. akadémiát állított, átvette a B. teol. tanárait s Nagyenyeden a papnevelés megszünt. Itt működik azonban 1858 óta a Kolozsvárról áttett tanítóképző intézet, 1885 óta négy évfolyammal, 1888 óta külön tanári

karral, külön igazgató alatt. A B. ez idő szerint áll főgimnáziumból, tanítóképző intézetből és elemi iskolából, tanulói együttlakással (internátus). Az egész B. élén áll az elöljáróság; főhatósága az erdélyi ref. egyházkerület, melynek közgyülése választja a rendes tanárokat s az elöljáróság $^2/_3$ részét: papi és világi tagjait; $^1/_3$-át a tanárok választják maguk közül.

Irodalom. P. Szatmáry Károly, A gyulafehérvár-nagyenyedi B. főtanoda tört., Nagyenyed 1868; A B. legújabb története, kiadta a főisk. elöljáróság, u. o. 1896; Paradi Kálmán, Az ev. sz. ref. egyhker. fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza, Kolozsvár 1896; Váró Ferenc, Bethlen Gábor kollegiuma, Nagyenyed 1903.

Bethlenkörtvélyes (azelőtt: *Felsőkörtvélyes*), kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j.-ban, (1910) 813 oláh lak., u. p. Középfalva, u. t. Betlen.

Bethmann, Németalföldről származó tekintélyes bankár-család Majna-Frankfurtban. A család alapítója *B. Simon Moritz* (1687—1725). Ennek ugyanily nevű unokája (1768—1826) az 1745. alapított banküzletet nagy virágzásra emelte s I. Ferenc császártól nemesi rangot kapott. A bankház jelenlegi feje *B. Simon Moritz*, szül. 1844 okt. 13. — *Hollweg Johann Jakob* (1748—1808), a B.-cég társa, nőül vette B. Johann Philipp leányát, Susanne-t, felvette a B.-család címerét s törzsatyja lett a *B.-Hollweg*-ágnak. A B.-féle múzeum Frankfurtban nagyértékű műkincseket foglal magában. V. ö. Simon Moritz von B. und seine Vorfahren (Majna-Frankfurt 1908).

Bethmann, *Friederike*, hírneves ném. színésznő, szül. Gothában 1766 jan. 24., megh. 1815 okt. 16. Eleinte mint énekesnő, később mint drámai színésznő tüneményes sikereket aratott, a jókedvű naiváktól Stuart Máriáig és Lady Macbethig a legkülönbözőbb szerepeket elragadóan ábrázolta. Első férje Unzelmann volt, a híres komikus, második férje B., kitünő szerelmes színész.

Bethmann-Hollweg, 1. *Moritz August von*, német processualista és romanista, szül. Majna melletti Frankfurtban 1795 április 8., meghalt Reineck kastélyban 1877 július 14. 1820-ban berlini, 1829. bonni egyetemi rendkivüli tanár lett, de a tanárságról csakhamar lemondott. Később a parlament első, majd második kamarájának tagja, 1858—62. pedig porosz vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Főműve: Der Zivilprocess des gemeinen Rechtes in geschichtlicher Entwickelung (Bonn 1864—74, 6 köt.). Más művei: Grundriss zu Vorlesungen über d. gemeinen Zivilprocess (1821); Versuche über einzelne Theile der Theorie des Zivilprocesses (1827); Gerichtsverfassung und Process des sinkenden römischen Reichs (1834); Ursprung der lombardischen Städtefreiheit (1846); Ueber Gesetzgebung und Rechtswissenschaft als Aufgabe unserer Zeit (1876).

2. *B., Theobald von*, porosz államférfi, jelenleg német birodalmi kancellár, szül. Hohenfinowban 1856 nov. 29. Atyai ágon nem a Bethmann, hanem a Hollweg-család sarja. Jogot végzett s kisebb birói, majd közigazgatási hivatalokat viselt 1886-ig, amikor tartományi tanácsos lett Oberbarnimban, 1896. elnöki tanácsos Potsdamban s még ugyanazon évben kormányszéki elnök Brombergben. 1899. okt. 1. Brandenburg tartományi elnökévé nevezték ki. 1905 márc. 21. Hammerstein br. utóda gyanánt porosz belügyminiszter lett, 1907 jún. 22. pedig elnyerte a távozó Posadowsky helyett a birodalmi belügyi államtitkárságot és egyúttal a porosz államminisztérium alelnökségét és ebben az állásban helyettese lett Bülow kancellárnak. Midőn pedig Bülow herceg a Reichstag konzervativ többségével való küzdelemben elfáradva, 1909. véglegesen lemondott, I. Vilmos császár júl. 14. B.-t nevezte ki kancellárrá. Az új kancellár politikai elveire nézve mérsékelt konzervativ, de kineveztetéséig nem igen szerepelt a parlamentáris életben. (L. *Német császárság.*) Vilmos császár 1909 aug. 16. őrnagyi ranggal, à la suite, tüntette ki az új kancellárt. V. ö. Die Ahnen des Reichskanzlers B. (a berlini Heroldban 1909).

Bethnal Green (ejtsd: betnel grín), városrész London (l. o.) K.-i részében, (1901) 129,680 lak., selyemgyárakkal.

Bethogabris, város, l. *Eleutheropolis.*

Bethome *(Bemeszelisz)*, Josephus Flavius szerint megerősített város Palesztinában, ahol Alexander Jannaeus makkabeus király Kr. e. 88. az ellene fellázadt farizeusok vezéreit elfogta.

Bethoron, helység Giberon mellett, a Jeruzsálemtől a tengerparthoz vezető legrégibb úton. Van *Felső-* és *Alsó-B.* Rendkívül fontos stratégiai hely, melyet már Salamon király megerősített. Itt győzte le Józsua a szövetséges kanaánita fejedelmeket, a makkabeusok a szír hadvezéreket és a rómaiak is ezen a helyen súlyos vereséget szenvedtek. A bibliai elbeszélés szerint Józsua ezen a helyen állította meg a napot. Ma már jelentéktelen két falu a Jaffa és Jeruzsálem közötti úton (Beturelfoka és Bet-ureltahta).

Bethsaida *(halász háza)*. Az új szövetségi szentirásban sokszor említett város Palesztinában, a Genezareth tava közelében; fekvését azonban nem sikerült pontosabban meghatározni. Itt születtek Péter, András és Fülöp apostolok és Jézus is gyakran megfordult e helyen. Némelyek két B.-t különböztetnek meg, de nem valószínű, hogy két ilynevű város volt Palesztinában.

Bethsan *(nyugalom háza)*, hajdani város Palesztinában, Izakár törzsének területén, mely azonban Manasséé volt. Falára akasztották a filisztenusok Saul holttestét. (Görög neve Skythopolis volt.) Rommaradékát és a mellette fekvő falut Beiszannak vagy Beszannak hívják. Itt született Basilidés gnosztikus.

Beth Semes, több helység neve Palesztinában; legismertebb az a juda-város, mely a filisztenusok területének szélén volt (jelenleg Ain Semsz). Egyideig itt őriztetett *JHVH* frigyládája. Amacját, Juda királyát is itt fogta el Izrael királya, Joas. (2 Kir. XIV. 11, 13.)

Bethulia, Judit és Holofernesz ismert történetének színhelye. Sokan hiszik, hogy a mai Sanur erőd Sebusieh és Dzsenin között a régi B., mások a Dzsebel-Fukua (Gelboe) ÉK.-i részén levő Beit-Ilfa és Judeide falvakban vélik fölismerni Judit városát.

Béthune (ejtsd: betün), 1. folyó Seine-Inférieure francia départementban, amelynek K.-i szélén ered; 60 km. hosszú folyás után Arques-nál torkollik.

— 2. *B.*, arrond. székhelye Pas-de-Calais francia départementban, a Brette és vasút mellett egy dombon, (1906) 13,607 lak., 1388-ból való bizarr alakú toronnyal, a XV. és XVI. sz.-ból való szép templommal, a XV. sz.-ból való érdekes házzal és több artézi kúttal (a hagyomány szerint B.-ben a XII. sz.-ban találták föl az artézi kutak fúrásának módját); gazdag szénbányákkal, cukorfinomítókkal, vászonszövéssel és fehérítőkkel, cserépedény-készítéssel, élénk len- és vászonkereskedéssel. Közelében (1 km.-re) Roquelaure herceg árokkal körülvett kastélya van. 1713-ban került véglegesen Franciaországhoz. V. ö. *Cornet*, Hist. de B. (B. 1892 2 köt.).

Béthune, *Armand Joseph de*, l. *Charost*.

Bethusy-Huc, 1. *Eduard Georg*, gróf, német politikus, az 1773. grófi rangra emelt porosz család ivadéka, szül. Bankau családi birtokán 1829 szept. 3., megh. u. o. 1893 nov. 19. Beutazta a Keletet, Olasz- és Franciaországot, 1862—79. a képviselőház, 1867-től az északi német, 1871-től pedig a birodalmi gyűlés tagja volt. 1866-ban megalkotta a szabad konzervatívok pártját, mely 1871. német birodalmi párt nevet vett föl. 1873—79-ig a képviselőház másodalelnöke volt.

2. *B., Valeska*, grófné, *Moritz von Reichenbach* néven német regényírónő, szül. 1849 jún. 15. mint Reiswitz-Kaderzin báró leánya, 1869 óta B. Eugen gr. neje. Deschowitz sziléziai birtokán lakik, hol a német és szláv elemekből kevert népet és viszonyokat jól tanulmányozta, melyek legtöbb művének hátterét teszik. Legismertebb regényei: Die Eichhofs (1881); Der Sohn des Flüchtlings (1882); Die Schlossfrau von Dromnitz (1882); Auf Umwegen (1884); Durch (1884); Die Lazinskys (1887); Seine Frau (1888), Der älteste Sohn (1889); Eva in allerlei Gestalten (1890); Die Prinzessin (1892); Alte und Junge (1895); Sühnopfer (1897); Maud (1901); Der Platz an der Sonne (1910).

Bêtise (franc.), ostobaság, oktalanság.

Betlehem, l. *Bethlehem*.

Betlehemezés, l. *Népmisztériumok*.

Betlen, kisk. Fogaras vm. fogarasi j.-ban, (1910) 1068 oláh lak.; vasúti megálló; u. p. és u. t. Fogaras.

Betlen volt az első, kiről okleveleink mint a párisi egyetem magyar tanulójáról emlékeznek. Meghalt 1175-ben. Vele együtt jártak az egyetemen Jakab, Mihály és Adorján klerikusok is. Mint Árpád-kori személynév gyakran előfordul.

Betlen *Gyula*, szobrász, szül. 1879. Budapesten, ahol első tanulmányait is végezte. 1899-ben Párisba ment s ott Verletnél képezte ki magát. Kisplasztikai munkáival 1904. St. Louisban, 1906. Milanóban nyert aranyérmet. Egyik monumentális műve, a Tóth-család síremléke, a budapesti kerepesi-temetőben áll. B. mintázta 1904. az Izr. kézmű- és földmív.-egylet emlékérmét is. 1911. őt bízták meg a nyiregyházai Kossuth-szobor elkészítésével.

Betlenfalva, kisk. Szepes vm. iglói j.-ban, (1910) 422 tót és német lak., postahivatallal; u. t. Káposztafalva. Itt van a hernádvölgyi nagy műmalom (a szepesi, késmárki és öt felföldi takarékpénztárak közkereseti társasága). A községben a renaissance-kori Thurzó-kastély, mely becses műemlék.

Betlenháza, kisk. Krassó-Szörény vm., bégai j.-ban, (1910) 1020 német és magyar lak.; vasúti állomás, posta-, táviró- és telefonállomás.

Betlenszentmiklós, kisk. Kis-Küküllő vármegye hosszuaszói j.-ban, (1910) 1516 magyar és oláh lak.; csinos kastélya van. Vasúti állomás, postahivatal; u. t. Zsidve. B. a bethleni Bethleneknek birtoka volt, eredetileg Bethlen Gergely nyerte Zsigmond királytól, Bethlen Farkas megerősített kastélyt, Bethlen Miklós kancellár pedig 1668. francia izlésű kastélyt építtetett; a báró Bruckenthal-család férfiágának kihaltával a B.-i uradalom a szász nemz. egyetemre szállott.

Betlentelep, Kolozs vm. gyulai j.-ban fekvő kincstári telep, a Hideg- és Meleg-Szamos egyesülésénél, Neuschloss Károly és fia budapesti cég gőzfűrészmalmával. Vele szemben vízerejű lisztmalom és fűrész; 2 km.-rel feljebb László József újonnan berendezett aranybányája és zuzója a Csetátye (várhegy) aljában; ennek oldalában 100 m. magasságban a Szamos tükre felett sziklaodu, melyből 1890-ben havasi kecske (Capra Ibex Carpatorum) és más diluviális állatok csontjai kerültek ki.

Betlér, kisk. Gömör vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 1122 tót és magyar lak.; van vasúti állomása, posta- és táviróhivatala. Néhai gr. Andrássy Manó vasgyártelepe és a Pozsáló hegység tövében gyönyörű kastélya, terjedelmes parkkal övezve.

Betli (ném. *Bettler*, koldus), a preferánc nevű kártyajáték egy játszmája, leírását l. *Preferánc*.

Betokozódás, l. *Azalékállatkák*.

Betol *(naphthalol, naphthosalol, salinaphtol)*, szalicilsavas-β-naftiléter, $HO.C_6H_4.COO.C_{10}H_{17}$. Előállítják β-naftol, szalicilsavas nátrium és foszforoxiklorid keverékének hevítése útján. Színtelen, szagtalan és ízetlen kristályos por. Op. 95°. Vízben oldhatatlan. A gyomorban nem, hanem a lúgos kémhatású bélnedvben szalicilsavra és naftolra hasad, miért is hólyaghurutnál, heveny izületi reumánál, úgyszintén a belek különféle rothadási folyamatainál gyógyszerül alkalmazzák.

Betomarsea, hajdani kikötője a moabiták fővárosának, Rabbath Moabnak, a Holt-tenger mellett, a mai Kerak város közelében. Romjait El-Baladijje néven ismerik.

Beton *(képmelléklettel)*, általában bizonyos adalékoknak (homok, kavics, aprított kő, téglatörmelék, salaktörmeléknek stb.) valamely *kötőanyaggal* való keveréke, amely a készítéskor még többé-kevésbbé lágy és plasztikus tömeg, azonban a kötőanyag megkeményedése következtében bizonyos idő mulva *mesterséges konglomerátummá* (kővé) szilárdul, amelyben tehát az adalékanyagok egyes szemeit a megkeményedett kötőanyag tartja össze szilárd testté. A képmelléklet *1. ábráján* a két alsó hasáb gömbölyű szemű kavicsból készült B.-t, a két felső pedig mesterségesen aprított kőből készült B.-t mutat; az aprított kő lehet bármely kőzetfajtából, amely eléggé szilárd. A leggyakrabban használt kötőanyagok az ú. n. hidraulikus vagyis vízben is megkeményedő kötőanyagok, mint a cementek (román- és portlandcement) és a puzzolánok (trasz, szantorinföld), amely utóbbiak azonban csak fehérmészszel keverve képesek a vízben megszilárdulni (l. *Cement*).

A kötőanyag lehet azonban más anyag is, de ez esetben ezt már az elnevezésben jelzik, pl. aszfalt-B., gipsz-B, vagyis olyan B., amelyben a kőszemek között az aszfalt, illetőleg a gipsz a kötőanyag. Az építőgyakorlatban a B. alatt a román- vagy portlandcementtel készült keveréket értik.

A hidraulikus kötőanyagokkal, nevezetesen puzzolánnal készült B.-t már a rómaiak használták a tengerparti építkezéseikhez és a nagyszabású vízvezetékeik falazataihoz, amelyeknek romjai évszázadok viszontagságaival dacolva ma is sziklaszilárdak. A római birodalom hanyatlásával az ilynemű falazás ismerete is feledésbe ment és csak a mult század elején kezdett újra kifejlődni, amidőn az angol, francia és hollandiai kikötőépítkezésekhez kezdték alkalmazni. A B.-építés mai nagy elterjedését a cementipar kifejlődése, illetőleg a *portland-cement* feltalálása (1824) tette lehetővé; ez utóbbiban olyan kötőanyag áll rendelkezésünkre, amely az eddig használt puzzolánokat és a románcementet szilárdság, tartósság és megbízhatóság tekintetében messze fölülmulja. Magyarországon aránylag korán alkalmazták a B.-építést a vízépítészetben; már 1854. Mihalek József teljesen B.-ból építette a Ferenc-csatornának bezdáni hajózsilipjét, amely az első volt az ilynemű európai építkezések között.

Ma már a B.-t nemcsak a vízépítészetben, hanem minden más téren is (magasépítés, hídépítészet) a legkiterjedtebb mértékben használjuk, ami főkép azáltal vált lehetőségessé, hogy a B.-nak az ú. n. *vasbeton* (l. o.) formájában, amidőn t. i. a készítéskor a kellő helyen vasbetétek (vasrudak) helyeztetnek belé: hajlítás ellenében is nagy szilárdság adható, úgy hogy belőle olyan épületek és építmények is előállíthatók, amelyeknek tartói hajlító igénybevételt szenvednek s amelyeket vasbetétek nélkül tisztán B.-ból azért nem lehetne előállítani, mert a B.-nak egymagában csak csekély az ellenállóképessége hajlító erőltetés ellen. Így ma nemcsak a különböző épületszerkezeteket és egész épületeket, valamint hídszerkezeteket, hanem igen sok más olyan szerkezetet is vasbetétes B.-ból állítanak elő, amelyekhez eddigelé a kő, tégla, fa vagy vas volt a szokásos építőanyag, miáltal a B. alkalmazhatóságának területe óriás mértékben megnövekedett. A B.-nak, mint építőanyagnak fontos előnyei: 1. a könnyű formálhatósága, illetőleg az a tulajdonsága, hogy a készítéskor még lágy, lapátolható plasztikus tömeg, amellyel a formák könnyen kitölthetők; 2. az a tulajdonsága, hogy rövid idő mulva leköt, vagyis mesterséges kő lesz belőle s ha portlandcement a kötőanyag, ha az adalékanyagok jók és a készítése szakszerűen történt, már rövid idő mulva nagy szilárdságot érhet el; 3. a tökéletes tűzbiztossága; 4. a belőle készült építmények csekély fenntartásköltsége; 5. ott, ahol az adalékanyagok jó minőségben és nem drágán kaphatók: a nagy versenyképessége a költségek tekintetében a más építőanyagokkal szemben.

A B. szilárdsága függ mindenek előtt a cement jóságától, de ép oly fontos az is, hogy a homok és a kavicsanyag tiszta és B.-készítésre alkalmas legyen. Lényeges továbbá az alkatrészek *keverőaránya*, vagyis egyrészt a keverésnél felhasznált cementmennyiség aránya az adalékanyagok (homok és kavics) mennyiségéhez, másrészt pedig a homok és a kavics mennyiségének egymáshoz való aránya és mindegyiknek a szemszerkezete, vagyis a finomabb és durvább homok ill. kavicsszemek relatív mennyisége. Aránylag minél több cementet keverünk az adalékanyagok (homok és kavics) egy bizonyos mennyiségéhez, annál szilárdabb lesz a B., de egyben a költsége is annál nagyobb, mert a cement egységára többszörösen nagyobb, mint a vele egyenlő térfogatú adalékanyagoké. Ezért a keverőarányt mindig a B. rendeltetésére és az anyagok tulajdonságaira tekintettel kell megállapítani; legcélszerűbb a cement mennyiségét *súlyban* megszabni, vagyis azt megadni, hogy hány kg. cementnek kell egy bizonyos térfogat, pl. egy köbméter kész B.-ban lennie. Ez helyesebb, mint a cementnek térfogatarányban való meghatározása, mert a cementnek, mint minden finom őrlésű lisztnek, az a tulajdonsága, hogy a kimérés módja szerint igen különböző mennyiségű anyag lehet valamely térfogatban, aszerint, hogy fellazítva (kevesebb anyaggal) vagy összeesve tömören (több anyaggal) tölti ki az illető térfogatot. Portlandcementtel egy köbméter kész B.-ban a cementtartalom 150—400 közt változhatik, aszerint, hogy milyen szilárdságú B.-t akarunk. Vas-B.-építmények B.-jára rendszerint az a követelmény, hogy legalább 300 kg. portlandcement legyen a B. egy köbméterében.

A B. keverése vagy kézi erővel történik, vagy pedig külön e célra szerkesztett B.-keverőgépekkel. Jó szerkezetű ilyen keverőgépekkel általában könnyebben és biztosabban lehet egyenletesen jól megkevert B.-t előállítani, mint a kézi keveréssel; de természetesen a gépi keverés csak akkor lesz a költségek tekintetében is előnyösebb, ha nagyobb mennyiségű B.-t kell előállítani.

A kézi keverésnél előbb szárazon keverik össze az anyagokat; ha ez a keverék már egyenletes színű, a vizet adják hozzá öntözőkannából s a keverést az öntözés alatt és után is addig folytatják, míg az egész tömeg egyenletesen nedves és a kavics szétosztása egyenletes (minden kavicsszem habarccsal van körülvéve). Ha a B. előállításához nem a homokos kavicsot vagyis a homok és kavics természetes keverékét használják, hanem a homokot és a kavicsot külön-külön mérik ki (ami a jobb, de költségesebb eljárás), akkor az imént leírt módon előbb csak homokból és cementből habarcsot állítanak elő s azután e habarccsal keverik folytatólag az előzetesen megnedvesített kavicsot.

A *2. ábra* B.-keverő-*gépet* ábrázol: a nálunk is használt *Smith* (Milwaukee)-féle billenthető keverődobot, amelyet munkaközben fogaskerékhajtás a hosszanti tengelye körül állandóan forgásban tart. Az anyagok az *(a)* adagoló-tölcséren át *adagonként*, vagyis a kimért mennyiségekben jutnak a dobba, amely e közben, valamint a keverés alatt is vízszintes helyzetben van. A keverés egy ideig szárazon történik s azután a víz hozzáeresztése után is folytatódik; a dob köpenylemezéhez lapátok vannak odaerősítve, amelyek az anyagot a forgás alatt bizonyos magasságra magukkal viszik, hogy a visszahullás által is

jobban keverődjék. A kellő keverés után a dobot — anélkül, hogy a forgását megszüntetni kellene — átbillentik az ábrán látható ferde állásba a B. kiürítése céljából.

A friss B.-t haladék nélkül a rendeltetési helyére kell juttatni, nehogy előbb lekössön (megszilárduljon), mielőtt beépíttetnék. Ha tehát nem szakadatlanul (éjjel-nappal), hanem munkaszünetekkel megszakítva folyik a B.-ozás, a munkát úgy kell szabályozni, hogy a szünet kezdetéig minden előállított B. valóban be is építtessék.

Újabban egész külön iparrá fejlődött a *B.-működő* gyártása, amely szintén cementből, homokból és kőadalékból készül (l. még *Aerolit)*; a kőanyag rendszerint valamely, a közúzógépekben a kellő szemnagyságra aprított kőzet, esetleg többféle ilyen aprított kőnek (zuzaléknak) a keveréke. Az adalékanyagoknak szakértő megválogatása által ma már a kellő tapasztalattal rendelkező gyárak oiyan működéket tudnak előállítani, amelyeket a kellő felületi megmunkálás után színre és szemszerkezetre alig lehet a természetes kőtől megkülönböztetni, s amelyek a tartósság (fagyállóság) szempontjából is kifogástalanok. Ilyen módon készülnek gyárilag: a közönséges betonkövek, és pedig rendszerint mint üreges kövek (minélfogva a belőlük előállított falak is üregesek), továbbá: a lépcsőkövek, szegély- és párkánykövek, a homlokzati burkoló- és egyébb faragott kövek, sírkövek, az útburkolásokra szolgáló lemezek stb. Mindezek készítése lényegileg abban áll, hogy a kellő összetételű B.-t fa-, vas- v. gipszformákba csömöszölik, esetleg — mint pl. a járdalapokat — nagy nyomással vasformákban tömörítik. Gyakran kétféle B.-t is használnak a működő előállításához, úgy, hogy a válogatott adalékanyagokból való külső B. alkossa a kőnek külső kérgét, míg a többi csak közönséges (olcsóbb) bélés-B. A képmellékleten a *3. ábra* üreges B.-működ gyártását mutatja, a *4. ábra* pedig az ilyen B.-kövekből épült házat, az *5. ábra* a működből való lépcsőfokok készítését ábrázolja.

Betörés, l. *Lopás.*

Betöréses lopás elleni biztosítás, l. *Biztosítás.*

Betörni, sportműszó, a. m. lovat belovagolni.

Betörőpont. Az ellenség harcvonalának az a része, mely ellen a fő támadást intézik s amelynek elfoglalását s megszállását tűzték ki harc-célul.

Bet Ramta, Bet Harám (l. o.) szír neve.

Betriacum, római helység Galliában, az Ollius (Oglio) partján, Cremona és Mantua között, a mai Calvatone táján. Itt verte meg Othót Vitellius, s néhány hónappal később Vitelliust Vespasianusnak legátusa (Kr. e. 69.).

Betsabé v. *Betsaba*, l. *Batseba.*

Betsuánok, l. *Becsuánok.*

Bet Szacharia *(Bet Zachara)*, hajdani helység Palesztinában, Jeruzsálem és Betcur közt, ahol Kr. e. 163. Judas Makkabeus eredménytelenül küzdött Antiochus Eupator ellen. Jelenleg Chirbet Bet Zakarja, Jeruzsálemtől 15 km.-re.

Betsziboka, 480 km. hosszú folyó Madagaszkár szigetén; miként baloldali mellékfolyója, az Ikopa, Antananarivo közelében ered és a Mozambiki-szorosba, illetőleg annak Bembatoka nevű öblébe torkollik. Kisebb gőzösök 145 km.-nyire is fölmehetnek rajta.

Betszíleo, a hóva törzzsel rokon néptörzs Madagaszkár szigetének hegyes belsejében. Két csoportra oszlik: az északi tömzsi, rézvörös és a déli karcsubb, sárgás, finomabb arcvonású ágra. A B. általánosan tetoválja magát. Mullens a törzs tagjainak számát háromszázezerre becsüli. Fővárosaik: Fianarantszoa 6000 és Ambozitra 1500 lak.

Betszimaraka, keskeny parti lapály Madagaszkár szigetén az Antonzsil-öböl és a d. sz. 20° közt. Ny.-on az a hegylánc határolja, amely Vohemartól a Fort Dauphinig nyúlik és amelyről számos kisebb folyó rohan a part felé, ahol nagy mocsarakat és lagunákat alkotnak. A parti szigetek közt egyedül Ste-Marie a jelentős. Fontosabb kikötőhelyek Tamatave (l. o.), Foulpointe és Fenerivo.

Bet-Talmud. Talmudi és rabbinikus tudományos haviszemle. Alapították 1881. a magyar származású Weisz I. H. és Friedmann M. bécsi tudósok. Megszünt 1886.

Bettelheim, *Anton*, német irodalomtörténetíró, szül. Bécsben 1851 nov. 18. 1880—86-ig a bécsi Presse és a Deutsche Zeitung tárcarovatát szerkesztette. Művei: Beaumarchais (1886); Volkstheater und Lokalbühne (1887); Ludwig Anzengruber (1891); Deutsche u. Franzosen (életrajzi tanulmányok, 1895); Acta Diurna, Gesammelte Aufsätze (1899); Marie von Ebner-Eschenbach (1900); Allg. deutsche Biographie (1907—9). Sajtó alá rendezte Anzengruber összegyűjtött munkáit. Kiadója a Führende Geister (újabban Geisteshelden) c. biográfiagyűjteménynek és 1895 óta a Biographische Blätter c. negyedéves folyóiratnak, melyből 1898. a Biographisches Jahrb. lett.

Bettenhausen, azelőtt önálló község, 1906 óta Kassel (l. o.) várossal van egyesítve.

Betterment (ang., ném. *Verbesserungsgabe)* a. m. értékjavulási, értékemelkedési illeték, helyesebben járulék; közmunkák (utcanyitás, utcabővítés, csatornázás, világítás stb.) következtében a tulajdonos munkáján, érdemén kívül beálló ingatlan-értékemelkedésnek (unearned increment, unverdienter Rentenzuwachs) megadóztatása, abban a formában, hogy az ingatlan tulajdonosát, ingatlanának értékemelkedéséhez képest a közmunka költségéhez hozzájárulásra kötelezik. Az intézmény angol eredetű, az ingatlant a kirovás csak egyszer éri, akkor, amikor a javára szolgált közmunka költségének megfelelő részét az ingatlanra kivetik. Az értékemelkedést más alakban akarja megadóztatni az ú. n. német rendszer az értékemelkedési adóval (Werthzuwachssteuer), ami abból áll, hogy az ingatlan minden tulajdonváltozásakor az átruházási illetéken felül az előző változáshoz mért értékemelkedés után bizonyos %-ot kell fizetni. A községi törvény (1886. XXII. t.-c.) 132. §-ában a városoknak biztosított adóztatási jog megadja a városoknak a jogalapot a B. behozatalára. A törvényhatósági joggal felruházott városok polgármestereinek 1906. évben tartott értekezletén Nagy-Várad főmérnöke javaslatot terjesztett elő a B.-ről s azóta több város (Nagy-Várad, Debreczen) e tárgyban szabályrendeletet alkotott, amelyeknek kormányhatósági jóváhagyása tárgyalás alatt áll. Eddigi

1. ábra. Betonfajták.

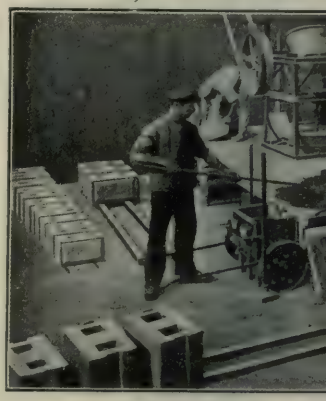

3. ábra. Ü

5. ábra. Betonműkő-lépcső készítése.

n-műkő gyártása.

2. ábra. Betonkeverő-gép.

4. ábra. Beton-műkőből épült ház.

törvényeinkben az 1885. XXIII. t.-c. 43. §-a s még inkább a budapesti nagykörútról szóló 1871. XLII. t.-c. 7. §-a és 1884. XVIII. t.-c. 3. §-a tartalmaz az ott megállapított «kisajátítási járulék»-ban az értékemelkedési járulékkal azonos alapgondolatu intézményt.

Betterton, *Thomas,* angol szinművész, szül. 1635. Westminsterben, megh. 1710. Londonban. Főképen Shakespeare-tragédiák hőseinek ábrázolásában tünt ki, híres volt Hamletje és Othellója. II. Károly tanulmányútra Franciaországba küldötte; ő vitte be innen először az angol szinpadra a mozgó diszleteket, ezzel teljesen átalakította a kezdetleges fölszerelésü szinházat. Irt több vigjátékot is, többek közt a Szerelmes özvegy cimüt, George Dandin mintájára.

Betti, *Bernardino,* olasz festő, l. *Pinturicchio.*

Bettia, az indiai brit Bengal provincia Csamparan kerületének fővárosa, 22,800 lak. Musafferpurral vasút köti össze.

Bettina, l. *Arnim* 3.

Bettinelli, *Saverio,* olasz iró, szül. Mantovában 1718 júl. 18., megh. 1808 szept. 13. A jezsuita rendbe tartozott s mint ilyen tanárkodott Bresciában, Bolognában, Velencében, Parmában és végül a modenai egyetemen. Mint a Hohenlohe hercegfiuk nevelője sokat utazgatott; Párisban is tartózkodott és Voltaire-rel is megismerkedett. A jezsuita-rend feloszlatása után 1773., szülővárosába, Mantovába vonult vissza és müveinek sajtó alá rendezését gondozta. Munkái: Il risorgimento d' Italia negli studj, nelle arti e ne' costumi dopo il mille (Bassano 1775, 2 köt.); Lettere dieci di Virgilio agli Arcadi, Dell' entusiasmo delle belle arti (Milano 1769); Lettere di una dama ad una sua amica sulle belle arti.

Betting (ang.) a. m. fogadás, főleg lóversenyeknél. *B.-book,* a fogadási könyv, melybe a fogadások följegyeztetnek, *B.-office,* fogadó iroda. *B.-ring* (többnyire egyszerüen csak *ring),* a bookmakereknél fogadók számára elkülönített hely a versenytéren. *B. room,* fogadási helyiség.

Bettlertaler (ném., a. m. *koldustallér),* az újkor elején (1568—1750) több német tartományban és néhány svájci kantonban vert pénz, Szt. Márton képével, aki köpönyegének egy részét levágja és koldusnak adja.

Betto, olasz festő, l. *Pinturicchio.*

Bettolo, *Giovanni,* olasz tengernagy, szül. Genovában 1846 máj. 25. 1865-ben lépett tényleges szolgálatba. 1890-ben a képviselőház tagja lett, 1899 máj.-tól 1900 jún.-ig tengerészeti miniszter a Pelloux-kabinetben. 1903 ápr. 22. újból kinevezték tengerészeti miniszterré, de 1903 okt. az egész kabinettel visszalépett. Harmadizben 1909 dec. lett tengerészeti miniszter a Sonnino-kabinetben. A kereskedelmi tengerészet ügyeit, amelyek azideig a kereskedelmi minisztérium ügykörébe tartoztak, a tengerészeti minisztériumnak rendelte alá és a hajózási szubvenciók tárgyában törvényjavaslatot dolgozott ki, amely azonban a kamarában oly ellenzésre talált, hogy 1910 márc. az egész kabinet kénytelen volt lemondani. B. 1911 május havában nyugalomba vonult. Irt egy Manuale teorico-pratico di artigleria navale cimü két kötetes munkát (Firenze 1879—81).

Bettoni-Cazzago, *Francesco* gróf, olasz iró, szül. Bresciában 1835. Jogot végzett, egy ideig a berlini követségnél volt alkalmazásban, jelenleg szülővárosában tanulmányainak él. Müvei: Memorie Teb. Brusato. Brescia nel secolo passato. Hazánkat érdekli a Gli Italiani nella guerra d'Ungheria 1848—49 c. műve, mely már több kiadást ért.

Bettstout (ang., ejtsd: betstaut), szövet, l. *Inlett.*

Betudás v. *beszámítás,* a kereskedelmi könyvelésben az az eljárás, amikor valamely üzletfél tartozását vagy követelését az ő ellenkező minőségü hitelbeli összeköttetésébe számolják fel; azaz ha valaki áruvétel következtében tartozik és árúszállítás következtében követel, akkor a két hitelviszony egymást felemészti és csak a különbözetet téríti meg az a fél, akinek a tartozása nagyobb összeget képvisel. L. még *Beszámítás.* — *B.* az örökjogban, l. *Törvényes örökösödés.*

Betula, *L.* (növ.), l. *Nyírfa.*

Betulaceae (növ., *Nyírfafélék),* kétszikü család a Fagales sorozatban, melynek fajai az É.-i mérsékelt övben vannak elterjedve, egyesek pedig az Andokban. Viráguk egyivarú és egylakú; virágtakarója ha van, murvaszerü. Porzó 2—10, portokjuk többnyire hasadt. A növirág termője 2 termőlevélből alakult, két bibeszála van, magháza alsó állású. A termés fel nem nyiló, száraz termés egyetlen maggal, ebben tápláló szövet nincs. A növirág előlevelei a murvával összenőttek. Ugy a hím, mint a növirágok csüngő barkavirágzattá egyesülnek. Fák, levelük osztatlan, pálháik lehullók, virágzatuk többnyire végálló. Ide tartozik fáink közül a nyír *(Betula),* a mogyoró *(Corylus),* az éger (*Alnus).*

Betulia, l. *Bethulia.*

Betulin (növ.), a. m. nyírfaolaj, l. *Nyírfa.*

Betulose a. m. *Nyírfabalzsam..*

Betuwe, a Rajna két ága, a Waal és Lek által alkotott sziget Hollandiában; 90 km. hosszú és 5—10 km. széles; a Nieuwe Dijk Felső- és Alsó-B.-re osztja; egykoron batávok lakták.

Betü, az egyes nyelvbeli hangoknak irott jegye. Azért az olyan irást, mely az egyes hangokat ily jegyekkel fejezi ki, *B.-irásnak* mondjuk, megkülönböztetésül oly irásmódtól, mely több hangot, szótagot vagy egész szavakategyetlenegy jeggyel ábrázol, miként pl. a legrégibb egyiptomi irásban, a kinaiban s egyebütt találjuk. A B.-k száma, melyeknek összes sorozatát *B.-rendnek* vagy ábécének nevezik, a hangok száma szerint nagyon különböző, azonban a leggazdagabb B.-rend sem fejezi ki az összes előforduló hangkülönbségeket. Minthogy B. alatt nem magát a kiejtett hangot, hanem ennek irott jegyét értjük, ennélfogva e szó nem használható a hangok jelölésére, igy pl. nem szólhatunk ajak-B.-ről stb. Néma B.-knek mondják azokat a B.-ket, melyeknek a jelen kiejtésben nincs hangértékük, amilyenekkel gyakran találkozhatni pl. az angol vagy francia nyelvben.

A B.-kre s általában az irásra vonatkozó magyar szavak *(betü, ir, könyv, rovás),* nyelvkincsünk azon elemei közé tartoznak, melyek megelőzik a honfoglalás korát s mint ilyenek, kétségtelen tanuságul szolgálnak arra, hogy a magyarság magával hozta az irás ismeretét s nem a

nyugati kultura hatása alatt tanulta el. Az ősmagyar B.-k a törökségből valók a nyelvi bizonyítékok szerint s ezeket kőbe vagy fába rótták, miként a székely írásjegyeket. Nemcsak az egyes B.-jegyek alakja egyezik, hanem arra is kiterjed a hasonlóság, hogy az egyes szavakat egymás fölé helyezett pontok választják el. L. még *Rovás* és *Rovásírás*. Nyomdászati szempontból l. *Betük* és *Betünemek*.

Betüanya, l. *Betüodor*.

Betübélyeg, l. *Betükölyü*.

Betüérc, l. *Sylvanit*.

Betüfajok, l. *Betünemek*.

Betüfém, a betük öntéséhez használt fém v. érc, melynek ötvénye nem minden betüöntödében készül egyenlő keverék szerint. A B. ötvényénél nem elég tudni, mily arányban keverik az alkatrészeihez tartozó fémeket, hanem tapasztalásból kell ismerni az alkatrészek sajátságait és pontosan tudni, mikor kell beállania a tulajdonképeni ötvénynek; fölötte szükséges továbbá a folyékony anyagból elpárologtatni minden kénes és sós alkatrészt, mert ezek okozzák a betük későbbi rozsdásodását (oxidációját). Legjobb B. a kétszeresen finomított ólom, antimon és ón ötvényéből készül, és pedig 50 rész ólom, 40 rész antimon és 10 rész ónból; de ez igen megdrágítja a betük árát, miért is újabban 75—80 rész ólomból, 20—25 r. antimonból és mintegy 0·4 rész vörösrézből v. ónból ötvényeznek. A francia B. 55 rész ólom, 30 r. antimon és 15 r. ón; 55 r. ólom, 22·7 r. antimon és 22·3 r. ón, vagy 69·2 r. ólom, 19·5 r. antimon, 9·1 r. ón és 1·7 r. vörösréz. Az Erhard-féle B. 80 r. horgany, 4 r. ón, 2 r. ólom és 2 r. vörösréz. A Besley-féle B. 100 r. ólom, 30 r. antimon, 20 r. ón, 8 r. nikkel, 5 r. kobalt, 8. r. vörösréz, 2 r. bizmut. A Cambricus-féle 10 r. aluminium, 50 r. vörösréz. A stereotipáláshoz (l. *Tömöntés)* való fém — mivel a stereotip-lemezek nem kerülnek oly sokszorosan használatba — jóval puhább a betüöntéshez valónál. Az ötvény rendesen 75 r. ólomból, 18 r. antimonból és 7 r. ónból áll. A szedőgépekhez való B.-nek a gép kényes szerkezete miatt igen folyósnak kell lennie s ezért ilyen célra leginkább a következő arányú ötvényt veszik: 68 r. ólom, 20 r. antimon, 9 r. ón és 3 r. vörösréz. Ez a fém tehát még a stereotip-fémnél is lágyabb, ami azonban nem baj, mert a gépszedés nem kerül oly sokszoros nyomás alá, mint a közönséges betü.

Betü-gránit, l. *Irásgránit*.

Betüírás, l. *Betü* és *Betük*.

Betüjáték, l. *Anagramma*.

Betüjelek, l. *Chiffre-írás*.

Betük, a hangoknak írott jegyei. A hangok ilyen jegyekkel való leírását pedig betüírásnak nevezzük. A régi egyiptomiak, az amerikai indus népek meg a kinaiak nem a hangokat jelezve írtak, hanem szótagokat, sőt egész szavakat egyetlen jeggyel ábrázolva. (L. *Irás*). A kinaiak írása még ma is ilyen. A betüírásnak, illetőleg ábécének föltalálását a főniciaiaknak tulajdonítják, de éppen olyan alapon tarthatnók a zsidókat is föltalálóknak. Kezdetben 22 (mások szerint csak 16) volt az abéce betüinek száma, s jobbról balra írtak. A szemita népektől hamarosan átvették a görögök; Herodotos (Kr. e. 460 körül) legalább már mint régen történt dologról beszél erről. Kezdetben a görögök is jobbról-balra írtak; csak jóval később keletkezett az ú. n. szántó írás, amidőn az első sort balról jobbra s így tovább írták. Az Itália délvidékén lakó nagy-görögök a rómaiakat is megtanították a betük írására, kik azután azokat új jegyekkel (V, U, G) bővítették és alakjukat egyszerűsítették. A rómaiaktól a germánok tanulták meg a betüírást, ezek azonban a rómaiak gömbölyű betüi helyett eleinte szögleteseket (runabetük) véstek. A B. formájának e változásai különben az írásra szolgáló anyagok mivoltával magyarázhatók meg. A rómaiak papiruszra meg pergamenre írtak, tehát már természetszerüen gömbölyítették a B.-et; a germánok azonban ezeket az íróeszközöket eleinte alig ismerték, s följegyzéseiket bükkfa háncsába meg kőbe vésték. A véső alkalmazása magától értetődően egyenes szárúvá s hegyessé tette a betüt. A runa-B.-ból a pergamen használatának terjedésekor Ulfilas püspök a nyugati gót B.-et csinálta. Bibliafordítása, az «ezüst kódex» Upsalában van. Bíborszín pergamen, aranyos meg ezüstös gót B.-kel. A Kr. u. VIII. sz.-ban a latin nyelv és a latin írásmód egész Nyugat-Európában elterjedt, de a gótikus formák belészövődtek az utóbbiba s hosszú évszázadokon át több-kevesebb tisztasággal megmaradtak benne. A latin B.-nek különben két fő fajtájuk volt: *majuszkulák* (nagy B.) és *minuszkulák* (kis B.). Az utóbbiak a majuszkulákból keletkeztek. A kettő közt körülbelül annyi volt a különbség, mint a mi mostani verzális és kurrens betüink között. A majuszkulákat kapitális és unciális B.-re, a minuszkulákat pedig álló és dőlt (kurziv) B.-re osztják. A *kapitális* B., melyek a mi mediaeval (l. *Betünemek*) nagy betüinkkel jóformán megegyeznek, egyszerű s egyenes formájuak, cifrázatuk nincs. Az *unciálist* a kapitális B. kurzivjának (l. *Betünemek*) nevezhetjük. Formája könnyebb és hajlottabb; a sarkok eltolódottak, a szárak hajlottak s gyakran különböző hosszúságuak; a cifrázás néha olyan mértékű, hogy az olvashatóság rovására esik. E betü különben igen sokat őrzött meg a nyugati gót formákból. A középkori kódexek, betüiket tekintve, három időszakba oszthatók: 1. a kurziv B. kora (V—VIII. sz.); 2. a gömbölyű minuszkulák (IX—XII. sz.); és 3. a szögletes minuszkulák kora (gót-, szemigót- és barát-B., XIII—XIV. sz.). A B. fejlődése, amint látjuk, nem következetes. Az egyszerűbb, könnyebben olvasható betüformák megelőzték a nehéz olvasású, cifrázatokkal telt formákat. Az utóbbiakat teljes merevségükben különösen Németországban s általában az északabbra eső országokban írták; a délvidéki, különösen olasz papság azonban mindig hajladozott a könnyebb formák felé s ezért a legridegebb barátbetüs korban is gömbölyítette egy keveset a betüit. Mikor a táblanyomatok s a könyvnyomtatás ideje is elérkezett, a gótikus B. járták széltében-hosszában, s ha az olaszországi könyvnyomtatók (Jenson, Sweynheym, Manuzio) hamarosan római minuszkulákkal, illetőleg antiqua B.-kel (l. *Antiqua*) nyomtattak is, Németországban mindmáig azok egyenes származékát, a fraktur (l. *Betünemek*) betüt kedvelik, s egyéb nyelvekben is, így a

németalföldiben, dánban, svédben, tót és románban, csak a legújabban szünt meg a szögletes fraktur betü használata. Újabban a modern formában vésett gót betüfajták is ismét divatosak.

Betükölyü v. *betübélyeg* (patrice), a B.-metszési művészetben a domború alakkal ellátott betü, mely a betüodorba ütve, annak megfelelő homoru lenyomatát mutatja (l. *Betüodor*). A B. acéljának könnyebb vésése végett mintegy 5 cm. hosszu acélrudacskát légmentesen elzárt és faszénporral telt vasedényben 5—6 óráig lassú tüz mellett izzasztanak és csak ha az izzasztó szekrény minden külső befolyás nélkül, magától kihült, veszik ki. A vésendő felületet ezután tisztára csiszolják és a vésendő betü képét karcoló tüvel kikarcolják; ennek megtörténte után kivésik a betüt és finoman körülreszelik, hogy az teljesen sima legyen. A vésés után a már kész B.-t szénporral telt szekrényben vörösre izzasztják, nem nagyon hideg vízben lehütik, keményre edzik és ezután izzó vassal addig simítják, míg erősen sárgás lesz, azután ismét vízben hütik le; gondosan megtisztítttatván, most már alkalmas arra, hogy B. üttessék róla.

Betüköz (ném. *Abstand, hús*), a betütörzsnek a betü képén kivül eső vad része. Lehet a betükép alján, fölsején, sőt két oldalán is. Nagysága a nagy betük (A, B), illetőleg a hosszú (h, g) és alacsony (a, e) betük közötti aránytól függ.

Betümagasság, l. *Betürendszer*.

Betünemek, a nyomdászatban a fémből öntött különböző vésetü és nagyságú betük, melyeket a nyomtatáshoz használnak. Különbözők 1. nyelv, 2. nagyság és 3. alak vagy véset szerint. A különböző nagyságok bármely nyelvhez alkalmazhatók, alakjuknak és vésetüknek azonban határ van szabva. Ha valamely nemzet különös jellegü betüket használ, úgy ezeket e nemzet szerint nevezik. A magyar B. *antiqua*, a német B. *fraktur* néven ismeretesek. A román népek, horvátok, tótok antiqua betükkel nyomtatnak. Az antiqua egyik másodrendü neme a *kurziv*. Általánosságban az antiqua és fraktur B.-et különböző betük szerint osztályozzák, melyek könyv-, dísz-, cím- és falragasz-betüknek neveztetnek és az előbbieket inkább könyvek-, a dísz- és címbetüket finomabb munkákra, mint könyvcímek, borítékok stb. nyomására használják, míg a falragasz-betük már nevükkel elárulják céljukat. A dísz-, cím- és falragaszbetük alakja épp oly változó, mint elnevezésük, sőt a nevek sem mindig egyenlők, habár mint B. azonosak is, mert a különböző országok betüöntői, ha vésetük alig tér is el egymástól, másmás nevekre keresztelik azokat; csak néhányat említve: az általánosan ismert latin (antiqua) jellegü egiptien, groteszk, kőrás (block) elnevezésüek, vésetük-, szélességük- v. keskenységükben azonosnak hagyva, majdnem minden betüöntő által más-más néven árusíttatnak. A közönséges irás- és rondírás-betük az utolsó két évtized alatt annyira elszaporodtak különféleségükben, hogy jelenleg mindazt, amit eddig csak könyomással és rézmetszéssel lehetett nyomtatni, a könyvnyomtató sajtóval gyorsabban, olcsóbban és sok esetben szebben is lehet előállítani. A betük nagysága, vagyis a betütörzs (l. o.) hazánkban a francia pontrendszer elterjedése előtt csakis névvel jelöltetett, mely nevek eredetét kikutatni nem mindig sikerült. A fraktur másodrendü nemei a különböző alakú gót betük, melyek a középkori barát-irásból eredtek; valamint az ú. n. Schwabacher, kerekded, az antiquához formálódó frakturbetü, mely Németországban a nyomdászat feltalálása után néhány évvel (1467 körül) jött használatba és sokáig nyomtattak vele. E betü újabban divatosabb formában vésetett, de régi jellegében is árulják s könyvek nyomtatására sok esetben használják. Az antiqua és Schwabacher egyik közbenső neme a *Middolin* volt s mint dísz- és kitüntető betü jó szolgálatot tett, azonban a Schwabacher szebb formában való felújítása folytán teljesen háttérbe szorult. A B. elnevezései (megfelelő nagyságu betükből szedve) a következő:

Gyémánt	4 pont
Gyöngy	5 «
Nonpareille	6 «
Colonel	7 «
Petit	8 «
Bourgeois (borgis)	9 «
Garmond	10 «
Cicero	12 «
Mittel	14 «

Következnek még nagyságuk szerint: Tercia (16 pont), Text (20), Két cicero (24), Két mittel (28), Három cicero (36), Két text (40), Négy cicero (48), Öt cicero (60), Hat cicero (72). Franciaországban kizárólag a pont elnevezést használják (corps 3, corps 4 stb.); ott a betük nevei: Diamant (3), Sédanoise (4), Parisienne (5), Nonpareille (6), Mignonne (7), Petit-texte ($7^1/_2$), Gaillarde (8), Petit-romain (9), Philosophie (10), Cicéro (11), Saint-Augustin (12 és 13), Gros-Texte (14), Gros-romain (15 és 16) stb. Angolországban meg van ugyan honosítva a pontrendszer, de azért az egyes B.-et névvel jelölik: Diamand, Pearl, Ruby, Nonpareil, Emerald, Minion, Brevier, Bourgeois, Long Primer, Small Pica, Pica, English, Great Primer, Paragon stb. A dísz- és címbetük nevei a Magyarországban használtaktól teljesen elütők és az ezek nagyságára vonatkozó szabályok sem oly pontosak, mint nálunk.

A rendes használatban lévő betüfajok elnevezései a következők:

Révai Nagy Lexikona (antiqua)

Révai Nagy Lexikona (kurziv)

Révai Nagy Lexikona (mediaeval)

Révai Nagy Lexikona (med. kurziv)

Révai Nagy Lexikona (elzevir)

Révai Nagy Lexikona (fraktur)

Révai Nagy Lexikona (gót)

Révai Nagy Lexikona (irás-betü)

E betüfajok feloszlanak viszont számos mellékfajokra, aszerint amint egyik-másik betüfajjal vonatkozásban állanak, vagy pedig ahogy a betüöntők újabban elkeresztelik.

Betünyomó távirógépek. Két főcsoportra oszthatók; az első csoport gépei papirszalagra nyomják a betüket, Európában ezeket használjuk. A második csoport gépei papirlapra írják a betüt, mint a közönséges írógép. A gép által nyomtatott lap minden utólagos kezelés v. ragasztgatás nélkül jut a címzett kezébe. Ezek a gépek az északamerikai Egyesült-Államokban használatosak.

A papirszalagos gépek közül legelterjedtebb a Hughes (ejtsd: júsz) gép *(1—2. ábra)*. Ennek fő-

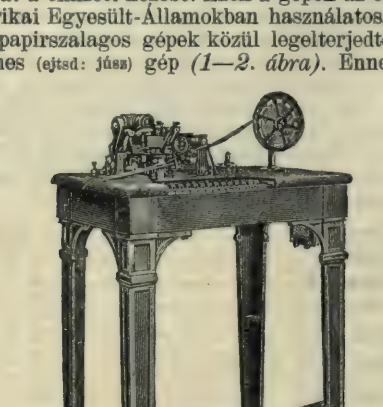

1. ábra. Hughes-gép.

részei: 1. a hajtószerkezet, 2. az adó-áramkibocsátó, 3. a vevőnyomó szerkezet és betükerék.

1. *A hajtószerkezet* súlyok vagy újabb gépeknél elektromotor által mozgatott erőműből áll, mely az áram kibocsátását eszközlő szánkát, a betükereket és a gép egyenletes mozgását biztosító fékszerkezetet hajtja.

2. *Az adószerkezet.* Az áramnak a vezetékbe való bebocsátása billentyük segítségével történik. 28 billentyű két sorban van elhelyezve, mint a zongoránál. Ezek közül 26 az ábécé 26 betüjével, illetőleg a 0—9 számjegyekkel és 16 különböző jellel van megjelölve, kettő pedig üres. Minthogy minden billentyű egy betü és egy szám, illetve jel táviratozására szolgál, a betükeréken azonban a betük, illetőleg számok és jelek egymás mellett felváltva vannak, világos, hogy aszerint, amint a billentyűvel betüt, számot vagy jelet akarnak táviratozni, a betükereket egy betüszélességgel odább kell tolni. Erre szolgál az említett két üres billentyűvel működésbe hozható szerkezet. A billentyük körben elhelyezett és a billentyükkel emelhető peckekkel vannak összekötve. Az ezeket a peckeket tartalmazó pecekház felső lapja *(y)* (l. *3. ábra)* felett mozog körben a hajtószerkezet által forgásba hozott szánka *(L)*. Ha egy billentyüt lenyomnak, a megfelelő pecek a pecekház fedelének nyílásán *(p)* kiemelkedik, a forgó szánka ajkával *(r)* érintkezésbe jut s vagy közvetlenül vagy emeltyű közvetítésével áram megy a vezetékbe.

3. *A vevő.* A beérkező áram az elektromágnesek által működésbe hozott akaszszerkezet segítségével a nyomtató szerkezetet működésbe hozza, illetve a papirszalagot nyomtatás céljából a betükerékhez nyomja és azt a befejezett nyomás után kissé tovább húzza. A betükerék, illetőleg a szánka fordulat-száma 90—150-ig fokozható s rendesen 100—125 között változik. Az áramkibocsátás tartama a szánka ajkának hosszától függ. A gép munkaképessége, nem tekintve a gépkezelő ügyességét, függ a szánka fordulat-számától és a betük ama számától, mely a szánka egy körülforgása alatt nyomtatható. Minden betü nyomására a nyomótengely egy teljes fordulata szükséges. Minthogy a nyomtató tengely kétszer fordul meg, míg a szánka egyszer, ha a kettő folytonos kapcsolatban lenne, a szánka egy fordulata alatt 7 betü (vagyis minden negyedik) lenne nyomtatható. Minthogy

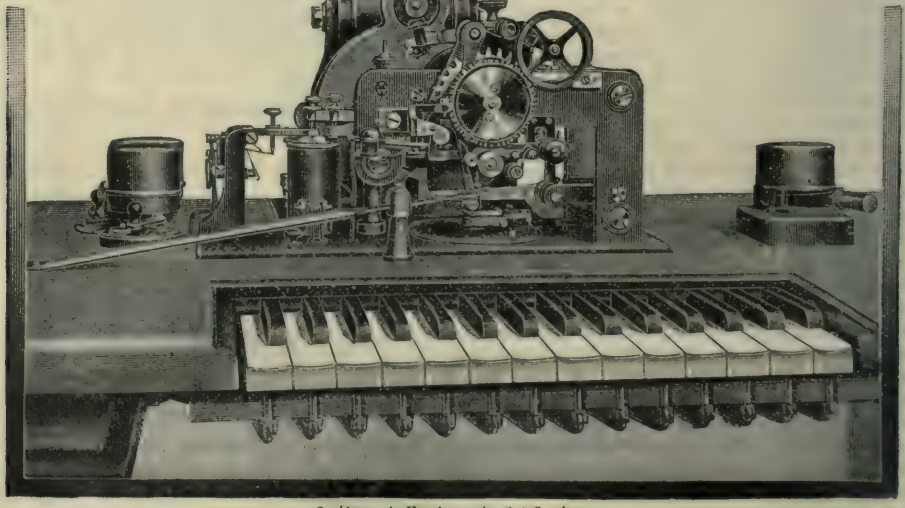

2. ábra. A Hughes-gép felső része.

azonban a nyomtatótengely és a hajtómű össze- és kikapcsolására idő kell, csakis minden ötödik betü nyomtatható biztosan. Ebben az esetben 120 fordulatnál percenkint 600 betü a munkaképesség. Ezt az elméleti munkaképességet azonban gyakorlatban nem lehet elérni, mert a táviratokban a betük sorrendje adott s azok a legritkább esetekben következnek az ábécé sorrendjében egymásután s egy fordulat alatt egy-, vagy két fordulat alatt 3 betü táviratozható csak. Ez középfordulatszám mellett percenkint 150—200 betü munkaképességnek felel meg.

A papirszalagra nyomó gépek közé tartozik a *Baudot-gép*, amely többszörösen is használható a táviratoknak egy vezetéken való leadására. A Hughes-gépnél a vezetéket a szánka körülforgása idejének legnagyobb része alatt nem használják ki. Ezt elkerülendő, Baudot az ő gépénél a szánka működését végző fémkefe körülforgása idejét, illetőleg az általa leírt utat több részre osztja fel s minden egyes ilyen részt egy külön távirat leadására használ fel. Ily módon azonban nem volt lehetséges minden egyes távirat számára fenntartott, aránylag igen kis körszeleten minden egyes betü, szám és jel számára külön kontaktusokat készíteni s ezért Baudot a táviratozott betüknek, számoknak és jeleknek egymástól való megkülönböztetésére öt billentyü által különböző sorrendben és számban képezett áramcsoportokat használ. A billentyük mindenike (1, 2, 3, 4, 5) (l. *4. ábra)* a függélyes tengely körül forgó fémkefe *(F)* alatt körben elhelyezett egyik körszelet *(I)* egy-egy kontakt lemezkéjével (1, 2, 3, 4, 5) van összekötve. Ha tehát egy billentyüt lenyomnak, akkor, midőn a fémkefe az ezen billentyühöz tartozó kontakt lemezkét surolja, áram megy a vezetékbe. Miután az 5 billentyünek megfelelőleg 5 egyes, 10 kettős, 10 hármas, 5 négyes és 1 ötös, tehát összesen 31 különböző kombináció képezhető, a vezetékbe a sorrendet és számot illetőleg 31 különböző áramcsoport bocsátható. A fémkefének a körszeletek öt kontakt lemeze fölött való átvonulása alkalmával kibocsátott áramok csak egy betü táviratozására szolgálnak. Baudot a 31 áramcsoportból 29-et 29 betü, illetőleg 29 szám és jel létrehozására, kettőt pedig, mint Hughes, a betükeréknek betük, illetőleg számok v. jelek nyomására való beállítására használ fel. A beérkező áramokat nem használják fel mindjárt a nyomtató szerkezet működésbe hozására. Ugyanis egy távirat leadására az adógépen csak egy kis körszelet áll rendelkezésre, mely körszeletet a fémkefe igen gyorsan befut s ez alatt a rövid idő alatt 1—5 áram jut a vezetékbe. Ezekben a rövid időközökben

3. ábra. Hughes betünyomó-gépe.

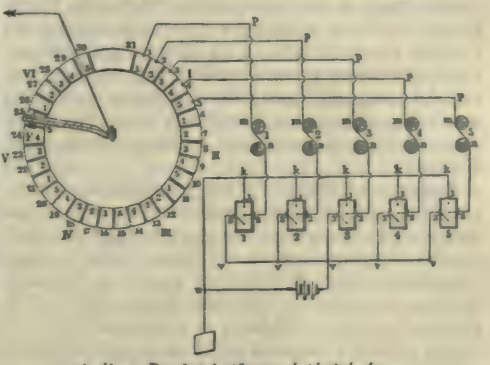

4. ábra. Baudot betünyomó távirógépe.

egymásután beérkező áramok a nagyobb tömeggel biró nyomtató szerkezetet nem lennének képesek közvetlenül mozgásba hozni s Baudot ezeket 5 jelfogó segítségével csak arra használja fel, hogy azok a beérkezett áramcsoport áramai sorrendjének és számának megfelelőleg *(E)* elektromágnesek segítségével 5 kis emeltyüt *(u)* (l. *5. ábra)* bizonyos helyzetbe hozzanak. Ebben az állásukban biztosított kis emeltyük végzik azután annyi idő alatt, mely elegendő arra, hogy a bizonyos tömeggel, tehát tétlenséggel biró nyomószerkezet biztos működésbe hozható legyen, a gép legszeniálisabb részének, a kombinatórnek segítségével a betünyomás mechanikai munkáját. Baudot tehát a betünyomást nem egyszerre végzi az áramok beérkezésével, és ennek köszönhető, hogy az adónak nem kell bevárni, míg a vevőállomáson a betünyomás bizonyos időt igénylő mechanikai munkája befejeztetett, hanem a következő körszelet segítségével már ez előtt újabb áramcsoportot bocsáthat a vezetékbe, mely áramcsoport egy másik vevőállomás gépét hozza működésbe ; vagyis a gép több távirat egyidejüleg való táviratozására alkalmas. Annyi távirat adható le egyszerre, ahány különálló körsze-

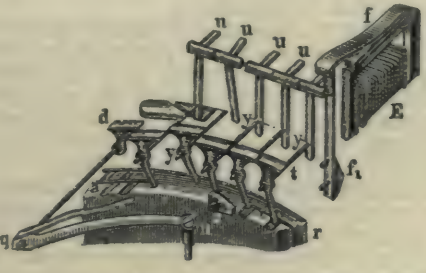

5. ábra. Baudot betünyomó távirógépe.

letre van beosztva az adó tárcsája. Ez a gép leginkább Franciaországban van elterjedve. Munkaképessége igen nagy, amennyiben egy vezetéken mint sextuple, 3 táviratot egyszerre mindkét irányban, —120—140 fordulat mellett 216—252 drb 20 szavas táviratot képes óránkint továbbítani. A billentők kezelése bizonyos ütemes táviratozást követvel, amit csak hosszabb idő alatt lehet elsajátítani. *Carpentier* úgy alakította át a Baudot-gépet, hogy az közönséges írógépszerű perforátorral is használható. A szalagot előbb perforálják, kilyukasztják s ezt a szalagot a gép ütemszerüen továbbítja az adó-állomáson s a vezetékre való áramküldéseket már a gép önműködőleg végzi. Ilyenformán nem szükséges a Baudot-gépen való hosszas kiképzés, hanem bármelyik gépírónő is felhasználható a táviratozásra szükséges szalag előállítására.

Éppen az a körülmény, hogy a gyakorlott telegráfisták száma mindinkább csökken, tette azt szükségessé, hogy a közönséges írógépek telegráfgépekké alakittassanak át. Az amerikai modern telegráfgépeknél a vevőgép mindjárt lapra ír. A gépek alapelve leginkább a Blickensderfer-írógéphez hasonlít, csakhogy a Blickensderfer-írógépen erőművi hatással érjük el, hogy különböző betübillentők lenyomásánál a betükerék más és más betüt nyomtat le, míg a lapra nyomtató telegrafgépeknél a vevőgép betükereke az adóállomáson létrehozott különböző nagyságú és változatú áramlökések alapján fordul el a betünek megfelelően.

Az északamerikai államokban hosszabb vezetékre a perforált szalaggal működő Barclay-féle és közvetlenül a vezetékre dolgozó Morkrum-féle telegráfgépeket használják. Rövidebb, kettősvezetékű áramkörre a Western-féle gépek válnak jól be. Az utóbbi gépek segélyével a fél azután maga is leírhatja a telegrammot s így a gép a telefon kiegészítéséül is használható.

Betüodor v. *betüanya.* (L. *Betüöntés képmelléklet-én.)* Ürtest, melybe valamely domború test (betükölyü) beleillik, v. amelyben ilyen alakítható; továbbá a betüöntésben körülbelül egy cm. széles, négyszögű, 3 cm. hosszú vörösréz pálcácska, melynek egyik végén levő oldalába az acélbetükölyü van beverve. L. *Anyaminta* és *Betükölyü.*

Betüöntés *(képmelléklettel).* B. útján készítik a könyvnyomtatáshoz való betüket (l. *Betünemek).* A régi nyomdászok egy személyben betüvésők, öntők és nyomdászok voltak. Az első betüöntő Gutenberg volt, mert a *Biblia latina vulgata* B. útján készült szedésről nyomatott. Később már voltak betüvésők, de ezek a B.-t nem gyakorolták, mert a betüket a nyomdászok maguk öntötték. Magyarország első betüvésői és öntői *Tótfalusi Kis Miklós* és *Kapronczai Nyerges Ádám* voltak. Nürnberg volt első árühelye a betüvésőknek, innen vásárolták a nyomdászok és betüöntők betüodoraikat és betükölyüiket. Olaszországban *Jenson* Miklós, Franciaországban *Etienne* volt híres a betüvésésben. Angolország híres betüvésői *Baskerville* és *Caslon* voltak; Magyarországnak jelenleg két önálló betüöntődéje van, a Fischer és Mika-cég és a Magyar betüöntőde r.-társ.; B.-sel több nagyobb budapesti nyomdavállalat is foglalkozik, de csak saját használatára önt betüket. A B. technikája az utóbbi évtizedekben a betüöntőgépek feltalálásával tökéletesedett. Már 1805. *Wing* William és *White* Elihu szabadalmaztattak ily gépet, de az első, valóban használható betüöntő gépet 1838. *Bruce* David készítette Brooklynban. Ezideig csak kézi műszerekkel öntöttek betüket. A kézi, valamint a gépeken való öntéshez szükséges műszerek: két egyenlő nagyságú, pontosan egybeillő részből, vasból, acélból, vagy sárgarézből vannak készítve, mely a betü vastagságához mérten szükebbre vagy bővebbre állítva, könnyen s gyorsan szétvehető; a kézi öntőműszer fába van foglalva, hogy megtüzesedése dacára kézben tartható legyen. Ha a két részű műszer egybe van illesztve, kifelé kúpalakú ür van rajta, melybe a betü készítésére való ólmot öntik, ez a műszer aljára erősített homorú betüodorba ömölve, a domború betüt alkotja. A betüodor rézből van s acélbélyegzővel verik bele a betüt (l. *Betükölyü),* v. galvánikus úton készül, különösen a nagyobb betünemeknél, melyeket nem vésnek acélba, hanem csak betüfémbe, miért is rézbe nem verhetők.

A betüodor elkészítése, szabályozása a legnagyobb gonddal történik, mert ettől függ a betüről való tiszta nyomás. Az ólomnak könnyen olvadó ötvénye (l. *Betüfém)* legyen, a műszert jól kitöltse, de azért elég keménysége is legyen, hogy a sajtóban éles nyomást gyakorolhasson a papirra s ezáltal hamarosan ne kopjék. Magyarországban máig is fennálló, legrégibb betüöntődéje a m. kir. tud. egyetemi nyomdának van. Az öntőgépek kézzel és mechanikai erővel is hajthatók. A kézi munkát a gépöntés jóformán teljesen megszüntette. A betükről az öntőműszerből való kipotyogásuk után az öntőcsapocskákat kézzel letördelik, s miután négy szögletükhöz a műszer összeillesztési hézagaitól származó ólomszilánkok tapadnak, ezeket homokköveken való csiszolással távolítják el. Vannak azonban két acéllemezből álló reszelős csiszológépek is, melyek gyorsabban működnek. A csiszolás megtörténte után a betük hosszú falécekre (szedőfa) szedetnek fel és az elkészítő kezeibe kerülnek, ki a hosszú betüsort két vasléc közé illesztve, a gyalúpadba szorítja és az erre készült gyalúval a betük talpán levő öntőcsap törési maradványait kihornyolja; erre magassággyalúval megvizsgálja a magasságot és a netáni eltérést helyreüti; ezután az egész sort ismét a szedőfába emelvén, a betük első és hátsó oldalait a vakaró pengével megsimítják s végül pontos magasságukat a szemlélő pengével újból megvizsgálják. A vizsgálódás végső fokát képezi, vajjon a betük képei teljesen egy vonalban állanak-e; csak ha ez is kifogástalan, kerülnek a betük csomagolás alá.

Alávágott betük, vagyis azok, amelyeknek képe jobbra vagy balra szélesebb a betü törzsénél és így kiállók (mint az *f* feje vagy a *j* lába), azon oldalukon nem csiszolhatók, hanem késsel vakartatnak egyenletessé; újabban kis kézi műszer végzi ezt a munkát. Nagy betünemek öntéséhez különös szerkezetű, erősen működő öntő vagy csappantógépeket használnak; épúgy külön műszerekkel öntik a kizárásokat (négyszög, térző, ürpót), valamint a táblázatok s egyéb nyomtatványok készítéséhez szükséges ólomlineákat, me-

lyeket erre készült vonópadokon gyalulnak megfelelő vastagságúvá, míg magasságuk és képük (fekete, finom, duplafinom stb.) a rendes gyalúpadon, a hozzá készült lineagyalúval készül; az ólomlineák helyett azonban hengerelt rézlineákat is használnak, melyek tartósság dolgában sokszorosan fölülmulják az ólmot s a nyomtatásban is tisztább kinyomatuak.

A tökéletes (komplet) gépet, mely a betüket önmagától önti, a csingákat letördeli, a betüket csiszolja, az öntőcsap törési maradványát kihornyolja, azokat pontos magasságúvá teszi és sorrendben felszedi, 1853. Angolországban *Johnson* R. J. találta fel és *Atkinson* készítette el; miután e gép London elsőrangú betüöntödéiben éveken át működött s *Hepburn* által tetemesen egyszerüsítve elterjedt a kontinensen, tökéletes, vagyis komplet gépnek nevezték el. Ehhez hasonló alapon készített *Foucher* Párisban és *Küstermann* Berlinben egyszerübb komplet gépet, az utóbbi gépen öntettek e lexikon betüi is. (L. a *képmellékletet.*) E gépek csak nagy mennyiségben való könyvbetü öntésére célszerüek, s naponkint 30,000-ig terjedő teljesen kész betüt öntenek, melyek a gépből kikerülve, alkalmasak a szedésre. Említésre méltó még a *Wicks* nevü angol 1901-ben tökéletesbített rotációs betüöntőgépe, mely 60,000 betüt önt óránként, a gép főrésze egy kerék, amelynek körületében 100 betünek van meg a matricája, a nyomószivattyú a kerék forgása közben folytonosan fecskendi a folyós betüfémet a matricákba. Uj gépet alkotott még 1900-ban a francia *Renault.* Egyetlen fogantyúnyomással, egyetlen betüdoboról, két-két betüt önt ez a «duplex»-nek nevezett gép, s egyszersmind csingájukat is letörve, megcsiszolja, szóval tökéletesen elkészíti azokat. Az újabbkori öntőgépek közül felemlítendő az amerikai gyártmányu *Monotype*, sokban hasonló a komplet öntőgépek szerkezetéhez, de csak a Monotype-szedőgép matricáiról, azaz tekercseiről lehet rajta önteni úgy egyes betüket, mint összeszedhető kész sorokat (l. *Szedőgépek).* A legújabb *kettős gyorsöntőgép* a frankfurti *Stempel D.* betüöntőde alkotása (1911), két egymástól függetlenül működő öntőkészülékből áll, a csatolt képmellékleten látható komplet öntőgép mintájára. Nagy előnye különösen abban áll, hogy mindkét öntőkészüléken egyidejüleg más-más betüt lehet rajta önteni.

Betüöntőgép, l. *Betüöntés.*

Betürejtvény, l. *Rejtvény.*

Betürend v. *betüsor*, valamely irás összes betüinek sorrendje, l. *Ábécé* és *Betü.*

Betürendes névmutató. A keresk. szövetkezetek igazgatósága tartozik az 1875. XXXVII. t.-c. 242. §-a értelmében a tagok B.-ját az üzletrészek kitüntetésével együtt a törvényszéknek bemutatni. Birósági ügyekben pedig a bíróí ügyviteli szabályok 126. §-a intézkedik a felek neveinek B.-ba foglalásáról. B.-t vezetnek a telekkönyvek mellett is az azokban feltüntetett tulajdonosokról a telekkönyvi rendtartás 49. és illetve az 1886. XXIX. t.-c. 69. §-a alapján.

Betürendszer, a betütörzs méreteinek skálája, tágabb értelemben a betümagasságéi is. Van olyan B., amely a betü törzsének vastagságát és magasságát egyaránt meghatározza, ilyen a francia, az angol meg a Haase-féle, de van olyan is, amely pusztán csak a betütörzs vastagságát állapítja meg, a betümagasságot azonban nem; ilyen pedig a lipcsei szisztéma. A B. alapja mindig valamely hosszmérték, de miután az egész világra kiterjedő egységes hosszmérték még nincsen, ez magyarázza meg a B. sokféleségét. Az egyik a franciaországi országos mértéket, a másik az angol lábat, a harmadik a bécsi lábat stb. vette számítás alapjául. A B.-t megállapító első kisérletek *Angliában* történtek a XVII. sz.-ban, melyet a feltaláló nevéről *Moxon*-félének neveztek el; ezt követte az új angol rendszer, a *Caslon*-féle, a XVII. sz. vége felé a francia *Fournier*-féle rendszer, majd felváltotta a *Didot*-rendszer, Ausztriában pedig a *Haase*-féle. Az újabb korból még egy B.-t kell megemlítenünk, ez a chicagói Mardez, Luse et Co. szisztémája, a Fournier-félét az angolhoz alkalmazta, miáltal az új, *amerikai pontrendszernek* nevezett szisztéma létesült. Ezeken kivül voltak még más, de kevésbbé elterjedt B.-ek. Miután ez a sokféle rendszer a betüöntődék részére hátrányos volt és sok anyagi áldozattal is járt az egyes nyomdáknak más-más rendszerü betüöntőkkel anyagot szállítani, végül is sok huzavona után a németországi betüöntők elhatározták egy egységes B. megteremtését és 1878. *Berthold* Hermann berlini betüöntőt bízták meg azzal, hogy egyetemes mértéket készítsen, amely bizonyos hosszuságban az öntődék pontrendszerével egyezzék. Berthold egy esztendő alatt meg is felelt feladatának *Förster* csillagvizsgáló segítségével. Egy méterre 2660 Didot-pontot számított és 133

A használatban lévő betümagasságok összeállítása pontok szerint.

nonpareille-t (l. *Betünemek)* 30 cm.-nek vett. Minden német betüöntő kapott akkor egy 30 cm. hosszú Berthold-féle tipométert s azóta ennek alapján önti betüit és kereteit valamennyi. Tehát a német betüöntőknek 1879 óta egységes a szisztémájuk. Ennek alapján a méter 2660 Didot-pont, melyet országos mértékül fogadott el a legtöbb európai állam. Ezt a javított Didot-rendszert Berthold-féle rendszernek szokták nevezni. Ehelyütt még megemlítendőnek tartjuk, hogy Didot a métermérték megállapításakor, 1811. tervbe vette pontrendszerének a méterhez viszonyítását s így annak mm -es rendszerré való átalakítását. A rendszer tervezetét, mely szerint az 13 fokozatból állott volna, el is készítette, de néhány betüfokozat megvésése után az, mint kivihetetlen, dugába dőlt. A francia nemzeti nyomdának magának 1.080,000 frankjába került volna a milliméteres rendszer behozatala.

Betürím (lat. *alliteratio)*, a rímelés legősibb módja, a hangsúlyozott szavak kezdő hangjainak összecsengésében áll. B.-et alkot *ugyanazon másalhangzó* ismétlődése több szó elején, vagy több szónak (akár egyenlő, akár különböző) hangzóval kezdődése, mint pl. e gyermekversben: *Á*csok vagyunk, *á*csmesterek, *F*enyőfából ki*f*aragjuk, *I*ngyen *a*ranyozzuk. A B. ma is sűrűn fordul elő közmondásokban és szólásokban, pl. *Va*k *ve*zet *v*ilágtalant. Adjon Isten *bo*rt, *bu*zát, *bé*kességet, *Má*kot, *ma*kkot, *mo*gyorót. Régente azonban a verstechnikának volt főtényezője. B.-en nyugodott pl. az ó-germán verselés, a latin költészetben is uralkodott Lucretiusig; a finn nép költészetében maig is általános a végrím mellett is; épúgy otthonos az összes altáji népek költészetében; a régi magyar költészetben is sok nyoma van. Szigorú szabályai voltak a B.-nek az ó-germán költészetben, ahol az ú. n. hosszú sor első felében két, második felében egy, tehát összesen három fontos szó eleje csendült össze s ez egyrészt a főképzeteket erősen kiszínezte, másrészt a beszéd ritmikáját is erősítette s meglepő hatást ért el. Újabban angol, német, magyar költők dísz kedvéért a végrím mellett is alkalmaznak B.-et, mint nálunk Kölcsey, Vörösmarty, Arany (Nyögte Mátyás *bú*s hadát *Bé*csnek *bü*szke vára.)

Betüs-lakat, kulcs nélkül való, mesterséges lakat, amely tengely körül rakott hornyolt gyűrűkből áll; e gyűrűk kívül betükkel vannak ellátva. A gyűrűk elé szintén hornyolt zárt tolnak, mire ezeket tetszés szerint megforgatják; erre a zár becsukódik s csak úgy nyitható ismét fel, ha a betük a birtokos által ismert rendben állanak, úgy hogy csipkés széleik a lakat széleihez illenek, melyet azután kényelmesen ki lehet emelni.

Betüsor, l. *Ábéce.*

Betüszámítás szerint fizetik a nyomdákban azon betüszedőket, kik nem rendes heti fizetésre dolgoznak, hanem aszerint, ahány ezer *n* betüt szedtek egész héten át. A számítás alapja a betüszedők árszabálya, melyben minden betünemre meg van szabva, hogy ezer *n* után hány fillér fizettetik. Például véve e lexikon egy ívét, a betünem petit, egy hasáb 66 sor, a két hasáb 132 sor, egy sorba fér 42 *n* betü, minden tizedik megfordíttatik, s ha a sor végére már csak az *n* betünél vékonyabb betü férne, az is egész *n* betüt számít a szedőnek:

nnnnnnnnn nnnnnnnnn nnnnnnnnn nnnnnnnnn nt

már most ha egy sorba 42 *n* betü fér, 132 sor = 5544 *n* betü, minthogy egy nyolcadrét íven 16 oldal van, 5544×16=88,704 *n* betü, 1000 *n* betü ára 67 fillér, vagyis 88,704×67=59 kor. 23 fill. Németországban a lapoknál a B. ábéce szerint történik, az ábc-re 25 betüt számítva:

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzabcdefghijklmnopqrstuvwx

ez esetben ahány betü fér egy sorba, annyival sokszorozandók az oldalon levő sorok és az íven levő oldalok száma, úgy miként az *n* számításnál. Ha az ív szövegében legalább annyi dült betü fordul elő, hogy összevéve az ív 16-odrészét megtöltené, ezen esetben 1000 betü ára 2 fillérrel drágább, ha $^2/_{16}$-od részét töltené meg az ívnek, ez esetben 1000 betü 4 fillérrel drágább és így tovább. Nem ritka, hogy a dült betükön kívül kövér betük, illetve szók alkalmaztatnak a szedésben, ebben az esetben is ép úgy emelkedik a szedés ára, mint a dült betünél. Ezt kevertnek, az előbbit sima szedésnek nevezi a nyomdász.

Betüszámtan a. m. algebra (l. o. és *Számtan).*

Betüszedés, az a munka, melyet a nyomdában a szedő végez, midőn a betüket egymás mellé rakja. A tulajdonképeni B. ebből áll: a szedő az előtte fekvő kéziratról annyit olvas le, amennyit elméjében megtartani vél (leginkább kommáról-kommára egy mondattöredéket) és azután futó, de biztos pillantásokkal, a jobb kéz hüvelyk- és mutatóujjával a betüszekrény ama rekeszeibe nyúl, melyben a legelőbb szükséges betü fekszik, a szemügyre vett betüt fejénél úgy fogja meg, hogy vágási jele (signatura) kifelé álljon, e helyzetben a legrövidebb mozgással a balkezében tartott *szedővasba* (l. o.) teszi s azt hüvelykujjával lefogja: ez az ujj, mint egy őr, minden következő betüt megtapogat, megvizsgál, vajjon jó úton jött-e, s a betü vágása kifelé áll-e, erről tudván a szedő biztosan, hogy az nem áll lábbal fölfelé. Gondosan tartja ama pillanatig, míg a jobb át nem adja a következő betüt, hogy melléje sorakoztassa, s így folytatja, míg a sor megtelik, hogy azután a sort a szók közötti ürpóttal kizárja, kifeszítse, s új sor szedéséhez kezdjen. A szedőgépek rohamos térfoglalása következtében a kézi szedés lassanként csak a komplikáltabb szedésre szorítkozik, mig az ugynevezett kompressz-szedést, különösen ujságok szedését, túlnyomóan már szedőgépekkel végzik (l. *Szedőgépek* és *Gépszedés).*

Betüszedő. A nyomdaipar fejlődése okozta munkamegosztás következtében ma már többféle szedőt különböztetünk meg. Igy van ujság- s könyvszedő, ki túlnyomó részben kompresszmunkát végez (lapok, könyvek stb. szedését); a táblázatszedő a könyvekben, lapokban, avagy külön is előforduló tarifális kimutatásokat v. vonalakkal megosztott táblázatokat készít; a hirdetésszedő a napi, heti v. időszaki folyóiratokban megjelenő hirdetéseket szed megfelelő ügyességgel; a gépszedő a szedőgép billentyűszerkezetén kopogtatja le a szöveget; végül a mesterszedő a kényesebb igényű és művészies kivitelü könyvnyomdai munkák tervezését és kivitelét végzi.

BETŰÖNTÉS.

1. Betükölyü. — 2. Nyers anyaminta. 3. Kikészített anyaminta. — 4. Nyers betü. — 5. Kész betü.

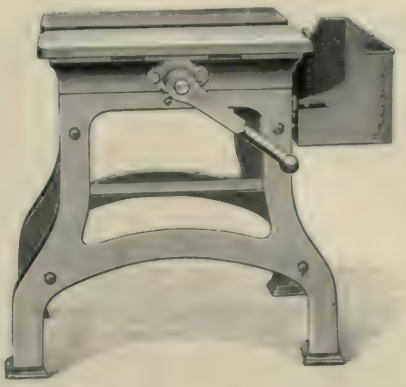

6. Betümegmunkáló asztal.

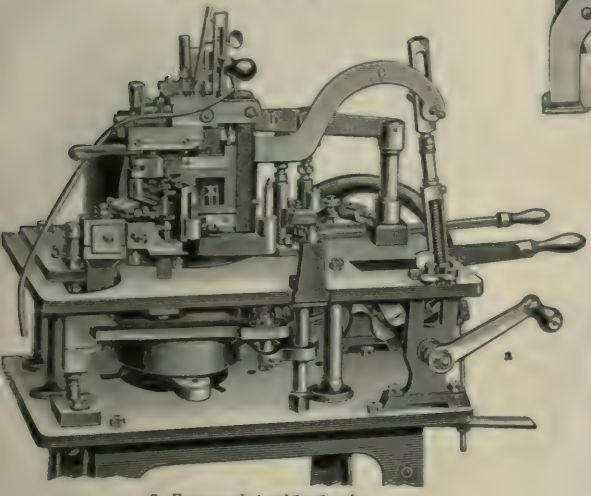

7. Egyszerü betüöntő gép.

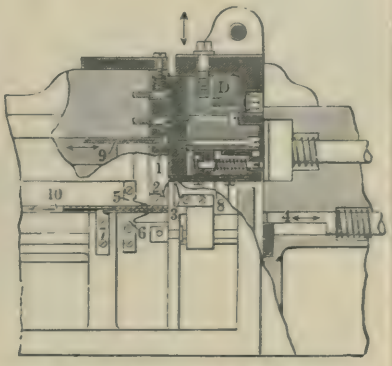

10. A komplett betüöntő gép öntőrészének és betüvezető csatornájának keresztmetszete.

8. Öntőkészülek.

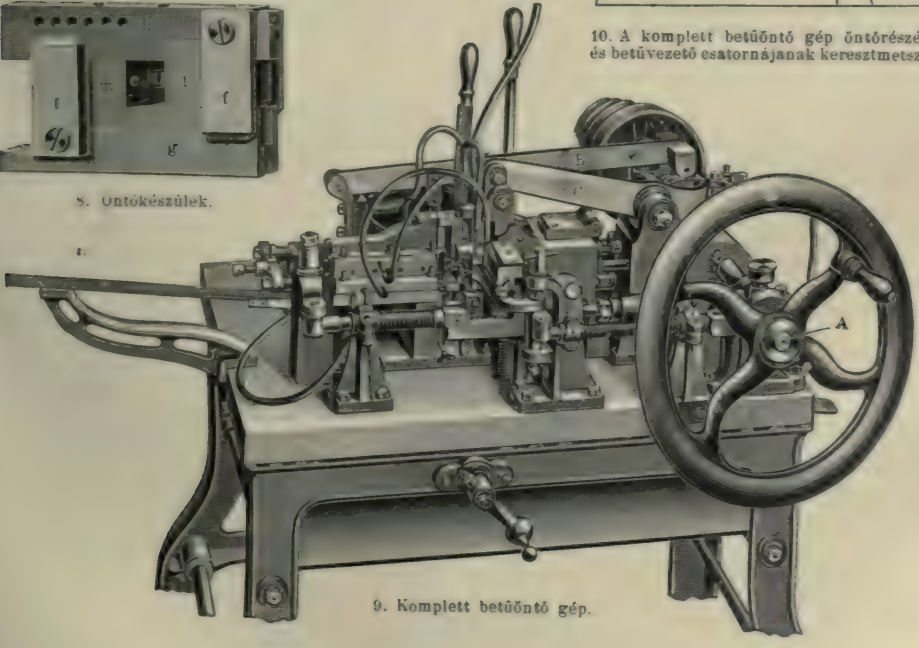

9. Komplett betüöntő gép.

Betüszekrény. A betüöntőtől érkezett betük fából készült szekrénybe, betü- v. szedőszekrénybe rakatnak, melynek belseje sajátszerű, szabályokhoz alkalmazott kisebb-nagyobb rekeszekre van osztva. Kétféle szedőszekrényt ismerünk és pedig nagy szekrényeket, melyekbe könyvbetüket s kisebbeket, melyekbe a különféle címbetüket rakják. Rekeszbeosztásaik változók; más az ú. n. antiqua

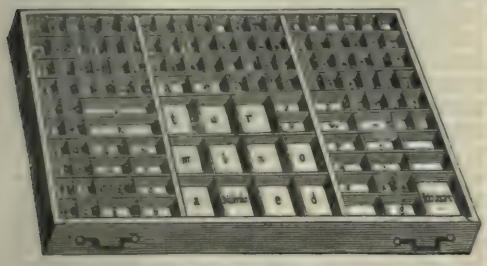

Betüszekrény (antiqua).

és más a fraktur B.-ek s különösen a görög, zsidó, orosz stb. szekrények beosztása. Közel a kézhez a nagyobb rekeszek állanak, mert ezekben fekszenek a leggyakrabban szükséges betük, míg távolabb a ritkábban szükséges betük fekszenek kisebb rekeszekben, a legfelsőbb sorban a nagy betük, ezek alatt pedig a számok és egyéb jelek. A B. nagysága 90 cm. széles, 72 cm. magas, a rekeszek mélysége 4—5 cm.

Betütár (franc. *dépôt*), nagyobb nyomdákban a szedőteremmel kapcsolatos száraz, elzárható helyiség, hol az éppen folyó szükségleten felül lévő betüket, kliséket és egyéb anyagot tartják.

Betütörzs, így nevezik a betü ama térfogatát, melyet a tulajdonképeni betü képe magasságban elfoglal. L. *Betünemek*.

Betüvakság, l. *Lelkivakság*.

Betüzár, l. *Betüs-lakat*.

Betüzeneirás, a hangok jelzése betükkel. Úgy látszik, hogy a B. volt a zeneirás legrégibb módja, mert már a régi görögök ezt használták. A középkorban is a görög B.-nak a *theoretikusok* értekezéseiben egészen a X. sz.-ig nyoma van, holott a *gyakorlatban* neuma-irással (l. o.) éltek. A X. sz.-ban találjuk először a *latin* betüket és pedig az ábéce első betüinek: A, B, C, D, E, F, G használatát; e betüknek azonban nem volt akkor ugyanaz az értelmük, mint most, hanem a mai c, d, e, f, g, a, h hangokat jelezték. De még ugyanabban a században, valószinüleg Odo clugny-i apát (megh. 942.) révén, a betük megkapták mai értelmüket, úgy hogy *a* nem jelentette többé a *c*, hanem valóban az *a* hangot stb. Midőn a vonalrendszer (l. o.) kialakult, nevezetesen Arezzói Guido idejében (XI. sz.), amikor már négy vonallal éltek, a B. tulajdonkép fölöslegessé vált. Énekes zenére nem is jegyeztek betüket, legföljebb hangszerre (orgonára, kottára stb.). Biztosat nem tudunk, mert a legrégibb hangszeres emlékünk csak a XIV. sz.-ba nyúl vissza, nem régibb időkbe. De éppen ebben a században a B. újra fölbukkan az ú. n. orgona-tabulaturákban (l. *Tabulaturák*), amelyeknek legrégibb — előttünk lévő — emléke a British Museum egy kézirata (a robertsbridge-i apátságnak egy regiszteréhez hozzáfüzött két pergamentlapon), valószinüleg a XIV. sz. első negyedének végéről.

Betüző szú (állat), l. *Szú-félék*.

Betüztető módszer, az olvasás tanításának régi módja. A tanuló megtanulta a betük nevét, ezt mondta ki, azután kapcsolta össze szótagokká, végül egész szóvá. Nehézségei miatt sokan igyekeztek változtatni rajta; Szönyi Nagy István 1695-ben. A XIX. sz. elején kezd terjedni a hangoztató módszer.

Betüzuzmó (növ., *Graphis* (Adans), Müll. Arg.), kéregtelepü zuzmók; termőtesteik a fák kérgén keskeny foltok vagy vonások képében jelentkeznek. Mintegy 400 faja közül a *Graphis scripta* (L.) Ach. a legközönségesebb. (L. az *ábrát.*)

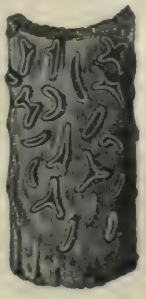

Betüzuzmó.

Betüzuzmófélék (növ., Graphidineae), többnyire kéreg-telepü zuzmók; termőtesteik megnyúltak és mint keskeny foltok vagy fráshoz hasonló vonások jelennek meg a fák kérgén, ritkábban köveken. Településben főképen Palmella és Chroolepus gonidiumok vannak. Mintegy 1600 fajuk majd az egész föld kerekségén él.

Betva, a Dzsumna jobboldali mellékfolyója. Elő-Indiában, a Vindhya-hegységben ered és 500 km. hosszú folyás után torkollik, környékének lakói szentnek tartják; ezért partjain sok a templom.

Betyár. Perzsa eredetü szó, melyet régebbi irónk a zendavesztai «petiare» (a rossz kútfeje) szóval vettek egynek s ősi mitológiánk egyik maradványának tekintették. (Jerney I., Kel. Ut., I. k. 175.) A szó azonban sokkal újabb keletü, semmi köze sincs ősvallásunkhoz s már Ipolyi is kételkedett benne. (Magy. Myth. 27.) Csak az oszmanli törökök uralma idejében került hozzánk. Tulajdonképeni jelentése *bekiar*, *bikiar* a. m. suhanc, flatal és dolog nélküli legényke (Nyelvtud. Közl. VIII. 1870, 187. l.), s ezenkívül a törököknél, mint a kereszténységre alkalmazott gúnyszó, hitetlen, gonosztevő mellékjelentést is vett föl. (Uj Magy. Muz. II. 237.) Nálunk általános használatban levő értelmén kívül (rátarti, pökhendi, duhajkodó paraszt, aztán: rabló) az alföldön ismerik még eredetibb jelentése szerint is s a flatal béres legényeket hívták még nem régiben is B.-oknak.

Betyárdal, l. *Dal*.

Betyár-romantika, a betyárvilágnak oly szerepeltetése elbeszélésekben, versekben és szinművekben, melyek a betyárokat lovagiasoknak és nemeslelküeknek, vagy túlságosan kegyetleneknek és elvetemülteknek tüntetik fel s valószinütlen történetek hőseivé teszik.

Bet Zachara, l. *Bet Szacharia*.

Betzdorf, közs. Koblenz porosz kerület Altenkirchen j.-ban a Heller és a Sieg összefolyásánál, vasút mellett, (1905) 4375 lak.; gép- és talpbőrgyártással; vasúti műhelyekkel.

Betzingen, közs. Schwarzwald württembergi kerület Reutlingen j.-ban az Echaz és vasút mel-

lett, (1905) 3147 lak.; pamutfonással és szövéssel, lencérna és szövőkészülékek gyártásával.

Beuckelaar *(Bueckelaer), Joachim,* flamand festő, szül. Antwerpenben 1533 körül, megh. 1575 körül. Aertszen hatása alatt az első flamand genrefestők egyike lett, ki különösen konyhai és piaci jeleneteket szeretett festeni és szenttörténeti tárgyú festményeiben is a genreszerű elemet hangsúlyozta. Ilyen jellegű több Ecce homo képe (Schleissheim, München, Alte Pinakothek, stb.), egészen genreszerű a Halárús (u. o.).

Beud., zoológiai nevek mellett *Beudant* François Sulpice francia mineralógus (l. o.) nevének rövidítése.

Beudant, *François Sulpice,* hírneves mineralógus és geológus, szül. Párisban 1787 szept. 5., megh. u. o. 1852 dec. 10. Kezdetben Avignonban a matematika, később a párisi egyetemen a természettudományok tanára volt. Hírnevét főkép mineralógiai és geológiai munkái állapították meg. Az 1818. évben beutazta hazánkat is és utazásáról alapvető munkát írt, amely csaknem a legújabb időkig az egyetlen összefoglaló geológiai munka volt hazánkról; címe: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Párisban 1822. jelent meg, 14 térképet és szelvényt tartalmazó melléklettel. A munkát *Kleinschrod* 1825. megrövidítve németre is lefordította. B.-nak az eruptiv kőzetekre és főkép a trachitokra vonatkozó beosztása nemcsak hazánkban, hanem a művelt nyugaton is sokáig irányadó volt. A munkához mellékelt földtani térkép Magyarországnak első rendszeres geológiai térképe, amelyen nemcsak a tömeges és üledékes képződmények, hanem a hasznosítható anyagok: a kősó, a barnaszén és a vasérctelepek is ki vannak tüntetve.

Beudantit (ásv.), víztartalmú vas-ólom-szulfát-foszfát vagy vas-ólom-szulfát-arzénát. Zöldes, nem átlátszó romboéderekben terem Poroszországban (Horhausen), Nassauban (Dernbach) és Angliában (Cork). A két utóbbi termőhelyről való foszfát, az elsőről való arzénát. A név Lévy-től való (1826), Beudant francia mineralógus tiszteletére.

Beuel, közs. Köln porosz kerületben a Rajna jobbpartján Bonn városával szemben, amellyel szép híd köti össze, vasút mellett, (1905) 4975 lak., jelentékeny jutafonással és szövéssel, kémiai gyárral, nagy mosóintézetekkel; közelében bazaltkőbányával.

Beugratni, a lovat lépésből vagy ügetésből vágtatásba hozni; B. alatt ezenkívül a lovaknak ugrások közt való beiskolázását is értjük. Versenylovat B. annyit tesz, mint egy lovat gát- vagy akadályversenyhez előkészíteni.

Beugró, a körülkerített vadászterület azon helye, amely a kerítésen kívül eső domboldal megfelelő kiképzése által oly alakot és elhelyezést nyer, hogy azon át a vadászterületen kívül tartózkodó vad a bekerített helyre beugorhatik ugyan, de onnan ki nem jöhet.

Beúja (állat), az indiai farkas *(Canis pallipes* Sykes) indiai neve.

Beulé (ejtsd: bőlé), *Charles Ernest,* francia archeológus és államférfiú, szül. Saumurben 1826 jún. 29., megölte magát Párisban 1874 ápr. 4. Az École française tagjaként 1849. Athénbe ment, ahol ásatásokat rendezvén, föltárta a Propylaiák alsó bejáratánál a róla elnevezett B.-kaput. Párisba visszatérve, 1854. a régészet tanára lett a császári könyvtárnál. 1858—59-ben a régi Karthágo helyén folyatott ásatásokat. 1862-ben a művészeti akadémia örökös titkárának választotta meg. 1871 óta élénk részt vett a politikában. Megválasztatta magát képviselőnek és mint buzgó orléanista, mindent elkövetett, hogy Thiers elnöki székéről elmozdíttassék. Jutalmul Mac Mahon belügyminiszterré nevezte ki (1873), de reakcionárius rendeleteivel annyira maga ellen zúdítá a közvéleményt, hogy az új minisztériumból kihagyták és tárcáját Broglie hercegre bízták. Munkái között említendők: L'Acropole d'Athènes (Paris 1854, 2 köt.); Études sur le Péloponnèse (u. o. 1855, 2. kiadás 1875); Les monnaies d'Athènes (1858); L'architecture au siècle de Pisistrate (1860); Fouilles à Carthage (Paris 1860); Phidias, drame antique (u. o. 1863): Histoire de l'art grec avant Periclès (1868, 2. kiad. 1870); Fouilles et découvertes resumées et discutées en vue de l'histoire de l'art (1873). Történeti művei sorából a Procès des Césars c. munka nevezendő, melynek négy része a következő címet viseli: Auguste, sa famille et ses amis (Magyar fordításban: *Augustus, családja és kora,* átdolgozta *Molnár* Antal, Budapest 1879. Olcsó könyvtár 73.); Tibère et l'héritage d'Auguste; Le sang de Germanicus és Titus et sa dynastie. Szellemes, de elfogult szempontból írt munka. B. nemcsak a cezarizmust ostorozza benne, hanem közvetve a bonapartizmust is támadja. Annál feltűnőbb és érthetetlen későbbi politikai magatartása. V. ö. *Ideville,* Monsieur B. Souvenirs personnels (Paris 1874).

Beurmann, *Karl Moritz von,* Afrikautazó, szül. Potsdamban 1835., megh. 1863. 1860-ban, miután a katonai pályát elhagyta, Egyiptomba utazott. A Niluson Koroszkoig fölhajózott és a nubiai sivatagon át Berberbe, onnan Szuakimba jutott a Vörös-tengerhez. Azután Kasszala, Kartum vidékét és az Abesszíniától É.-ra elterülő vidéket járta be. Tudósításait a Petermanns Mitteilungen közölte (1862). Miután Európába visszatért, a középafrikai német expedició bizottságának ajánlkozott, hogy a Vadaiban elveszett Vogelnak sorsa után kutat. 1862 febr. el is indult Tripoliszból a sivatagon át dél felé és aug. végén Kukába ért, ahonnan Jakobába utazott, mert az akkori politikai állapotok miatt Vadaiba nem mehetett. Azonban betegsége és pénzszüksége dacára 1862 végén mégis megkísérelte a Cad-tó É.-i vége körül az előnyomulást. Maoig jutott, ahol meggyilkolták. Glossar der Tigrésprache c. művét Merx tette közzé (Leipzig 1868; angolul Halle 1868).

Beurnonville (ejtsd: bőrnoñvily), *Pierre Riel,* marquis de, francia tábornok, szül. Champignollesban (Bourgogne) 1752 máj. 10., megh. Párisban 1821 ápr. 23. Részt vett az 1779—81-iki hadjáratokban Elő-Indiában, visszatérése után pedig Artois gróf a svájci gárdisták ezredesévé nevezte ki. 1789-ben a forradalmi hadseregbe lépett és derekasan védelmezte Lille várát a szövetségesek ellen. 1793 febr. 8. hadügyminiszterré nevezték ki és őt bizta meg

a konvent azzal a feladattal, hogy Dumouriezt (l. o.) elfogja. Ámde Dumouriez B.-t és a konvent biztosait letartóztatta és az osztrákoknak szolgáltatta ki. B. ezek után másfél évet töltött az olmützi kazamatákban és csak 1795 nov. havában nyerte vissza szabadságát. Visszatérése után hadtestparancsnok, 1800. berlini, 1802. pedig madridi követ lett. 1805-ben Napoleon szenátorrá nevezte ki, mindamellett 1814. Napoleon letételére szavazott. 1815. XVIII. Lajos kinevezte pairré és állam-miniszterré. 1816-ban tábornok lett és egy évvel később megkapta a marquis címet.

Beuron, község és búcsujáróhely Sigmaringen porosz kerületben a Duna és vasút mellett, 258 lak. A XI. sz.-ban alapított augusztinus kolostora 1803. megszünt; 1862 óta ugyan a bencések újra kolostort nyitottak, de 1875. ez is megszünt; 1875. azonban a benedekrendi szerzetesek újra elfoglalták.

Beuroni festőiskola. A beuroni bencés kolostorban (l. *Beuron*), a mult század hetvenes évei óta űzik a festészetet, szigorú egyházi szellemben, archaizáló felfogással. A B. legnagyobb művei eddig a Beuron melletti St. Maurus kápolna, a prágai Emaus kolostorban és templomban levő nagy freskósorozatok, míg jelenleg a B. főnöke, P. Desiderius vezetése alatt a montecassinói anyakolostorban és kriptában nagyszabású, szigorúan egyházi és mégis erősen modern felfogású mozaikok, freskók és szobrászati művek vannak keletkezőben.

Beurt (holl., ejtsd: bőrt), hajótulajdonosoknak rendszeres folyam- és tengerhajózási járatok berendezése céljából való egyesülése. A B. tulajdonában levő bármely hajó csak meghatározott ideig várakozhat a kikötőhelyen rakományra, mely időnek leteltével a sorrendben utána következő hajónak helyet kell adnia. A B. felügyelete alatt álló eme berendezés azonban a vitorlahajózásnak a versengés megszüntetése révén remélt felvirágzását nem segítette elő.

Beust, ősrégi német nemes család, mely 1777. kapta a német birodalmi grófi rangot. Jelenleg két ága van, az idősb grófi, szászországi ág, melynek feje Hans gróf (szül. 1845) és az ifjabb, osztrák ág, mely 1868 dec. 5. kapta a grófi rangot. Ez ág jelenlegi feje Adolf gróf, Friedrich Ferdinand külügyminiszternek (l. o.) 1848. szül. fia, aki egy ideig követ volt. — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B., Friedrich Ferdinand*, gróf, szász miniszter, majd az Osztrák-magyar monarchia külügyminisztere, és osztrák miniszterelnök, szül. 1809 jan. 13. Drezdában, megh. altenbergi birtokán Ausztriában 1886 okt. 24. 1830-ban a szász udvarnál nyert alkalmazást és 1831 óta diplomáciai téren szolgált. Mint követségi titkár működött Berlinben és Párisban, majd mint ügyvivő Münchenben és Londonban. Az 1848-iki szabadságharc idején Berlinben képviselte királyát. 1849 febr. szász kultusz- és külügyminiszter lett és a radikális országgyülés és drezdai felkelés ellen porosz segítséget kért és nyert, mellyel a mozgalmat el is fojtotta. Midőn látta, hogy Ausztria újra megerősödik, a porosz szövetségtől elállott és mindenkép azon volt, hogy visszaállíttassék a régi német szövetség, mely a kisebb államoknak több szabadságot engedett. Azóta B.-nak, mint szász miniszterelnöknek vezető eszméje az volt: hogy a közép s kisebb államok a két nagyhatalom befolyása alól kivonassanak, hogy mint a szövetség harmadik fontos tényezője együttesen kellő súlyt vessenek a latba (triász). A belügyeket konzervativ szellemben vezette. Nagyravágyását azonban ez az apró-cseprő állami élet nem elégítette ki; azon volt, hogy a fontos európai ügyekbe is beleszólhasson. A krimi háború idejében a középállamokat Ausztria ellenében orosz részre hajlította és ő egyengette útját az Oroszország és a francia császár közti békealkudozásoknak. Mivel B. Szászország önállását leginkább a poroszok terjeszkedésétől féltette, határozott ellensége volt minden porosz egyesítő és a szövetséget reformálni akaró törekvésnek. Ezt különösen a schleswig-holsteini zavarok idejében mutatta ki. Ekkor már jelentékeny szerepet játszott: a londoni konferencián (1864) ő képviselte a német szövetséget, és ott az augustenburgi hercegnek fogta pártját Poroszország ellenében. Nagyon rossz néven vette az osztrák kormánytól, hogy a hercegségek ügyében Poroszországgal egyezkedett, de azért mégis, midőn 1866 nyarán kenyértörésre került a dolog, osztrák részre állott. A poroszok csakhamar megszállották Szászországot és B.-nek királyával együtt Ausztriába kellett menekülnie, melynek császárja 1866 okt. 30. külügyi miniszterré és a császári ház miniszterévé nevezte ki, miután megelőzőleg Párisba küldte, hogy Napoleon császárt beavatkozásra birja, ami azonban nem sikerült.

Külföldinek, protestánsnak meghivása az elsőrendű polcra, magában véve is mutatta, hogy az udvar szakít a régi, hagyományos politikával. B. megbizása értelmében mindenekelőtt a magyar kiegyezést vette munkába. Meglátogatta Deákot és a leglényegesebb kérdésekben közeledett a magyar felfogáshoz. Tudták, hogy nagy része van a viszonyok jobbra fordulásában és azért egy ideig nagyon népszerű volt hazánkban. A másik fontos lépés az volt, hogy mint (1867 febr. 7.) kinevezett osztrák miniszterelnök Ausztriában szabadelvü minisztériumot alkotott meg. Érdemei fejében kinevezték jún. 30. birodalmi kancellárrá, 1868. pedig grófi rangra emelték. A külső politikában közeledést keresett egyideig Franciaországhoz és Oroszországhoz, hogy Poroszországot ellensúlyozhassa. Magában Ausztriában inkább volt hajlandó engedményeket tenni a szláv nemzetiségeknek, mint azt a német alkotmánypárti minisztérium megengedhetőnek találta. Auersperg Carlos hercegnek, a miniszterelnöknek tudtán kívül alkudozni kezdett a csehekkel, ami ezt (1868) visszalépésre kényszerítette. A francia-porosz háború küszöbén igéretet tett Gramont francia miniszternek, hogy Ausztria támogatni fogja, ámde a döntő koronatanácsban gr. Andrássy Gyula magyar miniszterelnök keresztülvitte, hogy I. Ferenc József semlegességét megőrizte. A csalatkozhatatlansági dogma kimondását felhasználta a konkordátum felmondására. Róma okkupációja ellen nem szólalt fel. Midőn Ausztriában Hohenwart gróf és a szláv pártok, a feudálisok és klerikálisok uralma kerekedett fölül, B., bár késedelmezve, Andrássy gróffal karöltve Hohenwart elbocsátását vitte keresztül (1871 okt. 30.). Mindamellett napjai meg

voltak számlálva és nov. 6. váratlanul elbocsátották. Helyébe Andrássy lépett. Lehetetlen volt kezeiben hagyni a monarchia külügyeinek vezetését, midőn politikánknak a Németországgal való belső barátság volt immár legfőbb támpontja. Párisba ment nagykövetnek, onnét pedig 1878. Londonba. 1882-ben nyugdíjazták. Utolsó éveit emlékiratai szerkesztésével töltötte, melyek egy évvel halála után meg is jelentek: Friedrich Ferdinand Graf v. Beust, Erinnerungen und Aufzeichnungen. Aus drei Viertel-Jahrhunderten (2 kötet). Szellemes, érdekes, de nem mindenütt megbízható munka.

B. kétségtelenül egyike volt e század legtehetségesebb diplomatáinak, de pályája elején hiányzott a megfelelő hatásköre. Nagy politikai tervei nem állottak arányban a kicsi Szászországgal. Midőn később egy nagyhatalom ügyeinek élére állíttatott, egyrészt régibb események, különösen a Bismarck-kal való hagyományos versengés által el volt fogulva, másrészt mégis mindig idegennek érezte magát. A legkomolyabb kérdéseken is könnyedén, szinte játszva szeretett átsiklani. A magánéletben nagy műveltségű, szellemes, barátságos férfiú volt. V. ö. *Ebeling*, Fr. Ferd. Graf v. B., sein Leben und Wirken (Leipzig 1870—71, 2 köt.); *Friedjung* két rendbeli műve (l. o.); *Dóczy* cikkei Andrássy és B.-ről (Neues Pester Journal, 1907 jan. 6.); *Kónyi* Manó, B. és Andrássy 1870—1871 (Budapest 1898).

2. *B., Friedrich Konstantin*, báró, német geológus, az előbbinek testvérbátyja, szül. Drezdában 1806 ápr. 13., megh. Torboleban a (Garda-tó partján) 1891 márc. 22. Munkái: Kritische Beleuchtung d. Wernerschen Gangtheorie (Freiberg 1840); Geognostische Skizze der wichtigsten Porphyrgebilde zwischen Freiberg, Frauenstein, Tharand und Nossen (u. o. 1835).

3. *B., Karl Louis*, gróf, szász-altenburgi miniszter, szül. Friedrichstanneckben 1811 febr. 12., megh. Altenburgban 1888 ápr. 14. 1834-ben porosz, 1838. pedig szász-altenburgi szolgálatba lépett. Miniszterelnök lett 1848. és maradt 1853-ig. Ez évben, mint a thüringiai államok követe a porosz udvarhoz ment, hol 1867-ig működött.

Beustit (ásv.), szürkésfehér epidot Tirolból (Predazzo).

Beutelsbach közs. Jagst württembergi kerületben, (1905) 1514 lak., régi templomában a württembergi grófok temetkeztek 1320-ig. Közelében vannak Beutelsburgnak, a württembergi kir. család 1311. lerombolt ősi kastélyának romjai.

Beuthen, 1. *Ober-B.* (szlávul *Biton*), járási székhely Oppeln porosz kerületben az Isarbach két forráspatakja közt, vasút mellett, (1910) 67,718 lak., a XIII. sz.-ból való Mária-templommal. B. a felsőszilézíai bányakerület középpontja; közelében értékes cinkérc-, vasérc- és szénbányák vannak; a városban gőzmalom, 2 gőzfürész, egy sörgyár és egy hajlított-bútorgyár áll. — 2. *B. an der Oder*, város Liegnitz porosz kerületben, az Oder partján vasút mellett, (1905) 3033 lak., szalmakalapgyártással.

Beuvray (ejtsd: bővré), a Morvan hegytömegnek 820 m. magasra kiemelkedő csoportja, Nièvre francia département határán. Platószerű, szép kilátású tetőjén az 1865—84. tartott ásatások alkalmával nagy kiterjedésű kelta városra akadtak, amely valószínűleg az aeduusok erődítménye, *Bibracte* volt. V. ö. *Bulliot*, Fouilles du mont B. (ancienne Bibracte) 1867 à 1895 (Autun, 1899, 2 köt.)

BE—V. Mint pénzverőjegy fordul elő Apafi Mihály erdélyi fejedelem pénzein. Besztercze vidékére magyarázzák és szerint Besztercze városát jelentené, ahol abban az időben csakugyan volt pénzverő intézet.

Bevágás. Vasutak építésénél olyan helyeken, hol a terep a pálya szine fölé ér, a pályatest számára a magasabb tereprészek elhordása, leásása útján készítenek helyet. Igy állanak elő a B.-ok. Egy kidolgozás alatt álló B. szelvénye az *1. ábrán* látható, hol pontozott vonallal van jelezve a B. teljesen kidolgozandó alakja. A B.-okat olyan szélességgel dolgozzák ki, hogy fenekükön a vágány számára megfelelő hely álljon rendelkezésre. Szabványos nyomtávolságú vasutakon ez a méret *(a—b)* vágányonként a vasút jellege szerint

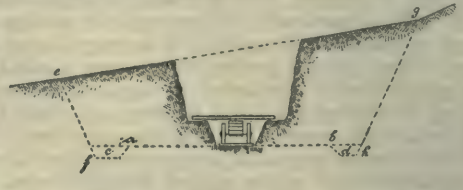

1. ábra. Bevágás.

(fő- v. mellékvasút) 4·3—5·1 között váltakozik. Minden B. fenekén mindkét oldalt egy-egy kisebb méretü árkot készítenek *(c, d)*, hogy az összegyülő viz a B.-ból kivezetést találjon. A B. oldalait B.-i lejtőnek nevezik *(e—f g—h,)*. Ezt olyan hajlással kell előállítani, hogy a leásott anyag oldalról a B.-ba be ne omolhasson. Legmeredekebb hajlással állítják elő a sziklás anyagban készült B.-ok lejtőit, melyek sokszor a függélyes hajlást is megközelítik. Omlós, földes anyagban viszont inkább a vízszintes felé hajló lejtőket készítenek. A B.-okat a helyi körülmények szerint vagy két végükön kezdik kidolgozni vagy egész hosszukra egyszerre veszik munkába Különleges eljárás az

2. ábra. Bevágás kidolgozása angol üzem szerint.

angol B.-i üzem, melyet rövid, de nagyobb tömegű és mély B.-ok kidolgozásánál alkalmaznak célszerüen. Emez eljárás lényege az, hogy a B. tervezett fenékmélységében, amint a *2. ábrán* látható, 2·0—2·5 m. magas tárót (l. *Alagút)* hajtanak végig. E táróból minden 20—50 m. távolságra, a B. tetejéig érő kemény formájú feltöréseket készítenek. E feltöréseket felülről kezdve tölcsérszerüen folytonosan szélesbítik és a kikerülő anyagot a táróban a feltörések alá készített kis görkocsikba ereszve hordják ki a B.-ból. Mély B.-ok helyett sok esetben gazdaságosan alagút készül.

Bevagna (ejtsd: —vanya), város Perugia olasz tartományban, a Clitunno partján, (1901) 5883 lak.,

akik kenderrel és a környék boraival, a pizzotelloval és cornata-val kereskednek; környékén az umberek városának, Mevaniának romjai maig is láthatók.

Bevallás bizonyos tényekről hatóság előtt oly biztosítás melletti nyilatkozat, hogy ez a valóságnak megfelel, pl. adó-B. — *B.-i kényszer*, a polgárokra rótt az a kötelesség, mely szerint a közterhek és polgári tartozások teljesítése s mértékei megállapíthatása végett jövedelmüket, korukat, vagyoni és családi állapotukat kiküldött bizottság v. hatóság előtt bevallani tartoznak. Az 1909. évben megalkotott egyenes adótörvényeink a kötelező B. elvén épültek fel. A B. elmulasztása a jogerősen megállapított adó után 1% ill. további 4%-os pótlék kirovását vonja maga után.

Beváltás, 1. esedékessé vált adósság, váltó kifizetése. A B.-i kötelezettségek alá eső jegybankok külön érctedezetet tartanak arra a célra, hogy a náluk vagy beváltási helyeiken előmutatott bankjegy ellenében bármely időben ércpénzt fizethessenek. L. még *Jegybank*.

2. *B. a bányászatban*. Csak a só- és kőszénbányák termelését lehet közvetlenül értékesíteni; a többi bányák termékeit és különösen a fémbányákéit rendesen a kohónak kell átadni további feldolgozás végett, a kohó beváltja az érceket és szinporokat; a bányavállalkozó mint beváltató átadja a beváltmányokat: érceket és szinporokat a beváltó kohónak, mely a beváltmányok súlyát pontosan megméri, belőle próbát vesz, nedvességfokát és fémtartalmát meghatározza, azután pedig kiszámítja, hogy mennyi használható fém van a beváltmányban, s mi a pénzértéke. Ebből az értékből levonják a kohó és pénzverő költségeit és a fennmaradó összeget kifizetik a beváltatónak. Az erre vonatkozó számadások: a beváltó számvetés és értékszámítás. Az arany és ezüst értékét arany és ezüst pénzben kapja meg a beváltató, a többi fémekét pedig papiros pénzben. A kincstár nem kíván a B.-ból jövedelmet húzni, tehát a beváltmány értékéből csak annyi költség vonatik le, amennyi valósággal szükséges.

Bevándorlás. A B.-t, azaz külföldieknek az ország területére lépését oly szándékkal, hogy itt letelepedjenek, Magyarországon törvény szabályozza. E törvény, amint címe is mutatja (1893. V. t.-c. külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról) a magyar állam egész területére kiterjed. Külföldiek e terület bármelyik községében tartózkodhatnak (1. §). A törvény 2. §-a kimondja az állam területén megszálló külföldiekre a bejelentés kötelezettségét, amely a szállásadót vagy megbizottját terheli. Ha a külföldi a község területén lakni szándékozik, ezt a szándékát a hatóságnál megérkezésétől számítandó 15 nap alatt bejelenteni, egyúttal személyazonosságát, állampolgárságát, szükség esetében illetőségét és erkölcsi előéletét igazolni s azt is kimutatni tartozik, hogy magát és családját tartósan fenntartani képes (3. §). A hatóság a körülményekhez képest mérlegeli, hogy lakási szándék vélelmezendő-e s hogy a külföldivel szemben mily eljárást kell követni. A bejelentésekről külön nyilvántartást vezetnek a községek (7. §). Az a külföldi, aki magát kellően nem igazolja, a maga és családja fenntartására szolgáló eszközöket ki nem mutatja, vagy akinek az állam területén tartózkodása az állam érdekeire vagy a közbiztonságra és közrendre nézve aggályos: az állam területéről a rendőri hatóság által bármikor kiutasítható, esetleg kényszer útján is eltávolítható. A törvény rendelkezéseinek megszegése kihágás. Az a külföldi, aki igazolja, hogy lakási szándékát a hatóságnak bejelentette s hogy két év óta állandóan az ország területén lakik, az állampolgárokra nézve fennálló feltételek mellett települési engedélyért folyamodhatik (16. §). A községi kötelékbe való felvételt azonban csak a honosítás hozzájárultának feltétele mellett szerezheti meg és a község a felvételt neki, ha már öt évig az országban lakott, kilátásba helyezheti, illetve honosítás esetére megadhatja. Sem települési engedély nem adható, sem a községi kötelékbe való felvétel kilátásba nem helyezhető annak a külföldinek, aki e törvény rendelkezéseinek nem tett eleget. Ez a törvény nem érintette a törvénybe beiktatott államszerződéseket, amelyek megállapodásokat tartalmaznak azokra a feltételekre nézve, amelyek mellett a szerződő külföldi államok polgárai a magyar korona országai területén tartózkodhatnak és letelepülhetnek. Külön letelepedési szerződésünk csak Svájccal van (1876. XVII. t.-c.). Érinti azonban a kérdést az 1871. XLIII. t.-c. Továbbá érintik mindazok a kereskedelmi és hajózási szerződések (l. o.), amelyek rendelkezéseket tartalmaznak a kölcsönös letelepedés szabályairól. A törvény végrehajtásáról terjedelmes utasítás rendelkezik (90,000/905. sz. belügyminiszteri rendelet, 1906. évi Rendeletek Tára 175. l.). Külföldi állampolgároknak az országban való letelepedése a külföldi állam szempontjából kivándorlás (l. o.). Ránk és különösen a mi kivándorlásunkra nagy fontosságú az északamerikai Egyesült-Államok bevándorlási törvénye (l. *Immigration-Law*).

Bevégzett bűncselekmény. A törvény szerint a cselekmény fogalmához megkívántató minden kellék létesülése, az ú. n. törvényszerinti tényálladék teljes megvalósítása B.-t állapít meg. Az eredmény bekövetkezése csak akkor szükséges, ha a tényálladék törvényszerinti eleme, pl. az emberölés B.-hez a halál bekövetkezése szükséges. A tételes törvény az eredmény bekövetkeztét a tényálladék teljességéhez nem mindig követeli meg. Igy különösen a közveszélyű cselekményeknél. Az épület felgyujtása, a vasút sineinek felszakítása B., habár az épület le sem égett, vasúti szerencsétlenség nem történt. Igy a legtöbb politikai büntettnél, amelyeknél az eredmény elérése legtöbbnyire a merénylő büntetlenségét eredményezné, s amelyeknél azért a célba vett eredményre irányzott cselekmény már B.-t képez. A B. ellentéte a kisérlet (l. o.).

Beveland, két sziget Zeeland németalföldi tartományban, a Schelde (Escaut) torkolatában; a Veersche Gat választja el őket a Ny.-ra fekvő Walcheren szigetről. Noord (északi) Bevelandot (hossza 20, szélessége 7 km.) Zuid (déli) Bevelandtól (hossza 40, szélessége 10 km.) a Zuid Vliet (déli folyó) különíti el. A főhely, Goes, a D.-i szigeten épült. 1530 és 1532-ben a tenger áradása el-

pusztította; 100 évvel később, midőn a lerakódó iszap feltöltötte, ismét mívelés alá fogták.

Beveren, több helység neve Belgiumban; köztük legjelentékenyebb B.-Waas, Kelet-Flandriában, vasút mellett, (1900) 9252 lak., jelentékeny csipkekészítéssel és sörgyártással.

Beverin *(Piz B.)*, 3000 m. magas csúcs az Adula hegycsoportban, Graubünden svájci tartományban.

Beverley, város, York angol grófságban, kat. püspök székhelye, a Hull közelében, (1901) 13,185 lak., széntelepekkel, gazdasági gép- és bőrgyárral, kémiai iparral, a IX. sz.-ban alapított kollegiátusi templommal és érdekes XIII. sz.-beli gót templommal.

Beverloo, falu Limburg belga tartományban, 15 km.-re Beeringentől, vasút mellett, (1900) 1224 lak. Mellette van 1835 óta a B.-i állandó tábor a belga katonaság gyakorlatai számára.

Beverly, két város neve az amerikai Egyesült-Államokban; a legjelentékenyebb B. kikötőváros Massachusetts Essex countyjában; a szomszédságában épült Salemmel 460 m. hosszú híd köti össze, (1900) 13,884, nagyobbára kereskedő és halász lakossal, cipő- és kocsigyártással.

Bevermelés. Az erdőkertben vagy egyáltalában faiskolában fölnevelt és onnét kiültetendő csemeték ideiglenes eltartására szolgáló eljárás, mellyel a kiszedett csemeték gyökerei számára ásóval sekély vermet készítünk s azokat azután földdel betakarjuk, mely eljárás B. elnevezés alatt ismeretes. L. még *Besavanyítás.*

Bevern, közs. Holzminden braunschweigi kerületben a Bever mellett, (1905) 2237 lak., gépgyárral, kőbányával.

Bevern, *August Wilhelm, Braunschweig-B. hercege,* porosz tábornok, szül. Braunschweigban 1715 okt. 15., a wolfenbütteli ház egyik mellékágából, megh. 1781 aug. 11. Porosz szolgálatba lépett és résztvett az első és második sziléziai és a hét éves háboruban. Győzött Lobositz (1756 okt. 1.) és Reichenberg (1757 ápr. 21.) mellett, de megveretett Boroszló mellett, ahol maga is az osztrákok fogságába került (1758). Kiszabadulta után legyőzte az osztrákokat Reichenbach mellett (1762).

Beverungen, város Minden porosz kerület Höxter (ettől 12 km.-nyire) j.-ban, a Weser balpartján, (1905) 2352 lak., papirgyártással, gabonavásárokkal.

Beverwijk, közs. É.-Holland tartományban, 12 km.-re Haarlemtől, vasút mellett, (1900) 5348 lak., szép kertekkel. 3 km.-re van Velsen, ahol egyideig Bonifácius működött. Ny.-ra tőle fekszik Wijk aan Zee tengeri fürdő, hová közúti gőzvasút visz.

Bevétel—kiadás, a kereskedői üzletvitelben a készpénzkészlet szaporodásának és csökkenésének jelzése. Néha a vagyon egyéb részeiben (áru, váltó, értékpapir stb.) beálló növekedést és csökkenést is ekkép nevezik.

Bevett vallások *(religiones receptae)* alatt értik nálunk azokat a vallásfelekezeteket, amelyeket, mint ilyeneket, az állam oltalmába vesz, számukra a szabad vallásgyakorlatot biztosítja, tagjaik polgári és politikai jogaik élvezetében nem háborgattatnak; belső szervezetüket, önkormányzati és egyéb jogaikat az alkotmány elismeri, törvényileg biztosítja és a felekezetek közti viszonyt az 1848. XX. és az 1868. LIII. t.-cikk az egyenlőség és viszonosság elveinek megfelelőleg szabályozza. (V. ö. 2435/87. sz. vall. és közokt. min. rend.). — Magyarországon bevett vallások: a katolikus, a református és ág. evangélikus, az egyesült görög, a görög keleti, az unitárius és az 1895. XLII. t.-c. 1. §-a alapján az izraelita. A bevett vallás kifejezése, mint jogi műszó, Erdélyben keletkezett, ahol a három nemzet (magyar, székely, szász) és a négy bevett vallás (katolikus, két protestáns és az unitárius) alkották a politikai nemzetet. Erdélytől a magyar törvényhozás is átvette és az 1791. XXVI., 1844. IV. és V., 1848. XX., 1868. LIII., 1895. XLII., 1895. XLIII. t.-cikkek szólnak róla (l. *Vallásfelekezet* és *Vallásgyakorlat).*

Bevezetés *(exordium),* a könyvek, beszédek, cikkek, értekezések stb. azon kezdő szakasza, mely a tárgyat röviden bejelenti és iránta hangulatot akar kelteni. Ezt a célt rendkívül sokféleképen éri el, s a B. az adott alkalomhoz képest többet vagy kevesebbet foglal magában, olykor egészen fölösleges és el is maradhat, de sokszor igen fontos és mellőzhetetlen. Mindenesetre a lehetőségig rövid legyen, amellett természetes, a helyzethez illő, a szóló és a közönség viszonyainak megfelelő, érdekes és újszerű. A drámák, eposzok B.-e, az ú. n. *expozició* a cselekvény megindítását foglalja magában, tehát megismertet a főszemélyekkel és szándékaikkal és azzal a hadállással, melyből a bonyodalom fejlődik. A jó és érdekes expozició nagy ügyességet kíván. A régi klasszikai eposz-B.-ben bizonyos alakiságok állandósultak. A költő megjelölte a tárgyat (propositio), segélyül hívta a Múzsát (invocatio), bemutatta hőseit s az egymással szemben álló seregeket (enumeratio). A középkori népeposz s az újabb elbeszélő költészet ezekhez nem ragaszkodik többé mereven. A régi drámai műveknél a prológus, a darabnak az első karének előtti része indította meg a cselekvényt s szolgált általános B.-ül.

Bevezetni valamely értékpapirost annyit tesz, mint azt első ízben a tőzsdei forgalom tárgyává tenni. Az első árfolyamot, amelyen az illető papirt adják és veszik, *bevezető árfolyamnak* nevezik. Az értékpapirok tőzsdei bevezetését meg kell előznie a jegyzési engedélynek, mire vonatkozólag minden tőzsdén más-más szabályok vannak. A budapesti áru- és értéktőzsdén a tőzsdetanács rendeli el az értékpapirok jegyzését, Ausztriában a tőzsdekamara javaslatára a pénzügyminiszter. A párisi s a berlini tőzsdén valamely értékpapir bevezetéséhez elsősorban a bevezetést megengedő hatóság (Zulassungsstelle, illetve chambre syndicale des agents de change) határozata s ennek kormányhatósági jóváhagyása szükséges. Minden nagyobb értéktőzsde valamely címlet bevezetésének előfeltételéül azt szokta kikötni, hogy az alapítási terv nyilvánosságra hozassék (Prospektzwang), s hogy a címletet bevezető pénzintézet vállaljon anyagi felelősséget az alapítási tervben foglalt hiányokból s hibás adatokból származható károkért. De még a belföldi értékpapirok

bevezetésénél is szigorúbban bánnak el újabb időben külföldi címletek bevezetési, kotálási törekvéseivel szemben. Sokszor politikai szempontoktól is vezettetik magukat e tekintetben a kormányok, így pl. amikor a porosz kormány 1906. megtagadta az 5%-os orosz államkölcsönkötvényeknek a berlini s más porosz tőzsdéken való bevezetését, avagy amikor a francia kormány nehézségeket támasztott 1910. a magyar államkölcsön papirjainak a párisi tőzsdén tervbe vett bevezetésével szemben. A bevezetést rendesen valamely bank vagy bankár végzi ama vállalat megbízásából, melynek papirjait be kell vezetni.

Bevezető árfolyam, l. *Bevezetni.*

Bevitel v. *behozatal,* árúk behozatala a külföldről v. egyik vámterületről másik vámterületre. Tágabb értelemben árúk B.-e egyik tartományból a másikba, egyik városból a másikba, egyik fogyasztási területről (körből) a másikra. B. ill. behozatal alatt egyúttal a behozott árúk értékét is értik. Az árúk értékét a hivatalos statisztika majd közvetlen értékbevallás, majd utólagos értékmegállapítás útján határozza meg. Nálunk 1884 óta az értékeket külön állandó értékmegállapító-bizottság becsüli fel. Minden külföldről behozott árúküldeményről a címzett árúnyilatkozatot tartozik kiállítani. Az 1895. XVIII. t.-c. az árúbevallások helyessége érdekében kimondotta, hogy aki tudva valótlan adatokat tartalmazó árúnyilatkozatot szolgáltat be, kihágást követ el és 2—100 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sujtandó. A behozott árúk értéke 1891 óta állandóan meghaladja az egy milliárdot s több mint 80%-a Ausztriából származik. — *B.-i vám* az az illeték, melyet az árúk behozatalánál szednek, ellentétben a kiviteli vámokkal. A tőzsdei jogszokások szerint mindazon külföldi árú, amely B.-i vám alá esik, mindig már megvámoltan adandó át; tehát a vámot, valamint a vámügynöki díjat is az eladó fizeti, hacsak ellenkező kikötve nincs. L. *Kereskedelmi politika.*

Bevonat, ásványtani szempontból az a jelenség, amidőn az ásvány felületén valamely más ásvány akár apró kristályokban, akár amorf alakban jelenik meg és azt mintegy finom hártya alakjában vonja be. A legtöbbször szoros kémiai s ennek következtében genetikai összefüggés van a bevonó és a bevont ásvány anyaga közt, de sokszor lehetetlen a kettő között genetikai összefüggést megállapítani. Mindkét esetben álalakuságnak (l. o.) kezdődő stádiumaival állunk szemben.

Bevonni (ném. *einholen,* ol. *alare,* ang. *to haul in),* egy a hajón kívül lévő, vagy csüggő kötelet behúzni, kifeszített vitorlákat újra bezárni; általában, a vitorláktól eltekintve, melyek rendszerint fölfelé a vitorlarudak irányában vonatnak be, oly tárgyakat behúzni, melyeknél a behúzási cselekmény nem függőlegesen, hanem inkább vízirányosan történik.

Bevont üveg (ném. *überfangenes Glas).* A színes üvegtárgyakat nem készítik mindig egész tömegükben színes üvegből, hanem a fehér üveget csak vékony színes réteggel vonják be. Ezt a technikát különösen a rubinüveg feldolgozásánál használják, mivel ez az üveg vastagabb rétegben nagyon sötétszínű. A B. tárgyakat úgy készítik, hogy a fuvócsövön lévő fehér üveggömböt színes üvegbe mártják és az üveggömböt most, mint rendesen, fuvás által alakítják. Felfuvás alatt a vékony színes üvegréteg a vastagabb fehér réteggel arányosan kinyúlik. Ezen eljárásnál a színes üveget olvasztott állapotban készletben kell tartani. Mivel ez nem mindig lehetséges, azt az eljárást is követik, hogy a különböző színű üvegből rudakat tartanak készletben. A színes üvegrúd végét megmelegítik, rányomják az üveggömbre és kellő nagyságú darabot levágnak belőle. Az újból felmelegített üvegdarabot most egyformán szétkenik a gömbön és ezután mint rendesen felfujják. Ilyképen több színes üvegréteget is lehet egymásra rakni. Mindenféle tarka üvegtárgy-, kő- és teknősbéka-utánzatot pedig úgy készítenek, hogy az üveggömböt színes üvegdarabokba mártják, az egészet még átlátszó üveggel bevonják és ezután felfujják. A B. tárgyakat gyakran még csiszolással is díszítik akképen, hogy a felső réteget rajz szerint kicsiszolják, miáltal a díszítmény más színű alapot nyer. Ilyenek pl. a kameaszerüen csiszolt portlandi váza és a nápolyi váza, melyeknek kék alapján fehér, áttetsző domborművek vannak.

Bevonulás alatt az egyes katonáknak v. valamely csapatrésznek az előljáró csapat- v. seregtesthez (l. o.) való eljövetelét és ahhoz való csatlakozását értjük. Újoncok és tartalékosok B.-a és bemutatása (l. o.) alatt értjük azoknak az illető csapat létszámába való felvételét

Bevváb, arab szó, a. m. kapus, szolga.

Bewdley (ejtsd: bjudli), város Worcester angol grófságban, a Severn mellett, (1901) 2866 lak., bőrgyártással és szarutárgyak készítésével.

Bewick (ejtsd: bjik), *Thomas,* angol rajzoló és fametsző, szül. Cherryburnben 1753 aug. 12., meghalt Gatesheadban 1828 nov. 8. Mint fametsző segéd kezdte meg pályáját és utóbb, midőn önálló lett, egymásután jelentek meg kiadásában az általa rajzolt és metszett illusztrációkkal ellátott természetrajzi művek, költeménykötetek stb. Ilyenek: General history of quadrupeds (1790); British Birds (1797); Burns' Poems (1808) stb. B. a XIX. sz.-i fametszést új útra vezette. A régi fametszeteknél használt, hosszában vágott fadúcok helyett keresztben vágottakat használt, körtefa helyett puszpángot, szerszám gyanánt vésőt a metszőkés helyett. B. találta fel az ú. n. tónusmetszést (l. *Fametszet).*

Bex (ejtsd: bé), község Waadt svájci kantonban, az Avençon partján, vasút mellett, (1900) 4563 lak., 1554. fölfedezett sórétegekkel, amelyekből a sót (évenként 3000—3500 tonnát) kifőzik. Két nagy sóbányája van: Bevieux és Devens. Szelid éghajlatáért és szép környékéért, mint a szomszédos Aigleben és Montreuxben, télen is sok idegen élvezi levegőjét. Közelében van Lavey, kénes vízű forrásokkal. V. ö. *Rambert,* B. et ses environs (Lausanne 1871); *Lebert,* B. als Kurort (Berlin 1874).

Bexbach *(Mittel-, Nieder-* és *Ober-B.),* három egymás mellett fekvő község Pfalz bajor kerületben, a Blies és vasút mellett, (1905) 8758 lak., szénbányákkal és cserépedény-készítéssel.

Bexheft, 1. *Ármin,* hírlapíró, szül. Nagyszalókon 1828 szept. 26., megh. Budapesten 1896 ápr.

4. Iskoláit Késmárkon és Pozsonyban végezte. A szabadságharcot mint honvéd küzdötte végig, annak bukásakor az osztrák hadseregbe sorozták be. Haza kerülvén, a jogi tanfolyamot végezte Budapesten. 1860-tól kezdve a hirlapírói pályára lépett s a Neues Pester Journalt szerkesztette.

2. *B. Ármin*, orvos és higiénikus, az előbbinek fia, szül. Budapesten 1873., tanulmányait u. o. végezte. 1896-ban doktorrá avatták, 2 év mulva Fodor hívására az egyet. közegészségtani intézetbe került s azóta főleg higiénával foglalkozik. Irodalmi munkássága főleg az iskolai higiéne terén mozog, ezenkívül népszerű munkákkal és előadásokkal buzgólkodik az egészségtani ismeretek népszerüsítésén.

Bexhill, város K.-i Sussex angol grófságban, Hastingstól 8 km.-re, vasas forrásokkal, (1901) 12,210 lak.

Bexini főesperesség, l. *Bekcsényi főesperesség*.

Bexley, régi közs. Kent angol grófságban, 16 km.-re Londontól (l. o.), (1901) 12,917 lak.

Bey, l. *Bej*.

Bey., paleontológiai neveknél *Beyrich* H. E. (l. o.) nevének rövidítése.

Beyer, 1. *Gustav Friedrich von*, porosz tábornok, szül. Berlinben 1812 febr. 26., megh. Lipcsében 1889 dec. 7. 1866-ban a hesseni választófejedelemség megszállásával bizatott meg. Eisenach mellett útját állta a hannoveraiaknak, kik a bajorokkal akartak egyesülni; azután részt vett a majnai hadsereg küzdelmeiben. 1868-ban badeni hadügyminiszter lett és 1870—71. a badeni hadosztályt vezette. A wörthi csata után Strassburg körülzárolásával bizták meg. Ezután Dijont szállotta meg. A békekötés után ismét porosz hadi szolgálatba lépett és 1871—80-ig Koblenzben várparancsnok volt.

2. *B., Konrad*, német író, szül. Pommersfeldenben (Bamberg mellett) 1834 júl. 13. Lipcsében tanult s 1886 óta mint udvari tanácsos Stuttgartban és Wiesbadenben élt, hol 1906 márc. 16. meghalt. Főbb művei: Friedrich Rückerts Leben und Dichtungen (3. kiad. 1870); Friedrich Rückert, ein biographisches Denkmal (1864); Neue Mittheilungen über Fr. Rückert und kritische Gänge und Studien (1873, 2 köt.); Arja, die schönsten Sagen aus Indien und Iran (1871); Leben und Geist Ludwig Feuerbachs (2. kiad. 1873); Erziehung zur Vernunft (3. kiad. 1877); Deutsche Poetik (2. kiad. 1887, 3 köt.); Erzherzog Karls Liebe (regény, 1888).

Beyeren, *Abraham van*, hollandi festő, l. *Beijeren*.

Beyerlein, *Franz Adam*, német író, szül. Meissenben 1871 márc. 22., jogot és történelmet tanult; most kizárólag az irodalomnak él Lipcsében. Regényei: Das graue Leben (2. kiad. 1903); Jena oder Sedan (1903, 220. kiad. 1907); Similde Hegenwalt (1902, 50. kiad. 1904); Ein Winterlager (1902, 20. kiad. 1907); der Grossknecht (1905); Stirb und werde (1910). Drámája: Zapfenstreich (1903, 28. kiad. 1908, magyarul Takarodó) világszerte nagy hatást tett. Legtöbb művében a német katonatisztek életét rajzolja éles megvilágitással.

Beyle (ejtsd: bél), *Marie Henri*, francia író (álnéven, Winckelmann szülőhelye után, *Stendhal*) szül. Grenobleban 1783 jan. 23., megh. Párisban 1842 márc. 23. Részt vett az olaszországi hadjáratban, gyorsan haladt előre s csakhamar Michaud tábornok hadsegéde lett. Az amiensi béke után (1802) visszatért Párisba. 1806—14-ig a hadbiztosi hivatalnál szolgált s e minőségben a németországi és oroszországi hadjáratokban is részt vett. Napoleon bukása után letette hivatalát, s visszavonult Milanóba. Ekkor adta ki Lettres écrites de Vienne sur Haydn, suivies d'une vie de Mozart stb. (1815) c. munkáját Alexandre César Bombet álnéven. 1817-ben jelent meg Napoleonnak ajánva a Histoire de la peinture en Italie (2 köt.). 1821-ben az osztrák kormány mint carbonarót kiutasította Milanóból és B. kénytelen-kelletlen Párisban élt, ahol főleg Prosper Mériméevel kötött bensőbb barátságot. Ez időben kiadott művei: L'amour (1822, 2 köt.) ma egyik leghíresebb könyve, de megjelenésekor 11 év alatt csupán 14 példány kelt el belőle; Racine et Shakespeare (1823), melyet a romantika örömmel üdvözölt; Vie de Rossini (1823); Armance (1827); Promenades dans Rome (1829, 2 köt.) és fő műve; Le rouge et le noir (1830). Az 1830-iki forradalom után Triesztbe küldték konzulnak, de az osztrák kormány nem ismerte el, mire ugyane minőségben Civita-Vecchiába helyezték át. Életében még csak három műve jelent meg: L'abbene de Castro (1832); Mémoires d'un touriste (1838) és La chartreuse de Parme (1839), melyet Balzac nagy lelkesedéssel ismertetett Revue parisienne c. folyóiratában. B. életében nem igen volt népszerű, maga is azt mondta, hogy csak 1880 felé fogják megérteni, s az utókor neki adott igazat. Bár műveiben az «én» szertelen kultusza határozottan romantikus vonás, regényei, melyek stílusa szinte a modorosságig száraz, éles megfigyelésükkel, mélyen járó lélektani fejtegetéseikkel a realizmus úttörőivé váltak. Senkisem hatolt oly mélyen azoknak a lelki rugóknak a rejtélyeibe, melyek a forradalmat követő francia és olasz társadalmat mozgatták. A kompozició gyönge oldala, de a részletek fotografikus hűségét ritka tökélyre emelte. Művei a C. Lévy-féle kiadásban 22 kötetet töltenek meg, amihez több hátrahagyott, sokszor töredékes műve járul. Ez utóbbiak közül a legfontosabbak Lamiel (1889) és Lucien Leuwen (1895). Levelezésének legteljesebb gyüjteményeit *Paupe* és *Cheramy* rendezték sajtó alá (Paris 1908, 3 köt.). Magyarul megjelent: Vörös és fekete, ford. *Salgó* Ernő (Budapest 1907). V. ö. *Paton*, Henry B., a critical and biographical study (London 1874); *Bourget*, Essais de pyschologie contemporaine (Paris 1883); *Stryienski* és *de Ripo*, Journal de Stendhal 1801—14. (u. o. 1888); *Farges*, Stendhal diplomate (1892); P. *Brun*, Henry B. (Grenoble 1900); *Stryienski*, Comment a vécu Stendhal (Paris 1900); *Chuquet*, Stendhal-B. (2. kiad., 1902); *Rod* Stendhal (u. o 2. kiad., 1905).

Beypur (*Bepur*, *Beypore*), l. *Malabar*.

Beyrich, *Heinrich Ernst* (nevének paleontológiai rövidítése *Bey.*) kiváló német geológus és paleontológus; a berlini egyetemen a geológia és paleontológia tanára s a poroszor-

szági földtani intézet igazgatója, született Berlinben 1815 augusztus 31., meghalt u. o. 1896 júl. 9. Különösen nagy érdemeket szerzett Németország részletes geológiai térképének elkészítése, illetőleg a térképezés foganatosítása és keresztülvitele körül. Vezetése mellett készült a Geologische Karte von Preussen u. den thüringischen Staaten és az eddig megjelent lapok felvételében és kidolgozásában is élénk részt vett. Mint tanár nagy érdemeket szerzett a tanszéken azzal, hogy a geológiának és paleontológiának lelkes híveket tudott szerezni és kitünő iskolát adott a velük foglalkozóknak. Nevezetesebb munkái még: Beiträge zur Kenntnis der Versteinerungen des rheinischen Übergangsgebirges (Berlin 1837); Untersuchungen über Trilobiten (u. o. 1886, 2 k.); Konchylien des norddeutschen Tertiärgebirges (u. o. 1853—57, 6 füzet); Die Krinoiden des Muschelkalks (u. o. 1857); Über einige Cephalopoden aus dem Muschelkalk der Alpen (u. o. 1867).

Beyrichit, nikol-szulfid *ásvány*, NiS, Beyrich német geológus tiszteletére elnevezve. Ólomszürke hatszöges oszlopos kristályai átalakulnak — a kémiai összetétel változása nélkül — sárgarézszínű rostos milleritté; utóbbi a gyakoribb alak. Csak egyszer találták Lommerichskaulnál (Westerwald).

Beyschlag, 1. *Adolf*, német zeneíró és karnagy, szül. Frankfurtban 1845 márc. 22. Színházi és hangverseny-karmester volt Kölnben, Frankfurtban, Angliában (Belfast, Manchester, Leeds); 1902. Berlinbe települt át. 1907-ben professzor címet nyert, 1908. jelent meg nevezetes könyve: Die Ornamentik der Musik.

2. *B., Franz*, szül. 1856. Karlsruheban, kiváló német geológus, aki 1901 óta igazgatója a berlini porosz földtani intézetnek. Vezeti Poroszország geológiai felvételeit és szerkeszti Európa internacionális geológiai térképét.

3. *B., Wilibald*, evang. teológus, szül. Majna-Frankfurtban 1823 szept. 7., megh. 1900 nov. 25. Halleban. 1860. a teológia rendes tanára lett Halleban. Főbb művei: Die Christologie des Neuen Testaments (Berlin 1866); Die paulinische Theodicee Röm. 9—11.(1868); Die christliche Gemeindeverfassung im Zeitalter des Neuen Testaments (Haarlem 1874); Zur Johanneischen Frage (1876); Aus dem Leben eines früh Vollendeten (5. kiad. 1878, 2 köt.); Das Leben Jesu (2. kiad. 1887—88, 2 köt.); Neutestam. Theologie (1891). Az 1875—79-iki porosz zsinaton az ú. n. középpárt lelkes vezére volt. Ez irány szolgálatában állt 1876 óta Deutsch-evangelische Blätter című egyházpolitikai folyóirata is.

Beythe, 1. *András*, nemesi névvel Kői, ev. ref. prédikátor Surányon és Németujvárott, *B. István* fia, szül. Sárvárott, Vas vm.-ben 1564 okt. 18., halálának éve ismeretlen. *Batthyány Ferenc* gróf nevelője, utóbb a Batthyány grófok udvari papja volt Németujvárott. Növénytani munkája: *Fives könüv, fiveknek és fáknak nevökről, természetökről és hasznokról.* Irattatott és szöröztetött magyar nyelvön az fődoctoroknak és természettudó orvosoknak Dioskoridésnek és Matthiolusnak böles írásokból (N.-Ujvár, Manilus János által 1595). Dr. Földynek kézirati jegyzéke szerint, melyet *Sadler* Weszprémi Biographia medicorum c. munkájában talált, B. idézett munkájának második kiadása is volt, mely állítólag Nedelitsen jelent meg a Muraközben, de ez a kiadás ma ismeretlen. B. munkájában minden rendszer nélkül 270 növényt sorol elő.

2. *B. István*, protestáns szuperintendens, szül. Németujvárt, v. Baranya vmegye Kő nevű helységében 1532., megh. Németujvárt 1612 máj. 3. Előbb Szakolczán, azután 1559-től Alsólendván tanító, majd Sárváron tanár volt. 1565. alsólendvai pap, 1574. ápr. soproni magyar lelkész lett. Innen nem egészen két év mulva Németujvárra ment, hol egyszersmind Batthyány Boldizsár gr.-nak is udvari papja volt. 1582. jelen volt a pozsonyi országgyűlésen, 1585 júl. 25. a Vas vármegyében fekvő Hegyfalu községben tartott zsinaton a dunavidéki protestánsok szuperintendensévé választatott. Ellenfelei részéről sok kellemetlenséget kellett kiállania, azért le is mondott a püspökségről, azonban a reformátusok továbbra is őt tekinték vezetőjöknek s csak halála után választák meg utódját. 1582-ben már Németujvárott volt, itt ismerkedett meg *Clusius*-szal (l. o.), 1574—82-ben összejegyezte az ott ismeretes növények magyar neveit s a deák neveikkel együtt Stirpium nomenclator Pannonicus címen kiadta, Németujvárt 1583. Ezt a jegyzéket egy évvel később, Antwerpenben *Clusius* is kinyomatta s a Rariorum stirpium per Pannoniam c. munkájához kötteté. Ezt a majdnem 300 növényfajt magában foglaló nomenclatort úgy tekinthetjük, mint a magyar flóra első próbáját. *Czvittinger* Specimen Hungariae litteratae című munkájában (52—66. l.) bővítve s a magyar nevek ortográfiáját megváltoztatva, újból lenyomatta.

Bez. Különösen a Balkán-államokban használt és háziipari úton előállított egyszínű vagy tarka, könnyű, sima, de többnyire mintás, áttetsző szövet, amely gyapjuból, selyemből vagy vegyes anyagból készül.

Béz.

Béz, egyiptomi istenség, az ének és a zene, a mulatságok és társas örömök előljárója; félig állati, félig emberi lény, aki mint a nagy istenek szolgája és segítője szerepel. Sajátságos törpe ábrázolása (l. az *ábrát*), egy nagy tollbokrétával a fején, külföldről átvett istenségként jellemzi.

Béza *(de Bèze), Théodore*, Kálvin hivataltársa és utóda a genfi egyházban, szül. Vezelay burgundi városkában 1519 jún. 24, megh. 1605 okt. 13. Kálvinnal Bourgesban találkozott először, ki, mint hírneves jogtudós, őt nagyban érdekelte. Jogot tanult Orléansban, majd 1539-től Párisban, s itt

adta ki 16 éves korától 29 éves koráig, legnagyobbrészt Orléansban írt latin költeményeit Poemata Juvenilia cím alatt, mi által neve mint kora legkitűnőbb latin költőjének a neve lett ismeretessé egész Franciaországban. Párist odahagyva, 1548. Genfbe ment Kálvinhoz, hogy életét az evangélium szolgálatának szentelje. A következő évben a lausannei akadémiában a görög nyelv tanára lett, s itt töltvén 9 évet, 1558 őszén Kálvin hívására átment Genfbe, hol akadémiai tanár s egyszersmind lelkipásztor lett, Kálvin halála (1560) után pedig a francia-svájci reformáció vezére. Részt vett a svájci, a francia, a német reformátusok minden fontosabb vallási mozgalmában; ezeknek a róm. kat. hittudósokkal folytatott nagy hitvitáikban vezérszerepet vitt. 1598-ban letette tanári tisztét; utolsó prédikációját 1600. tartotta 81 éves korában. Munkái közül nevezetesebbek: Zsoltárfordításai; az ótestamentomi történetek drámai feldolgozása; Kálvinnak a Pál-féle levelekhez írt kommentárjai kiadása; az eleveelrendelésről, az úrvacsoráról írt, s De hereticis a civili magistratu puniendis (1554) c. művei; Vita Calvini (1595); Calvini epistolae et responsa (1575); Th. Bezae Tractationes theolog. (1582); Dialogi de praedestinatione et de coena sacra; Icones virorum illustrium (1580). Az újtestamentom fordítása, szövegitészete és magyarázása körül nagy munkát teljesített; neki tulajdonították — de hibásan — a Histoire ecclesiastique des églises reformées au royaume de France című munkát is. Konfessziója az ős magyar reform. egyházban majdnem hitszabályzó tekintélyü volt; a mai magyar ref. egyház énekes könyvében a zsoltárok egy része felett T. B. áll, ezzel jelezve, hogy azokat Théodore Béza fordította s szedte francia versekbe; más része felett C. M. azaz Clemens Marot áll.

Irodalom. Baum, Theodor B., nach handschriftlichen Quellen dargestellt, Berlin 1843—51, két köt.; Heppe, Th. B., Elberfeld 1861; angolul: Baird, Theodore B., London 1900.

Bežanija, 1. adók. és polit. közs. Szerém vm zimonyi j.-ban, (1900) 223 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Zimony. — *B.*, közs. Szerém vm. zimonyi j.-ban, (1900) 1625 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Zimony.

Bezborodko, *Alexander Andrejevics*, herceg, orosz államférfiú, szül. 1747 márc. 25. megh. Szt.-Péterváron 1799 ápr. 17. II. Katalin és I. Pál alatt ő irányította a külügyi politikát. Ő dolgozta ki a «fegyveres semlegesség» tervét és ő kötötte mind az 1791-iki békét, mind az 1798-iki szövetséget. V. ö. *Grigorovics* életrajzát (Szt.-Pétervár 1879—1881. 2 köt.).

Bezdán, nagyk. Bács-Bodrog vm. zombori j.-ban, (1910) 1386 házzal és 7607 lak. (közte 6601 magyar és 1343 német); m. k. erdőgondnokság, csendőrőrs, takarékpénztár, önsegélyzőegylet, bőriparraktár szövetkezet, ipartestület, kórház, népkönyvtár, kaszinó, a Ferenc-csatorna tulajdonát képező gépjavítóműhely, gőzhajóállomás, posta- és táviróhivatal.

Bezdán-szigeti ármentesítő társulat. Alakult 1883. oly célból, hogy a bezdáni nagy-, öreg- és kis-szigetet a Duna árvizeinek elöntése ellen biztosítsa. Árterének nagysága 2762 kataszt. hold 570 négyszögöl. Védőtöltéseinek hossza 14·357 km. A belső vizek levezetésére 600 m. hosszú csatorna és két csőzsilip szolgál, melyek a védőtöltésbe építvék. A társulat székhelye Bezdán.

Bezdédfalva (azelőtt: *Veszka-Bezdedó*), kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 207 tót lak.; u. p. Donány, u. t. Puhó.

Bezdédtelek, (azelőtt *Bezdéd*), kisk. Szolnok-Doboka vm. csákigorbói j.-ban, (1910) 928 oláh lak.; u. p. és u. t. Csákigorbó.

Bezdin, gör. kel. szerb kolostor Arad vmegyében, Arad és Pécska között.

Bezecny, *Joseph*, báró, osztrák politikus, szül. Taborban 1829 febr. 5., megh. Bécsben 1904 jún. 17. Előbb a pénzügyminisztériumban, majd 1858. az osztrák földhitelintézet élén kiváló szerepet vitt Bécs bank- és társadalmi életében. 1885. Hofmann halála után a bécsi császári udvari szinház intendánsává nevezték ki, különösen azért, hogy a szinház zilált anyagi viszonyait rendezze. A bárói rangot 1877. kapta s két évvel később az urakházának is tagja lett. 1897-ben nyugdíjazták.

Bezedek, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 651 német, szerb és magyar lak.; postahivatal, u. t. Főherceglak.

Bezenye, nagyk. Moson vm. rajkai j.-ban, (1910) 1363 horvát, német és magyar lak.; hitelszövetkezet, vasúti megálló, u. p. és u. t. Rajka.

Bezeréd, kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1910) 847 magyar lak.; u. p. Szepetk, u. t. Szöpötk.

Bezerédi *Gyula*, szobrász, szül. 1858 ápr. 9. Mogyoróson, Esztergom vmegyében. Tanulmányait Budapesten, Alexynél kezdte, majd ösztöndíjjal 1874. Bécsbe ment, hol a képzőművészeti akadémián Kundmann és Weyer tanítványa lett. Az utóbbi vezetése alatt részt vett a bécsi udvari múzeum és a Burg szobrászati díszítésében. 1882-ben Budapesten telepedett le, eleinte dekorativ szobrműveket készített, pl. a Csárdás és a Menuette a fővárosi vigadó nagytermében, két Mátyás-korabeli apród bronzba öntött alakja az opera udvari páholyának lépcsőházában, Herkules és Psyche a mehádiai Szapáry-fürdő-épület homlokzatán. B. ezen dekoráció-szoborműveken kívül arcképeket és terrakotta-szobrokat is készített. Nagyméretü művei: Tóth Kálmán (Baja), Washington, Tinódi (Budapest). Az utóbbit 9 más szoborral együtt a király költségén állították fel Budapesten 1905.

Bezerédj. Ősrégi magyar család, mely a Veszprém és Zala vmegyében elterjedt Lőrente nemzetségből vette eredetét, a kihalt Essegváry és Lőrentey-családokkal együtt. Az utóbbiak a XIII. század második harmadában élt János fia Saultól származnak; a nemzetség többi tagjai közül Dedalus 1236. Gyula országbiró prisztaldusa volt; 1256. említtetik Onth; 1279. jönnek elő Leupard fiai Dániel és Merse, és Luka fia Herbord; 1302. találjuk Vécs fia Csobot. A B.-ág legelébb 1345. említtetik, midőn B. Sebe hadnagy fiának Egyednek György, Miklós és Mihály nevű fiai Varsányi Ogmándot és fiait meghagyják azon bezerédi birtokrész használatában, melyet ezek B. Danka fiaitól Demeter-, Dénes- és Lukától és B. Sebestyén fiától Pétertől vásároltak. 1343. B. Vörös László

fiai Pál és Jakab osztozkodtak; ugyanezek 1359. is említtetnek B. Gyármán unokáival, t. i. László fiai Gál és Péterrel s János fia Péterrel, továbbá B. Domokos fiával, Miklóssal. A XV. sz. elején élt B. György, kinek fiai Zsigmond és János a husziták elleni harcokban tanusított vitézségükért címert kapnak Zsigmond királytól. 1440-ben a Lőrinthei László magva szakadtával, mint legközelebbi vérrokonok, tiltakoztak Lőrinte helységnek a korona részére leendő lefoglaltatása ellen; a községet vissza is kapják s 1456. új adomány címén megerősíttetnek birtokában. A leszármazás a XIV. sz. végén élt Györgytől jön le megszakítás nélkül, kinek fiától Zsigmondtól született unokája terjesztette tovább a családot. A család tagjai közül Mihály és György a mohácsi csatában esett el. Utóbbi halálával ága magban megszakadt. B. Zsigmond kisunokája jeles katona volt János király részén, elesett 1527. Szegednél a kalandor Fekete Iván cár ellen, testvérei Mihály és György pedig a mohácsi ütközetben ontották vérüket. Mihály unokája László 1610. kapuvári várnagy, fia György pedig 1656. és 1659. soproni alispán és országgyülési követ volt. B. István zalai és somogyi másod alispán, s a pápai várban levő lovasság kapitánya 1662. B. Tamás elesett a törökök ellen Zimonynál 1691. Testvére a hirhedt B. Imre, II. Rákóczi Ferenc lovas ezredese, kit később árulásáért 1708 dec. 18. Sárospatakon lefejeztek (l. *B. 3.*). B. Miklós veszprémi kanonok és címzetes püspök. B. Mihály előbb győri alispán és országgyül. követ, majd 1786. szeptemvir. Fia Ignác szintén országgyül. követ s 1793-tól szeptemvir. Ennek fia ifjabb B. Ignác Győr vmegyének volt sok évig alispánja és követe. (Wertner M. Magy. Nemz. II. 163.) A család a XVIII. sz.-ban két ágra oszlott, a vámoscsatádira, melynek alapítója Zsigmond és a szerdahelyi ágra, melynek alapítója Mihály. Mindkét ág idővel több alágra oszlott. Címerlevelét a család 1431. kapta Zsigmond királytól. *(Nagy* I., Magyarorsz. Csal. II. 92.) A már említetteken kívül nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Amália (B. Istvánné)*, szül. Szentivánfán (Vas vm.) 1804., megh. 1837 szept. 21. Kis leányának, Flórinak elmondott rögtönzött mesékből, regékből, apró versekből állította össze *Flóri könyvét*, melyet az általa és testvére által létesített hidjai népiskola használatára adott ki (Pest 1836). E kis mű az egész században végig nagyon elterjedt volt.

2. *B. György*, a dunántúli ker. tábla elnöke, szül. 1779., megh. 1863. Több országgyülésen volt követje Vas vmegyének a XIX. sz. elején; életrajzát, melyben a korra vonatkozó politikai adatok is vannak, maga írta meg latin nyelven. E kézirat a család tulajdona.

3. *B. Imre*, kuruc brigadéros, II. Rákóczi Ferenc dunántúli hadjáratainak legnépszerübb alakja. A kurucok közti népszerüségét és a labancoknál rettegett hirét félelmetes bajvívó ügyességével érte el. A hagyomány szerint személyes párviadalban 72 labanc tisztet vágott le. A szabadságharc ügyének hanyatlása felé azonban ő is megtántorodott s Pálffy Jánossal alkudozott, hogy ezredét is bevigye az árulásba. Mielőtt tervét végrehajthatta volna, rájöttek; haditörvényszék elé állították s 1708 dec. 18. Sárospatakon lefejezték. Neki tulajdonítják a halálára készülő gyönyörü kuruc dalt, melyet Thaly költeményes gyüjteményének II. kötetében adott ki.

4. *B. István*, a reformországgyülések kiváló ellenzéki szónoka, szül. Szerdahelyen (Sopron vm.) 1795 okt. 25., megh. Hidján (Tolna vm.) 1856 máj. 6. Jogi tanulmányokat végzett, utóbb Tolna vmegyébe költözködött, melynek gyülésein 1825 óta a szabadelvü párt vezérszónoka volt. A haladást nemcsak irásban és beszédben, hanem tettekben is hirdette. Mint tolnai követ vett részt az 1830., 1832—36. és 1839—40-iki diétákon, ahol az úrbéri törvény, a közteherviselés és szociálpolitikai javaslatok tárgyalásaiban humánus és nemzeti szempontoktól vezetve, a teljes szabadelvüséget vallotta. B. a politikában Tocqueville demokratikus tanait követte: ellensége volt a halálbüntetésnek s ő volt az első földesúr, ki az 1836-iki örökváltsági törvény értelmében jobbágyaival úrbérváltsági szerződésre lépett s őket szabadokká tette. Politikai elveiben közelebb állott Széchenyihez, mint Kossuthoz; élénk tevékenységet fejtett ki az országos gazdasági- és iparegyletekben, kisdedóvót alapított Hidján, a selyemtermelés buzgó apostola volt. Mikor 1848. törésre került a dolog a nemzet és az uralkodóház közt, habozás nélkül csatlakozott a szabadságharc ügyéhez, de mint a debreczeni országgyülés tagja is a béke szükségét hirdette. Beszédei a negyvenes évek nemes, ideális lendületü szónoki iskolájának nyomát viselik, s korukban tartalmasságuk és feddhetetlen erkölcsi felfogásuk miatt nagy hatást keltettek.

Irodalom. Csengery A., Magyar szónokok és státusférfiak; Leopold S., B. az örök igazság (Budapesti Szemle 1897); Galgóczy K., Emlékkönyve.

5. *B. Pál*, közgazda, szül. 1840. Sopronban. Első iskoláit szülei házánál végezte, a bécsi Teréziánumban folytatta. Gazdasági iskolát végzett Bajorország Weihenstefan városában s aztán praktizált Károlyi Lajos gr. londoni nagykövet tótmegyeri birtokán. Majd külföldön folytatta tanulmányait. Hat évig Párisban lakott s beutazta Franciaország, Olasz- és Németország nagy részét. Angliában, Spanyol- és Oroszországban is utazást tett. Hidjai birtokát nagynénje, B. Istvánné halála után 1888. vette át. 1888. megbizták a selyemtermelés országos rendezésével. Neki köszönhető, hogy hazánkban a selyemtermelés föllendült s (1910) 2802 községben 90,000 család foglalkozik vele. A lyoni és comói nemzetközi kiállításon diadalt aratott a magyar selyemmel. Hasznos tevékenységeért semmi jutalmat sem fogadott el. 1900-ban húsz éves munkásságát megünnepelték s a király különös elismerését nyilvánította neki; 1903. kinevezte a főrendiház életfogytiglani tagjává, 1910. pedig a v. b. t. t. méltóságot nyerte.

6. *B. Viktor*, belügyi államtitkár, szül. 1855 nov. 20. Veszprémben. Jogi tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemeken végezvén, 1880. Veszprém vm.-ben aljegyzőnek és tisztb. főjegyzőnek választották. 1885-ben és ismételten 1887. a veszprémi kerület országgyülési képviselőül választotta. 1889-ben a képviselőház háznagya lett. 1890-ben kinevezték a belügyminisztériumba min.

tanácsosnak, ez időtől fogva a közjogi osztály főnöke. Tíz éven át a színügyeket is vezette, ez ügyeknek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba történt áttételéig. Az ő vezetésének ideje alatt épült föl a kolozsvári új nemzeti színház és tizenöt városban nyert állandó hajlékot a színészet az államköltségen épült szinkörök létesítésével. 1906. államtitkári címet, ezenkívül a Lipót-rend lovagkeresztjét és a Szt. István-rend kiskeresztjét kapta. Veszprém városa, ahol szegényházat létesített, díszpolgárává választotta.

Bezeréte, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 471 tót és magyar lak.; u. p. Jálna, u. t. Garamberzence.

Bezetta, vörös lakmusszal festett vászonrongy, melyet kendőzésre (innen az arcfestés neve) használnak. Azonos a nálunk *bécsi rongy* néven ismert népies pirosítóval.

Bezi, kisk. Győr vm. tótszigetcsilizközi járásában, (1910) 940 magyar lak., postahivatal; u. t. Enese.

Béziers (ejtsd: beziér), arrond. székhelye Hérault francia départementban, a Canal du Midi és vasút mellett, pompás kilátást nyujtó domb oldalán, festői szép, termékeny és szelid éghajlatu vidéken, (1906) 52,268 lak. Rendetlenül épült. Öt temploma közül jelentékenyebb a régi székesegyház: Saint-Nazaire (a XII. és XIV. sz.-ból) és a Sainte-Madeleine, amelyben 1209-ben 7000 albigensit gyilkoltak meg. Színháza homlokzatán David (d'Angers) faragványai láthatók. A citadella helyét Riquetnek, a Canal du Midi építőjének szobra ékesíti. B.-ben szeszt gyártanak, kémiai szereket készítenek és selymet szőnek; azonkívül állatokkal, déligyümölccsel, borral, szesszel, kénnel és bőrökkel igen élénk kereskedést űznek; van a városnak archeológiai egyesülete, nyilvános könyvtára (12,000 kötet), múzeuma és római épület-maradványai. Kr. e. 120-ban a rómaiak meghódították és Julia Biterra Septimanorumnak nevezték. 418. a nyugati gótok, 725. a szaracénok foglalták el, akiktől 735. Martell Károly visszafoglalta. Kis Pipin grófokat adott neki. 1209-ben az albigensek elleni háborúban sokat szenvedett. A reformáció korában a hugenották pártján állott. 1633. falait lerombolták.

Bezika-öböl (törökül *besik, bölcső*), öböl Kis-Ázsiában, Tenedos szigettel szemben (a régi Trojánál); 1853. a krimi hadjáratban itt gyülekezett a francia és az angol hajóhad; az 1877—78-iki orosz-török háborúban is az angol hajóhadnak hadműködő alapul szolgált a Dardanellák ellen.

Bezisztán v. *bezesztán* l. *Bedesztán*.

Bezkij, *Ivan Ivanovics*, orosz kegyenc, Trubezkoi Iván hercegnek (II. Katalin cárnő állítólagos atyjának) természetes fia, szül. 1701., megh. 1795-ben. II. Katalin művészeti és közhasznú terveinek kivitelét rendesen ő reá bízta.

Bezmér, a Dunától É.-ra tanyázó bolgárok fejedelme volt Kuvrát után (l. o.) a VII. sz. második felében. A bolgár-szlovén hagyomány szerint csak 3 évig uralkodott. Utóda Aszparuk, az aldunai bolgár állam alapítója. Úgy látszik, ő volt Kuvrát azon 4-ik fia, ki 677 körül Pannóniába költözött az avarok közé.

Beznye, község, l. *Báródbeznye*.

Bezoár, a kérődzők gyomrában és beleiben előforduló gömbforma képződmény (konkrementum). Leginkább a bendőben és a recésben fordul elő s összetapadt növényi rostokból (phyto-B.) vagy lenyelt szőrből (pili-B.) áll. Tartalmaz foszforsavas meszet, litofellinsavat és ellegsavat s felületét néha barna vagy feketés, fényes bevonat boritja. Régebben hathatós óvszernek tartották a mérgezés ellen. Különösen a keleti B.-ok, amelyek a B.-kecske (Capra aegagrus) és több antilop gyomrából származtak, voltak keresettek. Kórtani jelentőségük abban áll, hogy kérődzéskor a nyelőcsőbe, a gyomortartalommal pedig a bélbe juthatnak és elzárhatják. Kérődzőkön kívül majomban, sertésben, kutyában és madarakban is keletkezhetnek B.-ok. Ma szivacs helyett mosdóul is használják. — Emberben ritkán fordulnak elő u. n. szőrkövek: ha valaki haját, bajuszát, szakállát rágja s az apró szőrszálakat lenyeli.

Bezoár-gyökér, l. *Dorstenia*.

Bezoár-kecske (*Capra aegagrus* Gm.), a kecskefélékhez tartozó emlős állat; világos, vörhenyesszürke, nyaka oldalt és hasa világosabb, vagy éppen fehér, melle sötét barnás-fekete, farka rövid, szarvai egyszerüen ívesek, hátrahajlottak, csúcsaik egymáshoz közeledtek s mintegy 75 cm. hosszúak; a meglett bak hossza kb. 1·5 m., farka 20 cm., magassága a marjáig 95 cm.; a nőstény jóval kisebb. Perzsiában, a Kaukázusban és Kis-Ázsia legtöbb hegységében tenyészik, nemkülönben Kréta szigetén. Gyomrában és belében gyakran találhatók szőrök és epealkatrészekből álló tömör testek, az ú. n. *bezoárok* (l. o.), amelyeknek hajdan nagy gyógyerőt tulajdonítottak. *Linné* és *Cuvier* szerint a B. a házi kecskének az őse. Izletes húsát eszik; a télen elejtett állat hosszúszőrű gereznájából rendkívül keresett imaszőnyeget, a rövidszőrű nyári bundából tömlőket, szarvából kardmarkolatot, puskaportartót stb. készítenek.

Bezobrazov, 1. *Alexander*, orosz államférfiú, előbb gárdatiszt volt, majd 1881. a cár védelmére alakult Ochrana liga feje, megnyerte II. Miklós cár kegyét is a szibériai vasútról irt emlékiratával s 1903. a cár államtitkára lett. Már 1900. a cár részvételével részvénytársaságot szervezett a koreai, Jalu melletti erdők és bányák kihasználására, 1903. ő szervezte Koreában az orosz telepítvényeket, amelyek első okai voltak a Japánnal kitört háborúnak. A balvégzetü háború folyamán megbuktatták s visszavonult falusi jószágára.

2. *B., Vladimir*, orosz nemzetgazda, szül. Vladimirban 1828 jan. 15., megh. Dmitrovban 1889 szept. 10-én. Több ízben küldötte ki az orosz kormány hivatalos ügyekben a külföldre. Később a pétervári tud. akadémia tagjává s szenátorrá választották. Művei: Études sur la physiologie sociale (1857—59); La circulation financière en Russie; L'economie des mines d'Oural; La guerre et la révolution; Études sur l'économie nationale de la Russie.

Bezold, 1. *Friedrich von*, német történetíró, szül. Münchenben 1848 dec. 26. 1875-ben a berlini egyetemen magántanár lett, 1884—96-ig az erlangeni egyetemen működött mint rendes tanár,

jelenleg pedig Bonnban. Művei: König Sigismund und die Reichskriege gegen die Hussiten (München 1872–1877, 3 köt.); Zur Gesch. des Hussitenthums (u. o. 1874); Briefe des Pfalzgrafen Joh. Kasimir (1882–1893, 2 köt.); Gesch. der Deutschen Reformation (Berlin 1886 s k.).

2. *B., Karl Christian Ernst*, orientalista, szül. 1859 máj. 18. Donauwörthben; 1883. müncheni egy. magántanár; 1888–94-ig az angol kormány megbízásából a British Museumban az ékiratos dokumentumok szakkatalógusát szerkesztette. 1894-ben a keleti nyelvek rendes tanára lett Heidelbergben. Művei az említetten kívül Die Schatzhöhle (szír nyelven is, 1883–88); Die Tontafelsammlungen des British Museum (Berlin 1888); The Tell el Amarna tablets in the British Museum (London 1892); Oriental diplomacy (u. o. 1893); Ninive und Babylon (Bielefeld 1903); Die babylon.-assyr. Keilinschriften und ihre Bedeutung für das Alte Testament (Tübingen 1904); Babylon.-assyr. Texte, I. Die Schöpfungslegende (Bonn 1904); Das arab.-aethiop. Testamentum Adami (Giessen 1906). Kiadja a Zeitschrift für Assyriologie c. folyóiratot.

3. *B., Wilhelm von*, elsőrangú német fizikus, főleg meteorológus, szül. 1837 jún. 21. Münchenben, megh. 1907 febr. 17-én Berlinben. 1866-ban a fizikának rendkívüli, majd 1868. rendes tanára lett a müncheni egyetemen, ill. politechnikán, 1878. szervezte a bajorországi meteorológiai szolgálatot, 1885-től a berlini egyetemen a meteorológia rendes tanára s a meteorológiai intézet igazgatója volt. Utóbbi minőségben az intézetnek mintaszerű szervezésével és a potsdami obszervatórium létesítésével szerzett érdemeket. Gazdag munkásságot fejtett ki a meteorológia terén, sokat foglalkozott a légkör termodinamikájával, az aerológiai kutatások eredményeinek értékesítésével, a földmágnességgel stb. Értekezései összegyűjtve: Gesammelte Werke aus den Gebieten der Meteorologie und des Erdmagnetismus (Braunschweig 1906) címen jelentek meg. V. ö. *Hellmann*, W. v. B., Gedächtnisrede (Braunschweig 1907).

Bezout, *Etienne*, francia matematikus, szül. Nemoursban 1730 márc. 31., megh. 1783 szept. 27. Legnevezetesebb műve: Théorie générale des equations algébriques. Ebben állította fel a róla nevezett tételt. Az algebrai egyenletekre vonatkozó vizsgálataiért a francia akadémia 1758. tagjává választotta. *B. tétele* szerint: ha n ismeretlen közt adva van n egyenlet, akkor belőlük $n-1$ ismeretlent eliminálván, a kiküszöbölési rezultáns foka nem lehet magasabb, mint az egyes egyenletek fokszámának sorozata.

Bező, kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 1704 tót, magyar és német lak., postahivatal; u. t. Ungvár.

Bezsán, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 434 oláh lak.; u. p. és u. t. Marossolymos. Mátyás király 1459. Solymos tartozéka gyanánt *Bossályt*, a mai B.-t, Héderfaji István és Szentiványi Mihályl beszterczei várnagyoknak zálogosította el 2000 frtért.

Bezsombolyázás, l. *Besavanyítás*.

Bezszonov, *Peter*, orosz nyelvész, szül. Moszkvában 1828., megh. Charkovban 1898 márc. 6. Tanulmányait Moszkvában végezte, 1864–67-ig Vilnában volt alkalmazva a tanfelügyelőségnél, 1867–79-ig a moszkvai egyet. könyvtári tisztviselője, azután a charkovi egyetemen a szláv nyelvészet tanára. Érdeme inkább idegen gyűjtések kiadásában áll, mint a rendesen szertelen és nem nagyon tudományos megjegyzésekben, melyekkel kísérte; ő adta ki az első nagyobb bolgár népdalgyűjteményt Venelin, Katranov és mások gyűjtéséből: Bolgarskija pěsni (Moszkva 1855); idegen orosz népdalgyűjteményeket, Kirejevszkijét (1860–1874) és Rúbnyikov gyűjtésének 2 első kötetét (1861–62); a Kaléki perechožije (Átvándorló nyomorékok) c. gyűjteményben is (u. o. 1861–64, 6 füz.) fölhasznált idegen anyagot; a fehérorosz népdalokban Bělorusskija pěsni (1871) a bevezetés csaknem félakkora, mint a szövegkiadás. Kiadta a szlavofil Akszakov Konstantin filológiai műveit (a Vremennik 25. köt.) és a szerb Krizsanics két művét (u. o. 1860–61).

Bezter. Régi magyar személynév s mint Kubinyi Ferenc mondja (A régi magyarok személynevei 9. l.), a Buld v. Buldu névvel együtt csupán ez került az ősmagyar nevek közül a keresztnevek közé a Szt. Gellérttel együtt vértanuságot szenvedett Besztrid és Buld püspökök révén. A Nána-B. nemzetségnél volt használatos.

Bezzenberger, *Adalbert*, hírneves indogermanista s egyszersmind kitűnő archeológus, szül. Kasselben 1851 ápr. 14. A szanszkrit nyelv és indogermán összehasonlító nyelvtudomány tanára a königsbergi egyetemen. Nevezetesebb munkái: Beiträge zur Gesch. der litauischen Sprache (Göttingen 1877); Litauische Forschungen (u. o. 1882); Lett. Dialektstudien (u. o. 1885); Über die Sprache der preuss. Letten (u. o. 1888); Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner (Stuttgart 1889); Urkunden des Prov.-Archivs in Königsberg (1894); Aktenstücke des Prov.-Archivs in Königsberg 1786–1820 (1898); B. szerkesztésében jelent meg Göttingenben a Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen, mígnem ez a Kuhn-féle Zeitschrift für vergleichende Sprachforschunggal egyesült.

Bezzentő, 1. a csukókés pengéjének nyakrésze, mely a késtok hátában levő rugónak szegül, mikor nyitják v. becsukják; 2. a puska ravaszának belső része; 3. a szódaszifon nyomója másképen *bezzegető*.

B flat major (ang.), a. m. *B dur*.

B flat minor (ang.) a. m. *B moll* (l. o.).

Bge., növénynevek mellett *Bunge* A. (l. o.) nevének rövidítése.

Bh., állatneveknél *Borkhausen* M. B. (l. *Borkh.*) nevének rövidítése.

Bhadrakáli, egy istennő neve a hindu mitológiában. Később Durga istennőnek neve, ki a Himavat leánya és Siva isten felesége volt.

Bhagalpur, az indiai brit Bengal provinciának egyik kerülete. Nagysága 53,121 km², lakosainak száma körülbelül 8.800,000. Majdnem egészen sík vidék, a Gangesz és annak számos mellékvize öntözi. É.-i része belenyúlik a mocsaras «terai» zónába, D.-i felében áthatolhatatlan bozót van, amelyben tigris és elefánt tanyázik. Klimája forró és egészségtelen, a malária és éhinség gyakori. Jelentékeny a rizs-, gabona- és indigótermé-

lés. 5 járásra oszlik, ú. m. B., Santal, Parganas Maldah, Monghyr és Purniah. Fővárosa, *B.*, a Gangesz jobbpartján épült, a Delhi-Kalkutta vasút állomása 48 km.-re a tengertől, (1901) 75,760 lak.

Bhagavad-gita *(felséges ének)*, címe egy indiai teozóf szellemű tanköltemények, mely a hinduk nagy époszának, a Mahá-bháratának epizódja, mint ilyen van befoglalva a 3-ik, vagy *Nanaparvan* nevű könyvbe. Magas költői szépségekkel megáldott, 18 fejezetre oszló, az egész hindu vallásbölcseletet eklektikus szellemben felölelő hősi ének. Kiadta jegyzet és remek latin fordítás kíséretében A. W. v. Schlegel (Bonn 1846). Németül és angolul igen sok fordítása van, legnevezetesebb a W. v. Humboldt készítette, mely a Gesammelte Werke I. köt. jelent meg. V. ö. *Kégl* S., B. (Értek. a nyelv- és széptud. kör. XXI. k. 5. sz., 1910).

Bhagavant vagy *Bhagaván*, egy szanszkrit melléknév, mely felségeset, boldogot jelent; de mint főnevet istenek neve gyanánt használják a buddhisták könyveiben.

Bhagavata, szanszkrit szó, jelentése a Krisna-Visnura vonatkozó. Neve egy epikai költeménynek *B.-Purána* alakban, egyike a legterjedelmesebb puránáknak. Kiadta és francia fordítással kísérte E. Burnouf et Hauvette-Besnault; 4 foliókötet (Páris 1840—1884).

Bhagavati, a bhagavant szónak nőnemű alakja, jelentése: felséges, boldog. Rendesen neve *Durgá*nak, a Siva isten nejének; valamint Laksminak, Visnu feleségének.

Bhagelkand, l. *Baghelkand.*

Bhagirathi, 1. a Gangesz egyik forrásfolyója, amely a hasonló nevű gleccserből ered, a 7740 m. magas Kamet csúcs lábánál. — 2. *B.*, a Gangesz deltájának egyik ága, amely Kalkuttánál ömlik a tengerbe.

Bhákhá, a szanszkrit *bhásá* a. m. nyelv, szóból származó romlott elnevezése a X. sz.-ból a prákritból támadt (a nép ajkán keletkezett) nyelvnek, mely a ma beszélt hindi és hindosztáni alapja

Bhamo, a kinaiak szerint Szing-hai-cin, város Felső-Birma tartományban, az Izavaddi mellett, 200 km.-re Kina határától, 9000 lakossal. Lakói kinaiak, birmaiak és a san törzshöz tartozó népek. Eddig tudnak feljutni az angolok sekélyjáratú gőzhajói, ezért ósrégi idők óta fontos kereskedő város, ahol a Dél-Kinából származó selymet, teát, rebarbarát és nemes fémeket cserélik be gyapotárukkal és más angol iparcikkekkel. A kereskedelmet kinai karavánok közvetítik.

Bhandara, az indiai brit Central Provinces Nagpur kerületének egyik járása, területe 10,158 km², 750,000 lakossal. Dzsungelekkel borított halomvidék, egészségtelen klimával. A benszülöttek vasbányászattal foglalkoznak. Fővárosa *B.*, fémárukkal és gyapjuszövetekkel kereskedik.

Bhang (növ.), kelet-indiai készítmény, a Kelet-Indiában termesztett kender *(Cannabis sativa)* — melyet némelyek tévesen *Cannabis indica* néven, külön fajnak tartanak — leveleiből és félig érett terméséből. A B.-ot vagy mint a dohányt szíják, v. cukorárúkkal megsütik és úgy élvezik.

Bhar, l. *Bahar.*

Bharata, egy mondabeli indiai bölcs, szerzője állítólag egy drámáról és szinházról szóló Nátjasástra című régi darabnak, mely talán a Kr. u. I. sz.-ból való. Ki van adva a *Kávyamálá* (Bombay 1894) című gyüjteményben és Grosset-től I. köt. (Paris 1898).

Bharatpúr, indiai város és tartomány neve, l. *Bhartpúr.*

Bháravi, hindu eposzíró a X. sz.-ból. Szerzője a *kirátárdzsúnija* (Kirata és Ardzsúna) című 18 énekes éposznak, mely tárgyát a Mahábháratából vette és Ardzsúna hírneves hősnek a Kirátaalakba öltözött Siva istennel való harcát énekeli meg. Nyelvezete igen mesterkélt. Első kiadásai 1814 és 1847-ből valók. Kirátárjániya with the commentary of Mallinátha, ed. by Narayana Bálakrisna Goda Bole (Bombay 1885, 2. kiad. 1889). Németre fordította *Schütz*, de csak 2 énekét (Bielefeld 1845).

Bharocs, indiai város, l. *Barocs.*

Bhartpúr *(Baratpur, Bhurtpore)*, angol fenhatóság alatt álló fejedelemség Radzsputanában, 5113 km², (1910) 626,666 lakossal. Alacsony halomvidék, nagyon kevés folyóvízzel, szorgalmas hindu lakói öntözéssel művelik földjüket. Az adót nem fizető maharadzsának 3 millió rúpia bevétele van s 1064 főnyi katonaságot tart. Hasonló nevű fővárosa a Radzsputana vasút mellett, azelőtt igen fontos vár, de 1805. Lord Lake megtörte ellenállását, 1825. pedig Lord Combermere falait lerombolta. Lakosainak száma 43,000.

Bhartrihari, szanszkrit lirai költő, aki talán azonos a hasonló nevű grammatikussal; élt a Kr. u. VII. sz. első felében és többször buddhista barát lett, majd ismét a világi életbe lépett át. A neki tulajdonított lirai költemények (legtöbbször gnomikus jellegüek) 3 csoportba vannak osztva: I. *A szerelem 100 dala*; II. *Az életbölcseség 100 dala* és III. *A lemondás 100 dala.* India legjobb lirai költője. Műveit kiadta P. v. Bohlen (B.-s Sententiale, Berlin 1883), lefordította ugyancsak P. v. Bohlen (Hamburg 1835) és Böhtlingk: Indische Sprüche (2. kiad. Petersburg 1870—73) és egy részét Rückert: Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes I. köt. (Göttingen 1837). V. ö. *Pavolini*, Poeti d'armore nell India (Florenz 1900); *La Terza*, Actes du 12. congrès des Orientalistes (u. o. 1901).

Bharucs, indiai város, l. *Barocs.*

Bhásá (szanszkrit) a. m. nyelv.

Bháskara (*ácárja* a. m. tudós melléknévvel), indiai híres asztronómus, szül. 1114. Kr. u. Ő rendszerezte a hinduk matematikai és csillagászati tudományát. Nagy munkája, a Siddhanta-siromani (a. m. csillagászati fejdísz) első része (neve *Lilávati*) aritmetikát és geometriát foglal magában (szanszkrit eredetijét (Kalkutta 1832), kiadta angolul Taylor (Bombay 1816) és Colebrooke (London 1817). A második rész (Vidzsa-ganita) algebrát, a harmadik és negyedik rész asztronómiát tartalmaz. A harmadik rész megjelent a Bibliotheca indica-ban angol fordítás kíséretében.

Bhat, az énekesek kasztja India É.-i tartományaiban. Több osztályra oszlanak, szenteknek tartatnak. Valóságban csak az utazókat kísérő énekes koldusok. Számuk igen nagy.

Bhatgaon *(Bhatgong* a. m. Bhat városa v. *Dharmaputra*, a törvények városa), város Nepal

indiai államban, 1200 m. a tenger szine fölött, több palotával, brahman és buddhista kollégiummal, rézedénykereskedéssel, 30,000 lak.; régebben a brahmánok kedvelt lakóhelye.

Bhatti, egy jeles műépoziró neve az ó-ind irodalomban, aki a Kr. u. VI. v. VII. sz.-ban élt Valatha tartományban. A róla nevezett nagy költeményben, a Bhattikávya-ban (a. m. Bhatti versei) Ráma tetteit énekeli meg. Tudákos jellegű mű, kiadta Govinda Sankara (Bombay 1887). Német fordítását megkisérlette 5 éneken *Schütz* (Bielefeld 1837).

Bhavabhuti, hindu drámaíró, a Kr. u. VIII. sz.-ból, őt tartják Kalidásza után a legjobb drámaírónak. Művei: 1. Málatimádhava (Málati és Mádhava) a hinduk Romeo és Juliája, kiadta Bhandarkar (Bombay 1876) és angolul H. H. Wilson Theatre of the Hindoos. Fritze a Reclam-féle Universal-Bibliothek-ban (Leipzig 1883). A másik két műve a Rámáyana mondájából van véve. A Mahávíracarita (a. m. a nagyhős története) tartalmazza a Ráma mondáját és győzelmét Rávanán, kiadta Trithen (London 1848) és K. P. Parab. (Bombay 1892) fordította Pickford (u. o. 1871. Az Uttararámacarita (Ráma további története) rajzolja Ráma nejének, Sítának számüzetését, szenvedését és végre Rámával való újabb egyesülését (kiadva Bombay 1899. és több ízben. Angolul H. H. Wilson, franciául von Néve Bruxelles et Paris 1880). V. ö. *Klein*, Geschichte d. Dramas és *Borooah*, B. and his place in Sanskrit litterature (Kalkutta 1878).

Bhavalpur, l. *Bahavalpur*.

Bhávani, indiai istennő, Bhava feleségének a neve. Siva nejével, Parvati-val is azonosítják.

Bhavnagar, fővárosa az ugyanilyen nevű hűbérállamnak (területe 7407 km², lakóinak száma 555,000) Bombay indiai brit presidencyben; kikötőváros, a Cambay-öböl partján, de nehezen hozzáférhető. 58,000, nagyobb részben hindu lakossága gyapotszövéssel és gyapotkereskedéssel foglalkozik.

Bhiksu (a. m. *koldus*), neve a buddhista és egyéb kolduló szerzeteseknek, kik letették a szegénységi fogadalmat és kötelezve vannak csak alamizsnából élni.

Bhil, *bhilla* v. *nisáda*. Kelet-India egyik ősbenszülött népe, melyet a később bevándorolt ázsiaiak egészen háttérbe szorítottak és beolvasztottak, úgy hogy ma már csak a hegységekbe visszaszorult részük tartotta meg függetlenségét. Falvaikat mindig a magaslatokra építik és minden ház egy-egy kis vár módjára van megrőlítve; a falvakat átjárhatatlan tövisnövények élő sövénye veszi körül. Számuk mintegy 1½ millió, elszórva a Satpura és Vindhya bércei között. Bár az angol uralom lehetőleg kedvez nekik, még egyre lázonganak. A B. magas termetü, rövid karú, dolichokefalus nép. Nagy szája, vastag ajkai, széles vastag orra, fekete haja, erős növésü szakálla által elüt szomszédaitól. Poligamiában élnek, ügyes vadászok, csak nyillal dolgoznak, bár mint angol katonák a fegyverrel is tudnak bánni.

Bhilsza *(Bidisza)*, város az indiai brit Gwalior hűbéres államban, a Betva folyó jobbpartján, erődítménnyel és 10,000 lakossal. Templomát és az attól 10 km.-re fekvő rombadőlt buddhista kolostornak romjait számos zarándok látogatja.

Bhima, a Krisna folyó mellékvize Indiában. A Ny.-i Ghats hegységben ered, és 594 km. hosszú út után Raitsurtól É.-ra ömlik a Krisnába.

Bhim-Gora, a hinduk búcsujáróhelye az indiai brit Bombay presidency Saharanpur kerületében, ott, ahol a Gangesz a hegyeket elhagyja; az ott levő tó vize hitük szerint minden bűnt lemos.

Bhivani, az indiai brit Pendzsab tartomány Hisszár kerületének fővárosa, a Radzsputana vasút egyik oldalága mellett, 35,500 lak., akik élénk kereskedést üznek.

Bhopal, 1. hűbéres állam az indiai brit Central provincesben, 17,745 km² területtel, lakosainak száma (1901) 665,961. Az indiai Centrális platón fekszik, 800 m. közepes magassággal, D.-i részében a Vindhya hegység vonul át; határfolyama a Narbada. Keresztülszeli a Bombay-Allahabad és a Gangesz-vasút. Fejedelemnője az angoloknak évi 480,000 K adót fizet, jövedelme 6.432,000 K. 1723-ban a nagymogulnak egyik afgán helytartója függetlenítette magát, mint B.-i naib. Utódai 1818. kötöttek az angolokkal szerződést, amely ma is érvényben van. — 2. *B.*, a hasonló nevű hűbéres állam fővárosa, vasúti állomás a Betwa mellett, (1901) 77,023 lak. Fallal körülvett erős vára van, ezen kívül épült az uralkodó palotája, amely mellett két nagy mesterséges tó van, ezek látják el a várost vízzel.

Bhot (tibeti nyelven *Bod-pa*, hindu nyelven *Bhutja*), a tibetiek egyik ága, mely Tibetet, Bhutant, Szikhimet és Nepalt lakja. A hindukkal összeelegyedve és a tibetiek sajátságait megtartva, a Ny.-i Himalája területén találhatók. A többférjüség uralkodik köztük. Nyelvük és irásuk azonos a tibetivel. Egyházi fejük a dalai láma.

Bhotan, ország, másként *Bhutan* (l. o.).

Bhrigu. A védákban félisteni lények elnevezése, kik a tüzet az embereknek megszerezték. Ez volt a neve egy híres papi családnak is. A későbbi hindu irodalomban B. Brahmának a fia.

Bhudzs, fővárosa az indiai brit Bombay presidencyhez tartozó Cutch hűbéres államnak, 206 m. magasan, kis erődítménnyel. Van több mecsetje, hindu főiskolája, könyvtára és állami fogháza. Lakosainak száma 25,500 (1901).

Bhuinaga, földmiveskaszt Elő-Indiában.

Bhurtpore, l. *Bhartpur*.

Bhúta (a. m. *a lett, származott*; ebből: *szellem, manó, démon*). A délindiai népek így hivják a természeti erők és a kimúltak szellemeit. A bálványképek különféle állatalakot (disznó, kakas vagy ember) mutatnak, rendesen furcsa ruházatban, nagy karddal. Vadkanok, bivalyok, tigrisek és más a vetésre ártalmas állatok vannak a B.templomokban. Ezeknek a tisztelete a vad táncokból, trombitálásból, tányérok és kardok összeverésében áll, addig, míg a pap az őrültség állapotába nem jut, mint az északázsiai népek samán tiszteletében.

Bhutan, *(Bhotan)*, független ország a Himalája K.-i részében, Tibet, Szikkim, Asszam és Bengal között. Területe 34,000 km², lakossága (1910) 250.000. Nagyrésze a Himalaja magas gerincei között van, 7000 m.-nél magasabb csúcsokkal (Cso-

molari 7298), csak D.-i része a hegység elővidéke, ahol a Bramaputrába sietö folyóvizek mélyen bevágták völgyeiket; legnagyobbak a Monasz és Gaddavar. A mély völgyek között levő széleshátú halmokat a benszülöttek dwars, kapuk néven nevezik. Klimája, hasonlóképen a növényzet, a magasságtól függ, a völgyekben trópusi, a magas hegycsúcsokon havasi. Állatvilága gazdag, megél az elefánt, tigris, leopárd, medve, vaddisznó és a szarvasnak több faja. Lakói magukat bhutjának nevezik, vallásuk buddhista. Kormányformája a XVI. sz. közepétől 1907-ig dualista volt, azaz két uralkodója volt, az egyik a deb-radzsa világi, akit 3 évenkint választottak s az angoloktól évi díjat kapott, másik az egyházi főnök, a darma-radzsa, akinek hatalmát gyermekei örökölték s olyanforma tiszteletben állt, mint a dalailáma Tibetben. Mellékjük angol ügyvivő s állandó minisztertanács volt kirendelve. 1907. a két uralkodó helyett egy maharadzsát választottak, még pedig örökletes joggal. A főhivatalnokok és a nagyszámú papság kapzsisága az ország fejlödését nagyban hátráltatják. Az ipar jelentéktelen. Kivitelre kerül aranypor, mézga, viasz, só, narancs, selyem és ló. Állandó katonasága a várak őrségén kívül nincs, ezeknek a száma 6000. Nagyobb városai Panakka (1222 m.), a radzsák téli és Tassziszudon (2225) a nyári tartózkodó helye, Paro, Tongsa, Taka és Biaka. Legnagyobb kolostora Tasichozongban van. Követeinek megsértése és a határvillongások miatt Anglia 1863. háborút vitt ellene, amely 1865. szerződéses megállapodással végződött, ez szabja meg ma is Anglia és B. viszonyát. V. ö. Accounts relating to the Trade by Land of British India with Foreign Countries, Calcutta, évenkint; Report on Explorations in Sikkim, B. and Tibet 1856—58; Edited by Lyeut-Colonel G. Strahan (Dehra Dun 1889); Reports of expedition through B. in 1906 and 1907, By J. C. White London; *Remsie*, Bhotan and the story of the Dooar war (London 1866); *Sandberg*, Bhotan the Unknown State (Kalkutta 1898); *White*, Sikhim and B. (London 1909).

Bhutja, l. *Bhot.*

Bi, a bizmut kémiai jele. A latin szavakban a. m. kétszeres, kettős, pl. biceps, kétfejű.

Bia (gör.), az *erőszak* fogalmának megszemélyesítése a görögöknél. Pallas és Styx leánya. Ő láncolja Hephaistos parancsára Kratos (a. m. erő) bátyja segítségével Prometheust a sziklához.

Bia, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm. biai j.-ban, (1910) 3182 magyar és német lak.; a járási szolgabiról hivatal széke, takarékpénztár, vasúti állomása Torbágy, postahivatal és telefonállomás, csendőrőrs; régi község, hajdan gr. Sándor Mór tulajdona. Jó kőbányái vannak. Környékén tavak voltak, melyeket 1781—1811-ig lecsapoltak. A Szarvas hegy alatt hg. Metternich-féle vadászkastély, a Sándor-család mauzoleuma, kis nyaralótelep, keserüvízforrás, Torbágyhoz közel igen csinos vidéken. A község mellett a török előtti időből való templomrom. V. ö. A Bajna-B.-i uradalom (Jószágismertetés IV., Budapest 1877).

Biabanak, utak csomópontjául szolgáló óáziscsoport a nagy perzsa sivatagban Jezdtől 200 km.-nyire nyolc faluval, amelyek közt Khur a legnagyobb, mintegy 400 házzal. 1875-ben Mac Gregor látogatta meg és közölte róla az első hiteles tudósításokat.

Biacromialis vonal. Az ember méretei között a két váll felső széle (acromion) között megvonható egyenes a B. — A két ülőgumó (os ischii) közt megmérhető vízszintes vonal a *biischiadicus* vonal.

Biaeum (lat.), a görög βίαιον szóból származik, az ellenérvelésnek az a módja, mellyel az ellenfél az állító bizonyító félnek érvét ellene fordítja. Ha pl. a vádló a gyilkossággal vádolt ellen a bűnösség bizonyítására azt hozza fel, hogy vádlottat a hulla előtt találták, s a vádlott azzal felel: igaz, de ép ez bizonyítja ártatlanságomat, mert ha én lettem volna a gyilkos, nem maradtam volna ott.

Biafra-öböl, a Guineai-öböl legkeletibb nyulványa a Formosa és San João-fokok közt, mintegy 900 km. hosszú partvidékkel. Az É.-i része a Rio del Reyig alacsony és iszapos; ez utóbbi mellett emelkedik a Kamerun-hegy; innen túl a part homokos, mögötte lépcsőzetesen hegyek emelkednek.

Biagio, *Vincenzo*, olasz festő, l. *Catena.*

Biaiometamorphosis (növ.). A közvetlen alkalmazkodás alatt ma egymástól lényegesen eltérő két folyamatot értenek: egyrészt a hasznos változásokat, amelyeket az organizmusok ingerek folytán szenvednek, másrészt olyan változásokat, amelyekkel szokatlan ingerekre (túlmagas hő, szokatlan fény, nedvesség, megcsonkítás stb.) válaszolnak. Az elsőket *Lotsy* a «közvetlen alkalmazkodásnak», míg utóbbiakat B.-oknak nevezi, megjelölve ez utóbbival azokat az alakokat, amelyeket a növény a rendes fejlődés folyamán ölt magára.

Biala, 1. a Beszkidekben eredő és a Visztulába torkoló kis 35 km. hosszú határfolyó Galicia és osztrák Szilézia közt. — 2. *B.* Több helység neve Galiciában; köztük legjelentékenyebb az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye a B. partján, vasút mellett, (1900) 8257 lak.; jelentékeny posztószövéssel, azonkívül tégla-, szappan-, gép- és papirgyártással. Brody után Galicia legnagyobb sertéspiaca és a szállítóüzlet főhelye. — 3. *B.*, város Orosz-Lengyelországban. L. *Bjela.*

Bialah *(Biyala)*, helység Gharbieh egyiptomi tartomány talkhai kerületében, El-Manszurahtól ÉNy.-ra, 10,005 lak.

Bialik, *Chájim Náchmán*, a jelenkor egyik legnagyobb héber költője, szül. 1873. Radiban (Oroszország), ahol apja erdőfelügyelő volt. B. a saját, valamint az orosz zsidóság nyomorúságának hatása alatt leginkább mélabús lirai verseket írt. Híresek az orosz pogromokra írt Harag dalai (Siré házáám). B. versei közül, amelyek számos kiadást értek (Varsó 1902, Krakó 1908), sokat lefordítottak különböző európai nyelvekre is.

Bialka, a Magas-Tátra egyik legnagyobb folyóvize, ered annak É.-i oldalán s szép völgyben É.-nak tartva, a Dunajeczbe ömlik.

Bialystok, l. *Bjelosztok.*

Bianca (ol.), női név, a. m. Blanka.

Biancavilla (a régiek *Inessa*-ja), város Catania olasz tartományban, az Etna déli lejtőjén, vasút

mellett, termékeny földön, (1901) 13,358, nagyobbára albán lak. Szicilia ezen részének pamutja B.-i pamut néven ismeretes.

Biancheri (ejtsd: biankéri), *Giuseppe*, olasz politikus, szül. Ventimigliában 1823 febr. 16., megh. Torinóban 1908 okt. 26. Mint Cavour és utóbb Minghetti barátja már 1853. tagja lett a szárd és később az olasz parlamentnek. 1867-ben tengerészeti miniszter volt, majd a második kamara elnöke lett, mely méltóságban 1869—76, 1884—92, 1894—95 és 1897—98-ig példás részrehajlatlansággal vezette a tárgyalásokat.

Bianchi (ejtsd: biankí), 1. *Bianka* (családi nevén *Schwarz* Berta), kiváló koloraturénekesnő, a Magyar Kir. Operának tíz éven át primadonnája, szül. Heidelbergben 1858 jún. 27. 1895-ben megvált a budapesti operától, pár évig Németországban énekelt s nőül ment *Pollini* hamburgi színigazgatóhoz. Híres szerepei voltak: Melinda, Hoffmann meséiben a hármas női szerep, Rosina, Lucia di Lammermoor stb., amelyeket kifogástalan magyar nyelven énekelt.

2. *B., Friedrich*, br., Casa-Lanza hercege, osztr. tábornok, szül. Bécsben 1768 febr. 10., megh. a rohitschi fürdőben 1855 aug. 21. Kitünt a török (1788) és francia (1792—97) háborúkban, nevezetesen Németalföldön és Olaszországban, szintúgy 1809. Aspern mellett és különösen a pozsonyi hídfő védelmében. Davoust minden erőfeszítése dacára nem birta a B.-tól védelmezett ligetfalvi sáncokat és a hídfőt hatalmába keriteni, mely csak a fegyverszünet értelmében került francia kézre. Részt vett a nagy orosz hadjáratban (1812), harcolt Drezda és Lipcse mellett s egy osztrák hadtest élén déli Franciaországba nyomult (1814). Azután Olaszországba küldték Murat ellen, kit Tolentino mellett 1815 máj. 1. megvert s győztesen bevonult Nápolyba. Ezért a hálás IV. Ferdinánd, Nápoly királya, casa-lanzai herceggé tette. 1824-ben Treviso melletti birtokára (Magliano) nyugalomba vonult. V. ö. *Schilkovszky*, A pozsonyi hídfő ostroma (M. Hadtört. Közlem. 1895).

3. *B., Friedrich*, br., osztr. táborszernagy, az előbbinek fia, a Mária Terézia rend lovagja, szül. Pozsonyban 1812 nov. 24., megh. Emsben 1865 szept. 28. 1848-ban Custozza, Volta mellett, 1849. pedig a novarai csatában tünt ki. 1849-ben Magyarországba küldték, hol Haynau alatt a Győr, Ács és Komárom melletti csatákban vett részt. Számos rendjelet kapott. 1854-ben táborszernagy lett, 1855—57-ig a Moldvába nyomult osztrák hadtestet vezényelte, 1858. pedig mint táborszernagy nyugalomba vonult.

4. *B., Luigi*, olasz matematikus, szül. Parmában 1856 jan. 18. Pisában tanult s u. o. 1886. egyetemi tanár lett. Művei: Lezioni di geometria differenziale (Pisa 1894, 1902—3, 2 köt.); Lezioni sulla teoria dei gruppi e dei equazioni algebrichi (u. o. 1900); Lezioni sulla teoria dei funzioni di variabili complesse (1901); Lezioni sulla teoria dei gruppi continui (1903). 1900 óta az Annali di Matematica (Milano) kiadója.

5. *B., Nicomede*, olasz történetíró, szül. Reggióban 1818 szept. 20., megh. Torinóban 1886 febr. 6. 1848-ban mint a modenai ideiglenes kormány tagja élénk részt vett a politikában. A reakció beállával egészen történeti tanulmányainak élt. Nizzában a történelem tanára, azután a torinói Liceo Cavour igazgatója lett. 1871-ben a piemonti levéltárak igazgatójává nevezték ki. 1881-ben szenátor lett. Művei: Geografia storica comparata degli stati antichi d' Italia (1850); La storia della politica austriaca rispetto ai governi e ai sovrani italiani dal 1791 al 1857 (Savona 1857); Il conte Camillo di Cavour (Torino 1863); Storia documentata della diplomazia europea in Italia dal 1814 al 1861 (1865—72, 8 köt.); Storia della monarchia piemontese dal 1773 al 1861 (ez főmunkája, Torino 1877—84, 4 kötet, nem teljes); La politica di Massimo d'Azeglio dal 1848 al 1859. Documenti etc. (1884); kiadta Cavournak d'Azeglio Emanuel marquesehez intézett leveleit (Torino 1885).

Bianchi-Ferrari, *Francesco de'*, olasz festő, szül. 1460 körül, megh. 1510 febr. 8. Modenában. Mint a korabeli modenai iskola legtöbb tagja, ő is a ferraraiak hatásán fejlődött. Ezekre emlékeztetnek szikár alakjai, tőlük tanulta a részletek éles megfigyelését s nem ritkán nyers visszaadását, s azt a technikai sajátosságot, hogy a fényeket párhuzamosan haladó finom fehér vonalakkal rakja fel. A bolognaiakra, s jelesül franciára vezethetők vissza a fémekhez hasonló világítású színei s tájképi hátterei. Valószinüleg ő volt a Correggio első mestere. Főművei: Krisztus keresztrefeszítése (a modenai képtárban, első ismert alkotása); Trónoló Madonna, szentekkel (a berlini Kaiser Friedrich-Museumban, s a modenai S. Pietro hasonló tárgyú képe (1500 után).

Bianchi-Giovini (ejtsd: bianki-dzsovini), *Aurelio*, olasz történész és hirlapíró, szül. Comóban 1799 nov. 25., megh. Nápolyban 1862 máj. 16. Az osztrák rendőrség zaklatásai miatt 1830. Capolagóban (Svájcban) telepedett le, hol folyóiratokat adott ki s 1837. megkezdette főművét: Storia dei papi, mely egyes hiányai dacára nagyszabású s tudományos készültséggel irott munka s csak sajnálni lehet, hogy B. be nem fejezhette. 1842. visszatért Milanóba, hol állandóan történeti tanulmányokkal foglalkozott. 1848. Piemontba ment s átvette az Opinione szerkesztését, melynek éle Ausztria és a pápa ellen irányult. 1853. a L'Unione c. lapot alapította, mellyel 1860. Milanóba, 1862. pedig Nápolyba költözött át. Nevezetesebb művei még: Vita di Paolo Sarpi (Lugano 1836) és Storia da' Longobardi (1846, befejezetlen).

Bianchini (ejtsd: biankíni; latinosan: *Blanchinius*), *Francesco*, olasz csillagász és archeológus, szül. Veronában 1662 dec. 13., megh. 1729 márc. 2. Titkára volt annak a bizottságnak, mely XI. Kelemen pápa megbizásából a naptárjavitást készítette elő. Veronában szobrot emeltek neki. Főbb művei: Storia universale, provata co' monumenti, e figurata co' simboli degli antichi (Róma 1697. és 1747). Kiadta Anastasius pápai titkárnak híres forrásművét az első pápákról (I. Miklósig): De vitis romanorum pontificum, melyet unokaöccse, *B. Giuseppe*, folytatott (Róma 1718—35, 4 köt., újabban Muratori «Scriptores»-eiben.) Életrajzát megirta *Mazzaloni* (Verona 1735).

Bianco v. *blanco* (ol.) a. m. fehér. A szót a kereskedésben általában oly ügyiratok jelzőjeül használják, amelyeket a kötelezett tél aláir anél-

kül, hogy az ügyirat minden lényeges részében ki volna töltve. Eszerint *B.-váltó* az olyan váltó, amelyet az intézvényezett elfogadó aláírásával lát el, még mielőtt benne a váltóösszeg, a lejárat, a rendelvényes neve v. a váltó valamely más törvényes kelléke ki volna téve, a váltó tulajdonosára bízván, hogy a hiányzó részeket saját tetszése szerint vagy előzetes szóbeli megállapodás értelmében kitöltse. Az elfogadóra nézve ebből eredő veszély kézenfekvő, mert a váltó jóhiszemű megszerzőjével szemben nem élhet avval a kifogással, hogy a váltó kitöltése nem a váltó első tulajdonosával kötött megegyezés értelmében történt. *B.-forgatás* és általában *B.-papir* az olyan forgatott váltó, utalvány v. általában értékpapir, amelyben a forgatmányos neve nincs kitéve s amely ezáltal bemutatóra szóló papirrá válik. A banküzletben *B.-hitel* a külön fedezet nélkül engedélyezett folyószámlás és váltóhitel (l. o.). *B.-eladás* a tőzsdén oly áruknak és értékeknek határidőre történő eladását jelenti, amelyeknek az eladó az eladás pillanatában még birtokában sincsen, de amelyeket a határidőig olcsóbb áron remél megszerezhetni.

Bianco, *Lago*, tó a svájci Poschiavo-völgyben. L. *Poschiavo*.

Bianco, 1. *Andrea*, XV. sz.-beli velencei tudós, híres 1436. készített földabrosza az akkor ismert földrészekről, melyek közt már a későbbi Amerika «Antilla» név alatt fordul elő. Újabban e földabrosz hasonmása 9 lapon jelent meg (Velence 1870).

2. *B., Baccio del*, olasz építész és festő, szül. Firenzében 1604 okt. 4., megh. 1656. Firenzében tanult, 1620. II. Ferdinánd császár szolgálatába lépett és Giovanni Pieroni hadmérnök vezetése alatt a pozsonyi vár és soproni erődítmények átépítésén dolgozott, 1621. pedig részt vett Prága erődítése munkáiban. Ezután Wallenstein szolgálatába került, kinek prágai palotáját kifestette, végre Firenzében telepedett le és építészeten kívül festészettel és iparművészettel is foglalkozott.

3. *B., Bartolommeo*, olasz építész, szül. Comóban 1590 előtt, megh. 1657. Nagy tevékenységet fejtett ki 1620—30 körül Genovában, hol egyebek közt 1623-tól építette a jezsuiták kollégiumát (ma egyetem), melynek gyönyörű udvara, híres kettős lépcsőjével a legkiválóbb ilyennemű művek közé tartozik.

Bianco e nero (ol.) a. m. fehér-fekete, egy márványfaj neve. Dante korában a. m. ghibellin és guelf, v. i. császári és pápai (papi, fekete) párt.

Biandria (lat. és gör.) a. m. egy nő házassága egyidejüleg két férfival.

Bianu *János*, szül. 1856. Facseten (Balázsfalva mellett); tanulmányait Bukarestben, Milanóban s Párisban végezte. A román akadémia tagja, és könyvtárának igazgatója s a bukaresti egyetemen a román irodalom tanára. Irodalomtörténeti tanulmányai többnyire folyóiratokban jelentek meg. A régi irodalom két becses emlékét adta ki, a legrégibb román kódexet Dosoftein metropolita zsoltárfordítását (Bukurestu 1887); Psaltirea Scheiană (u. o. 1889). Korszakalkotó: Bibliografia Română Veche 1508—1530 c. könyvészeti munkája.

Biarchia (gör. és lat.), az uralkodás kettőssége, egy időben való uralkodása két államfőnek (Spárta). L. *Császárság, Diarchia, Pápaság*.

Biard, *François*, francia festő, szül. Lyonban 1798. v. 1799., megh. 1882 jún. 20. Lyonban tanult. Sokat utazott, először Máltában, Ciprusban, Szíriában és Egyiptomban, meglátogatta Lappландot és a Spitzbergákat is, utóbb Braziliában is járt. Utazásain készített vázlatai alapján sok képet festett; ezek, valamint genreképei, melyek sokszor humoros jellegüek, arcképei és történeti képei annak idején nagyon népszerüek voltak. Említendők: Vándor komédiások; Du Couëdic búcsuja hajójának legénységétől (Paris, Musée du Luxembourg); Az abukiri tengeri csata; Az orléansi herceg Lapplandban (Versaillesi múzeum); Jegesmedvékkel küzdő matrózok (Lipcse, városi múzeum), stb.

Biarmia, a skandináv mondák szerint a permiek hazája, a mai Perm.

Biarritz, híres tengeri fürdő Basses-Pyrénées francia départementban, 7 km.-nyire Bayonnetól, az Adour torkolatától D.-re, vasút mellett, (1906) 15,093 lak.; a Biscayai-öblöt környékező hegyek közt, festői fekvéssel, a szép kilátást nyujtó Atalay-hegyfokon toronyrommal, 47 m. magas világító toronnyal; fürdőépületekkel, számos szép villával, két kaszinóval (amelyek egyike Eugenia császárnő villája volt), aquariummal, osztriga-teleppel. B. lakói egykoron bátor cethalászok voltak; kikötője azonban elhomokosodott, aminek következtében tengeri fürdővé alakult. Nagyobb látogatottságnak azóta örvend, amióta III. Napoleon és különösen neje Eugenia császárné kezdte sűrűbben látogatni. Fürdővendégeinek száma évenként meghaladja a 10,000-et. A fürdőszezon júliustól szeptemberig tart, de enyhe klimája miatt télen is sokan keresik föl. Meredek sziklapartjaiban sok a barlang; ezek közt leghiresebb a Chambre d'Amour nevü. V. ö. *Lobit*, B. ses ressources hygieniques et thérapeutiques (1900).

Biart (ejtsd: biár), *Lucien*, francia író, szül. Versaillesban 1829 jún. 21., megh. 1897 márc. 18. Párisban. Fiatal korában Amerikába költözött s csak 20 év után tért vissza hazájába. Ekkor kezdett irogatni útirajzokat és regényeket, többnyire az amerikai életből. Munkái közül említendők: Les Méxicaines, poésies (1853); Terre tempérée (1866); Benito Vasquez (1869); A travers l'Amérique (akad. jutalomban részesült, 1876); Les Aztéques, histoire, moeurs, coutumes (1885).

Bias, az Indus mellékfolyója.

Bias, a «hét görög bölcs» egyike, az ioniai Prienéből Kr. e. 570 táján, Alyattes és Krözus kortársa. Sok talpraesett mondást származtatnak tőle; olvashatók *Orelli* (Opuscula Graecorum veterum sententiosa et moralia, Leipzig 1819) vagy *Mullach* kiadásában (Fragmenta philos. graecorum, Paris 1860). Ilyen pl. «Mindenemet magammal hordom» (rendesen latinul idézik: «Omnia mea mecum porto»); ezt mondta, mikor Priene ostromakor azt kérdezték tőle, miért nem iparkodik vagyonából valamit megmenteni.

Biasca, község Tessin svájci kantonban, a Ticino balpartján, közel a Brenno torkolatához, a Gotthard-vasút mellett (1900) 2752 lakossal;

szép templommal, borkereskedéssel, közelében szép vízeséssel.

Bibacitas (lat.), részegeskedésre való hajlam, iszákosság. — *Bibax*, korhelytárs.

Bibalia (lat.) a. m. borravaló.

Bibamus (lat.) a. m. igyunk.

Biban, híres hegyszoros Algeriában, Constantine tartomány Ny.-i részében a Setifból Algerba vezető úton. A nagyobbik kapuján, a törökök demir kapuján, amelyet függőleges sziklafalak körítenek, az Ued-Amahrir folyik keresztül; most kiszélesítették és vasutat vezettek rajta keresztül.

Biban-el-Moluk, a királysírok völgye, Felső-Egyiptomban, a Nilus Ny.-i oldalán, az ókori Théba nagy kiterjedésű halotti városának egyik része a libiai hegyláncban, mely a XVIII—XX. dinasztiabeli fáraók sírjait foglalja magában.

Bibarczfalva, kisk. Udvarhely vm. homoródi j.-ban, (1910) 883 magyar lak.; u. p. és u. t. Barót. A Borhegy tövében gazdag savanyuvízforrás fakad, melyben a dús szabad szénsav szénsavhidrát alakjában s a litiumkarbonát igen nagy mennyiségben van jelen; kitünő üdítő italul szolgál. A község felett levő hegytetőn Tiburc (az utolsó pogány) várának némi nyoma van.

Bibarsz *(Beibarsz)*, két egyiptomi szultán. 1. *I. B.*, rabszolgából emelkedett a mamelukok emirjévé, 1250. megölte az ayubida Turansahot, majd 1260. Kotuz mameluk-szultánt és megalapította a bachrita egyiptomi-szírus dinasztiát. 1268-ban elfoglalta Antiochiát, 1270. meghódította a jeruzsálemi királyságot, keményen féken tartotta az asszaszinokat, fenhatósága alá vetette Nubiát és Mekkát is. Megh. 1277. — 2. *II. B.*, a bachrita mamelukok tizenkettedik szultánja, cserkesz származású, megh. 1310. Szintén rabszolga volt Kalaun szultán udvarában, később Khalil (1290—93) és testvére, Mohammed Nazir alatt a legmagasabb állami tisztségekre emelkedett, 1309. a mamelukok kényszerítették, hogy fogadja el a szultánságot, de csak 11 hónapig uralkodott, mert miután katonái elhagyták, Mohammed Nazir kezébe került, aki megfojtatta.

Bibasz, cigány eredetü csúfoló szó, a. m. együgyü, ostoba, ügyetlen.

Bibbiena, város Arezzo olasz tartományban, gyönyörü környéken, az Arno partján emelkedő dombon, vasút mellett, (1901) 7430 lak., gazdag olaj-, szőllő- és eperfaültetvényekkel, élénk piaccal, szövőiparral.

Bibbiena, olasz költő, l. *Dovizio*.

Bibe (lat.) a. m. igyál.

Bibe *(stigma, növ.)*, a virágban a magházzal és B.-szállal együtt alkotja a termőt (l. o.). A B. v. a magház (l. o.) csúcsából alakul s akkor ülő (tulipán) vagy a B.-szálnak rendesen megvastagodott csúcsi része, amely szemölcsös és többnyire ragadós nedvet választ ki. Ez utóbbi berendezkedés a rája jutó virágpor (l. o.) megragadására való. Néha *(Iris)* a B. a B.-szál karélyain fejlődik. A bibe alakja gömbös vagy szétterülő tányér, pajzsalakú, fonálszerű, ecsetszerüen elágazó karélyos vagy sziromszerű *(Iris)*. A bibe a magház üregével közvetlen összeköttetésben áll egy csatorna vagy laza vezető szövet révén (l. *Megtermékenyítés)*.

Bibelot (franc.), eredetileg: szerszám, eszköz; most általánosságban mindazokat a tárgyakat értjük e szó alatt, amelyeket a művészet kedvelői gyüjteni szoktak.

Biberach, több helység neve a Német birodalomban, köztük a legjelentékenyebb a Wolfenbach és Riss összefolyásánál, a württembergi Donaukerületben, vasút mellett fekvő járási székhely, (1905) 9096 lak., részben fennmaradt körfalakkal, I. Vilmos császár bronz-, Wieland emlékszobrával, pléhhangszer-, pléhjátékszer-, kolbász-, billardasztal-, kocsi-, enyv-, sör- és gépgyártással, harangöntéssel, élénk gabonavásárokkal; 1796. és 1800. az osztrákok itt a franciáktól vereséget szenvedtek.

Bibere graeco more (lat., a.m. görög módra inni), a görög szimpozionok szokását utánzó régi római mulatozás, és pedig: *bibere ad nomen*, mikor annyi poharat ürítettek, ahány betü a felköszöntött ember nevében volt; *bibere ad numerum*, mikor annyi poharat ürítettek, ahánynak tiszteletére az ivás történt, például 3 pohárral a gráciák tiszteletére, 9 pohárral a múzsák tiszteletére.

Bibescu (ejtsd: bibeszku), 1. *Demeter*, l. *Stirbei*.

2. *B. George*, oláhországi vajda 1843 jan. 13-tól 1848 jún. 25-ig; szül. Craiova-kerületben 1804., megh. Párisban 1873 jún. 1. Tanulmányait 1817—24 közt Párisban végezte. Gróf *Kisselew* (l. o.) orosz tábornok ideiglenes kormánya alatt igazságügyi államtitkár, amely hivatalától 1834. visszalépett s 1841-ig külföldön élt. Hazájába visszatérve képviselőnek, 1842 végén pedig Ghika bukásával vajdának választották. Francia müveltsége arra vitte, hogy az összes iskolákból kiszorította a román nyelvet s a franciával helyettesítette. A nemzeti mozgalom s a fölébredt nemzeti öntudat 1848. e tettéért megfosztotta a tróntól. B. kénytelen volt menekülni, először Brassóba, később Konstantinápolyba, majd Bécsbe. Mikor 1857. hazatért, ő is amellett szavazott, hogy a két fejedelemség egy uralkodó alatt egyesüljön. V. ö. *Prince George Bibesco*, Roumanie, D'Adrianople à Balta-Liman (1829—1859); *Règne de Bibesco*, Correspondance et documents. 1843—56. (Paris 1893—94, 2 köt.).

3. *B., George*, román iró, a vajda fia, szül. Bukarestben 1834 máj. 26., megh. Konstantinápolyban 1902 máj. 20. 1843—48-ig Franciaországban nevelkedett, azután francia szolgálatba lépett s végigküzdötte a mexikói háborút; később Algeriában szolgált. 1870-ben Szedánnál megsebesült s foglyul esett. 1875-ben nőül vette Valentina de Beauffremont hercegnőt és hazájába térve Bukarestben élt. Főbb müvei: Le corps Lorencez devant Puebla, 5 mai 1862 (Paris 1872); Campagne de 1870. Belfort, Reims, Sedan; le 7 corps de l'armée du Rhin (u. o. 1872); Histoire d'une frontière. La Roumanie sur la rive droite du Danube (u. o. 1883); Au Mexique 1862 (u. o. 1887); Recueil: politique, religion, duel, combats et retraite de six mille (u. o. 1888); La Roumanie (Exposition universelle, u. o. 1890); Prisonnier, Coblence 1870—1871, (2. kiad., u. o. 1899); Roumanie 1829—59.

Bibeszál, helytelenül *bibeszár*, *termőszál* v. *bibenyél* (stylus), l. *Termő*.

Bibi v. *bibe*, a gyermeknyelvben annyi mint: seb; innen a köznyelvbe is átment a B. szó, ugyanabban az értelemben.

Bibiana, *szent*, Flavianus keresztény római lovag leánya. Apropianus prefektus (363 körül) ólmos bottal agyonveretté. Tiszteletére az V. sz.-ban a S. Lorenzo kapunál templomot emeltek, mely 1625. Bernini terve szerint megújíttatott. Emléknapja dec. 2.

Bibic (*Vanellus* L., állat), a lile-félék (*Caradriidae*) családjába tartozó madárnem. Az ide tartozó fajok csőre a lilékére emlékeztet, fejüknél csak valamivel rövidebb; szárnyuk tompa, a 2-ik v. a 2. és 3-ik evezőtolluk a leghosszabb; csűdjük jelentékenyen hosszabb, mint a középső ujjuk; lábaik rövidek, négy- vagy háromujjuak, hátulsó ujjuk rövid. Vizes réteken, ártereken és mocsarakon tanyáznak. Legközönségesebb faja a búbos v. közönséges B. (*Vanellus vanellus* L.), mely hazánkban lapályos területek vizenyős rétjein mindenütt közönséges. Hossza kb. 33, szárnya 23, farka 12, csőre 2·5, csűdje 4·8 cm.; a tojó kisebb. Február végén és március elején érkezik, s november végéig marad; olykor meleg források tájékán egyesével át is telel. Hazánkon kívül Európa és Ázsia É.-i és mérsékelt részén fordul elő. Tojásait csemegeképen eszik; húsa kemény és kellemetlen szagú, ezért nem is igen eszik. Hazánkban még nagyon ritkán előfordul a lile-B. (*V. gregarius* Pall.), mely Dél-Oroszország steppein honos; csak ritkán vetődik el egy-egy példány nyugatra; hazánkban csupán Tatatóvárosnál lőttek egy példányt 1900 szep. 29. A mocsári B. (*V. leucurus* Licht.) Egyiptom É.-i részein, tov. Turkesztánban, Afganisztánban és Indiában honos. A tüskés B. (*V. spinosus* L.) a Nilus mentén, Egyiptomban mindenütt előfordul; tavasszal és ősszel Egyiptomból és Palesztinából néha Görögországba is átvándorol, de ott nem költ. *Adams* szerint a tüskés B. lett volna a régiek «Trochylos madara», melyet az egyiptomiak a krokodilusok őrzőjének tartanak.

Bibics-alapítvány, az aradi kir. főgimnázium költségeit részben ebből fedezik. *Tomján Margit*, Bibics Jakab aradvm. alispán özvegye, 1774. vagyonának 222,653 frt 51 kr. ezüstpénz értékű részét arra hagyta, hogy abból Szentannán (Arad vm.) a kegyesrendiek vezetésével a vmegye szegénysorsú, nemes ifjai részére konviktust, nevelőintézetet létesítsenek. Ez megnyílt 1778., évenként 38—40 ifjat nevelt. II. József 1783. feloszlatta, a jövedelemből ösztöndíjakat csinált. 1802—17-ben Nagy-Váradon működött az intézet, 1817—67. újra ösztöndíjakra fordították jövedelmét. A király jóváhagyásával 1868. 40 ösztöndíj-állomást létesítettek s a fennmaradó jövedelmet Aradon állítandó liceumra szánták. Az intézet, a mai aradi kir. főgimn., az 1873—74. tanévvel nyílt meg. V. ö. Az aradi kir. főgymn. tört. (Arad 1896 178—244. l. *Kara* Győző, A Bibics-alap története).

Bibiena, *Galli da*, a bolognai iskolához tartozó, XVII—XVIII. sz.-i olasz művészcsalád. Tagjai főként színházépítéssel, díszlet és pompás építészeti vedutákat ábrázoló freskófestéssel foglalkoztak. Nagy munkai tökéllyel dolgoztak, s az olasz késői barokot egész Európában elterjesztették. Működésük középpontja a bécsi császári udvar volt. Legnevezetesebb tagja Ferdinando B., ennek öccse, Francesco, fiai közül Antonio és Giuseppe B. 1. *Ferdinando*, szül. 1657 aug. 18. Bolognában, megh. 1743 jan 3. u. o., a festészetet Carlo Cignaninál, az építészetet pedig Giulio Troilinál tanulta. Előbb a Farneseknél Pármában, majd Barcelonában és 1713-tól III. Károly udvaránál Bécsben és Prágában működött, mígnem 1717. visszatért szülővárosába, ahol főként a tanításnak és művészetelméleti munkáinak szentelte magát. Főművei: a Teatro Reale Mantovában, a kapucinusapácák temploma és a Collegio Ducale falfestményei Parmában. Legnevezetesebb két irodalmi műve: Varie opere di prospettiva (Bologna) és L'architettura civile (Parma 1711). — 2. *Francesco*, szül. 1659 dec. 12. Bolognában, megh. 1739 jan. 20. u. o. Bátyjával együtt Cignaninál tanult. Különböző olasz városokon kívül Nancyban és Bécsben dolgozott (1705 és 1710—12). Főműve a nancyi színház és a piacenzai hercegi palota kifestése. — 3. *Antonio*, szül. 1700. jan. 16. Parmában, megh. 1774. Milanóban vagy Mantovában. Atyja, Ferdinando B., Giuseppe del Lole, Felice Torelli és Franceschini tanítványa. 1721-ben Bécsbe került. 1724 körül Pozsonyban a Szt. Háromság-templomban egy távlati kupolát festett, 1729 körül pedig gr. Esterházy Imre primás megbízásából a régi városháza egyik külső falát díszítette architektonikus freskóval. 1745 tájt visszatért hazájába. Főműve az 1756. megkezdett Teatro Communale Bolognában, mely a belsejét tekintve ma is Olaszország legszebb színháza. — 4. *Giuseppe*, szül. 1696 jan. 5. Pármában, megh. 1758. Berlinben. Barcelonában tanult atyjánál, Ferdinandonál, aki 1712. Bécsbe magával vitte, s akinek itt, mint udvari építész és díszítő utódja lett. Hosszabb ideig működött Drezdában és Berlinben. Tőle való a bayreuthi színház belső díszítése (1748). V. ö. *Gurlitt*, Barockstil is Italien és Barockstil in Deutschland.

Bibikov, *Alexander Iljics*, orosz államférfiú, szül. Moszkvában 1729., régi nemes családból, megh. 1774. Részt vett a hétéves háborúban, 1767—68. elnöke volt a II. Katalintól összehívott törvényhozó tanácsnak s 1771. Lengyelországba küldetett. 1774-ben már-már elnyomta a Pugacsev-féle lázadást, mikor meghalt. — Fia, *B. Alexandrovics Sándor*, részt vett a napoleoni hadjáratokban s kiadta az apjára vonatkozó nevezetesebb történelmi adatokat (Moszkva 1865).

Bibio *Geoffr.* Ugyanolyan nevű családba (Bibionidae) tartozó légy-faj, mely tavasszal a kertekben nagy rajokban mutatkozik. A hímek feje nagyobb, félgömb alakú, nagy és összeérő szemekkel, míg a nőstényeknél keskenyebb, hosszabb, mint amilyen széles fejük van, elálló szemmel. Ide tartozik a *Szent Márk legye* (*B. Marci* L.), 1·1—1·3 cm. hosszú, hímje és nőstény fekete; virágzó almafákon igen nagy számmal látható. A *kerti bársonylégy* (*B. hortulanus* L.) hímje fényes fekete, nősténye torának felső része és végteste sárgásveres színű, májusban a kertekben a gyakori. A kifejlett légy nem kártékony. Álcája hengerded testű és piszkos szürkésbarna színű, július- vagy augusztusban mutat-

kozik. A B. rendszerint csak elkorhadt növényi részekkel él, de amennyiben csoportosan fordul elő, megtámadja az élő gyökérkérgeket is s akkor csakhamar jelentékeny kárt is okozhat. A pusztulás helyén a föld egészen fel van túrva és itt-ott kisebb likak és kihányt földhalmocskák láthatók rajta. Védekezésül legjobb a rópkódő legyek összefogdosása, mert az álcákat a földben nem igen lehet elpusztítani.

Bibionidae, l. *Bibio.*

Bibircs, l. *Szemölcs.*

Bibircs (Warze), 2490 m. magas sziklaorom Szepes vmegyében, a Magas Tátra egyik mellékgerincén, a Felkai völgy és Nagytarpataki völgy közt; a B.-ből D. felé a Gránátfal meredek sziklagerince, DK. felé egy hosszabb gerinc indul ki, melynek végén a Nagyszalóki csúcs (2453 m.) emelkedik.

Bibirke (állat), l. *Dendroeca.*

Biblia. A B. (ἡ βίβλος τὰ βιβλία) vagy *Szentirás* a keresztények s részben a zsidók szent könyve. Nem egységes mű, hanem 73 kisebb-nagyobb irat (= szentkönyvek) gyűjteménye, mely két főrészből áll: az ószövetségi és újszövetségi szentirásból, másképen Ó- és Újszövetségből, vagy Ó- és Újtestamentomból. (Szövetség, latinul testamentum, mert mintegy Istennek az emberi nemmel kötött szövetségét írja le.) A teljes Ószövetség 46, az Újszövetség 27 iratból áll. Az Ószövetséget úgy a zsidók mint a keresztények, az Újszövetséget csak a keresztények ismerik el szentkönyvnek. Az ószövetségi könyvek Mózestől (Kr. e. XIV. sz.-tól) Krisztusig eredtek a zsidó népnél, az újszövetségi könyveket a kereszténység első századában az apostolok és azok tanítványai írták. A szentkönyveket a keresztények (illetőleg az Ószövetséget a zsidók is) Istentől sugalmazott (inspirált) iratoknak tartják, melyeknek szerzőit Isten ihlette, lelkileg megvilágította és vezette, minek következtében e könyvek Isten kinyilatkoztatásai, a vallás forrásai és az erkölcs törvénykönyvei, azonkívül pedig a zsidó és keresztény vallás alapításának történeti okiratai. Tartalmukat tekintve részint történeti, részint oktató és költői művek, részint a próféták erkölcsi beszédei és jövendölései.

Beosztása.

Az egyes szentkönyvek a következők: *I. Ószövetség. Mózes öt könyve,* héberül *Tóra* (l. o.) a. m. törvény; görög tudományos néven *Pentateuchus* a. m. öt könyv. Ezek előadják a világ és az ember teremtését, az emberiség őstörténetét, a zsidó nép eredetét, Egyiptomból való kimenetelét, pusztai vándorlását és a mózesi törvénykönyvet. Ezen öt könyv görög-latin tudományos neve: Genesis = eredet, teremtés, Exodus = kivonulás, Leviticus = leviták könyve, Numeri = számok könyve, Deuteronomium = második törvénykönyv. Azután a zsidó nép politikai és vallási történetét folytatják csaknem megszakítás nélkül Krisztusig: *Josue* könyve (a honfoglalás története), a *Bírák* könyve, *Sámuel* két, a *Királyok* két, a *Krónikák* két könyve, *Ezdrás* és *Nehemiás* könyve, a *Makkabeusok* két könyve. Erkölcsi tanulságokat rejtő történelmi epizódokat dolgoznak fel *Rut, Tóbiás, Judit* és *Eszter* könyve. Bölcselkedő könyvek: *Jób* könyve, mely a szenvedés problémájával foglalkozik, a bölcs Salamonnak tulajdonított három könyv: a *Példabeszédek* könyve, a lét nagy kérdései felett töprenkedő *Prédikátor* könyve, valamint a szerelmi ének alakjába öltöztetett (de a hagyományos magyarázat szerint Isten és a zsidó nép vagy Isten és a lélek viszonyát jelképező) *Énekek-éneke.* Újabb bölcselkedő művek *Sirach fia* könyve és a *Bölcseség* könyve. A *Zsoltárok* könyve pedig 150 vallásos költemény gyűjteménye, melyeket a címiratok részben Dávid királynak tulajdonítanak. (L. külön *Zsoltárok* c. alatt.) Ezekhez járulnak négy illetőleg öt nagy *prófétának* (Izaiás, Jeremiás és társa Baruk, Ezekiel és Dániel) jövendölései és a 12 kis próféta. — *II. Újszövetség.* Első helyen áll a *négy evangélium* (gör. = jó hír), vagyis Jézus Krisztusnak négy párhuzamos élettörténete, melyeket az őskeresztény írók és emlékek *Máté* apostolnak, *Márk* és *Lukács* apostoltanítványoknak és *János* apostolnak tulajdonítanak (l. *Evangelium*). Míg az első három a tények elbeszélése mellett főleg erkölcsi beszédeket és példabeszédeket tartalmaz, addig a János-evangélium már inkább bölcseleti nyelvbe öltöztetett dogmatikai beszédeket közöl. Következik az *Apostolok cselekedetei* c. munka, mely az őskereszténység keletkezését és elterjedését, főleg Szt. Pál apostol működését írja le. Azután jön *Szt. Pálnak tizennégy levele:* egy a *rómaiakhoz,* kettő a *korintusiakhoz,* egy-egy a *galatákhoz, efezusiakhoz, filippiekhez, kolosszaiakhoz,* kettő a *thesszalonikaiakhoz,* kettő *Timotheushoz,* egy *Titushoz, Filemonhoz* és egy a *zsidókhoz.* E levelek tulajdonképen terjedelmes értekezések, melyek ez apostol szóbeli tanítását kiegészítik, vitás kérdéseket tárgyalnak, utasításokat adnak stb. Van azonkívül egy másik levélgyűjtemény, a hét *katolikus vagy általános levél: Jakab* egy, *Péter* két, *János* három és *Judás* egy levele. Befejezi a B.-t az *Apokalypsis* vagy *Jelenések könyve* (l. o.).

B.-kánon.

A szent könyveknek az egyház által elfogadott gyűjteményét és lajstromát kánonnak (gör. szabály) nevezik, mivel az a hitnek szabálya gyanánt szolgál. A katolikusok valamennyi 73 könyvet a kánonba sorozzák. A protestánsok, bár véleményük e kérdésben régebben ingadozott, s újabb időben sem egységes, hét ószövetségi és hét újszövetségi könyvet s néhány kisebb könyvrészletet, melyek már a régi egyházban is sokáig vitásak voltak, a B.-ból kizárnak. Ezek az ószövetségben: Tóbiás, Judith, Baruk, Siruch fia, a Bölcsesség könyve s a Makkabeusok két könyve, Eszter (10, 4—16, 24.) és Dániel (3, 24—90. s a 13. sk. fej.) részei; az Újszövetségben pedig a zsidókhoz írt levél, Jakab levele, Péter második, János második és harmadik levele, Judás levele, a Jelenések könyve, s Márk, Lukács és János evangéliumainak néhány töredéke (Mk. 16, 9—20. Lk. 22, 43. sk. Ján. 7, 53—8, 11.). Ezen könyveket és részeket a katolikusok deuterokanonikusoknak (második, újabb kánonból valóknak), a protestánsok apokrifeknek nevezik. Az utóbbi névvel azonban egyéb, a B.-hoz hasonló régi könyveket is jelölnek (l. *Apokrifkönyvek*). A

zsidók az ószövetségnek csak héberül (illetőleg kis részben arami nyelven) írt könyveit fogadják el; a görögül fennmaradt deuterokanonikus könyveket a B.-ba nem sorozzák. Arról, hogy hajdan mely könyvek tartoztak a kánonba, vagyis melyek voltak elismert szentkönyvek, valamint, hogy ki írta a szent könyveket és mikor, arról a régi keresztény, sőt nem keresztény írók és feliratok egész sora tanuskodik, melyek századról századra egész az apostoli korig visszanyulnak és egymásba kapcsolódó szakadatlan láncolatot alkotnak. A B.-i könyveket már Krisztus előtt a zsidóknál, majd később a kereszténynyeknél a nyilvános istentiszteleten olvasták, magyarázták, sőt az istentisztelet szertartásai nagyrészt B.-i helyekből voltak és vannak összerakva.

Fordítások.

Az ószövetségi B. legnagyobb része héber nyelven, néhány töredék arami nyelven volt írva; a deuterokanonikusok görögül maradtak fenn, bár nagyrészüknek eredeti nyelve szintén héber vagy arami volt. Az Ujszövetség eredeti nyelve a görög, csak Máté evangéliuma volt arami nyelven írva. A B.-t azonban már Krisztus előtt és azután igen sok régi és újabb nyelvre lefordították; nincs könyv, mely e tekintetben csak meg is közelitené.

Szövegtörténeti szempontból legfontosabb *régi fordítások* a következők: 1. *Alexandriai* vagy *Hetvenes (Septuaginta)* görög fordítás, mely Egyiptomban készült részletenként Kr. e. a III. és II. sz.-ban, az ott élő zsidók használatára. A görög világban igen elterjedt s a monoteizmusnak (egyistenhitnek) és B.-i erkölcsnek utat nyitott a pogányokhoz. Az őskeresztény egyház is leginkább ezt használta. Hetvenesnek nevezik, mert a hamis Aristeas levélen alapuló legenda szerint 70 vagy 72 fordító egymástól függetlenül készítette. 2. A *káld* körülírt fordítások (paraphrasisok, targumok) a kereszténység első századaiban és azután jöttek létre a zsidóknál. Nyelvük káld, helyesebben arami, mely a héber nyelv kihalása után már a babiloni fogság után (Kr. e. az V. sz.-tól fogva) a zsidók anyanyelve volt. 3. A *szír*-fordítás (Pesitta = világos, hű) Kr. u. a II. és III. sz.-ból. 4. *Latin* fordítás kettő van. Egyik a régi ú. n. *Itala*, melynek eredete legalább részben a Kr. u. II. sz.-ba nyúlik vissza, s a latin keresztények használatára készült a Hetvenesből. Másik latin fordítás a *Vulgata* (= elterjedt, elfogadott), melyet Szt. Jeromos készített az eredeti szövegből, Kr. u. 390—405. évben. (A görög könyveket általában nem fordította, hanem ezeknél csak az Itala szövegét javította meg.) A Vulgata a kat. egyház hivatalos fordítása, melyet a trienti zsinat lényegében hitelesnek (dogmatikailag hibátlannak) nyilvánított s a nyilvános és hivatalos használatra előírt. Ennek alapján készülnek a katolikusoknak élő nyelveken való fordításai, bár az eredeti szövegnek szemmeltartásával. Tudományos célra természetesen az eredeti szöveget lehet és sokszor kell használni. A Vulgata Kr. u. 1450. jelent meg először nyomtatásban Mainzban. Ezen fordításokon kívül a régi egyházban még sok más fordítás jött létre a hívek használatára (rendesen a Hetvenes szerint), igy a kopt (II—III. sz.-ban), etióp vagy abesszíniai (IV. sz.), Ulfila-féle gót (IV. sz.), örmény (V. sz.), több szír (VI—VII. sz.), a Cyrill és Method-féle szláv (IX. sz.) stb.

Általában, amint a kereszténység az egyes népeknél elterjedt, csakhamar fordítások készültek a nép anyanyelvén is, először a legszükségesebb könyvekhez, t. i. a zsoltárokhoz és evangéliumokhoz, majd a többi könyvhöz. A latin Vulgata pedig, melyet régen minden félig-meddig művelt ember értett, roppant elterjedésnek örvendett. Már a reformáció előtt minden jelentékenyebb európai népnek megvolt a maga nyelvén készült fordítása, melyek a könyvnyomtatás feltalálása óta (XV. sz. közepe) számos nyomtatott kiadásban forogtak közkézen. Csak német nyelven mintegy húsz teljes kiadás jelent meg a reformáció előtt. Nagyon előmozdította azonban a B. elterjedését az élő nyelveken a protestantizmus, mely a B.-t egyetlen hitforrásnak és hitszabálynak tartván, annak olvasását mindenütt sürgette. A katolikusok is versenyre keltek a protestánsokkal a B. terjesztésében. Ekként a B. annyira elterjedt, hogy vele semmi más könyvet össze sem lehet hasonlítani. A protestáns fordítások közt legnagyobb nevezetességre tett szert Luther német fordítása (Ujszöv. 1522., teljes szöveg 1534. jelent meg), mely többszörös javítás után mai napig használatban van. Azonkívül az utóbbi századokban minden keresztény nép nyelvén számos B.-fordítás készült, katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt.

Hazánkban már az első hithirdetők lefordították legalább a zsoltárokat és evangéliumokat. A bécsi, müncheni, gyulafehérvári és Jordánszky kodexekben (XIV—XVI. sz.) már a B. nagy része megtalálható magyarul. Az egész B.-t magyarra fordította Báthory László (megh. 1456), Erdősi Szilveszter János az Ujszövetséget 1541. Legnevezetesebb azonban Káldi György teljes B.-fordítása 1626-ból, melyet átdolgozott Szepesy Ignác 1834—36., majd Tárkányi Béla 1865. Utóbbi átdolgozás a római szentszék által helybenhagyatván, azóta a magyar katolicizmus hivatalos fordítása. Protestáns részről Heltai Gáspár 1551—61., majd Károli Gáspár 1590. fordították magyarra az egész B.-t. Utóbbi fordítás, melyet Szenci Molnár Albert 1608., s azóta is többen megjavítottak, a protestánsoknál általános használatnak örvend. Ujabban is kiadta az angol Bibliatársaság (Budapest 1908). Azonkívül 1910. megindította *Raffay* A. a Magyarázatos Ujtestamentum kiadását.

Szövege.

A B. a könyvnyomtatás feltalálása előtt természetesen csak kézzel irott, bár sokszor rendkívül nagy gonddal és fényüzéssel kiállított kodexekben volt. A B.-nak tömérdek sok kézirata maradt fenn. A héber szövegnek sok száz kézirata van, melyek nem régibbek a IX—X. sz.-nál. A szír fordítás kéziratai már az V—VI. sz.-ig nyúlnak vissza. Legrégibbek és legszámosabbak azonban a görög B. (a Hetvenes fordítás és az ujszövetségi eredeti szöveg) kéziratai, melyek száma meghaladja a kétezeret, s ezekből száznál több

nagybetüs (unciális) a IV—X. sz.-ból. Legrégibb görög kéziratok: a vatikáni és sinai, mindegyik a IV. sz.-ból, az alexandriai és párisi, mindegyik az V. sz.-ból. Nekünk is van Magyarországon három görög B.-kodexünk a X—XII. sz.-ból, a legrégibb az egyetemi könyvtárban. A legrégibb latin B.-kodexek is a IV—V. sz.-ból valók.

A B. szövege úgy az eredeti nyelveken, mint a fordításokban idő folytán a sok másolás következtében számtalan sok helyen megromlott, bár a romlások aránylag jelentéktelenek s az értelmet legtöbbször nem érintik. A szöveg ezen eltéréseit a különféle kéziratokban és fordításokban variánsoknak nevezzük. Már igen régen keresztények és zsidók igyekeztek a szöveg ezen romlásait a szövegemlékek összehasonlítása útján kiküszöbölni. A mai ú. n. kritikai kiadások már sok száz régi kézirat, fordítás és idézet összehasonlításán alapszanak. A héber szöveg javításával foglalkozott a maszora nevű kritikai mű a VI—X. sz.-ban, a görög szöveg javításával többi közt Origenes hexaplája a III. sz.-ban. Az előbbinek sikerült is meglehetősen elejét venni a héber szöveg további romlásának, de a görög szövegben a variánsok gyarapodását megakadályozni nem sikerült.

B.-magyarázat.

A B.-nak, mint holt nyelveken írt, régi és egészen sajátságos műnek megértése és magyarázata igen nehéz és sok nyelvészeti, történelmi, régiségtani ismeretet tételez fel, annál is inkább, mert tartalma szorosan összefonódik a régi keleti népek és vallások történetével. A katolikus tanítás szerint a B. a vallás egyik forrása (másik a hagyomány), melyet hit- és erkölcstani részeiben az egyház hitelesen és jogérvényesen magyaráz, a tizenkilencszázados hagyomány, az állandó tanítás, az őskeresztény irodalom és intézmények alapján. Protestáns felfogás szerint a B. a hit egyetlen forrása és szabálya, melyet mindenki szabadon magyaráz egyéni esze világánál (szabad vizsgálat), bár a konzervatívebb protestánsoknál a hitvallásoknak, zsinatoknak és egyházi határozatoknak is van bizonyos szabályozó és kötelező ereje. Némely protestáns felekezeteknél pedig (nazarénusok, anabaptisták, quakerek stb.) minden B.-olvasót a Szentlélek világít meg.

B.-olvasás és B.-tilalom.

A protestánsok a B.-olvasást a nép nyelvén ajánlják és mindenképen előmozdítják. E célból a protestantizmus, kivált az ú. n. B.-társaságok (l. o.) a B.-t mindenütt a nép nyelvére fordítani és terjeszteni igyekeznek. Az angol B.-társulat (alapíttatott 1804.) a B.-t vagy annak egyes részeit már több mint négyszáz nyelvre fordította és több száz millió példányban terjesztette el az egész világon. A katolikus egyház a B. olvasását a teológusra nézve szükségesnek s szellemileg és erkölcsileg képesített emberekre nézve hasznosnak tartja, de nem mindenkire nézve. Szerinte ugyanis a ker. vallásnak a B.-n kívül másik forrása is van, a hagyomány, a vallás közlésének rendes módja pedig a B.-ból és hagyományból táplálkozó élő tanítás. A mellett a B.-t a nem szakemberek, kivált az egyszerű nép könnyen félreérthetik s veszedelmes tévedésekbe eshetnek.

Mindamellett a kat. egyház a XII. sz. végéig a B.-olvasást nem korlátozta, sőt a fordítások készíttetésével előmozdította. Mikor azonban 1200 körül a Wald-féle és albigai felekezet egyházellenes és részben társadalomellenes tanait a B.-ból akarta igazolni, majd 1400 körül, miután Wiclef a B.-olvasás szükséges voltát tanította, a pápák, püspökök és zsinatok Francia-, Spanyol- és Angolország egyes részeiben a B.-olvasását a nép nyelvén betiltották. Ezek azonban csak helyi tilalmak voltak, melyek dacára a B. máshol szépen terjedt. Az egyház általános törvényt a B.-olvasás ellen csak a reformáció után hozott. Legszigorubb volt IV. Pius pápa indexszabálya 1564., mely nemcsak az eretnek fordítások, hanem a katolikusok által készített fordítások olvasását is megtiltotta, illetőleg csak külön engedelem mellett engedte meg. Ezen tilalmat XIV. Benedek 1756. már jelentékenyen enyhítette, amennyiben a szentszék által helybenhagyott vagy magyarázatos kiadások olvasását megengedte. Megjegyzendő, hogy minden B.-tilalom a nép nyelvén készült fordításokra vonatkozott és vonatkozik; a szakemberek által használható eredeti szövegek és holtnyelvű fordítások soha tilalmazva nem voltak és nincsenek. A mai egyházi törvény szerint mindenkinek szabad olvasni a B.-t az élő nyelveken, ha a fordítások az egyházi hatóság által helyben vannak hagyva és magyarázó jegyzetekkel ellátva. Magától értetődik azonban, hogy az ószövetségi B.-nak némely helyeit pedagógiai és erkölcsi okokból nem mindenkinek tanácsos olvasni; ebben katolikusok, protestánsok és zsidók egyetértenek. Ma minden katolikus nép nyelvén van a B.-nak egyházilag helybenhagyott jegyzetes fordítása. (Nálunk a Tárkányi-féle.)

Biblia és Bábel *(Babel und Bibel)*. E szavakban szokták összefoglalni azon vitákat, melyek a jelen sz. első évtizedében Németországban a Biblia és Babilon viszonyával foglalkoztak. Ugyanis az assziriológiai kutatások számos érintkező pontot találtak a Biblia és Babilon története meg-vallása közt, különösen pedig a bibliai teremtéstörténetnek, az ősatyák életének, a vízözönnek valamint több bibliai tannak nyomait fedezték fel a babiloni ékiratos forrásokban. Ez a szakemberek előtt rég ismeretes. Azonban 1902—3. évben Delitzsch Frigyes assziriológusnak Berlinben a császár jelenlétében tartott felolvasásai a nagy közönség érdeklődését is felkeltették a kérdés iránt. Delitzsch és mások a dolgot úgy tüntették fel, hogy a bibliai őstörténet és tanok Babilonból vannak kölcsönözve, tehát a bibliai vallás tulajdonképen a babiloni vallás mellékhajtása. Hogy sok pontban a biblia a babiloni tanokkal megegyez, azon nincs mit csodálkozni, ha tudjuk, hogy a zsidó nép ősapja Ábrahám maga is káld, azaz babiloni volt. Másrészről Delitzsch és hívei a biblia és a babiloni regék közti hasonlatosságot túlozzák. Sok dolog pedig, amiben a Biblia és Babilon tanai megegyeznek, egy általánosabb keleti őshagyomány visszhangja lehet. Annyi igaz, hogy az assziriológiai kutatások a biblia számos pontjára új világot vetettek. A kérdésnek óriási iro-

dalma van. Tájékozásul szolgálnak: *Delitzsch*, Babel und Bibel (Leipzig 1903), Zweiter Vortrag (Stuttgart 1903); *Giesswein*, Mizraim és Assur (Győr 1887); *Schrader*, Die Keilinschr. und das A. T. 3. kiad. (Berlin 1902). *A. Jeremias*, Das Alte Test. im Lichte des alten Orients (2 kiad. Leipzig 1906); *Székely* István, A biblia-kritika (Rektori beszéd, Budapest 1908).

Bibliafordítások, l. *Biblia.*

Bibliai bizottság *(Commissio pontificia de re biblica)*, bibornokokból és különféle nemzetek biblia tudósaiból alakított bizottság Rómában, melynek célja a biblia tudományok előmozdítása és ellenőrzése. Alapította XIII. Leo pápa 1902., megerősítette X. Pius 1904-ben.

Bibliai intézet, *pápai* (lat. Pontificium institutum biblicum). X. Pius pápa által alapított tanintézet Rómában azok számára, akik a *bibliai bizottság* (l. o.) előtt doktori fokozatot akarnak elnyerni, hogy erre alaposan elkészülhessenek.

Bibliai kommunisták, l. *Perfekcionisták.*

Bibliai tudományok azon tudományok, melyek a biblia eredetével, történetével, tekintélyével és magyarázatával foglalkoznak. A következő szakokra oszlanak: 1. A bibliai könyvek *irodalomtörténete.* Ez lehet egyszerüen e könyvek eredetének, történetének és tekintélyének közlő leirása vagy pedig ezen kérdéseknek a források kutatásán alapuló s a hagyományok igazságát biráló tárgyalása. Utóbbi esetben *bibliakritikának* nevezik. Ettől az irodalmi vagy felső kritikától különbözik a bibliai *szövegkritika*, mely a régi kéziratok, idézetek és fordítások vizsgálata, birálata és összehasonlítása útján a szövegnek legeredetibb és leghelyesebb alakját igyekszik megállapítani. 2. *Bibliai magyarázattan (hermeneutica)* és maga a biblia *magyarázata (exegesis).* A bibliát minden oldalról megvilágító terjedelmes és mindent tudományosan igazoló bibliamagyarázó műveket bibliakommentároknak nevezik. Rövidebb, inkább gyakorlati használatra szánt magyarázatokat glosszáknak vagy scholionoknak is neveznek. 3. *A bibliai nyelvészet* a biblia eredeti nyelveivel, a héberrel, aramival, göröggel, valamint a régi nagyfontosságú fordítások nyelveivel a szír, kopt, etióp, arab nyelvvel foglalkozik. 4. *Bibliai régiségtan* a bibliában szereplő régi népek, főleg a zsidók vallási, polgári és magánéletét tárgyalja, valamint a bibliai események színterének földrajzát. 5. *Bibliai történet* a bibliában elbeszélt történetet, tehát a zsidó népnek és őseinek történetét, a zsidó vallás történetét és a kereszténység eredetét adja elő. Ez a történet igen gyakran érintkezik a többi régi keleti népek (egyiptomiak, asszírok, föniciaiak, szírek stb.) történetével; azért mai nap a bibliai történet sokszor az assziriológia, egyiptológia s általában a régi keleti történelem, bölcselet- és vallástörténet kérdéseit is kénytelen kutatásainak körébe vonni.

Korunkban a biblia-kritika kérdéseit óriási munkával kutatják, főleg protestáns részről. Boncoló kés alá veszik a bibliát és sokan arra a véleményre jutottak, hogy némely szentkönyvek nem egységes művek, hanem több külön munka vagy töredék összetételei, mások idő folytán átdolgozásokat szenvedtek, némelyek pedig újabbak, mint azt a hagyományos iskolai vélemény tartja. Legnagyobb vita van Mózes könyvei (a Pentateuchus) körül. A XVIII. sz. közepe óta némelyek azokat különféle okiratok vagy töredékek összetételének vagy fokozatos átdolgozás művének vélték, újabb időben pedig több forrásműből összeszőtt mozaiknak tartják. A Wellhausen-féle iskola négy forrásművet különböztet meg benne: a jahvistát és elohistát (Kr. e. IX—VIII. sz.-ból), melyeket azért neveznek így, mert az Istent héberül egyik Jahvénak, másik Elohimnak hívja, továbbá a deuteronomiumot (Kr. e. 621-ik évből), és a papi kódexet (Kr. e. kb. 500-ik évből). Főleg az utóbbi alkotta — mint mondják — a Mózesi szertartásokat és vitte be a zsidó vallásba a babiloni mondákat. Tekintve, hogy Mózes könyvei élő törvénykönyvek voltak, nem lehetetlen, hogy azok idők folytán a változott viszonyokhoz képest újabb törvénygyüjteményekkel bővültek s így lehet, hogy a Pentateuchus csakugyan több munkából van összerakva. Azonban a kérdés oly bonyolult és nehéz és a vélemények annyira megoszlanak, hogy tudományosan megállapított igazságokról beszélni nem lehet. Nevezetes viták vannak még arról, hogy Izaiás jövendöléseit mind ő írta-e v. részben egy másik, sőt harmadik próféta (Deutero-Izaias, Trito-Izaias). Dániel könyvét, kivált a protestánsok, többnyire a Kr. e. II. sz.-ba, tehát Dánielnél négyszáz évvel újabbra teszik. Vitatkoznak arról is, hogy az evangéliumok irott forrásokból vagy a hagyományból merítették-e adataikat, nem mentek-e változásokon keresztül s hogy kivált a negyedik evangéliumot János apostol írta-e. Némelyek Szt. Pál néhány levelének hitelességét is kétségbe vonták. De a tudományosan igazolt állítások a biblia tekintélyét lényegében meg nem döntik, csak egyes iskolai vélemények inogtak meg, sőt a tudományos kutatás sok pontban a hagyományt igazolta. A bibliai tudományoknak immár tizenkilenc sz. óta és újabb időben is oly mérhetetlenül gazdag irodalmuk van, melynek sehol párja nincs. Ime egy-két munka tájékozásul: *Székely* István, A Szentirás apológiája (Nagy-Várad 1891); Hermeneutica biblica (Friburg 1902); A bibliakritika fő kérdései: (Rektori beszéd, Budapest 1908); *Szekrényi* Lajos, A bibliai régiségtudomány kézikönyve (2. kiad. u. o. 1896); *Vigouroux*, La Bible et les découvertes modernes, magyarra ford. Schmidt: A B. és az újabb felfedezések, Nagybecskerek, 1894. *Kaulen*, Einleitung in die Heil. Schrift (4. kiad., Freiburg 1899); *Belser*, Einleitung in das N.-Test. (u. o. 1901); *Strack*, Einleit. in das Alte Test. (6. kiad., München 1906); *Cornill*, Einleit. in das Alte Test. (5. kiad. Tübingen 1905); *Jülicher*, Einleit. in das Neue Test. (6. kiad., u. o. 1906) stb. stb. Leggyorsabban lehet tájékozódni egyes bibliai kérdésekről a bibliai műszótárakból.

Biblia-kánon, l. *Biblia.*

Bibliakritika, l. *Bibliai tudományok.*

Bibliamagyarázat, l. *Biblia.*

Biblia-olvasás, l. *Biblia.*

Biblia pauperum (lat., a. m. *szegények bibliája*). Így hívták régen, kivált a könyvnyomtatás feltalálása előtt a bibliai történet képes áb-

rázolásait összefüggő 50—60 képben, melyekhez rövid magyarázatok voltak csatolva. A szegényeknél (nem annyira a népnél, mint szegényebb papoknál), kiknek nem volt módjukban drága bibliakéziratokat szerezni, ez pótolta a bibliát. Mások szerint B. a. m. a szellemi szegények, olvasni nem tudók bibliája. A B.-nak több példánya maradt fenn a nagyobb és régibb könyvtárakban, pl. a bécsi udvari könyvtárban.

Biblia-szöveg, l. *Biblia.*

Biblia-társaságok, v. *bibliaterjesztő társaságok*, azok az egyletek, melyek azt tűzik ki céljokul, hogy a bibliát az emberi társadalom minden osztálya és lehetőleg a föld minden népei között elterjesszék. E társaságok között legelső helyen áll az 1804 márc. 7. alakult *Brit és külföldi bibliaterjesztő társaság* (British and Foreign Bible-Society), melynek eredete röviden az, hogy 1804 márc. 7. körülbelül 300 személyből álló gyűlés jött össze Londonban, melyen az egyesült királyság legkülönbözőbb felekezeteinek férfiai jelentek meg és Charles Tamás balai metodista utazó prédikátor lelkes beszédének hatása alatt megalakították az említett társaságot, melynek ügykezelése 36 világi férfiuból álló bizottság kezében van, kik közül 15-öt az angol államegyházból, 15-öt a nem-államegyházak híveiből választanak, 6 pedig külföldi tag. Ezek közt van hazánkból dr. Balogh Ferenc debreczeni ref. teol. akad. tanár. Tőkevagyona nincs e társaságnak, de van egy hatalmas nagy palotája Londonban, a Viktoria királyné-utcában 146. sz. a. Az első évben mindössze 16584 koronának megfelő összeg jött be közadakozásból a társaság céljaira, ez az összeg évről-évre csaknem folytonosan emelkedett, az 1909—10. évben már 5.638,940 kor. bevétele volt a társaságnak. Továbbá, míg az első évben mindössze 81,157 egész és rész-bibliát terjesztett el, az 1909—10-ik évben már 6,620.024 bibliát vagy bibliai részt adott el, s fennállása óta már több mint 222 millió egész vagy rész-bibliát terjesztett el kb. 310 millió kor. kiadással, mindenfelé a föld kerekségén 424 nyelven. Magyarországon is van e társaságnak Budapesten ügynöksége és raktára, mely hazánkban az 1909. évben 106,621 egész vagy részbibliát árusított el.

E nagy társaság mellett van még több mint 30 biblia-társaság az európai kontinensen. Oroszországban I. Sándor cár állíttatta föl a görög-kel. püspökök s az orosz nemesség támogatásával a *Szentpétervári orosz Bibliatársaságot*, melynek az orosz birodalom legkülönbözőbb részeiben már 289 leányintézete volt, mikor I. Miklós cár 1826. rögtönösen beszüntette azt. Németországon 1805. és 1815. a római katolikusok állítottak két ilyen társaságot, melyek közül az egyiket pápai parancsra oszlatták fel, a másik magától megszünt. A németországi prot. B. között legnagyobb a *Porosz bibliaterjesztő főtársaság*. Ezeken kívül vannak ilyen társaságok Svájcban, Francia-, Svéd-, Norvégországban, Dániában, Hollandiában. Észak-Amerikában öt ilyen társaság van, melyek közt legnagyobb az 1816. alapított *Amerikai Bibliatársaság*, több mint 1000 leányegyletével. E társaságok együtt több mint 250 millió bibliát terjesztettek már el s hogy ezáltal a nyelvészeti ismeretek terjesztése révén, az egyetemes emberi és keresztényi műveltség terjesztésére kiszámíthatatlan nagy hatással voltak, arra éppen csak rámutatni is elég.

Biblia-tilalom, l. *Biblia.*

Biblikus (a középkori latinságból ránk maradt szó), jelzi azt az egyént, vagy művet, aki vagy amely a bibliával foglalkozik, de azt a beszédet, irott művet is, melyet a biblia szelleme hat át.

Bibliofil, *bibliofília* (gör.), könyvbarát, könyvszeretet. B. tehát az, aki szereti általában a könyveket, de különösen a ritkákat és becseseket, de első sorban nemcsak külső tulajdonaikért, hanem tartalmukért s gyüjti őket az irodalom és tudomány szeretetéért, mert rá nézve fő a művek tartalma. Ennek tulajdona a *bibliofília*, azaz a könyv okos szeretete s ez különbözteti meg a *bibliomántól* (l. *Bibliománia*). Célja tehát vagy általában jó könyvet, vagy pedig valamely tudományág, kérdés, vagy irodalmi faj, akár egyetlen írót illető műveknek tudományos célra gyüjtése. Gyüjt tehát pl. csupa bibliát, egy irányban csupa első kiadásokat (Szüry Dénes), ad usum Delphini (XIV. Lajos fia részére készült klasszikusok) kiadásokat, csupa röpiratokat (Ballagi Géza), összegyüjti a lehető teljes Homeros-, Petőfi- (Petőfiház), Dante-, Goethe-irodalmat (nálunk Elischer), valamely időszak (forradalom, Rákóczi-kor), valamely tárgy (sakk, nőkérdés stb.), valamely kérdés, ország, hely irodalmát, csupa régi magyar könyvtári (Ráth György) vagy külföldi magyar vonatkozású (gr. Apponyi Sándor) műveket, csupa inkunábulumokat stb. A B.-ek gyakran társulatokat alkotnak bizonyos célú művek kiadására. A legrégibb a francia *Société des bibliophiles* (Paris 1827), aztán az angol *Société dei dilettanti*, 1734 (London); *Bannatyne-Club*, 1823 (Edinbourgh); *Maitland-Club*, 1828 (Glasgow); *Philobiblon-society*, 1853 (London); *Der litter. Verein*, 1839 (Stuttgart); *Grolier Club* (New York) stb.

Irodalom. Le livre des bibliophiles, Paris 1874; Rouveyre, Connaissances nécesseaires à un bibliophile, I—X., Paris 1899; A. Cim, Le livres, Paris 1905—1908, I—V. és Une bibliothèque, u. o. 1901; Bouchot, Bibliothèque des connaiss. utiles aux amis des livres, Paris 1890—91, I—V.; Uzanne O., Caprices d'un bibliophile, Paris 1878; „Le Petit, L'art d'aimer les livres et les connaitre, u. o. 1884; Mühlbrecht, Die Bücherliebhaberei am Ende d. XIX. Jhrhts, Berlin 1896; Bibliofilia, folyóirat, Firenze 1898 óta; Zeitschrift für Bücherfreunde.

Bibliofobia (gör.), könyvgyülölet. Dibdin által ajánlott szó, de nem terjedt el. V. ö. *Mulsant* E. Les ennemis des livres (Paris 1879) és The ennemies of books (London 1880, ugyanaz bővítve).

Bibliognózia, *bibliognosztika* (gör.), könyvismeret, azaz a könyvek ismerése belső becsük, értékük, történetük szerint.

Bibliográfia, l. *Könyvészet.*

Bibliográfus (gör.), szószerint eredetileg könyvíró, azaz könyvmásoló, aki tehát régi könyveket olvasni tud. De Bury óta (1763) könyvismerő, a könyvek pontos leírója, könyvkatalógusok készítője.

Bibliokapélosz (gör.), könyvárus a régi görögöknél.

Bibliolátria (gör.), bibliaimádás, vagyis a bibliának mértékentúli tisztelete, mely csak a szavakhoz s nem azok értelméhez ragaszkodik.

Bibliolitok, azon kéziratok neve, melyek vulkáni kitörések folytán (mint pl. Pompejiben és Herculaneumban) eltemettetvén, ásványalakot öltöttek.

Bibliológia, l. *Könyvészet.*

Bibliológus a. m. *bibliográfus* (l. o.).

Bibliomán, *bibliomániakus*, l. *Bibliománia.*

Bibliománia (gör.) a. m. könyvkórság, könyvőrültség, könyvéhség. Ebből képzett szavak *bibliomán* és *B.-kus*, a. m. oly egyén, ki őrülten szereti a ritka vagy sajátos könyveket, de csak magukért a könyvekért s nem hasznukért. Tehát oly könyvgyüjtő, aki bizonyos fajta könyveket gyüjt csak azért, hogy neki meglegyenek, de ha lehet, másnak nem. A gyüjtés szempontja itt nem a tartalom, mert a bibliománikus maga nem olvas, hanem a különösség és ritkaság. Noha a gyüjtés ily nemét kéziratokra nézve ismerték a görögök és rómaiak is, maga a szó ily alakban csak a XVI. sz.-ból való s a XIX. sz.-ban terjedt el. A *B.* tehát oly egyén sajátsága, ki az őrültség egy nemével keres bizonyos fajta, főkép külső tulajdonai v. körülményei miatt ritka könyveket, pl. körül nem vágottakat, bizonyos kötésüeket (nálunk Apafi-korabeli pávafarkdíszüek, XVIII. sz.-i debreczeniek és kolozsvári Guttmann-féle szalagdísztüek), bizonyos nyomásuakat, kiadásuakat (rendszerint elsőket= editio princeps), bizonyos helyeken, bizonyos nyomdásztól valókat (Aldus, Elzevir, Plantin stb.), bizonyos történettel biró könyveket, ex-libris-eseket (l. *Ex-libris*), kevés számban, vagy sorszámmal nyomottakat, díszkiadásuakat, miniatüröseket, pergamentre v. aszbesztre nyomottakat, nagy margósokat, színes papiruakat és színes nyomásuakat, rézmetszettel nyomottakat, arany v. ezüst betüsöket, iniciálésokat, kézzel kifestetteket (illuminált), körülvonalzottakat, unikumokat, ritka pornográfikus müveket, nagy férfiak tulajdonában voltakat, tiltott, megcsonkított (kasztrált), elégetett (pl. nálunk Komáromi Csipkés György *Bibliája*, Ipolyi *Mythologiája*) v. megsemmisült, elkobzott (Petőfi 1850-iki kiadása), nagyon kisalakú *(kolibri* l. o.) stb. könyveket. Ilyenek a ma már mind divatosabb könyv-árveréseken néha rendkívüli összegeken kelnek el. Lacroix P. szerint a B. egy faja sem ment az őrültségtől. Valóban volt eset, hogy ez az illetőket lopásra, néha gyilkosságra vitte, de szerencsére leginkább csak különcség, mely Angliában, Franciaországban s újabban Amerikában terjedt el. Jellemző eset, hogy midőn 1812. Roxburghe herceg könyvtárát elárverezték, Boccaccio *Decameron*-jának egyetlen ép példányát 1471-ből (nyomtatta Velence, Christ. Valdarfer) Blandford márki 2260 fonton (54,240 K.) vette meg. Ez volt addig könyvért a legnagyobb ár. Emlékére alapult a Roxburghe-club, kiadatlan vagy nagyon ritka müvek kiadása végett a tagok számára. Kivált Gutenberg és Fust nyomtatványai kelnek el újabban rendkívüli árakon. Egy Mazarin *Biblia* 1873-ban 2690 fonton és egy pergamentre nyomott példány 1884-ben 3900 fonton, egy *Psalmorum codex* (1459) 4950 fonton kelt el.

Irodalom. Dibdin, Bibliomania, London 1809, 2. kiad. 1811, átd. Lehr 1842, újra 1876; Fitzgerald, The book fancier. u. o. 1886; Burton, The book-hunter, New-York 1882; Merryweater, Bibliomania of the Middle Ages, London 1849, átd. C. Orr. New York 1900; Livingston, Auction prices of books, u. o. 1905, I—IV.; Beck, Jahrbuch der Bücherpreise, Leipzig 1906 óta; Brunet, La bibliomanie, Bordeaux 1878; Cim A., Amateur et voleur de livre, Paris 1903.

Bibliomantia (gör.), könyvből jóslás a találomra fölütött és a hüvelykkel vagy más ujjal találomra megjegyzett helyből. Az ókorban Homeros, majd Virgilius (Sortes Virgilianae), a keresztényeknél a biblia, a mohamedánoknál a korán szolgált e célra.

Bibliopégusz, *bibliopég* (gör.), könyvkötő.

Bibliophile Jacob, l. *Lacroix* (Paul).

Bibliopóla (gör.), könyvárus.

Bibliotáfus (gör.), könyvelásó, elrejtő, aki rajta ül könyvein és senkinek kölcsön nem adja. Régen neve az egyházi levéltárt őrző papnak.

Bibliotéka, l. *Könyvtár.*

Bibliotékográfia (gör.), könyvtártan (l. o.).

Bibliotékonomia (gör.), a könyvtár rendezésének, fenntartásának és vezetésének tana. L. *Könyvtártan.*

Bibliotheca Indica, l. *Ázsiai társaságok* (Asiatic Society of Bengal).

Bibliothèque bleue, a. m. kék könyvtár, a XVII. sz.-ban megindított francia népkönyv-sorozat, mely javarészt középkori verses regények prózai átdolgozását tartalmazza. Nevét a füzetek durva, kék szinü borítékjáról kapta.

Bibliothèque nationale (Nemzeti könyvtár.) Ez a neve a francia nemzeti könyvtárnak Párisban. A világ legnagyobb könyvtára. Eredete rendkívül régi s egyenesen a francia királyok könyvtárára vihető vissza, melyről már Nagy Károlynál van szó. Kezdetben csak kéziratokból állt. V. Károly alatt a Louvre egyik tornyában helyezték el 1367. s az akkori jegyzék róla még megvan Gillet Mallet-től. Azóta a francia királyok, XI., XII. Lajos, I. Ferenc nagy gondot fordítottak rá s már 1536 óta köteles példányokat kapott s rendkívüli adományokkal gazdagodott. Nyilvános könyvtár lett 1692. Különböző vándorlások (Blois, Fontainebleau) után 1721 óta a mai helyén áll, de épületét sokszor átalakították, kibővítették. A nagy forradalom alatt rendkívül megnőtt s kincsekben meggazdagodott a feloszlatott vállásos rendek könyvtárai által. A mai nagyszabású átalakítás Labrouste tervei szerint 1854—75-ig tartott. Nagy olvasótermében 344 hely van. Az épülettömböt négy utca határolja. A gyüjtemény áll öt osztályból: nyomtatványok (több mint 3·5 millió kötet), kéziratok (kb. 102 ezer), térképek (kb. 250 ezer), metszetek, pénz- és éremgyüjtemény. Minden osztálynak van külön olvasóterme. Most még egy 2-ik nagyobb nyilvános olvasótermet építettek. 1897 óta kiadja összes nyomtatványai betürendes cimtárát *(Cataloque général)* eddig megjelent 41 kötet a *D* betüig. Ez lesz a legnagyobb nyomtatott cimtár.

Irodalom. Delisle Leop., Le cabinet des manuscrits I—III., 1868—81. Paris; Notes sur le département des imprimés, u. o. 1891; Labrouste, La B.-nat. u. o. 1885; B.-nat. u. o. 1891; La B. Par H. Marcel etc., u. o. 1907, sok képpel, stb.

Biblis, közs. Starkenburg hesseni tartomány Bensheim j.-ában, vasút mellett, (1905) 2617 lak.

Biblisztika (gör.), a bibliában való jártasság; *biblista*, a középkorban a biblia-magyarázó.

Bíbor. A régiek B. névvel a szinek egész sorozatát jelölték, kezdve a legfinomabb kéktől egé-

szen a legsötétebb ébenfa színig, s ennek a B.-nak nagy értéket tulajdonítottak. A B. az ókor népeinél a királyi méltóság jelvénye volt, ami annál érthetőbb, mivel a nyers anyagnak beszerzése igen nagy fáradsággal járt s a nyert színezetek állandósága az akkoriban ismert többi festékekét fölülmulta. A B.-festés feltalálóinak a feniciaiakat tekintik.

A B.-festésre a bíborcsigákat (l. o.) használták. Föniciában úgy festettek, hogy a csigákat megölték, darabokra vágták és sóval behintve forró üstbe dobták, melyben az állatok nedve kifolyt; ez a nedv majd kék, majd sárga, majd vörös színű volt. Az összetöpörödött húsrészeket kihalászták és a gyapjukelméket a tiszta lében festették. A szín csak a napon, azaz a levegő oxidációja alatt állt elő. *Plinius* állítja, hogy a nyers csiganedv zöld színű volt. E leírás teljesen megfelel a csávafestésnek. L. *Indigofestés*.

Megkülönböztettek tirusi, getuli, lakedemon, tarentumi B.-t, melyek átfestésére csakis a buccinum szolgált. Color Amethystinus, Janthinus, Fuccinus alatt világosabb B.-fajokat értettek, míg a color conchylius világosabb B. volt. Ezt a B.-t még color cearuleusnak hívták, ami ismét amellett szól, hogy ez kék, nem pedig piros színű volt. Vérvörös lehetett annak a B.-nak a színe, melyet úgy állítottak össze, hogy a kelmét előbb alkannával megfestették, azután a B.-csiga nedvével csávázták s végül a buccinum nedvével átfestették. A B.-csigának a nedvét beszárítva is hozták forgalomba. *Plutarchos* szerint a festés ecvel a készítménnyel úgy történt, hogy mézzel és (rothadó) vizelettel összekeverve csávát készítettek belőle. A régiek ezek szerint azt a pompás B.-t, melyet mostanában festőműhelyeinkben előállítanak, nem is ismerték. Eleintén csak a gyapjut, később a selymet is festették B.-színben. Diocletianus császár idejében (301. Kr. u.) a B.-selyemnek a fontja 15,000 denárba (kb. 5000 K.) került; a tirusi B.-gyapju fontját 1000 denárral fizették. B.-festőműhelyek voltak Tirusban, Kószban, Krétában, Cissában, Tarentumban, Szirakuzában, Alexandriában, tehát a Földközi tenger partvidékén. Úgy látszik azonban, hogy This-ben (Egyiptomban), Thyatirában (Lidia) is voltak B.-festőműhelyek. A rómaiak eleintén csak B.-szalagokkal díszített öltönyöket viseltek, később azonban a B.-fényűzés mindinkább elharapódzott és Caesar idejében érte el tetőpontját. A császárok többször szigorú törvényeket bocsátottak ki e fényűzés korlátozására. Akármilyen nagy volt is B.-kelmékben a szükséglet, a B.-festés ipara mindinkább hanyatlott s a XII. sz.-ban teljesen megszünt. A B. helyét a carmesin foglalta el, melyet a kermes-bogyókkal állítottak elő. V. ö. *Witt*, O. N. Chemische Technologie d. Gespinnstfasern. Bolley's Technologie Bd. V. II. 1.

Bíbor. Árpád-kori magyar nőnév, mely Bibara, Bibora, Bibur alakban fordul elő; többek közt megtaláljuk az Osl nemzetségnél a Hölgyasszony, Szépasszony stb. nevek társaságában.

Bíborbirs (növ.), l. *Birs*.

Bíborcsigák, a *Purpura* és *Murex* nemekbe tartozó mindama csigafajok, amelyeknek bíbort kiválasztó mirigyei vannak. Ilyenek a melegebb tengerekben élő *Purpura*-fajok s köztük a *P. haemastoma* és a *P. lapillus*, melyek közül az első a Földközi-tenger, a másik az Atlanti-oceán lakója, azután a *Murex*-fajok, pl. a *Murex brandaris*, *M. trunculus* és *M. erinaceus*; az utóbbiakat már az ókorban felhasználták bíborfesték előállítására. A ma *Purpura* néven ismert fajokat a régiek «*Buccinium*», a *Murex* fajokat pedig «*Purpura*» néven ismerték. A bíbormirigyek váladéka kezdetben színtelen, napfény hatására a benne levő kromogén előbb zöld, majd kék és végül bíborszínüvé változik. *Bizio* szerint a B. váladékában levő festőanyok indigószármazékok: alkotórészük közül a kéket «indigotin», a vöröset «indigó-vörös» és a kromogént «indigófehér» névvel jelöli. Régen a bíborcsigákból készített bíborfestéket nagyon megbecsülték és drágán megfizették, ma az anilinfestékek teljesen háttérbe szorították. V. ö. *Lacaze-Duthiers*, Mémoire sur la Pourpre (Annal. d. sciences nat. (4), 12, 1859, 5—84. lap); *Schunck*, Note on the purple of the ancients (Journ. chem. Soc., 35, 1879, 589—596. lap és 37, 1880, 613—617. lap); *Fürth*, Vergl. chem. Physiol. d. nied. Tiere (Jena 1903, 373—381. lap). L. még *Purpura* és *Murex*.

Bíborfa a. m. *Amarantfa* (l. o.).

Bíborfestés, l. *Bíbor*.

Bíborhere (*Trifolium incarnatum* L.). A herefélék családjához tartozó egyéves szálas takarmányféle. Az utóbbi időben már nálunk is több helyütt termesztik. Legjobban díszlik a középkötött talajon. Legegyszerűbben úgy termesztik, hogy augusztus hóban tarlószántásba kataszteri holdankint 12—20 kg. magot vetnek; ez esetben a B. május hóban egy kaszálást ad, amely után még korai tengerit, mohart, csalamádét, kölest stb. lehet vetni. Tavasszal nem érdemes vetni, mert a vetési évben legfölebb legelőt ad, de kaszálást nem. Újabban zöldtrágyául is ajánlják. Termése kataszterális holdankint 12—20 q. széna, vagy 2—4 q. mag.

Bíborkék, nem egyéb mint indigótetraszulfosavasnátrium:

$$(NaO_3S)_2C_6H_2{<}\begin{matrix}NH\\CO\end{matrix}{>}C=C{<}\begin{matrix}NH\\CO\end{matrix}{>}C_6H_2(SO_3Na)_2$$

Készíthetjük az indigóból, ha azt 70—80° C.-on szulfonáljuk oleummal, felhígítás után konyhasóval a festéket kiválasztjuk és ezt szénsavasnátriummal (szóda) közömbösítjük, kimossuk és szárítjuk. Vízben könnyen oldható, alkoholban oldhatatlan; a gyapjut savanyú fürdőben kékesibolyaszínre festi.

Bíborkénsav (*indigókék monoszulfosav*), készíthetjük, ha az indigót kénsavanhidrittel (SO_3) hevítjük. B. bíborvörös pelyhekből áll, mely tiszta vízben kék színnel oldódik. Oldhatatlan híg kénsavban. Sói gyengén oldódnak vízben és oldhatatlanok sóoldatokban.

Bíborlakk (*krapplakk*), szép vörös színű festék, melyet a mesterséges alizarin forgalomba hozatala előtt az ú. n. garancinból (krappszén) készítettek olyképen, hogy vasmentes timsóoldatot adtak hozzá és szűrés után szódával leválasztották a B.-ot. A B. tüzét ónsóval élénkítették. A B. szép és nagyon tartós olaj- és vízfestéket szolgáltat, nem mérges és különösen tapéta festésére

használják. A mesterséges alizarin forgalomba hozatala óta ebből állítják elő.

Bíbornok. Teljes címe: Eminentissimus princeps sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis. A B.-ok a pápa után első dignitáriusai a kat. egyháznak. Különben pedig a világi uralkodó fejedelmek után következnek. Magyarországban és Ausztriában az uralkodóházból született hercegekkel egyenranguak. A B.-ok teljes száma 70, e szám azonban ritkán teljes. E számot V. Sixtus állapította meg 1586. kiadott *Postquam verus ille* konstitucziójával, amely szerint 6 püspök-, 50 áldozár- és 14 diakonus-B. van. A B.-ok a pápa rendes tanácsadói és segédei. E feladatukat összességükben, mint a pápa tanácsa a konzisztóriumban, testületileg többen a kongregációkban és végül egyenkint valamely különösen átruházott hivatalban, pl. mint datarius gyakorolják s teljesítik. (A Román kívül lakó B.-ok ez alól föl vannak mentve.) A pápai szék üresedése esetén a B.-ok testületét illeti az időközi kormányzás, ők választják a pápát. Címök a megszólításban: Eminentissime princeps, Eminentia Vestra (Tua). Sok kiváltságuk közül kiemelhető, hogy csak ők lehetnek *legati a latere;* ülési és szavazati joguk van a közzsinaton; a püspököket megillető minden kiváltság nekik is jár stb. A Rómában székelő bíbornokoknak évi jövedelme ez idő szerint 20 ezer lira.

A B.-i méltóság jelvényei a vörös kalap (l. *Bíbornoki kalap*), galerus v. pileus cardinalitius, capellus rubrus; a vörös föveg, birretum pileolus, caputium és solideo; a bíboröltöny, a zafir gyűrű, annulus cardinalitius; az ú. n. ombrellino, a fejök felett hordott mennyezet; címereik felett a kalapot alkalmazzák. A B.-ot kizárólag a pápa nevezi ki, de Ausztria, Francia- és Spanyolország s Portugália uralkodóinak kívánatát ez irányban figyelembe szokta venni, habár nem köteles ez ú. n. korona-B.-ok kinevezésére. Kellék az áldozár-B.-sághoz a betöltött 30, a diakon-B.-ságnál az elért 22-ik év, törvényes születés s legalább a négy alsó rend megléte. A kinevezés szabályszerüen decemberben történik a konzisztóriumban. A kinevezettet valamely idősebb B. bemutatja a pápának, ki őt magánkihallgatáson fogadja s neki a vörös birretumot átadja. Két más konzisztóriumban történik a vörös kalap átadása s a száj megnyitása és bezárása (l. *Apertio*), apertio et clausio oris. Történhetik a kinevezés olyképen, hogy a pápa egyelőre nem hirdeti ki a kinevezni szándékoltnak nevét; ez az ú. n. reservatio in pectore, in petto c. A B.-testület feje a dékán, aki mindig az ostiai püspök. Jelenleg (1911.) 50 B. van. V. ö. Die Kath. Kirche unsrer Zeit und ihre Diener (Leo-Gesellschaft, Berlin 1899).

Bíbornok-államtitkár, *Segretario de Stato*, rendszerint a kiválóbb bíbornokok egyike, akit a pápa különös bizalmával tüntet ki. A B. közvetíti a szentszék érintkezését a külhatalmakkal; állandó összeköttetésben áll a szentszéknél levő diplomáciai testülettel, s az apostoli nunciusok, internunciusok és a többi diplomáciai személyzet tőle veszi utasításait s hozzá intézi jelentéseit. Az egykori pápai állam miniszertanácsának elnöke s külügyminisztere volt.

Bíbornokbogár (*Pyrochroa coccinea* L.), a rovarok osztályának, a födeles szárnyuak (Coleoptera) rendjének *Pyrochroidae* családjába tartozó bogárfaj népies elnevezése. 15—18 mm. hosszú, feje fekete, tora és szárnyai bíborvörösek. Csápja fésüs. Hazánkban nyáron virágzó bokrokon gyakori.

Bíbornoki gyülekezetek (congregationes cardinalium), azok a testületek, melyek bizonyos egyházi ügyek igazgatásával, tárgyalásával és eldöntésével állandóan v. ideiglenesen foglalkoznak. Az ideiglenesek szükség esetén alakíttatnak és a tárgy kifejtése után megszünnek. Állandóak a következők: I. *A szent hivatal* vagyis *a vizsgálat gyülekezete* (congregatio S. officii seu inquisitionis). Jelen alakjában alapította V. Sixtus 1586. A pápa elnöklete alatt 12 bíbornokból áll és az eretnekségek és hitszakadások és az ezekkel járó bűnök felett itél. A kongregációnak kánonjogtudós tagjai is vannak. II. *A tiltott könyveket lajstromozó gyülekezet* (C. indicis librorum prohibitorum). Vizsgálja a könyveket és iratokat, melyek az egyház tanával és a jó erkölcsökkel ellenkeznek, azoknak olvasását megengedi vagy megtiltja. Határozatai kötelező erejüket a pápai megerősítés és a Rómában szokásos módon való kihirdetés következtében nyerik (in acie campiflorae). III. *A trienti zsinat határozatainak magyarázatára rendelt bíbornokok gyülekezete* (congregatio concilii tridentini interpretum). Hivatva van a zsinatbeli határozatok épen tartására és foganatosítására felügyelni; szemmel tartja a püspököknek lakhelyükön való tartózkodását, ezenkívül az isteni tisztelet terjesztéséről, az ájtatosság felébresztéséről és emeléséről is gondoskodik. Leveleit a pápa tekintélyével (auctoritate papae) breve alakjában bocsátja ki. IV. *A püspökök és szerzetesek ügyeit tárgyaló gyülekezet* (congr. super negotiis Episcoporum et congreg. super negotiis regularium). A püspökök és kiváltságos prelátusok hivataloskodási tevékenysége és azok egymáshoz való kölcsönös viszonya, és a szerzetesi fegyelem felett őrködik. V. *Az egyházi kiváltságokra és joghatósági viszályokra ügyelő gyülekezet* (congr. immunitatis et jurisdictionis ecclesiasticae). Figyel a személyi, vagyoni és illetékességi kiváltságokra és azokat minden megsértés és támadás ellen védi. VI. *A szent szertartások gyülekezete* (congr. sacrorum rituum). Feladata az isteni tisztelet, a szertartások és ünnepek körüli intézkedés stb. Rendkívüli esetként a boldoggá v. szentté nyilvánítás körül való eljárás is rábizatik. VII. *A búcsú és a szt.-ereklye-ügyet vezető gyülekezet* (congr. indulgentiarum et reliquiarum). Jogköre: a búcsú és ereklyék körül felmerült ügyben eljárni, ez ereklyéket megvizsgálni és hitelesíteni. VIII. *Hitterjesztő gyülekezet* (congr. de propaganda fide). Gondoskodik a hittérítői állomások alapításáról, határainak megszabásáról és az odaküldendő hittérítőkről és egyáltalán a hitterjesztéssel járó ügyekről. IX. Pius ebből egy uj kongregációt szakított ki, az ú. n. congr. pro negotiis ritus orientalis, melynek feladata a keleti egyház összes ügyeinek tárgyalása és vezetése. IX. *Az egyház rendkívüli ügyeit vezető gyülekezet* (congr. super negotiis ecclesiae extraordinariis). Tanácskozik a rendkívüli egyházi állapotok fölött.

Bíbornoki kalap. Vörös, széles karimájú, jobbról-balról 15—15 vörös bojttal díszített kalap, melyet IV. Ince pápa az első lyoni zsinaton (1245) adományozott a bibornokoknak. Jelentése, hogy a bíbornokoknak készeknek kell lenniök az egyház jogaiért szükség esetén fejükkel is helyt állani, amint ezt a pápa a kalap ünnepélyes átadásakor kifejezésre is juttatja. Némely országban a kalapot a fejedelem adja át.

Bíbornoki testületek, v. a római kúria hatóságai (tribunalia e. romana). Kétfélék: igazság- és kegyelemügyi hatóságok. *Igazságügyi hatóságok:* I. *Rota romana.* A legfőbb ítélőszék, mely peres ügyek megvizsgálására és elintézésére állíttatott fel. Jogkörét XVI. Gergely (1834) szabályozta. Elnevezése valószínüleg onnan származik, mert tagjai a körben ülvén, az ügyeket forgatják (rotant) és vizsgálják. II. *Az apostoli kamara* (reverenda camera apostolica). L. *Apostoli kamara.* III. *Az igazság jegyzete* (signatura justitiae). Mint felebbviteli tvszék működik és ítél: a birói illetékesség, a rótához való felebbvitel megengedése, az előbbeni állapotba való visszahelyezés, semmiségi panasz és a birák el nem fogadása felett.— *Kegyelemügyi hatóságok.* A kegyelem kiszolgáltatása a pápától függvén, e hatóságok csak tanácsukat nyilvánítják a pápa előtt. I. *A kegyelem jegyzete* (signatura gratiae). Rendkívüli kegyelmeket osztogat pl. ha valaki a törvény értelmében többé nem felebbezhető ügy felebbezését kéri. II. *A dataria.* A pápának fenntartott kegyelmi ügyekben felmentésekkel in foro externo foglalkozik. Jogkörébe esnek: A szt. széknek különösen fenntartott nem konzisztoriális javadalmak adományozása. A kiváltságok megszorítása, tágítása vagy megerősítése; új kanonokságok alapítása; felmentés a szabálytalanság ex defectu v. ex delicto minden esetében; különféle házassági akadályok, fogadalmak, és eskük alól való felmentések stb. Hazánkban a folyamodványok a megyés püspök útján terjesztetnek fel Rómába. III. *Poenitentiaria.* Arra szolgál, hogy azok, kik pápai feloldozásra fenntartott bűnöket követnek el v. valamely törvényes titkolandó akadályba bonyolódnak, a lelkiismeret ítélőszékére nézve feloldozást nyerjenek. Ez az ítélőszék mindent ingyen (gratia pro Deo) ad ki.

Bíboros, l. *Bíbornok.*

Bíborpalást, bíborvörös szövetből készült palást. Kitüntető öltönye a fejedelmeknek, bíbornokoknak stb.

Bíborpinty *(Coccoborus cardinalis* L., állat), a madárkereskedésekben «kardinális» néven ismert amerikai pinytféleség, l. *Kardinális.*

Bíbor-tenger, a Kaliforniai-öböl (l. o.) elnevezése.

Bíbortetű (*Coccus cacti*, L., állat), a félfödeles szárnyú rovarok *(Hemiptera)* rendjébe, a növénytetvek *(Phytophthiria)* csoportjába, a pajzstetvek *(Coccidae)* családjába tartozó rovarfaj. Karminvörös, szárnyas hímje 1·6 mm. hosszú; nőstény majdnem félgömbalakú, szárnyatlan, 2 mm. hosszú. Mexikóban a bíbortermő kaktuszon *(Nopalea [Opuntia] coccinellifera)* él. Itt, továbbá Közép- és Dél-Amerikában, Nyugat- és Kelet-Indiában, Spanyolországban, Algeriában, Javában és a Kanári-szigeteken a most említett bíbortermő kaktuszon és más Nopolea-fajokon mesterségesen tenyésztik. A nőstényektől lerakott sárgaszínű petékből 8 nap mulva bújnak ki a B. lárvái, melyek többszörös vedlés után 14 nap alatt fejlődnek ki teljesen. A hím lárvák, melyek viaszfonalakból összeilleszteti, hátul nyílt csőben nyugosznak, bebábozzák magukat; a bábokból 8 nap mulva kikelnek a szárnyas hímek; a nőstények nem bábozzák be magukat. Ezután párosodnak és ennek befejeztével a hímek elpusztulnak, a nőstények még két hétig élnek és petéik lerakásával foglalatoskodnak. Minthogy a bíbortetvek élete néhány hét alatt befejeződik, egy esztendőben négy-öt, olykor hat nemzedék fejlődik egymásután.

A B. jelentős kereskedelmi cikk, mert teste szép vörös festéket tartalmaz. Ennek megszerzése céljából a bíbortetveket a bíbortermő kaktuszról kefével, seprűvel óvatosan leseprik, bádog- vagy vaslemezekre kiteregetik s kemencékben megszárítják, vagy forró vízgőzben megölve a napon aszalják. Ily módon elkészítve *cochenille* vagy spanyolosan *grana* néven kerül a kereskedésbe. A cochenille a B. megszárított, szárnyatlan nőstényeiből áll. ½ kiló cochenilleben 70,000 B.-t számlálhatunk össze. A kereskedelmi forgalomban többféle cochenille van. Igy megkülönböztetnek finom és durva szemű cochenillet, továbbá *grana fina* v. *mestica*-t, mely kiválogatott, nagyszemű; az apró szemű, durvának a neve *gr. silvestre* vagy *capesiana.* Ha e kétfélét keverik, akkor *granellana*-nak nevezik. Az elkészítés módja szerint van *gr. renegrida*, melyet forró vízben öltek meg és a napon szárítottak ki; 2. *gr. negra*, ha a B.-ket a vízben való megölés után forró bádoglemezen szárították meg. Az ezüstszürke cochenille, a *gr. jaspeada* a legbecsesebb. A *zacatilla* az első szüret legjobb eredménye. A vadon termő nopálon élő bíbortetvek vad B. néven kerülnek forgalomba.

A cochenille festőanyagának, a «karminsavnak» előállítása céljából *Schunk* és *Marchlewski* eljárása szerint a cochenille-t porrá törik, vízben kifőzik és az átszűrt oldatba ólomacetátot öntenek, mire a festőanyag sötét ibolyaszínű csapadék alakjában kiválik. Ezt alkoholban oldják és tömény sósavval elbontják; az ilyenkor keletkező sárgás-vörös folyadékot leszűrik és lehetőleg alacsony hőfokon beszárítják. A beszárított maradékot hideg abszolut alkoholban oldják, az oldatot éterrel, benzollal vagy chloroformmal megbontják; ilyenkor élénk vörös színű csapadék válik ki. Utóbbit benzollal és chloroformmal mossák és újból alkoholban oldják, melyből az alkohol elpárolgása után kikristályosodik a karminsav. A karminsavat karmin (l. o.) előállítására használják, melynek az iparban, kelmefestészetben, stb., sőt újabban a mikroszkópi anatómiai vizsgálatokban is fontos szerepe van.

A B.-vel való kereskedés régen nagyon élénk volt, az anilinfestékek elterjedése óta azonban rohamosan csökkent s a B. tenyésztésével járó gazdálkodás is hanyatlik. L. még *Kermes.*

Bíbortyúk *(Prophyrio Briss)*, a guvat-félék (Rallidae) családjába tartozó madárnem. A B. középnagyságú, izmos madár, melynek csőre

majd olyan hosszú, mint feje; kopasz homlokbőre magasan a homlokáig ér, szárnyai nem túlságos hosszuak, farka rövid és lekerekített; csűdje erős, ujjai hosszuak és nincsenek úszóhártyával összekötve; 14 faja él kivált a K.-i és ausztráliai vidékeken. A Földközi-tenger környékén honos az európai B. vagy *szultántyúk (Prophyrio hyacinthinus* L. = Prophyrio veterum Gm. s. Prophyrio antiquorum Bp.), pompás színezetü madár: nyaka, feje türkiz-kék, hátsó része fehér, csőre és homloka vörös, lábai vörösessárgák. Különösen Itáliában, Spanyolországban, Dél-Oroszországban, Palesztinában és Északnyugat-Afrikában vizek tájékán tartózkodik; járása kimért; kitünően úszik, nehezen repül s külsőleg és életmódra nézve nagyon hasonlít a nálunk is közönséges vízi tyúkhoz. Növényi részekkel táplálkozik, de a fiatal madarakat sem veti meg. Vízfelületen fészkel, 3—5 ibolyabarna foltos, szürke vagy hússzinü tojást rak, melyeken a szülők felváltva 28 napig ülnek. A fiatalok fészekhagyók.

Bibra, *Ernst*, német természettudós, szül. 1806 jún. 9. Schwebheimban, megh. Nürnbergben 1878 jún. 5. Tudományos utazásai (Dél-Amerika) mellett legkivált zookémiával foglalkozott. Kémiai buvárlatai a geny, a csontok, a gerinces állatok fogainak, májának, veséjének és agyvelejének vizsgálatára terjedtek ki. Művei: Vergleichende Untersuchungen über das Gehirn des Menschen und der Wirbeltiere (Mannheim 1854); Die narkotischen Genussmittel und der Mensch (Nürnberg 1855); Die Getreidearten und das Brot (u. o. 1860); Der Kaffee und seine Surrogate (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in München, 1858); Die Bronze- und Kupferlegierungen der alten und ältesten Völker (Erlangen 1869); Über alte Eisen- und Silberfunde (Nürnberg 1873). Utóbb regényes utirajzokat és müveltségtörténeti vázlatokat kezdett irni (Erinnerungen aus Süd-Amerika, Leipzig 1861, 3 köt.; Aus Chile, Peru u. Brasilien, u. o. 1862. stb.) és végre egészen a szépirodalom terére csapott át, ahol sikerült jellemrajzaival és szép tájképi leirásával tünt ki.

Bibracte, az aeduok legnépesebb városa, Galliában, a rómaiak Augustodunuma, ma Autun (l. o.).

Bicamerismus (lat.), kétkamara-rendszer (l. o.).

Bicarbonas sodae, l. *Nátriumhidrokarbonát.*

Bicarbonat, l. *Hidrokarbonát.*

Bicarro (növ.), l. *Canarina.*

Bicci, olasz művészcsalád, Firenzében a XIV. és XV. sz.-ban. Tagjai: 1. *Lorenzo di B.*, szül. 1350 körül, megh. 1427 előtt. Hiteles művei nem ismeretesek. Neki tulajdonitják a pratói székesegyházban Szt. Jakab és Margit életét ábrázoló freskósorozatot. — Fia: 2. *B. di Lorenzo*, szül. 1373., megh. 1452 máj. 6. Tekintélyes, sokat foglalkoztatott művész volt, kinek sok műve közül azonban aránylag kevés maradt fenn, igy pl. a firenzei Uffizi képtárban levő triptichon; Jézus születése a firenzei S. Giovannino de' Cavalieri templomban stb. — Fia: 3. *Neri di B.*, szül. 1419., megh. 1491. Eleinte atyjánál dolgozott, utóbb a maga műhelyében, tanitványai segitségével igen nagy tevékenységet fejtett ki. Közepes értékü művei többnyire firenzei templomokban és gyüjteményekben találhatók. A firenzei realizmus jellemző vonásait érdekesen mutatja be a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő Madonnaképe.

Bicellus. Régi magyar törvényekben és krónikákban előforduló fegyvernév, melyet különféleképp magyaráznak. Zsigmond 1435. törvényében felhozza azokat, kik el vannak látva íjjal, tegezzel és B.-sal (Arcus, pharetras et bicellos habentes); némelyek úgy vélekednek, hogy a B. szó ehelyett van: «bacillos seu sagittas»; eszerint tehát nyilvesszőt jelentene. Mások kétélü törnek magyarázzák; igy a német Brinckmeier E. is (Glossarium diplomaticum. I. Gotha, 1856). A Képes Krónikában törnek van rajzolva Zách F. B.-a. Szirmay A. szerint a. m. csákány, vagyis olyan fegyver, mellyel ütni és szúrni lehet (Hungaria in parabolis, Buda 1803. kiad. 51. l., 1807. kiad. 62. l.)

Bicenus. II. Géza és III. István királyok jegyzője. Neve valószinüleg nem egyéb, mint a Besenyő latinosítása, mely az Árpád-kori magyarságnál személynévként is használatban volt.

Bicephalus (lat.-gör.) a. m. kettős fejü torzszülött.

Biceps (lat., kétfejü, két arccal biró), Janus mellékneve. — *B., musculus biceps*, magyarul kétfejü izom. Kettő van: *musculus biceps brachii*, a kar kétfejü izma és *musculus biceps femoris*, a comb kétfejü izma, l. *Kar* és *Láb.*

Bicester (ejtsd: bissztr), város Oxford angol grófságban, 17 km.-nyire Oxfordtól, (1901) 3023 lak., szép templommal, híres sörgyárral, amelyben alet gyártanak.

Bicêtre (franc., ejtsd: biszétr), Gentilly községhez tartozó falu Seine francia départementban, Bièvre fölötti magaslaton, 1 km.-nyire Páristól. A IX. Lajos által alapított kartauzi kolostor 1656 óta aggastyánok és őrültek számára menedékhelyül szolgál. V. ö. *Bru*, Hist. de B. (Paris 1890).

Bichat, *Marie François Xavier*, francia orvos, szül. Thoiretteben (Jura) 1771 nov. 11., megh. 1802 júl. 21. Először sebészettel foglalkozott, majd az anatómiából, fiziológiából és kórboncolástanból tartott előadásokat. 1800-ban a Hôtel Dieu orvosa lett Párisban. De la vie et de la mort c. művében az életről és az élő lényről való nézeteit irja le. Sokkal fontosabbak és az orvosi tudományok fejlődésére jelentékeny hatást gyakoroltak bonctani művei: Traité des membranes; Anatomie générale, melyekben a mikroszkóp fontosságát hangsúlyozta és megvetette a szövettan alapját.

Biche de mer (franc., ejtsd: bis dő mer), l. *Trepang.*

Bichet (franc., ejtsd: bisé), régebben francia gabonamérték, Lyonban = 34·277 l., Genfben = $^1/_2$ coupe (l. o.).

Bicho (áll.), a homoki bolha amerikai neve, l. *Bolhák.*

Bichon (franc., ejtsd: bisőñ), öleb, bolognai ebecske.

Bicinium (lat.) a. m. kétszólamú ének.

Bickell, *Gustav*, német teológus és orientalista, szül. Kasselben 1838 júl. 7., megh. Bécsben 1906 jan. 15. Marburgban és Halleban prot. teológiát

és keleti nyelveket tanult. 1862 és 1863-ban Marburgban és Giessenben mint a sémi és indogermán nyelvek magántanára működött. 1865-ben katolikussá lett; 1866. a fuldai szemináriumba lépett; 1867. pappá szentelték. 1871-ben a münsteri kat. teol. akadémiában, majd 1874. az innsbrucki egyetem teológiai karában működött mint az ótestamentum és bibliai régiségtan tanára; 1891. a bécsi egyetem bölcsészeti karába a sémi filológia egyik tanszékére helyezték át. Művei leginkább a szír filológia körébe tartoznak. (De versione Alexandrina libri Jobi, Marburg 1861; S. Ephraemi carmina Nisibena, Leipzig 1866; antiochiai Izsák munkáinak kiadása, Giessen 1873—77); Conspectus rei Syrorum literariae, München 1871). Legnevezetesebb munkája e körben a Kalilag va-Damnag szír fordításának kiadása (Leipzig 1876). Irt egy kis héber grammatikai kézikönyvet is (Leipzig 1869—70). Élete utolsó éveiben különösen az ótestamentum versmértékével foglalkozott.

Bicko selo, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1900) 459 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Garčin.

Bicocca, község Lombardiában, Milanótól 7 kilométernyire; ismeretes az 1522 április 22-iki ütközetről, melyben a Prospero Colonna vezérlete alatt álló német császári hadak a svájciaktól támogatott francia vezért, Lautrec-et legyőzték.

Bicolor (lat.) a. m. kétszínű.

Biconcav és *biconvex*, l. *Bikonkáv.*

Bicscse, l. *Kisbiccse* és *Nagybiccse.*

Bicscsefalu (azelőtt: *Bittsicza*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 689 tót lak.; vasúti megálló, posta- és táviróhivatal.

Bicscseszabadi (azelőtt: *Bittse-Lehota*), kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 180 tót lak.; u. p. Alsóricsó, u. t. Ricsó.

Bicska, *bicsak*, a nép fanyelű zsebkése, melynek pengéjét a nyélbe lehet behajtani. Híres a fehérvári B. — *Bicskás*, zsebtolvaj, ki bicskával metszi fel a zsebeket; B.-nak mondják a veszekedő, duhaj legényeket is, valamint némely helyen a cifra, pitykés dolmányt is. — *Bicskázás* v. *bicskozás* egy neme a késjátéknak; leirását l. *Kiss Á.*, Magy. gyermekjáték-gyüjtemény.

Bicske, nagyk. Fejér vm. váli j.-ban, (1910) 892 házzal és 6697 magyar lak.; vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással. Fejlődő s élénk község, van 2 takarékpénztára, iparostestülete és iparostanonc-iskolája, polgári kaszinója, gőzmalma, a hozzátartozó Csordakútpusztán kőfejtőbányatelepe és mezőgazd. szeszgyára. A m. kir. államvasút budapest-királyhidai vonalából itt ágazik ki a B.-székesfehérvári h. é. vasút. Csillagvizsgáló tornyát, melyet Nagy Károly matematikus rendezett be, 1849-ben elpusztították. Windischgrätz herceg itt táborozott, mielőtt seregével Budapestre bevonult. Ide érkezett 1849 jan. 3. az országgyülésnek békítés végett hozzáküldött deputációja, melynek tagjai voltak: gr. Majláth Antal volt főkancellár, Lonovics érsek, Majláth György országbiró, Deák Ferenc és gr. Batthyány Lajos. A császz. hadvezér az utóbbit nem is bocsátotta maga elé, a többieknek pedig kijelentette, hogy csak «unbedingte Unterwerfung»-ról lehet szó, és hogy Bécsben vagy Olmützben sem nyerhetnek más választ.

Bicske-székesfehérvár-sárbogárdi helyi érdekű vasút *r.-t.*, a Székesfehérvár-bicskei h. é. v. (enged. 1898. XXVIII. t.-c.) és a Székesfehérvár-sárbogárdi h. é. v. egyesüléséből keletkezett (enged. 1907. XIV. t.-c.). Üzleti hossza 79·5 km. A székesfehérvár—börgöndi 8·85 km. hosszú vonalat a fehér-tolnavármegyei h.é. vasúttal peageban használja. A vasút székesfehérvár—lovasberény—alcsút—bicskei része 1898., a börgönd—sárbogárdi része 1897. nyilt meg. Befektetési tőkéje 6.030,000 K. A Máv. üzemében van.

Bicskey *Gergely*, esztergomi érsek, l. *Bodod.*

Bicuhyba, l. *Bekuhibabalzsam.*

Bicuspidalis *billentyü*, l. *Szív.*

Bicycle (ang., ejtsd bei- v. bisziki), l. *Kerékpár.*

Biczó *Géza*, festő, szül. Nagykörösön 1853 febr. 20., megh. 1907 nov. 4. Budapesten. Tanulmányait a budapesti rajztanárképző-intézetben, a bécsi és müncheni akadémián végezte, azután a halasi liceumban és a budapesti VII. ker. állami gimnáziumban volt rajztanár. Genre-festményein kívül főkép képes lapok illusztrálásával foglalkozott. Ily rajzai nagyobbrészt a Vasárnapi Ujságban jelentek meg.

Bida, Nupe nyugatafrikai vidék főhelye Brit-Észak-Nigeriában. A Niger mentén fekvő Baróval (ahonnan a Nigeren minden évszakban járhatnak hajók) vasút köti össze.

Bida, *Alexandre*, francia festő, szül. Toulouseban 1813 okt. 1., megh. 1895 jan. 3. Delacroixnak volt tanítványa. Sokat utazott Keleten, főleg Palesztinában és utazásainak eredményeit akvarellekben, illusztrációkban dolgozta fel. Igen elterjedtek az evangéliumokhoz készített illusztrációi. Alfred de Musset műveihez is készített illusztrációkat (1865—66).

Bidache (ejtsd: bidás), község Basses-Pyrénées francia départementban, a Bidouze partján, (1906) 2175 lakossal, cserépedény- és szegkészítéssel, 1789 előtt Gramont hercegségtől függő grófságnak volt főhelye; a grófi kastély romjai még láthatók.

Bidassoa (sp. *Vidasoa*), kis folyó a francia-spanyol határon; a francia Pireneusok Ny.-i végében ered; egy ideig spanyol területen, a Bastan-völgyben folyik. 70 km. hosszú; 12 km. hosszú alsó részében határul szolgál; Hendaye francia és Fuenterrabia spanyol város közt elég széles öböl alakjában a Biscayai-öbölbe torkollik. 2 km. Iruntól egy kis sziget, a Fácán- vagy amint most nevezik: a Conférence-sziget van, amelyen Mazarin Luis de Haro spanyol miniszterrel 1659. a pireneusi békét kötötte meg.

Bidauld, *Henri*, francia festő, szül. Ste-Colombe-des-Boisban 1839 febr. 21., megh. 1898 szept. 5. A párisi művészeti akadémián és Rómában tanult, eleinte szobrászattal foglalkozott, utóbb a tájképfestésre adta magát és különösen Franciaország DK.-i részében, az Ain folyó vidékén festette képeit, gyakran népies alakokkal és állatokkal élénkítve.

Biddeford, város Maine amerikai állam York countyjában, a Saco jobbpartján, mindjárt a 13 m. magas zuhataga alatt; (1900) 16,145 lak. A zuhatag ereje számos fürészmalmot és pamutszövőgyárat hajt.

Biddle *(Biddellus), John,* a róla elnevezett unitárius felekezetnek (biddliánusok) alapítója Angolországban, szül. Wottonban 1615., megh. 1662 szept. 22. Oxfordban tanult s 1641. állást nyert a gloucesteri szabad iskolánál. Megtámadta a szentháromság tanát részint az 1647. kiadott Twelve arguments against the deity of the Holy Spirit, részint egyéb irataiban, miért 1648. elítélték és bebörtönözték. 1651-ben szabadon bocsátották, erre Londonban egy kis unitárius hitközséget szervezett. Cromwell 1655. a Scilly-szigetre száműzte. 1658-ban ismét visszatért Londonba, újból élére állt hitközségének, mígnem 1662. ismét elfogták s még azon évben a börtönben végezte életét. Tanai a sociniánus tanoktól csak abban különböznek, hogy B. a Szentlelket személynek, de nem isteni lénynek tartja.

Biddulph (ejtsd: biddölf), város Stafford angol grófságban, 5 km.-nyire Congletontól, (1901) 6247 lak., szénbányával, vasművekkel.

Bideford (ejtsd: bajdford), kikötőváros Devon angol grófságban, a Torridge torkolatának mindkét partján; (1901) 8754 lak., csipke-, vitorlavászonkészítéssel, a Torridgeon átvezető szép, 24 ívből álló híddal. A XVII. sz.-ban Angolország egyik legélénkebb kikötője volt.

Bidens *L.* (növ.), *(farkasfog)* a Compositae (Fészkes viráguak) családban a csöves viráguak génusza, melynek 90 faja az egész földön el van terjedve, különösen Amerikában. Egyéves vagy évelő fűvek átellenes fogas, v. egyszer v. hármasan osztott levelekkel. Nálunk közönséges: a *B. tripartitus* L., levele 3 osztatú, sárga virágú fészkei felállók, minden virága csöves, a *B. cernuus* L., levelei lándzsásak, fűrészesek; fészkei sárga viráguak, bókolók, szélső virágaik nyelvesek. Mindkettő nedves helyeken terem és csípős, éterikus olajat tartalmaz, ezért officinálisak (herba verbesinae v. cannabis aquaticae). Lapos termésükön két, nem egyenlő fog van, melyeknek apró horgocskáival a ruhába, állatok szőrébe tapad; bajos eltávolítani. Ezért *koldustetűnek* is hívják. *B. atrosanguineus* Ortg., l. *Cosmos.*

Bidental (lat.), villámtól sujtott hely, melyet a régi rómaiak kerítéssel zártak körül, hogy megszentségtelenítés ne érje és amelyen a haragos istenség megengesztelésére kétéves áldozati állatot (bidens) áldoztak.

Bidente, az Északi-Apenninek több patakjából eredő kis folyó Közép-Olaszországban; 80 km. hosszú folyás után egyesül a Montonéval; az egyesült folyók Fiumi Uniti néven szakadnak az Adriai-tengerbe, Ravennától D.-re.

Bidermann, *Hermann Ignaz,* osztrák államtudományi író és statisztikus, szül. Bécsben 1831 aug. 3., megh. Grácban 1892 ápr. 25. Miután Bécsben és Göttingenben befejezte tanulmányait, 1855. az akkor németesített pesti egyetemen lett magántanár, 1858. jogakadémiai tanár Kassán, 1860. pedig Pozsonyban. Majd Innsbruckban, végre Grácban nyert állást. Ily módon jobban megismerkedhetett hazánkkal, mint a német tudósok legnagyobb része. Különösen a nemzetiségi kérdés érdekelte. Nagyobb munkát írt a magyarországi ruténekről, melyet azonban nem fejezett be (Innsbruck 1862—68, 2 k.); ismertette az orosz üzelmeket Magyarországon, később a tiroli olaszokról, az oláhokról, Bukovináról is értekezett. Legfontosabb műve: Geschichte der österr. Gesammtstaatsidee (Innsbruck 1867—90, 2 köt., de csak 1740-ig terjed). V. ö. *Krones,* Professor H. I. B. (Graz 1898).

Bidet (franc.), valószínüleg kelta eredetü szó, melynek kétféle jelentése van; 1. egy törpe fajú ló, melyet többnyire a katonaságnál apróbb podgyászok szállítására használnak, pl. a zenekarnál a nagy dobot húzza; — 2. az ülőfürdő egy neme, hosszukás ovális tál, mely kényelmesebb használat végett egy alacsony, négylábú állványba van illesztve.

Bidouze (ejtsd: bidúz), az Adour mellékfolyója Basses-Pyrénées francia départementban, Ahusky fürdőitől É.-ra ered; 80 km. hosszú, amelyből 17 hajózható; a Guiche domb alján torkollik.

Bidpai (vagy rontottabb alakban *Pilpai),* l. *Pancsa-tantra.*

Bidry *(Bidery),* Bider indiai város nevéről nevezett rozsdamentes ötvény. Fő alkotó eleme indiai nyelven a dzsasztá, mely magában is horganyból és néhány százalék vörös rézből megónból álló ötvény. Ha ezt az ötvényt még több horgannyal ötvözik, nyerik az ú. n. B.-t, melynek alkotó részei: 84 rész horgany, 13 rész réz, 2 rész ólom és 1 rész ón. A B. ötvényből edényeket, pajzsokat, kardmarkolatokat és egyéb tárgyakat készítenek öntés útján. Az öntött és megeszterga-lyozott tárgyat rézgáliccal megfeketítik, azután vésővel és ponccal díszítményeket vésnek a fölszínébe és a díszítmény mélyedéseit ezüst vagy arannyal töltik be. Végül a tárgyat bevonják szalmiakból, salétromból, konyhasóból és rézgálicból készített páccal, mely az alapot tartós fekete színüre festi, ellenben a nemes fémekre nem hat, úgy, hogy a dísz ragyogó marad a sötét alapon.

Bidry.

Biduum (lat.) a. m. kétnapi időtartam; némely régi peres eljárás szerint bizonyos perbeli tényekre való határidő; ily határidő mai eljárásunkban nincs.

Bidzsapur, Bombay indiai brit presidency Kaladgi nevű kerületének fővárosa, 510 m. magasan épült a Kisztna mellett, 17,000, többnyire hindu lakossal. — 1488-ban Murad szultán fia önálló királysággá tette, amely a XVII. sz.-ig fennállott. 1686-ban Aurangzeb elfoglalta és lerombolta. 1818-ban megszerezte Anglia. Azóta sokat tettek az angolok pompás hindu épületeinek megóvása érdekében, amelyek közül több állami hivatal székhelye. Legszebbek a citadella,

sziklába vágott templomával, amely még a mohamedánusok kora előtt épült, II. Ibrahim Adil sah (1579—1626) síremléke és a római Szt.-Péter-templomra emlékeztető főmecset.

Bieb., *Bieberst, M. B., M. v. B.*, növénynevek mellett Marschall von Bieberstein (l. *Bieberstein)* nevének rövidítése.

Bieber, közs. Starkenburg hesseni tartományban 3 km.-nyire Offenbachtól a B. és vasút mellett, (1905) 3475 lak.; mészkőbányával, székgyártással.

Bieberit (*kobaltvitriol*, ásv.), víztartalmú kobaltszulfát ($CoSO_4+7H_2O$); egyhajlású, izomorf a melanterittel. Veres színű, rendesen csak mint kivirágzás fordul elő Németországban: Hanau (Bieber) a lelőhelye. Haidingertől való a név. A kobaltércek mállási terméke.

Bieberstein *(Marschall von B.), Friedrich August*, báró, orosz florista, szül. Stuttgartban 1768 aug. 10., megh. Marefben, Charkov mellett, 1826 jún. 28. Krimet és Kaukázus vidékét több izben bejárta. Munkái, melyek az orosz flórának nevezetes kútforrásai, a következők: Flora Taurico-Caucasica (Charkov 1808—1819, 3 köt.); Centuria plantarum rariorum Rossiae meridionalis (u. o. és Pétervárott 810—43, 80 táblával); Beschreibung der Länder zwischen den Flüssen Terek und Kur am Kaspischen Meere, botanikai függelékkel (Frankfurt a. M. 1800).

Biebrich (1893 előtt *B.-Mosbach*), város Wiesbaden (ettől 4 km.-nyire) porosz kerületben, a Rajna és vasút mellett, (1910) 21,207 lak.; cement-, anilin-, kénsav- és szappangyártással, vasöntőkkel és gipszégetőkkel. 1840-ig a nassaui hercegek állandó, 1866-ig nyári tartózkodó helye volt. A hercegi kastély 1699—1706-ig épült francia izlésben.

Biebrichi skarlát, azofesték:

$NaSO_3.C_6H_4.N:N.C_6H_3SO_3Na N:N.C_{10}H_6OH$,

amidoazobenzoldiszulfosav-azo-β naftol nátriumsója. Barnásvörös por, vízben sárgásvörös színnel oldódik. Gyapju és selyem vörösre festésére használják.

Biecz (ejtsd: bjecs), város Gorlice galiciai kerületi kapitányságban, a Ropa partján, vasút mellet, (1900) 3461 lak.; gazdagon javadalmazott szegényházzal, szép székesegyházzal, régi körfalainak és kapuinak maradványaival. A város a lengyel királyoktól sok kiváltságot kapott, amiért *Parva Cracovia*-nak hívták.

Biedenfeld, *Ernst Gustav Benjamin*, br., szül. Karlsruheban 1792 jan. 2., főbelőtték Rastattban 1849 aug. 9. Részt vett az 1809—15-iki hadjáratokban és felvitte az őrnagyi rangig. Az 1849-iki ideiglenes kormány a népfölkelők vezérévé tette, mely állásban vitézül harcolt a poroszok ellen, de Rastatt átadása után a hadi törvényszék halálra ítélte.

Biedenkopf, járási székhely Wiesbaden porosz közigazg. kerületben a Lahn és vasút mellett, (1905) 2919 lak.; sörgyártással, szép kastéllyal.

Biederitz, közs. Magdeburg (ettől 8 km.-nyire) porosz közigazg. kerületben, az Elbe közelében, vasút mellett, (1905) 2145 lak.; téglaégetőkkel.

Biedermann, 1. *Aloys Emanuel*, prot. teológus, szül. 1819 márc. 2. Oberriedenben a Zürichi-tó mellett, megh. 1885 jan. 25. Zürichben, ahol egyetemi tanár volt. Egész életén át arra törekedett, hogy egyházát a hitvallások jogi kötelezése alól felszabadítsa. Ezen egyházpolitikai célzattal alapította meg s szerkesztette (1845—50-ig) több elvtársával együtt Die Kirche der Gegenwart és Zeitstimmen c. folyóiratait, amelyek a kritikai spekulativ teol. irány orgánuma voltak. Megkisérlette a felsőgimnáziumi vallástanítás reformálását is egy tankönyvével, amely Leitfaden für den Religionsunterricht (Zürich 1859) címen jelent meg. Legnagyobb tudományos műve Christliche Dogmatik (Zürich 1869; 2. kiad. Berlin 1884—85, 2 köt.); ebben Hegeli spekulativ szellemben adja elő a keresztény tanrendszer összes lényeges igazságait kritikai s bölcselmi alapon. V. ö. *Moosherr* Th., A. E. Biedermann nach seiner allgemeinen philosophischen Stellung (Jena 1893).

2. *B., Gustav*, német bölcseleti író, szül. 1815. Böhmisch-Aichában; Prágában tanult s gyakorló orvos lett Bodenbachban. Fő művei: Philosophie als Begriffswissenschaft (1877—90, 5. köt.); Wissenschaftslehre (1856—60, 3. köt.); Wissenschaft des Geistes (3. kiad. 1870); Naturphilosophie (1875); System der Philosophie (1886—89, 3 köt.).

3. *B., Gustav Woldemar*, br., német irodalomtörténész, szül. Marienbergben 1817 márc. 5., megh. Drezdában 1903 febr. 6. Különösen Goethéről írt tanulmányaival szerezte íróí hírnevét. Munkái: Goethe u. Leipzig (1865); Zu Goethes Gedichten (1870); Goethe und Dresden (1875); Goetheforschungen (1879, Neue Folge 1886); Goethes Gespräche (1889—96, 10 köt.). Feldolgozta Goethe Elpenov című drámai töredékét is (1900).

4. *B., Karl*, német történész és politikus, szül. Lipcsében 1812 szept. 25., megh. u. o. 1901 márc. 5. Magántanár lett a lipcsei egyetemen, 1838. pedig a bölcsészet rendkívüli tanárává nevezték ki. Az általa szerkesztett folyóiratokban a nemzeti haladás és a kisebb államoknak Poroszországhoz való csatlakozása mellett harcolt. 1845-ben politikai beszéd miatt eltiltották a tanárságtól, 1848. pedig tagja lett a frankfurti parlamentnek, mely utóbb az alelnöki székbe emelte. 1863-ban Lipcsében újra lapszerkesztést vállalt, 1865-ben pedig visszahelyezték tanári állásába. Tagja volt a szász kamarának (1869—76) és a német birodalmi gyűlésnek (1871—74). Nagyszámú iratai közül megemlítendők: Die Deutsche Philosophie von Kant bis auf unsere Tage (1841—43, 2. köt.); Erinnerungen aus der Paulskirche (1849); Deutschland im XVIII. Jahrhundert (1854—1880, 2 köt.); Frauenbrevier (1856, 2. kiad. 1881); Friedrich d. Gr. und sein Verhältniss zur Entwickelung des deutschen Geisteslebens (1859); Deutschlands trübste Zeit, oder der Dreissigjährige Krieg in seinen Folgen für das deutsche Kulturleben (1862); 30 Jahre deutscher Geschichte 1840—70 (1880, 2 kötet; 2. kiad. 1883); 1815—40. (1889, 2. köt.); Mein Leben u. ein Stück Zeitgeschichte (2. köt. 1886—87); Fünfzig Jahre im Dienste des nationalen Gedankens (1892); Geschichte des deutschen Einheitsgedankens (1894); Deutsche Volks- und Kulturgeschichte (4. kiad. 1901); Vorlesungen über Sozialismus (1900). Több hazaflas történeti drámát is írt.

Biedermeier *(Biedermayer)*, a XIX. sz. harmincas éveiben kissé korlátolt nyárspolgár gúnyneve. Újabban az 1815—50-ig terjedő időszakot jelzik ezzel a névvel, a két fogalomnak azonban egymáshoz semmi köze. A politikai reakciók folytán a közügyek iránti érdeklődés megszünt s a szépirodalom és művészet szeretete helyezkedik előtérbe. Németországnak az elszegényedése magával hozta az iparművészetek, főkép a lakás berendezés, a bútor és ékszer egyszerüsítését. Ebből az egyszerüsítésből részben az angol iparművészet befolyása alatt keletkezett a *B.-stilus*, melynek főelve a dísztelenség. Szembe helyezkedik a francia iparművészet fényüzésével s tisztán gyakorlati alapokra fekteti alkotásait. A fák közül kedvelték a mahagónit, a sárga cseresznyefát és a habos magyar kőrist. Lenyílós íróasztalok, százfiókos szekrények, kényelmes székek a kedvelt bútordarabok. A célszerüség hangoztatása a bútorban külön esztetikai értéket: az értelmi szépet teremti meg. A B.-stilusban sok lakásberendezés maradt ránk. Legteljesebb a weimari Goethehaus. Nálunk Esterházy, Széchenyi, Győry, Szapáry kastélyai s a vidéki kúriák ma is tele vannak B.-emlékekkel. V. ö. *Rosner*, Das deutsche Zimmer im XIX. Jahrhundert (München 1889); *Folnesics*, Innenräume und Hausrat der Empire u. B.-Zeit (Wien 1902).

Bièfve (ejtsd: bjef), *Edouard de*, belga festő, szül. Brüsszelben 1808 dec. 4., megh. 1882 febr. 7. Brüsszelben, majd Párisban tanult, eleinte mithológiai és szenttörténeti képeket festett, majd romantikus irányú művekkel próbálkozott meg (Masaniello, 1830; Ugolino, 1836). Rendkívüli sikert aratott 1841. a németalföldi nemesi rendek egyezségét (1566) ábrázoló nagy festményével, mely mint a hazafias irányú történeti festészet hatásos alkotása, Wappers, Gallait és De Kayzer hasonló célzatú műveihez csatlakozott (brüsszeli múzeum). Egyéb főbb művei, nagyobbára történeti genreképek: A hölgyek békéje; Rafael Krisztus színelváltozásának képét festi; Rubens Londonban; Alba herceg, Egmont és Hoorn kivégzésénél; A belga monarchia alapítása stb.

Biegeleben, 1. *Ludwig Maximilian*, báró, osztrák diplomata, szül. Darmstadtban 1812 jan. 14., megh. Rohatecban 1872 aug. 6. A hesseni, német birodalmi, majd a bécsi külügyi minisztériumban működött magas állásban, ahol a német birodalmi ügyek előadásával volt megbízva. Buzgó katolikus, Poroszország elkeseredett ellensége volt. A frankfurti (1863) és az 1864-iki londoni kongresszuson mint naplóvezető szerepelt. 1871-ben nyugalomba vonult. V. ö. *Vivenot*, Ludwig Freiherr v. B. (Wien 1873).

2. *B., Maximilian*, báró, osztrák diplomata, szül. Bécsben 1852 jún. 12., az előbbinek fia. A bécsi külügyi minisztériumban felvitte az udvari és miniszteri tanácsosságig; 1908 jan. pedig megkapta a rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címet és jelleget.

Bieirosit (ásv.), a. m. *Beudantit* (l. o.).

Biel, állítólag a régi szászok és türingiaiak egy bálványa, amelynek embereket áldoztak. (Kétségtelenül csak népetimológiai magyarázata a *Bielstein* helynévnek.)

Biel (franc. *Bienne*), járási székhely Bern svájci kantonban, a Suze mindkét partján, közel ahhoz a helyhez, ahol a Thièle a B.-i-tóból kifolyik, vasút mellett, (1900) 22,111 lak., környékén sok nyaralóval. Régi, magasabban fekvő része keskeny, szabálytalan utcákból, masszív, régi, bizarr módon befestett házakból áll; tóparti része egészen modern. A Schwab-múzeum gazdag a cölöpépítmények korából való régiségekben s kelta és római fegyverekben. Ipara nagyon virágzó, jelentékeny iparágai az órakészítés, pamutszövés, szivargyártás, elektromos készülékek és ékszerek készítése. Szép környékének kiválóbb pontjai az ú. n. Taubenlochschlucht, az a hegyszakadék, amelyen a Suze átlör és a gyönyörű kilátást nyujtó Magglingen (franc. Macolin). Az okiratok már 1141. tesznek róla említést; sokáig a baseli püspökök fennhatósága alatt állott; de ennek uralmát magáról lerázta és Bernnel szövetséget kötött; később a svájci szövetség tagja lett. 1797—1815-ig francia birtok volt. 1815-től Bern kanton része.

Biel, *Gabriel*, skolasztikus, német bölcsész, szül. Speierben a XV. sz. közepe táján, megh. 1495. Midőn Eberhard gróf a tübingeni egyetemet alapította, B.-t nemsokára rá meghívták a teológia tanszékére 1484., ott is halt meg. B.-t az utolsó skolasztikusnak nevezték, a középkori nominálizmust rendszeresen kifejtette, állítólag hatással volt Lutherre és Melanchtonra is V. ö. *Linseman*, G. B., der letzte Scholastiker (Tübinger Theol. Quartalschrift, 47. köt. 1865, 3 cikk).

Biela, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 321 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sirač.

Biela, az Elbe két baloldali mellékfolyója, 1. *B.* (csehül: Běla) Csehországban, Teplitz közelében az Érchegységben ered; 75 km. hosszú folyás után, miközben sok hegyi patakot vesz fel, Aussignál ömlik az Elbébe.—2. *B. (Bielitz)* Szászországban, ugyancsak az Érchegységben ered és Königsteinnál torkollik. Völgye (B.-grund) egyik legszebb része a szász Svájcnak.

Biela, *Wilhelm*, báró, katonatiszt és csillagász, szül. Rosslauban, Stolpe mellett, 1782 márc. 19., megh. Velencében 1856 febr. 18 Mint az osztrák hadsereg kapitánya végigküzdötte az 1805, 1809 és 1813—15i-iki hadjáratokat; 1832. Rovigo térparancsnoka lett. Három üstökösi fedezett fel. Legnevezetesebb az az üstökös, melyet 1826 febr. 27. fedezett fel és amelyről B. kimutatta, hogy azonos az 1772., 1779. és 1805. megjelenttel, ellipszises pályával bir és keringési ideje közel $6^3/_4$ év. Ez az ú. n. B.-féle üstökös 1846-iki megjelenése alkalmával két részre szakadt és azóta nyoma veszett. V. ö. *Wodetzky*, Üstökösök (Budapest 1910, Term. Tud. Társulat).

Bielach, folyó, l. *Pielach*.

Biela-hegység, l. *Biló*.

Biela stiena, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 244 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Lipik.

Bielefeld, város és az ugyanily nevü járás székhelye Minden porosz kerületben, a Teutoburgierdő lábánál, a Lutter és vasút mellett, (1910) 78,334 lak., I. Vilmos császárnak 1907. leleplezett szobrával (Albrechttől). B. a német vászonszövés központja; azonkívül igen jelentékeny a fehérneműkészítés, a selyem- és plüsszövés, a varrógép- és

kerékpárgyártás, továbbá a szerszám- és gazdasági gép-, az automobil-, pénzszekrény-, kocsi-, papir-, zongora-, butor-, margarin-, tészta-, szesz- és sörgyártás, végül az üzleti könyvek készítése és az üvegcsiszolás. Gadderbaum külvárosban vannak a Bodelschwingh-féle jótékony intézetek. A XIV. sz.-ból való Martini-templomban szép oltárkép, a Nikolai-templomban 1508-ból való faragott oltár látható. Közelében van a régi Sparenberg erőd, történelmi múzeummal és a Nagy választó emlékszobrával. B. egykoron a Ravensberg grófoké volt. 1347-ben a Jülichi hercegeké és 1647. Brandenburgé lett. V. ö. *Fricke*, Gesch. d. Stadt B. (B. 1887).

Bielek *Miksa*, műegyetemi tanár, szül. Svábóczon, Szepes vmegye, 1833. Tanulmányait Késmárkon, Iglón, Budapesten és a pozsonyi liceumban végezte, technikai ismereteit pedig 1852-től 1857-ig a bécsi műegyetemen szerezte meg. A mérnöki tanfolyam bevégzése után az osztrák államvaspálya-társaság szolgálatába lépett, később — egyideig a prágai, majd a budapesti főműhelyben — gépészmérnöki minőségben működött. 1863-ban a budapesti közúti vaspálya kalvintér—újpesti vonalát tervezte és építette. 1864. a kir. József-műegyetemhez a gépszerkezettani tanszékre rendes tanárrá nevezték ki, mely állásból 1906-ban vonult nyugalomba. A magyar mérnök- és építész-egylet gépészmérnöki szakosztályának több évig elnöke volt. A gépipar haladására vonatkozó értekezései részint a Természettudományi Közlönyben, részint a Magyar mérnök- és építész-egylet közlönyében jelentek meg.

Bielenstein, *August*, német nyelvész, szül. Mitauban 1826 febr. 20. (ó-napt.), megh. 1907 jul. 6. 1867 óta német lelkész volt a Mitau melletti Doblenben, s egyszersmind a mitaui lett irodalmi társaság elnöke. Munkái: Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen (Berlin 1863, 2 köt.); Lettische Grammatik (Mitau 1863); Die Elemente der lettischen Sprache (u. o. 1866); dolgozótársa volt a Lettisches Wörterbuchnak (Prag 1872); átdolgozta a lett bibliát (Mitau 1877), kiadott egy csomó lett népies talányt: Tausend lettische Räthsel, übersetzt und erklärt (u. o. 1881).

Biele vode, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 944 horvát-szerb lak.; u. p. Maligradac, u. t. Glina.

Bieli-tó, 16 km. hosszú, $1^1/_2$—4 km. széles tó Svájcban, 434 m.-nyi magasságban, 75 m.-nyi legnagyobb mélységgel. A Neuchâteli-tóból kiszakadó Zihl folyik rajta keresztül és 6 km.-nyire a tótól az Aareba torkol. D.-i részében van 2 kis, Szt. Péterről elnevezett sziget, amelyeket Rousseau ott tartózkodása tett emlékezetessé. É.-i részében, különösen Nidau környékén a cölöpépítmények sok maradványát találták, amelyeket Bielben a Schwab-múzeumban őriznek.

Bielitz, székhelye az ugyanily nevű kerületi kapitányságnak osztrák-Sziléziában, a Biala balpartján, Biala galiciai várossal szemben, vasút mellett, (1910) 15,579 lak., a Sulkovszki hercegek régi kastélyával és mellette szép parkkal; igen jelentékeny gyapjuszövőkkel, cérnafonókkal, továbbá jutaszövéssel, butor-, szesz-, sör-, papiros- és gépgyártással. Igen élénk a posztókereskedése. A XV. és XVI. sz.-ban Teschen hercegséghez tartozott; 1752. I. Ferenc császár önálló hercegséggé tette. Közelében van *Ernsdorf* fürdőhely, hidegvízgyógyintézettel, (1900) 2289 lak.; továbbá Alt-Bielitz, (2732 lak.) Alexanderfeld (2191 lak.) és Kanitz (2619 lak.) helységek, gyártelepekkel.

Biella, kerületi és püspöki székhely Novara olasz tartományban, 25 km.-nyire Ivreától, a Cervo jobbpartján, félig dombon, félig síkságon, vasút mellett, (1901) 10,514 lak.; akik sajttal, selyemmel, posztóval és borral élénk kereskedést űznek; gyapjufonással és szövéssel, bőr- és géppgyártással. Környékén is sok az iparűző helység (Pollone, Sordevole stb.); 7 km.-nyire tőle, 1250 m. magas hegyen van *Oropa* falu, amelynek Madonna del Monte nevű temploma látogatott búcsujáró hely. V. ö. *Sella* és *Mosca*, Memoria della città di B. (B. 1901).

Bielo brdo, l. *Deliblati homokpuszta*.

Bielo brdo, adók. és polit. község Veröcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 2024 horvát-szerb lak.; vasúti megálló; u. p. és u. t. Sarvaš.

Bielográd vagy *Biograd*, magyarul Tenger-Fejérvár, ma *Zara vecchia*. 1097-ben itt szállt partra Buzilla, Kálmán király menyasszonya, ki elé a király 5000 fényi fényes díszkíséretet küldött. A horvátok állítása szerint itt koronáztatta meg magát 1102. Könyves Kálmán, de a zárai Mária-klastrom javára állítólag kiadott oklevele, amelyben a koronázást említi, hamisításnak bizonyult. A koronázást és az 1102. paktumot megcáfolták Festy Frigyes, Pauler Gyula, Karácsonyi János, ez utóbbi legutóbb Tomašič bán könyvének bírálatában (Századok, 1910., 641. l.).

Bielo polje, adók. Lika-Krbava vm. korenicai j.-ban, (1900) 2819 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Korenica.

Bielowski (ejtsd: bjelovszki), *August*, lengyel író és történész, szül. Krechowiceben 1806., megh. Lembergben, mint az Oszolinszki-féle intézet igazgatója 1876 okt. 11. Fiatal korában költeményeket írt, lefordított szerb népdalokat (1830), átültette a régi orosz Igor dalt (Lemberg 1833) és szép történeti rapszódiát írt Jámbor Henrikről (Pieśń o Henriku Pobożnym). Csak később szentelte magát egészen történeti tanulmányoknak. Elhibázottnak tekintendő a lengyel történetbe való bevezetése (Wstęp krityczny do dziejów Polski, Lemberg 1850), de maradandó becsű a Monumenta Poloniae vetustissima nagy kiadványa (I. k. 1864, II. k. 1872, a III. már a krakói akadémia kiadásában jelent meg 1878., de még ennek a szövegét is nagyobbára B. rendezte sajtó alá). Linde nagy lengyel szótárának 2. kiadása körül is (1854—61) nagy érdemeket szerzett.

Bielschowitz, közs. Oppeln porosz közig. kerületben, 12 km.-nyire Beuthentől, (1905) 10,046 lak., szén- és cinkbányákkal.

Bielschowsky, *Albert*, német irodalomtörténetíró, szül. 1847 jan. 8. Namslauban (Sziléziában), megh. 1902 okt. 21. Berlinben, hol kizárólag tudományos munkásságának élt. Előbb tanár volt Majna-Frankfurtban és Briegben. Főbb művei: Friederike Brion (1880); Geschichte der deutschen Dorfpoesie (1890); Goethes Leben und Werke (1895—1907, befejezte Theob. *Ziegler*, 13.

kiad. 1908), Goethe legkitünőbb életrajza; halála után jelent meg: Friederike und Lili (1906).

Bielski (ejtsd: bjelszki), *Marcin*, lengyel történész, szül. 1495 körül, megh. Bialában 1575. Korán került Kmita, a krakói vajda udvarához, ahol még 1834. is a lovagok közt találjuk, de már 1835. kiadja egy kis középkori mű önálló átdolgozását Żywoty filozofów to jest mędrców nauk przyrodzonych (Filozófusok avagyis a természettudomány bölcseinek életrajzai). 15 évig dolgozott főmunkáján, nagy világkrónikáján (Kronika wszystkiego swiata 1551, 2. kiad. 1554, 3. csaknem kétakkora 1564), amely az első lengyel prózában írt történeti munka. Ennek mintegy kiegészítése a hadviselésről írt műve (Sprawa rycerska 1569). A Kronika polska, amelyet fia Joákim az apja neve alatt adott ki (1597), csak részben készült a Kronika Swiata-ból. B. azonkívül két verses szatirát is írt.

Bielz, 1. *Ede Albert*, zoológus, szül. Nagyszebenben 1827 febr. 4., megh. 1898 máj. 26. Tanulmányait Nagyszebenben végezte. Erdély csigakagylófaunának ismeretét több fontos, tudományos adattal gazdagította. Ide vonatkozó dolgozatai a Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereines für Naturwissenschaften zu Hermannstadt köteteiben láttak napvilágot, de külön kiadásban is megjelentek Fauna der Land- und Süsswassermollusken Siebenbürgens címmel 1867. Ezenkívül nagyobb munkái még: Uebersicht der lebenden Fische Siebenbürgens 1853-ból és Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens 1856, 1867 és 1888-ból, valamint Siebenbürgens Käferfauna 1887-ből. Néhány kisebb dolgozatában Erdély denevérfajairól értekezett. Egyéb művei: Kurzgefasste Erdbeschreibung von Siebenbürgen (Nagyszeben 1856, 2. kiadás, 1857); Reisehandbuch für Siebenbürgen (u. o. 1881, 2. bővített kiadás, Wien 1885); Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens (Nagyszeben 1857); Über das Vorkommen und die Verbreitung der Mineralkohlen in Siebenbürgen; Die Gesteine Siebenbürgens. V. ö. *Litschauer*, Bányaműveléstan; *Szinnyei*, Magyar írók élete.

2. *B. Mihály*, malakológus és könyomdász, szül. Berethalomban (Nagy Küküllő vm.) 1787 máj. 10., megh. Nagyszebenben 1866 okt. 27. Medgyesen és Nagyszebenben végezte a gimnáziumot. Több évi nevelősködés után tanító lett szülővárosában, 1811. pedig u. o. pap és az erdélyi ág. ev. szuperintendens titkára. 1814-ben az újfalusi (Felső-Fehér vmegye) község hívta meg lelkésznek. Már kora ifjuságában nagy kedvvel viselkedett a rajz és a természettudományok iránt. Midőn 1819. Senefelder feltalálta a könyomást, B. elhatározta, hogy nálunk is meghonosítja ezt a mesterséget. 1821-ben ott hagyta lelkészi állását s előbb egy kis faluban rendezett be műhelyt. 1822-ben pedig Nagyszebenben alapította *Albrich* Károllyal és *Neubauer* Ferenccel együtt az első könyomó intézetet. 1833-ban többekkel egyetemben megalapította a Transsilvania című tudományos folyóiratot, 1848. pedig ő volt megalapítója a Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften in Hermannstadt egyesületnek, melynek 1854-ig tevékeny elnöke és vezetője volt.

Bielzit (ásv.), gyantafényű, barnásfekete vaskos tömeg, lényegében szénhidrogén (ásványos gyanta); lelőhelye Zsil-Vajdej (Erdély), ahonnan Benkő és Jahn írták le; nevét Bielz híres erdélyi természetbuvár után nyerte.

Bien (franc., ejtsd: bjeñ) a.m. jó, helyes, igen, sok; *bien public* közjó; *bien-faiteur* jótevő; *bienaimé* igen szeretett, kedvenc, XV. Lajos francia király mellékneve; *bienvenu* isten hozta.

Bienaimé, *Amédée Pierre Léonard*, francia tengernagy és politikus, szül. 1843. Párisban. Harcolt 1864. Mexikóban. 1880-ban naszádkapitány, 1895. ellentengernagy, 1900. altengernagy lett. 1902-ben Toulonban tengerészeti prefektus volt és Pelletan tengerészeti minisztert a Figaroban közölt oklevelekkel erősen megtámadta. Emiatt rendelkezési állapotba helyezték, mire ő végleges nyugdíjaztatását kérte s Páris II. kerületében nacionalista programmal képviselőnek választották. A Clémenceau-kabinetnek sok kellemetlen órát szerzett, így különösen midőn a felfüggesztett Germinet admirálisnak védelmére kelt Picquart hadügyminiszterrel szemben. Munkát is írt Péril national címen (Paris 1905).

Bienemann, *Friedrich*, német történetíró, szül. Livoniában 1838 febr. 19., megh. Freiburgban 1903 szept. 20. Prágában működött mint tanár, levéltárnok és lapszerkesztő, 1890 óta pedig Freiburgban mint egyetemi tanár. Munkái: Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558 bis 1562 (Riga 1865—76, 5 köt.); Aus baltischer Vorzeit (Leipzig 1870); Die Ostseeprovinzen, vornehmlich Esthland, 1788—1790 (St. Petersburg 1874); Aus Livlands Luthertagen (Reval 1883); Aus den Tagen Kaiser Pauls (Leipz. 1886); Die Statthalterschaftszeit in Liv- u. Esthland 1783—1796 (u. o. 1886); Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. (Reval 1902).

Bienerth, *Richard*, báró, osztrák államférfiú, B. Karl br. táborszernagy és Schmerling Violetta (Schmerling Antal volt miniszterelnök leányának fia), szül. 1863 márc. 2. Veronában, hol atyja állomásozott. Jogot végzett, aztán a gráci helytartóságnál nyert alkalmazást, 1886. pedig Bécsbe került a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, hol 1897-ben miniszteri tanácsos lett. Első izben a Gautsch-féle kabinetben nyerte el a vallás- és közoktatásügyi tárcát (1905), melyet 1906. báró Beck alatt a belügyi tárcával cserélt fel. Midőn báró Beck 1908 nov. lemondani volt kénytelen, a császár B.-et bízta meg a kabinetalakítással, mely azonban csak úgy sikerült, hogy több tárcát hivatalnokokra bízott. Folytatta azonban a főbb politikai pártokkal az alkudozásokat, hogy kabinetjét — a régi rendszer fenntartása mellett — parlamentáris kormánnyá átalakíthassa s 1909 febr. 10. a császár végleg megerősítette állásában. B. szívós buzgósággal igyekezett a csehekkel megegyezésre jutni, de fáradozásai kárba vesztek. Nem birt szilárd többséget teremteni és a szláv uniótól eltekintve, az olaszokkal, 1910 végén pedig (a csatornakérdésben) a lengyelekkel is meghasonlott. Midőn utóbbiak a szláv unióval szövetkezve, az állami szükségletek megszavazását megtagadták, B. beadta lemondását. A

császár erre ideiglenesen megbízta a kormányzás teendőivel és egyúttal a kabinet rekonstruálásával, 1911 jan. 9. pedig újra kinevezte a rekonstruált kabinet miniszterelnökévé. L. *Osztrák császárság.*

Bienewitz, l. *Apianus.*

Bienne, város Svájcban, l. *Biel.*

Biennial Stakes (ang., a. m. *kettős verseny*, rendszerint: *kettős ivadékverseny*), oly futás, amely két évben kétszer kerül dülőre s amely ugyanazon egy időben nevezett lovak részére áll nyitva. Kétszeri győzés nem feltétele e díj megnyerésének.

Biennis (növ.), kétéves, kétnyári növények, amelyeknek virágzati kocsánya, illetőleg szára csak tenyészetének második évében nyúlik meg és amelyek a második évben való virítás és termés érlelés után elhalnak. A növényleírásban jelük ⊙. L. *Hapaxanthikus növények.*

Biennium (lat.), két évi időköz.

Bien public, *Ligue du*, l. *Ligue du bien public.*

Bientina, közs. Pisa (ettől 24 km.-nyire) olasz tartományban, a Nievole-völgyben, (1901) 3692 lak.; mellette volt a B. vagy Sesto nevű tó és mocsár, amelyet teljesen kiszárítottak; e régi tófenék egyike Olaszország legtermékenyebb vidékeinek.

Bieque, l. *Vieques.*

Bier, *August*, sebész, szül. 1861 nov. 24. Helsenben (Waldeck). Tanulmányait Berlinben, Lipcsében és Kielben végezte, ahol 1889. magántanári képesítést nyert; 1895. u. o. rendkívüli tanár lett, 1889. pedig a greifswaldi egyetemre hívták meg rendes tanárnak. 1907 óta a berlini egyetem sebésztanára. Nevéhez számos jelentős újítás fűződik. Ő alkalmazta elsőször az ú. n. lumbal-anaesthesiát (l. o.), továbbá a mesterséges vérbőség előidézését gyógyítási célból. Munkái javarészt a sebészeti technikára vonatkoznak; főleg a hassebészet, amputáció, oszteoplasztikus nekrotomia, prostata hypertrophia kezelése körül csoportosulnak. Műve: Hyperämie als Heilmittel (Leipzig, 1903., 3. kiad. 1906).

Bierbaum, *Otto Julius*, német író, szül. Grünbergben (Alsó-Szilézia) 1865 jún. 28., megh. Drezdában 1910 febr 1. Zürichben, Lipcsében, Münchenben jogot s kinai nyelvet tanult, Berlinben pedig a keleti szemináriumban hallgatója volt. 1887 óta kizárólag az irodalommal foglalkozott. 1891—93-ig Bajorországban élt, 1893. Berlinbe költözött, ahol öt hónapig a Freie Bühne c. folyóiratot szerkesztette. 1894-ben többedmagával megalapította a *Pan* nevű társaságot s egy esztendeig szerkesztője volt Pan c. folyóiratának. 1891—94-ig Münchenben kiadta a Moderner Musenalmanach c. gyűjteményes munkát. Kiadótársa volt a Berlinben megjelenő Insel-nek. Nevezetesebb művei, melyeknek egy része a képzőművészeti szecesszió érdekében íródott: Zweite Münchener Kunstausstellung (1896); Arnold Böcklin (1891); Detlev von Liliencron (1892); Erlebte Gedichte (1892); 25 Jahre Münchener Hoftheater geschichte (1892); Studentenbeichten (1892 és új sorozat 1898); Fritz von Uhde (1893); Franz Stuck (1893); Aus beiden Lagern (képzőművészeti tanulmányok, 1893); Lobetanz (lirai dráma, 1894); Nemt, Frouve, disen Kranz (versek, 1894); Die Freiersfahrten des weiberfeindlichen Herrn Pankracius Graunzer (regény, 1896); Die Schlangendame (regény, 1897); Der bunte Vogel (1897); Stilpe (regény, 1897); Kaktus und andere Künstlergeschichten (1898); Das schöne Mädchen von Pao (regény, 1899); Gugeline, ein Bühnenspiel (1899); Pan im Busch, Tanzspiel (1900, zenéje Mottl-tól); Irrgarten der Liebe. Lieder, Gedichte und Sprüche (1901, 40-ik kiad. 1907); Eine empfindsame Reise im Automobil (1903); Hans Thoma (1903); Das seidene Buch (1903); Zwei Stilpe-Komödien (1905); Der Bräutigam wider Willen, Komödie (1906); Maultrommel und Flöte, neue Verse (1907); Prinz Kuckuck (regény 1907, 3 köt.); Fritz v. Uhde (1908); Sonderbare Geschichten (3 köt. 1908); Yankeedoodlefahrt (1909); Liliencron (1909); Dostojewski (1909); Die Päpstin (regény, 1909); Fortuna (szinmű, 1909). Kiadta: Deutsche Chansons. Brettl-Lieder (1901).

Bierbrunner *Gusztáv*, ág. hitv. ev. lelkész, szül. Nagyszentmiklóson, Torontál vármegyében, 1835 aug. 3., megh. 1907. Tanult Nagybecskereken, Temesvárt és Sopronban. A teológiát Budapesten hallgatta, azután a berlini egyetemen, honnan hazatérvén, a pesti német egyház 1863. segédlelkésszé választotta s egyúttal az ottani gimnáziumban segédtanár lett. 1867 okt. lelkésznek hivatott meg Ókérre. Munkái: Istóczy und die Juden (Budapest 1876); Der gordische Knoten Europas (u. o. 1876, álnév alatt); Christlicher Hausaltar (u. o. 1878); *Új magyar Athenas* (u. o. 1882—87, Szentkuty Kis Károlyval és Kálmán Farkassal együtt); Des Landmanns Wissenschaft (Kula 1886 átdolgozás); *Szántó János beszédei az eke mellől* (Spurgeon után átdolgozva, u. o. 1886); *Luther Márton édes anyja* (Prot. Népkönyvtár IX. Budapest 1887).

Biere, közs. Magdeburg porosz közig. kerület Kalbe (ettől 14 km.-nyire) j.-ban, (1905) 2618 lak.; cukorgyárral.

Bière filante (franc.), a sör megromlása, melyet a micrococcus viscosus, pediococcus viscosus, bacillus viscosus gombák okoznak; a sör nyálkás, húzós lesz.

Bier-féle kezelés. Gyógyító eljárás és elv, föltalálója August *Bier* (l. o.) nevéről elnevezve. Lényege a vérkeringés céltudatos módosítása a beteg részeken. Minden fontos életműködés vérbőséggel jár s e tétel úgy az élettani, mint a kórtani dolgokra érvényes. Bier gyógyító eljárása a beteg részeken vérbőséget igyekszik előidézni, még pedig vagy gyűjtőeres pangást (passziv vérbőség) v. élénk verőeres keringést (aktiv hyperaemia). Az előbbinek módjai: a végtag leszorítása rugalmas pólyával, melynek szorítása a viszeres vér visszafolyását nehezíti; szívókészülékek alkalmazása. Ilyen pl. az egyszerű köpöly is, de ma már tökéletesebb, egész testrészeket befogadó készülékeink vannak, melyekben a levegő ritkítását pontosan szabályozni tudjuk. Aktiv vérbőséget legegyszerűbben meleg alkalmazásával (forró levegő, homokfürdő, thermophor stb.) érünk el, de így hat a legtöbb bőrizgató szer is (mustárpapir, borszesz stb.). A helyesen

alkalmazott vérbőség sokféle hatással van a betegségre. Legfontosabb a fájdalomcsillapító, a baktériumölő és gennyesztő, a felszívódást és és a szerv-táplálkozást elősegítő hatás. A B.-nek nagyon sokféle alkalmazása van s különösen gennyedéssel járó gyuladásos bántalmaknál és izületi betegségeknél ma már nélkülözhetetlen.

Bierley (*North B.*, ejtsd: birli), gyárváros York West Riding angol grófságban, Bradfordtól 1½ órányira, (1901) 22151 lak.; szénbányákkal és vasművekkel.

Biermann, 1. *Gottlieb*, történetíró, szül. Pozsonyban 1824., megh. 1892 jún. 16. Tanulmányait szülővárosában és Jenában végezte, azután gimnáziumi tanár Teschenben, később Prágában gimnáziumi igazgató lett. Művei: Gesch. der evangel. Kirche Schlesiens (1859); Gesch. d. Herzogthums Teschen (1863); Gesch. d. Herzogsthums Troppau u. Jägerndorf (1874).

2. *B. Sándor Mihály*, jogtudós, szül. Pozsonyban, győri, majd nagyszebeni jogtanár, utóbb igazságügyminiszteri titkár s mint ilyen halt meg 1889-ben életének 40. évében. Mint Ihering tanítványa, a római jognak hazánkban egyik legalaposabb ismerője volt. Lefordította magyarra Iheringnek Jurisprudenz des täglichen Lebens c. művét. Irodalmi dolgozatai a *Jogt. Közlönyben* s a *Magyar Igazságügyben* jelentek meg. Önálló művei: *A cselekvésnek befolyása idegen jogkörre* (1875); *A szomszédjogi oltalom* (1887).

Biermann, 1. *Gottlieb*, német festő, szül. Berlinben 1824 okt. 13., megh. 1908 okt. 18. Eleinte történeti képeket festett, utóbb azonban főleg arcképfestésre adta magát és Berlinben az előkelő világ kedvelt arcképfestője lett. A berlini Nationalgalerieben van tőle Weber fizikus és Lepsius egyiptológus arcképe.

2. *B., Karl Eduard*, német festő, szül. Berlinben 1803 júl. 26., megh. 1892 jún. 16., A régibb romantikus irányú tájképfestés képviselői közé tartozott. 1852-ben Dalmáciában tett utazása után 16 akvarellben örökítette meg az ország szépségeit. A berlini Nationalgallerieben 2 képe van: a tiroli Finstermünz hágó és Burgeis kolostor képei.

Biermer, 1. *Anton*, német orvos, szül. 1827 okt. 18. Bambergben, megh. 1892 jún. 24. Berlinben. Egyetemi tanár volt 1861. Bernben, 1867. Zürichben, ahonnan 1874. Boroszlóba ment át. 1891-ben nyugalomba lépett. Az újkor egyik legnevezetesebb klinikusa volt. Irodalmi művei: Die Lehre vom Auswurf (Würzburg 1855); Krankheiten der Bronchien und des Lungenparenchyms (Virchow: Handbuch der speziellen Pathologie u. Therapie c. munkájában, Erlangen 1865—67); Über Entstehung u. Verbreitung des Abdominaltyphus (Leipzig 1873).

2. *B., Magnus*, német nemzetgazdász, szül. Bernben, 1861 nov. 22. A greifswaldi, majd a giesseni egyetemen lett tanár. Számos, különösen aktuális közgazdasági kérdésről írt munkája közül említésre méltók: Organisation und Aufgaben der Handelskammern (Bonn 1890); Die preussische Staats- und Gemeindesteuerreform (Münster 1892); Leitsätze zur Beurteilung der Nährungsfrage (Berlin 1896); Die Goldwährung (Münster 1896); Die deutsche Handelspolitik des XIX. Jahrhunderts (Greifswald 1899); Sammlung nationalökonomischer Aufsätze und Vorträge (Giessen 1905, 1. köt. 1908).

Biernatzki, *Johann Christoph*, német író, szül. 1795 okt. 17. Elmshornban (Holstein), megh. 1840 máj. 11. Friedrichstadtban, hol lelkész volt. Előbb egy schleswigi kis szigeten (Hallig) működött, hol 1825. óriási rohanó ár pusztított. Ezt rajzolja legismertebb két művében: Die Hallig oder die Schiffbrüchigen auf dem Eiland in der Nordsee (1836) és Der braune Knabe (1839). Egyéb művei: Gedichte (2. kiad. 1852); Gesammelte Schriften (2. kiad. 1850, 8 köt.). Életét megírta fia, Karl Bernhard B. (2. kiad. 1852).

Bierstadt, közs. Wiesbaden (ettől 3 km.-nyire) porosz kerületben, (1905) 3307 lak.; tégla- és tésztagyárral.

Bierstadt, *Albert*, német születésű amerikai festő, szül. Solingenben 1830 jan. 7., megh. 1902 febr. 18. Gyermekkorában szüleivel Amerikába vándorolt, a düsseldorfi akadémián tanult, tanulmányutakat tett Európában. 1857-ben New Bedfordban telepedett le de a következő években ismételt veszélyes utazásokat tett Észak-Amerika K.-i hegyvidékeibe (Rocky-Mountains, Sierra-Nevada, Yosemita-völgy), melynek vadregényes természeti szépségeit többnyire nagyméretű, hatásos, de olykor erősen mesterkélt tájképekben örökítette meg. Utóbb is többször járt Európában, állandó lakóhelye azonban Irvingtonban volt a Hudson folyó mellett. Az ú. n. «Hudson River School» legkiválóbb tagjai közé tartozott.

Biesbosch, körülbelül 200 km² terület ott, ahol Dél-Holland és Észak-Brabant németalföldi tartományok egymással érintkeznek, 1421 nov. 19. a Maas gátjainak áttörése következtében keletkezett, amikor is a víz 72 falut és 100,000 ember életét elpusztította. Azóta nagyrészét újra kiszárították, oly módon, hogy a Merwede vizeit levezették az Új-Merwede csatornáin. Ez utóbbi az Amerrel (a Maas egyik ágával) egyesülve a Hollandsch Diepet alkotja, amely az Északi-tengerbe ömlik.

Biese, *Alfred*, német pedagógus és irodalomtörténetíró, szül. 1856 febr. 25. Puthusban, Rügen szigetén. Tanár volt Kielben, Koblenzben; 1899 óta gimn. igazgató Neuwiedben. Művei: Die Entwickelung der Naturgefühls bei den Griechen und Römern (Kiel 1882—84); Die Entwickelung des Naturgefühls im Mittelalter und in der Neuzeit (Leipzig 1888); Die Philosophie des Metaphorischen (Hamburg 1893); Lyrische Dichtung und neuere deutsche Lyriker (Berlin 1896); Paedagogik und Poesie (1905); Deutsche Literaturgeschichte (München 1907—10, 3 köt, 3. kiad. 1910).

Biesenthal, város Potsdam porosz közig. kerületben, a Finow és vasút mellett, (1905) 2841 lak.

Biester, 1. *Ernesto*, német eredetű portugál drámaíró, szül. Lissabonban 1829., megh. u. o. 1880 dec. 12. Vagy 90 darabot írt, melyek francia mintákra vallanak, eredeti vonásuk a finom erkölcsi felfogás. Jelesebbek: O Fidalgo do seculo XIX., Os Operarios, Os diffamadores, Os homens ricos és Serios. Ő alapította és szerkesztette a Revista contemporanea c. folyóiratot.

2. *B., Johann Erich*, a XVIII. száz.-nak egyik «fölvilágosítója», szül. Lübeckben 1749. nov. 17., megh. 1816 febr. 20. Miután Göttingenben elvégezte tanulmányait, a mecklenburgi Bützowban a katonai akadémián alkalmazták 1773., 1777. pedig Berlinbe került, mint Zedlitz miniszter titkára, 1784. királyi könyvtárnok lett. 1783-tól kiadta Gedikével az egykor híres Berlinische Monatschriftot, melyet 1791 óta e cím alatt: Berliner Blätter maga szerkesztett, 1799—1811-ig pedig Neue Berliner Monatschrift c. alatt folytatott. E lap a száraz racionalisztikus iránynak egyik főközlönye volt. B. azonkívül mint a berlini akadémia tagja számos értekezést írt s Platóból is fordított.

Biesterfeld, vadászkastély Falkenhagen falu közelében, a lippei fejedelemség Blomberg nevű j.-ban. Róla nevezik el a lippei fejedelmi család azon ágát, amely 1897. jutott uralomra.

Bietigheim, 1. város Neckar württembergi kerület Besigheim (ettől 5 km.-nyire) j.-ban, az Enz és vasút mellet, (1905) 5069 lak., szőllőtermeléssel, linoleumgyárral, faiparral, kőcsiszolással, bőrgyárral; szűk és keskeny utcákkal; Ulrik württembergi herceg emlékszobrával. — 2. *B.*, község Baden badeni kerület Rastatt (ettől 8 km.-nyire) j.-ban, vasút mellett, (1905) 2807 lak.

Bièvre, *Nicolas Maréchal, marquis de B.*, francia író, szül. Párisban 1747., megh. Spaaban 1789. Sikamlós vígjátékokat írt: Le séducteur (1783); Les réputations (1788); kevésbbé sikamlós: Amours de l'ange Lure et de la fée Lure (1772). Cinikus szójátékai és elménckedései Bièvriana c. alatt (Paris 1801) s az Almanach des calembours-ban (1771) jelentek meg. V. ö. Comte G. Maréchal de Bièvre, Le marquis, sa vie, ses calembours, ses comèdies (Paris, 1910).

Bifang (ném.) a. m. ősbarázda; ősi szántások fennmaradt nyomai, amelyeken mai napság már néhol őserdők nőttek. A begyepesedett helyek századok után is megmutatják a régi szántások nyomait s tanuskodnak a régi, részben történelem előtti, részben történelmi idők népeinek egykori földmíveléséről. A mondák ezeket az ős barázdákat pogányszántásoknak, óriások vagy azördög munkájának tartják; a valóságban azonban nem egyebek, mint ú. n. bogárhátu szántások. Ilyen ősi szántásokat találnak a skandináviai félszigeten, Angol- és Németországban és még Észak-Amerikában is.

Biferae plantae (lat.), olyan növények, amelyek egy évben kétszer virágoznak. L. *Efemer növények*.

Biferno (a rómaiak Tifernus-a), folyó Olaszországban; Bojano fölött a Matese-hegységben ered, 120 km. hosszú folyás után Campo-Marinonál torkollik az Adriai-tengerbe; mellékvize a Cigno.

Bifiláris (kétfonalú) *felfüggesztés*; fizikai módszer kis erők v. kis elfordulások pontos mérésére. A két fonalra függesztett test elfordulása arányos a rá ható erővel (forgató nyomatékkal), ugyanazon erő annál nagyobb elfordulást okoz (a B. felfüggesztés annál *érzékenyebb)*, minél hosszabb és minél közelebb van egymáshoz a két fonal. — *B.*, a *tekercselés*-nek az a módja (elektromosságtan), mikor egyszerre két egymáshoz fogott, de egymástól szigetelt drótot csévélünk fel (l. az *ábrát*). A *b* és *b'* végeket összekötve, az áram az *abb' a'* úton, azaz a két drótban ellenkező irányban halad, ennélfogva a tekercsnek, gyakorlatilag véve, mágnesező hatása, önindukciója nincs. Éppen ezért szokás B. tekercseléssel készíteni az ellenállásokat. (Önindukciómentes ellenállás.)

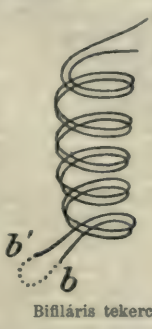

Bifiláris tekercs.

Bifora *Hoffm.* (növ., *pakilincs)*, az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza, melynek 4 faja a mediterrán és szubtropikus vidékeken él. Egyéves, erős illatú fűvek, levelük kétszer-szárnyasan osztott. A *B. testiculata* DC. és a *B. radians* M. Bieb. jó illatú termését fűszernek használják, mint a *Coriandrum*-ét. Az utóbbi hazánk D.-i részén is előfordul, vetésekben.

Biformis (lat.) a. m. kettős alakú.

Bifrons (lat.), a két arccal biró Janus mellékneve.

Bifrost *(Bilrost)*, a skand. mitológiában háromszínű híd, mely Asgardot s Mitgardot (az eget és a földet) kötötte össze, — kétségkívül a szivárvány.

Bifurcatio (lat.) a. m. villaszerű eloszlás két ágra vagy karra; a jogi fakultáson az állam- és jogtudományok elkülönítése egymástól; középiskoláknál a humánus és reális irány elkülönítése. Folyóknál a meder két ágra oszlása, leginkább a deltaképződéskor, a torkolat előtt. — *B. tracheae*, az a hely, ahol a gégecső villaalakúlag szétoszlik a két tüdőcsőre, l. *Gégecső*.

Biga (lat.), kétkerekű, kétfogatú kocsi, aminőt a régi rómaiak a harcban és a cirkuszi versenyekben használtak.

Biga, számoló pénzegység a zanzibari arabóknál = $^1/_{128}$ északamerikai dollár = 4 fillér.

Bigado (ol.), szárított és porrá zúzott selyemhernyógubó, melyet madár-eledelnek használnak s mint ilyen kereskedelmi cikk.

Bigámia (gör.) a. m. kettős házasság (l. o.). *Bigamus*, a kettős házasságban bűnös. Az egyházjogban B.-nak neveznek több olyan viszonyt is, amely egyáltalában nem kettős házasság, de ahhoz némileg hasonlít és a felszentelés szabálytalan voltát eredményezi. Ezek: *B. interpretativa*, a szüzességét elvesztett nővel kötött házasság v. a paráználkodó feleséggel tudva folytatott házassági együttélés; *B. successiva*, t. i. a második házasság, melyet az első megszünése után köt valaki; *B. similitudinaria*, az ünnepélyes fogadalom v. a felsőbb rendek felvétele után kötött házasság; itt ugyanis az egyházzal kötött szövetséghez egy újabb frigy járul és ez okozza a B.-t.

Bigaradia v. *bigarrade* (növ.) a. m. keserű narancs; l. *Narancs*.

Bigaradia-olaj, (növ.), l. *Citromfa*.

Bigarrure (franc., ejtsd: bigarrür), tarkaság, a színek rikító zagyvaléka; nemkülönben valamely iratban vagy beszédben a fenséges kifejezések összekeverése a triviálissal.

Bigati (t. i. *nummi*, lat.), ezüstpénz a római köztársaság utolsó két századából, melynek egyik lapján a sisakos Roma, másik lapján kétfogatú

kocsin *(biga)* Diana, Victoria v. más istenség képe látható. Rendesen denarius. A germánok különösen szerették a B.-t, Németországban és nálunk gyakran fordulnak elő.

Big Black (ejtsd: —blekk), a Misszisszippi baloldali mellékvize Misszisszippi államban, Eupora fölött ered és 640 km. hosszú folyás után Vicksburg alatt torkol. 1863 máj. 7—12-ig B. mellett harcoltak a szövetséges csapatok a konföderáltakkal; az előbbiek Mac Clellan vezérlete alatt győztek.

Big Blue (ejtsd: blyu), a Kansas baloldali mellékvize; Nebraska DK.-i részében ered és 440 km. hosszú folyás után Manhattannál torkol.

Big bugs (ang., «nagy poloskák»). Angliában és Észak-Amerikában a nagy urak tréfás elnevezése.

Bigelow (ejtsd: bidzseló), 1. *John,* amerikai ujságíró, szül. 1817 nov. 25. Maldenben (New York). 1861-ben Párisban konzul, 1864. diplomáciai ügyvivő, 1865. pedig az Egyesült-Államok követe lett Párisban. Midőn III. Napoleon a mexikói császárság alapításához fogott, B. beadta lemondását. Azután hosszabb ideig a New York Times főszerkesztője, s utóbb New York állam főtitkára volt. Művei: Jamaica in 1850 (1852); The life and public services of G. H. Fremont (1856); Les Etats-Unis d'Amérique en 1863 (Paris 1863); Molinos the quietist (1882); William Cullen Bryant (1885); Life of Sam. Tilden (1895, 2 köt.); The mistery of sleep (1896. ném. ford. Das Geheimnis des Schlafes, Stuttgart 1904).

2. *B., Poultney,* amerikai író, szül. New Yorkban 1855 szept. 10. Kiképeztetését 1870—73-ig Potsdamban nyerte, ahol Vilmos porosz herceg (a mostani német császár) barátja volt. Ezután jogi tanulmányokat folytatott az amerikai Yale egyetemen 1875-ig. Ez esztendőben ismeretei bővítésére világkörüli utat tett. Később ismételten tett nagy utazásokat Kinába, Japánba, Dél-Afrikába, Nyugat-Indiába, Oroszországba és különösen Németországba. A német viszonyoknak, főleg Németország XIX. sz.-beli történetének alapos ismerője. Művei: The German Emperor and his Eastern Neighbours (1891); Paddles and politics down the Danube (1892); Bismarck (1892); The Borderland of Czar and Kaiser (1894); History of the German Struggle for Liberty (2 köt. 1896); The Children of the Nations, study of colonization (1901. Németül: Die Völker im kolonialen Wettstreit 1902).

Biggah *(bigha),* területmérték Kelet-Indiában. Bombayban 1 B. = 20 pand = 32·577 a., Bengálban = 20 cottah v. kattah = 13·378 a.

Biggleswade (ejtsd: bigglesued), iparos város Bedford angol grófságban, vasút mellett, az Ivel jobbpartján, (1901) 5120 lak.; paszomántkészítéssel, kerékpárgyártással és élénk gabonakereskedéssel.

Bigha, város Kis-Ázsiában, a Bigha-Csai (Granikosz) termékeny síkságán, 10,000 lak. Történelmileg Nagy Sándornak a perzsák fölött Kr. e. 334. vívott csatájáról és a szeldzsuk törököknek (1288) a tatárok fölött nyert győzelméről nevezetes.

Big Horn, 1. folyó Montana és Wyoming északamerikai államokban; a Frémont hegycsúcs oldalán ered, áttör a B. hegységen és 700 km. hosszú folyás után Fort Custer alatt a Yellowstoneba torkollik; legnagyobb mellékvize a Stinking Water-river. — 2. *B.*, hegység az északamerikai Egyesült-Államok Wyoming államában. Legmagasabb csúcsa a Cloud Peak, 4100 m. A folyók és patakok mély kanyon-völgyekben folynak, a hegység sűrű fenyvessel van borítva. DK.-i részében petroleumforrások vannak. Egyik lépcsője ez a Rocky-(Sziklás)-hegység főláncának, amely hatalmas vetődéssel emelkedik ki a prairie-platóból.

Bigio, *Francesco,* olasz festő, l. *Franciabigio.*

Biglietto (ol., ejtsd: bilyetto) a. m. levélke, papirpénz, utalvány.

Bignette (ejtsd: binyett), l. *Citrus.*

Bignio *Lajos,* baritonista, régi magyar nemes családból, szül. Pesten 1839., megh. Bécsben 1907 nov. 29. Tanulmányait a pesti egyetemen és zeneiskolában végezte, majd Bécsbe ment, hol Rossinál folytatta az ének tanulását. Visszajövén Budapestre, a német szinházhoz szerződött s rövid időn kedvence lett a fővárosi közönségnek. Ráday Gedeon gróf intendáns a magyar Nemzeti Szinházhoz szerződtette. Kezdetben mindenfélét énekeltettek vele s gyakran olyanra is kényszerítették, ami hangjához s egyéniségéhez nem talált. 1864-ben a bécsi opera-szinházhoz szerződött, honnan több év multán ismét hazajött. Mint hangverseny-énekes is kivívta az elismerést. Németországban és Angliában is vendégszerepelt, mindenütt rendkívüli sikerrel. 1889 óta haláláig Bécsben élt.

Bignon (ejtsd: binyoñ), *Louis Pierre Edouard,* báró, francia diplomata és történész, szül. Guerbavilleban 1771 jan. 3., megh. Párisban 1841 jan. 5. Mint közvitéz lépett a hadseregbe; bizalmas híve lett Napoleonnak, aki őt a diplomácia terén alkalmazta. 1801-ben követségi titkár, majd dipl. ügyvivő volt Berlinben. 1806-ban a berlini porosz hatóságok mellé francia biztossá nevezték ki; ezután 1808-ig a porosz tartományok pénzügyeit kezelte. 1809-ben Napoleon főbiztossá nevezte ki a megszállott Ausztriába, később pedig titkos küldetésben Varsóba küldte. 1812-ben Vilnában szerepelt mint kormánybiztos, és midőn a franciák Oroszországból visszavonultak, követ lett Varsóban. Napoleon bukása után visszatért Franciaországba. Az első restauráció alatt megírta Exposé comparatif de l'état financier, militaire, politique et moral de la France et des principales puissances de l'Europe c. művét (Paris 1815). A 100 nap alatt Napoleon a külügyminisztériumban államtitkárrá, a waterlooi csata után pedig külügyminiszterré nevezte ki. 1817-ben képviselővé választatott és a kivételes törvények ellen szavazott. Napoleonnak végrendeletében nyilvánított akaratához képest megírta a Histoire de France, depuis le 18. brumaire jusqu'à la paix de Tilsit című művet (7 köt., Paris 1827—38) és ennek folytatását: Histoire de France, depuis la paix de Tilsit jusqu'en 1812 (4 köt, Páris 1838). E két bonapartista szellemben szerkesztett munkát *Ernouf A.* Histoire de France sous Napoléon címen (Paris 1838—50, 14 köt.) újból sajtó alá rendezte. 1830-ban az ideiglenes kormány külügyminiszterré, Lajos Fülöp pedig a minisztertanács tagjává ne-

vezte ki, de B. már novemberben visszalépett és az ellenzékhez csatlakozott. 1837-ben pairré lett. Halála után megjelentek: Souvenirs d'un diplomate. La Pologne 1811—18. (Paris 1864, kiadta Mignet). Egyéb művei: Du congrès de Troppau (1821); Des proscriptions (2 köt.); Les cabinets et les peuples (3. kiad. 1824).

Bignonia *Tourn.* (növ.), a Bignoniaceae (Trombitafélék) család génusza; 120 faja Amerika trópikus részében él. Többnyire kapaszkodó növények, liánok, ritkábban fák, gyakran levélkacsokkal. Levelök átellenes, szárnyasan összetett; virágjok díszes, nagy tölcsérforma, virágzatuk bogas vagy fürtös; toktermésök 2 üregű, magjuk zászlós. A B.-fajok termetüknél fogva trópikus és szubtrópikus Amerikának jellemző növényei. Mint liánok az őserdőkben sokszor áthatolhatatlan sűrűségeket alkotnak. Nálunk szép virágaikért kertben díszlenek. A *B. chica* Humb. et Bonpl. leveleiből Dél-Amerikában szétfőzés (maceratio) és erjesztés útján téglavörös színű festéket kapnak; az Essequiao-melléki indiánok karakuru, karajurku v. *chica*-nak (pasta chica, Vermilium Americanum) nevezik, vele kelmét és a bőrüket festik. A *B. leucoxylon* L. nyugatindiai 9—12 m. magas, ötös levelű fa; kérge és hajtása állítólag biztos orvosság a *Hippomane Mancinella* L. magjaival való mérgezés, meg a kígyómarás ellen. Fája nehéz és igen becses, mert méregtartalmánál fogva a férgek nem bántják; ezért hajóoldalakat vonnak be vele; *zöld, barna* v. *sárga ébenfa* v. *vad guajákfa* név alatt a kereskedésben is ismeretes s az esztergályosok finomabb famunkákra feldolgozzák. A *B. capreolata* L. örökzöld, felfutó, szép, tüskés és kacsokkal ellátott északamerikai növény; nagy virága barnás-skarlátpiros, belül a széle sárga; kertekben oszlopok és falak befuttatására célszerű. Ezeken kívül a *B. aequinoctialis* L. Cayenneben és a *B. ophthalmica* Chisholm nevű fajokat Guayanában altesti bajok, láz stb. ellen orvosságnak használják; kenőcsök, daganatok és kelések eloszlatására alkalmas. A *B. Kerere* Humb. et Bonpl. virága sárga, 5 cm. hosszú. Szívós és hajlékony törzsét a franciák Guayanában kötélnek használják; de szét is hasogatják, azután kosarat és kalapot fonnak belőle.

Bignoniaceae (*Trombitafélék*), (növ.), a kétszikűek forrtszirmú családja, melynek mintegy 500 faja a trópikus és kis részben a mérsékelt övben él. Virágaik 5 tagú, hímnős, zigomorf. Porzó 4—2. A magház kétüregű, sok magvú. A termés tok v. húsos, fel nem nyíló termés. A mag szárnyas, táplálószövete nincs. Fák v. cserjék, de legtöbbször fákra kapaszkodó növények, liánok. Kapaszkodásuk rendesen levélkacsokkal történik. Ritkán egyéves füvek. Levelük többnyire átellenes és összetett. A virágok rendesen tekintélyes nagyságuak és bogas virágzatot alkotnak. E családba számos génusz tartozik, leggazdagabban Dél-Amerikában van képviselve. A B. maradványainak tartott fosszilis leletek, mint levelek, virágok, termések és magvak, melyek a krétától kezdődőleg kerültek elő, nem elég alkalmasak a biztos meghatározásra.

Bigolyó, a tölgylevél fonákján lévő gubacsok régi magyar neve.

Bigonzia v. *bigonzo*, régibb olasz bormérték = 51,525 l.

Bigordi, olasz festő, l. *Ghirlandajo*.

Bigorre, Franciaországban, a Gascogne egyik vidékének neve. Eauzan, Astarac, Armagnac, Comminges, Béarn és a Pireneusok közt; Tarbes fővárossal. 3 részre oszlott: a hegység (Montagne) a Pireneusoktól Bagnères-ig, a síkság (Plaine) Tarbesig és Rustan, Tarbestól É.-ra. A rómaiak előtt lakói a Bigerriones voltak; 819 körül grófsággá lett, 1425. Foix és 1484. Béarn grófsághoz csatolták; 1607. a francia koronához került; ma Hautes-Pyrénées dép. nagyobb részét alkotja. V. ö. *Froidour*, Mémoire du pays et des États de B. (Tarbes 1892).

Bigot (ejtsd: bigo), *Charles Jules*, francia publicista, szül. Párisban 1840 szept. 14., megh. u. o. 1893 ápr. 16. Sarceyval és Henry Fouguiervel az About által alapított XIX. Siècle egyik támasza volt. Könyvei: Les classes dirigeantes (1876); Le clergé français devant la loi française (1877); La fin de l'anarchie (1878); Le petit français (1882, a polgári kötelességek kátéja, melyet a francia akadémia díjjal jutalmazott); Raphaël et la Farnésine (1884); Grèce, Turquie, le Danube (1886); De Paris au Niagara (1887) és Peintres français contemporains (1887). — Felesége B. *Mary*, született *Healey*, szül. Párisban 1843. amerikai szülőktől. *Jeanne Mairet* írói néven számos társadalmi regényt írt, melyek közül a Marca címűt a francia akadémia 1882. díjjal jutalmazta. Regényei közül említendők: Jean Maironde (1885); Une folie (1886); André Maynard, peintre (1886); La tâche du Petit Pierre (1887); Artiste (1890), Némésis (1894); Deux mondes (1897).

Bigott (franc. és ang. *bigot*), kegyeskedő, szenteskedő, vakbuzgó, olyan ember, aki nagy gondot fordít a vallásos szokások külső gyakorlására, anélkül azonban, hogy amellett a komolyabb vallásos életre és a szigoruan erkölcsi magatartásra nagy súlyt helyezne.

Big-Rapids, az amerikai Michigan állam Mecosta countyjának székhelye; vasúti csomópont, (1900) 4686 lak., fürészmalommal, fakereskedéssel és faiparral.

Bihács (*Bihać*), 1. kerület Boszniában 5522·5 km² területtel, (1910) 228,499 lak.; 6 járásra oszlik, ezek: B. Carin, Ključ, Krupa, Petrovac és Sandskimost. — 2. *B.*, az ugyanily nevű kerület főhelye, az Una balpartján, (1910) 6201 nagyobbára mohamedánus lak., fejlődő kereskedéssel; az 1878. elesett osztrák-magyar katonák emlékével, Fetije nevű mecsettel; erődje, amelyet Szavojai Jenő herceg idejében építettek, az Una szigetén áll regényes, ódon falakkal; ugyane szigeten van a régi vámház és az úgynevezett «rasztell», a falakkal környékezett terület, amelyen azelőtt bizonyos napon a törökök és a határőrök egymással árúikat kicserélték. B.-ot állítólag IV. Béla magyar király alapította. Sokáig Horvátországhoz tartozott. 1345. Nagy Lajos magyar király megszállotta. Nagy Lajos halála után azonban Boszniához került. 1403-ban Hervoja Nápolyi László számára elfoglalta, de a következő évben Besenyő Pál horvát bán nagy erőfeszítéssel visszafoglalta. Tomasevits Istvánnak, az utolsó bosnyák királynak el-

fogatása után 1463. török kézre került; de még ugyanabban az évben Mátyás király visszafoglalta. 1528-ban Jajca eleste után hosszabb időre török kézbe jut. 1582—1878-ig török kézen volt. 1717. és 1739. újra véres csaták folytak falai alatt. (V. ö. Lopasics cikkét, *Margalits*: Horvát tört. repert. II. 646). 1878-ban Bosznia okkupációjakor szept. 7. az osztrák-magyar csapatok hiába rohanták meg; súlyos veszteséggel (21 tiszt, 533 legény) verettek vissza; szept. 18. azonban Rheinländer és Zach mégis elfoglalták.

Bihar. A földrajzi neveknek személynevekül való használata többször előfordul a kezdetleges társadalmi szervezetben élő népeknél. Az Árpádkorban nálunk is gyakran találunk ilyeneket, Tokaj, Ugocsa stb. Ezek közé tartozik a B. is, mint személynevet megtaláljuk 1086. a bakonybéli apátság szolgái közt (Bichor faber, Árp. Új Okl., I. 35.), továbbá 1211. a tihanyi monostor fokudi jobbágyai közt (Bichor, u. o. 117).

Bihar *vármegye.* Magyarország volt tiszántúli kerületének legnagyobb, hazánknak nagyságra nézve harmadik vármegyéje, melynek területe 10,590 km². Határai É.-on Szatmár, Szabolcs és Hajdu vmegye, Ny.-on Békés vmegye, D.-en Arad vmegye, K.-en Torda-Aranyos, Kolozs és Szilágy vmegye; határai többnyire mesterségesek, természetes határt csekély területen a Berettyó folyó, D.-en a Tőz patak és Fekete-Körös, végül keleten nagy kiterjedésben a Bihar-hegység egyes gerincei alkotnak. Ny.-i fele egészen lapályos, K.-i részét ellenben a Rézhegység és a Bihar-hegység borítja, melyhez D.-en a Moma-Kodru v. Beéli-hegység csatlakozik. A lapály nemcsak a vm.-nek Nagy-Váradtól Ny.-ra elterülő részét foglalja el, de É.-on az Érmelléki hegyek mentén a szatmári határig, a Berettyó völgyében Széplakig (a szilágyi határig), a Sebes-Körös völgyében Élesdig, a Fekete-Körös völgyében Belényesszentmiklósig nyúlik felfelé. Tenger-feletti magassága Derecskétől, Biharkeresztestől, Ugra és Sarkadtól Ny.-ra a 100 métert sem éri el, odább K.-re azonban lassan emelkedik s észrevétlenül átmegy a hegységek előtt elterülő dombvidékbe.

Bihar vármegye címere.

A Berettyótól és a Sebes- és Fekete-Köröstől, valamint ezek számos mellékvizeitől s ágaiktól öntözött terjedelmes lapálya általában igen termékeny s gyakran mutatja a délibáb tündéri látványát; helyenként azonban a csekély esésű és lassú folyású vizek mocsarakká szélesedve, az egészségtelen éghajlat okozóivá válnak. Így a Berettyónak két partján Berettyóújfalu alatt a Sárrét (l. o.), a Sebes-Körös mentén Csökmő és Komádi közt a Kissárrét terül el, melyek nádasai aránylag nagy jövedelmet hoznak; Derecske és Konyár táján pedig számos apró tó és mocsár van, melyek némelyike sziksót tartalmaz. A Berettyó és Ér közt a kitünő boráról híres Érmelléki hegységnek (l. o.) alacsony láncolata (Székelyhid, Szentjobb, Diószeg) terül el. A Berettyó és Sebes-Körös közt a Rézhegység (l. o.) van, melynek a vmegyében legmagasabb csúcsa a Sólyomkő fölötti Polyána Varatyik (790 m.), e hegységnek erdős főtömegéhez, melyben Felsőderna táján aszfaltot bányásznak, Ny. felé jó szőllőtermő alacsonyabb dombok csatlakoznak Mezőtelegdtől egészen Nagy-Váradig. A Sebes-Körös révi szorosától s a híres Királyhágótól (586 m., l. o.) elválasztva, a Sebes-Köröstől D.-re egészen a Fekete-Körösig, Ny. felé Nagy-Várad és Tenke irányáig, K. felé az erdélyi határig s azon túl messze Kolozs vmegye belsejébe a B.-hegység (l. o.) terül el, hazánk egyik legnevezetesebb, vadregényes természeti szépségekben, barlangokban, sziklahasadékokban s ásványkincsekben dúsan bővelkedő hegysége, mely legnagyobb magasságát a vmegye DK.-i határán emelkedő Nagy-Kukurbeta (1846 m.), B. (1659 m.), Kornu-Muntyilor (1656 m.) és Zanoga csúcsokban (1540 m.) éri el, míg alacsonyabb Ny.-i nyúlványai s a Nagy-Várad felé szélesen elterülő Csékei hegycsoport (Királyerdő) a középhegység szelid képét tünteti fel, szőllőtermeléssel s földmíveléssel. A Fekete-Körös völgye s ennek folytatásában a Gyalu Máre nyereg (629 m.) választja el a B.-hegységtől a Moma-Kodru vagy Béli hegységet, mely a vmegyében a Pless (1111 m.) és Moma (850 m.) csúcsokban éri el legnagyobb magasságát s Vaskohtól D.-re karsztszerű jellege (Vaskohmező) által válik ki.

Az említett hegységek a *folyók* egész özönét bocsátják a lapályra. Főfolyója a vmegyét KNy.-i irányban harántul szelő Sebes-Körös, mely balfelől a Jádpatakot veszi fel, Nagy-Váradon alul a Kis-Körös ágát ereszti a Berettyóba; a vele már a vmegye határán túl, Szeghalomnál egyesülő Berettyó Széplaknál lép a vmegye földére, s vele közel egyközüen folyik Berettyóújfaluig, ahol DNy. felé kanyarodva a Sebes-Körössel együtt a Kis-Sárrét mocsarat fogja körül; balfelől a Bisztra, Gyepes, Kösmő patakokat és a Sebes-Körösből kiágazó Kis-Köröst, jobbról az Ért veszi magába, s Pocsalynál a Kék-Kálló-ért bocsátja ki, mely a belvizek által táplálva Derecskének és Nagybajomnak tart s különböző nevek alatt a Sárrét levezetésére ásott Berettyó-csatornába önti vizének egy részét. A vmegye legdélkeletibb részében, pompás sziklabarlangban fakadó Fekete-Körös a Fenes patak és Rossia vizével gyarapodva DK—ÉNy.-i folyás után Sólyomnál keskeny völgyéből a lapályra lép ki s a Királyerdőben eredő Hollód és Topa vizével egyesülve Mocsárnál Ny.-ra fordul, majd Ny. felé a vmegye határához kanyarodva a Gyepesér és Kölesér szabályozatlan vizeivel összeszövődve, Békés vmegye területére lép át; a Tamásda mellett balfelől beléömlő Tőz csak felső folyásában s torkolatánál mossa B. vmegye földjét. Végül a B. hegységben a Kornu Muntyilortól K.-re a Meleg-Szamos ered, mely 10 km.-nyi út után Kolozs vmegyébe lép át, mint B. vmegye egyetlen folyója, mely vizét nem a Körösbe önti. A már említett állóvizeken kívül a konyári sóstó s a B. hegység néhány kis tengerszeme (Feneketlen tó, Zanoga, Batrinuluj) említendő; továbbá számos ásványos forrás, ú. m. a nagyváradi Püspök- és Félixfürdő, a lankási (lunkászpriei), robogányi,

hévíz-kárándi melegforrások, a konyári, tenkei, belényesi, berettyóújfalusi és bondoraszói hideg ásványforrások, a paptamási lithiumos forrás, a mocsári sósforrás és a kalugyeri időszaki forrás (Izbuk); végül említendő Biharfüred klimatikus gyógyhely.

Éghajlata, Ny.-i részében a magyar Alföldnek megfelelőleg meleg és száraz, szélsőséges, K.-i hegyes részében jóval enyhébb és nedvesebb. A hegyes vidékeken hosszabb a tél, mint a rónaságon, levegőjük egészséges és tiszta, a mocsarak kigőzölgéseit a hegyi levegő tisztítja. Nagy-Várad közepes évi hőmérséklete 10·8° C., a júliusé 21·9, a januáré —0·9°; a szélsőségek jelentékenyek. A csapadék évi átlaga a lapályon 6—700 mm., Nagy-Váradon már 1100 mm. s a B.-hegységben még jóval több.

Termények a természet mindhárom országából számosak és gazdagok. A rézbányai hegyek leggazdagabbak ásványokban (arany, ezüst, ólom, réz, vas, ón, opál, cink, agyag, továbbá a ritkább tremolit, kettős mészpát, malachit, s a csak B. vmegyében előforduló agalmatolit, biharit, rézbányit, bizmut stb.). Ezenkívül előfordul vaskő (Vaskoh, Vaskohmező, Vasaskófalva, Felsőpojény, Lankás, Erdődámos), aszfalt (Felsőderna, Tataros, Hagymád és Szóvárhegy), nafta a felsődernai és czigányvölgyi (tatarosi) aszfalttelepekben, kőszén (Felsőderna, Bodonos, Füves, Nagybáród, Kardó, Lankás, Feketepatak), tűzálló agyag (Rév, Sonkolyos, Lankás), fazekas-agyag (Telegd, Koroj, Csatár, Lehecsény), porcellánföld (Robogány), kréta (Belényesújlak, Márkaszék), mészkő (Belényes, Élesd, Izsópallaga, Rév), malomkő és darálókő (Tönköd, Hagymás), márvány (Csarnóháza, Erdődámos, Kolafalva, Vaskohmező, Kalugyer), alabástrom (Vaskohmező), quarc (Feketeerdő, Sólyomkő), szikső, salétrom (Konyár, Derecske, Hajdubagos). Említést érdemelnek: a József főherceg barlang, a révi Zichy-barlang, a körösbarlangi, kalotai, remetelórévi, sergesi, mézgedi, fericsei, oncsászai (Guránynál), fonóházai, kiskóhi és magurai cseppkőbarlangok s a Vasaskófalva melletti Galbina- és Biharcsúcs oldalában levő Gyeczár jégbarlangok. *Növényzete* a síkság és rét termékeitől a havasok növényzetéig egyaránt dús. Összes termőterülete 1.011,876 ha., miből 449,938 ha. bevetett szántóföld és 34,822 ha. ugar. A rónaság, kivált a Sárréten, Szalonta és Sarkad vidékén igen termékeny; szántóföldjei kitünő búzát (146,314 hektáron 986,574 q.) és rozsot (36,253 ha. területen 465,835 q.) teremnek, valamint tengeri (110,078 ha. területen 1.660,998 q.), árpa, zab, köles, repce, kender és len is bőven megterem; kerti növények a dombos és lapályos vidéken, burgonya (9769 ha. területen 587,887 q.) mindenütt jól terem; ezenkívül terem dohány (2236 ha., 29,298 q., főleg Nagyszántó, Nagykereki, Nagyléta, Vértes, Érmihályfalva, Sarkad vidékén), dinnye (Nagy-Várad, Nagykereki, Nagyléta, Bagos, Szalonta, Sarkad), cukorrépa, hagyma (Derecske, Sarkad), káposzta (Harsány, Bors), hüvelyes vetemények stb. A takarmánynövényeket is nagy mennyiségben termelik. A nádasok (3488 ha.) különösen a Sárréten nagymennyiségű nádat, gyékényt és kákát termelnek, úgyszintén az Ér, Kölesér és Korhány medrében; kosárfonásra való fűzfavesszők a mocsarakban nőnek. A rétek (94,132 ha.) jó szénát, a legelők (161,820 ha.) tápláló füvet termelnek; kiterjedtek a havasi legelők, kivált a Bihar-hegységben. A szőllők (8106 ha.) főleg az Érmelléken, a bihari, margittai, nagyváradi, élesdi, hollódi és belényesi hegyeken jó asztali bort teremnek; 1909. termett 40,864 hl. bor és eladásra került 570 q. szőllő, az összes termés értéke 1.223,963 K; a filloxera pusztításai itt is óriási mérveket öltöttek, de az amerikai vessző meghonosítása újból fellendítette a szőllőművelést. A gyümölcstenyésztés tekintetében a vmegye hátrább áll, mint az a talajviszonyok mellett fejlődhetnék; nagy mértékben terem alma, körte, barack, cseresznye, szilva (a Sebes-Körös völgyében és Belényes vidékén jelentékeny kereskedelmi cikk), dió (Mézged, Vasaskófalva, Rézbánya), gesztenye (Siter), mogyoró s a vadon termő földi mogyoró; a kertek összes területe 8775 ha. Az erdők kiterjedése 294,386 ha.; a lapályosabb helyeken a tölgy, magasabb helyeken a cser, a hegyeken a bükk, végül a fenyő az uralkodó fanem: utóbbit Remetelóréven, Gurányban s a vasaskófalvai havasokon a Szamos és Bulsza völgyében fűrészművekben dolgozzák fel. B. vmegye fában oly gazdag, hogy nagykiterjedésű őserdőiben a közlekedés nehézsége miatt még eddig semmi fát sem vágtak. Az erdőknek nagyobbik fele bükkös (152,038 ha.), kisebbik fele tölgy és cser, fenyves kevés van (15,014 ha.).

Állattenyésztése kiterjedtés fejlett ugyan, de nem áll azon a magaslaton, amelyen B. természeti viszonyainál fogva várható volna: az 1908. évi állatlétszám: 63,201 drb ló, 231,688 drb túlnyomóan magyar szarvasmarha, 393 szamár és öszvér, 225.362 sertés, 283,288 juh és 20,722 kecske. Lovat, szarvasmarhát és apró házi állatot főleg a kisbirtokosok, juhot és sertést az erre alkalmas vidéken inkább a nagybirtokosok tenyésztenek. A lótenyésztés az utóbbi években némileg hanyatlott; a szarvasmarhatenyésztés ellenben emelkedőben van, noha a kisgazda rosszul takarmányoz, tenyészcélokról fogalma sincs; a nagybirtokosok is a tenyésztéssel több helyütt felhagytak; B. hegyei, legelői s a kisebb folyók fűben bővelkedő völgyei az állattenyésztésnek egyébiránt eléggé kedveznének. Emelkedett a juhtenyésztés is, melyet főleg nagyobb birtokosok és bérlők űznek, a kisebb birtokosok csak Derecske, Tépe, Konyár és Káránd községekben foglalkoznak merinojuhtenyésztéssel; a hegyvidéken főleg a durva szőrű racka, a lapályokon a középfinomságú fésűsgyapjas birka van elterjedve, míg a nagy gazdaságokban a finomabb gyapjú, sőt a gyors fejlődésű, nagytestű francia irányú rambouillet-birkák tenyésztése divik. Jelentékenyen csökkent a sertéstenyésztés, mely úgy a fekete, mint a fehér mangalica fajtára kiterjed. Figyelmet érdemel a szárnyas állatok tenyésztése is; a legutóbbi összeíráskor volt 1.177,483 drb baromfi. A méhtenyésztést a vmegye minden részében űzik, a méhkasok száma (1909) 15,906. B. vadban is bővelkedik, a hegyekben szarvas, őz, vadkan, a Bihar-hegységben medve is előfordul; továbbá farkas, róka, vadmacska, menyét, görény, nyest, vidra, borz, sündisznó s számos

apróbb mezei s erdei állat; a madarak közül az erdőségekben sas, sólyom, fajd, rigó, harkály, fülemile, kakuk, búbos banka, cserszajkó, gerlice, szalonka, havasi pintyőke, fácán, a rónán túzok, daru, gólya, fogoly, fürj, vércse, héja, ölyü, kánya, bagoly stb., a mocsarakban gém, kócsag, vadliba, vadruca, szárcsa, bíbic, sirály stb. A folyókban harcsát, potykát, csukát, a hegyi patakokban pisztrángot és rákot nagy mennyiségben fognak; a Sárréten sok csík és pióca tenyészik.

Lakóinak száma gyorsan emelkedik; Nagy-Várad a thj. város nélkül 1880-ban 416,510, 1890. 478,488, 1900. 527,135 és 1910. 580,265 (katonasággal 580,557) lakója volt. Egy km²-re jelenleg 54 lélek esik s így B. hazánk átlagos sürüségénél gyérebben van népesítve. A népesség a vmegye É.-i részében (derecskei és székelyhidi járás 60·6 és 68%), valamint a nagyszalontai j.-ban (61·5%) sürübben él, ellenben a béli, belényesi és vaskohi j.-ban igen gyér (35—38 lélek 1 km²-re). Nemzetiség szerint van a lakosok közt (1900) 280,220 (53·2%) magyar, 2216 (0·4%) német, 6964 (1·3%) tót és 236,114 (44·8%) oláh; a magyarság az utolsó évtizedben 30,382 lélekkel (12·2%) szaporodott. A magyarság leginkább a síkságon lakik, kisebb szigeteket a Fekete-Körös völgyeiben is alkot; az oláhság túlnyomóan a hegyeket lakja ugyan, de Nagy-Várad, Cséffa és Nagyszalonta közt a lapályon is nagy számmal él; a kevés német a városokban oszlik meg, többséget csak Újpalotán alkot, míg a tótok főleg Feketeerdő vidékén laknak. A magyarság, mely a török pusztítás óta tért vesztett, túlnyomó részben református, nyiltszivü, vendégszerető, emberségtudó nép, amellett szorgalmas és élelmes, a többi nemzetiségekkel és vallásfelekezetekkel békességben él. Az idegenajkú népességből 41,445 egyén (16·8%) beszéli a magyar nyelvet (1880. csak 12·4%). Hitfelekezet szerint van B. vm.-ben 41,194 róm. kat. (7·8%), 49·338 gör. kat. (9·4%), 201·835 gör. kel. (38·3%), 1529 ág. evang., 215,118 (40·8%) reform. és 16,877 izraelita (3·2%). Ezer lakóra esik 9 házasságkötés, 43·4 születés és 27·5 haláleset; a népesség természetes szaporulata 1000 lélekre: 15·9.

Foglalkozásra nézve a népességnek óriási többsége (83·4%) őstermelő, iparral 7·4, kereskedéssel és hitellel csak 1·6, közlekedéssel csak 1% foglalkozik; a közszolgálathoz tartozók aránya 2·0%. A tényleg kereső népesség 218,747, miből őstermelésre 180,511, bányászatra 397, iparra 15,508, kereskedelemre és hitelre 3057, közlekedésre 1516, közszolgálatra és szabad foglalkozásokra 3594, véderőre 340, napszámosokra 4108, vagyonukból élőkre 1955 és házi cselédekre 7167 jut; az összes eltartottak száma 308,888.

A lakosság *főfoglalkozása* a földmívelés, mely a rónán (a halászat mellett) majdnem a kizárólagos keresetforrás; a hegyi lakosok főfoglalkozása a szőllő- és erdőmívelés és a baromtenyésztés; mint mellékfoglalkozás a háziipar egyes ágait is üzik; ily úton készítenek méhkast (Bojt), szalmakalapokat (Henczida), gyékény- és kákacikkeket (a Sárrét vidékén), vesszőkosarat (Szentandrás), favillát (Tenke és Árpád), szekeret és jármot (Bélfenyér), talpfát, dongát és tölgyfa-zsindelyeket (Bél és Serges vidékén), cserépedényt (Rév, Vaskoh, Kalugyer, Lehecsény), kaszát, kapát, kést, szűrposztót (Vaskoh vidékén). Az agyagipart Margittán és Székelyhidon, agyag- és kőipart a Sebes-Körös völgyében (Rév, Nagybáród, Élesd), tov. Belényes, Dragánfalva, Bél és Bélegregy,a mészégetést Serges és Vércsorog, cserépégetést B.-újlak és Kisszegyesd, mázolatlan fazekasmunkák előállítását Biharkristyór, Lehecsény és Vaskóhszeleste községekben üzik. A kender- és lenfonás és szövés helyenként szintén el van terjedve. Az iparosok nagyobb számmal csak a városokban és nagyobb községekben élnek s a kereskedőkkel együtt a lakosságnak csak $2^1/_2$%-át teszik; a kisipar ágai közül a timár, csizmadia, szabó, guba, posztó, lakatos, kovács, fazekas, kályhás és faipar fejlődött ki leginkább. A gyáripar főbb cikkei (Nagy-Várad városától eltekintve) tégla (Szentandrás, Esküllő, Keszteg), üveg (Feketeerdő, Középes, Bél és Sólyomkő), fürészáruk (Jádvölgy, Remetelórév, Vaskoh, Bihardobrosd, Lankás, Gurány), liszt (Nagyszalonta), kőolajfinomítás (Mezőtelegd) és olaj (Bihar). A bányaipar telepesei a (jelenleg szünetelő) vasaskőfalvai és vaskohi vasmű, továbbá a rézbányai kincstári arany-, ezüst- és rézbányamű, a felsődernai és tatarosi aszfaltbányák. A kőszén-, márvány- és agyagbányák nem állanak folytonos művelés alatt. A vmegyében 10 ipartestület és 1 betegsegélyzőpénztár van. A kereskedelem főbb cikkei az említett termékeken kívül a gabona (főbb piacai Nagy-Várad, Berettyóújfalu Derecske, Élesd), bor (Nagy-Várad, Berettyóújfalu), szarvasmarha, ló, sertés és juh, apróháziállatok, disznózsir és szalonna, tojás (Nagy-Várad, Diószeg, Pocsaj, Esztár, Berettyóújfalu, Szalárd, Szalonta, Biharböszörmény), nyers bőr, fa, tölgyfa-cser (Margitta, Mezőtelegd), gyarmatáruk, rövid- és kézműárúk. Hitelintézetei 12 bank, 21 takarékpénztár és 89 szövetkezet, összesen 24.292,000 K betéttel az 1909. év végén.

Közlekedésügy. A közlekedést kiterjedt vasúti hálózat közvetíti, melynek természetes központja Nagy-Várad. Vasutai: A M. Á. V. budapest—nagyvárad—predeáli fővonalának bárándnagyvárad—feketetói 136 km., nagyvárad-csabagombosi vonalának nagyvárad—sarkadi 60 km., a püspökladány—körösmezői vonalának vámospércs—reszege—piskolti 18 km. vonalai; a B.-i h. é. vasutaknak biharpüspöki—érmihályfalvai 59·6 km., a székelyhida—széplaki 48 km. és össipuszta—kótipuszta 53 km. vonalai; a debreczen—nagyváradi h. é. vasutnak 45·5 km. vonala, a nagyvárad—belényes—vaskohi h. é. vasútnak 117·1 km. vonala, a mátra—körösvidéki egyesült h. é. vasutaknak vésztő—hollódi vonala 80·9 km., az össi—váradvelencei összekötő h. é. vasútnak 3·6 km. vonala, összesen 661·2 km. A közutak hálózata szintén gazdag; B. vm.-nek van 229 km. kiépített állami útja, 471 km. kiépített és 70 km. kiépítetlen törvényhatósági útja; továbbá 758 km. községi közlekedési közút, 3862 km. községi dülőút és 17 km. vasúti hozzájáró út. Utjai közül kiemelendő a nagyvárad—kolozsvári, mely a Királyhágon vezet át, továbbá a Rézhegységet áthágó élesd—margittai, a nagyvárad—remetelórévi és a Moma-Kodru hegységet átszelő vaskóh—borossebesi és vaskoh—csücsi út; magát a B.-hegysé-

get csak a mézged—remetelórévi és belényesrévi másodrendű út szegi. Vízi útja a Sebes-Körös, melyen tutajok járhatnak, és a Berettyó, mely faúsztatásra alkalmas; ez utóbbira számos más hegyi patakot is felhasználnak. B. vm.-ben 112 posta- és 167 táviró hivatal van, továbbá 568 távbeszélő állomás.

A közoktatás terén még nagyon sok a teendő; a lakosságnak csak 39·0, a 6 évnél idősebb népességnek is csak 46·8%-a (1890-ben 42·3%) tud írni és olvasni (összesen 205,890) és 24,178 gyermek nem jár iskolába. A vmegyében összesen 94 kisdedóvó van 7880 növendékkel, továbbá 544 mindennapi elemi iskola, 347 általános és 67 ismétlő iskola, 7 iparosinas- és 4 polgári iskola (összesen 66,106 tanulóval, ebből 49.875 a mindennapi elemi és 286 a polgári iskolákban), 2 gimnázium (belényesi gör. kat. fő- és nagyszalontai áll. algimnázium 600 tanulóval), 1 vincelléri-iskola B.-diószeg (128 növendékkel) és 1 emberbaráti intézet 13 növendékkel; összesen 1067 tanintézet 74,627 tanulóval.

Közigazgatás. B. vmegye 17 járásból áll; u. m.:

Járás	Közs. száma	Népesség száma 1910	Az 1900 népszámlálás alkalmával volt magy.	ném.	oláh	Lakóházak száma
Belényesi	62	49,617	7,498	92	38,588	9,180
Béli	33	19,508	1,010	39	16,338	3,766
Berettyóújfalusi	13	33,558	29,743	52	2,095	5,825
Biharkeresztesi	17	31,565	27,037	103	2,717	5,643
Cséffai	19	30,524	15,261	28	11,404	4,821
Derecskei	8	25,442	24,013	29	32	4,784
Élesdi	50	51,255	6,976	147	35,980	9,170
Érmihályfalvi	13	27,993	22,495	58	3,389	4,482
Központi	44	46,949	18,995	696	21,494	7,008
Magyarcsékei	49	31,166	1,412	37	25,453	5,431
Margittai	46	41,108	18,202	457	14,453	6,272
Nagyszalontai	13	47,354	31,904	72	10,424	8,383
Sárréti	9	23,874	21.908	45	96	4,272
Szalárdi	29	26,440	15,975	126	8,134	4,743
Székelyhidi	18	33,171	28,698	45	2,682	5,816
Tenkei	23	31,485	8,409	60	20,845	6,154
Vaskóhi	45	29.256	684	120	21,990	4,209
Összesen	491	580.265	280.220	2.216	236,114	99,959

B. vm.-ben van 111 nagyközség, 380 kisközség és 958 puszta és telep. A körjegyzőségek száma 100. A községek középnagyságúak, 2000-nél több lakosa 55 községnek van, a legnépesebbek Nagyszalonta 15,883, Derecske 9286 és Sarkad 9570 lakossal. Székhelye *Nagy-Várad*. Az országgyűlésbe B. vm. 12, Nagy-Várad 1 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben B. vm. 44 róm. kat. egyháza a nagyváradi püspöki. 2 leányegyháza ellenben az egri érseki és csanádi püspöki egyházmegyéhez, 87 gör. kat. egyháza a nagyváradi, 1 a szamosújvári püspöki egyházmegyéhez, 270 gör. kel. anyaegyháza az aradi püspöki egyházmegyéhez, 134 helv. egyháza a tiszántúli és egyetlen ág. evang. egyháza a tiszai egyházkerülethez tartozik; izraelita anyakönyvi hivatal 19 van.

Törvénykezési szempontból egész B. vm. a nagyváradi kir. itélőtáblához beosztott nagyváradi törvényszék s a nagyváradi kir. főügyészség kerületéhez tartozik: járásbíróságok vannak Nagy-Váradon (városi és vidéki), Magyar-Csékén, Vaskóhn, Berettyóújfalun, Élesden, Belényesen, Margittán, Nagyszalontán, Székelyhidon és Tenkén; az utolsó 7 telekkönyvi ügyekben bírói hatáskörrel van felruházva. Bányabirósága Szatmárnémetin, sajtóbirósága Nagy-Váradon és pénzügyi birósága Debreczenben székel: a vmegye területén működő 5 közjegyző (Belényes, Margitta, Nagyszalonta, Székelyhid, Berettyóújfalu) a debreczeni közjegyzői kamarához tartozik. Ügyvédi kamara Nagy-Váradon van.

Hadügyi tekintetben B. vm. székelyhidi, derecskei, margittai és érmihályfalvi járása a Debreczenben székelő 39-ik, a több járás és Nagy-Várad városa a Nagy-Váradon székelő 37-ik számú hadkiegészitő, az egész vmegye pedig a temesvári 7. sz. hadtestparancsnokság, továbbá a debreczeni 3. sz. és a nagyváradi 4 sz. honvéd gyalogezred és a debreczeni 2. honvéd huszárezred területéhez tartozik; az állandó vegyes felülvizsgálati bizottság, valamint a csendőrségi szárnyparancsnokság Nagy-Váradon, szakaszparancsnokság ugyanott, Nagyszalontán és Belényesen van.

A nagyváradi pénzügyigazgatóság alá tartoznak B. vm. összes adóhivatalai (Belényes, Berettyóújfalu, Élesd, Margitta, Nagy-Várad, Nagyszalonta, Székelyhid, Tenke) és pénzügyőrségei (Nagy-Várad, Székelyhid, Belényes, Nagyszalonta). Kereskedelmi és iparkamara, államépitészeti hivatal, közúti kerületi felügyelő, posta- és távirdaigazgatósági kerület, erdőfelügyelőség, állami állatorvosi hivatal Nagy-Váradon van, méntelep csak Debreczenben van. Borászati ügyekben egész B. vm. az érdiószegi kerülethez, kulturmérnöki ügyekben a nagyváradi kulturmérnöki hivatal működési területéhez tartozik. B. vm. területén (Nagy-Várad nélkül) 62 gyógyszertár, 3 kórház (888 ágygyal), 63 orvos és 73 bába van.

Története. A mai B.-hegység felett a magyarok bejövetelekor már állott egy kővár, melyet a vidék pannon-szláv lak.-i Biharnak neveztek. Hogy itt Mén-Marót nevű fejedelem uralkodott volna, az Anonymustól költött mese. E vár a Sebes- és Fekete-Körös, a Berettyó és Ér vidékének mintegy középpontja levén, Szt. István királyi várispánt helyezett oda s hozzá vármegyét szervezett, mely ÉD.-re Debreczentől Sarkadig, NyK.-re Komáditól Bánffyhunyadig terjedt; tehát a mai Kolozs vármegye egy része is hozzá tartozott, ellenben a mai Sárrét, valamint Csökmő és Margita környéke nem tartozott hozzája. Az itt lakó pannon-szlávok emlékét több helynév tartotta fenn, mint Komádi, Zsadány, Okány, Zomlin, Panasz stb. A településre nagyon alkalmas területet sok várjobbágy szállta meg s már a XI. században a B.-i vár csapata jelentékeny volt. Ennélfogva a legjelesebb főurak vágyakoztak a B.-i ispánság után, sőt a XIII. sz.-ban nádorok és országbirák is, mint Maty és Majs nádorok, Bánk, a királyné udvarbirája elkérték mellékhivatalul. A várhoz jelentékeny hadi és kereskedelmi út is vezetett Székesfehérvártól a Csongrád mellett levő bődi réven, Szarvason és Mezőtúron át. A vármegyét 1241. a tatárok jóformán egészen elpusztították; maga B. vára is lakatlanná vált s ezentúl követ egyre hordták szanaszét épitő anyagul. Helyette a Köröstől jobban védett váradi, palotai és körösszegi várak, továbbá a Sebes-Körös völgyében Sólyomkő, a Fekete-Körös völgyében Sólyom és Fenes hegyi-

várak emelkedtek jelentőségre. A XIII. sz.-ban a Barsa nemzetségből, mely többször fellázadt és szembehelyezkedett a királyi hatalommal s véres polgárháborút idézett föl, ennek leveretése után a XIV. sz.-ban a Telegdy-, Czibak- és Toldy-családokból, a XV. sz.-ban az 1396. idetelepített Csáky-családból kerültek ki a főispánok, míg 1464. Mátyás király a főispánságot a váradi püspökséghez csatolta. A Barsa-nemzetség ellen szállt harcba IV. László is, akit a fölbérelt kúnok 1290. Körösszegen megöltek. III. András sem birt e nemzetséggel, hiába ostromolta Adorján várát; de mikor 1315. I. Károly ellen is fellázadtak, Debreczeni Dózsa a többi B.-i nemességgel Debreczen mellett tönkre verte őket, váraikat elvesztették s nemsokára ki is haltak. Ez időtől fogva I. Károly és Nagy Lajos királyi várnagyokat tartottak a B.-i várakban. Az 1241—1526. időszakban a várjobbágyok rendre mind a nemesek sorába léptek s az ekként megszaporodott nemesség vette át a vármegye kormányzatát s mind nagyobb önkormányzathoz és befolyáshoz jutott. A királyi vármegye lassankint átalakult nemesi vármegyévé. Ugyancsak ebben az időszakban, de főleg 1300 után költöztek be a vmegye K.-i hegyvidékére az oláhok, nagyobbrészt délszláv vezetők alatt. Eleinte pásztorok voltak és csak a XVI. sz.-ban kezdtek falvakat alapítani. 1474-ben érezte a vármegye lakossága először a törökök rablókalandozását. 1526-ban a vármegye Szapolyai János pártjára állt. 1551-ben Fráter György politikája által I. Ferdinánd kezére került; de 1556., midőn Zabertjei Mátyás váradi püspök meghalt, a nagyváradi vár és vele a vmegye is Izabella királyné ill. János Zsigmond híveinek birtokába jutott. A püspökség és káptalan javait az új erdélyi fejedelemség részére elkobozták. Ez időtől fogva a váradi várkapitányok, köztük Báthory István, Bocskay István, voltak a vármegye főispánjai is. 1556-tól 1660-ig, kivéve az 1598—1606. éveket, az erdélyi fejedelemséghez tartozott. Ez időszakban a törökök, akik Nagy-Váradot sikertelenül ostromolták, többször rabolták és égették a helységeket; számos régi falu teljesen elpusztult. 1604-ben Szentjobb ostromával és okt. 15-én az álmosdi csatával kezdődött a Bocskay-féle fölkelés. 1660-ban, miután B. vármegye Barcsay Ákossal szemben II. Rákóczi György pártjára állt, a törökök ostrom alá fogták Nagy-Váradot s hősi védelem után el is foglalták, utána a szalontai, szentjobbi, papmezei és sólyomkövi várakat is. A vmegye nemessége elköltözött a Szilágyságba vagy Erdélybe. Helyettük 1670—1678-ig felsőmagyarországi bujdosók kerestek itt menedéket. Még Budavára visszafoglalása előtt 1686 febr. 9. I. Lipót király felszabadító hadai visszavették Szentjobb várát, s ezzel a vármegye ÉNy.-i csúcsa felszabadult a török uralom alól. 1688-ban aug. 30. a váradi püspököt Szentjobbon be is igtatták a főispánságba. 1692-ben Nagy-Várad visszafoglalásával a vármegye többi része is felszabadult; de már nagyrészt kipusztult és néptelen volt. Még nem is igen rendezkedhetett be, midőn kitört a Rákóczi-szabadságharc. 1704-ben a rácok és a császári hadak, 1705. ismét Herbeville császári tábornok, 1706. Rabutin császári vezér hadai pusztították. Rákóczi Ferenc a volt alispánt, Buday Istvánt nevezte ki főispánná, aki a tisztikarralDebreczenből igazgatta a vmegyét.1711-ben gróf Csáky Imre püspök, I. József híve vette át a vármegye kormányzását. Az Ugray-családon kívül jóformán az összes törzsökös családok kipusztultak. De az 1711—1848-iki hosszú béke időszakában újra megnépesültek a falvak; az oláh nép is beállt földmívelőnek. Új nemesi családok részint királyi adomány, részint vásár útján birtokokat szereztek itt. Így települtek meg a Beöthy, Beliczay, Fráter, Sántha, Szentiványi, Turzó, 1760 után a Tisza, Tokody, Dobozy stb. családok. 1779-ben Mária Terézia a főispánság és váradi püspökség kapcsolatát megszüntette. Az első világi főispán gr. Brunszvik Antal lett s a vmegye nemessége szabadabb mozgást nyert. 1825—48-ig a vármegye nagy politikai harcok színhelye volt. A liberálisok élén Beöthy Ödön, a konzervativok élén Lányi Imre, utóbb Tisza Lajos (Kálmán atyja) főispáni helytartó állott. Az 1845 dec. 8-i közgyűlésen Tisza Lajos hajdukkal verette szét a liberálisokat. 1848—49-ben a vármegye maga három honvédzászlóaljat állított ki: a 10., 27. és 55. zászlóaljakat. 1849 júliusban Cseodajev orosz tábornok fenyegette a vmegyét; a Nagy-Váradon elhelyezett hadi szertárak védelmére honvédekből és népfelkelőkből a magyar kormány 9600 főnyi csapatot gyüjtött össze Biharpüspökinél. Harc azonban csak egy folyt a vmegye területén, az aug. 2-iki gyászos végű debreczeni ütközet. Az abszolutizmus alatt a vármegyét megszüntették, két kerületre osztották Debreczen és Nagy-Várad székhellyel. De 1861. a vármegye ismét helyreállott. 1876-ban a vármegyék új területi szervezésekor Debreczen területét és Mikepércset kiszakították belőle, ellenben Sáp községet hozzácsatolták. Debreczen az új Hajdu vármegye székhelye lett.

Irodalom. B. vm. és Nagy-Várad (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest 1908; K. Nagy Sándor, Biharország. Utirajzok, 3 köt., Nagy-Várad 1884—88; U. a., B. vm. földrajza, u. o. 1886; Osváth Pál, B. vm. sárréti járásának leirása, u. o. 1875; Márki Sándor, A Fekete-Körös és vidéke, u. o. 1877; Hegyesi Márton, Belényes és vidéke, u. o. 1889; Élesd és vidéke, u. o. 1890; Ballagi Aladár, A B.-i síkság (Osztr.-magy. monarchia irásban és képben; Magyarország II. k. 397—428); Schmidl Adolf, Das Bihar-Gebirg, Wien 1863; Márki Sándor, B. vmegyei főispánok, Századok, 1874. 331; Nagy Iván, B. vm. főispánjai, Századok, 1874. 726; Márki Sándor, B.-i román írók, Nagy-Várad 1880; Hegyesi Márton, B. vm. 1848/49-ben, u. o. 1885; K. Nagy Sándor, A régi B. vmegyéről, u. o. 1885; Bunyitay Vince, B.-i román írók, 1880; B. vm. régibb költői, a Szabadság 1880. évfolyamában; K. Nagy Sándor, B. vm. régi várai, Nagy-Várad 1887; Nékám Lajos Sándor, B.-országból, Turisták Lapja, II. 1890, 368—387; Bunyitay Vince, B. vm. oláhjai és a vallásunió (Értekezések a tört. tud. köréből, XV. 6.); Gyalokay Dezső, B. vm. és az utolsó nemesi felkelés, Nagy-Várad 1902; Fényes Elek, Dél-B., Magyarország 1859-ben, 163—302; Eszak-B., u. o. 391—478. A debreczeni kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1890-ig. A nagyváradi kereskedelmi és iparkamara jelentései, 1891-től kezdve.

Bihar, nagyk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 2614 magyar lak., a nagyvárad-bihari római kat. esperesség székhelye, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Barátságos tiszta község, jó szőlő- és bortermeléssel. É.-i végén földsáncok láthatók (Földvár és Leányvár). A B.-i földvárat, melynek ma csak csekély maradványai láthatók s melyről a vmegye is nevét vette, némelyek (tévesen) Mén-Marót váranak tartják,

mások szerint a kúnok vagy tatárok ellen építtetett. Várának egykori jövedelme a révvám volt, de azt Szt. László a váradi püspöknek adományozta s Imre király ez adományt 1198. megerősítette. A földvár közepén millennáris emlékoszlopot állítottak fel.

Bihar, indiai tartomány, l. *Behar*.

Bihar, súlymérték, a. m. *bahar* (l. o.).

Bihar *Ferenc* (barabásszegi), cs. és kir. ny. gyalogsági tábornok, volt honvédelmi miniszter, szül. Debreczenben 1847 dec. 20. A hainburgi hadapródiskolában és a klosterneuburgi műszaki iskolában nyerte kiképzését és 1866. hadnaggyá nevezték ki. 1867-ben a felsőbb műszaki tanfolyam hallgatására vezényelték és 1876. századossá lépett elő. 1877-ben a m. kir. honvédséghez helyezték át, hol kezdetben a honvédelmi minisztériumban alkalmazták, majd pedig mint a Ludovika-akadémia, a felsőbb tiszti és a törzstiszti tanfolyam tanára működött. 1888. a honvédelmi minisztérium I. ügyosztályának vezetője, 1891. a miskolczi 10. honvéd-gyalogezred parancsnoka és ezredes lett. 1896. a honvéd törzstiszti tanfolyam parancsnokságának ideiglenes vezetésével bízták meg, majd a honvédelmi minisztérium I. ügycsoportjának főnökévé, 1897. vezérőrnaggyá, 1901. altábornaggyá nevezték ki. 1902-ben előbb a székesfehérvári V., utóbb a budapesti I. honvéd kerület parancsnoka lett. 1905 jún. 18-tól 1906 márc. 6-ig a Fejérváry-kormány honvédelmi minisztere volt. 1905. a v. belső titkos tanácsosi méltóságot és nyugdíjazása alkalmával a címz. gyalogsági tábornoki jellegetnyerte. 1910. a király «*Barabás-szegi*» előnévvel nemességre emelte.

Biharcsanálos (azelőtt *: Csanálos)*, kisk. Bihar vm. székelyhidi j.ban, (1910) 506 oláh, tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Szentjobb.

Biharidószeg *(Érdiószeg)*, nagyk. Bihar vm. székelyhidi j.-ban, (1910) 1114 házzal és 6268 magyar lak.; 1604. épült ref., továbbá gör. kat. templommal; Gr. Zichy-féle uradalom, kastéllyal és mintaborászattal. B. az Érmellék bortermelésének egyik főgóca, mely sok s kitünő bort és gyümölcsöt termel: van m. kir. vincelleriskolája, állami szőllészeti és borászati közege, ipartestülete, takarékpénztára és hitelszövetkezete, három gőzmalma; csendőrőrs, vasúti állomás, posta és táviróhivatal és telefonállomás. Hajdan vár volt itt, melyet 1310 táján Kopasz nádor megrohant és felégetett. Közelében az egyedi pusztán volt a XIII. sz. elején a híres egyedi vagy eggedi monostor. 1795-ben nyomda volt B.-en.

Bihardobrosd (azelőtt: *Dobrest)*, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 1671 oláh és magyar lak.; hitelszövetkezet, a bihari erdőipar részv.-társaság mészégetései; a nagyvárad-vaskóhi vasút egyik mellékágának végpontja; posta- és táviróhivatal, telefonállomás.

Biharfélegyháza, nagyk. Bihar vm. szalárdi j-ban, (1910) 1612 magyar lak.; postahivatal és telefonállomással.

Biharfenyves (azelőtt: *Bragyet)*, kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 666 oláh lak.; u. p. Dombrovány, u. t. Szudrics.

Biharfüred *(Stina de vale)*, klimatikus gyógyhely Bihar vmegye belényesi j.-ban 1069 m. magasságban, a Vurvu custurilor aljában, gyönyörű fenyves vidéken és egészséges helyen, Belényestől 5 órányira. Csak újabban felkapott üdülőhely (nyaralókkal), mely fekvésénél fogva a Bihar-hegység meglátogatására alkalmas kiindulópont. Tulajdonosa a nagyváradi gör. kat. püspök. V. ö. *Hegyesi* Márton, Belényes és vidéke (Nagy-Várad 1889).

Bihar-hegység, hazánk egyik legjelentékenyebb hegytömege, amely Magyarország és Erdély határán a Szamostól a Marosig terül el. Elsőben Schmidl Adolf foglalta össze B. neve alatt az ezen területet elborító hatalmas hegységeket, anélkül, hogy azoknak a Kárpátok hegyrendszeréhez való viszonyát szabatosan megállapította volna. Szerinte a B. az erdélyi medence Ny.-i párkányhegysége, gerinces hegység, aránylag keskeny, csak helyenként szélesbedő gerinccel, mély völgyekkel és szurdokokkal, két főcsoportja a Bihar és a Muntye; ÉNy.-i folytatásának a Rézhegységet, DK.-i folytatásának a Hegyes-Drócsát tekinti; hozzászámítja továbbá a Moma-Kodru hegységet és az Aranyos és Meleg-Szamos közti hegységet. Hunfalvy ezen hegytömegeket a Kárpátoknak a magyar-erdélyi határláncolat főcsoportjába osztotta be s benne 5 főtagot különböztetett meg, ú. m. a Hegyes-Drócsa hegységet, az Erdélyi Érezhegységet (melyhez a Körösbányai hegycsoportot, a Nagyági v. Csetrás hegységet, az Ompoly- és az Aranyosmelléki hegységeket számította), a B.-t, a Moma-Kodru hegységet és a Gyalui havasokat; ezeken kívül megkülönböztette a Sebes-Körös és Szamos közötti hegységeket, amelyeket Kolozsvár-Almási hegycsoportok, Rézhegység, Meszes hegység és Bükkhegység neve alatt 4 tagra különített.

A B. a Marosvölgynek Déva és Zám-Kapriora közti szakasza mentén a Pojana-Ruszka hegységgel összefügg és amiként a Sebes-Köröstől É.-ra fekvő Réz-, Meszes- és Bükk-hegység, a Pojana-Ruszka is D.-en a tágasabb értelemben vett B.-hez hozzá sorozható. Ez a nagy kiterjedésű változatos hegycsoportozat mintegy tükörképe a Dunai Magyar Középhegycsoportnak (Szentendrei-, Budapest-Esztergomi v. Pilis-, Gerecse-, Vértes-, Bakony-, Balatonfelvidéki, Keszthelyi-hegység). Miként az utóbbi Ny.-on a Nagy magyar medencét a Kis-Alföldtől és a Grác-Zalai harmadkori medencétől elválasztja, azonképen különíti el a B. a Nagy magyar medencét az Erdélyi harmadkori medencétől K.-en.

A Ny.-i magyar középhegység rögös kifejlődése dacára az Alpokat utánozza; a B. a Keleti-Kárpátoknak belső megismétlődése. Kisebb-nagyobb kiterjedésű rögökből és masszivumokból áll; minők a Bükk-, Meszes-, Réz- és a Szilágysági- és Szolnok-dobokai kristályos hegyrögök, a Kis- és Meleg-Szamos menti (Gyalui havasok) és Kodru-Moma nagy fillit és gránit tönkhegység, a Hegyes-Drócsa és a Pojana-Ruszka. Ezek mind régi hegytömegek, valóságos hegyrögök. A Pojana-Ruszka és a Hegyes-Drócsa, a Gyalui havasok közé hosszú görbületben ékelődik közbe Lippától Tordáig a Kárpátok flis-övének krétakorú hasonmása. Ahol ez legszélesebb, Déva, Körösbánya, Topánfalva és Gyulafehérvár között, az Erdélyi Érezhegység terül el. Amíg az előbbiekben

a hegységet alkotó gyűrődés még a paleozoi idő végén megszünt, a kárpáthomokkő v. flis-övben a ráncolás csak a krétakor végén szünt meg. Ez a kárpáthomokkő-zóna nagy porfir és diabász tömegeivel együtt az előbbi csoportokkal szemben egészen különnemű képü és az ősibb hegyekkel mint autochton alakulatokkal szemben az újabb felfogás értelmében idegenszerű facieszü. A B.ÉD.-i, pontosabban ÉK.-DNy.-i, kissé DK.-nek görbülő geomorfológiai elnyúlása azonban orográfiai tekintetben nem érvényesül, mert a völgyek nagyobbrészt sugarasan szeldelik a Nagy Biharból kiindulólag: Fekete-Körös, Fehér-Körös, Ompoly, Aranyos, Kis-Szamos, Jád és Dragán. A Sebes-Körös É.-on és a Maros D.-en, azonban mindkettő az erdélyi medencéből, derékban metszi át. ÉK. felől az erdélyi harmadkori medencének mélyebb rétegei magasra felemelkednek a Meszes-Rézhegységre, a Gyalui havasok oldalára, ezekben, nem pedig a Királyhágón van a Sebes-Körös és a Szamos vízválasztója. Itt a régibb nomenklaturának Kolozsvár-Almási hegysége nem helyes fogalom, mert ez csak az erdélyi medencének része.

Kréta- és harmadkori eruptivus kőzeteknek nagy tömegei tarkázzák a Bihar hegycsoportját egész hosszában, a Meszestől a Pojana-Ruszkáig. A Szamos és Sebes-Körös között a Vlegyásza ugyanolyan magasságra (1845 m.) emelkedik, mint magában a Nagy Biharban a kulmináló orom, a Kukurbeta (1840 m.). A Fehér-Körös és az Ompoly-Aranyos mentén is temérdek tarkaságban vannak az eruptivus kőzetek és Európának, sőt az egész földkerekségnek leggazdagabb aranytermő szikláit tartalmazzák. A B.-nek a Magyar medence felé tekintő oldalai a Fekete-Körös és a Petrosz Galbina folyók völgyeiben meredekek, nehezen járhatók, az erdélyi medence felé tönkfelülettel fordulva, lankásan lejtenek. A K.-nek és DK.-nek tartó völgyek flatalok és mint ilyenek szűkek; a Fekete- és Fehér-Körös völgye ellenben tágas régi völgy, mindkettő egy-egy neogén öbölben van, amelyek egymással közlekednek és az Érczhegység andezit-trachit kúpjai alatt a Marosvölgyig átszolgálnak.

A kárpáthomokkő vagy flis-övezetben hatalmas juramészkő-szirtek trónolnak, amelyek a galiciai-dunajeczi, piennini mészkőszirteket is felülmulják tájképi szépségükben.

A K.-i középhegység-tagozatot ilyeténkép lehet vázolni:

a) Nagy Bihar,
Gyalui havasok,
Kodru-Moma (Béli-hegység),
b) Réz-hegység,
Meszes-hegység,
Szilágyi és szolnok-dobokai hegyrögök,
Szatmári Bükk-hegység,
c) Hegyes-Drócsa-Pietrosza vonulat,
Körösbányai csoport } Érczhegység
Nagyági és Csetrás csoportok } Érczhegység
Ompolyvidéki és Tordai hegycsoport } Érczhegység
Aranyosmelléki hegycsoport } Érczhegység

A *tulajonképeni B.* az egész hegytömeg legnagyobb s leghatalmasabb tagja; a Sebes-Köröstől a Fehér-Körösig terül el, főgerincének közepes magassága 1420—1500 m. D.-i sarokbástyája a Gajna (1486 m.), innen a főgerinc E. felé húzódik s főbb csúcsai a Petra Aradului (1427 m.), Muncsel (1497 m.), Kukurbeta (1849 m.), Bihar (1659 m.), továbbá a Fekete-Körös felé tartó Galbina völgye és az Aranyos közti mély nyergen (1025 m.) túl a Glavoi (1417 m.), Batrina (1443 m.), Magura (1638 m.), Varasója (1467 m.), Karligát (1693 m.) és Muntyilor (1656 m.). Itt a gerinc kettéágazik; a Drágán völgytől K.-re a Gyalu-Bricsiej (1758 m.), Botyásza (1792 m.) és Verfu rosu (1717 m.) csúcsán át a Vlegyásza (1845 m.), a B. másodmagasságú csúcsa felé vonul az egyik ág, míg a másik ÉNy. felé kanyarodva, a Dragán, Jád és Fekete-Körös völgyei közt tömörül (Vurvu Pojéni 1627 m., Gyalu fontana galbina 1421 m., Boica 1352 m.) s utóbb a Királyerdő nagy fensíkjává terül szét, mely a Sebes-Körös völgyéig húzódik. A B. főgerince, egyes sziklás hegyek kivételével, gömbölyded, helyenként széles háttá terül szét, általában hosszan elnyúló, szelid hajlású, csúcsai többnyire kerekded kúpok, könnyen megmászhatók, mert többnyire be vannak gyepesedve. Az erdő, egyes nyergeket kivéve, nem ér fel a hegység főgerincéig, ez tehát mindenütt gyepes és havasi legelőül szolgál: sajátságos, hogy a csúcsok Ny. felé rendesen hatalmas sziklákkal esnek alá, így a Kukurbeta, beszélő szikla (Pietra graitore), Gyalu alunumik (1363 m.), Varasója, Vurvu Pohodej, V. Pojéni, Botyásza stb. A Galbina és Aranyos közti nyereg úgy geográfiailag, mint orográfiailag két lényegesen eltérő szakaszra osztja a B. főgerincét; a D.-i keskenyebb s bár az egész hegység legmagasabb orma, a Kurkubeta rajta van, kúpjai és közepes magassága alacsonyabbak, mint az É.-ié. A B. mindkét oldalát mély harántvölgyek szelik, melyek Ny. felé a Fekete-Körös, K. felé a Szamos és Aranyos felé öntik vizeiket. É. felé a Dragán, Jád és székelyói völgy húzódik, mind a három a Sebes-Körösbe torkollik; a Kis-Aranyos a Kukurbeta D.-i lejtőin, a Nagy-Aranyos a Galbina forrásai és a B.-et kettéválasztó mély nyeregtől (1025 m.) nem messze ered, s ugyanott van a Fekete-Körös eredete is (Biharkapu, Portale). A mélyre bevágódott, helyenként vadregényes sziklaszorosokat (Szabó József-hasadék Kisszegyesd mellett) alkotó völgyek mellett sajátságos alkotású hegyterületek vannak, melyeken bonyolódott ormok és párkányok, töbrök és völgyteknők mutatkoznaks ahol számtalan hasadékot, barlangot és buvópatakot találunk. A barlangok különösen triasz mészkőben fordulnak elő, mely Fonóháza, Rézbánya és Mézged körül lép fel nagyobb kiterjedésben; általában e helyeken vannak a hegységek legfestőibb részletei. A barlangok beszakadási és kiömlési barlangok; számuk meghaladja a 30-at, legnevezetesebb a kisszegyesdi József főherceg barlang, a ponori örvény, a Zapodia jeges barlang, a Szkerisóra melletti jégbarlang, a fosszil állati maradványokról elhiresedett Oncsásza, a fonóházai, mézgedi, fericsei barlang, a pesterei Igricz, a Pösnicze, a Nándorbarlang, Albert főhercegbarlang, Dőry-barlang, a zádorfai üreg, a Kimpanyászka-barlang Vaskóh mellett stb.; legújabban a révi barlang tétetett hozzáférhetővé; a buvópatakok mellett a kalugyeri időszaki forrás (Izbuk, l. o.); a Vaskóhmező és Vaskóh-Szohodol közti töbör-vidék kiválóan érdekes; ezek azonban

szorosan véve már a Moma-Kodru hegységben vannak.

A B. alsó lejtőit kiterjedt tölgyesek fedik, melyek onnan a síkságra is kiterjednek, feljebb vegyes lomberdők következnek, 600 méteren túl már bükkösök váltják fel, 1300—1400 m. magasságban a fenyvesek kezdődnek, de ezek a K.-i oldalon 7—800 méternyire is aláereszkednek. Belsejében óriási kiterjedésű őserdők vannak, melyekhez a favágó fejszéje még nem nyúlt; más helyen az erdők kihasználására nagy fűrészművek és iparvasutak épültek (Jádvölgy). A hegység főgerinceit kiterjedt havasi legelők borítják. A B. alsóbb részét s mélyebb fekvésű völgyeit, különösen a Fekete-Körös felé sűrűn lakják; ez utóbbi mellékvölgyei községekkel tele vannak hintve; sokkal ritkább a lakosság a K.-i oldalon, magában a hegység belsejében pedig csak egyes erdőőri tanyákat, fűrészmalmokat, többé-kevésbbé elhagyott bányaműveket s Biharfüred klimatikus gyógyhelyet (1069 m.) találjuk. A hegység tömegén át nem vezet közlekedési út, a legérdekesebb pontok csak gyalog v. lóháton érhetők el. A nagyváradvaskóhi vasút, valamint a magyar kir. államvasutak nagyvárad-kolozsvári vonala a hegységbe juthatást lényegesen megkönnyítik, a B.-nek turistai gondozását pedig a Bihari Kárpátegyesület (Nagy-Várad) kezdeményezte, mely ez irányban egyideig eddig is sokat tett; e téren azonban még nagyon sok a teendő.

Geológiai szempontból a B. mai alakjában rághegység képét tárja elénk. Vetődéses felépítése rendkívül megnehezíti sztratigráfiai tanulmányozását. Kristályos és paleozoós palák alkotják a hegység orográfiai tengelyét. A kristályos palák főképen a Réz- és Meszes-hegységben, valamint az É. felé különváltan emelkedő Bükk-hegységben nyertek nagyobb kifejlődést. A Gyalui havasokban a kristályos paláknak főkép a második és harmadik csoportja uralkodik, az utóbbiba gneiszes öv települ be s mindezeken gránit tör keresztül. A Nagybihar régibb kőzeteit a következőkép taglalhatjuk: gneisz és amfibolit; quarcitos konglomerát és pala; majd a karbon-korba számítható konglomerát és uralitos diabáz; erre következik a permi csillámos veres konglomerát és quarcos porfir. A másodkorú képződmények közül a triaszkorú mészkő és dolomit, a liasz-márga s homokkő és a felső jurakorú szirtes mészkő vannak nagyobb tömegekben. Továbbá helyenkint hatalmas lerakodású krétarétegek borítják a hegység peremét. A harmadkori lerakodásoknak alárendelt szerepe van, inkább csak a hegység egyes öbleit töltik ki s a hegység külső lejtőit borítják. Az eruptivus kőzetek nagy szerepet játszanak a hegység felépítésében; régebbi eruptivus kőzetek közül a diabáz és quarcporfir, továbbá a porfirit s a Maros-Körös közén a melafir és gabbro foglalnak el nagyobb területeket; a fiatalabb eruptivus kőzetek közül a granofir s mikrogránitos liparit; továbbá a granodiorit és telér kőzetei; a quarcos diorit, dakogránit, dácit, andezit és liparit törtek fel rendkívüli változatosságban. A sokféle eruptivus kőzet a B.-et hazánk legváltozatosabb szerkezetű és legérdekesebb hegységévé avatta. Az alföldi lapály tágas öblökben nyúlik be a hegység Ny.-i lejtőjébe. A Fehér-Körös völgybe magát a hegység tengelyét is átszeli; ez a völgy már a harmadkorban megvolt s öbleiben számos tengeri s félig sósvizi kövületet találunk, itt-ott széntelepekkel. Ezenkívül a B.-ben még három terciér völgyet látunk, amelynek már a legutóbb elvonult nagy belvizek idejében a hegység szívéig nyúló fjordokat képeztek. Keletkezésük tágas öblük, nagy hasadékokra és süllyedt részekre utal. A B. hasznosítható ásványokban meglehetősen gazdag. Rézbánya vidékén a XVIII. és XIX. sz.-ban réz-, ólom- s ezüstérceket műveltek; 1836—53 között Rézbányát a magyar államkincstár dolgoztatta s 1894. a bizmutérceket is fejtette, azonban 1910-ben az üzemet beszüntette. A Gajna mellett volt a mult században a Dólia nevű ólomezüst bánya. Legújabban a Fehér-Körös s Maros között Almásszelistye és Kazanesd vidékén fejlődött élénk réz- és kénkovandbányászat. Legnagyobb közgazdasági kincse a vas- és aluminiumércekben van. Jelenleg Menyháza és Vaskóh között a gróf Wenckheim-féle bányákban évenkint mintegy 7000 t. vasércet termelnek. A B. vasércészletét *Papp Károly* dr. négy millió tonnára becsüli 40—45% vastartalommal; míg az aluminium tartalmú ércek az ú. n. bauxitok mennyiségét három millió tonnára. A Remetelórév-Vasaskófalva vidékén levő bauxitok *Szádeczky Gyula* vizsgálatai szerint átlagosan 50—55% aluminiumoxidot tartalmaznak. A hasznos anyagok között megtaláljuk a B.-ben a szenet is, nevezetesen a Sebes- és Fehér-Körös medencéjében. A Sebes-Körös mentén *a) krétakorú széntelepet* találunk *Nagybáród* vidékén; a jó minőségű barnaszén 2 és 3 m. vastag s fűtőképessége 6500—6800 kalória között változik; *b)* mediterrán képződésű széntelep van Nagybáród és Korniczel között; *c)* pontusi vagy pannóniai korú lignit Feketepatakon. A Fehér-Körös völgyében Brád és Nagyhalmágy között 35 km. hosszú és 10 km. széles harmadkori medence húzódik, amelynek összes barnaszén és lignit mennyiségét 72 millió t.-ra becsülik. Jelenleg csak Czebe és Mesztákon határában bányásszák ezt a szenet, ahonnét kötélpályán szállítják a Rudai 12 Apostol Társulat brádi aranybányájába. A fehérkörösvölgyi barnaszéntelep *Papp Károly* vizsgálatai szerint mediterránkorú; s a négy telep vetődésekkel helyenkint 320 m. mélységre is lesüllyedt. Megemlítjük végül a B. *aszfalt-telepeit* is, amelyek Tataros, Felsőderna és Bodonos községek határában a pontusi homokokban vannak. A 7—8 m. vastag kátrányos homokból eddigelé mintegy 300,000 q. petroleumot és 500,000 q. aszfaltot termeltek.

Irodalom. Schmidl Adolf, Das Bihar-Gebirge (Wien 1863); K. Nagy Sándor, Biharország (Nagy-Várad 1884—88, 3 köt.); Hegyesi Márton, Belényes és vidéke (u. o. 1889); Élesd és vidéke (u. o. 1890); Hunfalvy János, A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása (Pest 1864; 2. köt. 270—297); Bihar vmegye (Magyarország vmegyéi és városai); Koch Antal és Dessö Béla, Jelentés az Oncsásza csontbarlang megvizsgálásáról (Kolozsvár 1878); Koch Antal és Kürthy Sándor, A Vlegyásza és a szomszéd területek trachitjainak kőzettani és hegyszerkezeti viszonyai (u. o. 1878); Hazay Gyula, A József főherceg-barlang a Biharban (Természettud. Közlöny 1887, 233—247); Lócsy Lajos, A B. völgyképződése (u. o. 1876, 315); A B. egy sajátságos völgyalakjáról (Földtani Közlöny 1877, 181.); Primics György, Oncsásza és csontbarlangja (Erdély 1892, 34—36., 87—94.); Jelentés a kolozsbihari hegység Vlegyásza hegyvonulatában 1889. évben vég-

zett részletes geológiai felvételekről (M. k. földtani intézet jelentése 1889, 61—65); Vázlatos jelentés a B. É.-i felében 1890. évben végzett részletes felvételről (u. o. 1890, 41., 49). Vezető a M. kir. földtani intézet Muzeumához; A B. eljegesedésének történetéhez, Sawiczki Ludomir és Szádeczky Gyula (Földr. Közl. 1909 és 1910).

Biharhosszúaszó (azelőtt: *Hosszúaszó*), nk. Bihar vm. tenkei j.-ban, 1496 nagyrészt oláh lakossal; u. p. és u. t. Tenke.

Bihari, 1. *János*, híres cigányprímás, szül. Nagyabonyban (most Nemesabony), Pozsony vármegyében, 1769.,megh. 1827 ápr. 26. Mint 18 éves ifjú kiváló tagokból álló zenekarral Pestre jött s itt nemsokára országos hírre tett szert. E társasággal bejárta Magyarországot és Lengyelországot, hol mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel fogadták. Budán a nádori,Pozsonyban az udvari, koronázási, országgyűlési és más nemzeti ünnepélyeken ő muzsikált. Bécsbe is nem egyszer felhívták az udvari bálok alkalmával. A bécsiek kedvelték s Liszt Ferenc is elragadtatással emlékezett róla. A neki tulajdonított szerzemények közül nem mindegyikről lehet hitelesen megállapítani a szerzőséget, de hiteles művei mind kiválóak. Szerzeményei: *Hadik óbester nótája; Hatvágás verbunkos; Huszár verbunkos; Sarkantyús verbunkos; Bihari nótája, mikor a pénze elfogyott*; *Requiem fia halálára*; *Koronációs*; *Primciális; Palatinus magyarjai* és több hallgató magyar nóta. B. kitünő hegedüs volt, játékában izzó szenvedély nyilatkozott. Nagy hatást tudott kelteni *Rákóczi, Bercsényi-* és *Chlopiczky*-nótáival. 1824 nov. az egri tisztújításra hívták társulatával s onnan Pestre visszajöttében Hatvannál szekere feldült, és oly szerencsétlenül esett ki, hogy bal karja súlyosan megsebesült és a leggondosabb gyógyítás dacára megmerevedett. Játszott ugyan még az 1825-iki országgyűlés alatt Pozsonyban, bemutatva új Koronációs magyarját, (utolsó szerzeményét), de már nem tudott úgy hatni, mint azelőtt, emiatt bekövetkeztek rá a sanyaruság napjai és nyomorban halt meg.A pesti ferenczvárosi temetőben temették el. Műveinek egy részét *Bartay* Ede adta ki (1873), nagyobb részét 1890. Káldy Gyula *A régi magyar zene kincsei* című gyüjteményében. Életrajzát megírta csupán mások emlékezései alapján *Mátray* Gábor, (Pest 1853., Magyarország és Erdély képekben II.). V. ö. *Ábrányi* Kornél felolvasását a Petőfi-társaság 1892 nov. 13. ülésében.

2. *B. Sándor*, festő, szül. Rézbányán (Bihar vm.) 1856., megh. Budapesten 1906 márc. 28. Minthogy szüleinek nem állt módjukban őt taníttatni, Budapesten egy fényképésznél keresett alkalmazást s ott annyi pénzt kuporgatott össze, hogy azzal Bécsbe utazhatott, ahol két évet töltött Wurzinger iskolájában. Nagy szegénységénél fogva itt sem lehetett maradása. 1880-ban hazajött Nagy-Váradra, ahol arcképek festésével tengette életét. Itt keletkezett életképeinek első zsengéje: *A falusi orvos*, amelyet azonban visszautasítottak a budapesti kiállításról. B. belátta, hogy még sokat kell tanulnia s 1883. Budapestre jött, ahol a jó szerencse összehozta egy lelkes műbaráttal, Tauszig Hugóval, aki a fiatal festőt saját költségén kiküldte Párisba, hol Jean Paul *Laurens* tanítványa lett. Itt gyorsan haladt, s már öt hónap mulva megfestette a *Cilinderpróbá*-t, mely a magyar falusi nép életéből ábrázol humoros jelenetet (1884). Ezt követték a Keresztüzben, Fürösztés és Kéjutazás a Zagyván című képek, melyek a képzőművészeti társulat kiállításain egytől-egyig feltünést keltettek. Ezeket már Szolnokon festette, ahova 1885. költözött, hogy ott tősgyökeres magyar tipusokat tanulmányozhasson. Itt festette meg főművét, a *Biró előtt* címűt (1886), mely egy csapásra híressé tette s meghozta számára a Műcsarnokban a társulati díjat (l. a *képmellékletet)*. Közvetlensége, erőteljes és zamatos előadása révén e mű annak a kornak magyar festészetében ritkítja párját. Hasonló magyar életképei: a *Leánykérő* (1888); *A falu rossza* (1889. társulati díj Budapesten); *A programmbeszéd* (1891); *Az ő nótája* (1893. állami aranyérem Budapesten). 1898-ban nagy történelmi képpel próbálkozott meg: *Zsigmond király fogadja Ulászló királyt*, mely megkapta a Vaszary-díjat. Egy sor tájképen megkisérelte a plein-air-festést is. Régi szívbaja azonban megbénította munkásságát és korai sírba vitte.

Bihari h. é. vasút, vonalai *a)* Nagy-Váradból kiágazva Biharpüspökitől Székelyhidon át Érmihályfalváig, a Máv. debreczen-királyházai fővonala állomásáig, 59·7 km. hosszban (megnyilt 1887.); *b)* Székelyhídtól Margitán át Szilágysomlyóig 71·1 km. hosszban (megnyilt Margitáig 1888., Szilágysomlyóig 1899.); és *c)* ugyancsak Nagy-Váradból kiágazva Össi-től Kót-ig 46·9 km. hosszban vonulnak. A vonalak a Máv. üzemében vannak. A tényleges befektetési tőke 9,360.000 K. Az 1885. XVIII. t.-c. és az 1898. XXIX. t.-c. engedélyezte.

Bihari nyelv, a. m. *behári nyelv* (l. o.)

Bihari pontok, a kiegyezés után a balközép pártprogrammja, melyet a Tisza Kálmán által 1868 márc. 17. Nagy-Váradra összehívott értekezlet dolgozott ki. A koronázás után majd kizárólag közjogi kérdések döntöttek a pártalakulások fölött: a Deák-párt létrehozta és védelmezte a közjogi alapot, a szélsőbal a legnagyobb túlzással támadta, míg a balközép a B.-ban meg akarta azt javítani. Abból indult ki, hogy Magyarország önálló és szabad ország, tehát mindazon törvényeket, melyek ezen elvnek ellenmondanak (delegáció, közös minisztériumok és közös vámterület), meg kell szüntetni. Kivánta a külön hadsereget, a pénz- és kereskedelmi ügyek különválasztását és a diplomáciai függetlenséget. A B. a Deák-párt és a balközép fuziója alkalmával felfüggesztettek, vagy ahogy az ellenzék állította, Tisza Kálmán szegre akasztotta a B.-at (1875).

Bihari püspökség, l. *Nagyváradi püspökség*.

Biharit, az agalmatolithoz hasonló ásvány hazánkból Rézbányáról; tömött, finoman kristályos kaolinféle anyag mészkőben; sárgás vagy zöld; K.2.Kálium-magnézium-aluminium-mész-szilikát. Peters irta le és nevezte el 1861. Nevét Bihar vmegye után nyerte. Régebben agalmatolitnak tartották.

Biharkaba (azelőtt: *Kebesd*), nagyk. Bihar vm. belényesi j.-ban, 1186 oláh lakossal; u. p. és u. t. Remete.

Biharkeresztes (azelőtt: *Mezőkeresztes)*, nagyközs. Bihar vm. B.-i j.-ban, (1910) 3558 magyar

Bihari cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BIHARI SÁNDOR: A BIRÓ ELŐTT
(BUDAPEST KIRÁLYI VÁRPALOTA)

lak.; a járási szolgabirói hivatal széke, takarékpénztár, csendőrőrs, vasúti állomás; posta- és táviróhivatal, telefonállomás.

Biharkristyór (azelőtt: *Kristyór*), kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 1429 oláh lak.; u. p. és u. t. Vaskoh.

Biharlonka (azelőtt: *Lunka*), kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 1097 oláh lak.; vasúti állomás; u. p. és u. t. Vaskoh.

Biharmagura (azelőtt: *Magura*), kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 384 oláh lak.; u. p. Dombrovány, u. t. Szudrics.

Biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet, alakult 1872. Nagy-Váradon s rövid idő alatt figyelemre méltó érem- és régiséggyüjteményt állított össze. 1875-ben a régészeti és történelmi közlemények kiadását is megkezdte, de már a következő évben beszüntette s az egylet életében is pangás állott be, mígnem 1885. Rómer Flóris és báró Dőry József főispán új életre keltették. Első évkönyve 1888. jelent meg. 1896-ban nyitotta meg és adta át közhasználatra Nagy-Váradon épitett múzeumépületét, melyben az egyesület régebbi tárgyait, valamint Ipolyi Arnoldnak a nagyváradi lat. szert. egyházmegyére hagyományozott, de ez által a B.-nek átengedett műgyüjteményét helyezték el. V. ö. Emlékkönyv a B. múzeum-épületének megnyitó ünnepéről (közzéteszi *Karácsonyi* János dr., Nagy-Várad 1896).

Biharmező (azelőtt: *Pojána*), kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 723 oláh lak.; u. p. és u. t. Vaskoh.

Biharnagybajom (azelőtt: *Nagybajom*), nagyk. Bihar vm. sárréti j.-ban, (1910) 4308 magyar lak., a járási szolgabirói hivatal széke; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. A templom melletti dombon volt a B.-i vár, melyet a fellázadt pórok 1514. leromboltak, a mohácsi vész után azonban Bajomi Ferenc újra felépitett és erős sánccal vett körül (1527), de amikor a Bajomi-család utolsó férfitagja, Bajomi István Szigetvárnál 1566. elesett, Szapolyai fejedelem ezt a várat Csukai Péternek adományozta, kinek halála után (1592) Bethlen Gábor fejedelemtől Nagy András hajdukapitány kapta ajándékul. Később Petneházy Istvánné, Király Anna birtokába került e vár, kinek Erdélybe költözése után lassan elpusztult.

Biharó (azelőtt: *Beherő*), kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 728 rutén lak.; u. p. és u. t. Zboró.

Biharpoklos (azelőtt: *Pokola*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 513 oláh lak.; u. p. és u. t. Belényes.

Biharpüspöki, nagyk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 3639 magyar lak., csendőrőrs, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Ref. temploma még a XVI. sz.-ban épült.

Biharrósa (azelőtt: *Rossia*), nagyk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 2728 oláh lakossal; u. p. és u. t. Remete.

Biharsályi (azelőtt: *Sályi*), nagyk. Bihar vm. tenkei j.-ban, (1910) 761 magyar-oláh lakossal; u. p. és u. t. Less.

Biharszenes (azelőtt: *Karbunár*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 385 oláh lakossal; u. p. és u. t. Budurásza.

Biharszentandrás (azelőtt: *Szentandrás*), kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 1879 oláh és magyar lak.; u. p. Körösfarján, u. t. Ősi.

Biharszentelek (azelőtt: *Szentelek*), kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 750 oláh lak.; u. p. és u. t. Drágcséke.

Biharszentjános (azelőtt: *Szentjános*), nagyk. Bihar vm. biharkeresztesi j.-ban, (1910) 1352 magyar lak., u. p. és u. t. Bors.

Bihartorda, kisk. Bihar vm. sárréti j.-ban, (1910) 1732 magyar lak., postahivatal és telefonállomás.

Biharudvari, l. *Sárrétudvari*.

Biharugra (azelőtt: *Ugra*), nagyk. Bihar vm. cséffai j.-ban, (1910) 2207 magyar lak., postahivatallal és telefonállomással. Ismeretessé vált Tisza István gróf «ugrai levele» által, mely 1905. heves parlamenti harcokra adott okot.

Biharvajda (azelőtt *Vajda*), nagyk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 763 magyar lak., u. p. és u. t. Biharfélegyháza.

Bihary *Péter*, főiskolai tanár, szül. Zsadányban (Bihar vm.) 1840 febr. 5., megh. Budapesten 1888 nov. 28. Nagyobb külföldi út után 1868—73. a szatmári ref. főgimnázium tanára, 1873—88 ig a budapesti ref. teológiai akadémia és főgimnázium bölcsészet tanára, 1882-től kezdve egyetemi magántanár volt. Nagy irodalmi működése főként filozófiai és pedagógiai irányú. Művei: *Rövid nevelés- és oktatástan* (Budapest 1872); *A filozófiai tudományok enciklopédiája* (u. o. 1875); *Általános és hazai művelődéstörténet* (u. o. 1884); *Egyetemes és részleges esztétika* (u. o. 1885); *Bölcsészettörténet* (u. o. 1886) stb. V. ö. *Barthos* K., A budapesti ref. főgimnázium első félszázada (u. o. 1909).

Bihé, Angola, portugál gyarmat egyik vidéke Dél-Afrikában, a d. sz. 12—13° és a k. h. 16°30′—17° 30′ közt, Serpa Pinto szerint 6500 km² területtel és 95,000 lak. B. mintegy 1600 m. magasságban fekszik, a Kuanza, Kunene és Kubango forrásvidéke; földje termékeny. Lakói a bunda-négerek, akik elefántcsonttal élénk kereskedést üznek, teherhordókul szegődnek; aránylag igen értelmesek; cölöpkerítésekkel ellátott falvakban laknak. Főhelyeik: Belmonte és Kangombe egymás közelében vannak. B.-ben élt s halt meg hazánkfia, Magyar László. V. ö. *Magyar* L., Délafrikai utazások és Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül (Budapest 1884).

Bihk v. *bikh*, súlymérték Arábiában, feloszlik 10 miszkálra v. 15 koffalára = 46·54 kg.

Bihov, l. *Sztarij-Bihov*.

Biischiadikus vonal, l. *Biacromialis vonal*.

Biisk, kerület Tomszk orosz-szibériai kormányzóságban (területe 125,730 km². 340,000 lak.). Hasonló nevű fővárosa a Bija partján, közel a Bija és Katunja egyesüléséhez, 17,300 lak., akik a kalmükökkel és Kinával kereskedést folytatnak.

Bija, az Ob egyik forrásfolyója. Ered az Altaihegységben, a Teleckoje tavon átfolyik és csak akkor kapja a B. nevet, addig Csulysman néven ismerik. Hossza 225 km.

Bijou (franc., ejtsd: bizú) a. m. ékszer, csecsebecse.

Bijouterie (franc., ejtsd: bizuteri), eredetileg mindennemű értékes, kivált pedig fémből és drága-

következő előállított ékszer, klenodium (bijou). Újabban a francia, s annak nyomán a többi nyelv is megkülönbözteti az ötvösnek (orfèvre, orfèvrerie) és az ékszerésznek (joaillier, joaillerie) művészi becsű készítményét a gyárilag előállított ékszerektől (bijouterie), anélkül azonban, hogy a közöttük való különbséget minden egyes esetben szabatosan megállapítani lehetne. A gyári ékszerészet készít tárgyakat minden fémből: arany-ból, ezüstből, platinából, aluminiumból, a vörös réz minden ötvényéből részint aranyozással, részint anélkül, ónból, vasból, acélból; fölhasználja a drágaköveket, vagy azokat mesterséges drágakövekkel helyettesíti, továbbá fölhasználja az elefántcsontot, a teknősbékát, a korallt, a gyöngyöt, a borostyánkövet, a kagylókat, a tollat, a rovarok szárnyát stb., festi a fémeket, készít zománcot és niellót. A gyári ékszerészetnek újabb időben nagy segítségére van a *galvanoplasztika*.

Bika, a nagy kérődzők, különösen a tulkok és szarvasok hímje; de B.-nak nevezik más nagy növényevők, pl. az elefánt hímjét is.

Bika *(Taurus)*, 1. az állatöv (l. o.) második jegye; 2. csillagkép az ég É.-i felén, melynek legfényesebb csillaga az Aldebaran (α Tauri). A B. csillagképben van a Plejádok (Fiastyúk) és a Hyadok szép csillagcsoportja. Poniatovszki B.-ja szintén csillagkép volt az Ophiuchus és az Aquila között, ma azonban az elnevezés már nem használatos.

Bikabőr, l. *Bőr*.

Bikács-*nemzetség*, a régi magyar nemzetségek egyike, melynek egy 1145-iki oklevél szerint egy Nagy-B. nevű főúr volna ős. Ez az oklevél azonban teljesen hamis és ezzel szemben a valóság az, hogy a nemzetség csak 1291. fordul elő először. Hogy az I. Gézát eláruló B. nevű főúr ehhez a nemzetséghez tartozott volna, azt alig bizonyíthatjuk, ellenben kétségtelen, hogy a nemzetség nevét egy B. nevű tagjától vette. A nemzetség monostora a madocsai egyház volt. Ide temetkezett a nemzetség, mely hiteles adatok szerint legelőbb 1299. említtetik, midőn Egyed hat fia: János, Miklós, András, Egyed, László és István Billei Domokos fiaival kiegyezik. A testvérek közül János aligha-nem székesfehérvári kanonok volt; Miklósnak egy ilyennevű fiát ismerjük; Andrásnak 1338. öt fia említtetik, ú. m. Mihály, István, Egyed, Péter és Benedek; István fia Dezső volt, ezé Iván, ezé pedig Györkönyi Dezső. Az Egyed-fiakkal közelebbi rokonságban volt Fodor Miklós (vagy Fodor fia Miklós) fia Farkas, ki a XIV. sz. első felében élt s valami okból Tolna vmegyében fekvő tizenegy birtoka elkoboztatott, melyeket 1343. kapott vissza Lajos királytól. E birtokokat 1397. Zsigmond király Györkönyi Dezső részére irta át. A nemzetségnek Tolna, Somogy és Zala vmegyében voltak birtokai. V. ö. *Wertner* M., A magy. nemzets. I. 102., 323.; *Karácsonyi* J., A magy. nemzets. I. 244—247.

Bikács, 1. kisk. Bihar vm. cséffai j.-ban, l. *Mezőbikács*. — 2. *B.*, nagyk. Tolna vm. dunaföldvárij.-ban, (1910) 1061 német és magyar lak., posta-hivatal; u. t. Vajta.

Bikacsök. A bikának meg az ökörnek hímvesszejéből botot készítenek és enyvet főznek. A vesszők készítésének több módja van. Vagy horoggal fölakasztják, alul meg sulyokkal megterhelve kinyujtják, míg meg nem száradt; vagy pedig vas- illetőleg nádpálcát dugnak rajta keresztül s helyenkint zsinórral lekötözik; ha kiszáradt, akkor a zsinórt elvágják s igy gumós botot nyernek, melynek bikacsök a neve.

Bikáczalva *(Bikácza)*, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 865 lak.; u. p. és u. t. Hadad.

Bikafalva, kisk. Udvarhely vm. székelyudvarhelyi j.-ban, (1910) 415 magyar lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Székelyudvarhely.

Bikal, kisk. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1910) 1049 német és magyar lak., postaállomás; u. t. Mágocs.

Bikalat, kisk. Torda-Aranyos vm. alsójárai j.-ban, (1910) 558 oláh lak.; u. p. és u. t. Alsójára.

Bikanir, 1818 óta angol fennhatóság alatt álló hűbéres állam Radzsputanában, India ÉNy.-i részében. Területe 57,859 km², lakóinak száma 53,075. É.-i és ÉNy.-i része a Tharr-sivataghoz tartozik, csak a DK.-i része termékeny, amelyet a Gagar és mellékvizei öntöznek. Klimája nagyon szélsőséges. Háziállatai a ló, juh és teve. Fővárosa B. a Tharr-sivatag egyik szépen kultivált oázisán, magas falak veszik körül. Legszebb épülete a maharadzsa palotája, azonkívül van sok hindu temploma és mecsetje, több kolostora és kollégiuma. Híres cukoripara és gyapjuszövése. Lakóinak száma 53,000.

Bikanyál, l. *Ökörnyál*.

Bikarbonát, l. *Hidrokarbonát*.

Bikás, kisk. Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1910) 369 tót és magyar lak., jelentékeny vasgyárral, vasúti állomás, posta; u. t. Breznóbánya külváros.

Bika-tenyészigazolvány. Köztenyésztési célra csak tenyészigazolvánnyal ellátott bikák tarthatók. Községek, közbirtokosságok, valamint egyesek is abban az esetben, ha másoknak teheneit pénzért hágatják, csak olyan bikát tarthatnak, melyek arra a vmegyére szóló tenyészigazolvánnyal birnak, amely tenyészigazolványt az erre a célra kirendelt bizottságok állítják ki. Minden község köteles bikát tartani, de csak olyan hibátlan bikát tarthat, olyanra kaphat tenyészigazolványt, aminő fajtát a vármegyei szabályrendelet előír. Csak igen kis községeknek engedtetik meg, hogy közös bikát tartsanak.

Bikavér, a sötétvörös, különösen az egri bor neve.

Bikaviadal, gyalogosok és lovasok küzdelme bikákkal erre a célra épített cirkuszban. Már az ókorban, a görögöknél s később a rómaiaknál igen népszerű ünnepségek voltak a gladiátorok viaskodása bikákkal s más fenevadakkal, manapság azonban spanyol nemzeti mulatság, mely a spanyol gyarmatokon is elterjedt, sőt legújabban Dél-Franciaországban is divik. A B. már a XII. sz.-ban kedvelt mulatság volt Spanyolországban, ép oly játéknak tartották, mint a lovagi tornákat; Cid Campeador például kitünő bikaviador hirében állott; IV. Fülöp alatt érte el fénykorát. IV. Károly eltiltotta ezt a barbár játékot, de József, Napoleon testvére ismét megengedte, ezzel akarván népszerüségre szert tenni. Majd minden na-

gyobb spanyol városnak van e célra épített cirkusza: Plaza de Toros-a. Legnagyobb a Szevillában levő, melyben 20,000 néző fér el, a madridiban csak 14,000 személynek van helye. Spanyolországban átlag 200 B.-t tartanak évenként. A B. három részből áll, a szereplők pedig négy csoportba oszthatók; a négy csoport együtt képezi a *cuadrilla*-t. Valamennyi szereplő, *torrero* vagy *torreador*, pompás díszruhában vesz részt a küzdelemben. A *cuadrilla* első csoportját alkotják a *picador*-ok, a lándzsások, kik sovány gebéken ülve, lándzsákkal bökdösik a bikát, hogy ezzel ingereljék s felbőszítsék. A második csoport a *banderillero*-k, kik gyalogosok; rövid horgosvégű botokat, *banderilla*-kat vernek a bika nyakába. A *capeadoro*-k v. másképen *chulo*-k pedig vörös köpenyüket lobogtatva elvonják a bika figyelmét arról, kit az állat veszedelmesen támad. De a főszemély az *espada*, ki egy 90 cm. hosszú egyenes karddal adja meg a kegyelemdöfést a halálra kínzott állatnak. Az espada baljában kis vörös zászlót, *muleta*-t lobogtat, ezzel vonja magára a bika figyelmét. Ha az espada szúrása nem öli meg a bikát, megjelennek a *matador*-ok, kik azután kivégzik azt. Egy-egy B. félóráig tart, s egy előadáson hat bikát is kivégeznek, emellett számtalan ló esik a megvadult bika áldozatául. Spanyolország 143 városában 527 B.-on 2753 bikát öltek meg. Dél-Franciaországban 29 viadalon 168 állatot, Mexikóban 44 ünnepélyen 284 bikát végeztek ki. 1884—85-ben Párisban is megkísérelték a B. bevezetését, de a hatóságok megakadályozták, de Daxban, Nimesben meg kellett hajolnia a rendőrségnek a nép akarata előtt, s megadta a B.-ra az engedélyt. Hazánkban Pozsonyban (1779), Budán, Pesten és Kecskeméten folytak le B.- és állatviadalok.

Bikelas *(Vikilas)*, *Dimitrios* kiváló új-görög író és költő, Koraïs tanítványa, szül. 1835. Hermupolisban (Szíria), megh. Athénben 1908 júl. 20. Első munkája, a Stichoi c. verskötet 1862. Londonban jelent meg. Jeles novelláit (pl. Lukis Larast, melynek tárgya a görög szabadságharcból van véve) sok nyelvre lefordították (magyarra Horváth György, Olcsó könyvtár). Fejlesztőleg hatott az irodalmi nyelvre Faust s kivált Shakespeare-fordításaival (Romeo, Othello, Lear, Macbeth, Hamlet, Velencei kalmár 1876—87). Racine Esther-jét is lefordította. Kedves útleírás az először franciául, majd görögül is megjelent: Nikopolistól Olympiáig (Paris 1885, Athén 1886). Jeles történelmi és politikai tanulmányok: La Grèce byzantine et moderne (Paris 1893); Διαλέξεις καὶ ἀναμνήσεις (Athén 1893); Le rôle et les aspirations de la Grèce dans la question d'Orient (Paris 1885).

Bikfalva, nagyk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 1846 magyar lak., postahivatal; u. t. Uzon.

Bikh, súlymérték, l. *Bihk*.

Bikh, bish v. visha (növ.), l. *Sisakvirág*.

Bikhméreg, a Himaláján tenyésző sisakvirágból (aconitum ferox, Ranunculaceae) készült és annak ható anyagát, a *pseudoaconitint*, magában foglaló nyilméreg. Az eddig ismert mérgek egyik legerősebbje.

Biki *Károly*, egyházi író, ref. esperes, szül. Bihartordán 1846. Hajduszoboszlón és Debrecenben tanult, hol polgári iskolai tanár, később pedig segédlelkész lett. Két évi ilyen minőségben való működés után Györgytelekre, majd Szatmárra választották lelkészül; a szatmármegyei ref. egyházmegye esperesévé választotta. Munkái: *Keresztyén erkölcstudomány* (Debreczen 1873); *Egyházi beszédek ünnepkövetek és ref. tanítók számára* (u. o. 1880); *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok szószéki használatra* (Szatmár 1892); *Cipruslombok*, temetkezési beszédek és imádságok (1898).

Bikini, a Marshall-szigetek Ralick-csoportjához tartozó nagyobb atoll, jobbára csak bozótok, itt-ott egyes kókuszdió-pálmák takarják. Alig néhány család lakik rajta.

Bikis, kisk. Krassó-Szörény vm. facseti j.-ban, (1910) 886 oláh lak.; u. p. és u. t. Facset.

Bikity, község, l. *Bácsbokod*.

Bikk-fa (növ.), *bükk* alakjának szószármazéka, L. *Bükk*.

Bikkfagomba, így nevezik a Székelyföldön a *pisztricgombát* (Polyporus squamosus [Huds] Fr.)

Bikkurim, l. *Zsengék*.

Bikóbikkbánya, Karancsaljához tartozó bányatelep Nógrád vm. füleki j.-ban, (1910) 408 lak.; u. p. Lapujtő, u. t. Salgótarján.

Bikol, körülbelül 800,000 emberből álló néptörzs, mely a Filippi-szigetek egyikének, Luzonnak DK.-i félszigetét, valamint Catanduanes, Burias, Ticao és Masbate szigeteket lakja. Békés, félig művelt, földmívelő nép, melynek nyelve elüt a szomszéd tagalok és a bissayak nyelvétől.

Bikonkáv és *bikonvex* az olyan lencse (a fénytanban), melynek mindkét oldala kívülről vájt, illetőleg mindkettő domború.

Bikszád, kisk. Szatmár vm. szinyérváraljai j.-ban, (1910) 1709 oláh és magyar lak., vasúti állomás, posta és táviró; hitelszövetkezet. Az Avas völgy lapályán 204 m. magasságban fekszik fürdője, 160 vendégszobával. Vize kitünő égvényes konyhasós savanyuvíz; négy forrása közül legjobb a Klára-forrás, melyet ivókúrára használnak, kivált a légutak és bélcsatorna hurutjainál. Parkja és vidéke szép.

Bikszárd, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 940 tót lak., postahivatal; u. t. Szomolány. Határában *Éleskö* (Scharfenstein) vár romjai.

Bikuszpidális billentyű, l. *Szív*.

Bil, a skandináv mitológia alakja. A Snorra Edda elbeszélése szerint *Mani* (a hold) a földről magához emelt két gyermeket, Bilt és Hjukit, akik azóta kiséröi. Bil (a. m. gyönge) kétségkívül a fogyó, *Hjuki* (a. m. az erősbödő) a növekvő holdnak megszemélyesítője.

Bila. A Béla név (l. o.) változata. Anonymus szerint Bila és Boksu a Taksony korában Bulár földről beköltözött izmaelitáknak voltak a vezérei.

Bilač veliki, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 361 horvát-szerb lak.; u. p. Čaglin, u. t. Ciglenik.

Bilád v. *Belád* (arab, többessz. ebből: *beled*, város, helység), a földrajzban kerületek elnevezésére nagyon gyakran előfordul, pl. *B.-al-Dserid*, Tunisz déli része.

Bilaj, adók. Lika-Korbava vm. gospići j.-ban, (1900) 712 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Gospić.

Bilak, kisk. Beszterce-Naszód vm. besenyői j.-ban, (1910) 838 oláh, német és magyar lak., katonai csikóteleppel, postahivatal; u. t. Szeretfalva.

Bilance (fr., ejtsd: biláñsz, ol. *bilancia* v. *bilancio*) a. m. mérleg (l. o.).

Bilander vagy *Binnenlander*, Hollandiában használt egyárbocos. E 80 tonna nagyságu rendesen három ember által kezelt hajókat áruk szállítására használják.

Bilateralia (állat), a két oldali részarányosság szabályai szerint alkotott soksejtü állatok (férgek, puhatestüek, izeltlábuak, gerincesek) összefoglaló neve.

Bilateralis (lat.) a. m. kétoldalú. — *B. szerződés*, oly szerződés, melyben mindkét szerződő fél kölcsönös szolgáltatásra van kötelezve. Minden szerződéshez két fél szükséges, az egyik, aki ajánl, igér; a másik, aki az ajánlatot elfogadja. Ily értelemben minden szerződés kétoldalú jogügylet, tehát az ajándékozás is az, de nem kétoldalú szerződés a fentebbi értelemben. Ilyen pl. a vétel, amelynél az egyik fél az eladott dolog átadására, a másik a vételár megfizetésére köteles, l. *Szerződés*.

Bilaterális szimmetria, l. *Kétoldali részarányosság*.

Bilbao, Biscaya spanyol tartomány fővárosa, a Nervion v. Ibaizabal mindkét partján, amely nehány km.-nyi távolságban a B.-öblöt alkotja, (1900) 83,306 lak., muzeummal, botanikus kerttel. Külvárosával, B. la Vieja-val 4 híd köti össze; 3 oldalról az Archanda, Marro és Miravilla erődökkel koszoruzott dombok környékezik. Legszebb épületei a Plaza-Nueva körül csoportosulnak. Legszebb sétahelyei: a Paseo del Arenal és a Campo Volantin. Külső kikötője Portugalete (l. o.). Kikötője nagyon élénk, amit leginkább a közelében fekvő somorrostrói vasbányáknak köszönhet. 1906-ban 3352 hajó (köztük 2859 gőzös 2.391,495 t. tartalommal) fordult meg benne; a kivitel főcikkei: vasércek 3.846,352 t. és vasiparcikkek, gyapjú, olaj és bor 76,195 hl.; a bevitelé: szén (542,439 t.), koksz (65,738 t.) és angol iparcikkek meg élelmiszerek. B.-ban az ipar jelentékeny; virágzik a vasipar, az üveg- és papíripar; továbbá hajókötél-, kétszersült-, bőr-, cement-, konzerv- és vitorlavászongyártás. Az Osztrák-magyar monarchiának konzulja van itt. 1899 óta a délamerikai köztársaságokkal, 1900 óta pedig Közép-Amerikával van direkt hajóösszeköttetése. B.-t 1300. don Pedro Lopez de Haro alapította Belvao néven; csakhamar virágzó várossá lett; 1795. és 1808. a franciák elfoglalták és 1813-ig birtokukban tartották. A carlista háborukban 1835. és 1873. a carlisták részéről hosszú ostromot kellett kiállania, de mindannyiszor felszabadult.

Bilbaszov *Vazul*, orosz történész, szül. Poltavában 1837., megh. Pavlovszkban 1904. Tanulmányait Szt.-Pétervárt, Berlinben, Tübingenben, Angolországban végezte. 1868-ban egyetemi tanár lett Kievben, de 1871. nyugdíjba ment, 1871—84-ig a Golosz szerkesztője volt, míg azt radikális iránya miatt be nem tiltotta a kormány. A szláv apostolok életére vonatkozó anyagot tette közzé egy be nem fejezett munkában (I. Kirill i Methodij po dokumentaljnym istočnikam 1868, II. Kirill i Methodij po zapadnym legendam 1871); 5. köt. történeti monográfiát tett közzé (Szt.-Pétervár 1901) és a Mordinov-féle levéltárból 10 kötetet, fő műve azonban II. Katalin császárnőről irt nagy műve (Istorija Jekateriny II.), amelynek csak I. és II. kötete jelent meg (Szt.-Pétervár 1889 és 1890).

Bílbilis, város Hispania Terraconensis római tartományban a Salo mellett; *Martialis* szülővárosa.

Bilderdijck (ejtsd: —dájk), *Willem*, németalföldi, költő és tudós, szül. Amsterdamban 1756 szept. 7., megh. Haarlemben 1831 dec. 18. Leidenban tanulta a jogot s azután Hágában volt ügyvéd. A franciák betörése idején Londonba, majd Braunschweigba ment s csak 1806 tért vissza hazájába, hol a király könyvtárnoka lett. Ügyes verselő s nagy tudományú ember volt. Irt lirikus, epikus verseket, didaktikus költeményeket és nagyon sokat fordított arab, görög, latin, francia és angol nyelvből. Költeményeit összegyüjtve da Costa adta ki: Dichtwerken, (Haarlem 1856—59, 16. köt.). Érdemes nyelvtudós is volt, s főképen nemzeti nyelvét vizsgálta. Amellett hazája történetével is foglalkozott, majd nagy vallási harcot indított, élesen kikelvén 1823. a németalföldi református egyházban is kifejlett racionalizmus ellen és szenvedélyes hangú irataiban sürgette a dortrechti kánonokhoz való szigorú ragaszkodást. Geschiedenis des vaderlandes című művét halála után Tydeman adta ki 12 kötetben. Második felesége, *B. Wilhelmina* (1777—1830) ügyes festő és költő volt. Összegyüjtött költeményei: Dichtwerken cimmel Amsterdamban (1858. 2 köt.) jelentek meg.

Bildstock, Friedrichsthal községhez tartozó telep Trier porosz kerületben Saarbrücken j.-ban, (1905) 4975 lak.; szénbányával.

Bildt, 1. *Diedrik Gillis*, svéd diplomata és katona, szül. Gotenburgban 1820 okt. 16., megh. Stockholmban 1894 okt. 22. 1859-ben vezérőrnagy és XV. Károly király főhadsegéde, 1862. stockholmi főkormányzó lett. 1864-ben bárói rangot nyert. 1874-ben a berlini, 1875. a drezdai udvarhoz követté, 1886. pedig birodalmi marsallá nevezték ki. 1888—89-ig elnöke volt a védvámos párt soraiból alakított kabinetnek, s egyúttal a külügyi tárcát is kezelte.

2. *B., Karel*, báró, svéd diplomata és történetíró, az előbbinek fia, szül. Stockholmban 1850 márc. 15. A diplomáciai pályára lépett, 1889. római követ, 1899. tagja volt a hágai békekonferenciának, 1902. Londonba helyezték át. Munkái: S. Birgittas hospital och den svenska kolonien i Rom under 1600 talet.; Christine de Suède et le cardinal Azzolino (1899), mely munka Krisztina királynő titkos levelei alapján készült; Svenska minnen och märken i Rom (1900); Christine de Suède et le Conclave de Clement X. (Paris 1906) és Les Médailles Romaines de Christine de Suède (Rome 1908).

Bileam (a. m. *népronto*), mezopotámiai próféta, kit Balak, a moabiták királya az országához

közelgő izraeliták elátkozására kért föl, de Izrael életét látva, prófétai ihlete arra kényszeríti, hogy átok helyett áldást mondjon. Annyit mégis tanácsol Balaknak, hogy a Baál-Peor tiszteletére rendezett lakomákra az izraelitákat meghívja és ezen az úton kedveltesse meg velük az ott szokásos erkölcstelen életmódot. Elesett az izraelitáknak Midjanország elleni harcában, ahol a midjaniták oldalán küzdött. — A *B. szamaráról* szóló elbeszélés szerint, mikor B. az izraeliták elátkozása céljából Balakhoz ment, útjában egy angyal feltartóztatta. A szamár látta az angyalt, de B. nem. A szamár nem tudván kitérni, megállt és mikor B. ütötte-verte, megszólalt.

Bileam szamara, l. *Bileam.*

Biled ul Dzserid (*Beled ul Dzserid*), datolyapálmákban gazdag vidék Észak-Afrikában, Tunisztól D.-re, mintegy 2000 ha.-nyi területet elfoglaló oázisokból (Tuszar, Nafta, El Udien, El Hamma stb.) áll. A rómaiak idejében sűrűn lakott vidék volt, miként a rajta talált romok bizonyítják. Újabban a franciák artézi kutak fúrásával igyekeznek a vidék anyagi kultúráját emelni.

Biledzsik, fővárosa Chodavendikcsar kisázsiai török vilajetnek, körülbelül 80 km.-re Brusszától, a Szakariánál kis mellékvize, a Karaszu mellett. 10,500 lakója főleg selyemhernyótenyésztéssel, szőllőműveléssel és selyemszövéssel foglalkozik. A Szkutari-Eskisehr vasút állomása B., a bizanciak korában Belekoma néven erős vár volt, 1299. foglalta el Oszman emír; ez volt a törökök első birtoka görög földön.

Bilek, közs. Mostar hercegovinai kerületben, a Várdártól a Trebincsica forrásáig terjedő 480 m. magas fensíkon, a montenegrói határon, (1910) 1871 lak., csinos mecsettel; délmagyarországi kis városokra emlékeztető külsővel; fontos határállomás, a magaslatok körülötte mind meg vannak erősítve. Az új Bilek Galgóczy tábornok alkotása. 1903 júl. 20. a 12. magyar (komáromi) gyalogezred 2 zászlóaljának 912 emberéből Trebinjétől B.-ig menetelés közben 37° R. hőségben több mint 700 ember kidőlt, 15 meg is halt. A hivatalos vizsgálat súlyos mulasztásokat konstatált, amiért is 3 fő tisztet: Dragoni Alfonz vezérőrnagyot, Török István és Grünzweig Albert ezredeseket állásuktól fölmentették. B. közelében síremléket állítottak az elhaltak emlékére.

Bilek, *František,* cseh szobrász, szül. Chíjnowban 1872 nov. 6. Párisban tanult és itt döntő hatást gyakoroltak fejlődésére a középkori szobrászat alkotásai. Rajongó, olykor idegenszerű vallásos és filozófiai gondolatait nagy méretű — utóbb gyakran fából faragott — szobrokban, csoportokban és domborművekben, valamint rajzsorozatokban fejezi ki. Művei közül különösen kiemelendők: Golgota (Prága, modern képtár); A vakok (1903); A csodálkozás (1907) stb.

Bilfinger, (a. m. tizenkét ujjú, mert a család hatujjú volt), *Georg Bernhard,* német filozófus szül. 1693 jan. 23., megh. 1750. feb. 18. A híres Wolf tanítványa, akinek ajánlatára a pétervári egyetemre meghívták, ahol 1725—31-ig működött. Legfontosabb műve: Dilucidationes philosophicae de Deo, anima humana, mundo et generalioribus verum affectionibus (1725 óta több új kiadásban). L. Wahl tanulmányát a Zeitschr. f. Phil. u. phil. Krit. 85. k.

Bilgorai, város, l. *Bjelgoraj.*

Bilguer, *Paul Rudolf von,* német sakkjátszó, szül. Ludwigslustban 1815 szept. 21., megh. 1840 szept. 16. Berlinben. Porosz katonatiszt volt, de gyenge testalkata miatt ki kellett lépnie, akkor a sakknak s a szépirodalomnak szentelte minden idejét. Első munkája: Das Zweispringerspiel im Nachzug (Berlin 1839), melyet csakhamar követett a német sakkirodalomnak máig is legértékesebb könyve, a Handbuch des Sachspieles (Leipzig 1891, 7. kiadás).

Bilhana, hindu költő a Kr. u. XI. sz.-ból, szül. Kasmirban, beutazta India nagy részét és a fejedelmi udvarokban versenyre hívta ki az udvari költőket. Vikramankadera-carita c. époszában megénekelte Tribhuvanamalla király tetteit (kiadta Bühler Bombayban 1875).

Bilharzia *betegség.* Afrika, különösen Egyiptom lakosságát pusztító, de Szíriában, Mezopotamiában Arábiában, sőt Amerikában is előforduló betegség, melyet a Schistosomum haematobium vagy Distomum haematobium (l. o.), B. okoz. A féreg, amelyet Bilharz fedezett fel 1851. — innen a B. elnevezés is — a trematodák csoportjába tartozik. Különös sajátsága, hogy különivarú: az érett hím hengeres testének hasi oldalán vályú van, az ú. n. canalis gynaecophorus (nőt-vivő csatorna); ebbe a nőstény állat párzáskor belefekszik. A B. a verőce ér ágaiban, a kis medence szerveinek (végbél, hólyag) gyüjtőereiben élősködik, a B. tüneteit azonban a hólyag és végbél falába hatoló féregpeték okozzák, amelyek a vizelettel üríttetnek ki. Egyiptomban a B. annyira elterjedt, hogy az iskolás fiúk 30—80%-a fertőzött a B.-val. A B. legfőbb tünete a kezdetben rohamonként jelentkező, később állandó vérvizelés. A vizelet véres, nyákos üledékében vannak a féreg petéi, amelyek körül súlyos esetekben húgyhomok csapódik ki, sőt húgykövek is képződhetnek, esetleg hólyagdaganatok keletkeznek a peték izgató hatása miatt. Később az ondóhólyagok, a prosztata, a végbél is megbetegednek a nagyon krónikus lefolyású betegség alatt. A halált kimerülés okozza. Ha azonban újabb fertőzés nem történik, a betegség meg is gyógyulhat. A fertőzés valószínüleg a tápláló csatornán át történik a nyersen élvezett tápanyagokkal, pl. zöldségfélékkel, csigákkal, halakkal, az ivóvízzel; esetleg a mosakodásra, fürdésre használt vízzel. A féreg más gazdáját nem ismerjük.

Bilhas (portug.), a víz hűtésére szolgáló korsók. L. még *Alcarrazas.*

Bili, részegítő ital Guineában, melyet a bennszülöttek ünnepek alkalmával, lakodalmon, toron stb. isznak, vele az idegen látogatót is megkínálják. A *Dissotis grandiflora* növény megpörkölt gyökeréből, ennek vízzel való erjesztése útján készül, hatása hasonló az alkoholéhoz.

Bili-Bili, sziget a Vilmos császárföldhöz (Új-Guinea) tartozó Astrolabe-öbölben; lakói pápuák és élénk kereskedést űznek az egész partvidéken az általuk készített cserépedényekkel.

Bili brieg, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 388 horvát-szerb lak.; u. p. Nova Kapela, u. t. Újkapela-Batrina.

Bilimbi v. *bilimbifa* (növ.), *Averrhoa*.

Bilin, kisk. Máramaros vm. tiszavölgyi j.-ban, (1910) 816 rutén lak., vasúti állomás; u. p. Tiszaborkút, u. t. Rahó.

Bilin (csehül *Bilina*), város Csehországban, Dux ker. kapitányságban, szép hegykatlanban, a Biela és vasút mellett, (1900) 7871 lak., a Lobkowitz hercegi család szép kastélyával, barnaszéntelepekkel. A közelében levő bazaltsziklák közt a B.-i kő v. Bořen Közép-Európa egyik legmagasabb (538 m.) fonolitja, érdekes flórával. A várostól 1·3 km.-re van a híres B.-i savanyuvízforrás, mellette szép parkokkal és 1878. épített gyógyházzal. A Józsefforrást tartják a legjobbnak; hőmérséklete 12° C. 10,000 részben van 33·6 szénsavas nátron, 7·19 kénsavas nátron, 3·8 klórnátrium, 4·1 szénsavas mész, 1·7 szénsavas magnézia, 0·1 szénsavas lithion, 47·5 szabad szénsav; leginkább gyomorsavképződés, gyomor- és bélkatarrus, máj-, vese- és húgyhólyagbajok, köszvény és reumatizmus, skrofula stb. ellen használják. Vizét, bár ott a helyszinén is használják, leginkább szétküldik, évenkint mintegy 5 millió palackot. A savanyuvíz elpárologtatása útján készített bilini pasztillákból szintén nagy mennyiséget (évenkint 200,000 adagot) hoznak forgalomba. V. ö. *Gintl, Laube* és *Steiner*, Die Mineralwasserquellen v. B. (B. 1898).

Bilincs, vaslánc a rabok kezeinek és lábainak megkötésére. Régebben büntetést súlyosbító eszköz volt, ma azonban csak mint biztonsági és fegyelmi eszközt alkalmazhatják fegyenceknél v. vizsgálati fogságban levőknél. A büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-c. 156. §-a értelmében az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság foganatosításakor a rendőri hatóságnak közege a fogolyra csak akkor tehet B.-et, ha ellenállt, vagy ha a szökés más módon meg nem akadályozható, de tartozik erről a hatóságnak, melynek a letartóztatottat átadja, azonnal jelentést tenni. A fogházban a B. az ügyész, illetőleg a vizsgálóbiró rendeletéből is csak akkor tehető a letartóztatottra, ha erőszakos vagy rakoncátlan magaviseletet tanusít, ha öngyilkosságot kisérelt meg, v. ha szökésétől lehet tartani; a főtárgyaláson a vádlott mindig B. nélkül jelenik meg (1896. XXXIII. t.-c. 301. §-a).

Bilineár alak, n változónak ($x_1, x_2, \ldots, x_n$) oly homogén lineár egész függvénye, melyben az együtthatók más n változónak ($y_1, y_2, \ldots, y_n$) homogén lineár egész függvényei.

Bilinguis (lat.) a. m. két nyelvet beszélő. Angliában így hívják a részben angolokból, részben külföldiekből alakított esküdtszéket, mely külföldi vádlottak bűnügyeiben ítél.

Bilini pasztillák. Gyógyszeres cukorkák kettedszénsavas nátriumból, 1 drb 6 cg.-ot tartalmaz. Az eredeti pasztillákat a bilini vízből bepárlás útján készítik, a legtöbbet azonban csak a megfelelő sókból.

Bilinski, 1. *Leo*, lovag, osztrák (lengyel) politikus és nemzetgazda, szül. Zaleszczykiben (Gácsország) 1846 jún. 15. A galiciai helytartóságnál kezdte pályáját, majd magántanár lett a lembergi egyetemen és 1874. rendes tanár. 1882-ben a galiciai tartománygyülésbe választották, 1883 óta pedig állandóan tagja a Reichsratnak (még pedig 1901-ig a képviselőháznak, 1901 óta pedig az urakházának), nemkülönben az osztrák delegációnak. A legújabb időig oszlopos tagja volt a lengyel képviselő-klubnak, 1892. Czedik utódaként az osztrák államvasutak igazgatójává nevezték ki; 1895. pénzügyminiszter lett a Badeni-kabinetben, s mint ilyennek sikerült az elődje (Steinbach) által előkészített adóreformot életbe léptetnie. 1897 nov. ugyan az egész kabinettel visszalépett, de már 1900. az általa szervezetében módosított osztrák-magyar bank kormányzójává nevezték ki, egy évvel később pedig az urakházának tagja lett. 1909-ben a rekonstruált Bienerth-kabinetben másodizben is elnyerte a pénzügyi tárcát és ebben az állásban jutott a soká vajudó bankkérdésben Lukács László magyar pénzügyminiszterrel megegyezésre. Egyéb reformterveit azonban a Reichsrat elutasította, a költséges csatornajavaslat ellen pedig éppen szűkebb honfitársai, a lengyel képviselők foglaltak állást, ami 1910. az egész Bienerth-kormány lemondását vonta maga után. A kabinet rekonstruálásakor (1911 jan.) B. nem kapott tárcát. Főbb, részben lengyel nyelven írt munkái: Jövedelmi adótanulmányok (Lemberg 1880, 2 köt.); A kamatról (Varsó 1872); A nemzetgazdaságtan alapvonalai (Lemberg 1873); A pénzügytan rendszere (1876); A szociáldemokrácia rendszere (1880—82, 2 köt.); Die Luxussteuer als Korrektivsteuer der Einkommensteuer c. művében (Leipzig 1875) a fényüzési cikkek minél nagyobb megadóztatását sürgeti. Utolsó műve: Die Gemeindebesteuerung und deren Reform (1878).

2. *B., Severin*, l. *Nihad pasa*.

Bilirubin. Az epe festőanyagai közé tartozó szerves vegyület, melynek kémiai képlete

$$C_{16}H_{18}N_2O_{10}.C_{32}H_{36}N_4O_6$$

Előfordul csekély mennyiségben az ember és a húsevő meg a növényevő állatok epéjében. Nagyobb mennyiségben az ú. n. *epekőben* (ökörében), melyből a különféle idegen anyagoknak eltávolítása után kloroformmal kivonható és ezen oldatból többszöri átkristályosítással tisztán állítható elő. A B. vörösszínű, egyhajlású kristályokból álló por, mely vízben teljesen oldhatatlan, igen kis mértékben oldható éter, azonban kloroformban, alkoholban, benzolban, széndiszulfidban könnyen oldódik. Maró alkaliákban (nátronlúg) narancsvörös színnel oldódik és ez az oldat igen nagyon higítva sárgaszínű. Némely fémekkel vegyületeket alkot, melyek vízben oldhatatlanok; ezek közül a kalcium-vegyület az epekőnek fő alkatrészét képezi. A B.-t a máj a vérfestékből képezi. Kimutatását l. *Epe*.

Bilis a. m. epe (l. o.).

Biliverdin. $C_{16}H_{18}N_2O_4$. A zöldszínű epében fordul elő. Képződik a *bilirubinból*, ha annak nátriumhidroxiddal készült oldatát levegővel addig rázzuk, míg az oldat barnás-zöld színűvé válik. Az oldatból sósav hozzáadására amorf csapadék alakjában válik ki a B. Nedves állapotban sötétzöld színű alaktalan por, mely megszárítva tökéletesen feketének látszik. Vízben, éterben vagy kloroformban

oldhatatlan, alkoholban és jégecetben szép zöld színnel oldódik. — Éhezéskor az epehólyagban álló epében is átalakulhat a bilirubin egy része biliverdinné. Kimutatását s egyéb viszonyait l. *Epe*.

Bilk, Düsseldorf (l. o.) külvárosa.

Bilkaudvard (azelőtt: *Bilkahumenecz)*, Búrszentmiklóshoz tartozó puszta Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 574 lak.; u. p. Búrszentmiklós, u. t. Szentjános.

Bilke, nagyk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 4675 rutén és német lak., posta- és táviróhivatal. Községi hitelszövetkezet és felsővidéki önsegélyző takarék- és hitelegylet.

Bill (ang., a latin *bulla*-ból), iromány, okmány, fogalmazvány, váltó, számla, jegyzék, Észak-Amerikában bankjegy, jegyzék, levél, cédula; angol parlamenti műnyelven: törvényjavaslat. A B. vagy magánérdekű (Privat B.), minő pl. egyesek vagy társaságok, testületek részére vám, út stb. engedélyezése iránt a parlament elé terjesztett javaslat, vagy általános, közérdekű (Public B.). A magán B. az érdekeltek által a parlamenthez intézett kérelem alakjában szerkesztendő és egy parlamenti tag által nyujtandó be a háznak, mely azt vizsgálat és javaslattétel végett egy bizottsághoz utasítja. A privat B.-ek igen költségesek, ami annál inkább figyelembe veendő, mert számos közigazgatási, végrehajtó hatalmi aktust ilyen B. alakjában csupán a parlament eszközölhet. A public B. csak úgy terjeszthető elő, ha azt előzetes szóbeli kérdésre, illetőleg kérelemre a ház megengedi. Igenlő esetben a B. előterjesztetvén, következik az általános tárgyalás, vagyis azon kérdés vitatása, vajjon ily elveken alapuló törvényre vagy egyáltalán ily célú törvényalkotásra van-e szükség; az általánosságban (első olvasásban) elfogadott B.-t a ház bizottsággá alakulva veszi részletes tárgyalás alá. Ennek befejezésével a ház határoz a B. részletes, második olvasásban való elfogadása felett. Ha részleteiben is el van fogadva a javaslat, úgy a netán eszközlött módosítások szerint kiegészítve újból leiratik (en grossed) és harmadszori felolvasás és határozás alá kerül. A harmadik felolvasás plenáris ülésben történik és annak folyamában szintén lehet pótlásokat indítványozni, melyek iránt a ház határoz.

A harmadszori felolvasásban is elfogadott B.-t a parlament másik házával közlik, hol annak tárgyalása és elfogadása nagyjában ugyancsak a most leírt processzus szerint történik. Ha a B. iránt a két ház nem tud megegyezni, akkor az elbukik (dropped), ha pedig a megegyezés létrejött, szentesítés végett a király elé terjesztik.

B. of attainder, az angol jogban kivételes büntetőtörvény, amely feljogosítja a parlamentet, hogy valakit birósági eljárás nélkül vizsgálat alá vonjon és megbüntessen.

B. of complaint büntető ügyekben a. m. az esküdtszék elé terjesztett vádlevél, amelynek alapján v. vád alá helyezik a vádlottat, v. megszüntetik az ellene megindult eljárást; az előbbi esetben ezt írják a vádlevél hátára: «a true B.» (igaz vád), az utóbbiban: «not a true B. (nem igaz vád); l. *Vádirat, Vádalálehelyezés*.

B. of exchange, váltó.

B. of pains and penalties, angol speciális törvény, mely a rendes birói eljárás mellőzésével büntetést szab arra, ki a treason-t vagy felony-t képező bűntett gyanujába esett. Halálbüntetés a B.-ben meg nem állapítható. A B., mely halálbüntetést s vagyonelkobzást állapít meg a bűnös ellen, B. of attainder.

B. of rights, Angolország parlamentáris alkotmányának egyik alaptörvénye, melyet II. Jakab király elüzése után a parlament egy bizottsága dolgozott ki és a trónra hívott Orániai Vilmos szentesített. Főleg a parlament adómegszavazási jogát, a miniszterek felelősségét, a bíróságok függetlenségét biztosította, megszünteté a királynak hatalmát a törvények hatályának felfüggesztésére s a törvények alól való felmentés megadására.

B. of sale, írásba foglalt adásvételi szerződés, záloglevél oly ingóságoknál, amelyeket az adósnál hagynak.

Bill, az angol William (Vilmos) név becéző alakja.

Billard (franc.), l. *Billiárd*.

Billaret (franc., ejtsd: billyaré), olyan kis tekeasztal, melyet bármely más asztalon el lehet helyezni, el van látva olyan szerkezettel, mellyel könnyen beigazítható pontos vízszintes helyzetbe

Billaud-Varenne (ejtsd: billyó-varenn), *Jean Nicolas*, franc. forradalmi politikus, szül. La Rochelleben 1756 április 23-án, megh. Port-au-Princeban 1819 jún. 3. Könnyelmüen töltött ifjuság után belépett az oratoriánusok kollégiumába, ahonnan 1783. elűzték. 1785 óta Párisban ügyvédeskedett. Lelkesedéssel csatlakozott a forradalomhoz és szoros összeköttetésbe lépett Danton-, Robespierre- és Marat-val; lelke volt a jakobinus klubnak és az 1792 aug. 10-iki fölkelésnek egyik rendezője. A szeptemberi tömeges gyilkosságokban is közreműködött, a király azonnal való kivégezésére szavazott s a girondisták megbuktatásában segédkezett. A rémuralom idejében a konvent elnöke s a jólétbizottság tagja volt és ő indítványozta az orléansi herceg és Mária Antoinette kivégeztetését. Addig Robespierre bérence volt, 1794 júl. 27. mindamellett annak bukásában közreműködött. Ennek ellenére a konvent 1795 április 1. Cayennebe számüzte. 1816-ban St. Domingóra menekült a négerekhez. A Mémoires de B., écrits au Port-au-Prince (Paris 1821, 2 köt.) koholtak, valódi emlékiratai csak 1893. jelentek meg Párisban, Begis szerkesztésében.

Billault (ejtsd: billyó), *Auguste Adolphe Marie*, francia államférfiú, szül. Vannesban 1805 nov. 12., megh. 1863 okt. 13. Egyideig Nantesben ügyvéd volt, 1834. képviselőnek választották. Később Aumale herceg ügynöke lett, 1837 óta pedig a képviselőház tagja. 1848 márciusban a nemzetgyűlésbe választották, kezdetben a radikális balpárthoz csatlakozott és az Orléans-család számüzetését sürgette. 1850-ban azonban átpártolt a bonapartistákhoz. 1851 dec. 2-ika után Napoleon Lajoshoz szított és mint a törvényhozó testület tagja, 1853 jan. 25. óta pedig elnöke, III. Napoleon főtámaszai közé tartozott, aki őt 1854 jún. 23. belügyminiszterré s ez év december 5. szenátorrá kinevezte. 1858-ban visszalépett ugyan, de

már 1859. végén megint átvette a belügyi tárcát. 1860-ban tárcanélküli miniszter lett. Irod. hagyatékát életrajzával együtt *Huet* A. adta ki (Paris 1864, 2 köt.).

Billbergia *Thunb.* (növ.), a Bromeliaceae család génusza, 40 fajjal Amerika tropikus vidékein. Ananászhoz hasonló, leginkább Braziliában nagy fákon élősködő, évelő növények, szálas vagy kardalakú levelekkel, fűzéres v. bogas virágzattal s háromrekeszű, száraz bogyóval. Több faját pompásszínű virágaiért és murvaleveleiért melegházban ápolják. Legszebb a *B. Morelii* Brogn. keskeny csatornás leveleivel, piros murvalevelekkel és világoskék virágokkal. A *B. zebrina* Lindl. levele tövisesfogú, a külső oldalán fehérrel sávozott.

Billbroker, az angol tőzsdén működő váltóalkusz, aki azonban a bankoktól kapott kölcsönpénzzel a maga számlájára is számít le váltókat, hogy azokat visszleszámítás végett a bankokhoz juttassa.

Bille, kis folyó Németországban Lauenburg és Holstein közt; 63 km. hosszú folyás után Hamburg fölött az Elbába torkollik. Az így képzett *Billwärder* szigeten van az ugyanily nevű helység, (1905) 3158 lak.

Bille, *Karel Steen Andersen,* dán politikus, szül. Nykjöbingben (Zeeland-sziget), 1828 júl. 1., megh. Kopenhágában 1898 nov. 11. Hírnevét mint a Dagbladet hirlap alapítója (1851) és szerkesztője alapította meg. 1861—80-ig tagja volt a Folkethingnek, 1880—84-ig Dánia képviselője Washingtonban. Munkái: Tyve Aars Journalistik (1873—77, 3 köt.), Erindringer fra Rejseri Italien (1878, 2 köt.); Parlamentarismen i England (1895).

Billéd, nagyk. Torontál vm. cserei j.-ban, (1910) 3947 német és magyar lak., járásbíróság telekkönyvvel, csendőrőrs, takarékpénztár, hitelszövetkezet és hitelbank, két gőzmalom, ecetgyár, kaszinó és polgári kör, vasúti állomás, posta-, távíró- és telefonállomás.

Billegetőfélék *(Motacillidae,* állat), az éneklőmadarak *(Passeriformes)* egyik családja. Az idetartozó fajok közeli rokonságban állnak a pacsirtafélékkel. Testük karcsú, csőrük vékony, poszátaszerű; orrlikaikat nem tollserték, hanem hosszában félig nyitott bőrhártya fedi; csűdjük mellső részén pajzsolt, a hátsó része ellenben sima; az elsőrendű evezőtollak száma 9. A Csendes-óceán szigeteit kivéve az egész földön mindenütt előfordulnak; az eddig ismert fajok száma meghaladja a 70-et. Hazánkban 4 nemük fordul elő. Közönségesebb fajaik: a *pipiskék* (l. o.), továbbá a barázdabillegető *(Motacilla alba* L.). Utóbbi hamuszürke, torka, melle, farka, csőre és lába fekete; homloka, szeme tája, fülfedői és nyakoldala, melle, hasa és alsó farkfedői fehérek, oldala hamuszürke, szárnya és szeme barna. Hossza 19, szárnya 8·5—9, farka 8·5—9·5, csüdje 2·3 cm. Hazánkban mindenütt közönséges. Febr. második felében s ápr. elején érkezik és késő őszszel távozik déli vidékekre. A havasi vagy hegyi billegető *(Calobates melanope* Pall.) csinosabb a barázdabillegetőnél. Farka igen hosszú, a hím tavasszal felül hamuszürke, alul citromsárga, torka fekete, közte és a szürke felső részek között fehér sáv vonul végig, vagyis kantárszára fehér; szárnya és csőre fekete, másodrendű evezőinek töve fehér; három szélső farktolla fehér, a többi fekete; lába barnás. Hossza 20, szárnya 8·5, farka 10·5, csüdje 2 cm. Hazánkban a hegyes vidékeken, patakok mentén mindenütt honos. A mezei sárga billegető *(Budytes campestris* Pall.) hazánkban ritkaság; eddig csak Petényi Salamon észlelte 1842. Stubnyán; rendesen Angliában, továbbá Dél-Oroszországban és Közép-Ázsiában fordul elő. Hasonlóképen ritkaság nálunk az ázsiai sárga billegető (*B. taivanus* Swinhoe), mely a Kurili-szigetektől kezdve Kelet-Szibérián át Kínában és Formoza-szigeten, télen pedig a Malájifélszigeten honos; hazánkban a Velenczei-tó partján Szikla Gábor 1893 tavaszán lőtt egy hímet és egy tojót, ezek az egyedüli hazai példányok. Annál közönségesebb a hazai vizenyős réteken az európai sárga billegető *(B. flavus* L.); háta olajzöld, hasa sárga, különben színre nézve kor és nem szerint igen változó. Hossza 17, szárnyhossza 8, farkhossza 7, csüdje 2·2 cm. Különösen síkságokon és lapályos erdős vidékeken hazánkban több helyen áprilistól szeptemberig fordul elő. Évenként csak egyszer költ. Májusban 4—6 sötéten pontozott piszkos fehér tojást rak, melyen a nőstény 13 napig ül. Azonfelül nagy ritkaságképen előfordul még hazánkban a keleti-, északi-, dalmát és feketefejű billegető *(B. beema* Sykes, *B. borealis* Sund, *B. paradoxus* Brehm és *B. Feldeggi* Michach.).

Billegháló, kanálszerű merítőháló, amelyiket billegetve alámerítenek és emelnek fel a vízből.

Billek-August *István* (auenfelsi báró), cs. és kir. altábornagy, szül. Szlatinán 1842 dec. 17-én. 1859-ben részt vett az osztrák-francia-szárd háborúban. 1866-ban mint főhadnagy részt vett az osztrák-porosz háborúban. Königgrätznél két nehéz sebet kapott. A königinhofi ütközetben és a königgrätzi csatában tanusított hősiességéért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. Ott volt Bosznia és Hercegovina okkupálásánál. 1898-ban vezérőrnagy, 1903. pedig altábornagy lett.

Billenő-eke, l. *Eke.*

Billentés. Billentyűs hangszereknél, főként a zongoránál, a billentyűk megütésének módja. Beszélünk «kemény», «lágy» stb. B.-ről. Részben elsajátítható az erőteljes, szép B., de vannak olyan finomságai, amelyek tisztára egyéniek és amelyekre a tanító nem oktathatja ki a növendéket. Általános szabályok megtartása (pl. az, hogy mikor kell vagy mikor nem szabad játszani könyökcsuklóval, kézcsuklóval, ruganyos vagy kifeszített ujjakkal stb.) még nem biztositja a poétikus B.-t. A B. különböző módjai számot vetnek a zeneszerző különböző utasításaival az *artikuláció* (l. o.) tekintetében. Nevezetesen a *legato* (l. o.) és *staccato* (l. o.), valamint ezeknek többféle változata kíván más-más B.-t.

Billentyű (olasz. *tasto,* lat. *clavis),* az orgona, harmonium és zongora emeltyűi, amelyeket ujjal lenyomnak. Segélyükkel az orgonánál út nyílik a szélnek a sípokhoz, a zongoránál pedig mozgásba jutnak a kalapácsok, amelyek a húrokat érintik. Fúvóhangszereknél a billentők segítségével a hanglyukakat megnyitjuk és elzárjuk, aminek azután befolyása van arra, hogy a csőben

mekkora légoszlop rezeg és mily magas hang jön létre. L. még *Elektromos jelzőművek*.

B. (valvula) az *anatómiában* hártyaszerű képletet jelent, amely arra szolgál, hogy bizonyos csőrendszerek egyes részeit elkülönítse s hogy vagy mechanikai berendezésénél vagy fiziológiai sajátszerűségénél fogva a cső tartalmának határozott irányban való mozgását biztosítsa. Ilyen billentyűk vannak az emésztőcsatornán (l. *Belek*), a szívben (l. *Szívbillentyűk*), a vénákban (l. *Vénák*).

Billentyűhiba, l. *Szívbillentyűbetegségek*.

Billentyűszekrény, l. *Telefon*.

Billentyűzet. Így nevezik a billentyűs hangszereknek, t. i. az orgonának, zongorának stb. összes billentyűit. Klaviaturának vagy tasztaturának is mondják. Az orgonánál s a harmoniumnál egy vagy több B. van, amelyen a kéz játszik, neve *manuale*, míg az orgonának lábbal mozgatott billentyűzetét *pedálnak* nevezik.

Biller, híres augsburgi ötvöscsalád, mely a XVII. sz. közepén tünt fel s a XVIII. sz. végéig virágzott. A család összes tagjai monogrammjuk felett csillagot használtak jegyül.

Billér (állat, *halter*), a kétszárnyuak v. legyek (*Diptera*) rendjébe tartozó rovarok elsatnyult hátsó szárnyából képződött pikkelyecske. Benne rendkívül sok ideg végződik s ezért ismeretlen feladatu érzékszervnek tartják; fontos szerepe van a repülésnél, amennyiben repüléskor csak a B. segítségével tudja az állat egyensúlyát megtartani.

Billet (franc., ejtsd: billyé) a. m. levélke, cédula, jegy. Franciaországban a saját váltó elnevezése, minden bemutatóra szóló és forgatható papir, különösen utalvány, csekk, papirpénz. *B. de banque*, bankjegy; *B. au porteur*, az előmutatónak fizetendő utalvány. *B. d'amour*, *B. doux*, szerelmes levél; *B. de faveur*, szabadjegy; *B. de* (faire) *part*, valamely családi eseményről szóló jelentés, nálunk rendesen *parte-cédula* néven a gyászeset jelentése. *Billeteur*, jegyszedő, aki a jegyeket kiadja v. beszedi.

Billiárd, a milliárd mintájára készült szó, mely ezer billiót jelent.

Billiárd (franc. *billard*, tekejáték, tekeasztal; de leginkább a B. elnevezést használják nálunk is). A B. feltalálójára, eredetének helyére vonatkozólag nincsenek hiteles adataink. Állítólag egy angol szatócs volt a feltalálója, ki unalmában rőfjével lökdöste az üzleti cégére gyanánt szolgáló csontgolyókat s így találta ki e kedvelt játékot, melyet róla neveztek el (Billi'yard: Vilmos rőfje). A B.-asztal négy v. hat lábon nyugvó szilárd, meg nem ingatható négyszögletes faalkotmány, melynek méretei különbözők, de mindig kétszer olyan hosszuak, mint szélesek. Magassága 80 cm. Az asztal lapját finom tömör posztóval (rendesen zöldszínű) bevont, 3—4 cm. vastag, simára csiszolt márvány- v. pala-lap képezi. E lapot ruganyos kaucsukkeret fogja körül. Kétféle asztalt használnak: A régebben ismert nagyobb asztalt, melyen hat lyuk van; a négy sarokban, s a két hosszabb oldal közepén. Ez az igazi B.-asztal. A másik faja a kisebb: francia v. karambol-asztal, amelyen nincsenek lyukak. A játék eszközei a golyók és a dákó. A golyók 59—64 mm. átmérőjüek, elefántcsontból készülnek. Újabban papirosból, celluloidból is készítik, de ezek nem olyan jók. A három golyó közül kettő fehér, de az egyik megkülönböztetésül kis fekete ponttal van megjelölve; a harmadik golyó piros. A B.-hoz nagyobb, a karambolhoz kisebb golyókat használnak. Másik segédeszköze a B.-nak a dákó: alsó végén vastagabb, felső vége felé vékonyodó, 140 cm. hosszú rúd. Többnyire körtefából készül, hogy kellő súlya legyen; alsó, vastagabb vége ólommal van bélelve. Vékonyabb vége csontlemezben végződik, melyre kis bőrlemezkét ragasztanak, hogy ne csússzék le (gixer) a golyóról lökés közben; e célból be is krétázzák a bőrvégeket. Ujabban időmérő és számoló készülékeket is alkalmaznak az asztalokra, melyek a játék idejét s a megjátszott pontok számát jelzik. Többféle B.-játék van, melyek megnevezésére magyar szavunk nincs. Igy a karambol, cadre, piramidli, kis és nagy kégli, preferánc stb. (l. a megfelelő *címszókat*). V. ö. *Adorján* Gy., A billiárd-játék könyve.

Billiárdposztó. Kártolt gyapjuból készült posztószerüen kikészített szövet. Sűrűsége: $^{30}/_{30}$ pro cm, fonalainak metr. finomsága: $^{17}/_{17}$; kötése: 3 fonalas sávoly.

Billikom, nagy, kupaszerű borosserleg üvegből, kristályból v. fémből. Kedvelt tiszteletdíj lóversenyeknél, de különösen agarászatoknál a győztes agár részére.

Billikomos agár, oly agár, amely nyilvános versenyen billikomot (első díjat) nyert.

Billing, 1. *Gottfried*, svéd politikus és teológus, szül. Oenestad (Schonen) szigetén 1841 ápr. 29-én. Előbb gimnáziumi, majd egyetemi tanárságot viselt, 1884. westeräsi püspökké, udvari hitszónokká, 1898. pedig lundi érsekké nevezték ki. Az első kamrában 1888 óta az ó-konzervativ és keresztény-szociálista párt előharcosa és elnöke. Művei közül említendők: Försök till utläggning af Habakuk profetia (1865); Några ord såsom inledning till den Heliga skrift (4. kiad. 1880); Om den sköna Herrens gudstjenst (5. kiad. 1894); Om sacramentum och sacrificium i den lutherska culten (1869); Kateketikens begrepp (1873); Lutherska kyrkans bekännelse (1876—78); Kort Katekesförklaring (1897—1898); En årgång högmässopredikningar (1887); Lutherska Kyrkans bekännelseskrifter (1895); Betraktelser för hvar dag i Kyrkoaret (1907); Om Kyrka och stat (1908). Az 1900. év óta a svéd akadémia tagja.

2. *B., Hermann*, német építész, szül. Karlsruhéban 1867 febr. 7. Karlsruhéban tanult, azután nagy utazásokat tett Európában és Amerikában. A karlsruhei techn. főiskola tanára. Monumentális műveivel (mannheimi, baden-badeni, kölni műcsarnok, kieli városház, hidak Brémában, Ruhrortban, freiburgi egyetem stb.), valamint főleg szülővárosában épített sok lakó- és áruházzal, villákkal a régi stílusok szabad, egyéni értékesítésen alapuló modern irány legbefolyásosabb képviselőinek egyike Németországban. Műveit különösen a monumentális egyszerüség tünteti ki.

3. *B., Josh*, álnév, l. *Shaw*.

Billings, város Montana amerikai államban a Yellowstone és vasút mellett, (1900) 3221 lak.

Billió. A németek B. s más hasonló képzésű elnevezések alatt a milliónak hatványait értik: *billió*=millió×millió=1.000,000.000,000=10^{12}, *trillió*=millió×billió=10^{18}. A millió további hatványai: *quadrillió, quinquillió, sextillió, septillió, oktillió*, stb. Ettől eltérőleg a franciák és más déleurópai népek azokat a számokat nevezik így, melyek milliónak ezerrel való ismételt szorzása révén adódnak. Náluk tehát *billió* = ezermillió = 1,000.000,000 = 10^9, *trillió* = ezerbillió = 10^{12} stb. Nálunk Magyarországon a német értelmezés dívik. A B. megnevezés legelőször Chuquet Miklós egyik kéziratában fordul elő.

Billiton *(Blitong)*, hollandus keletindiai sziget Borneó és Bangka között, amelyektől a Karimata és a Gaszpar szorosút választja el. Területe 4594 km², lakosainak száma (1905) 36,858. A koralliumzátonyokkal körülvett sziget felülete hegyes, gazdag vasércekben, de különösen sok ónt termel, bányái magánosok kezében vannak. Kivitelre kerül fűszer, kókusz, ságó és illatos faanyag (Kajugaru). B. különálló kormányzóság, fővárosa Tandjong-Padang.

Bill of exchange, az idegen váltó angol elnevezése; a saját váltó angol neve *promissory note*.

Bill of rights, l. *Bill*.

Billom (ejtsd: bijoñ), járási székhely Puy-de-Dôme francia départementban, az Allier egyik mellékvizének mély és nedves völgyében, várromokkal koronázott dombok közt, (1906) 3766 lak., Saint Loup (a XV. sz.-ból) és Saint-Cerneuf (XIII. sz.-ból) nevű két érdekes templommal; vászonszövéssel, pamutfonókkal, híres cserépedény-készítéssel. A merovingi királyoknak itt palotájuk volt; szerzetesi iskoláját 1415. IV. Jenő pápa jogi iskolává tette; 1555. Duprat kancellár jezsuita kollégiummá alakította, amely a nagy francia forradalomig fennállott. 1589-ben a liga itt gyűjtötte össze a tartományi rendeket.

Billon (franc., ejtsd: bijoñ), ezüst-ötvény, mely több rezet mint ezüstöt tartalmaz, váltópénzek készítésére használják. Franciaországban általában váltópénzt jelent és így a rézpénzt is; ezenfelül a forgalomból kivett, s beolvasztásra szánt pénzt nevezik B.-nak. — *Billonage*, tiltott v. kisebb értékű pénzzel való kereskedés.

Billot (ejtsd: bijó), *Jean Baptiste*, francia tábornok, szül. Chaumeilben (Corrèze) 1828 aug. 15., megh. Párisban 1907 jun. 1. 1849 óta, amidőn a vezérkarhoz áthelyezték, 1869-ig majdnem mindig Algeriában szolgált. 1870-ben a loire-i hadsereghez nevezték ki ezredesnek. A köztársasági párthoz csatlakozva, az újonnan alakult 18. hadtest élére került. Hadtestével részt vett a Beaune-la-Rolande melletti csatában (nov. 28.). Villersexel mellett legyőzte a németeket. 1871 februárban szülőföldjén megválasztották a nemzetgyűlésbe, ahol a balpárthoz csatlakozva, ennek csakhamar elnöke lett. 1875-ben élethossziglanra szenátorrá nevezték ki, mely állásban erélyesen ellene szegült a monarchia visszaállítását célzó árnyoknak. Egyre sürgette a francia vezérkar átalakítását, mely végre 1878-ban — porosz mintára — meg is történt. 1879-ben Gambetta ajánlatára az I. hadtest 1. hadosztályának parancsnokává nevezték ki. 1882—84-ig a hadügyi tárcát birta; 1888 a hadsereg egyik főfelügyelőjévé nevezték ki. 1896—98-ig hadügyminiszter volt.

Billotte, *René*, francia festő, szül. Tarbesban 1846 jún. 24. Fromentinnek volt tanítványa. Tájképei, melyek többnyire elhagyatott, csöndes helyeket ábrázolnak finom, szürkés, hangulatos színezettel, igen kedveltek és mind francia, mind külföldi gyűjteményekben sűrűn találhatók. Jellegzetes műve a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő Holdkelte c. festmény.

Billroth, *Christian Theodor*, sebész-tanár, szül. Bergenben, Rügen szigetén, 1829., ápr. 26., megh. Abbaziában 1894 febr. 6. Greifswaldban, Göttingenben és Berlinben tanult. 1852-ben avatták doktorrá s 1856. docenssé habilitálták. Azután Zürichben volt tanár és a sebészeti klinika igazgatója. 1867-től egész haláláig a bécsi egyetem sebész-tanára volt. 1870—71. a német katonai kórházakban működött a Rajna mellett és sebészeti észleleteiről külön tanulmányt írt. Világhírét kézi ügyességének, alapos és sokoldalú orvosi képzettségének és klasszikus tollának, ékesszólásának, s a görcsövészetben való jártasságának köszöni. Nagyszámú tudományos dolgozatai és statisztikai közleményei német és bécsi szaklapokban jelentek meg. Azonkívül számos fejezetet írt a Pithával közösen kiadott sebészeti kézikönyvbe. Magyarra le van fordítva híres és sok kiadást ért kitünő könyve: Az általános sebészi kór- és gyógytan 50 előadásban, ford. *Gabriely* Kálmán (Buda 1869, Orvosi könyvkiadó társulat). Főbb művei: Die allgemeine chirurgische Pathologie und Therapie (Berlin, 1863, több nyelvre, japánra is leforditották), Chirurgische Klinik, Zürich 1860—67 (Zürich, 1869), Chirurgische Klinik, Wien 1868, u. a. 1869—70, 71—76; Über das Lehren und Lernen der medizinischen Wissenschaften (Wien 1876); Die Krankenpflege im Hause und im Hospital (6. kiad. 1899). 1892. az egyetem és a diákság tanári működésének 50-ik félévét fényesen megülték. Volt tanítványai Beiträge zur Chirurgie c. ünnepi díszmunkával kedveskedtek neki; szülőházát pedig emléktáblával jelölték meg. A halála utáni évben a bécsi egyetemen szobrot állítottak neki.

Billwärder, l. *Bille*.

Billwiller, *Robert*, svájci meteorológus, szül. St. Gallenben 1849 aug. 2., megh. Zürichben 1905 aug. 14. A zürichi csillagászati intézeten a meteorológiai hálózat vezetését vette át, majd az önálló meteorológiai intézet alkotása után 1881. ő lett annak első igazgatója. Ily minőségben szervezte a svájci meteorológiai megfigyelő hálózatot és szerkesztette a svájci meteorológiai évkönyveket. Fáradozásainak köszönhető a Säntis csúcsán 1882. épült obszervatóriumnak (2504 m.) létesítése. Behatóbban foglalkozott a hegyi-völgyi szél és a fön keletkezésével és számos értekezésében főleg Svájc éghajlati viszonyait tárgyalja.

Bilma, a Kauar (l. o.) óáziscsoport legdélibb tagja. 1906-ban a franciák a törökök tiltakozása dacára megszállották.

Biló *(Biela)*, Horvátországban Belovár-Körös vmegyében emelkedő alacsony (294 m.) hegység, mely Szentgyörgytől D.-re és DK.-re, Belovártól ÉK.-re és K.-re domborodik; fővonalához, mely ÉNy.-ról DK.-re csap, alacsony dombhátak csatlakoznak, melyeket egyszersmind párhuzamos völgyek szelnek; főfolyója É.-on Bisztra, D.-en a Csaszma. Legmagasabb csúcsa a B. (294 m.), Kapronczától D.-re.

Bilobatus v. *bilobus* (lat.) a. m. kétkaréjos. Levélről mondják, midőn a levélnek a felső részét a levél hosszának körülbelül $^1/_3$-áig haladó metszés két hegyes karéjra osztja, pl. az *Urtica biloba* Hort.

Bilochus *(biloti regales, billog)*, királyi biró az Árpádok korában. A B. a vidéki királyi bíráskodás szerve, amelyet Szt. László király létesített. Nevét a pecséttől (billog) nyerte, amellyel bírói széke elé idézett. Elsősorban az akkor rendkívül elszaporodott lopások és rablások büntetteiben ítélkezésre küldte ki a király őket egyes vármegyék egy vidékére (Szt. László III. k. 16, 23—25. fej.); de más ügyben is bíráskodhattak. A királyi billogok igazságszolgáltatásával iparkodtak az ősi nemzetségi bíráskodást, főként az ősi magánboszú (vérboszú l. o.) intézményét kiküszöbölni. A B. elé bárki vihette peres ügyét; csak a vármegyei ispánok és az egyháziak felett nem ítélhetett (Szt. László III. k. 25). Aki a királyi billog idéző pecsétjét megveti, vagyis nem jelenik meg az idézésre, büntetés alá esik (Szt. László III. k. 26). A királyi billogok intézménye nem tudott állandósulni, mert a vmegyében az ispáni hatalom föléje emelkedett. Lassankint a B. a vmegyei ispán közegévé lett és mint ilyen csakis a tolvajok és latrok felett bíráskodott az ispán felügyelete alatt (aranybulla: 1222. V. t.-c.). IV. Béla a királyi billogok intézményét megszüntette akkor, amidőn a vmegyei autonom bíráskodás szervei, a szolgabirák ugyanabban a hatáskörben kezdettek eljárni. V. ö. *Hajnik* Imre, Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt (Budapest 1899, 4 és köv. ll.); *Pauler* Gy., A magyar nemzet története I. 567.

Bilocularis (lat. *bis* és *locus*) a. m. kétrekeszű, kétkamrás; *uterus B.* kétrekeszű méh; a méh kettőzeteinek egyik faja, ahol külsőleg a méh szélesebb ugyan, de rendszerint egyszerűnek látszik, miglen belsőleg két külön részre van osztva. A kettőzések másik faja az *uterus bicornis*, kétszarvú méh, ahol a méh felső része, a feneke látszik külsőleg kettősnek, és az *uterus didelphis*, páros méh, ahol végig és teljesen ketté van osztva külsőleg is a méh, tehát két önálló méh van jelen.

Bilovec, l. *Wagstadt*.

Biloxi, város Misiszippi amerikai állam Harrison countyjában a Mexikói-öböl partján, vasút mellett (1900) 5467 lak., tengeri fürdővel; Bienville francia gyarmatalapító 1690., mielőtt gyarmatát Mobilébe áthelyezte, itt egy erődöt épített.

Bilse, 1. *Benjamin*, német zenész, szül. Liegnitzben 1816 aug. 17., megh. 1902 júl. 13. Jókor zenésszé nevelték; otthon 1840. városi karnagy lett s oly tökéletessé tette zenekarát, hogy vele az 1867-iki párisi világkiállításon is feltűnést keltett. Zenekarával azóta Berlinbe települt, személyzetéből alakult a híres Philharmonisches Orchester. Berlinben utcát is neveztek el róla.

2. *B., Fritz Oswald*, német író, szül. 1878 márc. 31. a Nahe melletti Kirnben. Porosz katonatiszt volt, de a katonaéletben előforduló visszaéléseket kirivóan gúnyoló, bár irodalmilag jelentéktelen Aus einer kleinen Garnison c. regényének megjelenése után, mely Németországban nagy feltűnést keltett, elítélték és rangjától megfosztották. Azóta Svájcban, Brunnenben él. Újabb művei: Wahrheit (1904); Das blaue Schloss (1904); Fallobst (1904); Lieb' Vaterland (1905).

Bilsen, közs. Limbourg belga tartományban a Demer és vasút mellett, (1900) 2816 lak. Közelében van az egykor híres s a franciák uralma alatt megszüntetett Münsterbilsen apátság, amelyben fejedelmi és grófi családok leányait nevelték.

Bilston, város Stafford angol grófságban 5 km.-re Wolverhamptontól, (1901) 24,034 lak., jelentékeny vasiparral és kőbányákkal.

Bima, l. *Szambava*.

Bimana (lat., állat) a. m. *kétkezűek, Linné* rendszerében a főemlősök (Primates) rendjének az az alrendje, amelybe az *Ember* tartozik s amellyel szemben Linné a többi főemlősöket, t. i. a majmokat, Quadrumana, azaz négykezűek névvel jelölte. Ez a megkülönböztetés teljesen elavult, mert kiderült, hogy a majmok keze és lába ugyanolyan csontokból áll, mint az emberé, vagyis a majmok lába nem kéz, hanem anatómiailag éppen olyan láb, mint az ember lába.

Bimbasi, helyesebben binbasi, l. *Básí*.

Bimbelot (franc., ejtsd: beinbló), gyermekjátékszer; *bimbelotrie*, játékkereskedés.

Bimbia, Kamerun afrikai német terület termékeny vidéke a Biafra-öblöbe torkolló B. folyótól Ny.-ra, B. községgel, 400 lak.

Bimbó (növ., *alabastrum*), a virág neve a felnyilás előtt.

Bimbós kel, l. *Kelkáposzta*.

Bimbózás (növ.), a virágfejlődés megindulása, a bimbók fejlődése. — *B.* v. *bimbódzás* alatt értik a tehén ellését is. — *B.* (kohászat); a megolvadt fém, ha megmerevedik, összehúzódik s mivel a hűlés kívülről terjed befelé, a még megömlött állapotban levő és összeszorított fém kirepeszti a már meghűlt külső burkolatot és e hasadékon kibugyogva bimbó alakjában megkeményedik.

Bimembrikus (lat.) a. m. kéttagú, két tagozatú.

Bimester (lat), kéthónapi időköz.

Bimetallizmus a. m. kétfémrendszer, az államnak oly pénzrendszerét jelenti, amelynek értelmében a korlátlan mértékig fizetőerővel bíró, tehát törvényes pénzeket akár az állam, akár magánosok számára aranyból is, ezüstből is verik, még pedig akkép, hogy a verés törvényében a két nemesfémnek egymáshoz való értékviszonya is meg van kötve; pl. 1 kg. színaranyból $15^1/_2$-szer annyi pénzegységet vernek, mint 1 kg. színezüstből. Éppen az értékviszonynak ez a törvényes megkötése teszi gyakorlatilag lehetetlenné a B.-t, mert a legújabb korban tett tapasztalat azt mutatja, hogy a termelés, az elválasztás és az ipari felhasználás viszonyai lényegesen másképp alakulnak az aranyra, mint az ezüstre nézve, minek

következtében a két fém piaci értékviszonya folytonos és nagy ingadozásnak van kitéve. Az utolsó évszázban általában az ezüst vált egyre olcsóbbá az aranyhoz képest, mert míg a XIX. sz. elején az arany értéke általában úgy aránylott az ezüst értékéhez mint 1 : 15½, ma ez az arány általában olyan mint 1 : 30. Amely állam ma a B.-t fenn akarná tartani, annak a veszélynek tenné ki magát, hogy pénzverdéjét és egész forgalmát is az olcsóbb ezüsttel árasztanák el, míg az aranypénzt mindenki visszatartaná, hogy külföldön a jobbik pénzzel vásárolhasson és fizethessen. Mindamellett vannak írók (*Wolowski* L., La question monétaire, 1867; *Cernuschi*, La monnaie bimetallique, 1876 és mások), akik azt hiszik, hogy a nemzetek közös egyezménye fenntarthatná a két fém értékviszonyának állandóságát, ha t. i. a nagy államok közösen megállapítandó értékviszony alapján kivétel nélkül vernék aranyból is, ezüstből is törvényes pénzüket. Az ily célzattal eddig összehívott nemzetközi konferenciák azonban legalább a mai napig nem vezettek eredményre, hanem több állam (köztük Ausztria-Magyarország is), Angolország példáját követve, a korábbi ezüstvaluta helyett az aranyvalutára tért át, Franciaország pedig és a vele erre nézve szövetkezett államok ma már csak névleg tartják fenn a B.-t, amennyiben ott ma már ezüstből csak az állam számlájára vernek törvényes pénzt, de magánosok számlájára nem. L. *Pénzrendszer* és *Valuta*.

Bimszkő (ném. Bimsstein), l. *Habkő*.

Bin, török szó, ezret jelent. *Bin-bási* (ezer katona főnöke) ezredes; *binbirdirek*-nek, ezer egy oszlopnak neveznek egy sztambuli víztartó medence-romot, mely még a bizánci időkből maradt fenn. Megvan e szó az «Ezer egy éj» török nevében is, mely *binbirgedzsé*-nek hangzik. Anatóliában a végrehajtót *bindedzsi*-nek nevezik, mely szó szintén a *bin*-ből származik, amennyiben egy ezredrészt hajtanak be, ezerből egyet.

Binaer-alak. Két változó homogén függvényét binaer-alaknak hívjuk akkor, midőn nem annyira magát a függvény értékének változását, tehát a változókat tartjuk lényegeseknek, hanem inkább az együtthatókat. A *B.-ok elmélete*, mely az egyenletek elméletére és a geométriára nézve nagy fontosságú, most már önálló ága a matematikának s különösen a B.-ok *invariánsait* (l. o.) és *kovariánsait* vizsgálja meg. A legfontosabb idevágó alapvető munka: *Clebsch*, Theorie der binären Formen (Leipzig 1872).

Binasco, város Milano olasz tartomány Abbiategrasso (ettől 20 km.-nyire) j.-ban, (1901) 2008 lak. Közelében ama kastély romjai láthatók, amelyben 1418. Visconti herceg nejét, Beatrice di Tendát kivégeztette.

Binatio (lat.) a. m. kettőzés; a kat. egyházban azt jelenti, hogy a pap egy napon (kivált vasár- v. ünnepnapokon) két misét mondhat (binálhat). Régente a pap tetszésétől függött a B., manapság azonban a püspök engedélye kell hozzá, melyet szükség esetén (pl. paphiánykor) szokott megadni.

Binaurális hallás, a kétfüllel való hallás, l. *Hallás*.

Bin-bási (török) a. m. ezredes, l. *Bási* és *Bin*.

Binche (ejtsd: bens), város Hainaut (Hennegau) belga tartományban, Thuintól 13 km.-nyire vasút mellett, (1900) 11,350 lak.; csipkekészítéssel és üveggyártással, szép környékén sok nyaraló van.

Binder, 1. *György Pál*, ág. hitv. ev. szuperintendens, szül. Segesvárt 1784 júl. 22., megh. Berethalmon 1867 jún. 12. Tanult szülővárosában és közben egy évig (1802—1803) a kolozsvári unitárius kollégiumban. Segesvárt 1804. elvégezvén iskoláit, a tübingeni egyetemre ment, hol három évet töltött. 1808-ban segesvári gimnáziumi tanár lett. 1831-ben a segesdi, 1840. a kisdi, 1843. a berethalmi egyházközség hívta meg lelkésznek s ugyanez évben az erdélyi ev. egyházkerület szuperintendensévé választották. 1858-ban a jenai egyetem teológiai karától doktori oklevelet kapott. Páratlan buzgalmat fejtett ki a lelkészek dézsmakárpótlásának kieszközlésében. Főbb munkái: Denkschrift der siebenb.-sächs. Geistlichkeit A. C. (Pest 1848, magyarul is megjelent); An seine kais. Hoheit den... Reichs-Palatin... Bittgesuch des ev. Superintendenten A. C. Siebenbürgens (Wien 1849); Einem hohen k. k. Reichs-Rathe in Wien (u. o. 1857); Zwei Vorträge (Nagyszeben 1862).

2. *B. Jenő*, tanár, szül. 1856. Sümegen. Tanulmányait a budapesti tud. egyetemen végezte. Egy ideig nevelő volt; 1887-től fogva tanár, előbb a brassói, 1906-tól a budapesti V. ker. főreáliskolában. Behatóan foglalkozik a folklorisztikával. Művei: *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonaik* (Brassó 1893); *Egy magyar Lázár-dráma* (Budapest 1898); *A kenyér és a só mint varázsszerek* (Brassó 1901); Anthologie des poètes français du XIX. siècle (Budapest, év nélkül).

Bindheimit (ásv.), víztartalmú ólom-antimonát; változó összetételű. Legtöbbször veséded alakban találni, azért Bleiniere-nek is nevezik; hintve és mint bevonat is előfordul. Sárgás, barna v. zöld színű, zsírfényű, néha földes. K. 4. Fs. 3·93—4·76. Szibéria (Nercsinszk), Cornwall (Lostwithiel), Poroszország (Horhausen). Bindheim elemezte először és tiszteletére nevezték el B.-nak. A antimonércek mállási terméke.

Binding, *Karl*, német jogtudós és történetíró, szül. Majna-Frankfurtban 1841 jún. 4. 1864-ben a heidelbergi egyetem docense, azután a baseli, freiburgi, strassburgi (1872) s utóbb (1873) a lipcsei egyetem rendes tanára lett. Művei: Das burgundisch-romanische Königreich (Leipzig 1868, 1 köt.); Der Entwurf eines Strafgesetzbuchs für den Norddeutschen Bund (1870); Die Normen und ihre Übertretung (2. kiad., 1890, 2 köt.); Die gemeinen deutschen Strafgesetzbücher vom 26. Feber 1876 u. vom 20. Juni 1872 (2. kiadás 1877); Handbuch des Strafrechts (1 köt., 1885); Lehrbuch des gemein. Deutschen Strafrechts (2. kiad., 2 köt. 1902); Grundriss des allgem. deutsch. Strafprozessrechts (4. kiad. 1900); Die Gründung des Norddeutschen Bundes (1888); Die Ehre und ihre Verletzbarkeit (1892); Der Versuch der Reichsgründung durch die Paulskirche 1848—1849 (Leipzig 1892); Die rechtliche Stellung des Kaisers im heutigen Deutschen Reiche (1898) és a Deutsche Staatsgrundgesetze in diplomat.-genauen Ab-

drücken zu akadem. Gebrauch (I. 1893); Der Zweikampf (1905 és 1909). Magyar fordításban megjelent: Az erkölcsi szabadságról, Osory Istvántól (Debreczen 1890). B. 1891 óta a M. T. Akadémia kültagja.

Bindtbánya, Szepespatakhoz (Kis-Hnilec) tartozó bányatelep, Szepes várm. iglói j.-ban, Görögfalu (Zavadka), Hernádtapolcza (Teplicska) és Szepespatak határában, (1910) 193 lak. Frigyes főherceg tulajdona. Az itteni telepnek anyakőzete grauwacke-pala, ebben van az ú. n. Grobergang, a szepesi vasérctelepek királya, melynek vastagsága helyenkint 24 m. A bányászat itt és a felsőszileziai vasbánya r.-t. bányáiban vas-, ezüst- és vasércekre folyik. A telepet a márkusfalvi vasúti állomással 12 km. hosszú keskenyvágányú vasút köti össze. U. p. és u. t. Merény.

Bingen, kerületi székhely Rheinhessen hesseni tartományban, a Rajna mellett, ahol a Nahe torkol bele, vasútnál, (1905) 9953 lak.; a XV. sz.-ból való plébánia-templommal, bőrgyártással, szivar-, keményítő-, pezsgő-, sörgyártással, újabban készült téli kikötővel, jelentékeny bortermeléssel (híres a scharlachbergi). A város fölött van az 1854. újra fölépített Klopp-kastély, amelyből 1105. V. Henrik császár atyját fogva vitte Böckelheimba. B. alatt, a Rüdesheimi hegy lábánál van a Bingerloch, a Rajna-völgy szorosa, amely sokáig akadálya volt a hajózásnak; 1834. a porosz kormány repesztések által kiszélesíttette. Itt áll a folyó közepén egy sziklán az ú. n. egértorony (Mausturm), amelyet valószinüleg védelem céljából Willigis mainzi érsek építtetett, s amelyben a monda szerint Hatto mainzi érseket az egerek fölfalták. Az újjáalakított torony 1856 óta arra szolgál, hogy belőle jelt adjanak, ha valamely közeledő hajó miatt a Bingerlochon nem lehet átevezni. A monda szerint B. mellett van a Nibelungen-kincs a Rajnában elrejtve. B. Vincum, Bingium néven a vangiok városa volt és a rómaiak idejében belga Galliához tartozott. Drusus 13 Kr. e. itt erődött építtetett; amelynek romjai Klopp-kastély közelében maig is láthatók.

Binger, *Louis Gustave*, francia tiszt és afrikautazó, szül. 1856 okt. 14. Straszburgban. Három izben hosszabb ideig időzött Szenegambiában s a francia kormánytól segélyt kapott arra, hogy Észak-Afrikát a felső Nigertől egész a guineai partig bejárja. B. 1887. utazott el Bammakából Tenetun át Szikazóba s déli irányban Kingig. Itt megállapította, hogy a térképeken eddig jelzett Kong-hegység nem létezik. Kongból É. felé vette útját, majd K.-re s D.-nek, októberben elérte Grusszin át Szalagát, aztán Kintampot és Bontukut. Kongban csatlakozott az elébe ment Treich-Lamplènenal s ezzel együtt az Akba mentén Nagy-Bassamig haladt. A piebai, kongi és bontukui törzsfőnökökkel kötött szerződésekkel nagy területeket vont francia befolyás alá s új utat nyitott a kereskedelemnek Nagy-Bassam francia kolonia felé. Utazását a Buletin de la Société de géographie-ban irta le (Paris 1889, térképpel). B. 1892. új expedició élére állt, hogy az asantik területén a francia és angol határt Lamb angol kapitánnyal együtt megállapítsa. Több évig kormányzója volt a francia Elefántcsont-partnak. Munkái: Esclavage, islamisme et christianisme (Paris 1890); és Du Niger au golfe de Guinée par le pays de Kong et le Mossi (u. o. 1891); Recherches sur la priorité des decouverts maritimes en Afrique occidentale aux XIV. és XV. siècles (1892); Le serment de l'explorateur (1905); Le péril de l'Islamisme (1906).

Bingerbrück, közs. Koblenz porosz közig. kerület Kreuznach járásában a Rajna és Nahe összefolyásánál, vasút mellett Bingennel szemben, (1905) 2571 lak.; mesterséges trágya- és pezsgőborgyártással, mész és téglaégetővel. Itt készül a Bismarck herceg emlékének szentelt fellegvár, szobrával.

Bingerville (ejtsd: benzsevill), azelőtt Adjemé, a francia Elefántcsont-gyarmat legfőbb közigazgatási hatóságainak székhelye az Ebrie lagune partján Kis- és Nagy-Bassam közt.

Binghamton (ejtsd: bingemtn), Broome county székhelye New-York amerikai államban, a Chenango és Susquehannah összefolyásánál, vasúti csomópont, (1910) 48,443 lak.; kémiai és gépgyárakkal, jelentékeny szén- és vasérckereskedéssel. 1787-ben Bingham nevű gyarmatos alapította

Bingley (ejtsd: bingli), város York angol grófságban, West-Ridingben, az Aire mellett, 8 km.-re Bradfordtól, (1901) 18,448 lak.; jelentékeny pamutszövőkkel és kötött árú készítéssel.

Bingula, adók. és politk. Szerém vm. újlaki j.-ban, (1900) 1672 horvát-szerb, tót, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Erdővég.

Bini, *Carlo*, olasz iró, szül. Livornóban 1806 dec. 1., megh. Carrarában 1842 nov. 12. Atyja kívánságára hajlama ellenére a kereskedői pályára lépett, de a tiszta humor felé hajló tehetsége mégis iróvá avatta. 1833-ban szabadságért rajongó társaival együtt a portoferraioi börtönbe jutott; itt irta Manoscritto del Prigioniero c. művét. Rövid idő mulva kiszabadult és ismét a kereskedelemnek és tanulmányainak élt. Egy kötetre való iratait 1843. (Livorno), majd 1869. és 1900. Firenzében adták ki, ez utóbbit Levantini-Pieroni előszavával.

Binion (franc.) a. m. ambo (l. o.).

Binis, kisk. Krassó-Szörény vm. bogsáni j.-ban, (1910) 1838 oláh lak.; u. p. és u. t. Románbogsán.

Binn., növénynevek mellett *Binnendyk* Simon nevének rövidítése. Binnendyk 1869. Buitenzorgban (Java) kertész volt. Megh. 1883.

Binne, a Rhône mellékvize Wallis svájci kantonban, több patak egyesüléséből ered; 17 km. hosszú folyás után Viesch közelében torkollik. Völgyében készítik a legjobb wallisi sajtot; ritka ásványairól is ismeretes.

Binnenalster, l. *Alster*.

Binnit (ásv.), két ásványnak is a neve. Az egyikről Prior és Spencer angol mineralógusok kimutatták, hogy a fakóércnek tennantit nevű fajtájával azonos; a másik pedig a Dufrenoysit nevű ásvánnyal azonos.

Binocle (franc.), magyarosan *binokli*, mindkét szemre való szemüveg, vagy szinházi látócső; *binokuláris*, két szemnek való. *Monocle*, egy szemre való szemüveg.

Binócz, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 526 tót lak.; u. p. Nádas, u. t. Szomolány.

Binokuláris látás, a két szemmel való látás, l. *Látás, Sztereoszkópos látás.*

Binokuláris mikroszkóp, olyan berendezésű mikroszkóp, hogy egy megfigyelő mind a két szemével, ill. két megfigyelő egy-egy szemmel, de egyszerre szemlélheti vele ugyanazt a tárgyat. Rendesen csak egy objektivje van, az onnan kilépő sugarakat tükrözéssel osztják kétfelé s vezetik a két okulárcsőbe, de az első célra (gyenge nagyítással) olyat is készítenek, amely két külön mikroszkópból áll és sztereoszkópikus képet ad.

Binokuláris távcső, két egymással összekötött távcső, melyen egyidejűleg mindkét szemmel lehet a tárgyakat szemlélni. Az egyes távcsövekben létrejövő képek a két szem ideghártyájának megfelelő helyeire esvén, térbelileg kidomborodó kép érzetét okozzák. Ez a B. távcső főelőnye. Csak kisebb távcsöveket készítenek ily szerkezettel, a használatos színházi, tábori, utazási távcsövek rendesen ilyenek. A sztereoszkopikus hatás növelésére az újabb prizmás távcsöveken (l. o.) az objektivek a két szem távolságánál messzebb vannak egymástól.

Binom (kéttagú), két szám összege v. különbsége. Az $a+b$ binom közönséges egész kitevőjű hatványainak képzésére vonatkozó

$$(a+b)^n = a^n + \binom{n}{1}a^{n-1}b + \binom{n}{2}a^{n-2}b^2 + \ldots$$

$$\binom{n}{k}a^{n-k}b^k + \ldots \binom{n}{n-1}ab^{n-1} + b^n$$

egyenletet *binomiális képletnek* nevezzük, a benne szereplő

$$\binom{n}{k} = \frac{n(n-1)(n-2)\ldots(n-k+1)}{1.\quad 2.\quad 3.\quad \ldots\quad k}$$

együtthatók a *binomiális együtthatók*. Ezek megfelelnek az

$$\binom{n}{k-1} + \binom{n}{k} = \binom{n+1}{k}$$

nevezetes egyenletnek, melynek alapján bármely hatvány együtthatói a megelőző hatványéiból pusztán összeadással meghatározhatók. Ezen alapszik a *Pascal*-féle háromszög:

1
1 1
1 2 1
1 3 3 1
1 4 6 4 1
1 5 10 10 5 1
1 6 15 20 15 6 1
stb.

E háromszög csúcsa az $(a+b)=1$ egyenlet jobb oldala. Alatta következnek az első, második, harmadik stb. hatvány együtthatói. Így pl.:

$$(a+b)_2 = a^2 + 2ab + b^2$$
$$(a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3.$$

Az $\binom{n}{k}$ binomiális együttható fogalma fentebb adott képlete

$$\binom{n}{k} = \frac{n(n-1)\ldots(n-k+1)}{1.\quad 2.\ldots\quad k}$$

szerint kiterjeszthető n-nek tetszőleges értékeire, csak k-nak kell közönséges egész számnak maradnia. A binomiális együtthatók ezen általánosítása szerepel a *Newton*-tól származó

$$(1+x)^n = 1 + \binom{n}{1}x + \binom{n}{2}x^2 + \ldots \binom{n}{k}x^k + \ldots$$

binomiális sorban, mely $1+x$ tetszőleges hatványainak előállítására tanít, ha x abszolut értéke kisebb mint 1.

Binom egyenlet, baloldala csak két tagból áll, ilyen:

$$x^n - a = 0.$$

Ezen egyenletek tisztán gyökvonással megoldhatók, és minden más, tisztán gyökvonással megoldható egyenlet ilyen B. egyenletek sorozatára vezet. Ha $a=1$, akkor az egyenletek egy igen fontos faja: a körosztási egyenlet keletkezik, ha t. i. az $x^n - 1 = 0$ egyenletből eltávolítjuk ama gyöktényezőket, melyek hasonló, de alacsonyabb fokú egyenleteknek is tényezői. A prímszámfokú B. egyenlet a *Galois*-féle egyenletek legegyszerűbb esete éppen úgy, mint a prímszámfokú körosztási egyenlet az *Abel*-féle egyenletek legegyszerűbb esete. V. ö. *Jordan* Traité des substitutions c. alapvető munkáját. III. könyv, vagy *König*, Bevezetés a felsőbb algebrába 116. l.

Binomiális együtthatók, l. *Binom.*

Binomiális képlet, l. *Binom.*

Binomiális sor, l. *Binom.*

Bintang, a Malakka-félszigettől hajózható csatornával elválasztott sziget, Battamtól keletre. 1000 km² területtel és mintegy 15,000 lak. Körülötte sok apró sziget van; ezek egyikén, Tandzso Pinangon van Riu (Riouw) kikötőváros, amelyről az egész csoportot is Riunak (l. o.) hívják; B. a hollandusoké.

Bin Tepe (a. m. ezer domb) névvel illetik a törökök a régi Sardes nekropoliszát, egy sor sírdombot, amelyeket a lidiai királyok sírjainak tartanak.

Binturong (állat), az *Arctictis binturong* népies neve.

Binue, l. *Benue.*

Binyon, *Laurence*, angol költő, szül. 1869 aug. 10. Lancasterben, jelenleg a British Museum könyvtárosa, mint ilyen szerkesztette a Catalogue of English drawings in the B. Museum munkát (London 1898—1907, 4. k.). Első költeményei Phillips és még két más költő társaságában jelentek meg Primavera címen (1890). Ezt követték: Lyric poems (1894); Poems (1895); Porphyrion and other poems (1898); London visions (1895); Death of Adam (1903) és England and other poems (1909). Színműveket is írt: Paris and Oenone (1906); Attila (1907); mind a kettőt Londonban mutatták be. Irt ezenkívül tanulmányt az ázsiai, főkép a japán és kinai művészetről.

Binz, *Karl*, orvostanár, szül. Mosel melletti Bernkastelben 1832 júl. 1. A gyógyszertan rendes tanára volt a bonni egyetemen; 1908. nyugalomba vonult. Ő alapította a bonni gyógyszertani intézetet. Számos kísérleti dolgozatai közül különösen azok fontosak, melyek a kinin lázcsökkentő hatásával foglalkoznak. Ezenkívül nagyobb munkái: Grundzüge der Arzneimittellehre (Berlin, 13. kiadás, 1901); Vorlesungen über Pharmakologie (u. o., 2. kiad. 1891).

Binzer, *August Daniel von*, német író, szül. Kielben 1793 máj. 30., megh. Neissében 1868 márc. 20. A jenai burschenschaft kiváló tagja volt s több kitünő, még ma is ismeretes deákdalt írt. Később leginkább időszaki vállalatoknál mint szerkesztő vagy munkatárs dolgozott. Egyideig az Allgemeine Zeitung belső dolgozótársa volt. Élete utolsó éveit Linzben s Ausseeban töltötte. *Beer* A. T. álnévvel elbeszéléseket s novellákat adott ki (1836).

Bio- (gör.) a. m. élet-..., összetett szókban.

Bioaritmetika (gör.) a. m. az emberi élettartam átlagos kiszámítása.

Biobio, 1. Chile köztársaság legnagyobb folyója; az Andokban, a Lonquimai tűzhányónál levő Huchueltui-tóból ered; 370 km. hosszú folyás után Concepcion alatt a Csendes-óceánba torkollik; legnagyobb mellékvize a Rio Vergara. Vízben való gazdagsága dacára csak a Vergara torkolatáig mennek föl rajta sekély járatú hajók. — 2. *B.*, Chile egyik tartománya a felső B. mindkét partján 10,769 km² területtel és (1907) 98,035 lak. Az Andok a Callaqui csúcsban (2972 m.) érik el legnagyobb magasságukat; sík részét sok helyen homok takarja; ezeket leszámítva termékeny. 3 departementora oszlik, ú. m.: Laja, Nacimiento és Mulchenre. Fővárosa: Los Angeles (l. o.).

Bioblasztok (gör.), *Altmann* szerint a legtöbb sejt protoplazmájában minden előkészítés nélkül látható vagy festéssel előtüntethető részecskék, melyeket ő elemi szervezeteknek, vagyis az élő lények oly legkisebb részeinek tartott, melyeken az elemi életjelenségek észlelhetők. Szerinte a baktériumok szabadon élő B. *Altmann* felfogásának ma már csak történeti értéke van. B.-nak nevezi *Hertwig* O. a sejt magjának önállóan növekedő és szaporodó részeit. Szerinte a B. az öröklés közvetítői.

Biobu, japán falellenző (spanyol fal), melynek állványa festett díszű papirlapokkal van bevonva. A legnagyobb méretű B. hat részből áll és rendesen két-két B. összetartozik és a kettőnek hat-hat, összesen tizenkét mezején összetartozó ábrázolások vannak, de esetleg mindegyik ábrázolás önálló is lehet.

Biocoenosis (gör.), szószerinti fordításban életközösséget jelent. Ezt a biológiai mesterszót *Möbius* K. alkalmazta először az egy helyen (pl. fán, hangyabolyban, mocsárban, tóban, erdőben, réten, korállszirten stb.) élő szervezetek összességének és egymástól, meg az illető helyen uralkodó körülményektől való függőségnek jelölésére. A B. tehát azt a törvényszerű kapcsolatot fejezi ki, mely az egy helyen élő szervezeteket egymáshoz fűzi.

Biodinamika, *Haeckel* szerint az általános életműködésekről szóló tan, vagyis a B. nem egyéb, mint legtágabb értelemben vett élettan (physiologia).

Biofizika, a fizikai (állati) életjelenségek tudománya.

Biogén (gör.). *Verworn* M. tübingeni fiziológus szerint az állatok és növények élőanyagának az a föltevéses, rendkívül bonyolódott összetételű része, melynek kémiai változásától függ a sejtek életműködése.

Biogenetikai alaptörvény, a szervezetek egyéni és törzsfejlődése folyamán nyilvánuló parallelizmust fejezi ki. A B. szabatos fogalmazása *Haeckel* Ernőtől származik. Eszerint az egyén fejlődése nem egyéb, mint a törzs fejlődésmenetének gyors és rövidített ismétlődése. Ezt az ismétlődést azonban *Haeckel* sem veszi betüszerinti értelemben, mert az egyén fejlődéséből itt-ott kiesik a törzs ősi fejlődésmenetének egyik-másik foka, azonfelül az embrio vagy a lárva fejlődésmenetébe új fokozatok is ékelődhetnek, amelyek másodlagos szerzemények és így a törzs fejlődésmenetével semmiféle összefüggésben sem állanak. *Haeckel* ezért megkülönbözteti a megzavart fejlődést *(coenogenesis)* a zavartalan fejlődésmenettől *(palingenesis)*, mely a törzs fejlődését hűen megismétli.

Biogenezis, ellentétben a *Roux* mozaik-elméletével és *Weismann* csíraplazmaelméletével *Hertwig* szerint a B. elmélete azt a tételt állítja fel, hogy a fejlődés első kezdetétől a petesejt osztódásából keletkezett sejtek szoros kapcsolatban állnak egymással és hogy ez a fejlődési folyamat alakulását lényegesen befolyásolja. A sejtek későbbi tulajdonságaikat nem maguk határozzák meg, hanem ezeket meghatározzák azok a törvények, amelyek az összorganizmus mindenkori fejlődése fokán az összes sejtek együttműködéséből jönnek létre.

Biogenia (gör.), az élő lények fejlődéstana a legtágabb értelemben. A B. magában foglalja az élőlények egyéni és törzsfejlődéséről szóló tanokat, vagyis az ontogeniát (l. o.) és a phylogeniát (l. o.).

Biograd, l. *Bielográd*.

Biográfia (gör.) a. m. életleírás; *autobiográfia*, önéletrajz.

Biográfus (gör.) a. m. életrajzíró.

Biokémia, l. *Életvegytan*.

Biokovo, hegyhát Dalmáciában a Cetina és a Narenta völgye közt; Macarascától É.-ra a Szveti Juróban (1762 m.) éri el a legnagyobb magasságát.

Biolca, régebben területmérték Olaszországban. Bolognában 1 B. = 191 tavole = 28·317 ár, Ferrarában 1 B. = 6 stara = 65·239 ár, Parmában 1 B. = 72 tavole = 308·144 ár.

Biolichnion (gör., a. m. életmécs), emberi vérből készült éghető folyadék, melynek a babona szerint jelentősége volt az illető egyén sorsára.

Biolith, élőlények alkotta kőzet, milyen pl. a zátonymész.

Biológia, tágabb értelemben az élő lényekkel, növényekkel és állatokkal foglalkozó tudományok összessége, vagyis a B. magában foglalja az embertan (antropológia), állattan (zoológia) és növénytan (botanika) összes ágait, sőt az őslénytant (palaeontológia) is. Ebben az értelemben a B.-nak három fő része van:

1. *Morfológia*, mely az élő szervezetek alakbeli viszonyaival foglalkozik. Részei a növény- és állatanatómia, hisztológia stb.

2. *Fiziológia*, mely az élő lények életjelenségeit tanulmányozza. Részei az általános és részletes növény- és állatélettan stb.

3. *Embriológia*, mely az élő lények fejlődését ismerteti. Részei a szervezetek egyéni fejlődéstana

(ontogenia) és törzsfejlődéstana *(phylogenia)*. Az embriológia köztes helyet foglal el a morfológia és fiziológia között, amennyiben van morfológiai és fiziológiai része; az előbbi a fejlődés alaki viszonyait ismerteti, az utóbbi pedig a fejlődés folyamán nyilvánuló életjelenségekkel foglalkozik.

Szűkebb értelemben B.-nak nevezik az élő szervezeteknek a környező természethez való viszonyát, életmódját, szokásait stb. tárgyaló tudományt; ez utóbbi szűkebb értelemben vett B.-t az újabb szerzők *Haeckel*-t követve, *oekológiá*-nak, azaz háztartástannak, vagy *Dahl*-t követve biocoenotikának nevezik.

B.-nak nevezik azonkívül némely szerzők az állatok életszokásairól szóló tant, tehát a tágabb értelemben vett B.-nak azt a részét, melyet helyesebben *ethológiá*-nak (l. o.) kell neveznünk.

Legújabb időben némely szerzők a B.-t annak a tudománynak a megjelölésére használják, melynek feladata az élet jelenségeit a sejtben végbemenő folyamatokkal megmagyarázni, a sejt életjelenségeit pedig lehetőleg kevés alaptörvényre visszavezetni. A B. ezen értelmezésének alapgondolata az a tapasztalat, hogy az összes élő szervezetek sejtekből állanak és a soksejtü szervezetek is egyetlen sejtből fejlődnek és hogy az összes életjelenségek, betegségek stb. a sejtek életjelenségeire vezethetők vissza. Ilyen értelemben használják a B.-t főleg a cytológusok, vagyis azok a biológusok, akik a sejt szerkezetének és életjelenségeinek vizsgálatával foglalkoznak.

Olyan munka, mely a B.-t a tudomány mai állásának megfelelően tárgyalná, éppen a B. roppant nagy kiterjedése miatt, nincsen a világirodalomban. Egyes részeit azonban számtalan összefoglaló mű ismerteti. V. ö. *Erdmann*, Geschichte der Entwickelung und Methodik der biologischen Naturwissenschaften (Kassel 1887); *Franceschini*, Die B. als selbständige Wissenschaft (Hamburg 1892); *Kassovitz*, Allgemeine B. (Wien 1899, 3 köt.); D. *Hertwig*, Die Entwickelung der B. im XIX. Jahrhundert (Jena 1900); *Reinke*, Einleitung in die theoretische B. (Berlin 1901); Zeitschrift für B., begründet von Buhl, Pettenkofer, Boit u. a. (München 1865—1902, 43 köt.); Biologisches Zentralblatt (Erlangen, Leipzig 1881); *Hertwig* O., Allgemeine Biologie (Jena 1909).

Biológiai alaptörvény v. *Pflüger-Arndt-féle törvény*, azt fejezi ki, hogy az ingereknek az életfolyamatokra való hatása mint függ össze az inger intenzitásával. Általában azt tapasztalhatjuk, hogy gyenge ingerek az életet felgerjesztik, közepes ingerek az életfolyamatokat előmozdítják, erős ingerek azokra gátló hatással vannak, túlerős ingerek pedig felfüggesztik.

Biológiai állomások, l. *Állattani állomások*.

Biológiai reakció, az a tünemény, hogy az élőszervezet a beléjutott idegen anyagokkal (fehérjékkel) szemben specifikus védőanyagokat termel, l. *Immunitás*.

Biológiai vérkimutatás, a szervezetnek azon a tulajdonságán alapszik, hogy az idegen fehérjékkel, így az idegen vér fehérjéivel szemben is olyan anyagokat termel, amelyek azt a bizonyos fehérjét oldatából kicsapják. Ez a termelődött anyag szigoruan specifikus, úgy hogy csak azzal a fehérjével ad csapadékot, amelyikkel szemben képződött, de mással nem. Ha ember vérsavójával oltunk be egy állatot, pl. nyulat, akkor annak vérében egy olyan anyag fog megjelenni, amely embervérsavójával (illetőleg a benne lévő fehérjékkel) csapadékot ad. Ezt felhasználhatjuk az embervér felismerésére, mert ha a kérdéses vérfajta a beoltott nyúl vérével (illetőleg vérsavójával) csapadékot ad: annak embervérnek kell lennie. A biológiai vérkimutatásnak nagy törvényszéki jelentősége van. A kimutatást feltalálói után Uhlenhuth-Weidanz-féle reakciónak is nevezik. L. még *Immunitás*.

Biológiai víztisztítás, a hulladékanyagokkal szennyezett vizek biológiai folyamatok által való megtisztítása. Ma két szisztéma szerint végzik: a rothasztó kamra-rendszerrel és az oxidáló eljárással. Az oxidáló eljárásnál a vizet egy kokszszal, kaviccsal, kovaföldel, tégladarabokkal stb. megtöltött tartón szűrik keresztül, amely szennyezéseit visszatartja. A tiszta víz lefutása után a tartót néhány óráig üresen hagyják, amikor is a visszamaradt szerves piszkot az oxidálóban élő baktériumflóra felemészti, eloxidálja. A rothadókamra-rendszernél az eljárás tökéletesen megegyezik az előbbivel, csakhogy a vizet, mielőtt az oxidálóba bocsátanák, megfelelő tartóban 24 óráig rohasztják. Újabb vizsgálatok szerint ez teljesen nélkülözhető. Hosszabb használatnál az oxidáló szűrő anyaga eldugul úgy, hogy kimosásra, felfrissítésre szorul. A B. akkor ajánlható, ha a víznek nagyobb fokú tisztasága szükséges; az általa nyert víz kiválóan alkalmas öntözésre. További előnye, hogy nem terjeszt kellemetlen szagot.

Biomagnetizmus a. m. állati mágnesség (l. o.).

Biomantika (gör.), jövendőmondás, az élettartam megállapítása bizonyos jelekből. Átvitt értelemben orvosi műszó s azokat a vizsgáló módokat jelenti, amelyekkel megállapítható, hogy az újszülött élve vagy halva született-e?

Biomechanika (gör.), az élő szervezetekben működő mechanikai erőkről szóló tan.

Biomer, Haeckel szerint az összes szervezetek legegyszerűbb része, melyen még életjelenségek észlelhetők.

Biometria (gör.), a statisztikai módszerek alkalmazása biológiai problémák, pl. a változóság (variabilitas) és az öröklés tanulmányozására. 1901 óta Biometrika címen önálló folyóiratot nyitottak az ilyen irányú, nagyobb számú, rendszeres mérésen alapuló dolgozatoknak. Ez iránynak megalapítói: *Galton*, *Weldon*, *Dawenport* stb.

Bion, e névvel jelöli *Haeckel* azokat az állategyedeket és az állatok testének ama részeit, melyek önállóan tudnak élni. L. *Egyén*.

Bion, görög bukolikus, azaz pásztori dalok költője, Theokritos kortársa és utánzója a Kr. e. III. sz. elején, Szmirnából. Szicíliában élt és ott halt meg mérgezés következtében. Ránk maradt 17 kisebb, töredékes költeménye s egy 98 hexameterből álló, kedves, érzelmes regekép: *Adonis siratása* (német fordítással kiadta Wilamowitz-Moellendorff, Berlin 1900). Többnyire Moschosszal együtt adják ki (Ziegler 1868), magyarra fordította Vályi Nagy Ferenc, (Sárospatak 1811), P. Thew-

rewk Emil (Józsa c. verseskönyvében, Pest 1862) és ifj. Reményi Ede (Élet II. évf., 201 l.).

Biondi-Heidenhain-féle festék, l. *Triacid.*

Bionomia (gör.), tágabb értelemben a szerves élet törvényeiről szóló tan; szűkebb értelemben annak a tudományágnak neve, mely a szervezeteknek egymáshoz és a környezethez való viszonyát kutatja.

Biontológia (gör.), az élőlényekről szóló tudományok összfoglalata. Újabban e néven az állattant és a növénytant foglalják össze.

Biophaenomenologia (gör.), az élet nyilvánulásairól szóló tan.

Biophytum *DC.* (növ.) az *Oxalidaceae* (Madársóskafélék) család génusza, melynek 20-nál több faja Ázsia, Afrika, Amerika tropikus vidékein él. Levelük szárnyas, sok levélkéből áll s ezek ép oly érzékenyek, mint a *Mimosa* levelei.

Bioplazma, l. *Plazma.*

Biorbitális szög, a szemüregek (orbita) közepén álló tengelyek meghosszabbítva egy szöget zárnak be: a B.-szöget. E szög szárai elől a tekintet széttérését mutatják.

Biorhiza (állat), l. *Teras terminalis.*

Biose v. *disaccharid*, két monose (monosaccharid) egyesüléséből származik; vízfelvétel mellett széthasítható az alkotó két monoséra. L. *Szénhidrát.*

Biostatica (gör.), adott viszonyok közt az egészség és az élettartamnak tana.

Bioszféra (gör.), az a réteg, melyben bizonyos szerves élet vagy természeti jelenség végbemehet, ily értelemben a levegőtakaró *atmoszféra*, a víztakaró *hidroszféra*, a fénykör *fotoszféra.*

Bioszkóp, l. *Kinematográf.*

Biot, 1. *Edouard Constantin*, B. Jean Baptiste (l. o.) fia, szül. 1803 júl. 2., megh. 1850 márc. 12. Miután a politechnikumot elvégezte, 1824. elkísérte atyját olaszországi tanulmányútjára; azután Franciaország első vasútjának, a lyon-st.-étiennei vonalnak építését vezette. Betegeskedése miatt lemondott állami alkalmaztatásáról s idejét Kina közállapotainak tanulmányozására fordította. Tanulmányainak eredményei: Dictionnaire des villes et arrondissements de l'empire chinois (Paris 1842); Essai sur l'histoire de l'instruction publique en Chine (1845, 2 k.); Chine et Indo-Chine (1846); Le Tcheou-Li (1851, 2 k.), amely az ó-kinai állami szertartáskönyvnek fordítása.

2. *B., Gustave Joseph*, belga rézmetsző, szül. Brüsszelben 1833 jan. 1., megh. Antwerpenben 1905 márc. 14. Calamattának volt tanítványa és Belgiumban a reprodukáló rézmetszés legkiválóbb képviselőinek egyike. Kiemelendők metszetei: Rafael: Galatea diadala, Correggio: Madonna della scala, Verhas: Az iskolák fölvonulása, Metsys: Mária Magdolna, festmények, I. Ferenc József képmása Angeli festménye után (1873) stb.

3. *B., Jean Baptiste*, francia fizikus, szül. Párisban 1774 ápr. 21., megh. u. o. 1862 febr. 3. Látogatta a párisi Ecole politechnique-t; egy ideig a tüzérségnél szolgált, azután a matematikát és a természettudományokat tanulmányozta; mint a fizika tanára tanított Beauvaisban; 1800. a Collège de France tanára lett; 1804. a párisi obszervatóriumon és 1806. a Bureau des longitudes-ön alkalmazták. Gay Lussacot első léghajó-útjára elkísérte; 1806 elején Méchain-nal és Arago-val Spanyolországba ment, hogy itt Franciaország nagy délkörmérését folytassa. B. a tudományban tisztán tapasztalati szempontból indult ki és minden bölcseleti elmélkedést kerül. Különböző irányban tett vizsgálataival a fizikát lényegesen előmozdítá. Aragoval a nehézségi erőt legpontosabban mérte meg Párisban; tőle ered az egyetlen létező közvetetlen mérése a hangterjedés sebességének szilárd testben. Arago-val együtt megmérte a gázok törési együtthatóit, ő fedezte fel az egytengelyű kristályok kettős fénytörésének különbségét; sokat foglalkozott a színgyűrűkkel, melyeket sarkított fényben a vékony kristálycsiszolatok mutatnak. Ő alapította az optikai cukorméréstis. Ezek a munkái, úgyszintén a mágnességre és elektromosságra vonatkozó vizsgálatai is igen fontosak. A Savart-ral véghezvitt észlelések azon erőről, melyet egy áram egy mágnes-tűre gyakorol, a B.-Savart-féle törvényre vezettek, mely lényeges támasza az Ampère-féle mágnesség-teoriának. Művei: Analyse du traité de la mécanique céleste de Laplace (Paris 1801); Essai de géométrie analytique (u. o. 1802); Traité élémentaire d'astronomie physique (u. o. 1805); Traité de physique expérimentale et mathématique (u. o. 1816, 4 köt.); Traité élémentaire de physique expérimentale (u. o. 1818—1821, 2 köt., németül Fechner által bővítve, 2. kiad. Nürnberg 1828—29, 5 köt.) Sajátságos fényelméletét: Recherches expérimentales et mathématiques sur les mouvements des molécules de la lumière autour de leur centre de gravité c. művében (Paris 1814) adta elő. Mint történetíró B. a következőket közölte: Mélanges scientifiques et littéraires (Paris 1858, 3 köt.), melyben nevezetes matematikusok és fizikusok életét írta le. Az egyiptomiak, indusok és kinaiak csillagászatával is foglalkozott és ezekről közölte: Recherches sur plusieurs points de l'astronomie égyptienne (Paris 1829); Recherches sur l'ancienne astronomie chinoise (u. o. 1840) és Études sur l'astronomie indienne et sur l'astronomie chinoise (u. o. 1862) c. műveit. Arago-val együtt írta: Recueil d'observations géodésiques, astr. et phys. c. könyvét (Paris 1824).

Biotin (ásv.), az anortit-földpátnak egy változata, mely különösen a Vezuv kőzeteiben található.

Biotit (ásv.), magnéziumcsillám, képlete:

$$(H,K)_2(Mg,Fe)_2(Al,Fe)_2Si_2O_{12};$$

egyhajlású rugalmas, sötétbarna-fekete táblák; a prizmaszög közel 120°; a prizmalapokon kívül mindig ki vannak fejlődve az oldallapok, úgy hogy a táblák közel szabályos hatszögesek. Kémiai tekintetben vele azonos az *anomit*, amely tőle csak optikai tekintetben tér el. Mindkét csillám sok eruptivus kőzetnek lényeges elegyrésze, ú. m. gránit, trachit, andezit, csillámpala. L. *Csillám.*

Biotomia (gör.) a. m. életosztás, egyértelmű az állat- és növényboncolástannal.

Biotoxin, a kiválasztási termékek, de különösen a vizelet, ha a véráramba juttatjuk, mérgezést okoznak. Ezt a mérgező hatást egy toxinnak, a B.-nak tulajdonították; azonban a vizsgálatok arra mutatnak, hogy ilyen különleges toxin

nincsen, a mérgező hatást egyéb alkatrészek jelenlétével magyarázhatjuk. Így pl. a kilélegzett levegőből lecsapódott pára mérgező hatása desztillálón ammóniahatás; a vizelet mérgező hatását pedig a benne lévő káliumsók, leukomainok (l. o.) stb. okozzák. L. *Toxikus koefficiens.*

Biozofia (gör.) a. m. életbölcsesség.

Biparietális átmérő, a koponya legnagyobb haránt átmérője, a két tuberculum parietale közti távolság kb. 15 cm. Ujszülöttnél $9^1/_4$ cm.; szülészetben fontos.

Bipeda (lat.) a. m. kétlábú. E névvel jelölték a régibb rendszerezők a kétlábú állatokat.

Bipennis (lat.) a. m. kétszárnyú.

Bipinnaria (állat), a tengeri csillagok *(Asteroidea)* szabadon úszó lárvája.

Biplán, l. *Repülőgépek.*

Bipoláris (növ.) a. m. kétcsúcsú. E névvel illetik azokat a növényeket, amelyek a legegyszerűbb alkotásuakkal szemben, amilyenek pl. a baktériumok, a kék és kovamoszatok, testük kialakulásában két ellentétes véget, alapot és csúcsot tüntetnek fel. Az egyik (l. *Bázis)* általában a helyhez kötést, a másik a növekedést teljesíti (apikális vég). A növényi test ezirányú differenciáltságával a virágtalan növények közül már a Conjugatáknál találkozunk, a legváltozatosabban azonban a zöld, barna és vörös moszatok csoportjában. A magasabb rendű virágtalanok és az összes virágos növények B. volta a gyökér és a szár ellentétes irányú kialakulásában nyilvánul. A virágos növények növekedését osztódó szövetből álló *tenyészőkúp*, az alsóbb rendüekét egyetlen sejt, a *vezérsejt* vezeti. — B. csirázás, l. *Spóra.*

Bipoláris dúcsejt, idegsejt, melyből két nyúlvány indul ki. A két nyúlvány lehet közel egymáshoz (geminipol sejt) vagy a sejt két ellentett sarkán (oppositopol sejt). Van köztük olyan, amelyet spirális rostok fonnak körül. L. *Idegrendszer.*

Bipolaritás (lat.). E névvel a szervezetek elterjedésének azt a sajátszerüségét jelzik a biológusok, hogy Földünk legészakibb és legdélibb tájain ugyanazon vagy egymáshoz nagyon hasonló állat és növényfajok élnek, melyek a közbeeső területeken teljesen hiányzanak. Mostanáig azonban még csak kevés olyan állat- és növénycsoportot ismerünk, melynek fajai biztosan ilyen bipoláris elterjedésüek.

Bipontinok *(Editiones Bipontinae)*, így nevezik az 1779 óta a zweibrückeni hercegi nyomda (Bipontium) által nyomatott görög és latin klaszszikusok kiadásait.

Bipontium, Zweibrücken latin neve.

Biquadrát a. m. negyedik hatvány. Igy pl. 3 biquadratuma $3 \times 3 \times 3 \times 3 = 81$, viszont 3 biquadratikus gyöke 81-nek. — *B. alak*, több változónak valamely racionális egész függvénye, ha minden egyes tagjában a változók kitevőinek összege négy. — *B. egyenlet*, negyedfokú egyenlet (l. o.). — *B. maradék*, a számelméletben egy szám *(a)* valamely más számra *(p)* vonatkozólag, ha található olyan biquadrát, mely *p*-vel osztva, maradékul *a*-t ad. Igy pl. 2 biquadratikus maradék 7-re vonatkozólag, mert pl. $5^4 = 625$ osztva 7-tel, maradékul 2-t ad; ellenben 3 nem biquadratikus maradék 7-re vonatkozólag, mert nem található oly szám, melynek 4. hatványa 7-tel osztva, maradékul 3-at adna.

Biquet (franc., ejtsd: biké), aranymérleg.

Birák (héb., *sófetim)*. Így hívták Izrael népének, vagy egyes törzseinek fejeit, akik Józsua halála és az izraeliták első királyának (l. *Saul)* uralkodása közötti időkben (XIII—XI. sz.) a népet kormányozták. Igazi feladatuk az igazságszolgáltatás volt, de inkább választott fejedelmeknek tekintették magukat, akiknek feladata az ország védelme a szomszéd néptörzsek ellen; így tekintette őket a nép is és megválasztásuknál ez a szempont volt irányadó. Csak három olyan biróról van tudomásunk, akik működésük súlypontját az igazságszolgáltatásban látták. Ezek közül az egyik nő volt (l. *Debora)*, a másik pap (l. *Éli)* és a harmadik próféta (l. *Sámuel)*. A hősiességükkel kivált B. közül a legnevezetesebbek: Éhud, Gideon, Jiftach és Sámson (l. o.). A *B.* intézménye a föniciaiaknál is fennállt.

Birák könyve, az ószövetségi szentirásnak az a könyve, amely az izraeliták történetét a birák korszaka nagyobb része alatt egészen Sámuel próféta születéseig tárgyalja. A könyvben, amely 21 fejezetből áll, meg kell különböztetni a könyv fő részét (1—16. fej.) a függeléktől (17—21.), amely igen régi és vallás- meg kultúrtörténeti tekintetben nagyon fontos adatokat tartalmaz.

Birálat, l. *Kritika*; továbbá l. *Bonitálás* és *Váltóbirálat.*

Biráló választmány *(állandó)*. A törvényhatósági bizottság által saját kebeléből 5 évre választott öttagú testület, amelynek elnöke a főispán, akadályoztatása esetében az alispán, városi törvényhatóságban a polgármester. Feladata az, hogy másodfokon döntsön azon határozatok felett, amelyeket a törvényhatóság igazoló választmánya elsőfokon hoz *a)* a virilis bizottsági tagok névjegyzékének összeállítása, ill. kiigazítása, *b)* a bizottsági tagok választása és *c)* bizottsági tagnak a tagsági képesség időközi elvesztése miatt való kizárása kérdésében. A B. határozatai ellen a közigazgatási birósághoz lehet panasszal élni.

Birár v. *burállungúz*, Amur-vidéki néptörzs (Ázsia ÉK.-i szélén), a Bureja és Soja összefolyásánál. Kitünő vadászok. Ma már kiveső félben vannak a B.-ok az oroszok terjeszkedése miatt.

Birara, szigetek, l. *Új-Pommeránia.*

Biráskodás, l. *Biró, Birói hatalom, Birói hatáskör, Birói illetékesség.*

Birbante (ol.) a. m. huncfut, gazember.

Birbum (hindu neve *Vhirabhumi* = «hősök földje»), város Bengal indiai brit presidency Bardvan kerületében 4548 km² területtel, 800,000 lak. Igen jól öntözött földjén főleg rizstermelés és selyemhernyótenyésztés folyik, vasbányászata és ipara jelentős.

Birch (ejtsd: börcs), *Samuel*, angol archeológus, szül. Londonban 1813 nov. 3., megh. u. o. 1885 dec. 27. A British Museumnak 1861 óta őre volt. Foglalkozott görög és római régészettel, valamint numizmatikával, etnográfiával és az ékírásokkal is. Főbb munkái: Gallery of antiquities (London 1842); History of ancient pottery (1858, 2. kiadás 1873); Description of the collection of an-

cient marbles in the British Museum (1861); Rhind papyri (1866); Inscriptions in the hieratic and demotic character from the collections of the Brit. Mus. (1868); Ancient history from the monuments: Egypt (1875).

Birch-Hirschfeld, 1. *Adolf*, német romanista, szül. 1849 okt. 1. Kielben; 1891 óta tanár a lipcsei egyetemen. Munkái: Die Sage vom Gral (1877); Geschichte der französischen Litteratur seit Beginn des XVI. Jahrh. (1. köt., 1889). A H. Suchier társaságában kiadott nagy francia irodalomtörténetben (1900) ő írta az újabb kort a XVI. sz. óta.

2. *B., Felix Viktor*, német orvos, szül. Cluvensickben (Holstein) 1842., megh. 1899. Lipcsében. Doktorrá lett 1867. Később a drezdai városi kórház proszektora és az őrültek osztályának vezetője. 1885-ben a lipcsei egyetemre hívták meg a kórboncolástan és az általános kórtan tanárának. Nagyobb munkái: Lehrbuch der pathologischen Anatomie és Scrophulose und Krankheiten der Lymphdrüsen.

Birch-Pfeiffer, *Charlotte* (Karolina), német színésznő és drámaírónő, szül. Stuttgartban 1800 júl. 23., megh. Berlinben 1868 aug. 24. Már nagyon fiatal korában színpadra lépett s igen jeles színésznő vált belőle, de ebbeli jelentőségét nagyon túlszárnyalták drámairói sikerei. A legkülönbözőbb regények és novellák felhasználásával írta meg a legnagyobb sikerű darabjait, amelyeket nagyfokú érzelgősség, nem csekély szinszerűség s a hatások iránt való ritka érzék jellemez. Pompás szerepeket tudott írni s némely darabja még ma is szerepel a műsoron. A legismertebbek: Die Waise von Lowood (Currer Bell után); Dorf und Stadt (Auerbach után); Der Goldbauer; Der Glöckner von Notre Dame (Victor Hugo után); Das Kind des Glücks. Novellákat is írt.

Bird (ejtsd: börd), 1. *Robert Montgomery*, amerikai író, szül. 1805 febr. 5. New Castleban, megh. 1854 jan. 22. Philadelphiában. Már The Gladiator, Oraloosa és The Broker of Bogota c. drámáival is nagy sikert aratott s ezután egészen a regényirás felé fordult. Legtöbb regényének történeti háttere a mexikói spanyol hódítás. Előszeretettel vázolja az indiánok életviszonyait is, melyekről Cooper idealizáló leirásaival ellentétben realisztikusabb képet ad. Legnépszerűbb regénye a Nick of the Woods (1837) volt. Korábbi művei közül kiemelendők: Calavar; The Infidel; The Hawks of Hawk Hollow és Sheppard Lee.

2. *B., Isabella*, l. *Bishop*.

Birda, kisk. Temes vm. dettai j.-ban, (1910) 1317 német, oláh és magyar lak.; vasúti állomás, posta,- táviró- és telefonállomás.

Birdzsán, megerősített város Perzsiában, Khoraszán tartományban, 18,000 lak., élénk kereskedelemmel.

Biredzsik, város 10,200 lakossal Aleppo ázsiai török vilajetben, 125 km.-re Aleppo városától. Az Urfába vezető karavánutak állomása, fontos főleg azért, mert itt szoktak a karavánok az Eufráteszen átkelni. A rómaiak idejében ezen a helyen állott Zeugma, a keresztes háborúk korában Bird, a törökök hatalmának fénykorában pedig Kalah Beda.

Biremis (lat.) a. m. kétsor-evezős hajó.

Biretum (*birretum* is, az órómai *birrus* szóból), a róm. kat. papság fövege. A XIII. sz.-ig a vállkendő, misemondó ruha és a pluviale szolgált a fej befedésére. Midőn ezek használata megszünt, sapka (pileus) hozatott be, mely valószinüleg a XVII. sz.-ban nyerte mai alakját. A B. négyszögletü, négy v. három ággal, közepén rojttal (floccus), színét a rang határozza meg.

Birger, 1. *B. Jarl*, Svédország régense vagy névtelen királya, a Folkungok házából. XI. Erich svéd király (1250) halála után gyámja volt a királyá választott saját kiskorú fiának, Valdemárnak. Sokat fáradozott a finnországi pogányok megtérítése körül és kiváló törvényhozónak bizonyult. Ő alapította Stockholm városát. Meghalt 1266.

2. *B.*, az előbbinek unokája, I. Ladulás Magnus svéd király fia és utóda; 1290—1303-ig a derék Knutqon Torgil gyámsága alatt állott, 1306. azonban Erik és Magnus testvéreivel szövetkezett Knutqon megöletésére, de kénytelen volt hatalmát testvéreivel megosztani. 1317-ben ugyan éhhalálra kárhoztatta őket, de ekkor 1318. saját alattvalói lázadtak fel ellene és Dániába üzték, ahol 1321. meghalt.

Birgitta, l. *Brigitta*.

Birgus (állat), a remeterákok (*Paguridae*) csoportjába tartozó keletindiai szárazföldi rákféleség. Üregekben, maga ásta barlangokban él, főleg kókuszdiókkal táplálkozik, melyeket állítólag éjjel a kókuszpálma törzséről vagdal le. A kókuszdiót ollójával nagy ügyességgel töri fel. Állandóan a szárazföldön él s ezért kopoltyuüregének felső része tüdővé alakult át. Legismertebb faja a pálmatolvajrák (*Birgus latro* Herbst).

Birhur v. *birhor*, Nagpurban (Elő-Keletindia) lakó nomádéletü nép, melynél annak előtte az emberhúsevés széltében el volt terjedve.

Biri, kisk. Szabolcs vm. nagykállói j.-ban, (1910) 1099 magyar lak.; u. p. és u. t. Nagykálló.

Biribi (*Cavagnole*), Olaszországból származó, Franciaországban szokásos szerencsejáték, mely a mai lotto vagy lutri játékunkhoz hasonlít. Kockás, számozott táblákkal és zacskóból húzott megszámozott kockákkal játsszák.

Biribirlik, a tajtékkő-kereskedelemben az olyan tajtékféleségnek a neve, melyből 90—150 darab fér el egy 74 cm. hosszú, 18 cm. széles és 37 cm. mély ládába. Nagyságra nézve a második fajta. L. *Tajtékkő*.

Birilev, *Alexej*, orosz tengernagy, szül. 1844. 1900-ban a Földközi-tengeri orosz hajóraj parancsnoka volt, 1904. kronstadti parancsnokká és a Keleti-tengeri flotta főparancsnokává nevezték ki; az ő vezetése mellett szerelték föl azt a hajóhadat, mely Rosdestvenszkij parancsnoksága alatt Japánba ment. 1905-ben mint a Csendes-óceán hajóhadának parancsnokát, Skrydlov helyébe Vladivosztokba küldték; a béke megkötése után az orosz tengerészet rendbehozása végett tengerészeti miniszterré nevezte ki a cár, de 1907. lemondott.

Biringvár, romjai megvannak a hasonló nevű hegyen Harmacz (l. o.) mellett, Gömör vármegyében.

Birján, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 625 horvát, magyar és német lak.; u. p. Egerág, u. t. Áta.

Birjucs, kerületi székhely Voronezs orosz kormányzóságban, a Szoszna és vasút mellett, (1897) 13,194 lak., bőrgyártással, élénk marhavásárokkal.

Birjussza, folyó az orosz-szibériai Irkuck és Jenisszeiszk kormányzóságokban, a Szajámi-hegységben ered; 400 km. hosszú folyás után az Angarába torkol.

Birjuszok, török-tatár nép, az abakan-tatárok elszakadt ága a jenisszei (Szibíria) kormányzóságban, az Abakan mindkét partján. Jórészt már beolvadt a szomszéd kacsineok törzsébe.

Birka a. m. juh. — *B.-nyáj*, egy seregben járó birkák.

Birkás, a. m. juhász. A *birkás* a Dunántúl a törökök kiüzetése után megtelepedett, többnyire német eredetü családok mellékneve volt, akik kezdetben, mint bérlők, többnyire juhászatot tartottak, bár maguk nem voltak juhászok. Később elmagyarosodtak, nemességet is szereztek, de az ősi nemesi családoktól való megkülönböztetésképen birkásnak hívták őket, ami egy fogalom volt az idegenből jöttel. V. ö. *Hattyúffi D.*, A B. családok (Turul 1907).

Birkatőgy-gomba (növ.), a *Polyporus ovinus* Fr. ehető gomba népies neve.

Birke (növ.), Molnár Albertnél a. m. *barka* (l. o.).

Birken, *Siegmund von* (előbb *Betulius*), német író, szül. 1626 máj. 5. Wildenstein cseh faluban, hol atyja, Betulius Daniel ev. lelkész volt, megh. Nürnbergben 1681 június 12. Már jogi tanulmányainak befejezése előtt 1645. Floridan névvel tagja lett a pegnitzi pásztorok (l. o.) rendjének Nürnbergben, 1646-ban pedig a braunschweigi hercegek nevelője. A vesztfáliai béke megünneplésére ő írta 1648. Piccolomini Ottavio herceg megbízásából a Margenis c. ünnepi játékot, mely 1650. szinre került s nyomtatásban is megjelent. Ezért III. Frigyes 1654. nemességre emelte és költővé koszorúzta. I. Lipót császár megbízásából írt nagy műve, Oesterreichischer Ehrenspiegel (1668), történettudományi szempontból megbizhatatlan, hasonlókép a braunschweigi ház dicsőítése Guelfis (1669) c. munkájában. Költői művei telvék allegóriákkal és szójátékokkal; még legjobbak egyházi dalai. Költészettana: Deutsche Redebind- und Dichtkunst (1679). Életét megírta *Quedenfeld* (1878).

Birkenau, község Starkenburg hesseni tartományban, 3 km.-nyire Weinheimtől, Weschnitz és vasút mellett, (1905) 2004 lak., kőbányával és téglaégetővel.

Birkenfeld, 1. Oldenburg nagyhercegséghez tartozó, de ettől különálló, a porosz Trier és Koblenz kerületek által határolt fejedelemség a Hunsrückön és a felső Nahe körül, 503 km² területtel és (1910) 50,465 lak. B. nagyobbára hegyes vidék; termékei a szükségletet nem elégítik ki; a marhatenyésztés jelentékeny; fontos iparága az achátköszörülés. Az oldenburgi minisztériumnak alárendelt kormányzó testület (Regierungskollegium), amely a fejedelemséget igazgatja, 1 elnökből és 2 tagból áll. B. a Sponheim grófságból, a Zweibrücken hercegség részeiből és az Oberstein uradalomból alakult. — 2. Az ugyanily nevű fejedelemség fővárosa a Zimmerbach partján, 40 km.-re Triertől, vasút mellett, (1905) 2258 lak., dohány- és sörgyártással, élénk marhavásárokkal; B. kastéllyal, amely egykor a Pfalz-B.-i hercegek székhelye volt. — 3. *B.*, község Schwarzwald württembergi kerületben az Enz és vasút mellett, (1905) 2348 lak., bőr- és szappangyártással.

Birkenhain, község Oppeln porosz kerület Beuthen járásában, (1905) 3511 lak., cink- és ólomércbányákkal.

Birkenhead (ejtsd: bőrkenhedd), kikötőváros és municipal borough, a Mersey torkolatánál, Liverpoollal szemközt, amellyel földalatti alagút köti össze, (1901) 110,926 lak., 201 ha. területet elfoglaló dockokkal és 16 km. hosszú kőpartokkal, nagy vasöntőkkel, gép- és hajóvasgyárakkal, teherhordó-szekér készítéssel; két igen szép parkkal (Clifton- és Mersey-park). 1820-ban még kis falu volt, amelyben alig lakott 60 család.

Birkenthal (azelőtt: *Brzezinka*), falu Porosz-Sziléziában, Oppeln kerületben, (1905) 4110 lak., kőszénbányászattal, tégla- és agyagárugyárral.

Birkesdorf, község Aachen porosz közig. kerület Düren (ettől 3 km.-nyire) járásában, a Roer partján, (1905) 3785 lak., szőnyegszövéssel és géppgyártással.

Birket (arab) a. m. *tó*, geográfiai nevekben gyakran fordul elő, pl. B. el-Kerún (Fajjumtól É.-ra), B. Mariut (Mareotis) stb.

Birkis, kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 1482 oláh lak., a járási szolgabirói hivatal széke, csendőrőrs, postahivatal és telefonállomás.

Birk-kódex: csak egy pár lapra terjedő, de becses magyar nyelvemlék 1474-ből, mely Szt. Ágoston reguláját és a Nyulak szigetén (vagyis a Margitszigeten) lakott dömés apácák reguláit foglalja magában. Ismertetése, szövege, s egy részének hasonmása megjelent a M. Könyvszemlében 1889.

Birkmeyer, *Karl von*, német jogtudós, szül. Nürnbergben 1847 jún. 27. Előbb rostocki rendkiv., majd rendes egyetemi tanár, 1886. a büntetőjog, bűnvádi perrendtartás és jogbölcsészet tanára a müncheni egyetemen. Mint büntetőjogász a klasszikus megtorlási elmélet híve. Főbb művei: Die Exceptionen im bonae fidei judicium (Erlangen 1874); Über das Vermögen im juristischen Sinne (u. o. 1879); Über Ursachenbegriff und Kausalzusammenhang im Strafrecht (1885); Grundriss zu Vorlesungen über das deutsche Strafrecht (München 1890); Deutsches Strafprozessrecht (Berlin 1898). Kiadta azonkívül az Encyklopädie der Rechtwissenschaft (u. o. 1901) és másokkal együtt a Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts (u. o. 1905—08) c. gyüjteményt. Egyik kiadója a Mecklenburgische Zeitschrift für Rechtspflege und Rechtswissenschaft és Kritische Vierteljahrschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft c. folyóiratnak.

Birkózás, a legrégibb s legnépiesebb testgyakorlat, mely már a hellének gimnasztikájában is nagy szerepet játszott, sőt egy időben egész külön helyiség állott a görög gimnáziumban a birkózók rendelkezésére: a palaistra. A B. egyik gyakorlata volt a pentathlonnak. A hellének B.-ánál

fontos szerepe volt a beolajozásnak; a birkózó levetvén ruháit, testét bekente olajjal s homokkal hintette be, minek az volt a célja, hogy a védelmezésben segítsen (sikamlós testet nehezebb megfogni és fogva tartani), másrészt, hogy növelje az ügyességet és erőt, mert az olajos testü ellenfél legyőzésére több erő, ügyesség szükséges. A középkorban a lovagok egyik kedves szórakozása volt. A B. Ázsiában éppen oly ismeretes, mint Európában; az ázsiai országok közül különösen Japánban fejlett; a japán B., mely lényegesen eltér az általában ismeretes B.-i módtól, újabban kezd Európában is terjedni (l. *Dzsiudzsicu*). Nagy kedvvel kultiválják a B.-t az Alpok lakói (Svájc, Tirol, Stiria stb.). A mai atlétikában az 50-es években kezdett szerepelni, Franciaországban újították fel először. Három rendszert különböztetünk meg: az angolt, svájcit és franciát. Az *angol* rendszer lényegében azonos a magyar B.-sal: derékon felül nyalábolják át egymást a küzdők, s aki birja, földhöz teremti a másikat. A legyőzés feltétele, az ellenfélt úgy leteríteni, hogy annak balválla s jobbsarka vagy jobbválla és balsarka egyszerre érje a földet. A *svájci* B. nemzeti jellegű. A ruha fölé erős vászonból készült rövid nadrágot, ú. n. birkózónadrágot húznak. A fogás előírt: jobbkézzel a nadrág övét hátul, a peremnél, balkézzel pedig a jobb combon a nadrágszár alsó szélét fogják meg; így fogva kell az ellenfelet fölemelni, s hátára fektetni. Gáncsolni nem szabad. A *francia* B.-nál az ellenfelek nem fogózkodnak össze, hanem kerülgetik egymást, lesve a jó fogásra alkalmas pillanatot. A földre terítés még nem győzelem, sőt a legérdekesebb része a B.-nak a földön folytatott küzdelem. Legyőzés jele, ha mindkét váll egyszerre éri a földet. Nálunk is kedvelt ága az atlétikának a B., különösen a Magyar Testgyakorlók Köre nevelt kitünő birkózókat. 1905 óta a M. A. Sz. a B.-ra is ír ki bajnokságot, három súlyban: nehéz, közép és könnyű súlyúak részére. Az első magyar birkózó bajnokok (1905) voltak: nehéz súlyban: Weisz Richárd, középsúlyban: Hautzinger Sándor és könnyű súlyban: Erődi Béla. A B. népszerüsítéséhez nagyban hozzájárulnak a hivatásos birkózók a különféle cirkuszokban.

Birlalás *(detentio)*, e rossz magyar, de az osztrák törvénykönyv fordítása (1852) óta használt szóval nevezik a dolog feletti azt a tényleges hatalmat, amelyet a személy, a birtokláshoz (possessio) nem elegendő alapon (causa) szerzett, s a birtokosénál kevesebb jogi hatállyal gyakorol (pl. mint gyám, fuvaros, időleges bérlő, megbizott, haszonkölcsönbe, őrizetbe vevő). — A B. jogi hatálya kevesebb, mint a birtoklásé, de azért a B. is jogosít a jogtalan erőszak visszaverésére (vim vi repellere cuique licet). L. *Birtok*.

Birlinger, *Anton*, német nyelvész, szül. Wurmlingenben 1834 jan. 14., megh. 1891 jun. 15. Bonnban. A délnémet, nevezetesen az alemann nyelvjárásokat tanulmányozta. Munkái: Schwäb.-Augsburgisches Wörterbuch (Münch. 1864); So sprechen die Schwaben (Berlin 1868); Aus Schwaben (Wiesbaden 1874); Rechtsrhein. Alamannien (Stuttgart 1890), stb. 1871-től 1891-ig kiadta az Alemannia c. folyóiratot.

Birma (ang. *Burma*, a benszülöttek nyelvén *Mranma*), az indiai bit birodalomnak egyik tartománya Hátsó-Indiában, Asszam, Bengál tartomány, a Bengáli-öböl, Martabani-öböl, Sziám, Tonking és Kina között. Áll az 1826. elfoglalt Alsó B.-ból, ennek területe 220,075 km², (1901) 5.371,328 lakossal és az 1886. elfoglalt Felső-B.-ból, amelynek területe 318,275 km², lakosainak száma 3.849,833 (1901). Ehhez járul még a *san*-törzsektől lakott terület, úgy hogy az egész B. területe 686,350 km², összes lakossága (1901) 10.490,624. *Felületén a hátsó-indiai hegyrendszer* láncai húzódnak végig ÉD.-i irányban s köztük tágas hosszanti völgyek helyezkednek el. Ilyen az Arakán Yoma és Pegu Yoma között az Iravaddi, tovább K.-re a Szittang és a Szalvin völgye. A folyók a közlekedésre nézve fontosak, különösen az Iravaddi, amely majdnem az ország É.-i határáig hajózható. Klimája forró, pl. Mandalay évi közepes hőmérséklete 27·2° C, az április-januári hónapok ingadozása 41°—15°. A nyári monszun látja el bőséges csapadékkal. Növényzetét jellemzi az örökzöld erdő, amely lombos fákkal van tarkázva. Értékes faanyagot szolgáltatnak a tikfa (Tectona grandis), a Ficus elastica, a Dipterocarpus tuberculatus és a magnoliafélék. Vadon nő az Iravaddi mentén a gyapotnak egy faja (Gossypium herbaceum), termesztett növényei a banana, pizang, rizs, É.-on a búza és köles, cukornád, dohány, indigó stb. Állatvilága rendkívül gazdag, az indiai faunának minden tagja képviselve van itt (pl. az orrszarvunak mind a 4 faja), egyedül az orangutang hiányzik.

Lakossága túlnyomó részben a kinai-maláj eredetü B.-i törzshöz tartozik, van azonkívül velük rokon sok kisebb néptörzs és a keleti részeken a san és a laosz ősnépek. Uralkodó vallás a buddhizmus. Főfoglalkozásuk a földmívelés, részben mesterséges öntözés segítségével. Az állattenyésztés, a húsevést tiltó vallási törvények miatt, csupán a teherhordó állatok tartására szorítkozik. A bányászat még fejletlen; aranyat mosnak a folyók homokjából, ezüst, ólom, vas és szép fehér márvány van a san-törzsek területén. A Tenasszerim-hegységben előfordul nagy mennyiségben a kőszén, réz és ón; újabban a petroleumot kezdik fokozottabb mértékben kihasználni. A benszülöttek iparcikkei közül jelentős a csolnakkészítés, szövés, arany és ezüsthimzés, fafaragás és cigarettakészítés. A nagyipart az angolok honosították meg. Legfontosabb közlekedő út az Iravaddi, amelyen Bhamoig mehetnek fel a gőzhajók, innen pedig karavánutakon kereskednek Kinával. Vasútvonala Rangun Prome, Mandalay, Bhamo állomásokon keresztül egészen Myitkynaig van kiépítve. Kikötővárosai Bassein, Rangun, Maulmain, Tavoy, Mergui. Alsó-B. 4 kerületből áll, ezek Arakan, Pegu, Iravaddi, Tenasserim, fővárosa *Rangun*; Felső-B. még nincs rendezve és katonai uralom alatt áll, főhelye *Mandalay*.

Történetéről az első adatokat a benszülöttek Kr. e. 79-ből közlik, amikor az 500 éves fővárost, *Pagant*, Kina lerombolta. A III. sz.-ban Kr. u. indiai misszionáriusoktól felvette a buddhizmust. Állandóan küzdenie kellett Kinával; 1284.

alattvalójává lett s csak 1305. szabadult fel. 1364-ben alapította meg Szatomenhin fejedelem Ava fővárost és hosszú ideig ezen a néven ismerte Európa B.-t. 1540-ben Mentara, a szomszédos Pegu állam királya foglalta el, ennek uralma a XVIII. sz.-ig tartott, amikor a B.-i vadász *Alompra* (Alaung-Phra) angol segítséggel egész Pegunak urává lett. Az angolokkal 1824. történt meg az első összeütközés, Campbell tábornok elfoglalta Rangunt s ámbár a láz seregének $^3/_4$ részét elpusztította, a yandabói békekötésben biztosította magának Arakant és Tenasserimet. 1852-ben újra kitört a háború, az angolok hamarosan elfoglalták Rangunt, Martabant, Pegut, majd kényszerítették Meng-dan-Meng királyt, hogy ismerje el az angol fenhatóságot. Békés uralkodása alatt szépen fejlődött a kereskedelem, megalakultak a diplomáciai összeköttetések Európával, de fia és utóda Thibau, akit európaias nevelésben részesített, mindjárt trónraléptekor a királyi család minden veszélyesnek látszó tagját legyilkoltatta, a követek élete sem volt biztonságban és 1879. Anglia vissza is hívta őket. A király lefoglalta a bombay-B.-i kereskedő-társaság vagyonát is. Amidőn az 1885-iki angol ultimátum sikertelen maradt, 11,000 főnyi angol sereg az Iravaddin felfelé haladva benyomult az országba s elfoglalta az erődítményeket; Thibau megadta magát s mint fogoly Madraszba került, B.-t pedig 1886. végleges bekebelezték Anglia gyarmatai közé. V. ö. *Bastian*, Die Völker des östlichen Asien (Jena 1870); *Fytche*, Burma past and present (London 1878); *Ferrars*, Burma (u. o. 1900); *Nisbet*, Burma under British rule (u. o. 1901); *Hall*, The Soul of a People, Buddhism in B. (u. o. 1902); *Ireland*, The province of Burma (Berlin 1907); *Talbot Kelly*, B. (Boston 1910).

Birmai nyelv és irodalom. A birmai v. helyesebben *barmai* (angolosan *börma*) nyelv az úgynevezett indo-kinai nyelvcsaládhoz tartozik. Egytagu nyelv, de nem áll rokonságban a kinaival. Van saját betürendszere. A birmai irodalom meglehetősen gazdag, egészen a buddhizmus befolyása alatt képződött. A papságnak és a szent könyveknek nyelve a páli, mely a szanszkritból származott. Van rajta gazdag legendagyüjtemény. A Dhammapada és a különféle buddhista művek a müveltebbek szellemi táplálékai. Sok érdekes dalt tartalmaz a népköltészet, de belőle még igen kevés van lefordítva. Birmai nyelvtant irók közül nevezetesebb: Judson, A Grammar of the Barmese language (Rangoon 1866 és 1883). Ugyancsak ő adott birmai-angol és angol-birmai szótárt (Rangun 1883).

Birmán, *barmán* v. *burmán*, Birma benszülött népe, magukat *bijámmá* néven nevezik. Tagbaszakadt, zömök testüek, egész testüket tetoválják, a fiuknál már 9 éves korukban kezdik s rendszerint a 14-ik életévig folytatják, míg a tetoválás be van fejezve. A férfiak fejüket élénk színü selyem kendővel (gumbung) kötik be, ágyékuk körül kendőt (potzo) kötnek; a nők testüket bokáig érő hosszú négyszögletü kendővel lazán takarják be, úgy hogy minden testmozdulatnál a testnek idomai előtünnek. A B. igen vig kedvü, de egyébként indolens nép; csupán akkor élénkülnek fel, ha mulatságról van szó, s míg a nap felét rendesen átalusszák, addig egész éjszakákon át dal s egyéb mulatságok között tivornyáznak. Főleg rizzsel, besózott halakkal, gyümölcsel, bételdióval élnek s a hosszú keletindiai szivarokat mindkét nembeliek már gyermekkoruktól fogva szívják. A bételrágás (l. *Bétel*), mely a fogakat egészen feketére pácolja, a társadalmi illemhez tartozik. Büszkék is arra, hogy a fogaik nem a kutyához hasonlón fehérek. A soknejüség tilos, a feleség előzése csak bizonyos esetekben lehetséges. A nőknek helyzete egyébiránt igen kedvező, amennyiben épp oly társadalmi jogokkal birnak, mint a férfiak. A házasság megkötése sajátszerű. Itt nem a férfi, hanem a nő az udvarló, mert ő választ magának élettársat. Túlnyomólag buddha vallásuak, de vannak mohamedánusok, sőt állatimádók is. Náluk valódi nemzeties nevelés uralkodik, törvényszerűleg kötelesek a szülők minden fiúgyermeküket 3 évre az iskolába beadni, hol a papok őket irásban, olvasásban és vallásban oktatják. A B.-ok általában amilyen türelmesek a más vallásuak iránt, épp oly hozzáférhetetlenek a mohamedánizmus v. a kereszténység térítőivel szemben. Ők maguk is belátják az európaiak fölényét, becsülik is őket, de semmiféle társadalmi reform elfogadására nem hajlandók.

Birmingham (ejtsd: bőrmingem), 1. countyborough, kat. és anglikán püspök székhelye és Anglia legjelentékenyebb fémiparűző városa a Rea, vasutak és két hajózó csatorna (Fazeley és Great Junction) mellett, az 1909-iki becslés szerint 563,629 lak., akik jobbára vagy ipart űznek, vagy kereskedők, óriási fémiparral, különösen gép-, fegyver-, szerszám-, kerékpár-, acéltoll-, varrótű-, szeg-, csavargyártással, továbbá üveg-, kémiai és játékszeriparral. Az évenként termelt iparcikkek értéke megközelíti a 200,000 millió koronát. B. jó része még most is szűk utcákból áll; legszebb részei a New-street, Corporation-street, Edgbaston és Westend nevű részeiben sok a nyaraló. Kiválóbb épületei: az 1832—35 közt Hanson és Welch tervei szerint épített városháza (Town Hall), a Jupiter Stator templomának mintájára készült és 46 korinthusi szobron nyugszik; nagy terméhen (42·7 m. hosszú és 20·6 m. széles), amelyben kiváló orgona és Mendelssohn (aki itt dirigálta 1846. Elias-ának első előadását) mellszobra látható, minden 3-ik évben nagy zenei előadásokat tartanak benne; a gót, Szt. Mártonról elnevezett templom a XIII. sz.-ból, B. legrégibb épülete, előtte Nelson szobrával; a görög ízlésü Council House (Tanácsház), szemben a Town Hall-lal; ezen épületek közelében vannak Viktória királynőnek, Priestleynek, Peelnek, Wrightnek, Dawsonnak, Masonnak emlékszobrai és a Chamberlain tiszteletére emelt monumentális kút; a Midland Institute korinthusi oszlopcsarnokkal; az új igazságügyi palota, a két börze, a Bingley Hall (óriási épület állatkiállítások és népgyülések részére), a gót fogház, néhány pályaudvar, végül az egyetem (1909. 116 tanárral és 984 hallgatóval). A fenti emlékszobrokon kivül van még szobra dr. Attwoodnak, Wattnak és Sturgenek. 10 nyilvános parkja közt a legszebb az Aston-park, amelynek

közepén áll az Aston-Hall, jelenleg múzeum. Közművelődési intézetei közt a legjelentékenyebbek a fent említett egyetemen kívül a Queen's college (1828-ból), a városi technikai iskola, a Midland Institute zeneiskolával, botanikus kert és egy nagy nyilvános könyvtár. A város közigazgatása élén áll egy Lord Mayor, 18 alderman és 52 tanácstag. B. már Alfred király idejében is fennállott és már korán kezdte a közelében levő vasércbányák termékeit feldolgozni. A Stuartok restaurációja, midőn II. Károly Franciaországból magával hozta az apró fémtárgyak iránti előszeretetét és ez Angliában is elterjedt, B. iparát nagyobb virágzásnak indította. Burke el is nevezte «the great toy-shop»-nak; itt kezdték meg először az acéltollak gyártását is. Óriási lendületet B. ipara akkor vett, midőn a gőz erejét ipari célokra kezdték felhasználni; a B. szomszédságában levő szén- és vasércbányák azt nagyban elősegítették. V. ö. *Langford*, Modern B. and its institutions (B. 1873—1877, 2 köt); *Dent*, Old and new B. (U. 1888).

2. *B.*, Jefferson county székhelye Alabama amerikai államban, a Cahawba-river közelében vasutak mellett, (1910) 132,685 lak., mész-, szén-, vasércbányákkal, számos vaskohóval, vas- és gépiparral. — 3. *B.*, Derby (l. o.) város része Connecticutban. — 4. *B.*, Pittsburg (l. o.) külvárosa.

Birna, kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 439 oláh lak.; u. p. Bozsur, u. t. Lugos.

Birnam (ejtsd: börnem), hegy (410 m.) Perth skót grófság K.-i részén, a Tay völgye közelében. B.-t egykoron kincstári erdők borították, amelyekről Shakespeare is megemlékezik Macbethjében.

Birnbaum (lengyelül *Miedzychod*), járási székhely Posen porosz kerületben, a Wartha balpartján, vasút mellett, (1905) 5126 lak., vasöntőkkel, gép-, szivar-, tégla- és sörgyártással.

Birnbaum, 1. *Johann Michael Franz*, német jogtudós, szül. Bambergben 1792., megh. 1877. mint giesseni egyet. tanár. Mint a louvaini egyetem tanára, 1817. megalapította a Bibliothèque du jurisconsulte c. folyóiratot, mely később a párisi Thémisbe olvadt, utóbb a bonni, az utrechti, majd a freiburgi egyetemen tanított. Főműve: Commentatio de Hugonis Grotii in definiendo jure naturali vera mente (1835).

2. *B., Karl*, német mezőgazdasági író, szül. Louvainban, Belgiumban 1829 máj. 18., az előbbinek fia. A giesseni egyetemen magántanár, később Frankfurtban gazd. munkásokat képző és nevelő intézet vezetője, majd az általa Giessenben alapított magán gazd. intézet igazgatója lett. 1866-ban a plagwitz-lipcsei gazd. intézetet vette át s ennek megszűnése után a lipcsei egyetemre került tanárnak. Főbb munkái: Lehrbuch der Landw. (Frankfurt 1858—63, 3 köt.); Landw. Taxationslehre (Berlin 1877); Weizen- u. Futterbau (u. o. 1892). Átdolgozta Kirchbach Handbuch für angehende Landwirthe c. (9. kiad. u. o. 1880) munkáját és szerkesztette Thiel Landwirthschaftliches Lexikonját (Leipzig 1876—81, 7 köt.).

Biró, az állami igazságszolgáltatás gyakorlásával megbízott személy, főleg az annak meghatározott területen és terjedelemben való gyakorlására hivatott hivatalnok. Az állam közvetetlen v. közvetett megbízása nélkül B.-i hatóságot senki sem gyakorolhat. Magyarországon előbb a B.-i állásokat nagy részben a vmegyék, kerületek, városok választás által töltötték be, sőt a B.-i hivatást kiváltság alapján egyesek, vagy általuk kijelölt személyek — uri szék — gyakorolták, az 1869. IV. t.-cikk megalkotása óta azonban a B.-i hatalom a király nevében gyakoroltatik, az ítélő-birákat az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a király nevezi ki, és minden B. az állampénztárból húzza fizetését.

Birák minősítése. Ítélőbiró Magyarországon általában csak olyan magyar állampolgár lehet, aki 26-ik életévét betöltötte, feddhetetlen jellemű, csőd vagy gondnokság alatt nem áll és vagy ügyvédi oklevéllel bir, vagy a három évi szabályszerű jogi gyakorlat megszerzése után a gyakorlati birói vizsgálatot letette. (1869: IV. t.-c. 6., 7. §§). Kir. itélőtáblai bíróvá meg különösen csak az nevezhető ki, aki legalább öt évig, kuriai bíróvá pedig, aki legalább tiz évig birói v. kir. ügyészi hivatalt viselt; önálló ügyvédi v. közjegyzői gyakorlatot folytatott; a jogtudományi szakban mint egyetemi vagy jogakadémiai tanár működött; az igazságügyminiszteriumban, a kir. kuriánál, kir. itélőtáblánál, kincstári jogügyek igazgatóságánál vagy közalapítványi igazgatóságnál a fogalmazási szakban szolgált. (1891: XVII. tc. 22—24. §§.).

Hogy a jog uralma biztosíttassék és a részrehajlatlan igazságszolgáltatás biztosítékai minden tekintetben meglegyenek, a B.-nak függetlennek kell lennie (l. *Birói függetlenség*). V. ö. *Birói szervezet.*

A B. működési helyét és fizetési osztályát tekintve: kúriai B., itélőtáblai B., törvényszéki B., járás-B., al-B. A B.-i rangsor legalsó fokán lévő al-B. a törvény szerint (1891. XVII. t.-c. 36. §.) rendszerint a törvényszéknél kezdi meg a B.-i szolgálatát, utóbb kerül a járásbirósághoz; a valóságban azonban legtöbbször járásbirósághoz nevezik ki az al-B.-t. A törvény felhatalmazása alapján az igazságügyi minisztériumban törvényelőkészítő és egyéb munkára (1910. XXI. t.-c.) bármely B.-t, továbbá a kúrián és az itélőtáblákon tanácsjegyzői és elnöki titkári munkára törvényszéki v. járás-B.-t v. al-B.-t (1891. XVII t.-c. 1890. XXV. t.-c.) lehet alkalmazni.

B. (községi), kis- és nagyközségekben a község első tisztviselője, a községi előljáróság feje, a községi képviselet elnöke. Hatásköre hármas. Először kiterjed a községi autonom igazgatás intézésére, amelyben a községi B. a községi szabályrendeletek és képviseleti határozatok végrehajtó szerveként jár el; másodszor végrehajtója az állam és a vármegye törvényeinek, rendeleteinek, ill. statutumainak s azok hatósági határozatainak; vonatkozik harmadszor, szűk körben, rendőri és magánjogi biráskodásra (l. *Községi biráskodás, Rendőri büntető biráskodás*). Hatáskörében a községi B. vagy önállóan individuális hatósági szerv gyanánt, vagy előljáró társaival (esküdtek, községi jegyző stb.) együttesen intézkedik. A községi B.-t a községi választó polgárság a főszolgabiró által kijelölt három egyén közül, ugyanannak vagy helyettesének elnöklete alatt tartott tisztújító székben választja, nyilt szavazás

mellett, általános szótöbbséggel 3 évre. A községi bírói hivatalt, a rendkívüli akadályoztatás eseteit kivéve, a megválasztott 200 K pénzbirság terhe alatt elfogadni és legalább egy évig viselni köteles. Azt, hogy adassék-e fizetés a községi bírónak vagy ne, a község szabályrendeletileg állapítja meg. A községi B. elleni kártérítési felelősség közvetlenül a rendes polgári bíróság előtt, a büntetőjogi felelősség a rendes bünvádi úton érvényesíthető; fegyelmi felelősségre pedig a felsőbb közigazgatási hatóságok, nevezetesen első fokon a főszolgabiró, másodfokon az alispán, harmadfokon a közigazgatási bizottság vonhatja. Ezenkívül ellene a főszolgabiró rendbüntetést is alkalmazhat.

Biró, 1. *Lajos*, zoológus, szül. Tasnádon 1856 aug. 29.; gimnáziumi tanulmányait Zilahon végezte és 1875. Debreczenben teológus, később Kecskeméten ev. ref. főgimnáziumi helyettes tanár lett. Különösen a gyakorlati entomológia terén szerzett érdemeket és szakközleményei a Rovartani lapokban jelentek meg. Nagyobb dolgozata: *Adatok Zemplén vármegye természetrajzi ismeretéhez*, mely a Magy. orvosok és Természetvizsgálók XII. évi munkálataiban jelent meg és az említett vármegye bogárvilágát ismerteti. *Fenichel* Sámuel (l. o.) gyászünnepélyén (1895) elhatározta, hogy Új-Guineába megy tanulmányútra. Rovargyüjteményét eladta a Nemzeti Múzeumnak s ezen a pénzen magát felszerelvén, 1893 nov. 1. elindult Új-Guineába. Ettől fogva élete szakadatlan munka volt. A Természettudományi Társulat Szily Kálmán kezdeményezésére a társulati tagoktól gyüjtött segítséget számára. Hat év alatt bejárta Uj-Guinea német részének É.-i (Berlinhafen) vidékét, közepét (Astrolabe-öböl) és D.-i partjait (Huan-golf), átrándult a Bismarck és French szigetekre; üdülés és cseretárgyak beszerzése végett járt Szingapurban, a jávai Buitenzargban és Ausztráliában, honnan a Kék-hegységről nagyértékü állattani gyüjteményt szerzett. Visszatérése alkalmával meglátogatta Ceylon szigetét, átcsapott Elő-Indián, tartózkodott Maszkatban és végül Egyiptomban, ahonnan 1902. visszatért Budapestre. Új-Guineából többször küldött természet- és néprajzi tárgyakat a Nemzeti Múzeum részére, hol 1903. tiszteletbeli őri címet kapott. Igen érdekes tartalmú levelei a Természettudományi Közlönyben (28—32. köt.) jelentek meg. Német-új-guineai néprajzi gyüjteseinek leíró jegyzékét a M. Nemzeti Múzeum adta ki. Összeállította *Semayer* Vilibald (Budapest 1902).

2. *B. Lajos*, író, szül. 1880 aug. 22. Bécsben. Első elbeszélés-kötete *Bálványrombolók* címmel 1901. Nagy-Váradon jelent meg, ahol öt évig volt a Szabadság szerkesztője. *Férfiak* c. színművét 1909. adták elő a Nemzeti Szinházban; *A családi tűzhely* egyfelvonásos ciklust 1909. a Magyar Szinházban, u. o. a *Sárga liliom* színművét 1910. Önállóan megjelent művei: *Harminc novella* (Budapest 1906); *Huszonegy novella* (u. o. 1908); *Marie és más asszonyok* (u. o. 1910); *Elbeszélések* (1910); *A diadalmas asszony* (regény, 1910); *A sajtó lélektanához* (1910).

3. *B. Márton*, veszprémi püspök, szül. Padányban, Pozsony vmegyében, 1696 ápr. 15., megh. 1762 aug. 10. Teológiai tanulmányait Veszprémben végezte s először bicskei pap, majd veszprémi kanonok lett. Az 1741-iki országgyülésen tartott beszédével oly feltünést keltett, hogy Mária Terézia 1744. veszprémi püspökké nevezte ki. A tudományoknak és művészeteknek lelkes pártolója volt és maga is írt néhány vallásos tartalmú munkát. Különösen az Enchiridion c. keltett nagy vihart a kálvinisták ellen intézett kiméletlen támadásaival, annyira, hogy N. Frigyes diplomáciai úton tiltakozott ellene a pápánál, és Mária Terézia is kifejezte B.-nak rosszalását. Naplóját, mely 1751—58-ig terjed, kiadta *Hornig* Károly báró, veszprémi püspök (Kath. Szemle, 16. évf.).

4. *B. Mátyás*, l. *Dévai Bíró Mátyás*.

5. *B. Tamás*, min. tan., szül. 1850 nov. 19. Mezőtúron. Az egyetemet Budapesten és Bécsben végezte, itt egyszersmind a keleti akadémiának is hallgatója volt; azután egészen a közgazdasági térre ment át s mint miniszteri főtisztviselőnek a külkereskedelmi és vámpolitikai ügyekben, főleg az autonom vámtarifa szerkesztésében, az osztrák kiegyezési tárgyalásokban, nemkülönben több nemzetközi szerződésben kiváló szerep jutott. 1900-ban val. min. tanácsossá nevezték ki. 1907-ben saját kérelmére ideigl. nyugalomba helyezték. Több éven át min. biztosa volt a budapesti tőzsdének, 1902 óta a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság min. biztosa. Az ő nevéhez fűződik a kereskedelmi múzeum újjászervezése s a keleti kereskedelmi akadémia létesítése. Művei közül, melyek a vámpolitika egész anyagát felölelik, legkiválóbb: *Vámrendszerünk reformjának előmunkálatai* (6 köt. előadói tervezet); említendő az 1900-iki párisi nemzetközi tengerjogi kongresszus elé terjesztett műve: Observations sur les règles internationales uniformes.

Biroccio (olasz), l. *Barouche*.

Birodalmi bank, l. *Német Birodalmi Bank*. Az orosz állami jegykibocsátó intézetnek szintén B. a neve. L. *Jegybankok*.

Birodalmi címer. A régi római később szent birodalom címere gyanánt a sas tekinthető, melyet a Nagy Károly császár személyében megújított császárság a régi antik császárságtól, mint az imperium, a világuralom szimbolumát átvett. Emellett, mint a kereszténység legfőbb védura, a császárság hatalmi jelvény gyanánt a keresztet használta. A sas mint a császárság szimboluma az Ottók alatt lép fel világosabban, átveszik aztán a Sali házból származó uralkodók, I. Frigyes császár alatt aztán mindjobban kidomborodik jelentősége. Mint B. a sas először VI. Henrik idejében mutatható ki, máza arany, de a pajzs színe még nincs feltüntetve. A mázakra nézve különben a XIII. sz. közepéig nincs megállapodás. Egy francia író szerint (1250 körül) a sas fekete, arany mezőben. Eredetileg a sas egyfejű volt, mint kétfejű sas a sasjelvény először Bajor Lajos alatt lép fel, de már VII. Henrik alatt is találjuk a császári pecséteken. A kétfejű sas eredetét a keleten birja, onnan származott át Bizáncba, IV. Ottó és Fülöp császár óta pedig érmeken már feltaláljuk a kétfejű sast a nyugaton is. Külföldi felfogás szerint, így pl. Angliában már a XIII. sz.-ban a német *császárság* jelvé-

nyéül a kétfejű, a *királyság* jelvényéül pedig az egyfejű sast tekintették. A kétfejű sas Németországban nem mint általában vélték régebben, egy második fej hozzáadásából, hanem két egyfejű sas összetételéből keletkezett. V. ö. *Gritzner* E., Symbole und Wappen des alten deutschen Reiches (Leipzig 1902).

Birodalmi duma, l. *Duma*.

Birodalmi érték, *márka, tallér*, l. a főszavak alatt.

Birodalmi fejedelmek (principes, *Reichsfürsten)* voltak az egykori német birodalomnak hercegei s hercegesített grófjai, érsekei, püspökei, apátjai, kik a birodalmi gyűlésen szavazattal birtak. Eredetileg e méltóság mindazokat illette, akik királyi hivatalt viseltek; később csak azokat nevezték B.-nek, akik közvetlen birodalmi, önálló bíráskodás jogával felruházott területnek voltak urai. Régi fejedelmi házaknak neveztetnek azok, melyek e méltóságot 1582 előtt, új fejedelmi házaknak pedig azok, melyek e méltóságot csak 1582 után kapták meg.

Birodalmi gróf, l. *Gróf*.

Birodalmi gyűlés *(Reichstag)*, a régi római-német birodalomban a három birodalmi rendnek (választófejedelmek, birodalmi fejedelmek, szabad birodalmi városok), mint birodalmi törvényhozó testületnek gyűlése. A B.-t a császár hívta össze tetszésszerinti helyre; később — 1663 óta — évenkint Regensburgban tartották. Tagjai régente személyesen tartoztak megjelenni, 1663 óta pedig követek által képviseltethették magukat. Az elnökség — ú. n. direktórium — a mainzi érseket illette. A császár a gyűlésre biztosát (commissarius principalis) küldte, aki a gyűléssel közölte a császári propozicziókat s a rendeknek indítványait átvette. A XV. sz. óta a három rend önálló kúriát, kollégiumot alkotott s külön tanácskozott. A választó-fejedelmek (Kurfürsten) kúriájában Mainz elnökölt; a tagok száma eredetileg IV. Károly császárnak 1356. aranybullája szerint hét volt, mely idővel 10-re emelkedett. (L. *Választófejedelmek.)*

A birodalmi fejedelmek kúriájának (Senatus Principum) két «scamnum»-nak (Bank) nevezett osztálya volt, az egyházi (sc. ecclesiasticum) és a világi (sc. saeculare). Az egyházinak elnökségét (direktóriumát) Ausztria és Burgundia felváltva vitték, s ez állott 315 személyes és 2 kúriai szavazatból (a sváb és a rajnai főpapok számára). A világiaknak direktóriumában Ausztria és Salzburg váltakoztak, s ez állott 59 személyes és 4 kúriai szavazatból. A városok kúriája (B.-i jogosítványát csak a vesztfáliai békekötés által nyerte) állott 51, majd 1803 óta csak 6 városnak követeiből. A direktórium azt a várost illette, ahol a B. összejött. Ez a kúria két osztályra (scamnum) oszlott, a sváb 37 és a rajnai 14 szavazattal rendelkezett.

Vallásos kérdésekben az egész B. két részre oszlott, az ú. n. Corpus Catholicorum és a Corpus Evangelicorum-ra (l. o.), melyek külön tanácskoztak. A direktórium amott a mainzi, emitt a szász választót illette, akit azonban, amióta (1697.) családostul a katolikus vallásra tért át, protestáns biztos által kellett helyettesíteni. A három birodalmi rendnek egyöntetű határozata: «Suffragium Imperii» a császárnak helybenhagyásával és a kihirdetéssel vált birodalmi törvénnyé «Conclusum Imperii». Az egy B.-en hozott törvényeknek összességét «Reichsabschied»-nak (Recessus Imperii) nevezték. Az utolsó 1654-ből való (ú. n. Jüngster Reichsabschied). A B.-en kívül a birodalmi törvényhozást az ú. n. birodalmi választmányok (Reichsdeputation) is gyakorolták, amelyeknek a B. megbízásából hozzájok utasított ügyekben hozott határozataik a császári szentesítés után birodalmi törvény erejével birtak.

1806—1867-ig nem volt Németországban B. 1867 febr. 24-től 1871-ig az Északi német államok Szövetsége (Norddeutscher Bund) törvényhozó gyűlése viselte újra e nevet, 1871 márc. 21. pedig megnyitotta I. Vilmos császár az új német birodalomnak B.-ét. (L. *Német birodalom).*

A régi német B.-ek határozatait kiadja a bajor akadémia Deutsche Reichstagsakten címen, két csoportban (1376—1519 és 1520—1860). Mindegyikből jelent meg már több kötet. V. ö. *Guba*, Der deutsche Reichstag in den J. 911—1125 (Leipzig 1883); *Ehrenberg*, Der deutsche Reichstag in den J. 1273—1378 (1883); *Wacker*, Der deutsche Reichstag unter den Hohenstaufen (1882).

Birodalmi hadikincs *(Reichskriegsschatz)*, annak a pénzalapnak a neve, amelyet Németország esetleges mozgósítás költségeinek fedezésére készen tart. Már I. Frigyes Vilmos (l. o.) gyűjtött hadi célokra porosz tartalékalapot, a német birodalom újjászületésekor pedig (1871) a birodalmi gyűlés a meglevő porosz alapot a francia hadisarcból vett 120 millió márkával egyesítette és ezt a kincset az 1871 nov. 11-iki törvény alapján a spandaui fellegvár Julius-tornyában őrizet alá helyezte. A B. külön bizottság ellenőrzése alatt áll.

Birodalmi hadsereg *(német)*. A Német birodalom állandó szárazföldi és tengeri hadereje. A tengerészet teljesen egységes. A szárazföldi hadsereg a négy nagy állam, nevezetesen Porosz-, Bajor-, Szászország és Württemberg kontingenseiből áll; a többi szuverén német állam kontingensei külön katonai egyezmények alapján a porosz kontingensbe vannak beolvasztva. A kontingensek felett a hadúri jogot a császár főhadúri joga által korlátolt terjedelemben az illető állam fejedelme gyakorolja. A császárt illeti úgy békében, mint háborúban az összes kontingensek felett a fővezérlet és szemle joga. Belszervezet, kiképzés, fegyverzet a kontingensekben egyforma. A katonaügyi összes törvényhozás a B. hatáskörébe tartozik. Az összes haderő költségei birodalmilag közösen viseltetnek. A katonai szolgálati kötelezettség általános és csakis személyesen teljesíthető a Német birodalomban. Besoroztatik és szolgálatköteles mindenki, aki arra szellemileg és testileg alkalmas.

Birodalmi kancellár *(Reichskanzler)*, l. *Német birodalom*.

Birodalmi lovagok *(Reichsritter)*, a régi római-német birodalomban ama kisebb nemesek osztálya, akik tagjai voltak a közvetlen birodalmi állású «szabad birodalmi lovagságnak» *(Reichsunmittelbare, freie Ritterschaft)*. A bi-

rodalmi gyűlésen ugyan nem volt helyük és szavazati joguk, de a közvetlen birodalmi rendeket megillető kiváltságokat (autonómia, adószedés jogával és a bíráskodási joggal) ők is élvezték. Legtöbben voltak a B. a sváb és frank hercegség területén és a Rajna mellékén; e területeken a B. egész lovagkörökké *(Ritterkreise u. Kantone)* egyesültek, melyeknek élén külön igazgatói választmány állott egy *Ritterhauptmann*-nal. V. ö. *Roth von Schreckenstein*, Geschichte der ehemaligen Reichsritterschaft (Tübingen 1859—62, 2 köt.).

Birodalmi párt, l. *Német birodalmi párt.*

Birodalmi színek. A német-római szent birodalom színei gyanánt időleges sorrendben a sárga, a vörös és a fekete színek szerepelnek, egyesítve azonban e három szín nem használtatott. I. Miksa császár óta 1806-ig a fekete-sárga színt használták, amelyek ilyformán a német-római szent birodalom színei gyanánt tekinthetők. Miksát megelőzőleg a színek váltakoztak, IV. Károly, Venczel és Zsigmond a fekete-sárga színt használták, Ruprecht kék-sárga színt, de lehet, hogy a sárga tulajdonképen megsárgult fehér szín. II. Albert szintén a fekete-sárga színt használta, III. Frigyes a vörös-zöld színt, mint császár a biborszínt használta pl. pecsétzsinórjain. A német-római császárság megszüntével a fekete-sárga színt az osztrák császárság vette föl, a szín kizárólag a császárt illeti, és nem családi színe a Habsburg-családnak, amely vörös-fehér (ezüst). V. ö. *Gritzner* E., Symbole und Wappen des alten deutschen Reiches (Leipzig, 1902).

Birodalmi tanács *(Reichsrat)*, országos törvényhozó v. pusztán véleményező, tanácsadó testület. Így nevezik Ausztriában a törvényhozó testületeket t. i. a képviselők és urak házát együttesen. Magát az osztrák államot jelenti a törvényekbe (pl. az 1867. XII. t.-cikkbe foglalt kiegyezési törvénybe) is átvett ez a körülírás: «A birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok». — Törvényhozási hatalommal az osztrák B. csupán az 1867. évi dec. 21. kelt alaptörvényben elősorolt ügyekre nézve bír, egyéb ügyekben a tartománygyűlések gyakorolják azt. Ausztriában tehát birodalmi törvények mellett a tizenhét tartománynak vannak külön- és tartalmilag gyakran lényegesen különböző törvényei.

Birodalmi törvények *(Reichsgesetze)*. Így nevezik Ausztriának és a Német birodalomnak törvényeit, megkülönböztetésül az egyes osztrák tartományok, illetőleg az egyes német államok törvényeitől. Az osztrák B. létrejöveteléhez a birodalmi tanács két házának (urak és képviselők háza) és a császárnak egyező akarata szükséges; a német B. alkotásának tényezői a birodalmi gyűlés, a szövetségtanács — Bundesrat — és a német császár. Mind Ausztriában, mind a Német birodalomban alaptörvény szabályozza a B. törvényhozásának hatáskörét.

Birodalmi törvényszék, l. *Reichsgericht.*

Birodalmi városok, a régi német birodalomban olyan városok, melyek közvetetlenül a császár és a birodalom alatt állottak s más fenhatóságnak alávetve nem voltak. Ezt a jogi viszonyt, melyben az említett városok a fejedelmekhez és a birodalomhoz állottak, nevezték Reichsunmittelbarkeitnak.

Birodalmi vasúti hivatal, a német birodalmi kancellárnak közvetlenül alárendelt hatóság. Székhelye Berlinben van. Működési köre az elszász-lotharingiai vasutak igazgatására terjed ki, s így közvetlen alá van rendelve az elszász-lotharingiai vasutak strassburgi vezérigazgatósága.

Birodalmi zászló. A német-római szent birodalom zászlaja IV. Károly császár óta 1806-ig különböző változatokat mutat. IV. Károly idejében négyféle zászló volt használatban, úgymint a vörös hűbéri zászló, a császár személyes zászlaja a sassal, a keresztes zászló és a birodalmi hadizászló. Zsigmond császár a személyes saszászlót, a B.-t a sassal ékítve, a keresztes zászlót és a vörös hűbéri zászlót használta. III. Frigyes alatt a személyes zászló a kétfejű sassal, a Szt. György (keresztes) zászló, a B. a kétfejű sassal, a birodalmi hadizászló az egyfejű sassal és a vörös hűbéri zászló volt használatban. I. Miksától a XVIII. sz.-ig pedig használtatott a személyes zászló a szívpajzsszsal ékített kétfejű sassal, a B. kétfejű sassal, de szívpajzs nélkül, a birodalmi hadizászló egyfejű sassal, a Szt. György (keresztes) zászló és a vörös hűbéri zászló. V. ö. *Gritzner* E., Symbole und Wappen des alten deutschen Reiches (Leipzig 1902).

Birodalom (lat. *imperium*, ném. *Reich*, franc. és ang. *empire)*, nagyobb kiterjedésű állam megjelölése, pl. római B., orosz B., német B., jogi szempontból inkább annak az értelemnek van jelentősége, mely szerint B. oly állami alakulatot jelent, amely nem egyszerű, hanem összetett állam. L. *Szövetséges állam.*

Bírói árverés, l. *Árverés.*

Bírói becsű, l. *Becslés.*

Bírói dorgálás. Büntetési mód, amelyet a régi büntetőjog általánosan ismert s mely a családi életben és társadalomban mindig sikerrel alkalmaztatott. Az erkölcsi büntetések kiküszöbölésével kimaradt a legtöbb törvénykönyvből, de amint a büntetőjog mindinkább természetes alapokra helyezkedik, annál inkább tér vissza mindenütt a B. intézménye. Megtaláljuk azt az angol, az amerikai jogrendszerben, a német birodalmi, az olasz, az osztrák, a norvég büntető törvénykönyvekben stb. s az újabb javaslatokban. Hazai törvényhozónk figyelemmel arra, hogy a romlatlan emberre s különösen a fiatalkorú (12—18 éves) egyénre a B. sokkal üdvösebb s mélyrehatóbb befolyást gyakorol, mint a rideg és a végső céllal kevésbbé törődő szabadságvesztésbüntetés, e büntetési nemet az 1908. XXXVI. t.-c. (ú. n. Büntető Novella: Bn.) 19. és 20. §-aival újból behozta, de csak büntetőjogi felelősségre vonható fiatalkorú büntettesek ellenében s csak enyhébb esetekben, akkor engedi alkalmaztatni, ha az elkövetett büntetendő cselekmény könnyelműség okozta csíny, kisebb jelentőségű eltévelyedés, s ha előrelátható, hogy a komoly feddés a büntettest a helyes útra visszatéríti és különösen, ha az elkövetett bűncselekmény nem ad okot az elítélt környezete iránt nagyobb fokú bizalmatlanságra. A bíróság nyilvános tárgyaláson

az elítélthez ünnepélyes komoly intelmet intéz és figyelmezteti őt, hogy újabb bűntett vagy vétség elkövetése esetében ellene szigorú büntetés fog alkalmaztatni. Nem alkalmazható a B., ha a cselekmény súlyához mérten egy hónapot meghaladó fogház- vagy államfogház-büntetés lenne megállapítható, vagy ha a flatalkorú egy hónapot meghaladó szabadságvesztésbüntetéssel már büntetve volt. A 27100/1909. sz. igazságügyminiszteri rend. 29. §-a (a kir. bíróságok részére) s a 160,000/1909. sz. belügyminiszteri rend. 22—24. §-ai (a rendőri btő bíróságok részére) külön kimondják, hogy a bíró a szeretet hangján, de megfelelő esetben szigorral szóljon a flatalkorú elítélthez s törekedjék arra, hogy az intelem a flatalkorú magaviseletére és erkölcsi érzületére maradandó hatást gyakoroljon.

Bírói egyesség, l. *Egyesség.*

Bírói eljárás, polgári ügyekben, l. *Polgári perrendtartás* és *Perenkívüli eljárás*, bűnvádi ügyekben, l. *Bűnvádi eljárás* és *Bűnvádi perrendtartás.*

Bírói érdekeltség oly ok, amely miatt a bíró valamely ügyben nem járhat el; eseteit mai eljárásunkban az 1868. IV. t.-c. 56. §-a határozza meg, nagyjában úgy, mint az új Pp. (1911: t.-c.), l. *Bírósági személyek kizárása.* A B. eseteit a tv. a közigazgatási bíróság és a hatásköri bíróság (l. o.) bíráira is kiterjeszti.

Bírói eskü, a bírói hatalom gyakorlásának előfeltétele: kineveztetése után legkésőbb egy hónap alatt kell ezt a bírónak letennie annak a bíróságnak a teljes ülésében, amelyhez vagy amelynek kerületébe (a járásbiró a törvényszék kerületébe) kinevezték (1869. IV. 14. §; 1891. XVII. t.-c. 58. §). Szövegét a bírói ügyviteli szabályok (4291/91. sz. igazságügymin. rend.) 25. §-a állapítja meg.

Bírói felelősség. Annak a tágkörű hatalomnak ellensúlyozására, amellyel a birák az állampolgárok személyi és vagyoni érdekeinek megóvása végett föl vannak ruházva, a B. szolgál, amely kiterjed a birák (de a bírósági hivatalnokoknak is) hivatali kötelességeinek szándékosan v. vétkes gondatlanságból történt megszegésére. A hivatali kötelesség szándékos megsértését feltételezik a hivatali bűntettek és vétségek. A hivatali kötelesség vétkes, de nem oly bűnös célból történt megszegése, hogy ezáltal illetéktelen haszon szereztessék vagy jogtalan kár okoztassék, fegyelmi vétség. A hivatali bűntett és vétség megtorlása a büntető törvény értelmében és a rendes büntető eljárás útján történik. A fegyelmi eljárást az 1871. VIII. t.-c. külön szabályozza. A fegyelmi bíróságot a törvényszékek területén alkalmazott bírósági hivatalnokokra nézve a törvényszék, az elsőfokú bíróságok ítélőbiráira és a kir. ítélőtáblák hivatalnokaira nézve a kir. ítélőtábla, a törvényszékek elnökeire s a kir. ítélőtáblák biráira és a kir. Kuria hivatalnokaira nézve a kir. Kuria, a kir. ítélőtábla elnökeire és a kir. Kuria ítélőbiráira nézve a főrendiház tagjaiból és a kir. Kuria biráiból alakított külön fegyelmi bíróság alkotja. A közvádló az illető bíróságnál alkalmazott ügyész. A fegyelmi vétség büntetései: a rosszalás, a feddés, pénzbüntetés, hivatalvesztés. A bíró vagyonilag is felel azért a kárért, amelyet hivatalos kötelességének megsértése által okozott. A kártérítési kereset megindítására rendszerint szükséges, hogy a fegyelmi bíróság a kereshetőséget fegyelmi eljárás útján előzetesen megállapítsa. Olyan kárért, melyet a bíró vagy bírósági hivatalnok hivatalos minőségben elkövetett sikkasztás által magánfeleknek okozott, az állam is felelni tartozik.

Bírói felmondás, lakás, más helyiség vagy terület bérletének, a bérlet tárgyának fekvése szerint illetékes járásbíróság útján felmondása. E bíróság útján *felhívás* is terjeszthető elő a bérlettárgy átadására vagy átvételére, ha a szerződés felmondás nélkül szünik meg vagy ha a felmondás magánúton történt. (Pp. 621—628. §-ok.) Ha a felmondásra vagy a felhivásra kifogást nem adnak be, végrehajtásnak van helye; ha pedig kifogást adnak be, perre kerül az ügy (l. *Bérleti viszonyok megszüntetése iránti per).*

Bírói függetlenség. Az igazságszolgáltatást e célra szervezett bíróságok végzik, melyek a kormányzati hatóságoktól teljesen függetlenek, ítéleteiket más hatóságok felül nem vizsgálhatják. Ide tartoznak továbbá oly célú intézkedések is, hogy az igazság kiderítésének munkájában, az ítélkezésben a bíró minden befolyástól mentelehessen. Míg az alkotmányossságra újabban áttért államokban a B. Montesquieu tanának hatása alatt csak lassan fejlődik és Franciaországban először az 1790 aug. 24-iki törv. állapítja meg, addig hazánkban már régtől fogva törvények biztosítják (1492. X. t.-c.; 1791. XII. t.-c.); újabban az 1869. IV. t.-c. foglalta törvénybe. A B. érdekében alkotmányunk kimondja a bíró elmozdíthatatlanságát (1848. XXIX., 1869. IV., 1871. IX. t.-c.), továbbá, hogy a bíróra inkompatibilis minden olyan foglalkozás, mely függetlenségét, habár csak társadalmi okokból is, befolyásolhatná (1869. IV. t.-c.), végre, hogy ugyanannál a bíróságnál bírói állásra az egymással rokonságban, sógorságban levők nem alkalmazhatók (1891. XVII. t.-c., l. *Bírói összeférhetetlenség).* A B. nem zárja ki a kormány és különösen az igazságügyminiszter felügyeleti jogát és befolyását a bírói állások betöltésére. V. ö. *Bírói hatalom.*

Bírói hatalom. Az állam bírói hatalma jogsértésekre, vitás jogesetekre irányul s a fennálló jogi rendet oltalmazza. A magyar alkotmány szerint az igazságszolgáltatás kútforrása a király. De ez ma már nem azt jelenti, mintha a király személyesen biráskodnék, vagy a bíróságokat szervezhetné, megszüntethetné, hanem, hogy az igazságszolgáltatást első sorban is a királytól kinevezett bíróságok gyakorolják s hogy a király ezenkívül is jelentékeny jogokkal bir az igazságszolgáltatás körül, bár alkotmányunk a nép részvétét is biztosítja (pl. az esküdtszékekben). A bíróság az 1869. IV. t.-c. szerint a törvények, törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek és törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni; a tárgyilagos igazság érdekében teljesen független úgy a hatósági szervezetben, mint a felség szubjektiv akaratával szemben s itt mutatkozik a kormányzati hatóságok és bíróság jogállásában rejlő nagy különbség (l. *Bírói függetlenség).* A bíráskodás nálunk a kormányzattól el van választva; hangsúlyozta ezt már az 1791. XII. t.-c., a közigazgatástól való elválasztását pedig az

1869. IV. t.-c. mondja ki: «Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak»; bár újabban némely közigazgatási hatóság kisebb ügyekben (kihágások, iparos-, cselédügyek, kisebb értékű polgári peres ügyek) ismét bíráskodási joggal ruháztatott föl. L. *Bírói hatáskör.*

Bírói határozat: ítélet vagy végzés. A polgári eljárásban az 1868. IV. t.-c. 146. §-a szerint a per érdemét ítélettel, minden más kérdést végzéssel dönt el a bíróság; a Pp. úgyszintén a Bp. is meghatározzák azokat az eseteket, amelyekben a bíróság ítélettel határoz; minden kérdésben, ahol a törvény ítéletet nem rendel, végzéssel kell határozni, l. *Ítélet* és *Végzés.*

Bírói hatáskör, a terület, személyek és ügyek szerint meghatározott az az ügykör, amelyre a bíróság eljárása, az eljárásra való jogosultsága és kötelessége kiterjed.

I. polgári ügyekben. A magyar bíróságok hatásköre kiterjed a magyar állam egész területére, kivéve Horvát-Szlavonországokat (amelynek területére csak a magyar főudvarnagyi bíróságnak (l. o.) és tengerészeti ügyeket illetőleg a fiumei magyar törvényszéknek van hatásköre); ennek alá van vetve e területen minden személy (kivéve a házassági s egyéb statuspereket), amennyiben nem tartozik a főudvarnagyi bíróság (l. o.) hatásköre alá. (V. ö. *Területenkivüliség.*) Az ügyek szerinti meghatározásnak főszabálya az, hogy minden magánjogi ügy B.-be tartozik, kivéve azt, amelyet a törvény kifejezetten más hatóság hatáskörébe utasít (l. *Közigazgatási hatóság).* A B.-t elsőfokban a kir. járásbíróságok és a kir. törvényszékek gyakorolják; az ügyeknek e bíróságok hatáskörébe beosztásán igen nagy változtatást tett az új Pp. (1911: I. t.-c.), amely a járásbíróság mai 1000 koronás értékhatárát (1893. XVIII. t.-c. 1. §; 1907. XVII. t.-c. 1. §) erősen felemelte: 2500 K.-ra, ezen az értékhatáron belül sok ügyet, amely eddig kizárólag törvényszéki hatáskörbe tartozott, pl. váltóügyek, kereskedelmi perek, járásbíróság elé utalt, több ügyet, amely eddig csak az értékre tekintettel tartozott járásbírósági hatáskörébe, értékre tekintet nélkül utasított oda (állatszavatossági perek, munkabérkövetelések, haszonbérleti viszonyból származó minden követelés), nagyobb tért enged a járásbírósági hatáskör kikötésének, viszont a törvényszékek hatáskörét nagyon megszorította, a külön kereskedelmi bírósági hatáskört pedig megszüntette s a kereskedelmi ülnöki (l. o.) intézményt eltörölte. (L. *Járásbírósági hatáskör, Törvényszéki hatáskör.)* A felperes által előadott *érték* irányadó, míg azt az alperes vitássá nem teszi, kivéve, ha a köztudomással, a bíró hivatalos tudomásával ellenkezik vagy különben valószínütlen. Ingatlan értékét — az adó 100- és 200-szoros összegében álló eddigi becslés elhagyásával — az illetékszabásra fennálló szabályok szerint kell a Pp. értelmében megállapítani, csak a fökövetelés irányadó, a járulék, t. i. a haszon, ideértve a kamatot és a gyümölcsöt is, a kár és a költség nem számít. A követelésnek a per folyamában felemelése a hatáskörre befolyással van, leszállítása a hatáskört nem érinti. A B.-t a bíróság hivatalból *veszi figyelembe*, a hatáskörébe nem tartozó keresetlevelet az ellenfél idézése nélkül hivatalból visszautasítja, de ha a hatáskör a per tárgyának értékétől függ, a bíróság hatáskörének hiányát az alperes perbebocsátkozása után hivatalból már nem veszi figyelembe. (L. *Pergátló kifogás.)*

II. B. bűnügyekben a magyar állam területére terjed ki, Horvát-Szlavonországokat kivéve; az e területen elkövetett büntett vagy vétség miatt a külföldi is a magyar B. alá esik, de a fegyveres erőhöz (l. o.) tartozó személyekre a B. nem terjed ki. (Külföldön elkövetett bünc selekményekre nézve l. *Kiadatás.)* Az elsőfokú hatáskört az 1897. XXXIV. t.-c. megosztja az esküdtbíróság, a törvényszék, a járásbíróság és a közigazgatási hatóság között (l. *Büntetőbíróságok.*). Összefüggés esetében a nagyobb hatáskörű hatóság jár el; ha tárgyaláson tünik ki, hogy az ügy kisebb hatáskörű bíróság elé tartozik, az ügyet már nem szabad oda áttenni, hanem a nagyobb hatáskörű bíróságnak kell elbírálnia. A hatáskört hivatalból kell vizsgálni. L. *Hatásköri összeütközés.*

III. B. bányaügyekben ma csak 8 törvényszéket illet (l. *Bányabíróságok),* járásbíróságot nem; az új Pp. (1911. I. t.-c.) szerint azonban az elsőfokú bíráskodást, az ezzel felruházott törvényszékeken kívül a törvényszékek székhelyén lévő és kerületükbe tartozó járásbíróságok is gyakorolják, nevezetesen a sommás visszahelyezési és határperekben, amelyeknek ellátására a törvényszék egyik bírói tagját rendeli ki a járásbírósághoz. (Pp. 583., 584. §.)

Bírói illetékesség *(competentia)*, annak a meghatározása, hogy az ugyanazon hatáskörű bíróságok (pl. több törvényszék v. több járásbíróság) közül a konkrét ügyben melyik jogosult eljárni.

I. *B. polgári perekben. Általános B.* — amely minden perre irányadó, kivéve azokat, amelyekre a törvény kizárólagos illetékességet állapít meg — az alperes lakhelye, mind mai eljárásunk (1868. LIV. t.-c. 30. §), mind az új Pp. (1911. I. t.-c.) szerint (19. §): actor sequitur forum rei; lakhely hiányában a tartózkodási hely alapítja meg az általános B.-et, kiskorúra, gondnokság alattira nézve pedig ez esetben gyámhatóságának székhelye. A kincstár általános B.-ét a képviseletre hivatott hatóságnak, törvényhatóságét, községét a törvényhatósági bizottság, képviselőtestület székhelye, közintézetét, társaságét, egyesületét, alapítványét székhelyük alapítja meg (Pp. 19., 25. §). *Kizárólagos B.* esetében a pert csak az ekként kijelölt bíróságnál lehet megindítani, másnál nem, ilyen B. ingatlanra vonatkozó dologi perekben az ingatlan fekvésének az illetékessége (forum rei sitae), hitbizományi viszonyból eredő perekben az a törvényszék, amely a felügyeletet gyakorolja, házassági perekben az utolsó együttlakás helye, stb. *Különös B.* célszerűségi okokból egyes ügyekre nézve bizonyos körülmények alapján vagylagosan van meghatározva, t. i. az általános B.-et nem zárja ki. Ilyen pl. a vagyonjogi perekben a huzamos tartózkodás helye (pl. cseléd, munkás, tanuló irányában), a dolog vagy a vagyon helyének illet., a telep, a jószág fekvésének ill. a telep v. jószág ügykörét illető perekben, szerződésből származó perekben a teljesítés helyének illetékessége, váltó-

perekben a fizetési hely, kereskedő v. iparos ügyleteiből származó perben az ügyletkötéskor volt lakhely, tov. a telep vagy üzlet helyének ill., bejegyzett kereskedő javára más kereskedővel szemben a könyvvezetés helye, vagyonkezelésből származó perekben az a bíróság, amelynek területén a vagyont kezelték; ügyvédi díj iránti perben az iroda helye, kártérítési perben a károsítás, ingóra vonatkozó sommás visszahelyezési perben a háborítás helye, bérleti, haszonbérleti perben az ingatlan fekvése is megalapítja a B.-et, örökösödési, közszerzeményi stb. pert az örökösödési eljárásra illetékes bíróság előtt, házassági, vagyonjogi pert a házassági perre illetékes bíróság előtt is meg lehet indítani; megalapítja az illetékességet az alperesnek bizonyos formában kijelentett alávetése is (Pp. 26—45. §§). Ezek az illetékességi okok nagyrészt mai eljárásunkban is (1868. LIV. t.-c. 35—53. §§) megvannak; a Pp. azonban megszorította a könyvkivonati illetékességet, ezt csak kereskedő ellenében engedvén meg, továbbá erősen korlátozta a kereskedők javára szóló illetékességeket és az alávetést részletügyletekből származó perekben. A különös eljárásokban vagy különös körülmények (pl. pertársaság, viszontkereset) alapján fennálló B.-ről e helyeken szólunk. Alkotmányunk egyik sarkalatos tétele, hogy senkit illetékes bírájától elvonni nem szabad (1869. IV. t.-c. 20. §). Ezért a bíróság illetékességét hivatalból veszi figyelembe, az illetékességéhez nem tartozó keresetlevelet az ellenfél idézése nélkül hivatalból visszautasítja; de ha az alperes a bíróság előtt jelen van, vagy ha már perbe bocsátkozott, a bíróság a B. hiányát csak kizárólagos illetékesség esetében veszi figyelembe, más esetben pedig rábízza a törvény az alperesre, hogy kíván-e a B. hiánya miatt kifogást emelni (Pp. 50. §.), l. *Pergátló kifogás, Bíróság kijelölése.*

II. *Bűnügyekben* a B. okai: 1. a cselekmény elkövetésének a helye; 2. a megelőzés, ha az elkövetési hely bizonytalan v. több bíróság területén van, továbbá, ha a terhelt lakhelyének bírósága az elkövetési helyét megelőzte; 3. az összefüggés, ha több egyén ellen egy v. több cselekmény miatt ugyanaz a bíróság jár el; 4. a viszonvád, mely az egyik vádra illetékes bíróságot a másikra is illetékessé teszi; 5. külföldön elkövetett cselekményre a belföldi lakhely vagy tartózkodóhely, ilyen hiányában az elfogatás helye; külföldről kiadott egyénre nézve, ha a rendes B. nem kétségtelen, a Kúria jelöli ki a bíróságot; külföldről kikért egyén ellen a lakhely, vagy tartózkodási hely, ilyen hiányában a kézrekerülés helyének bírósága jár el (l. *Kiadatás*). A bíróság illetékességét hivatalból veszi figyelembe (Bp. 15—27. §§). V. ö. *Illetékességi összeütközés.*

Bírói ítélet, l. *Bírói határozat* és *Ítélet.*

Bírói jogsegély, l. *Jogsegély* és *Nemzetközi jogsegély.*

Bírói kizárás és mellőzés, l. *Bírósági személyek kizárása.*

Bírói letétpénztár, l. *Állampénztár.*

Bírói mellőzés és kizárás, l. *Bírósági személyek kizárása.*

Bírói összeférhetetlenség, a bírói függetlenség megóvása céljából a bíró nem lehet egyszersmind orsz. képviselő, gyakorló ügyvéd, tanár v. tanító (de egyetemi magántanár lehet), politikai folyóirat tulajdonosa, kiadója, szerkesztője, nem viselhet semmiféle más hivatalt s nem folytathat oly foglalkozást, amely a bírói függetlenséggel össze nem fér v. őt hivatali kötelességében gátolná; nem fogadhat el magánosoktól semmiféle nyugpénzt, adományt v. javadalmazást; a törvényhatósági v. községi képviselőtestületeknek tagja lehet ugyan, de megbízást tőlük nem fogadhat el; nem lehet tagja politikai v. munkásegyletnek; nem lehet az állam által segélyezett v. biztosított vállalatnak engedményese, részvényese, sem bárminő közege; gyámságot v. gondnokságot csak törvény v. végrendelet alapján viselhet (1869. IV. t.-c. 8—13. §§; 1891. XVII. t.-c. 39—40. §§). Ugyanannál a bíróságnál v. az alsó és a felső bíróságnál és az ügyészségnél nem lehetnek együttesen alkalmazva bizonyos fokú rokonok v. sógorok; de ez alól a király felmentést adhat (1891. XVII. t.-c. 41—45. §§).

Bírói páholy, emelvényes, három oldalról zárt, fedett hely a versenypályákon a célkarikával szemben, ahonnan a versenybíró nyugodtan szemlélheti a verseny egész lefolyását és végül pontosan, minden külső behatástól menten, megalkothatja ítéletét, hogy a versenyzők minő sorrendben haladtak át a célvonalon.

Bírói pálca, a bírói hatalom és tekintély jelvénye volt, főleg a büntető bíráskodás gyakorlásánál. A halálbüntetés után a B.-t eltörték. Innen a szólásmód: valaki fölött v. valakinek cselekvénye fölött pálcát törni. V. ö. *Möller*, Die Rechtsitte des Stabbrechens (Weimar 1900).

Bírói szemle (*inspectio ocularis*), az a bizonyítási eszköz, amelynél fogva a bíróság valamely vitás és a per eldöntésére befolyással bíró körülményről saját érzékeivel szerez magának közvetetlen meggyőződést. Ha e meggyőződés képzéséhez különös szakismeret szükséges, a B. szakértők közbenjöttével teljesíttetik (l. *Szakértők*).

Bűnügyekben a B. az anyagi igazság kiderítésére gyakran nélkülözhetetlen. Tárgya leginkább a bűntett elkövetése helyének megszemlélése, a bűntett után maradt nyomoknak, a bűntett elkövetésére szolgált eszközöknek megtekintése.

Bírói szervezet, azoknak a szabályoknak az összessége, amelyek egyrészt a bíróságok számára és egymáshoz való viszonyára, másrészt a bíróságot alkotó személyzet minőségére, számára és egymáshoz való viszonyára, valamint a bíróságoknak egyes ügyekben alakulására vonatkoznak. Az első a bíróságok külső szervezete (l. *külön táblázaton*), a második a belső szervezet. A kir. első folyamodású bíróságok *számát* először az 1871. XXXII. t.-c. 1. §-a állapította meg; a járásbíróságokét 360-ban, a törvényszékekét 102-ben. Ez a szám azóta törvényes intézkedések folytán a járásbíróságokra nézve 385-re emelkedett, a törvényszékekre nézve 67-re csökkent. A kir. ítélőtáblák számát az 1890. XXV. t.-c. 11-ben állapította meg. A legfelső bíróság a m. kir. Kúria. A járásbíróságok hatósága azokra a községekre terjed ki, amelyek a járásbíróság területén fekszenek, míg a felsőbíróságok területi hatóságát a hozzájuk tartozó járásbíróságok és

törvényszékek területe adja. Vannak törvényszékek, amelyek területi hatásköre egyes ügyek tekintetében más törvényszék területére is kiterjed. Ilyenek a bányaügyi biróí hatáskörrel és a pénzügyi biróí hatósággal felruházott 8, illetve 32 törvényszék. A bíróságok egymáshoz való viszonyát három szempontból lehet meghatározni, ú. m. az igazgatás (felügyelet), a törvénykezés (felebbvitel) és az egymásnak nyujtandó jogsegély szempontjából. A bíróságok feletti főfelügyeletet az igazságügymin. gyakorolja (1891. XVII. t.-c.). A kir. itélőtábla elnökének felügyelete kiterjed az itélőtábla területén levő bíróságokra, a kir. törvényszék elnökének felügyelete pedig a törvényszék területén levő járásbíróságokra. Törvénykezés szempontjából legalul az első folyamodású bíróság áll, a kir. járásbíróság és a kir. törvényszék, mely utóbbi azonban mindinkább nagyobb mérvben válik felebbviteli bírósággá (l. *Biróí hatáskör*). Az első folyamodású bíróságokkal szemben állnak a felső vagy fellebbviteli bíróságok, ú. m. a kir. itélőtáblák és a kir. Kúria. A folyamodási fokozatokra nézve l. *Fellebbvitel*. A megkeresésekre nézve főszabály, hogy azokat a bíróságok egymás közt a kivánt biróí cselekmény jogszerűségének megvizsgálása nélkül tartoznak teljesíteni, és csak saját illetékességüket vannak jogosítva vizsgálni. Kézbesítés és egyéb biróí cselekmény iránt csak járásbíróságot szabad megkeresni (2700/1910 I. M. sz. r. 16. §, l. *Jogsegély*). A bíróságok egymáshoz való viszonyát más oldalról: l. *Biróí illetékesség, Illetékességi összeütközés* és *Hatásköri összeütközés*. A bíróságok belső szervezete szempontjából meg kell különböztetni az *egyes bíróságokat* és *társas bíróságokat*. Amazokhoz a kir. járásbíróságok, ezekhez a királyi törvényszékek, a királyi itlőtáblák és a kir. Kúria (l. o.) tartoznak. Némely ügyeket a törvényszéknél is egyes bírák intéznek (1898. X. t.-c., l. *Törvényszék*). A járásbíróságoknál egy vagy több járásbiró és egy v. több albiró van alkalmazva. Az újabb irányzat az albirót, vagyis a kezdő birót inkább a törvényszékeknél kivánja alkalmaztatni. A vezetés a járásbirót és ha több van, ezek közül a rangidősebbet illeti. A törvényszék az elnök vezetése alatt megfelelő számú törvényszéki birákból és albirákból áll. A járásbiró és a törvényszéki biró kir. itélőtáblai biróí címmel és jelleggel, a törvényszéki elnök kúriai biróí címmel és jelleggel ruházható fel. (Helyi előléptetés.) A társas bíróságok 3, 5 vagy 7 itélőbiróból alakított tanácsülésben határoznak, még pedig úgy, hogy a törvényszéknél a tanácsülés mindig 3 itélőbiróból, a kir. itélőtáblánál, ha járásbirósagtól fellebbvitt ügy kerül elintézés alá, három, ha törvényszéktől fellebbvitt ügy intéztetik el, öt itélőbiróból, a kir. Kúrián pedig 5 vagy 7 itélőbiróból álló tanácsülésben intéztetik el aszerint, amint az illető ügy fölött a kir. itélőtábla 3 v. 5 itélőbiróból álló tanácsülésben határozott. A Kúria és a tábla felülvizsgáló tanácsa 5 tagból áll (l. *Felülvizsgálat*). Kisebb (a Kúrián 5, a táblai felülv. tanácsra nézve 3 tagból álló) tanácsok alakítására tér át a Pp. 55. §-a. A tanácsülés — szükség esetén az egyes kérdések elkülönítése után — szótöbbséggel dönt. Az ügy előkészítését tárgyazó intézkedések társasbíróságoknál is ülésen kívül, az előadó által, az elnök hozzájárulásával történnek. A bíróságok az itélőbirákon kívül még segédszemélyzetből és kezelőszemélyzetből állnak. Itélőbiró alatt kell érteni az elnököt, alelnököt, tanácselnököt, birót és albirót, segédszemélyzet alatt az elnöki titkárt, tanácsjegyzőt, a jegyzőt és joggyakornokot, míg a kezelőszemélyzetet a telekkönyvvezetők, segédhivatali főigazgatók, irodaigazgatók, irodatisztek, irnokok és díjnokok alkotják (1891. XVII. t.-c.). A belső szervezetre vonatkozó részleteket l. az egyes bíróságok címszója alatt. A bíróságok v. rendes bíróságok, vagy kivételes bíróságok, mely utóbbiak csak kivételképen, vagy a törvénykezés meghatározott szükebb körében v. csak bizonyos személyek felett gyakorolják a biráskodást. A rendes bíróságok a járásbíróság, törvényszék, itélőtábla és Kúria. Kivételes bíróságok tárgyi tekintetben a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék, a budapesti büntető törvényszék, a községi bíróságok, a közigazgatási bíróság, a szabadalmi bíróság, a hatásköri bíróság, személyi tekintetben a főudvarnagyi bíróság, a katonai bíróságok, a munkásbíróság. Majd személyi, majd tárgyi tekintetben kivételesek a konzuli bíróságok, az ipartestületi bíróságok, a tőzsdebíróság (l. o.).

Biróí tévedés *(Justizmord, erreur judiciaire)*, tágabb értelemben: az igazságnak meg nem felelő büntető itélet hozatala s ennek végrehajtása; szükebb értelemben: ártatlan egyénnek halálra itélése és kivégzése. A *Justizmord* kifejezést *Schlözer* A. L. használta először 1782. egy svájci boszorkány kivégzése alkalmával. Voltaire már 1777. irta egy Nagy Frigyeshez intézett levelében: «assassins juridiques». A B. általános megjelölésére *Träger* alkalmazta először a Justizmord kifejezést 1822. A külföldi szükebb értelemben vett B.-ek nevezetesebb esetei: *Calas* Jánosnak 1762. Toulouse-ban ártatlanul történt elitélése s kivégzése; a *Lesurgue*-eset (1794), mely abban állott, hogy a gyilkosság miatt elitélt Lesurgue kivégzése után négy hóval Durochat személyében megtalálták az igazi gyilkost; a *Locatelli*-eset (1861), amelyben a B. áldozatául esett Locatellit egy pápai zsandár meggyilkolása miatt végezték ki s utóbb bebizonyult, hogy a gyilkos egy Castrucci nevű egyén volt; a *Druaux*-eset (1887), melynél Druaux férjének és sógorának meggyilkolása miatt lőn kivégezve s utóbb kiderült, hogy a halált széngázmérgezés okozta. *Hazánkban* szükebb értelemben vett B. az utóbbi évtizedekben nem fordult elő, de tágabb értelemben vett B.-ek: *Köteles* Mihály esete, kit nején elkövetett gyilkosságban való részesség miatt életfogytig tartó fegyházra itéltek s kinek ártatlansága csak 9 évvel a tett elkövetése után derült ki; ilyenek még a *Drakulits*- és a *Korhammer*-eset. A B. teljes elkerülése lehetetlen, de enyhítheti a veszélyt a halálbüntetés eltörlése, a büntető pernek minél több biztosítékkal (helyes perorvoslati rendszer, esküdtbirósági eljárás) való körülvétele; a már megtörtént B.-ek némi orvoslását nyujtja az ártatlanul elitéltek kártalanítása.

Biróí végrehajtás, l. *Végrehajtás*.

BÍRÓSÁGI ÉPÜLETEK I.

Törvényház Sátoraljaujhelyen.

Járásbirósági épület és fogház Ujpesten.

Igazságügyi palota Brassóban.

Kir. járásbíróság Munkácson

Igazságügyi palota Nagybecskereken.

Esküdtbirósági terem Beregszászon.

1. Jegyzői iroda.
2. Vezető járásbíró dolgozó szobája.
3. Vezető járásbíró tárgyalója.
4. Büntetőbíró.
5. Előcsarnok.
6. Jegyző, járásbírósági iroda és irattár.
7. Fiatal korúak, bíró-szoba.
8. Ügyészi megb. és segédszem.
9. Főlépcső.
10. Melléklépcső.

A = pillérek.

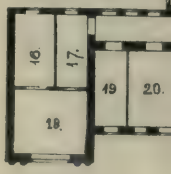

Az iglói kir. járásbírósági épület és fogház I. emelete.

Törvénykezési épület.

1. Vesztibül.
2. Előcsarnok.
3. Közlekedő folyosó.
4. Főlépcső.
5. Árverések végrehajt.
6. Telekkönyvi bíró.
7. Segéd.
8. Telekkönyvtár.
9. Telekkönyv-vezető.
10. Kiadó és iroda.
11. Iktató.
12. Telekkönyvi irattár.
13. Jegyzői iroda.
14. Telektanúk.
15. Vizsgálóbíró.
16. Vizsgálóbíró.
17. Szolgalakás.
18. Terhelt.
19. Klozet-csoport.
20. Szolga.
21. Vezető járásbíró.
22. Jegyzői iroda.
23. Ügyészi megbizott.
24. Járásbíró.
25. Járásbíró.
26. Jegyzői iroda.
27. Iroda.
28. Bünjel.
29. Ügyvédek.
30. Szolga.
31. Melléklépcső.

Fogház-épület.

1. Sétafolyosó.
2. Árúraktár.
3. Rabmunka-terem.
4. Klozet-csoport.
5. Magánzárka.
6. Társas-zárka.
7. Közlekedő folyosó.
8. Iroda.
9. Őrtanya.
10. Inspekcios, látogatók.

Gazdasági épület.

1. Hulla-kamra.
2. Szer-kamra.
3. Fertőtlenitő.
4. Rabruha-raktár.
5. Padlásra vez. lépcső.
6. Mosókonyha.
7. Fürdő.
8. Konyha.
9. Kamra.
10. Klozet-csoport.

A = Gazdasági udv. fogházőr rész.
B = Fogház-gazdasági udvar.
C = Séta-udvar.
D = Fogházi elöudvar.
E = Törvényszéki épület udvara.

Az erzsébetvárosi törvénykezési épület földszintje.

1. Tartalék.
2. Esküdt-tanya.
3. Bírói visszavonuló.
4. Büntető tárgyaló-terem.
5. Vádlott.
6. Folyosók.
7. Ügyészi irattár.
8. Ügyészi iroda.
9. Segédek.
10. Alügyész.
11. Bíró.
12. Bíró.
13. Felek.
14. Tanúk.
15. Ügyvédek.
16. Ügyész.
17. Elő- és szolgaszoba.
18. Ügyész.
19. Alügyész.
20. Alügyész.
21. Alügyész.
22. Esküdtek visszavon.
23. Előszoba.
24. Visszavonuló.
25. Esküdtszéki tárgyaló-terem.
26. Tanácselnök.
27. Jegyzői iroda.
28. Bíró.
29. Bíró.
30. Jegyzők.
31. Bíró.
32. Bíró.
33. Lépcsőházak.
34. Klozetek.

A beregszászi törvénykezési épület II. emelete.

1. Telekkönyvi iroda.
2. Telekkönyvi iktató és iroda.
3. Szolgák.
4. Bünjelek és szerelvények.
5. Őrszoba.
6. Folyosók.
7. Bejáró.
8. Mellélépcső.
9. Őr lakása.
10. Kijáró.
11. Könyomda.
12. Magán-zárka.
13. Közös-zárka.
14. Magán-zárka.
15. Közös-zárka.
16. Szoba.
17. Kamra.
18. Konyha.
19. Telekkönyvtár.
20. Előcsarnok.
22. Adó és végrehajtók (később Telekkönyv bíró).
23. Ügyvédek.
24. Bejáró.
25. Mosókonyha és fürdő.
26. Előtér.
27. Raktár.
28. Fáskamra.
29. Fáskamra.

A = Lépcsőház.
B = Járásbírós. udv.
C = Fogház udvara.

i kir. járásbírósági épület és fogház földszinti alaprajza.

1. Cégvezető.
2. Törvényszéki bíró.
3. Törvényszéki bíró.
4. Jegyző.
5. Törvényszéki bíró.
6. Törvényszéki irattár.
7. Folyosók.
8. Felek.
9. Tanúk.
10. Lépcsőház.
11. Törvényszéki irattár.
12. Anyagraktár.
13. Jegyzői iroda.
14. Szolga-szoba.
15. Lépcsőház.
16. Törvényszéki bíró.
17. Jegyző.
18. Ügyvédek.
19. Polgári tanácsterem.
20. Visszavonuló szoba.
21. Jegyzői iroda.
22. Tanácselnök.
23. Könyvtár.
24. Előcsarnok.
25. Tanácsterem.
26. Visszavonuló szoba.
27. Előszoba.
28. Törvényszéki elnöki fogadó.
29. Elnöki dolgozószoba.
30. Jegyzői iroda.
31. Jegyző.
32. Irodaigazgató.
33. Törvényszéki iroda.
34. Gép-szoba.
35. Expedíciós szolga.
36. Klozet-csoportok.

Az egri törvénykezési épület I. emelete.

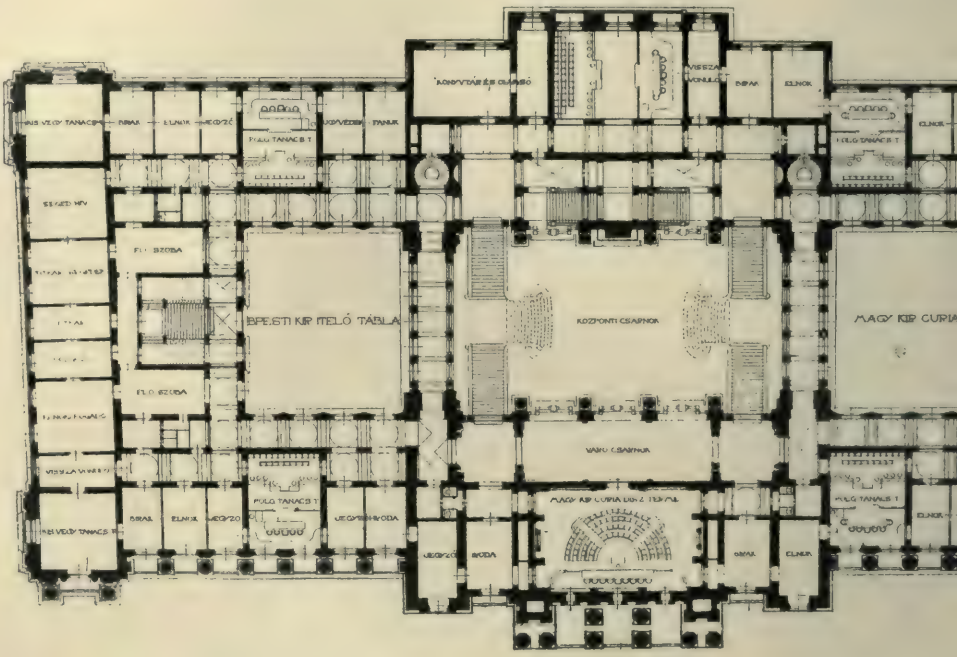

Az I. emelet alaprajza.

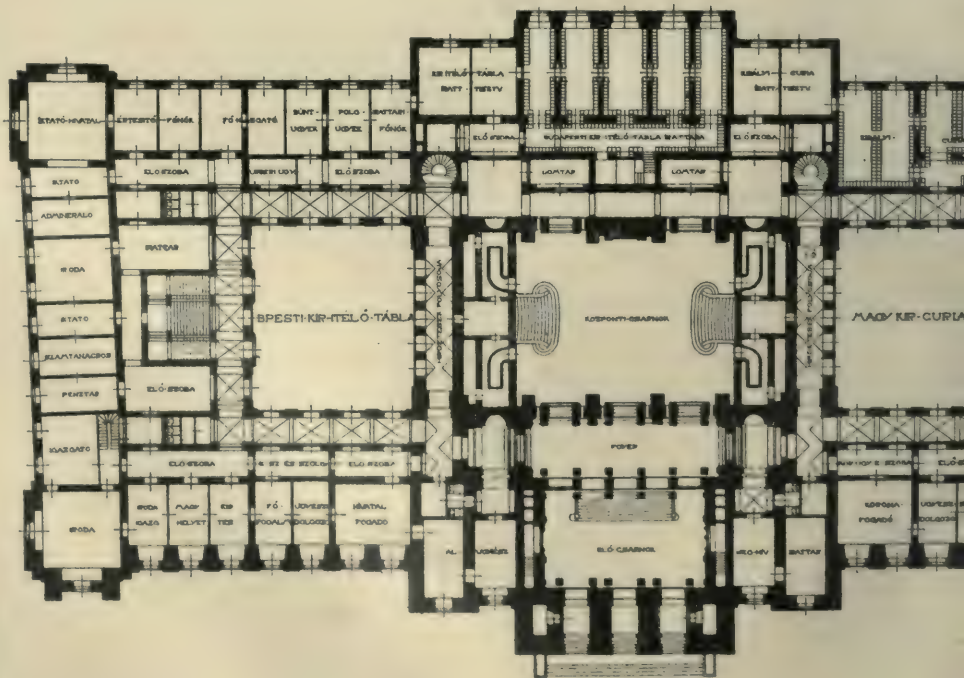

A földszint alaprajza.

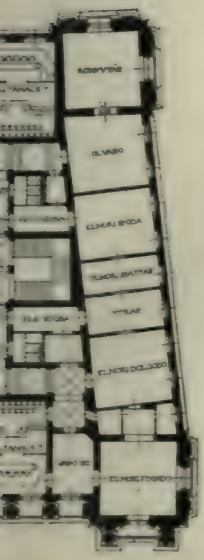

Homlokzat.

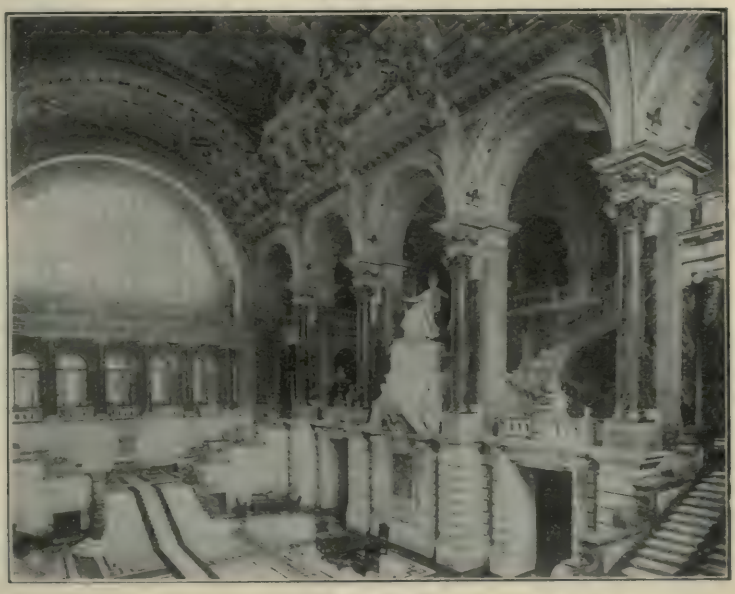

Nagy csarnok.

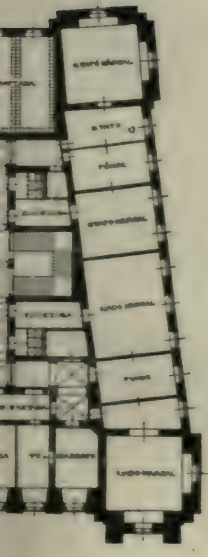

Díszterem.

Bírói végzés, l. *Bírói határozat* és *Végzés*.

Bírói vizsga. Az 1869. évi IV. t.-c. értelmében Magyarországon a bírói hivatal viselésének előföltételei közé tartozik a köz- és váltóügyvédi v. gyakorlati B. letétele. A gyakorlati B.-ra csak az bocsátható, ki a jogi tanfolyam elvégzése után három éven át joggyakorlaton volt. A vizsgát az 1891. XVII. t.-c. és az annak alapján kibocsátott 1891. évi 45,036. sz. igazságügymin. rend. szabályozza. Tárgyai a magyar közjog, polgári büntető, bánya-, kereskedelmi anyagi és alaki jog, váltó- és csődjog, közigazgatási és pénzügyi jog. A vizsga szóbeli és írásbeli, lényegesen gyakorlati jellegű. A képesítés egyszerű v. kitünő. A vizsgát csakis a Budapesten szervezett vizsgáló-bizottság előtt lehet letenni, melynek elnökét és tagjait 3 évre az igazságügyminiszter nevezi ki. Egy vizsgálat bizottsága az elnökön kívül 3 tagból áll.

Bírói zálog, l. *Zálog*.

Bírói zár, l. *Végrehajtás*.

Bírói zárlat, l. *Zárlat*.

Bírói zártörés. A zár eszközlésénél a bíróság v. más hatóság közege által alkalmazott pecsétnek illetéktelen eltávolítása, feltörése v. megsértése, úgyszintén a lezárolt dolgok megőrzésére szolgáló helyiség v. tartály felnyitása mint zártörés, 6 hónapig terjedhető fogházzal és 1000 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő (Btk. 360. §). A B. lényegileg nem a vagyon megtámadása, hanem a hatósági intézkedés illetéktelen megszegése. A bíróság v. más hatóság által lefoglalt, zár alá vett dolgoknak a zár alól való jogtalan elvonását, ha azt a dolog tulajdonosa a nála hagyott v. reá bizott dolgon követi el, a btk. sikkasztásnak tekinti, s a sikkasztásra megállapított szabadságvesztésbüntetéssel és hivatalvesztéssel bünteti. (Btk 359. §.)

Bíróküldés. A bírói függetlenségnek és az ítélkezés pártatlanságának egyik biztosítéka, hogy senki illetékes birájától elvonható ne legyen. Midőn tehát kivételesen előáll annak szüksége, hogy az illetékes bíróság helyett más, egyenlő hatáskörű bíróság járjon el, úgy ennek feltételei és módozata olykép határozandók meg, hogy az említett elv a lehető legcsekélyebb sérelmet szenvedje. A polgári eljárásban mai szabályaink szerint (1868. LIV. t.-c. 57. §) a törvényszék elnökének v. tagjai többségének kizárása miatt (l. *Bírósági személyek kizárása*) v. más fontos okból (pl. házassági perben, ha a magyar állampolgároknak utolsó közös lakhelyük nem volt belföldön) van B.-nek helye és ezt a király az igazságügyminiszter által gyakorolja. A Pp. B. helyett az eljáró bíróság kijelölését (l. *Bíróság kijelölése*) ismeri. A büntető perrendtartás a B. jogát a kir. Kúriára bízza, amely azt a felek bármelyikének indítványa alapján v. az illetékes bíróság előterjesztésére, a koronaügyész meghallgatása után gyakorolja: 1. ha az illetékes bíróság kizárás okából nem járhat el; 2. ha az illetékes bíróságtól v. az emellett közreműködésre hivatott esküdtektől részrehajlatlan eljárás és határozat nem várható; 3. végül más bíróságot küldhet ki a kir. Kúria a koronaügyész indítványa alapján akkor is, ha ezt a közbéke vagy a közbiztonság érdekében szükségesnek látja.

Biron, 1. *Armand de Gontaut*, B.-i báró, francia hadvezér és államférfiú, szül. 1524 körül, elesett Epernay ostrománál 1592 júl. 26. Dreux, St. Denys és Montcontour mellett az udvar pártján küzdött, IX. Károly tüzérségi főhadparancsnokká, III. Henrik pedig tábornaggyá nevezte ki. 1589 óta IV. Henrik alatt szolgált.

2. *B., Charles de Gontaut, B.-i herceg*, francia tábornagy, az előbbinek fia. 1561-ben szül., lefejeztetett 1602 júl. 31. Rendkívüli bátorságáért 1589. tábornok, 1592. tengernagy, 1594. tábornagy, 1598. herceg és Franciaország pairje lett. «Fulmen Galliae»-nek szokták nevezni és IV. Henrik egyik főtámaszának tekintette. Máskülönben azonban határtalan önző, ármányos, dacos és elbizakodott volt és sohasem érte be a kapott jutalommal. Midőn Henrik 1599. mint követet Brüsszelbe küldte, B. a spanyolokkal és Emanuel szavojai fejedelemmel titkon szövetségre lépett, melynek értelmében arra kötelezte magát, hogy fegyvert ragad Henrik ellen. Egyszer a király megbocsátott neki, de midőn B. áruló terveit folytatta, a parlament által hozott ítélet alapján a Bastilleban lefejeztetett. V. ö. a IV. Henrikről szóló irod.

3. *B., Armand Louis de Gontaut*, előbb *Lauzun* herceg, 1788 óta pedig, az idősebb B.-ág kihalta után, B.-i herceg, szül. 1753. Párisban, megh. 1794 jan. 1. Kicsapongásai folytán nagyon eladósodván, 1778. a francia segédcsapatokkal Amerikába ment, ahol ezredessé lett. 1789-ben visszajött Franciaországba, a forradalomhoz csatlakozott és az orléansi herceg jobbkeze lett. 1792-ben Korzikán s a Vendéeben kudarcot vallott. 1794-ben a forradalmi törvényszék parancsára lefejezték.

Biron *(Biren)*, 1. *Ernst Johann*, kurlandi herceg, orosz kegyenc, szül. 1690 dec. 1., megh. 1772 dec. 28. Fia egy kurlandi, Bühren nevű német földbirtokosnak. Mint apród nagyon megnyerte N. Péter cár unokahugának, a korán özvegységre jutott Ivanovna Anna kurlandi hercegnőnek kegyeit. Midőn Anna 1730. trónra jutott, B. gyorsan főkamarás, majd birodalmi gróf lett, sőt a francia B.-i hercegek címét és címerét is felvette s rövid idő multán ő volt az ország leghatalmasabb embere. Münnich és Osztermann az ő parancsára kegyetlenül üldözték mindazokat, akik útjába merészeltek állni. 1737. Anna cárnő arra kényszerité a kurlandiakat, hogy őt örökös hercegükké válasszák; halála előtt pedig kinevezte őt kiskorú utódjának, Ivánnak gyámjává. Ez állásában B. birodalmi régens lett. Hatalma azonban nem sokáig tartott. Iván anyja parancsára Münnich elfogta B.-t és Schlüsselburgban rendkívüli törvényszék elé állította, amely kimondta rá a halálos ítéletet. Kegyelemből élethosszig tartó számkivetésbe küldték Pelymbe, Szibériába. De az új cárnő, Erzsébet már 1741 dec. 20. visszahívta, Jaroszlávot jelölvén ki lakóhelyéül s helyette Münnichet küldte Szibériába. Jaroszlávi számkivetését megszüntette III. Péter 1762. II. Katalin pedig 1763. visszahelyezte őt a kurlandi hercegségbe.

2. *B., Peter*, birodalmi gróf, kurlandi és sagani herceg, állítólag *B. 1.* és Ivanovna Anna cárnő fia, szül. Mitauban 1724 febr. 15., megh. Gellenauban 1800 jún. 13. Kormányra jutván (1769—95), a kurlandi rendek addig panaszkodtak rá Szt.-Péter-

várott, míg Katalin cárnő lemondásra kényszerítette (1795 márc. 28). Kurlandi birtokaiért 500,000 aranyat, ezenkívül pedig évenkint 50,000 aranyat kapott. Övé volt különben a wartenbergi uradalom Németországban, a sagani Sziléziában és a nachodi Csehországban. Harmadik felesége a szépsége, jósága és szellemessége által kitünő *Medem Anna Dorothea* grófnő volt (szül. 1761 febr. 3., megh. 1821 aug. 20.). Legfiatalabb leányukat, *Dorotheá*-t 1808. Talleyrand-Périgord Edmond herceg vette feleségül; Dorothea 1845 aug. 6. Sagan hercegnőjévé lett, megh. 1862 szept. 17. Legidősb fia, *Louis* chalais-i és valençay-i herceg lett az örököse.

3. *B., Gustav Kalixt*, herceg, *B. 2.* testvérének, B. Karl Ernstnek fia, szül. 1780 jan. 29., megh. 1821 jún. 20. Emsben. II. Katalin cárnő Kurlandnak Oroszországgal való egyesítése után testőrtisztnek nevezte ki. Később B. porosz hadi szolgálatba lépett és Oroszországtól Kurland átengedéséért 18,000 arany évdíjat nyert. 1802-ben megszerezte a sziléziai «lengyel-wartenberg»-i uradalmat s fölvette a *B.-Wartenberg* hercegi címet. A *B.-Wartenberg* hercegi család jelenlegi feje *Gustav*, szül. 1859 okt. 17., a porosz urakházának tagja.

Bíróság, az igazságszolgáltatás gyakorlásával megbízott hatóság. Az egyes birói személy is a B. nevét viseli, ha egyes bíróság személyesítőjeként jár el. Igy a járásbiró nem mint ilyen, hanem mint járás-B. hozza meg ítéletét. A rendes B.-okon kívül van még közigazgatási B., hatásköri B., főudvarnagyi B., községi B., rendőri büntető B., választott B., munkásbiztosítási választott B., tőzsde-B., szabadalmi B., képviselőválasztások érvényességéről ítélő B., katonai B., egyházi B., becsület-B. (l. o.). L. *Nemzetközi bíróságok, Biró, Bíróihatalom, Bírói szervezet, Büntető bíróságok.*

Bírósági épületek (*négy képmelléklettel*). Az 1869. IV. t.-c. az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elkülönítvén, az 1871. XXXI. t.-c.-kel szervezett új királyi bíróságok működésüket nagyrészben a törvénykezési célokra már addig is használt és az illető törvényhatóságok és községek részéről átengedett helyiségekben kezdették meg. Ott, ahol ilyenek rendelkezésre nem állottak, régi kincstári, esetleg bérelt épületekben nyertek a kir. bíróságok elhelyezést. Kezdetben kielégítették ugyan ezek az elhelyezések a szerény keretekben működő kir. bíróságok igényeit, az ügyforgalomnak a beállott általános gazdasági fellendülés folyamányaként jelentkezett erős emelkedése és a jogélet terén létesített reformok következtében azonban mihamarább előtérbe lépett az a szükség, hogy a kir. bíróságok végleges elhelyezése biztosíttassék. A B. kezdetben csak csekély számban és szerény kivitelben létesültek, a fokozatos haladás azonban csakhamar e téren is beállott. Az építőművészet erőteljes fejlődése hatását itt is éreztette és ma már az állam kedvezőbb anyagi helyzete is megengedi a B.-nek nemcsak gyakorlati és célszerű, hanem művészi megalkotását is. A B. között rendeltetésénél és emlékszerű jellegénél fogva is első helyen áll a kir. Kúria, a koronaügyészség, a budapesti kir. itélőtábla és a budapesti kir. főügyészség elhelyezésére szolgáló budapesti igazságügyi palota (l. a *IV. mellékletet*). A vidéki kir. itélőtáblák legtöbb helyen külön épületben működnek a kir. főügyészségekkel együtt. Végleges elhelyezésük csak részben történt meg, igy Kassán, Kolozsvárt, Debreczenben, Szegeden. A kir. törvényszékek rendszerint a kir. ügyészséggel és a székhelyen működő kir. járásbirósággal egy bírósági épületben helyeztetnek el (törvénykezési épületek, törvényházak). A földszintet a legtöbb helyen a kir. járásbíróság, a tkvi osztály és a vizsgáló biró foglalja le (l. *III. mell.*). Az első emeletre kerül az elnökség a segédhivatalokkal és a polgári osztály (l. *III. mell.*) míg a második emeleten a büntető osztály és a kir. ügyészség van (l. *III. mell.*). A polgári és a büntető osztályokban a tárgyaló termek körül csoportosulnak egyfelől az ügyfelek, másfelől a birák helyiségei. Különös gond van a nyilvánosság részéről leginkább igénybe vett esküdtbirósági teremnek a gyakorlati igényeket kielégítő beosztására és művészi kiképzésére (l. *I—III. mell.*), a birák, esküdtek, vádlottak, tanuk és a hallgató közönség elkülönítésére. A vizsgálóbiró és a kir. ügyészség rendszerint akként helyeztetnek el, hogy a fogházzal könnyen és közvetlenül érintkezhessenek és a letartóztatottakat is a külvilággal való érintkezés nélkül lehessen előállítani. A telekkönyvtár és az irattárak tűz- és betörésmentes felszereléssel vannak ellátva. A folyosók szélesek, hogy a jogkereső közönség váróhelyéül is szolgálhassanak. Az alkalmazottak részére, egy hivatalszolgát kivéve, magánlakásokat csak kivételesen létesítenek. A járás-B. építésénél mindezek a tekintetek szintén érvényesülnek. Itt a földszintet a tkvi osztály foglalja el (l. *I—III. melléklet*), míg a polgári és büntető osztály az emeletre kerül (l. *I—III. melléklet*), hacsak a polgári osztály nagyobb terjedelme miatt a büntető osztályt is nem kell a földszintre helyezni. Úgy a törvénykezési, mint a járás-B.-kel kapcsolatban fogházak is építtetnek (l. *Letartóztatási intézetek*). A B. homlokzati kiképzése a célnak megfelelően egyszerű és komoly, de emellett monumentális és a művészi igények kielégítésére is alkalmas. E szempontok különösen a törvénykezési épületeknél érvényesülnek (l. *I. és II. mell.*), míg a járás-B. homlokzata egyszerű és lehetőleg csekély fentartási költséget igénylő (l. *I. és II. mell.*). A bútorzat szintén egyszerű és komoly. Újabban a B.-et egységes kivitelű és alakú bútorokkal szerelik fel. Az építési telek kiválasztásánál gond van arra, hogy könnyen megközelíthető helyen és ha nem is a központon, de fejlődésképes irányban feküdjék. A törvénykezési épületek térszükséglete fogházzal együtt 2000—2500 □-öl, a járás-B.-é pedig ugyancsak fogházzal együtt 500—800 □-öl. A 67 kir. törvényszék közül ma már 47 működik új törvénykezési épületben, míg a nem törvényszéki székhelyen működő kir. járásbíróság számára 58 helyen áll új kincstári épület rendelkezésre. A törvénykezési épületek építési költsége 600,000—750,000 korona, a járásbirósági épületeké pedig 100,000—120,000 K körül mozog fogházak nélkül. A B. építése állandóan folytattatik és a közel jövő feladata lesz egyebek között

Budapesten a nagyobbszabású pestvidéki törvénykezési épület s a központi járásbíróság épületének felépítése.

Bírósági fogházak, l. *Letartóztatási intézetek.*

Bírósági hivatalnokok, a bíróságoknál az ítélőbirákon kívül alkalmazott államhivatalnokok. Ide tartoznak az elnöki titkárok és a tanácsjegyzők (a felebbviteli bíróságnál), a jegyzők, a joggyakornokok, fordítók (akik mind a fogalmazói szakhoz tartoznak), irodaigazgatók, irodatisztek, telekkönyvvezetők, segédtelekkönyvvezetők és irnokok (kezelői szak). A B.-at az igazságügyminiszter nevezi ki, a joggyakornokokat kivéve, akiknek kinevezése a kir. ítélőtábla elnökét illeti. A minősítés az elnöki titkárokra nézve ugyanaz, mint az ítélőbiráké. A jegyzőtől és joggyakornoktól a jogtudományi államvizsgálat vagy a jogtudományi szigorlat letétele kivántatik. Telekkönyvvezetőül v. segédtelekkönyvvezetőül csak az alkalmazható, aki a külön szervezett telekkönyvvezetői vizsgát letette. Irodaigazgatónál, irodatisztnél és irnoknál gimnáziális, reáliskolai vagy polgári iskolai négy osztály bevégzése kivántatik meg. Ezeknél tervben van kezelői vizsga behozatala. Fegyelmi eljárásuk, összeférhetetlenségük nagyrészt úgy van szabályozva, mint a biráké (l. *Bíró*). A díjnok (l. o.) nem bírósági hivatalnok.

Bírósági segéd- és kezelőszemélyzet, l. *Bírósági hivatalnokok.*

Bírósági szakértő, a bíróságnál oly szakkérdésre nézve állandóan alkalmazott szakértő, amelyre nézve gyakrabban van szükség szakvéleményre, ilyenek különösen: orvosszakértő, írásszakértő, könyvszakértő stb. Polgári jogügyekben a törvényszék teljes ülése választja, btő ügyekre nézve az igazságügymin. nevezi ki. Esetről esetre meghatározandó díjazásban részesül. Ha a bíróságnál B. van, rendszerint őt kell szakértőként alkalmazni. Eljárására a szakértőkre fennálló általános szabályok irányadók. Felelőssége a bírói felelősséghez hasonlóan van szabályozva (l. o.).

Bírósági személyek kizárása. A bíró eskü alatt vállalt kötelessége, hogy mindenki irányában személyválogatás, érdekeltség és elfogultság nélkül, kérést, jutalmat, kedvezést, félelmet és gyülöletet félretéve, részrehajlatlanul igazságot szolgáltasson. Ha tehát valamely eljárásban vagy valamely jogügy elintézésénél a természetszerű érzelmek megnehezítenék a bíró e főkötelességének teljesítését, vagy ha bármely okok elfogulatlanságára árnyékot vetnének: az illető ügyben részt nem vehet. Ezért a bíró már a törvénynél fogva ki van zárva az olyan ügyből, amelyben ő a fél, amelynek kimeneteléből reá haszon v. kár háramlik, mely által felesége s vele bizonyos fokig rokona v. sógora érdekelve van melyben mint tanu, szakértő v. képviselő működött, melyben a felek valamelyikével ellenséges v. peres viszonyban áll, a felsőbíróságnál oly ügyből, amelynek elsőfokú elintézésében részt vett stb. Ezenfelül a fél kifogására ki kell zárni (a bünvádi perrendtartás szerint mellőzni kell) azt a birót, aki aggályos, vagyis ha oly ok van, amely az ügyre való tekintettel a bíró elfogulatlansága iránt alapos kétséget támaszt. (Pp. 59—62. §; mai eljárásunkra nézve: 1869. LIV. t.-c. 56. §; bünvádi ügyekre nézve: Bp. 64—66. §). Ugyanezek az okok a jegyzőkönyvvezetőt is kizárják az eljárásból. Ezenfelül bünvádi ügyben a vádhatározat hozatalából és tárgyalásából ki van zárva az a bíró vagy jegyző, aki ugyanazon ügyben nyomozó v. vizsgálati cselekményt teljesített, a főtárgyalásból az, aki a vádtanácsban az ügyet előadta, a felsőfokú elintézéséből, aki alsóbb fokon ugyanazon perben vizsgáló, vádtanácsi vagy ítélőbiró volt. A kizáró okot a bíró vagy jegyző hivatalból hozza a bíróság vezetőjének tudomására. A kizárást maga a bíró is kérheti, ha elfogulatlansága iránt aggálya van. A kizárás felőli határozatot a törvényszék, kir. tábla, kir. Kuria vagy a Kuriának teljes ülése hozza, aszerint, amint a kérelem járásbiró és törvényszéki biró, törvényszéki elnök vagy tanács, a kir. tábla elnöke vagy tanácsa, a kir. Kuria elnöke vagy tanácsa ellen irányul. Perorvoslatnak csak az elutasító kérelem ellen van helye. Ha a bíróság tagjainak kizárása miatt meg nem alakulhat, bíróküldésnek (l. o.) lesz helye.

Bírósági szervezet, l. *Birói szervezet.*

Bírósági szokás, l. *Szokásjog.*

Bírósági tábla, a bírósági helyiség könnyen hozzáférhető részén, rendszerint a kapu aljában kifüggesztett fekete tábla a bírósági hirdetmények számára.

Bírósági tanuk. Bizonyos bírósági cselekményeknél különös fontosságuknál fogva a törvény azt rendeli, hogy azok különbeni semmiség terhe alatt csak tanuk közbenjöttével foganatosíthatók. Igy pl. a végrehajtás. Kiváló jelentőséggel bir ez az intézkedés a büntető perben, ahol általánosan elfogadott elv, hogy bírói szemle, lefoglalás, házkutatás, személymotozás s a terhelt kihallgatásánál a cselekményt foganatosító birói személyen s a jegyzőkönyvvezetőn kívül két tanunak jelenléte szükséges. A Bp. 132. §-a szerint B. jelenlétében kell teljesíteni a terhelt kihallgatását, ha a terhelt kéri vagy ha az eljáró hatóság szükségesnek találja. Tényleges szolgálatban álló katona v. csendőr nem lehet bírósági tanu.

Bírósági végrehajtók. Intézményüket hazánkban az 1871. LI. t.-c. létesítette. A kinevezés az igazságügyminisztert illeti. Minősítési kellékek: magyar állampolgárság, betöltött 24. életév, feddhetetlen jellem, vagyonrendelkezési képesség s a kir. törvényszék előtt leteendő vizsga, mely szóbeli s irásbeli, s melynek sikeres letétele esetére a képesített képesítő bizonyítványt nyer. A kinevezett hivatalos esküt tesz. Az államkincstártól a bírósági végrehajtó fizetést nem húz, jövedelmét a törvény s rendeletek által megállapított díjak teszik, melyeket a felek tartoznak fizetni. A nyert megbizatásokról törvényileg előirt könyveket vezet, melyeknek ellenőrzése a bíróság főnökének feladata. Hatásköréhez különösen polgári ügyekben a végrehajtás és árverés foganatosítása tartozik; előbb a kézbesítés is oda tartozott, de most csak a fél kérelmére és költségére. A B. díjait legújabban az 1891. évi 31,158. sz. igazságügymin. rendelet szabályozta.

Bíróság kijelölése a Pp. (1911. I. t.-c.) szerint helyén van, ha: 1. a bíróságok között hatásköri vagy illetékességi összeütközés merül fel (l. o.); 2. ha több bíróságnál ugyanazon tárgyú keresetet indítottak és a megelőzés alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik per függősége akadályozta meg a többi folytatását; 3. ha az illetékes bíróság a bírói hatalom gyakorlatában tényleg akadályozva van (pl. árvíz, földrengés, tűzvész esetében); 4. ha az illetékesség megalapítására szolgáló körülmények hiányoznak vagy ki nem nyomozhatók; 5. ha a bíróság tagjainak kizárása következtében meg nem alakulhat vagy ha a bíróság vezetője van kizárva (l. *Bírósági személyek kizárása).* A kijelölő határozatot a 4. a. esetben a kuria, az 1—3. a. esetben a legközelebbi közös felsőbíróság, az 5. a. esetben pedig az a felsőbíróság hozza, amely a kizárás felől határoz.

Bíróságok hatásköri összeütközése, l. *Hatásköri összeütközés.*

Bíróságok illetékességi összeütközése, l. *Illetékességi összeütközés.*

Bírószék, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 261 vend lak.; u. p. Ferenczlak, u. t. Muraszombat.

Birouche (franc.), l. *Barouche.*

Birr, város, l. *Parsonstown.*

Birrell, *Augustine,* angol államférfiú, szül. Wavertreeban (Liverpool közelében) 1850 jan. 19., mint egy baptista lelkész fia. Ügyvéd lett, 1889—1900. képviselő volt, 1896—1900. a londoni University Collegeben jogtanár és 1906 óta újra képviselő. A Campbell-Bannermann-kabinetben 1906—1907 elejéig közoktatásügyi miniszter volt, mely állásban a népiskolákat államosította. 1907-ben kinevezték ir miniszterré, azzal a megbízással, hogy az irek részéről várt reformbillt megvalósítsa. Munkái: Obiter dicta (lapszéli jegyzetek, 2. kiad. 1906); Res iudicatae (1892); Essays about men, women and books (2. kiad. 1906); Lectures on the duties and liabilities of trustes (1896); Lectures on the law and history of copright in books (1899); Collected essays (2. kiad., 2 köt., 1902); Miscellanies (2. kiad. 1902); In the name of the Bodleian, and other essays (1905). Megírta továbbá Charl. Bronté (Currer Bell) és Hazlitt életrajzait.

Birresborn, község Trier porosz kerületben, a Kyll partján, vasút mellett, (1905) 1221 lak.; közelében szénsavas nátront tartalmazó ásványvízforrás fakad, amelyből évenkint $1^1/_2$ millió korsót küldenek szét.

Birrus *(burrus,* lat.), ókori köpenyeg, mely csuklyával volt ellátva és durvaszőrű, nehéz szövetekből készült. Egyes helyeken (Laodicea, Canusium) finomabb, gyapju-B.-okat csináltak, melyeknek ára egészen 8000 denárig (kb. 180 K) emelkedett.

Birs *(Cydonia* Tourn., növ), a *Rosaceae* (Rózsafélék) család génusza, melynek 3 faja Dél-Európa és Ázsia melegebb mérsékelt tájain honos. Tekintélyes nagyságú cserjék osztatlan levelekkel és magános virágokkal. Ez utóbbiak nagyok, alig nyelesek, 5 csészecimpájuk rövidebb a szirmoknál és fogas. A porzók száma 20 v. több. Termésük kemény, illatos almatermés. A *közönséges B.-t (C. vulgaris* Pers.) nálunk kertekben ültetik. Levele a visszáján, valamint termése, a B.-alma, molyhos. Virága fehéres, rózsaszínű. A B.-alma (l. az *ábrát)* érett korában kopasz, igen kellemes illatú. Befőzik s *B.-almasajtot* készítenek belőle, amit különösen Görögországban üdítőül kedvelnek. A nép nyersen is eszi. Magvainak héja elnyálkásodik s a belőle készített, patikai nyálkás anyag az ú. n. *bassorin,* melyet frissítő orvosságnak, kozmetikai szernek (bandolin) szövetek tisztítására és csinosítására használnak. Héja ecetnek jó. Fáját az esztergályozók és az asztalosok kedvelik. A *bíbor-B. (C. japonica* Pers.) a mi B.-ünktől főleg nyeletlen sátorvirágzatával különbözik. Alacsony (1—3 m.) szétterpedő, gyakran tövises bokor; levele fűrészes, kopasz. Virága gyönyörű szép biborpiros, lomb-fakadás előtt díszlik; gyümölcse kopasz, tojásdad, de a magva nem nyálkás héju. Japánból ered, 1796 óta nálunk több fajtáját tavaszi díszcserjének ültetik. Hazájában illatszert csinálnak belőle (essence de Kanonga), mely az ylang-ylanghoz hasonlít; konfektnek, fagylaltnak, valamint likőrnek is elkészítik. Nálunk a gyümölcse izetlen. Dugványokból könnyen szaporítható.

A birs virágos ága és két termése: *a* körtealakú birsalma, *b* a közönséges birsalma hosszmetszetben.

B. betegségei. Élősködők okozta betegségek: 1. Rozsda. A B.-en kétféle rozsdabetegség szokott előfordulni; az egyik csupán a leveleket támadja meg, a másik a leveleket és a gyümölcsöt. Az elsőt a Gymnosporangium confusum Plowr. nevű gomba okozza, mely a kifejlődött leveleken élénk sárga vagy veresszínű foltokat okoz; a levelek alsó lapjáról 2—8 mm. hosszú szarvalakú kinövések láthatók, melyek tetejükön később felrepednek és sárgás port hullatnak ki. A gomba ivadékcserével bir; a B.-en csak az aecidium- és spermogonium-alakok találhatók, míg fejlődésének egy másik szakát a borókán (Juniperus Sabina-n) éli át a gomba, miért is ellene a nehézszagú boróka kiirtása ajánlható. A másik rozsdát Roestelia Cydoniae Thüm. nevű gomba okozza,

ez a leveleken (mindkét lapon) és a gyümölcsön vastag, kiálló barnaszínű gumókat képez, melyekből hosszú, körülbelül 20 mm. nagyságú szarvak nőnek ki, melyek később ép úgy mint az előbb ismertetett gombánál, felrepednek s elporzanak; ennek a gombának csakis aecidium-alakja ismeretes. (l. *Körtebetegségek.*) 2. A Septoria Cydoniae Fukl. s a S. cydonicola Thüm. nevű gombák a leveleken világosszürke foltokat okoznak, melyeken később apró fekete szemecskék mutatkoznak. 3. Levélbarnulás. A levelek mindkét lapján élesen határolt, kezdetben vereses, később megbarnuló foltok támadnak, melyek végül az egész levelet megbarnítják; a levelek összezsugorodnak és azután lehullanak. A betegséget az Entomosporium maculatum Lév. nevű gomba okozza.

Birs, Bern svájci kantonban, a Jurában eredő folyó; 75 km. hosszú folyás után Basel fölött B.-feldennél a Rajnába torkollik. A Jurában keskeny és mély hegyszorosok és egykori tavak medencéinek völgyei egymást követik; elfolyik Moutiers és Délémont mellett; Laufennél szép vízesést alkot.

Birság, a régibb magyar magánjogban a magánjogi megtorlás tárgyát tevő vétségek és bántalmak esetében a sértett fél részéről követelhető elégtétel címen fizetendő pénzösszeg. Tágabb értelemben a B. nevezete alatt a hasonló rendeltetéssel birt homagiumot, vagy az ú. n. díjat is értették s innen eredt, hogy az a régi különbség, melynélfogva a díj mindig a sértett felet, a B. pedig a birót és a felet közösen illette, később elmosódott s újabb időben a felosztás elvét úgy a díjra, mint a B.-ra alkalmazták. A B. összege a sértés minőségéhez és a sértett fél rendi állásához képest különböző volt. Újabban B.-nak nevezik azokat a pénzbeli büntetéseket, melyek a büntetőtörvények súlya alá nem eső törvényszegés vagy egyéb rendet sértő cselekmény megtorlása végett szabhatók ki (l. *Pénzbirság*).

Birsalma, l. *Birs.*

Birsalmaéter, *birsalmaesszencia*, birsalmaszagú, pelargonsavas etilből álló gyümölcséter. Előállítják ruta-olajnak salétromsavval való oxidációja, majd a keletkezett pelargonsavnak etilalkohollal való ledesztillálása útján. Cukrászok likőrök készítésénél használják.

Birsalmasajt, l. *Birs.*

Bîrseanu *András*, a brassói gör. kel. román kereskedelmi iskola tanára, szül. Hétfalun 1858., tanulmányait Brassóban, Bécsben s Münchenben végezte. A romániai és hazai román folyóiratokban közölt több munkát; legbecsesebb könyve, melyet a román akadémia is jutalomdíjjal tüntetett ki: Doine şi strigăturĭ din Ardeal (Bukurest 1885, 2. kiad. Brassó 1895). E népköltészeti gyűjteményt, mely a hazai román hasonló tárgyú munkák közt a legkiválóbbak egyike, J. Urban Jarnik, volt prágai egyetemi tanárral s ismert nevű romanistával egyetemben adta ki.

Birsi (lengyelül *Birze*), község Kovno orosz kormányzóságban, az Oposcsa és Aglona egyesülésénél, 3000 lak., Radzivill hercegi család kastélyával. 1701 márc. 8. I. Péter orosz cár és II. Ágost lengyel király itt kötöttek szövetséget a svédek ellen.

Birsig, a Rajnának 17 km. hosszú mellékvize; a Birsszel egyenközüen folyik és Baselnél torkollik.

Birsóka vagy palócosan *bisóka* (növ.) a. m. *birsalma*, l. *Birs.*

Birstal, város York angol grófságban, West Ridingben, 14½ km.-nyire Leedstől, (1901) 6559 lak., szénbányákkal és posztógyártással.

Birsy *József*, 1848—49-iki zászlóaljparancsnok, szül. Eszterházán (Sopron) 1816 szept. 16., megh. 1888-ban. 1848 októberben Görgey hadsegéde volt, ki a branyiszkói csata után őrnaggyá léptette elő. 1849 márc. a Vasa-ezred I. zászlóaljának lőn parancsnoka, s mint ilyen a 7-ik hadtest minden csatájában kiváló részt vett. A júl. 2-iki (1849) komáromi csatában megsebesült, azonban újra átvette csapatának vezényletét s megtartotta a világosi kataszrófáig. Az aradi törvényszék által halálra, kegyelem útján 16 évi várfogságra ítéltetett, melyből 7 évet Aradon ki is töltött. Szabadulása után Arad városánál volt hivatalnok, 1867. pedig m. kir. honvédőrnaggyá nevezték ki a 8. honvédzászlóaljhoz Békésgyulára s mint alezredes lépett nyugalomba.

Birszk, kerületi székhely Ufa orosz kormányzóságban, a Bjelaja és Szolikha összefolyásánál, (1897) 8603 lak., környékén faiparral és két sóstóval.

Birsz-Nimrud, az Eufratesz folyam jobbpartján emelkedő terjedelmes romhalom, amely Borzippa, Babilon testvérvárosának területét jelzi.

Birt, *Theodor*, német filológus, szül. Wandsbekben 1852 márc. 22., 1878. magántanár, majd rk., 1886-ban rendes tanár a marburgi egyetemen. Olaszországban nagyobb tanulmányutakat tett. Fő művei: Das antike Buchwesen in seinem Verhältniss zur Litteratur (Berlin 1882); Zwei politische Satiren des alten Rom (Marburg 1888); Claudianus első kritikai kiadása (Berlin 1892); De amorum in arte antiqua simulacris (Marburg 1892); Xenophon Memorabiliájának szerkezetéről (latinul, u. o. 1893); Unterhaltungen in Rom (Berlin 1895); Sprach man avrum oder aurum (1897); Eine römische Literaturgesichte in fünf Stunden (1894); Zur Kulturgeschichte Roms (1909); Jugendverse und Heimatpoesie Vergils (1910). Költői műveket is írt (részben *Beatus Rhenanus* álnév alatt): Philipp der Grossmütige, Prologscene (1886); Attarachus u. Valeria (lirai elbeszélés, 1887); Meister Martin u. seine Gesellen (1894); König Agis (tragédia, 1895); Das Idyll von Capri (1898); Die Sylvesternacht (1900).

Birtin, kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 813 oláh lak.; u. p. és u. t. Alvácza. Ujabban itt arany- és ezüstbányát fedeztek fel.

Birtiny, kisk. Bihar vm., l. *Bertény.*

Birtok *(possessio)*. A magyarban sokszor a *tulajdonos* értetik a *B.-os*, pl. föld-B.-os alatt. Mert nálunk, egész az osztrák jog behozataláig, nem a *tulajdon* volt a legfőbb vagyonjogi intézmény, hanem a *B.* (possessio). A római és a mai felfogás szerint a legfőbb vagyonjogi intézmény a *tulajdon* ugyan, de azért a *B.-lás* is jelentékeny, mert vele is járnak jogok (iura possessionis). *Tulajdonos* az, akié a dolog, a *jog* szabályai szerint, *B.-os* pedig az, aki a dolgot *tényleg* ha-

talmában tartja. A tulajdonos rendszerint B.-osa a maga dolgának, de előfordul, hogy a tulajdonos nincs a maga dolgának B.-ában, pl. ha azt elvesztette vagy elfoglalták tőle. Az is előfordul, hogy a B.-os nem tulajdonos, pl. a zálogtartó hitelező, vagy aki lopással vette a dolgot birtokába. Az élet mutatja, hogy a tulajdonnal szemben a B.-lás önálló tényleges viszony.

I. A római jogban a B.-lás esetei. a) B.-ol a tulajdonos, ez a possessio pro suo; *b)* aki magát tulajdonosnak véli s a dologgal jóhiszeműleg úgy bánik, mintha az övé lenne, possessio bonae fidei; *c)* az örökhaszonbérlő (emphyteuta) és az örökbérlő (superficiarius); *d)* a zálogtartó hitelező, sőt a zárgondnok (sequester) is; *e)* B.-ol az is, aki kérésre, bármikor visszavonhatólag kapta a dolgot s azt jogellenesen megtartja (precaristor); *f)* az is, aki jogszerűtlenül vette hatalmába a dolgot, pl. a tolvaj, rabló, orgazda. A *B.-lás osztályozása. a)* A B.-lás, ha azoknak a kellékeknek megfelel, amelyek mellett el-B.-lás (usucapio) útján tulajdonhoz vezet: *possessio ad usucapionem.* Ezzel szemben minden egyéb B.-lás, a védelemre tekintettel: *possessio ad interdictum*; *b)* a B.-lás, mely jogot nem sértő alapon szereztetett, *jogszerű* (possessio iusta), ellenkező esetben *jogszerűtlen* (possessio iniusta); *c)* a B.-lás *hibás* (vitiosa possessio), ha hibás szerzési cselekménnyel, t. i. erőszakkal (vi) vagy alattomosan (clam) vagy oly módon kezdődött, hogy az ideiglenes használatra (precarium) kapott dolgot az átengedő félnek (precario dans) visszaadni megtagadott; *d) jóhiszemű B.-os* (bonae fidei possessor) az, aki abban a téves, de mentegethetően téves meggyőződésben él, hogy az ő birtoklása nem sérti másnak a jogát. *Rosszhiszemű B.-os* (malae fidei possessor) az, aki tudja vagy tudnia kellene, hogy birtoklásával sérti másnak a jogát; *e)* polgárjogi birtoklás (possessio civilis) az, ami az el-B.-láshoz vezet, ezzel szemben áll a természeti birtoklás (naturalis possessio). A *B.-lás jogi hatása* (iura possessionis). *a)* A B.-lás ténye a B.-osnak jogot ad arra, hogy őt a B.-lásban senki ne háborgassa. A polgári jog szerint önhatalommal (vim vi repellere cuique licet), a prétori jog szerint interdiktummal, esetleg kifogással *védekezik*; *b)* a B.-olt dolog kiadása végett beperelt birtokost rendszerint nem terheli B.-lási alapjának kimutatása vagy bizonyítása; *c)* a megtartási jog (ius retentionis) az ellen, akinek nincs több joga mint a megtartónak; *d)* az uratlan vagy ellenséges dolog birtokba vétele (occupatio) tulajdonossá tesz. A *jóhiszemű B.-lás.* Ez el-B.-lás (usucapio) útján, a tulajdonhoz vezet. A jóhiszemű B.-os a gyümölcsöt megszerzi már az elkülönítéssel (separatio) s a litiscontestatio *előtt* elfogyasztott gyümölcsökért nem felelős. Publici anain rem akcióval élhet. A *B. védelme.* A B.-lási keresetek a következők: *a)* a *B.-háborítás* miatti kereset, interdictum retinendae possessionis. Ha tárgya ingatlan, akkor neve interdictum uti possidetis, ha ingó, akkor interd. utrubi (utrum ubi); *b) visszahelyezési* kereset, interdictum recuperandae possessionis. Ennek indítására okot szolgáltat az *ingatlan* dolog erőszakos elfoglalása. A visszahelyezési kereset neve: interdictum unde vi és de vi armata. Az *ingók* visszakövetelésére furti vagy vi bonorum raptorum actio használható. A középkorban használták az erőszakos foglalók ellen a spolii actiót. A római jog szerint a B.-lási per (interdictum) nem foly a dologi jog (petitorium) eldöntése, hanem csak a birtoklási állapot (possessorium) rendezése iránt és csak tényleges állapotot tart fenn vagy teremt. A B.-lási kereset ellen *nincs* contraria akció és ellene nem hozható fel a tulajdonjog kifogása (exceptio dominii). A római interdictumok minden formáját megtaláljuk a hazai régi jogban, melynek különlegessége éppen a *B.-védelem.* V. ö. *Vécsey* Tamás, Római jog (1907).

II. *A mai jogban* az osztr. polg. tkv. 309. §-a szerint, ha a birlalójának (l. *Birlalás)* az az akarata, hogy azt, mint magáét tartsa meg, akkor ő annak a birtokosa. Az osztr. polg. tkv. nyomán hazai joggyakorlatunk is különbséget tesz B. (possessio) és birlalás (detentio) közt. A magyar ált. polg. tkv. tervezete azonban a birlalást arra az egyetlen esetre korlátozza, amidőn valaki (pl. szolga, hordár, küldönc stb.) a dolog feletti tényleges hatalmat másnak a javára, ennek háztartásában vagy üzletében, vagy más hasonló viszonyban gyakorolja. A B.-nak tehát két alkateleme van, ú. m. a dolog feletti tényleges uralom, hatalom (corpus) és az a szándék, az az akarat, hogy ezt az uralmat, ezt a hatalmat a B.-os a saját nevében gyakorolja (animus rem sibi habendi, animus domini). A B. tárgya lehet ingó vagy ingatlan dolog, vagy jog (iuris quasi possessio). Hazai jogunkban főleg a szolgalmak B.-a gyakorlati. A *B. jogszerű,* ha érvényes címen, vagyis a szerzésre alkalmas jogalapon nyugszik. Ellenkező esetben jogszerűtlen. *Jóhiszemű* a B., ha a B.-os a dolgot, amelyet bir, valószínű okoknál fogva a magáénak tartja; rosszhiszemű, ha tudja, vagy a körülményekből vélelmeznie kell, hogy a B.-ában lévő dolog a másé. Végül lehet a B. valódi vagy ál-B. Ha valaki erőszakkal (vi), vagy alattomosan (clam) furakodik a B.-ba, avagy a birlalatot önkényesen B.-ra akarja átalakítani (praecario), akkor B.-a azonfelül, hogy jogszerűtlen és rosszhiszemű, még ál-B. is. A jogos szerzési módon alapuló B. valódi B. Ezeknek a megkülönböztetéseknek főleg a tulajdonossal szemben felmerülő kártérítési kötelezettség mérvének a megállapítására van gyakorlati értéke. A dolog B.-át egyoldalú cselekménynyel (apprehensio) *megszerzi,* aki a dolog feletti tényleges hatalmat elnyeri, az ingó dolgot elveszi, az ingatlan dolgot megszállja, elhatárolja, bekeríti, megmunkálja, vagy használatba veszi. A dolog B.-át átruházás (traditio) által megszerzi, aki az eddigi B.-ossal az átruházásra nézve megegyezik és a dologhoz oly külső viszonyba lép, amelyben az afeletti tényleges hatalmat gyakorolhatja. A tényleges átadást helyettesíti ingóknál a dolog megjelölése, a tartóhely kulcsának átadása, ingatlanoknál a telek megjelölése, az épület kulcsának kiszolgáltatása stb. (jelképi átadás). Történhetik azonban B.-átruházás a felek puszta akaratmegegyezése (consensus) alapján is. Így amidőn a B. a birlalóra ruháztatik át, akinél a corpus már megvan (brevi manu traditio), v. pedig, amidőn a B.-os ruházza át a B.-át másra, de úgy, hogy a dolog birlalatában tovább is ő ma-

rad benn (constitutum possessorium). A *B. megszünik* azáltal, hogy a B.-os a dolog feletti tényleges hatalom gyakorlásával felhagy, vagy hogy a tényleges hatalmat személyi tulajdonságain (betegség, távollét) kívül fekvő okból többé nem gyakorolhatja (pl. elveszti a dolgot vagy a dolog hozzáférhetlen helyre kerül). Pusztán muló természetü akadály a B.-ot meg nem szünteti (pl. a B.-os árvíz miatt nem férhet B.-ához).

Irodalom. Savigny, Das Recht des Besitzes, 1865; Pininski, Der Tatbestand des Sachbesitzerwerbes, 2 köt., 1888; Strohal, Succession im Besitz, 1885; Bekker, Recht des Besitzes bei den Römern, 1880; Randa, Der Besitz nach österreichischem Recht; Ihering, Über den Grund des Besitzschutzes, 1869; u. a., Der Besitzwille; Vermond, Théorie général de la possession, 1895; Saleilles, Etudes sur les éléments constitutifs de la possession, (Revue Bourguignonne de l'enseignement supérieur, III.); Schwarz Gusztáv, Az újabb B.-irodalomhoz (Magy. Igazságügy XXIX. 153); Hoffmann Pál, A B.-jogtan kétségei, 1892; Kováts Gyula, A B.-elméletekről (Jogtud. közl., 1870); Katona Mór, A tervezet B.-tanának bírálata (Kritikai tanulmányok III. füzete 1901); Zachár Gyula, A B. a m. ált. polg. tkv. tervezetében (M. jogászegyleti ért. XXIII. k. 1902.).

Birtokadó, l. *Vagyonadó.*

Birtokállási lap, l. *Birtoklap.*

Birtokátruházás, l. *Birtok* és *Átadás.*

Birtokátruházási illeték, l. *Vagyonátruházási illeték.*

Birtokbecslés, egész birtoktestek vagy egyes birtokrészletek értékének megállapítása. A B. keresztülvitele attól függ, hogy milyen célból kell azt foganatosítani. Ha a cél a vételár megállapítása, úgy a birtoknak rendes gazdálkodás mellett várható tiszta jövedelmét kell kiszámítani s azt a szokásos kamatlábbal tőkésíteni. Ez a tőke lesz a birtok becsértéke. A birtok forgalmi értéke azonban — különösen mezőgazdasági ingatlanoké — sokkal nagyobb lehet, mint a tiszta hozadék alapján megállapított érték, mert a forgalmi értéket növelik a földéhség és más körülmények is. A vételár megállapításánál tehát a tiszta jövedelmen felül számba kell venni ezeket a mellékkörülményeket is. Abból, hogy a birtok forgalmi értéke nem tisztán a hozadék után igazodik, származtatják némelyek azokat a bajokat, amelyekkel ma a földbirtokosok küzdenek (l. *Földbirtokreform).* Egészen sajátos neme a B.-nek a birtokrészletek kataszteri tiszta jövedelmének a megállapítása földadó kivetése szempontjából (l. *Földadókataszter).* A kisajátításnál is (l. o.) a birtokbecslésnek különös szabályai vannak, úgyszintén bizonyos esetekben az értéknek a megállapításánál is, amely után vagyonátruházás esetén az illetéket kiszabják (l. *Illetékek*). A birtokrendezési eljárásban a rendezés alá jövő birtokrészletek értékének megállapítására irányuló B.-t osztályozás és becslés-nek nevezzük (l. *Tagosítás*).

Birtokelaprózás. B. a földbirtok oly nagy mértékü feldarabolása, hogy a keletkező egyes birtokrészletek gazdaságilag már alig használhatók ki. Miután túlságos B. csökkenti a birtok hozadékát, ezért gazdasági szempontból káros, de káros szociálpolitikai szempontból is, mert mezőgazdasági proletariátusra vezet. Nálunk a B. mint már veszedelmes jelenség az országnak csupán egyes részeiben jelentkezik; különben a B. még nem olyan nagy, mint némely külföldi államban, különösen Franciaországban és Németország egyes államaiban, ahol már néhol oly mértékü a B., hogy a kis birtokrészletek művelése már csak kollektive vagyis a tulajdonosok társulása útján lehetséges. Dániában az egyes kialakult mezőgazdasági egységek túlságos elaprózásán úgy segítenek, hogy az ingatlanokban részes felek részvénytársaság formájában szervezkednek. Olaszországban is jó sikert értek el bizonyos ingatlanokra nézve törvényben felállított társulási kényszerrel. Nálunk még csak az úrbéri rendezés és arányosítás során kiadott erdő és legelő túlságos felaprózását védik törvényes rendelkezések. L. *Birtokrendezés.* A túlságos B. ellenszerének tekintik a birtokminimumot (l. o.) és a parcellaminimumot (l. o.).

Birtokelméletek. A birtoknak, mint a személy és a dolog közti tényleges viszonynak a jelentősége főkép az, hogy a jogrend ezt az állapotot védelemben részesíti. E védelem okát a legkülönbözőbb indokokra szokás visszavezetni. A különböző elméleteket, amelyek e tárggyal foglalkoznak, relativ és abszolut elméletekre szokás felosztani. A relativ elméletek a birtokvédelem okát nem magában a birtokban, hanem valamely ezen kívül eső körülményben keresik. Így pl. a birtokháborítás tilosságában (Savigny), a tulajdonjog védelmének kiegészítésében (Ihering). Az abszolut elméletek a birtok belső lényegében keresik a kérdés megoldását. Legelterjedtebb az ú. n. akarati elmélet, mely szerint a birtok tényében megnyilatkozó egyéni akaratot kell védeni (Gans, Puchta, Bruns, Windscheid, Randa). Leghelyesebbnek látszik Dernburg felfogása, aki a birtokban a gazdasági javak társadalmi eloszlásának megnyilvánulását látja és a birtokot mint ennek a megnyilvánulásnak az eszközét az általános jogrend és vagyonbiztonság megóvása szempontjától látja védelmezendőnek.

Birtokháborítás, l. *Birtok, Birtokkeresetek, Sommás visszahelyezés.*

Birtokjog, l. *Birtok.*

Birtokkeresetek. A birtokvédelem eszközei az önhatalom és a B., illetve hatósági birtokvédelem. A birtokháborításnak önhatalommal való visszaüzése (V. ö. 1878. V. t.-c. 79. §), illetve az elvont dolognak önségéllyel való azonnali visszavétele különösen oly esetekben lesz gyakorlati, amidőn a hatóság közreműködésének igénybevétele nem lehetséges. A hatósági jogsegély a sommás visszahelyezési per alakjában nyilvánul. Célja a birtokost tényleges birtokában megvédelmezni, ha pedig attól megfosztották, visszahelyezni; anélkül, hogy a felek közt fennforgó jogkérdés vita tárgya lehetne. Mindkét esetben a felperes a megháborított birtokos, az alperes a háborító. Petitum: a háborítás megszüntetése, illetve az elfoglalt birtokba való visszahelyezés. Eljárásra illetékes az a kir. járásbíróság, amelynek területén az ingatlan fekszik (Pp. 39. §, 1893. XVIII. t.-c. 1. § m. p.). Indítható a birtokháborítástól számított egy éven belül (1802. XXII. t.-c. 1. §). Jogkérdések nem vitathatók, ellenben az előbbeni állapot helyreállításán kívül a háborítással okozott kár és költség megtérítése is kérhető (1807. XIII. t.-c.), a felperes bizonyítani tartozik azt, hogy birtokban

volt és háborítás történt; alperes ezzel szemben azzal védekezhetik, hogy birtokháborítás nem történt (pl. tévedésből, avagy a birtokos valódi vagy vélt engedélye alapján járt el).

A birtokost megillető jogvédelmet a bérlő és haszonbérlő is gyakorolhatja s pedig nemcsak harmadik személyekkel szemben, hanem a bérbe-, illetve haszonbérbeadó ellenében is (1802. XXII. t.-c. 4. §). A birtokper jogerős eldöntése nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a pervesztes fél jogait külön (petitorius) per útján érvényesítse. A birtokháborítási perben követendő eljárásra nézve l. *Sommás visszahelyezési per*. A sommás birtokpertől megkülönböztetendő az ú. n. rendes birtokper (Publiciana in rem actio), amelynek akkor van helye, amidőn a megháborított vagy kivetett birtokos tulajdonjogának igazolása nehézségekbe ütközik és a sommás visszahelyezési per megindításának előfeltételét képező egy évi határidő már eltelt. Ebben a perben az a fél fog győzni, aki a birtokláshoz való erősebb jogát igazolja, jogában lévén alperesnek felperes birtoklásának hibás (tiltott, jogtalan, erőszakos, alattomos) voltát, illetve saját birtoklásának erősebb jogalapját kimutatni.

Birtokkezelés v. *jószágkezelés*, a földbirtoknak termelési célokra való felhasználásánál előforduló ügyletek elintézése. AB. vonatkozik az egész üzemnek folytonos folyamatban tartására, az összes munkák kiosztására és ellenőrzésére, a gazdaságban előforduló összes értéktárgyak felügyeletére, a termelés folytatásához szükséges kellékek beszerzésére, a termelvények értékesítésére s a mindezekről való számadások vezetésére; legfőbb feladata pedig a lehető magas, biztos és állandó jövedelem szerzése. A kezelőnek a birtokhoz való viszonya szerint lehet a B. v. *házi* v. *bérleti kezelés* s mindkét esetben megint v. *saját* v. *tiszti kezelés*.

Birtoklap v. birtokállási lap (ném. *Besitzstandsblatt)* a telekkönyv v. telekkönyvi betét A lapja, egyike a három lapnak, melyből a telekkönyv áll (ú. m. birtoklap, tulajdoni lap, teherlap), és pedig az első lap, amely a telekkönyvi jószágtestnek tárgyilagos ismertető jelei szerint való táblás átnézetét tartalmazza, jogi minőségének is rövid megjelölésével.

Birtoklás, l. *Birtok*.

Birtokmegoszlás. B. alatt értjük valamely ország földbirtokviszonyainak alakulását az egyes birtokosok kezében egyesített birtokok nagysága s az egyes társadalmi osztályok között való eloszlása szempontjából. A helyes B. úgy gazdasági mint politikai követelmény, mert csak az arányos B. biztosítja a termelés kívánatos rendjét s az egyes társadalmi osztályok egymást ellensúlyozó politikai befolyását. Helyes a B. akkor, ha a nagy-, közép- és kisbirtok arányos eloszlást mutat. Nálunk ez az arányos megoszlás nincs meg. Az arányos megoszlást különösen károsan befolyásolja a kötött birtok nagy terjedelme. A kötött birtok összes területe ugyanis 16.939,488 kataszteri hold vagyis az ország egész területének 34·56%-a. A szabad forgalmú birtok pedig csak 32.080,667 kataszteri hold vagyis 65·44%. A helyzetet súlyosbítja az, hogy a kötött forgalmú birtok az ország egyes részeiben sem oszlik el arányosan. Pl. míg Békés vmegyében szabad forgalmú birtok az egész terület 89·41%, addig Szeben vármegyében 35·84%. Különösen aránytalan a hitbizományok eloszlása. Míg az ország területének 4·79%-a hitbizomány, addig ez a százalék Pozsony vmegyében 12·42%-ra, Somogy vmegyében 16·68%-ra, Baranya vmegyében 19·73%-ra, Moson vmegyében 20·89%-ra, Sopron vmegyében pedig 27·62 %-ra, sőt Bereg vmegyében 37·40%-ra emelkedik.

A szabad forgalmú birtoknak megoszlása kiterjedés szerint a következő:

5 kataszteri holdon alul	6·01%
5— 100 kataszteri holdig	35·24%
100— 500 kataszteri holdig	8·44%
500—1000 kataszteri holdig	4·14%
1000—5000 kataszteri holdig	8·60%
5000 holdon felül	2·92%.

(a B.-ra vonatkozó ezek a statisztikai adatok ma már elavultak, de újabb megbízható adatok még nincsenek). Különösen változást tett a fenti B.-i adatokon az a nagy földeldarabolási (parcellázási) folyamat, mely csak pl. a legutóbbi 10 év alatt is mintegy 549,000 kataszteri h. birtokot juttatott kisbirtokos kézre s ennek a területnek legnagyobb százaléka a nagybirtok rovására esik. Változást tesznek a fenti adatokon azonfelül az újabban rohamosan megindult újabb tagosítások, amelyek során egy új kis középbirtokos osztály alakul ki, mely eredetét nem a régi történeti középosztályból veszi, hanem szorgalma folytán az alsóbb néposztályokból tör elő.

A külföld B.-i viszonyai a következők: Oroszországban kötött az összterület 74%-a. A teljesen szabad forgalmú 26%-ból is csak 56·7% van a parasztság kezén. Poroszországban korlátolt forgalmú birtok 22·97%. Franciaországban szabad magánbirtok 85·19% s ennek túlnyomó része kisbirtok. A nagybirtok hazája Anglia. Az ország 56%-a 5408 birtokos kezében van. De a tulajdonos kezelésében csak 14·80% van, míg 85·20%-ot bérlők kezelnek.

Birtokminimum. B. az egy személy kezében egyesített ingatlan birtok tekintetében felállított az a legkisebb mérték, amelyen alul a birtok meg nem osztható. Nálunk a B.-ot az úrbéri birtokra nézve az 1836. V. t.-c. 4. §-a állította fel, amennyiben kijelentette, hogy az urbéri telek szétdarabolása csak felére v. negyedére eshetik meg, azon alul nem. Ezt a korlátozást az 1871. LIII. t.-c. 55. §-a eltörölte, úgy hogy mai jogunk B.-ot nem ismer. A B.-ot mint a föld túlságos elaprózásából eredő bajok ellenszerét szokták felfogni s annak behozatalát agrár körökben mindinkább sürgetik. Sürgette már Széchenyi István is. Újabban a kérdés a magyar polgári törvénykönyvet előkészítő bizottság ülésein merült fel. A bizottság általános B. felállításától óvakodott, csupán a tervezet örökjogi részébe vett fel olyan rendelkezéseket, amelyek törvényi öröklés esetén bizonyos gazdasági egységeknek egy kézben maradását biztosítanák. A B.-nak különösen a nagyobb parasztbirtok kialakulásánál van jelentősége, de külön örökösödési szabályok felállítását is maga után vonja (l. *Törzsöröklés)*. A B.-ot nem szabad összetéveszteni a parcellaminimummal (l. o.).

Birtokos, l. *Birtok*.

Birtokos eset, l. *Eset*.

Birtokos jelző. A B. azt fejezi ki, hogy micsoda személyhez vagy dologhoz tartozik, kinek vagy minek a birtoka a jelzett tárgy s az ilyen birtokviszonyt kifejező jelző rendesen főnév, azért *főnévi jelzőnek* vagy *B.-nek* nevezik, pl. *Isten ujja, kéz ujja.* A B. nyelvünkben részint rag nélkül, részint *-nek* raggal áll s mind a két esetben megfelel az indogermán nyelvek genitivuszának. De a birtokot kifejező szót mindig jellemzi nyelvünkben a birtokos személyrag: az Isten *háza* v. az Istennek *háza*, a szüret *ideje* v. a szüretnek *ideje*, stb. Ha cselekvést vagy cselekvőt jelent a birtokszó, pl. a kéz *írása*, egy anya *szülöttei*, a levél *írása*, a levél *írója*: akkor a birtokos a cselekvésnek v. alanya, mint az első két példában (a kéz ír stb.), vagy pedig tárgya, mint a másik kettőben (a levelet írják stb.). Az első esetben alanyi birtokosnak nevezik (genitivus subjectivus), a másodikban tárgyi birtokosnak (genitivus objectivus).

Birtokos névmás, l. *Névmás.*

Birtokos ragok, *birtokos személyragok*, l. *Személyragok.*

Birtokreform, l. *Földbirtokreform.*

Birtokrendezés v. *birtokszabályozás*, az a hatósági (nálunk mindig bírói) közreműködéssel végbemenő eljárás, amelynek célja a község egész határának v. önálló gazdasági területet alkotó határrészének tulajdoni, de főleg birtoklási viszonyait a bekövetkezett változásoknak avagy a gazdasági követelményeknek megfelelően átalakítani. B.-nek tekintjük a következő eljárásokat: 1. az úrbéri elkülönítést; 2. az arányosítást; 3. a közlegelőfelosztást; 4. a tagosítást. Azonfelül az 1909. V. t.-c. B.-nek tekinti a nagyobb birtokfeldarabolásokat (parcellázásokat) is; a birtokfeldarabolás akkor tekintendő nagyobbnak, ha legalább 100 kat. holdra terjed ki (pümin. rend.)

I. A fent említett négy B.-i eljárás közül az úrbéri elkülönítésnek és az arányosításnak csak átmeneti jelentősége van. Céljuk annak az ürnek az áthidalása, mely az előbbi (főleg az úrbériség s az ősiség elvein nyugvó) birtokrendszer s a modern tulajdonjogrendszer között van. Az úrbéri elkülönítés ugyanis az úrbéri jogviszonyból fennmaradt legeltetési, faizási és nádlási haszonvételek fejében a volt úrbéresek jogutódjai részére a volt földesuréból bizonyos területeket jelöl ki kizárólagos tulajdonul. Az arányosítás során pedig a közbirtokossági és ehhez hasonló jellegű (pl. jász-kún, hajdú) közös ingatlanokban részes feleket s a közös ingatlanokból mindegyik részes fél részére járó illetőség arányát állapítják meg. Tehát sem az úrbéri elkülönítés (l. o.), sem az arányosítás (l. o.) nem irányul arra, hogy kizárólag egyéni tulajdonná alakítsa át az eddigi közös használatot. Az úrbéri elkülönítésnél a volt úrbéresek jogutódai az eddigi használat fejében nyert területre nézve továbbra is közösben maradni kötelesek. És pedig: a faizás fejében nyert erdőkre feltétlenül és állandó közösségben (1871. LIII. t.-c. 32. §). A legelőre nézve azonban e közösség földmívelésügyi miniszteri engedély mellett vagy az úrbéri elkülönítéssel kapcsolatosan vagy később is (l. *Közlegelő-felosztás)* megszüntethető (1894. XII. t.-c., 1908. VII. t.-c. IV. cikkelye, 1908. XXXIX. t.-c. 2. §-a). Az arányosítás során pedig a közösből járó illetőségét egyéni tulajdonul csak szántókból és rétekből kapja ki minden részes fél, míg legelőből és erdőből csupán a volt földesúr saját illetményére és volt úrbéresei összilletményére nézve, a többi részes fél pedig csak akkor, ha illetménye, amelyet nem a megengedhetőségi ítélet jogerőre emelkedése után szerzett össze, a 100 kataszteri holdat meghaladja. Az egyéni illetmények elkülönítésének ezeket a korlátait gazdasági tekintetek indokolják; különösen az, hogy kisebb terjedelmű legelő és erdő, mint ilyen egyáltalában nem hasznosítható, míg közösben hagyva, olyan gazdasági egységeket alkothatnak, amelyek a részes felek gazdasági erejének hatalmas támaszául szolgálhatnak. De hogy erre szolgáljanak, a részes feleknek olyan szervezetben kell egyesülniök, melyben az egyes részes felek akarata helyébe a többségi elv szerint képződő közösségi akarat lép. Nálunk ilyen szervezettel most még csak a közös erdőkben részes felek vannak ellátva (1898. XIX. t.-c.), de ez a szervezet sem tökéletes, mert csak a gazdasági ügyvitelre terjed ki. A közös ingatlanokban részes felek megfelelő szervezésére most folynak a törvényhozási előkészületek (l. *Közösségek).*

II. Míg az úrbéri elkülönítés s az arányosítás csak átmeneti jelentőségű, addig a tagosítás jelentősége a gazdasági élet fejlődésével mindinkább nő. Az úrbéri elkülönítéssel kapcsolatos tagosítás még nem volt tulajdonképeni gazdasági célú összesítése a szétszórt ingatlanoknak, feladata inkább az volt, hogy a volt földesúr birtokát a volt úrbéresek határától elkülönítse, de arra már nem fordított kellő gondot, hogy a volt úrbéres (ú. n. nyomásos) határrészben is a belterjesebb gazdálkodás folytatásához szükséges egységes gazdasági területek kialakuljanak. Ez a most megindúló újabb tagosítások (l. o.) feladata lesz.

III. A B.-i eljárást illetőleg az ország területe két nagy jogterületre szakad. Az egyik: az ország erdélyi részei és a volt kapcsolt részek területe. A másik: az országnak többi területe. Az előbbi jogterületen a B.-i eljárás már 1868 óta részletesen szabályozva van; ez a részletes szabályozás azután tökéletesítve lett az 1880. XLV., 1892. XXIV. és 1908. VII. t.-c.-ekben s e t.-c.-ek alapján kiadott rendeletekben. A B.-i eljárásnak ezt a területét most az 1908. VII. t.-c. hatályossága területének, míg a másikat az 1908. XXXIX. t.-c. hatályossága területének nevezzük. Ez utóbbi területen a B.-i eljárás egészen 1909 máj. 1-ig nem volt kimerítően és egységesen szabályozva. A bíróságok az országbírói értekezlet által kizárólagos hatályába visszaállított 1836. VI., X. és XII. t.-c.-be s később az 1871. LIII. t.-c.-be foglalt hézagos, részleteiben úgyszólván törvényszékenkint változó s nehézkes eljárási szabályok szerint jártak el. Végre az 1908. XXXIX. t.-c. 4. §-a felhatalmazása alapján az igazságügyminiszter 1909 máj. 1. új, kimerítően szabályozott B.-i eljárást léptetett életbe az ország királyhágóinneni részeiben is. Az 1908. VII. t.-c. hatályosságának területén a B.-i eljárást most az 1908. évi 500., 600., 700., 800., 1000. és 1200. ütmün. számú rendeletek, az 1908. XXXIX. t.-c. hatályosságának

területén pedig az 1909. évi 10., 20., 30., 40., 50. és 60. ülésig számú rendeletek tartalmazzák. A ma érvényben levő B.-i eljárás főbb vonásokban a következő. Az eljárás a rendezendő terület fekvése szerint illetékes törvényszék hatáskörébe tartozik. A törvényszék a helyszíni tárgyalásokra eljáró birót küld ki, aki nem csupán a felek nyujtotta bizonyítékok összegyüjtésére szorítkozik, hanem a nyomozó eljárás alapelvei szerint hordja össze a kérdések megoldásához szükséges adatokat. Maga az eljárás rendszerint négy részre szakad, ú. m. megengedhetőségi eljárás, előmunkálatok, érdemleges eljárás és végrehajtás. A B.-i eljárás rendszerint felméréssel is kapcsolatos. A felmérésnek mindenkor telekkönyvi alapon az állam szolgáltatta háromszögelési pontok keretében kell történni. Felmérési munkálatokra csupán jogosított földmérőt szabad alkalmazni (l. *Földmérő*). A földmérő munkálatainak felülvizsgálatát az országos kataszteri felmérés közegei teljesítik (az 1908. VII. t.-c. hatályosságának területén a kolozsvári 21. számú felmérési felügyelőség, az 1908. XXXIX. t.-c. hatályosságának területén a budapesti 22. sz. felmérési felügyelőség); a felülvizsgált és jónak talált munkálatokat pedig ugyancsak e közegek közreműködésével az eljáró biró hitelesíti. A földmérő a következő munkálatokat készíti, ú. m. az előmunkálatok során: felvételi térkép, földkönyv, birtokivek és ezek összesítése és az összehasonlító okirat. A hitelesített kiosztási térkép, földkönyv és birtokivek alapján az illető község telekkönyvét hivatalból kell átalakítani.

Birtokrongálás, l. *Deterioratio.*

Birtokszabályozás, l. *Birtokrendezés.*

Birtyóka (növ.), a. m. *bábaszilva* (l. o.).

Biruni a. m. külső, így nevezik perzsául a ház ama részét, ahol a férfiak laknak.

Bis (lat.) a. m. *kétszer*. Valamely zenedarab egy v. több ütemének ismétlését írja elő (nagyobb részek kétszer való előadására ismétlő jelekkel szokás utalni). Olasz- és Franciaországban *Bis* kiáltással nyilvánítja a közönség azt a kívánságát, hogy valami megismételtessék.

Bisaccia (ejtsd: bizaccsa), város az Apenninekben, Avellino olasz tartományban, a Carapella forrásainál, Sant' Angelo de' Lombardi (ettől 29 km.-nyire) járásban, (1901) 7439 lak., kéntartalmú fürdővel.

Bisacquino, város Sziciliában, Palermo tartományban, egy domb lejtőjén, igen termékeny vidéken, (1901) 9076 lak.

Bisag, adók. Varasd vm. novi marofi j.-ban, (1900) 671 horvát-szerb lak.; u. p. Gornja-Rieka, u. t. Sveti-Ivan-Zelina.

Bisanthe, l. *Rodostó.*

Bis-ár, súlymérték Bokharában = $^1/_{64}$ batmán = 307·13 g.

Bisarin, abesszíniai néptörzs, l. *Bedzsa.*

Bisaya, a Filippi-szigeteken élő 3 néptörzs egyike. L. *Vizaya.*

Bis-barmak (vagy *Kullam*), a tatárok és kirgizek nemzeti eledele, mely apróra vagdalt, liszttel vagy darával meghintett főtt húsból áll. Kézzel eszik, innen a neve B. (szóról-szóra: öt ujj).

Biscara, város, l. *Biskara.*

Biscarra, *Carlo Felice*, olasz festő, szül. Torinóban 1825., mint Giovanni Battista B. festő fia, megh. 1894 júl. 31. A torinói akadémián és Párisban Ary Scheffernél tanult. Az 1850-iki torinói kiállításon tünt fel a szónokló Cola di Rienzit ábrázoló képpel, melyet az olasz király vett meg. Romantikus felfogású képeinek tárgyát főként az olasz művelődéstörténelemből merítette. Nevezetesebb művei: Galilei az inkvizició előtt (a genovai doge-palotában); Giovanni Bellini föltedezi az olajfestés titkát; Giordano Bruno a tömlöcben. Tájképeket, s több piemonti templomban vallásos falképeket is festett.

Biscaya, l. *Viscaya.*

Biscayai-öböl (franc. *Golfe de Gascogne*), l. *Viscayai öböl.*

Biscaynei-öböl (ejtsd: biszkeni), keskeny és hosszúkás öböl Florida-félsziget DK.-i végében korall-zátony és korall-szigetek (Biscayne Key, Elliot Key, Key Largo) választják el a nyilt oceántól.

Bisceglie (ejtsd: bisellye), kikötő város és püspöki székhely Bari olasz tartományban, az Adriai-tenger partján, vasút mellett, (1901) 30,885 lak., régi (XII. sz.-ból való) templommal, bortermeléssel és elég élénk kereskedéssel; környékén sok szép nyaraló van. Állítólag Vigiliae római város állott a helyén, de romját nem találni.

Bisch., növénynevek mellett *Bischoff* G. W. (l. o.) nevének rövidítése.

Bischburg, l. *Bischofsburg.*

Bischheim, város, Strassburg (ettől 4 km.-nyire) elszász-lotharingiai kerületben az Ill partján vasút mellett, (1905) 9012 lak., mustár- és szeszgyártással.

Bischmisheim, közs. Trier porosz közig. kerület Saarbrücken (ettől 6 km.-nyire) járásában, vasút mellett, (1905) 2417 lak., homokkőbányával. 1793 szept. 29. a poroszok és franciák vívtak mellette csatát, amely az utóbbiak győzelmével végződött.

Bischof, *Karl Gustav*, német geológus és kémikus, szül. Wördben (Nürnberg mellett) 1792 jan. 18., megh. Bonnban 1870 nov. 30., hol az egyetemen a kémia és technológia tanára volt. Különösen nagy érdemeket szerzett a kémiai geológia megalapítása körül. A hegységek képződésének kérdésével is sokat foglalkozott és egészen új elméleteket állapított meg. Legkiválóbb munkája: Lehrbuch der chemischen und physikalischen Geologie (Bonn 1847—54, 2 köt.; a második kiadás 3 kötetben jelent meg 1863—66., melyhez 1871. a Supplement-Bandot Zirkel rendezte sajtó alá).

Bischoff, 1. *Gottlieb Wilhelm*, ném. botanikus, szül. Dürkheimban 1797., megh. Heidelbergben 1854 szept. 11. A heidelbergi egyetemen a botanika tanára és a növénykert igazgatója volt. Becses művei vannak a májmohákról, a *Charáról*, meg az edényes virágtalanokról. Legnevezetesebb munkái: Grundriss der medic. Botanik (Heidelberg 1831); Lehrbuch der allgem. Botanik (Stuttgart 1834—40, 3. köt.); Wörterbuch der beschreibenden Botanik (u. o. 1839, 2. kiad. Schmidttől, 1857); Medizinisch-pharmazeutische Botanik (Erlangen 1843, 2. k. 1847); Die Botanik in ihren Grundrissen und nach ihrer historischen Entwickelung (Stuttgart 1848). Leghasználtabb műve azonban a nagy szorgalommal készített Hand-

buch der botan. Terminologie und Systemkunde (3 kötet, Nürnberg 1830—1844).

2. *B., Josef* (álnéven *Konrad von Bolanden*), német regényíró, szül. Niedergailbachban 1828 aug. 9. Teológiát tanult s pap volt, 1869 óta pedig Speierben lakik és kizárólag az irodalomnak él; a pápa valóságos titkos kamarása. Főleg a liberális szellem ellen irányzott regényeket ír. Nevezetesebb munkái: Luthers Brautfahrt (1857); Franz von Sickingen (1859); Historische Novellen über Friedrich II. von Preussen und seine Zeit (1865—66); Angela (1866); Die Schwarzen u. die Roten (1868); Die Unfehlbaren (1871); Der neue Gott (1871); Der alte Gott (1871); Kelle und Kreuz (1872); Die Bartholomäusnacht (1879); Savonarola (1882); Die Ultramontanen (1890); Die Socialen (1891); Der Teufel in der Schule (1892); Die Socialdemokraten (1894); Karl der Grosse (1895); Die Arche Noäh (1897); Otto der Grosse (1898). Munkáit gyakran konfiskálták. Magyar fordításban: Berta királyné, ford. *Garay* Alajos (1863); Nászút, ford. *Rázel* József (1865); Angela, ford. *Jánosi* Gusztáv (1866); A vörösek és feketék. Korrajz (1869); Barbarossa (1871); A csalhatatlanok (1872); Rafael. Magyarították *Ruschek* Antal és *Limpp* János (1872); Vakoló vagy kereszt (1872); Az államveszélyesek. Ford. az egri növendékpapság irod. társ. (1873); Haladás. Magyarítá a kalocsai növendékpapság (1873); Porosz szellem, ford. *Dvorzsák* János és *Kremmer* Antal (1873); A basa. Elbeszélés a nép számára. Ford. *Rázel* József (1876); Német szellem, közli *Dvorzsák* János (1884); Az ultramontánok. Ford. *Jagicza* Lajos (1891), stb.

3. *B., Theodor Ludwig Wilhelm*, német anatómus és fiziológus, szül. Hannoverben 1807 okt. 28., megh. 1882 dec. 5. Előbb a berlini szülészeti klinikán működött, míg 1843. a boncolástan és élettan rendes tanára lett a giesseni egyetemen. 1854-ben ugyane tanszékekre Münchenbe hívták meg, 1878. nyugalomba vonult s 1882. megünnepelte 50 éves doktori jubileumát. B. a boncolástan, élettan és fejlődéstan terén tett kutatásai által jelentékeny névre tett szert. Kimutatta a szabad oxigénnek és szénsavnak jelenlétét a vérben, majd felhívta a figyelmet a húgyanyagra, mint az anyagforgalom mértékére a szervezetben. Életének utolsó éveiben a koponyaméretekkel, az agyvelő súlyával és az ezek közt létező viszony kimutatásával foglalkozott. Nagy ellenzője volt a női orvosoknak és 1872. megjelent iratában hevesen kikelt nőknek az orvosi pályára való bocsátása ellen. Számos műve közül nevezetesebbek: Entwicklungsgeschichte der Säugethiere und des Menschen, des Kaninchen-eies und des Hundeeies, Beiträge zur Lehre vom Blute und der Transfusion desselben; Der Harnstoff als Maass des Stoffwechsels; Das Hirngewicht des Menschen stb.

Bischoffwerder, *Johann Rudolf*, II. Frigyes Vilmos porosz király bizalmas embere, szül. Ostermondrában 1741 nov. 13., megh. Marquardtban 1803 okt. 31. 1778-ban porosz hadiszolgálatba lépett s megnyerte a trónörökös (Frigyes Vilmos) föltétlen bizodalmát, aki szárnysegédévé fogadta és trónralépése után mint követét a szisztovai kongresszusra küldte. B. birta rá a királyt, hogy II. Lipóttal Pillnitzben találkozzék, mi azután az 1792-iki francia háborura vezetett. Lengyelország fölosztása alkalmával tetemes birtokokat kapott ajándékba. III. Frigyes Vilmos (1797) elbocsátotta. V. ö. *Ranke*, Ursprung u. Beginn d. Revolutionskriege; *Häusser*, Deutsche Gesch.

Bischofit (ásv.), víztartalmú magnéziumklorid, $MmCl_2 + 6H_2O$, egyhajlású, szemcsés, rostos v. leveles, színtelen vagy fehér, levegőn gyorsan szétfolyik. Sótelepekben fordul elő: Leopoldshall (Poroszország). Nevét Bischof Gusztáv geológus után nyerte.

Bischoflack (szlov. *Szkofja Loka*), város Krainburg krajnai ker. kapitányságban a Száva mellékvize, a Zeier és vasút mellett, (1900) 2210 lak., gyapjukelme- és parkettkészítéssel.

Bischofsburg (*Bischburg*), város Königsberg (ettől 100 km.-nyire) porosz kerület Rössel j.-ban, a Dimmer és vasút mellett, (1905) 5246 lak.; malmokkal.

Bischofsheim, közs. Starkenburg hesseni tartomány Gross-Gerau j.-ában a Majna közelében 3 km.-nyire a torkolatától, vasút mellett, (1905) 3047 lak.

Bischofshofen, közs. és vasúti csomópont Salzburgban, St. Johann ker. kapitányságban, a Salzach balpartján, (1900) 3385 lak.; közelében a Geinfeldbachnak szép vízesése van. Nyugatra tőle a Hochkönig (2938 m.) az Ewigschnee-hegység legnagyobb csúcsa.

Bischofskoppe, 890 m. magas hegy osztrák Sziléziában, a morva lejtők legészakibb kiágazásán, igen szép kilátással.

Bischofstein, város Königsberg porosz kerület Rössel (ettől 16 km.-nyire) j.-ában, (1905) 3165 lak., állattenyésztéssel.

Bischofswerda (eredetileg *Warta*), város Bautzen szászországi kerületben, a Wesenitz partján vasút mellett, (1905) 7516 lak., posztó-, agyagárú-, szivar- és üveggyártással, gépgyárral és vasöntővel. Frigyes Ágost király emlékszobrával. 1813 máj. 12. a franciák a visszavonuló szövetségesekkel megütköztek és B.-t csaknem egészen fölégették.

Bischofswerder, közs. Marienwerder porosz közigazg. kerület Rosenberg (ettől 30 km.-nyire) j.-ban, az Ossa partján, (1905) 2060 lak.

Bischofszell, járási székhely Thurgau svájci kantonban, a Thur és Sitter összefolyásánál, vasút mellett, (1900) 2630 lak., a X. sz.-ból való templommal, jelentékeny marhavásárokkal. Régi erődjét 910. III. Salomo püspök építtette, hogy a betörő magyarok ellen védelmet nyujtson.

Bischofteinitz (csehül Tyn Huršuv), az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Csehországban, a Radbusa partján, vasút mellett, (1900) 2721 lak.; sörgyárral, II. József császár emlékszobrával, a Trautmansdorff grófi család kastélyával, Littrow József csillagász szülővárosa.

Bischweiler (*Bischwiller*), város Unter-Elsass német birodalmi kerület Hagenau járásában, a Moder és vasút mellett, (1905) 8279 lak.; szövőiparral, vasöntővel, szivar- és cipőgyárral.

Biscoe (ejtsd: bisko), *John*, angol cethalász, kit Enderby Londonból 1830. a Déli-Jeges-tengerre

küldött, hol 1832. fölfedezte az Adelaide- és Enderby-szigetet, Graham földjét és a közelében levő *Biscoe-szigeteket* és ezeket Nagy-Britannia számára birtokba vette.

Biscuit (franc., ejtsd: —szkütí), 1. kétszersült; 2. piskóta. — *B.-gyökér* a *Ferula foeniculacea* északamerikai ernyős növény gyökere, melyet jó ételnek mondanak. — *B.-porcellán*, fehér, némelykor kissé sárgásszínű, mázatlan porcellán, melyből leginkább szobrokat és domborműves műtárgyakat készítenek, melyek a márványt utánozzák. A sárgásszínű, a parosi márványhoz hasonló *B.-t parian*-nak mondják.

Biscutella *L.* (nőv., *pápaszemfű*), a *Cruciferae* (Keresztes virágúak) család génusza, melynek 12 faja nagyrészt Közép- és Dél-Európára szorítkozik, részben hegyi növények. Egyéves, évelő füvek v. félcserjék. Becőkéjük alul és felül bemetszett, pápaszemalakú.

Bis dat, qui cito dat (lat.), közmondás, a. m. kétszer ad, ki rögtön ad (kétszeresen jót tesz a szegénnyel az, aki gyorsan ád segítséget), Publitius Syrus egyik költeményéből való s eredetileg így hangzik: *Inopi beneficium bis dat qui dat celeriter*.

Bise (franc.), az északi és északkeleti szél.

Bisectio (lat.) a. m. kettéosztás, felezés.

Bisegmentum (új-lat.), valamely sík vagy vonal fele, mint metszet; *bisegmentatio*, két egyenlő részre való osztás.

Bisellium (lat.), ülőpad, melyen — mint neve is jelzi — két egyén elférhetett, de azért rendesen csak egy személy szokott volt rajta ülni. A B. főkép bizonyos méltóságot viselő egyéneket illetett meg kitüntetésképen. Pompeji romjaiból több ily B. került napfényre; falfestményeken is előfordul.

Bisenz, város Magyar-Hradisch morva kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1900) 4271 lak.; cukorgyárral, gyümölcs- és zöldségtermeléssel, a Reichenbach grófok szép kastélyával. A B.-i bor Morvaország legjobb bora.

Biseo, *Cesare*, olasz festő és rézkarcoló, szül. Rómában 1843 máj. 15., megh. 1909 jan. 23. A festés technikájával atyja, Giovanni B. díszítő festő ismertette meg. Eleinte ő is díszítő feladatokkal foglalkozott, majd Fortuny hatása alatt a keleti tárgyak felé fordult. Kairói, marokkói, abesszíniai, konstantinápolyi útjáról hazatérve Olaszország legnépszerűbb keleti festőjévé lett. Megfestette a dogalii (Abesszínia) csatát (palermói kir. kastély) és az Abesszíniában járt első olasz küldöttséget (ol. külügymin. palota). Legkiválóbb keleti genre- és tájképei a római Galleria Nazionale d'Arte Modernában láthatók. Nagy sikert ért el De Amicis útirajzainak illusztrálásával (1887). Működésének utolsó szakában a régi Róma építészeti emlékeit ábrázoló rézkarcaival vívott ki elismerést.

Biserialis (lat.) a. m. kétsoros.

Biserta, tuniszi kikötőváros, l. *Bizerta*.

Bisextilis (lat.) a. m. szökőhónap v. szökőév. Nevét a Julius-féle római naptárból vette, mert a március kalendái előtti második hatodnapot (ante diem bis sextum) hívták így.

Bisexualis (lat.), kétnemű. A *növénytanban* a. m. kétivarú, oly virág, amelyben a hím- és a nő-ivarszervek teljesen kifejlődve jelen vannak. Hasonló értelmű kifejezés a *monoklinikus* vagy *monoklinus* és *hermafrodita*. Az előbbit nemcsak a virágra, de az egész virágzatra is vonatkoztatják.

Bishop (ejtsd: bisőp), 1. *Henry Rowley*, angol zeneszerző, szül. Londonban 1786 nov. 18., megh. u. o. 1855 ápr. 30. Bianchi F.-től tanult. Ballettel lépett fel (1806), majd Cserkesz ara (1809) c. operával; a Coventgarden-színház karnagya lett (1810); az új filharmóniai hangversenyek vezetője (1813); a zene baccalaureatusává tették Oxfordban (1839), egyetemi tanár lett Edinburghban (1841—43), lovag (1842), majd Knyvett utóda az oxfordi egyetem zenetanszékén (1848), és doktor u. o. (1853), végre a zeneszerzés tanára a londoni kir. zeneintézetben. Az ú. n. Ancient Concerts (történeti hangversenyek) vezetője volt 1840—48. Összesen 82 dalművet s daljátékot írt, azonkívül balleteket, Bukott angyal c. oratóriumot, kántátét, 3 kötet dallamot Moore szövegeire. Terjedelmes emlékiratai kéziratban maradtak.

2. *B., Isabella*, szül. *Bird*, angol írónő, szül. 1832 okt. 15. Yorkshireban, megh. 1904 okt. 7. Edinburghban. Beutazta az egész világot s 13 évet töltött Azsiában. Művei közül megemlítendők: The English Woman in America (1858); Unbeaten Tracks in Japan (1880); In the Golden Chersonese (1883); Journeys in Persia and Kurdistan (1891); Among the Tibetians (1894); The Yangtze Valley and beyond (1899).

Bishop-Auckland (ejtsd: bisőp-ókland), város, a durhami püspök székhelye, Durham angol grófságban, a Wear és Gaunless összefolyásánál, (1901) 11,966 lak.; pamutiparral és szénbányákkal.

Bishop-féle gyűrű, az ég sajátszerű színeződése, melyet Bishop 1883 szeptemberében Honoluluban tapasztalt. A Nap körül elmosódott szélű vörösbarna gyűrű látszott, ámbár a levegő egészen tiszta s az ég felhőtelen volt. A gyűrű belső átmérője mintegy 21°, külső átmérője pedig 45° volt; a gyűrű belső területe kékesfehér színt mutatott. A jelenség még 1886 jún. is látszott. Egész bizonyosra vehető, hogy a B.-féle gyűrű a *Krakatau* vulkánnak (a Szunda szorosban) az 1883 aug. 26. és 27. végbement nagy kitörése alkalmával a légkörbe szórt nagymennyiségű vulkánikus poron történő fénydiffrakcióból eredt s nem más, mint az akkor minálunk is jelentkezett rendkívüli szürkületi jelenségek egyik részlete. V. ö. *Symons*, The eruption of Krakatoa and subsequent phenomena (London 1888).

Bishop Stortford (ejtsd: —stórtförd), város Hertford (ettől 15 km.-nyire) angol grófságban, a Stort partján, (1901) 7143 lak.; malátakészítéssel, sörgyártással, mészégetéssel és gabonakereskedéssel.

Bishop Wearmouth (ejtsd: —virmőth), l. *Sunderland*.

Bisignano (ejtsd: bisinyáno), város és püspöki székhely Cosenza olasz tartományban, hegyektől környékezett szép vidéken, vasút mellett, (1901) 4954 lak.; régi erőddel.

Bisir *(Polypterus bichir* Geoffr.), a vértes halak *(Ganoidei)* egyik neme. L. *Polypterus*.

Biskara *(Biskra, Biscara)*, az ugyanily nevű arrondissement székhelye, vasúti végállomás, Con-

stantine algeriai tartományban, a Dzsebel Auresz lábánál, az Ued-B. partján, a hét községben (1906) 8375 lak., akiknek nagyobb része berber, arab és néger. Meleg éghajlatánál (évi átlagos hőmérséklet 22°) fogva sokan keresik föl télen át. A B.-oázist télen az Ued-B., nyáron pedig az ártézi kutak vizével öntözik, amiért is nagyon termékeny. 150,000 datolyapálma-fa és 5000 olajfa terem rajta; azonkívül szép kertek is díszítik. B. a középkorban népes, virágzó város volt, 1663. a pestis állítólag 71,000 lakosát ragadta el. 1844 óta van a franciák birtokában. V. ö. *Pease*, B. and the oases and desert of the Zibans (London 1893).

Biskra-hólyag v. *Biskara-hólyag* a. m. Aleppofakadék (l. o.).

Biškupec, 1. adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 977 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Varasd. — 2. *B.*, közs. Zágráb vm. svetiivan-zelinai j.-ban, (1900) 585 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sveti-Ivan-Zelina.

Biskupitz, község Oppeln porosz kerületben, 9 km.-nyire Beuthentől, (1905) 12,467 lak., szénbányákkal; közelében vasút mellett van a több mint 1200 munkást foglalkoztató vas- és acélgyár: Borsigwerk.

Bisley (ejtsd: —li), város Gloucester angol grófságban, 5 km.-nyire Stroudtól, (1901) 4769 lak., posztószövéssel.

Bismal, l. *Biszmal*.

Bismarck, 1. *(Bismark)*, város Magdeburg porosz kerület Stendal (ettől 22 km.-nyire) j.-ban, vasút mellett, (1905) 2587 lak., gazdasági gép- és konzervgyárral. — 2. *B.*, közs. Arnsberg porosz kerületben, 1903. Gelsenkirchenhez csatolták. — 3. *B.*, North-Dakota amerikai állam székhelye, a Misszuri keleti partja és vasút mellett, (1900) 3319 lak., akik közt több mint 600 katona. — 4. *B.*, hegy D.-Afrikában, a batongák földjén; 1872. Mauch fedezte föl.

Bismarck *(Bismark)*, ősrégi nemes, az Altmarcknak Bismarck városkájából származó és onnan a szomszédos Stendal-ba költözött család, melynek családfája a XIII. sz. elejéig felvezethető. 1345 óta a család Burgstallt birta, melyet 1562. Schönhausen és más uradalmakkal felcserélt. Tagjai sorában nagyszámú főhivatalnokot, katonát és két minisztert találunk, így *B. Levin Friedrich* porosz igazságügyi minisztert (1703—1774) és *B. Ludolf August* pénzügyminisztert (1750—83). A család nevezetesebb tagjait l. alább. V. ö. *Valentin* v. *Bismarck*, Stammbuch des altmärkisch-uradeligen Geschlechts von B. 1200—1900 (Berlin 1900); *Schmidt* G., Schönhausen und die Familie B. (2. kiad. 1898) és Das Geschlecht von B. (Berlin 1908).

1. *B.-Bohlen, Friedrich Alexander*, gróf, porosz tábornok, szül. Karlsburgban 1818 jún. 25., megh. u. o. 1894 máj. 9. Adalbert herceg kíséretében beutazta Dél-Amerikát (1842). 1853-ban IV. Frigyes Vilmos király szárnysegéde lett. Részt vett az 1866-iki hadjáratban. Azután Hannover városának, 1868. pedig Berlinnek térparancsnoka lett. 1870 aug. Elszász főkormányzójának nevezték ki. Midőn 1871 szept. ez állásról visszahívták, lovassági tábornok rangjával nyugalomba vonult.

2. *B. (Bismark), Friedrich Wilhelm*, gróf, württembergi tábornok s hadtörténeti író, szül. Windheimban 1783 július 28., megh. Konstanzban 1860 július 18. 1807-ben részt vett Ney alatt az 1809-iki hadjáratban, 1812. pedig a Borodino melletti csatában tünt ki. 1813-ben a lipcsei csatában fogságba esett. 1816-ban grófi rangra emelték és egyúttal a lovasság újjászervezésével bízták meg. Mint követ a karlsruhei, berlini, hannoverai, drezdai és szentpétervári udvarnál működött. 1848-ban nyugalomba vonult. Művei: Vorlesungen über die Taktik der Reiterei (Karlsruhe 1818, 3. kiad. 1826); System der Reiterei (Berlin 1822); Felddienst der Reiterei (Karlsruhe 1820); Neues Schützensystem der Reiterei (Stuttgart, 2. kiad. 1825); Reiterbibliothek (Karlsruhe 1827—31., 6 köt.); Die königlich preussische Reiterei unter Friedrich d. Gr. (u. o. 1837); Ideentaktik der Reiterei (u. o. 1829).

3. *B., Herbert*, herceg, német birodalmi államtitkár, B. Otto herceg idősebb fia, szül. Berlinben 1849 dec. 28., megh. Friedrichsruheban 1904 szept. 18. Részt vett az 1870-iki hadjáratban és Mars-la-Tournál súlyosan megsebesült. 1876—77-ig a bécsi követségnél működött, különben pedig 1881 végéig kizárólag apja alatt szolgált, mint annak magántitkára. 1882. követségi tanácsos lett Londonban, 1882. Szt. Pétervárott, s még ugyanazon év júliusában kinevezték hágai követnek; 1884—86-ig külügyi államtitkár volt. Mikor B. Otto herceg 1891 márc. 20. hivatalától visszalépett, B. is beadta lemondását. Azóta leginkább Friedrichsruheban élt apjával. 1891-ben átvette a schönhauseni birtok kezelését. 1892 jún. nőül vette Hoyos Margit grófnőt, kitől 2 leánya és 3 fia született. Legidősebb fia *Otto*, szül. 1897 szept. 25. Politikai beszédeit kiadta *Penzler* (Leipzig 1899, teljes kiad. 1905). V. ö. Vasárn. Ujs. 1904, 39. sz.

4. *B. (Bismark), Ludolf August*, orosz tábornok, szül. Preussisch-Hollandban 1683 márc. 21., a B.-család schönhauseni ágából, megh. Poltavában 1750 okt. A porosz hadseregben mint őrnagy bőszült állapotban leszúrt egy szolgát, emiatt az előléptetéseknél többízben mellőzték, s azért Oroszországba ment. Itt gyorsan emelkedett a hadseregben. 1734-ben mint diplomáciai küldött Angliába ment, majd a hadügyminisztérium alelnöke, végül Riga s később Livónia kormányzója lett. Mikor pártfogója, Biron megbukott, B.-t is Szibériába deportálták, később pedig Jaroszlavba internálták. 1747-ben újra visszahívták s az ukrajnai hadsereg fővezérévé nevezték ki.

5. *B. Marie*, B. Otto herceg egyetlen leánya, szül. 1848 aug. 21. 1878 nov. 6. neje lett Rantzau Kuno grófnak (szül. 1843). Gyermekei: Otto (szül. 1879), Christian és Heinrich.

6. *B., Otto Eduard Leopold*, herceg (Fürst B.), *Lauenburg hercege* (Herzog), a Német birodalom megalapítója, szül. Schönhausenben (Brandenburg) 1815 április 1., megh. Friedrichsruheban 1898 júl. 30. Atyja *B. Ferdinand* (1771—1845) porosz lovaskapitány volt, anyja Mencken kabinet-tanácsos leánya, *M. Wilhelmine Luise* (1790—1839). Hat testvére közt ő a negyedik. (V. ö. *Müller*, B.-s Mutter u. ihre Ahnen, I. köt., Berlin 1909.) B. Ber-

linben látogatta a Friedrich-Wilhelm és a Graue Kloster-gimnáziumot, azután 1832. a göttingeni egyetemet látogatta, hol mint a Hannovera-Burschenschaft tagja, mintaképe volt az erőteljes, duhajkodó deáknak. 1835-ben állami szolgálatba lépett, de csakhamar megunta a gyakornokságot a berlini városi törvényszéknél meg az aacheni kormányszéknél és önkéntesi évének letelte után Pomerániába ment haza gazdálkodni. Atyja halála után reászállott Schönhausen, melyet vasszorgalommal igyekezett jobb karba hozni. A vidéki nemességnél a flatal telivér «junker» nagy tekintélyben állott, a töltések felügyelőjének (Deichhauptmann) választották és kitüntetést nyert egy emberélet megmentéséért. 1847-ben nőül vette Puttkamer Johannát, kivel holtiglan igen boldog házasságban élt. Ezóta mindjobban elhagyta ifjukori legényes szokásait és neje erős protestáns érzülete áthatott reá is, mely benne erős nemzeti önérzettel egyesült («Wir Deutsche fürchten Gott und sonst Niemand»).

A homályból először az 1847-iki egyesült rendi gyűlés emelte ki, hol a liberális irányzattal szemben mint a királyi és rendi előjogok határozott és bátor védője lép föl. Az ó-porosz katonai és nemesi szellemnek volt képviselője, mely a hagyományos erők ápolásától várta a rend biztosítását a forradalom felforgató erejével szemben. Rendtársai fölé különösen történeti tudáson alapuló az a meggyőződése emelé, hogy Poroszország a német nemzet hatalmának letéteményese, és mint olyan, hivatva van egyesíteni az egész nemzetet. Erős teuton érzület nyilvánul mindjárt első beszédében 1847 máj. 17., midőn az 1813. évi francia háborunak nem kereste más okát, mint azt, hogy «országunkban idegenek parancsoltak». És midőn 1848. kitört a forradalom, kijelenti, hogy természetesnek találta volna, ha a német egység első kitörése Elszász visszahódítását tűzte volna ki célul, de azt nem birja megérteni, hogy az előtte különösen ellenszenves lengyelekért lelkesednek. Meggyőződése, és az a bátorság, mellyel azt védte, már akkor vezérévé tették az ultra-konzervativ pártnak és kegyeltjévé a királynak. Nagyon ellene volt, hogy a porosz király a frankfurti népparlament kezéből fogadja el a császári koronát. Szószólója volt (egyelőre) az Ausztriához való jó viszonynak és a konzervativ szolidaritás érdekében sajnálta, hogy nem porosz hadsereg segítette diadalra a császár ügyét Magyarországon (1849 szept.). De azért korántsem álmodozott (mint konzervativ elvtársai legtöbbje) középkori feudális viszonyok visszaállításáról. Ellenkezőleg: volt érzéke a műveltség s a haladás iránt és nem zárkózott el a fejlődés elől, mert meg volt győződve, hogy csak ettől várhat oly eszközöket, melyekkel nagy politikai problémák megoldásához foghat.

Miután az erfurti parlamentben a Radowitz-féle uniópolitikát hibáztatta és a porosz országgyűlésen a még szükségesnek látszó osztrák-porosz barátság és a konzervativ államok szolidaritása mellett tört lándzsát (1850 dec. 3. még az olmützi egyezséget is magasztalta), királya 1851 máj. Majna-Frankfurtba küldte a helyreállított Bundestaghoz előbb követségi tanácsos, majd (1851 aug. 18-tól) követ minőségében. A sors úgy hozta magával, hogy a mult század legnagyobb praktikus politikusa a megrögzött formalizmus és kicsinyes ármányok ezen utolsó menedékvárában készüljön jövő hivatására. Frankfurt volt ez években a német politikának legfontosabb állomása. Mint B. nejéhez írt leveleiből kitetszik, itt látta át B. először a porosz-osztrák barátság tarthatatlanságát, az apró-cseprő német országocskák, de meg a közép-német államok megbizhatatlanságát és nevetséges féltékenységét, szóval: az egész német «Kleinstaaterei» nyomoruságát. Itt Frankfurtban lett B. fokozatosan Ausztria ellensége, mely a kisebb államok többségétől támogatva oda törekedett, hogy mentől többször leszavaztassa Poroszországot, avagy folytonos összeütközésbe hozza a majoritással. Poroszország ellenben óvakodott attól, hogy a szövetség javára, melyen nem ő uralkodik, bármit is feláldozzon nagy hatalmi szabadságából. B. igen alkalmas volt e szerep folytatására. A porosz egyenjoguságot ép oly szigoruan és kiméletlenül iparkodott fenntartani, mint ahogy társadalmi téren és etikett-kérdésekben is igyekezett teljesen egyenlő rangban elhelyezkedni az osztrák követekkel (Thun, Prokesch-Osten és Rechberg) szemben, kik közül különösen az utolsóval szeretett ujjat húzni. Közben 1852. Bécsbe küldetett, hogy a vámszövetség dolgában közeledést hozzon létre. Ez alkalommal Budára követte Ferenc József császárt. Magyarországi élményeit és az Alföldön tett útját igen elevenen írja le nejéhez szóló leveleiben. Fontosabb diplomáciai munkásságra az 1854—55-iki keleti háború nyujtott alkalmat. Féltékenyen ügyelt arra, hogy hazája s Németország ne köteleztessék valamely speciálisan osztrák érdek védelmére. Belső politikai tekintetben híve maradt az uralkodó konzervativ pártnak és e párt lapjának, a Kreuzzeitungnak hosszú időn át szorgalmas munkatársa volt. Már akkor is jól tudta felhasználni a sajtót és megbecsülte a közvélemény hatalmát.

Az 1859-iki osztrák-francia háború küszöbén arra igyekezett a berlini köröket rábirni, hogy magukat Ausztria gyámsága alól felszabadítsák. Ámde ott még nem ismerték fel B. fölényét, az alkalmat elszalasztották, őt magát pedig Frankfurtból visszahívták. Márc. 5. azután a fényesebb pétervári követséggel bizták meg. Itt könnyebb volt a dolga, a hagyományos orosz barátság ápolása. Már akkor volt szó arról, hogy Vilmos herceg, ki 1858 óta mint régens uralkodott beteg bátyja, IV. Frigyes Vilmos király helyett, őt hívja meg a kormány élére. De csak midőn kitünt, hogy az 1861. trónralépő Vilmos király első (liberális) kormánya nem képes a király kedvenc tervét, a hadsereg modern reformját keresztülvinni, került sor B. meghivására. Megelőzőleg 1862 május óta rövid időn át Párisban volt követ és meg birta nyerni III. Napoleon császár bizalmát. Miniszterelnökké 1862 szeptember 24. nevezték ki. B. külföldön sem tévesztette szem előtt a német egység eszméjét, amint ezt 1861. Vilmos királynak átadott emlékirata is tanusítja. Most azonnal munkába vette a katonai reform keresztülvitelét, attól a sziklaszilárd meggyőződéstől áthatva, hogy a német egység kérdése immár a harctéren fog eldőlni. Ki is jelentette

ezt a liberális és haladó párti többségnek, mely a költséget megszavazni nem akarta, hogy a nagy kérdéseket nem szavakkal és többségi határozatokkal döntik el, — az volt a hiba 1848 s 1849. — hanem vérrel és vassal. Ebben a hitben a katonai reformot, Roon tervei szerint a képviselőház ellenzése dacára, támaszkodva a korona jogára és a felsőházra, végre is hajtotta. Kijelentette, hogy a szükséges pénzt ott veszi, ahol találja. Az alkotmányos konfliktus kora, mely 1862—1866-ig tartott, B.-ot a legnépszerűtlenebb emberré tette egész Németországban. A parlamenti szónokok állami öngyilkosságnak nevezték politikáját (Sybel), tagadták minden tehetségét, kivéve a kötéltáncosét (Simson), napról napra jogtiprással és erőszakoskodással vádolták (1866. Blind (l. o.) merényletet is követett el ellene). A képviselőház többségének még külső politikája iránt sem volt bizalma. Különösen népszerűtlen volt az 1863. Oroszországgal a lengyel forradalom elnyomása végett kötött egyezménye. Ausztriával szemben lassacskán erélyesebben kezdett fellépni. Gr. Károlyi Alajos előtt 1862 dec. 4. nem titkolta többé, hogy a két német nagyhatalom viszonya nem maradhat a régiben. Midőn a gróf azt mondta: Ausztria csak nem mondhat le hagyományos befolyásáról és nem engedheti magát kiszoritani Németországból, B. röviden azt válaszolta: tegye át hát súlypontját Budára. Csakis az ő vas akarata tartotta vissza Vilmos királyt attól, hogy I. Ferenc József hivására részt vegyen a frankfurti fejedelmi gyűlésben, hol a német uralkodók Ferenc József császár elnöklete alatt személyesen próbálták meg (utoljára) a Bund rozzant gépezetét reformálni. A porosz király távolmaradásán hiusult meg Ausztria reménye és egyúttal az osztrák hegemónia elismerése.

Mihelyt a hadsereg ujjászervezése befejeződött, B. alkalmat keresett, hogy az új fegyvereket kipróbálja, és ürügyet, hogy Ausztriát a Bundból kilépésre kényszeríthesse. Ezt az alkalmat a diplomáciai ravaszsággal előkészített 1864. *schleswig-holsteini háborúban* találta meg. Eleintén mint az augustenburgi herceg igényeinek előharcosa követelte a két hercegséget Dániától; azután rábeszélte Ausztriát, hogy a német nép előtt népszerű háborút Dánia ellen nem a szövetségi hadak, hanem Ausztria és Poroszország csapatai indítsák, és miután ez sikerült, nem törődve sem a haragvó német közvéleménnyel, sem Anglia tiltakozásával, Dániát osztrák segéllyel könnyen leverte és a két hercegség átengedésére birta. Csakhamar, számítása szerint, nézetkülönbségek támadtak a győzők között, hogy mi történjék a hercegségekkel. Miután még nem találta elérkezettnek a döntő pillanatot és mert tekintettel kellett lennie Vilmos király békés hajlamaira, megkötötte Rechberggel 1865. a gasteini egyezséget, melynek értelmében Holstein kormányzását Ausztriára bizta. Csakhamar azonban sérelmes módon beavatkozott Holstein ügyeibe és midőn Ausztria ennek ellenében a törvényes örököshöz, az augustenburgi hercseghez közeledett és a hercegségek sorsát a szövetségi gyűlés elé vitte: B. megtelte ebben a régóta keresett casus bellit. Hamarjában titkon szövetséget kötött Ausztria ellen Olaszországgal (1866 ápr. 7.), III. Napoleont pedig semlegességre birta. Mihelyt Ausztria és a hozzá szító államok a szövetségi gyűlésen kimondották hadtesteiknek mozgósítását, B. kilépésével szétrobbantotta a szövetséget és megindította hadoszlopait. Igy vitte dülőre a német hegemónia századok óta vergődő kérdését. A diplomáciai művészettel előkészített 1866-iki porosz-osztrák-német-olasz háború a porosz sas teljes győzelmével ért véget. B., kit királya még 1865. grófi rangra emelt, személyesen jelen volt a főhadiszálláson és a königgrätzi nagy csatában. A váratlan nagy diadal után nehezére esett a király túlságos hódítási vágyát megfékezni és III. Napoleont a beavatkozástól visszatartani. De ez is sikerült. Legtöbbet változott ő maga. Míg a háború elején Ausztria szivébe akarta dőfni a tőrt, s e célra a Klapka-légió révén magyar felkelést is kész volt előidézni, most megelégedett Ausztria kiszorításával Németországból, Poroszország területi nagyobbításáról pedig csak Ausztria szövetségeseinek rovására gondoskodott. Ekkor történt Hannover, Schleswig-Holstein, Nassau, Kurhessen, Frankfurt annexiója. A Majna vonalától É.-ra eső német országok egy szövetséggé egyesültek. Franciaországnak B., míg a háború tartott, területi nagyobbodást helyezett kilátásba a Rajna mellékén, Königgrätz után azonban megtagadott mindent. A francia követeléseket és fenyegetéseket pedig a déli német országok ijesztésére használta föl, úgy hogy azok azonnal a béke után titkos katonai szövetségre léptek Poroszországgal. A diadal után B. 500,000 tallérnyi nemzeti dotációt kapott, melyen azután Varzin uradalmát vette meg. A porosz képviselőházzal is megbékült és szerencsés tapintattal szervezte az Északi német szövetséget, melynek legfőbb tisztviselője, kancellárja B. lett.

A német egység problemája azonban még csak félig volt megoldva. Ki-ki előre látta, hogy annak teljes elérése a Franciaországgal való elkerülhetetlen leszámolással lesz egybekötve. Ez a világra szóló összekoccanás 1867. közel volt Luxemburg miatt, de akkor még sikerült azt elodázni. B. előbb Ausztria-Magyarországhoz közeledett, de mivel Beust (l. o.) kormánya nem igen biztatta, Oroszországban keresett és talált támaszt. Bár mindent megtett a háború előidézésére, mint pl. a hires emsi távirat megváltoztatott közlése által (1870 júl. 13.), a világ szemében mégis Franciaország volt a hadüzenő fél, még pedig nagyon semmis okból (egy Hohenzollern spanyol trónjelöltsége miatt). A közös nemzeti ellenség hadizenete egy táborba tömörítette a felbuzduló Németországot és biztositotta a nagyhatalmak semlegességét. B. újra elkísérte a háborúba királyát, ott volt Metznél, Sedannál és Páris ostrománál. III. Napoleon legyőzése és elfogatása után főigyekvése az volt, hogy a többi nagyhatalom közbelépését megakadályozza és Franciaországot a rendkívül súlyos békefőltételek elfogadására kényszeritse. Már a háború közben előkészített mindent a német császárság megalakítására, melyben a német fejedelmek 1871 jan. 18. Versaillesben megegyeztek. Ő dolgozta ki az új alkotmányt is, mely az általános titkos szavazási jogon alapult. A német császár mellé, ki őt 1871 márc. 21. örökös herceggé nevezte ki, ő állott,

mint birodalmi kancellár. Tulajdonkép csak most vált az előbb annyira gyűlölt «vaskancellár», mint a birodalmi hatalom és egység megtestesítője a német nemzet ünnepelt nagy emberévé, csak most hódolt meg a világ az ő ereje és államférfiui tehetsége előtt.

E nagy harcok után a birodalom belső kiépítése vette első sorban igénybe erejét. B. maga is belátta az alkotmányos rendszer szükségét; az 1866-iki nagy diadalok után az előbbi évekre nézve, midőn megszavazott budget nélkül kormányzott, indemnityt szavaztatott meg magának a porosz parlamenttől. Most a déli németek hozzájárulása természetesen nagyon szaporította a szabadelvü pártokat, amelyek amúgyis mindig legjobban lelkesedtek a német egység eszméjéért. De a birodalmi egységen kívül az egyházi politika is szükségessé tette a liberálisabb irányt. A francia háború folyamán Olaszország megszállotta Rómát. A német katolikus párt az új császárságtól remélte a pápa világi hatalmának helyreállítását, és midőn e reményében csalatkozott, ellenzéki állásba helyezkedett a birodalmi kormánnyal. A katolikus párthoz csatlakoztak az apróbb birodalomellenes pártok: a hannoverai velfek és a poseni lengyelek, később az elszásziak is. A katolikusok ellenállásával szemben B. kibontá immár az állami szupremáciának zászlaját. Megújítottnak jelenté ki a régi harcot a pápaság és a császárság közt, és ünnepélyesen kijelenté, hogy «Canossába nem megyünk, sem testileg, sem lelkileg». A liberálisok teljes erővel követték e harcba, az úgynevett «Kulturkampfba», és megszavazták az állami hatalmat erősítő, a papságot megfékező törvényeket. Egyúttal új, liberálisabb alapra helyezték Poroszország keleti tartományainak önkormányzatát; ekkor hozták be a kötelező polgári házasságot, ekkor követték a kereskedelem és ipar terén is a szabad verseny és szabad kereskedés elveit (1871—1876). B. maga inkább csak az általános politikai irány megjelölésével törődött, sőt 1872. még a porosz miniszterelnökséget is átadta Roonnak, hogy egészen a birodalmi ügyeknek szentelhesse idejét. De csakis az ő ereje volt képes legyőzni a rendkívül hatalmas ellenzéket, mely a katolikus centrum és főpapság és a porosz felsőház soraiban találta legodaadóbb híveit. Kíméletlen harc folyt és a szenvedélyek annyira elfajultak, hogy bizonyos Kullmann még gyilkossági kisérletre is vetemedett B. ellen. Másrészt kétségtelen, hogy a német nemzet egy jelentékeny és jól szervezett része elégedetlen volt B. egyházi politikájával. Még nagyobb gondot okozott a rossz gazdasági helyzet, melyet mindtöbben a szabad kereskedés elve uralmának tulajdonítottak. Ezért B. 1876-tól fogva mindnagyobb figyelmet fordított a gazdasági és társadalmi viszonyokra. 1879-ben merész fordulattal szakított a szabad kereskedés tanával, és a nemzeti munka minden ága részére az állam oltalmát helyezte kilátásba. Ennek alapján készült az *új vámtarifa*, mely épp úgy irányult a francia és angol gyártmányok, mint a magyar és orosz gabona ellen. E gazdasági reakcióval együtt járt a politikai is. A régi liberális pártok B. kedvéért nem változtathatták meg meggyőződésüket; B. tehát, hogy gazdasági terveit keresztülvihesse, a konzervativoknak és a katolikus pártnak támogatására szorult. Ez okból már most eddigi hívei, a nemzeti liberálisok ellen fordult, sőt régi junkerkori nézeteire visszatérve, az antiszemitasággal is kacérkodott. Másrészt a centrum megnyerése csak egyházpolitikai engedmények árán volt elérhető. A Rómához való közeledést megkönnyítette IX. Pius pápa halála és a politikus XIII. Leónak trónra lépése. Lassankint mindtöbbet enyhítettek a «Kulturkampf» korának törvényein. A gazdasági hanyatlás másik fontos következménye *a szociáldemokrata párt* erős növekedése volt. Ezzel szemben B., aki eleintén kényszer-törvényekkel igyekezett a szocializmusnak gátat vetni, később beismerte, hogy: «Az állami gépezetet egy csepp szocialista-olajjal kell megkenni». Keresztül is vitte a betegek segélyezéséről és a baleset ellen való biztosításról szóló törvényeket. 1880 óta maga állott be porosz kereskedelmi miniszternek. E téren is némileg állami szocializmust hozott be: a porosz vasutak államosítása az ő műve. A birodalom hatalmát és a német nagykereskedő városok érdekét *gyarmati politika* megkezdésére használta fel, jóllehet a közvélemény a német telepekért déli és keleti Afrikában és Ausztráliában egyelőre nem lelkesedett.

B. belső politikájában, minden változatossága és sokoldalusága dacára, felismerhető két általános vonás. Az egyik az, hogy akár konzervativ, akár liberális irányban mozgott, mindig teljes erővel csak egy elvet szolgált, és kételyt nem ismert, az eszközökben nem volt válogatós, s a pártokat szükség szerint használta fel, avagy morzsolta szét. A másik vonás: az ellenfél kíméletlen megtámadása, kérlelhetetlen letörése. Bár egyre a császár szolgájának nevezte magát, diktaturát gyakorolt és Richelieure emlékeztető személyes uralmat vitt. Keresztülgázolt mindenkin, aki útjába mert állani és még a legmagasabb udvari körök nehezteléséve is bátran szembeszállott. Ha ezek a «frikciók» olykor-olykor kiélesedtek, betegeskedését adva okul, lemondással fenyegetődzött. Egy ilyen alkalommal (1877) írta Vilmos császár B. folyamodványára ezt az egy szót: «Soha». A császár és a legtöbben tényleg nélkülözhetetlennek tartották B.-ot.

Belügyi kormánya és kétes eredményei nem találkoztak a nemzet osztatlan tetszésével, de külügyi sikerei az egész világ bámulatát felkeltették. 1866-ban és 1870/71 óta a világbéke fenntartásán fáradozott és különösen arra igyekezett, hogy Németországra veszedelmes szövetség létre ne jöhessen. E célból ő kötött szövetségeket. Elsősorban Ausztria-Magyarországgal, amiben idősebb Andrássy Gyula gr. (1871 óta a külügyminiszteri palotában gr. Beust utóda) B. kezére járt. Emellett azonban B. a hagyományos «toronymagasságú» orosz szövetséget is gondozta. Franciaország meglehetősen el volt szigetelve. B. egyébiránt inkább kedvelte a köztársaságot, mintsem egy esetleges új monarchiát, mert ez előbb szerezhetett volna szövetséget és előbb vehetett volna revanche-ot «Sadovaért», meg Elszász-Lotharingiáért. A még egyre kísértő «revanche» veszedelme még könnyített is B. helyzetén annyiban, amennyiben a német parlament (igaz, mindig

más-más elemekből alkotott többséggel) három ízben is megszavazta hosszabb időre a felszaporodott katonai költségeket. (1874, 1881 és 1887).

1875 óta a Balkán-kérdés megújuló bonyodalmai változtatták meg a politikai helyzetet. A két kancellár (B. és Gorcsakov) közt fennállott régi barátság a Német birodalom helyreállítása óta elhidegült és Oroszország már 1875. elfogadta a francia barátságot. De B. mindent elkövetett, hogy az orosz szövetséget megőrizze, amellett pedig monarchiánkat se idegenítse el. Feladata annál nehezebb volt, mert a monarchia és Oroszország érdekei homlokegyenest ellenkeztek úgy Törökország integritásának, mint a Balkán-félsziget későbbi szervezésének kérdésében. Kijelentette, hogy Németországot a Balkán-kérdés és török ügyek nem érintik. («Az a kis Bulgária nem éri meg egy pomerániai muskétás egészséges csontját.») Az orosz érdeket mozdította elő, midőn kieszközölte, hogy monarchiánk a török-orosz háborúban semleges maradjon (reichstadti császártalálkozás 1876 júl.), de másrészt az európai érdeket is, és monarchiánk politikáját támogatta, midőn Andrássyval és Beaconsfielddel együtt arra kényszerítette Oroszországot, hogy terjessze európai kongresszus elé a san-stefanói béke kierőszakolt határozásait. A berlini kongresszusnak (1878 júl.) B. volt elnöke. Ő mint «becsületes alkusz» akart eljárni «barátai» : Ausztria-Magyarország és Oroszország közt. Sikerült is ott korlátok közé szorítani Oroszország terjeszkedését, de az orosz közvélemény a nemzetnek e vélt megsértése miatt lángra lobbant Németország ellen és magával készült ragadni a cárt is. B. e veszélyben, midőn Németországnak orosz és francia támadástól lehetett tartania, rábírta Vilmos császárt az osztrák-magyar szövetség megkötésére, melynek éle Oroszország támadó politikája ellen irányult. B. maga kötötte azt meg Andrássyval, midőn Gasteinból visszajövet Bécsben tiszteletét tette uralkodónknál. Még erősebbé tette e szövetséget Olaszország hozzájárulása (1883).

A hármas-szövetség megalkotása és megszilárdulása tetőpontra emelte B.-nak s az általa vezetett birodalomnak tekintélyét. Külügyi politikáját az egész nemzet osztatlan lelkesedése kísérte. Fényesen nyilatkozott az iránta való tisztelet, midőn 1885. hetvenedik születésnapját ülte. Régebbi években sokat szenvedett idegbajban, de 1882 óta Schweninger kezelése alatt egészsége újra megerősbödött. Elte alkonya azonban még nagy megpróbáltatásokat rejtett B. részére. Ezek az öreg Vilmos császár halálával (1888 márc. 9.) vették kezdetöket. III. Frigyes császár teljes mértékben elismerte ugyan a kancellár érdemeit, de a belső kérdésekben tőle elütő, szabadabb elvű politikát készült követni. Feszélyezte a köztük való viszonyt, hogy Sándor bolgár fejedelem nőül akarta venni a császár egyik leányát, amit B. ellenzett, hogy Oroszország sértve ne érezze magát. A korán elhalt Frigyes utóda, II. Vilmos trónörökös korában ugyan B. leglelkesebb tisztelőivel tartott, de mint fiatal, ambiciózus és önérzetes uralkodó nem birta elviselni B.-nak úgyszólván korlátlan kormányzását és politikájával sem értett egyet. Amint utóbb Hohenlohe-Schillingsfürst herceg emlékirataiból (Denkwürdigkeiten 1906—1907) és B. benső emberének, Max Hardennek (a Zukunft-ban 1906. megjel.) cikksorozatából kitűnt, a császár B.-nak különösen az Oroszországgal és a szociálistákkal szemben követett politikáját hibáztatta. Több rendbeli személyes összekoccanás után 1890 márc. 18. Hahnke tábornok, a császári katonai iroda főnöke által arra szólította fel B.-ot, hogy adja be lemondását. Miután e felszólítás írásban is megtörtént, B. benyujtotta lemondását, melyet a császár márc. 20. elfogadott. Egyúttal azonban Lauenburg hercegévé emelte a távozó kancellárt.

B. csak nehezen tűrte a reákényszerített tétlenséget és a Hamburger Nachrichten hasábjain gyakran rótta meg utódát, Caprivit, hogy az orosz barátságot elhanyagolja és a gazdasági érdekeket kellően nem pártolja. Midőn 1892 jún., Herbert fia esküvője alkalmával Bécsben járt s onnan Dél-Németországba utazott, mindenütt óriási lelkesedéssel fogadták. Egy hannoverai kerületben meg is választották képviselőnek, de ő nem jelent meg a képviselőházban. Végre is a császár 1894 jan. békejobbot nyujtott a duzzogó kancellárnak és meghívta őt Berlinbe, ahol fejedelmi pompával fogadta. Ezentúl B. nem hagyta el többé friedrichsruhei magányát, hol emlékiratai összeállításán dolgozott. Szellemi rugékonyságát súlyos kórsága alatt is megőrizte. Elhunytának hírére II. Vilmos a berlini új dómtemplomban levő fejedelmi sírboltot ajánlotta fel B. pihenőhelyéül, de a család B. végrendeletéhez híven Friedrichsruhe-ban helyezte el (1898 aug. 2.) egyelőre ideiglenes sírban, egy évvel később pedig az újonnan épült sírkápolnában. B.-nak házasságából három gyermeke született: Marie, Herbert és Wilhelm (l. o.). Neje megelőzte a halálban (megh. Varzinban 1894 nov. 27.).

A hálás nemzet máris közel 400 szobrot, oszlopot, tornyot és egyéb emlékművet emelt B.-nak. Stendalban pedig B.-levéltárt alapítottak.

Nemsokára halála után megjelentek emlékiratai : Gedanken und Erinnerungen (Stuttg. 1898, 2 köt., népies kiad. 1905., és 2 pótkötet, a 3. később fog megjelenni.) E feljegyzéseket Busch Móricnak (l. o.) részben tollba mondotta, részben át is nézte. Történeti hitelességüket B. biográfusai közül különösen M. *Lenz* és Erich *Marcks* bírálgatták meg (Berlin 1909). Horst *Kohl* útmutatót (Wegweiser) és Registert csatolt a munkához (1899—1900).

Irodalom. A B.-kal foglalkozó irod. roppant nagy. Tájékoztatásul v. ö. Schulze P. és Koller O., B.-Literatur, Leipzig 1896 ; Horst Kohl, Fürst B. Regesten zu einer wissenschaftl. Biogr., u. o. 1891—92, 2 köt. ; B.-Jahrbuch, Berlin 1894—1895 és 1897—99, 6. évf. ; Poschinger, Neues B.-Jahrbuch, Wien 1911 ; Singer A., B. in der Literatur, Würzburg 1909. Nevezetesebb monográfiák: Hans Blum, Fürst B. u. seine Zeit, München 1894—95, 6. köt. ; Heyck, B., Bielefeld, 3. kiad. 1904 ; Kreutzer, Otto von B., sein Leben u. Werk, Leipzig 1900, 2 köt. ; Klein-Hattingen, B. u. seine Welt, Berlin 1902—04, 2 köt. ; Lenz M., Gesch. B.-s, 2 kiad., Leipzig 1902 ; Marcks Erich, B., Eine Biographie, I. köt., B.-s Jugend, Stuttgart 1909 (ez a legjobb életrajz) ; Pensler, Fürst B. nach seiner Entlassung, Leipzig 1897—98, 7 köt. ; Liman, Fürst B. nach seiner Entlassung, u. o. 1901, népies ; Brodnitz, B.-s nationalökonomische Anschauungen, Jena 1902 : Zeitlin, B.-s sozial-wirtschaftl. u. steuerpolitische Anschauungen, Leipzig 1902 ; Busch Moriz, Gothein Prutz H. munkái B.-ról.

Idegen nyelven írt munkák. Vibort, L'oeuvre de Monsieur de B., 1863—66, Paris 1869,ném. 1870; Simon Ed., Hist. du prince de B., 1887, ném. 1888; Klaczkó, Deux chanceliers. Magy. ford. Visi I. 1880; Negri G., B. Saggio storico, 1884; Whiteit D., Recollections of B., Autobiography, London 1905, 2 köt.; Löwe Ch., Prince B., u. o. 1885, ném. 1894. — Ausztriával és *Magyarországgal* szemben követett politikájának alapelvei ama két okiratban vannak letéve, melyet Bülow kancellár 1903 márc. 19. a német birodalmi gyűlésen nyilvánosságra hozott. — Wertheimer Ede, Gróf Andrássy Gy. élete és kora, Budapest I. köt. 1910; Bausznern Guido, Deutschland u. Österreich-Ungarn von 1868—89, Leipzig 1890.

7. *B.-Schönhausen, Wilhelm*, gróf, B. Ottó herceg második fia, szül. Majna-Frankfurtban 1852 aug. 1., megh. Varzinban 1901 máj. 30. Részt vett az 1870—71-iki hadjáratban mint Manteuffel segédtisztje, azután folytatta iskoláit. 1879 őszéig segédhivatalnok volt a birodalmi kancelláriában, majd az elszász-lotharingiai helytartó mellé nevezték ki. 1881—84-ben ismét a birodalmi kancelláriában alkalmazták. 1889—95-ig Hannover kormányelnöke volt; 1895. keleti Poroszország tartományi főelnökévé tették. 1878—81. és 1882—85-ig tagja volt a porosz képviselőháznak. 1885-ben nőül vette rokonát, Arnim Szibillát, kitől 3 leánya és egy fia (Wilhelm) született. V. ö. *Penzler*, Graf W. B. (Berlin 1901). Bátyja, Herbert esküvője alkalmával (1892) gr. Andrássy Gyula kíséretében hazánkban is megfordult.

Bismarck-archipelágus, l. *Bismarck-szigetcsoport.*

Bismarckbarna *(manchesterbarna, feniléndiamin-barna, vesuvin).* Fő alkotó része sósavas triamidoazobenzol, de az előállítás módja szerint más bázisokat is tartalmaz. Egyike a legrégebben ismert azofestékeknek (1866). Barnásfekete, vízben és tömény kénsavban oldható por. Gyapju és bőrfestésre használják. M. feniléndiamin salétromossav hatására B.-vá változik és a keletkező festék a vizet élénk sárgaszínűvé festi. E reakciót felhasználják a salétromossavnak természetes vízben való meghatározására.

Bismarck-Bohlen, *Friedrich Alexander*, gróf, l. *Bismarck.*

Bismarckburg, állomás német Ny.-Afrika Togo gyarmatában, az é. sz. 8° 11′ és a k. h. 0° 35′ alatt, melyet 1883. Wolf és Kling alapítottak. 1894. *Kele-Kratji*-ba helyezték át.

Bismarckhütte, község Oppeln porosz kerület Beuthen járásában, (1910) 22,693 lak., nagy vaskohókkal, amelyeket 1872. alapítottak; jelenleg részvénytársaság kezében vannak, amelynek részvénytőkéje 14 millió márka, több mint 7500 munkást foglalkoztat és 18% osztalékot fizet.

Bismarck-Schönhausen, l. *Bismarck.*

Bismarck-szigetcsoport (azelőtt *Új-Britannia szigetcsoport*), a német birodalom gyarmata, Új-Guineától ÉK.-re, a d. sz. 0° 41′ — 6° 30′ és a k. h. 142—155° között, összesen 47,100 km² terjedelemmel, (1906) 188,000 benszülött, 299 egyéb színes (nagyobbára kínai) és (1909) 474 (364 német) fehér lak. A szigetcsoport alkotó részei: Új-Pomeránia (New-Britain), Új-Mecklenburg (New-Irland), Új-Hannover, Admirális-szigetek, Új-Lauenburg (York herceg szigete), Francia-szigetek, Anchoriták, Commerson, Hermit és még több apróbb szigetek és korallzátony. A nagyobb szigetek mind hosszúkásak és elég magasak, jobbára vulkáni eredetűek. Az éghajlat, flóra és fauna Új-Guineáéhoz hasonlít. A DK.-i passzát idejében májustól szeptemberig erős esőzések vannak, amelyek egyébkor sem hiányzanak teljesen. A szigeteket jobbára erdők borítják, főtermék a kopra, azonkívül pamut, kávé és gummi. Emlősök alig vannak; annál több a madár és a rovar. A benszülöttek melanéziaiak, az európaiak esküdt ellenségei és részben maig is emberevők. Ültetvények jobbára csak a legnagyobb szigeten, Új-Pomerániában vannak. 1908-ban a művelés alatt álló terület 13,454 ha.-t tett ki. A behozatal (1908) 2.385,144, a kivitel 1.426,212 (ebből kopra 1.343,544) márka értékű volt. 1908-ban a szigetcsoport kikötőiben 555 kereskedelmi hajó fordult meg 412,474 tonna tartalommal. Rendes hajójáratok (a Norddeutscher Lloyd) kötik össze Sidney, Hongkong és Szingapurral. A szigetcsoport élén császári kormányzó áll, aki Új-Pomerániában Herbertshöhé-ben székel és aki azonkívül Vilmos-császár-földjének, a Karolina-, Palau-, Salamon-, Marshall-szigeteknek és a a Marianáknak is kormányzója. Veszlejánus és katholikus missziók néhány állomást tartanak fönn. A B. első fölfedezői 1616. Le Maire és Schouten, őket követte Tasman 1643., majd 1767. Charteret, 1768. Bougainville, 1791. Hunter, 1792. és 1793. D'Entrecasteaux, 1827. D'Urville, 1840. Belchar, 1872. Simpson. A szigetek belsejének ismertetéséhez hozzájárultak Brown hittérítő, Hübner, Kleinschmidt, akit meggyilkoltak, Hernsheim, Finsch, Pfeil gróf, Powell, Parkinson és Romilly. Miután már előbb kisebb területeket a hamburgi kereskedők megszereztek, 1884. az összes nagyobb szigeteken kitűzték a német zászlót, 1885. pedig a szigetcsoportot az új-guineai társulat kormányzására bízták. Végre 1899 ápr. 1. a német birodalom vette birtokba. V. ö. a fenti utazók iratain kívül: *Hesse-Wartegg*, Samoa, Bismarck-Archipel u. Neu-Guinea (Leipzig 1902); Nachrichten über Kaiser Wilhelms Land u. d. Bismarck-Archipel, Herausg. v. d. Neu-Guinea-Kompagnie (Berlin); *Schnee*, Bilder aus d. Südsee (u. o. 1904); *Wegener*, Deutschland in d. Südsee (Bielefeld 1903); *Langhans*, Deutschlands Kolonial-Atlas (Gotha 1895—1897); *Sadebeck*, Die Kulturgewächse d. deutschen Kolonien (Jena 1899).

Bismark, város, l. *Bismarck.*

Bismark-család, l. *Bismarck.*

Bismerpund (dán), l. *Biszmerfont.*

Bismutose, l. *Bizmutóz.*

Bismutum, *bismuth*, l. *Bizmut.* B. subnitricum, Magisterium Bismuti, bázisos bizmutnitrát; B. subgallicum, bázisos bizmutgallát; B. subsalicilicum, bázisos szalicilsavas bizmut; B. metallicum, fémes vagy szín-bizmut.

Bisnagar, romváros Indiában, a madrasi kormányzóságban, Bellary várostól ÉNy.-ra.

Bisnavisz (v. *Bizsnoisz*), egy vallásos szekta hívei Kelet-Indiában. Alapította Dzsambadzsi, aki Szadbáni c. szentiratot is hagyott hátra. A B. tagjai leginkább ácsok, csak egymás közt házasodnak, jó gazdák s nagyban tenyésztik a tevét. Imádják Dzsambadzsit, akit Visnu megtestesülésének tartanak, húst nem esznek s védik az állatokat; rendesen gyapjúruhát hordanak, hajukat levágják

s a tisztasági szabályokat szigorúan megtartják. Lakodalmaikon összevegyítik a mohamedánus és hindu szertartásokat: halottaikat rendesen maguk temetik el a ház küszöbénél vagy a marhaistállóban, gyakran ülő helyzetben. Az ÉK.-i tartományokban lakó B.-ek többnyire kereskedők, kik tisztelik a koránt és az iszlám felé hajlanak.

Bisogno (ol., ejtsd: bisónyó) a. m. szükség; a váltóforgalomban a szükségbeli utalványt, a szükség esetére szóló intézvényt jelenti.

Bison, az amerikai bölény. L. *Bölény.*

Bison priscus *H. v. Mey.*, ásatag módon az európai és északamerikai pleisztocén lerakódásokban fordul elő. Leszármazottja a Kaukázusban és Litvániában szórványosan még ma is élő *Bison europaeus*, amelyből néhány példányt Hohenlohe hg. tátrai (Javorina, Szepes vm.) uradalmának vadaskertjében is tenyésztet.

Bissani, l. *Besenyők.*

Bissao *(Bissau)*, portugál telep Portugál-Guineában a Geba-torkolatban fekvő B.-szigeten, jó kikötővel. Körülötte laknak a mandiago nevű négerek (mintegy 2000), akik jobbára babonás keresztények.

Bissaya, néptörzs a Filippi-szigeteken, l. *Vizaya.*

Bisschop, *Christoffel*, hollandi festő, született Leeuwardenben 1828 ápr. 22., megh. 1904 okt. 5. Eleinte Delftben, azután Párisban, Le Comte és Gleyre vezetése alatt tanult. Hazatérése után leginkább népies interieuröket festett, különösen Hinloopen friz városkában, a régi hollandi mesterek hatása alatt, energikus színezettel. Képei nagyrészt hollandi nyilvános és magángyüjteményekben vannak.

Bisse, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 728 magyar lak.; u. p. Gyűd, u. t. Áta.

Bissen, *Herman Vilhelm*, dán szobrász, szül. Schleswigben 1798 okt. 13., megh. 1868 márc. 10. 1823—34-ben Rómában Thorwaldsen hatása alatt fejlődött. Első művei, melyekből hosszú sorozat van a kopenhágai Ny Carlsberg gyüjteményben, a Thorwaldsen-féle klassicista irány termékei. Thorwaldsen vázlata után készítette el a mainzi Gutenberg-emléket is (1833—34). Az 1848—50-iki háború után a nyilvános emlékművek és mellszobrok igen nagy száma került ki B. műterméből. Ezek, pl. VI. Frederik király szobra (1856, Frederiksberghave) már modernebb, valószerűbb felfogásról tanuskodnak. — Fia, *B. Christian Gottlieb*, szül. 1836 aug. 5., igen termékeny szobrász.

Bissextus (v. *bisextus*, lat.), szökő nap.

Bissingen-Nippenburg, grófi, Magyarországon honflusított család. Szász eredetü család, melyből János Frigyes 1647. III. Ferdinándtól bárói rangot kap. 1746-ban pedig József Kajetán grófi rangra emeltetik. A családból gr. B. Ferdinand az 1827. XLI. t.-c. által honflusíttatott, 1819-ben a család Jámra és Mercinára nyert királyi adományt.

Bissolo, *Francesco*, olasz festő, szül. a XV. sz. 2. felében, megh. 1554. Első nyomára Velencében, 1492. akadunk. Giovanni Bellini tanítványa és segédje volt, akinek művészetét, kivált fejlődésének első korszakában, hűen követte s akinek több kompozicióját másolta. Később Tizian, Palma Vecchio és Catena is hatott rá. Néhány arcképen kívül csupa vallásos tárgyú képet festett: a nagy méretü oltárképeknél jobban szerette a félalakú kisebb kompozicióket. Több jegyzett képe ismeretes; legnevezetesebb művei Velencében (Accademia, S. Giovanni in Bragora, Lady Layard), Trevisoban, Veronában, Londonban (Benson-gyüjt.), Lipcsében és Berlinben vannak.

Bisson, *Alexandre*, francia vígjátékíró és zeneszerző, szül. Briouze-ban (Orne) 1848 aug. 9. Előbb hivatalnok volt a minisztériumban, de csakhamar egészen az irodalomnak szentelte magát. Első szinpadi műve, Quatre coups de canif 1873. jelent meg. Azóta nagy számban, váltakozó sikerrel bocsátotta közre szindarabjait. Ismertebb művei a következők: 115, Rue Pigalle (1882); Le Député de Bombignac (Théâtre Français 1884); Les surprises du divorce (1888, Mars A. társszerzővel); Feu Toupinel (1890, magy. A megboldogult); La Famille Pont-Biquet (1892, magy. A Pont-Biquet család. Ford. Náday Ferenc); Le contrôleur des wagons-lits (1898, A hálókocsik ellenőre. Ford. Zempléni Gyula. Vígszinház 1898); Château historique (1900, magyarul A nevezetes kastély); Le bon moyen (1901); Les apaches (1903); Trois anabaptistes, énekes vígj. (1904); Peril jaune (1906); operettszövegei: Capitaine Thérèse (1901), zenéjét Planquette írta; La pétite maison (1903), Chaumet William zenéjével. Magyar kiadásban megjelent: Az államtitkár úr (ford. Ambrus Zoltán 1898); Hipnotizált anyós (ford. Kövessy A. 1899, új kiad. 1907); Hálókocsik ellenőre (ford. Zempléni Gyula 1901); A nevezetes kastély (ford. Heltai Jenő 1901).

Bissontipia, a párisi *Bisson* Leótól föltalált autotipiai eljárás, l. *Autotipia.*

Bisszagosz, Portugál-Guineához tartozó, mintegy 30 kisebb szigetből álló szigetcsoport Afrika Ny.-i partja mellett a Geba és Rio Grande torkolatával szemközt az é. sz. 11—12° és a ny. h. 15° 30′—16° 40′ között. A szigetek alacsonyak, nagyon termékenyek (pálma, pamut, rizs, viasz és állati bőrök a főtermékek), de nehezen hozzáférhetők a tenger sekélysége és az áramlatok miatt. Legnagyobb sziget az Orango; Bulamán van az ugyanily nevű város (4500 lak.), a szigetcsoport fővárosa. A benszülött lakosok a bisszagók, négerek, vadak és harciasak és igen jó tengerészek.

Biste, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 222 magyar és tót lak.; kis fürdője van, u. p. Nagykázmér, u. t. Legenye-Mihályi.

Bister (ném.), az a barna színű festék, melynek alkotórészei a mangánoxid és mangándioxidhidrát. A kereskedelemben ez a festék finom por alakjában kapható. B.-nek nevezik azt a barna színt is, amelyet textilanyagokon, főleg gyapotkelméken szoktak előállítani. A kelmét ennek a nálunk régóta igen kedvelt és gyártott cikknek készítése céljából előbb mangánoxidulsókkal itatják, majd lúgba mártják és végül klórmészoldattal oxidálják. Megjegyzendő, hogy ezen eljáráson kívül egyéb eljárások is célhoz vezetnek. A B. ónsóval étethető és ha az étetett szövetet festőanyagokkal átfestjük, akkor a szöveten színes minták mutatkoznak. A B. cikkeket főleg a szín állandósága miatt kedvelik.

Bisterfeld, *Johann Heinrich,* a gyulafehérvári ref. főiskola tanára, szül. Nassauban 1605 táján, megh. Gyulafehérváron 1655 febr. 16. Heidelbergből Bethlen Gábor hívására Gyulafehérvárra ment tanárnak Alsteddel s Piscatorral együtt. Egyházi és országos ügyekben nagy tekintélye volt. Számos filozófiai, teológiai munkát írt. V. ö. *Kvačala* János, B. J. H., Századok 1891; *Pokoly* J., Az erdélyi ref. egyház története II. (Budapest 1904).

Bistolfi, *Leonardo,* olasz szobrász, szül. 1859 márc. 14. a piemonti Casale Monferratóban, Torinóban működik. Atyja, Giovanni B., jeles fafaragó volt. 1876—79-ben a milanói Brera-Akadémián tanult, majd pedig a Tabacchini Agrinoi műtermében tökéletesbítette munkai készségét. Első nagy sikerét az 1898. Torinóban kiállított, s az Emlékezéstől mélyített fájdalmat jelképező szobrával aratta. Domborművei és plakettjei a kora-firenzei szobrászok s kivált a Donatello és a Desiderio da Settignano tanulmányozását árulják el. Ritkábban tájképfestészettel is foglalkozik. Fő művei: a Pansa-, Durio- és Lacroix-síremlék (Cuneo 1892; Madonna di Campagna 1898; ill. Milanó 1902), G. Modena torinói (1897) és Garibaldi san-remói (1908) emlékszobra, az 1908. Arcóban leleplezett Segantini-emlék, a torinói Società Bibliografica Italiana plakettje, a De Amicis és Fradeletto emlékérme (1904). B. mintázta az új olasz 20 centesimis pénzt is (1910).

Bistouri (franc., ejtsd: biszturi), egyenes v. homorú élű sebészeti kés.

Bistrač, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 261 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sunja.

Bistra dolnja, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1900) 1410 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, posta és táviró.

Bistra gornja, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1900) 1344 horvát-szerb lak.; u. p. Bistra, u. t. Pušća-Bistra.

Bistrau (csehül *Bistre),* város Polička cseh kerületi kapitányságban, a morva határon, (1900) 2087 lak.; sörgyárral, most császári birtok.

Bistrica, adók. Verőcze vm. slatinai j.-ban, 1900) 390 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Slatina, u. t. Sladojevci.

Bistricia, Magyarország középkori földrajzában latinul a. m. Beszterce.

Bistrinci, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 1007 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Belišće.

Bistritz *(Bystrzyca),* a Dnyeszter jobboldali mellékfolyója Galiciában. Az Erdős-Kárpátokban Stanislau közelében a Fekete- (Cserna) és az Arany-B. (Zlota B.) egyesüléséből keletkezik és 129 km. hosszú folyás után Jezupolnál torkollik.

Bistritz *am Hostein,* város Holleschau morva kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1900) 3857 lak., butor-, parketta- és malátagyárral; szép kastéllyal és parkkal. 2 km.-nyire van a Hostein-hegy (751 m.) kápolnával, amely látogatott bucsújáróhely. 1241-ben Sternberg Jaroszláv győzött itt a mongolokon.

Bisulca (lat.) a. m. két részre osztott, kétcsülkű. E névvel jelölték régebben a kérődzőket.

Bisutun, l. *Biszutun.*

Biszalnagar, város Kelet-India Gaikovar tartományában; 19,600 lak.; nagy gyapotültetvényekkel, rézárúgyártással.

Biszaltia, Makedónia (l. o.) egyik vidéke.

Biszillabikus (gör.) a. m. két szótagos.

Biszkara, l. *Biskara.*

Biszmal, *bismal, bázisos metilendigallussavas bizmut.* Vízben oldhatatlan, szürkésbarna por. Makacs bélhurutnál mint adstringens hatású gyógyszert alkalmazzák.

Biszmerfont (dán. *Bismerpund),* dán és norvég kereskedelmi súlymérték, Dániában = 6 kg., Norvégországban = $^1/_3$ vog = 12 font = 5·98 kg.

Biszmilláh (ar.) a. m. *Alláh nevében,* ünnepélyes, úgymint köznapi cselekedetek előtt a mohamedánoktól használt formula, vagy buzdító megszólítás. Az iszlám közhite szerint a sátánt e formula kiejtésével lehet elűzni. A mohamedánok könyveiket, sőt gyakran leveleiket és okiratait is e mondaton kezdik.

Biszti, ezüst váltópénz Perzsiában, körülbelül 8 fillér.

Bisztra, folyócska és a Karánsebestől Erdélybe szolgáló völgy neve. A B. folyó Hunyad vármegyében a Vurvu Petri aljában ered, eleinte É.-nak tart, azután Ny. felé folyik, a Nándorhegynél DNy.-ra kanyarodik s Zaguzsénnel szemben a Temesbe ömlik. A B. és Hátszegi patak közti vízválasztó az ú. n. Vaskapu vagy Marmara nevű szoros, mely a délkeleti Kárpátok egyik nevezetes átjárója. Ez már Trajánus korában járható volt. Trajánus első erdélyi hadjárata alkalmával átkelt a Dunán, serege balszárnyával s zömével a B. felé nyomult, miután pedig a Mehádia felől jövő jobbszárnnyal Tibiscum városnál egyesült, Sarmizegethusa falai alá vonult s Decebált hatalma alá hajtotta. A B.-ba jobb felől a Ruszkabányai patak, bal felől egy szintén B. nevű patak ömlik; amaz a Pojana Ruszkából, az a Szárkó hegységből folyik alá.

Bisztra, 1. kisk. Torda-Aranyos vm. topánfalvi j.-ban, (1910) 4121 oláh lak.; kincstári faúsztatásra berendezett vízduzzasztóval és lőpormalommal; u. p. és u. t. Topánfalva. — 2. *B.* benedekrendi apátsága a csanádi egyházmegyében virágzott; 1183. már említik szabadalmazott sószállító hajóit. Apátja gyakran viszálykodott a csanádi püspökkel, ki a monostoron kegyúri jogokat akart gyakorolni; a püspök egy alkalommal fegyveresen rontott a monostorra s az apátot 32 szerzetessel együtt börtönbe vetette; később visszatért az apát, ekkor azonban 1235. a püspök megölette őt, mire viszont a pápa kiátkozta a bűn közvetetlen tetteseit. Úgy látszik, a tatárjárás idejében pusztult el az apátság.

Bisztraterebes (azelőtt: *Terebes),* kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 450 oláh és magyar lak.; u. p. Margitta, u. t. Felsőábrány.

Bisztraújfalu, kisk. Bihar vm., l. *Sebesújfalu.*

Bisztricska, kisk. Turócz vm. szentmártonblatniczai j.-ban, (1910) 625 tót lak.; u. p. és u. t. Turóczszentmárton.

Biszutun *(Behisztun),* község a Perzsa Kurdisztánban, a Kerkhah felső völgyében, 8—9 km.-nyire Kerman-sahtól. Híressé lett azon ó-perzsa feliratokról, amelyek I. Dareiosnak első uralkodói éveit hirdetik. 1160 m. magas sziklafal 100 m.-nyi

magasban le van csiszolva és e részen látható a két perzsa harcostól kisért Dareios, amint bal lábát Gaumata magurnak, az ál-Smerdisnek testén tartja. A királlyal szemben kilenc más emberi alak látható, amelyek minél hátrább állanak, annál magasabbak és egymáshoz a nyakra vetett kötéllel vannak kötözve; a Dareiostól legyőzött lázadókat ábrázolják. Az egész csoport fölött Ahuramazda (Ormuzd) van ábrázolva, amint a királyt megáldja és baljában az uralom gyűrűjét tartja. Az eseményeket közlő ékírások három nyelven (perzsa, méd és asszír) hirdetik a király dicsőségét: egyedül a perzsa szöveg 400 sorból áll. Először az angol Rawlinson fejtette meg. B. környéke a hajdan legelőkben és ménesekben gazdag *Bagisztana* (istenek helye), ahol Nagy Sándor, mielőtt Ekbatana felé vonult, hetekig pihenőt tartott. V. ö. *Oppert*, Le peuple et la langue des Mèdes (Paris 1879).

Bit (ang. a. m. *falat*), apró ezüstpénz a nyugatindiai szigeteken (long B. = 15 cent, short B. = 10 cent). Észak-Amerikában az indiánok lakta vidék határán a negyed dollárnak *two B.* (két B.) a neve.

Bita, kisk. Háromszék vm. kézdi j.-ban, (1910) 459 magyar lak., vasúti megálló; u. p. Maksa, u. t. Nagyborosnyó.

Bita *Dezső*, hittudományi író, szül. Kesztheiyen, Zala vmegyében, 1832 okt. 3.; teológiai tanulmányait a pesti egyetemen végezte, mire 1857. pappá szentelték. 1861-ig a bibliamagyarázat, 1866-ig pedig a dogmatika tanára volt Pannonhalmán; 1868-tól a budapesti egyetemen a hittani kar rendes tanára; két izben rektori hivatalt viselt. 1898-ban nyugalomba vonult. Értekezéseket, egyházi beszédeket írt. Önálló művei közül a következőket említjük meg: *A hit s tudomány közti viszony* (Budapest 1874); *A keresztény vallás isteni eredete és szükséges volta korunk tévelyével szemben* (u. o. 1875., 2. kiad. 1876); *A kath. egyház isteni szervezete* (u. o. 1883); *A tudomány szabadsága* (u. o. 1884). Több cikket írt e Lexikonba is.

Bitang, régi nyelvemlékeinkben a. m. zsákmány, préda (a német *Beutung*-ból magyarázzák, mely régente így hangzott: *bütung*), későbbi értelme szerint: ami bárkinek prédája lehet s azért ma uratlan, urahagyott, gazdátlan jószágot vagy embert jelent. Ez utóbbi értelméhez l. *Behajtás*.

Bitburg, járási székhely Trier porosz kerületben a Nims és vasút mellett, (1905) 3867 lak., sör- és szeszgyárral.

Biter. Ősmagyar név, mely megfelel a töröktatár (kún) «biter» azaz növekedő szónak. A nevet a Balassa család ősei közt találjuk, nevezetesen a XIII. sz.-nak második felében élt Mikó fia Gyarmati B. (1250—1299), aki hont-, bars- és zólyomvármegyei főispán volt.

Bitérfalva (azelőtt *Bittarova*), kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 294 tót lak.; u. p. és u. t. Zsolna.

Biterolf, két ismeretlen középkori német költő neve: az egyik Emsi Rudolf értesítése szerint a XII. sz. végén egy Sándor-eposzt írt, mely nem maradt fönn; a másik a (mondai) wartburgi dalnokversenyről szóló költeményben szerepel, mint Ofterdingen Henrik ellenfele. Ettől sem maradt fönn semmi.

Biterolf és Dietleib, rövid rimpárokban írt középfelnémet epikus munka, mely a XII. sz. végén keletkezett, de csupán az 1502—15. Miksa császár számára íratott ambrasi kéziratban maradt fönn. Szerzője egy ismeretlen lovagi hegedüs, aki az osztrák udvarnál élt. A költemény több, eredetileg egymáshoz nem tartozó részből áll. Főtartalma egy nagy tornajáték Etzelburg városában, melyben a hunok (Attila) és burgundok (Szigfrid) s egyebekkel Biterolf és tőle föl nem ismert fia Dietleib is szemben állottak egymással. Kiadta *Jaenicke*, Deutsches Heldenbuch I. (1867). V. ö. *Heinrich* G., Etzelburg és a magyar húnmonda (1891) és *Schönbach*, Über die Sage von B. u. D. (1897).

Bitetto, város Bari (ettől 15 km.-nyire) olasz tartományban, (1901) 6626 lak., gazdag faragványokkal és freskókkal díszített székesegyházzal, amelyet még 1325-ben kezdtek építeni.

Bithe *Mihály*, kassai ötvösmester. 1653-ban polgárjogot nyert, s u. a. évben a céhbe vették fel. Egy ezüst tányérját a gönczi ev. ref. templomban őrzik. B.-nek mesterjegyét egy *B* és *M* betükből összetett monogramm képezte. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a Magy. Tud. Akad. kiad.).

Bitheismus (gör.), kettős istenség hivése és imádása.

Bithynia, l. *Bitínia*.

Bithynium, ókori város keleti Bitíniában, Claudius császár alatt Claudiopolis nevet nyert; ma Boli. Hadrianus kedvencének, Antinoosnak (l. o.) szülővárosa.

Bitínia (lat. *Bithynia*), az ókorban a kisázsiai félsziget ÉNy.-i részének tartománya, melyet É.-ról a Fekete-tenger, K.-ről a Parthenios folyó (ma *Bartincsai*) határolt, mely folyó Paflagoniától választotta el, míg D.-ről az Orminion hegylánca és az Olimpus választották el Galaciától, Frigiától és Míziától, Ny.-ról pedig a Propontis (Márvány-tenger) határolta. A tartománynak K.-i része hegyes, erdős, É.-i és Ny.-i fele nagyobb részében dombos, termékeny. Vizei közül első sorban megemlítendő a Sangarios (ma Szakaria) folyó, mely a tartományt egy nagyobb K.-i és egy kisebb Ny.-i részre osztja, Frigiában ered és a Fekete-tengerbe torkollik; azután az Askania (ma Isznik Göl) nevű sóstó a tartomány Ny.-i részében. Városai közül egyik sem emelkedett az ókorban különösebb jelentőségre, ismeretesebbek voltak *Herakleia* (ma Eregli) a Fekete-tenger mellett, *Astakos* kikötőváros a Márvány-tengernek öblén s a vele szomszédos *Nikomédia*, *Nicea* (l. o.), az Askania-tó partján, és *Bithynion* (a római korszakban Claudiopolis, most Boli). Lakosai az Európából átvándorolt thynusok, bithynusok; azonkívül a mariandynusok voltak. — B. először a lídek országának, majd annak a perzsáktól való meghódítása után Frigia perzsa helytartóságnak részét tette. N. Sándor halála után Lysimachos (l. o.) fennhatósága alá került; majd 281. Kr. sz. e. a benszülött *Nikomedes* a B. fölött való uralmat magához ragadta. Utódai közül I. *Prusias* a birodalom határait terjesztette, III. *Nikomedes Philo-*

pator VI. Mithridatestől üzetett el két ízben, de a rómaiak királyi székébe ismét visszahelyezték. Hálából a rómaiakra hagyta birodalmát. Augustus egy K.-i részre, a tulajdonképeni B.-ra és egy Ny.-ira, *Pontus*-ra tagolta széjjel. A középkoron keresztül a bizantinusok birták, míg 1298. I. *Oszmán* szultán a tartományba be nem csapott, meghódította és a tőle alapított török birodalom súlypontját ide nem helyezte.

Bitjuga, 276 km. hosszú mellékfolyója a Donnak; Tambov kormányzóságban ered; átfolyik Voronezsen és Pavlovszk fölött a Donba torkollik; környékén kitünő lovakat tenyésztenek.

Bitlisz *(Bedlisz)*, B. török vilajet fővárosa Örményországban, a Van-tótól 4 órányira, több pataktól öntözött völgy összetalálkozásánál, 1572 m. magasságban. 25.000 lak., egy meredek sziklán fekvő erőd romjaival, élénk látogatott karavánszerájokkal, pamutszövéssel, festéssel és bőrcserzéssel. B. a XVII. sz. óta török birtok.

Bitó, régi értelemben törvényszolga, ki a testi büntetésre ítélteket veréssel és hasonló kínzásokkal fenyítette. Ma *bitófát, akasztófát* (l. o.) jelent.

Bitolia a. m. *Monasztir* (l. o.).

Biton, l. *Kleobis*.

Biton, görög író, ki K. e. a III. vagy II. sz.-ban I. vagy II. Attalos pergamoni királynak ajánlva a hadigépek készítéséről írt töredékesen fennmaradt munkát (*Wescher*, Poliorcétique des Grecs, Paris 1867).

Bitonto, falakkal körített város és püspöki székhely Bari (ettől 16 km.-nyire) olasz tartományban, (1901) 30,617 lak., szép székesegyházzal, táblaolaj-készítéssel. Környékének jó borait zagarese-nek hívják. B. a rómaiak Butuntum-a. 1734 május 25. a spanyolok Montemar gróf (későbbi Duca di B.) vezérlete alatt legyőzték a Visconti gróftól vezérelt osztrákokat és így visszaszerezték Nápolyt.

Bitorlás *(usurpatio)*, mást illető jognak önhatalmú illetéktelen s annálfogva jogtalan gyakorlása. A kánoni jogban a B.-t intruziónak nevezik. L. még *Cégbitorlás, Címbitorlás*.

Bitrogi, arab csillagász, l. *Alpetragius*.

Bitsch *(Bitche)*, város Saargemünd lotharingiai kerületben, Elszász-Lotharingia német birodalmi tartományban, kopár fensíkon 375 m. magasságban, vasút mellett, (1905) 4758 lak. Mellette 79 m. magas sziklán erősség áll. B. grófság a középkorban a lotharingiai hercegeknek volt tulajdona, 1297—1570-ig a zweibrückenbitschi család birta, 1766. francia, 1871. német tulajdon lett. V. ö. *Thilloy*, Les ruines du château de B. (1862); *Irle*, Die Festung B. (Strassburg 1902).

Bitschweiler, község Felső-Elszász német birodalmi kerületben, a Thur partján, vasút mellett, (1905) 2718 lak., pamutszövéssel és kőbányával.

Bitter, 1. *Karl Hermann*, német államférfiú és zenei író, szül. Schwedtben 1813 febr. 27., megh. Berlinben 1885 szept. 12. Hivatalt vállalva, 1836. Frankfurtban lett kormánytanácsos, 1856—1860-ig Galacban az európai Duna-bizottság porosz tagja volt; 1877. hely. államtitkár lett a belügyminisztériumban, 1879—1882-ig pedig porosz pénzügyminiszter. 1882-ben Bismarckkal összezördült s a politikai pályától visszavonult. Több, a klaszszikus zene mély tanulmányozására való könyvet írt, mint: J. Seb. Bach (2. kiad. 4 köt., 1881); K. Ph. E. Bach, W. Fr. Bach und deren Brüder (1868); Über Gervinus' Händel und Shakespeare (1869); Beiträge zur Geschichte d. Oratoriums (1872); Die Reform d. Oper durch Gluck und R. Wagner's Kunstwerk der Zukunft (Braunschweig 1884). Kiadta Löwe K. önéletiratát; essay-i Gesammelte Schriften cím alatt jelentek meg (Leipzig 1884).

2. *B., Karl*, osztrák születésű amerikai szobrász, szül. Rudolfsheimben (Bécs mellett) 1867 dec. 6. A bécsi akadémián Hellmernek volt tanítványa, 1889. Amerikába utazott és New Yorkban telepedett le. A Chicagóban, Buffalóban és St. Louisban tartott amerikai világkiállítások épületeit díszítő pompás, lendületes szobrászati művei rendkívül népszerűvé tették Amerikában.

Bitterfeld, járási székhely Merseburg poroszországi kerületben, a Löbber partján, vasút mellett, (1905) 13,291 lak., vasöntőkkel, jelentékeny agyagcsőkészítéssel (5 gyár), gépműhelyekkel, papír- és sörgyártással és nagy barnaszéntelepekkel. 1815 óta Poroszországé; azelőtt szászországi hely volt.

Bitterlich, 1. *Eduard*, osztrák festő, szül. Stupnickában 1834., megh. 1872 máj. 20-án. Waldmüllernek, majd velencei tartózkodása után Rahlnak volt tanítványa és segédje és nagy részt vett mestere nagy dekorativ műveinek (pl. az operaház festményeinek) elkészítésében. Önálló művei közül a bécsi görög templom freskói emelendők ki.

2. *B., Hans*, osztrák szobrász, az előbbinek fia, szül. Bécsben 1860 ápr. 28. Zumbuschnak volt tanítványa, 2 évig Olaszországban tanult. Hazatérte után Bécsben síremlékek és mellszobrok hosszú sorát alkotta meg. Legismertebb művei Gutenberg emlékszobra Bécsben (1900) és Erzsébet királyné idilli hatású, finom, modern emléke a bécsi Volksgartenben (1907), melyet Ohmann építésszel együtt készített.

Bittkow, község Oppeln porosz kerület Kattowitz járásában, (1905) 2785 lak., szénbányákkal; közelében Hohenlohehütte, (1905) 2817 lak.

Bittner, *Alexander*, osztrák geológus, szül. 1850 márc. 16. a csehországi Friedlandban, megh. 1902 márc. 31. Bécsben. Főkép az Északi-Alpok triász, jura s kréta képződményeivel foglalkozott és számos becses geológiai s paleontológiai munkát írt. A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei című gyűjteményes munka számára 1900. megírta Bakonyi triasz brachiopodák és 1901. Bakonyi triasz lamellibranchiaták c. dolgozatát, számos táblával és szövegbeli ábrával illusztrálva.

Bittó, 1. *Béla* (sárosfalvi), kémikus, szül. Mosonyban 1865 okt. 12. Tanulmányait Győrött és Bécsben végezte, hol bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. 1889-ben a budapesti vegykisérleti állomásnál mint gyakornok alkalmaztatott, s u. o. később mint segédvegyész és vegyész is működött. 1894-ben a kir. József műegyetemen magántanári képesítést nyert, 1896. az újonnan szervezett szabadalmi hivatalhoz nevezték ki szabadalmi biróvá. Kutatásai leginkább a szerves és fiziológiai kémia körébe tartoznak, foglalkozott ezenkívül még agrikultur-kémiai kérdésekkel is.

2. *B. Dénes*, szül. Budapesten, 1876. Egyetemi tanulmányait részint itt, részint Genfben és Heidelbergben végezte. 1904-ben tett ügyvédi vizsgálatot. 1905-ben disszidens (Andrássy) párti programmal Bártfán orsz. képviselőül választották. Mint ilyen erős publicisztai tevékenységet fejtett ki; számos közjogi cikke jelent meg a lapokban. 1906 áprilisban a koalíciós kormány javaslatára pozsonyi főispánná nevezték ki, mely állásáról 1910 februárban, amikor a Khuen-Héderváry-kabinet vette át a kormányt, lemondott.

3. *B. István*, az utolsó Deák-párti miniszterelnök, szül. Sárosfán (Pozsony vm.) 1822 máj. 3., megh. Budapesten 1903 márc. 7. Jogi tanulmányai után vármegyéjében viselt hivatalokat, 1848. képviselővé választották s mint a szabadságharc ügyének híve Világos után külföldre emigrált, honnan császári amnesztia alapján már 1851. visszatért és birtokain gazdálkodott. Részt vett az 1861. és 1865—68-iki országgyűléseken, hol a Deák hívei körében nem annyira szónoki képességei, mint alkalmazkodása és munkássága által tűnt ki. 1869-ben a képviselőház alelnöke, 1870. a delegáció elnöke, majd Horváth Boldizsár utóda lett az igazságügyi minisztériumban, melyben Lónyay elnöksége alatt is megmaradt. Lónyay kabinetjéből B. még annak bukása előtt kilépett s 1872. a képviselőház elnökévé választatott. A rövid életű Szlávy-kormány után a bomladozó Deák-párt kebeléből a király 1874 márciusában B.-t bízta meg az új kormány megalakításával, azzal a feladattal, hogy a középpártból Ghyczyt vegye be a kabinetbe s a balközép vezérével, Tiszával indítsa meg a fuziós tárgyalásokat. Az átmeneti kormány csak nehezen élhetett s a nyomoruságos pénzügyi helyzetnél még több bajt okozott neki a politikai üzérkedés. 1874 jún. 21. a kötelező polgári házasságról készített törvényjavaslat megbukott s a kormány 1875 jan. 14. a pénzügyi bizottságban kisebbségben maradt. B. 1875 febr. 20. visszalépett s egy ideig mint képviselő, 1899-től mint a főrendiház élethossziglani tagja vett részt a politikában. Utóbb teljesen visszavonult és a Kisbirtokosok Földhitelintézetének elnöke lett.

Bittugur (vagy *bittor*). Hún néptörzs neve, mely az ulzingurokkal, angiscirokkal és bardorokkal együtt részt vett Dengezikhnek 562. a keleti gótok ellen intézett hadjáratában.

Bitumen, csoportnév mindama kátrányszerű, többé-kevésbbé folyós vagy szilárd szénhidrogének megnevezésére, melyek a földből szivárognak ki, vagy pedig ásványokat, kőzeteket járnak át (bitumenes pala, B.-márga, mészkő, homokkő stb.). Sajátságos kátrányos szag jellemzi ezeket, valamint az, hogy mindannyi igen könnyen gyulad és erősen kormozó lánggal ég. Földgáz (metán), petroleum, aszfalt, ozokerit (földi viasz) a legismertebb B.-ásványok, de ide tartoznak az ezeknél ritkább: albertit, grahamit, walait, elaterit, idrialit, hartit, fichtelit, hatchettin, könleinit (scheererit) stb. ásványok is, melyek közül néhány (pl. hartit, fichtelit) kristályokban is ismeretes. Szűkebb értelemben B. alatt rendesen az aszfaltot v. pedig az ásványolajt értik. (L. *Ásványolaj*, *Aszfalt*, *Büdös mészkő*, *Földgázok*, *Petroleum.*) Az 1911. IV. t.-c. a B.-ek (ásványolajfélék és földgázok) tekintetében a kutatási és bányamívelési jogot az állam részére tartja fenn.

Bitumenes pala, bitumentől átjárt agyag, vagy márgapala; gyakran igen finoman leveles, szénhez hasonlít, közönséges gyertyalángban meggyulad és világos, de erősen kormozó lánggal ég. Száraz lepárlás útján *ásványolaj* (l. o.), vagyis fotogén, szolárolaj és paraffin állítható elő belőle, amiért is egyes vidékekre nézve igen nagy fontosságú. A bitumen-tartalom 11—25% közt ingadozhatik. A tulajdonképeni bitumenen kívül állati és növényi anyagokat is szokott tartalmazni. Kövületekben igen gazdag. Nálunk Anina vidékén találni s régebben Oravicán ásványolajat gyártottak belőle. Legtöbbet a Siebengebirgeben bányásznak (Linz, Pott, Ödingen, Boun stb.), továbbá Vesztfáliában (Werthen), Hessenben (Bielefeld), Hannoverában (Salzbergen), Franciaországban a Vendéeban (Vouvant) és Autun vidékén, Mull szigetén (Hebridák), stb. Egyik legjobb B. a dierdorfi (Neuwied bányakerület), melynek százaléktartalma bitumenben 15%.

Bituminit, l. *Boghead-szén*.

Biturigok *(bituriges)*, hatalmas kelta néptörzs Gallia-Aquitaniában. Bellovesus alatt (600 Kr. e.) részben Itáliába vonultak és a mai Milano vidékén települtek le. A visszamaradottak két törzsre szakadtak. A *bituriges Cubi* a Liger (Loire) balpartján laktak, fővárosukat, Avaricumot (Bourgesen Berry) Kr. e. 52. Caesar feldulta. A *bituriges Vivisci* az alsó Garumna (Garonne) mindkét partját birták, városuk Burdigala (Bordeaux) volt. Az előbbiek kovácsmesterségükről, az utóbbiak szőllőmívelésükről voltak híresek.

Bityit (ásv.), víztartalmú mész-aluminiumszilikát, sárgásfehér hatszöges lemezkék, lelőhelye Maharitra (Madagaszkar).

Bitzius, 1. *Albert*, svájci népies író (álnéven *Jeremias Gotthelf*), szül. Murtenben 1797 okt. 4., megh. 1854 okt. 22. Lützelflühben (Bern), hol lelkész volt. Munkái: Bauernspiegel, oder Lebensgeschichte des Jeremias Gotthelf (1937); Leiden u. Freuden eines Schulmeisters (1838); Wie Anna Bäbi Jowäger haushaltet (1843); Uli der Knecht (1841, magy. András a szolgalegény, ford. Boross Mihály, 1857); Uli der Pächter (1846) stb. Mindezeket az elbeszéléseket naiv realizmus jellemzi s a nép erkölcsi és gazdasági életének javítását célozzák. Halála után összes művei 24 kötetben jelentek meg Berlinben (1855—58., új kiad. 1861). V. ö. *Bartels*, Jer. Gotthelf (1902).

2. *B., Albert*, svájci teológus, előbbinek fia, lelkész Lützelflühben, szül. 1835 nov. 6., megh. 1882 szept. 20. Halála után adták ki eredeti prédikációinak két kötetét (1884—86). Iratai közül a Die Todesstrafe vom Standpunkt der Religion (Leiden 1870) c. pályadíjat nyert. V. ö. *Balmer*, A. B. (1888).

Biuret, *allofánsavamid*, $C_2O_2N_3H_5$, illetőleg $H_2N.CO.NH.CO.NH_2$. Keletkezik karbonilamidból (húgyanyagból), ha ezt huzamosabb ideig 150—160°-ra hevítik. Színtelen kristálytűk; 190°-on megolvad. Vízben és szeszben oldódik.

Biuret-reakció, fehérje-reakció; úgy végezzük, hogy a vizsgálandó anyaghoz lúgot adunk, s csep-

penként híg kupriszulfátot ($CuSO_4$); ha fehérje vagy bizonyos hasadás termékei vannak jelen, lila, illetőleg lilás piros szín áll elő. A fehérje bomlástermékeit a B. szempontjából két csoportba osztjuk: 1. olyanokra, amelyek adják a reakciót, 2. olyanokra, amelyek már nem adják, ezek alacsonyabbrendűek, «*abiuret*» anyagok. Schiff vizsgálatai szerint minden olyan anyag adja a B.-t, amely két —$CONH_2$ gyököt tartalmaz; adja a biuret (l. o.) is, ettől nyerte a nevét. L. még *Fehérjék* és *Emésztés*.

Biv., növénynevek mellett *Bivona-Bernardi* Antonio (1778—1834) sziciliai botanikus nevének rövidítése. Főbb művei: Sicularum plantarum Centuria I. (Panormi 1806); Monographia delle Tolpidi (Palermo 1809); Stirpium rariorum nunusque cognitarum in Sicilia sponte provenientium descriptiones nonnullis iconibus auctal. Manipulus I—IV. (Panormi 1813—16).

Biva, mandolinszerű japán hangszer négy húrral.

Bivac, l. *Bivouac*.

Bivalvia (állat), a kagylók régibb tudományos neve. L. *Kagylók*.

Bivaly (bival, bihaly, *Buffellus*, Rütimeyer). A párosczsülkűek *(Artiodactyla)* rendjébe, a kérődzők *(Ruminantia)* alrendjébe s a tülkösszarvuak *(Bovidae)* családjába tartozó emlősállat-nem. Termete erős, zömök; homloka aránylag kicsi, domború; szarvai a homlokcsont hátulsó szögletéből erednek, alapjukon vastagok, hátra- és lefelé, majd ki- és végre fölfelé irányultak, vaskosak s szabálytalanul gyűrűzöttek; szőrözete gyér. Gyakoribb fajai: 1. *közönséges B. (B. bubalus* L.), 2—3 m. hosszú, 1·4 m. magas, farka 50 cm.-nyi hosszú, súlya 4—500 kg.; teste kissé megnyult; lábai a tulokéinál rövidebbek s vaskosabbak; csülkei nagyok; nyaka hosszú, járás közben egyenesen előre nyulik, lebernyege nincsen; marja csaknem púposan emelkedik ki; erős, vaskos szarvai háromélűek, alsó felük gyűrűzött, azontúl sima; szőrözete durva s egészben gyér, csak a homlokon s a nyak alján sűrűbb és hosszabb, farka bojtban végződik; színe fekete v. feketésbarna. Ha ingerlik, gyáva természete szilaj vadságba csap át; felbőszítve inkább letapossa ellenségét, semmint felökleli. Hangja sajátságos szaggatott bégetés. Eredeti hazája K.-India és Ceylon, hol vad állapotban jelenleg is csordákban él. A vizenyős, mocsaras helyeket, ahol kedvére fürödhetik, különösen kedveli. Hazájában ősidőktől fogva mint háziállatot tenyésztik. Európába Kr. u. 596. került s jelenleg Görög-, Olaszországban, a dunamelléki tartományokban s hazánkban tenyésztik, különösen a Királyhágón és Dunán túl. Erdélybe a B.-okat valószínüleg az örmények hozták be. Hazai B.-unk az indiainak egyenes leszármazottja, csak kisebb. Nagyság dolgában a B.-ok azonban hazánkban is vidékenként különbözők. A Dunántúl általában nagyobbak, erősebbek, mint pl. a Kolozsvártól nyugatra fekvő hegyvidéken. Mint igás és tejelő marhát helyenkint többre becsülik, mint a közönséges szarvasmarhát. Teje nagy vajtartalma miatt rendkívül sűrű és ízletes. Húsát, mely úgy mint az egész állat, sőt még ürüléke is, sajátságos pézsmaszagú, eszik ugyan, de a közönséges marhahúsnál kevesebbre becsülik. Erős, kérges bőre és szarvai keresett cikkek. A B. teljes kifejlődéséhez 6 év kell; vemhessége átlag 326—340 napig tart. A közönséges B.-nak keletindiai változata az *óriás B. (B. arni*, Kerr.); hossza 3 m., magassága 2 m.; az indiai őserdőknek legfélelmetesebb állata. 2. *Kaffer-B. (B. caffer* Sparm.), testhossza 2 m., magassága 1·25 m.; szarvai rendkívül széles alapból indulnak ki s a homlokon csaknem egészen összeérnek. Vad állapotban népes gulyákban él Közép- és Dél-Afrika mocsaras erdeiben, ahol húsáért, bőréért és szarvaiért vadásszák. 3. *Vörös B. (B. pumilus* Tourton), magassága 1·2—1·5 m.; szarvai oldalt nőnek ki a homlokból, laposak v. hengeresek, egyszerüen görbülnek felfelé. Afrika nyugati felében, a térítők közt fekvő területek legnagyobb részén otthonos; nagyobb csordákat sohasem alkot; rendesen 3—5 tagú családokban él. A kaffer-B.-lyal kb. olyan rokonságban van, mint nálunk az őz a szarvassal. Az ú. n. *amerikai* v. *vad-B.* voltaképen nem a B.-, hanem a *bölény*-nembe tartozik (l. o.).

A B.-t hazánkban a Királyhágón túl, s a Dunántúl egyes vidékein főképen olyan helyeken tenyésztik, ahol nagyon rosszak az utak, vagy ahol a réteken savanyú füvek teremnek, amelyek szarvasmarháknak nem valók. Nagyon lassan, csak hat éves korára fejlődik ki teljesen; a hideg iránt nagyon érzékeny. Magassága 130—140 cm., súlya 500, a bikáé 600 kg. Ereje igen nagy, jó tejelő, teje zsírdúsabb mint a tehéné, s 6—7% zsírt tartalmaz. Évi tejmennyisége 1000—1200 l. Nagyon igénytelen, s az ú. n. savanyú füveket nemcsak megeszi, de szereti is. Igában rendkívül lassú, nehezen tanítható, nyáron a vizet nem nélközheti. Bikája 5—6 éves korán túl közveszélyesen vad szokott lenni. Hízlalásra nem való. Zsírja faggyús, húsa 15—20 K-val kevesebbet ér, mint a marhahús. Bőre is értéktelenebb. Zsírdús teje pézsmaszagú és ízű, s csak rendkívül tiszta kezelés mellett élvezhető. Magyarországon a B.-ok száma 1909-ben 182,138 drb volt; az 1895. évi állománnyal szemben 50,000 drb szaporulatot mutat.

Bivalyantilóp *(Bubalis* Licht.), az antilópfélék közé tartozó kérődző emlős állat. L. *Tehénantilóp*.

Bivalybőr, l. *Bőr*.

Bivalymadár *(Textor erythrorhynchus* Smith), a szövőmadár-félék *(Ploceidae)* családjába tartozó madár. Csak bivalyok társaságában fordul elő; a bivalyok bőrén élősködő és a bivalyok ganéjában élő állatokkal táplálkozik.

Bivalyvész (barbone dei buffali), a toroktájnak, a nyaknak és néha a nyelvnek megdagadásával járó fertőző állatbetegség. Olaszországban már 1816 óta ismeretes s ragályos torokgyuladásnak, vagy lépfenének tartották, mígnem 1886. *Oreste* és *Armani* kisérletei kiderítették, hogy a B. ezekkel nem azonos. Előidézője rövid, vaskos, pálcikaformájú, a két végén erősebben festődő baktérium *(Bacillus bubalisepticus)*, mely a baromfikolera okozójától csak fertőző erejében különbözik. A vérben, a duzzanat savójában, a bélürülékben, a nyálban stb. nagy számban található. Magyarországon

a Királyhágón túl (Szeben, Maros, Torda, Brassó és Háromszék vm.) a nyári hónapokban sokszor nagy pusztításokat okoz. Leginkább mocsaras talajú legelőkön és tarlókon fordul elő s első sorban a fiatal állatokat támadja meg. A fertőzés legtöbbnyire a bőr folytonossághiányain át történik, de a tápcsatornán át is létrejöhet a takarmány vagy víz közvetítésével. Lefolyása igen gyors s az első tünetek után 6—24 óra alatt már bekövetkezhetik a halál, de kivételesen 2—3 napig is eltart a betegség. A járvány 8—10 napnál tovább nem tart s a halálozás 50—98%. Magas lázzal kezdődik. A száj erősen nyáladzik, a légzés hörgő és gyors, a hőmérsék 41—43°. A daganat a toroktájon kezdődik s az állcsúcs, a fej, a nyak, sőt a lapocka felé terjed, feszes, tapogatáskor nem serceg, az ujjbenyomatokat nem tartja meg és fájdalmas. Ha a nyelv is dagadt, akkor a száj állandóan nyitott s a kilógó nyelv kékes vörös és kemény. A bendőmozgás és perisztaltika renyhe, a kérődzés szünetel, a has kis fokban duzzadt. A B. a fehér szarvasmarhákra, lovakra, sertésekre átojtható szándékosan, a kutya nem fogékony iránta. Természetes fertőzés útján csak a sertésekre s kivételesen fehér szarvasmarhákra ragad át. A B. ritkán végződik gyógyulással s kezelése kevés sikerrel kecsegtet. Célszerű a daganatok helybeli kezelése, skarifikálása és fertőtlenítése, továbbá a lázellenes és dezinficiáló szerek belső alkalmazása, azonkívül az egészségeseknek szigorú elkülönítése. Újabban gyengített baktériumok beojtásával és a betegség ellen immunissá tett lovak vérsavójával ojtásokat is alkalmaznak, állítólag kedvező eredménnyel.

Bivar, *don Rodrigo Diaz*, gróf, l. *Cid*.

Biva-tó. Japánnak legnagyobb tava a Hondo főszigeten; Omi-tónak is hívják Omi tartományról; legnagyobb hosszusága 60, legnagyobb szélessége 22 km.

Bivio, Stalla graubündeni (Svájc) helység olasz neve.

Bivium, l. *Tengeri sünök*.

Bivona, járási székhely Girgenti olasz tartományban, Sziciliában, a Cammarata hegy lábánál, (1901) 4907 lak., ásványvízforrással, látogatott fürdővel és aszfaltbányával.

Bivouac (franc., ejtsd: bivuák) v. *bivac* a. m. táborozás szabad ég alatt. L. *Tábor*.

Bixa *L.* (növ.), l. *Orleánfa*.

Bixaceae (*Orleánfafélék*, növ.), a kétszikűek váltszirmú családja, melynek 4 génuszba osztott fajai úgyszólván kizárólag a tropikus övre szorítkoznak, többnyire száraz helyek lakói.

Bixbyit (ásv.), képlete $FeO.MnO_2$, vas-mangánoxid, szabályosan kristályosodik, gyémántfényű, fekete; lelőhelye Utah.

Bixin, l. *Festőanyagok*.

Bixio, *Girolamo Nino*, olasz tábornok, született Chiavariban, Genova mellett 1821 október 2-án, meghalt Szumátra szigetén Acsin-ban, 1873 december 16. 1835 óta beutazta Amerikát és Ausztráliát és hajóskapitányi rangra emelkedett. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, szintúgy 1849. Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Megsebesülten visszavonult Genovába, hol ismét tengerész lett. Az 1859-iki háboruban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezérelt a Stilfsi hágón. 1860-ban Garibaldi meghagyásából két gőzöst foglalt le az «ezer marsalai hős» számára és kiváló részt vett Szicilia és Nápoly felszabadításában. Elfoglalta Reggiót s eldöntötte a Volturno melletti győzelmet. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett, 1865 óta tagja volt az olasz parlamentnek. 1870-ben szenátor lett. 1873-ban Szumátrába utazott, ahol kolerában meghalt. Életrajzát megírta *Guerzoni* (2. kiadás Firenze 1875, 2 kötet). Magyar nyelven írt rövid életrajzait l. Vasárnapi Ujság 1874. 3. és Magyarország és N.-Világ 1874. 3. Újabb életrajza Delvecchiotól: Cenni biografici di Nino B. (Genova 1887); Lazzarini, N. B. (Bologna 1910). B. a magyar emigráció számos tagjával is baráti viszonyban állott. V. ö. gr. *Teleki* Sándor, Emlékiratok.

Bizalmam az ősi erényben, I. Ferenc József király jelmondata, amely először a koronázási emlékpénzeken jelent meg. Eredetileg *Bizalmam az ősi erénybe* állt a pénzeken, amelynek nyelvészeti helytelenségét akkép magyarázták, hogy a felség eredetileg így mondotta: *Bizalmam helyezem az ősi erénybe* és ebből aztán a *helyezem* szót később elhagyták; de ez a magyarázat téves.

Bizalmas, ez a felirás levélborítékon azt jelenti, hogy a levél bizalmas természetü lévén, csak a címzett által bontható fel.

Bizalmatlansági szavazat, l. *Bizalmi szavazat*.

Bizalmi bank, oly bankszerű intézmény, mely elvégzi mindazon funkciókat, amelyeket bizalmi férfiú (Treuhänder) elvégezhet. A *Treuhänder*, magyarul: hü-kéz, tiszta kéz, vagyis szabadabban kifejezve: bizalmi férfiú, fogalma a régi germán jogban gyökerezik. Ennek értelmében u. i. az örökség, különösen ha ingatlanból állott, nem szállt egyenesen az örökösökre, hanem egy bizalmi férfiúra, a Treuhänder-re, aki az örökség állagát megvizsgálta és azután vagy maga kezelte, ha az örökösök úgy kívánták és csak a birtok jövedelmét adta át az örökösöknek, vagy pedig, ha a vizsgálat eredménye mindent rendben talált, minden további beavatkozás nélkül átadta a birtokot az örökösöknek. Ebből a szokásból kiindulva, a Treuhänderek fogalma mindinkább tágabb lett. Így Treuhänder volt az is, aki örökségi elszámolásokat felülvizsgált és ellenőrzött. Ebből aztán az a szokás fejlődött ki, hogy mindaz, aki bizalmasabb ügyek ellenőrzésével és felülvizsgálatával bizatott meg, általában Treuhänder-nek neveztetett el. Németországból a Treuhänderek intézménye átment Angliába, de ott is kezdetben főleg birtokok számadásait vizsgálta. Ezek a számadási vizsgálatok oly régiek már, hogy a könyvvizsgálók intézményének bölcsője tulajdonképen Angliában, hol már évszázados története van, keresendő. I. Eduárd angol király 1285. hozott törvényében már felemlíti a könyvvizsgálókat. Ennek a törvénynek a könyvvizsgálatokra vonatkozó része így szól: «Elhatároztatik és elrendeltetik, hogy ha az *urak* számadásait könyvvizsgálók által megvizsgáltatják és ezek úgy találják, hogy a számadásokat vezető *szolga* a köny-

vek vezetésében hátrálékban van, vagy azokat rendetlenül vezette, utóbbi ellen mindazt megtehetik, ami ilyen esetben megengedhetőnek tekinthető. De különösen megengedhető, hogy az illető, a számadásokat vezető *szolga*, a könyvvizsgáló közeg bizonyítványa alapján *fogságba ejthető és a legközelebbi királyi járasfogházba beszállítható.*» Ezen drákói intézkedés mentségére az hozható fel, hogy akkor az urak legnagyobb része nem tudott sem írni sem olvasni és így az úr mindenben a könyveket vezető *szolgájának* volt a szó szoros értelmében *kiszolgáltatva*. Angliából a Treuhänderek, ellenőrzők és könyvvizsgálók intézménye átment Amerikába is, ahol csakhamar társulati formában jelentkezett, úgy hogy ott történt meg legelőször, hogy a Treuhänderek feladatát kisebb-nagyobb részvénytársaságok végezték. Amerikában ezen társaságok száma sok ezerre megy és onnan jött vissza Angliába, ahol majdnem minden nagyobb városnak van többkevesebb Treuhänder-társasága. Amint az a történetben már elő szokott fordulni, noha a Treuhänderek intézménye tulajdenképen Németországból indult ki, társulati formában, mint részvénytársaság, Angliából kerül vissza Németországba. Ezen fejlődéstől teljesen függetlenül keletkeztek Olaszországban, a könyvvitel hazájában, a könyvek és elszámolások ellenőrzését célzó intézmények. Milano város történetében fel van jegyezve, hogy 1225 óta a város könyvelését egy a város kötelékén kívül álló teljesen független ellenőrző bizalmi intézmény végezte. Milano város példája után indulva, több város vette ennek az intézménynek közbenjárását igénybe. A Treuhänderbank, vagyis B. ténykedésének ügyköre ma igen széles, mert foglalkozik mindenféle kereskedelmi és ipari intézmények létesítésével, felszámolásával, ellenőrzésével és vizsgálatával. Nálunk csak egy ilyen intézmény van: a Magyar Általános B. Részvénytársaság.

Bizalmi férfiak. Országgyűlési, törvényhatósági, községi és testületi választásoknál a szavazatra jogosultak, illetőleg a különböző pártokhoz tartozó szavazók közül kijelölt egyének, akiknek feladata a választást vezető személy eljárását ellenőrizni, a választás menetének törvényszerűségére ügyelni; a választók személyazonosságára — esetleg a községi előljárókkal együtt — vigyázni, a szavazatok összeszámításánál közreműködni, a szavazás körül felmerülő és intézkedést, határozást igénylő kérdésekben, vitákban az elnökkel tanácskozni; a határozás azonban egyedül az elnököt illeti. Országgyűlési képviselőválasztásokon az elnök a választók elhelyezésére nézve is tartozik meghallgatni a B.-at. Külföldön sok helyütt, pl. Poroszországban, a B. az elnökkel együtt határoznak, mint választási elnökség (Wahlvorstand). — B. működnek némely más hivatalos eljárásban is, ellenőrző, tájékoztató, tanuskodó feladattal; így pl. a telekkönyvi betétszerkesztési helyszini tárgyalásokhoz a község, a sorozó v. katonaállítási bizottságokhoz pedig a honvédelmi miniszter jóváhagyásával a törvényhatóság első tisztviselője B.-at nevez ki.

Bizalmi szavazat, testületnek (országgyűlés, törvényhozás stb.) vagy társaságnak (kereskedelmi társaság, egyesület stb.) szavazással hozott az a határozata, melyben vezetősége (az elnök, a kormány, az igazgatóság stb.) iránt bizalmát v. bizalmatlanságát kijelenti. A bizalmatlanság megszavazása parlamenti és önkormányzati elvek szerint a vezetőség lemondását vonja maga után, illetőleg a kormány részéről esetleg a törvényhozó testület feloszlatását s új választás útján a többség megszerzésének megkisérlését. A bizalmatlansági szavazat egyik példája a képviselőháznak 1905 jún. 21-iki határozata, melyben a Fejérváry-kormány iránt bizalmatlanságát nyilvánította. Tartalmilag bizalmi a szavazás a vezetőség minden olyan indítványa fölött, melynek elvetését a vezetőség bizalmatlanságnak tekinti (a bizalmi kérdést felveti).

Bizalom. A B. hit, hogy valakiben vagy valamiben nem csalódunk, a bizonyosság előlegezése véletlen körülményekkel s a jövővel szemben. Inkább érzelmen alapszik, mint pusztán értelmi okokon.

Bizam (állat), l. *Pézsmaszarvas.*

Bizamcickány (*Myogale* Cuv.), a rovarevő emlősök (*Insectivora*) közé tartozó állatnem, melynek fajai a mi cickányunkhoz hasonlítanak, de farkuk tövén mosuszszagú váladékot kiválasztó mirigyek vannak. L. *Pézsmacickány.*

Bizampatkány (*Hypsiprymnodon moschatus* Ramsay, állat), l. *Pézsmapatkány.*

Bizampocok (*Fiber zibethicus* L., állat), l. *Pézsmapocok.*

Bizamréce (*Cairina moschata* Flem., állat), l. *Pézsmaréce.*

Bizamsertés (*Dicotyles labiatus* Cuv., állat), l. *Pézsmapekari.*

Bizamtulok (állat), l. *Pézsmatulok.*

Bizánc, l. *Konstantinápoly.*

Bizánci, az alázatos írásmód megbélyegzett neme, mely az elkorcsosodott keletrómai, bizánci császárság idejében támadt. A klasszikus világ férfiui önérzete a keleti udvarban teljesen kihalt s helyébe az ázsiai kényurak fényüzéses ledérsége, a hatalom szolgaias istenítése lépett. E meghunyászkodó szellem megmételyezte az irodalmat, írásmódot és a nyelvet is, s az elősködő udvariasság eszközévé alacsonyította le.

Bizánci birodalom, l. *Keletrómai birodalom.*

Bizánci éra, l. *Éra.*

Bizánci irodalom. Magában foglalja a Justinianustól (Kr. u. 529., az athéni egyetem bezárásától), helyesebben már N. Constantinus trónraléptétől (Kr. u. 324) Konstantinápolynak török kézre jutásáig (1453) terjedő időt, melyet Krumbacher három korszakra oszt: I. Korai bizantinizmus (324—641); II. Tespedés kora (641—842); III. Virágzás kora (842—1453). A szellemi élet, melynek középpontja Byzantion, általában alább száll. Az antik szellemen nagyot változtat a kereszténység; a despotizmus általában nem sokat tesz az irodalomért. Az ókori görög irodalommal való szoros összefüggés nem hiányzik, de azért a középkori görög irodalom jórészt önálló jelenség, melyben görög, római és keleti elemek rakódnak össze. Az irodalmi művek nagy része régieskedő műnyelven van írva, kisebb része (a XII. sz.-tól kezdve) a nép nyelvén. Minthogy nyugaton a

római kultúra volt elterjedve, a bizánci inkább keleten tett hatást. Az egész szláv kultúrának a bizánci az alapja. Általában a *prózáé* az elsőség. Legjelentősebb a *történetírás*. Vannak igazi historikusok (antik hatás alatt) és krónikások, népies hatás alatt álló hiányos műveltségű szerzetesek. Az előbbiekhez tartozik az Attilánál követségben járt *Priskos* rhétor. Legkiválóbb a VI. sz.-beli *Prokopios*, Justinianus korának klasszikus stílusú megírója. Folytatói: *Agathias* és *Menandros*. Eusebios egyháztörténetét *Euagrios* folytatja. Nevezetes forrásmunka *Theophylaktos Simokattes* műve Maurikios császár uralkodásáról. Itt említjük *VI. Bölcs Leó* császárnak (886—911) hadi taktikáját, melynek 18. fejezete a magyarok hadászatát írja le. Bölcs Leó fia és utódja *VII. Constantinos Porphyrogennetos* (912—59), kinek nagy műveltsége, gyűjtő és rendszeresítő működése egész iskolát teremt. Az államkormányzásról fiához intézett művében a régi magyarok (Lebedia, Árpád) dolgairól, politikai viszonyairól is fontos tudósításokat ad. A bizánci történet egyik legfényesebb korát (959—975) írja meg *Leon Diakonos*. *Nikephoros Bryennios* és felesége, a tudós *Anna Komnena* a XII. sz.-ban, megírják Alexios császárnak, Anna atyjának történetét a régi historikusok stílusában. *Georgios Pachymeres* és *Nikephoros Gregoras* a XIII. sz. legnagyobb polihistorai, kortörténelmet írnak. A krónikások közül magasabb világtörténeti felfogásával *Zonaras Mihály* (XI. sz.) emelkedik ki 1118-ig terjedő világkrónikájával. Fontos a bizánci *filológia*, mint a humanizmus előkészítője. Már a VI. sz.-ban feltünik *Laurentius Lydos* a római államról szóló becses művével. De a humanizmusnak első igazi híradója a IX. sz.-beli *Photios* patriárcha, Bölcs Leó tanítója, sok régi művet ismertető Bibliothékéjével és Lexikonával. Nevezetes *Eustathios* XII. sz.-beli thessalonikai érsek Ilias- és Odysseia kommentárja. Kevésbbé jelentős kortársa *Joannes Tzetzes*, az olvasott, de ízléstelen kommentátor. Sok latin írót görögre fordított *Maximos Planudes* (XIII. sz.), a görög Anthologia kiadója. *Demetrios Triklinios* (XIV. sz.) a görög tragikusokat és Pindarost magyarázta. Általában ezek a filológusok mentették meg számunkra a görög ókor szellemi kincseit. Nagyon sok adatot köszönhetünk a X. sz.-beli *Suidas* hangyaszorgalmú nagy szótárának is. A *retorikának* Choirikioson és Theophylaktoson kívül kiváló a már említett *Photios* és *II. Manuel Palaeologos* császár (1350—1425), a kitünő stiliszta, a képviselője. A *grammatika* terén *Joannes Glykas* patriárcha (XIV. sz. elején) alkotott figyelemre méltót (az esetek használatáról). Rajta kívül *Joannes Philoponos* kiváló. Nevezetes műfaj a római korbeli szofisztika talajából nőtt *regény*. Képviselője a szíriai *Heliodoros* még az V. sz. előtt, kinek Theagenes és Charikleáról szóló etiópiai történetei nagy hatással voltak az olasz és francia költészetre. Továbbá *Longos*, az első pásztori regény (Daphnis és Chloe, Pál és Virginia mintaképe) szerzője. A népies prózairodalom legnevezetesebb terméke a *Barlaam* és *Josafát* c. népkönyv, mely egyúttal a kereszténység apológiája s nyelvénél fogva inkább műirodalmi termék. Leggyöngébb oldala ennek az irodalomnak a *költészet*. Jellemző, hogy a metrika már nem a szótagok mértékén, hanem a hangsúlyon alapszik. A klasszikus verselés utolsó képviselője *Georgios Pisides* a VII. sz.-ban. Jelentékenyebb az egyházi költészet, melynek a IV. sz.-ban *naziansosi Gergely* püspök, a VII. sz.-ban a híres *Romanus* a fő képviselője. A világi költészet legkiválóbb művelője egy *Casia* nevű apáca a IX. sz.-ban, ki azonban az egyházi költészetet is művelte. E téren legbecsesebb egy XIV. vagy XV. sz.-beli *rhodosi szerelmi dalok* gyüjteménye, melyet a Szerelem abc-jének is elneveztek. A drámának, nevezetesen a könyvdrámának úgyszólván egyetlen példája a régi tragikusok (kivált Euripides) versrészleteiből összetákolt *Szenvedő Krisztus* a XI. vagy XII. sz.-ból, melyet helytelenül származtattak a naziansosi Gergelytől. A bizánciak nemzeti époszául tekinthető a *Basilius Digenis Akritasról* szóló népköltemény. Ránk nézve történeti forrás *Puraspondylos Zotikos* szerzetesnek, mint szemtanunak a várnai csatáról szóló költeménye. (Ismertette Pecz Vilmos, Akad. Ért). Ide sorolhatók végre azok a görög tudósok, akik a renaissance idejében vagy még előbb a görög műveltséget nyugaton terjesztették. Ilyen már Manuel *Chrysoloras* (megh. 1415), ki Itáliában tanított; Georgios *Gemistos*, ki Firenzében tanított filozófiát és grammatikát; tanítványa, a híres *Bessarion* (megh. 1472) alapította meg a velencei S. Marco-könyvtárat. Theodoros *Gaza* (megh. 1478) főleg Ferrarában működött mint grammatikus és fordító; Georgios *Trapezuntios* Velencében és Rómában, Konstantinos *Laskaris* (megh. 1493) Milanóban és Messinában; Demetrios *Chalkondylas*, Homeros első kiadója, Firenzében és Milanóban.

Irodalom. Az egész B.-ra nézve alapvető, kiváló munka a Krumbacheré: Geschichte der byzantinischen Literatur, (2. kiad. München 1897) s e tudományág fejlődésére nézve az általa 1892 óta szerkesztett Byzantinische Zeitschrift. Az 1821-ig terjedő időre nézve Sathas Neohellenike philologia (Athen 1868) és (a XV. és XVI. sz.-ra nézve) Legrand, Bibliographie héllénique, Paris 1885 2 köt. s a XVII. sz.-ra 1894 3 köt. A bizánci történetírók gyüjteménye: Historiae Byzantinae scriptores, Paris 1648—1711, 39. köt. Egy újabbat a berlini akadémia ad ki: Corpus scriptorum historiae Byzantinae címen, 1828 óta mintegy 60 kötet.

Bizánci jog, a Justinianus császár kora után a bizánci birodalomban fennállott római v. görög-római jog. Justinianusnak az egész európai jogfejlődésre kiható törvényhozói működése után, amellyel a római jog kincseit az európai művelődés számára megőrizte, a görög császárok, különösen Izauriai Leó, Basilius Macedo, Bölcs Leó és Bíborban született Konstantin törvényeikkel fejlesztették tovább azt a görög-római jogot, amely a bizánci császárságban érvényben volt.

Bizánci művészet *(két képmelléklettel)*. A Bosporus partján, Európa és Ázsia küszöbén levő Bizánc (Byzantion) görög várost választotta Nagy Constantinus császár a birodalom új székvárosául (Konstantinápoly, új Róma). Az új város, melyet 330. szenteltek föl, utóbb a kelet-római birodalom, majd a bizánci császárság fővárosa, politikai jelentősége mellett kiváló szerepet játszik a művészet történetében is. Méltán nevezzük B.-nek a művészet amaz irányát, mely a császárok székhelyén, a legnagyobbszerű építkezések, a túláradó fény-

üzés, a virágzó iparművészet városában hozta létre legtökéletesebb alkotásait.

Constantinus pompás épületekkel díszítette új fővárosát: az ő uralkodása alatt keletkeztek Szt. Eiréné, Szt. Sophia, az apostolok templomai, a hatalmas császári palota, ezek azonban nem maradtak reánk és csak leírásokból van róluk tudomásunk, míg a szentföldön, Constantinus által Bethlehemben épített templomból és Jeruzsálemben a szent sír fölé emelt épületcsoportból legalább egyes részletek elkerülték a pusztulást.

A B. keletkezésének és fejlődésének részletei még nincsenek teljesen tisztázva, az azonban már ma is világos, hogy a B. nem a hellenisztikus alapokon álló római művészet egyenes vonalú továbbfejlődése, hanem a hellenisztikus elemek átvétele mellett leginkább a kelet régi hagyományokon nyugvó, a hellenizmus által el nem nyomott sajátos művészetétől nyerte fejlődésének irányát, jellegzetes fő vonásait. Bizánc a közvetítő kapocs kelet és nyugat között: innen terjedt el a B. európaszerte, de már előbb itt összpontosultak a különböző keleti országok művészeti vívmányai. Közép-Szíriában a IV. sz. elejétől a VI. sz. végéig nagy volt a művészeti tevékenység: a fennmaradt és első ízben Vogüé által ismertetett emlékek, köből épült bazilikák és központi elrendezésű templomok merőben elütnek Róma ókeresztény templomaitól. Egyiptomban, a Thebais pusztában a IV—V. sz.-ban a sajátos elrendezésű templomok egész sora keletkezik. Kiváló fontosságú azonban a B. keletkezésére nézve Kis-Ázsia, az első keresztény ország, ahol a téglából épült, változatos alaprajzú és fölépítésű templomok — boltozott bazilikák és kupolás polygonok — bizonyára a leghathatósabb előkészítői voltak a bizánciak építő művészetének. A keleti ízlés erős befolyására vall a színes pompának, polychromiának, dús ornamentikának az a szeretete, mely a B. fénykorát jellemzi, a képes ábrázolásoknak sajátszerű, az antik művészetétől eltérő stilizálása és az ikonográfiában oly típusok, ábrázolások és sorozatok érvényesülnek, amelyek a keleten kifejlődött képzetekkel állanak összefüggésben.

Még mielőtt a B. magában Konstantinápolyban teljes virágját kifejthette volna, a keleti, első sorban a szír befolyások Ravennában nevezetes épületek egész során érvényesülnek. Galla Placidia, Nagy Theodosius leányának kisméretű keresztalakú sírkápolnája (450 körül) főleg a központi elrendezés következetes alkalmazása és pompás mozaikdísze (a Jó pásztor híres mozaikja) által válik ki. Ugyancsak Galla Placidia alkotása a S. Giovanni in Fonte (orthodoxok baptisteriuma) nyolcszögű épülete. Mint a sírkápolna, ez is csegelyeken (pendentif) nyugvó kupolával van fedve. Külseje dísztelen; annál pompásabb márványinkrusztációval, stukkódomborművekkel és mozaikkal pazarul díszített belseje. Theodorik korának épületei: a S. Apollinare Nuovo három hajós bazilika, mely a nyugaton is szokásos elrendezést követi, de egyes részleteivel, kivált az alakulófélben levő B.-t jellemző oszlopaival (közbeillesztett, lefelé fordított csonka gúlaalakú párnaszerű tag az oszlopfej és ívek között) keleti minták után indul. Mozaikdíszének egy része Theodorik idejében, másik része utóbb készült. A Theodorik által épített ariánus baptisterium (S. Maria in Cosmedin) a S. Giovanni in Fontének gyöngébb mása. A maga nemében páratlan Theodorik hatalmas síremléke (525 körül), mely valószínüleg a szíriai művészetre vezethető vissza. A legeredetibb állapotban fennmaradt ókeresztény bazilika a S. Apollinare in Classe, Ravenna közelében. A B. legtökéletesebb alkotása azonban Ravennában S. Vitale temploma (befejeztetett 547): nyolcszögű épület tambouron kiemelkedő kupolával, már teljesen kimüvelt részletekkel (l. az *ábrákat* a szövegben) és híres mozaikokkal (köztük a Justinianus császárt és Theodora császárnét kiséretökkel ábrázoló képek, l. a *II. képmellékleten)*, melyek jellemző példái a bizánci ábrázoló művészet sajátos stílusának.

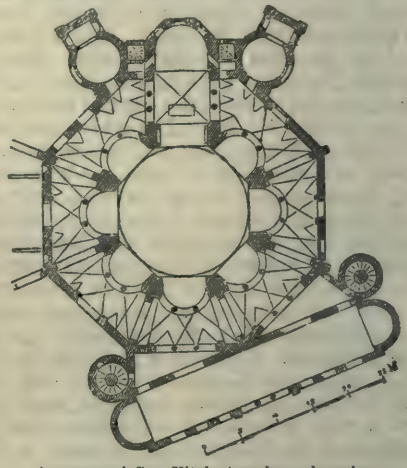

A ravennai San Vitale templom alaprajza.

Oszlopfő a ravennai San Vitale templomban.

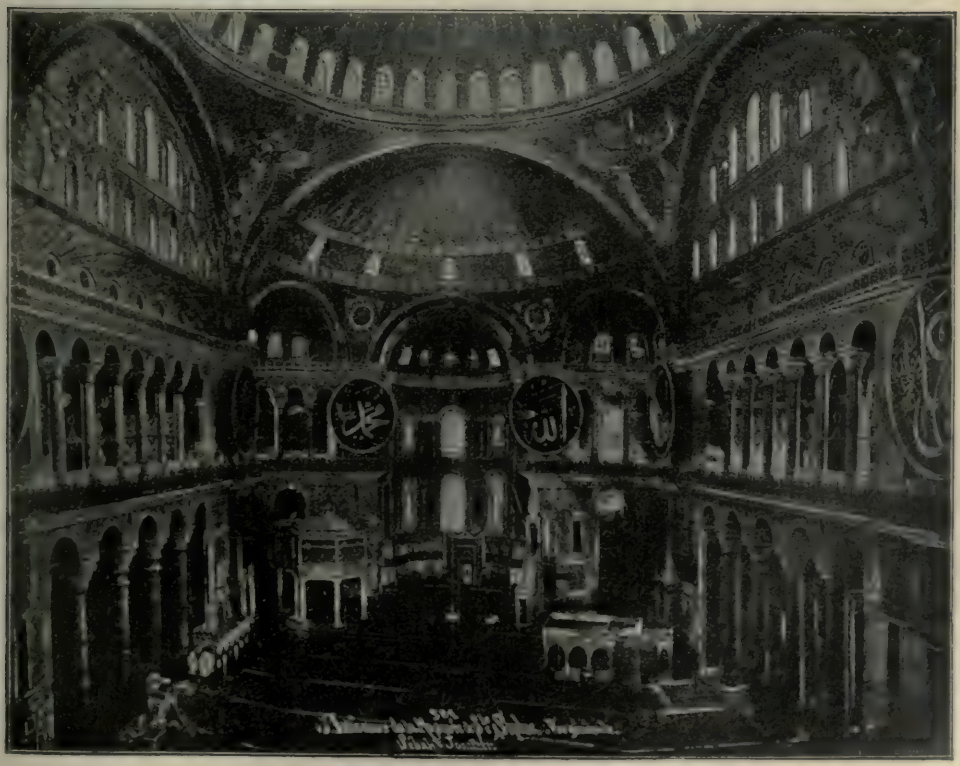

A Hagia Sophia templom Konstantinápolyban.

1

3

4

«Bizánci művészet» cikkhez.

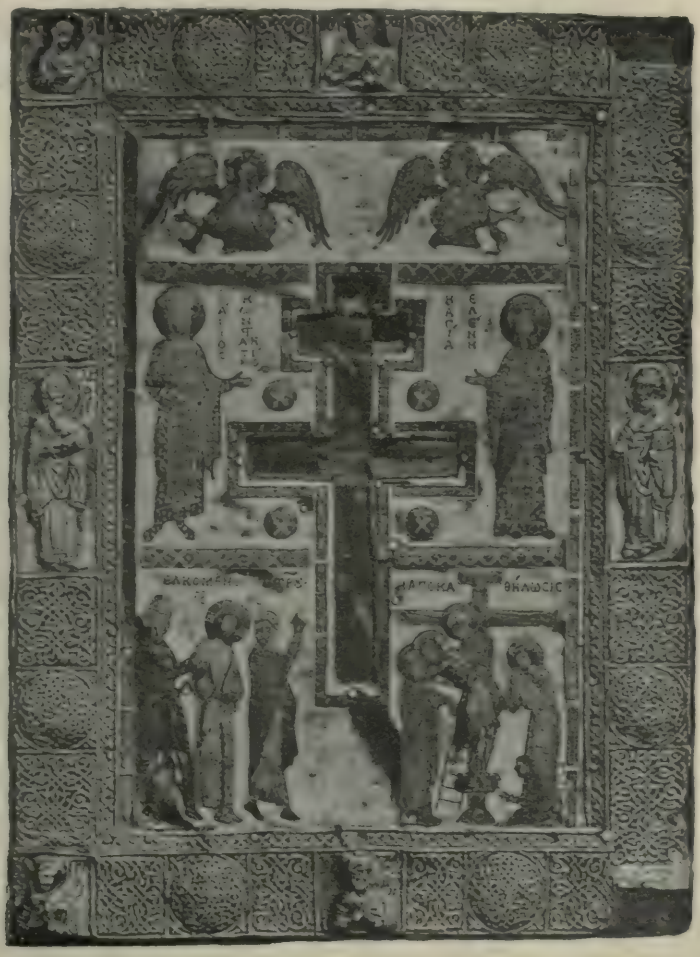

2

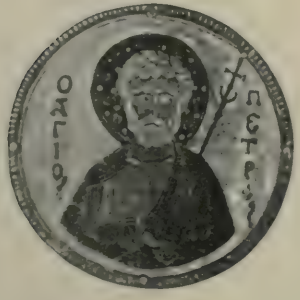

5

6

1. Theodora császárné és kisérete. Mozaik a ravennai San Vitale templomban.
2. Bizánci ereklyetartó az esztergomi székesegyház kincstárában.
3. A lantozó David. Miniatür a párisi Bibliothèque Nationaleban levő kódexből.
4. Krisztus megkoronázza IV. Romanos császárt és nejét, Eudoxia császárnét. Elefántcsont-dombormű (Páris, Cabinet des Médailles).
5—6. Szt. Péter és Szt. Pál. Bizánci zománcos képek Szt.-Pétervár, Eremitage).

Konstantinápolyban Justinianus császár (525—565) kora jelzi a B. teljes kifejlését Szt. Sergius és Bacchus központi elrendezésű temploma, majd Szt. Eiréné temploma, a salonikii Hagia Sophia templom nyomán épült kupolás bazilika a szerkezeti tudás magas fokát árulják el. Ez azonban nemcsak Justinianus korának, hanem az egész B.-nek legnagyszerűbb épületében, a Hagia Sophia templomban érte el tetőpontját (l. az *Képmellékletet* és az *ábrát* a szövegben). Az eredeti Constantinus-féle bazilika helyén, mely az 532. évi lázadás alkalmával pusztult el, Justinianus építtette. Két ázsiai építész, Trallesi Anthemior és miletosi Isidoros voltak mesterei. Már 537. felszentelték. Az épület uralkodó része a négy hatalmas pilléren emelkedő, 31 m. átmérőjű kupola, a csegelyeken nyugvó kupolaépítés diadala, amely azonban túlmerész szerkezet következtében 558. bedőlt, úgy hogy újból kellett építeni (562). A csudálatra méltó műszaki szerkezethez, a megkapó térhatáshoz járult a belső díszítés túláradó, igazán keleties pompája: dús márványfaragványok, tarkán csillogó, csiszolt padlók és kőburkolatok, ragyogó mozaikok, melyek azonban részben elpusztultak, részben a törökök által eszközölt átalakítás folytán vakolattal vannak borítva.

A Justinianus korát követő idők nem hoztak hasonló nagy alkotásokat létre, de a B. széles körben érezteti hatását és például az 1900. felfedezett római S. Maria Antiqua templom híres falfestményei, melyek a VII., VIII. és következő századokból származnak, a bizánci stílus uralkodó szerepének tanuí. A bizánci birodalom egyházi életét mélyen érintő mozgalom, a faragott és festett képek babonás tiszteletéből eredt képüldözés súlyos csapást mért kivált az egyházi művészetre is. 726-ban III. (Izaurai) Leó császár rendeletet adott ki a szentképek ellen és a 753. évi zsinat is szigoruan megtiltotta azokat. A 787. évi niceai zsinat visszaállította ugyan a képek tiszteletét, de a mozgalom csak a képüldöző császárok, különösen Theophilos (829—842) halála után ért véget. De ez a hosszú viszály nem akasztotta meg a B. fejlődését. I. Basilios császár trónralépésétől (867) kezdődik az a korszak, melyet jellemzően a B. második fénykorának neveztek el és amely a makedón dinasztia idején túl a Komnenosok korában is tart, körülbelül a XII. század végéig.

Az egymás után következő császárok versenyt építik, bővítik, díszítik a császári («szent») palotát, melynek kiépítése a képüldöző császárok korában sem szünetelt. Csodás pompájáról sokat beszélnek a régi írók, köztük Constantinus Porphyrogennetos is. Óriási volt a tevékenység a templomépítés terén is. Maga I. Basilios 43 templomot építtetett Konstantinápolyban. A legnevezetesebb közülök, az «új» (Nea) templom, elpusztult. A Hagia Sophia mintájára a kupolás építés az uralkodó forma, amelyen belül igen változatos alaprajzi elrendezések keletkeznek, de hovatovább a görög keresztalakú alaprajz jut túlsúlyra, melynek a XII. sz. elején épített Pantokratór templom (ma Zeirek-Dzsámi) tipikus példáját nyujtja. A XI. sz. végén és a következő század elején keletkeznek a legrégibb templomok az athosi kolostoroknál, melyek a B.-t Konstantinápoly bukása után, úgyszólván mai napig fenntartották.

A templomépítéssel kapcsolatban a festészetben nagyszerű, szigorúan liturgiai szellemű rendszer fejlődik ki. A sorozatok egy részét csak leírásokból ismerjük, de kiváló jelentőségű művek maradtak fönn a Hosios Loukas kolostortemplomban (Phokis), a kievi Sophia-templomban, a Nea Moniban Chios szigetén, a saloniki Sophia-templomban, az Athén melletti Daphni templomában stb., valamennyi a XI. sz.-ból. Mindezekben az ábrázolások megszabott rendszerbe vannak foglalva és az ábrázolások erősen, a B.-re jellegzetesen stilizáltak.

Ebbe a korba esik a B. legerősebb hatása a nyugatra. Már V. Károly aacheni temploma közvetlen

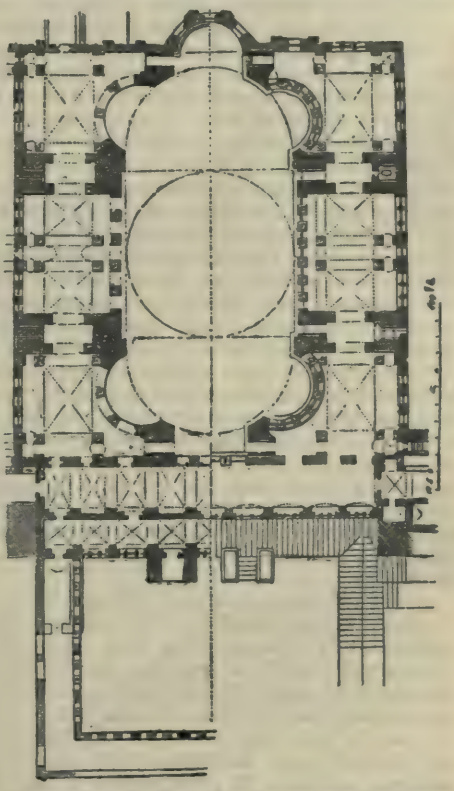

A konstantinápolyi Hagia Sophia templom alaprajza.

keleti mintára épült; a XI. sz. végén a velencei S. Marco templomot, melynek roppant mozaiksorozata a bizánci festészet legfontosabb emlékei közé tartozik, a konstantinápolyi Apostolok-templomát követve kezdik építeni. Torcellóban is (Velence mellett) nagyszerű bizánci mozaikok maradtak fönn, közöttük Krisztus poklokra szállásának (Anastasis) óriási képe. A XII. sz.-ban, a normann királyok alatt, Sziciliában is a legpompásabb művek egész sora keletkezik. A legfontosabbak a cefalui székesegyház, a palermói Martorana és Cappella Palatina nagy mozaiksorozatai.

Bizánc azonban művészetének könnyen szállítható termékeivel, iparművészeti cikkeivel gyakorolta a legnagyobb hatást az egész művelt világra. B. volt a művészet fő emporiuma és tökéletes készítményei fejedelmek udvarát, egyházak kincstárát elárasztván, az utánzás révén a ny.-európai középkori művészet kifejlődésének fontos tényezőivé váltak. A B. első korszakából valók a miniatürfestészet terén a híres bécsi Genezis-kézirat, a rossanói székesegyház birtokában levő evangélium-töredék, mindkettő biborpergamenre írva és festve, míg a VI. sz.-ban élt Kosmas Indikopleustes topográfiai műve csak a X—XI. sz.-i másolatokban maradt reánk. Valamennyi még a hellenisztikus, főleg alexandriai művészettel áll összefüggésben. A képüldözés főleg a monumentális festészetet sujtotta; képekkel díszített kéziratok az üldözés idején is készültek; így pl. a híres Chludoff-zsoltároskönyv. A miniatürfestészet azonban a makedon dinasztia korától kezdve hozta legkiválóbb alkotásait létre. A leghíresebb közöttük a párisi Bibliothèque Nationaleban levő zsoltároskönyv (X. sz.), melynek képei, pl. a Melodia és Echo között lantozó Dávidot ábrázoló (l. a *képmellékletet)* az antik művészet hatása alatt állanak. Ugyanott van a Nazianzi Szt. Gergely homiliáit tartalmazó pompás könyv, melyet I. Basilios számára festettek. A bizánci stilus és ikonográfia teljes kifejtését azonban az ú. n. Basilios-féle menologium jelzi, melyet II. Basilios számára 7 festő, köztük a Blachernita testvérek (l. o.) festettek és mely a szentek életét 400 miniatürrel illusztrálja. A szövészet, mely kezdettől fogva egyiptomi, szír és főleg perzsa minták hatása alatt egyike lett a legkiválóbb iparágaknak, különösen a X. sz.-tól kezdve, főleg a konstantinápolyi világhírű császári gyárban, többnyire stilizált állatokkal díszített remek selyemszöveteket hozott létre, melyek mint nagyrabecsült ajándékok és árúcikkek elkerültek nyugatra is és mai napig főleg az egyházak kincstárainak féltve őrzött kincsei (pl. a híres elefántszövet Aachenben).

A B.-i művészeti és vallási fölfogás a monumentális szobrászatnak nem kedvezett; annál fejlettebb volt a kisplasztika, főleg az elefántcsontfaragás, melynek termékei messze földön elterjedtek és nagy befolyást gyakoroltak a középkori szobrászat kifejlődésére nyugaton is. Profán tárgyú, vadászati, mitológiai stb. jelenetekkel díszített finom ládikákon kívül igen nagy számmal készültek di- és triptichonok, melyeknek vallásos tárgyú ábrázolásai nyugaton is mintákul szolgáltak (l. a *képmellékletet)*. Díszkürtök is készültek elefántcsontból, köztük az ú. n. *Lehel kürtje* Jászberényben. A kisplasztika mellett a bronzöntés is virágzott és a Bizáncban készült bronzkapuk Nyugaton, főleg Dél-Olaszországban részben elterjedtek (Amalfi, Benevento, Montecassino), részben utánzókra találtak (Canossa, Trani, Pisa, stb.) és befolyással voltak pl. a hildesheimi híres bronzkapu keletkezésére is.

A császári udvar és egyház fényűzése nagy szerepet juttatott az ötvösségnek is és különösen zománcos művek feleltek meg a bizánci ízlésnek. A rekeszes zománc (émail cloisonné, l. *Zománc)* aranyalapja, színpompája, stilizált rajza kicsinyben a mozaikokéhoz hasonlítható hatást kelt (l. a *képmellékleten* Szt. Péter és Pál képeit). Zománccal díszítettek kereszteket, ereklyetartókat (l. a *képmellékleten* az esztergomi ereklyetartót, mely valószínüleg a XI. sz.-ból való), könyvtáblákat, kisebb-nagyobb ikónokat. Ez utóbbiak közül a leghiresebb a velencei Szt. Márk templom nagy *Pala d'oroja*, mely a X. sz.-ra megy vissza, de több ízben javításon, átalakításon esett keresztül. A rekeszes zománccal díszített koronák közül csak kettő maradt fönn, mindkettő Magyarországon: az egyik a magyar szent korona, a másik Konstantinos Monomachos császár (1042—1054) koronája, melynek zománcos képekkel díszített 9 aranylemezét Nyitraivánkán találták és ma a magy. Nemzeti Múzeumban őrzik (l. az *ábrát).*

Részlet Konstantinos Monomachos koronájáról (Budapest, Nemzeti Múzeum).

Konstantinápoly bevétele a IV. keresztes hadjárat «frankjai» által (1204) a város rettenetes pusztításával járt, de a latin császárság (1204—1261) nem vetett véget a bizánci kultúrának és művészetnek. A XIV. sz.-ban újból nagy művészeti tevékenység áll be és Konstantinápoly bevételén túl (1453) a XVI. sz.-ba is kiterjed. A B. e végső korszakában a főváros háttérbe szorul, de a központtól távol eső tartományokban új művészeti gócpontok keletkeznek. Az építészet terén a keresztalakú elrendezés uralkodik, de találkozunk kupolás bazilikákkal is. Valamennyit a kupolának erős hangsúlyozása jellemzi, az épület külsején is, amelyet különösen a téglaépítészet formáinak felhasználásával igen díszesen szeretnek kiképezni. Konstantinápolyban a legkiválóbb emlék a Kahrié dzsámi, melynek a XIV. sz. 1. negyedéből származó mozaiksorozata a B. régi, hieratikus felfogása helyett szabadabb szellemről tanuskodik. Nagy számmal keletkeznek templomok Makedóniában, sőt Szerbiában is, különösen a hatalmas Nemanjida dinasztia idején (Gracsanica, Ravanica, Manasszia, Studenica stb.) nagyrészt freskókkal díszítve, mert ez a technika váltotta föl a nehezebb és drágább mozaikfestést. Az Oláhországban és Moldvában épült templomok közül a Curtea de Arges temploma válik ki. Mistrában (Lakónia) a «bizánci Pompejiben» 7 templom maradt fönn, érdekes freskókkal díszítve.

Magyarországnak is része volt a B. e végső kisugárzásában. Erdélyben, a keleti egyház területén, egyes templomok a késő B. jellegzetes emlékei (Demsus, Felső-Szombatfalva, Zeykfalva), másutt régibb, nyugati alkatú templomokat bizánci jellegű freskósorozatokkal díszítettek (Óraljaboldogfalva). Mindezek az emlékek még behatóbb tanulmányozásra és közzétételre várnak.

A legjellemzőbb e korszakra a szerzetesi művészet, tkp. sokszor már szellemtelen ismétléssé fajuló művészi gyakorlat, melyet leginkább az Athos-hegy híres kolostorai képviselnek. Ezek legnagyobbrészt a XVI. sz.-ban épültek templomaikkal és ezek festett díszével együtt, de a kolostorokban készített szentképekkel (ikónok) és iparművészeti termékekkel a B.-t mindmaig fentartották és a keleti egyház körében nagy befolyást gyakoroltak. Bár későbbi keletű, a XVI. sz.-ra, az athosi művészet virágkorából eredő forrásokra megy vissza a híres Festők útmutatója (Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων), mely a késő bizánci művészet technikájára és ikonografiájára nézve becses forrás.

A mohamedán művészetre gyakorolt hatásán kívül (l. *Arab művészet*) a B.-nek főleg az *orosz művészet* (l. o.) alakulására is döntő befolyása volt.

Irodalom. Bayet, L'art byzantin, új kiad., Paris 1904; Bock, Die byzant. Zellenschmelze, Aachen 1896; Brockhaus, Die Kunst in d. Athos-Klöstern, Leipzig 1891; Choisy, L'art de bâtir chez les byzantins, Paris 1882; Diehl, L'art byzantin dans l'Italie méridionale, u. o. 1894; Manuel d'art byzantin, u. o. 1910; Kanitz, Serbiens byzant. Monumente, Wien 1862; Kondakoff, Histoire de l'art byzantin, Paris-London 1886, 1891; Geschichte u. Denkmäler d. byzant. Emails, Frankfurt 1892; Lethaby-Swainson, The church of Sancta Sophia, London-New-York 1894; Pulgher, Les églises byz. de Constantinople, Wien 1880; Romstorfer, Die moldauischbyzant. Baukunst, u. o. 1896; Salzenberg, Altchristl. Baudenkmäler v. Konstantinopel, Berlin 1854; Strzygowski, Byzant. Denkmäler I—III., Wien 1891, 1893, 1903; Orient oder Rom?, Leipzig 1901; Kleinasien, u. o. 1903; Texier-Popiewell-Pullan, L'architecture byzantine, London 1864; Vogüé, Syrie centrale, Paris 1865—76; Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg 1903; Dütschke, Ravennatische Studien, Leipzig 1909; Thiersch H., An den Rändern des römischen Reiches, München 1911; Berchen Max és Strzygowski J., Amida, Heidelberg 1910; Dishl Ch., Manuel de l'art byzantin, 1910.

Bizánci pénzek *(bizantinusok)*, a keletrómai császárok érmei (395—1453. évig Kr. u.). Arcadius császáréival kezdődnek, latin főliratuk: VICTORIA AVGVSTI v. AVGVSTORVM. Az aranyokon a hátlap képverete alatt olvasható CON. OB., jelentése a. m. a konstantinápolyi pénzláb szerint 72, azaz ennyi darab ment egy font aranyra. A B. stílje lapos, ízléstelen s időről-időre rosszabb. A régiebbeken az előlapon a császár mellképe, oldalt v. szemben a hátképen többnyire Victoria, v. angyal kereszttel v. a Krisztus-monogrammal, lépcsőzeten álló keresztek, évjelző betűk stb. láthatók; a későbbieken a császár és császárné képe mindig szemben ábrázoltatik s a hátlapot Krisztus szembenéző mellképe v. egész alakja foglalja el, a IX. sz.-tól fogva görög feliratokkal. A latin császárok (1204—51) nem verettek érmeket, míg a Trapezuntban s Niceában székelő császároktól egész sorozatokat ismerünk. A legutolsó bizánci érmet VIII. Palaeologos János császár verette. A középkorban a B. érmek stiljében több ország verette érmeit, így Velence, Bolgárország, Szerbia, IV. Béla korában Magyarországban a +SANCTA MARIA feliratu rézpénzek vannak a bizantinusok mintájára verve. V. ö. *Eckhel*, Doctrina nummorum veterum (6 köt., Wien 1798); *Saulcy*, Essai de classification des suites monétaires byzantines (1830); *Sabatier*, Description des monnaies byzantines (Paris 1862, 2 köt., 70 táblával).

Bizánci szövetek. Állítólag Bizáncban már a IV. sz.-ban készültek selyemszövetek, melyek azonban valószínűleg keletről kerültek Bizáncba. De mint Prokopius írja, a VI. sz. közepén Justinianus császár Indiából szerzetesek által a selyemhernyót és vele egyidejűleg az eperfát honosíttatta meg. A szövést igen pártolta, állami szövőiskolát alapított Gynaeceum néven. Törekvéseit siker koronázta. Pompás szövetek készültek Bizáncban, a legszebbek a XII. sz.-ig. Díszítményeik a perzsa állati dísz és a kínai virág-motívumok hatása alatt keletkeztek, később ünnepélyesebbek, heraldikusabbak lesznek. A szövetek értéke a nehézségétől, a színétől és a beleszőtt arany mennyiségétől függött. Színeik közül első helyen állott a bíbor, az aranyló-zöld, a mély vörös, a sáfránsárga és az indigókék. A selyem nem túlságosan fényes. A bizánci selymek külföldön, főkép Németországban igen keresettek voltak.

Bizantinisztika, az ókor végétől az újkorig a Bizánchoz tartozó vagy vele vonatkozásban levő népek szellemi tevékenységének, tudományos és művészi, társadalmi és vallási életének filológiai-históriai kutatásával foglalkozó újabb keletű tudományág, melynek legérdemesebb művelője az 1892 óta megjelenő Byzantinische Zeitschrift kiadója, Krumbacher Károly (l. o.).

Bizantinizmus, erkölcsi romlás; mértéktelen fényűzés, bujaság, ceremonia-rendszer s különösen csúszás-mászás, hizelgés a magasabb állásuakkal szemben. L. *Bizánci*.

Bizantinusok, l. *Bizánci pénzek*.

Bizarr (franc.), a különös, a szokatlan, a rendestől teltűnő módon eltérő. A B. ízlés a hagyományos, szabályos formákkal szakít s eredetiséget hajszolva, túlzásba esik és torz alkotásokat hoz létre.

Bizarria-narancs (olv.), l. *Citromfa*.

Bize, kisk. Somogy vm. marczalii j.-ban, (1910) 360 magyar lak.; u. p. és u. t. Marczali.

Bize, közs. Aude francia départementban, a Cesse partján, vasút mellett, (1906) 1784 lak., barnaszén- és márványbányákkal; környékén kitünő bortermeléssel. A közeli barlangokban Serres érdekes prehisztorikus tárgyakat, így kőeszközöket, kifaragott szarvasagancsokat és kiveszett állatok csontjait találta.

Bizen, japáni kemény, barna mázas kőedény.

Bizere, Arad vm.-ben, a mai Glogovácz helyén feküdt, hol benedekrendi apátsága templomának nagyszerű romjai most is láthatók. Apátjait az 1322—1507. évekből ismerik. A templom leírása és rajzai *Márki*-nál, Arad tört. I.

Bizerta *(Bizerte, Benzart)*, város Tunisz E.-i partján, ½ órányira a Fehér-foktól, azon csatorna mellett, amely a tengert a B.-i tóval köti össze, 5000 lak., élénk halászattal és kereskedéssel. Újabban a franciák a tengertől a Garrat-el-Tindzséhez, egy belső sós tóhoz csatornát építettek

és ezáltal óriási biztos kikötőt nyertek; mólók és erődök építésével ezt elsőrangú hadi kikötővé tették. Marseille-lel rendes hajóösszeköttetésben áll. Közelében láthatók az ókori feniciai városnak, Hippo Zarytos-nak romjai. V. ö. *Lajos Szalvátor főherceg*, B. u. seine Zukunft (Prága 1881) és Benzart (u. o. 1897).

Bizerte, város, l. *Bizerta*.

Bizet (ejtsd: bizé), *Georges Alexandre César Léopold*, francia zeneköltő, szül. Párisban 1838 okt. 25., megh. Bougivalban 1875 jún. 3. Énekmester fia; 9 éves korában lett a conservatoire tanítványa. 1857-ben a római díjat nyerte el. Már előbb írta Le docteur Miracle c. operettjét, mely 60 pályamű közül elnyerte az Offenbach kitüzte díjat. Olasz földön írt operái: Don Procopio (felfedezték 1895., előadták 1906. Monte-Carlóban) és La gouzla de l'émir; A gyöngyhalászok (1863, magyarul 1888); A szép perthi leány (1867) és Dzsámilé (1872, magyarul 1895); új iránya, wagneri modulációi miatt azonban egyiket sem fogadták érdeme szerint. A Daudet-féle Arlesi leányhoz írt melodrámai zenéjét ellenben még a hangversenyteremben is sűrűn adták, úgyszintén Róma és Jeux d'enfance c. suitejeit. 1875-ben került szinre a Mérimée elbeszélésén alapuló Carmen c. dalműve (magy. 1877), melynek realisztikus jellemzése, üde eredetisége, a spanyol nemzeti elem öntudatos szerepe, szép dallamai, mesteri hangszerelése egyszerre megértették a világgal B. lángelméjét. Életírói: Mastrigli (Torino 1888); Pigot (Paris 1889); Bellaigue (1891). B. levelei 1908. jelentek meg.

Bizmit (ásv.), bizmutoxid, sárga, porszerű bevonat, igen lágy, bizmut-tartalmú ásványok bomlási terméke.

Bizmut *(bismutum, bismuth, wismuth, marcasita, plumbum cinereum)*, kémiai elem, jele Bi, atómsulya 208. Határozottan Basilius Valentinus szólt először fémes B.-ról; Paracelsus *wisemat*-nak, Agricola pedig *bisemutum*-nak nevezte. A B. reakcióit Bergmann állapította meg elsőnek. A természetben a B., habár aránylag ritkán, színállapotban is előfordul, főképen a gneiszben és mint kobalt-, nikkel- és ezüstércek kisérője; gyakoribb ércei a *B.-okker* (Bi_2O_3) és a *B.-fényle* (Bi_2S_3), a nálunk előforduló *rézbányit* $Pb_4Bi_{10}S_{19}$ összetételű B.-érc. A szín-B.-ot a kőzetből kiolvasztás útján kapják, érceiből pedig úgy, hogy azokat pörkölik, majd a B.-oxidot szénnel redukálják és tisztítják. Az árusított B.-ot, amely még kevés arzént, vasat, ólmot, rezet stb. tartalmaz, salétrommal v. ciankáliummal és kénnel, vagy szódával és kevés klórsavas káliummal való összeolvasztással tisztítják. Igen tiszta szín-B. oxalátjából hevítés útján állítható elő vagy úgy, hogy glicerines lúgos B.-sóoldat és cukor keverékét forralják és a kivált szín-B.-ot igen híg kénsavval mossák. A B. vöröses fehér, fémfényű romboéderekben kristályosodó tömeg. Annyira törékeny, hogy könnyen porrá törhető. Fs. 9·65—9·86; op. 264°; kb. 1700°-on forr. A megolvasztott B. a kihűléskor megmerevedik és jelentékenyen kiterjed. Kémiai és fizikai sajátságaira nézve a pozitiv (fémek) és a negativ elemek (nem-fémek) között átmenetet képez. A levegőn közönséges hőmérséken nem változik, izzításkor azonban B.-oxiddá ég el. Híg sósav és kénsav a B.-ra, mint a hidrogénnél jóval kevésbbé pozitiv elemre, nem hat. Salétromsav vagy forró tömény kénsav oxidálja és B.-nitráttá, illetőleg B.-szulfáttá oldja. Klórgáz, különösen melegítéskor, könnyen kloriddá alakítja. Fémekkel könnyen megolvasztható ötvözeteket alkot. Kolloid módosulatu szín-B., az ú. n. B.-hidroszol is ismeretes. Vegyületeiben a B. rendszerint 3 vegyértékű pozitiv gyök, ritkábban 5 vegyértékű. A bizmutot az iparban használatos ötvények, úgyszintén bizmut-sók előállítására használják; ez utóbbiakat gyógyszerül, kendőzőszerül, a porcellán-festésnél, üveggyártásnál stb. alkalmazzák.

B. (termés) mint *ásvány* romboéderes kristályokban igen ritka, sokkal gyakoribb toll-, hálóforma alakokban és dendritikusan, valamint szemcsésen és levelesen. Két irányban (véglap és R—2) tökéletesen hasad; a hasadási alakok oktaéderre emlékeztetnek, azért tartották régebben a kristályait szabályos rendszerbelieknek. Vereses ezüstfehér, gyakran futtatva, nem nyujtható. K. 2·5, fs. 9·6—9·8. A legerősebben mutatja a diamagnetizmus tüneményét. Könnyen olvad. Ezüst-, kobalt-, ólom- és cinkércteléreken terem, hazánkban nincsen. Bőven van Szászországban (Schneeberg, Annaberg, Marienberg), Csehországban (Joachimsthal), Hessenben (Bieber), Karintiában (Lölling), Angliában (Cornwall, Devonshire), Norvégiában (Modum), Svédországban (Broddbo, Dalekarlien), Palaban (California) és Boliviában. Az iparban a könnyen olvadó fémkeverékek előállítására használt B.-nak legnagyobb mennyisége termés B.

Bizmut-arany, l. *Maldonit*.

Bizmut-ezüst, l. *Chilenit*.

Bizmutfehér a. m. bázisos bizmutklorid, l. *Bizmut kloridjai* v. bázisos bizmutnitrát, l. *Bizmutnitrátok*.

Bizmutfény (ásv.), l. *Bizmutin* és *Eulitin*.

Bizmutfestés, csekély jelentőségű iparművészeti technika, amelyet a XV—XVIII. sz.-ban használtak Németországban és Svájcban arra a célra, hogy keményfatárgyaknak fémfényt adjanak. Krétából és ragasztóanyagból készült alapra enyves vízzel kenték a bizmutport és átsimították. Erre festés is kerülhetett.

Bizmutfoncsor, l. *Foncsor*.

Bizmutin *(bizmutfény)*, az antimonithoz sok tekintetben hasonló *ásvány*, de nálánál sokkal ritkább. Hosszú rombos oszlopokban, tűalakban kristályosodik; a kristályok rendesen sávozottak. Bennőve v. rostos halmazokban fordul elő. Ólomszürke v. ónfehér, sokszor sárgásan futtatott, fémes fényű. K. 2—2·5; fs. 6·4—6·6. Anyaga bizmutszulfid (Bi_2S_3). Hazánkban Rézbányán, Oraviczán, Vaskőn és Dobsinán. Szászországban (Johanngeorgenstadt, Altenberg), Angliában (Cornwall: Redruth és Botallack), Svédországban (Riddarhyttan), Boliviában (Illampu-hegység). 81·25% bizmut tartalmánál fogva igen becses anyag.

Bizmutina (ásv.) a. m. *bizmutin* (l. o.).

Bizmutinit (ásv.) a. m. *bizmutin* (l. o.).

Bizmutit *(bizmutpát*, ásv.), viztartalmú szénsavas bizmut; amorf, sárgászöld. K. 4—4·5; fs. 6·8—

6·9. Szilézia (Ullersreuth), Szászország (Johanngeorgenstadt, Schneeberg) stb.

Bizmut kloridjai. Ilyenek a *bizmutoklorid* (Bizmutklorür Bi_2Cl_4), *bizmutiklorid* $BiCl_3$ és a *bázisos bizmutklorid*, vagy B.-oxiklorid BiOCl. A bizmutiklorid előállítható szín B.-ból annak klórgázban való hevítése, vagy királyvízben való oldása útján, vagy B.-oxidból úgy, hogy ezt sósavban oldják és az oldatot besűrűsítik, amikor is kristályvíztartalmú bizmutklorid kiválik; a kristályokat retortában hevítve, eleinte víz és sósav illan el, utóbb a tiszta bizmutklorid (bizmutvaj) desztillál át. Színtelen, kristályos tömeg; op. 225—230°; 447° C.-on forr. Vízben és szeszben oldható. Oldatából, azt sok vízzel higítva, hófehér csapadék alakjában *bázisos bizmutklorid* (bizmutoxiklorid) BiOCl válik ki, amelyet *bizmutfehér* (gyöngyfehér, spanyolfehér) néven kendőzőszerül is használnak. Alkálifémek kloridjaival a bizmutklorid kettős sókat alkot.

Bizmutnikkel, l. *Grünauit.*

Bizmutnitrátok. Ilyenek a *szabályos* bizmutnitrát (szab. salétromsavas B.) $Bi(NO_3)_3$ és számos *bázisos* bizmutnitrát. A szabályos bizmutnitrátot előállítására szín bizmutnirátot salétromsavban oldanak és az aszbeszten vagy üveggyapoton megszűrt oldatot besűrűsítik. A tömény oldatból kihűléskor a színtelen, szabályos só 5 molekula vízzel kikristályosodik. Kevés salétromsavval megsavanyított vízben a só változatlanul oldódik; az oldatot vízzel higítva, a szabályos só hidrolitos bomlása folytán, oldhatatlan *bázisos bizmutnitrát* válik ki fehér csapadék alakjában. A leváló bázisos só összetétele a folyadék hőmérsékétől és a higításra használt víz mennyiségétől függ; minél több a higító víz, annál inkább közeledik a csapadék összetétele a bizmuthidroxidéhez. A magyar gyógyszerkönyvben hivatalos *bismutum subnitricum* $(HO)_2BiNO_3$ összetételű só, tehát dihidroxilbizmutnitrát, amelyet gyógyszerül használnak, úgyszintén kozmetikus kenőcsök és kendőző porok készítésénél is alkalmaznak.

Bizmutoferrit (ásv.) vastartalmú bizmut szilikát. Lelőhelye Szászország (Schneeberg).

Bizmutokker (ásv.) a. m. *bizmit* (l. o.).

Bizmutolamprit (ásv.) a. m. *bizmutin* (l. o.).

Bizmutosmaltin (ásv.), bizmuttartalmú skutterudit; Schneeberg (Szászország).

Bizmutoszferit *(bismuthosphaerit,* ásv.), bizmutoxidkarbonát, sárgás-barnás kis gömbök, lelőhelye Schneeberg (Szászország), Guanajuato (Mexiko).

Bizmut oxidjai *és hidroxidjai.* A bizmut legismeretesebb és legfontosabb oxidja a *bizmuttrioxid* (bismutoxyd, bismutsesquioxyd) Bi_2O_3; a *bizmutdioxid* (bismutsuboxyd) Bi_2O_2, úgyszintén a *bizmuttetroxid* Bi_2O_4, a *bizmutpentoxid* Bi_2O_5 és a *bizmutheptoxid* Bi_2O_7 kevésbbé ismeretes és alig tanulmányozott vegyületek. A *bizmuttrioxidot,* amely a természetben mint bizmutokker előfordul, már Agricola idejében ismerték. Keletkezik szín bizmut levegőn vagy oxigén-gázban való elégetésekor (bizmutvirág, flores bismuthi); előállítható a bizmut szubnitrátjából, karbonátjából v. hidroxidjából hevítés útján. Az így előállított bizmuttrioxid 8·2 fajsúlyú, alaktalan sárga por. Vízben oldhatatlan. Erős hevítéskor megolvad, megbarnul és a kihűléskor kristályos tömeggé mered meg. A bizmuttrioxid gyenge bázis, savak könnyen bizmutsókká oldják. A bizmuttrioxidot erősen fénytörő üvegek előállításánál, porcellán- és üvegfestésnél, anilinvörös előállításánál stb. használják.

A *bizmutdioxid* barna csapadék alakjában keletkezik, ha bizmutklorid oldatához stannoklorid-oldatot és fölös mennyiségű híg kálilúgot elegyítünk.

A *bizmuttetroxid* és a *bizmutpentoxid* előállításának lényege az, hogy finom eloszlású bizmuthidroxid és kálilúg keverékébe közönséges hőmérséken, illetőleg a keverék forralása közben klórgázt áramoltatnak. Az előbbi esetben bizmuttetroxid keletkezik; az utóbbiban pedig a vörös csapadékot salétromsavval vörös színű bizmutsavvá HBO_3 alakítják, amelyből 120°-on való hevítéskor a sav anhidridje, a bizmutpentoxid keletkezik.

Bizmutsók oldatából káli vagy nátronlúg hatására fehér csapadék alakjában *bizmuthidroxid* $Bi(OH)_3$ válik ki. A lúgos folyadékot csapadékostul forralva, a fehér csapadék megsárgul, mert a bizmuthidroxid ilyenkor vízre és sárga bizmuttrioxidra bomlik. Szárításkor a bizmuthidroxid szintén könnyen elbomlik vízre és fehér amorf poralakú *bizmutmetahidroxidra* (BiO)OH; hevítéskor pedig sárga *bizmuttrioxiddá* alakul.

Bizmutoxiklorid, l. *Bizmut kloridjai.* A bizmutkloridot *gyöngyfehér* (Perlweiss), *Blanc de Perle, Blanc d'Espagne* néven kendőző szerül használják.

Bizmutóz, *bismutose,* kb. 22% bizmutot és fehérjét tartalmazó gyógyszerkészítmény. Előállítására szabályos bizmutnitrátot nátriumkloridoldatban oldanak és az oldatot tojásfehérje oldatához elegyítik, a kiválott csapadékot forró vízzel mossák és megszárítják. Fehér, vagy kissé sárgás színű, szagtalan és íztelen por. Főképen a gyermekgyógyászatban a bázisos bizmutnitrat módjára alkalmazzák.

Bizmut-ötvények. A B. olvadáspontja tetemesen kisebb, mint azt az ötvényfémek olvadáspontjából következtetni lehetne. Sok bizmutötvényt pedig nagy ridegsége és az ötvényfémek sűrűségénél jóval kisebb sűrűsége jellemez. Régebben a B. könnyű olvadékonyságát arra használták fel, hogy a gőzkazánon alkalmazott biztosító csőkúpot ily ötvénylappal zárták el, azt gondolván, hogy a túlságosan hevített gőz az ötvényt megömleszti és a gőz a szabadba surranhat, azonban e teoriát több sajnos tapasztalat cáfolta meg. Sok kazán robbant szét, mielőtt ez az ötvény megömlött volna. A könnyen olvadó B. közül kiemelhetjük a *Newton,* a *Rose-* és a *Woods*-féle összetételt. A Newton-féle fém 8 rész bizmut, 5 rész ólom és 3 rész ónból áll és 94·5° C.-on olvad. Rose ötvényét 2, illetve 8 rész ón, 1, illetve 3 rész ón és 1, illetve 8 rész ólomból alkotja, az első 93·75, a második 79° C.-on olvad. A Woods-fémet 4 rész bizmut, 2 rész ólom, 1 rész ón és 1 rész kadmium alkotja, olvad 60·5° C.-nál. Az alábbi táblázat világos képet nyujt arról, hogyan változik az ólom

és ón hozzátételének mennyisége szerint az ötvényolvadó pontja.

Bizmut rész	Ólom rész	Ón rész	Olvadó pont C°	Megfelelő gőznyomás atm.
8	5	3	100	1
8	8	4	113·3	$1^1/_2$
8	8	5	123·3	2
8	10	8	130	$2^1/_2$
8	12	8	132·4	3
8	16	14	143·3	$3^1/_2$
8	16	12	145·4	4
8	22	24	153·8	5
8	32	36	160·2	6
8	32	28	166·5	7
8	30	24	172	8

A nagyon kemény B.-et clichék, jelesül szövetnyomó hengerek készítésére használják. E célra 48 s. rész ón, 32·5 s. r. ólom, 9 s. r. bizmut és 10·5 s. r. antimonból álló ötvény szolgál. A B.-ből igen finom bevonatokat is készítenek, mert kihüléskor nagyon kiterjednek és a tárgy legfinomabb részét is kitöltik. Efféle összetételek a következők:

bizmut	8	6	5	2	8	5	súlyrész
ón	3	3	2	1	3	3	« «
ólom	8	13	3	1	5	2	« «
kénesö	11	—	—	—	—	1	« «

Ezek közül legfinomabb szövete az elsőnek van. Az utolsó ötvény legkönnyebben olvad (70° C.-on), azonban oly fémekhez, melyek könnyen foncsorozódnak, nem használható.

Bizmutpát (ásv.), l. *Bizmutit.*

Bizmut sói. Többnyire szintelenek (foszfát, jodát, karbonát, klorid, nitrát, szulfát), ritkábban színesek (jodid — barna, kromát — sárgabarna). Egyesek oldhatók (klorid, nitrát, szulfát), a többiek oldhatatlanok (karbonát, kromát, foszfát, jodát, jodid). Az oldható bizmutsók kevés megsavanyított vízben változatlanul oldódnak, az oldat higításakor azonban, hidrolitos bomlás folytán, bázisos só keletkezik és csapadék alakjában leválik. Az oldhatók mérgezők. Megsavanyított oldatukból kénhidrogén barnásfekete bizmutszulfidot választ le. Az alkálihidroxidok a bizmutsóoldatból fehér bizmuthidroxidot választanak le; az alkálikarbonátok szintén fehér bizmutkarbonátok. Jellemző reakció továbbá, hogy a bizmutsók sósavval kissé megsavanyított oldata a vízzel való erős felhigításkor tejszerüvé válik, mert az oldhatatlan bizmutoxiklorid kiválik; e csapadék borkősavoldatban nem oldódik.

Bizmutspirális, lapos tekercsalakú bizmutdrót, amely intenziv mágneses terek (elektromágnes, dinamó) erősségének mérésére szolgál (Lenard) a bizmut ama tulajdonsága alapján, hogy elektromos ellenállása mágneses térbe helyezve megnövekszik.

Bizmutszubnitrát a. m. bázisos bizmutnitrát. L. *Bizmutnitrátok.*

Bizmut szulfidjai. Jól ismeretes a *bizmuttriszulfid* Bi_2S_3, amely barnásfekete csapadék alakjában leválik, ha megsavanyított bizmutsóoldatba kénhidrogén-gázt áramoltatunk. Előállítható úgy is, hogy bizmut és kén megfelelő mennyiségét összeolvasztjuk. Az így előállított bizmuttriszulfid szürke kristályos tömeg, amelynek fs.-a 6·5. A természetben is előfordul (bizmutfényle). A *bizmutdiszulfid* Bi_2S_2, alig tanulmányozott vegyület.

Bizmutvaj, l. *Bizmut kloridjai.*

Bizományi faktura. A bizományos akár vételi, akár eladási megbizásnál külön számlával számol el megbizójával szemben. Ezen számlát B.-nak, vagy röviden fakturának nevezik.

Bizományi kereskedés, l. *Bizományi ügylet.*

Bizományi rendszer *(Kommissionssystem)*, l. *Osztalékos bér.*

Bizományi ügylet (franc. *commission*, ném. *Kommissionsgeschäft*, ang. *commission agency)*, a magy. keresk. törvény szerint oly kereskedelmi ügylet, amelyet valaki (a *bizományos*, franc. *commissionaire*, ném. *Kommissionär*, ang. *factor, agent)* saját nevében ugyan, de másnak *(a megbizónak*, franc. *commettant*, ném. *Kommittent*, ang. *consigner)* számlájára köt. E meghatározásból világosan kitünik, hogy a B.-nek a bizományos részéről kell kereskedelmi ügyletnek lennie; kitünik továbbá, hogy azzal a harmadik személlyel szemben, akivel a bizományos az ügyletet megköti, csak ő áll szerződéses viszonyban, nem pedig a megbizó, aki a bizományos jogaiba csak engedmény útján léphet; kitünik végre, hogy a B.-ből eredő nyereség-veszteség csak a megbizót illeti. A bizományos haszna csak az, hogy a teljesített B. után joga van felszámítani a megbizónak az ügylettel járó és arra hasznosan fordított összes költségeit (a fuvarbérek, raktárdíj, vám, biztosítódíj, munkabérek, postaköltségek stb.) és joga van felszámítani az ő közvetítésének díját, az ú. n. *bizományi díjat* v. *jutalékot* (commission, Provision), amelynek nagyságát vagy előzetes alku, vagy ilyen hiján a bizományos piacán uralkodó kereskedelmi szokás állapítja meg. Ez a jutalék általában az értékpapiroknál, váltóknál és idegen pénzeknél sokkal kisebb, mint valóságos árúknál.

A B.-ek a mai kereskedelmi forgalomban igen gyakoriak, elannyira, hogy összességükben a kereskedésnek egyik külön ágát, az ú. n. *bizományi kereskedést* alkotják, szemben a saját számlára üzött kereskedéssel (Proprehandel). A tőzsdei ügyletek kötését (l. *Tőzsde)*, a külföldi váltók kibocsátását és forgatását (l. *Bizományi váltó)*, a biztosítást és a fuvarozást (l. *Biztosítás* és *Szállító ügylet)* nagy részben bizományosok közvetítik. De legfontosabb két ága a B.-eknek a bizományi vétel s a bizományi eladás, közönséges árúknak, valamint értékpapiroknak, váltóknak, idegen pénzeknek bizományban való megszerzése és bizományban való eladása.

A B.-ből eredő jogi viszonyokat, különösen pedig a bizományos jogait és kötelességeit a magy. keresk. törvény 368—383. §-a szabályozza. A bizományos legfontosabb kötelességei általában a következők: A kapott megbizásban rendes kereskedői gondossággal s a megbizó érdekeinek hű megóvásával köteles eljárni; tartozik a megbizó utasításait, különösen eladáskor a megbizótól megszabott (limitált) legkisebb, vételkor a megszabott legnagyobb árt betartani és megbizójának a valósággal elért eladási, illetve vételárral elszámolni. A megszabott ártól csak abban az esetben térhet el a megbizó rovására, ha be tudja bizonyítani, hogy az eltérés a megbizó érdekében szükséges volt. Tartozik végre a megbizónak járó

összeget ennek kiadni. Hitelre eladni a megbízó kockázatára csak akkor szabad neki, ha a megbízó őt erre külön felhatalmazta, vagy ha az illető cikket az ő piacának szokása szerint általában hitelben szokták eladni s a megbízó a hitelben való eladást kifejezetten meg nem tiltotta. Az ügylet és különösen a fizetés teljesítéséért a bizományos egészben vagy részben csak akkor felelős, ha közte s a megbízó között erre nézve külön megállapodás történt (l. *Star del credere*). A bizományos legfontosabb jogai: A teljesített ügylet után felszámíthatja a megbízó terhére már fentebb említett költségeit és jutalékát, a hitelezésért való jótállás esetében az erre nézve kialkudott ú. n. jótálló díjat (delcredere-proviziót), a körülmények szerint a tényleg eladott érték 1—3%-át. A bizományosnak az ő költségei, jutaléka és előlegei fejében még a megbízó csődbe jutása esetében is érvényes zálogjoga van az ő rendelkezése alatt levő bizományi árúkra és követelésekre.

A bizománynak a *könyvkereskedésben* való értelmét l. *Könyvkereskedés*.

Irodalom. A magyar kereskedelmi törvénynek Klupathy, Nagy és Neumann-féle magyarázatain kívül: Balogh Jenő, A bizományos büntetőjogi felelőssége, BJT. XIV.; König V., A bizományos sikkasztása, JK. 1896. 4; Serly Antal, A bizományi ügylet jogi természete, JK. 1887. 26; Horváth Lipót, Az önszerződő bizományosról, ÜL. 1899. 20; Endemann A., Das moderne Börsenkommissionsgeschäft. Berlin 1895; Grünhut, Das Recht des Kommissionshandels, Wien 1879; Lepa, Lehre v. d. Selbsteintritt des Kommissionärs i. Einkaufs- u. Verkaufsverträge, Stuttgart 1883; Wandelt H., Die rechtliche Natur des Kommissionsgeschäftes, Berlin 1897; Delamarre et Lepoitain, Traité du contrat de commission, Paris 1843; Domengot et Peyrolmy, Du mandat de la commission, u. o. 1870; Story, Commission on the law of agency, Boston 1869.

Bizományi váltó, az olyan váltó, amelyet valaki nem saját számlájára és saját követelése v. tartozása fejében, hanem másnak a megbízásából, ennek számlájára és követelése v. tartozása fejében állít ki egy harmadik személyre, illetve küldvényez (saját forgatásával) egy harmadik személynek. Az ily váltók fedezeti és értesítési záradéka így szól: És tegye számvitelbe N. N. számláján, tudósítás szerint. A megbízó nevét rendszerint csak a kezdőbetükkel jelölik. L. még *Váltó*.

Bizományos, l. *Bizományi ügylet*.

Bizon-tulkok *(Bibos,* áll.), a tülkösszarvú (Bovidae) párosujju emlősállatok (*Artiodactyla*) egyik neme. Négy élő és egy kihalt faja ismeretes. Ide tartozik a gaur *(Bibos gaurus* H. Smith), a nagy homlokú tulok v. gayal *(B. frontalis* Lambert), a banteng *(B. sondaicus* Schleg. et Mull.) és a szanga (*B. africanus* L.); kihalt a *B. palaeogaurus* Rütimeyer, melynek maradványait India pleisztocén rétegeiben fedezték fel. A B. fajai, melyek főleg Indiában és Kinában élnek, a yak-féléket összekötik a valódi tulokfélékkel. L. *Gaur, Banteng, Gayal* és *Szanga*.

Bizony *Ákos*, ügyvéd és országgyülési képviselő, szül. 1846 nov. 25. Budapesten. A jogot Kassán és Eperjesen végezte. 1872 óta önálló ügyvédi irodát nyitott Miskolczon, 1876. a tiszáninneni ref. egyházkerület ügyészévé választotta, mely tisztét máig viseli. Elnöke a miskolczi ügyvédi kamarának és több közgazdasági vállalatnak és társadalmi egyesületnek. 1901., 1905. és 1906-ban Miskolcz városának I. kerülete függetlenségi programmal képviselőjéül választotta, de az 1910 jún. 1. választáson kisebbségben maradt, ellenben u. a. év decemberében pótválasztáson ismét e kerület képviselőjévé választották.

Bizonyítás, 1. *logikai értelemben* valamely ítélet valóságának v. valótlanságának kimutatása okokból. A kérdés tehát mindig az, vajjon a bizonyítandó ítélet alanya összeegyeztethető-e annak állítmányával. Kétféle úton érhetünk célt: vagy az alanyfogalom tartalmából indulunk ki, v. annak köréből. Az első esetben az alany tartalmát egy általánosabb fogalom alá helyezzük és ennek valamely lényeges jegyét átvisszük reá, vagyis az általánosból következtetünk a különösre és akkor a *B. deduktiv*. A második esetben kimutatjuk, hogy az alanyfogalom körébe tartozó minden egyes fajt külön-külön megilleti az állítmány, tehát az egész alanyt is megilleti, vagyis a különösből következtetünk az általánosra és akkor a *B. induktiv*. Ez utóbbi *teljes* lesz, ha az alanyfogalom egész köre ismeretes, ellenkező esetben az indukció *nem teljes*. Ha az ítélet igazolására részint dedukciót, részint indukciót használunk, akkor a B. *vegyes*. Mind a két esetben szükséges, hogy oly tételekből induljunk ki, melyek maguk bizonyításra nem szorulnak, különben a bizonyítás a végtelenbe menne, és egyáltalában nem volna lehetséges. Az ilyen önmagában bizonyos tételt *elv*-nek (axioma), az elvből künduló ítéleteket és következtetéseket, melyek végre szükségképen a bizonyítandó ítéletre vezetnek, *érvek*-nek okadatoknak (argumenta) nevezzük. Az érvekben rejlik a *bizonyító erő* (vis probandi), melynek forrása vagy maga az érvek tartalma, tehát a B. *anyaga*, vagy azoknak elrendezése és csoportosítása, tehát a B. *alakja*. A B.-i eljárás (modus probandi) is lehet kétféle: egyenes (direkt), ha a bizonyítandó tétel igazságát közvetetlenül az érvekből vezetjük le, *közvetett* pedig (indirekt, apagógikus, l. *Apagóg bizonyítás*), ha a bizonyítandó tételnek igazságát az ellenkezőnek lehetetlenségéből következtetjük (deductio ad absurdum). Az indirekt és induktiv B.-nak kisebb a bizonyító ereje, mint a deduktiv B.-nak. Az t. i. kimutatja, *miért* helyes az állítás, míg az induktiv B. csak kimutatja, *hogy* helyes, de nem mondja, *miért* helyes az állítás, az indirekt B. pedig csak azt mutatja, hogy az ellenkezője lehetetlen. A B.-nak anyagában épp úgy mint alakjában fordulhatnak elő hibák. Ilyenek: a *hysteron-proteron*, ha a B.-ra nem szoruló tételt még be nem bizonyított érvekkel támogatjuk; a *körben való B.* (petitio principii), ha a még csak bizonyítandó tétel magának az érvnek B.-ára szolgál (circulus in demonstrando-nak is neveztetik); az *ugrás a B.-ban* (saltus in probando), ha a következtetési láncolat nem folytonos és összefüggő. A B. akkor is hibás, ha többet vagy kevesebbet bizonyít, mint amennyit kell (qui nimium probat, nihil probat); vagy ha egészen mást bizonyít, mint amit a tétel tartalmaz; ez utóbbi hibát *fogalomzavarnak* (ignoratio elenchi) is nevezzük.

2. *B.* (csat.). A bírói eljárás, szónoklás és tudományos vizsgálódás e mellőzhetetlen eszköze

nagy jelentőséggel bir a költészet világában is. A tanítóköltészet körében való szerepe nyilvánvaló. De másutt, főleg a regényben és drámában is bő alkalom nyilik az érvelés minden fajának alkalmazására. Hányszor harcolják a szinpadon az ellenfelek döntő küzdelmüket az érvek és ellenérvek, a B. és cáfolás, a vád és védelem, vagy viszonvád fegyvereivel. Shakespeare darabjaiból a B. mindenféle fajaira, az álokoskodásokra s hibás B.-okra is, gazdag példatárt állíthatnánk össze. Más szempont alá tartozik, midőn az egész műalkotás célja valamely társadalmi vagy erkölcsi kérdés mindenoldalú megvilágítása s egy tétel B.-a. *A falu jegyzője*, mint ismeretes, hatalmas vádirat a régi megyerendszer ellen. Ifj. Dumas és Sardou sokszor éles dialektikával fejt ki egy-egy tézist s egész darabja ennek B.-ára való. (L. *Célzat, Irányzatosság.)*

3. *B.* a retorikában, l. *Beszéd.*

4. A *mathematikai* B.-oknál igen gyakori a *tételek megfordítása*, melynek leggyakoribb alkalmazása a következő: Ha már bebizonyítottuk, hogy A-nak megfelel B, vagyis ha A van, van B is, és ha bebizonyítottuk, hogy ha A nincs, akkor B sincs; akkor következik, hogy ha B van, A is van, és ha B nincs, akkor A sincs; tehát e 4 tétel közül: A est B, non A est non B, B est A, non B est non A, csupán az első kettő (vagy az utóbbi 2) független egymástól. E tétel általánosítását a Hauberféle tétel fejezi ki. (V. ö. *Stolz*, Allgem. Arithmetik p. 7.)

5. *B. jogi szempontból.* I. *A bűnvádi perben.* A B. az a perbeli tevékenység, mely által a bíróság, illetőleg az eljárásra hivatott más hatóság határozatára vagy intézkedésére nézve lényeges valamely tény valódiságát vagy valótlanságát megállapítják. A bíróság vagy más hatóság a perben lényeges tény valóságáról vagy valótlanságáról négyféle alapon szerezhet meggyőződést: *a)* Saját érzéki észlelete alapján, ami feleslegessé teszi a B.-t, tehát a birói szemle nem tartozik a bizonyító eszközök közé. *b)* Más egyének (a felek, a tanuk, vagy a szakértők) nyilatkozata alapján. A szakértő a létező állapotot megállapítja és annak megítélése céljából véleményt nyilvánít. *c)* Bizonyos egyének vagy tárgyak létezése, bizonyos tulajdonsága vagy minősége által. *d)* Közvetett, összetett, ill. mesterséges B. útján. Ez utóbbi lényege az, hogy a B. tárgyai olyan tények, amelyekből a bizonyítandó tény valóságára vagy valótlanságára lehet következtetni. Ha kizárólag a hatóság belátásától függ, hogy mit fogadjon el bizonyító eszköz gyanánt és mit tekintsen bizonyítottnak: *a szabad B.-i elmélet* érvényesül. Ellenben a kötött vagy törvényes B.-i rendszer van hatályban, ha a törvény határozza meg, hogy minő bizonyító eszközökkel lehet élni, ill. ezeket milyen alakban lehet felhasználni és mit kell vagy legalább mit szabad bizonyítottnak tekinteni (igenleges vagy nemleges törvényes B.-i rendszer). Évezredes tapasztalás kimutatta, hogy a törvényes B.-i rendszer feladatát nem képes megoldani s ezért az újabb korban minden államban a szabad B. rendszerére tértek át. A magyar bűnvádi prtts. 324. szakasza is kimondja, hogy a bíróság a bizonyítékoknak egyenként és egybefüggésükben való gondos mérlegelésével határoz; a 349. szakasz pedig az esküdtekre nézve szintén a szabad B. elvét emeli érvényre. Ez azonban nem egyértelmű a jelszóként gyakran használt, de valójában homályos jellegű belső meggyőződés elvével, hanem azt jelenti, hogy a bírák és esküdtek az értelemnek alapos, tárgyilagos és lelkiismeretes munkáját végzik. A *B. tárgya* általában mindaz, amitől valamely jogszabály alkalmazása vagy valamely intézkedés függ. Egyes irányokban a B. szüksége elesik, más tekintetben az ki van zárva. A *B. lefolyása* általában a következő: *a)* A bizonyíték megjelölése; *b)* a B. felvétele; *c)* ab izonyító eszközben rejlő bizonyító ok mérlegelése. A büntető perben a vádlónak kell bizonyítani. Ezért a vád bizonyítékai megelőzik a védelem bizonyítékait. A bizonyító eszközöket a felek jelölik meg különösen a vizsgálat elrendelése iránti indítványban, v. a vádiratban, de a B.-t a bíróság hivatalból is elrendelheti és végzi. A B. döntő része rendszerint az ítélő bíróság előtt, tehát a tárgyaláson v. főtárgyaláson történik. Különösen a feleket, tanukat és szakértőket a főtárgyalási elnök, ill. a tárgyalást vezető biró hallgatja ki. A tanukhoz és a szakértőkhöz a felek és képviselőik közvetlenül is intézhetnek kérdéseket. A felek által teljesített keresztkérdezést a bűnvádi perrendtartás megengedi, de a gyakorlatban az nem érvényesül.

II. *A polgári perben.* Ámbár az utolsó időben a B. a polgári perben nagyon közeledett a bűnvádi per szabályozásához, ma is vannak még lényeges eltérések a két eljárás B.-i rendszere között. A polgári perben érvényesülő tárgyalási elv következménye, hogy azok a tényállítások, amelyeket az ellenfél a bíróság előtt beismer, valamint rendszerint azok a tényállítások, amelyeket az ellenfél a nyilatkozásra történt felhívásra nem tagad, B.-ra nem szorulnak. Épp úgy nem szorulnak B.-ra azok a tények sem, amelyek a bíróság előtt köztudomásuak, vagy amelyekről a bíróságnak hivatalos tudomása van. — *Bizonyítékok* a polgári perben: tanú, okirat, szemle, szakértő és a fél eskü alatti kihallgatása. Ezt az utóbbit a sommás eljárásról szóló 1893. XVIII. t.-c. honosította meg nálunk a sommás eljárás alá tartozó perekben a formális eskü helyett. A Pp. a formális esküt az eljárás egyik nemében sem alkalmazza, hanem csak mint egyezségi esküt engedi meg. A Pp. szerint a B. olyan ténykörülményekkel is történhetik, amelyek a tényállítás valóságára vagy valótlanságára alapos következtetést engednek és a bíróság erre nézve a tárgyalás egyéb körülményeiből is következtetést vonhat. Ez az ú. n. közvetett B. A B.-t a bíróság vagy a felek kérelmére, vagy hivatalból rendeli el. A Pp. tág jogkört biztosít a bíróságnak. A bíróság hivatalból is rendelhet tanukihallgatást, okirat-felmutatást, szemlét, szakértő meghallgatását, a fél eskü alatti kihallgatását. A bíróság e hivatalos kötelessége azonban nem veszi le a felek válláról a B. terhét. A *B.-i teher* a Pp. szerint azt a felet terheli, akinek érdekében áll, hogy a bíróság az állított tényt valónak tekintse. Ehhez képest azokat a tényeket, amelyek a jog megalapítására szolgálnak, annak a félnek kell bizonyítania, aki

a jogot érvényesíteni akarja, ellenben azokat a tényeket, amelyek az érvényesített jog létrejöttét kizárják vagy a jogot megszüntetik, annak a félnek kell bizonyítania, ki a jog érvényesítését ellenzi. Hogy mely tények alapítják meg a jogot, melyek zárják ki létrejöttét vagy szüntetik azt meg, az az anyagi jog kérdése. — A *B. felvétele* szóbeli eljárásban rendszerint a perbíróság előtt a szóbeli tárgyalás folyamán történik. Ez a közvetlenség elvének követelménye. Ezt a szabályt állítja fel a Pp. is és csak a törvényben meghatározott esetekben engedi meg a bíróságnak, hogy B. felvételét kiküldött vagy megkeresett bíróra bízza. *A bizonyítékok szabad mérlegelése* ma már a polgári pernek is épp úgy alapvető szabálya, mint a bűnvádi pernek. A Pp.-ban éppen úgy, mint mai eljárásunk szerint, a bíróság a tényállás valóságát vagy valótlanságát a tárgyalás és a bizonyítás egész tartalmának szorgos méltatásával ítéli meg és meggyőződésének alkotásában törvényes B.-i szabályokhoz csak a törvényben megjelölt esetekben van kötve. Ezekben a törvényes B.-i szabályokban eltérés van a polgári és a bűnvádi per között. Ilyen kivétel pl. a polgári perben az okiratok bizonyító ereje; amennyiben a Pp. a köziratoknak és bizonyos meghatározott alakban kiállított magánokiratoknak teljes bizonyító erőt ad. Hogy azonban a bizonyítékok szabad mérlegelése ne vezessen a bíró csakis szubjektiv, tárgyi alapon nem nyugvó belső meggyőződésének érvényesülésére, a Pp. rendeli, hogy a bíró azokat az okokat, amelyek meggyőződését előidézték, vagy amelyek miatt a B.-t elégtelennek tartotta, az ítéletben tüzetesen adja elő. Bizonyos esetekben a fél a per megindítása előtt *előleges B.*-t is kérhet. Ennek különösen akkor van helye, ha valószínű, hogy a B. a per folyamán már nem lesz sikeresen felvehető, vagy nagyon nehéz lesz. Azonban helye lehet az előleges B.-nak más esetekben is, pl. ha valamely dolognak hiányait kell megállapítani. A bizonyítékok közül a tanukihallgatás és a szemle az, amelyek az előleges B.-felvételre alkalmat adnak. V. ö. *Bizonyosság.*

Bizonyíték, minden tény, körülmény vagy adat, amely az állítás bizonyítására szolgál. A B. vagy közvetetlen tapasztalásból, vagy mások tanúságából meríthető; az utóbbi esetben a B. értéke a tanu hitelességétől függ. Ily értelemben a föltétlen tekintélynek örvendő irókból vett idézetek (dicta probantia) is B.-ok, mint pl. a teológiában a bibliából vett idézetek, l. *Bizonyítás.*

Bizonyítvány. Valamely ténynek bizonyítását tartalmazó irat, amely a kiállító minősége szerint magán, vagy közhitelü B. A magyar Btk. különös védelembe veszi valakinek egészségi állapotáról kiadott s hatóság vagy biztosító társaság előtt való használatra szánt orvosi, és a községi előljáróság által valakinek erkölcsi viseletéről vagy vagyoni állapotáról kiadott B.-okat, s büntet: 1. az orvost, aki ily célra hamis B.-t kiad (Btk. 408. §), 2. azt, aki anélkül, hogy orvos volna ezen minőséget színlelve, vagy más orvos nevében vagy költött név alatt a mondott célból B.-t ad ki, vagy valódi orvosi B.-t meghamisít (Btk. 409. §), 3. azt, aki a végett, hogy valamely hatóságot vagy biztosítás esetében a biztosító társaságot egészségi állapotára vonatkozólag tévedésbe ejtsen, tudva hamis orvosi B.-t használ (Btk. 410. §), végül 4. azt a községi előljárót, aki valakinek erkölcsi viseletéről vagy vagyoni állapotáról hamis tartalmú B.-t ad ki (Btk. 411. §). Kiemelendő, hogy a bűncselekmény nem a hamis B. kiállítása, hanem *kiadása* által követtetik el. Az igazoló B. hamisítása, vagy hamis igazoló B. készítése a Kbtk. 71. §-a szerint büntetendő. Az *iskolai B.* (l. o.) hamisítása a gyakorlat szerint közokirathamisítás.

Bizonyítvány-hamisítás, l. *Bizonyítvány.*

Bizonyosság, a tudáson alapuló meggyőződés. A tudás minőségétől függ tehát, vajjon e meggyőződésnek megfelel-e valamely önmagában is megálló igazság vagy sem. Ha a tudás a megismerés általános törvényein alapszik, a B. *tárgyilagos*; ha csak egyéni tapasztaláson v. felfogáson alapszik, akkor *alanyi.* Az alanyi B. *erkölcsinek* is mondható, mert cselekvéseinkben általa vezérelni és befolyásoltatni engedjük magunkat; ily értelemben *bizalomnak* is nevezzük. A B. lehet *közvetetlen* és *közvetett.* Közvetetlen akkor, ha a tudás önmagában világos fogalmakból vagy tagadhatatlan tényekből ered; közvetett pedig akkor, ha más fogalmakra és tényekre, tehát bizonyításra és következtetésre szorul. A bizonyítás hiányossága v. elégtelensége *bizonytalanságot* eredményez, mely vagy magában a tárgyban rejlik, és akkor a megismerés határát jelöli, v. pedig csak segédeszközeink fogyatékosságából származik és akkor, a szerint, amint az érvek túlnyomó súlya vagy mellette, vagy ellene szól, *valószinüséggé* vagy *valószinütlenséggé* lesz. A megismerés határainak a megállapítása a bölcsészetnek legfontosabb problémája és a segédeszközök gyarapítása és tökéletesbítése kezdettől fogva minden tudományos kutatásnak célja.

B. a jogi téren nem matematikai vagy apodiktikus B., hanem csak a valószinüségnek oly magas foka, hogy az ellenkezőnek elfogadása, mint valószinütlen kivétel a tapasztalati igazságok alól, észszerütlennek mutatkozik. Az a felfogás, hogy csak a tárgyi, az ítélő alanytól független B. lehet a birói ítélet alapja, a törvényes bizonyítási rendszerek kifejlődéséhez vezetett. Ezeknek lényege, hogy a törvény előre megállapítja, mily föltételek mellett tekinthet a bíróság valamely tényt bebizonyítottnak; *a pozitiv bizonyítási elmélet* szerint: a meghatározott föltétel fennforgása esetén a biró a tényt bizonyítottnak tartozik elfogadni még akkor is, ha másként van alanyilag meggyőződve; *a negativ bizonyítási elmélet* előírja, hogy a meghatározott feltételek hiányában a bíróság a tényt nem fogadhatja el bizonyítottnak és pedig még akkor sem, ha alanyilag annak valódiságáról volna meggyőződve, de viszont a feltételek fennforgása esetében nem tartozik a tényt bizonyítottnak elfogadni, ha ez alanyi meggyőződésével ellenkeznék. A modern *szabad bizonyítási elmélet* a jogi B.-hoz nem tárgyi, hanem alanyi B.-ot követel vagyis a birónak észszerű okokon nyugvó személyes meggyőződését. A mai perjogokban csak azon tényekhez fűződik a B. minősége, amelyeknek valósága már magában véve is kétségtelen. Ide sorolhatók: 1. azok a

tények, melyeket a biró hivatalosan észlelt; 2. melyeknek valóságát általánosan érvényes (fizikai, élettani stb.) okok alapján bizonyosnak kell tartani; 3. más hatóságoknak oly intézkedései, melyeket ezek a bírósággal hivatalosan közöltek; 4. végre az ú. n. *köztudomású tények* (l. o.). Mindezek a tárgyi B. fogalmi körébe esnek, miért is ezek bizonyítása felesleges és csak hátráltatná az eljárás befejezését. L. *Bizonyítás.*

Bizottság, megbizott testület, állami, törvényhatósági, községi, egyleti stb. működés folytonos végzésére (állandó B.) vagy csak meghatározott ügy elintézésére, előkészítésére vagy megvizsgálására (ad hoc B.). A megbizást a B. közvetlenül a választóktól, illetőleg a kinevező hatóságtól nyeri vagy pedig attól a nagyobbszámú testülettől, mely őt megszabott működés végzésére saját kebeléből kiküldi. Az utóbbiakat nevezik sajátképeni értelemben B.-nak. Ezek célra és jellegre ismét igen különbözők. Lehetnek pusztán előkészítői a megbizó testület határozatainak, tájékoztató, javaslattevő, indítványozó joggal; lehetnek a határozatok végrehajtására hivatva (végrehajtó B.); fel lehetnek ruházva a végleges határozás jogával is. Közéletünk igen különböző alakban ismeri a B.-okat. Az országgyűlés mindkét házának számos B.-a van, minők: az összeférhetetlenségi, mentelmi stb. B. s a különböző szak-B., melyek a plenáris tárgyalás anyagát előkészítik. Legfontosabb az országgyűlés B.-i közül a közös ügyek tárgyalására kiküldött országos B. (delegáció). Igen nagy száma működik a B.-oknak közigazgatásunkban, főként a törvényhatósági és a községi autonom életben, a társadalmi és a tudományos egyesülések és mozgalmak terén, a kereskedelmi társaságoknál stb. Gyakori a B.-i eljárás ott, ahol különböző érdekkörök (pl. munkaadók és munkások) képviselőiket kell közös érdekű ügyeik tárgyalására egyesíteni. *Al-B.* a B. kebeléből alakított kisebbszámú B., mely magával a B.-gal rendszerint olyan viszonyban van, mint emez az eredeti, a megbizó testülettel. A B.-ok, al-B.-ok működésükről egyes esetekben vagy időszakonként *jelentések* útján adnak többnyire számot az őket kiküldő hatóságnak, gyülésnek vagy testületnek. E jelentés szóval vagy írásban történhetik s rendszerint a B. elnöke és előadója terjeszti elő.

Bizovac, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 1225 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, posta-, távíró és telefonállomás.

Bizsergés (lat., *formicatio*), l. *Elzsibbadás.*

Bizserkór. Igy nevezték el rossz magyar kifejezéssel nálunk a bár ritkán, de mégis előforduló anyarozsmérgezésen alapuló, járványszerüen fellépő betegséget, mit a fül, az orr és az ujjpercek száraz üszkösödése jellemez. Ezt az üszkösödést a megtámadott részek *bizsergése*, érzéketlensége előzi meg (l. *Anyarozs).*

Bizt. (azaz *biztosan)* nyerni, sportkifejezés, azt jelenti, hogy egy versenyló, bár nem könnyen, de mégis látható fölénnyel előzi meg társait a célvonalban.

Biztonság, az egyeseknek, társadalomnak s államhatalomnak az az érzése, melyet a jog uralma teremt meg. A jog uralmát végső esetben ugyan a bíróság működése tartja fenn, de annak és tehát a jognak s bírói működésnek előfeltételeit a rendőrség teremti meg, melynek ezt az ágazatát *B.-i rendőrségnek* nevezzük. A B.-i rendőrség a bírói működéstől abban különbözik, hogy a jognak nemcsak eszményi uralmát biztosítja, mint a bíróság, mely a jogellenes tényt megtorolja, hanem a jogvédte állapotokat tényleg külső hatalommal is fenntarthatja, azok jogellenes megzavarását folytonos éber őrködéssel megakadályozva, a büntetendő cselekmény előkészületeit s a kisérletet csirájában nyomja el. L. *Rendőrség.*

Biztonsági ajtó, az aknába esésből származó balesetek elhárítása céljából a személy- és teherfelvonók aknáinak nyilásaira szerelt ajtók, amelyek csak akkor nyithatók, ha a felvonó az illető emeleten áll.

Biztonsági határjel. A vasutaknál az állomási vágányok helyenként kitérők segélyével egymásba futnak, egymáshoz csatlakoznak. E csatlakozások közelében B.-lel van megjelölve a hely, ameddig az egymással szomszédos vágányok egyikén még járóművek állhatnak és emellett még a másik vágányon járó művek szabadon közlekedhetnek. Ezen a helyen rendes nyomtávolságú vasúton a két vágány középvonalának egymástól 4·00 méterre kell lennie, amely méret az ürszelvény szélessége. E hely megjelölésére a két szomszédos vágány sínei közé fehérre meszelt fagerendát vagy sindarabot szokás alkalmazni. Némely vasút erre a célra éjjel kivilágítható jelzőket használ.

Biztonsági körlet, az az öv, amelyen belül valamely csapatnak a biztonsági szolgálatot végeznie kell.

Biztonsági lánc (vasúti kocsiknál), l. *Tartalék-lánc.*

Biztonsági őrök, l. *Őrszolgálat.*

Biztonsági rendszabályok *(Sichernde Massnahmen; mesures de défense sociale)*, oly intézkedések, melyek a büntettes, illetőleg a bünözésre hajló egyén különleges állapotához s ebből folyó *közveszélyességéhez* (l. o.) igazodva, ez egyénekkel szemben a társadalom biztosítását célozzák. Ez a cél bent van ugyan a *büntetés* (l. o.) fogalmában is, de a büntetés mégis elsősorban a bűncselekmény súlyához és a bünösség mértékéhez alkalmazott *megtorlás.* Az utolsó évtizedekben a büntetések folytonos enyhülése azok védelmi jellegét mindinkább háttérbe szorította, minek következtében a más tényezők (alkoholizmus, nyomor terjedése, az erkölcsi érzék gyengülése, a családi kapcsok lazulása stb.) folytán fejlődő bűntettes osztály ez okból is nemcsak számban, de félelmetességben is folyton gyarapodott. Ez a megdöbbentő tapasztalat arra indította a legutolsó idők gondolkozóit, hogy a társadalom nagyobb nyugalma érdekében a bünösség elleni küzdelemben a büntetés helyett és a büntetés mellett más eszközöket keressenek. Igy jutott el a modern büntetőjogi tudomány a B. fogalmához, amely intézkedéseket az 1896. évi svájci büntetőtörvénytervezet kisérelt meg először törvényhozásilag értékesíteni. A B. a bűncselekmény *megelőzése végett*, tehát *előzetesen* jönnek alkalmazásba; *céljuk* nem a megtorlás, hanem az átalakítás, a

gyógyító kezelés, az ártalmatlanná tétel. Fogalmilag a biztonsági intézkedés addig tart, míg a veszélyes állapot ezt szükségessé teszi, tehát az, szabály szerint, határozatlan tartamban rendelendő el. A B. az ú. n. közveszélyesekkel szemben alkalmazandók; ilyenek: a pszihopatikus közveszélyesek (az elmebetegek, csökkent szellemi értékűek, alkoholisták stb.) s a szociálpatologikus állapotuknál fogva közveszélyesek (a hivatásszerű büntettesek, egyes sokszoros visszaesők, szokásszerű csavargók és koldusok, a foglalkozásnélküli kétes exisztenciák, a perditák kitartottjai stb.).

Ez idő szerint az 1908-iki svájci, az 1909-iki német s az 1909-iki osztrák büntetőtörvénykönyvtervezetek kisérlik meg a B.-kal való védekezést, dologházak, őrizetben tartás stb. által. Tekintettel a személyes szabadság érdekeire, mindenesetre szükséges, hogy a B. feltételeit és tartalmát törvény határozza meg s hogy a B.-at meghatározott feltételek mellett a bíróság alkalmazza.

Biztos *(polgári)*, a rendőrség figyelő, megelőző, felderítő működésének fontos közege. A B.-ok polgári ruhát viselnek és működésökben a tiszti személyzet által kiadott szóbeli vagy irásbeli utasítások szerint járnak el. Költségmegtérítést és napidíjat külön kapnak, ha a megállapított rendőri területen túl teljesítenek szolgálatot. Nagyobb bűncselekmények felderítése körül tett szolgálataikért pénzbeli jutalomban részesülnek. L. *Detektiv, Királyi biztos, Kormánybiztos.*

Biztosítás, (lat. *assecuratio*, ném. *Versicherung*, franc. *assurance*, ol. *assicurazione)*, annak a károk az elhárítását célozza, amelyet valaki természeti esemény, emberi cselekmény következtében gazdasági javaiban, testi épségében v. harmadik személy halála következtében szenved; a B. által a véletlen esemény v. elhalálozás által okozott kár egész teljességében nem az egyest sujtja, hanem nagy körre oszlik fel. B.-ra nem alkalmasak sem azok az események, melyek soha be nem következnek, mert ilyen B.-t senki igénybe nem venne, sem azok, amelyek csak kis körben, v. csak bizonyos vidékeken fordulnak elő, mert ilyen B. természetszerüleg igen sokba, esetleg annyiba kerülne, mint maga a veszteség. Az, aki a B.-t magára vállalja, azaz aki kötelezi magát a biztosított esemény bekövetkeztével beállott kárt megtéríteni, a *biztosító*; az, akinek javára a kártérítés kiköttetett: a *biztosított* vagy *szerződő fél*. (L. alább *Életbiztosítás.)* A biztosítás lehet *állami B.* vagy *magán-B.*, amint a biztosítást az állam maga v. magánvállalatok (részvénytársaságok v. szövetkezetek) üzik. Az állami B. alfajai az *országos, vmegyei, járási, városi* és *községi* biztositók, amint a biztosító az ország, a vmegye, a járás, a város v. község maga, utóbbiak, ha csak 1—2 falura terjednek, az úgynevezett *parasztbiztosító* egyesületek. Mennél kisebb területre szoritkozik a B., annál valságosabb lehet az üzlet lefolyása, mert a B.-i üzlet egészséges fejlődésének fő feltétele, hogy mennél nagyobb körre terjedjen. Azért prosperálnak is a nagy biztosító társaságok, mert nemzetköziek és mint ilyenek több államban, sőt több világrészben is folytatják üzletüket. Az állami, országos, vmegyei stb. B.-sal jár rendesen a *kötelező* vagy *kényszer-B.*, amidőn törvény v. rendelet mindenkinek meghagyja, hogy csakis az állami stb. biztosító-intézetnél biztosítson, de elképzelhető oly kötelező v. kényszer-B. is, midőn a *törvény* vagy *rendelet* a kényszert a biztosító társaságok közelebbi megjelölése nélkül elrendeli. Ilyen kötelező B. nálunk az *árvák* tűz-B.-a, melyet a belügyminisztérium kötelezőleg rendel el, hogy minden árvák tulajdonát képező ingatlan okvetlenül biztosítva legyen. A kötelező v. kényszer-B. ellentétje a legtöbb államban szokásos *önkéntes B.*, amidőn mindenkinek tetszésére van bízva, hogy kössön-e B.-t v. sem. Mennél hátramaradottabb gazdaságilag egy ország, annál inkább él lakossága ezen jogával és nem biztosít. A magán-B.-i vállalatok v. *részvénytársasági* v. *kölcsönösségi* alapon működnek. A részvénytársaságnál a biztosított előre meghatározott díjat fizet és az üzlet végeredményében nincs érdekelve, mert úgy az üzleti nyereség, mint az üzleti veszteség egyesegyedül csakis a részvényest illeti, illetőleg terheli. A kölcsönösségi alapon nyugvó biztosítóknál a fél csak ú. n. *előzetes díjat* fizet, ha ez az üzleti év végén a károk és költségek fedezetére nem bizonyult elégnek, a biztosítottakra *póldij* (utánfizetés) vetteik ki és ha ez sem elég, a függőben levő kártérítési összegek a rendelkezésre álló anyagi erő arányában leszállíttatnak, miáltal a biztosított egyúttal biztosító is, mert az üzlet minden esélyét is magára vállalja. Az állami, országos stb. B.-i vállalatok leginkább a kölcsönösség elvén alapulnak. B.-i vállalatok alapítása és működése a legtöbb államban bizonyos törvényes formaságokhoz van kötve. A B.-i vállalat köteles a B. ügyletek minden ágára nézve, amelyekkel foglalkozni kiván, külön-külön legalább 200,000 korona *B.-i alapot* kimutatni a cégbíróságnak. Sok államban csakis külön engedély alapján lehet B.-i vállalatot alapítani *(engedélyezési rendszer)*. A megalakult B.-i vállalatok több helyen *állami ellenőrzés* alatt állanak. Az ellenőrzést külön e célra felállított állami *(B.-i) hivatalok* végzik. Nálunk Magyarországban a B.-i ügyletet és így a B.-i vállalatokat is csak a kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. t.-c.) 453—514. §-ai szabályozzák; az állami felügyelet és ellenőrzés céljára azonban még csak törvényjavaslat-tervezetek készültek. Megfelelő rendezés nagyon kivánatos volna, úgy a biztosító társaságok, mint a biztosítottak érdekében; sok *B.-i csalást* is lehetetlenné tenne, mert a biztosító társasággal szemben sok ember nem retten vissza olyan tettektől, amelyek az üzletet korrumpálják.

A B. két nagy csoportba osztható: a) *dologi* ill. *tárgyi B.*, amidőn a B. tárgya valamely dolog v. tárgy; ezt a csoportot *elemi* v. *kár-B.-nak* is nevezik; b) *személyi B.*, midőn a B. tárgya az ember élete, épsége v. egészsége; ezt a csoportot *élet-B.-nak* is nevezik. A mi törvényünk ismer 1. *kár-B.-t*, 2. *élet-B.-t* és 3. *viszont-B.-t.*

Kár-B. alá sorozandó a tűz-, jég-, szállítmány-, üveg-, betöréses lopás elleni B., a hitel-, kezességi, óvadék-, eltulajdonítás, lopás, hűtlen kezelés és sikkasztás elleni B., a tárgyakra vonatkozó szavatossági, valamint az automobil-B. és ezen itt felsorolt B.-i ágazatok alfajai és módo-

zatai, továbbá az állat-B., házbérveszteség elleni B., harangok és gépek törése és vízvezetéki károk, árvíz-, belvíz-, eső-, vihar-, szél-, fagy-, szárazság, rozsda-, üszög-, valamint rovarkár elleni B., úgyszintén a többi legújabb kár-B.-i problémák és kisérletek.

Élet-B. alá tartoznak az összes élet-B.-ok minden módozatai, a járadék-B., a jelzálogos élet-B., a munkás-B. összes válfajai, betegség-, aggkor-, rokkantsági és nyugdíj-B., a baleset- és a személyekre vonatkozó szavatossági B.

Viszont-B. alá sorozandók a kár- és az élet-B.-ra vonatkozó viszont-B.-ok.

Biztosító-vállalatnál a legfontosabb a *külső* és *belső szervezés*. A külső szervezés abból áll, hogy mennél több *ügynöke* (l. o.) — lehetőleg az ország minden jelentékenyebb helységében — legyen a vállalatnak. Egy bizonyos számú ügynök egy *főügynökség* alá soroztatik, több főügynökség egy-egy *vezérügynökség* vagy *fiókigazgatóság* alá tartozik, míg azután az utóbbiak a központi igazgatósággal állanak összeköttetésben. Ez a szervezés képezi az *ügynöki hálózatot*. A belső szervezés áll az irodából, a technikai és kereskedelmi könyvvivőségből és kárfelvételi osztályokból. Igen fontos a könyvvitel, amelynek alapján a mérleg épül fel. Az összes pénzintézeti mérlegek közül a legnehezebben áttekinthető és ellenőrizhető a biztosító-vállalatok mérlege. Főleg áll ez a *tartalékokra* nézve. Az egy évben bevett díjak, ha azokra kár nem esett, ugyanis nem képezik azonnal a vállalat nyereségét. A vállalat köteles azokból azt a részt, amely a mérleg zárlata utáni időre esik, a jövő évre átvinni. Ez különösen áll a kár-B.-i ágazatokra, hol ezen díjtöredékek mint *díjátvitelek* szerepelnek a tartalékokban. E tartalékok kiszámítása rendkívül nagy munka, amiért is több állam átlagosítását engedélyezte. Ausztriában pl. a tűzágazatban meg van engedve az évi tiszta díjbevétel 40%-át tartalékolni, nehogy azt tételről tételre kelljen kiszámítani. Minden jól vezetett B.-i vállalat azonban nem elégszik meg 40%-kal, hanem 50—60%-ot, sőt ennél is többet helyez tartalékba. Még fontosabbak a tartalékok az élet-B.-nál, hol hosszú évsoron át gyüjtendő a díj, hogy abból az esedékességek fedeztessenek. Az összes ágazatokban az üzleti évben előfordult, de annak zártáig ki nem fizetett károk összegei *kártartalékba* helyezendők. Minthogy a B.-i üzlet rendkívüli esélyeknek van kitéve, egyéb tartalékok, mint *tőke-, nyeremény-* és *értékpapirok árfolyamingadozási tartalékok*, továbbá *ingatlanok-* és *kétes követelések* stb. tartalékok is alakítandók, hogy a vállalat minden eshetőségre készen álljon és a legnagyobb megrázkódtatást v. igénybevételt elbirhassa. Ez okból ott, hol az állami felügyelet megvan, a mérleg és nyereség- és veszteség-számla ellenőrzése a felügyelő-hivatal fő feladata.

Aki B.-t akar kötni, kivánságát *B.-i ajánlatban (bevallásban)* jelenti ki, amelyet irásban bead. *A B.-i ügylet érvényességéhez* a kereskedelmi törvény azt kivánja, hogy az irásbeli *szerződésbe* foglaltassék. Az irásbeli szerződéssel egyenlőnek tekinti azonban a biztosító által kiállított *kötvényt (bárcát)* vagy az elfogadott ajánlatnak a biztosító könyveibe történt bevezetését; sőt megtörténtnek tekinti ezt a bevezetést már abban az esetben is, ha a biztosító a B.-i ajánlatot annak kézhezvételétől számított 48 óra alatt vissza nem utasította, amely esetben a B., az ajánlat elküldését vagy átadását követő napon déli 12 órakor veszi kezdetét (k. t. 468. §). A kötvény tartalmazza a B.-i *feltételeket*, melyek úgy a biztosító, mint a biztosított jogait is körülírják, valamint a biztosított által fizetendő *B.-díjat*. A B.-i szerződés *érvénytelen* akkor, ha oly vagyoni hátrányt kiván elhárítani, amely a biztosítottat a saját v. az ügyletet megkötő harmadik személy tiltott cselekvénye folytán érheti, tov. érvénytelen, ha oly eseményre irányul, amely akkor már bekövetkezett volt és erről, v. arról, hogy az többé be nem következhetik, a felek tudomással birtak. Az érvényes alakban és módon létrejött B.-t is a biztosító megtámadhatja azon az alapon, hogy a biztosított vagy a helyette szerződő fél a B. megkötésekor oly fontos körülményeket elhallgatott vagy valótlanul adott elő, amelyek a B. elvállalására befolyással lehettek, feltéve, hogy a biztosítónak ezekről a körülményekről egyébként már tudomása nem volt. A biztosított olyan esetben azonban, amelyben a biztosító által eléje terjesztett kérdőív kitöltésére szólíttatik fel, csak a kérdőpontokra adott feleletek valóságáért felel. Ez a biztosított *közlési kötelezettsége*.

I. Kárbiztosítás.

A *kár-B.* tárgya minden lehet, aminek a biztosítottra nézve pénzben kifejezhető értéke van (k. t. 468. §). A B.-i ügylet megkötése jeléül rendszerint *B.-i kötvényt* állít ki a biztosító, amelynek kiállítását a biztosított különben követelheti is és amelynek magában kell foglalni a felek neveit, a tárgyat, az eseményt, a B.-i összeget, a B.-i díjat, a B. kezdetét és végét és a kiállító aláirását. *B.-i összeg* az az összeg, amelynek erejéig a B. tárgya bizonyos esemény ellen biztosíttatik. Ez a B.-i összeg azonban kár-B.-nál nem fejezi ki azt az összeget, amelyre a biztosított a kár bekövetkezte esetében feltétlenül igényt tarthat. Csakis az ú. n. *érték-B.-ok* esetében, melyekben az ú. n. *taksált kötvények* állíttatnak ki, fizettetik ki a B.-i összeg a biztosítottnak annak kutatása nélkül, hogy mi volt az elpusztult tárgyak valóságos értéke. Minden más esetben a biztosított bizonyítani tartozik a megsemmisült vagy megrongált tárgyak értékét és az elszenvedett kár nagyságát és ennek megtérítését igényelheti a B.-i összeg keretein belül. Ebben az irányban ismerjük még az ú. n. túl-B.-t és a többszörös B.-t. *Túl-B.* az, amelyben valamely tárgy valóságos értékén túl biztosíttatik, amely esetben a B. rendszerint csupán a valóságos értéken felüli részében érvénytelen, egészében az ilyen B. csak akkor lesz érvénytelen, ha a túl-B. bebizonyíthatólag rosszhiszeműleg történt. *Többszörös-B.* akkor áll elő, ha ugyanazon tárgy ugyanazon esemény ellen több társaságnál biztosíttatik. Az ilyen B. egész összegében érvényes lesz, ha a B.-i összeg a tárgy értékét meg nem haladja. Ellenkező esetben azonban csak a tárgy teljes értéke erejéig felelnek a biztosítók és pedig abban az

arányban, amelyben az általuk biztosított összeg az egész B.-i összeghez áll. Ha pedig valamely tárgy ugyanazon időre és ugyanazon esemény ellen újból biztosíttatik, akkor a későbbi biztosító csak azon értéktöbblet erejéig felelős, amely a korábbi B. által még nem jelentkezik biztosítottnak. Megemlítést érdemel, hogy az a körülmény, hogy a biztosított többszörös B.-oknál valamelyik biztosító elleni igényeiről a káreset bekövetkezte után lemond, a többiek jogaira és kötelességeire semmi befolyással nincsen.

B.-díj az az összeg, mely szabad egyezkedés útján a B. ellenszolgáltatása gyanánt köteleztetett. Az *első* B.-díjat a biztosított feltétlenül megfizetni köteles. Ellenben a visszatérő időszakokban (havi, negyedévi, félévi vagy évi részletekben) fizetendő többi díjak nem fizetése folytán a B. hatálytalanná válik, úgy hogy ilyen esetben sem a biztosító nem követelheti a B.-i díjat, sem a biztosított a B.-i összeget. Az erre vonatkozó törvényes rendelkezés igen nagy fontossággal bir a gyakorlati életben, mert igen sok esetben a díj nem pontos fizetése következtében elesik a biztosított a B.-i összegtől. Életbiztosításoknál a törvény kifejezetten rendeli, hogy bármely díjfizetés a lejárattól számított 30 nap alatt is joghatályosan fizethető. A biztosított esemény bekövetkeztét a biztosított a biztosítóval haladéktalanul közölni tartozik, aminek elmulasztása azt vonja maga után, hogy az ebből a biztosítóra háruló vagyonjogi hátrányokért felelős.

A *károsszeg* megállapítása azon érték szerint történik, amellyel a biztosított tárgyak a megsérülés v. megsemmisülés idejében birtak. A kármegállapítást a kárfeljelentéstől számított 15 nap alatt a biztosító szakértői szemlén állapíthatja meg. Ha ezt a biztosító elmulasztaná, ugyanezt teheti a biztosított. A kármegállapításig a biztosított tárgy mibenlétében változtatást tenni nem szabad. Szokásban van a kármegállapításra nézve a B.-i feltételekbe azt kikötni, hogy a kárt a felek szakbecsű útján állapíthatják csak meg. *Szakbecsű* akkor forog fenn és akkor kötelező a biztosítottra, ha az mind őt, mind a biztosítót kötelezőleg köttetett ki és ha az szabályszerűen megtartatott. Ha a szakbizottsági becsű csak feltételesen köttetett ki vagy ha szabálytalansággal foganatosíttatott, akkor az a biztosítottra nem kötelező és a biztosított nagyobb kárt igazolhat más módon, pl. birói becsűvel. *Károsszeg kifizetésére* nézve a B.-i szerződés kikötései az irányadók, ilyen megállapodás hiányában pedig a kármegállapítástól számított 15 nap alatt fizetendő. Ha teljes kár esete forog fenn, akkor a B.-i összeg a kötvény kiadása ellenében fizettetik ki a biztosítottnak és a B. megszünik, ellenben részbeni kár esetében a B. a kár által nem érintett részében, ha más megállapodás nem történt, továbbra is hatályban marad. A károsszeg kifizetése által a biztosító a törvény erejénél fogva mindazokba a jogokba lép, amelyek a biztosítottat egy harmadik ellenében netalán megillethetik. *B.-i igények* attól az időtől számított egy év alatt *évülnek el*, amelyben az igények érvényesíthetők voltak. A *B. helye* az a hely, amely a biztosított tárgyak helyéül a B.-i szerződésben megjelöltetett és B. csakis erre a kijelölt helyre bir foganattal, minden helyváltozás eszerint a biztosítónak bejelentendő és csak akkor hatályos, ha azt a biztosító jóváhagyólag tudomásul vette. *Tulajdonváltozás* esetében azonban a B.-i szerződés minden jogokkal és kötelességekkel minden újabb bejelentés és a biztosító beleegyezése nélkül is átmegy az új tulajdonosra, ha csak a szerződésben az ellenkező ki nem köttetett. *Változás a biztosított épületben*, mely által a tűzveszély fokoztatik, bejelentendő a biztosítónak és ha ez az értesítés folytán ki nem jelenti, hogy a szerződést fenntartja, a B. megszünik.

Tűz-B. A tűz-B. célja, hogy B.-t nyujtson azon kár ellen, amely tűz vagy villámütés, valamint az ennek következtében foganatosított oltás, lebontás vagy szükségesnek bizonyult kihordás által okoztatott és a biztosított tárgyak megsérülésében vagy megsemmisülésében áll. Robbanásoknál csak az általa keletkezett tűzkár tartozik a B. alá, ha a *robbanás* által való pusztítás ellen külön *robbanási B.* nem vállaltatott. A biztosított épületbe vezetett világító légszesz felrobbanása által okozott kár azonban tűzkárnak tekintetik. Pénz, értékpapirok, mindennemű irományok és üzletviteli könyvek a B. alól ki vannak zárva. Arany- és ezüsttárgyak, drágakövek, órák, gyöngyök, csipkék, himzések, festmények, rézmetszetek, szobrászművek és más egyéb tárgyak, melyek kedvtelési vagy műértékkel birnak, csak akkor vannak biztosítva, ha a B.-i kötvényben egyenesen és külön meg vannak nevezve. A tűz-B. nem terjed ki hadi események által okozott károkra és oly károkra, melyek fegyveres erőtől v. törvénytelen erőszaktól való megtámadás, polgári zavargás, lázadás, a tűz korlátozásán kívül való más célok érdekében kiadott hatósági rendelet, földindulás vagy a biztosított fél vétkes gondatlansága következtében támadnak vagy éppen a biztosított fél által szándékosan vagy legalább tudtával idéztetnek elő. Ha háztartási v. valamely ipari s üzleti célból hő vagy tűz befolyásának kitett valamely tárgy ennek következtében kigyulad vagy megsérül, akkor csak a többi biztosított tárgyakban ezáltal támadt kár tóríttetik meg. A biztosító-vállalatra nézve kiváló fontossággal bir, hogy minden helység viszonyait, melyben tűz-B.-okat szándékozik eszközölni, pontosan ismerje. E célból ezen helységekről *helységleírásokat* készíttet, amelyekben a helységnek építési módszere, az épületek tetőzete, alépítménye, a fennálló tűzrendészeti viszonyok és minden egyéb más körülmény, amely a B.-ra befolyással van, körül van írva. Ezen helységleírások, valamint a helységekben előfordult tűzesetek száma és természete alapján állapítják meg a B.-i díjat. Cseréptető után a díj rendszerint a legolcsóbb, zsindely után drágább, szalma és nád után legdrágább. Az alépítményre nézve kő- v. téglaépületeknél a díj a legolcsóbb, vályog vagy kevert anyagnál drágább, faépítménynél pedig a legdrágább. Függ továbbá a díj nagysága az épületben őzött mesterségtől is, valamint a benne elhelyezett készletek tűzveszélyességétől és végre a szomszédságtól. A tűz-B. rendesen 2 nagy csoportba, az *ingók* és az *ingatlanok* B.-ára oszlik,

de vannak más megkülönböztetések, illetőleg alosztályok is; ilyenek: épületek, házi butorok, lakásberendezések, szalmás mezei termények, cséplőgépek, dohány, állat-állomány és az itt meg nem nevezett egyéb ingóságok B.-a. Egy másik nagy csoportot alkot a *gyárak és ipartelepek* B.-a, az *erdők* B.-a és a *mezőgazdasági B.*, amellyel a mezei terményeket és a gazdaságok felszerelései az állat-állománnyal együtt biztosíttatnak. A legfontosabb az *átalány- (törzs-)B.*, amellyel a gazdaságban levő összes ingók, sőt a még lábon álló kalászos terményeket is minden állapotban, addig, amíg a gazdaságot el nem hagyják, biztosítva vannak. Ez a B.-i módszer Magyarország gazdasági viszonyain igen sokat lendített, mert a B.-t igen olcsóvá és kényelmessé tette. Az átalány-B.-t a Generali biztosító-társaság kezdeményezte legelőször Magyarországon és innen indult az ki világot hódító útjára. Minthogy a gyárak és különösen a milliókat érő nagy gyárak minden tekintetben súlyos kockázatot képeznek a biztosító társaságokra, a nagyobb biztosító-vállalatok egy *gyár-B.-i egyezményt* kötöttek, amelynek alapján minden gyár-B.-t maguk közt felosztanak, hogy ilyeténképen egy-egy biztosító-társaságra kevesebb összegű kockázat jusson. Tűz-B. egy vagy több évre is köthető; több éves B.-nál a társaságok bizonyos engedményt vagy ingyenévet engedélyeznek. Ingók, különösen készletek egy éven alul biztosíthatók, de ezek a B.-ok aránylag drágábbak, mint az egész évi B.-ok. A tűz-B. kiegészítő részét képezi a tűz folytán szenvedett *lakbér-* vagy *üzemveszteség* B.-a (chomage-B.). Cukor-, sör-, szesz-, keményítő- és hasonló gyáraknál, hol oly könnyen romló anyagokat dolgoznak fel, amelyek, ha a gyárban kiütött tűz következtében fel nem dolgozhatók, részben vagy egészben hasznavehetetlenné válnak, divik, hogy ezeket a nyers vagy a már feldolgozás alatt levő anyagokat ilyen eshetőségekre, azaz *értéktelenítésükre* külön biztosítják. A tűzkár nagyságát kárbecslés útján állapítják meg; a kártérítést azonban csak akkor szabad a károsult félnek kifizetni, ha az a hatóság által előírt *ártatlansági bizonyítványt* (l. o.) bemutatja.

Jég-B. esetén a biztosító társaság B.-t nyujt azon károk ellen, melyek a biztosított terményekben jégverés által okoztatnak. A földek dülönkénti pontos leirását bele kell foglalni a kötvénybe. A B. kizárólag csakis a jégverés által okozott károkra terjed ki. A B.-ból tehát minden más elemi csapások, növénybetegségek stb. által okozott károk ki vannak zárva, gabonánál csupán a síkhéjnak megsérülése miatt kártérítés nem jár, hanem a kárpótlandó terményeknek a jég által annyira összetörve kell lenniök, hogy ezen sérülés következtében a nedvek keringése akadályozva, v. egészen meggátolva, v. érett gabonánál a mag a kalászból némileg kiverve legyen. Szőllőnél és komlónál a B. csakis a gyümölcsre terjedhet és ennélfogva csak az elvirágzás után kezdődik. Takarmány- és cukorrépánál a B. jún. 15. kezdődik; komlónál csak a csúcs kinövése után. A B. tart: gabona, gumós-, olaj- és kereskedelmi növényeknél míg a földben gyökereznek. Dohánynál az anyalevelek befejezett leszedéséig, szőllőnél pedig, míg a fürtök a tőkén függnek, tart a B. érvénye. A B. azonban minden körülmény között ugyanazon évi okt. 31. déli 12 órakor megszünik. A díjazás szempontjából a biztosítható termények nyolc osztályba osztatnak. Az I. osztályba tartoznak a különféle takarmányok és takarmányfüvek; a II.-ba a tengeri (kukorica), takarmányrépa és burgonya; a III.-ba a búza; a IV.-be kétszeres, rozs, árpa, zab és zabos bükköny; az V.-be az olajnövények, lenmag, hüvelyes vetemények, cukorrépa, magbükköny, köles és hajdina; a VI.-ba a cirok, kender, kendermag, len, heremagvak, mák, rizs és egyéb kereskedelmi növények; a VII.-be a szőllő és komló; a VIII.-ba a dohány. Olaszországban és Franciaországban virágok, szederfalevelek, paradicsom és egyéb gyümölcsök is biztosíthatók jégverés ellen. Az összes B.-i ágazatok között a jég-B. a legveszélyesebb, mert végeredménye kiszámíthatatlan és néhány jégverés évtizedes statisztika véleményét romba dönti. Nálunk is előfordult már, hogy egy milliók felett rendelkező biztosító intézetet egy jégeső két nap alatt tönkre tett. Több helyütt megkísérelték a jég-B.-t eső, vihar, szél, fagy, szárazság, rozsda, valamint rovarok által okozott károkra is kiterjeszteni, ezek a kísérletek azonban eddig mind kudarccal végződtek.

Szállítmány-B. Az összes B.-i ágazatok közt a szállítmány-B. a legrégibb és sokféleségénél fogva a legnehezebb és legérdekesebb B.-i ágazatok egyike. A szállítmány-B. 4 fő csoportba oszlik, és pedig a *tengeri, folyam* és *belvizi, szárazföldi* és *érték-B.-ra*. A két első csoport *hajó-B.-nak* is neveztetik. Minden főcsoport ismét 2 alosztályra oszlik és pedig a *szállító eszköz (casco)* és a *szállított javak (cargo) B.*-ára. Ezenkívül van még az ú. n. *telelési B.*, amidőn a hajó nem indulhat, hanem hónapokon át befagyva a téli kikötőben vesztegel.

Tengeri B. A B. tárgyát nemcsak a hajótest (casco) és annak felszerelése vagy a rakomány (cargo) képezheti, hanem a hajó- vagy a rakományra felvett kölcsön, továbbá a fuvardij, szénkészlet, remélt haszon, a jutalék, vámok és egyéb költségek, sőt minden pénzben megbecsülhető, a hajóhoz v. rakományhoz fűződő érdek. A B. kiterjed mindenféle tengeri veszélyre, vagyis olyan körülményekre, melyeknek a tengeren való bekövetkezése sérülést, értékcsökkenést vagy teljes megsemmisülést vonhat maga után. Biztosítva nincsenek azonban olyan károk, melyek patkányok, egerek v. más férgek által okoztatnak, melyek a rakomány természeti tulajdonságainál fogva, mint rothadás, penészedés, beszáradás, felforrás, rozsdásodás, olvadás, elpárolgás, természetes csurgás stb. folytán állnak elő, tov. nincsen biztosítva a hajónak az a része, mely a rendes használat folytán elkopik, elrothad, elszakad v. eltörik, valamint nincsenek biztosítva azon károk sem, amelyek szándékosság vagy vétkes gondatlanság következményei. A károk megállapítása rendszerint igen nagy nehézségekkel jár, miután legtöbbször a biztosítók és a biztosítottak lakhelyétől igen távol eső helyen veendők fel. A kár felvétele körüli eljárást *dispache*-nak nevezik; amelyet külön e célra egy vagy több társa-

ságtól megbízott szakértő végez. A tengeri kár lehet *közös kár (havarie grosse)* vagy *részleges kár (havarie particuliere)*. A közös hajókár akkor áll fenn, ha mind a hajó, mind a rakomány közös veszélyben forog és v. az egyikben, v. a másikban a kár tudva és akarva eszközöltetik, hogy mindkettő, hajó és rakomány a közös veszélytől megmentessék. Ezzel ellentétben áll a részleges kár, amely egyedül vagy a hajót vagy a rakományt éri. Vannak igen sok rakományok, melyek vagy csak közös kárra, vagy csak teljes megsemmisülésre fogadtatnak el a biztosító társaságoktól, vagy amelyeknél csak akkor nyujtanak kártérítést, ha a hajót magát éri kár és csak ilyen kár által sérül meg a rakomány. Van azután olyan rakomány is, amelynél a biztosító társaság csak azt a kárt téríti meg, amely bizonyos összeget *(franchist)* felülmúl. A *B.-i díj* tekintetében mérvadó a hajó minősége, az út iránya és tartama, az időszak, valamint az elvállalt veszély minősége és mérve. A hajók minőségének megállapítása és nyilvántartása céljából vannak külön vállalatok, amelyek minden egyes hajót nyilvántartanak és osztályoznak *(hajóosztályozás)*. A legkisebb díjat fizetik az első osztályhoz tartozó hajók, a legmagasabb díjat pedig a vitorlás hajók.

Folyam és belvízi szállítmány-B. Ez leginkább hasonlít a tengeri B.-hoz, csakhogy sokkal kisebb mérvű. Itt a B. természetesen csakis a folyamokon vagy édesvizű tavakon való közlekedés folytán előállható veszélyekre terjed ki. E helyen biztosíttatik az a kár, amelyet a hajó törése, zátonyra jutása, elmerülése, felborulása vagy bármely más vis major által okozott baleset, jég, tűz vagy villám idéz elő. A B.-ból ki vannak zárva azok a veszteségek vagy károk, amelyek ködben vagy éjjel való járat, lopás, dugárúság és annak következményeinek, lőpor, robbanó szerek, oltatlan mésznek vagy más veszélyes vegyi és könnyen gyuló készítménynek ugyanazon hajón való szállítása, vagy az árúknak sajátossága, tov. földrengés, háborús események, lázadás, csoportosulás, fosztogatás, fegyveres megtámadás v. hatósági parancs folytán támadnak. A hajó-B.-nál külön biztosíthatók az elsüllyedt hajó *kiemelési költségei*, mert a hatóságok minden esetben követelik, hogy a folyammederből vagy a kikötőből a hajóroncsok eltávolíttassanak.

A szárazföldi B.-nak a legkülönfélébb nemei vannak. Van ú. n. *vasúti, postai* és *kocsi-B.*, aszerint, amint a vasútnál vagy a postánál feladott vagy kocsin szállított küldemények biztosíttatnak. A szárazföldi szállítmány-B.-nál dívik az ú. n. *törzskötvény*, amidőn a biztosított kap egy kötvényt, amely őt már előre fedezi és ő minden egyes küldeményt csak utólag tartozik bejelenteni. Ez a B.-i forma a tengeri és folyami B.-nál is elő szokott fordulni. Az *átalány-B.-nál* a biztosított bemond egy bizonyos összeget, amelynél nagyobb értékküldeménye véleménye szerint egy-egy napon nincsen úton és ezen összeg után fizeti az évi díjat. Ez a B.-i módszer a legegyszerűbb. Az ú. n. *leírási kötvénynél* a biztosított egy nagyobb összeget bejelent, ez után fizeti a díjat és minden hét vagy hónap végén feladja a tényleg leszállított küldemények értékét, mellyel az első ízben bejelentett összeg folyton csökken. Van a szárazföldi szállítmány-B.-nak egy legújabb ágazata, az ú. n. *utipodgyász-B.*, amelyet egy magyar intézet, az Európai Utipodgyászbiztosító Részvénytársaság vezetett be és egész Európában meghonosított. Ennek a B.-i ágazatnak bölcsője Magyarország.

Az *érték-B.* (Valoren-B.) tárgyai a postai értéküldemények, melyek két osztályba soroztatnak. Az első osztályba tartoznak az értékpapirok, váltók és csekkek. A második osztályba a szelvények, papirpénz, arany, ezüst és platina (veretlen, vert vagy másként feldolgozott), ékszerek, drágakövek és valódi gyöngyök. Ez a megkülönböztetés a díjtétel tekintetében mérvadó. Az egyes szállítmányok legmagasabb összege azonban egyrészt a csomagolás (levél vagy csomag), másrészt az egyes értékek neme szerint irányul. A díjtétel különben nemcsak a két értékosztály, hanem az állam szerint is, ahova a küldemény megy s ezenfelül a távolságok szerint változik. A B. rendszerint ú. n. törzs-B.-sal történik. Biztosítani kell az összes értéküldeményeket, kivéve azokat, amelyeket a postarendszabályok szerint teljes értékben kell bevallani, illetőleg amelyek teljes értékben vallattak be. Biztosítottnak a biztosított fél által vezetett biztosítási naplóba bejegyzett értéküldemények tekintetnek.

Az üveg-B. kiterjed oly károk megtérítésére, melyek a biztosítottat mindennemű tükrök és üvegtáblák törése által érhetik. A B.-i feltételek nagyban hasonlítanak a tűz-B.-i feltételekhez. Az üveg-B. az utolsó évtizedben rohamos fejlődésnek indult és külföldön vannak már intézetek, amelyek a B.-t mindennemű törékeny használati vagy dísztárgyra (poharak, tányérok, vázák, márványlapok stb.) is kiterjesztik. Az üveg-B.-nál leginkább dívik a kártérítésnek az a módja, hogy a kár nem készpénzben, hanem természetben térittetik meg. A többi B.-i ágazatban ez alig, vagy csak a legritkább esetben fordul elő.

Betöréses lopás elleni B. A betöréses lopás elleni B.-nál a társaság B.-t nyujt a biztosított tárgyak elvesztéséből vagy megrongálásából eredő oly károk ellen, melyek egyedül és kizárólag elzárt biztosított tárgyak tekintetében elkövetett és bűncselekménnyé minősülő lopás (betöréses lopás) által okoztattak. A lopás kizárólag és csupán abban az esetben tekintendő fenforgónak: *a)* ha a tolvaj betörés vagy bemászás által jutott a biztosított helyiségekbe, vagy a biztosított helyiségekben lopás céljából a zárt vagy a megőrzésre szolgáló egyéb készüléket feltörte; *b)* ha a tolvaj lopás céljából a biztosított helyiségekbe belopódzott s ott elrejtőzött; *c)* ha a tolvaj hamis kulcsot, vagy felnyitásra rendszerint nem használatos eszközöket használt. A B. alól ki vannak véve, vagy csak bizonyos korlátozással fogadtatnak el biztosításra pénzértékek, betétkönyvek és mindennemű értékpapirok, nemes fémek, vert vagy veretlen állapotban (rudakban stb.), foglalatlan igazgyöngyök és drágakövek. Ezekre csak akkor és úgy terjed ki a biztosítás hatálya, ha zár alatt tartatnak és állományukról megszakítás nélkül pontos feljegyzések vezettetnek. Értékekről és egyéb

más értékpapirokról sorozat és folyószám szerinti jegyzék vezetendő. Magánháztartásban drágakövek, ékszerek, ezüstnemüek, amennyiben ezek nem mindennapi használat tárgyát képezik, zár alatt őrizendők. Az oly tárgyak, melyek mű vagy kedvtelési értékkel birnak, mint arany- és ezüstdolgok, drágakövek, ékszertárgyak, órák, festmények, okmányok, csipkék és más effélék, csak akkor tekintendők biztosítottnak, ha azok a B.-i kötvényben egyenként és külön-külön megnevezve és értékelve vannak. A biztosító társaság nem szavatol oly károkért, melyeknek keletkezését a biztosított szándékosan vagy vétkes gondatlanságból okozta vagy elősegítette; melyek a háztartás valamely tagja, a biztosított valamely alkalmazottja vagy a helyiségek felügyeletével megbizott személy vagy végül oly személy által, akinek a háztartás valamely tagja ideiglenesen, rövidebb vagy hosszabb időtartamra szállást adott, okoztattak; melyek tüzeset vagy robbanás által keletkeznek; melyek már egyebütt más B.-i kötvény által fedezve vannak; melyek háború, lázadás, csoportosulás, sztrájk és földrengés vagy árvíz alkalmával keletkeznek és amelyek 20 koronánál többre nem rugnak. Ez a B.-i ágazat az utolsó években nagyon elterjedt, úgy hogy már a legkülönfélébb alakzatokat is nyerte. Van u. i. lakásberendezések, kastélyok, templomok, úrilakok és nyaralók, árúraktárak, bankok és takarékpénztárak stb. részére külön-külön B.-i módozat. A betöréses lopás kiegészítését képezi a *rablás elleni* B., amellyel a fél a pénztári helyiségben elkövetett rablás, valamint a pénztári kiküldöttek kirablása ellen van biztosítva.

Kezességi és óvadék-B., továbbá eltulajdonítás, lopás, hűtlen kezelés és sikkasztás elleni B. Ennél a B.-i ágazatnál a társaság B.-t nyujt azon károk ellen, amelyeket az óvadékjogosult a biztosított részéről minden, a B.-i kötvényben megjelölt szolgálata és foglalkozása közben pénz és értékpapirokban elkövetett eltulajdonítás (lopás, hűtlen kezelés, sikkasztás) által szenved. Külön pótlékkal ezt a B.-t árukra is ki lehet terjeszteni. Olyan veszteségek, amelyek már a B. kezdete előtt elkövetett eltulajdonításból származnak, kártérítési igények alapját nem képezhetik. Olyan személyek, akikről az óvadékjogosult a biztosítás megkötésekor tudta, hogy valamilyen eltulajdonítást, vagy valamely más, a büntető törvényekbe ütköző cselekményt már előzőleg elkövettek vagy megkíséreltek, ilyen cselekményekben már résztvettek, vagy ellenük ilyenek miatt bűnügyi vizsgálat volt folyamatban, a B.-ból ki vannak zárva, kivéve, ha a társaság külön írásbeli nyilatkozattal az ilyen biztosítottnak B.-át is elfogadta. Ennek a B.-nak az a nagy előnye van, hogy oly károkért is szavatol, amelyek a tett elkövetésétől számított 1 éven belül fedeztetnek fel, ha közben az alkalmazott ki is lépett, avagy a B. közben le is járt. Ezt a B.-i ágazatot hazánkban csak a mult évben a «Minerva» általános biztosító r.-t. vezette be és ezen rövid idő alatt különösen az óvadék-B. terjedt el a legszélesebb körben, úgy hogy a hasonirányú külföldi biztosító-társaságok ide hozzánk Magyarországba jönnek ezen B.-i berendezést tanulmányozni. Az óvadék-B. különösen kiterjed bármilyen teljesítmény, szállítás, vállalkozás, adó (szesz-, sör-, cukor- stb. adó), hitel, ház- v. egyéb bér, vám, kezesség és hasonlókért letett vagy leteendő óvadékra. A kezesség stb. B.-i cím alá esnek a különösen Amerikában divatos *becsületességi* vagy *tisztességre* vonatkozó B.-ok, mert ezek szintén nem egyebek, mint az itt elmondott kezességi B.-ok. Ide sorolható a *bérlet-B.*, mely megtéríti azon veszteségeket, melyek a vasúti vagy egyéb bérletek elvesztéséből származhatnak.

Hitel-B. A kereskedelmi hitel B.-ának lényege abban áll, hogy a biztosító társaság bizonyos meghatározott díjért kötelezi magát a hitelező követelését egészben vagy részben megtéríteni, ha az adós fizetésképtelen lesz. A hitel-B. keretében ugyancsak a Minerva kezdeményezte az úgynevezett *visszleszámítolási hitel és kezességi*, valamint a leszámított *könyvkövetelések* és *nyilt számlák* B.-át, amelyet a külföld szintén tőlünk tanult el és 2 módszer szerint folytat, aszerint, amint vagy a hitelező vagy pedig az adós köti meg a B.-t. A visszleszámítolási hitel-B.-sal a biztosító társaság B.-t nyujt azon veszteségek ellen, amelyeket a hitelező azáltal szenvedhet, hogy az adós a B.-i időn belül fizetésképtelenné válik vagy csődbe kerül. A társaság kezessége azonban csak azokra a váltókra terjed ki, melyek az adós rendes átruházási és minden fenntartás nélküli váltóforgatmányával vannak ellátva és amelyekért a hitelező az ellenértéket a váltó lejárta előtt és a B.-i időhatáron belül az adósnak kifizette. Azon veszteségekre, amelyek már a B. kezdete előtt visszleszámított váltókból erednek, a B. természetesen ki nem terjed. A biztosító társaságok kártérítési kötelezettsége rendesen olykép van korlátozva, hogy a hitelezőnek a kárt legfeljebb 80% erejéig tartoznak megtéríteni, úgy hogy minden egyes esetnél a mindenkori esetleges veszteség 20%-a, mint önbiztosítót magát a hitelezőt terheli. A könyvkövetelések és nyilt számlák B.-ánál ugyancsak ez elvek mérvadók. Ide tartozik még a *hitelszavatossági (delcredere)* B., amelynél az óvadék-B. azon károkra is kiterjesztetik, amelyek az óvadékjogosultat azáltal érhetik, hogy a biztosított a magára vállalt hitelszavatosságnak (delcredere-nek) eleget tenni nem képes, mert azok, akikért ő a hitelszavatosságot elvállalta, fizetési kötelettségeiknek megfelelni nem tudnak. A biztosító társaságok eme fizetési kötelezettsége azonban olykép van határolva, hogy a biztosított kár esetén az óvadékjogosultat ért egész kár összegének csak bizonyos %-át (rendesen $33^1/_3$—$66^2/_3$%-át) tartozik megtéríteni. Ide sorozandó még a *jelzálog-B.*, mely a jelzáloghitelező, vagy a birtoktulajdonos javára szól. A jelzáloghitelező biztosíthatja tőkekövetelését, a kamatok pontos megfizetését, a felmondott vagy beperesített követelés pontos visszafizetését, illetőleg a nem fizetésből származó hátralékot. A birtokos biztosíthatja birtokának még árverés esetén is elérhető értékét, a felmondott jelzálogkölcsönnek új jelzálogkölcsönnel való fedezhetését. Ezt a B.-i ágazatot jelenleg csak Amerikában üzik még, mert az angol és német társaságok, amelyek ezzel foglalkoztak, mind megbuktak.

Végre felemlítjük még a *takarékbetétek* B.-át és a bankoknál elhelyezett *letétek B.-át*. Ezek körül különösen Amerikában sokat fáradoznak, minthogy ott veszett el a legtöbb takarékbetét és a legtöbb bankletét. Azon nagy csalások, amelyek Amerikában hamis *gyapotszállító* jegyekkel történtek, arra birtak több liverpooli és brémai nagy gyapotkereskedőt, hogy ilyen csalások ellen biztosító vállalatot létesítsenek.

A tárgyakra vonatkozó szavatossági B.-sal a társaság biztosít a törvényes szavatosság következményei ellen, azaz arra kötelezi magát, hogy a kötvényben megállapított összeg erejéig megtéríti azokat a kártérítéseket, amelyeket a biztosított fél törvényes rendeletek vagy állandó bírói gyakorlatok értelmében tárgyakon okozott károk miatt fizetni köteles. Ide tartozik az *automobil-* és a *kerékpárok szavatossági B.-a*.

Állat-B. esetén a biztosító társaság B.-t nyujt azon károk ellen, melyek a biztosított állatok betegség, vagy baleset következtében történt természetes kimulása vagy szükségessé vált leölése által keletkeztek. Vannak azonkívül különleges B.-ok: mint vemhesség esetén az ellés veszélyére; a herélés esetére; tűz, villámcsapás, robbanás, szállítás által okozott károk, valamint értékcsökkenés esetére. Az állat-B. vagy általános, midőn minden állatra, vagy különleges, amidőn csak versenylovak, telivérek és egyéb értékesebb állatokra, valamint tenyészállatokra terjed ki. Az állat-B. rendkívül veszélyes és sok veszteséggel járó B.-i ágazat.

Házbérveszteség elleni B. Ilyen háromféle van. Az első módozat szerint a biztosító társaság megtéríti azt a kárt, amely a háztulajdonost azáltal éri, hogy tűz vagy robbanás következtében a házában levő lakás, üzlet stb. használhatatlanná válik. Ez a *tűz-B.* keretébe vág. A második szerint a biztosító társaság megtéríti azt a kárt, mely azáltal származik, hogy a lakó a házbért nem képes fizetni és az ellene vezetett foglalás egészben vagy részben eredménytelen marad. Ez a rész a *hitel-B.* keretébe vág. És végre a harmadik szerint megtéríti a biztosító társaság azt a kárt, mely a háztulajdonost azáltal éri, hogy a lakást, üzlethelyiséget stb. *nem tudja kiadni* s ez üresen marad.

Harangok és gépek törés elleni B.-a esetén a biztosító társaság fizet, illetőleg a kárt pótolja, ha a harang használat közben elreped, leszakad vagy másképen megsérül. *Géptöréseknél* pedig kijár a kártérítés, ha ezek nem gyártási vagy előállítási hiba folytán válnak használhatatlanná. Úgy a harang-, mint a géptörési károk, melyek tűz által keletkeztek, a tűz-B.-sal vannak biztosítva. A gépek törés elleni B.-ának van azonban az a módozata is, hogy a társaság nemcsak az eltört gépnek vagy géprésznek helyreállítási költségeit téríti meg, hanem megfizeti azt a kárt is, mely a gyártulajdonost azáltal éri, hogy míg a javítás folyik, az egész gyár, vagy annak egy része szünetelni kénytelen és ez az *üzemkár* elleni B. keretébe vág.

Vízvezetéki károk, árvíz, belvíz és eső által okozott károk elleni B. A *vízvezetéki* károk elleni B.-nál megtérül az a kár, mely az épületen, vagy annak berendezésén, butorokon, konyhaeszközökben stb., vízvezetéki csövek törése következtében kifolyt víz által okoztatik. Az *árvíz-B.* az eddig megoldhatatlan problémák közé tartozik, mert ez rendesen bizonyos területekre szokott szorítkozni és ott óriási károkat okozni, úgy hogy a kivetendő biztosítási díj oly magas, hogy azt egyesek elviselni nem birják. Városok mentén az árvíz, illetőleg a *magas víz* által házakon, raktárakban és pincékben okozott károk elleni B.-sal inkább meg lehetne küzdeni. Erre vonatkozólag több terv is létezik már. *Eső* elleni B. annyiban létezik, amennyiben Angliában a nyaralókat és kirándulókat az eső által elrontott mulatságért kárpótolják. De van az eső elleni B.-nak az a módozata is, amely megtéríti a nyári vendéglősöknek azt a kárt, amely őket azáltal éri, hogy sok vendégre készültek és a közbejött eső az üzletet elrontja. Külföldön eső ellen lehet még biztosítani fuvarozott árukat is, és kiraktározott ingókat, ami azonban már inkább a *szállítmány-B.* keretébe tartozik.

Tervbe vették és kisérleteket tesznek még az úgynevezett *rabatt (bonifikáció)* vagy *költségvisszatérítés* B.-ával. A vevő minden egyes vétele alkalmával kiadott összeg bizonyos százaléka után kap egy engedményt, a rabattot, melynek összege egy kötvénybe azzal foglaltatik, hogy a vevőnek biztosíttatik, hogy ezen kötvény 90 éven belül kisorsoltatik és ő, illetőleg jogutódja az eredetileg kiadott összeget ezen időn belül visszakapja. Ezzel a B.-sal el akarják érni, hogy minden kiadás ismét megtérüljön.

A sanfranciscói földrengés előtérbe hozta a *földrengés* által okozott károk elleni B.-t.

Sztrájk-B. a sztrájkok által okozott károk megtérítése miatt.

Bojkott-B. azon károk ellen, melyek abból származnak, hogy valamely üzlet vagy gyár bojkott alá helyeztetik.

Munkanélküliség esetére való B. arra az esetre nyujt biztosítottjainak segélyt, ha önhibájukon kívül nem jutnak munkához, keresethez.

Házbeomlás és a betonszerkezetek beomlása elleni B. bevezetése miatt Németországban nagy eszmecsere folyik.

Árfolyamveszteség elleni B., mely azt célozza, hogy ha valamely értékpapir tulajdonosa kisorsolás folytán veszteséget szenved, ezen veszteség neki megtérittessék. Ezt a B.-t leginkább a banküzletek üzik.

A háztető-B. célja, hogy bizonyos évi díj ellenében a háztetőkön vihar, villám, eső vagy egyéb elemi csapások által, de tűz kivételével, okozott károk megtérüljenek.

Molykár elleni B. megtéríti azokat a károkat, melyeket megőrzésre átvett ingókon a molyok okoznak.

Táviratok B.-ánál a biztosító tartozik megtéríteni azt a kárt, amelyet a biztosított azáltal szenved, hogy a feladott táviratelkésve kézbesíttetett vagy megcsonkíttatott.

Kivándorlók B.-a. Ha az Amerikába kivándorolt biztosítottat, daczára annak, hogy minden törvényes feltételnek megfelelt, nem engedik partra szállni, hanem hivatalból visszaküldik, a

biztosító társaság megtéríti a biztosított összeget, mely rendesen 200—500 frank körül mozog.

Büntetendő cselekmény elleni B., melynek Amerika a hazája, többféle van. Van olyan, mely arra az esetre szól, ha a biztosított valamely bűncselekmény áldozata lesz. Ez vagy a baleset vagy a szavatossági B. keretébe illik. De van olyan is, amidőn a társaság megtéríti azt a kárt, amit a biztosított másoknak valamely saját hibáján kívül, vagy öntudatlanul elkövetett bűncselekmény következtében okozott. És végre van oly bűncselekmény elleni B. is, melyet betörők, zsebmetszők stb. önmaguk között arra az esetre kötnek, hogyha hurokra kerülnek és elzáratnak, ők jobb ellátásban és családjaik eltartásban részesüljenek.

II. Életbiztosítás.

Élet.-B. az, amelyben a *biztosító* díj kikötése mellett bizonyos összeg kifizetésére kötelezi magát arra az esetre, ha a *biztosított* személy elhal vagy egészségét, testi épségét elveszti. Az, akinek javára fizetendő az összeg: a *kedvezményezett*.

Az élet-B.-i szerződés vagy *halálesetre* szól, v. egy bizonyos kor elérésére, tehát *megélés esetére* vagy pedig az egészség, testi épség elvesztése esetére, az ú. n. *baleseti B.*

A halálesetre szóló B.-ok v. *tőke-B.-ok*, amelyeknél a kedvezményezett a biztosított elhalálozása után a meghatározott tőkét kapja, vagy *járadék-B.-ok*, amelyeknél az illető ugyanarra az esetre bizonyos évi járadékot élvez. A *megélés esetére* szóló B.-ban a biztosított bizonyos előre meghatározott életkor elérése esetére kapja a B.-i összeget, előbb történt elhalálozása esetére a befizetett díjak rendszerint a biztosító javára esnek, az ilyen B.-ban a biztosított együttal a kedvezményezett is. Az élet-B.-ban a szerződő fél rendszerint ugyan a biztosított, de lehet az harmadik személy is, az ú. n. harmadik életére kötött B.-nál.

Az élet-B.-i szerződésben, amely lényegében rendszerint harmadik személy javára szóló szerződés, ez a harmadik, a *kedvezményezett* az élet-B.-ból eredő jogokat önállóan szerzi meg, de nem közvetlenül. A kedvezményezett joga ugyanis a biztosított és a biztosító akaratától függ és határidőhöz kötött feltételes jog, amely a határidő, a feltétel bekövetkezte előtt mindig visszavonható. Csak a biztosított halálának bekövetkeztével nyer a kedvezményezett visszavonhatlan jogot a B.-i összeghez. Ebből folyik, hogy a biztosított a B.-t korlátlanul megszüntetheti vagy az eredetileg megnevezett kedvezményezett helyett más kedvezményezettet nevezhet, a kedvezményezett pedig a B.-t a biztosított akarata ellenére nem folytathatja. Vannak azonban az élet-B.-nak olyan alakulatai is, amelyeknél a biztosított ezt a jogot nem gyakorolhatja, pl. a B. összekötött életre, melyben a házastársak szokták egymást halálesetre biztosítani vagy a B. a hitelező javára. A fentiekből következik, hogy a biztosított a kedvezményezett akaratától függetlenül élet-B.-i kötvényére kölcsönt is vehet fel és azt el is zálogosíthatja. A biztosított életében tehát a B.-i összeghez való jog a kedvezményezettet nem illeti meg, ellenben a biztosított halála pillanatában a B.-i összeg feltétlenül és önállóan a kedvezményezettet illeti. Ebből következik az a jogi felfogás, hogy a B.-i összeg kétség esetében nem tekinthető a biztosított hagyatékához tartozónak, amit a végrehajtási törvény 66. §-a is kifejez, amikor azt rendeli, hogy az élet-B.-i összeg a biztosított tartozásai miatt le nem foglalható. Csak a *bemutatóra szóló élet-B.-i kötvények* ellenében fizetendő biztosítási összeg tekintendő a biztosított hagyatékának abban az esetben, ha halálakor a B.-i kötvény az ő birtokában volt.

A *harmadik személy halála esetére* kötött biztosítás csak akkor érvényes, ha ennek vagy törvényes képviselőjének beleegyezésével köttetik, vagy ha a szerződő fél kimutatja, hogy a biztosítottnak életben maradása érdekében fekszik. Kivételnek e részben csak a házastársakra, fel- és lemenő ágbeli rokonokra és jegyesekre van helye akik egymás életét feltétlenül biztosíthatják. Az élet-B.-i szerződés létrejöttére, érvényességére, hatálytvesztettségére, egyszóval minden jogviszonyaira ugyanazok a szabályok állanak, mint a kár-B.-nál, azokat tehát itt is megfelelően kell alkalmazni. A különbség itt csak az, hogy a B.-i összeg korlátlanul megállapítható, tehát nincs sem túl-B.-i, sem többszörös B.-i korlátozás.

Az élet-B.-sal járó kockázat természetéből következik, hogy a *B.-i díj* kiszámításának alapjául a halandósági viszonyok vétetnek, de az élet-B.-i díj alakulására még a tőkekamat nagysága és az üzemi és üzleti költségek fedezetére szolgáló kezelési díj van befolyással. E három alkotó elem eredményezi a *brutto B.-i díjat*. A költségek hozzáadása nélkül előáll a *netto B.-i díj*. Az élet-B.-i díjakból a biztosító elvállalt kötelességei fedezetére alkotja a *díjtartalékot*, melynek mindenkor hűen kell kifejeznie a biztosító jövőbeli kötelezettségének mai értékét. Az élet-B.-i díj és díjtartalék kiszámítására különféle halandósági táblázatok szolgálnak. Ilyen halandósági táblázatok a Halley, Deparcieux, Sussmilch, 17 angol, 20 angol biztosító társaság, Carlisle, nálunk Fáy András és Fényes Elek halandósági táblázata. A Magyarországon működő nagyobb biztosító társaságok a közelmultban készítették el a legújabb halandósági táblázatot. A halandósági táblázatok mellett a díj és díjtartalékok kiszámítására azon kamatláb szolgál, mely a tényleges viszonyoknak megfelel, mely tehát a díjtartalék gyümölcsöztetésénél okvetlenül elérhető. Igen nagy horderejű tehát az, hogy a biztosító számításait feltétlenül megbízható halandósági táblázat és tényleg elérhető kamatoztatás alapul vétele mellett végezze, mert ettől függ a biztosító fizetőképessége. Nálunk a biztosítók többnyire a 17 angol társaság halandósági táblázatát használják 4%-os kamatoztatás alapulvétele mellett. A Triesti általános biztosító társaság (Generali) 1907 óta saját, az utolsó 50 év tapasztalatai alapján összeállított halandósági táblázata és $3^1/_2\%$-os kamatláb alapulvétele mellett számítja díjait és díjtartalékait. Példáját, különösen a $3^1/_2\%$-os alapra való rátérés tekintetében, már több társaság követte és tekintettel a kamatlábnak a gazdasági viszonyok fejlődésével mutatkozó, mindinkább csökkenő irányzatára, a többi intézetek is előreláthatólag rövid időn belül kénytelenek lesznek a jelenlegi 4%-os

alapról a $3^1/_2$%-os alapra rátérni. Az egyes társaságok által megállapított díjak tehát a számítás alapjául vett halandósági táblázatok és kamatláb különbözősége szerint egymástól eltérők, de minden társaság e normális alapon kiszámított díjai megegyeznek abban, hogy csakis *teljesen egészséges* és általában csak oly egyénekre alkalmazhatók, kik a halandósági táblázatban megszabott átlagos kort előreláthatólag elérik. A társaságok ezt a körülményt a saját bizalmi orvosaik által megejtett *orvosi vizsgálatok* alapján bíráljak el. Az ily szabályos életü egyénekkel szemben vannak kevésbbé szabályos életüek, illetőleg rendellenes (kevésbbé értékes) életüek, kiknél a kockázat nagyobb, tehát ez vagy csak súlyosbított feltételek és díjazások mellett vállalható, vagy pedig oly súlyos a kockázat, hogy azt a szabályos életü egyének B.-ára berendezett társaságok egyáltalában nem vállalják el. Ez utóbbiak B.-ával egyes társaságok foglalkoznak oly módon, hogy a súlyos kockázatnak megfelelő magasabb díjazást alkalmaznak vagy fizetési kötelezettségüket erősebben korlátozzák. A kockázatok elbírálásának alapját az orvosi vizsgálaton kívül a szerződő és a biztosítandó egyén írásbeli bevallásai képezik, melyek a biztosító által feltett kérdésekre adandók és amelyek főleg a biztosítandó egyén személyi, egészségi, családi és anyagi viszonyaira vonatkoznak és kiterjeszkednek az esetleges már fennálló élet-B.-okra és élet-B. iránt tett esetleges előbbi ajánlattételekre. A kockázatot fokozó változásokat külön be kell jelenteni. A kérdéseknek nem a tényekkel megegyező v. nem teljes megválaszolása vagy valamely ténykörülmény elhallgatása a kereskedelmi törvény értelmében feltétlen jogot ad a biztosítónak a B. érvénytelenítésére még akkor is, ha már a B.-i esemény bekövetkezett. A biztosító ezen jogát a gyakorlatban a B. megtámadhatóságának nevezik. A megtámadhatóság tekintetében azonban a biztosító társaságok feltételei a kereskedelmi törvénnyel ellentétben a szerződő felek javára ma már messzemenő liberális engedményeket tesznek. A társaságok az élet-B.-nál bizonyos esetekre vonatkozólag korlátozó kikötéseket tesznek. Igy a párbaj- és öngyilkosság által előidézett halál esetére a biztosított összeg kifizetését bizonyos próbaidőhöz kötik (párbaj 6 hó, 3 hó, öngyilkosság 3—5 év) vagyis a próbaidőn belül bekövetkező párbaj vagy öngyilkosság okozta halál esetén a B.-i összeg helyett csak a díjtartalék összegének keretében mozog a társaság fizetési kötelezettsége. Hasonló megszorítást tartalmaznak rendszerint a B.-i feltételek az Európán kívüli utazások és tartózkodások tekintetében is. Újabban azonban bizonyos külön pótdíj felszámítása ellenében egyes társaságok elvállalják a szavatosságot mindjárt a B. kezdetétől fogva fenti esetekre nézve is. Az újabb B.-i feltételek az előbbiekkel szemben általában óriási haladást mutatnak a szerződő felek, illetőleg a biztosított feleknek nyujtott kedvezmények tekintetében. E tekintetben a Generali által 1907. bevezetett új B.-i feltételek az egész B.-i intézmény fejlődésére úgyszólván irányitólag hattak. A gazdasági viszonyok fejlődése az élet-B. terén is újabb és újabb igényeket szül, melyekkel az üzleti leleményesség és a B.-i technika állandóan lépést tartva újabb és újabb módozatokkal igyekezett az új igényeket kielégíteni. A szociális haladás tette szükségessé a néhány év óta alkalmazott *rokkantsági kedvezményt* is, mely abban áll, hogy a biztosító a biztosítottnak a B. időtartamán bekövetkezhető rokkantsága esetén a rokkantságának tényleges fennforgásának idejére a szerződőt felmenti a B.-i díjak fizetésének kötelezettsége alól, anélkül, hogy ezzel a B. érvényét bármi tekintetben is érintené. A kedvezménynek a B.-ba való bevonása természetesen nagyobb terheket ró a biztosítóra, melyeknek fejében rendszerint bizonyos pótdíjat számít. Ugyancsak bizonyos pótdíj ellenében a B.-t *rokkantsági járadékra* is ki lehet már terjeszteni. A rokkantsági járadék úgy értendő, hogy a beálló rokkantság esetén ennek tartama alatt, de csak legfeljebb a B.-i esemény bekövetkeztéig bizonyos (rendszerint a B.-i összeg 5—10%-ával egyenlő) évi járadékot fizet. A B.-i módozatok 3 nagy csoportra oszthatók és pedig: 1. Csupán halálesetre szóló B.-okra. 2. Csupán elérésre szóló B.-okra és 3. vegyes B.-okra, vagyis halál és elérés esetére szóló B.-okra. E csoportok ismét több alcsoportra oszlanak. A csupán halálesetre szóló B.-ok köthetők egy életre és két életre. Mindkét esetben lehet időleges és lehet élethossziglani. Az időleges haláleseti B.-nál a biztosító a kockázatot csak bizonyos előre megállapított időre vállalja és a megállapított idő elteltével a biztosítónak minden kötelezettsége megszünik. Az élethossziglani haláleseti B.-oknál a díjak a biztosított haláláig, illetőleg a két életre szóló ily B.-oknál az egyik biztosított haláláig fizetendők, mely időpontban a B.-i összeget a biztosító kifizeti. De az élethossziglani haláleseti B.-nál bizonyos előre meghatározott díjfizetési időtartam is kiköthető és ily esetben a díj csak legfeljebb a kikötött időtartamon át vagy előbb bekövetkező haláláig fizetendő. A csupán elérésre szóló B.-oknál a biztosító haláleseti kockázatot nem visel, mert a biztosított összeg csak akkor fizettetik ki, ha a biztosított a kikötött kort eléri, míg előbbi halála esetén a biztosító csak a befizetett díjakat fizeti vissza, legfeljebb azonban csak a biztosított összeg bizonyos hányadát. E B.-i csoport kizárólagos célja tehát a kényszertakarékosság, miért is *takarék-B.-nak* is hívják. A nyereségrészesedéssel egybekötött élet-B.-nak egyik túlságba vitt és erkölcstelen fajtája a *tontina*. Ennek lényege abban áll, hogy a meghatározott kort elért egyének nemcsak biztosított tőkéjüket, hanem azt a nyereséget is megkapják, mely az előbb elhalt v. visszalépett biztosítottak befizetéseiből kerül ki. Ezt a rendszert nálunk egyáltalában nem üzik és régebben csakis kiházasítási B.-oknál volt használatban. A *féltontina* rendszer vagy *halmazati* rendszer ily kifogás alá nem eshetik, mert ott a korábban elhalt biztosítottak nem vesztik el a befizetéseiket, sőt az egész biztosított összeget kifizetik a kedvezményezettnek, az elért nyereség azonban csak a túlélők között osztatik fel. A Tontina-rendszer nevét dr. Tonti Lőrinc nevü olasz orvostól nyerte, aki ugyan nem a feltalálója volt ennek, de ő honosította azt meg először 1689. Franciaországban. E rendszer különösen a latin

országokban talált kedvező talajra. Franciaországban a tontinákat röviddel feltalálásuk után az állam vette kezébe, de nagy pénzügyi veszteségek miatt kénytelen volt vele felhagyni. Az utolsó nagyobb tontina 1759. létesült. Az élet-B.-nak egy különleges neme még az, amikor a biztosító csak egy bizonyos előre megállapított *betegség* által okozott halál esetére nyujt B.-t. Ily B.-okat egyes intézetek újabban Svájcban és Hollandiában kötnek és többnyire tüdővész esetére vagy vakbélgyuladásra és az utóbbi folytán szükségessé váló orvosi műtét esetére köttetnek. A kockázat elbírálása a biztosító részéről itt is orvosi vizsgálat alapján történik és a díj természetesen megfelelően mérsékeltebb, mint a rendes haláleseti B.-nál, mely nem csupán egyes betegségekre köttetik.

Az *életjáradék-B.* alapján a biztosító bizonyos, rendszerint élethossziglan, de esetleg csak bizonyos ideig tartó életjáradék fizetésére nézve vállal kötelezettséget. Az életjáradék élvezete kezdődhetik azonnal, mely esetben az életjáradék-B. megkötésével egyidejüleg, egyszerre egy összegben fizetendő le a B.-i díj, vagy kezdődhetik későbbi időpontban, ugyancsak egyszerre teljesített díjfizetés ellenében vagy a B. megkötésétől a járadék élvezetének megkezdéséig terjedő időtartam alatt teljesített évi díjak ellenében. Az élethossziglan élvezett életjáradékoknál, melyek két életre is köthetők, a biztosító kockázata éppen ellenkező természetü a rendes haláleseti B.-oknál vállalt kockázat természetével, mert míg ez utóbbinál a biztosított a halandósági táblázat szerinti átlagos életkor előtti elhalálozás eshetősége képezi a biztosító kockázatát, addig az élethossziglani életjáradék-B.-nál az átlagos életkort meghaladó élettartam eshetősége állhat be. Az életjáradék-B. akként is köttetik, hogy a járadék élvezete egy ember (a biztosított) halála után kezdődjék és azt a kedvezményezett élethossziglan, vagy csak bizonyos éveken át élvezze. Az életjáradék-B.-nak ez utóbbi neme szolgál a *jelzálogos élet-B.* céljaira, amidőn ugyanis a jelzálogadós a saját életére ilyen időleges életjáradék-B.-t köt és a biztosító a biztosítottnak a jelzálogkölcsön törlesztésének időtartamán belül bekövetkező halála esetére vagy az annuitások továbbfizetését magára vállalja vagy pedig a hátralékos tartozást egyszerre kifizeti. Megemlítendő még a *heti v. havi díjfizetéses nép-B.*, mely lényegében véve azonos a rendes élet-B.-sal. Ennek a B.-i módnak az a célja, hogy az élet-B.-t a munkásosztály és a szegényebb népréteg számára is hozzáférhetővé tegyék és ezt különösen azáltal érik el, hogy a díjfizetésnél a heti vagy havi részletfizetéseket rendszeresítették és hogy több módozatánál az orvosi vizsgálatot sem tették kötelezővé. A nép-B.-ok rendszerint vegyes élet-B.-ok, melyeknél, ha orvosi vizsgálat nélkül köttetnek, halál esetén csak akkor fizettetik ki az egész B.-i összeg, ha a B. legalább már 3—5 évig érvényben volt, míg előbb bekövetkező halál esetén csak a befizetett díjak részben, vagy egészben, illetőleg a biztosított összeg egy bizonyos hányada fizettetik ki. A nép-B.-ok nyereségrészesedéssel is köttetnek. Ugyancsak a szerényebb jövedelmi viszonyok közt élő egyének céljait szolgálja az utóbbi években bevezetett *takarékbetétes élet-B.* is. Lényege nem egyéb, mint egy rendes vegyes B., ugyancsak heti vagy havi befizetéssel. Tizenöt éven át fizetendő pl. heti 1 K-ás takarékbetét és a megfelelő haláleseti kockázati díj fizetése ellenében 1000 K biztosított összeget nyujt, mely elérés esetén 15 év mulva, vagy előbbi halál esetén azonnal fizettetik ki. E B. az eddigiektől csak annyiban különbözik, hogy míg rendes vegyes B.-nál az egész díjat a biztosító társaság szedi be és kezeli, addig itt a díj két részre oszlik. Az egyik a takarékbetét, melyet a szerződő nem a biztosító társaságnak fizet, hanem a takarékpénztárnak és ez a takarékpénztár kezelésében is marad, a díj másik része a haláleseti kockázat díja, melyet ugyan szintén a takarékpénztár szed be, de ezt a biztosító társaságnak beszolgáltatja. A díj nagyobbik része tehát a takarékpénztár kezelésében marad, mely azt természetesen a saját üzleti körében a legjobb belátása szerint gyümölcsözteti és e betétek elhelyezésénél és gyümölcsöztetésénél azokat a korlátozásokat is figyelmen kívül hagyhatja, melyeket a törvény a biztosítókra nézve a díjtartalékok elhelyezése tekintetében előír. Ezen B.-i mód szintén közrehat az élet-B.-nak a szegényebb társadalmi rétegekben való népszerüsítésére.

Megemlítendő még a *takarékpénztári betétieken alapuló életjáradék-B.*, melynek lényege abban áll, hogy tetszés szerinti takarékpénztári betétek felszaporodott kamatai ellenében, a biztosító a biztosított bizonyos életkorától kezdődőleg (rendesen betöltött 60 éves korától kezdve) élethossziglani életjáradékot fizet. Az évi járadék legmagasabb összege meg van állapítva és ehhez képest az e célra szolgáló betét összege is korlátozva van, a betét a betevőnek korlátlan tulajdona marad, melyet tetszése szerint újabb betéttel gyarapíthat vagy kivéttel csökkenthet és ehhez képest a járadékigény is megfelelően emelkedik, illetőleg csökken. Ez a B.-i mód a takarékosság és az aggkori ellátás iránti hajlam körül már eddig is jó szolgálatot tett. Ezt a B.-i módot, mely Németországban már nagy elterjedtségnek örvend, a kereskedelmi törvény ama intézkedése miatt, hogy ha a díjfizetés megszünik, a befizetett díjak $^1/_5$-a a biztosítottnak visszafizetendő, nem lehet meghonosítani.

Befejezésül még meg kell emlékeznünk arról az újításról, melyet az élet-B. terén legutóbb a Generali kezdeményezett. Ezen újítás azt célozza, hogy az élet-B.-t alkalmassá tegye egész testületek, társaságok és személyzetek tagjainak *csoportos B.-ára* és ily módon az élet-B.-sal a hiányzó nyugdíjintézményt pótolja, vagy a meglévő nyugdíjintézmény hiányosságait kiegészítse.

Az élet-B.-nál előforduló matematikai számítások igen nagy gyakorlatot és tudást igényelnek, amiért is több államban külön tanfolyamokat állítanak fel ezen ismeretek elsajátíthatása céljából. Az ilyen állami tanfolyamot végzett egyének diplomát kapnak és mint *B.-i technikusok* alkalmaztatnak. Nálunk ez az intézmény még nem létezik.

Baleset-B. arra az esetre vonatkozik, amidőn a biztosított fél valamely baleset folytán oly testi

sérülést szenved, amelynek következtében életét veszti, avagy életfogytig (állandóan) vagy csak rövidebb ideig (mulóan) munkaképtelenné válik. A B. két főágra oszlik: *egyéni*, díjvisszatérítéssel vagy díjvisszatérítés nélkül, és *együttes (csoportos)* B.-ra. Az előbbinél minden biztosítandó egyén külön-külön megnevezendő és körülírandó, míg az utóbbinál a biztosítandók együtt egy csoportban és pedig vagy szám szerint, vagy pedig az élvezett együttes munkabér szerint egy tételben adandók fel. Biztosítani lehet minden bárhol érhető baleset ellen, vagy csak egy bizonyos korlátolt számú baleseti esélyekre, avagy csak a hivatásszerű foglalkozás közben érhető (üzemi) balesetek következtében beállott testi sérülés következményeire.

B.-jogi értelemben nem csupán valamely fizikai külerő behatása alatt közvetlenül, hanem közvetve előállott kóros folyamat is biztosítottnak tekintendő. A baleseti B.-ban szokásos, hogy a biztosító vállalatok előre meghatározzák már a B.-i kötvényben azt az összeget, amelyet az egyes testrészek elvesztése, megbénulása v. használhatatlansége esetén kárpótlás gyanánt nyujtanak, amely a teljes rokkantság esetére megállapított B.-i összegnek egy százalékokban meghatározott része. E tekintetben azonban megemlítendő, hogy az egy és ugyanazon balesetnél elvesztett több testrészekért semmiesetre sem fizetnek a biztosítók nagyobb összeget, mint amely a teljes rokkantság esetére biztosítva lett. Köthető halálesetre, állandó munkaképtelenség esetére, amely lehet teljes v. részleges és mulékony munkaképtelenség esetére. Halálesetben, valamint állandó teljes munkaképtelenség esetén az egész biztosított összeg, állandó részleges munkaképtelenség esetén csak a biztosított összeg egy része, mely 3 és 60% között váltakozik, kerül kifizetésre. Ha a munkaképtelenség mulékony, az egy napra biztosított kártérítés fizetendő a felnek és pedig az egész napi összeg addig, amíg a biztosított teljesen munka- illetőleg keresetképtelen, különben pedig a keresetképtelenség aránya szerint, csak a napi összeg egy vagy kétnegyede; 200 napnál hosszabb időre nem jár napi kárpótlás. A B.-ért fizetendő B.-i díj aszerint váltakozik, aminő baleseti eshetőségre, halálesetre vagy pedig munkaképtelenség esetére is szóljon a B. Minél szélesebb és minél nagyobb az elvállalandó kockázat, annál nagyobb a díj is. E célból a biztosító társaságok foglalkozás szerinti kockázati osztályokat állítottak fel. A kevesebb vagy több baleseti lehetőséggel járó foglalkozás alacsonyabb, illetőleg magasabb kockázati osztályba van besorozva és osztálya szerint kisebb vagy nagyobb B.-i díjat fizet. B. rendesen egy, öt vagy tíz évre köttetik, de vannak egyszeri díjfizetéssel járó élethossziglan érvényes vasúti vagy hajószerencsétlenségek esetére szóló baleset-B.-ok, valamint napok, hetek vagy hónapokra szóló utazási baleset-B.-ok. *Sport-B.* vagy önállóan köthető az egyes vagy összes sportokra vagy pedig mint pótlék pótdíj fizetése mellett a rendes B. kiterjesztéseképen. *Gyermek-B.*, mindkét nembeli gyermek számára egyszer és mindenkori egyszeri vagy évenkinti díjfizetéssel olyképen köttetik, hogy az összes befizetett díjak a gyermek 20., ill. 24. éve betöltésekor visszafizettetnek. Az *együttes (csoportos) B.-t* leginkább a gyárak és ipartelepek veszik, illetőleg vették munkásaik számára igénybe. Amióta azonban külföldi minták után a munkásbaleset-B. kérdése törvényileg rendeztetett és az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való B.-áról szóló 1897. XIX. t.-c. 1907 júl. 1. érvénybe lépett, az együttes B. nagy csorbát szenvedett, mert e B. legnagyobb része nálunk is, mint külföldön, a magánbiztosítók ügyköréből kikerült (l. *Munkásbiztosítás*).

Majdnem az összes baleset ellen biztosító társaságok felvették ügykörükbe a *szavatossági B.-t* is. E B. hatálya arra az esetre terjed ki, ha a szerződő fél ellen a kötvényben meghatározott minőségben a B. tartama alatt bekövetkezett baleset miatt, érvényben levő törvények vagy jogszabályok alapján kártérítési igények támasztatnak azon a címen, hogy a baleset folytán emberek életüket vesztették, megsérültek, vagy egészségük megrongálódott, vagy pedig valamely mulasztás folytán harmadik személyeknek anyagi kárt okoztak. Ilyen szavatossági B. van majdnem minden foglalkozási csoportra nézve külön-külön módozatban. Van szavatossági B. iparosok, kereskedők, gyárosok, irodák, hivatalok, háztulajdonosok, gazdák, egyletek, templomok, községek, vadászok, ügyvédek, közjegyzők, orvosok, gyógyszerészek, fürdők, szállodák stb. számára. A szavatossági B. rendesen a B. megkötése után elkövetendő mulasztásokra bir érvénnyel, de van a szavatossági B.-nak egy oly neme is, mely már a korábbi mulasztásokra is bir érvénnyel. Ez az úgynevezett *hátrafelé kötött szavatossági B.*, melyet külföldön birák, ügyvédek, közjegyzők, gyámok szoktak igénybe venni. Nálunk ez a B. még nem igen van bevezetve.

III. Viszontbiztosítás.

Ha a biztosító elvállalt kockázatát más biztosítóval úgy akarja megosztani, hogy a biztosítottal egyesegyedül csakis ő közlekedjék, azzal a másik biztosítóval (viszontbiztosítóval) viszont-B.-t köt. A kötött viszont-B.-hoz az eredeti biztosított félnek rendes körülmények között semmi köze. A B.-i üzlet eddigi nagy terjeszkedését a viszont-B.-i intézménynek köszöni, mert e nélkül egyik biztosító vállalat sem merne, különösen üzlete első éveiben, nagyobb kockázatokat átvenni. A viszont-B.-i ügyletben az, aki a maga által már elvállalt kockázat megosztása végett köti a viszont-B.-t: a *viszontbiztosított*, aki pedig a kockázatot átvállalja: a *viszontbiztosító*. A már előzőleg létrejött B. pedig a *fő-B.*, az abban szereplő személyek pedig a *főbiztosító* és *főbiztosított*. A viszont-B. lehet *közvetlen*, amennyiben a *főbiztosító* köti a viszontbiztosítóval, vagy *közvetett*, amikor a *viszontbiztosító* háritja át a magára vállalt felelősséget más viszontbiztosítóra. A viszont-B. vagy azt célozza, hogy a vállalt kockázat folytán előállható kártérítési kötelezettséget részben áthárítsa, vagyis hogy a kockázati összegnek egy részét a viszontbiztosító viselje és ez az ú. n. *összegviszont-B.*; vagy pedig azt célozza, hogy a viszontbiztosító viselje annak a veszély-

nek a kockázatát, amit a viszontbiztosított a fő-B.-ban nem akart magára vállalni és ez a *veszély-viszont-B.* Ha más nincs kikötve, az eredeti B. feltételei és díjai mérvadók a biztosító és viszontbiztosítók közötti viszonyra nézve is. Elv az, hogy a viszontbiztosító ugyanazokat a díjakat kapja, minta biztosító. A viszont-B. kétféle: *kötelező* (obligat), amidőn a biztosító tartozik minden neki tetsző B.-ból a viszontbiztosítónak viszont-B.-t felajánlani és a viszontbiztosító tartozik azt elfogadni; *nem kötelező* (facultativ), amidőn a felajánlás és elfogadás mind a két fél tetszésétől függ.

A kötelező viszont-B. azonban ismét kétféle: *hányadok (quota) szerinti*, mely esetben a biztosító minden egyes B. után tartozik a viszontbiztosítónak egy bizonyos előre kikötött hányadot (százalékot) viszont-B.-ba átadni, vagy *excedens*, midőn a biztosítónak jogában van előbb azt az összeget levonásba hozni, amelyet saját számlájára meg akar tartani és csak az azután fennmaradó összegből tartozik a viszontbiztosítónak átutalást eszközölni. A viszont-B. igen komplikált lebonyolítási ügylet és néha egy-egy kockázattal majdnem az egész világot behálózza, mert a viszontbiztosító, ha egy-egy kockázatra nagy összegeket kap össze, ismét viszont-B.-t vesz igénybe, ezek már a másodviszontbiztosítók, de a másodviszontbiztosítók is igen gyakran abba a helyzetbe jutnak, hogy nekik is tovább kell adni harmadviszontbiztosítónak és így mehet ez tovább, néha ötöd-hatodviszontbiztosítóhoz.

Történet és irodalom.

Vannak jelenségek, melyek arra engednek következtetni, hogy a B. alapfogalmát már az ókorban ismerték. Így a 300. évben Kr. e. Palesztinában a szamárhajcsárok abból a célból álltak össze, hogy annak a hajcsárnak, ki szamarát rablók, tolvajok vagy vadállatok által elveszti, új szamarat adhassanak. A második pún háború alatt a spanyol fegyver- és élelmi szállítók kikötötték, hogy Róma megtérítse kárukat, ha rakományuk a tengerbe vész. A római hajókölcsönök, amelyek elvesztek, ha a hajó tönkrement és amely rizikóért a pénzt kölcsönző hitelező a kamatokon felül még külön díjat is kapott, szintén nem más, mint a mai tengeri szállítmány-B. megfordítottja. Rendszeres B.-sal azonban csak a XIV. sz.-ban találkozunk Firenzében és Genuában, hol a tengeri szállítmány-B-t, mint a B. első ágazatát, már üzletszerüen üzik. Genua 1369. már törvényt is alkot a tengeri szállítmány-B. rendszeresítése céljából. Ez a B.-i ág Olaszországból Spanyolországba, onnan Hollandiába és Angliába terjedt át és innen ment azután széjjel az egész világba. A tűz-B.-sal legelőször Németországban 1609-ben találkozunk. Az élet-B. 1706. Angliában látott napvilágot. A jég-B. 1750 körül Skóciában és Franciaországban egyszerre bukkant fel. A baleset-B. első nyomai már 1540 körül szintén Franciaországban tüntek fel. Az üzletszerű állat-B. angol találmány és 1700 körül lett ismeretessé. A betöréses lopás elleni B. kezdete visszavezethető 1155-re, midőn III. Sándor pápa egy rablás és lopás elleni biztosítási egyesületet alakított. De azután ez az ágazat feledésbe ment, míg 1860. Londonban újra napfényt látott. A többi ágazat már újabb keletü, a mult század végén jöttek divatba és leginkább Amerikában és Németországban kisérleteztek velük legelőször. Magyarországba a B. eszméje 1770 körül, a lengyel királyságból jött át a 16 szepesi városba, melyek egy önálló tűz-B.-i szövetkezetbe álltak össze, de a szövetkezet 1792. már tönkre ment. Az első rendszeres magyar biztosító részvénytársaság azonban az 1807. alakult cs. kir. privilegiált Révkomáromi Assecurans Társaság; alaptőkéje 200,000 forint volt, de ez csakis a Dunán közlekedő hajókat és azok gabonarakományát biztosította. A társaság a forradalmi időben a tönk szélére jutott, feleit és ügynökeit a Generali biztosító társaság mentette meg. Hazánkban az általános B.-i üzlet azonban csak akkor indult meg, midőn az 1831. alakult Triesti általános biztosító társulat (Assicurazioni Generali) megkezdte működését. Utána következett a Riunione, 1839. a Marosszéki kölcsönös tűzbiztosító egyesület és 1842. a Kölcsönös Küküllői, Dicsőszentmártonban. Az első jégbiztosító intézet az 1843. alakult Magyar kölcsönös jégbiztosító egyesület volt. Ezután jöttek 1844. a Brassói kölcsönös nyugdíjintézet és az Erdélyi kölcsönös biztosító társaság. Azután a Tiszavidéki szabadalmazott kölcsönös tűzbiztosító társaság, mely Miskolczon 1847. alakult. Az Első magyar általános biztosító társaság 1857., utána 1861. a Pannonia magyar viszontbiztosító intézet alakult. 1864-ben keletkezett a Pesti biztosító társaság, mely 1879. a «Foncière» Pesti biztosító intézetté alakult át. Ugyanakkor alakult a Magyar-Francia biztosító társaság is. Ezt a korszakot egy láz követte, mely biztosító társaságok alapításában kereste tevékenységének főcélját. Alakultak egymásután a Hungária, Viktória, Haza, Unió, Hunnia, Nemzeti, Budapesti kölcsönös, Magyar kölcsönös, Első magyar kölcsönös állatbiztosító társaság, Ország, Kármentő, Magyar hivatalnokok hitel- és biztosító intézete, Románia, Bánáti kölcsönös tűz- és jégbiztosító társaság, Nándor, Erzsébet, Magyar állatbiztosító társaság, Pesti nemzetközi állatbiztosító társaság, Columbia, Hon, Miskolczi leánykiházasító, Tisza, Központi, Merkantil, Budapesti nemzetközi általános biztosító társaság, Orion, Ápis, Hitel, Első magyar jégbiztosító szövetkezet, Agricola, Fidelitas, Magyar Lloyd, stb. Ezek a társaságok azonban csakhamar ismét megszüntek. Az elmult 60 évben 20 részvénytársasági és 54 kölcsönös, összesen tehát nem kevesebb mint 74 biztosító vállalat ment nálunk tönkre. Jelenleg (1911) 70 rendes biztosító vállalat és 11 parasztbiztosítási egyesület működik Magyarországon. Ezen vállalatok terjedelméről és nagyságáról bővebb felvilágítással szolgál az évről-évre megjelenő Mihók-féle Magyar Compass, a Kormos-féle Pénzügyi Compass és a Török-féle Magyar Biztosítási Évkönyv.

Külföldön a B. tudománya egyetemeken és felsőbb iskolákon külön tanfolyamokban adatik elő. Nálunk a Budapesti Kereskedelmi Akadémia tart fenn B.-i szaktanfolyamot.

Irodalom. A külföldi B.-i irodalom rendkívül gazdag és széleskörű, minthogy majdnem minden nyugati államban van

több B.-i egyesület, mely a B.-sal mint tudománnyal v. annak technikájával foglalkozik. Nálunk ilyen egyesületek nincsenek. Magyar irodalom: Weisz B. Ferenc, Az ingatlanok tűzkártérítésének állami szervezetéről 1869; Kóváry, B.-i Évkönyv 1870; Matlekovits Sándor, Állami tűz-B., Stat. és nemzetg. közlemények. VIII. köt. 1871; dr. Földes Béla, Adalék a B. történetéhez hazánkban, Bud. Szemle 1883; Johann Jónás, Studium und Vorschläge auf dem Gebiete der Lebensversicherung 1883; Kóváry, Élet-B.-i rendszer, 1884; Weisz B. Ferenc, Az ingatlan állami tűzkártérítése s eszméjének keletkezése és fejlődése Magyarországon, 1888; dr. Beck Hugó, B.-ügyi tanulmányok, 1890; Popper Jakab, Geschichte des Versicherungswesens in Ungarn 1890; dr. Beck Hugó, A baleset fogalma a B.-i jogban, 1891; Pólya Jakab, A B.-i vállalatok 1891; dr Szörényi, Hásbérrel kombinált élet-B. 1896; Havas Miksa, Az élet-B.-ról, 1900; dr. Hajós Jenő, Magyar B.-i jog, 1902; dr. Rósa Ferenc, A magyar B.-i törvény 1902; Altenburger Gyula, Az élet-B.-sal kapcsolatos jelzálogkölcsönökről, 1903. dr. Bender Béla, A B. a kereskedelem szolgálatában, 1903; dr. Grósz Menyhért, A testi sértések minősítése, 1903; dr. Gellér Samu, A B.-i jog kézikönyve, 1904: Havas Miksa, Az élet-B. ról 1904; J. Poór, Die Unfallversicherung in Ungarn, 1904; Lengyel Menyhért, B.-i esmék, 1905; dr. Nagy Ferenc, A magyar kereskedelmi jog kézikönyve II. köt.; Breuer, A tűzoltás szabálya, 1907; Cserny Győző, Az erdőknek tűz ellen való B.-áról, 1907; Lengyel Samu, A hitel-B. problemájához 1907; Némethy és Breuer, Tűzrendészet, 1907; Feldmann Lajos, A gyakorlati tűz-B., 1909; Erdős Áladár, Tűzkár-B. 1910. Német irodalom: Masius, Lehre der Versicherung 1846; Ludwig Hoffmann, Mitteilungen aus dem Gebiete des Feuer-Versicherungs-Wesens, 18.7; L. Meunier, Die Brandursachen in den Fabriken, 1866; H. Braune, Die Versicherung gewerblicher Anlagen; Em. Herrmann, Die Theorie der Versicherung 1869; L. Schmidt, Das Ganse des Versicherungs-Wesens, 1871; Dr. R. v. Schwartz, Handbuch zur Erklärung etc. von Feuer- und Explosionsgefahr; Dr. James Klang, Das ung. Handelsgesetzbuch und das Vers.-Wesen 1876; Dr. Elsner, Allgemeine Brandursachen, 1877; Abraham Ritus, Die Brandschaden-Regulierung, 1883; Oscar Lemcke, Katechismus des Versicherungswesens 1888: Dr. A. Weingart, Handbuch für das Untersuchen von Brandstiftungen, 1885; Dr. J. Schevichaven, Vom Leben und Sterben. 1898; Dr. Manes, Die Diebstahlversicherung 1899; Karl F. Leitner, Die private Versicherung im Dienste des Kautmannes 1900; Dr. A. Weingart, Ueber die Besichtigung von Brandstellen 1900; Prof. Deunstadt, Die Feuergefahr im Hause, 1902; Dr. Manes, Die Haftpflichtversicherung, 1902; u. a. Versicherungswesen 1902; Dr. Breymann, Die Entschuldung des landw. Grundbesitzes durch Hypothekenversicherung, 1906; Albrecht Gerkrath, Zur Begriffbestimmung des Unfalles 1906; Dr. Manes, Einführung in die Praxis der Privat-Versicherung 1908; Heinrich Henne, Einführung in die Beurteilung der Gefahren bei der Feuerversicherung von Fabriken und gewerblichen Anlagen, 1910; Ehrentheil, Assecurans-Jahrbuch; Wallmanns Deutscher Vers.-Kalender, Berlin: Dr. Elsner, Assecurans-Almanach, u. o.; Annuaire des Sociétés d'Assurances françaises et etrangères, Paris.

Biztosítás, 1. *a váltójogban*, a váltóbirtokosnak kellő fedezet nyujtásával megnyugtatása afelől, hogy a váltóban kitett, illetőleg el nem fogadott összeg, az el nem fogadásból származó költséggel együtt lejáratkor ki fog fizettetni.

2. *B. A vasutépítésnél* biztosítások készülnek a vasúti pályatest, a töltés stb. pontjainak védelmére, melyek akár állandó, akár időszakos vízfolyások romboló hatásának vannak kitéve, mint pl. a folyók közelében haladó pályarészek töltéslejtői. A B.-ok mértékét a pályamenti vízfolyás ereje és nagysága szerint állapítják meg. Legegyszerűbb de legkevésbbé ellenálló, ha a töltéslejtőket ültetvényekkel, rendesen fűzfadugványokkal ültetik be. Ha a vízfolyás ereje nagyobb, a töltéslejtőt 0·30—0·50 m. vastag kőburkolattal, újabban beton vagy vasbeton lapokkal fedik be. Nagyobb folyóvizek szélén épülő töltések oldalát kőfalakból képezik ki. A B.-ok közé sorozzák a töltések lábánál haladó szegélyárkok vagy egyéb szabályozások feneke és oldalának kő- vagy betonburkolatát is, melyet azért készítenek, hogy a víz az árkok fenekét és oldalát ki ne vájhassa.

Biztosítási ajánlat, l. *Biztosítás*.

Biztosítási alap, l. *Biztosítás*.

Biztosítási bárca, l. *Biztosítás*.

Biztosítási bevallás, l. *Biztosítás*.

Biztosítási csalás abban áll, hogy valaki biztosított vagyonát szándékosan megsemmisíti v. megrongálja s e megsemmisülést vagy rongálódást olybá tünteti fel, mintha az véletlen eset következménye lenne, miáltal azt célozza, hogy a túlbiztosított vagyon értékét meghaladó biztosítási összegnek felvétele által a biztosító intézet megkárosításával jogtalan vagyoni haszonra tegyen szert. A magyar Btk. szerint: tekintet nélkül az okozott kár összegére, büntettet képez a csalás, ha valaki azt saját biztosított vagyonának megsemmisítése vagy megrongálása által követi el (382. §); eszerint a B.-t csak tulajdonos követheti el saját (tűz-, víz- vagy jégkár ellen) biztosított vagyoni (ingó vagy ingatlan) tárgyaira. A büntetés öt évig terjedhető fegyház (383. § 2. bek.) és mellékbüntetés. Amennyiben a megsemmisülést vagy rongálódást előidéző cselekmény gyujtogatás, mely mások vagyonára tűzveszéllyel járt (422. §) vagy önmagában is közveszélyű cselekmény (434. s köv. §-ok), a bűnösség mindkét cselekmény nyomán megállapítandó s a büntetés a *bűnhalmazat* (l. o.) szabályai szerint mérendő ki. L. még *Csalás*.

Biztosítási díj, l. *Biztosítás*.

Biztosítási ellenőrzés, l. *Biztosítás*.

Biztosítási feltételek, l. *Biztosítás*.

Biztosítási felügyelet, l. *Biztosítás*.

Biztosítási hivatal, l. *Biztosítás*.

Biztosítási jog, l. *Biztosítás*.

Biztosítási kényszer, l. *Biztosítás*.

Biztosítási kötvény, l. *Biztosítás*.

Biztosítási szerződés, l. *Biztosítás*.

Biztosítási táppénz, l. *Munkásbiztosítás*.

Biztosítási törvény, l. *Biztosítás*.

Biztosítási ügynök, l, *Ügynök*.

Biztosítási végrehajtás, l. *Végrehajtás*.

Biztosítási visszkereset, l. *Visszkereset*.

Biztosíték, l. *Óvadék*.

Biztosítéki alap, vállalat létesítésének és keresztülvitelének biztosítása céljából az érdekeltek részéről összeadott pénzösszeg. — Szövetkezeti kölcsönöknél szokásos az esetleges veszteségek fedezésére bizonyos összeget visszatartani vagy pedig a veszteségek arányában évről-évre bizonyos befizetést követelni. Ez az összeg az ú. n. *biztosítéki alap* vagy *biztosítéki hozzájárulás*, az «*egy mindenkiért és mindenki egyért*» felelősség elvén alapul és megváltását képezi azon rizikónak, amely ez elv alapján az egyes szövetkezeti tagokra háramol.

Biztosíték mellett való szabadlábra helyezés. A bünvádi perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.) 162. §-a értelmében a szökés veszélye alapján előzetes letartóztatásba vagy vizsgálati fogságba helyezendő vagy fogva levő egyént szabadlábon kell hagyni, illetőleg szabadlábra kell helyezni, ha maga vagy helyette más megfelelő biztosítékot ad és ez, tekintettel a vád tárgyává tett bűncselekményre és a terheltnek személyes körülmé-

nyeire, megszökését valószínűtlenné teszi. A biztosíték készpénzben vagy óvadékképes értékpapirokban teendő le; elfogadása, neme és összege felett a kir. ügyészség meghallgatása után az eljárás szakához képest a vádtanács vagy az ítélőbíróság határoz (Bp. 163., 164. §). A B. hatálya csak addig tart, míg oly tények nem merülnek fel, melyek a letartóztatást szükségessé teszik; ily tények a Bp. 165. §-a értelmében a szökés kísérlete, a szabályszerű idézésre való meg nem jelenés vagy az előzetes letartóztatás, illetve vizsgálati fogság elrendelésének újabban felmerült oka. Viszont felszabadul a biztosíték az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság hatályon kívül helyezése, az eljárásnak jogerős megszüntető határozattal vagy felmentő ítélettel történt befejezése, a szabadságvesztésbüntetés megkezdése, csupán pénzbüntetésre szóló ítélet hozatala vagy a büntethetőség megszünte esetében. V. ö. *Angyal*, A B. (Budapest 1903).

Biztosíték perköltségre, l. *Perköltségbiztosíték*.

Biztosító berendezések *a vasutaknál*. A vasúti B. célja általánosságban a vonatforgalom biztosítása. Ezt a célt szolgálják már a vasúti távíró és távbeszélő is, továbbá a villamos harangjelző berendezéssel adott hallható, átmenő vonatjelzések, mint amelyekkel a vonatok közlekedéséről az állomások és őrhelyek megfelelően értesíthetők. A mai nagy sebességek mellett azonban, amikor a rohanó vonatot veszély esetén is mostani fékberendezéseinkkel csak bizonyos idő multán lehet teljesen megállítani, különleges biztonsági berendezésekre van szükség, amelyekkel a vonat személyzete a közlekedés biztonságáról, a pálya járhatóságáról már előre nagyobb távolságra is megbizhatóan értesíttessék. Erre a célra szolgálnak a *jelzők* (l. o.), mint a biztosító berendezés leglényegesebb alkotórészei. A jelzőket összefüggésbe hozzák a váltókkal, a pálya legveszélyesebb pontjaival. Állomásokon a bejáró és kijáró vonatok biztosítására szolgálnak e berendezések. Különösen szükséges ez csatlakozó állomásokon, hol több vasúti vonal ágazik be és vonattorlódások s megelőzések, továbbá menetiránykereszteződések lehetnek. De szükséges ez a biztosítás a nyílt vonalon levő pályaelágazások váltóinál és a vágánykereszteződéseknél is, amelyeken át a vonatok rendszerint nagy sebességgel közlekednek. A nyílt vonalon való közlekedés biztossága megkívánja, hogy az egymás után következő vonatok meghatározott távolságban maradjanak egymástól, hogy az utólérés veszélye s esetleges összeütközés lehetősége elkerültessék. E cél érdekében egyes országokban törvényileg, másutt szabályrendeletileg van előírva, hogy egyes vonatok csak akkor hagyhatják el az állomást, ha az előtte haladó vonat már a következő állomást elérte s erről visszajelentés érkezett. Ez az *állomásközökben való közlekedés*. Ha azonban két állomás messze esik egymástól vagy ha a vonatok közlekedése bizonyos mértéken túl sűrűbb, akkor a vonatok közlekedését olyképen kell szabályozni, hogy az egymást követő vonatok meghatározott tér szerint távol tartassanak egymástól, erre szolgálnak a vonalblokkberendezések és vonatjelentő berendezések (l. o.). L. még *Biztosító készülékek*.

Biztosító csapatok, l. *Biztosító szolgálat*.

Biztosító cső *(biztosító tölcsér)*, üvegkésztülék, amit gázfejlesztő palackokra alkalmaznak avégből, hogy a gáz, ha nyomása bizonyos határon túl nő, azon át kiszabadulhasson. A gázfejlesztő palack nyakába kettős furatú dugó van illesztve, egyiken a gázelvezető cső, másikon a B. nyúlik

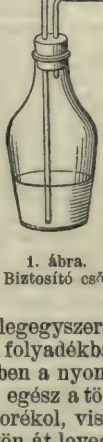

1. ábra. Biztosító cső.

2. ábra. Welter-féle biztosító cső.

be. A legegyszerűbb B. felül tölcsérben végződő, alul a folyadékba érő üvegcső *(1. ábra)*; ha az edényben a nyomás nő, a folyadékot a csövön felhajtja egész a tölcsérig, ahol aztán a fölös gáz átbugyborékol, viszont ha a belső nyomás kicsiny, a B.-vön át levegő jut a palackba. Hasonlóképen működik a *2. ábrán* látható B., az elzáró folyadék ott a kis üveggolyóban levő víz.

Biztosító intézet, l. *Biztosítás*.

Biztosító készülékek, 1. *B.* alatt mindazokat a szerkezeteket értjük, melyek a gépüzem vagy építkezések terén, valamint nagyobb gyülekezések helyein előfordulható balesetek elhárítására alkalmasak és alkalmazásukat a balesetbiztosításra hozott törvények előirják és az iparfelügyelők ellenőrzik. Szerkezetük a célnak megfelelően igen különféle. Így vannak B., melyek kigyuladt épületek égésének tovaterjedését gátolják, a gyülekező helyekből tűz esetén való menekülést könnyítik v. a kigyuladt épületekből emberek mentését megkönnyítik, továbbá olyanok, melyek a munkagépek körül előfordulható baleseteket gátolják, gőzkazánok robbanását elkerülhetővé teszik, vasutak vonatainak összeütközését elhárítják, a kisiklott vonat beemelését könnyítik. Hajótörések alkalmával használható mentőkészülékek. Transzmissziók kenése, tisztogatása, szíjak feldobása körül előforduló balesetek ellen védenek. Villamos vezetékek kezelése közben előfordulható ütésektől védenek. A csiszoló korongok és köszörűkövek a röpítő erő által okozott robbanásból származható balesetek elhárítása céljából erős, rácsos fonattal vétetnek körül. A papirgyártásnál és más iparban használt simító vagy zúzó hengereken, valamint a cséplőgépek, szecskavágók és más hasonló olyan forgógépeken, ahol a munkásnak gyakran kell kézzel a betolandó tárgyat igazítani, a kéznek bekerültét gátló készülékek al-

kalmaztatnak. Az emelőgépeken a lánc szakadása ellen a láncnak havonkénti kenése és egy-két évenkénti kilágyítása által szokás védekezni. A forgattyuknak a teher leeresztése alatti sebes visszaforgását kapocskerékkel vagy szalagfékkel hárítják el, vagy olyan kapcsoló fogakkal látják el, melyek a tengely visszaforgása esetén a forgattyut a tengelyből automatikusan kikapcsolják. Ilyeneket használnak az automobil és más tüzgépek megindításához is.

2. *B. tengeri hajókon.* A legtöbb modern tengeri hajó, kivált a gyorsjáratu nagy személyszállítók, a különféle készülékek egész rendszerével vannak ellátva, ezek célja úgy a hajót magát, mint a rajta levő személyek és árúk biztonságát összeütközések, zátonyrajutás, pusztító vihar, vízbeömlés, tűzkár stb. ellen megóvni. Első helyet foglal el e B. között a *szikratáviró* (l. o.), mely minden nagyobb oceánhajón már fel van állítva és számos esetben kitünően bevált. Parti szikraállomások a hajót vagy a hajók egymást e táviró útján értesíthetik orkánról, ködről, úszó jéghegyekről, úszó hajóroncsokról, háború v. veszedelmes járvány kitöréséről stb.; veszélyben levő hajók segítséget kérhetnek; hajókon szökő gonosztevők köröztethetők (pl. dr. Crippen esete); általában a hajók egymástól és a szárazföldről fontos hireket szerezhetnek, melyek némely nagy oceánjárókon ujságalakban naponta megjelennek. A *vízalatti harangjelzések* (l. o.) különösen a szárazföldnek, kikötőbejáratoknak veszélytelen megközelítését segítik elő. A *kettős fenék* és az abba beleépített *cella-* vagy *rekeszrendszer* (l. o.) lehetőleg megakadályozza, hogy a megfeneklő hajó megteljék vízzel; a *drainage-rendszer* (l. o.) pedig lehetővé teszi, hogy a cellákba betódult víz kiszivattyuztassék. Azonkívül a hajó belső fenék feletti, víz alatti része vízálló *harántfalak* (ném. Querschotten) által több szakaszra (franc. compartements) fel van osztva akkép, hogy ha az összeütközés által 1 vagy 2 ilyen szakasz vízzel megtelik, attól a hajó még el ne merüljön. E fontos berendezés azonban csak akkor hatékony, ha a harántfalakba vágott, az egyes szakaszok közti közlekedésre elkerülhetlenül szükséges és vízállóan záró *ajtók* bármely pillanatban elzárhatók. Ily *zárókészülékek* vannak villamosak (pl. a Long-Arm-féle rendszer), de ezek kevésbbé megbízhatók és vannak hidraulikus-pneumatikus üzemüek. Ilyen a Lloyd-Stone-féle, mely 30-atm. nyomással dolgozó kombinált lég- és vízszivattyujával egy központból az összes vízálló ajtókat (ném. wasserdichte Türen) egyszerre kb. 30 mp. alatt elzárhatja. Az emeltyű, mely a készüléket mozgásba hozza, a parancsnoki hídon van, hol az őrszolgálatban levő tiszt veszély esetén használja. Ugyanott van elhelyezve az összes vízálló ajtók tervrajza és egy mutató tábla (indikátor), mely zöld villamos lámpácskák meggyúlása által jelzi, hogy melyik ajtó van zárva vagy nyitva. Az egyes ajtókon viszont *riasztó csengők* alkalmazvák, melyeknek hangos szavára a szénraktárakban, géphelyiségekben stb. levő személyzet gyorsan feljön, de anélkül, hogy a gyorsan záródó ajtókat használná. Miután megállapittatott, hogy mely szakaszokba tódult víz, a nem veszélyeztetett szakaszok ajtói a fedélzetről külön-külön kinyithatók. *Tüzveszély* ellen főleg a nagyszámú gőz- és kézi szivattyuk szolgálnak, melyekkel bárhová nagymennyiségű tengeri víz lövelhető. Üvegből készült és bizonyos vegyi szerekkel telített *kézi tűzoltó bombákkal*, melyek a hajó sok részében polcokon állnak, továbbá *extinktörökkel* a keletkező, még el nem harapózott tűz eloltható. Villamos és önműködő *tűzjelzők* sok helyütt alkalmazvák; utóbbiak különösen a nehezen hozzáférhető hajórészekben (szénraktárak, rakományhelyiségek) keletkező tüzet jelzik. Vannak készülékek, melyek forró gőzzel v. szénsavval oltják a tüzet; ezeknél jobb a *Claytonféle készülék*, melynek fejlesztett gáza alulról az égő helyiségbe bocsátva, már 5—10%-nyi menynyiségben elfojtja az égést, azonkívül patkányok, rovarok stb. kiirtására is alkalmas. Azon esetre, ha a hajót mégis el kell hagyni, a fedélzetre feketett *mentőcsónakok* szolgálnak, melyek újabbszerű *davitok* (l. o.) által gyorsan vízrebocsáthatók. Kiegészitik e berendezést a mentőövek és különleges *mentőkészülékek*, melyek egyes vízbeesett emberek víz szinén való tartására szolgálnak. Tágabb értelemben a hajó irányát jelző oldal- és orrlámpák, valamint minden jelzési készülék v. rendszer a B. közé számitható.

3. A robbanó fegyverek zárain a véletlen elsülés megakadályozására biztosító készüléket alkalmaznak. Biztosító helyzetében a készülék a zár elsütő alkatrésze előtt áll és meggátolja ennek elmozdítását.

Biztosító lámpa, oly különleges lámpaszerkezet, melynek célja a nyilt gyertyák, rossz kőolajlámpák avagy a robbanó gázokat meggyujtó közönséges lámpaszerkezetek által keletkezhető tűzveszély elhárítása. Ennek megfelelően szerkezete is kétféle, t. i. *a)* olyan, amelynél a gázok, gőzök meggyúlására nincsenek tekintettel, hanem csakis a háztartásban, gazdaságban, műhelyekben, boltokban való közönséges használtatásra tartanak igényt, és *b)* olyan, amelynek szerkezete lehetetlenné teszi azt, hogy a helyiségben, bányában, tartányban lévő gyülékony, robbanékony gázok, gőzök a lámpa lángjától meggyuladhassanak v. a lámpa megnyitásakor robbanás bekövetkezhessék. Az első csoportnál a lényeg a lámpatest megfelelő szerkezete és az égőanyag

Schmahl gazdaságba való biztosító lámpája.

Schmahl-Lieb-féle házi biztosító lámpa belső zárt gyujtószerkezettel.

helyes megválogatása, továbbá oly gyujtószerkezet, mely a gyufa szabad használatát, eldobását kizárja, amennyiben a lámpa belsejében alkalmaz oly zárt szerkezetet, melynél a gyufa (Schmahl-féle lámpa), gyutacs v. benzingáz, dörzsölés, ütés vagy villamos szikra útján, teljesen zárt helyen gyulad és gyujtja meg a kanócot, s ahol a láng eloltása is a lámpa kinyitása nélkül végezhető. A másik csoportnál ezenfelül még a lámpa légmentes zárása is egyik főkellék, amit többnyire a *Davy*-féle lámpa elméletének megfelelően sűrű sodronyhálónak a láng körül való alkalmazásával érnek el. Újabb időben a *villamos akkumulátorok* (áramgyüjtők) és *száraz*, valamint *nedves elemek* tökéletesedésével B. gyanánt legjobban felelnek meg az ilyen telepek által táplált oly *villamos kézilámpák*, amelyeknél az izzótest kettős üvegbura alá helyeztetett. A villamos áramvezetékekbe kapcsolt villamos izzólámpáknál ellenben még az is megkövetelendő robbanó gázzal telt helyiségben, hogy a lámpák kapcsolója, biztosítéka stb. a helyiségen kívül legyen elhelyezve. A színházak kijáratihoz alkalmaznak újabban ilyen villamos mellékvilágítást, melynek egyik lámpája a villamos vezetékbe, másik lámpája pedig egy akkumulátorba van kapcsolva; ha a vezetékben zavar áll be és az első lámpa elalszik, azonnal automatikusan bekapcsolódik az akkumulátor lámpája. A villamos mellékvilágítás főelőnye az, hogy füstb n sem alszik el és így kijáratok jelzésére tűzveszélyes helyiségekben nagyon alkalmas.

B.-kat a bányászatban is használnak, ezek azonban a bányászati mesterszóval mentőlámpáknak nevezett lámpaalakoktól lényegesen különböznek, amennyiben a B. mint stacionér-lámpák kitérőkön, aknarakodókon, szivattyútelepeken, mentőállomások közelében úgy érc-, mint só-, vaskő- és szénbányákban használatosak; első sorban a közlekedés útvonalainak állandósított megvilágítására szolgálnak; úgy közönséges petroleum-, acetilén- és villamos-lámpák, mint Davy-rendszerű (Mueseler, Wolff stb.) mentőlámpák is lehetnek és a külön is használatos lámpa-alakoktól abban különböznek, hogy véletlen sérülések ellen dróthálózatokkal védve vannak. L. még *Mentőlámpa*.

Biztosító szelep, olyan edényekre alkalmazott kifelé nyíló szelep, amelyekben a bennlevő folyadék v. légnemű testek nyomása nagyobb, mint a külső levegőé. A B. megnyílik, mihelyt a belső nyomás bizonyos magasságra emelkedik s a folyadékot, gázt vagy gőzt kiereszti. A B.-et különösen gőzkazánokra alkalmazzák. Gőzkazánokra alkalmazásukat hatósági rendelet szabályozza. Minden gőzkazánon legalább két B.-nek kell lenni és ezeket úgy kell megterhelni, hogy midőn a kazánban a nyomás a megengedett értéket elérte, felemelkedjenek. Terhelésükre nézve súllyal és rugóval terhelt B.-et különböztetünk meg. Ezek mindegyike ismét közvetetlenül v. emeltyű-áttétellel lehet terhelve. Az *1. ábra* egy emeltyűs, súllyal terhelt B.-t mutat, melyben: *i* az öntött vas szelepház, *c* a réz szelepfészek, *a* a szelep, *b* a szelepháznak egy nyulványa, melybe *d* emeltyű éle kapaszkodik, *e* az emeltyű nyomó csapja, *f* pedig a B. akasztó-súlya. A gőzkazánokra alkalmazott B.-nek főbb méreteit beírják a vizsgáló bizottság által kiállított használati engedélyt igazoló okmányba (Certificat). A beírt méretek a következők: a hosszabb és rövidebb kar, a szelep önsúlya, az emeltyűre függesztett nehezék súlya, az emeltyű önsúlya és a szelepfészek közép átmérője. E szelepek nem hárítják ugyan el a robbanást, de mégis késleltetik és az által, hogy a kezelő személyzet figyelmét fuvásukkal felhívják, lehetővé válik a robbanás kikerülése. A *2. ábra* rúgóval terhelt emeltyűs B.-et mutat. A két *vv* szelep felett egy *t* emeltyű fekszik, melyet középen *f* rúgó húz lefelé, a rúgó erejét *mm* csavar-tokokkal szabályozhatjuk. A biztosító szelepnek mindig keskeny felületen kell a fészekre feküdnie, mert különben könnyen beiszaposodik és a fémek között föllépő tapadó erő erősen gátolja a szelep felemelkedését.

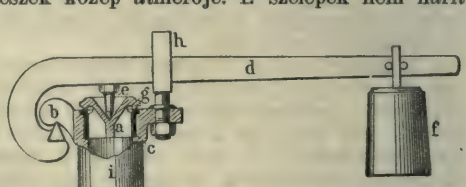

1. ábra. Súllyal terhelt emeltyűs biztosító szelep.

2. ábra. Rúgóval terhelt biztosító szelep.

Biztosító szolgálat, célja, hogy seregrészeknek meglepő támadások ellen oltalmat nyujtson. E cél elérésére egyrészt az ellenfélt kikémlelik és folytonosan megfigyelik, ami a *felderítő szolgálat* (l. o.) körébe tartozik, másrészt pedig a főcsapat (l. o.) elé, a veszélyeztetett irányban biztosító csapatokat küldenek előre, melyeknek ellenállása s a főcsapattól való távolsága ez utóbbinak lehetővé teszik, hogy elegendő ideje legyen harckészségbe helyezkedni v. az ellenséges támadás elől kitérni. A biztosító csapatok, ha útban levő vagy útközben rövid időre pihenő menetoszlopok oltalmára vannak rendelve, *menetbiztosító csapatoknak*, ha táborozó vagy laktáborokban levő seregrészek biztosítására szolgálnak, *előörsöknek* neveztetnek. Ha valamely csapat B. oltalma alatt csak rövid ideig pihen, akkor ezt *biztosított megállás-*

nak nevezik. Terjedelmes laktáborozásoknak hosszabb tartamú biztosítását *őrállásokkal* (Postierung) eszközlik. B.-ra rendesen a csapatoknak csak $^1/_4$—$^1/_6$ részét alkalmazzák. A B.-ra alkalmazott gyalogcsapatokhoz, ha lehetséges, a földerítő, összekötő és hírvivő szolgálat teljesítésére mindig lovasság is csatolandó s a viszonyoknak megfelelően esetleg lövegek, műszaki csapatok, utászok, sebesültek számára segélyhelyek, távolságjelző állomások stb. is osztatnak be. A biztosító csapatok még ütközetvonatukat is csak különös rendeletre vihetik magukkal. A menetbiztosító csapatok elővédre, jobb- és baloldalvédre és utóvédre tagozódnak. Az elővéd a biztosítandó csapat nagyságához képest esetleg több tagból is állhat; zászlóaljig bezárólag csak az 1—2 szakaszból álló *előjárőr* menetel 600—1000 lépésnyire a biztosítandó csapat éle előtt; ezrednél és dandárnál az előjárőr és főcsapat közé még körülbelül 1 zászlóaljnyi erős *előhadat*, hadosztálynál és még annál is nagyobb seregtesteknél pedig azonkívül még a 2—3 zászlóalj erejű *elővédtartalékot* iktatjuk 1—2000, illetőleg 2—3000 lépésnyire a főcsapat és előjárőr közé. Visszavonulásoknál ezen biztosító tagok neve: utójárőr, utóhad és utóvédtartalék. A menetbiztosítás sematikus képét az előző hasábon közölt rajz mutatja.

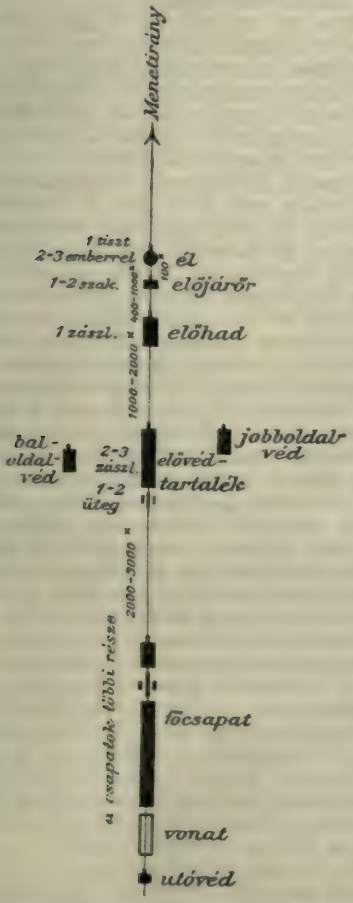

A nyugvó csapatok biztosítására szolgáló előőrsök egyes tagjait *tábori őrsöknek*, *főőrsöknek* és *előőrstartaléknak* hívják. Zászlóalj erejéig terjedő csapatok biztosítására csak tábori őrsöket tolunk 1000—2000×-re előre, ezredek és dandárok biztosítására tábori őrsöket és ezek mögött mintegy 2000—3000×-re főőrsöket állítunk fel, még nagyobb seregtestek biztosítására azonfölül előőrstartalékot is alkalmazunk mintegy 3000—4000× re a biztosítandó csapat előtt az ellenség felé előretolva.

Az előőrsi szolgálat sematikus képe

laktáborokba elszállásolt nyugvó csapatok.

Minél közelebb vagyunk az ellenséghez, a tábori őrsök és főőrsök annál sűrűbben állíttatnak fel. Az ellenségtől távolabb, csakis az útvonalak megszállására és elzárására felállított előőrsöket *menetelőőrsöknek* hívjuk: közelebb az ellenséghez már *zárt előőrsökkel* biztosítjuk magunkat, míg közvetlen érintkezésben az ellenséggel, pl. félbeszakított harc után, *ütközetelőőrsök* védelme alatt nyugosznak a csapatok. Ez utóbbi az előőrsfelállítás legsűrűbb neme, melynél a biztosító csapatok a legnagyobb fokú harckészültségben töltik az éjszakát, nehogy azalatt a nyugvó csapatnak bántódása legyen.

Harcközben a biztosítás külön e célra kirendelt járőrök, úgynevezett *harcjárőrök* (l. o.) és osztagok által történik.

Biztosító társaság, l. *Biztosítás*.

Biztosító tölcsér, l. *Biztosító cső*.

Biztosító vonalak (assurée-vonalak, hibásan azurée), a könyvnyomtatásban így nevezik a váltókon stb. látható s az összegnek betűvel való kiírására szolgáló párhuzamos, sűrű vonalakat. A B. a hamisítást volnának hivatva megnehezíteni.

Bjarma, l. *Perm*.

Bjarmiak, nép, l. *Permjákok*.

Bjel ... *(Bjelo ...* szláv) a. m. fehér; földrajzi neveknél mint összetétel használatos.

Bjela (lengyelül: *Biala*), kerületi székhely Szjedlec orosz kormányzóságban, a Krasznaja és vasút mellett, (1897) 13,123 lak.; lentermesztéssel és vászonszövéssel; a Radziwill hercegek kastélyával.

Bjelaja, több folyó neve Oroszországban; a legnagyobb *B.* (a baskiroknál: Akidel) az Uralban, Lepskine szerint 13 patak összefolyásából ered; nagy kanyarulatokat tesz. Legnagyobb mellékvize az Ufa, azonkívül fölveszi a Tanimot, Ursakot és Demát. Sellői nincsenek, de sok benne a sziget és zátony. Szarapul és Selabuga közt a Kámába torkollik. Hossza 1100 km. Szterlitamaktól kezdve hajózható.

Bjelaja-Cerkov, közs. Kiev orosz kormányzóság Vaszilkov (ettől 47 km.-re) ker.-ben, a Rossz és vasút mellett, (1897) 20,705 lak.; vasöntővel, élénk gabonakereskedéssel. 1626-ban a lengyelek itt legyőzték a perekopi tatárokat.

Bjelaja-Szopka *(fehér főkötő)*, v. *Khvasen*, Kamcsatka Ny.-i hegyláncának legmagasabb vulkanikus csúcsa, 3050 m.

Bjelajci, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 378 horvát-szerb lak.; u. p. Kamensko, u. t. Pakrácz.

Bjelala Vesa, német gyarmat Borszna orosz város és azonos nevű folyó mellett a csernigovi kormányzóságban, olajmalmokkal, dohánytermesztéssel.

Bjelanovac, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 194 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Lipik.

Bjelasznica, hegység *(Bjelasnica planina)* Boszniában, Hercegovina É.-i határán.

Bjelasztina, l. *Fejérkő*.

Bjelbog (fehér isten), a szláv mitológiában a fényesség, a jóság istene, ellentétben a sötétség, a rosszaság istenével: csjornobog (a. m. fekete isten).

Bjelci, kerületi székhely Besszarábia orosz kormányzóságban, a Reut mellett, (1897) 18,526 lak.; nagy szarvasmarha-vásárokkal. 1812 óta orosz birtok.

Bjelev, kerületi székhely Tula orosz kormányzóságban, az Oka balpartján, vasút mellett, (1897) 9567 lak.; nyilvános könyvtárral, faggyúkészítéssel, olaj-présekkel és kötélgyártással. 1826 május 4-én itt halt meg Erzsébet, I. Sándor cár felesége.

Bjelgoraj, kerületi székhely Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, 18 km.-nyire Galicia határától, (1897) 6286 lak., akik lószőrből szitákat csinálnak.

Bjelgorod, 1. kerületi és érseki székhely Kurszk orosz kormányzóságban, a Vesszelica és Donec összefolyásánál, a vasút mellett, (1897) 21,850 lak., élénk kereskedéssel; híresek B. viaszgyertyái. A város 980 körül a Donec balpartján mészkőhegyen épült. Neve: B. (fehér város) innen eredt. A várost a tatárok elpusztították s azután a folyó jobbparti völgyében épült fel. Várát 1593. a krimi tatárok ellen építették és innen kezdve huzódott el a XVII. sz.-ban az Okáig egy sor erősség, a B.-i vonal. — 2. *B.*, Moszkva (l. o.) városrésze.

Bjelij, kerületi székhely Szmolenszk orosz kormányzóságban, az Obsa partján, (1897) 6965 lak. Egykor litvániai város volt, 1669. Oroszországhoz került.

Bjelik *Imre*, osztrák-magyar ap. tábori vikárius, szül. 1860. Illaván, Trencsén vm. Teológiai tanulmányait Nyitrán végezte. 1888-ban fölvétette magát katonai lelkésznek, mint ilyen a szarajevói hadtest kerületében, 1891. Pozsonyban működött. 1894-ben az ap. tábori vikárius mellé konzisztoriális titkárnak nevezték ki, 1903. pápai prelátus, 1908. konziszt. igazgató lett. 1911 májusban, Belopotoczky lemondása után a király ap. tábori vikáriussá, kevéssel ezután pedig a nagyváradi kat. szert. káptalan egyik litterarium stallumára kanonoknak nevezte ki. B. irodalmi munkásságot is fejtett ki; teológiai értekezéseken és ájtatossági műveken kívül megírta a cs. és kir. tábori lelkészet történetét.

Bjelina, az ugyanily nevű járás székhelye Dolnja Tuzla kerületben Boszniában, a Drina balpartján 122 m. magasban, (1910) 10,069 lak., akiknek nagyobb része mohamedánus. Kedvező fekvésénél fogva most egyike Bosznia legélénkebb forgalmú helységeinek. 1903-ban I. Ferenc József uralkodónak itt szobrot állítottak.

Bjelinszkij, 1. *Visszarijon Grigorjevics*, kiváló orosz kritikus, szül. 1810 jún. 13. Sveaborgban, megh. 1848 jún. 9. Tanult 1829—32. a moszkvai egyetemen, de kicsapták, mert nem vetette alá magát a fegyelemnek. Ezután hirlapíró lett, behatóan foglalkozott irodalmi és filozófiai tanulmányokkal és élete végéig tollával szerezte kenyerét. Egészen belemerült Hegel és Schelling filozófiájába s eleinte a hegelianizmusnak volt fáradhatatlan apostola. Csakhamar hírnévre tett szert hazájában; középpontja volt a korabeli orosz irodalomnak. Ő méltatta először alaposan és behatóan Puskin költészetét, Gogoly, Goncsarov műveit, ő fedezte fel Nyekraszovot, az újabb nemzedék legkiválóbb költőjét, általában ő adott irányt és eszméket az irodalmi életnek, mert nemcsak széles látókörű kritikus, de emelkedett szellemű esztetikus is volt. Külön könyveket nem írt és nem adott ki, de publicisztikai és irodalmi cikkei, amelyek a pétervári és moszkvai első rangú folyóiratokban koronkint megjelentek, nemcsak a korabeliekre voltak mély és maradandó hatással, hanem mai napig is nagy tekintélyben részesülnek. Cikkeit összegyüjtve 12 kötetben adták ki Szt.-Pétervárott 1859—61. és többször, a legújabb még be nem fejezett teljesebb kiadást Vengerov szerkeszti 1900 óta. Legújabb életrajzát megírta *Pypin* Sándor (2 kötetben), Bélinskij, ego zizni i perepiska (Szt. Pétervár 1876 és új kiadásban 1900).

2. *B., Maxim*, l. *Jaszinszkij*.

Bjelipotok, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 681 tót lak., postahivatal; u. t. Podbjel.

Bjelke, régi svéd nemes nemzetség. Tagjai közül említendők: *Gunilla*, III. János király második neje. Megh. 1597. — *Sten*, miniszter és admirális, 1624—1684. Ellensége volt de la Gardie kancellárnak. — *Nils* gr., hírneves hadvezér (1644—1716); kitünt nevezetesen az 1675—79-iki svéd-dán háboruban; 1679—82-ig párisi követ; 1684—87-ig I. Lipót szolgálatában hazánkban harcolt a törökök ellen, mire tábornokká és gróffá lett. XII. Károly alatt kegyvesztett lett és 1695. felségsértés miatt halálra ítélték, de kegyelmet

kapott. Hazánkban töltött hadi éveit megírta *Malmström*, Nils B. och kriget mot Turkarna (Stockholm 1895) — *Ture Gabriel* gr., svéd politikus és hadvezér (1684—1763), az előbbinek fia, XII. Károlyt követte az orosz háboruba. Törökországban is vele volt, tagja volt utóbb a rendi gyűlésnek és Luise Ulrika királynő buzgó híve.

Bjelkit (ásv.), l. *Cosalit*.

Bjelo-chrobatok, l. *Belo-krobátok*.

Bjeloj, ker. székváros Szmolenszk orosz kormányzóságban, a Düna mellékfolyója, az Obsa mellett, (1897) 6789 lak., élénk kereskedéssel.

Bjeloje More, l. *Fehér-tenger*.

Bjeloj Osztrov *(fehér-sziget)*, sziget a Karatengerben, a Szamojéd félsziget É. csúcsánál, az Olenij Nassznál.

Bjelo-Ozero (a. m. *Fehér-tó)*, tó Novgorod orosz kormányzóságban, 1125 km² területtel. Sűrű erdők környékezik, halban gazdag; a tó mélysége szélein 1—2 m., közepén 10—30 m. A Kjelma és Kovsa táplálja; a híres Kirillosz klastromnál kifolyik belőle a Ribinszknál a Volgába szakadó Sekszna, amely a Kubinszk-tóval köti össze.

Bjelopascok, l. *Belopascok*.

Bjelopolje, város Karkov orosz kormányzóságban, 224 km.-nyire Karkovtól a Vira partján, vasút mellett, (1897) 15,223 lak., jelentékeny gabonavásárokkal.

Bjeloszerszk, ker. székhely Novgorod orosz kormányzóságban, közel ahhoz a helyhez, ahol a Sekszna a Bjelo-Ozeróból kifolyik, (1897) 6012 lak., kátránykészítéssel, téglaégetéssel; élénk halkereskedéssel, közelében kőszénbányákkal. Mintegy 18 km.-nyire volt a IX. sz.-ban a régi B., a Rurik testvérek székhelye. 1237-től fejedelemségnek volt fővárosa; 1486. Moszkvához került.

Bjelosztok (lengyelül: *Białystok)*, kerületi székhely Grodno orosz-lengyel kormányzóságban, a Biala és vasút mellett, (1897) 63,927 lak., a Branicki grófi család szép kastélyával és parkjával, posztó- és egyéb, különösen szeszgyárakkal; élénk gabona-, fa- és kézműárupiac; B.-t a XIV. sz.-ban alapították; 1795. Poroszországhoz, 1807. a tilsiti békében pedig Oroszországhoz került.

Bjelovac, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1900) 539 horvát-szerb lak.; u. p Mečenčani, u. t. Majur.

Bjelovar, l. *Belovár*.

Bjelovjezsi puszta, 901, illetőleg a hozzátartozó vidékkel együtt 1148 km²-nyi területű erdőség Grodno orosz kormányzóságban, a Narva, Narevka és a Bjelaja folyók által átszelt fensíkon; egykoron a lengyel királyok vadászterülete, ma orosz cári birtok. A B. az egyedüli hely, ahol Európában még bölények vannak (számuk 1886. 433 drb. volt); vadászatuk ma is tilos; 103 család van kirendelve az állatok őrzésére. A XVI. században még állott a régi vadászkastély: Biala vieža, amelytől az erdő és Bjelovjezs falu is nevét kapta.

Bjelszk, kerületi székhely Grodno orosz kormányzóságban, a Bjeljanka partján, vasút mellett, (1897) 7461 lak., a lengyel királyok egyik kastélyának romjaival. 1795-ben Porosz-, 1807. Oroszország birtokába került. 1831 máj. 22. itt az oroszok és lengyelek közt kisebb ütközet volt.

Bjelucha, hegy, l. *Altai*.

Bjerk., állatnevek után *Bjerkander* Clas. svéd entomológus (szül. 1735., megh. 1795.) nevének rövidítése.

Bjerknes, 1. *Carl Anton*, matematikus és fizikus, szül. 1825 okt. 29. Krisztiániában. 1863-tól a matematika tanára az ottani egyetemen, megh. 1903 márc. 20. Nevét az elektromosságnak és mágnességnek tőle származó mechanikai (hidrodinamikai) elmélete tette nevezetessé.

2. *B., Vilhelm Friman Koren*, az előbbinek fia, szül. 1862 márc. 14. Krisztiániában, 1895 óta tanár a stockholmi egyetemen; apja elméletét tovább fejlesztette: Vorles. über hydrodyn. Fernkräfte nach C. A. B.' Theorie (Leipzig 1900) c. elméleti munkájában.

Bjerknes-féle kisérlet és elmélet. Valamely folyadékban pulzáló (térfogatukat periodikusan változtató) vagy rezgő gömbök egymást vonzani ill. taszítani látszanak ugyanolyan törvény szerint, mint a mágneses ill. elektromos testek. Ez a kisérlet tehát példa arra, hogy az elektromos és mágneses jelenségeket mechanikai modellel utánozni, mechanikai módon magyarázni lehet, ezt teszi általánosságban, bár nem egészen tökéletesen a B.

Bjeseck, kerületi székhely Tver orosz kormányzóságban a Mologa és Osztrecsina összefolyásánál, vasút mellett, (1897) 9090 lak., vasárú-, különösen kasza-, fejsze-, szegkészítéssel, len-, gabona- és bőrkereskedéssel. B. egykoron Novgorod köztársasághoz tartozott, 1479 óta orosz birtok.

Björck, *Gustaf Oskar*, svéd festő, szül. Stockholmban 1860 jan. 15. A stockholmi akadémián, majd Münchenben, Párisban és Olaszországban tanult. A dán és svéd népéletből merített erőteljes képeinek egész sora van svéd nyilvános gyüjteményekben. Arcképeket is festett. A stockholmi művészeti akadémia tanára.

Björkö, község Finnország D.-i részén, 75 km.-nyire Kronstadttól. 1905 júl. 23. és 24. itt volt találkozója II. Vilmos német császárnak és II. Miklós orosz cárnak a Hohenzollern, ill. Észak csillaga császári jachton.

Björlin, *Gustaf*, svéd író és politikus, szül. Åmålban (Dalsland) 1845 okt. 14. Katona lett s mint a vezérkar hadtörténeti osztályának feje szerkesztette a Sveriges krigåren 1808 och 1809 c. jeles művet (Stockholm 1890—1901). Mint a hadsereget újjászervező bizottságnak titkára pedig lényegesen befolyt a honvédelem szervezésére. 1895 óta az első kamarának tagja. Nagy buzgóságot fejt ki a nemzeti svéd szellem fejlesztése körül: titkára az általános védelmi szövetkezetnek és szerkesztője a társulat által kiadott folyóiratnak. 1879 óta kiadja a Svenske Soldaten c. népies katonai lapot. Irt több szinművet és regényt (Carl Svenske, Stockholm 1876, 2 köt.); Prokuratorn *(Lemnius* W. dr. álnév alatt, 1886); Fordomdags, művelődéstörténeti rajzok két részben (1895—96). Hadtudományi művei közül megemlitendők: Om värnepligt och krigsbildning (1872, jutalmazott munka); Bilder ur Sveriges krigshistoria (I. köt., 1876); Finska kriget 1808 och 1809 (1882, 2. kiad. 1883); Sveriges krig i Tyskland 1805—07 (1882); Kriget mot Danmark 1675—79 (1885); Karl XII.

(1888); Karl X. Gustaf (1889); Gustaf II. Adolf (1890); Johan Banér (1908).

Björneborg, kikötőváros a finn Abo-B.-i kormányzóságában (a. m. län), ama fjord végében, amelybe a Kumo torkollik, vasút mellett, (1907) 16,602 lak., szép nagy városházával, új szinházzal, hajóépítéssel, téglagyárral, vászonszövéssel és élénk kereskedéssel. Gőzhajóösszeköttetésben áll a 33 km.-nyire fekvő Rafsö szigeten levő kikötővel. A kikötőbe főként lisztet, vasat, kávét és gépeket hoznak be (mintegy 5 millió finn márka értékben) és leginkábbb fát (12 millió értékben) visznek ki.

Björnson, *Björnstjerne*, norvég író, szül. Kviknében (Österdalen) 1832 dec. 8., megh. 1910 ápr. 26. Párisban, de holttestét Krisztiániába vitték és Ibsen sírja közelében temették el. Apja a vadregényes Romsdal vidékén pap volt. A középiskolákat Moldeban, az egyetemet Krisztiániában végezte s ugyanitt kezdte meg irodalmi működését kritikákkal és tárcaszerű dolgozatokkal. Miután 1857—59-ig mint szinházigazgató működött Bergenben, egyidőre munkatársul lépett be Krisztiániában az Aftenbladethez. Irói hirnevét Synnöve Solbakken (1857), Arne (1858) s England Gut c. falusi történetei és idilljei alapították meg. Egyidejüleg sikeresen próbálkozott drámairással is s e nembeli művei: Halte Hulda, Mellem Stagene (1858), Kong Sverre (1861) s a Sigurd Slembe trilogia (1862). E műveiben a dán-norvég irodalomban egészen önálló. 1860—1863-ig beutazta Olasz-, Német- és Franciaországot, 1865—67-ig a krisztiániai szinházat igazgatta s 1866—71-ig a Norsk Folkebladot szerkesztette. Egy ideig szerkesztőtársa volt a kopenhágai For Idé og Virkelighed c. időszaki iratnak, 1871—72. svéd és norvég városokban, sőt később Amerikában is felolvasásokat tartott, az erre következett éveket déli vidékeken töltötte. 1875-ben visszatért Norvégiába s Guesdalban, Lillehammer vidékén telepedett meg. Mint a radikális «parasztpárt» vezére politikai mozgalmat indított azzal a céllal, hogy Norvégiát Svédországtól függetlenné téve, köztársasággá alakítsa; e miatt azonban sok megtámadásnak tette ki magát. Noha mint politikai izgatót hazájában becsülték talán legkevésbbé, ő maga Norvégiának Svédországtól való különválása után nagyon büszke volt arra, hogy ennek előkészítésében neki is része volt. Fia, Bergliot 1892 okt. 12. nőül vette Ibsen író leányát. Későbbi munkái közül felemlítendők: Jernhanen og Kirkegarden (1866); Fiskerjenten (1868); Brude-Slaatten (1873); Het flager i beyn og paa havnen (regény, 1884); Paa Guds Veje (1889); Ragni (1890); Mary (regény, 1906); drámai művek: Maria Stuart i Skotland (1864); De Nygifte (1865); Sigurd Jorsa efar (1872); Redaktören (1875); En Fallit (1875., A csőd cimen műsordarabja volt a Nemzeti szinháznak); Kongen (1877); Leonarda (1879); Det ny System (1879); En Hanske (1883); Over Ävne (1883); Geographi og Kjärlighed (1887); Paul Lange og Tora Parsberg (1898); Laboremus (1901); Paa Storhove (1902); Dagland (1903); Naar den nye vin blomstrer (1909, Ha az új bor forr cimen előadták a kolozsvári Nemzeti Szinházban 1910., ford. *Harsányi* Zsolt). Irt egy románcokból álló eposzt is: Arnljot Gelléne (1875) s kiadott egy pompás lirai kötetet: Digte og Sange (1870, 3. kiad. 1890). 1910-ben megjelentek válogatott munkái Meisterwerke cimen (Berlin). B. úgy az életben, mint műveiben merész, erőteljes szellem, radikális és határozott realista, az egyszerüség és természetesség embere. Stilusa nagy élénksége mellett is mindig szabatos, drámáiban pedig jellemzése tökéletesebb, mint kompoziciója. Élete utolsó évtizedében a szabadság apostolaként s mint az elnyomott nemzetiségek szószólója és védelmezője lépett föl. Különösen a lengyeleket és magyarokat korholta, hogy elnyomják a ruténokat és tótokat. A März és Neue Freie Presse hasábjain (1907 és 1908) közölt számos, politikailag erősen támadó cikket Magyarország ellen, az 1907-iki müncheni békekongresszus alkalmával pedig Apponyi ellen intézett heves támadást. Állításaiban azonban oly komikus túlzásokra ragadtatta magát, hogy cikkeit alig vették komolyan. Magyarul megjelentek tőle: A csőd (Nemz. Szinház kvtára); Magnhild, elb. (Budapest 1892); Isten nyomai, reg. (ford. Ujkéri 1894); Leonarda, színmű (ford. Kárffy Titusz 1898). V. ö. *Brandes*, B. og Ibsen (Kjöbenhavn 1882); *Collin* Chr., B. B. (ném. nyelven, München 1903); *Wildner* Ödön, B. társadalmi szinműveiről (Budapest 1900); *Payne*, B. (Chicago 1910).

Björnstjerna, *Magnus Frederik*, gróf, svéd államférfi, katona és író, szül. Drezdában 1779 okt. 10., megh. Stockholmban 1847 okt. 6. A finn háborúban őrnagyságig vitte; 1809. mint titkos követ Napoleonnál járt; 1813. mint ezredes a svéd hadtesttel részt vett Németországban a grossbeereni, dennewitzi és lipcsei ütközetekben. Később Norvégiában harcolt, megkötötte a moszi konvenciót, melynek következménye Svéd- és Norvégország perszonális uniója lett. 1815-ben báróságot, 1826. grófi rangot kapott, majd tábornok lett. 1828—46-ig az angol udvarnál teljes hatalmú miniszter volt. Fő munkája (németül): Das britische Reich in Indien (Stockholm 1839).

Bks., állat- és növénynevek mellett *Banks* J. angol természettudós (szül. 1743., megh. 1820.) nevének rövidítése.

B. L. (lat.), a Baccalaureus legum (angolul: Bachelor of Laws), továbbá a Benevole lector! (Szives olvasó!) rövidítése.

Bl., 1. növénynevek mellett *Blume* Karl Ludwig (1796—1862) leideni tanár nevének rövidítése. Mint gyarmat-orvos 9 évig Jáva szigetén élt, azután leginkább ennek a növényzetét ismertette. — 2. Állatneveknél *Bloch* Markus Elieser (l. o.) német ichtiológus, vagy pedig *Blackwell* John (l. *Blackw.*) angol természetbúvár nevének rövidítése.

Blaas, *von*, osztrák festőcsalád. Tagjai: 1. *Karl von B.*, szül. Naudersben 1815 ápr. 28., megh. 1894 márc. 19. Velencében és Münchenben tanult, 1837. Rómába került, hol az ú. n. nazarénus festők gyakoroltak hatást fejlődésére. Sok egyéb vallásos tárgyú képen kivül Albanóban festette 1848. gróf Károlyi István megbizásából a fóthi templom 3 oltárképét és néhány évvel utóbb, miután 1850. a bécsi akadémia tanára lett, a fóthi templom hátralevő oltárképeit és freskóit. B. fres-

kói díszítik a bécsi altlerchenfeldi templomot is. 1856-ban a velencei akadémia tanára lett; itt festette Isztriai kalózok elrabolják a velencei menyasszonyokat c. képét (1858), mely igen nagy sikert aratott (Innsbruck, Ferdinandeum). — 2. *Eugen von B.*, az előbbinek fia, szül. Albanóban 1843 júl. 24., atyjának volt tanítványa. Többnyire velencei és chioggiai halásztipusokat ábrázoló képeket fest, mindinkább édeskés módon. Magyar csikóst ábrázoló képe a bécsi Lobmeyr-féle gyűjteményben van. A velencei akadémia tanára. — 3. *Julius von B.*, az előbbinek öccse, szül. Albanóban 1845 aug. 22., atyjának volt tanítványa. Kezdettől fogva különösen lovakat, lovasképeket szeretett festeni és képeinek tárgyait sokszor a tiroli, néha a magyar népéletből merítette. Legismertebb képeinek egyike a gödöllői parforce-vadászatot ábrázoló akvarell a bécsi művészettört. múzeumban, a királyi pár és Rudolf trónörökös képmásaival. A bécsi műv. akadémia tanára.

Blabera gigantea *C., óriás csótány* (állat), a csótányok (l. o.) trópusi faja. Hazája Kelet-India. Dél-Amerikában a házakban él s az európai kikötőkben is található. Hossza 52 mm.

Blacas d'Aulps (ejtsd: blaka dó), *Pierre Louis*, herceg, francia államférfiú, szül. Vérignon kastélyban (Aulps mellett, a Provenceban) 1771 jan. 12., megh. Kirchbergben (Alsó-Ausztria) 1839 nov. 17-én. A forradalom kitörésekor dragonyos kapitány volt, de már 1790. emigrált és előbb Condé alatt harcolt a köztársaság ellen. XVIII. Lajos trónkövetelő később Szt.-Pétervárra küldte, hogy a cárt a Bourbonok részére megnyerje. 1800-ban Lajost Angliába követte. A restauráció után XVIII. Lajos a kir. ház miniszterének nevezte ki és B. lett legbizalmasabb tanácsadója. Mivel azonban B. befolyását kincsek szerzésére használta fel, annyi ellenfele akadt, hogy a király második minisztériumából B.-t kihagyta. Kárpótlásul azonban követének nevezte ki, előbb Nápolyba, 1816. pedig Rómába, ahol B. a kúriával az 1817. évi konkordátumot kötötte. A laibachi kongresszuson is szerepelt. 1817-ben a király kinevezte pair-nek, 1821. pedig hercegnek. A júliusi forradalom kitörésekor X. Károlyt számkivetésébe követte. Vagyonát a chambordi grófra hagyta, szintúgy becses műkincseit és éremgyűjteményét. V. ö. *Reinaud*, Description des monuments musulmans du cabinet de M. le duc De B. (Paris 1882, 2 kötet); *Boulaye*, Notice historique sur M. le duc de B. (u. o. 1840).

Blachernita *Mihály* és *Simeon*, bizánci festők, kik 5 más festővel együtt II. Basilios bizánci császár (976—1025) számára képekkel díszítették a szentek életét tartalmazó könyvet (Basilios menologiuma). A könyv, mely a vatikáni könyvtárban van, a bizánci miniatűr festés legkiválóbb emlékei közé tartozik.

Black (ang., ejtsd: blekk) a. m. fekete. *Blackfoot* v. B.-feet, l. *Blackfeet*.

Black (ejtsd: blekk), 1. *Joseph*, angol kémikus és fizikus, szül. Bordeauxban 1728., megh. Edinburghben 1799 nov. 26. Eleinte Glasgowban orvos, később Edinburghban a kémia tanára volt. B. némileg megelőzte Lavoisiert a flogisztonelmélet megcáfolásában. 1755-ben kimutatta, hogy az alkaliák vegyületek, nem pedig egyszerű testek, s hogy belőlük «fix levegőt» (szénsavat) lehet fejleszteni. B. vizsgálatai a kémiát új irányba terelték; a gázok kémiáját, az ú. n. pneumatikus kémiát ő alapította meg. B. a testek fajmelegét és a halmazállapot megváltozására szükséges melegséget több testre meghatározta. Művei közül említendők: De acido a cibis orto et de magnesia (Glasgow 1754); Experiments upon magnesia alba, quicklime and other alkaline substances (Edinb. 1755); The supposed effect of boiling on water, disposing it to freeze more readily, ascertained by experiments (Phil. Tr. 1755); Analysis of the waters of some boiling springs in Iceland (Edinb. Soc. Trans. II.). Halála után megjelent: Lectures on the elements of Chemistry (Edinb. 1803).

2. *B., William*, angol regényíró, szül. Glasgowban 1841., megh. 1898 dec. 10. Londonban. Mint a The Morning Star munkatársa kezdte pályáját. Hírnevét a Daughter of Heth (1871) c. regényével alapította meg. Ez a mű két év alatt 12 kiadást ért. További művei: The Monarch of Mincing Lane (1871); The Strange Adventures of a Phaeton (1872); a Princess of Thule (1873); The Maid of Killeena (1874); Three Feathers (1875); Lady Silverdale's Sweetheart és Madcap Violet (1876); White Wings, a Yachting Romance (1880, melyben a thulei hercegnő bájos alakja újból megjelenik); Sunrise (1881, melynek tárgya a nihilizmus köréből van véve); The Beautiful Wretch (1881); Jolanthe (1883, magyarra ford. Szász Károly 1884); Judith Shakespeare (1884); Sabina Zembra (1887, magyarul megjelent 1900); The Strange Adventures of a House Boat (1888); The new Prince Fortunatus (1890). B.-nek köszönhetjük Oliver Goldsmith kitűnő életrajzát is (1879) a Morley-féle English Men of Letters c. életrajz-gyűjteményben. Főleg mesteri nő-jellemeinek köszöni kedveltségét, férfi-alakjai kevésbbé sikerültek.

Blackband, vagyis szénvasko (ásv.). Szénrészecskéktől feketére festett vaskarbonát lencsék és rétegek kőszéntelepekben. Vaskiolvasztásra alkalmas. Nálunk leginkább Aninán és Szekulon (Krassó-Szörény vm.).

Blackburn (ejtsd: blekkbörn), önálló város (municipal borough), Anglia ÉNy.-i részében, 38 km.-re Manchestertől, 16 km.-nyire Prestontól, gazdag szénbányák közelében, (1900) 136,959 lak. Régibb részeiben rendetlenül épült város; két nyilvános parkkal, igen szép börzeépülettel, Gladstone szobrával, B. már a XVII. sz.-ban ismeretes volt vászon- és pamutszöveteiről (B. Checks és B. Grays); jelenleg pamutszövő gyárain kívül gép- és sörgyárai is vannak. B. az idősebb Peel Róbertnek és Hargreavesnek szülővárosa.

Blackburne (ejtsd: blăckbörn), *James Harry*, a leghíresebb angol sakkozók egyike, szül. Manchesterben 1842 dec. 10. 1860 körül tünt fel játékával, azóta szorgalmasan részt vett a bajnoki versenyeken s 50 díjat nyert. Igy 1873. Steinitz mellett második lett Bécsben, 1876. első díjat Londonban, 1881. első díjat Berlinben, 1883. második díjat Nürnbergben, s harmadikat Londonban, 1886. első díjat Londonban, 1897. harmadik díjat Berlinben. Játéka szellemes, néha túlmerész; brilláns kombinációival sokszor kitünt.

Black Dome (ejtsd: blekk dóm), az Appalach-hegylánczban (l. o.) a Mitchell-csoport legmagasabb (2048 m.), csúcsa.

Black drink (ang., ejtsd: blekk—), az Ilex Cassine leveleiből Észak-Amerikában főzött tea, melyet indiánus v. appalacs-teának is hívnak.

Black drop, l. *Baily-féle csepp.*

Black faced (ejtsd: blekk fészd), az angol hegyi juh.

Black feet (ejtsd: blekfít, franc. *piedsnoirs*), azaz feketelábuak, az algonkin csoporthoz tartozó indiánus nép Észak-Amerika Ny.-irészén. A Missouri felső vidékén, Dakota és Montana területén (számuk vagy 10,000) tartózkodnak. A B. csoport három nagyobb ágra oszlik: 1. a tulajdonképeni B., magukat *sitsekaiok*-nak nevezik; 2. a *kena* vagy vérindiánusok, 3. *piegan*, picaneux ág. Földművelés és kultúra tekintetében még nagyon csekély náluk a haladás. V. ö. *Catlin* G., Letters and notes on the manners, customs and condition of the North-American Indians (London 1876).

Black fever (ang.) v. *spoked disease, mal de pinto,* Észak-Amerikában előforduló fertőző betegség. Okozója a pyrosoma bigominumhoz hasonló vérparazita. A baj legfőbb tünete magas lázzal járó vérzés és kiütés.

Blackheath (ejtsd: —hith), Londontól DK.-re fekvő, villákkal körülvett 108 ha.-nyi játszó- és mulatóhely, (8 km.-nyire a Szt. Pál templomától), a Greenwich-park tőszomszédságában. Wat Tylor és Jack Cades lázadásai alkalmával fontos szerepe volt.

Black Hills, 160 km. hosszú és mintegy 96 m. széles hegycsoport Dakota és Wyoming amerikai államok határán; legmagasabb csúcsa a Harney Peak (2350 m.). Arany-, ólom-, vasérc-, szén- és sóbányái vannak.

Blackie (ejtsd: blekki), *John Stuart,* angol filológus, költő és politikai író, szül. 1809 júl. 18. Glasgowban, megh. 1895 márc. 2. Edinburghban. Tanulmányait Edinburghban, Aberdeenben, Göttingenben és Berlinben végezte, 1841. Aberdeenben a latin nyelv tanára lett, 1852. az edinburghi egyetem görög tanszékére nevezték ki; 1882. nyugalomba vonult. Lefordította Aeschylust (Edinburgh 1852). Tudományos munkái: Pronunciation of Greek, accent and quantity (1852); Discourse on beauty, with an exposition of the theory of beauty according to Plato (1858); Homer and the Iliad (1866, 4 köt., az Ilias fordításával a 2. és 3. kötetben); Horae hellenicae, essays and discussions on some important points of Greek philology and antiquity (1874). Fordításai közül híresek: Goethe Faustjának fordítása (1834); Lays and legends of ancient Greece, with other poems (1880); Poems, chiefly on Greek mithology (1857); Lyrical poems, English and Latin (1860); Musa burschicosa (1869); War songs of the Germans (1870); Lays of the highlands and islands (1872); Songs of religion and life (1876); The wisdom of Goethe (1883). Politikai művei: On democracy (1867); The constitutional association on forms of government (1867); Political tracts (1868). Bölcseleti munkái: Four phases of morals: Socrates, Aristotle, Christianity, Utilitarianism (1871, 2. kiad. 1874); Essay on selfculture, intellectual, physical and moral (1873, 2. kiad. 1880); Natural history of atheism (1877); The wisemen of Greece, a series of dramatic dialogues (1877); Lay sermons (1881); Essays (1890). Hazafias érzéséről tanuskodnak: Language and literature of the Scottish highlands (1876); Altavona: Fact and fiction from life in the highlands (3. kiad. 1883); The Scottish highlanders and the landlaws (1884); Scottish song, its wealth, wisdom etc. (1889). (V. ö. *Stoddart* A., John Stuart B., Edinburgh 1895, 1 köt. 1899). Magyar fordítások: Önképzés (átdolgozta *Dániel* Ede, Ungvár 1898); Önnevelés értelmi, testi és erkölcsi téren (a szerző életrajzával, ford. *Csiky* Lajos, Budapest 1899).

Blackmore (ejtsd: blekkmór), *Richard Doddridge,* angol regényíró, szül. 1825 jún. 9. Longworthban, megh. 1900 jan. 21. Londonban. Oxfordban tanult, sikertelen kisérletek után a versírástól a regényírásra tért át és e téren nagy sikert ért el. Művei: Clara Vaughan (1864); Cradock Nowell (1866); 50 kiadást ért Lorna Doone (1869; magyarra ford. *Mudrony* Pál, 1875); The maid of Sker (1872). Regényeit kiváló jellemző és alakító tehetség, történeti hűség és ragyogó leírások jellemzik. Későbbi munkái: Alice Lorraine (1875); Cripps the Carrier (1876); Erema (1877); Mary Anerley (1880); Christowell (1881); Kit and Kitty, a story of West Middlesex (1889) etc. Mindezekkel megújítja a romantikus regényt s visszahatást jelez a XIX. sz. realisztikus iránya ellen.

Blackmorit (ásv.), sárga opál Mt. Blackmore (Montana) lelőhelyről.

Black Mountains (ejtsd: blek mauntinsz), zord külsejű hegylánc a Mormon és Usk folyók közt, Wales K.-i szélén. Legmagasabb csúcsa a Pen Cader Fawr (777 m.).

Blacko, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 342 horvát-szerb lak., vasúti állomás, távíróhivatal; u. p. Blacko-Jakšić.

Blackpool (ejtsd: —pul), tengermelléki önálló város (county borough) Angolországban, Lancastertól 30 km.-re, az Ir-tenger partján, (1901) 47,348 lak., aquáriummal, téli kerttel. Igen látogatott tengeri fürdő.

Black River (ejtsd: —rivr), több folyó neve Észak-Amerikában: 1. amely New-York államban folyik, 10 km.-re Watertown alatt az Ontario-tóba torkollik. 200 km. hosszú folyásából 60 km. hajózható. — 2. *B.* Michiganben, a St. Clair jobboldali mellékvize (l. *Szent Lőrinc folyó*). — 3. *B.*, Misszuri és Arkansasban; az Ozark-hegységben ered; 700 km. hosszú folyás után, amelyből 160 hajózható, Newportnál a White Riverbe ömlik.

Blackrock, tengermelléki város Dublin irországi grófságban, (1901) 8719 lak., látogatott tengeri fürdővel.

Blackrod, város Lancaster angol grófságban, 10 km.-nyire Bolton-le-Moorstól, vasút mellett, (1901) 3871 lak., szénbányával.

Black rot (ang., ejtsd: blek rot) a. m. fekete rothadás, l. *Szőllőtő.*

Blackstone (ejtsd: blekszton), város Massachussetts amerikai állam Worcester countyjában, Rhode Island határán, (1900) 8546 lak., gyáriparral.

Blackstone (ejtsd: blekszton), *William, sir,* angol jogtudós, szül. Londonban 1723 júl 10., megh. u. o.

1780 febr. 14. Eleinte ügyvédkedett, majd 1758. az oxfordi egyetemen a közjog tanára, 1761. a parlament tagja, 1763. Solicitor general, 1768. ismét a parlament tagja, végre 1770. a common pleas törvényszék birája lett. B. nevét a Commentaries on the laws of England (Oxford 1765—69, 4 köt.) c. munkája tette híressé, mely munka merész kisérlet az angol alkotmány és jog rendszeres feldolgozására. A munka hatása óriási volt, számos kiadást ért, idegen nyelvekre lefordították, kommentálták. Egyéb munkái: An analysis of the laws of England (Oxford 1754); az angol jog enciklopédiája: Laws tracts (u. o. 1762, 3 köt.).

Blackw., állatneveknél *Blackwell* John nevének rövidítése. (Blackwell J., angol természetbúvár, különösen a pókfauna ismerője, szül. 1790., megh. 1881. Munkája: A monograph of the British Araneidae, a londoni Royal Society kiadványa 1860.)

Blackwall (ejtsd: blekkwell), egyik része Londonnak (l. o.) a Themse partján.

Blackwater, több folyó neve a brit szigeteken. 1. Essex grófságban, Saffron-Waldentől 5 km.-nyire ered; 48 km. hosszú folyás után, Maldonnál a B. öbölbe torkollik. — 2. *B.*, Ross grófságban, a Continon ered és 32 km. hosszú folyás után a Conannel egyesül. — 3. *B.*, Irországnak a Shannon után legnagyobb folyója, a Knoc-Kanadune-hegyekben ered s 177 km. hosszú folyás után a Youghal-öbölbe torkollik.

Blackwell, *John*, l. *Blackw.*

Blackwell City (ejtsd: blekkwel sziti), város Oklahoma amerikai állam Kay countyjában, (1900) 2283 lak., gabonakereskedéssel.

Blackwood (növ.), l. *Dalbergia.*

Blackwood (ejtsd: blekvúd), 1. *Fred Temple Hamilton*, l. *Dufferin.*

2. *B John*, angol kiadó, szül. Edinburghban 1818 dec. 7., megh. St.-Andrewsben 1879 okt. 29. Kitünő klasszikus nevelésben részesült, melyet utazásokkal és a modern nyelvek tanulmányozásával tökéletesített. 1840-ben a cég Londonban melléküzletet alapított. 1846-ban Edinburghban átvette a *B.-'s Edinburgh Magazine* vezetését, melyet atyja, *B. William* 1817. alapított és 1834-ig maga szerkesztett. A lap ma is a legkiválóbb angol filozófiai, politikai és irodalmi folyóiratok közé tartozik. A cég nevezetes kiadványai közé tartoznak az angol és idegen klasszikusok művei.

Bladé, *Jean François*, francia folklórista, szül. Lectoureban (Gers) 1827., megh. Párisban 1900 máj. 1. Művei közül nevezetesebbek és az összehasonlító népirodalmi tanulmányok terén sürübben idézettek: Coutumes municipales du département du Gers (Paris 1865); Dissertation sur les chants héroïques des Basques (u. o. 1866); Contes pop. rec. en Agenais, suivis de notes par Reinhold Köhler (Toulouse 1874, összehasonlító apparátusa miatt is egyike a legbecsesebb mesegyüjteményeknek); Poésies pop. de la Gascogne (3 köt. Paris 1881, a Littératures pop. de toutes les nations című gyüjtemény 5—7. kötete); Épigraphie antique de la Gascogne (Bordeaux 1885); Contes populaires de la Gascogne (3 köt. Paris 1886, a fentidézett gyüjt. 19—21. kötete).

Blaen Avon (ejtsd: blenovn), város Monmouth angol grófságban, az Avon Llwyd mellett, (1901) 10,869 lak., gazdag szén- és vasércbányákkal.

Blaesitas (lat.) a. m. *dadogás* (l. o.).

Blaeu *(Bläuw, Blauw, Cäsius), Willem Janszoon*, könyvnyomtató és tudós, szül. 1571. Alkmaarban, megh. 1638 okt. 21. Mint kiváló matematikus és a könyvnyomtató sajtó tökéletesbítője nevét ismertté tette. Különösen földrajzi térképei és föld-, valamint éggolyói oly kifogástalan kivitelüek voltak, hogy valamennyi e szakba vágó munkát messze túlszárnyalt. Fia: *Joan* (megh. 1673) hasonló szellemben vezette az üzletet, nemkülönben unokái: *Joan és Peter*, kik klasszikus írók munkáit adták ki 1700-ig.

Blafard (franc.) a. m. albino.

Blaffert, régebben ezüst váltópénz Svájcban = 1 silling v. 6 rappen, a felső Rajna vidékén = 4 albus (l. o.).

Blagaj, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 1181 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Slunj.

Blagaj, kis falu Hercegovinában, a Mostárból Nevesinjébe vezető hegyi út kezdetén, az egykori halomföldi grófságnak (Zachlumijének, a mai Hercegovinának) volt fővárosa; régi várának romjai 600 m. magas magános hegyen, amelynek lábánál, kékes színü világítással biró, sztalaktitokkal ékeskedő sziklabarlangban sötétkék vizü tó van, maig is láthatók; ebből folyik ki a Buna nevü kis folyó. A barlang közelében fakoporsóban török szentnek hulláját őrzik; e koporsó a törökőknek egyik búcsujáróhelye.

Blágay-család, l. *Babonić-Blagaj.*

Blagorodovac, adóközs. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 586 német, horvát-szerb és magyar lak., u. p. Uljanik, u. t. Poljana.

Blagovjescsenszk, az orosz-szibériai Amur-kormányzóság és az Amur-vidék fővárosa, az Amur és Zeja összefolyásánál, (1905) 39,629 lak., vasöntővel, gőzmalmokkal, élénk kereskedéssel, amely egyrészt Kina, másrészt Oroszország felé irányul. Katonai telpítvényként 1856 alapították. 1910-ben a pestis pusztított benne.

Blagovjescsenszkoj, bányaváros Ufa orosz kormányzóságban a Bjelaja partján, 2000 lak.; rézbányái el vannak hagyatva.

Blague (franc., ejtsd: blag) a. m. kérkedés, hencegés, *blagueur:* hencegő, szájhős.

Blaguša, adóközs. Zágráb vm. szentiványzelinai j.-ban, (1900) 514 horvát-szerb lak.; u. p. Kašina, u. t. Sesvete.

Blaha *Lujza*, szinművésznő, családi nevén *Reindl*, szinpadi leánynevén *Kölesi* Lujza, szül. Rimaszombatban 1850 szept. 8. Atyja Reindl Sándor, cs. és kir. huszártiszt, 1848—49. pedig honvéd volt, később Várai név alatt szinpadra lépett s így történt, hogy Kölesi Lujza már 8 éves korában szerepelt a győri szinpadon. Mint teljesen kezdő szinésznő Szabadkára került s az ottani ezred katonai karmestere, B. fölismerve hangját és tehetségét, koloratur énekesnővé képezte s nőül vette. 1866-ban már kedvence volt a debreczeni közönségnek. Pesten 1872. lépett fel először, tüneményes sikerrel. Szinpadi működésének igazi jelentőségét az 1875. fölépült Népszinház története mutatja. A magyar népszinművet, mely Tóth Ede

és Csepreghy Ferenc után egyre jobban hanyatlott, úgyszólván egymaga tartotta fenn, a saját erejéből gyönge műveket is sikerre vitt. Művészetének hatása egyrészt abban állt, hogy alakjait, bár mindig idealizálva, egyénítette, azoknak jellemvonásait még a népszínmű szűk keretében is gazdag sokoldalusággal ábrázolta, a Tündérlak népmeseileg naiv szerelmes leányát, a Falu rossza kikapós Finum Rózsiját, a Sárga csikó kedves, de erélyes Erzsikéjét, a Piros bugyelláris pompás menyecskealakját, Török birónét, a kigunyolt árva Vöröshajut stb. a legapróbb részletekben is lélektanilag helyes színekkel ruházta föl, valósággal megelevenítette, sőt egyes alakokat, mint a Tolonc Liszkáját megrázó drámai erővel érzékítette meg. Az az igazi, eredeti magyar lélek, mely beszédében, hanghordozásában, az érzelmek természetes, közvetlen kifejezésében nyilvánult, a magyar közönségre ellenállhatlan varázzsal hatott. Mindehhez járult még külső megjelenésének bája, hangjának kellemes csengése és énekelőadásának keresetlensége, az érzelmek egész skáláján uralkodó jellegzetessége és könnyedsége. Ennek hatása alól az idegenajku sem vonhatta ki magát, és a hetvenes években még erősen német főváros lakói is szívesen mentek az ő kedvéért a magyar színházba, s így közvetve a magyarosodáshoz is hozzájárult. Sokoldalúságának bizonyítéka, hogy sok operettalakot is egyéni magaslatra tudott emelni s velük diadalmaskodni; a sok közül kiválóbb alakításai: Marjolaine, Serpolette (Kornevillei harangok), Boccaccio, Niniche, Üdvöske, Konti operettjeiben az Eleven ördög, Suhanc főszerepei stb. Népszerűsége sohasem csökkent s 1901. érdemeinek elismeréseül kinevezték a Nemzeti Színház örökös tagjává s megkapta a koronás arany érdemkeresztet, de azután is állandóan szerepelt a Népszínház színpadján. 1908-ban színpadi pályájának ötven éves fordulóját ünnepelték a Népszínházban, s a közönség több estén keresztül tüntető szeretettel vette körül. Ugyanebben az évben játszotta *Csiky* Gergely népszerű vígjátékában, A nagymamában, melyet Pásztor Árpád és Máder Rezső énekes vígjátékká alakítottak át, Szerémi grófné szerepét 65-ször, a legkülönösebb közönség előtt: a környékről s messzi vidékről vén emberek, öreg asszonyok seregestül jöttek, hogy még láthassák B.-nét, a magyar színpad történetének eddigelé legnépszerűbb alakját. A Nemzeti Színházban legújabb kreációja Móricz Zsigmond parasztvígjátékában (Sári biró) a bíróné (1909). Második férje Zsoldos Sándor volt, 1881-ben pedig nőül ment báró Splényi Ödönhöz, aki 1910. halt meg.

Blaikie (ejtsd: bléki), *William Garden*, skót teol. és jogi doktor, szül. Aberdeenben 1820 febr. 5., megh. 1899 jún. 11. Teológiát végzett szülővárosában s 1842. a skót államegyház lelkésze lett. B. nagy tevékenységet fejtett ki az összes református egyházak Egyetemes Szövetségének létrehozásában. Ez ügyben 1876. járt Magyarországon is, Budapesten és Debreczenben. Irodalmi tevékenysége rendkívül kiterjedt. Szerkesztője volt a Free Church Magazin (Szabadegyházi Tár) 1849—53; a North British Review (Északi Brit Szemle) 1860—61; a Sunday Magazine (Vasárnapi Tár) 1871—1874, s a rendkívül értékes Catholic Presbyterian (Egyetemes Presbiteriánus) 1879—83 c. folyóiratoknak, melyek közül az utóbbiban magyar tárgyú cikkek is jelentek meg, pl. Révész Imre élete s a pátens elleni küzdelem.

Blain., *Blainv.*, természetrajzi nevek mellett *Ducrotay de Blainville* Henry (l. o.) francia természettudós nevének rövidítése.

Blain, közs. Loire-Inférieure franciaországi départementban, 49 km.-re Saint-Nazairetól, (1906) 2415 lak.; nehány középkori épület romjaival. A hugenotta háborúban többször volt ostromnak kitéve.

Blaine (ejtsd: bléin), *James Gillespie*, északamerikai politikus, szül. West-Brownsville-ben 1830 jan. 31., megh. New Yorkban 1893 jan. 27. 1858-ban Pennsylvania törvényhozó testületébe választották. 1862-ben mint a köztársasági párt bizalmi férfia a kongresszusba lépett, mely 1869. speaker-ré választotta. 1876 óta több ízben elnökjelölt gyanánt szerepelt. 1877-ben a szenátusba került. A demokrata-párt által közzétett: Mulligan-letters lerántotta a leplet arról a korrupcióról, melyet B. a vasutak terén elkövetett és ezért az elnökválasztáson megbukott. Garfield elnök azonban kárpótlásul megtette államtitkárnak. 1884-ben Cleveland demokrata elnökjelölttel szemben bukott meg. 1889-ben Harrison elnök megint államtitkárrá tette. Munkát is írt: Twenty years of Congress (1884, 2 köt.). Életrajzát megírták: *Convell* R. H. (Boston 1884); *Strobel* (u. o 1884) és *Dodge* (Norwich 1895).

Blainville (ejtsd: bleñvill), *Henry*, l. *Ducrotay de Blainville*.

Blair (ejtsd: bler), *Hugh*, skót teológus és esztetikus, szül. Edinburghban 1718 ápr. 7., megh. 1800 dec. 27. 1741-ben lépett papi pályára és 1758. az edinburghi High Church lelkésznek választotta. 1762-ben az edinburghi egyetem újonnan szervezett retorikai és szépirodalmi tanszékére hívták meg. Itt 1783-ig működött. Jelentősége nem egyházi beszédeiben rejlik (Sermons, 1777), hanem felolvasásaiban (Lectures on rhetoric and belles-lettres 1783, új kiadása 1879), melyekben az uralkodó klasszicizmussal ellentétben a természet és az egyéniség mellett foglal állást. Ma már nem becsülik annyira, mint azelőtt. Magyarul megjelent tizennégy prédikációja, fordította gr. *Teleki* Mária, gróf Rhédei Adámné (Kolozsvár 1827). Fentebb említett felolvasásait pedig, némi kihagyásokkal és rövidítésekkel, a Magy. Tud. Akadémia megbízásából magyar nyelvre ford. *Kis* János, dunántúli ág. hitv. ev. szuperintendens: Blair Hugó rhetorikai és aesthetikai leckéi címmel (Buda 1838, 2 köt.).

Blair Atholl, fontos közlekedési gócpontul szolgáló helység a skót felvidéken, (1901) 1722 lak.; a Grampian hegy alatt, a regényes Garry-völgyben. Mellette van *Blair Castle* kastély, az Atholl hercegek székhelye.

Blair City (ejtsd: bler szitti), város Nebraska amerikai állam Washington countyjában, a Missouri közelében, vasút mellett, (1900) 2970 lak., gabonakereskedéssel.

Blairgowrie (ejtsd: blergauri), város Perth skót grófságban, az Ericht partján, (1901) 3377 lak., vászonszövőkkel.

Blairsville (ejtsd: blerszvill), város Pennsylvania amerikai államban, a Conemaugh és a Pennsylvania-csatorna partján, (1900) 3386 lak., gyáriparral, gabonakereskedéssel.

Blaisois (ejtsd: blesoá) v. *Blesois*, Franciaország egyik vidékének egykori neve; a Loire mindkét partján terült el, Blois fővárossal. A X. sz.-ban lett grófsággá; 1391. V. Károly fiának, Orléansi Lajosnak adatván el, Orléans hercegség sorsában részesült.

Blake (ejtsd: bléik), 1. *Edward*, kanadai angol államférfiú, szül. Adelaide-ben (Ontario) 1833 okt. 13., ügyvéd lett, 1869 óta a kanadai liberálisok vezére, 1871—72-ig és 1875—77-ig miniszter. 1892-ben Londonba költözött, hogy az ir nacionalisták és a kanadaiak ügyeit a birodalmi felebbezési törvényszék előtt képviselje.

2. *B., Robert*, az angolok tengeri uralmának egyik megalapítója, a legnépszerübb angol hősök egyike, szül. Bridgewaterben (Somersetshire) 1599 aug. 17., megh. Plymouth közelében 1657 aug. 7. 1640-ben a rövid, 1645. pedig a hosszú parlamentbe választották, a köztársaságiakhoz csatlakozott. A polgárháború alatt kitünt saját pénzén toborzott ezrede élén. 1649-ben Cromwell hajóhad-parancsnoknak nevezte ki és csakhamar a tengeren is kitünt nagy tehetsége. Először Rupert herceget győzte le, azután 1652—53. a híres németalföldi admirálisok, Tromp, Ruyter és de Witt fölött aratott diadalokat. 1655-ben Tunis és Algeria kalózállamokat sarcolta meg. 1656-ban a spanyol partokat ejtette rettegésbe és alparancsnoka elfogta a spanyolok ezüstszállító flottáját. 1657-ben újra fényes győzelmet aratott a spanyol hajóhad fölött. Súlyosan megbetegedve visszatért Angliába s útközben hajóján meghalt. Hamvait Cromwell a Westminster apátságban temettette el. V. ö. *Dixon*, Life of R. B. (London, 2 új kiad. 1884); *Pauli*, Aufsätze zur englischen Geschichte (Leipzig 1869). Életrajzát megírta újabban *Hannay* (London 1886); *Stephen*, Diction. of Nation. Biogr. (V. 170—179.); *Symons* (1908).

3. *B., William*, angol festő, rézmetsző és költő, szül. Londonban 1757 nov. 28., megh. 1827 aug. 12. James Basire rézmetszőnek volt tanítványa, maga is mint rézmetsző kezdte meg pályáját és a Westminster apátságban készített rajzok vezették a középkori művészet szeretetéhez. Már korán kezdett költészettel foglalkozni. 1783-ban Poetical Sketches c. alatt megjelent költeményei hangjuk természetességével új irányt jeleznek az angol költészet történetében. 1789-ben Songs of Innocence címen kiadott költeményeit maga illusztrálta és szövegestül, rajzostul a rézmetszés sajátságos eljárásával sokszorosította. Ezzel, valamint későbbi hasonló műveivel: Songs of Experience (1794); Europe, a prophecy (1793); America, a prophecy (1794); Book of Thel (1789) stb. erős hatást gyakorolt a modern könyvillusztrációra és díszítésre is. Egyéb illusztrációi közül kiemelendők Young, Night thoughts c. művéhez készített metszetei, főleg azonban a Jób könyvéhez készített megrázó rézmetszetek. Mind festményeiben és rajzaiban, mind költeményeiben (Jerusalem, Milton stb.) mindinkább érvényre jut B. fantasztikus, misztikus, vizionárius érzése, mely gyakran az érthetetlenség határán túlviszi és melynek kifejezésére nem állanak a kellő eszközök rendelkezésére. Legérettebb műveiben azonban kiváló eredetiségű, mély eszmei tartalmú művész, aki nagy hatással volt az ú. n. prerafaelita művészekre és akinek jelentőségét legújabban mindinkább méltányolják. V. ö. *Gilchrist*, Life of William B. (London 1880); *Ellis & Yeats*, The works of William B. (u. o. 1893); *Symons*, William B. (u. o. 1907) stb.

Blakeit (ásv.), l. *Coquimbit*.

Blakiston (ejtsd: blekiszton), *Thomas Wright*, angol utazó, szül. Lymingtonban (Hampshire) 1832 dec. 27., megh. S.-Diegóban (Kalifornia) 1891 okt. 15. Részt vett a krimi háboruban; mint a Palliser-expedició tagja átkutatta a kanadai Sziklahegységet, az angol-kinai háború alkalmával (1859—1860) Kantonba ment és a béke megkötése után 1861. a felső és középső Jang-ce-kiang vidékére sikeres expedíciót vezetett, miért a londoni földrajzi társaság aranyéremmel tüntette ki. Visszatérőben meglátogatta Japánt, ezután elbocsátását kérte és Oroszországon keresztül Japánba tért vissza, majd pedig az amerikai Egyesült-Államokba utazott. Művei: Report on the exploration of two passes through the Rocky Mountains (Woolwich 1859); Five months on the Yang-Tse, with a narrative of the exploration of its upper waters (London 1862) stb.

Blåkulla (ejtsd: blo—), Öland szigettől K.-re, 7 km.-nyire fekvő sziklazátony; a svéd néphit szerint a boszorkányok gyülekezőhelye.

Blamage (franc., ejtsd: mázs—), eredetileg a. m. gáncsolás, feddés. Használják még a szégyen, gyalázat értelmében.

Blambangan, város Jáva szigetén, l. *Balambangan*.

Blâmont (ejtsd: — moñ), két város neve Franciaországban; a nagyobbik (azelőtt *Blankenberg*) Meurthe et Moselle départementban, a Vezouze partján, vasút mellett, (1906) 2136 lak., pamutszövő iparral, bőrgyártással és gazdasági gépek készítésével; a Salm hercegek egykori kastélyának romjaival. 1753-ban Medici Katalin, Anjou hercege és Navarrai Margit itt találkoztak a lengyel követekkel.

Blanár *Béla*, orsz. képv., szül. 1867 aug. 24. Kassán. 1891-ben ügyvéd lett Kassán, 1894. rk. tanár az ottani jogakadémián, 1901. a kassai ügyvédi kamara ügyésze, 1908. Kassa város tiszti főügyészévé választotta. A Kazinczy-kör irodalmi társulat alapításában, melynek elnöke, nagy része volt; ezenkívül több kassai társadalmi intézménynek elnöke. 1910-ben az általános választásokkor Kassa város képviselőjéül választották. Művei: *A csődtörvény módosítása* (Kassa 1895); *A csődönkívüli egyezség* (u. o. 1896); *Jogi tanulmányok* (u. o. 1899); *A sommás eljárás* (u. o. 1903); *Alkalmi beszédek* (u. o. 1908).

Blanc (franc., ejtsd: blañ) a. m. fehér, tiszta, világos. 1. Régebben francia ezüstpénz, amelyet Valois Fülöp alatt vertek először 1340. Nevezték gros-B.-nak v. fehér garasnak is. Kezdetben jó ezüstből, később már billonból verték. A grand B. 10, később 12 denier-re oszlott, a petit B. pedig 5-re, majd 6-ra. A B. szó különböző jelzőkkel kapcso-

latban még más francia érmek nevéül is szolgál; ilyenek: 1. B. à la couronne, I. János alatt 1354 óta, billonból = 10 denier; 2. B. à l'étoile, csillagos garas, ugyanazon király alatt 1359 óta = 2 sol és 6 denier; 3. B. à la fleur de Lis, liliomos garas, Valois Fülöp alatt, 1340 óta = 8 d.; 4. B. à la salamandre, a rajta kivert képről így nevezve, I. Ferenc alatt 1540 körül = 12 d.; 5. B. au soleil, napos garas, XI. Lajos alatt 1475 körül = 12—13 d.; 6. Louis B. v. écu B., ezüst tallér XIII., XIV. és XV. Lajos alatt 1641—1726. = 5 K. — Az angol ezüst súlymértékben B. a legkisebb egység = $^1/_{24}$ periot.

2. *B.*, borjuhúsból vagy szárnyasból főzött világos leves, nemkülönben világos mártás. *B. de balein*, cetvelő. *B. de neige*, az üveg tisztítására használt cinkoxid.

Blanc, *Le-* (ejtsd: lö blañ), járási székhely Indre franciaországi départementban, a Creuse mindkét partján, vasút mellett, (1906) 6520 lak., gyapjufonókkal, élénk lóvásárokkal. A XV. sz.-ban bárónak volt fővárosa; 1750. még 10,000 lak. volt, s ez időben a Naillac bárói családnak nevét viselte.

Blanc, 1. *Alberto*, báró, olasz államférfiú, szül. Chambéryben 1835 dec. 10., megh. Torinóban 1904 máj. 31. 1860-ban Párisban, 1867—68-ig Bécsben, 1870. Brüsszelben, 1875. Washingtonban és 1880 óta Münchenben működött. 1881-ben Rómába hívták vissza a külügyi minisztériumba. 1884-ben Madridba került mint követ, 1886. pedig Konstantinápolyban lett nagykövet (1891-ig). 1894 elején elvállalta a Crispi-kabinetben a külügyi tárcát és buzgón védelmezte a hármasszövetséget, de az eritreai gyarmatból érkezett balhírek őt Crispivel együtt 1896 márc. 4. lemondásra kényszerítették. Kiadta Maistre Joseph levelezését (Correspondance diplomatique du comte Jos. de Maistre, Paris 1860, 2 köt.).

2. *B., Louis*, francia szocialista teoretikus, történetíró és politikus, szül. Madridban 1811 okt. 29., előkelő, de a forradalom folytán elszegényedett családból; megh. 1882. dec. 6. Cannesban. Franciaországban nevelkedett, házitanító, ügyvédsegéd, majd ujságíró volt. Mint Saint-Simon (l. o.) tanítványa, a társadalmi bajok okát a gazdasági anarchiában látta, a szabad versenyben, amelynek következménye a munkások nyomora, a család fölbomlása, a nagy üzemek irtó hadjárata a kicsinyek ellen és a pénznemesség uralma, a gazdasági válságok. Mindezek orvossága a munka szervezése; meg kell szüntetni a bérmunkát, biztosítani a munkára való jogot, a tulajdont közössé tenni. Az állam föladata, hogy a munkást, akit a magántulajdon megfosztott a termelő eszközöktől, hitelnyujtás útján ismét azok urává tegye. Szövetkezeti műhelyeket kell létesíteni minden iparágban, amelyeknek központi igazgatása biztosítja majd az összesek szolidaritását. A központi igazgatás megvalósítására az állam hivatott, ezt kell meghódítani az általános választójoggal. 1848-ban, a februári forradalomban, a B. eszméiért lelkesedő tömegek programmja megvalósítását követelték. B. maga tagja volt az ideiglenes kormánynak, de amit ellenségei a kormányban a nemzeti műhelyek *(ateliers nationaux)* néven megcsináltak, annak semmi köze nem volt az ő termelőszövetkezeteihez. Óriási pénzt emésztettek s föloszlatásuk a júniusi forradalom rettenetes vérontását idézte föl. B. számüzetésbe ment, de 1870. visszatért. Főművei: L'organisation du travail (1849); Le socialisme; Droit au travail (1839); Histoire de dix ans, 1830—40; Histoire de la révolution française (1847—62) stb. V. ö. *Muckle*, Gesch. der socialist. Ideen im XIX. Jahrh. (2. k., Leipzig 1909); *Tchernoff*, Louis B. (Paris 1904); *Warschauer*, Zur Entwicklungsgeschichte des Socialismus (Berlin 1909).

3. *B., Marie Thérèse*, francia írónő, l. *Bentzon*.

Blanca, nőnév, l. *Blanka*.

Blanca, régibb spanyol pénzegység és ezüst váltópénz = $^1/_2$ maravedi de vellon vagy $^1/_{68}$ real de vellon = kb. $^1/_3$ fillér.

Blancavilla, város Szicilia Catania tartományában, (1901) 12,760 lak., az Etna déli lejtőjén, gabona-, gyapot- és gyümölcstermeléssel.

Blanc fix, l. *Báriumszulfát*.

Blanch., természetrajzi nevek után *Blanchard* Emile (l. o.) francia zoológus nevének rövidítése.

Blanchard (ejtsd: blansár), 1. *Emile*, francia természettudós, szül. Párisban 1820 márc. 6., megh. 1900 febr. 10.; tagja volt az Académie des sciencesnek, amelynek 1881. elnöke is volt. 1876 óta a nemzeti agronómiai intézet tanára. Munkái: Histoire naturelle des insectes orthoptères, neuroptères, hémiptères stb. (1845); L'organisation du règne aminal (1851—64); Preuve de la formation récente de la Mediterranée (1881); Metamorphoses et instincts des Insectes (1877). Életének utolsó éveiben szemevilágát vesztette.

2. *B., Jacques*, francia festő, szül. Párisban 1600 okt. 1., megh. 1638. Lyonban és Olaszországban tanult, hol különösen a velencei koloristák gyakoroltak nagy hatást művészetére, úgyhogy hazatérte után honfitársai a «francia Tizian» névvel tüntették ki. Fönnmaradt művei többnyire Madonnák és más szentképek. A bpesti Szépmüv. Múzeumban Szt. Jeromost ábrázoló képe (1622) látható.

3. *B., Jean Pierre*, francia léghajós, szül. 1753. Petit-Andelyban (Eure département), megh. 1809 márc. 7-én 66-ik léghajó-útja alkalmával. Eleinte műszerészséget tanult, majd hivatásos léghajós lett. 1781-ben tette közzé egy kormányozható «repülő csónak» tervét, de a Montgolfier testvérek sikerein felbuzdulva, mihamar a szabad ballonnal kisérletezett és 1784 márc. 4. szállt föl először. Légi útjainál a Montgolfier testvérek által ismertetett ereszkedő-ernyőt használta, melynek feltalálására is igényt emelt. Számos felszállása közül, melyeket különböző országokban végzett, ily módon népszerüsítve a Montgolfier testvérek találmányát, említésre méltó a dr. Jeffries társaságában Doverből Calaisba tett út (1785 jan. 7), a csatorna első átrepülése ballonban, továbbá néhány tudományos mérésnek szentelt felszállás.

4. *B., Sophie*, francia léghajósnő, Jean-Pierre B. neje; 1819 júl. 6-án egy felszállás alkalmával a magasban ballonja tüzet fogott s a lezuhanó léghajósnő halálra zúzta magát.

Blanchard (ejtsd: blensár), *Edward Laman*, angol író, szül. Londonban 1820 dec. 11., megh. u. o. 1889

szept. 4. Irt novellákat is. Kiadta Shakespeare műveit, de ismertté főleg a karácsonyi szinjátékai tették, melyek bohózatos jellegüknél fogva az angol szinpadon igen népszerüek. 1863 óta munkatársa volt a Daily Telegraphnak.

Blanche (ejtsd: bláns), *August*, svéd költő, szül. Stockholmban 1811 szept. 17., megh. u. o. 1868. nov. 30. Upsalában jogot tanult, államszolgálatba lépett, de irodalommal is foglalkozott. Nevét vígjátékai tették ismeretessé. Irt azonkivül számos, korában rendkivül népszerű humoros elbeszélést, melyekben különösen a stockholmi népéletet kedvesen jellemezte. Egy részük Képek a valóságból (Bilder uv verkligheten) c. összegyüjtve jelent meg 1863—65. Később a svéd országgyülésnek is tagja volt. Összegyüjtött munkáit (Samlade arbeten) Hedin adta ki. Új kiadása 1891. jelent meg.

Blanchebai, l. *Fehér-öböl*.

Blanchinius, l. *Bianchini*.

Blanc-manger (franc., ejtsd: blañ mánzsé), szó szerint fordítva «fehér étel», az édes kocsonya egy neme, készül tejszin, cukor, mandulatej és vanilia keverékéből, vízahólyaggal kocsonyásítva.

Blanco, l. *Bianco*.

Blanco, három foknak neve Afrikában, az egyik (arabul: *Rasz Abiad)* Tunisz és egész Afrika legészakibb pontja az é. sz. 27° 20′ alatt. A második Marokko Ny.-i partjának nyúlványa Maszagon városnál. A harmadik a Szaarchából kinyuló, 40 km. hosszú és 4—5 km. széles, homokos félszigetnek 25 m. magas vége: ez utóbbi a spanyol és francia birtokok közt határképen szolgál. Mind a három fok a fehér szinéről kapta a nevét.

Blanco, *Antonio Guzman*, l. *Guzman Blanco*.

Blancs de chine (franc., ejtsd: blañ dö sin), kinai fehér porcellán bársonyos, enyhén sárgás elefántcsont szinü mázzal. A kinai agyagipar legkorábbi termékei közül való s főlegTéhna és Foiken tartományban készitették. Újabban sokat hamisitják.

Blancs d'Espagne, a francia legitimista párt azon tagjainak neve, kik Don Carlost ismerik el törvényes trónjelöltnek. 1892-ig d'Audigné vicomte, azóta Valori herceg és Junquiéres vicomte a párt vezetői.

Bland Bill (ang.). Az újabb amerikai érmetörvényhozás egyik legfontosabb része, mely nevét megalkotójától, B. Richard képviselőtől nyerte. 1878-ik évben lépett életbe. E törvény az ezüst dollár súlyát 412·5 g. troy. standard ezüstben állapitja meg és kötelezi a pénzügyminisztert, hogy havonkint legalább 2, legfeljebb 4 millió dollárért ezüstrudakat vásároljon és dollárokban veressen ki. A B. egyik további pontjában nemzetközi konferencia összehivását mondja ki, mely az északamerikai és az európai államok között a pénzérték dolgában egyetértést kiván létrehozni. Helyébe 1890 aug. 13. az Ezüst Bill (Windombill) lépett. Eszerint az ezüst dollár súlya a 371·75 g.-ot nem haladhatta túl. Az 1—1000 dollárérték között kibocsátott kincstári jegyek kivánatra éremérc ellenében voltak beválthatók és beváltás után ismét forgalomba voltak bocsáthatók. 1891 júl. 1-ig havonta 2 millió uncia standard ezüst dollár veretett; ettől kezdve azonban a veretés csak a szükséghez képest, a kincstári jegyek beváltása céljából történt. A törvény 1894. hatályát vesztette.

Blandford Forum (ejtsd: blenförd förüm), község Dorset angol grófságban, a Stour mellett, (1901) 2825 lak. Templomában szép emlékszobrok, környékén régiségek vannak.

Blandfordia *Smith* (növ.), a Liliaceae (Liliomfélék) családba tartozó génusz, melynek 4 faja Kelet-Ausztráliában honos. Viráguk tölcséres, tekintélyes nagyságú, lecsüngő; virágzatuk végálló fürt. Igen szép dísznövények, különösen a *B. aurea* Lindl., *B. flammea* Lindl. és a *B. nobilis* Sm.

Blandiana, a Maros jobbpartján a mai Piski és Dédács átellenében az Apulumba vezető hadi uton *Karna* helységnél (Alsófejér vm. DNy.-i szélén). A Celigradnak (Fekete-vár) nevezett romhalmaz csak egy feliratot szolgáltatott.

Blandrata *György* (eredeti olasz nevén *Biandrata)*, orvos és vallásreformátor, szül. Saluzzóban, a piemonti tartományban 1515., megh. Erdélyben, valószinüleg 1588 máj. 5. Miután a páviai egyetemen orvosi tanulmányait elvégezte, I. Zsigmond lengyel király második neje, Sforza Bona királyné mellett udvari orvosi tisztet vállalt. 1541-ben a királyné leányához, Szapolyai János nejéhez, Izabella királynéhoz ment Erdélybe. Ettől fogva jó ideig Izabella környezetében maradt. Dogmatikai kérdésekben nyilvánított szabad nézetei miatt már ekkor üldözni kezdték. Bécsben és Padovában törvényszék előtt állott, s a szent inquizició elől Genfbe menekült, hol Kálvin és követői, kiknek sorába állott, szivesen látták. Azonban B.-ben vallási kételyek merültek föl, melyekre maga Kálvin válaszolt: Ad quaestiones Georgii Blandratae cimü, Beza által kiadott iratában. B. helyzete Genfben csakhamar tarthatatlanná vált, s 1558-ban Lengyelországba költözött, hol kezdetben még mint a kislengyelországi kálvinista gyülekezetek előljárója szerepelt és a pinczovi zsinaton is ily értelemben tett hitvallást, bizonyos fenntartásokkal; de már 1562. nyiltan elszakadva a kálvinizmustól, antitrinitárius tanokat hirdetett, s több olasz társával együtt megalapította a lengyel unitárianizmust. E miatt Kálvin és Luther lengyel követői részéről erős üldözésnek lévén kitéve, örömmel fogadta János Zsigmond erdélyi fejedelem meghivását, ki őt 1563-ban orvosává és belső tanácsosává tette. Erdélyben ő lett az antitrinitárius eszméknek, Socin értelmében, egyik fő apostolává, Dávid Ferenczel együtt irodalmi téren is ez irányban működött. Élete vége felé Dávid Ferenczel erősen meghasonlott, mert ennek Krisztus istenségére vonatkozó radikális tanaira nézve eltérő nézeteket nyilvánított. Visszavonult tehát a teológiai vitáktól s egyedül orvosi tisztének élt. B. munkái: Gynoeceorum ex Aristotele et Bonaciolo a G. Biandrata medico subalpino noviter excerpta de foecunditatione, graviditate, partu et puerperio (Gyulafehérvár 1539); Catechismus ecclesiarum dei (Kolozsvár 1566, Dávid Ferenczel együtt); Propositiones in disputatione Albensi (u. o. 1566, Dáviddal együtt); Refutatio scripti Georgii Majoris (u. o. 1569, ugyancsak Dáviddal együtt); Omnibus fratribus et Reverendis Ministris per universam Po-

loniam h. n. 1579, (Paleolog Jakab; Confutatio vera et solida etc. c. könyve 220—231. l.). Antitrinitárius hitvallását a Flaciuscáfolatával együtt Henke adta ki (Helmstedt 1794). V. ö. *Burián* Mihály, De duplici ingressu in Transilvaniam G. B. (1806); *Trechsel*, Die politischen Antitrinitarier vor Socin. (Heidelberg 1839); *Kanyaró* Fer., Az unitáriusok Magyarországon (1892).

Blank, az angol troy-súly egyik egysége = 1/2304 grain = 0.00028 mg.

Blanka, *kasztiliai*, francia királyné, IX. Alfonz kasztiliai király leánya, VIII. Lajos francia királynak felesége, szül. 1187., megh. Melunben 1252. Férje halála után kiskorú fia, IX. Lajos helyett férflasan és bölcsen uralkodott (1226—1236). Befejezte 1229. az albigensek ellen folytatott háborút és ezzel megszerezte Languedocot, féken tartotta a nagy hűbéreseket és legyőzte III. Henrik angol király hadait. Midőn a király 1248. kereszteshadjáratra indult Afrikába, újból elvállalta a kormányt. A szokásjog feljegyzését is sokan neki róják fel érdemül. V. ö. *Joinville* és *Nangis* forrásmunkáit; *Nisard* Th., Histoire de la reine Blanche (2. kiad. 1842).

Blankenberg, Blâmont francia város (l. o.) előbbi neve.

Blankenberghe, község Nyugat-Flandria belgiumi tartományban, az Északi-tenger partján, Brugestől (Brügge) 15 km.-re, vasút mellett, (1900) 5048 lak., halászattal. 1840 óta tengeri fürdő, melyet évenkint mintegy 30,000-en látogatnak. Partja 2 km. hosszuságban ki van kövezve; mellette hosszú sora áll a vendéglőknek és szép lakóházaknak; 1860. gyógytermet építettek benne. B.-ből 13 km. hosszú csatorna vezet a Brugest Ostendevel összekötő csatornához.

Blankenburg, 1. *B. am Harz*, kerületi székhely Braunschweig hercegségben, a Harz-hegység É.-i lábánál, vasút mellett, (1905) 11,347 lak., kis régiségtárral a városházán, mész- és téglaégetőkkel, sörgyártással; magkereskedéssel; két ideggyógyintézettel; Vilmos braunschweigi herceg szobrával. Környékén vannak a Teufelsmauer (ördögfal) meredek homokkősziklái, jelentékeny kőbányákkal; a Blankenstein a braunschweigi herceg kastélyával, és a Regenstein erőd romjai. B. a középkorban Hartingau nevű grófság fővárosa volt. E grófságot 1707. hercegséggé emelték és 1731. véglegesen egyesítették Braunschweiggal. V. ö. *Leibrock*, Chronik d. Stadt u. d. Fürstenthums B. (B. 1864). — 2. *B.*, város Schwarzburg-Rudolstadt hercegségben a Rinne és vasút mellett, (1905) 3038 lak., hidegvízgyógyintézettel, bőrcserzéssel, gyapjufonással, fűrészmalommal, kőbányával; Fröbel és György schwarzburg-rudolstadti herceg szobrával. Fröbel itt alapította az első gyermekkertet. Közelében, 150 m. magas hegyen, van Greifenstein, Thüringia egyik legszebb kastélyromja.

Blankenese, község Schleswig poroszországi kerületben, 7 km.-re Altonától, az Elbe partján, vasút mellett, kies vidéken, (1905) 5014 lak., halászattal. B. dombok közt terül el, Altona és Hamburg lakóinak kedvelt nyári tartózkodó helye.

Blankenhain, város Szász-Weimar nagyhercegség Weimar (ettől 15 km.-nyire) kerületében, vasút mellett, (1905) 3479 lak., porcellán és sörgyártással.

Blankenloch, község Baden nagyhercegség Karlsruhe (ettől 8 km.-nyire) járásában a Pfinz és vasút mellett, (1905) 2050 lak., közelében Stutensee nagyhercegi ménessel.

Blankenstein, az 1792. XXI. t.-cikkel Magyarországon honfiusított grófi család, mely jelenleg Morvaországban birtokos. A családból báró *B. Ernő Pál Keresztély* cs. kir. tábornok és testvérének fiai 1792-ben honfiusíttattak, 1796-ban pedig grófi rangra emeltettek. A grófi rangot nyert B. Ernő a róla nevezett huszárezrednek volt tulajdonosa, melyben a híres báró Simonyi ezredes szolgált.

Blanketta (franc. *blanquet*), a kereskedelmi levelezésben és elszámolásban egyre sűrűbben használt nyomtatványok, amelyeknek esetről-esetre változó részeit írással töltik ki. L. *Űrlap*.

Blankil, l. *Muzuna*.

Blankó, l. *Bianco*.

Blank verse (ang., ejtsd: blenk vers), a rímtelen ötös, vagy az ötös és hatodfeles jambus neve az angol költészetben. A B. a legfontosabb újabbkori versformák egyike, a modern dráma rendes versalakja. Az angoloknál fejlődött ki még a XVI. sz.-ban, ahol Surrey gróf epikus költeményekben használta, miben későbbi költők követték; a drámában Shakespeare képezte ki és állandósította meg. Két alakban fordult elő; tisztán mint ötös jambus, pl. Miltonnál és hatodfelessel vegyest, mint Shakespearenél. A B. a XVIII. sz.-ban átszármazott a németekhez és mihozzánk és mindenütt megakadályozta, hogy az antik trimeter vagy francia módra az alexandrin legyen a dráma versalakjává. A franciák is többször kísérleteztek vele, így Voltaire is, de sikertelenül. A németeknél Schlegel János Henrik használta először az angol Thomson után (1758), a drámában Lessing Bölcs Náthánja honosította meg. Nálunk Kazinczy Young fordításában próbálkozott meg vele először 1790 körül, ugyanő és köre képezte ki költői levelekben, a szinpad versétül Szemere Pál alkalmazta először Körner Zrinyije fordításában (1818) és Katona a Bánk bán-ban. A drámán kívül a modern irányú költői elbeszélés is szereti e formát.

Blanquet (franc., ejtsd: blanké), l. *Blanketta*.

Blanquette (franc., ejtsd: blankett), kettős jelentésű szó, miután egyrészt e néven Languedocból származó könnyű fehér asztali bor, másrészt francia ízlés szerint készített borju- és bárány-becsinált tejfeles mártással ismeretes.

Blanqui (ejtsd: blanki), 1. *Adolphe Jérôme*, francia nemzetgazdasági író, szül. Nizzában 1798 nov. 21., megh. Párisban 1854 jan. 28. 1825-ben a párisi kereskedelmi akadémia tanárává, 1830. igazgatójává lett, 1833. a Conservatoire des arts et des métiers nemzetgazdasági tanszékén foglalta el J. B. Say helyét (l. o.), 1838. az akadémia tagjává választották, 1846. s 1848. képviselő volt, majd nagyobb utazásokat tett, részben az akadémia megbízásából s utazásainak eredményét több munkában adta ki. (Voyage à Madrid 1826; La Corse en 1839; L'Algérie en 1839; Voyage en Bulgarie en 1841; L'Espagne en 1846). Mint nemzetgazdasági írónak

legismertebb Histoire de l'économie politique en Europe (1838, 2 köt.) c. műve. B. eleinte Say nyomán haladt, de később eltért Say tanaitól és Saint-Simon tanai felé hajlott s a Producteurbe is irt cikkeket. Új irányát jelzi Des classes ouvrières en France pendant l'année 1848 (1849, 2 köt.) c. műve.

2. *B., Louis Auguste*, francia forradalmár, az előbbinek öccse, szül. 1805 febr. 7. Puget-Théniersben, megh. 1881 jan. 1. Már az 1827-es felkelésben része volt, a szárdokhoz menekült, ott azonban börtönbe vetették. Az 1830-ik évi forradalomban tevékeny szerepet vitt, republikánus agitáció miatt 1831. elfogták (a Société des amis du peuple titkos forradalmi társaság tagja volt); kinyomatott védőbeszédében már az osztályharc szükségességét hirdette. 1836-ban a Société des familles titkos társaság mozgalmaiban való részvétel miatt újból elzárták, de 1839. a Société des saisons titkos forradalmi társasággal ismét felkelést kisérlett meg. Ezért halálra itélték, de kegyelmet kapott és 1844. kiszabadult. 1849-ben 10 évre elitélték, de alighogy szabadul, ismét titkos forradalmi társaság alakitása miatt elfogják és elzárják. Több mint 4 évi fogság után megszökött és az 1869-iki általános amnesztiára visszatért Párisba és újra felkeléseket szervezett. A császárság bukásakor, mindjárt 1870 szept. 4. után forradalmi diktaturát követelt; részt vett a communeben, de mielőtt az rombolásaihoz és kegyetlen vérengzéséhez fogott, már a kormány hadainak kezébe esett; örökös várfogságra itélték s Clairvauxban zárták el. Midőn 1879. általános amnesztia folytán kiszabadult, Ni Dieu ni Maître cimen lapot indított. Nemsokára egy népgyülésen tartott beszéde alatt szélütés érte. Gazdasági és társadalmi tanait 1885. Critique sociale cimmel adták ki Párisban. Azonkivül csillagászati és metafizikai dolgozatokat is irt. A francia szocialista mozgalomban még sokáig szerepeltek hivei *(blanquisták*, parti socialiste revolutionnaire), akik még forradalom, összeesküvések útján hitték a társadalom megváltását.

Blansko, község Boskowitz morva kerületi kapitányságban, a Zwittawa völgyében, vasút mellett, (1900) 3141 lak., a Salm hercegek tulajdonában levő nagy vasművekkel és e család kastélyával. Környékén (Adamsthalnál) számos a barlang és földalatti üreg, miként a Karszt vidékén.

Blantyre (ejtsd: blentair), közs. Lanark skót grófságban a Calder és Clyde között, (1901) 2343 lak., pamutiparral. Livingstone Dávid születésehelye.

Blanus cinereus (állat), l. *Amphisbaena cinerea*.

B lap, a telekjegyzőkönyv (l. o.) és a telekkönyvi betét (l. o.) tulajdoni lapja; *A lap* a birtokállási lap.

Blaps (állat), l. *Büzbogár*.

Blarer *(Blaurer) Ambrosius*, dél-sváb és svájci reformátor, Melanchton iskolatársa és barátja, szül. Konstanzban 1492 ápr. 12., megh. Winterthurban 1564 dec. 6. Egyideig az alpirsbachi bencés-kolostor perjele volt s itt megismerkedett Luther irataival. 1525-ben Konstanzba hivták lelkésznek. Úgy itt, mint később Ulmban, Esslingenben, Augsburgban, Lindauban, Isnyben rendbehozta az új egyház ügyeit. Württembergi Ulrik herceg is meghivta őt (1534), hogy tartományát reformálja. A Luther és Zwingli között elfoglalt közvetítő álláspontjánál fogva a szigoruan lutheránusokkal viszályba elegyedett (1538), minek következtében kénytelen volt Konstanzba visszatérni, majd különböző kisebb egyházaknál, igy főleg Thurgauban, működött. A ref. egyház számára több egyházi éneket is irt. V. ö. *Keim*, Ambrosius B., der schwäbische Reformator (Stuttg. 1860); *Pressel*, Ambrosius B. (Elberfeld 1861).

Blarney (ejtsd: blarni), község Cork (ettől 7 km.-nyire) irországi grófságban, a B. partján; közelében magános sziklán, amely az ir nép hagyományaiban sokat szerepel, B. Castle, egy a XV. sz.-ból való kastély áll.

Blas., állatneveknél *Blasius* Johann Heinrich (l. o.) nevének rövidítése.

Blaschke *János*, rézmetsző, szül. Pozsonyban 1770 dec. 12., megh. Bécsben 1833 ápr. 11. Kora ifjuságában Bécsbe került s az ottani akadémián végezte tanulmányait. Nagyon kiterjedt munkássága révén a külföldön is ismerték, ő metszette pl. Schiller, Goethe, Wieland Doll-féle kiadásai számára a cimképeket s metszetekkel látta el Kisfaludy Auroráját, Igaz Sámuel Hebe-jét, Kisfaludy Sándor regéit s más almanachokat és zsebkönyveket.

Blasel, *Karl*, német szinész és szinigazgató, szül. Bécsben 1831 okt. 10. 1849. lépett először szinpadra, előbb szerelmes, majd komikus szerepkörrel. 1863. az An der Wien szinházhoz szerződtették, hol mint komikus rendkivüli népszerüségre tett szert. Több bécsi szinháznak évekig volt az igazgatója, Bpesten is többször vendégszerepelt.

Bläser, *Gustav*, német szobrász, szül. Düsseldorfban 1813 máj. 9., megh. 1874 ápr. 20. Berlinben Rauchnak volt tanitványa és mestere irányát követve alkotta meg művei hosszú sorát. A legismertebbek: Minerva védelme alatt kivonuló harcos márványcsoportja a berlini Schlossbrücken; IV. Frigyes Vilmos lovasszobra a kölni rajnai hídon; III. Frigyes Vilmos lovasszobra Kölnben, stb.

Blaserna, *Pietro*, olasz fizikus, szül. Aquilejában 1836. Tanulmányait Bécsben végezte s 1857–59-ig tanársegédje volt a bécsi egyetem fizikai intézetének. 1863-ban a palermói egyetem fizikai tanszékét nyerte el s e minőségben 1872-ig működött. 1872. az olasz kormány megkezdvén a római egyetem újjászervezését, a fizikai tanszékre B.-t nevezte ki. B. tagja az olasz szenátusnak. Nagyszámú tudományos dolgozatai közül különösen az indukált elektromos áramokra és akusztikára vonatkozó kutatásait kell kiemelni. B. nagy pártolója az elektrotechnikai iparnak s a magyar elektrotechnikai iparról ismételten nyilvánitott jó véleménye annak tág piacot szerzett Olaszországban. A B.-tól szervezett fizikai laboratórium Róma látványossági közé sorolandó.

Blasewitz, község 4 km.-re Drezdától, az Elbe balpartján, (1905) 7719 lak., szép nyaralókkal. 1786–1787. itt lakott Schiller. Állitólag a Wallenstein's Lager-ben szereplő Gustel v. B. alakjának megalkotására egy Sagadin nevű vendéglős leánya szolgált volna.

Blasheim, közs. Minden porosz kerület Lübbecke j.-ban, vasút mellett, (1905) 2812 lak., szivargyártással.

Blasien *(Sankt-)*, l. *Sankt-Blasien.*

Blasius, 1. *Ernst,* német sebész, szül. Berlinben 1802 nov. 20., megh. Halleban 1875 július 11-én. Katona-orvos volt s mint a sebészet tanára működött a hallei egyetemen. Fő munkái: Handbuch der Chirurgie (3 köt., Halle 1830—32); Handwörterbuch der gesammten Chirurgie und Augenheilkunde (1836—38); Der Schrägschnitt, eine neue Amputationsmethode (1838) stb.

2. *B., Johann Heinrich,* német természetbúvár, szül. Eckerbachban 1809 okt. 7., megh. Braunschweigban 1870 máj. 26. 1836-ban a braunschweigi Carolinumhoz a természetrajz tanárává nevezték ki, később a botanikus kert és a természetrajzi gyüjtemények igazgatásával is megbízták; 1866-ban ugyanott a képtár igazgatója lett. Legnevezetesebb munkái: Die Wirbeltiere Europas (1 köt., Braunschweig 1840, gróf Keyserlinggel együtt írta); Fauna der Wirbeltiere Deutschlands (csak az emlősökről szóló első kötet jelent meg, Braunschweig 1857). E két munka alapvető jelentőségű az emlősök ismeretére vonatkozólag.

Blaskat (ejtsd: blaszket), 12 kis szigetből álló csoport Irország DNy.-i részén a Dingle-bay bejáratánál, Kerry grófságban. A legnagyobb Great B., 4 km. hosszú; mintegy 150 halászattal foglalkozó lakosa van.

Blaski *(Blaszki),* város Kalis orosz-lengyel kormányzóságban, a Proszna egy kis mellékvize mellett, (1897) 4008 lak., kik jobbára mezőgazdák.

Blaskó. Igy nevezték azt a husszita vezért, aki 1432. Nagyszombat városát ügyes csellel elfoglalta és onnan Mátyus földjén roppant pusztításokat vitt végbe. (*Katona,* Hist. Crit. XII. 186.)

Blaskovich *András* (blaskovici), jezsuita tanár, szül. Ivanicon (Horvátországban) 1726 nov. 28., megh. 1797 márc. 30. Bécsben és Grácban tanult s tanulmányai végeztével a bölcseletet, erkölcstant és egyházjogot tanította Zágrábban. A rend feloszlatása után az irodalomnak élt. Zágrábi lakásán rablók ölték meg. Munkái: Dissertationum partes IV. (Zágráb 1781). Ennek új címkiadása: Historia universalis Illyrici. Partes IV. (u. o. 1794); Gedeonis L. B. a Laudon vitae rerumque gestarum compendium (u. o. 1792).

Blaskovics, 1. *András,* l. *Erki pap.*

2. *B. Ernő,* kiváló magyar sportsman, szül. 1834., megh. 1911 máj. 18. Fiatal korában úrlovas; korán kezdett foglalkozni a futtatással és tenyésztéssel. 1861-ben jelennek meg először később oly népszerűvé vált színei: fehér, kék sapka. Legösmertebb lova Kincsem volt, a világ egyik legjobb telivére, amely 54 futása dacára veretlen maradt. Összenyereménye kb. 400,000 K volt. Kincsem ivadékai, unokái stb. 1910 jan. 1-ig kb. 2.383,000 koronát nyertek.

3. *B. Ferenc,* országgyülési képviselő és csanádegyházmegyei pap, szül. Aninán 1864. Miután az egyetemet Bécsben mint pazmanita elvégezte, 1887. Temesváron kat. teológiai tanár és amellett a káptalan jegyzője és a szentszéken a szegények ügyvédje volt. 1892-ben többedmagával megalapította a délvidéki földmívelők gazdasági egyesületét, melynek elnökhelyettese. Az orczifalvai kerület (Temes) 1896. és 1901. képviselőnek választotta. A délmagyarországi gazdasági bank elnökigazgatója és *Der Freimüthige* c. temesvári politikai néplap szerkesztő-tulajdonosa. 1902 febr. címzetes apát, 1904. csanádi kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő.

4. *B. József,* a selyemtenyésztés felügyelője Magyarországban, szül. a XVIII. sz. közepe táján; Ausztriában, de különösen Magyarországban nagy érdemeket szerzett a selyemtenyésztés és annak irodalma körül. Művei: Grundsätze zur Leitung der Seidencultur im Königreiche Ungarn (Buda 1795); Vollständiger Unterricht über die vortheilhafteste und leichteste Art des Seidenbaues für das Königreich Ungarn. In drei Abtheilungen (Pest 1802).

5. *B. László,* szemorvos, szül. Rózsahegyen 1869 szept. 19. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte; 1893. orvosdoktorrá avatták. 1905-ben a szemészeti műtéttanból magántanári képesítést nyert, mikor is a székesfővárosi Szent István közkórház trachomaosztályának vezetésével bízták meg. 1907-ben az újonnan létesített állami szemkórház igazgató főorvosává nevezték ki, mely állásában ma is működik. B. tudományos munkássága főleg a szemoperálások körébe vág. Számos dolgozata jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban. Azonkívül a *Szemészeti műtéttan* c. tankönyvet és a Grósz-Hoór szerkesztésében megjelenő nagy Szemészet Kézikönyvében a szemoperálásokról szóló részt (1909) írta.

6. *B. Sándor,* író, szül. 1869. Bécsben. Egyetemi tanulmányait Grácban és Budapesten végezte. 1896-ban a bihar vmegyei Tenkén orsz. képviselővé választották. 1905-ben Szombathelyen nyert mandátumot. 1900-ban Ambrus Zoltánnal együtt szerkesztette az Új Magyar Szemlét; 1907. pedig megindította az Új Szemlét, emellett pedig 1908. Das Neue Europa c. folyóiratot Budapesten, mely La nouvelle Europe címen francia nyelven Párisban is megjelent. 1898-ban a párisi Gymnase színházban Pour l'honneur c. francia nyelven írt vígjátéka került szinre.

Blason populaire (franc., ejtsd: blazoñ popülér), szó szerint a. m. *népies címertan;* de ennél jóval több az, amit e címen a folklore (l. o.) egyik fejezetében tárgyalni szokás. Még pedig azért e francia címen, mert eddigelé Franciaországban, vagy legalább francia nyelvű területekre vonatkozólag dolgoztak a legalaposabban és a legtöbb eredményt felmutató rendszerességgel a folklorisztika ez ágában. Magába foglalja a B. legtágabb értelmében véve mindazon népies hiedelmeket, vélekedéseket, tudalmat, tréfát, v. ingerkedő és boszantó ráfogást, alapos vagy alaptalan hiresztelést és magyarázatot, ami valamely nép, törzs, faj, család, vallásfelekezet, mesterség, testület, helység stb. nevére, eredetére, jellemző vonásaira, vagy csak koholmányból rátapadt nevezetességre vonatkozik. Igy különösen a hely- és család- meg népnevek népies, vagy tudákos etimologiáit, az ilyenek alapján álló címer-magyarázatokat, mondákat s más effélét; a helységek akár alapos, akár alaptalan hirességét vagy hirhedtségét illető adomákat, minők az ó-koriak

közül az ú. n. *Boeotiana*, vagyis a béociaiakról, továbbá az abderaiakról mesélt furcsaságok. Hazánkban ilyenek a soroksári, lédeci, rátóti, andódi, kókai, oláhfalvi és több más községbeliekről szóló tréfás, gúnyos, mulatságos históriák.

Blasphemia (gör.-lat.), l. *Istenkáromlás.*

Blastaenden (egycsiralevelű állatok), *Haeckel* szerint azoknak a kezdetleges szervezetű állatoknak gyűjtőneve, melyek állandóan a hólyagalakú csira (blastula) szakon maradnak.

Blasten (gör.), *Haeckel* szerint azoknak a soksejtű állatoknak (Metazoa) feltevéses ősalakja, melyeknek egyéni fejlődésében a hólyagalakú csira-szak (blastula) mindig szabályszerűen ismétlődik.

Blastema (gör.), annak az indifferens alapszövetnek a neve, melyből a növények és az állatok fejlődése és egyes testrészeik regenerálása alkalmával ismételt sejtosztódások által új szövetek keletkeznek. Velejében egyértelmű a merisztémával.

Blasto (gör.) a. m. csira-; főként összetételekben használatos, pl. *B.-cystis*, csirahártya-hólyag, *B.-derma*, *B.-szfera*, *B.-genesis*, *B.-porus* stb.

Blastocoelon (gör.), a hólyagalakú csira (blastula) üregének neve.

Blastoderma, a hólyagalakú csira (blastula) egy sejtrétegű fala.

Blastogenesis (gör.), új élő lények keletkezésének folyamata, sarjadzás (gemmatio) útján. L. *Sarjadzás.*

Blastoiden (állat), a tüskésbőrűek *(Echinodermata)* kihalt osztálya. Legelső képviselői *(Troostocrinus)* Észak-Amerika felső sziluri rétegében jelennek meg. Gyakoribbak Eifel, Nassau, Spanyolország és Északamerika devonjában, virágzásuk kora azonban a szénmész képződése idejére esik. Európában a B.-k mindenütt (Belgium, Irország, Yorkshire, Derbyshire) ritkák, Észak-Amerikában, főleg a Misszisszippi mentén nagy tömegben fordulnak elő. Kb. 20 nemük és 150 fajuk ismeretes. V. ö. *Hambach* G., Revision of the B. (Transact of the Acad. of Science of St. Louis, Vol. XIII, 1903).

Blastomera (gör.), a petesejt barázdálódása folyamán keletkező sejtek (fióksejtek) neve.

Blastomykosis (görög), erjesztő gombák okozta bőrbetegség, amely daganatok s ezek széteséséből keletkező fekélyek képződésében áll. A betegséget erjeszteni is sikerült. A belső szervezetben csak kivételesen támadnak sarjadzásos szövetből álló, gombákat tartalmazó daganatok.

Blastophaga (állat), l. *Fügenemesítő darázs.*

Blastophyllum, az elsődleges csiralevelek (l. o.) összefoglaló neve; magában foglalja tehát a külső és belső csiralevelet, vagyis az ecto- és az entodermát.

Blastoporus, *Ray-Lancester*-től származó fejlődéstani mesterszó. A gastrula (l. o.) ősbélüregének nyílását jelenti. Magyarul ősi szájnyílásnak és csiralyuknak nevezik.

Blastos a. m. sarj.

Blastostyl (állat), a hydroid-polipok telepén a szájnyílás és tapogatók nélküli egyének neve, melyeknek kizárólagos feladata a szaporodás.

Blastula (állat), a soksejtű állatok (Metazoa) fejlődésének egyik szaka. Egyéb hasonló értelmű nevei: *blastosphaera*, *vesicula blastodermica*, *hólyaglárva*. L. *Hólyagalakú csira.*

Blastus. Udvari méltóság neveként fordul elő II. Gejza király 1146-iki oklevelében, mely az akkori főurak elsorolásával megemlíti Bachát is, aki a király B.-a volt. (Árp. Uj Okl. I. 58.) Brinckmeier E. szótára szerint (Glossarium diplomaticum. Tom. I. Gotha 1855) blasto a. m. cubicularius sive hospitalarius, így tehát az említett Bacha a király főudvarnokmestere volt.

Blasz, *Friedrich*, német filológus, szül. Osnabrückben 1843 jan. 22., gimnáziumi, majd egyetemi tanár előbb Kielben, 1892-től Hallében, megh. 1907 márc. 6. Nevezetesebb művei: Die griechische Beredsamkeit von Alexander bis auf Augustus (Berlin 1865); Die Attische Beredsamkeit (3 köt., Leipzig 1868—80, 2. kiad. 1892); Über die Aussprache des Griechischen (Berlin 1870, 1888); Grammatik des neutestamentlichen Griechisch (Göttingen 1896, 1902, angolul 1898); Die Rhythmen der attischen Kunstprosa (Leipzig 1901). Kiadott több görög szónokot, Aristoteles athéni alkotmányát, Bacchylidest, az új testamentum egyes részeit (Acta apostolorum, Lukács evangéliumát), Plutarchost. Az Iwan Müller-féle tudományos kézikönyvek számára megírta a hermeneutikát, kritikát, paleográfiát, könyv- és kézirattant.

Blata, mocsár Ung vármegyében Nagymihály és Ubrezs közt. A Vihorlát-hegységről lejövő patakok vizei alkotják. Lefolyása az Ung folyó felé van. Zsombékjai náddal és égeresekkel vannak benőve. Szabályozása végett csatornákat ástak.

Blata, adóközs. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1900) 675 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Plaški.

Bláthy *Ottó Titusz*, elektro-technikus, szül. Tatán 1860. A reáliskolát és a műegyetemet Bécsben végezte. Midőn 1881. a bécsi műegyetemről haza került, beállt a m. kir. államvasutak bpesti gépgyárának szerkesztési irodájába. 1883-ban a Ganz és Társa budapesti cég villamos osztályába lépett, ahol mint főmérnök, később mint igazgató működött, ez idő szerint a cég műszaki tanácsosa. 1885-ben Zipernowsky és Déri mérnöktársaival együtt föltalálta a most oly nagyon elterjedt váltóáramú transzformátor-rendszert s azóta folytonosan e rendszernek és e rendszer alkotó részeinek tökéletesítésén dolgozik. Számos szabadalom és a cég gyártmányainak világhire és nagy sikerei tanúskodnak működéséről. A sakkfeladványok terén is egészen új és a kombinációknak ezelőtt alig sejtett nemét mutatta be *Vielzügige Schachaufgaben* (Leipzig 1891) c. monográfiájában.

Blatna, B. kerületi kapitányság székhelye Csehországban, 27 km.-re Pisektől, vasút mellett, (1900) 3082 cseh lak.; cukor-, sör- és szeszgyártással, a XIV. sz.-ból való gót templommal és egy tó közepén fekvő szép kastéllyal.

Blatnica, 1. adóközs. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 393 horvát-szerb lak.; u. p. Riečica, u. t. Károlyváros. — 2. *B.*, adóközs. Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 339 horvát-szerb lak.; u. p. Ivanska, u. t. Čazma.

Blatnicza, kisk. Turócz vm. turócz-szentmártoni j.-ban, (1910) 1057 tót lak.; postahivatallal,

u. t. Mosócz. Közelében egy meredek sziklán B. vár romjai. V. ö. *Schröder* cikkét a Körmöczbányai Főreálisk. Ért.-ben (1887—88); *Lehoczky* T. cikkét az Arch. Ért.-ben (1893, 345 l.).

Blato, adók. Zágráb vm. samobori j.-ban, (1900) 1005 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Leskovac.

Blatta, l. *Csótány*.

Blatti *Adans.* (növ., *Aubletia* Gärtn., *Sonneratia* L. f.), a Sonneratiaceae család génusza; mintegy 6 faja főkép az indo-maláji terület tengerpartjain élő sajátságos lélegzőgyökerekkel ellátott, erdőt alkotó mangrove növény. A *B. (Sonneratia) caseolaris* (L.) O. Ktze. egyike a leggyakoribb fajoknak Kelet-Indiában és Jáván. Savanykás gyümölcsét eszik, de felhasználják a *B. (Sonneratia) pagatpat* (Blanco) Ndz. termését is (Jáva, Filippinek).

Blatuša, adók. Zágráb vm. vrgini j.-ban, (1900) 1100 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Vrgin most.

Blau *Lajos*, zsidó tudós és író, szül. Putnokon 1861 ápr. 29. Előbb a putnoki, szilágysomlyói és pozsonyi talmudiskolákat (jesiba) látogatta, majd a budapesti országos rabbi-képző intézetbe lépett, ahol 1883. érettségi, 1888., miután a budapesti egyetemen filozófiai doktorátust nyert, rabbi vizsgát tett és nemsokára ugyanennek az intézetnek tanára és könyvtárnoka lett. 1891 óta szerkeszti a Magyar Zsidó Szemlét és Adalékok a magyar zsidók történetéhez című vállalatot, amelyből eddig négy füzet jelent meg. B. fő művei: A bűnhalmazat a régi hébereknél (Budapest 1887); Izrael királyválasztása (u. o. 1890); Massoretische Untersuchungen (Strassburg 1891); Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből (Budapest 1894, németül Strassburg 1894); Ó-zsidó bűvészet (Budapest 1898, németül Strassburg 1898); Brill Sámuel Löw (Budapest 1902); Az ó-héber könyv, adalék az ókori kulturtörténethez (u. o. 1902); Leo Modena levelei és írásai (u. o. 1905—1906); La letteratura moderna del libro (Firenze 1910); Az assuani és elephantinei aram papirusok; W. Bachers Schriften (1910).

Blau, 1. *Otto Hermann*, német orientálista, szül. Nordhausenban 1828 ápr. 21., megh. 1879 febr. 26. Odesszában, hol mint főkonzul önkezével vetett véget életének. Mint attaché és konzul éveken át török nyelvterületeken tartózkodott és nyelvvizsgálódásai eredményét főleg a Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft c. folyóiratban adta közre. E folyóirat 1866-iki évfolyamában jelent meg Turanische Wurzelforschungen c. dolgozata, melyet Budenz a Nyelvtudományi Közl. 6. kötetében beható bírálat alá vett. Legnevezetesebb műve: Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler című kötete. Ez az első jelentékenyebb európai könyv, mely a bosnyák törökséggel foglalkozik.

2. *B., Tina*, osztrák festőnő, szül. Bécsben 1845 nov. 15. Münchenben és Bécsben tanult, hol különösen Schindler tájképfestő gyakorolt reá nagy hatást. Magyarországon is járt és néhány képe (Szolnoki utca; A Duna Szob mellett stb.) magyarországi tárgyú. Nagy szeretettel ábrázolja a bécsi Prater finom hangulatait. Ilyen képe pl. Tavasz a Praterben (1882, bécsi művészettört. múzeum). Egyéb képei: Krieau (Bécs, Moderne Galerie); Fischau, Bécs-Ujhely mellett (München, Neue Pinakothek) stb.

Blaubeuren, járási székh. Württemberg Donau kerületében 19 km.-re Ulmtól, a sváb Alb szűk völgyében, vasút mellett, (1905) 3257 lak., cementgyárakkal, vászonszövéssel és fehérítőkkel, sörgyárral és műmalommal, a XV. sz.-ból való gót templommal. Közelében az Alb egyik meredek lejtőjének alján ered a Dunának Ulmnál torkolló kis mellékvize, a Blau a Blautopfból. Ez 40—42 m. átmérőjű és 20 m.-nyi mély vízmedence, amelyben a víz sötétkék színű és csak nagyobb esőzések alkalmával válik zavarossá. V. ö. *Schübelin*, Führer durch B. (B. 1896).

Blauda (csehül *Bludov*), község Schönberg morva kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1900) 2460 lak.; kastéllyal és malmokkal.

Blaud-féle pilulák. Ferrum carbonicumot tartalmazó gyógyszerek, ferrum sulfur. cryst. és kalium carbon. keverékeivel készülnek, s a vaskarbonát cserebomlás útján támad a pilulákban. Feltalálójuk Blaud B. francia orvos.

Blaufränkisch v. *limbergi, kék frankos*, Alsó-Ausztriában, különösen Vöslau környékén elterjedt kékszemű szőllőfajta, mely hazánkba is átszármazott, az ország több borvidékén elterjedt, s helytelenül nagyburgundi néven ismerik. Homokon is jól bevált. Bora szép színű, kellemesen fanyarkás, tartós.

Blau-gáz. Blau német kémikus vízhűtés mellett erősen komprimálja a világító gázt és ilyen állapotban könnyen illó folyós szénhidrogéneket oldja. Ilyen folyadékok a petroleum desztillálásánál 30—40° C. között átmenő cymogén, rhigolén stb. Ezt az ú. n. B.-t aztán 100 atmoszféra nyomás mellett palackba sajtolják és redukáló szeleppel használják föl. A B. köbméterének melegfejtőképessége a 16,000 kalóriát is meghaladja.

Blaurer, *Ambrosius*, l. *Blarer*.

Blaustrumpf (német, franciául Bas bleu), l. *Kékharisnya*.

Blavatszkij, *Helene Petrovna*, leánynevén *Hahn*, a teozófiai társaság megalapítója, szül. 1831. Jekaterinoszlavban, Oroszországban, megh. 1891 máj. 8. Londonban. Tizenhétéves korában B. Nikeforosz orosz államtanácsoshoz ment nőül, de a 60 éves öreg embertől három hónap mulva elvált; ezután útra kelt s bejárta Európát, Indiát, Tibetet, Amerikát, amíg 1873. letelepedett New-Yorkban. Itt a spiritizmus hívéül szegődött s 1875. Olcott ezredessel együtt megalakította az ú. n. teozófiai társaságot. 1887-ben Londonba költözött, ahol azután haláláig élt és könyveivel igyekezett eszméinek híveket szerezni. Besant Annieval együtt a Lucifer the Lightbringer c. teozófiai folyóiratot szerkesztette s állandó munkatársa volt a hasonló irányú francia folyóiratoknak is. Főmunkái: Isis unveiled, a masterkey to the mysteries of ancient and modern science and theology (1876, 2. köt.); The key to Theosophy (1889).

Blavet, 1. folyó Morbihan franciaországi départementban. Côtes-du-Nordban, a B. tóból ered; a Daoulas fölvétele után 200 m. mély gránitmederben folyik tovább; átjutván Morbihanba, Pontivynél hajózhatóvá lesz. Az Atlanti-oceánnak Lorient-öblét alkotja, ahol a Scorffal gyarapszik.

Hossza 145 km., belőle 75 hajózható. — 2. Csatorna Honnebonttól a recollets-i zsilipig. Hossza 59½ km.

Blaydon (ejtsd: bleidn), város Durham angol grófságban, a Tyne jobbpartján, (1901) 19,628 lak., vasolvasztókkal és vasművekkel és kémiai szerek gyártásával; élénk szénkereskedéssel.

Blaye-et-Sainte-Luce (ejtsd: blé e szen lüsz), arrondissement székhelye és 4-ed rendű erősség Gironde francia départementban, a Gironde jobbpartján, vasút mellett, (1906) 4890 lak., gyertya-, hajó- és bútorkészítéssel, jelentékeny borkereskedéssel. Erődje a szigeten épült Paté és a Gironde balpartján épült Médoc-erőddel a Gironde mentét védi. A rómaiak Blavia-ja mindig erősség volt; régi templomában, a Saint-Romainban temették el állítólag Caribert királyt (megh. 567) és Roland hőst (megh. 778). 1832 és 1833. a Vauban által rekonstruált erődjében tartották fogva Berry hercegnőt.

Blaze (*B. de Bury*), *Henri*, francia író, szül. Avignonban 1813 máj. 19., megh. Párisban 1888 márc. 17. Először Souper chez le commandeur c. művével lépett fel mint költő a Revue des deux Mondesban (1829). Lefordította Goethe Faustját (1846) és Hans Werner álnév alatt ismertető cikkeket írt a Revue des deux Mondesba a német irodalomról. Munkái: Écrivains et poètes de l'Allemagne; Les poésies de Goethe; La nuit de Walpurgis. Les maitresses de Goethe; Aléxandre Dumas; Dames de la Renaissance; Goethe et Beethoven. Alapos zenész is volt s zenecikkei is a Revue des Deux Mondesban jelentek meg; ilyenek: Les musiciens contemporains; Rossini et son temps; Meyerbeer et son temps; Musiciens du passé, du présént et de l'avenir stb.

Blažekovič (ejtsd: blazsekovics) *Károly*, cs. és kir. tábornok, szül. Eszéken 1828., megh. Klagenfurtban 1894 ápr. 8. 1843-ban lépett a katonai pályára, részt vett azután az 1848—49 és az 1859-iki ol. hadjáratokban. Nagy érdemeket szerzett Bosznia és Hercegovina okkupációja körül (1878), amiért a Lipót-rend lovag-keresztjét kapta. Nagy része volt az 1882-iki déldalmáciai és hercegovinai fölkelésnek a leveretésében is. 1886-ban altábornaggyá neveztetvén ki, Dalmácia helytartója és katonai parancsnoka lett; ez állásban a szláv elemnek kedvezett. 1890-ben nyugalomba vonult. Említésre méltó műve: Geschichte des k. k. Infanterie regiments Nr. 31 (1867).

Blaževci, adók. Modrus-Fiume vm. vrbovskoi j.-ban, (1900) 271 horvát-szerb lak.; u. p. Plemenitaš, u. t. Vrbovsko.

Blažev dol, adók. Zágráb vm. szentiványzelinai j.-ban, (1900) 270 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sveti-Ivan-Zelina.

Blazirt (franciából képzett német szó) a. m. az izgalmaktól eltompult. *Blazirtság*, tompultság.

Blažkovec, adók. Zágráb vm. szentiványzelinai j.-ban, (1900) 2047 horvát-szerb lak.; u. p. Sesvete, u. t. Sveti-Ivan-Zelina.

Blaznavac, *Milivoj Petrovics*, szerb tábornok és miniszterelnök, szül. Blaznavac faluban 1826., megh. 1873 április 5-én. Korán lépett a hadseregbe, s már 22 éves korában kapitány volt. Katonai kiképeztetése végett előbb Bécsbe, aztán Franciaországba ment, hol a metzi hadiiskolát látogatta. Párisban Chevalier Mihály alatt az államgazdaságtant, Belgiumban a gép- és fegyvergyártást tanulmányozta. Midőn 1860 szeptemberében Obrenovics Mihály herceg a szerb trónra lépett, B. visszatért hazájába, hol azonnal hadügyminiszterré nevezték ki. Midőn Mihály fejedelmet 1868. meggyilkolták, B. tartotta fenn az országban a rendet. A szkupstina azután Milán fejedelem kiskorusága idejére őt a régensbizottság tagjává nevezte ki. Midőn pedig Milán nagykorú lett s a szerb trónt elfoglalta, B.-ra ruházta az új minisztérium elnökségét s a had- és közlekedésügyi tárcát.

Blažova (ejtsd: —szova), község Rzeszow galiciai ker. kapitányságban a Strog, a Visloka mellékvize mellett, (1900) 4955 lak.; kastéllyal és lenszövéssel.

Blbch., tudományos állatneveknél *Blumenbach* J. Fr. (l. o.) német természettudós nevének rövidítése.

Blech, *Leo*, német zeneszerző, szül. Aachenben 1871 ápr. 21. Kereskedőből lett karnagy. Bargiel, Rudorff, Humperdinck voltak mesterei. Otthoni sikerei után Prágában Neumann Angelonál lett karnagy 1899., 1906-ban pedig Berlin kir. operájában. Újabb operái: Das war ich (1902, magyarul: A szomszédasszony, 1903); Aschenbrödel, Versiegelt (1908); Alpenkönig und Menschenfeind (Raimund után). Irt kisebb műveket is; 3 szimfóniai költeményt stb.

Blechnum *L.* (növ.), a Polypodiaceae (Páfrányfélék) család génusza, melynek 50—60 faja főkép a trópusokra szorítkozik, legváltozatosabb kifejlődéssel a melanéziai-polinéziai területen. Az É.-i mérsékelt övben csak a *B. spicant* fordul elő. Többnyire alacsony harasztok, levelük csomókban áll, lemeze rendesen csak egyszer szárnyas. Szoruszaik vonalszerűek s a főér mentén helyezkednek el. A meddő leveleken a mellékerek egyszerűek, a termőleveleken pedig többszörösen, villásan elágazottak. Egyes fajai kedves páfrányai a meleg vagy mérsékelt növényházaknak.

Bleda (a magyar mondákban Buda), Mundzuk fia s Attila testvére (alighanem bátyja) és uralkodó társa, nagybátyja Roa (Ruga, Rugila) halála után 434 vagy 435-től. Közös uralkodásuk első tette az volt, hogy a Margus folyónál megkötötték a keletrómaikkal azt a békét, melyet már nagybátyjuk megkezdett. Majd a még teljesen össze nem olvadt hún törzsek egyesítéséhez fogtak s közös erővel háborút viselnek a sorosgok (saragurok) ellen. A keleti hún törzsek meghódolása után B. a húnok nagy részének ura lett, míg Attila alattvalói — úgy látszik — jobbára germánokból s egyéb dunamenti népségből állottak. A hatalom megosztása azonban mulhatatlanul maga után vonta a testvérek viszálykodását, mely B. megöletésével végződött (445). Az esemény lefolyásáról a források nagyon röviden szólnak. Jornandes is csak annyit mond, hogy Attila testvérével, B.-val kezdett uralkodni, de hogy terveit végrehajthassa, hatalmát testvérgyilkossággal növelte s B. álnok megöletése után, ki a húnok nagy része fölött uralkodott, az egész hún népet magához vonta. Marcellinus Comes még rövidebben emlékezik a

véres eseményről, «B.-t, a húnok királyát — mondja — testvérének, Attilának a cselei vesztették el.» Priskos Rhetor, ki 448. járt Attilánál, az egész dologról hallgat, bár B.-t többször említi, sőt B. egyik neje meg is vendégelte őt és társát. Igy v. azt kell hinnünk, hogy 448. még életben volt, vagy pedig a megöletéséről szóló hírek nem tekinthetők kétségtelen tényeknek. B. neve a görög íróknál Bléthés, Blédás és Blidás alakban fordul elő. Jornandes és Marcellinus Comes B.-nak írják, a német mondák Blödelnek, Bloedellinnek nevezik, mely a húnok nyelvében Bilidának hangozhatott. L. még *Buda*.

Bledow, *Ludwig*, híres német sakkjátszó, szül. 1795 júl. 27. Berlinben, megh. u. o. 1846 aug. 6. A kölni reálgimnázium tanára volt. Berlinben sakkiskolát alapított, mely 1837—42-ig virágzott. Biztos, nyugodt játékáról volt híres, a sakkirodalom alapos ismerője volt. Csak két kisebb, de annál értékesebb munkája jelent meg: 100 Endspiele des syrischen Meisters Stamma (Leipzig 1846) és Korrespondenzpartien, mely utóbbi Lange M. átdolgozásában több kiadást ért meg. Az első német sakkujságot ő alapította meg 1846.

Bleek., a halak latin nevei mellett *Bleeker* Pieter németalföldi természettudós és orvos nevének (szül. 1819., megh. 1878) rövidítése. Bleeker sokáig tanulmányozta India halait.

Bleek, 1. *Friedrich*, német prot. teológus, szül. Ahrensbökben (Holstein) 1793 júl. 4., megh. Bonnban 1859 febr. 27. Teológiai tanár volt Berlinben, majd Bonnban. Legjelentékenyebb munkája: Der Brief an die Hebräer, erläutert durch Einleitung, Übersetzung und fortlaufendem Kommentar (3 köt., Berlin 1828—40). Halála után jelentek meg: Einleitung in das Alte und Neue Testament (4. és 5. kiadás Berlin 1860—62); Synoptische Erklärung der drei ersten Evangelien (Leipzig 1862), Vorlesungen über die Briefe an die Kolosser (u. o. 1865); Der Hebräerbrief erklärt (1868).

2. *B., Wilhelm Heinrich Immanuel*, nyelvész, szül. Berlinben 1827., megh. Capetownban 1875. Miután másfél évig Natálban tartózkodott, a kafferek földjére ment a népszokások és a nyelvek tanulmányozása végett. 1856-ban Capetownba utazott, ahol a kormányzó igen szívesen fogadta. Mikor a kormányzó a Fokföldet elhagyta, könyvtárát a gyarmatnak ajándékozta és B. lett annak őre. Fő művei: The library of Sir George Grey (Capetown 1858—59, 2 köt.). Másokkal együtt írta meg a Handbook of African, Australian and Polynesian philology (u. o. 1858—63, 3 köt.) c. művét. A fontos Comparative grammar of South African languages (London 1862—69, 2 köt.) befejezetlen maradt; Reynard the Fox in South Africa (u. o. 1864, ném. Weimar 1870) hottentotta és északafrikai mesék gyüjteménye; Über den Ursprung der Sprache (Weimar 1868); Reports concerning Bushman researches (Capetown 1873, 75); nyelvi és néprajzi tanulmányok a Cape Monthly Magazine-ban. Élete utolsó éveiben a még egészen ismeretlen és elszigetelt busman nyelvvel, mitológiával stb. foglalkozott.

Blegno (Blenio), folyó, l. *Brenno*.

Blehr, *Otto Albert*, norvég jogtudós és radikális politikus, szül. Hedemarken kerületben 1847 febr. 17. 1883—88-ig a storthingban az unió-ellenes párt vezére. 1889-ben főbiróvá (lagmand) nevezték ki, 1891—93. és 1898—1902 miniszter, egyúttal pedig a Stockholmban levő norvég kormányhivatal elnöke volt. 1903-ban ő lett Stang helyett miniszterelnök. Az 1905-iki forradalom után a republikánus párt egyik vezére.

Bleiberg, község Villach kerületi kapitányságban, Karintiában, 14 km.-re Villachtól, a Dobratsch lábánál, (1900) 3435 német lak., drótkötélkészítéssel. Híresek az itt levő s már a rómaiak idejében is ismert ólombányák, amelyekben évenkint mintegy 30,000 mm. ólom és 37,400 mm. cinkércet bányásznak.

Bleibtreu, 1. *Georg*, német festő, szül. Xantenben 1828 márc. 27., megh. 1892 okt. 16. A düsseldorfi akadémián tanult, már korán, a schleswig-holsteini háború jeleneteit ábrázoló képekkel a csataképfestés terére lépett és azt művelte mindvégig. A német-dán háború eseményeinek szemtanúja volt, de képei, melyek közül különösen a berlini Zeughausban és a berlini városházán levő nagy falképek ma is népszerűek, inkább szinpadias, mint valószerű ábrázolások.

2. *B., Karl*, német költő, az előbbinek fia, szül. Berlinben 1859 jan. 13. Beutazta Skandináviát, Magyarországot, Olaszországot és Angliát. Több lapot szerkesztett s 1884. Berlinben a realisztikus irányú Deutsche Bühne-t alapította. Az ú. n. «jüngstdeutsch» irodalmi irány egyik főképviselője s bár sok romanticizmus van benne, határozottan realista. Munkái közül felemlítendők: Der Kampf ums Dasein der Litteratur (1888); Dies irae (1882); Wer weiss es?; Zur Psychologie der Zukunft (1890); költői művei: Lyrisches Tagebuch (1885); Lieder aus Tirol (1885); Komische Lieder (1890); drámái: Vaterland (1887); Der Erbe (1889). Legjobb műve: Geschichte der englischen Literatur im XIX. Jahrhundert (1887, 2 köt.); hadtörténeti művei: Geschichte und Geist der europ. Kriége unter Friedrich dem Grossen und Napoleon (1892, 4 köt); Der russische Feldzug 1812 (1894); Kritische Beiträge zur Geschichte des Krieges 1870 (1896); Ein Freiheitskampf in Siebenbürgen (1896); Geschichte der Kriegskunst im 19. Jahrhundert (1902); Waterloo, eine Schlachtdichtung (1902); Mars la Tour-Vionville (1910); Strassburg (1910).

Bleiburg, város Völkermarkt kerületi kapitányságban Karintiában, a Libuska és vasút mellett, (1900) 945 lak.; a Thurn grófok kastélyával, közelében több kőszénbánya, egy vasfinomító és sörgyár van. 917-ben a magyarok itt ütköztek meg a karintiai herceggel.

Bleicherode, város Erfurt poroszországi kerületben, 2 km.-re a Wippertől, vasút mellett, (1905) 4345 lak., pamut- és vászonszövéssel és fehérítőkkel. Petermann geográfus szülővárosa.

Bleichröder, *Gerson*, berlini bankár, szül. 1822., megh. Berlinben 1893 febr. 19. Az atyja, *B. Samuel* (megh. 1855.) által alapított bankházat a Rothschild céggel való szoros szövetkezése által és Bismarck herceg támogatásával európai hírű üzletté emelte. Vilmos király is bizalommal viseltetett B. iránt, kit kereskedelmi tanácsossá nevezett ki, 1872. pedig nemesi rangra emelt. 1872-ben

B.-t a versailles-i táborba hivták, hogy a franciák által fizetendő hadi sarc megállapításában részt vegyen. Jelenleg B. Hans és James, Schwabach Paul és Blaschke Alberta B.-bankház tulajdonosai.

Bleker *(Bleecker), Gerrit Claesz*, hollandi festő, szül. Haarlemben a XVII. sz. elején, megh. 1656. Csak kevés festménye maradt fönn. Ezek — nagyrészt szenttörténeti képek — Elsheimer irányának hatását árulják el. Említendők: A lystrai áldozat (1634, braunschweigi képtár); Az ebenezeri csata (1640, Budapest, Szépművészeti Múzeum) stb. — Talán az ő fia volt *Dirck B.* (szül. 1622 kör., megh. 1672), akitől szintén van egy kép a budapesti Szépmüv. Múzeumban: Az angyal búcsut vesz Tóbiástól.

Blekinge, közigazgatási ker. Svédország D.-i részében. Területe 3014 km², lakóinak száma (1908) 148,746. Kronoberg, Kalmar, Kristianstadt lánekkel s a Keleti-tengerrel határos. Nagyobbára alacsony hegyek takarják. A Mörrumsa, Ronnebyå és a Lockebyå öntözik. Tavainak száma 119. Fő kincse a fa. Az állattenyésztés virágzó. Fölosztják Strandbygdra (partvidék), Mellanbygdre (középen fekvő föld) és Skogsbygdre (erdős vidék). Fővárosa Karlskrona. B. a XI. században Dániához, 1658. pedig újra Svédországhoz került.

Blemmius, v. *blemnyi*, ókori hatalmas nomád nép volt, mely görög források szerint a Nilus és Vöröstenger között, vagy pedig Alsó-Núbiában tartózkodott, s Egyiptom békéjét sűrű betüzései által veszélyeztette. A nubiaiakkal együttesen tisztelte a Philae szigetbeli Isist. A köztársaság végső éveiben a római csapatokkal is dacolt, úgy hogy Augustus idején Primist (a mai Ibrim-et) külön helyőrséggel kellett ellátni a B. ellen. Noha Aurelián és Probus császárok ismételten szétverték a B. sereget, mindig újra támadtak, úgy hogy nemsokára már ők kaptak évi adót a rómaiaktól. 451-ben ismét vereséget szenvedtek s kénytelenek voltak megalázó békét kötni a lenézett légiókkal. Mikor e béke ellen fellázadtak, olyan elhatározó vereséget szenvedtek, hogy hatalmuk végleg megdőlt. Hogy a mai bedzsák a régi B.utódai, már *Quatremère* hirdette 1811-ben. Újabban felelevenítette a kérdést Revillout: Mémoire sur les B. (Paris 1874), de az azonosság még vitás.

Blémont, *Emile Léon* (iróí álneve *Petitdidier*), francia költő, műfordító, folklorista. Carnoy-val társaságban a Tradition című fr. folklore és néprajzi folyóirat szerkesztője. Szül. Párisban 1839. Fő művei: Poèmes d'Italie (Paris 1870); Contes et féeries (u. o. 1875); Portraits sans modèle (1879); La Prise de la Bastille (1879); Le Jardin enchanté (1882); Poèmes de Chine (1887); Chansons normandes (1887); Pommiers en fleur (1891); La belle aventure (1895); En memoire d'un enfant (1899); A quoi tient l'amour (1903); Les guerres d'Afrique (1900); Beautés étrangers (1904); Le génie du peuple (1905); La Fête des roses (tört. szinjáték 1905). Több alkalmi drámai költeménye is előadásra került a párisi szinpadokon. Nevezetesek folklorisztikus közleményei s különösen a népies hagyományok hasonlító tanulmányának elméletébe vágó dolgozatai.

Blenck, *Emil*, német statisztikus, szül. Magdeburgban 1832 dec. 22. A porosz királyi statisztikai hivatalnak 1883 óta igazgatója volt, 1902 óta elnöki címmel. 1882 óta ő adta ki a hivatal összes közleményeit. 1885-ben jubileumi iratot adott ki Das königl. preuss. statistische Bureau beim Eintritt in sein neuntes Jahrzehnt cím alatt. 1911 máj. nyugalomba vonult.

Blenheim, 1. falu Bajorországban, l. *Blindheim*. — 2. *B.*, Marlborough grófság székhelye Új-Zéland Déli-szigetén, a Wairau partján, közel a Cloudy-Baybe való torkolatához, (1906) 3548 lak. Kikötőjével, a 30 km.-nyire fekvő Pietonnal vasút köti össze. Közelében van a Mahakipava nevű aranymező.

Blenheim Park vagy *Blenheim House*, Marlborough herceg székhelye Oxford angol grófságban, Woodstock mellett, 100 km.-re Londontól. A nagy területet és a Vanbrughtól 500,000 font sterling költséggel épített kastélyt a herceg a Blenheim mellett (1704 aug. 2.) kivívott győzelmeért kapta.

Blenkemező, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 818 oláh lak.; u. p. és u. t. Galgó.

Blenker, *Ludwig*, német forradalmár és északamerikai tábornok, szül. Wormsban 1812., megh. 1863 okt. 31. 1832—37. I. Ottó görög királynak bajor légiójában szolgált, azután orvostanhallgató lett s utóbb mint borkereskedő telepedett le Wormsban. Részt vett az 1848—49-iki pfalz-badeni mozgalmakban és mint a felkelők ezredese foglalta el Ludwigshafent és Wormsot (máj. 17.), de a poroszok elől Svájcba kellett visszavonulnia. 1849-ben Észak-Amerikába költözködött. A polgárháború kitörésekor (1861) az unió hadseregébe lépett és Bull-Run és Cross Keys mellett hősiesen harcolt.

Blenna (gör.) a. m. geny (l. o.).

Blennadenitis (gör. *blenna*: geny, *aden*: mirigy, *itis* képzőrag), genyes mirigygyuladás.

Blennerhassett, *Charlotte, Lady*, családi nevén *Leyden* grófnő, írónő, szül. 1843 febr. 19. Münchenben; 1870. férjhez ment Sir Rowland B.-hez és felváltva Londonban és Münchenben él. 1898-ban a müncheni egyetem a dr. philosophiae honoris causa címmel tüntette ki. Számos történeti és irodalomtörténeti tanulmányán kívül különösen két nagyobb életrajzzal tette nevét ismertté, ezek: Frau von Staël, ihre Freunde und ihre Bedeutung (3 k., Berlin 1887—89) és Talleyrand (u. o. 1894). Egyéb tanulmányai: George Eliot; Taine; Der Herzog von Broglie; Die Königin Viktoria; Ethik des modernen Romans; d'Annunzio stb., melyek jórészt a Deutsche Rundschauban jelentek meg. Újabb művei: Königin Maria Antoinette (1903); Cardinal Newman (1904); Maria Stuart (1907); Louis XIV. and Madame de Maintenon (1910).

Blennidae (állat), a tüskeparás halak (Acanthopterygii) egyik családja. L. *Nyálkáshal-félék*.

Blennius (állat), l. *Nyálkáshal-félék*.

Blennocystitis (gör. *blenna* a. m. geny, *kysté*, lat. *cysta* a. m. hólyag, *itis* képzőrag), genyes, kankós húgyhólyaggyuladás, l. *Kankó*.

Blennometritis (gör.), krónikus méhhurut.

Blennorrhagia (gör. *blenna* a. m. geny, *rhegnümi* a. m. erősen folyni), genyfolyás. Általánosságban erős, bő, genyes váladék-képződés-

sel járó nyálkahártyagyuladás. E szó a francia *blennorrhagie* alakban a mindennapi beszédben is meghonosodott, míg a mi tudományos nyelvünkben a *blennorrhoea* (l. o.) használatos.

Blennorrhoea (gör. *blenna* a. m. geny, *rheo* a. m. folyni), genyfolyás a szem, száj, garat, végbél v. húgycsőből. Rendesen baktériumok megtelepedése és elszaporodása okozza és ekkor ezen állapot más egyénre is átvihető. De maró vegyi szerek alkalmazása által gyógyító szándékból az orvos művileg is előidézheti a genyes váladékképződést. A baktériumos genyedő nyálkahártyamegbetegedések közül az ú. n. gonococcus (l. o.) okozta genyedés emberben a leggyakoribb főleg a nemi szervekben, és ezért B. alatt igen gyakran gonorrhoea a. m. kankó (l. o.) értendő.

Blennotorrhoea (gör.), genyes fülfolyás.

Blepharis *Juss.* (növ.), az Acanthaceae (Akantuszfélék) család génusza, melynek 70 faja tropikus és részben mediterrán vidékeken él. Füvek v. alacsony cserjék. A *B. edulis* (Vahl) Pers. fiatal hajtásait s keskeny lándzsás, élesen fogas levelét Arábiában és Perzsiában főzelékül eszik.

Blepharitis (lat.), a szempilla (l. o.) gyuladása.

Blepharon (gör.), l. *Szempilla.*

Blepharophimosis (gör.), a szemrésnek (szemnyilásnak) olyan megszűkülése, mely különböző, hosszas könnyezéssel járó szemgyuladás után támad, ha a külső szemzugban a felső és alsó szemhéj kimaródott bőre hegesen zsugorodik s ráncot vet a szemzug elé.

Blepharoplast, a csillók v. hullámzó hártyák segítségével mozgó véglények *(Protozoa)* testében rendesen a csillangók alapján előforduló sajátságos, mostanáig még ismeretlen működésű sejtszerv. Az újabb búvárok második sejtmagnak és a véglények mozgásának szabályozó szervéül tekintik.

Blepharoplastika (gör.), új szemhéjat alkotó operálás, mely akkor szükséges, ha a szemhéj bőre valamilyen betegség vagy sérülés miatt elpusztult, úgy hogy a szem takaratlan marad. A B.-nak számos módja van. A fölsebzett és rendes helyzetébe juttatott szemhéjra a homlok vagy az arc bőréből vágott karélyt illesztenek, melyet szélein oda is varrnak. Lehet a hiányt a kar bőréből vágott darabokkal is pótolni (anaplasztika).

Blepharospasmus, l. *Szempillagörcs.*

Blepharostat, a szempillán való operálásoknál a szempilla rögzítésére és vértelenítésére való eszköz.

Blériot, *Louis,* francia aviatikus, szül. Cambraiban 1872 júl. 1. Katona-mérnöki tanulmányait az Ecole Centrale des Arts et Manufacturesben 1895. bevégezve, mint hadnagy szolgált a 24. tüzérezrednél Tarbesban. Ezután, mint a Bagès cég mérnöke elektrotechnikával foglalkozott, majd önállósította magát és acetilén-fényszórókat gyártott. Aviatikával 1900. kezdett foglalkozni. Bámulatos energiával és kitartással 1909-ig 10 különböző rendszerű gépet szerkesztett és próbált ki, míg számos balsiker után megalkotta a történeti hírességű XI. számú monoplánját, mellyel 1909. év július 25. Calais és Dover közt 23 perc alatt átrepülte az ott 33 km. széles La Manche csatornát. Még ez évben Európa nagyobb városaiban (Budapesten okt. 18.) bemutatta a technika új csodáját, mindenütt a legnagyobb lelkesedést keltve. A nagy ünnepeltetések után az új gép tömeges gyártásával és tökéletesítésével foglalkozik, amely munkásságát a szakkörök nagy várakozással kísérik.

Bles, *Herri met de (Civetta),* németalföldi festő, szül. Bouvignesban 1480 körül, megh. 1521 után. Valószínüleg Antwerpenben élt. Képei — többnyire szenttörténeti jelenetek — a tájképi környezet, mesterségesen szerkesztett, romantikus, hegyes tájak gondos kivitelével, tarka színezetével tünnek ki. Különösen Itáliában voltak kedveltek, ma ritkák. Kiváló, hiteles művei: Rézbánya (Firenze, Uffizi-képtár); Pihenés az Egyiptomba való menekülés közben (Antwerpen, múzeum) stb. Képeit olykor fülesbagoly (ol. *civetta)* jellel jelölte; innen eredt mellékneve. Ezt a mesterjegyet látjuk a budapesti Képzőművészeti Múzeumban levő tájképén is.

Bleselius *Jakab,* festő, a XVI. sz.-ban dolgozott. Nevét Magyarországon a kassai templomban egy 1579-ből származó festménye őrizi.

Blessington (ejtsd: blesszingtn), *Margaret,* grófnő, angol írónő, szül. 1789 szept. 1. Knockbritben, megh. 1849 jún. 4. Párisban. Második férje volt Charles John Gardiner, gróf B., akivel nagy utazásokat tett. Genovában barátságot kötött lord Byronnal, kinek egyik legbuzgóbb védője lett. Azontúl leginkább Párisban tartózkodott s házához az írói világ legelőkelőbbjei voltak járatosak. Férje halála után többnyire Londonban élt, s estélyeit, amelyekből Byron ellenségei ki voltak zárva, többek közt Bulwer és Dickens is látogatták. Rokoni kötelék fűzte Franciaországhoz; itt nagyobb írói sikerei is voltak, mint hazájában. Művei: Travelling sketches in Belgium (1825); Conversations with Lord Byron (1834); Desultory thoughts and reflections (1839) finom elmélkedések; elbeszélései a magasabb körök életéből veszik tárgyukat: Grace Cassidy, or the repealers (1833); The two friends (1835); The victims of society (1837); Confessions of an elderly lady (1838) stb. Több évig szerkesztette a The keepsake és The gems of beauty lapokat.

Blesson, *Ludwig,* német hadmérnök és katonai író, szül. Berlinben 1790., megh. u. o. 1861 jan. 20. 1813—1829-ig a porosz sereg hadmérnöki karában szolgált, amelyből mint őrnagy lépett ki. A várépítészetről és a várvívásokról írt művei annak idején általánosan iskolai és segédkönyvekül használtattak. Legnevezetesebb munkái: Befestigungskunst für alle Waffen (Berlin 1835); Geschichte d. grossen Befestigungskunst (Berl. 1830).

Bletia *R. Br.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza, melynek 20 faja Amerika tropikus részében honos, köztük számosan kultúrában is előfordulnak.

Bletonizmus (a XVIII. sz. végén Párisban nagy feltünést keltett Bleton vagy Bletton hidroszkop neve után), az az állítólagos tehetség, melynél fogva bizonyos érzéki ösztön útján földalatti forrásokat lehet meghatározni. Innen *bletonista* a. m. forrás-érző, forrás-sejtő.

Bleu (franc., ejtsd: blö) a. m. kék; *B. céleste*, égszinkék; *B. de France*, festék, nálunk berlini kék néven ismeretes; *B. mourant*, halványkék; *B. Sèvres*, l. *Pâte sur pâte*.

Blewfields, város, l. *Bluefields*.

Blexen, község Butjadingen oldenburgi kerületben, a nagyhercegség ÉK.-i szögletében, a Weser balpartján, Bremerhavennel szemközt, vasút mellett, (1905) 2367 lak., hajóépítő műhellyel; Willehad püspök emlékszobrával.

Bleyer *Jakab*, egy. tanár, szül. 1874. Dunacsében, Bács vm. Budapesti egyetemi tanulmányai végeztével Münchenben és Lipcsében hallgatott germanisztikai előadásokat, azután középiskolai tanár volt Sopronban és Budapesten, 1905. a német nyelv és régibb német irodalomtörténet magántanára Budapesten, 1908. ny. r. tanár a kolozsvári egyetemen. 1910. a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. 1911. a budapesti egyetemen a német irodalomtörténet nyilv. rendes tanára lett. Művei: *Magyar vonatkozású német történeti népénekek* 1551-ig (1897); *Beheim Mihály élete* és művei a magyar történelem szempontjából (1902); *A magyar hunn-monda germán elemei* (1905). Ugyanez németül (1906); Ein Gedicht Mich. Beheim's über Wlad. IV. (Arch. für Sieb. Landeskunde 1903); *Gottsched hazánkban* (1909): *Hazánk és a német philologia a XIX sz. elején* 1910.

Blezseny, kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 3334 oláh lak.; u. p. Kristyor, u. t. Brád.

Bliaut (ó-franc., ejtsd: bliő), hosszú köntös, melyet a XIII. sz.-ig férfiak és nők egyaránt viseltek Franciaországban; kezdetben ujjas volt, később ujjatlan.

Blicca, a *lágyparás halak* alrendjébe s itt a *pontyfélék* családjába tartozó halnem, l. *Balin*.

Blicher, *Steen Steensen*, dán költő, szül. Viumban 1782 okt. 11., megh. Spentrupban 1848 márc. 26. Teológiát tanult, tanárkodott, birtokot bérelt, majd pap lett. Először egy kitünő Ossian-fordítással lépett fel (1807). Irt számos, a jütlandi népéletet finoman jellemző novellát és sok nemes hangú komoly hazafias költeményt. Legkedveltebb munkája: E Bindstouw (A fonó), amely jütlandi népnyelven van irva, s amely őt a jütlandiak nemzeti költőjévé avatta. Összegyüjtött költeményei 1835—36. két kötetben, novellái 1833—1836-ig öt kötetben jelentek meg Kopenhágában. V. ö. *Hansen* H., S. S. Blichers barndom og ungdom (Kopenhagen 1902).

Blidah, arrondissement székhelye Alger algeriai départementban, az Atlasz Szidi Abd-el-Kader nevü hegycsúcs lábánál, a Mitidzsah szélén, 58 km.-re Algertől, egészséges, gazdag, termékeny vidéken, amelyet az Ued-Kébir öntöz, (1906) 16,866 lak., akiknek $^1/_3$-a európai származású; malmokkal, dugókészítéssel. A várost 4 m. magas fal keriti, azonkivül a 368 m. magas hegyen épült Mimier erőd védi. B. körül rézbányák és narancs- és citromfákból álló egész kis erdők vannak; kereskedelme is igen élénk. Közelében (12 km.-re) látható a szép Siffa-szoros. B.-t 1838 május 3. Valée francia marsall foglalta el. Az első francia katonai telepekből Joinville és Montpensier helységek keletkeztek.

Blies, a Saar jobboldali kis mellékfolyója, Birkenfeldben ered, átfolyik Trier poroszországi kerületbe, onnan a bajor Pfalzba és 74 km. hosszú folyás után Saargemünd alatt torkollik.

Bligh, szigetcsoport, l. *Uj-Hebridák*.

Bligh (ejtsd: blej), *William*, angol hajós, szül. 1753., megh. Londonban 1817 dec. 7. Részt vett Cook földkörüli utazásában. 1787-ben a Bounty hajóval Tahitiba küldték ki, hogy a kenyérfát onnan Nyugat-Indiába vigye meghonosítás céljából. Útközben szigorusága miatt legénysége föllázadt és őt 19-ed magával egy csónakra tette ki. B. rettenetes fáradalmak után eljutott Batáviába. Angliába jutva, a lázadásról jelentést adott ki (London 1790), azután útleirást e címmel: Voyage to the South Lea (u. o. 1792, németül Forstertől Berlin 1793). A lázadókért hadi hajót küldtek, de csak egy részüket foghatták el. A többi a fókolompossal, Fletcher Keresztéllyel már elmenekült a Pitcairn szigetre. Ottani sorsukat Byron is földolgozta The island, or Christian and his comrades című költeményében.

Blighia *Kön.* (növ.), a Sapindaceae család génusza, melynek egyetlen faja, a *B. sapida* Kön. Nyugat-Afrika tropikus részében honos, Nyugat-Indiában pedig mint kultúrnövény fordul elő. Dúsan elágazó fa, sárgásszőrü ágakkal. Visszástojásalakú magvának húsos nyele van, mely a mag alapját arillus módjára beborítja. Ez a nyél ehető és ezért kultiválják. Nyugatindiai nevei: akee, aki, vegetable marrow, riz de veau végétal; afrikai neve: atia-tjo, Európában pedig vad kasu.

Bliktri, értéktelen, haszontalan, semmis dolog. Paul Bert szerint eredete Casnedi jezsuitára viendő vissza (XVIII. sz.), aki új módját találta ki annak, hogy az ember ne hazudjék, ha az igazságnak ellenkezőjét mondja is, vagyis az ember a szavakat úgy ejtse ki, mintha semmi értelmük sem volna — mint irta — úgy, ahogy én ezt a szót kiejtem: B.

Blind (ném., a. m. vak, vakon), kártyaműszó; akkor használják, mikor anélkül, hogy kártyáját megnézte volna valaki, vaktában, láttatlanban besszerel, hív, vesz, megad. Például a ferblinél az utolsónak jogában áll a második két kártyát *kóstáltatni*; ezt megadhatják a játékosok *B.*-re, azaz anélkül, hogy az első két kártyájukat megnézték volna.

Blind, *Karl*, német politikus és iró, szül. 1826 szept. 4. Mannheimban, megh. 1907 máj. 31. Londonban. Az 1848-iki forradalom kitörésekor azonnal Hecker pártjára állott, de megsebesülve Elszászban volt kénytelen menedéket keresni. Részt vett ezután a Struve-féle fölkelésben, de elfogták s 8 évi fegyházra itélték. A forradalom folyamán azonban hívei kiszabadították, az ideiglenes kormány pedig Párisba küldte, honnan azonban Napoleon Lajos elnök mint izgatót számüzte. Brüsszelből 1852. Londonba ment. Itt szoros összeköttetésbe lépett az európai demokrácia főembereivel (Mazzini, Ledru-Rollin, Louis Blanc s másokkal) és sokat irogatott külföldi lapokba. Évekig szolgálta a schleswig-holsteini ügyet az angol külügyi minisztériumnál. Hazaszeretetének jelét adta 1870—71. is: A defence of the German Cause c. művével. Politikai dolgozatain kivül történeti cikkeket irt angol, berlini és bécsi lapokba.

Mostoha fia, *B. Ferdinand* (tkp. *Cohen)*, 1866 máj. 7. Berlinben Bismarck miniszterelnökre lőtt, anélkül azonban, hogy eltalálta volna. Kihallgatása közben tollkéssel halálos sebet ejtett a nyakán. Meghalt máj. 8.

Blindheim *(Blenheim)*, falu a bajorországi Schwaben kerületben, a Duna és vasút mellett, (1905) 647 lak., katolikus plébánia-templommal és kastéllyal. Az angolok B. faluról nevezték el a *höchstädti* ütközetet, mert B. volt az általuk megtámadott és legyőzött francia-bajor hadak jobb szárnyának főtámpontja. Marlborough a győzelem jutalmául Anna királynőtől Oxfordshireben Woodstock mellett gyönyörű kastélyt (l. *Blenheim Park)* kapott.

Blinja, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 476 horvát-szerb lak., postahivatal; u. t. Hrastovica.

Blink, *Hendrik*, németalföldi író, szül. De Wykben 1852 febr. 12. Tanár volt, azután egészen a geografiára és geológiára adta magát. Amsterdamban lakik s szerkeszti a Vragen van den Dag c. tudományos havi folyóiratot. Munkái közül felemlítendők: Nederland en zijne bewoners; handboek der aardrijksen volkenkunde van Nederland (1888—92); De lage venen in Nederland (1891); Stanley en het donkere Wereld deel (1887); Het Kongoland en zijne bewoners in betrekking tot de Europeesche staatkunde en den handel (1891).

Blinkers (ang.), annyit jelent, hogy: szemellenzők. Különösen oly versenylovaknál használják, amelyek ijedősek, csökönyösek, rosszindulatuak stb.

Blinski kut, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 531 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bliny, tönkölybúzából készült orosz sütemény, kaviárral vagy vajjal eszik.

Bliss-Leavitt-torpedó, l. *Torpedó*.

Blister, erős angol ír, bedörzsölés, amelyet a ló inainak stb. megbetegedésekor, pókoknál, daganatoknál stb. alkalmaznak. B.-ezett ló az, amely már B.-t kapott.

Blitz, honvédezredes, l. *Villám*.

Blizzard, a Missziszippi vidékén előforduló félelmetes hóvihar, mely a barométeres depressziók hátsó oldalán keletkezik és erős hósülyedéssel szokott járni.

Bloc (franc., ejtsd: blok) a. m. tuskó, áruhalmaz; *en B.* (ejtsd: án blok), egyre-másra, egészben.

Blocade (franc., olaszul *bloccato)*, l. *Tengerzár*.

Bloch, 1. *József*, hegedűművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1862 jan. 5. A Nemzeti Zenedében s az Orsz. Zeneakadémián tanult; hegedűlni Gobbi A.-nál kezdett, míg Huber K.-nak legkiválóbb tanítványa lett; a zeneszerzésben Volkmann R. volt mestere. Alig 16 éves korában már segédtanár lett a N. Zenedében. Ezután 7 éven át Párisban szerepelt különféle hangversenyeken. Hazatérve, a Hubay-Popper vonósnégyes tagja lett, s az maradt ennek feloszlásáig (1892). A hegedűjáték tanárává nevezték ki az Orsz. m. kir. Zeneakadémián 1889., a Nemzeti Zenedében 1890. — Művei: kisebb hegedűdarabok, két nagyobbszabású suite zenekarra; magyar rapszódiák és különösen 3 köt. nagy hegedűiskolája.

2. *B., Mózes*, kiváló talmudtudós, szül. Ronsbergben, Csehországban 1815 febr. 2., megh. 95 éves korában 1909 aug. 6., mint a budapesti orsz. rabbiképző-intézet nyugalmazott rektora. 1841—53-ig Wottizban (Csehország), 1853—56-ig Hermann-Miestetschben (Csehorsz.), 1856—77-ig Leipnikban (Morvaország) működött mint rabbi; 1877. meghívták a budapesti rabbiképző intézetbe talmudtanárnak és azóta vezette az intézetet 94 éves koráig. Fő munkái: A zsidóság institucióí (héber nyelven Saare torath hatekanoth, Bécs, Przemysl és Budapest 1879—1903); A mozaiko-talmudi rendőrjog (Budapest 1879); A polgári perrendtartás a mozaiko-rabbinikus jog szerint (u. o. 1882); Az etika a halachában (u. o. 1886); A mozaiko-talmudi örökösödési jog (u. o. 1893); A szerződés mozaiko-talmudi jog szerint (u. o. 1893); A mozaiko-talmudi birtokjog (u. o. 1897); Sir Hamaaloth (u. o. 1909). B. munkái az első és utolsó kivételével németül is megjelentek.

Bloch, 1. *Carl*, dán festő, szül. Kopenhágában 1834 máj. 23., megh. 1890 febr. 22. A kopenhágai akadémián tanult és eleinte a régibb dán genrefestés hatása alatt a népéletet ábrázoló képeket festett. 1859—65-iki olaszországi tartózkodása eleinte olasz genreképeket, utóbb nagy történeti festményeket eredményezett, melyek közül főleg a Krisztus életét ábrázoló 23 nagy festmény válik ki a frederiksborgi kastélyban. E mellett sok arcképet is festett és képeket a dán történetből, melyek nagy népszerűségre tettek szert és nagyrészt a dán kir. képtárban vannak (pl. II. Keresztély király a börtönben). Rézkarcokat is készített.

2. *B., Ivan*, orosz államtanácsos, szül. Varsóban 1836., megh. u. o. 1902 jan. 6. Jó ideig bankár volt és a 60-as években a Ny.-oroszországi vasúthálózat kiépítése alkalmával nagyon meggazdagodott. Irodalmilag is foglalkozott nemzetgazdasággal. Nevét azzal tette ismeretessé, hogy a háborúról nagyszabású munkát írt, mely annyira megtetszett II. Miklós orosz cárnak, hogy B.-ot sokféleképen kitüntette és a műből merített inspiráció hatása alatt pendítette meg a hágai békekongresszus eszméjét.

3. *B., Ivan*, orvos, szül. 1872. Delmenthorsban (Oldenburg). Börgyógyász Berlinben. Számos szakdolgozaton kívül több általánosabb érdekű munkája jelent meg, melyek főleg a sexuális életre vonatkoznak. Nálunk is elterjedt munkája: Korunk nemi élete tekintettel korunk műveltségére.

4. *B., Markus Elieser*, német ichtiológus, szül. Ansbachban 1723., megh. Karlsbadban 1799 aug. 6. Mint gyakorló orvos élt Berlinben. Főmunkája: Allgemeine Naturgeschichte der Fische (Berlin 1782—95, 12 köt., 432 színes képpel); Systema ichtyologiae iconibus CX illustratum c. munkája, melyet Schneider adott ki 1801., befejezetlenül maradt. Halgyűjteménye ma a berlini állattani múzeum tulajdona.

Block, 1. *Albrecht*, német gazda, szül. Saganban 1774., megh. Karolathban (Porosz-Szilézia) 1847. Több gazdaságban mint gazdatiszt működött, 1811. a schieraui jószágot szerezte meg s ott gazdasági iskolát alapított. 1835-ben gazdasági ta-

nácsos s utóbb a porosz-sziléziai hitelintézet igazgatója lett. B.-nak nagy érdemei vannak a váltógazdaság, trágyakezelés, a burgonyatermelés s a juhászat előmozdítása körül. Munkái: Mittheilungen landw. Erfahrungen, Ansichten u. Grundsätze (2. kiad., Breslau 1837—1839, 3 köt.); Beiträge zur Landgüterschätzungskunde (1840) s ebben külön földbecslési rendszert állít fel s a földek jövedelmét nem pénzben, hanem rozsértékben fejezi ki. Rozsérték-elméletét a nemzetgazdaságtanban is említik, mint az abstrakt pénzek egyik nemét.

2. *B., Maurice*, francia statisztikus és nemzetgazdasági író, szül. Berlinben 1816 febr. 18., megh. Párisban 1901 jan. 9. Párisban, Bonnban és Giessenben tanult, majd Franciaországba visszatérve, 1844. a földmívelésügyi minisztériumban, 1852. a statisztikai hivatalban alkalmazták. 1862-ben azonban állásáról lemondott és csupán az irodalomnak élt. 1880-ban az Institut tagja lett. B. legnagyobb érdeme, hogy egyike volt az elsőknek, aki a nagyvárosok háztartását vizsgálódás tárgyává tette és hogy az összehasonlító nemzetközi statisztika alapján új szempontokat vitt bele a nemzetgazdaságtanba. Hathatósan közreműködött a nemzetgazdaságtan népszerűsítésén is. Főbb művei: Dictionnaire de l'administration française (1856); Annuaire de l'administration française (1858—69), mely az Institut de France pályadíját nyerte el; Statistique de la France (1860, 2 köt.); l'Europe politique et sociale (1869); Petit manuel d'économie pratique (1873), mely a francia akadémia pályadíját nyerte el és tizenegy nyelvre le van fordítva, magyarul is megjelent Dobóczky Lajos fordításában, Népszerű nemzetgazdaságtan c. alatt (Budapest 1883). Azonkívül kiadta: Dictionnaire général de la politique (1862—64, 2 köt., újkiad. 1884); Petit dictionnaire politique et social (1896); 1856 óta többekkel Annuaire de l'économie politique et de la statistique c. munkákat.

Block-rostok, a szívben a fasciculus atrioventricularis rostjai; a szívben az izgalom vezetését végzik, l. *Szív*.

Blocksberg, a Harz-hegység Brocken nevű csúcsának népies neve, melyen a boszorkányok mulatságaikat tartják főleg a Walpurgis-éjjelen. V. ö. *Goethe*, Faust. Nálunk a Gellérthegyet nevezik németesen B.-nek.

Blocus, l. *Tengerzár*.

Bloedellin, l. *Bleda*.

Bloemaert (ejtsd: blumárt), 1. *Abraham*, hollandi festő, szül. Dordrechtben 1564., megh. 1651 jan. 27. Atyjának, *A. Cornelis* szobrásznak volt tanítványa, különböző városokban, Párisban is tanult, 1591. Amsterdamban, utóbb végleg Utrechtben telepedett le és ott rendkívüli tekintélyben állt. Többnyire mitológiai és szenttörténeti képeket festett, az olaszos irány híveihez csatlakozott, de amellett a hollandi realisztikus felfogást is érezteti. Képeit metszetek hosszú sora tette népszerűkké.

2. *B., Hendrik*, a legkiválóbb az előbbinek festőfiai közül, szül. Utrechtben 1601 körül, megh. 1672 dec. 30. Atyjának volt tanítványa; történeti képeken kívül genre- és arcképeket is festett. Ezek (pl. Férfi arcképe a braunschweigi múzeumban 1641; Olvasó aggastyán képe a budapesti Szépművészeti Múzeumban 1636), mutatják be művészetét a legkedvezőbb oldalról.

Bloemen (ejtsd: blú-), 1. *Jan Frans van (Orizonte)*, flamand festő, szül. Antwerpenben 1662., megh. 1749 jún. 13. Antwerpenben Anthoon Goubaunak volt tanítványa, majd Rómába utazott és ott maradt haláláig. Főleg Dughet hatása alatt olasz tájakat, különösen római Campagna-képeket festett, mesterségesen komponált, stilizált módon. Képei olasz, francia, német képtárakban nem ritkák. Két jellegzetes képpel van képviselve a budapesti Szépművészeti Múzeumban is.

2. *B., Pieter van (Standaart)*, flamand festő, az előbbinek bátyja, szül. Antwerpenben 1657., megh. 1720 márc. 6. Simon Douwnak volt tanítványa, 1674—94-ig Rómában tartózkodott, azután szülővárosában telepedett le. Genre-, arc- és állatképeken kívül főleg csataképeket festett, melyek Wouwermans képeire emlékeztetnek. Művei különösen német képtárakban találhatók.

Bloemendaal (ejtsd: blumendál), kereskedelmi kertészetéről ismert németalföldi község, Haarlemtől ÉNy.-ra, vasút mellett. A községtől ÉNy.-ra 6 km.-nyi távolságban fekszik a szép kilátást nyujtó *Brederode-hegy* v. a *kék lépcső*, egy 60 m. magas fövényhalom, a Brederode-kastély romjainak közelében.

Bloemfontein (ejtsd: blumfontejn), fővárosa Oranje délafrikai angol gyarmatnak és püspöki székhely a Modder közelében, vasút mellett, terjedelmes síkságon, (1904) 33,883 lak.; akik közt 15,501 fehér bőrű (10,930 férfi és 4571 nő) és 18,328 benszülött (11,227 férfi, 7155 nő); 1907. felállított iparisko lával; vasúti javító műhelyekkel és élénk, különösen gyapjukereskedéssel. B.-ban székelnek 1910 jún. 1. óta a Délafrikai államszövetség főtörvényszékei.

Blois (ejtsd: bloá), Loir-et-Cher franciaországi département és püspökség székhelye, a Loire és vasút mellett emelkedő meredek dombon, (1906) 23,972 lak.; ecet-, csokoládé-, tápiókagyárral, keztyü-, billiárdgolyó-, butor s cipőkészítéssel, agyagiparral, szeszgyártással és kémiai iparral, élénk bor-, gabona- és lókereskedéssel. B. felső- és alsóvárosra oszlik; amannak szűk és meredek utcái vannak, emez rendesen épült, szép kőpartokkal a Loire mentén, amelyen pompás híd vezet a Vienne nevű külvárosba. Legrégibb épülete a Saint-Laumer klastrom temploma, amelyet 1186. alapítottak. Érdekes temploma volt az Üdvözítőről elnevezett templom; 1329 ápr. 21. ebben áldotta meg a chartres-i püspök az orléansi szűz zászlóját és később ugyanebben kötött örök szövetséget III. Henrik király Guise Henrikkel, mit két hónappal később Guisenek orgyilkos úton való kivégzése követett. A katasztrófa a templommal szemben B. kastélyban ment végbe. A régi, XI. sz.-ból való kastélynak csak egy tornya maradt meg, XII. Lajos 1498., később pedig I. Ferenc és utána Gaston d'Orléans egészen újra építtették; pompás benne a Mansardtól eredő lépcső. A kastély most múzeum, ugyanitt van a 40,000 kötetből álló könyvtár, amelyben nagyszámú értékes kézirat van. Sok B.-ban a régi

palota: Epernon hercegé, Guise-, Hurault-családé és az Aumale-palota, amelyben XII. Lajos korából való, teljesen jó karban levő, igen értékes festmények láthatók. A várost még Denis Papin szobra ékesíti. Római régiségei bizonyítják, hogy már a rómaiak korában is fönnállott. Toursi Gergely Blesae néven említi. Mint a Blesensis pagus (Blaisois) főhelyét a Champagne gróf család tagjai kormányozták, akik közül István az angol trónra került. 1397-ben az orléansi hercegek szerezték meg, 1498. a francia koronával egyesíttetett. Az utolsó Valoisk kedvelt tartózkodási helye volt; ekkor élte fénykorát. B. Amboise kardinálisnak (meghalt 1510), XII. Lajos királynak, Guise Henriknek (megh. 1664), Denis Papinnak (meghalt 1790) és a történetíró Thierrynek (megh. 1856) a szülővárosa. 1814-ben I. Napoleon bukása után a Mária Lujza elnöklete alatti kormányzóság itt tartotta utolsó üléseit. V. ö. *Saussaye*, Histoire de la ville de B. (7. kiad. 1875); u. a., Blois et ses environs (1892 8. kiad.).

Blok, *Petrus Jan*, németalföldi történetíró, szül. Helderben 1855 jan. 10. Előbb a groningeni, 1894 óta a lejdeni egyetemen a történelem tanára. Sokat foglalkozik a középkor szociális és politikai történetével. Főbb munkái: Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen (Haag 1883); Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Ostenrijksche heerschappij (u. o. 1884); Geschiedenis von het Neederlandsche Volk (Groningen 1892—1902, 5 köt.; németül és angolul is megjelent); Vierspreide Studien (1903).

Blokád *(blocus, zárlat, megszállás, körülfogás, ostromzár)*, l. *Tengerzár*. — *B.* (franc. *blocage*), a hiányzó betüket «blokálja» a szedő, vagyis helyükbe fejükre állított, de ugyanolyan vastagságú más betüket rak. Ugyanúgy jár el, ha a kéziratnak valamely szavát épenséggel nem tudja kibetüzni.

Blokk a. m. tömb (l. o.).

Blokkberendezés vagy *blokk-mű*, l. *Központi váltó- és jelzőállítás*.

Blokkház *(gerendaház)*, ősidőkből származó kisebb épület-tipus, melynek falai és mennyezete faragatlan rönkökből (többnyire fenyőfa törzsekből) vannak durván összeácsolva. Fában dús vidéken ma is használatban van. Az épület sarkain a kiálló gerendavégek keresztben állnak egymásra s a boronához hasonlítanak. Az ilyen elrendezést ezért boronafalnak is (l. o.) nevezzük.

Blokkönyvek, l. *Tömbkönyvek*.

Blomberg, járási székhely Lippe-Detmold fejedelemségben 16 km.-nyire Detmoldtól a Distel és vasút mellett, (1905) 3579 lak.; fürészmalommal, butorkészítéssel. Evangélikus templomában VII. Bernát B.-i gróf síremléke látható.

Blomberg, *Barbara*, V. Károly német császár és spanyol király kedvese, Don Juan d'Austria anyja, szül. Regensburgban 1528., megh. 1597 dec. 18. Ambroseroban. 18 éves korában lett Károlynak kedvese, kitől 1547. fia született, a híres Juan d'Austria. 1549-ben arra kényszerítették, hogy egy Kegel nevű kalandor nejévé legyen, aki aztán magával vitte Németalföldre, ahol férje halála után (1569) II. Fülöp spanyol király kegyére volt utalva, miután fia vele mitsem törődött. 1577 óta Spanyolországba volt internálva s állandóan nyomorgott. Regényes életét megírta: *Herre* P., B. B. Ein Kulturbild (Leipzig 1910).

Blome, *Gustav*, gróf, osztrák diplomata, szül. 1829 máj. 28. Holsteinban, megh. Kissingenben 1906 aug. 24. 1848-ban mint Bonin tábornok segédtisztje a schleswig-holsteini hadseregben szolgált. Azután osztrák szolgálatba lépett s mint attaché a szentpétervári követséghez ment, 1856. áthelyezték Párisba, ahol a katolikus hitre tért. 1860-ban rendkívüli követ lett a Hanzavárosoknál, 1864—67-ig pedig Münchenben. 1865-ben részt vett Bismarckkal azokban az alkudozásokban, melyek a gasteini konvencióra vezettek. 1867-ben megvált a diplomáciai szolgálattól s az urak házába hivatott, hol mint a feudális-klerikális párt híve szerepelt.

Blomeyer, *Adolf*, német gazda, szül. Frankenhausenben 1830., megh. Lipcsében 1889. A jogi pályára készült, de utóbb gazda lett és Rimpau mellé Schlanstedtbe ment, hol kitünő gyakorlatot szerzett. 1865-ben a proszkaui gazdasági akadémia tanárává nevezték ki, 1868. pedig a lipcsei egyetem gazdasági intézete vezetőjéül hívták meg. Számos műve közül megemlítendő: Pachtrecht u. Pachtverträge (Berlin 1873); Die mech. Bearbeitung d. Bodens (Linz 1879); Die Kultur d. landw. Nutzpflanzen (Leipzig 1889, 1891).

Blommaert (ejtsd: —árt), *Filipp*, flamand író, szül. Gentben 1809 aug. 27., megh. 1871 aug. 14. 1834-ben megjelent első költeményei nem arattak nagy sikert. Annál nagyobb elismerésre tett szert az által, hogy régi (XII., XIV. sz.-beli) flamand költeményeket adott ki. Igy pl. a Theophilus-t (2. kiad. 1858); aztán: Oud vlaemsche gedichten (1838—51, 3 köt.). Legjelesebb munkája azonban az Aloude Geschiedenis der Belgen of Neder-duitschers (A belgák avagy németalföldiek őstörténete, Gent 1849).

Blomstedt *Oszkár*, fiatalon elhalt finn nyelvész. Jeles munkát adott ki Helsinkiben (Helsingforsban) 1869. a mi Halotti beszédünkről; e nyelvemlék magyarázatával összekötötte a magyar, finn és lapp nyelv szótári s nyelvtani összehasonlítását.

Blomstrandin-Priorit (ásv.), barnásfekete rombos kristályok, a ritka elemeknek (yttrium, erbium, cerium, urán) titanát-niobátja. Lelőhelye Hitterö és Arendal (Norvégia).

Blomstrandit (ásv.), fekete üvegszerű vaskos tömeg; víztartalmú vas-mész-uranil-niobát-tantalát-titanát; lelőhelye Nohl (Svédország).

Blondel, a monda szerint dalnok és hegedős, aki kedvence volt Oroszlánszívü Richárdnak, akit hadjárataiba is elkisért. Mikor urát Dürrenstein várában fogva tartották s B. őt sokáig hiába kereste, végre úgy talált rá, hogy annak börtöne előtt elénekelte kedvenc dalának első strófáját, mire a fogoly a második strófával válaszolt. A mondát először a Récits d'un mènestrel de Reims (1260) közli. Róla: Folklore (Paris 1885, 206. l.). — Más alak *B. de Nesle*, ófrancia lirikus, kinek nem nagy becsü verseit kiadta Tarbé, Collections des poètes champenois (Reims 1862).

Blondel, 1. *François*, francia építész, szül. Ribemontban 1618., megh. 1686 jan. 21. XIV. Lajos korának legtekintélyesebb építészei közé tarto-

zott. 1666-ban udvari építész, 1672 óta az újonnan alapított Académie royale d'architecture igazgatója lett. A szigoruan klasszicizáló irány híve volt; ezt hirdette irodalmi műveiben is, melyek közül az 1675. megjelent Cours d'architecture sokáig igen nagy tekintélynek örvendett. Építészeti művei közül kiválik a komoly, monumentális Porte St. Denis Párisban (1692), mely római diadalív mintájára épült.

2. *B., Georges*, francia nemzetgazdasági író, szül. Dijonban 1856 márc. 8. Francia és német egyetemeken tanult, majd Lyonban, Lille-ben egyetemi tanár lett. Most a párisi kereskedelmi főiskola és a Collège libre tanára. Műveiben nagyrészt Németország gazdasági viszonyaival foglalkozik. Általánosabb érdekű művei: Les ennemis de notre progrès économique (1899); La question sociale et le devoir sociale (Blois 1903); Notes sur les origines de la propriété (Lyon 1903); La vie commerciale contemporaine (u. o. 1903) stb.

Blondin, *Charles*, híres kötéltáncos, szül. Franciaországban, St.-Omerben, 1824 febr. 28., megh. 1897 febr. 19. Londonban. Családi neve *Gravelin* volt; korán árvaságra jutva egy akrobatatársasághoz került, hol rövid idő alatt nemcsak elsajátította a tudnivalókat, de ügyességével, vakmerő bátorságával ki is tünt. Leghíresebb produkciója volt, hogy a Niagara-vízesés fölött 50 m. magasságban kifeszített kötélen többször átment. Ezt 1855. kisérelte meg először, s azután évről évre megismételte 1860-ig, mikor már falábakon sétált végig a kifeszített kötélen. Bejárta egész Európát és Budapesten is járt.

Bloomerizmus (ejtsd: blúm—), így nevezték azt a női divatot, melyet Bloomer Amália (Bloomer postamester felesége) 1850. New-Yorkban kezdett, s mely abból állt, hogy az állítólag egészségtelen női ruhák elvettetvén, a nők is nadrágot, csizmát és felső kabátot öltöttek. A szokás nemcsak Amerikában, hanem Angliában is követőkre talált; *Bloomer-egyletek* keletkeztek, melyeknek tagjai férfiruhában jelentek meg. Az új divat csakhamar feledésbe merült, de újabban, úgy látszik, mintha az ú. n. *szoknyanadrág*-ban (l. o.) ismét feltámadni akarna.

Bloomfield (ejtsd: blumfild), több város neve az amerikai Egyesült-Államokban; a legjelentékenyebb New-Jersey állam Essex countyjában, a Morris-csatorna mellett, 6 km.-re Newarktól, (1905) 9668 lak., fémiparral.

Bloomfield (ejtsd: blúmfild), 1. *Charles James*, szül. 1786. Bury St. Edmundban, megh. 1857. Tanulmányait Cambridgeben végezte és 1824. chesteri, majd 1828. londoni püspök lett. Klaszszikus irodalmi hírnevét Kallimachos-nak (London 1845) és Aischylos több drámájának kiadásával alapította meg.

2. *B., John Arthur Douglas, lord*, angol diplomata, szül. 1802 nov. 12., megh. 1879 aug. 17. Már 1818. lépett a diplomáciai pályára és 1844. szentpétervári követ lett. 1851—60-ig Berlinben volt követ és a krimi háború alatt azon fáradozott, hogy a mérvadó körökben Oroszország elleni hangulatot keltsen. 1861—71-ig bécsi követ volt és nyugalomba vonulásakor nemesi rangra emelték. Emlékiratait neje lady Georgina B. adta ki Reminiscences of Court and diplomatic life címen (London 1883, 2 kötet).

3. *B., Robert*, angol népköltő, szül. 1766 dec. 3. Honingtonban, megh. 1823 aug. 19. Sheffordban. Szegény falusi szabó fia volt, ő maga a cipészmesterséget folytatta és megvakulva, nagy szegénységben halt meg. Már korán mutatott költői tehetséget; Milton és Thomson műveinek olvasása önálló alkotásra buzdította. Első nyomtatott verse, The Milk-Maid, általános tetszésben részesült, hasonlóképen a második: The Sailor's Return. De egész tehetsége, kedvessége és naivsága csak The Farmer's Boy c. nagyobb költeményében tünt ki igazán, melynek kiadását Capel Lofft segítette elő (London 1800). Későbbi művei közül még Rural Tales c. versgyüjteménye ért el hasonló hatást. Összes munkái (Works) Londonban 1824. jelentek meg 3 kötetben.

Bloomington (ejtsd: blumingtn), 1. város Illinois amerikai államban, Maclean countyban, vasút mellett, 88 km.-re Springfieldtől, (1900) 23,286 lak., jelentékeny szénbányákkal, élénk iparral (gépgyártással, vasöntőkkel) és kereskedéssel. — 2. *B.*, Monroe county székhelye Indiana amerikai államban, a White folyó két ága közt, (1900) 6460 lak., az államnak 1829. szervezett egyetemével; mészégetőkkel.

Bloomsburg (ejtsd: blumzbörg), Columbia county székhelye Pennsylvania amerikai államban, a Fishing-creek partján, vasút mellett, (1900) 6170 lak., vasérctelepekkel, kohókkal és vasöntőkkel.

Bloot, *Pieter de*, hollandi festő, szül. Rotterdamban 1601. Szülővárosában töltötte életét. Tájképeken kívül főleg interieuröket festett, népies jelenetekkel v. genreszerüen ábrázolt szenttörténeti eseményekkel élénkítve. Ily képei a nagyobb gyüjteményekben nem ritkák. A budapesti Szépművészeti Múzeumban levő képe korcsmában táncoló parasztokat ábrázol (1631).

Blos, *Karl*, német festő, szül. Mannheimben 1860 nov. 24. Karlsruheben és Münchenben tanult. Finom, intim hatású művei közül német nyilvános gyüjteményekben láthatók: Bölcsődal (1895); Tájkép (1898); a művész feleségének arcképe 1904, mindhárom a müncheni Neue Pinakothekben); Interieur (drezdai képtár) stb. Münchenben él.

Bloteling, *Abraham*, hollandi rézmetsző, szül. Amsterdamban 1640 dec. 2., megh. 1690 jan. Cornelis van Dalennek volt tanítványa. Angliában töltött nehány éven kívül állandóan szülővárosában lakott. Korának híres festői, Rubens, J. van Ruisdael, Frans Hals, Flinck, stb. után készített metszeteket és rézkarcokat. Leghíresebb műve egy lovasképmás, Th. de Keyser után. Foglalkozott az ú. n. *hántoló modorral* is, melyet technikai újítással fejlesztett.

Blotzheim, közs. Felső-Elszász elszász-lotharingiai kerület Mülhausen járásában, 5—6 km.-nyire a Rajnától, vasút mellett, (1905) 2175 lak.; kéntartalmú ásványvízforrással. Közelében van Hüningen (l. o.).

Blouse (franc., ejtsd: blúz), l. *Blúz* és *Zubbony*.

Blowitz (csehül: *Blovice*), város Pilsen cseh ker. kapitányságban az Uslawa és vasút mellett, (1900) 1751 lak., gőzmalommal és sörgyárral; köze-

lében van az Erdődi Pálffyak Hradischt kastélya szép parkkal és Letin, iszapfürdőkkel.

Blowitz, *Henri George*, valódi nevén *Opper*, francia hírlapíró, szül. Blowitzban (Csehország) 1832 dec. 28., honnét később nevét «von B.» vette, megh. 1903 január 18-án Párisban. 16 éves korában világgá vándorolt; 1844—60-ig Franciaország több liceumán a német nyelv tanára volt, 1870. a háború alatt mint francia állampolgár naturalizáltatta magát, végre 1871. a Times levelezője lett. B. publicisztikai jelentősége abban áll, hogy tőle való az úgynevezett «interview»-olás eszméje; világhírre tett szert Bismarcknak általa való meginterviewoltatása a berlini kongresszus alkalmával (1878). B. adatai nem mindig megbízhatók, gyakran féktelen német-gyűlölet vezeti, de stílusa élénk és az olvasó érdekét mindig ébren tartja. Emlékiratai (My memoirs) 1903. jelentek meg Londonban.

Blödel, l. *Bleda*.

Blödit (ásv., Asztrakanit, Simonyit), víztartalmú nátrium-magnézium-szulfát ($Na_2SO_4+MgSO_4+4H_2O$). Színtelen, egyhajlású kristályokban és sárgás vaskos tömegekben fordul elő a sótelepekben. Az ásványt Bloede mineralógus és kémikus nevéről nevezték el. Hall, Ischl, Hallstadt, Strassfurt, Douglashall, Asztrakán (sóstavakban).

B. L. S. a. m. *Benevolo Lectori Salutem!* (a kegyes olvasónak üdvöt), régi könyvekben szokásos beköszöntő.

Bludenz, kerületi kapitányság és ennek székhelye Vorarlbergben, az Ill jobbpartján, 60 km.-re Bregenztől, vasút mellett, (1900) 5361 lak., pamutfonókkal, szövéssel, fehérítőkkel és csokoládégyárral; a dominikánusok egyik legrégibb kolostorával (1286-ból); Gaienhofen kastéllyal, melyben most a ker. kapitányság van. Közelében van a szép kilátást nyujtó Hohe-Frassen (1981 m.), a festői Brandi völgy, a Lüni-tó, a Scesaplana (2969 m.) és DK. felé a Montafoni-völgy.

Bludov, *Dmitrij Njikolajevics*, gróf, orosz államférfiú, szül. 1785 ápr. 16., megh. 1864 márc. 2. Szt.-Péterváron. Követségi titkár volt Stockholmban és Bécsben, később pedig Londonban szerepelt ügyvivői minőségben. Karamzin ajánlatára Miklós cár államtitkára, 1837. belügyi, 1839. igazságügyi miniszter és a birodalmi tanács törvényszerkesztő osztályának elnöke lett. Részt vett a megkezdett törvénykodifikálásban s útját egyengette a jobbágyság eltörlésének. 1842-ben grófi rangra emelték. 1846-ban Rómába ment, hogy a konkordátum ügyében a kúriával egyezségre jusson. Bizalmas embere lévén II. Sándor cárnak, nagy része volt a kezdeményezett reformok keresztülvitelében, 1858. tagja lett a jobbágyság felszabadítása ügyében összeült bizottságnak, 1861. pedig a cár a birodalmi tanács és a minisztérium elnökévé nevezte ki. Ebben a minőségében írta alá 1861 márc. 2. azt az okmányt, amely a jobbágyságot végkép eltörölte. Megírta I. Miklós cár utolsó napjainak és halálának történetét. B. életrajzát Kovalevszkij P. J. írta meg 1866. Leánya, *B. Antonida* (megh. 1891) buzgó terjesztője volt az ortodox és pánszláv eszméknek és Mária cárné (II. Sándor neje) nagyon kedvelte. Naplója, Csak kevesek számára címmel, 1867. jelent meg.

Blue clay (ang., ejtsd: blyu klé), kékszínű, képlékeny agyag, melyet Angolországban rendszerint kaolinnal (China clay) keverve, kőedénygyártásra alkalmaznak.

Bluefield, város Nyugat-Virginia amerikai állam Mercer countyjában, vasút mellett, a hatalmas Pocahontas nevű széntelep szélén, (1900) 4644 lak., szénbányászattal.

Bluefields (*Blewfields*, ejtsd: blyufildsz), Blauvelt holland kalózról elnevezett város a moszkito-parton, Nikaragua középamerikai államban a B. laguna és B. folyó torkolatánál mintegy 800 lak., a morva testvérek híttérítő állomásával. 1860-ig angol diplomaták szerint egy állítólagos Moszkito országnak fiktiv fővárosa volt.

Blue ground (ejtsd: blyú-graund), így nevezik a délafrikai gyémánt zöldes kékes, breccsás szerpentines anyakőzetét, l. *Gyémánt*.

Blue Island (ejtsd: blu éjlend), közs. Illinois amerikai állam Cook countyjában Chicago közelében, (1900) 6114 lak., kőbányával és vasolvasztással.

Blue pills (a. m. kék pilulák), 0·06 g. finomul elosztott kénesőt tartalmazó pilulák. Angliában és Amerikában nagyon elterjedtek.

Blue Ribbon (ang., ejtsd: blyú ribbőn) a. m. kék szalag, az angol Térdszalagrend szalagja, ebből átvett értelemben a legmagasabb kitüntetés, első díj. A lóverseny terén Angliában a derbyt, a legjelentősebb lóversenyt jelenti; valósággal azonban a derbynyerő nem kap kék szalagot.

Blue Ridge (ejtsd: blyu' ridzs), hegylánc, l. *Appalach*.

Blue-stocking (ang.) a. m. kék harisnya (l. o.).

Bluette (franc., ejtsd: blüet) a. m. sziporka; apró elmés irat, kis vígjáték v. apró zeneszerzemény.

Bluff (ang., ejtsd: blöff), amerikanizmus, kihívó, hencegő, nagyhangú, túlzó, önhitt beszéd vagy viselkedés jelölésére.

Bluffs (ejtsd: blöffsz), Észak-Amerikában a lép csőzetesen 15—50 m.-ig emelkedő fensikok elnevezése, melyek a Misszisszippit határolják és egyes szakaszai a folyó partjait is érintik. A New-Orleans fölött északra fekvő nagyobb városok mind ilyen B.-ön vagy közelükben vannak.

Bluffton (ejtsd: blöfftn), Wells county székhelye Indiana amerikai államban a Wabash és vasút mellett, (1900) 4479 lak., nagy vágóhidakkal és hús-exporttal.

Bluhme (*Blume*), *Friedrich*, német jogtudós, szül. Hamburgban 1797 jún. 29., megh. Bonnban 1874 nov. 5. 1823-ban hallei, 1831. göttingeni egyet. tanár, 1833. a lübecki felebbviteli bíróság bírája, 1843. bonni egyetemi tanár lett. Több római és germán jogi forrásmunka kiadásán kívül művei: Encyklopädie der in Deutschland geltenden Rechte (Bonn 1847—58, 3 rész); Die Gens Longobardorum (u. o. 1868—74, 2. füz.); Kodex des rheinischen evangelischen Kirchenrechts (Elberfeld 1870).

Blum., természetrajzi tudományos nevek mellet *Blumenbach* J. F. (l. o.) német természettudós nevének rövidítése.

Blum, 1. *Ernest*, francia szinműíró, szül. Párisban 1836 aug. 15., megh. u. o. 1907 szept. 20. Apja

színész volt s ez hozzájárult ahhoz, hogy már 18 éves korában kisérletet tegyen egy drámával (La femme, qui mord [1854]). Azután mint társszerző számos komoly és vígtárgyú darabot írt, melyek úgy Párisban, mint külföldön állandóan műsoron voltak. Ismertebbek a következők: La petite Pologne (1861, Lambert Thiboust-val); Rocambole (1864, Ponson du Terrail-jal); La jolie parfumeuse (1874, zenéje Offenbachtól); M. Coulisset (magyarul: Coulisset úr, 1897, Vígszinház, ford. Mihály József). Nagyon tetszett Rose Michel c. drámája. 1879 óta Raoul Tochéval dolgozott együtt, ki 1895. öngyilkosságot követett el. B. mint ujságíró, különösen mint a Gaulois anekdota-, croquis-írója nevezetes.

2. *B., Hans*, német publicista, B. Robert (l. o.) fia szül. Lipcsében 1841 jún. 8., megh. 1910 febr. 1. Rheinfeldenben. 1867—1870-ig az északnémet országgyülés tagja volt. Az 1870—1871-iki hadjáratban mint a Daheim levelezője a főhadiszállást Párisig követte. 1871—78-ig a Grenzbote-t szerkesztette. Később Svájcban telepedett le. Művei: Robert B. (atyja) életrajza, (Leipzig 1878); Die Lügen unserer Socialdemokratie (1892); Auf dem Weg zur deutschen Einheit (Jena 1893, 2 köt.); Ein Besuch in Varzin beim Fürsten Bismarck (Leipzig); Das deutsche Reich zur Zeit Bismarcks (1893); Fürst Bismarck u. seine Zeit (München 1893—95, 6 köt., pótlék 1899) és Persönliche Erinnerungen an Fürst Bismarck (2. kiad, 1900); Die deutsche Revolution 1848—49 (Leipzig 1898). Irt azonfelül több regényt, novellát és drámát.

3. *B., Johann Reinhard*, német mineralógus, szül. Hanauban 1802 okt. 28., megh. Heidelbergben, hol egyetemi tanár volt, 1883 aug. 21. Elévülhetetlen érdemei vannak az ásvány-pszeudomorfozák tanulmányozása terén; leghíresebb munkái: Die Pseudomorphosen des Mineralreichs (1843 és I—IV. Nachträge 1847—1870); Lehrbuch der Oryktognosie (1833); Handbuch der Lithologie (1860).

4. *B., Robert*, német demokrata, iró, szül. Kölnben 1807 nov. 10., agyonlövetett 1848 nov. 9. Bécsben. Kölnben és Lipcsében mint szinházi titkár működött. Része volt a Schiller-egyesület alapításában és többekkel egy Theaterlexikont szerkesztett (7 köt., Berlin 1839—43) meg egy Vorwärts című politikai zsebkönyvet (1843—47, 5. köt.). 1847-ben könyvkereskedést nyitott és kiadta a Staatslexikon-t. Az 1848-iki márciusi napokban a szász demokraták őt választották vezéröknek. Erre a frankfurti előkészitő parlament alelnöke lett, a frankfurti parlamentben pedig mint a balpárt vezére szerepelt. 1848-ban őt és Fröbel Juliust küldték az osztrák fővárosba, ahol okt. 26. maga is részt vett a császáriak elleni utcai harcban. Bécs elfoglalása után elfogták s nov. 8-án halálra itélték. Hiába hivatkozott mentelmi jogára, Windischgrätz nov. 9. a Brigittenau-ban főbelövette. E kivégzés egész Németországban óriási feltünést és őszinte szánalmat keltett s a frankfurti parlamentben hóhéroknak bélyegezték a haditörvényszék tagjait. Egyuttal országszerte gyüjtést rendeztek B. családja számára, mely 120,000 márkát eredményezett. A legszebb emléket fia, B. Hans kegyelete emelt neki: Robert B. Ein Zeit- und Charakterbild für das deutsche Volk c. munkájával (Leipzig 1878).

Blumauer, *Aloys*, német költő, szül. Steierben 1755 dec. 21., megh. Bécsben 1798 március 16. 1772. Bécsbe ment s a jezsuita-szerzetbe lépett. A rend feloszlása után udvari cenzori állást kapott II. József alatt, ennek halála után azonban tisztéről lemondott s átvette a Gräffer-féle könyvkereskedést. Egykor igen kedvelték Abenteuer des frommen Helden Aeneas című Aeneis-travesztiáját (1784—88) melynek erős komikuma és szatirája a modern szokásokat és erkölcsöket ostorozza s melyet magyarra is fordított *Szalkai* Antal (1792) és X. Y. Z. (Paris 1833). Egyéb költeményeit is nyers komikum, gyakran trivialitás jellemzik. Egyéb munkái: Erwine von Steinheim (szomorujáték, 1780); Vermischte prosaische Aufsätze. Összes művei több kiadást értek (Leipzig 1801—1803, Wien 1883, 4 köt.). V. ö. *Hofmann-Wellenhof*, A. B. (1884) és *Heinrich* Gusztáv, Budapesti Szemle 44. köt. (1885); *Széchy* K., Horváth E. és B. (Irodtört. Közl. 1904).

Blume, 1. *Friedrich*, jogtudós, l. *Bluhme*.

2. *B., Karl Ludwig*, botanikus, l. *Bl.*

3. *B., Wilhelm von*, porosz tábornok, szül. Potsdamban 1835 máj. 10. Részt vett az 1866. és 1870—1871-iki hadjáratokban. 1881-ben a török-görög határrendező bizottság tagja, s később a 15. hadtest parancsnoka volt Elszászban. Művei: Die Armee und die Revolution in Frankreich 1789 bis 1793 (Brandenburg 1863); Die Operationen der deutschen Truppen von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Kriegs (3. kiad. Berlin 1872); Strategie (2. kiad. 1886); Die Grundlagen unserer Wehrkraft (1899); Die Beschiessung von Paris (1899); Militärpolitische Aufsätze (1906).

Blumea *DC.* (növ.), a Compositae (Fészkesek) csöves virágú génusza, melynek 60 faja tropikus vidékeken van elterjedve, 36 közülük Kelet-Indiában. Füvek. A *B. balsamifera* DC. és a *B. densiflora* DC. kámfort szolgáltat; az előbbié a ngaikámfor.

Blumenau, 1. *B. (Ober-Tannhausen)*, község Breslau porosz közig. kerület Waldenburg j.-ban, a Weistritz mellett, (1905) 2108 lak., mechanikai szövőszékekkel.

2. *B.*, 1850-ben Blumenau bölcsészetdoktortól alapított gyarmat Dél-Braziliában, Santa-Catarina államban, az Itahi v. Itahaji termékeny vidékén, 60,000 ha.-nyi területtel, mintegy 30,000, nagyobbára német lak., akik a földet művelik, s különösen szarvasmarhát és sertést tenyésztenek, részben pedig iparüzők. — 3. *B.*, a gyarmat fővárosa a Garcia és Itahaji összefolyásánál, mintegy 120 lakóházzal. V. ö. *Gernhardt*, Donna Francisca, Hansa u. B. (Breslau 1901).

Blumenbach, *Johann Friedrich*, német természettudós, szül. Gothában 1752 máj. 11., megh. 1840 jan. 22. Göttingenben végezte tanulmányait, s már 1776. rendkivüli, 1778. pedig rendes tanár volt a göttingeni orvosi egyetemen. B. egyike a legkiválóbb természetbuvároknak. Ő volt a legelső, aki egyetemen az összehasonlító boncolástanból tartott előadást. Gondolatmenete filozófusi volt; nem elégedett meg a tények felsorolásával,

hanem a dolgok okait is kutatta; főleg nagyon sokat foglalatoskodott az állatok és az emberi nem rokonságának és származásának kideritésével. Legkedveltebb tárgya az állattan volt. Munkái: Handbuch der Naturgeschichte (Göttingen, 1780—1883-ig 12 kiadása jelent meg); Handbuch der vergleichenden Anatomie (Göttingen 1804); Geschichte u. Beschreibung der Knochen des menschl. Körpers (1786); Über den Bildungstrieb und das Zeugungsgeschäft (1781). Hírnevét azonban B. leginkább első dolgozatának: De generis humani varietate nativa és Collectio craniorum diversarum gentium (Göttingen 1790—1820) c. munkájával alapította meg.

Blumenbachit (ásv.) a. m. *alabandin* (l. o.).

Blumenfeld, orosz zeneszerző testvérek: 1. *Stanislas*, szül. Kievben 1850., megh. u. o. 1897. Zongoratanár, zeneiskolai igazgató volt. 2. *Sigismund*, szül. Odesszában 1852 dec. 27. Pétervárott él; dalai, zongoraművei nevezetesek. 3. *Felix Mihailovics*, a legnagyobb nevű, szül. Chersonban 1863 ápr. 19. A szentpétervári konzervatórium tanítványából 1885. tanárává lett, 1898. a császári opera karnagya. Zongoraművész, pályanyertes vonósnégyese, dalai stb. rendkívül értékesek.

Blumenstein, fürdőhely Bern svájci kantonban, 8 km.-re Thuntól, a Fallbach mellett, 810 lak., szép vízeséssel. A fürdő vize vastartalmu; köszvényes és reumatikus bajok ellen használják.

Blumenthal, község Stade porosz közigazgatási kerületben, 20 km.-nyire Brementől, a Weser és vasút mellett, (1905) 3697 lak., hajóépítéssel és hajózással.

Blumenthal, 1. *Leonhard*, gróf, porosz tábornok, szül. az Odera melletti Schwedtben 1810 júl. 30., megh. Quellendorfban 1900 dec. 22. Részt vett az 1848-iki dán és az 1863-iki schleswig-holsteini hadjáratokban, az 1866-iki és 1870—1871-iki háborukban pedig már döntő szerepet is játszott, előbbiben mint a II. hadtest parancsnoka, utóbbiban mint a porosz trónörökös vezényelte 3. hadsereg vezérkari főnöke. A háború bevégeztével 450,000 márka dotációt kapott, 1883. pedig grófi rangra emelték. 1892-ben tábornagyi ranggal nyugalomba vonult.

2. *B., Oskar*, német író, szül. Berlinben 1852 márc. 13. 1888—97-ig az általa u. o. alapított Lessing-szinház igazgatója, 1873. a Deutsche Dichterhalle-t adta ki és sok ideig a Berliner Tagblatt rettegett szini birálója volt. Igen élces író, tehetséges, de felületes és csupán a közvetetlen hatást vadássza. Kritikai cikkei: Vom Hundertsten ins Tausendste (1876); Auf der Mensur (1878); Bummelbriefe (1880); Zum Dessert (1882); Aus heiterem Himmel (1882, epigrammák); Von der Bank der Spötter (1884); Gesammelte Epigramme (1890). Vígjátékai (részben Kadelburggal), melyek mulatságosak, de irodalmi értékkel ritkán birnak: Die Orientreise (magyarul is, 1893); Mauerblümchen; Niobe; Hans Huckebein (ford. Heltai Jenő: Mozgó fényképek), Im weissen Rössl (ford. Fái J. Béla: Az arany kakas, 1899); Als ich wiederkam (1899); Die Tür in's Freie; Die drei Grazien (1909); Das Buch der Sprüche (1910).

Blumer, *Johann Jakob*, svájci államférfiú és történetíró, szül. Glarusban 1819 aug. 29., megh. Lausanneban 1875 nov. 12. 1840-ben Glarusban levéltárnok, később a felebbezési törvényszék elnöke lett. 1874-ben megválasztották a szövetségi törvényszék elnökévé. Munkái: Der Kanton Glarus (St. Gallen 1846); Staats- und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien (u. o. 1850—59, 3 kötet); Handbuch des schweizerischen Bundesstaatsrechts (Schaffhausen 1863—65, 2 köt., a 3. kiadást Morel rendezte sajtó alá 1891). Ő szerkesztette az Urkundensammlumg zur Geschichte des Kantons Glarus c. folyóiratot.

Blumfeld, *Ferdinand*, báró, osztrák miniszter, szül. 1838., megh. Bécsben 1902 márc. 13. 1859 óta a kereskedelmi, 1867 óta a földmivelésügyi minisztériumban dolgozott. 1870-ben a kincstári erdészeti s bányászati birtokok kezelési osztályának élére állitották. 1895 jún. 10. kinevezték a Kielmansegg-kabinet földmivelésügyi miniszterének, mely állásban szept. 30-ig működött. 1899 végén a Wittek-féle átmeneti hivatalnoki kabinetben a földmivelési tárcát kapta, azonban már 1900 jan. 19. társaival együtt visszalépett.

Blumit (ásv.), azonos a hübnerittel (l. o.).

Blumner, *Martin*, német zeneszerző, született Fürstenbergben (Mecklenburg) 1827 nov. 21., megh. Berlinben 1901 nov. 15. Széleskörű egyházi és világi tanulmányok mellett zenét tanult Berlinben Dehn- és Grelltől. 1853-ban az énekakadémia al-, 1876. valóságos igazgatójává lett; 1875. a kir. művészeti akadémiai tagsággal tüntették ki szigoruan klasszikus szerzeményeiért, minők az Ábrahám, Jeruzsálem eleste c. oratóriumok, Te Deum, motettek, zsoltárok stb. Keresett énektanár volt; megirta a berlini Sing-Akademie történetét 1891.

Blund-puska, régibb időkben hajókon használt, nagy átmérőjü csővel ellátott rövid puska, melyből hajókra intézett rohamok alkalmával igen nagyszemü sörétet, vagy vagdalt ólomdarabokat löttek az ellenséges hajószemélyzet közé.

Bluntschli, *Johann Kaspar*, német jogtudós, szül. Zürichben 1808 márc. 7., megh. Karlsruheban 1881 okt. 21. 1833-ban rendkívüli, 1836. rendes tanár lett az újonnan felállított zürichi egyetemen. Élénk részt vett a svájci reformmozgalmakban, eleinte határozott konzervativ irányt követett, de később liberális-konzervativ párt létrehozásán fáradozott. 1837-ben a nagytanács, 1839. pedig a kormánytanács tagja lett. A zürichi magánjogi törvénykönyv szerkesztésével is őt bizták meg. 1848-ban Münchenben a német magánjog és a közjog tanára lett, de 1861. a heidelbergi egyetem meghivását elfogadva, ott lett tanár. Politikai szereplését itt is folytatta, tagja lett a badeni első kamarának, 1867. pedig a Zollparlamentnek. Új hazájában a liberális törekvéseket támogatta. B. rendkívül nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, hatását nagyban fokozta előadásának könnyedsége. Államjogi felfogása nálunk is tért hódított. Nevezetesebb munkái: Staats- und Rechtsgeschichte der Stadt und Landschaft Zürich (Zürich 1838—39, 2 rész); Geschichte des schweizerischen Bundesrechts (u. o. 1849—52, 2 köt.); Allgemeines Staatsrecht (München 1852, melynek 5. kiadása Lehre vom modernen Staat, Stuttgart, 1875—76, 2 köt.; a harmadik rész: Politik und Wissenschaft c. alatt 1876. jelent meg);

Deutsches Privatrecht (München 1853—54, 2 köt.); Privatrechtliches Gesetzbuch für den Kanton Zürich (Zürich 1854—56, 4 köt.); Arndts és Pözllel kiadta a Kritische Überschau der deutschen Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (München 1853—58, 6 köt.) c. munkát; Deutsches Staatswörterbuch (Brater-rel, Zürich 1857—70, 11 köt.); Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik (München 1864; magyar fordítása Acsádytól, a Magy. Tud. Akadémia kiadásában, 1875); Das moderne Völkerrecht als Rechtsbuch (1868). 1881-ben Münchenben *B.-alapítványt* tettek, amelynek kamatait nemzetközi jogi munkák jutalmazására fordítják. V. ö. *Meili*, B. (Zürich 1908).

Blussard (ejtsd: blüszár) v. *poulsard*, Franciaországból eredő kékszemű csemegeszőlő fajta. Fürtje nagy, tömött, hengeralakú; bogyói sötétkékek, harmatoltak, hosszukásak, igen édes lével s vékony héjjal. Egyike a legkorábban érő szőlőfajtáknak, hosszabb szállításra nem alkalmas.

Blutbann (ném., *jus vitae ac necis)*, vérbíróság; az a büntető hatalom, amely a középkorban Németországban előbb csak a császárt, majd a tartományurakat is általában megillette az alattvalók felett és amely szerint halálbüntetést is lehetett kimondani.

Blúz (franc. *blouse)*, 1. derékig érő, ujjas női felső ruha, melyet rendesen övvel szorítanak le; általánosan el van terjedve, készülhet különböző, de mindig könnyű szövetből; szabása és díszítése divatszerűleg változhatik. — 2. *B.*, l. *Zubbony.*

Blücher, *Gebhard Leberecht, wahlstatti herceg*, a legnépszerűbb német hadvezérek egyike, szül. Rostockban 1742 dec. 16., megh. Krieblowitzban 1819 szept. 12. Iskolákat alig végzett és már 15éves korában atyja tudta nélkül beállott svéd huszárnak. 1760-ban porosz hadi fogságba esett s ekkor mint hadapród a porosz hadseregbe lépett át. 1770-ben százados lett, azonban 2 év mulva könnyelmű életmódja és szókimondó modora miatt II. Frigyes porosz király előbb elzáratta, majd elbocsátotta. Frigyes király halála után 1787. mint huszárőrnagy ismét tényleges szolgálatba lépett és a következő francia háborúkban magát ismételten kitüntetvén, gyorsan emelkedett, úgy hogy 1801. már altábornagy lett. 1806-ban mintegy 6000 emberével hadi fogságba került, de a következő évben Victor francia tábornok ellenében kicserélték. Az 1813-iki hadjáratban a szilézziai hadsereg élén különösen a katzbachi csatában tünt ki, amelyben Macdonald seregét megvervén, attól 105 ágyut foglalt el. A lipcsei csatában csapatja élén elsőnek vonulván be az elfoglalt városba, ezen hősies magatartásáért tábornaggyá nevezték ki. 1814 jan. 1. ő kelt át elsőnek a Rajnán és türelmetlenül egyre előrenyomult: innen eredt Marschall Vorwärts gúnyneve. La Rothière mellett fényes győzelmet aratott, ez után azonban önhatalmulag a főseregtől elválván, Napoleon által febr. 10. és 14. között Montmirail környékén ismételten megveretett. Serege maradványaival később az É.-ról közelgő Bülow-val egyesült, mire márc. 9. és 10. Laon-nál fényes győzelmet aratott a franciákon. A felett való elkeseredésében, hogy a franciák a diadalt követő békekötésben igen előnyös feltételeket nyertek, lemondott állásáról. III. Frigyes király ez alkalomból Wahlstatt hercegévé emelte és igen gazdagon megajándékozta. Napoleonnak Elbáról való visszatérése után B. az összes porosz hadak fővezéreként Belgiumba nyomult, ahol 1815 jún. 16., miután a szövetséges Wellington részéről a kellő támogatásban nem részesült, Ligny mellett a francia fősereg által megtámadtatván, megveretett. Megszalasztott seregével azonban csakhamar Wawrenál újra megállapodott, és már 2 nap mulva, ép a döntő pillanatban érkezett Belle-Alliance alá. Váratlan megjelenésével kiragadta a győzelmet Napoleon kezéből, aki Waterloonál a szövetkezett angolokat és poroszokat már-már megverte volt. Majd törhetetlen harci kedvvel üldözvén ellenfele futásnak eredt seregét, júl. 7. bevonult Párisba, ahol a megindult békealkudozások alatt egyre figyelmeztette a diplomatákat, hogy ne rontsák el tollaikkal azt, amit a katonák kardjaikkal kivívtak (Was die Schwerter uns erwerben, lasst die Federn nicht verderben!). Hátralevő éveit birtokain, többnyire betegen töltötte. Gedanken über Formierung einer preussischen Nationalarmee c. tanulmánya, melynek sarkalatos pontjai, hogy minden porosznak katonának, a szolgálati időnek rövidnek, a bánásmódnak pedig jobbnak kell lennie, 1805. jelent meg. Az utókor számos szobrot állított emlékének. V. ö. *Varnhagen von Ense*, Biographische Denkmale; *Schöning*, Geschichte des preussischen 5. Husarenregiments mit besonderer Rücksicht auf B. (Berlin 1843); *Colomb*, B. in Briefen aus den Feldzügen 1813—1815 (Stuttgart 1876); *Unger*, Fürst B. (Berlin 1907—1908, 2 köt.).

Blümlisalp v. *Weisse Frau*, a berni Alpok hegytömege, 16 km.-re D.-nek a Thuni-tótól; jura-mészkőből áll; 7 csúcsa közül a legmagasabb a Blümlisalphorn (3670 m.), legnagyobb glecsere a Blümlisalp glecser, amelyre először Leslie Stephen és Liveing angolok jutottak föl.

Blümner, *Hugo*, német archeológus, szül. Berlinben 1844 aug. 9. 1877 óta tanár a zürichi egyetemen. Főbb munkái: Archäologische Studien zu Lucian (1867); Die gewerbliche Thätigkeit der Völker des klassischen Altertums (1869); Dilettanten, Kunstliebhaber und Kenner im Altertum (1873); Technische Probleme aus Kunst und Gewerbe der Alten (1877); Die Archäolog. Sammlung im Polytechn. zu Zürich (1881); Laokoon-Studien (1881—82); Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen u. Römern (4 köt., 1874—87); Das Kunstgewerbe im Altertum (2 köt., 1885). Hitziggel együtt végezte Pausanias nagy, magyarázatos kiadását (6 köt., 1896—1910).

Blüthgen, *Viktor*, német költő és író, szül. Zörbigben 1844 jan. 4. Különösen kedveltek ifjuságí iratai: Schelmenspiegel (1876), Froschmäusekrieg (1878) és meséi: Hesperiden (1879); elbeszélései Bunte Novellen c. alatt jelentek meg (1880); regényei: Ein Friedensstörer (1883); Der Preusse (1884); Frau Gräfin (1892); Die kleine Vorsehung (1901); Die Spiritisten (1902); költeményeket is írt (Gedichte 1880 és 1901), melyek különösen formai szépségökkel hatnak.

Blüthner, *Julius*, német zongoragyáros, szül. 1824 márc. 11. Falkenhainban, megh. Lipcsében

1910 ápr. 13. Lipcsében 1853. alapította zongoragyártó műhelyét, mely azóta a legnagyobb gyárak egyikévé lett Európában s 530 a munkása. Evenkint átlag 1200 zongora és 1800 pianino készül gyárában. Zongorái, melyek több kiállításon nyertek díjat, az első cégek gyártmányainak versenytársai. A szerkezetben számos javítása van; legkiválóbb kettős húrozatú aliquot-zongorája. Gertschellel szaktankönyvet írt Lehrbuch d. Pianofortebaues (2. kiad. 1886, 3. kiad. átdolg. Hannemann, Leipzig 1909).

Blyde, hajítógép a középkorban, mellyel követ, tűzgolyót, nyilakat hajítottak, l. *Hadigépek*.

Blyth (ejtsd: bleith), kikötőváros Northumberland angol grófságban, 18 km.-re Newcastletől, (1901) 25.473 lak., hajógyárral, fűrészmalmokkal, jelentékeny szénexporttal; e tekintetben az angol kikötők közt az 5-ik helyen áll. 1908-ban 2.218,963 st. font értékű szenet exportált.

Blythe v. *Blithe*, több folyó neve Angolországban; a leghosszabb 40 km., Stafford grófságban, 5 km.-nyire Lane Endtől ered s King's Browley mellett a Trentbe torkol.

B. M. a. m. *Baccalaureus Medicinae* vagy *Bachelor of Medicine*, Angliában legalsó fok az orvosi egyetemen.

B. m., a lat. *beatae memoriae* rövidítése, a. m. boldog emlékezetű; orvosi recepteken *bene misceatur* jele, a. m. jól vegyíttessék; továbbá a *brevimanu* rövidítése.

B. M. M., hivatalos elletési bejelentéseknél használatos rövidített jelzés e helyett: Bérczy-féle Magyar Méneskönyv.

B moll (ol. *Si bemolle minore*, franc. *Si bémol mineur*, ang. *B. flat minor* a *b* hanggal kezdődő moll-hangfaj; előjegyzése öt ♭, és pedig h, e, a, d és g hangok előtt. Mint akkord: b, des, f.

B. M. V. a. m. Beata Maria Virgo, a boldogságos Szűz.

Bn. a. m. büntető novella (1908. XXXVI. t.-c.).

Bnai Brith (Benai berisz, héber-szövetség fiai). A szabadkőművesihez hasonló szövetség. Német származású zsidók alapították 1843. New Yorkban s 1882. Németországban is meghonosodott. Szervezete hasonló a szabadkőművesekéhez, de ennek titokzatossága és ceremóniái nélkül. Célja, hogy tagjainak és az emberiségnek erkölcsi életét fokozza. Jelszava: jótékonyság, testvéri szeretet, egyetértés. E szövetség elterjedését Németországban az okozta, hogy a két legnagyobb porosz szabadkőműves nagypáholy nem fogad be zsidót tagjai közé. A B.-nek jelenleg 540 páholyban 33,000 tagja van. Újabban Oroszországban is alakult hasonló szövetség Berisz Abraham néven.

Bng., növénynevek mellett *Bunge* A. (l. o.) nevének rövidítése.

Boa (állat), l. *Óriáskígyó*.

Boa, hosszú, kígyóformájú női nyakköv állati prémből v. tollból; újabb időben nagyrészt mesterségesen készített utánzatok.

Boabdil (*Abu Abdullah*), Granadának utolsó mór királya, ki atyját, Abul Hasszánt, 1481. megfosztotta trónjától, később pedig nagybátyja, Mohamed ellen küzdött. 1490-ben háborúba keveredett a spanyolokkal, kik Granadában 1492 jan. 2. megadásra kényszerítették. A győzőktől ugyan birtokot kapott, de nemsokára átköltözött Fez-be, ahol később csatában elesett. Azt a helyet, amelyről B. utoljára visszatekintett Granadára, még ma is «A mórok utolsó sóhajának» nevezik.

Boadicea (*Boudicca*), brit fejedelemnő, népét 61. a Britanniába betörő rómaiak ellen fegyverre szólította, Suetonius Paulinus által azonban legyőzetett s Kr. u. 62. öngyilkos lett.

Boal, l. *Madeira-bor*.

Board (ang., ejtsd: bórd), asztal, tábla, ellátás; innen *boardinghouse*, vendéglő. Továbbá: kollégium, hatóság, innen *B. of control*, az a hatóság, mely 1784 óta, midőn Pitt a keletindiai társulat alkotmányának módosítását keresztülvitte, politikai, katonai és pénzügyekben Nagy-Britanniának keletindiai birtokaiban a legfőbb bíróságot képezte, míg végre 1858. a társulat megszüntével az indiai minisztériummal egyesíttetett. — *B. of visitors*, az északamerikai egyetemeken az egyetemi tanács. Végül társulatot, szövetkezetet, bizottságot is jelent. — *B. of trade* kereskedelemügyi hatóság, hivatal, minisztérium. — *Poor Law B.*, szegénygyi hivatal; *B. of customs*, adóhivatal, vámhivatal; *B. of health* egészségügyi hivatal: *B. of labour*, munkásügyi hivatal. — *B. of agriculture* néven az 1792. évben Angolországban mezőgazdasági ügyeket intéző hivatal keletkezett, melynek célja volt, hogy a mezőgazdaság állapotáról megbízható képet nyujtson s ennek alapján a szükségeseknek mutatkozó javítások eszközölhetők legyenek. — *B. of arbitration*, l. *Békéltető bizottságok*.

Boarding-out (ang., ejtsd: barding-aut), szóról szóra a. m. házon kívül étkezés, jelenti a fiatalkorú bűntettesek *kihelyezését* (l. o.) nevelésre alkalmas családhoz büntetés helyett, l. *Javító nevelés*.

Boarex. A húnok szabir nevű törzséből származott fejedelemnő, ki a VII. sz. első negyedében a bizánciak és perzsák közti háborúk alatt egy hadsereg élén a bizánciakhoz csatlakozott. Vámbéry (Magy. Er. 40. l.) Bareznek olvassa a nevet (Boarex helyett) s a török «barsz» azaz párduc szóból származtatja.

Boas, 1. *Eduard*, német író, szül. Landsbergben 1815 jan. 18., megh. u. o. 1853 jún. 12. Munkái: In Skandinavien; Nordlichter; Des Kriegskommissärs Pipitz Reise nach Italien (komikus regény); összes szépirodalmi művei 1846—48-ig öt kötetben jelentek meg. Fontosabb irodalomtörténeti dolgozatai: Nachträge zu Schillers Werken (1838—40, 3. köt.); Schiller und Goethe im Xenienkampf (1851, 2. köt.); Schillers Jugendjahre (1856, 2. köt., kitünő munka).

2. *B., Franz*, német természettudós, szül. 1858. Mindenben, Vesztfáliában. 1900 óta New Yorkban a Kolumbia egyetemen az antropológia rendes tanára. Jelentős etnográfiai munkája: Indianische Sagen von der nordpacifischen Küste Amerikas (Berlin 1895).

Boaspor, l. *Bogosz*.

Boavista, a Verde-foki szigetek legkeletibbje, l. *Verde-foki szigetek*.

Bóaz (héber a. m. erő van benne), 1. Betlehemi földbirtokos, Rút (l. o.) második férje és Dávid király ősatyja. — 2. *B.*, a két vasoszlop egyikének

neve, amelyeket Salamon király a jeruzsálemi templomban felállított (l. *Jakin*).

Bob v. *bobby*, a londoni rendőr csúfneve, melyet az angol rendőrség ujjászervezőjének, sir Robert Peel-nek köszönhet. A londoni csőcselék ugyanis a rendőrséget először Peelers-nek, azután Bobbies-nek keresztelte el (B. az angoloknál kedvelt rövidítése a Róbert névnek).

Boba, kisk. Vas vm. czelldömölki j.-ban, (1910) 936 magyar lak.; a m. kir. államvasút czelldömölk-székesfehérvári vonala mellett, melyből itt az ukk-tapolczai és csáktornyai vonal ágazik ki; posta- és táviróhivatal.

Bobadilla, l. *Bovadilla*.

Bobajánosháza—sümegi h. é. vasút, l. *Dunántúli h. é. vasutak*.

Bobak (állat, *Arctomys bobac* Pall.), l. *Marmota*.

Bobare, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 155 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Lipik.

Bobartia *Ker.* (növ.), az Iridaceae (Nősziromfélék) család génusza, melynek 6 Fokföldön élő faja van fonalas vagy kardalakú tőlevelekkel, széttérült virágokkal. Kertekben sziklacsoportok benépesítésére használják. Említendők: *B. aurantiaca* Sweet, *B. gladiata*, *B. spathacea* Sweet.

Bobbiani libri, latin neve a milanói és a vatikáni könyvtárakban őrzött több becses és régi kéziratnak, melyeket a mai Bobbio (l. o.) közelében állott, 612 Columbanustól alapított apátságban másoltak.

Bobbinet (ang., *tüll*), nagy üregekkel biró, pamutfonalból készült vetülékfonalas fonott kelme (l. *Kelme*), melynél a vetülékfonalak körülfonódnak a láncfonalak körül és hálószerű lapot alkotnak. A vetülékfonalak körülfonódása az *1. ábrán* látható. Ezen ábrában az *a*, *a'*, *a''*-val jelzett láncfonalrendszer erősen kifeszített állapotban v. merev anyagnak képzelendő, mert csak ily esetekben tartja meg egyenes vonalú helyzetét, máskülönben enged a vetülék feszültségének s a *2. ábrában* előtüntetett elhelyezést veszi fel. Ezen ábrákon

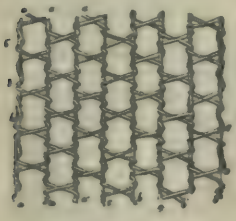

1. ábra. Bobbinet-kelme kifeszítve.

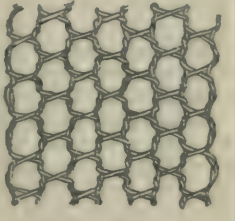

2. ábra. Bobbinet-kelme lazán.

két vetülékrendszer látható; az egyik, t. i. a *b*, *b'*, *b''*-vel jelölt balról jobbra halad, a másik, *c*, *c'*, *c''*-vel jelölt jobbról balra. A vetülékfonalak száma legtöbb esetben kétszerese a láncfonalak számának, némely árúnál pedig megegyezik a láncfonalak számával. A vetülékfonalak egymással kapcsolatban ugyan nem állanak, de az egy irányban haladó fonalak egy időben fonódnak a láncfonalak körül, miért is minden vetülékfonal külön hengeres csévére gombolyíttatik és minden cséve a *3. ábrán* jelzett külön süvegalakú lapos vetélőbe helyeztetik el. A vetélők egyidejüleg mozgattatnak. A körülfonódás következő módon történik. A láncfonalak, mint a *4.* és *5. ábrákból* látható, a *G*-vel jelölt fonalas dorongról a *Z*-vel jelölt kelmedoronghoz futnak, tehát függőleges irányban haladnak. Minden láncfonal az *a b* nyüstök egyikével kapcsolt *c d* nyüstszemeken át halad. E nyüstök segélyével a láncfonalak a kelme szélessége irányában *jobbra-balra* elhúzhatók. Az *ll'* jelű vetélők rovatékokba egymás mellé helyeztetnek a kelme szélessége irányában. E rovatékos vezeték *LL'* körszelvényalakú s két részből áll, amelyek *KK'* állványhoz vannak erősítve. Az *LL'* vezetékek között van a láncfonal. Az *ll'* vetélők alsó részén ütközők vannak, amelyekbe a *pp'*-re erősített és félkörben ide-oda lengő *qq'* karok ütköznek s így a vetélőket *L* részből *L'* részbe s visszavezetik. Ezen áttolást az *EE'* rudak is előmozdítják. A vetélő mozgásával egyidejüleg a láncfonalak is jobbra-balra mozognak. Ha pl. a vetélő odamenve, a fonal jobboldala mellett haladt volna, úgy a láncfonal, mielőtt a vetélő visszamenne, jobbra húzatik s ezáltal a visszamenő vetélő ezen fonalat baloldalon éri, tehát már félig körülfonta, erre ismét balra halad a láncfonal és ekkor a vetélő ismét jobbról éri, tehát már teljesen körülfonta.

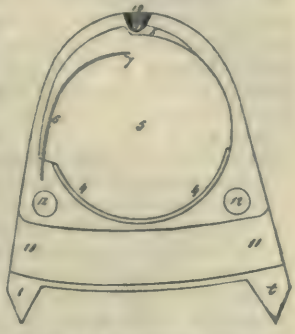

3. ábra. A bobbinet-gép vetélője.

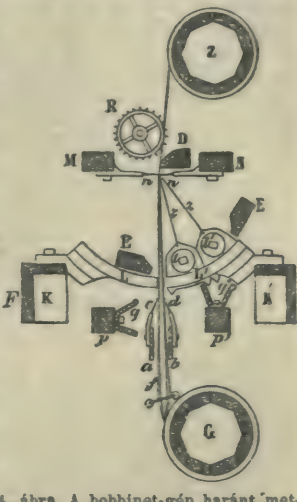

4. ábra. A bobbinet-gép harántmetszete. A vetélő balról jobbra halad.

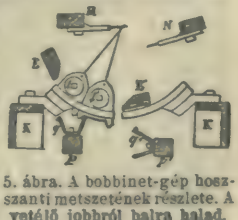

5. ábra. A bobbinet-gép hosszanti metszetének részlete. A vetélő jobbról balra halad.

A körülfonódott vetélőfonalat az *NM* jelű fésük oly magasságra emelik, hogy a keletkező hézagok egyenlők, illetőleg szabályosak. A B.-nek számos válfaja van. Készül síma és mintás kivitelben, ez utóbbihoz a B.-gép Jacquard-géppel sze-

reltetik fel. Ha a B. sávok alakjában készül, neve Entoilage.

Bobbio, B. ker. és püspökség székhelye Pavia olasz tartományban, a B. és Trebbia összefolyásánál, a Penice hegy lábánál, (1901) 4848 lak. Eredetét ama kéziratgyüjteményéről híres kolostornak köszöni, amelyet Szt. Columban, Luxeuil apátja, 612. alapított. 1743-ban került Ausztriától Szárdiniához.

Bobby, l. *Bob.*

Bobda, nagyközség, l. *Papd.*

Bobenhausen a. m. Babenhausen (l. o.).

Bober, az Odera legnagyobb mellékvize; az Óriás-hegység sziléziai oldalán ered B. falunál, 260 km. hosszú folyás után Crossennél torkollik. Jelentékenyebb mellékvizei balról: a Zacken és Queis, jobbról a Sprotte. Nem hajózható és nem tutajozható. Róla kapta nevét a B.-hegység, a Hirschbergtől É.-ra fekvő Ny.-i része a Katzbachhegységnek.

Boberella (növ.), l. *Zsidócseresznye.*

Boberg, *Gustaf Ferdinand*, svéd építész, szül. Stora Kopparbergben 1864 ápr. 11. A régi svéd építészetet véve alapul, B. a modern svéd építészet legkiválóbb képviselőinek egyike. Művei közül kiemelendők: a stockholmi városi villamossági művek palotája (1892); az 1897-iki stockholmi kiállítás főbb épületei; az 1900-iki párisi világkiállítás svéd pavillonja; a stockholmi új postapalota (1904); a malmöi postapalota (1906) stb. B. mint iparművészeti tervező is nagy szerepet játszik és rézkarcokat is készít.

Bóbics, hágó Háromszék vm.-ben, a Magyaros hegytömegben, Ojtoz közelében; 1788. a székelyek itt a törökök ellen győzelmes csatát vívtak, 1849. pedig Pap Mihály az oroszok ellen.

Bobierrit (ásv.), víztartalmú magnéziumfoszfát, fehér gumók a guanóban, lelőhelye Mejillones (Chile).

Bobillier (ejtsd: bobillyé), *Marie*, l. *Brenet.*

Bobina. A drótköteleket, melyekkel az aknaszállítás történik, rendesen gömbölyüre, de néha szalagszerüen laposra is készítik. A gömbölyű kötelet henger- vagy kúpalakú dobokra szokták tekerni úgy, hogy kötél kötél mellé jut a dob felületén; a lapos kötelek azonban ily módon göngyölítve rendkívül hosszú dobokat kivánnának; ezt elkerülendők, az ilyen köteleket egymásra göngyölítik egy igen kis átmérőjü dobon. A göngyölet átmérője igy minden tekerődéssel nagyobbodik s hogy a kötél tekerődései egymásról le ne csúszhassanak, mind a két oldalon sugár irányában kiálló karok vezetik és tartják a kötelet a kellő helyen. A kis dob és e karok együtt B.-nak neveztetnek.

Bobingen, közs. Schwaben bajor ker. Schwabmünchen (ettől 12 km.-nyire) j.-ban, a Sinkel és vasút mellett, (1905) 2128 lak.

Bobinoir (franc., ejtsd: bobinoár), a fésüsgyapjúiparban alkalmazott hengeres nyujtógép és szövőgyárakban alkalmazott csévelőgép francia neve.

Bóbita, (növ., *magüstök*, l. az *ábrákat; pappus*), a fészkes növények és valerianaceák termésének tetején levő szőrüstök vagy más pikkely-, korona-, párkányféle stb. képződmény. A B. a rendesen aprószemü termésen nevezetes biológiai célt teljesít. Vele hordja szét a szél ezeknek a növényeknek gyümölcsét mindenfelé. A B. lehet tapadó szerv is (l. *Farkasfog*) vagy nem engedi a

1. ábra. 2. ábra. 3. ábra:
A bóbita formái.

gyümölcsöt a vízbe lemerülni stb. A B. a fészkes növények hiányzó csészéje helyét foglalja el, ezért is egyéb összehasonlító alak- és fejlődéstani okból átalakult csészének kell a B.-t tekinteni. L. még *Kaszat.* — *B.* állattani értelemben némely madár fején búbosan álló tollbokréta.

4. ábra.
A gyermekláncfű vacokja a bóbitás gyümölcscsel.

Bóbitás fürj v. *bokrétás fürj (Rollulus)*, l. *Rulul.*

Bóbitás gyöngytyúk (*Numida cristata* Pall.), l. *Gyöngytyúk.*

Bóbitás halak (állat), l. *Lophotes.*

Bóbitás kácsa v. *császárkácsa.* A házi kácsának egy fajtája, melyet, ámbár gazdasági tekintetben is jónak mondható, jó tojó és húsa ízletes, mégis inkább díszszárnyasként tenyésztenek. Főjellege, hogy fején húsos búbot visel, mely nagyon finom pelyhes tollazattal van benőve. Két változata van: *a sárga bóbitás*, mely, kivéve a bóbitát, sárga tollazatu, de a gácsér fakósárga — a fején, a nyak felső oldalán és a vállakon sötétebb árnyalattal —, a jérce chamois-sárga; *a fehér bóbitás* tollazata hófehér. Edzett, igénytelen fajta, melynek tenyésztése nagy gondot nem igényel.

Bóbitásmadár (*Corythaix leucotis* Rüpp. állat), l. *Corythaix.*

Bóbitás sas (*Spizaëtus*, állat), l. *Sasfélék.*

Bóbitás tyúkok, a tollbokrétás fejü tyúkok; több fajta tartozik e csoportba. A B. homlokcsontjából egy kis kiemelkedés van s ezen foglal helyet a tollas bóbita. Megkülönböztetnek *ősi tökös* és *valódi B.-at*; az előbbiekhez tartoznak a kicsiny, hátraálló tollbokrétájú tyúkok (mint a Breda, La Flèche), az utóbbiakhoz a nagy, teljes bóbitájú s többnyire szakállal biró tyúkok (Houdan, Crève-coeur, padovai és a török v. szultán tyúkok). L. még *Taréjos tyúkok.*

Bobizáció. A XVI—XVII. sz.-ban teoretikusok és zeneszerzők különböző neveket ajánlottak az alapskála 7-ik fokának megjelölésére, még mielőtt a mai *si* névben megállapodtak. E javaslatok gyüjtőneve B. De értjük alatta a skála *valamennyi* fokának különböző elkereszteléseit is, szemben az arezzói Guidó-féle szótagokkal (l. *Arez-*

zói szótagok). Az ide tartozó rendszerek: 1. *bocedizáció* v. *voces belgicae*, Waelrant rendszere, amely 1600 előtt Belgiumban elterjedt *(bo, ce, di, ga, lo, ma, ni,* a. m. c, d, e, f, g, a, h); 2. *bebizáció*, Hitzler rendszere, 1628 *(lA, Be, Ce, De, mE, Fe, Ge* a. m. a, b, c, d, e, f, g); 3. *damenizáció*, Graun javaslata 1750 *(da, me, ni, po, tu, la, be).* De győzött a régi szolmizáció (l. o.).

Bobo (spanyol), a spanyol vígjátékok bohóc alakja, azonos vele a *Gracioso* (l. o.).

Bobora, l. *Bábavár.*

Boborükin, *Peter*, orosz író, szül. Nyizsnyij-Novgorodban 1836 aug. 27. előkelő nemes családból. Már fiatal korában több nyelvet tudott s a szépművészetekben is jártas volt. Kazánban és Dorpatban tanult s nevét első drámáival tette ismertté, köztük az Odnodvorec (hétszilvafás nemes), melynek legnagyobb hatása volt. Aztán Szt.-Pétervárra ment s nemsokára megkapván örökségét, 1863. saját kiadásában egy közlönyt szerkesztett: Biblioteka dlja čtenija (Olvasó könyvtár) címen. Később a közlöny megszünvén, kizárólag az irodalommal foglalkozott. Egymásután jelentek meg elbeszélései, regényei, melyek közt kiválóbbak: Esteli áldozat, Szolid jóltevők, Cübuljka doktor, Kitajgorod (Khinaváros, Moszkvának egyik városrésze), Iz novych (Egy az új emberek közül), Na uščerbě (Meredek felett) stb. Vaszilij Tjerkin c. regénye az orosz állapotoknak kíméletlen feltárása miatt hazájában, de külföldön is nagy feltünést keltett. Összegyüjtött művei megjelentek Szt.-Pétervárt 1885—87 (12 köt.) és újra 1897. 1900. a szentpétervári akadémia tiszt. tagja lett.

Bobory *Károly*, kat. áldozópap és politikus, szül. Pesten 1807 márc. 31., megh. Nagykátán 1879 jún. 15. Olyan családból származott, mely 1848. szívvel-lélekkel csatlakozott a szabadságharc ügyéhez. 1835-ben a keleti nyelveket tanította a pesti egyetemen, 1846. ceglédi plébános lett s 1848. nyarán ő készítette elő Kossuth híres ceglédi utazását. Ő volt az, aki a váci káptalan viselkedésének ellensúlyozására jún. 21. értekezletre hívta a kat. papokat, hogy a szabadságharc mellett való hűségre buzdítsa. A fegyverletétel után 15 évi várfogságra ítélték, de 1857 májusában kegyelmet kapott. 1869-ben képviselővé választották Ceglédben, 1875. pedig nagykátai plébános lett. B. a szélső radikális ellenzék híve volt és szabadelvű egyházpolitikai nézeteivel nagy feltünést keltett. Irt egy röpiratot a *Polgári házasságról* címmel.

Bobosan (állat), a goge *(Buceros plicatus* Forst.) nevű szarvascsőrű madár neve a Szunda-szigeteken.

Bobót *(Boboth)*, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 610 tót és német lak., postahivatallal; u. t. Bercsény. Van papirgyára, mely kizárólag csomagolópapirt készít.

Bobota, adók. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1900) 2140 horvát-szerb lak.; postahivatal, u. t. Borovo.

Bobótszabadja, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 368 tót lak.; u. p. Bobót, u. t. Bercsény.

Bobovac, 1. adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1900) 1184 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sunja.— 2. *B.*, várrom Boszniában, Sarajevo kerületi kapitányságban, Ćatići vasúti állomás közelében, a Trsztenica völgyében. Egykoron a boszniai bánok és királyoknak volt székhelye. Bosznia utolsó királya Tomasevics István 1460. székhelyét Jajcába tette át, mivel B. a törökök támadásainak nagyon ki volt téve. De végzetét ezzel elhárítani nem tudta, mert 1463 máj. 22. Radak várkapitány II. Mohamednek a várat feladta; a szultán az erősséget leromboltatta és Radakot lefejeztette.

Bobovnik (növ.), l. *Calla.*

Bobr v. *Biebrz* ejtsd: bjebzs), a Narev folyó mellékfolyója Orosz-Lengyelországban, a grodnói kerületben, 150 km. hosszú, az Augusztovszkij-csatorna a Njemen folyóval köti össze.

Bobrek, közs. Oppeln porosz kerület Beuthen (ettől 3 km.-nyire) j.-ban, a Beuthen és vasút mellett, (1905) 5950 lak.; kohókkal, ammoniák- és benzolgyárral.

Bobrikov, *Nikolaj Ivanovics*, orosz tábornok, Finnország kormányzója, szül. 1838., megöletett Helsingforsban 1904 jún. 16. Korán emelkedett magas katonai rangra. A testőrcsapatok s a szentpétervári hadkiegészítő kerület vezérkari főnöke s a cár hadsegéde volt. 1898 aug. 29. történt kinevezése óta Finnországban erőszakos módon buzgólkodott az ország russzifikálása terén, ezért egy Schaumann Eugen nevű finn ifjú agyonlőtte.

Bobrinec, város Kherszon (ettől 193 km.-nyire) déloroszországi kormányzóságban, a B. partján, (1897) 14,352 lak.; dohánygyártással. Közelében sok kurgan látható.

Bobrka, B. kerületi kapitányság székhelye Galiciában, 31 km.-re Lembergtől, vasút mellett, (1900) 5315 lak.; vászonszövéssel.

Bobró, kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 1288 tót és német lak.; postahivatallal, u. t. Szlanicza. Lakói jó vásznat szőnek s azzal a külföldön is kereskednek.

Bobrov, B. kerület székhelye Voronezs orosz kormányzóságban, a Bitjuga és vasút mellett, 100 km.-re Voronezstől, (1897) 3871 lak.; gyümölcstermesztéssel; faggyúolvasztókkal.

Bobrovnik, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, Hlinikkel és Tvaroznával *Hódosfalva* (l. o.) néven egyesült.

Bobrujszk, B. kerület székhelye Minszk (ettől 173 km.-nyire) orosz kormányzóságban, a Berezina és Bobrujka összefolyásánál, vasút mellett, (1897) 35,177 lak.; élénk gabona- és fakereskedéssel. B. vár kb. 1 km.-nyire van a várostól. I. Sándor cár építtette; 1897-ben felhagytak vele. 1902-ben a várost nagy tűzvész pusztította.

Bobrzynski, *Michael*, lengyel történetíró, szül. Krakóban 1849 szept 30. 1877-ben u. o. a német és ó-lengyel jog egyetemi tanára lett. 1885 óta az osztrák reichsratnak és a lengyel klubnak befolyásos konzervativ tagja. Fő munkája Lengyelország története (Dzieje Polski, 4 köt. Varsó 1879, 3. kiad. 1885; oroszra lefordította Karjejev); B. e munkájában szokatlan szigorral ítéli meg a lengyelek multját. Megírta továbbá a német és lengyel jog történetét (Krakó 1876). 1908-ban Galicia helytartójává nevezték ki, amit különösen a rutének vettek zokon, kik vaskezétől tartottak.

Bobsleigh (ang., ejtsd: bobszlé), kormányozható szán. Két szánból áll, melyek elülsője forgó aljjal

elforgatható. Kanadából származik, ahol szálfa szállítására használják. Szokásos a szánsportnál is s már nálunk is szerepel.

Bobula, 1. *János*, id., építész, szül. 1844 márc. 15. Liptóújváron, megh. 1903 nov. 15. Budapesten. Ősi lengyel nemesi családból származott, mely a XVII. sz.-ban telepedett le a felvidéken. 1863-ban építőmesteri oklevelet kapott s mint ilyen végezte a budapesti műegyetemet. Ezután hosszabb tanulmányi utat tett a külföldön, majd Budapesten telepedett le. Tevékenységének és sokoldalúságának kiváló jelét adta az 1885-iki országos általános kiállítás épületeinek tervezésével és építésével. Megalapította az *Építési Ipar* lapot, majd az iparosmozgalmak ébrentartására a *Magyar Ipar- és Kereskedelmi Közlönyt*. Számos közgazdasági irányú cikket írt s a magyar iparügyről nagyobb önálló művet *Magyarország iparügye* címen (1890). Később megalapította az *Építészeti Szemle* folyóiratot. 1889-ben a lublói kerületben orsz. képviselőül választották.

2. *B. János*, ifj., építész, az előbbinek fia, szül. 1871 febr. 24. Budapesten. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. 1893-ban a kormány Észak-Amerikába és Angolországba küldte a kiállítási és higiénikus építkezések tanulmányozására. Ez útjáról terjedelmes jelentésben számolt be. Nagyobb építkezései a szabadkai, nyíregyházi, esztergomi és kézdivásárhelyi közkórházak; nyilvános pályázaton sikert aratott a trencséni vármegyeház, munkácsi és szamosújvári városházak terveivel. Nevezetes alkotása a debreczeni új gör. kat. templom is. Atyja halála után átvette a *Budapesti Építészeti Szemle* szerkesztését. Számos cikket írt a napilapokba és szakfolyóiratokba.

Bocage (franc., ejtsd: bokáss) a. m. cserje, liget. Több franciaországi vidék neve: *B. bréton* (most a département Ille-et-Villainehez tartozik); *B. champenois* (départ. Marne); *B. normand* v. *B. Pecheron* (départ. Calvados); *B. vendéen* (départ. Vendée).

Bocage, l. *Barbosa du Bocage*.

Bočanjevci, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 958 horvát-szerb és magyar lak.; vasúti állomás, u. p. és u. t. Valpó.

Bocatius *János*, kassai főbíró és iskolaigazgató, szül. Wetzschauban (Lausitz) 1549., megh. Magyar-Bródon, Morvaországban 1621 okt. 31. Eredeti neve Boch volt; Horváth Mihály tévesen tartotta Bogáthynak. Az 1580-as években jött Magyarországba s 1594. az eperjesi kollégium rektorává lett. 1598-ban Rudolf magyar nemességre emelte és koszorus császári költő címmel tisztelte meg. A következő évben Kassa város tanácsa meghívta az ottani iskolák vezetésére s a kassai iskola az ő vezetése alatt érte el virágzásának tetőpontját. 1603-ban városi főbírónak is megválasztják s ezentúl «rector utriusque reipublicae»-nak írja magát. 1604-ben a kassai Szent Erzsébet templom erőszakos elvétele ellen protestáló küldöttséget vezeti Prágába Rudolfhoz. Audienciát azonban nem nyert, a következő évben természetesen megnyittatta Bocskai hadai előtt Kassa kapuit s mint szabadítót üdvözölte. Ettől fogva Bocskait követi diadalmas útján, ki B.-t Németországba küldi a protestáns fejedelmek szövetségének megnyerése végett. Mivel azonban császári útlevele nem volt, Henrik braunschweigi herceg elfogatta s kiadta a császáriaknak, kik élethossziglani börtönre ítélték. Öt évig sínylett már a prágai tömlöcben, midőn a várban cselédnek állott hű felesége módját ejté annak, hogy maga vihetett ebédet a rabnak s ez alkalommal kenyérbe rejtve egy kötélhágcsót juttatott kezébe, melynek segélyével B. még azon éjjel megmenekült. Prágából Kassára ment, hol ismét megkinálták a főbírói tiszttel; ő azonban csak az iskola igazgatását vállalta el. Nevelési rendszerének jelszava: «non scholae, sed vitae discimus». (Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.) Ennélfogva a legfőbb súlyt azon dolgok tanítására fektette, melyek a polgároknak szükségesek, ha esetleg elöljárókká lesznek. Bethlen Gábor fejedelem mindjárt trónralépte után szemet vetett reá s a gyulafehérvári nagy könyvtár őrévé tette. Egyszersmind azonban diplomáciai fontos megbizatásokban is sűrűen alkalmazta. Utolsó útját is éppen a fejedelem érdekében tette, midőn utólérte a halál. Műveit latinul írta; ezek alkalmiak, de van közöttük egy-két történelmi, jogi és pedagógiai tartalmú is. V. ö. *Tóth* Lőrinc, B. (Kassai főg. Ért. 1884–85).

Bocca (ol., ejtsd: bokká, több. *bocche*) a. m. száj, torkolat, folyótorkolat, tengeröböl, hegyszoros; működő vulkánoknak olyan melléknyílása, amelyen izzó láva ömlik ki. Egy-egy vulkánnak több B.-ja is lehet. — *B. chiusa* (a. m. csukott szájjal), a zenében a dörmögő, búgó hang.

Boccaccino *(Boccaccio)*, olasz festő, szül. 1467 körül Ferrarában, megh. 1524—25 közt Cremonában. Valamelyik ferrarai festőnek, Robertinek vagy Panettinek műhelyében tanult; később a velenceiek, elsősorban a Belliniek, Cima és Giorgione irányították művészi fejlődését, amiről a velencei akadémiában lévő s Szt. Katalin misztikus eljegyzését ábrázoló jegyzett képe is tanuskodik. Fő műve a cremoi székesegyház falfestmény-sorozata, melyen 1506., 1508. és 1510—19-ig dolgozott. A cremonai iskolához szokták számítani. Sokáig neki tulajdonították egy ismeretlen utánzójának, az ú. n. Pseudo-B.-nak műveit.

Boccaccio (ejtsd: bokkáccso), *Giovanni*, a legnagyobb olasz írók egyike, szül. Párisban 1313 elején, megh. Certaldóban 1375 dec. 21. B. apja Boccacci di Chellino, anyja egy Johanna nevű fiatal párisi nő volt. A fiú, kinek neve egyrészt az anyjának (Giovanna), másrészt az apjának (Boccacci) keresztnevéből alakult ki, Firenzében kezdett iskolába járni. Tehetsége korán nyilatkozott és már hét éves korában kezdett verselni. A nagytekintélyű kereskedő és bankár apa őt is kalmárrá akarta nevelni; így került a tizenegyéves B. Nápolyba, a gazdag kereskedővárosba. Itt töltötte B. serdülő és ifjukorát. Minthogy azonban a kereskedői pályát sehogy sem tudta megkedvelni, atyja engedelmével a kánonjog tanulmányozásába fogott. B. a nápolyi egyetemen hat évet vesztegetett el; nem sokat foglalkozott a jogtudománnyal; inkább versírással és mulatozással töltötte idejét. Mint sok más nagytehetség, ő is sokáig keresgélt, tétovázott, míg igazi hivatását megismerve, a régi irodalom tanulmányozásába

merült és életét a tudománynak és a költészetnek szentelte. Szívesen látták Róbert király könnyű erkölcsű udvaránál is, ahol akkor serdült hajadonná Johanna, Endre magyar herceg későbbi neje, akinek alakjával gyakorta találkozunk B. műveiben. Róbert királynak egy törvénytelen leánya volt az az Aquinói Mária grófnő is, akivel B. évekig tartó szerelmi viszonyt szőtt és akit műveiben Fiammetta néven ünnepelt. 1339—41 körül apja visszahívja Firenzébe. Az ezután következő tíz évről nincsenek biztos adataink. Volt Ravennában és 1348. Forliban. Lehetséges, hogy ez időben megfordult Nápolyban is. Hogy a dögvész ideje alatt ott volt-e, nem állítható bizonyosan; lehet, hogy csak hallomásból írta le a pestist; annyi azonban bizonyos, hogy Firenzébe csak a dögvész után tért vissza. Ebben az évben (1348) vagy a következőben meghalt B. apja, s ezentúl mostohaöccséről, Jakabról is gondoskodnia kellett. Mária grófnő is elhalálozván, költőnk szakít eddigi ifjukori könnyelműségével és ezentúl teljesen a tudományoknak él. Életét új és helyes irányba Petrarca barátsága terelte, akit Firenzében 1350. vendégül lát s akivel soha ki nem alvó, benső barátságot köt. Polgártársai nem késtek nagy tehetségét megbecsülni és igen gyakran küldték követül a pápához, vagy más fejedelmekhez. 1373-ban Firenze városa azzal bízta meg, hogy nyilvános felolvasásokat tartson Dante Divina Commedia-járól. De nem sokáig felelhetett meg e tisztének; betegeskedni kezdett s csakhamar meg is halt.

Munkái részben olasz, részben latin nyelvűek. Az előbbiek ismét részben verses, részben kötetlen formában vannak írva. Verses munkái közül szerelmes dalai (Rime) kisebb jelentőségűek. Annál nevezetesebbek elbeszélő versei: az Amorosa Visione (Szerelmi látomás), egy némileg Dante Divina Commediájával rokon mű; a Teseide c. heroikus éposz; a Filostrato c. lovagéposz, mely Troilos és Chryséis (Cressida) történetével foglalkozik; végre a Ninfale fiesolane c. 500 stanzára terjedő bájos idill. Olasz prózai munkái közül megemlítjük a Filocolo-t, melyet, nem nagyon szerencsés kézzel, a Flor és Blancheflor kedvelt históriájából alkot, az Ameto-t, mely egy allegorikus pásztoridill keretében a hét kardinális erényt ünnepli és végre a Fiammettát, B.-nak a Decamerone és a Filostrato után talán legszebb alkotását. Ez a mű a modern pszichológus regény legérdekesebb előfutója: egy kedvesétől elhagyott asszony beszéli el benne érzelmeit, ama korhoz képest csodálatos analizáló finomsággal és igazsággal. Itt kell még megemlítenünk B. Dante-életrajzát, mely a nagy firenzeinek első biográfiája, és az Inferno első tizenkét énekéhez írt nagybecsű kommentárjait.

B. legfontosabb műve, amely nemcsak a világ legtávolibb helyeire vitte el hírét, hanem egyúttal érték dolgában minden idők egyik legszebb alkotása, a Decamerone (tíz nap). E műben hét leány és három ifjú, akik a pestis elől egy Firenze közelében levő villába menekültek, tíz napon át mindennap egy-egy elbeszélést mond el egymásnak, mindennap más-más irányut. B. részint a népies hagyományból, részint a közszájon forgó adomákból, részint más írók könyveiből merítette a száz elbeszélés tárgyát, természetesen művészi öntudattal gyúrva át az idegen anyagot. Ama kezdetleges históriák után, melyek B. fellépte előtt jártak, óriási haladást mutatnak ez elbeszélések, mert bennük a többé-kevésbbé komplikált mesék drámai gyorsasággal vannak előadva, az elbeszélés hangja mindig a tárgyból fakad és százféleképen módosul, a toscanai paraszt nyelve egyszerre numerózus és ritmikus műprózává emelkedett, és mert bennük annyi új alak teremtődött, amennyit Dante után és Shakespeare előtt senki sem alkotott. Ez elbeszélésekben végre a sok egyes vonás a XIV. sz. magánéletének virtuóz rajzává egyesül. A Decamerone egyike a világirodalom legolvasottabb, legtöbbször lefordított, legtöbbször kiaknázott munkáinak. A magyar irodalom néhány XVI. és XVII. sz.-beli históriája is részben közvetve, részben közvetlenül belőle merítette tárgyát: Enyedi György Gismund és Giszkardja, Istvánffi Pál Volter király históriája, Vasfay Gáspár Vitéz Francisco históriája, Veres Gáspár Két nemes ifjú stb. (V. ö. *Heinrich* Gusztáv, B. élete és művei, 1881, hol a magyar földolgozások is tárgyalvák.)

Boccaccio mint a humanizmus előharcosa is nagyon kiváló. Latin munkái nagyban gyarapították a XIV. századnak a klasszikus ókorról való ismereteit.

Irodalom. A B.-ra vonatkozó óriási irodalmat illetőleg lásd D'Ancona és Bacci: Manuale della Letteratura italiana, VI., 373. — B. művei közül csak a Decamerone van meg magyarul (Bpest és Bécs); 1909. Brassóban, a korán elhunyt Bokor Jánosnak fordításában a Decameronnak teljes és hű magyar kiadása jelent meg. A mű elején B. terjedelmes életrajzát adja a szerző. Figyelemreméltó a Decamerone olasz kiadásainak rengetegéből a Mantellа—Profumi szerkesztésében megjelent kiadás (Napoli, Bideri 1905), melynek I. kötete az ifjuságnak, II. kötete a felnőtteknek való novellákat tartalmazza, együttesen pedig az egész Decamerone-t nyujtja.

Bocca della verità (olasz, «az igazság szája»). Így nevezik a mostanság Rómában, a Santa Maria in Cosmedin templomban őrzött, kőből faragott, életnagyságnál nagyobb, ókori római álarcot. A középkorban azt beszélték róla, hogy a régi rómaiak, midőn esküdtek, az álarc tátott szájába dugták a kezüket s a hamisan esküvőnek kezét a száj nem ereszté szabadon. Rómában az előbb említett Mária-templom és a Vesta-templom között elterülő tér neve ma is B.

Bocca di Cattaro, l. *Bocche di Cattaro.*

Boccale (ol. a. m. korsó, lat. *poculum*), folyadékmérték borra, pálinkára és olajra, különösen Felső- és Közép-Olaszországban volt használatos. Nagysága városonként és vidékenként 0·5—2·683 l. közt váltakozott.

Boccalini, *Traiano,* olasz író, szül. Loretóban 1556., megh. Velencében 1613 nov. 26. Tanulmányait Padovában és Rómában végezte. Rómában tanított, VIII. Kelemen pápa alatt több egyházi birtok kormányzója, később a kormányzósági törvényszék birája volt. Majd Velencében vonta meg magát, ahol egy évi tartózkodás után meghalt. Az a híresztelés, hogy a spanyol kormány mérgeztette meg, valótlan. B. a publicisztikai irodalom megalapítójának mondható. Híres munkájában, a Ragguagli di Parnaso-ban (Venezia, 1ª cen-

turia 1612; 2ª centuria 1613) korának politikai és irodalmi előítéleteit ostorozza, kárhoztatja a spanyol uralmat és biztatja kortársait, hogy rázzák le a szégyenletes igát. E mű nagy feltűnést keltett. Nagy hatással volt nemcsak az olasz írókra, hanem a külföldiekre is. A mi Zrinyi Miklósunknak is kedvelt olvasmánya volt. V. ö. *Körösi* Sándor, Zrinyi és Machiavelli (Bp. Athen. 1902, 10—11., 59. és 110. lapjain).

Boccaporta (ol., tenger.) a. m. gádor (l. o.).

Boccardo, *Gerolamo,* olasz nemzetgazdasági író, szül. Genovában 1829 márc. 16., megh. Rómában 1904 márc. 20. 1848-ban az olasz függetlenségi háború harcaiban részt vett mint önkéntes. Korán magára vonta Cavour figyelmét. 1862-ben a genovai egyetemen a nemzetgazdaságtan tanára, 1877. szenátor, 1888. államtanácsos, 1891. a közigazgatási bíróság bírája lett. Főművei a Trattato teorico-pratico di economia politica (1853, 3 köt.), említendők: Storia del commercio (1866); Dizionario dell' economia politica e del commercio (1885—87, 2. kiad.); Dell' applicazione dei metodi quantitativi alle scienze economiche (1875); Le banche ed il corso forzato (1879); Sed riordinamento delle banche in Italia (1881); I principii delle scienze e dell' arte delle finanze 1887). Ezekhez csatlakoznak történelmi munkái: Antichità romane e greche; Corso di storia universale (5 köt.); Feste, guochi e spettacoli s néhány a természettudományok körébe vágó dolgozat: La natura e l' uomo; Fisica del globo; La terra e la sua progressiva conquista, mely utóbbi magyarul is megjelent *Dungov* István fordításában: A föld és fokozatos meghódítása címen. B. vezette a Nuova Enciclopedia italiana új kiadását és adta ki a Biblioteca dell' economista (14 köt.) 3. sorozatát.

Boccati, *Giovanni da Camerino* (tk. *Giovanni di Pier-Matteo d' Antonio d' Annutio),* olasz festő, szül. 1420 körül Camerinoban. A Benozzo Gozzoli, Filippo Lippi és Piero dei Franceschi hatása alatt fejlődött. Főként Perugiában dolgozott, ahol 1445. polgárjogot nyert. Művei sok formai fogyatékosságot árulnak el, de azért kellemes benyomást tesznek. Festészettörténeti jelentősége abban rejlik, hogy az umbria-marchei vidéken egyik közvetítője volt a firenzei hatásnak. Fő műve a belforti Madonna szentekkel és zenélő angyalokkal (1468); a budapesti Szépművészeti Múzeum egy másik jellegzetes Madonnáját (1473) őrzi.

Bocca Tigris (kinai nyelven: *Hu-men,* vagy *Fur-man* a. m. tigriskapu), a portugáloktól eredő neve a Szi-kiang vagyis Csu-kiang kinai folyó deltája egyik 4 km. széles ágának Kanton (l. o.) közelében.

Bocche (ol., ejtsd: bokke), l. *Bocca.*

Bocche di Cattaro, az Adriai-tenger mély, fjordalakú öble Dalmácia legdélibb részében. A bejárat a Punta d'Ostro és a Punta d'Arza közt van. Az öböl kanyargásainál, a keskeny medencék váltakozásainál és a környékét takaró délszaki növényzeténél fogva Európa legérdekesebb vidékei közé tartozik. Mélyebb medencék benne a Baja di Topla, a Teodoi-öböl, ÉNy.-i végében a Risanoi, DK.-i végében pedig a Cattaroi-öböl. Ennek partján áll Cattaro (l. o.). Mélysége 42 m.; egyes helyeken erődök védik. V. ö. *Vrbanić,* Gesch. d. B. d. C. (Zágráb 1887); *Thyard-Laforest,* Die B. d. C. (Spalato 1898).

Boccherini, *Luigi,* olasz zeneszerző, szül. Luccaban 1743 jan. 19., megh. 1805 máj. 28. Manfredi Filippino hegedűművésszel Párisba ment, ahol nagy tetszést arattak vonós hangszerekre írt triói. Onnan 1768. Madridba került. 1785-ben királyi udvari zeneszerző lett, II. Frigyes Vilmos porosz király pedig évi járadékot fizetett neki azzal a kikötéssel, hogy évenkint egy kamarazenei művet komponáljon az ő számára. De a század végén helyzete igen rosszra fordult. A porosz király halála után (1797) az évi járadék elmaradt s egy versenytársa Brunetti Gaetano a madridi udvarnál is megingatta állását, minek folytán a nagytehetségű művész egészen elhagyatva és nyomorban halt meg. Hátrahagyott művei egy Stabat Mater s nehány kisebb szerzemény, amelyeket nagy eredetiség jellemez. 125 vonósötöst, 91 vonósnégyest, 54 vonóshármast stb. írt. Életírója *Picquet,* Notice sur la vie et les ouvrages de L. B. (Paris 1851) és D. A. *Cern* (1864).

Bocchetta (ejtsd: bokketta), *La,* 780 m. magas hegyszoros a Liguri-Apenninekben, a Noviból Genovába vezető út kulcsa; ezért is több kisebb ütközetnek (1746 és 1747) volt színhelye. Közelében a Valle di Bolceverában igen szép márványt bányásznak.

Bocchézek, Cattaro város vidékén, déli Dalmáciában lakó vad és rakoncátlan hegyi nép. 1869-ben a honvédelmi törvény behozatala miatt fellázadtak. Megveretésük után Rodič tábornok megkötötte velök az államra nézve szégyenteljes knezlaci békét, melyben kiváltságaikat elismerte, a rendes honvédelmi kötelezettség alól őket jóformán felmentette és még pénzösszeggel is kedveskedett nekik. I. Ferenc József császár uralkodásának 50-ik évfordulója alkalmával ugyan a kormány közbocsánatot hirdetett, mely alól azonban a katonai szökevényeket kivette, anélkül, hogy a helyi hatóságok ezt a Bocche népével tudatták volna. Az emigránsok tehát visszatértek, s a rendőrség letartóztatta őket. Sok ügygyel-bajjal sikerült csak az újra fészkelődő néptörzset lecsöndesíteni.

Bocchus, 1. Mauretania királya. Vejét Jugurthát (l. o.), Numidia királyát, Kr. e. 107 óta a rómaiakkal szemben támogatta. Marius azonban kétszer legyőzte s Sulla rábírta, hogy Jugurthát kiszolgáltassa. Jutalmul Numidia egyrészét kapta. — 2. *B.,* az előbbinek fia, Pompejus ellenségeivel tartott, amiért Caesar őt királynak elismerte (Kr. e. 49.). 46-ban, az afrikai háború alkalmával betört Juba országába, Numidiába, elfoglalta Cirtát, s ebbeli szolgálatát Caesar azzal jutalmazta meg, hogy Juba országának egy részét neki adta. Az Octavianus és Antonius közötti viszályban az előbbinek fogta pártját, míg testvére, Bogud, Antoniust támogatta. Octavianus ezért legyőzött testvérének mauretaniai birtokát neki adta. Megh. Kr. e. 33.

Boccia (ol., ejtsd: boccsa, a. m. golyó), azonos a francia *cochonnet* golyójátékkal. Egy golyót kidobnak célul, s a többivel ezt el kell találni. A mi gyermekeink is játszák.

Bocconia *L.* (növ.), a Papaveraceae (Mákfélék) család génusza, melynek 4 faja melegvidéki növény. Kertekben egyes fajait szabadban és hidegházakban termesztik.

Bocedizáció, l. *Bobizáció.*

Bochara, l. *Bokhara.*

Bochari, l. *Bokhári.*

Bochdan *Jakab*, l. *Bogdány.*

Bócher, l. *Báchur.*

Bócher, tolvajnyelven ostoba, paraszt.

Bochkor (ejtsd: bocskor) *Károly*, egy. tanár, m. kir. udv. tanácsos, szül. 1847. Csiksomlyón. 1867-ben az állami számvevőség tisztviselője lett. 1877-ben magántanárrá habilitálták a budapesti egyetemen, 1889. rendes tanár lett. Egy izben képviselő is volt. Munkája: *A gazdasági számtartás rendszere* (Államszámviteltan); 6. kiadása 1906. jelent meg.

Bochmann, *Gregor von*, német festő, szül. Nehatban (Estland) 1850 jún. 1. Düsseldorfban Oswald Achenbachnak volt tanítványa és ott is telepedett le. Hollandiában, Belgiumban és Estlandban festett képei festői, hangulatos módon mutatják be az északi tájakat lakóikkal. Nyilvános gyűjteményekben láthatók: Délhollandi hajógyár (1878, Berlin, National-Galerie); A korcsma előtt (1893, drezdai képtár); Hollandi tengerpart (1894, München, Neue Pinakothek); Eszt vásár (Stuttgarti képtár) stb.

Bochnia, B. kerületi kapitányság székhelye Galiciában, a Rabov jobbpartján, Krakótól 48 km.-re, vasút mellett, (1900) 10,071 lak., Nagy Kázmér lengyel király emlékszobrával; cinntárgyak készítésével, élénk kereskedéssel. Fontosságát sóbányáinak köszönheti, amelyek 4 emeletben 324 m. mélységre ereszkednek le és évenként mintegy 15,000 tonna sót szolgáltatnak.

Bocholt *(Bochold)*, város Münster porosz kerület Borken (ettől 17 km.-nyire) járásában, a B.-i Aa és vasút mellett, (1910) 26,409 lak., gót székesegyházzal; jelentékeny pamutfonókkal, szövőkkel, fehérítőkkel és vasöntőkkel, sör-, gép- és cikóriagyártással. 779-ben N. Károly a Wittekind vezérlete alatt álló szászokat itt legyőzte.

Bocholt, *Franz von*, német rézmetsző; a XV. sz. végén Vesztfáliában, Bocholtban működött. 55 bibliai tárgyú metszete maradt fenn, melyeknek egy része eredeti, de sokat Schongauer műveiről másolt. Önálló művei németalföldi hatás alatt nyers realizmust mutatnak.

Bochum, város Arnsberg (ettől 72 km.-nyire) porosz kerületben, vasút mellett, az 1904. beolvasztott Hamme, Hofstede, Grumme és Wiemelshausen községekkel együtt, (1910) 136,916 lak., igen élénk iparral különösen acél- és vasiparral, vasharangöntővel, azonkívül dohány-, aszfalt-, alagcső-, tégla- és tapétagyártással, szén- és vasércbányászattal: nagyszerű munkásjóléti intézményekkel, I. Vilmos császárnak szobrával s több más szoborművel, monumentális kúttal és Bismarck-toronnyal; bányásziskolával.

Bock, 1. *Franz*, német archeológus, szül. Burtscheidben 1823., megh. 1899 máj. 3. Mint kölni plébános és aacheni kanonok nagy tevékenységet fejtett ki az egyházi archeológia és a Rajnavidék műemlékeinek ismertetése terén. Legfontosabb művei: Die Kleinodien der heiligen römischen Reichs deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardei (Wien 1864), melyben behatóan foglalkozott a magyar koronázási jelvényekkel is; Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters (Bonn 1856—71); Karls des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunschätze (Köln 1866—67). Die bysant. Zellenschmelze der Sammlung Swenigorodskoi c. művében (Aachen 1896) újból foglalkozott a magyar koronával és Kondakoff ellenében bizonyította, hogy annak felső része nem a XI. sz. végén vagy a XII. sz. elején készült, hanem Szt. István korából való (l. *Korona*). A M. Tud. Akadémia 1872. külső tagjának választotta meg.

2. *B., Hieronymus* (írói neve *Tragus*), német botanikus, szül. 1498 körül Heidersbachban, megh. 1554 febr. 21. Hornbachban, hol lelkész és orvos volt. 1532-ben valószínűleg protestáns hajlamai miatt innen eltávozott és Nassaui Fülöp gróf kastélyában talált menedéket, míg később ismét visszatérhetett. Jelentős művei: New Kreüterbuch vom Unterscheide, Würkung und Namen der Kreuter so in deutschen Landen wachsen (Strassburg 1539); köv. kiad. Kreuterbuch 1564. V. ö. *Meyer*, Geschichte der Botanik (IV. köt. 1857); *Pritzel*, Thesaurus liter. botan (Leipzig 1851).

3. *B., Karl Ernst*, német orvos, szül. Lipcsében 1809. febr. 21., megh. 1874. febr. 19. Tanulmányait Lipcsében végezte s ugyanitt lett docenssé 1833. Főleg a boncolástani tanulmányokkal foglalkozott, írt egy boncolástani könyvet, egy zsebkönyvet és atlaszt. A negyvenes évek elején Bécsben és Prágában kórboncolástant és fizikális diagnosztikát tanult s 1845. a kórboncolástan tanárává nevezték ki. Népszerű iratainak száma nagy; ezek neki mint konzultáló orvosnak nagy hírt szereztek, különösen a közönség körében. Sürgette az egészségtan tanítását az iskolákban, ismertette az emberi test szerkezetét, ennek ápolási módját s különös előnyét a tornázásnak. Nagyon elterjedt műve volt: Das Buch vom gesunden und Kranken Menschen (Leipzig 1855, 16. kiad. 1897), amelyet több más munkájával együtt magyarra is lefordítottak.

4. *B., Karl*, ázsiai utazó, szül. Kopenhágában 1849 szept. 17-én. 1868-ban mint kereskedő Angliába került és 1878. Tweedale marquis megbízásából Szumatrára zoológiai tanulmányútra ment, hol gazdag gyűjteményt is szerzett. Pártfogójának halála hírére Jávába ment és innen a hollandi helytartó megbízásából Borneóba, hol hosszabb ideig élt a dajakok között. Egészségének helyreállítása végett visszatért Európába, 1881. újból Kelet-Ázsiába indult, meglátogatta Sziámot és a Menam folyón fölfelé egész a független lao törzs területéig vonult. 1886 óta svéd-norvég konzuli szolgálatban áll és egy ideig Shangaiban helyettes konzul volt. Közzétett művei: Reis in Oosten Zuid-Borneo (Haag 1881—87, 2 térképpel); Head-huenters of Borneo (London 1881); Temples and elephants, through Upper Siam and Lao (u. o. 1884); En Normands opdagelsesreiser (Kristiania 1884); Oriantalske Eventyr (u. o. 1885).

Bockau, község Zwickau szász közig. kerület Schwarzenberg (ettől 6 km.-nyire) járásában a

zwickaui Mulde és vasút mellett, (1905) 3716 lak., papir- és kémiai iparral.

Bockenem, város Hildesheim (ettől 22 km.-nyire) porosz kerület Liebenburg j.-ban a Nette partján, (1905) 2435 lak., dohány- és hamuzsírgyártással.

Bockenheim, azelőtt különálló város, 1895 óta Frankfurt am Main (l. o.) része.

Bockhorn, község Varel (ettől 9 km.-nyire) oldenburgi j.-ban, vasút mellett, (1905) 3486 lak., tőzegtelepekkel.

Bočkinci, adók. Verőcze vm. alsómiholjáczi j.-ban, (1900) 241 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Crnkovci, u. t. Dolnji-Miholjac.

Bocklet, fürdőhely Unterfranken bajor kerületben, 8 km.-re Kissingentől, 350 lak., vasas és kénes ásványvízforrásokkal. V. ö. *Werner*, Bad B. (Kissingen 1883).

Bockold, Leideni János, l. *János*.

Bočkovec, adók. Belovár-Körös vm. kőrösi j.-ban, (1900) 554 horvát-szerb lak.; u. p. Sveti Petar Orehovec, u. t. Körös.

Bocksbeutel, félreértésből elrontott német szó. Eredetileg alnémetül Booksbüdel, t. i. Bücherbeutel, könyvtáska: a középkorban igen szokásos bőrburok, melyben főleg az értékes könyveket, de a hivatalos okmányokat is hordták. E célra használták a hamburgi tanácsosok is, kiket, úgy látszik, elsőben neveztek B., azaz elavult, copfos ósdiaknak, mert az őseiktől öröklött bőrburokhoz ragaszkodtak s a városi statutumokat hordták benne. Ily értelemben már 1746. gúnyolták ki a hamburgi szinpadon Der B. c. bohózatban a hatósági copfot és slendriánt.

Bockshorn, *Samuel*, pozsonyi, utóbb nürnbergi templomi karnagy, tudákos latin néven *Capricornus*, szül. 1628. A württembergi herceg 1657. udvarához hívta karnagynak, s itt Stuttgartban halt meg 1665 nov. 12. Zeneművei; több mise, motette, sarabande, szonáta, capriccio, allemande, courante; Theatrum musicum (2 rész, 1669); Proserpina elrablása c. kántáte stb.

Bock-sör, v. *ászok-sör*, l. *Sör*.

Bockum-Dolffs, *Florens Heinrich von*, porosz politikus, szül. Soestben 1802 febr. 19., megh. Völlinghausenban 1899 febr. 8. Előbb a birói és közigazgatási pályán működött, 1852. képviselőnek választották, 1861. a képviselőház másodalelnöke lett s megalkotta a balközép pártot. 1863-ban mint a ház elnöke heves összeütközésbe került Roon hadügyminiszterrel, aki magát a házszabályoknak alávetni nem akarta. B. ekkor kalapját fejére téve, az ülést felfüggesztő. 1865-ben kilépett az államszolgálatból, 1867 óta az észak-német, 1884 óta a birodalmi gyülésnek volt állandó tagja.

Bockum-Verberg, község Düsseldorf porosz kerület Krefeld vidéke j.-ban, (1905) 8085 lak., fémiparral, olein- és jéggyárral, selyemfestőkkel.

Bockwa, község Zwickau szász kerületi kapitányságban a zwickaui Mulde és vasút mellett, (1905) 3718 lak., szénbányászattal és cipőgyárral.

Bocs, a medve-kölyök elnevezése három éves koráig, leginkább *medve-bocs* összetételben. — *B.* v. *buca* a kohászatban. Ha a nyersvasból kovácsolható vasat akarunk készíteni, a nyersvasat megolvasztjuk és azután levegővel és oxidáló salakokkal hozzuk érintkezésbe, hogy széntartalmát elveszítse; ennek következtében megsűrűsödik, gyúrhatóvá válik, s az így nyert vastömeg, melyben még salak van, a B.

Bocs, kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 800 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagykalota.

Bócsa, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kiskőrösi j.-ban, (1910) 2994 magyar lak.; postahivatal, u. t. Soltvadkert.

Bocsánatkérés, mint büntetési nem a becsületsértés elkövetőivel szemben alkalmaztatott s abban állott, hogy a sértő kijelentette, hogy sértettet becsületére vonatkozólag félreismerte s becsületességét elismeri. A B. az újabb büntetőjogokban már nem szerepel a büntetések között. Hazánkban szokásos volt, de nem oly megalázó formában, mint más nemzeteknél, hol többhelyütt térdelve s a hóhér jelenlétében kellett a sértettől bocsánatot kérni. Nálunk a sértő fél a bíróság (városi tanács) tagjai jelenlétében ünnepélyesen a sértett félnek kezét megfogva, azt a bíróság által megállapított szöveg szerint megkövette; ez volt az ú. n. követség, melyet a sértett elfogadott, azaz a követséget felvette. A B. körüli eljárás célja abban állott, hogy a megkövető a bíróság előtt tett fogadalom megtartására kötelezte magát, hogy ha azt megszegi, szigorú büntetés, vagy esetleg csak pénzbirság alá fog vonatni. Ez a kötelezés birói ítélet erejű, tehát a fogadalom megszegése esetén azonnal végrehajtható volt. A bíróság előtti B. tehát tulajdonképen nem egyéb, mint *a feltételes elítélés intézményének* (l. o.) egyik ősi alakja, l. *Ekklézsiakövetés*. A B.-nek egyébként a nevelésben van jelentősége. Szükséges ugyanis, hogy a gyermek belássa s kifejezze szülője v. nevelője előtt elkövetett hibáját s elnézést kérjen érte.

Bocsánatos bűn v. *bocsánandó bűn* (peccatum veniale), a kat. egyház tanítása szerint oly cselekvés, mely nem elengedését gyónás nélkül is el lehet nyerni bánat, imádság és jó cselekedetek által, l. *Bűn*.

Bocsár, nagyk. Torontál vm. nagykikindai j.-ban, (1910) 2572 német, szerb és magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bocsárd, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 146 tót és magy. lak.; u. p. és u. t. Enyiczke.

Bocsár-tiszahegyesi lecsapoló társulat. Alakult 1887. oly célból, hogy Bocsár és Tiszahegyes községek (Torontál vármegye) határában 3371 kataszt. holdnyi vizes területet lecsapoljon. Csatornáinak hossza 26·0 km., töltéseinek hossza 7·9 km. Sirmán szivattyútelep emeli árvízkor a belső vizeket a Tiszába. 1900 végéig a munkálatokba 82,000 K-t fektetett be. Székhelye Tiszahegyes.

Bocska (orosz, a. m. *hordó*), folyadékmérték Oroszországban = 40 vedro = 491·956 l.

Bocska, kisk. Zala vm. kanizsai j.-ban, (1910) 506 magyar lak.; u. p. Zalaszentbalázs, u. t. Gelse.

Bocskai-család. Régi magyar család, mely a Boksa nemzetségből vette eredetét. Megkülönböztetendő a Bacskai vagy Bacskói családtól, melylyel pedig rendesen össze szokták zavarni. Ez utóbbi család az Anarcsi Tegzesekkel együtt a

Guth-Keled nemzetség zemplénvármegyei ágából származott: első ismert őse András ispán fia Bacskai András 1282—92 körül említtetik, fiai pedig, úgymint Miklós, András és László 1330. jönnek elő; ehhez a családhoz tartozott Bacskai Miklós, ki II. Ulászló korában egri prépost, majd erdélyi püspök volt, meghalt 1524., a dévai múzeum birtokában levő sírkövén határozottan a Guth-Keledek ősi címere, a három ék látható. Bacskai János 1565. zempléni alispán, 1569. pedig országgyűlési követ volt. A család, mely a bacskai Ujlaky nevet is viselte, 1640 körül halt ki s utána Bacskán az anarcsi Tegzesek örököltek.

Bocskai-család címere.

A bocskói és kismarjai B. első ismert őse a mondai Micbán, tkp. pedig a Boksa nemzetségbeli Simon ispán, kinek hat fia volt. A B. az Agócsyakkal együtt a harmadik fiútól, Dienestől származik, ki 1271—90 közt említtetik. Simon ispán ivadékainak 1329-iki osztályakor Dienes fia Gergely (1321—42) többek közt a zemplénvmegyei Agócsot kapta s innen fiai, Demeter (1329—55), deák Dénes (1329—76) és László (1329—76) előbb Agócsyaknak nevezték magukat, amely nevet László ivadékai egész a család kihaltáig (XVI. sz. közepe) megtartották, míg Demeternek László nevű fiától származott Mihály és János nevű unokái a XV. sz. kezdetén már a B. nevet viselték. Jánosnak három fia volt.: László, Dienes és István; Dienesnek ugyanannyi: György, László és István, míg a másik két fiú maradék nélkül halt el; György 1478 körül élt, négy fia közül Simon (1493) a kismarjai ágat alapította, melyből származott a fejedelem (l. *B. István)*; János maradék nélkül halt el; Péter a razinai előnevet viselte, ágazata négy ízen át ismeretes, az 1598. élt Istvánig, talán ettől származik a Marosszéken élő B., mely szintén egy Istvánhoz köti származását, kinek két fia közül András Remetén, János pedig Demjénházán lakott; György negyedik fia Gergely alapította a bocskói ágat, mely 1672. B. István zemplénvmegyei főispánban halt ki. V. ö. *Wertner* M., Magyar nemzets.; *Nagy* I., Magyarorsz. csal. I. 83, II. 128. Turul 1889. és 1892. 23.). — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. István* (bocskói és kismarjai), erdélyi fejedelem, történelmünk nagy alakja, szül. Kolozsváron 1557., megh. 1606 dec. 29., apja B. György, anyja Sulyok Krisztina. Előbb nemes apród a bécsi udvarban, majd 1592. váradi kapitány és bihari főispán volt. Mint Báthory Zsigmond nagybátyja és meghitt embere, azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy Rudolffal szövetkezzék és e szövetség létrehozásán buzgón fáradozott. Evégett, mint a fejedelem követe, több ízben járt Prágában Rudolfnál. Báthoryt rábirta a lemondásra, de később a rajta esett sérelmek miatt a főkelők pártjára állva, maga segítette vissza a fejedelmi székbe. Mikor 1599. Prágában követségben járt, Báthory András, mint B. Boldizsár megöletésében részest, száműzte és birtokaitól megfosztotta. B. erre Prágában maradt és Rudolfnak az erdélyi ügyekben tanácsadója lett. Báthory András halála után (1599 nov. 3.) javait visszakapta és előbb Nagy-Váradon, majd Debreczenben telepedett meg.

Básta zsarnoksága Erdélyben s Rudolf 1604-iki, önkényesen alkotott törvénycikke (a híres XXII. t.-c.), melyben megtiltotta a vallásügyeknek országgyülésen való tárgyalását, továbbá Belgiojoso kassai kapitány erőszakos föllépése vele és a protestánsokkal szemben, elidegenítették Rudolftól és a harc terére szólították. A törököktől is, Bethlen Gábortól is biztatást vévén, 1604. az alkotmány és a vallásszabadság megvédése végett fegyverre szólította a nemzetet. Először csak a szolgálatába fogadott hajdukra támaszkodott; de csakhamar köréje csoportosult egész Erdély és Magyarország. Az erdélyi vmegyék és a székelyek B.-t már 1605 febr. 21. Nyárádszeredán, a magyarországi rendek pedig ápr. 20. Szerencsen Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltották ki. E méltóságában a török szultán Budára küldött athnámejával megerősítette, sőt kir. koronát is ajándékozott számára. A török barátságát B. megtartotta, de a kir. címet és méltóságot elutasította magától. A szabadságért fogott fegyvert, nem a koronáért. Mikor az uralkodóházat az a veszedelem fenyegette, hogy Magyarországot elveszítheti, Mátyás főherceg kierőszakolta lelki betegségbe süllyedt királyi bátyjától a békealkudozások megkezdését s magát hatalmaztatta fel az alkudozások vezetésére. Mátyás főherceg a lengyelországi bujdosásából hazahívott Illésházy Istvánt, a főkelő rendek előtt is népszerű főurat kérte meg a közbenjárásra. B. sem idegenkedett a békétől. A hatalom és szerencse el nem kábította, önzése és nagyravágyása el nem tántorította a nemzet javától. A bécsi udvar szűkkeblűségét és a maga hívei heves türelmetlenségét legyőzve, a fáradhatatlan Illésházy segítségével úgy kötötte meg *a bécsi békét* 1606 júl. 4., hogy az mind a nemzet jogait, mind az ő érdekeit teljesen biztosította. A békében Rudolf újra megerősíti az alkotmányt s a protestánsok szabad vallásgyakorlatát; megígéri, hogy a jövő országgyülésen nádor fog választatni s hogy Mátyás főherceg magyar tanácsosaival és a nádorral egyetértésben fog helyette kormányozni; a tisztségre csak magyarokat nevez ki; B.-t elismeri Erdély fejedelmének s megerősíti az erdélyi rendek fejedelemválasztási jogát. B. ezenfelül megkapta Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyéket Tokaj várával együtt, úgy azonban, hogy ezek B. magtalan halála esetében a koronára visszaszálljanak. A bécsi békét mintegy kiegészítette a *zsitvatoroki béke*, melyet hasonlóképen B. hozott létre a törökökkel, kiket azzal kényszerített e béke megkötésére, hogy ellenkező esetben Rudolffal fog szövetkezni. B. nem sokáig élvezhette nagy vívmányait, mert kevéssel reá, ugyanazon évben, állítólag Kátay Mihály kancellárjától megmérgezve, meghalt. B. hívei Kátayt ezért a kassai piacon felkoncolták. B. rövid szereplése nevezetes korszaka Magyarország történetének. A bécsi béke oly vívmány volt, mely megalkotóját történelmünk legnagyobb alakjainak egyikévé avatta. Szobrát, Holló Bar-

nabás művét, a király költségén készült tíz szobor egyikét 1903. állították fel Budapesten, az Andrássy-úti körönd egyik kertecskéjében. 2—3 év mulva hasonló szobrot állítottak emlékére Nyárádszeredán, Hajdú-Böszörményben és Debreczenben.

2. *B. István*, B. Miklós fia, a bocskói ágból. Apja, ki utóbb Bethlen Gábor tanácsosa volt, 1608. bárósságra emeltetett. István 1647. zempléni főispán lett; 1661. kétszáz embert vezetett a törökök ellen; 1667. jelen volt a beszterczei gyűlésen; belekeveredvén a Wesselényi-féle összeesküvésbe, midőn Zrinyit, Frangepánt és Nádasdyt elfogták, Erdélybe menekült, hol meghalt 1672 dec. 24. Javait menekülése után a bécsi kormány elkobozta. Ha a marosszéki B.-családnak a Boksa nembeli B.-akkal való összeköttetése nem igazolható: emez Istvánban kihalt ez a nagy nevű család.

Bocskaihegy (azelőtt: *Hegykerület VIII.*), kisközség Zala vármegye csáktornyai járásában, (1910) 1042 horvát lakossal; u. p. és u. t. Muraszerdahely.

Bocskai koronája, melyet Ahmed török szultán 1605. küldött Bocskai Istvánnak, egy XVI. sz.-beli munkára való, gyöngyökkel, rubintokkal és smaragdokkal díszített zárt aranykorona, perzsa motivumokkal. Bocskai halála után Homonnai Drugeth Bálinthoz került s ennek árvájától, Istvántól az 1609. XX. t.-c. alapján elkoboztatott; azóta a bécsi udvari kincstárban őrzik. V. ö. *Thallóczy* Lajos, az Archaeologiai Értesítő 1884. folyamában.

Bocskó, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 472 oláh lak.; u. p. Nagytarna, u. t. Királyháza. L. még *Bacskó*.

Bocskor, l. *Lábbeli*.

Bocskoros nemes a. m. paraszti sorban élő nemes ember.

Bocskorvarsa, vékony vesszőből készült halfogó szerszám, amelyet a kövekkel elrekesztett folyórészekben, a hagyott közökbe állítanak.

Bocsok, erdős hegy neve Maros-Torda vm. marosi felső j.-ban, Mezőménes határában. Kerülő nevű ormán állott állítólag Bocskai fejedelem vára, melyből még most is látszanak sáncok. Bocskai tényleg 1605. a birtokában lévő B. erdőt Ménes faluval az edelényi csatában magukat kitüntetett 11 kölpényi hősnek adományozta. A B. Ny.-i alján, egy Füzes nevű helyen a rigmányi avar sáncokhoz hasonló töltések vannak.

Bocsor *István*, tanár és történetíró, szül. Enyingen 1807 okt. 18., megh. Pápán 1885 jún. 3. A pápai ref. kollégiumban tanult, melynek 1831. segédtanára, 1850. pedig szeniora lett. A szabadságharcban mint képviselő vett részt, azután teljesen visszavonult és a tudománynak élt. Enciklopédikus műveltségű, kiválóan fegyelmezett elme volt, ki legszívesebben történelmi tanulmányaiba mélyedt el. Egy csomó különböző szakba vágó tankönyvén kívül fő munkája *Magyarország története* 4 kötetben; ezt a művét Hegelre emlékeztető történetfilozófiai felfogással és erős morális érzéssel írta meg.

Boczfölde, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 791 magyar lak.; vasúti megálló; u. p. Zalaegerszeg, u. t. Bakk.

Boczonád, nagyk Heves vm. heves j.-ban, (1910) 1785 magyar lak.; községi hitelszövetkezet, postahivatal; u. t. Heves.

Bod, kisk. Fejér vm. váli j.-ban, l. *Bot*.

Bod. Régi magyar személynév, mely a székelyeknél ág- és család névként is előfordul. A név tán török eredetű és jelentése a. m. zömök, alacsony.

Bod-család, a marosszéki székelyeknél az Őrlőcz-nem egyik ágának neve; a másik három ág neve Szovát, Seprőd és Eczken. Egy 1557-iki jegyzék szerint az 1491—1514-iki huszonnégyéves ciklusban, amely alatt minden nem minden ága egyszer viselte a főhadnagyi és főbirói tisztet, a főhadnagyság 1491., a főbiróság 1494. illette a Bod-ágat. Ha az előző és következő ciklusban is ugyanolyan sorrendben követték egymást a nemek és ágak, a Bod-ágbeliek a főhadnagyságot 1467. és 1515., a főbiróságot 1470. és 1518. viselték. Megvolt-e ezen ág a többi székely székben is, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy még a nemek elnevezésében is találunk különbséget az egyes székek közt (a sepsiszéki Agház nemzetség Marosszéken nem fordul elő), annyival inkább kellett lenni az ágnevek közt. Mint családnév azonban előfordul Kézdiszéken Albison, hol egy lófőcsaládot neveztek Bodnak, amelyből származott a híres csernátoni Bod Péter is; Albis szomszédságában Dálnokon pedig egy másik lófőcsalád volt, az Eczken, melynek neve szintén egy Őrlőcz nembeli ágnévvel egyezik.

Bod *Péter*, ref. lelkész, egyházi és történetíró, szül. Csernátonban (Kézdi Szék) székely szülőktől 1712 febr. 22., megh. 1769 márc. 3. Iskolázását 1724. Enyeden kezdte. 1729. Felsőbányára ment tanítónak, 1792 máj. 8. Enyeden az akadémiai tanszakra iratkozott be, ahol fő pártfogója, gróf Bethlen Kata (gróf Teleki Józsefné) segélyezte; 1736. a könyvtár gondviselője; 1737. a zsidó nyelv segédtanára lett. Ajtai Mihály és Borosnyai Zsigmond tanárai közbenjárására a leideni egyetemtől ösztöndíjat nyervén, ott 3 évig tanult, és pedig a teológián kívül jogi, bölcsészeti, történeti, természettani tudományokat is. 1743 őszén érkezett haza s dec. 29-én gróf Bethlen Kata Hévizre hivta udvari papjául, 1746. a hévizi eklézsiának is lelkészévé lett; 1749 óta a magyarigeni református egyház lelkésze, e hivatalt holtáig viselte. 1768-ban hazaflas és protestáns szellemű munkáiért, mivel azok az 1757. kiadott rendelet ellenére engedély nélkül nyomattak ki, törvényes kereset alá fogták s munkáit elkobozták. Művei: *Kősziklán épült ház ostroma*, Kocsi Csergő Bálint latin története nyomán a Leopold alatti protestáns-üldözésről, 1738. (kinyomatta Szilágyi Sándor 1866, 8-r. 163 l., a felirás szerint Lipcsében); *Szentirás értelmére vezérlő magyar Lexikon* (Kolozsvár 1746, 312 l. 2. kiad., Győr 1747, 3. Kolozsvár 1757, 4. Debreczen 1847); *A Szt. Bibliának históriája* (Szeben 1798, 2. kiad. 1756, 3. u. o. 1782); *Szépen fénylő*... de hirtelen porba esett *korona*, gróf Teleki Mihály feletti gyász egyházi beszéd (Kolozsvár 1749); *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának*... rövid Historiája (Basilea 1760, 8-r. 496 l., 2. kiad. u. o. 1778); *Szent Hilarius* vagy szivetvidámító... dolgok (684 elmés mondás és

példázat, Szeben 1760, 2. kiad. 1768, 3. Komárom 1789); *Szent Heortokrates* (ünnepek és szentek rövid historiája, Szeben 1761, a cimlapon a hely és nyomtatási év a cenzura kikerülése végett van másképp jelezve, 2. kiad. Pozsony 1786); *Tiszta fényes drága bibor* (Bethlen Kata temetésekor tartott verses életrajz, oratio-féle, Kolozsvár 1762); *Synopsis Juris Connubialis* (Szeben 1763). Magyarra fordította s bővítette Benkő László szt.-benedeki reform. pap Házassági törvényrajz cimen (Kolozsvár 1836); *Judiciaria* fori ecclesiastici Praxis (Szeben 1764, magyarra ford. némi bővítéssel Benkő László Megujított egyházi törvénykeztető cím alatt (Kolozsvár 1832); *Hungarus Tymbaules* (Enyed 1764, 2. kötete Hungarus Tymbaules continuatus, u. o. 1766); 180 sírfelirat, fejedelmek, hősök, tudósok, jeles hölgyek emlékjelzései, irta «régi kövekről és könyvekből, hogy mintegy hamvaikból feltámasztatván, emlékük tiszteltessék»; *Smyrnai szent Polikárpus*, az erdélyi ref. püspökök (24) historiája 1665-ig, (Enyed 1766); *Magyar Athenás* (Szeben 1767); *Erdélyi Fénix*, Tóthfalusi Kis Miklós hires nyomdász emlékezete (Nagyenyed 1767); Francisci Paris-Pápai Dictionarium latino-hungaricum et hungarico-latino-germanicum (Szeben 1767, 2. k. 1782, 3. k. 1783, 4. k. 1801); Historia unitariorum in Transilvania, Lugduni Batavorum 1776. (mint látszik, lenyomat, megjelent a Barkey Miklós (megh. 1788) előbb brémai, majd gravenhagei lelkész, teol. doktor által 1766 óta szerkesztett Bibliotheca Hagana teológiai folyóirat VI. köt. II. és III. füzetében); *Beszélgetés Izsák és Rebeka között* (Pest, év nélkül, 24 l.); De reformationis Hungaricae patronis, dissertatio, és De Reformationis Hungaricae ministris, (mindkettő a Gerdes Dániel gröningeni hittanár szerkesztette Scrinium Antiquarium, Tom. VII., Pars I. és II., Gröninga 1762. és 1763). Legnagyobb műve: Historia Hungarorum Ecclesiastica, inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora. Kiadta Rauwenhoff E. W. L. és Prins I. F. leideni hittanár, Leiden, Tom. I. 1888. XVI., 477. Tom. II. 1890. 467. Tom. III. 1899, 426 l., a leideni egyetem kéziratgyüteményéből. Mikó Imre gróf szerint összesen 56 munkát szerzett, ezek közül azonban a legtöbb kéziratban maradt. Ilyenek: *A magyar nemzet... ekklézsiai históriája*, 2 köt., négy könyv, 454 cikk (két másolat az enyedi kollégium és gróf Mikó könyvei közt); *Az oláhok története Erdélyben* (latinul); *A székelyföld leirása* (latinul); Gellius Transilvanicus, történeti feljegyzések 1573—1763-ig; Gellius Molnarianus, Szenczi Molnár Albert élete; Rediviva Eliae Veresmarti memoria, a baranyai szuperintendens emlékezete stb. Leveleiből több megjelent a Budapesti Közlönyben (1870, 86. sz.), a M. Könyvszemlében (1882) és az Erdélyi Múzeumban (1907). Olajfestésű eredeti arcképét unokája B. Elek orvos leánya, Kata ajándékozta az Erdélyi Nemz. Múzeumnak.

Irodalom. Szinnyei, Magy. Irók I. k.; gróf Mikó Imre, Bod P. élete és munkái. Pest 1862 (különnyomat a Budapesti Szemléből); Sámuel Aladár, Felsőcsernátoni B. P. élete és művei, Budapest 1899; Kelemen Lajos B. P. levelei, Erd. Múz. 1907; Lukinich-Köblös, gr. Bethlen Kata könyveinek katalógusa, u. o.; Bias I., B. P. egy ismeretlen kézirata, Phil. Közl. 1907.

Boda, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 642 magyar lak.; u. p. és u. t. Szentlőrincz.

Boda. Régi magyar személynév, melyet többnyire alsóbbrendüek viseltek az Árpádkorban. — *B.* régente a. m. markolat, kivált a szablyáé.

Boda *Dezső* (rádóczi), Budapest rendőrfőkapitánya, szül. 1863 máj. 9. Vönöczkön (Vas vm.). Tanulmányai végeztével 1884 nov. 30. az állami rendőrség kötelékébe lépett. 1885-ben a kiállítási kapitányságnak ő volt egyik legtevékenyebb tagja. Török János, akkori főkapitány, aki hamar felismerte benne a tehetséget, csakhamar fogalmazóvá neveztette ki. 1892-ben kapitány lett, később az V. ker. kapitányság vezetője. 1902-ben a főkapitányság közig. osztályát bízták rá, azután gyors egymásutánban lett 1904. rtanácsos, 1906. főkapitányhelyettes és főkapitány. Rövid néhány évi főkapitánysága óta is sokat reformált a rendőrségen és eljárásán. Elsősorban a tisztviselők fizetését javíttatta és az egyes fizetési osztályok arányosítását, a tisztikar régi óhaját is keresztül vitte, azután alapjában rendezte az erkölcsrendészetet, vele kapcsolatosan a rendőrorvosok fizetésrendezését. Alatta jött létre a gyermekrendőrség is.

Bodafalu, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 346 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Liptószentmiklós.

Bodaj, *Bogdaj*. Régi magyar személynév. A név nyilván megfelel a török-tatár «bodaj», «budaj», «bogdaj» azaz «buza» szónak, tekintve, hogy a régi neveink közt ilyeneket találunk: Árpa, Búza, Kölesd.

Bodajk, kisk. Fejér vm. móri j.-ban, (1910) 1951 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, hitelszövetkezet, iparegyesületek. Kis fürdőjét, mely tükörfürdőből, kő- és kádfürdőkből s nagy tóból (20° földes mésztartalmú víz) áll, köszvény és görvély ellen használják, leginkább csak a környék lakói. A gyógyforrások állítólag az 1810-iki földrengés alkalmával keletkeztek. B., mely Mórtól 1 órányira bájos völgyben fekszik, egyúttal búcsújáróhely, ahol már a IX. sz.-ban, vagy a hagyomány szerint Szt. István király kezdeményezése folytán a Kálváriahegy tövében kápolna épült. 1051-ben a magyarok III. Henrik császár táborát itt megrohanták és szétverték. B. hajdan a székesfehérvári Szt. Istvánról nevezett keresztes lovagok birtoka volt. A kapucinusok temploma 1741. épült; kolostorát, melyet II. József szüntetett meg, most paplaknak használják.

Bodd., *Boddaert* Pieter XVIII. sz.-beli hollandi természettudós nevének rövidítése.

Bodden néven nevezik a Keleti-tenger több keskeny öblét. Ilyenek: 1. a Rügeni-B., Rügen-sziget D.-i oldalán, amely több ágra oszlik; 2. a Grabovi-, Barthi-, Bodstedti-B., Rügen Ny.-i oldalán; 3. a Kammini-B., Wollin-sziget és a szárazföld közt. Mindezek nagyobbára sekély vizek; mélyebb járatu hajók nem juthatnak beléjök.

Bode, 1. a Saale mellékfolyója; a Brocken hegy ségben két forrásból (Hideg- és Meleg B.) ered, átfolyik a vadregényes B. völgyön és 160 km. hosszú folyás után Bernburg alatt torkollik. — 2. *B.*, a Wipper egy kis mellékvize Erfurt porosz kerületben.

Bode, 1. *Johann Elert*, német csillagász, szül. Hamburgban 1747 jan. 19., megh. Berlinben 1826 nov. 23. 1772-ben B. a berlini tudományos akadémia csillagásza, 1786. pedig ugyanott a csillagvizsgáló igazgatója lett. Ő szerkesztette az Astronomische Jahrbücher oder Ephemeriden (u. o. 1776—1829, 54 köt.) c. kiadványokat, melyeket később Berliner astronomisches Jahrbuch címen folytattak. Legfontosabb a csillagatlasza, az Uranographia sive astrorum descriptio (u. o. 1802, 2. kiadás 1819), melyben 17,240 csillag van felsorolva; több népszerű csillagászati munkája közül az Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels (Hamburg 1768, 11. kiad. Bremikertől 1858) nagy elterjedtségnek örvendett.

2. *B., Wilhelm*, német művészettörténetíró, szül. Kalvördében 1845 dec. 10. Jogot tanult, utóbb azonban csakis művészettörténettel foglalkozott. 1872 óta működik a berlini kir. múzeumnál, melynek ma vezető igazgatója és melynek rendkívüli fejlődése nagyrészt B. sokoldalú tevékenységének eredménye. Kisebb-nagyobb művészettörténeti munkái közül a legfontosabbak: Studien zur Geschichte der holländischen Malerei (Braunschweig 1883); Italienische Bildhauer der Renaissance (Berlin 1887); Geschichte der deutschen Plastik (u. o. 1887); Rembrandt (Hofstede de Groottal együtt, Paris 1897—1905, 8 köt.); Vorderasiatische Knüpfteppiche (Leipzig 1901); Florentiner Bildhauer der Renaissance (Berlin 1902); Rembrandt und seine Zeitgenossen (Leipzig 1906); Die italienischen Bronzestatuetten der Renaissance (1907); Die Meister der Spätrenaissance (1909), Az ő vezetése alatt jelenik meg a Denkmäler der Renaissanceskulptur Toskanas. c. nagy gyűjtemény.

Bódé, kisebb, deszkákból vagy ponyvából összetákolt, könnyen elmozdítható, ideiglenes alkotmány, melyben pl. vásárok alkalmával a kereskedők árúikat kínálják.

Bódé, kisközség Veszprém vármegye devecseri járásában, (1910) 607 magyar lakossal; u. p. és u. t. Ajka.

Bode-féle törvény, helyesebben Titius-Bode-féle sor, bizonyos szabály szerint képezett számok sorozata, melyek megközelítőleg a bolygóknak a Naptól való közepes távolságait adják. Ha a Merkur távolságát a Naptól 4-gyel jelöljük, akkor a B. szerint a többi bolygók távolsága a következő: Venus $4+1\times3=7$, Föld $4+2\times3=10$, Mars $4+4\times3=16$, (Kisbolygók $4+8\times3=28$), Jupiter $4+16\times3=52$, Saturnus $4+32\times3=100$, Uranus $4+64\times3=196$, Neptunus $4+128\times3=388$. A Naphoz közelebb levő bolygók távolságait ez a B. eléggé jól adja meg, Neptunusnál azonban az eltérés már igen nagy, 300 helyett 388. A szabályt Titius wittembergai tanár állította fel 1772. s Bode révén lett ismertebbé. Jelentősége csak annyi, hogy a bolygók távolságainak emlékezetben tartását némileg megkönnyíti.

Bodega (sp.), kikötővárosokban árúraktár, árútelep, azonkívül jelentése: boros pince, továbbá kocsma, melyben hideg ételeket és egész üvegekben v. poharankint bort szoktak árusítani. Ilyen B.-k minden nagyobb európai városban, így Budapesten is vannak.

Bodegraje, adók. Pozsegavm. újgradiskai j.-ban, (1900) 691 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Okučani.

Bodel, *Jean*, francia költő a XIII. sz.-ból, szül. Arrasban, elkísérte Szt. Lajost az egyiptomi keresztes hadjáratba. Fennmaradt tőle egy búcsúzó vers Páristól: Li congie; egy világi elemekkel erősen kevert egyházi színmű (miracle); Jeu de St. Nicolas; a Les Saisnes c. hőskölteménynek, melyben Nagy Károlynak Widukind szász király ellen viselt háborúja van leírva, és öt pastourelle. V. ö. *Rohnström*, Étude sur J. B. (Upsala 1900).

Bodele, mélyebb fekvésű terület Szudánban, északkeletre a Csád-tótól, amelynek fölös vize egykor a kiszáradt Bahr-el-Ghazal útján a B.-be folyt.

Bodelschwingh, *Friedrich von*, német ev. pap, szül. Haus Markban, Tecklenburg mellett (Vesztfália) 1831 márc. 6. megh. Bethelben, Bielefeld mellett, 1910 ápr. 2. Előbb bányász, majd mezőgazda volt, 1854 óta Baselben, Erlangenben és Berlinben teológiát tanult; 1858. a párisi német, 1864. pedig a dellwigi (Vesztfália) ev. hitközség papja lett. Mint tábori pap részt vett az 1866 és 1870—71-iki hadjáratokban. 1872-be Bielefeldbe hívták az epileptikusok intézetének igazgatására és azóta egész tevékenységét nagy sikerrel az evangélikus belmissziónak szentelte. 1905-ben Bethelben (Bielefeld) mellett teológiai intézetet alapított pozitivhívő irányzattal az egyetemeken uralkodó hitetlen kritikai irány ellensúlyozása végett. Ezenkívül munkáskoloniát és munkásotthont alapított. Ez intézetek vezetését halála után fia, *Johannes* v. *B.* vette át.

Bodemann, *Eduard*, német történetíró, szül. 1828 aug. 8. Ohrumban (Hannover), megh. Hannoverben 1906 szept. 23. 1863-ban a hannoveri királyi könyvtár titkára, 1867. pedig annak igazgatója lett. 1887-ben a göttingeni egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. Művei: Julie v. Bondeli und ihr Freundeskreis (u. o. 1874); J. G. Zimmermann, sein Leben stb. (u. o. 1878); J. H. v. Ilten. Ein hannoverscher Staatsmann des 17. Jahrhunderts (u. o. 1879); Von und über Albrecht v. Haller (u. o. 1885). Kiadta Leibniz levelezését (1889—95): Die Leibniz-Handschriften der k. Bibliothek zu Hannover (1895). Kiadta Elisabeth Chalotte hannoveri hercegnő levelezését (Leipzig 1885 és Hannover 1891, 2 köt.), továbbá Leibniz leveleiből szemelvényeket (u.o. 1889) és több munkát írt Leibnitzről.

Boden, vár Svédországban, Norbossen tartományban a Luleelf mellett, vasúti csomópont, 3500 lak.

Bodenbach (csehül *Podmokly*), város Tetschen ker. kapitányságban, Csehországban, Tetschennel szemben az Elba balpartján, a szász határ közelében, vasút mellett, (1900) 10,782 lak.; mint határállomásnak van osztrák és szász fővámhivatala, és igen élénk transito forgalma; azonkívül van pamutfonója, porcellán-, kőedény-, csokoládé-, kémiai, kerékpár-, kályha-, cukorka-, cementcső- és sörgyára; mellette az erdős Schärferwand (282 m.) szép kilátással; közelében Obergrund keresett nyaralóhely, Josephsbad nevű fürdővel.

Bodenheim, közs. Rheinhessen hesseni tartomány Oppenheim (ettől 11 km.-nyire a Rajna kö-

zelében, vasút mellett, (1905) 2712 lak.; szőllőtermelőssel és borkereskedéssel.

Bodenit (ásv.), tisztátalan ortit. A szászországi Boden (Marienberg mellett) a lelőhelye.

Bodenmais, falu Niederbayern bajor kerület Regen (ettől 13 km-nyire) járásában, (1905) 1402 lak.; gazdag ásványgyüjteménnyel, bányákkal, vasvitriolkészitéssel.

Bodenreformer (ném.), l. *Földbirtokreform.*

Bodenstedt, *Friedrich von*, német költő, szül. Peineben (Hannover) 1819 ápr. 22., megh. Wiesbadenben 1892 ápr. 18. Kereskedőnek készült, azután a göttingeni, müncheni és berlini egyetemeken tanult különösen modern nyelveket, történelmet és filozófiát. 1840-ben Galicyn orosz herceghez került nevelőnek Moszkvába. Akkor adta ki a Kozlov, Puskin és Lermontov költeményeiből fordított antológiát (1843) és egy csomó kisorosz népdalt (Poet. Ukraine, 1845). 1843-ban Tifliszbe ment s az ottani gimnáziumban latint és franciát tanított. 1845-ben beutazta Örményországot, a Kaukázust s a Krimen, Törökországon és az ióniai szigeteken át visszatért Németországba. Ez utazásainak eredményeképen irta meg Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen (1848) s Tausend und ein Tag im Orient c. munkáit. 1848-ban Triesztben az Österreichischer Lloydot szerkesztette. Később a müncheni egyetemen a szláv nyelvet és irodalmat tanította. 1866-ban a meiningeni udvari szinház igazgatását vette át, végre 1870. Wiesbadenben telepedett le. 1881-ben beutazta az Egyesült-Államokat, hol felolvasásokat tartott s utazását leirta Vom Atlantischen zum Stillen Ocean című művében (1882), 1880—88-ig a tőle alapított Tägliche Rundschau c. hirlapot szerkesztette. B. hírnevét Lieder des Mirza-Schaffy (1850, 161. kiad. 1902) c. költemény-kötetével alapította meg, melyet kezdetben keleti eredetü, fordított dolognak tartottak. Minden nyelvre, még zsidóra is lefordították. E költeményekben a bort és szerelmet dicsőíti B., míg a folytatás Aus dem Nachlass des Mirza-Schaffy már mélyebb életnézletről tanuskodik. Ezeken kívül temérdek verses és prózai munkát, elbeszélést, sőt drámákat (Thea, 1876) is irt B., de ez utóbbiak csekélyebb értékűek. Petőfi német kiadásához (1858) előszót irt. Minden dolgozatát a nyelv szépsége és az alak művészete jellemzi. Széles műveltségű, gondolatokban gazdag költő. Munkáinak egy jókora része Gesammelte Schriften cimmel Berlinben jelent meg 12 kötetben, legújabb kiad. 1892. Magy. ford.: Mirza Saffi dalai. A 89. német kiadás után ford. *Szíklai* Soma. A Petőfi-társ. kiadványa (1881). Mirza Saffi dalaiból Ford. *Bánfalvy* Lajos (1880); Shakespeare élete és művei. Ford. *W. L.* (1879). B. 1878. Budapesten is tartott felolvasásokat. V. ö. *Schenck*, Fr. v. B., Ein Dichterleben in seinen Briefen (1893).

Bodenstein, *Andreas*, l. *Karlstadt.*

Boden-tó (a rómaiak idejében Lacus Brigantinus, franc. Lac de Constance), a svájci és svábbajor fensíkok közt az Alpok É.-i lábánál elterülő harmadkori képződményekben fekvő tó, amelyet a Német birodalom (Baden, Württemberg, Bajorország), az osztrák császárság (Vorarlberg) és Svájc (St. Gallen, Thurgau és Schaffhausen) határolnak. Egykoron a Rajna gleccserje vájta ki és töltötte meg. Hosszabb (69 km.) tengelye DK.-ről ÉNy. felé vonul. ÉNy.-i végében a 4 km. hosszú Rajna-meder hozzá csatolja az Überlingeni vagy Felső- és a kisebb Zelli- vagy Alsótavat (Untersee). Legnagyobb mélysége Árbon és Friedrichshafen közt van (252 m.). Kerülete 200 km.; vidéke nagyobbára halmos, a halmokat szőllők, rétek, gyümölcsösök, szántóföldek takarják; csakis D.-i oldalán láthatók messziről a Sentis-csoport és a Rhätikon hóval borított csúcsai. Területe 539 km²; a tengerszin fölött való magassága 395 m. Vizének szine világos-zöldes; hóolvadáskor gyakran hirtelen 2—3 méternyire megárad; miként a Genfi-tavon a «seiches», a B.-n is látszólagos ok nélkül emelkedik és alább száll a viz felülete; a környék lakói ezt «Rinnen» v. «Ruhss»-nak hívják. Föhn idején erősen hullámzik. A nagy tó-felület ritkán (utoljára 1880.), ÉNy.-i nyulványai gyakran befagynak; 26-féle hal él benne; legfontosabbak a nagy harcsák (50—60 kg. súlyuak), a Salmo lacustris, a Lota vulgaris és különösen a Coregonus Wartmanni. Vizét főképen a Rajnából kapja, amely egykor a Rheinecknél torkollott, most azonban 4½ km.-rel távolabb ömlik a tóba; a Rajna medre Hörnlimann mérnök mérései szerint 10 km. távolságban a tóban még észrevehető; kezdetben 600 m. széles és 70 m. mély; végében pedig felényire keskenyedik és csak 7 m. mély. A B. egyéb mellékvizei az Argen, a Schussen, a Bregenzi Aache, Dornbirn, a Friedrichshafen és a Steinach; az Überlingeni-tóba szakad az uhldingeni Aach és a Stockach. Szigetei: az Überlingeni-tóban Mainau, az Alsó-tóban Reichenau és DK.-en a három sziget, amelyekre Lindau épült. Mióta a B.-hoz vezető vasutak kiépültek, a forgalom a B.-n rendkívül élénk. 44 gőzös és számos vitorlás hajó jár rajta és két kábel szeli át. Legfontosabb helységek a partjain: Lindau, Bregenz, Rorschach, Arbon, Romanshorn, Konstanz, Überlingen, Meersburg, Friedrichshafen és Langenargen. Egykoron a B. kétségtelenül nagyobb kiterjedésű volt, mint ma; a Rajna iszapja azonban Rheineck alatt mintegy 4 km. hosszú és ugyanoly széles, részben mocsaras és nádas lapályt alkotott. Valamikor lefolyása a Duna felé volt; később az Überlingeni-tón át a Rajnába nyitott utat magának. A B.-ban cölöpépítmények maradványaira is akadtak. V. ö. *Zingeler*, Rund um den Boden-See (Würzburg 1879) és Der Bodensee u. seine Umgebungen (9. kiad. Lindau 1909); Panorama des Bodensees (Konstanz 1892); *Schlatterer*, Die Ansiedlungen am Bodensee (1891); *Rettich*, Völker- u. staatsrechtl. Verhältnisse am Bodensee (1884); Schriften d. Vereins für Gesch. d. Bodensees (Lindau 1880 s köv.); *Weismann*, Das Tierleben im Bodensee (Lindau 1877); *Schröter* u. *Kirchner*, Die Vegetation d. Bodensees (u. o. 1897—1902); Bodenseekarte 1 : 50,000 (München 1896, 2. lap); *Bauer* B., Vom Bodensee.

Bodest, közs. Arad vmegyében, most *Bogyafalva* (l. o.).

Bodin, 1 *Jean*, francia publicista, szül. Angersban 1530 körül, megh. Laonban 1596. Mint jogtanár, ügyvéd és írói működésével annyira kitün-

tette magát, hogy megnyerte IX. Károly bizalmát, kit a protestánsok érdekében befolyásolt; csak úgygyel-bajjal menekült meg 1572. a Bertalan-éjen a haláltól. 1577-ben sikerült neki a hugenották részére előnyös fegyverszünetet kialkudni. Később meghasonlott a ligával és meghódolt IV. Henriknek. Munkái: De la république (Paris 1577), úttörő munka az államjog terén; Démonomanie (u. o. 1881); Heptaplomenes de rerum sublimium arcanis abditis (u. o. 1587), mely mű tanuságot tesz, hogy e rendkívüli ember is hitt a gonosz szellemekben; Methodus ad facilem historiarum cognitionem (u. o. 1566); Universae naturae theatrum (Lyon 1596); Paradoxes, doctes et excellents discours de la vertu (Paris 1604). V. ö. *Molinier*, Aperçus sur la vie et les travaux de Jean B. 1867; *Barthélemy*, Étude sur Jean B., (1876); *Hancke*, Studie über den Begriff der Souverenität bei B. (1894); *Fournel*, B. (Paris 1896).

2. *B. Konstantin*, Mihály szerb király fia, 1073. a bolgár főurak által bolgár cárnak választatott s mint ilyen névleg 1073—1087-ig uralkodott, míg császársága a bizánciak kezében maradt; hiába igyekezett Bolgárországot a bizánci fönnhatóság alól felszabadítani, csupán néhány boszniai zsupánt birt fennhatósága alá hajtani. Meghalt Skutariban. Tőle meg kell különböztetni azt a *B.*-t, aki 1081—1100. Diokleia királya volt. V. ö. *Klaić*, Bosznia története, magyarra ford. Szamota István (Budapest 1890).

Bodio, *Luigi*, az olasz statisztikai hivatal volt igazgatója, a magyar tud. akadémia külső tagja, a nemzetközi statisztikai intézet elnöke, szül. Milanóban 1840 okt. 12. A szardiniai minisztériumban töltött rövid hivataloskodás után több olasz tanintézetnél mint tanár működött, míg 1871. az olasz statisztikai hivatal igazgatójává nevezték ki. Olaszország főleg B. sokoldalúságának, alaposságának köszöni azt a kiváló helyet, melyet a statisztika terén elfoglal. B. tevékenysége a statisztika minden terére kihat; kiváló munkákat írt a népszámlálásokról, a népmozgalomról, az olasz kivándorlásról, az egyes tartományok ipari állapotáról, a községek egészségi állapotáról, a bűnügyi és jótékonysági statisztikáról. Munkái: Saggio sul commercio esterno terrestre e marittimo del Regno d'Italia (1865); Documenti statistici d. R. Italia (1867); Della statistica nei suoi rapporti coll' economia politica e colle altre scienze affini (1869); Statistique internationale des caisses d'épargne (1876); Dei alcuni indici misuratori del movimento economico in Italia (Róma 1891). 1903 óta B. mint szenátor kivándorlási főfelügyelővé neveztetett ki.

Bódis, egyszerű szerkezetü emelőgép, paternoster-féle, amelyet vízmérésre és elsülyedt tárgyak kiemelésére használnak. Különösen vizi molnárok ismerik. Elsülyedt hajókból a búzát és egyéb szemes terményt, szenet stb. ezzel emelik ki.

Bódiss *Jusztin János*, szent Benedekrendi áldozó pap, a pannonhalmi főiskola tanárképző intézetének tanára, szül. 1863 nov. 18. Türjén, Zala vmegyében. Teológiai és bölcseleti tanulmányai végeztével hosszabb időt töltött különböző külföldi egyetemeken. 1893-ban a gr. Csáky miniszter től szervezett görögországi tanulmányút egyházi elnöke volt. Az Országos középiskolai tanáregyesület vidéki alelnöke. 1911-ben a M. Tud. Akad. lev. tagjául választották. Főbb önálló művei: *Érintkező pontok a három görög tragikusban* (1887); *Hat év Cicero életéből* (Győr 1889); *A latin álszenvedő igék alakja s mivolta* (latin nyelven, Budapest 1891); *Az athéni Akropolis* (u. o. 1895); *Az igei actiokról* (u. o. 1901); *A görög és latin föltételes mondatok* (u. o. 1902); *A pogány és keresztény klasszikusok kérdése* (1901); *A latin infinitivus historicus* (u. o. 1900); *Athena Promachos szobrának sorsa* (u. o. 1908); *Xenophon Memorabiliájának hiperkritikusai* (u. o. 1909). Fuchs Béla mérnökkel együtt fordította M. Vitruvius Pollio 10 könyvét az építészetről. Munkatársa e lexikonnak is.

Bódítás, az alváshoz hasonló állapotot előidéző eljárás, melyet főleg bizonyos sebészi eljárások, komplikáltabb vizsgálatok, műtétek megkönnyítésére használnak. A B.-nak célja, hogy a beteget öntudatától megfosztva, érzéstelenné tegye, azaz aneszteziát idézzen elő; ezáltal nemcsak a beteg szabadul meg a felesleges fájdalomtól, hanem a műtét, v. vizsgálat is nyugodtabban végezhető, mert a beteg mozgásai, izmainak megfeszülése, védekezése nem zavarnak. A B. előidézésére bizonyos szereket használnak (l. *Bódító szerek*). Részletesebben l. *Érzéstelenítés*.

Bódító búza, l. *Búza* (betegségei).

Bódító perje (*Lolium temulentum* L.), mag. Mérges; az angol és olasz perjétől (L. perenne, L. italicum) könnyen megkülönböztethető; teste zömökebb, rövidebb és szélesebb amazokénál, míg szálkája kétszer oly hosszú, mint az olasz perjéé.

Bódító szerek (*narcotica*), a centrális vagy a periferikus idegrendszer működési képességét csökkentő szerek, melyek így bizonyos hiperfunkciókat, fájdalmakat, görcsöket is csillapítanak, vagy az öntudatot is megszüntetik. *Közvetlenül* az idegelemekre hatnak és a bódulat nem az agyban előidézett szegényvérüség indirekt következménye. Bár hatásuk lényegben azonos, mégis eltérnek egymástól a hatás erőssége, időbeli lefolyása, s az egyes idegtájak erősebb v. gyengébb megtámadása szerint. Pl. altatók, fájdalomcsillapítók, általános érzéstelenítők, helybeli érzéstelenítők, megnyugtatók, görcscsillapítók, mozgást bénítók, egyes más funkciókat bénítók (szem alkalmazkodása, belek mozgása, mirigyek elválasztása stb.). Vannak a B. közt olyanok is, melyek kis dózisban izgató hatásuak (alkohol, éter). A B. iránt egyénileg is igen különböző a fogékonyság; míg pl. a kloroformból erős borivóknak sokat kell adnunk, hogy a teljes bódulat bekövetkezzék, addig az ópiumtól gyermekek már kis dózisok után teljes bódulatba esnek. Legnevezetesebb bódító szereink az anorganikus vegyületek között a brómtartalmú szerek (brómkáli stb.), némely cinkső, a nitrogénoxidul (kéjgáz); az organikus vegyületek közül a zsírsavsorozat számos tagja: az alkoholok, aldehidek (paraldehid, klorálhidrát), amilénhidrát, éter, kloroform, amilén, szulfonál, veronál; míg az arómás sorozatból főleg sok növényi mérget, alkaloidokat, glycosidokat ismerünk narkotikus hatásuaknak (opium — morphin,

nadragulya — atropin, beléndek — scopolamin). Egyik legnagyobb hátránya a B.-nek, hogy igen könnyen hozzászokik az ember s a dózist mindinkább fokozni kell, hogy a kívánt bódulat bekövetkezzék; így van ez pl. a morfinnal és klorálhidráttal. Másrészt elszokni ép oly nehéz tőlük, mint általában egyéb mérgektől is (arzén, dohány), ha az ember egyszer hozzájuk szokott; bizonyítja ezt az a makacs kitartás, mellyel az ópiumszivók, a hasisevők, a morfinisták, a részegesek stb. szenvedélyükhöz ragaszkodnak még testi jóvoltuk árán is. Mindez azonban elenyészik ahhoz a sok jótéteményhez képest, melyekhez a szenvedő emberiség a B. révén jutott.

Bodja, közs. Szilágy vmegyében, most *Szilágybogya* (l. o.).

Bodjanskij, l. *Bogyanszkij*.

Bod-kódex, magyar nyelvemlék a budapesti egyetemi könyvtárban. Toldy Ferenc választotta el a *Cornides-kódex*-től, melyhez eredetileg tartozott (l. o.), s nevezte el Bod Péter emlékére. A Cornides-kódexnek többi részeivel együtt irta volt a B.-et is a XVI. sz. elején élt Ráskai Lea domonkosrendi apáca a Nyulak szigetén, vagyis a Margitszigeten. Kiadta Volf Gy. a *Nyelvemléktár* II. kötetében. Két vallásos elmélkedés van benne; egy az embernek három fő ellenségéről, a másik a halálról.

Bodleian Library (Bibliotheca Bodleiana, Bodley-féle könyvtár, Bodleiana). Az oxfordi egyetemi könyvtár neve Angliában. Alapította 1367. Cobham Thomas worcesteri püspök, de VI. Edward alatt, mint katolikus intézetet, megsemmisítették. Ujjá alapította 1602. Bodley Tamás, aki 10,000 fontért vásárolt számára egész Európában könyveket. Tőle kapta a könyvtár nevét. Ünnepélyesen megnyílt 1603 nov. 8., mely napon az egyetem évenként ünnepet tart. Bodley példáját sokan követték s minthogy köteles példányokat is kap, ma több mint 700,000 kötetből, 33,000 kéziratból áll s van kb. 60,000 darabból álló pénz- és éremgyüjteménye. Kivált gazdag keleti bibliai rabbinus (ezekben nincs gazdagabb könyvtár) és angol történeti kéziratokban. Híres a Pomfret és Arundel-féle márványszobor- és a Hope-féle arcképgyüjteménye (20,000) is. Megvannak az első angol nyomtatvány (Caxton) és Gutenberg-féle első biblia. Hozzá van kapcsolva a Radcliffe-könyvtár vagy Camera, mely az újabb szerzeményekből áll 1850-en kezdve. Nyilvános köralakú olvasó-termét Radcliffe építtette. A két könyvtár évi gyarapodása körülbelül 60,000 kötet. V. ö. *Macray*, Annals of the B. (1868, 2. kiad. 1890); Pietas Oxoniensis (1902 Oxford) és kéziratainak katalógusai.

Bodley (ejtsd: bodli), *Thomas*, angol bibliofil és államférfiu, szül. Exeterben 1545 márc. 2., megh. 1613 jan. 28. Mária uralkodása alatt szülei Genfbe menekültek és B. csak Erzsébet királynő uralkodása alatt tért vissza Angliába. B. ekkor Oxfordban tanult, azután Erzsébet megbizásából beutazta Európát s diplomáciai küldetésben járt Franciaországban, Dániában és Hollandiában és több német udvarban. 1596-ban Oxfordba költözött s hátralevő éveit és egész vagyonát az egyetemi könyvtárnak, a róla elnevezett *Bodleian Library-nak* (l. o.) szentelte. B. leveleit és egyéb iratait *Hearne* adta ki Reliquiae Bodleianae cím alatt (London 1703). V. ö. Pietas Oxoniensis (u. o. 1902).

Bodman, közs. Konstanz badeni kerületben, az Überlingeni-tó mellett, (1905) 903 lak., a legjobb tómelléki borokat (Königswein) itt szüretelik. Mellette cölöpépítmény-maradványokat találtak.

Bodmer, 1. *Georg*, svájci mechanikus, szül. Zürichben 1786 dec. 6., megh. u. o. 1864 máj. 29. A gyapotszövő-gépek tökéletesítése körül szerzett érdemeket, Küssnachtban mechanikai műhelyt nyitott s abban 1808. készítette az első egy fontos, hátultöltő kartács-ágyut perkussziós robbantóval. Ezután is folytonosan fegyverek és szövőfonó-gépek tökéletesítésével foglalkozott, akkor is, mikor 1816. a badeni hadseregbe mint tüzérszázados beállt. 1822-ben Manchesterben állított gépműhelyt, 1850. Bécs melletti Lanzendorfban vett át egy gépgyárat, amelyet több évig igazgatott.

2. *B., Johann Jakob*, svájci német költő és iró, szül. Greifenseeben 1698 jul. 19., megh. Zürichben 1783 jan. 2. Tanár lett Zürichben s egyidejüleg társtulajdonosa volt egy könyvkereskedésnek s könyvnyomtató intézetnek. Többedmagával megalapította Die Diskurse der Maler c. hetilapot, amelyben először kezdte esztétikai elveit közölni, melyeket utóbb számos cikkben és bírálatban fejtegetett. B. a fantázia jogát védte a francia klasszicizmuson alapuló szoros műszabályok ellen, s emiatt ellenkezésbe jutott Gottscheddel (l. o.), kivel évtizedekig folytatott harcot, amely a német irodalom mult századi fölvirágzását előkészítette. B. epikus munkái: Noah (1750); Jakob u. Joseph (1751); Sündflut (1755), mind a Klopstock Messiásának gyenge utánzásai; drámái: Timoleon (1768); Cajus Gracchus (1773); Wilhelm Tell (1775), Arnold von Brescia in Zürich (1775) stb. minden drámai erő nélkül valók. Öreg korában lefordította az Iliast és az Odysseát. V. ö. *Braitmaier*, Die poetische Theorie Gottscheds und der Schweizer; *Bächtold*, Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz (1892, 8. füz.) és főleg *B.*, Denkschrift zum 200. Geburtstag (1900 és Budapesti Szemle 107. köt., 1901, 465. l.).

Bodmér, kisk. Fejér vm. váli j.-ban, (1910) 295 magyar lak.; u. p. Szár, u. t. Vértesboglár.

Bodmerei (ném., máskép *Verbodmung*, a délszász *bodem*: hajófenék v. hajó szóból; franc. *Contrat à la grosse*, ang. *Bottomry*). Ha valamely hajó a hazai kikötőn kívül van úton, ekközben akár azért, mert sérülés miatt javításra szorul, akár, mert más okból pénz hiányában nem tudná útját folytatni, *kölcsönt vehet fel* a fuvardíj és a szállítmány elzálogosítása ellenében. E sajátos tengeri hajózási kölcsönfajt nevezik B.-nek, magyarul *hajókölcsönnek*, a kötött szerződésről kiállított okiratot *hajókölcsönlevélnek* (B.-brief, Beilbrief.). A kölcsönadó jövedelme ennél az üzletfajnál az ú. n. *B.-prämie* azaz *hajókölcsöndij*, amely természeténél fogva magasabb, mint az egyéb kölcsönök szokásos kamatja. U. i. a kölcsönadó azt a különös rizikót is vállalja, hogy a hajó elpusztulása esetén az ő teljes kölcsönkövetelése is megszünik. E kár ellenében a

kölcsönadó is szokta az árút biztosítani s így a *B.-prämie* a rendes kamatnál legalább a biztosítási összeggel nagyobb. A kölcsönadó követelését csakis a hajónak rendeltetési helyére való beérkezése után érvényesítheti. A hajókölcsönlevél részletes tartalmát l. *Hajókölcsönlevél.*

Bodmin, Cornwalis angolországi grófság székhelye, 48 km. Plymouthtól, (1901) 5353 lakossal, gyapjuszövéssel; közelében római tábor maradványaival.

Bodnár, l. *Kádárság.*

Bodnár, 1. *Gáspár*, egyh. és szépirodalmi író, szül. 1861 jan. 6. Beregszászon, 1884. áldozópappá szentelték. 1891-ben tanítóképző int. tanár Szatmáron, 1901. u. o. a pedagógia tanára a papnevelőben. 1904-ben szentszéki tanácsos. Nevezetesebb művei: *Az életből az életnek.* Rajzok, elbeszélések (Nagybánya 1887); *A család apostola* (1890); *B. Gáspár elbeszélései* (1892); *Ifjuságiratok* (1895); *Az Isten nem halt meg* (regény, 1896); *A magyar nemzet története* (2 köt., 1899); *Tövisek és virágok* (1900); *Az iparostanoncok vallásoktatásának módszere* (2. kiad. 1904); *A mi népünk* (2 köt., 2. kiad. 1909) stb. Irt azonkívül legényegyleti szinműveket. 1887 óta szerkeszti a Téli Estéket, 1897 óta a Magyar Földmívelőt, A Religióba irja a Tájképeket.

2. *B. Gyula*, főreáliskolai tanár, szül. 1882 febr. 25. Trencsénben. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1905 óta fővárosi tanár. E lexikonnak munkatársa és kartográfiai osztályának vezetője. Irodalmi működése: tankönyvek és tanulmányok a francia irodalom köréből, közgazdasági cikkek a budapesti napilapokban, Magyarországot ismertető munkák magyar, német, francia és angol nyelven.

3. *B. Zsigmond*, tanár, irodalomtörténeti és szépirodalmi író, a Petőfi-társaság tagja, szül. Nagykárolyban 1839 febr. 9., megh. 1907 aug. 24. Budapesten. Teológiát végzett s mint fölszentelt pap több helyen káplánkodott, 1865—1871-ig tanár volt a nagyszombati gimnáziumban; 1871. szegedi, 1872. pesti állami főreáliskolai tanárrá nevezték ki, egyszersmind 1875 óta az egyetemen a magyar irodalomtörténet magántanára; ugyanez évben az egyházi rendből kilépett. Eleinte kiválóan a katolikus sajtó terén dolgozott, s önállóan több hitvédelmi munka fordítását adta ki, valamint saját tanulmányát *Chateaubriand és kora* (Nagyszombat 1867). 1868-ban egyházi folyóiratot indított meg *Kat. Közlöny* cimen. B. később inkább irodalmi tanulmányokkal foglalkozott. Tanulmányainak egy része összegyüjtve is megjelent: *B. Zs. irod. dolgozatai* (Budapest 1877) és *Urania, Kármán és Pajor* (u. o. 1880). Egyéb önálló munkái: *Egy modern szent* (Baja 1883) és a *Két elbeszélés* c. könyvben (Beksicsnével), a *Lilly* (u. o. 1888); *Havi Szemle* cimen 1878—1880-ig és később *Magyar Szemle* cimen tudományos folyóiratot szerkesztett. 1891. nagyobb arányú művet indított meg, *A magyar irodalom történetét*, melynek 2. kötete 1893-ban jelent meg. Ebben a munkában fejtette ki először elméletét, mint ő nevezte: törvényét, mely élénk birálatot vont maga után. Elmélete szerint a szellemi világban minden fejlődés az eszmeerő mozgásának következménye, s e mozgás formája ritmikus (actio—reactio). Elméletét B. mint az erkölcsi világ alaptörvényét tekinti, melyből az emberiség egész története és szellemi élete magyarázandó. B. mindjobban belemerült teoriájába s merev dogmatikussággal, ellenmondást nem tűrő módon alkalmazta nemcsak a a történet és irodalom, hanem a közélet és politika minden jelenségére is. Elméletének hibái éppen erőszakolásuk következtében tünnek ki legjobban és kezdetben lelkes tanítványai rövid idő mulva cserben hagyták s utóbbi éveiben elkeseredve vonult mindjobban vissza a főváros melletti nyaralójába. A felsoroltakon kívül megjelentek még következő művei: *A magyar nemzet politikája* (Budapest 1894); *Az eszmeerő magyarázata* (u. o. 1894); *A tudomány csődjéről* (levél Brunetière Ferdinándhoz, u. o. 1895); *Az erkölcsi világ* (u. o. 1896); *Az erkölcsi törvény alkalmazása* (u. o. 1897); *Erkölcsi kérdések* (u. o. 1897); *A jog keletkezése és fejlődése s néhány apróság* (u. o. 1898); *A népfajok sorsa és más kérdések* (1900); *Eszmények* (1902); *A Csokonai-vita* (1904). V. ö. *Nagy* József, B. Zs. Irodt. Közl. 1908.

Bodnárfa, l. *Műhasábfa.*

Bodó *Mátyás* (bodófalvi), ügyvéd, táblabiró s jogtanár volt a XVIII. sz. közepén a nagyszombati akadémiában, ahol a hazai jogot adta elő. Nevezetes munkája: Jurisprudentia criminalis (Pozsony 1751, 2. kiad. Nagyszombat 1758).

Bodobács, feketével tarkázott, vörös színű, hosszukás mezei poloska, mely kora tavasztól késő őszig falak és fák tövében szokott seregesen tartózkodni s a napon sütkérezni. Több faja van. Leggyakoriabbak: 1. a szárnyatlan B. (tüzi poloska, boda, botbonák, kató, napféreg; *Pyrrhocoris apterus* L.), többnyire csonka szárnyfedőkkel; 2. a lovag B. *(Lygaeus equestris* L.) kifejlett szárnyfedőkkel, amelyek fekete hártyájának közepén egy fehér petty foglal helyet. Vannak azonkívül más színű, szürke, fekete és tarka B.-ok is, melyek az előbbiekkel együtt a B.-félék *(Lygaeidae)* családját alkotják, és amelyekből hazánkban 141 faj él. Mind korhadó állati vagy növényi anyagokkal táplálkoznak. V. ö. *Horváth* Géza, Magyarország B.-féléinek magánrajza (Budapest 1875).

Bodod (helyesen *Botond) Gergely*, esztergomi érsek. Károly Róbert hű embere volt s azért III. Endre pártjától, meg Venczel király részéről sok üldözésben volt része. Ő koronázta meg 1301. Esztergomban Károly Róbertet. 1303 szept. 7. Anagniban VIII. Bonifácz elfogatása alkalmával egyik Colonna tévedésből leszúrta. B. érsek, ki előbb székesfehérvári őrkanonok volt, Botond ispánnak, a Bicskey-család ősének volt a fia. V. ö. *Pór*, Turul 1892. évf.; *Karácsonyi* J., Magyarország Egyháztörténete (1906, 31. l.).

Bodófalva, 1. nagyk. Krassó-Szörény vm. bégai j.-ban, (1910) 1576 magyar lak., vasúti megálló, postaügynökség; u. p. és u. t. Bálincz. — 2. *B.*, kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 73 tót lak.; u. p. Ivánkafalu, u. t. Mosócz.

Bódog, magyar személynév, mely *Boudugh* alakban már az Árpádok alatt előfordul. Talán a martirologiumi *Felix* névnek a fordítása, de az sem lehetetlen, hogy ősmagyar név, tekintve,

hogy «boldog» szavunk tulajdonkép annyit jelent mint gazdag s így a törökségtől származott Baja, Baján neveinknek felelne meg.

Bódogh *János*, posta- és távirdafelügyelő, gyorsírástanár, szül. Kecskeméten 1852 dec. 27. Tanulmányait szülőhelyén és Pesten végezte. 1877—1893-ig a szegedi táviróhivatalhoz volt beosztva s ez idő alatt az ottani iskolákban tanította a gyorsírást. Szerkesztette és kiadta a Gyorsirászati Közlöny havi folyóiratot. 1893-ban a budapesti központi posta- és távirdahivatalhoz, majd utóbb a posta és távirda-vezérigazgatósághoz helyeztetett át. 1893—1904-ig az Orsz. Magyar Gyorsíró-Egyesületnek volt ügyvezető igazgatója. E minőségében szerkesztette a Gyorsirászati Lapok-at és a Budapesti Gyorsirót. 1905-től szerkeszti és kiadja az Országos Gyorsíró Közlöny havi folyóiratot. Munkái: *Levelező gyorsirás* (XV. kiad.); *Vitairás* (V. kiad.); *Gyorsirási olvasókönyv* (V. kiad.); *Magasabbfokú gyorsirás* (III. kiad.). Ezenkívül *Parlamenti gyorsirás*; *A gyorsirás története*; *A rövidítések betürendes nagy gyüjteménye*.

Bodóhegy, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 970 vend és magyar lak.; postahivatal; u. t. Muraszombat.

Bodok, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 746 magyar lak.; u. p. Pográny, u. t. Nagylapás. A közeli rippényi völgyben a régi B.-i vár fekszik. A Berényiek őslaka. A törökök Mehemet alatt bevették s egy ideig uralkodtak benne. Rákóczi idejében a császáriak védték annak ostromhada ellen, de végre feladták. Hajdan a vármegyegyűléseket hosszabb ideig e várban tartották. Most a gróf Berényi-család tulajdona. — L. még *Sepsibodok*.

Bodóka (azelőtt: *Krivoszúbodovka*), kisk. Trencsén vm. trencséni j.-ban, (1910) 352 tót lak.; u. p. és u. t. Beczkó.

Bodókapuszta, Ajfalucskához tartozó puszta Abauj-Torna vm. csereháti j.-ban, Neuschloss Károly és fia nagy gőzfürészével.

Bodoki havas, 1195 m. magas hegy a Bodoki hegységben (l. o.) Háromszék vmegyében; lejtőjén Kincsás vár romjai vannak, melynek építési ideje ismeretlen.

Bodoki hegység (Hunfalvy szerint Háromszéki vagy Kászoni hegység), az erdélyi andezithegylánc egyik tagja, mely Háromszék és részben Csíkmegyében az Olt, Kászon és Feketeügy völgyei közt mintegy 35 km. hosszuságban és 10—22 km. szélességben É.-ról D. felé huzódik; egyszerű gerinces hegység, melyet a Büdös nyerge két részre oszt; legmagasabb csúcsa É.-i felében a Büdös (1184 m., l. o.) híres barlangjával. D.-i részében a Bodoki havas (l. o.). E hegységben van Bálványosvár (l. o.) és a híres Szt. Anna-tó (l. o.); az Olt völgyében Tusnád, Bükszád és Málnás nevű fürdők vannak.

Bodókő összetételeit l. *Boldogkő* összetételei alatt.

Bodola, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 1903 magyar és oláh lak., mezőgazdasági szeszgyárak, postahivatal; u. t. Prázsmár. Nagy erdősége, jó havasi legelője, juh- és baromtenyésztése van. B. a Barczai lapály szélén, a Tatrang folyó jobb partján, a Zajzon patak beömlésénél fekszik. Már 1211. mint a Barczára telepített német lovagok számára kiszakított terület határhelysége említtetik, 1242. IV. Béla prázsmári Demeter ispánnak adományozta. Utóbb mint Dietrich gróf birtoka a törcsvári várhoz tartozott, de 1360. Bodolai Sánta László birta. 1478-ban már a Béldiek kezén volt; 1519. II. Lajos Brassónak adományozta, de csakhamar ismét a Béldiekéé lőn. A Béldiek régibb várát feldúlta Mihály vajda, 1612 okt. 12. a Báthori Gábor ellen fegyvert fogott Weiss és Géczi ostromolta s feldúlta, de újból felépült s lakásul szolgált Béldi Pálnak (ki innen menekült el visszafelé vasalt lovakkal az ellene küldött seregek elől), míg Mikes Kelemen efeletti haragjában földig le nem romboltatta az erős várat; Béldi elkobzott javait Mikes örökölte s most is utódai, a gróf Mikesek és Béldiek birják. Béldi Pál vára a falu közepén feküdt, ma alig van nyoma. A kat. templomban kőkoporsó van, vasfegyverzetü hős domborfaragványával.

Bodola, *Buduló*, régi magyar személynév, mely *Bodol* alakban előfordul a XIII. sz. elején (Vár. Reg. 220). Budolownak pedig egy 1330 említett csallóközi nemes apját nevezték. Mint családnevet a székelyek közt találjuk.

Bodola, 1. *Lajos* (zágoni), műegyetemi tanár, udv. tan., szül. Sampierdarenában (Olaszország) 1859. okt. 9. Tanulmányait Olaszországban és Budapesten végezte. A kir. József műegyetemen előbb tanársegéd, majd magántanár lett és 1896 óta a geodézia rendes tanára. 1905-ben a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjává választották. Munkái: *Utmutatás magasságmérésekre* (Budapest, Természetud. Társ. kiadása, 1888); *Az elsőrendü háromszögelési szögmérésekről* (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közl. XXII. kötetében; *A prizmatikus tükörrendszerekről és a háromélü prizmákról különös tekintettel a szögkitüzésre* (u. o. XXVII.); *A mérési hibák elmélete és a legkisebb négyzetek módszere* (Budapest 1905); azonkívül számos értekezése és kisebb cikke jelent meg a Természettudományi Közlönyben.

2. *B. Sámuel*, erdélyi ref. püspök, szül. Székelyudvarhelyen 1790 dec. 10., megh. Kolozsvárt 1866 ápr. 22. Tanult szülővárosában, Nagy-Enyeden, Göttingenben. Visszatérvén hazájába, 1816 Kolozsvárt özv. báró Dániel Istvánné udvarában pap lett. Innen Héderfájára ment lelkésznek. Később teológiai tanár és 1861. püspök lett. Ő kezdte meg az erdélyi egyházkerület Névkönyvének kiadását 1858. A feltünedezni kezdő egyházalkotmányi új eszmék némelyike ellenében konzervativ álláspontot foglalt el, de a presbitériumok szervezésének buzgó hive volt. Munkái: *Keresztyén hittan* (Nagyenyed és Marosvásárhely 1848); *Az élő egyház és annak ismertető jegyeiről* (Nagyenyed 1856); *Képviselet, successió és más teendők anyaszentegyházunkban* (1862); *Ki volt a reformátusok első püspöke Erdélyben?* (1865).

Bodoló, kisk. Abauj-Torna vm. csereháti j.-ban, (1910) 559 magyar lak.; u. p. és u. t. Szepsi.

Bodolyai hegycsoport (*Szőllősi hegycsoport*), különálló, kis hegysor Baranya vm. baranyavári j.-ban, a Karasicza-patak mentén; 20 km. hosszu-

ságban s 2—3 km. szélességben terül el. Legmagasabb csúcsa 241 m. Lejtőit szőllők, tetejét erdők borítják.

Bodon, régi magyar személynév, mely használatban volt úgy az előkelő osztálynál, mint az alsóbbrendüeknél.

Bodon, a dongagyártásnál használt kifejezés, mely a fatörzs bütüjén azon övet vagy kört jelzi, mely az egyes azonos szélességü dongák határát képezi.

Bodon *József*, novellaíró, szül. Rimaszombatban 1845 szept. 29-én, megh. u. o. 1908 febr. 10. Jogi tanulmányokat végzett, a hetvenes évek elején a fővárosba telepedett, ahol ügyvédeskedett is, amellett irogatott. Szépirodalmi lapjaink 1876 óta sűrűn közölték elbeszéléseit és rajzait s egy ideig népszerű novellaíró volt. *Két seb* c. regénye a Petőfi-társaság lapjában jelent meg. Önálló munkái: *Elbeszélések* (1878); *Az életből* (elbeszélések 1883); *Négy eredeti elbeszélés* (év nélkül). Pár elbeszélését németre is lefordították. Az egyik, *A galagonyabokor*, Sacher-Masoch Auf der Höhe c. folyóiratában pályadíjat nyert. 1880-ban szívbaja miatt visszatért szülővárosába, s attól fogva keveset írt. V. ö. *Lőrinczy* György, B. (Komárom 1909).

Bodonhely, kisk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1910) 625 magyar lak., u. p. Rábaszovát, u. t. Rábapordány.

Bodoni, *Giambattista*, olasz nyomdász, szül. Saluzzóban 1740 február 16., megh. Pádovában 1813 nov. 29. Mint szedő a propaganda műhelyében dolgozott, 1766. a parmai nyomda igazgatója lett, melyből görög, római, olasz és francia klasszikusok, Homeros, Vergilius, Horatius, Dante stb. kerültek ki, melyek azonban inkább nagyszerű kiállításukkal, semmint helyes szövegükkel tüntek ki. 1790. saját nyomdát állított fel. Legnagyobb művészete volt a betümetszés s 143 betünemet vésett az Antiqua és Kurziv betünemből. Életleirása megjelent Giuseppe de Lamatól (2 köt., 1816) és Bernarditól (Saluzzo 1873).

Bodonkút, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 735 oláh és magyar lak., u. p. Kolozsvár, u. t. Magyarújfalu.

Bodonlaka, kisk. Sáros vm. felsőtárczai j.-ban, (1910) 174 tót lak., u. p. és u. t. Kisszeben.

Bodonos *(Bodonospatak)*, kisk. Bihar vm. margitai j.-ban, (1910) 1113 tót és magyar lak. Határában lignitbánya van, a bihari szénbánya- és villamos r.-társ. tulajdonában.

Bodony, kisk. Heves vm. pétervásári j.-ban, (1910) 1673 magyar lak. Már 1333. említik. Gr. Károlyi birtoka. U. p. Parád, u. t. Parádfürdő (télen Mátraballa).

Bodonyi, l. *Vidor*.

Bodor, Árpádkori magyar személynév, amely használatban volt úgy az úri, mint az alsóbb osztálynál. A magyar *bodor* (Dunántúl *bodri*) szónak felel-e meg, vagy a török *bodur* (azaz törpe, alacsony) szónak, az bizonytalan. Az utóbbi esetben a név eredetét a bessenyő-kun elemnél (tehát a törökségnél) kell keresni.

Bodor *Aladár* dr., tanár és író, szül. 1880 jan. 29. Alvinczen, Alsó-Fehér vm. Kolozsváron végezvén az egyetemet, tanár lett előbb Szászvároson, azután Pápán, utóbb a debreczeni ref. kollégiumban. 1905-ben a losonczi áll. főgimnázium tanárává nevezték ki. Tanulmány céljából sokat utazott a nyugati és keleti országokban. Önállóan megjelent művei: *Versek* (Budapest 1906); *Zátonyon* (új versek, u. o. 1910); *Úti levelek Erdélyországból* (1906); *Keletiek nyugaton* (1910). Irt továbbá több irodalomtörténeti és esztetikai dolgozatot.

Bodoria (növ.), l. *Csomorosfa*.

Bodoria, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1910) 326 magyar lak., u. p. Káptalanfa, u. t. Tüskevár.

Bodorfalva, kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 181 tót lakossal, u. p. Ivánkafalu, u. t. Mosócz.

Bodorka *(Asplenium* L., növ.), a Polypodiaceae (Páfrányfélék) család génusza, melynek mintegy 200 faja kozmopolita, de legnagyobb számmal a trópusi tájakon él. Apróbb vagy magasabb harasztfajok, többnyire 1—2-szer szárnyas, ritkán tenyeresen karéjos levelekkel, melyeken a sporangiumcsoportok (sorus) vonalalakuak s oldalt vannak a levélérhez hozzáfüzve. Európában és hazánkban is előforduló fajok: *A. ruta muraria* L. (kövi B.), levelei sűrű csomókat alkotnak, 2—3-szor szárnyasan hasogatottak, a levélkék hosszukásak. *A. trichomanes* L. (csipkés B.), levelei sűrű csomóban állnak, 1-szer szárnyasak s a levél gerince bíborveres vagy feketebarna, a levélkék tojásdadok. *A. septentrionale* (L.) Hoffm. (rostos B.), levelei bőrnemüek, villásan ágasak. Mind a 3 faj sziklákon, hasadékokban és falakon terem az egész országban. Több faj (pl. *A. trichomanes)* összehuzó hatású nyálkát tartalmaz s így officinalis. A trópusokon sok faját férgek ellen használják.

Bódorka, a búbos vöcsök népies neve, l. *Vöcsök*.

Bodorkel v. téli bodorkel (növ., *Brassica oleracea* L., var. *selenisia* L.), a száras vagy kórós vagyis nem fejes vagy torzsás káposztának kerti elfajzása, nagyon bodros és metélt, kéken és zölden tarkított levelekkel. Téli ételnek, főleg pedig húseledelek mellé ételszegélyezőnek használják.

Bodormályva vagy *bodros mályva* (növ., *Malva crispa* L.), falusi kertekben ültetett bodros levelű és apró virágú mályvakóró. Hazája Szíria, háncsrostjai megfonhatók.

Bodorrózsa (növ.), l. *Cistus*.

Bodorrózsafélék (növ.), l. *Cistaceae*.

Bodos, kisk. Háromszék vm. miklósvári j.-ban, (1910) 571 magyar lak., u. p. és u. t. Barót.

Bodovaljci, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 553 horvát-szerb lak., u. p. Nova-Gradiška, u. t. Staro Petrovo selo.

Bodö, Nordland norvég járás székhelye, az É.-i sarkkörön túl, a Salten-fjord bejáratánál, (1900) 4827 lak.

Bod-pa, tibeti törzs, l. *Bhot*.

Bodrány (növ.), a zuzmóknak és a hozzájok hasonló alacsonyabb rendű növényeknek régebbi magyar neve.

Bodri a. m. göndör hajú, bodros szőrű; kutyáknak szokták ezt a nevet adni.

Bodrisz, elterjedt, népvándorláskorabeli szláv nép, amelyről *Eginhárd* krónikás tesz említést. E nép Németországban az ottani obotritekkel ro-

konságban állott, de főlakóhelyük hazánkban, valamint Szerbiában a Duna, Dráva, Mura mentén volt.

Bodrog *vármegye* hajdan a Szabadka, Apatin és a pestvmegyei Bogyiszló között fekvő terület, mely gyüléseit a XIII—XV. sz.-ban a Duna mellett, Monostorszeg táján fennállott B. várában és városában tartotta. Ispánjával először 1135. találkozunk. A török hódoltság alatt határai elmosódtak s nevét ma már csak Bács-B. vármegye őrzi. Főispánjainak, szolgabiráinak és a hozzá tartozott helységeknek lajstromát Pesty Frigyes állította össze *Az eltünt régi vármegyék* I. kötetében. V. ö. *Rupp*, Magyarorsz. helyr. Története, III.; *Gerecze*, Műemlékek, II.

Bodrog, a Tisza jobboldali mellékfolyója, mely a Tapoly, Ondava, Laborcz, Ung és Latorcza (l. ezeket egyenként) egyesüléséből támad s Tokajnál a Tiszába ömlik. E folyók vízkörnyéke Bereg, Ung, Zemplén és Sáros vmegyékre terjed ki s 5000 km²-re tehető. A B. hossza (az Ondava és Tapoly forrásaitól számítva) 281 km., forrásai és torkolata közti egyenes távolság 123 km. Elsőben a Tapoly és Ondava egyesül Parnónál, alább (Szürnyegnél) az Ondava az Unggal egyesült Laborczot veszi fel, kevéssel lejebb Imrénél a Latorcza egyesül velük s csak innen (Zemplén közelében) veszi fel az egyesült folyó a B. nevet. Az egyesült B. innen számos, részben már átvágott kanyarulattal DNy.-i irányban a Tiszának tart, melybe, miután Végardónál a Ronyvát fölvette, Tokajnál torkollik; az egyesült folyó hossza tehát csak 115 km., völgyének egyenes hossza 55 km. Esése Zempléntől torkolatáig csak 3·55 m. E csekély esésnél s különösen balpartjának alacsony voltánál fogva kiöntései gyakoriak s főleg a Bodrogközt (l. o.) sujtják. Ezeket meggátlandók, a víz gyorsabb lefolyása céljából 1863—87-ig 13 átmetszést eszközöltek, miáltal a meder hossza 47·7 km.-rel rövidült. A B. szabályozására 1846. a Bodrogközi tiszai szabályozási társulat (Sátoraljaujhely) és a Felső-Bodrog vízszabályozási társulat (Tőketerebes) alakult; amannak kötelékébe 58, ezébe 39 község tartozik.

Bodrog, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1910) 563 magyar lak., u. p. Hetes, u. t. Somogyjád.

Bodroghalász, kisk. Zemplén vm. sárospataki j.-ban, (1910) 649 magyar lak., u. p. és u. t. Sárospatak.

Bodrogi *Lajos*, író, tanár, szül. Baján 1849 júl. 23. Jogot és bölcsészetet a budapesti egyetemen hallgatott. 1875 óta tanár. 1877—80-ig az újvidéki magyar főgimnáziumnál erélyes ellenállást fejtett ki a Schulvereintől támogatott hazaflatlan izgatás ellen. Ekkor várakozási állományba helyezték, de csakhamar az ungvári főgimnáziumhoz, majd a kecskeméti állami főreáliskolához nevezték ki; 1907. nyugalomba vonult. Munkái: *Emberek, árnyékok* (elbeszélések, 1894); *Nem szabad szeretnie* (regény). Történelmi elbeszélései közül az *Ezüst tálak* címűt a Kisfaludy-társaság jutalommal tüntette ki. 1909-ben a Kisfaludy-társaság Shakespeare-bizottságának kültagja lett; azóta, mint a Magyar Shakespeare-tár munkatársa a magyar Shakespeare-irodalom terén munkálkodik.

Bodrogkeresztúr, nagyk. Zemplén vm. tokaji j.-ban, (1910) 2074 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. Az ezredévi ünnepek alkalmából emlékkövet állítottak az 1849 január 22—23. vívott csatában elesett honvédek sírjára. Itt bronzkori leletekre is akadtak.

Bodrogkeresztúri konvent, a második *Carolina resolutio* kiadása után ennek végrehajtása módozatainak megállapítására s a ref. egyházkerületek más közös ügyeinek megbeszélésére 1734 nov. 5. tartatott. A püspökök közül egy sem volt jelen s általában csak a világi vezérférfiak, ezek sem nagy számmal vettek benne részt, mindamellett is a határozatok érvényességét csak a tiszántúli kerület papsága nem ismerte el, de az általok behozott presbiteriánus rendszer végre ott is győzedelmeskedett. A B. határozata szerint ugyanis az egyházkerületek kormányzására azóta a szuperintendensek mellé főgondnokok, az egyházmegyék kormányzására pedig az esperesek mellé segédgondnokok voltak választandók a világiak közül. A magyarországi ref. egyházközségeket beosztották a *Carolina resolutio* tartalmához képest négy kerületbe, amelyek beosztását akként állapították meg, hogy a dunántúliba nyolc (ma kilenc), a dunamellékibe nyolc, a tiszáninnenibe négy (ma nyolc), a tiszántúliba tizenhárom egyházmegye tartozzék. Utasították egyszersmind az addig csak esperesek által igazgatott tiszáninneni kerületet, hogy az egyöntetüség és helyes kormányzás céljából szuperintendenst válasszon. Jegyzőkönyve közölve a Sárospataki Füzetek 1863. évi folyamában.

Bodrogkisfalud, kisk. Zemplén vm. tokaji j.-ban, (1910) 1299 magyar lak., u. p. és u. t. Bodrogkeresztúr. Hozzátartozik Szegimalom puszta, nagy gőzmalommal.

Bodrogköz, Zemplén vmegyének az a 67 km. hosszú és 7—27 km. széles lapályos része, mely félsziget gyanánt terül el a Tisza és a vele többékevésbbé egyközű Latorcza és Bodrog közt. A B. az ungvmegyei Csapnál kezdődik, ahol a Latorcza és Tisza egymáshoz 2 km.-nyire közelednek; ezentúl egymástól tetemesen eltérnek s körülfogják a hosszukás tojásalakú B.-t, mely a Bodrog és Tisza egyesülésénél Tokajnál ér véget. A B. túlnyomóan lapályos, Ny.-i részében 100 m.-nél alacsonyabb fekvésű mocsaras térség, melynek csak É.-i részében (Királyhelmecz körül) vannak 160 m.-ig emelkedő dombjai; legmagasabb a Nagy-Kövesdi hegy (279 m.). A folyók árjaitól védett részein igen jó búza terem, a Tiszamenti nagyobb részét azonban kiterjedt mocsarak lepik el. Számos kanyargó ér (Karcsa) kigyózik rajtok végig s vizök a mocsarakban vész el; ezek lecsapolására több csatorna is épült. A B.-ben számos község van, s KNy.-i irányban vasút is szeli. A magyarok bejövetele után Árpád elsőben itt telepedett le.

Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat, alakult 1846. oly célból, hogy a Tisza, Bodrog és Latorcza folyóktól majdnem körülzárt 156,046 katasztrális holdnyi területet az árvizektől mentesítse és róla a belső vizeket levezesse. Védőtöltéseinek hossza 156 km., melyből 1·5 km. a hullámok ellen burkolattal ellátott. A társulati telefon hossza 204·630 km. Belső vizeit 183·400 km.

hosszú csatornaháló, 24 belvíz-zsilip, a töltésekbe épített 6 nyilt-, 4 csőzsilip és 3 szivattyutelep vezeti le. 1905. év végéig az ármentesítésbe 8.525,294·50 K-t, a belvízlevezetésbe 3.433,022·15 K-t, összesen 11.958,316·65 K-át fektetett be. Székhelye Perbenyik-Királyhelmecz.V.ö. *Frenkó* Gy., A Bodrogköz vízrajzához (Földr. Közl. 1909).

Bodrogmező, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 782 magyar lakossal, u. p. és u. t. Lelesz.

Bodrogmonostor *(Bodrog-szigete, Bodrogszéked)*, ma Monostorszeg (Bács-Bodrog vm.). A közelében fekvő szigeten volt a pálosoknak a Szent keresztről elnevezett kolostoruk, amely *bodrogszigeti* kolostor néven ismeretes már 1320. A helység földesura a Szt. Péter és Pál tiszt. szentelt cisterci apátság volt, amelynek kolostora szintén a közelben feküdt s monostori, meg bodrogmonostori apátságnak neveztetett. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. II.

Bodrogolaszi, kisk. Zemplén vm. tokaji j.-ban, (1910) 1165 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Gr. Lónyay Elemér nagy uradalmával és kastélyával, mely a grófnak Stefánia főhercegnővel történt egybekelése óta nagy pompával van berendezve. 1901-ben épült a Stefánia-templom.

Bodrogszéked, l. *Bodrogmonostor*.

Bodrogszentes, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 966 magyar lak., u. p. és u. t. Királyhelmecz.

Bodrogszentmária, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 348 magyar lak., u. p. Rad, u. t. Szomotor.

Bodrogszerdahely, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 1556 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, hitel- és fogyasztási szövetkezet. Itt kőkorszaki leletekre bukkantak.

Bodrogsziget, Bodrog vármegyében a kalocsai egyházmegyében feküdt. A Szent keresztről nevezett pálos kolostorát l. *Bodrogmonostor*.

Bodrogszög, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 277 magyar lak., u. p. és u. t. Bodrogszerdahely.

Bodrogvécs, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 487 magyar lak., u. p. és u. t. Szomotor. Itt kőkorszaki leletekre és cölöpépítmények nyomaira bukkantak.

Bodrogzsadány, kisk. Zemplén vm. tokaji j.-ban, (1910) 632 magyar lak., u. p. és u. t. Bodrogolaszi.

Bodrosmályva (növ.), l. *Bodormályva*.

Bodrosodás, *bodrosság* (növ.), burgonyabetegség, l. *Burgonya*; őszibarackfabetegség, l. *Őszibarackfa*.

Bódultság *(kábulás, kábultság)*, az eszmélet részleges vagy teljes felfüggesztése; homályos tájékozódással és visszaemlékezéssel, hiányos felfogással jár. Bódító mérgektől, koponyasérülés, fejbeütés után támad.

Bódva, a Sajó baloldali mellékvize, mely Abauj-Torna vmegye ÉNy.-i határán, Stósz közelében ered, Jászóig K.-nek tart, ott D. felé kanyarodik s Szepsinél tág (2—5 km.) völgybe lép ki, melyen eleintén DNy.-nak, majd Borsod vmegyébe átlépve D.-nek tart s Szendrő és Edelény érintésével Boldván alul a Sajóba ömlik. Nagyobb mellékvizei jobbfelől a Torna, balfelől a Rudnoki és Ida patak, melyeknek mocsarait a Kanyapta csatorna vezeti le, és a Rakacza. Tág völgyében az említetteken kívül számos nagyobb község (Meczenzéf, Torna, Nagyida az Idapatak mellett) fekszik.

Bódvaj, Magyarhermányhoz tartozó vasgyártelep Udvarhely vmegye homoródi j.-ban, gazdag vasérctelepekkel.

Bódvalenke, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 306 magyar lak., u. p. Hidvégardó, u. t. Bódvavendégi.

Bódvarákó, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 324 magyar lak., u. p. és u. t. Bódvaszilas.

Bódvaszilas, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 915 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távirdahivatal.

Bódvavendégi, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 425 magyar lak., vasúti állomás, távirda; u. p. Hidvégardó.

Bodvicza, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 657 magyar lak., u. p. és u. t. Nagyatád.

Bódy *Tivadar*, székesfővárosi tanácsos, szül. 1868. Budapesten. Ugyanitt végezte tanulmányait. Még mint joghallgató, 1886. lépett a főváros szolgálatába. A jogi doktorátus elnyerése után 1891. miniszteri fogalmazóvá nevezték ki a fővárosi közmunkák tanácsához, ahonnan 1895. mint tanácsjegyző visszatért a fővárosi közigazgatáshoz. A polgármester megbízásából 1897. mint helyettes előljáró átvette a VI. kerületi előljáróság vezetését és ennek akkor zilált viszonyait rövid idő alatt rendezte. Innen került a középítési ügyosztályba s 1906. tanácsossá választatván, a főváros legfontosabb osztályának, a pénzügyi és gazdasági ügyosztálynak vezetését vette át s az ő munkájának köszönhető nagyrészt a főváros pénzügyi egyensúlyának helyreállítása. Számos közigazgatási szakcikke jelent meg napilapokban és szaklapokban; nemkülönben értékesek a külföldi tanulmányútjainak eredményéről beszámoló jelentések.

Bodza v. *B.-fa (Sambucus* L.), a Caprifoliaceae (B.-félék) család génusza, melynek mintegy 20 faja főkép a mérsékelt övek lakója, egyesek trópusi vidékeken élnek, de Afrikából egyikük sem ismeretes. Főkép cserjék vagy fák, ritkán kórós növények. Száruk belsejében dús bélszövet (B.-bél) halad. Gyakran pálhás, átellenes leveleik páratlanul szárnyasak; bogernyős virágzatuk egyes virágainak kelyhe csekély, 5 fogú, a kiterülő párta 5 metszetű, a tövéhez 5 porzó nő; termése csonthéjas bogyó. A *fekete B. (S. nigra* L.), 3—10 m. magas cserje, néha fa; ágainak szürke kérge tele van sötétebb paraszemölcsökkel. Május második felében virágzik. Virága erős illatú. Bogyója fekete. A nép minden részét orvosságul használja, köszvény, láz, orbánc, nyavalyatörés és más bajok ellen, úgy az ember, mint az állat számára. Leghasználatosabb a zöld kérge, a virága (B.-tea) és bogyója. Virága a bor zamatosítására alkalmas, egyes vidékeken pedig, sütve, táplálékul szolgál. Belőle készülnek az elektromos kisérleteknél használatos B.-

bélgolyócskák, használatos tov. a mikroszkópiában és az órásmesterségben. Virága és bogyó-íze officinális. A *földi B.* v. *gyalog-B.* (*S. ebulus* L.) körülbelül méteres kórós növény; virága fehér, pirosas, júniustól augusztusig nyilik. Hajdan minden része officinális volt. Mérges. Mindkét B. gyümölcsét *B.-kása* v. *B.-lekvár* néven étkül is főzik, csakhogy az utóbbié erős hajtószer. A hegyi *fürtös B.* (*S. racemosa* L.), a mérsékelt öv legelterjedtebb B.-faja; termete fanemű, bogyója vörös. Április és május hónapban virágzik. Magasabb erdeink dísze. Ezt, valamint a fekete B. hasogatott levélkéjű *(petrezselyem levelű B.)* v. tarkalevelű fajváltozókát diszcserjéül gyakran ültetik.

Bodza, folyó, ered Brassó vmegye déli határán, a Csonkás hegy alatt, eleintén K.-nek tart, majd É.-ra fordulva a vadregényes *Bodzai szoroson* (l. o.) át a B.-i veszteglőintézethez s onnan Magyarbodza községhez jut el; ezután nyiltabb völgyben É.-nak tart, Bodzafordulónál hirtelen DK.-nek fordul abba a mély völgybe, mely a Csukás csoportját a Bereczki hegységtől elválasztja. A völgy néhol annyira keskenyedik, hogy az országutat csak nagy nehézséggel lehetett a hegyekbe vájni; a krásznai szünetelő üveggyáron túl még 6 km.-ig tart az útvonal végszakasza, mely fölé Ny.-on a már Romániába eső 1664 m. magas Szilon emelkedik, míg a völgy másik (bal) partját a Királyhegy (1052 m.) szegélyezi; maga a völgy tengerfeletti magassága itt 634 m. A B. völgyének ez a része *(Krásznai szoros)* a legszebb, az út helyenként 100 m.-nyire a zúgó B. felett vezet. A pénzügyőrségi laktanyától kezdve a teljesen kiépített út megszünik s Romániába csak másodrendű útban folytatódik. Az út itt merőben sziklába van vágva. 1888 szept. havában itt találták a híres bodza-krásznai, egy a maga nemében páratlan, a sirmiumi (a mai Mitrovic Szlavoniában) pénzverő hivatal jegyeivel ellátott 12 aranyrúdból álló kincset, melynek egy része a Magyar Nemz. Múzeumba került. E lelet is bizonyítja, hogy a rómaiak idejében erre sokkal nagyobb volt a forgalom, mint ma. A B. völgyéből azonban még egy út vezet Romániába, t. i. a tulajdonképeni B.-i szoros folytatásában egyenesen D. felé; e másodrendű út itt egy 1345 m. magas hágón éri el Románia határát. Erre a hagyomány szerint már a húnok és kúnok is jártak, a törökök pedig számtalanszor törtek ott be, míg a krásznai szoroson előbb csak nehezen járható ösvények vezettek kifelé. V. ö. *Orbán* B., A Székelyföld leirása. VI. 66—86.

Bodzafa (növ.), l. *Bodza.*

Bodzafa-gomba (bozzafa-gomba, növ.), a Judásfül-gomba neve, l. *Judásfül.*

Bodzafélék (növ.), l. *Caprifoliaceae.*

Bodzaforduló, l. *Magyarbodza.*

Bodzai hegycsoport, l. *Csukás.*

Bodzai szoros, Háromszék vmegye sepsi j.-ban, a Bodzai hegycsoporton vagy Csukáson (l. o.) átvezető szoros illetve hágó, mely a Csukás tömegétől (1958 m.) K.-re metszi a hegységet, l. *Bodza.*

Bodzakása (növ.), l. *Bodza.*

Bodza-krásznai lelet, l. *Bodza* (folyó).

Bodzalekvár (növ.), l. *Bodza.*

Bodzás, kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 195 tót lak., u. p. és u. t. Kelcse.

Bodzásújlak, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 1027 tót és magyar lak., postahivatal, u. t. Velejte.

Bodzatea, l. *Bodza.*

Bodzavám, l. *Magyarbodza.*

Bodzavár, l. *Nagyborosnyó.*

Boedas, görög szobrász, Lysippos tanítványa. Legismertebb alkotásáról, melyről irott forrásaink is említést tesznek, az «imádkozó fiú»-ról a berlini múzeum egy bronzmásolatot őriz. Ez a szobormű fölépítésének valószerű nyugtalanságával, térbeli kifejlesztésével és sugár arányaival hű tükrözője a lysipposi iskola művészi törekvéseinek.

Boehe, *Ernst*, a német modern zeneszerzők egyik vezéralakja, sztl. Münchenben 1880 dec. 27. Rud. Louis és Thuille tanítványa; zenekari művei nevezetesek: Odysseus-ciklus (4 mű); Taormina, Eine tragische Ouverture; dalok. 1907 óta a Volkssymphonie-Konzerte egyik vezetője.

Boehlau *(Böhlau)*, *Helene*, német írónő, sztl. Weimarban 1859 nov. 22. Atyja *B. Hermann* híres könyvkiadó és udvari nyomdász volt. Kitünő nevelésben részesült, nagy külföldi utazásokat tett és Konstantinápolyban ment férjhez *Al Rasid bejhez.* Most Münchenben él. Önálló művei: Novellen (1882); Reines Herzens schuldig (1888); Ratsmädelgeschichten (1891); Herzenswahn (1891); Im frischen Wasser (1891); Der Rangierbahnhof (1895); Das Recht der Mutter (1896); Die verspielten Leute (1897); Böse Flitterwochen (1898); Halbtier (1899); Sommerbuch (1903); Die Kristallkugel (1903); Das Haus zur Flamm' (1907).

Boehmeria *Jacq.* (növ.), az Urticaceae (Csalánfélék) génusza, melynek mintegy 45 faja nagyrészt a trópusokon él, de Észak-Amerikában és Kelet-Ázsiában ezeken kívül is. Alacsony fák v. cserjék v. félcserjék, rendesen átellenes állású, osztatlan, fürészes szélű levelekkel, amelyeken azonban nincsenek fullánkszőrök. Virágzatuk füzér v. buga, csomósan álló virágok alkotják. A *B. nivea* (L.) Hook et Arn. a trópusokon és Kelet-Ázsiában kultivált faj. Kinában *chu-ma*, Szudánban *rami* v. *caloie* a neve. Rostja, a *rami rost*, kitünő szövőanyag. A durvájából készült kötél, háló, kötöző igen erős és a nedvességnek jobban ellenáll, mint a kender és a len. A tisztogatott rostot ú. n. *csalánszövetté* szövik, mely európai piacra is eljut. Ugyanolyan a jelentősége a *B. viridis*-nek is.

Boele (ejtsd: böle), község Arnsberg porosz kerület Hagen járásában, vasút mellett, (1905) 6510 lak., vasúti felszerelések-, szerszámkészítéssel, papir-, gép- és téglagyárral.

Boemm, 1. *Ritta* (Fehér Kálmánné), festőművésznő, sztl. 1868 jan. 20. Lőcsén. Művészetének elemeire atyja, B. Tivadar oktatta, a nyolcvanas években Drezdában folytatta tanulmányait, majd Párisban tanult s aztán Budapesten telepedett le. Néhány oltárképen kívül, amelyeket ózdi, csákvári és érsekújvári templomok számára festett, főkép eredeti technikájú vízfestményeivel tünt fel, amelyek közül a *Kis Svábhegy* c. 1909. megkapta a Műcsarnok Esterházy-díját. *Whist-párti* és *Liliomok* c. képét a Szépművé-

szeti múzeum, két olajfestményét pedig a király vette meg.

2. *B. Tivadar*, festőművész, szül. Munkácson 1822 okt. 22., megh. Drezdában 1889 júl. 31. Első mestere Zausig lőcsei festő volt, aztán a bécsi akadémián tanult, de a szabadságharc kitörésekor hazajött s beállt honvédnek. 1849 után külföldre ment és sok régi remekművet másolt. Drezdában a királyné felajánlotta neki az udvari festői állást, de B. ezt nem fogadta el, mert nem akart lemondani magyar honpolgárságáról. Inkább hazajött s Lőcsén főreálisk. tanári állást vállalt. Attól fogva a Felvidék sok előkelőségének arcképét festette, több oltárkép is tőle való, így a lőcsei minorita-templomé.

Boemund, l. *Bohemund*.

Boendale (ejtsd: bán—), *Jan*, holland költő, szül. 1290 táján Tervuerenben, megh. 1365. Nevezetes a brabantok történetét tárgyaló munkája: Brabantsche Geesten (1316). Korának szociális viszonyaira élénk világot vet Der Lekenspiegel c. tanköltemény (kiadta de Vries, Leiden 1844, 4 köt.).

Boeotarchok, az ókori boiotiai (beot) városok szövetségének legfőbb, évenként választott tisztviselői, akik a katonai és politikai vezetés, szerződés- és békekötés dolgában intézkedtek.

Boeotia, *boeoti*, l. *Beócia*.

Boeotiana, l. *Blason populaire*.

Boér, így nevezték, mint az oláhok, régebben magyarul is a *bojárt* (l. o.).

Boér *Elek* (kövesdi), egy. tanár, szül. Csapón (Kis-Küküllő vm.) 1872 nov 26. Tanulmányait a kolozsvári, bécsi és berlini egyetemeken végezte, 1898. sub auspiciis regis avatták Kolozsvárott az államtudományok doktorává. 1900-ban Kis-Küküllő vármegyében szolgabiróvá, majd első aljegyzőnek választották, egyszersmind a közigazg. jog magántanárává habilitálták Kolozsvárott; 1908. a közig. és pénzügyi jog ny. rendkív., 1910. pedig rendes tanárává nevezték ki. A közigazgatási jog irodalmának buzgó mívelője. Nagyobb önálló munkái: A *porosz község, kör, tartomány* s a közéjük ékelt közigazgatási kerületek szervezete (Kolozsvár 1898); *Közigazgatási biráskodás* (Budapest 1907); *Magyar közigazgatási jog* (Kolozsvár 1908); *A közigazgatási intézkedések jogereje* (1910). Ezenkívül számos értekezése jelent meg jogi lapokban.

Boeren-Bruegel, *Pieter*, l. *Bruegel*.

Boerescu (ejtsd: boeresszku), *Vasil*, román államférfiú, szül. Bukarestben 1830 máj. 1., megh. Párisban 1883 dec. 1. 1848-ban mint kiváló hirlapíró tünt föl. 1857-ben doktori oklevelet nyert. Ez időben irta következő műveit: Mémoire sur la question politique et économique de la Moldo-Valachie (Paris 1856); La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856 (u. o. 1856); Traité comparatif des délits et des peines au point de vue philosophique et juridique (u. o. 1857). Párisból hazatérve megalapította a Nationalul-t. 1859-ben Moldva és Oláhország egyesítése körül buzgólkodott. 1868—70-ig igazságügyi miniszter s 1873—75-ig és 1879—1881-ig külügyminiszter volt. Egyéb művei: Examen de la convention du 19 août relative à l'organisation des Principautés danubiennes (1858); Mémoire sur la jurisdiction consulaire dans les Principautés unites roumaines (1865).

Boérfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 935 oláh lak., u. p. és u. t. Magyarlápos.

Boerh., növénynevek mellett *Boerhaave* Hermann (l. o.) nevének rövidítése.

Boerhaave (ejtsd: búr—), *Hermann*, németalföldi orvostanár, szül. Voorhoutban, Leiden mellett, 1668., megh. 1738. Tanult fiziológiát, matematikát, teológiát s csak később, 1690. kezdett komolyabban az orvostudományokkal foglalkozni. 1693-ban doktorrá promoveálták. Tudományos értekezései oly nevet szereztek neki, hogy 1701. a leideni egyetemre az elméleti orvostan tanárának hívták meg, melyet 1709. az orvostan és növénytan tanszékével cserélt föl. Később kedvenc tárgyának, a kémiának és a gyakorlati orvostannak lett első tanára. Leiden városa szobrot emelt neki. Nagyszámú munkái közül megemlítjük: Institutiones medicae in usus annuae exercitationis domesticos digestae, melyben alaprajzát adja az elméleti orvostudománynak; Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae, melyben a betegségeket tárgyalja; Elementa chemiae stb.

Boerhavia L. (nőv.), a Nyctaginaceae család génusza, melynek 20 faja trópikus vidékeken él. Egyéves v. évelő fűvek v. félcserjék. Számos faj gyökere, mint pl. a *B. erecta* L., *B. procumbens* Roxb. fajoké Kelet-Indiában és a *B. hirsuta* Willd.-é Braziliában hashajtó- és hánytatószerül szolgál.

Boerok, l. *Búrok*.

Boerok és bástyások, félnemesek Fogaras vidékén, l. *Félnemesek*.

Boëthius, *Ancus Manlius Torquatus Severinus*, Theodoriknak, a keleti gótok királyának bizalmas embere és bölcsészeti író, szül. Kr. u. 475 körül Rómában; mint előkelő család sarja 510. konzul is volt; buzgón törekedett a gótok közt a műveltséget és humanizmust terjeszteni, de Theodorik gyanúba fogta, hogy a bizánci udvarral szövetkezett; ezért sokáig börtönben tartotta, majd apósával, Symmachus-szal együtt 524. megölette. B. az első tipikus középkori tudós és bölcsész. Görög források után dogmatikus könyveket írt a zenéről, az aritmetikáról, szintúgy magyarázatokat Aristoteles logikai műveihez, s így a skolasztikus filozófia egyik megalapítója, ki buzgón gyüjtötte enciklopédikus ismereteit és majdnem szolgailag ragaszkodott Aristoteleshez vitatkozásaiban és következtetéseiben. Legkiválóbb munkája a börtönben írt De consolatione philosophiae 5 könyvben, vers és próza vegyest, melynek lendületes nyelve és a legnemesebb ókori bölcsészeti eszméktől duzzadó tartalma joggal volt nagy hatással a középkorban. B. benne a filozófiával társalog, mely arra tanítja, hogy minden szerencse forgandó, hogy az igaz bölcs csak az erényben találhat nyugalmat és biztonságot; Isten pedig csak azért sujtja csapásokkal az embert, hogy velük lelkét megtisztítsa. Keresztény teológiai értekezések is fönnmaradtak neve alatt, de ezek valószinüleg nem tőle valók. Művei nyom-

tatásban először Velencében jelentek meg két kötetben (1491—92), gondosabb kiadásban Baselban (1546 és 1570), utoljára Migne Patrologia c. gyüjteményének 63—64. kötetében (Paris 1847). A Consolatió-nak számtalan kiadása van, szintúgy fordítása is. V. ö. *Bergstedt*, De vita et scriptis Boethii (Upsala 1842); *Hildebrand*, B. und seine Stellung zum Christentum (Regensburg 1885); *Stewart*, B., an essay (Edinburg 1891); *Kádár*, B. bölcseleti hatása (Bölcseleti folyóirat, 1889, 3—4. füzet).

Boëthius, *Simon*, svéd történetíró, szül. Sassenban 1850 márc. 6. Az upsalai egyetemen a történelem tanára. Svéd nyelven írt munkái: A svéd nemesség Zsigmond korában (1877); Károly södermanlandi herceg kormánya (1884—86); A francia forradalom története és okai (1887); IV. Gusztáv Adolf kiskorusága és a francia forradalom (1888—1889); Svédország története 1718—1809-ig, Tengberg közreműködésével (1879); Svéd oklevélgyüjtemény (3 köt.). Kiadta végül III. Gusztáv titkárának, Ehrenströmnek emlékiratait (1882—83).

Boethos, görög szobrász és éremmüves; java tevékenysége a Kr. e. II. sz. első felére esik; Pausanias és reánk maradt két föliratos jelzése révén tudjuk, hogy Kalchedonban született. Fő művét, a bronzcsoportot, mely libát fojtogató gyermeket ábrázolt, római kori márványmásolatok révén jól ismerjük; kedves, közvetlen humor és frisseség egyesül benne finom természetmegfigyeléssel s egyúttal a zárt, világosan kifejlesztett szobrászati csoportfüzésnek is kiváló példája.

Boetius *János*, Nagy Lajos idejében élt magyar bölcsész. A prédikátor-rend tagja volt. Ő volt a legrégibb magyar Aristoteles-magyarázó. V. ö. *Ferrarius* Sig., Derebus Hung. Prov. Ord. Praedic.

Boeuf (franc., ejtsd: bőf), ökör, marha; marhahús. — *B. à la mode*, párolt marhapecsenye. — *B. au naturel*, a levesben főtt marhahús. — *B. gras* (ejtsd: gra), húshagyó, arról a kövér ökörről nevezték el, melyet földíszítve, farsangi körmenetben húshagyó vasárnap, hétfőn és kedden körülvezettek.

Boffalora sopra Ticino, város Milano olasz tartomány Abbiategrasso (ettől 11 km.-nyire) járásában, a Naviglio Grande és vasút mellett, a Ticino közelében, amelyen 1810—27. épített híd vezet át, (1901) 1957 lak. A magentai csatában (1859 jún. 4.) Mac Mahon elfoglalta, bár az osztrákok a hidat légbe akarták röpíteni.

Boffrand, *Germain*, francia építész, szül. Nantesban 1667 máj. 7., megh. 1754 márc. 18. Mint Jean Hardouin Mansart tanítványa kezdte pályáját és csakhamar hírnévre tett szert. 1711-ben a lotharingiai herceg első építésze lett. Igen sokat épített Párisban és Franciaországszerte, sőt Belgiumban és Németországban is főrangú családok számára és egyik főtényezője volt a rokoko-stílus keletkezésének és terjedésének. Híres, jellegzetes műve a párisi Hôtel Soubise (ma állami levéltár) belsejének kiképzése. Irodalmi művei közül különös tekintélynek örvendett a Livre d'architecture (1745) és Oeuvres d'architecture de M. D. (1753).

Bofors-ágyúk, nem kovácsolt, öntöttacélból készült svéd ágyúk.

Bofu, város Japán Hondo-szigetén, (1903) 23,436 lakossal.

Bog, másként csomó; *B., bogas*, a növénytanban l. *Elágazás*.

Bog a szlávban a. m. Isten. Gyakran fordul elő összetételekben, mint Bjelbog, Bogumil, Csjornobog stb.

Boga, *Buga*, *Buka*, régi magyar személynév. A név megfelel a kún-tatár *boga*, *buga*, *buka*, azaz *bika* szónak s hozzánk kétségkívül a bessenyőktől került. Megvolt a név őseinknél magyarosan Bika alakban is.

Boga, a Bihar-hegységben Biharfüred közelében emelkedő csúcs, hatalmas sziklavárral s cseppkő-barlanggal. V. ö. *K. Nagy* Sándor, Bihar-ország III. 179.

Bogács (növ.), l. *Carduus*.

Bogács, 1. nagyk. Borsod vm. egri j.-ban, (1910) 1990 magyar lak., postahivatal, u. t. Mezőkövesd. — 2. *B.*, kisk. Kolozs vm. mocsi j.-ban, (1910) 240 oláh lak., u. p. és u. t. Bonczhida. — 3. *B.*, nagyk. Kisküküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, most *Szászbogács* (l. o.).

Bogácsoló, *bolyhosító* v. *borzosító gép* (Rauhmaschine), szövetek színének v. fonákjának bolyhosítását végző gép. E célból a posztóiparban a nemezréteg, a pamutiparban pedig a vetülékfonal annyira lazíttatik, hogy egyes szálak csak egyik végükkel kapcsolódjanak az alapszövetbe. L. *Csinozás*.

Bogács-rend, l. *András-rendek*.

Bogaers (ejtsd: —gárs), *Adriaan*, németalföldi költő, szül. Hágában 1795 jan. 6., megh. Spaa fürdőben 1870 aug. 10. Jogot végezve, előbb ügyvédkedett, 1830—51-ig pedig kerületi törvényszéki bíró volt, legutoljára Rotterdamban. Már első föllépésével, mint költő, jelezte politikai irányát, midőn 1832. Volharden című hazafias nagy költeménye megjelent, melynek már neve (magyarul: Kitartás!) mutatja, hogy célja főleg nemzetének a fölbátorítása volt a Belgium ellen folytatott küzdelemre. Összes költeményei megjelentek 1871. két kötetben (Haarlem, kiadta Beets M.). Nyelvészeti tanulmányai (Taalkundige Opstellen) 1872. kerültek ki a sajtó alól.

Bogaert, *Martin*, l. *Desjardins*.

Bogáncs (növ.), l. *Carduus*.

Bogáncs-pille *(Pyrameis* [*Vanessa*] *Cardui* L., állat), a bunkóscsápú nappali lepkék *(Rhopalocera)* csoportjába tartozó, hazánkban mindenütt gyakori lepkefaj. Évente 2—3 ivadéka fejlődik; nagysága 50—61 mm. Hernyója ápr.—aug.-ban a bókoló- *(Carduus)* és a szamárbogáncson *(Onoperdon)*, továbbá számos növényen él. Néha tömegesen fejlődnek a pillék s olykor nagy vándorlásokba fognak. Ilyen nagyobbszabású vándorlást észleltek 1884., 1888. és 1903-ban.

Bogáncs-rend, l. *András-rendek*.

Bogár (állat), l. *Bogarak*.

Bogár *István*, Somogy és Tolna vármegyék néhány helységének örökös birtokosa, rakoncátlan, megbízhatatlan ember. Mint a Kőszegiek pártvezére (serviens), atyafiai s barátaiból álló haderejével kezdetben a cseh Vencel pártjára állott, ki őtőbudai várnagynak tette meg. Később Károly Róberthez kezdett közeledni, amiért meg is kapta

büntetését Kőszegi Jánostól, Somogy és Tolna vármegyék főispánjától. B. békét kérő követei a Kőszegiek igéretét vették, hogy hűtlenségét el fogják feledni. De azért 1316 derekán a Németújváriak ellen induló Károly Róberthez csatlakozott. Ezért Károly őt 1318. márei várnaggyá teszi. B. sok ellenséget látván maga körül, mindinkább félrevonult, de már ezzel sem csillapíthatta le elleneinek gyűlöletét, mely 1327. Károly király álhalálhírére nagy erővel tört ki. B. jószágaiban ellenei tetemes károkat okoztak. Rövid idő mulva teljesen lejárta magát; nem igen van többé róla szó s 1329. utoljára találkozunk nevével. V. ö. Századok (1890).

Bogarak (állat, *két színes képmetléklettel*), tágabb értelemben az összes rovarok, szűkebb értelemben a rovarok (l. o.) egyik rendje, melyet *kemény* vagy *fedelesszárnyuaknak* (*Coleoptera* L., *Eleutherata* Fabr.) is neveznek. A B. szájrészei rágók; első torgyűrűjük szabadon mozgatható; két pár szárnyuk közül a mellsők kemények, a hátsók hártyásak és nyugalomban a szárnyfedők alá vannak rejtve; átalakulásuk tökéletes.

A B., testalakjukat tekintve, rendkívül változatosak: majd megnyúltak, karcsuk, majd rövidtestüek, zömökek; hátoldaluk majd kidomborodó, majd lapos. Nagyságuk tág korlátok között változik: némelyek úgyszólván csak nagyítóval láthatók (pl. apró *Staphylinidák*, *Trichopterygidák*), mások több centiméternyi nagyságot érnek el (pl. szarvorrú bogár, szarvasbogár, bőrfutrinka, hős cincér; a délamerikai *Dynastes Hercules* L. hímje 15 cm. hosszuságú). Fejök majd szabadon kiáll, majd a nyakvért alá van huzódva. Rajta vannak a 4—30, leggyakrabban 11 izből álló, igen változatos szerkezetü csápok (antennae), amelyek — főleg a hímeken — gyakran tekintélyes nagyságuak. Mellékszemeik ritkán vannak, a nagy összetett szemek ellenben csak néhány barlanglakó fején hiányzanak. Felső állkapcsaik (mandibulae) többnyire nagyok, sarlóalakuak, élesek s gyakran fogazottak; alsó állkapcsi tapogatóik (palpi maxillares) 4-, az alsó ajaktapogatók (palpi labiales) 3-izüek; alsó állkapcsaik belső lemeze sarlóalakú, a külső az állkapcsi tapogatókhoz hasonló; alsó ajkuk többnyire nyelv alakú. Első torgyűrűjük, az ú. n. *nyakvért*, tekintélyes nagyságú s mozgathatóan izesül a sokkal kisebb második torgyűrűvel, mely a szárnyfedők közé kis háromszögletes pajzsocskával (scutellum) ékelődik; ez a pajzsocska csak ritkán hiányzik. Mellső szárnyaik, a kemény szárnyfedők nem alkalmasak repülésre, hanem csupán a hártyás második szárnypár, és az első torgyűrű után következő testizek befedésére valók. A szárnyfedőkön, melyeknek alakja, nagysága, vésete, esetleg szőrözete, színezete és tarkázata a fajok megkülönböztetésére fontos jellegeket szolgáltat, mellső, oldalsó v. külső, belső és hátsó szegélyt különböztetünk meg. A mellső szegélynek a külsőbe való áthajlásán van a váll. A két szárnyfedő belső szegélye nyugalomban ritkán áll el egymástól (pl. nünüke), többnyire szorosan megfekszi egymást, ú. n. varratot (sutura) alkotva. Oly rovarok szárnyfedői, amelyeknek hátulsó szárnya nincs kifejlődve, a varratban gyakran összeforrtak (pl. Carabus). A szárnyfedők néha rövidek, mintegy lemetszetteknek látszanak (pl. Staphylinidák) s a potroh kisebb-nagyobb része födetlen. Hátsó szárnyaik hártyásak, hosszirányban erezettek s jóval hosszabbak, mint a szárnyfedők, amelyek alá összehajtva visszahúzhatók. Repülésre csak ezek a szárnyak szolgálnak s a torban rejlő izomkészülékkel mozgathatók. Számos bogár hátsó szárnyai hiányzanak (pl. Carabus, Meloë, Blaps, orrmányos bogarak stb.). Az életmódhoz képest igen változó nagyságú és szerkezetü lábaik (futó, ásó, úszó ugró lábak) végső részlete, az ú. n. lábtő (tarsus) leggyakrabban 5 izből áll (*Pentamera* pl. futrinka, cserebogár stb.); másoknak az első és második lábpáron 5, a harmadik — hátsó — páron ellenben csak 4 lábtőizük van (*Heteromera*, pl. nünüke, kőrisbogár, bűzbogár stb.); ismét másoknak valamennyi lábtöve látszólag 4 izből áll, amennyiben az utolsóelőtti lábtőizük igen kicsiny, alig látható (*Cryptopentamera*, régibb szerzőknél Tetramera, pl. cincérek, szúfélék, orrmányos B., levél B.); végre a B. egy kis csoportjának valamennyi lába látszólag 3 lábtőizes, amennyiben a 4-izü lábtő utolsóelőtti ize igen kicsiny (*Cryptotetramera*, régibb szerzők Trimerái, pl. Katica-bogár). Potrohuk széles alappal izesül a harmadik torgyűrűhöz; a hátoldalon rendesen 8, a hasoldalon több félgyűrű összeforradása miatt rendesen csak 7—7 félgyűrűt lehet megkülönböztetni; az elsatnyult végső izek gyakran az előzőkbe vannak visszahuzódva.

A B. belső szervezeténél említendő a hátoldalon végighúzódó, kamrákra osztott hátedény, a hasoldalon található, ducokból összetett hasduclánc és a bélcsatorna, mely tekintélyes hosszuságú s a potrohban hurkokba szedve foglal helyet; a ragadozó B. belén (pl. Carabus) rágásra való chitinfogakkal ellátott rágógyomrot s kívül bolyhokkal fedett chylus-gyomrot lehet megkülönböztetni; a bélbe nyiló kiválasztó szervek (Malpighi-féle edények) száma 4—6. Több bogár (pl. futrinka-félék) alfelébe maró mérges nedvet elválasztó mirigyek nyilnak, amelyeknek tartalmát a bogár szorultságában ellenségére fecskendezi. A hímet nagy, kemény, chitines közösülő szerv jellemzi, mely nyugalomban a potrohba van visszahúzva. A hímek a nőstényektől csápjaik, némelyek lábtőizeik alakjában különböznek; a hímek gyakran nagyobbak, mint a nőstények s ezektől színezetükben s különböző ékítményekkel különböznek (pl. szarvasbogár, szarvorrubogár). Lárváiknak többnyire 3 pár, meglehetős hosszú torlábuk, néha szemölcsalakú potrohlábaik is vannak; más B. lárvái lábatlan kukacok (pl. orrmányos B. lárvái); bábjaiknak lábai szabadon kiállanak. Kifejlődésük némelyeknél néhány hetet, másoknál több évet, a cserebogáré pl. három évet vesz igénybe.

A B. úgy kifejlődött, mint lárvaállapotban rendkívül falánk állatok s a legkülönbözőbb élő és elhalt állati v. növényi táplálékból élnek; számosan közülök a kerti, mezei és erdőgazdaságnak valóságos csapásai (l. a *kártékony B.-at* az illető címszók alatt). A B. az egész Földön el vannak terjedve; nagyobb részök szárazon él, részint a föld szinén, fákon, bokrokon, füveken, részint föld alatt

BOGARAK

(Az összes bogarak

«Bogarak» cikkhez.

URÓPAIAK.)

etes nagyságban.)

2

21

1

13

BOGARAK II.

(Az összes bogará

«Bogarak» cikkhez.

TIKUS BOGARAK.)

szetes nagyságban.)

vagy élő v. elhalt növények belsejében, állati holttestekben, az állatok türülékében, kisebb részök él édes vizekben, még kevesebben élősködnek más állatok belsejében. Fajaik száma a térítők felé egyre szaporodik s a forró égöv alatt él a legtöbb s egyszersmind legfeltünőbb, legszebb faj. A B.-fajok eddig ismert száma 100 ezerre tehető; Európában mintegy 12.000 faj él, melyek közül hazánkra 6000-nél több faj esik; *Kuthy* Dezső kimutatása szerint az 1896-ig hazánkból ismert fajok száma 6043; azóta sok új fajt ismertettek hazánk bogárvilágából. A B. igen korán fejlődtek ki Földünkön; maradványaik már a palaeozoi kor kőszénformációiból ismeretesek; igen sok ásatag bogarat ismerünk a harmadkorból, különösen a borostyánkőből. A B.-at a mai rendszerezők a szárnyerezetbeli különbségek, anatómiai és szövettani jellemvonások felhasználásával két alrendre (I. alrend: *Adephaga*, II. alrend: *Polyphaga*) osztják.

A B. tűre szúrva könnyen és egészen élethű alakban konzerválhatók. Régtől fogva kedvelt és valódi dísztárgyai az állatgyüjteményeknek s alig van az állatországnak valamely más csoportja, melynek több, részint avatott, részint dilettáns tanulmányozója és gyüjtője akadna, mint a B.-nak. Hazai bogárgyüjteményeink között különösen gazdag a Nemz. múzeumé, mely a külföldi B. gazdag gyüjteményén kívül magában foglalja a hazai B. legteljesebb gyüjteményét. A hazai bogárfauna megismerése körül legtöbb érdemet dr. *Frivaldszky Imre, Frivaldszky János, Fuss Károly* és újabban *Csiki Ernő* szereztek, akikhez *Bielz E. Albert, Ormay Sándor, Méhely Lajos, Seidlitz György, Biró Lajos, Kuthy Dezső, Mocsáry Sándor* stb. csatlakoznak.

A mellékelt két színes táblán ábrázolt bogarak: *I. tábla. Európai bogarak.* 1. Cicindéla *(Cicindela campestris).* — 2., 3. Aranyos bábrabló *(Calosoma sycophanta)* és lárvája. — 4. Bőrfutrinka *(Procrustes scabrosus).* — 5., 6. Szegett csíkbogár *(Dytiscus marginalis)* és lárvája. — 7., 8. Csibor vagy fekete vízibogár *(Hydrophilus piceus)* és petetokja. — 9., 10. Fekete dögbogár *(Silpha atrata)* és lárvája. — 11. Piros nyakú dögbogár *(Silpha thoracica).* — 12., 13. Közönséges temetőbogár *(Necrophorus vespillo)* és lárvája. — 14. Német temetőbogár (Necrophorus *germanicus).* — 15. Aranyszinóros holyva *(Staphylinus caesareus).* — 16. *Emus hirtus.* — 17. *Hoplia coerulea.* — 18. Tigris- vagy kallócserebogár *(Polyphylla fullo).* — 19., 20., 21. Szarvasbogár *(Lucanus cervus)* hímje, lárvája és bábja. — 22. *Dorcus parallelopipedus.* — 23. Görög rózsabogár *(Cetonia trojana).* — 24., 25. Vörösnyakú rózsabogár *(Cetonia ignicollis)* lárvája. — 26. Sárgaprémes rózsabogár *(Trichius fasciatus).* — 27. Orrszarvúbogár *(Oryctes nasicornis)* hímje. — 28. *Copris hispanus* (hím). — 29. Szent galacsinhajtó *(Ateuchus sacer).* — 30. Havasi cincér *(Rosalia alpina).* — 31. Sarkantyús virágcincér *(Strangalia armata).* — 32. Pézsmacincér *(Aromia moschata).* — 33. *Pachyta quadrimaculata.* — 34. *Purpuricenus Koehleri.* — 35. Csupasz cincér *(Molorchus major).* — 36. Közönséges darázscincér *(Clytus arietis).* — 37. Piroshátú pattanóbogár *(Elater sanguineus).* — 38. *Alaus Pareyssii.* — 39. *Buprestis flavomaculatus.* — 40. *Attelabus curculionoides.* — 41. *Molytes germanus.* — 42. *Chlorophanus viridis.* — 43., 44. Tövises fenyőcincér *(Rhagium inquisitor)* lárvájával. — 45. Hólyaghúzó kőrisbogár *(Cantharis vesicatoria).* — 46., 47. *Pyrochroa rubens* hímje és lárvája. — 48. Zöld pajzsbogár *(Cassida viridis).* — 49. *Anatis ocellata.* — 50. *Chilocorus renipustulatus.* — 51. Böde *(Coccionella variabilis).* — 52. *Clythra laeviuscula.* — 53. *Mordella bifasciata.* — 54. Timárcincér *(Prionus coriarius).*

II. tábla. Exotikus bogarak. 1. *Mormolyces phyllodes.* Java. — 2. *Anthia omoplata.* Transzvál. — 3. *Cicindela regalis.* Kelet-Afrika. — 4. *Silpha aenea.* Szumatra. — 5. *Phanaeus imperator.* Brazilia. — 6. *Stephanorhina settata.* Afrika. — 7. *Aphelorrhina quttata.* Afrika. — 8. *Megalorrhina regia.* Afrika. — 9. *Goliathus regius,* bábszövedékével. Kamerun. — 10. *Golofa Porteri.* Cejlon. — 11. *Neolamprina Adolphinae.* Új-Guinea. — 12. *Chiasognathus Grantii.* 1/2. Csile. — 13. *Phanaeus bubalus.* Brazilia. — 14. *Pyrophorus noctilucus.* Kuba. — 15. *Ectinogonia Buqueti.* Chile. — 16. *Catoxantha bicolor.* Java. — 17. *Julodis viridipes.* Afrika. — 18. *Calandra palmarum,* lárvájával és bábszövedékével (cocon). Szumatra. — 19. *Cyphus gemmatus.* Brazilia. — 20. *Eupholus Schönherri.* Új-Pomeránia. — 21. *Brenthus Anchorago.* Brazilia. — 22. *Hypocephalus armatus.* Brazilia. — 23. *Macrodontia cervicornis.* Brazilia. — 24. *Sternotomis lactator.* Kelet-Afrika. — 25. *Clymatostoma lactoguttata.* Madagaszkár. — 26. *Astathes splendida.* Szumatra. — 27. *Apate terebrans.* Afrika. — 28. *Chrysochus auratus.* Észak-Amerika. — 29. *Eumolpus splendidus.* Brazilia. — 30. *Sagra violacea.* Kina. — 31. *Solenis spinifex.* Brazilia. — 32. *Aspidomorpha socia.* Új-Guinea. — 33. *Doryphora maculipennis.* Brazilia.

Irodalom. Fabricius, Systema Eleutheratorum, Kiel 1801, 2 köt.: Herbst. Die Käfer, Jablonsky Natursystem aller bekannten Insekten című művében, Berlin 1789—1806, 10 köt.; Erichson, Naturgeschichte der Insekten Deutschlands, 1. Abt.: Käfer, u. o. 1845—99, 6 köt.; Lacordaire, Genera des Coléoptères, Paris 1854—59, 5 köt.; Redtenbacher, Fauna austriaca: Die Käfer, 2. kiadás Wien 1858; Gemminger und Harold, Catalogus Coleopterorum hucusque descriptorum, München 1868—76, 12 köt.; Sturm, Deutschlands Käfer, Nürnberg 1805—1857, 23 kötet 424 színes képpel; Reitter, Catalogus Coleopterorum Europae, Berlin 1891; Sturm, Icones Coleopterorum Germaniae, 121 táblával, u. o. 1878; Calwer, Käferbuch, 6 kiadás, Stuttgart 1907—1909, 51 táblán 1400 bogár képével; Schenkling, Nomenclator coleopterologicus, Frankfurt 1894; Schilsky, Systematisches Verzeichnis der Käfer Deutschlands, Berlin 1888; Ganglbauer, Die Käfer von Mitteleuropa, Wien, megjelenik 1892-től kezdve; Heyne, Die exotischen Käfer in Wort und Bild, Leipzig 1893, folytatva O. Taschenberg; Münchener Koleopterologische Zeitschrift, megjelenik 1903 óta. A hazai bogárvilágot kitünően ismerteti Csiki Ernő, Magyarország bogárfaunája, Budapest, I. köt., 1905—1908; a második és további kötetek sajtó alatt. A hazánkban 1896-ig megfigyelt bogárfajok jegyzékét összeállította Kuthy Dezső, Magyar birodalom állatvilága, Arthropoda, Budapest 1896; ebben egyúttal megtalálható a hazai B.-ra vonatkozó irodalom. Az újabb irodalmat l. a Rovartani Lapokban 1897-től kezdve.

Bogárcsigák *(Chitonidae, Placophora,* állat), a puhatestüek *(Mollusca)* törzsébe, a párosidegüek *(Amphineura)* osztályába tartozó csigacsalád, melyre jellemző 8, egymást tetőcserép

módjára fedő mészlemezből álló héja. A B. tökéletesen kétoldalú részarányos állatok; testük megnyúlt, tojásforma, hát-hasoldali irányban lapított; talpuk széles és lapos; szemeik és tapogatóik nincsenek, hátukon azonban rendkívül sok, sajátságos érzékszerveik vannak, melyek fényérzésre, tapintásra és valószínűleg különböző kémiai ingerek megérzésére valók. Belső szervezetükben a külső testalak kétoldali részarányosságának megfelelően szintén kifejezésre jut a kétoldali részarányosság. Többnyire hímnősek; a vízbe lerakott petéikből kezdetleges szervezetű, Trochophorára emlékeztető, héj nélküli, csillókkal borított lárvák fejlődnek, melyek bonyolult fejlődés útján érik el a kifejlett B. szervezetét. Valamennyien tengeriek s ez idő szerint 400-nál több fajuk ismeretes, különösen gyakoriak a sekélyebb melegebb tengerekben. Rendesen széles talpukkal erősen a sziklához tapadnak s ha lefeszítik, összegömbölyödnek. Fajaik a szilur óta ismeretesek. Legközönségesebbek a *Chiton*-fajok. A Földközi-tengerben előfordul a *Chiton squamosus* L.

Bogárevő növények, l. *Húsevő növények*.

Bogárfalva, kisk. Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, (1910) 449 magyar lak., u. p. és u. t. Székelyudvarhely.

Bogárfia *Márton*. Eleinte III. Endre király szolgálatában állott, de már 1304 őszén Trencséni Csák Máté oldalán találjuk, mint annak legbizalmasabb hadnagyát (serviens). Említett évben részt vesz urával a cseh háborúban, mint Rudolf osztrák herceg szövetségese. Zólyomot, Lipcsét, Dobronyát, Palotát olyanoktól foglalja el, kik ez időben még Károlynak is ellenei. Esztergomnak a Kőszegiektől történt vitéz visszafoglalása által Károly Róbert bizalmát szerzi meg. 1309-ben Frà Gentile biboros Csák Mátét megnyeri Károly Róbertnek s a király ekkorra tartotta fenn a jutalmazást a «hű Máté nádor tárnokmesterének». Ezáltal B. a «Mátyus földé»-nek nevezett területen nagybirtokossá lett. 1318 febr. a nyitrai püspök kiközösíti B.-t, mert mint «Csák Máté földje főbírája» a püspök főispáni joghatóságába ártotta magát. 1318-ban szilágyi várnagy, 1324. ispán. Ura halála után egészen a király pártjára állott. Ezután több hadjáratban Károly oldalán vesz részt. V. ö. Századok (1890).

Bogárfogó növények, l. *Rovarfogó növények*.

Bogárhátu szántás, a szántás azon neme, amelynél a keskeny — néhány méter széles — fogásokat folyton összeszántják, minek következtében a fogás közepe kidomborodik, a szántóföld hullámos felületű lesz. Leginkább esős vidékeken alkalmazzák, a csapadék gyorsabb levezethetése céljából, de mert a sok barázda miatt nagy a területveszteség, a növények érése egyenetlen s a gépek nem alkalmazhatók, a B.-nak csak kivételes esetekben van haszna.

Bogáros, nagyk. Torontál vm. perjámosi j.-ban, (1910) 2641 német lak., postahivatallal és telefonállomással.

Bogár-szem a. m. fényes fekete szem.

Bogártelke, kisk. Kolozs vm. nádasmenti j.-ban, (1910) 613 magyar lak., vasúti megálló, u. p. és u. t. Egeres.

Bogárzik a ménes vagy gulya, ha dongók v. legyek csípik, amely elől az utóbbi gyorsabb mozgással, a ménes pedig vágtatással igyekszik menekülni.

Bogasbarka (növ., *amentum dichasiale*), a nyírfának meg az égerfának eltérő barkája, mert a barkapikkelyek tövében nem egy-egy virág, hanem apró, kettős bogvirágocska fakad.

Bogát, Árpád és Zsolt vezérek idejében magyar vezér. Mikor Berengár olasz királyt 921-ben alattvalói meg akarták fosztani méltóságától, ő a magyarokat hítta védelmére. Ezek B. és Dursák vezérlete alatt el is mentek, Berengár ellenségeit fölkeresték s közülök sokat megöltek. B. fia Anonymus szerint Bulcsu (l. o.) volt. Emlékét a tihanyi apátság alapítólevelében 1055. említett balatonvidéki «Bagat mezee» s a somogyvmegyei Alsó- és Felső-B. puszták őrzik. Maga a B. név — úgy látszik — az ó-szlovén «bogatu» azaz gazdag szónak felel meg, amiből az tűnnék ki, hogy a szláv eredetű személynevek már a lebediai magyarságnál sem voltak ismeretlenek.

Bogát, közs. Szabolcs vm., l. *Nyirbogát*.

Bogath, Csík vmegyében a Hargita-hegységnek a Vár- és Szilas-patak közt kiszökellő előfoka, különálló kerekded hegy, mely régente lakva és erődítve volt.

Bogáthi Fazakas *Mihály*, l. *Fazakas*.

Bogát-Radvány *nemzetség*, egyike a magyar nemzetségeknek, melyKézai szerint Csehországból származott. Állítását a nemzetség szláv neve igazolni látszik. Amidőn az oklevelek először szólnak a nemzetségről, két egymástól távol eső vidéken találjuk, a Dunántúlon és Zemplén vmegyében. A dunántúli ágról kevés adatunk maradt. A nemzetség ősi fészke nem is itt, hanem Zemplénben volt, ott voltak legnagyobb birtokai és ott volt a nemzetség monostora, a szerencsi monostor is. A nemzetség összes ágai két izben szerepelnek együttesen. 1227-ben, amidőn Csiz, Bogáth fia Fáche megölése miatt istenítéleti párbajra kényszerítetvén, legyőzetik és ezért birtokait veszti, melyeken a nemzetség többi tagjai megosztoznak. 1253-ben újra osztozkodnak, kibékülvén a gyilkosság szerzőjével. 1300 körül a nemzetség különböző családokra oszlott szét, a Cseleji, három, ú. n. Bogáth-, Péter- és Sztáncságbeli Izsépy és Rákóczy-családokra. Utóbbinak egyik mellékhajtása a Morvai Gyapol-család. Ezek között a Rákóczy-család a nemzetségnek legnevezetesebb és egyúttal legrégibb családja, melynek őse I. Csépán. Ennek Csiz fiától származott ükunokája Balázs (1327—57) már Rákóczy Balázsnak neveztetik. A nemzetségből származott családok mindegyike különböző címert használ, a Rákóczy- és Morvay-családok címere azonban egyezik, félkereken álló, csőrével a kereket csipkedni látszó szarka. Ezt a címert használja a Rákóczy-család kemenesi ága, míg a fejedelmi ág veres pajzsban arany keréken álló koronás fekete sast, jobb karmában kardot tartva használ. V. ö. *Wertner* M., A magyar nemzetségek I.; *Karácsonyi* J., A magyar nemzetségek I.; *Csoma* J., Magyar nemzetségi címerek.

Bogatzky, *Karl Heinrich von*, német pietista író, szül. Jankowa szileziai faluban 1690 szept. 7.,

megh. 1774 jún. 15. Halleban, hol az árvaháznál lelkész volt. Nagy népszerüségre jutott áhitatos könyveket irt. Fő műve: Güldenes Schatzkästlein der Kinder Gottes (1718), mely 64 kiadást ért. Egyházi dalai (1750) közül több még ma is él az ev. egyházban. Érdekes önéletrajza (1801, új kiadása 1872). Életét megirta Ledderhose (1846), angolul Kelly (1889).

Bogáz, v. lágyabban kiejtve *bogház*, török szó, jelentése: torok, átvitt értelemben: torkolat, tengerszoros. Igy pl. Boszporusnak *Bogház icsi* «Torkolat belseje» a török elnevezése; a Dardanellákat *ák-deniz bogházi*-nak, vagyis «Fehér-tenger torkolatá»-nak nevezik.

Bogáz-Hisszár *(Szultanije Kalesszi)*, a Dardanellák ázsiai partján, a homeroszi Rodiosz folyó torkolatánál épült erőd modern ágyútelepekkel.

Bogáz-köi, 1. romániai város, l. *Csernavoda*. 2. *B.*, közs. Kis-Ázsiában, l. *Jozgad*.

Bogdai, l. *Bodaj*.

Bogdán, *Mikul* fia, a moldvai fejedelemség első, önálló vajdája 1360-tól kb. 1364-ig. 1334—1335-ben a Balkán-hegység vidékéről költözött be népével Magyarországba s a király Máramaros vmegyét jelölte ki neki lakóhelyül. Itt a Tisza, Iza és Visó folyók völgyeiben le is telepedett, de engedetlen volt, amiért Lajos király többször megintette. B. 1360-ban újra fölkerekedett és a tatároktól néptelenül hagyott Moldovába vándorolt.

Bogdan *János*, bukaresti egyetemi tanár s a románság legkiválóbb szlávistája, szül. 1862. Brassóban. Maradandó becsüek tanulmányai a régi román krónikákról s okmánygyüjteménye Brassó város levéltárából. — Testvére, *B.-Duica György*, bukaresti gimnáziumi igazgató, szül. 1866. Brassóban. Tanulmányait Budapesten, Jenában s Bécsben végezte. Irodalomtörténettel, történelemmel és pedagógiával foglalkozik.

Bogdánd, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 972 magyar lak., postahivatal; u. t. Alsószopor.

Bogdánffy *Ödön* (vajdahunyadi), mérnök, szül. Tordán 1863 dec. 18. A műegyetemet Budapesten járta, hol 1885. mérnöki oklevelet nyert. Részt vett a borossebes-gurahonczi vasút nyomjelzésében, a borosjenő-cserményi vasút és a mezőhegyesi élővizcsatorna építésében. 1890-ben lépett állami szolgálatba. 1893 óta a földmivelésügyi minisztérium kebelében szervezett Országos Vizépitési Igazgatóság vízrajzi osztályánál van. 1894-ben a kormány Franciaországba küldötte az árvizek előrejelzésének tanulmányozására. 1901-ben magántanári képesitést nyert a budapesti József-műegyetemen a hidrológiából. A mérnöki gyakorlaton kivül irodalmi munkásságot is fejtett ki. Számos műszaki és közgazdasági cikke a szak- és napilapokban jelent meg. E lexikonnak is munkatársa. Főbb munkái: *Vízépitészet az 1896. évi ezredéves országos kiállításon* (Budapest 1897); *Ombrométriai tanulmányok a magyar korona területén* (1897); *A Balaton környékének csapadékviszonyai* (1898, magyarul és németül); *Hidrológia* (1902, kitüntetve a Magyar Mérnök- és Épitészegylet nagy aranyérmével); *A természetes vízfolyások hidraulikája* (1906, 2 köt.); *A Duna és Tisza közötti csatorna* (Budapest 1907); továbbá négy kötetben kivonatolta az Annales des Ponts et Chaussées összes vizügyi közleményeit 1831-től 1908-ig (Vizügyi Közlemények, 1904, 1905, 1907, 1909). Forditott munkái: A folyók kisvizi medrének szabályozása (Girardou H.-tól, Budapest 1896); Az emberek közötti különbségek (Rousseautól 1905); Vallomásaim (Rousseau J. J. 1908); Rousseau J. J. kisebb műveiből (1909); A földgömb és a légkör fizikája (Berget Alfonztól, Term. Tud. Társ. kiad. 1909); Utazás a levegőben (Berget Alfonztól, 1910).

Bogdánháza, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 1503 oláh lak.; u. p. és u. t. Csizér.

Bogdani *Jakab*, festő, l. *Bogdány*.

Bogdanovci, adók. és polit. község Szerém vm. vukovári j.-ban, (1900) 808 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Vukovár.

Bogdanovich *György*, *Beksics* Gusztávné iróí álneve, l. *Beksics*.

Bogdanovics *Lucián* (Lukiján), szerb patriarcha, szül. Baján 1867 máj. 10. A gimnáziumot Baján, a teológiát Karlóczán, jogi tanulmányait az egri jogakadémián végezte. 1891-ben Brankovics György szerb patriarcha meghivására a beocsini kolostorban letette a szerzetesi fogadalmat s előbb mint diakónus, majd protodiakónus, később pedig Újvidéken mint szentszéki aljegyző működött és az újvidéki állami tanintézetekben a görögkeleti vallású növendékek hitoktatója volt. 1892—1894-ig a karlóczai gör. kel. szerb főgimnáziumban tanitott hittant, de ezután Brankovics patriarcha mellett végleg a főegyházmegye szolgálatában maradt. 1896 nov. Magyarevics halála után előbb mint patriarchai mandatárius, 1897-től pedig mint a budai egyházmegye adminisztrátora vezette az egyházmegye ügyeit. A patriarcha 1897 elején beocsini archimandritának nevezte ki, 1897. pedig budai püspökké választották meg. Püspöki működése kitünő hatással volt a budai egyházmegye anyagi és kulturális érdekeire. A fővárosban levő két hitközség ügyét is derekasan felkarolta. Ő szorgalmazta Budán és Pesten a a szerb közs. épitkezést, melynek során a Tökölyánum (l. o.) teljesen újjáépült s nevelőintézete modern berendezést nyert. Midőn a szerb patriarchai szék Brankovics halálával megüresedett, 1908. egyhangulag B.-t választották patriarchává.

Bogdanovics, 1. *Ippolit Fjodorovics*, orosz iró, szül. Perevolocsnában 1744 jan. 3., megh. 1803 jan. 18. Tanult Moszkvában, ahol Cheraszkov költő támogatásában részesült. 1766 Bjeloszelszkij-Bjelozerszkij gróffal mint követségi titkár Drezdába ment s itt csinálta meg Dušenjka cimü kedves költői műve tervét, amely azonban csak tiz év mulva jelent meg nyomtatásban. Időközben 1768. Szt.-Pétervárra visszatérvén, előbb tagja, majd 1788. elnöke lett a birodalmi levéltárnak, mely állásában 1795-ig megmaradt. Ettől kezdve zavartalanul élt költészetének. II. Katalin megbizásából közmondások gyüjteményét állította össze (3 köt., Szt.-Pétervár 1785) és legfelsőbb rendeletre néhány kisebb drámát is irt. Legkiválóbb műve az emlitett Dušenjka cimü tréfás hősköltemény, Lafontaine Psychéjének szabad utánzata.

Összegyüjtött művei először 6 kötetben jelentek meg Moszkvában (1809—10), azután 4 kötetben (u. o. 1848), legutóbb pedig a Szmirdin-féle orosz klasszikusok című gyüjteményben. Kurszkban szobrot emeltek emlékének. Életrajzát Besztuzsev és Polevoj írták meg irodalomtörténeti műveikben.

2. *B., Ivanovics Modeszt*, orosz hadvezér és történetíró, az előbbinek unokaöccse, szül. 1805., megh. 1882 aug. 6. Oranienbaumban. 1839 óta a történelem tanára volt a Miklós-akadémián. Megírta az 1812-iki háború történetét (Szt.-Pétervár 1861, 3 köt.), továbbá a következő műveket: A Németország függetlenségéért viselt háború 1813. (u. o. 1862—1863, 2 köt.); Az 1812—14-iki háborúk története (ném. Leipzig 7 köt.); I. Sándor cár uralkodásának története (u. o. 1869—1871 6 köt.); Az 1853—56-ki keleti háború (u. o. 1876 4 köt.); A hadtudomány enciklopédiája (6 köt).

Bogdánszóvárhegy, l. *Szóvárhegy*.

Bogdány, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 706 tót lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bogdány, 1. *Godofréd*, XVII. sz.-beli, erdélyi származású kassai festő, megh. 1710 jún. 11-én Kassán. Életéről keveset tudunk. 1689-től fogva Kassán működött, ott az 1703. újjáéledt képíró céhnek ő lett archimagistere, 1704. pedig követségbe küldték Rákóczihoz. A XVII. sz. vége felé oltárképet festett a tokaji templom számára.

2. *B. Jakab* (Bogdane, Bogdani, Bochdan stb.), magyar festő, szül. 1660 körül Eperjesen, megh. 1724 febr. Londonban. Tanulóéveit Bécsben töltötte, ahol atyja udvari tisztviselő volt. 1684—1686 körül Amsterdamban élt, ahol a régi hollandus festőket tanulmányozta s maga is festett csendéletképeket. Egy évtized mulva már az angol udvar számára dolgozott Angliában, ahol különösen Mary királyné foglalkoztatta. 1700 ápr. angol állampolgári jogot szerzett. Csendéletképei, amelyek egészen németalföldi hatás alatt készültek, Nagybritannia és Hollandia kastélyaiba kerültek, néhányukat legújabban megszerezte a Szépműv. Múzeum. V. ö. *Térey* Gábor, A Rákóczi-kor egyik festője (Vas. Ujs. 1907 jan. 23)

3. *B. Mózes*, az 1848—49-iki szabadságharc egyik vértanuja, l. *Hosszumező*.

Bogdarigós, l. *Rigósfürdő*.

Bogdása, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 894 magyar lakossal, postahivatal; u. t. Sellye.

Bogdo a. m. fenséges, a mongol nyelvben a nagyok és hősök címe. Innen *B.-láma*, Déltibet papi fejedelme.

Bogdo-Kuren, l. *Urga*.

Bogdo-Ola (*szt. hegy*), kalmük neve több hegynek; a legnagyobb (4300 m.) a Tien-sanban van, Urumcsi és Turfan közt az é. sz. 43½, a k. h. 88—89° alatt. B.-nak nevezik a kalmukok Asztrakhán orosz kormányzóságban a Csernijjáriól 50 km.-nyire K.-re fekvő két hegyet, amelyek nagyobbika 176, kisebbike 28 m. magas.

Bogenhausen, azelőtt község, 1892 óta München város része.

Bogernyő, *bogassátor*, *álernyő* (növ.), olyan virágzat, melynek főágai a virágzati kocsánynak majdnem egy pontjából erednek, alsóbbrendű ágai pedig kettős és egyes bogas elágazású (l. *Elágazás*) virágzatokba mennek ki. Ilyen a bodza v. a bangita virágzata.

Bogház, l. *Bogáz*.

Boghead-szén (ejtsd: boghedd—) vagy *bituminit*, a kőszénhez hasonló, sötétbarna vagy májbarna vastagon palás ásvány; puha, jól vágható, könnyen gyúl s igen nagy mennyiségü világító gázt ad; 1000 kilogr. 264—430 köbmétert. Egyes kőszénkorbeli kőszéntelepeken találni 50—60 centiméternyi fekvetekben. Mikroszkópos szerkezete, kémiai összetétele eltér a kőszénétől, úgy hogy külön ásvány gyanánt szerepeltetik. Százalékos összetétele: szén 60—65, hidrogén 9·1, oxigén 4—5·5, nitrogén 0·7, kén 0·1—0·3, ásványi anyagok 18—24%. Lelőhelye Csehország, Pilsen, továbbá: Torbane Hill, Linlithgowshire (Skócia), a Hebridák, stb. Főképen a világítógáz gyártására vett kőszenek javítására használják, de ásványolajat meg paraffint is gyártanak belőle.

Boghoris, az al-dunai bolgárok fejedelme, l. *Boris*.

Bogičevci dolnji, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 295 horvát-szerb lak.; u. p. Nova Gradiska, u. t. Medare-Dragalić.

Bogičevci gornji, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 577 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Okučani.

Bogie (franc., ejtsd: bozsí), l. *Nyomállványok*.

Bogisich *Mihály*, c. püspök, zeneíró, szül. Pesten 1839 jan. 10. Tanult Pesten, Esztergomban, Bécsben. 1863-ban szentelték pappá. 1882-ben választották budavári plébánossá, egy év mulva c. prépostté nevezték ki. Kiváló jelentősége van az egyházi zene és zeneirodalom terén. Már mint budapesti hitszónok a nemzeti zenede titkárává lett, a tud. akadémia pedig levelező tagjának választotta. 1896-ban c. püspök, majd esztergomi kanonok és 1901. p. prelátus lett. Önálló művei: *Melyik a valódi egyházi zene?* (Bpest 1878); *A gyermek szent fohászai* (u. o. 1879, Ima- és énekeskönyv, több kiadás); *A keresztény egyház ősi zenéje* (Eger 1879); *A magyar egyházi énekek a XVIII. sz.-ból* (u. o. 1882, akadémiai székfoglaló); *Őseink buzgósága* imák és énekekben (u. o. 1888, 2. kiadás 1895); *Dicshymnus Simor bibornok aranymiséjére* (karének, 1886, saját szöveg); *Tizenkét eredeti magyar dal* (1892 dec., egy énekhang, zong.); *Első eredeti magyar rapsodia nagy zenekarra* (1894); *Király-himnusz* (énekkarra zongorakisérettel (1895); *Második eredeti magyar rapsodia* (1898) stb. V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

Bogišić *Balthazár*, a leghíresebb délszláv jogtudós, szül. 1836. a Raguza melletti Cavtatban, megh. Fiumében 1908 ápr. 30. Velencében, Bécsben, Münchenben, Heidelbergben és Párisban tanult. 1863-ban a bécsi udv. könyvtárban alkalmazták, utóbb a magyarországi szerb iskolák tanfelügyelőjének nevezték ki Temesvárra. 1870-ben egyet. tanár lett Odesszában, de már 2 év mulva korlátlan időre szóló szabadságot kapott, azzal, hogy Montenegró számára törvénykönyvet dolgozzon ki. 1888-ban készült el vele s ez volt egyik leghíresebb munkája. Hogy gyakorlati értékéről is

meggyőződjék, 1893—9-ig mint igazságügyi miniszter működött Montenegróban. Ezután haláláig Párisban élt. Művei: *A délszláv szokásjog* (Zágráb 1877), angol és francia nyelvre is leforditották; Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan, necnon Fr. Nadasdy illustrantia u. o. 1888); Jireček közreműködésével adta ki a Liber statut. civitatis Ragusii művet (u. o. 1904).

Bogiszláv, több pomerániai fejedelem és herceg neve. L. *Pomeránia*.

Boglár, ezüstbe vagy aranyba dolgozott kövekkel és gyöngyökkel kirakott, vagy zománcos gombalakú ékszer-tag, mely különböző összeállításban fülbevaló, nyaklánc, karperec, mentecsat, s egyéb magyar ékszerek előállítására szolgál.

Boglár, l. *Balatonboglár* és *Vértesboglár*.

Boglárfa (növ., *Platanus* L., *platán*), a Platanaceae (boglárfafélék) család egyetlen génusza, melynek 5 faja részben a Földközi-tenger vidékén van elterjedve Itáliától a Himalajáig, részben pedig Amerika melegebb és mérsékelt vidékein, Kaliforniától és Mexikótól Kanadáig honos. Az előbbi területnek a *P. orientalis* L. (keleti B.), az utóbbinak *P. occidentalis* L. (nyugati B.) a főfaja. Tekintélyes fák váltakozó, tenyeresen karélyos és pálhás levelekkel, egylakú virágokkal, amelyek a levelekkel egyszerre, május hó elején fakadnak és gömbvirágzattá egyesülve, hosszú kocsányon csüngnek. Az egyik virága csupán számos porzót, a másik csakis termőket tartalmaz. A magház 1 rekeszű, 1—2 magkezdeménnyel. A termés mindenkor egymagvú, kívül szőröktől környezett makk. Rügyük a levélnyél vastag tövétől alkotott süvegben fejlődik. A *keleti* B. kertjeink legszebb fáinak egyike, 20, sőt 25 m. magasságra is felnövekszik, vastag dereka azonban nem magas, inkább ágaival nyulik fel. Világos barna, felső kéreghaja az alsó, világoszöldről nagy széles foltokban hámlik le; nagy, néha 24 cm. átmérőjű, mélyen bevagdalt levele három- v. tenyeresen ötkarélyú; karélya öblösen lándzsás, néha apróbb karélyocskák vagy fogak sorával. Több változékfaját ismerjük. A *nyugati* B. kérge apró pikkelyekkel hámlik le. Nagy levelének három—öt karélya rövid, alsó lapja állandóan barnaszőrű, nyele is barna. Ez északamerikai faj a hideg iránt kényesebb, mint az előbbi faj, ezért nem oly közönséges. Mind a kettő gyorsan növekszik; könnyű, de szívós fájukat az asztalos és a hajóépítő faragványokra használja. A keletit már a régiek ismerték, a görögök ligeteikben ültették. A rómaiak a szép koronájú, hamar jutalmazó fát, mely legszebb ágainak elvesztését is kiheveri, szintén megkedvelték és terjesztették. Ismeretes a budapesti Margitsziget tarkalevelű, most már 90 éves fája, mely legerősebb ágát még boldog emlékezetü ültetőjének, József nádornak idejében vesztette el és e kies díszkertnek azért még mindig remeke. A B. ama szőreinél fogva, melyek flatal szerveit takarják, az egészségre káros is lehet. Ezek ugyanis idővel lehullanak s oly nagy mennyiségben kerülhetnek a levegőbe, hogy a szem és a lélegző szervek nyálkahártyáját a gyuladásig izgathatják. A B.-nak Európából és Grönlandból számos kréta- és harmadkori fosszilis alakja ismeretes.

Boglárfafélék (növ.), l. *Boglárfa*.

Boglárka, kisközség, Sáros vármegye bártfai járásában, (1910) 247 tót lakossal; u. p. Erdővágás, u. t. Bártfa.

Boglárka (növ.), l. *Ranunculus*.

Boglárkafélék (növ.), l. *Ranunculaceae*.

Boglárkák (*Lycaenidae*, állat), a nappali pillangókhoz tartozó lepkecsalád. Szárnyuk a hímen többnyire kék, sárga vagy aranyszínű, a nőstényen sötétbarna. Csápjuk hosszukás és bunkós. Hernyójuk ászkaalakú, kissé szőrös. Az idetartozó nemek közül hazánkban előfordulnak a *Thecla* F., *Chrysophanus* Hb. (*Polyommatus* Latr.) és a *Lycaena* F. nembe tartozó fajok; hazánkban 48 fajuk él. Hernyóikat a hangyák szivesen felkeresik, sőt bolyukba is viszik, mert potrohukon édes nedvet kiválasztó mirigyük van.

Boglárrózsa (*aranycsalán*, növ.), a Kerria génusz egyetlen faja, a *Kerria japonica* DC., Kelet-Ázsia kedvelt kerti növénye, mely Kinában vadon is előfordul. Virága sárga, a Potentilláéhoz hasonló; termése málnaszerű, ehető. Európai kertekbe is behozták s különösen telt virágu alakját kultiválják. Termése nálunk nem fejlődik ki.

Boglya vagy *baglya*. A szálas gabonanemüeket, a kicsépelt szalmát vagy a szálas takarmányfajtákat a cséplés, illetve feltakarmányozás idejéig szabadon asztagba, kazalba vagy B.-ba szokták rakni, melyeket kint a mezőn vagy pedig a szérűskertben állíttanak fel. A kévébe kötött gabonát közönségesen *asztagba* szokás rakni és csak kisebb mennyiségüből alakítanak B.-t, a kicsépelt szalmát *kazalba*, a szálas takarmánynemüeket pedig leginkább B.-ba rakják. Ha a B.-t jól csinálták, mihez ügyesség és gyakorlat szükséges, akkor az illető terménynek csak külseje szenved kárt, belseje ellenben a beázás és föltéve, hogy összerakása előtt egész száraz volt, megromlás ellen is biztosítva van. A B.-kat, hogy víz ne érje, célszerű emelkedettebb helyre állítani s az esővíz beszivárgása ellen árokkal szegélyezni. Nedves éghajlatú vidéken a B.-t gyakran fagerendázatra állítják, az eső ellen pedig feltolható és leereszthető tetőzettel, abarával látják el. Ez az eljárás ugyan helyeselhető, de tetemes költséggel jár.

Bognár, l. *Bognárság*.

Bognár, 1. *István*, nagyváradi kanonok, szül. Vásáruton (Csallóköz) 1842 dec. 16., megh. 1910 ápr. 28. Nagy-Váradon. A római német-magyar kollégiumnak volt növendéke. 1869-ben szentelték pappá; ezután a bécsi Pázmány-intézet tanulmányi felügyelője lett és ott működött 1874-ig, mikor a szentirási tanulmányok tanárává Esztergomba, 1879. pedig a budapesti egyetemhez az új-szövetségi szentirás rendes tanárává nevezték ki. Négy ízben volt dékán és 1896—97-ig rektor, azután kanonok és apát lett. Az Aquinói szt. Tamás társaságnak öt évig volt vezető, később tiszteletbeli elnöke. Számos cikket, értekezést irt különféle folyóiratokba. Sajtó alá rendezte *Pázmány* Péternek nyomtatásban még meg nem jelent bölcseleti munkáit: Dialectica (688 old.), Physica (614 old.) és Tractatus in libros Aristotelis de coelo, de generatione et corruptione atque in libros meteororum (556 l.).

2. *B. Vilma*, énekművésznő, szül. 1846. Pesten, megh. 1904 máj. 3. Még nem volt 15 éves, amikor Szigligeti Csikós népszínművének Rózsi szerepében oly sikerrel lépett föl a Nemzeti Szinházban, hogy azonnal szerződtették. 1862-ben Balázs Sándor iró neje lett, majd európai körutat tett, azután Párisban Viardot-Garcia asszonynál képezte tovább hangját. 1867-ben a drezdai udvari operához szerződött, de már 1869. visszatért a Nemzeti Szinházhoz. Családi szerencsétlenség miatt már 36 éves korában visszavonult a szinpadtól. Később a Nemzeti Zenede énektanitójaként működött.

Bognárfa, mindama lombos, köznyelven kemény fa, mely a bognárságnál szerepel, u. m. kőris-, szil-, ákác-, tölgy-, bükk-, nyir-, nyár-, bálvány-, diófa. A B.-knak majdnem kivétel nélkül nagy szilárdságuaknak kell lenniök, szépségük csak másodsorban jő tekintetbe. Az asztalosfáknál ellenkezőleg van a dolog.

Bognárság, járóművek készítésével foglalkozó iparág. Ha a bognár főkép csak kereket készit, *kerékgyártónak*, ha szekéren kivül még rugós kocsikat, hintókat is készit, *kocsigyártónak* hivják.

Bognor (ejtsd: boggner), község West-Sussex angol grófságban a La Manche-partján, 8 kilométernyire Chichestertől, (1901) 6180 lakossal, tengeri fürdővel.

Bogodincz, kisk. Krassó-Szörény vm. jámi j.-ban, (1910) 845 oláh lak.; u. p. és u. t. Szászkabánya.

Bogodukov kerületi székhely Kharkov (ettől 54 km.-nyire) orosz kormányzóságban, a Merla és vasút mellett, (1897) 11,928 lak., gőzmalommal és bőrgyártással

Bogoljepov, *Nikolaj Pavlovics*, orosz miniszter, szül. Szerpuhovban 1846 dec. 9., megöletett 1901 márc. 15. Szt.-Péterváron. 1876 óta a moszkvai egyetemen a római jogot tanította. 1898-ban közoktatásügyi miniszter lett.

Bogoljúbov, *Alexej Petrovics*, orosz festő, szül. Pomeranjében 1824 márc. 16., megh. 1896 nov. 7. Először tengerésztiszt volt és mint ilyen tengeri képekkel kezdte meg festőpályáját. Utóbb Genfben Calame, Párisban Isabey, Düsseldorfban Andr. Achenbach tanítványa volt. 1870 óta Párisban élt. Festményei — nagyrészt tengeri képek — többnyire az orosz állam és cári család birtokában vannak.

Bogoltin, kisk. Krassó-Szörény vm. teregovai j.-ban, (1910) 1854 oláh lak.; u. p. Kornyaréva, u. t. Domasnia-Kornya.

Bogomér *(Bagamér)*, szláv eredetü személynév, mely a bog a. m. isten és miru a. m. hires szókból van képezve. A B. név az Árpádok alatt nagyon gyakran előfordult nálunk; ezt a nevet viselte többek közt 1234 körül Szoboszló fia, az első ismert székely ispán is.

Bogomér-*nemzetség*, Liptó vmegye egyik törzsökös családja, melynek őse Lőrinc fia, *Bogomér* comes, kinek nevével 1263. találkozunk először, midőn hű szolgálataiért Liptómegyében Vezverest kapta. Itt azonnal várat építtetett. 1269. a Hiba vize és Szepesvmegye közt levő rengeteg erdőséget adta neki IV. Béla, hogy ott a vadont művelhetővé s lakhatóvá tegye. Ott tényleg több soltész helységet alapított. IV. László is nagyon kedvelte B.-t s Liptóban jártakor mindig hozzá szállt. 1286 május 8., mikor fiait, Bodót és Miklóst, IV. László a nemesek sorába fölvette, B. már nem volt életben. Nemzetségéből vált ki utóbb a Pongrácz- és a Pottornyay-család, melynek őse B. testvére Serefel volt, míg B. maga a Szentiványi-, Szmrecsányi- és Nádasdi Baan-családok őse. V. ö. *Majláth Béla*, Turul (1890, 7—24. l.)

Bogomil *(Bogumil) pap*, más néven Jeremiás, Péter bolgár cár (927—969) korában élt és a B. vallásfelekezet alapítója volt. A B.-ok apokrif szent könyveiknek nagy részét állitólag ő irta. Életkörülményei ismeretlenek.

Bogomilok *(bogumilok)*, eretnek és csak látszólag keresztény vallásfelekezet, melyet a X. sz. első felében, Péter bolgár cár uralkodása idejében (927—969), egy Bogomil nevü bolgár pauliciánus pap (l. o.) alapított és melyhez a XV. sz.-ig, azaz a török hódításig a délszlávok nagy része tartozott. A bogomil-vallás később Olasz-, Francia-, és Németországban is elterjedt a Manichæi, Poblicani, Patareni, Cathari, Albigenses, Texerantes, Tisserantes nevek alatt, de itt a nyugaton se felejtették el soha, sem ők, sem ellenségeik, hogy vallásuk Bulgáriából eredt, s innen a Bulgarorum haeresis, Bulgari, Bugri megnevezések a nyugati okleveleken és krónikákban. A B. tana teljesen dualisztikus, amennyiben azt hitték, hogy az Isten és az ördög örök időtől fogva vannak, hogy a látható világot és mindent, ami rajta van, az ördög teremtette, míg az Istené csak a láthatatlan világ a halhatatlan lelkekkel. Ők magukat *kereszténveknek* nevezték. Az egyházi hierarchiát elvetették, papjaik csakis a közönség választott meghatalmazottjai voltak. Az ország élén egy püspök állott. Boszniában a XIV. sz.-ban ez a vallás volt az uralkodó, ezt vallották nemcsak a nemesek, hanem maga a király is. Aki ismeri ezen tévtannak káros következményeit a családra és társadalomra, értheti, hogyan foglalhatták el a törökök a XIV. és XV. sz.-ban az egész Balkánfélszigetet oly könnyen. Alapvető munkát irt a B.-ról dr. Rački Ferenc Bogomili i Patareni c. alatt, l. a *Rad* VII., VIII. és X. köt. (Zágráb 1869—70).

Bogoris, l. *Boris*.

Bogorodick, Tula (ettől 64 km.-nyire) orosz kormányzóság B. kerületének székhelye, vasút mellett, (1897) 4822 lak., bőrgyártással.

Bogorodszk, kerületi székhely Moszkva orosz kormányzóságban, a Klyazma partján, vasút mellett, (1897) 11,210 lak., komlókereskedéssel, puskaporgyártással; pamut- és selyemszövéssel, katonai posztógyártással.

Bogosz, 1. a kaukázusi ábádzok egyik törzse; 2. Abesszinia hegyvidékének egyik hamita törzse, a Baraka felé eső lejtőn, bőrszine a sárga és sötét fekete-barna közt változik; a négertipustól egyébkép teljesen elütők, főleg arcvonásaikra és vállaikra hosszan lelógó hajukra nézve. A B.-ok magukat *boasporok*-nak, nyelvüket belem-nek nevezik. Fővárosuk Keren, az olasz helyőrség várával. Előbb mohamedán, utóbb abesszíniai alattvalók levén, gyenge hitéletükben mindez nyomot hagyott. Jelenleg kereszténveknek vallják magu-

kat, de inkább csak névszerint, mert valamennyi ősi életszokásaikat megtartották. Minden idegent ellenségül tekintenek, a vérboszú *(merbat)* náluk a maga teljességében járja, életmódjuk patriarchális. Kereskedelmük és iparuk jelentéktelen. V. ö. *Issel*, Viaggio nel mar Rosso e tra i Bogos (Milano 1885).

Bogoszló (azelőtt: *Bohuszlavicz)*, kisk. Trencsén vm. trencséni j.-ban, (1910) 461 tót lak., vasúti állomással; u. p. Bosácz. Kastélyát Erdődy Antal gróf a XVIII. sz. második felében építette; a mellette levő kápolnában üvegkoporsóban ama lovag teste látható, ki a monda szerint a törökök által félholtra verve e község határában találtatott s ki utóbb megmentői számára lakásokat építtetett, ahonnan a telep tót nevét (Isten dicsősége) vette. A kápolna 3 oltárképe Maulpertschtól való. B. egyúttal Beczkó (l. o.) állomása, ahová a közlekedést a Vág folyón át komp közvetíti.

Bogoszlovszk, bányahely Perm orosz kormányzóság Verkho-turje kerületében, az Ural K.-i oldalán, a Tura hideg és száraz völgyben, 300 lakossal, jelentékeny rézbányákkal, amelyek évenkint mintegy 10,000 mmázsa rezet szolgáltatnak.

Bogoszlovszkit (Ásv.), tisztátalan rézszilikát (l. *Krizokolla)*, lelőhelye Bogoszlovszk (Ural).

Bogota, régebben *Santa Fé de B.*, Kolumbia köztársaság és B. departamento székhelye a Guadelupe és Monserrate hegyek lábánál, az egykori tómedence, a B.-i szavana (hlanura de B.) mellett, 2645 m. magasban, vasút mellett, (1908) 123,300 lak., posztószövéssel és egyéb házi iparral; egyetemmel, katonai iskolával, múzeummal, botanikus kerttel és több rendbeli tud. társasággal. Az egyenes utcákból és nagyobbára egyemeletes házakból álló, enyhe éghajlatu (középhőmérséklet: 14°) városon két patak folyik keresztül. Legszebb része a Bolivar-tér, Bolivar bronzszobrával, amelyet Tenerani mintázott. Legszebb sétahelye az Agua Nova; kiváló épületei még a székesegyháza, a törvényhozás palotája. Közelében látható a gyönyörü salto Tequendama, 146 m.-nyi magas vizesés. Néhány tudományos gyüjteménye közt legjelentékenyebb a Triana José-féle növénygyüjtemény. B. a régi Tensaquillo; a spanyol város 1538. Gonzalo Jimenez de Quesada alapította. 1598. a később Nuovo Reino de Granada néven ismeretes területnek lett fővárosává, azóta máig is főváros maradt. V. ö. *Hettner*, Die Kordillere von Bogotá (Petermanns Geogr. Mitteilungen 1892. Pótfüzet).

Bogović (ejtsd: —vics), *Mirko*, horvát iró, szül. Varasdon 1816 február 2., megh. Zágrábban 1893 máj. 4. Tanulmányait szülővárosában, Szombathelyen és Zágrábban végezte. 1833-ban mint hadapród az 53. sz. horvát gyalogezredbe lépett és hét évig katonáskodott. 1844-ben Pesten a kir. táblán ügyvédi oklevelet nyert és Körös vmegye táblabirája lett. 1845 júl. 25. a tisztújítás alkalmával a magyar és illir párt összeütközése alkalmával megsebesült. Azután huzamosabb időt Aradon töltött rokonainál és költészettel foglalkozott. 1848-ban Jellasich bán híveihez csatlakozott s mint báni biztos Varasdra lett kirendelve. Azonban csakhamar a magánéletbe vonult. 1852-ben egy általa szerkesztett folyóiratban (Neven) megjelent vers miatt félévi börtönt kellett szenvednie. Kevéssel az októberi diploma után a kormány által üldözött B. lelkes ovációk tárgya volt; de népszerüsége csökkenni kezdett, midőn magyar érzelmeit fölismerték. A báni értekezletben szót emelt az egyesülés mellett; részt vett egy unió-programm szerkesztésében és az ő tollából folyt Varasd vmegyének békülékeny levele a magyar törvényhatóságokhoz. Mint Zágráb város egyik követe(1861)rendületlenül küzdött a Schmerling-féle abszolutizmus ellen, melynek a városi és vmegyei gyüléseken szóval és irásban keményen ellenszegült. Az ügyek jobbra fordultával (1865) a horvát kancelláriában magas állással kinálták meg, de ő csak nemzeti képviselő akart maradni, s mint ilyen újra Zágráb városát képviselte. 1871-ben a Budapesten székelő horvát miniszter mellé államtitkári minőségben miniszteri tanácsosnak neveztetett ki. A dél-szláv akadémiának tagja, a horvátoknak egyik legjelesebb költője volt. Munkái: Ljubice (Zágráb 1843. Ibolyák); Smilje i kovilje (u. o. 1846. Szalmavirágok. Költemények); Domorodni glasi (Fiume 1848. Hazafias hangok); Zur Bosnischen Frage. Eine Studie (Zágráb 1880) Fankopan (1857, dráma); Stjepan zadnji kralj Bosne (dráma, 1857. István, Bosznia utolsó királya); Matija Gubec (dráma, 1860); Pripoviesti (1860, elbeszélések). Összegyüjtött munkáit a horvát Matica adta ki három kötetben 1895.

Bogovolja, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 502 horvát-szerb lak.; u. p. Vališ selo, u. t. Slunj.

Bogozás, másként *macramé*, igen régi technika. Valószinüleg úgy keletkezett, hogy szőttesnél a lánc szabad kiálló végeit csomóba kötötték, hogy kibomlását megakadályozzák; később aztán ezt a díszt külön is készítették s úgy alkalmazták szőttesekre. Egy ilyen külön készített bogozott rojtot találunk már egy egyiptomi öltözeten a XII. sz.-ban Kr. e. Az ókorban igen elterjedt a B. A középkorban sem veszett ki egészen, de kevésbbé gyakori. A legszebb, a XV—XVI. sz.-beli B.-k Spanyolországból valók, ahonnan több fémszálakból és selyemszálakból készített bogozott rojt is maradt ránk. Néhol a csomózás mellett a fonást is alkalmazták. Olaszországban a XVII. sz.-ban többnyire lenfonálból készítettek bogozott rojtokat, hogy B.-sal a drága varrott és vert csipkét helyettesítsék. Újabban a B.-t kisebb használati tárgyak (pl. táskák) előállítására is használják.

Bogozott szőnyeg, *csomózott szőnyeg*, igen régi módja a szőnyegkészítésnek, bár a legrégibb emlékek csak a XV. sz.-ból valók. Ázsiában keletkezett s tulajdonkép egyedül ott van gyakorlatban, mert a B. a legújabb időkig kizárólag kézi munka volt s a kézi munka Ázsiában hasonlíthatatlanul olcsóbb, mint Európában. B. géppel csak 1885 óta készül. A technika igen könnyü, a munkás két szálat vesz a függőleges láncra s azokra egy csomó gyapjut csomóz olyképen, hogy azt előlről a szálakra rákelyezi és két végét előbb hátra viszi, a szálak közt előre hozza, ha egy soron végig ment, úgy rendesen dupla szállal lezárja. A csomók formájában nincs változatos-

ság, a lánc rendszerint gyapot vagy lenfonál, csak ritkán selyem, éppen úgy a vetés; a bogozás anyaga juh-, teve- vagy kecskegyapju, ritkábban selyem. A keleti B. sűrűsége csodálatos, egy négyzetméternyi területen néha 250.000 csomó is van. Ha a bogozás kész, nyírni kell a szőnyeget. Annál rövidebbre lehet nyírni, minél sűrűbbek a csomók. Nálunk főleg a gödöllői szőnyegtelepen készülnek szép B.-ek.

Bogrács, vas- vagy rézlemezből készült főzőedény. *Bogrács-hús*, amit B.-ban főznek.

Bogs (ang.), tőzeglápok, zsombékos, tócsás helyek, főképen Irországban; az irek gúnyneve.

Bogsa, kúpalaku vagy hosszas farakás, mely lombbal, földdel és szénporral van betakarva a végből, hogy a felhalmozott fát szenítsék. L. *Szénégetés*.

Bogsán, l. *Németbogsán, Románbogsán*.

Bogszarvas, vadászok nyelvén olyan fiatal szarvas, melynek agancsa még nem ágazott el.

Bogucsar, B. kerület székhelye Voronezs orosz kormányzóságban, a B. partján, (1897) 6853 lak., nagy marhavásárokkal.

Bogudi *Tóbiás*, IV. Béla király idejében zágrábi prépost és Béla tótországi herceg kancellárja volt. Atyját 1241. a Sajó vizénél a tatárok megölték. Midőn IV. Béla király 1260-ban Ottokár cseh királlyal kénytelen volt kibékülni, sőt unokáját Kunigundát is neki feleségül igérni, B.-t Rómába küldte a pápához, hogy ott elhárítsa azokat az akadályokat, melyek ezt a házasságot gátolták.

Bogumil, l. *Bogomil*.

Bogumilok, l. *Bogomilok*.

Boguslawski (ejtsd: boguszlaszki), 1. *Adalbert*, lengyel színész és drámaíró, szül. Slinnóban 1759 nov. 4., megh. 1829 júl. 23. 1788-ban Varsóban lépett a szini pályára, szintársulatot alakított, melylyel Krakóban és Lembergben is játszott. B. tekinthető a lengyel nemzeti szinpad megalapítójának. Egy melodrámáját (Cud czyli krakowiacy i górale, A csoda vagy a krakóiak és a hegyi lakók) még ma is játszák a lengyel szinpadokon. Drámai művei Varsóban (1820—25) 9 köt. jelentek meg; ugyanott megirta a lengyel nemzeti szinpad történetét is.

2. *B., Albert von*, német katonai iró, szül. Berlinben 1834., megh. u. o. 1905. 1852-ben a seregbe lépett mint közember, 1854. tiszt lett; az 1864-iki és 1866-iki hadjáratokban mint alantos tiszt, az 1870—71-iki hadjáratban mint századparancsnok vett részt. Legnevezetesebb művei: Die Entwickelung der Taktik von 1793 bis zur Gegenwart (4 köt., 3. kiad., Berlin 1885); Taktische Folgerungen aus dem Krieg 1870—1871 (u. o. 1872); Die drei Hauptwaffen in Form und Wesen (u. o. 1880) Die Fechtweise aller Zeiten (u. o. 1882); Der Krieg in seiner Bedeutung für Staat und Volk (1892). B. volt az első magasabb rangú aktiv katonatiszt, aki Die Notwendigkeit der zweijährigen Dienstzeit (Berlin 1891) című művével a kétévi szolgálati idő mellett foglalt állást. 1901-ben a berlini Tägliche Rundschau katonai rovatának szerkesztését vette át s 1903. jelent meg utolsó katonai jelentékenyebb műve Taktische Folgerungen aus dem Burenkrieg und der Gruppenangriff címen. Tisztán katonai műveken kívül néhány regényt is irt.

Bogutschütz, falu Oppeln porosz kerületben, a lengyel határ közelében, (1905) 19,936 lak., nagy szén- és cinkbányákkal; gőzmalommal, gőzfürészszel, gép- és üstgyártással.

Bogy, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 295 oláh lak.; u. p. és u. t. Ökrös.

Bogya, kisk. Komárom vm. csallóközi j.-ban, (1910) 768 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bogyafalva (azelőtt: *Bodest*), kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 444 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyhalmágy.

Bogyán, kisk. Bodrog vm. hódsági j.-ban, (1910) 905 sokác, szerb, német és magyar lak.; u. p. Vajszka, u. t. Bács.

Bogyanszkij *(Bodjanskij) József*, orosz szlavista, szül. Poltava kormányzóságban 1803 jan. 14., megh. Moszkvában 1878 szept. 18. Egyetemi tanulmányait Moszkvában végezte, 1837 vége felé az orosz kormány költségén 2 évi tanulmányútra indult a szlávoktól lakott országokba, e kiküldetés betegeskedése következtében több ízben meg lett hosszabbítva, úgy hogy csak 1842 vége felé tért vissza Moszkvába, ahol hazatérte után egyetemi tanár lett. Nagy érdemeket szerzett a moszkvai orosz történelmi és régészeti társaság értekezéseinek (Čtenija) szerkesztése körül 1846—1848-ig és 1858—1877-ig, amelyek közt kiadta a a szláv apostolokra vonatkozó legendákat (Čtenija 1863., 1864., 1869. és 1873); nevezetes mint gazdag anyaggyüjtés a szláv irás keletkezésének idejéről irt nagy munkája (O vremeni proischoždenija slavjanskich pismen, Moszkva 1855).

Bogyest, közs. Arad vmegyében, l. *Bozósd*.

Bogyiszló, váczi püspök, l. *Boleszló*.

Bogyiszló, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. solti közép j.-ban, (1910) 2927 magyar lak., postahivatallal; u. t. Tolna. B. a Dunának egyik átmetszett kanyarulatában fekszik, úgy hogy a község, mely azelőtt a Duna nagy ágának balpartján feküdt, most annak jobbpartjára került. Igen régi hely, már 1145. II. Géza egy adománylevelében fordul elő. A török világ alól meglehetős népességgel került ki. Bár a Duna áradásai ellen töltések védik, 1876. az árvíz 206 házat rongált meg s 66-ot lakhatatlanná tett; 1893. újabb árvíz, majd tűzvész sujtotta lakóit.

Bogyó (növ.), l. *Termés*.

Bogyó, 1. *Alajos*, énekművész, szül. Nyitra vármegyében, Nemespann községben 1834 jún. 11., ősi nemes családból, megh. Pécsett 1906 júl. 22. 1848. beállott honvédnek, s Klapkának Komárom vidékének kikémlelése által figyelemreméltó szolgálatokat tett. A pozsonyi dalárda drezdai kirándulása alkalmával 1865. a német sajtó magasztalólag emelte ki B. hangjának feltünő szépségét. 1866-ban Budapesten próbát énekelt s 1871. szerződtették a Nemzeti Színházhoz. 1881—1885-ig színigazgató volt. Munkája: *Korrajzok az 1848—49-iki szabadságharc és annak elnyomatása idejéből* (Pécs 1904).

2. *B. Samu*, matematikus, szül. Paptamásiban (Bihar) 1857 jan. 7. Tanulmányait Nagy-Váradon s Budapesten végezte. Tanári működését

1879. a Röser-féle intézetben kezdte, 1883 óta a budapesti kereskedelmi akadémián tanít. Tagja az országos közoktatási tanácsnak, a középiskolai tanárvizsgáló bizottságnak. Művei: *Politikai számtan* (a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából: Beinnal és Havassal, I., II. Bpest 1907); *Hétjegyü logarithmus és Táblák a Politikai Számtanhoz* (Havassal). Azonkívül több tankönyve és számos szakcikke jelent meg és több intézet nyugdíjtervezetét készítette el.

Bogyórothadás (növ.), l. *Szőlő* és *Köszméte*.

Bogyós, kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 293 tót lak.; u. p. Soltészperecsény, u. t. Vágbeszterczе.

Bogyoszló, 1. közs. Bihar vmegyében, l. *Érbogyoszló*. — 2. *B.*, kisk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1910) 1492 magyar lak., postahivatal; u. t. Szil-Sopronnémeti.

Bogyózó rosták. Jobb fajta borok készítésénél a szőllőszemeket le kell szedni a kocsányokról, mert a kocsány és szárrészek nagyobb mennyiségű csersavat (tannint) tartalmaznak, ami a bor ízére befolyással van. Legalkalmasabbak e célra a cinezett sodronyból v. zsinegből készült rosták, melyeknek lyukai akkorák, hogy azokon csak a szőllőszem hullhat át. A rostát a mustkád v. a szőllőzúzó fölé helyezik, erre a puttonyokból a szőllőt kiöntik, egyszerre csak kisebb mennyiségben és azt fa kotrólapátokkal v. kézzel is addig dörzsölik a rostán ide-oda, míg a szemek leváltak és a fonaton áthullottak. L. még *Szőllőzúzók*.

Bogza, Torda-Aranyos vmegye toroczkói j.-ban, a Gyertyámos melletti Kőköz szoros egyik szikl., több barlanggal.

Boh., tudományos állatnevek után *Bohemann* C. H. svéd entomológus nevének rövidítése.

Bohain (ojtad: boén), város Aisne francia départementban, 22 km.-re Saint-Quentintől, a Torrentcsatorna és vasút mellett, (1906) 6684 lak., kasmirsál- és barezs-készítéssel; egyéb szövőiparral, egykoron fontos erőddel.

Bohány, l. *Bajnokfalva*.

Bohême (franc.), tulajdonképen a. m. cseh; továbbá a. m. cigány; bizalmaskodó érintkezésben a. m. író, művész, különösen hírlapíró (könnyűvérű és szeles életmódja miatt); közkeletüvé ebben az értelemben Murger tette Scènes de la vie de B. (1851) c. művével.

Bohemia, Csehország latin neve.

Bohemund *(Boemund)*, 1. I. *B.*, a normann Guiscard Róbert apuliai herceg és első neje, Alberada legidősebb fia, szül. 1065 körül, megh. 1111 márc. 17. 1081-ben atyját Epiruszba követte, hol hősileg, de siker nélkül küzdött Alexios bizánci császár ellen. Mivel atyja halála után mostoha anyjának fondorlatai következtében csak a kis otrantói fejedelemséget örökölte, 1096. az első keresztes hadakhoz csatlakozott. Kiváló része volt a doryleumi győzelemben (1097 júl.) s megadásra birta Antiochiát, amelyet Kerboga szultán felmentő hadseregével és Rajmond toulousei gróf ellenségeskedésével szemben megvédelmezett és mint fejedelemséget megtartott. 1100-ban a sivasi emír fogságába esett. 1103-ban kiszabadulván, visszatért Európába. 1108-ban kénytelen volt Durazzo ostromát abbanhagyni és Alexios császárral kedvezőtlen békét kötni. V. ö. *Kugler* Bernhard, B. u. Tankred, Fürsten von Antiochia (Tübingen 1862).

2. II. *B.*, Antiochia fejedelme, az előbbinek fia, szül. 1108., megh. 1130. 1126-ban lépett a trónra, de már 1130. az aleppói szultán ellen viselt háborúban elesett. Fejedelemségét három éves leánya, Konstancia örökölte, ki előbb Rajmond poitoui grófhoz, ennek halála után pedig 1152. Châtilloni Rajnáldhoz ment férjhez.

3. III. *B.*, Konstanciának és Rajmond grófnak fia, 1163—1201-ig fölötte gyönge uralmat vitt. Hogy kedvesét, Sybillát a trónra emelhesse, eltaszította nejét, Theodorát, Manuel császár leányát. Emiatt a papság átokkal sujtotta; kitört a polgárháború s B., hogy hatalmát megtarthassa, Szaladin szultánnal lealázó békét kötött.

4. IV. *B.*, az előbbinek unokája, 1201—33-ig uralkodott. Jelentéktelen fejedelem volt.

5. V. *B.*, atyját követte, de a kormányt rövid idő mulva fiának adta át. Megh. 1251.

6. VI. *B.*, fejedelemsége alatt 1268 máj. 19. Bibars egyiptomi (mameluk) szultán Antiochiát elfoglalta és B. uralkodásának véget vetett. V. ö. *Röhricht*, Geschichte des Königreichs Jerusalem (Innsbruck 1897).

Bohl, *Joan*, németalföldi költő, szül. Zierikzeeben 1836 okt. 8. Sok regényt, novellát és jogtudományi munkát írt, mely utóbbiak közül a De godsdienst uit staat- en regtskundig oogpunt (A vallás politikai s jogi szempontból, Amsterdam 1871) c. a leghíresebb. Fő műve: Dante isteni szinjátékának metrikai fordítása (u. o. 1876—83). Tercinákban még egy nagy munkát írt Canzonen (u. o. 1885) címmel.

Bohlen, *Peter von*, orientalista, Németországban a szanszkrit tudomány kezdeményezője, szül. Wüppels faluban 1796 márc. 9., megh. Halleban 1840 febr. 6. Szegény földmives fia volt s ifjú éveit nyomorúságosan élte át mint napszámos, szabólegény, szolga, pincér, kereskedő ügynök, míg végre bejutott az egyetemre, hol az arab és szanszkrit nyelveket tanulta. Később egyetemi tanár lett. Munkái: Das alte Indien (Königsberg 1830); Ritusamhara id est tempestatum cyklus (Leipzig 1840); Die Genesis historisch-kritisch erläutert (Königsberg 1835); Über den Ursprung d. Zendsprache (u. o. 1831); Vergleichung der litauischen mit dem Sanskrit (1830); Autobiographie c. munkáját Voigt B. adta ki (Königsberg 1842).

Bohlsen, közs. Lüneburg porosz kerület ülzeni j.-ban, Ülzen közelében, 250 lak. A falu mellett a bronzkorszak kezdetéből való temetkező hely van, melynek egy részét 1873. ásták ki.

Bohn, 1. *Emil*, német zeneszerző, szül. Bielauban 1839 jan. 14., megh. Boroszlóban 1909 júl. 5. Eleinte klaszikus és keleti filológus volt; 1868. orgonás lett, 1882. énekegyesületet alapított, 1887. az egyetemen egyh.-zenetört. előadásokat tartott s számtalan történeti hangversenyt rendezett; a boroszlói egyetem tiszteletbeli bölcsészeti doktorrá avatta. Magán- és karénekei értékesek, még inkább iratai: Bibliographie der Musikdruckwerke bis 1700 in Breslau; 100 historische Kon-

zerte (1881—1905); Die Nationalhymnen der europäischen Völker (1908).

2. *B., Henry George,* angol kiadó és író, szül. 1796 jan. 4. Londonban, megh. 1884 aug. 22. Atyja üzletében tanult. Nagy szolgálatot tett az irodalomnak régibb és újabb értékes művek kiadásával. Ilyen gyüjteményes kiadások a Standard, Classical, Scientific, Antiquarian, Historical stb. Libraries, sok száz kötetet tartalmaznak. Ő maga is sokat fordított Schiller, Goethe, Schlegel, Humboldt, Petrarca, Machiavelli stb. műveiből. Magyarázatokkal adott ki több angol klasszikus írót; önálló munkái: Polyglot of Foreign proverbs; Illustrated Handbook of Geography; Handbook of Pottery and Porcelain; Origin and progress of printing; Biography and bibliography of Shakespeare; Dictionary of quotations from English poets stb.

3. *B., Paul Wilhelm,* osztrák ügynök és kém. 1727-ben Dierling osztrák követ titkos megbizása folytán Rodostóba került Rákóczi mellé, mint a fejedelem titkára, mely állásban urának lemásolt leveleit az osztrák követ útján Bécsbe juttatta, amiért busás jutalmat, sőt rangot és címeket nyert. Midőn 1734. Rákóczi a francia udvar hangulatának kipuhatolása végett Párisba küldte, ahol nemcsak a császárnak, hanem Anna orosz cárnőnek is kémszolgálatot tett, a franciák egyik levelét elfogták és Bohnt a Bastilleba zárták, ahonnan csak 1738. szabadult ki. Ezen idő óta Rákóczi György herceget és híveit tartotta szemmel. V. ö. *Thaly* Kálmán, Egykorú jellemzés Mikes Kelemenről (Századok 1898. évf.) és Rákóczi-emlékek Törökországban. Saussure E. törökországi levelei. Kiadja *Thaly* Kálmán (1909); *Angyal* Dávid, Adalékok Rákóczi F. történetéhez (Századok, 1905, 39); *Márki* Sándor, Rákóczi F. III. k.

Bohnenberger, *Johann Gottlieb Friedrich,* német matematikus és csillagász, szül. Simmotzheimben 1765 jún. 5., megh. Tübingenben 1831 ápr. 19. 1796-ban a tübingeni csillagvizsgálón alkalmazták. Itt 1798. a matematika és csillagászat rendk. és 1803. rendes egyet. tanára lett. Művei: Anleitung zu geogr. Ortsbestimmungen (Göttingen 1795); Astronomie (u. o. 1811); Anfangsgründe der höhern Analysis (u. o. 1812). B. a reverziós inga feltalálója.

Bohnenberger-féle készülék, l. *Pörgettyü.*

Bohnstedt, *Ludwig,* német épitész, szül. Szt.-Péterváron 1822 okt. 27., megh. Gothában 1885 jan 3. Miután Oroszországban nagy épitési tevékenységet fejtett ki, 1863. Gothában telepedett le. 1872-ben a német birodalmi gyülés épületére hirdetett első pályázaton az első díjat nyerte el.

Bohó (eszt.), l. *Balgaság* és *Bolondság.*

Bohóc, rokon értelmű az olasz *bajazzóval* (l. o.) s olyan embert jelent, akinek vérében van, vagy mestersége a bolondozás. Mint magyar kifejezést nagyon sűrün használjuk a német Hanswurst, Possenreisser, vagy az angol clown helyett (l. o.). A cirkusz porondján szereplő komikusokat is általában B.-oknak nevezzük. B. és bolond között ugyanaz a különbség, amelyet Shakespeare tesz fool és clown között. A bolond első sorban bölcs, a B. mulatságos. B.-kodásnak mondjuk az olyan komikus színészek játékát, akik túlzásba viszik és eldurvítják a komikai alakokat.

Bohodiej, Bihar vármegyében, a Bihar hegység egyik csúcsa (1653 m.).

Bohol *(Bojol),* a Filippi-szigetek egyike azon tengerben, amelyet egyrészt Mindanao, másrészt Zebu és Leyte fognak körül; a mellette fekvő kisebb szigeteket beleszámítva kb. 4000 km² területtel és az 1903-iki összeírás szerint 243,148 lak., akik mind civilizáltak. Főterméke a rizs, állítólag aranyércek is bővében vannak.

Boholcz, kisk. Nagy-Kükülló vm. nagysinki j.-ban, (1910) 777 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagysink.

Boholt, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 647 oláh lak.; u. p. és u. t. Marossolymos. Kezdetleges fürdője a Maros egyik mellékvölgyében, Dévától 12 km.-re, 250 m. magasságban fekszik; van nehány vendég- és fürdőszobája s két 12° C. tükörfürdője; egyszerű földes savanyuvize bőven bugyog; vizét vérszegény betegek használják.

Bohorodczany (ejtsd: odcsani), B. kerületi kapitányság székhelye Galiciában, 19 km.-re Stanislautól, a Bisztrica mellett, (1900) 4759 lak., nagy bőrgyártással, csinos búcsujáró-templommal. Közelében Stare-B. közs. 4029 lak.

Bohózat, a vígjáték alantasabb faja, melynek lényege a drasztikus komikum (l. *Komikum);* célja vagy az emberi ferdeségek kérlelhetlen csúffátétele, vagy pedig a helyzetben (sors, véletlen) rejlő humor kimutatása, s ennek megfelelően megkülönböztethetünk *jellem-* és *helyzet-B.-okat.* A vígjátéktól főkép abban különbözik, hogy a rikítóbb színeket, erősebb ellentéteket alkalmazza és a drasztikus, megkapó hatásokat keresi. A komikum hordozója többnyire az ú. n. *mulattató személy* (Paprika Jancsi, Hanswurst, Jean Potage, Arlecchino stb.), mely gyakran vastag *tréfákkal* kacagtatja meg a közönséget; nem ritkán azonban a *nevetséges személy* játsza a főszerepet (pl. a megesalt öreg, meglopott fösvény stb.). Egy neme a B.-nak az ú. n. *helyi B.* (Lokalposse), mely egy bizonyos *helynek* (városnak v. községnek) lakóit, ezek szokásait, gondolkodását, erkölcsét, nyelvét teszi nevetségessé, amint ez már a régieknél Athénben és Rómában megvolt, de újabban is főleg a nagy városokban divik (Páris, Bécs, Berlin, Budapest), hol az aktualitások szinrehozatalával legtöbb helyütt egy sajátságos neme a helyi B.-nak fejlődött ki, a maga jellemző dialektusával. Az egyes műfajok lényeges sajátságainak összevegyüléséből gyakran keverékfajok származnak, milyen pl. a *B.-os népszinmű,* ezt főleg nálunk Szigligeti kultiválta, vagy a *B.-os vígjáték,* melynek a meglepő fordulatok gyors váltakozásaival s a véletlennek pajzán kergetődzéseivel különösen a franciák a mesterei; míg ellenben az *angol* B. inkább a *groteszkszerüt* müveli. Ugyancsak a franciáknál egy különös neme a B.-nak az ú. n. *farce,* mely valószinüleg a farsangi előadásokból fejlődött ki.

Bohózatos népszinmű, l. *Bohózat.*

Bohózatos vígjáték, l. *Bohózat.*

Bohtori, *Abú 'Ubáda al Valíd, al-,* híres arab költő, Abú Temmám (l. o.) ifjabb kor- és vetélytársa, szül. Manbidzsben (Hieropolis) 815—821 kö-

rül, megh. 897 körül. Saját költeményein kívül, melyeknek divánja Sztambulban (2 köt., 1301 hidszra) jelent meg, a régibb költőkből ő, mint Abú Temmám, egy tartalom szerint osztályozott gyűjteményt szerkesztett *Hamásza* (l. o.) címen, melyet a leideni könyvtárban fennmaradt kézirat alapján fototipikus sokszorosításban (Leiden 1909) tettek közzé, majd pedig Cheikho (Beirut 1910) kritikai apparátussal adott ki.

Bohunicz, 1. (újabban: *Apátszentmihály*), kisközség Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 500 tót lak.; postahivatal, u. t. Spácza. — 2. *B.* l. *Vágbánya*.

Bohus *(Bohus-Slott)*, 1308. alapított egykori erőd, amelyért sokat küzdöttek, a Göta-folyó szigetén, a Kongelf mellett; Göteborg és B.-länben (kormányzóságban) most rom; egyik tornya, a Fars Hatt még elég jó karban van; róla a környék tengerparti vidékét is B.-nak hívják. L. *Göteborg*.

Bohus, biharvmegyei család, mely eredetileg Liptó vármegyéből származott, birtokai voltak B.- (máskép Bihar-) falva Liptóban és Pethőfalva Zólyomban. Előbbi helységről vette a család előnevét. B. Imre 1755. Mária Teréziától címerújítás nyert, megszerzé a világosi uradalmat, s maga és utódai részére a «Világosi» előnevet. B. János 1860—61-ig Arad vm. főispánja volt. Szögyény Antóniától származó fiai, B. István, László és Zsigmond 1894. magyar bárságot és örökös főrendiházi tagságot nyertek. Közülök István 1904. halt el, László vagyoni képességének megszűnése miatt töröltetett a főrendek névjegyzékéből.

1. *B.* v. *Bohusch György* (másnéven Szenitzky), szül. 1687., megh. 1722. Tanulmányait a wittenbergi egyetemen elvégezve, a késmárki főiskolában tanár, majd rektor lett. Megírta Szepes vm. történetét: Descriptio inclyti comitatus Scepusiensis geographico-historica. Bél Mátyásnak Prodromus Hungariae antiquae et novae c. munkájában jelent meg. Kéziratban maradt adatait nagyrészt Wagner Károly használta fel Analecta Scepusii sacri et profani című munkájában.

2. *B. László* báró, szül. Budapesten 1839 máj. 1. Bölcsészetet, nemzetgazdaságot és természettudományt Lipcsében hallgatott. Később sokat fáradozott hazai gazdaságunk érdekében. A pomológiával előszeretettel foglalkozik s a gyümölcs és zöldség szárítását nagyban kultiválja és gacsai birtokán e célra megfelelő telepet rendezett be. Az arad-körösvölgyi és az arad-csanádi vasútvonalak létrehozásában érdeme van. 1884-ben a világosi kerület képviselőnek választotta.

3. *B. Sámuel*, jeles jogtudós, kit III. Károly megbízott De jure Hungarico c. műve befejezésével, 30,000 frt tiszteletdíjat helyezvén kilátásba, a Jus criminale megírásáért pedig 15,000 forintot. Azonban munkáinak teljes befejezésében megakadályozta korai halála.

4. *B. Zsigmond* báró, cs. és kir. kamarás, szül. Világoson 1825 nov. 6. Tanulmányait a bécsi Tereziánumban végezte, a jogot Pesten hallgatta. Több ízben volt képviselő s delegátus. A főrendiháznak kinevezés útján volt eleintén tagja. Az arad-körösvölgyi és arad-csanádi vasutak létrejöttében kiváló szerepe volt. 1898 márc. 23. v. b. t. tanácsos lett.

Bohus-Szögyény *Antónia*, Bohus János felesége, megh. Budapesten 1890 jan. 5., 87 éves korában. A hazafias ügyek áldozatkész támogatója, ki a mult század 40-es éveitől kezdve kiváló szerepet játszott a magyar közéletben, a közjótékonyság, a nemzeti nőnevelés terén, s mint a szépművészetek és szépirodalom lelkes támogatója. Átélte az 1838-iki pesti árvízveszedelmet, a 30-as években Világoson kiütött oláh parasztlázadást. A szabadságharc folyama alatt Pesten és Aradon tartózkodott, átélve mindkét helyen az ostrom borzalmait. Világosi kastélyában írta alá Görgey az oroszokkal a fegyverletétel okmányát. Ezt az eseményt ő maga írta le naplójában. A szabadságharc leverése után élete kockáztatásával igyekezett a kufsteini, josefstadti, aradi, újépületi, komáromi stb. börtönök foglyait támogatni, őket élelemmel stb. ellátni. Hazafias ténykedése miatt Haynau maga elé idézte és eltiltotta további működésétől, de eredmény nélkül. Fáradozásait a foglyok közül az aradi börtön foglyai egy általuk aláírt iratban köszönték meg. Brunswick Terézia grófné útmutatásai szerint a 40-es években Aradon kisdedóvó intézetet alapított, amely azonban nem sokáig állott fenn. A 60-as években tevékeny részt vett az írói segélyegylet megalkotásában. Élete utolsó éveiben a közjótékonyság terén, főleg a vakok ügyének előmozdításában fejtett ki nagyobb szabású tevékenységet. 1910-ben Világoson emlékszobrot állítottak neki.

Bohuszlavicz, l. *Bogoszló*.

Boicza, 1. kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 1224 oláh, német és magyar lak., pénzügyőrséggel, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással; takarékpénztár, Zarandeana tak. és hitelszövetkezet. Határában a József-Rezső-Anna-tárában a kincstár III. Károly óta nagy erővel dolgozott s keresztvágataival új teléreket tárt fel; 1827. a Moldován-család kezére jutott s attól fogva B.-i Rezső néven bérlők rablóbányászata vette kezdetét. 1889. az Első erdélyi aranybánya részvénytársulat vette meg. Legtöbb telér kvarcporfir és melafir érintkezési határán vonul végig s mészpát, kvarc, antimonát, pirit, galenit, kalkopirit, vörös ezüstére, fakóére és ritkán termésarany képezik a töltelléket. A termelt aranyat és ezüstöt Berlinben és Freibergben váltják be. Bányászatot üznek itt még a kajaneli aranybányatársaság, Füzesd-Tresztia aranybányatársaság és több magános. Aranybányászata a rómaiak idejéig vezethető fel. A Szfregyel (Fort) és Kornyet (Sanos) hegyek közt elnyúló nyergen találta meg Téglás G. 1881. a római gyarmat nyomát, honnan érctörő mozsarak, őrlőkövek, üvegneműek mellett egy MVRRI bélyeggel ellátott lámpát szállított Dévára. Az Anna-táró 140 m. h. keresztvágata s a beomlott tárószájak, aknamélyedések is római eredetűek. B.-tól a Maros felé 3 km.-re regényes sziklaszoros húzódik. Annak jobb- és balparti falában barlangok vannak. A B.-i Magurában 3 lépcsőben feltáruló «csür» nevű barlang nyílik (b. Eötvös Lóránt, Sólyom Fekete Ferenc és Kuun

Gézáról elnevezve). A felsőben szép cseppkövesedés látszik. Mindannyit lakta az ősember. A Magura tetején is prehisztorikus cserepeket találtak. Albert király 1444. Brankovics Györgynek adományozta Kisbánya néven s midőn 1451. Hunyadi János a világosi uradalomba az aradi káptalan beiktatta, Kisbánya alio nomine *Medvepatakának* írták. 1525-ben Körösbánya, Abrudbánya, Zalatna bányapolgáraival Kisbánya megbizottai Abrudbányán bányatörvényszéket ültek. Csak a mult század óta vették használatba az oláh B.-t, mely Kisbányát jelent.

2. *B.*, kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 648 oláh lak.; u. p. Hátszeg, u. t. Demsus.

3. *B.*, nagyk. Szeben vm. nagyszebeni j.-ában, (1910) 1644 oláh és magyar lak., vasúti állomás; u. p. és u. t. Talmács. B. az Olt folyó jobbpartján a Vöröstoronyi szoros É.-i bejáratánál fekszik; közvetlenül a község felett emelkedik az ú. n. Vöröstorony. A Vöröstoronyi határvámtelep B.-hoz tartozik. L. *Vöröstoronyi szoros.*

4. *B.*, l. *Rézbányaváros.*

Boie, *Heinrich Christian*, német író, szül. 1744 júl. 19. Meldorfban (Holstein), megh. u. o. 1806 márc. 3. Jogot végzett és hivatalnok volt szűkebb hazájában. Midőn Göttingenben jogász volt, megalapította *Gotterrel* (l. o.) 1770. az első német Musenalmanachot, mely a göttingeni költő-kör közlönye lett s melyet egyedül 1775-ig folytatott. Utóbb 1776—1791-ig (egy ideig Dohmmal) szerkesztette a Deutsches Museum c. tekintélyes folyóiratot. Irodalomtörténetileg fontos levelezése Bürgerrel, Knebellel, Merckkel és a műfordító Vossszal, kinek sógora volt. Róla írt (sok levéllel) Karl Weinhold (1868).

Boieldieu (ejtsd: boálgyö), *François Adrien*, francia zeneszerző, szül. Rouenban 1775 dec 15., megh. Grosbois melletti birtokán Jarcyban 1834 okt. 8-án. Alapos zenei képzettséget nyert mint templomi énekesfiú; 20 éves korában atyja szövegeire szindarabokhoz írt zenét; 1796. Párisba ment, zongoraszonátáival, dalaival stb. feltünt, 1797. a conservatoire zongoratanára lett. Operai sikerei voltak (Le calife de Bagdad, 1800), de szerencsétlen első házassága Szt.-Pétervárra üzte, hol 1803—1810-ig a francia opera karnagya volt s 9 operát írt. Hazatérve, igazi diadalt szerzett történeti operája, Jean de Paris (1812). Méhul halálakor 1817. B. lett a conserv. zeneszerzéstanára s igazgatója és akadémiai tag; de beteges lett, leckéit lakásán adta s 1829. le is mondott. 38 operája közt jeles a Le petit chaperon rouge (1818); remeke La dame blanche (1825, ezt magyarul is adták); szellemes, vidám stílusát csak Adam, Auber, Herold érik utól. Később csak Cherubini, Catel, Kreutzer, mme. Gail, Hérold, Berton társ-szerzője. Második neje énekesnő volt: Phillis. Életírója Pougin (1875). — Fia, *B. Adrien*, szül. Párisban 1815 nov. 3., megh. Páris mellett Quincyben 1883 júl. 9., múló sikerű operákat írt.

Boihaemum, a bójok birodalma a rómaiaktól történt leigázásuk előtt.

Boileau-Despréaux (ejtsd: boálo depréo), *Nicolas*, francia költő és kritikus, szül. Párisban 1636 nov. 1., megh. u. o. 1711 márc. 13. Előbb teológiát, majd jogot tanult, 1656. fölvették az ügyvédi karba, de sohasem gyakorolta e mesterséget. Első irodalmi műveit, szatiráit 1660 óta kezdte irogatni. Sűrűn látogatta az írói és szabadgondolkozó udvari köröket; Furetière, Racine, La Fontaine, Molière, Chapelle, Ninon de l'Enclos, Champmeslé bizalmas barátja volt. XIV. Lajosnak 1673 körül mutatták be, aki előbb 2000 livres kegydíjat, majd 1776. az udvari történetírói címet adta neki. 1683 óta a francia akadémiának is tagja volt. Idősebb korában főleg a Lamoignon-palotában összegyülő társaságban fordult meg s a jansenisták pártjára állott, ami 1703 óta a jezsuiták többrendbeli támadását vonta maga után. Munkái: (12) Satires, melyek közül a 8-ik (Sur l'homme) s a 9-ik (A son esprit) a legjobbak (Paris 1660—1710); 12 Épitres (u. o. 1669—95); Odes, chansons, sonets, épigrammes etc.; Réflexions critiques sur Longin (u. o. 1692—94); De l'art poétique (u. o. 1669—74); Le lutrin (furcsa éposz, u. o. 1674—83, magyarul: A pulpitus); Les héros du roman (u. o. 1664—1665), Lettres. B. nem volt igazi költői tehetség; versei tele vannak köznapiassággal, de formailag igen tökéletesek; bámulatosan fejlett érzéke volt a ritmus iránt s a leíró részletekben szinte a modern festőköltőkkel vetekszik. Mint kritikusnak rendkívül nagy befolyása volt kortársaira s a költészetre egész a romantikusok koráig. Sikeresen küzdött az álnagyságok ellen (Chapelain, Calprenède, Scudéry, Cotin, Benserade, Ménage, Coletet), gúnyolta azok modorosságát (Concetti), szentimentálizmusát, dagályosságát, ajánlotta a régiek példáját s rámutatott az utánzandókra (Racine, Molière). Főműve a l'art poétique, mely sok tekintetben Horatiustól függ. Szerinte a költő születik, de legfőbb eszköze a józan ész (bon sens), mely a komoly műfajokban a dagályosságot, s a vidámakban az üres szójátékot akadályozza meg. A verselés technikáját illetőleg Malherbesre támaszkodik s a világos kifejezésmódot állítja fel főszabály gyanánt. A költői műfajokat mereven elhatárolja s megadja az idill, elégia, óda, szonett s kisebb lirai fajok elméletét, mindenütt az ókori írókra hivatkozva, de azok mélyebb átérzése nélkül. Különösen részletesen foglalkozik a tragédiával, vígjátékkal és az eposszal s végül néhány általános értékü megjegyzéssel rekeszti be fejtegetéseit. B. hatását főleg az magyarázza, hogy a korszellem hű kifejezője volt. Műveinek legjobb kiadásait Gidel (1873, 4 köt.) és Pauly (1891, 2 köt.) rendezték sajtó alá. Magyarul megjelent: A költészetről, ford. *Erdélyi* János (Budapest 1885). V. ö. *Sainte-Beuve*, Portraits littéraires I.; u. a., LurdisVI. köt. és Port-RoyalVI. köt.; *Lanson*, B. (2. kiad. 1900); *Dreyfus-Brissac*, Un faux classique: B. (Paris 1902); *Petersen*, Die Urteile B's (Kiel 1906).

Boilly, *Louis Léopold*, francia festő, szül. La Basséeben 1761 júl. 5., megh. 1845 jan. 5. Douaiben és Arrasban tanult, de csakhamar Párisban telepedett le és hosszú pályája végéig ezernyi arcképet és genreképet festett, továbbá litografiákat készített, melyekben könnyedén, különösebb mélység nélkül, de szellemesen, finoman, olykor enyhe humorral ábrázolta főleg a forradalom és az azt követő kornak életét és fő szereplőit. Művei

kultúrtörténeti szempontból is becsesek. Híres képe, A diligence megérkezése, a párisi Louvreban van. Intim, kedves művészetét jellemzően mutatja be a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő képe: Látogatás nagyapónál.

Boilvin, *Emile*, francia festő, szül. Metzben 1845., megh. 1899 júl. 31. A festészetről nemsokára a grafikára tért át és 1871 óta majdnem csak rézkarcok készítésével foglalkozott. Igen finomak, szellemesek Flaubert Madame Bovary-jához, Coppée költeményeihez, valamint Boucher, Frans Hals, Wouwermans, Rubens stb. festményei után készített rézkarcai.

Boiotia, *boiotok*, l. *Beócia*.

Bois (franc., ejtsd: boá) a. m. fa, erdő. *B. de Boulogne*, boulognei erdő; *B. durci*, pácolt fa.

Bois (ejtsd: boá), *Jules*, francia író, szül. 1871 szept. 29. S. Sebastianban, Spanyolországban. Párisban lélektani és vallástörténelmi tanulmányokhoz látott. Feltünt Les petites réligions de Paris (1893); L'Eve nouvelle (1896, feminista irányú); Une nouvelle douleur (1900); La femme inquiète (1901); Le vaisseau des caresses (1907). Az okkultizmusról szóló művei: Le monde invisible (1901); Le miracle moderne (1907). Mint szindarabíró is feltünt: Hippolyte couronné (1904); La Furie (1909. Comédie Française). Ez utóbbi verses drámája tárgyát a Herakles-mondakörből veszi.

Boisage (franc., ejtsd: boazázs), faburkolat, táblás famennyezet.

Bois-brulés (franc., ejtsd boá-brülé, magyarul «felgyujtott erdők») a neve Kanadában ama korcsfajnak, amely az ott letelepedett franciák és a benszülött indiánusok keveréséből származott; bivalyvadászattal, marhatenyésztéssel s földmüveléssel is foglalkozik. Az angolok *Half-Breeds* néven ismerik.

Bois-Colombes (ejtsd: boá-kolomb), község Seine francia département St. Denis arrondissementjában, vasút mellett, (1906) 14,695 lak.; ecet- és szövőszékgyártással.

Bois cotelet (növ.), l. *Citharexylum*.

Boisd., rovarnevek után *Bois-Duval* J. A. (l. o.) nevének rövidítése.

Bois de Boulogne, l. *Boulognei erdő*.

Bois de citron (növ.), l. *Amyris*.

Bois de Cypre (növ.), l. *Cordia*.

Boisdeffre, *Raoul François Charles, Le Mouton de* francia tábornok, szül. 1839 febr. 6. Alençonban, részt vett az 1859. és 1866-iki olasz és az 1870—71-iki német háborúban. 1873-ban Chanzy tábornok kíséretében Algerba ment, 1878. katonai attasé lett Szt.-Pétervárott, 1894. pedig vezérkari főnök. A Dreyfus-pörben (l. o.) Esterházy őrnagy és Henry ezredesnek fogta pártját. 1898-ban nyugalomba vonult.

Bois de perdrix (növ.), l. *Brosimum*.

Bois de Rhodes (növ.), l. *Cordia*.

Bois-Duval, *Jean Alphonse* (ejtsd: boa düvall), francia orvos és entomológus, szül. Tichevilleben 1801 jún. 17-én, megh. u. o. 1879 dec. 30. Több munkát irt az európai és amerikai lepkékről, ilyenek: Histoire générale et iconographique des lépidoptères et des chenilles de l'Amérique septentrionale (Paris 1829—47); Icones historiques des lépidoptères nouveaux (u. o. 1832—41); Genera et index methodicus europaeorum lepidopterorum (u. o. 1840).

Boisé-City (ejtsd: boásé-sziti), Idaho amerikai állam és Ada county székvárosa a Bigwood vagy Boisé partján, (1890) 5957 lak., az 1908-iki becslés szerint 20,000 lak., malmokkal, pénzverővel, közelében aranybányával.

Boiserie (franc., ejtsd: boázeri, l. *Falvért*). Falaknak, mennyezeteknek beborítása és díszítése nemes-fajtáju faanyaggal. E célra szolgál a diófa, tölgyfa, ébenfa, mahagóni, palizander, thuja stb., míg a fenyőfa-burkolatot nem hívjuk B.-nek. A B. lehet síma, faragványos, intarziákkal díszített stb. s drágasága miatt csak gazdag, előkelő szobák és termek ékesítésére szolgál.

Boisgobey (ejtsd: boágobé), *Fortuné de*, fr. regényíró, szül. Granvilleban 1821 szept. 11., megh. 1891 febr. 28. A hadseregnél szolgált mint számvevőtiszt, a Petit Journalban lépett fel Deux comédiens c. novellájával. Ezt követték a következő sikamlós, szenzációs és nagyon olvasott regényei: L'homme sans nom; Forcax colonel; Le chevalier Casse-cou; La tresse blonde; Le pouce crochu; összesen 54 regény 86 kötetben. Magyarul megjelent: A horgas ujju (regény 2 köt. Budapest 1885); A piros rózsa lovagjai (regény, ford. F. H. Mariska 6 köt., u. o. 1884); Az arany disznó (párisi tőzsde-regény, ford. Fehér Marietta, 5 kötet., u. o. 1882); Az öreg Lecoq (regény, fordította M.V., u. o. 1885); Maugars gróf leánya (ford. M. V., u. o. 1881); A kék fátyol (2 k., 1886).

Bois-Guillaume (ejtsd: boá-giljóm), község Seine-Inférieure francia départementban, Rouen arrondissementban, a Robac mellett, 4 km.-re Darnetaltól, (1906) 4718 lak., számos nyaraló val, pamutfonókkal.

Boisguillebert (ejtsd: boágijber), *Pierre le Pesant, Sieur de*, francia nemzetgazdász, szül. Rouenban 1646 febr. 17., megh. u. o. 1714 okt. 10. B. a merkantilizmus és védővámos politika egyik első támadója és a fiziokraták egyik első hirnöke. A pénzügyek terén az adók jogosultságát hangsúlyozza. Művei közül említésre méltók: Le détail de la France (1695); ennek pótlásául Supplément (1707); Factum de la France (1707); Traité de la nature, culture, commerce etc.

Bois-le-Duc, l. *'s Hertogenbosch*.

Boiss., növénynevek mellett *Boissier* Edmond (l. o.) nevének rövidítése

Boisseau (franc., ejtsd: boassó), régebben francia gabonamérték, amelynek nagysága a különböző tartományokban különböző volt. A párisi B. = 13.008 l. A B. usuel, amelynek használatát 1812—1839-ig a törvény is megengedte, = 12·5 l. Brüsszelben a B. felosztott zab mérésénél $23^1/_2$, só mérésénél 21 lot-ra = 63·657, illetve 56·885 l. Belgiumban a B. elnevezést 1836-ig hivatalosan is használták és $^1/_{10}$ rasière-t v. 10 litert jelentett, az új B. pedig a francia Svájcban 15 l.-t. Használták a szót különböző nagyságú területmérték elnevezésére is.

Boisseau, *Emile André*, francia szobrász, szül. Varzyban 1842 márc. 29. Dumontnak, Bonnassieuxnak volt tanítványa. Főbb művei: Figaro bronzszobra a Le Figaro c. párisi lap épületének homlokzatán; Az alkony, a párisi Palais de l'Élysée

dísztermében; A háború gyümölcsei, márványcsoport a glasgowi múzeumban; A távozó szerelem nyomában jár a barátság (szoborcsoport, 1909) stb.

Boisserée (ejtsd: boászré), *Sulpice*, szül. Kölnben 1783 aug. 2., megh. Bonnban 1854 máj. 2. és öccse, *B. Melchior*, szül. Kölnben 1786 ápr. 23., megh. Bonnban 1851 máj. 14., német tudósok, 1803. Párisba tett útjok alkalmából megismerkedtek a Napoleon által Párisban összegyüjtött régi német és németalföldi képekkel és ezek hatása után buzgón gyüjteni kezdték hazájuk régi fesztészetének emlékeit. Több mint 200 darabból álló gyüjteményüket I. Lajos bajor király 1827. megvásárolta a müncheni Pinakothek számára. B. Sulpice behatóan fogialkozott a kölni székesegyházzal is. Munkájának eredménye a Geschichte und Beschreibung des Doms von Köln (Stuttgart 1823—32, 2. kiad. 1842) c. mű.

Boissier, 1. *Edmond*, svájci botanikus, szül. Genfben 1810 máj. 25., megh. Valleyresben 1885 szept. 25. Sokat utazott Észak-Afrikában (1849), de főleg Ázsia Ny.-i részén (Kelet-Arábia, Palesztina, Kis-Ázsia 1842, 1846). A gyüjtött anyagot maga dolgozta fel s tudományos összeköttetései folytán rendkívül gazdag és becses herbáriumot gyüjtött, amely a mai herbáriumok közt is ritkítja párját. A gyüjtött növényritkaságokat gyakran élő állapotukban is hazaszállíttatta s a valleyresi nyaralója mellett kertet alakított. Legkiválóbb munkája a Flora orientalis, 5 kötet Genf 1867—1884. Ehhez járult a *Buser* R. vagyis a De Candolle genfi herbáriumának konzervátora útján megjelent Supplementum (Genf 1888). E kötet B. arcképét, életrajzát (irta *Christ*) és a B. herbáriuma épületének fényképeit is tartalmazza. Ez a munka a magyar flóra feldolgozásának is becses és használt forrása. Mintegy 5990 növényt nevezett meg. Gyüjteményét veje, *Barbey V.* saját gyüjteményével, s B. gazdag könyvtárával együtt, a Genfi-tó mellett fekvő Jordils nevü helységben egészen vasból és köből épitett tüzmentes szép épületben állította fel. B. életrajzát többen *(De Candolle, Christ, Ascherson)*, hazánkban *Kanitz* (M. Növénytani Lapok 1885), bővebben pedig *Haynald* (u. o. 1889 és a M. Tud. Akad. Emlékbeszédeiben, 5. köt. 7. sz.) irták meg. Ez utóbbiban B. főbb műveinek jegyzéke is bennfoglaltatik. B.-nek keresztnevéből is alkottak *Edmondia* Cass., Bge., Cogn. génusznevet.

2. *B., Marie Louise Gaston*, francia filológus és szépiró, szül. Nimesben 1823 aug. 15., megh. 1908 jún. 10. Párisban, hol az Ecole normale tanára volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1896. kültagjává választotta. Művei: Le Poète Attius (Paris 1857); Étude sur la vie et les ouvrages de M. T. Varron (1861); Recherches sur la manière, dont furent recueillies et publiées les lettres de Cicéron (1863); Cicéron et ses amis, étude sur la société romaine du temps de César (1865, 8. kiad. 1884. Magyarra ford. Csiky Kálmán, Budapest 1876); La réligion romaine d'Auguste aux Antonins (1874, 2 köt., 3. kiad. 1883); L'opposition sous les Césars (1875. Magyarul a Budapesti Szemlében és az Olcsó könyvtárban); Promenades archéologiques. Rome et Pompéi. (1880. Magyarra ford. Molnár Antal. Budapest 1883); Nouvelles promenades des archéologiques. Horace et Virgile (1886, Vergil, magy. fordította Végh A.); Madame de Sévigné (5. kiad. 1900); La fin du paganisme (2 köt., 1891); Saint Simon (Paris 1892); L'Afrique Romaine 1895); Tacite (1903); L'Académie française sous l'ancien régime (1909). V. ö. *Csengeri* János, Emlékbeszéd (Akadémia, 1910).

Boissonade (ejtsd: boasszonád), *Jean François B. de Fontarabie*, francia hellenista, szül. Párisban 1774 aug. 12., megh. Passyban 1857 szept. 8. 1812-től a görög irodalom tanára a párisi egyetemen, majd 1828. a Collège de France-on. Kiadott sok későbbkori, bizánci görög írót: Theophylaktos Simokattest; Michael Psellost, Aeneas Gazaeust, Choirikios Gazaeost, Pachymerest, Tzetzest, Herodianost, Dion Chrysostomos leveleit, Aristainetost, Eunapiost (szofisták élete), Philostratos leveleit, Marinost, Niketas Eugenianost stb.; továbbá Babriost, a görög meseköltőt, az új testamentomot, Sylloge poetarum Graecorum (24 k., Paris 1824—32); Anecdota Graeca (5. k., u. o. 1829—33); Anecdota nova (1844). Kiadott francia klasszikusokat is. A Journal des Debats-ban megjelent cikkeit együtt kiadta B. életrajzával *Colincamp*, Critique littéraire sous le premier empire (Paris 1863, 2. köt.).

Boissy d'Anglas (ejtsd: boásszi dangla), *François Antoine*, gr., francia államférfiú és iró, szül. St. Jean-le-Chambreban 1756 dec. 8., megh. Párisban 1826 okt. 20. Ügyvéd volt és 1789. képviselőnek választották. A király perében a számüzetés mellett szavazott. Ezután a jólét-bizottság tagjává választották; részt vett Robespierre megbuktatásában, majd (1795) a konvent elnöke lett. Mint az ötszázak tanácsának tagját a direktorium 1797 szept. 4. deportálásra itélte, mely elől Angliába menekült. Bonaparte, mint első konzul, szenátorrá nevezte ki. XVIII. Lajos alatt a pair-i méltóságot kapta. Mindvégig a szabadelvü intézmények mellett küzdött. Munkái: Recherches sur la vie etc. de Mr. de Malesherbes (Paris 1819, 3 köt.); Études littéraires et poétiques d'un vieillard, ou Recueil de divers écrits en prose et en vers (u. o. 1816, 6. köt.). Anonay-ben szobrot emeltek emlékének.

Bois tan (franc., nőv.), l. *Byrsonima*.

Boite, a Piave jobboldali mellékvize. Dél-Tirolban ered; átfolyik az Ampezzo völgyön és Perarolonál, Belluno olasz tartományban torkollik.

Boito, 1. *Arrigo*, olasz költő és zeneszerző, szül. Padovában 1842 febr. 24. Mint költő erős képzeletü, mély és tartalmas, de néha visszataszitóan «verista». Re Orso c. époszt, számos lirai és elmélkedő verset, érdekes elbeszéléseket irt és dalműszövegeket, a Ponchielli-féle Gioconda, a Verdi-féle Otello és Falstaff librettóját. (Az első három megjelent magyarul is, ford. Radó Antal.) Olaszra ford. Wagner R. Rienzijét és Tristanját. Mint zeneszerző a Wagner iskolájához tartozik. Legismeretesebb műve a Mefistofele c. opera, mely Budapesten is sikert aratott, szövegkönyve is tőle való. Előadatlan, nagyszabású zenésdrámái: Nerone (v. ö. Rom. *Giani* könyvét, 1901); Ores-

tiade. B.-t a cambridgei egyetem doktori címmel tüntette ki 1893.

2. *B., Camillo,* olasz építész és művészeti író, szül. 1836 okt. 30. Rómában, mint a bellunói származású Silvestro B. miniatür-arcképfestő fia s Arrigo B. zeneszerző testvére. Lazzarinál és Selvaticonál tanult Velencében, ahol már 1856. akadémiai tanár lett. 1859-ben az osztrák kormány üldözései elől Milanóba menekült, ahol egy évvel utóbb, Fr. Schmidt utódjául meghívták a Bréra-Akadémia építészeti tanszékére. 1908-ban vonult nyugalomba. Ma is Milanóban él. Mint tanár és mint gyakorlati építész a történelmi stileknek a modern építészeti gondolkodással való összeegyeztetésén fáradozik s nagy része van a merev klasszicizáló irány kiszorításában. Fölfogását számos kiváló tanítványa követte, így Beltrami, Broggi, Sommaruga. Főbb építkezései: a gallaratei kórház (1872); a padovai Palazzo delle Debite (1872—77); a velencei Franchetti-palota pompás lépcsőháza (1881—84) s a Verditől alapított milanói zenész-otthon, a nagy zeneköltő sírkápolnájával (1906). Mint restaurátor is működött. Legnevezetesebb művészeti dolgozatai és munkái Donatellóról, Leonardóról, Michelangelóról, Palladióról és a középkori építészetről szólnak.

Boitout (*Bois-tout,* franc., ejtsd: boátú, a. m. idd meg mind), talpnélküli félgömbalakú ivópohár, melyet nem lehet letenni anélkül, hogy az esetleg benn levő folyadék ki ne folyjék, s ezért fenékig ki kell üríteni.

Boizenburg, város Mecklenburg-Schwerin nagyhercegségben, a Boize torkolatánál, vasút mellett, (1905) 3805 lak.; mész- és téglaégetőkkel, gőz- és fűrészmalommal, marhavásárokkal.

Boj (azelőtt: *Bojban),* kisk. Hunyad vármegye algyógyi járásában, (1910) 599 oláh lakossal; u. p. és u. t. Szászváros. A Mngulicsa-telepen szép cserepeket, szarukőszilánkokat és rézszekercéket találtak.

Bója (ol. *boa,* ném. *Boje,* ang. *buoy),* a víz színén úszó és helyhez kötött, többnyire körte-, hordó- vagy kúpalakú test. A tengerészetnél v. a hajók kikötésére szolgál, mely esetben rendkívül erős horgonyokkal és hozzátartozó függőlánccal a tengerfenékhez van erősítve; v. zátonyok, hajózási csatornák, veszélyes helyek stb. jelzésére használják s ilyenkor a szükséghez képest éjjel jelző lámpával is el van látva.

Bojabad, járási székhely Kasztamuni kisázsiai török vilajet Szinob (ettől 70 km.-nyire) szandzsákjában a Kizil-Irmak egyik mellékvizénél, 6000 (2/3 török, 1/3 örmény) lak.; gabona-, gyümölcs-, bőr- és selyemkereskedéssel.

Bojabirz, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 319 oláh lak.; u. p. és u. t. Branyicska.

Bojador, hegyfok Nyugat-Afrikában, a Szaharában, a Kanári szigetektől D.-re, az é. sz. 26° 6′ 57″ és a ny. h. 14° 18′ 21″ alatt Ny. felől nézve, mintegy 20 m. magas sziklafalnak látszik. Körülhajózását a középkorban rendkívül veszedelmesnek tartották, mert a dieppeiek és a kataloniaiak körülhajózása feledésbe ment, hiteles és pontos adatok szerint Gil Eannes portugál hajós kerülte meg először 1434. Közelében óriási magas (130 m.) homokzátonyok vannak.

Bojan (*Bojana),* közs. Czernowitz (ettől 22 km.-nyire) bukovinai kerületi kapitányságban a Pruth balpartja közelében, vasút mellett, (1900) 6695 lak.

Bojan., tud. állatnevek után *Bojanus* L. H. német anatomus és zoológus (szül. 1776., megh. 1827.) nevének rövidítése.

Boján, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 714 oláh lak.; u. p. és u. t. Csizér.

Bojana, adók. Belovár-Körös várm. čazmai j.-ban, (1900) 1209 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Čazma.

Bojana, 1. régi, egykor megerősített község Bolgárországban, 1 órányira Szófiától, több malommal; felső végén Szt. Panteleimonnak és Szt. Miklósnak szánt régi templommal, amelyet 1845. restauráltak. Falán ó-szláv felirat látható, amely szerint a templomot 1259-ben Asen Konstantin cár korában Szevasztokrator Kalojan alapította; a felirat mellett bizánci öltözetben a cárnak, a templomalapítónak és feleségeiknek életnagyságú képe látható. A templom régi kéziratai Moszkvában vannak. B. közelében szép hegyszakadék van, vízzuhatagokkal; erőssége romokban hever. — 2. *B.,* folyó török Albániában; a Szkutarii-tó hajózható lefolyása, amelytől 5 1/2 km.-nyire az Adriai-tengerbe torkollik.

Bojano, város és püspöki székhely Campobasso olasz tartományban, a Matese É.-i lejtőjén, a felső Biferno és vasút mellett, (1901) 6337 lak., B. az antik Bovianum Undecimanorum, eredetileg samniták városa volt; samnita várának romjai ma is láthatók.

Bojanowo, város Posen porosz tartomány Kröben (ettől 21 km.-nyire) járásában homokos térségen, (1905) 2106 lak.

Bojár (oroszul *bojarin,* többessz. *bojare,* oláhul *boér),* a régi időben földesurat, nemes embert jelentett, és különösen Oroszországban olyan előkelő nemes embert, aki az ős eredeti nemzetségtörzsekből származott. A B.-ok alkották az uralkodó fejedelmek közvetetlen környezetét, de a mellett bizonyos független állásuk volt; ők viselték a főbb polgári és katonai méltóságokat s a nép előtt oly nagy tekintélynek örvendettek, hogy még Rettenetes Iván cár is ily hozzátétellel adta ki ukázait: «A cár parancsolja s a B.-ok jóváhagyták.» A B.-ok rangfokozatát az államszolgálatban töltött idő szerint határozták meg. Az uralkodó féktelenkedéseit a B.-ok hatalma korlátozta, amiért amazok mindenképen igyekeztek ezeket megtörni, de ez csak I. Péternek sikerült, aki meghagyta ugyan a rangokat és címeket, de minden kiváltság és hatalom nélkül. Moldvában és a régi Oláhországban a B.-ok a főnemességet alkották.

Bojardo, *Matteo Maria,* Scandiano grófja, neves olasz költő, szül. Scandianóban 1434 táján, meghalt Reggióban 1494 dec. 19. Miként apja és nagyapja, ő is korán belépett a ferrarai hercegi udvar szolgálatába, ahol aztán nemcsak előkelő származása, hanem tudása, szelleme, nyájas modora, odaadó hűsége miatt is csakhamar a legelső emberré lett. Negyven éves koráig csak néhány latin és görög munka fordításával szerzett írói nevet; ekkor azonban nagy eposz írásába

fogott, melynek tárgyát a Nagy Károly mondaköréből vette. A Szerelmes Lóránt-ról (Orlando innamorato) énekelt, lényeges vonásokban a hagyományra támaszkodva, de meséje alakításában a legnagyobb önállósággal járva el. Nyelvének és verselésének gyöngesége nagy mértékben elhomályosítják stanzái értékét. Berni Francesco (l. o.) át is dolgozta az époszt, sokat változtatva, de nem mindig javítva rajta. B.-t illeti az érdem, hogy megteremtette a romantikus éposz tipusát, azt a tipust, mely aztán Ariostónak példányképül szolgált az Örjöngő Lóránt megírásánál. B. írt azonkívül tíz latin és tíz olasz eklogát, valamint egy Timone c. vígjátékot, mely azonban nem egyéb Lukianos hasonló című dialogusának majdnem egészen hű fordításánál. Az Orl. innam. egy hosszabb részlete magyarul Radó Antal Olasz költőkből c. gyüjteményében jelent meg.

Bojaria, Bajorország régi neve.

Bojer, *Johan,* norvég író, szül. 1872. Trondhjemben; mint egy munkáscsalád árvája, földmívesek és halászok közt nőtt fel. Később egy nagykereskedőnél kapott alkalmazást, szorgalmasan tanult s elvégezte a trondhjemi középiskolát is. Elbeszélései és regényei nemcsak hazájában, hanem a modern skandinávok irodalmát mindig élénk figyelemmel kisérő Németországban is nagy feltünést keltettek. Ilyenek: Helga (1895); Az örök háború (1899); Lea anya (1900). Az utóbbi kettő a politikának a népéletre gyakorolt kárhozatos befolyását mutatja be erőteljes stílusban és markáns vonásokban. A modern nőkérdés és feminizmus problémáival foglalkozik Theodora c. drámájában és A zarándoklás c. megható szépségű regényében. Nevezetesebb drámái még: Brutus, Szent Olaf (1897).

Boji emelet, Gümbel szerint a Bajorerdő gneiszképződményének alsó emelete.

Bojki, v. *vojkok,* a galiciai ruténok egyik ága a San forrásai körül. Állattenyésztésből él.

Bojkott, l. *Boycott* és *Sztrájk.*

Bojkott-biztosítás, l. *Biztosítás.*

Bojna, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 937 horvát-szerb lak.; u. p. Maja, u. t. Glina.

Bojničić, *Iván,* horvát történetíró, szül. Valpovón 1858 dec. 24. Tanulmányait Eszéken és Budapesten végezte. 1891-ig a horvát nemzeti múzeum régiségtárának őre volt, jelenleg a zágrábi országos levéltár igazgatója. 1887—1891-ig országgyülési képviselő volt, 1882 óta a zágrábi egyetemen a magyar nyelv magántanára. 1899 óta szerkeszti a horvát orsz. levéltár értesítőjét (Vijesnik kr. zem. arkiva). Számos tudományos dolgozatot írt magyar, horvát és német nyelven. Munkái: *Az oklevélhamisítás a középkorban különösen Magyarországon és társországaiban* (Zágráb 1880); Geschichte Bosniens, nach dem Kroatischen von Klaić (Leipzig 1885); Slavonien im XII—XIII. Jahrh. nach dem Kroatischen von Klaić (Zágráb 1885); Denkmäler des Mithrascultus in Kroatien (u. o. 1888); Gramatika magjarskoga jezika (Magyar nyelvtan, u. o. 1888 és 1896); Series Nobilium regn. Croatiae A. 1557—1848 (u. o. 1896); Pravo vasljedstva kuće Habsburžke na hrvatsko priestolje (A Habsburg-ház joga Horvátország trónjára, u. o. 1897); Grbovnica «Kraljevine Slavonije» (A «szlavon királyság» címere és eredete, u. o. 1897); Der Adel von Kroatien und Slavonien (Nürnberg 1896—99); Der Adel von Galizien und der Bukovina (u. o. 1903); Slovnica madžarskoga jezika (Magyar nyelvtan, Zágráb 1905, 3. kiad.); Darovnice kralja Ferdinanda I. za Hrvatsku (I. Ferdinánd király adománylevelei Horvátország számára, u. o. 1906); Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodi (A magyar-horvát kiegyezés törvényei, magyarázatokkal, u. o. 1907); Povijest plemstva (A nemesség története, u. o. 1908); Kratka povijest Hrvata (A horvátok rövid története, u. o. 1909); Historia et praesens status archivi regni Croatiae (u. o. 1910).

Bojnikovec, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 214 horvát-szerb lak.; u. p. Raven, u. t. Körös.

Bojnyik v. *bujnyik:* északi s északnyugati nyelvjárásainkban a zsivány neve (szláv szó s egyeredetü a bajnokkal).

Bojok, hatalmas kelta néptörzs, mely hazáját, Galliát igen korán elhagyva, részint Csehországban, részint Tirolban, főleg azonban a Pó vidékén, ahonnan az etruszkokat és umbereket kiszorította, telepedett le. Fővárosa Bononia volt. A rómaiak Kr. e. 224. legyőzték őket s területüket Placentia, Cremona és Mutina gyarmatvárosok alapításával igyekeztek biztosítani. A II. pún háborúban mindazonáltal Hannibal pártjára állottak s Etruriába nyomultak. Csak 191. igázta le őket P. Cornelius Scipio és földjüket Gallia Cisalpinába bekebelezte. A lakosság ezután gyorsan elrómaiasodott. A Csehországban lakó B. Noricumba és Pannoniába vándoroltak ki és 58. a helvétekhez csatlakoztak, a dunamellékiek pedig a getáknak hódoltak meg, úgy hogy a B. törzsei végre minden nemzeti önállóságukat elvesztették.

Bojol, l. *Bohol.*

Bojt, egy csomóban egyesített fonalak, melyek függönyök, kárpitozott bútorok, vagy ruhanemüek díszítésére szolgálnak.

Bojt, nagyk. Bihar vm. mezőkeresztesi j.-ban, (1910) 1274 magyar lak.; u. p. Nagykereki, u. t. Mezőkeresztes.

Bojta v. *Vojta.* Azon kún-kabar vezérek közé számítja a Névtelen, kik Kiev alatt csatlakoztak Árpádhoz. Zoárddal és Kadocsával együtt ő verte meg Gládot s Ete segítségével ő foglalta el Baranyavárat. Megtelepedett a Sárvíz mellékén, hol Szabó K. szerint Vajta község nevében maradt fenn emléke, míg Pauler Gy. a mai Bátaszéket tartja B. vezér szállásának. Dél-Magyarországban a mai Tarros (Torhus) volt a birtoka, míg a tőle származott Bruksa (Boroksa) nemzetségnek a fejérvármegyei Baracskán volt a nemzetségi monostora (l. *Boroksa).*

Bojtár, a gyerkőce, siheder v. legény, ki öregebb nyájőr felügyelete alatt barmokat őriz vagy legeltet. Van csikós-, gulyás-, juhász-, kanászbojtár.

Bojtezüst, haj-, bojt-alakban kiképződött termés-ezüst.

Bojthi v. *Böjthi (Veres) Gáspár,* ref. tanár, sz. Bojton, Bihar vm.-ben 1590 körül. 1617 elején, mint Bethlen Gábor alumnusa, Heidelbergbe ment, honnan 1620 őszén hazatérvén, kevés ideig az ifj. Beth-

len István nevelője volt. Innen szigorú bánásmódja miatt csakhamar Maros-Vásárhelyre küldetett az ottani pártikula igazgatójául. I. Rákóczi György diplomáciai küldetésekre is felhasználta. 1640-ben még élt, de azontúl nyoma vész. Munkái: Panegyris in excellentissimas heroicas omnique admiratione dignissimas laudes... Gabr. Bethlen (Heidelberg 1617); De omnipotentia dei ejusque abusu... (u. o. 1620). *Latin halotti beszéd és vers Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna felett.* (Az általa egybeállított s latin előszóval ellátott Exequiarum ceremoniale... libelli duo c. kiadványban, Gyulafehérvár 1624); De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen (Wien 1629). Az eredetileg 12 könyvre terjedt műből fennmaradt három könyv az Engel J. K. Monumenta Ungarica c. gyüjteményében közölve. Kéziratban maradt a Bethlen Gábor fejedelem nemzetségéről írt latin műve, melyet azonban maga a fejedelem hézagosnak jelzett. V. ö. *Angyal* Dávid, Századok (1898 és 1899); *Makoldy* S., B. V. G. élete és művei (Nagykároly 1904).

Bojtkopoltyúsok (*Lophobranchii*, állat), a csontoshalak egyik alrendje. Különös, feltünő alakú halak tartoznak ide, melyekre jellemző, hogy kopoltyuik a többi halaktól eltérően a kopoltyuíveken páronként elhelyezett apró bojtocskákból állanak. Mindnyájan a tenger lakói; 120-nál több fajuk ismeretes. Idetartoznak a tömlősszájú halak (*Solenostomidae*) és a tűhalfélék (*Syngnathidae*) családjába tartozó halak. Utóbbiak sorából közönségesebbek: a *tűhal* (l. o.), a *csikóhal* (l. o.) és a *cafranghal* (l. o.).

Bojtorján (növ., *Arctium* L., *Lappa* Juss.), a Compositae (Fészkesviráguak) sorozatban a csöves viráguak génusza, melynek 6 faja Európában, Ázsiában és Eszak-Afrikában él. Észak-Amerikába is behurcolták. Kétnyári növények, leveleik nagyok, osztatlanok, a virágfészkek sátorozók v. fürtösen állók. A fészekpikkelyek árszerű vége visszahajló s a fészek így könnyen ragad állatok szőrébe és az ember ruhájába. Virágaik pirosak, termésük 3—4 élű, bóbitája, sertéi könnyen lehullók. Nevezetesebb hazai fajok: az *Arctium lappa* L. (*Lappa major* Gaertn., *L. officinalis* All. közönséges *B.*), fészekpikkelyei zöldek, nem pókhálósak; az *Arctium tomentosum* Mill. (*Lappa tomentosa* Lam., pókhálós *B.*), fészekpikkelyei pókhálósak, csak a külsők kampósak, a belsők egyenes végüek. Mindkettő utak mentén parlagokon terem, az előbbi az egész országban, az utóbbi főleg a hegyes és dombos vidéken; az alföldön ritka. Gyökereik a földet nagyon kiszívják, azért legelőn és művelt talajon károsak. A gyökér inulint, kevés cserzősavat és cukrot tartalmaz, ezért néhol friss hajtásával együtt főzelék gyanánt eszik. Régen vértisztító orvosság (radix bardanae) volt. Része a *faital*-nak (decoctum lignorum), mely mint vizelethajtó és izzasztó szer bőr- és mellbetegség ellen használatos, a drága sarsaparillát is pótolják vele.

Bojtorján-pázsit (növ.), l. *Tragus*.

Bok, adók. Zágráb vm. sziszeki járásában, (1900) 822 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Szizsek.

Bók, 1. főhajtás, fejjel való bólintás (a szundikáló ember bókol a fejével); 2. udvarias testmozgás, mellyel tiszteletet szokás kifejezni s a fej és derék meghajtásával történik; 3. udvarias hizelgő szólam, főképen hölgyekkel szemben.

Boka (malleolus, azaz kis kalapács v. bunkó, mely nevet a rómaiak különféle kiemelkedés megjelölésére használtak), a két lábszárcsont mindegyikének, a sípcsontnak és szárkapocsnak az alsó végén kiemelkedő és a bőrön át jól kiérezhető megvastagodása. — *B. az állatnál* nem az ember bokájának, hanem az első ujjperecnek (a kéz v. lábfej és az ujjak között levő üzületnek) megfelelő végtagrészlet, mely a szárcsontok alsó, a csüdcsontok felső végei leginkább azonban az egyenlítő csontok által alkottatik. A boka jó, ha különösen hátul széles, továbbá tiszta és szikár, ellenben hibás, ha keskeny, elgömbölyödő vagy duzzadt. — *Bokaszőr*, a ló bokájának hátsó felületén levő hosszabb szőr, mely igen nemes lovaknál hiányzik. — *Bokázás* az, midőn a ló futás közben összeüti a bokáit. Ezen néha megfelelő patkolás által lehet segíteni, v. *bokázó-bőrnek* a bokára való csatolása által. — *Bokázásnak* mondják még a magyar táncnak egyik figuráját.

Boka. Híres magyar cigányzenész család, mely a mult század első negyedében tünt fel. A családi hírnév megalapítója *B. Sámuel* volt, a Tiszavidéken. Szül. Debreczenben 1808., megh. 1860 júl. 21. Már kora gyermekségében feltünt nagy zenei tehetségével. Fénykorát a 40-es és 50-es években élte főleg Debreczenben, hol állandóan letelepedett. Bihari után nem volt nála hívebb értelmezője a magyar zenének. Sokan messze vidékről is csak azért látogattak el Debreczenbe, hogy őt hallhassák. A szabadságharc idején Kossuth primásának nevezték el. Midőn az oroszok 1849. Debreczent fölprédálták, az ő házas vagyona is tönkre ment, kedvenc hegedüjével együtt. 1845. Debreczen városa, érdemei elismeréséül, polgárai közé igtatta. Igen értékes a B. kesergője c. nagy hallgató magyarja, melyet régi magyar dalmotivumokból és saját gondolataiból szerkesztett össze. Elsőszülött fia: ifj. *B. Károly* szintén híres és képzett zenész volt, ki több éven át, mint besorozott honvéd, a híres Dom Miguel ezred zenekarában szerepelt őrmesteri ranggal. Később hazakerülvén, önálló zenekart szervezett s azzal több izben diadalmasan bejárta a külföldet, sőt még Amerikát is. Néhány évvel ezelőtt halt meg. Fia: *B. Samu* szintén híres zenész.

Bóka, nagyk. Torontál vm. módosi j.-ban, (1910) 2967 szerb, magyar, horvát és német lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, postatakarékpénztár.

Bóka (növ.), l. *Astragalus*.

Bokaficamodás, l. *Lábficamodás*.

Bókaháza, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1910) 592 magyar lak.; vasúti állomás, u. p. Zalaapáti, u. t. Zalacsány.

Bokajalfalu, kisk. Hunyad vm., algyógyi j.-ban, (1910) 873 oláh lak.; u. p. Alkenyér, p. u., u. t. Alkenyér. Mátyás idejében a Bakaji-család birtoka és lakóhelye volt. Kapi György kastélyának romjai is láthatók. A Hora-lázadáskor 1784 nov. 6. váratlanul ide lerohant oláh felkelők a Thoroczkay-család házszentelőjén a családot rokonságával és a bokaji társbirtokossággal lemészárolták. Hatá-

rában Piatra Tomi őskori telep. Kitünő szőllő terem B.-nak a Marosra néző hegyoldalain.

Bokajfelfalu, kisk. Hunyad vm. algyógyi j.-ban, (1910) 569 oláh lak.; u. p. Alkenyér p. u., u. t. Alkenyér.

Bokane, adók. Verőcze vm. slatinai .-ban, (1900) 571 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. Rijenczi p. u., u. t. Voćin.

Bokányi *Dezső*, szociáldemokrata vezérférfiu, szül. Budapesten 1871 febr. 11. Mint kőfaragó munkás került a szociáldemokrata mozgalomba, s 1894. a pártvezetőség tagjává választották. 1895-ben a Népszava c. napilap szerkesztője volt. Megalapította az építőmunkások szervezetét, melynek ma 15,000 tagja van. Agitációs beszédeiben főleg az általános titkos választójog, a munkásság gazdasági helyzetének javítása s a munkásbiztosítás mellett harcolt; többször szenvedett fogházbüntetést. A magyarországi szociáldemokrata párt több izben képviselőjelöltnek is felléptette. Jelenleg a Budapesti kerületi munkásbiztosítópénztár igazgató-helyettese. A tudományos szocializmus megalapítóinak több munkáját magyarra fordította, s megírta Marx életrajzát.

Bókay, 1. *Árpád*, id. B. János fia, egyetemi orvostanár, szül. Pesten 1856., orvosi tanulmányait Budapesten és Strassburgban végezte, 1879. doktorrá avatták. Azután Korányi Frigyes tanár mellett működött mint tanársegéd, 1883. egyetemi docense lett a belgyógyászati diagnosztikának. Ugyanebben az évben mint rendes tanár meghivást nyert a kolozsvári egyetemre, hol 7 éven át működött. 1890-ben Budapestre nevezték ki a gyógyszertan rendes tanárává és ezen minőségben működik ma is. 1900-ban az orvosi kar dékánja volt. 1889-ben az orsz. közegészségügyi tanács tagjává nevezték ki. 1896-ban «bókai» előnévvel magyar nemességet kapott, 1904. m. kir. udvari tanácsosi méltóságot. 1905-ben a budapesti kir. orvosegyesület elnökévé választotta. A magyar fürdőügy fellendítésén 20 év óta dolgozik és egy évtizede elnöke az orsz. balneológiai egyesületnek. A magyar szabadkőművesség nagymestere. 1896 óta a Magy. Tud. Akad. rendes tagja. 1892-ben megalapította a *Magyar Orvosi Archivum*-ot, melyet azóta szerkeszt. Szerkesztője volt a magyar *Belgyógyászat* kézikönyvének is, melynek a mérgezésekről szóló részét ő írta meg. Szerkesztette a Pallas Nagy Lexikona orvosi részét és e Lexikonnak is munkatársa. 1889-ben adta ki *Vénygyüjtemény* című könyvét, mely azóta 10 kiadást ért el és így a legelterjedtebb magyar orvosi könyvvé lett. Egyéb művei: *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők* (1895); *Gyakorlatilag fontosabb mérgezések* (1896); *Hat előadás az általános gyógyszertan köréből* (1908); egyáltalában nagyarányú irodalmi működést fejt ki, rendkívül sokat írt. Belés külföldön gyakran idézik dolgozatainak eredményét.

2. *B., János* id., orvostanár, szül. Iglón (Szepes vm.) 1822., megh. Budapesten 1884 okt. 20. Az orvosi tanfolyamot Pesten és Bécsben végezvén, 1847. Pesten doktorrá avatták. 1847-ben a gyermekkórház segédorvosa lett Schoepf-Merey tanár mellett, majd ennek az országból való távoztával ideiglenes, 1852. pedig a kórház rendes igazgató-főorvosa. 1861-ben magántanári képesítést nyert. 1867-ben a gyermekgyógyászatnak ny. rendkívüli, 1873. rendes tanárává nevezték ki. 1868—1874-ig a budapesti orvos-egylet elnöke, azonkivül a m. orvosi könyvkiadótársulat alelnöke és igazgatósági tagja volt. 1877-ben a közegészségügyi tanács tagjává neveztetett ki. A gyermekkórház új épületének létrehozása az ő érdeme. B. tekinthető *a gyermekgyógyászat megalapítójának hazánkban*. 1902-ben a Stefánia gyermek-kórház kertjében szobrot állítottak neki. Irodalmi munkássága felöleli a gyermekgyógyászat minden ágát; értekezései és monografiái az Orvosi Hetilapban, a magyar orvosi könyvkiadó társulat könyvtárában, a Jahrbuch für Kinderheilkunde-ban s Gerhardt würzburgi tanár Handbuch der Kinderkrankheiten c. gyüjtőmunkájában jelentek meg.

3. *B. János*, ifj., orvostanár, id. B. János fia, szül. Budapesten 1858. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1880. orvosdoktorrá avatták. A Stefánia gyermekkórházban 1883. rendelő főorvossá választatott. Az egyetemi docensi címet 1885. nyerte el, 1892. címzetes rendkívüli, 1901. nyilvános rendkívüli, 1907. pedig a gyermekgyógyászat nyilvános rendes tanárává nevezték ki. 1896-ban bátyjával együtt «bókai» előnévvel magyar nemességet nyert; 1910. m. kir. udvari tanácsosi címet kapott. Nagyszámú tudományos munkássága alapján több külföldi tudós társaság levelező, illetőleg tiszteletbeli tagjává választotta. Ő alkalmazta először Magyarországon a croup kezelésében az O'Dwyer-féle intubációt. Főbb művei: *A diphteriaellenes gyógysavókezelés*, a Stephania gyermekkórházban (1896); *A csecsemők gyomor- és bélbántalmai* (1897); *A csecsemők mesterséges táplálásáról* (1898); *A pertussis prophylaxisáról* (1899); *A gyermekekről* (1908); szerkesztette a *Gyermekgyógyászati kórrajzok* és *A gyermek testi ápolásáról* c. gyüjteményes műveket, továbbá közreműködött az *Emésztési szervek betegségei* című munka megírásában (1905) s e Lexikonnak is munkatársa.

Bokázás, l. *Boka*.

Bokelberg *Ernő*, a magyar tornászat egyik legérdemesebb művelője s terjesztője, szül. 1839 szept. 9. Hannoverben, megh. Budapesten 1891 nov. 17. A hadapródiskolát végezte, de a katonai pályát hat év mulva elhagyta. A pesti magántornásztársaság meghivására 1865. Budapestre jött. E társaságból alakult a Nemzeti Torna-Egylet, melynek ő lett a művezetője, majd az 1868. felállított tornatanárképző tanára lett. 1869-ben az állam a tűzoltásügy tanulmányozására küldte ki, vezette az önkéntes és városi tűzoltóságot is. Volt a Ludoviceumnak is tanára. Az 1876-iki árvízkor mentőtársaságot alakított és sikeres munkájáért arany érdemkeresztttel tüntették ki. A szegedi árvíz alkalmával 60 egyetemi polgárból álló mentőcsapatot szervezett s vezetett. A Magyar Vöröskereszt Egylet oszlopparancsnoka volt, s mint ilyen részt vett a bolgár-szerb háborúban. Az első ifjusági tornaversenyt ő rendezte. Igen sokat köszönhet B.-nek nemcsak a magyar tornaügy, de a tűz-

oltás és mentés ügye is. Önálló munkái: *A tornázás versenyszabályai* (1890) és *Reformjavaslatok a tornatanításról* (1891); kéziratban maradt vissza *A magyar torna münyelve* (szakszótár). Ezenkívül számos cikket írt a Tornaügy-be és a Közoktatás-ba.

Bokelmann, *Ludwig*, német festő, szül. St.-Jörgenben, 1844 febr. 4., megh. 1894 ápr. 14. Düsseldorfban tanult és eleinte nagyon is a düsseldorfi iskola szellemében, Knaus hatása alatt, majd egyre fokozódó festői erővel a genreképek hosszú sorát festette. A legkiválóbbak: A zálogházban (1876, Stuttgart, múzeum); A népbank bukása (1877); A kivándorlók búcsúja (1882, drezdai képtár); Ólombánya (Krefeld, múzeum); Észak-fríz paraszthház (1888); Egyedül (1892, mindkettő a berlini Nationalgalerieben) stb.

Bokemeyer, *Heinrich*, német gyarmatpolitikus, szül. 1850 okt. 11., megh. 1895 jún. 29. Tudományos munkát írt a németalföldi Molukkok-ról (Lipcse 1888), mire a német gyarmat-társulat (Kolonialgesellschaft) főtitkárának választotta. Többi munkái: Die deutsche Auswanderung und ein neues Kolonisationsproject (Berlin 1889); Das Auswanderungswesen in der Schweiz, in Belgien, England und Deutschland (u. o. 1892).

Boker, *George Henry*, amerikai költő, szül. 1823 okt. 6. Filadelfiában, megh. 1890 jan. 2. Jogot tanult, beutazta Francia- és Angolországot s követ volt Konstantinápolyban és Szt.-Pétervárott. Versgyűjteményei között legismertebb: Poems of War (1864). Ismertebb drámái: Calaynos (1848); Anne Boleyn (1850); Lenor de Guzman, Francesca da Rimini.

Bokhara *(Bochara, Buchara)*. 1. *B.* (vagy mint az arabok nevezik: *Maveraülner*), emirátus Közép-Ázsiában, az é. sz. 40° 30′ és 36° 40′, a k. h. 61° 40′ és 73°, ill. Szir-darja, Szamarkand, Fergana orosz tartományok, Afganisztán, a Pamir, az orosz Transz-Kaspiai tartomány és Khiva között. (L. *Azsia* cikknél *Közép-Azsia* térképén). Területe 220,000 km². B. nagyobbára sík, futóhomokkal fedett föld. Hegyek K.-i részén takarják; itt vannak a Darvasz-, N. Péter-, Hisszár-láncok, a Khaszrat-szultán és a Khán-hegyek. Fő folyója és B. igazi éltető eleme a körülbelül 700 km. hosszú Szerafsan és az Amu-Darja, kisebb mellékvizekkel: a Kara-szuval, Szurk-hánnal, Kafirnagarral, Szurkh-abbal, Akszuval és Muk-szuval. Éghajlata kontinentális, száraz és egészséges; a nyár meleg, télen gyakorta esik a hó. A föld csak ott termékeny, ahol öntözhető, ami az egész területnek alig teszi 10—15-öd részét. Termesztenek pamutot, rizst, búzát, rozsot, kukoricát, szezámot, dinnyét, különféle zöldséget, dohányt, jó gyümölcsöket és sok eperfát. A háziállatok száma nagy; köztük az első helyet a kövérfarkú juh és a kecske foglalja el; nagyobb számmal vannak még a szamarak, egypúpu tevék és a lovak. A vadállatok gyérek. A hegyekben aranyat, sót és ként bányásznak. A lakosok száma: 1.250,009 (6 egy km²-re). Az uralkodó néptörzs az özbég (az emir a Mangit törzsből való); vannak azonkívül tadzsikok, turkmenek, oroszok, kirgizek, arabok, merviek, perzsák, hinduk és zsidók. Az ipar kizárólag háziipar és csak a legszükségesebb tárgyak előállítására szorítkozik. A kereskedelem az utak hiánya dacára elég élénk, ami B. fekvésének köszönhető. A fő karavánutak a Szir-darja mellett fekvő Perovszkeröddön és Kazalinszken át Orenburgba, K. felé Szamarkandon át Taskendbe, végül az Arnun fölfelé Kasgarba és Seriszebcen át Indiába, Balkhba vezetnek. 1888 óta a Transzkaspiai vasút Csardzsuin és B.-án át Szamarkandba visz. 1885 óta pedig táviróvonal megy át az emirátuson, Kattikurgán, B.-n át Taskendbe. Az Oxuson orosz gőzösök járnak. A kivitel fő cikkei: nyers pamut (több mint 200,000 t.), nyers selyem (34 t.), szárított gyümölcs és állati bőrök; a behozatalé: Indiából zöld tea (1125 t.), kaliko, sálok, indigo és drogeriák; Kelet-Turkesztánból drágakövek, azonkívül fegyverek, vasedények, cukor, pamutáruk Oroszországból. Az uralkodó vallás a sunnita mohamedánizmus. Az emir korlátlan ura alattvalóinak, de nagy befolyása van a papságnak. A fővárosban állandóan tartózkodik az emir kormányának ellenőrzése végett egy orosz diplomáciai ágens. B. 6 kerületre van beosztva. A főváros B. Egyéb jelentékenyebb helységek: Kermine, Hisszár, amelynek citadellájában az emir kincseit őrzik, Csardzsui, ahol vasuti hídvisz át az Amu-Darján, Khuzar, Sar-i-Zabz, Karsi és Karaköl. A hadsereg 11,000 emberből áll, akik orosz módon vannak begyakorolva és orosz fegyverekkel ellátva; 4000 közülök állandóan a fővárosban van.

Története: A Szerafsan körül elterülő vidéket a Zendaveszta Szugda néven ismeri; az ókori perzsa birodalomnak ez volt a Sogdiana nevű tartománya. B. alapítójául a hagyomány Efrasziabot tartja, egy hatalmas turáni harcost. A hagyomány köde csak akkor kezd B. történelmében foszlani, midőn az arabok a VII. és VIII. sz.-ban az iszlamot teszik benne uralkodó vallássá. Az arabok betöréseinek és az ebből keletkezett villongásoknak a IX. sz.-ban a Szaman-családból (Balkhból) való Izmail vet véget és magát B.-nak meg Khivának emirjévé teszi. Utódai alatt a béke nem sokáig tartott. 1218-ban B.-t elfoglalta Dzsingiz khán. Ekkor szorították ki a perzsa elemet az özbégek. Dzsingiz utódai uralmának a XIV. sz.-ban Tamerlan (l. o.) vetett véget, aki Szamarkandot egész Ázsia fővárosává akarta tenni és B.-t is a jólét magas fokára emelte. Halálával tervei is sírba szállottak. A tulajdonképeni B. nemzeti történelme a XVI. sz.-ban kezdődik, midőn Ebulkeir khán a Seibani dinasztiát alapítja meg. Utódai közül Abdullah khán (szül. 1544.) volt egyike a legjelesebbeknek; uralma alatt B. újra fölvirágzott és határai kiterjesztettek. A rája következő uralkodók alatt azonban B. ismét pártharcoknak és a szomszédok ellenséges betöréseinek vált színhelyévé. 1784-ben a Mangit dinasztia ragadta magához az uralmat. Ennek egyik tagja Naszrullah (1826—60) fanatizmusa és kegyetlensége által hírhedett el. 1842-ben az angol Stoddartot és Conollyt kivégeztette; Khokand ellen makacs és vérengző háborúkat viselt és még halálos ágyán maga mellett fejeztette le egyik nejét. Utóda, Muszaffar-ed-din folytatta a háborút Khokand ellen; eközben az oroszokkal is viszálykodásba keveredett; ezek 1866. Csernajev vezérlete alatt betörtek B.-ba, de visszaszorították. Romanovszki ve-

zérlete alatt azonban megújítják a támadásukat, máj. 20. megverik az emir hadait, több kisebb várat, azután Dzsizákot elfoglalják; folytatják a háborút 1867 és 1868.; ez utóbbi évben Kaufmann megszállja Szamarkandot és még egyszer (júl. 14.) tönkre teszi az emir seregeit. Ekkor végre létrejön a béke. Eszerint B. elvesztette a Szerafsan felső völgyét, hadi kárpótlásul közel egymillió frtot fizetett és országában az oroszoknak szabad kereskedést biztosított. Később (1868) az oroszok segítséget küldtek az emirnek saját fellázadó fia ellen. A khivai háborúban az emir nyujtott segítséget az oroszoknak, amiért Khiva DNy.-i részét kapta. Muszaffar-ed-dint 1882. Abdul-ahad váltotta fel, aki 1886. az oroszok ösztönzésére eltörülte a rabszolgaságot és aki már alig volt egyéb, mint az oroszok helytartója. 1893 januárban az emir Szt.-Pétervárott a cárnál tisztelgett és hír szerint hajlandónak nyilatkozott arra, hogy országát bő évi díj fejében az oroszoknak átengedi. Ez ajánlatot azonban nem fogadták el. Márciusban az emir megint visszatért országába. Látogatása alkalmával beleegyezett, hogy B. az orosz vámterülethez csatoltassék. 1910 jan. 22. a szunnita lakosságban perzsaellenes zendülés tört ki, melynek következménye a siita perzsák tömeges lemészárlása volt. A rendet csak orosz csapatok állították helyre. Az utazók, akik B.-t megismertették, a következők: Ruy Gonzales de Clavijo, III. Henrik kasztiliai király követe (1404); Mir-Izzet-Ullah (1812); Meyendorf (1820); Alexandre Burnes (1831); Khanikov, Lehmann és Bogoszlovszki (1841); hires hazánkfia Vámbéry Ármin (1863); Majev (1878); Osanin (1878); Herman (1878); Bonvalot és Capus (1881).

Irodalom. Voyage d'Orenbourg a B., Paris 1826; Travels into B. by Aurnes, London 1854; Lehman, Reise nach B. und Samarkand; Vámbéry Armin, Vándorlásaim és élményeim Persiában, Pest 1867; Vázlatok Közép-Ázsiából, u. o. 1868; B. története (M. nemzet csal. könyvtára, LXXXV—VI.); Reise in Mittelasien, 1865; Sketches of Central-Asia, London 1867; Geschichte B.-s, Stuttgart 1872, 2 köt.; Centralasien und die engl.-russ. Grenzfrage; Dschagataische Sprachstudien, Leipzig 1867; Bonvalot, En Asie centrale, Paris 1884; Moser, A travers l'Asie centrale, u. o. 1886; Proskowetz, Vom Newastrand nach Samarkand, Wien 1889; Cochard L., Paris—Boukhara—Samarkand, Paris 1891; Schefer Károly, Description topogr. et histor. de Boukhara, u. o. 1893; Curson, Russia in Central Asia, London 1889; Vámbéry, Hist. of B., u. o. 1873; Krahmer, Russland in Mittelasien, Leipzig 1898; Schwarz, Turkestan, Freiburg 1900.

2. *B.*, az ugyanily nevű emirátus fő- és székvárosa, az alsó Szerafsan közelében, 75,000 lak. Tornyokkal megerősített falak környékezik, amelyeken 11 kapu vezet a városba; szűk, piszkos utcákkal, 5 nagy és több mint 100 kisebb mecsettel, amelyek közt a Mirgharab a legkiválóbb, mintegy 140 mohamedánus iskolával; bazárokkal és karavánszerájokkal. Az emir palotája két megerősített toronnyal dombon áll. Konstantinápoly után B.-t tekintik az iszlam legkiválóbb helyének; melléknéve i-Serif, a szent. Lakói selyem- és gyapotkelméket, durva kendőket, jó pengéket készítenek és bőrt gyártanak; kereskedelme igen élénk. B.-t az egykori Trybactrának tartják, mely város Sogdianában épült. Dzsingiz khán és Timur idejében a mohamedánus tudományosságnak volt középpontja (állítólag 10,000 tanuló tanult benne).

3. *B.* (Kis-), helytelen elnevezése *keleti Turkesztán*-nak (l. o.).

Bokharai here (növ.), l. *Csodahere.*

Bokhara-szőnyeg. A B. a turkomán szőnyegfajták közül való (Tekké vagy Tekké-Bokharának is hívják). Lánc, kereszt és vetülék tiszta gyapju. Rajza jellegzetes és könnyen felismerhető: nyolcszögű geometriai minták sorokba állítva; minden nyolcszög négy részre van beosztva. E nyolcszögek tagolása és nagysága igen különböző, de színezésük mindig a fény és árnyék benyomását teszi. Színei: vörös, barnásvörös és rózsaszín, de mindig fehér vagy elefántsárga keveréssel. Némely régi B.-ben kék, zöld és narancssárga szín is található. Vannak régi barna B.-ek is, de ezek igen ritkák. Olykor a nyolcszögek egyes belső mezői selyemből (rendesen rózsaszínű) készültek s gyakran aranyfonál is található finomabb példányokban. A B. csomózása igen sűrű, két vége vörös vagy vöröskék csíkos vászonszerű szövetbe van szőve s e végeken még színes rajz is szokott lenni. Nagysága a kis szamártáskától a 2×3 m. nagyságig váltakozik. — A *jamut-bokhara* valamivel sötétebb színű, vastagabb és fogásra keményebb, mint a voltaképeni B.; anyaga éppen olyan jó, de kötésében a csomók száma kisebb. Mérete rendesen nagyobb a B.-nél.

Bokhári *(Bukhári), Abú Abdalláh Muhammed b. Iszma'il al-*, a mohamedán hagyomány (l. *Hadíth*) leghíresebb gyűjtője, szül. Bokharában 809., megh. Khartankban, Szamarkand mellett 870. Beutazta a mohamedán világ nagy részét s összegyűjtötte a próféta mondásait és a szenttörténetre vonatkozó tudósításokat, mintegy 600,000 hagyományos mondást, melyekből, miután azokat módszeres elvei szerint megrostálta, 7275-öt mint hiteles hagyományt, tartalom szerint elrendezett fejezetekben rendszeresen összeállított. E gyüjteményt (Al-dzsámi'al-szahíh) a mohamedánok nagy kegyelettel tisztelik és a korán után a legszentebb könyvnek tartják. Sok magyarázó munkát kapcsoltak hozzá, melyek közül leghíresebb Al-Kasztalláni (megh. 1517.) kommentárja 10 kötetben (Búlák 1285, h.). A szövegnek és kommentárnak számos kiadása van Keleten. Európában *Krehl* L. kezdte meg B. művének kiadását 3 kötettel, B. Leiden (1862—1868), e kiadást a 4. kötettel *Juynboll* T. W. fejezte be (u. o. 1908). *Houdas* és *Marçais*-tól a B. gyüjteményének francia fordítása van megjelenőben (Paris 1903 s köv., eddig 3 köt.). B. egyes törvényfejezeteinek tudományos feldolgozását Fréd. *Peltier*-től birjuk: Le Livre des Testaments (Alger 1909); Le Livre des Ventes (u. o. 1910).

Bokkeveld, két vidék neve Dél-Afrikában, a Cape (Fok-) gyarmatban; az É.-i vagyis hideg B. a nagy Karroo és Olifant-hegyek közt marhatenyésztésre, a D.-i vagyis meleg B. szőlő- és gabonatermelésre is alkalmas; fővárosát, Cerest, (1901, 1875 lak.) mellbetegek szokták felkeresni.

Bokkol *(bakkol)*, a ló, mikor a levegőbe dobja magát, fejét levágja, ú. n. macskahátat csinál és hátsó lábaival erősen kirúg.

Boklya (azelőtt: *Bokkia)*, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 365 oláh lak.; u. p., u. t. Bél. Határában sok agyag fordul elő, melyből Bél és környékének lakói fazekasmunkákat készítenek, sőt Békéscsabára és Nagyszalontára is szállítanak.

Bokod, nagyk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1910) 1729 magyar lak., vasúti állomás, postahivatal, u. t. Dad. L. még *Bácsbokod*.

Bokody *Antal*, színész és színigazgató, szül. 1837., megh. 1902. Egyidőben az István-téri ideigl. színházat vezette Budapesten. Sokat tett a pozsonyi és budai színészetért. B. a legkiválóbb magyar jellemábrázolók közé tartozott s vidéki működése alatt igen sok fiatal színészt nevelt. Legjobb szerepe volt a Harpagon, melyet nálánál jobban senki sem játszott a magyar színpadon.

Bokóta (növ.), l. *Inocarpus*.

Bokolavra *(bokolabra)*, Theophylaktos Simokatta szerint így nevezték az avarok főpapjukat vagy mágusukat (Lib. I. cap. 8). Az elnevezés, miként a többi avar méltóságnév (kháqán, tudun stb.) török eredetű, a. m. «bögüler», «böjüler» azaz bűbájoló, varázsló. Az egyik B., ki Baján korában élt, szerelmi viszonyt folytatott a kháqán egyik feleségével s félve tettének következményeitől, a bizánci udvarhoz szökött s Maurikion császárnak elárulta Baján terveit, mi aztán az 586-iki hadjáratot idézte elő. V. ö. *Vámbéry* A., A magyarok eredete; *Thierry* A., Attila és fiai.

Bokon *(Bokony, Bakony)*, a zirczi apátság régi neve (l. o.). V. ö. *Békefi* Remig, A zirczi apátság története (Századok 29. évf.).

Bókony v. *borda* (ném. *Spant*, ol. *corbe, coste*, ang. *frame*), görbe, gerenda vastagságú fa, melyet a hajótőre mind a két oldalról függélyesen állítnak fel; ezek képezik a hajó bordáit. Mivel ily nagy és megfelelőleg görbe fák nem oly könnyen találhatók, a B.-t több darabból készítik, mely részeknek az elhelyezés szerint különböző nevök is van. A legalsó, a hajótőn fekvő rész a B.-talp, erre jő az ülő, azután a nyujtvány s végre a B.-vég, mely utóbbira aztán a peremfát szegezik, A legszélesebb B.-t *főbókony*-nak hívják, melynek felülete a hajó hosszával bizonyos arányban áll. Vas- és acélhajóknál a B.-ok szintén vasból vagy acélból készülnek. L. *Hajó*.

Bokor v. *cserje*, olyan alacsonyabb fás növény, amely mindjárt a tövétől kezdve ágakra oszlik, tehát nincs törzse. Némely cserje (orgonafa, boróka) kisebb fának is felnevelhető, ha alsóbb ágait levagdaljuk és kertészileg gondozzuk; ellenben a fa is maradhat nem kedvező körülmény között bokor-alakú, pl. a nyírott eperfa vagy sövénynek kényszerített más fa. — B.-nak nevezik a magyar halászok az egy «szerszámhoz» — nagyobb hálóhoz — tartozó halászok szövetkezetét; egy B.-hoz a háló nagysága szerint 4—12 ember tartozik.

Bokor, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 286 tót és magyar lak.; u. p. Buják, u. t. Szirák.

Bokor, 1. *János*, tanár és író, szül. Ivánegerszegen 1872 febr. 2., megh. Budapesten 1910 nov. 11. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1898-tól haláláig a brassói áll. főreáliskola tanára volt. Kiadta Bessenyei Györgynek Természet világa c. művét. Önálló munkái: *Ayrenhoff Kornél élete és művei* (Brassó 1899); *Csaták és harcok Brassó körül 1848—49.* (u. o. 1902); *Jordanes*, A gótok eredete és tettei, fordítás bevezetéssel és jegyzetekkel; a Középk. krónikások c. vállalatban (u. o. 1905); *Boccaccio* Decameronja; teljes fordítás életrajzzal, jegyzetekkel (u. o. 1909).

2. *B., József*, bölcsészeti és tanügyi író, szül. Kadarkúton (Somogy) 1843 jún. 19. Tanult Csurgón, Pápán és Budapesten. 1868-ban a sárospataki ref. főiskolába hívták meg akadémiai docensnek s egy év mulva rendes tanárnak választották. Irodalmi munkássága jókor a bölcsészeti és tanügyi kérdésekre irányult. Megírta *A középiskola eszménye* (Budapest 1874) és *Egy középiskola* (Sárospatak 1882, 2. kiad. Budapest 1889) c. műveit. A budapesti tud.-egyetem bölcsészeti karán doktori diplomát szerzett, 1884. pedig átvette a Budapesten megjelenő Magyar Philosophiai Szemle szerkesztését, melyet két éven át dr. Buday Józseffel, azontúl öt éven át egyedül szerkesztett. 1885 jún. a sárospataki ref. főiskolánál viselt tanári állásáról lemondott és Budapestre költözött, habilitáltatta magát magántanárnak a tud. egyetemen, hol időnként pedagógiai tárgyakat ad elő. Husz éven át szerkesztette az Egyetértés vasárnaponként megjelenő tanügyi rovatát. 1896 óta az orsz. közoktatási tanács előadó tanácsosa s 1900 óta a budapesti orsz. tanárvizsgáló bizottság tagja. Szerkesztője volt a Pallas Nagy Lexikonának. 1901. megalapította a Magy. Filoz. Társaságot, mely alelnökévé választotta. E lexikonnak is munkatársa.

3. *B. József*, ifj., zene- és színműíró, a Népszínház volt karnagya, az ugyanily nevű színész (megh. 1902 nov.) fia, szül. Kolozsvárt 1862. Iskolai tanulmányait Kassán végezte, azután Eperjesre szerződött mint karmester, egy ideig Szabadkán zeneoktatással foglalkozott. Ott írta *Kis alamuszi* c. operettjét. A Garay-pályázaton a hét kiválasztott népszínmű közt három művel szerepelt, mire a Népszínházhoz szerződtették. 1903-ban a Királyszínház főrendezője lett. Az 1898. kolozsvári népszínmű-pályázaton *Boris asszony* c. műve nyerte el a díjat. *Télen* c. népszínműve szintén pályadíjat nyert. *Gyerek asszony, Mária bátyja, Légyott, Zürzavar* c. művei egymásután kerültek bemutatásra, a gróf Esterházy-pályázaton *Egy válóper adatai* vígjátékát tüntették ki, a Magyar Szinházban pedig a *Dupla feleség* cimüvel aratott sikert. Későbbi művei: *Az édes* (előadták a Népszinházban 1898); *Utazás Magyarország körül* (látványos néprajz). 1899-ben *Kurucfurfang* c. népszinművével szintén pályadíjat nyert; *Az almafa* c. kis vígjátékát 1901. a Vígszinházban; *Huszár kisasszony* operettjét 1903. a Népszinházban; *Anarkista kisasszony* operettjét 1910. a Budai Szinkörben adták elő.

Bokorfa, l. *Alakfa*.

Bokorháló, rúdra alkalmazott félkörös szájú nagyobb zsákháló, melyet bokros helyeken víz ellen állítanak a folyóvizekben, s amelybe aztán zurbolással kergetik a halat.

Bokorvány (azelőtt: *Bukorvány*), kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 609 oláh lak.; u. p. és u. t. Drágcséke.

Bokrács, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 161 vend és magyar lak.; u. p. Battyánd, u. t. Muraszombat.

Bokréta v. virágcsokor, l. *Bokréta-virágok*. — B. növénytani értelemben, l. *Párta*.

Bokrétafa (növ.), l. *Vadgesztenye*.

Bokrétás fürj (állat), l. *Rulul*.

Bokrétás sas *(Spizaëtus occipitalis* Daud., állat), l. *Sasfélék.*

Bokréta-ünnep. Ha egy újonnan emelt épület falai elérték azt a legnagyobb magasságot, hogy a tetőszerkezet elhelyezése megkezdődhetik, akkor annak örömére, hogy az épületnek legterhesebb és leginkább számottevő munkája, a kőművesmunka nagyobbrészt elkészült, régi szokás szerint az építtető megajándékozza a kőműves-pallért és gyakran az összes kőműveseket és napszámosokat. Mivel ez alkalomból a pallér a ház homlokzatát zászlókkal, lombozatokkal stb. föl szokta díszíteni, innen kapta ez ünnep a B. jó magyar elnevezést. A nagyobb középületek B.-e alkalmával a koszorus és fehérruhás lányoktól környezett pallér zöld gallyas, virágos emelvényről áldomást iszik az uralkodóházra, az építtetőre, az építészre, az építőmesterre és a munkásokra és minden egyes áldomás után az üres poharat ledobván, darabokra töri. Az ácsok is szoktak tartani B.-et, ha a fedélszék összes szerkezeti alkotórészeit elhelyezték és az a belécezésre v. bedeszkázásra készen áll.

Bokréta-virágok. Friss bokrétának majd minden élő virág és levél köthető, ha elegendő tartós. Élő mák- v. pipacsvirágot, noha csinált utánzata dísznek használatos, bokrétába nem kötnek, mert hamar hervad v. a szirma könnyen lehull. A hosszabb időre való B.-at, melyek virágvázákban v. más dísztartókban termet díszítenek, olyan virágokból v. növényrészekből kell összeválogatni, összeállítani, amelyek, megszárítva is, alakjukat, színöket hosszabb időre megtartják. Ilyenek főképen az immortellák, vagyis szalmavirágok (l. o.), melyeknek többnyire gömbalakú virágzatát aszu színes levelek övedzik, továbbá sok pázsitfélének festhető ágbog-virágzata, az örökzöld lomb, általában minden keményebb és merevebb, tehát kevesebbé hervadó levél, különösen a pázsitféléké, a sásféléké, pálmáké stb. Minthogy e zöldrészek a világosságon a klorofillum könnyű bonthatósága következtében elhalaványodnak, megfakulnak v. elszintelenednek, azért ezeket más színre is szokás festeni, kéngőzben elhalványítják v. pedig mesterségesen a kívánt színre festik. A bokrétát helytelenül *csokor*-nak is nevezik. Régebben a virágot természetesen, szárastul kötötték össze bokrétába, mint a mezei virágot vagy a ház körül szedett, pohárba, vázába díszül tett virágot ma is szokás. A XIX. sz. második felében vált divattá a virágok drótszálra fűzése és csipkézett papir- v. selyemhüvelybe (mansettába) illesztése; a virágpiacon ez a mód teljesen kiszorította a régi természetes, de kevésbbé tetszetős bokrétakötést.

Bokros gomba *(Polyporus frondosus)*, a csöves gombákhoz tartozó faj, mely főkép tölgyfatörzsek tövében terem. Gyakran közel 100 egyén függ össze egymással. Ehető. *Kakastaréjú-* és *gévagombá*-nak is nevezik.

Bokrosodás, a gramineák elágazása közvetetlenül a föld felett. A B. oly módon megy végbe, hogy a levelek hónaljában oldalhajtások keletkeznek, úgy hogy egy tő hajtásainak a száma igen jelentékeny lehet. A B. nem minden gramineánál egyforma; függ a növény természetétől, a világosságtól, melegségtől, nedvességtől, a talaj gazdagságától, a vetés idejétől, sűrűségétől és ápolásától. Nyirkos meleg időjárás különösen elősegíti. A túlságos B. nem jó, mert a gabonafélék megdülését eredményezheti.

Bokross *Elek*, politikus, szül. Kolozsvárt 1844., megh. Budapesten 1893 okt. 1. 1878-ban lett orsz. képviselő, 1881. rövid ideig kolozsvári polgármester, 1891. a képviselőház alelnöke, 1892. a felirati bizottság előadója s mindvégig a szabadelvü párt híve és korifeusa volt. Már a hetvenes években belekeverték a nevét a keleti vasút panamájába, 1893. hűtlen vagyonkezelés miatt indítottak pört ellene Klebersberg Zdenkó gr. és Montbach Sándor. Utóbb kizárási indítványt is adtak be ellene a Nemzeti Kaszinóban, de mielőtt ügyében döntés történt volna, B. lebukott a 2-ik emeletről és szörnyet halt. A közvélemény öngyilkosnak tartotta.

Bokrosság *(ijedősség), állatoknak*, főleg lovaknak rossz szokása, melynélfogva a megszokott környezettől csak kevéssé különböző tárgyaktól és tüneményektől is megijednek és előlük menekülni igyekszenek. A főleg hátas lovaknál sokszor igen kellemetlen tulajdonság rendszeres tanítással és a legkülönbözőbb tárgyakhoz való hozzászoktatással többnyire megszüntethető. Különbözik tőle és már beteges állapotot jelent a *csökönyösség* (l. o.).

Boksa *(Baksa)*. Régi magyar személynév, melyet Vámbéry (Magy. Ered. 70, 173) a török és mongol «baksi», «baksai» azaz regős, énekes, pap, bölcs szóval vesz egynek; mások szláv eredetünek tartják. Annak az izmaelita Boksunak a neve, ki Taksony idejében költözött be a volgavidéki Bulár földről, s mindenesetre török volt s nem szláv. Tőle származtatják a *B.* v. *Baksa* (l. o.) nemzetséget.

Boksa, kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 243 tót, lengyel és német lak.; u. p. és u. t. Sztropkó.

Bokšić, adók. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1900) 852 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. és u. t. Feričanci.

Bokszeg, kisk. Arad vm. borosjenői j.-ban, (1910) 2671 oláh és magyar lak.; van vasúti állomása, posta- és távirdahivatala.

Bol (ásv.), l. *Bolus.*

Bol, *Ferdinand*, hollandi festő, szül. Dordrechtben 1616., megh. 1680 júl. A 30-as évek elején Rembrandt első tanítványainak egyike lett és főleg eleinte híven követte mestere modorát, míg utóbb, midőn Amsterdamban végleg letelepedve a legkedveltebb művészek közé tartozott és nagy nyilvános megbízásokban részesült, tetszetősebb, símább módon festett és olykor üressé is vált. Szenttörténeti képeinek finom árnyékos fényével (Pihenő az Egyiptomba való menekülés közben, 1644, Drezdai képtár) néha megközelíti Rembrandtot, de művészetének javát képmásokban adta. Kiváló csoport-képmásai az amsterdami Leprozenhuis elüljáróinak (1649, Amsterdam, városháza) és az amsterdami szegények háza elüljáróinak (1657, Amsterdam, Rijksmuseum) arcképeit ábrázolják. Sok egyes arcképe közül kiválik Ruyter tengernagyé (u. o.); egy tanáré (Paris, Louvre) stb. A budapesti Szépművészeti Múzeum-

ban is látható egy igen vonzó arcképe. Rézkarcai igen közel állanak Rembrandtéihoz.

Bolama *(Bulama)*, portugál Guinea fővárosa az ugyanily nevű szigeten, (1890) 5611 lak., a Biszszagosz-szigetek legnagyobbikán, egy kis erőddel.

Bolan, hágó brit Beludzsisztánban, Dadar (270 m.) és Quetta (1700 m.) városokat köti össze, ez utóbbi mellett ágazik el a fő közlekedő út Kandahar és Kelat felé. 1879 óta az Indus melletti Rohriból a *B.* hágón át vezet a vasút egészen Kala-Abdalláig. Az angolok 1838. és 1848.-i hadjárataiban fontos szerepe volt.

Bolanden, *Konrad von*, l. *Bischoff*.

Bolas (spany. a. m. golyók), 1—1·5 m. hosszu bőrszíj, melynek minden végén egy golyó van. Dél-Amerikában a lovasok úgy fognak vele állatokat, hogy a golyókat erősen megforgatják fejük fölött s az elfogandó állat hátsó lábaira hajítják és így buktatják el.

Bolbec (ejtsd: bolbek), város Seine-Inférieure francia départementban, a B. folyó és vasút mellett, (1906) 11,588 lak., vászon-, pamut- és gyapjuszövőkkel, élénk marhavásárokkal; közelében a Fontaine-Martel XI. sz.-beli erősség romjaival.

Bolbophyllum *Thou.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza, melynek 100 faja Ázsia és Afrika tropikus részében és kis részben Dél-Amerikában és Ausztráliában él. Gumós, kúszórhizomájú növények. Gyakrabban kultivált fajok: a jávai *B. Lobbii* Lindl., az afrikai és guyanai *B. recurvum* Lindl., a sierra-leonai *B. cocoinum* Bat., a nepali *B. Careyanum* Spreng. A borneoi *B. Odoardi* Rchb. f. Pfitz. az eddig ismertek között a legkisebb *Orchidea*.

Bolborhynchus monachus *Bodd. (barátpapagály,* állat), l. *Papagály*.

Bolč, adók. Belovár-Kőrös vm. belovári j.-ban, (1900) 589 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sveti-Ivan-Žabno.

Bolch-Balkán, hegység Orosz-Ázsia Transzkaspia tartományban, két láncból áll; az É.-i a *Nagy-B.*, amely a Dagh Dirim tetőben 1635 m. magasra emelkedik, a D.-i a 782 m. magasságig emelkedő *Kis-B.* A két hegyláncot elválasztó horpadásban építették a transzkaspi vasútat.

Bolchen *(Boulay)*, város Elszász-Lotharingia Metz kerületében a Katzbach és vasút mellett, (1905) 2202 lak., gyapjufonókkal, bőr- és kémiai gyárral; régi várfalainak romjaival.

Bolda, a Volga (l. o.) deltájának egyik ága.

Boldini, *Giovanni*, olasz festő, szül. 1845. Ferrarában, ahol atyja arc- és szentképfestő volt. A firenzei művészeti akadémián tanult, majd Londonba ment s 1872. Párisban telepedett meg, ahol ma is él. Az impresszionisták munkáin nevelt bravuros technikával főként arcképeket fest. Nevezetesek a Whistler és Menzel arcképei (Nat.-Galerie, Berlin); fiatal festőnőt ábrázoló egyik legjellegzetesebb képe a berlini Arnold-gyűjteményben van. A genre- és tájfestészetet is műveli.

Boldizsár, l. *Három király*.

Boldófa, *boldólevél* (növ.), l. *Peumus*.

Boldog, e szónak «szegény ember szándékát *boldog* Isten bírja» közmondásunkban való előfordulása és kétségtelenül a «szegény» szóval ellentétes jelentése arra enged következtetni, hogy ez a «gazdag»-gal egy jelentése régebben sokkal inkább előtérben állott, mint ma. B., mint az *isten* jelzője, nemcsak a mi nyelvünkben régi, hanem az ó-németben is gyakori. Ipolyi azonban talán itt tovább ment a kelleténél, mikor (Magy. Myth. 339) ennek és a szláv *bogati* meg *bog* szavak egymáshoz csengésének alapján a magyar *B.* (a Halotti Beszédben *boodug*) szótól egész a szánszkrit *bhagavati* szóig kalandozik el, hogy mitológiai vonatkozásokat hüvelyezzen ki belőle. L. még *Boldogság*. — Egyházilag a *boldog* a szenttéavatás megelőző fokozata, l. *Boldoggá avatás*.

Boldog, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. gödöllői j.-ban, (1910) 2774 magyar lak., postahivatallal, u. t. Hatvan, községi hitelszövetkezet, 1707. a vmegye itt tartotta a tisztújító gyűlését. Mária Terézia alatt gr. Grassalkovich Antal uradalmához tartozott, melynek feloszlásakor a belga bank útján eladatván, a Karsai-család birtoka lett, mely a hozzátartozó Nagytelek pusztán jól felszerelt gazdaságot, szarvasmarha- és lótenyésztést tart fenn. Lakói a vasút kiépítése előtt nagyfuvarosságot űztek.

Boldoganya, v. palócosan *bódoganya*, a palóc ház jellemző részeül tekinthető oszlop, mely a mestergerenda s a rajta nyugvó padlás biztosítására szolgál. «Régebben — mint Pápai Károly (Ethnographia IV, 26) írja — jobban el volt terjedve és már az új házba is beállították, míg ma már csak szórványosan találni és rendesen csak akkor állítják be, ha a mestergerenda már megrepedezett és félnek, hogy leszakad.» Pintér és Findura (A palóc népköltészetről. Koszorú, 1884, 218 l.) két ilyen mestergerendát tartó oszlopot említ; «az egyik, melyen a szoba (ház) közepe táján a mestergerenda pihen: a *bálvány;* a másik a bejárat mellett a *B.* teleírva cifra emblémákkal, talán régi húnszkitha jegyekkel (?), melyeket faluhelyen a gyermekek este imádkozás után, lefekvés előtt sorba csókolnak; ugyanezt teszik büntetésből, ha csinyt követtek el.».

Boldog Arábia, l. *Yemen*.

Boldogasszony, az egyház nyelvén «Beata Virgo»-nak, a «Boldogságos Szűz»-nek nevezett Szűz Mária magyar népies neve, amelynek «Nagyasszony» és «Kisasszony» elnevezések mellett való használata igen régi s valószínűleg egykorú a kereszténység terjesztésével. A B.-napok sorrendje a következő: B. eljegyzése jan. 23.; *Gyertyaszentelő* B., vagyis B. tisztulása febr. 2.; *Gyümölcsoltó* B., vagyis az Üdvözítőnek Mária méhében való fogantatása márc. 25. (éppen 9 hónappal karácsony előtt); *Sarlós* B., vagyis Mária látogatása Erzsébetnél júl. 2.; Karmel-hegyi B. napja júl. 16.; *Havi* B. (egy Liberius pápa alatt Rómában történt csoda emlékünnepe) aug. 5.; *Nagy-B.* napja, vagyis Mária mennybemenetele aug. 15., a Szt. Istvántól Magyarország védasszonyává tett Boldogságos Szűz legnagyobb ünnepe; *Kisasszony* napja, vagyis Mária születése napja szept. 8.; Mária neve napja, Kisasszony napjára következő vasárnapon, tehát szept. 8. és 15. között; a Boldogságos Szűz hét fájdalmának ünnepe szept. 15.; a Boldogságos Szűz rózsafüzérének ünnepe, október első vasárnapján; Magyarok nagyasszonya, október második vasárnapján (1896 óta Magyarországon); B.

bemutatásának (Praesentatio B. M. V.) ünnepe nov. 21.; s végül Szűz Mária *szeplőtlen fogantatásának* ünnepe dec. 8. E B.-ünnepek közül a hét kiemeltebb (dőlt betüvel szedett) a népies kalendáriumnak is nevezetes hét napja, s ezeket érti többé-kevésbbé mindenüttegybehangzó vallomása szerint a mi népünk a «*hét B.*» nevén. B. *havának* népies naptárunk a *januárius* hónapot nevezi, a *Kisasszony* hava pedig az *augusztus*, jóllehet ennek ünnepe a következő hó elejére esik.

Népünk, kivált az alföldi s első sorban a szegedvidéki, amelynek a B.-ra vonatkozó hagyományait és hiedelmeit *Kálmány* Lajos értekezésében (B., ősvallásunk istenasszonya. Magy. Tud. Akad. Érték. XII. köt. 9. sz. 1885.) nagy szorgalommal egybegyüjtötte, a B.-ról sok olyast is hisz, ami részben őskori pogány emlékek szórványosan fennmaradt nyomaira is enged következtetni. A még élő hagyományból a B.-t illetőleg a következők foglalhatók össze: 1. Népünk a B.-t a szüléseknél segédkezőnek tartja és tiszteli, s ezért a szülő asszony számára vetett ágyat is *B.-ágyának* nevezi. 2. Másfelől meg a B. a magtalan nőket segíti gyermekáhító kivánságuk elérésében; és itt népünk több helyütt közel jár ahhoz, hogy az egyház tanításának hiányos ismerete alapján a *Nagy-B.-t* a *Kisasszonnyal* ellentétbe helyezve, amazon *Szt. Annát*, a «Kisasszony»-nak, vagyis az örökké szűzen maradt Máriának anyját értse, mint akiről a szent hagyomány is feljegyezte, hogy csak hosszú idei magtalanság után, öreg korában szülte a Boldogságos Szüzet. Ennek a Szt. Annával összetévesztett Nagy-B.-nak, a magtalanok segítőjének és az áldott állapotban lévők pártfogójának tiszteletére, pünkösd után 9 *kedden* bőjtölnek az asszonyok, akik hozzá folyamodnak (v. ö. *Kálmány* i. h.). A *kedd* különben is *(szombat* mellett) egyike a B. tiszteletére szentelt napoknak. 3. *B.-teje*, amelynek gyógyító ereje is van (kivált szemfájás ellen), az a tej, amelyet a «B.-ágyas», vagyis gyermekágyas asszony tejtől duzzadó emlőiből kifej *(Kálmány*, i. h.). De így nevezik más népies hagyományaink az igazi B. csodatévő tejét is, amelynek gyógyító és mindenféle rontást elhárító erejéről számos babonás vélekedés van elterjedve. 4. A B.-ágyas asszonynak nem szabad főkötő nélkül feküdnie, mert «a Boldogságos Szűz mindig főkötőt hordott», tartja egy másik hagyomány. Ide tartozik B. *pántlikája, kötője* és *papucsa* is, amelyeknek szintén a gyerekágyast, v. a kisdedet mindenféle ártó hatás ellen megvédő erőt tulajdonít népünk. 6. De nemcsak a viselősök és gyermekágyasok pártfogójául, hanem ezzel összefüggésben a méhük gyümölcsét elhajtó, vagy csak eltitkoló nők büntetőjeül is ismeri népünk hite a B.-t. 6. *B. pohara* végül azon áldomásnak a neve, amely az *avatást* (introductio mulieris post partum) követi; sőt némely helyütt a *csökk*, v. *paszita* (l. o.), vagyis a keresztelő lakoma is a *B.* tiszteletére rendezett ünnep hirében áll (pl. Őszentiván vidékén), ami egészen jól illik a B.-nak a szülést segítő szerepéhez. V. ö. *Katona* Lajos, Kedd asszonya, Ethnographia XIX. köt.

Boldogasszony (Fraunkirchen), nagyközség az ú. n. Fertőszögben, Moson vm. nezsideri j.-ban, (1910) 2732 német és magyar lak., van takarékpénztára, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. A monda szerint a Fertő-tó II. Endre idejében annyira megáradt, hogy több falut nyelt el, melyek helyébe 1240. B.-t alapították. Régi templomát, mely 1530. épült, a törökök, midőn Bécs alá mentek, elpusztították, azonban herceg Esterházy Pál 1680. újat építtetett helyébe s Szűz Máriának csodatevő képét Fraknóról ide hozatta, azonkívül a ferencrendiek számára a templom mellett kolostort is emeltetett.

Boldogasszony ágya, l. *Boldogasszony*.

Boldogasszonyfa, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1910) 924 német és magyar lak.; u. p. Szentlászló, u. t. Zseliczszentlászló.

Boldogasszonyfalva (azelőtt: *Goszpodincze*), nagyk. Bács-Bodrog vm. zsablyai j.-ban, (1910) 3606 szerb, német és magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Boldogasszony haja (növ.), l. *Aranka*.

Boldogasszony hava, l. *Boldogasszony*.

Boldogasszony hirdetése, másképen *Gyümölcsoltó Boldogasszony*, l. *Boldogasszony*.

Boldogasszony jege, *üvege*, l. *Máriaüveg*.

Boldogasszony pohara, l. *Boldogasszony*.

Boldogasszony rózsája (növ.), l. *Sempervivum*.

Boldogasszony ünnepe, az alföldi nép szerint a szombat, melyen régente nem is dolgoztak.

Boldogfa, l. *Pozsonyboldogfa* és *Zalaboldogfa*.

Boldogfalva, kisk. Kis-Küküllő vm. hosszúaszói j.-ban, (1910) 419 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Küküllővár.

Boldoggá avatás (lat. *beatificatio* vagy *canonisatio*), a *szentté-avatással* felváltva használatos ama ténynek és eljárásnak kifejezése, melylyel Istennek szentség hírében meghalt valamely szolgája a szentek névjegyzékébe (canon) felvétetik és ekként a hívek elé utánzandó példaképül, valamint tiszteletük és segítséghívásuk tárgyául állíttatik. A régibb időkben a B.-t a püspök vagy a nép szava végezte. III. Sándor pápa 1170. a pápa által teljesítendő cselekménynek jelentette ki és VIII. Orbán (1623—44) a B.-nál megtartandó eljárási módozatot is megállapította. Eszerint a B.-nál 3 fokozat van: 1. *püspöki ügyvizsgálat*, amelyben a helybeli püspök, ahol a boldoggá avatandó elhunyt, arra nézve tart szigorú nyomozást, hogy a boldoggá avatandó nem részesült-e meg nem engedett tiszteletben; továbbá hogy csakugyan kitünt-e úgy életszentsége, mint csodák által. 2. A püspöki ügyvizsgálatot véglegesíti *a pápai ügyvizsgálat*, mely a püspöki ügyvizsgálat után 10 év mulva és akkor jön folyamatba, ha a boldoggá avatandó szentségi híre tartja magát. A pápai ügyvizsgálat a püspökinek érvényét bizonyítja. Ha a boldoggá avatandónak halála óta 50 év folyik le és a szentség hírére vonatkozó minden bizonyíték amellett szól, nemkülönben az is minden kétségen felül áll, hogy a boldoggá avatandó halála óta két csoda történt általa v. szentsége mellett, úgy a pápa boldoggá avathatja Isten ily szolgáját, ki «*boldog*» címet (beatus) és korlátolt tiszteletet nyer. Ha Isten szolgájának közbenjárására vagy sírjánál újabb csodák történnek, következik a 3. *ügyvizsgálat* (processus canonisationis), melyet a pápa a bibornoki testület

jelenlétében vagyis a konzisztóriumban végez. A már előbb «*boldoggá*» avatott a «*szent*» (sanctus) címet kapja; ereklyéit nyilvános tiszteletre teszik ki, nevére templomok építhetők, ünnepnapot és ezen ünnepélyes istentiszteletet és a breviariumban (papi zsolozsmás könyvben) «officium»-ot rendelnek számára. Mindezekről, valamint a B.-i ügyvizsgálatoknál és ünnepélyeknél zsinórmértékül szolgáló mozzanatokról értekezik *XIV. Benedek* pápa: De Servorum Dei beatificatione (Bologna 1734—38) és 2. kiadás (Padova 1743) nagy 4-rétű kötetben. V. ö. *Bangen*, Röm. Curie (Münster 1854). L. még *Szentté avatás*.

Boldogháza, Jászberényhez tartozó puszta Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben, vasúti állomás.

Boldogkőújfalu (azelőtt: *Bodókőújfalu*), kisk. Abauj-Torna vm. gönczi járásában, (1910) 757 magyar lak.; u. p. Boldogkőváralja, u. t. Abaújszántó.

Boldogkő vára, Abauj vmegyében. 1383. királyi vár, melyet Zsigmond király 1388-ban tartozékaival együtt 8838 frton, majd 8 év mulva 10,830 frton az olnodi Czudaroknak adott zálogba. 1427—1453. Brankovics György rác despota birtoka. 1461-ben Mátyás király a Parlagiaknak adományozta, de már 1467. Kassa városának zálogosítja el s 1471. ismét a magáénak mondja. A XVII. sz.-ban a Rákócziaké, s ugyane század végén indul pusztulásnak; ma csak romjai vannak fenn.

Boldogkőváralja (azelőtt: *Bodókőváralja*), kisk. Abauj-Torna vm. gönczi j.-ban, (1910) 980 magyar lak., hitelszövetkezet, postahivatal; u. t. Abaújszántó. A községtől É.-ra emelkedő kúphegyen régi híres várának omladékai láthatók, l. *Boldogkő vára*.

Boldogok szigetei, l. *Elysium*.

Boldogság, a léleknek magával és a világgal való megelégedettségének állandó, derült érzése. Minthogy ily állapot ezen a földön bajosan képzelhető el, a B.-ot mintegy eszményi állapotnak kell tekintenünk, amelyet csak megközelíthetünk, amelynek pillanatnyi vagy hosszabb ideig tartó megzavarásait el nem kerülhetjük. Ha lelkünk egyensúlyozottsága olyan, hogy ily megzavarások után mégis mindig helyreáll és mi erről bizonyosoknak érezzük magunkat, úgy hogy nyugalommal, türelemmel elviseljük ezeket a megzavarásokat, akkor körülbelül oly boldogok vagyunk, minők ezen a földön lehetünk. Magától értődik, hogy aki csak a pillanatnak él, se hátra, se előre nem tekint, se nem aggódik semmin, se nem emlékszik semmire, szubjektive boldogabb, mint aki az élet veszedelmeiről s az emberi sors változandóságáról nem tud megfeledkezni. De ez a B. nem mutatja a tartósság fontos jelét. Ebben az értelemben mondhatni, boldogok az együgyűek. Bizonyos is, hogy aki boldognak érzi magát, az az; mert ha szegényes is valakinek a B.-a, de ő azt nem tudja és összehasonlításokra nem gondol, akkor az semmiképen nem zavarja B.-át. Csak mások ítélik az ő B.-át veszendőnek, vagy hitványnak, de ez sem bántja őt, mert a B. nem egyéb, mint a lélek állapotának magaérzése, tehát tisztán szubjektiv. — A kat. egyházban rendesen «örök» jelzővel használják, vegyesen «örök üdvösség»-gel. L. *Üdv*.

Boldogságos szűz, l. *Boldogasszony*.

Boldogváros, nagyk. Nagy-Küküllő vm. nagysinki j.-ban, (1910) 662 német és oláh lak.; u. p. és u. t. Nagysink.

Boldur, kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 1111 oláh lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Boldva, folyó, l. *Bódva*.

Böldva (*Bodva*), kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 1578 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatallal. A határában volt Perecz, Sütő és Abód pusztákat Szapolyai és I. Ferdinánd idejében a törökök elpusztították s lakói B.-n telepedtek le, ahol akkor pálos kolostor állott, melynek némi nyoma még ma is látszik.

Boldvavölgyi h. é. vasút, vonala *Miskolcz* állomásból indul ki. A h. é. vasút tulajdonképeni vonala azonban *Sajóecsegnél* (eddig a Máv. vonalát használja) kezdődik s innen Szendrőn át *Tornáig* halad, hol a kassa—tornai hév.-hoz csatlakozik. A vonal 57·8 km. hosszú és a Máv. üzemében van, mely a forgalmat gőz- és motoros vonatokkal látja el. A vonal 1906. nyilt meg. Befektetési tőkéje 3.800,000 K. Engedélyezte az 1895. XXII. t.-c.

Bole, régebben területmérték szántóföldek mérésére Schleswigben és Sziléziában. Angolországban a B. v. boll ürmérték, l. *Boll*.

Bólé, l. *Bowl*.

Bolechow, város Galiciában, Dolina kerületi kapitánysághan, a Swiza partján, vasút mellett, (1900) 4237 lak.; sósforrással, számos bőrgyárral, gyufagyártással, só- és fakereskedéssel. Sobieski és Mickiewicz emlékszobrával.

Boléit (ásv.), bázisos ólomrézklorid, indigókék kockák, lelőhelye Boleo (Kalifornia) és Broken Hill (Ausztrália).

Boleman, 1. *István*, ev. teológiai tanár, szül. Krzsichlicén, Csehországban 1795 máj. 9., megh. Pozsonyban 1882 jún. 12. Midőn magyar nemes származású atyja a zólyom-garamszegi egyház lelkészévé lett, visszatértek az ősi hazába. Középiskoláit Selmeczen, a teológiát Pozsonyban és Tübingenben végezte. 1815-ben a losonczi ref. liceumi, 1820. selmeczi gimnáziumi tanár, 1840-től pedig pozsonyi liceumi teológiai tanár. Munkái: Carmen Danieli Kanka rectori et professori primario stb. (Selmecz 1814); Rhetorica ex indole sermonis explicita (Pest 1836); *A dicső szabadságra emelkedő iskola*, (Pozsony 1848): *Pál apostolnak a rómaiakhoz irott levele* (u. o. 1860); *Pál apostolnak a korinthusiakhoz irott két levele* (u. o. 1861, 2 köt.).

2. *B. István* (dezseri), orvos, balneológus, Vihnye-fürdő volt orvosa és Bars vm. t. főorvosa, szül. 1843. Léván, megh. 1905 jan. 25. Selmeczbányán. Nagy érdeme volt a hazai fürdőügy előmozdítása körül, kiváló szerepe volt az orsz. balneológiai egyesület létrehozásában. Irodalmi művei: *A fürdőtan kézikönyve; Fürdőtan*, különös tekintettel a magyarhoni fürdőhelyekre; *Vihnye* (Budapest 1895); *Magyar fürdők és ásványos vizek* (1896); *Balatonparti fürdők és üdülőhelyek* (1900).

Bolero, spanyol tánc, amely egy Zerezo nevű táncostól ered (1780). Mérsékelt gyorsaságú, $^3/_4$-es ütemben, de néha változik is az ütemnem. A tán-

cos a mozdulatokhoz veri a castagnettet. Jellegzetes ritmusa:

Ha e táncot ének és gitár kíséri, neve Seguidilla-B.

Bolesó, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 385 tót és ném. lak., postahivatal és telefonállomás.

Boleszláv, szláv keresztnév, több lengyel, cseh és sziléziai fejedelem neve.

[Lengyel fejedelmek.] 1. *B. Chabry* (Chrobry) («a hős B.»), I. Miciszláv fia, a lengyel birodalom igazi alapítója. Uralkodott 992—1025-ig. 1024-ig mint herceg, azután mint király. Csaknem valamennyi ENy.-i szláv országot egyesítette jogara alatt. Hatalma kiterjedt Danzig-ig, Kievig és a Saale folyóig. Szláv történetirók állítása szerint B. 999. II. Boleszláv cseh herceg halála után hazánk ÉNy.-i felföldének egy részére, elsősorban a Vág vidékére, le Komáromig is kiterjesztő fenhatóságát; de Szt. István király hosszú harcok árán hatalmának 1018. itt határt szabott és a Felföldet visszafoglalta. B. sokat fáradozott a kereszténység hit terjesztése terén, s az 1000-ik évben a gnesen-i püspökségnek vetette meg alapját. II. Henrik császárnak háromszor (1005, 1012 és 1015) kellett a túlhatalmas lengyel fejedelem ellen hadat viselnie, miben őt sógora, Szt. István királyunk, valószinüen támogatta. E változatos eredménnyel lezajló háborúk mégis B. kezébe adták a győzelmet: az 1018-iki, bautzeni békekötésben Luzáciát és Meissent hűbérül megtartotta. Egy évvel halála előtt királlyá koronáztatta magát.

Irodalom. Zeissberg, Die Kriege Heinrich II. mit B. Chrobry Bécsi akad. értekezés 1868; Giesebrecht, Gesch. d. deutsch. Kaiserzeit, II. köt. 5. kiad.; Szabó Károly, Igaz-e, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szt. István foglalta el? Századok 1868, 282 és 475 l. és kisebb történ. munkák, I. 285; Pauler Gy., A magy. nemzet. története. I., 89.

2. *II. B., Smialy* (a. m. «a merész», másutt «a bőkezű»), lengyel fejedelem, I. Kázmér fia, I. Béla magyar király sógora, uralkodott 1058—1080-ig. Hogy hatalmát emelje, sokat avatkozott a szomszéd Cseh- és Oroszország trónviszályaiba. Magyar rokonai iránt ellenben hű barátnak mutatkozott. Midőn Béla herceg három fiával féltékeny bátyja, I. Endre király elől B. udvarába menekült, ez segédhaddal küldte őket vissza Magyarországba (1060) és e segéllyel nyerte meg Béla herceg a döntő ütközetet. Midőn 1063. Béla fiai: Géza, László meg Lambert mint földönfutók a lengyel udvarba érkeztek, B. maga kísérte el őket hazájukba. Harmadizben, 1074. azonban B. nem támogathatta rokonait, mert ekkor maga is esküdt ellenfelével, a kievi nagyherceggel háborúba elegyedett. E harcban győzött, amiért is Kiev város másodizben való megvívása után, német hűbéri állását letevén, 1076. karácsony napján lengyel királlyá koronáztatta magát. Midőn (1079) a dacos és árulással vádolt Szaniszló krakkói püspököt az oltár előtt levágta, VII. Gergely pápa átokkal sujtotta és alattvalóit a hűség esküje alól felmentette. B. egy évig dacolt a papsággal, de az élete ellen szőtt összeesküvés elől országából menekülni volt kénytelen. Sehol biztosabb menedékhelyet nem találhatott, mint hazánkban; Szt. László királyunk őt is, fiát, Meskót is barátságosan fogadta és a további üldözéseknek véget vetett. B. azonban 1084. hazánkban rejtélyes viszonyok között elhalt; az egykoruak hol bűbánatot, hol a vadászaton történt szerencsétlenséget említenek halálának okául; némelyek gyilkosságról is szólnak. Árva 12 éves fiát, Meskót, László atyai szeretettel felnevelte. Több száz év multán az a mese kapott lábra, hogy B. Karintiába menekült, hol az osziachi kolostorban (ahol mai napig mutogatják síremlékét) mint bűnbánó barát végezte életét. V. ö. *Caro*, Geschichte Polens; *Pichler*, Boleslav II., Ungarische Revue 1891. évfolyam; *Pauler*, id. mű I.

3. *III. B., Krzywousti* (magyarul: «a görbe száju»), I. Ulászlónak fia, uralkodott 1102—39-ig. Bambergi Ottót a kereszténység terjesztésében támogatta. 1134-ben kénytelen volt Szász Lotár császártól Pomerániát hűbérül elfogadni. Lázongó öccsét, Zbygnievet megölette és törvénnyel szabályozta az örökösödést.

4. *IV. B., Kendzierzawy* («a göndörhaju»), uralkodott 1146—73-ig, III. B. fia, ki bátyja, II. Ulászló elüzetése után magához ragadta a kormányt. I. Frigyes 1157. adófizetésre kötelezte.

5. *V. B., Wstidliwy* (a. m. «a szemérmes»), szül. 1226., megh. 1279., II. Leszek fia. Míg kiskorú volt, Szakállas Henrik sziléziai herceg vitte helyette 1241-ig a kormányt. B. nem volt képes a mongolok ismétlődő betöréseit meghiusítani és a nemesség meg a papság túlkapásainak véget vetni. Szüzies házasságban élt Kunigundával, IV. Béla magyar király leányával.

[Cseh hercegek.] 1. *B.* («a kegyetlen»), 935—967., Vratiszláv és Drahomira fia. Mint a pogány nemzeti párt feje, bátyja, Szent Vencel herceg életére tört, kinek megöletése után ő nyerte el a trónt. Később azonban maga is kereszténnyé lett. Sokat küzdött rakoncátlan hűbéreseivel és kénytelen volt országát I. Nagy Ottó német császártól hűbérül venni. A lechmezei csatában (955) is segítette Ottót a magyarok ellenében.

2. *II. B.* («az Istenfélő»), 967—999., az előbbinek fia és utóda, kit II. és III. Ottó császár hódolatra kényszerített. Sok érdemet szerzett a kereszténység egyház szervezése körül és közreműködésével létesült a prágai püspökség (976), melynek 982. Szt. Adalbert lett a püspöke. A cseh főúri ellenzéket megtörte.

3. *III. B.* («a vöröshaju»), az előbbinek fia és utóda, uralk. 999—1002-ig, hadi vállalataiban szerencsétlen és amellett kegyetlen fejedelem, kit nagyjai letettek, míg az ország K.-i részei B. Chabry lengyel herceg öccsére, Madivej herceg kezére kerültek. 1003-ban ugyan B. visszatért, de mivel kegyetlenségeivel most sem hagyott fel, B. Chabry hadastul Csehországban termett, B.-ot elfogatta, megvakíttatta és fogolyként egy lengyel várba vitette, hol haláláig (1003) őriztette.

[Sziléziai hercegek.] 1. *I. B.*, a «hosszú», II. Vilmos herceg fia, uralkodott 1163—1201-ig. Ő a sziléziai Piaszt-család és (Alsó-) Sziléziának, mint lengyel főhatóság alatt keletkezett fejedelemségnek a megalapítója. Második neje, egy német hercegnő befolyása alatt nagyban támogatta Alsó-Sziléziában a német gyarmatosokat.

2. *II. B.*, II. Henrik fia és utóda, uralkodott 1241—78-ig. Testvéreivel birtokcserék miatt folyton hadakozott. Az egyház kiközösítette, unokaöccse, IV. Henrik, Boroszló ura pedig 1274. fogva tartotta, mígnem II. Ottokár cseh király kérelmére szabadon bocsátotta.

3. *III. B.*, Liegnitz-Brieg hercege, V. Henrik fia s utóda, uralkodott 1296—1352-ig. Sokat viszálykodott testvéreivel. 1329-ben elismerte János cseh királyt hűbéres urának. A hercegi család briegi ágának ő a megalapítója.

Boleszló *(Bogyiszló)*, a Becse-Gregor nemből, 1198—1215-ig váczi püspök volt. Imre király hírül vevén, hogy Endre herceg és a pápa közt folyó levelezést B. közvetíti, Váczra ment és a püspököt a templomban megtámadta, az oltártól lerántotta és kincseit, melyeket egy kolostor alapítására halmozott volt fel, elvitte. Utóbb a pápa közbenjárására kibékültek s Imre a lefoglalt kinceseket is visszaadta, amelyekből azután a püspök a leleszi prépostságot alapította.

Boletus *Dill.* (növ.), Clusius szerint vargánya, Diószegiék szerint tinoru, l. *Varganya*.

Boleyn Anna, l. *Anna* (8).

Bolfan, adók. Varasd vm. ludbriegi j.-ban, (1900) 645 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Ludbrieg.

Bolfras *Arthur* báró, cs. és kir. gyal. tábornok, szül. Majna-Frankfurtban 1838 ápr. 16. Részt vett az 1859-iki olaszországi hadjáratban, továbbá Bosznia és Hercegovina okkupálásában s 1881. ezredes lett. Ezután gyorsan emelkedett, s mint vezérőrnagyot 1889. főhadsegéddé és a katonai iroda főnökévé nevezték ki. 1891-ben v. b. t. tanácsos lett s még ugyanez évben altábornaggyá lépett elő. 1898 óta gyal. tábornok és a 84. sz. gyalogezred tulajdonosa. 1904-ben bárói rangot nyert.

Bolgár, l. *Bolgárok*.

Bolgár-család *(tuzsoni)*. Udvarhelyszéki eredetű, Marosszékre szakadt előkelő régi székely család. — Az *inámi* B.-család ősi idők óta élvezett nemesi jogainak megerősítésétől János királytól 1539. nova donatiót nyert a hontvármegyei Inám községben fekvő birtokára László személyében, kitől a leszármazás napjainkig lehozható. Hagyományos jognál fogva és e nova donationalis levél alapján szerepelt folyvást e család Hont vmegye közéletében. Tagjai közül többen szolgabirák, esküdtek, vmegyei táblabirák s nemesek hadnagyai voltak. Általában a nemzeti fejedelmekhez szítottak. *B. András* és *János* részt vett a híres szécsényi gyülésen. Az ifjabb fiúk hiven katonáskodtak a nemzeti fejedelmek alatt, majd a törökök kiüzetéséért vívott harcokban. Utóbb elszaporodván, rajokat eresztettek a XVIII. sz. első felében. *Márton* Gyürky Máriát vevén nőül, Gyürkibe költözött; ettől származik a gyürki és a nagyoroszi ág; *Mátyás* (a fentemlített János fia) alapította a váczi, Mátyásnak bátyja *Benedek* a tiszapolgári, *Imre* a becskei és szécsénkei ágat, míg *Gergely* Nagyváradon telepedett meg. Inámban él az András-ág, melyből a csalomiai és a XIX. sz. első felében a kökényesi ág sarjadzott ki; az utóbbinak *Károly* volt az alapítója. A XX. sz.-ban leginkább kitünt: *László*, hontvmegyei táblabiró; *Ferenc* (a váczi ágból), kir. kincstári tanácsos; *Gábor*, 1848—49. honti alispán; *Mihály*, kegyesrendi tanár, a szegedi főgimnázium egykori igazgatója, tanügyi iró; *József*, 1849 után várfogságot szenvedett pap, utóbb jobbágyi lelkész; *Lajos*, orvosdoktor; Ferenc fiai: *Emil* (l. alább), *Kálmán*, Baranya vm. tanfelügyelője (megh. 1910), *Ferenc* (l. alább); továbbá Gábor fiai: *Endre*, Hont vmegye főjegyzője, és *János*, Hont vmegye bizottságának tevékeny tagja.

1. *B. Emil* (inámi), szül. Máramarosszigeten 1840 jún. 23., megh. Nagyborsán 1907 dec. Eleinte ügyvédkedett, majd a birói pályára lépett és mint kúriai biró halt meg. Politikai szerepet is játszott, mint a Jászságban a Deák-párt szervezője. B. sok költeményt irt, amelyek 1882. összegyüjtve jelentek meg.

2. *B. Ferenc* (inámi), politikus, szül. Máramarosszigeten 1852 jan. 2. Előbb a kassai katona-intézet, majd a tullni utásziskola növendéke volt, s miután a bécsi hadmérnökkari akadémiát is elvégezte, hadnaggyá neveztetett ki a 2-ik katonai mérnökkari ezredben. Ekkor adta ki általánosan ismert *Párbaj-kódexét*. A hadmérnökkari törzsnél 1880-ig szolgált; 1881. kilépett a tényleges szolgálatból s Bécsben a *Wehrzeitung*, majd *Militärzeitung* c. katonai szaklapot szerkesztette. 1884-ben mint szerkesztő egy hirlapi cikkből kifolyólag párbajban agyonlőtte Schleyer mérnökkari alezredest, de a szabadságolt állományba tartozó B.-t a bécsi esküdtszék felmentette. 1885-ben hazatért s előbb a *Katonai Lapok*, majd a *Budapester Tagblatt* tulajdonosa és szerkesztője lett. 1887-ben mint a nemzeti párt tagja került a képviselőházba s e pártnak első felbomlásáig (1899) egyik legagilisebb s katonai kérdésekben legtekintélyesebb párthive volt. Az Apponyi-féle nemzeti követelések megformulázása sohasem történt B. megkérdezése nélkül. Vezérét, Apponyit követte a szabadelvűpártba való belépésben. E pártot az 1904 nov. 18. események hatása alatt hagyta el s egy évvel később az Andrássy Gyula vezetése alatt szervezkedő s hatvanhetes alapon álló alkotmánypárt tagja lett. Mint ilyent választották 1905. a képviselőház alelnökévé. Mikor 1906 áprilisban megalakult a szövetkezett pártok kormánya, Jekelfalussy honvédelmi miniszter őt vette maga mellé államtitkárul. 1908-ban titkos tanácsos, 1909. a Ferenc József-rend nagykeresztese lett. A Wekerle-kabinet bukásával 1910. államtitkári hivatalától fölmentették. Ezután pártonkivüli maradt s 1910. régi kerületében, Kismartonban, melyet 1887 óta állandóan képvisel, választották meg orsz. képviselővé.

Bolgárcserged (azelőtt: *Kiscserged*), kisk. Alsó-Fehér vm. balázsfalvi j.-ban, (1910) 717 oláh lak.; u. p. Szászcsanád, u. t. Balázsfalva.

Bolgári, község Kazan oroszországi kormányzóságban, 20 km.-nyire Szpaszktól, a Volga balpartja közelében, 1000 lak. A község a régi bolgár királyság fővárosának, Bolgaranak, vagy mint a régi orosz krónikák hivják, Briakimovnak helyén áll. Ez utóbbit a mongolok pusztították el; romjai, különösen néhány kapuja, legépebben a Miszgirkapu, maig is fönnmaradtak. Már N. Péter cár 1722. mintegy 49 síriratot másoltatott le, amelyek közül a legrégibb arab föliratok 1231. és 1341-ből, a

legrégibb örmény föliratok 557-ből, 984 és 986-ból valók. A még most is található ezüst- és rézpénzek arab és kufita föliratokkal vannak ellátva; ezeket legnagyobb számban a kazáni múzeumban láthatni. Pallas, Lépékin, Ricskov, Erdman és más tudósok tették e romokat tanulmányaik tárgyává. V. ö. *Saint-Martin*, Notice et explication des inscriptions arméniennes et arabes de B. (Paris 1839).

Bolgár köből *(cubulus bulgaricus)*, bormérték az Árpádok korában, említve van IV. Béla királynak 1240. kelt azon levelében, amelyben a győri vár kötelékéhez tartozó Ság, Nyul, Écs és Cyrian falubeli szőllősgazdák (vinitores) jogairól és kötelességeiről intézkedik; egyebek közt t. i. elrendeli, hogy minden telek után 20 B. bort adjanak a győri ispánnak. *Endlicher*, Rerum Hung. Monum. Arpadiana. St.-Gallen 1849. 449. l.

Bolgár nyelv és irodalom, l. *Délszláv nyelvek és irodalmak*.

Bolgárok v. *bulgárok*, a mai Bolgárország, Keletrumélia s részben Makedónia lakói. Az V-ik sz.-ban Kr. u. tünnek fel, mikor a dunai fejedelemségekbe betörtek, míg 679. Kr. u. ott letelepedtek. A B. ural-altáji nép, mely a hún birodalom felbomlása után kezd szerepelni s úgy látszik, több olyan törzsből alakult, melyek előbb a húnok alá tartoztak. Ezért nevezik őket az egykorú írók néha egyszerűen húnoknak, majd pedig megkülönböztetik a szorosabb értelemben vett hún törzsektől. Annyi bizonyos, hogy a népvándorláskori bolgárság, bár az uralkodó elem kétségkívül törökfajta volt, többféle népelemet foglalt magában, mint: mordvinokat s azután magyarokat is; a *bolgár* név is erre mutat, mely valószinüleg a m. «volgai nép». A hódító avarok uralma alól csak 634 körül szabadította fel őket Kuvrát, a B., unugurok és kotrogok királya. Ekkor a B. még az Azovi-tenger mentén tanyáztak. Kuvrát halála után azonban felbomlott a volgai állam; fiai közül Aszparuk (l. o.) az Al-Duna mentén alapított új államot; a másik az avarok közé Pannoniába költözött, ami krónikáink szerint a VII. sz. második felében történt. Tekintve, hogy a Kuvrát uralma alá tartozó törzsek egyikét unugurnak nevezték, a 677 körül bevándorló bolgárság csakugyan magyarfajta elemekből állhatott. Kuvrát második fia a Don jobb partján telepedett meg s innen a B. a Közép-Volga mentén egész a Káma vidékéig jutottak, hol a IX—XIII. sz. folyamán virágzó Nagy, v. Fehér Bolgárországot alapították. A volgai B. az arab geográfusok szerint három néptörzsből álltak, ú. m. a tulajdonképi B.-ból, a berzulokból és az eszegelek- vagy dzsekilekből, azaz a bolgár földön megtelepedett magyarokból; ezenkívül uralmuk alá tartoztak a burtaszok (mordvinok) és azok az arab írók által badzsgaroknak nevezett magyarok, akik a baskiriai erdőségekben visszamaradtak s még a XIII. sz. közepén is fenntartották magukat. 920 körül a volgai B. fejedelme Almus a mohamedán hitre tért, innen nevezték a Magyarországba költözött B.-at izmaelitáknak, böszörményeknek. 969. az oroszok pusztították a Közép-Volga vidékét, ezen időtájt Magyarországba is nagyszámú izmaelita költözött. A B. egész a XIII. sz.-ig megtartották függetlenségüket, csak a tatárok hódították meg Nagy-Bolgárországot. A volgai B. városaikban az ott megtelepedett irániakkal együtt virágzó ipart fejlesztettek ki, különösen kitüntek a bőrgyártásban (innen származik a «bagaria», azaz bolgár módon készített bőr); kereskedésük Jugriától Perzsiáig és Konstantinápolyig terjedt s főleg ércet, viaszt, borostyánkövet és bőrt vittek ki; Magyarországban is az Árpádok korában az izmaeliták kezében volt a kereskedelem és ipar. V. ö. *Hunfalvy* P., Magyarország Ethnogr.; *Roskoschny* H., Die Wolga und ihre Zuflüsse. Leipzig, 1887. Arch. Ért. 1892 okt. füz.

A mai dunamelléki B. új hazájukban korán összeolvadtak az ott talált szlávsággal, melynek nyelvét, hitét is átvették s a IX. sz. óta teljesen szlavizáltak. A B. zömök testüek, tojásdadalakú arcuak, kiálló homlokkal s aránylag keskeny szempillarésekkel, hajuk gesztenye- v. szőkés-, ritkán sötét barna; a nők fiatal korukban szépek, később azonban elhíznak. A B. igen bigott, óhitű nép, de e mellett több régi pogány hagyományához is ragaszkodik, miért is némely vallási ünnepe a keresztény vallástól idegen ceremóniákkal van egybekötve. Szép családi életet élnek, a nők hűsége közmondásos, az özvegy ritkán megy újra férjhez. Vitéz, s a szabadságért lelkesedő jellemüek, igen szorgalmasok és a török járom alól való felszabadulásuk (1887) óta mind a politika, mind pedig a művelődés terén nagyon előrehaladtak. A mai Bolgárországon kívül még Besszarábiában, a Krimi félszigeten, Magyarországon is laknak. V. ö. *Hunfalvy* Pál, Magyarország Ethnográfiája (Budapest 1876).

Bolgárom, kisk. Nógrád vm. füleki j.-ban, (1910) 327 lak.; u. p. és u. t. Fülek.

Bolgárország *(Bulgária*, l. *a mellékelt térképet)*, 1908 óta balkán-félszigeti királyság. Az 1885. bekebelezett autonom tartománnyal, Kelet-Ruméliával együtt a Balkán-félsziget K.-i részének legnagyobb országa, Románia, Szerbia, Törökország s a Fekete-tenger közt. A berlini szerződésben 1878. megállapított határok 1886. annyiban változást szenvedtek, amennyiben Batak város s az Arda-források közt fekvő, mohamedánus bolgárok által lakott kerületet, továbbá Kirdzsali ruméliai okoliját (kerületet) Törökországnak átadták. E vidékek leszámítása után B. területe (Karakasev számítása szerint) 99,276 km², ebből a tulajdonképi B.-ra esik 63,972, Kelet-Ruméliára 35,900 km².

Területe. B.-ot a hosszú, csaknem ívalakban elhúzódó Balkán-lánc két részre osztja. Ennek előhegyeitől É.-ra a Dunáig 10—50 km. széles, meglehetősen egyhangú síkság terül el, a bolgár mészkő-síkság, amely 3 részre oszlik. A Ny.-i, a Timoktól a Jantráig nyúló rész 150—200 m. magas; a folyóvölgyektől és alacsony dombsoroktól eltekintve, pusztai jellegű, helyenkint (pl. Rachovonál) kietlen. A Jantrától K.-re a föld 300—500 méterre emelkedik; erdős, de vízben szegény, Sumen és Szilisztria közti részét Deli-Ormannak (bolond erdőnek) hívják. K.-i határa Szilisztriától kanyargós vonalat ír a tengerpartig a Batova torkolatáig. K.-re tőle a Dobrudzsa, a tenger felé lejtősödő (200—70 m.) erdőtelen és dombok nélkül szűkölködő síkság terül el számos tumulussal és

BOLGÁRORSZÁG É

ELET-RUMÉLIA.

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

meredek partokkal. A Balkántól D.-re a Tráciai síkság van, amelyet a Szakar-planina oszt két részre. A felső 200—130 m. magas; termékeny föld borítja; a Szredna Gora felé emelkedettebbé (150—215 m.) válik, itt Zagorszke pole a neve. A D.-i Tráciai síkság szintén igen termékeny; számos domb takarja; legalacsonyabb a Marica mellett (40 m.). B. hegyei nem érik el az Alpok v. Kárpátok magasságát. A legnagyobb a Rila planina, a Marica, Meszta és Iszker forrásai körül; Ny.-ról K.-nek húzódik mintegy 40 km.-re és B. legmagasabb hegycsúcsában, a Muszallában (2930 m.) éri el legnagyobb magasságát. Ny.-ra tőle emelkedik az ország határán az Oszogov planina, Rujen csúcsával (2253 m.). Tőlük É.-ra Szófia mellett áll az elszigetelt, mindenfelől messziről látható Vitosa (2291 m.), amelytől ÉNy.-nak terjed a gazdagon tagolt Trn-hegyvidék, a szerb határon levő Lyubacka planinával (1932 m.). E hegyek között számos termékeny medence fekszik, amelyeket egymással magas hágók kötnek össze; ezek a Szamakovi-medence, a Znepolje v. Trni-medence (770 m.), a Grachovo v. Brezniki-medence (750 m.), a Radomiri (630), a Dupnicai (550), a Szófiai (500) és a Küsztendili (470 m.). A Timok völgyétől, azaz a szerb határtól a Fekete-tengerig huzódik a régiek Haimosa (Hémusz), a bolgárok Sztara planina-ja vagyis a *Balkán-hegység* (l. o.).

A Balkán D.-i oldalával egyközüen vonul a Szredna Gora, a törökök Orta-dagja, az Iszker és Marica forrásától a Tundzsa azon hajlásáig, amelyet Jambolnál tesz meg. D. felé hosszú ágakat bocsát ki. 3 részt különböztetnek meg benne: 1. A Ny.-i Szrednát a Rilától a Topolnicáig; ezen megy keresztül a vasúti vonal, átszelvén az Ichtimani medencét is; 2. a középső Szrednát a Topolnicától a Sztrjemenig; ebben van a hegylánc legmagasabb csúcsa a Bogdan (1572 m.) és ebből ágazik ki D. felé a Kojun-tepe vulkáni kúpsor; 3. a keleti Szrednát, amelyet a törökök Karadzsa-dagnak hívnak s amelynek keleti vége alacsony dombokká süllyed. A Szredna Gora és Balkán közt termékeny medencék terülnek el: a Zlaticai (700 m.), a Gjopsza (500 m.) és a Tulovszko Pole vagyis Kazanliki-medence (400 m.), a Szliveni (250 m.) és legmesszebb K.-re a Karnobadi mocsaras medencéje, amelyet D.-ről a Sztrandzsa előtt elterülő vulkáni hegysor határol. Az utóbbi két medence választja el a Balkántól az alacsony erdős Sztrandzsát, amely átnyúlik Törökországba és ott éri el a Magiadában (1035 m.) a legnagyobb magasságát. A Szredna Gora K.-i végétől D.-re, a síkságban messziről láthatók a Monasztir (604 m.) s a Tekebair (418 m.) vulkáni kúpjai. Ezektől D.-re a Marica és Tundzsa összefolyásától kezdve ÉNy.-ról DK. felé vonul a 12 km.-nyi hosszú, erdős hegyhát, a Szakar-planina. Legdélibb hegysége B.-nak a Rodope. A Rilától DK.-re húzódva, az Arda forrásánál két láncra oszlik, amelyek egyike a határt követi, a másika pedig az Égei-tenger felé tart. Meredek É.-i oldala hatalmas látványt nyujt: legmagasabb csúcsai Ny.-on a Szutke (2188 m.) és a Karlik (2081 m.). Medencéi közül csak a Csepinoi s a Rupcsoszinak egy része esik B.-ba. A legfontosabb átjárók is csak ösvények: ezek: 1. Csepinon át Razlogba; 2. Batakon, Doszpadon és Nevrokopon át Szereszbe v. Kavalába és 3. Filippopolból Rupcsoszon és Akhir-Cselebin keresztül a Lagoni öbölhöz v. Gümürdzsinába visznek.

Geológiai vázlat. A bolgár mészkő-síkság miocén üledékekkel takart, mészkő és homokkövekből áll, amelynek Ny.-i részén kristályos kőzetek is kerülnek felszinre, É.-i részét, a Duna mellékét pedig sok helyen lösz takarja. A Balkán Ny.-i részében vannak a legtömegesebben a kristályos kőzetek, míg K.-i részében kréta-képződmények a túlnyomók. A Balkántól D.-re fekvő részekben nagyobbára kristályos kőzetek (gránit, gnájsz, diorit stb.) alkotják a Sztrandzsa hegységet, a Tundzsa melletti hegytömeget s a Rodopét, ezeket hasonlóan kristályos palahidak kötik össze egyrészt a Vitosával, másrészt a Szredna Gora kristályos tagjaival; ez utóbbi a Balkán D.-i lejtőinek ősközeteivel áll összeköttetésben. E részeket együtt véve nevezik a geológusok ruméliai ősszárazföldnek. E kristályos hegytömegeket sok helyütt törési vonalak szaggatják meg; ilyen a Balkán D.-i lábánál elhuzódó meleg források vonala: a Szófia-Bali Effenditől kezdve ÉNy.-ról DK.-nek húzódó sor; továbbá a Dzsumaja, Küsztendil, Vranja melletti meleg források vonala. Ugyanily áttörésekre vall a számos és terjedelmes trachit-kúp, amely a kristályos kőzeteken nyugszik. Ilyenek a Rodopéban a Feredzsik-hegység, az Arda forrása körüli hegyek, az Arda és Meszta, a Meszta és Kricsimszka Reka közti kúpok stb. A Szófiai-, Zlaticai-medencéket, a Gjopszát stb. a tercier korszakból való diluviális, sok helyen pedig alluviális rétegek takarják. Némelyek közülök, különösen a Szófiai és Kazanliki az egykori tengerfenék jellegét viselik magukon.

Vizei. B. egyedüli hajózható folyója É.-i határán a Duna, a Timok torkolatától Szilisztriáig. Többi vizei mind csekélyek. Ny.-on vannak a Morava vízterületéhez tartozó Nisa forráspatakjai: a Dragoman-hágón eredő Jezsevica és a Ginci mellett fakadó Godecska Reka. Ezektől K.-re van a Balkán D.-i lejtőjén a Pirot alatt a Nisavába torkolló Viszocsnica. A Duna közvetetlen mellékvizei közül a kanyargós Timok határvonalul szolgál Szerbia felől; nem jelentéktelen a Lompalánkánál torkolló Lom. Ettől K.-re folynak a kis Cibrica és az Ogoszt; mind a három a Balkánban ered, míg a Szkit a Vráca melléki dombokon fakad. Nagyobb ezeknél a Rilában eredő Iszker. Egymás közelében torkollanak a Vid és Oszem. A Trnovai-Balkánban több forrásból ered a Jantra, amelyet felső folyásában Jerrnek hívnak. Russze fölött torkollik a K.-i Lom. A Fekete-tengerbe folyik a kis Batova: Várnánál torkollik a Devnával bővült Provadija; továbbá D.-nek pedig a Kamcsija, amelynek É.-i forrásfolyóját Tiesa-nak (törökül: Akiki Kamcsik), a D.-it pedig Luda-nak (törökül Deli K.) hívják. Az Égei-tenger vízkörnyékéhez tartozó Sztruma bolgár területen ered; itt veszi föl a Brezniska, a Pesterszka Rekát és a Dragovisticát s több kisebb mellékfolyót, Kocserinovónál azután elhagyja a bolgár területet. A Marica a Rilában ered; bolgár mellékfolyói: a Topolnica, a Sztrema, a Szazlijka és a jóval nagyobb Tundzsa, amely a Balkán legmagasabb részein fakad, de már török területen torkollik; jobboldali mellékfolyói

az Elidere, a Vcsa s az Oludere. Nagyobb tavak hiányzanak. Parti lagunák: Várna mellett a Devnai, az Ankialoszi és a három Burgaszi. A Rila-hegységben mintegy 70 kis hegyi tó van; a Balkánban legnagyobb a Kajabas. Mocsarak a Duna, a Kamcsija, a Közép-Tundzsa mellett, továbbá a Szófiai, Radomiri és Karnobadi medencékben találhatók. Nagyobb tőzegtelepek az Eszilijszko, a nagy kiterjedésü Sztraldzsanszko Blato Szliventől K.-re, továbbá a Batasko Blato a Rodopéban.

Az éghajlat aránylag zord; a flórából következtetve, 4-féle éghajlatot lehet megkülönböztetni; ezek a tenger melléke, a Duna-völgye, a Tráciai-síkság és a hegyes vidék. Jellemző sajátságai B. klimájának a rövid, forró és esőben szegény nyár, a rövid, száraz tél, bő tavaszi és őszi esők, végül gyors átmenetek és erős különbség a téli hideg és nyári meleg közt (Szófiában + 30° és — 19° C.). Az esőmennyiség Russzeban 685 mm., Szófiában tavasszal 187, nyáron 91, ősszel 138, télen 70—85 mm. Az éghajlat egyébként egészséges; malária uralkodik a Duna mentén, különösen Vidinben, Plovdivban (Filippopolban), Burgaszban, sőt néha Szófia környékén is.

A flóra és a földmívelés. B. magas növésü fákból álló erdőkben meglehetősen szegény (a Balkántól É.-ra az egész terület 15—20%-a, K.-Rumélián 60% erdő), a Deli Ormánon kívül csak a hegyekben vannak: a Balkán É.-i lejtőjén (Teteven j.-ban; Kotel és a tenger közt) a Sztrandzsán és a Ny.-i Szredna Gorán; igazi őserdők pedig a Rilán és Rodopén. Legnagyobb területeket foglalnak el a tölgyerdők. A lombhullató fák 1000—1300 m.-ig nyúlnak föl; körülbelül 2000 m. magasságban van az erdőhatár. A bolgár flóra első tanulmányozója hazánkfia *Janka Viktor* volt (1871), őt követte Velenovsky Prágából. Szerintök B. flórájában az É.-i és D.-i síkföld, továbbá a hegyes vidék flórája különböztetendő meg. Az É.-i síkföldet Várnától s Szilisztriától kezdve Vidinig a steppék növényzete takarja; Várnától D.-re a tenger mellett a pontuszi flóra található; nagy területeket lep itt el a vadszőlő (Vitis vinifera L.). Sokkal bujább a D.-i síkföld flórája; nevezetes itt a Prunus Laurocerasus. B. flóráját jellemzi rendkívüli gazdagsága a következő génuszoknak: Centaurea, Cirsium, Linaria, Scrophularia, Verbascum (sehol Európában oly gazdagon képviselve nincs, mint itt), Dianthus, Silene, Trifolium, Euphorbia, Cytisus, Astragalus, Ornithogalum, Allium, Crocus, Iris, Thymus, az Umbilliferák, Sedum, Hypericum, Scabiosa, Ranunculus, Orchis, Ophris.

A földbirtok B.-ban a török uralom megszünése óta rendkívül feldarabolódott. Mindenki, még a szolgák is igyekeztek földbirtokra szert tenni. A latifundiumok (csiflikek) 24 és 240 ha. terület közt váltakoznak; számuk alig éri el a 200-at. A kis- és nagy birtokokon egyaránt a föld mívelése a legegyszerübb módon történik; a nagy birtokokat nagyobbára bérbe adják; a bérösszeg nagyon különböző; a bérlő leginkább a terményt felezni szokta a tulajdonossal. A Balkán D.-i lejtőjén a munkáskézben hiány van; a mezei munkát a hegyi lakókkal, különösen nőkkel végeztetik. Az ország önállóságának visszaszerzése óta a földek megmívelésének módjában is javulás állott be. 1908-ban be volt vetve búzával 980,000, rozzsal 174,000, árpával 253,000, zabbal 228,000, kölessel 20,000, kukoricával 571,000, rizzsel 2400, olajos és iparnövényekkel 15,500, hüvelyesekkel 73,000, zöldséggel 9000, takarmánynövénnyel 513,000, szőllővel 86,000 ha., kertimívelés alatt állott 27,000, gyümölcsös 7800, rózsaültetvény 7400 és eperfaültetvény volt 1600 ha.; ezeken kívül termelnek pamutot és szezámot is. A főtermése a búza (amiből 1907-ben 240,735 hl.-t exportáltak), amiből legtöbbet termel Rumélia és pedig Sztara Zagora, Plovdiv, Szliven, Kaszköi, Tatar-Bazardzsik és Burgasz környéke; kukoricát Vidin, Lom, Pleven és Razgrad kerületek. A zöldségtermelés nagyon virágzó, különösen a sík vidékeken; leginkább termesztik a nagy zöld paprikát (Capsicum annum), a vörös- és fokhagymát meg a kelt; a vándorkertészek főképen Ljaszkovec környékéről kerülnek ki. A burgonyatermelés újabb időben terjedni kezd és pedig részint eledelül, részint szeszfőzés céljából termelik. Kendert sok helyen, de különösen Szófia és Vranja közt, lent leginkább a Rodopéban, pamutot Kaszköi kerületben, szezámot a Marica völgyében, dohányt (amiből 1907-ben 1215 t.-t exportáltak) számos helyen, de főképen Kaszköi (kiválókép Uzundzsovánál) és Dupnica (főkép Kocserinovonál) körül termesztenek. A rózsatermelés B. specialitása; kiterjed a Balkán és a Szredna Gora D.-i lejtőjén Szliventől Zlaticáig és Panagjuristeig, Kazanlik és Karlovo középpontokkal; a kivitel rózsaolajból 1906-ban 7098, 1907-ben 5295 kgm. volt. (V. ö. *Erődi*, A rózsatermelés a Balkán-félszigeten, Földrajzi Közlemények 1878, 125. l.). Szőllőt Rumélián az alacsonyabb hegyek lejtőin mindenfelé találhatni; legtöbbet Sztara Zagora és Trnovo kerületekben. Gyümölcsben Küsztendil, Lovecs és Trjavna környéke a leggazdagabb.

Fauna és állattenyésztés. Vadállatok B.-ban a hegyekben még máig is elég számmal vannak; legnagyobb kárt a farkasok okoznak; a medvék száma nagyon megfogyott; sakált csak a tenger mellékén, rókát, borzot és vadmacskát az erdőkben mindenfelé találhatni; a vaddisznó is néha csapatokká verődik; a zerge a magas hegyeken él. Számos a ragadozó madár: az Aquila fulva és imperialis, a Vultur monachus, Gyps fulvus és a különféle sólyom; az éneklők gyérebbek; gyakran megjelenik a Pastor roseus is. A teknősbéka csak Rumélián él. A kígyók közt a leggyakoriabbak a Coluber natrix, a Vipera berus és ammodytes. Halakban és rákokban a folyók gazdagok. Az 1905-iki összeírás szerint volt B.-ban 8.081,816 juh (leginkább Szliven, Sumla, Küsztendil és Pleven környékén), 1.370,201 kecske, 2.167,275 szarvasmarha, 463,241 sertés (Burgasz és Várna kerületekben), 536,616 ló, 124,216 szamár és 11828 öszvér; ezenkívül tenyésztenek a mocsaras vidékeken bivalyokat. A selyemhernyótenyésztés (1907-ben 473 t. gubót exportáltak) Trnovo, Sztara Zagora és Szliven körül; a méhészet Várna, Russze, Szliven és Dupnica körül virágzik.

A lakosság. B. területe 99,276 km², lakosainak száma 1900-ban 3.744,282, 1905-ben 4.035,615 (1 km²-re 42), 1910. pedig 4.284,844 volt (egy km²-re 44). Az 1905-iki összeírás szerint az egyes

kerületekre (okrug) a lakosság a következőkép oszlott meg:

A kerület neve	Lakosok száma	Esik 1 km²-re	A kerület neve	Lakosok száma	Esik 1 km²-re
Küsztendil ...	213,665	45	Várna	305,133	34
Pleven	338,981	44	Vidin	216,079	49
Russze	378,933	50	Vraca	285,462	41
Sumen	266,323	44	Burgasz ...	335,978	28
Szófia	433,361	45	Plovdiv ...	418,517	41
Trnovo	422,773	54	Sztara Zag.	420,380	39

Nemzetiségre nézve volt (1910) 3.494,381 bolgár (83·2% az összes lakosságnak), 485,038 török (11·2%, míg 1900. volt 14·2%) és 305,425 egyéb nemzetiségű (5·6%); a bolgárok legtömegesebben a középen és Ny.-on, leggyérebben a Jantra és a Fekete-tenger közt laknak; a törökök leginkább Sumen, Várna és Szilisztria kerületekben, tov. Aitosz, Karnobad és Ankialosz ruméliai j.-okban találhatók, a görökök pedig a Fekete-tenger mellett; a cigányok leginkább a Balkán D.-i lejtőin, elszórtan azonban mindenfelé találhatók és pedig vagy vándorolgatva vagy állandó lakóhelyeken. A spanyol zsidó községek a legerősebbek Szófiában, Szamokovban, Dupnicában és Küsztendilben, az oláhok a dunamenti keskeny szegélyen tartózkodnak. Vallásfelekezetek szerint a lakosság így oszlott meg: 3.346,773 gör. kel., 29,442 róm. kat., 12,924 örmény-gregoriánus, 5402 protestáns, 603,113 mohamedánus (ezek száma is leapadt 1900 óta 17·2%-ról 14·9%-ra), 37,653 izraelita és 538 egyéb; nem szerint férfi 2.183,278, nő 2 101,566.

Bányászat és ipar. Az egykor jelentékenyebb bányászat még mindig nem lendült föl; az aranymosás a Rodopéban megszűnt; barnaszenet szolgáltat az állami bánya Perniknél (Szófia kerület), amelyben 1906-ban 161,000 t.-t bányásztak és egy francia társaság bányája Trevnában; vas-, ezüst-, ólomércek előfordulnak, de nem bányászszák; a vracai rézbánya 1906-ban 7300 t. rézércet szolgáltatott; kősó hiányzik; tengeri sót főznek Ankialosznál és Balcsiknál (1906-ban 17,000 t.-t). Meleg ásványvízforrásokban B. gazdag; de nyugateurópai mintára berendezett fürdők még nincsenek; a leghasználtabb ásványvizek Lödzsa-Kjoiban (Burgasz környékén), Küsztendilben, Berszonél, Hiszárnál, Banjánál és Krasznovonál vannak. Az ipar még jobbára háziipar, amely leginkább ruházat készítésével, faanyag és bőr feldolgozásával foglalkozik; nagyobb számmal vannak még a kőművesek. A nagyobb ipartelepek (amelyek legalább 20 munkást állandóan foglalkoztatnak) száma 1904-ben 166 volt 6679 munkással, ezek közül 117 gépekkel, ill. mótorokkal dolgozott, összesen 8976 lóerővel. Az élelmezési ipar szolgálatában állott 57 telep (22 gőzmalom, 16 sörgyár, 5 égető, 3 rizshántó, 1 cukorgyár Szófiában stb.), a szövő-fonó iparében 51, a kémiai iparában 13, ugyanannyi a bőriparában, 8 a fémiparában és 6 az agyagiparában. Az e telepeken készített iparcikkek értéke meghaladta a 32 millió frankot. A legtöbb gyártelep Szófia, Trnovo, Várna, Burgasz és Plovdiv kerületekben van.

Közlekedés és kereskedelem. A Törökországtól történt elválásakor B. a Ruszcsuktól—Várnáig egy angol társaságnak még a török kormány által engedélyezett és 1866 nov. 7-én megnyitott 228·8 km. vasút birtokába jutott, melyet 1886 végén államosított és ez alkalommal törvényileg kimondatott, hogy a vasutak kizárólag csakis államköltségen létesítsenek. A berlini békekötésben vállalt kötelezettség értelmében a Budapesttől Konstantinápolyig megépítendő vasútnak a szerb határon Cáribródtól Szófián át Vakarelig, a területén 102 km.-re átvonuló részét 1887. megkezdve, 1888. Vakarelig meg is építette, majd a Vakareltől Bellonáig terjedő vonal építését is saját költségen befejezte s azt is Sarambey-ig üzembe véve, 1888 aug. 12-én az egész 166 km. vonalat átadta a forgalomnak. A Keleti Vasutaknak Sarambey-nál csatlakozó 185 km. vonalát Lubimec-ig (Musztafa Pasa) Kelet-Rumélia területén 1908. zár alá vette és 1909. államosította és így a Bolgár államvasutaknak Cáribrodtól Lubimecig (Musztafa Pasa) terjedő vonala 351 km.-t tesz ki. Kiépítette még a következő vonalakat: Jamboli—Burgasz és Zimnica—Szliven 138 km. 1890.; Szófia—Kaspitsán 435 km. 1895—99.; Jasszen—Szomovit 30 km. 1899; Gebedje—Devna 15 km. 1898.; Szófia—Radomir—Küsztendil Gusevo 99 km. 1898., 1909. és 1910., Ruszcsuk—Trnovo 130 km. 1900.; Levszky—Szisztovó 51 km. 1909.; Devna—Dobrics 58 km. 1910.; Filippopol—Csirpán 60 km. 1910. A Keleti Vasutaktól átvették: Csirpán—Nova Zagora 80 km. Tirnova—Szemenli—Jamboli 106 km. A vasutak összes kiterjedése 1776 km.

A vasúti vonalak kiépítése és a vagyonosodás nagy hatással voltak B. kereskedelmére. Az egykori országos vásárok, amelyek egykoron Trnovóban, Eszki-Dzsumájában stb. a forgalom középpontjai voltak, jelentőségüket elvesztették és a forgalom inkább a vasutak és a tengerpart mentén pontosul össze. A külföldi forgalom, különösen a behozatal emelkedőben van, miként az alábbi tábla mutatja:

Év	Behozatal	Kivitel
	értéke frankokban	
1906	108.474,250	114.573,250
1907	124.638,000	125.594,750
1908	131.388,142	112.346,997
1909	146.624,625	106.581,500

Az 1908-iki forgalom az egyes országok szerint a következőképen oszlott meg:

Az ország neve	Behozatal	Kivitel
	értéke frankokban	
	onnan	oda
Osztr.-magyar monarchia	37.500,115	6.335,701
Törökország	19.152,758	38.482,223
Anglia	23.202,321	9.680,257
Németország	20.125,356	11.626,286
Belgium	4.271,647	22.039,398
Franciaország	7.023,393	6.210,212
Olaszország	4.712,156	7.012,075
Oroszország	5.634,846	246,409
Egyéb országok	9.758,550	18.714,336
Összesen	131.388,142	112.346,997

A behozatal legfontosabb tárgyainak értéke 1000 frankokban 1908.: szövöttárúk 45,970, gyarmatárúk 6765, fém és fémárúk 16,521, gépek és géprészek 11,152, ásványi és egyéb olajok 4311,

bőrök és bőrárúk 5887. A kivitel főcikkeinek értéke 1000 frankokban: gabonanemüek 7597, szövetek és gubók 6460, élő állatok 6437, állati termékek 10,683, bőrök 3757, rózsaolaj 4266, tov. gyümölcs, dohány és fa. Az ország legnagyobb pénzintézete a nemzeti bank Szóflában, Plovdiv, Russze, Várna, Burgasz és Trnovóban fiókokkal és 10.000,000 leva alaptőkével. A táviróvonalak hossza 5263 km., 295 táviróhivatallal. A telefontelepek száma 13, a postahivataloké 2052. A hajóforgalom is növekedőben van. 1909-ben a Fekete-tengeri kikötőkben megfordult 5923 hajó, a dunai kikötőkben pedig 8190, amazok 290,413, ezek 255,678 t. árút hoztak, ill. vittek. A legtöbb hajó (6054) és hajórakomány (14,849 t.) az osztrák-magyar monarchiából került ki, ezt követte B. (3554 hajó, 59,194 t. hajórakomány), azután Törökország (1656 hajó, 65,498 t. árú) és Oroszország (1356 hajó, 55,416 t. árú).

Szellemi müveltség. A bolgár kormány a népnevelésre nagy gondot fordít; a legjobban bizonyítja ezt, hogy az újoncok közt az analfabéták száma erősen csökken; a bolgároknál 1897-ben 44, 1906-ban már csak 16% volt, a zsidóknál 17, ill. 3%, az örményeknél 20, ill. 6%, a törököknél 95, ill. 93% és a cigányoknál 96, ill. 88% volt. Az iskoláztatás a 8—12 évig kötelező. A népiskolákat a községek állami segítséggel tartják fenn. 1906—7-ben 4581 népiskola állott fenn 8960 tanítóval és 415,685 növendékkel (257,035 fiú és 158,650 leány), 1907—8. pedig 430,111 tanulóval. Nagy a haladás különösen az iparosoktatás terén, azonkívül vannak a leányok számára kézimunka és háztartási iskolák. 1907-ben 5 tanító- és 4 tanítónőképző, 1 szeminárium, 1 rajziskola, 6 kereskedelmi, 5 szövő, 1 asztalos, 1 müvirágkészítő, 3 földmíves, 48 háztartási iskola. A gimnáziumok száma 20, 518 férfi-, 129 nőtanítóval, 6393 fiú- és 5925 leánytanulóval; az alsóbb (3 osztályú) középiskolák száma 199, 793 férfi-, 136 nőtanítóval, 15,087 fiú- és 6685 leánytanulóval. Főiskola csak egy van, Szóflában, történelem-filológiai, mennyiségtan-természettudományi és jogi fakultással; 1904—5-ben 52 tanár, ill. docenssel és 943 hallgatóval, akik közt 112 nő; e főiskolát egy technikai és egy mezőgazdasági fakultással egészítik ki. Nyilvános könyvtárak vannak Szóflában, Plovdivban, Várnában, Russzeban.

Alkotmány és közigazgatás. B. 1908 okt. 5. óta független és alkotmányos monarchia. A királyi, vagyis cári hatalom az elsőszülöttség szerint azon család férfiágában örökös, amelyet a nagy nemzetgyülés megválasztott. Az állami alaptörvény az 1879-iki trnovói nagy nemzetgyülésen megalkotott és 1893 máj. módosított alaptörvény. Eszerint a lakosok közt rendi különbség nincs. A törvényhozó testület a nemzetgyülés (narodno szobránje), ez egy kamarából áll, amelyben minden 20,000 lakos után közvetlen és általános választás útján egy követet választanak. A fejedelem-, a regensválasztás, az alkotmányrevizió és a területátengedés joga a nagy nemzetgyülést (veliko narodno sz.) illeti meg, amely kétszerannyi képviselőből áll és Trnovóban, míg a kicsiny Szóflában tartja üléseit. Képviselővé választható minden bolgár állampolgár, aki írni és olvasni tud; ki vannak véve a papok, a tényleges szolgálatban levő katonák és azok, akiket a bíróság polgári jogaitól megfosztott. Az uralkodó a végrehajtó hatalmat a nemzetgyülésnek felelős miniszterei által gyakorolja. A minisztériumok száma 8 és pedig kül- és kultuszügyi, belügyi, közoktatásügyi, pénz-, igazságügyi, hadügyi, kereskedelem és földmívelésügyi, végül közmunka- és közlekedésügyi. Közigazgatás szempontjából B. kerületekre (okruge, l. fentebb) és ezek járásokra (okolija) van felosztva. A kerületek élén kinevezett elöljáró (upravitel) áll, a járások élén pedig a szintén kinevezett nacsalnik. Az upravitel mellé van rendelve a kerületi tanács, amely választott tagokból áll s a francia conseils généraux mintájára van szervezve. Az ország pénzügyei elég rendezettek. 1910-ben a bevételek 153.169,460 levára (frank) és a kiadások 153.097,088 levára rúgtak. A kiadások fő tételei: államadósság 33 millió, hadügy 38·5 millió, belügy 10·6 millió, közoktatásügy 18·3 millió, pénzügy 8·3 millió és közmunkaügy 23·3 millió leva. Az államadósságok összesen 484·9 millió levát tesznek ki.

Hadereje. Az 1908. évi védtörvény szerint a hadsereg kiegészítése az általános védkötelezettség alapján történik és tart a 20-tól a 46. életévig, vagyis 26 évig. Ebből a tényleges és tartalék hadseregben a gyalogság 20, a többi fegyvernemek 19 évet töltenek; a fennmaradó 6, illetve 7 évi szolgálat a népfölkelésnél rovandó le. Azonkívül háború idején behívhatók még a 17—20 évesek is. A mohamedánoknak szabadságukban áll magukat a hadmentességi adó lefizetésével a hadkötelezettség alól felmentetni, kivándorlás esetén azonban a hadmentességi adót tíz évre egyszerre kell kifizetniök. A többi szolgálatképtelenek évi 10—1000 franknyi hadmentességi adót fizetnek. Tényleges szolgálati idő: a gyalogságnál 2, a többi fegyvernemeknél 3 év. A fegyveres erő a tényleges hadseregre, a tartalék hadseregre és a népfölkelésre tagozódik. Ezeknek hozzávetőleges létszáma háborúban: tényleges hadsereg: 8000 tiszt, 230,000 ember, 50,000 ló, 9000 málhás állat; tartalékhadsereg: 2000 tiszt, 90,000 ember, 7000 ló, 2300 málhás állat; népfölkelés: 1000 tiszt, 55,000 ember, 1000 ló; azonkívül még pótcsapatok: 500 tiszt, 8000 ember. Háború esetén a tényleges hadseregből alakul: *a)* három 3—3 hadosztályból álló hadsereg; minden hadosztály áll: 2 gyalogdandárból, minden dandár 2 négy zászlóaljas gyalogezredből, 9 gyorstüzelő ütegből, 2 lovas századból, 1 utászzászlóaljból és a szükséges intézetekből és vonatokból; *b)* egy lovas hadosztály, mely 2 dandárrá tagozódik; minden lovas dandár két 4—4 lovas század erejü ezredből áll; *c)* 18 tarack üteg; *d)* 27 hegyi üteg; *e)* a szükséges müszaki és vártüzér alakulások. A tartalékhadsereg felállít háború esetén: 9 tartalékdandárt, melyek mindegyike 2 tartalékezredből alakul. A népfölkelés 72 zászlóaljat állít fel. Ez utóbbit nem számítva, a működő hadsereg létszáma 216 zászlóaljra, 36 géppuskás századra, 37 lovas századra, 153 ütegre, 11 müszaki és 3 vártüzérzászlóaljra tehető, melyeknek ütközetlétszáma 232,000 embernek, 6000 lovasnak és 720 lövegnek felel meg. A tényleges

hadsereg *gyalogsága* áll 36 gyalogezredből, ezek mindegyike 4 zászlóaljból és 1 géppuskás századból. A tényleges és tartalékhadsereg gyalogsága 8 mm. ürméretü Mannlicher-puskákkal van felfegyverezve, a népfölkelés számára 50,000 drb Berdan II. fegyver áll rendelkezésre. *Lovasság:* 1 gárda-, 4 sor- és 6 közönséges lovas ezred; fegyverzetük a 8 mm.-es Mannlicher-karabély. *Tábori tüzérség:* 9 tábori tüzérezred, melyek mindegyike 3 osztályból s ezek ismét 3—3 üteghől állanak; anyag: 7·5 cm. ürméretü Canet-rendszerü gyorstüzelő ágyúk 4 mm.-es védőpáncélokkal. Azonkivül van még 3 önálló hegyi tüzér osztály, mindegyike 3—3 üteggel s ezek 6—6 löveggel; újabban még 9 gyorstüzelő hegyi üteget rendeltek Schneider creuzoti gyárában. *Várttüzérség:* mintegy 200 darab régibb és újabb keletü ostromágyú, tarack, mozsár stb. *Müszaki csapatok:* Három 6—6 századból álló utász zászlóalj, egy 3 századból álló távirózászlóalj és egy 5 századból álló hidász zászlóalj; fegyverzetük a Berdan dragonyos puska állandóan feltüzött szuronnyal. *Vonat:* 9 vonat zászlóalj. *Egészségügy:* 9 egészségügyi század. *Lőszer:* lőfegyverenként 150 s azonkivül a zászlóalj-málhásállatokon még 50 töltény; a lőszerintézetekben 100 töltény fejenként. A lovasságnál karabélyonként 60, forgópisztolyonként 36 töltény. Gyorstüzelő tábori lövegenként 477 töltény; ezen belül a shrapnelek és robbanó gránátok aránya 4:1-hez; hegyi lövegenként 400 töltény. *Élelmezés:* a gyalogosnál 3 napi adag, az ezred vonatán 2, a hadosztály vonatán további 4, összesen tehát 9 napi élelmi adag. *Országerődítés:* Vidinben egy körítvény (Enceinte) és egy földművekből álló öv; a régi bolgár erőd-négyszögnek, Szilisztria—Rusccuk—Sumla—Várna, már alig van katonai értéke. Szófiának az Iszker balpartján egy 7 földműből álló öve van. Szlivnicának egy 7 fél állandó erődből álló központi mentsvára (Reduit) és azonkivül a szerb határ felé előretolt földművei vannak. A török határ mentén erődítmények egyáltalában nincsenek.

Igazságszolgáltatás és egyházi ügyek. Az igazságügyi szervezet az 1880 máj. 25-iki törvényen alapszik. Szófiában a 12 tagból álló «legfőbb semmitő szék» az igazságszolgáltatás egyöntetüsége fölött őrködik. Fölebbviteli törvényszékek (apelativno szdiliste) vannak Szófiában, Plovdivban és Russzeban 10—10 bíróval; a kerületi bíróságok (okrzsno szdiliste) száma 23, 3—10 bíróval. Egészen 1000 frankig a magánjogi perekben a békebirák (mirovij szdija) ítélnek; számuk: 93. A bolgár alkotmány szerint minden vallás, amennyiben az állam törvényeibe nem ütközik, szabadon gyakorolható. A bolgár-ortodox egyház az állami egyház, ezt a püspökök szinódusa kormányozza; a püspökségek száma 7. A püspököket a püspökség választói által kijelölt két kandidátusból a szinódus nevezi ki. A bolgár kolostorok közül a legtekintélyesebb és leggazdagabb a rilói Szt. János-kolostor. A görögöknek 5 eparchiájuk, az örményeknek 1, a róm. katolikusoknak 2 püspökségük van. Mindezeket, valamint a mohamedánusok muftijait és a zsidók főrabbiját az állam fizeti.

Irodalom. Kanitz, Donau-Bulgarien u. der Balkan, 3 kötet, Leipzig 1875—79; De Laveleye, La Péninsule des Balkans, 2 kötet, Bruxelles 1886; Jireček, Das Fürstenthum Bulgarien, Wien 1891; Franz Joseph, Prinz v. Battenberg, Die volkswirthschaftliche Entwickelung Bulgariens v. 1879 bis zur Gegenwart, Leipzig 1891; Lux A. E., Die Balkanhalbinsel. Freiburg i. Br. 1887; Toula F., Reisen u. geologische Untersuchungen in Bulgarien, Wien 1890; Beiträge zur antiken Geographie u. Epigraphik v. Bulgarien u. Rumelien (Monatsbericht der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin; 1881 máj. 12-ről szóló ülés, 543—469. lap). Lamouche, La Bulgarie dans le passé et le présent, Paris 1892; Velenovszky J., Flora Bulgarica, Prag 1891; Kryvosiev A., Karte Bulgariens u. der angrenzenden Länder (1,420,000. Filippopol 1893); Dicey, A peasant state, an account of Bulgarie 1894, London 1894: Durastel, Annuaire international de la Bulgarie, 1898-tól; Delaunay, La Bulgarie d'hier et de demain. Paris 1907; Gubernatis, La Bulgarie et les Bulgares, Firenze 1899; Generalkarte v. Mitteleuropa 1:750,000 (B.-ból egyes részek hiányzanak), kiadta a bécsi katonai földr. intézet.

Története. B. legrégibb lakói a thrákok. A rómaiak az országot Kr. u. 6. *Moesia* néven tartománnyá tették és 375-ig birták. Ez évben Valens császár a húnok elől menekülő nyugati gótokat fogadta be, kik azután magukhoz ragadták a hatalmat. Nemsokára húnok és szláv törzsek prédájává lett, mígnem 679—680. a finn-ugor eredetü *bolgárok* szállották meg a tartományt, mely azóta nevüket viseli. A régi B., mely 680-tól 1019-ig fennállott, több hatalmas fejedelemmel dicsekedett. Ilyen volt a harcias *Krum* kán (800—815, l. o.), *Boris* kán fölvette 864. gör. kel. ritus szerint a kereszténységet és azóta Mihálynak nevezte magát; 870. pedig az új keresztény bolgár egyházat a konstantinápolyi patriárchának vetette alá, aki viszont a szláv nyelv használatát az istentiszteletnél megengedte. *Simeon* kán s utóbb cár (893—927) nagyhatalom fokára emelte B.-ot a Balkánon. Röviddel trónralépése után ugyan csapás érte, amennyiben a VI. bölcs Leó bizánci császárral szövetkezett magyarok hadait legyőzték, székhelyét és országát kifosztották. A megalázott Simeon azonban bosszut forralva, a bessenyőkkel szövetkezett, akik a magyar lovashad távollétében az etelközi táborban visszamaradt nőket, gyermekeket és öregeket megrohanták és leölték. A magyarok elvonulása óta Simeon országát a Rodopéig és Pindusig terjesztette és övé lett Thrácia, Makedónia és Thessalia É.-i fele s Epirus egy része. Még Konstantinápolyt magát is két ízben szorongatta. Szerbia és a bizánci császár évi díjat küldtek székvárosába Preszlavába (ma: Eszki Sztambul). Azonfelül a bolgár érseket függetlenítette a konstantinápolyi patriárcha fenhatósága alól, felvirágoztatta az ó-szlovén irodalmat (l. o.) és mindezek fejében a bolgárok és görögök cárjának címezte magát. Fia, a békés *Péter* cár (927—969) a bogomil szekta (l. *Bogomilok)* következtében B. két részre szakadt. A keleti országot (Dunamelléki B. és Thrácia) Tzimiszkesz János 970. a bizánci császársághoz csatolta. A nyugati B.-ot az Ochridában székelő Sziszmanidák kormányozták 963—1014-ig, amidőn II. Basilios császár B.-ot meghódította és leigázta. Sok ezer bolgár fogolynak kitolatta szemeit és így védtelenekké tette (l. *II. Basilios, a bolgárölő*). B. immár görög provincia rangjára sülyedt. A szolgaság 1186-ig tartott, amidőn *Péter* és *Asen* testvérek (l. *Asen)* B.-ot felszabadították és a Duna mentén az 1186—1393-ig fennállott *harmadik B*-ot alapították.

Kalojján öccsük (1196—1207) elfogta I. Balduin bizánci császárt és Drinápolyig hódított, III. Ince pápától pedig kir. koronát kapott. *II. Asen* cár (1218—41), II. András királyunk veje alatt B. visszanyerte egykori (Simeon korabeli) terjedelmét; Asen még az Adria mellékén is megvetette lábát, de a szomszédok, köztük Imre magyar király ellen folytatott állandó küzdelmek gyöngítették az országot. Asen halála után IV. Béla királyunk unokaöccse, *Kálmán*, majd (1246) ennek még gyermeköccse, *Mihály* következett (1255), aki a magyar fenhatóság és nevezetesen Rasztiszláv (l. o.) fenhatósága alatt állott, úgy hogy IV. Béla a B. királya címet is használta, Mihály pedig Rasztiszláv leányát vette nőül. Mihály megöletése után Rasztiszláv vette föl a bolgár cár címet. 1285. körül B. Ny.-i részeit Dusán szerb cár hódította el, míg az ÉK.-i részen tatárok garázdálkodtak. A legveszedelmesebb ellenfél azonban a *török* lett. I. Murád szultán már 1366. tette III. Sziszmant adófizetőjévé. Nagy Lajos győzedelmes hadjáratai és a *bolgár bánság* alapítása könnyítettek ugyan egy ideig (1367—93) B. sorsán, III. Sziszmán öccse, Stracimir hűbérese is lett Lajos királynak; 1393-ban azonban Bajazid szultán Trnovót, 1394. pedig Vidint (Bodont) kerítette hatalmába és a két B.-i fejedelem, III. Sziszman és Stracimir mint földönfutó halt meg idegen földön. B.-nak Zsigmond király által tervezett felszabadítása Nikápoly mezején 1396. kudarccal ért véget, csakúgy mint I. Ulászló alatt 1444. a várnai hadjárat.

B. 485 évig viselte a török igát. Jobb módú családjai török hitre tértek, de az alsó nép hű maradt görög vallásához. Végre 1875. megtelt a szenvedések kelyhe és a bolgárok fegyvert ragadtak. A törökök ugyan vérözönbe fojtották a felkelést (l. *Bulgarian atrocities)*, de éppen ezzel siettették Anglia, Oroszország és más nagyhatalmak közbelépését. 1876-ban Konstantinápolyban konferencia gyűlt egybe, melyen a nagyhatalmak két autonom bolgár tartomány alakítását hozták javaslatba, amit azonban a porta elvetett. Erre a csökönyösségre Oroszország magára vállalta a bolgárok felszabadítását, kiknek érdekében megindítá az 1877—78. véres háborút, mely a sanstefanói békére vezetett (1878 márc. 3.). *A berlini kongresszus* e békekötést módosítván, a Balkántól É.-ra elterülő bolgár földet és Szófia környékét felszabadította a török iga alól; a Balkántól D.-re fekvő Kelet-Ruméliában lakó bolgárokat ugyan továbbra is adófizető török alattvalók sorsára kárhoztatta, de ez utóbbiak számára is közigazgatási autonomiát és keresztény vallású kormányzót eszközölt ki a portánál. 1879 febr. 23. nyilt meg Dondukov Korzakov orosz herceg, mint ideiglenes kormányzó alatt Trnovóban az *első bolgár nemzetgyűlés*, mely Dondukov tervezete nyomán B.-t *alkotmányos örökös monarchiává* tette. Maga az alkotmány a lakosság csekély művelődési fokához mérten túlságos szabadelvű volt. Követte ezt az időközben megválasztott rendes képviselői kamara gyülekezése, mely egyhangulag *Battenberg* Sándor (l. o.) *herceget* emelte a fejedelmi székbe, aki a felajánlott trónt *I. Sándor* néven elfogadta.

Az új, rokonszenves fejedelem június 8-án vonult be Trnovóba, a következő nap pedig megesküdött az alkotmányra. Azután megalakította *első minisztériumát*, konzervativ s orosz érzelmű politikusok köréből. Oroszország mindamellett megtközéssel tapasztalta, hogy az általa felszabadított bolgár nép függetleníteni szeretné magát befolyásától. Ezóta a cár elhidegült, sőt nemsokára haragját is éreztette B.-gal. Más tekintetben a radikális többség (Karavelov pártja) meghasonlott Sándor fejedelemmel. Elvégül Sándor az alkotmány megszorítását elkerülhetetlennek látta és ez ügyben (1880 jan.) Szt.-Pétervárra is utazott, ahol azonban terveiről lebeszélték. Hazatérte után tehát a mérsékelt radikális *Cankov* elnöklete alatt koalíciós minisztériumot alakított, de még ez évben (dec. hó 29-én) Cankov miniszterelnököt elmozdította, a kamarát feloszlatta és a fejedelmi hatalom öregbítéséhez fogott. Követelte nevezetesen, hogy a nemzetgyűlés őt 7 évre rendkívüli hatalommal felruházza, hogy a szükséges reformokat megalkothassa. Az 1881 jún. 4-iki ostromállapot közepette megválasztott képviselőház óriási többsége az alkotmány-revíziót helyeselte és Sándort a rendkívüli hatalommal felruházta. Ámde az örökös pártoskodásokat és fondorlatokat nem birta leküzdeni. Cankov és pártja az orosz főkonzulban, Hitrovo-ban (l. o.) akadt hatalmas pártfogóra. Sándor végre megunva a cselszövényt, Szt.-Pétervárra sietett a cárhoz, ki erre Hitrovo-t szabadságolta, B. ügyeinek megvizsgálásával pedig Szobolev és Kaulbarsz Sándor tábornokokat bizta meg.

Sándor visszatérése után (1882 jún.) új minisztériumot alakított, miniszterelnökké és belügyminiszterré megtette Szobolev orosz tábornokot, Kaulbarszt hadügyminiszterré, míg Grekov az igazságügyi tárcát kapta. Az 1882-iki választások konzervativ többséget eredményeztek, ámde most az orosz tábornokok a bolgár miniszterekkel hasonlottak meg, úgy hogy Sándor kénytelen volt három bolgár minisztert elbocsátani. Ezek már most bosszuból emlékiratban közhírré tették, hogy a két orosz tábornok B.-ot orosz tartománnyá akarja átalakítani és hogy a hadsereg magasabb állásait kizárólag oroszoknak juttatják. Ebben nagyobbrészt igazuk is volt, sőt az új orosz ügyvivő, Jonin ezredes, nyiltan Sándor ellen agitált. Minden jel arra mutatott, hogy Sándor fejedelem vagy föltétlenül engedni lesz kénytelen az oroszoknak, vagy a cár megbuktatja. Karagyorgyevics Péter, a montenegrói fejedelem veje (a mostani szerb király) volt kiszemelt utóda.

Szobolev engedetlensége és magatartása végre arra birta Sándort, hogy őt elbocsássa (1883 aug.) és hogy B.-ból való távozásra szólítsa fel. Szobolev azonban nem tágított, Jonin pedig *ultimátumot* adott át a fejedelemnek, mely szerint Sándor rendkívüli hatalmát leteszi és a kormányt a két orosz tábornoknak átengedi; ezenfelül egybehívja a nagy nemzetgyűlést az alkotmány módosítása céljából. Az elszigetelt Sándor kénytelen volt engedni. Csakhogy az orosz diadal korai volt, mert a szept. 4. egybegyűlt nagy szobránje Grekov felszólítására az oroszok sérelmes beavatkozása ellen fordult és a következő tartalmú feliratot fo-

gadta el: «Az ország egyhangúlag kívánja, hogy a régi (trnovoi) alkotmány a Sándor fejedelem által szükségesnek vélt módosításokkal ismét életbe lépjen és hogy az ország teljes függetlensége megint helyreállíttassék.» A kijátszott orosz tábornokok erre beadták lemondásukat és visszatértek hazájukba; Sándor fejedelem pedig még ugyanazon napon, szeptember 6. Cankov elnöksége alatt koalíciós minisztériumot alkotott, mely a helyreállított trnovoi alkotmányt módosítá. Az orosz kormány ugyan látszólag megnyugodott a dologban, de azért boszút forralt.

1885 szept. 18. keleti Ruméliában felkelés tört ki, melynek vezérei Ruméliának B.-gal való egyesítését írták zászlajukra. A bolgár nemzet annyira rokonszenvezett a felkelőkkel, hogy Sándor kénytelenségből a hadsereg mozgósítását elrendelte, és szept. 21. Filippopolba indulván, a két ország közötti uniót kimondotta. A nagyhatalmak azonban (Anglia kivételével) a berlini szerződés ezen megszegése ellen tiltakoztak, az orosz cár pedig Sándort orosz tábornoki rangjától megfosztotta. Szerbiában és Görögországban vérszemet kaptak és szintén területi nagyobbodást követeltek. Milán szerb király B. zavarát a maga javára akarta fordítani és nov. 13. megokolatlanul B.-nak háborút izent. Ezen *szerb-bolgár háború*-nak, mely mindössze 1885 nov. 13—28-ig tartott, Szerbia adta meg az árát. Nov. 16—19. Szlivnicánál a bolgárok Milánt csúfosan megverték és a meghátráló szerbek sarkában Szerbiába hatoltak és Pirot városát megszállották. A szerbek csakis Bécs közbelépésének köszönhették, hogy Sándor fejedelem nov. 28. fegyverszünetet, 1886 márc. 3. pedig végleges békét kötött velük, még pedig a status ante quo alapján. Időközben a bolgár kormány a portával is kiegyezkedett; az április 5. szerződés értelmében a szultán ugyanis beleegyezett, hogy a mindenkori bolgár fejedelmet 5—5 évre keleti Rumélia kormányzójává fogja kinevezni. Ezzel tehát a két szomszéd ország egyik leghőbb óhaja, a *bolgár unió*, testet öltött és a rumméliai képviselők (számra 91) a bolgár nemzetgyűlésben foglaltak helyet. A bolgár nép túlnyomó többsége hálás szívvel emlegette Sándor, a «szlivnicai hős» nevét.

Ezek a fényes sikerek újra felkeltették III. Sándor orosz cár haragját és az orosz zsoldon élő pánszláv bolgár izgatók és a radikálisok most sem hagytak fel aknamunkáikkal. Összeesküvés támadt, melyben néhány megvásárlott tiszt is résztvett. 1886 aug. 8. éjjel Grujev őrnagy és Benderev kapitány a fejedelem hálószobájába hatoltak és pisztolyaikat Sándor mellének szegezve, lemondásra kényszerítették. Aztán katonai fedezet alatt Reni határvárosba vitték. Mindez néhány óra alatt, kevesek tudtával történt. Mihelyt az ország a merényletről értesült, *ellenforradalom* támadt, melynek vezére, Sztambulov, a kamara elnöke, Sándor fejedelmet visszahivta. Sándor erre szept. 3. tényleg vissza is tért és a nép örömrivalgásától kísérve, újra bevonult Szófiába. De politikai hibát tett. Ruszcsukból trónját táviratilag a cár rendelkezésére bocsátotta. A cár azonban ezt az ajánlatot visszautasította s a levelezést nyilvánosságra hozta s így Sándort kompromittálta. Sándor erre szept. 7. véglegesen lemondott és B.-ot otthagyta.

A kormányt egyelőre háromfejű kormányzóságra bizták, mely mellé Radoszlavov elnöklete alatt átmeneti minisztérium alakult. A régensekre (első sorban Sztambulov) súlyos feladat nehezedett. Kaulbarsz Miklós tábornok, az orosz ügynök vakmerő módon izgatta a népet a régensek ellen. Végre megnyilt október 29. a nagy nemzetgyűlés. Az orosz kormány titkon Leuchtenberg herceg érdekében fáradozott, míg nyiltan Dadian mingreliai herceget ajánlotta fejedelemnek. A nemzetgyűlés azonban Valdemár dán herceget (a cár sógorát) választotta fejedelemnek. Csakhogy ez a cár intésére a választást elutasította. A nemzetgyűlés erre 1887 júl. 7. *Koburg-Kohárý Ferdinánd herceget* választotta nagy többséggel bolgár fejedelemnek, aki a választást Ebenhöchben elfogadta és aug. 28. Trnovóban az alkotmányra megesküdött.

Oroszország tiltakozása következtében egyelőre sem a szultán, sem a nagyhatalmak Ferdinándot el nem ismerték. Mindamellett uralma rövid idő alatt szilárd gyökeret vert, és B. békés fejlődésnek indult. Ferdinánd legerélyesebb támasza *Sztambulov* miniszterelnök vala, ki orosz orgyilkosokkal szemben is rettenthetetlenül vezette az államhajót és az izgatókat és összeesküvőket a legerélyesebben fékentartotta és Hitrovo árnyait Európa előtt leleplezte. A szept. 5. megválasztott kamara óriási többsége helyeselte ugyan Sztambulov magatartását, de a leálcázott orosz párt dühében orgyilkosságokra vetemedett, melyeknek Vulkovics, a konstantinápolyi bolgár diplomáciai ügyvivő s Belcsev pénzügyminiszter áldozatul esett. A gyilkosok ez ízben is Oroszországba menekültek, mely őket ki nem szolgáltatta, de megkerült cinkostársaikat Sztambulov felköttette. Ferdinánd fejedelem 1893 febr. 12. Firenzében Bourbon Mária Lujza hercegnővel, Róbert pármai ex-herceg leányával tartotta kézfogóját. Az ország örömmel fogadta az eljegyzés hirét, a dinasztia megszilárdításának zálogát látván benne.

Bár Ferdinánd fejedelem nagy hálával tartozott Sztambulovnak, idővel ez mégis terhére vált és lehetetlenné tette az orosz cárral való kibékülést. Ezen okokból 1894 márc. 30. Sztambulovot (l. o.) az orosz párt örömére elbocsátotta. Utóda, *Sztoilov* nagyobbára Sztambulov ellenfeleiből szemelte ki kabinetjét, egyúttal pedig előkészíté B. és fejedelmének kibékülését Oroszországgal. Sztambulov (1895 jul. 15.) orgyilkosok keze alatt elvérzett, ellenségei, a számkivetésből hazatérő oroszpárti Clement metropolita érsek és Cankov befolyásos állásokhoz jutottak. A fejedelem, az 1894 jan. 30. született Boris herceget (anyja, nagyanyja Koburg Lujza s az összes rokonok, valamint a pápa ellenére) gör. kel. ritus szerint kereszteltette meg és magát II. Miklós cárt kérte fel fia keresztapjának, aki kérelmét meghallgatta és Ferdinándot végre elismerte fejedelemnek. Ezzel Ferdinánd trónját végleg megszilárdította. Most a szultán is elismerte fejedelemnek. Szintúgy a többi nagyhatalom.

A török-görög háború napjai alatt Sztoilov Makedónia és Tesszália annektálását tervezte,

ámde a nagyhatalmak ezt ellenezték. Már bukófélben volt, midőn a keletruméliai vasút tervezett megvétele őt és társait elsöpörte, 1899 jan. 31. Utódja, a mérsékelt *Grekov* korántsem vált be Oroszország oly buzgó uszályhordozójának, mint elődje.

A Grekov-kormány az 1899-iki választásokban nagy többséget nyert, mely az államadósság konvertálását és a keleti vasúttal kötött szerződést jóváhagyta. Az ősz beálltával azonban Grekov utóda *Ivancsov* lett. Alatta Tenev pénzügyminiszter a pénzügyi válság orvoslása végett a földadó helyett a terményekben fizetendő tizednek behozatalát követelte, amibe a szobránje bele is egyezett; a tisztek és a tisztviselők fizetését 7%-kal megnyirbálták, Ferdinánd fejedelem pedig önként mondott le civillisztájának feléről. Összesen 9 milliót takarítottak meg. Ivancsov után (1900 dec.) a miniszterelnökség *Petrov* tábornok kezére szállt, de mert a febr. elején megejtett választásokban a kabinet kudarcot vallott, ő is visszalépett, mire *Karavelov* alakított kabinetet. Az új kabinet a Makedóniában garázdálkodó bolgár emigránsck üzelmeivel szemben semleges álláspontra helyezkedett és Paprikov, az új hadügyminiszter, el is tiltotta az aktiv katonákat a makedón ligában való részvételtől; de a felzaklatott közvélemény hű maradt a makedón ügyhöz és 60 radikális képviselő *Szarafov* alatt nyíltan is pártját fogta a fölkelők bizottságának.

Miután a szobránje 1901 végén az ú. n. «dohányrégie-kölcsön»-t leszavazta, Karavelov 1902 elején beadta lemondását. Most a Cankov-párti *Danev* alakított kabinetet, ki új választás útján teremtett magának többséget. Sok huza-vona után sikerült végre 125 milliónyi kölcsönt megkötni. Közben a szobránje az Ivancsov-minisztériumnak néhány tagját (Ivancsov, Radoszlavov, Toncsev és Tenev) vád alá helyezte, mely pör 3 miniszter elitélésével ért véget. Megelőzőleg Ferdinánd fejedelem jun. — ez alkalommal első ízben — Danevvel együtt Szt.-Pétervárott járt, ahol Lambsdorff orosz külügyminiszter a cár nevében a makedón-liga megfékezését követelte. Erre Danev 1903 febr. a makedón ligát feloszlatta, 3 héttel később pedig a ligát következetesen pártoló Paprikov eltávolítását követelte, amitől azonban Ferdinánd idegenkedett. Danev tehát márc. beadta lemondását. Hosszúra nyúló válság után *Petrov* tábornok alakított máj. 19. új kabinetet, mely a portát igyekezett a ruméliai bolgárok javára engedményekre rávenni. A nagyhatalmaknak egyre csittító szavára hajló Ferdinánd fejedelem húzódott a hadizenettől és beérte egynéhány miniszter kicserélésével (1904—5). 1906-ban Petrov is távozott és *Petkov* lett utóda. Midőn pedig Petkov 1907. orgyilkosságnak esett áldozatul, a Sztambulov-párti *Gudev* (a szobránje elnöke) nyerte el a hatalmat. Ez évben tartotta az özvegy sorsra jutott Ferdinánd eljegyzését Eleonora reuss-köstritzi hercegnővel. A makedóniai mozgalom Szarafov megöletése óta némileg lecsöndesedett. Az *1908. év* ismét kabinetválságot érlelt. Gudev helyére a demokrata *Malinov* lépett, aki Makedónia számára autonómiát és keresztény kormányzót követelt. Okt. 5. az a hír lepte meg Európát, hogy *Ferdinánd fejedelem* Trnovóban saját hatalmából *Bolgárországot és Kelet-Rumeliát királyság rangjára emelte* és a szultán fenhatóságát véglegesen lerázta. Megelőzőleg Ferdinánd megnyerte I. Ferenc József beleegyezését, aki ugyanakkor csatolta véglegesen Boszniát és Hercegovinát az osztrák és magyar monarchiához. A legközelebbről érdekelt fél, Törökország, tiltakozott ugyan a történtek ellen, de fegyverhez egymagában nem nyúlhatott. Néhány hónappal utóbb pedig belenyugodott ama szerződésbe, mely szerint a B. részéről Kelet-Rumélia fejében (különben sem) fizetett évi adóról lemond, továbbá, hogy B. 82 millió frankot fizet Törökországnak végkielégítés címen. Alig hogy a szobránje ezt a szerződést jóváhagyta, Oroszország elsőnek sietett Ferdinándot hivatalosan is új méltóságában elismerni, aki azután nejével Szt. Pétervárott és Konstantinápolyban, majd Brüsszelben, Londonban és Párisban, végül Cetinjében tett látogatást.

1911-ben két esemény foglalkoztatta B.-ot: több Sztambulov-párti volt miniszter ellen indított vádkereset (mely még nem érte végét) és a Malinov-kabinet visszalépése. Malinov vonakodott a fejedelem hatalmának öregbítésére célzó törvényjavaslatokat a nagy nemzetgyűlés előtt indokolni. Ez az 1911 márc. végén utódjául kinevezett *Gesov*-nak vált feladatává.

Irodalom. Engel J. Ch., Gesch. d. Bulgarei, 1797; Šafarik P. J., Slavische Alterthümer, 1837; Boué, La Turquie d'Europe, 1840; Blanqui A., Voyage en Bulgarie, Paris 1843; Hilferding, Gesch. der Serben u. Bulgaren, oroszból ford., 2 köt., 1856 és 1864; Brótos, La Bulgarie ancienne et moderne, Peterbourg 1856; Barth H., Reisen durch das Innere der Türkei. 1864; Drinov S. Marin, Bolgár egyháztörténet; A bolgárok östörténete, 1869, és A Balkán-félszigetnek a szlávok által történt gyarmatosítása, 1871 (bolgárul írt, sok tekintetben úttörő munkák); Jireček Konst., Bibliogr. de la littérature bulgare, Wien 1870; Hahn J. G., Reise durch das Gebiet d. Drin u. Wardar, Wien 1869; Dumont, Les Bulgares, Paris 1878, 2. kiad.; Lejean, Voyage en Bulgarie, 1873; Kanitz, Donau-Bulgarien u. der Balkan, 3. köt., 3. kiad. 1882; és Reisen in Süd-Serbien u. Nord-Bulgarien, Wien 1868; Gladstone, Bulgarian horrors, 1876; Jireček Konstantin, Gesch. des bulgar. Volkes, Prag 1876 (magyarul l. alább); Drandar A. G., Cinq ans de règne; Le prince Alex. de Battenberg, Paris 1884, és Les causes occultes de la question bulgare, Paris 1887; Zahn A., Der Kampf der Bulgaren und ihre Nationaleinheit, Leipzig 1886, és Aus bulgarischer Sturmzeit, 1886; Tuma, Die östl. Balkanhalbinsel, Wien 1886; Sobolev, Der erste Fürst von Bulgarien, Leipzig 1886; Gopčevič Szpiridion, Bulg. u. Ostrumelien, u. o. 1886; Koch Adolf, Fürst Alex. v. B., Darmstadt 1887 (Koch udvari papja volt Sándornak); Charles le Rey, Souvenirs politiques et militaires de Bulgarie, Paris 1887; Samuelson, Bulgarien, London 1888; Mach örnagy, Elf Jahre Balkan, Breslau 1889; Möller, Der serbisch-bulg. Krieg, Hannover 1886; Battenberg Ferenc József herceg (l. o.), Die volkswirtschaftliche Entwicklung Bulgariens von 1879 bis zur Gegenwart, Leipzig 1891; Marin P., Bulgares et russes vis à vis le triple alliance, Paris 1891; Cholet, Etude sur la guerre Bulgaro-Serbe, Paris 1891; Lamouche, Das Fürstentum Bulgarien, Wien 1891, franciául is megjelent; Jireček Konst., Das Fürstentum Bulgarien, Wien 1891; Rausch K., B., Seine wirtschaftl. u. finanzielle Entwicklung, Wien 1892; Duerf, Die bulg. Rente, u. o. 1893; Leonow, Geheime Dokumente der Russischen Politik in Bulgarien, Berlin 1893; Dicey, A peasant state, an account of Bulgarie, London 1894; Beckmann, Die Wahrheit über Bulgarien, Leipzig 1898; Drenkoff, Die Steuerverhältnisse Bulgariens, Jena 1900; Durastel, Annuaire internat. de la Bulgarie (1898 óta évenk.); Wlachoff, Die landwirtschaftliche Entwicklung Bulgariens, Sofia 1907; De Launay, La Bulgarie, Paris 1907; Moustapha Nedjmidin, Völkerrechtliche Entwicklung Bulgariens seit 1878, Bonn 1908; Weigand, Rumänen u. Aromunen in Bulgarien, Leipzig 1907; Chaunier, La Bulgarie. Étude diplomatique, Paris 1909; Bousquet, Hist. du peuple bulgare, u. o. 1909; Drandar, La Bulgarie sous le

prince Ferd. I., u. o. 1909; Petkoff, La presse en Bulgarie, u. o. 1910; Abadjeff, Die Handelsbeziehungen Bulgariens, Leipzig 1910; Nikoltschoff, Das Bildungswesen Bulgariens (hivatalos mű), u. o. 1910; Woods, The danger zone of Europe, London 1911; Ruland, Geschichte der Bulgaren, Berlin 1911.

Magyar vonatkozásuk: Jirecek K., A bolgárok története, magy. ford. Mayer Rezső, Nagybecskerek 1889; Wertner Mór, Glossen zur bulgarischen Zaren-Genealogie, Ungar. Revue 1890, és A délszláv fejedelmi családok származása és története, Temesvár 1890. V. ö. Turul, 1891, 48. l.; Szabó K., A bolgár háború, Új M. Muz. 1862 és Kisebb tört. munkái I. 99; Kukuljevic, Észrevételek e cikkhez, Margalits, Repertorium, I. 93; Schafarik és Palacky, A bolgár háború koráról, Botka a Századokban 1878, 343.; Klaic, Nagy Simon bolgár cár, Vienac. 1877. évf.; Balascev, Újabb adatok a bolgár háborúról, Bysant. Zeitschrift X.; Magyar-bolgár összeköttetések, Századok 1898, 112.; Nagy Lajos és a bulgárok, Századok 1898, 119.; Thallóczy L., Nagy Lajos és a bulgár bánság, u.o. 1900. V. ö. Jorga, Gesch. des osmanischen Reiches, I. 230 sk.; Huber Alf., Ludwig d. Grosse u. die ungar. Vasallenländer, Archiv für österr. Gesch. 66 köt.; A nikápolyi csatáról és Zsigmond király bolgár hadjáratáról (l. o.); szintúgy az I. Ulászló a várnai csatáról szóló irod.

Bolgár pénzek, l. *Délszláv pénzek*.

Bolgár szőllő, erdélyi, fehérszemű csemegeszőllőfajta. Fürtje középnagy, laza, bogyói nagyok, kerülékesek, sárgászöldek, a napos oldalon barna pettyekkel; húsa ropogós. Középérésű.

Bolgártelep, kisk. Torontál vm. nagyszentmiklósi j.-ban, (1910) 721 bolgár, német és magyar lak.; u. p. Keglevichháza, u. t. Óbessenyő.

Bolgár unió, l. *Bolgárország*.

Bolgrád, város Besszarábia orosz kormányzóságban, a Jalpuch-tó É.-i végében a Jalpuch folyó torkolatánál, (1897) 12,388 nagyobbára bolgár lak., akik élénk gabonakereskedést folytatnak. 1856—1878-ig Moldvához tartozott.

Bolha, l. *Bolhák*.

Bolhabogár (állat), l. *Haltica*.

Bolhafű (növ.), l. *Pulicaria*.

Bolhák *(Aphaniptera, Siphonoptera, Pulicidae,* állat), a rovarok egyik kis csoportja, melyet egyes rendszerezők külön rendnek tekintenek, mások pedig a legyek *(Diptera)* rendjébe osztanak. Testök oldalról kissé összenyomott, fejök kicsi, szájrészeik pedig szívásra és szúrásra módosultak; szipókájukat a felső állkapocs és a felső ajak alkotja, az alsó állkapocs (maxilla) pedig késszerű és a bőr átvágására alkalmas. A tor 2. és 3. izén az elcsenevészett szárnyak nyomai láthatók. Lábaik közül a hátsó pár a leghosszabb és ugrásra igen alkalmas. Lárváik lábatlanok. Mindnyájan vérrel táplálkoznak. Eddig 30-nál több fajuk ismeretes; hazánkban 11 fajukat észlelték.

Közönségesebb fajai: A *közönséges bolha (Pulex irritans* L.) vöröses vagy sötétbarna, csaknem fekete színű és 0·2—0·4 cm. hosszú. Feje csupasz, elől gömbforma, szeme aránylag nagy, lábai pedig erős sertékkel vannak fedve. Bábja tojásalakú, kezdetben fehér, később sötét színű. A közönséges bolha csak emberen élősködik és kiválóan szereti a meleg helyeket; míg állítólag az É.-i sarkon hiányzik, addig száma dél felé haladva egyre szaporodik. Ugró lába igen nagy segítségére van hirtelen helyváltoztatásaiban. A megtermékenyített nőstény hosszúkás tojásdad petéit a padló repedéseibe, porba vagy szemétbe helyezi. Különösen kedvező tenyészésére a nedves fürészpor, melyben a néphit szerint a bolha magától támad. A petéből hat nap alatt kikel a fehér színű, karcsú termetű, lábatlan lárva, mely már tizenegy nap mulva bebábozódik; a bábból 11 nap mulva kikel a bolha. Télen a bolha fejlődése tovább tart (6 hétig). A rövid fejlődési időszak és a nőstény petéinek nagy száma magyarázza meg, hogy miért szaporodik e rovar oly gyorsan. Legjobb szer ellene a perzsa rovarpor és a folytonos tisztaság.

A *kutyabolha (Pulex canis*, Curtis) abban különbözik az előbbitől, hogy feje és előtora tüskés. Életmódja hasonló az előbbihez. A *homoki-* vagy *fekélybolha (Sarcopsylla penetrans* L.) Dél-Amerika trópusi és szubtrópusi vidékein az ember lakása közelében honos. Megtermékenyített nőstény emlősállatok és az ember bőre alá furakodik, főleg az ujjak közé és a köröm alá s ezáltal viszketést, sőt genyes gyuladást okoz. A hím úgy táplálkozik, mint a többi bolhafaj. V. ö. *Kohaut* R., Magyarország bolhái (Állattani Közl. II., 1903, 25—46. lap, III tábla); *Ritsema*, Vers. einer chronol. Uebers. d. bisher sich. benannt. Arten d. Gattung Pulex (Zeitschr. f. d. ges. Naturw., LIII. köt., 1880, 181—185. l.); *Rothschild* N. C., Contrib. to the knowledge of Siphonoptera (Novit. Zoolog., V., 1898).

Bolharákok *(Amphipoda)*, a gyűrűsrákok egyik rendje. Testük oldalt összenyomott, külső páncéljuk meglehetős puha, szaru- v. bőrnemű; fejük leggyakrabban szabad, sokszor azonban az első, néha még a második torszelvénnyel is összenőtt; a tor 6—7 gyűrűből áll; az utolsó potrohszelvény önálló, kicsiny. Két pár csápjuk közül az első hosszabb a másodiknál, amely gyakran hiányzik is. A tor 7, a potroh pedig 6 lábpárt visel, amely utóbbiak közül 3 pár úszó-, 3 pár ellenben ugrólábpár. A torlábakon találjuk a kopoltyúkat és a költőüreget alkotó lemezeket. Idegrendszerük agyducból, garatgyűrűből és 10—20 pár ducból álló hasducláncolat; szemeik összetettek. Kopoltyúkkal lélekzenek. Szívük a hátoldalon fekszik. Váltivaruak; a női ivarnyilások az 5-ik torlábon vannak; a hím ivarnyilások az utolsó torgyűrűn nyilnak. Fejlődésük egyszerű. Édes- és tengervízben egyaránt élnek, részint szabadon a növények között, részint élősködnek. Legtöbb fajuk a hideg tengerekből ismeretes; eddig 600-nál több fajt írtak le. Hazánkban csupán a *Gammaridae* családnak vannak képviselői, még pedig a *Gammarus* és *Niphargus* nemből összesen 5 faj él hazánkban; különösen gyakoriak friss forrásvizekben és kutakban; rendesen színtelenek és oldalt úsznak.

Bolhás, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 1073 magyar lak.; vasúti megálló; u. p. és u. t. Somogyszobb.

Bolhó, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 1828 horvát és magyar lak., postahivatallal; u. t. Babócsa.

Boli, B. járás székhelye Kasztamuni kisázsiai vilajetben, a B.-szu mellett, termékeny vidéken, 10,000 lak., posztókészítéssel és bőrgyártással. B. a régiek Claudiopolisa helyén áll; a törökök 1324. foglalták el; 1668. földrengés dúlta föl.

Boliac (ejtsd: —ak) *Cézár*, román író, szül. Bukarestben 1813., megh. 1880. Mint költő kisebb helyet foglal el az irodalomban; munkásságának értéke

azonban a politikai s társadalmi téren keresendő. Egész életében egyike volt azon román államférfiaknak, akik az oroszok ellen körömszakadtáig küzdöttek. Részt vett az 1848-iki forradalomban is s ezért kénytelen volt előbb Konstantinápolyba, majd Párisba menekülni. Művei: Operile luĭ Cesar B. (1835); Matilda (dráma, 1836); Meditaţiuni (Elmélkedések; társadalmi költemények, 1842); Poesiĭ noĭ (1847); Poesiĭ naţionale (1847); Despre archeologie. Cuza fejedelem alatt, aki a kolostorok vagyonát szekularizálta, ő vizsgálta meg a monostorok legnagyobb részét s tapasztalatai alapján írta a Mănăstirile închinate c. művét. Rosetti lapjának, a Romînul-nak hosszú ideig politikai cikkirója volt; cikkei külön is megjelentek: Culegere de mai multe articoli (1861). Szerkesztette a Curiosul, Buciumul s a Trompeta Carpaţilor c. lapokat.

Boli barlang, l. *Bol vára.*

Boliling v. *Buleleng*, Bali sziget (l. o.) főhelye.

Bolin, *Wilhelm*, finn filozófus és irodalomtörténetíró, szül. Szt.-Pétervárott 1835 aug. 2. Helsinkiben (Helsingforsban) kezdte tanulmányait s ott nyert tanári széket 1870.; 1873. az egyetemi könyvtár igazgatójának nevezték ki, miután nagy tanulmányutat tett volt Svéd-Német- és Franciaországban és Belgiumban. Németországban Feuerbach Lajossal ismerkedett meg, kihez lelkes híveként csatlakozott. Svéd nyelven írta: A család (1864), Európa állami élete s a filozófia polit. tanításai a XVI. sz. óta (2. köt. 1868—71) c. műveit. Német nyelven is sokat írt. (Die Entwicklung des Familienbegriffs bis zur Reformation 1860; Leibniz ein Vorbote Kants 1864; Die Lehre von der Willensfreiheit 1868; Über Ludw. Feuerbachs Briefwechsel und Nachlass 1877; 1891. egy újabb művet Feuerbachról, kivel a személyes érintkezés megszakadása után élénk levelezésben állott. 1894-ben megjelent tőle: Spinosa, Ein Kultur- und Lebensbild. Kiadta Shakespeare műveit (1889) s egy vígjátékot is írt (A király gyámfia, 1882).

Bolingbroke, *Henry Saint John, viscount*, angol államférfiú, bölcsész és történetíró, szül. 1678 okt. 1., megh. Batterseaben 1751 dec. 12. Oxfordban tanult s miután a kontinenst beutazta, egyideig igen léha, kicsapongó életet élt. 1701-ben az alsóházba választották, hol fényes szónoki tehetsége révén hamar híressé lett. Bár a tory-párthoz tartozott, 1704-ben Marlboroughtól elfogadta a hadügyi minisztérium vezetését, de a whigek onnan már 1708. kiszorították. Most két évig tanulmányokkal foglalkozott, azonban Anna királynővel összeköttetésben maradt. A szellemes írót és világfit ledérsége és könnyelműsége dacára sokan kedvelték. Az 1710-iki toryminisztériumban elnyerte a külügyminiszteri tárcát és miután 1712. Saint-John bárónak és B. viscount-tá nevezték ki, 1713. a közvélemény ellenére megkötötte az utrechti békét. Oxford gr. bukása után megbizatást nyert egy új minisztérium alakítására, de Anna királynő négy nap mulva bekövetkezett halála után megint elbocsátották s mivel felségsértéssel, a Stuartokkal való titkos összeköttetéssel vádolták, 1715 márciusban Franciaországba menekült, ahol III. Jakab államtitkára lett, de a trónkövetelő sikertelen skóciai partraszállása után B.-t elbocsátotta. 1723-ban I. György kedvesének közbenjárásával visszatérhetett Angliába és birtokait visszakapta, de politikai pályájának vége szakadt, amiért Walpole miniszterelnököt több röpiratban keményen megtámadta. Fontosabb iratai: Dissertation on parties és Idea of a patriot king (1738); Letters on the study of history (számos kiadásban), mely az angol deizmus történelmében korszakot alkot, és melyet Angliában ateista irányzata és államfelforgató tanai miatt szigoruan eltiltottak. Összes műveit kiadta Mallet (London 1753—54, 5. kötet és számos új kiadásban). V. ö. *Noorden*, Lord Bolingbroke (Historisches Taschenbuch, 6. kötet, Leipzig 1882); *Brosch*, Lord B. (Frankfurt 1883); *Hassal*, Life of Viscount B. (London 1888); *Sichel*, B. and his times (1901—2, 2 köt.); B. és II. Rákóczi Ferenc (*Márki* Sándor monográfiája, 3 k. 332 l.).

Bolintineanu (ejtsd: —nján) *Dimitrie*, román költő, szül. Bolintinban, Romániában, 1826., megh. u. o. a Pantelimon kórházban, a legnagyobb nyomorban 1872 szept. 1. Tanulmányait Bukarestben kezdte a Szt. Száva kollégiumban. Már akkor kezdett verselni s a *Golescu* testvérek, látván az ifjuban a kiváló költői tehetséget, kiküldték Párisba, hogy ismereteit ott gyarapítsa. De Párisban nem volt maradása, mert a 48-as idők őt is hazaszólították. Részt vett a forradalomban, és ezért száműzték. Mikor újra hazajött, Cuza megtette kultuszminiszternek. B. sokat utazott, különösen keleten. Bejárta Palesztinát és Egyiptomot. Utazásait több kötetben megírta: legérdekesebb román szempontból az Utazások a makedóniai románok közt című, mert ez az első munka, amely alaposabban foglalkozik a makedóniai románokkal és szokásaikkal. Irt igen sok történelmi költeményt s két regényt is: Manuil és Elena címen. Mint költő egyike a román irodalom kiválóbb költőinek; Florile Bosforului c. kötetében a kelet csodás világát annyi elevenséggel s oly ragyogó képzelettel festi, mely az «Ezer egy éj»-re emlékeztet. Hazafias költeményeiben erő és lelkesedés lüktet. Van több drámája is. Nevezetesebb munkái: Cîntece şi plîngeri (Dalok és panaszok), Legende şi basme naţionale, Poesiĭ vechĭ si noĭ, Bătăliele Romînilor, Conrad, Scrieri dramatice stb. Versei francia fordításban is megjelentek: Brises d'orient (1866) címen. V. ö. *Nagy* Károly, B. költészete (Kolozsvár 1898); *Popescu* Emilián, B. (Bpest 1892).

Bolivar, 1. 1908-ig egyik departamentoja Kolumbia délamerikai államnak. — 2. *B.*, tartománya Ecuador délamerikai államnak Chimborazo és Los Rios közt az Andokban, 43,000 lak., Guarand (l. o.) székhellyel. — 3. *B.*, Venezuela egyik állama Brit-Guayana, Brazilia, az Orinoko és az Apure közt, 372,447 km² területtel, (1907) 57,675 lak. Székhelye Ciudad B. (l. o., azelőtt Angostura). — 4. *B.*, város Kolumbia délamerikai államban a Cordilla Occidental és Central közt Almaguertől D.-re, 3000 lak., jelentékeny pamuttermeléssel.

Bolivar, 1. Boliviai aranypénz à 10 boliviano, súlya 15,253 g., finomsága 0·900, értéke 44·81 K.

— 2. *B.* Az 1879 márc. 31-iki törvény szerint ma Venezuelában az aranyérték egysége = 2 korábbi decimo = 1 franc. 100 B. = 20 korábbi venezolano, súlya 32·258 g., finomsága 0·900, értéke 94·77 K.

Bolivar, *Simon*, szabadsághős, ki a délamerikai gyarmatokat a spanyol járom alól felszabadította (El Libertador), szül. Caracasban 1783 jún. 24. régi nemes és gazdag spanyol családból, megh. Santa Martában 1830 dec. 17. Nagybátyja, de Palacios márki, Madridban és Párisban iskoláztatta. Párisban B. Humboldt Sándorral s Bonplandnal is megismerkedett. 1809-ben meglátogatta az Egyesült-Államokat; csodálkozással látta ez ország virágzását s föltette magában, hogy Washington példáját követve, fölszabadítja hazáját az idegen járom alól. Midőn Venezuela Miranda alatt 1810. fegyvert fogott a spanyolok ellen, a junta Londonba küldte, ahonnan 1811. nagy fegyverkészlettel tért vissza. De a felkelés leveretett és B.-nak menekülnie kellett. Az 1812—15-iki felkelésnek, valóságos élet-halálharcnak, B. volt a lelke. 1812 szept. állott a felkelők élére. Caracas felszabadítása után (1813 aug. 4.) a nép Venezuela fölszabadítójaként üdvözölte s az 1814 jan. 2. összehívott nemzetgyűlés megerősítette őt diktátori hatalmában. Azonban nemsokára a spanyolok elől Cartagenába kellett menekülnie, mire Új-Granada szolgálatába lépett. A granadai kongresszus fővezérré választotta, de a spanyol Morillo elől (1815 márc.) Jamaica és később Haiti szigetére kellett menekülnie, ahol honfitársaiból új sereget toborzott, mellyel 1816 dec. 6. Margarita szigetén kikötött. Innen hívta egybe mint a venezuelai köztársaság feje a kongresszust, ideiglenes kormányt is alakított és proklamálta a rabszolgaság eltörlését. Két évi szerencsés harcok árán a hálás kongresszus 1819. B.-t a Venezuela, Új-Granada és Ecuadorból alakított *Kolumbia köztársaságnak elnökévé választotta.* Erre B. átkelt a Kordillerákon s felszabadította 1821. Új-Granadát a spanyol iga alól, majd pedig 1824—24. Alsó- és Felső-Perut s 1825. az új állam: Bolivia köztársaság is B.-ra ruházta a diktátori hatalmat. 1826-ban B. Venezuelában elnöki méltóságáról lemondott ugyan, de Kolumbia 1828. majdnem korlátlan hatalommal mint diktátort ültette az elnöki székbe. Ez években B. különösen arra törekedett, hogy az összes délamerikai államok között védő és dacszövetséget hozzon létre, de az e célból összehívott panamai kongresszus nem alkotta meg a remélt uniót. 1827 óta B. népszerűsége némileg megingott, sőt ellenfelei élete ellen összeesküvést is szőttek. 1827 aug. 17. Peruban is élethossziglani elnökké választották; de midőn a boliviai kongresszussal oly akotmányt (Code Boliviano) fogadtatott el, mely az alkotmányos szellem hijával volt, azzal kezdték vádolni, hogy egyeduralomra törekszik. Peru hadat izent a kolumbiai diktátornak, Venezuela pedig az Unióból kilépett. B. erre az 1830. Bogotába összehivott kongresszuson elnöki méltóságáról leköszönt, mely alkalommal a kongresszus hálája jeléül 30 ezer piaszter évi díjat szavazott meg neki. Néhány héttel később váratlanul meghalt. Hamvait Caracasba vitték, ahol a szabadító emlékének diadalívet emeltek.

Irodalom. Colleccion de documentes relativos a la vida publica de libertador de Colombia Peru y Bolivia. Simon B. (Caracas 1826, 22 kötet); Correspondancia general de Libertador Simon B. etc. (kiad. Larrazabel, 2. kiad. New York 1866, 2 köt.); Larrazabel, Life of Simon B. (Madr. 1866); id. Rojas, Simon B., Madrid 1883; Deberle, Histoire de l'Amérique du Sud, Paris 1884; Schryver, Esquisse de la vie de B., Bruxelles 1899. V. ö. az egyes államok történetét.

Bolivar mellképének rendje. Venezuelai érdemrend, melyet 1854. Caracasban az akkori köztársasági elnök, Monagas alapított Bolivar tiszteletére, s a spanyol uralom alól való felszabadulás emlékére. Jelvénye: Bolivar mellképe kék keretben sugaraktól körülvéve, hátlapján a köztársaság címerével.

Bolivia *(Republica Boliviana)*, Dél-Amerika egyik köztársasága a d. sz. 8°—22° 50′ és a ny. h. 58°—73° 20′ közt (l. *Amerika* cikknél *Dél-Amerika* térképén). Nevét Bolivartól kapta; azelőtt Felső-Peru volt a neve. Határai: É.-on és K.-en Brazília, D.-en Paraguay és Argentina, DNy.-on Chile, Ny.-on Peru és Chile. Paraguayon kívül az egyedüli délamerikai állam, amely nem határos a tengerrel. Területe 1.334,200 km². A Peru és B. közti határvillongás, az Acre nevű vitás terület ügyében Argentina elnöke 1909. mondott ugyan ítéletet, de ezt a felek nem fogadták el és a kérdést közvetlen tárgyalásokkal intézték el 1909.

Felszine. B. nyugati része Amerika legmagasabban fekvő országa; keleti része sík föld. É.-ról D. felé az Andoknak porfir, trachit és konglomerátokból álló lánca (közepes magassága 4600 m.) vonul rajta végig. A Gualatieri vulkánt magában foglaló hegycsoporttól D.-re az Andok két ágra oszlanak: a nyugati, a Serrania do Huatacondora és a K.-i, Cordillera de Sililicara, amelyek a 3860 m. átlagos magasságú Pampa do Huasco-t és Pampa do Chacarillat zárják körül s a Miño-csomóban egyesülnek. Ettől D.-re újra szétválnak; a magasabb a K.-i lánc; ebben vannak az Aucasquilcha (6172 m.) hegy, az Ollagua (5587 m.), az Atakama meg a Llallajaku (6200—6400 m.) vulkánok; középső része, a Cordillera Real nem oly tömeges, de magasabb (közepes magasság 4701 m.), ezen gránitból álló részében emelkednek a legmagasabb csúcsok, a Nevado de Sorata (6488 m.), az Illimani (6771 m.). 850 km.-nyi hosszúságban csaknem megszakítatlan lánca húzódik a hóval takart hegyeknek. Magassága dacára a Cordillera Real nem szolgál vízválasztóul. Sicasica és Cochabamba közt van a Colquiri hegycsomó és ettől 600 km.-re a Jaquegua-csomó. A kettő közt legalább 30 csúcs emelkedik a 4600 m. fölé. A hegység csak a Jaquegua-csomótól kezdve lesz alacsonyabbá. Az Andok két láncát több helyen keresztágak kötik össze, amelyek a B.-i fensíkon magasan fekvő medencéket zárják körül. A Llica-Salinas-lánc a fensíkot D.-i és É.-i. részre osztja. A Cordillera Real K. felé is több ágat bocsát ki, amelyeken, mint pl. az Andakahuai-Cordillerán közel 6000 m. magas hegycsúcsok ülnek és még a híres Cerro de Potosi is 4890 m.-re emelkedik. Mindezen hegyektől K.-re terül el a délamerikai nagy síkság, amelyen nagyobbára ÉNy.-ról DK. felé huzódó gránitból álló dombsorok vonulnak végig.

Vizei. A körülbelül 100,000 km² területű B.-i fensiknak É.-i részén van, 3842 m. magasságban a Titicaca-tó, amelynek területe 8400 km² és

mélysége néhol 218 m. Ennek lefolyása a Desaguadero az Andok láncának irányát követi és 320 km. hosszú folyás után a Pampa-Aullagasba (v. Popo, Kondo, Oruro-tóba) torkollik. Ennek lefolyása, a rio Lauca Ahuira, a Cienega Coipasa-t táplálja, amely tó azonban a száraz évszakban csaknem egészen kiszárad. A B.-i fensík D.-i részében szintén sok a ki-kiszáradó sós tó és mocsár, legnagyobb a Pampa de Sal, amelynek vizei gyakran 7850 km²-nyi területet foglalnak el. Amily szegény B.-nak magasan fekvő része vizekben, olyan gazdag a sík része. Az Amazon vízrendszeréhez tartoznak: a rio Benivé egyesülő rio Caca és rio de la Paz, a rio Beni és Mamoreból alakuló Madeira és annak mellékvizei: a Guapay, a San Miguel, a Blanco, a Guapore. A La Plata rendszeréhez tartozó folyók nem oly gazdagok vízben; köztük a legnagyobbak a Pilcomayo és mellékvize a Pilaya.

Éghajlat, termékek és fauna. B. a forró égöv alatt fekszik; alacsony részei tehát nagyon melegek; a magasabb részek felé a hőmérséklet csökken. A 3900 és 5260 m. (ez utóbbi a hóhatár) magasság közt fekvő vidék: a Puna brava, amelyen nagyon gyér a lakosság s a földet nagyobbára csak a Mareta nevű moh takarja. Itt láthatók a vikunya, a láma, az alpaka. 3350 m. 3900 m.-ig terjed a Puna-vidék, amely kevésbbé hideg; itt már termesztenek burgonyát, rozsot, különféle zöldséget; a fa nagyon gyér; láma- és juhnyájakat nagy számmal tartanak. A Puna vidékhez számítják az Andok Ny.-i száraz lejtőjét is. A harmadik, már sokkal melegebb zóna: a Cabacera de Valle; ez a legegészségesebb és legnépesebb; itt teremnek bőven az európai gabnafélék. 2920 és 1620 m. magasság közt van a Medio Yunga vidék, a gyümölcsök, a szőllő és erdők hazája; alatta terülnek el a Yungas, ahol kávét, kakaót, pamutot, rizst, vaniliát, fahéjat, cukornádat, banánát, ananászt és mindenféle más trópusi növényt termesztenek. A Yungákon örökös a tavasz és az év minden szakában esik az eső. Fölebb azonban novembertől márciusig terjed az esős évszak. B. gazdag gyógyító növényekben; különösen értékes a kinafa (Cinchona calisaya Wedd). Az állatvilág gazdag fajokban; a trópusi Amerika csaknem minden állatja feltalálható benne, számosak a különféle majmok (Ateles, Mycetes stb.); a vampirok, pumák, jaguárok, pekarik stb.B. ásványországi kincsekben a leggazdagabb; aranyat sok helyen a folyókból mosnak; aranybányák La Paz departamentóban vannak, leggazdagabb a Quebrada de Sta Rosa-i (Sta Cruz departamentóban). Fontosabbak ezeknél az ezüstbányák (Porco, Aullagas, Portugalete; leggazdagabb a Potosi-i), amelyek évenként 10 millió unciát termelnek. Az ónércek bányászata mind nagyobb fontosságra tesz szert; leggazdagabbak az Oruro és Potosi departamentókban levő bányák; az évi termelés 40,000 t.-ra rúg. Gazdag rézbányák vannak a Desaguadero mentén (évi rézértermelés 2000 t.). Ezenkívül találni B. hegyeiben bizmutot, antimoniumot, boraxot, ólom-, cinkércet, sót stb.

Lakosság, ipar, kereskedelem. Az 1900-ki összeírás szerint a lakosok száma 1.744,568, az 1908-iki becslés szerint 2.049,083. Az egyes departamentók, ill. territoriumok szerint a következőképen oszlott meg:

A departamento, ill. territorium neve	Az 1900-iki összeírás szerint	Az 1908-iki becslés szerint
La Paz	445,616	516,914
Cochabamba	328,163	380,669
Potosi	325,615	377,713
Santa-Cruz	209,592	243,127
Chuquisaca	204,434	237,143
Tarija	102,887	119,439
Oruro	87,081	99,854
El Beni	32,180	37,330
Territoriumok	10,000	36,984
Összesen	1.744,568	2.049,083

Az 1900-iki összeírás szerinti lakosokból 920,864, azaz 50·9% indiánus; köztük legnagyobb számmal vannak a kicsua és ajmara törzsből valók; az előbbiek nyelve van ez őslakosok közt leginkább elterjedve; ugyanezen, azaz az andoperui családhoz tartoznak még a Beni felső völgyeiben lakó következő kisebb törzsek: az apoliszta-k, maropa-k, takana-k, mosszetene-k és jurakar-ok; a pampa-családból valók a mojo-k, akik amazoktól É.-ra az erdőkben laknak; a Madeira és Paraguay közti vízválasztó környékén a csikito-k, Cochabamba és Tarija departamentókban a guarani-k, a San Miguel partjain pedig a guarajo-k laknak. A korcsok száma volt: 486,018, azaz 26·7%, a tiszta fehér bőrüeké 231,088, azaz 12·7%, a négereké 3945, azaz 0·21% és az osztályozatlanoké 170·936, azaz 9·4%. A 7 éven felüli lakosokból volt mezőgazdasággal foglalkozó 564,000, iparral foglalkozó 390,037, kereskedő 55,521, tudományos pályán levő 49,647, háziszolgálatot teljesítő 36,285, bányász 12,625 és művész 3106. Az idegen országbeliek száma 7425, akik közül 2072 perui. A bevándorlást és letelepedést megkönnyíti a kormánynak 1906 márciusában kiadott rendelete. A nem róm. kat. lakosok száma: 24,245. A megmívelt területet 4.940,000 acrere becsülik; a földmívelés módja azonban még nagyon kezdetleges. Kivitelre különösen kávét, kakaót, kinafát és kaucsukot termelnek; kávé és kakaó különösen La Pazban és Cochabambában, kávé El Beniben és Santa Cruzban, kaucsuk a territoriumokban, El Beni, Santa Cruz és részben La Paz meg Cochabamba departamentókban terem; az utóbbiból 1905. 1691 m. t.-t exportáltak. Az ipar csaknem kizárólag a házi szükségletek fedezésére dolgozik. A külkereskedelem főképen Arica, Mollendo, Antofagasta, Suarez, Villa Bella és Bahiában bonyolódik le és leginkább németek kezében van. A behozatal értéke volt sterling fontokban 1906. 2.806,980, 1907. 3.031,810 és 1908, 3.394,385; a kivitelé: 4.452,360, 4.026,520 és 3.770,624. A behozatalban a túlsuly pamut-, gyapjuiparcikkekre, gépekre, vasárukra, borra, szeszre és ruhákra esik. A kivitel legtöbb értéket képviselő cikkei: ón (2.474,064), ezüst (644,648), réz (113,452), bizmut (28,200), kaucsuk (432,166) és arany (4738 st. font értékben). Legnagyobb értéket képvisel a külkereskedelem Németországgal, azután Angliával, az amerikai Egyesült-Államokkal, Chilével, Francia-, Olaszországgal és Belgiummal. A for-

galom szolgálatában állanak a Titicaca-tó és a hajózható folyók (Beni, Mamore, Madeira stb.), amelyeken gőzösök járnak. A kész vasúti vonalak (hosszuságuk 1908-ban 1129 km.) Antofagasta-Ujuni-Oruro, Arica-La Paz, Mollendo-Puno, honnan gőzhajó megy Guaquiig és onnan ismét vasút La Pazig. Tervben és félig épülőfélben vannak: La Paz (via Lluta)-Corocoro; Oruro-Viacha; Oruro-Cochabamba; Oruro-Potosi; Potosi-Tupiza; La Paz-Port Pando; Madeirát a Mamorével összekötő vonal; Santa-Cruz-Port Suarez; végül Tupzából egy vonal az argentinai vasutakhoz. A telegráfvonalak hossza (1908): 6087 km.

Alkotmány és közigazgatás. A B.-i alkotmány 1880 okt. 28-ról keltezett; eszerint a törvényhozó hatalmat a szenátus és a képviselők háza gyakorolja; amaz 16, négy évre, emez 69, két évre választott tagból áll. Választó, aki írni és olvasni tud. A végrehajtó hatalom az elnök kezében van letéve, akit a választók négy évre választanak; másodszor meg nem választható. Az elnök mellett van két választott alelnök és hat tagból álló minisztérium; a minisztériumok: kül- és vallásügyi, pénz- és iparügyi, belügyi, igazság- és közoktatásügyi, hadügyi, gyarmatosítás- és földmíveléstügyi. Az egyes departamentokban a politikai, közigazgatási és katonai legfőbb hatalom az elnök által kinevezett prefektus kezébe van letéve. A köztársaság 8 departamentóra (l. föntebb), 55 tartományra, 437 kantonra és 248 vice-kantonra van fölosztva, amelyeket prefektusok, szub-prefektusok, corregidorok és alcadok kormányoznak. A két territorium kormányzói a delegados nacionales. A népoktatás ingyenes és névleg kötelező. Az iskolákat az állam és a községek tartják fenn. 1906-ban volt 710 népiskola 1126 tanítóval és 48,560 tanulóval. A középfokú oktatást 18 iskola látja el 126 tanítóval és 2530 növendékkel. A felsőbb oktatás 17 intézetben folyik 65 tanárral és 680 hallgatóval. Az állam bevételeiről és kiadásairól részletes kimutatások nem jelennek meg, csak előirányzatok. Az 1908-iki előirányzat 1.274,030 st. font bevételt és 1.329,400 kiadást tüntet föl. Legtöbbet ad ki a bel-, azután a hadügyi, igazság- és oktatásügyi kormányzat. A köztársaság belső adóssága 1907. 4.346,529 bolivianosra rugott, amihez járult még 2.500,000 bolivianos névértékű kincstári jegy.

Hadereje. 1875-től és 1880-ból származó védtörvényei 1892. nyertek kiegészítést. Általános védkötelezettség 20 évi szolgálati kötelezettséggel; ebből 5 év a tényleges seregben, tényleges szolgálatban azonban csak 2 év, 5 év a rendes és 10 év a rendkívüli tartalékban rovandó le. A sereg békeállománya 3000, hadiállománya 88,000 ember. *Gyalogság:* 1. vonal, öt 4—4 századból álló zászlóalj, 1893. évi mintájú 7 mm. ürméretü Mauser, azonkívül részben Remington, sőt még idősebb fegyverekkel is felszerelve; 2. vonal, mintegy 30,000 főnyi tartalékos és kiképezett milickatonaság; 3. vonal, mintegy 40,000 főnyi kiképzetlen milickatonaság; 4. vonal, mintegy 15,000 főnyi territoriális gárdacsapat, szintén minden kiképzés nélkül. *Lovasság:* egy 4 századból álló lovasezred, 1893. évi 7 mm. ürméretü Mauser-karabéllyal felszerelve. *Tüzérség:* egy 4 darab 7·5 cm. ürméretü Schneider-Creusot-féle lövegből álló tábori és 2 ugyanolyan felszerelésü hegyi üteg. A lövészetben való kiképzésre minden fegyvernemnél kiváló súlyt helyeznek.

Története. A XIII. sz. közepe táján hódították meg B. lakóit az inkák. Ezek uralmának a spanyolok 1538. véget vetettek. Ez időtől fogva a mult század első tizedéig B. Peruval volt egyesítve és Charcas vagy Felső-Peru nevet viselt. A benszülött lakosság többször megkisérlette a spanyol igát lerázni, de sikertelenül. 1809-ben a délamerikai forradalom kitörése után La Pazban forradalmi junta alakult; a spanyolok azonban több izben helyreállították uralmukat és csakis 1825. az ayacuchoi és tamaslai szerencsétlen ütközetek után vonultak ki véglegesen B.-ből, mire ugyanazon év aug. 6. Chuquisaca fővárosban kikiáltották az ország függetlenségét. A Bolivár által kiadott Code B.-no szabta meg az alkotmányt; első elnökké Sucre generálist választották meg. Mivel azonban ez az alkotmány nem volt eléggé demokratikus, 1827 dec. 15. La Pazban forradalom tört ki, amely Sucret 1828. távozásra kényszerítette. Az 1828 aug. 2. megnyitott kongresszus az alkotmányt lényegesen átalakította. Nehány elnök letétele után 1829. *Santa Cruz* vette át a kormányzást, aki a nyugalmat helyreállította és több rendbeli intézkedéseivel a jólétet előmozdította. Később 1835 és 1836. Perut meghódította és a két országot egymással egyesítette, ami azonban mindkét államban elégedetlenséget szült; Gamarra, a peruiak vezére Jungay mellett 1839. Santa Cruzt legyőzte, mire a B.-iak is elpároltak tőle. Most Peru igyekezett B. egy részét elfoglalni, de vezére Gamarra vereséget szenvedett és a két ország közt a béke 1842. a status quo ante bellum alapján helyreállíttatott. B. 1848—49-ig aránylag békét élvezett. Ekkor az elnökség elnyerése miatt újabb polgárháborúk zaklatták az országot, amelyeknek 1861. *José Maria de Acha* azzal vetett végett, hogy az ellene ármánykodó előkelők közül 106-ot elfogatott és agyonlövetett. A békét ily módon helyreállítván, kereskedelmi és hajózási szerződéseket kötött a szomszéd államokkal és Európa nehány országával és így az ország jólétét emelte. Ennek dacára az anarchia szellemét elfojtani teljesen nem tudta. 1864 dec. 28. *Melgarejo* Mariano generális Cochabambában föllázadt ellene, a következő év februárius havában seregeit Potosi közelében szétverte és magát a köztársaság elnökévé tette. Azonban neki is küzdenie kellett az elnök-pretedensekkel, 1865 márc.-ban Belzuval, májusban Arguedes Castroval, 1866 okt.-ben pedig a demokratákkal, 1870. az ország keleti részeiben kitört fölkeléssel. Melgarejo mindezen támadásokat legyőzte, míg végre 1871 jún. havában *Morales* őt az elnökségből elűzte. Morales sem tarthatta magát sokáig; több elnöknek elűzése vagy meggyilkolása után 1876 máj. 4. *Daza* Hilarion generális ragadta magához a hatalmat. A Csendes-óceán partján elterülő gazdag guanotelepek és salétrombányák miatt Chile és B. közt 1878. viszálykodások törtek ki. Daza ugyanis nagy adót követelt azoktól, akik e telepeket kiaknázták. B. Peruval szövetséget kötött. Chile a tengerpartot ostromzár alá vette, 1878

május havában a perui hajóhadat tönkre verte. Később B. és Chile csapatai megütköztek s mivel Daza az ütközetből magát gyáván kivonta, csapatai 1878. előzték és *Campero* tábornokot állították az állam élére. A B.-i csapatok azonban 1879 máj. 26. Tacnánál újabb vereséget szenvedtek, amit fegyverszünet és 1884 nov. 29. békekötés követett, melyet már az új elnök, *Pacheco* kötött. E békében B. a tengermelléki birtokait mind elvesztette, de biztosította magának a jogot, hogy Antofagastából a maga területére vasutat építhessen. *Pacheco* utóda, *Arce* A. 1892 aug. havában a Camacho és 17 képviselő által szervezett felkelést véresen elnyomta. Követték *Baptista* (1892—96) és *Alonzo*. Az utóbbit 1899. a liberálisok buktatták meg s helyébe ültették *Pandót*. 1903-ban és 1904. Chilével és Braziliával szerződések jöttek létre, amelyek az illető államokkal való határversengéseknek véget vetettek. 1909-ben a B. és Peru közti határvillongás kérdésében Argentina elnöke, Figueroa Alcorta B.-ra nézve kedvezőtlen ítéletet mondott, amire a fővárosban *Montes Izmael* elnöksége alatt nagy zavargások keletkeztek, amelyek már-már újabb háború kitörésének lettek okozóivá. Szerencsére azonban a miniszterválság a veszedelmet elhárította és Peru és B. közvetetlen tárgyalásokkal méltányos egyezségre léptek. Jelenleg *Villazón* Eliodoro az elnök 1909—1913-i mandátummal.

Irodalom. D'Orbigny, Voyages dans l'Amerique méridionale, Paris 1845; Castelnau, Expedition dans les parties centrales de l'Amerique du Sud, u. o. 1851; Weddek, Voyage dans le nord de la B., u. o. 1853; H. Reck, Geogr. u. Stát. der Republik B. (Petermanns Mittheilungen 1865—67); Tschudi, Reisen nach Südamerika, Leipzig 1869; Wiener, Pérou et B., Paris 1880; Markham, The war between Peru and Chili, London 1882; Bresson, B. Sept. ans d'exploration, Paris 1886; Morano, Nociones de geografía de B., Sucre 1869; Child, The Spanish American Republics, New-York 1891; a Polakovszki-tól a Deutsche Rundschau für Geographie u. Statistik 1891. évf.-ban közlött, hivatalos forrásokon alapuló leírás; Blanco, Diccionario Geografico de la Republica de B., La Paz 1901; Crespo, Geografía de B., u. o. 1905; Saavedra, El Litigio Peru-Boliviano, u. o. 1903; Suarez, Notes on B., London 1902; Vacano u. Mattio, Bolivien in Wort u. Bild, Berlin 1906; Gautier, Chili et Bolivie, Paris 1906; Van Brabant, La Bolivie, Bruxelles 1908. Térképek: Reck térképe a Petermann-féle Mittheilungenben 1 : 6.250,000, 1865; u. attól Mapa topografica de la Altipl a nicie central te B., Minchin Mapa de parte de la Boliviana 1 : 3.000,000 (a madridi földr. társ. Boletinjában 1880); Garcia Meza, Mapa general de la Republica de B., Berlin 1908.

Bolíviai becsület-légió-rend. 1836-ban Santa Cruz alapította Bolivar tiszteletére. Jelvénye hatágú ezüstkereszt, közepén veres pajzs, melyen kék keretben fehér alapon Bolivar domborművű mellképe látható, a kék keret arany felirata: «Simon Bolivar libertador», hátlapján: «Simon Bolivar en Coronel Buffet de Montauban». A jelvényt veressárga, zöldesfkos szalagon viselik.

Bolivianit (ásv.), antimon-ezüst-szulfid; rombos, tűs kristályok. Lelőhelye Bolivia.

Boliviano, pénzegység Boliviában = 100 centavo = 5 frank v. K. 4·82. L. *Peso*.

Bolivit (ásv.), bizmutszulfid és bizmutoxid keveréke ($Bi_2S_3 + Bi_2O_3$). Lelőhelye Bolivia.

Boljevci, adók. Szerém vm. zimonyi j.-ban, (1900) 1779 horvát-szerb és tót lak.; u. p. és u. t. Surčin.

Bolkács (Bulkesch, Bolkacsin), nagyk. Kis-Küküllő vm. hosszuaszói j.-ban, (1910) 1499 német és oláh lak.; vasúti állomás és postahivatal, u. t. Szépmező.

Bolkenhain, az ugyanily nevű járás székhelye Liegnitz (ettől 38 km.-nyire) porosz-sziléziai kerületben, vasút mellett, (1905) 3959 lak.; lenszövéssel, fürészmalmokkal és téglagyárral, fölötte Bolkeburg erősség romjaival.

Bolkhov, az ugyanily nevű kerület székhelye Orel orosz kormányzóságban a Balkhovka és Nugre összefolyásánál, (1897) 20,703 lak., kendernszövéssel, enyv-, szappan- és faggyukészítéssel, kendermagolajpréseléssel és a fenti cikkekkel folytatott élénk kereskedéssel.

Boll, 1. közs. és fürdő a württembergi Duna kerület Göppingen (ettől 10 km.-nyire) járásában, (1905) 1479 lak.; kéntartalmú 10—12°-os forrással, amelyet főképen krónikus légcső- és tüdőhurutok ellen használnak. — 2. *B.*, közs. és fürdő Waldshut badeni kerületben a Wutach partján, 130 lak.; kéntartalmú meleg forrással. — 3. *B.*, város Svájcban, l. *Bulle*.

Boll, skót ürmérték = 4 firlot, továbbá angol gabonamérték = $^8/_4$ quarter 218·09 l. Nevezik *bole*-nak is.

Boll, *Franz*, német fiziológus, szül. Neubrandenburgban 1849. február 26., megh. Rómában 1879 december 19. Tanult Bonnban, Heidelbergben és Berlinben s már ekkor föltünt a fogbélt, könymirigyet stb. tárgyaló szövettani dolgozataival. 1869. lett doktorrá és asszisztense Du Bois-Reymondnak. 1873-ban Rómába hivatott meg az élettan tanárának. Nagy feltünést keltett 1876. a retinabibor felfedezésével. Munkái: Die Histologie und Histiogenese der nervösen Centralorgane; Sulla evoluzione dei Colori; Entdeckung des Sehpurpurs; Zur Physiologie des Sehens und der Farbenempfindungen; Zur Anatomie und Physiologie der Retina, stb.

Bolla *János* (csáford-jobaházi), florista, szül. Topolyán, Bács várm. 1806 máj. 29., megh. Pozsonyban 1881 febr. 7. Előbb Szentgyörgyön volt tanító; onnét az 50-es évek elején iskolai igazgatónak Pozsonyba került. Pozsony vidéke növényzetének ismertetésével szerzett érdemeket. A vidék flórájának ismeretét bővítő cikkei leginkább a pozsonyi Verhandlungen für Naturkunde című folyóiratban (1859—61.) jelentek meg. *Néhány új gombafaj Pozsony környékén.* (Akad. Közl. 1875).

Bollahida, l. *Barlahida*.

Bollandisták, azok a tudós jézustársasági atyák, kik a róm. kat. egyházban tisztelt szentek életére vonatkozó okiratokat és történeti adatokat névünnepeik naptári sorrendje szerint összegyüjtve Acta Sanctorum címen eddig 66 nagy foliaskötetben Antwerpen, Brüsszel, Tangerloo és Párisban kiadták. Ez óriási vállalat terve, bár eredetileg kisebb keret- és terjedelemben, *Rosweyde* Heribert antwerpeni jezsuita atyától (megh. 1629) származik; a tulajdonképeni munkát azonban *Bolland* Jean (szül. 1596. Limburgban, megh. 1665 szept. 12.) kezdte meg, kinek *Henschen* Gottfried és később *Papebroch* Dániel segédkeztek. Haláluk után rendtársaik (Janninck Konrád, megh. 1723., Bosch Péter, megh. 1736. és Suyskens Konstantin, megh. 1771, stb.) folytatták a munkát, úgy

hogy 1643—1794-ig 53 kötetet adtak ki. 43 évi szünetelés után 1837. a munka újra megindult. Az utolsó 66. kötet 1902. jelent meg. Kiegészítésül 1882 óta Analecta Bollandiana címen évenkint 4 füzetet adnak ki. A nagy műből számos kivonatot készítettek, pl. Guérin, Les petits Bollandistes (7 kiad. Paris 1876, 18 köt.) és több monografiát írtak róla, így: Les Bollandistes et l'hagiographie (Paris 1866).

Bollène, város Vaucluse francia départementban a Lez partján, vasút mellett, (1906) 5875 lak., kőbányákkal, ricinusolajkészítéssel és selyemfonással; a XV. sz.-ból való, Szt. Mártonról elnevezett templommal, Barry és Chabriéres kastélyok romjaival.

Boller, *Anton*, osztrák nyelvész, szül. Kremsben, Ausztriában 1811 jan. 2., megh. 1869 jan. 19. Előbb orvostanhallgató volt, aztán nyelvészettel foglalkozott. 1845 óta mint docens a bécsi egyetemen szanszkritot tanított (ott először), 1850. rendk., 1855. rendes tanár lett. Önálló munkája: Ausführl. Sanskrit-Grammatik für den öff. u. Selbst-Unterricht (Wien 1848). E nyelvtanához felhasználta az indiai grammatikusokat, de a munkának nehézkes és pontatlan volta miatt nem volt hatása. Többi dolgozatai a bécsi akadémia Sitzungsberichte c. gyüjteményében jelentek meg. Így: Über Verbalbildung (1850); Die Consonantenerweichung (1854) stb. Ránk nézve azonban legfontosabb B.-nak az altáji nyelvészet terén kifejtett működése, mert ezzel Budenzra is hatott s részben az ő értekezései keltették föl Budenznak a mi nyelvünk iránt való érdeklődését. Ide tartozó dolgozatai szintén a bécsi Sitzungsberichte-ben jelentek meg: Die Conjugation in den finnischen Sprachen (1854); Zur magyarischen Etymologie 1855; Vergleichende Analyse des magy. Verbums (1856).

Bolleta (ol.), vámbárca; innen bolleták, Ausztria-Magyarország- s Bajorországban az árúknak a vámilletéki törvények szerint kitöltött útlevelei.

Bolley, *Pompejus*, ném. kémikus, szül. Heidelbergben 1812 máj. 7., megh. Zürichben 1870 aug. 3. Természettudományi tanulmányait Heidelbergben végezte. 1838-ban Aarauban a kémia tanára lett; 1855-től a zürichi politechnikumon az ipari kémia tanára volt. Kézikönyve: Handbuch der chemisch-technischen Untersuchungen nagyon elterjedt (9. kiad. Leipzig 1889). Megkezdte továbbá egy nagyobb kémiai technologiai kézikönyv kiadását (8 köt.) s e munka kidolgozásában számos szaktudós támogatta őt. Halála után Birnbaum Károly folytatta a munka szerkesztését. Különösen a festő anyagok tanulmányozásával foglalkozott és e téren első szaktekintélynek tartották.

Bollinger, *Otto*, német orvostanár, szül. Altenkirchenben (Rheinpfalz) 1843 ápr. 2., megh. 1909. aug. 14. Tanult Münchenben, Bécsben, Berlinben; tanítványa volt Buhlnak, a híres müncheni kórboncolástan-tanárnak. Foglalkozott az általános és összehasonlító kórboncolástannal és állatgyógyászattal. 1874-ben a kórboncolás tanárává neveztetett ki a müncheni állatorvosi tanintézethez és az összehasonlító kórboncolástan rendkívüli tanárának az ottani egyetemen. 1880 óta u. o. rendes tanára volt az általános kór- és kórboncolástannak. Főbb munkái: Zur Pathologie des Milzbrandes; Infektionen durch thierische Gifte; Über Vererbung von Krankheiten; Atlas und Grundr. d. path. Anatomie, 2 kötet, amelyet A kórbonctan alapvonalai atlasszal címen magyarra is lefordítottak stb.

Bollington, iparos város Chester angol grófságban, 5 km.-re Macclesfieldtől, (1901) 5244 lak., szénbányákkal, selyem- és pamutszövőkkel.

Bollitore (ol., többesben: bollitori), apró iszapvulkán.

Bolmány, kisk. Baranya vmegye baranyavári j.-ban, (1910) 1976 szerb, német és magyar lak.; postahivatal u. t. Pélmonostor. Hajdani neve Abolma volt.

Bolm-tó, Svédország D.-i részében Jönköping és Kronoberg tartományokban, hossza 35, szélessége 10—15 km., területe 182 km²; közepes mélysége 32 m. É. felől a Storå és Lillå táplálják; gőzösök járnak rajta; középső részét régi sírhantokban gazdag sziget, a Bolmsö foglalja el. Lefolyása a Langa folyóval egyesül.

Bolo-Bolo, l. *Baucsi*.

Boloferit (ásv.), l. *Piroxén*.

Bologna (ejtsd: bolónya), 1. tartomány Olaszországban Ferrara, Ravenna, Firenze és Modena közt; területe 3752 km² (1908-iki becslés szerint) 540,119 lak., fele a Pó-síksághoz tartozik, felét az Apenninek takarják; a Reno, Savena, Siliaro gyakran meg-megáradó folyók öntözik. Sík része igen termékeny; fő termékei: búza és kender; ásványvízforrásokban gazdag; vannak réz- és szénbányái. B., Imola és Vergato kerületekre oszlik. — 2. B. tartomány fővárosa, érseki székhely a Reno közelében, az Etruszk hegység lábánál, részben a lejtőn, zöme termékeny síkságon (innen ered neve: la Grassa), vasúti vonalak találkozásánál (1901) 152,009 lak. A falakkal kerített városnak csaknem középpontját foglalja el a székesegyház; innen sugárzanak ki a gyakran szűk és kanyargós utcák, amelyeket nagyobbára árkádokkal ellátott házak szegélyeznek. Fekvése, számos fontos út keresztező pontján, fontos sztratégiai hellyé teszi, amiért is ujabban nagyon megerősitették. Főterei a Piazza Vittorio Emmanuele, Viktor Emánuel lovas szobrával, a vele összefüggő Piazza Nettuno, Giovanni da B.-tól készített gyönyörű Neptunus-kúttal, a Piazza Cavour és Piazza Rossini. A Piazza Nettunon látható a Palazzo del Podestà (1201-ből), 1264-ből való toronnyal és 1485. készült homlokzattal; ebben szenvedett fogságot Enzio király 23 éven át, e tér K.-i oldalán látható a Portico dei Banchi szép kirakatokkal, Ny.-i oldalán a Palazzo Communale XIII. Gergely bronzszobrával, végül a D.-i oldalon a San Petronio-templom, a város legnagyobb temploma olasz-gót stílusban megkezdve, de be nem fejezve, amelynek belsejét számos kép és emlékszobor meg a Cassini által 1653. szerkesztett délkör ékesíti. Egyéb jelentékeny templomok a San Pietro székesegyház (a XVII. sz.-ból), a San Domenico-templom, a dominikánusok bölcsője (a szomszédos kolostorban élt és halt meg Sz. Domonkos), amelyben a szentnek gazdagon díszített szárkofágja (arca) látható Pi-

sanotól, Michelangelotól és másoktól eredő pompás faragványokkal; továbbá a Santo Stefano, amely két különböző korból való épületből áll, a Santa Maria dei Servi szép oszlopos előcsarnokkal és főoltárral, a San Giacomo Maggiore (1267—1447. épült) szép oszlopcsarnokkal, campaniléval és híres oltárképpel Franciatól. A város közepe táján áll a két híres ferde torony, az egyik, amelyet 1109. Asinelli kezdett meg és róla is neveztek el, 97·6 méter magas, 1·23 méternyi elhajlással; a másik (1110-ből), amelyet építészéről Garisendának hívnak, 49·6 m. magas, 3·04 méternyi elhajlással. E tornyoktól D.-re áll a Loggia dei Mercanti, a régi börze, a XIV. sz.-ból eredő épület. Kiválóbb magánpaloták a Palazzo Albergati, Aldrovandi stb. Nyilvános parkok a Giardini Margherita a város D.-i és a Giardino Montagnole az É.-i részen. B. iparos tevékenysége elég jelentékeny; a főbb iparágak: a gép-, vasbútor-, kocsi-, szappan- és illatszer-, makaróni-, kötél-, kelme-, bőrgyártás; híres a B.-i mortadella, jelentékeny a kő- és könyvnyomdászat is.

B. tudományos és műintézetei közt első helyet foglal el az egyeteme, Európának legrégibb ilynemű intézete (1888. ülte meg 800 százados jubileumát), amely különösen a középkorban virágzott, midőn néha 10—12,000 hallgatója is volt és midőn rektori székében magyar ember (Miklós nyitrai esperes) is ült. Jelenleg is virágzó, 1908—9. hallgatóinak száma 1695 volt; könyvtárában 180,000 kötetet és 6000 kéziratot őriznek. A XIII. Kelemen pápa által alapított Accademia delle Belle Arti (képzőművészeti akadémia) különösen olasz mesterektől (Guido Reni, Domenichino, Caracci) számos festményt tartalmaz; legnagyobb kincse Raffael Szt. Ceciliája. A magánosok gyűjteményei közt jelentékenyek a Marescalchi-, Lambertini- és Bacciocchi-félék. Egyéb művelődési intézetek, különböző nép- és középiskolákon kívül az 1805. alapított Liceo filarmonico, ahol Rossini is tanult és a Museo Civico különböző, különösen etruszk régiségekkel, a geológiai múzeum, a botanikus kert és a csillagvizsgáló. A városon kívül fekvő Certosa-temető Olaszország egyik legszebb campo santoja. Közelében Madonna di San Luca nevű búcsújáró templom és az 1437. alapított San Michele in Bosco kolostor, amely most orthopéd intézet. B.-ban született Domenichino, Guido Reni, XIV. Benedek pápa, Francia, Mezzofanti, Galvani stb. A hegyoldalakat számos remek nyaraló díszíti.

B., az etruszkok Felsinája, a boji gallusok Bononia-ja, 189. Kr. e. került a rómaiak birtokába. A keleti gótok uralmának megdőlése után az exarchatushoz tartozott, azután a longobárdok és ezektől N. Károly foglalta el. A középkorban a velfek pártján állott. 1360-ban a magyarok eredménytelenül ostromolták. 1506-ban végleg a pápai birtokokhoz csatolták. 1796-ban Augereau a franciák számára hódította meg. 1845-ben újra pápai birtokká lett. 1821 és 1831-ben köztársasági mozgalmak színhelye volt. 1849—59-ben az osztrákok tartották megszállva. 1860-ban az olasz királysághoz csatlakozott. V. ö. *Muzzi*, Annali della città di B. (B. 1840—49, 9 köt.). *Weber*, B. (Leipzig 1903). *Békefi* Remig, A B.-i jogi egyetem XIV. sz.-i statutumai (Budapest 1901). Studje memorie per la storia dell' università di B. (2 köt., 1908); *James* E., B., its history, antiquities and art. (Oxford 1909); *Pór* Antal, Magyarok a B.-i egyetemen (Századok 31).

Bologna, *Giovannida* (másképen *Giambologna, Jean Boulogne)*, olasz szobrász, szül. 1524 körül Douaiban (Flandria), megh. 1608 aug. 13. Firenzében. Atyja, Jehan, fafaragó volt. B. a jogi pályára készült; 1544—50-ig Jacques Dubroeucq műhelyében a szobrászatot tanulta. 1554-ben Rómába, 1556. Firenzébe került, ahol mint a Mediciek udvari szobrásza, Bolognában, Pratolinóban, Genovában töltött megszakításokkal élete végéig dolgozott. Művészetének elemei, a hazájából magával hozottakon kívül Michelangelora s a Rafaelt követő ú. n. maniristákra vezethetők vissza; amattól tanulta a formák alapos ismeretét és a merész mozdulatok biztonságát, ezekben gyökerezik a tetszetősség iránti hajlama és ritmusérzéke. Számos tanítványa volt, dolgozott olasz és külföldi fejedelmek számára s hatása a XVI—XVII. sz.-i egész európai művészetre irányítólag kihatott. Fő művei: Szökőkút Neptunnal (Bologna, Piazza Vittorio Emanuele, 1563—67), illetve Oceanusszal (Firenze, Boboli-kert és Bargello, 1576); Szabin nők elrablása (Firenze, Loggia dei Lanzi, 1583); Herkules és a kentaur (u. o. 1599); Merkur (Firenze, Bargello 1572); I. Cosimo, illetve I. Ferdinánd lovasszobra Firenzében (1594., ill. 1601; az utóbbit halála után, 1608. fejezték be tanítványai). V. ö. *Desjardins*, Vie et oeuvre de Jean Boulogne (1683 és 1901); P. *Patrizi*, Il Giambologna (Milano 1905); P. *de Bouchaud*, Jean de Boulogne (Paris 1906).

Bolognai *Bertalan*, az örmény nyelvnek és irodalomnak Európában ismertetője és terjesztője. A XIV. században ő az első az európaiak között, ki az örmény nyelvet behatóbban ismerte. Megalapította az örmény domonkosiak tartományát Nachicsevanban, miután előbb XXII. János pápa 1316. Örményországba küldötte, hogy az örmény és latin egyházak között szorosabb egyesülést hozzon létre.

Bolognai kréta, könnyű, lepénnyé alakított, kiiszapolt olasz kréta, mely Trieszten át kerül forgalomba, s mélyet főleg arany- és ezüst-áruk fényezésére használnak.

Bolognai kutya, a selyemszőrű kutyák egyik fajtája, l. *Kutyák*.

Bolognai palack, l. *Bolognai üvegek*.

Bolognai pát (ásv.), a Monte Paterno (Bologna) márgájában sugaras-rostos barit.

Bolognai szövetek. Bolognában már 1270. készültek selyemszövetek s luccai szövőmesterek bevándorlásaival a XVI. sz.-ban a selyemszövés igen fellendült; a XV. sz.-ban a Bolognában készült selymek már hírnevesek voltak.

Bolognai üvegek, kis, 8—15 cm. hosszú, gömbölyű és vastag fenekű palackok, melyeket hirtelen (nem a hűtőkemencében) hűtenek le, minélfogva a gyorsabban lehülő felület-részek a belső részekre igen nagy nyomást gyakorolnak, úgy, hogy ha a felületet a legcsekélyebb mértékben, pl. a palackba ejtett kvarc-szilánkkal megkarcoljuk,

az egész palack számtalan apró darabra törik. E palackokat, melyek máskülönben meglehetős erős ütést kibirnak, a Bologna közelében levő hutákban készítették először; első leírásuk a bolognai Balbi-tól (1740) való. L. *Üvegcseppek*.

Bolognai világító kő. Lecsapott báriumszulfátnak faszénnel történő hevítésekor képződő báriumszulfid, melynek sajátsága, hogy nap-, vagy magnéziumfénnyel való megvilágítás után sötétben narancsvörös fénnyel foszforeszkál.

Bolognese, *il*, olasz festő, l. *Grimaldi*.

Bolok, *Bolug*, régi magyar személynév, mely kétségkívül a mai *balog* szónak felel meg. Árpád genealógiájában Zambur fia és Bulchu apja fordul elő B. néven. Ilyen nevű ős alapította a *B.-Semjén* nemzetséget, melyből a Kállay-család származott.

Bolomače, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 71 horvát-szerb lak.; u. p. Vilić selo, u. t. Pozsega.

Bolométer (gör.), fény- és hősugárzás mérésére szolgáló készülék, mely a fémek elektromos ellenállásának a hőmérséklettel való változásán alapszik (Langley, 1880). Néhány ezred mm. vékony fémlemezből (sztanniol, platina), kivágott bekormozott szalagból áll, amelyből négy, lehető egyforma, egy Wheatstone-híd négy ága gyanánt szolgál s olymódon van egy szekrénykében elhelyezve, hogy kettő el van fedve s csak kettőt érhet a mérendő sugárzás. Ha ezt rábocsátjuk, a szalagok felmelegszenek, ellenállásuk megnagyobbodik s az eredetileg áruson álló galvanométer kitér. A készülék oly érzékeny, hogy vele $^1/_{100\,000}$ C° hőmérsékletváltozást is ki lehet mutatni. L. még *Hősugárzás*.

Bolond, 1. akinek az elméje, ítélőképessége megzavarodott; 2. aki valamihez a józan értelemmel ellentétes vak szenvedéllyel ragaszkodik, vminek rabja, pl. pénz, játék, sport, szerelem B.-ja; 3. bohóc; 4. régente a nagyuraknál élő udvari B. (l. o.).

Bolond gombák *(Fungi perniciosi)*, általában a mérges gombák; pl. a légyölő galóca (Amanita muscaria [L.] Pers.), a gyilkos gomba (A. phalloides [Fr.] Quél.), a párduc gomba (A. umbrina [Pers.] Schr.), szörgomba (Lactaria torminosa [Schaeff] Schröt.), a hánytató gomba (Russula emetica [Schaeff], Fries), kénvirág gomba (H. fasciculare [Huds.], Fries), a sátán-tinoru, bába-vargánya (Boletus Satanas Lenz.), a rozskalászból kinyúló *anyarozs* (Claviceps purpurea [Fries] Tul.), és mások. A mérges gombák fölismerésére fölállított szabályok v. csak egyesre illenek, v. egyáltalán semmisek. Így a széttöréskor beálló *színváltozás* csupán a sátán-tinórunak ismertető jele, törése helyén sárgából kékre változván. Ellenben a rózsaszínhúsú csiperke (Psalliota campestris [L.] Fries), bár törése helyén színt változtat, mégis jó. Más jelül a *feltűnő szint* említették, amilyen a légyölő galócát jellemzi; holott az ép oly feltűnő színű urigomba (Amanita caesarea [Scop.] Quél.) a jobbízűek egyike. A hánytató galóca ugyanolyan feltűnően vörös, mint a vörös galambica (Russula vesca Fr.). A *tejnedv* sem ismertető jel, mert éppen az ehető rizike tejel. Egyáltalán azt lehet mondani, hogy minden bolond gomba hasonlít valamely ehetőhöz. Ezért a megkülönböztető jelet ismerni kell. Legföljebb a *bűz* lehet biztos intőjel. A legmérgesebbikből, a légyölőből az északázsiai nép ital készít.

Bolond Istók, egyik ismertebb népies meseszerű alakunk. Alig több mint puszta név. Alakja a közfelfogás szerint komikus vonásokból van szőve, bizonyosat a néphagyomány nem tud róla, emléke egy közmondásban maradt fenn: Bekukkant, mint B. Debreczenbe. Petőfi és Arany János nagyobb elbeszélő költemény hősévé tette, csakhogy a népies hős neve alatt önmagukat rajzolják (Aranyé töredék maradt). Benkő Kálmán B. c. bohózatot írt. Szemere György is színművének hőséül vette (1907, a budapesti Népszínházban).

Bolond Istók, humorisztikus képes hetilap Budapesten, melyet Don Pedrő névvel 1878 jan. 6. Bartók Lajos alapított, ennek halála után pedig *Baróti* Lajos lett a szerkesztője.

Bolonditó csalmatok (növ.), l. *Hyoscyamus*.

Bolonditófű (növ.), l. *Hyoscyamus*.

Bolond Jankó, népmesei alak, bolondos fiú, aki mások jó tanácsainak visszás követése által a legfurcsább dolgokat műveli.

Bolond-mese. A népmesék sajátszerű válfaja, mely a mesében egyáltalában elég gyakori hitetlenségek nevetséges túlzását és mindenféle képtelenség meg sületlenség összehalmozását határozott céljául tűzi ki. Példái kivált a szláv és a magyar mesékben gyakoriak, de a legtöbb másfaju népek meséiben sem ritkák, és majdnem mindenütt ugyanazon primitiv eszközökkel érik el a szándékolt kacagtató hatást. A hazudozás mulattató célzatu mesterségének e termékei közül irodalmi magaslatra emelkedtek az ú. n. *Münchhauseniádák* v. *De Manx* («Mendax» anagrammja) báró kalandjai (l. *Münchhausen*), amelyeknek egyes elemeivel elszórtan a legtöbb nép hasonló fajtáju naiv alkotásaiban is találkozunk. A folklore ez ágának irodalmával igen behatóan foglalkozik *Müller-Fraureuth*, Das deutsche Lügenmärchen. Magyar példákul említendők kiválóképen: *Kriza* Vadrózsák, 10. sz. mese; *Arany-Gyulai*, Népköltési Gyüjt., I. 459. l. (13. sz. mese 4 változatban); *Nyelvőr*, V., 34.; V., 87.; V. 179.; VIII. 463.; XIV. 43.; XIV. 380. Mesekezdésképen is gyakori, így pl. *Merényi* gyüjteményében több helyütt.

Bolond Miska, humorisztikus képes hetilap; Tóth Kálmán alapította és szerkesztette is eleinte, később pedig Bartók Lajos lett a szerkesztője. 1875-ben megszünt.

Bolondócz *(Bolondos)* vára, l. *Beczkó*.

Bolondokháza, l. *Tébolyda*.

Bolondok ünnepe *(Festum stultorum s. fatuorum)*, középkori népünnep karácsony táján, leginkább dec. utolsó, vagy jan. első napjaiban, tehát a régi római *Saturnaliák* (l. o.) ideje táján s már csak azért is, de az ünneppel járó hagyományos szokások alapján is feltehető, hogy egyenesen e római ünnep utódja és örököse. E hagyományos szokások ott abból állottak, hogy e napokon a római úr szolgálta ki rabszolgáit, tehát ez időre mintegy «felfordult világot» teremtett. Az egyháznak már 663 óta folyton meg-megújuló tiltalmai dacára, éppen a papság elnézése, sőt ez ünnepekben való elég élénk részvétele miatt jó sokáig élt

ez ünnepek gyakorlata, kivált Franciaországban és Belgiumban. Sőt magukat a templomokat és az oltárokat sem átallották e parodisztikus bohózati előadások színhelyeivé tenni, amelyekben a bolondok püspöke vagy pápája számos segédlettel, a legvadabb sületlenségeket és trágárságokat tartalmazó szertartási könyv szerint játszotta el a bolondok miséjét. A karácsonyi ünnepkörbe esvén e furcsa népmulatság, utóbb kiváló szerep jutott benne a karácsonyi misztériumokkal való elegyülése folytán a *szamár*-nak, amelytől *szamárünnep* (l. o.) nevet is nyert. A párisi egyetem teológiai kara egyideig védelmébe vette ez ünnepeket s csak 1544. adott ki ellenük tilalmat, de még ennek ellenére is tovább éltek egy darabig a dijoni «confrérie de la Mère folle» kebelében, míg végre a dijoni parlament határozata 1552. itt is véget vetett e bohóságoknak. Történetük szorosan összefügg a népdrámáéval és különösen a misztériuméval, s így ezek irodalmában is szóba kerül. V. ö. különösen *Floegel-Ebeling*, Geschichte des Grotesk-Komischen (Leipzig 1886); *Alt*, Theater u. Kirche; *Tilliot*, Mémoire pour servir à l'histoire de la fête des fous (Lausanne 1741); *Schneegans* a Zschr. f. deutsche Kulturgesch. 1858. évf.

Bolondos vára, l. *Beczkó*.

Bolondság (lat. *fatuitas*), az elmebajosok zavart cselekedei, orvosilag nem használatos kifejezés.

B. (eszt.). A szó legtágabb értelmében annyi, mint bohóság. Bolondozni ilyenkor azt jelenti: szándékosan, mások mulattatására tréfásat mondani, vagy tenni. Ez az ártatlan tréfálkozás a komikum egyik forrása s a költészetben széles alkalmazásra talál, ép úgy, mint a másik B., midőn bizonyos személyek akaratlanul válnak félszegségeik és ítélőképességük fogyatékossága miatt nevetségesekké. Az előbbi csoporthoz tartozik az «udvari bolond» is, ki urát s környezetét tréfáival, bolondos megjegyzéseivel mulattatja. Ez Shakespeare óta a tragédiában otthonossá lett s mély életbölcsessége, emberies érzése s szellemessége folytán magasan fölötte áll sok «okos» embernek. Az antik vígjátékban az élősdiek és szolgák, az olaszban az arlecchino, a német régebbi színpadon a Hanswurst, a mi népszínműveinkben a cigány stb. tipusai ilyen bolondos alakok. Egy részük azóta a színpadról a cirkusz porondjára szorult le. A B.-nak, mint súlyosabb lelki betegségnek vígjátéki felhasználása ellen emberies gondolkozásunk s jó ízlésünk tiltakozik. A tragédia azonban, rendesen a katasztrófa idején, elég gyakran nagy hatással alkalmazza. Shakespeare az elmekór sok faját a valószerűség megrázó erejével hozza színre (Ophélia, Lear király, stb.) Katonánál Melinda megőrül az őt érő súlyos csapások alatt. Arany János balladáiban is megragadnak az elmebaj különböző fajainak és fokozatainak mesteri ábrázolásai. (L. *Balgaság*).

Bolondvár. Régi (részint őskori, részint népvándorláskori) földvárak maradványainak mai népies neve, melyek rendesen kör- vagy tojásdad idomú kisebb halmot képeznek sáncolás nyomaival; a sáncolás egyszerű, kettős, sőt hármas is s néha magát a földvárat is két részre osztja. A B. név különösen Fejér vmegyében van elterjedve, igy nevezik pl. az adonyi, bárándi, ercsi, sárbogárdi földvárakat; egyéb népies nevek: Ebvár, Leányvár, Kupavár, Pogányvár, Tündérvár, Szöszvár, Gémvár stb. (*Rómer* Fl. F., Résultats Généraux du mouvement archéologique en Hongrie, Budapest 1878. 78—102. l. A nemzetközi antrop. és ősrég. kongresszus Budapesten 1876. tartott VIII. ülése «Compte-Rendu»-jének II. kötetében.) V. ö. *Könyöki* J., Magyarországi várak.

Bolor-dagh (a. m. kék hegy), a kinaiaknál Csung-ling; előbbi neve a Pamir és keleti Turkesztán közt nyúló hegyhátnak; legnagyobb magaslata 7880 m. a Musztag-ata.

Bolsaja-rjeka (*Kiska*), 200 km. hosszú folyó Kamcsatka D.-i részén, amely az Okhocki-tengerbe torkollik.

Bolsec, *Hieronymus*, Kálvin egyik ellenlábasa, szül. Párisban, megh. 1584. Lyonban. Karmelita szerzetes volt, majd kilépett és az orvosi pályán működött. Genfben lépett fel, mint a predesztináció tanának leghevesebb ellensége, amiért is börtönre, utóbb kiutasításra ítélték. Főműve: Hist. de la vie de Jean Calvin (Lyon és Paris 1577, kiadta Chastel 1875).

Bolsena, 1. város Róma ol. tartomány Viterbo kerületében 12 km.-re Orvietótól, a B.-tó ÉK.-i partján, bazaltsziklán, amelynek oszlopai tisztán láthatók, (1901) 3286 lak., egy régi templom (állítólag Vulturna istennőé), egy amfiteatrum és vízvezeték romjaival és erőddel; B. az etruszk Volsinii, egyike az etruszk szövetséget alkotó 12 városnak. — 2. *B.*, 303 m. magasban fekvő tó (Lago di B.), 100 km² felülettel; vizeit a Marta vezeti le a Földközitengerbe; kialudt vulkánok környékezik; legnagyobb mélysége 140 m. B., Acquapendente, Orvieto stb. városok épültek körülötte. Szigetei: Bisentina Farnese-villák romjaival és Martana, amelyen Theodat a feleségét, Amalasunthát megölette.

Bolsenai mise. Bolsena (Volsinii) olasz mezővárosban 1264. egy pap a szt. mise közben a kelyhet feldöntvén, vigyázatlanságát azzal akarta titkolni, hogy a leöntött vásznat (corporale) észrevétlenül összehajtva félretette. A bor azonban az egész korporálén keresztül hatott és ostya alakú vérvörös foltokat hagyott hátra. E misét nevezik B.-nek s emlékét Raffael is megörökítette a Vatikán egyik falképén. A korporálét ma is őrzik az orvietói székesegyházban. Az elbeszélés valódisága történelmileg meg nem állapítható.

Bolsezemelszkaja tundra, nagy tundra Arkhangel orosz kormányzóságban, ezen kerület K.-i részén mintegy 85,000 km² nagyságban terjed el. É.-on az Északi Jegestenger, K.-en a Kara és az Uralhegy, D.-en és Ny.-on a Pecsora határolják. Terjedelmes erdők (fenyő) az Ussza folyó mentén vannak. A tundra hellyel-közzel dombos és a dombok között körülbelül 25 nagy tó terül el. A tél e vidéken igen zord.

Bolson de Mapimi, sivatag vidék Mexikóban, Chihuahua, Cohahuila és Durango államokban több sós tóval (Laguna del Muerto, de Tlahualila, de Perras stb.), amelyeket a Rio de Nazos, Rio de Aguanaval stb. táplál.

Bolsover (ejtsd: bolszovr), város Derby angol grófságban, 8 km.-nyire Chesterfieldtől a Scardale

völgyében, (1901) 6844 lak., szép faragványokkal díszített régi templommal.

Bolsward, város Friezland németalföldi tartományban, 26 km.-nyire Leeuwardentől, (1900) 6517 lak., vászon-, posztószövéssel és téglakészítéssel, szarvasmarha-, vaj- és sajtkereskedéssel. Szép a XV. sz.-ból való Szt. Márton temploma, amelyben Heerema polgármesternek és Gysbert Japiks friz népies költőnek síremlékei láthatók.

Bolswert, 1. *Boëtius a*, hollandi rézmetsző, szül. Bolswardban 1580 körül, megh. 1633 márc. 25. Eleinte Amsterdamban élt, 1617 körül Antwerpenben telepedett le, nagy tekintélyre tett szert és egyike lett ama rézmetszőknek, kik Rubens műveit sokszorosították.

2. *B., Schelte a*, hollandi rézmetsző, az előbbinek öccse, szül. Bolswardban 1581 körül, megh. 1659 dec. 12. Bátyjával, Boëtiusszal Antwerpenbe költözött és ő is igen sok metszetet készített Rubens festményei után, melyeket az egykorú rézmetszők közül ő reprodukált a legtökéletesebben. A mester egyes híres képei, pl. az Oroszlánvadászat, a Csodálatos halászat stb. B. metszeteiben világszerte elterjedtek. Van Dyck és Jordaens művei után is készített metszeteket.

Bolt. Ősidőktől fogva, forgalmasabb helyeken, az épületek utcára nyiló földszintes helyiségeit üzleti célokra használják s minthogy ezek rendesen boltozva voltak, rövidesen B.-nak nevezték s nevezzük ma is. A telekárak folytonos emelkedése folytán, valamint a terület jobb kihasználása s nagy kirakatok létesítése céljából a B.-ok jelenleg sík födémmel készülnek s vékony vas- v. vasbetonpilléreken állnak, de azért a B. elnevezést így is megtartották. A mellékelt *ábra* egy középkori bolt kirakatát, jll. külső homlokzat-kiképzését tünteti fel. L. *Árúházak*, *Üzlet*.

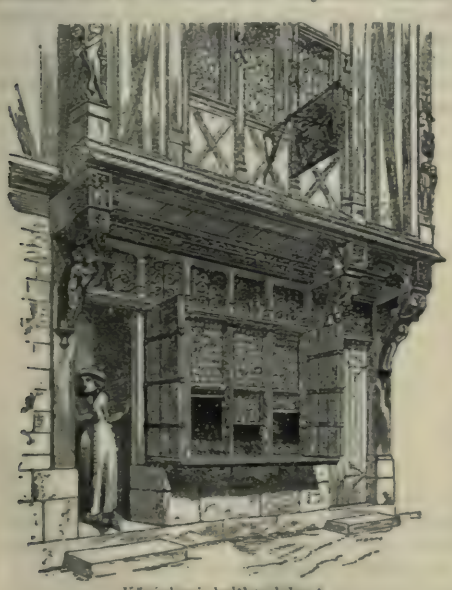

Középkori bolthomlokzat.

Bolta, régi magyar személynév, melyet 1278—1312 közt az Ajkai-családból való Pál ispán fia viselt. A Bicsak, Csákán nevek tanusága szerint a «balta» szónak felel meg.

Boltaña, kerületi székhely Huesca spanyol tartományban, a Pireneusok D.-i lábánál, az Ara és és Cinca összefolyása mellett, (1900) 2471 lak.

Bolthajtás, l. *Boltozat*.

Bolthát *(extrados)*, a boltozat külső felülete. L. *Boltozat*.

Bolthomlok, boltpajzs, boltbütü, a boltozat szabad vége. L. *Boltozat*.

Bolti ár, újonan megjelenő könyveknek az az ára, amelyen egy posta- és vámterület körén belül valamennyi bizományi könyvkereskedésben egyformán kaphatók. A B.-t a könyv kiadója állapítja meg és belőle rendesen akkora engedményt (25—33%) ad a bizományi könyvkereskedőknek, amelyből a szállítás költségén kívül az ő nyereségük is kitelik. L. *Könyvkereskedés*.

Boltív, *boltöv*, falnyilások fölött téglából vagy faragott kövekből épített íves áthidaló szerkezet, mely jobbról és balról a boltvállra támaszkodik. A boltváll ferde síkja a B. görbületi középpontján megy át s ugyanide futnak a téglák v. kövek álló hézagainak irányai is. A B. legmagasabb pontján, a tetőponton helyezendő el a záradékkő (v. tégla), mely a B.-et kiékeli. L. még *Teherhárító ívek*.

Boltkő, a bolthajtást alkotó kődarabok egyike; ide tartozik a vállkő és zárókő is, l. *Boltozat*.

Boltkötővas, boltozatkötővas. A boltozatok oldalnyomását elhárítani hivatott kötővasak. L. *Kötővas*.

Boltláb, l. *Bolt-talp*.

Bolton (azelőtt: *B.-le Moors*), county-borough és iparosváros Angliában, a Croal-patak mindkét partján, 16 km.-nyire Manchestertől, vasút mellett, (1909) 187,824 lak., pamutfonással és szövéssel, gép-, tűzmentes szekrény- és lakatgyártással; nagy fehérítőkkel, környékén gazdag szénbányákkal; egy új gót plébániatemplommal; szép városházzal, városi könyvtárral és múzeummal. A számüzött flamandok már a XIV. sz.-ban honosították meg itt a posztószövést és VIII. Henrik idejében a B.-i posztó nagy hírnek örvendett.

Boltonit (ásv.), a Forsterit nevű ásványnak egyik fajtája.

Bolton-tyúk, l. *Hamburgi tyúk*.

Boltozat, *bolthajtás*, oszlopokkal, pillérekkel v. fallal körített helyiség fölé kőből vagy téglából szerkesztett födém (mennyezet). Minden B. két részből áll: 1. a bolthajtásból, 2. a B.-ot tartó gyám-oszlopokból, gyám-pillérekből v. gyámfalakból. Minden B.-nak van oldalnyomása, melyet a legtöbb esetben a gyámfalnak kell ellensúlyoznia. Azon falakat, melyek nem hordják a boltozat terhét, *homlokfalak*-nak hívják.

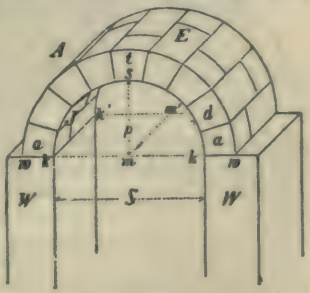

1. ábra.

Mennél laposabb a B. és mennél nagyobb annak saját súlya és a rajta fekvő teher, annál erősebb gyámfalakra van szükség. Magas falak kevésbbé állnak ellen az oldalnyomásnak, mint az alacsonyak. A B. a vállak felé a legvastagabb, a záradék felé vékonyodik, s ezzel az önsúly s vele az oldalnyomás is csökken.

A B. alkotórészei: a B. ősalakja a donga, mely

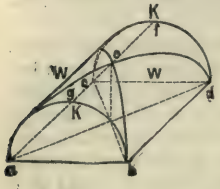

2. ábra.

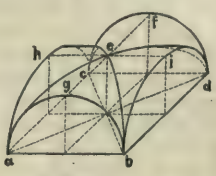

3. ábra.

egy hengernek fele. A bolthajtás és a gyámfalak között levő választóvonal a *kezdő vonal* (*kk'*) (l. *1. ábra)*; a bolthajtás felső felületének legmagasabb részén, a bolthajtás hosszával párhuzamosan haladó vonal a *gerincvonal*; a hengerfelület tengelye egyszersmind *(mm')* a B. *tengelye*; a hajlás görbéje *(ks k)* a bolthajtás *íve*; a gyám-

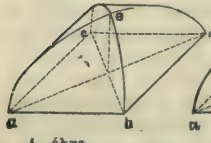

4. ábra.

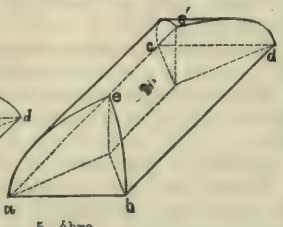

5. ábra.

falak között levő legrövidebb távolság *(S)* az *ívköz*; *(p)* a B. ívmagassága; *(d)* a B. vastagsága, mely mindig a záradék (gerinc) vastagságára értendő; a B. belső felülete *(J)* az *intrados*; a B. külső felülete *(E)* a *bolthát* v. *extrados*; a B. szabad vége a B.-*homlok*; a *kw* sík a B. *lába*; a *W* fal, melyre a B. támaszkodik, a *gyámfal*; a B.-ot

6. ábra.

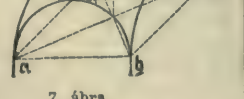

7. ábra.

alkotó kődarabok a *boltkövek* és ezek között a legalsó *(a)* a *vállkő*, a legfelső pedig *(t)* a *zárókő* v. *záradék*; a B. egy-egy fele a *boltszár*; a boltköveknek érintkező ferde síkjai a *fekvőhézagok*, a merőleges érintkező síkok az *állóhézagok*. A B. görbéje szerint a B.-ok lehetnek félkörívesek, szegmentívesek stb. L. *Boltív.*

A bolthajtások nemei: *A donga-B.*: két, egyenlő magasságú, párhuzamos gyámfal fölé emelt bolthajtás, melynek homlokíve félköríves, csúcsíves, szegmentíves, kosáríves stb. lehet. A donga-B. *egyenes*, ha homloka a tengelyére merőlegesen áll; *ferde*, ha a homloksík a tengelyhez ferdén áll. Ha a donga-B.-ot átlós irányban (*2. ábra)* két függélyes síkkal 4 részre osztjuk, két-két átellenes rész egyenlő lesz egymással. A homlokfal felé eső részek *KK* a *süvegek*, a gyámfalak felé eső részek *WW* a *vaknegyedek*. A függélyes síkok a donga-B.-ot görbe vonalakban metszik, melyeket az intradoszon gerincívnek nevezünk. Ha a donga-B.-nak két vaknegyedét két süveggel helyettesítjük, melyeknek tetőpontja ugyanazon magasságban fekszik a másik két süveg tetőpont-

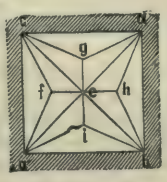

8. ábra.

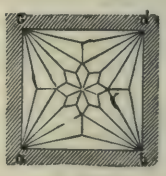

9. ábra.

jával, akkor a *kereszt-B.-ot* kapjuk (l. *3. ábra)*. A kereszt-B.-nak tehát 4 homlokíve *(agb)*, *(ahc)*, *(cfd)*, *(bid)*, két gerincvonala: *(gf)* és *(hi)*, négy gerincíve van: *(ae)*, *(be)*, *(de)*, *(ce)*. Ugyancsak kereszt-B. származik, ha két vagy több egyenlő magasságú donga metszi egymást, feltéve, hogy a tengelyek is metszik egymást. Ha egy donga-B.-ban a két süveget két vaknegyeddel helyettesítjük úgy, hogy mind a 4 vaknegyed tetőpontjai és kezdővonalai egy magasságban feküdjenek, akkor a *kolostor-B.-ot* kapjuk (l. *4. ábra)*; a kolostor-B.-nak van egy tetőpontja *(e)*, négy kezdővonala *(ab)*, *(bd)*, *(dc)*, *(ac)* és 4 gerincíve *(ae)*, *(be)*,

10. ábra. Hálós boltozat.

(ce), *(de)*. Kereszt-B.-nál a gerincvonalat alulról nézve *bordának* (l. o.), felülről nézve *vápának* (l. o.) nevezzük. Ha egy hosszukás donga-B. két végét két fél kolostor-B.-tal végezzük be, akkor a *teknős bolthajtást* kapjuk (l. *5. ábra)*. Ha egy teknős-B.-ot a *(ee')* gerincvonalán alul tetszésszerű magasságban egy, a kezdő síkkal párhuzamos síkkal metsszük, akkor a *tükör-B.-ot* kapjuk (l. *6. ábra)*, melynek tetejét tehát egy egyenes sík alkotja *(a' b' c' d')*, s ezzel a B. e neme kiválóan alkalmassá válik a dekorativ festészetre. Kolostor-B. három vagy többszögű alaprajz fölé is állítható. Ha a magasság a félkörnél nagyobb és az alaprajz szögeinek számát szaporítjuk, a föléje

emelt kolostor-B.-ot kupola-B.-nak nevezzük. Végtelen sokszögű alaprajz (kör) fölé emelt kolostor-B.-ot gömb-B.-nak nevezzük. Gömb-B. származik akkor is, ha $^1/_4$ körívet egy függélyes tengely körül forgatunk (forgás felület). Világítás céljából a fölül nyitva hagyott gömb-B.-ok fölé emelt hengeralakú tornyocskát *lámpás*-nak nevezzük. Gömb-B. 3 vagy több szögű alaprajz fölé állítható, ha azt az alaprajznak megfelelően függélyes síkokkal metszük. A gömb-B.-ból ily módon megmaradó részt cseh B.-nak hívjuk *(7. ábra)*. Ha a cseh-B. felső részét is lemetszük egy vízszintes síkkal: 3 vagy több gömbháromszöget nyerünk, melyeket csegelyeknek (pendentif) nevezünk. A csegelyek segítségével egy sokszögű alaprajz fölé gömb-B. emelhető vagyis a csegely átmenetet képez a sokszögű idom és a köralaprajz között.

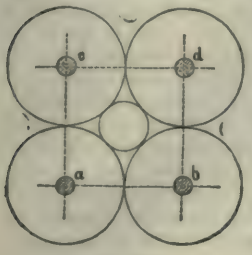

11. ábra.

Cseh süveg-, vagy *porosz süveg-B.*-nak az igen lapos B.-ot hívjuk. A *csillag-B.* az egyszerű kereszt-B.-ból származik (l. a *8. számú alaprajzot)*, ha az egyes boltmezőkben a tetőpontok s így a bordák számát is szaporítjuk. Ha az így támadt süvegeket még jobban feldaraboljuk, akkor az ú. n. *hálós-B.-ok* keletkeznek (l. *a 9. számú alaprajzot* és a *10. sz. perspektivikus nézetet)*. Ha egy kereszt-B.-nak négy gerincívét a 4 kezdőpontban (l. *11. ábra a, b, c, d* pontok) emelt függélyes tengely körül forgatva gondoljuk, akkor 4 kehelyalakú boltmezőt kapunk; és ha most az üresen

12. ábra. Legyező alaku boltozat.

maradt teret egy lapos B.-tal fedjük be, akkor az ú. n. *legyezőalakú B.-ot* szerkesztettük *(11.* és *12. ábra)*.

A B. anyaga legtöbbnyire a tégla, ritkábban a faragott kő. Kereszt-B.-ok gerincíveit, minthogy azok önálló teherbiró szerkezetek, csinálhatjuk faragott kőből, a süvegeket pedig téglából vagy öntött B.-ból (l. o.). Nagyobb ívközű vagy megterhelt B.-ok extradoszán erősítő íveket, erősítő bordákat falazunk egymással párhuzamosan, a háztető szarufáinak állásához hasonlóan, tehát a gyámfalakra merőlegesen, 1·5—2 m.-nyire egymástól. Donga-B.-okat csak *alakzó ívek* (l. o.) segélyével készíthetünk, s ha a donga nagy, ezeket ismét *boltozóállványokkal* támasztjuk meg. Kupola-B.-oknak beboltozásához nem kell állás, mert ezeknek zárt gyűrűi önmagukat tartják. Pincetalaj alá, ha az a föld árjának v. áradásoknak van kitéve, néha *megfordított* süveg-B.-okat

13. ábra. Asszír palota csatornája.

alkalmazunk megfelelő szigeteléssel, hogy a víz behatását meggátoljuk.

A B.-ok szerkesztését már az egyiptomiak és asszírok ismerték (a *13. ábra* egy asszír palota csatornáját mutatja). Nagy haladást hoztak a B.-

14. ábra. Etruszk kapu.

építésbe az etruszkok, amennyiben azok már nagy boltozott kapukat (l. *14. ábra)* és óriási boltozott csatornákat építettek (a *Cloaca maxima* Rómában). A rómaiak a B.-okat teljes céltudatossággal alkalmazták és épületeikben különösen a donga-, a

kereszt- és a kupolaboltozatot használják. A kereszt-B.-ok a csúcsíves stílusban, a kupola-B.-ok az ó- keresztény és a renaissance építészetben, a donga-B.-ok az újabb hidépítésben jutottak fejlettségük legmagasabb fokára. V. ö. *Scheffler*, Theorie der Gewölbe (Braunschweig 1857); *Culmann*, Graphische Statik (2. kiad. Zürich 1875); *Dupuis*, Traité de l'equilibre des roûtes (Paris 1870); *Breymann*, Baukonstruktionslehre 1 köt. (5. kiadás Leipzig 1880); *Vanderley*, Építőszerkezetek könyve, ford. Tankó Sámuel. II. rész (Budapest 1884).

Boltozó állvány, oly ideiglenes faszerkezet, mely az építendő boltozatot, leendő alakjának megfelelően, alulról mindaddig alátámasztja, míg

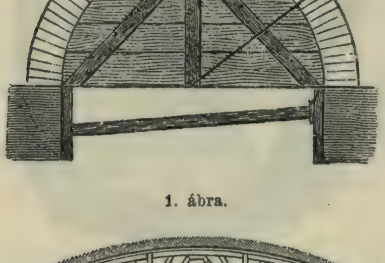

1. ábra.

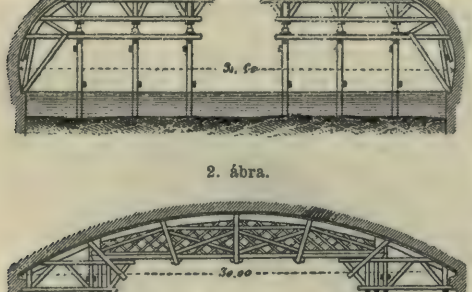

2. ábra.

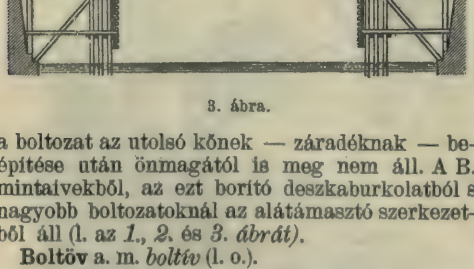

3. ábra.

a boltozat az utolsó kőnek — záradéknak — beépítése után önmagától is meg nem áll. A B. mintaivekből, az ezt borító deszkaburkolatból s nagyobb boltozatoknál az alátámasztó szerkezetből áll (l. az *1.*, *2.* és *3. ábrát*).

Boltöv a. m. *boltív* (l. o.).

Boltpénztárkönyv vagy *kézipénztárkönyv*, a detail-üzletben a bevételek és kiadások első feljegyzésére szolgáló könyv. A B.-ből írják a tételeket csoportosítva a számadási időszak v. a nap végén a rendes pénztárkönyvbe. A könyv vezetése kétféle, ú. m.: tételszerű, ahol minden egyes tételt körülírnak, és szelvények alapján készült, ahol minden egyes bevétel és kiadás külön pénztári mellékletet kap és a könyvben az összeg a szelvényre való hivatkozással lesz bevezetve.

Boltraffio v. *Beltraffio*, *Giovanni Antonio*, olasz festő, szül. 1467. Milanóban, megh. 1516 jún. 15. u. o. Főként Milanóban s átmenetileg Bolognában (1500) és Rómában (1513) működött. Leonardo da Vincit követte, kinek sajátos bájú formavilágába és chiaroscuro-technikájába egészen beleélte magát. Legeredetibb mint arcképfestő volt; arcképei a milanói iskola legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Ritkábban freskókat is festett. Fő művei: a milanói Crespi- és Poldi-Pezzoli-gyűjteményben, a párisi Louvreban (1500), a londoni National Galleryben, a budapesti Szépművészeti Múzeumban s a pozsonyi Pálffy-gyűjteményben (1508) őrzött Madonnák, a berlini Kaiser Friedrich-Museum S. Barbarája (1502), Girolamo Cario költő arcképe a Brerában.

Boltszár, a boltozatnak egy-egy fele, melyeket a gerincvonalon keresztül fektetett függélyes sík választ el egymástól. L. *Boltozat*.

Boltszék, l. *Boltváll*.

Bolt-talp, *boltláb*, a boltozat és gyámfal érintkező síkja. L. *Boltozat*.

Boltváll, *boltvánkos*, *boltszék* (Impost), így nevezik egy boltív alatt levő gyámfalnak azt a részét, melyen a boltív közvetetlenül nyugszik. Ha a B. egy drb faragott kőből van készítve, akkor *vállkő* a neve. A vállkövet, mint a boltív és pillér között levő választó-tagot, a boltív nyomására és a gyámfal ellenállásának kitüntetésére sokszor, többé-kevésbbé gazdagon, tagozni is szokták, mely tagozatok összeségét *vállpárkánynak* nevezik.

Boltz, *August Konstantin*, német nyelvtudós, szül. Boroszlóban 1819 szept. 26., megh. 1907 jún. 2. Munkái: Orosz nyelvtan Robertson-féle módszer szerint, ezenkívül angol, francia, olasz és spanyol nyelvtanok. Athanasios Christopulos, a hellén Mirza-Schaffy dalai; Land und Leute in Nord-Euböa; Die hellen. oder neugriech. Sprache stb.

Boltzmann, *Ludwig*, fizikus, szül. 1844 febr. 20. Bécsben, megh. (öngyilkos lett) 1906 szept. 5. Duinoban (Isztriában, Trieszt mellett). Tanulmányait Bécsben (Stefannál), Heidelbergben és Berlinben (Helmholtznál) végezte. 1867. a bécsi egyetem magántanára, 1869. a gráci egyetemen a matematikai fizika rendes tanára, 1873. a matematika tanára Bécsben, 1876. a kísérleti fizika tanára Grácban, 1890. az elméleti fizikáé Münchenben, 1895. a bécsi, 1900. a lipcsei s 1902. ismét a bécsi egyetemen az elméleti fizika tanára. 1900-ban a M. Tud. Akadémia is kültagjává választotta. Neve a legnagyobb fizikusoké között foglal helyet; munkássága a fizikának számos ágát elsőrangú eredményekkel gazdagította. Elsősorban a kinetikai gázelméletet; ennek alapján mutatta meg, hogy a hőelmélet ú. n. második főtétele tkp. azt fejezi ki, hogy a testek az őket alkotó molekulák igen nagy száma folytán a legvalószínűbb állapot felé közelednek. Mechanikával, a Maxwell-féle elmélet mechanikai megalapozásával sokat foglalkozott; ez elmélet követelte összefüggést a törésmutató és dielektromos együttható (l. o.) között ő igazolta először a gázokon; tőle származik a hősugárzásra vonatkozó ú. n. Stefan-B.-féle törvény elméleti bizonyítása. A fizikán kívül a filozófiát is művelte, a bécsi egyetemen igen látogatott filozófiai előadásokat is tartott.

Filozófiáját erősen metafizika-ellenes felfogása jellemzi. Nagyszámú értekezésein kívül könyvalakban megjelent művei: Vorlesungen über Maxwells Theorie der Elektrizität und des Lichtes (Leipzig 1891—92); Vorlesungen über Gastheorie (u. o. 1896—98); Vorlesungen über die Principe der Mechanik (u. o. 1897). Amerikai útleírása, emlékbeszédei, egyetemi székfoglalói stb. Populäre Schriften (Leipzig 1905) c. alatt jelentek meg összegyűjtve.

Bolus (ásv., *bol, lemnoszi föld, szfragid, pecsétföld*), az olyan többé-kevésbbé zsíros tapintatu és zsírfényű, barnásvöröses, kagylós törésű agyag, mely a vízben sustorgás közben szögletes darabokra esik szét, azután pedig finoman földes, képlékeny anyaggá. Égetve megvörösödik; ha mangánt is tartalmaz, sötét barnává lesz *(ciprusi umbra)*. K. 1—2; fs. 2·2—2·5. Anyaga vasoxid tartalmú, kovasavban gazdag aluminium-szilikát, ingadozó százalékos összetétellel, gyakran idegen szennyezésekkel. Eruptiv kőzetek, különösen pedig bazalt és bazalt-tufák, porfir meg fonolit hasadékaiban találni. Előfordul még szerpentinben, csillámpalában, mészkőben és ércfekvőhelyeken is. Nálunk egy kevés van Telkibányán, Tokaj vidékén, Rézbányán, Betléren, Oraviczán, Pilisszentkereszten stb. Sok van Sziléziában (Striegau, Steinhau, Goldberg), Göttingen vidékén, a Habichtswaldban, Szászországban (Seidenberg), a Rhön-hegységben, Csehországban, a Kaiserstuhlban. Toscanában Siena mellett nagyon szép s finom gesztenyebarna színű B.-t bányásznak *(terra di Siena)* úgyszintén Kis-Ázsiában (Sinope, vörös színű) s Ciprus szigetén (mangán tartalmú «ciprusi umbra»). — Használják a B.-földet a faaranyozásnál (a régiek leukophoron-ja). A sárga B. égetve angol- vagy berlini néven ismeretes; kittnek, pipafejnek, polirozó anyagnak használják.

B. alba, a. m. fehér agyag. *B. rubra* a. m. vörös agyag. Mindkettőt pilulák készítésére használják oly anyagokkal, melyek a rendes növényi pilulamasszákkal elbomlanak (kéneső, kokain, pokolkő).

Bolus (lat., ném. *Bissen*), magyarul *falat*-nak is nevezik. A pilulánál nagyobb és lágyabb golyóv. tojásalakú gyógyszeralak. Ritkán rendelik.

Bolvanszkaja Guba, az Északi jegestenger egyik 21 km. széles öble a Pecsora-torkolattól K.-re; rajta jövedelmező a lazachalászat.

Bol vára *(Csetatye Boli)*. Az oláh nép által használt várelnevezés az erdélyi részek középkori és újabb erősségeinél általános használatban van. A B. azonban a közéletben hazánk egyik sokszor emlegetett, Petrozsény közelében levő barlangjára vonatkozik; de eredetileg ez is erősséget jelentett. T. i. a barlanggal átellenben emelkedő cukorsüveg idomú hegyen kockakövekből összerótt őrhely állott. A kockaköveket a petrozsényi vasút építésekor hordatták le a várról, amiről alig van nehány szakembernek tudomása. Annál jobban ismerjük a Bol-vár barlangját, mely ívalakban fejlődött ki s jókora patak útjául szolgál. A felső részbe a patak csak áradáskor hatol be. Rendes körülmények közt bezuhan egy résen s a barlang első harmadában üti fel magát s azontúl végig kitölti annak szélességét, úgy hogy csak kanyargásaiban juthatunk szárazra. A bejárattól jobbra egy felső párkányra juthatunk, s azt a legelő marhák s azoknak pásztorai menedékül is használják. Itt néhány durva cseppkődudor is elkerülte a látogatók által elkövetett rombolás sorsát. A baloldalon éppen azon a ponton, hol a patak előbuggyan, szintén jó magasan fekvő párkány fogad s oda a nagyszebeni Karpathen-Verein petrozsényi fiókja lépcsőket is építtetett. Igy a vízjárás nyomait jól mutató boltozat alatt tovább haladva, ismét létrával szállunk le a patak medrébe s azontúl pallók segélyével éppen a vasúti hídhoz szolgáló alsó nyilásig jutunk. Régebben a hídon is túlterjedt a barlang egészen a Banyica patakig, melybe a Boli-barlang vize ömlik. Jósika M. Abafi regényében Deli Marko menedékhelye.

Bolvás, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 849 oláh lak., barnaszénbányával, u. p. Körpa p. u., u. t. Körpa.

Boly, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 750 magyar lak.; postahivatal, u. t. Királyhelmecz.

Bolya *(Bell, Bura, Boly)*, kisk. Nagy-Küküllő vm. medgyesi j. ban, (1910) 1323 oláh, magyar és német lak., takarék- és kölcsönegylet; postahivatal, u. t. Nagyselyk. Régi kastélya 1324. Bólyai Gáspáré volt, azután többször gazdát cserélt s 1598. Mihály vajdáé lett. 1629 jan. 5. Bethlen Gábor szalontai Toldy Györgynek adományozta több községgel együtt. A mellette levő rozzant templomban Mihály vajdától eredő falfestmények vannak. Itt született 1775 febr. 9. Bolyai Farkas, a nagyhírű matematikus. A B.-völgyben számos prehisztorikus cserepet és ókori kézi malomköveket találtak. Ma kitünő alma terem B.-n.

Bolyai, 1. *Farkas* (bolyai), a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium tanára s a M. Tud. Akadémia lev. tagja, B. Gáspár vmegyei szolgabiró és pávai Vajna Krisztina fia, szül. 1775 február 9. Bolyán (az akkori Felső-Fehér vármegyében), megh. Maros-Vásárhelyen 1856 nov. 20. Nagyenyeden és Kolozsvárott tanult. 1798-ban br. Kemény Simonnal, kinek korrepetitora volt, kiment a göttingeni és jenai egyetemekre. Göttingenben az akkor szintén ott tanuló Gauss-szal benső barátságot kötött s később is sok levelet váltott vele. *(Sartorius*, Gauss zum Gedächtniss, 1856.) Hazatérve, egy ideig anyai jószágán gazdálkodott; 1804. meghívást kapott a marosvásárhelyi kollégium matematikai, fizikai és kémiai tanszékére, hol aztán 47 évig tanított. Korának egyik legelső, hazájának pedig eddigelé legnagyobb matematikusa volt, amellett technikai kérdésekkel is szenvedélyesen foglalkozott. Igen jeles fütő- és főző-kemencét talált fel, mely annak idején Erdélyben nagy hírben állt; föltünést keltett a draisineje is. Foglalkozott filológiával, rajzolással és zenével is. Emellett jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki; speciálista volt főleg a gyászjelentések, rövid, néha verses nekrológok írásában; ezek közül legkitünőbbek a br. Kemény Simon, id. Szász Károly és a saját maga halálára irottak. Munkái: *Öt szomoru játék* (Nagyszeben 1817); *A párisi per* (Maros-Vásárhely 1818); *Pope próbatétele az emberről* (angolból fordítva, u. o. 1818); *Arithmetica eleje*

(u. o. 1830. B. B. F. jegyekkel; javított kiadása u. o. 1843.) és főleg a *Tentamen* juventutem studiosam in elementa matheseos... introducendi. Cum apppendici triplici (u. o. 1832—33, 2 köt.). E munkája tette B. nevét világhírűvé. Első kötetének második kiadása a M. Tud. Akadémia megbizásából 1897. jelent meg: *Sinoptibus Academiae Scientiarium Hungaricae* címen *König* Gyula és *Réthy* Mór értékes jegyzeteivel, II. kötete pedig 1904., sajtó alá rendezték és jegyzetekkel kisérték *Kürschák* József, *Réthy* Mór és *Tötössy* Béla. *Az arithmetikának,geometriának és physikának eleje* (I.köt. Maros-Vásárhely 1834, névtelenül); *Marosszéki lakodalmi szokások* (Tudománytár 1834); *Arithmetica eleje kezdőknek* (Maros-Vásárhely 1850. Névtelenül); *Urtan elemei kezdőknek* (u. o. 1850—51. Névtelenül); *Kurzer Grundriss* eines Versuches die Arithmetik darzustellen (u. o. 1851. Névtelenül). Ebben reklamálja a prioritást Lobacsevszky orosz matematikussal szemben fia számára az abszolut geometriát illetőleg. Továbbá *Szívhangok* (latin, német és magyar versek, u. o. 1852); *Jelentés* (búcsuja és végrendelete, u. o. 1855—56); *II. Mohammed* c. drámája a Régi magyar könyvtárban jelent meg (Budapest 1898). Kéziratai közül *Szily* Kálmán adott ki néhányat. (Mat. Értek. XI. köt.). Olajfestésü arcképe, 70 éves korából, fia, B. Gergely (megh. 1890) birtokában volt; erről Thanhoffer Lajos akad. tag másolatot készített az akadémia képes terme számára. Levelezése Gausszal, mely eddig a nagy tudományos közönség előtt teljesen ismeretlen volt, ily címen jelent meg: *B. és Gauss Frigyes Károly levelezése. Az* akadémia megbizásából szerkesztették *Schmidt* Ferenc és *Stäckel* Pál (Budapest 1899, ugyanaz németül Lipcse 1899). Legkimerítőbb életrajza *Koncz Józseftől* a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium értesítőjében.

2. *B. János* (bolyai), cs. és kir. kapitány a mérnökkarnál, B. Farkas fia és matematikai lángeszének örököse, szül. Kolozsvárott 1802 dec. 15., megh. Maros-Vásárhelyen 1860 jan. 17. Hamvait 1911. Marosvásárhelyen exhumálták és nagy ünnepélyességgel atyja hamvaival együtt közös sírba helyezték. A matézist atyjától tanulta; 12 éves korában letette a vizsgálatot a gimnázium 6-ik osztályából; 15 éves korában ment fel Bécsbe a genie-akadémiára; az öt évi kurzust kitünő sikerrel elvégezvén, 21 éves korában hadnagy (s ekkor jött rá világhírü felfedezésére. V. ö. Mat. és Term. Ért. V.), 22 éves korában főhadnagy, 24 éves korában kapitány lett. A hadseregben első matematikus, első virtuóz-hegedüs és első vívó is; folytonosan párbajai voltak, több közülök halálos végü s mindig ő maradt a győztes fél. Végre, nem tudni mi okból, nyugalmazását kérte, mit 1833. meg is kapott, azzal a hozzáadással, hogy amikor tetszik, visszatérhet. Most apjához Maros-Vásárhelyre költözött, hol egy évig lakott folytonos viszálykodásban az apával, kit párbajra is hívott, mire ez kipirongatta és előzte a házától; egy ideig még Maros-Vásárhelyt lakott, de azután atyja megengedte neki, hogy domáldi birtokára menjen gazdálkodni. Itt teljes elvonultságban élt tiz évig s nem is találkozott atyjával, míg végre 1843. magába szállt; elment atyjához őt kiengesztelni; hat hétig volt nála, de minthogy ismét elkezdődött köztük a viszálykodás, újra kiment Domáldra. 1846-ban végleg beköltözött Maros-Vásárhelyre s ott lakott, elvonultan a világtól s elveszve a tudomány számára. Munkája: Scientiam spatii absolute veram exhibens: a veritate aut falsitate Axiomatis XI. Euclidii independentem... Maros-Vásárhely 1833. E világhírü munka atyjának Tentamen című munkájához van csatolva. Ez újabban ilyen címen jelent meg: *A tér absolut igaz tudománya* (előszóval, magyar fordítással és magyarázattal *Sutták* Józseftől, B. életrajzával *Schmidt* F.-től, Budapest 1897), franciául *Haüel*, La science absolue de l'espace (Paris 1895). 1903 jan. 17. a kolozsvári egyetem ünnepet rendezett B. tiszteletére s szülőházát emléktáblával jelölte meg. Ugyanekkor bejelentették a M. Tud. Akadémia képviselői a Bolyai-jutalomdíjat (l. *Bolyai-díj*). V. ö. *Kürschák* József, B. (Középisk. Mathematikai Lapok X. évf.); *Bedőházi* János, B. Farkas és B. János (Maros-Vásárhely 1897); *Schlesinger* Lajos, B. János (Math. és Phys. Lapok 1902 és 1903); *Gatti* Fr., Geschichte der k. u. k. Technischen Akademie (Wien 1901—1905); *Szabó* Péter, B. János ifjusága (Math. és Phys. Lapok 1910).

Bolyai-díj. E címen a M. Tud. Akadémia *Bolyai* János születése századik évfordulója alkalmával a halhatatlan tudósnak, valamint az ő mélyen gondolkozó atyjának és a tudományban mesterének emlékezetére elhatározta, hogy első izben 1905. és azután minden ötödik évben a decemberi összes ülésén, a megelőző öt évben bárhol és bármely nyelven megírt legkiválóbb matematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, 10,000 K *Bolyai-jutalom*-mal és éremmel tünteti ki. Az érem egyik oldalát a M. Tud. Akadémia és Budapest képe, a másik oldalát magyar felirat diszíti. Az alapítvány szabályzata értelmében a M. Tud. Akadémia az 1905. esedékes B. odaitélésére a *König* Gyula, *Rados* Gusztáv belső és *Darboux* Gaston, *Klein* Félix külső tagjaiból alkotott bizottságot küldte ki; ez a bizottság a díjat Henri *Poincaré*-nak, a francia akadémia tagjának ítélte oda. Az 1905—1910-iki időszakra *König* Gyulát és *Rados* Gusztávot mint belső és Henri *Poincaré*-t és Gösta *Mittag-Lefflert* mint külső tagokat küldte ki az akadémia a Bolyai-jutalmat odaitélő bizottságba. Ez a bizottság a jutalmat David *Hilbert* hírneves német matematikusnak ítélte oda s ezt az ítéletet az akadémia összes ülése megerősítette. A legközelebbi B. 1915. válik esedékessé.

Bolyár, kisk. Sáros vm. alsótárczai j.-ban, (1910) 381 tót és magyar lak.; u. p. Keczerpeklén, u. t. Ránkfüred.

Bolygócsillagok, l. *Bolygók*.

Bolygó hollandi, egy igen elterjedt tengerészmonda szerint *van Staaten* nevü hollandi hajóskapitány, aki istentelen élete v. átkozódása miatt arra van kárhoztatva, hogy a bolygó zsidóhoz s más hasonló mondai alakhoz hasonlóan ítéletnapig nyugtot ne leljen s hajójával a tengereken kóboroljon. Hajóján némely monda szerint egész legénységével együtt látható az elkárhozott kapitány. E rémhajó megjelenése a tengerész-babona szerint vészt jósló előjel a vele találkozókra. A B.

A BOLYGÓK NAGYSÁGA
A NAPHOZ VISZONYITVA.

A Nap átmérőjét 325 milliméter hosszú vonal ábrázolná.

0 50 100 200 300
ezer kilométer.

♆ Neptun

♅ Uranus

♄ Saturnus és gyűrűrendszere

♃ Jupiter

♂ Mars

Hold ☾ ♁ Föld

♀ Venus

☿ Merkur

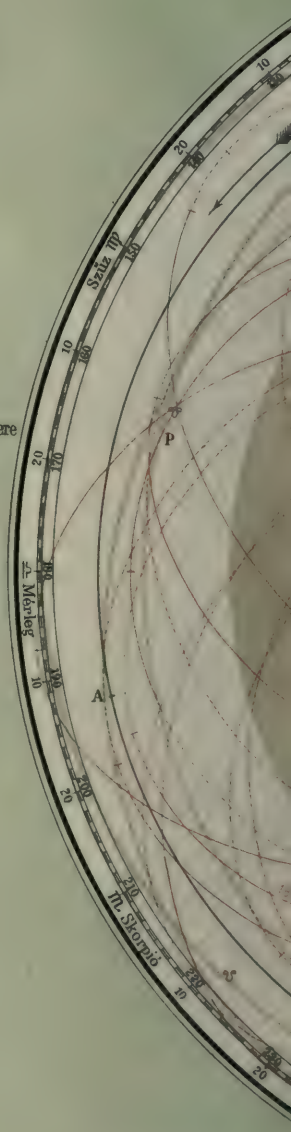

Föld

A Föld és Hold nagyságának és távolságának viszonya

Közepes távolság =

12756 km. átmérő

A bolygók közepes távolsága a Naptól és útjuk

Föld 86°42'
Mars 46°6'
Venus 140° 56'
Merkur 360°
Nap
58 108 149 228
Jupiter 7°19'
778
Saturnus 2°57'
1426
1000
2000

„Bolygók" cikkhez.

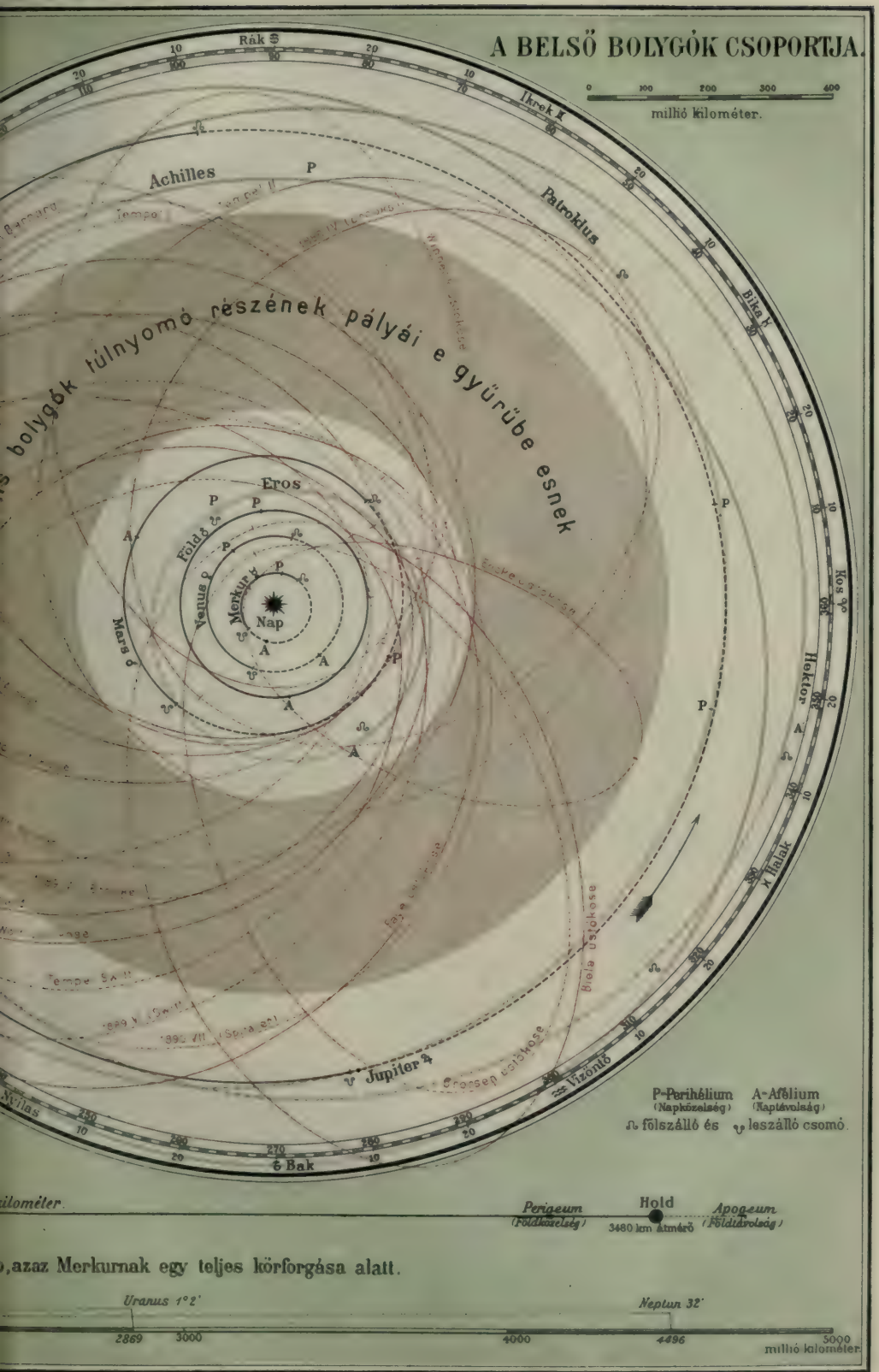

s bolygók túlnyomó részének pályái e gyűrűbe esnek

Révai Nagy Lexikona.

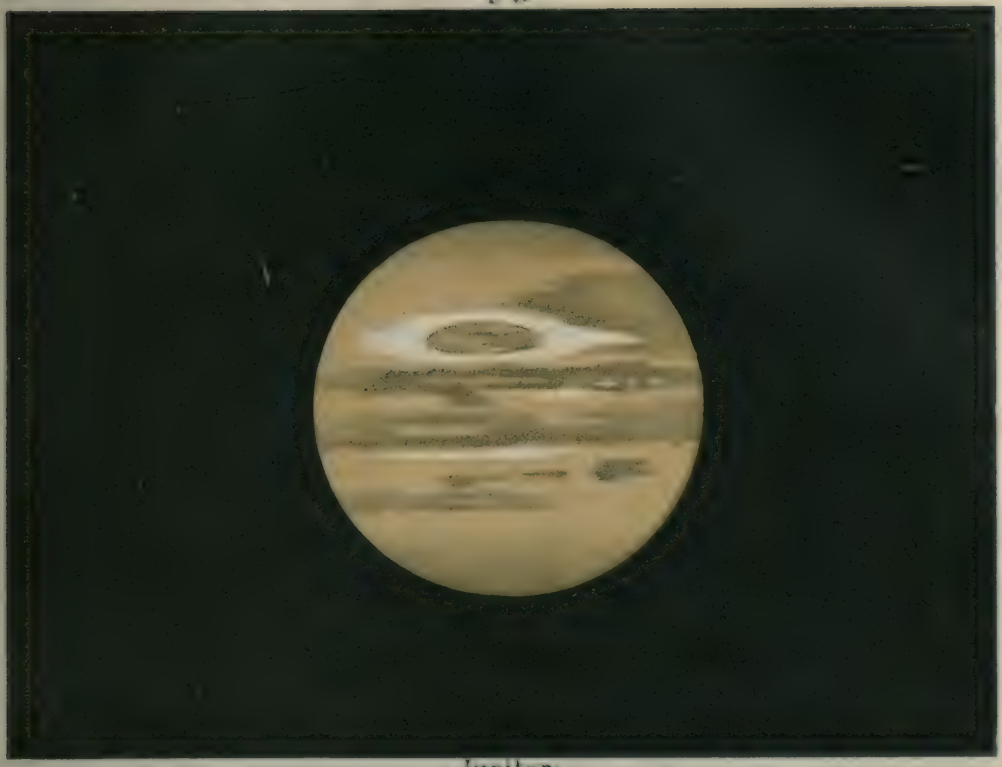

Jupiter.

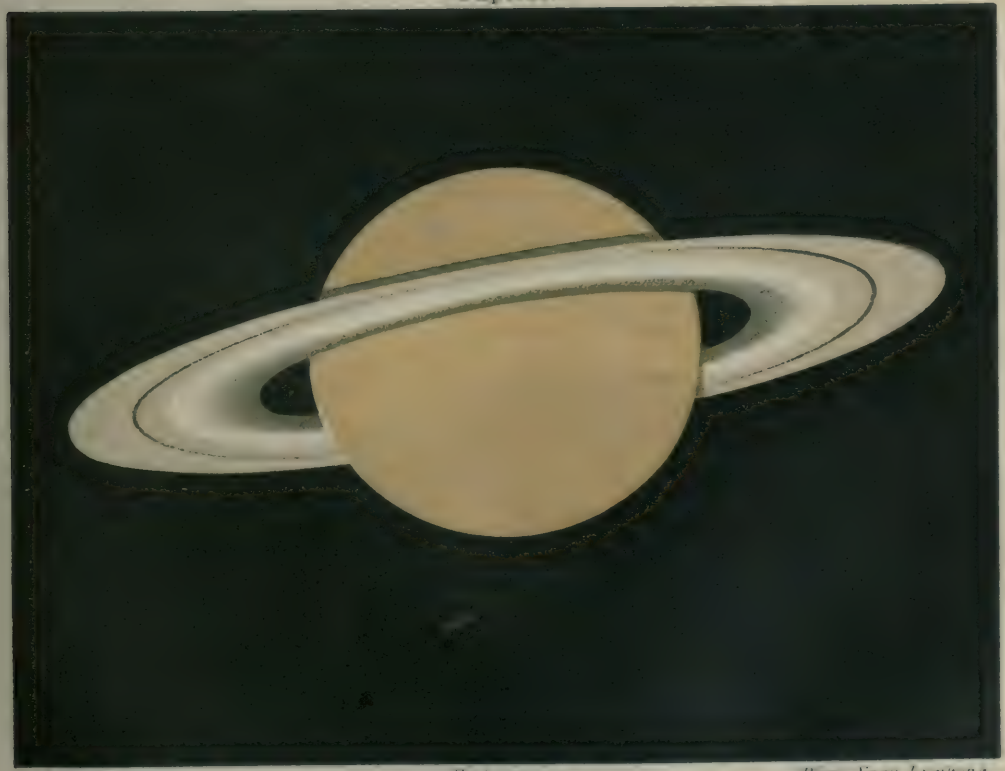

Saturnus.

újabbkori irodalmi földolgozásai közül Marryat hasonló c. regénye s különösen *Wagner* Richard operája legnevezetesebbek. V. ö. *Sébillot*, Légendes, croyances et superstitions de la mer (Paris 1887); *Fletcher-Basset*, Legends and superstitions of the sea and the sailors (Chicago 1885).

Bolygó ideg *(n. vagus s. pneumogastricus)*, az agyidegek között a 10-ik pár. Magva (nucleus vagi) a nyúltvelő csüllőárki (tossa rhomboidea) részében van; nyalábjai a kötélidomú test (corpus restiforme) és olajka (oliva) között hagyják el a nyúltvelőt 10—15 finom pamattal, melyek tömött kerek ideggé egyesülnek és ez a torkolati likon (foramen jugulare) megy ki a koponya-üregből, ahol rajta egy duc van (ganglion jugulare vagi). $1^1/_2$—2 cm.-nyire a likon túl 10—15 mm. hosszú és 4—5 mm. vastag csomóvá lesz (plexus nodosus vagi), melyből a felső gégeideg (n. laryngeus sup.) ered; azután az ideg a belső fejverőér és a torkolati vivőér között halad le, miközben a szívhez szálakat küld (rami cardiaci). A mellkasba értekor a jobboldalon a kulcscsont alatti verőeret, a baloldalon az aorta-ívet megkerülve az alsó gégeideget (n. laryngeus inf.) küldi vissza a nyakra; a törzsöke pedig a megfelelő oldali tüdőcső (bronchus) mögött halad el, ágakat küldve a tüdőkapuba (plexus bronchialis). Onnan túl a két ideg a bárzsingot kiséri (chordae oesophageae), rajta hálót képeznek (plexus oesophageus), s miután számos ág elbocsátása után jelentékenyen megvékonyodtak, a rekesz bárzsingi likján át a hasüregbe érkeznek, ahol végszálaik a gyomor elülső és hátulsó felszínén fonatokba kifutnak (plexus gastrici). Működését illetőleg a B. a vegyes idegek közé tartozik; állatoknál a koponyaüregi részének izgatására mozgások jelentkeznek a szájpad, garat, nyelőcső és gége izmain (Volkmann); gátló rostok is vannak benne a szív számára, de ezeket közlekedések útján kapja a Willisius-féle járulékos idegből. Érző rostjai a tápláló csatornához mennek a lágy szájpadtól egész a gyomor végéig, s ellátják a garatot, bárzsingot és gyomrot; azonkívül a sympathicushoz menő rostjai a hasüreg végereihez is eljutnak. A lélegző készülék is belőle kapja az idegeit. Működésének részleteit l. *Lélegzőmozgások, Szívmozgás.*

Bolygók (gör. πλανῆτες; a. m. *körülbolyongó*, lat. *planetae, stellae errantes, bolygócsillagok*, l. *a két képmellékletet)*, azok az égitestek, amelyek közel köralakú pályában keringenek a Nap körül. A B. magukban véve sötétek, nincs saját fényük, a világosságot a Naptól nyerik. Nevüket onnét kapták, mert a Földről szemlélve a kölcsönös helyzetüket alig változtató állócsillagok között aránylag gyors és komplikált mozgásokat látszanak végezni. A szabad szemmel látható B. fénye vetekedik a legfényesebb állócsillagokéval; Venus $4^1/_2$-szer, Jupiter 3-szor, Mars $2^1/_2$-szer oly fényes, mint a Sirius; Merkur fénymaximuma eléri ama legragyogóbb állócsillag fényét, míg Saturnus a Sirius fényintenzitásának csak mintegy felét éri el. A B. fénye nyugodt és nem pislog (szcintillál) mint az állócsillagoké. Míg az állócsillagok saját fényükben ragyognak, úgy mint a Nap, addig a B. a Napnak rájuk eső fényét verik vissza; ennélfogva a B.-tól hozzánk érkező fény polározott, és színképük nagyjából megegyezik a Nap spektrumával. A Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus és Neptun spektrumában a Napspektrum sötét vonalain kívül oly más sötét vonalak is lépnek fel, melyek az ama B.-at körülvevő légkörtől származnak. Hogy a Venuson is van légkör, azt fénytörés-jelenségek mutatják; Merkur légkörére a bolygó fényerősség-változásaiból lehet következtetni. Míg az állócsillagok a leghatalmasabb távcsőben is csupán fénylő pontocskáknak látszanak, addig a B. már kisebb távcsőben is köralakú, jól mérhető sarlóalakot vagy korongot mutatnak, melynek látszólagos nagysága aszerint változik, amint a B. hozzánk közelebb vagy tőlünk távolabb vannak. Merkur 4·5—12, Venus 10·2—65, Mars 3·5—24, Jupiter 30—49, Saturnus 15—21, Uranus 3·2—3·9, Neptun 2·3—2·5 ívmásodperc között változó látszólagos átmérőt mutat. Némely B.-on sötétes foltok láthatók, amelyeknek szabályosan ismétlődő mozgásából a B. tengely körül való forgására, rotációjára lehet következtetni; ezt a rotációt bizonyítja némely B.-nak a sarkoknál való lapultsága is. Merkur és Venusnál, kisebb mértékben a Marsnál a mi Holdunkéhoz hasonló fényváltozásokat, fázisokat lehet látni, amelyek szükségképen előállanak azért, mert e B. helyzete és helyváltozása a Földhöz képest olyan, hogy megvilágított felükből folyton növekedő vagy fogyó részeket látunk. Némely bolygó környezetében kisebb égitestek keringenek, amelyeket mellék-B.-nak, holdaknak, trabans v. satelleseknek szokás nevezni. Ily holdja van pl. a Földnek is; Marsnak 2, Jupiternek 8, Saturnusnak 10, Uranusnak 4, Neptunnak 1 holdja ismeretes eddig. Saturnus körül sajátságos gyűrű-rendszer is lebeg. Merkurnál és Venusnál eddig még nem sikerült holdakat felfedezni.

A régiek csupán a szabad szemmel látható, hozzánk közelebb levő v. nagyobb 5 bolygót ismerték, t. i. Merkurt, Venust, Marst, Jupitert és Saturnust. A Földet Copernicus sorozta a B. közé. A távcsőnek a XVI. sz.-ban történt föltalálása rendkívüli mértékben tágította a B.-ról való ismereteinket. Simon Marius 1609 dec. 29. és röviddel utána Galilei 1610 jan. 7—10. felfedezték Jupiter 4 első holdját; Galilei 1610. a Saturnust «háromszoros»-nak látta, de csak Huyghens ismerte fel 1657. a gyűrű valódi alakját; Huyghens fedezte fel 1655 márc. 25. Saturnus 6-ik holdját, J. D. Cassini 1671. a 8-ikat, 1672. az 5-iket, 1684. a 3. és 4-iket, W. Herschel 1781. felfedezte az Uranust, 1787. Uranus két külső holdját, 1789. Saturnus 1. és 2-dik holdját, míg a 7-iket csak 1848. fedezték fel Lassell és Bond. 1846-ban Lassell fölfedezte a Neptun holdját és 1851. Uranus két belső holdját. Miután Adams és Leverrier számítás útján kimutatták, hogy az Uranuson túl is kell egy bolygónak léteznie, 1846 szept. 23. sikerült Galle-nak Berlinben megtalálnia a Neptunust, Naprendszerünk eddig ismert legszélsőbb bolygóját, közel ahhoz a helyhez, melyet Leverrier számításai előre kijelöltek.

A B.-ról való ismereteinknek új korszaka kezdődött, mikor 1801 jan. 1. Piazzi Palermóban föl-

fedezte az első kisbolygót (aszteroida), mely a Mars és a Jupiter között kering a Nap körül és amely kitöltötte azt a hézagot, melyet Kepler a Mars és Jupiter között sejtett. A meglepetés növekedett, mikor 1802. Olbers fölfedezte a Pallas, Harding 1804. a Juno, Olbers 1807. a Vesta nevű kisbolygót. Ezzel megvoltak a kisbolygók v. aszteroidák csoportjának első tagjai. Újabb kisbolygót csak 1845. talált Hencke, az Astraeát. Azóta a kis-B. száma rendkívüli módon növekedett, különösen amióta fölfedezésükre a fotográfiát alkalmazzák. Nagy nyílású, de kis gyujtótávolsággal biró fotográfiai távcsövet irányítanak az ég ama tájéka felé, melyben kisbolygót sejtenek és több órán át exponálnak egy lemezt, mialatt egy hajtó-óramű a távcsövet pontosan ugyanazon állócsillag felé irányítja. Az állócsillagok a lemezen mint pontok mutatkoznak, míg a kisbolygó, gyorsabb mozgásánál fogva, a lemezen vonalszerű nyomot hagy, melynek iránya és nagysága megfelel a kisbolygó mozgás-irányának és nagyságának (l. az *1. ábrát*).

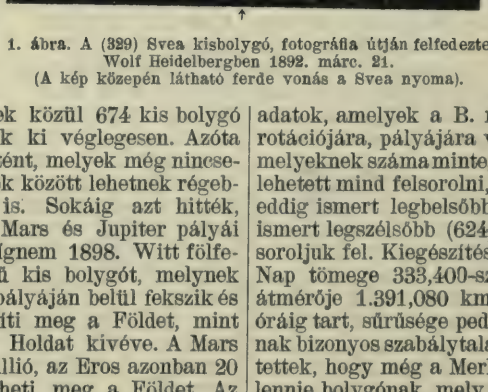

1. ábra. A (329) Svea kisbolygó, fotográfia útján felfedezte Wolf Heidelbergben 1892. márc. 21. (A kép közepén látható ferde vonás a Svea nyoma).

A 1909-ig fölfedezettek közül 674 kis bolygó pályaelemeit számították ki véglegesen. Azóta számos új fölfedezés történt, melyek még nincsenek kiszámítva s amelyek között lehetnek régebben ismeretes kis B. is. Sokáig azt hitték, hogy a kis B. csak a Mars és Jupiter pályái között fordulnak elő, mígnem 1898. Witt fölfedezte a (433) Eros nevű kis bolygót, melynek pályája részben a Mars pályáján belül fekszik és így sokkal jobban közelíti meg a Földet, mint bármely más bolygó, a Holdat kivéve. A Mars 57 millió, a Venus 40 millió, az Eros azonban 20 millió km.-nyire közelítheti meg a Földet. Az Eros azért nagyon fontos, mert segítségével pontosabban lehet meghatározni a Földnek a Naptól való távolságát, vagy mint az asztronómusok mondani szokták a Nap-parallaxist; ezért minden kedvező alkalommal a leggondosabban figyelik meg. 1906-ban fedezte föl Wolf az (588) Achilles kis bolygót, melynek a Naptól való közepes távolsága valamivel nagyobb, mint a Jupiteré. Azóta még 3 ily kis bolygót fedeztek fel: a (617) Patroclust Kopff 1906., a (624) Hektort Kopff 1907. és a (659) eddig névtelent Wolf 1908., melyek mind közel ugyanolyan közepes távolságban vannak a Naptól mint a Jupiter. A kis bolygóknak ez az utóbbi csoportja elméleti szempontból különösen érdekes, mert a három test problémája egy szigorú, ú. n. Lagrange-féle megoldásának felelnek meg. 1877-ben nagy feltünést keltett, mikor Hall Washingtonban felfedezte a Mars két holdját. A B. rendszerének újabb gazdagodását jelentette a Jupiter 5. holdjának felfedezése Barnardtól a Lick-obszervatóriumban. 1898. fedezte fel Pickering a Saturnus 9-ik, 1905-ben a 10-ik holdját, mindkettőt fotográfia útján. 1906-ban fedezte föl Perrine fotográfia útján a Jupiter 6-ik és 7-ik holdját, 1908. pedig Melotte Greenwichben a 8-ikat.

A bolygórendszer átnézete. Az alábbi táblázatokban össze vannak foglalva mindazok az adatok, amelyek a B. nagyságára, keringésére, rotációjára, pályájára vonatkoznak. A kis B.-at, melyeknek száma mintegy 700, természetesen nem lehetett mind felsorolni, s ezért csak kettőnek, az eddig ismert legbelsőbb a (433) Eros, s az eddig ismert legszélsőbb (624) Hektor nevűnek elemeit soroljuk fel. Kiegészítésül megjegyezzük, hogy a Nap tömege 333,400-szor akkora mint a Földé, átmérője 1.391,080 km., rotációja 25 nap és 4 óráig tart, sűrűsége pedig 1·42. Merkur mozgásának bizonyos szabálytalanságaiból arra következtettek, hogy még a Merkur pályáján belül is kell lennie bolygónak, mely még közelebb van a Naphoz; el is nevezték Vulkánnak. A Neptunon túl is vélnek még távolabbi B.-at. Eddig azonban sem a Merkuron belül, sem a Neptunon túl nem fedeztek még fel bolygót, úgy hogy e két bolygó adja a bolygó-rendszer belső és külső határát, természetesen jelenlegi ismereteink alapján.

I. Bolygók.

A bolygó neve és jegye	Közepes távolság a Naptól		Sziderikus keringési idő		A pálya excentricitása	A pálya hajlása	Tömeg, a Föld tömege = 1	Átmérő km.-ben	Sűrűség víz = 1	Rotáció	Lapultság
	Föld = 1	millió km.-ben	napokban	években							
Merkur ☿	0·387098	57·9	87·9693	0·2408	0·20561	7° 0′ 12″	0·06	4843	5·65	?	0
Venus ♀	0·723332	108·1	224·7008	0·6512	0·00682	3° 23′ 37″	0·82	12037	5·41	?	0
Föld ♁	1·00000	149·5	365·2564	1·0000	0·01675	— — —	1·00	12756	5·56	23h 56m	1/299
Mars ♂	1·523691	227·8	686·9798	1·8808	0·09331	1° 51′ 1″	0·11	6781	3·99	24h 36m	1/192
Eros } kis bolygók	1·458111	217·9	643·109	1·761	0·22307	10° 49′ 42″	elenyésző	31	?	?	?
Hector } kis bolygók	5·27842	789·1	4429·50	12·127	0·03734	18° 7′ 17″	«	?	?	?	?
Jupiter ♃	5·202798	777·8	4332·5848	11·862	0·04834	1° 18′ 29″	318·00	144580	1·31	9h 55m	1/16
Saturnus ♄	9·538852	1426·1	10759·2198	29·457	0·05590	2° 29′ 31″	95·00	119746	0·72	10h 29m	1/10
Uranus ♅	19·18336	2869·1	30688·51	84·019	0·04633	0° 46′ 20″	15·00	59510	0·80	?	1/19
Neptunus ♆	30·05674	4495·6	60186·64	164·779	0·00897	1° 46′ 41″	17·00	55334	1·17	?	1/45

II. Mellékbolygók v. holdak.

A mellékbolygó neve	Távolsága a főbolygótól km.-ben	Sziderikus keringési idő nap	óra	p.	A pálya excentricitása	A pálya hajlása	Átmérő km.-ben
Föld holdja	384750	27	7	43	0·05491	5° 8′	3480
Mars: 1. Phobos	9100	0	7	39	0·0217	27° 28′	—
2. Deimos	22700	1	6	17	0·0031	27° 24′	—
Jupiter: I. Io	421000	1	18	27	0·000	2° 8′	3140
II. Europa	670000	3	13	13	0·000	1° 29′	2820
III. Ganymed	1068000	7	3	42	0·00132	2° 0′	4770
IV. Kallisto	1881000	16	16	32	0·00724	1° 57′	4410
V.	181000	0	11	57	0·00501	2° 20′	—
VI.	11490000	253	9	36	0·16	30° —	—
VII.	11845000	265	—	—	—	30° —	—
VIII.	23501000	739	—	—	—	148° —	—
Saturnus: 1. Mimas	188000	0	22	37	0·019	27° 30′	—
2. Enceladus	235000	1	8	53	0·0046	28° 4′	—
3. Tethys	290000	1	21	18	—	28° 40′	—
4. Dione	372000	2	17	41	0·0020	28° 4′	—
5. Rhea	520000	4	12	25	—	28° 23′	—
6. Titan	1205000	15	22	41	0·02886	27° 40′	3650
7. Hyperion	1490000	21	6	38	0·1291	27° 15′	—
8. Japetus	3511000	79	7	56	0·02836	18° 28′	—
9. Phoebe	12800000	546	12	—	0·22	174° 54′	—
10. Themis	1450000	20	20	—	0·23	39° —	—
Uranus: 1. Ariel	151000	2	12	29	0·020	97° 58′	—
2. Umbriel	212000	4	3	27	0·010	98° 21′	—
3. Titania	345000	8	16	56	0·001	97° 47′	—
4. Oberon	461000	13	11	7	0·0038	97° 54′	—
Neptun	331000	5	21	2	0·0070	142° 40′	—

III. A Saturnus gyűrűinek méretei.

A külső gyűrű külső átmérője	279,800 km.
A belső gyűrű belső átmérője	183,630 «
A külső gyűrű szélessége	16,316 «
A külső és belső gyűrű közötti üres köz szélessége	3,250 «
A belső gyűrű szélessége	28,485 «
A sötét gyűrű szélessége	16,247 «
A sötét gyűrű belső karimájának távolsága a Saturnus felületétől	15,695 «
A gyűrűrendszer hajlása	28° 6′

A mellék-B. tömege főbolygójuk tömegéhez viszonyítva igen csekély és meglehetősen bizonytalan. Kivételt képez a Föld holdja, melynek tömege a Föld tömegének közel $^1/_{81}$ része. Az Eros kis bolygó pályájának helyzetét a Föld és a Mars pályájához képest a következő *ábra* mutatja:

2. ábra. (433) Eros, Mars és Föld pályái.

A B. csoportosítása. Ha a Föld pályáját határul vesszük, akkor Merkur és Venus belső vagy alsó, Mars, az apró B., Jupiter, Saturnus, Uranus és Neptunus a külső vagy felső B. csoportjába sorolhatók. Mädler három csoportot vesz fel: a belső csoport, Merkur, Venus, Föld és Mars. A középső csoport tartalmazza az apró B.-at, melyek mindannyian igen kicsinyek. A külső csoporthoz tartoznak Jupiter, Saturnus, Uranus és Neptunus.

A B. látszó mozgása. Míg a felső B. különböző időkben az éj minden órájában és a Naphoz képest minden állásban figyelhetők, addig az alsó B. soha sem távoznak messze a Naptól, s így csak közel a Nap kelte előtt és nyugta után észlelhetők, mint hajnal-, illetve alkonycsillagok.

Tekintsük pl. a Venus mozgását a Naphoz és állócsillagokhoz viszonyítva. Venus elongációja, azaz a Naptól való legnagyobb szögtávolsága K. v. Ny. felé számítva 46½° és ezért legfölebb 3—4 óráig látható a Nap kelte előtt v. nyugta után. Ha K.-i elongációja alkalmával mint alkonycsillag a Ny.-i égen áll, akkor a távcsőben fél korong alakjában látszik, fényes oldalát a Nap felé fordítva. Innen mindinkább közeledik a Naphoz, naplemente után mindig korábban nyugszik s mindig keskenyebb sarlót képez. A Napot elérve, láthatatlanná válik, nemcsak a Nap közelsége miatt, hanem főleg azért, mert mint az Újhold, sötét oldalát fordítja a Föld felé. A Venus most alsó együttállásban (konjunkció) van. Röviden az alsó együttállás után megpillantjuk a bolygót mint hajnalcsillagot közvetetlenül a Nap kelte előtt. Távcsőben nézve vékony, domború felét a Nap felé fordító sarló. Idővel a fénysarló kiterjedése nő, a Naphoz képest mindig korábban kel, látszó átmérője egyszersmind csökken, tehát távolodik a Földtől is, míg el nem érte Ny.-i legnagyobb kitérését. Ez időtől kezdve a bolygó ismét a Nap felé közeledik, míg a kelő Nap sugaraiban el nem vész. Ekkor a Venus a Nap mögött és tőlünk legtávolabbra áll, azt mondjuk a Nappal felső együttállásban v. felső konjunkcióban van. A Nap közelsége miatt a felénk fordult fényes korongot nem láthatjuk. Közvetetlenül ez időpont után Venus ismét a Ny.-i égen mint alkonycsillag látható. Mind később nyugszik a Nap után, míg el nem érte ismét a leg-

nagyobb K.-i kitérését, melytől fogva a jelenségek a leírt módon ismétlődnek. Uj tényekhez jutunk, ha a Venus mozgását a csillagokhoz viszonyitva írjuk le. Ha Venus röviden a felső konjunkció után mint alkonycsillag látható, akkor gyors, Ny.-ról K. felé, azaz az állatövi jegyek irányával megegyező, *direkt*, folyton lassúdó mozgásban leljük. Ha a Naptól való $46\frac{1}{2}^0$-nyi elongációt elérte, ismét közeledik a Nap felé, de mozgása még mindig direkt marad; 28^0-nyi távolságban a bolygó stacionáriussá válik, azaz úgy látszik, mintha az állócsillagok között egy helyben maradna. Innen kezdve K.-ről Ny. felé irányított, *retrográd* mozgást tüntet fel a Nap felé. Ha mint hajnalcsillag ismét kitért 28^0-nyira a Naptól, újból stacionáriussá válik és e második megállapodást ismét direkt mozgás váltja fel. Az egész jelenség periodusa 582 nap. Teljesen analog tüneményt nyujt Merkur is, csakhogy nála a jelenség lefolyása 116 napot vesz igénybe.

A felső B. látszó mozgásának tanulmányozásánál vegyük például a Marsot. Az együttállás pillanatában láthatatlan, de csakhamar a Naptól Ny.-ra bukkan fel, röviden napkelte előtt kel. Azután a Naptól mindjobban távolodik és mind korábban kel a Nap előtt. Ha a Naptól 137^0-kal áll el, Ny. felé stacionáriussá válik, mire 70 napon át retrográd mozgást vesz fel. E mozgás sebessége a legnagyobb, ha a Nappal éppen szemben áll, vagy, mint mondani szokás, oppozicióban van; ekkor látszó átmérője is a legnagyobb. E pillanattól kezdve a két égi test K. felől közeledik egymáshoz, s ha a távolság ismét 137^0-ra lefogyott, Mars másodszor válik stacionáriussá, hogy azután direkt mozgásban ismét a konjunkció felé törekedjék. Ez egész jelenségkör 780 nap alatt fejeződik be. Jupiter számára a leírt tünemények periodusa, melyet *szinodikus keringési időnek* szokás nevezni, 399, Saturnusnál 378, és Uranusnál 367 nap. Mig tehát a direkt és retrográd mozgás felváltása a belső és külső B.-nál közös, addig az előbbiek nem juthatnak oppozicióba, az utóbbiak nem alsó együttállásba. Azonkívül a külső vagy felső B. a távcsőben csak igen csekély fázist mutatnak, mely finomabb mérések nélkül még legfölebb Marsnál észlelhető.

A B. látszó mozgásának magyarázata kétszempontból történhetik, aszerint, amint a megfigyelőt a B. egyikén, pl. a Földön vagy a Napon képzeljük (Ptolemaios geocentrumos és Copernicus héliocentrumos világrendszere). Az első rendszer, a Ptolemaios-féle, minden mozgást a Földre, mint nyugvó testre vonatkoztat. Szerinte a Föld a világegyetem középpontja, mely körül az egész állócsillag-szféra 24 órában egyszer megfordul K.-ről Ny. felé és a Föld körül kering sorban köralakú pályákban a Hold, Merkur, Venus, a Nap, Mars, Jupiter és Saturnus. Mivel az egyenletes körmozgás már a fölületes megfigyeléseket sem elégítette ki, a Földet a bolygó körpályájának középpontján kívül helyezték (Hipparchos, 190—125 Kr. e.), mi az első megfigyeléseket eléggé pontosan adta vissza. De a B. hurokképzését, direkt és retrográd mozgásuk váltakozását még így sem lehetett megmagyarázni. Ptolemaios (II. sz. Kr. u.) ezért az epiciklikus mozgás feltételezésére tért át. Szerinte a Föld körül leírt körön nem a Hold mozog, hanem egy másik kör középpontja és e második kör kerületén egyenletes mozgásban a Hold. Ha a Föld az alapkör síkjából kissé kiemelkedik, vagy ha a gördülő körök az alapkörrel szögletet zárnak be, a hurokképzés is teljesen leírható. A rendszer, melyet Ptolemaios «Almagest»-jében írt le, ez egyszerüségében annál kevésbbé felelt meg, minél tökéletesebbek lettek a megfigyelések. E bajok orvoslásán való gondolkodás vezette Copernicust De revolutionibus orbium coelestium libri sex (Nürnberg 1543) című munkájában a bolygó-rendszer héliocentrumos elméletére. Eszerint a bolygó-rendszer középpontja a Nap, mely körül valamennyi bolygó, köztük a Föld is, ugyanazon irányban, köralakú pályákban Ny.-ról K. felé kering. A B. sorrendje Merkur, Venus, a Föld, Mars, Jupiter és Saturnus. Hasonlóan, mint ezek a Nap körül, kering a Föld körül a hold. A Föld még ezenkívül a pályasíkjához hajlott tengelykörüli forgással is bir, melynek tartama 24 óra. E forgás teljesen megmagyarázza a nap és éj váltakozását s a csillagos ég látszó mozgását. A Nap körül való keringés, melynek tartama az év, a tengely körül való forgással együtt adja a Nap évi látszó mozgását, az évszakok egymásutánját és a B. látszóan bonyolódott mozgásait. A Copernicus-féle rendszerben a retrográd mozgás és a megállapodás magyarázata könnyen adódik, ha tekintetbe veszszük, hogy a B. különböző nagyságú köröket írnak le a Nap körül különböző sebességgel. Legyen a mellékelt *3. ábrában S*, *E* és *J* a Nap, a Föld és a Jupiter azon pillanatban, midőn ez utóbbi oppozicióban van. *E* és *J* a nyil irányában haladnak és *J* a J_1 pontba jut, míg *E* az E_1-ig ér, mert Jupiter keringése közel 12 év, míg a földé 1 év. Eközben az *EJ* látóvonalból $E_1 J_1$ lett, mely az *ES* vonal forgásához képest ellentétesen fordult, úgy hogy hátrafelé a csillagos égig folytatva hátrább fekvő csillagokat jelöl ki; más szóval, Jupiter retrográd. E retrogradáció sebessége csökken addig, míg a látóvonal az $E_4 J_4$ helyzetet foglalja el, azaz a Föld pályájához érintőt képez. Ekkor a bolygó egy időre stacionáriussá vált. Ez időtől fogva kezdődik Jupiter direkt mozgása, míg J_5-be nem jut, hol újból megállapodik. Mert az $E_3 J_3$, $E_4 J_4$ és $E_5 J_5$ látóvonalak az $E_2 J_2$-hez képest ugyanazon értelemben forognak, mint ES. A direkt mozgás legnagyobb a konjunkció alkalmával J_4-ben, a retrográd az oppozicióban J v. J_6-ban. A bolygó szélességében való eltérések és az ezzel járó hurokképződések abból magyarázhatók,

3. ábra.

hogy a bolygó pályasíkja nem esik össze a Földével, hanem ezzel szöget alkot. Egészen hasonlóan magyarázzuk a belső B. számára is a retrogradációt és megállapodást, ha ábránkban *J* helyébe a Földet, *E* helyébe Venust vagy Merkurt képzeljük. Copernicus megtartotta még Hipparchos excentrumos köreit s Ptolemaios epiciklusait, bár csekélyebb számban. Ezekkel csak Johannes Kepler szakított végkép a bolygómozgást teljesen leíró három törvényében. E három Kepler-féle törvény, mely Tycho Brahe pontos Marsmegfigyeléseire támaszkodott s melyeket felfedezőjük az egész bolygórendszerre kiterjesztett, a következők: 1. A B. ellipszisekben keringenek, melyeknek egyik gyujtópontjában áll a Nap; 2. a radiuszvektor, a bolygót a Nappal összekötő egyenes által súrolt felületek az idővel arányosak; 3. a B. keringési idejének négyzetei úgy aránylanak, mint a Naptól mért középtávolok (ellipsziseik fél nagy tengelyeinek) köbei. Ebből következik, hogy a bolygó sebessége legnagyobb a napközelben (perihélium), legkisebb a naptávolban (afélium). Innen van, hogy téli félesztendőnk, mely a Föld perihéliumát foglalja magában, általában rövidebb, mint a nyári félév. Míg tehát Copernicus kijelölte, hogy a bolygórendszerben *mi* történik, Kepler lángelméje kimondta, hogy *hogyan* történik a mozgás. Halála után v. 50 évvel Newton, a Philosophia naturalis principia mathematica c. munkájában megadta a Kepler-féle törvények közös forrását. Szerinte két égitest egymást tömegeinek egyenes, távolságuk négyzetének fordított arányában vonzza. Ily vonzó erőt gyakorol tehát a Nap is a B.-ra, ami közvetetlenül Kepler második törvényéből következik. Kepler első és harmadik törvényéből következik azután, hogy az erő a távolság négyzetével fordított, a tömegek szorzatával pedig egyenes arányban áll. Newton az ő híres törvényét, mely az egész modern asztronómia alapját alkotja, Kepler törvényeiből vezette le. Viszont Kepler törvényeit Newton törvényéből lehet levezetni.

A Napnak a B.-ra gyakorolt vonzó ereje csak különös esete az általános gravitációnak, mely ép úgy észlelhető a földre eső kőnél, mint — minden valószinüség szerint — a kettős csillagok mozgásában. Ugyanezen erő hatása alatt keringenek a holdak a fő-B. körül, mint ezt a Föld holdjára ugyancsak Newton mutatta ki legelőször. A B. úgy egymásra, mint viszont a Napra is gyakorolnak vonzást, minek következtében a tényleges bolygómozgás eltér a Kepler-féle ellipszistől. Ezen eltéréseket a csillagászatban perturbációknak, háborgásoknak szokás nevezni. Ezek az eltérések azonban nem nagyok, minek oka abban keresendő, hogy a Nap tömege az egyes B.-énál tetemesen nagyobb (a Nap körülbelül 700-szor nagyobb tömegű, mint az összes bolygók együttvéve), s hogy a B.-at igen nagy távolságok választják el egymástól.

A *bolygópályák elemei* közül, melyeknek száma összesen 6, táblázatos összeállításunk csak négyet foglal magában: a fél nagytengelyt, vagy közepes Naptávolságot, a sziderikus keringési időt, a pálya excentrumosságát és hajlását a földpálya (ekliptika) síkjához képest.

Bolygójelzések. A nagy B.-at sajátságos jelekkel szokás jelölni, melyek az I. táblázatban vannak föltüntetve. E jelzések eredete bizonytalan, de mai alakjukban a XV. sz. előtt hiába keresnők. A kis B.-at Gould eljárása szerint felfedezésük körbe zárt sorszámával jelöljük, úgy hogy (1) = Ceres, (2) = Pallas (3) = Juno stb. A B. lakhatóságára vonatkozólag v. ö. *Flammarion*, Sur la pluralité des mondes; *Miller*, The heavenly bodies, their nature and habitability (London 1883); *Proctor* Richard, Más világok mint a miénk (Term.-tud. Társ. kiad.); a B. pályameghatározásáról szól: *Gauss*, Theoria motus corporum coelestium in sectionibus conicis solem ambientium (Hamburg 1809); *Oppolzer*, Lehrb. zur Bahnbestimmung der Kometen u. Planeten (Leipzig 1870—79, 2 köt., 2. kiad. 1. köt. 1882); történetükre vonatkozó munka: *Herz*, Geschichte der Bahnbestimmungen der Planeten und Kometen (Leipzig 1887—94, 2 köt.); *André*, Les planètes et leur origine (Paris 1909). L. még *Asztronómia* és *Asztrofizika*.

Bolygó lelkek, l. *Hazajáró lelkek* és *Kísértetek*.

Bolygórendszer, l. *Bolygók*.

Bolygó-táblák *(Tabulae planetarum)*, a bolygók pontos helyzetének könnyebb és gyorsabb kiszámítására szerkesztett segédtáblák. A régebbi B. közül megemlítendők az Ibn Junis kb. 1000 évvel Kr. u. számította hakemiti táblák, Nasr Eddin al Thuzi XIII. sz.-beli táblái és X. Alfonz kasztiliai király rendeletére 1252. szerkesztett táblák, melyek mindannyian a ptolemaiosi elméletre támaszkodtak. Copernicus utáni időben nevezetesek Reinhold pruteni (porosz) táblái (1549). Keplernek a Tycho Brahe észleletein alapuló rudolfi táblái. A XVIII. sz.-ban Cassini nevéhez is fűződnek B., melyeket azonban Lindmannak Merkur, Venus és Mars (1810—1813) és Bouvardnak Jupiter, Saturnus és Uranus mozgásait előtüntető táblái kiszorítottak. A jelenleg használatos táblák közül legnevezetesebbek a Leverrier- és a Newcomb-Hill-féle B. A Hold mozgását a Hansen-féle táblák alapján számítják, melyeket nemsokára a most készülő sokkal tökéletesebb Brown-féle táblák fognak helyettesíteni.

Bolygó tűz (lidércfény; lat. *ignes fatui*), mocsaras réteken, temetőkben és más helyeken észrevehető fénytünemény, midőn különböző nagyságú lángok a földön helyről-helyre szökdelni látszanak. Régibb, a B.-re vonatkozó feljegyzések bizonytalanok, úgy hogy létezését egyáltalán tagadták. Mindenesetre a túlcsigázott képzelet többet látott, mint amennyit látni lehetett. De a rothadt, fénylő fát, meg a szentjános-bogarat is könnyen összetévesztették a B.-zel. Vannak azonban komoly tudósoktól eredő megfigyelések, mint Bessel csillagásztól, Knorr kievi tanártól, Filopanti fizikustól Bologna mellett, Tschudi utazótól Braziliában és másoktól, melyek e tünemény létezését kétségtelenné teszik. A sok eltérő vélemény mellett az bizonyos, hogy B.-et mindig szerves anyagokkal megtelt talajon láttak, valamint valószinü az is, hogy keletkezésük szerves anyagok rothadásával függ szorosan össze. A rothadás folyamatánál légnemü test fejlődik, a foszfor és

hidrogén vegyülete, mely a levegőn magától meggyulad, miért is a B. keletkezését így magyarázták; minthogy e gáznem erős fehér fénynyel ég, fehér füstöt és különös szagot előidézve, mindezekről azonban a B.-nél semmit észrevenni nem lehet, sőt más színű B.-et is láttak — kékes, sárga, vörös lánggal — az említett magyarázat elégtelen. Ha égő szénhidrátnak tartjuk a B.-et, megoldatlan marad még mindig, hogy mitől gyulad meg. Jó észlelők kétlik, hogy a B. égő gáznem, mert egyesek, kik kezöket a B.-be tették, semmi meleget sem éreztek. A B. mivolta teljesen kiderítve még nincsen. Nevét a mozgásától kapta; midőn egyik helyen a láng elalszik és más helyen megint előtünik, azt a benyomást teszi, mintha helyről-helyre szökdelne. A népéletben sok babona fűződik a B.-hez. V. ö. *Fornaschon*, Kritische Betrachtung der Irrlichterfrage (Mecklenburg 1899). A nép képzeletében hozzáfűződő mesékről és babonákról, l. *Lidérc*.

Bolygó vadász, *zord* vagy «*vad*» vadász, «der wilde Jäger», a germán mitológia kisérteties vadászatának («wilde Jagd, wütende Jagd, wütendes Heer», némely helyütt «Wudesheer, Wuotisheer, Wutheer, Wütenheer, wildes Gjaig») vezére, főalakja. Amint a kisérteties vadászat nevének Németországban élő tájszólási alakjaiból látszik, a «wütendes Heer» csak a régi «Weotunges her» népetimológiai elcsavarása. Már pedig e *Wuotuna* v. *Wuotan* nem más, mint a germánok főistenének délnémet ejtésű neve, s egy a szász *Wodan*-nal és a skandináv *Odhin*-nal. A B. tehát a kereszténységtől kiszorított pogány ősvallás amolyan kisértetté, rossz szellemmé devalválódott alakja a germánoknál, minők a régebbi pogánysággnak a kereszténységbe átszűrődött összes alakjai. A bősz v. zord vadászat sokféle változatban nagyon elterjedt s jóformán kor- és népközinek mondható mithosza az éjente erdőn-mezőn átüvöltő viharzugás természeti jelenségét személyesíti, s ennyiben csupán a germán mitológia kizárólagos sajátja; sőt a germánok «vad» vadászata csak egyik jelentkezési alakja egy közös alapon álló mitoszi képzetnek. A monda számos költői feldolgozása közül említendő *Bürger* Der wilde Jäger c. balladája, melynek azonban csak az alapja közös a B.-ról való mitoszi hagyománnyal. Hatása megérzik Kisfaludy Károly *Karácsonyéj* c. költeményén is. A zord vadászat mondájával némileg rokon magyar hagyomány a *Csaba királyfi* hadáról szóló s a *Hadak útjá*-nak csillagképéhez fűződő monda is, melyekről l. ezeket és a *Nemere* cikket. V. ö. *Grimm* J., Deutsche Mythol. 2. kiad., 121, 870—902; *Rassmann*, Die deutsche Heldensage (2. kiad., II., 685. s k.).

Bolygó zsidó *(Ahasverus)*, legendai alak. A ma általán ismert hagyomány szerint *Ahasverus* jeruzsálemi varga, midőn Krisztus a Golgota felé való útjában a nehéz kereszttel háza előtt pihenni akart, káromló szavakkal tovább üzte, mire Jézus mondá: «Én nyugodni fogok, de te menni fogsz az ítélet napjáig.» Ezóta Ahasverus nem tud meghalni; száz évenkint megifjul s pihenés nélkül járja a világot. A mondai történet ilyetén fogalmazásban egy 1602-ből eredő névtelen (mások szerint: Chrysostomus *Dudulacus*-tól való) nyomtatványon jelen meg először. Kialakulásának nyomai azonban sokkal régibb időkre vezetnek vissza. Európában ismert korábbi fogalmazás Matthaeus *Parisiensis* st. albansi szerzetesnek 1250 körül írt nagyobb angol krónikájában (Historia Anglica, Rousseau kiad.) van meg, amely rész később, a XVI. sz.-ban több nyomatott kiadást ért. A krónika ide vonatkozó része egy állítólag a keletkezése idején (XIII. sz. 1. fele) Angliában járt örmény püspök elbeszélésén alapszik, aki erősítette, hogy beszélt olyan élő emberrel, aki Krisztus szenvedéseinek szemtanuja volt, az illetőt *Kartaphilosz*-nak hívták és egykor Pilátus ajtónállója volt. Midőn keresztvivő útjában Krisztus leroskadt, ökölcsapásokkal és csúfondáros szavakkal hajszolta előre. Ezért nincsen nyugta s évszázadonként megifjul. A krónika híradásának eredetéről kitünt, hogy *Roger de Wendower*-nek még előbbi krónikájából (1228) van átírva. Ugyancsak ismeri már 1243. *Mouskes* Fülöp flandriai rimes krónikája is; följegyzi ezzel egyidőben Guido *Bonatti* asztrológus; állítólag 1267. Forliban látták a B.-t; Tizio di Siena szerint a XVI. sz. folyamán gyakran feltünik Itáliában, neve itt: *Buttadeus* (Buttadio a. m. Istenverő; innen a Bretagneban ismert neve: *Boudedeo)*. Az *Ahasverus* név a bolygó mondával kapcsolatban az említett 1602-iki nyomtatványon jelenik meg először s e forrásból a monda hihetetlen elterjedést vett. A füzetkét minden európai nyelvre lefordították; nálunk régi ponyvaterméken bukkan fel. A monda *keletkezésére* némelyek szerint Kr.-nak Máté evang. 16., 28. v.-ben idézett szavai adtak alkalmat («... vagynak némelyek ezek közül, kik itt állanak, kik a halált meg nem kóstolják addig, míg nem látandják az embernek fiát menni az ő országába»). Keleti eredetre vall az örmény származású püspök elbeszélése, valamint az Ahasverus név, mely a bibliában perzsa uralkodók neve gyanánt szerepel (Kambyzeszé Esdrásnál, IV. 16.; Asztiageszé Dániel k.-ben IX. 1.; Xerxesé Eszter k.-ben); van több keleti monda is, amely erre emlékeztető mozzanatokat tartalmaz. A «büntetésből való örökélet» motivuma valószinüleg ilyen keleti forrásból származik, de a pihenés nélkül való bolygás már európai, indogermán ősmitikus járulék, mely az *örök vándorlás* mozzanatát több más mondának is (l. *Bolygó vadász, Bolygó hollandi)* szolgáltatta.

A monda irodalmi földolgozásai közül nevezetesebbek: a dán *Andersen* költeménye, melyben Ahasverus mint a «Kétség angyala» s a régi Jehovahit rajongó híve van szembeállítva Krisztussal; *Sue* Jenő fantasztikus francia regénye Le jûif errant (1845), melyben párja egy zsidónő, akivel sohasem találkozhatik. *Quinet* Edgár misztériumszerű költeménye: Ahasvère (1833). A számos és különféle fölfogású német földolgozások közül kiválóbbak *Goethe* éposztöredéke (1774); *Schubart* rapszódiája; *Mosen, Lenau, Heller* önálló művei; *Carmen Sylva* Jehova c. költeménye; legnagyobb arányú *Hamerling* Robert nagy hőskölteménye: Ahasver in Rom (1865), aki Nero idejében Róma égésével kapcsolatban szerepelteti. Irodalmunkban *Arany* János,

Kiss József és *Makai* Emil tették költeményeik tárgyává.

Irodalom G. Thelo, Melet. histor. de Judaeo immortali, Wittenberg 1665; Grässe, Die Sage vom ewigen Juden, Dresden 1844; Cremans, La licorne et le Juif Errant, Bruxelles 1845; Gaston Paris, Juif Errant (Encyclop. des sciences relig., Paris 1880); Helbig, Die Sage vom Ewigen Juden, Berlin 1874; Conway, The wandering Jew, London 1881; Ed. König, Ahasver, der «ewige Jude», Gütersloh 1907; Heinrich Gusztáv, A B. mondája (Budap. Szemle, 1881); Gálos, Újabb irodalom a B.-ról, Kath. Szemle, 1907.

Bolyhosító gép, l. *Bogácsoló.*

Bolyk (azelőtt *Ipoly-B.*), kisk. Nógrád vm. losonci j.-ban, 465 lak.; u. p. és u. t. Losonc.

Bolyó *Károly*, orvos, szül. Kiskunszentmiklóson 1833 okt. 18., megh. Budapesten 1906 okt. 14. Orvosi tanulmányait a bpesti egyetemen végezte, 1856. avatták orvosdoktorrá. 1857—1863-ig a Schwartzer-féle magánelmegyógyintézetben volt segédorvos; 1863—65-ig, a Bene-féle ösztöndíjjal külföldi tanulmányutat tett, meglátogatott minden nevezetesebb elmegyógyintézetet, az 1866—67-ik tanévben magántanári képesítést nyert. 1866—68-ig a Rókuskórház elmebeteg osztályán rendelőorvos, 1868—99-ig a lipótmezei orsz. tébolyda főorvosa, majd 1899—905-ig ugyanezen intézet igazgatója volt. Mintegy húsz, szakmájába vágó értekezést írt.

Bolyok, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 2211 magyar lak.; u. p. és u. t. Ózd. Innen származott *Bolyki* Tamás, aki Eger várának hősies védelmében kitűnt és az egri várnak egyik bástyáját róla *Bolyki-bástyának* nevezik.

Bolza, magyarországi honflúsított *grófi család*, mely 1712. nyert birodalmi lovagi rangot. A család két ágra, az idősebb és ifjabb ágra oszlott. Az idősebb ág 1761 aug. 3. nyert grófi rangot, míg az ifjabb ágból B. Péter alezredes, a Mária Terézia-rend lovagja 1790. bárói rangot nyert és az 1792. XXI. t.-c. által Magyarországon honflúsíttatott, 1808 szept. 2. pedig osztrák grófi rangot kapott. A család róm. kat. és ev. ref. A Magyarországon honflúsított ág Békés vármegyében birtokos, kastélya Szarvason van. Címere háromszor vágott pajzs, fönt ezüst mezőben arannyal fegyverzett fekete kétfejű sas, középen arany mezőben fekete, vörös fonállal átkötött pénzeszacskó, lent kék mezőben három jobbra dülő ezüst cölöp, öt sisak, takarók jobbról fekete-arany, balról kék-ezüst, pajzstartók két páncélos lovag. B. Anna grófnő szül. 1847 okt. 22. (atyja B. István, anyja gr. Vay Alojzia) gr. Csáky Albinnak, a főrendiház elnökének neje.

Bolzano, Bozen (l. o.) olasz neve.

Bolzano, *Bernhard*, német filozófus és teológus, szül. Prágában 1781 okt. 5., megh. u. o. 1848 dec. 18. 1805-ben a vallásbölcselet tanára a prágai főiskolában, de 1820. szabadelvű előadásai miatt állásáról le kellett mondania. Ez idő óta az irodalomnak élt. Mint bölcsész Kant és Schelling híve volt és mint matematikus is kivált. Munkái: Wissenschaftslehre, Versuch einer ausführlichen und grösstenteils neuen Darstellung der Logik (1837); Abhandlung der Ästhetik (1843); Was ist Philosophie? (1849); Athanasia oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele (1838); Mein Glaube (1850) stb. Önéletrajzát kiadta *Fesl* (1875). V. ö. *Palágyi* M., Kant u. B. (Halle 1902); *Bergmann* H., Das philosophische Werk B. B.-s, kritisch untersucht. B.-s Beiträge zur philosophischen Grundlegung der Mathematik (u. o. 1910).

Boma, középafrikai erődítési mód. Egy vagy több, leginkább körben futó karósövényből áll, melyeken néhány, szintén kisebb karósövényekkel védett átjáró van. A B. csak a puskagolyó ellen nyujt védelmet, de nem a gránát ellen. Az európaiak több ízben utánozták ezt az erődítési módot.

Boma, a Kongo-államnak fővárosa és fontos kereskedelmi állomás az alsó Kongó jobb partján, ahová a tengeri hajók is akadálytalanul eljuthatnak. A kormányépületeken kivül egy szanatóriumból, 9 kereskedelmi telepből, egy francia, egy angol hittérítő állomásból, egy angol és egy német konzulátusból és számos néger kunyhóból áll. Telegráf köti össze belga Kongo nagyobb állomásaival. Itt és Bananában 1908. 224 hajó érkezett 582,267 t. és 227 hajó távozott 587,865 t. tartalommal.

Bomarea *Mirb.* (növ.), az Amaryllidaceae család génusza, melynek 50 faja Amerikában, különösen az Andok területén él. Gyökerük keményítőtartalmánál fogva táplálék. Egyesek, mint a *B. salsilla* (L.) Mirb., sarsaparillának használatos anyagot szolgáltatnak.

Bomarsund, orosz erőd Åland K.-i partján, amelyet 1854 aug. 13. a szövetséges angol és francia haderő lerombolt.

Bomba, rövid lövegből: *mozsárból lajtott*, robbantó s esetleg gyujtószerekkel töltött üreges lövedék (l. *Lövedék*), amely nagy szög alatt kilőve, igen magasra repül fel s onnan zuhan le az összezúzandó tárgyra, mely alkalommal befuródik és szétrobban s ekként zúzó erővel és aknaszerüen hat. A sima csövü lövegek használatának korszakában a B.-k vasból öntött, belül üres golyók voltak, amelyek a gyujtónyiláson át töltettek meg; a gyujtónyiláson át továbbá a fából készített, gyulékony anyaggal megtöltött s tetszésszerű hosszúságra szabható gyutacs merült be a töltés közé; elsütéskor a B. körül kicsapó lángok meggyujtották a gyutacs cafrangjait és ezek a gyutacsot, amely oly hosszúra volt szabva, hogy tüze csak akkor érte el a töltést, amikor a B. már az összerombolandó tárgyra esett. A gyujtó B.-kban a robbantó anyagon kivül még 5—10 percig erős lánggal égő gyujtószer is volt, amely a B. falaiban hagyott 4—6 nyiláson át lángolt ki a B.-ból. Hogy a B.-kat könnyebben lehessen vinni s a lövegbe illeszteni, a gyujtónyilás mindkét oldalán 2 kis fül volt alkalmazva, melyekbe két 25—30 cm. hosszú kötél által összekötött S alakú vashorgot, a B.-horgot akasztották. A B.-kat azon súly szerint nevezték el, amelylyel a B.-val egyenlő átmérőjü gránátgolyó birt. A 7 fontnyi gránátgolyó átmérőjénél kisebb átmérővel biró B.-t gránátnak nevezték (l. o.) s nem mozsárból *hajtották*, hanem tarackból lőtték gyenge töltéssel s nagy emelékszöggel (elevációval). A B.-kat ólommal is öntötték tele s igy lőtték nagy öblü *bombaágyukból* (l. o.) romba döntendő várfalakra stb. Malatesta, riminii fejedelem 1433. használt először B.-kat, amelyeket igen gyorsan mindenütt utánoztak.

B., geológiai és közettani szempontból a vulkánok kráteréből kivetett ökör- vagy emberfejnagyságú gömb, ellipszoid, vagy egyéb alakú lávatömeg. A kráterből feltörő gázok és gőzök roppant erővel ragadnak magukkal lávatömegeket, melyek félig folyós állapotban kerülnek fel a magasba; ezen az úton a gyors forgás következtében csavarodott ellipszoidalakot öltenek és mint *vulkáni* bombák hullanak alá. L. *Vulkánosság.*

Bombaágyú, v. feltalálójuk szerint elnevezve *Paixhans* (ejtsd: péjhañ) ágyúk, igen nagy kaliberü, (23—28 cm.) középhosszúságú (10 kaliber), elültöltő ágyúk, amelyek fenekén csonka kúpalakú tölténykamra van; ezekből erős töltéssel, csekély emelékkel, vagy ólommal, vagy robbantó szerekkel megtöltött, igen erős falazatu bombákat lőttek várfalakra, hajóoldalakra stb. A vontcsövű ágyúk általános elfogadása óta a B.-kat már nem alkalmazzák.

Bombacaceae (növ.), a kétszikűek családja a Malvales sorozatban, melynek 140 faja trópikus vidékeken, főképen Amerikában honos. Viráguk (l. az *ábrát)* szerkezete nagyjából olyan, mint a Mályvaféléké, de portokjuk 1, 2 v. többrekeszű, termőjüket 2—5 termőlevél alkotja. A magvak kopaszok v. gyapjas szőrözettel borítottak. Fák, osztatlan v. ujjas levelekkel, lehulló pálhákkal. Belsejükben igen gyakran nyálkajáratok vannak. Számos faj csillagos szőröket v. pikkelyeket visel. A virág gyakran nagy, egyenkint v. buga virágzatban áll. A családba 20 génusz tartozik, nevezetesebbek: *Adansonia, Bombax, Ceiba, Durio* stb.

Az Adansonia virága.

Bomba-király *(il rè Bomba).* E gúnynévvel illették kortársai a zsarnok II. Ferdinánd nápolyi királyt, amiért Messina városát 1848 szept. 7—9. bombáztatta.

Bombala, város a brit-ausztráliai Új-Dél-Walesben, Monaro j.-ban, közel Victoria határához, a B. folyó mentén, 60 km.-nyire a Twofold-Baitől; 1500 lak., kik földmíveléssel, aranyászással, legkivált pedig baromtenyésztéssel foglalkoznak. Éghajlata egészséges.

Bombamentes, magyarán: *sziklaszilárd.* Onnét származik, hogy főleg katonai erődítményeket igyekeztek úgy építeni, hogy azokban a bombák kárt ne tehessenek. A mai lövedékek mellett ez már alig s legfeljebb földhányással lehetséges.

Bombarda, 1. középkori hajítógép, amellyel 25—100 kg.-os köveket hajítottak az ellenfél váraiba, v. várvívó készülékeire; később azokat a lövegeket nevezték B.-nak, amelyek löporral és kőgolyókkal töltettek meg. Olaszországban meg Franciaországban hosszucsövüek, Németországban pedig rövidcsövüek, azaz mozsáralakuak voltak. I. Mátyás királyunk Bécs ostroma alatt is néhány olasz, azaz hosszú B.-t alkalmazott a Duna elzárására felhányt sáncokban.

2. *B.*, a Földközi-tengeren előforduló, kisméretü sóner (l. o.).

Bombardement (franc.) a. m. bombázás, l. *Várharc.*

Bombardier (franc., ejtsd: bonbárdjé), a XVII. és XVIII. sz.-ban a hajító lövegekhez értő tüzérek neve; Ausztriában 1786-tól 1851-ig a tüzérségi tisztképző intézetet nevezték B.-testületnek, amelyben a hallgatók különösen a matematikai tudományokban igen alapos készültséget nyertek.

Bombardon, fúvó rézhangszer, a hajlított rézkürtök osztályából, újabb időben bő mérettel a mélyebb alhangok adására 5 szeleppel B, F, C és kontra B hangolatuak vannak használatban. A régi szerkezetüek szükebb méretüek. Az orgonában tölcséralakú testtel, 32′ v. 16′ hangra, a posaunnál gyöngébb, a fagottnál pedig erősebb zengéssel bir. L. *Bomhart.*

Bombastus, l. *Paracelsus.*

Bombaszt (angol), a szó tulajdonképi értelmében gyapottal kitömött v. fölpuffasztott holmi; átvitt értelemben szóáradat, dagályos beszéd. Némelyek a B. szót Theophrastus Paracelsus Bombastus nevéből származtatják; mások pedig a görög bombos-ból, mely zörejt jelent.

Bombax *L.* (növ.), a Bombacaceae család génusza, melynek 50 faja nagyrészt Amerika trópikus részében él. Többnyire magas fák, néha csenevész cserjék. Fás tokjuk belül gyapjas szőrözettel bélelt, a magvak kopaszok. E szőrözet szép selyemfényű, finom, sárgás v. barnás, tartóssága azonban csekély, ezért csak vattának, töltéknek használják. Pamuttal keverve fonható. Kövér, olajos magvukat technikailag értékesítik. A keletindiai *B. ceiba* L. 20—30 m. magas fa. Törzse 2. m. vastag, tüskés, virága piros. Magva mandolaízű, fiatal levelét a négerek megfőzve eszik. A vízben oldható *malabár-mézga* e fa terméke. A *B. macrocarpum* (Schlecht.) K. Sch. üvegházakban kultivált faj, nem ritkán virágzik is. Az Antillákon kultivált *B. insigne* (Sav.) K. Sch. magvait megpörkölve úgy értékesítik, mint a kakaót. Üvegházakban is előfordul. A *B. septenatum* Jacq. levelével Braziliában selyemhernyót etetnek. Szőrözetét *paina linának* nevezik.

Bombay, 1. presidency (kormányzóság) Brit-Indiában, területe 178,819 km², lakosainak száma (1901) 18.559,561. Ebbe be van számítva a B. kormányzása alatt álló Aden, Perim szigettel, a Szomali part, Szokotra és a Kuria-Muria szigetek. A Narbada folyó két részre osztja, az É.-i rész alluviális síkság, nagyobb részben sivatag, a D.-i pedig keskeny termékeny partvidék, amelyből hirtelenül emelkedik ki a Nyugat-Ghat hegység, a Dekani magasföld pereme. Legnagyobb folyója az Indus; a Tapti és Narbada csak rövid úton öntözik. Klimája forró és egészségtelen, közepes hőmérséklete 27·5° C. Gudzserat délszigeten 43·3° és 4·4° közt ingadozik. A monszun szélrendszer uralma alatt áll, amely júniusban rengeteg csapadékkal látja el, ennek mennyisége azonban É. felé fogy (Puna 500, Karacsi 153—202, Haidarabad 63·5 mm.). Növényzete a klimának megfelelő, a Ghat lejtőségeit nagy tikfa-erdőségek fedik, a parton kókuszpálmák, datolya, babul (Acacia arabica) stb. él. Sok a mérges kígyó és vadállat; ezek, valamint a pestis és éhinség gyakran megtizedeli a lakosságot. Legtöbb a mahrati nyelven

beszélők száma, vallásra nézve lakói hinduk, mohamedánusok, sok a dzsaina, parszi és zsidó. A népműveltség alacsony fokon áll, az angol intézmények segítségével gyorsan fejlődik. Fő foglalkozás a földművelés, állattenyésztés, termelnek rizst, búzát, gyapotot, dohányt, indigót, cukornádat stb. Ipara gyapjuszövés és fonás, selyemszövés, bőr-, fa- és elefántcsontfaragás. A kereskedelem központja B., a főváros. Vasutainak hossza 1900-ban 12,110 km. A királytól kinevezett kormányzó az indiai alkirálynak van alárendelve. A kormányzóság négy kerületre van osztva, ezek északi, középső, déli division és Sind.

2. *B.*, a hasonlónevű presidency fővárosa, (1901) 776,006 lakossal. Indiának második nagyságú városa. 55 km² területű szigeten épült, amelyet vasúttal áthidalt csatorna választ el a Salsette szigettől. A sziget Ny.-i ága, az ú. n. Malabar Hill a hindú városrész, a «Hallgatás tornyai»-val, ahol a parszik halottaikat a madarakkal etetik meg; a DK.-i rész a kereskedő és gyárváros csillagvizsgálóval és világítótoronnyal. A Castle nevű városrészben vannak a kormányzó palotája, egyetem, könyvtár, törvényszéki épületek, posta- és távíróhivatal, városháza stb. Remek szép a vasúti pályaudvar. A benszülöttek városnegyede (Black Town) szűk, piszkos utcákból áll, de festőivé teszik a házak faragott fapillérei, festett erkélyei, s a pálmaberkek közé rejtett tiarás pagodák. Legjelentékenyebb tudományos intézete a Royal Asiatic Society B.-i ága. Híres erősségét már majdnem egészen lerombolták, de a kikötője igen jól védett. Az öböl egyik kis szigetén, Elefantán van a világhírű barlangtemplom. B. lakói iparral, de főleg kereskedelemmel foglalkoznak; a fő kiviteli cikkek: nyers pamut, búza és ópium; a beviteli: európai iparcikkek és szén. Két fontos vasútvonalnak kiinduló helye (Indian-Peninsular és B.-Baroda-Central India vasút) s a császárság minden részével jó összeköttetése van. Kikötője úgy biztossága, mint gyönyörű fekvése miatt elsőrangú. Az indiai osztrák-magyar konzulátus székhelye.

Bombay-Aloe-kender (növ.), l. *Agave*.

Bombay-kender (növ.) a. m. Gambo-kender (l. o.).

Bombázó gálya *(Bombardiergaleote)*, tengerpartok védelmére régebben használt mozsár-ágyúnaszád.

Bombelles, 1. *Franz Heinrich*, gróf, osztrák katona és diplomata, szül. Versailleban 1789 jún. 26., megh. 1850 márc. 31. 1805-ben osztrák zászló alatt Olaszországban harcolt, 1813. pedig részt vett a lipcsei csatában. Később mint követ Pétervárt, Lissabonban és Torinóban működött. 1836-ban átvette I. Ferenc József császár és királynak, szintúgy testvéreinek nevelését s a bécsi forradalom alatt 1848 májusban Innsbruckba kisérte őket.

2. *B., Ludwig Philipp*, gróf, osztrák diplomata, szül. Regensburgban 1780 júl. 1., megh. Bécsben 1843 júl. 7. Előbb az osztrák, majd a nápolyi hadseregben szolgált, 1799. visszatért Bécsbe és előbb a titkos állami kancelláriában, majd Metternich mellett a berlini osztrák követségnél kapott alkalmazást. 1813-ban azt a megbizatást kapta, hogy a dán királyt a francia szövetségtől elvonja. Az első párisi béke után kopenhágai, majd drezdai követté neveztetett ki. Ezután még a firenzei, modenai, luccai és torinói udvaroknál, 1837. óta pedig Bernben működött követ minőségében.

Bombiccit, a borostyánkővel rokon ásvány; három hajlású. Toscanában (Castelnuovo) lignitben lelik.

Bombinator (állat), *tűzhasú béka*, v. *unka*, a korongnyelvű békák *(Discoglossidae)* családjába tartozó béka-nem, melyet a hazánkban élő többi békák között dobhártyájának s fültőmirigyének hiánya, továbbá szemölcsös bőre jellemez. Hátoldala barnás iszap-színű, hasoldala sárga *(B. pachypus* Bonap.) v. narancsvörös (*B. igneus* Laur.) kékes fekete márványszerü tarkázattal. Mocsarainkban az említett két faja él. V. ö. *Méhely L.*, A magyar fauna B.-jai, Mat. t. tud. Közl., XXIV. köt., 1891.

Bombix, ógörög fúvóhangszer, alkalmasint nádlappal.

Bombo, rumból, szerecsendióból és cukorból készült fűszeres szeszes ital Észak-Amerikában.

Bombonaxa (növ.), l. *Carludovica*.

Bombus (állat), a hártyás-szárnyú rovarokhoz tartozó méh-féleség. L. *Poszméh*. — *B.* az orvostudományban *fülzúgást* (l. o.) jelent.

Bombycidae (állat), az éjjeli lepkék egyik családja. Kisebb-nagyobb termetü, zömök testü, fésüscsápú, erősszárnyú lepkék tartoznak ide. Nyugalomban felső szárnyukat rendesen meredeken, fedélszerüen tartják úgy, hogy alsó, össze nem hajtható szárnyuk kilátszik alóla. Hernyójuk szőrös, 16 lábú. Bábjuk zömök; szövedékben pihen. Idetartoznak a *Bombyx* B., *Gastropacha* O. *(Lasiocampa* Latr.) és *Lemonia* Hb. *(Crateronyx* Dup.) nemekbe tartozó fajok, melyek közül hazánkban 21 faj él. Többnek hernyója nagy károkat okoz.

Bombycilla (állat), l. *Selyemfark*.

Bombyliidae (állat), a legyek *(Diptera)* egyik családja. Többnyire tekintélyes nagyságú (0·6—1·2 cm.) rovarok tartoznak ide. Testük többnyire a poszméhekhez hasonlóan szőrös; szárnyukon sötét foltok vannak. Csápjuk háromizű; szipókájuk gyakran a test hosszával vetekedik; lábaik aránylag hosszúak. Kizárólag virágporral és nektárral táplálkoznak, lárváik ellenben méheken és hernyókon élősködnek. Európában 20 nemük és 210 fajuk ismeretes. Hazánkban 68 fajuk él. Legismertebb közülök a gyászlégy *(Anthrax moris* L.) és a pöször- vagy poszlégy *(Bombylius)*.

Bombyx *B.* (állat), az igazi szövőpillék *(Bombycidae)* egyik neme, melyet újabban több alnemre, sőt nemre *(Malacosoma* Auriv., *Lasiocampa* Schrk., *Eriogaster* Germ., *Macrothylacia* Rbr. stb.) különítettek. Idetartozik a gyümölcsfákban olykor nagy kárt okozó gyürüspille *(Malacosoma neustria* L.) és a hasznos selyemlepke, l. o. *(Bombyx mori* L.). Hazánkban a B. nemnek 11 faja él.

Bomel *(Bomelius) Tamás*, jogtudományi iró a XVI. sz.-ban. Előbb közhivatalokat viselt, majd a papi pályára lépett és 1592. halt meg. Ő alkotta meg a szászok jogkönyvét, írta le szokásjogukat, foglalta rendszerbe, hiányos részeit kibővítette. Művének a címe Statuta jurium municipalium civitatis Cibiniensium 1550-ből (a nagyszebeni káptalan könyvtárában őriztetik). Könyvét Fronius

Mátyás később átdolgozta és a szászok a legújabb időkig használták. Egy másik munkájáról, melynek címe: Chronologia rerum Ungaricarum a primo Unnorum in Pannoniam adventu ad millesimumquingentesimum septimum a nato Christo annum, Brassó 1556., Bod Péter megjegyzi, hogy e munka volt példája a naptárakhoz csatolt rövid kronologiáknak.

Bomfim, *José Lucio Travassor Valdes*, gróf, portugál tábornok, szül. 1787 febr. 23. Penicheben, megh. 1862 júl. 15. 1828-ban Mária da Gloria királyné érdekében harcolt dom Miguel ellen, de legyőzetett. Midőn dom Pedro 1832. Portugáliában partra szállt, B. hozzá csatlakozott s részt vett a bitorló dom Miguel ellen vívott harcban. Miután az abszolutisták felkelését (1837) leverte, a hadügyi és tengerészeti minisztérium élére állították, de 1841. leköszönt. Midőn az 1842-iki forradalom következtében hatalomra vergődött abszolutisták az alkotmányt eltörölték, B. az alkotmányért küzdő felkelők élére állott, de 1844 ápr. 28. kénytelen volt fegyvereit letenni és Spanyolországba menekült. 1846. visszatért és részt vett a májusi felkelésben, de Palmella miniszter utóda, Saldanha, B.-t Palmellával együtt fogságba vetette. Kiszabadulván, a felkelő falusi nép élén megverte a királyi hadat, 1844 dec. azonban Torres Vedras táján elfogták. A hadi törvényszék a ceutai fegyházba záratta. 1847-ben kegyelmet kapott.

Bomhart (a francia *bombarde*-ból), nagy fafúvóhangszer, melyet az énekkar helyettesítésére különböző nagyságban készítettek; basszus, alto és tenor hangszer gyanánt. Idétlen nagy testük Afraniodegli Albonesit Ferrarában arra birta (1525), hogy a csövet átgörbítse, ami a fagott feltalálására vezette. Eredetileg a pásztorsípok basszus hangszere volt.

Bomia, tuniszi pénzegység, 1 (arany) B. = 100 piaszter = 48·50 K.

Bomilkar, 1. Karthagói hadvezér, kit a szirakuzai Agathokles Kr. e. 310. megvert. Két év mulva Karthagóban kényúri hatalomra törekedett, de legyőzték és keresztre feszítették. — 2. *B.*, a karthagói hajóhad vezére (Kr. e. 217—212) a második pún háborúban. — 3. *B.*, Jugurtha rokona és meghittje, azonban árulása miatt Kr. e. 107. a numidiaiak kivégezték.

Bomlás, minden olyan kémiai átváltozás, amidőn valamely egynemű vegyületből két vagy több különnemű új test képződik. Kémiai B. legtöbbször a hő v. az elektromosság behatása alatt, ritkábban a fény, mechanikai behatások (ütés, dörzsölés) folytán következik be. Igy pl. ha higanyoxidot hevítünk, higany (kéneső) és oxigén (két egyszerű test) keletkezik belőle, ha kénsavval megsavanyított vízen elektromos áramot vezetünk keresztül, a vízből két új test — hidrogén és oxigén — keletkezik. A kémiai átváltozásnak fontos és igen gyakori alakjai a *cserebomlás* (l. o.) és a *disszociáció* (l. o.).

Bommel *(Zalt-B.)*, város és kikötő Geldern németalföldi tartományban, a Waal jobb partján, vasút mellett, (1900) 3980 lak., hajóépítéssel, a XVI. és XVII. sz.-ból való néhány érdekes lakóházzal. Egykoron mellette a Bommeler Waard nevű szigeten erős vár volt (Trutz-B., András-erőd), amelyet a franciák 1674. Turenne vezérlete alatt elfoglaltak és leromboltak.

Bommelsvitte, község Königsberg porosz ker. Memel j.-ban, a Keleti-tenger partján, (1905) 3473 lak. Halászattal.

Bommern, község Arnsberg porosz kerület Hagen j.-ban, a Ruhr közelében, vasút mellett, (1905) 4182 lak., drót- és szerszámkészítéssel, szénbányászattal.

Bomokandi *(Majo-B.)*, az Uelle közép-afrikai folyó baloldali mellékvize, amelynek környékét Casati és Junker kutatták át.

Bompiani, *Roberto*, olasz festő, szül. Rómában 1821 febr. 12., megh. 1908 jan. 20. Mint szobrász kezdte meg pályáját, utóbb teljesen a festészetre adta magát. Többnyire az antik életből merített képei, melyekből egy sorozat a római Galleria Nazionale Modernában látható, pl. Salutatio Matutina, Catullus a Tiberis partján, stb. Olaszországban igen népszerűvé tették nevét. Egyházi képeket és arcképeket is festett.

Bomst (lengy. *Babymost*), járási székhely Posen porosz kerületben, vasút mellett, (1905) 1985 lak., cipőgyártással és bortermeléssel.

Bon (franc., a. m. jó), a kereskedésben és a tőzsdén használt neve oly kötelező jegyeknek v. rövid szövegű kötelezvényeknek, amelyekben a kiállító bizonyos pénzösszegnek v. árúnak, értékpapirnak szolgáltatására kötelezi magát. Francia nevét onnan veszi, hogy szövege rendesen e szavakkal kezdődik: «Bon pour ...», azaz jó ennyiért. A bont rendesen rövid lejárattal és néha rendeletre állítják ki, amely utóbbi esetben, ha ellenszolgáltatás nincsen benne kikötve, egyszerű hátirattal átruházható. *Bon du trésor* Franciaországban a kamatozó kincstári utalványok (l. o.) neve. *Bon de caisse* a francia Antillákon forgalomban levő állami papirpénz 1000, 500, 100, 50 és 10 frank névértékű darabokban. — Bonnak nevezik még azokat a teljesen rövid szövegű jegyzékeket, melyeket a pénztárkezelésnél arra használnak, hogy a pénztárból elszámolásra vagy elkönyvelés nélkül fölvett összegekről az illető fölvevő aláírásával ellátott emlékeztetőlap legyen a pénztárban. Az ilyen bonok rendesen csak az összeget és a fölvevő aláírását tartalmazzák s a pénztár ellenőrzésekor készpénz gyanánt szerepelnek.

Bon., *Bonelli* Francesco Andrea (l. o.) zoológus nevének rövidítése állatneveknél.

Bon, *Ludovico*, velencei diplomata, 1519. hazánkban időzött és II. Lajos király udvaráról és az országos ügyekről fontos jelentéseket írt. V. ö. *Wenzel* G., M. Akad. Ért. 1856 és *Fraknói* Vilmos ideszóló munkáit. Századok 1869 és 1876.

Bona (lat., a bonum szó többese), általában javak, gazdasági értékek, vagyon, melyből ha levonatik az adósság, előáll a *tisztavagyon fogalma*. — *B. avita*, örökölt ősi javak, melyeknek eltékozlóját már a XII. tábla szerint gondnokság alá helyezte a praetor.

Bona, város, l. *Bone*.

Bonaberi, helység Kamerun német gyarmatban, Dualával szemben, ev. hittérítő-, posta- és távíróállomással; kiinduló pontja a Manengubavasútnak, amelyből 11 ang. mérföldnyi hosszú vonal már át van adva a forgalomnak.

Bonaca, l. *Bahia-szigetek.*

Bona caduca, elejtett végrendeleti juttatás, melyet a megtisztelt elejt (cadit ab honoratio) s így azt a megtisztelt meg nem szerezhette, mert a megszerzésre képtelen (incapax), pl. a lex Julia szerint végrendeleti szerzésre képtelen a 20—50 év közti nő és a 25—60 év közti férfi, ha nem él házasságban. Ez a coelibatus büntetése. Constantinus eltörülte. Elejtett örökség vagy hagyomány az is, amelynek feltétele meghiusult, pl. mert a megtisztelt a megszerzés *előtt* meghalt, vagy kijelenté, hogy nem akarja megszerezni. Középkori latinságunkban vagyont jelentett, melynek ura kihalt, l. *Caducitas.*

Bonaccia (ol., tenger.) a. m. szélcsend.

Bona dea (lat.) a. m. jó istennő. A római asszonyok ez általános néven — úgyszólván álnéven — nevezték egyik istennőjüket, kinek igazi, kultuszbeli nevét férfifülnek nem volt szabad hallania s kinek tisztelete Rómán kívül úgyszólván tisztán csak Közép- és Felső-Itáliában élt. Rómában az Aventinus lejtőjén épült templomában és a város több helyén levő kápolnáiban, melyekbe férfi nem léphetett, kígyókat (a gyógyító erő szimbolumát) őriztek s papnőihez orvosi tanácsért folyamodtak a betegek. Évenkénti éjjeli ünnepére a consul v. praetor a maga palotáját bocsátotta rendelkezésükre a nőknek, kik eltávolítván az épületből minden férfit, még a him-állatokat is, titokzatos — a császárság korában orgiasztikussá váló — szertartást végeztek, melyről kíváncsi férfiak érdeklődése, sőt csellel való belopódzása ellenére is alig maradt fenn részletesebb hír. Tudjuk, hogy az ünnepre mirtus-ágakat nem volt szabad vinni, a leborított kancsóban levő áldozati bort tejnek nevezték s az istennőnek nőstény-disznót áldoztak.

Bona fide (lat.), jóhiszeműen, becsületesen.

Bona fides, a jóhiszeműség, melyben van a fél a jogviszonyra nézve. Jó lelkiismeret. Meggyőződés tényeinek helyességéről. Ellentéte a mala fides: a jogellenesség tudata a viszonyban.

Bonaini, *Francesco,* olasz történettudós, szül. Livornóban 1806 júl. 20., megh. Pistojában 1874 aug. 28. A pisai egyetemen jogtanár és a könyvtár őre lett. 1852-ben a toscanai levéltárak igazgatójává nevezték ki. Az Archivio Storico Italiano c. szaklapnak 6. kötetében pisai krónikákat közölt (1844—45, 2 köt.). Egyéb művei: Statuti inediti della città di Pisa dal XII. al XIV. secolo (1854—1870, 3 köt.) és Cronache e storie inedite della città di Perugia dal 1150 al 1563 (1851, 2 köt.); Acta Henrici VII. (Firenze 1878). V. ö. *Reumont,* Biogr. Denkblätter 1878.

Bonaire (sp. *Buen-Ayre),* a németalföldiek szigete az Antillák tengerében, Curaçaotól (amelyhez tartozik) 40 km.-nyire, 335 km² területtel, (1908) 6233 lak., akik állattenyésztéssel és sófőzéssel foglalkoznak; nagyobbára erdős hegyek borítják (a Bradaris 254 m.).

Bonald, 1. *Louis Gabriel Ambroise,* vicomte, francia államférfiú és politikai író, szül. Mounaban (Guienne) 1753 okt. 2., megh. u. o. 1840 nov. 23. Mihelyt 1791. mint a régi monarchia védője fellépett, Franciaországot elhagyni kényszerült. Heidelbergben letelepedvén, tollal küzdött a royalisták ügye mellett. Főművében: Théorie du pouvoir politique et réligieux (Konstanz 1796, 3 köt.; új kiadás Paris 1854, 2 köt.) a teokráciai alapon nyugvó monarchia alapelveit hirdette. 1808-ban a közoktatásügyi minisztériumban kapott alkalmazást, bár legitimista elveihez továbbra is hű maradt. XVIII. Lajos alatt, mint a képviselőház tagja, mindig az ultramontánokkal szavazott s midőn 1823.,mint vicomte, a pair-kamarába lépett, ott is a sajtó- és vallásszabadság ellen küzdött. 1830-ban vonakodott az Orléansoknak hűséget esküdni s visszavonult mounai kastélyába. Munkáit középkori eszmék lengik át. Említést érdemelnek: Législation primitive considérée dans les derniers temps (5. kiadás, Paris 1857); Recherches philosophiques sur les premiers objets des connaissances morales (u. o. 1812, 2 köt., új kiadás 1853); Mélanges littéraires, politiques et philosophiques (u. o. 1819, 2 köt.). Munkáinak összes kiadása megjelent Párisban 1859, 3 köt. V. ő. fiának Victor de *B.*-nak munkáját: De la vie et des écrits du vicomte de B. (2. kiad. Avignon 1853).

2. *B., Louis Jacques Maurice de,* előbb chartresi fővikárius és Fesch bibornok segédpüspöke a lyoni érsekségben, 1823-tól puy-i püspök, 1840-től lyoni érsek, később bibornok, a jezsuiták lelkes pártolója s a felekezetnélküli oktatás heves ellenzője.

Bona matrimonii (lat., a. m. a házasság javai), a kat. egyházban a házasságnak fogalmában fekvő s annak tartalmát tevő jogok és kötelességek, amelyeket Szt. Ágoston hármas felosztás alá foglalt. E szerint a házasság javai: 1. bonum prolis, mely a gyermeknemzést és gyermeknevelést, 2. bonum fidei, mely a házastársak egymás iránt való hűségét, és 3. bonum sacramenti, mely a házasság felbonthatatlanságát foglalja magában. A két elsőnek hiányában a házasság érvénye és léte nincs érintve. Érvénytelen lenne azonban minden oly házasság, amely ez ú. n. B. vagy azok valamelyikének kizárását kötné ki föltételül, pl. a gyermeknemzés kizárását, a házasságtörés megengedését.

Bona mensalia, l. *Koronajavak.*

Bona mercatoria (lat.). A középkori germán jog szerint a tulajdon egyik lényeges korlátozása volt, hogy az egyén csak a többi családtagok beleegyezésével idegeníthette el vagyonát. A XIII. sz. óta már csak az öröklött vagyonra kívánták meg a család beleegyezését, a nem öröklött, hanem szerzett vagyontárgyakra a tulajdonos szabadon rendelkezhetett. Ezt a haladást a kereskedelmi forgalom felélénkülése okozta, s ezért az utóbbi tekintet alá eső javakat a B. névvel jelölték meg. A B. rendszere az ú. n. Hanza-városokban fejlődött ki. V. ő. *Heussler,* Institutionen des Deutschen Privatrechts.

Bonanza (spany., a. m. nagy szerencse, szép idő). Amikor 1874. felfedezték a nevadai ezüstbányákat, a nagy leleteket ezzel a kifejezéssel jelezték. *B. herceg,* a. m. szerencsés véletlen folytán meggazdagodott bányatulajdonos.

Bonanza, spanyol kikötőhely, l. *Sanlucar de Barrameda.*

Bona opera (lat.) a. m. jó cselekedetek (l. o.).

Bonap., állatnevek mellett *Bonaparte Charles Lucien Jules Laurent* herceg zoológus (szül.

1803., megh. 1857.) nevének rövidítése (l. *Bonaparte*).

Bona pace (lat.) a. m. békében, nyugodtan.

Bonaparte *(Buonaparte)*, a korzikai család neve, melyből I. Napoleon császár és a Napoleonidák származtak. B. nevű családok már a XIII. sz.-ban szerepeltek Itáliában, különösen Firenze, Treviso és Genovában, de a közöttük levő rokonsági kapocsról mindeddig bizonyosat nem tudunk. Annyi azonban valószínű, hogy a toscanai B.-család egyik ága a XVI. sz. elején Ajaccióba, Korzika szigetére költözködött, hol már e század derekán a B.-k egyes tagjai mint a város patriciusai szerepeltek. A XVIII. sz.-ban a család három férfitagja vitt szerepet Ajaccióban: *B. Luciano*, archidiakonus, ennek testvére, *B. Napoleon* és mindkettőjük unokaöccse, *B. Carlo*, I. Napoleon apja.

I. Napoleon császár szülei.

B. Carlo szül. 1746 márc. 29. Ajaccióban, megh. Montpellierben 1785 febr. 24. Mint a család egyedüli férfisarját, gondosan nevelték; jogi tanulmányait Rómában s Pisában folytatta. 1767-ben házasságra kelt a szép patricius-leánnyal, Ramolino Letiziával. 1768-ban Paoli népvezér alatt részt vett Korzika szabadságharcában Franciaország ellen s csak akkor szegődött a francia párthoz, midőn a további ellenállás céltalanságáról meggyőződött volt. A B.-családot ezután XV. Lajos a korzikai nemesi családok sorába vette föl. 1773-ban Carlo Marboeuf francia kormányzó pártfogása folytán királyi tanácsos lett s 1778. mint a korzikai nemesség küldöttségének tagja Párisba ment, hol több évig tartózkodott és fia, *B. Napoleon* számára a briennei katonai iskolában ingyen helyet eszközölt ki. Gyomorrák vitte a sírba.

Felesége, Ramolino Maria Letizia, I. Napoleon anyja, szül. Ajaccióban 1750 aug. 24., megh. Rómában 1836 febr. 2. Ősei északafrikai szaracén származásuak voltak. Maga Letizia ritka szépsége, szilárd jelleme és bár iskolába nem járt, józan esze, másrészt azonban heves és babonás természete által tünt ki, mit nagy fia örökölt. Amint 1793. az angolok Korzikát elfoglalták, az özvegy nő kis gyermekeivel Marseille-ba menekült, hol szerény viszonyok között francia nyugdíjból élt; brumaire 18. után Párisba költözött s I. Napoleon koronázásakor a «Madame mère» címet kapta. Mindamellett, hogy fia fényes udvartartással vette körül, ő lehetőleg egyszerűen élt s a látnoki szemmel előrelátott bukás napjai számára takarékoskodott is. A császár első lemondása után (1814) Paulina leányával együtt flát Elba szigetére kísérte. A 100 napos uralom alatt Rómába költözött, hol ezentúl mostoha testvére, Fesch bibornok házában néhány gyermeke és unokája társaságában visszavonultan élt. Napoleon bukásával Letizia szerencsecsillaga is örökre letünt. Elzárkózott a világtól, egy rozzant palotába költözött és kizárólag a mult emlékeinek élt. Élte végén meg is vakult és akkor történt, hogy hitvány cselédjei pénzért mutogatták a világhódító Napoleon anyját kíváncsi idegeneknek. V. ö. *Arndt* F., Maria Lätitia B. (Leipzig 1875); *Jung* és *Kleinschmidt* alább idézett művei; *Larrey*, Madame Mère (Paris 1892, 2 kötet).

B. Carlo és Letizia házasságából 8 gyermek, ú. m. 5 fiú és 3 leány származott, örökösödési jogot azonban a szenátusnak 1804 nov. 26. hozott határozata alapján I. Napoleonon kívül ennek csak két fitestvére, *József* és *Lajos* kaptak utódaikkal együtt. Lucient és Jeromost a császár maga zárta ki az örökségből, mivel ezek oly házasságot kötöttek, mely a császárnak nem volt inyére.

Áttekintés.

B. Carlo, felesége: *Ramolino Maria Letizia*; gyermekeik:

1. *József*, felesége Clary Julie Marie; gyermekeik: *a*) Zénaïde, *b*) Charlotte.
2. I. *Napoleon* császár (l. o.), első felesége Beauharnais Joséphine; második felesége osztrák Mária Lujza. E házasságból származott II. Napoleon, a reichstadti herceg.
3. *Lucien*, első felesége Boyer Christine; gyermekeik: *a*) Charlotte, *b*) Christine. Második felesége Bleschamp Alexandrine; 5 fi- és 4 leánygyermek: *a*) Charles, *b*) Laetitia, *c*) Jeanne, *d*) Paul, *e*) Louis, *f*) Pierre, *g*) Antoine, *h*) Alexandrine Marie, *i*) Constance.
4. *Marie Anne* (Elisa), férje Baccicochi herceg.
5. *Louis*, felesége Beauharnais Hortense; gyermekeik: *a*) Charles, *b*) Louis és *c*) Charles Louis Napoléon (l. III. Napoleon császár).
6. *Marie Pauline* (Carlotta), első férje Leclerc tábornok, második férje Borghese Camillo herceg.
7. *Maria Annunciata* (Caroline), férje Murat.
8. *Jérôme* (Jeromos), első felesége Patterson Elisa; gyermekük: B.-Patterson Jérôme; második felesége württembergi Katalin; gyermekeik: *a*) Jérôme, *b*) Mathilde, *c*) Napoléon herceg (Plon-Plon); harmadik felesége Baldelli Giustina marquise.

Napoleon fitestvérei.

1. **B. József** *(Joseph)*, a legidősebb fiú, szül. Corte-ban, Korzika szigetén, 1768 jan. 7., megh. Firenzében 1844 jul. 28. Az autuni szemináriumban nevelték; 1793. anyjával együtt Marseilleben telepedett meg. 1796-ban Korzikán beválasztották az ötszázak tanácsába s Napoleon ajánlatára hadbiztos és ezredparancsnok lett; 1797. Parmába, majd Rómába küldték francia követnek, de amidőn 1797 dec. 28. Rómában felkelés tört ki, B. József Párisba sietett, hol a brumaire 18-iki államcsiny végrehajtásában közreműködött. Napoleon ezután államtanácsosnak és tribunnak nevezte ki, 1801-ben Ausztriával alkudozott a lunevillei, 1802. pedig Angliával az amiensi béke ügyében. Ugyanakkor a szentszékkel a konkordátumot illetőleg tárgyalt. Napoleon trónralépése után Józsefet császári herceggé, 1806. pedig a két Szicilia királyává nevezte ki, ahol 1806 márc. 30. vette át a kormányt és sok korszerű reformot léptetett életbe. 1808 jún. 6. a császár a spanyol trónra ültette. Mihelyt júl. 7. a spanyol határt átlépte, a spanyoloknak alkotmányt adott. Madridba júl. 20. vonult be. Spanyol uralma azonban kezdettől fogva gyönge lábon állott; csak azok a kevesen voltak hívei, kik a franciák segélyével reformokat reméltek; a nép zöme egyáltalán nem lelkesült Józsefért és a reformokért s hatalma csak addig tartott, míg a francia fegyverek győzedelmeskedtek. Ő maga hiján volt a hadvezéri képességnek és pusztán Napoleon kegyétől függött. Midőn Dupont tábornok Baylen mellett kénytelen volt magát hadseregestül megadni, József aug. 1. Madridból Vittoriába menekült s csak 1808 dec. 4., Napoleon kíséretében tért vissza fővárosába. 1812 aug. 11. Wel-

lington elől újból elmenekült és jóllehet 1812 nov. 2. még egyszer bevonult Madridba, a francia haderőnek 1813 jún. 21. Vittoria mellett történt veresége után örökre el kellett hagynia Spanyolországot. Napoleon császár parancsára a valençai egyezmény (1813 dec.) értelmében VII. Ferdinándot elismerte spanyol királynak. 1814 jan. Napoleon Józsefet a nemzeti gárda fővezérének nevezte ki. Márc. 30. Párist védelmezte a szövetségesek támadása ellen; a város feladása után Blois-ba távozott. Napoleon első lemondása után Waadt kantonba vonult vissza. Midőn a császár 1815. Elba szigetéről visszatért, József is Párisba sietett, s ott mint a kormánytanács elnöke szerepelt. A waterlooi csata után Rochefort-ba követte bátyját, aki ott az angoloknak adta meg magát, míg József Amerikába hajózott és Trenton közelében (New-Jersey) birtokot vásárolt. Később *Survilliers gróf* néven Point-Breeze nevű falusi jószágán (New-Jersey) gazdasággal foglalkozott. 1830 szept. 18. a francia képviselőházhoz feliratot intézett, melyben unokaöccse, a reichstadti herceg érdekében az Orléansok trónralépése ellen tiltakozott; csak 1841. engedték meg neki a hatalmak, hogy Olaszországba visszatérhessen. Azontúl visszavonultan élt Firenzében. Tetemét 1862 jún. Párisban a Dôme de Invalides-ban helyezték el. V. ö. *Du Casse*, Mémoires et correspondance politique et militaire du roi Joseph (2. kiad. 1856—58, 10. köt.); *Abbot*, History of Joseph B. (New-York 1869); *Bertin*, Joseph B. en Amérique (2. kiad. Paris 1897). — *B. József felesége, Clary Julie Marie*, Bernadotte sógornője, szül. Marseilleban 1777 dec. 26., megh. Firenzében 1845 ápr. 7. Apja gazdag kereskedő volt. Férjét 1815. nem követte Amerikába, hanem egyideig Frankfurtban, majd Brüsszelben és végre 1823 óta Firenzében lakott. Józseftől két leánya született: *a) Zenaïde Charlotte Julie*, szül. 1801 júl. 8., megh. 1854 aug. 8. Nápolyban. 1822-ben felesége lett B. Lucien fiának, Charles Lucien caninoi hercegnek, kitől több gyermeke született: *b) Charlotte Napoléone*, szül. 1802 okt. 31., megh. Sarzana városkában 1839 márc. 2.; 1827 óta neje volt Napoleon Louis hercegnek (megh. 1831 márc. 17.), Napoleon Lajos volt hollandi király másodszülött fiának (l. alább).

2. **B. Lucien**, *caninoi herceg*, B. Carlo harmadik fia, szül. Ajaccióban 1775 máj. 21., megh. Viterbóban 1840 jún. 30. 1793-ban az egész családdal Marseilleba menekült. A hadsereg élelmezési osztályában alkalmazták Toulonban, ahol Boyer Christinet, egy korcsmáros leányát vette nőül. 1795 végével hadi biztosnak nevezték ki Olaszországban s ebben az állásban szerezte nagy vagyonát és műkincseit. 1798-ban az ötszázak tanácsának tagja lett. Közvetetlenül brumaire 18. előtt e tanács elnökévé választották, mely állásban testvérét az államcsiny elkövetésében élete kockáztatásával megsegítette. Ezután a törvényhozó tanácsnak lett tagja, az első konzul pedig a belügyminiszteri tárcát bízta reá. 1800-ban Madridba küldte követül, hol IV. Károly királyt és feleségét, valamint ennek kegyeltjét, Godoy-t, a békeherceget megnyerte és velük Anglia meg Portugália ellen szövetséget létesített. 1802-ben belépett a tribunok testületébe, tagja lett (1803) az akadémiának. De midőn bátyja tudtán kívül 1803. Jouberthon váltó-ügynök özvegyével, szül. Bleschamp Alexandrine-nal házasságra kelt, kegyvesztett lett. 1804-ben Lucien Olaszországba vonult vissza, ahol Róma közelében csinos villát vásárolt. Napoleon Olasz- és Spanyolország koronájával is megkínálta azon feltétellel, hogy nejétől elválik, de Lucien nem engedett. A császárt e csökönyösség annyira elkeserítette, hogy Lucien 1810. tanácsosnak látta családostul Észak-Amerikába vándorolni. Útközben azonban cirkáló angolok elfogták és Angliába vitték, hol 1814-ig mint hadifogoly élt. 1814-ben szabadon bocsátatván, Olaszországba ment, hol a pápa Canino hercegévé emelte. Midőn Napoleon Elbáról visszatért, Lucien Párisba sietett s a pairek kamarájában segítségére volt bátyjának. Azt azonban hasztalan tanácsolta Napoleonnak, hogy a forradalmi demokratikus elemeknek álljon élére és így szálljon síkra az európai reakció ellen; a waterlooi csata után pedig, hogy oszlassa fel a kamarát és mint diktátor vezesse Franciaország egyesült erejét a szövetségesek ellen. A katasztrófa után visszatért Olaszországba, ahol Bubna osztrák tábornok Torinóban elfogatta s csak a pápa közbenjárására, azon feltétellel bocsátotta szabadon, hogy az Egyházi államból nem távozik el (1815 szept.). Politikai pályájának ezzel vége szakadt. Csak 1830 után nyerte vissza teljes szabadságát, mire huzamosabb ideig Angliában, majd ismét fényüzés közepette Itáliában élt. A császártól eltekintve, Lucien volt a B.-család legtehetségesebb tagja. Nevezetesebb művei: La tribu indienne, ou Édouard et Stellina, regény (Paris 1799, 2 köt.); Charlemagne, ou l'Eglise délivrée, éposz, melyet a pápának ajánlott. E költeményben öccse politikáját gáncsolja. Egy másik, La Cyrnéide, ou la Corse sauvée (1819) c. hősköltményben pedig a szaracénoknak Korzikából való kiüzetését énekelte meg. Emlékirataiból (Mémoires) csak az első kötet jelent meg (németül Darmstadt 1836). A nem igen megbízható Mémoires secrets sur la vie privée, politique et littéraire de Lucien B. (London 1819, 2 köt.) c. munkát állítólag Beauchamp Alfonz írta. V. ö. *Jung*, Lucien B. et ses mémoires (Paris 1882—83, 3 köt.); Le prince Lucien B. et sa famille. Ez utóbbi könyv, melyet alkalmasint B. Roland herceg sugalmazott, 1888. jelent meg Párisban névtelenül.

B. Lucien utódai. Boyer Christine-nel (szül. 1773 júl. 6., megh. 1801 máj. 14.) való első házasságából két leánya született:

a) *Charlotte*, szül. 1796 máj. 13., megh. Rómában 1865 máj. 6.; első férjének, Gabrielli Mario hercegnek 1841. történt halála után 1842. Centamori római orvossal lépett frigyre;

b) *Christine Egypte*, szül. 1798 okt. 19., megh. Rómában 1847 máj. 19. 1818-ban férjhez ment Posse Arvéd svéd grófhoz, ennek halála után pedig (1824.) Dudley lordhoz.

Luciennek Jouberthon özvegyével, *de Bleschamp Laurence Alexandrine*-nal (szül. 1778., megh. Sinigagliában 1855 júl. 12.) kötött második házasságából 5 fia és 4 leánya származott. Lucien második neje mint írónő is szerepelt. Művei:

Batilde, reine des Francs, 1820, uj kiad. 1846 ; valamint egy Thiers-nek A konzulátus története c. munkája ellen irányuló : Appel à la justice des contemporains de feu Lucien B. (1845) c. műve. Gyermekeik :

c) *Charles Lucien Jules Laurent*, B. herceg, Canino és Musignano hercege, szül. Párisban 1803 máj. 24., megh. u. o. 1857 júl. 29. ; több olasz egyetemen tanult és azután Amerikában természettudományokkal foglalkozott. Ott írta az American ornithology c. művét (Philad. 1825, 3 köt. ; új kiad. 1876). Ezután Rómába tért vissza és az Iconografia della fauna italica (Róma 1833—41, 3 köt.) c. díszművével a természetbuvárok között előkelő helyet biztosított magának. 1830-ban adta ki Sulla seconda edizione del regno animale di Cuvier (Bologna 1830) c. munkáját, melyet 1831. a Saggio di una distribuzione degli animali c. műve követett, melyhez később Catalogo metodico dei mammiferi europei (Milano 1845) és a Catalogo metodico dei pesci europei (Nápoly 1846) csatlakoztak. Az 1848-iki mozgalmak kezdetén IX. Pius pápától várta az alkotmány megadását. Reményeiben csalatkozván, a radikálizmus felé hajlott és Ceruschival s másokkal a köztársasági párt élére állott. Ezredese lett az akadémiai légiónak és képviselőnek választatott. A franciáknak Rómába való bevonulása után Párisba menekült, hol azután haláláig a természettudományoknak élt. A Conspectus systematum mastozoologiae-n kívül (Leiden 1850) kiadta még a Conspectus generum avium c. munkát (u. o. 1850, 2 köt.). 1822 jún. 28. B. József egyik leányával, *Zenaïde*-vel (szül. Párisban 1801 júl. 8., megh. 1854 aug. 8.) kelt egybe Brüsszelben. Ebből a házasságból 8 gyermek származott, 3 fiú és 5 leány. Fiai : *Joseph*, Canino hercege, szül. Philadelphiában 1824 febr. 13., meghalt Rómában 1865 szept. 2. Apja politikáját nyiltan ellenezte, amiért ellenfelei Rómában 1850 febr. 10. merényletet intéztek ellene, mely elől azonban szerencsésen megmenekült. *Lucien*, szül. Rómában 1828 nov. 15., aki 1855. pápai titkos kamarás és 1868. bibornok lett és 1895 nov. 19. u. o. meghalt. *Napoléon Charles*, szül. Rómában 1839 febr. 5., megh. 1899 febr. 12., Algeriában szolgált s a franciák mexikói expedíciójában is részt vett. 1868-ban Ruspoli Krisztina hercegnővel kelt házasságra, aki 1907 febr. 12. halt meg Rómában. *Charles Lucien* 5 leánya : *Julie*, szül. 1830 jún. 6., ki 1847 aug. 30. Alessandro del Gallo, roccagiovinei marquishoz ment nőül és Rómában 1900 okt. 28. elhunyt ; *Charlotte*, szül. 1832 márc. 4., megh. 1901 okt. 1., 1848 okt. 4. neje lett Pietro Primoli grófnak ; *Marie*, szül. 1835 márc. 18., ki 1851 márc. 2. Paolo Campello gróffal lépett házasságra és 1890 aug. halt meg ; *Augusta*, szül. 1836 nov. 9., megh. L'Aricciában 1900 márc., 1856 febr. 2. óta neje volt Gabrielli Placid hercegnek ; *Bathilde*, szül. 1840 nov. 26., 1856 okt. 14. egybekelt Cambacérès gróffal, megh. 1861 jún. 8.

d) *Laetitia*, szül. 1804 dec. 1., megh. Firenzében 1871 márc. 15. 1821-ben Wyse Thomas athéni angol követet választá férjül, ki azonban 1828. tőle elvált. Egy fiuk született, *B.-Wyse Lucien Napoléon*, francia tengerész, a Panama-földszoros átvágásának tervezője, amelyet azután sógora, Türr István vállalt magára ; megh. 1909 jún. 15. Toulonban. Idősebb leánya, *Marie Studolmine* (szül. 1833 ápr. 25.) először Friedrich von *Solms*, majd Urbano *Rattazzi* olasz államférfi (l. o.), végül Luiz *de Rute* neje volt. Ifjabb leánya, *Adél*, hazánkfiának, Türr Istvánnak tábornoknak lett a neje.

e) *Jeanne*, szül. Rómában 1807 júl. 22., Honorati marchesenek volt a neje és 1828. halt meg Ancona mellett, Jesi-ben ; egy *Clelia* nevű leányt hagyott hátra. Költészettel is foglalkozott (Inspirazione d'affetto di una giovine muse).

f) *Paul Marie*, szül. Rómában 1808. ; 1827. Görögországba ment, ahol mint alparancsnok lord Cochrane oldalán a Hellas nevű naszádon nagy hősiességet tanusított. Meghalt 1827 decemberben öngyilkosként a naupliai öbölben.

g) *Louis Lucien*, szül. Thorngrowban (Worcestershire), 1813 jan. 4., megh. Olaszországban, Fanoban 1891 nov. 3. Kitünt a vegy- és ásványtan és az összehasonlító nyelvtudományok terén. Művei : Langue basque et langues finnoises (London 1862) ; Specimen lexici comparativi omnium linguarum europaearum (Firenze 1847). A bibliai aratóról szóló parabolát 72 nyelvre fordította le (London 1857) ; 1849. a francia nemzeti gyülekezetnek, 1852. pedig a szenátusnak lett tagja. Természetes fiát, *Louis Chlodvig*-ot (megh. 1894) 1891. adoptálta.

h) *Pierre Napoléon*, szül. 1815 okt. 11., megh. Versaillesban 1881 április 7. Viharos ifjuságában résztvett 1831. a romagna-i fölkelésben, de elfogatván, 8 havi fogsággal bünhődött érte. Ezután Amerikába hajózott, de 1834. visszatért Európába. 1836-ban Rómában halálra ítélték, mivel egy katonatisztet leszúrt. A pápa azonban megkegyelmezett neki, mire Amerikába, majd az ión szigeteken és Brüsszelben élt egy ideig. Midőn Mazzinival folytatott levelezései következtében innen is kiutasították, Svájcban állapodott meg. Az 1848-iki februárusi forradalom hírére Párisba sietett, majd Korzikán a francia nemzeti gyülekezetbe választották. III. Napoleon császár azonban a francia hercegek sorába iktatta, de társaságát lehetőleg kerülte. Az 1858-ki olasz háborúban az idegen légió egy ezredét vezérelte ; 1869. szeretőjét, egy munkásnak leányát, *Ruflin* Eléonore-t vette feleségül és attól született két gyermekét törvényesítette. 1870 jan. 10. auteuili villájában agyonlőtte Noir Pierre hirlapírót, ki őt Grousset Pascal nevében egy sértő hirlapi cikk miatt kihítta volt. Ez esemény az amúgyis hanyatlófélben levő császárság ellenfeleinek zajos tüntetések rendezésére szolgáltatott alkalmat. A kormány kénytelen volt a herceget letartóztatni és a Tours-ba összehívott állami törvényszék elé állítani, mely őt azonban 6 napi tárgyalás után fölmentette azzal a megokolással, hogy tettét önvédelemből követte el. A császár kivánatára azonban a herceg Angliába távozott, honnan a császárság bukása után visszatért ugyan, de szerepet többé nem játszott. Özvegye 1905 okt. 15. halt meg Párisban. Egy fiút, *Roland* herceget (szül. 1858 máj. 19.) és egy leányt, *Jeannet*, ki Villeneuve marquisnak lett a neje, hagyott hátra. *Roland* mint utazó szerzett

hírnevet. Munkái: Les habitants de Suriname (1884); The Lapps of Finmark (1886); Le glacier de l'Aletsch (1889); Excursion en Corse (1891). Nőül birta *Blanc* Marie-t, a monacói játékbarlang bérlőjének leányát, aki azonban már 1882. elhalt, csak egy leánygyermeket hagyván hátra. A francia akadémia tagja, az upsalai egyetem tiszteletbeli doktora. Leányát, *Marie* hercegnőt (szül. 1882 júl. 2.) 1907. György görög herceg, Kréta sziget volt kormányzója vette nőül.

i) *Antoine* (Luciennek legifjabb fia), szül. Frascati-ban 1816 okt. 31., megh. Firenzében 1877 márc. 28. 1839-ben házasságra lépett Cardinali Máriával, egy luccai ügyvéd leányával. 1836-ban Pierre bátyjával együtt a pápa fogságába esett, később aztán ő is Amerikába menekült. 1838-ban visszatért Európába, 1848. pedig Franciaországba költözött, ahol 1849. a nemzeti gyűlésbe választották.

k) *Alexandrine Marie*, szül. 1818 okt. 12., megh. Perugiában 1874 aug. 20.; 1836. férjhez ment Valentini Vincenzo grófhoz, mely házasságból két fiú és egy leány származott.

l) *Constance*, Lucien legifjabb leánya, szül. 1823 jan. 30., megh. Rómában mint apácafejedelemasszony 1876 szept. 6.

3. **B. Louis** (Lajos), szül. Ajaccióban 1778 szept. 2., megh. Livornóban 1846 júl. 25. Katonai tanulmányait a châlonsi tüzériskolában végezte s bátyját mint szárnysegéd az olasz hadjáratokon és az egyiptomi expedición kísérte. 1802 jan. 3. bátyjának parancsára feleségül vette ennek szép mostohaleányát, *Beauharnais Hortense*-t, kitől azonban később elvált. Napoleon trónralépése után Lajos «connétable» címet kapott. 1806 jún. 5. Napoleon őt a batáviai köztársaságból alakított hollandi királyság trónjával ajándékozta meg. Mint király sokat fáradozott új országa érdekében és tengeri kereskedelmét a bátyja által elrendelt szárazföldi zárlat ellen is megvédelmezte. Emiatt Napoleon megneheztelt rá és a zárlat szigorú foganatosítása végett Oudinot alatt sereget küldött Hollandiába, mely Amsterdamot és a kikötőket megszállotta. Erre a sértett Lajos 1810 júl. 1. fia javára lemondott a koronáról és feleségét régensnővé nevezte ki, ő maga pedig Grácba távozott, hol mint *St. Leu grófja* 1813 végéig tartózkodott. 1814 januáriusában visszatért Párisba és békére intő testvérét, március 29. pedig a menekülő Mária Lujza császárnét Blois-ba kísérte. A száz nap idejében Rómában időzött; 1828. Firenzébe költözött, hol haláláig a művészeteknek és tudományoknak élt. Művei közül megemlítendők: Marie, les peines de l'amour, ou les Hollandaises c. regénye (Paris 1814,3 köt.); Documents historiques et reflexions sur le gouvernement de la Hollande (London 1821, 3 köt.); Essai sur la versification (Róma 1825—26, 2 köt.); és egy verskötet (Firenze 1828). Réponse à Sir Walter Scott c. művét 1829. bocsátotta a nyilvánosság elé s e munkájához egyúttal (1830, Firenze) egyik elődjének, B. Jacopo-nak olaszból fordított iratát csatolta, amely becses adatokat tartalmaz a B.-család multjára vonatkozólag. Kiadta még: Histoire du parlement anglais (Paris 1820, 1 köt.) és az: Observations de Louis B. sur l'histoire de Napoléon par M. de Norvins (megjelent u. o. 1834) c. műveket. V. ö. *Du Casse* művét; *Rocquain*, Napoléon I. et le roi Louis (Paris 1880). Beauharnais Hortense-zal való házasságából 3 fia született: a) *Napoléon Charles*, szül. 1802 okt. 10., megh. 1807 márc. 5.; b) *Napoléon Louis*, szül. 1804 okt. 11., aki bátyja halála után Hollandia trónörököse, 1809 márc. 30. pedig klevei és bergi nagyherceg lett és 1825. B. József leányával, Charlotte-tal lépett házasságra. 1831-ben öccsével együtt a romagnai fölkelők sorába állott, de még u. e. év márc. 17. örökösök nélkül, Forlíban meghalt; c) *Charles Louis Napoléon*, vagyis: *III. Napoleon* császár (l. o.).

4. **B. Jérôme** (Jeromos), *montforti herceg*, 1807—13-ig vesztfáliai király, szül. Ajaccióban 1784 nov. 15., megh. Villegenis kastélyban Massy mellett 1860 jún. 24. Katonának nevelték s brumaire 18. után bátyja tengerészhadnaggyá léptette elő. 1801. sógorát, Leclerc-et Haiti szigetére kísérte; 1802. mint sorhajó-kapitányt angol cirkálóhajók Tabago és St. Pierre között üldözőbe vették, melyek elől Észak-Amerika partjaira kellett menekülnie. 1803 dec. 27. nőül vette Baltimoreban *Patterson* Elisát, egy kereskedő leányát, kitől azonban Napoleon parancsára 1805. elvált s visszatért Franciaországba. 1806-ban Napoleon ugyan francia hercegnek nevezte ki, de a trónörökösödési jog mellőzésével. 1806-ban a poroszok ellen viselt háborúban Vandammemal a 10. hadtestet vezérelte Sziléziában s 1807 jan. 6. bevonult Boroszlóba. A tilsiti békekötés után 1807 dec. 1. a *vesztfáliai királyságot* kapta, miután augusztusban Frigyes württembergi király leányát, Katalin hercegnőt (szül. 1783 febr. 21., megh. 1835 nov. 28.) feleségül vette volt. Könnyelmű kormányt vitt, a nép jólétével nem törődött, a Kassel melletti Wilhelmshöhe kastélyban folyton költséges éjjeli mulatságokat rendezett, melyeknek befejeztével: «Morgen wieder lustig!» mondásával búcsuzott udvaroncaitól. Pazarlása és Napoleon növekvő pénzkövetelései az országot az anyagi bukás szélére sodorták. 1812-ben részt vett az orosz hadjáratban; de mivel Bagration-nak Barclay de Tollyval tervezett egyesülését meg nem akadályozta: a császár visszaküldte Kasselbe, ahonnan azonban Csernicsev kozákjai elől szept. 30. a kincstár kiürítése után futnia kellett. Az I. párisi béke után egyideig Svájcban, azután Grácban és 1815. Triesztben tartózkodott. A 100 nap idején Napoleon pair-nek nevezte ki, ő pedig Ligny, valamint Waterloo mellett bátyja oldalán harcolt. Bátyja bukása után Frigyes württembergi király montforti hercegge nevezte ki, az orosz cártól pedig nyugdíjat kapott. 1819-ben Velencébe költözött, 1821. Schönauban (Bécs mellett) és 1827. Rómában telepedett le. 1831-ben a pápa őt államából száműzte, mire Lausanneban, majd Firenzében, 1840—47-ig pedig Belgiumban élt. 1847-ben megengedték neki, hogy Franciaországba visszatérhessen. Unokaöccse, kit a franciák a köztársaság elnökévé és később császárrá választottak, a Palais des Invalides kormányzójává s 1850 jan. 1. marsallá, 1852 dec. 24. pedig esetleges trónörökössé nevezte ki. 1853-ban Jérôme harmadszor nősült,

Baldelli Giustinát vevén feleségül. Hagyatékából megjelentek: Mémoires et correspondance du roi Jérôme et de la reine Catherine (Paris 1861—1864, 5 köt.); *Schlossberger*, Briefwechsel der Königin Katharina u. des Königs Jérôme u. Napoleons I. mit König Friedrich (Stuttgart, 2 köt.). V. ö. *Kleinschmidt* Gesch. d. Königreichs Westphalen (I. köt. Gotha 1893); *Martinet*, J. Napoléon, roi de Westfalie (Paris 1902).

B. Jérôme-nak *Patterson* Elisával (megh. Baltimoreban 1879 ápr. 4., v. ö. *Didier*, Life and letters of Madame B., London 1879) való első házasságából származott: *Bonaparte-Patterson Jérôme*, szül. 1805 júl. 7., megh. Baltimoreban 1870 jún. 1. Fia, *B.-Patterson Jérôme Napoléon*, szül. 1830 nov. 5., megh. New-Yorkban 1893 szept. 6. Résztvett mint francia tiszt a krimi hadjáratban, azután visszatért Amerikába. — *B. Charles Joseph*, B. Jérôme és Patterson Erzsébet unokája, szül. Baltimoreban 1851 jún. 9., északamerikai politikus. Ügyvédi pályára lépett; 1903. Roosevelt elnök őt bízta meg a vizsgálattal a közigazgatás terén felderített csalárd visszaélések ügyében és 1906. Attorney General lett.

B. Jérômenak *Katalin* württembergi hercegnővel kötött, második házasságából származtak:

a) Jérôme Napoléon Charles, montforti gróf, szül. Grácban 1814 aug. 24., württembergi ezredes volt és Castello-ban, Firenze mellett, 1847 máj. 12. halt meg.

b) Mathilde Laetitia Wilhelmine, szül. 1820 máj. 27., megh. Párisban 1904 jan. 1841-ben férjhez ment Rómában a dúsgazdag Demidov Anatol orosz főúrhoz, San Donato hercegéhez, kitől azonban 1845. elvált; III. Napoleon francia hercegnőnek nevezte ki. Utóbb állítólag Paupelin festő neje lett. Matild nagy s befolyásos szerepet játszott a császári udvarban, szalonját pedig az írók és művészek otthonjává tette. (V. ö. *Nauroy*, Les secrets des B.-s, Paris 1889).

c) Napoléon Joseph Charles Paul, rövidebben: *Napoléon herceg, Plon-Plon* gúnynévvel, szül. Triesztben 1822 szept. 9., megh. Rómában 1891 márc. 18. 1831-ben a pápai államból száműzték, 1837. württembergi katonai szolgálatba lépett. 1845-ben kiutasították Párisból, hová azonban már 1848. visszatért. Az 1848 februáriusi forradalom után Korzikát képviselte az alkotmányozó s azután a nemzeti törvényhozó testületben demokrata programmal. Napoleon Lajos elnök 1849. francia követül Madridba küldte, de mivel ott unokatestvérének politikáját nyilvánosan becsmérelte, visszahívta. 1852-ben francia herceggé s 1853 jan. hadosztályparancsnokká nevezték ki; 1854. rész vett a krimi hadjáratban, de amint azt ellenfelei számtalanszor szemére vetették, Szebasztopol ostroma közben betegnek jelentette magát. 1859-ben azt a hadtestet vezérelte, mely Toscanát elfoglalta. Utóbb a szenátusban tartott radikális színezetű beszédeivel törekedett népszerüségre emelkedni, másrészt azonban a császárral, az udvarral és a papsággal ismételve éles ellentétbe került; Eugénia császárné nyiltan is éreztette vele haragját és megvetését, amiért a herceg kiméletlen élcekkel boszulta meg magát. Ilyformán a Palais Royal, melyben a herceg a demokrata irányú bonapartistákat, radikális politikusokat és ateista írókat szerette maga köré gyüjteni, ellenlábasa volt a Tuileriáknak. Az 1859-iki háború küszöbén a császár megbizásából Cavour gróffal a szárd-francia szövetséget kötötte Ausztria ellen. A szövetség zálogául pedig Viktor Emánuel szárd király leányának, Klotildnak (szül. 1843 márc. 2., megh. 1911 jún. 25.) nőül kellett mennie az előtte gyülöletes herceghez. A császárság bukása után a herceg Prangins kastélyába vonult vissza (Genf mellett) és csak 1875. kapott engedélyt a visszatérésre. Mióta 1870. Korzikán a képviselőkamarába választották, a papság ellen ott is kikelt. A császári herceg halála (1879 jún. 1.) után a bonapartisták júl. 19. tartott tanácskozásukon pártvezérüknek választották, mi ellen azonban a klerikális párthívek tiltakoztak. Midőn az 1883. kibocsátott manifesztumában a Napoleonok trónigényeinek örökösévé jelentette ki magát, a köztársaság a trónkövetelőt az országból kiutasította, mire ő Brüsszelbe távozott. Plon-Plon irodalmilag is működött. Midőn Taine A jelenkori Franciaország alakulása c. művében a Napoleon-legendát kiméletlenül ízekre szedte, a herceg, mint a család szeniora, tollat fogott és a Napoléon I. et ses détracteurs c. füzetben (1887) Taine-nel polemiába elegyedett. — Klotild hercegnőtől, aki utóbb, a császárság bukása után, cinikus és kicsapongó férjét elhagyta, három gyermeke született: *a) Napoléon Victor herceg*, szül. 1862 júl. 18., ki 1886 óta atyja versenytársaként lépett föl bonapartista trónkövetelőnek. 1910 nov. 14. nőül vette Moncalieri kastélyban (Torinónál) *Klementina* belga kir. hercegnőt, II. Lipót belga király legifj. leányát (szül. 1872). Napoléon Victor herceg jelenleg a bonapartisták trónjelöltje. *b) Louis*, szül. 1864 júl. 16., előbb olasz, újabban orosz hadi szolgálatban állott, jelenleg szabadságolt orosz tábornok, ki Prangins-kastélyban él (Svájcban). *c) Marie Laetitia* hercegnő, szül. 1866 dec. 20. Ez a nagytehetségű, anyja által a leggondosabban nevelt, szépségéről híres hercegnő 1888 szept. 11. nagybátyjához, Amadeus aostai herceghez s volt spanyol királyhoz ment nőül, aki 1890 jan. 18. váratlanul meghalt.

Napoleon hugai.

5. **Marie Anne**; utóbb *Elisa*, szül. Ajaccióban 1777 jan. 3., megh. a Vicentini villában, Triesztben, 1820 aug. 6. 1797-ben *Bacciocchi* Felice herceggel kelt egybe, 1805. bátyja a piombino-i hercegséget, 1809. pedig a toscanai nagyhercegi trónt adományozta neki. Két gyermeke volt: *a) Napoléone Elisa* hercegnő (szül. 1806 jún. 3., megh. Normandiában 1869 febr. 3.); 1825 óta Camerata grófnak volt neje s Anconában lakott; de 1830. elvált férjétől. Egyetlen fia, *Napoléon* (szül. 1826.) tengerésztiszt lett, majd az 1851 dec. 2-iki államcsiny után az államtanács titkára, 1853 márc. 3. azonban Párisban öngyilkossá lett; *b) Charles Jérôme*, szül. 1810 júl. 3., megh. 1830. Rómában.

6. **Marie Pauline**, előbb *Carlotta*, szül. Ajaccióban 1780 okt. 20., megh. Firenzében 1825 jún. 9. 1793-ban anyjával és testvéreivel Marseilleba

költözött s nemsokára Duphot tábornoknak lett arája; ennek 1797. Rómában történt megöletése után azonban *Leclerc* tábornokhoz ment nőül, kivel 1801. San Domingóba hajózott, hol a néger lázadás napjaiban nagy bátorságot tanusított. Férje halála után visszatért Franciaországba, hol 1803. *Borghese* Camillo herceggel (l. o.) lépett házasságra, de rövid idő mulva elvált tőle és attól fogva többnyire Neuillyben élt. 1806-ban I. Napoleontól a Guastallai hercegséget kapta; 1814. bátyját Elbára kisérte. Bátyja bukása után a firenzei Sciarra villában töltötte napjait, fényes társaságtól körülvéve. Férjével később kibékült. Örököst nem hagyott hátra, amennyiben Leclerctől született fia még gyermekkorában elhalt. Kiváló szépségű, de könnyelmű életü nő volt; I. Napoleon legjobban szerette nővérei között. Canova kezétől alkotott szobra (a római Villa Borgheseben) a művész egyik legcsodáltabb remeke. V. ö. *Turquan*, Les soeurs de Napoléon (Paris 1896, ném. Leipzig 1896).

7. **Maria Annunciata**, később *Caroline*, szül. Ajaccióban 1782 márc. 25., megh. Firenzében 1839 máj. 18. 1800-ban *Murat* Joachimhoz (l. o.) ment nőül, kivel 1808 júl. 15. a nápolyi királyi trónra lépett. Murat halála után Lipona grófnő néven Triesztben élt. Gyermekeit l. *Murat*. V. ö. *Turquan*, Caroline Murat (1896, ném. Leipzig 1896).

Irodalom. A B. családra vonatkozó irodalom igen nagy. V. ö. a Grande Encycl. VII. 262–263. lapját. Fontosabb munkák: Ambrosini és Huard: La famille impériale, stb., Paris 1860; Leynadier, Histoire de la famille B., u. o. 1866; Jung, B. et son temps (1880–81., 3 köt.); Kleinschmidt, Die Eltern und Geschwister Napoleons I. Prenzlau, 2. kiad. 1896; Du Casse, Les rois frères de Napoléon I., Paris 1883; Schlitter, Kaiser Franz I. u. die Napoleoniden, vom Sturz Napoleons bis zu dessen Tod, Wien 1888. A család egyes tagjainak monográfiáit l. az illető helyeken.

Bonapartisták, politikai párt a mai Franciaországban, mely a Bonaparte-család trónigényeit támogatja. Régebben e pártnak a hadseregen kívül a papságban s a parasztok közt sok híve volt. A párt még a császárság összeomlása után is, Rouher vezérlete alatt, fenntartotta magát. Idők folytán nagyon megfogyott és amellett még egyes pártokra is bomlott. Az ultramontán B. ugyanis vonakodtak a demokrata és ateista Napoleon Jérôme herceg igényeit elismerni s vele szemben idősebb fiát, *Napoleon Viktor* herceget léptették fel jelöltnek. Jelenleg a B. arra szorítkoznak, hogy az Orléans és a csekély számú Bourbon-párt híveivel, a legitimistákkal, meg a klerikálisokkal együtt a köztársasági pártnak alkalmatlanságot szereznek. Az 1910-iki választásokban mind a 3 monarchista párt csak 71 mandátumot kapott.

Bonar, *Horatius*, skót pap, szül. 1808 dec. 19. Edinburghban, megh. 1889 júl. 31. A kelsoi gyülekezet lelkésze volt 1838–66-ig; 1842. gyülekezetével együtt ő is kivált az államegyházból. Irói hírnevét különösen vallásos költeményeinek és himnuszainak köszönheti. 1849-ben megalapította a Quarterly Journal of Prophecy (A próféciák évnegyedes naplója) c. szépirodalmi folyóiratát. Művei: The Desert of Sinai (A Sinai pusztasága, 1857); The Land of Promise (Az igéret földje, 1858); Light and Truth, or Bible Thoughts and Themes (Világosság és igazság, vagy bibliai gondolatok és tárgyak), 1868–72, hat kötetben, stb. Vallásos költeményeinek legelterjedtebb gyüjteményei: Hymns of Faith and Hope (A hit és remény himnuszai, 1857–71, 3. k., új kiad. 1886); The Song of the New Creation, and other Pieces (Az új teremtés éneke, és más darabok, 1872); Hymns of the Nativity (Himnuszok Krisztus születéséről, 1878).

Bonasa (állat), l. *Császármadár*.

Bonasone, *Giulio*, olasz festő és rézmetsző, szül. Bolognában, ott és Rómában működött 1531–74 körül. Mint festő Lorenzo Sabbatini tanítványa volt, mint rézmetsző pedig Marcantonio után képezte magát, sokat tanult azonban Parmigianino, Rafael és Tizian műveiből is. 366 metszetét ismerjük, melyek egyrészének nagyobbára mitológiai tárgyú rajza is tőle származik, más része pedig korabeli híres művészek művei után készült, többnyire igen szabadon. Művei tetszetősek, de igen gyakran felületesek.

Bonasus (állat), l. *Bölény*.

Bonatelli, *Francesco*, olasz bölcsész, szül. Iseóban 1830. Már 20 éves korában magántanár volt, 1861. a filozófia tanára a bolognai egyetemen, 1867 óta pedig Padovában. Filozófiájában Rosmini irányához tartozik, de jól ismeri az újabb német bölcsészek, Lotze, Herbart, Trendelenburg stb. műveit is. Fő művei: Pensiero e conoscenza (Bologna 1869); La filosofia dell' inconscio di Ed. v. Hartmann esposta ed esaminata (Róma 1876); La filosofia e la sua storia (1877); La coscienza e il meccanismo interiore (Padova 1891) stb.

Bona vacantia (lat.) a. m. uratlan dolgok, l. még *Caducitas*.

Bonaventura, hittudós, a Szt. Ferenc-rend kiváló dísze, szül. Bagnoreaban 1221., megh. 1274 júl. 15. Családi neve: Giovanni *Fidenza*, 22 éves korában az assisi Szt. Ferenc által alapított Szt. Ferenc-rendbe lépett. Tanulmányait Párisban oly sikeresen végezte, hogy 1253. a párisi egyetemen (Aquinói Szt. Tamással egy napon) tanszéket nyert. Rendtársai 1256. rendjök generálisává választották. X. Gergely pápa 1273. albanói bíboros püspökké nevezte ki. Mint ilyen tevékeny részt vett a II. lyoni közzsinaton 1274., s itt főképen az ő fáradozásainak volt a gyümölcse, hogy a görögök elfogadták a római kat. hitvallást. Ez unió ugyan nem volt tartós, de fölbomlását B. már meg nem élte, mert kilenc hétre a zsinat megnyilta után meghalt. IV. Sixtus pápa 1482. a szentek közé iktatta és körülbelül egy évszázaddal később V. Sixtus pápa «Doctor Seraphicus» címmel az egyház hatodik nagy tanítójának jelentette ki. Művei az 1588. évi római kiadás szerint 8 folio-kötetre rugnak. Kisebb iratai közt legismeretesebbek: Vita S. Francisci; Breviarium (a teológia rövid foglalatja); Itinerarium mentis ad Deum. Összes műveit kiadták a quarachi (Firenze mellett) B.-rend tagjai (10 köt. 1882–92).

Bonavino, *Christoforo*, l. *Franchi*.

Bonbon (franc.), egy cukornem, mely úgy készül, hogy a cukrot kevés vízzel bizonyos sűrűségig befőzik, eterikus olajjal, esszenciákkal vagy más jóizű zamatos kivonattal keverik, esetleg meg is festik; lemezre öntik s vágó hengerrel (henger,

melyen a B. nagyságának megfelelő távolságokban vágó kések vannak beillesztve) négyszögletes darabokra vágják. Az angol gyümölcs-B.-t úgy készítik, hogy különféle színekkel festett, savakkal, gyümölcsszamatokkal kevert cukrot finom pálcikákba formálnak, ezeket egyesítik cukorral egy pálcikává és rövid darabokra tördelik *(Roks)*. A *dropsokat*, melyek csillag-, málna- stb. alakuak, préselik vagy hengerek között formálják. A gyümölcs-B.-okat rendesen savanykás ízüvé teszik és gyümölcsétterekkel szagosítják. Töltött-B. készítésére a gyakran likőrrel kevert cukormasszát formákba öntik, mely formák egy réteg cukorporral vannak bevonva és cukorporral leszitálják. Ilyenkor teljesen zárt cukorréteg keletkezik, mely a likőrtartalmú szirupot magába zárja. Az átlátszó B.-ok amorfcukorból állanak, s ha lassanként nedvességet vesznek fel, kristályossá és átlátszatlanná válnak; ezt elkerülhetjük, ha a B.-okat nagyon száraz levegőben tartjuk. V. ö. *Sommer*, Die Bonbonfabrikation (2. kiad., Bernburg 1895).

Bonbonnière (franc.), cukorkás doboz vagy szelence.

Bonchamp (ejtsd: bonsañ), *Charles Melchior Arthur*, marquis, vendée-i csapatvezér, szül. 1759 máj. 10., elesett 1793 okt. 17. XVI. Lajos kivégeztetése után az anjoui felkelők vezérökké választották. La Rochejacquelinnel és Cathelinauval együtt hősiesen és gyakran szerencsésen küzdött a köztársaságiak ellen. A Loire mellett Choletnél vívott ütközetben 1793 okt. 17. halálos sebet kapott, de még haldokolva is megmentett 5000 köztársasági foglyot, kiket felbőszült hívei lemészárolni akartak. Emlékét St.-Florentinben egy David által készített szobor őrzi.

Bonci (ejtsd: boncsi), *Alessandro*, olasz operaénekes, szül. Cesenában 1871. Pásztorfiú volt, szép hangjáért a pesarói Liceo Rossini taníttatta. Először 1897. Parmában lépett fel operában, csakhamar Milanóban a Faust címszerepében aratott meglepő nagy sikert. Fényes, meleg lírai tenorját a régibb stílusú operákban értékesíti (A puritánok, Az alvajáró, A bájital, A kegyencnő, A sevillai borbély, Rigoletto, Mefisztofelesz, Mignon, Manon, Bohémélet). Olvadó lágy lírai tenorját a budapesti operában is bemutatta 1903. Öccse *Luigi* szintén tenorénekes.

Boncolás, *tetembontás* (sectio) alatt értjük valamely állati v. emberi hullának szétbontását. A B.-nak többféle célja lehet: 1. hogy a test szerkezetét tanulmányozzuk, 2. hogy bizonyos elváltozásokat, a normális viszonyoktól való eltéréseket keressünk, amelyekből a testben a halál előtt lefolyt folyamatokra, főleg pedig a halál okára következtethetünk.

Az első szempontból végzett B. az anatómiai B. v. preparálás. Állatok B.-át főleg az állatorvosi főiskolán, továbbá az egyetemek állattani intézeteiben végzik; emberek B.-a (anthropotomia) az egyetem orvosi karának B.-tani intézeteiben történik, külön e célra készült, megfelelően berendezett helyiségekben. Az orvostanhallgatók 4 félévén át szoktak boncolni (I. és II. éves korukban), bár a tanulmányi szabályok csak 1 félévre kötelezik őket. Ezalatt az idő alatt lehetőleg az ember testének minden részét boncolják. Az orvostanhallgatókkal rendszeresen — leszámítva Strassburgot, ahol már 1708 óta boncolnak — csak a XVIII. sz. közepe táján kezdtek boncoltatni; Budapesten Lenhossék József (l. o.) vezetése alatt a mult század 40-es éveiben vette kezdetét a rendszeres B. A B.-ra oly egyének hulláit használják, akik kórházakban halnak el és nincsen senkijök, aki az eltemettetésükről gondoskodhatnék. A már felboncolt holttest minden részével együtt rendszeres temetésben részesül. Azelőtt a holttesteket úgy boncolták fel, ahogy kapták, aminek több hátránya volt: 1. a hulla megrothadt s kellemetlen bűze miatt sokszor lehetetlenné tette a rendszeres preparálást; 2. rothadáskor benne mérgező anyagok keletkeztek, rajta kórokozó baktériumok élősködtek, amelyek a boncolók kezein levő sérüléseken át bejutottak a szervezetbe s nem egyszer halálos kimenetelű infekciót okoztak. Ma már ezeken a bajokon úgy segítenek, hogy a hullákat, mielőtt feldolgozásra kerülnének, konzerválják. A konzerválást úgy csinálják, hogy a hulla ereibe valami rothadást gátló folyadékot fecskendeznek be. Igen jól használható erre a célra a Laskowsky-féle folyadék, amely 100 r. glicerinből, 20 r. 96%-os alkoholból, 5 r. karbolból és 5 r. bórsavból áll; egy-egy hulla konzerválására kb. 4—5 l. folyadék szükséges. A preparálásnak, hogy az anyag lehetőleg jól kihasználtassék, bizonyos sorrendben kell történnie; az első év folyamán az orvostanhallgatók inkább az izmokat, izületeket s a zsigereknek fekvését tanulmányozzák, a második évben az erek és idegek eloszlását, lefutását, valamint az agy- és gerincvelőt. A boncoláshoz megfelelő eszközök szükségesek, amelyek kisebb-nagyobb késekből (szike = scalpell), 1 erősnyelű nagy porckésből, recés szárú csipőből (anatómiai csipő), horgokból stb. állanak.

A második szempontból egyrészt kórházakban, klinikákon, esetleg odahaza elhalt egyének hullái boncoltatnak, azon célból, hogy rajtok a klinikai vizsgálat s a gyógymód helyes volta ellenőriztessék, ez kór-B.-nak nevezzük (l. o.). Másrészt ugyancsak ebből a szempontból boncolnak mindabban az esetben, ha valamely kétség merül fel a halál természetes voltával szemben, avagy valamely ragályos fertőző betegség gyanuja forog fenn; ezekre nézve a belügyminiszternek az igazságügyminiszterrel egyetértően kiadott 1887. évi 78,879/II. sz. rendelete intézkedik; bővebbet l. *Hullavizsgálat*.

Irodalom. Itt csak az anatómiai B.-ra vonatkozó könyveket soroljuk fel; mivel körülbelül minden egyetemen más ilyen könyv van forgalomban, amit rendszerint a B.-tan ottani tanára írt meg a saját rendszere szerint, csak egyes fontosabb ilyen könyveket említünk meg: Magyar nyelven ilyen modern könyv: Lenhossék Mihály, Anatómiai gyakorlatok, II. kiadás, Budapest 1906. Németek: Hyrtl, Handbuch d. praktischen Zergliederungskunst, Wien 1861; Zuckerkandl, Anleitungen für den Secirsaal, u. o. 1890; Bardeleben, Anleitung zum Präpariren auf dem Secirsaale stb.

Boncolási jegyzőkönyv. Rendszeres összefoglalása valamely tetem boncolástani vizsgálata közben felismert beteges elváltozásoknak. A teljes B. hat részből áll, ú. m.: 1. A tetemre vonatkozó adatok (név, kor, foglalkozás, illetőség, észre-

vételek, állítólagos halál-ok, boncolás körülményeinek leírása). 2. A külső körülmények és ruházat, az ezen látható gyanus nyomok és foltok stb. 3. Külső vizsgálat, nagyság, bőrszín, csontrendszer alakja, általános táplálтsági tünetek, hajzat, a test egyes részeinek arányai, izommerevség, külső sérülések nyomai stb. 4. Belső vizsgálat, vagyis tulajdonképi boncolás, midőn az összes fontosabb szervek célszerű sorrendben (fejbőr, koponya, agyburok, agyvelő, koponyaalap; test üregei; szív, tüdők, mirigyek, lép, vesék és mindezek függelékei, bélrendszer, máj, ivarszervek, csontok, gerincvelő stb.) megvizsgáltatnak és leiratnak. 5. A talált elváltozások összes felsorolása oly sorrendben, amint azok a halál beállására befolyással voltak (diagnózis); végre 6. az ebből levont következtetések (szakértői vélemény). A B. a boncoló, a szakértők és a tanuk által aláírva, igen fontos okmányát teszi úgy a bűnvádi eljárásnak, mint tudományos vizsgálatoknak s ezért róla minden állam külön boncolástani utasításokban intézkedik. Nálunk még az 1887. 78,879/II. sz. belügyminiszteri rendelet van érvényben, mely a hullavizsgálatról s az arról szóló jegyzőkönyvről intézkedik.

Boncolástan *(anatómia)*, az a tudomány, mely valamely (szervezett) testnek egyes alkotó részekre metsző eszközökkel való szétbontását tárgyalja. Ha egyszerűen anatómiáról van szó, akkor az emberi test szerkezetét tárgyaló tudományokat értik rajta (antropotomia), de van állat- és növény-B. (zootomia, fitotomia), valamint kór-B. is (a. pathologica). Az ép vagy normális B. vizsgálat alá veszi és leírja az emberi test egyes részeinek különös alakját, fekvését, összefüggését, fizikai tulajdonságait stb. Az elérendő cél szerint az ép B.-t különféle irányban lehet művelni s aszerint van: 1. *Rendszeres* v. *leíró B.* (a systematica s. descriptiva), mely a hasonló fiziológiai rendeltetésű testrészeket rendszerekbe (sistemata) foglalja össze s az ezekből összealkotott főbb csoportok szerint osztja be tárgyát; ennek megfelelőleg főbb fejezetei a csont- és szalagtan, izomtan, zsigertan, értan, idegtan, érzékszervek tana (osteologia és syndesmologia, myologia, splanchnologia, angiologia, neurologia, aesthesiologia). Az előbbinek egyik ága a *mikroszkópiai* v. *általános B.* v. *szövettan* (a. microscopia s. generalis, histologia), amely a leíró B.-i rendszerek egyes részeinek a mikroszkóppal megfigyelhető finomabb viszonyaival foglalkozik. 2. A *táj-B.* (a. topographica) úgy ismerteti meg az emberi testet, amint főbb részei szét nem bontott állapotban egyesítve vannak; a működő orvosra és különösen a sebészre nagy jelentőségű, mert mindig körülírt testtájékokkal (regiones) van dolga. 3. A *művészi B.* (a. plastica) kevésbbé az orvost, mint a festőket és szobrászokat érdekli, amennyiben főleg a test külső felületén jelentkező formaviszonyokkal foglalkozik. 4. Az *összehasonlító B.* (a. comparativa) az állatok boncolásából nyert testeket összehasonlítja s az összehasonlításból általános érvényű szabályokat igyekszik levezetni; magasabb céljai miatt a B. e német a B.-i tudományok bölcsészetének lehetne nevezni.

Az emberi test felbontásával eleinte papok, orvosok, az egyiptomiaknál a balzsamozással megbízott egyének foglalkoztak. A régi görögök, úgy látszik, csak állatokat boncoltak, Aristotelesnél legalább csak az állatok boncolására vonatkozó adatokat találunk. Még a rómaiak is tartózkodtak az emberek boncolásától. Hippokrates csak a csontokat és izületeket ismerte, de felcserélte az inakat az idegekkel, a verőereket a gyüjtőerekkel stb. Az ember-B. megkezdése valószínüleg az I. Ptolemaios által alapított alexandriai orvosi iskolába esik (320 Kr. e.). Herophilosról említik, hogy barátjával, Erasistratossal együtt Seleukos szíriai király engedelmével gonosztevőket felboncolt s ő tanította először a bőr lenyúzását (darsis) a felületen fekvő izmok megismerése céljából; a megelőző időkben az orvosok általánosságban csak «húsról» szóltak. Érdekes megemlíteni, hogy a régi görög szobrászok, bár boncolásokat nem volt alkalmuk látni, pontosan ismerték a test felszínének az izmok okozta formaviszonyait. Ezeket az ismereteket az élő testnek pontos megfigyeléséből merítették, amire bőven nyílt alkalom a gimnáziumokban, ahol a fiatal emberek fedetlen testtel végezték testgyakorlataikat, továbbá az olimpiai játékoknál, hol atlétatermetü egyéneknek testidomait a mozgás és küzdés különféle szakaiban megfigyelték.

A középkor első szakában emberi tetemeket nem boncoltak s az anatómiát az orvostanulóknak Galenos tanai nyomán tanították, aki pedig észleleteit nagyobbára majmokon és kutyákon tette. Még jobban megakadt a B. művelése, mióta VIII. Bonifác pápa 1300. egyházi átokkal fenyegette azokat, akik emberi tetemet fel mernek boncolni. Mindamellett Mondini bolognai tanár 1306. két tetemet boncolt fel s róluk bonctani munkát is írt, amely két évszázadon át az orvostanulóknak utmutatóul szolgált. A XVI. sz.-ban új lendület keletkezett Vesalius Andrással, aki számos boncolás alapján írta meg nagy munkáját: De corporis humani fabrica, 1543. Ennek méltó utódai Falloppia és Eustachio voltak; Párisban Sylvius Jakabbal (1478—1555) kezdődött a rendszeres B.-nak új korszaka, aki számos izomnak nevet adott s a B.-i műszereket megjavította. Olaszországban azon időben valamely tetemnek a felboncolása 4 napig, később 8—12 napig tartott, többnyire kivégzett gonosztevőket volt csak szabad felboncolni; sőt némely anatomusról azt állítják (Falloppia, Rolfink), hogy nekik a gonosztevőket «a tudomány érdekében» élve kiszolgáltatták. Pisában abban az időben fejedelmi rendeletre évenkint egy gonosztevőt abból a célból fojtottak meg, hogy az nyilvánosan felboncoltassék. Művészek is foglalkoztak azon időben a boncolástannal. Leonardo da Vinci és Michelangelo boncolótanár vezetése mellett tanulmányozták az emberi testet és maguk is boncoltak, s ezért oly pontosak a rajzaik. A mikroszkóp feltalálásával a finomabb viszonyok tanulmányozása is megindult s a mikroszkópos B. megalapítója Malpighi Marcello volt (1628—94), utána két németalföldi: Swammerdam (megh. 1680) és Leuwenhoeck (megh. 1723). A XVIII. sz.-ban Olaszországban Lancisius, Valsalva, Santorini és Morgagni-val az anatómiai

tudományok a virágzásnak tetőfokát érték el. Németországban Haller (megh. 1777), Merkel J. Fr. (megh. 1774), Angliában Hunter J. és V. (megh. 1793), Franciaországban Bichat (megh. 1802) voltak a korifeusok. A XIX. sz.-ban a legnevezetesebb anatómusok az ép B. köréből: Sömmering, Scarpa, Rosenmüller, Tiedemann, Weber, Arnord, Reichert, Luschka, Müller János, Schultze Mihály, Cruveilhier, Sappey, Hyrtl, Lenhossék J., Toldt, Zuckerkandl, Waldeyer, Krause, His V., Henke, Schwalbe, Merkel, Kupffer, Hasse, Gegenbaur, Kölliker, Romiti, Thane, Tumer, Testut, Charpy, Poirier, Retzius, Mihálkovics stb. Nálunk B.-i tanárok Lenhossék Mihály és Tellyesniczky Kálmán, Kolozsvárott Davida Lajos.

Irodalom. A boncolással foglalkozó tan- és kézikönyvek száma óriási; itt csak néhány művet sorolhatunk fel. Leíró B.-i művek: 1. magyarok: Krause K., Leíró emberbonctan, ford. Mihalkovics, 2 köt., Budapest 1881; Thanhoffer, Anatómia, u. o. 1896, népszerű; Mihalkovics, Leíró emberbonctan, u. o. 1888; u. a., A központi idegrendszer és az érzékszervek morfológiája, u. o. 1892; u. a., Az ember anatómiája és szövettana, u. o. 1898; csak az első rész jelent meg; 2. németek: Hyrtl, Lehrbuch der Anatomie des Menschen, 20. kiad., Wien 1889; Bardeleben, Handbuch der Anatomie des Menschen, Jena 1896, 8 köt.; Rauber-Kopsch, Lehrbuch der Anatomie des Menschen, Leipzig 1908, 8. kiad., 6 köt. stb.; 3. franciák: Sappey, Traité d'anatomie descriptive 5. kiad., Paris 1895; Testut, Traité d'anatomie humaine, 4. kiad., 3 köt., u. o. 1896; Poirier-Charpy, Traité d'anatomie humaine, 5 köt., u. o. 1899–1904 stb.; 4. angolok: Gray, Anatomy descriptive and surgical, 18. kiad., London 1894; Quain-Schäfer-Thane, Elements of Anatomy, 3. köt. 10. kiad., u. o. 1890—96. Művészeti B.-ok: Tellyesniczky, Művészeti B., Budapest 1900; Kollmann, Plast. Anat. d. menschlichen Körpers, Leipzig 1910; Schider, Plastisch-anat. Handatlas, u. o. 1898; Richer, Anatomie artistique, Paris 1890. Összehasonlító B.-ok: Huxley-Ratzel, Anatomie d. Wirbeltiere, Breslau; Gegenbaur, Grundriss der vergleichenden Anatomie, Leipzig. Anatómiai atlaszok: Toldt, Anat. Atlas, 3. kiad. Wien 1903; Spalteholz, Handatlas d. Anatomie, Leipzig; Zuckerkandl, Atlas d. top. Anat. d. Menschen, Wien; Sobotta, Atlas d. descript. Anatomie d. Menschen, 3 köt. 1903—07. A B. újabb eredményeinek közlése érdekében számos folyóirat keletkezett, melyeknek felsorolására azonban itt nincsen hely.

Boncolástani intézetek, az anatómia művelésére és oktatására szolgálnak orvostanhallgatók számára. Az első modern épületeket az anatómia számára Németországban és Angliában emelték, pl. Bonnban (Schultze Miksa híres anatómusnak az 50-es években), azután Berlinben Reichert-nek, Münchenben Bischoff-nak stb. Bécsben az új anatómiai intézet valódi mintapéldánya az ilynemű építkezésnek (Währinger Strasse), mely a 80-as évek elején készült el és két tanár számára van berendezve minden megfelelő helyiséggel, szép nagy tantermekkel, múzeumokkal, boncoló helyiségekkel, villamos világítással stb. A budapesti új intézet (IX., Tűzoltó-u. 58—64.) patkóalakban épült, kerttel körülvéve, melyben Mihálkovics Géza (l. o.) szobra áll. 2 emeletes, a földszinten s a második emelet felén az I. sz. anatómiai intézet, az első emeleten s a második emelet felén pedig a II. sz. intézet van. Mindegyik intézetnek van külön amfiteatrális berendezésű, 200—200 ülőhelyes tanterme, külön boncoló-, külön mikroszkópizáló terme, múzeuma.

A két anatómiai intézet 1902-ig parallel előadásokat tartott, ettől kezdve azonban az I. sz. intézetben csak a rendszeres anatómiát és fejlődéstant, a II. sz.-ban pedig csak a tájanatómiát és szövettant adták elő egész 1909-ig, amikor is, tekintettel a hallgatóság nagy számára, visszaállították a régi rendszert. A gyakorlatok azonban mindig parallel folytak.

Ma már a két intézet együtt majdnem 1000 hallgatót (főleg I. és II. éveseket) foglalkoztat, akik a 2 professzor és 4 tanársegéd felügyelete alatt évenként mintegy 300—400 hullát dolgoznak fel; szövettani dolgozásra v. 150 mikroszkóp áll a hallgatóság rendelkezésére. Az I. sz. intézet jelenleg Lenhossék Mihály, a II. sz. pedig Tellyesniczky Kálmán tanár vezetése alatt áll.

Boncolástani készítmények v. *preparátumok*, az emberi v. állati test egyes részeinek kidolgozása és konzerválása által nyert tárgyak. Előállításukra metsző eszközök szolgálnak (boncoló műszerek, pl. rögzített nyelű kés v. ú. n. szike, egyenes és görbe ollók, kétkarú csiptetők stb.), amelyekkel az eltakaró v. a látást zavaró részek eltávolíttatnak, pl. a bőr, zsírszövet, kötőszövet. Céljuk szerint a készítmények lehetnek a csonttan, szalagtan, zsigertan, ér- és idegtan, valamint az érzékszervek körébe tartozók. A csontoknak száraz állapotban való előállítására a lágy részek *a vízben rothasztás által* leáztatnak, oly eljárás, amelyet macerálásnak nevezünk; ennek gyorsítására külön maceráló és zsírtalanítókazánkészülékek vannak használatban (pl. a Planer-féle). Azután a csontok megszáríttatnak, s egyenkint v. egész csontvázzá (skelet) összefűzve szolgálnak a csonttan tanítására v. tanulására. A szalag- és izomkészítmények híg borszeszben áznak, v. glicerin-alkohol keverékben állnak egyideig, melynek utána, ha megszáríttatnak, rugalmasságukat és színüket megtartják. Zsigerek nagyobbára szárítva v. borszeszben eltéve konzerválhatók; újabban e célra inkább az ú. n. Kayserling-féle folyadékot (l. o.) használják, melyben a szervek eredeti színüket megtartják. Vér- és nyirokerek előállítására ezek a szívből vagy valamelyik nagyobb érből valamely megmerevedő anyaggal, melyhez festék kevertetett, belöveltetnek, pl. felmelegített viasz-kanadabalzsamkeverékkel, paraffin-viaszkeverékkel, vagy gyantás anyagokkal (ú. n. meleg injekciók) v. krétapor-szénkéneg-lenolaj keverékkel (Teichmann-féle hideg injekciók), v. krétapor-liszt keverékkel (Erdős, Anat. Anzeiger Nr. 9. 1888). A vastagabb nyirokerek belövelésére higany is használható, a finomabbaké tűfecskendővel történik a nyirokmirigyekből híg berlini kéknek vízben való oldatával (Teichmann és Hyrtl-féle eljárás). Sok esetnek a szemlélhetővé tételére igen előnyös a Hyrtltől meghonosított korrózió-eljárás, amely abban áll, hogy a piros, kék v. sárga olajfestékkel kevert és erősen felmelegített gyantának az erekbe történt belövelése után a készítmény valamely erős savba, pl. sósavba kerül a lágyrészek lemarása céljából, mire természetesen csak a belövelt vérerek maradnak vissza; az így nyert készítmények törékenységük miatt fekete fatáblákra ragasztandók fel és üvegedénnyel fedendők be. Minthogy a borszeszben eltett zsiger-, izom- és egyéb készítmények színüket vesztik és többé v. kevésbbé zsugorodnak, újabban különféle mérges vegyszerekkel való átitatásuk jött gyakorlatba (pl. arzén, maró higanyoldat, glicerin-borszeszkeverék, melyhez kevés arzén stb. adatott).

Ez az eljárás már egész művészetté tökéletesedett, amelynek főművelői Brunetti Pádovában és Laczkovszky Genfben voltak. Brunetti egész testrészeket képes volt természethű állapotukban éveken át eltartani egy sajátos eljárással, amely a vérereknek először vízzel, azután különféle konzerváló folyadékokkal való (alkohol,éter, tannin stb.) kifecskendésében áll. (V. ö. Verh. d. int. Congr. zu Berlin, 1890 II.) Kikészített testrészeknek nedves állapotban való eltevésére jó szolgálatot tesz a Wickersheimer-féle folyadék, amely a szerzőnél megrendelhető Berlinben (Thieraznei-Schule, Anatomisches Institut). Legújabban *Tellyesniczky* budapesti egyetemi tanár talált fel olyan eljárást, amelynek segítségével a szerveket bámulatos precizitással, teljesen természethűen és eredeti színükben kaphatjuk meg; eljárásának a lényege az, hogy közvetlen a halál után a még folyékony vért kimossa, s helyét zselatinával tölti meg; a szerveket aztán formalinban fixálja. Az így nyert preparátumok után gipsz-modellt is készítenek, melyek az eljárás feltalálójánál meg is rendelhetők. Régebben viaszból készített preparátumok is szolgáltak az oktatás céljaira, ilyenekből egész múzeumok voltak összeállítva (Bécsben a volt katona-orvosi iskolában, az ú. n. Josefinumban), Budapesten is van a boncolóintézetben ilyen gyüjtemény-maradék,amely eléggé tanuskodik arról,mily hiányos lehetett abban az időben az anatómiai oktatás. Pontosabbak az újabban Ziegler műintézetében Freiburgban nagy gonddal előállított fejlődéstani viaszkészítmények. Papirpépből vagy gipszből is állíttatnak elő B., az ilyenek némely tárgynak,pl.a halló-v.látószervnek,agyvelő külsőfelszinének oktatására elég jó szolgálatot tesznek, bár többnyire nem egészen természethívek, s inkább csak középiskolák igényeinek felelnek meg. Alsóbb rangú gerinctelen tengeri állatokból (pl.tengeri rózsák, meduzák stb.) igen nehéz jól konzervált boncolástani készítményeket csinálni; nagy tökélyre emelték ezeknek eltartását Dohrn-nak nápolyi zoológiai inétézetében, ahol magánosok v. iskolák gyüjteményei számára meg is rendelhetők. Kicsi, csak mikroszkóppal tanulmányozható szervekről az ú. n. lemez-modellálás (l. o.) által lehet szabad szemmel is látható jó készítményeket nyerni.

Boncolástani múzeumok v. *anatómiai múzeumok* emberi és állati boncolástani készítmények megőrzésére szolgálnak tanítás és tanulás céljából. Főleg a tudományegyetemeken vannak az orvosi oktatás céljaira ily termek berendezve. A budapesti kir. tudomány-egyetemen az ily múzeumnak a magvát Csausz Márton, a boncolástan tanára a mult század negyvenes éveiben vetette meg, a legtöbb készítmény Kieninger Boldizsár akkori állandó proszektortól való. A múzeumot utóbb Lenhossék József, a boncolástan tanára az 50-es egész 80-as évekig jelentékenyen kibővítette. Jelenleg a budapesti B. a boncolástani épületben (l. *Boncolástani intézetek)* Lenhossék Mihály és Tellyesniczky Kálmán tanárok vezetése alatt állanak. A múzeumok igen gazdagok koponyákban, valamint száraz készítményekben. A külföldi B. között leggazdagabbak a bécsi, párisi, londoni, valamint müncheni és berlini múzeumok. Vannak vándorló B. is laikusok számára okulásul, ahol sok készítmény papirpépből v. viaszból van utánozva, nagyobb részük azonban hibás.

Boncompagni *(Buoncompagni)*, 1. *Carlo, conte di Lamporo*, olasz államférfi, szül. Saluggiában (Piemonte) 1804 júl. 25., megh. 1880 dec. 14. Mint gyakorlati államférfiú három izben tünt ki különösen. Igy 1846/47., midőn mint közokt. miniszter az iskolákat az egyháztól függetlenítette s állami felügyelet alá helyezte; 1852., midőn mint igazságügyminiszter visszalépett, mert szabadelvű házassági törvényjavaslatai Rómával való surlódásokat szültek; s a 70-es években, midőn Viktor Emánuel annak a bizottságnak elnökévé nevezte ki, mely a pápa egyházi uralmának biztosítékait volt hivatva megállapítani. Ekkor készítette hires törvényjavaslatát az állam és egyház között való viszonyról. Irodalmi művei közül említendők: Introduzione alla scienza del diritto, (1848) és Corso di diritto costituzionale.

2. *B., Baldassare*, l. *Buoncompagni*.

Boncsok (a török *bundzsuk,mondzsuk*-ból,melyből Mundzuknak — Priskosnál Attila atyjának — nevét is magyarázzák), zászlófej, almaforma dísz, melybe a törökök a zászlóul szolgáló lófarkat erősítették; azután hasonló ékesség a ló nyakán.

Boncz, 1. *Ferenc*, miniszteri tanácsos, közalapítványi kir. ügyigazgató, szül. Udvardon (Komárom vm.) 1829 dec. 2., megh. u. o. 1901 ápr. 2. Mint nagyszombati papnövendék 1849. honvédnek állott s Komárom várának feladásakor hadnagy volt. Majd jogot végzett s 1866. a közalapítványi királyi ügyigazgatósághoz ügyésszé, 1869. aligazgatóvá nevezték ki, 1876. pedig miniszt. tanácsos és közalapítványi kir. ügyigazgató lett. A kat. alpapság kongruájának rendezését ő indította meg a Jogtudományi Közlönyben megjelent *Emlékiratnak* közlésével, s e téren több éven át nagy tevékenységet fejtett ki, mint a kongruabizottság által megválasztott előadó. Ez időben (1888) jelent meg *A lelkészi kongrua* című műve. *A kat. főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek* című művén kivül irta: *A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve* (3 köt., 1876); *Magyar államjog* (1 köt., 1877) és *A vallás körüli felségjogok* (1 köt., 1894).

2. *B. Ödön* dr., az előbbinek fia, vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, több tudományos társulat igazgató tagja, szül. Komáromban 1858 dec. 19. Önállóan megjelent művelődéstörténeti, régészeti, genealógiai és heraldikai dolgozatai: *Egy XIV. sz.-i keleti sisak a nemzeti múzeum régiségtárában* (1885); *Vázlatok a magyar viselet történetéből* (1885); *A Haller grófok nemzetségkönyve; A Haller-család művelődéstörténeti szempontból és nemzetségkönyvük magyar viseletképei* (1886); *A magyar szent korona* (1887); *Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere Pécsett* (1891); *A szentgyörgyvölgyi báró Bakacs-család története* (1889); *Hunyadi János állitólagos sirköve Gyulafehérvárott* (1899); *A kökényesi Szele-család és 1432-iki címeres levele* (1899) s ezenkivül még heti- és napilapokban több kisebb cikk. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumban előbb a középiskolai, 1906 óta a közalapítványi gazdasági ügyosztály főnöke.

Boncza *Miklós*, ügyvéd, szül. 1848. Dombon, Maros-Torda vm. Mint budapesti joghallgató az egyetemen nemzetgazdasági tárgyú dolgozatával első pályadíjat nyert. 1884-ben megindította a *Magyar Közigazgatás* című szaklapot, melyet jelenleg is szerkeszt. 1887-től négy cikluson át országgyűlési képviselő volt. 1895-ben megindította a *Közigazgatási elvi határozatok gyüjteménye* című munkát, melyből 1910-ig hat kötet jelent meg.

Bonczfalva (azelőtt *Bonczesd*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 948 oláh és magyar lak.; vasúti megálló, u. p. és u. t. Gurahoncz.

Bonczhida, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 2223 oláh és magyar lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással, hitel- és takarékpénztárral és a Bánffyak kastélyával. I. Apafi fejedelem idejében Bánffy Dénes, kit a fejedelem elfogatni rendelt, az őt üldöző székelyek elől az itteni kastélyba menekült. 1705. II. Rákóczi Ferenc itt verte meg a császári sereget. A pompás kastély és óriási kertje a Bánffy-család tulajdona.

Boncznyires, kisk. Szolnok-Doboka vm. szamosújvári j.-ban, (1910) 645 oláh lak.; u. p. és u. t. Szamosújvár.

Bonczodfölde, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 345 magyar lak.; u. p. Alsóbagod, u. t. Zalaegerszeg.

Bond (ang.), 1. általában adóslevél, kötvény. Angolországban és az északamerikai Egyesült-Államokban különösen a bemutatóra szóló állami kötvényeket nevezik B.-oknak. A keletindiai kormány részéről kibocsátott efféle kötvényeknek *India-B.-s* a nevük. — 2. *B.*, a vámügyben Angolországban a. m. szabad raktár (l. o.). A külföldről jövő vámköteles árúkat a B.-ban vámfizetés nélkül lehet elhelyezni és a vámot csak akkor kell megfizetni, ha az árú a B.-ból belföldre adatik el, míg az onnan ismét külföldre kimenő árú vámmentes.

Bond, 1. *Edward Augustus*, angol tudós, szül. Hanwellben 1813 dec. 31., megh. 1898 jan. 2. A brit múzeum főkönyvtárosa (1878—88). Társalapítója a Palaeographical Societynak (1870). Munkái: Statutes of the university of Oxford (1853); Speeches in the trial of Warren Hastings (1859—61); Chronicon monasterii de Melsa (1866—68); Russia at the close of the XVI. century (1856; e mű Fletcher és Horsey utazásait is felöleli). Kiadta továbbá a brit múzeum kéziratainak és okmányainak katalógusát (6 köt.).

2. *B., George Philipps*, angol csillagász, B. William Cranch fia és 1859 óta a cambridgei csillagvizsgáló igazgatója, szül. 1825 máj. 20., megh. 1865 febr. 17. Közölt megfigyeléseket a Donati-féle üstökösről és az Orion ködfoltról. B. az elsők sorában áll, kik a kettős csillagok fotografálásában sikert arattak.

3. *B., William Cranch*, csillagász, szül. Portlandban, Maine államban, 1789 szept. 9., megh. 1859 jan. 29. Órásmesterséget tanult Dorchesterben (U. S. A.) s ott rendezett be magánobszervatóriumot. 1838-ban a cambridgei (U. S. A.) csillagvizsgáló építését vezette. Mint ennek igazgatója felfedezte 1848 szept. 16. Saturnus 7-ik holdját, Hyperiont. Az elektromos kronográfnak ő a feltalálója.

Bondár (állat), a közönséges pálmasodró (*Paradoxurus hermaphrodyta* Schreb.) hindu neve. L. *Pálmasodró*.

Bonde (svéd), Skandináviában, részben Angliában és Holsteinban is a szabad paraszt, akinek öröklött és tulajdon birtoka van.

Bonde, svéd nemes család, melynek egyik tagját, Knutson Károlyt 1436. kormányzónak, 1448. pedig VIII. Károly néven királynak választották. *B. Gustav* pedig (1682—1764) mint történetíró és politikus szerzett hírnevet.

Bon de caisse, l. *Bon*.

Bondei, Német-Kelet-Afrika termékeny vidéke a Pangani és Szigi folyók, a tengerpart és Uszambara hegyei között. Innen indul ki a Tanga-Muheza-Uszambari vasút.

Bondholder (ang.) a. m. kötvénytulajdonos, valamely állami kölcsön bemutatóra szóló kötvényének tulajdonosa.

Bondi, *Clemente*, olasz költő, szül. a Parmához tartozó Mozzanóban 1742 jún. 27., megh. Bécsben 1821 jún. 20. Jézustársasági atya és tanár volt. Rendjének eltörlése alkalmából egy, Gozzához intézett allegórikus költeményében erősen megtámadta az «alacsony rendből származó» pápát és ezért üldözni kezdték. Előbb Mantovában és Milanóban élt, később 1797. Brünnben Ferdinánd főherceg könyvtárosa és flainak nevelője lett, 1816. pedig Bécsbe ment és Ferenc császár harmadik nejének lett tanára.

Bondone, olasz festő, l. *Giotto di Bondone*.

Bondoraszó (azelőtt: *Budurásza*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 1069 oláh lak., kik erdei munkával és gyapjuszövéssel foglalkoznak; van postahivatala és telefonállomása. Óriási határa (30,345 ha.) túlnyomóan erdő, benne Biharfüred (l. o.) fekszik.

Bondu, a fulbéknak francia fenhatóság alatt álló országa Szenegambiában, az é. sz. 13° 40′—15° közt, a Faleme partján, amelynek mellékvizei öntözik; igen termékeny. Királya, az almami, Bakeltől 12—14 órányira, Bulebaneban lakik; 1887 óta ismeri el a francia fenhatóságot.

Bonduku (*Bontuku*), nagy részében francia protektorátus alatt álló néger ország, a francia elefántcsontparti birtokok mögött a Komoe, Lobi, Volta, Tain, Szahue és Indinie közt. Egyes részei: Diamman, Fugula, Pakhallák földje, Barabo és Abron nevet viselnek. Az országnak és a Szudán ezen részének fő kereskedő helye B. (a fetisimádó néger fejedelem tőle K.-re Amöriben lakik), 330 km.-nyire Nagy-Basszamtól és 210 km.-nyire Kongtól, 2500—3000 nagyobbára mohamedánus lak. Ide hozzák az európai árukat, hogy tovább szállítsák a Szudán belsejébe és itt kereskednek azon arannyal, amelyet Diammanban mosnak. Treich-Laplène és különösen Binger kutatták át 1888. Az utóbbi birta rá a fejedelmet a francia protektorátus elfogadására. Az 1893. Angliával kötött egyezség egy részét az angoloknak juttatta.

Bon du trésor, l. *Bon*.

Bone, 1. *B. (Bona)*, tengerparti város és arrondissement székhelye Constantine tartományban, Algériában, a B.-i öböl s a Seybouse-folyó

mellett, az 1004 m. magas, erdős Edug-hegy lábánál, termékeny síkságon, (1906) 42,934 lak., akik közt mintegy 15,000 francia és ugyanannyi olasz van. A most már európai külsejű várost falak kerítik és több erősség védelmezi. 79 ha.-nyi külső kikötőjét két molo védi; belső kikötője 10 ha.; forgalmának élénkségét a közelében levő gazdag vas- és rézércbányák és rendkívül termékeny környékének termékei s több vasúti vonal mozdítja elő. Az Académie d'Hippone, egy múzeum, nyilvános könyvtár stb., élénk szellemi életéről tanúskodnak. 2 km.-nyire a Rudzsima és Seybouse között vannak a Szent Ágoston püspökségéről ismeretes Hippo városnak 60 ha.-on először romjai, ahol Szt. Ágostonnak szobra áll. A franciák véglegesen 1832. szállották meg. — 2. *B.*, l. *Boni*.

Bone (ejtsd: bón), *Muirhead*, angol (skót) rézkarcoló és rajzoló, szül. Partickben, Glasgow mellett, 1876 márc. 23. Építésznek készült. 22 éves korában készíti első rézkarcait, miután előbb már a körajzolással és olajfestéssel probálkozott. Jelenleg a legkiválóbb angol grafikusok közé tartozik. Főleg tájak és építészeti motivumok ábrázolásával foglalkozik s különös kedvteléssel örökíti meg a lebontás alatt álló régi házakat vagy a gerendázattal körülvett épülőfélben levőket; de vannak arcképeket és alakos kompozicziókat feltüntető művei is, az utóbbiak közül nevezetes a Mike the dynamiter c. Ceruzarajzait, hidegtűvel v. maratással előállított karcait, Brangwyn hatalmas lendületével szemben nyugodtabb, szelidebb hangulat, a vonalak nagyobb finomsága, lágyabb összecsengése jellemzi. A Szépművészeti Múzeum grafikai gyüjteményében számos lapját őrzik. V. ö. *Compbell* Dodgson, Etchings et dry points by Muirhead B. I. 1898—1907. (London 1909).

Bonebed-rétegek (geol.), Angliában és Németországban néhány cm.-nyi réteg a felső triaszkorú Keuper rétegei között, mely számos amphibium (Labyrinthodon) és ganoid halmaradványt tartalmaz. Ezenkívül Angolországban a szilur és devon szisztémák határán is van egy 3—8 cm.-nyi, ritkán néhány m.-nyi halpikkelyekből és uszonytüskékből álló csontbrecciás réteg, amelyet ugyanígy neveznek.

Bonelli, *Francesco Andrea*, olasz zoológus, szül. Cimeoban 1784., megh. 1830., mint a torinói egyetemen a zoológia tanára s a természetrajzi múzeum igazgatója. Különösen az entomológia és ornitológia terén működött.

Bonellia (állat), a gyűrűs férgek *(Annulata)* osztályába és a csillagférgek *(Gephyrea)* alosztályába tartozó féregnem. Jellemző ivari kétalakusága. Zöld színű nőstényе, melynek teste 5—8 cm. hosszú, villaszerűen osztott ormánya pedig 20—30 cm.-re, sőt néha $^1/_2$ m.-re is kinyujtható, az iszapban él; hímje alig 1 mm. hosszú, alakjában és színében lényegesen különbözik a nősténytől s a nőstény garatjában élősködik. A hímek a nőstény garatjában teljesen ivaréretekké lesznek s mindaddig ott maradnak, míg a nőstények petefészkében a peték megérnek, ekkor csillangóik segítségével elvándorolnak a petevezetékbe s ott a petéket megtermékenyítik. Legismertebb faj a *B. viridis* Rol., mely az Adriai-tengerben is előfordul.

Boner, 1. *Charles*, angol költő és utazási író, szül. Bathban 1815 ápr. 29., megh. Münchenben 1870 ápr. 7. Nevét híressé tette a zergevadászatról írt könyvével: Chamois hunting in the mountains of Bavaria and in the Tyrol (1853) és versgyüjteménye (Verse, 1858). Későbbi művei: Forest creatures (1861); magyarországi útját írja le: Transylvania, its products and its people (1865). 1866-ban jelent meg: Guide for travellers in the plain and on the mountain c. munkája.

2. *B., (Bonerius), Ulrich*, német meseíró, berni barát 1324—49 közt. Edelstein címmel a XIV. sz.-ban 100 mesét írt, amelyek rendkívül elterjedtek. E munka a könyvnyomtatás első német terméke; újra kiadták Breitinger (1757) és Pfeiffer (1844).

Bonerius, l. *Boner Ulrich*.

Bonés, az a kis halász, aki keczehálóval üzi mesterségét.

Bo'ness, város, l. *Borrowstounness*.

Bonfigli (v. *Buonfigli*), *Benedetto*, olasz festő, szül. valószínüleg 1420 körül Perugiában, megh. 1496 júl. 8. u. o. Perugiában s átmenetileg Rómában (1450) és Corcianoban (1472) dolgozott. A régi umbro-sienai hagyományokból kiindulva a Domenico Veneziano, Piero dei Franceschi, Filippo Lippi és Benozzo Gozzoli hatásán képezte magát tovább. Szerette a lágyan hajló ritmikus vonalakat, világos, áttetsző színeket. Igen bájos a finom arcú s hosszú aranyfürtös Madonna és angyal tipusa. A legszebb Madonnái a perugiai Pinacotecában láthatók. A perugiai iskolákra jellemző fogadalmi zászlókat (gonfaloni) is festett. Legnagyobb vállalkozása a perugiai Cappella dei Priorinak kifestése volt, ahol toulousei Szt. Lajos és Szt. Herculanus legendáját ábrázolta s amelyen kevés megszakítással csaknem 42 évig dolgozott (1454—1496).

Bonfinius *(Bonfini) Márk Antal*, jeles történetíró, szül. Ascoliban (Ancona) 1434 körül, megh. Budán 1503. Recanatiban, majd Rómában tanárkodott. Nagy tudományával, műveivel és főleg a klasszikusokból való fordításaival igen nagy hírnevet szerzett és Mátyás király sietett 1485-ben tudósai körébe meghívni. B. 1486. Magyarországba jött és itt Beatrix királynénak felolvasójává, Mátyásnak pedig udvari történetírójává lett, ki őt Magyarország történetének megírásával bízta meg a húnoktól kezdve a maga koráig. A nagy mű csak Mátyás király halála után 1495. készült el II. Ulászló parancsára, ki B.-t és fiát Ferencet 1492. nemesi ranggal jutalmazta meg. Munkái: Philostratos De vitis Sophistarum c. művének és Hermogenés Ars rhetorica-jának fordítása 1516; Herodiani Historiarum libri VIII.; Libellus de Corvinae domus origine (Basiliae 1577. Mátyás királynak ajánlva. Utóbb beleszőtte a magyarok történetéről írt munkájába); Symposion Beatrices (Basel 1572 és 1621). Legfontosabb munkája azonban Magyarország története: Rerum Hungaricarum Decades címen, melynek egy részét *Heltai* Gáspár 1565. Kolozsvárott: Historia inclyti Matthiae Hunyadis, regis Hungariae címen adta ki. A munka még azután is sok kiadást ért, ezek azonban többnyire nagyon hiányosak és hibásak

voltak. Teljes és jó kiadást *Bél* Károly adott ily címen: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum libri XLV ab origine gentis ad annum 1495. Editio septima. Lipsiae 1771. (Ivrét bő indexszel.) *Heltai* Gáspár a latinból átdolgozva adta ki Kolozsvárott 1575-ben: Chronika az magyarok viselt dolgairól címen. Czwittinger szerint 1606. Bonfiniusnak magyar fordítása is megjelent, Soterius György szerint pedig ugyanekkor belga nyelven is kiadták, de sem a magyar, sem a belga kiadás nem ismeretes. Németre ford. *P. Fr. N.* (azaz Paulus Frisius *Nagordanus*). Megjelent Majna-Frankfurtban 46 fametszettel 1851. (B. életrajzát bővebben megirták: gr. *Kemény* József. Új magyar Múzeum 1854 és *Helmár* Agost, Értekezések a történettud. köréből, 1876). V. ö. *Zsilinszky* Mihály, B. jellemzése (Századok 1877); *Beigel* István, Adalék B. életéhez (Századok 1902).

Bon-fok (arabul: *Rasz Addarja*, vagyis *Addarja-foka*, az ókoriak *Mercurii promontoriuma*), Dakhul félsziget É.-i hegyfoka Tuniszban, Észak-Afrikában.

Bonga, 1. Tibet DK.-i részében levő misszióállomás, melyet 1854. a lazaristák alapitottak, 1865. a benszülöttek elpusztították, de nemsokára ismét helyreállitották. — 2. *B.*, Kaffa abesszíniai hűbérállamnak (l. o.) fővárosa.

Bongard, *Giovanni*, zsoldosfőnök, 1371. szerződést kötött VI. Amadeus szavojai gróffal, hogy zsoldos serege számára 300 magyar ijászt (Ungere Arcieri) toboroz. Szavának állott is és e nyilasok annyira beváltak, hogy zsoldjukat felemelték. V. ö. br. *Nyáry* Albert cikkét a Századokban, 1869.

Bongárd, nagyk. Szeben várm. nagyszebeni j.-ban, (1910) 799 oláh lak., u. p. Sellenberk p. u., u. t. Sellenberk.

Bongars (ejtsd: bongár), *Jacques*, francia tudós, szül. Orléansban 1554., megh. Párisban 1612 júl. 29. Hugenotta volt, s IV. Henrik szolgálatában mint ügyvivő a német prot. fejedelmeknél és a pápánál működött. Konstantinápolyba való utaztában (1585) Felső-Magyarországot, Erdélyt és Oláhországot is beutazta és élményeit naplóba foglalta. (Leford. *Szamota* István: Régi magyar utazások, Olcsó könyvtár 1891.) Munkái: Justinus kiadása jegyzetekkel (Páris 1581); *Collectio hungaricarum rerum scriptorum* (Frankfurt 1600), mely 23 hazai és külföldi írónak magyar vonatkozású munkáját foglalja magában; Gesta Dei per Francos (Hanau 1611; forrásgyüjtemény a franciák keresztes hadjáratairól); levelei Jacobi Bongarsii Epistolae címen Leidenben 1641. jelentek meg; Extraits de quelques poèsie (XII—XIV. sz.-beli francia költemények) c. művét Sinner adta ki (Lausanne 1759). V. ö *Hagen* Hermann, J. B., ein prot. Diplomat (Bern 1874); B. J. utazása 1585. Századok 1875, 145—8. L. az irod. a Grande Encyclopédie 7. köt. 285 l.

Bonghi, *Ruggero* (ejtsd: rudzséro), olasz iró és politikus, szül. Nápolyban 1826 márc. 28., megh. Torre del Grecóban 1895 okt. 22. Már 20 éves korában feltünést keltett görögből való fordításaival és ugyanilyen korán kezdte meg politikai pályáját is, mint a Rómában székelő nápolyi követség titkára. Innen Toscanába és Piemontba menve, benső baráti viszonyt szőtt Rosminival, a kiváló filozófussal és Manzonival, a Jegyesek szerzőjével. Ez időben irta meg egyik legfontosabb munkáját: Perché la letteratura italiana non sia popolare in Italia és fordította Platont és Aristotelest. 1859-ben a paviai egyetemhez nevezték ki a bölcsészet tanárának. 1860-ban orsz. képviselővé választják és ezentúl 19 ülésszakon át (a 9.-et kivéve) állandóan tagja a képviselőháznak. Midőn Nápoly a Bourbonok járma alól felszabadult, oda siet, hogy egy nagy mérsékelt alkotmányos párt alakulását mozditsa elő. Azután a torinói La Stampa-t szerkesztette s amellett a legjelentősebb olasz lapok számára irt nagy feltünést keltő politikai cikkeket. Cavour, Thiers, Gladstone, Disraeli, Bismarck és számos más politikusról irt essayi az idevágó olasz irodalom legbecsesebb termékei közé tartoznak. Bámulatos sokoldalusságát mi sem jellemzi inkább, mint az, hogy a filozófiai tanszéket a görög irodalom, később pedig az ókori történelem tanszékével cserélhette fel, e szakok mindegyikében élénk tudományos munkásságot fejtve ki. Emellett mint kritikus is nagy tekintélyt vivott ki magának, bár sokszor s nem alaptalanul kedvező vagy kedvezőtlen irányú elfogultsággal vádolták. 1874—76-ig közoktatásügyi miniszter volt. 1891-ben államtanácsossá nevezték ki, majd egy hirlapi cikke miatt a Giolitti-kormány felségsértés vádja alatt az állami tanács elé idézte, mely azonban (1893 márc.) felmentette. Főbb munkái: Storia di Roma; Vita di Gesù Cristo; Discorsi e Saggi sulla pubblica istruzione; La storia antica in Oriente e in Grecia; Ritratti contemporanei; Le feste romane (Milano 1891, 3 kötet).

Bongo- vagy *dor-négerek*, K.-i Afrikában a *dinkák* és a *nyám-nyámok* közt laknak, a Dembo folyó mentén. Rézvörös v. vörösbarna szinük által tünnek fel; egyébként is különböznek a szomszédos néger törzsektől, minthogy kicsiny termetüek, igen kurtafejüek (hyperbrachycephali) és testük törzse a végtagokhoz arányitva igen hosszú. Mezítlenül járnak és csak az ágyékuk körül hordanak kötényt (a nők levelekkel és füvekkel födik az altestüket). Megemlítendő, hogy a B.-k mesterséges farkot viselnek, ami a farkos emberek legendájára adott alkalmat. A B.-k földmivelők és állattenyésztők is, amellett szorgalmas iparűző (agyag-, fém- és faiparral foglalkozó) nép, kitünő lándzsákat, nyilakat, íjjakat készit, még aranypénzt is ver; kúpalakú házaikat nagy gonddal épitik és lakásaikat igen tisztán tartják. A falu közepén bekerített téren fa áll, amelyre a megölt ellenségek koponyáit aggatják, a tanácskozásokat is itt szokták megtartani. A B.-nál a feleséget a szó legszorosabb értelmében *veszik*; a szép és fiatal nőnek átlagos ára: 10 drb egykilós vaslemez és 20 drb vaslándzsavég, amit a vőlegény a leány apjának fizet. A házasság egyszerüen, minden legkisebb akadály nélkül felbontható, a férfi röviden az apai házhoz szállítja vissza a feleségét. *Schweinfurth*, akinek a B.-k ismeretét köszönjük, müvelődésképes népnek tekinti őket; számuk azonban az arabok rabszolgakereskedése miatt fogyóban van.

Bon gré, mal gré (franc.) a. m. akarva, nem akarva; a latin nolens volens.

Bonham (ejtsd: bonnem) 1. sziget, l. *Jaluit*. — 2. *B.*, Fannin county székhelye Texas amerikai államban, vasút mellett, (1900) 5042 lak.

Bonheur (franc., ejtsd: bonnőr) a. m. szerencse, szerencsés esemény.

Bonheur (ejtsd: bonőr), *Rosa*, francia festőnő, szül. Bordeauxban 1822 márc. 16., megh. 1899 máj. 25. Atyjának, *B. Raymond* tájképfestőnek volt tanítványa. 1841-ben állított ki első ízben kis állatképeket s ettől fogva teljesen az állatfestésnek szentelte magát. 1848-ban nagy sikert aratott állatképeinek egész sorával és néhány szoborral, úgy hogy az állam megbízásából festette 1849. Szántás Nièvreben c. nagy képét (Paris, Musée du Luxembourg). Ezt követte 1853. leghíresebb, nagy műve, a Lóvásár, melyet Cornelius Vanderbilt 1887-ben 268,000 fr.-ért szerzett meg a newyorki Metropolitan Museum számára, hol még egyéb képei is vannak. Az 50-es, 60-as években még a kiváló művek egész sora következett: Szénagyűjtés Auvergneben (1855, Musée du Luxembourg); Legelő; Pihenő juhok; Hatlovas szekér (London, Wallace-Collection) stb. 1859 óta Fontainebleau mellett, By kastélyban lakott és utóbb vadállatokat ábrázoló képeket is festett. B., ki a francia becsületrend tiszti keresztjét is megkapta, a XIX. sz. legünnepeltebb, némileg túlbecsült művészei közé tartozott. V. ö. *Klumpke*, Rosa B. Sa vie et son oeuvre (Paris 1909). — Testvérei közül *B. Auguste François* (1824—84) és *B. Juliette* (1830—91) szintén festők. *B. Isidore Jules* (1827—1901) szobrász volt és mindannyi főleg az állatok ábrázolásával foglalkozott.

Bonhomie (franc., ejtsd: bonomi), *bonómia* alakban használják a magyarban is, a. m. kedélyesség, jólelkűség; *bonhomme* (ejtsd: bonomm), jószívű, jámbor ember (sokszor gúnyos értelemben); *Jacques Bonhomme*, a francia paraszt gúnyneve.

Boni *(Bone)*, a németalföldiek fenhatósága alatt álló fejedelemség Celebesz szigetén, a B.-i öböl mellett. Celebesznek majdnem egész középső részét foglalja magában; 6750 km² területtel, 70,000 lak. Ugyanoly nevű fővárosa a tengerpart közelében fekszik.

Boni, *Filippo de*, olasz író, l. *De Boni*.

Bonifác, *szent*, a németek apostola, szül. Kirtonban, Exeter mellett 675 körül. Eredetileg a Winfried nevet viselte. Neveltetését az adescancastrei, majd utóbb a southamptonshire-i kolostorban nyerte. 30 éves korában lett pap. 718-ban Rómába ment, ahol II. Gergely pápa az evangélium hirdetésére hatalmazta fel. B. előbb Türingiába, majd Bajorországba, innen Friziába, majd Hasziába ment és mindenütt a kereszténységet terjesztette, kolostorokat alapított. II. Gergely 723 nov. 30. a németek püspökévé szentelte őt. Ekkor nyerte a B. nevet. III. Gergely pápa érseki palástot küldött neki és 738. Németországba pápai követté nevezte ki. B. állította fel Németországban a freisingeni, regensburgi, erfurti, buraburgi (amelyet később Paderbornba tettek át), würzburgi és eichstädti püspökségeket, valamint a híres fuldai apátságot, egyszóval egészen újonnan szervezte a frank egyházat. 745-ben elfoglalta a mainzi érseki széket, 752. Soissonsban pedig megkoronázta Pipint. Miután 753. a mainzi érsekségről lemondott és azt tanítványára, Lullusra ruházta, a 73 éves aggastyán ismét elkezdé hittérítői működését, amelyet Dockumban elszenvedett vértanui halálával dicsőségesen fejezett be (754. vagy 755.). Tetemét előbb Utrechtbe, majd Mainzba, végre az életében nyilvánított óhajának megfelelőleg Fuldába vitték; ugyanott szobrot is emeltek tiszteletére. Az 1855. tartott évszázados ünnepély alkalmából elhatározták a német püspökök, hogy ezentúl évente összejönnek Fuldában jún. 5-én B. tiszteletére. Leveleit Epistolae címen kiadta *Jaffé* (Biblioth. rerum Germ. 1866 3, köt.), minden munkáit *Giles* (1845, 2 köt.).

Bonifác *pápák* (I—IX.). 1. *I. B.*, szent (418—422). Hosszas küzdelme volt Eulalius római főszerpappal, aki mint ellenpápa lépett fel. B. elődjei nyomán kárhoztatta Pelagius tanát. II. Theodosios császárt meggyőzte arról, hogy az illir egyházak a római patriarchátus joghatósága alá tartoznak; a császár erre visszavonta rendeletét, mely szerint nevezett egyházak peres ügyei a konstantinápolyi patriárcha által volnának eldöntendők. Anastasius szerint B. elrendelte, hogy nők a szentelt egyházi ruhákat ne érintsék, tömjént az istentiszteletnél a parázsra ne tehessenek, s hogy a nem szabad férfiak, tehát rabszolgák, meg az eladósodottak papokká ne lehessenek. Emléknapját október 25. ünnepli a kat. egyház.

2. *II. B.* (530—532). B. megerősítette az orangei (arausicanum) és a velencei zsinatok határozatait, miáltal a szemipelagiánusok ellen kiadott 25 kánon (az isteni malasztról, az eredeti bűnről, a predesztinációról stb.) általános érvényt nyert. II. B. az első pápa, akit az egyház nem iktatott szentjei sorába.

3. *III. B.* (607). Első dolga volt zsinatot hirdetni, melyen 72 püspök jelenlétében megtiltott minden mozgalmat, mely pápa- v. püspök-jelölésre v. választásra irányulna addig, míg vm. pápa v. az illető püspök még életben van, v. halála után három nap le nem folyt. Buzdítására tiltotta meg Phokas császár a konstantinápolyi patriárcháknak az «oekumenikos» cím bitorlását, mely címet bőjtölő János és Cyriacus hoztak forgalomba. Meghalt 607 nov. 10.

4. *IV. B.*, szent (607—614). Valeria városában, az Abruzzókban született. Az ő kérelmére engedte meg Phokas császár, hogy az Agrippina által épített Pantheon ker. templommá alakíttassék át. B. rendkívül sok szent ereklyéjét helyezte el az új templomban s az esemény emlékére rendelte a Mindenszentek ünnepét (nov. 1.). A templom ma a S. Maria ad Martyres v. S. Maria Rotonda nevet viseli s egyike Róma legszebb régi épületeinek. Nagy gondot fordított B. az angolországi egyházi viszonyok rendezésére. Emlékét az egyház május 25-én üli.

5. *V. B.* (619—625), nápolyi születésű. Fő gondját az angolországi egyházi viszonyok rendezése képezte. Szelíd, adakozó pápa volt; védte a végrendelkezési jogot: emelte az ereklyék tiszteletét, sürgette, hogy a templomok továbbra is az üldözöttek menedékhelyei legyenek.

6. *VI. B.* (896 ápr.). Forradalmi idők emelték a pápai székbe. Megválasztásának 15-ik napján meghalt.

7. *VII. B.* (974 és 984—5.), családi néven Franco; mint diakonus-bíbornokot emelték a pápai trónra a Crescentiusok. Részes volt VI. Benedek meggyilkolásában. II. Ottó császár elől azonban már egy hónap mulva Konstantinápolyba szökött, magával víve a vatikán kincseit is. Ezért VII. Benedek egyházi átokkal sujtotta. Az izgága természetü ember később ismét visszatért és párthivei segítségével újra bitorolta a pápai trónt, miután XIV. János pápát az angyalvárba záratta s ott éhhalállal elpusztította volt. 985-ben hirtelen halt meg s tetemét a nép meghurcolta Róma utcáin.

8. *VIII. B.* (1294—1303), Benedetto Gaetano, sz. 1235 táján előkelő régi kataloniai nemzetségből. Az egyházi pályán gyorsan emelkedett és V. Cölestin pápa alatt, mint kardinális jóformán már ő vezette az egyház ügyeit. Cölestin lemondása után 1294 dec. 24. választatott meg. Nagy ambicióval, de kevés szerencsével kormányozta az egyházat. Az volt élete célja, hogy az összes keresztény nemzetek között békét hozzon létre s azután egyesült erővel hódíthassa vissza a szentföldet. Csaknem minden kezdeményezése kudarccal végződött, úgy hogy a pápai hatalom egyház-politikai hanyatlása tulajdonképen az ő uralkodásával kezdődik. Velence és Genova visszautasították békekötő közvetítését (1295), Sziciliában arragoniai II. Frigyest királyul kellett elismernie (1303), Toscanában hasztalanul iparkodott a feketék és fehérek harcának véget vetni. Róbert Károly nápolyi herceg magyar királlyá való megválasztását sem érte meg. II. Vencel cseh királynak megtiltotta a lengyel korona elfogadását (1309); I. Eduard angol királyt Skóciának, mint pápai hűbéres államnak meghódítása miatt birói széke elé idézte (1299), de mindenben kudarcot vallott. Beavatkozása csak Németországban volt eredményes, hol I. Albrecht minden császári jogáról való lemondásával megvásárolta a pápai elismerést (1303). Messzeható következményekkel járt Franciaországgal való konfliktusa. Midőn Franciaország és Anglia klérusa a reá IV. v. Szép Fülöptől ill. I. Eduárdtól kivetett adók miatt B.-nál panaszolkodott, ez *Clericis laicos* kezdetü bullájában (1296 február 25.) mindazokat a fejedelmeket, kik a pápa engedélye nélkül megadóztatják a papokat, egyházi átokkal fenyegette. I. Eduárd engedett, IV. Fülöp azonban feleletként megtiltotta a nemes érceknek országából való kivitelét. Erre azután B.-nak kellett engednie. Egy második, *Ausculta fili* kezdetü bullájára, melyben B. mindenkit, ki el nem hiszi azt, hogy a király egyházi, valamint világi ügyekben a pápa alárendeltje, átokkal sujt, Fülöp azzal felelt, hogy az 1302 ápr. 10-ki nemzeti gyülésen az ország nagyjaival, főpapokkal és városi képviselőkkel kijelentette, hogy ők világi ügyekben Istenen kívül csak a királynak vannak alárendelve, ez pedig hatalmát nem hűbéri hatalomképen birja. Hasztalan törekedett B. az 1302 nov. 18-ról keltezett *Unam sanctam* kezdetü bullában a pápai egyetemes monarchiáról való gregoriánus elveket megújítani; kimondotta 1303 ápr. 13-án Fülöpre az átkot és a trónjáról való letételt. Ez ekkor egy összehivandó egyetemes zsinathoz és a jövendő pápához felebbezett és Nogaret Vilmos nevü kancellárját küldte Olaszországba, ki Sciarra Colonnával szövetkezve, Anagniban B.-ot megtámadta és 2 napig fogságban tartotta. Ekkor az anagniak kiszabadították és B. Rómába tért vissza. Attól való félelmében, hogy fogságában megmérgezik, minden tápláléktól tartózkodott s igy lázba esett, mely őt 1303 okt. 11. sírba döntötte. B. kiváló elme, különösen jeles jogász és államférfiu volt, mégis a kor felfogásától sokban eltérő gondolkozása miatt nem tudott népszerűségre szert tenni. Dante mint az új farizeusok fejedelmét szerepelteti őt (Inf. XXVII. 85.). Ő alatta létesült a Corpus Juris Canon. VI. könyve 1298-ban. Uralkodásának fénypontja az 1300-iki nagy jubileum volt, amelyre óriási tömegekben özönlött a nép Rómába. V. ö. *Tosti* (2 k. Montecass. 1847); *Drumann*, Gesch. B. des VIII. (2 k. Königsberg 1852); *Boutaric*, La France sous Phil. le Bel (Paris 1861); *Dizard*, Faucon és Thomas, Registres (u. o. 1884—91, 6. f.); *Hefele-Knöpfler*, Conciliengesch. VI. (2. kiad. 1890); *Renan*, Etudes sur la polit. rel. du règne de Phil. le Bel (Paris 1899) Finke, Aus den Tagen B. VIII. (1902).

9. *IX. B.* (1389—1404), családi nevén Pietro Tomacelli; nápolyi ősrégi, de szegény családból származott. Tiszta életü, szelid s bölcs pápa volt. Utóda lett VI. Orbán pápának, kinek ellenese az Avignonban székelő VII. Kelemen volt. Elődének rendeleteit megújította, a teljes jubileumi búcsut azokra is kiterjesztette, akik Rómába nem zarándokolhattak; sürgette az annaták befizetését; Vencel német császár helyett Ruprechtet erősítette meg; Károly fiát, Lászlót a nápolyi királyságba segítette, hogy magát VII. Kelemen ellen védje, ki Lajost tette nápolyi királylyá; VII. Kelemen sehogysem tudta rávenni bitorolt méltóságáról való lemondására. Ennek halála után De Luna Péter biborossal gyűlt meg a baja, ki XIII. Benedek nevet vett föl. IX. B. hajlandó lett volna a pápai méltóságról lemondani, ha a jogbitorló XIII. B. is lemond. B. 1404 okt. 1-én 60 éves korában halt meg.

Bonifác, montferrati őrgróf, idősb Vilmos harmadik fia s Konrád gróf testvére. Részt vett a Szaladin ellen viselt háborúban s Hittin mellett 1187. fogságba esett. 1202-ben a negyedik keresztes hadjárat vitézeihez csatlakozott, de Zára elfoglalásában és kifosztásában nem volt része. Kitünt Konstantinápoly bevételénél (1204), amidőn Makedóniát és Tesszáliát kapta Tesszaloniai királyság néven (1204). 1207-ben a bolgárok ellen viselt háborúban elesett. V. ö. *Brader* D., B. von M. (Berlin 1908).

Bonifacio (ejtsd: bonifácso), 1. kikötőváros és vár Corse francia départementban, Korzika-sziget D.-i végében, festői mészsziklákon, (1906) 4115 lak., korall-, osztriga- és egyéb halászattal. A 830. Bonifacius pisai férfi által alapított város sokáig a genovaiak legnagyobb városa volt a szigeten; a Torrione-torony a város e korszakából való. — 2. *B.* (Fretum Gallicum), tengerszoros Korzika és Szardinia szigetek közt; legkeskenyebb részén 11 km. széles; számos zátonya miatt a hajózás benne veszélyes.

Bonifacius, ismeretlen eredetü nyugatrómai hadvezér, 423—424. hűségesen védte Placidia régensnő és kiskorú fia, III. Valentinianus szá-

mára az afrikai tartományokat betörések ellen. De Aëtius féltékeny lett sikereire és fondorlattal rábirta Placidiát, hogy B.-t Afrikából hivja vissza; B.-nak pedig azt tanácsolta, hogy ne engedelmeskedjék, mert Placidia életére tör; viszont a császári udvarban B. engedetlenségét lázadásnak tüntette fel. B. ekkor a Spanyolországban levő vandalokat hivta segítségül Afrikába és királyuk Geiserich 428. kapva kapott ez alkalmon. Hiába békült ki Placidia B.-szal, a vandalok nem tágítottak Afrikából és B. csakhamar az összes afrikai tartományokat elveszítette. De Placidia 432. az Itáliába visszatérőt kegyébe fogadta és magister equitummá nevezte ki, amiben Aëtius a maga hatalmának veszélyeztetését látta. A versenytársak közt tüzdelemre került a sor, melyben B. életét vesztette.

Bonifácius-egyesület, feladata Németországban, Ausztriában, Svájcban és Dániában lakó katolikusok támogatása, iskolák, templomok építése, a papság ellátása stb. által. Kezdeményezte Dollinger, létrehozta gróf Stolberg József 1849. Regensburgban. IX. Pius pedig 1852 ápr. 21. jóváhagyta. A B. igen el van terjedve és fennállása óta 30 millió márkánál többet adott ki céljaira. V. ö. *Kleffner* u. *Woker*, Festschrift (1899 Paderborn). 1867-ben Münsterben akad. B. létesült a missziók segítségére és a kat. diákság összetartására.

Bonifácius-fillér, l. *Encrinus*.

Bonifatius, l. *Bonifác*.

Bonifazio, *Veronese* v. *Veneziano*, tkp. *B. de' Pitati*, olasz festő, szül. 1487. Veronában, megh. 1553 okt. 19. Velencében, ahová 1505. költözött. Művészi kiképzését a Jacobo Palma műhelyében nyerte s ennek legkiválóbb tanítványa volt. A B. személyéből régebben három tagú festőcsaládot csináltak, melynek tagjai az id. és ifj. B. Veronese és B. Veneziano lettek volna. A legújabb levéltári kutatások azonban kiderítették, hogy a képzelt id. B. más családhoz tartozott, a másik kettő pedig egymással azonos. B. nagy rutinnal folytatta a velenceiekre festői, mély tüzű színekre s viruló, telt formákra való művészi törekvéseit; munkái azonban gyakran felületesek, mert túl sokat vállalt s tanítványokkal is dolgoztatott. Legnagyobb vállalkozása a Palazzo Camerlenghinek egyes szentek alakjait és bibliai tárgyakat ábrázoló festményekkel való díszítése; legnagyobb részük ma a velencei Accademiában s a bécsi udv. múzeumban van.

Bonifikáció (új-lat.), a. m. kárpótlás, a kereskedésben különösen az az összeg, amelyet az eladó a küldött árúkban netán mutatkozó sérülésért vagy hiányért a számla összegéből a vevőnek elenged v. visszatérít.

Bonifikáció-biztosítás, l. *Biztosítás*.

Boniment (franc., ejtsd: bonimán), vásári dicsérgetés, nagyhangú ajánlgatás a közönség csődítése végett; valakinek elámitására szánt káprázтató beszéd.

Bonin, 1. *Adolf von*, porosz tábornok, szül. 1803 nov. 11., megh. Berlinben 1872 ápr. 16. IV. Frigyes Vilmos király szárnysegéde volt (1838), a schleswig-holsteini háború után (1849) pedig tábornokká nevezték ki. Az 1866. háborúban Gablenz osztrák tábornok Trautenau mellett jún. 27. győzelmet aratott rajta. Ez volt az egyetlen ütközet, melyben a poroszok vereséget szenvedtek. A béke megkötése után a szász csapatok főfelügyelője lett; 1870. pedig Lotaringia parancsnokává nevezték ki.

2. *B., Charles Eudes*, francia Ázsiakutató, szül. 1865. Párisban. Konstantinápolyi nagykövetségi titkár volt; 1895—96. bejárta Tonkingból Kinának egy részét, 1898. újabb, nagyobb utat tett Sanghaiból Kina belsejébe. 1899—1900-ig pedig Pekingből Orosz-Turkesztánba utazott. Útját leírta Voyage du Pekin au Turkestan Russe c. munkájában (Paris 1909, La Géographie).

3. *B., Eduard von*, porosz tábornok, szül. Stolpban 1793 márc. 7., megh. Koblenzben 1865 márc. 13. 1806-ban Blücherrel együtt a franciák fogságába esett. Becsületszavára szabadon bocsátották, mire az ifjú visszatért gimnáziumi tanulmányaihoz. 1809-ben újra beállt katonának és végigharcolta az 1813—14-iki hadjáratokat. Az 1848-iki schleswig-holsteini hadjáratban dandárparancsnok és a malmöi fegyverszünet után a hadsereg fővezére volt. Győzedelmesen harcolt Kolding mellett (1849 ápr. 20. és 22.), de Fredericiát nem birta elfoglalni. A második fegyverszünet megkötése után lemondott (1850 ápr.). 1852-ben hadügyminiszterré nevezték ki. A krimi háború idejében hasztalanul küzdött a porosz udvarban uralkodó orosz áramlat ellen, sőt emiatt állásáról le is köszönt (1854 május). Azután Mainz alkormányzója (1856) s 1858. ismét hadügyminiszter lett. 1859-ben nyugalomba vonult. B. írta a Grundzüge für das zerstreute Gefecht c. jeles művet (Berlin 1839).

4. *B., Gustav von*, porosz államférfiú, szül. Heerenben, 1797 nov. 23., megh. 1878 dec. 2. Kormányelnök volt Magdeburgban, 1845. pedig a szász tartományban. 1848-ban mint a Pfuel-kabinet pénzügyminisztere népszerüségre tett szert. A minisztérium lemondása után, mint az első kamara tagja, a Brandenburg-minisztériumot támogatta. Mint Posen tartománynak elnöke (1851) a németek és lengyelek közötti surlódások enyhítésén fáradozott. 1859-ben Schwerin miniszter visszahelyezte Posen tartományelnöki székébe. Midőn az 1863-iki lengyel felkelés idején a Bismarck által célba vett megtorlási politikát nem helyeselte, állásáról újból leköszönt.

Bonington, *Richard Parkes*, angol festő, szül. Arnold faluban, Nottingham közelében, 1801 okt. 25., megh. Londonban 1828 szept. 23. A modern festészet egyik úttörője. Kezdetben atyjánál tanult, ki kedvtelésből táj- és arcképfestéssel foglalkozott, majd 1816. Párisba ment, ahol a Louvre képeinek másolása, az École des beaux-arts és Gros műtermének látogatása, továbbá az akkori legkiválóbb francia festővel, Delacroixval való érintkezése volt hatással művészetének fejlődésére; szorgalmasan tanulmányozta a németalföldi és velencei képirókat s 1822 körül beutazta Olaszországot. Főleg tájképeket festett olaj- vagy vízfestékkel; a francia festészetre tett nagy hatása ezen műveire vezethető vissza. Nevezetesek velencei látképei (egyik a doge-palotával) és egyéb tájképei, épületekkel (pl. a roueni székesegyházzal) vagy anélkül. Történeti életképeket is készített,

amelyeken a renaissance-kori fejedelmek életének jeleneteit tünteti föl: I. Ferenc és nővére az ablaknál; V. Károly és Etampes hercegnője; III. Henrik fogadja a spanyol követeket. Legtöbb festménye (35 drb) a londoni Wallace-gyűjteményben látható. A kőrajzolást és a rézkarcolást szintén gyakorolta.

Bonin-szigetek (japánul: *Buninto* vagy *Muninto*), az é. sz. 26° 32′ és 27° 45′ közt a Csendes-óceánban fekvő vulkánikus szigetsor, 71, mások szerint 90 km² területtel, 1400 lak. A szigetek termékeny völgyeiben cukornád, indigó, szágó a fő termékek. Az éghajlat nedves, de egészséges. Nagyobb emlős állatok a szigeteken nincsenek. Csatornák a B.-et három csoportra osztják: 1. Perry Mukosima és Nagatasima szigetekkel; 2. Peel v. Beechey, Stapleton, Buckland és Peel szigetekkel, az utóbbin van Port Lloyd biztos kikötő; 3. Bailey v. Koffin szigetek, amelyekhez Hajasima tartozik öt más kisebb szigettel. A B. Japán uralma alatt állanak; Ogaszaravasima néven külön kent képeznek. A B.-et Tasman 1639. fedezte föl. A japánok már 1593. fegyenc-gyarmatul használták, de ezzel 1725. felhagytak. 1876-ban azután ismét birtokukba vették.

Bonipert volt a Szt. István által 1009. alapított pécsi egyházmegye első püspöke. Névszerint említi őt a Győrött kelt alapítólevél, melynek hitelességét újabban Karácsonyi (Szt. István oklevelei 40—75. lap) bizonyítgatta. Hilduin nevű papját csakhamar Chartresba küldte, hogy Fulbert püspöktől megszerezze Priscianus nyelvtani művének másolatát; ebből némelyek azt következtetik, hogy B. Pécsett külföldi mintára állított püspöki iskolát. Szt. István kancellárrá tette a tudós püspököt, ki 1019—1024. — a zalavári apátságnak erősen megtámadott hitelességű alapító levele szerint — Modestus püspökkel együtt szentelte föl a zalavári egyházat. Ekkor már talán győri püspök volt, mert a nagy legenda szerint ebben az időben Maurus ült Pécs püspöki székén. Halála évét 1042-re teszik.

Bónis *Sámuel*, magyar ellenzéki szónok, B. Sámuel alispán fia, szül. Nagyfaluban, Szabolcs vmegyében, 1810 szept. 30., megh. Budapesten 1879 nov. 22. A jogot ősi szokás szerint Sárospatakon tanulta, de Bécsben műszaki tanulmányokat is végzett. Ifjú korában sokat érintkezett Kazinczy Ferenccel és Jászay Pállal, kiknek társasága hatott a flatal jurátusra. A vmegyét szolgálta, 1839. és azontúl is követnek küldetett, s az ellenzékhez tartozott. Tagja volt az 1848-iki pesti országgyűlésnek is, mint a tiszalöki kerület követe. Deák Ferenc minisztériumában osztályfőnökséget vállalt. Midőn Windischgrätz serege közeledett, Kossuth reá bízta a korona elszállítását. A függetlenségi nyilatkozat után igazságügyi államtitkár lett, a háború végső stádiumában pedig kormánybiztosul küldetett Görgey táborába. Világos után a hazában bujdosott, de elfogták és halálra ítélték. Ez ítéletet 10 évi várfogságra változtatták és ő csak 1856. szabadult ki az olmützi várból. 1861-ben a határozati párthoz tartozott, 1865. óta a balközépnek volt egyik főtámasza. 1869-ben a kúriához nevezték ki bírónak, 1870. pedig a legfőbb ítélőszéki osztály tanácselnökének.

Bonis avibus (lat.), a madárjóslásból fennmaradt szólásmód, a. m. kedvező jelek közt, kedvező kilátással.

Bónisfalva, kisk., Vas várm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 241 német lak.; u. p. Vasdobra, u. t. Gyanafalva.

Bonitálás *(birálat)*, az állattenyésztésnél, de leggyakrabban az értékes merino-juhászatokban tartott tüzetes tenyészállatszemle, melyben megállapítják, hogy az egyes anyák mely hímekkel párosíttassanak. A B. világos, de nem napsütötte helyen vagy az istállóban olyformán történik, hogy egy állatot egy hossz- és keresztlécekkel ellátott asztalra állítanak, s jobboldalát a szemlélő felé fordítják; a biráló azután egyenkint megvizsgálja a gyapjura és a testre vonatkozó tulajdonságokat s a nem egészen kielégítő tulajdonságokat a B.-i lajstromba jegyzik. A feljegyzés rövidítések és jelekből álló kulcs szerint történik. Ugyanekkor vagy később — a lajstrom segélyével — azt is megállapítja a biráló, hogy az egyes anyák mely kosok vagy esetleg mely tartalékkosok által födöztessenek. A B. évenkint ismétlődik, de az összes juhok csak egyszer birálatnak végig, a későbbi években csak a tenyésztés kiegészítése végett felnevelt állatoknál kell megtartani. L. még *Talajbirálat*.

Bonitár tulajdon *(dominium bonitarium)*. Eleinte a polgárok a tulajdont a quiritesek joga szerint (ex iure quiritum) szerezték. Neve: dominium quiritarium. Később Róma nagy hódításokat tett s az óvilág minden művelt idegen népével üzleti viszonyba lépett. Az idegenek a népek joga (iure gentium) szerint szerezték a tulajdont, ünnepélyesség és formaszerűség nélkül, pl. átadással (traditio). Ez a könnyebb, egyszerűbb szerzésmód a B. A quiritár és B. közti különbséget Justinianus eltörölte.

Bonitás (lat.), valamely árúnak jósága, teljes értéktisége, valamely kereskedő cégnek fizetőképessége.

Boniteur, (franc. ejtsd: —ör), értékelő, becslő, gazdasági értelemben talajbiráló.

Bonitho, püspök, l. *Bonizo*.

Bonito *(Thynnus pelamys* L. állat), a makréla-félékhez *(Scombridae)* tartozó tonhalfaj. Alakra a tonhalhoz (l. o.) hasonlít, de jóval kisebb, rendesen 80 cm. hosszú. Az Atlanti-óceánban gyakori, ahol nagy kitartással a repülőhalakra vadászik s ilyenkor hatalmas ugrásokat tesz. Húsa ízetlen és száraz, néha mérgező hatású. Előfordulása a Földközi-tengerben kétes. Álbonitó-nak nevezik a *Pelamys sarda* C. V. nevű halat, mely a Földközi-tengerben elég gyakori; hossza 40—60 cm.

Bonitura (lat.), a gyapju szakszerű minősítése, tulajdonságainak részletes kimutatása.

Bonitz *Ferenc*, hírlapíró, szül. Fehértemplomban 1868 aug. 31. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1890 óta a Délmagyarországi Közlönybe írt számos vezércikket a dákoromanizmus ellen s egy délvidéki magyar kulturegyesület érdekében. 1891-ben tagja lett a Magyar Állam szerkesztőségének. 1894-ben szerkesztője a Fejérmegyei Naplónak, 1895. az Alkotmánynak, amelynek élén 1906-ig állott, azóta a miniszterelnökség

sajtóosztályának tagja. Önálló művei: *A zsidó vérgyilkosságok története* (2. kiad. Budapest 1897); *A tatárjárás Magyarországon* (az 1896-iki magyar képviselőválasztások, u. o. 1897).

Bonitz, *Hermann*, klasszikus filológus és pedagógus, szül. Langensalzában 1814 júl. 29., megh. Berlinben 1888 júl. 25. A gimnáziumot a híres Schulpfortában, az egyetemet Lipcsében és Berlinben látogatta. 1848-ig gimnáziumi tanár volt Berlinben és Stettinben, midőn régi egyetemi tanárainak ajánlatára a bécsi kormány nemcsak egyetemi tanárrá nevezte ki, hanem Exner Ferenccel (l. o.) együtt rábizta az osztrák gimnáziumok megreformálását. Mint alapos filológus, de egyszersmind egyetemes műveltségű férfiú, modern alapokat vetett a középiskoláknak: a klaszszikus nyelvek mellett az anyanyelvnek és a természettudományoknak kellő tért juttatott; az osztálytanítás helyébe a szak szerinti tanítást léptette és az iskolai eredmények ellenőrzésére meghonosította az érettségi vizsgálatot. Ezt a rendszert a Bach-kormány idejében hazánkban is kötelezővé tették és így B. a magyar középiskola fejlődésére is nagy hatással volt. Nagyon értékesek voltak az Instruktionen für die österreichischen Gymnasien c. 1854. kiadott utasítások, melyeket B. Exnerrel együtt kidolgozott, s nagyrészt még ma is érvényben vannak. 1867. visszatért Berlinbe, hol a «a szürke kolostorhoz» címzett gimnázium igazgatója volt, de mint a berlini tud. akadémia tagja az egyetemen is tartott előadásokat. 1875-ben a porosz közoktatásügyi minisztériumban a közép- és főiskolai ügyek előadója lett és az iskolák reformálásában itt is nagy munkát végzett. Tudományában főleg Platon és Aristoteles körül szerzett érdemeket. Nevezetesebb művei: Observationes criticae in Aristotelis libros metaphysicos (Berlin 1842); Aristotelis Metaphysica (2 köt., Bonn 1848—49); Alexandri Aphodisiensis commentarius in libros metaphysicos Aristotelis (u. o. 1847); a Metaphysica német fordítása (halála után kiadta E. Wellmann, u. o. 1890); Observationes criticae in Aristotelis quae feruntur Magna Moralia et Ethica Eudemia (u. o. 1844); Über die Kategorien des Aristoteles (Wien 1853); Aristotelische Studien (5Teile, 2. kiad., u. o. 1875). Platonra vonatkoznak: Disputationes Platonicae duae (Dresden 1837); Platonische Studien (3. kiad. Berlin 1886). Egyéb műveiből kitűnnek: Beiträge zur Erklärung des Thukydides (Wien 1854); Beiträge zur Erklärung des Sophokles (u. o. 1856—57); Über den Ursprung der Homerischen Gedichte (6. kiad., 1885). Egyik megalapítója volt 1850. a Zeitschrift für die öst. Gymnasien c. folyóiratnak, Berlinben pedig 1869—75-ig társszerkesztője volt a Zeitschrift für das Gymnasialwesen-nek. V. ö. Th. *Gomperz*, H. B., Ein Nachruf (Berlin 1889); W. v. *Hartel*, B. u. sein Wirken in Österreich (Linz 1889); L. *Frankfurter*, Graf Leo Thun-Hohenstein, Fr. Exner u. Hermann B. (Wien 1893).

Bonivard (*Bonnivard*, ejtsd: —vár), *François de*, kinek nevét Byron: The prisonner of Chillon c. költeménye tette halhatatlanná, genfi államférfiú volt. Szül. Seysselben 1493., megh. 1570. Genfben. E köztársasági város függetlenségét védte a savoyai hercegek ellen. 1519. III. Károly herceg parancsára elfogták s két évig börtönben tartották, amidőn pápai közbenjárásra kiszabadult. De 1530. a herceg újra elfogatta s a chilloni vár földalatti börtönébe vettette. 1536-ban a berniek bevették Chillont, B.-t kiszabadították, aztán diadallal Genfbe vitték, hol a várostól nyugdíjat kapott. Művei: Les chroniques de Genève (1831, 2 köt.); De l'ancienne et nouvelle police de Genève (1865). Életét megírták *Chaponnière* (1846); *Vulliemin* (3. kiad. 1863) és *Gaberel* (1869). V. ö. a Genf és Svájc alatt id. irod.

Bonizo (*Bonitho*), 1078-tól sutrii püspök, de már 1082. IV. Henrik elűzette. 1085. De persecutione Ecclesiae c. munkát írt (Liber ad amicumnak is nevezik), melyet Matild toscanai őrgrófnőnek ajánlott, s melyben az egyháznak a világi hatalom által való gyakori elnyomatásának történetét 312-től 1085-ig írja meg. Közölve: Jaffe Bibliotheca rerum germanicarumjában; újra lenyomatták (Berlin 1865). Legjobb kiadása: Monum. Germ. hist. T. I. (1891). Fő műve: Decretum v. De vita christiana. (Bő kiv. Mai: Nova Patr. Bibl. VII. k.). Cremonában halt meg (1091 körül).

Bon jour (franc., ejtsd: boñzsúr) a. m. jó reggelt, jó napot.

Bonjour-cseppek (franc., ejtsd: boñzsúr, jó napot), a férfi heveny húgycsőkankóját (l. *Kankó*) követő enyhe hurutos állapot, midőn a váladékképződés már annyira csökkent, hogy csak reggel (azért németül Frühtropfen), illetőleg hosszabb vizelési szünet után termelődik annyi váladék, hogy magától a húgycsőnyílásban megjelenjen, v. enyhe nyomásra onnan kiszorítható legyen. E váladéktermelést egyrészt a heveny fertőző baktériumos genyedés enyhébb formában való fennállása okozza, s ekkor, ellentétben az általános nézettel, ezen állapotban a fertőzés közösülés útján átvihető. Másrészt pedig már csak a baktériumok kipusztulása után fennmaradó, de a baktériumok által előidézett szöveti elváltozások adják a váladékot és ekkor az illető egyén valóban már nem is viszi át a fertőzést a másikra. Ez a két állapot azonban csak a mikroszkóp segítségével ismerhető fel, ha a reggeli váladékot az orvos vékony üveglemezen igen vékony rétegben kikeni és alkalmas festőanyagokkal megfesti.

Bon marché (franc., ejtsd: boñ marsé). Eredeti értelme; jó vagy olcsó vétel; nagy áruházaknak, ill. olcsó bevásárlási forrásoknak neve.

Bonmot (franc., ejtsd: boñmó) a. m. jó szó, találó, azaz élces megjegyzés.

Bonn (a rómaiak *Castra Bonnensia*-ja), önálló járást alkotó város Köln porosz kerületben, a Rajna balpartján (amelyen 1898 óta szép híd vezet át), vasút mellett, (1910) 87,967 lak., agyagiparral, jutafonással és szövéssel, gőzfürésszel, cement-, sörgyártással, gyümölcs- és zöldségtermeléssel. Templomai közül legérdekesebb a Münster (a XI—XII. sz.-ból). Profán épületei: az 1777. befejezett választófejedelmi palota (most egyetem), a színház, Beethoven szülőháza. Emlékszobrok: Beethoven bronzszobra (Hähneltől 1845-ből), az Arndt-emlék (Afingertől) Simrock és Reinken ókat. püspök szobra. B.-nak jelentőséget az 1786. megnyitott egyeteme kölcsönöz, amelynek 1909—10.

3652 hallgatója volt, közülök 405 teológus, 823 jogász, 374 orvosnövendék és 2050 bölcsész. A B.-i egyetem hallgatója és a «Borussia» Burschenschaft tagja volt II. Vilmos császár, aki legidősebb fiát, a trónörököst 1901. szintén felvétette a jogászok közé. Az egyetemmel áll kapcsolatban a több mint 230,000 kötetből álló könyvtár, az éremgyüjtemény, a rajnai múzeum, hazai régiségek gyüjteménye, a fizikai, fiziológiai, patológiai, farmakológiai intézet, a kémiai laboratórium, a klinikák és egy csillagvizsgáló. A nép- és középiskolákon kívül említendő még a mezőgazdasági akadémiája. A város környéke igen kedves; temetőjét egy harcos-emlék és egy carrarai márványból készített díszkút ékesíti. B. 1814 óta porosz birtok. V. ö. *Hunderhagen*, Die Stadt und Universität B. (B. 1852); *Hesse*, Führer durch B. (11. kiad. 1908)

Bonn, *Ferdinand*, német színész és színházigazgató, szül. 1861 dec. 20. Donauwörthben. Már mint egyetemi hallgató lépett 1885. a szini pályára Münchenben; utóbb Bécsben, Berlinben és Amerikában játszott, mire 1905—7-ig a Berliner Theater igazgatója lett, hol a Sherlock Holmes detektiv-regényeiből gyártott darabjait adta elő. Egyéb drámái: Der junge Fritz (1907); Andalosia (1905); Ludwig II. (1907); Der Pastorssohn (1908); Der Hund von Baskerville (1907). Érdekes könyve: Zwei Jahre Theaterdirektor in Berlin (1908). Shakespeare III. Richardját 1911. Berlinben a cirkuszban óriási kiállítással vitte szinre, a címszerepet maga játszotta. Ókori klaszszikus szinművek bemutatásával nem volt sikere.

Bonnac, *Jean Louis Dusson*, marquis de, francia diplomata, szül. 1670., megh. Párisban 1738 szep. 1. Mint vértes-kapitány 1695. kezdte katonai pályáját, melyet azonban rövidesen a diplomáciaival cserélt fel. 1701-ben Svédországba küldték követnek, majd Lengyelországba, a midőn felváltva Varsóban és Danzigban e két ország kibékítésén fáradozott. 1703 óta (mint *Du Héron* utóda) Rákóczi Ferenc és XIV. Lajos francia király minisztere, Torcy között mint «becsületes alkusz» működött. Bercsényivel érintkezett legtöbbet. 1710—11-ig Madridban volt követ, de 1716. Konstantinápolyba küldték, ahol 3 évig újra Rákóczi érdekében fáradozott. Azt óhajtotta nevezetesen, hogy Rákóczi és Maurocordato (l. o.) az oláh és moldvai hoszpodárságot elnyerjék. 1719-ben visszatért Franciaországba.

Bonnard, *Pierre*, francia festő és grafikus, szül. Párisban 1867 okt. 30. Vuillard és Roussel tanulótársa Bouguereau és Robert Fleurynél. 25 éves korában színes plakáttervekkel lépett föl, majd egy sereg francia könyvet illusztrált rendkívül finoman, mély költői felfogással készített kórajzokkal. Újabban főként nagyméretű dekorativ panneaukat fest. Az 1910. évi Salon d'automneban is több ilyen olajképe volt kiállítva. Egyike a mai francia festészet legszabadabban alkotó szellemeinek. 1895 óta az «Indépendants» nevű művészcsoport tagja.

Bonnardot, *François*, franc. filológus, szül. Demignyben (Saône-et-Loire) 1843 nov. 19. Egy ideig orléansi levéltáros, 1867 óta a párisi városi levéltár hivatalnoka, 1900—8-ig verduni könyvtáros volt. Munkái, melyek többnyire Lotharingia régebbi irodalmának és nyelvének köréből valók, a következők: La guerre de Metz en 1324 (Paris 1875); Le Psautier de Metz (u. o. 1885); Registres des délibérations du Bureau de la ville de Paris (1883—1888, 4 köt.).

Bonnassieux (ejtsd: —aszjő), *Jean*, francia szobrász, szül. Panissièresben 1810 szept. 17., megh. 1892 jún. 3. Lyonban és Párisban tanult, 1836—1842., a Prix de Rome elnyerése után Rómában tartózkodott. Műveinek hosszú sorában különösen templomok számára készített Mária és egyéb szentek szobrai szerepelnek nagy számmal. Híres műve a Notre Dame de France 16 m. magas szobra Le Puy-en-Velayben, melyet a Sebastopolnál elfoglalt ágyuk anyagából öntöttek (1860).

Bonnat., tud. állatneveknél *Bonnaterre* nevének rövidítése (szül. 1752., megh. Tulleben 1804. mint a természetrajz tanára).

Bonnat, *Léon*, francia festő, szül. Bayonneban 1833 jún. 20. Kezdetben Madridban tanult Federico Madrazo spanyol festőnél, majd 21 éves korában belép Cogniet párisi műtermébe. Eleinte történeti festményeket és életképeket készít Ribera és Caravaggio, majd a XVII. sz.-i bolognaiak modorában, sötét szinezéssel, erélyes, néha szinte nyers jellemzéssel és a formák erőteljes hangsúlyozásával. Ezen művei közül megemlítendők: Ádám és Éva megtalálja Ábel holttestét (1860, lillei múzeum); Antigone a vak Oidipust vezeti (1863, poitiersi múzeum); Szt. András (1865); Paulai Szt. Vince (1866, la rochellei múzeum); Mária mennybemenetele (1869); Török borbély (1872); Scherzo (1873); Krisztus a Keresztfán (1874); Jób (1880, Musée de Luxembourg, Paris). 1875 óta leginkább képmások festésével foglalkozik és csakhamar a párisi előkelő társaság kedvenc arcképfestője lesz, kinek ecsetje az évek folyamán e társaság csaknem összes számottevő tagját megörökíti. Így megfesté Thiers, Victor Hugo, Grévy, Pasteur, Puvis de Chavannes, Ferry, Dumas, Carnot, Rénan, Taine, Loubet stb. képmásait. Az ábrázoltak rendszerint éles világításban sötét háttér elé vannak állítva. A falképfestészettel is foglalkozott B.; a párisi Pantheonban, Palais de Justiceben és Hôtel de la Villeben láthatjuk ezen műveit. A rézkarcolás terén is működik.

Bonnaz *Sándor*, csanádi püspök, szül. a francia Challex faluban 1812 aug. 11., megh. Temesvárt 1889 aug. 9. Atyja a lipcsei csatában 1813. elesvén, az anya a 7 éves fiuval Magyarországba költözött, hol sógora, *B. Antal*, Nagyőszön (Torontál vm.) plébános volt. B., miután liceumi tanulmányait Szegeden elvégezte, a papi pályára lépett, s rövid kápláni és tanári működés után 1840. nagyőszi lelkész lett. 1859-ben apáttá, s 1860. csanádi püspökké nevezték ki. 1870-ben részt vett a vatikáni zsinaton. Mint püspök kiváló érdemeket szerzett, ritka szakértelemmel minta-uradalommá tette a püspöki birtokot s annyi jót tett, hogy általános tiszteletet gerjesztett. Számtalan templomot és iskolát emelt, tizenkilenc plébániát alapított; a közjóra közel 2 milliót áldozott.

Bonne (franc., *jó*), dajka, óvónő; Németországban és nálunk is olyan leány, aki a gyermekekkel

franciául beszél, hogy ezek a nyelvet tőle megtanulják.

Bonnechose (ejtsd: bonnsós), *François Paul Émile Boisnormand de*, franc. történetíró és költő, szül. Leyerdorp-ban (Hollandiában) 1801 aug. 18., megh. Párisban 1875 febr. 15. A francia hadseregben szolgált mint törzstiszt, majd 1829. elhagyta a katonai szolgálatot, s ekkor X. Károly a st.-cloudi könyvtár őrévé nevezte ki. 1850—53-ig a versaillesi és trianoni könyvtárak felügyeletével is megbízták. Kiválóbb munkái: La mort de Bailly, hőköltemény (1833); Histoire de France (1834, sok kiad.); Christophe Sauval (2. kiad. 1864); Histoire sacrée (2. kiad. 1848); Les reformateurs avant la reforme du XVI. siècle (3. kiad. 1860); Histoire d'Angleterre (1859. 4 köt.); Géographie physique, historique et politique de la France (2. kiad. 1866); Bertrand Dugueselin (1866); Lazare Hoche (1868) és La crise actuelle dans l'Église reformée de France (1868).

Bonnefon, *Paul*, francia irodalomtörténetíró, szül. Sauveterre-de-Guienneben (Gironde) 1861. Jelenleg a Bibliothéque de l'Arsenal könyvtárosa. Mint a francia irodalomtörténeti társaság titkára, nagy tudással szerkeszti a Revue d'histoire littéraire c. szaklapot. Önálló művei javarésze a XVI. sz.-ra, főleg Montaignere és körére vonatkozik. Említendők: Montaigne, l'homme et l'oeuvre (Rouen 1882); Etienne de la Boétie (Bordeaux 1888); Montaigne et ses amis (Paris 1898, 2 köt.).

Bonnet (franc., ejtsd: boné), sipka, továbbá doktori kalap; *B.-s rouges*, vörössipkások, a francia jakobinusok gúnyneve. — *B.*, a hajókon vitorlafelület megnagyobbítására szolgáló vitorlavászonszelet. — *B.* az erődítésről szóló tanban l. *Mellvédsüveg*.

Bonnet, 1. *Charles de*, francia természetbuvár és bölcsész, szül. Genfben 1720 márc. 13., megh. Genthod jószágán 1793 máj. 20. A francia és a londoni akadémia tagjául választotta s ez időtől fogva teljesen a természetrajz és bölcsészet tanulmányozásának szentelte erejét. Gyakori szembaja, mely górcsövi vizsgálataiban akadályozta, arra indította, hogy spekulativ kutatásoknak szentelje magát és különösen a kereszténységet és a halál után való létet vonja szemlélődései körébe, de már addig is maradandó értékű kutatásokat tett a zoológia és biológia terén. B. bölcsészete empirizmus; Locke-kal s Condillac-kal együtt minden képzetet érzéki észrevevésekből származtat le, de úgy, hogy az a külső hatásoknak csak lelki visszahatása, miáltal az a közkeletű hasonlat, hogy a lélek «tabula rasa», melyre az érzékek felírják benyomásaikat, lényegesen változott alakot ölt, mert eszerint az idegszálak keltik ugyan a gondolatot, de működésük nem azonos a gondolattal. Minthogy a lélek, habár maga anyagnélküli is, összeköttetés nélkül egy (bármily finom) szerves testtel nem képzelhető, B. azt következtette, hogy a lélek csak egy új testtel való összeköttetésben marad fenn, s erre vonatkozó kissé fantasztikus nézeteit Leibniz ama gondolata szellemében, hogy a természetben nincsen «ugrás», Palingénésie philosophique c. művében fejtegette. Főbb művei: Traité d'insectologie (Paris 1745, 2 köt.); Recherches sur l'usage des feuilles dans les plantes (Göttingen s Leyden 1754); Essai de psychologie, ou considérations sur les opérations de l'âme (London 1755); Essai analytique sur les facultés de l'âme (Kopenhága 1759, 3. kiad.) 1775; Considérations sur les corps organisés (Genf 1762); Contemplation de la nature (1764). B. maga adta ki összegyüjtött munkáit e címen: Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie (Neufchâtel 1779—83, 18 köt.). V. ö. *Lemoine*, Ch. B. de Genève, philosophe et naturaliste (Paris 1850); *Isenberg*, Der Einfluss Ch. B-s auf Jacobi (Stuttgart 1908).

2. *B., Jules*, francia író, szül. Nimesben 1820., megh. 1892. A Société de l'histoire du protestantisme français ügyvéde és titkára volt Párisban. A reformáció korának történelmére vonatkozó tanulmányai ismertté tették nevét. Ezek közül a főbbek: Olympia Morata, épisode de la renaissance en Italie (1850, 4. kiad. 1865); Antonio Paleario; étude sur la réforme en Italie (1862); Calvin au val d'Aoste (1861); Récits du XVI. siècle (1864); ezekhez még két köt.: Nouveaux récits, 1869 és Derniers récits, 1875., tov. La famille de Curione (Basel 1876) csatlakozik; Lettres de J. B. 1851—1863 (Genf 1878).

3. *B., Pierre Ossian*, francia matematikus, szül. 1819., megh. 1892 jún. 22. Tanulmányait az École polytechnique-on végezte, hol azután repetitor, majd igazgató, végre a Sorbonne tanára lett. 1862 óta a párisi tudományos akadémiának tagja volt. Dolgozatai az algebrára, az elméleti mechanikára, a csillagászatra, de főleg a geometriára, még pedig a felületek elméletére vonatkoznak s többnyire a Journal de mathématiqueben jelentek meg. Nevezetesebb műve: Mémoire sur l'emploi d'un nouveau système de coordonnées dans l'étude des propriétés des surfaces courbes (id. h. 1860).

Bonnétable (ejtsd: bonnétabl), város Sarthe francia départementban, a Tripotin partján, vasút mellett, (1906) 3107 lak., XV. sz.-ból való érdekes gót ízlésű kastéllyal, pamutkelme-készítéssel, bőrgyártással, agyag- és faiparral.

Bonne Terre (ejtsd: bonn terr), Perry (5000 lak.) községhez tartozó iparos helység Misszuri amerikai állam St. François countyjában, a Big-river partján, vasércbányákkal.

Bonneval (ejtsd: bonnval), város Eure-et-Loir francia départementban, a Loir és Ozanne egybeszakadásánál, (1906) 3085 lak., a XII. sz.-ból való érdekes gót ízlésű templommal, pamutszövéssel, marha- és gabonakereskedéssel.

Bonneval, *Claude Alexandre*, gróf, másként *B. pasa* v. *Ahmed pasa*, francia s utóbb török tábornok és diplomata, szül. 1675 júl. 14. Coussac-B. kastélyban (Limousin), megh. Konstantinápolyban 1747 márc. 23. Tourville alatt kezdett szolgálni a hajóhadon, majd a szárazföldi seregnél Catinat és Vendôme alatt folytatta pályáját. 1706-ban azonban sértett hiúságból és talán Maintenon asszony üldözése elől menekülve, elhagyta XIV. Lajost és szavojai Eugén alatt a franciák ellen harcolt, amiért XIV. Lajos in effigie felakasztatta. 1729-ben azonban B. a törökökhöz pártolt, mire a szultán pasává, a tüzérség főnökévé, majd karamaniai s ruméliai beglerbéggé tette. B. befolyásos, bár kalandor szerepet játszott

a portán. Közvetített külügyi kérdésekben s a többi között II. Rákóczi Ferenc ügyét is felkarolta, kinek Moldva- és Oláhországot szerette volna kezére játszani. 1737-ben Rákóczi György herceget is támogatta. Élete alkonyán török földön is sok mellőztetés, sőt megalázás érte, amiért ismételten vissza akart térni hazájába, ahol azonban nem bocsátottak meg neki. Nyomorúságban halt meg egy perai dervis-kolostorban. Emlékiratai (Mémoires du comte de B., 3 köt., London 1737) csekély hitelt érdemelnek.

Bonneville (ejtsd: bonvill), egykor Faucigny fővárosa, most járási székhely Haute-Savoie francia départementban, az Arve partján, a Mole hegy lábánál, (1906) 2160 lak., órakészítéssel, Károly Félix király és az 1870—71. elesett katonák emlékszobrával.

Bonni *(Bonny* v. *Okuloma)*, a Niger-torkolat K.-i ágánál, a B.-ágnál fekvő kikötőhely, igen élénk pálmaolajkereskedéssel.

Bonnières (ejtsd: boniér), *Guillaume François Robert de*, francia író, szül. Párisban 1850 ápr. 7. Pályáját mint a Figaro, Gaulois és a Gil Blas lapok munkatársa kezdte meg, amelyekben szellemes, de rosszmájú arcképeket közölt kortársairól (összegyűjtve megjelentek 1883—88. Mémoires d'aujourd'hui c.). Egyéb műveiben, mint Les Monach (1885); Le Baiser de Moïna (1886); Jeanne Avril (1887); Le petit Margemont (1890) c. regényeiben szintén kedveli az átlátszó vonatkozásokat; Contes à la Reine (1892) c. műve akadémiai díjat nyert.

Bonnivard, *François de*, l. *Bonivard*.

Bonny, l. *Bonni*.

Bonnya, kisk. Somogy vm. igali j.-ban, (1910) 933 német és magyar lak.; vasúti megálló, u. p. Kisbárapáti.

Bonomelli, *Jeremias*, cremonai püspök, szül. 1831 szept. 22. Nebelineben (Brescia mellett). Tanulmányait szülőhelyén és Rómában végezte. Pappá szentelték 1855., püspök lett 1871. Beutazta Európát és Amerikát, hogy az olasz kivándorlók helyzetét megismerje. Utazásának eredményeként olyan nagyszabású egyesületet alapított, amely a kivándorlók minden irányú támogatásával foglalkozik. Ezzel megelőzte az olasz kormánynak hasonló törekvéseit. Ezenkívül egész sorozatát alapította a jótékony intézményeknek úgy, hogy 1905 jún. 1. tartott aranymiséje alkalmával úgyszólván az egész ország ünnepelt. B. nagy irodalmi működést is fejt ki. Főműve 3 részből áll: Di Unio et Trino, Di Uomo Jesu Cristo és La Chiesa (1902). Tárgyalja benne: az egyház viszonyát a modern korszellemhez és intézményekhez, az egyház, állam és társadalom egymáshoz való viszonyát, a kat. országok műveltségének és közgazdasági helyzetének állítólagos alsóbb fokát stb.

Bononcini *(Buononcini*, ejtsd: —csíni), a legnagyobb nevek egyike az olasz zenetörténetben: 1. *B., Giovanni Maria*, szül. Modenában 1640., megh. u. o. 1678 nov. 9-én. Székesegyházi karnagy, könyvet írt az ellenpontozásról: Il pratico musico (1673), számtalan kisebb-nagyobb egyházi és világi zenemű szerzője. — Fiai: 2. *B., Giov. Battista* (Buononcininak is írta magát), szül. u. o. 1660 táján, megh. 1750 táján. Atyjától tanult, sokfélét írt, de mint operaszerző volt a leghíresebb. 1691. Bécsbe ment udv. gordonkásnak, 1716—32-ig a londoni olasz opera igazgatója volt, de a Händellel vetélkedésben, noha Marlborough herceg pártfogolta, vesztes lett. Párisban egy alchimista kicsalta összes vagyonát; többet nem tudunk életéről. Mintegy 30 operát, számtalan kisebb-nagyobb egyházi és világi zeneművet írt sokféle hangszerre. — 3. *B., Marc' Antonio*, szül. Modenában 1675 táján, megh. u. o. 1726 júl. 8. Udvari karnagy 1721 óta. 19 operát, 3 oratoriumot stb. írt; padre Martini nagyra tartotta.

Bononi, *Carlo*, olasz festő, szül. Ferrarában 1569., megh. 1632 szept. 3. Guis. Mazzuoli tanítványa, majd főként a Carracciak és Paolo Veronese hatása alatt képezi magát. Művészete kortársai, így Guido Reni és Guercino előtt nagy becsülésben állott. Legnevezetesebb művei a ferrarai S. Maria in Vado-ban levő freskók s a ravennai székesegyházban és a ferrarai, bolognai, milanói képtárakban őrzött olajfestmények.

Bononia, római telep a mai Banostor helyén, Szerém vmegye iloki j.-ban; régebbi neve a római telepnek Malata volt. — *B.* régi neve Bolognának és Boulogne-sur-Mernek, valamint a bolgárországi Vidinnek (l. ezeket).

Bonóniai kő *(Lapis Bononiensis)* a. m. bolognai pát; l. *Sulypát*.

Bonorum cessio, l. *Cessio bonorum*.

Bonorum communio, l. *Vagyonközösség*.

Bonorum possessio (lat.), az elhunyt polgár hagyatékának prétor engedte birtoklása s az ezen alapuló prétori egyetemes örökösödés, ellentétben a civiljogi örökösödéssel (hereditas). A prétori jog szerinti örökös: *bonorum possessor*, a civiljogi örökös: *heres*.

Bonorva, város Szárdinia szigetén, Sassari tartományban, a San Simeon hegy lejtőjén, vasút mellett, (1901) 6731 lak., két mész- és magnéziatartalmú kénes forrással.

Bonpl., természetrajzi nevek mellett *Bonpland* Aimé (l. o.) francia természettudós nevének rövidítése.

Bonpland, *Aimé*, francia természettudós, szül. La-Rochelleben 1773 aug. 22., megh. Santa Annaban 1858 máj. 4. Humboldt Sándorral 1799. Spanyolországba és Dél-Amerikába utazott. A két tudós 6000-nél több növényfajt gyűjtött, amelyek közül vagy 3500-at addig nem ismertek. 1804-ben a navarrai és malmaisoni császári kertek felügyeletét bízták rá, mely alkalmat az ott talált növények áttanulmányozására használta föl (Description des plantes rares, cultivées à Navarra et à Malmaison, Paris 1813, 64 rézmetszetű nagy táblával). Az utazása eredményeiről már megérkezésekor megkezdett műveket (Plantes équinoxiales recueillies au Mexique, Paris 1805—1818, két köt. és Monographie des Mélastomacées, Paris 1806—1823, két köt., 120 rézmetszetű nagy táblával) ott készítette el. Gyűjtésének egyéb részleteit *Kunth* adta ki Nova genera et species plantarum címen. 1818-ban Buenos-Ayresben természetrajzi tanár volt, 1820. Paraguay-t kutatta, 1850. Corrientes városában telepedett le. Életrajzát Brunel (Biographie d'Aimé B., Paris) többször adta ki (3. kiad. 1872). Dél-

amerikai kutatásainak eredményét Bruhns méltatta (Biographie A. von Humboldt's, Leipzig 1872, két köt.).

Bonsdorff *Károly Gábor*, finn történetíró, szül. Kangasalában 1862 okt. 9. Tanulmányait a helsingforsi egyetemen végezte, ahol 1887. a történelem magántanára, 1898. pedig rendk. tanára lett. 1884—89-ig a finn nemzeti levéltárban is dolgozott. Om donationerna och förläningarna samt frälseköpen i Finland under drottning Kristinas regering (Helsingfors 1886) c. disszertációján kívül főképen a XVII. sz.-beli finn városok történetéhez tett közzé adatokat. Művei Nyen och Nyenskans (Helsingfors 1891); Utdrag ur Åbo stads dombok 1623—1632 (u. o. 1885—87, 3 füz.) és Åbo stads historia under 17-de seklet (I. köt., u. o. 1894) Az utolsó munkára megkapta a finnországi svéd irodalmi társaságnak három évenként esedékes nagy díját. További műve: Strödda uppsatser (2. kiad. u. o. 1898—1901).

Bonsdorffit (ásv.), a Cordierit elváltozási terméke, Finnországban (Abo mellett) lelik. Auralitnak is mondják.

Bon sens (franc., ejtsd: bon száñ) a. m. józan elme, természetes ész.

Bonsignori, *Francesco*, olasz festő, szül. 1455 körül Veronában, megh. 1519 júl. 2. a Verona melletti Caldieroban. A Liberale da Verona tanítványa, később a Mantegna és a velenceiek hatása alá került. Veronában, Velencében és mint a Gonzaga-család udvari festője Mantovában működött. Műveit aprólékosan megfigyelt s élesen mintázott formák és tompa színek jellemzik. Fő művei a veronai községi képtárban (Museo Civico) láthatók. Számos arcképet is festett; a legkiválóbb velencei szenátort ábrázol (1484) és a londoni National Galleryban van.

Bons offices (franc., ejtsd: bon soffiss) a. m. jó szolgálatok, a nemzetközi jogban olyan államok tevékenysége, amelyek viszályon kívül állva, a barátságos elintézést előmozdítani igyekeznek. A B. nemzetközi jogban ép oly fontos tényező, mint a nemzetközi udvariasság (courtoisie internationale, l. o.). A B. a barátságos közbenjárás (l. o.) egyik esete. Azelőtt megkülönböztették a médiationtól (l. o.), a közvetítéstől. Ezt a megkülönböztetést nem lehet élesen keresztülvinni. A hágai békeértekezleten létrejött két egyezmény a nemzetközi viszályok békés elintézése tárgyában a B.-t és a médiationt egybefoglalja. Szükségesnek tartják az egyezményeket aláíró hatalmak, hogy a viszályon kívül álló államok a viszályba keveredett államoknak jó szolgálataikat vagy közvetítésüket felajánlják, ezt még az ellenségeskedések folyamata alatt is megtehetik s az ily ajánlkozást nem szabad barátságtalan cselekménynek minősíteni. Természetesen a viszályba keveredett államok is igénybe vehetik a viszályon kívül álló állam vagy államok jó szolgálatait vagy közvetítését. A jó szolgálatoknak vagy közvetítésnek felajánlása vagy igénybevétele csak tanács jelentőségével bír, kötelező ereje nincs. Az előbb említett hágai egyezményeket aláíró hatalmak abban is megegyeztek, hogy ha a körülmények megengedik, barátságos hatalmak jó szolgálatait vagy közvetítését veszik igénybe, mielőtt fegyvert fognának a viszály elintézésére.

Bonstetten, *Charles Victor de*, svájci író, szül. Bernben 1745 szept. 3., megh. Genfben 1832 febr. 3. Részben németül, részben franciául írt műveit szellemesség és kitünő stilus jellemzik. Útleírásai és levelei a legjelentősebbek. Ilyenek: Briefe über ein schweizerisches Hirtenland (1782); Kleine Schriften (1799—1801); Über Nationalbildung (1802); Voyage sur la scène des six derniers livres de l'Énéide (1804); L'homme du Midi et du Nord (1824); Briefe an Matthisson (1827); Briefe an Friederike Brun (1829). Életét megírták Steinlein (1860) és Morell (1861).

Bontakozás, a csapat kijövetele valamely szorosból és egyidejű átmenete szélesebb alakzatba.

Bontesd (azelőtt: *Buntyesd*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 655 oláh lak., u. p. és u. t. Szudrics.

Bontó akadály, l. *Házassági akadály*.

Bon ton (franc., ejtsd: boñ toñ, eredetileg a. m. jó hang), az a csiszolt modor, mely megóv attól, hogy jobb társaságban az illedomság ellen vétsünk. Fő kelléke, hogy senki saját személyét előtérbe ne tolja és a társaságban kerülje a túlzott udvariasságot, távollevők megszólását stb., de azért simulni kell mások gyengéihez. Tágabb értelemben a B. az illem, tapintat és előkelő szokások foglalatja. Hosszú ideig a francia szokások utánzása tette a B.-t. Már az ókorban találunk az illedomsság bizonyos társadalmi föltételeire vonatkozó útmutatásokat, tanácsokat Plutarchos, Seneca, Lukian és mások műveiben. Rómában Heliogabalus császár alatt egy női szenátus határozott a divatra s a társaságban való viselkedésre vonatkozó kérdésekben. A B. szabályai fölött a lovagkorban valóságos minne-törvényszékek döntöttek. A középkorban Alfonsusnak Disciplina clericalis művét, mely az illemszabályokkal foglalkozott, a Phagifacetus és egy sereg német tanköltemény követte. A franciáknál Blois Róbert Chastiement des Dames; Montaigne essai-i sok idetartozó részt tartalmaznak. A spanyoloknál Gracian Baltasaronak Oraculo manual, y arte de prudencia (melyet Schopenhauer fordított németre) műve, az újabb német irodalomban Knigge és Karl aus dem Winkel kézikönyvei nagyon elterjedtek; *Ebhart*, Der gute Ton in allen Lebenslagen (13. kiad. Leipzig 1896); *Adelfels*, Lexikon der feinen Sitte (9. kiad. Stuttgart 1900) stb. foglalkoznak azzal, hogy mi illik és mi nem illik jó társaságokban. Nálunk régebben *Sasku* Károly írt illemtant; újabban *Ágai* Adolf: Nem illik és *Kalocsa* Róza: Az illem könyve c. műve részesült közelismerésben.

Bontoux (ejtsd: bontú), *Eugène*, francia bankár, szül. 1824., megh. 1904 máj. 26. Cannesban. A párisi műegyetemen végezte tanulmányait, több vasútnál szolgált, azután az osztrák államvasút vezetőjéül hívták meg, majd a Déli vasút vezérigazgatójának választották meg. Emellett, a Rothschild-csoport pénzének támogatásával merész spekulációkba bocsátkozott, melyekben 1873. vagyonának legnagyobb részét elvesztette. Ekkor visszatért Párisba, ahol, miután a Rothschild-házzal ellenséges viszonyba került, a legitimis-

ták és klerikálisok pénzével 1878. megalapította az Union Générale bankot, mely az osztrák Länderbankkal is üzleti összeköttetésbe lépve, kezdetben fényes üzleteket csinált, több magyarországi, továbbá a szerbiai vasútvonal építését is végezte; de 1881. a Rothschild-házzal való verseny következtében nagy veszteségeket szenvedett s 1882. megbukott. B.-t 1883. 5 évi fogságra ítélték, de a büntetés elől külföldre menekült. Védekezésül a L'Union générale, sa vie, sa mort, son programme c. röpiratot adta ki (Paris 1888).

Bontuku, l. *Bonduku*.

Bonum (lat.) a. m. jó. — *Cui bono?* mi jó háramlik belőle, v. kinek a kedvéért, kinek használ? — *Summum B.*, a legfőbb jó. — *Bona*, javak. — *B. communitatis*, közvagyon; *B. dotalia*, hozomány; *B. immobilia*, fekvő javak; *B. minorum*, kiskoruak jószága; *B. mobilia*, ingó javak; *B. vacantia*, gazdátlan birtok.

Bonum fidei (lat.), l. *Bona matrimonii*.

Bonus (lat., jó), Angolországban a pénzügyi műveleteknél és részvényes vállalatoknál elért jutalék vagy fölös osztalék. Ugyanott és Észak-Amerikában B.-nak nevezik a munkásoknak részesedését is valamely vállalat tiszta nyereségében. L. *Osztalékos bér*.

Bonus eventus (lat., a. m. jó siker), a rómaiaknál eredetileg a termés sikerének istene; utóbb azonban a földmívelés háttérbe szorulásával bármiféle ügy szerencsés kimenetelét neki tulajdonították. Ábrázolásában egy rokonjellegű görög istennek, *Agathodaimon*-nak a Capitoliumra került két szobrát vették alapul s ezért búzakalászt és mákvirágot adtak kezébe.

Bonus vir semper tiro, lat. közmondás, a. m. *jeles férfi mindig kezdő marad*, Martialis epigrammáiból (XII, 51), hol abban az értelemben fordul elő, hogy a jó embert könnyű megcsalni, mert mindig gyermeki módon jóhiszemű szokott lenni.

Bonvalot, *Pierre Gabriel*, francia utazó, szül. Epagneban 1853 júl.-ban. Geográfiai studiumokkal, különösen Közép-Ázsiára vonatkozólag foglalkozott sokat. 1880-ben Ujfalvy tanárral a francia kormány megbízásából Ázsia belsejébe ment. Munkái: En Asie centrale; de Moscou en Bactriane (1884); du Kohistan à la Caspienne (1885). 1886-ban újra Közép-Ázsiába utazott, 1887. tért vissza s megírta Du Caucase aux Indes à travers le Pamir (1888) c. munkáját. 1889-ben Henrik orleansi herceg kíséretében indult el Tonking felé, ugyanazon év okt. 10. értek Kurlába, a következőnek februáriusában elérték a Tengrinort, ahol tibetiek feltartóztatták őket. Hét hétig hasztalan alkudoztak, hogy Lhasszába bemehessenek s kénytelenek voltak útjukat K. felé folytatni; így jutottak 1890 szept. 12. Jünnanon át Hanoiba, Tonking fővárosába. Nov. 31. B. a herceggel Párisba visszaérkezett, ahol nagy kitüntetéssel fogadták őket. 1897-ben kereskedelmi politikai célból Abesszíniában volt. Művei: En Asie Centrale (Paris 1885, 2 köt.); De Paris au Tonkin à travers le Tibet inconnu (u. o. 1892).

Bonvicino, *Alessandro*, olasz festő, l. *Moretto da Brescia*.

Bonvin (ejtsd: bonveen), *Ludwig*, elnémetesedett svájci zeneszerző, szül. Sidersben 1850 febr. 17. Orvosnövendékből pap lett; a zenét szinte mester nélkül tanulmányozta oly sikerrel, hogy 1887 óta Buffalóban karnagy. Ének- és zenekari stb. művei a 70-et meghaladják.

Bonvivant (franc., ejtsd: bonviván) a. m. világfi, ki az élet örömeit élvezi; szinpadi nyelven az ennek megfelelő szerepkör jelzése.

Bonwetsch, *Gottlieb Nathanael*, evang. teológus, szül. Norkában (Oroszország, szaratovi kormányzóság), 1848 febr. 17. Tanulmányait Dorpatban és Göttingenben végezte. 1891 óta a göttingeni egyetem rendes tanára. Művei: Die Schriften Tertullians nach der Zeit ihrer Abfassung untersucht (Bonn 1878); Die Geschichte des Montanismus (Erlangen 1881); Kyrill und Methodius, die Lehrer der Slawen (u. o. 1885); Hippolyts Schrift über den Antichristen (1895); Das slawische Henochbuch (Berlin 1897); Hippolyts Werke I. (1897); Studien zu den Kommentaren Hippolyts, zum Buche Daniel und Hohen Lied (Leipzig 1897). Kiadta Kurtz Kirchengeschichte c. művét és (Seeberggel együtt 1908-tól) szerkeszti a Studien zur Geschichte der Theol. u. Kirche és (1907-től) a Neue Studien z. Gesch. d. Theol. u. Kirche c. folyóiratot.

Bonyák, kún vezér, 1096-ban Kievet ostromolta, 1099. pedig a Könyves Kálmán királyunktól ostromolt Przemysl felmentésére vállalkozott. Több oldalról támadva a magyar tábort, Kálmán hadát széjjel verte.

Bonyha, kisk. Kis-Küküllő vmegye dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 1309 magyar és oláh lak., vasútállomás, postahivatal és telefonállomás; a gróf Bethlenek ősi kastélyával és mintagazdaságaival. A községtől K.-re emelkedő lapos dombon hajdan kolostor állott.

Bonyhád, csinos nagyk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 6462 német és magyar lak. Székhelye a völgységi j. szolgabirói hivatalának, van járásbirósága, telekkönyve, adóhivatala, kir. közjegyzősége, ág. ev. algimnáziuma, iparos-tanonciskolája, takarékpénztára és többféle egylete; tejszövetkezete, olajgyára, gőzmalmai, ecetgyára, vasúti állomása, posta- és táviróhivatal és telefonállomás. Közelében régi templom romjai vannak.

Bonyhádi-család, l. *Perczel*.

Bonyhádi szarvasmarha. Tolna vmegyében létesült tájfajta. Az ott honos, régebben is vörös-tarka színű szarvasmarha évtizedek óta simmentáli bikákkal lett keresztezve, s így ma már elég egyöntetű jelleggé alakult ki, melynek színe vörös tarka, feje, háta, végtagjai többnyire fehérek. Jó tejelő. Évi tejátlaga 2000 l., de vannak egyedek, amelyek 3000 l.-nél is többet adnak. Újabbi időben tehenei főleg lefejő tehenészetek részére nagyon keresettek.

Bonyhádvarasd, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 686 német és magyar lak.; u. p. Kisdorog, u. t. Bonyhád.

Bonyodalom, *csomó* (esst.). Elbeszélő s drámai művekben az összeütközés, az ellentétes érdekek harca. A hős küzd az útjában álló akadályok s ellenfeleinek az övét keresztező törekvései ellenében. A B. szövése egyszerűbb, vagy bonyolódottabb lehet. Ez a költő leleményességén kívül a tárgytól s a műfajtól is függ. Bár szabályokat

nem lehet felállítani, a vígjáték általában szövevényesebb B.-t tűr meg, mint a tragédia. A regény is inkább szereti a bonyodalmasabb szövést. L. *Bonyolódott*.

Bonyolódott (ezst.), az a regény, eposz, vagy dráma, melyben a költő a mű gerincét alkotó főcselekvényt elágazó mellékcselekvények által teszi gazdagabbá. Ennek a törekvésnek a mű egységére való tekintet s az áttekinthetőség követelménye szab határt.

Bonzok, a buddhista papok neve Japánban, Kínában és Hátsó-Indiában, a kínai *fanseng* szó japános kiejtése *bonzi* (indiai lelkész) v. a *fasse*ből keletkezett japán *bozi* (japán törvénytudó). Egy hatalmas testület neve Japánban.

Booby, sziget, l. *Bubi*.

Booch-Árkossy *Frigyes*, könyvnyomtató és nyelvtudós, szül. Landsbergben, megh. Lipcsében 1902 nov. 22., 70 éves korában. 1848-ban Lipcséből Pestre került s *Kozma* Vazul nyomdájában dolgozott. A szabadságharc kitörésekor katonának állt be s kiváló tehetségeinél fogva hamarosan főhadnaggyá lett. Mint ilyen részt vett Komárom védelmében. Ennek eleste után Európát éveken át keresztül-kasul utazgatta s nagy nyelvismeretre tett szert, melyet később rendszeres tanulmányokkal bővítve, az ötvenes évek vége felé a lipcsei egyetemen doktorátust tett. Ettől fogva mint nyelvtanító és nyelvtudományi író élt Lipcsében. Munkái közül legnevezetesebbek: magyar, lengyel, orosz és spanyol nyelvtanai.

Bookmaker (ang. könyves) az, aki fogadásokat üzletszerűleg köt. A B. működésének főterülete a lóverseny. Előre megállapítja az osztalékokat, amelyet valamely versenyző lóra, annak győzelme esetén fizet (ez az *odds*), s a fogadásról vagy elismervényt *(ticket)* ad, vagy ha a fogadás nem történik készpénzben, azt könyvébe jegyzi be. Működésükre az engedélyt nálunk a Magyar Lovaregylet adja meg.

Book of Common Prayer (ang., ejtsd: búk of kommon préer), közimádságos könyv, az angol államegyház ágendás könyve, melyet 1549. egy Crammer (l. o.) elnöklete alatt püspökökből és teológusokból álló bizottság szerkesztett össze és emeltetett a parlament által törvényerőre. A római katolikus liturgiához nagyon is közel álló javaslatot 1552. református, 1559. közvetítő szellemben dolgozták át, míg később a Stuartok az anglikán egyház magasegyházi pártjának érdekében tették a B.-en többnemű változtatást. Hosszú időkön át aztán, egészen a legújabb korig, az 1662. évi revizió állott érvényben, amelyen 1859. és legutóljára 1872. tettek némi változtatásokat. V. ö. *Procter*, A History of the B. (London 1892, 19. kiad.); újabban átdolgozva Frere által 1901.

Boole, *George*, angol matematikus, szül. Lincolnban 1815 nov. 2., megh. 1864 dec. 8. Cork-ban a Queen's College tanára volt. Sok értekezésen kívül két jeles művet írt a differenciálegyenletekről és a véges különbségek elméletéről. Bölcsészeti eszméit ily című művében foglalta össze: An investigation on the lows of Thought, on wich are founded the mathematical theories of logic and probabilities (1854).

Boom (ang., ejtsd: bum), a tőzsdenyelven rendkívüli áremelkedést, hausse-t, fellendülést jelent, de jelenti a lármás reklámcsinálást is.

Boom, iparos város Anvers belga tartományban, a Ruppel jobbpartján, vasút mellett, (1900) 15,863 lak.; tégla-, sör-, kötélgyártással és hajóépítéssel.

Boomer-sajtó (ang., ejtsd: bume—), könyöksajtó, a nyomdaiparban nyomtatványok simítására használják.

Boone (ejtsd: bun), város az ugyanily nevű countyban, Jowa amerikai államban, vasút mellett, (1900) 8880 lak.; élénk iparral és szénbányával.

Boone, *Jean*, egyházi író, szül. 1794 nov. 1. Poperinghe-ben (Belgium), megh. 1871 febr. 2-án Brüsszelben. 1815-ben lépett a Jézustársaságba. Állandóan lelkipásztorkodással foglalkozott, később a brüsszeli kollégiumnak rektora lett. Alapítója az örökimádás egyesületének Belgiumban. Számos apologetikus (Attach. à l'Église stb.) és aszkétikus irata van (Les mauvais livres; Instr. sur la piété, l'ador-perpèt., la fréquente comm. stb.), amelyek számos kiadást értek és más nyelvekre is lefordíttattak.

Boone (ejtsd: bún), *Richard*, amerikai pedagógus, szül. Spiceland-ben (Indiana) 1849 szept. 9. A pedagógia tanára volt 1886—93-ig az indianai állami egyetemen, 1893. a Michigan Normal College elüljárója s 1899. Cincinnati közoktatásügyének superintendense lett. Tevékenysége emelően hatott az amerikai közoktatás ügyére. Megírta Indiana s az Egyesült-Államok nevelésének történetét, továbbá: Science of Education (New York 1904).

Booneville (ejtsd: búnvill), Misszuri északamerikai állam Cooper countyjának székhelye, a Misszuri jobbpartján, (1900) 5801 lak. Környékén gazdag ólom-, szén-, márvány- és vasbányák vannak. B.-t Boone Dániel alapította. Itt győzte le az unionisták serege a konföderáltakat 1861 jún. 17.

Boos, *Heinrich*, svájci történetíró, szül. Kanstattban 1851 jún. 14., a baseli egyetemen a középkori történet tanára. Munkái: Die Wehrpflicht im fränkischen Reich (Basel 1875); Geschichte der Stadt Basel im Mittelalter (u. o. 1877); Thomas u. Felix Platter (Leipzig 1878); Urkundenbuch der Stadt Aarau (u. o. 1880); Urkundenbuch der Landschaft Basel (u. o., 3 köt.); Quellen zur Geschichte der Stadt Worms (1886—91, 3 köt.); Vischerrel kiadta a Basler Urkundenbuch oklevélgyűjtemény III. kötetét (Leipzig 1880—1883); Geschichte der rheinischen Städtekultur (1897—1901, 4 k.); Geschichte der Freimaurerei 2. kiad. (1906).

Boosenburg, l. *Rüdesheim*.

Boossee (növ.), l. *Cola*.

Bootes *(Arktophylax*, medveőrző), csillagkép az ég É.-i felén, mintegy 140 szabad szemmel látható csillaggal. Fő csillaga a vöröses fényű Arkturusz. Hyginus szerint B., helyesebben Philomélos, Iason és Demeter fia feltalálta az ekét, miért őt anyja ekével és ökörfogataival együtt B. (ökörhajtó) néven a csillagok közé helyezte.

Booth (ejtsd: búz), 1. *Edwin*, amerikai színész, szül. Baltimoreban 1833 nov. 11., megh. New Yorkban 1893 jún. 7. 1864-ben és 1883. Európá-

ban is vendégszerepelt. Kiváló Shakespeare-színész volt, aki az amerikai kritika véleménye szerint Macbeth szerepében minden elődjén túltett, még a híres Keanen is. Sokat magasztalt szerepe volt még III. Rikárd, melyben mint 16 éves ifjú először lépett szinpadra.

2. *B., John Wilkes*, amerikai színész, az előbbinek öcse, szül. 1839. Bel-Airben. Nevét az tartotta fenn, hogy 1865 ápr. 14. Lincoln Ábrahámot, az északamerikai köztársaság elnökét őrültségi rohamában megölte. Üldözői Bowling Greennél (Virginia) utólérték s agyonlőtték.

3. *B., William*, egy angol vallási szektának, az «Üdv hadseregé»-nek alapítója, szül. Nottinghamben 1829 ápr. 10. Először államegyházbeli, majd 1844—61-ig metodista pap volt, később a vidékről Londonba vonulván, 1878. megalapította az «Üdv hadseregét» (l. o.), melynek ő maga a generálisa, legidősebb fia a vezérkar főnöke, s egész családja e vallási szekta buzgó harcosa lett. Kiterjed e mozgalom egész Angliára és Walesre, a brit gyarmatokra, s Európa és Amerika igen nagy részére is. B. a maga eszméit nemcsak szóval és tettel, de irodalmilag is terjesztette. Műveiben, amelyek közt legérdekesebb az In darkest England stb. (A legsötétebb Angliában . . .) c., főként az alsóbb néposztályok szociális emelésének kérdéseivel foglalkozik. Az utóbbi években nagy agitációnális utazásokat tett Dél-Afrikába, Ausztráliába, Indiába s az európai szárazföld több országába. Genfből 1892 nov. kíüzték, London városa ellenben a «szükséget szenvedő néposztály érdekében erkölcsi és szociális téren kifejtett tevékenységéért» díszpolgárává választotta meg az öreg generálist.

Boothia Felix, Észak-Amerikának É.-ra legmesszebb kinyuló félszigete, a Boothia-öböl, a Franklin-, Ross- és Bellot-szorosok közt. 1831-ben Ross János fedezte föl, aki az Adelaide-foknál az é. sz. 70° 5′ 17″ és a ny. h. 96° 46′ 46″ alatt találta meg a föld É.-i mágnessarkát.

Boothit (ásv.), víztartalmú rézszulfát, egyhajlású, többnyire vaskos, kék; lelőhelye Calaveras (Kalifornia).

Bootle (ejtsd: buttl), county-borough Angliában, 5 km.-nyire Liverpooltól, az Ir-tenger partján, (1901) 58,556 lak.; hajóépítéssel, jutaszövőkkel, vasöntőkkel, élénk kereskedéssel és tengeri fürdővel.

Boottia *Wall.* (növ.), a Hydrocharitaceae (Békatutaj-félék) család génusza, melynek 8 faja Afrika trópikus részében és Madagaszkáron él, az egyetlen *B. cordata* Wall. azonban Birmában is előfordul s itt kultivált növény, főzeléknek eszik. Vízi növény.

Bopaul, keletindiai állam, l. *Bhopal*.

Bopp, 1. *Franz*, német linguista, az indogermán összehasonlító nyelvészet megalapítója, szül. Mainzban 1791 szept. 14., megh. Berlinben 1867 okt. 23. Keleti tanulmányainak befejezésére 1812. Párisba ment. Itt Chézyvel, Silvestre de Sacyval és Schlegellel érintkezett és nemsokára elkészíté úttörő munkáját: Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache (Frankfurt 1816). Párisból Londonba ment; itt Humboldt Vilmos porosz követtel (kit szánszkrit nyelvre tanított) lépett közelebbi viszonyba, s ennek ajánlatára 1821. rendkivüli tanárrá nevezték ki a berlini egyetemre. 1822-ben az ottani tudományos akadémia tagja, 1825. a keleti irodalom és egyetemes nyelvészet rendes tanára lett. Messze kiható s egyik nyelvkört a másik után elfoglaló buzgó tevékenysége eredményeit 1833 óta ily című főmunkájában foglalta össze: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gothischen u. Deutschen (Berlin 1833—52, 6 köt, 3. kiad. 1868—71, franciára és angolra is leford.). Emellett Ausführliches Lehrgebäude der Sanskritsprache című terjedelmes munkát irt; ehhez járultak még: a Grammatica critica linguae sanscritae (1829—32) és Kritische Grammatik der Sanskritsprache in kürzerer Fassung (u. o. 1834, 4. kiad. 1868). Glossarium Sanscritum című művében (u. o. 1830, 3. kiad. 1866) összehasonlító nyelvtanát ügyesen kiegészítő glosszáriumot adott. Összehasonlító nyelvtana folytatásául a következő műveket írta: Über die keltischen Sprachen (1839); Über die Verwandtschaft der malayisch-polynesischen Sprachen mit dem Indogermanischen (u. o. 1841); Über die kaukasischen Glieder des indo-europäischen Sprachstammes (1847, az utóbbi két munka azonban teljesen el volt hibázva); Vergleichendes Accentuationssystem (u. o. 1854); Über das Albanesische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen (u. o. 1855) stb. 1866. számos tanítványa és tisztelője ünnepet ült a Konjugationssystem 50. évfordulója emlékére, s ekkor a német fejedelmek s az egész világ nyelvészeinek adakozásaiból létrehozták a nyelvészeti célokra szolgáló B.-alapítványt. V. ö. *Delbrück*, Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen (5. kiad. Leipzig 1908); *Lefmann*, Franz B., sein Leben und seine Wissenschaft (Berlin 1891—97).

2. *B., Wilhelm*, német hegedűművész és karnagy, szül. Mannheimben 1863 nov. 4. Lipcsében tanult; frankfurti opera-korrepetitorból (1886) Bayreuthban lett Mottl karnagy helyettese, 1889. a mannheimi konzervatórium tanára, egyszersmind zenekritikus. 1900-ban saját zenei főiskolát alapított. A kamarazene ápolása sokat köszönhet neki. 1907-ben a bécsi (1909 újévkor államosított) híres régi konzervatórium igazgatását vette át.

Boppard (a rómaiak Baudobriga-ja), város Koblenz porosz kerületben, a Rajna balpartján, vasút mellett, (1905) 6583 lak.; szőlő- és gyümölcstermeléssel, dohánygyárral. Az egykori bencés apátság Marienberg (20 m. a Rajna fölött) 1848 óta vízgyógyintézet.

Bor. Bor elnevezés alatt az 1908. XLVII. t.-c. szerint nálunk az a szeszes ital értendő, mely kizárólag a szőllő levéből (szőllőmustból) erjesztés útján állíttatott elő. A törvény természetesen megengedi azokat az eljárásokat, amelyek az okszerű pincekezelés szempontjából szükségesek, hogy azonban e tekintetben kétség ne lehessen, a törvény 2—4. §-aiban egyenként fel is sorolja, hogy minő eljárások vannak a jelzett célból megengedve és minő anyagokat szabad használni a must, illetőleg a borkezelésnél megengedett eljárások végrehajtására. Jó bort csak édes szőllő-

ből lehet készíteni: némely helyen a szőllőt a tőkén túlérni hagyják, mikor jobb, erősebb vagy édes bort készíthetnek belőle. Éretlen szőllőből gyenge és savanyú bor válik. A szüret ideje nálunk szeptember közepétől november közepéig tart. Ahol a bor minőségére ügyelnek, ott szüretkor az ép szőllő közül a romlott és éretlen szőllőt kiválogatják.

Fehér bor készítéséhez a leszüretelt fürtöket rendesen egészükben összezúzzák taposással, vagy most már általánosabban szőllőzúzókkal, szőllőmalmokkal. A törkölyös mustot rendszerint gyorsan, még édesen kisajtolják. Bizonyos esetekben a törkölyös mustot $^1/_4$—2 napig kádban hagyják, mielőtt kisajtolják. A zúzáskor, taposáskor és sajtoláskor nyert folyadék a *must;* ez világos zöldessárga színű, zavaros, édes ízű folyadék. Néhány szőllőfajta mustjának jellegzetes illata van, ilyenek pl.: muskotály, rizling, tramini, furmint, sauvignon, semillon stb. A must sokféle anyagnak vizes oldata. A must összetételére, a belőle leendő bor minőségére befolyással van a szőllőfajta, a tőkék kezelése, a talaj minősége és fekvése, a klimatikai és meteorológiai viszonyok, a bogyók érési állapota és egyéb körülmények (pl. szőllőbetegségek, kártevő állatok vagy növények pusztítása stb.). Fehér borok mustját rendesen fahordókban erjesztik, nagy gazdaságokban újabban cementhordókban, üveggel kibélelt cementtartányokban is. Az erjesztő edényt célszerű olyan készülékkel (erjesztőcsővel, kotyogóval, erjesztő akonával) ellátni, mely az erjedéskor fejlődő szénsavat kiereszti a hordóból, de abba levegőt be nem ereszt.

Vörösbor készítésénél a törkölyhöz mustot kell erjesztenünk, tehát a szőllőlé a héjakkal és magvakkal, esetleg csutkákkal együtt erjed. A kék szőllőfajták leve (kivéve az úgynevezett festő szőllőét és néhány amerikai szőllőfajtáét) nem vörös, hanem színtelen, miért is a legtöbb kék szőllőből fehér bort is készíthetünk. A kék szőllőhéjak festőanyaga, melyet a must sava megpirosít, a mustban csak kevéssé oldódik, oldása tulajdonképen akkor kezdődik, ha a mustban erjedése folytán már alkohol keletkezett. Ezért és hogy a törkölyből csersavat és egyéb vonatanyagokat is kioldjon, kell vörösbor-készítésnél a mustnak okvetlenül a héjakkal és magvakkal együtt erjedni. Némely vidéken úgynevezett *kástélyos* v. *siller* borokat készítenek. Ezek világos vörös színű borok, melyeknek tulajdonképeni vörösbor jellegük nincs, fehér és kék szőllők keverékéből készítik. A vörösbor-készítésnél a törkölyös must erjesztése hordókban is történhetik, de rendesen kádakban erjesztik. Nyílt kádaknál ügyelni kell, hogy a fölemelkedő törköly meg ne ecetesedjen, miért is erjedés közben gyakran le kell nyomni; biztosabb az ecetesedés elkerülése végett kettős fenekű, fedéllel ellátott kádakat használni.

A kisajtolt must, illetőleg a törkölyös must rendes körülmények közt látszólag magától *erjedésnek* indul, tényleg azonban a szőllőhéjakon nagy számban lévő és a szőllő összezúzásakor a mustba kerülő *élesztők* okozzák erjedését. A bor erjedésénél főkép a *saccharomyces elipsoideus* (tojásalakú, vagy tulajdonképeni borélesztő) és a saccharomyces apiculatus (citromalakú élesztő)-félék, különösen az elsőknek említettek működnek közre. Újabban, de inkább még csak kísérletképen, tisztán termelt fajélesztőket is kevernek a musthoz, hogy ezáltal a teljes és jobb erjedést előmozdítsák. Az erjedés főkép a must hőmérséke szerint előbb vagy később indul meg és a főerjedés annál gyorsabban megy végbe, minél magasabb a hőmérsék, rendesen 3—14 napig tart; nagy, hideg helyiségben azonban tovább is. Az alkoholos erjedés által a must összetétele nagyon megváltozik. A legszembetűnőbb változást a cukor szenvedi. A mustban lévő mindkét cukorféleséget az élesztő elerjeszti, mikor is belőlük sokféle anyag keletkezik. A cukor 95%-ából, majdnem egyenlő részben, alkohol (etilalkohol) és széndioxid (szénsav) keletkezik. Keletkezik továbbá az erjedésnél glicerin, kis mennyiségben borostyánkősav, izobutilénglikol, ecetsav, oenantsav, esetleg kapronsav, kaprilsav, hangyasav, amilalkohol, normalpropilalkohol, izobutilalkohol, aldehid és bazikus anyagok. A must azon alkatrészei, amelyek nem erjedtek el, továbbá, melyek az erjedésnél ki nem válnak, hanem a borba kerülnek és az előbb az erjedésnél keletkezett, valamint a törkölyből felvett anyagok (festőanyagok, csersav stb.) adják a boralkatrészeket. Az erjedésnél kiválnak a növényi nyálka, a gummi, valamint a borkő, fehérje és ásványi anyagok egy része. A hőemelkedéssel járó főerjedés és utána következő utóerjedés befejezte után, ha a bor megtisztul, akkor a fehér bort seprőjéről, a vörös bort törkölyéről lefejtik s az utóbbiban maradt bort kisajtolják.

A bor érése. Habár a mustot és bort minden állapotában lehet fogyasztani, azért mégis a főerjedés befejezése után a bort nem tekintjük késznek. A bornak további kezelése által arra törekszünk, hogy a bor tiszta legyen és ilyen is maradjon, színe, íze, zamata, illata, fajjellege minél jobban kifejlődjenek és tartóssá váljanak. Jól fejlődött, megérett bornak hőmérsékváltozásnál, vagyis ha melegebb helyre kerül, nem szabad újra erjedésbe jönnie, sem pedig, ha rövid ideig levegővel érintkezik, megzavarodnia, ellenben jól elzárt, bedugaszolt palackban fektetve hosszú ideig el kell maradnia anélkül, hogy megzavarosodnék vagy benne üledék képződnék. A bor érése fahordóban megy végbe. Az érésnél főtényező a levegő oxigénje, de közreműködnek a borban lévő mikroorganizmusok és a boralkatrészek egymásra való hatása is. Olyan újbor, melyet teljesen megtöltött, légmentesen elzárt edényben tartunk, jellegét nem változtatja, újbor marad; csakis levegő hozzájutása mellett érik a bor. Savanyú mustból készült borok gyakran sokat vesztenek savanyuságukból azáltal, hogy az újborban lévő almasavat bizonyos baktériumok (bac. malolacticus) tejsavvá és szénsavvá változtatják. Az ilyenkor mutatkozó szénsavfejlődést gyakran utóerjedésből erednek gondolják. Ilyen változás többé-kevésbbé majdnem minden borban végbemegy, miért is tejsavat a legtöbb borban találhatunk. A tejsav nem kellemetlen ízű és szaga nincs. Levegővel érintkezik a bor a fahordók likacsain át, még pedig annál nagyobb mér-

tókben, minél kisebb a hordó, és a szükséges fejtések alkalmával. Fejtés után az újbor, ha a hordóban tiszta is volt, rendszerint megzavarodik s éppen addig kell az újbort bizonyos időközökben fejteni, míg újabb fejtés után már meg nem zavarodik, hanem tiszta marad. Az újbort kierjedése után 8—10 héttel lefejtjük seprőjéről, másodszor áprilisban, harmadszor ősszel, tél felé fejthetjük. Második, harmadik évben legalább kétszer fejtjük tavasszal és ősszel, később évenként egyszer. Ha a bor érését siettetni akarjuk, akkor többször kell fejtenünk és a borral esetleg egyéb műveletet, szűrést vagy derítést végezni. *Borszűrésre* nagyon sokféle készülékkel rendelkezünk, melyek bármely igényeknek megfelelőleg választhatók meg. A fejtések alkalmával visszamaradó aljbor vagy zavaros bor megszűrésére leginkább az úgynevezett hollandi szűrőket használják. *Derítéshez* használatos anyagok: vizahólyag, zselatin, tannin, tojásfehére, tej, kazein, spanyolföld, kaolin. Bizonyos esetekben a bor *kénezése*, valamint felmelegítése, *pasztőrözése* is szükségessé válik. Közönséges asztali és pecsenyeboroknál a hordókat folyton telve kell tartani, miért is azokat 2—4 hetenként ugyanazon vagy hasonló borral *fell kell tölteni*, hogy pótoljuk az elpárolgott bort.

A must és bor javítása. A must összetétele a különböző években az időjárás szerint nagyon ingadozó. Ha a must nagyon savanyú, akkor rendesen kevés cukor van benne és ha ez elerjed, csak kevés alkohol keletkezhet és az ilyen borok íze nagyon savanyúnak érzik, amennyiben a kevés alkohol nem födi a savanyú ízt. Kedvezőtlen években ott is, hol különben jó borok teremnek, a bor olyan savanyú és gyenge lehet, hogy élvezetre, fogyasztásra már nem alkalmas és forgalomba sem hozható. Nálunk ritkábbak az ilyen évek, de előfordulnak (pl. 1902). Ausztriában, Németországban gyakoriabbak. Hogy ilyen években is a savanyú mustból iható bort készíthessenek, a musthoz cukrot adnak. Nálunk csak olyan must cukrozása van megengedve, mely a *klosterneuburgi* v. *Babo*-féle mustmérő szerint 15 foknál többet nem mutat és ez körülményes engedélykéréshez van kötve. A cukrozási engedély megadására v. megtagadására az a vincelléri skolai igazgatóság, illetőleg az a szőllőszeti és borászati felügyelőség illetékes, amelynek kerületében az illető a cukrozást végrehajtani kívánja. Aki tehát mustját cukrozni kívánja, tartsa jól meg a borhamisításnak és hamisított bor forgalomba hozatalának tilalmazásáról szóló 1908. XLVII. t.-c. 4. §-ában és ezen törvény végrehajtása tárgyában 112,000/1908. szám alatt kiadott földmívelésügyi miniszteri rendelet 16—25. §-aiban körülírt rendelkezéseket, mert ezek be nem tartása szigorú büntetést vonhat maga után. A törvény szerint továbbá semmi körülmények közt sem szabad musthoz hl.-ként 4 kg.-nál több cukrot adni.

Meg van engedve a savanyú bornak *savtalanítása* szénsavas mész hozzáadásával. Gyakorlatilag csak 0·2—0·3% savat tompíthatunk ilyen módon le, mert ha több szénsavas meszet adunk a borhoz, akkor kellemetlen, kesernyés sós ízű lesz. Hogy valamely borban a savtartalmat 0·1 százalékkal csökkentsük, egy hl.-hez 66·7 g. tiszta präcipitált, szénsavas meszet kell adnunk.

A gyakorlatban legcélszerűbben úgy segítünk borunk valamely hiányosságán, elégtelen erősségén, színén stb., ha kellő arányban *házasítjuk*, vagyis keverjük olyan borral, mely a hiányt pótolja. Gyenge bort erőssel, savanyút lággyal, világos vörös színűt sötét vörössel házasíthatunk. Déli országokban különösen az édes- és csemege borokat szesz hozzáadásával rendesen erősítik, nálunk azonban a bornak szesszel való erősítése feltétlenül tiltva van a most érvényben lévő, előbb idézett törvény által.

Borbetegségek és borhibák. Az asztali és pecsenyeborok nagyon érzékenyek és könnyen bajuk lesz. Már keletkezésekor beteg vagy hibás lehet a bor. Ha penészes szőllőből készül a bor, akkor *barna törésre* hajlik, vagyis színváltozás, megbarnulás mellett erősen megzavarodik. Ezen hibájától a bort derítések és kénezés által javíthatjuk. *Megecetesedhetik* a bor már készítésekor, vagy ha a hordót nem tartjuk tele. Az ecetesedést a *bacterium aceti* nevű mikroorganizmusok okozzák azáltal, hogy az alkoholt ecetsavvá oxidálják, erre azonban csak akkor képesek, ha a bor felületén elszaporodhatnak, tehát ha a törkölyös must vagy hordóban lévő bor nagy felületen levegővel hosszasan érintkezik. Gyenge és új borok felületén nem az ecetbaktérium, hanem a *borvirág*, saccharomyces mycoderma vagy mycoderma vini nevű élesztőféleségek szaporodnak el, melyek a bor alkoholját elégetik szénsavvá és vízzé és így a bort gyengítik, de máskülönben is elrontják. *Tejsavas és vajsavas erjedés* mehet végbe tisztátlanul kezelt borokban, vagy ha a szőllő nagyon be volt sározva, végre ha az újbort soká hagyják seprőjén. *A bor rothadását*, különösen meleg pincében, az okozhatja, ha soká marad a seprőn, ugyanezen oknál fogva undorító *egérízűvé* is válhatik. *Megkeseredik* a vörös bor, ha penészes szőllőből készült. A bor *nyúlósságát* okozza a bacillus viscosus vini, rendesen lágy, flatal, teljesen ki nem erjedt borokban szaporodik el és ilyenkor a bor elveszti könnyű folyékonyságát és nyulós lesz, mint az olaj vagy tojásfehére. A betegségeket a borban megszüntethetjük és haladását gátolhatjuk, ha a bort pasteurözzük, mert a borban lévő mikroorganizmusok elpusztulnak, ha a bort csak rövid ideig is 70—75 C°-ra felmelegítjük. A pasteurözést pótolhatja némileg a kénezés. Ezen eljárások által azonban romlott boron már nem segíthetünk, csak akkor használnak, ha a betegség kezdetén, mikor a bor még alig szenvedett általa, alkalmazzuk.

Penészes, dohos, hordószaguvá lesz a bor, ha tisztátlan, penészes kádba vagy hordóba kerül a must vagy bor. *Faízű* lesz a bor, ha új, borbefogadásra kellőképen elő nem készített hordóba fejtik. *Záptojásszagú* lesz a bor, ha az erjedő mustba kén kerül (pl. az oidium elleni védekezés alkalmával), vagy ha a hordóba kén jut és új bort fejtenek rá. *Fekete törésű* lesz a bor, ha csersav van benne és aránylag sok vas kerül bele. *Idegen* ízű és szagú lesz a bor, ha idegen anyagokkal érintkezik, sőt akkor is, ha szagos anyagokkal egy helyiségben tartjuk. Palackokban

lévő borok penészes dugóktól penészízűek és szaguak lesznek.

Az asztali és pecsenyeborokon kívül vannak *csemege*-borok (tokaji borok, spanyol, olasz, görög borok); ezek vagy édesek, tehát többkevesebb cukortartalmuak, vagy igen erősek. Az édes csemegeborok utánzatainak tekinthetjük az északibb országokban déli országokból származó *mazsola felhasználásával készített édes borokat.* Az ú. n. *ürmösborokat* borból, befőzött musttal és fűszerekkel készítik. A *gyümölcs*-borokat almából, körtéből, ribizkéből stb. készítik. Borból készítik a *pezsgőt* és *habzó bort*, végre a borpárlatot vagy konyakot. Végre a borkészítés után visszamaradt törkölyből készítenek ú. n. *törkölybort* vagy *csigért, lőrét.* (Ennek készítésére és felhasználására bortörvényünkben igen szigorú előírások és rendelkezések vannak.)

A bor élvezete és hatása. A bor a legrégebben ismert és legbecsültebb szeszes ital. Élvezeténél mindenesetre az alkoholnak hatása érvényesül első sorban, de a többi alkatrésznek, cukornak, savaknak, csersavnak, illat- és zamatanyagoknak is nagy hatásuk van a szervezetre, úgy hogy a bornak tényleg egészen más hatása van az emberre, mint a pálinkának. A bor élvezete mindenekelőtt a képzelőtehetséget élénkíti, ezért bor élvezete után gyors a felfogás, élénk az eszmetársulás s a beszélőképesség fokozódik. Az érzéki szervek is könnyebben fogják fel a benyomásokat. Az izomerő növekedik, a hang teltebbé, erősebbé válik, fáradtság, bágyadtság eltünnek, vidámság és jóérzés keletkezik, mely bút, bánatot feledtet. (Moleschott.) A bíráló képesség azonban veszít élességéből. *Mérsékelt borivás* — egész fiatal gyermeket kivéve — mindenkinek csak használ lehet. Bizonyos betegségekben nagyon kitünő erősítő szer. *Túlságban* fogyasztva azonban a bor árt, gyomorrontást, részegséget, fáradtságot, álmosságot okoz. Folytonos részegeskedés pedig delirium tremensre is vezethet.

Már a legrégibb polgárosult népeknél a bornak nemcsak a vallási szertartásokban, hanem a polgári életben is, különösen ünnepi lakomákon nagy szerep jutott. A bibliában írva vagyon, hogy Isten Noénak vigasztalásul adta a bort. A régi görögöknek és rómaiaknak, egyiptomiaknak külön isteneik voltak a bor tiszteletére (Bacchus, Dionysius, Liber stb.). A legrégibb nép, melyről tudjuk, hogy bort készített, a főniciaiak voltak s ők terjesztették a szőllőmívelést és borkészítést a Földközi-tenger szigetein, ahonnan azután Spanyolországba, Franciaországba, Olaszországba terjedt. A Szerémségben, Pannoniában Probus római császár honosította meg a szőllőt és ekkor főkép Görögországból kerültek hozzánk szőllőfajok. Szt. István uralkodása alatt és után, a XI. sz.-ban már Olaszországból is kerültek ide vesszők.

Az Árpád-házi királyok alatt már Magyarországnak számos vidékén készítettek bort; különösebb hírben és becsben állott a szerémségi, szekszárdi, szentgyörgyhegyi, balatonvidéki, somlói, soproni, ruszti, budai, aradi szőllők bora. Az anjouházi királyok alatt is erősen terjedt hazánkban a szőllőmívelés és alattuk már a tokajhegyaljai borok mint kiválóak említtetnek. Világhírű azonban a tokaji bor csak a XV. sz.-ban lett és különösen 1560 óta, mióta aszuborokat készítettek. Később már nevezetesek lesznek más vidékek, Erdély, Ermellék, Ménes, Mátra vidéke, Tolna, Baranya, Pozsony borai is. Mérhetetlen csapás érte borgazdaságunkat a filloxera pusztítása által. Ezt a végzetteljes rovart először Pancsován állapították meg és míg az 1881—85. évek átlagos bortermése 4.563,000 hl. volt 84·8 millió K értékben, addig főképen e csapás következtében 1897. a bortermelés 1.131,000 hl. volt, 42·8 millió K értékben. Azóta a kormány és a tulajdonosok óriási áldozatkészsége folytán az elpusztult szőllők nagyrészt felújíttattak és sok új területet, különösen homokterületet szőllővel ültettek be, úgy, hogy most már több bort termelünk, mint a filloxeravész előtti időkben. Jelenleg legtöbb bort termelő országok: Franciaország, Olaszország és Spanyolország.

A főbb bortermő országokban az 1897—1909. években átlagban következő bormennyiségek termettek (Babo-Mach):

Franciaországban	51.836,283	hektoliter
Olaszországban	38.976,600	«
Spanyolországban	19.448,641	«
Algeriában	6.599,804	«
Ausztriában	4.560,640	«
Portugáliában	4.090,000	«
Magyar birodalomban	3.190,460	«
Oroszországban	2.682,000	«
Német birodalomban	2.622,205	«
Chileben	2.590,000	«
Romániában	2.154,770	«
Bulgáriában	1.969,000	«
Törökbirodalomban	1.850,000	«
Argentinában	1.439,000	«
Görögországban	1.432,500	«
Északamerikai Egyesült-Államokban	1.424,691	«
Svájcban	1.076,000	«

Bortermelő államok és szigetek még: Szerbia, Brazilia, Ausztrália, Tunisz, Fokföld, Korzika, Kanári, Madeira és Azori szigetek, Uruguay, Peru, Luxemburg, Mexikó, Bolivia és Perzsia.

Az 1895—1904. évi becslések szerint (Goldschmidt-Mainz) egy lakosra évenként a borfogyasztásból esik:

Franciaországban	126·0	liter
Görögországban	109·5	«
Bulgáriában	104·5	«
Olaszországban	99·0	«
Spanyolországban	95·0	«
Portugáliában	92·0	«
Svájcban	71·2	«
Romániában	51·6	«
Szerbiában	35·0	«
Törökországban	20·3	«
Ausztriában és Magyarországban együtt	15·9	«
Német birodalomban	6·2	«
Belgiumban	5·4	«
Oroszországban	3·3	«
Dániában	2·0	«
Hollandiában	2·0	«
Angliában	1·8	«
Északamerikai Egyesült-Államokban	1·4	«
Norvégiában	0·9	«
Svédországban	0·5	«

Magyarország borforgalmára vonatkozólag álljanak itt az 1908. évre vonatkozó következő adatok.

Magyarországba 1908. behoztak:

bormustot	14.225	q.-t	249,463	kor. értékben
bort, hordókban	418,220	«	10.815,879	« «
bort, palackokban	2,938	«	402,506	« «
pezsgő bort	3,268	«	1.042,492	« «
Összesen	438,681	«	12.510.340	« «

Magyarországból 1908. kivittek:

bormustot	190,144 q.-t	3.246,583 kor.	értékben
bort, hordókban	788,585 «	23.711,251 «	«
bort, palackokban	7,562 «	839,382 «	«
pezsgő bort	3,082 «	443,808 «	«
Összesen	989,373 «	28.240,973 «	«

Ha a kivitelből a behozatalt levonjuk, marad kiviteli többlet gyanánt 550,692 q. 15.730,643 K értékben, vagyis összes terméstünknek kb. $^1/_{15}$ része.

Összes forgalmunk majdnem teljesen csak Ausztriával bonyolódik le, mint azt a következő számok mutatják. 1908-ban bort hordókban behoztunk:

Ausztriából	415,148	q.-t
Boszniából	360	«
Olaszországból	1,849	«
Franciaországból	231	«
Spanyolországból	240	«
Görögországból	222	«
Egyéb országokból	170	«
Összesen	418,220	«

Vagyis a vámkülföldről 2712 q. bort hoztunk be. 1908-ban hordókban bort kivittünk:

Ausztriába	746,851	q.-t
Boszniába	15,465	«
Német birodalomba	21,539	«
Svájcba	1,079	«
Oroszországba	1,619	«
Északamerikai Egyesült-Államokba	1,167	«
Egyéb országokba	865	«
Összesen	788,588	«

Vámkülföldre tehát csak 26,269 q. bort vittünk ki, terménsünknek tehát 0·3%-át értékesíthetjük a vámkülföldön.

Bor. Árpád-kori magyar személynév, melyet a 108 nemzetség egyike is viselt s mint nemzetségnév a kara-kirgizeknél is megvan. Valószínű tehát, hogy a név török eredetű s jelentése a. m. szürke, fehéres. Árpád genealógiájában Hunor fia és Dama apja. — A Bor nemzetségből származott *Bánk bán* is (l. o.).

Bor, helység az egyiptomi Szudánban az é. sz. 6° 12′ alatt a Bahr ad Dzsebel (Nilus) balpartján; dinkák lakják. Azelőtt egy mudir és egyiptomi helyőrség lakott benne.

Bor, *Pieter*, németalföldi történetíró, szül. Utrechtben 1559., megh. Haarlemben 1635. Fő műve: Oorsprong, begin ende Vervolg der nederlandsche oorlogen, 37 könyvből áll, s az 1559—1692-ig terjedő történetet foglalja magában. (Legjobb kiadása 1679. jelent meg Amsterdamban, 4 kötet.)

Bór. Háromvegyértékű nem fémes (negativ) elem; kémiai jele B., atomsúlya = 11. A természetben szabad állapotban nem fordul elő, hanem csak a vegyületei, úgymint a bórsav (Toscanában), borax, boracit, borokalcit stb. Legelőször *Gay-Lussac* és *Thénard* állították elő amorf por alakjában, a vízmentes bórsavnak (B_2O_3) fémkáliummal vastégelyben történt hevítése útján, tőlük függetlenül pedig *Davy* elektrolizis útján állította elő. A bórt legegyszerűbben úgy állítják elő, hogy 10 súlyrész durva porrá tört bórtrioxidot (B_2O_3) 6 súlyr. nátriummal keverve izzó vastégelybe tesznek, és 4—5 súlyr. megolvasztott konyhasót öntvén rá, befödik. Rövid idő multán a megolvadt tömeget vasbottal fölkevervén, óvatosan sósavval megsavanyított vízbe öntik és a kivált bórt sósavas, majd tiszta vízzel jól kimossák és közönséges hőmérséken megszárítják. Az ily módon kapott bór zöldesbarna színű *alaktalan* (amorf) por, mely csak elektromos ívfény hőmérsékén olvasztható meg. Fajsúlya 2·45. Tiszta vízben csekély mértékben oldódik, de sókat v. savakat tartalmazó vízben oldhatatlan. Klórral, brómmal tűztünemény közben egyesül, úgyszintén az oxigénnel is, ha a levegőn hevítik. Magas hőmérséken a nitrogénnel bórnitrogénné egyesül. Salétromsav, koncentrált kénsav, úgyszintén a királyvíz bórtrioxiddá oxidálja, hasonlóképen a káliumhidroxid is. Érdekes, hogy az ily módon kapott bór a megolvasztott aluminiumban oldódik, de a kihüléskor kristályokban kiválik. *Kristályos* bórt előállíthatunk úgy is, hogy bórtrioxidot aluminiumfémmel széntengelyben összeolvasztunk, a kihült tömeget nátronlúggal kiforraljuk, amikor is a kristályos bór visszamarad. A körülményektől függően a bór vagy fémfényű, fekete lapocskákban, amelyek vékonyabb részeiken sötét vörös színben áttetszők, vagy majdnem színtelen és a négyszögű rendszerbe tartozó kristályokban kristályosodik. Ez utóbbi kristályos féleségeket fényük és nagy keménységük miatt *bórgyémántoknak* is nevezik. Fajsúlyuk 2.5—2·6; gyémántkeménységüek. A legerősebb savak is — kivéve a salétromsav — alig támadják meg; oxigénben hevítve csak felületükön változnak meg. Klórgázban való hevítéskor tűztünemények között bórkloriddá alakulnak. A kristályos bór e két félesége szén és aluminiumtartalmunak bizonyult. — A *geológiában* a bór és a *bórsav* egyike a petrogenetikai szempontból fontos *ásványképző elemeknek*, amelyek vulkáni kitörések gőzei és gázai közt kimutathatók.

Bora, *Katharina von*, Luther felesége, szül. 1499 jan. 29. Lippendorfban, régi, de szegény nemesi házból; születése helye azonban bizonytalan, megh. Torgauban 1552 dec. 20. Azt tartják, hogy anyja Haugwitz Anna volt. Kora ifjúságában a nimptscheni kolostorba (Grimma mellett) került, ahonnét Luther közbenjárásával 8 más apácával együtt 1523 ápr. 4. megszökvén, Reichenbach Fülöp városi írnok, utóbb polgármester házához került Wittenbergben. Luther 1525 jún. 13. nőül vette. Luther halála után (1546 febr. 19.) Wittenberget elhagyta. 1548-ban ismét visszatért oda, de 1552 nyarán a pestisjárvány miatt gyermekeivel együtt Torgauba ment, hol haláláig tartózkodott. V. ö. a Lutherről szóló monográfiákat, továbbá *Stein*, Kath. v. B. (1886, 3. kiad.); *Böhringer*, Käte, die Frau L.-s (1887); *Thoma*, Katharina v. B. (1900); E. *Kroker*, Katharina v. B. (1906).

Bóra, az isztriai és dalmát tengerparton a hegyekről lecsapó hideg, száraz szél, mely Triest, Fiume, Zengg vidékén mint ÉK. és ÉÉK.-i szél ismeretes. A Fekete-tenger partján Novorossziszk orosz kikötőben is megállapították a B. jelenlétét. Keletkezésének feltételei egyrészt, hogy hideg hegyvidék meleg tengerrel találkozzék, másrészt, hogy a légnyomás a szárazföldről a tenger felé erősen csökkenjen. Ha tehát Közép-Európában a légnyomás erősen emelkedik, v. az Adria délibb részén barométeres depresszió van, rendszerint

kitör a B. Alapjában a lerohanó levegő a B. esetében is épp úgy felmelegszik, mint a fön alkalmával, csakhogy a magaslatról oly alacsony hőmérséklettel indul el, hogy a tengerparton is még aránylag hidegen érkezik le. A téli évszakban fúj rövid, erős rohamokban (refoli), gyakran mp.-ként 50—60 m. sebességgel s oly erővel csap le a tengerre, hogy a porzó vízcseppek ködöt alkotnak a víz fölött (fumarea). A gyengébb bóraszelet *borino*-nak hívják.

Borabora *(Bolabola)*, a Társaság-szigetek (l. o.) egyike Taha és Tubuai közt.

Boracit, szabályos, tetraéderes hemiéderes *ásvány*, mely apró bennőtt kristályokban terem. Színtelen v. fehér, gyémántfényű, átlátszó. Kémiai összetétele: magnézium-borát-klorid. Mallard, Baumhauer és Klein kimutatták, hogy a kristályok rombos, két optikai tengelyű szubindividiumokból állanak. 265°-ra hevítve hirtelen izotrop lesz, lehülve megint kettős törésű lesz. Előfordul gipszbe és anhidritbe benőve Lüneburgnál (Németorsz.), karnallitban Stassfurt-, Leopoldshall- és Douglashallnál (u. o.). A stassfurti és más sótelepekben fejnagyságú gumók kevés másodlagos vízzel (Stassfurtit). Ha sok vizet vesz fel, akkor sugaras halmazzá alakul (Parizit).

Boradó, az a fogyasztási adó, melyet a borra vetnek ki, és pedig rendesen nemcsak szőlőből, hanem más gyümölcsből készült, sőt mesterséges borra is. Mivel a borivás nem életszükséglet, hanem inkább élvezet számba megy és bizonyos fokú jólétet tételez fel, emellett pedig a borfogyasztás bortermelő országokban elég jelentékeny: a B. teljesen jogosult s elég bő bevételt nyujtó eleme a fogyasztási adók rendszerének. Beszedésének módja különböző. Ahol nem terem szőlő, ott a bort egyszerüen vámmal adóztatják meg a határon. Ott, ahol az országban benn termelik a bort, megadóztatása nehéz, mert a bort számtalan kisgazda szőlleje szolgáltatja s a forgalomban sincs kevés helyre összepontosítva. A megadóztatás itt a termelőnél történhetik, esetleg a szőlőterület nagysága alapján — mi azonban nagyon egyenlőtlenül hat —, miért is célszerübb ennél a nyert s a pincében elhelyezett bor után vetni ki az adót, bár a bejelentések kötelezettsége s a készletek ellenőrzése sok terhet ró a termelőre, tov. a bor különböző értékének megfelelő arányos adóztatása is ilyképen el nem érhető. Történhetik a megadóztatás a bor elszállítása előtt, mikor is a szállítás bejelentendő s a pénzügyi közegek az indulásra kész bor után vetik ki és szedik be az adót; v. a szállítás végén, a pincébe való helyezéskor, mikor is a vevő fizeti meg az adót. A fogyasztás időpontjához legközelebb jár a megadóztatás akkor, ha a kicsinyben elárusítás és kimérés után fizetendő a B., mely esetben azonban ép a nagyobb fogyasztó, a jobbmódú osztály kerüli ki a megadóztatást, valamint felszabadul alóla a termelő házi fogyasztása is. Nem lesz általános a B. akkor, ha a megadóztatás csak bizonyos helyekre, az ú. n. zárt helyekre való bevitelnél, tehát kapuadó (l. o.) alakjában történik. Szokásos a B.-nál a megváltás, akár az egyes adókötelesekre, akár községeknek részéről; a bérbeadás v. a községre rátalás szintén egyik módja a B. biztosításának. A B. különös helyettesítőjét, esetleg pótlékát képezik a kimérési v. elárusítási engedélyek után egyszer s mindenkorra v. évenkint visszatérőleg fizetett illetékek.

Hazánkban a B.-t az abszolut korszakban az 1850 szept. 20. nyilt parancs hozta be. Kezdetben csak a 2000 lakoson felüli községekre szorítkozott, de már 1859. általánosították. Az alkotmány helyreállítása után a B. több módosításon ment keresztül; az italmérési jövedék behozatala alkalmával a bor kimérése és kismértékben elárusítása is további ú. n. italmérési adó alá vettetett. E kétféle adót az 1893 jan. 1. életbelépett 1892. XV. t.-c. boritaladó néven egyesítette. A jelenleg érvényben álló jog szerint (1887. XLVII., 1892. XV., 1896. XXVI. és 1899. VI. t.-c.-ek) *a B.-t fizetni tartoznak:* a szőllősgazdák, a borral nagyban kereskedők, továbbá a vendéglősök, korcsmárosok s általában mindazok, akik 56 l.-nél kisebb mértékben adnak el bort s végre mindenki, ki a beszedési körbe akár saját szükségletére, akár eladás céljából hozta be a B. tárgyát. *A B. tárgyai:* a bor, a bormust, szőllőcefre, gyümölcsbor és azonkívül — de csakis Budapesten — a borseprő. *A B. tarifája* a községek népessége szerint különbözőképen van megállapítva: a boré 12 K 92 f. és 8 K. 70 f. közt, a bormusté 9 K 70 f. és 6 K 52 f. közt váltakozik stb., a szőllősgazdákra kedvezményes tételek vannak. *A B. beszedése* zárt városokban a fogyasztási adóvonalon a bevitelkor történik. Nyilt helyeken a pénzügyi hatóság első sorban a B.-nak a községek által való megváltását s ha ez nem sikerül, bérbeadását köteles megkisérelni s ha mindez nem vezet a kinyomozott fogyasztás kellő megadóztatására, rátalja a községre a B.-t, mikor is az köteles a megállapított összeget beszedni és beszolgáltatni. Végső esetben kincstári kezelés alkalmaztatik. Zárt helyek a B. szempontjából Budapest, Pozsony, Zágráb. Minden más község vagy város nyilt helység. A B.-ból befolyt jövedelem 1908. 21.748,890 K volt.

Bórafalak. A m. kir. államvasutak fiumei vonalán, Lič és Buccari állomások között helyenként a töltéseken a vágány mentén termés kőfalakat építettek a bóraszélnek kitett oldalon, hogy a vonatok kocsijai felborítás ellen védve legyenek, amire két ízben is volt eset a B. építése előtt. A falak a töltés koronája felett 2·70 méter magasak, fent 0·50, alul 1·04 m. szélesek és vakolatba rakott terméskőből épültek Alapjuk száraz terméskőfalazat.

Borág (növ.), a szőllőfürtnek költőies neve.

Borágó (növ.), l. *Borrago.*

Borák *(Al-borák*, arab, a. m. *fénylő, ragyogó)*, a mohamedán monda szerint gyorsröptü szárnyas paripa, melynek hátán tette meg Mohamed éjjeli útját (mi'rádzs) Mekkából a jeruzsálemi szentélybe és innen a hét egekbe szállását, ahol az őt megelőzött prófétákkal találkozott. Némely muszlim teológus ezt az éjjeli utazást és égbeszállást (melynek alapja a Korán 17. fejezetének 1. verse) csakis Mohamed álomlátásának magyarázza.

Boralja a. m. borseprő, borüledék. A fejtés alatt levő bornak a hordó v. palack fenekén maradó zavaros része.

Borani, galla néger törzs, l. *Bvorana.*

Boranok, germán néptörzs, eredetileg a Visztula forrásainál. Hatalomra jutva, a gótok, urugundok és karpok tarsaságában sokszor betört a római birodalomba. 253—255 Kr. u. hadjáratukban Trapezunt vidékét pusztították. Egyes írók a *buri* törzzsel (l. o.) egynek veszik, de ez felettébb kétséges.

Borás (ejtsd: borósz), város Elfsborg svédországi tartományban (län), a Viskaå balpartján, vasút mellett, 15,215 lak.; pamut-, vászonszövéssel és fehérítőkkel; ásványvízforrással.

Borassus *L., borpálma* (növ.), a pálmák génusza, melynek egyetlen faja a *B. flabelliformis* L. Senegambiától a két Indiáig és a Szunda-szigetekig részint vadon, részint kultiváltan el van terjedve. Óriási fa, gyűrűsen izelt, belül fekete, keményfáju törzzsel, tüskés nyél végén álló legyezőalakú levelekkel. Törzse kúpalakuan 30 m.-re is felnyúlik, átmérője a tövén 60, a levélkorona alatt már csak 30 cm. Levele 3 m. hosszú. Indiai neve *palmyra*, afrikai változata a var. *aethiopum*, a *delebpálma*. Kétféle virága különkülön növényen, 12—15. esztendejében jelentkezik; egyszerre 20—30 gyümölcsöt érlel; ez gyermekfej-nagyságú; taplós, azután leves husában három csonthéjas magva van. Mind a gyümölcse, mind a magva, akár éretlenül, akár éretten, még hozzá nyersen is, vagy különféleképen elkészítve jóizű étel és sok millió ember tápláléka. De a növény egyéb része is ételt vagy italt nyujt. Palántáját főzelékül eszik v. aszalás után összedarálják és kiszitálják; a szingalézek így nyerik darájukat. A felnőtt B. gyökerének keményítő tartalmából készül a valódi *szágó*. Himtorzsája fejletlen végének levagdalt darabkáit kisajtolják, v. a törzsét magát megsebzik, hogy levét *toddi* v. *pálmabor* nevű itallá erjeszthessék, v. azonnal barna cukorrá *(lontáruscukor)* sűríthessék. A torzsa burokleveléneк rostjait megfonják, flatal fehéres levelére pedig írnak. Ilyen B. levelein irott, több régi hindú könyvet őriznek, melyeknek egyike a B. dicsőségét megénekelve 801-féle használatát sorolja el. Szép fekete, kőkemény fáját az asztalos és esztergályos dolgozza fel s azonkívül igen tartós építőfa.

Borászat, a bor előállításának, kezelésének tudományos alapon való gyakorlása. *Borász*, aki a bor képződését és kezelését ismeri, vele tudományosan foglalkozik.

Borászati kormánybiztos, a borászati ügyek ellátására, főképen a filloxera és más szőllőbetegségek ellensúlyozására, kiirtására és az új szőllőtelepítésre tett intézkedések és az alkalmazott szakerők főfelügyeletére kiküldött kormányközeg.

Borászati Lapok. A legrégibb magyar szőllő- és borgazdasági lap. 1869 jún. 1. indult meg, akkor «Borászati füzetek» címmel mint havi folyóirat Entz Ferenc dr., a budai volt vincellériskola első igazgatójának szerkesztésében. 1887-ben lett hetilap s ugyanekkor lett címe «B». Entz után szerkesztői voltak Molnár István, Ordódy Lajos, Engelbrecht Károly, Baross Károly s legújabban Drucker Jenő dr. A Magyar szőllősgazdák országos egyesületének hivatalos közlönye.

Borátok, ásványtani szempontból a termés állapotban található bórsavas sók. Kevéssé elterjedt ásványok. L. *Bórsavsók.*

Borax *(Tinkal, Tinkana, Swaga, Pounxa, Nátriumtetraborát, Prizmás B., Nátriumpiroborát)*, $Na_2B_4O_7 10H_2O$. E közönségesen B.-nak nevezett só a borátok legfontosabbja. Előfordul a nátronsalétrom földek szélein, Peruban és Boliviában és oldott állapotban több indiai, tibeti kinai és perzsiai tó vizében; különösen nagy mennyiségben a B. Lake (Kalifornia) és Pyramid Lake (Nevada) vizében, melynek vize literenként 3·96 gr. B.-ot tartalmaz. Ezen vizekből természetes elpárologtatás által (nap heve) kikristályosodó B.-t, mely kissé sárgás vagy zöldes színü, kevés földes anyagot tartalmaz és zsíros bevonattal bir, nevezik a kereskedelemben Tinkalnak (Tinkana, Swaga, Pounxa). Ezt a nyers B.-ot régebben Európában raffinálták, még pedig ezt a műveletet először a velenceiek végezték és ezért velencei B.-nak is nevezték. A nyers B.-ot többféleképen szokták tisztitani, legáltalánosabban használatban volt az az eljárás, hogy kevés mésztejjel keverték, hogy a zsíros részt eltávolítsák és azután meleg vízben oldották, szürték és a tiszta folyadékból kikristályosították a B.-ot. Kaliforniában a B.- tartalmú iszapot szárítják, azután kilúgozzák és az oldatból a B.-ot kikristályosítják (Nevada B.). Nagy mennyiségü B.-ot készítenek a Toscanában nagy mennyiségben előforduló bórsavból és a különböző helyeken előforduló boronátrokalcitból. Bórsavból nagyon egyszerü a B. készítése, mert egyszerüen a bórsavat forró szódaoldatba öntjük, amíg az közömbösítve lesz és azután az oldatból a B.-ot kikristályosítjuk. Az így nyert B.-ot gyakran újból feloldják és nagy kristályokat készítenek. Németország B.-szükségletének nagy részét Hamburgban boronátrokalcitból ($Na.CaB_5O_9+8H_2O$) állítják elő olyképen, hogy a finoman megőrölt ásványt kalcinált szódával és kettős szénsavas nátriummal főzik, a lúgot szürőprésen megszürik és az oldatból a B.-ot kikristályosítják. Az így nyert ú. n. nyers B.-ot újbóli kristályosításnak vetik alá.

A természetes B.-kristályok 47% kristályvizet tartalmaznak, nem teljesen tiszták, de sokkal keményebbek és erősebbek, mint a mesterséges B.-kristályok. A melegítésnél a természetes B.-kristály szépen megolvad, a mesterséges B.-kristály szétpattog. A mesterséges B.-ot eddig kizárólag toscanai bórsavból készítették, csak újabban kezdik a boronátrokalcitot felhasználni B.-gyártásra.

A kristályvíztartalom és kristályforma szerint megkülönböztetünk prizmás B.-ot 10 molekula kristályvízzel, ide tartozik a természetes B. is és oktaéderes B., mely 5 molekula kristályvizet tartalmaz. Prizmás B. $Na_2B_4O_7+10H_2O$ tartalmaz 36·6% bórsavat; 16·2% nátriumoxidot és 47·2% kristályvizet. Színtelen átlátszó kristály, melynek fajsúlya 1·75, levegőn csak felületileg málik el, vízben és nedves levegőn átlátszó marad és már gyenge hevítésnél szétpattog.

100 gr. víz

0°	10°	20°	30°	40°	60°	80°	100° C
2·83	4·65	7·83	11·90	17·90	40·43	76·20	201·43

gr. B.-t képes feloldani.

Alkoholban teljesen oldhatatlan, vizes oldata édeskésen alkálikus ízű, lúgos kémhatású és nagyobb higítás mellett úgy viselkedik, mint a marónátron oldata, kicsapja a fémhidroxidokat és szalmiákból ammoniát fejleszt. Hevítéskor, nagy hólyagok keletkezése közben, a B. megolvad és kihülés után szivacsos, pelyhes, víztelen, égetett (kalcinált) B. keletkezik; magasabb hőmérsékleten nyúlós és színtelen lesz és kihülés után színtelen kemény üveget, az ú. n. B.-üveget képezi. Ennek olvadt állapotban az a tulajdonsága van, hogy számos fémoxidot képes feloldani, minek következtében különböző színüvé válik. Ezen tulajdonságát felhasználjuk a minőleges kémiai elemzésnél, hogy az egyes fémek nagyon kis mennyiségét kimutathassuk, ez az ú.n. B.-gyöngyreakció. A B.-üveg a levegőn vizet vesz fel és átlátszatlanná válik.

Az oktaéderes B. 5 molekula kristályvizet tartalmaz (kéreg-B., ékszerész-B., kalcinált B., megolvasztott B. néven kerül a kereskedelembe). Rendesen prizmás B.-ból készítik olyképen, hogy forró vízben való oldás által tömény oldatot készítenek, melynek a fajsúlya 1·26 és ezen oldatot 70—56° C. között kristályosításnak vetik alá. A kristályok nagyon erősen összenőnek és kemény, csengő lemezt képeznek. 30·64% kristályvizet tartalmaz és a kristályai keményebbek, mint a prizmatikus B.-é. Fajsúlya 1·81 és a hevítéskor nem pattogzik szét, mint a prizmatikus B. Vízben vagy nedves levegőn átlátszatlanná lesz és átalakul prizmás B.-á.

A B.-t a forrasztócső-elemzésnél kémszernek használják; fontos szerepe van a különböző forrasztásoknál és a vas hegesztésénél, mert a forrasztásnál keletkező fémoxidokat oldja és megvédi a fémek felületi oxidációját, amiáltal lehetővé válik a két fémfelületnek tökéletes összeforrasztása. Használják tiszta bórsav és különféle borátok előállítására, továbbá flint-, strass- és tükörüveg készítésére; üveg- és porcellánfestékek előállítására, finomabb agyagárúk, máz előállítására és némely agyagárú-massza alkotó része gyanánt. Az arany-forrasztáshoz is használják és régebben ezért Chrysokollá-nak nevezték. Bórsav és kálium vagy nátriumsalétrom megolvasztott keveréke még jobb ömlesztő anyag, mint a B. Használják ezeken kívül a B.-ot a rézolvasztásnál Dél-Amerikában (Quemason), a selyem hártyájának az eltávolítására, a festékiparban színnyomásra és ásványi pácok lekötésére, bizonyos vízben oldhatatlan festékek oldására, mint pótlóanyagot a tehéntrágyafürdőkhöz, a kelmefestésnél és szennyes ruha tisztítására. Sellak B.-szal vízben oldva firniszt, kazeinnel pedig sűrű konzisztenciájú folyadékot szolgáltat, mely kitünő ragasztóanyag. Használják a B.-ot a kályhák összeillesztésénél, hogy az agyagnak nagyobb tartóssága legyen, molyok ellen (Blatta orientalis), mint rothadást gátló anyagot, mint gyógyszert, külsőleg szemvíznek, belsőleg pedig vesebajoknál húgykövek képződése ellen, kozmetikus célokra, hajtisztításra és rózsamézzel keverve gombák elleni szerül.

B.-borkő $C_4H_4O_6BOK$ úgy készül, hogy 2 s. r. B., 5 s. r. borkő és 15 s. r. vízből álló oldatot bepárologtatunk; fehér, higroszkópikus, könnyen oldódó por, melyet hashajtószernek használnak.

A B. név már az alchemistáknál is előfordul, csakhogy sokáig különböző sók és készítmények megjelölésére, melyeket az arany forrasztására használtak. Basilius Valentinus a XV. sz.-ban megemlíti a velencei B.-ot és Libavius 1595. annak az előállítását Tinkalból. 1702-ben Homberg felfedezte a bórsavat, 1747. Baron kimutatta, hogy a B. nátriumból és bórsavból áll. 1818-ban Franciaországban kezdték a B.-ot bórsavból előállítani.

Boraxgyöngy, l. *Borax.*

Boraxmész, l. *Ulexit.*

Boraxsav a. m. bórsav (l. o.).

Boraxtavak (geol.), az olyan álló belvizek, amelyekben NaCl és más sókon kívül még $Na_2B_4O_7$ (borax-tinkal) is foglaltatik. Ilyenek vannak főleg Nyugat-Tibetben, Kaliforniában és Nevadában.

Borax-tó, sekély tó Kalifornia amerikai állam Lake countyjában, kb. 1 km² területtel; fölös vize a Clear Lakebe ömlik; fenekén borax-kristályokat találni; közelében meleg (50°) források fakadnak.

Boraxüveg, l. *Borax.*

Borb., növénynevek mellett *Borbás* Vince (l. o.) nevének a rövidítése.

Borbála, szent és vértanu; Maximinus Daja alatt Nikomédiában szenvedett vértanuhalált (306). Védőszentje a bányászoknak, erősségeknek, tüzérségnek stb. és segítségül hívták zivatarban, tűzben és a halál órájában. A képzőművészetekben három ablakkal ellátott toronnyal, ágyúcsővel, pálmával v. szentségtartóval kezében van megörökítve. Legremekebb képe Velencében, a Santa Maria Formosa templom egyik oltára felett van, Palma Vecchiótól. Francia hadihajókon képe a lőporos kamarák felett van, miért is azokat még ma is Sainte-Barbe-nak nevezik. Ünnepe dec. 4.

Borbála, 1. lengyel királyné, Szapolyai István nádor és neje, Hedvig tescheni hercegnő leánya; 1512 febr. 8. ment nőül Zsigmond lengyel királyhoz, megh. 1515 okt. 2. Krakóban van eltemetve. Két leánya volt; Hedvig, aki 1513 márc. 5. született s később Joakim brandenburgi választófejedelem felesége lett, s Anna, aki 1515 júl. 2. szül. 2. *B.*, magyar királyné, l. *Cillei.*

Borbála (azelőtt *Bárbura)*, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, 406 oláh lak., u. p. Marossolymos, u. t. Boicza.

Borbálafű (növ.), l. *Barbarea.*

Borbánd, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 1262 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Gyulafehérvár.

Borbás, Kecskeméthez tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, (1900) 553 lak.

Borbás *Vince*, botanikus, szül. Ipolylitke palócz községben 1844 júl. 29., megh. 1905 júl. 17. Kolozsváron. Már mint egri tanuló az országnak nagyobb részét bejutazta. 1874—75-ig Európa nevezetesebb botanikai intézeteit tanulmányozta. 1880 őszén a budapesti egyetem magántanárrá habilitálta a növényföldrajzból és az edényes növények rendszertanából. 1898-ban a budapesti egyetemen címz. rendkívüli, 1902. a kolozsvári egyetemen a növényrendszertan ny. rendes tanára és 1903. a növénykert igazgatója lett. 1870—1905-ig 874 köz-

leménye jelent meg magyar, latin v. német nyelven. Fontosabbak a következők: I. Monográfiai munkák: *Magyarország vadon termő rózsáinak monographiája* (a M. Tud. Akadémia Mathem. és Természettudományi Közleményeiben 1880, latin nyelven; *Adatok a sárga virágu szegfüvek és rokonaik systematicai ismeretéhez* (u. o. 1876); egész terjedelmében megjelent németül is (Berlinben 1877); *A hazai Epilobiumok* (Értekezések a Term. tudományok köréből 1879; *A hazai Roripák* (u. o. mind a kettő latinul 1879); *Az Aquilegiák rendszere és földrajzi elterjedése* (u. o. 1882); *Inulae Hungaricae* (Botanische Jahrbücherben (1887); *Magyarország és Közép-Európa kakukfüveinek ismertetése* (Akad. Közl. 1890); *Magyarország meg a Balkán juharfái* (Természetrajzi Füz. 1891); *Hazánk meg a Balkán Hesperisei* (Magy. Botan. Lapok 1902). II. Flórák és növényföldrajzi munkák: *Jelentés az 1873. évben Bánság területén tett növénytani kutatásokról* (Matem. Természettud. Közl. 1874); *Arbe és Veglia szigetek nyári flórája* (u. o. 1877); *Békés vármegye flórája* (1881); *Budapestnek és környékének növényzete* (Budapest 1879); *Temesmegye vegetatiója* (Temesvár 1884); *Vas vármegye növényföldrajza és flórája* (1887—88); *A magyar homokpuszták növényvilága meg a homok-kötés* (Budapest 1886); *Magyarország természetes flórájának tagosodása* (Magy. orv. és term.-vizsg. vándorgy. 1897); *A Balaton flórája* (A Balaton tud. tanulm. eredményei, 2. köt., 2. rész, 2. szak.); *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete* (Budapest 1900). A hazai szárított növényeknek nagy számban való szétküldésével is jelentékenyen hozzájárult a hazai flóra ismertetéséhez s igen nagy herbáriumra tett szert, mely jelenleg özvegye birtokában van. Nevét több növény viseli. V. ö. *Szinnyei*, Magy. Irók I.; Österr. Botan. Zeitschr. 1881 (Knapptól); Magyar Botanikai Lapok 1905, B. műveinek felsorolásával (Degentől); Növényt. Közlemények 1906 (Thaisztól).

Borbátviz *(Rinberbát)*, kisk. Hunyad vármegye puji j.-ban, (1910) 382 oláh és magyar lak.; sok nemes család innen ered. B.-ről a Pelága havasra (2506 m.), a Retyezát legmagasabb csúcsára s 3 tengerszemhez szoktak kirándulni.

Borbeck, közs. Düsseldorf porosz kerület Essen j.-ban, vasút mellett, (1910) 71,127 lak., nagykiterjedésű kőszénbányákkal, vasöntökkel, gépgyártással, cinktermeléssel, sör- és szeszgyártással.

Borbély. *Tonsores* néven már a régi rómaiak, *nureisok* néven a régi görögök ismertek B.-okat; régidőtől fogva a kirurgia több nemével is foglalkoztak, nevezetesen köpölyözéssel, érvágással, tyúkszemvágással, foghúzással stb. A mesterség nem nagy tekintélynek örülhetett, mert a céhbe nem fogadták be a B.-okat; csak 1406. nyertek Venceltől szabadalmat, de ezt is csak 1548. kezdték élvezni, amikor az augsburgi törvényhozás őket szabadokká tette. Ez időtől fogva fejlődött a mesterség, de az újabb ipartörvénykezés a kirurgiai műtéteket egészen elválasztotta a B.-ságtól. A céhkorszak idejében a B.-oknak is nevezetes szokásaik s érdekes diplomáik voltak. Az 1884. évi magyar ipartörvény a B.- és fodrászipart (l. *Fodrász)* a képesített mesterségek közé sorozta s így a B.-ok és fodrászok ipartestületi kötelékbe, vagyis a rendes iparszervezetbe tartoznak.

Borbély, 1. *Lajos*, szül. Csókán, Torontál vm., 1843 dec. 1. A bánya-akadémiai tanulmányokat a selmeczi és přibrami (Csehország) bánya-akadémiákon végezte. 1867-ben a pénzügyminisztérium bányászati osztályában hivataloskodott rövid ideig, azután az újonnan épített diósgyőri vas- és acélgyárnál nyerte gyakorlati kiképzését. 1870-ben külföldi acél- és vasgyárakban bővítette ki ismereteit, Ausztria és Németország egyes ipari centrumaiban. 1872-ben hazánkba visszatérve a salgótarjáni vasfinomító társulatnál kezdetben üzemvezető gyári mérnök, 1873-tól a gyár műszaki igazgatója lett. 1881-ben a rimamurányi és salgó-tarjáni vasművek egyesülése által létesült részvénytársulat összes ipartelepeinek műszaki vezérigazgatójává tette, megbízván őt a társulati ipartelepek korszerű átalakításával és újjászervezésével. Országgyűlési képviselővé történt megválasztása után 1910 júl. havában az aktiv szolgálattól visszavonult, de mint a társulati igazgatóság delegált tagja főfelügyeletét ezentúl is gyakorolja a műszaki vezetés körül.

2. *B. Sándor*, pedagógus és nyelvész, szül. Aranyosrákoson 1866. Tanulmányait Tordán, Zilahon és Budapesten végezte. Előbb a tordai algimnáziumnak, aztán a siketnémák váczi intézetének tanára lett. 1897-ben a siketnémák budapesti állami, s 1899. a siketnémák váczi intézetének igazgatójává nevezték ki. Ez állásban és mint a gyógypedagógiai intézetek országos szaktanácsának előadója (1898—1904-ig) élénk tevékenységet fejtett ki a gyógypedagógiai oktatásügy általánosítása, újabb intézetek létesítése, a meglevő intézetek továbbfejlesztése és a szakoktatás tökéletesítése érdekében. Elkészítette a hazai siketnéma-intézetek egységes tantervét és megszerezte az intézet részére az intézet alapítójának, Cházár Andrásnak, 3000 kötetes könyvtárát. Nagy irodalmi munkásságot fejt ki. Irt tankönyveket, szerkeszti a Siketnémák Közlönyét, a Siketnémák Képes Lapját; számos szakcikke jelent meg a Kalauzban, a Magyar Gyógypaedagógiában, a Gyógypedagógiai Szemlében és a Magyar Siketnéma-Oktatásban.

Borberek, l. *Alvincz* és *Radnaborberek*.

Borbetegségek, l. *Bor*.

Borbetomagus, l. *Worms*.

Borbolya (növ.), l. *Berberis*.

Borbolya, kisk. Sopron vm. nagymartoni j.-ban, (1910) 820 német és magyar lak.; u. p. és u. t. Nagymarton. Az itteni téglavetőben feltárt miocénkori üledékből nagyérdekű emlősállatok követei kerültek elő, így egy Mesocetus Hungaricus (ősbálna) és egy ősvilági gazella stb.

Borbolyafélék (növ.), l. *Berberidaceae*.

Borbonia *L.* (növ.), a Papilionatae (Pillangós virágúak) génusza, melynek 13 délafrikai faja van. Valamennyit mint kedves külsejü, örökzöld cserjét hideházakban termesztik. Említendők: *B. barbata* Lamk. sárga virágokkal, *B. cordata* L. sárga, bársonyos virágokkal, *B. crenata* L. sárga virágokkal, *B. lanceolata* L. sárga, bársonyos virágokkal, *B. ruscifolia* Sims. sárga virágokkal.

Borbori (növ.), l. *Cananga.*

Borboriánusok v. *borboriták* (piszokemberek), gúnynév, mellyel a középkori egyház a gnosztikus szektákat szennyes, fajtalan szokásaik miatt csúfolta. A XVI. sz.-ban egy hollandiai anabaptista szekta gúnyneve.

Borborygmus (gör.-lat.), l. *Korgás.*

Borčec, község Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1900) 856 horvát-szerb lak., u. p. Stenjevec, u. t. Zágráb.

Borchardt, 1. *Georg* (iróí neve *Georg Hermann*), német műtörténész, szül. 1871 okt. 7. Berlinben, hol filozófiai és művészettörténeti tanulmányait végezte, mire Németország képtárait tanulmányozta. Főbb művei: Die deutsche Karikatur im XIX. Jahrhundert (1901); Wilhelm Busch (1902); Skizzen und Silhouetten (1902); Max Liebermann (1904). Nagy tetszést arattak elbeszélései: Modelle (1897); Die Zukunftsfrohen (1898); Aus dem letzten Hause (1900) és regényei: Spielkinder (1896); Jettchen Gebert (1907, 22. kiad. 1908) és folytatása: Henriette Jakoby (1908, 20. kiad.), mely utóbbi kettőben a 40-es évek zsidó életét fényes jellemzéssel rajzolja.

2. *B., Karl Wilhelm*, német matematikus, szül. Berlinben 1817 febr. 22., megh. szülővárosa közelében, Rüdersdorfban 1880 jún. 27. 1839—1843-ig Königsbergben tanult. Azután egy ideig Berlinben önálló kutatásokkal foglalkozott. 1846—1847 telét Párisban töltötte. 1848. a berlini egyetemen habilitálták. 1856-ban u. o. az akadémia tagja, majd pedig a Crelle-től alapított matematikai Journal szerkesztője lett. Műveit *Hettner* adta ki, Berlin 1888. Ezek a hiperelliptikus függvények elméletére, az eliminációra és lánctörtkifejtésre, a szélső értékek meghatározására és más fontos matematikai feladatokra vonatkoznak.

Borchgrave, *Emile de*, báró, belga diplomata és történetíró, szül. 1837., pályáját Belgrádban kezdte és 1884—91-ig Konstantinápolyban folytatta, 1891—1908-ig pedig Bécsben működött mint követ és egyúttal mint a diplomáciai kar doyen-je. A keleti kérdést alaposan ismeri és egyáltalában sokoldalú képzettségű, rendkívül művelt férfiú. Főbb munkái: La Serbie administrative, économique et commerciale (1890); Croquis d'Orient. Patras et l'Achaie (1908, I. köt.). Ifjúkori két művében a belga tartományok és Németország közötti viszonyt és a XI—XIII. sz.-ban a belgák (flandrok) által alapított gyarmatok történetét írta meg. E könyv címe: Essai historique sur les colonies Belges, qui s'établirent en Hongrie (1871). V. ö. Századok (1872).

Borchgrevink, *Carsten Egeberg*, sarkvidéki utazó, szül. Krisztiániában 1864. Dél-Ausztráliában dolgozott mint mérnök, 1894. bálnahalászó hajón matrózként járta meg a D.-i sarkvidéket. Hazatérve, rávette Newnes angol kiadót hogy expedíciója költségeit fedözze, s Jansen kapitánnyal, Evans és Hansen természettudósokkal 1898 dec. útnak indult a Southern Cross nevű hajón. 1899 febr. az Adare-fokig jutott, ahol elsőül tette lábát az Antarktisz szárazföldjére. Itt töltötték a telet, s 1900. tértek haza, éppen csak Hansen hiján, aki meghalt. B. a déli szélesség 78° 50′ érte el.. Ezen útjában megállapította a déli mágnessark akkori helyzetét, majd visszatért New-Zealandba. 1903 nov. 16. Budapesten felolvasást tartott utazásáról. Munkája: First on the Antarctic Continent. Being an account of the British Antarctic Expedition 1898—1900 (London 1901); Das Festland am Südpol, Die Expedition zum Südpolarland in den Jahren 1898—1900 (Breslau 1904).

Borcsa, nagyk. Torontál vm. pancsovai j.-ban, (1910) 1528 szerb lak., u. p. Zimony, u. t. Pancsova.

Borcsalini kerület, a Kurnak Borcsala nevű mellékfolyójáról elnevezett kerület Tiflisz orosz-transzkaukázusi kormányzóságban, 6758 km² területtel, (1897) 125,224 lak. (34,123 örmény, 33,382 tatár, 17,815 görög, 5948 orosz, 3864 georgiai, 1471 német). A Kis-Kaukázus nyulványai több alföldet zárnak körül, köztük a *borcsalinit*, melyen sok gabona, dohány és gyapot terem. Főhelye Bolsije Sulaveri.

Borcsány, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 205 tót és német lak., u. p. Sissó, u. t. Ribény.

Borcsap. A bornak a hordóból való leeresztésére szolgáló, rendesen sárgarézből, néha ezüstözött fémből vagy fából készült eszköz, mely a hordó fenekében levő ú. n. csaplyukba illik.

Borcseber v. *borcsöbör*, fából készült bormérték, a bornak a pincében való töltögetésére stb. használt dézsa, sajtár.

Borcsicz, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 231 tót lak., u. p. és u. t. Nemsó.

Borczfalu, kisk. Turócz vm. mosóczniói j.-ban, (1910) 152 tót lak., u. p. Ivánkafalu, u. t. Mosócz.

Bord, kisk. Kis-Küküllő vm. radnóti j.-ban, (1910) 636 oláh lak., u. p. és u. t. Radnót.

Borda. 1. *B. (costa)*, csontléc, melynek egyik vége szilárdan, v. izület révén egyesül a gerincoszloppal, másik vége szabad, vagy több B. végével együtt a szegycsonttal függ össze. Összehasonlító anatómiai alapon mint a csigolyának függelékét, oldalnyujtványát (processus costarius, vagy pleurapophysis) foghatjuk fel, l. *Csigolya.* Testüregek körülfogására szolgál, továbbá farokkal biró állatoknál a caudalis v. farkcsatornát képezi. Míg a farkban lévő B.-k szilárdan vannak a csigolyákhoz rögzítve, addig a mellkast képező, továbbá többé-kevésbbé a nyakon levő B.-k is izületek útján vannak a csigolyatesthez és a csigolyák harántnyujtványához rögzítve.

A B. száma igen változó az egyes állatfajok szerint. Teljesen hiányozhatnak, mint pl. békánál, míg pl. a madaraknál, hüllőknél még a nyakon is találhatók.

Az emberben a B.-k száma mindegyik oldalon többnyire 12. Az emlős állatok közül csak kevésnek van kevesebb B.-ja, mint az embernek (így némely bőregérnek), a legtöbbnél több van, pl. a lónál 18, az elefántnál 19—20, a lajhárnál 23-at találunk. Embernél a 12. B. néha az egyik v. mindkét oldalon is hiányzik, másrészt a felső ágyék- v. alsó nyakcsigolyákon is találunk ilyeneket (számfeletti B.), ezek változó hosszuságuak lehetnek; egy ágyék-bordapár az embernél nem tartozik a ritkaságok közé. Mind e viszonyok arra engednek következtetni, hogy az őskori embernél nagyobb volt a bordák száma, mint most, s valószinű, hogy

a jelenlegi legfelső és legalsó is kihaló félben van. A B. legnagyobb része csontból, elülső kisebb része porcogóból áll. Emberben csak a 7 felső B. éri el a szegycsontot (costae verae, valódi B.-k),

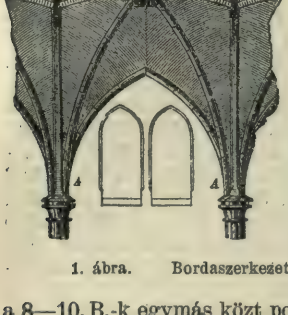

1. ábra. Bordaszerkezet.

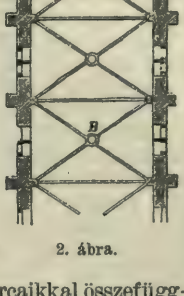

2. ábra.

a 8—10. B.-k egymás közt porcaikkal összefüggnek (costae spuriae, ál-B.-k), végül a 11 és 12. B. szabadon végződik (costa fluctuantes, reptilő B.-k). A B. középső abroncsalakú részét testnek (corpus c.), hátsó duzzadt végét fejecskének (capitulum c.), a kettő között levő karcsubb darabot nyaknak (collum c.) nevezik; az utóbbi mellett a külső felszinen gumócska van (tuberculum c.). A B.-ív felső széle tompa, az alsó éles s mellette a belső felszinen barázda (sulcus c.) van a B. között levő erek és ideg befekvésére. A B.-test belsejében szivacsos csontbél van, melyet kivül vékony tömött kéregréteg fed. A B.-fejecske a háti csigolyák testével oldalfelé, a gumócska azoknak harántnyujtványával izesül s az utóbbiakhoz a törzs nyaka szalagok útján van erősítve; a valódi B. porcainak elülső végét a mellcsonttal izesülés és szalagok tartják össze. A B.-k nem egyforma hosszuak és nem egyforma hajlatuak; a hosszabbaknak a háti részén egy erősebb hajlatuk van (angulus c.); hosszuságuk az 1—7—8-ig gyarapszik, a 9-diktől kezdve fogy, leghosszabbak a 6—8-dik. Az első B. megismerhető a külső felszinén levő kis gumócskáról (tuberculum Lisfrancii s. scaleni), melyhez egyik nyakizom tapad, a gumócskától hátrafelé sekély barázda van a kulcscsontalatti verőértől. Belélegzéskor a B.-k emelkednek, kilélegzéskor sülyednek, az első esetben tágul, a második esetben szükül a mellkas. A B.-közti hézagokat izmok töltik meg.

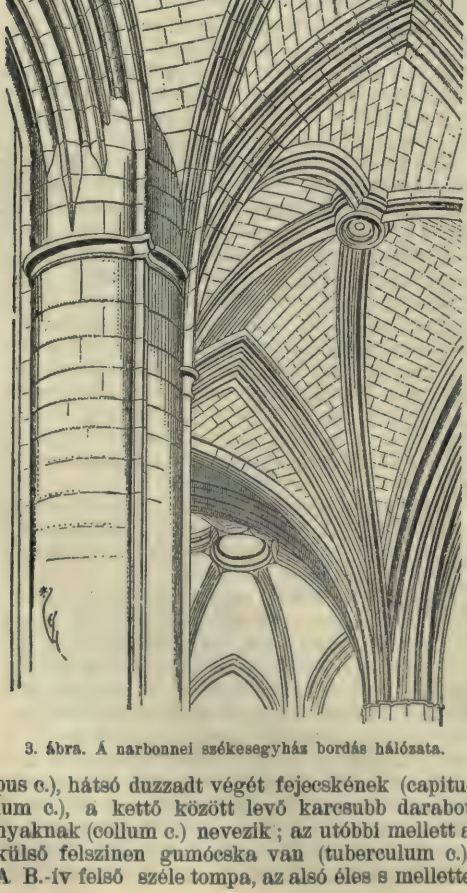

3. ábra. A narbonnei székesegyház bordás hálózata.

2. *B.* (costa) *a növénytanban*, a növény levéllemezében többé-kevésbbé egyenes irányban végighuzódó edénynyaláb azaz levélér, továbbá hosszirányban kiemelkedő csikok a száron v. a gyümölcsön.

3. *B., az építészetben* a keresztboltozatok süvegeinek összemetsződése (l. *Boltozat*). A B. a keresztboltozatnak az a része, mely a terhet hordja, s igy gyakran faragott kőből vagy idomtéglából készül, alulról látható gazdagabb tagozással, profillal. A B.-kat oszlopfejek vagy gyámkövek hordják (az *1. ábrán: A*). A boltozat megépítésekor először a B.-kat rakjuk le és csak azután boltozzuk közéjük a süvegeket. A B.-szerkezeteket a csúcsíves építészet magas fokra fejlesztette. Az ábrán látható *B* jelzés a boltozat záradékát jelenti. Az *1. ábra* a keresztboltozat metszetét, a *2. ábra* annak alaprajzát mutatja.

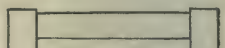

1. ábra. Bordafog.

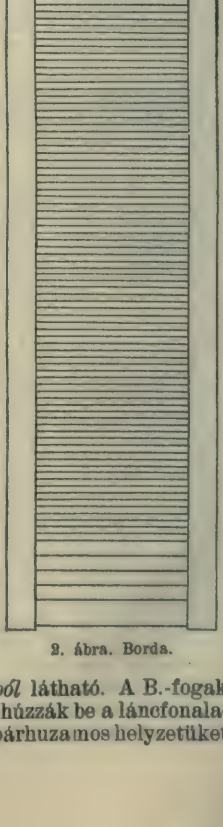

2. ábra. Borda.

4. *B. a hajóépítésnél*, l. *Bőkony*.

5. *B.* (Rietblatt, Weberkamm, peigne reed), a *szövőiparban* rostélyszerű lap, melynek vékony, lapos drótból álló pálcáit (l. *1. ábra*) *B.-fogaknak* nevezik. A B.-fogakat egyenlő távolságban két lécpár közé foglalják, mint ez a *2. ábrából* látható. A B.-fogak közé, illetőleg a *B.-ürekbe* húzzák be a láncfonalakat (l. *Behuzás*), miáltal párhuzamos helyzetüket

biztosítják és a közéjük vetett vetülék-fonalak is egyenes vonalban és kivánt tömöttségben helyezhetők el. A vetülékfonalak sűrű elhelyezése nagyobb munkával jár, mert a fonalak súrlódását le kell győzni; e célból a B.-t ingó keretbe, az ú. n. *B.-ládába* foglalják. L. *Szövőszék.*

Borda (azelőtt *Burda*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 499 oláh lak., u. p. Belényes, u. t. Bondoraszó.

Borda, *Jean Charles de*, francia matematikus és tengerész, szül. Daxban, Landes kerületben 1733 máj. 4., megh. 1779 febr. 20. A tengerészeti pályára lépett és 1771. mint chef d'Escadre Verdun de la Crenne- és Pingrével Amerikába utazott, hogy a kronométereket megvizsgálja. Az eredményeket a három útitárs a Voyage fait par ordre du roi en 1771 et 1772 en diverses parties de l'Europe et de l'Amérique c. munkában tette közzé. Ugyanazon szándékkal utazott 1774. a zöldfoki szigetekhez és Afrika Ny.-i partjaihoz. Az 1777—1778-iki amerikai háborúból 1782. Martiniqueből hazatérvén, angol fogságba esett, de becsületszavára Franciaországba eresztették, hol a tengerészeti minisztériumban tudományos működését folytatá. B. találta fel a csillagászati szögmérőt a délvonal meghatározására (Méchain és Delambreval) és a neve után elnevezett reflexió- és repetició-köröket. Tőle származik főleg az új francia mérték- és súlyrendszer. Hagyatékából Delambre 1801. kiadta: Tables trigonométriques, décimales stb. 1890-ben szülőhelyén emlékszobrot állítottak neki.

Bordafogak, l. *Borda.*

Bordagium (lat.), Angliában a bérlőknek az a szolgálattétele, hogy a földesúrnak erdejéből házához a szükséges fát fuvarozni tartoznak. Jelenti még a zsellérek által terményekben fizetendő bérösszeget is.

Bordaközi zsába *(neuralgia intercostalis)*. Két borda között levő idegnek zsábája, *oldalnyilalás.* Oka lehet valamely fertőző baj, meghűlés, az idegnek hosszan tartó izgalma.

Bordal, olyan dal, melynek hangulatát a bormámor adja s poharazó társaságnak van szánva; társas jelleménél fogva szívesen olvaszt magába általános reflexiókat, szerelmi, baráti, hazafiérzést, gondolatmenete csapongó és szeszélyes, a lelkesülés magasabb fokán ditirambbá válik. Kitűnő B.-költő volt az ókorban Anakreon (V. ö. *Szkolion-dalok*). Irodalmunk ujjászületése óta számos B.-t írtak nálunk is, így Csokonai, Kölcsey, Bajza, Vörösmarty, Endrődi stb., de eleinte v. igen szabad, vagy nem elég elfogulatlan volt a hang; legszerencsésebben a B.-nak hangját is Petőfi találta el.

Bordaláda, l. *Szövőszék.*

Bordamag (növ.), l. *Laserpitium.*

Bordapenge, a fonalaknak a bordába való behúzására szolgál, vékony lemezből készül, egyik végén horogszerű kivágással.

Bordarothadás, l. *Dohány.*

Bordás medúzák (állat), l. *Ctenophora.*

Bordás szövet (*Rips*), ugyanolyan nevű kötéssel biró szövet. Leginkább bútorszövetűl használják, l. *Alapkötés.*

Borda szorzóköre, olyan szögmérő műszer, mellyel a szöget saját síkjában lehet megmérni. Amíg a libellát nem tudták pontosan készíteni, addig nem lehetett a ferde síkban fekvő szögeknek vízszintes vetületét pontosan megmérni, sokkal pontosabb volt az az eljárás, hogy a szöget saját síkjában megmérték s annak vízszintes vetületét kiszámították. A szorzókör fokosztályzatos körlapból áll, melynek középpontján képzelt merőleges tengely körül a távcső forgatható, de csak úgy, hogy annak iránytengelye mindig párhuzamos marad a beosztott kör síkjával. Ez a körosztású tányér minden hajlást fölvehet s így lehet vele akármilyen ferde síkban fekvő szöget megmérni. Ezt a műszert először 1787. alkalmazták a Páris és Greenwich közt végzett háromszögelésnél, de később a méterrendszer alapjául szolgáló francia fokmérésnél is fontos szerepet játszott. Mióta sokkal tökéletesebb teodolitokat készítenek, a B.-ét többé nem használják.

Borde, l. *Paszománt.*

Bordeaux (ejtsd: bordó), egykor Guyenne és Bordelais, ma Gironde franciaországi département fővárosa, a Garonne partján, 96 km.-re annak torkolatától; érseki székhely, több vasúti vonal gócpontja, (1906) 251,947 lak., számos iskolával, 180,000 kötetből álló nyilvános könyvtárral, képtárral, természetrajzi és régiséggyüjteménnyel, botanikus kerttel, több tudományos egyesülettel és jogi, orvosi és bölcsészeti fakultással. B. a Garonne balpartján félhold alakban terül el. Régi körfalai a XVIII. sz. második felében lerontattak; csak nehány kapuja maradt meg (porte du Palais, de l'Hôtel-de-Ville, a XV. sz.-ból, stb.). A Garonne jobbpartján fekvő Bastide külvárosból gyönyörű kilátás nyílik B.-ra. Láthatók a sok hajótól ellepett kikötő, a pompás Port de Bourgogne, de la Douane, de Louis XVIII., des Chartrons és de Bacalan nevű kőpartok, amely utóbbiakat fényes szállók és földünk legelső borkereskedőinek raktárai (chais) szegélyezik, a közel 500 m. hosszú kőhíd, végül a nagy vasúti viadukt. A város belseje is szépen épült. A római időkből maradt fenn a Palais Gallien, egy amfiteátrum romja. Mintegy 30 temploma közül jelentékenyebbek: a Saint André (a XIII.—XV. sz.-ból), néhány érdekes festménnyel a flamand és olasz iskolából; a Saint-Michel szép üvegfestményekkel és kapuin megtekintésre méltó faragványokkal (a XVI. sz.-ból), a Saint-Seurin, a kereszténység behozatalával egyidejű kriptával. Világi épületei közül a kiválóbbak: a prefektura, az igazságügyi palota, a börze, a Grand Théatre, amelyben 1871. a nemzetgyűlés tartotta üléseit és a liceum gyönyörű kápolnája, amelyben Montaigne alussza örök álmát. A legszebb terek: a Tourny-tér, a város egykori kormányzójának, Tournynak szobrával, a place vagyis promenade des Quinconces, Montaigne és Montesquieu szobrával, a place de la Bourse, szép szökőkúttal, az allées de Tourny, III. Napoleon szobra helyén szép szökőkúttal; egyéb szobrai: a Carnot- és az 1905. leleplezett Gambetta-szobor. B. nagy jelentőségét különösen tengeri kereskedelmének köszönheti; falai alá a legnagyobb tengeri hajók is eljuthatnak és összeköttetésbe hozzák a várost földünk minden fontosabb

kikötőjével; kikötőjét azonban a Gironde elisza-posodása veszéllyel fenyegeti. Kiviteli cikkei első sorban a B.-i borok (l. o.), pálinka és likörök, tengeri halak, a szövetek, papiros, cukor, üveg és porcellán, bútorok, művészeti, fényüzési és divatcikkek; a beviteléi: gyarmatárúk, vas- és egyéb fémtárgyak, pamut és szesz. A főbb iparágak B.-ban: a dohány-, hajó-, gőzgép-, mezőgazdasági gépgyártás, szeszfőzés és finomítás, hordó-, palack-, dugó-, papír-, csokoládé-, szappan-, konzervkészítés, kémiai szerek gyártása, pamut- és gyapjuszövés és a nagy fontosságú porcellán- és faience-készítés. Hajóforgalma évenkint: 3500, 5.467,000 tonna tartalommal, 27.724,000 st. font értékkel.

B. a régi Burdigala, a Bituriges Vibisci fővárosa volt; Augustus 20-ban Kr. e. Aquitania fővárosává tette. Gallienus és Tetricus császárok székhelyükké emelték, iskolái ekkor híresek voltak. 412-ben a Ny.-i gótok uralma alá kerülvén, ezek királyai is gyakran laktak benne. 507-ben Klodvig foglalta el. 735-ben az arabok fölégették. Nagy Károly Aquitania tartomány fővárosává tette. A IX. sz.-ban gyakran kifosztották a normannok. Később (1154) az angol királyoknak volt sokáig birtokában. 1453-ban újra francia uralom alá kerülvén, VII. Károly a Hâ (a mai place d'Armes helyén) és a Château-Trompette (des Quinconces helyén) erődöket építtette megfékezésére. XI. Lajos visszaadta kiváltságait. 1548. és 1675. véres fölkeléseknek volt színhelye. 1789-ben miként Párisnak, B.-nek is megvolt a maga forradalma; itt a Château-Trompette-et rombolta le a nép. A császárság korában B. a rojalista-pártnak volt híve. 1871-ben itt tartotta üléseit a nemzetgyűlés. B.-ban született a híres fekete herceg (megh. 1376), II. Rikárd angol király (megh. 1399), Gensonné, Ducos, Cabarrus és a híres de Sèze ügyvéd (megh. 1828). V. ö.: *O'Reilly*, Histoire complète de B. (Bordeaux); *Joanne*, B. (Paris 1908); B., Aperçu historique, sol, population stb. (Hivatalos, B. 1892); *Joinville* P., Le commerce de B. (Paris 1908).

Bordeaux (fr., ejtsd: bordó), barnásvörös szín.

Bordeaux (ejtsd: bordó), *Henri*, francia regényíró, szül. Thonon-ban (Haute-Savoie) 1870 jan. 29., eleinte szülővárosában ügyvédkedett, 1901 óta Párisban él. Tanulmányokat és regényeket ír, amelyek közül említendők: La vie et l'art (Paris 1894, 1897, 2 köt.) és Les écrivains et les moeurs (u. o. 1900, 1902, 2 köt.) c. összegyüjtött cikksorozatai, továbbá: Le pays natal (1900); Les Roquevillard (1906), a válás ellen forduló Les yeux qui s'ouvrent (1908) és La croisée des chemins (1910) c. regényei, melyeken Rod hatása észlelhető. Novellás kötetei: Le paon blanc és L'écran brisé (1906). Ez utóbbi kötet első novellájából színművet is készített, melyet 1908. adtak elő szép sikerrel. Tanulmányt írt róla A. Britsch (Paris 1906).

Bordeauxi bor. A leghíresebb francia vörös bor. A B. sötétebb színű, fanyarabb és kevésbbé savanyú, mint a burgundi. A bordeauxi borvidék a Garonne, Dordogne és Gironde folyók mentén ültetett szőllőkre terjed ki, s legnagyobb részt Gironde département területére esik. Ide számítják még Bergerac szőllőit is. A Gironde és Garonne balpartján vannak Medoc, Graves, Pays de Santernes és Bazadais. A Garonne és Dordogne közötti rész Entre-deux-Mers, s a Dordogne és Gironde jobbpartján Libournais, Cubzadais, Bourgeais és Blayais. Szőllőfajok: Cabernet Sauvignon, Cabernet Frank, Verdot, Medoc vörös; Sémillon és Sauvignon blanc és Muscadelle fehér fajok. A vörösborkészítés felette egyszerű. A gondosan kiválogatott szőllőt leszemelik s részben lábbal összetiporják s a rendszerint igen nagy erjesztő kádakban kierjesztik. E kádakat kerek táblával födik be; fűtött erjesztő kamrákat nem használnak, mert rendszerint korán szüretelnek s 6—10 napi erjedés után lefejtik a vörös bort. Azután első évben kora tavasszal, máj. végén és közvetetlenül szüret után, tehát háromizben fejtik. E borok erjedése erélyes felszinerjedés s a borok gyakran el nem erjedt cukrot is tartalmaznak s azért teli ízüek és savtartalmukat a cukor igen jól ellensúlyozza. A fehérborkészítésnél a szüret hetekig tart s az ollóval csak azokat a szemeket csípik le a fürtről, melyek ráncosodni kezdenek. Elsőrendű bordeauxi vörös borok: Château Lafitte, Château Margaux, Château Latour, Château Haut-Brion. Másodrendüek a Ch. Mouton, Ch. St. Julien, Ch. Haut Bailly, Ch. Carbonnieux stb. A fehér borok közül egyszersmind Franciaország legjobb bora a Château Iquem (Sauterres) igen finom, tüzes, édes csemegebor, első rendű borok továbbá Château-Latour blanc, Château Rabaud, Château Sudiuraut, Château Guiraud. A B.-t a világ minden részébe kiviszik. V. ö. *Cocks* és *Feret*, B. et ses vins (4. kiad., németre ford. Wendt P., Stettin 1893).

Bordeauxi herceg, l. *Chambord*.

Bordeauxi keverék. Rézgálicoldat és mésztejkeverék, melyet Millardet talált fel s használt először a Peronospora viticola által okozott szőllőbetegség ellen (l. *Szőllőbetegségek*). Készítésénél előbb külön oldják fel a rézgálicot s külön az égetett mészt (pl. 50 l. vízben 1—2 kg. rézgálic, 50 l. vízben 1—2 kg. égetett mész); ha az oldatok elkészültek, akkor mindig a mésztej öntendő — lassankint — a rézgálicoldathoz s nem megfordítva, az utóbbi az előbbihez; a két oldat összekeverése után rézoxidhidrát képződik pelyhes csapadék alakjában. Használat előtt a folyadékot mindig jól fel kell keverni. A B.-et különféle permetező készülékekkel fecskendezik a megvédendő növényekre. Jelenleg a B.-et a burgonyavész s egyéb betegségek ellen is alkalmazzák, még pedig valamennyi vegyi szer között a legjobb sikerrel, minek egyik oka az, hogy a B. nagyon jól tapad a növényekre, azokról az eső nehezen mossa le s így a permetezés védő hatása hosszú időre (3—4 hétre is) kiterjed.

Bordelais, egykoron vidéke Alsó-Guyenne-nek Franciaországban, Saintonge, Périgord, Bazadais, Albres, Marensin és az Atlanti-oceán között. Bordeaux fővárossal. Ma Gironde département DNy.-i és Landes ÉNy.-i részei foglalják el. Részei voltak: Bordelais propre, Médoc, Landes de Bordeaux, Benauges, az Entre-deux-Mers-rel, Libournais, Bourgeais, Cuzaguais, Blayais, Fronsadais, Castillonais és Vitrezay.

Bordelumi sereg. Bordelum schleswigi faluról elnevezett prot. felekezet, melyet 1737. Borsenius

és Bär David alapítottak s melyet már 1739. erőszakosan elnyomtak. A szekta eltörölte az egyházat, a lelkészséget, a szentségeket és vagyon- meg nőközösséget honosított meg.

Bordélyház, kéjnőket tartó vállalat, l. *Prostitució*.

Bordentown (ejtsd: —taun), város New-Jersey amerikai állam Burlington countyjában, a Delaware balpartján, 48 km.-re Philadelphiától, vasút mellett, (1900) 4110 lak., jelentékeny vasművekkel.

Bordereau (franc., ejtsd: bord'ró) a. m. jegyzék, lajstrom, kísérőlevél. A Dreyfus-per óta sokat emlegetett kifejezés a katonai ügyiratok és rajzok jegyzékére is. A bankforgalomban különösen a leszámítolásra, behajtásra és jóváírásra átvett váltók jegyzéke, máskor értékpapirok és érmék jegyzéke. A viszontbiztosításban a biztosítóhoz benyujtott viszontbiztosítás alá eső tételek részletes jegyzéke. *B. de courtier*, a tőzsdei kötlevél.

Border States (ang.) a. m. határállamok; így nevezték az amerikai Egyesült-Államokban azokat a rabszolgákat tartó államokat, amelyek a rabszolgákat nem tartókkal határosak voltak. Különféle szerződések és megállapodások szerint a szabadság és rabszolgaság közt Pensylvania és Ohio déli határai képezték az elválasztó vonalat, eszerint B. voltak Delaware, Maryland, Virginia, Kentucky és Missouri. Az 1861-iki polgárháború kitörésekor ezek az államok — Virginiát kivéve — az északi államokkal tartottak.

Bordet-féle test, a «substance sensibilatrice», a specifikus szérumokban található thermolabilis elem, mely a megfelelő testeket fogékonnyá teszi, sensibilizálja a minden vérsavóban jelenlévő komplementtel szemben s egyszersmind a komplementet meg is köti, l. *Immunitás*.

Bordézsma, l. *Dézsma*.

Bordighera, város Porto Maurizio olasz tartományban, San Remo járásban, a Földközi-tenger partján, a Riviera di Ponente Ny.-i végében, vasút mellett, (1901) 4673 lak., szép villákkal és kertekkel. Gyönyörű fekvésénél, pompás pálmaligeteinél, enyhe éghajlatánál fogva (télen átlag 11—12° C.) sokan választják téli lakóhelyül. V. ö. *Christeller*, B. (München 1893).

Bording, *Anders*, dán költő, szül. 1619. Ribeben, megh. 1677. III. Frigyes dán király megbízásából 1666—77. kiadta az első dán politikai havi folyóiratot Den danske Merkurius címmel, amely rímes verssorokban volt írva. B. híres improvizátor is volt. Korában nagy költőnek tartották, s Shakespeareel és Tassoval vetették össze. Legjobbak még lírai költeményei, különösen szerelmi és bordalai.

Bordit, l. *Okenit*.

Bordone (franc. *bourdon*, ol. *bordone*, ném. *Brummer*), egy fedett, fuvolanemű 16 lábas síprendszernek a neve az orgonában; tömör, kissé lágy alhangja miatt igen használható orgonaváltozat, mely Hollandiából ered.

Bordone, 1. *Paris Puschalinus*, olasz festő, szül. 1500. Trevisoban, megh. 1571 jan. 19. Velencében. Tiziannál tanult, akivel azonban csakhamar ellenséges viszonyba került s a Giorgione, de kivált a Jacopo Palma művein képezte magát tovább. Tiziannal való ellenségeskedése miatt Velencében kevés munkát kapott s kénytelen volt sokat dolgozni idegenben, így Vicenzában, Cremában, Genovában, Torinóban, Párisban (1538—40, s vsz. 1559) és Augsburgban (1540 kör.). Műveit festőiség, fejlett formaérzék s az elrendezésben monumentális díszítő erő jellemzi, a velencei festészet nagyjaihoz hasonló lendületet azonban nem volt képes elérni. Legkiválóbb műve a velencei Accademiában van, s azt a jelenetet ábrázolja, amint egy halász előkelő társaság közepette átnyujtja a dogenak a Szt. Márktól kapott gyűrűt. Ájtatossági, allegorikus és mitológiai, genre- és arcképeket is festett.

2. *B., Philipp Toussaint Joseph*, francia tábornok, szül. Avignonban 1821 nov. 1., megh. 1892. Mint orvos francia tengerészeti szolgálatba lépett. Garibaldival 1860. részt vett a sziciliai hadjáratban. 1870-ben rábirta Garibaldit, hogy szolgálatait a francia köztársaságnak felajánlja. Garibaldi B.-t, bár katonai ismeretekkel nem dicsekedett, tábornokká és a szervezendő vogezi hadsereg vezérkari főnökévé nevezte ki, mely állásban B. ügyetlenségével és rossz modorával maga ellen bőszítette a francia tiszteket, kik a háború után pert indítottak ellene, melyekből kitünt, hogy B. már háromszor volt csalás miatt elítélve. Saját védelmére írta: Garibaldi et l'armée des Vosges (4. kiad. Paris 1874) c. munkáját. Megírta Garibaldi életrajzát is (u. o. 1878 és 1891).

Bordoni, *Faustina*, l. *Hasse*.

Bordos, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 481 magyar lak., u. p. Nagykend, u. t. Erdőszentgyörgy.

Bordosit (ásv.), az amalgám mállásakor keletkezik, összetétele ingadozó: ezüstklorid, merkurioklorid és merkurioxid keveréke. Lelőhelye Los Bordos, Chile.

Bordö, dán sziget, l. *Borö*.

Bordure (franc., ejtsd: bordür) a. m. szegély, szegélyezés.

Boreádok, l. *Boreasfiak*.

Boreális (a Boreasból képezve) a. m. északi.

Boreális jura provincia, l. *Jura*.

Boreas (Isztriában ma is *bora*), az É.-i, pontosabban ÉÉK.-i szél neve a görögöknél. A Thrakia felől félelmesen zúgó szelet sok helyen isteni tiszteletben részesítették. A népies felfogás hol száguldó paripának, hol kuszált szakállu és haju, szárnyas thrák férfiunak képzelte (a művészeti ábrázolás ez utóbbi verziót adja). Különösen Athénben, hol az É.-i szél igen erősen lép fel, azt regélték róla, hogy elrabolta Erechteus (azaz Poseidon, vagyis a tengerkirály) leányát, Oreithyiát, mikor ez testvérei társaságában a Kephisos partján (hol e szél Athént éri) játszadozott. Utóbb az Ilissos partjára lokalizálták ez eseményt s itt is volt B. kultusza. Oreithyiával a *B.-fiakat* (l. o.) nemzi.

Boreasfiak (*Boreadai*), Boreas két fia, Zetes és Kalais. Részt vesznek az *Argonauták* menetében (l. o.) s a vállalatot jóslataival támogató Phineust megszabadítják az őt üldöző hárpiáktól. Minthogy Heraklesnek a vállalatban való fontosságát lekicsinylik, ez megöli őket. Tenos szigetén mutogatták a sírjukat.

Borecet, l. *Ecet*.

Borek, város Posen porosz tartományban, Krotoschin (ettől 54 km.-nyire) kerületben, a felső Obra egy mellékvizénél, (1905) 2086 lak., gabonatermeléssel és kereskedéssel.

Borék, l. *Herezacskó.*

Boréksérv, l. *Sérv.*

Borékvízkór, l. *Vízsérv.*

Borel, 1. *Henri*, holland író, szül. 1869 nov. 23. Dordrechtben. Amoyban a kinai nyelvet tanulmányozta s 1894—99. kinai tolmács volt Holland-Indiában. Kináról több művet írt, pl. Wysheid en Schoonheid in China (1896); emellett mély érzésű és ügyes tollú regényíró. (Het Jongetje 1892, Het recht der Liefde 1901, Leliane 1902).

2. *B., Petrus* (tulajdonképen *Pierre Joseph B. d'Hauterive*), francia író, szül. Lyonban 1809 jún. 28., megh. Algeriában 1859 júl. 14. Építésznek készült, de később kizárólag irodalommal foglalkozott és a romanticizmusért való buzgóságával, valamint műveinek bizarr merészségével csakhamar feltűnést keltett. Művei: Rhapsodies (költemények 1831, új kiad. Brüsszel 1868); Champavert, contes immoraux (B. le Lycanthrope álnéven, 1838, új kiad. u. o. 1872); Madame Putiphar (regény, Pompadour asszonyról, 2 köt., 1839, új kiad. 1877), melyben erős színekkel festi a XVIII. sz. romlottságát. V. ö. *Claretie*, Petrus B. (Paris 1865).

Boreladás, l. *Italmérési jövedék.*

Borelemzés. B.-nek nevezzük azon kémiai műveleteket, melyek által megtudjuk, hogy milyen anyagok és milyen mennyiségben vannak a borban. A B.-nek kétféle célja lehet: 1. hogy adott borban bizonyos alkatrészek jelenlétét vagy hiányát megállapítsuk és esetleg mennyiségüket is meghatározzuk; 2. annak megállapítása, hogy valamely bor tiszta, természetes bor-e, nem történtek-e vele olyan műveletek vagy nem lettek-e hozzáadva olyan anyagok, melyeket a törvény tilt, esetleg a bor megfelel-e valamely elnevezésnek, jellegnek. Az első esetben a vizsgálat könnyebb. A gazdát, valamint kereskedőt leginkább az érdekli, hogy borában mennyi az alkohol, a sav, esetleg még az extrakt. Ezek meghatározásához vannak készülékek, melyekkel a nem vegyész is vizsgálhat bort. Az alkoholmeghatározáshoz szolgálhat a nagyon elmés Maligand-féle ebullioskop, mely a bor forráspontjából állapítja meg az alkoholtartalmat térfogat %-ban, egy másik készülék a Salleron-féle szeszmeghatározó, mely tulajdonképen kis szeszfőzőkészülék. Savmeghatározáshoz szolgálhat a Babo-féle savmérő. Az extraktot vagy vonatanyagot megközelítő pontossággal meg lehet állapítani a szeszteleníttett és eredeti térfogatára vízzel felhígított bornak cukormérővel való megmérése által; ahány cukorfokot mutat a szeszteleníttett bor, annyi gramm extrakt van 100 gramm borban. A pontos meghatározásokhoz alkalmazandó elemzési módszerek le vannak írva a m. kir. földmívelésügyi miniszter 1906. évi kiadványai 8. számában, melyeket az országos kémiai intézet állított össze. Adva van ott a bor sűrűségének, alkoholának, vonatanyagának (extraktjának), illó savaknak, nem illó savaknak, borkőnek, szabad borkősavnak, összes borkősavnak, alkáli földfémekhez kötött borkősavnak, cukornak, nádcukornak, polározásnak, keményítő cukornak, dextrinnek, gumminak, hamunak, kénsavnak, foszforsavnak, klórnak, kénessavnak, kénhidrogénnek, salétromsavnak, csersavnak, bórsavnak, citromsavnak, tejsavnak, fluornak, szalicilsavnak, saccharinnak, dulcinnak, kátrányfestékeknek, fémi mérgeknek meghatározása. A második eset már nehezebb, ilyen kérdések megoldására nemcsak vegyésznek kell lenni, hanem borismerőnek is, vagyis bőséges és alapos tapasztalatokkal kell birni annak, ki a bort ilyen szempontokból akarja elbírálni; ismernie kell a borféleségeket, a kezelési módokat, borbetegségeket stb.

Borélesztő v. *borseprő.* A mustot a B. változtatja borrá az erjedés v. borforrás alkalmával. A B. a penészek közé tartozó növényke, melynek spórái a szőllő héján bőven lelhetők s a kipréselt lében megtalálva tenyésző feltételeiket, a mustban levő cukrot főleg borszesszé és szénsavvá változtatják. A borképződésnél főleg a *Saccharomyces Pastorianus* és *ellipsoideus* játszanak szerepet; ezek parányi sejtek, melyek sarjadzás által szaporodnak, s akkor fejezik be működésüket, ha *a)* v. már annyi szesz képződött, hogy ez működésüket gátolja, *b)* v. ha a mustban levő cukor teljesen elfogyott, *c)* ha a pince igen kihült. Ezen utóbbi esetben, ha a pince újból felmelegszik (május, június hóban), a boron az utóerjedés tünemény fog mutatkozni, míg a sejtek működése az *a)* v. *b)* szerint abban marad. A tevékenységét befejezett élesztő pár hét alatt a hordó fenekére ülepszik le, s a szőllőszemekre tapadt por, a mustban volt nyálka, kiváló borkő (l. o.) társaságában az ú. n. borseprőt adja, melyet seprűbor, seprűpálinka, borkő stb. készítésére szoktak feldolgozni. Az erjedés után körülbelül 6—8% leülepedett seprőt nyerünk, amelyet az első fejtéskor választunk el a bortól. A hordóban összeöntött seprő felső része lassankint megtisztul, ezt szívócsővel vagy lopóval szineljük le az alatta maradó sűrű seprőről. A seprőnek mintegy 60—70%-a bor, amelyet sűrű szövetű zsákokba öntve kipréselhetünk. A későbbi fejtéseknél nyert boraljat leghelyesebb azonnal megszűrni s így visszaönteni a tiszta borhoz. L. még *Bor.*

Borellenőrző bizottság, l. *Borhamisítás.*

Borelli, *Giovanni Alfonso*, olasz matematikus és orvos, szül. Castelnuovoban, Nápolyban, 1608 jan. 28., megh. Rómában 1679 dec. 31. Miután tanulmányait elvégezte, 1649. Messinában a matematika és filozófia tanára lett, 1656. pedig a pisai egyetemre hívták meg. Tudományos működése nagyon sokoldalú volt. Foglalkozott boncolástannal és élettannal, matematikával, csillagászattal és fizikával, azonfelül hírneves orvos is volt. Leghíresebb műve a De motu animalium.

Boren, tó Östergötland svéd tartományban (län), 28 km² területtel; a Göta-csatorna megy át rajta.

Borerjedés, l. *Bor.*

Boretius, *Alfred Edwin*, német jogtörténész, szül. Meseritzben (Posen) 1836 febr. 27., megh. Karlsfeldben 1900 aug. 1. 1868-ban zürichi, 1871. berlini, 1874. hallei egyetemi tanár lett. Kiadta a Monumenta Germaniae historica első két kötetét.

Munkái: Die Kapitularien im Longobardenreich (Halle 1864); Beiträge zur Kapitularienkritik (Leipzig 1874).

Borév, község, l. *Borrév*.

Borfejtés, l. *Bor*.

Borfestő növények: 1. a mályvarózsa *(Althaea rosea)* sötétpiros virágú (majdnem fekete) fajtájának a szirmai, melyeket most inkább használnak, mint a fekete áfonyát s azért a borkereskedők nagyon keresik, amiért is a sötét virágú mályvarózsa mívelése mindinkább terjed, így Németországban és nálunk is. Kivált Franciaországba, Angliába és Törökországba viszik ki. — 2. A fekete áfonya *(Vaccinium myrtillus)*, a hegyes vidékek (egészen az erdő határon túl) gyakori növénye, melynek fekete bogyóit frissen, befőzve és szárítva ételül használják. Cseranyagtól származó fanyar ízük miatt legfontosabb alkalmazásuk a fehér boroknak az inkább keresett vörös borokká való átváltozásában áll. — 3. A közönséges kermesbogyó (arabul: *alkermes*), a *Phytolacca decandra* (amerikai növény, most Dél-Európában mívelve) bogyói, l. *Alkörmös*.

Borfestő szőlő. Erdélyi pirosas kékszemű szőlőfajta. Fürtje nagy, laza, hosszú piros nyéllel. Bogyói kicsinyek, gömbölyűek, vastag héjuak, érdesek, későn érik.

Bórfluorid (BF_3). Előállítható akként, hogy 2 súlyrész megolvasztott bóraxot ugyanannyi folypáttal keverve, 12 súlyrész koncentrált kénsavval retortában melegítünk. Színtelen gáz; nedves levegőn füstölög. — 110°-on nyomással színtelen folyadékká sűrűsíthető. Vízben rendkívül könnyen oldódik (700 térfogat). Vizes oldata maró, de az üveget meg nem támadja. A B.-nak higabb vizes oldatából a lehüléskor bórsav válik ki, a folyadékban pedig az ú. n. *hidrogén B. (bórhidrogénfluorid)* (HBF_4) marad oldva. Ez utóbbi vegyület határozottan sav természetű és számos sója ismeretes.

Borforrás v. *borerjedés*, l. *Bor*.

Borgå (ejtsd: borgo, finnül *Porvoo*), kikötőváros Finnországban, Nyland kormányzóságban, szigetekkel ellepett széles öböl és vasút mellett, Helsinkitől 53 km.-re, 4555 lak., akik nagyobbára svédek és prémekkel, bőrökkel, mézzel és viaszszal kereskednek. A Finnország mai alkotmányát megszervező 1809-ik évi országgyűlést B.-ban tartották meg.

Borgáta, kisk. Vas vm. czelldömölki j.-ban, (1910) 408 magyar lak.; u. p. Káld, u. t. Jánosháza.

Borger, község Németalföld Dreuthe tartományában, 8055 lak., hún sírokkal.

Borgerhout (ejtsd: —haut), Anvers (Antwerpen) külvárosa, (1900) 37,693 lak., nagy vászon- és pamutszövőkkel, fehérítőkkel, dohánygyártással; Carnotnak, Anvers védelmezőjének (1814) emlékszobrával.

Borggreve, *Bernard*, német erdész, szül. Magdeburgban 1836. Az eberswaldei erdészeti akadémiai tanulmányai után gyakorlatilag képezte magát tovább. 1866-ban a poppelsdorfi gazdasági akadémián az erdészettant adta elő, 1868. a mündeni erdészeti akadémia tanárává nevezték ki. Utóbb újból a gyakorlat terére lépve, főerdész lett és ismét a poppelsdorfi gazdasági akadémián az erdészetet adta elő. 1879-ben főerdőmester s a mündeni erdészeti akadémia igazgatója lett. Fontosabb művei: Heide und Wald (Berlin 1875); Forsteinrichtungslehre (Bonn 1878); Die gesetzl. Regelung der Feld- u. Forstpolizei (Leipzig 1880); Die Holzzucht (2. kiad. 1891); *Hartig* G. L., Lehrbuch für Förster (Berlin 1871, 2. kiad. 1875) c. jeles művét újra átdolgozta. B. a *vigályitásra* nézve (l. o.) új elméletet állított fel, melynek sok ellenzője akadt.

Borghese-*család*. E nagyhírű olasz hercegi család Sienából származott (1238 körül) és egyik sarja, V. Pius pápa kegyelméből (1605—21) roppant gazdagságra és befolyásra emelkedett. A család akkori feje 1609. elnyerte a Principe di Vivaro címet és rangot; 1610. Principe di Sulmona lett, 1614. pedig Principe di Rossano. Egyik utóda, *Camillo Filippo Lodovico* herceg, szül. 1775 júl. 19., megh. Firenzében 1832 máj. 1., francia szolgálatba lépett és 1803. férje lett I. Napoleon császár második hugának, Paolának, Leclerc tábornok özvegyének (l. *Bonaparte*). Az esküvő után a francia hercegi címet kapta s gyorsan emelkedve, századparancsnok, majd ezredes, dandárnok és végül a guastallai hercegség ura lett. 1808-ban Piemont kormányzójává nevezték ki. Napoleon bukása után elvált nejétől s felváltva Firenzében és Rómában élt.

Gyermekei nem lévén, testvére: *B. Francesco*, Aldobrandini hercege lett örököse (1776—1839). Ez 3 fiút hagyott hátra. A legidősbik *B. Marco Antonio* herceg (szül. 1814 febr. 23., megh. 1886 okt. 5.). Ennek legid. fia *Paolo* herceg, szül. 1845 szept. 13., aki 1866 dec. 2. Apponyban Apponyi Ilona grófnőt vette nőül (szül. 1848), mely házasságból 5 gyermek született: a) *Camilla* (szül. Rómában 1869 okt. 20.). Első férje gr. Esterházy Miklós volt, akinek kedvéért magyarul is megtanult. Esterházy Miklós 1895 máj. 22. meghalván, 1901. Raymond Baylin de Monbelhez ment nőül. b) *Scipione* herceg, szül. 1871 febr. 11., olasz tartalékos tüzér hadnagy, híres utazó és sportsman, aki 1907. Barzini Luigi hírlapíró társaságában automobilon Pekingből Párisig utazott Közép-Ázsián (a Gobi-sivatagon) keresztül. Neje Maia de Ferrari, kitől Santa és Livia leányai születtek. c) *Livio* herceg, szül. 1874 aug. 13., jelenleg olasz attasé Kairóban. Nőül birja Keun Valeriát, gyermekeik: Flavio, Junio Valerio és Livia. d) *Paola* (szül. 1876), aki 1899 máj. 29. Lengyelben gr. Hoyos-Wenckheim Fülöppel kelt egybe. e) *Rodolfo* herceg, aki 1907 óta a Principe di Nettuno címet viseli (szül. 1880). Neje B. Genoveffa hercegnő (szül. 1883, l. alább). A múlt század második tizedében a családfőt, B. Paolo herceget nagy anyagi veszteségek érték, úgy hogy a család birtokainak tetemes része idegen kézre került. Szerencse, hogy a világhírű képtárt és a műkincseket B. Paolinának Canovától alkotott szobrával együtt maga az állam vásárolta meg (l. *Borghese, Villa*), míg a család levéltárát XIII. Leo pápa vette meg.

A jelenleg élő családtagok közül még a következők említendők fel: *B. Giulio*, Duca di Ceri, neje Torlonia hercegnő révén pedig Principe di Torlonia (szül. 1847). Gyermekei ez utóbbi her-

cegi nevet viselik. *B. Felice*, Principe di Rossano (szül. 1851), a szenátus tagja. *B. Giovanni* herceg (szül.1855); neje Alice de Riquet, Comtesse de Caraman-Chimay. Végül *B. Giuseppe* herceg, Duca di Poggio Nativo (szül. 1859); gyermeke Genoveffa hercegnő (l. fent).

Borghese, *Villa*, nyaraló Rómában, a Porta del Popolón kívül, melyet B. Scipione bíboros, V. Pál pápa unokaöccse létesíttetett, nagy parkkal és kaszinóval. Ebben van elhelyezve a B.-család híres gyüjteménye (antik szobrok, olasz mesterek festményei), melynek egy részét I. Napoleon 1806. Párisba vitette, de 1815. részben visszaadta. A megfogyatkozás mellett is a legkiválóbb olasz gyüjtemények közé tartozik. 1902-ig a B.-család birtokában maradt, ekkor a parkkal és épületeivel együtt vétel útján az olasz állam birtokába került. V. ö. *Lermolieff* (Morelli), Die Galerien B. u. Doria Panfili (Roma és Leipzig 1890).

Borghesei vívó, görög márványszobor, mely hevesen előretörő harcost ábrázol védelmi állásban nagy térbeli mozgalmassággal; a XVII. sz. elejében a régi Antiumban lelték, majd a Villa Borghesebe került, 1808 óta pedig a párisi Louvreban őrzik. A föliras szerint az ephesosi *Agasias*

Borghesei vívó.

műve, aki a Kr. e. I. sz. első felében élt. Agasias nem tekinthető önálló, föltaláló erejű művésznek; ebben az alkotásában is valószínüleg csak egy régebbi, Lysippos korabeli mestermüvet fejlesztett tovább. A mozgalmas test izomjátékának nagyszerű ábrázolása révén különösen művészi körökben a B.-t rendkivül nagyra tartják.

Borghesi, *Bartolommeo*, gróf, olasz régiségbuvár, szül. 1781 júl. 11. Savignanoban, Rimini mellett, megh. San-Marino-ban 1860 április 16. B. a római epigráfia és numizmatika terén nagy érdemeket szerzett. Fő munkájának címe: Nuovi frammenti dei fasti consolari capitolini (Milano 1818—1820, 2 köt.). Kutatásainak eredménye különben az olasz folyóiratokban található, kiválóan az: Atti dell' Accademia pontificale-ban, az archeológiai intézet által kiadott Annali és Bolletinoban és a részben általa alapított Giornale Arcadicoban. Összes müveinek kiadását a francia epigráfiai akadémia vállalta el (Oeuvres complètes, Paris 1862—1897, 10 kötet.). V. ö. *Henzen*, a Jahrbücher für Philologie und Pädagogik c. folyóirat 81. kötet (1860) 569. és következő lapjain.

Borgholm, Oland svéd szigetnek 1816. alapított fővárosa, a Ny.-i parton, X. Károly király kastélyának romjaival, tengeri fürdővel, (1899) 890 lakos.

Borghorst, közs. Münster porosz kerület Steinfurt (ettől 5 km.-nyire) j.-ban, vasút mellett, (1905) 7893 lak., pamutiparral, szeszégetéssel, cementgyártással, fürész- és őrlőmalmokkal, téglaégetőkkel.

Borght, *Richard van der*, német nemzetgazda, szül. Potsdamban 1861 jan. 18. 1892-ben az aacheni technikai főiskola tanára lett, 1900. a birodalmi belügyi hivatalba lépett, ahol titkos kormánytanácsos lett. 1904-ben a berlini császári statisztikai hivatal elnökévé nevezték ki. 1898—1901-ig képviselő is volt. Számos nemzetgazdasági műve közül megemlítendők: Handel u. Handelspolitik (Leipzig 1900); Grundzüge der Socialpolitik (u. o. 1904); B. egyik kiadója a Teubners Handbücher für Handel und Gewerbe c. vállalatnak.

Borgia (ejtsd: bordzsa, *Borja*), spanyol *család*, mely a Valencia mellett fekvő Jativából származott s 1550 körül Olaszországban nagy hatalomra emelkedett. *B. Alfonso* (1378—1458), 1455 ápr. 8. 27 éves korában mint III. Calixtus (l. o.) lépett a pápai trónra. Két érdemetlen unokaöccsét bíbornokká tette, a harmadiknak pedig a spoletói hercegséget adományozta. Don *Roderigo* Lançol (Lenzuoli), az említett bibornokok egyike, 1492. mint *VI. Sándor* (l. o.) a pápai trónra jutott. Mielőtt a papi pályára lépett, Vanozza de' Catanei római nőtől 5 gyermeke született: Giovanni, Cesare, Goffredo, Lodovico és Lucrezia.

1. *B., Giovanni* (szül. 1474.), B. Roderigo (l. *VI. Sándor*) fia, Ferdinánd spanyol királytól a Ganda hercegséget, atyjától pedig 1497 jún. 7. a beneventói hercegséget és Terracina Pontecorvo grófságokat kapta, de már jún. 15. orgyilkosságnak esett áldozatul. Közhiedelem szerint saját testvére, Cesare gyilkolta meg; döntő bizonyíték azonban erre nincsen.

2. *B., Cesare*, B. Roderigo (a későbbi VI. Sándor pápa) és egy római nő természetes fia, szül. 1475., megh. 1507 márc. 12. A daliás, vitéz, nagyeszű, művészetek iránt fogékony ifjú a renaissancekor tipikus árnyoldalait, a határtalan hatalomvágyat, véres erőszaktól vissza nem riadó vakmerőséget és fékezhetetlen gonosz szenvedélyeket is egyesítette magában. Alig hogy tanulmányait elvégezte, természetes atyja (1492) elnyerte a legfőbb egyházi hatalmat és kegyeivel halmozta el dédelgetett fiát. Kinevezte valenciai (de fel nem szentelt) érsekké, 1493. pedig bíborossá, holott Cesare egész élete bizonyítja, hogy

nem az egyházi méltóságot, hanem az azzal járó jövedelmet kereste. Cesare kényúrnak született, nem főpapnak. 1495-ben Cesare mint kezes az Itáliát győztesen bejáró VIII. Károly francia király táborába került, ahonnan azonban megszökött és Károly távozása után a pápa megbízásából az Egyházi állam területén elhatalmasodott főnemesi családok ellen irtó harcot indított. 1498-ban bíbornoki méltóságáról lemondott és XII. Lajos francia király udvarában jelent meg mint pápai követ; elnyerte d'Albret Charlotte navarrai hercegnő kezét, megkapta a valencei hercegi címet és azután XII. Lajos király segédhadaival elfoglalta Imola, Forli, Rimini, Faenza és más városokat, mire a pápa 1499. Romagna hercegévé nevezte ki. Szenvedélyei azonban most sem engedték nyugodni. 1500-ban valóságos embervadászatot rendezett sógora, Alfonzo ellen, kit sajátkezüleg leszúrt. 1501-ben elragadta Appiano Jakabtól Piombinót, majd Urbino hercegséget és Camerinót kerítette hatalmába. Hasztalan védekeztek ellene a birtokaikból kiforgatott főnemes meg fejedelmi családok, a Sforzák, Malatesták, Manfredik, Riariók. Cesare ravaszságával és erőszakával szemben a rövidebbet húzták. Csakis Bolognát és Firenzét nem birta megadásra birni. Saját lázongó zsoldoskapitányait oly módon tette ártalmatlanokká, hogy valami ürüggyel Sinigagliába csalván őket, ott 1502 dec. 31. vagy levágatta vagy vasra verette. Ekkor állt hatalmának tetőpontján; VI. Sándor pápa váratlan halála után (1503 aug. 18.) Cesare szerencsecsillaga is hirtelenül letünt. Siettette bukását, hogy éppen akkor súlyos beteg volt; azt suttogták, hogy a B.-család ellenségei a pápával együtt őt is megmérgezték. VI. Sándor a méreg áldozatául esett, Cesare szivós természete azonban kiheverte a bajt. De mindez mende-monda. Cesare egyelőre a nemesség dühe elől VI. Sándor pápa kinceseivel Nápolyba menekült. Sándor második utóda, III. Gyula pápa, ki az Egyházi Állam elidegenített birtokainak visszaszerzését tűzte ki feladatául, ezek elrablóját, Cesaret 1503 okt. -tartóztatta és csak akkor bocsátotta szabad ...u, amidőn Cesare (1504 jan. 24.) szavát adta, hogy a Romagna kastélyait és várait át fogja adni az egyháznak. Rómában ezzel eljátszotta szerepét, elment tehát Nápolyba, ahol máj. 27. Katholikus Ferdinánd király parancsára letartóztatták és Spanyolországba vitték Medina del Campo várba, ahonnan sógora, a navarrai király segélyével csak 1506 okt. birt elmenekülni, mire sógora szolgálatában Viana vár ostromához fogott, miközben lándzsaszúrás következtében elesett. A renaissance e tipikus alakjának jellemzését megrajzolta *Macchiavelli*. Il principe művében. Újabban megírták életét *Yriarte* (Paris 1889), *Gobineau* (La Renaissance, 1877, magyarra is fordították); *Schubert-Soldern*, Die B.u. ihre Zeit (Dresd. 1904); *Pastor*, Gesch. der Päpste (3 köt.); *Schubert-Soldern*, Die B. und ihre Zeit (1902); *Galamb* Ö., B. Cézár (Szekszárd 1909); *Ranke*, A római pápák története (magy. ford. Lehr A. és Acsády I.); *Gobineau*, A renaissance (ford. Székely I., I. k.).

3. *B., Lucrezia*, szül. 1478. v. 1480., megh. 1519 jún. 24. Cesarenak huga, rendkívül szép, kellemes, művelt nő, kit azonban a hagyomány erkölcsi szörnyetegnek mond. Még csak 13 éves volt, és máris két izben jegyben járt. 1493-ban Sforzának, Pesaro pápai vikáriusának lett a felesége, aki azonban tőle elvált (1497), minthogy Lukrécia atyja, VI. Sándor pápa, II. Alfonzo nápolyi király természetes fiának, Alfonzo bisceglai hercegnek szánta. Az esküvőt Rómában tartották meg a Vatikánban (1498 júl. 21.). Két év mulva azonban Cesare meggyilkolta sógorát, Lukrécia pedig még ugyanazon esztendőben Alfonzo ferrarai trónörököshöz ment nőül, kitől három fia származott. B. Lukrécia a történelem tanusága szerint műpártoló, a szépért lelkesülni tudó nő volt, aki Ferrara népének és kora legjelesebb szellemeinek (Aldus, Bembo, Ariosto) tiszteletét ki tudta vívni; mindamellett számos koriró természetellenes vádakkal illette, melyeket talán első férje (Sforza) terjesztett róla. Roscoe volt az első, aki Lukrécia ekkora elvetemültségét kétségbe vonta. Azóta egész irodalom támadt, mely oklevelek alapján cáfolgatta a hagyományt. V. ö. *Gilbert*, Lucrezia B., duchess of Ferrara (London 1869; németül Leipzig 1870); *Cerri, Campori* és *Zucchetti* (olasz) művei és *Gregorovius*, Lucrezia B. (Stuttgart 3. kiad. 1874, 2 köt.). E remek művet Márkus Miklós és Feleki József magyarra fordították (Budapest 1886). Itt megemlítendő még Hugo Viktor szomorujátéka és Donizetti operája, melynek hősnője a hagyomány nyomán alakított, bűnös és szenvedélyes Lucrezia.

4. *B., Francesco*, szül. 1510., megh. Rómában 1572. Gandia hercege és a jezsuita rend harmadik főnöke. V. Károly Catalonia alkirályává nevezte ki. Nyolc gyermeke volt; nejének halála után azonban a jezsuita-rendbe lépett. Nagy buzgósággal intézte a Jézustársaság ügyeit, több új tartományt létesített. A tanügy számos jeles alkotást, a tudomány több kitünő művet köszön neki. Összegyüjtött művei 1675. jelentek meg. V. ö. *Cepari*, Vita di S. Franc. B. (Monza 1805); Bon Saint Franc. de B. (Paris 1897).

5. *B. (Borja), Francesco*, az előbbinek unokája, Squillace fejedelme, megh. 1658 szept. 26. 1614-ben Peru alkirálya lett, megszerezte a Maynas tartományt s Boria városnak vetette meg alapját. Amerikából való visszatérése (1621) óta a tudományoknak és művészeteknek élt. Obras en verso c. költeményeit (Madrid 1639, Antwerpen 1654 és 1664) egyszerűség jellemzi. Egyéb művei: Napoles recuperada por el reyo Don Alonso, hőskölteméný (Saragossa 1651); Kempis Tamás fordítása, stb. V. ö. *Cepari*, Vita di San Francesco B. (Monza 1885).

6. *B., Alessandro*, szül. Velletriben 1682., megh. mint fermói érsek 1764. Ő vetette meg alapját a hires velletrii B.-múzeumnak.

7. *B., Stefano*, bíbornok, szül. Velletriben 1731 december 3., megh. Lyonban 1804 november 23. A Propaganda fidei igazgatója, a tudományok lelkes pártolója s a lelencek jótevője vala. Mint a cortonai etruszk akadémiának tagja (1750 óta) módjában állott a velletrii múzeum gyarapítása. Mint Benevento kormányzója (1749 óta) nagy érdemeket szerzett az 1764-ben uralkodó éhinség enyhítése által. XIV. Kelemen pápa a Propaganda

titkárává tette (1770). IV. Pius bibornokká és a lelencházak főfelügyelőjévé nevezte ki (1789). Midőn a forradalom az Egyházi államban is kitört (1797), VI. Pius B.-ra ruházta a diktátori hatalmat. A franciák azonban 1798 febr. elfogták, s az egyházi államból kiutasították, mire B. Velencébe s utóbb Padovába ment. VII. Piussal 1794. visszatért Rómába; később pedig a pápát Párisba is elkisérte, ahová ez Napoleon megkoronáztatása végett utazott. Útközben B. meghalt. Művei: Istoria della città di Benevento (1763—69, 3 köt.); Monumento di Papa Giovanni XVI. (Róma 1650); Breve istoria dell'antica città Tadino dell'Umbria (1751); Breve istoria dell dominio temporale della sede apostolica nelle due Sicilie (1788). Életét S. Bartolommeo Paolino atya írta meg latin nyelven (Róma 1805).

Borgisz, másképp *Bourgeois* v. *Borgois*, az a betü, mely pontosan kilenc pontra van öntve. A nyomdai betü ezen faját különösen hirlapoknál alkalmazzák. Fokozatra nézve a *petit* és *garmond* között áll s gyakran, a megrendelő kivánata szerint, petit- és garmondbetütörzsre is öntik.

Borgne (ejtsd: borny), folyó, l. *Hérens*.

Borgo (olasz) a. m. szállás, tanya, helység, külváros. Olaszországban és Dél-Tirolban sok község neve. Rómának a Tiber jobb partján levő É.-i, vatikáni városrészét, az ú. n. Leoninus-várost B.-nak hívják.

Borgo, 1. *(B. die Valsugana)*, ker. kapitányság székhelye Dél-Tirolban Trienttől 36 km.-nyire a Brenta és vasút mellett, (1900) 4445 olasz lak., selyemhernyótenyésztéssel és selyemfonással; Telvana és San Pietro kastélyok romjaival. — 2. *B.* közs. Korzika szigetén Bastjától 20 km.-nyire a Biguglia-lagunától DK.-re, 800 lak., közelében Mariana romjai, ahol 1768. Paoli utolsó győzelmét vívta ki a franciákon.

Borgo a Mozzano, közs. Lucca (ettől 20 km.-nyire) olasz tartományban a Serchio völgyében, vasút mellett, (1901) 8504 lak., selyemhernyótenyésztéssel.

Borgóbesztercze *(Borgó-Bistritia)*, nagyk. Beszterce-Naszód vm. jádi j.-ban, (1910) 2899 oláh, német és magyar lak., vasúti állomás, u. p. Borgóprund. A besztercze-naszódi faipar részvénytársaságnak itt nagy gőzfürésztelepe van, melyen a naszódi havasok nagyterjedelmű erdőségeiből leszállított fát dolgozzák fel.

Borgognone, 1. *B.* (v. *Bergognone*), *Ambrogio di Stefano*, másk. *Ambrogio da Fossano*, v. *il Borgognone*, olasz festő, szül. Milanoban 1450 körül, megh. u. o. 1523. Vincenzo Foppa tanítványa, de Butinone is hatott rá. Milanón kívül Paviában (1488—94), Lodiban (1498) és Bergamoban (1508 körül) működött. A régi milanói iskola hagyományait folytatja, s nem vesz tudomást a Leonardo da Vincitől Milanóba átültetett új művészeti felfogásról. Művészetét a vallásos áhitat és halvány színezés jellemzi. Fő művei a paviai Certosában és a milanói S. Simplicianóban lévő falfestmények s a milanói Brerában, Museo Borromeóban és a berlini Kaiser Friedrich Museumban őrzött oltárképek. A budapesti Szépművészeti Múzeumban Krisztus születését ábrázoló képe látható.

2. *B.*, *Giacomo*, francia festő, l. *Courtois*.

Borgói hegycsoport, a K.-i Kárpátok erdélyi É.-i határláncolatának tagja, Beszterce-Naszód vm.-ben, a Nagy-Szamos és Beszterce völgyei közt. A hegycsoport a vm. É.-i részében, a Radnai szorosnál ágazik ki a Radnai havasok hatalmas tömegéből s először D.-nek tart (legmagasabb csúcsa a Vurva Omuluj, 1832 m.), majd a Borgói szorosnál keskeny ágakban Ny. felé kanyarodik (Henyul 1614 m.) s mindinkább alacsonyodó ágaival (Viráni kő 741 m.) a Nagy-Szamos és Sajó egyesüléseig huzódik. D. felé a *Borgói szoros* (1230 m.) választja el a Kelemen havastól. Fővölgyei Ny. felé az Ilva és Les, K. felé a Kosna és Tesna völgyei. Geológiailag a B. főtömege kristályos palákból áll, Ny. felé vonuló részét eocén képletek alkotják, közben egyes trachitszigetekkel. A hegység É.-i és K.-i részében alig járható, csak két hegyi út visz gerincén át a Borgói szorosból a Les és Ilva völgyébe, melyben nehány község is van. A Ny.-i szakaszt 3 országút szeli, ú. m. Beszterczéből Somkerekbe és Naszódra, és Borgóból Kis-Ilvára, utóbbi 720 m. magasságig kapaszkodik fel. A hegység eme részében számos község van s a földmívelés is lehetséges, míg a zord É.-i szakaszt rengeteg erdők borítják, melyekből nagy mennyiségű fát szállítanak a borgó-beszterczei fürésztelepre.

Borgois (nyomd.), l. *Borgisz*.

Borgói szoros, Beszterce-Naszód vm. jádi j.-ban, a Borgói hegycsoportban a Beszterce folyóba ömlő Tiha völgyéből a Dorna völgyébe átvezető szoros és hágó; a benne vezető országút Tihuca telepnél a völgyet elhagyva a Magura Kalulujra (1230 m.) kapaszkodik fel s onnan a már Bukovinában fekvő Pojana Stampi-ba ereszkedik alá. A B.-on át élénk közlekedés folyik Bukovinával.

Borgomanero, város Novara (ettől 31 km.-nyire) olasz tartományban, az Agogna partján, vasút mellett, (1901) 9790 lak., élénk kereskedéssel, selyemszövőkkel, kitünő szőllőkkel.

Borgóprund, kisk. Beszterce-Naszód vm. jádi j.-ban, (1910) 2740 oláh, német és magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatallal, telefonállomás. Élénk forgalmú hely, jelentékeny papirgyárral, mely már 1786. alapíttatott; az egyedüli telep, mely gyártmányait tisztán rongyból készíti légszárítással s a keményítést nem növényi, hanem állati enyvvel eszközli. Van itt továbbá Sperantia takarék- és előlegező-egylet, hitelszövetkezet, három erdészeti hivatal, nemzetközi kaszinó és iparegylet, élénk gyümölcskivitel.

Borgo San Dalmazzo, közs. Cuneo (ettől 9 km.-nyire) olasz tartományban, a Gesso és vasút mellett, (1901) 4423 lak., 1794 nov. 10. itt Ott osztrák vezér győzelmet vívott ki a Garnier vezérlete alatt álló franciákon.

Borgo San Donnino, járási és püspöki székhely Parma olasz tartományban a Stirone és vasút mellett, (1901) 12,079 lak., selyemszövéssel, üveg- és faience-gyárral; román ízlésben épült székesegyházzal.

Borgo San Lorenzo, közs. Firenze olasz tartományban a Sieve felső völgyében, vasút mellett, (1901) 14,407 lak., állattenyésztéssel.

Borgo San Sepolcro, l. *San Sepolcro*.

Borgotaro, kerületi székhely Parma olasz tartományban, a felső Taro és vasút mellett, (1901) 8875 lak., mészégetőkkel.

Borgótiha, kisk. Beszterce-Naszód vm. jádi j.-ban, (1910) 2529 oláh lak.; gr. Zichy-féle kastéllyal; u. p. és u. t. Borgóprund.

Borgu, l. *Borky* és *Borugung*.

Bórgyémánt, l. *Bór*.

Borhalom (azelőtt: *Bubuliska*), kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 859 rutén lak.; u. p. Oroszvég, u. t. Munkács.

Borhamisítás. Már a legrégibb időkben olyan műveleteket végeztek a borral, vagy olyan anyagokat kevertek hozzá, mely a bort vagy szaporította, vagy látszólag minőségében javította, sőt újabban olyanok is voltak, kik alkoholból, glicerinből, savakból, cukorból, törkölyből, sepréből bor felhasználásával vagy anélkül állítottak elő italokat, melyeket bor elnevezés alatt hoztak forgalomba.

A legritkább esetek közé tartozik, hogy a bort az egészségre ártalmas anyagokkal hamisítsák. A leggyakrabban használt hamisító anyag a víz, mert ez a legolcsóbb s különösen a nagy boradó ingerli a vízzel való szaporításra a hamisítókat. Víz mellett azután szeszt, savakat, glicerint használnak hamisításra, főkép azért, hogy a bornak vízzel történt szaporítását palástolják, nehezebben érezhetővé és felismerhetővé tegyék.

A nálunk most érvényben levő törvény «A B.-nak és hamisított bor forgalombahozatalának tilalmazásáról szóló 1908. XLVII. t.-c.» s ennek végrehajtása tárgyában a földmívelésügyi miniszter adta ki a 112,000/1908. számú rendeletet. Ez a törvény 1909. évi január hó 1-én lépett életbe. Eszerint bornak csak olyan szeszes italt szabad nevezni, amelyet kizárólag szőllőlevéből (szőllőmustból) erjesztés útján állítanak elő. Bor elnevezés alatt más italt sem raktározni, sem forgalomba hozni nem szabad. Hogy a borok kezelésére nézve félreértések ne lehessenek, a törvény felsorolja azon eljárásokat, melyek az okszerű pincekezelésnél megengedettek és felsorolja azon anyagokat, melyeket használni szabad. Így megengedi a must befőzését, a tokaji borvidéken termett mustok kivételével, de csak édes ürmös készítése céljából, a kénezést, a savtalanítást tiszta szénsavas mészszel, a bor derítését, égett cukor vagy szaflor használatát a bor színének javítására, a tokaji bor kivételével, a hibás must vagy bor kezelését tiszta csontszénnel, a bor felfrissítését tiszta szénsavval, a borélesztő használatát áterjesztésre, ürmösborkészítésre az ürömnek s más fűszereknek felhasználását, a mustnak vagy bornak valamely más bor friss törkölyére vagy seprűjére való felöntését áterjesztés céljából; a bor fejtését, szűrését, pasteurözését, a borok házasítását. A tokaji borok házasítására azonban a törvényben különleges intézkedések vannak. A borba szeszt önteni azért, hogy erősebb legyen, nem szabad. Beteg vagy hibás borok megjavítására, valamint boros hordók és palackok tisztítására, derítőszerek előkészítésére és eltartására szabad legalább 95 fokos raffinált vagyis tisztított szeszt, vagy pedig tiszta borpárlatot használni, de ezt csak olyan mértékben, hogy ez úton több szesz ne juthasson bele a borba, mint legfeljebb egy térfogat százalék, vagyis 1 hektoliter borba legfeljebb egy liter szesz. A mustot és bort cukrozni általában nem szabad. Olyankor azonban, amikor kedvezőtlen időjárás miatt, vagy elemi csapások miatt a szőllő nem érik meg kellően és így a bor túlságosan gyenge és savanyú lenne, kivételesen engedélyt lehet kapni a must cukrozására. Erre nézve szigorú feltételeket állapít meg a törvény és rendelet. A cukrozott mustból készült bort azonban sem «természetes», sem «valódi» bornak nem szabad nevezni.

Habár minden olyan anyagot tilos használni a must és bor készítéséhez és kezeléséhez, amelyet a törvény kifejezetten meg nem enged, mindazonáltal különös figyelmeztetésül a tilos anyagok közül példaképen fel vannak sorolva a törvényben azok, amelyek leginkább alkalmasak a B.-ra és melyekkel leginkább szokták is a bort hamisítani. Ilyenek: víz, mazsolaszőllő, szárított gyümölcs (füge, szentjánoskenyér stb.) vagy más cukortartalmú növények és növényrészek, úgyszintén ezeknek kivonatai vagy főzetei; édesítő anyagok (saccharin, dulcin stb.); glicerin, tamarinda s mindenféle tamarinda készítmény; mézga, szalicilsav, borkősav, másféle savak vagy savtartalmú anyagok, kátrányfestékek és más növényi- vagy ásványi festőanyagok; zamatosító és szagosító anyagok vagy kivonatok, esszenciák, mustanyagok; aluminiumsók (timsó stb.); konyhasó, bariumstrontium és magnézium-vegyületek, gipsz, bórsav, borax, formaldehid, fluorvegyületek vagy olyan keverékek, amelyekben az itt felsorolt anyagok valamelyike van, úgyszintén a konyak-főzésre használt bor maradványa.

A bortörvény azokat az italokat, melyeknek készítése vagy kezelése rendelkezéseibe ütköznek, hamisított bornak nyilvánítja s ilyeneket forgalomba hozni nem szabad.

A külföldi csemegeborokra a törvény azt a kivételt teszi, hogy az egyes bortermő országok különlegességei, mint pl. a sherry, malaga, madeira, marsala és portborok, még ha szeszezve vannak is, forgalomba hozhatók nálunk, de csakis akkor, ha szesztartalmuk nem több $22^1/_2$ térfogatszázaléknál, továbbá, ha előállításukhoz csakis olyan aszúszőllő használtatott, amely abban az országban termett, amelyikben maga a bor termett s végül, ha az illető bor készítése magában az azt termelő országban is meg van engedve.

Aki a bortörvény bármely rendelkezését megszegi, kihágást követ el és szigoruan büntettetik. A leghosszabb elzárás 3 hónap, a legnagyobb pénzbüntetés 1000 K. Emellett a meglévő hamisított bort a hatóság vagy kiönteti vagy pedig denaturálja, hogy az többé megiható ne legyen; ha a hamisított bort az elítélt időközben eladta, tartozik annak értékét megtéríteni.

A bortörvény alapján indított ügyekben bíráskodnak elsőfokon: a főszolgabiró vagy rendőrkapitány; másodfokon: az alispán vagy városi tanács, Budapesten a főkapitány; harmadfokon: a belügyminiszter. Az ellenőrzést első sorban az elsőfokú hatóságok végzik, továbbá a *borellenőrző bizottságok*. Ezeknek feladata az, hogy azoknak az érdekeit képviseljék, akik B. miatt károsodnak.

Minden főszolgabirói járásban és minden városban, továbbá Budapestnek minden kerületében legalább egy ilyen bizottságot kell alakitani. A bizottság rendszerint egy elnökből és 4 tagból áll. Az elnököt és a tagok felét a földmivelésügyi miniszter nevezi ki, a bizottság tagjainak másik felét pedig a törvényhatósági közgyülés választja.

A borellenőrző bizottságokon kivül ellenőrző közegeket nevezhet ki a földmivelésügyi miniszter, akár esetről-esetre, akár állandó megbizással. Több mint 20 vincelléri skolai igazgató és szőlészeti és borászati felügyelő van most kinevezve ellenőrző közegnek. Ezeknek joguk van a pincékbe és minden olyan helyiségbe bármikor bemenni, ahol bort, törkölybort, gyümölcsbort, pezsgőt vagy habzóbort készitenek, kezelnek, raktároznak vagy forgalomba hoznak, ezekben ellenőrzési szemlét tarthatnak s a gyanus italokból és egyéb ott talált anyagokból mintát vehetnek. Borkihágási esetekben a bormintákat stb. az eljáró hatóság az illetékes *borvizsgáló bizottsághoz* tartozik beküldeni, hogy az megvizsgálja azokat s róluk szakvéleményt adjon. Jelenleg két ilyen bizottság van; az egyik Budapesten, a másik Kolozsváron. A bizottság egy elnökből, tiz tagból, a főorvosból, az előadóból és két titkárból áll. Ezeket a földmivelésügyi és a kereskedelemügyi miniszterek nevezik ki egy-egy évre. A bizottság szakvéleménye a rendőri büntető eljárás alapjául szolgál.

Borház, *présház*, v. *sajtóház*, az a hely, hol szüret alkalmával a szőllőt leszemelni, zúzni, préselni stb. szokták. Arad vidékén kolnának, az Érmelléken pajtának, a felső vidékeken hiskának, néhol gunyhónak hivják.

Borháza, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 289 vend lak.; u. p. Péterhegy, u. t. Gyanafalva.

Borházasitás, l. *Bor*.

Borhegy, kisk. Vas vm. felsőőri j.-ban, (1910) 116 német lak.; u. p. és u. t. Pinkafő.

Borhibák és *borbetegségek*, l. *Bor*.

Borhid, l. *Szamosborhid*.

Borhida, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 281 vend lak.; u. p. Ferenczlak, u. t. Muraszombat.

Bórhidrogén. A bórmagneziumból sósav hatására fejlődő, még sok hidrogén-gázzal elegyedett, színtelen, azelőtt H_3B összetételűnek tartott B.-gázt folyós levegővel hűtött mosópalackon átáramoltatva, a palackban fehér kristályok válnak ki, amelyek melegitéskor megolvadnak, majd szintelen, kellemetlen szagú H_2B_3 összetételű B.-gázzá alakulnak. Ez a B. vízben oldhatatlan és meggyújtva zöld szinű lánggal ég. A folyós levegővel való hűtéskor meg nem sűrüsödött gáz hidrogéntől szennyes H_3B összetételű B., amely szintén kellemetlen szagú és vízben alig oldható gáz. Ammoniával egyesül; meggyújtva zöld szinű lánggal ég.

Bórhidrogénfluorid, l. *Bórfluorid*.

Bori, 1. kisk. Hont vm. báti j.-ban, (1910) 361 magyar lak.; u. p. Dalmad, u. t. Léva. — 2. *B.*, kisk. Nyitra vm. pöstyéni j.-ban, (1910) 742 tót lak.; u. p. Rakovicz, u. t. Trebete.

Borias-nak hitták és e néven személyesitették meg a Karszt hegységen innen lakó latin partvidéki lakosok a Boreas szelet. Ma *bóra* (l. o.) a neve.

Borica, régi székely tánc, l. *Magyar táncok*.

Boričevac, adók. Lika-Krbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1900) 853 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Dolnji-Lapac.

Boricin, antiszeptikum, egyenlő rész bórsavból és nátriumbiborátból áll.

Borickit (ásv.), vasmészhidrofoszfát; veséded, vaskos, viaszfényű, vörösbarna. Csehország (Nenacovic), Stájerország (Leoben) a lelőhelye.

Borics, *Boris*, l. *Magyar személynevek*.

Borics, helyesebben *Boris*, Kálmán király 2-ik feleségének Eufémiának fia, ki 1113. Kijevben született, hová Kálmán feleségét visszaküldte volt, mivel hűtelennek tartotta. Ez a hűtlenség azonban nincs bebizonyitva s az országban egy tekintélyes párt Kálmán király törvényes fiának ismerte el B.-t. II. István halálával a 18 éves ifjú érvényesitni akarta jogait II. Bélával szemben s 1132. lengyel és orosz hadakkal elfoglalta a Szepességet s ősszel már a Sajóig nyomult, midőn Szobjeszláv cseh fejedelem Lengyelországra ütvén, a lengyel hadaknak vissza kellett térniök. 1133-ban ismételte támadását, Béla király azonban a Sajó mellett levő táborában mindazokat az urakat, kik törvényességében nem kételkedtek, itélet nélkül kivégeztette, mire a lengyelek még azon éjjel és rá csakhamar az oroszok is visszavonultak. 1134. jan.-ban azonban Boleszláv és Vladimirko ismét megsegitették a trónkövetelőt, míg II. Bélát Szobjeszláv és az osztrák Albert herceg támogatta. Júl. 22. a király seregei döntő győzelmet arattak, de a lengyel király csak Lothár császár közbenjárására mondott le B. támogatásáról, forma szerint pedig csupán 1137. kötött békét Bélával. B. a békealkudozások idejében sem nyugodott, mire Béla 1136-ban az aradi gyülésen (l. *II. Béla)* levágatta B. leghűségesebb 68 emberét s igy az ellenzéket vérbe fojtotta. Őt magát többé nem is háborgatta B. II. Géza trónraléptével azonban újabb szövetségesek után látott s II. Vladiszláv cseh herceg és III. Konrád császár segitségével 1146. husvét hetében el is foglalta Pozsonyt, szept. 11. azonban Lerfeldnél ismét véres vereséget szenvedett s 7000 halott hátrahagyásával kellett menekülnie. A következő (1147) évben Konrád császár, majd VII. Lajos francia király keresztes hadaihoz csatlakozott. Az uralkodók megtagadták ugyan a magyar király által követelt kiadatását, de segitséget sem adtak neki. Most tehát a bizánciak szövetségét kereste. 1152 nyarán egy gör. hadosztály élén valóban egész Temesvár vidékéig nyomult B., Belus bán elől ellenben csakhamar visszavonult. Az 1155-ben újból kitört háborúban a Belgrád közelében vivott csatában esett el. Fia Kálmán utóbb egy gör. thema helytartója lett s utódok nélkül hunyt el. V. ö. *Wertner* Mór, Boris und Rostislaw (Berlin 1889, 8-r. 154 lap); *Hodinka* Antal, Kálmánfi Kolomanovics Boris (Történ. Tár 1889, 421—433. lap); Hadtört. Közl. 1891, 145. lap; *Gumplowicz* M., Borys (Századok 1910); *Petőfi* S., Tigris és hiéna; úgyszintén *Szigligeti*, Törvénytelen vér cimmel drámát irt róla.

BORÍTÉKGÉPEK.

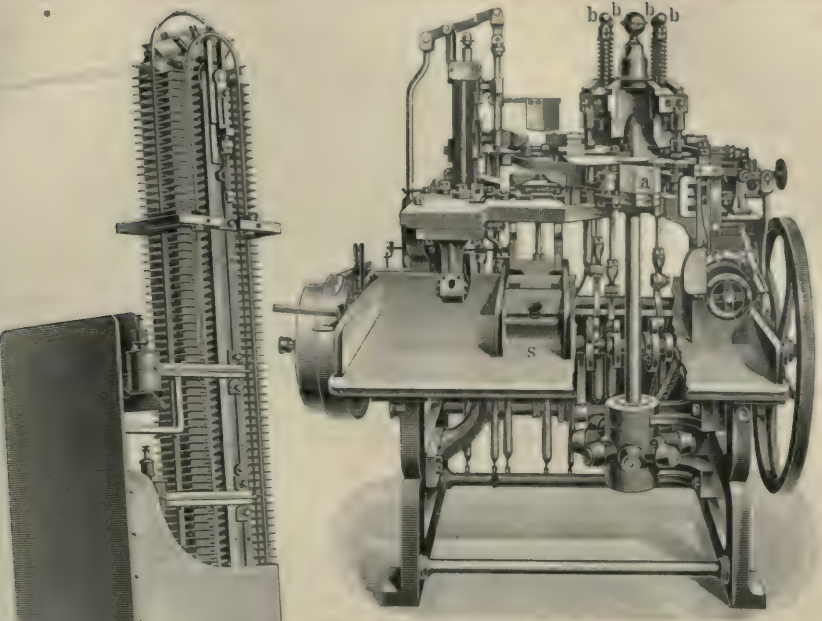

1. ábra.

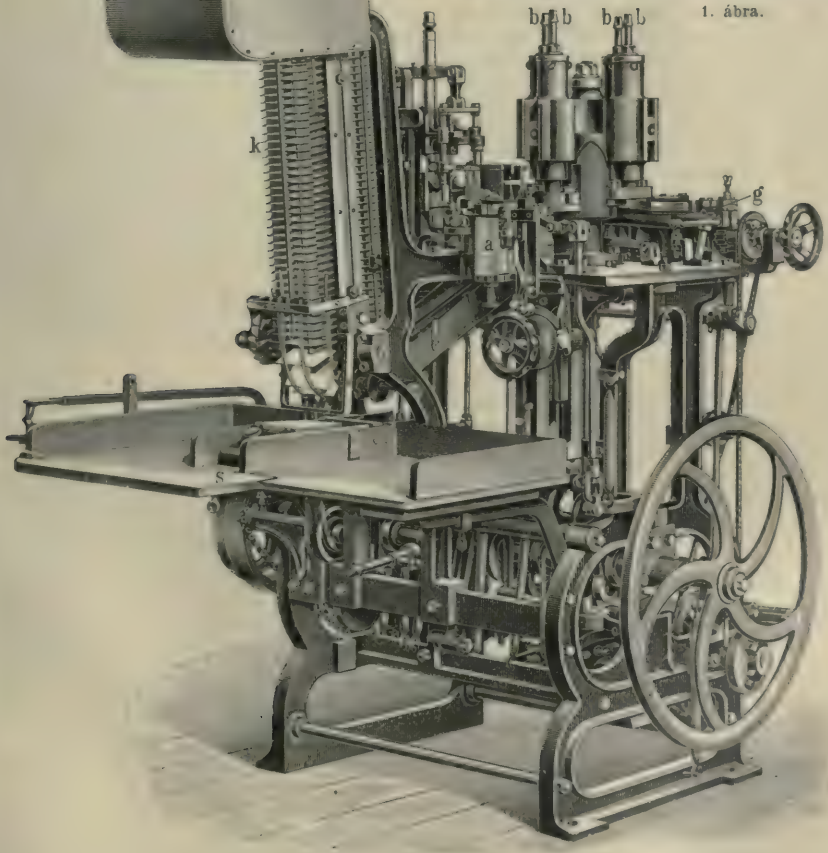

2. ábra

Borics, az első névleg ismert boszniai bán volt 1154—63. B. 1154-ben mint II. Géza magyar király szövetségese Manuel bizánci császár ellen harcolt. Géza halála után B. Géza testvéreinek II. László és IV. Istvánnak pártján állott III. István, Géza fia ellen. Azért III. István 1163. hadsereg élén ellene küldött egy Gottfried nevű német vitézt, aki B.-ot megverte. Midőn 1166. Bosznia a görögöké lett, B. Pozsega vármegyében kapott nagy birtokot s ivadékai *B. bán nemzetsége* néven szerepeltek. E nemzetségből származott a Grabarjai Berisló v. valószinűleg a ma is virágzó cserneki Dessewffy-, meg a Pozsgay-család. V. ö. *Karácsony* J., Magyar nemzetségek I.; *Wertner* M., Magyar nemz. I.

Boril, bolgár cár, mint trónkövetelő uralkodott 1207—1218, mely utóbbi évben II. Asen János a törvényes cár elfogatta és szeme világától megfosztatta. B. Henrik bizánci császárnak apósa volt. Ismeretlen okból üldözte a bogomilokat és 1211. ellenök a trnovói egyházi zsinaton kimondatta az egyházi átkot.

Bori mocsár, Árva vmegye és Galicia határán, Jablonkától D.-re és Chizsnétől K.-re elterülő terjedelmes zsombékos mocsár-terület, melyből a Fekete Dunajecz és a Fehér Árva több mellékvize ered. Az itteni hullámzatos fensíkon, melynek tenger f. magassága 686 m., számos külön álló tőzegtelepet találunk, melyek teknő-alakú medencéket töltenek be, sőt a víz szine fölé emelkedve, igen alacsony és szelidhajlású halmokat alkotnak. E terület tőzegképződés alkalmával erdővel volt borítva, miért is a tőzegben sok fa van eltemetve. A tőzegtelepeket bor-nak vagy puscsisznának nevezik, legjelentékenyebb a Lisi bor, Pusti bor, Jasovszki puscsiszna és Pekelnicki bor; a tőzegtelepek mélysége 2—3 m., vágása igen primitiv módon történik. V. ö. *Jablonszky* Flóris, A jablonkai tőzegekről (Földtani Közlöny. XVI. évf. 1886. 314—320.).

Borinage (ejtsd: —nasz), Hainaut belga tartománynak Monstól D.-re eső, széntelepekben gazdag vidéke.

Borino, szél, l. *Bóra*.

Boris, 1. *I. B. (Boghoris* v. *Bogoris)*, bolgár fejedelem, uralkodott 852—888. Uralkodása különösen azért nevezetes, hogy a bolgár nép ekkor (864) tért a kereszténységre és magát B.-t is szt. Method megkeresztelte. B. harcolt a frankok, a morvai birodalom és a bizánci császárság ellen. 36 évig tartó uralkodás után kolostorba vonult vissza, hol mint szerzetes 907 jan. 2. meghalt.

2. *II. B.*, bolgár cár, Péter cár fia, 969—971. Már uralkodása kezdetén Szvjatoszláv orosz fejedelem fogságába esett. Ebből ugyan 971-ben Tzimiszkesz bizánci császár kiszabadította, de egyszersmind trónjától is megfosztotta: így Bolgárország bizánci fenhatóság alá került. L. *Bolgárország*.

Borisfalva, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 1177 horvát lak.; u. p. és u. t. Szabadbáránd.

Boris Godunov *Fjodorovics*, orosz cár, l. *Godunov*.

Borisszoglyebszk, kerületi székhely Tambov orosz kormányzóságban, a Vorona balpartján, vasút mellett, (1897) 22,370 lak., gyapjuszövőkkel és vasolvasztókkal; élénk hajózással a Voronán.

Borisszov, kerületi székhely Minksz orosz kormányzóságban, a Szaka és Berezina összefolyásánál, vasút mellett, (1897) 14,931 lak., nagy bőrcserzőkkel; 19 km.-re tőle Sztudjanka falunál kelt át a Berezinán 1812 nov. 27. és 28. a francia hadsereg.

Borisszov, *Alexander Szergejevics*, orosz festő, szül. a wologdai kormányzóságban 1866. 20 éves korában a szt.-pétervári művészeti akadémiára került. Két izben tartózkodott Novaja Zemlján és ott festette legismertebb műveit, tárgyilag és művészileg egyaránt érdekes sarkvidéki tájképeket, melyek nagyrészt a szt.-pétervári III. Sándor múzeumba kerültek.

Borisszovka, kisváros (szloboda) az orosz Kurszk kormányzóság Grajvoroni kerületében, a Vorszkla és Gosztenka mellett, (1897) 16,288 lak., földmíveléssel.

Borisza a. m. *borivó*.

Boríték, néha igen díszes, fűzött könyvnek rendesen színes, vastagabb papirra nyomtatott címlapja. Továbbá a levél hüvelye, melyet a köznyelv *kopertának* nevezett el a francia *couvert* (l. o.) szó után, mi eredetileg terítéket jelent. Ezt a francia szót a németek félreértették, s utánuk nálunk is hibásan használják a B. helyett.

Borítékgép *(képmelléklettel)*. Borítékokat gépiesen 1845 óta gyártanak. A B. tkp. csak az összehajtogatást s összeragasztást végzi, míg a papiroslapok formás kivágását, amelyhez formás kiverővasakat használnak, elkülönítve végzik. A kivágott lapok alakja megfelel egy a boríték nagyságával egyező négyszögnek, amelynek minden oldala háromszögű toldattal — szárnnyal — van kiegészítve. A B. feladata már most abban áll, hogy a hosszabb oldalok mentén levő szárnyak szélét ragasztóanyaggal bevonja, azután a két keskenyebb szárnyat az alaplapra fekteti, ezekre az egyik hosszabb szárnyat ráhajlítja, amikor is e három szárny összeragad, végre a másik hosszú szárnyat, a zárószárnyat kissé behajlítja és szárítóba adja a borítékot. A kiszáradt borítékok egymásra halmozódnak, amikor is a zárószárny is rásimul az alapra. Az ily teljesen önműködő B., aminőt a *képmelléklet* is láttat, óránkint 4—5000 borítékot gyárt. Ennek működése a következő: A formás papiros garmadája *a*. Erről egy-egy darabot kell az összehajtogató szerkezetbe adagolni, amit a *b*-vel jelölt szerkezet az egyik szárny gummizásával egyidejüleg végez el. Ez a *b* egy közös tengely körül forgó négy hengerből áll, amelyekben fel s alá mozgó dugattyúk vannak. A dugattyúk végén a gummival bevonandó szárny szélével megegyező fémdarab van, amely a gummianyag felvétele céljából nemezzel van borítva. Innen a lapok egyenként viendők át az összehajtogató szerkezet alá, amit a *b* jelű gummizó szerkezet hajt végre. Ez ugyanis egy függőleges tengely körül forgó, négy hengerből álló csoportból áll; a hengerek mindegyikében fel s alá mozgó rudak vannak, ezek végeihez pedig a gummizandó szélek alakjával biró fémdarabok vannak erősítve. E fémdarabok nemezzel vannak borítva, hogy a ragasztó anyagot felvehessék. E nemezborítások a *b* rendszer forgása következtében a *g* jelű gummitartóban mozgó henger fölött halad-

nak el s így gummival megtelnek, de amint az *a* tartó közelébe jutnak, felemelkednek s csak akkor esnek le a papirosra, amikor pontosan szélei fölé kerülnek. A gummi hatása következtében a felső papiroslap a nemezhez tapad s mert a *b* rendszer tovább forog, a felső lapot is magával viszi; de amint a hajtogató készülék elé kerül, a papirost egy reá nehezedő négyszögű köldök fogva tartja s így a *b* rendszertől elválik. Ez a köldök a papiros négyszögű részét egy mélyedésbe nyomja, minek folytán a szárnyak az élek mentében kissé elhajlíttatnak, most a négyszögű köldök felemelkedik és a három szárny a már előbb ismertetett sorrendben az alapra lesz fektetve s ezzel a boríték elkészült. A boríték most már a *k* jelű szárítóba kerül. Lényegét egy végnélküli lánc képezi, amely a borítékokat hosszabb pályán, t. i. fel- majd lefelé vezeti, úgy hogy amire e pálya alsó részéhez kerülnek, a gummizott rész is megszáradt, a borítékok tehát egymásra halmozhatók.

Borító. 1. Fűzfavesszőből ritkásan font, kúpalakú kosár, mely arra való, hogy a kis csibék eleségétől a tyúkot elzárjuk, de a B. alsó nyilásain a kis csibék a tyúkhoz bemehessenek. Néhány napig ugyan a csibék eledelében szokás az anyát is részesíteni, de mert ez az eleség drága, később az anyát a csibék etetése alkalmával a borítóval fedik le.

2. *B.* a *halászoknál*, ép olyan fűzfavesszőből font, fenék nélkül való kosár, mint a baromfiborító, s a tapogató halászat szerszámát képezi; a halász sekély vizekben a B.-val majd itt, majd ott keríti be a vizet, s a B. tetején benyúlva kutatja át a bekerített helyet.

Borítófal, l. *Bélésfal.*

Borítóléc v. *ütközőléc*, kétszárnyú ajtóknál, szekrényajtóknál szereplő függőleges választék, melyet rendesen lezenásan, ritkábban pillér- v. oszlopszerüen csinálnak az asztalosok. Célja az elválasztás és födés.

Borítólemez v. *furnér*, vékony, $^1/_4$—2 mm. vastag falemez, mellyel a kevésbbé szép és nemes «vakfát» enyvezés útján borítják. B. kétféle lehet, vak- és díszítőlemez. A vakfurnér szivacsos puha fából készül, mely az enyvet jól fölveszi; a díszítőfurnér bármely kemény és szép fából készülhet. Legszebbnek tartják mindig a gyökértuskókból készült habos B.-t. B. készülhet fürészelés, hasítás és hámozás útján. Legjobb és legdrágább az első, legrosszabb az utolsó. Fürészelésnél az anyag $^2/_3$-a hulladék, míg hasításnál és hámozásnál hulladék általában nincsen. Hazánkban is már tekintélyes B.-gyárak vannak, melyek kivitelre is dolgoznak.

Borítólevél, l. *Dohány.*

Borított gerenda-födém, könnyű mennyezetszerkezet, egymástól 1—1 m.-nyire fektetett fenyőfagerendákból, melyek csak alulról, vagy alulról és felülről deszkaborítással láttatnak el. Az alsó deszkahéjjazás nádazva: vakolható, a felső pedig homokfeltöltéssel vagy agyagtapasztással ellátva tűzbiztossá lesz.

Borja, *Francesco*, l. *Borgia 5.*

Borja, kerületi székhely Saragossa spanyol tartományban, a Huecha mellett, a Moncayoval szemben, vasút mellett, (1900) 5701 lak., gyümölcs- és kendertermeléssel. A város fölött állanak a Borgia-család ősi kastélyának romjai.

Borjád, 1. kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1910) 907 német, szerb és magyar lak.; u. p. Rácztöttös, u. t. Németbóly. — 2. *B.*, Uj-Dombóvárhoz tartozó puszta Tolna vármegye dombóvári j.-ban; Petőfi Sándor kedvelt tanyája volt.

Borja-planina, l. *Bosznia.*

Borjavitás, l. *Bor.*

Borjazás. A kilenc hónapig tartó vemhességi idő leteltével a tehén megszüli magzatát, s ezt nevezzük B.-nak. Ezt megelőzőleg néhány nappal a tehén hasa hátrafelé megereszkedik, lágyéka és fara behorpad, tőgye duzzadt lesz, s belőle tej csepeg ki. Sokszor egy nappal is az ellés előtt elő-fájdalmak jelentkeznek, a tehén nyugtalanná lesz, gyakran lefekszik, majd ismét felkel, hasa felé tekintget. A görcsök növekedése közben a hüvely nyilásán egy vízzel telt hólyag jelenik meg, a magzatburok, amely csakhamar felpattan, s a belőle kiömlő víz sikamlóssá teszi a magzat útját. A hüvely nyilásában csakhamar megjelenik a magzat, illetőleg első két lába, amelyen a fej is fekszik, s ez esetben a szülés normális. Ha a magzat nem két első lábával és fejével indul a szülő útba, akkor fekvése rendellenes, a szülés nehéz, vagy lehetetlen, s többnyire állatorvosi beavatkozásra van szükség. Ha a magzatburok szülés közben nem szakadna fel, szülés után azonnal fel kell szakítani, különben a magzat megfullad. Szülés után a tehén felugrik s a köldökzsinór elszakad, de ha nem szakadna el, kis arasznyira a borju hasától, selyemmel v. viaszozott cérnával átkötendő s tiszta késsel v. ollóval elvágandó. A köldököt akkor is tanácsos lekötni, ha az magától szakad el; a lekötés után pedig célszerű 5%-os karbolos vízzel megmosni. A szülés után rendesen visszamaradó, közönségesen poklának nevezett burok, néhány óra, de legkésőbben egy-két nap alatt magától eltávolodik. Ha ez nem történnék meg, állatorvosi beavatkozásra van szükség. A megszületett borjut lábra kell állítani, orrát, száját az ott levő kocsonyás anyagtól megtisztítani, azután anyja elé kell fektetni, hogy az szárazra nyalja. Ennek megtörténte után pedig a tőgyhöz viszik, hogy azt kiszopja. Ha a tehén borját nem engedné szopni, keresni kell annak okát, nem beteg-e a tőgye, nincsenek-e a borjunak éles, a tőgyet sértő fogai. Ha csupán a tőgy csiklandóssága az oka, ami először ellett teheneknél elég gyakori, akkor egyik első lábát fel kell emelni a szoptatás ideje alatt, hogy így néhány nap alatt a szoptatást megszokja.

Borje, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 587 horvát-szerb lak.; u. p. Sveti-Petar-Orehovec, u. t. Gornja-Rieka.

Borjocke *(borjooke)*, Abesszíniában váltópénzül szolgáló üveggyöngyök, amelyekből 180 darab = 1 amolen (l. o.).

Borju. A szarvasmarha, de általában a kérődzők utódjait B.-nak nevezzük mindaddig, míg tenyésztésre alkalmassá nem válik. Nemük szerint van üsző B., bika-B. — *B.*, a katonaság háti táskája, amely e magyar nevét azért kapta, mert régebben kizárólag borjubőrből készítették.

Borjubénaság, l. *Bénaság.*

Borjubőr, l. *Bőr*.

Borjudiftéria *(diphtheria vitulorum)*, a szópós borjuk fertőző betegsége. Okozója karcsú pálcika alakú baktérium (bacillus necroseos), mely hosszú fonalakká is kinő. A természetben igen el van terjedve s a borjuk szájába kerülve, főképen a pofán, a szájpadláson, az inyen, a nyelven és a garatban rostonyaszerű, nehezen levonható álhártyákkal járó gyuladást okoz. Az álhártyák körül a nyálkahártya vörös és duzzadt, kötőszövete vizenyős. Az álhártyák alatt a lágy részek, sőt a csont is elhalhat. Hasonló elváltozások az orrban, a gégecsőben és a bélben is keletkezhetnek. A betegeken bágyadtság, étvágytalanság, nyálfolyás, a pofák duzzadása észlelhető. 4—5 nap alatt rendszerint elhullanak, hosszabb betegség esetén bél- és tüdőgyuladással szövődik. Orvoslás céljából a szájüregnek fertőtelenítő szerek oldatával való gyakori kifecskendezése, belsőleg szalicilsavnak vagy klórkáliumnak beadása ajánlható. Terjedése ellen védekezésül az istálló kitisztítása, szellőztetése és fertőtelenítése végezendő.

Borjufodor, l. *Borjukedesz*.

Borjufóka *(Phoca vitulina* L.), a ragadozók *(Carnivora)* rendjébe, az úszólábú emlősök *(Pinnipedia)* alrendjébe tartozó emlős állat. Feje gömbölyű, orra keskeny, fülei nincsenek, úszóhártyája szőrös; szőre sárgásszürke, barnás v. feketés foltokkal. Hossza 1·6—1·9 m. Az É.-i tengerekben tenyészik; húsáért és zsírjáért vadásszák; könnyen szelíthető. L. még *Fókafélék*.

Borjuitató v. *borjuszoptató*, a kis borjunak tejjel való itatására szolgáló készülék, amelyet akkor használnak, ha a tehén a borját szoptatni nem tudja, vagy ha a borjut a szopás helyett a tejivásra akarjuk rászoktatni. A B. a tehéncsecs mintájára gummiból vagy fából készül s a tejtartó edényre van alkalmazva, amiből a borju a készülékkel a tejet felszívhatja. A borjuitatásnál különös gondot kell fordítani a tej hőfokára, hogy az a tőgy melegségének megfeleljen és a készülék tisztaságára.

Borjukedesz v. *borjufodor*, a borju gyomra, bélfodra stb., melyet becsinált alakjában vagy kirántva, sütve, de különösen franciásan, ragout módjára vagdalva készítenek.

Borju-kidőr, l. *Kidőr*.

Borjumirigy (franc. *ris de veaux*), a borju nyakmirigye, melyet a szakácsok különböző módon készítenek el, sütve, kirántva, forrázottan.

Borjupaprikás, hasonlóan készül, mint a borjupörkölt és csak több paprika és főleg tejfel hozzátétele által különbözik attól.

Borjupázsit, *Anthoxanthum L.* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza, melynek 4 faja főkép Európában él. Legközönségesebb az *A. odoratum* L. *szagos B.* (l. o.). L. még *Anthoxanthum Puellii*.

Borjupörkölt, egyike legkedveltebb nemzeti eledeleinknek, mely apró darabokra vágott és megsózott húsnak zsírban pirított hagymával való párolása útján készül. Tarhonya, burgonya, galuska körítéssel vagy salátával kerül az asztalra.

Borjuszelet, a borju combjából vágott hosszukás szeleteknek következő módon való elkészítéséből áll: miután a hússzeletek megverettek s besózattak, lisztbe vagy tojás és zsömlemorzsa keverékébe mártva, forró zsírban hamar megsüttetnek.

Borjuszoptató, l. *Borjuitató*.

Borjuvérhas, alig pár napos újszülött borjuknak fertőző betegsége, melynek leginkább felötlő tünete a bőséges hasmenés s mely sokszor 1—3 nap alatt elhullásra vagy pedig, közbeeső mulékony javulás után, idült senyvesztő betegségek kifejlődésére vezet, de némelykor gyógyul is. A téli és a tavaszi elletések alkalmával némely tehenészetben annyira megfészkeli magát, hogy az egymásután megszülető borjuk rendre pusztulnak és új nemzedék felnevelése lehetetlenné válik. Az első megbetegedés rendszerint valamely étrendi hiba, meghülés vagy egyéb ártalmas behatásra jelentkezik, mely a gyönge, fiatal állat természetes ellenálló képességét hirtelen csökkenti, minek következtében a különben is a bélben élősködő kólibacillusok és közel rokonaik szokatlanul nagy mértékben elszaporodnak és a bél nyálkahártyájában gyuladást, végül pedig általános vérfertőzést is okoznak. A most már a szokottnál mérgezőbb hatású baktériumok az ürülékkel nagy mennyiségben kikerülnek a szabadba és a velük beszennyezett talajról, alomról, főképen pedig a szennyes alommal érintkező tőgyről bejutnak a később születő szopós borjuk tápláló csatornájába, melyben szintén előidézik a gyuladásos folyamatot. Ilyen módon az esetleg étrendi hiba következtében támadt betegség veszedelmes helyi járvánnyá fajul és pedig annál inkább, mert az istállóban elszaporodott ragály a talajról vagy az ápolók kezeiről és ruhájáról a köldökön keresztül is juthat az újszülött állat testébe. A védekezés az anyaállatok okszerű takarmányozásán kívül a lehető legnagyobb tisztaság betartásában áll, ha pedig a baj valahol már fellépett, akkor mindenek előtt az egész istállót igen alaposan ki kell tisztogatni s egyúttal fertőtleníteni (forró lúggal, meszeléssel). A betegek eltávolítása után különös gondot kell fordítani arra, hogy az újszülöttek be ne fertőződjenek; a segédkező személyzetnek csak gondosan megmosott kezekkel szabad hozzájuk nyúlni, a tőgyet a szoptatás előtt meg kell mosni tiszta vízzel, a szoptatási időközökben pedig célszerű a borjuknak szájkosarat kötni a szájuk elé. A közös borjuállásba való helyezésük helyett ajánlatosabb minden újszülöttet egy-két hétig anyja mellett a jászolhoz kötni, hogy egymást be ne fertőzzék. Ahol megbízható, tiszta személyzet áll rendelkezésre, ott a köldökzsinór lekötése s azután fertőtlenítése is szóba jön. Forralt tej itatása a legelső napokban már magában is előidézheti a betegséget, ha közben nem járnak el a legaggodalmasabb tisztasággal; hol erre nincsenek meg a feltételek, ott célszerűbb a szoptatás vagy tiszta nyers tej itatása, melynek fermentumjai bizonyos fokig akadályozzák a bélbaktériumok túlságos elszaporodását. Ujabb időben védőoltások is hatékonyaknak bizonyultak a baj ellen. Az oltóanyag kólibacillusokkal ismételten fertőzött nagy állatok immunizáló vérsavója, melyből az előírt adagot azonnal a borju megszületése után kell a bőre alá

fecskendezni. Ez az ojtóanyag azonban csak ott hatékony, ahol a betegséget valóban kólibacillusok okozzák, míg azokban a ritkább esetekben, amidőn másfajta baktériumok a baj okozói, a védőojtás hatástalan. Hogy mely esetekben várható a forgalomban levő kóliszérumoktól eredmény, arról a boncolás lelete és a bakteriológiai vizsgálat tájékoztat. Más állatfajok újszülöttjei, főleg bárányok és csikók, szintén meg szoktak betegedni ugyanebben a betegségben. A védekezésre itt is ugyanazok az elvek irányadók.

Bork, község Münster porosz kerület Lüdinghausen (ettől 12 km.-nyire) j.-ban, vasút mellett, (1905) 2733 lak., téglaégetővel.

Bork, Hátsó-Pommerániának régi fejedelmi családja, mely a monda szerint a Rega mentén uralkodó vend fejedelmektől vette eredetét. E család legismeretesebb tagja *B. Szidónia*, Ernő Lajos Wolgast hercegének szeretője, akit nyolcvan éves korában boszorkányság vádja miatt Stettinben 1620. lefejeztek. Élete sorát Meinhold írta meg Die Klosterhexe c. regényében.

Bork., l. *Borkh.*

Bórkarbid, fekete, fémfényű tömeg alakjában B_2C_2 összetételű B. keletkezik, ha bór vagy bórtrioxid keverékét elektromos kemencében összeolvasztjuk. Moissan elektromos kemencében szénbór és szén közvetlen egyesítése útján B_6C összetételű B.-ot is állított elő fekete, fényes kristályok alakjában; fajsúlya 2·51. Keménysége nagyobb a sziliciumkarbidénál, úgy hogy vele gyémánt csiszolható. Oxigén-gázban a gyémántnál is nehezebben ég el; a legtöbb anyaggal alig reagál.

Borken *(B. in Westfalen)*, járási székhely Münster (ettől 54 km.-nyire) porosz kerületben, az Aa kis mellékvize és vasút mellett, (1905) 4769 lak., fa- és marhakereskedéssel.

Bórkenőcs, bórsavas kenőcs készítésére 2—2 s. r. kemény paraffin és fehér viasz megolvasztott elegyéhez 12 sr. sesam-olajat, majd 3 sr. glicerinben oldott 1 sr. bórsavat kevernek.

Borkh. v. *Bork.*, tud. állat- és növényneveknél *Borkhausen* Moritz Balthasar erdész és entomológus (szül. 1760 dec. 3., megh. 1806 nov. 30.) nevének rövidítése.

Borki, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 1131 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Širač.

Borki, több orosz község neve; a Kharkovtól 41 km.-re Kharkov kormányzóságban levő falut (1400 lak.) az orosz cári vonatnak 1888 október 29. történt kisiklása teszi emlékezetessé, amidőn ugyanis 58-an megsebesültek és 21-en meghaltak; a cár maga sértetlen maradt.

Bórklorid, *bórtriklorid*, BCl_3. Keletkezik klórgáznak vagy sósav-gáznak amorf szín-bórra v. klórgáznak bórsav és szén izzó keverékére való hatásakor. Színtelen, mozgékony, erős fénytörésű, 1·35 fajsúlyú folyadék, amely már 18·23°-on forr, miért is e hőmérsék fölött, a B. színtelen gáz. Nedves levegőn erősen füstölög; ilyenkor, úgyszintén víztől, belőle sósav és bórsav keletkezik. Ammonia-gázzal nagy hőfejlődés közben reagál. Más kloridokkal kristályos kettős kloridokat is alkot.

Borkorcsolya, eszköz, mely a boroshordónak a szekérről való v. a pincébe való óvatos leereszté-sére szolgál; némely helyen (Szekszárd vidékén) *kucsorjá*-nak nevezik. — *B.*, száraz, többnyire zsíros, sós, tésztás étel, melyre jól csúszik, jól esik a bor.

Borkő, 1. *káliumhidrotartrát, savanyú B.-savaskálium (Cremor tartari).* A kétbázisú B.-sav (l. o.) savanyú kálium sója, képlete $KH(C_4H_4O_6)$. Előfordul számos savanykás gyümölcsben, így különösen a *szőllőben.* A mustban is oldva van tehát; a must erjedésekor a cukor szesszé alakul és mivel a B. szeszes folyadékban még nehezebben oldódik, mint vízben, a borból lassan kiválik és a hordó falaira, különösen pedig annak aljára kristályos kéreg alakjában lerakódik. Ez a *nyers B.*, mely szerfölött tisztátalan; a jobb féleségek 70—80%, míg a silányabbak 50—60% B.-t tartalmaznak. Különösen sok benne a B.-savas kalcium. Rendesen színes a borból kivált festőanyagtól. E nyers B.-vet úgy tisztítják meg, hogy forró vízben oldják, az oldatot agyaggal, szénnel, fehérjével színtelenítik és derítik, majd újból kikristályosítják; de még a több ízben átkristályosított B. is kalcium-tartalmú, ezért a féligmeddig megtisztítottat előbb sósavtartalmú vízből (a kalcium mint vízben nagyon könnyen oldható klórkalcium oldatban marad), utoljára pedig tiszta vízből átkristályosítják. A *tiszta B. (tartarus depuratus, crystalli tartari)* színtelen, rombos kristályok. Vízben nagyon nehezen oldódik, közönséges hőmérséken közel 200, 100°-on kb. 15 sr. vízben oldható, szeszben oldhatatlan. Ize kellemes savanykás. A hevítéskor megszenesedik. Izzításkor tiszta káliumkarbonáttá alakul *(Kalium carbonicum e tartaro).* Az alkalifémek hidroxidjainak és karbonátjainak oldatai könnyen oldják, mert a vízben könnyen oldható szabályos tartrátok keletkeznek. Ipari célokra, továbbá gyógyszerül használják. A magyar gyógyszerkönyvben is hivatalos. Kis adagokban mint hűsítő és húgyhajtó szert használják; nagyobb adagban (10—15 g.) enyhe hashajtó. B. fontos kereskedelmi cikk. Az iparban a gyapotfestésnél, pácok készítésére, ónozásnál, káliumkarbonát és B.-sav előállítására stb. használják.

2. *B., hánytató, káliumsztibiotartrát (Káliumstibio-tartaricum, Tartarus emeticus.)* A B.-ből leszármaztatható vegyes só; a B.-ben ugyanis a még meglevő karboxil-csoport hidrogénjét az egyvegyértékű SbO antimonil- v. sztibil-gyökkel helyettesítjük:

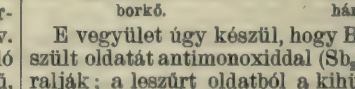

borkő. hánytató borkő.

E vegyület úgy készül, hogy B. forró vízzel készült oldatát antimonoxiddal (Sb_2O_3) keverve forralják; a leszűrt oldatból a kihűléskor kikristályosodik a só két molekulája 1 mol. kristályvízzel. Színtelen, átlátszó könnyen elmálló rombos oktaéderekben kristályosodik. Közönséges hőmérséken 15 sr., 100 fokon 2 sr. vízben oldható; szeszben oldhatatlan. Kezdetben édeskés, utóbb undorító fémes ízű. A hevítéskor megszenesedik; a maradék káliumkarbonát, szén és szín-antimon keveréke; sósavval megsavanyított vizes oldatában kénhidrogénes víz narancsvörös színű csapadékot

okoz. Fontos gyógyszer. Külsőleg izgató (*Unguentum Autenriethi* fő alkotórésze). Belsőleg igen kis adagokban (5—8 mg.) mint emésztést elősegítő szert használják. 1 cg.-os adagai hányási ingert és bő bélürülést idéznek elő. 5—10 cg.-os adagai hányást okoznak. A m. gyógyszerkönyvben hivatalos gyógyszer; különösen fontos, hogy arzéntartalmú ne legyen. A *vinum stibiato tartaricum* (Vinum Huxhami) 0·40 g. hánytató borkő 100 g. tokaji-aszuborban való oldása útján készül.

Borkőolaj, l. *Káliumkarbonát.*

Borkősav, *dioxiborostyánkősav, dihidroxilborostyánkősav, butandioldikarbonsav (acidum tartaricum)*:

$C_4H_6O_6$, ill. COOH.CHOH.CHOH.COOH

összetételű, kétbázisú dioxikarbonsav. A borostyánkősavból származtatható le, annak két H-gyökét két hidroxil csoporttal (OH) helyettesítve:

CH_2 . COOH	CHOH . COOH
CH_2 . COOH	CHOH . COOH
borostyánkősav.	borkősav.

Mivel két aszimmetriás szénatómot tartalmaz, 8 izomer módosulata lehetséges, amelyek közül a következő 4 ismeretes: a poláros fény síkját jobbra fordító B. (közönséges B.); a poláros fény síkját balra fordító B.; a két optikailag aktiv módosulatból keletkező és azokra szét is bontható, optikailag inaktiv, ú. n. para-B. (szőllősav); továbbá a nem bontható, optikailag inaktiv antiv. mezo-B.

A *közönséges vagy jobbra fordító* B. rendszerint savanyú kálium- és kalciumsójával együtt számos savanyú és édes gyümölcs, így főképen a szőllőbogyó, a tamarinda stb. alkotórésze. Optikai sajátságait Biot és különösen Pasteur tanulmányozták. A B. keletkezik cukorsavból és tejsavból, salétromsavval való oxidációkor. Előállítják borkőből, borseprűből v. B.-as kalciumból. Évégből a borkő és krétapor vízzel készült keverékét forralják, amikor oldható szabályos B.-as kálium és oldhatatlan szabályos B.-as kalcium keletkezik, a folyadékhoz klórkalcium-oldatot elegyítve, a szab. B.-as kálium is oldhatatlan szab. B.-as kalciummá alakul, úgy hogy a leválott csapadék az összes B.-at kalciumsója alakjában tartalmazza, amelyet higított kénsavval elbontanak és a kiválott gipszről leszűrt oldatot besűrítik. Ebből a B. színtelen és szagtalan, átlátszó, monoklin prizmák a lakjában lassacskán kikristályosodik. Vízben (15°-on 0·76 sr.-ben) és szeszben bőségesen, éterben alig oldódik. Levegőn hevítve a B. égetett cukorszagot árasztva megszenesedik és kormozó lánggal tökéletesen elég. Vizes oldatában káliumacetát szeszes oldata, az összerázáskor, fehér kristályos csapadékot (borkő) okoz; meszesvízzel meglúgosított oldatából pedig kalciumtartrát keletkezik fehér csapadék alakjában. Lúggal semlegesített oldata ezüst-, arany- vagy platinasók oldatából a melegítéskor az illető fémet választja ki; ammóniás ezüstnitrát-oldatból a fémes ezüst fénylő tükör alakjában válik ki. Száraz B. a levegőn nem változik; vizes oldata azonban elbomlik, megpenészesedik. Vízzel 165°-on hevítve javarészt *mezo-B.*-vá, 175°-on pedig javarészt *szőllősavvá* alakul. Ez utóbbi sav nátrium-ammonium sójából készül a *balrafordító B.* Tömény salétromsav és kénsav a B.-at nitro-B.-vá alakítja, amelyből víz hatására dioxi-B.

COOH.C(OH)$_2$.C(OH)$_2$.COOH,

majd ebből pedig szénsav és tartronsav

COOH.CHOH.COOH

keletkezik, amelyet tartrazin előállítására használnak. Káliumhipermanganát a B.-at hangyasavvá és szénsavvá oxidálja; redukáló anyag, pl. jódhidrogén borostyánkősavvá és almasavvá alakítja. A B.-at hűsítő és pezsgő italok (pezsgőpor) készítéséhez, a kelmefestésnél, a fotografálásnál, továbbá rozsda- és tintafoltok eltávolítására használják és úgy a B.-at, valamint néhány sóját gyógyszerül is alkalmazzák. A B. kétbázisú sav lévén, kétféle sókat: szabályos és savanyú (hidro-) tartrátokat alkot. Az alkálifémek szabályos tartrátjai vízben bőségesen oldhatók; a savanyúak közül a nátrium és a litium hidrotartrátja elég könnyen, a többi lúgfémhidrotartrát azonban nagyon nehezen oldódik; a többi fémek tartrátjai vízben csaknem oldhatatlanok. A tartrátok közül legfontosabbak a káliumhidrotartrát (l. *Borkő*), a szabályos káliumtartrát (l. *Káliumtartrát*) a káliumnátriumtartrát (l. *Seignette-só*) és a káliumstibiotartrát (l. *Borkő*). A közönséges B. összetett éterei is ismeretesek.

Borkősav sói, l. *Borkősav.*

Borkősó a. m. káliumkarbonát (l. o.).

Borku (*Borgu*). 1. Mintegy 10 kis oázisból álló 16,000 km² területű vidék a Szaharában Fezzan és Vadai közt, vmi 10,000 lak., akik a tebukhoz hasonlítanak és számos tevét és kecskét tartanak. B. az Ueled Szoliman törzsé, amely minden 3—4-ik évben jelenik csak meg benne és a datolyatermést elszedi. — 2. *B.*, l. *Borugung.*

Borkum, a keletfrizlandi szigeteknek Aurich porosz kormányzósághoz tartozó legnyugatibbja az Északi-tengerben, az Ems torkolatával szemben, 36 km² területtel, világító toronnyal, (1905) 2258 lak., nagy hotelekkel. 1856 óta tengeri fürdő; évenként mintegy 20,000 fürdővendég keresi föl. A fürdőévad alatt Emdennel, Leerrel Bremerhavennel és Hamburggal gőzhajó-összeköttetésben áll. V. ö. Die Nordseeinsel B. (12. kiad. Emden 1909).

Borkút, 1. kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 603 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyarlápos. — 2. *B.*, csinos fekvésű savanyúkút Sáros vmegyében, Eperjes mellett. — 3. *B.*, l. *Tiszaborkút.*

Borleves, bőjti eledel, mely azonban mint erősítő tápszer a betegek, lábbadozók és elgyengült egyének étrendjében játszik fontos szerepet. Vízzel higított borból, cukor és tojássárgából készül. Kitünő hevítőszer erős átfázás v. megázás után.

Borlinetto-féle repesztő por, pikrinsavat, salétromsavas nátriumot és krómsavas káliumot tartalmaz, dörzsölésre és ütésre nem robban.

Borló (azelőtt: *Borlova*), kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 1633 oláh lak.; u. p. és u. t. Karánsebes; kiterjedt erdőségek és gőzfürész.

Borló-Gyil hegység, a Vihorlat-Gutin trachitláncolat tagja, Bereg s kis részben Máramaros vmegyében, a Latorcza és Borsova völgyei közt

terül el, D. felé az Alföldre ereszkedik alá, míg É.-on a Dusina patak völgye a K.-i Beszkidekhez tartozó Szolyvai havasoktól választja el, melyekkel 596 méteres nyereg által függ össze. A B. főgerince ÉNy.-ról DK. felé vonuló összefüggő hegylánc, melyet a tövisfalvi nyereg (612 m.) két részre oszt; a Ny.-iban a Bombuska (1022 m.), a K.-iben a Buzora (1086 m.) és Szinyák (1040 m.) a legmagasabb csúcs; e gerinc É. felé (a Dusina völgyébe) csak rövid ágakat bocsát, D. felé ellenben egymással párhuzamos hosszú ágak ereszkednek az Ilosva, illetőleg a Borsova völgye felé. Az Ilosva völgyének felső része jelentékeny hosszanti völgy, melyet a Buzorából kiinduló s a főgerinccel párhuzamos gerinc határol D. felől. E kettős gerincüség a B. egyik jellemző sajátsága; másfelől az Ilosva völgyébe ereszkedő D.-i oldalágak elé az Erdőhegyhát vagy Hosszuhát (437 m.) hosszú gerince nyomul, s a B. DNy.-i peremét alkotja. A B. hazánk legnagyobb tuffhegysége, mely tisztán trachit-tuffból áll; a tuffrétegek vastagsága a 300 métert meghaladja. A Háthegység a tufffelsíknak széles, csatornaforma mélyedményében rakódott le, és csupa kavicsból és hömpölyből, leginkább a kárpáti homokkőképlet töredékeiből áll, melyet a K.-i Beszkidek vizei hoztak le; ezek bizonyára a Háthegység által elfoglalt eme csatornán folytak le, mielőtt Szentmiklósnál és Podheringnél a magas tuff-zátonyokat áttörték és maguknak a tuff-fensíkban csatornát vájtak. A hegység fővizei az Ilosva, s a belé ömlő Szinyanka. A B. leginkább erdős; alacsonyabb részeiben, különösen a D.-i völgyekben számos község fekszik. Jelentékenyebb közlekedési út nem érinti.

Borlopó, l. *Borszívó*.

Bormann, 1. *Edwin*, német költő, szül. Lipcsében 1851 ápr 14. Jelenleg is ott lakik. Több humoreszket írt a Fliegende Blätterbe. Humoristikus versei, részben lipcsei nyelvjárásban, 1879. jelentek meg, ezenkívül van még tőle: Schelmenlieder (1883); Das Büchlein von der schwarzen Kunst (1886); Liederhort in Sang u. Klang (1888). Újabban lelkes képviselője a Shakespeare-Baconféle föltevésnek: Das Shakespeare-Geheimniss (1894); Der historische Beweis der Bacon-Shakespeare-Theorie (1897); Der Lucretia-Beweis (1900); Die Kunst des Pseudonyms (1901); Dreihundert Geistesblitze über Bacon-Shakespeare-Marlowe (1902) stb.

2. *B., Eugen*, német filológus, szül. Hilchenbachban (Vesztfália) 1842 okt. 6. 1870-ben részt vett a német-francia háborúban, de csakhamar súlyosan megsebesült. 1870—81-ig gimn. tanár volt Berlinben; majd a marburgi, 1885. pedig a bécsi egyetemen az ókori történet tanára, valamint az archeológiai-epigrafikai szemináriumi igazgatója lett. 1867-ben belépett a Corpus Inscriptionum Latinarum szerkesztőségébe és részt vett a 6. kötet (Róma városának feliratai) és a 11. kötet (1. rész: Emilia és Etruria feliratai, 2. rész: Umbria feliratai) földolgozásában és kiadásában. Bécsben 1885 óta Benndorffal együtt az Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn c. folyóiratot szerkeszti.

Bormelegítés vagy *pasztőrözés* alatt értjük a borkezelésben azt az eljárást, amidőn a bort 60—70 C°-ra felmelegítjük, s azután újra lehűtjük. A felmelegítés következtében többféle változás áll be. A borban lévő fehérjefélék megolvadnak s kiválnak, a bor gyorsabban tisztul, hamarabb lesz kész és ó ízt nyer. A mikroorganizmusok elpusztulnak, tehát a beteg bor javul, a betegség tovább nem terjed, bár a mikroorganizmusok által előidézett kellemetlen ízű anyagokat pl. ecetsavat stb. a pasztőrözéssel a borból kivenni nem lehet. Elpusztul az élesztő is, tehát ha új élesztő a borba nem kerül, az nem erjed tovább. Palackra fejtett édes borokat megpasztőrözve azok cukortartalmát konzerváljuk s a borokat szállításra alkalmasokká tesszük. A pasztőrőző készülékek kétfélék, t. i. hordóbor és palackbor pasztőrőzők. A hordóbor pasztőrőzők rendszerint egy vízfürdős melegítőből, esetleg gőzmelegítőből és egy hűtőből állanak, mely utóbbi egyszersmind előmelegítő is lehet. A leghasználtabb ilyen készülékek a Bourdil-féle, a Malvesin-féle, a Frommeféle, a Neukom-féle s végül a Salvator pasztőrőző. A régibb hordóbor pasztőrőzők közül mint az első készülékek egyike említést érdemel a Babo-féle, ma már azonban alig használják, legnagyobb előnye, hogy házilag is összeállítható. A palackborpasztőrőzők közül leggyakoribb a pincegazdaságban a Heinrich-féle. Egyszerű vaslemez-szekrény, amelybe a borral telt palackokat vízfürdőbe állítjuk s a vizet a kellő hőfokra felmelegítve a kész pasztőrözött borospalackokat kivesszük. A vízfürdő melegítése vagy közvetlen tüzeléssel, vagy külön kazánban történik, ahonnét a meleg víz csöveken jut a pasztőröző szekrényébe és vissza. Vannak gőzzel való melegítésre berendezett palackpasztőrőzők is, ezekben a munka gyorsabb, de több üveg törik s így nagyobb a veszteség.

Bormida, a Tengeri-Alpokon, két forráspatakból, a B. di Millesimo és B. di Spignóból eredő folyó Piemontban; az Orba fölvétele után a 146 km. hosszú folyó Alessandriánál a Tanaróba torkollik. Partjain a XVIII. sz.-ban több csatát vívtak.

Bormio (németül *Worms*), kis város Sondrio észak-olasz tartományban, 1225 m. magasságban, az Adda partján, a Val Furva nyilásánál, melytől EK.-re mesterséges műút visz a Stilfsi hágóra. 1953 lak., több düledező toronnyal. $1^1/_2$ km.-re ÉNy.-nak a várostól vannak a Bagni nuovi (1340 m.) és ennek közelében a Bagni vecchi (1410 m.) fürdőhelyek, amelyeket 38—41° C. meleg, indifferens gyenge gipsztartalmú vizükért látogatnak és amelyek közül különösen az első kényelmesen van berendezve; e fürdőket főleg reumatizmus és köszvény ellen használják. B. a wormsi grófságnak volt egykoron székhelye; e grófság a középkor végén szünt meg; 1859 óta az olasz királysághoz tartozik. V. ö. *Theobadd* u. *Weilenmann*, Die Bäder v. B. (St. Gallen 1868); *Meyer-Ahrens*, Die Thermen u. B. (Zürich 1869).

Bormos, az ókorban a bithyniai földmívelő nép aratódalaiban siratott ifjú, ki egykor atyja aratóinak vizet akart meríteni egy forrásból s ekkor hirtelen eltünt. L. *Hylas*.

Born *Ignác* lovag, mineralógus és geológus, szül. Gyulafehérvárott 1742 dec. 26., megh. Bécs-

ben 1791 júl. 24. 1770-ben ülnökké lett a prágai pénzverő és bányászati hivatalban. Többször beutazta Magyarországot, Erdélyt és Krajnát. Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch den Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Ungarn (Frankfurt és Leipzig 1774). 1775-ben írta: Lythophylacium Bornianum sive Index fossilium, quae collegit, in classes et ordines digessit Ign. de Born (Prága 1772—75, 2 köt., rézmetszetekkel). Mária Terézia 1776. meghívta Bécsbe, hol átvette a cs. kir. természetrajzi gyüjtemény rendezését. E működésének eredménye: Index rerum naturalium musei Caes. Vindob. P. J. Testacea című nagy műve (Wien 1778) latin s német szöveggel. Ezt 1780. Testacea Musei Caes. Vindob., quae jussu Mariae Theresiae disposuit et descr. Ign. Born címen újra kinyomatták. 1779-ben valóságos udvari tanácsossá lett a pénzverő és bányászati udvari kamarában. Magához vonzotta valamennyi tudóst és így keletkezett a Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde c. időszaki folyóirat (1783—91). A bányászat körül B. mindenekelőtt a foncsorozási módszer javítása által szerzett érdemeket. II. József császár e módszert azonnal alkalmaztatta. Ekkor írta Trebra F. W.-vel együtt Bergbaukunde c. kétkötetes munkáját (Leipzig 1789—90); Catalogue methodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Eleonore Raab, 1783-ban a következő mű jelent meg tőle: Joannis Physiophili specimen Monachologiae, methodo Linnaeana, tabulis tribus aeneis illustratum stb., mely mű a polgári osztály összes köreiben nagy feltünést, azon körökben pedig, melyek ellen intézve volt, roppant boszankodást keltett. Ugyancsak tőle való az 1772-ben Bécsben megjelent Die Staats-Perücke, Eine Erzählung.

Born, *Bertrand de*, provençal trubadur, szül. Périgorban a XII. sz.-ban, megh. 1215 előtt, mint barát a daloni kolostorban. Politikai szerepét s vagyoni gazdagságát rendkívül túlozták, bár II. Henrik angol király és fiai Oroszlánszívű Richárd és Henrik viszályaiban jelentős szerepet játszott. Mintegy 42 költeménye maradt reánk, melyek között csak két szerelmi dal akad; a többi politikai gúnydal vagy harci ének (sirventes), melyek maró szatirájukkal a mai olvasót is megkapják. B. Dante Poklában is szerepel, életének egy állítólagos epizódját Uhland és Heine is földolgozták. Műveit legutóbb (Halle 1892) Stimming adta ki. V. ö. Léon *Clédat*, Du rôle historique de B. (Paris 1878); E. *Magne*, B. de B. (u. o. 1904).

Borna, horvát fejedelem, körülbelül 818—21-ig uralkodott a dalmáciai Horvátországban. Följegyezték, hogy a frank császárnak szövetségese volt a szávamelléki horvátok ellen.

Borna, 1. járási székhely Lipcse szászországi kerületi kapitányságban, a Wyrha és vasút mellett, (1905) 8879 lak., barnaszénbányával, vasiparral, sör-, orgona-, zongora-, nemezgyártással, gőzfürészmalommal. — **2.** *B.*, község Chemnitz szász kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1905) 3087 lak., téglagyárral.

Bornai betegség, lovak agy- és gerinchártyagyuladása. Szászország Borna közigazgatási járásában észlelik 1879 óta. Innen kapta nevét. Járványok alakjában lép fel, igen súlyos járvány volt az 1896-iki. Más országokban eddig nem észlelték. A B.-et valamely streptococcusfaj okozza, de egyik állatról a másikra természetes úton nem vihető át. Az átoltás csak akkor sikerül, ha a streptococcusokat az agyhártyára fecskendezik. A betegség 70—80%-ban halálos. A gyógyulás igen gyakran tökéletlen, amennyiben vakság, vagy egyes izomcsoportok bénulása marad vissza.

Bornáni v. *borni*, l. *Kanúri*.

Borne, *Max von dem*, német ichtiológus, szül. 1826 dec. 20., megh. 1894 jún. 14. Bányászatot tanult, de tanulmányai befejezése után a család birtokát vette át, s utóbb teljes odaadással a haltenyésztéssel foglalkozott, mely téren szaktekintélynek van elismerve. Nagyszámú szakművei közül kiemelendő: Die Fischereiverhältnisse des deutschen Reichs, Österreich-Ungarns, d. Schweiz und Luxemburgs (Berlin 1882); Die Fischzucht (u. o. 3. kiad. 1885); Handbuch der Fischzucht u. Fischerei (u. o. 1886); Künstliche Fischzucht (4. kiad. u. o. 1895); Teichwirtschaft (u. o. 1894).

Bornelh, trubadur, l. *Guiraut de Bornelh*.

Bornemann, 1. *Wilhelm*, porosz igazságügyminiszter, szül. Berlinben 1798 márc. 28., megh. u. o. 1864 jan. 28. A porosz magánjog terén elismert tekintély. Főmunkája: Systematische Darstellung des preussischen Zivilrechts (Berlin 1834—1839, 6 köt.).

2. *B.*, *Wilhelm*, evang. teológus, szül. Lüneburgban 1858 márc. 2. Iskoláit Lipcsében és Göttingenben végezte. 1886-ban magdeburgi, 1898 óta baseli tanár. Művei: Die Unzulänglichkeit des theol. Studiums der Gegenwart (Leipzig 1886); Schulandachten (Berlin 1889); Bittere Wahrheiten (Göttingen 1891, 5. kiad.); Unterricht im Christenthum (u. o. 1890—93. 3. kiad.); Bittere Wahrheiten (1891); Der Streit um das Apostolikum (1892); Zu Freiheit und Frieden (1893); Kommentar zu den Thessalonicher briefen (1894); Gott mit uns (1900); Einführung in die evang. Missionskunde (1902); Der Konfirmandenunterricht und der Religionsunterricht in der Schule (1907); Die Friedensfahrt deutscher Kirchenmänner nach England (1908).

Bornemissza néven több nemesi család élt és létezik most is. Valószínüleg egy törzsből ágaztak el. *Berzenczei B. János* Mátyás király alatt kincstartó, majd budai várkapitány és II. Lajos nevelője volt. *B. Tamás* gazdag budai kereskedő és tanácsos volt, ki 1541. Budát Ferdinánd kezére akarta játszani, ami kitudódván, számüzetett és Ferdinándtól kapott kegyelempénzen tengődött. *Buda veszéséről* címen históriás éneket írt Buda 1541-iki bevételéről. *B. (Abstemius) Pál*, 1550. veszprémi, 1552. erdélyi, majd nyitrai püspök, 1568-tól királyi helytartó. *B. János* Báthory Istvánnal, mint tüzérkapitány, harcolt az oroszok ellen. Báthory Zsigmond alatt Erdélybe jött, ki 1594. Rudolf királyhoz küldte segítséggel; az ősz Forgách Simonnal Hasszán budai basát Hatvan mellett megverte. Ugyanazon évben az erdélyi rendek Meszes alá küldték a törökök ellen, de mivel azok nem jöttek, B. több más főúrral visszafordult, amiért B. Zsigmond ezekkel együtt elfogatta

és Gyaluba vitette, hol szept. 12-én megfojtatta. *B. Gergely*, I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok alatt előkelő egyházi méltóságokat viselt, 1561. jászói és szepesi prépost, majd csanádi és nagyváradi püspök és kir. tanácsos volt. Megh. 1584. *B. Gergely*, kinek apja szegény pécsi kovácsmester volt. Ez fiát a magasabb tanulmányokban is taníttatta, miért is a flut Gergely diáknak hívták. Eger ostrománál 1552-ben tanusított vitézségéért egy évvel rá a vár kapitányává neveztetett ki, nemsokára azonban portyázás alkalmával elfogatott és Törökországba vitetett, hol Ahmed pasa, aki ellen Egert Dobóval védelmezte, boszuját kitöltendő, felakasztatta. *B. Anna*, (borosjenői) B. Pálnak, II. Rákóczi György udvari főkapitányának leánya, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek neje, ki eszélyességével, higgadtságával és tapintatosságával nagy hatást gyakorolt az ingatag jellemű fejedelemre és emiatt többször ellenkezésbe jött ennek mindenható fondorkodó miniszterével. Megh. 1688 aug. 8. Naplót hagyott hátra, mely felöleli a korabeli társadalmi életnek majd minden ágát. (Kiadta *Szádeczky* Béla, 1911). *B. Kata*, a fejedelemné nővére, férjével Bánffy Dénessel együtt fogságba került, ennek kivégeztetése után visszavonult bonczhidai birtokára. Meghalt 1685-ben. Levelet hagyott hátra, melyben férje kivégeztetését hosszabban leírja.

1. *B. Pál* báró, néprajzi kutató, szül. 1853 szept. 6., megh. 1909 márc. A nyolcvanas évektől kezdve több ízben délkeleti Afrikában utazott; a Kilimandzsaro hegység déli lejtőjéről sok etnográfiai és zoológiai tárgyat küldött a Nemzeti Múzeumnak. Sokat gyüjtött a British Museum számára is. 1906-ban megrongált egészsége helyreállítása miatt végleg felhagyott afrikai útjaival.

2. *B.* vagy *Abstemius Péter*, a Duna baloldali vidékén még külön nem vált protestánsoknak lutheránus érzelmű püspöke, szül. Pesten 1535 febr. 22.; megh. valószínüleg Rárbokon 1585. Főnemes szülei az 1541. évi török pusztításkor vagyonuktól megfosztattak, talán maguk is odavesztek, s így már gyermekkorában szomorú sorsra jutott. Tanult Kassán, hol 1553. Feledi Lestár kassai kapitányt intette, hogy ne imádkozzék fakép előtt, miért ez őt fogságba vettette. Majd Bécsbe ment tanulni s itt saját szállásán prédikációkat tartott; ezért Oláh Miklós, Verancsics Antal és Bornemissza nyitrai püspök sokat zaklatták, sőt börtönbe is juttatták. Kiszabadulása után külföldi útra indult ismeretei gyarapítása végett. Nyolc évig tartózkodott Olasz-, Francia- és Németországban, honnan mint kész tudós tért vissza hazájába. Ekkor Zólyomban Balassa udvari papja s egyúttal annak fia: Bálint mellett nevelő lett. 1570-ben a mátyusföldi prot. egyházaknak szuperintendense lett. Utóbb Galgócz, Sempte, majd Szered lelkésze, s gr. Salm Gyula udvari predikátora volt. Irói, szónoki és térítői működése folytán a Duna innenső vidékén mindjobban terjedt a reformáció, mi felköltötte a kat. főpapok boszuvágyát, úgy hogy midőn fölment Bécsbe, ott elfogták s három hétig börtönben tartották. Innen azonban megszökött s miután egy ideig Beczkó várában húzódott meg, Rárbokra, a saját birtokára vonult vissza, hol nyugalmát ujabb könyvei kiadására használta föl. Terve részben sikerült is. Munkái: *Sophocles Electrájának* fordítása; *Első része az Evangeliomokbol* 1574. *Második* 1575. *Harmadik* 1578. *Negyedik Része az Evangeliomokbol*; *Enekec harom rendben* c. terjedelmes munkája 1582. Detrekőn; majd ugyanazon évben és ugyanott kezdve, de már Rárbokon végezve jelent meg *Predikatio* című nagybecsü műve is. *Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról*. U. o. 1577. V. ö. *Thury* Etele, B. P. dunavidéki első ref. püspök élete és munkái (Budapest 1887); *Zoványi* Jenő, B. P. vallásfelekezeti álláspontja, Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből (Sárospatak 1887, 71—86. lap); *Kiss* Áron dr., B. P. élete (Prot. Szemle 1891, 1—19. lap); *Rupp* K., Telegdi és B. (Budapest 1898).

Borneo, a hátsó-indiai szigetek legnagyobbika, s Grönland és Új-Guinea után a föld harmadik nagyságú szigete. Határai a Szund- és Dél-Kinai tenger, a Szulu-tenger, Celebesz-tenger és a Mangasszar-út, amely Celebesztől választja el. Területe 750,934 km² partvonalának hossza 5200 km. B.-nak a többi szigethez képest centrális helyzete van, itt találkoznak azok a szigetívek, amelyek a környező szigeteknek alakját és helyzetét meghatározzák. Fő lánca ÉNy.-i irányban húzódik végig, termékeny partszegély kiséri; ez a lánc folytatódik Palavan szigeten s átvezet a Fülöp-szigetek legnagyobbikára, Luzonra. Szigetív köti össze Celebesszel, Jáva Ny.-i részével, egy másik ívet pedig Lombok tájáról lehet kiserni, tengeralatti hátság alakjában. A parton a láncok alacsonyan kezdődnek, a sziget belseje felé azonban folyton magasabbak, úgy hogy 2000 m. közepes magasságú hegység lesz belőlük. Legmagasabb csúcsa a Kinibalu, 4175 m. Ahol a gerincek vagy élek széthajlanak, rövid, de bővizű folyók mennek le a tengerbe, amelyek széles deltával torkollanak. A lapályon sok a tó és mocsár. Legnagyobb folyója délen a Barito, amelynek a torkolatánál épült Bandzsermasszin, Ny.-on pedig Kapuasz, amely Pontianak vidékén ömlik a tengerbe. A Ny.-i part folyói közül 23 van olyan, amelyiken 4 m. mélyen járó hajók közlekednek. Klimája, mivel az egyenlítő középen szeli át, forró és állandóan esős. Nincs határozottan felismerhető szárazabb évszak, évi csapadék 2000 mm., de sok helyen 3000 mm.-re is felemelkedik. Az évi és napi hőmérséklet ingadozása is nagyon csekély. Növényvilágát jellemzi a pálmáknak különféle faja, a betel (Areca Catechu), a szágó (Metroxylon Sagus), a törpepálma (Nipa fruticans) és a lianák (Calamus Rotang) a mangrovés partok erdeit teszik áthatolhatatlanná. Óriási kerületü kenyérfák (Arto-carpus incisa), örökzöld mirtusz, babér, a kámforfának egyik endemikus faja (Dryobalanops Camphora) stb. bámulatos változatosságban és bujaságban találhatók. Faunája fajokban és egyedekben szintén igen gazdag. Nevezetesebb az orangutan, gibbonmajom, az indiai tapir, elefánt, párduc; számosak a kisebb ragadozók, a rágcsálók; különböző madárfajok; a vadméhek viasza fontos kiviteli cikk. B. bogárvilága a legpompásabb és változatosabb a földön, hasonlóképen a molluscumok nagyságuk és fajgazdagságuk által tünnek ki. Körülbelül 2

millióra becsült *lakossága* a benszülött dajakokból és bevándorolt malájokból áll; vannak továbbá aranyat mosó és kereskedő kinaiak, arabok és európaiak. A maláj nép a sziget belsejébe szorítva az őslakó, de szintén maláji dajakokat, a partok körül apró, önálló fejedelemségeket alapított. Ilyen volt pl. Bandzsermasszin, Pontianak, Matan, Landak; ezek az apró államok kalózkodásból éltek, ma már csak Brunei maradt független közülük. B.-t 1521 júl. 8-án Magelhaes társai pillantották meg először és kereskedelmi telepeket létesítettek, de 1600 körül kiszorították őket a hollandusok. Ez utóbbiaknak keményen kellett küzdeniök az angolokkal, míg hatalmukat megszilárdították. Véglegesen az 1859—62. folytatott háború után tűzték ki a határokat, amelynek alapján Angliáé 197,594 km², hollandus birtok pedig 553,340 km². Az angolok birtoka így oszlik fel: British-North-B. v. Szaba, Labuan-sziget (koronagyarmat), Szaravak; ez, valamint Brunei 1888 óta Anglia védelme alatt áll. B. fő kereskedelmi cikkei: dohány, kókuszdió, viasz, szágó, guttapercha, arany stb. V. ö. *Wallace*, Malay archipelago (London 1891); *Posewitz*, Borneo (Berlin 1889); *Molengraf*, Geolog. Verkenningstocten in Centraal-B. (Leiden 1900).

Borneókámfor, l. *Borneól*.

Borneól, *borneókámfor*. A *Dryobalanops Camphora* Borneo és Szumátra szigeten tenyésző fa törzsének repedéseiben lerakódott kámfor. A közönséges kámfortól abban tér el, hogy 2 atom hidrogénnel többet tartalmaz, képlete $C_{10}H_{18}O$. Színtelen kristályos tömeg, mely vízben oldhatatlan, alkoholban, éterben és illó olajokban jól oldódik.

Bornesit, a borneói nyers kaucsukban előforduló cukorszerű anyag ($C_7H_{14}O_6$).

Bornet, *Jean Baptiste Édouard*, francia botanikus, szül. 1828 szept. 2. Guérigny-ben (Nièvre), Párisban az Ecole de médicineben tanult s itt a gombák vizsgálatával foglalkozott. 1852-ben Thuret G.-val a tengeri moszatoknak fejlődését kezdte vizsgálni s így dolgoztak *Thuret* haláláig, 23 esztendőn keresztül. 1854-ben orvosdoktornak avatták fel. A moszatok morfológiája és fejlődéstana terén kiváló érdemet szerzett. Munkásságát az alsóbbrendű növények, moszatok, gombák körében folytatta. Legfőbb műve: Recherches sur la fécondation des Floridées (Thuretvel 1867); Recherches sur les gonidies des Lichens (1873); Thurettel és Flahaulttal együtt is több tanulmányt dolgozott ki.

Borngräber, *Otto*, német író, szül. 1874 nov. 19. Stendalban; Németország több egyetemén, Halleban, Tübingenben, Erlangenben prot. teológiát tanult, de meghasonlott a kereszténységgel s a monizmus hívei közé állt. Ennek a szolgálatában írja szinműveit is, melyek közül Das neue Jahrhundert (Bonn 1900) Haeckel bevezetésével jelent meg s lipcsei bemutatójakor nagy feltűnést keltett. A germán mondavilágból vett tárgyu König Friedwahn szomorujátéka (Dresden 1905) több ellenmondásra, mint tetszésre talált, nemkülönben erotikus misztériuma: Az első emberek (Die ersten Menschen), melyet 1908. mutattak be Berlinben. Egyéb művei: Moses oder die Geburt Gottes (Berlin 1907); Gedichte (1900); és Gottfreies Menschentum című monisztikus értekezése (1909).

Bornhak, *Konrad*, német államjogász, szül. Nordhausenben 1861 márc. 21. Eleinte birósági szolgálatban volt, 1896 óta a berlini egyetem tanára. Nevezetesebb művei: Geschichte des preussischen Verwaltungsrechts (Berlin 1884—86, 3 köt.); Preussisches Staatsrecht (Freiburg i. Br. 1888—90, 3 köt., pótköt. 1893); Die deutsche Sozialgesetzgebung (u. o. 1890); Einseitige Abhängigkeitsverhältnisse unter den modernen Staaten (Leipzig 1896); Allgemeine Staatslehre (Berlin 1896); Russland und Finnland (Leipzig 1900).

Bornhaupt, *Christian*, német gyarmatpolitikus, szül. Rigában 1846 dec. 27. 1895 óta a Deutsche Colonialgesellschaft vezértitkára. Munkái: Denkschrift über Samoa (Kolonial-Jahrbuch 1895); Der engl.-congolesische Vertrag (Berlin 1895); Die deutschen Bestrebungen an der Somaliküste und das engl.-ital. Abkommen vom 5. Mai 1884 (u. o. 1895).

Bornheim, 1. Majna-Frankfurt külvárosa. — 2. *B.* (B.-Brenig), község és klimatikus gyógyhely Köln porosz kerület Bonn járásában, a Ville és vasút mellett, (1905) 3274 lakossal, homokbányával.

Bornholm, Seeland dán tartományhoz (Stift) tartozó sziget a Keleti-tengerben, 155 km.-re Seeland szigettől, 584 km² területtel, nagyobbára meredek partokkal. É.-i ²/₃-a gnájsz és gránit fensík; Ny.-on barnaszéntelepei is vannak; legmagasabb csúcsa a Rytter knegten (162 m.). 40,885 dán lakosa a föld művelésén és állattenyésztésen meg cement- és terrakottagyártáson kívül kiváltképen halászattal és kereskedéssel foglalkozik. Fővárosa Rönne (l. o.); nagyobb helysége még Nexe. ÉK.-re 18 km.-nyire van Kristiansö szigetcsoport (l. o.). B., vagy amint a középkorban nevezték, Borgundarholmr, a X. sz.-ban önálló királyság volt; ezután Dániához került; a svédek a XVII. sz.-ban elfoglalták, de a lakosság makacs ellenállása miatt Dániának csakhamar visszaadták. V. ö. *Kloos*, Die Ostsee u. die Insel B. (Hamburg 1890); *Bombe*, Wanderbuch f. die Insel B. (Greifswald 1896); *Jörgensen*, B.-s Historie (Rönne).

Bornhöved (*Bornhövede*), község Schleswig porosz kerületben, 32 km.-re Kieltől, a Schwentine mellett, 830 lak., sörgyártással. A mellette fekvő Zuentifeld síkon tartották (1840-ig) Holstein és Stormarn rendei gyüléseiket; 1227 júl. 22. itt győzték le a szövetséges északi német fejedelmek II. Valdemár dán királyt; 1813 dec. 7. pedig a svédek győzték le a dánokat.

Bornier (ejtsd: bornjé), *Henri*, vicomte de, francia költő, szül. Lunelben (Hérault) 1825 dec. 25., megh. Párisban 1901 jan. 27., mint a Bibliothéque de l'Arsenal könyvtárosa. 1893-ban beválasztották a francia akadémiába. 1845-ben egy verskötettel (Les premières feuilles) és egy drámával: Le mariage de Luther, lépett a nyilvánosság elé. Későbbi művei közül fölemlíthetők Dante et Béatrice (dráma, 1853); Le monde renversé (vígjáték, 1853); a Corneille Cidjének hatása alatt írt La fille de Roland (verses dráma 1875); a tárgyánál fogva bennünket közelebbről érdeklő Les noces d'Attila (1879); a török nagykövet közbe-

jöttére a szinpadról letiltott Mahomet (1890) s a Szt. Lajos anyját dicsőítő utolsó drámája, a France d'abord! (1899). Költeményei Poésie complètes c. 1894. jelentek meg. V. ö. R. *Doumic*, Essais sur le théâtre contemporain (Paris 1897) s életrajzát F. Greghtől a Revue bleue 1901. évf.-ban.

Bornim, község Potsdam porosz kerület Osthavelland j.-ban, vasút mellett, (1905) 2478 lak., gyümölcs- és zöldségtermeléssel.

Bornin (ásv.), l. *Tetradymit*.

Bornirt (franc. *borné*-ből képezett, nálunk is használatos német szó) a. m. korlátolt elméjű.

Bornit (ásv.) v. *tarkarézérc*, réz, vas és kénnek vegyülete Cu_3FeS_3, fémesfényű kockák, a friss töresi lapokon rézvörös színnel, de csakhamar tarkára futtatódik be, innen a tarkarézérc elnevezés. Becses rézérc. Lelőhelyei: Dobsina, Rézbánya, Dognácska, Csiklova, Szászkabánya, Új-Moldova, Zalatna és Tekerő. Külföldön számos rézércbányában található.

Bórnitrogén (BN). E vegyületet *Balmain* állította elő 1842., de egészen tisztán csak *Wöhler* és *Deville*. Előállítható tiszta amorf bórból, ha azt nitrogén-gázban vagy ammonia-gázban hevítjük, úgyszintén víztől mentes borax és szalmiák keverékének hevítése útján. Könnyű, meg nem olvadó, amorf, fehér por. Vízben oldhatatlan; savak és lúgok nem hatnak reá; vízgőzzel 200°-on hevítve, vagy káliumhidroxiddal összeolvasztva, belőle bórsav és ammonia keletkezik.

Bornival *(bornyval)* néven árusítják az izovaleriánsavas bornilesztert v. bornilizovalerianatot $(CH_3)_2 : CH.CH_2.COO.C_{10}H_{17}$. Színtelen, kissé a valerianáéra és kámforéra emlékeztető, aromás szagú és ízű, semleges kémhatású folyadék. Vízben oldhatatlan, szesszel és éterrel elegyíthető. Fajsúlya 0·951; 255—260°-on forr. Neuraszténiás és hisztériás bántalmaknál, főképen ideges álmatlanságnál alkalmazzák.

Bornmüller-puska, l. *Lőfegyverek*.

Bornos, város Cadiz spanyol tartományban, a Guadelete mellett, kedvelt nyaralóhely, kénes és vasas forrással, (1900) 5001 lak., mór építészet maradványaival.

Bornu, régebben állandó szultánság Szudánban (l. o.), a Szahara, Kanem, Adamaua és Bagirmi közt, mintegy 148 km² területtel és 5 millió lak. B. Alapítójának Ali Dunamamit (1472—1505) tartják. Legnagyobb virágzását Edrisz Alaoma (1571—1603) érte el, amikor Kanem is hozzá tartozott; csakhamar azonban hanyatlásnak indult. Midőn 1808. Emir Othman dan Fodio fulbei uralkodó a nyugati Szudán nagy részét uralma alá hajtotta és B.-t is végveszély fenyegette, Mohamed el-Amin el-Kanemi nagyobb sereget gyüjtött maga köré és a fulbákat B.-ból kiűzte és a tulajdonképeni uralkodó ő lett. Fia, Omar az európai utazókat, Barthot, Overwyet stb. pártfogásába vette, amiért I. Vilmos akkori porosz király Nachtigal által fényes ajándékokat küldött neki. Omar egyik fiát, Aba Hasimot 1903. Rabah, a rabszolgakereskedő arab trónjától megfosztotta és magát tette B. urává. Midőn azonban Rabah a franciák birtokait is nyugtalanítani kezdette, azok két évi harc után 1901. hatalmát teljesen tönkre tették és B. az angolok (North Nigeria), a németek (Kamerun) és franciák közt fölosztatott. V. ö. *Barth*, Reisen in Afrika (Gotha 1857); *Nachtigal*, Sahara u. Sudan (Berlin 1881); *Lebon*, La politique de France en Afrique 1896—98 (Paris 1901).

Bornukovo, gipszbarlangjairól híres orosz falu a nizsnij-novgorodi kormányzóság Knyaginin kerületében. Némelyik barlangja 8 m. magas s a legnagyobb 500 embert befogadhat.

Borny, közs. Metztől 4 km.-nyire, róla nevezték el a franciák ezt az 1870 aug. 4-én vívott ütközetet, amelyet a németek colombey-nouillyi (l. o.) ütközetnek neveznek.

Bornyomó zsák, l. *Borzsák*.

Bornyval, l. *Bornival*.

Boró, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 339 rutén lak., u. p. és u. t. Mezőlaborcz.

Borobudur *(Boro-Budor)*, buddhista-templom Jáva szigetén, az indiai építészet leghíresebb alkotásainak egyike. A kedui síkságon, Djokjakarta város közelében emelkedik a hatalmas, lépcsőzetes, gúlaalakú középület, melynek magassága kb. 76 m., egy-egy oldalának hossza 157 m. Lépcsőkkel összekötött, négyzetes alaprajzú, hat emeletét rendkívül gazdagon díszített korlátok veszik körül, összesen 420 kupolás fülkével, melyek mindegyikében egy-egy, életnagyságot meghaladó Buddha-szobor áll. Fölül 3, kerek alaprajzú emelet emelkedik egymás fölött, Buddha-szobrokat magába záró 72 *dagob*-bal és legfölül kupolával befejezve. A külső falakat domborművek ezrei díszítik, Buddhára vonatkozó változatos ábrázolásokkal. Mind a szobrok, mind a domborművek az indiai művészet legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. A B. keletkezésének kora bizonytalan; némelyek a Kr. u. 2. évezred első századaiban keresik, mások az 1. évezred végére vezetik vissza. L. *Indiai művészet*.

Borocalcit, l. *Bechilit*.

Borócz (azelőtt: *Obrovácz*), nagyk. Bács-Bodrog vm. palánkai j.-ban, (1910) 2933 német és szerb lak., posta- és táviróhivatal.

Boród (azelőtt: *Bród*), kisk. Bereg vm. felvidéki járásában, (1910) 1288 rutén lakossal, u. p. és u. t. Ilosva.

Borodin, *Alexander*, orosz zeneszerző, szül. Szt.-Pétervárott 1834 nov. 12., megh. u. o. 1887 febr. 27. Katonaorvos és tanár volt. Amellett a nemzeti zenének Liszt és Wagner irányához hajló nagytehetségű újítója. 2 szimfóniát, Középázsiai pusztákról c. szimf. költeményt, vonósnégyeseket és zongoraműveket szerzett. Igor fejedelem c. operáját Rimszkij-Korszakov fejezte be (Pétervár 1893, Párisban adták 1910). Életrajzát megírta oroszul *Sztászov* (1889, franc. ford. A. Habels 1893).

Borodino, falu Moszkva orosz kormányzóság Mozsaiszk (ettől 10 km.-nyire) ker.-ben, a Kaluga partján; a mellette elterülő síkon vívták a franciák és oroszok 1812 szept. 7. azt a véres csatát, melyet I. Napoleon moszkvainak, az oroszok pedig B.-i csatának híttak. Az oroszok kápolnát és később oszlopot állítottak föl a csata színhelyén. V. ö. *Ditfurth*, Die Schlacht bei B. (Marburg 1887).

Borodnó (azelőtt: *Brodnó*), kisk. Trencsén vm. kiszucaújhelyi j.-ban, (1910) 576 tót lak., vasúti megálló, u. p. Budatin. u. t. Zsolna.

Borodovszkij, *Leonid Ivanovics*, orosz kartográfus és felfedező-utazó, szül. Irkutszkban, megh. 1906 ápr. 25. Katonatisztként többrendbeli utat tett az Ussuri vidékére, Koreába és Észak-Kinába, majd Putjata őrnaggyal, a Kinganban, vagy nyolcezer versztnyi útban végzett topográfiai fölvételeket. 1894-ben Japánban járt, 1900. Kasgárba ment s útjában nemcsak a kereskedelem és közgazdaság, hanem a tudomány szempontjából is becses tapasztalatokat szerzett. Kartográfiai munkái közül nevezetesebbek: Mandzsuria és a Kvantung-félsziget térképei, meg Kináról, nemkülönben az orosz-japán háború alkalmából készült térképei.

Borogatás. Testrészek beborítása különböző anyagokkal, hogy azok hőmérsékletük, v. vegyi tulajdonságaik útján gyógyítóan hassanak. Legegyszerűbb alak a vizes-ruha-B., melynek főfajtái a hideg, meleg, izgató és pároló-B. Az első kettőt már neve jellemzi; az izgató B. (Priessnitz B.) lényege, hogy a hidegvizes ruha fölé száraz ruhát alkalmazunk, mely a párolgást nem teljesen zárja el; ha a párolgást vízálló anyaggal (Billroth v. Mosetig battist, guttapercha stb.) teljesen megakadályozzuk, úgy pároló B.-t alkalmaztunk. A B. hatását részben közvetlenül, a hőmérsékletnek az életfolyamatokra gyakorolt közvetlen hatásával, részint idegreflexek útján fejti ki. Alkalmazásuk fájdalomcsillapító és gyuladásellenes jelentőségű. A hideg a gyuladás kifejlődését elhalasztja, a meleg és pároló B. gyorsítja, az izgató B. módosítja. Reflex úton a B. hat a vérkeringésre, lélegzésre, anyagforgalomra, idegrendszerre. Számos technikai eljárás módosítja a B. eredeti alakját. Hűtés céljára alkalmazunk *jégtömlőt*, vagyis vízálló zacskót, melyet tört jéggel töltünk meg. Gummi vagy fémcsövekből alakított lapok, melyekben tetszésszerinti hőmérsékletű víz kering, egyaránt szolgálnak hideg és meleg alkalmazásra (Leiter, Winternitz stb.). Speciális készülékek vannak a végbél, hüvely, húgycső stb. kezelésére. Meleget erősen tartó anyagokból készített B.-ok a kataplazmák, így a lenmagliszt, zsemlyebél, füge, túró stb. B.-ok. Forró vízzel megtölthető edények, legegyszerűbb esetben üvegpalackok, szintén használatosak. Itt említhető a meleg tégla és tányér mint B. A termofórok olvadáshővel biró sókkal töltött gummizacskók, melyek tartalma melegben megolvad, s megszilárdulás közben a fölvett melegét kibocsátja, s így órákon át melegen marad. Az elektroterm B.-okban a villamosság termeli a meleget. Fizikai tulajdonságaik útján hatnak a láp, iszap, homok, fango és radioaktiv salak B.-ok is. Vegyi úton hatnak a bőrre és esetleg mélyebb rétegekre is izgatóan, összehúzóan és fertőtlenítően ható anyagok, így az ólomvíz, Goulard-víz, ecetsavas aluminiumoldat B.-ok, mint összehúzók, a bórvizes (szem), az alkoholos, szublimátos, rendesen pároló B.-ok mint fertőtlenítők; a mustárliszt, kloroform stb. B.-ok mint bőrizgatók. B. minden testrészre alkalmazható; nevezetes alakok a keresztkötés, mely az egész mellkast borítja, s a nagykiterjedésű, ú. n. bepakkolások, melyek csaknem az egész testet borítják, s hatásuk már a fürdők hatásához hasonló (l. o.).

Boroglicerin, bórsavból és glicerinből készült színtelen, áttetsző, higroszkópos tömeg. Belsőleg mint antiszeptikumot, külsőleg kenőcsök alakjában bőrápolásra használják.

Boroglicerinlanolin *(byrolin)*, boroglicerinnek lanolinnal és paraffinos-kenőccsel készült illatosított keveréke. Bőrápoló kenőcsül használják.

Borojevići, adóközs. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1900) 518 horvát-szerb lak., u. p. Mečenčani, u. t. Majur.

Boróka (növ., gyalogfenyő, *Juniperus* L.), az Abietaceae (fenyőfélék) család génusza, melynek mintegy 30 faja az egész É.-i félgömbön elterjedt. Levele háromtagú örvökben, tűalakú, vagy ciprusnemű apró s keresztesen átellenes helyzetben az ágakra rásimul, csak a csúcsa szabad; virága kétlakú, vagy egylakú s ilyenkor a porzós virágok többnyire kurta hajtások tetején, a termő virágok pedig a levelek tövében vannak vagy a kurta ágakat tetőzik. Termése *(tobozbogyó)*, melyen a tobozpikkelykék elhúsosodnak és összeforradnak, csak jövő őszre érik meg, azért a tavalyi és még zöld, idei bogyók ugyanazon az ágacskán is láthatók.

Leggyakoribb a *közönséges* B. *(J. communis* L.), 1—10 m. magas bokor v. kis termetű fa.

Közönséges boróka. *A* termős ág nőtobozokkal és érett bogyókkal, term. nagys. *B* nőtoboz, nagyítva *C* a bogyó keresztmetszete, nagyítva. *D* porzós toboz ú ág, term. nagys. *E* porzós toboz, nagyítva.

Tűjének szine gyengén csatornás, világoszöld, a közepén kékesfehér csík húzódik végig, a visszája zöld, a fán 4 esztendeig marad. Bogyója gömbölyded, kékesfekete, deres, a tetején három, de nem mindig jól felismerhető emelkedése s három

kemény, felfelé háromélü magja van. Száraz lejtőkön, erdők szélein, erdőkben, dombokon (sőt hazánkban a homokpusztákon is) egész Európában, Szibiriában, Kamcsatkáig, Észak-Amerikában, Grönlandban, a Kaspi-tó mellékén s Észak-Afrikában igen elterjedt. A hegyeken magasra felhatol, de bizonyos magasságban a törpe B. váltja fel. Megnő a legsoványabb földben is, és 6—800 esztendeig elél. Bogyója kesernyés-édes ízű, erős balzsamos szagot áraszt. Van benne illanó olaj, gyanta, cukor bőven és viasz, ezért fűszernek, házi orvosságnak (baccae, aqua, spiritus et oleum juniperi) s füstölőnek (száraz ágával együtt, áltömjén, *német szandarak*, resina juniperi) is jó. Bogyójából készül a *borovicska* (l. *Borókapálinka*), bogyóiból meg a fájából olajat is állítanak elő. Vékonyabb hajtásaiból ostornyelet, furulyát, finom esztergályosmunkát, sétapálcát stb. csinálnak. A fájából való kátrány mint népies fűszer nevezetes. Díszcserjének is alkalmas. Homokkötésre jó, Alföldünkön a tűlevelüek egyetlen képviselője. A *törpe* B. (*J. nana* Willd.) földön heverő cserje, kurtább, sűrűbb, görbe tűkkel. Hazánk tengerparti vidékén és a Földközi-tenger mellékén a szép, piros bogyós *spanyol* B. (*J. oxycedrus* L.) terem. A belőle nyert *kade*-olaj (oleum cadinum) az állatgyógyászatban használatos. Fája a kereskedelem *fehér cédrusfája*.

A *nehézszagú* B. (*J. sabina* L.) ágai ciprusszerűek, amennyiben hármas örvökben álló tűi aprók, pikkelynemüek. Heverő, alacsony cserje, kulturában sűrűen bokros, felemelkedő mellékágakkal. Bogyója kékesfekete. Erdélyben a déli hegyvidéken, főkép mésztalajon nő. Gyakran kertben is ültetik. Bogyójából és ágainak hegyéből (summitates sabinae) undorító szagú, mérges éterikus olajat nyernek, mely officinális és mint veszélyes magzatelhajtószer ismeretes. Fáját feldolgozzák. A *virginiai* B. (*J. virginiana* L., *vörös cédrus*) Észak-Amerikában honos s különösen K.-i részétől Új-Mexikóig és Texasig van elterjedve. Az előbbitől főképen magas, 15 m.-t elérő gúlásan faalakú termetével különbözik. Bogyója sötét biborpiros, kékesen deres. Európában díszfának ültetik; a leghidegebb telet is kiállja. Cédrusfának nevezett fája Amerikában épületfának és más ipari célokra használatos, Európában leginkább szivardoboz és ceruzafa készül belőle. Az utóbbi célra használatos a *J. bermudiana* L. fája is a Bermuda és Barbados szigetekről. A virginiai B. ága hegyén a cédrusgubacs (gallae juniperi virginianae v. fungus columbinus) képződik, mely féreg elleni szer. Az ág hegyét Amerikában ép úgy használják, mint a *J. sabináét*. A *J. thurifera* L. gyantáját (olibanum arabicum) arab tömjén néven árulják. A *J. excelsa* M. B. keleten nagyon elterjedt, fáját a régiek cédrusfának hitták, finom munkákra és koporsónak dolgozták fel.

Borókagubacs (*Kiekbeere, galla juniperi*, növ.), a boróka flatal hajtásainak tetején, a *Cecidomyia* (Lasioptera) *juniperina* L. nevü gubacslégynek lárvája okozta gubacsképződmény, mely eltorzult 3 levélnek összeforradásából támad. Régen officinális volt.

Borokalcit, l. *Bechilit*.

Borókapálinka v. *borovicska*. Szeszes ital, amelyet nálunk a felvidéken a borókafenyő bogyóiból (*Baccae Juniperi*) készítenek. E bogyók jelentékeny mennyiségü cukrot, továbbá kis mennyiségü illó olajat tartalmaznak. A bogyókat megtörve vízzel keverik, majd a cukrot elerjesztik és a keletkezett szeszt ledesztillálják. Az így előállított pálinka többnyire 40—60% szeszt tartalmaz, továbbá csekély mennyiségü illó boróka-olajat, amelytől sajátos zamatú. A boltokban árult B. igen gyakran nem borókából készül, hanem úgy, hogy 50%-os szeszt igen kevés illó borókaolajjal (oleum juniperi aethereum) megszagosítanak. Élvezeti szerül, tov. házi gyógyszerül használják.

Borókás (azelőtt: *Jedlinka*), kisk. Sáros vm. makoviczai j.-ban, (1910) 157 rutén lak., u. p. és u. t. Alsópagony.

Borókaszesz (*spiritus juniperi*), durván porított borókafenyő-bogyók és híg szesz keverékéből desztilláció útján, vagy kevés illó borókaolaj (ol. juniperi aeth.) és szesz elegyítése útján készült gyógyszer, illetőleg háziszer.

Boroksa *puszta*. Egy 1212-iki oklevél említi e néven a mai fejérvármegyei *Baracskát* (l. o.). B. kunkabar telep volt, mely népségnek egyik elemét kvaliznak vagy kaliznak nevezték (l. *Kaliz*). Ez utóbbiak még a XII. sz. közepén is zsidó vallásuak voltak s ennek nyomait az említett oklevélben is feltaláljuk, amely szerint B. birtokosai olyan tiszta héber neveket viseltek, mint: Jekonia, Salatiel, Eliach (az Illés név héber alakja). A róluk nevezett helyeken, mint B. határában is, rendesen szőllők voltak, amiből kitetszik, hogy a szőllőmívelést ez a bolgárfajta népség honosította meg nálunk.

Borolanit (ásv.), a szienitkőzetnek egy fajtája.

Boromagnezit (ásv.), l. *Szaibelyit*.

Boromissza *Tibor*, szatmári r. k. püspök, szül. 1840 júl. 18. Kalocsán. Bölcsészeti tanulmányait Rómában, teológiai tanulmányait Kalocsán végezte; doktori oklevelet kapott. 1868-ban pappá szentelték. Kezdetben káplánkodott és mint tanítóképző-intézeti hittanár működött, 1869. Jankovácon (ma Jánoshalma) plébános, 1881. iskolalátogató, 1889. esperes, 1890. címz. apát, 1893. kalocsai kanonok és papnevelő intézeti rektor, 1901. pápai prelátus lett. Széküresedéskor káptalani, majd általános helynök volt és éveken át mint az érsekség jószágkormányzója működött. 1906 jún. 20-án a király a szatmári püspöki székre nevezte ki. Alelnöke az országos kat. szövetségnek; a szatmármegyei Széchényi-társulat díszelnöke.

Boromlja, város Oroszországban, Charkov kormányzóságban, 7000 lak., gabonakereskedéssel.

Borona, földmívelési eszköz, mely nagyszámú egyenlő méretü fogakból, az ezeket tartó keretből és a befogó készülékből áll. A B. munka neme a fogaknak keresztmetszete (gömbölyű, kerülékded, késalakú, háromszögü vagy négyszögü; az él a munkairányba fektetve), hajlása (egyenes v. előre v. hátrafelé 60—80°), egymástól való munkatávolsága (1·5—8 cm.) és súlya (egy fogra eső súly 0·2—6 kg.) szerint változik. A fogak egy v. több együtt dolgozó merev háromszögletes, négyszögletes, dülényded vagy zeg-zug keretbe v. csuklós

izületekbe vannak beerősítve, de mindig úgy, hogy minden fog külön sorban dolgozzék, a sorok pedig egymástól egyenlő távolságra essenek. A B.-k majd a barázda hosszában, majd keresztben, majd pedig körben dolgoznak, lejtős talajnál kígyós vonalban járnak, munka közben folytonosan ide-oda mozogva, úgy hogy a fogak minden irányban fejthetnek ki munkát. A B. igen sokoldalú és részben igen fontos gazdasági munkálatokat végez a talaj előkészítésénél, a vetőmag és műtrágya alátakarásánál s a növények gondozásánál mint kapáló gép. Rögök aprítását akkor végzi a B. legjobban, ha lehetőleg gyorsan vontatják, mert ekkor lökésének hatása (mely arányos a sebesség négyzetével) jóval nagyobb. A B. legmélyebben fog, ha a barázdákra merőleges irányban vontatják, azaz keresztben boronálva. Legtöbbször a boronálási irányok felváltják egymást.

A munka különféleségéhez képest egymástól igen eltérő szerkezetű B.-kat alkalmaznak a gyakorlatban. Egyszerű, merev szerkezetű a *brabanti B.*, melynek keretté összefoglalt 4 erős gerendája mindegyikében 7 előre hajlított acélfog ül, melyek a B. átlós befogása következtében egymást felváltva követő sorokban dolgoznak. A ke-

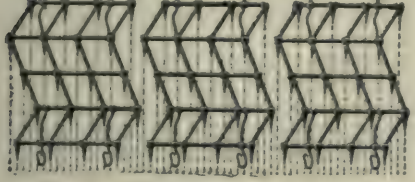

1. ábra. Zeg-zug borona.

retre szállítókarok erősítvék, melyeken a B. fogaival felfelé fordítva, szánka módjára vontatható. A *Geddes-féle* amerikai B. a középső gerendával csuklószerűen összekötött, kétoldalt rézsutosan hátrafelé irányított rudakból áll: e B.-t *expanziós B.-nak* is nevezik. *Keverő B.-knak* azokat nevezik, melyeknél alul a fogak széles talpas testet képeznek s így kiválóan keverésre és a tarackos föld tisztítására alkalmasak. Ezeknek keretje háromszögletes vagy derékszögű, munkaszélességük 1—1·6 m., a fogak száma 9—15 és rendszerint a befogási helyen levő fog késalakú, miáltal a B. könnyebben hatol a talajba. Teljes *kés-B.-kat* (réthasítókat, szkarifikátorokat) is alkalmaznak, melyeknek feladata herét, gyepet átmetszeni v. még rét- és gyepföldek tökéletes átforgatásával a talajt 8—10 cm. mélyre áthasítani és ezzel a követő szántást megkönnyíteni. Az amerikai kés-B.-k széles fogai hátrafelé hajlottak és azokat majd szántóvas alakúra, majd elcsavarva készítik s így főleg porhanyításra, egyengetésre, lazításra és a vetőmag alátakarására valók. Ilyen az *Akme-B.* is, melynél két párhuzamos szögletvas gerendára elcsavart acélkéseket erősítenek, melyeknek hajlása a kocsiülésből szabályozható; *zeg-zug* v. *trapéz B.-knak* azokat nevezik, melyeknél több idomvasból való, zeg-zugban futó gerenda van egymással összekötve. Az *1. ábrában* bemutatott B. *Laake* szabadalmát képezi s a hajlított gerendák alakja következtében kiválóan alkalmas sűrű sorok huzására. Az egész munkaszélesség befoglalására két vagy több ily merev B.-t kapcsolnak egymás mellé és közös rudra akasztva vontatják. A merev B.-k egy különös faja a *Randall-féle tárcsás B.*, melynél a csúcsa irányában vonóruddal biró háromszögletes keret két befogóján csapok körül forgó tárcsák alkalmazvák.

A csuklós B.-k közül nagy elterjedtségűek a *cseh-* v. *Althans-félék*, melyeknél az egyes háromszögű öntöttvas v. némelykor kovácsvas lemeztagok 3—3 rövid acélfogat tartanak és egymással láncszemekkel vannak összekötve (lánc- és rétboronák, l. a *2. ábrát)* s így könnyen simulnak a talaj egyenlőtlen felületéhez. Továbbá *Howard* csuklós B.-ja, melynél háromszögű acéldróttagok egyes öntöttvasfogakkal vannak ellátva s miután utóbbiak két különböző hosszú csúccsal birnak, a B. mindkét oldalon használható. *Carthwright* egyes négyszögletes láncszemekből, míg *Ransomes* kampós szögekből készít csuklós B.-t. A B.-k munkabirása a talaj minősége, a munkamélység, sorköz és a B. szerkezete szerint változó; könnyű B.-val lovak kétszeres áthúzásnál átlag 5—6 hol-

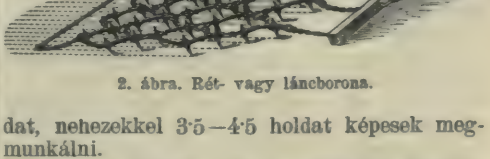

2. ábra. Rét- vagy láncborona.

dat, nehezekkel 3·5—4·5 holdat képesek megmunkálni.

Tövis-B. tövises, tüskés vesszőkből készül s kis magvak alátakarására, vetések átboronálására s a talaj elsimítására szolgál.

Simító, rónázó B. négyszegletes fakeretre font hajlékony vesszőkből áll, melyre vagy rááll a kocsis, vagy nehezékeket raknak rá s így vontatják át a földeken, hogy azt elsimítsák, a rögöket elaprózzák, kisebb egyenetlenségeket elrónázzanak, keveréktrágyát, márgát egyenletesen szétterítsenek.

B.-kat a katonaságnál akadályokul alkalmaznak, amennyiben szegeikkel fölfelé helyezik a földre v. a gázlóba, cövekekkel, póznákkal megerősítik és láncokkal, kötelekkel v. távirósodronyokkal összekötik. A földre erősített B.-t gallyakkal, szalmával, szénával stb. takarják be.

Boronacsap. Ezt az ácsmunkában használják, azon esetben, ha egy vízszintes gerendát egy nála szélesebb függélyes oszlop fog át.

Boronafa, fatörzs, oldalán némileg megfaragva, hogy két szomszédos ilyen B. szorosan egymásra feküdjék. Faházak falainak készítésére használják és innen «boronafalas ház».

Boronafal. Készül vagy egészen ácsolatlan, egymás fölé, a gerendavégeken keresztben rakott nyers fatörzsekből, v. fekvő lapjaikon simára faragott avagy már mind a négy oldalukon megácsolt gerendákból. A gerendavégek szorosan záró átlapolással kapcsolódnak egymásba és a falszi-

nen túl érnek. A B.-ban lévő ablak- és ajtónyilásokat külön szárfák határolják, melyek csappal nyulnak a könyöklő gerendába és a szemöldökfába. L. még *Blokkház*.

Boronálás, a talajművelés azon módja, amely szerint a talaj felső rétegét megporhanyítják, anélkül, hogy megfordítanák. A porhanyításon kívül egyúttal elaprózzák, egyengetik a talajt és irtják a gyomot. A B.-sal megőrzik a talaj nedvességét és előmozdítják a levegőnek a talajba való behatolását. L. *Borona*.

Boronamező, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 623 oláh lak, u. p. és u. t. Csizér.

Boronás (azelőtt: *Brovnistye)*, kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 1350 tót lak., u. p. Kosárfalva, u. t. Vághéve-Vágváralja.

Boronátrokalcit (ásv.), l. *Ulexit*.

Boronia *Smith* (növ.), a Rutaceae (ruta-félék) család génusza, melynek mintegy 60 faja Ausztráliában honos. Örökzöld cserjék v. félcserjék. Hazájukban kerti növényekül számos faját kultiválják. Kiválóbb fajok: *B. pinnata* Sm. levelei mirtus-szaguak, virágai galagonya-szerüek; *B. serrulata* Sm. bájos illatú, élénk-rózsaszín virágokkal; *B. elatior* Bartl. pompás piros virágokkal. Értékes kereskedelmi dísznövények: *B. heterophylla* F. Müll., *B. megastigma* Nees. Jan.-tól májusig virítanak leggazdagabban, télen nagyon óvatos öntözést igényelnek.

Boronka, kisk. Somogy vm. marczalii j.-ban, (1910) 634 magyar lak., u. p. és u. t. Marczali.

Borora v. *borrora*, Dél-Amerika vidékein, így a braziliai Mato Grosso, Goyaz, Paraguay és Parana területén kóborló indiánus vadászok.

Boros, 1. *Gábor* (borosjenői), tanár és író, szül. 1855 dec. 18. Nagyenyeden. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron és Berlinben végezte. 1905-ben a kolozsvári egyetemen magántanári képesítést nyert. Számos kisebb tudományos tárgyú dolgozata jelent meg különböző folyóiratokban. Főbb önálló munkái: *A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata* (Budapest 1883); *Útmutató a pályaválasztás könnyítésére* (Nagyszeben 1889); *Euripides*, (Győr 1890); *Lessing Laokoonja* (Budapest 1890); *Horatius ódái és epodusai* (u. o. 1895); *A gyorsirás történelme* (u. o. 1896); *Színművek könyve* (Dés 1898); Horatius szatirái (ford., Budapest 1899, 3. kiad.); Horatius epistoiái (u. o. 1901. 3. kiad.); Ezopus 300 meséje (angolból, 1902, 3. kiad.); *Lukianos jellemzéséhez* (1904); Homeros Odysseája (ford. és magyarázta. 1905. 2. kiad.); Cornelius Nepos (ford., 1909, 3. kiad.); Caesar a gall háboruról (ford., 1910, 4. kiad.). Ezenkívül több klasszikusmagyarázó mű és fordítás. Egyik szerkesztője a Budapesten megjelenő Tanulók Olvasó-Tárának.

2. *B. György*, unit. teol. tanár, szül. 1855 ápr. 19. Tordátfalván, Udvarhely vm.-ben. A kolozsvári unit. teol. intézetben végezvén tanulmányait, 1877. a londoni Manchester New-College hallgatója lett. 1879-ben visszatérve, tanárrá választották a kolozsvári unit. teol. akadémiához, melynek 1910-ig első dékánja volt; 1910. egyházi főjegyzővé lett. Ő indítványozta 1884. és szervezte a következő évben a Dávid Ferenc-egyesületet, teológiai és más irányú cikkeket írt a Keresztény Magvetőbe, Prot. Egyh. és Isk. Lapba, a Vasárnapi Ujságba, több kolozsvári lapba, az angol Inquirerbe és az amerikai Christian Registerbe, 1900. Észak-Amerikában utazott és számos előadást tartott, ekkor a Harvard-egyetem teol. doktori oklevéllel tüntette ki. Főbb munkái: *Az unitárius vallás főelvei* (Kolozsvár 1883); A tizenkét apostol tanítása, ford. görögből (1883); *A kolozsvári unitárius kollégium* (1901); *Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában* (1910); *Dávid Ferenc teológiája* (1910); *Szivemet hozzád emelem* imádságos könyve 1904. második kiadásban jelent meg. 1888 óta szerkesztője az Unitárius Közl. folyóiratnak, ebben irt tizenkét cikket az unitárizmusról. Angolból dolgozta át (1905) Keller Helén siket-néma-vak leány életrajzát.

Borosbenedek (azelőtt: *Benedek)*, kisk. Alsó-Fehér vm. magyarigeni j.-ban, (1910) 927 oláh lak., postaügynökség, u. t. Tövis.

Borosberénd (azelőtt: *Berindia)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 383 oláh lak., u. p. és u. t. Borossebes.

Borosd, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 567 horvát és német lak., postaügynökség, u. t. Sopronszentmárton.

Boros fehér, szőllőfajta, l. *Boros szőllő*.

Boros fodor, szőllőfajta, l. *Boros szőllő*.

Borosgödör, kisk. Vas vm. németújvári j.-ban, (1910) 617 német lak., u. p. és u. t. Németújvár.

Borosgyán, Békéshez tartozó népes puszta Békés vm. békési j.-ban, (1900) 1560 lak.

Borosjenő, 1. nagyk. Arad vm. B.-i j.-ban, a Fehér-Körös mellett, (1910) 944 házzal és 6596 magyar, német és oláh lakossal. A járási szolgabiróság, az arad-borosjenei esperesség, járásbiróság, telekkönyv, közjegyzőség széke, pénzügyőrbiztosi állomás. B. a körösvölgyi vasút állomása elágazással Csermő felé, van posta-, táviróhivatala és telefonállomása. Élénk iparos hely, van hajlított fabutorgyára (300 munkással), téglagyára, gőzmalma, takarékpénztára, gazdasági hitelszövetkezete, élénk marhavásárai és szarvasmarhatenyésztése, nádszékfonó háziipara, van kórháza, kaszinója és polg. olvasóköre, népkönyvtára, csendőrőrse. Határa termékeny, jó bort, gyümölcsöt és gabonát terem. B.-n már 1199. állott a Szt. Lélek temploma s egy kolostor; 1333-ban Nagy-Jenő néven említtetik, 1561. már virágzó város volt; Brankovics Sebő 1600 körül gör. kel. érsekséget alapított itt. Régi vára *(Jenő)* sokáig az erdélyi fejedelemségnek hatalmas bástyája volt, ma egy része ujjá van alakítva, mellette ép mecset (ma honvéd-iskola) és török kút van. A várat János Zsigmond 1565. elfoglalta, 1565 szept. 13. a temesvári pasa visszaadta Schwendinek, ettől azonban 23 napig tartó ágyuztatás után már 1566. elfoglalta Pertáf pasa. Csak 1596. hódította vissza Borbély György, s a benne levő 700 törököt leölte. B. ezután Erdély legfontosabb végvárai közé tartozott, benne az ország katonákat tartott s a vár védelmére lovas és gyalog vitézeket telepitett ide, kiket nemesi szabadságokkal ruházott fel. 1658-ban a II. Rákóczi György ellen induló Kanaan budai pasa ostromolta s szept. 2. elfoglalta, s erre csak 1693. került végkép vissza a magyarokhoz. A várat Atzél Péter restaurálttatta s most honvédka-

szárnyául szolgál. 1849 aug. 21. Vécsey tábornok magyar serege itt rakta le fegyverét Rüdiger orosz tábornok alatt. A róm. kat. templom sírboltjában Leiningen Károly honvédtábornok nyugszik. V. ö. *Márki Sándor*, Az Arad-Hegyalja északnyugati részén. (Magy. Kárpátegyesület Évkönyve XII. 1885. 1—29). — 2. *B.*, l. *Pilisborosjenő*.

Boroskrakkó (azelőtt: *Krakkó*), nagyk. Alsófehér vm. magyarigeni j.-ban, (1910) 1426 oláh, német lak.; u. p. és u. t. Magyarigen.

Borosnya (azelőtt: *Brusnyicza*), kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 467 tót lak., u. p. és u. t. Stropkó.

Borosnyai *Lukács János*, erdélyi ref. püspök, szül. Feldobolyban, Háromszéken, 1694 nyarán, megh. Maros-Vásárhelyt 1760 febr. 9. Nagyenyeden tanulván, 1716. Bethlen Miklós gr. fia mellett lett nevelő, majd az enyedi kollégiumban, azután Vizaknán tanító. Ezután 5 évet külföldön töltött. 1726-ban hazaérkezvén, rövid ideig Vécsen volt br. Kemény Simonné udvari papja, 1727. Enyedre ment lelkésznek. 1735-ben Székelyudvarhelyre tanárrá választották. 1748-ban generalis notariussá s a következő évben püspökké lett; mint ilyen, az uralkodó által oklevél útján megerősített püspökök legelseje volt. Az ő püspöksége idejében történt az orgonának a ref. templomokba nagyobb számmal való bevitele. Munkái: De universo gratiae divinae negotio (Leydae 1725); *Tholdi Ádám felett tartott prédikáció* (Kolozsvár 1751); *Halotti beszéd br. Alvinczy Gábor felett* (Halál és minden kisértetek... Szeben 1751); *Catechismusi házi kincs avagy a keresztényi hit főágazatainak... magyarázatja* (Stehelin Kr. után, Kolozsvár 1752); *Teleki Kata felett tartott prédikáció* (u. o. 1758). V. ö. *Ravasz* János, B. Lukács János ord. ref. püspök élete (Prot. Közlöny, 1889. 12—15. sz.).

Borosnyó, l. *Kisborosnyó* és *Nagyborosnyó*.

Boros piros, szőllőfajta, l. *Boros szőllő*.

Borosrózsa (azelőtt: *Rossia*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 627 oláh lak., u. p. Alcsill, u. t. Borossebes.

Boross *Mihály*, hirlapíró, szül. Oszönyön (Komárom vmegyében) 1815 jan. 9., megh. Sárbogárdon 1899 nov. 5. Iskoláit szülőhelyén, majd Czegléden, Nagykőrösön és Pápán végezte. 1842. Pestre ment jurátusnak, s ügyvédi vizsgát tett. 1848-ban helyettes főjegyző, 1849. Fehérvmegye másod alispánja, kevéssel utóbb a vésztörvényszék elnöke lett. 1850—53-ig baracskai birtokán gazdálkodott, majd a kecskeméti gimnázium egyik tanári székébe hivták meg, de itt alig pár hónapi tanárkodása után elfogták és két évi várfogságra ítélték. Josefstadtból 1855. szabadult ki, s attól kezdve 1860-ig Pesten irodalommal foglalkozott. 1860. Fehér vmegye alispánjává választották, mely tisztét egy évig viselte. 1861—72-ig ügyvédkedett, 1872. kir. járásbiróvá nevezetett ki, 1876. nyugalomba vonult, s egyideig még Székesfehérvárott lakott, utolsó éveit pedig Sárbogárdon töltötte. B. az 50-es évek egyik legnépszerűbb és legtermékenyebb írója volt. Csaknem valamennyi társadalmi, szépirodalmi és politikai lapba dolgozott. Munkái kivétel nélkül célzatosak: a nép alsóbb rétegeinek józan művelése, öntudatra ébresztése. Stílusa is népies, könnyed s közvetetlen. Nevezetesebb munkái: *Béthel* (Székesfehérvár 1844); *Politikai kis káté a'nép számára* (Pest 1848); *Házasság spekulációból* (víg regény, Pest 1850); *Boldogháza*, (Pest 1856); *András a szolgalegény* (Pest 1857); *A hazajáró lélek* (víg regény, 1856); *Lelkész leánya* (Székesfehérvár 1877).

Borossebes, kisk. a Fehér-Körös völgyében, Arad vm. B.-i j.-ban, (1910) 2596 magyar, oláh és német lak.; a szolgabirói hivatal székhelye, vasúti állomással, elágazással Menyháza felé, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással, csendőrőrssel. Van vashámora és kohója, trachit-kőbányája, márvány- és mészbányája, hajlított fabutorgyára, fakereskedése, téglagyára, B. vidéki önsegélyző egylete mint szövetkezet. A nagy kiterjedésű B.-i uradalom 1387 óta a Losonczyaké (a XVI. sz.-ban Losonczy Istváné) volt; 1566 elfoglalták a törökök, s ettől fogva a déznai vár bégje húzta jövedelmét. A török kiveretése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597. Ruszkai Kornis Gábor fejedelmi tanácsnoknak adta, kitől szalonta Toldy István kezére került. Utóbb a törökök ismét elfoglalták s 25 évig birták. A XVII. sz.-ban III. Károly Rajnald modenai hercegnek adományozta, ezt azonban mint hűtelent összes birtokaitól megfosztotta Mária Terézia s az uradalmat a kincstár által kezeltette. Utóbb Waldstein-Wartenberg Ernő gróf birta, kitől 1891. egy millió forinton gróf Wenckheim Frigyes vette meg. B. vidéke vasércekben gazdag, melyeket az uradalom több helyen műveltet; azonkívül gyümölcs és fa is bőven terem. 1893-ban Wenckheim gróf kiépíttette a B.-menyházai szárnyvonalat mely az arad-csanádmegyei vasút vonalához csatlakozik. Itt született 1816 febr. 12. Sárossy Gyula, az *Arany-Trombita* szerzője. V. ö. *Márki* Sándor, Dézna és vidéke. (Földrajzi Közlemények XV. 1887. 329—353.)

Borossebes—menyházai h. é. vasút, az aradi és csanádi egyesült vasutak *Borossebes—Buttyin* állomásától indul ki és *Menyháza-fürdőig* vonul 21·1 km. hosszban. Keskenyvágányú (76 cm.) vonal az ACsEV. üzemében. Megnyílt 1893. A forgalom gőz- és mótorvonatokkal bonyolíttatik le. Befektetési tőkéje 660,000 K. A vasút *Wenckheim* Frigyes gr. tulajdona.

Boros szőllő. Erdélyi szőllőfajták. *a) B. fehér* v. *B. vékonyhéju*. Fürtje rövid piros nyéllel, középnagy, tömött; bogyói középnagyok, gömbölyüek, sárgászöldek, a napos oldalon rozsdásak. Bőven terem s kellemes könnyű bort ad. *b) B. piros* v. *rózsaszőllő*. Fürtje nagy tömött; bogyói középnagyok, gömbölyüek, vékonyhéjuak, kékesveresek, áttetszők, lédúsak. Mint az előbbi, ez is könnyű, de sok bort ad. *c) B. fodor* v. *fodorboros*. Levelei fodrosak, dús szőrözettel. Fürtje nagyon hosszú, vastag nyéllel, középnagy, kúpos; bogyói gömbölyüek, középnagyok, vékonyhéjuak, zöldes-sárgák, sűrű pettyekkel. Bora híg, kellemetlen savanykás. *d)* Munkács vidékén *zöld boros*-nak hivják a fehér kadarkát.

Borosta a. m. ecset, kefe. Diószegiék a durva szőrt (strigosus) magyarosítják e néven, sőt szóösszetételre (tóborosta, l. *Süllőfű* és *Hinár*) is felhasználták. *Borostás* a. m. kefeszőrű.

Borostelek, kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 700 oláh lak., u. p. Szakadát, u. t. Mezőtelegd.

Borostyán, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 54 vend lak., u. p. Vashidegkút, u. t. Muraszombat.

Borostyán (*Hedera* L., *repkény*, növ.), az Araliaceae család génusza. 3 faja közül a *Hedera helix* L. Európában, a *Hedera canariensis* Wild. a Földközi-tenger vidékén, a Kanári-szigeteken és Irlandban, a *H. colchica* K. Koch pedig Japántól a Fekete-tengerig van elterjedve. Léggyökerekkel magasra kúszó vagy a földön szétfutó örökzöld növények, a fák természetes díszítménye. Levele karélyos, virágzata ernyős, gyümölcse bogyó. A *H. helix* L. (*repkény* B.), az óvilág cserjéje, erdőtalajon, sziklákon nő, a fák derekán, falakon stb. 10—15 m. magasra, vagy magasabbra is felkúszik. Levele kopasz, fényes, sötétzöld, többnyire fehéren erezett, szögletesen ötkarélyu. Csak vén korában, napos helyen, és összel virágzik, ami kedvező termőhelyen már 25 éves korában is beállhat. A virágzó hajtás levele tojásdad, karélytalan (*heterophyllia*). Ha az ilyen levelű hajtásokat dugványokról szaporítják, a belőle felnevelt B. gyakran nem kúszik, hanem merevszárú marad, faalakuan nő; ez a kertészek *Hedera arboreája*. Virágja zöldessárga, tavaszra érő, mérges bogyója fekete. Kertekben több fajtája van. Ilyen a tarka levelű, továbbá a gyorsan növekvő *skót B.* (*H. hibernica* Hortulanorum), nagy és világoszöld levelekkel. Ezt azonban a hideg hamarább megviseli, mint a kisebb levelüt, s télre be kell takarni. A B. mint Dionysos szent növénye az ókorban a bacchansokat s a tragédiákban fellépő chorusokat díszítette, mint a kitüntetés jelképe pedig a költők homlokát övezte.

Borostyán (Hedera helix). *a* meddő hajtás, karélyos levelekkel; *b* termő hajtás épszélű levelekkel; *c* virág; *d* termés.

Borostyánfélék, *Araliaceae* (növ.), a kétszikűek szabadszirmú családja, melynek 660 faja főkép tropikus vidékeken honos; különösen az indomaláji területen és Amerika tropikus vidékein. Az ernyősökkel rokon család. Virága 5 tagú, magháza rendesen alsó állású, több rekeszű, 1—1 magkezdeménnyel. Termésük fala kivül rendesen húsos, belül pedig kemény, fásodott v. csonthéjas, rendesen 5 kemény magot zárva körül. Többnyire fák v. cserjék, mely utóbbiak néha kapaszkodók. Levelük széleshüvelyű s az osztatlantól a szárnyas levélig igen különféle kifejlődésü. Apró virágaik gyakran igen nagy, dús virágzattá egyesülnek, mely többnyire ernyőkből áll. Száruk és más részeik olajjáratokkal tünnek ki. Európában a legismeretesebb képviselőjük a borostyán, melynek krétakori, fosszilis maradványai is ismeretesek, pl. Grönlandból, harmadkoriak pedig Európából. Más fosszilis maradványoknak e családba tartozása kétséges. A B. haszna nem valami nagy. Nevezetesebb a *Tetrapanax papyrifer* (kinai rizspapiros) és egyes *Panax*-fajok. Számos fajuk azonban gyönyörü termetüknél fogva kedvelt dísznövény.

Borostyánfenyő (növ.) a. m. törpe vagy futófenyő, mert a dereka a földön szétterül, mint a borostyán. L. *Fenyő*.

Borostyáni *Nándor*, hirlapíró, szül. Szegeden 1848 jan., meghalt Párisban 1902 aug. 6. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. 1869-ben a Csernátoni Lajos alapította Ellenőr szerkesztőségébe lépett s csakhamar a lap egyik vezércikkírója lett. Az 1870-iki német-francia háború kitörésekor mint a Hon tudósítója Párisba utazott; félév mulva visszatért s újra belépett az Ellenőr szerkesztőségébe. Hirlapírói pályáján mindig ellenzéki álláspontot foglalt el. A fuzió után a nagy lapoktól megválva 1874—78. a Vasárnapi Ujság állandó tárcairója és a Politikai Ujdonságok segédszerkesztője volt; 1878 kezdetétől Lukács Bélával együtt a Közvélemény polit. napilapot szerkesztette, az utóbbit 1879-től 1880 közepéig egyedül; 1881—85. a Pesti Hirlap vezérszerkesztője volt, és felelős szerkesztője 1883—84. Mikszáthtal együtt a Magyarország és a Nagyvilágnak. Nagyszámú politikai, társadalmi, szépirodalmi cikkeket és tárcákat irt; dolgozott németül és franciául is. *Riadó* (1878) és *A polgárháború* (1885) politikai és társadalmi röpiratai és *Utazás a Duna jegén* (1884) c. regénye külön is megjelentek. *A Don Juanok* c. tréfáját előadták a Nemz. Szinházban (Bpest 1891). Egyéb munkái: *Magyarország utirajzokban*, a magyar koronához tartozó országok leirása turistai szempontból (többeknek közreműködésével, u. o. 1891); *Három világrészben*, rajzok a keletről (u.o. 1891). A 80-as évek végén Párisba költözött, honnan sok értékes dolgozatot küldött a budapesti lapoknak a francia főváros művészeti, társadalmi és politikai viszonyairól, viszont a francia lapokat ellátta a magyar ügyekre vonatkozó felvilágosító közleményekkel. A Siècle c. lapban a magyar ügyek rovatát vezette és sok cikke jelent meg az Échoban is.

Borostyánkő (*succinit*, ásv.), ősvilági fenyőfák fosszil gyantája, mely a földbe kerülvén, nagy idők multán kővé keményedett meg. Szabálytalan, szögletes majd gömbölyded, sőt cseppalakú darabokban kerül a felszinre, amelyek nem ritkán különféle rovar-, növény-, különösen gyak-

ran pedig nagyszámú levegőbuborék zárványokat foglalnak magukban. Színe legtöbbnyire mézvagy viasz-sárga, sárgásfehér, de ritkán barnás vagy jácintpiros. Némely Szicilia-szigetéről származó darabok kék, majd sötétkék színűek; színüket a rendkívül apró, alig 0·001 mm. átmérőjű s igen sűrűn elhelyezett buborékoknak tulajdonítják. A B. zsírfényű, átlátszó v. áttetsző; karca fehér; törése kagylós. Keménysége = 2—2·5, Fs. = 1·050—1·096 (Helm.). Dörzsölve negativ elektromossá lesz, miközben kellemes szagot áraszt, meggyujtva kormozó lánggal ég. Vízben oldhatatlan, olajban hevítve meglágyul. Jól oldódik benzolban, kloroformban és gyöngén kámforos alkoholban. 150°-ra hevítve meglágyúl, 250—300° között pedig megolvad. Szárazon desztillálva B.-savat, B.-olajat és vizet ad. A B. igen sok helyen harmadkori és diluviális képződményekben fordul elő. Legnevezetesebb lelőhelye a Keleti-tenger partvidékén Danzig és Memel között van, ahol a tengerből halásszák. Elsődleges előfordulási helye az alsó oligocénhez tartozó ú. n. Glaukonitos formáció, részben pedig ennek mélyebb szintje, az úgynevezett kék-föld. Régebben csakis a vizen úszó s a hullámoktól partravetett borostyán került a kereskedelembe. Ujabban Kurlandban kotrógépekkel is igen sikeres eredményeket értek el. A talált borostyánkő nagysága változó, $^1/_2$ kg.-os darab már ritka. A legnagyobb eddigi lelet $7^3/_4$ kg., mely a berlini múzeum tulajdona. De nyerik a B.-t szárazföldön is, ahová görgetett kövek, fatuskók, tengeri moszat-maradványok társaságában a föld korábbi periódusainak hullámverései, folyóvizek, vándorlójég halmozták fel. Főleg diluviális homoklerakódásokat fejtenek e célból nyugoti és keleti Poroszország több pontján. De nyerik még mosás útján is. A Keleti-tenger partvidékén kívül előfordul a B. jelentékeny mennyiségben még Angliában: London közelében, Norfolk, Essex és Suffolk partvidékén, továbbá Dánia, Svédország partjain; Oroszország Balti-tengermelléki provinciáiban, Uralban, nyugati Oroszországban, Vesztfáliában; Galiciában: Lemberg táján; Lengyelországban; Morvaországban: Bokowitz mellett; Norvégiában: Christiania közelében; Svájcban; Franciaországban: Páris közelében, ahol agyagban fordul elő. Szicilia tengerpartjain Catania közelében fordul elő egy kék és zöld színben opalizáló válfaja, melynek neve *simetit*. Hazánkban a szepesi Magurán, Erdélyben pedig Sebeshely mellett palás agyagos márgából kimállott mogyoró nagyságú kavicsok alakjában fordul elő.

A B. válfajai közül felemlíthetők: 1. *Rumänit*, amely Románia több pontján merev tömegekben homokkőben fordul elő. 2. *Simetit*, Sziciliában Etna közelében fordul elő. 3. *Ambrit*: Ujzélandban előforduló fosszil gyanta. 4. *Ajkit*: a B.-höz közel álló gyanta, mely hazánkban Ajkán fordul elő.

Keletkezését már a rómaiak is ismerték, mert már ők is fenyőfák megkeményedett gyantájának tartották. A B.-vet szolgáltató ősfenyő (Pinites succinifer) a mai erdei és lucfenyőfélék típusát magában egyesítő fa volt. A gyanta a mai fenyők analógiájára mint áttetsző homályos tömeg tódulhatott ki a járatokból és a levegőn megkeményedett. Megkeményedése előtt zárta magába a reá szálló rovarokat és a szél hozta növényrészeket.

A B. értékét tisztasága és nagysága szabja meg. Az egy dekagrammos és a nagyobb szép darabok értéke körülbelül az ezüst értékével egyenlő, a félkilogrammosaké az aranyéval. Egyforma nagyság mellett legdrágább a legtisztább, a legátlátszóbb féleség, a zavarosakból pedig a tejes fehérszínű. A keletiek, különösen a törökök a szalmaszínű sárga, alig áttetsző B.-vet becsülik legtöbbre. A legszebb és legkiválóbb B.-gyüjtemény Danzigban, az úgynevezett «zöld kapu»-ban van.

A B.-vet esztergályozással munkálják meg, mi mellett különösen arra kell ügyelni, hogy nagyon meg ne melegedjék, mert különben szétpattogzik. Fényesítés előtt saját porával v. habkővel csiszolják meg, azután finom krétaporral, tripellel és vízzel fényesítik; tripelborszesszel is igen megfényesedik, sőt csupán ujjal dörzsölve is ragyogóvá válik. Ama helyeket, melyek ki nem fényesíthetők, B.-firnisszal szokták bekenni. A B. lenolajba főzve meglágyul és ekkor görbíthető vagy mindenféle alakokba préselhető; az ilyen az *öntött B. A braunschweigi korall* nem egyéb megpuhított és formákba préselt B.-nél. A felhős, fehéres, át nem látszó B. a megpuhítás után átlátszóvá lesz. A B.-kereskedés és megmunkálás főhelye Danzig, utána következnek Memel, Königsberg, Stolp (Hátsó-Pommeránia), Lübeck, Boroszló. A nagyobb darabokat nyersen viszik Konstantinápolyba, Párisba, Bécsbe és ott munkálják meg őket. A B.-szopókákat a törökök azért kedvelik különösen, mert azt hiszik, hogy az ajakról a B.-re semmi fertőző anyag nem tapad, általa tehát betegségek nem terjedhetnek, ami persze balhiedelem.

A B.-hulladékot szénszulfiddal v. éterrel képlékeny anyaggá gyúrják vagy pedig valamely ragasztóanyaggal együtt formákba préselik. A hulladékokból előálló anyagot megkülönböztetésül az eredeti B.-től *ambroid*-nak nevezik.

Borostyánkő, 1. *B.* (Ballenstein), kisk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, most *Pozsonyborostyánkő* (l. o.).

2. *B.* (Bernstein), magas fekvésű (619 m.) kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 1212 német és magyar lak., posta- és táviróhivatallal. B. hegyen fekvő vára a monda szerint a spanyol eredetű Micbán (Simeon Hispanius) birtoka volt. 1231-től fogva Frigyes, a későbbi német császár birtokában volt, de IV. Béla visszavevén tőle, ezt fia István 1260. Németújvári Henriknek adományozta, ki azt 1270. Kőszeggel és a többi határszéli várakkal Ottokár cseh királynak adta át. 1271-ben azonban ismét visszakerülvén Magyarországhoz, Németújvári Iván tulajdona lőn, ki magára zudítván IV. László haragját, a király és Albert osztrák herceg soká sikertelenül ostromolta, míg az utóbbi 1289. Iván összes határszéleit elfoglalta, melyeket csak III. Endre vívott vissza 1291-ben. A várért azért folyton folyt a küzdelem a németújvári grófok és az osztrák hercegek közt; végre III. Ferdinánd alatt 1647. Magyarországhoz visszakerült s 1644—1864-ig a Batthyány grófi

család tulajdona volt, melytől az angol Egan Edward vette meg; ennek fia Ede a teljesen restaurált várat 1892. Almásy Edének adta el; ma Almásy György természettudós és középázsiai utazó birja. A belsejében is érdekes várból gyönyörű kilátás nyilik hazánk, Alsó-Ausztria és Stájerország nagy részére. B. vidéke ásványokban is gazdag; környékén már a XIV. sz.-ban bányásztak vasat, amidőn a B.-i uradalom a Kanizsay-család birtokában volt; vidékén egész hegyeket alkot a zöld nemes szerpentin, melyből Höfer B.-i esztergályos dísztárgyakat farag; azonkívül a környékén található rézkéneg-telepeket is bányászták. B. vidéke tájképileg is nagyon szép s hazai és külföldi turisták gyakran keresik fel. V. ö. *Ebenspanger* János, Képek Vasvármegyéből (Magy. Kárpátegyesülete XV. Évk. 1888); *Wittinger* Antal, Kőszeg városa és környéke (Kőszeg 1890); *Ipolyi* Arnold, B. vára hajdan (Vasárnapi Ujság 42. sz.).

Borostyánkőcsiga (*Succinea* Drap.), l. *Succinea.*

Borostyánkőfenyő (növ.), l. *Borostyánkő* és *Fenyő.*

Borostyánkőfirnisz, l. *Firnisz.*

Borostyánkőgyanta, a borostyánkőből állítják elő tartós olvasztás által, rendesen a borostyánkőhulladékot használják fel és addig hevítik, míg nyugodtan folyó tömeget nyernek. Kihülése után fénylő gyantaszerű anyagot nyernek, mely terpentinolajban oldható és a borostyánkőfirnisz készítésére használják. Melléktermékül a gyártásánál borostyánkősavat és borostyánkőolajat kapnak.

Borostyánkői hegység, a Magyar Alpok egy csoportja, mely Vas vmegyében a Gyöngyös és Pinka folyók közt terül el s Hunfalvy szerint Kőszegig nyulik; orográfiailag és geológiailag azonban a Góborfalva és Vágod közti mély nyereg (503 m.) két teljesen elütő jellegü csoportra osztja fel, melyeknek keleti tagját *Kőszegi hegységnek* (l. o.) nevezhetjük. Ez utóbbi, határozott gerinces kifejlődésü hegység az inkább csoportos jellegü s főgerinccel nem bíró, magasabb részeiben is nagy kiterjedésben földmüvelés alá fogott s a szerpentin nagymérvü fellépése által jellemzett B.-től lényegesen különbözik, miért is különválasztása megokoltnak látszik. A B. főbb emelkedései D.-ről É. felé sorakoznak, s ezek a Kőhalom (829 m.), Gerinczhegy (808 m.), Vöröshegy (796 m.) s tovább É.-ra az osztrák határon túl a Schlägner Höhe (846 m.) és Hutwisch (897 m.), melyek a Wechsel hegységhez füzik. Tetemes magassága mellett is elég sürün népesített hegység, melyben a községek 700 m.-ig vonulnak fel; a legmagasabb tetőkön szántóföldek váltakoznak a túlnyomóan fenyves erdőkkel. E változatossága (bucklige Welt) teszi a B.-et oly vonzóvá, miért is főleg osztrák turisták gyakran felkeresik, különösen miután a Magyar Turista-Egyesület vasvármegyei osztálya turistai művelését kezébe vette s útjelzések, messzelátók építése (Gerinczhegy) stb. által a közlekedést is megkönnyítette. A hegységnek nevezetes fürdői (Tarcsa) és ásványos vizei (Góborfa) vannak. V. ö. *Ebenspanger* János, Vas vármegye a turistaság szempontjából (Turisták Lapja II. 1890. 303—312.). — Vas vármegye ÉNy.-i részének térképe. 1 : 75,000.

Borostyánkőmáz, borostyánkőből len- és terpentinolajjal készül, áttetsző, igen kemény és tartós, fa-, érc- fémtárgyak bemázolására és fényképek lakkozására használják.

Borostyánkőolaj, a borostyánkő száraz desztillációjánál nyerik, mely sötétbarna színü, de ismételt desztillálás után színtelen, kellemetlen szagú, alkoholban és éterben könnyen oldódik, oldata levegőn vagy fény hatására megsötétedik. Orvosságnak használják. Salétromsavval kezelve nyúlós, barna és keserü anyag keletkezik, mely alkoholban oldva mósuszszagra emlékeztet (mesterséges mósusz).

Borostyánkő-part, l. *Samland.*

Borostyánkősav *(Acidum succinicum).* Kétbázisú sav, az oxálsavsorozat harmadik tagja. Képlete $C_2H_4(COOH)_2$. Két izomér sav ismeretes: az *etilén-* és *etilidén dikarbonsav*; az előbbi a közönséges B., az utóbbit iso-B.-nak is nevezik.

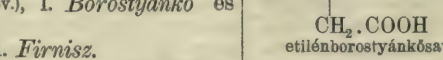

etilénborostyánkősav. etilidénborostyánkősav.

A közönséges B. előfordul a borostyánkőben; innen a neve. Előfordul továbbá gyantákban és balzsamokban, sok növényben, állati váladékokban (húgy). Képződik csekély mennyiségben a szeszes erjedésnél is, miért a bornak és sörnek állandó alkatrésze. Előállítható a borostyánkőből száraz desztilláció útján. Könnyebben készíthető az almasavas kalciumból, amelyet vízzel és rothadó sajttal 30—40°-nyi hőmérséken elerjesztünk, majd a képződött B.-as kalciumot híg kénsavval elbontjuk és a leváló gipszről lefiltrált folyadékot erősen besürítjük. A forró folyadékból, kihülésekor, a B. színtelen és szagtalan, monoklin prizmákban kiválik. Ize kellemetlen savanykás. 182°-on megolvad és 235°-on forr; de ilyenkor részben elbomlik (B.-anhidrid képződik). Víz meglehetősen (20 sr.), szesz alig oldja. Sói a *B.-sók* v. *succinátok.* Közülök az alkali-fémek sói vízben könnyen oldhatók, míg a többi fémek sói csak igen nehezen oldhatók, v. úgyszólván oldhatatlanok.

Borostyánkősavas ammoniumoldat *(Liquor ammonii succinici, Liquor cornu cervi succinatus, Eau de Luce)*, egy sr. borostyánkősav és egy sr. ammoniumkarbonát, 8 sr. vízzel készült oldata. Gyógyszerül használták.

Borostyánkő vára, l. *Borostyánkő* és *Pozsony-borostyánkő.*

Borostyánsziillő (növ.), l. *Parthenocissus.*

Borostyánszlán (növ.), l. *Daphne.*

Boroszló. Az Árpád-korban divatozó magyaros formája a szláv Breszláv, Bretiszláv személynévnek. Egyik marosszéki székely ágnak is B. volt a neve.

Boroszló, kisk. Sáros vm. alsótárczai j.-ban, (1910) 488 tót lak., trachit-kőbányával; u. p. Sárosbogdány, u. t. Lemes.

Boroszló (ném. *Breslau*, lengyelül *Wraclaw*), Szilézia porosz tartománynak, B. közigazg. kerületnek és kat. hercegptispöknek székhelye, vasúti gócpont, a hajózható Oder mindkét partján, az Ohle betorkolásánál, (1905) 470,904, (1910) 511,891

lak. Az 1907-iki összeírás szerint mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 2453, iparos (beleértve a bányászatot) 108,241, kereskedő 52,577, háziszolga és napszámos 8301, katona, pap és tisztviselő 21,261, magánzó 37,326. A virágzóbb iparágak: gép-, vaggon-, bútor-, cipógyártás, művirág-, paszománt- és luxustárgyak készítése, a malomipar, műtrágya-, sör- és szeszgyártás, cement- és chamottárukészítés. A legfontosabb kereskedelmi cikke, bár jelentőségéből veszített, a gyapju; ezután sorakoznak a gépek, szén, vas, cink, mész, cukor, szesz és Szilézia egyéb termékei; a főbb behozatali cikkek: gyarmatárúk, petroleum, sör stb. Az árúkat részben az Oderen szállítják, amelyen az árúforgalom mintegy másfél millió t. B. a belvárosból és öt külvárosból áll, amelyeket az előbbitől az Oder és a Stadtgraben választ el, az Oderen 10 régibb és az 1910. megnyitott, Schweidnitz-külvárost összekötő új híd vezet át. A belváros egyes részeiben ódon külsejű B.-nak középpontja a Grosser Ring v. Marktplatz, amelyen a XIV. sz.-ból való Rathhaus, amelynek legszebb része az egy pilléren nyugvó mennyezettel biró terem: a Fürstensaal, amelyben a XV. sz. óta Szilézia rendei üléseiket tartották és amelyben 1741. N. Frigyesnek hódolatukat mutatták be; tőle K.-re van az 1492. felállított, négyszögletes Staupsäule. A Grosser Ring Ny.-i oldalán van N. Frigyesnek (1842-ből) és III. Frigyes Vilmosnak (1862-ből) Kiss modellje után ércből öntött lovasszobra. Jelentékenyebb épületek ezenkívül: a székesegyház (a XII—XIV. sz.-ból, újabban restaurálva), a Szt. János kápolnában Cranach híres madonnájával, szép síremlékekkel, amelyek közt a legművésziesebbnek Roth püspökét tartják és egy remek, hordozható és elzárható oltárral, amely Thurzó János püspöktől való; a Kreuzkirche a XIII. sz.-ból nagy kriptával, IV. Henrik sziléziai herceg sírjával; a Sandkirche a XIV. sz.-ból, sekrestyéjének ajtaja fölött a XII. sz.-ból való képpel, amely egy előbbi templom alapítását ábrázolja; a Szt. Erzsébet templom (a XIII. sz.-ból, 1525 óta protestáns templom) 102 m. magas toronnyal, szép síremlékekkel; a Mária Magdolna templom (a XIII. sz.-ból), a XII. sz.-ból való, de erősen megrongált késő román portáléval, a város egyik legérdekesebb műemlékével; a Mátyás-templom rokoko-ízlésben; az új gót ízlésű Szt. Mihály templom (Langer tervei szerint épült, 1871. szentelték föl) két nem egészen egyforma magas toronnyal; a zsinagóga, amely a berlini után Németországban a legszebb és legnagyobb; a Stadthaus, amelyet Stüler tervei szerint 1863. fejeztek be, gazdag városi könyvtárral; a királyi palota, amelynek D.-i szárnyát 1846. Stüler építette; a Ständehaus a városi képtárral, amelyben a Menzel-képek a legértékesebbek; az új börze (Lüdecke tervei szerint 1864—67-ből); a sziléziai tartományi múzeum érdekes régiség- és egyéb gyüjteményekkel; a püspöki palota; az egyetem, amely jezsuita-kollégium volt, szép nagy aulával, hallgatóinak száma 1910-ben 2405, akik közt 350 teológus, 572 jogász, 414 orvosnövendék és 1069 bölcsész; a különféle egyetemi intézetek és klinikák, különösen az egyetemi könyvtár (390,000 kötet); a Siebenkurfürstenhaus (1500-ból), amely a cseh királyok szállójául szolgált, érdekes freskókkal, amelyek a császárt a hét választófejedelemmel ábrázolják; az újabban épült Goldene Krone nagy árúház; a Schaffgotsch-Koppitz grófok palotája; végül a Liebichshöhe, amelyről gyönyörű kilátás nyilik a városra és környékére. Az emlékszobrok a fentebb említetteken kívül: Blücher szobra (Rauchtól, 1827) a Blücher-téren; a Neptun-szobor egy szökőkúton a Neumarkton; Tauentzien márványszobra a Tauentzien-téren; III. Frigyes császár lovasszobra a Múzeum-téren; a gót ízlésű Siegesdenkmal az Auguszta császárnétéren; a Holtei-emlék; a Bismarck-szobor (1900. Breuertől) a Königsplatzon; a Suarez-szobor (1896. Breuertől) a Ritterplatzon. Az 1813. lerombolt erődítmények helyét szép sétahelyek foglalják el. A közművelődési intézetek közt az első helyet foglalja el az egyetem (l. föntebb) és a most fölállított technikai főiskola. A Museum für Kunstgewerbe-ben egy Zsigmond magyar királytól ajándékul kapott hermát őriznek, a magyar emailművészet remekét; a Szt. Lélek-templomban Sauer kanonok síremlékén Hunyadi Mátyás arcképe látható, a városház emeletén pedig címere. V. ö. *Gereeze*, Műemlékek II. A jótékonysági intézetek száma igen nagy. A város kiadásai és bevételei 1910-re 34.626,462 márkára voltak előirányozva; adósságai 97 millió márkára rúgtak. V. ö. *Luchs*, B. ein Führer durch die Stadt (B. 1910); *Klose*, Dokumentierte Gesch. u. Beschreibung d. Stadt B. (u. o. 1780—83, 5 köt.).

B., közigazgatási kerület, 13,482 km² területtel, 25 járással.

Története. B. városát a lengyelek alapították, legrégibb nevei: *Wracislawa*, *Wortizlawa*, *Wroclaw*. Az 1000-ik év körül már egy püspöknek volt székhelye és a hercegi vár eredete is visszavihető ezen időre. A lengyel elem mellé sorakozott azután a francia, amennyiben vallon származású posztószövők telepedtek le a városban. Csak ezután köszöntött be a német gyarmatosítás kora. 1163. I. Rótszakállu Frigyes Sziléziát Lengyelországtól elválasztá, amidón B. az elűzött herceg, Vratiszlávnak fiai, Konrád és Boleszláv hatalma alá került, kik B.-t szemelték ki székvárosul. 1241-ben a mongolok az Odera balpartján fekvő városrészt felégették. A XIII. és XIV. sz. folyamában a város mindinkább német jelleget öltött. 1335-ben meghalt az utolsó herceg, Henrik; halála után a város a fejedelemséggel együtt, mint német birodalmi hübér, János cseh királyra szállott. János fia, IV. Károly császár kiváltságokkal kedveskedett B. polgárságának. A huszita háboruk idején B. környéke sokat szenvedett a fanatikus csehek pusztításaitól, amiért szövetséges után nézett. És e szövetségest *Hunyadi Mátyás* királyban meg is találta, ki a várost Podiebrád György és párthivei ellenében sikerrel megvédelmezte. Mátyás Dompnig Henriket állította a B.-i fejedelemség és a városi tanács élére, aki azonban Stein György, a sziléziai helytartó és Mátyás egyik kedvelt diplomatájának szövetségében a város autonomiáját több izben megsértette és a tanács tekintélyét aláásta. B. falai alatt játszódott le a cseh háborúnak egyik legfontosabb epizódja. 1478-ban ugyanis a szövet-

séges Kázmér lengyel és fia, Ulászló cseh király közös támadást intéztek Mátyás ellen, akit 60,000 ember élén B.-ban ostrom alá fogtak. Nov. 15. s 16. békét kértek, mire Mátyás dec. 8. fegyverszünetet kötött velük. Az olmützi béke értelmében B. városa ugyan egész Sziléziával együtt Mátyás birtokában maradt, de Mátyás halálának hirére (1490) a polgárság a magyaroktól elpártolt és Dompnigot kegyetlenül megölette, míg társa, Stein (l. o.) idejekorán Berlinbe szökött. 1527-ben, II. Lajos királyunk halála után, B. egész Sziléziával és Csehországgal Lajos sógorára, I. Ferdinánd királyra szállott. A hétéves háboruban lotharingiai Károly a poroszokat a város határában legyőzte és a várost megadásra kényszerítette (1757 nov. 24.); azonban alig egy hónappal később Nagy Frigyes a város előtt termett és az őrséget, 21,000 osztrák katonát, fegyverletételre kényszerítette. 1760-ban Laudon meglepetés által akarta B.-t hatalmába keriteni, de Tauentzien parancsnok visszaverte a támadást. 1806 dec. 7-től 1807 jan. 7-ig a franciák voltak B. birtokában, kik bajor meg württembergi csapatokra bizták a város őrizetét. Ekkor még a kastély is Vandamme tábornok kezébe került, ki az erődítményeket leromboltatta. 1813 febr. 3. adta ki itt III. Frigyes Vilmos király «Népemhez» intézett hires kiáltványát, melyben a porosz népet a francia iga lerázására felhivta. Ezóta a város a poroszok hatalmában maradt.

A B.-i püspökség alapításának ideje pontosan nem ismeretes; az 1000-ik évben azonban már fennállott. A püspökök előbb lengyel hűbéresek voltak; a XIII. sz.-ban fokozatosan papi fejedelemséggé lett a püspökség, mely 1742. a porosz király fenhatósága alá került. 1810-ben a püspök világi hatalmától megfosztatott. Midőn Sedlnitzki Lipót püspök 1840. protestáns hitre tért, a káptalan Knauert választá utódjának, kit Diepenbrock s 1863. Förster püspök követett. Ez 1866. az Ausztria és Poroszország között kitört háborúban annyival inkább kényes helyzetbe jutott, mert mint B.-i püspök Ausztriában is nagybirtokos állásának örvendett. Förster ekkor a porosz sereg győzelméért mondatott kerületében imákat, de 1875. alkalma nyilt ezt megbánni, mert ez évben Bismarck herceg a kulturharc folyamán őt is felfüggesztette állásától és már elfogatását is tervezte, úgy hogy a püspöknek Ausztriába kellett menekülnie s ott is halt meg 1881 okt. 20. Utódja Herzog lett, aki 1887. Kopp (1893 óta kardinális) követett.

Irodalom. Klose, Dokumentierte Geschichte der Stadt Breslau, 5 köt.; Pol. Jahrbüch. d. Stadt Breslau (lat.), 5 köt.; Grünhagen, Breslau unter den Piasten, 1861; u. a., Geschichte Schlesiens, 2 köt.; Heyne, Dokumentierte Geschichte des Bisthums Breslau, 3 köt.; Korn, Breslauer Urkundenbuch, I., 1870; Markgraf u. Frenzel, Breslauer Stadtbuch, 1882; Weiss, Chronik der Stadt Breslau, 1888; Markgraf, Geschichte Breslaus, 1888. — A magyar fennhatóság idejére nézve fontos kútfők: Eschenloer városi jegyző, Historia Wratislawiensis 1440—79, kiadta Kunisch, Denkwürdigkeiten Eschenloers címen, 2 köt. V. ö. Palacky, Über Eschenloers Geschichte von Breslau, Monatsschriften des böhmischen Museums, II., 225. és 253. old., és Kunisch, Eschenloer u. seine Denkwürdigkeiten, Pertz Archiv, V., 1824; Markgraf, Die Entwickelung der schlesischen Geschichtsschreibung, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 22 köt., 1888; Grünhagen, Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen, 1889. Eschenloeren kívül Johnsbach Benedek Chronik című műve is fontos, megjelent a Geschichtsschreiber Schlesiens című vállalat 12. kötetében, 1883; ez a krónika sok tekintetben hitelesebb Eschenloer és Dlugos elbeszélésénél; Kürschner, Nachrichten über die Vorgänge in Schlesien unter Podiebrad und Matthias Corvinus, Zeitschrift für Geschichte Schlesien, VIII.; Markgraf, Heinz Dompnig, der Breslauer Hauptmann, u. o. XX. köt.; Fraknói Vilmos, Hunyadi Mátyás, 1891; u. a., Hunyadi Mátyás képe B.-ban, Archaeologiai Értesítő, 1891. évf., 14. old. A többi irodalmat l. a Hadtörténelmi Közleményekben, 1890. évf., a 256—258. old.; Kronthal B. és Wendt H., Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus, I. 1469—1479, 1893; B. 2. köt. 1893. V. ö. Wendt, Rachfahl, Finck és Wutke munkáit B.-ról Mátyás király korában (Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, 1897, XX. évf., III. rész, 318. old.).

Boroszlói barna *(rézbarna)*, készíthető, ha rézvitriol és kénsavasmagnézia oldatából szénsavas káliummal (hamuzsír) csapadékot állítunk elő és a kimosott csapadékot kiizzítjuk.

Borosznó *(Bruszno)*, kisk. Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1910) 768 tót lak., vasúti megállóval; u. p. és u. t. Garamszentandrás. Az állomástól 10 percnyire fenyves szélén (392 m.) fekszik *B.-fürdő*, melynek épületében 100 vendégszoba van; forrásainak víze hideg kénes meszes víz, sok glaubersótartalommal; csúzos és köszvényes bajok, gyomor-, bél- és májbajok ellen használják.

Boroszlók, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 265 tót lak; u. p. Nógrádszenna, u. t. Gács.

Boros zöld, szőllőfajta, l. *Boros szőllő*.

Borosztok *(Bruszturck)* kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 177 oláh lak.; u. p. és u. t. Gurahoncz.

Borota, nagyk. Bács-Bodrog vm. bácsalmási j.-ban, (1910) 2720 lak.; u. p. Rém, u. t. Jánoshalma.

Borotnikok, l. *Brodnikok*.

Borotva v. *beretva*, acélkés, melynek keskeny és erősen homorú, éles pengéje van; az angol B. pengéje vékony lemezből készül és a fok helyére két erős acélszalagot erősítenek.

Borough (ang., ejtsd: bőrro), egyjelentésű a német *Burg*-gal, s eredetileg várat, megerősített helyet jelentett, később aztán a törvényhatósági jogú helységeket nevezték így. Ma közigazgatási megjelölésül használják.

Borough Courts, angol bagatellügyi bíróságok.

Borough-English (ang.) v. *Postremogenitura*, némely ang. bérleményeken dívó s úgy látszik szász eredetü szokás, mely szerint, ha több fiúgyermekkel biró apa végrendelet nélkül halt el, az ingatlant a legfiatalabb fiúgyermek örökli. Néhol az ily bérleményeknél az a szokás, hogy a férj ingatlanát az özvegy kapja özvegyi örökségkép s végrendelkezési joggal, hogy fiatalabb gyermekeiről, kiknek gondozásával meg van bízva, jobban gondoskodhassék.

Borova, adók. Verőcze vm. verőczei j.-ban, (1900) 1270 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Suho polje.

Borovac, adók. Pozsega vármegye novskai járásában, (1900) 837 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Rajić.

Borova hora, Zólyomhoz tartozó primitiv fürdő Zólyom vmegyében, 30° C. meleg földes forrással.

Borovéfa (növ.), l. *Fenyő*.

Borovicsi, az ugyanily nevű kerület székhelye Novgorod orosz kormányzóságban, a Mszta és vasút mellett, (1897) 9421 lak., hajóépítéssel, cserépedénykészítéssel, régi kolostorral; élénk gabonakereskedéssel. A szt.-pétervváriak közül B.-ben sokan szoktak nyaralni.

Borovicska, l. *Borókapálinka*.

Borovija ozera, 15 sós tó neve Tomszk oroszszibériai kormányzóság Barnaul kerületében; a legnagyobb a Malinov; e tavakból évenkint 1 millió pud sót nyernek.

Borovita, adók. Zágráb vármegye glinai járásában, (1900) 283 horvát-szerb lakossal; u. p. Maja, u. t. Glina.

Borovo, adó- és politikai közs. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1900) 2021 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, táviróhivatal, u. p. Vukovár. B. állítólag a régi Titoburgum helyén fekszik.

Borovszk, az ugyanily nevű kerület székhelye Kaluga orosz kormányzóságban, a Protva mellett, (1897) 8407 lak., vitorlavászonkészítéssel, kertészettel és élénk kereskedéssel. Közelében van az 1477. alapított Pachnutij-féle kolostor.

Borovszky *Samu*, a filozófia doktora, a M. Tud-Akadémia levelező tagja és irodaigazgatója, szül. Bácsordason (előbb Karavukova) 1860 okt. 25. Történelmi és magyar irodalmi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s 1882. lépett az Akadémia szolgálatába. 1908-ban a Magyar Történelmi Társulat titkárrá választotta. Történelmi értekezései különösen a magyar őstörténet és a népvándorlás korát tárgyalják. Főbb munkái: *A honfoglalás története* (a művelt közönség számára, 1893); *Csanád vármegye története 1715-ig* (I. köt., 1896. II. köt. 1897); *A népvándorlás kora* (A Nagy Képes Világtörténet IV-ik kötete); *Szendrő vára* (1908); *Borsod vármegye története* (I. kötet 1909); Karácsonyi János dr.-ral kiadta a váradi regestrumot *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lajstrom* (Budapest 1904) címen. Szerkeszti a Magyarország vármegyéi és városai című illusztrált vállalatot, melyből eddig 18 kötet jelent meg, valamint A nagy francia forradalom és Napoleon c. nagy történelmi díszmunkát. Munkatársa e Lexikonnak is.

Borowsky, *Ludwig Ernst*, Németország egyetlen ev. érseke, szül. Königsbergben 1740 jún. 17., megh. 1831 nov. 9. Tábori lelkész volt, azután városi lelkész lett Königsbergben. 1809-ben főegyházi tanácsos, 1812. főszuperintendens; 1816. püspöki, 1829. ev. érseki címet kapott. Legkiválóbb műve: Biographie Kants (1814). III. Frigyes Vilmosnak kedves udvari papja volt. V. ö. K. *Benrath*, Erzbischof B. u. das preuss. Königspaar (1907).

Bóroxid v. *bórtrioxid, anhidrobórsav*, B_2O_3. A bórnak csak ez az egy oxidja ismeretes. Képződik a bórból, ha azt oxigénben elégetjük. Úgy készítik, hogy bórsavat (H_3BO_3) erősen hevítenek, miáltal az a vízvesztés folytán B.-dá alakul. Merev, üvegszerű tömeg. Csak igen magas hőmérséken illan el és ezért a különben nálánál erősebb savakat az izzításkor vegyületeikből kiűzi. Így a szulfátokat és nitrátokat B.-dal izzítva, azok borátokká alakulnak. Vízben való oldásakor sok hő fejlődik, mivel azzal bórsavvá egyesül. Számos fémoxiddal jellemző színű üvegszerű olvadékká olvasztható össze.

Borö *(Bordö)*, a Far-Öer (szigetek) egyike, Osterö és Svinö között, 94 km² területtel, (1906) 690 lak., *Klaksvig* kikötővel az ÉNy.-i parton.

Borpálma (növ.), l. *Borassus*.

Borpasztőrözés, l. *Bormelegítés*.

Borpatak, Nagybányához tartozó telep Szatmár vm.-ben, kis arany- és ezüstbányával.

Borpince, l. *Pince*.

Borprés, l. *Borsajtó*.

Borr, a skand. mitológiában Odin főistenatyja, Bur fia.

Borraginaceae *(Érdeslevelűek*, növ.), a kétszikűek forrtszirmú családja a Tubiflorae sorozatban. 1550 faja van s ezek főkép a mérsékelt és a tropikus vidékekre szorítkoznak. Legnagyobb számban a Földközi-tenger vidékén vannak. Egy másik, kevésbbé gazdag gócpontjuk Kalifornia és környéke. Viráguk kétivarú, rendesen sugaras és 5 tagú. A párta csöves vagy tölcséres; hasábjai többnyire csillagszerűen kiterülők, torkában a porzókkal váltakozva torokpikkelyek vannak. A magház felső állású, eleinte 2 üregű, később 1—1 választófallal 4 részre különül s mindegyik részből egy-egy makkocska fejlődik. A bibeszál e 4 rész között ered, bibéje egyszerű v. kétágú. Egyéves v. évelő, többnyire érdesszőrű füvek, ritkábban félcserjék v. fák váltakozó pálhátlan levelekkel. Viráguk egyenkint, v. féloldalas, teljes kibontakozása előtt begöngyölt kunkorvirágzatokban álló. A B.-nak közönségesebb, hazánkban is előforduló génuszai: *Alkanna* (pirosító), *Anchusa* (atracél), *Cynoglossum* (ebnyelvűfű), *Symphytum* (nadálytő), *Echium* (kígyószisz), *Myosotis* (nefelejcs) stb. Az utóbbi génusznak pleisztocénkori fosszilis maradványai is ismeretesek, más B. maradványok azonban kérdésesek.

Borrago *L. (borágó, báránynyelv*, növ.), a Borraginaceae (Érdeslevelűek) család génusza, melyek 3 faja a mediterrán vidéken honos. Egyéves vagy évelő füvek váltakozó levelekkel, laza kunkorvirágzattal, kemény szőrökkel. A *B. officinalis* L.-t (kerti B., l. *az ábrát*) szép kék v. rózsaszínű virágaiért Németországban gyakrabban termesztik; nálunk kevésbbé. Fiatal levelét és virágát apróra vagdalják s uborka ízű salátául használják. Régebben gazdag salétromsavas kálitartalma miatt hűsítő gyógyszerül (herba et flores borraginis) használták gyuladás ellen. Virága az ecetet kékre festi; borszesszel szép kék festéket ad.

Kerti borrago.

Borravaló, kisebb összegű jutalom, amelyet szolgálattételekért a rendes fizetésen felül pincéreknek, cselédeknek, kocsisoknak stb. szokás adni. Eredetileg bizonyosan az elnevezésében meghatározott célra adták, de most a pincéreknek egyik fő keresetforrása, úgy hogy néhol még fizetnek is azért a helyért, ahol jó B.-ra van kilátás. Ujabb időben többször megpróbáltak mozgalmat indítani a B. ellen, de eredménytelenül. Jogilag a B. nem indokolható. V. ö. *Ihering*, Das Trinkgeld (5. kiad. Braunschweig 1903); *Josef*, a Das Recht c. folyóiratban (1905).

Borreria *G. F. W. Mey* (növ.), a Rubiaceae (Galaj-félék) család génusza, melynek 100 faja a két félgömb meleg vidékein van elterjedve, a legtöbb Dél-Amerikában él. Egyéves v. évelő fűvek v. félcserjék. A délamerikai *B. capitata* (Ruiz et Pav.) DC. és a *B. poaya* (St. Hil.) DC. gyökere (poaya) igen erős hánytatószer. A *B. centranthoides* Cham. et Schlecht. gyökere Uruguayban szintén orvossággul használatos.

Borrév, kisk. Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, (1910) 347 oláh lak., posta- és telefonhivatal. B. a Jára völgyének az Aranyos völgyével való egyesülésénél, gyönyörű vidéken fekszik. A torda-abrudbányai útból itt ágazik ki a Jára-völgyi és a toroczkó-nagyenyedi út; azért élénk a forgalom, s főleg a fakereskedés jelentékeny. Az Aranyos B.-i szorosa, mely Várfalváig tart, regényes szépségű; a folyó zajongva tört utat a hegyeken keresztül, melyek groteszk alakú sziklákkal (Csergőkő, Sugókő, Borostyánkő, Leánykakő) kísérik folyását.

Borri *(Borro*, lat. *Burrhus)*, *Giuseppe Francesco*, hírhedt olasz próféta, alchemista, csodadoktor, szül. Milanóban 1627 máj. 4., megh. 1695 aug. 20. Rómában jezsuitának nevelték, idejét leginkább alchemiai tanulmányoknak szentelte és állítólag isteni sugallat folytán, hivatva érezte magát arra, hogy Isten országát a földön megteremtse. Az inkvizició elől Milanóba, innét Strassburgba menekült, ahol mint csodaorvos nagy feltűnést keltett. Midőn Amsterdamban leleplezték, Hamburgon át, hol Krisztina svéd királynővel összeköttetésbe került, Dániába szökött, hol III. Frigyes királyt óriási pazarlásra csábította, kinek halála után Konstantinápolyba akart menekülni, de útközben Morvaországban elfogták és I. Lipót császár kiszolgáltatta a pápának. Miután eretnekségéről hit alatt lemondott, 1672. az Angyalvárba csukták. Főműve: La chiave del gabinetto del Cavagliere G. F. B. (Köln 1681).

Borries, *Wilhelm Friedrich Otto*, gróf, hannoveri államférfiú, szül. Dorumban-ban 1802 júl. 30., megh. Cellében 1883 máj. 14. 1851 nov. 1852 ápr.-ig és 1855—62-ig belügyminiszter volt és egyúttal a reakció éltető lelke. A német egységnek is esküdt ellensége volt és a második kamarában (1860) azt merte hangoztatni, hogy nemcsak a fejedelmeket, hanem még a külföldi hatalmakat is fel kellene szólítani a német egység megakadályozására. Ez a nyilatkozat egész Németországban nagy vihart keltett, György király mindazonáltal miniszterét grófi rangra emelte. 1863-ban megválasztották az első kamara tagjának, 1865. pedig a király az államtanács elnökévé nevezte ki. Hannovernek Poroszországba való bekebelezése után a porosz urakházába hivatott.

Borro, *Giuseppe Francesco*, l. *Borri*.

Borromei Károly, szent, l. *Borromeo*.

Borromei-szigetek. Négy sziget a Lago Maggioreban Észak-Olaszországban. Neveik: Isola Bella, Isola Madre, dei Pescatori és Isolino di San Giovanni. Az első két kopár sziklából álló szigetet a XVII. sz.-ban Vitaliano Borromeo herceg, termő földet hordatván rájuk, parkká alakította át és azután pompás kastélyokat építtetett rájok. Buja, csaknem trópusi növényzetöknél és azon gyönyörű kilátásnál fogva, amelyet nyujtanak, sokan szokták felkeresni. Az Isola Bellán épült kastélyban képtár és egy kápolna van a Borromeók síremlékével.

Borromeo *(Borromaeus)*, olasz grófi család. A Lago Maggiore körül s É.-i Olaszországban nagy javadalmai voltak. 1. *B. Carlo* (Szent), B. Gilbert s Medici Margit fia, szül. Aronában 1538 okt. 2., megh. 1584 nov. 3. Páviában tanult s 1560. anyai nagybátyja, IV. Pius pápa alatt apostoli ítélőmester, később bíbornok s milanói érsek lett. Javította a kolostorokat és iskolákat, az oktatást a barnabitáknak s az általa alapított Szt. Ambrózius ostyásoknak adta át, az erkölcsök emelése céljából szigorú egyházi fegyelmet gyakorolt, miáltal sokaknak, különösen a humiliátoknak gyűlöletét vonta magára s akik ez okból merényletet követtek el ellene, mely azonban nem sikerült. 1570-ben alapította Svájc számára a helvét kollégiumot Milanóban s a 7 katolikus kanton *arany v. borromei szövetségét* a kat. hit védelmezésére. A szegényeknek általában nagy jótevője volt. 1610-ben a szentek közé iktatták; emléknapja nov. 4. Emlékére Arona mellett óriás méretű szobrot állítottak fel. Harmadik centenariumát 1910. fényesen megünnepelték a milanóiak s velük ünnepelt egész Olaszország. Ezen jubileuma alkalmából adta ki X. Pius pápa híres Borromeus-enciklikáját, amelyet a protestánsok sértőnek találtak magukra nézve s amely nálunk is, de legkivált Németországban sok elkeseredett rekriminációra szolgáltatott okot. V. ö. *Sala*, S. Carl. B. (3 k., Milano 1857—61); *Sylvain*, S. C. B. (Brügge 1884); *Camenisch*, K. B. u. die Gegenreform. in Veltlin (Chur 1901); B., S. Carlo nel terzo centenario della canon. (Milano, A. Bertalli et Co., 1910—11).

2. *B. Frigyes*, az előbbinek öccse, szül. 1564., megh. 1631., bíbornok s 1595—1631-ig milanói érsek volt; B. alapította 1609. az ambrózi könyvtárt. Manzoni az I Sposiban úgy róla, mint nagybátyjáról valóságos dicshimnuszt zeng.

Borromeus-egyesület, kat. egyesület jó könyvek terjesztése céljából. Alapították 1844. Reichensperger Ágoston, Dieringer F. X. és mások, székhelye Bonn. Eddig mintegy 4 millió márka értékű könyvet osztott szét és 2000 könyvtárt tart fönn. Tagjainak száma 100 ezer. 1903 óta kiadja a Borromeusblätter c. folyóiratot. V. ö. Jubileumsschrift (1895).

Borromeus-enciklika, l. *Borromeo*.

Borromeus nővérei, estivali Epiphane Lajos által 1652. alapított nőszerzet, ingyenes iskolák felállítása, kórházi szolgálat s a szegények ápo-

lása céljából. Főhelyük Nancy. E néven létezik még több kongregáció és pedig: Trierben, Prágában és Trebnitzben (Szilézia). V. ö. *Hohn*, Barmherzige Schw. v. hl. Karl 1652—1900 (1900).

Borromini, *Francesco*, olasz építész, szül. Bissoneban, Como m., 1599 szept. 25., megh. 1667 aug. 2. Eleinte szobrászatot tanult, 1615. Rómába ment és a Szt. Péter templom építésénél segédkezett Maderna, majd Bernini vezetése alatt, kinek utóbb leghevesebb és legkiválóbb vetélytársa lett. A pápák a megbízások hosszú sorával látták el B.-t, kinek eredeti fölfogása, hatásos művészete föltűnést keltett. Legkiválóbb művei: San Carlo alle quattro Fontane, San Filippo Neri oratoriuma a S. Maria in Vallicella templom mellett, az egyetem (Sapienza) épületének átalakítása és a S. Ivo templom hozzáépítése, a S. Giovanni in Laterano bazilika helyreállítása és a barok művészet szellemében való átépítése, a Palazzo Falconieri átalakítása (valamennyi Rómában) stb. B. önkényesen, de rendkívül szellemesen változtatja az építészet hagyományos formáit: hajlott vonalú homlokzatokat, megtört ormokat alkalmaz; alaprajzai szeszélyesek, megkapók; az építészeti tagok erős plasztikájával festői benyomást idéz elő. Bernini mellett B. az olasz barok-művészet legkiválóbb mestere.

Borron, *Elie* és *Robert*, l. *Francia irodalom* (középkor).

Borrow, *George*, angol író, szül. 1803 júl. 17. East Derehamben, megh. 1881 júl. 29. Oultonban. Ifju korában bolyongó életet élt, cigányok között is. Majd teológiát tanult; mint az angol bibliatársaság ügynöke beutazta Európát, sőt Afrikát is. Főkép a cigányok életével és nyelvével foglalkozott. Munkái: The Zincali, or an account of the gipsies of Spain (1841); The Bible in Spain (1843). Fő műve az önéletrajzszerű Lavengro, the scholar, the gypsy and the priest (1851). Cigányszótára volt utolsó közzétett műve: Romano Lavo-Lil (1874). Műveinek összes kiadása megjelent 1888. V. ö. *Knapp* W. J., Life, writings and correspondence of G. B.

Borrowdale (ejtsd: borródél), festői szépségéről híres völgye a Derwentnek Angolországban, Cumberland grófságban, 2 km.-re Keswicktől.

Borrowstounness (ejtsd: borósztaunesz) v. *Bo'ness*, kikötőváros Linlithgow skót grófságban, a Firth of Forth D.-i partján, (1901) 9100 lak., szénbányákkal, halászattal, agyagedénykészítéssel. Antoninus falának maradványaival, melyeket Graham's Dyke-nek hívnak.

Bors (*Piper* L., ősv.), a Piperaceae (Borsfélék) család génusza, melynek 600 faja trópusi vidékekre szorítkozik, különösen nagy mennyiségben Amerika tropikus részein, az indiai szigeteken, Kelet-Ázsiában, Japánig. Afrikának aránylag kevés faja van. Cserjék, néha kapaszkodók, ritkán fák. Levelük osztatlan, 3—5 főerű. Viráguk rendesen egyivarú, tömött, vastaggerincű füzérben álló. Termésük bogyó. Legnevezetesebb faja a *fekete*, kerek, közönséges B. (*P. nigrum* L.); felmászó szára legföljebb hüvelykujj vastagságot és 5 m. magasságot ér el. Bogyója a közismert B. Külső, sötét héjától megfosztva *fehér* B. néven ismeretes a kereskedelemben. Hazája az indiai-maláji terület, de a trópusokon mindenütt termesztik. Dugványról szaporítják és venyige módjára, gyérlombú fákra v. pedig alacsony póznákra eresztik föl. Már egyéves korában is gyümölcsözik, élte 5-ik évétől 20-ig évenkint 4—5 kg. bogyót terem, azután lassacskán elernyed. Termését éretlenül a virágfüzér gerincéről lepörgetik, a napon vagy enyhe kemencében szárítják, mire megfeketedik és összeráncosodik. A magvában foglalt terpentinszerű olaj (1%) okozza zamatját; íze pedig a 2—8% piperintől ($C_{17}H_{19}NO_3$) van, melyet az alkohol fölold és prizmás kristályokban hagy meg. Kémiai hatása semleges; de kálilugos főzetéből az erősen bázisos piperidin ($C_5H_{11}N$) és a piperinsav ($C_{12}H_{10}O_4$) külön válnak ki. Az utóbbit káli-szupermanganáttal piperonállá ($C_8H_6O_3$) változtatják át, amelyet *heliotropin* né-

Kubéba-bors.

ven illatszerül használnak. Főpiacai Európában: London, Amsterdam és Hamburg; legkitünőbb a *malabár-B.*, közepes fajtája a *szingapuri* és *pinang B.*; a *hollandi* v. *batáviai* B. a legsilányabb. A *kubéba-B.* (*P. cubeba* L. fil. *Cubeba officinalis* Mig.) hazája, mint az előbbié; Nyugot-Indiában termesztik. Bogyója *kubébakámfor* tartalmú, éterikus olajat, továbbá *kubebint*, *kubébasavat* és *gyantát* tartalmaz. A nyugatafrikai *P. guineense* Schum. bogyója az ú. n. *asanti-B.* A Sandwich-szigeteken található *P. methysticum* Forst. gyökerét rágják s kókusztejjel együtt az *ava* vagy *kava* nevű részegítő italt szolgáltatja. A *P. betle* L. (bételbors) levelét Indiában az arekadióval rágják a benszülöttek (l. *Bétel*). A *P. longum* L. (indiai-maláji terület) és a *P. officinarum* (Miq.) DC. (Szundaszigetek) termésfüzére az ú. n. *hosszú-B.* A délamerikai *P. angustifolium* Ruiz

et Pav. levele az Európában is használt *folia matico. Magyar, spanyol, török-B.* a. m. *paprika* (l. o.).

Bors, nagyk. Bihar vm. mezőkeresztesi j.-ban, (1910) 1291 magyar lak., vasúti állomás, posta- és telefonállomás.

Bors *(Borsu,Bars)*,1. Anonymus szerint a honfoglalókhoz csatlakozó Bünger kún-kabar vezér fia, a borsódvmegyei Miskócz-nemzetség őse, kit a hagyomány úgy emleget, mint aki a Lengyelország felé eső határ megerősítésével volt megbízva. Neki tulajdonították a zólyomi földvár fölépítését is.

2. *B.*, egy XI. sz.-beli vitéz, ki Nándorfehérvár ostrománál tüntette ki magát, midőn Géza és László hercegek a várat bevették.

3. *B. comes* 1129., midőn a gyermektelen II. István betegen feküdt Egerben, föllázadt és királlyá kiáltatta ki magát. Valószínüleg valamelyik Árpádházbeli leánynak volt a fia. Ugyanekkor egy Iván nevű főúr is pártot ütött a király ellen, ki azonban mindkét lázadást elnyomta. Ivánt lefejeztette, B.-ot pedig örökre számüzte. B. Görögországba futott, hol nyoma veszett. V. ö. *Lovcsányi*, Adalékok. Századok (1886., 425—6. lap.) Unokája lehetett 4. *B. comes* (1194—1237), Domokos bán fia és Velek bán (dux) veje, ki a Miskolcz-nemzetségből származott s rokonságban állt IV. Béla királlyal, utolsó tagja volt a B.-családnak, s 1237. táján hunyt el. A B. név a töröktatárságtól került hozzánk, hol a Barz (a. m. tigris, párduc) nagyon el volt terjedve.

Borsa, 1. kisk. Bihar vm. mezőkeresztesi j.-ban, (1910) 1174 magyar lak., vasúti állomás, postahivatal és telefonállomás. — 2. *B. (Kolozsborsa)*, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 2338 oláh és magyar lak., postahivatal és telefonállomás. — 3. *B.*, nagyk. Máramaros vm. visói j.-ban, a Borsa és Vissó mellett, (1910) 1571 házzal és 9332 lak., 1900. volt köztük 403 magyar, 1979 német és 5251 oláh, hitfelekezet szerint 5392 gör. kat. és 1972 izr.; van posta- és táviróhivatala, takarékpénztára és hitelszövetkezete; rengeteg határa (47,482 ha.) ezüst-, arany-, vaskovand-, ólom- és rézércekben bővelkedik, melyeket a B.-hoz tartozó *Borsabánya* telep (751 lak.) határában bányásznak. A teleptől 1 órányira 820 m. magasságban a Csiszla völgyben elhagyott vasbánya torkolatából fakadó Sándorforrás mint kitünő égvényes konyhasós vasassavanyúvíz újabban nagyobb gondozásban részesül s jól töltve jön forgalomba; a forrás tulajdonosa B. község. B.-n felül, a Tatárhágón a bukovinai határ közelében 1717 szept. 14. 15,000 tatár veszett el a magyarok fegyverei alatt; emlékoszlop jelöli a helyet. — 4. *B.*, kisk. Pozsony vm., most *Nagyborsa*, (l. o.)

Borsa *(Barsa)*. A leghatalmasabb Árpád-kori magyar nemzetségek egyike. Ősi javai Békésben és Biharban, a Sebeskörös és Berettyó közt terültek el s ezenkivül voltak a nemzetségnek Erdélyben is birtokai; törzshelye Békés vmegye É.-i részében volt: B., később pedig a biharvármegyei Adorján vár. A XIII. sz. dereka táján élt Barnabás, kinek két fia Tamás és János fiaikkal együtt 1279. Kún Lászlótól a hűtlen Kányi Tamás birtokait kapták adományba. Tamás fiai hatalmas oligarchák voltak, kik negyedfél évtizeden keresztül, Kún László, III. Endre s az interregnum korában s Róbert Károly uralkodásának első szakában a legelőkelőbb szerepet vitték Magyarország történetében. Tamásnak hat fia volt: *Roland* több ízben erdélyi vajda 1282—96 között (l. *Roland); István*, 1284. főpincemester, 1285. szatmári főispán, megh. 1294 előtt; a szereplése kezdetén *Jabahnak* nevezett Kopasz nádor(l. *Kopasz nádor*); a *Vooknak* is nevezett *László*, ki 1307. még életben volt, de azontúl nem fordul elő; *Beke* bihari főispán (l. alább) és az 1304. elesett *János* (l. alább). Egy másik ág Erdélyben vert gyökeret. Ebből való az *Iklódy*-család őse, László fia Szentmártoni László, 1292. erdélyi vajda; 1306. a dobokavármegyei Poklostelek birtoka miatt Mikud bán fiaival pörösködik. Szintén ezenághoz tartozik Szentpáli Rudolf fia Gyula, a *novaji és kolozsszentpáli Szentpály*-család őse. — A B. harmadik ága megmaradt ősi székhelyén, Békésben; ebből való Apaj vagy Opoy ispán, kinek fiai Miklós, Ugod, János és Borsa 1323 körül említtetnek; Miklós fia János és Borsa fia István fölveszik a Nadányi nevet s ivadékai a ma is virágzó *Nadányi*-családot alkotják. V. ö. *Wertner* M., A magyar nemzetségek. 123. Századok, 1888. Turul. 1892; Békés vmegye tört. társ. évk. XI. *Karácsonyi* J., Magyar nemzetségek.

1. *B., Beke* (Beke neve a Benedek név rövidítése). Testvéreivel együtt I. Károlynak legbuzgóbb híve és a trónra segítője. 1304-ben részt vett a cseh hadjáratban. 1307-ben krónikáink szerint ő kisérte Ottó királyt Erdélybe, de nem volt valódi híve, mert csakhamar otthagyta és I. Károlynak Buda elfoglalásában segített. 1308-ban részt vett a pesti királyválasztó gyülésen s ugyanakkor már a királyné tárnokmestere (1302. bihari és békési főispán), 1315. pedig királyi tárnokmester. Ezt a hivatalt nem sokáig birta, mert a következő évben föllázadt s jószágainak egy részével hivatalát is elvesztő. Lázadása előtt I. Károly adományából birta Nyaláb várát és Nagyszőllőst (Ugocsa vm.). 1326—34 között halt meg. Hist. Hung. Fontes Dom. Anjoukori okmánytár (Századok 1888).

2. *B. János*. Az 1304-iki cseh hadjáratban a bihari csapatok vezére volt (s ezért dux ante silvamnak írják). A kúnok visszavonulásakor ő is velök jött, de Albert német király 4000 könnyű lovast utánuk küldött s ezek Németóvárnál (Bécs és Hainburg közt) okt. 20. megtámadták és megverték a visszavonulókat. Az ütközetben B. is elesett *(Pór*, Csák Máté 59. l.).

Borsabánya, l. *Borsa 3.*

Borsajtó. A megzúzott szőllő vagyis a törkölyös must levét, miután egyrésze róla lecsurgott, arra való sajtókban szokták kisajtolni. Többféle sajtó van, amelyeknek nagysága, szerkezete s működése szerint munkaképessége is változó.

Borsaújfalu *(Magyarújfalu)*, kisk. Kolozs vm., (1910) 935 lak.

Bórsav *(boraxsav)*, H_3BO_3, mint Sassolin egyes vulkánok gázaiban, főleg azonban az egyes helyeken a földből előtörő gőzökben (soffiona) fordul elő. Ilyen gőzök főleg Olaszországban, Kali-

forniában. Nevadában és Kaukázusban fordulnak elő. A B. bázisokhoz kötve előfordul a különböző ásványvizekben (Aix, Wiesbaden, Aachen, Vichy, Bagnères de Luchon; Bexi sósforrásokban és a tengervízben).

Toscanában, Volterra és Massa Marittima közt elterülő vidéken, mely kb. 20 km², sok helyen vízgőz tódul ki (soffiona), mely B.-at tartalmaz. Ahol vízzel telt mélyedésből tör elő, ott a vizet iszappal keverve magasra felvetik az előtörő gőzök. Az ilyen gőzöktől átjárt természetes v. mesterséges vízgyűjtőket lagonáknak nevezik. A soffionák helyüket változtatva nagy területeket elpusztítanak és sok helyen süppedékek keletkeznek, amennyiben a gőzök által képzett üregek beomlanak. E gőzök vízgőzt, szénsavat és nitrogént tartalmaznak fötömegükben és kis mennyiségben állandó alkotó részük az oxigén és kénhidrogén; ha cseppfolyós állapotuak, akkor 0·1% B.-at, ammoniát, szénsavat és kénvegyületeket tartalmaznak. A forró repedésekben a soffionákból kénkristályok, kristályos B. (sassolin), B.-as mész (hidroborokalcit), B.-as ammónia (larderellit) és B.-as vasoxid (lagonit) válnak ki. Monterotondo mellett van egy kis tó, melynek fenekén több forrás és soffiona tör elő és ezen tónak a vize 0·2% B.-at tartalmaz. A földből előtörő B. valószínüleg B.-sók és vízgőz bomlási terméke. A B. sói rendesen a soffionák környékén levő nagy kiterjedésü kősóhegységekben is előfordulnak. A B. keletkezésének magyarázata ezen soffionákban az, hogy nem valami nagy mélységben ezen helyeken nagyon magas hőmérséklet uralkodik és ha a tenger vize ide eljut, akkor vízgőz keletkezik, mely a B.-sókat megbontja. Az ammoniát a tengervíz szerves anyaga, a kénhidrogént pedig a kénsavsók szolgáltatják.

A B.-at kisebb mennyiségben a Vulcano-sziget kráteréből (évente 2500 kg.) és Toscana soffionáiból nyerik. A hasadékok fölé *a*, melyekből a gőzök előtörnek (l. az *ábrát)* vagy a furólyukak fölé mesterséges lagonákat készítenek, falakat építenek *b* köröskörül s ezt 2 m. magasságig vízzel megtöltik; *cd* facső a folyadék lebocsátására szolgál. 24 óra leforgása után ezen lagona vize gipsz, magnéziumszulfát, ammoniumszulfát stb. mellett 0·5% B.-at tartalmaz. Ez az oldat a derítő kádakba kerül és hosszabb vezetéken keresztül a bepárologtatókba jut, melyet a soffionák melegével hevítenek. A bepárologtatóból újra derítő kádba, majd tartányokba vezetik és végül a kristályosítóba jut. Az itt nyert nyers B.-at újabb kristályosítással és csontszénnel való kezeléssel tisztítják. Melléktermék gyanánt ammoniumszulfátot nyernek. Az utóbbi évekig Toscanában csak a természetes soffionákat használták ki, most már azonban mesterséges mélyfúrásokkal fokozzák a B.-termelést. A mesterséges fúrásokból kitóduló gőzöket azután földfeletti csővezetékekben tovavezették jól szerkesztett elnyelető tartányokba és a gőzök melegét felhasználták az oldat racionális bepárologtatására. Az itt nyert kondenzvíz a B.-nak csak gyenge oldata volt. A furólyukakból a

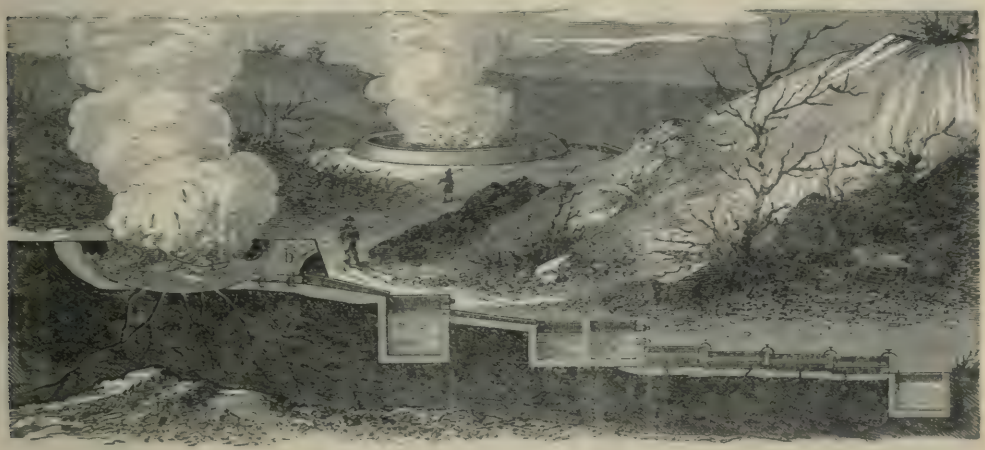

A bórsav nyerése a toscanai lagonákból.

nyomás felment 7—9 légköri nyomásra is. A gőzök melegét kazánok fütésére is felhasználták, hogy a szükséges gépeket hajtsák és 1904 óta a jól csövezett furólyukakból kiáramló gőzt közvetlenül alkalmazzák gőzgépek hajtására. A di Piazza Anna-i furólyukból óránként 29,000 kg. vízgőz ömlik ki, ami könnyüséggel adna 3000 lóerőt. A Lagoni-ban nyert folyadék 1000 sr. átlag 4—4·15 sr. B.-at és 0·76—1·7 sr. kénsavas ammoniát tartalmaz. Ezenkívül tartalmaz még kénsavas nátriumot, kénsavas magnéziát, kénsavas vasat, mangánoxidot, gipszet és kis mennyiségben szerves anyagokat. A folyadék nagyon lapos, 80—116 m. hosszú ólomedényen (mely gőzzel van fütve és válaszfalakkal a folyadék útja még meg van hosszabbítva) folyik át, ami által egyúttal derítve is lesz. A folyadék innen a töményítő kazánba jut, ahol a kristálykéreg keletkezéséig lesz bepárologtatva. A bepárologtatásnál az oldatot nem szabad a forrásig felhevíteni, mert különben a vízgőzzel a B. is elszáll. A kristályosító edényekből, ahol a B. kiválik, az anyalúgot többször visszaviszik a bepárologtatóba, ezt addig ismételik, amig

az előtörő gőzök 100—190° C. hőmérséklettel és 1·5—5 légköri nyomással birnak, új fúrásoknál a lúg elegendő mennyiségű kénsavas ammoniát tartalmaz. A nyers B., mely 80—82% B.-at tartalmaz, részben mint ilyen kerül a forgalomba, részben pedig ugyanott tisztítják és boraxra feldolgozzák. A nyers B. után visszamaradt anyalúgot oltott mésszel hevítik és a felszabaduló ammoniát kénsavban felfogják és mint kénsavas ammoniát értékesítik.

A toscanai B. és a kevés tibeti tinkal fedezte a világszükségletet mindaddig, míg Kaliforniában és Észak-Amerikában B.-tartalmú ásványokat és boraxtavakat nem fedeztek föl. Újabban Kis-Ázsiában Suzurlu mellett Panderma kikötő közelében nagy kiterjedésű bórmészásványt aknáznak ki, mely ma a világszükségletnek nagy részét fedezi. A Stassfurt közelében kis mennyiségben előforduló magnéziaboraxot (stassfurtit) szintén feldolgozzák. 1902-ben a B.-tartalmú ásványok termelése a következőképen oszlott meg: az Egyesült-Államokban, Kaliforniában, Oregonban 50,000 tonna; Chileben 15,000 tonna; Peruban 5000 tonna; Boliviában 1500 tonna; Kis-Ázsiában 12,000 és Stassfurtban 200 tonna. Olaszország termelése stagnál és 2500 tonnát termelt, a tinkal behozatala 160 tonnára csökkent.

A B.-at 1702. Homberg készítette a boraxból először és sedativ sónak nevezte, a toscanai soffionákat 1777. Höfer fedezte fel és 1815. alapították az első gyárat a B. nyerésére. Larderel 1828. kezdte kihasználni a soffionák melegét bepárlásra és a B. szárítására. 1854 óta pedig Olaszországban Durval kezdeményezésére mesterséges soffionákból nyerik a B.-at A B.-nak ismeretes formái a B_2O_3-ból, a bórtrioxidból vezethetők le.

$$B_2O_3 + 3H_2O = 2H_3BO_3 \text{ orto-B.}$$
$$B_2O_3 + H_2O = 2HBO_2 \text{ meta-B.}$$
$$2B_2O_3 + H_2O = H_2B_4O_7 \text{ piro-B.}$$

A legismertebb és legfontosabb az orto-B. vagy közönséges B., színtelen, szagtalan, zsírostapintású, fényes, gyengén kesernyés és undorító ízű lemezkéket alkot; fajsúlya 1·435 15° C.-on, 25 sr. hideg és 3 sr. forró vízben oldódik. 15 sr. alkoholban és 40 sr. glicerinben oldható, éter alig oldja. A vizes oldata, de különösen alkoholos oldatának bepárologtatásánál tetemes mennyisége elillan. Alkoholos oldata zöld lánggal ég. B. a lakmuszt vörösre, a kurkuma papirost barnára festi (nagyon érzékeny reakció). Hevítésnél erősen felfúvódik és 100° C.-nál 1 molekula vizet veszít és meta-B.-vá (HBO_2) alakul, mely 160° C.-on megolvad. Ezen savnak 4 molekulájából gyenge vörös izzáson keletkezik a piro-B. (tetra-B., $H_2B_4O_7$), mely erősebb izzításnál B.-anhidriddé (üveges B., bórsesquioxid, bórtrioxid) B_2O_3-á alakul. Felborsav HBO_3 vagy H_3BO_4 borátokból keletkezik, ha azokat hidrogénperoxiddal kezeljük, nem izolálható és oxigénjének egy részét nagyon könnyen leadja. A B.-anhidrid színtelen, nagyon kemény, rideg üvegszerű anyag, melynek a fajsúlya 1·83; levegőn vizet vesz fel és átalakul B.-á, vörös izzásnál olvad és erős fehér izzásnál elpárolog. A legtöbb fémoxidot üveg képződése mellett feloldja. Felbórsavas nátrium (nátriumperborát, perborax) $NaBO_3 + 4H_2O$ keletkezik, ha boraxot hidrogénperoxiddal marónátron jelenlétében kezeltünk. Ez színtelen, levegőn állandó por, melynek a fény nem árt és ha lassan szárítjuk és hevítjük a levegőn 100° C.-ig nagyon állandó 50 s.r. közepes hőmérsékletű vízben oldható, ez az oldat azonban 24 óra alatt megbomlik.

A borax és B. árcsökkenésével karöltve járt ezeknek a kiterjedtebb alkalmazása is. A B. rothadást gátló anyag, használják borax, üveg, zománc, üvegmáz készítésére, mosásra, kelmenyomásnál, sellak oldására, ömlesztő anyagnak, mesterséges drágakövek készítésére, gyertyabelek impregnálására, az arany színezésére, vas és acél maratására, B.-as mangánoxidul és guignet-zöld előállítására. Mint gyógyszert régebben nagyfoku láz esetén, idegbajok és görcsök ellen használták, újabban inkább csak antiszeptikum gyanánt használják. Belsőleg alkalmazva csak ismételt és nagyobb mennyiségek okoznak ideges bántalmakat. Kisebb, de állandó mennyiségek hatására nézve különböző nézetek uralkodnak, mint élelmiszerkonzerválószer Németországban meg van tiltva.

Sói közül a legfontosabb a borax (l. o.).

Bórsavas mangánoxidul ($MnBO_4$), előállítható olyképen, hogy meleg borax-oldatba mangánklorür-oldatot öntünk, amidőn a B. leválik. A B.-t a szikkativ készítéséhez használják.

Bórsavas nátron, l. *Borax*.

Bórsavsók *(borátok)*, találhatók a természetben is ásványalakban és előállíthatók mesterséges úton is a bórsavnak különféle bázissal való közömbösítése által. A legtöbb B. a tetrabórsavból $H_2B_4O_7$-ből vezethető le. Nehezen oldhatók, azonban egy sincs, mely oldhatatlan lenne, minek folytán a B. oldatából tökéletesen kiválasztani nem tudjuk. A bórsavnak alkálisói könnyen oldhatók, alkalikus kémhatásuak és a higított oldatai fémsó-oldatokból nem B.-at, hanem fémhidroxidokat választanak le. Ha a B.-at kénsavval megsavanyítjuk és alkoholt öntünk reájuk s az alkoholt meggyujtjuk, akkor zöldes lánggal ég; savanyú oldatai a kurkuma papirost megbarnítják. Az összes B. olvaszthatók és kihülés után üvegszerű anyaggá merevednek, gyakran jellemző színüvé válnak; a legtöbb anyaggal összeolvaszthatók és gyakran használják ömlesztő anyagnak. Nagyon sok B. technikailag és egy-kettő gyógyászatilag használt anyag.

Borscs, kis-orosz nemzeti étel, melyet vörös céklából, egy kevés káposztából, sódarszeletekből, kolbászból és marhahúsból főznek, azután hosszú lében tejföllel adnak fel.

Borsdorf, község Leipzig szászországi kerületi kapitányság Grimma j.-ban, vasút mellett (1905) 2344 lak.; gőzfürésszel és téglagyárral.

Borseprű, l. *Borélesztő*.

Borsevők, *tukánok* (Rhamphastidae), a kuszómadarak csoportjába tartozó madárcsalád. Csőrük igen nagy, gyakran még testüknél is hosszabb, hajlott és oldalain fogas. Különben könnyű, mert nem tömör, hanem szivacsos szerkezetű. Szárnyuk rövid, kerek, 5—6-ik evezőtolluk a leghosszabb. Farkuk többnyire rövid, 10 kormánytollal. Kúszó lábaik erősek, lábtőik elül és hátul táblásak. Több nemük ismeretes. Körülbelül 60 fajuk él a

neotropikus állatrégióban, még pedig különösen Amerika forró égövi tájain. Fákon tartózkodnak, gyümölcsökkel és magvakkal táplálkoznak. Nevezetesebbek: a *nagy borsevő* vagy *tokó (Rhamphastus toco* Müll.) fekete, torka, arca és nyaka fehér, hátsó része vörös; csőre narancsvörös, fekete homlokszéllel, a felső káva vége szintén fekete. 57 cm. hosszú, szárnyhossza 23 cm. és farkhossza 14 cm. Hazája Brazilia. *Arasszari* vagy *arakari (Pteroglossus aracari* L.), háta zöld, feje és nyaka fekete, alul sárga, vörös hosszsávokkal, csőre kisebb, oldalai fehérek. Hossza 44 cm. Szárnyhossza 16 cm., farkhossza 17 cm. Hazája Brazilia. *Tukán (Rhamphastus ariel* Vig.), l. *Tukán*. V. ö. *Gould*, Monograph of the Ramphastidae (2. kiad., London 1854—55, 3 köt.).

Borsfa, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 738 magyar lak.; u. p. Borsfatelep, u. t. Letenye.

Borsfélék (növ.), l. *Piperaceae*.

Borsi, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, a Bodrog partján, (1910) 782 magyar lak.; u. p. és u. t. Sátoraljaújhely. A mellette lévő ódon emeletes várkastélyban szül. 1676. II. Rákóczi Ferenc; a terem, melyben született, ma is megvan s 1882 jún. 11. óta emléktáblával van megjelölve. A kastély most a báró Vay-család tulajdona.

Borsiczky *Dénes* (borsiczi), pozsonyi jogakadémiai tanár, szül. 1806. okt. 5. Nagykárolyban, megh. 1853. jul. 23. Pozsonyban. Vagyonának egy részét a M. Tud. Akadémiára hagyta. Fő munkája: Positiones ex universia juris prudentia et scientiis politicis (Pest 1827).

Borsig, *Johann Karl Friedrich*, német gépgyáros, szül. 1804 jún. 23. Boroszlóban, megh. 1854 júl. 6. Ifjukorában az ácsmesterséget tanulta, 1824. a berlini iparistolát látogatta, 1836-ig az Egell-féle újberlini vasöntőde vezetője volt és 1837. Berlinben gépgyárat alapított, mely főként a lokomotivok gyártásával foglalkozott. Ezenkívül összeállította az építkezésekhez, különösen a vasútépítkezésekhez szükséges legnagyobb vasmunkákat. Ugyancsak B. készítette a legnagyobb német gőzhajók gőzgépeit, valamint a szárazföldi talapzatos gőzgépek terén is első helyet biztosított magának. 1847-ben a Berlin melletti Moabitban nagyszabású vasgyárat alapított, mely 1850. kezdte meg üzemét. Ugyanakkor megvásárolta a tengeri kereskedelmi egyletnek ugyanott levő gépgyárát és vasöntődéjét. 1854-ben a felső sziléziai Biskupitzban széntelepeket vásárolt, hogy velük kapcsolatosan nagy olvasztó telepet létesíthessen. Ezt a tervet azonban már *Albert* nevű fia valósította meg, ki 1829 márc. 7. Berlinben született és 1878 ápr. 10. u. o. halt meg. B. Albert 1859-62-ig megépítette a sziléziai B.-művet oly kiterjedésben, hogy benne évente 4—500.000 tonna vasat és acélt készíthetett. 1856—57-ben berlini és moabiti műveit megnagyobbította, úgy hogy 3000 munkást foglalkoztatva, évente 250 lokomotivot gyárthattak. 1870-ben a moabiti hengerművét Sziléziába telepítette át. B. halála után műveit egy kuratórium vezette tovább, mely a berlini lokomotivgyárat 1887. feloszlatván, a lokomotivgyártást csak a moabiti gyárban folytatta. 1894-ben B. Albertnek fiai: Arnold, Ernst és Konrad vették át az üzemek vezetését, nagyszabású nagyobbításokat hajtottak végre és a moabiti műveket kitelepítették a Berlin melletti Tegelbe, ahol 1903. elkészült az 5000-ik lokomotiv. Mammut-szivattyúival, hűtőberendezéseivel a budapesti Podvinetz és Heiszler és a Schlick-féle rt. révén nálunk is részt vesz az ipari életben. Előbbi cég vele szövetkezve építette meg a losonczi vasművek hűtőtelepét.

Borsi kastély, II. Rákóczi Ferenc szülőháza, l. *Borsi*.

Borsippa, l. *Borzippa*.

Borsmonostor (Klastrom, Kloster-Marienberg), kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 661 német lak., u. p. Répczekethely, u. t. Kőszeg. A hegyen fekvő cisztercita apátságot a Bors nemzetségbeli Domonkos bán alapítá 1195. gazdag javadalmazással, 1224. II. Endre, 1270. V. István és 1317. I. Károly adott nekik kiváltságokat. Később a pápák és királyok hosszú időn át különös védelemben részesítették az apátságot. A törökök 1529. földig lerombolták. Ferdinánd király ekkor a birtokot ideiglenesen Majláth Gábornak adta, később Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamás nádor özvegye nyerte adományul s végre Esterházy Pál herceg, aki az apátságot a lilienfeldi ciszterciták nak adta. B. látogatott búcsújáróhely. Határában szép gesztenye terem és savanyúforrás fakad. V. ö. *Kovács* Ignácz, A B.-i apátság története (Sopron 1910); A B.-i apátság alapítása (Kath. Szemle 1904); *Fránek* Dömötör, A B.-i apátság az Árpádok korában (Művelődéstört. Értekezések 37, Eger 1910).

Borsnád (növ.), tulajdonképen a *Bambusa nigra*-nak nevezett, fekete szárú *Phyllostachys*-faj (l. o.), melynek vesszőiből sétapálca készül (ang. pepper canes = B.).

Borsó (*Pisum* L.), a Papilionatae (Pillangós virágúak) génusza, melynek 6 faja a mediterrán vidéken és Nyugat-Ázsiában van elterjedve. Legnevezetesebb a *vetemény-B.* (*P. sativum* L.), az

Borsó, *a* a pálha.

egész növény hamvas; 30—60 cm.-re felkapaszkodó szárán a 2—3 párjával szárnyas, kacsban végződő ringós levelek vannak, levélkéi kerektojásdadok, épszélűek, virága ketted vagy többed magával jelentkezik; pártája fehér, mind a vitorlája, mind az evezője rózsaszínű is lehet; hüvelye több magvú, magva egyszínű és gömbölyű. A *mezei* vagy *vad B.* (*P. arvense* L.), me-

lyet sokan ősfajnak tekintenek. Levélkacsa nem kapaszkodik, levélkéje ritkásan fogasszélű, fürtje többnyire egy, néha kétvirágú, tarka (vitorlája kékes, evezője piros, csónakja fehér); magva szögletes, göcsörtös és barnával tarkázott szürkészöld. Nem termesztik oly gyakran, mint a veteményB.-t. Hazánkban rozzsal keverve termesztik s kora tavasszal, gyakran már máj. elején nagy menynyiségű, a tiszta rozsnál is táplálóbb zöld takarmányt szolgáltat. Ősszel is vethető, de csak szelidebb éghajlat alatt és csak korai vetés után állja ki a telet. A *cukor-B.* (*P. saccharatum* hort.) kétágú fürtjének hüvelye a gyér magvak közt bemélyed; magva zöld marad, hüvelye húsos és édes. A *szögletes, lófogú* v. *velős B.* (*P. quadratum* Mill.) hüvelyében a magvak összeszorulva, eltorzulnak. Az *ernyős, fürtös* vagy *török B.* (*P. umbellatum* Bauch.), fürtje 4—5 virágú, egyenes, hengeres hüvelyében a síma magvak szorosan érintkeznek egymással. L. még *Csicseri borsó, Lathyrus*.

A B.-t magjáért és zöld részeiért termesztik, a *veteményB.*-t csakis magja végett, mely az embernek táplálékul szolgál, amire az teszi alkalmassá, hogy fehérje anyagokat tartalmaz, különösen legumint, tov. keményítőlisztet. Mint főzelék, leves, liszt egyaránt tápláló eledel. A *mezei B.* magját, nemkülönben zölden lekaszált szárát s levélzetét állatok takarmányozására használják. A hideg iránt korántsem oly kényes, mint a bab, éghajlat tekintetében nem is válogatós, de a hüvösebb éghajlatot inkább kedveli, mint a meleget. Közép kötött, elég mély és mészdús talajon legjobban díszlik. Legcélszerűbb gabonaféle v. kapás után vetni. B.-t 6 évnél rövidebb időközökben nem jó ugyanazon talajon magnak termelni, különben beáll a B.-untság. A mag-B. alá nemcélszerű istállótrágyával trágyázni, különben egyre virágzik és magot nem köt. A B. alá a talajt ősszel megszántják, tavasszal megporhanyítják. Az őszi B.-t aug.-szept.-ben, a tavaszit márciusban vetik szórva vagy 25—35 cm. sorokba. Vetőmagszügséglet 90—170 liter. Kikelés után megboronálják v. megkapálják. Éréskor kinyüvik v. sarlóval lekaszálják, petrencébe rakják v. kévébe kötik, kis száradás után kicsépelik. A szálas takarmánynak termesztettet virágzáskor kaszálják. Kat. holdanként 7—14 hl. szemet és 10—14 q. szalmát terem. Hl. súlya 76—82 kg. A B. hazája ismeretlen; a görögök és rómaiak igen korán termesztették. Valószínüleg az árja népekkel terjedt el úgy Ny.-on, mint Indiában. Egyiptomi sírokban nem, azonban svájci cölöpépítményekben találtak B.-t.

A hüvelyes magvak közül a B. a legtermészetszerűbb, s így minden állattal etethető takarmány. Rendkívül magas fehérjetartalommal bir, s ezért különösen növendékállatok, borjuk, malacok táplálására nagyon értékes takarmány. Lóval zúzva, marhával darálva, sertésekkel főzve etetjük, de mindig csak kis mennyiségben, egyéb takarmányokkal keverve. A zsizsikes B. ép olyan tápláló, mint a zsizsikmentes. Az emberi táplálékul szolgáló B.-t gyakran meghámozzák, s nyerik a B.-héjat, s ezt mint *B.-korpát* hozzák forgalomba, amely azonban takarmányértékkel alig bir. A B. csiszolása alkalmával nyerik a *B.-lisztet*, amely közé ha nincs B.-korpa keverve, magával a B.-val egyenértékű takarmány.

Borsóbetegségek, l. *Hüvelyesek betegségei*.

Borsócsont *(os pisiforme)*, a legkisebb kéztőcsont, a singi kéztőhajlító izom (m. flexor carpi ulnaris) ínába van iktatva, de nem közönséges incsont, amit az is bizonyít, hogy korábban fejlődik ki, mint az in, l. *Kéz*.

Borsod *vármegye*, hazánk volt tiszáninneni kerületének egyik vmegyéje, a Tisza jobbpartján; határai északon Gömör és Abauj-Torna vm., keleten Abauj-Torna, Zemplén és Szabolcs, délen Hajdu és Heves, Ny.-on Heves és Gömör vm.; alakja a középen befüződött szabálytalan négyszög. Kiterjedése 3577 km². É.-i és Ny.-i része túlnyomóan hegyes, K.-i és D.-i része termékeny róna. A vmegyét ÉNy.-DK.-i irányban a Sajó folyja keresztül, jobbpartján a jelentékeny Bükk-hegység (l. o.) terül el, melynek középpontját képező nagy fensík a 937 m. magas Bálványban kulminál, ahonnan tetemes völgyek É. (Szilas-patak völgye), K. (Hámori völgy) és dél felé (Tárkányi, Bogácsi völgy) vonulnak alá, míg Ny. felől a szintén délre nyiló Eger völgye választja el a gerinces Mátra-hegységtől. A Sajó völgyétől északra a tornai hegycsoportnak és a szendrő-forrói dombvidéknek a Bodva által elválasztott alig 500 méterig emelkedő végső nyúlványai hálózzák be a vármegye északi csücskét, míg ettől délre a Sajónak mindinkább kitáguló völgye a nagy magyar Alföldre nyilik, mely a vármegye D.-i felét foglalja el. Geológiailag a Bükk-hegység túlnyomóan régibb másodkori képletekből (agyagpalákból, mészpalák) áll, a csúcsokat főleg mészkő alkotja, helyenként eruptiv kitörésekkel, gazdag érctelepekkel, míg az északi dombos vidéket főleg mész alkotja, a síkság pedig diluviális és alluviális eredetü. A vmegye *főfolyója* a délkeleti határ közelében kanyargó (de csakis kis részben határt képező) Tisza, melybe itt a vmegye fővizerének tekinthető Sajó (bár már zempléni földön), a Hejőpatak s több kisebb ér szakad. A Sajó mellékvizei közül balfelől a Szuha, Bodva és (csekély mértékben) a Hernád, jobbfelől a Hangony, Szilvási patak és a Szinva öntözi a vmegye földjét. A Bükkhegység déli vizei közül az Eger, a Kanya, a Kácsi víz szelik a vmegye déli lapályos részét, amely az említett vizek mentén, különösen azonban a Tisza vidékén Mezőkövesd, Mezőkeresztes és Emődtől délre sok helyen kiterjedt mocsarakba megy át, melyeknek kiszárítása a Tisza részbeni szabályozása dacára sem sikerült; e vidéken nagyobb állóvizeket is (Fehér nád) találunk, minthogy az egész lapálynak a Tiszába ömlő jobbparti mellékvizek folyásának irányában esése alig van s magának a Tiszának esése e vmegye területén alig 2 méter. E helyeken a vmegye *égalja* sem egészséges, nagy forróság mellett a mocsarak párolgása rontja a levegőt, míg a Bükk-hegység klimája

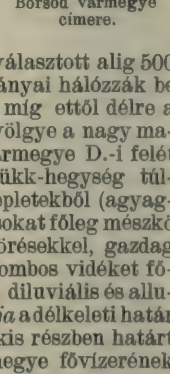

Borsod vármegye címere.

enyhébb és egészséges. B. közepes évi hőmérséklete 10—11° C., a hegyekben valamivel kevesebb és mérsékelt. A csapadék évi mennyisége B. lapályos részein 5—600 mm., a hegyekben jóval több, bár itt sem emelkedik 700 mm. fölé. Déli része hazánk legszárazabb vidékei közé tartozik. A vmegye hegyes részeiben *ásványkincsek* bőven fordulnak elő; bányaművelés tárgyai vas- és rézércek (Nádasd, Ózd, Rudóbánya, Telekes, Martony), kőszén (Ózd, Czenter, Nagybarcza, Sajóvárkony, Sajókaza, Bánszállás, Disznóshorvát, Diósgyőr, Varbó, Edelény, Királd, Sajószentpéter, Sajókazinc, Parasznya), márvány, palakő, kitűnő agyag (Tapolcza), gránit (Novaj) stb. Ásványvizei Diósgyőrön, Kácstapolcán, Tapolcán, Hámoron vannak. Fürdői vannak a 3 Tapolczán (Diósgyőr, Görömböly és Kács mellett).

Termőterülete 346,135 ha., ebből 145,568 ha. bevetett szántóföld és 23,139 ha. ugar. A talaj általában igen termékeny, kivált a D.-i lapályos részeken; legelterjedtebb termékek a búza (57,124 ha. területen 496,840 q. termés), rozs (8618 ha. 116,821 q.), árpa (21,749 ha., 252,273 q.) és tengeri (14,677 ha., 254,451 q.); kevesebb a zab és burgonya, valamint a köles és repce. Jelentékeny a cukor- és takarmánytermelés, valamint a dohánytermesztés (2847 ha. területen 66 községben 25,214 q. dohányt termelnek átlag 1 millió K értékben) és a dinnyetermelés. A szőllőmívelés és bortermelés szintén jelentékeny, bár a filloxera nagy kárt okozott. Most 2750 ha. van szőllővel beültetve, ebből 2036 ha. amerikai vesszővel; a szüret eredménye (1909) 12,745 hl. bor és 122 q. eladott szőllő 522,382 K értékben. A kertek területe 6288 ha., a rét és kaszálóé 46,948 ha., a legelőé 46,948, a nádasé 587 ha. Jó bor terem Miskolczon, Nyéken, Görömbölyön, Geszten, Noszvajon s általában a Bükkhegység D.-i lejtőin. Gyümölcse sok és jó, főleg cseresznye és szilva, melyet az Alföldre szállítanak, míg a szőllőt Németországba is szokták szállítani. Az erdők területe 95,758 ha, kétharmadrészben tölgyerdő, a többi bükk- és egyéb lomberdő, csak 102 ha. fenyves; az erdők a vmegye É.-i részében nagy területet foglalnak el, különösen a Bükkhegység erdei kiterjedtek és szépek.

Állattenyésztése, bár 1895-ig meglehetősen fejlődött, 1907-ig mennyiségében nagyon megcsappant, minőségileg azonban javult, ami a gazdasági egyesületek eredményes munkájának köszönhető. Az 1895. évi összeírás szerint volt a vmegyében 72,972 drb szarvasmarha, 30,856 ló, 443 szamár és öszvér, 70,804 sertés, 154,657 juh és birka és 1540 kecske. Számbelileg is javult azonban a szarvasmarha állomány 1908., amikor 76,856 drb volt a vármegye területén; a ló (29,684), szamár és öszvér (244), sertés (56,743), juh (128,731) és kecske (1012) állomány azonban nagyon megfogyott. A lótenyésztés elég kedvező, Mezőkeresztes, Gelej, Mezőkövesd és Mezőcsát vidéken a földmíves nép szép lovakat tenyészt: a szarvasmarha tenyésztése főleg a Tisza táján divik s a hizlalt marha kivitelre is kerül; a sertés- és juhtenyésztést a vmegye minden részében űzik. A szárnyasok száma 385,911 drb; a lúdtenyésztés főleg a tiszamenti községekben (Tiszapalkonya, Oszlár, Dorogma, Bábolna) összpontosul; a méhkasok száma 8823 s a méhészeti termékek értéke (1909) 41,180 K. A vmegye területén 58 fogyasztási szövetkezet áll fenn.

Népessége erősen gyarapszik; míg 1869-ben csak 172,172, sőt 1880-ban csak 169,520 és 1890-ben 186,146 lakosa volt, addig 1900-ban már 214,490 és 1910-ben 237,276 lakója volt (Miskolcz sz. kir. város nélkül), ebből (1900) 129 katona. Egy km²-re 66·4 lélek jut; a népsűrüség különösen az ózdi, egri és miskolczi j.-ban igen nagy (70 léleken felül), ellenben 50-en alul marad a mezőcsáti és szentpéteri járásban. Anyanyelvre nézve van a lakosok között 203,276 magyar (94·8%), 2002 német, 8230 tót, 312 oláh, 58 rutén és 931 egyéb; B. vmegye tehát a legmagyarabb vmegyék közé tartozik, melyben csak 7 község van, ahol nem a magyarság képezi a népesség túlnyomó nagy zömét. A nem magyar ajkú népességből 9581 egyén, vagyis 70·4% beszéli a magyar nyelvet (1880-ban 66·7%). Felekezetre nézve van a lakosok között 119,730 róm. kat. (53·6%), 11,183 gör. kat. (5%), 49 gör. kel., 4266 ág. ev., 71,321 ref. (32·3%) és 7926 izraelita (6·4%). Ezer lakóra jut (1909) 8·8 házasságkötés, 39·2 születés és 26·3 haláleset, a népesség természetes szaporulata tehát ezer lakó után 12·9. *Foglalkozásra* nézve a népességnek két harmada (68·9%) őstermelésből él, bányászattal és kohászattal 5·2, iparral 14·6, kereskedelemmel és hitellel 1·5, közlekedéssel 2·1% foglalkozik, a közszolgálat és szabad foglalkozásokhoz 2% tartozik. A tényleg kereső népesség száma 89,167, miből őstermelésre 68,732, bányászatra és kohászatra 4268, iparra 11,419, kereskedelemre és hitelre 1165, közlekedésre 1290, közszolgálatra és szabad foglalkozásokra 1477, véderőre 129, napszámosokra 2477, vagyonukból élőkre 910 és házi cselédekre 2952 jut; az eltartottak összes száma 125,323. A lakosság főfoglalkozása a földmívelés és állattenyésztés, a kereskedelem és ipar azonban újabban lendületet vett. Az ipar főleg a bányászatra irányul (l. fent), azonkívül főbb ágai a vasipar, mely a rimamurány-salgótarjáni vasmű részvénytársaság ózdi henger- és nádasdi lemezgyárában (2000 munkás), a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyárban (4500 munkás) és a nádasdi és rudabányai vasgyárakban virágzik leginkább; ezenkívül említést érdemel a papirgyártás (Diósgyőr), hajlítottszékgyártás (Hámor), a téglaipar (Ózd, Görömböly), a kőbányászat, a kőedénygyártás (Apátfalva), üvegipar (gyertyánvölgyi üveggyár), malomipar, szeszipar; a kisipar rohamosan hanyatlik, jelentékenyebb ágai a fazekasipar, mellyel egész falvak foglalkoznak, kalap- és szabóipar; a házi ipart csak kis mértékben űzik; a szalma-, gyékény- és fűzvesszőfonás a tiszamenti részeken divik, de kisebb terjedelemben, mint régente. Az ipartestületek száma 3. A kereskedelem főbb cikkei a gabona, mely Miskolczon és Mezőkövesden kerül piacra, előbbi a hazai terménykereskedés egyik főgócpontja, továbbá a bor (főbb piacai Miskolcz, Sajószentpéter, Emőd, Diósgyőr), gyümölcs és szőllő, élő állatok (Miskolcz, Mezőkeresztes, Mezőkövesd, Sajószentpéter), állati termények (tej Miskolczon, Emődről a fővárosba szállíttatik: nyers

bőr, gyapju) és erdei termények (tüzifa, cser). A kereskedelem és forgalom középpontja Miskolcz, honnan a vasutak mindenvilágtáj felé irányulnak. B. vmegye területén van 5 takarékpénztár és 30 szövetkezet, összesen 6.317,000 K betéttel az 1909. év végén.

Közlekedési hálózata igen sűrű; a vmegye területén van 57 km. állami út, 686 km. törvényhatósági út (ebből 607 km. kiépítve), 421 km. községi közlekedési út (ebből csak 227 km. kiépítve), 1154 km. községi közdülő út és 5 km vasúti hozzájáró út. *Vasutjai:* a Máv. budapest-beszkidi országhatár vonalának Füzesabonytól Tiszaluczig terjedő vonala 77 km., a miskolcz-kassai vonalának Ongáig terjedő része 11 km., a miskolcz-füleki vonalának Miskolcztól Putnokig terjedő része 40 km. és a miskolcz-diósgyőri vontató vonala 6·7 km.; az eger-putnoki h. é. vasútnak Szarvaskőtől Putnokig terjedő 54 km. vonala; a miskolcz-nyékládházai h. é. vasút 21 km., a miskolcz-diósgyőri villamos h. é. vasút 6·9 km. és a boldvavölgyi h. é. vasútnak Sajóecsegtől Szalonnáig terjedő 43 km. vonala, összesen 259·6 km. közforgalmi és 148·7 km. iparvasút. *Hajózásra* csak a Tisza alkalmas. A vmegyében van 63 posta- és 57 táviróhivatal; a távbeszélő állomások száma 140.

A közművelődés ügye meglehetős előrehaladott stádiumban van; 153,769 lélek, vagyis az össznépességnek 61.8 és a 6 éven felüli népességnek 71·4%-a tud írni, olvasni s csak 4023 gyermek nem jár iskolába. A vmegye területén (Miskolcz városon kívül) összesen 370 iskola van, ú. m. 34 kisdedóvó 2084 növendékkel, 272 mindennapi elemi iskola, 246 általános és 11 gazdasági ismétlő iskola, valamint 7 iparosinasiskola, összesen 36,617 tanulóval (ebből 27,598 a mindennapi elemi iskolában). Semmiféle más iskola a vmegye területén nincs, a lakosság tehát Miskolcz közép- és szakiskoláira szorul.

Közigazgatás. B. vmegye 6 szolgabirói járásra oszlik, ú. m.:

Járás	Közs. száma	Népesség száma 1910	Az 1900. évi népességből magy.	német	tót	Lakóházak száma
Edelényi	39	33,073	28,097	369	2,669	5,471
Egri	30	61.581	56,065	25	7	11,163
Mezőcsáti	24	33,485	33,026	24	25	6,955
Miskolczi	31	52,370	39,130	923	4,029	7,788
Ózdi	25	32,044	25,365	439	966	4,209
Sajószentpéteri	27	24,723	21,603	222	534	4,266
Összesen	176	237,276	203,276	2,002	8,230	39,802

A vmegyében van 49 nagy- és 128 kisközség (47 körjegyzőség), továbbá 466 puszta és telep. A községek általában nem nagyok, kivált a hegyes vidéken nem; kétezernél több lakosa van 22-nek, legnépesebbek: Mezőkövesd 17,171, Diósgyőr 17,191 és Mezőcsát 5146 lakossal. A vármegye székhelye Miskolcz. Az országgyűlésbe B.vmegye 6 képviselőt küld.

Egyházi kormányzat tekintetében B. 55 r. kat. egyháza az egri érseki, 6 főkegyháza a kassai püspöki egyházmegyébe, 11 gör. kat. egyháza az eperjesi püspöki, 1 gör. kel. egyháza a karlóczai érseki egyházmegyébe, 4 ág. evang. egyháza a tiszai, 87 ref. egyháza a tiszáninneni egyházkerületbe van beosztva; az izraelitáknak 11 helyen van anyakönyvi hivataluk.

Törvénykezési szempontból az egész vmegye a kassai kir. ítélőtábla területéhez tartozó miskolczi törvényszék alá van rendelve, járásbirósága Miskolczon, Sajószentpéteren, Mezőcsáton, Edelényben és Mezőkövesden van, a miskolczit kivéve mind telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel van felruházva; kir. főügyészsége, sajtó- és pénzügyi birósága Kassán, bányabirósága Rimaszombaton, tehát mind a vmegye területén kívül székel; tartozik a kassai közjegyzői kamarához és Miskolczon s Mezőkövesden van kir. közjegyzője, az ügyvédi kamara Miskolczon székel.

Hadügyi tekintetben az egri járás az egri 60. sz., a vmegye többi része a kassai 34. sz. hadkiegészítő parancsnokság, az egész vmegye pedig a kassai hadtestparancsnokság, a 10. honvédgyalogezred és az 5. honvéd huszárezred területéhez tartozik; állandó vegyes felülvizsgáló bizottsága nincs, hanem a vmegye részint az egri-, részint a kassaihoz van beosztva. Csendőrségi szárny- és szakaszparancsnokság Miskolczon van.

Pénzügyi tekintetben a miskolczi pénzügyigazgatóság területét alkotja; van 5 adóhivatala (Miskolcz, Edelény, Mezőkövesd, Sajószentpéter és Mezőcsát) és 2 pénzügyőrsége (Miskolcz, Mezőkövesd); sóhivatal Miskolczon van. Miskolcz székhelye egy ipari és keresk. kamarának és állampítészeti hivatalnak; közutak tekintetében B. az egri kerületi felügyelő, posta- és távirdaügyekben a kassai igazgatóság kerületéhez tartozik. *Erdőfelügyelőség* Miskolczon van; méntelep a vm. területén nincs, hanem B. a rimaszombati méntelep-osztályhoz, valamint a bpesti állategészségügyi felügyelő kerületéhez tartozik, állami állatorvos Miskolczon van. Méhészeti ügyekben B. a felsőzsolczai vándortanítói kerület egy részét alkotja; Miskolcz borászati és szőllőszeti kerület székhelye. A vmegye területére illetékes kulturmérnöki hivatal Miskolczon székel. A vmegye területén van 26 gyógyszertár, 5 kórház (491 ággyal) 38 orvos és 166 bába.

Története. B. vmegye már ősi idők óta mívelt és lakott föld volt. Elnevezését a Bors vezér által épített Bors várától vette. A kereszténység elterjesztése a szárdi, tapolczai, kácsi és bélháromkúti kolostorok szerzeteseinek munkája volt. A vmegye élén álló várispánok által jogtalanul elajándékozott várbirtokok csökkentették a hadsereg hatalmát; ennek tulajdonítható az 1241. szerencsétlen mohi csata, amely után Diósgyörött, Dédesen, Cserépváron, Éleskőn, Csorbakőn új várak keletkeztek. Ezek közül Diósgyőr Nagy Lajosnak, Zsigmondnak, Hunyadi Mátyásnak és Máriának, II. Lajos nejének kedvenc tartózkodási helye volt; a diósgyőri uradalomhoz tartozó községek pedig sok kiváltságot nyertek. A török uralom alatt B. vmegye sokat szenvedett. 1544-ben Miskolczot pusztították el a törökök környékestől, 1596. pedig Eger várának elestével és a gyászos mezőkeresztesi csata után B. vmegye hódolt területté vált. A protestantizmus elterjedése a Perényi- és a Bebek-családoknak köszönhető; az első prot. egyházak az ő birtokaikon keletkeztek. A XVIII. sz. a szabadságharcok szakadatlan láncolata volt.

1707-ben tartott II. Rákóczi Ferenc Ónodon országgyűlést, amelyen Turócz vármegye követeit felkoncolták és a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánították; de 1711 febr. 14. már elveszett B. vmegye a fejedelemre nézve és a Szirma-Kelecsényben tartott kongregáción a szatmári béke pontjait jegyzőkönyvbe iktatták. A francia forradalom alatt felkelő sereggel járult B. vmegye a trón védelmére. Az 1807-ik évben Eger városának az Eger folyón túli része néhány községgel Heves vármegyéhez csatoltatott. A szabadságharc alatt Zsolczánál vívott győzelmes harcban elesett honvédek sírját emlékoszlop jelöli. Részt vett B. vmegye az 1905—6. évi nemzeti ellenállásban s nem installálta a kinevezett főispánt.

Irodalom. Szendrei János, B. XVI. és XVII. sz.-beli élete, Századok, 1883. 804, 867; Schmidt Sándor, B. vasércfekhelyei, Földtani Közlöny, 1881; Szendrei János, B. őstelepei, 1884; Matyasovszky József, B. széntelepei, Földtani Közlöny, 1882; Ballagi Károly, B. népiskoláinak története, Miskolcz 1885; Kandra Kabos, A B.-i székesegyházi főesperesség, Egri Egyházmegyei Közlöny, 1885; Szendrei János, Miskolcz története, 1886; Kandra Kabos, B. főispánjai, Századok, 1874, 657—652; Ipolyi Arnold, Magyar okmányérdekességek, Századok II. 1868. 73—89, 165—180; Wagner János, A Muhi pusztai régiségekről, Archaeologiai Értesítő, 1881; Márki Sándor, A B.-i Bükkben, Magyar Kárpátegyesület XI. évk., 1882, 247—273; Dr. Borovszky Samu, B. vármegye története. I. köt. 1909.

Borsod, kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 534 magyar lak.; u. p. és u. t. Edelény. B. várát a hagyomány szerint Bors vezér építette, arról vette a vármegye nevét. A Kakaskő alatt kőkori telepre bukkantak.

Borsód, közs., l. *Bácsborsód*.

Borsodgeszt, nagyk. Borsod vm. egri j.-ban, (1910) 730 magyar lak.; u. p. Sály, u. t. Alsóábrány.

Borsodi *József*, ref. lelkész, szül. Alsószuhán, Gömör vmegyében 1807., megh. Simoniban, Gömör vmegyében 1886 febr. 14. Iskoláit Miskolczon és Sárospatakon végezte. 1837-ben lelkész lett Rimaszombatban. Innen 1849 tavaszán Simoniba ment lelkésznek. Egyike volt a legkitünőbb imaíróknak. Munkái: *Templomi imák, vasárnapokra, ünnepnapokra s más alkalmakra* (Pest 1855, újabb kiad. is van); *Hétköznapi, bánbánati és alkalmi imák templomi használatra* (Sárospatak 1886).

Borsodivánka, nagyk. Borsod vm. egri j.-ban, (1910) 920 magyar lak.; postahivatal, u. t. Poroszló.

Borsodnádasd, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 2196 magyar lak.; postaállomás, u. t. Ózd. A rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaságnak itt lemezgyára van, melyben több mint 400 munkás dolgozik (753 lak.) s ahol cinezett és fehér lemezgyártás folyik; van itt továbbá kőszénbánya is.

Borsodszemere, nagyk. Borsod vm. egri j.-ban (1910) 1910 magyar lak.; u. p. Egerfarmos, u. t. Mezőtárkány.

Borsodszentmárton *(Szentmárton)*, kisk. Borsod vm. szentpéteri j.-ban, (1910) 421 magyar lak.; u. p. és u. t. Bélapátfalva.

Borsodszirák, kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 725 magyar lak.; u. p. Finke p. u., u. t. Finke.

Borsóhalma, Jászberényhez tartozó puszta, Jász-Nagykun-Szolnok vm., (1900) 409 lak.

Borsóka, l. *Borsókakór*.

Borsókakór, sertéseknek és szarvasmarháknak betegsége, melynél az állatok izomzatában, ritkábban a szalonnában és az izomnélküli belső szervekben, a Taenia solium, illetőleg a T. mediocanellata nevű galandférgek fiatal fejlődési alakjait képviselő hólyagférgek (Cysticercus cellulosae, illetőleg C. Taeniae mediocannelatae) vannak jelen. Az említett galandférgek az ember beleiben élnek, honnan ivarérett v. már ébrényeket tartalmazó izeik időnkint a bélsárral kiürülnek és a szabadba jutnak. Ha aztán az izek v. a peték az ételeggel sertés, ill. szarvasmarha gyomrába kerülnek, akkor az itt szabaddá lett ébrények a gyomor falát átfúrva a testben tovább vándorolnak, míg végül valahol az izomzatban v. pedig valamely belső szervben megállapodnak és itt vékonyfalu, lencsev. borsónagyságú hólyagokká, borsókákká alakulnak át, melyek belsejökben tiszta sárga savót tartalmaznak és melyek falának belső felületén az ébrény pontszerű feje foglal helyet. Gerlach vizsgálatai szerint ez átalakulásra 110 nap szükséges. Ha a teljesen kifejlődött borsóka, mely különben az állatban éveken keresztül életképes állapotban marad, az ember gyomrába és innen a bélbe jut, akkor feje a bél falához tapad, míg nyakán egymásután új izek fejlődnek, miáltal galandféreggé alakul át. A sertés borsókájából az ember belében a horogkoszorus fejü T. solium, szarvasmarháéból a sima fejü T. mediocannelata fejlődik.

Különösen fontos az emberre nézve a Taenia solium borsókája, a cysticercus cellulosae, mert ez az emberben is ki tud fejlődni. Ha ugyanis a Taenia solium petéje az ember gyomrába jut, akár úgy, hogy az ember megeszi, akár úgy, hogy valaki a Taenia solium borsókáját megéve, az a belében galandféreggé fejlődik ki s már most hányásnál ennek a galandféregnek petéi kerülnek vissza a gyomorba: a pete a gyomorfalon átfúrva magát, a véráram útján valamely szervbe kerül, melyben borsókává fejlődik ki. Az ember borsókája kb. $^1/_2$—2 mm. hosszú, $^1/_2$—1 mm. széles gömbölyded hólyagot képez. Bármely szervben előfordulhat, de leginkább az agyvelőben és a szemben találjuk; néha csak egyetlenegy van az emberben, máskor pedig ezrével árasztja el a szervezetet. Tünetei rendkívül változatosak, aszerint, hogy melyik szervben fordul elő; ha az agyvelőben fordul elő, akkor az agyvelődaganatok tüneteit utánozhatja s legtöbbször igen súlyos tüneteket okoz. A borsóka, ha nem idézi elő a szervezet halálát, évekig élélhet; idővel azonban elhal s elmeszesedhetik.

Az emberrel szemben borsókák jelenléte az állatokban ritkán okoz feltünőbb jelekben nyilvánuló megbetegedést, sőt az állatok mellette meg is hízhatnak. Ha túlságosan nagy számban vannak a testben, akkor végül rossz táplálkozást és ennek folytán lesoványodást és senyvességet vonhatnak maguk után. Az állatok életében biztossággal csak akkor állapítható meg a betegség, ha a szem burkaiban vagy a nyelvben, illetőleg a nyelvfékben is vannak borsókák, melyek e helyeken kitapinthatók és kimetszhetők v. pedig a szem belsejében szemtükörrel meglát hatók. A leölt állatban a borsókák könnyen ismer-

hetők fel. Legnagyobb számban az izmokban, így a nyelvben és a szívben is találhatók, ritkák a szemben, az agyvelőben és más szervekben, valamint a szalonnában. Szarvasmarhákban főképen a rágóizmok szoktak borsókákat tartalmazni. Nehezebb és rendszerint csak különös módszerekkel (Schmidt-Mühlheim) sikerül a felismerés összevágott húsban és kolbászfélékben. A borsókás (lencsés) hús többnyire rendes kinézésű és ízű; csak ritkán halványabb, sárgás és némelyek szerint édeskés ízű. Nyers állapotban történt elfogyasztása után az ember galandférgeket kap s azért az ilyen hús nem alkalmas a közfogyasztásra, már 55°-ra való felmelegítés azonban tönkreteszi a borsókát és azért jó megfőzés v. megsütés után az ilyen hús ártalmatlan.

Borsókás állatok gyógyítása lehetetlen. Megelőzése céljából szükséges az állatokat minden olyan helytől távol tartani, mely emberi ürülékkel be van szennyezve, főleg tehát árnyékszékektől és emésztőgödröktől. A betegség gyakoriságát szemléltetik a következő adatok: Kőbányán az 1886—90. években élve megvizsgált 558,799 drb román és szerb sertés közül borsókás volt 4964 drb, azaz 0·88%. A B. az osztrák polg. törvénykönyv 924. §-a szerint szavatossági főhiba 8 napi jogi vélelmi határidővel, l. *Szavatosság*.

Borsókő *(pisolith,* ásv.), olyan szénsavas mész, mely csupa apró héjas, rostos, borsóhoz hasonló gömböcskékből van összetéve. Minden gömböcske közepén apró homokszem látható. A vízből tovasodort homokszem közé rakódott le héjasan a szénsavas mész és amikor a szem elérte a borsónagyságot, a fenekére süllyedt, ahol az egyforma gömböcskéket a közéjök rakodó szénsavas mész köti nagyobb tömegekké. A tömött, aprón gömbös B.-ből emléktárgyakat, csecsebecséket szoktak készíteni. B. elég szépen található nálunk Budán és Korondon (Erdély), de legnagyobb mennyiségben termik Karlsbad forrásai. A szénsavas mész talán aragonit alakban van jelen.

Borsom, fürdőhely Tiflisz (ettől 151 km.-nyire) orosz transzkaukázusi kormányzóságban, két a vichyihez hasonló (22—30°) ásványvízforrással, Nikolajevics Mihály nagyherceg kastélyával.

Borsómező *(Inuri)*, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 1245 oláh lak.; u. p. és u. t. Alvincz.

Borsórozsda, l. *Hüvelyesek betegségei*.

Borsos, hegy Mezőkölpény mellett, Maros-Torda vmegye marosi alsó j.-ban; hajdan vár állott rajta.

Borsos *(ordi)*, erdélyi székely család, mely több kiváló férfiút adott a közéletnek, kik főleg az erdélyi fejedelmek korában szerepelnek. *B. Sebestyén*, krónikaíró, Maros-Vásárhelynek 1565—82. bírája. Kéziratban maradt munkája: *Világnak lett dolgairól irott krónika*, az 1490—1583-ig terjedő eseményeket öleli föl. (Kiadta Mikó Imre gr. 1855. Kolozsvár az Erd. Tört. Adatokban.) Fia *B. Tamás*, szül. Maros-Vásárhelyt 1566 jún. 14., megh. 1633., szülővárosának 1599—1604. főbírája volt, 1603. és 1606. pedig országgyűlési követe. Bethlen Gábor többször megbízta küldetéseivel a portán. Koráról és törökországi útjairól érdekes följegyzéseket hagyott hátra. (Megjelentek Mikó Imre gr. Erd. Tört. Adatok-ban.) Budai követségéről (1630) szóló emlékirata megjelent a Tört. Tárban 1884. Gr. Mikótól kiadott művének címe: *B. Tamásnak második portára való járásának közönséges históriája, melyet obiter csak irtam Konstantinápolyban* in anno Domini Jesu Christi 1618, anno a creatione mundi 5574, anno vero Mahumetis profetae 1029. *Tamás*, az előbbinek fia, a kolozsvári unitárius iskola rektora; a pádovai egyetemen tanult és onnan mint orvos és bölcsész tért vissza Erdélybe. Naplót írt, melyben saját élete leírásán és a családi dolgain kívül érdekes följegyzések vannak a korabeli erdélyi eseményekről. (Megjelent az Akadémiai Értesítőben 1854.)

Borsos, 1. *József*, festő, szül. Veszprémben 1821 dec. 20., megh. 1883 aug. 19. Budapesten. Iskoláit Pesten végezte, de nagy hajlama lévén a rajzhoz, 1842-ben Bécsbe ment és az ottani képzőművészeti akadémiában folytatta tanulmányait, amelyekre főkép Amerling volt befolyással. Ez időben festette Esterházy Pál herceg arcképét, és a *Bál után* c. genreképét (1850), mely a budapesti Szépművészeti múzeum képtárának tulajdona. A bécsi udvar megrendelte nála Ferenc József miniatür-arcképeit is, amelyeket a solferinói ütközet tábornokai emlékül kaptak. Szerencsétlen börze-spekulációk révén elvesztvén egész vagyonát, 1861. a magyar fővárosban telepedett le, de itt felhagyott a festészettel és fényképészeti műtermet nyitott. Ezzel az üzletével sem volt szerencsés. Végül kibérelte a budai hegyekben a Szép Juhászné nevű vendéglőt, amely a pesti író és művészvilágnak keresett kirándulóhelye lett. Mint ennek egyszerű korcsmárosa halt meg.

2. *B. Márton*, gyorsíró és ügyvéd, szül. 1796., megh. 1876. Beszélyt, költeményt, bécsi levelet és könyvismertetést írt a Rajzolatokba (1825—28). Munkái: *Tachigraphia vagyis a gyorsírás theoretikai s praktikai oktatása*. Magyar nyelvre alkalmaztatva (Pest 1833); *A borjavításnak és vegyítésnek felfedezett titkai* (u. o. 1846); *Törvénycikkek az Árpádok és vegyes királyok korából*, l. füz. (u. o. 1863).

Borsosberény, kisk. Nógrád vm. nógrági j.-ban, (1910) 790 magyar lak.; postaügynökség, u. p. Rétság.

Borsosfű (növ.) a. m. borsosmenta, l. *Mentha*.

Borsos gomba v. *keserügomba (Lactaria piperata* Scop., Schröter), lemezes gomba. Kalapja, tönkje és húsa fehér. Bőven tejel, tejnedve is fehér. Erdőkben terem. Ize keserű, csípős. Parázson sütik, szalonnával v. túróval. Különösen az erdélyi megyékben kedvelik.

Borsosgyőr, kisk., Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 502 magyar lak., u. p. és u. t. Pápa.

Borsosmenta (növ.), l. *Mentha*.

Borsosmentaolaj, l. *Mentaolaj*.

Borsó-szipoly, l. *Diplosis*.

Borsova, a Tisza jobboldali mellékvize, ered Máramaros vmegye Ny.-i határán, a Szolyvai havasok csoportjába tartozó Nagyhegy (1598 m.) alatt; délre folyik, Dolhánál völgye kitágul s DNy.-i irányt vesz fel. Bilkénél a folyó kilép a lapályra s jobbfelől felvéve a Szinyankával egye-

sült Ilosvát, Köveed és Nagybereg vidékén terjedelmes mocsarakat alkot, melyeknek vize csak lomha folyással jut Mezővárinál a Tisza medrébe. E mocsarak a Vérke folyó által a Szernye mocsárral is közlekednek, másfelől a Csaroda posványai a Latorczával hozzák kapcsolatba. A B. hossza 110 km.

Borsovai főesperesség *(Borsua, Bursua, Borsoa)*. Az egykor létezett hasonló nevű vmegye plébániáinak az egri püspökség joghatósága alá tartozó részének egyházkormányzati neve, mely jobbára a mai beregi főesperességgel azonos. Ortvay szerint Bereg és Borsova egyébként is azonos területet jelezne, amennyiben ez utóbbi kiegészítő része lett az előbbinek. A főesp. okm. először 1248. szerepel. V. ö. *Pesty*, Eltünt várm. és várisp.; *Ortvay*, Magy. egyh. földleírása a XIV. sz. elején (Budapest 1891).

Borsova vára *(Borsva vára)*, Bereg vm.-ben. Úgy látszik a Tisza, B. és Szernye közt feküdt, a mai Vári község táján. B. vármegyei és várispánsági minőséggel birt s mint vmegye egy ideig Bereg mellett fennállott, utóbb vele összeolvadt; a XVIII. sz.-ban neve már feledékenységbe ment.

Borsózsizsik, l. *Zsizsikfélék*.

Borspart, régi neve a felső-guineai partvidék Ny.-i részének Sierra Leone és Palmas-fok közt. Ma nagyobb része Liberia köztársasághoz tartozik.

Borsszem Jankó, l. *Babszem Jankó*.

Borsszem Jankó, humorisztikus, képes hetilap Budapesten, melyet 1868. *Ágai* Adolf alapított *Csicseri Bors* néven. A B.-t alakjai és politikai, társadalmi szatirája tették népszerűvé. Előbb az Athenaeum adta ki, 1906 óta külön r.-t. kiadásában jelenik meg s *Ágai* Adolf főszerkesztése mellett rövid ideig *Heltai* Jenő, majd 1906—1910-ig *Lipcsey* Ádám volt a szerkesztője, akinek halála után a B. irodalmi szerkesztését *Molnár* Jenő (l. o.), művészeti szerkesztését pedig *Bér* Dezső (l. o.) vette át.

Borstell, *Karl Heinrich Ludwig von*, porosz lovassági tábornok, szül. Tangermündeben 1773 dec. 30., megh. Berlinben 1844 máj. 9. A jénai csata után (1806) keresztül vágta magát Blücherhez. 1813-ban győztesen harcolt dandárával Dennewitz és Lipcse mellett. 1815-ben a 2. porosz hadtest parancsnokává nevezték ki. 1825-ben, mint lovassági tábornokot áthelyezték Koblenzbe, 1840. pedig nyugalomba vonult.

Borstendorf, közs. Chemnitz szászországi ker. kapitányságban, Flöha j.-ban, (1905) 2417 lak., fajátékszer, ládakészítéssel és papirgyárral.

Borsva vára, l. *Borsova vára*.

Borszaporítás. Itt csak a bornak javítása céljából való szaporítása jöhet szóba, mint azt dr. Gall ajánlotta, s azért ezen eljárást gallizálásnak nevezik. Ez abból áll, hogy a savanyú mustot v. bort vízzel annyira meghigítják, hogy annak savtartalma a normális borok savtartalmát mutassa fel, pl. 10 promilléről 7 promillére szállíttassék alá; ezáltal a must cukortartalma, ill. a bor szesztartalma is felhigul, mi azután tiszta nádcukor v. tiszta raff. szesz, illetőleg cognac hozzáadása által pótoltatik. A Petiot-féle eljárással nyert bor már törköly v. csiger-bor; a seprűből cukros víz hozzátöltése és ennek kierjesztése által nyert bor csak *seprűbor* elnevezése alatt volna kereskedésbe hozható, amit azonban meg kell különböztetni a *lőrétől*. A magyar bortörvény egyik eljárást sem engedi meg.

Borszczow (ejtsd: borscsov), B. kerületi kapitányság székhelye Galiciában, a Nierlavo balpartja közelében, vasút mellett, (1900) 4805 lak., régi erődített kastély romjaival, szeszégetéssel és marhakereskedéssel.

Borszeg (azelőtt: *Borzik)*, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 1195 oláh lak., u. p. Nagytótfalu, u. t. Mezőtelegd.

Borszék, nagyk. Csík vm. gyergyótölgyesi j.-ban, (1910) 1854 magyar lak.; posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Hozzátartozik B.-fürdő (l. o.).

Borszékfürdő, Borszékhez tartozó fürdő Csík vmegye gyergyótölgyesi j.-ban, 882 m. magasságban, gyönyörű vidéken fekszik; kitünő vize évenkint 3 millió palackban üdítő italul forgalomba kerül; újabban mint éghajlati gyógyhely is szerepet játszik. Fürdésre 7 hideg tükörfürdő (közte a szénsavval telített ó és új Lobogó, az ó és új Sáros, Lázár-fürdő) s hideg zuhany szolgál, de van meleg fürdője is, mely vizét szintén a Lobogóból nyeri; a források hőfoka 7—11° C. A jelentékenyebb források az említetteken kívül a főkút, Kossuth-kút, Petőfi-kút, Boldizsár-kút, József főherceg-kút, László-kút és Arany János-kút; a Kossuth-kút kivételével mind a legszénsavdusabb egyszerű savanyuvizekhez tartoznak, míg a Kossuth-kút erős vasoxidul tartalmánál fogva a földes vasas savanyuvizekhez sorolandó. A fürdőt a bélcsatorna, húgy- és ivarszervek hurutjainál, vérszegénységnél, csúzos és ideges bántalmak ellen sikerrel használják. A fürdővendégek rendelkezésére számos épületben 500 lakószoba áll. A fürdő Szárhegy és Ditró község tulajdona s részvénytársaság bérli. A székely vasút megnyitása óta, melynek Maroshévíz állomásáról 2 óra alatt érhető el, látogatottsága erősen fokozódott. A fürdőigazgatóság Alsóborszéken üveggyárat tart fenn, mely a savanyuvíz elszállításához szükséges palackot (évenkint 1·8—2 millió darab) állítja elő. Van továbbá barnaszénbányája, zúzó- és fürészmalma; B. közelében van a tölgyesi szoros. V. ö. *Cseh* K., B. gyógyászati és nemzetgazd. szempontból (Budapest 1873, Borszék, Budapest 1878).

Borszéky *Károly*, orvos, szül. Budapesten 1875. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1898-ban orvosdoktorrá avatták. 1899-ben Réczey tanár sebészeti klinikájára ment, ahol 1900. műtői oklevelet szerzett, 1901. u. o. tanársegéd 1908-ig, amidőn a sebészeti műtettanból magántanári képesítést nyert. Azóta Réczey tanár klinikáján adjunktus. Irodalmi dolgozatai csaknem mind a sebészet körébe tartoznak, az orvoskari tanári testület több dolgozatát pályadíjjal tüntette ki.

Borszesz *(alkohol, etilalkohol)*, a must erjedésénél keletkező bomlási termék. Tisztán előállíthatjuk a bor ledesztillálása által (l. bővebben *Etilalkohol)*.

Borszeszfirnisz, l. *Firnisz*.

Borszeszhőmérő, l. *Hőmérő*.

Borszeszmérő, l. *Alkoholométer*.

Borszívó v. *borlopó* (hébér). Üvegből v. bádogból készült eszköz, melynek hosszú szára, bővebb teste és felül rövid szivókája van. A hosszú szárat a borba eresztik le s a felső szivókán keresztül teleszívják borral, s a száron keresztül megtöltik vele a poharakat. Kisgazdák a tök egy külön faját szárítva és kitisztítva használják borlopónak, az ú. n. *lopótököt*, de ez nehezen tisztítható, s így vele egyik hordóból a másikba hamar átvisszük a betegségcsirákat, azért nem jó. Vannak szűrő lopók is, amelyeket nem kell megszívni, hanem az aknanyíláson a hordóba süllyesztik őket, mire megtelnek, s felső nyílásukat befogva, a bort így emelik ki.

Borszna, kerületi székhely Csernigov orosz kormányzóságban, a B. partján, (1897) 12,458 lak., bőrcserzéssel és olajprésekkel.

Borszörcsök, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 901 magyar lak; u. p. Somlyóvásárhely, u. t. Devecser.

Borszűrés. A homályos v. zavaros borokat szűréssel lehet leggyorsabban megtisztítani, s a mai borkezelésben a szűrés egyike a legfontosabb pinceműveleteknek, mely igen sokszor helyettesíti vagy kiegészíti a derítést. A közönséges flatal borokat már a második fejtés után szűrik, s általában a szűrést inkább a flatal, mint az idősebb boroknál alkalmazzák. Aszerint, hogy a bor szűréséhez minő anyagot használunk, többféle szűrőkészülék van. A legrégibb szűrőkészülék a hollandi szűrő, amelyben a bor sűrűszövetű zsákokon szűrődik keresztül. A zsákok lyukacsainak eltömésére faszénport v. aszbesztet szoktak használni. Zavaros aljborok vagy sűrű édes és nyálkás borok szűrésére legjobbak a zsákszűrők. A zsákok tisztántartására nagy gondot kell fordítani. Legtisztábban szűrik meg a bort a fémszitás aszbeszt-szűrők, a Seitz-féle szűrők. Ezeknél egy bizonyos mennyiségű őrölt, kémiailag és mechanikailag tisztított aszbesztet tesznek a borba, mely a szűrőszitákhoz jutva, azokon lerakódik, s finom szűrőréteget képez, amelyen azután a többi bor kristálytisztán szűrődik át mindaddig, míg a szűrőréteg el nem tömődik. Vannak szűrők, amelyekben a bor cellulóze-rétegen szűrődik keresztül (Enzinger-féle és Siegl-féle szűrők), valamint olyanok is, amelyeknek szűrőteste porcellán (Mallié-féle szűrő).

Bort (ejtsd: bór), város Corrèze francia départementban, a Dordogne és vasút mellett, (1906) 3150 lak., kötélgyártással, kalapkészítéssel, selyemgombolyítókkal, borkereskedéssel; Marmontel emlékszobrával, a mellette emelkedő hegyen az Orgues de B. pompás bazalt oszlopsor áll; nem messze tőle van a Saut de la Saule, a Rue patak vízesése.

Bort, a gyémánt egyik változata, kristályos (sugaras, rostos) halmazok golyó alakban; kívülről érdes, áttetsző, színtelen vagy szürkés. Valamivel keményebb a közönséges gyémántnál, hasadása nem vehető ki, fajsúlya kisebb a gyémánténál. Átmenetek vannak a jól kristályosodott gyémánt felé. A kereskedésben a gyémánt kristálytöredékeit szintén B.-nak hívják.

Borthwick, közs. Edinburgh (ettől 18 km.-nyire) skót grófságban, 1440 lak., Lockerworth erőd romjaival, ahová Stuart Mária menekült Bothwellel kötött házassága után.

Bortniansky, *Dimitrij Sztepanovics*, orosz zeneszerző, szül. az ukrainai Gluchov városkában (Csernigov kerület) 1751., megh. 1825 okt. 9. (azaz, orosz számítással: szept. 28.). Moszkvában, és Galuppitól Velencében tanult; Modenában 1778. Quinto Fabio c. operáját adták (Metastasio szövegére); 1779. hazatért, s mint a pétervári császári énekkar igazgatója, 45 zsoltárt (4 és 8 szólamra, két karra is), gör. kel. misezenét, szimfóniát, 3 operát stb. szerzett. Nemzete zenéjének nagyérdemű újítója.

Bortömlő. A bor eltartására és szállítására régebben használt állati bőrök. Dalmáciában és más vidéken, hol a bort a rossz utak miatt lóháton kell szállítani, e célra ma is szívesen használják az állati (juh-, kecske-, borju-) bőrökből készített B.-ket.

Bortörvény. A borhamisításnak és hamisított bor forgalombahozatalának tilalmazásáról szóló 1908-ik évi XLVII. t.-c.-et hívjuk röviden B.-nek, l. *Borhamisítás*.

Bórtriklorid, l. *Bórklorid*.

Bórtrioxid (B_2O_3), áttetsző alaktalan tömeg. Fajsúlya 1·79; vörösizzáson sűrű üvegszerű tömeggé olvad. Vízzel hevesen egyesül és ortobórsav képződik.

Borugung *(Borku, Borgu, Busszang)*, nyugati Szudán vidéke az é. sz. 9—11° közt, a Gando, Nupe, Dahome és Grusszi vagy Gurunszi között. Több kisebb ország van benne; Busszang (l. o.) az ugyanily nevű főhellyel a Niger mellett köztük a legnagyobb; kisebbek: Niki, Kiama és Vava. B. nagyobbára sík, eléggé termékeny vidék; néhol vadakban gazdag sűrű erdők vannak. Lakói négerek és fulbe- vagy haussza-korcsok. E vidéken keresztül visz a fő karavánút a Haussza-államokból Lagosba és a Voltához. Először Mungo Park fordult meg benne, aki 1806. Busszangnál a Nigerbe fult; Clapperton 1826. gondosabban kutatta át. 1894-ben Decoeur és Baud franciák utazták be, míg később Lugard és Bellott jártak benne. Az 1896-iki francia-német egyezség szerint B. Ny.-i része német birtok, az 1898-iki angol-francia egyezség szerint pedig a K.-i rész Angliának, a középső rész pedig a franciáknak jutott.

Borulás *(aestivatio*, növ.), a flatal leveleknek a rügyekben való kölcsönös elhelyezkedése, vagyis egymásra való borulása; l. *Rügy*.

Borulat, az eget takaró felhőzet, melynek nagysága a teljesen derült és teljesen felhős szemhatár között különböző változatokat mutat. Mint fontos meteorológiai elem, mely a nap sugárzását és a föld kisugárzását erősen befolyásolja, a rendszeres megfigyeléseknek tárgya. Nagyságát a 0—10-ig terjedő borulási skála fokaiban (0=derült, 10=teljesen borult) szokás kifejezni. L. még *Felhő*.

Boruló deszkázat. 25 mm. vastagságú deszkákból készült kétsoros deszkázat, ahol azonban a deszkák nem teljes szélességükben födik egymást, hanem csak széleiken pár centiméternyire. Fagerendás födélszerkezeteknél alkalmazzák, még pedig vagy a gerendák alatt mint mennyezethéjazást, vagy a gerendák fölött — avagy közbe-

tolt födéméknél a gerendák között is — mikor a vakmennyezet feltöltését van hivatva hordani.

Borussia (új lat.), Poroszország; *borusszománia*, túlságos kedvelése mindennek, ami porosz; *borusszofóbia* a. m. porosztól való félelem.

Boróth, 1. *Andor*, festőművész, szül. 1873 jún. 18. Sátoraljaújhelyen. Művészeti tanulmányait Münchenben kezdte Hollósy Simonnál s Párisban folytatta Doucetnél és Robert-Fleurynél. Első ízben Párisban állított ki két női arcképet 1895. A következő évben a budapesti Műcsarnokban feltűnt *Este a műteremben* c. képe, amelyet a gr. Károlyi-féle 2000 K-s díjjal tüntettek ki, 1897. pedig *Toreador*-ja megkapta ugyanott a 2000 K-s Rőck Szilárd jutalmat. B. stílusára elhatározó befolyással volt spanyolországi tartózkodása és Velazquez tanulmányozása. Mióta 1898. Budapestre költözött, sűrűn találkozunk kevés színű, de mély tónusú festményeivel a kiállításokon, ezek közül kettő, a *Feketeruhás nő* (1902) és a *Jézus születése* (1905) c. megkapta a Műcsarnok Ráth- és Társulati díját. Az utóbbit megvette a Szépművészeti Múzeum.

2. *B. Elemér* (családi nevén *Steiger* Alajos), költő, szül. Mádon, Zemplén vmegyében 1833 jan. 16., megh. Sátoraljaújhelyen 1886 aug. 26. Mint mádi birtokos, a szőllőmíveléssel foglalkozott, 1870-től azonban sátoraljaújhelyi lakos és lapszerkesztő volt; 1879. a Petőfi-társaság tagjává választotta. Szépirodalmi munkásságát 1854. kezdte az akkori fővárosi hirlapokban. Verseinek első gyüjteményét *B. költeményei* (Pest 1859), a közönség rokonszenvesen fogadta; Petőfi hatása alatt állt, de e tekintetben a legöntudatosabbak egyike volt, nem vadászta a cikornyát; őszinte, igaz hang, mély kedély és könnyen izgatható képzelet kedveltették meg verseit. Újabb költeményeit *Nyárlevelek* címmel adta ki (Sátoraljaújhely 1878). *Hátrahagyott műveit* két kötetben Szana Tamás bocsátotta közre életrajzával (Budapest 1887). Dalai közül több a nép ajkán is él, kivált azok, melyekre Simonffy Kálmán, Szénffy Gusztáv és Kralovánszky Mór zenét alkalmaztak, mint: *Szomorúfűz ága hajlik a virágra...*, *Tele van a rózsabokor...*, *De szépen szól a furulya* stb.

Borüledék, l. *Boralja*.

Borválaszút (azelőtt: *Válaszút*), kisk. Szatmár vm. szinyérváraljai j.-ban, (1910) 706 oláh lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Borvám. Az osztrák-magyar vámterületre behozott borok szerződéses vámja: hordókban behozott boré 100 kg.-onként 60 K, palackozott boré 75 K. 22·5%-nál nagyobb szesztartalommal biró bor mint égetett szeszes folyadék kezeltetik. Műbor és ilybor előállítására szolgáló preparátumok behozatala tilos. Pezsgőbor szerződéses vámja 100 kilogrammonként 95 K 20 fill. Az olasz boroknak 1906 előtt biztosított szerződéses különös vámkedvezmények hatályukat vesztették.

Borvirág, l. *Bor*.

Borvíz a. m. savanyuvíz. Igy nevezik főleg Erdélyben a savanyú nátriumkarbonátot (Natrium bicarbonicum) és sok szabad szénsavat tartalmazó természetes vizeket, melyeket különösen nyáron át borral elegyítve szoktunk inni. Hazánk ilyen savanyuvízforrásokban bővelkedik.

Borvizsgáló szakértő bizottság, l. *Borhamisítás*.

Borvízvölgy, Tiszabogdányhoz tartozó telep Máramaros vm. tiszavölgyi j.-ban, (1900) 581 lak.; u. p. Tiszabogdány, u. t. Rahó.

Borvölgy, l. *Radnaborberek*.

Bory, növénynevek mellett *Bory de Saint-Vincent* Jean Baptiste (l. o.) francia botanikus-utazó nevének rövidítése.

Bory de Saint-Vincent (ejtsd: dő szeň veőszáň), *Jean Baptiste Marcellin*, br., francia természettudós, szül. Agenben 1780., megh. Párisban 1846 dec. 22. mint vezérkari őrnagy. 1798-ban Baudin kapitányt elkisérte újhollandiai útjára, de Bourbon szigetén visszamaradt; ezt tehát átkutatta és Szt.-Ilona és más afrikai szigetek érintése után visszatért Európába. Majd mint százados a vezérkarba lépett és az 1806—1807-iki háborúban mint dragonyos kapitány vett részt. 1814-ben, *Soult*-tal, a hadügyminisztériumban szerepelt, s a 100 napi uralom idejében tevékeny szerepet játszott. A Bourbonok másodszori visszatérte után el kellett hagynia Franciaországot, előbb Németországban, majd Brüsszelben tartózkodott, 1820. azonban visszatért Franciaországba. 1829-ben a moreai expedíciót mint tudományos részvevő kísérte, 1830. a hadügyminisztérium történelmi osztályának főnöke lett; 1840. vezetője volt az algériai tudományos expedíciónak. Az Exploration scientifique de l'Algérie c. nagy hivatalos munkában, Cosson és Durieu de Maisonneuve társaságában, a botanikai részt írta. Útleírásai mellett egyéb tudományos munkákat is írt, minő többek között: Histoire des hydrophytes (Paris 1829) c. műve.

Boryslav, közs. Galiciában Drohobycz kerületi kapitányságban, 10 km.-re Drohobycztől, (1900) 11,631 lak. A Kárpátok lábánál elterülő homokkő és homokrétegekből, amelyekben 1000 számra vannak kutak fúrva, nagy mennyiségű petroleumot és ozokeritet nyernek; az ozokeritből évenként 12 millió kilót, petroleumból pedig 2—3 millió kilót termelnek. 1902-ben és 1903 elején a tűz 34 furótornyot pusztított el; azonkívül a munkások is sztrájkoltak. 1911. ismét nagy tűz pusztított e telepen. V. ö. *Muck*, Der Erdwachsbergbau in B. (Berlin 1903).

Borysthenes, 1. ókori görög neve a Dnyepernek. — 2. A Bug melletti *Olbia* (l. o.) város ó-görög neve.

Borz (*Meles* Storr.), a ragadozó emlősök (*Carnivora*) rendjében a menyétfélék (*Mustelidae*) közé tartozó állatnem, melynek négy élő és két kihalt faja közül az európai *közönséges* B. (*Meles taxus* Bod.) a legismertebb. Teste zömök, otromba; háta széles, lábai kurták, feje rövid, orra hegyes; fülei rövidek, elülső lábain erős, ásó karmai vannak. Bundája hátán szürkés színű, hasa és lábai feketék, hátsó lábai között a farka tövéig rozsdás fehér; a szája zugától a füléig fekete színű, hátrafelé szélesedő sáv húzódik. A nőstények világosabb színüek. Testhossza 75 cm., farkhossza 18 cm., vállmagassága 30 cm.; súlya 20 kg. Európában a 60-ik é. sz.-i fokig fordul elő; Dél-Európában Olaszországban található. Ázsiában a Léna folyóig terjed, a Kaukázusban gyakori és D.-i határa Tibet. Hazánkban csaknem min-

den erdős vidéken honos. A felföldi erdőségekben azonban ritkább, mint az alföldiekben. Erdélyben is aránylag gyakori. A föld alatt, saját maga készítette építményben lakik, s ezt magános helyeken építi. Építménye a rókáénál nagyobb, középpontját a földszint alatt $1^1/_2$ m.-nyire fekvő katlan képezi, amelyből különböző irányokban több folyosó indul ki. E folyosók közül azonban csupán egy-kettőnek van kijárata, míg a többi csak szellőztető nyilás. Lakását a legnagyobb tisztaságban tartja. Tápláléka alsóbbrendü állatokból, gyümölcsből és gyökerekből áll; de megeszi a madárfiókát is s a fácánosokban néha nagy károkat okoz. Táplálékát éjjel keresi. A nappalt és a telet átalussza. A téli álom kezdete előtt októberben párosodik, s a nőstény februárban 2—5 fiat fiadzik. Bőrét vadásztáskák, tarisznyák készítésére és utitáskák bevonására használják, szőréből finom ecseteket és keféket készítenek. A B. nembe tartozó többi fajok közül a *Meles anakuma* Temm., Japánban, Kelet-Szibériában, a *Meles leucurus* Hodgs Kinában, Tibetben, a *Meles albogularis* Blyth pedig Tibetben, Yarkandban és Kashgarban honos. A B. legrégibb maradványait Perzsia és Görögország miocénkorú rétegeiben találták.

Borz, kisk. Bihar vármegye belényesi j.-ban, (1910) 421 oláh lakossal, vasúti megálló, u. p. és u. t. Belényesújlak. A B.-i malmok völgye festői szépségű; benne szép tó van. V. ö. *K. Nagy* Sándor, Biharország (Nagy-Várad 1888, III. köt., 133).

Borza v. *Boza földje*, a XIII. sz.-ban a Barcaság neve. II. András a kún betörések visszaverése végett 1211. a német lovagrendnek adta át; csakhogy a lovagok, amint a kúnokat leverték, a Fekete-tengerig terjedő független állam középpontjává akarták tenni a B. földjét s ehhez III. Honorius pápa helybenhagyását is megnyerték. II. András azonban 1225. fegyveres erővel űzte ki őket s a német lovagrend és nagymestere, Salza Hermann, hiába igyekezvén visszanyerni az elvesztett területet, a mai Németország ÉK.-i részét szerezte meg. Ezzel a B.-föld külön politikai szerepe is megszünt. V. ö. *Orbán* B., Székelyföld.

Borzadályos, l. *Borzasztó.*

Borzaglekvár (növ.), a gyalog v. földi bodza gyümölcséből őszkor főzött lekvár. Leginkább az ipolymenti palócság főzi és használja, mert ott a borzag bőven nő. Mellfájósnak különösen hasznos; kenyérre kenve általában józü táplálék; a sűrűbb jobb fajta. A B. főzése másutt is ajánlatos. Soká el nem tartható, de évről-évre lehet főzni és frisset a forgalomba bocsátani.

Borzalom, erős kellemetlen érzés, a félelemnek egyik magas fokú változata, melynél valamely romlást hozó erő nyilvánulásának szokatlan arányai, módja, vagy eredményei megdöbbentenek, megborzongatnak. L. *Borzongás.*

Borzamat, l. *Bor.*

Borzás, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 706 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Dicsőszentmárton.

Borzaskata (növ.), l. *Nigella.*

Borzas lúd, l. *Fürtös lúd.*

Borzas tyúk, l. *Kaffer tyúk.*

Borzasztó, borzalmas, borzadályos (esst.), a fájdalmasnak, félelmesnek s rútnak rendkívüli foka, mely borzalmat kelt (l. *Borzalom*). A közönséges nyelvhasználat szerint a B.-val többé-kevésbé egyenlő értékű szók a félelmesnek magasabb fokozatai s minőségi változatai: az ijesztő, a rémítő, az irtózatos (iszonyatos) és a szörnyű. Az ókori mondák, még a görögöknél is, tele vannak B. eseményekkel s jelenetekkel. Az Atridák története a szörnyüségek láncolata. Innen a B. belejutott a költészetbe s a képzőművészetbe is, az utóbbiban azzal a mérséklettel, melyet a klaszszikus ízlés megkövetelt. A szinpadon is inkább csak Senecánál foglalt tért, kinél a gyilkosság s egyéb iszonyatos dolog nyilt színen folyik le. Shakespeare-nél s az újabbaknál is néha a B. igen hatásos eszköznek bizonyult. Ezért nyomult a regénybe is. Ha azonban az író egyenesen arra törekszik, hogy a nézőben, vagy olvasóiban a rémület kínos, szorongó érzését keltse, műve rémdráma, vagy rémregény lesz.

Borzavár, kisk. Veszprém vármegye zirczi járásában, (1910) 1122 magyar lak.; postahivatal, u. t. Zircz.

Borzderes *szín*, a hegyi marha egy fontos csoportjánál fordul elő, s fehér, szürke s fekete szőrszálak keverékéből áll, melyek közé még fehér végű sötétebb szőrök, de néha fakók, pirókok és barnák is vegyülnek. E szín sötétebb és világosabb változatokban fordul elő. A marha bőre mindig szürkés. Ezt a marhát az Alpesek havasi részein tenyésztik. Fontosabb fajtái a schwyzi marha Svájcban, az algaui Dél-Bajorországban, a montavoni Vorarlbergben, a felsőinnthali Tirolban és a mürzthali s murbodeni marha Stiriában. Ezek közül a schwyzi a legnagyobb és legtejelőbb, de nehezebben meghonosuló, az algaui a legkisebb, de könnyen meghonosuló s ezért nálunk legkedveltebb.

Borzeb *(Canis familiaris vertagus)*, a házi kutya egy fajtája. L. *Tacskó.*

Borzfalva, kisk. Bereg várm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 110 rutén lak.; u. p. és u. t. Alsóvereczke.

Borzfogó, vasfogó, amellyel a borzot v. rókát a kotorékából kihúzzák.

Borzhínár (növ.), l. *Ceratophyllum.*

Borzippa *(Borsippa)*, Babilon városának testvérvárosa az Eufrátesz jobbpartján; itt állott a híres Izida-templom, Nebo istennek szentelt ősrégi szentély, melynek romjait a Birsz-Nimrud nevű halom jelzi.

Borzongás, a sima és haránteosikos izomzatnak összehúzódásai, remegésszerű görcsei, amelyeket sajátságos kellemetlen, a hidegérzéssel kapcsolatos érzés kisér. Fiziológikus körülmények közt is előfordul, ha pl. hirtelen hőt veszítünk, így különösen ha hideg víz ömlik a hátunkon végig, vagy ha izzadtan hideg szellő ér. Pszihikus behatásokra is bekövetkezhetik; így félelemnél, nagy mélységbe való letekintéskor, szintúgy, ha csikorgó hangot hallunk (ha a kés megcsúszik a tányéron), vagy ha körmeinket végighúzzuk a falon. A B.-sal járó izomösszehúzódások főleg bizonyos izomcsoportokra lokalizálódnak: a hát, nyak, tarkó, s különösen erős B.-kor az állkapocs

izmaira (vacogás). A síma izmok közt jellemző a bőr síma izmainak, az «arrector pili»-knek (l. o.) összehúzódásai, amitől az ember libabőrös lesz, valamint a kis verőerek izomsejtjeinek összehúzódásai. A B. oka kóros is lehet (hidegrázás). Rendesen a hirtelen magasra emelkedő lázzal jár együtt; mert valószínüleg ezeknél a test belső hőmérsékletének hirtelen emelkedésével nem tud lépést tartani a bőr hőmérséklete; ehhez járul még az, hogy a bőrerek megszükülnek, a bőr vérszegény lesz, s még le is hül: így tetemes differencia keletkezik a belső szervek és a bőr hőmérséklete között, ami a B. és hidegrázás kiváltó okaként szerepelhet. Kóros B.-t, hidegrázást főleg bizonyos toxinok okoznak, melyek a legtöbb akut fertőző betegségnél keletkeznek, így tüdőgyuladásnál, maláriánál, influenzánál, vörhenynél stb. Ugyancsak intoxikáción alapulhat az a B., amely néha katéterezésnél fellép, mert csak akkor tapasztaljuk, ha a megkatéterezett és inficiált húgycsőben hámfosztott hely is van.

Borzosító gép, l. *Csinozás*.

Borzprém, l. *Szücsáruk*.

Borzsák. A szüret alkalmával sok helyen még a bunkóval v. szőllőmalomban megzúzott szőllőt ritka szövetü zsákba teszik és úgy lábbal kitiporják; e zsákot nevezik B.-nak. Ma már legtöbb helyen felhagytak a lábbal való taposással s a B. helyét a sajtó foglalta el. A seprü kisajtolásánál is használnak zsákokat, de ezek sürübb szövetü zsákok, amelyeken a seprüben levő bor nyomás alatt átszürődik, s a sürü, kemény borseprü a zsákokban marad.

Borzsavölgyi gazdasági vasút, vonala a Máv. bátyu-királyházai vonalának *Beregszász* állomásából kiindulva *Komlóson* át *Kovács-rétig* vonul 76 km. hosszban. A szárnyvonal pedig *Komlóstól Nagyszőllősig* a Máv. előbb említett vonalának állomásáig 20 km. hosszban. Az önálló mótoros üzemü keskenyvágányú (76 cm.) vonal 1908. nyilt meg és az 1907. évi XLII. t.-c. engedélyezte 3.554,000 K építési tőkével. Üzletvezetősége *Beregszászon* van.

Borz-tyúk. A házi tyúk egy fajtája, melyet feltünően rövid lábak jellegeznek. Több változata van, úgy a fekete skóciai mászó tyúk (Bakies), a német B. (Krüper), a francia courtes-pattes s a dániai rövidlábú. Valamennyien meglehetősen jó gazdasági tyúkoknak mondhatók.

Bos *L., tulok*, a páros csülkűek *(Artiodactyla)* rendjében a kérődzők *(Ruminantia)* alrendjébe s a tulokfélék *(Bovidae)* családjába tartozó emlős állatnem. A Linnétől 1766. felállított nemet újabb rendszerezők több nemre, mások alnemre osztják. A mai felfogás szerint több kihalt fajon kívül egyetlen élő faj, a szarvasmarha (*Bos taurus* L.) tartozik e nembe. L. *Szarvasmarha*.

Bos, *Lambert*, hellenista tudós, szül. 1670 nov. 23. Workumban, Westfrieslandban, megh. 1717 jan. 6. Franekerben, ahol tanult és 1704-től mint a görög nyelv tanára működött. Főbb művei: Mysterium ellipsios Graecae (Franeker 1712); Antiquitatum Graecarum ... descriptio (1714); Vetus Testamentum (u. o. 1709, Oxford 1805, 5 köt.); Animadversiones ad scriptores quosdam graecos (Franeker 1715).

Bós, 1. kisk. Hunyad vm. hunyadi j.-ban, (1910) 776 oláh lak.; u. p. és u. t. Vajdahunyad. — 2. *B.*, kisk. Kolozs vm. kolozsi j.-ban, (1910) 955 oláh és magyar lak.; vasúti megálló, u. p. és u. t. Kolozs.

Bosa (ejtsd: bosza), kikötőváros és püspöki székhely Szardinia Ny.-i részében, Cagliari tartományban, a Temo torkolata közelében, maláriás vidéken, (1901) 6846 lak., korallhalászattal, szőllő- és olajfatermeléssel.

Bosácz, kisk. Trencsén vm. trencséni j.-ban, (1910) 3951 tót és német lak.; savanyuforrással, posta- és táviróhivatal.

Bosányi, 1. *Béla*, orvos, szül. Székesfehérváron 1858 szept. 19. Orvosi tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemeken végezte. 1883-ban Bécsben orvosdoktorrá avatták és évekig működött a bécsi kórházakban mint segédorvos. Előbb Meránban, később Nagybecskereken folytatott orvosi gyakorlatot. 1892-ben lett a budapesti Szt. Lukács-fürdő főorvosa, 1910. a székesfővárosi Sáros-fürdő igazgató-főorvosává nevezték ki. Irodalmi dolgozatai főleg a thermalis balneológiát és a budapesti hévvizekről nyert tapasztalatait tárgyalják. Munkái: *Merán klimatikus gyógyhely Dél-Tirolban* (1886); *A köszvény* (1893). Több magyar és külföldi folyóirat munkatársa. Bosányi közhasznú működéséért ismételten nyert kitüntetést.

2. *B. Endre*, a Magyar cukorgyárosok orsz. egyesületének igazgatója, Magyarország középeurópai közgazdasági egyesületének és a Vidéki malomiparosok orsz. egyesületének titkára, szül. Budapesten 1857 jún. 7. A gazdasági szakirodalom művelésének szentelvén magát, több szaklap *(Falusi Gazda, Tejgazdaság, Földmívelési Érdekeink)* szerkesztését vette át; megalapítója és szerkesztője a *Magyar Szesztermelők Lapja* (1886) és a *Magyar Molnár* (1889) c. szaklapoknak; írt több, e két szakba vágó pályanyertes munkát is: *A malomipar szerepe és jelentősége közgazdaságunkban* (Bpest 1892); *Ausztria és a magyar szeszipar* (u. o. 1890). 1905. *A lisztvizsgálatok ügyéről* irt igen figyelemreméltó tanulmányt. A nemzetközi munkásbalesetügyi és munkásegészségügyi kiállítás rendezéséért (Budapest 1907) a kir. tanácsosi címet kapta. Az utóbbi években igen élénk tevékenységet fejtett ki a középeurópai közgazdasági egyesületek nemzetközi konferenciáinak rendezése körül.

Bosányneprőd (azelőtt: *Bossan-Neporácz*), kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 396 lak.; u. p. Felsőmotesicz, u. t. Bercsény.

Bosboom, *Anna Louisa Geertruida* (sz. Toussaint), németalföldi regényirónő, szül. Alkmaurban 1812 szept. 16., megh. Hágában 1886 ápr. havában. Férje *B. Jan*, neves németalföldi festő volt, ki főleg egyházi festészettel foglalkozott. B.-né mint történeti regényirónő a legtermékenyebbek közé tartozott. 1838-ban jelent meg első műve: De graaf van Devonshire (a D.-i gróf); ezt követték: De Leidsche student (a leideni deák); Een stoormachtig leven (egy hatalmas élet); stb. Legnagyobb népszerüséget azonban a Het huis Lauernessenek (a L.-i ház) köszönheté. Utóbb sikerrel próbálkozott meg modern jellem-regények művelése terén is (Majoor Frans 1875). Regényei (Romantische Werken) 25 kötetben jelentek meg

(Arnheim 1880—88). Életét megírta Jan ten Brink (Amsterdam 1886).

Bosc, természetrajzi nevek mellett Louis Augustin Guillaume *B.* (1759—1828) párisi tanár (Jardin des plantes) nevének rövidítése. Munkája: Les différentes espèces de chênes, qui croissent en France (Paris 1808); Histoire naturelle des coquilles (1824, 2 kiad., 5 köt.); Histoire des vers et des crustacées (1829, 2 kiad., 2 köt.).

Boscan, *Almogaver Juan*, spanyol költő, szül. Barcelonában 1495 körül, mint gazdag patriciuscsalád sarjadéka, megh. u. o. 1542. Egyideig Katolikus Ferdinánd hadseregében szolgált, majd nagy utazásokat tett külföldön s 1519-ben hazatérve annyira megnyerte V. Károly kegyét, hogy ez Alba herceg nevelését rábízta. Utolsó éveit szülővárosában töltötte. Első költeményeit még az ó-kasztiliai dalok egyszerű modorában írta, azonban később belemélyedve Petrarca, Dante s a régi klasszikusok szellemébe, verseiben nagyobb súlyt fektetett az olasz elegánciára, a forma helyes voltára. Nagy érdeme, hogy ő vezette be a spanyol költészetbe az olasz költői műfajokat, a szonettet, canzonet, a terzinát stb., nemkülönben az ottave rimet (nyolcas rímet), utóbbit gyönyörű Allegoria c. nagy epiko-lirikus költeményében. B. használta egyszersmind először Spanyolországban a rím nélküli 11-szótagú jambust is. Művei (Obras) először Barcelonában 1543. jelentek meg. Azóta igen sok kiadást értek. Legújabban Knapp adta ki összes műveit (Madrid 1875).

Bosch *(van Aeken, Aken), Hieronymus*, német-alföldi festő, szül. Hertogenboschban a XV. sz. közepe táján, megh. 1516. Életéről alig tudunk valamit. Fejedelmi megrendelők számára festett egyházi képeket. Művei közül sok már korán Olaszországba és főleg Spanyolországba került, hol feltűnő sajátosságuk miatt nagyon kedvelték azokat. B. festői irányban is tovább fejlesztette a németalföldi festeszetet, de különösen annak tárgykörét bővítette ki, egyrészt genreszerű, másrészt fantasztikus kiserteties ábrázolásaival és igen nagy hatást gyakorolt kortársaira és utódjaira, különösen id. Bruegel Pieterre. Művészetének jellemző példái: A kooperáció (Madrid, Prado múzeum); a hét főbűn ábrázolásával díszített asztallap; az ú. n. Szenás szekér triptychon (Escorial); két triptychon a bécsi udv. múzeumban. A becsi műv. akadémiában levő triptychon, középen az utolsó ítelet, a szárnyakon a pokol és paradicsom ábrázolásaival esetleg csak másolat, de igen érdekesen mutatja be B. fantasztikus művészetét, mely oly nagy hatással volt korára.

Bosco, 1. *Bartolommeo*, bűvész-mester, szül. Torinóban 1793 jan. 7., megh. Drezda mellett, Grunában 1863 márc. 6. Részt vett 1812. a francia hadsereg oroszországi hadjáratában s mint hadi fogoly Szibériába került. Miután 1814. megszabadult, 18 éven át egész Európában és a Keleten is megfordult bűvész-mutatványaival. Fia *Carlo* szintén híres bűvész volt. — 2. *B., Don Giovanni*, l. *Don Bosco*.

Boscoreale, város Nápoly olasz tartományban, Castellamare közelében, a Vezuv D.-i lábánál, (1901) 9340 lak., szőllőtermeléssel és selyemhernyótenyésztéssel. 1850-ben a Vezuv lávája a környékét egészen elpusztította. B. az ókorban is lakott hely volt és egyszerre pusztult el Pompejivel. 1895-ben az erre is kiterjedő ásatások jelentékeny leleteket eredményeztek. Legfontosabb az a 95 darabból álló ezüst edény lelet *(B.-i kincs)*, melyet aranyékszerekkel és kb. 1000 drb (Augustustól Vespasianusig terjedő császárkori) éremmel egy férfiú csontváza mellett ástak ki egy villa egyik helyiségében. Az ezüst edény leletet, mely kb. a Kr. e. 50. és Kr. u. 79. évek közötti időből származik, Rothschild báró vásárolta meg és a Louvrenak ajándékozta. Fő tárgyai azok a díszes ivóedények (9 pár), melyek finom kivitelű ornamentikájukkal és figurális pompájukkal erősen hasonlítanak a világhírű hildesheimi lelet tárgyaihoz. V. ö. Der Silberschatz von B. (Mittheil. des kais. deutschen archaeol. Institutes, 1896, II.); B. Collection (New-York 1898); *Héron de Villefosse*, Le Trésor de B., Monuments et Mémoires, Fondation Eug. Pist I. V. (Paris 1899).

Boscorealei kincs, l. *Boscoreale*.

Bosco-Tre-Case, község Nápoly olasz tartományban, a Vezuv D.-i lábánál, (1901) 10,254 lak., selyemiparral. 1631. és 1906. sok kárt tett benne a földrengés és a Vezuv hamuesője.

Bose, *Julius*, gróf, porosz tábornok, szül. 1809 szept. 12., megh. 1894 júl. 22. Hassegerode-ban. 1860-ban mint ezredest a hadügyminisztériumba osztották be és ez állásában a hadsereg újjászervezése körül érdemeket szerzett. Az osztrák háborúban (1866) Podolnál és Szadovánál (jún. 3.) küzdött. A lamacsi (blumenaui) ütközet előestéjén Franseckytől azt a parancsot kapta, hogy Mondel osztrák tábornok jobb szárnyát kerülje meg és míg Fransecky júl. 22. kora reggel a Lamacs és Hidegkút falvak között felállított osztrák főhadat támadta meg, B. egy elfogott erdőőr kalauzolása mellett a Pozsony melletti Zergehegyen álló 27. gyalogezredet meglepte, visszanyomta; de a harcot a közbejött fegyverszünet félbeszakította. A béke helyreállta után B. a 20. hadosztály vezényletét vette át. Az 1870-iki háborúban a 11. hadtestnek lett fővezére, de Wörth-nél súlyosan megsebesült. 1873. gyalogsági tábornokká nevezték ki; 1880. nyugalomba vonult. V. ö. *Hermann*, Jul. v. B. (Berlin 1897).

Boselaphus, l. *Antilópok*.

Boselli, *Paolo*, olasz államférfiú, szül. 1838 jún. 18. Savonában, ahol 1870 képviselőnek is választatott. Crispi alatt 1888. közoktatásügyi miniszter lett, de 1891. Crispivel együtt megbukott. 1893—94-ben földmívelésügyi, 1894—96. pénzügyi miniszter, 1899—1900. pedig kincstárnok volt. Jelenleg Torinóban tartományi elnök. Művei: Marchese Lorenzo Pareto; Le droit maritime en Italie (Torino 1885); Discorsi e scritti varii (Savona 1888).

Bosiljevo, 1. adók. Modrus-Fiume vm. vrbovskói j.-ban, (1900) 366 horvát lak., postahivatallal; u. t. Generalski stol. A XVI. sz.-ból való, hajdan Frangepán-féle kastély, ma Lesće fürdővel együtt a gr. Nugent-féle uradalomhoz tartozik. — 2. *B.*, adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 393 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Čazma.

Bosio, 1. *Ferdinando*, olasz író, szül. a piemonti Albában 1829., megh. u. o. 1881 okt. 16. Tanár

volt több felsőbb iskolában, azután több ízben a közoktatásügyi minisztérium vezetője. Munkái közül felemlítendők: Amalia, Tecla e Camilla (regény, 1856); Il finale di un onest' uomo (1858); La figlia del calzolajo (1860); Storia popolare dei papi (1861); Il marchese di Villamarina (1864); F. D. Guerazzi e le sue opere (1865); Il popolano arrichito (1876); Ricordi personali (1878). 1874-ben jelentek meg válogatott költeményei (Parce sepultis, Le fantasie orientali), s ugyanakkor elbeszéléseinek egy gyűjteménye (Scene e racconti domestichi). Irt egy nagyobb költeményt is La Democrazia címmel és alapító társa volt az Il Diritto hirlapnak.

2. *B., François Joseph*, báró, francia szobrász, szül. Monacóban 1769 márc. 19., megh. 1845 júl. 29. Pajounak volt tanítványa. Művei, melyek erősen klasszicista jellegüek, többnyire az egymásután következő uralkodók számára készültek. Részben történeti szempontból is érdekesek: XIV. Lajos lovasszobra a párisi Place des Victoires-on; az Arc de triomphe du Carrousselen levő bronzquadriga; Enghien herceg márványszobra Versaillesban; IV. Henrik mint gyermek, ezüstszobor a Louvreban; Salmacis nimfa, u. o. stb.

Bosjemanit (ásv.), víztartalmú aluminiummangánszulfát; fehér, zöld, sárga rostok. (Szinonim: apjohnit). Mint kivirágzás Dél-Afrikában a Bosjeman folyó melletti vidéken lelik.

Bosjemans (holl.), l. *Busmánok*.

Bosket (ang.), l. *Bosquet*.

Bošković (ejtsd: boskovics), 1. *Péter*, horvát költő, szül. Raguzában 1705., mint a nagynevű matematikusnak, B. Rogernek testvére, megh. már 1722. ifjuságának virágában. Kéziratban számos költeménye maradt fenn, nyomtatásban csak egyházi énekei jelentek meg Velencében 1723. ily címen: Hvale duhovne iliti popevke itd.

2. *B., Roger József*, horvát matematikus és csillagász, szül. Raguzában 1711 máj. 18., megh. 1787 febr. 12. Fiatalon a jezsuiták rendjébe lépett; 1740. a Collegium Romanum-on a matematika és filozófia tanára lett és 1750—53-ig a pápai államban megmérte a délkör egy fokát. 1760. nagyobb európai útra indult, melyből visszatérte után 1764. Páviában tanárságot vállalt, ettől azonban nemsokára megvált, majd Milanóban tanított, 1773. pedig elment Párisba és itt a tengerészetnél az optika igazgatója címet nyerte. Francia tudósok ellenségeskedései arra birták, hogy Bassanóba menjen, ahol műveinek kiadásáról gondoskodott. Visszavonultan Milanóban töltötte utolsó napjait. A Brera-palotában szobrot állítottak neki. Művei 5 kötetben jelentek meg (Bassano 1785). Egy tanköltemény is írt: De solis ac lunae defectibus (London 1764).

Boskovics *Sztoján*, szerb történész és politikus, szül. 1833 márc. Szvilájnácban, megh. Belgrádban 1895 jan. 7. Bölcsészeti és jogi tanulmányait Belgrádban végezte, azután hosszabb utazásokat tévén, mint hirlapíró működött, mígnem 1869. szerb miniszteri osztálytanácsos és 1873. közoktatásügyi miniszter lett. 1876. beadta lemondását és a belgrádi főiskolán a történelmi tanszéket foglalta el. Mint politikus mindig szabadelvű volt. Munkái: A középkor általános története (szerb nyelven); István Dusan cár története (szerbül) stb.

Boskowitz (csehül *Boskovice*), az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Morvaországban, a Biela partján, vasút mellett, (1900) 5880 lak., barnaszénbányával, gyapju- és pamutszövőkkel, régi városházzal, gót székesegyházzal, Palacky szobrával; a Menssdorff-Pouilly grófok szép, régi, parkkal körülvett kastélyában érdekes törökkori festmények láthatók.

Bošnjaci, adó- és politk. Szerém vm. županjai j.-ban, (1900) 4622 horvát lak. vasúti állomás, posta- és táviróhivatallal.

Bosnyák, nép, l. *Bosznia*.

Bosnyák *Zoltán* (felsőpataki), író, szül. Balatontúron 1861 okt. 10. Középiskoláit Nagykanizsán, a jogot Budapesten végezte, ahol 1883. az államtudományok doktorává avatták. Még ez évben kinevezték a belügyminisztériumhoz, hol a gyámügyi közigazgatási, majd a gyermekvédelmi osztály vezetője, utóbb pedig, mint miniszteri tanácsos, ennek főnöke lett. Midőn 1903. Széll Kálmán az állami gyermekvédelem szervezését bizta rá, megalkotta az elhagyott gyermekek állami védelméről szóló szabályzatot, melynek egész rendszerét a jótékonyság helyett, minden külföldi államot megelőzve, az elhagyott gyermeknek az állam védelméhez való *jogára* alapítja és az államilag kiválasztott családban oldja meg. 1909-ben Párisban, francia nyelven: Le droit de l'enfant abandonné cím alatt megjelent könyvében a gyermekvédelem jogrendszerét szociálfilozófiailag is megalapozta. Szerkesztette s részben írta Le droit de l'enfant abandonné et le système Hongrois de protection de l'enfance c. munkát, melyet a m. kir. belügyminisztérium adott ki. 1910-ben a kopenhágai kongresszuson előadást tartott az elhagyott gyermekek nemzetközi védelméről. Egyéb művei: *A birtokminimum mint agrárreform Magyarországon* (Budapest 1885); *A gyámügyi közigazgatás reformja* (u. o. 1891). Azonkívül a szinműirodalom teren is sikerrel működött. Szindarabjai: *Becsületbiró; Mary; Tisztítótűz; Sursum corda; Mirette*, mind a Nemzeti Szinházban került szinre. — Neje *Sándor* Erzsi (l. o.) operaénekesnő.

Bosnyák ló. Bosznia lótenyésztése nagyobb lendületet azóta mutat, mióta az osztrák-magyar monarchia megszállotta, bár ma sincs több mint egy 200,000 drb. lovánál. Ez állománynak legjelentékenyebb része közönséges parlagi ló, amely kicsiny, 140—150 cm. magas és nagyon formátlan állat, de kitartó, győző és kevés igényü. Újabban javítására magyar arab, telivér és félvér csődöröket használnak.

Bosnyák marha. A Száván túl, Boszniában, Hercegovinában, Dalmáciában, Szlavoniában és Horvátországban is tenyésztik, s nálunk is *riska* név alatt ismerik. Színe sötét-darvas, v. fekete. Magassága 110 cm. Rendkivül igénytelen kicsiny marha, amelynek hizékonysága nem rossz, igázási képessége kielégítő. Tejelőképessége, viszonyitva a test kicsinységéhez, elég jó, amennyiben 1000—1200 l. évi tejhozama van. Horvátországban javítására magyar erdélyi bikákat használnak.

Bosnyáknyúl (állat), a vadon élő tengeri nyúl (*Lepus cuniculus* L.) dunántúli neve.

Bosnyákok, 1. nép, l. *Bosznia.* — 2. *B. (Bosniaken)*, II. Frigyes porosz királynak a XVIII. sz. elején alakított szabad csapata, eredetileg lengyel kopjásokból szervezve, később délszlávokból, főleg B.-ból. 1745-ben huszárok mellé beosztva működtek, a 7 éves háború alatt már önálló ezredként szerepeltek. A bosnyákezred 1800. az ú. n. Towarczys ezreddé alakult át s magva lett a 2. ulánusezrednek.

Bosnyákország, l. *Bosznia.*

Bosnyák pénzek, l. *Délszláv pénzek.*

Boso, Burgundia királya, Irmengardnak, II. Lajos frank császár leányának férje és sógora Kopasz Károlynak, a Ny.-i frank királynak, ki őt 871. Vienne (Provence) grófjává, 876. pedig Itália helytartójává nevezte ki. 880-ban a burgundi nagyok királyukká választották meg s ekként megalapította a ciszjurai Burgundiát, mely a Rhône folyótól K.-re, a Genfi-tó és a Közép-tenger között elterülő tartományokat foglalta magában. Megh. 887 jan. 11. A trónon Lajos fia követte, ki később III. Lajos néven császár is lett. V. ö. *Dümmler*, Gesch. d. ostfränk. Reichs.

Bosoród, kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 1485 oláh lak.; u. p. és u. t. Russ; közelében római építmények nyomai látszanak.

Bosporus, l. *Boszporusz.*

Bos primigenius *Boj.*, priscus Boj. (paleont.), ásatag állatnem, a most élő európai tuloknak (Bos taurus L.) ősalakja; a diluviumnak jellemző emlőse. Maradványa az európai «csontbarlang»-okban (l. o.) fordulnak elő. Magyarországban az igriczi (Bihar vmegyében), Németországban a gailenreuthi csontbarlang a nevezetesebbek (l. *Bovinae).*

Bosquet (franc.; ang. *bosket*, ejtsd: boszké), cserjékből, kevés magas fából v. ilyenek nélkül való kis liget, rendesen tekervényes utakkal s árnyas ülőhelyekkel.

Bosquet, *Pierre François Joseph*, francia marsall, született Mont-de-Marsan-ban (Landes) 1810 nov. 8., megh. Toulouseban 1861 febr. 5. 1834-ben mint hadnagy az algeriai seregbe lépett. 1848-ban dandártábornokká nevezték ki s 1851. a kabilok ellen tünt ki. A krimi háborúban az Alma melletti ütközetben (1854 szept. 25.) ő döntötte el hadosztályával a győzelmet. Része volt az inkjermani győzelemben is (nov. 5.). Szebasztopol előtt 1855 szept. 8. intézett roham alkalmával a jobbszárnyat vezette a Malakov-bástya ellen, de oly súlyos sebet kapott, hogy haza kellett szállítani. III. Napoleon császár kinevezte szenátorrá és marsallá. V. ö. Lettres du maréchal B. à ses amis 1837—60. (Pau 1879, 2 köt.); Lettres du maréchal B. (Paris 1894).

Boss (ang.), a hollandiai «baas» mesterszótól, Észak-Amerikában a pártok fejeinek neve, különösen az önző, kizsákmányolásra alakult szövetkezetek, mint pl. a new-yorki Tammany-Hill vezetőjét hívják így.

Bossage (franc., ejtsd: bosszázs), az épületkövek felületének durva, egyenetlen, nyers megdolgozása. Magyarul *nagyolás*-nak nevezzük, ellentétben a finoman megdolgozott, simított, szemcsézett vagy csiszolt kőfelülettel. L. még *Terméskő*, *Falazat*, *Rusztika.*

Bossányi-*család* (nagybossányi és nagy- és kisugróczi). Régi magyar család, mely a gr. Ujfalussy, b. Majthényi, b. Rudnyánszky, Besznák, Motesiczky, Rudnay, Prileszky, Turcsányi stb. családokkal együtt a Nyitra vmegyében megtelepedett ősi Divék nemzetségből vette eredetét. A család egyik kihalt ága 1694. báróságot, 1775. grófságot nyert. Őse Folkmár ispán a XIII. sz. közepén élt, ki IV. Bélától Bosán földet kapta cserébe bizonyos turóczvmegyei birtokért. Fiai Gyüvéki (Divéki) Baán és Kozma 1275. osztoztak meg nyitra- és trencsénvmegyei ősi birtokaikban, összesen 9 községben. 1277-ben Kún László Dyueki Baán fia Barleus mestert és testvéreit Budmert (1277—98), Jaroszlót (1277—1316), az 1299-iki pozsonyi várnagyot és Gergelyt, valamint nagybátyja, Kozma fiait (Kozma, Leusták, Lukács és Iván) megerősíti Bosán birtokában, 1287. pedig a nyitravmegyei Preznichét adományozza neki. 1294-ben az említett Barleus 12 márka vérdíjt fizet az általa megölt Aladár fia István barsi várjobbágy testvérének, Miklósnak. 1299-ben III. Endre Barleusnak és testvérének Jaroszlónak a hűtlen Divéki István birtokainak harmadrészét adományozza. 1300-ban Barleus és Jaroszló trencséni Csák Máté szolgálatában voltak s mint ilyenek, III. Endrétől a barsvmegyei Vezekényt kapták. Baán négy fia közül Barleus (fiai Miklós és János), Iroszló (fiai Domokos, Péter és Demeter) és Budmer ispán (fia András) terjesztették tovább a családot. Barleus unokái a bossányi B., Bodmér unokái pedig a Tőkés-Ujfalussy-család ősei. A család ősének, Folkmár fia Kozmának leszármazói pedig a kisprónai B.-család ősei voltak. A későbbi ivadékok közül B. János 1618. nyitrai követ, B. Mihály 1635. barsi alispán volt, majd bárói címet nyert, fia B. László jelentékeny szerepet vitt I. Lipót korában. 1622-ben B. Boldizsár a soproni országgyülésen követ volt. B. Gábor 1681, 1715. és 1720. nyitrai követ, előbb Bercsényi Miklós titkára, majd a nagyszombati ker. tábla elnöke. B. Ádám 1681. nyitrai alispán. B. József 1741. nyitrai követ; u. a. volt 1751. B. Imre, majd 1760. alispán, később alországbiró, kir. alhelytartó s 1775. gróf, vele azonban kihalt a grófi ág. A bárói ág utolsó ivadéka B. Miklós 1760. szeptemvir volt. B. Simon a mult század negyvenes éveiben nyitrai alispán, majd pedig az abszolutizmus alatt hontvmegyei főnök. A család egyik ága Bihar vmegyébe szakadt, melyből B. Ferenc, Kazinczy Ferenc anyai nagyatyja, 1764. bihari követ volt. *(Karácsonyi*, M. nemzetségek I. köt.; *Wertner* M., A magy. nemz. I.)

Bosscha, 1. *Johannes*, németalföldi államférfiú és író, szül. 1797. Harderwijkben, megh. Hágában 1874. Tanár volt az amsterdami főiskolán, majd képviselő és kultuszminiszter. Főbb munkái: Neêrlands heldendaden te land. (Leeuwarden, 2. kiad. 1869—75, 3 köt.) és Leven van Willem III. (Amsterdam, 4. kiad. 1873).

2. *B., Johannes*, németalföldi fizikus, szül. Bredában 1831 nov. 18., megh. 1911 ápr. Deventerben és Leidenben természettudományokat tanult, 1856. asszisztens a fizikai kabinetben Leidenben, 1860. tanár a bredai katonai akadémián, 1863. iskolafelügyelő, 1872. tanár a delfti politechnikán s 1878-ban igazgató ugyanezen intézetben. B. fog-

lalkozott a hang terjedési sebességével, a galván polarizációval, a hőegyenértékkel, a galvánáram hőfejlesztésével, az elektrolizis mechanikai elméletével stb. Nagy érdemeket szerzett a telegráfozás terén is.

Bosse (franc., ejtsd: bossz) a. m. bütyök, domború díszítmény. *Ronde B.*, az olyan szobrászati mű, mely szabadon áll, pl. a szobor, tehát ellentéte a sík lapra alkalmazott domború műnek. *Demi B.*, domború mű.

Bosse, 1. *Abraham*, francia rézmetsző, szül. Toursban 1602., megh. 1676 febr. 14. Callot és Claude Mellan hatása alatt készítette híres metszet- és rézkarcsorozatait, melyek igen érdekesen, művészi finomsággal ábrázolják korának mindennapi életét. Különösen kiemelendők a Városi házasság, a Falusi házasság, Az okos és balga szüzek, A négy évszak c. sorozatok, továbbá a IV. László lengyel király és Gonzaga Lujza Mária házasságát ábrázoló szép rézkarc. Tanítással is foglalkozott a párisi művészeti akadémián és elméleti műveket is írt. Különösen fontos a rézmaratásról írt Traité des manières de graver en taille-douce (Paris 1645). V. ö. *Valabrègue*, A. B. (Paris 1892).

2. *B., Robert*, német államférfiú, szül. Quedlinburgban 1832 júl. 12., megh. 1901 júl. 31. Berlinben. Miután Hannoverban mint kormánytanácsos működött, 1876. előadó tanácsosnak hívták meg a kultuszminisztériumba. 1889-ben helyettes államtitkár lett a birodalmi belügyi osztályban s e minőségben főrésze volt a munkások biztosítására vonatkozó törvények kidolgozásában. 1891-ben a birodalmi igazságügyi osztályban államtitkárrá, 1892. pedig (márc. 30.) porosz kultuszminiszterré nevezték ki, mely állásban 1899 szept. 4-ig működött. Munkái: Grundzüge d. konserv. Politik (2. kiad. 1870); Wirtschaftsbuch für deutsche Beamte (1778—79); Eine Dienstreise nach dem Orient (Leipzig 1900). Hagyatékából jelent meg: Aus der Jugendzeit (Leipzig 1904). 1907-ben Schreiberhauban szobrot emelt neki a porosz tanítók egyesülete.

Bossi, 1. *Carlo Aurelio*, báró, olasz lirikus, szül. Torinóban 1758 nov. 15., megh. Párisban 1823 jan. 20. I. Napoleon idejében Szardiniában többféle hivatalt viselt; 1796. Szardiniának szentpétervári követe volt. Művei összegyüjtve 3 köt. jelentek meg (Paris 1799—1801, új kiad. London 1816).

2. *B., Enrico*, olasz zeneköltő és orgonaművész, szül. a Garda-tó melletti Saló-ban 1861 ápr. 25. Bolognában és Milanóban tanult mint kitüntetett növendék; 1890. Comóban orgonás és Nápolyban orgona- és zeneelmélettanár lett, később a velencei Benedetto Marcello-féle konzervatórium, majd a bolognai Liceo musicale igazgatója. Művei: oratóriumok (Canticum canticorum, Az elvesztett paradicsom, ezt Budapesten is előadták), 3 egyfelv. opera, requiem, hangversenydarabok orgonára (egyik zenekarral), kamarazeneművek, zongora-, hegedüdarabok, dalok stb. Kitünő orgonaiskolát írt Tebaldini-val. Ma ő a legjelentékenyebb élő olasz zeneköltő. — Fia, *B. Renzo*, szül. Comóban 1883 ápr. 9., atyja nyomdokain jár; Velencében s Lipcsében tanult 1905-ig. 1906 óta karnagy Lübeckben. Zene- és énekkari műveket, hangversenydarabot hegedüre, dalokat stb. írt.

3. *B., Luigi*, gróf, olasz régiségutdós és történetíró, szül. Milanóban 1758 febr. 28., megh. u. o. 1835 ápr. 10. A nagy forradalom ügyét szolgálta s Bonaparte alatt a francia kormány ügynöke lett Torinóban, majd az olasz királyság levéltárainak prefektusa. Művei közül legjelesebbek: Observations sur le vase que l'on conservait à Gênes sous le nom de Sacro Catino (Torino 1807) és Istoria d'Italia (1816—23, 19 kötet). Számos értekezést és vagy 80 önálló munkát írt összesen. Roscoe művét X. Leó pápáról (12 köt.) átdolgozta olaszul.

Bossu d'Arras, francia troubadour, l. *Adam* (de la Halle).

Bossuet (ejtsd: bosszüé), *Jacques Bénigne*, meauxi püspök, szül. 1627 szept. 21. Dijonban, megh. 1704 ápr. 12. Ünnepelt hitszónok és hittudós, XIV. Lajos korának egyik legérdekesebb alakja. Már korán feltünt ékesszólásával s ennek köszönhette, hogy 1669. Condom püspöke, 1670. a dauphin nevelője, majd ennek bekövetkezett halála után a dauphine főalamizsnása és meauxi püspök lett (1681). XIV. Lajosnak rendíthetetlen híve volt s mint ilyen részt vett az 1682 márc. 19. tartott nemzeti zsinaton, mely a francia gallikán egyház szervezetét állapította meg. A jansenizmusnak azonban mégsem volt híve és a quietizmus ellen Fénelonnal szemben eredményesen harcolt. Hitszónoklatait hithűség, tani tisztaság, mély és mindig eredeti felfogás, egyszerű s mégis elragadó nyelvezet jellemzi. Discours sur l'histoire univ. jusqu'à l'empire de Charlemagne (1681) c. műve az első történölcs. mű s ma is utólérhetetlen mélységű. Szónoklatai és egyéb nagyszámú művei ismételten megjelentek. Az első gyüjteményes kiadást a bencések készítették (1815—19, 46 köt.) s ennek alapján jelent meg a Lachat-féle kiadás (30 köt., Paris 1864, legteljesebb). Kritikai kiadás a Lebarg-féle (Paris 1890—95, 6 köt.). Levelezéséből 1909-től kezdve jelenik meg az akadémia megbizásából új, jav. kiadás; szerk. Ch. Urbain és E. Levesque. Életirói: *Bausset* bíbornok (Paris 1814, 4 köt.), *Floquet*, B., précepteur du Dauphin et évêque de la Cour (u. o. 1864); *Reaume*, Hist. de J. B. B. (u. o. 1869—1870); *Lebarg*, Hist. crit. de la prédicat. de B. (Brügge 1889); *Rebellian*, B. historien du Protestantisme (Paris 1891); *Crouslé*, Fénelon et B. (u. o. 1894—95, 2 köt.); *Borseaud*, Hist. et descr. des manuscr. et des edit. (u. o. 1898, 2. kiad.). Magyar fordításban megjelent: *Döme* K., A kat. hittudom. pörben forgó cikk. előad. (Nagyszombat 1793); *Bogyai* M., A kat. hit tudománya (Vácz 1793); *Acsay* F., B. beszédei I. köt. (Budapest 1895).

Bossut (ejtsd: bosszü), *Charles*, francia matematikus, szül. Tartarasban (Lyon mellett) 1730 aug. 11., megh. Párisban 1814 jan. 14. Eleinte teológiát tanult és *abbé* címet nyert. Más pálya felé irányuló hajlamai Párisba vezették, hol Clairaut és d'Alembert hathatósan támogatták tanulmányaiban. 1752-ben Mezièresben a matematika tanára lett, mely állását azonban a forradalom alatt elvesztette. A császárság idejében műegyetemi tanár lett s az Institut tagja. Legtöbb érdemet a kísérleti hidrodinamika terén szerzett, különösen Recherches sur la construction la plus avantageuse

des digues című művével (Paris 1764). Mint Pascal tisztelője, kiadta annak munkáit (1779, 5 kötet); ezt Discours sur la vie et les oeuvres de Pascal című munkája követte.

Bosszu. Szilaj indulat, mely képzelt v. valódi sérelmeknek megtorlását célozza. Alapjában az embernél is az állati ösztön nyilvánulása, mely ellenségével szemben könyörületet nem ismer. Akin a B. indulata hatalmat vesz, az nem latolgatja a vele történt sérelem nagyságát, hanem ellenfelét megsemmisíteni törekszik. A B. ösztönszerű nyilvánulását legjobban a vadérzésű, műveletlen emberen észlelhetni. De még szörnyűbb a B., ha szolgálatában az ész és a külszines műveltség fegyverei állanak. A renaissance emberei e tekintetben a B.-nak is mesterei voltak. Mai rendezettebb társadalmi viszonyaink között, a külső korrektség máza alatt a B. indulata az egoisztikus ember lelkében mint szivárgó méreg lappang; tartogatja, amíg lehet, s megvárja az alkalmas időt, amikor kitöltheti. Minthogy a B. a megtorlásban mértéket nem ismer, a megtorlás a legtöbb esetben nem lehet a sértett fél dolga, hanem az e célra szolgáló független és elfogulatlan bíróságé.

B. (esst.). Az a vágy, hogy képzelt, vagy való, jól megérdemelt, vagy méltatlanul szenvedett sérelmeinket megtoroljuk, legtermészetesebb érzéseink egyike, bár erkölcsi szempontból kárhoztatást érdemel. A gyülölettől táplálva hatalmas szenvedéllyé nőhet, mikor is kiméletet nem ismerve, vakon tör célja felé s egy egész életnek főcéljává lehet. A B. a költészet minden ágában helyet találhat s gyakran az egész mű vezető eszméjévé izmosodhatik. Nagy szerepet játszik a régi mondai világ alakjai közül pl. Achillesnél, Elektránál, Krimhildánál. Shakespeare-nél Shylock a megrögzött B.-szomj jellemző megtestesülése. A görög mitosz erinnys-ei a B.-állás nemtői, kik kérlelhetetlenül üldözik a bűnöst. V. ö. *Aischylos*, Eumenidák; *Euripides*, Orestes; *Schiller*, Kraniche des Ibykus.

Bosszuság, a lélek ingerlékenysége, mikor véletlen apró bajok, kellemetlen körülmények hatása alól nem tud szabadulni. Dongó méh, rosszul elhelyezett bútor, kellemetlen arc, csekély nesz mind oka lehet a B.-nak. A mindennapi élet apró kellemetlenségei, melyeket máskor észre sem veszünk, ilyenkor megelevenülnek s körülzsibongják az embert. A B.-nak oka lehet idegesség, fáradtság, rossz kedv; néha testi bajoknak is előjele v. következménye. Ha nem csak futó érzés, hanem tartósan befészkeli magát a lélekbe, beteges állapot jele s az egészséges lelki egyensúly hiányát bizonyítja.

Bosta, kisközség Baranya vármegye pécsi járásában, (1910) 305 magyar lakossal; u. p. Garé, u. t. Görcsöny.

Bostock-féle hurut, l. *Szénaláz*. Bostock angol orvos (szül. 1773. Liverpoolban, megh. 1846. Londonban) után van elnevezve.

Boston, 1. város Lincoln angol grófságban, a Witham mindkét partján, 10 km.-nyire a Washba való torkolásától, vasút mellett, (1901) 15,567 lak., gazdasági gépgyárral, vasolvasztókkal, kötél- és vitorlavászongyártással és kisebb hajók építésével; élénk halászattal és kereskedelemmel, amelynek a behozatalban gabona, kender a fő cikkei; a XII. sz.-ból való temploma egyike Anglia legnagyobb ilynemű épületeinek. B. a XIII. sz.-ban Anglia második kikötője volt, de a Witham eliszaposodása háttérbe szorította. Újabban kotrással elérték, hogy 400 tonnás hajók feljöhetnek a városig. — 2. *B.*, Massachusetts amerikai állam székhelye, az Egyesült-Államok egyik legrégibb és legérdekesebb városa a Massachusetts Bay felső részében, a Charles-river és B. Harbour közti félszigeten, három (Beacon, Copp's és Fort) most is elég felismerhető halmon, (1910) 670,585 lak., élénk iparral, különösen bőr-, cipő-, fémárú-, gép-, bútor-, pamut- és ruházati iparral, amelyek évenként több mint 200 millió dollár értékü árút termelnek, végül állami hajógyárral és javítóműhellyel; élénk halászattal és különösen kereskedelemmel. A behozatal főcikkei: gyapju (B. London után a legnagyobb gyapjupiac), kender, cukor, kémiai cikk, hüvelyesek és állati bőrök; kiviteléi: hús és húsneműek, szarvasmarhák, kenyértermékek, pamutárúk és bőriparcikkek. Az összes külkereskedelmi forgalom 6·34% B.-ban bonyolódik le (e tekintetben csak New York múlja fölül 46·61%-kal). 1908-ban külkereskedelmi forgalomban érkezett 2.801,033 és távozott 1.995,196 t., a parti forgalomban pedig érkezett és távozott 10.543,526 t. A bevándorlók száma ugyanabban az évben 22,992 volt. Rendes gőzhajó-összeköttetésben áll Liverpool, Anvers európai és azonkívül számos amerikai kikötővel. 15 vasúti vonal indul ki a városból. B. részei az ó-városon kívül East-B. a Naddle's vagy Maverick Island; South-B., amelyet az óvárostól a kikötő egy ága választ el; Charlestown a Charles-folyó másik partján; azután a külvárosok: Brighton, Roxbury, West Roxbury és Dorchester. A legélénkebb utcák: Washington és Tremont-street. A város közepén van a B. Common 19 ha.-nyi gyönyörü park az 1871—77. Milmore terve szerint felállított harcos emlékkel; közelében a Public Garden 10 ha.-nyi park van Washington lovas szobrával (Balltól), Everett (1794—1865) és Sumner (1814—74) szobraival. Kiválóbb épületek: a Beacondombon a State-House (Bulfinch tervei szerint) korinthusi oszlop-portikusszal és aranyozott hatalmas kupolával, terasszán Webster és Mann szobrával, előtte pedig a Shaw-emlékkel (Shaw a polgárháborúban az első színes ezred ezredese volt); a New County Court House, a B. University főépülete; az Old State House, amelyben az angol őrség és a B.-i lakosok közti összeütközéssel kezdetét vette a «B. Massacre», érdekes történeti emlékek gyüjteményével; a Faneuil Hall, az «amerikai szabadság bölcsője» (Faneuil hugenotta kereskedő 1742. építette és a városnak ajándékozta), amely az amerikai szabadságharcban több jelentékeny esemény színhelye volt; a Government Building, hivataloknak szolgáló hatalmas épület Mullettől; az Old South Meeting House, B. legrégibb temploma; a Public Library közel 1 millió kötet könyvvel; a Museum of Natural History, könyvtárral; a Massachusetts Institute of Technology, Amerikában egyike a legkiválóbb politechnikumoknak; a Trinity Church francia-ro-

mán stílusban 1877. épült; az új Public Library római renaissance-stílusban 1894. készült el; a Museum of Fine Arts értékes szoborrégiség- és képgyűjteménnyel (Palma Vecchio, Tintoretto, Pinturicchio, Watteau, Rubens, Tenier, de különösen az angol és amerikai mesterektől); a New Old South Church 75 m. magas toronnyal; emlékszobrok még a Commonwealth Avenuen Hamilton (Rimmertől), John Glover (Milmoretől), William Lloyd Garrison (Warnertől) és Leif Ericson (Miss Whitneytől), továbbá Samuel Adams, Winthrop kormányzó, Kolumbus és Aristides szobrai. Legszebb parkja a Franklin-park. Tudományos és közművelődési intézetei Amerikában első helyet foglalnak el; ezek közt van Amerika legrégibb iskolája, a Boys english and Latin School 1635-ből; a legkiválóbbak a politechnikuma 241 tanárral, 1476 hallgatóval; a B. college 30 tanárral és 760 tanulóval. Jótékonysági intézetei számosak és gazdagon dotáltak; legkiválóbb a Perkins-féle vakok intézete. — B. neve kezdetben Trimountaire v. Tremont volt. Az első angol, aki itt letelepedett, egy állásától megfosztott pap, Blackstone volt, aki azonban a Salemből jövő gyarmatosoknak, akik 1630. vándoroltak be, a maga jogait 30 sterl. fontért eladta. Az új gyarmatosok néhány vezérük tiszteletére, akik az angol B.-ban születtek, B.-nek keresztelték el. A kis város kereskedelme révén gyorsan kezdett növekedni. A XVIII. sz. közepén már Amerika legfontosabb városa volt a maga 25,000 lakosával. 1770 márc. 5.-én itt ütköztek össze először a B.-i polgárok angol katonákkal (B. Massacre) és 1773 dec. 16. itt dobták az angol teaszállítmányokat a tengerbe (B. Tea-Party). A szabadságharc elején angol katonaság tartotta megszállva a várost, míg végre 1776 márc. 4.-én Washington megszállotta a Dorchester-magaslatokat és kényszerítette márc. 17. az angolokat a város elhagyására. 1872-ben és 1908-ban nagy tűzvész pusztított, a város egy részét elhamvasztotta és óriási kárt okozott. A tengermellék feltöltése által a város területét jelentékenyen megnagyobbították és ez most 9600 ha.-t tesz. 1882-ben nagy nemzetközi iparkiállítás színhelye volt. B.-ban született Franklin Benjámin. V. ö. *Shurtleff*, Description of B. (1875); *Winsor*, Memorial History of B. (1880—82, 4 köt.).

Boston, 1. társas kártyajáték, az amerikai szabadságharc alatt találták fel, most már divatját multa. Négyen játszák whist-kártyával. A felütött kártya jelzi a legjobb színt, pl. ha a carreau dámát ütöttük fel, akkor a legjobb a carreau, másodrendű a coeur, míg a két fekete harmadrangú szín. Az egyes lapok értéke rendes, a négy felső kártyát, mint a whistnél, honneurökként fizetik. Mindenki 13 lapot kap. Az első bemondja, hogy hány ütést, B.-t fog csinálni, legalább ötöt; színt később vall. Az utána következő csak akkor veheti fel a játékot, ha több ütést, vagy ugyanannyi ütést, de magasabb színben mond be. Ha egyedül akar játszani a felvevő, ezt rögtön jeleznie kell, mert különben nincs joga a «whist» szóval társul jelentkezőt visszautasítania. A segítőtársnak, ha 5 ütést, kis B.-t mondtak be 3, ha 6—8 ütést, vagyis nagy B.-t mondott be a felvevő, úgy 4 ütést kell csinálnia. Kilenc ütéstől (Philadelphia) kezdve egyedül játszik a felvevő. A 11 ütés = Souveraine, 12 ütés = Grand Souveraine és a 13 ütés = Concordia).

2. *B.*, amerikai származású keringő-féle tánc, melynek üteme valamivel lassúbb a keringőnél. Újabban Magyarországon is felkapott táncfaj.

Bostonit, telérkőzet, lényegében nátriumföldpátból áll; a nátriumban gazdag erruptiv kőzetek telérkiséretéhez tartozik.

Bostra *(Nova Trajana)*, l. *Boszrá*.

Bostrichus (Állat), l. *Szú*.

Boström, *Christopher Jacob*, svéd bölcsész, szül. Piteában, É.-i Svédországban 1797., megh. 1866. Upsalában tanult, s ott 1827. magántanár lett; 1833. a királyi hercegek nevelője, 1838. rendkívüli, 1843. rendes tanár. 1863-ban nyugalomba vonult. Legkiválóbb gondolkodója a svédeknek, filozófiai iskola megalapítója. Keveset írt, de annál nagyobb hatást tett élő szóval mint tanár és a vele való személyes érintkezés útján. 1859-ben kiadta: A filozófiai államtan alapvonalai c. munkáját. Közreműködésével jelent meg a svéd biogr. lexikonban terjedelmes cikk s külön is Ch. d. B. és filozofiája (1859). Rendszere, melyet maga racionális idealizmusnak nevezett, a svéd egyetemeken még ma is helyet foglal. V. ö. e rendszer vázlatára nézve *Ueberweg*, Grundriss der Geschichte der Phil. című munka 506. lapját; *Mätzner*, Phil. Monatshefte (1869); *Höffding*, Phil. Monatshefte (1879); Zur Erinnerung an Chr. J. B. 1897 (százéves ford. szül. n.).

Bosut. 1. *B. (Boszut)*, folyó Szerém vm.-ben, mely Stitáron felül a Szávából kiszakad s az ottani mocsarakon átkanyarodva, Bosut községnél ismét a Szávába ömlik. Hossza 130 km. Stitárnál már nem közlekedik a Szávával s vizét inkább a Bics folyóból veszi. — 2. *B.*, adók. Szerém vm. mitroviczai j.-ban, (1900) 1098 horvát-szerb lak.; gőzhajóállomás, posta- és telefonhivatal

Bósva *(Bózsva)*, a Bodrogba ömlő Ronyva folyó jobboldali mellékvize, mely az Eperjes-Tokaji trachithegységben Abauj-Torna vmegyében ered, s rövid DK-i folyással a zemplénvmegyei Hosszulázznál a Ronyvába ömlik.

Boswell, 1. *Alexander, sir*, angol költő, *B. James* (l. alább) fia, szül. 1775., megh. 1822 márc. 26. párbajban. Művei: Songs, chiefly in the Scottish dialect (1803); Edinburgh or the ancient royalty (1840); Clan Alpine's Vow (1811). Ifjabb testvére, *James B.* (szül. 1778., megh. 1822.) újból kiadta Malone Shakespeare-jét (1821).

2. *B., James*, angol író, szül. Edinburghban 1740 okt. 29., megh. Londonban 1795 máj. 19. Tanulmányait Edinburghban, Glasgowban, Utrechtben és Londonban végezte. U. i. ismerkedett meg Johnsonnal, akihez belső barátság fűzte. E barátság egész életére döntő befolyásuvá lett. Rousseau ajánlólevelével beutazta Németországot, Svájcot és Olaszországot. Korzikában megismerkedett Paolival és Skóciába hazatérve adta ki Account of Corsica, with Memoirs of General Pasquale di Paoli (Gasgow 1768) c. művét. Dr. Johnsont elkisérte a Hebridákra. Ennek az útnak leírását tartalmazza a Journal of a Tour to the Hebrides with Johnson (London 1786) c. könyve. Johnson halála (1784) után B. azt tekintette élete

főfeladatának, hogy jeles barátja mondásait, nyilatkozatait az utókor számára megörökítse és hogy életrajzát megírja. Ez az életrajz 1791. jelent meg Life of Samuel Johnson címen és B. nevét halhatatlanná tette, mert nemcsak a legbecsesebb forrásmű Johnson életére vonatkozólag, hanem mint mintaszerű életrajz is az angol irodalomban a legelső helyek egyikét foglalja el. Ezért nevezte Macaulay B.-t az életrajzírók nagymesterének. V. ö. *Fitzgerald*, Life of J. B. (London 1891), továbbá *Macaulay* és *Carlyle* tanulmányai B.-ről; *Rogers*, Boswelliana.

Boswellia *Roxb. (tömjénfa,* növ.), a Burseraceae-család génusza, melynek 10 faja részint Afrika ÉK.-i tropikus részében, részint Kelet-Indiában honos. Apró fák. Kérgük papirvékonyságú rétegekben lehántható. Leveleik bőrnemüek, páratlanul szárnyasak. Virágaik meglehetős nagyok s levélhónalji, v. végálló bugákat alkotnak. Több faj fájából nedv szivárog ki, ez megszáradva a tömjén (gummi resina olibanum). Legnevezetesebb e tekintetben a *B. Carteri* Birdw. (mohr meddhu) a Szomáliföldön és Dél-Arábiában. Tömjéne az ú. n. Olibanum, Luban Bedowi v. Luban Sheheri. A szomáliak gyüjtik; évégből febr. végén v. márc. elején megvágják a fát s a következő 2 hónapban a vágást mélyítik. A *B. Frereana* Birdu (segaar), szintén szomáli faj, tömjéne a Luban Meyeti v. Luban Matti. Kelet-Indiában a *B. serrata* Roxb. (salai) gyantája officinális és füstölésre használják, de kereskedésbe nem kerül.

Bosworth, község Leicester angol grófságban, Leicestertől 18 km.-nyire, 840 lak. A tőle 5 km.-nyire fekvő síkon, Bosworthfielden 1485 aug. 22. III. Rikárd király a Richmond grófja (VII. Henrik) ellen vívott csatában életét vesztette.

Bosworth, *Joseph*, angol filológus, szül. 1789. Derbyshireben, megh. 1876 máj. 27. Oxfordban. Teológiát tanult, 1857. az angol-szász nyelvészet tanára lett az oxfordi egyetemen. Nyelvtudományi munkái: Elements of Anglo-Saxon grammar (1823); Compendious grammar of the primitive English (1826); főműve a Dictionary of the Anglo-Saxon language (1838); King Alfred's Anglo-Saxon version of the historian Orosius (1859); The Gospels in Gothic of 360 and in Anglo-Saxon of 995 (Wiclif és Tyndale angol fordításával, 2. kiad. 1873). Nagy angolszász szótárának átdolgozását, melyet 1882. kezdett meg, halála után az oxfordi egyetem megbizásából Toller folytatta. L. Anglia I. kötetét (Halle 1877).

Bosz, az asantiaknál 2000 kaurikagyló; értéke 5 fr.

Boszdzsa Ada, v. *Bozdzsa Ada*, sziget, l. *Tenedosz.*

Boszna *folyó*, a Száva mellékvize. Ilidže mellett, $3^1/_2$ km.-nyire az Igman-hegy lábánál ered; a sziklákból és a kövek alól bugyognak elő a források és vizök egy medencébe gyül, amelyet a B. forrásának tekintenek. Rövid folyás után fölveszi a Zseljeznicát és Miljačkát. Nagyobbára keskeny, erdős keresztvölgyekben folyik. Mellékvizei még jobbról a Krivaja és Dobojnál a Spreča, balról a Dragača, a Lašva és az Usora. Vranduk és Zenica közt sok a sellője. Csak Maglájon alul járhatnak rajta kisebb hajók. 200 km. hosszú folyás után Samácznál torkollik.

Boszna-Bród, l. *Bród.*

Boszna-Szeraj, l. *Sarajevo.*

Bosznay *István*, tájképfestő, szül. Csurgón (Somogy vmegye) 1868. A gimnáziumi tanulmányok végeztével a mintarajziskolában tanult. 1891. rajztanárrá nevezték ki Debreczenbe. 1893. állította ki először *Női arckép* és *Somogyi táj* c. képeit. 1897-ban az *Ősszel*, 1898. az *Erdőben* és 1904. *A radványi pusztán* c. festményeit megvette a kormány a múzeum számára. B. 1910 óta a budapesti képzőművészeti főiskola tanára.

Bosznia *(Bosnyákország;* l. a *mellékelt térképet)* Hercegovinával együtt azelőtt török tartomány volt. Az 1878 júl. 13. berlini egyezség folytán török szuverénitás alatt álló, de az osztrák-magyar monarchia által katonailag megszállott és kormányzott tartomány lett. 1908 okt. 5. Ausztria és Magyarország uralkodója annektálta és azóta az osztrák császár, illetőleg a magyar király szuverénitása alatt álló tartomány Horvátország, Szerbia, Novibazár, Montenegró, az Adriai-tenger és Dalmácia közt. Természetes határai: É.-on a Száva, K.-en a Drina, Ny.-on Kleknél 8 km. hosszuságban az Adriai-tenger és a Dinari-Alpok főgerince. Területe, Hercegovinát is beleszámítva, 51,110 km².

Felülete. B. és Hercegovina, ÉK.-i részében a Száva-menti termékeny síkságot, a Poszavinát leszámítva, hegyekkel takart ország. Az Una és Unac forrásai közt Imoszkiig egy hegytömeg ágazik a Dinari-Alpok főtörzséből és K.-i, azután DK.-i irányt követve átvonul B.-n. Ennek egyes markánsabb részei Ny.-ról K.-re: a Szatorplanina (1873 m.), Krplina-planina (1815 m.), Radusa-pl. (1956 m.), Ljubusa-pl. (1798 m.), Bitovuja-planina (1824 m.), Bjelasnica-pl. (2067 m.), Treszkavica-planina (1877 m.), Lelje-pl. (2034 m.) és Lebrsnik-pl. (1859 m.). Az itt említett részekből álló, hatalmas hegytömeg, terjedelmes, körülbelül 1000 m. magas és néhol 1900 m. magas hegycsúcsok által koszoruzott fensíkjaival vízválasztóul és a Ljubusa-planinától kezdve határul szolgál B. és Hercegovina között. Benne nincs oly folyó, amely a tengerbe torkolló vizet táplálna; mélyedései nagyobbára hosszú, É.-ról D.-re nyuló, 700—900 m. magas, széles és termékeny völgymedencék (Livanszko-polje, Rusko-blato, Glamocsko-polje, Duvno-polje), amelyeknek vizei a föld alá tünnek el. É.-felé, az Unac és Szana forrásaitól, e hegység a Crljevica-planinától kezdve alacsonyodik és a Ny.-ról K.-re vonuló Grmecs-planinával végződik; ennek az Una és Szana felé nyuló ágai alacsony hegyekké sülyednek.

A délibb tömegesebb részeken a fontosabb átjárók a Maklen-nyereg (1123 m.) Prozornál, az Ivan-nyereg (967 m.) Konjicánál és a Cemernonyereg Gačkónál; az ÉNy.-i részekben pedig a természetes utak az Unac-, Szana-völgy, továbbá a Grmecs-planina előtt D.-en elnyuló 600—1000 méter magas horpadás, meg a Bjelajszko-, Medeno-, Bravszko- és Petrovacskopolje. A fő vízválasztótól a Vrbasz és Boszna közt E.-felé hosszú hegylánc (Britovnia, Sztit Vranja,

Vranica, Vucia nevek alatt) nyulik el, amelynek egyes csúcsai D.-en 2000 m. magasságot érnek el: É. felé azonban alacsonyodik s az Üzlomac (942 m.) és a Borja-planinától (1077 m.) kezdve a Száváig dombos vidékké alakul. Benne a legfontosabb horpadások: a Risovac (600 m.), a Komari (914 m.) és a Predivoda-nyereg (1150 m.).

A Boszna és Drina felső folyása közt a fő vízválasztóhoz az 1100 m. magas Zagorje-fensík csatlakozik, amelynek É.-i és ÉK.-i szegélyéről a Boszna mellékvizei, D.-i és DK.-i lejtőiről pedig a Drina mellékfolyói futnak le. Ez a fensík egy másik nem kevéssé jelentékeny 800—1000 m. magas fensíkkal, a Romanja-planinával áll összeköttetésben; a Romanja-planina Sarajevo mellett terül el; rajta egyes hegycsúcsok 1600 m. magasságot is elérnek (a Lupoglavo 1628 m.). A Romanja-planinától É.-ra a Drinacsa- és Krivaja-völgy által elválasztva NyK.-i irányban körülbelül 700 m. magas hegység, a Vrana-planina nyulik el. Ettől a Szprecsa-völgy választ el egy ugyanily irányt követő hegységet, amelynek főága a Majevica (500—700 m.). A Majevica fokozatosan ereszkedik alá a Poszavinára. A Boszna és Drina felső része közt a főbb hágók; a Bogoj-nyereg (1300 m.) a Zseljeznica és Dobrobolszka közt, a Bazanovicii a Zseljeznica és Kolima közt, és a Kladanj melletti (1100 m.). Lényegesen különbözik Hercegovina felülete B.-étól. Míg B. a főfolyója és ezek mellékvizei által szaggatottá válik és benne hegy-völgy váltakozik: Hercegovina, mivel rajta csak a Narenta és ennek négy mellékvize folyik át és ezek is meredek, 1000 m. magas szűk völgyekben törtek utat maguknak, a tömeges hegység képét nyujtja. Kiterjedt fensíkok és hegyüstök jelzik ama különböző lépcsőket, amelyekben hegységei a dalmát határ felé lejtősödnek. A legfontosabb fensíkok és hegyüstök a Narentától É.-ra a Rakitnoi-polje (860 m.), a Posusjei-polje (610 m.), a Bielo-polje (250 m.) és a Mosztarszko-blato (230 m.); a Narentától D.-re és DK.-re a Morinjei fensík (1200 m.), a Gacskopolje (950 m.), a Neveszinszki-polje (850 m.), a Dabarpolje és a Bileki-medence (470 m.).

Geológiai viszonyai igen változatosak és közgazdasági szempontból fontosak. Az *archai* képződményeket gránitok és gránitgneiszek képviselik Bosnyák-Kobas körül. A paleozoosz üledékek közül a *karbonkoru* fillitek, agyagpalák és homokkövek és *permkori* csillámos és meszes agyagpalák, konglomerátumok, sötét mészkövek és dolomitok igen el vannak terjedve. Ezek az alaphegységet formáló képződmények főleg Ny.-i B.-ban alkotnak egy hosszú ÉNy.-DK.-i vonulatot Novi és Fojnica között. Novi, Prijedor, Starimajdan és Sanskimost körül gazdag *vasérctelepek* vannak a karbonrétegsorozatban. Megvannak továbbá e régi lerakodások a szerb határon Srebrenicánál, Sarajevótól DK.-re Focsa körül és egészen DK.-en Novipazár határán Andrijevica körül is. Sok helyen márvány betelepüléseket (Dolnji vakuf), gipszet (Gornji vakuf), fakóércet (Kresevo) és eruptivus kőzeteket, ú. m. kvarcporfirt (Vratnica-planina) és dioritokat is tartalmaznak. Efölött következik a *Triasz*, amely tarkahomokkőből, kagylómészkőből és keuperből áll. Különösen középső és felső tagjai mészkőrétegekből állanak, amelyek repedezettségüknél fogva sok vizet vesznek fel magukba, mi által erős források jönnek létre (Boszna források Sarajevo közelében Ilidzsénél). A triasz képződmények leginkább B. Ny.-i és DK.-i részeit foglalják el, ÉNy.-DK.-i csapású hegységvonulatokat alkotva. Sarajevo környezetét is triasz mészkőhegységek formálják s itt van Han Bulognál B. legnevezetesebb ammonit lelőhelye is, amelynek első leírása *Hauer* Ferenctől, a bécsi cs. k. udvari múzeumok egykori igazgatójától való. A *jura* és *kréta* emeletek főleg nyugat felé a hercegovinai határon lépnek fel, de van Közép-B.-ban is egy karsztszerű mészkőplató, Banjaluka és Travnik közt, amelyet a Vrbasz folyó Jajce és Banjaluka közt egy kb. 70 km.-es hosszú vadregényes szurdokvölgy alakjában áttör. B. K.-i és ÉK.-i része *harmadkori* üledékekből épül fel, amelyek sorozatában tengeri és édesvízi lerakodások váltakoznak egymással. Közép eocén nummulitos és litotamniumos mészkövek nyitják meg alulról a sort főleg az Uszora és az alsó Szprecsa-völgyekben. Nevezetes, hogy e rétegek területén a Majevica-planina hegységben petróleum-, gáz- és sósforrások nyomára akadtak. A dolnja-tuzlai sósforrások annyira gazdagok, hogy a belőlük előállított főtt sóval egész B.-t és Hercegovinát ellátják. Sokkal fontosabbak az erre rátelepedő *édesvízi oligocén* és *miocén* emeletek, amennyiben Zenica és Sarajevo közt kb. 70—80 km.-nyi kiterjedésben jó és egészen 10 m. vastag *barnaszéntelepeket* foglalnak magukban, amelyeket Zenica, Kakanj és Breza községek mellett jól berendezett bányákban fejtenek. Évi termelés 1910. kb. 4,000.000 q. Szintén oligocén korú az uglievi szén ÉK.-i B.-ban, de a fejtési viszonyok itt még csak kezdetlegesek. Az oligocén szenek 4500—6000 kaloriát fejtenek ki. Számot tevők továbbá még a Tuzla körüli gazdag pliocén korú barnaszéntelepek, amelyekről évenként mintegy 3 millió q. termelnek.

Vizei. B. vizei mind a Szávába, Hercegovináéi pedig a Narentába ömlenek. A Ny.-i határ közelében folyik az Unicával bővült Una; ettől K.-re a Szana, azután a Plivával, Janszkával, Ugarral és Vrbanjával bővült Vrbasz, az Ukrina, a Krivajával és Szprecsával bővült Boszna és végül a K.-i határon a Limmel, Pracsával és Drinacsával bővült Drin. Az Adriai-tengerbe torkolló Narenta legnagyobb mellékvizei a Szeretva és a Bregava. Mind e folyóknak felső részükben sebes a folyásuk, torkolatuk közelében azonban tetemesen lassúbb, minek következtében ezen részeikben környékűket gyakran elárasztják és nagy mocsarakat alkotnak. Tutajozható: a Boszna, a Drina Visegrádtól, a Vrbasz Bočactól és a Szana Ključtól kezdve. A Száván és a Narentán Metkovičtól kezdve gőzhajók is járnak. Legnagyobb tó a Pliva tava Jezerónál. Az egyes hegyüstökben a patakok földalatti lefolyása gyakran bedugul, amiért aztán mocsarak alakulnak; ilyenek vannak: az Imoszke-poljén, a Mosztarszko-blatón, a Popovopoljén stb.

Éghajlata nagyobbára a tengerszin fölötti magasságtól függ. A Poszavina és a folyók völgyei enyhe éghajlatuak, míg a hegyeken kemény a tél és hüvös a nyár. A fő vízválasztón a bóra

gyakran veszedelmessé válik utasra és nyájakra egyaránt. Hercegovina alacsony részeiben már a Földközi-tenger mellékének erősebb melege érezhető. Sarajevóban a hőmérséklet végletei — 18·9° és 34·9° C., az évi közép hőmérséklet pedig 9·2° C. Mostarban a végletek: — 7·4° és 41·1° C., a közép hőmérséklet 15·9°. Az esők egész éven át, de főképen tavasszal esnek.

Mezőgazdaság. A földmívelés B.-ban még mindig rendkívül primitiv; ennek oka főképen az ország egykori kormányrendszere és birtokviszonyai. Ezek az okkupáció óta nagyobbára megszüntek; azonban a kmet-rendszer még megmaradt. A kmet-nek vagyis jobbágynak háza, udvara, kertje rendszerint a földesúr birtokán áll és ettől tartandó fenn. A jobbágy termékei bizonyos hányadát a földesúrnak tartozik adni; ez a hányad $^1/_5$ és $^1/_2$ közt váltakozik úgy a különböző vidékek, valamint a különböző termékek szerint, átlag azonban $^1/_3$-ot tesz ki. Ezt a hányadot a török uralom alatt a földbirtokosok gyakran önkényesen fölemelték; az okkupáció óta azonban pontosan meg van állapítva. A kmetek még most is az összes lakosság 33%-át teszik. A kmet-megváltás az okkupáció óta meg van engedve, sőt ő felsége I. Ferenc József 1910 márc. 3. a közös pénzügyminiszterhez intézett kéziratával őt odautasította, hogy a kmet-megváltást állami eszközökkel is segítse elő, 1911 tavaszán pedig a B.-i tartománygyűlés szavazott meg egy törvényjavaslatot a fakultativ kmetmegváltásról, ami azt a biztos reményt kelti föl, hogy a kmet-rendszer B.-ban nemsokára meg fog szünni. B. földje, a magasabb hegyeket kivéve, mindenütt, különösen pedig a folyók völgyében nagyon termékeny. A mezőgazdasági termékek 1910. voltak: búza 800,000 q., rozs 100,000, árpa 750,000, zab 650,000 és kukorica 2.500,000. A tartomány egész területéből 1.030,248 ha. volt szántó, 929,226 ha. legelő, 331.246 ha. rét, 39,413 ha. kert és 5760 ha. szőllő; az erdők 2·5 millió ha.-t takarnak. Egyéb termékei B.-nak: burgonya (körülbelül 1.440,000 q.), gyümölcs (fél millió q.), 1882 óta cukorrépa (mintegy 257,000 q.), dohány (52,000 q.), a B.-ra nézve nagyfontosságú szilva (220,000 q.), szőllő (89,000 q. nyers szőllő és 30,000 hl. bor); azonkívül terem Hercegovina délibb fekvésű völgyeiben mandula, gesztenye és füge is. Az erdők 58%-a lomb- és 42%-a tűlevelű erdő.

Állattenyésztés. Fontos foglalkozási ág az állattenyésztés is. 1895-ben volt a lovak száma 233,322, a szarvasmarháké 1.416,394, a kecskéké 1.447,049, a juhoké 3.230,720 és a sertéseké 662,242, a méhkasoké 150,000. Ujabban a selyemhernyótenyésztést is igyekeznek meghonosítani. A kormány mindent megtesz a mezőgazdaság és állattenyésztés előmozdítására; behozat nemesítés végett tenyészállatokat, fizet mezőgazdasági tanítókat, kölcsönöz mezőgazdasági gépeket és szétoszt vetőmagvakat. B. exportált 1908. szarvasmarhákból 69,213 drbot, lovakból 13,423, juhokból 122,054 és kecskékből 58,039 drbot. Juh- és kecskebőröket nagy mennyiségben exportálnak Angliába és az amerikai Egyesült-Államokba.

Lakossága az okkupáció óta 1910-ig 1.158,164-ről 1.895,673-ra emelkedett. Az utóbbiak közt volt 611,884 (32·28%) mohamedánus, 824,021 (43·47%) gör.-kel., 433,480 (22·87%) róm. kat., 6247 (0·33%) ág. és ref., 8097 (0·43%) gör. kat., 11,850 (0·62%) zsidó és 94 egyéb vallású. Az 1910-iki összeírás szerint a lakosság a 6 kerület közt a következőképen oszlott meg:

A kerület neve	Terület km²-ben	A lakosok száma
Sarajevo (8 járás)	8,411	287,878
Banjaluka (10 járás)	9,044	403,709
Bihač (6 járás)	5,526	228,499
Travnik (9 járás)	10,023	284,419
Tuzla (10 járás)	8,904	425,222
Mostar (Herceg. 11 járás)	9,119	265,946
Összesen	51,027	1.895,673

Esik 1 km²-re 37·1. A legsűrűbb a lakosság, ahol a föld a legtermékenyebb, az északi folyóvölgyekben. Legnépesebb városai: Sarajevo (51,872 lak.), Banjaluka (14,793), Mostar (16,385), Tuzla (11,333) és Bjelina (10,069 lak.). Nyelvükre nézve a lakosok túlnyomó része délszláv és pedig a szerb ághoz tartozó; rajtuk kívül van mintegy 10,000 spanyol zsidó, kevés cigány, cincár és albán, végül az okkupáció óta bevándorolt osztrák, horvát, magyar és sváb. Az 1.400,000 mezőgazdasággal foglalkozó lakos közt van 2·13% földbirtokos, 33·45% szabad paraszt, 49·51% kmet és 3·25% egyéb.

Közlekedés. B. és Hercegovina vasutai: 1. *A banjaluka-doberlini cs. és kir. katonai vasút*, még B. megszállása előtt Törökország által mint államvasút építtetett rendes nyomtávú vágányokkal, megnyílt 1872. Átvonul B. ÉNy.-i részén Doberlintől Banjalukáig 105 km.-re és csatlakozik a Máv. sunja-doberlini vonalával Doberlinben. 2. *B.-hercegovinai Országos Vasutak*. Első vonalai B. és Hercegovina katonai megszállásának ideje alatt, kizárólag a katonai szállítás céljaira épültek a katonai kincstár terhére, mint keskenyvágányú vasút, 0·76 m. nyomtávval és 14.084,602 K költséggel. Bosznabródtól Dobojon és Zepče-n át Zenicáig 190 km. 1879 jún. 8. adattak át a forgalomnak. 1879 nov. 1. adatott át a forgalomnak az időközben szintén kiépült, de a Máv. által üzembe vett Bród-Bosznabród közötti rendes nyomtávú összekötő vonal, melyen keresztül B. csatlakozik a Máv.-tal. A Zenicától Sarajevóig terjedő 79 km. vonal a közös pénzügyi kincstár által 7.662,000 K költséggel már a tartomány terhére építtetett és 1882 okt. 5. nyittatott meg. A Dobojtól Simin-Han-ig terjedő 66·3 km. 0·76 m. nyomtávú keskenyvágányú vonal kiépíttetett a tartományok költségén és 1886 ápr. 29. a forgalomnak átadatott. A Metkovićtól Mostárig terjedő 43 km. hosszú vonal 1885 jún. 14. nyittatott meg. A vonal folytatása Mostártól Ostožacig 66 km., 1888 aug. 22., Kojnicaig 13 km., 1889 nov. 16., Sarajevóig 55 km., 1891 aug. 1. adatott át a forgalomnak. E vonal folytatása a raguzai- és cattarói-tengeröblök felé elágazik Gabellaból és innen Hum-on át Uskopolje, illetőleg Plavska országhatárig, valamint Nagumanac országhatártól az Igalo melletti országhatárig, 1901 jún. 16.

nyittatott meg és ezen vonalak kiegészítő részei a Dalmácia területén Uskopljetól Gružig, Glavskatól Nagumanacig, illetőleg Igalotól Zelenikáig terjedő vonalak, mint a cs. kir. osztrák államvasutak tulajdona tartatnak üzemben. Kiépíttettek még a következő szárnyvonalak: Karanovac-Gračanica 1898 jan. 1.; Lašva-Dolnji Vakuf-Bugojno 1894 okt. 14.; Dolnji-Vakuf Jajce 1895 máj. 1.; Hum-Trebinje 1901 júl. 16. Sarajevótól Megegjen át Uvacig a török határra 138 km. és szárnyvonala Megegjetől Vardisteig a szerb határra 32 km. 1906 júl. 4. Az illető vállalatok számlájára a következő keskenyvágányú magánvasutak építtettek és tartatnak forgalomban: 3. A vogošca-gjebljanovici bányavasút, keskenyvágányú, 24 km., a «Bosznia» bányatársulat tulajdona, megnyílt 1885 jan. 26. 4. A podlugovi-vareši vasút, a vareši vasipar részv. társ. tulajdona, 25 km., keskenyvágányú, korlátolt árúforgalommal, megnyílt 1895 nov. 7. B. és Hercegovina vasutainak összes kiterjedése 940·9 km.-t tesz ki és a cs. és kir. közös pénzügyminisztérium fenhatósága alatt 1910-től kezdve B.-hercegovinai Országos Vasutaknak neveztetnek. A telegráfvonalak hossza 3108 km. A katonai postahivatalok száma 137, a telegráfhivataloké 164.

Ipar és kereskedelem. Az 1907-iki összeírás szerint összesen 46,593 önálló iparos, illetőleg ipartelep volt; ebből 95% házi- vagy kisipar, középipar (3—19 munkással) 4% és gyáripar közel 1%. 1909 júniusban megalakult a bosnyák kereskedelmi és iparkamara 60 taggal, akik közül a fele iparos és a fele kereskedő. Jelentékenyebb bányák és kohók vannak: Varesban (kohó és vasöntő), Zenicában (szénbánya), Sziminhanban (barnaszén és só) és Bakoviában (kénkovand). Ezek termékei voltak 1907.: barnaszén 3.846,000 K, vasérc 583,000 K, nyersvas 3.406,000 K, öntöttvas 4.712,000 K és só 2.456,000 K értékben. A legjelentékenyebb faipari telepek vannak Zavidovičban a Boszna mellett és Drvarnál; Petrovačban van egy celluloid-, Lukovacban egy ammoniakszóda-, Boszna-Brodban egy ásványolaj-, Jajceben egy karbid- és egy nagy elektromos gyár, amelyet a Pliva-vízesések hajtanak. A külkereskedelem 1908. a behozatalban 121.686.385, a kivitelben 108.951,274 koronára rúgott. A behozatal főcikkei: gabona és liszt (25·5 millió K), ruha és fehérnemű (8·8 millió K), vasárúk (8·6 millió K), pamutárúk (7·2 millió K), gyarmatárúk (6·5 millió K); a kivitelben: fa és szén (33·1 millió K), állatok (14·1 millió K), vasárúk (9·5 millió K), zöldség és gyümölcs (9·4 millió K).

Alkotmány és közigazgatás. Az annexió után 1910 febr. 20. hirdették ki az új alkotmányt. Eszerint B. és Hercegovina önkormányzatot kapott, de ez nem változtatta meg azt a viszonyt, melyben a két tartomány Magyarország és Ausztriával állott. B. és Hercegovina mint külön közigazgatási terület a közös minisztérium felelős vezetése és felügyelete alatt áll. A tartomány közigazgatása a tartományi kormányt illeti meg. Ennek vannak alárendelve a kerületek kinevezett főnökei. Az általános polgári jogok ugyanazok, mint Ausztriában. A tartománygyűlés 72 választott és 20 kinevezett tagból áll; ez utóbbiak közül 3—3 a három fő hitfelekezet élén álló méltóságok sorából kerül ki. Az elnökség egy elnök és 2 alelnökből áll, akiket évente a király nevez ki. Az elnökségben a 3 főhitfelekezetnek képviselve kell lennie és az elnökségi állások ismétlődő betöltésénél a 3 hitfelekezet közül váltakozó sorrend fog betartatni. A 72 képviselőt 3 kúriában választják; 18-at a nagybirtokosok és a legtöbb adót fizetők kúriája, 20-at a városi lakosok és 34-et a vidéki községek kúriája. Mind a három kúrián a mandátumok a 3 fő hitfelekezet között a népességi statisztika arányszámai szerint oszlanak meg olyképen, hogy az első kúriában a katolikusoknak 4, a mohamedánoknak 6 és a gör. kel.-nek 8, a második és harmadik kúriában pedig a kat.-oknak 12, a mohamedánoknak 18, a gör. kel.-eknek 23 mandátum jut. A második kúriában fennmaradó egy mandátum az izraelitákat illeti meg. A választójog általános és közvetlen. Az aktiv választójog kellékei a tartományi illetőség, a 24. életév betöltése, az önjoguság és a B.-ban legalább egy évig való tartózkodás. A tartománygyűlés hatásköre a törvényhozás terén kizárólag bosnyák-hercegovinai ügyekre terjed ki. Az 1910-iki költségvetésben a bevételek 74.322,409, a kiadások 74.297,712 K-ra rúgtak; az 1911. évi költségvetésben pedig a bevételek 79.493,675, a kiadások 79.482,429 K-ra vannak előirányozva.

Szellemi műveltség és egyházi ügyek. A bosnyák kormány a népnevelés terén már nagy sikereket ért el, de még mindig sok a kívánni és a javítani való, amennyiben az iskolaköteles ifjuságnak több mint 80%-a nem járt iskolába és 3000 azon községek száma, ahol nincs még iskola. Az állami népiskolákban a tanítás ingyenes. 1909-ben volt 451 népiskola, 9 kereskedelmi, 11 felsőbb leányiskola, 3 gimnázium, 2 reáliskola, 1 középiskola, 1 tanítóképző, 2 papi szeminárinm, egy mohamedán birói iskola és több továbbképző iskola. Az okkupáció óta az egyházi ügyek terén is nagy változás történt. A mohamedánok elvesztették domináló helyzetüket; egyházi birtokaikat, a vakufot, mely évenként mintegy 350,000 K-t jövedelmez, az állam vette kezelésbe; a sarajevói muftit a király a reisz-el-ulema méltóságára nevezte ki, amelyben ez B. és Hercegovinára nézve a sejk-ul-iszlam hatáskörét tölti be. A reisz-el-ulema mellé négy ulema van rendelve, főképen a mohamedán birói jelöltek megvizsgálására. Minden kerületben van egy a kormánytól kinevezett kadi, a sarajevói országos főtörvényszéknél pedig egy mohamedán tanács; ezek ítélkeznek első és másodfokban, mint seriát-bíróságok, a mohamedánok házassági, örökösödési és családjogi pöreiben. A kat.-ok vallási ügyei azelőtt a ferencrendi barátok kezeibe voltak letéve. A bécsi külügyminiszter a róm. kat. egyházi ügy rendezése végett tárgyalásokba bocsátkozott a római szentszékkel; a tárgyalások eredménye az 1881 júliusban kiadott pápai bulla volt, amely szerint B. és Hercegovina külön egyházi tartomány Sarajevóban székelő érsekkel, akinek a banjalukai és mostari püspökök vannak alárendelve; világi papok nevelése céljából ezután Sarajevó-

ban szemináriumot alapítottak. Az érsek és a püspökök a fizetésüket a kormánytól kapják. A gör.-kel. egyházi ügyeket a konstantinápolyi patriarchával kötött egyezség szabályozza; ez egyezség szerint a metropolitákat, püspököket (sarajevói, tuzlai, mostari) ő felsége nevezi ki, de neveiket közli a patriarchával, hogy eleget tehessen a kánoni követelményeknek. A patriarchának évi tiszteletdíját, valamint a püspökök fizetését az állam teljesíti.

Irodalom. Asbóth J., B. és Hercegovina, Budapest 1887; Strausz, Bosnyák nép és föld, u. o. 1881; Asbóth, An Official Tour through B. and Herzegovina, London 1890; Bordeaux, La Bosnie Populaire, Paris 1904; Dirnitz, Die forstlichen Verhältnisse B's u. der Herzegovina, Wien 1905; Evans, Through B. and Herzegovina on fort, London 1876; Baernreither, Bosnische Eindrücke, Wien 1908; Smolle, Die neuen Reichsländer Oesterreich-Ungarns, u. o. 1909; Schafarzik F., Diabáz Dobojról, Budapest Földt. Közlöny 1880; Mojsisovics, Tietze u. Bittner, Grundlinien der Geologie von B. u. Herzegovina, Wien 1886; Katzer Fr., Geol .Führer durch B. u. Herzegovina, Sarajevo 1903.

B. története.

B. őslakói *illirek* voltak, kik közül név szerint az ardiaei és az autariatok törzsét ismerjük. Ezeket Kr.e. 370—60 között a *kelták* (gallok) nagyobbrészt meghódították. Kr. e. 167. a rómaiak előbb a tengerparti dél-illir királyságot hódították meg és csak azután fogtak a delmata (vagy dalmata) törzsek leigázásához. 158 óta szakadatlanul folyt a küzdelem, míg végre Caius Cosconius a delmatákat 78. véglegesen leigázta. B. Hercegovinával együtt *Illyricum* néven római tartománnyá lett. A dalmát törzsek ugyan több alkalommal igyekeztek (Bato és Pines vezérlete alatt) az igát lerázni, de a légiók mindannyiszor leverték őket. Kr. e. 9 óta Illyricum teljesen pacifikált provincia volt. Midőn a rómaiak birodalmuk határait a Szávától a Dunáig kezdték kiterjeszteni, az Illyricum elnevezés mellőztével B.-Hercegovina kisebb részét Pannoniához, nagyobb részét Dalmáciához csatolták. A római műveltség intenziv hatásáról számos sírfelirat, épületrom és műkincs tanuskodik. Bizonyos, hogy a kereszténység első fellépte is római időbe esik.

A *népvándorlás* viharaiban az ország először a *keleti gótok* (Nagy Teodorik) uralma alá került, kik árianus hitük dacára a katolikusokat nem üldözték; sőt azok (530—532) két zsinatot tarthattak, melyeknek irataiból azt látjuk, hogy B.-ban akkor 4 püspökség állott fenn. 535-ben kezdődött a Justinianus és a gótok között dúló háború, melynek folyamán B. is sokat szenvedett. E harcok idejébe esik a *déli szlávok (horvát-szerb törzsek)* fellépése, ill. betörése (548—553), kiknek nyomában 598 óta a sokkalta szilajabb *avarok* jártak. Ezek B.-t úgyszólván sivataggá változtatták. 600—650 között pedig a szlávok véglegesen elárasztották B.-t és Hercegovinát és e két országnak a török hódításig (1463) urai is maradtak.

A VII. századtól Kulin bánig (1180).

E homályos korban B. előbb Horvátországhoz tartozott, 931-ben pedig *Ceslav*, a hatalmas szerb fejedelem, B.-t országához csatolta. Miután 960. egy magyar kalandozó csapattal vivott harcban elesett, birodalma felbomlott és a függetlenné lett B.-t nyolc évig belföldi bánok kormányozták. 968-ban *Krescimir horvát király* a B.-i bánt legyőzte, B.-t pedig Horvátországhoz csatolta. 1019-ben Vazul konstantinápolyi császár lett B. ura, de halála után az ország ismét saját bánoknak hódolt, mignem Bodin (Zeta) diokleai király István knéz-t állította B. élére.

Ez időben vette kezdetét a *magyar fenhatóság kora*. B. ugyanis, csak úgy mint Horvátország, részint a bizánci császárok, részint a velencei köztársaság aspirációja miatt, részint pedig trónvillongások következtében, a magyar korona védelme alá került. Horvátországot már Szt. László szállotta meg; Dalmáciát Kálmán király csatolta Magyarországhoz, unokaöccse pedig, *II. (Vak) Béla* B.-ra terjesztő ki fenhatóságát (1135), és ő nevezte magát (1138 v. 1139) először «Ráma» királyának. (Rámának hívták eredetileg B.-nak a Narenta és Ráma völgy mentén elterülő vidékét, a régi diplomatika azonban Rámát rendesen egész B.-val azonosította.) II. Béla másodszülött fia, László, a «B. hercege» nevét viselte. De azért B.-t bánok kormányozták ezentúl is. Midőn II. Géza idejében a bizánci udvar a Balkán félsziget fenhatóságát illetőleg hazánkkal hatalmi versenyre kelt: e bánok egyike, *Borics bán* (1154—63), Mánuel császár beavatkozásával szemben II. Géza magyar királyt hívta segélyül, kinek hadával egyesülve, Branicsevó görög várat kezdé ostromolni. Borics ekkor II. Gézától Rámát, továbbá a sói és ozorai területet kapta.

1163 körül egész B. Dalmáciával és a Szerémséggel III. István öccsére, Béla hercegre (Alexios) szállott, aki mint Mánuel kegyence Konstantinápolyban élt és kinek Mánuel megengedte, hogy mint Ráma királya pénzt veressen; Mánuel halála után (1180) azonban B. *Kulin bán* alatt újra nagyobb szabadságra tett szert, s a B. és hazánk között fennállott viszony rosszabbra fordult.

Kulin bántól (1180) I. Tvrtkó István királyig (1353).

A XII. sz. vége felé oly királyaink következtek, kik a pápák sürgetésére üldözni kezdték az eretnek bogomilokat (l. o.) v. patarénusokat, mely százados vallási viszálynak csak a mohamedánizmus győzelme vetett véget. Midőn III. Béla királyunk B.-t a bogomilok sikeres megtérítése végett a spalatói érsekségnek akarta alája vetni: *Kulin bán* (1180—1204), Nemanja István szerb zsupán rokona, maga is áttért a bogomil hitre és vele tartott 10,000 bosnyák. Ez áttérés alkalmat adott Béla királynak, hogy a hűtlen «Fiduciarius regni Hungariae», Kulin ellen hadra készüljön; Béla korai halála után pedig fia, *Imre* király tervezett III. Ince pápa támogatásával keresztes hadjáratot a délszáv eretnekek ellen. A pápa dorgáló levele és a magyar király készületei annyira megrémítették Kulin bánt, hogy visszatért a kat. hitre. Kulin bán további kormányát az egykoruak igen áldásosnak mondják; ő volt az első, ki B. t szervezte, ki a külföldről iparosokat behívott és bányákat nyitott; oly virágzóvá tette B.-t, hogy ezt a pápai követ 1203. királyságnak nevezte. Megh. 1204 körül.

Utóda *II. István bán* alatt a patarénus vallás III. Honorius pápa átkai ellenére egyre terjedt. A

BOSZNIA és HERCEGOVI

DALMÁCIA, MONTENEGRO.

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

patarénusok Kulin bánnak a kat. valláshoz és a magyarokhoz szító utódát elűzték és a patarénus *Ninoszláv Mátét* ültették a báni székbe, ki B.-t 1232—50-ig kormányozta. Ezt a megalázást II. Endre nem tűrhette. IX. Gergely pápával egyetértve, fiára, Kálmán horvát-dalmát hercegre és B.-i bánra bízta az eretnekek megbüntetését. Közelgésének hírére Ninoszláv sietve a kat. egyház kebelébe tért vissza (1233) és a maga részére nyerte meg Praenestei Jakab pápai legátust is. A pápa igen megörült e fordulatnak és most maga kérte Kálmán herceget, adná meg Ninoszlávnak azt a jogot, hogy elődei példájára híveinek zsupánságokat és fálvakat osztogathasson. E kedvezmények dacára Ninoszláv, mihelyest a magyar beavatkozás veszélye elmult, megint patarénussá lett, mely hírre a bosszus pápa s Endre király Kálmán herceg vezérlete mellett újra keresztes hadjáratot indítottak ellene (1234). Kálmán teljes diadalt aratott és ez alkalommal (1237) B.-n és Hercegovinán kívül még Hum-országban is körülhordta győztes fegyvereit, tűzzel-vassal pusztítván az eretnekeket és új püspökségek alapításával biztosítván a kat. hit jövőjét. Alighogy azonban kitette lábát (1239), a függetlenségre törekvő, nemzeti bogomil bosnyákok a pacifikálás művét romba döntötték. A B.-i báni széket pedig, Raguza védenceként, megint *Ninoszláv* foglalta el (1240). A magyar király bosszujától most nem kellett tartania, mert éppen ekkor sodorták a tatárok hazánkat véginségbe. A hűtlen Ninoszláv bán élt ez alkalommal és Magyarország pusztulását a maga részére igyekezett kiaknázni; a Bélához hű Trau város ellenfelével, a hűtlen Spalatóval kötött frigyet. IV. Béla csak 1244. ért arra, hogy fenhatóságát itt fegyverrel helyreállítsa. Kevéssel utóbb (1250) Ninoszláv elhalt. Utána a *magyar bánok kora* köszöntött be; *IV. Béla magyar király* ugyanis *B.-át 1254. fenhatósága alá helyezte és két külön bánságra osztotta*. A tulajdonképi B. élére belföldi bánokat állított, de az ozorai és sói bánságot magyar főurakra bízta. Azonfelül B. birtokának biztosítása céljából még a *macsói bánságot* alapította, mely a szerbek és bolgárok ellen védőbástyául szolgált. Ezt a bánságot vejére, Rasztiszláv (l. o.) bánra bízta, kinek halála után a macsói, ozorai és sói bánságból alkotott hercegséget (1254) Rasztiszláv özvegyére, Ágnesre és fiaira hagyta. 1271-ben Ágnes fia, Béla örökölte ezt a B.-macsói hercegséget. 1272—79-ig megint magyar bánok kormányozták B.-t. 1272-ben Roland nádor, továbbá István és Henrik nevű bánok említtetnek. *IV. Kún László* Macsó és B. kormányát 1279. *Ugrin* szörényi bánra bízta. 1280-ban *Erzsébet* anyakirálynő lett a kettős hercegség kormányzója. 1282-ben László saját sógorát, *Dragutin István* volt szerb királyt nevezte ki Macsó-B. hercegének, ki azt 1314-ig kormányozta. Az akkori bánok közül idősb *Kotromanics István* (l. o.), a hasonnevű híres család alapítója nevezendő, mely család B.-nak másfél századon át bánokat és királyokat adott. Kotromanics már 1272 óta kormányozta Felső-B.-t a magyar király fenhatósága alatt; később Erzsébet anyakirálynőnek volt közvetetlenül alávetve és Dragutin István leányát, Erzsébet hercegnőt vette nőül. De 1290 után, midőn hazánk IV. László megöletése folytán elkeseredett pártküzdelmeknek lett szinhelye, Kotromanics Istvánnak veszedelmes versenytársa támadt *Subics Pál* brebiri gróf és horvát bánban, ki testvéreivel együtt a saját hatalmuk emelése végett az Anjou trónkereső, Károly Róberthez szitott, aki Pált 1298 körül Horvát-Dalmátország bánjának és B. urának tette meg. Vele szemben Kotromanics hatalma tehetetlennek bizonyult. Egy másik oligarcha, Hrvója (a későbbi hirneves herceg nagyapja) is kitünt e belmozgalmakban, ki Károlytól a B.-i Dolnikrajit kapta (1299).

Subics Pál báni hatalmát még életében, 1302. fiára, *Brebiri Subics Mladenra* hagyta, ki azután 1322-ig kormányozta B.-t és a horvátok és egész B. bánjának címével élt. De mivel 1314 óta mind világosabbá lett, hogy Mladen függetlenségre törekszik, Károly Róbert szükségesnek találta bebizonyítani, hogy sujtani is tudja egykori támaszát. Ez okból még 1314. nevezte ki ifj. *Kotromanics Istvánt* elhalt atyjának örökébe, 1322. pedig személyesen vezetett hadat Mladen ellen, kit Kotromanics és Babonics Iván szlavóniai bán segélyével legyőzött és Knin várában elfogott (1322). A dölyfös kényúr egy magyar várban fogolyként végezte életét. B. országa élére pedig Károly Róbert az ifjú *Kotromanics Istvánt* állította (1322—1353), ki patarénus hite dacára hűséggel viselkedett magyar főura iránt. Károly visszatérése után Horvátország forrongani kezdett és a Brebiriek, Nelipicsek és oligarcha társaik újból fegyvert fogtak. 1323-ban Babonics Iván, a hűtlenség miatt letett horvát bán is csatlakozott az elégületlenekhez, kiket a velencei köztársaság is támogatott, mely régóta leste a pillanatot, hogy a dalmát-horvát tengerpartot elhalászhassa a magyar koronától. Rövid idő alatt egész Dalmácia — Spalato kivételével — Velence fenhatósága alá került. És ugyanekkor Szerbia hatalma is erősbödött, úgy hogy az Anjouk hatalmát a Balkánon komoly válság fenyegette. Az összetűzés küszöbén Kotromanics István bán ragaszkodása zálogául nőül kérte Károly Róbert rokonát, a lengyel Erzsébetet (1323). Hatalma e házasság révén annyira növekedett, hogy 1324. fegyveres kézzel a horvát-dalmát ügyekbe avatkozhatott, mely alkalommal azonban Nelipics knézzel szemben kudarcot vallott. Ennek hírére Károly Róbert Mikics szlavóniai bán vezérlete alatt segélyhadat küldött B.-ba, ki 1326. Kotromanics bánnal egyesülvén, Záráig nyomult, a horvát lázadók várait elfoglalta és Biháca várába magyar őrséget rakott. Kotromanics és társainak e diadalai folytán a tengermellék is (Raguzától kezdve csaknem Spalatóig) a bosnyák bánsághoz csatoltatott. 1340-ben pedig Kotromanics végleg szakított a patarénus vallással.

Károly Róbert utóda, *Nagy Lajos*, Kotromanicsban hasonlóan hű alattvalóra talált. 1345-ben Lajos a bán társaságában a horvát főurakat megadásra kényszerité és a dalmát városok hódolatát fogadta. De alig hogy Lajos

hazafelé indult, Velence Zára megfenyítéséhez fogott, melynek segélykiáltására Lajos Kotromanics Istvánt és a szlavóniai bánt indította útnak. István bán meg is jelent Zára falai előtt, de az 1346 júl. 1-i ütközet az ostromló velenceiek előnyére dőlt el. Ezen idő óta István bán folyton közvetíteni igyekezett a király és a signoria között, mely a béke fejében a királynak 10,000 aranyat ajánlott, a bánnak pedig 20,000-et. Kotromanics ezt az ajándékot elfogadta (ami akkor általános szokás volt és még nem igazolja az ellene emelt megvesztegetés vádját). Ő délkelet felől újabb (a szerb Dusán) beavatkozás közeledését látta és valószinüleg ezért sürgette a béke megkötését. 1348 aug. 8. csakugyan nyolc évre fegyverszünetet hozott létre Magyarország és Velence között. A bán e politikájához megadja a kulcsot, hogy a bogomilok a félelmetes Dusán István szerb cárban, Bolgárország, Makedónia, Albánia meghódítójában pártfogót találtak, ki azonfelül Hum-országot és az ottani tengerparti várak lerombolását követelte Kotromanicstól és Velence segélyére számíthatott. Mihelyt István bán Dusán hadi készületeiről értesült, 1349 őszén támadását megelőzte. 80,000 főnyi haddal Szerbiába tört és Travunje fejedelemséget elfoglalta, de ott azután válságos helyzetbe került, amennyiben Lajos király, a Nápoly elleni hadjárat készületeivel lévén elfoglalva, kénytelen volt magára hagyni bánját. Midőn azután Lajos király 1350. hadaival útban volt Nápoly felé, Dusán B.-ba tört, hol a bogomilok támogatásával Bobovác várát ostrom alá vette. De 1351. megint kiszorult B.-ból és elvégre Hum-országra emelt igényeiről is lemondani volt kénytelen. E siker első sorban Kotromanics bán érdemének mondható, kinek egyetlen leányát, a magyar udvarban nevelkedő, ragyogó szépségü Erzsébetet Nagy Lajos király 1353.. nőül vette. Néhány hónappal később, szept. 28. az agg bán meghalt, miután több mint 30 éven át hűn és bölcsen kormányozta volt B.-t.

I. Tvrtkó István királytól (1353) B. bukásáig (1463).

I. Tvrtkó István, B. első királya 1353—91. Kotromanics István flutódok nélkül halt el, Nagy Lajos tehát a bánságot István unokaöccsére, Tvrtkó Istvánra ruházta. Mind István, mind öccse Vuk még igen fiatalok voltak, amiért eleintén anyjuk, Subić Ilona, kormányzott helyettük. Csakhogy e gyönge nő nem volt képes B.-t a Nagy Lajos, Velence és Dusán között készülő háború viharaiban megoltalmazni. *Lajos* király Dusán cár hirtelen halála után (1355) B.-t jobban szerette volna függővé tenni, amiért Tvrtkót 1356. oly *szerződés* kötésére kényszerítette, mely szerint Tvrtkó és öccse megmaradnak ugyan B. és Ozora birtokában, de a tengerparti Hum-ról lemondanak. Tvrtkónak meg kellett továbbá esküdnie, hogy a patarénusokat országából kiűzi, Lajoshoz föltétlenül hű marad és minden hadjáratában támogatja; végre, hogy egyikök állandóan a kir. udvarban fog tartózkodni. *B. e szerződés értelmében tényleg Magyarország tartománya lett.* Csakhogy a B.-i főurak nem szándékoztak a gyönge báni hatalmat a magyar király hatalmával felcserélni és a szerződés hírét vévén, azonnal pártot ütöttek a tehetetlen Tvrtkó ellen, ki viszont Lajostól remélt és kapott is segélyt.

1363-ban Lajos király két hadsereget küldött le B.-ba, melyek azonban Kont Miklós és Miklós esztergomi érsek vezérlete mellett Szrebrenik táján vereséget szenvedtek, és így Lajosnak magának kellett a csorbát kiköszörülnie. Ez sikerült is: az ellenzéki főurak és patarénusok ismételt legyözése után Tvrtkó «egész B. bánjának» címezi magát, Velence pedig díszpolgárai sorába választja. Csakhogy a főurak Tvrtkót 1365. B.-ból kiűzték. Tvrtkó erre Lajos udvarába futott, ki segélyhadat bocsátott rendelkezésére, mellyel 1366 elején bánságának egy részét visszaszerezte. Tvrtkó hatalma mindamellett most is ingatag alapon nyugodott, amennyiben öccse, *Vuk István* is a felkelőkhöz szegődött. Vuknak ugyan Raguzába kellett menekülnie, de V. Orbán pápában pártfogóra talált, ki őt Lajos király kegyelmébe ajánlotta. Csakhogy Lajos nem hajolt a pápa kérelmére és továbbra is Tvrtkó kezében hagyta meg a hatalmat, ki 1370 óta tekintélye és a rend helyreállítása körül fáradozott. Alig hogy ez némileg sikerült, Szerbia ügyeibe kezdett avatkozni, mely ország IV. Uros cár halála óta (1367) egyes hatalmas knézek versengésének esett áldozatul. Tvrtkó e zavargásokat arra használta fel, hogy mint a Nemanják örököse, 1375—76. Szerbia nagyobb részét hatalmába kerítse, úgy hogy uralma Hum-ország tengermellékétől Szerbia szivéig terjedt. Elbizakodásában pedig 1376., Lajos király tudta nélkül, Mileszovóban Szent Szabbas sírjánál *szerb és B.-i királynak koronáztatta magát.* Velence s Raguza elismerték ugyan ujdonsült királyi hatalmát, nem úgy Lajos, ki nem azért gyöngítette volt a szerb császárságot, hogy Tvrtkó azt romjaiból felépítse. Egyelőre azonban annyira el volt foglalva a lengyel és litván ügyekkel, hogy nem ért rá Tvrtkóval leszámolni.

Tvrtkó, vagy mint magát mostan nevezte: *István király* tehát zavartalanul tervezgethette a nagy délszláv birodalom alapítását. Nőül vette az utolsó bolgár cárnak nővérét s előbb Cattaróra, majd Raguzára vetette szemeit, sőt Lajos halála után Raguza anyagi kárára a Bocche di Cattaro bejáratával szemben a fontos Novi-t alapította. Midőn pedig Mária királynő Raguzának védelmére kelt, Tvrtkó a velenceiekkel kötött frigyet, kik hajókat és tengerészeti tiszteket bocsátottak rendelkezésére. A magyar királynők ekkor (1385) Gara Miklóst küldték Tvrtkó udvarába, kinek Gara Cattarót igérte oda, mely fontos tengerparti pont elnyerése fejében Tvrtkó Raguzára emelt igényeiről lemondott és igéretet tett, hogy ezentúl a királynők hű szövetségese lesz. A pártos horvát felkelőkkel azonban az adott szó ellenére is összejátszott. Tette pedig ezt abban a reményben, hogy a zavarok felhasználása mellett Horvát- és Dalmátországot B.-val egyesítheti. És az események fejlődése tényleg kedvezett terveinek. A horvát összeesküvők a királynőket 1387 júl. elfogták és Novigrádba zárták, Erzsébet királynőt lefejeztették, egyúttal pedig Nápolyi Lászlóhoz meg Tvrtkóhoz segélyért folyamodtak. Tvrtkó

kéz alatt ugyan most is szította a tüzet és ámbár óvatosságból egyelőre László zászlajához csatlakozott, tkp. maga készült Dalmácia megszerzésére. Csakhamar le is vetette álarcát: bevonult Klissza várába és Spalatót kezdte háborgatni, mely annak dacára is ragaszkodott a magyar koronához, hogy az új magyar király, Zsigmond, a hű város veszedelmével jó ideig nem törődött. Növelte e válságos viszonyokat *a törökök* félelmetes előnyomulása, kik 1389. Lázár szerb fejedelmet, a Tvrtkótól kapott segély dacára, a Rigómezőn megverték. Tvrtkó mindamellett tovább szőhette fondorlatait. Visszavette Vránát és Kliszszát; 1390 nyarán pedig megadásra kényszerítette Spalatót, Traut, Sebenicót meg a szigeteket. (Csupán Zára dacolt még hatalmával.) *Tvrtkó tehát 1390. B., Rascia, Horvát- és Dalmátország királyának tekintette magát.* Szerencséjétől elkapatva azonban ennyi sikerrel sem érte be és Habsburg III. Albert osztrák herceg leányát szemelte ki második nejéül; de még mielőtt e terv testet öltött, 38 évi uralkodás után, 1391 márc. 23. elhunyt.

Tvrtkó utóda, *Dabisza István* (Tvrtkó öccse vagy unokaöccse) alatt (1391—95) B. lesiklott hatalmának polcáról. Az új fejedelem, aki nem dicsekedett sem elődének tehetségeivel, sem álnokságával, belátta, hogy az országokat saját erejéből nem védheti meg, s az 1393. év közepe táján Zsigmondnak engedte át Horvátországot és Dalmáciát és elismerte Zsigmond fenhatóságát, ki viszont őt ismerte el B. királyának.

Dabisza halála után (1395) a koronának Zsigmondra kellett volna szállania, de a bosnyák nagyok inkább Dabisza özvegyét, *Gruba Ilonát* emelték a fejedelmi székbe, ki kiskorú fia nevében kormányzott 1398 elejéig, amidőn Bajazid szultán hadai az országba törtek és azt elpusztították. A nagyok ekkor Ilona helyébe a bogomil *Osztoja Istvánt* (Tvrtkónak természetes fiát) kiáltották ki fejedelemnek, de az ő uralkodását (1398—1404) is elkeserítette a megizmosodott oligarchia. A kormány gyeplőit ugyanis *Vukics Hrvója* ragadta meg. Zsigmond megsokalta a dolgot és 1398. hadat menesztett B.-ba, mely Verbász váráig nyomult; itt azonban Hrvója feltartóztatta és az országból kiűzte. Hrvója látszólag Nápolyi László érdekeit szolgálta, tényleg azonban maga pályázott a bosnyák fejedelmi méltóság elnyerésére és Horvát-Dalmáciának B.-val való egyesítését tervezte. A tengerparti városok az egy Raguza kivételével, mely tüntetőleg Magyarországhoz ragaszkodott, nem mertek vagy nem is akartak Hrvójának ellenszegülni, kinek merészröptű terveit azonban megzavarta (1403) Nápolyi László Zárában való megjelenése és megkoronáztatása. Osztoja király értesülvén Zsigmond seregének közeledéséről és különben is gyanakvó szemmel tekintvén Hrvója növekvő hatalmát, célszerűnek találta 1403. Zsigmond fenhatóságát újból elismerni. De a bosnyák főurak Osztoja ellen összeesküdtek és trónjától megfosztották (1404 jún.), mire Osztoja Bolovácba, a magyar parancsnok oltalmába menekült.

Helyébe a pártütő nagyok a gyönge *II. Tvrtkót* ültették, Tvrtkó István fiát (1404—8), aki mindvégig báb maradt a kevély «spalatói herceg», Hrvója kezében. Nápolyi László meg Velence versengő hizelgése tanuskodik arról, hogy mily tekintéllyel rendelkezett ez az oligarcha, kit Zsigmond is oly félelmetes ellenfélnek tartott, hogy 1405. három hadsereget küldött ellene. Ezek azonban keveset végeztek. 1408-ban tehát maga Zsigmond indult 60,000 emberrel a hűtlen B.-ba és a főlkelők seregét Dobor vár tövében nemcsak hogy tönkre verte, hanem II. Tvrtkó királyt számos főúrral el is fogta. A bosszus győző ekkor rettentő ítéletet tartott. 126 horvát-B.-i oligarchát lenyakaztatott, hulláikat a dobori szikláról a Boszna vizébe dobatta, a fogoly királyt pedig magával vitte Budára. Oly nagy volt e győzelem hatása, hogy újra a földönfutó Osztoja István foglalhatta el a trónt (1408—18). Osztoja azonban kezdé magát B. független urának tekinteni, miért Zsigmond megint B.-ban termett, Osztoja és gyér hiveinek ellenállását könnyű szerrel megtörte és Osztoját megszalasztotta. Erre Alsó-B.-t hiveinek ajándékozta, Felső-B.-t pedig feldarabolta. (Felső-B. egy zugában, ahová Zsigmond nem férhetett, Osztoja István uralkodott.) Hrvója most egyenesen *I. Mohamed* szultánhoz fordult segélyért, ki kérelmét örömest meghallgatta. 1415 aug. a török hadak betörtek B.-ba, melynek urai, csellel élve, a magyar hadat kiűzték, Maróthy Jánost pedig foglyul ejtették. B.-nak azonban ez a diadal nem vált hasznára. A törökök ugyanis B.-t többé el sem hagyták és hol itt, hol ott zsákmányolták. Mohamed szultán az ország egyes részeit vezéreinek adományozta, és Szandalj vajda is csak Mohamed kegyelméből tarthatta meg birtokrészét. A szolgaság küszöbén halt meg maga Hrvója is (1416), az első bogomil, kit bűnös nagyravágyása a törökkel való szövetkezésre csábított. Özvegye a földönfutó Osztojához ment nőül.

A trónon Osztoja fia követte: *Osztojics Pál* (1418—21), kit a nagyok csak azért szemeltek ki királynak, mert a trónt egymástól irigyelték.

1421—43-ig újra II. *Tvrtkó István* uralkodott, ki csak hosszú bolyongás után szerezte meg másodízben a koronát. Az oszmán veszedelemmel szemben Tvrtkó 1425-ben Zsigmond királlyal szövetségre lépett, kinek megigérte, hogy kat. hitre tér. A baseli zsinat éppen a bosnyák király és népének megtérítéséről gondoskodott, midőn ennek hirére Osztoja fiai *II. Murádot* hivták az országba (1424). A megrémült Tvrtkó ekkor *Cillei* Ulrik szlavóniai bántól (unokaöccsétől) kért segélyt, kit utódává is fogadott, de Murád a B.-i városokat sorra megvette, megsarcolta és csak súlyos feltételek alapján hagyta meg Tvrtkót a trón birtokában. 1443-ban *Szandálj vajda* pénzen vette meg a szultántól a B.-i koronát. Szandálj halála után (1435) egyelőre unokaöccsére, *Vukcsics István*-ra szállt a hatalom, de időközben a földönfutó Tvrtkó alkura lépett Murád szultánnal: 25,000 arany évi adót igért a padisá-nak és elismerte fenhatóságát s e föltételek alapján visszanyerte trónját, míg Vukcsics István vajdának Hunországrésszel kellett beérnie, melyet 1448. a magyar «herceg» szóval élve, hercegség rangjára emelt, mely magyar terminus

mai napig él a Hercegovina nevében. *B. pedig 1437. török fenhatóság alá került.* De midőn a szultán béke idején Zvornik várát elragadta, II. Tvrtkó *Hunyadi Jánosba* vetette reményeit (ki Szibinján Jankó néven még ma is él a délszlávok költészetében) és ekkor már több roppant csapást mért volt a félholdra.

Osztojics István Tamás, 1443—61. A szerencsétlen II. Tvrtkóban kihalt a Kotromanics-család; csupán Osztoja István két törvénytelen s bogomil gyermeke élt még, úgymint Radivoj és *István Tamás*. Amaz a törökhöz szított, amiért a nagyok inkább szerény, patarénus hitü öccsét választották B. királyává (1444), aki 300 arany évi díjt igérvén, nyomban Hunyadi János oltalmába helyezte magát.

Tamás király ismételten hűséget és mindenkori segélyadást igért a magyar kormányzónak, ki viszont szavát adta, hogy B.-t a török ellen kellőképen védelmezni fogja. Hunyadi Jánosnak 1456. Belgrád falai alatt a félholdon kivívott roppant diadala az összes déli szláv népeket mámorba ejté és a B.-i királyban is vérmes reményeket keltett. De Hunyadi János elhal, a remélt segély elmarad és a török pasák Tamás hadait megszalasztják. *Tamás* tehát *II. Mohamed szultánnal sietve békét köt* és évi adó fejében 8000 aranyat igér. A békekötést annál is inkább siettette, hogy kárpótlásul (esetleg Velence segítségével) a horvát bánságot ejthesse hatalmába, ami azonban nem sikerült; továbbá azért, mert Brankovics György halála után alkalom nyílt rá, hogy Lázár leányának kezével a szerb trónt megszerezheti fiának, Istvánnak. Hunyadi Mátyás király helyeselte B.-nak és Szerbiának egyesítését és erre nézve mind Belgrádban, mind az 1458-iki szegedi országgyülésen a meghivott Tamás királlyal meg is egyezett. Tamás Szerbiának nagyobb részét rövidesen B.-hoz csatolta, fiát pedig Lázár leányával, Ilonával összeházasította, aki Szendrőt szemelte ki székhelyének, miben Mátyás király támogatta. De ezzel azután az utolsó fellendülés meg is haladta delelőpontját. Még az év végén átadta Radivoj, Osztoja István király fia, árulás útján Szendrőt Mohamednek, ki azután egész Szerbiát megszállotta és török pasák gondjaira bízta.

Tomasevics István és B. bukása (1461—63). Az utolsó független B.-i királyra nem szállott irigylendő örökség. Mátyás király nem tudta elfelejteni Szendrő bukását, valamint azt sem, hogy B. fejedelme a szultánnal ennek dacára békét kötött és ezért egyelőre mitsem tett B. érdekében. II. Mohamed viszont csak leste az alkalmat, hogy B.-ból török pasaságot csinálhasson. Az országot pedig egyenetlenség és vallási viszályok dúlták. Ennyi ellenséggel szemben Tomasevics II. Piushoz fordult, ki azonnal követeket menesztett B.-ba, hogy a királyt támogassák és megkoronázzák, mely ünnepély azután 1461 nov. elején az új székesvárosban, Jajcában ment végbe. (Tomasevics az egyetlen B.-i király, ki a pápai kúriától kapta a koronát). II. Pius gyámoltját Mátyással is kibékíteni törekedett.

II. Mohamed ezek hallatára óriási haderővel 1463 tavaszán B.-ba tört. Táborában volt sok török hitre kitért patarénus is. Tomasevics, ki családjával Jajca falai mögé rejtőzött, csakhamar Horvátország felé menekült, Mohamed pasa lovasai azonban Kluics várában elfogták. Mohamed a fogolyt a szultánhoz küldte, ki az életéért remegő B.-i királyt most arra kényszerítette, hogy neki saját országának meghódításában kezére járjon. Igy azután 8 nap alatt 70 város esett a török hatalmába. *B. királyság B. néven török pasasággá lett.* Csakis Vukcsics István «herceg» és hős fia, Ulászló, tudták hercegovinai birtokait valahogy megvédelmezni. Az ország leigázása után *Mohamed* szultán érvénytelennek nyilvánítá a pasa igéretét és *Tomasevics királyt lefejeztette.* Az áruló Radivoj is halállal lakolt. Tomasevics özvegye, Mária, Spalatóba menekült, honnan Rómába költözött és megható kitartással igyekezett török rabkézen élő két gyermekét kiszabaditani. Halálos ágyán (1478) végrendeletileg meghagyta, hogy azon esetben, ha mohamedánus hitre térített gyermekei, Zsigmond és Katalin nem térnénekvissza a kat. egyház kebelébe, a pápát nevezi ki a B.-i királyság örökösévé.

B. a török hódítás korában. 1463—1878.

Mátyás király, különösen Jajca elestét megbosszulandó, 1463 őszén e végvárat más 30 várral együtt visszavette és a törököt Alsó-B.-ból kiűzte. II. Mohamed 1464. személyesen jelent meg Jajca alatt, melyet Szapolyai Imre derekasan védett. Az ostrom javában folyt, midőn hire jött, hogy Mátyás felmentő haddal közeleg; e hírre a szultán a nagy ágyúkat a Verbászba hányatta és Makedóniába hátrált. Mátyás most Ujlaki Miklós macsói bánt nevezte ki B. kormányzójává és kir. címmel is felruházta, a meghódított részekből pedig *a jajcai és szrebreniki bánságot* alkotta, melyek még 64 éven át a magyar királyok fenhatósága alatt maradtak. Az utolsó magyar (jajcai) bánok voltak: 1499—1501-ig Boriszlai Ferenc, 1502. Batthyány Boldizsár, 1505. Kanizsai György és Bebek János, 1507. Bartal vránai perjel, 1508. Zthresemley György, 1520—1526-ig Keglevics Péter.

1528 óta újra és most már 1878-ig állandóan *török pasák kormányozták B.-t*, számszerint 227, kik közül különösen a legelső, Chozref vezir (a «Ghazi» jelzővel) érdemel figyelmet. Ez a XVI. sz. első felében 33 évig kormányozta B.-t és a kapitányság-intézmény szervezése által tette nevét emlékezetessé.

A végeken az egész XVI. és XVII. sz.-ban szakadatlanul folyt a harc.

A félhold uralmának idején a legtöbb bosnyák nemes család részben az átszenvedett üldözések hatása alatt, de még számításból is, a mohamedánizmus karjaiba vetette magát. Felvették a megtérőkre különben is könnyű török jármot, hogy a régitől szabaduljanak s bosszut állhassanak üldözőikön, de megőrizték titokban a bogomil hagyományokat. E renegátok maradtak voltaképen B. igazi urai, a középkori oligarchia összes kiváltságaival és ők lettek az iszlám fanatikus előharcosai is. A katolikus hithez hű maradt lakosság ezrenkint menekült hazánk földjére

és csak később, osztrák csapatok nyomain vonult vissza hazájába. Az ortodox lakosság ellenben B.-ban maradt és a katolikusok által elhagyott tereket foglalta el lassankint. Ez volt a helyzet a XVI. és XVII. sz.-ban. Végre a bécsi udvar megemlékezvén a magyar szent koronának B. felett való századokon át gyakorolt fenhatósági jogáról: 1688. *Lajos badeni őrgrófot* bízta meg B. visszafoglalásával, ki változatos eredménnyel folyó harcok után B. egy részét megszállotta, mire a bosnyák pasa Travnikba tette át székhelyét. *Batthyány Adám* horvát bán 1693. három erősséget foglalt vissza és az Unnáig hódított, Draskovics bán pedig Kosztajnicánál verte le a törököt. *Jenő szavojai herceg* 20 nap alatt kisded, de merész csapatjával 1697 szept. 11. Sarajevóig nyomult, de nem birván a fellegvárt kezébe keríteni, a várost felgyujtotta és 40,000 felszabadított kereszténnyel visszatért. Kevéssel azután megkötötték a *karlóczai békét* (1699 jan. 26.), melynek értelmében a Száva és az Unna lett Magyar- és Törökország határa. Az 1736—39-iki török háborúban a szerencse nem kedvezett a császáriaknak, kik Banjaluka alól kudarccal távoztak és a belgrádi békében Károly király mindazt elvesztette, amit vezérei azelőtt B.-ban és Szerbiában szereztek. Ezentúl tehát megint a Duna, Száva és Unna jelezték a határt.

A XIX. sz.-tól kezdve a török helytartók és bégek hatalma és tekintélye egyre csökkent. Több déli szláv nép felkelése, palotaforradalmak s mindenféle belső bajok és zavarok folytán a török hatalom mindinkább aláhanyatlott, úgy hogy a különben is kevély kapetánok függetlenségről kezdtek álmodozni. Az 1828—1829-iki orosz-török háború lezajlása után pedig, midőn Mahmud szultán és Resid pasa a reformok foganatosítására tértek, a katolikus lakosságnak tett engedményeken felháborodó Husszein Berbeli gradiszkai kapetán, a «boszniai sárkány» állott a felkelés élére, ki a próféta és az igaz iszlám nevében a romlott konstantinápolyi kormány, a «gyaur-szultán» ellen zászlót bontott és a török tisztviselőket elűzte avagy megölette. B. megtisztítása után önkéntes hadával a Rigómezőre vonult, hol a Skutariból érkező agg Musztafa pasával és 20,000 emberével egyesült. A felkelők azután Szófiáig nyomultak elő, de a vezirek féltékenysége a hadseregben visszavonást és anarchiát támasztott, mely lehetségessé tette, hogy Resid nagyvezir a magukra maradt B.-i felkelőket Prilipnél megsemmisítette. Husszein ugyan még egy ideig tartotta magát, de Mahmud pasa 1831. hatalmát összezúzta. Husszein épen csak életét menthette meg s Eszékre menekült.

E hadjáratokkal kapcsolatban egyes török martalóc-csapatok folyton a horvát-magyar határőrvidéket háborgatták. Mivel pedig a porta a bécsi kormány panaszait nem birta orvosolni: Novák, Rukavina és Waldstätten császári tábornokok a rablókat török területre kergették és ezenfelül számos B.-i rablófészket felégettek. Az Abdul-Medzsid által 1839. kihirdetett alkotmány, mely a török birodalomban lakó keresztény népeknek némi tekintetben egyenjoguságot adott, ismét lángra lobbantotta a B.-i mohamedán lakosság szenvedélyét, de Omer pasa 1850. e felkelést is vérözönbe fojtotta és egyúttal sok török családot fosztott meg ősi birtokától. Azután 1868-ig kormányozta B.-t, de minden fáradozása dacára sem birta a keresztények és mohamedánok között lappangó gyülöletet lecsillapítani.

A 70-es év óta a török földön lakó délszláv keresztény népek az orosz cárba vetették reményeiket, kinek konstantinápolyi követe, Ignatiev egyre szőtte a felkelés szálait. 1875-ben Hercegovinában az adószedés miatt zendülés támadt, mely futó tűzként csakhamar B.-ba, sőt még Szerbia-, Montenegróba és Bolgárországba is átharapódzott; mindezen országokban orosz ügynökök már régebben előkészítették volt a talajt a felkelésre. A törökök ez alkalommal is késedelemmel fogtak a felkelés leveréséhez, az európai diplomácia pedig felismerte, hogy azon esetben, ha nem sikerül a B.-i felkelést elfojtani, a keleti kérdés és ezzel kapcsolatosan újabb európai háború feltartóztathatatlanul napirendre kerül. Andrássy külügyminiszter ez okból a portát (1875 végén) adóelengedésre, korszerű reformokra és közbocsánat kihirdetésére iparkodott rávenni, midőn pedig felszólalása eredménytelen maradt, 1876 májusában Bismarck- és Gorcsakovval közösen aláírta a berlini memorandumot, melyben utoljára kisértették meg a nagyhatalmak a portát kielégítő reformok életbeléptetésére rávenni, a porta vonakodása esetére pedig közös fellépést helyeztek kilátásba. A lázadás ezalatt egyre terjedt és a porta helyzete folyton válságosabbá lett. Ekkor a fanatikus szofták Abdul Aziz szultánt letették és előbb Murádot, azután ennek öcsét, Abdul Hamidot ültették a trónra, ki Midhát pasára bizta a szükségessé vált reformok életbeléptetését.

Oroszország azonban már nem akart várni, hanem egymaga sietett a balkáni keresztények, első sorban a bolgárok felmentésére. Ismeretes, hogy az 1877—78. évi nagy háborúnak a sanstefanói béke vetett véget, melyet azután a berlini kongresszus lényegesen módosított. A *berlini kongresszus* B. sorsát is eldöntötte.

B. története 1878 óta.

A berlini kongresszus, engedvén Andrássy Gyula sürgetésének, júl. 13. a szerződés XXV. cikkében kimondotta, hogy Ausztria-Magyarország B.-t és Hercegovinát katonailag megszállhatja és igazgathatja; a novibazári szandzsák ugyan továbbra is a török kormány fenhatósága alatt maradjon, de Ausztria-Magyarország ott is tarthasson helyőrségeket. E felhatalmazás alapján a bécsi kormány megkezdte az okkupációt, mindamellett, hogy a magyar országgyűlés, úgyszintén a bécsi Reichsrat bárminemű hódító kaland ellen már előzetesen is a leghatározottabban tiltakozott. Az udvar erre nem hederített és 1878 júl. elrendelte a mozgósítást.

Abból az Andrássy Gyulától is vallott nézetből kiindulva, hogy az okkupáció simán és vérontás nélkül fog végbemenni, eleinte csak a 13. hadtestet és a 18. gyalog hadosztályt mozgósították, Philippovich táborszernagy vezérlete alatt, ki 1878 júl. 29. négy hadoszlopban nyomult be B.-ba, míg a 18. gyalogsági hadosztály Jovanovics altábornagy alatt Hercegovinába tört

és Mosztárt szállotta meg, még mielőtt a felkelők e várost hatalmukba keríthették. Annál több csapás érte a Száván átkelt csapatokat. Az első napokon ugyan ellenség nem mutatkozott, de midőn az elővéd Maglaj faluba ért, a bosnyák felkelők (aug. 3.) lesbe csalták huszárainkat és ezzel kitört a külföldi ügynökök és pánszláv izgatók által gondosan előkészített és a fanatikus Hadzsi Loja által szított felkelés, mely a guerilla-harcra fölötte alkalmas országban kimondhatatlan fáradalmakat gördített az osztrák és magyar csapatok elé. A magukra hagyott török hadosztályok (27 zászlóalj) parancs híján a felkelőkhöz csatlakoztak. A Boszna mellékén délnek vonuló osztrák derékhad folytonos küzdelmek árán aug. 19. elérte ugyan Sarajevót, melyet elkeseredett utcai harcok után hatalmába kerített; de a kietlen, járatlan Karszt-vidéken előnyomuló csapatok több ízben (így Tuzla, Ravnice és Stolac mellett) válságos helyzetbe sodortattak; a felkelők lesbe csalták, orozva megtámadták, a megsebesült foglyokon pedig állatias bosszut álltak.

A bécsi kormány e váratlan balhirek hallatára a 3., 4. és 5. hadtestet küldötte sietve a harctérre. Azonfelül az országgyűlés hozzájárulása nélkül honvéd-zászlóaljakat is rendelt török földre, mi ellen Földváry, Pest vm. alispánja tiltakozott. A 3. hadtest a Doboj melletti sáncokban kitartott kemény küzdelmek után a Boszna és mellékfolyóinak völgyeiből űzte el az ellenséget. A 4. hadtest Samacnál lépte át a Szávát és Dolnji-Tuzlánál, Nova-Brcskánál és az erdős Maljevica Planinán verte szét a felkelőket, mire azután Lipnicnél a 3. hadtesttel egyesült. Az 5. hadtest időközben nyugati B.-ban és az északi Hercegovinában törte meg a lázadók erejét és rohammal vette be Livno-t (szept. 28.). Legtöbb nehézséget okozott a B.-i Krajna (v. Török-Horvátország) lecsöndesítése. Bihács csak szept. 18. adta meg magát és ekkor sem szünt még meg a harc. Kladus fellegvár, a felkelők utolsó menedékhelye, csak október 20. nyitotta meg kapuit. Bár ezzel a nyílt háború megszakadt, a szórványos harc, az orvtámadások és rablások még évekig huzódtak. Az okkupáció folyamán a közös hadsereg 179 tisztet és 5006 katonát vesztett; azonfelül 2233 ember halt meg sebeibe. E súlyos véráldozatok és a 100 millió frtnyi hadi költség nagyon is elkeserítették a közvéleményt és a kormányoknak ugyancsak nehéz munkába került, míg a delegációk és a magyar meg osztrák képviselőház az okkupáció költségeit utólag megszavazták. A magyar országgyűlés az 1878 júl. 13. kötött berlini szerződést a VIII. 1879. t.-cikkben iktatta a Corpus Jurisba. (L. erre nézve: *Magyarország* és *Osztrák császárság.*)

Az új tartományokat a közös pénzügyminiszter hatásköre alá rendelték, kinek a századokon át elhanyagolt, ezer sebből vérző országoknak felvirágoztatása és művelődése jutott feladatul. Tagadhatatlan, hogy különösen *Kállay Béni* pénzügyminiszter sok érdemet szerzett e téren. B. okkupációja a szomszéd szláv országoknak, így Szerbiának és Montenegrónak, nemkülönben a szlávok védőjének, Oroszországnak sem volt inyére. Az odamenekült felkelők rémhireket terjesztettek a B.-ban fennálló zsarnok uralomról és a görök-keletiek üldözéséről. A szultán ellenben, bár némi keserűséggel, megnyugodott sorsában és az 1881. behozott általános katonai kötelezettség és több felségjog gyakorlása ellen sem tiltakozott, noha B.-ban és Hercegovinában az 1879 ápr. 21. szerződés értelmében a szuverénitás az okkupáció után is őt illette. Az 1881. elrendelt első sorozás egyébiránt új lázadást keltett, mely a dalmát Crivoscie-ban lakó vad bokhézek közé is átcsapott. A felkelést Jovanovics tábornok fegyverrel fojtotta el. B. és Hercegovina már 1880. bevonatott a közös vámterületbe, 1882. pedig polgári közigazgatás lépett ott életbe.

A szellemi és anyagi téren észlelhető haladás nem békíté ki a mohamedánus lakosság egy részét, mely nem szünt meg sürű panaszokat hangoztatni. Ezek a sérelmek 1900 óta az osztrák és a magyar delegációt is állandóan foglalkoztatták.

Midőn a bosnyákok sérelmeit egy «A mohamedánusok helyzete B.-ban» c. röpirat is tolmácsolta, Kállay (V. ö. a Budap. Szemle 1900. szept. füzetét) válaszolt ezekre a támadásokra. Szerinte a közös kormány tiszteletben tartotta a mohamedánusok vallását és társadalmi szokásait, pénzzel támogatta az iszlám templomait és 16,000 és 4000 K-ra rúgó fizetést rendelt a reisz-el-ulemának és 4 segédjének. A mohamedánus felekezeti iskolákat állami segélyben és oltalomban részesítette, Sarajevóban pedig mohamedánus preparandiát alapított.

Csakhogy ezek az újítások csupán a gyér számú mohamedánus értelmiségnek tetszettek, a nagy tömeget hidegen hagyták. Még több háládatlanságot aratott a kormány a *vakuf* rendezésének és a vallási alapítványok biztosításának terén (1883—84). Míg a legtöbb keleti államban a vakuf-alapítványokat politikai és magáncélokra fordítják, addig B.-ban a kinevezett vakuf-igazgatóság oly gonddal kezeli az alapítványokat, hogy a 950 alapítvány, mely 1889. csak 457,000 K-t jövedelmezett, 1900. már 612,000 K-t gyümölcsözött. Az ország katasztrális felmérése sem kellett a bégeknek, mert attól féltek, hogy a (szerintük) «jogtalan jobbágy» (kmet) helyzete javulhatna. A mohamedánusoknak az sem tetszett, hogy az éppen olyan igazságtalan, mint elavult török büntető törvénykezés helyébe az osztrák törvényt léptették. Az elégületlenség fészke Travnik és vidéke volt, ahol a környékbeli bégek panaszaikat 1895. írásban is beadták. Sérelmeik a következők: 1. Az új erdészeti törvény megfosztja a bosnyákokat ősi joguktól, hogy az erdőkben fát vághassanak. 2. A vakuf kezelése nem történik az adományozók szellemében. 3. A kormány a kmetek pártját fogja a bégekkel szemben. Az egyházi autonomiára vonatkozó kérvényüket a travnikbeli mohamedánusok 1902 jún. 5. I. Ferenc Józsefnek is átnyujtották, de felségfolyamodványuk Kállay indítványára elutasíttatott. Ily sorsban részesült újabb folyamodványuk is, melyben a Stadler sarajevói érsek által folytatott katholizálás miatt panaszkodtak.

1903 júl. 13. megh. *Kállay* miniszter, kinek örökébe *Burián* István (l. o.) lépett, aki az 1904. évi delegáció előtt elődjének politikáját védelmezte.

Ugyanez évben a gör. kel. szerb egyház fejei és a közös pénzügyminiszter között hosszadalmas tanácskozások után egyezség létesült, az ortodox szerb egyház autonom szervezetét (egyházi és iskolai igazgatását) illetőleg, melyhez megelőzőleg Joakim konstantinápolyi patriarcha is hozzájárult. Ez a szabályzat 1905. lépett életbe. 1905 április 18. a kormány megszüntette az eddigi tizedet, mely a földadót helyettesítette, ámde sok visszaélésre és panaszra szolgáltatott okot. A tized helyébe az ú. n. tized-pausálé lépett. Nehezebben ment a sokrétű nyelvi és néprajzi viszonyokban gyökeredző nemzetiségi sérelmek orvoslása, melyeket a szomszéd országokba menekült v. kivándorlott emigránsok egyre szítottak. A szomszéd szláv államokra és részben Olaszországra való tekintetből az 1906. évben tervezett császár-látogatás abban maradt; pótolta ezt némiképen Ferenc Ferdinánd trónörökös látogatása, aki a dalmáciai hadgyakorlatok napjaiban (1906 szept.) Hercegovinába rándult és Trebinjében néhány követséget fogadott. 1907-ben hatályon kívül helyezték az előzetes cenzurát és életbe léptették a sajtótörvényt, míg a szabad gyülekezési jog megadása még késett.

Az *1908* év júl. havában lezajlott *török forradalom* végre megérlelte a régóta vajudó *annexiókérdést*. Amint ezt Aehrenthal külügyminiszter utóbb a delegáció előtt kifejtette, a bosnyák-hercegovinai viszonyok az okkupáció óta annyira fejlődtek, hogy elérkezett az alkotmányos intézmények megadásának az ideje. Ezzel együtt azonban tisztázni kellett a két tartomány hovátartozandóságának kérdését is. Siettették az annexiót egyrészt a B.-ban észlelt külföldi, különösen szerb ügynökök által folytatott izgatás, mely egy nagy délszláv állam megalapítására irányult; másrészt az ifjú törökpárt és a török hadsereg felkelése, mely az 1878-iki török alkotmány helyreállítását vívta ki. A győzedelmeskedő forradalom kétségessé tette a B.-ban végzett 30 évi kultúrmunka s rengeteg áldozatok sikerét és kényszerhelyzet elé állította a bécsi udvart. A szultán, az 1879-iki szerződés értelmében megmaradt szuverén jogánál fogva, esetleg a B. földjén lakó mohamedánus alattvalóira is kiterjeszthette a török alkotmányt és az ifju-török parlament B.-ból is hívhatott meg képviselőket. Ezt a lehetőséget meg kellett előzni és meg kellett szüntetni azt a közjogi képtelenséget, hogy a tényleges hatalom meg a szuverénitás más-más kézben legyen letéve. A király 1908 okt. 5-én közölte elhatározását a magyar és osztrák kormánnyal, hogy szuverén jogait B.-ra és Hercegovinára kiterjeszti és hogy a házára érvényben álló örökösödési rendet ezekben az országokban is hatályba lépteti, valamint hogy ezeknek egyidejüleg alkotmányos intézményeket engedélyez. Felhívja a magyar miniszterelnököt, hogy az 1880. VI. t.-c. értelmében szükséges törvényjavaslatoknak az országgyülés elé terjesztése iránt a megfelelő lépéseket megtegye. Egyúttal elrendeli, hogy a novibazári szandzsákságban elhelyezett csapatok onnan visszavonassanak. Ugyanekkor (okt. 5.) B. és Hercegovina lakóihoz fejedelmi «Szózatot» is intézett, melyben a király arra való utalással, hogy serege 1878. nem mint ellenség, hanem mint barát jött az országba, hogy véget vessen százados sinylődésének, kijelenti, hogy elérkezettnek látja az időt alkotmányos intézmények berendezésére. Elengedhetlen előföltétel azonban, hogy a két ország jogállása kétséget ki nem záró módon megállapíttassék. «Ezen okból, *valamint tekintettel az ősi kötelékekre, melyek dicső elődeinket a magyar trónon ezen országokhoz fűzték*, szuverén jogainkat B. és Hercegovinára kiterjesztjük» stb. Végül egy, okt. 8. kelt hadiparancsban a bosnyák ujoncoktól a cs. és kir. hadseregi szabályzatban előírt eskü vételét rendelte el.

B. annexiójának híre elemi erővel zaklatta fel az érdekelt szláv és török világ szenvedélyeit és több nagyhatalom, első sorban Oroszország és Anglia az annexióban a berlini szerződés megszegését látták és ez okból a kérdést egy újabb európai kongresszus elé akarták vinni. A nagyhatalmakban bizakodó Szerbia pedig nyiltan háboruval fenyegetődzött. Ezzel szemben Ausztria és Magyarország is mozgósított, hű szövetségese, Németország pedig késznek nyilatkozott szintén sorompóba lépni. Igy a nagyhatalmak a fait accomplit-ban megnyugodtak; a kongresszus terve elaludt, a magára maradt Szerbia pedig leszerelt. A legközelebbről érdekelt fél, a törökök, egyideig még bojkottálták az osztrák árukat, de azután elfogadták azt az 54 millió koronát, amellyel gr. Aehrenthal őket a B.-ban fekvő állami birtokok fejében megkínálta, amint a török parlament is elfogadta (1909 ápr. 5.) azt az entente-jegyzőkönyvbe foglalt szerződést, melyet Pallavicini nagykövetünk és Kiamil pasa nagyvezir 1909 febr. 26. aláírtak. E szerződés erejénél fogva Ausztria és Magyarország a B.-ban élő törökök nemzetiségét továbbra is elismeri, tulajdonjogukba és egyházi szertartásaikba nem avatkozik, s szabad kezet biztosít nekik a vakuf- és iskolai alapítványaikra nézve (ez az autonómia 1909 ápr. tényleg is életbe lépett); megengedi továbbá, hogy a szultánért, mint kalifáért, templomaikban ezentúl is imádkozhatnak és hogy a konstantinápolyi seik ül izlammal összeköttetésben maradhatnak. Végül a porta azt a jogot nyerte, hogy oly törökországi városokban, ahol más európai állam nem tart fenn postát, az osztrák-magyar postát is beszüntetheti.

Ezzel a B. annexiójának következményeként felmerült keleti kérdés a külügyi politika színpadjáról újra letünt. Következett még az annexió becikkelyezése az osztrák és a magyar törvényhozó testületek által és a mozgósítási, B.-i póthitel (178 millió K) megszavazása, mely a bekövetkezett magyar kabinetválság következtében hosszabb ideig elhúzódott. B. közjogi hovatartozásának kérdését azonban ez alkalommal is óvatosan mellőzték (l. alább).

Miközben a közös külügyminisztériumban az alkotmányos tv.-javaslatokkal bajlódtak, az osztrák nagyiparosok gazdasági téren siettek az annektált országokban lábukat megvetni, mely példát — nagy késéssel — a magyar vállalkozók is követték. A kereskedés fellendítése céljából (1909 okt.) Budapest fővárosból is indult egy küldöttség B.-ba. Ausztria azonban rossz szemmel nézte a versenytársat és az osztrák Reichsrat br.

Burián közös pénzügyminiszterrel éreztette is haragját, amidőn ez a bosnyák kmetek megváltásának keresztülvitelét a magyar tőkével alapított Bosnische Agrarbank segélyével akarta lebonyolítani.

1910 elején elkészültek az *alkotmányos törvényjavaslatok*, melyeket a király febr. 17. szentesített, *Varesanin* tábornok, B. kormányzója pedig febr. 20. közhírré tett. Ezek a törvényjavaslatok a következők: 1. Tartományi önkormányzati szabályzat B. és Hercegovina számára; 2. Tartománygyűlési választási rendtartás; 3. Tartománygyűlesi ügyrend (házszabályok); 4. Törvény az egyesületekről és a gyülekezési jogról; 5. Törvény a járási tanácsról. (Ezen törvényjavaslatok szövegét l. a Budapesti Közlöny 1910 febr. 22-iki számában.)

A választások küszöbén (1910 máj. végén és jún. elején) I. Ferenc József meglátogatta új országait, ahol mindenütt hódolattal fogadták. A jún.-ban lezajlott választásokban a jól szervezett radikális szerbek nyerték el az aránylagos többséget (72 mandátum közül 31-et); második helyre kerültek a horvátok, kik egyébiránt két táborra oszoltak; a szintén meghasonlott mohamedánusok csak 24 szavazattal rendelkeztek; nekik és a Stadler sarajevói érsektől szervezett kat. pártnak kevésbbé kedvezett a szerencse. A tartománygyűlés jún. 15. történt megnyitását merénylet zavarta meg, melyet bizonyos Zeraič Bogdán, szerb jogász, Varesanin tábornok ellen intézett, aki azonban sértetlen maradt. Az első tartománygyűlés elé a kormány a következő tvjav.-okat terjesztette: az 1910. évi költségvetés (kiadások: 74.297,712 korona, bevételek 74.322,409; többlet: 24,697 korona); törvényjavaslat a jövedelmi adó szabályozásáról és egyenlő súly és mérték behozataláról. Az Ali bég Firduz elnöksége alatt megindult tárgyalások a délszláv népek vérmérsékletének megfelelőleg csakhamar viharos mederben folytak. A javaslatokat egyébiránt a pártok a költségvetéssel együtt megszavazták és bármennyire is eltértek egymástól, egy dologban valamennyien egyetértettek, hogy B. a bosnyákoké és hogy az «idegeneknek» hatásköre és befolyása mennél szűkebb korlátok közé szorítandó. A nov. 7. megnyilt őszi ülésszakban, mely az elhalt Firduz bég utóda, Babagič bég elnöklete alatt folyt, a kormány először is az 1911. évi költségvetést tűzte ki napirendre. (Kiadás: 79.482,429 K., bevétel: 79.493,675 K.; többlet 5216 K.) Elintézésre várt továbbá 3000 petició, a postatakarékpénztár meghonosításáról szóló törvény, az elemi iskola látogatásának szabályozása és mint legfontosabb javaslat: a kmetek fakultativ megváltása. A kormánynak nem volt megbízható többsége, sőt valamennyi párt igyekezett a guvernementális párt látszatát magától távoltartani; mindamellett megszavazták a javaslatokat esetről-esetre ad hoc alakuló csekély többséggel, mely többnyire a horvátok egy részéből és a törökök pártjából alakult ki, míg a radikális ellenzék kisebbségben maradt. Három havi vita után 1911 ápr. 1. elfogadták a költségvetést és utóbb a kmetek megváltásáról szóló javaslatot is. 1911 máj. 10. a király Varesanin kormányzót állásától fölmentette és Potiorek Oszkár gyal. tábornokot s hadseregfelügyelőt nevezte ki helyébe.

Egy kérdés azonban nincsen még megoldva: B. és Hercegovina végleges közjogi hovátartozásának kérdése. Maguk a bosnyák pártok egyértelműleg mennél nagyobb autonómiát és függetlenséget sürgetnek B. számára. A *horvátok* B.-át és Hercegovinát a többi horvátajkú országokhoz akarják csatolni és valamennyiből egy nagy horvát (délszláv) államrészt szeretnének alkotni, vagyis az osztrák és magyar monarchia jelenlegi dualisztikus alapját *trializmus*-sal felcserélni. A (radikális) *szerbek* ennél is tovább mennek és a nagy szerb propagandát szolgálják. *Magyarország* a dualizmus fenntartása mellett foglal állást. A magyar országgyűlések és delegációk 1878 óta következetesen azt hangoztatták, hogy B. és Hercegovina, mely egykoron századokon át, az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak korában a magyar szent korona joghatósága alá tartozott, ugyancsak a szent korona jogán újra Magyarországhoz csatoltassék. Követeli ezt a koronázási hitlevél és királyi eskü is, szintúgy az örökösödési rendnek kiterjesztése B.-ra, mely csakis a magyar Pragmatica Sanctio (1723. évi tv. I—II. c.) alapján történhetett; az 1908 okt. 5. kelt fejedelmi szózat (manifesztum) maga is utalt azokra az «ősi kötelékekre, melyek dicső elődeinket a magyar trónon ezen országokhoz fűzték» ... Mindamellett a magyar országgyűlés az 1880. évi VI. tc. 5. szakaszában hozzájárult, hogy «mindazon változtatásához annak a viszonynak, melyben ezen tartományok jelenleg a monarchiához állanak, a *monarchia két állama törvényhozásainak egyetértő jóváhagyása szükséges*». Ez a törvény állja tehát útját annak, hogy az ügy közjogilag rövid úton rendeztessék. Az osztrák kormányok, a Reichsrat és az osztrák delegációk t. i. nem hajlandók jóváhagyni Magyarország terveit. Mi több: a magyar egykori hódítást és birtoklást elavult jogcímnek tekintik, melyet a török hódítás különben is félbeszakított. Azt tartják (és ennek legékesebben szóló nyilatkozata az 1911 jan. 26. elfogadott Redlich-féle határozat), hogy Magyarország jogi viszonya B.-hoz nem gyökeredzik sem az egykori birtoklásban, sem a magyar Pragmatica Sanctio-ban, avagy a koronázási hitlevélben, hanem hogy e viszony csakúgy, mint Ausztriáé, egyesegyedül 1. a berlini kongresszustól kapott nemzetközi mandátumból, 2. az 1908 okt. 5. kelt, a szuverénitást B.-ra kiterjesztő legfelsőbb kéziratból, 3. pedig az 1909 febr. 26. aláírt, Törökországgal kötött államszerződésből keletkezhetett. A közösen elfoglalt B. és Hercegovina közigazgatását a Reichsrat közös ügynek tekinti és e tartományok közjogi viszonyának módosításához a maga részéről hozzájárulni nem hajlandó. Maguk a kormányok és báró Burián nem tekintik aktuálisnak e kérdést és az 1911-iki delegációkban is ily szellemben nyilatkoztak. Az az aggodalom tehát, melynek az okkupálás megtörténte után Szilágyi Dezső kifejezést adott, hogy t. i. B. okkupálásából Magyarországra és a dualizmusra közjogi bonyadalmak fognak háramolni, még ma is fennáll. V. ö. *Szilágyi* Dezső, Politikai beszédek (III. köt. 1879 nov. 11. és 1882 febr. 25. beszéd).

Irodalom. Jukić Jan Fr., Zemljopis i povjestnica Bosnie B. földrajza és története), Zágráb 1851; Thömmel, Beschreibung des Vilajet Bosnien stb., Wien 1867; Forsyth W., The Slavonic Provinces south of the Danube, London 1876; Evans, Through Bosnien and the Herzegovina on foot, during the insurrection, London 1877; Blau, Reisen in Bosnien u. in d. Herzegovina, Berlin 1877; Elbinger, Studien über Bosnien u. die Herzegovina, 1876; Jireček Konst., Handelsstrassen und die Bergwerke in Bosnien während des Mittelalters, Prag 1880; Mojsisovics és Tietze, Grundzüge d. Geologie von Bosnien, Berlin 1880; Vicomte de Saint-Aynour, Le Pays sudslaves de l'Autriche, Paris 1882; Marbeau Ede, La Bosnie depuis l'occupation austro-hongroise, u. o. 1880; Schweiger-Lerchenfeld, Bosnien und seine Bewohner, Berlin 1884; Krauss S., Ordalien in Bosnien, Globus 1892, 17. sz.; Szokolay, Die sanitären Verhältnisse Bosniens u. d. Herzegowina, Sarajevo 1895; Renner, Durch Bosnien und die Herzegowina, 2 kiad. Berlin 1897; Reiserouten in Bosnien u. der Herzegowina, 3. kiad., Wien 1898; Capus, A travers la Bosnie et la Herzégovine, Paris 1896; Arndt, Reisebilder aus Bosnien, Berlin 1898; Eichler, Das Justizwesen Bosniens, Leipzig 1889; Preindberger, Bosnisches Skizzenbuch, Dresden 1900; Poech, L'industrie minérale de Bosnie, Wien 1890; Poech, Die Landwirtschaft in Bosnien u. der Herzegowina, u. o. 1900; Neufeld, Illustr. Führer durch Bosnien, u. o. 1902; Strauss Adolf, Die Donauländer, 1 köt., u. o. 1900 s köv.; Die Landwirtschaft in Bosnien u. Herzegowina, Sarajevo 1899; Das Veterinärwesen Bosniens u. d. Herzegowina, u. o. 1899; Reisekarte von Bosnien und Herzegowina, 1 : 900,000, Wien Fraytag, 1903; Ballif, Das Strassenwesen in Bosnien u. Herzegowina, Wien 1903; Katzer, Geologischer Führer durch Bosnien, 1903.

Az őskori leletekről l. Hoernes, Alterthümer der Herzegovina stb., Wien 1882; Radimsky V., Die prähistorischen Fundstätten, ihre Erforschung u. Behandlung mit besonderer Berücksichtigung auf Bosnien und die Herzegovina, Wien és Sarajevo 1892; Truhelka, Documents préhistoriques de Bosnie-Herzégovine, 1900; Radimsky, Der Pfahlbau von Ripač bei Bihač (Wissensch. Mitth. aus Bosnien 1895); Cölöpfalu Dolnja Dolinánál (u. o. 11 köt. 1900); Baliff, Römische Strassen in Bosnien I., Wien 1893; Partsch, Archäolog.-epigraph. Untersuchungen zur Gesch. der Provinz Dalmatien, Wien 1897; Zippel, Die röm. Herrschaft in Illyrien 1877. B. legrégibb történetirója a raguzai Mauro Orbini, Il regno de gli Slavioggi corrottamente detti Schiavoni, 1601; Johannes Lucis, De regno Dalmatiae et Croatiae libri VI., Amsterdam 1666; Lucič adta ki a B. történetére fontos két kútforrást is. Tamás spalatói érsek művét és Paulus-nak Memoriale Jadrensis c. művét: Ritter-Vitezović Pál, Bossna captiva, Nagyszombat 1712; Du-Cange, Illyricum vetus et novum, Pozsony 1749; Farlati Dániel, Illyricum sacrum, 4 köt., Velence 1769; Narentius Prudentius, De regno Bosniae eiusque interitu, u. o. 1781; Max Schimek, Politische Gesch. des Königreichs Bosnien und Rama von 867 bis 1741, Wien 1787: Rajić János, Istorija raznih slavenskih narodov, 1794; Pejačević Ferenc, Historia Serviae, Kalocsa 1799; Engel János Keresztély, Ungarn und seine Nebenländer. Gesch. von Servien und Bosnien, Halle 1861; Gebhardi L., Geschichte der Königreiche Dalmatien, Croatien, Slavonien, Rascien, Bosnien stb., Wien 1805; Karano-Tvrtković Pál, Srpski spomenici (B. oklevélgyüjteménye 1189—1463-ig), Belgrád 1840; Kukuljević, Arkiv za povietnicu jugoslavensku, Zágráb 1852, 2 köt.; Miklošić, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Wien 1858; Theiner Ágost, Vetera monumenta historica Hungariam sacrum illustrantia, Róma 1852, 2 köt. és Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. 2 köt., 1863 és 1875; Omer Effendi, The war in Bosnia (török eredetiből angolul kiadta az Oriental Translation Found.), London 1830; Rokievič, Studien über Bosnien u. d. Herzegovina, Leipzig 1868; Léger, Les Slaves du Sud., Paris, 1869; Yriarte, La Bosnie et l'Herzégovine pendant l'insurrection, u. o. 1875; Kinkel G., Die christl. Unterthanen der Türkei in Bosnien u. Herzegovina, Basel 1876; Grandin, L'insurrection de l'Herzégovine, Paris 1876; Evaryst de Saint-Marie, L'Herzégovine, u. o. 1875; Thomson G., L'Herzegovina stb., u. o. 1875; A berlini kongresszus-ról szóló irodalom; Helfert, Bosnisches, Wien 1879; Die Occupation Bosniens und der Herzegowina durch die k. k. Truppen, u. o. 1879—1910-ig. Számos kötet; Veltsé, Unsere Truppen in Bosnien u. der Herzegovina, u. o. 1907 és köv. kiadja a hadügyminiszter; Jettel, Die wissenschaftl. Erforschung Bosniens, 1881; Der Aufstand in der Herzegowina, Süd-Bosnien u. Süd-Dalmatien, Wien 1883; Lavelaye Em., La Péninsule des Balkans; 2 köt., 1888; Coquelle, Histoire du Montenégro et de la Bosnie, Paris 1895; Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. d. Herzegowina, Wien 1895 és köv; Munro, Rambles and studies in Bosnia-Herzegovina, London 1896; Moser, Bosnie-Herzégovine, Paris 1898; Spalaikovitch, La Bosnie et l'Herzégovine, u. o. 1899; Gosch. der Sicherheitstruppen und der öffentlichen Sicherheit in Bosnien und der Herzegowina 1878—98, Sarajevo 1899; Olivier L., La Bosnie et l'Herzégovine, Paris 1901; Walny, Bosnischer Bote (cím- és névtárral, Brod 1897 s köv.); Nikaschinovitsch, Bosnien u. die Herzegowina unter der Verwaltung der österr.-ungar. Monarchie, Berlin I. 1901; Spaits, Der Weg zum Berliner Kongress. 2 köt.; Baernreither J. M. (volt osztr. miniszter), Bosnische Eindrücke, Wien 1903; Kohler J., Völkerrechtliche Betrachtungen über die Annexion von Bosnien, Neue Freie Presse 1908 okt. 11.; Lammasch H., Zur Angliederung Bosniens, Fremdenblatt 1908 okt. 8.; Die Unterdrückung der serbischen Nation in Bosnien. Hist. polit. Blätter 1909, 143 köt.; Walther C., Österr.-Ungarns Verwaltung u. Wirtschaftspolitik in Bosnien, 1910; Bosnien-Herzegowinischer Kompass für 1910—11, kiadják Pillević és Seichert, ném. és horvátul; Eibl, Bosniens Anschluss an die Monarchie, Österr. Rundschau 1910.

Magyar és magyar vonatkozású irodalom. Hoernes, Das Verhältniss des ungar. Bronzealters zu den Funden in Bosnien, Verhandlungen der Gesellschaft für Anthropologie, 1891; Thallóczy, A rómaiak B.-ban, (Századok 38 (1904); A B.-i és hercegovinai múzeum kalauza (ism. Hodinka Antal a Századokban 1889, 795. l.); Franciscus a Vardino, Descriptio Provinciae Bosnae-Argentinae, Anno 1679, (Századka 1908); Pray György, Commentatio historica de iure regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam, 1786. V. ö. Thallóczy L. cikkét a Századokban 1888, 523. old.; Ljubič Simon, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zágráb 1868—92-ig folytatólag; Gelčich J. és Thallóczy L., Diplomatarium relationum Raguzanae stb., Budapest 1887; Klaič Vjekoslav, B. története a legrégibb időtől a királyság bukásáig, Zágráb 1882, Szamota István magyarra ford. Becskerek 1890. V. ö. Pór Antal műveit (l. o.) az Anjoukor-ról és Fraknói Vilmosét Hunyadi Mátyásról: Gebé And., Bosnyákország történelme 1102—1527-ig, Ungvár 1908; Salamon Fer., Az első Zrinyiek, Budapest; Korbulyi Imre, A báni méltóság, 1863; Pesty Frigyes, A macsói bánok, Századok 1871; u. a., Nándorfehérvári, szrebernóki és jaicai bánok, Századok 1875, 133.; u. a., B. és Ráma neve. (Eltünt régi vármegyék, II. 322.); Rački, A déli szlávok természete. Zágráb 1875, horvát nyelven; Wenczel Gusztáv, A Frangepánok, Akad. értekezés 1874 és Szazadok 1890; Komlóssy Ferenc, B. és Hercegovina jogviszonya Magyarországhoz, 2 köt., 1878—79; Gyurkovics G., Die Vereinigten Königreiche Kroat. Slavonien, Bosnien u. Herzegovina, Wien; Strausz Adolf, Bosnyák föld és népe, 1881, ném. Wien 2 köt.); Szalay József, Nápolyi László trónkövetelése és Velence, Századok 1882; Óváry Lajos cikke u. o. 1889, a 273. lapon; Huber Alfons, Ludwig I. der Grosse von Ungarn u. die ungarischen Vasallenländer (Archiv. für österr. Gesch. LXVI.); u. a., Die Gefangennehmung d. Königinen Elisab. u. Maria stb., u. o. 66, 507 l.; Klaič, Poviest Bosne (ism. Századok 1882, 587); Nagy Iván, B. címere, Turul 1884, 9. l.; Asbóth János, B. és a Hercegovina, Budapest 1887—88, 2 köt.; Wenzel G., Rasztiszláv herceg, IV. Béla vejo. Akad értekezés 1888; Thallóczy L., Illyr címergyüjtemények. Turul 1888; Wertner Mór, Borics és Rosztiszláv, Századok 1889, 548. l.; Glossen zur bosn. Gesch., Wien 1890. V. ö. Turul 1890, 214. l.; Középkori délszláv uralkodók, Turul 1891, 48 l.; Jagič V., Thallóczy L. és Wickhoff T., Missale Glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis, Wien 1891 (a történeti részt, Hervója életrajzát Thallóczy írta); Krcsmarik János, Bosnyák mohamedánusok kivándorlása, Budapesti Szemle 1892, 184. szám; Pór Antal, Nagy Lajos, Történ. Életrajzok 1892; Fermendzsin, Acta Bosniae 925—1725 (1892); Csánki Dezső. B.-i püspökség Magyarországon, Századok 1893; B. és Hercegovina a millenáris kiállításon, Budapest 1896; Dr. Petriniensis (zágrábi egyetemi tanár álneve), Bosnien und der kroatische Staat, Zágráb 1898, v. ö. Pester Lloyd 1898 nov. 26; B.-i régiségek, Nedics Márton után, Századok 1898, 562. old.; Nántus Gábor, Tanulmányut az okkupált tartományokban, Miskolcz 1894; B. és Hercegovina, az Osztrak-magyar birodalom írásban és képben, Budapest 19 köt., 1899 s köv.; Havass Rezső, A bosnyák vasutak és Dalmácia 1900; A mohamedánság helyzete Boszniában 1900; Szalay László, B. és Hercegovina területén érvényben álló jogszabályok 1900; Thallóczy Lajos, Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési történetéből, Budapesti Szemle 1901; B., 1 köt., Budapest 1902; Szokolay, B. pénzügyei, u. o. I. évf. 2. füzet; A B.-i mohamedán családelet és társadalom, Vasárnapi Ujság 1901 33—34. sz.; Asbóth János, Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására, Budap., Akad. Ért. 1902; u. a., A Balkán-félsziget, Budapesti Szemle 1903; Thallóczy L., Barabás S. és Hodinka A., Codex Diplomaticus comitum de Blagay, Budapest, 1897: Thallóczy Lajos,

A Boszna név jelentése, Századok 1889, 551.; Pauler Gy., Hogy került B. a magyarok jogara alá, kivonatban: Századok 28 kötet 272. lap; Thallóczy Lajos, Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről, Akadémiai Értek. 1905 és újabban, bővítve a Wissensch. Mitteilungen aus Bosnien, 11 köt. 1909; u. a., A horvát szokásjog uralma, u. o. 1909; Királyi Árpád, A választói jog és a tartományi illetőség B.-ban és Hercegovinában, Budapest 1910; Strnád Eug., Reminiscenzen aus der Okkupation Bosniens, Pozsony 1909; Visszaemlékezések B. okkupációjára, Egyetértés 1908 dec. 25.; Lits Gy., Maglaj, Budap. Hirl. 1908 márc. 18.; Gaál Gy., Pótlék, u. o. márc. 25.; Wertheimer E., Die geheime Declaration vom 13. Juli 1878, Neue Freie Presse 1908 okt. 11., Hanotaux tanulmánya ellen; A bosnyák kérdés. Jogigényünk történeti alapon, Budap. Hirlap. 1908 aug. 12., 17., 25., okt. 6.; Timon Ákos, A jogkérdés szempontjai, u. o. okt. 8.; Timon és Schiller Bódog cikkei a Pester Lloyd-ban okt. 11. és 25.; Kmety K., Quid iuris? Egyetértés 1908 okt. 8. és Neue Freie Presse okt. 10.; Szeberényi L., B. és Hercegovina, Századok 1908 nov.; Királyfi A., B. szerepe a kivándorlási politikában, Budapest 1908; u. a. Az annektált tartományok lakossága, Budap. Szemle 1908, 333. füz.; Die Kmeten, Pester Lloyd 1908 szept. 22.; Wertner M., B.-i bánok az Árpádok alatt, Századok 1909, 472. l.; Komlóssy Fer., B. jogviszonya Magyarországhoz, magy. és ném. kiad., Pozsony 1908, németre ford. Kumlik Emil, u. o. 1909; Thallóczy L. és Áldásy A., Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára, Budapest 1907; Thallóczy L., Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok, Budapest 1909. E fontos munka főbb dolgozatai: Radivoj bosnyák királyfi; Katalin bosnyák királyné; A Brankovics nemzedék; A Koszacsa-család és magyarországi szereplése; Nagy Alfonz spanyol király és a Balkán-államok; Magyar és délszláv vonatkozású heraldikai tanulmányok. V. ö. Fraknói Vilmos cikkét a Századokban 1909, 505. l.; György János, A dunai és balkáni államok szövetsége, Kolozsvár 1910; Csuday J., B. és Hercegovina története, Budapest c. lap, 1909; Angyal Dávid, B. követei az 1440-iki budai országgyűlésen, Századok 1911, 49.

Bosznia hercege, e címet viselte II. Béla magyar király másodszülött fia, László (szül. 1131., megh. 1163.), aki II. László néven 1162—63-ig magyar király volt.

Boszniai emlékérem. Katonai emlékérem, melyet I. Ferenc József császár és király Boszniának 1908. történt annexiója emlékére 1909. alapított. A kerek bronzérem előlapján a király mellképét, hátlapján Bosznia címerét mutatja megfelelő köriratokkal. Szalagja vörös-sárga. Az emlékéremre a boszniai annexió alkalmából Boszniában állomásozott, valamint az ez alkalommal mozgósított csapatokhoz tartozó katonák, azonkívül a bosnyák kormányzati hivatalnokok tarhattak igényt.

Boszorkány, néhol *boszorka* (a név ősi ázsiai eredetű, ugyanegy a csuvas-török *bástirgán* és votják *buszturgán* szóval), eredetileg a néphitnek ama démoni alakja, amely *lidérc* és *szívmátra* (l. o.) néven is ismeretes és az álomban érzett fojtogató nyomás állítólagos okozója *(B.-nyomás,* Alpdrücken, cauchemar). Később a kereszténység hitelemei s az ebbe vegyült ókori babonák révén sok egyéb megrontó tulajdonságot vett fel (az alvók vérét szívó *vampir*, tejrontás, szerelmi érzék elesztése és elfojtása, méregkeverés, magzatelhajtás stb.). A magyar B. népies fogalma a XVIII. sz. elejéig különbözött a középeurópai inkvizicionális B.-fogalomtól. A keresztény középkor a B.-okat nem különálló és más-más tulajdonságú egyedeknek tekinti, hanem egy közös eretnek *szekta* tagjainak, akik az *ördöggel*, mint minden istentől eredőt rontóval szövetkezve, tőle nyerik bűvös, ártó erejüket; tulajdonkép az egyház ellenségei tehát, kiket «tűzzel-vassal irtani kell». E felfogás teremti meg az *inkvizíciókat* (l. o.), külön a B.-ok üldözésére (crimen exceptum ellen) szervezett egyházi vagy világi bíróságokat, amelyek kihallgatásmódja, ítéletei idővel szoros, előírt formát öltöttek, miáltal ugyanegy fajtájú bűnözést állapítván meg minden vádlottra, elég volt a bűncselekmények tipikus sorának *egy* jellemző esetét rábizonyítani, hogy a többit ez alapon föltéve, a vádlottat B.-nak minősítsék. Igy alakul ki az általános B.-típus, mire nézve a vallomások lassankint minden országban csodálatosan egybehangzók lesznek. A B.-tipus hivatalos ismérvei a következők: az illető *nőt* (férfi, mint *B.-mester* ritkaság!) az ördög díszes ifjú legény képében meglátogatja, szerelmeskedik vele s szövetséget köt oly értelemben, hogy a B.-jelölt lemond istenről s engedelmességet fogad az ördögnek. Ismertetőül a nő teste egy-egy rejtettebb helyére jelet tesz *(stigma)*. Időnkint el kell mennie a találkozókra *(B.-szombat)*, különös kijelölt helyekre: erdőkbe, tölgyek vagy hársak alá, barlangokba, vesztőhelyre, hegyekre (hazánkban főkép a budai *Gellérthegy*, Szegeden az *Óthalom* nevű domb stb.). Legfőbb összejövetel évenkint május 1-jének éjjele (Walpurg-éjjel). Előbb otthon bekenik magukat *B.-írral*, mely kenőcs beléndek, csalmatok, mandragora, ópium s egyéb bódító növények nedvéből és faggyuból (keresztelés előtt elhalt gyermekek olvasztott zsírjából) készül; ettől kábult álomba merülnek, miközben képzeletük a B.-szombatok kicsapongásait varázsolja eléjük. Néhol mámorító ital alakjában *(B.-lé)* veszik be az előírt szereket. Azután mezetelenül nyargalnak *(B.-repülés)* seprőn, szénvonón, kanálon, piszkafán, fekete macskán, kutyán, kecskén stb. («*lóvá* tett haragosán» csak nálunk!), többnyire a kéményen keresztül a találkozó helyre. A gyülekezeten minden B. ördögszeretőjével jelenik meg; a legfőbb ördög kecske alakjában emberi ábrázattal magas széken vagy kőasztalon ül a kör közepén; a hódolatot iránta térdeléssel s kezének és farának megcsókolásával fejezik ki. Előbb lakmároznak *(B.-vacsora)*, só és kenyér nélkül esznek s a bort tehéncsülökből vagy lófőből isszák. Lakoma után ördögmise tartatik az egyházi szertartások kicsúfolására, majd kezdetét veszi a *B.-tánc*, hol a táncoló párok hátat fordítanak egymásnak s a muzsikusuk, ki hegedű helyett lófejet, sip helyett macskafarkat tart kezében, fán ül. Az ünnepély végén a főördög elégeti magát, s hamvát kárt okozó por gyanánt szétosztják a B.-ok közt. Haza úgy mennek, ahogyan jöttek. Üldöztetésük 1330. indul meg Hispániában, de rendszeressé 1440 körül válik az Alpok vidékén, innen terjed el Olasz-, Francia- és Németországban. Itt kivált két dominikánus szerzetes: *Institoris* és *Sprenger* foglalkoznak vele lázasan, 5 év alatt 48 B.-t égetnek el; ugyanők adják ki a B.-hit rendszeres összefoglalását s a vallatás módszereit «Malleus maleficarum» című művükben, Strassburg 1487. E munka és VIII. Innocent pápa «Summis desiderantis» bullája (1484) után kezdődik az üldöztetések és kínvallatások legádázabb korszaka. A comói püspökségben rövid idő alatt 100-at, Genfben Calvin János hatása alatt igen sokat, Quedlinburgban egy nap 133-at, a trieri püspökségben

7 év alatt 360-at, Lotharingiában 800-at, De Lancre a baszk-földön több ezret, a bambergi püspök 600-at stb. égettetnek el, vagy ítélnek egyéb formájú kivégzésre. A gyanusak B.-voltának megállapítására szolgált a testi jel (stigma) fölfedezése, vagy a vízpróba *(B.-próba)*; ha ruhástul nem süllyedt alá («könnyűnek találtaték»), perbe fogták s minthogy a vádlott addig nem volt elítélhető, míg maga nem vallott, kínzatásnak vetették alá. A törvény csak egyszeri kínzatást engedett meg, de ha erre nem vallott, az utána következett kínvallatásokat «folytatás»-nak minősítették. A legvérengzőbb korszak a XVIII. sz. elejéig tartott, de Posenben még 1793. is akadt áldozata. Titkos népítélettel utóbb is világszerte pusztítottak el még B.-okat. Mexikóban az utolsó B.-t 1873. égették el. *Magyarországon* inkvizició sohasem volt; az egész középkoron át B.-perekre adataink nincsenek. Kálmán király decretumainak híres 57. fejezetét: «De *strigis* vero quae non sunt, nulla questio fiat . . .» félreértésből magyarázták B.-okra. A B. neve mindvégig *malefica* az egyház nyelvén nálunk is; a *striga* mást jelent, holmi varázsló asszonyt, jósnőket, kik pl. nálunk egy ideig az ősvallás samánrendszerű módjain gyógyítottak és jósoltak. Kálmán király állítása vagy úgy értendő, hogy az ő idejében már ilyenek nem voltak, vagy úgy magyarázandó, hogy a hely egyszerű átvétele Nagy Károly I. capitularéjának, ahol ugyanez állítás 787-ből már megvan s ott is pogány kuruzsló nőket, nem ördögi szektát értettek alatta. Legrégibb magyar B.-per 1565-ből Kolozsvárról ismeretes, amely Boczi Klára elégetésével végződött. Az eddig összegyűjtött anyag az egész országra nézve 1565—1756-ig 554 esetet ismer, ahol egyesek B.-sággal vádoltattak, ítéletet azonban csak 403 perben mondtak. Hozzánk a külföldi tipus 1728. jut el s főkép a szegedi perekben talál visszhangot; itt is a kínvallatás alatt egyszerűbb, prózaibb az ördögi orgiák leírása; hiányzik az ördög tiszteletére tartott mise, a B.-kenőcs és lé borzalmas összeállítása stb. Leglényegesebb különbség a hazai és külföldi eljárásmód között, hogy a magyar perek a vádlott vallomását nem tekintik a halálítélet elengedhetetlen kellékének s így a tortúrát sem kellett oly kegyetlenséggel alkalmazniok. A B.-perek teljes beszüntetését Mária-Terézia rendelte el 1768. Azonban Lublón még 1777. is lefejezték mint B.-t Gurka Máriát és társát, Poleczko Jánost. A népies felfogásnak B.-ténykedések alatt értett különféle módjaira nézve l. *Varázs.*

Irodalom. A régi anyag teljesen összeállítva Grässe Bibliotheca magica-jában 24—42, Leipzig 1843. Továbbá: Soldan, Geschichte der Hexenprozesse. Hesse átdolg. új kiad. 1902; Garinet, Histoire de la magie en France, Paris 1818; Reguard, Les maladies épidémiques de l'esprit, u. o. 1886; Masson, La sorcellerie au XVII. siècle, u. o. 1904; Scott W., Letters on demonology and witchcraft, új kiad. London 1898; Spalding, Elisabethan Demonology, u. o. 1880; Scheltema, Geschiedenis der Heksenprocessen, Haarlem 1828; Diefenbach, Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung in Deutschland, Mainz 1886; Weber Samu, A B.-babona, Századok XXVII. k. 879—896. l. — A hazai B.-hitre és pörökre vonatkozó régibb adatok teljesen együtt Ipolyi Magy. myth. 66, 407—446. Legújabb kimerítő gyűjtemény: Komáromy András, Magyarországi B.-pörök Oklevéltára, Budapest, akad. kiad. 1910, l. különösen I—XXIII

Boszorkánycsomók (növ.), apró, különös módon összegöngyölt levélkék, melyeket némelykor a földből ásnak ki. A babona azt tartja, hogy a boszorkányok műve. Tulajdonképen pedig a rózsabokor levelei, amelyekben bogarak lárvái élnek.

Boszorkányfű (növ.), eredetileg a *Circaea* L. fűnek kellene lenni, mely egyenesen a mitoszi varázslónő, Kirké (lat. *Circe*) nevét viseli. Az igazi B. azonban a *Mandragora officinalis* (l. o.) v. a *Cynanchum nigrum* (fekete méregölő) volt, amelyből amulétul emberi formákat vagdostak ki megboszorkányozás v. más baj ellen. Ritkábban a *közönséges orbáncfüvet (Hypericum perforatum)* mondják B.-nek, sőt a macskagyökeret *(Valeriana officinalis)* is.

Boszorkánygyökér (növ., *alraungyökér*), l. *Mandragora.*

Boszorkánygyűrű v. *varázsgyűrű* (növ.), réten v. legelőkön kisebb v. nagyobb, némelykor egész 16 méternyi átmérőjű köralakú, kopárabb hely, melyet eleven zöld, buján növekedő pázsitgyűrű foglal körül. Ebben a gyűrűben nagyobb mennyiségű gomba is terem. Az angol és a német nép hite szerint a tündérek és boszorkányok lejtik ily helyeken éjjeli táncaikat s ők tapossák ki a gyűrűket. E kerek foltokat olyan lemezes gombák okozzák, melyeknek földalatti mycelíuma köralakban terjeszkedik. B.-nek nevezik az arankának körbeli terjedését is (l. o.).

Boszorkányír vagy *boszorkánykenőcs*, l. *Boszorkány* és *Hyoscyamus.*

Boszorkánymester, rokon jelentésű a varázslóval, oly férfi, ki a boszorkányhoz hasonlóan az ördöggel kötött szövetsége folytán állítólag emberre s állatra mindennemű ártalmas hatást tud gyakorolni. A boszorkánypörök idejében számos férfit is vizsgálat alá vontak s elégettek. Ily B.-nek tartották általában *Paracelsus Theophrastust* (l. o.), nálunk tudós *Hatvani* professzort (l. o.).

Boszorkányöltés, l. *Díszvarrás.*

Boszorkányperek, l. *Boszorkány.*

Boszorkányseprő (növ.), l. *Bábaseprő.*

Boszorkánytojás, a sárgájahijas tojást nevezik így.

Boszorkányűst, l. *Áldozókövek.*

Boszporusz *(Trák-B.*, törökül *Isztambul Bogazi* v. *Bogaz icsi)*, Európát Ázsiától elválasztó, a Fekete-tengert a Propontis-szal vagyis a Márvány-tengerrel összekötő szoros. Nevét (βοῦς a. m. ökör, πόρος a. m. gázló) a mitosz szerint onnan kapta, hogy Io tehénné változta után e szoroson úszott keresztül. A DNy.-ról ÉK.-i irányban huzódó tengerszoros 27 km. hosszú (az európai part, kanyargásait is beleszámítva 31, az ázsiai pedig 38 km.); mélysége 50—70, ahol pedig a legkeskenyebb, 120 m.; szélessége 660 m. és 3 km. közt váltakozik. A B. az ifjabb pliocén-korszakban képződött és ezután a tenger alá süllyedt erozíós völgye egy egykori folyónak, amely egy szeliden hullámos platóvá lekopott devon-hegység és az É. felől határoló bazalt-sziklák közt vezet keresztül. A felszinen levő áramlat, amely helyenként igen erős (pl. Therapiánál, Arnautköinél) a Fekete-tenger felől a Márvány-tengerbe viszi a kevésbbé sós vizet; a felszin alatti áramlat, amely erősen sós, ellenkező irányt követ; ennek tulajdonítható,

hogy a Fekete-tengernek sótartalma a beléje torkoló folyók nagy mennyiségű édes vize dacára sem csökken. Partjait szépen formált, sok helyen meredek és 200 m.-nél magasabbra emelkedő dombok alkotják és egész sorából állanak az egymást követő hegyfokoknak, amelyek között számos a pompás, szélesebb és keskenyebb öböl, köztük a legnagyobb az Arany-szarv; ezek mögött pedig a legváltozatosabb, ciprusoktól és százados platánoktól beárnyékolt völgyek nyilnak; e tájképi szépségekhez járulnak a szorost szegélyező paloták, kastélyok, a genovai és bizánci időkből fennmaradt romok, kioszkok, falvak, nyaralók és kertek, míg vizét kisebb-nagyobb gőzösök és fürge csolnakok szelik.

A B. partjait már az ókorban is számos hely-

ség lepte el. Fokozottabb mértékben van ez meg a jelen időkben. Az Arany-szarvnál van Konstantinápoly és Pera, ezekkel szemben Szkutari. Az európai parton a kiválóbb paloták és helyek a Fekete-tenger felé: a Dolmabagdze, az Abdul-Medzsid által 1853. épített szultáni palota; vele É.-on határos Besiktas Khairaddin pasa síremlékével; továbbá a Jildiz-kioszk hatalmas nagy parkkal, amelyet fal vesz körül és a Hamidije mecset; a Csiragan-palota, amelyben a török nemzetgyűlés tartotta üléseit, de leégett; Ortaköi falu jelentékeny kertészettel; Arnautköi falu, az ókori Hastiae; emellett az Akinti-hegyfok és vele szemben a Seitan-fok, ezek közt a tengeráramlat a legerősebb, a B. legkeskenyebb (550 m.); itt veretett hidat Darius perzsa király, midőn a görögök ellen hadat vezetett. Az Akinti-fokon túl van Rumili Hisszár török falu, ahol II. Mohamed 1452. bizarr alakú várat építtetett a hajók bejövetelének megakadályozására. A Szteniaöböl közelében van Jeniköi gazdag görög bankárok palotáival; rajta túl Rumili Kavak ágyútelepekkel. Ez utóbbi helységen túl kopár sziklák alkotják a partokat Rumili Fenerig, B. utolsó helységéig; e két helység közt van a Böjük Liman a Karbidzse nevű erőssséggel és ágyúteleppel. Az ázsiai parton a Fekete-tenger felőli bejáratnál van Anadoli Feneri világító toronnyal; rajta túl Poirasz ágyúteleppel, Filburnu ugyancsak ágyúteleppel; Anadoli Kavak két kitünően fölszerelt ágyúteleppel. A Jusa-dag, Józsua-hegy mellett nyúlik be a szárazföldbe a gyönyörű hunkjarszkelesszii völgy. D.-felé következnek ezután Beikosz Szultanije, III. Murad szultán nyári palotájával, Bejlerbejköi, a Bejlerbej Szeráj nevű márványpalotával, végül Kuszgundzsuk. V. ö. *Csihacsev*, Le B. et Constantinople (Paris 1865); *Philippson*, B. u. Hellespont (Geogr. Zeitschrift 1898); *Goriainov* S., Le Bosphore et les Dardanelles. Questions des droits (Paris 1910).

Kimmariai v. *Cimmariai B.*-nek hívták az ókorban a mai Kercsi-szorost (l. o.). Mellette épült Pantikapaion városa, amelyet a bizánciak B.-nak is hívtak. E B.-ról neveztek el az ókorban egy országot is, a B.-i birodalmat (l. o.).

Boszporuszi birodalom, ókori görög állam, melyet Miletos gyarmatosított a kimmerius Boszporus mentén, a mai Krimfélsziget K.-i felében. Legnagyobb városa Pantikapaion volt; a birodalom már a Kr. e. V. sz.-ban felvirult s Athénnel főleg a IV. sz.-ban élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. Utolsó királya, V. Pairisades, a skytha Skilurostól szorongatva, VI. Mithridates pontusi királynak adta át országát (114) s ennek vezére, Diophantos, a skythákat el is kergette. Mithridates halála után fia, Pharnakes kapta jutalmul a rómaiaktól e birodalmat, mert Pompejust ázsiai hadjáratában támogatta (63). Később is római hűbérállam maradt, melynek fejedelmei Rómától évdíjat húztak. Kr. u. 250-től kezdve a gótok kezdték szorongatni, majd a népvándorlás áradata az egész birodalomnak véget vetett.

Boszrá, ősrégi város a szíriai Auranitisben (mai Hauranban), 150 km.-re Jeruzsálemtől ÉK.-re. A római uralom idején Trajanus császár *Nova Trajana Bostra* néven újra fölépítette és Arábia provincia tővárosává tette. Innen fogva kelteződött virágzása s kivált az arab uralom alatt gazdag kereskedő városa és gabonavásárpiaca volt Szíriának. Most jelentéktelen helység, melynek területén számos, a római és arab uralom idejéből való tekintélyes épületrom látható.

Bosztam, város Sahrud perzsa tartományban, az Asztarabadba vezető 2000 m. magas hágó bejáratánál, 7000 lak., egészséges éghajlattal és pamutszövéssel; kitünő lovakkal.

Bosztán, perzsa eredetü török szó, jelent kertet, de különösen veteményes kertet. Az ilyen kertre felügyelő kertész neve *bosztándzsi*. Minthogy a

sztámbuli szerájban e kertőrök egyúttal palotaőrök is voltak, így a szultán kiséretét is képezték és ha csónakra szállt, ők voltak az evezősök. Az elítélteken is ők hajtották végre a büntetést. E kertőrök főnöke a *bosztándzsi-bási*, a szultáni kertek főfelügyelője, egyúttal rendőrfőnök, sőt a régibb szultánok idejében a hadügyminiszter is ő belőle telt ki. E kertőröknek szultáni testőrökké való előléptetése I. Szulejmán szultántól ered, aki a bosztándzsi-básit a császári bárka kormányosává is kinevezte, később pedig a kikötő és csatornák felett való felügyelettel is megbízta.

Bosztándzsi (török), l. *Bosztán*.

Bot, l. *Botkészítés*. — *B.* (torna), a szabadgyakorlatok egy neméhez, a botgyakorlatokhoz használt kézi szer. Használnak fa- és vasbotokat. A fabotok 100—110 cm. hosszuak, 3 cm. vastagok, bükk-, kőris- vagy akácfából készülnek. A vasbot ugyanilyen hosszú s 3 kg. súlyú.

Bot. Kedvelt Árpád-kori személynév. Igy pl. Both néven említi a Márk-féle krónika Kálmán király Benedek nevű tanácsosának apját. 1093. B. bihari főispánt ismerjük. stb.

Bot *(Both)*, kisk. Fehér vm. váli j.-ban, (1910) 616 magyar lak.; u. p. Etyek, u. t. Bia; dombon fekvő temploma a régi szt. Móricról címzett apátság helyén áll. 1198-ban a B.-i egyház a kalocsai prépostságnak adományoztatott, 1766. az egyház mellett szlavniczai báró Sándor Antal nazarénus szerzeteseket telepített le, kik azonban Mária Terézia rendeletére 10 év mulva Olaszországba tértek vissza.

Bota (portug. és spanyol, ol. *botta*) a. m. bőrtömlő, űrmérték déleurópai borokra és olajra, általában = 4 hl. Madridban 1 B. = 30 arroba = 484,128 l. Némely vidéken *B. menor* (kis B.) = 4 carga = 16 barillo = 88 cuartillo = 5·034 hl.

Bóta, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 705 magyar lak.; u. p. Sáta, u. t. Ózd.

Botalli, *Leonardo*, olasz anatómus és sebész, szül. Astiban (Piemont) 1530. Paviában tanult. Több izben hosszabb ideig Párisban tartózkodott. A boncolástan terén több fölfedezést tett, ő írta le először a függőverőeret, a tüdőverőérrel összekötő és róla elnevezett vezetéket. A sebészet terén is tevékenyen működött és irataiban erősen küzdött a lőtt sebeket mérgezett sebek gyanánt kezelő kortársai, Vigo és Ferri ellen. Célszerű fogót szerkesztett a golyónak a testből való kivételére. Túlzásba vitte azonban buzgalma akkor, mikor minden betegség ellen érvágást bő vérelvonással ajánlott. Munkái: De curandis vulneribus sclopetorum; De lue venerea, stb.

Botanika (gör.) a. m. növénytan (l. o.).

Botanikai kert, l. *Növénykert*.

Botanikai Közlemények, tudományos magyar növénytani folyóirat, amelyet a kir. m. Természettudományi Társulat 1901 nov. 20-iki választmányi ülésén alapított meg, midőn növénytani szakosztályának e célra évi 1500 korona segélyt bocsátott rendelkezésére. A folyóirat 1902 februáriusában indult meg Növénytani Közlemények a kir. m. Természettudományi Társulat növénytani szakosztályának folyóirata címen, Klein Gyula szakosztályi elnök közreműködésével szerkesztette Schilberszky Károly. 1907 óta Tuzson János. A szerkesztést a szakosztály választott szerkesztőbizottságra bízza, amelynek tagjai a szakosztályi tisztviselők, a tulajdonképeni szerkesztő és még három szakosztályi tag. A folyóirat címét a szakosztály 1908 dec. 9. ülésén *B.-re* változtatta. Megjelenik évenként 6 füzetben, 18—20 ívnyi terjedelemben. Előfizetési díja évi 8 K, alapítványi összeg 100 K. A folyóirat füzeteihez 1904 óta idegennyelvű pótlék csatlakozik, amely a folyóirat értekezéseit valamely elterjedt európai nyelven közli rendesen kivonatosan. A pótlék 1904—1908 Beiblatt zu den Növénytani Közlemények címmel jelent meg, szerkesztette Bernátsky Jenő. 1909 óta külön cím és külön szerkesztő nincs.

Botanikus kert, l. *Növénykert*.

Botany-bay, Új-Dél-Walesbe benyúló, Sydneytől D.-re 8 km.-nyire fekvő nagy, de sekély öböl, amelybe a Cook és St. Georges folyók torkolnak. 1770. Cook fedezte föl és azon gazdag botanikai zsákmányról keresztelte el, amelyet tisztjei partján szereztek; ugyancsak Cook javasolta, hogy partjain fegyenc-telepet létesítsenek, de Phillip kapitány ellenkező nézeten volt és a közeli Port Jackson partján, a mai Sydney helyén létesítette; a telep ennek dacára jó ideig megtartotta B. nevet. A B. partjain nincs is egyéb, mint egy az É.-i bejáratánál La Perousera emlékeztető sírkő és a Sydneyvel közúti vasúttal összekötött Botany nevű község, kedvelt kiránduló hely.

Botanybay-fa (növ.), a *Dalbergia latifolia* fája, mely fekete B. *(blackwood)* néven is szerepel. A gesztje nagyon kemény, sötét bíborvörös, fekete csíkokkal, sötétebb és világosabb övekkel. India egyik legbecsesebb fája, mely jól politurozható és a legfinomabb asztalosmunkára való. *Botanybay-gyanta*, l. *Akaroid-gyanta*.

Botarga, besózott és ecetbe rakott halikra, Dél-Európában és keleten étvágygerjesztőül eszik, Szardiniában, Dalmáciában kereskedelmi cikk.

Botaurus (állat), l. *Bölömbika*.

Botbüntetés, a testi fenyítéknek egy neme. Más nemei a *seprőzés* a hóhér keze által (virgatio per carnificem, fustigatio), a *vesszőzés* és a *korbácsolás*. A végrehajtás hol nyilvánosan, hol a nyilvánosság kizárásával történt. Nemesek és az ú. n. honoráciorok (sz. kir. városok polgárai) ellen e büntetéseket alkalmazni nem volt szabad. Száz egyszerre kiállandó bot- vagy korbácsütés a halálbüntetéssel egyenértékünek vétetvén, az ily büntetésre szóló ítélet ellen a kir. ítélőtáblához lehetett felebbezni. A büntetés kiszabása előtt a megfenyitendő egyént testalkotása és az egészsége veszélyeztetése nélkül elszenvedhető fenyíték neme iránt orvosilag meg kellett vizsgáltatni. Mezei rendőri kihágásokra az 1840. IX. t.-c. a testi büntetést fenntartotta: az 1848. XXII. t.-c. 31. §-a a nemzeti őrsereg tagjaira nézve megszüntette, s azóta a kir. Kúria büntetteknél soha sem alkalmazta. Az országbirói értekezlet (l. o.) a testi büntetést bűntettekre egyáltalán megszüntette, a kihágásokra azonban, mint a közfegyelem fenntartása tekintetéből nélkülözhetetlennek (!), óvatos használatát «míg más célszerűvel a törvényhozás által nem pótoltatik» fennhagyta; fölmentette azonban az alól a nemeseket, a hono-

ráciorokat és mindazokat, kik az 1848. V. t.-c. értelmében politikai jogok gyakorlatára képesítvék, az izraelitákat is, kik bár politikai jogok gyakorlatával felruházva nem voltak, de az erre törvényileg megszabott egyéb minősítéssel birtak. A mentesség kiterjedt a mentesítetteknek nejeire, özvegyeire és családjuk tagjaira, míg végül az 1871. LII. t.-c. a testi fenyíték minden nemét eltörölte. Az olasz pozitiv iskola, s Németországban is többen a testi büntetés megszorított visszaállítását sürgetik. Helyén levőnek, sőt nélkülözhetetlennek tartják (Liszt). Különösen egyrészt a javíthatatlan büntettesekre, akiknél a depraváló hatás veszélye ki van zárva, és a fiatal büntettesekre, akik inkább a B. okozta testi fájdalom, mint a B. meggyalázó jellege iránt birnak érzékkel; másrészt kellő kiválasztás mellett fegyelmi büntetésként fegyintézetekben.

Botero, 1. *Giovanni*, olasz író, szül. a piemonti Benében 1540., megh. Torinóban 1617 jún. 23. A szavojai ház hercegeinek nevelője volt. Költeményei közül minden művelt olasz ismeri a La primavera és Le rime spirituali címűeket. Államtudományi művei közül alapvető munka La Ragione di Stato, tíz könyvben, mely mint Machiavelli tanításainak ellenmérge, újra meg újra kinyomatott és idegen nyelveken is megjelent. Mai napság is becses műnek tartják.

2. *B., Giuseppe*, olasz író, szül. Novarában 1815., megh. 1885 máj. 30. Tanulmányait Torinóban végezte. 1848. részt vett az Ausztria elleni háborúban, 1849. a cortemiliai kollégiumban az olasz irodalom tanára lett, azután egymásután a leccei, faenzai, pistojai és campobassói liceumok igazgatója volt. Regényei: Ricciarda (1854); Raffaele (1858); Il Galeotto (1859); Didimo Frate (1861); Eloisa Basili (1869). Parabolagyűjteményei: La mia donna (1869); Speranza (1870); Viver bene e far il bene (1872); Amore e natura (1873). Közzétett több irodalmi monográfiát is.

Botev, *Kriszto*, bolgár politikus és író, szül. Kaloforban 1847., megh. 1876. Az odesszai gimnázium elvégzése után néptanító, azután kozák, majd szedő és színész volt, mígnem Karavelov Lyuba vezetése alatt a politikai pályára lépett. Egyike volt a legbuzgóbb forradalmi ügynököknek, kik Bolgárország felkelését előkészítették; 1875. Panajot Hitov oldalán mint a Bukarestben élő emigránsok feje működött, de nem volt szerencséje: az első felkelési kísérlet, Stara Zagorában, dugába dőlt (1875 szept.), 1876. pedig elérte ugyan a Balkán völgyeit, de máj. 20. cserkeszek Vrácánál kisded hadát felkoncolták. Szerkesztője volt a Nezaviszmoszt (Függetlenség) c. lapnak s írt néhány költeményt, melyekkel a bolgár költők közt a legelső helyek egyikét vívta ki magának.

Botfa, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 843 magyar lak.; u. p. és u. t. Zalaegerszeg.

Botfalu (Brenndorf, Bodu), nagyk. Brassó vm. alvidéki j.-ban, (1910) 2396 oláh és magyar lak.; gőzcséplőszövetkezet, előlegező egylet, szász gazdasági keresk. társulat, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Itt van a Magyar cukoripar részvénytársulat cukorgyára, jelenleg Magyarország legnagyobb ilyen vállalata. 1603-ban itt lelte hős halálát Székely Mózes. B. népét 1611. Quinten Nicola Mátyás rávette, hogy Báthoryhoz pártoljon s templom-kastélyába székely őrizetet fogadjon be; de 1612 aug. 2. a Weiss által odaküldött Böhmen János ismét elfoglalta. Templomkastélyát 1865. lebontották.

Botfalva, kisk. Ung vm. kaposi j.-ban, (1910) 465 magyar lak.; u. p. Ungtarnócz, u. t. Ungvár, hozzátartozik a kis Trask-fürdő.

Botfaüzem, a sarjerdőüzem egyik neme, mely abban áll, hogy a kellő visszaszerző erővel biró fa törzsét mintegy 2—3 m. magasságban levágják, mire a vágási lap helyén és alatt új hajtások keletkeznek, melyek a levágott ágkoronát helyettesítik. Ha ezt az eljárást 2—10 évi időközökben ismétlik, mit *botolásnak* vagy *csápolásnak* neveznek, akkor az ily módon kezelt fák, a *botfák* v. *csúpfák*, felső részükön megvastagodva, ú. n. *fejet* kapnak, melyekből a hajtások indulnak ki. A tkpi erdőkezelésben a B. csak kivételesen pl. vízáradásoknak alávetett területen fordul elő; de annál többször a mezőgazdasági faültetéseknél, pl. utak vagy táblák szélein, élő sövényekben, legelőtérségeken, patakok partjain ültetett fáknál. Legjobban megtűrik a botolást az ákácfa, a szilfa, a hársfa, a tölgyfa, a juharfa, a gyertyánfa, a kőrisfa, továbbá a fűzfa s a nyárfa, mely utóbbiak kivált nedves álláshelyen alkalmasak az efféle bánásmódra. Nagyon ajánlatos az eperfa vagy szederfa botolása, mit az jól elvisel és minek az az előnye van, hogy ily kezelés mellett gyümölcsöt nem igen érlel, sok és jó levelet hoz és a fának alacsonyságánál fogva levelei könnyebben hozzáférhetők, mintha szabadon fejlődve, magas törzsek alakulnak. A botolást közönségesen a tél végén teljesítik olymódon, hogy erőteljes javakorbeli fákról éles baltával, közel a törzshöz szedik le az ágakat, idősebb törzsek fején ellenben rövid ágcsonkokat hagynak, mert ezek jobban hajtanak ki. Ha a lombot takarmányul akarják felszárítani, akkor a botolás nyáron történik.

Botfej, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 424 oláh lak.; u. p. és u. t. Bél; vidékén nagy mennyiségben fordul elő agyag, melyet Bél és vidékének lakossága fazekas-munkákra használ fel.

Botgyakorlatok, a torna-gyakorlatoknak egy neme. Célja a tornász izomzatát fejleszteni, mozdulatait kerekdedekké, esztetikusokká tenni. Mint a többi szabadgyakorlat, a botgyakorlat önuralomra szoktat, hogy a test egyes tagjaival úgy tudjunk bánni, mint azt a tornatanár vezényli. A leánytornázásban s a középiskolák felső osztályaiig fából készült botokat használnak; a felsőbb osztályokban s egyleti tornázásban ezenkívül vasbotokat is. Ide tartoznak a társas B. is, melyeknél két tornász szilárdan tartja a botot, míg a harmadik társuk azon függési, húzódási, átfordulási s egyéb gyakorlatokat végez.

Both, űrmérték borra, Németországban a. m. 435 l., Angolországban a sherryből és fokföldi borból = 92 gallon = 418 l.

Both (botfalvi és bajnai) *család*, állítólag a Csorna-nemzetségből vált ki, amelyet Szécsi Miklós országbirónak egy 1383-iki oklevele már 1061. létezőnek említ. A család Bod (Bud) nevű tagja, kinek neve a családi névben tovább él, a XIV. sz. elején tűnik fel. 1310-ben Róbert Károly király ugyan-

azon Budnak adományozta az ungi várhoz tartozó Kistarnócz nevű földet, melyet a szerző nevéről csakhamar Budfalvának (most Botfalva) neveztek el. A család innen vette előnevét. Birtoka volt a családnak Felsősebes is, melyet Bud fiai 1319. Synka mester sárosvármegyei ásguti birtokáért elcseréltek. Bud egyik fiától, Pétertől leszármazó *János* és testvérei a XV. sz. közepe táján királyi adományul kapták az esztergomvmegyei Bajna és több más birtokokat és a bajnai előnevet vették fel, de ez a több jeles egyént felmutató ág fiágon már a XVI. sz. második felében kihalt. A család címerét Mátyás király 1460. adományozta, ennek pajzsalakja páncélba öltözött íjjászt mutat, amely valószínüleg Mátyás híres fekete seregének fegyverzetét mutatja, azonban a bajnaiaknak más címerük is volt, amelyen kardot tartó páncélos és nyíllal átlőtt hajlított kar és e felett csillag és félhold szemlélhető. V. ö. *Meliorisz* B., A Bothfalvi B.-család címere, Turul, 1901 évf. 38.

1. *B. András*, a bajnai B.-családból, Mátyás királynak hadvezére a pártos Viktorin ellen. Ulászlónak szintén egyik főembere és az 1496-iki amnesztia egyik hatályos eszközlője, 1498. bandériumos országnagy volt. 1842-ben és 1505—1511-ig a horvát báni méltóságot viselte Balassa Ferenccel és Misljenović-Horvát Márkkal együtt. Megh. 1511 szept. 13.

2. *B. Benedek*, Kálmán királynak egyik meghitt embere és tanácsadója, ki főoka volt annak, hogy a király Álmost és fiát Bélát megfosztatta szemük világától. Őt küldötte a király Dömösre is, hogy a már világtalan Álmost megölje. Vétkes küldetését állítólag a dömösi szerzetesek templomának oltára előtt hajtotta végre. Midőn emiatt Álmos hívei a pilisi erdőben üldözőbe vették, lováról lebukott s nyakát szegte.

Both, 1. *Andries*, hollandi festő, szül. Utrechtben 1609 körül, megh. 1650 előtt. Atyjának *B. Dirk* üvegfestőnek, azután Bloemaertnak volt tanítványa, utóbb öccsével *B. Jan*-nal Olaszországba ment és főleg Pieter de Laer hatása alatt olaszos jellegű népies jeleneteket festett. Ritka művei közül a legkorábbi (1630) a budapesti Szépművészeti Múzeumban van, a teljesen hollandi jellegű Paraszt tisztálkodása. Rézkarcokat is készített.

2. *B., Jan*, hollandi festő, az előbbinek öccse, szül. Utrechtben 1618 körül, megh. 1652 aug. 7. Atyjánál és Abraham Bloemaertnél töltött tanulóévei után bátyjával Olaszországba ment, hosszabb időt töltött Rómában és itt különösen Claude Lorrain hatása alá került. Tájképei, túlnyomó részben olaszos jellegű tájak, genreszerű vagy bibliai alakokkal, nagy kedveltségnek örvendtek és nagy számmal maradtak reánk. Két műve van a budapesti Szépművészeti Múzeumban is. Rézkarcokat is készített.

Botha, *Louis*, búr tábornok, szül. 1862 szept. 27. Már a zuluk ellen folytatott háboruban is (1884) kitünt; 1897. képviselőnek választották, 1899. pedig Meijer Lukács oldalán az angolok elleni háborúba indult. A búrok csakhamar felismerték tehetségeit és előbb a betegeskedő Joubert helyettesévé, majd annak halála után utódává tették. Buller-t Colensónál (1899 dec. 15.) és a Spionskop szikláin (1900 jan. 22. és 24.) verte meg. 1900 aug. 23—28. Belfast és Dalmanutha mellett keresztülvágta magát az angolok tízszerte erősebb seregén. 1901 febr. 6. Bothwell táján érzékeny csapást mért Smith tábornokra. A céltalan vérontás elkerülése végett 1901 febr. 28. Middeburgban Kitchener-rel találkozott, de az angol fővezér békefeltételeit nem fogadhatta el. A guerillaharc eszerint folytatódott. 1901 őszén 4000 búrral Natálban újra néhány meglepő diadalt aratott, így Utrecht mellett és Brakenlaagtenál. 1902 elején B. újra békealkudozásokba bocsátkozott Kitchener-rel, melyek máj. 31. Pretoriában eredményre vezettek. Ekkor B. és Dewett Angliába utaztak, hogy Chamberlaintől kedvezőbb feltételeket kérjenek, ami azonban nem sikerült. A béke helyreálltával őszintén fáradozott az angolok és búrok kibékítésén és 1907. az első transzváli minisztérium elnöke lett; 1910. pedig a délafrikai unió első kabinetjét alkotta meg.

Botháza, kisk. Koloza vm. mocsi j.-ban, (1910) 497 oláh és magyar lak.; u. p. Mocs, u. t. Kissármás.

Both János siralmiéneke, költészetünk egyik legrégibb emléke, melyet Mátyás király követének, *Both* Jánosnak Törökországban történt elvesztéséről írt Gergely nevű íródeákja. Döbrentey adta ki először a Paksy-nemzetség jegyzőkönyvéből; utána Szilády, a Régi Magyar Költők Tára I. köt.

Bothnang, község Neckar württembergi kerület Stuttgart (ettől 3 km.-nyire) j.-ban, (1905) 3148 lak., fehérítőkkel; közelében Bärenschloss királyi vadászkastéllyal és nagy vadaskerttel.

Bothnia, középkori neve a Botteni-öböl mellékének.

Bothos-*család* (harapkai és keresztúri). A főúri Garayakkal együtt a Dorosma nemzetségből ágazott ki. Fő birtoka volt Harapkó a régi Valkó vmegyében, hihetőleg a mai Verőcze vmegye D.-i részén. 1440. a család utolsó tagjának, Bothos Andrásnak e tájékon 17 faluból álló uradalma volt. A család tagjai közül kiváltak: *a)* Gergely, ki 1386 júl. 25. Gara (ma Garján) és Djakovár közt a királynék védelmében hősies halált szenvedett. *b)* Domokos és Miklós, akik 1388. a Bázaközét (ma a Száva és Boszuth folyó köze) védelmezték a Horváthy-pártiak ellen s ez alkalommal Korpády János somogyi nemest elfogták, megvasalva Budára vitték, hol Zsigmond felnégyeltette. *c)* András, aki 1440. rokonával, Garay Lászlóval együtt Erzsébet királyné hadainak egyik vezére volt az Ulászló-pártiak ellen, de a Szekszárd és Bátaszék közt vívott csatában szerencsétlenül harcolt s ott életét vesztette. V. ö. *Pesty*: Eltünt vármegyék, 293; *Fejér*, Cod. Dip. X/3 315, X/1 427, 528. Magyar Tört. Tár XII. 191 l.

Bothriocephalidae (állat), l. *Galandférgek*.

Bothriocephalus (állat), l. *Galandférgek*.

Bothrops *Wagl.* (állat), a csörgőkígyók *(Crotalidae)* családjának egyik neme. Braziliában és a nyugatindiai szigeteken 7 faja él. Legismertebb a 2 m. hosszúra is megnövő *lándzsakígyó (B. [Lachesis] lanceolatus* Lacép.), a *néma csörgőkígyó (B. surucu* Wagl. v. *Lachesis mutus* L.)

és *lábária* (*B. atrox* Jan. v. *Lachesis atrox* L.). L. *Lándzsakígyó, Néma csörgőkígyó* és *Lábária.*

Bothwell, község Lanark skóciai grófságban, a Clyde jobbpartján, (1901) 2825 lak., B.-Castle romjaival, ahová B. gróf Stuart Máriát megszöktette. A romoktól $1^1/_2$ km.-nyire van a B. Bridge, ahol 1679 jún. 22. Monmouth herceg a skót puritánokat (Covenanters) megverte.

Bothwell, *James Hepburn,* gróf, skót kalandor és Stuart Mária kegyeltje, szül. 1536 vagy 1537., megh. 1578. Politikai tekintetben ellenlábasa volt Murray kormányzó angolbarát politikájának, ki őt el is záratta (1562). Megnyerő külseje és vakmerő kalandjai révén felköltötte maga iránt Stuart Mária királynő vonzalmát. Hogy Mária kezét elnyerhesse, Darnleyt, a királynő férjét bérelt gyilkosok által megölette (1567 febr. 9.), azután pedig a királynőt — előre megállapított terv szerint — elrabolta és kastélyába vitte. Miután a megfélemlített birák a királygyilkosság gyanuja alól felmentették, első nejétől elvált és Máriát vette nőül (máj. 15.). A királynő ekkor az Orkneyi szigetek hercegévé tette, de a skót nemesség fegyvert ragadt és a fiatal házaspárt menekülni kényszerítette. Majd fogságra vették a királynőt, míg B. idejekorán Norvégiába menekült, hol mint kalóz tengődött. Végre elfogták (1567) és előbb Malmöben, 1573-tól kezdve pedig Dragsholm várban fogva tartották. V. ö.: *Petrick,* Zur Geschichte des Grafen B. (Berlin 1874); *Schiern,* James Hepburn B. (Kopenhága 1875, angolul Edinburgh 1880).

Botica de los Templarios (spanyol), «a templomosok gyógytára». Így nevezik alapos ok nélkül a londoni Kensington-gyűjteményben levő és Toledóból származó pohárszéket, mely a XIV. sz.-beli spanyolországi mór asztalosságnak remek és jellemző munkája.

Botinovac, adók. Belovár-Körös vm. kapronczai j.-ban, (1900) 864 horvát-szerb lak.; u. p. Sokolovac, u. t. Lepavina.

Botka *Tivadar* (szántói és széplaki), jogtörténetíró, szül. Kisendréden (Bars) 1802 júl. 6., régi nemes családból, megh. Kisvezekényben 1885 jan. 6. Az ügyvédi vizsga letevése után 1823. Bars vmegye szolgálatába lépett és 1839. főjegyző lett. Állásától önként megvált s az 1843—44-iki és 1846—48-iki országgyűlésre vmegyéje követnek küldte. A szabadságharc leverése után törvényszéki elnöki állást fogadott el, de állásától csakhamar megvált. B. mint jogtörténész hírnevét De duellis Hungarorum litis decisoriis (1829) és Notitia diplomatica veteris constitutionis comitatuum, praecipue anecdoto vice-comitum et curiali instituto illustrata (1821) c. művével alapította meg. Egyéb művei: *Az 1843—44-ki országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi és megrögzött balvélemény felvilágosítására* (1844); *Tájékozás az eltünt magyar Valkó vármegyéről* (1868); *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről* (1870); *A heraldikai bizonyítékok* (1873); *Családtani bonyodalmak s adalékok* (1876); *Millenarium vagyis a magyar államiság ezeréves fordulójára 884-től 1884-ig* (1878); *Vázlatok a megyei alkotmányos élet multjából* (1862, 2. köt.) s a Magyar történelmi tár X. kötetében: *Ujabb családtani adalékok.* Az akadémiának 1837-től fogva rendes s később tiszteletbeli tagja volt.

Botkészítés. A séta-, eső- és napernyőbotok készítése manap már valóságos gyáriparrá fejlődött és e gyártmányok a világkereskedelemnek is tárgyai. B.-re főként ráspolyozó- és csiszológépeket használnak; egyéb munkát kézzel végeznek. A mechanikai megmunkálásnak nagy szerepe van az eső- és napernyőbotok gyártásánál, melyek pallófából, némelykor megfelelő erősségű hajtásokból is készülnek. A fürészgéppel kellően kialakított pálcákat pálcagyalugépen hengeres botokká gyalulják, a fogantyut ráspolyos tárcsán megfelelően alakítják, csiszolják, pácolják, polirozzák, esetleg fémdíszítményekkel fölszerelik és csomagolva szállításra szolgáló ládába rakják. Hazánkban ezidőszerint 13 botgyár van, amelyek nehány ezer munkást foglalkoztatnak. Kivitelünk ebből az árúból 1909. 0·724 millió K érték volt, mivel szemben azonban 1·27 millió K behozatal áll. Kereskedelmi mérlegünk e téren megrosszabbodott. Ez ipar fejlődésének egyedüli akadálya a munkáskérdés jelenlegi állapota. Nagy botgyárak vannak még Ausztriában, Hamburgban (C. Mayer), Meissenben, Berlinben, Bécsben, Angliában és Franciaországban is.

Botóka, l. *Sulyok.*

Botokudok. 1. *B. (Aymores* vagy *Bugres),* a braziliai parti hegységben (Minas Geraes) lakó indusok főtörzse. A B. név a portugál *botoque* szótól ered, mi hordócsapot jelent; ők t. i. alsó ajkukat és fülcimpáikat átfúrják és rá egy hordócsap vagy dugasz-féle fadarabot függesztenek. A braziliai benszülöttek között a legalsóbb fokon állanak s rendkívüli kegyetlenségük miatt ellenök irtó háborút kellett viselni s így ma már nagyrészt kiirtották őket. Egészen meztelenül járnak, mindamellett nyelvüknek van kifejezése a szeméremérzet megjelölésére. Fegyvereik a bunkó, nyíl, íjj és a hosszú hajító dárda, ügyszólván még a kőkorszak műveltségének jellegét viselik és valóban kőeszközökkel is éltek, mielőtt a szomszéd kereskedők vasfegyvert nem hoztak. Soknejüségben, illetőleg inkább nőközösségben élnek. Kóbor népség, egy-egy csapat 10—60 fegyverviselő férfiból és családjából áll. Minden csapatnak van vezére, de ennek kevés befolyása van, leginkább csak a nők miatt támadó perpatvarok elintézésére szorítkozik. Azt mondják róluk, hogy régente hírhedt emberevők voltak. Mióta kihalófélben vannak s velök szelidebben bánnak, jellemök is némileg megváltozott s nem egy utazó szeretetreméltó, szolgálatkész, bátor és hű embereknek mondta őket. Még a XVII. sz.-ban hatalmas nép volt. Híresek az ú. n. repülőhidak építéséről, amikor kúszónövényekből és kevés rőzséből szilárd átjárókat vernek folyók vagy szakadékok felett. (*Botokud nőt* l. *Amerika* cikknél *Amerikai népfajok* képmellékleten). — 2. Ugyancsak B.-nak nevezték átfúrt ajkaik miatt az *apinages* indiántörzset, mely az Amazon D.-i részén az Araguaya partján lakik. A B. e szokást már elhagyták.

Botolás, l. *Botfaüzem.*

Botond, *Kulpun (Kölpény* v. inkább *Kaplon)* fia, a vezérek korának egyik jelentékeny alakja,

kit Béla király jegyzője Léllel és Bulcsuval együtt szerepeltet, de valószínüleg az azutáni nemzedékhez tartozott. Erre mutat az a hagyomány, hogy boszút állt a németeken az augsburgi vereségért, amit Anonymus két változatban említ. Egyik szerint B. a Majna mellékét dúlta, mikor meghallotta Lél és Bulcsu veszedelmét. Erre a németekre rontott, elvette tőlük a zsákmány nagy részét s felkoncoltatta német foglyait. A másik szerint Magyarországból küldték ki a boszuló sereget, melynek vezérei B., Szabolcs és Irkund (Örkény) voltak. Ez azonban nem lehetett nagyobb hadjárat, mert az egykorú nyugati források nem tudnak róla. Az augsburgi vereség után 3 évvel későbbre teszik krónikáink B. konstantinápolyi mondai párviadalát, midőn legyőzött egy óriás termetü görögöt, a város érckapuját pedig bevágta bárdjával. A monda Aport mondja e hadjárat vezérének, míg B. akkoriban név nélküli kis (azaz fiatal) ember volt. Ez a hadjárat 958. történt a görög források szerint, midőn a magyarok egész Konstantinápolyig elkalandoztak husvét táján, de egy éjjel meglepték őket a görögök, sokat megöltek közülük, a foglyokat pedig kiszabadították. B. vezéri szerepe tehát csak ezután kezdődhetett Anonymus szerint. B. atyja Kulpun Bács vm. alsó részeiben kapott birtokot, hol Kulpin tartotta fenn emlékét. Ezen a vidéken keresi Pauler Gy. azt a Verőcze nevü folyócskát, hol B.-ot eltemették, míg Szabó K. a Vácz szomszédságában fekvő nógrádvármegyei Verőcze melletti patakra gondol, amely nézet mellett viszont az szól, hogy B. vezérrel összeköttetésbe hozható a XIII—XV. sz.-beli fejérvármegyei Bicske v. Bikcse nemzetség, melynek tagjai közt még a XIII. sz.-ban is előfordul a B. név.

Botos a. m. nemez-csizma.

Bótos, nagyk. Torontál vm. nagybecskereki j.-ban, (1910) 3170 szerb és német lak.; hitelszövetkezet, posta- és telefonállomás.

Botosani, 1. kerület Romániában Bukovina és Besszarábia között, részben dombos; a Szeret, Prut és ezeknek mellékfolyói öntözik; állattenyésztése jelentékeny. Területe: 2950 km², lakóinak száma (1899) 171,437. — 2. *B.* Az ugyanily nevü kerület székhelye, a Sziknának, a Prut mellékvizének partján, 105 km.-nyire Jasszitól, vasút mellett, 34,000 lak., több műmalommal. A rendetlenül épült belváros mellett csinos bojár palotákat is magukban foglaló külvárosai vannak.

Botos kölönte (*Cottus gobio* L. állat), l. *Kölönte.*

Botovo, adók. Belovár-Körös vm. kapronczai j.-ban, (1900) 418 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Drnje.

Botpalád, kisk. Szatmár vm. szatmári j.-ban, (1910) 949 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Tiszaújlak.

Botpoloska (állat), l. *Ranatra.*

Bótrágy, kisk. Bereg vm. mezőkászonyi j.-ban, (1910) 1422 magyar lak.; vasúti állomás, postaügynökség, u. t. Bátyú.

Botrány, a társadalmi közfelfogással és szokásokkal összeütköző tett. — A *B.-okozás* több büntetendő cselekménynek tényálladéki eleme. Igy a btkv. 191. §-a szerint B.-okozás az állam által elismert vallás szertartásai gyakorlatára rendelt helyiségben, mint vallás ellen elkövetett vétség 6 hónapig terjedhető fogházzal és 400 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel; a 249. § szerint B.-okozás szemérmet sértő cselekmény nyilvános elkövetése által, mint szemérem ellen való vétség 3 hónapig terjedhető fogházzal és 400 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Kihágás: a B.-t okozó részeg állapotban megjelenés nyilvános helyen (kbtk. 84. §); B.-t okozó állatkínzás (86. §).

Botrány-krónika, l. *Chronique scandaleuse.*

Botrel, *Théodore*, francia népköltő, szül. Dinanban (Bretagne) 1868 szept. 14. Népies dalaival nagy sikert aratott Párisban is, ahol 1890 óta él. Nevezetesebb dalgyüjteményei: Chansons de chez nous (1898); Chansons en sabots (1901); Chansons de not'pays (1903); Chansons de Jean qui chante (1907) stb.

Botriogen (ásv.), víztartalmú ferriszulfát, egyhajlású, jácintpiros. Lelőhelye Svédország: Fahlun. Haidinger adta a nevet (gör. *botrisz* a. m. szőllő), mert szőllőded alakokban keletkezik.

Botriolit (ásv.), l. *Datolit.*

Botrychium *Sw., holdruta* (növ.), haraszt az Ophioglossaceae (Kígyónyelvfélék) családban. 16 faja van, ezek főkép az északi félgömb hegyvidékein találhatók. Apró, függélyes rhizomájú növények. A rhizomából rendesen egyetlen levél hajt ki, mely két részből áll: az egyik szárnyasan osztott, a másik fürtszerüen tagolt és ágain sporangiumokat visel. A *B. lunaria* Sw., mely magas hegyvidékek rétjein nő, ezelőtt a herba lunariae-t szolgáltatta, melyet gyengén összehúzó sajátsága miatt sebekre használtak.

Botryllus (állat), a zsákállatok *(Tunicata)* osztályába tartozó aszcidia-nem, melynek fajai telepeket alkotnak; rendesen nagyon kis termetü egyedei közös cellulóz-köpenybe burkolva köveken, növényeken és más állatokon tekintélyes bevonatokat alkotnak. Legismertebb a *B. violaceus* Edw., melynek kékesszínü egyedei 6—12-esével csoportosulva rozettákat alkotnak.

Botryomyces equi, zoogleás csoportokban előforduló gömbölyü baktérium, melyet 1869. *Bollinger* fedezett fel ló tüdejében levő csomókban. Okozója a *botryomycosisnak* (l. o.).

Botryomycosis (lat.), a lovak, kivételesen a szarvasmarhák és a sertések fertőző betegsége, melyet kocsonyás anyagba ágyazott, fürtalakú csoportokat formáló, gömbölyü baktérium (kokkusz), a *Botryomyces equi* (l. o.) okoz. A fertőzés a szerszámtól feldörzsölt, zúzott vagy vágott sebeken át történik, amelyek helyén szivós kötőszövetből álló, sarjadzó daganatok keletkeznek s belsejükben sárgás-vörös vagy barnás-sárga, kocsonyásan lágy és genyszerüen beolvadt gócok vannak, melyekben a kokkusztelepek, mint szürkésfehér szemecskék, néha szabad szemmel is láthatók. A belső szervekben áttétel útján hasonló elváltozások keletkezhetnek. Orvoslása a daganatok sebészi eltávolításában áll. A jóddal való orvoslás eredménytelen.

Botryos mexicanae (növ.), l. *Chenopodium.*

Botrys (gör.) a. m. fürt (l. o.), *botryticus*, fürtszerű.

Botrytis *Mich.* (növ.). Konidiumokkal szaporodó gombagénusz, melynek mintegy 150 faja

többnyire szaprofita életmódot folytat. A penészhez hasonló lepellel vonja be azt a tárgyat, melyen él. Konidiumtartói fürtösen elágazók, konidiumai parányiak, fejecskékbe halmozódnak össze. Kárt okozó B.-fajok: A *B. Bassiana* Bals., mely a selyemlepke hernyójának ú. n. *muscardine* v. *calcino* betegségét okozza. A gombától megtámadott hernyó hamar elpusztul és kőkeménységű múmiává alakul át. A *B. cinerea* Pers. *(szürke penész)* rendkívül elterjedt gomba, mely különösen akkor válik kártékonnyá, ha a gazdasági növények flatal egyéneit támadja meg. A levelek elhalnak, a szár elrothad v. elszárad, végre meghajlik. Az alma, a körte és sok bogyós gyümölcs elromlását is ez a gomba idézi elő. A szőllőmívelésben is ártalmas, de bizonyos körülmények között kedvező hatása is van, t. i. az érett bogyón való letelepedésével napos időjáráskor ú. n. *nemes-rohadást* (ném. *Edelfäule)* okoz, mitől a bor megzamatosodik.

Bott, *Johann Josef*, német hegedűvirtuóz és zeneszerző, szül. Kasselban 1826 márc. 9., megh. New-Yorkban 1895 ápr. 28. Spohrnak és Hauptmannak kitüntetett tanítványa volt. Meiningenben és Hannoverban mint karmester működött, azután a magdeburgi konzervatórium igazgatója lett. Irt két operát, szimfóniát, hegedű-koncertet, nyitányokat, zongora- és hegedű-darabokat, dalokat.

Botta, 1. *Carlo*, olasz történetíró, szül. San Giorgio Canaveseben 1766 nov. 6., megh. Párisban 1837 aug. 10. Az orvosi pályára készült és Torinóban le is tette az orvosi szigorlatot. Mint köztársasági érzületü ifjut bebörtönözték; másfél évi fogság után kiszabadulván, előbb Svájcba, majd Franciaországba ment, ahol mint katonaorvos a francia hadseregbe lépett. IV. Károly Emánuel lemondása után tagja lett a piemonti ideiglenes kormánynak, Piemontnak Franciaországgal való egyesítése után pedig az Eridano-kerület kormányzásával bizták meg. Az osztrákok és oroszok győzelmei után visszatérvén Franciaországba, Bonaparte a marengói ütközet után a kormányzó tanács tagjává nevezte ki. Midőn Piemont a francia császárság provinciája lett, 1804. B.-t a Dora-kerület képviselőjévé választotta, amire aztán hosszabb időre Párisban telepedett meg. Itt irta egyik fő művét, az Egyesült Államok függetlenségi harcainak történetét (Storia della indipendenza degli Stati Uniti). 1815 után öt évig a római akadémia rektora volt s itt alkotta meg Storia d'Italia dal 1789 al 1814 című munkáját. Visszatérve Párisba, egy olaszokból álló irodalompártoló társaság megbizásából megírta Olaszország történetét, ott kezdve tárgyalását, ahol Guicciardini elhagyta: Storia d'Italia, continuata da quella del Guicciardini (20 kötet). Azonkívül irt néhány kevésbbé jelentékeny francia történelmi munkát is. B. azoknak a puristáknak iskolájához tartozott, akiknek főcélja volt az olasz próza tisztaságát helyreállítani; munkáinak becse főkép nyelvükben van, míg történelmi kritika és tárgyilagosság dolgában gyengék.

2. *B., Paul Emile*, francia régész és utazó, szül. Torinóban 1802., megh. Achèresben Poissy mellett, Franciaországban 1870. Mint fiatal ember körülutazta a földet. 1830-ban Egyiptomban Mehemed Ali szolgálatába lépett, aki őt egy expedició élén Szennárba küldte. 1833-ban francia konzul lett Alexandriában és a párisi múzeum megbizásából Arábiában járt; erről az utazásáról szól Relation d'un voyage dans l'Yemen (Paris 1841) c. műve. 1842-ben a moszuli konzuli hivatalt bizták rá és ottléte alatt ásatásokat rendezett a Tigris mentén levő romhalmazokban és Ninive romjait fedezte fel. Akkori tanulmányainak eredménye az asszír ék-írásról szóló műve: Mémoire de l'écriture cunéiforme assyrienne (Paris 1848). A francia kormány fölkarolta az ügyet; Flandin-t küldte ki a könnyen szétesö alabastromfaragványok lerajzolására és bizottságot nevezett ki egy archeológiai nagy díszmű előkészítésére. A mű nemsokára meg is jelent B. felügyelete alatt. Címe: Monuments de Ninive, découverts et décrits par B., mesurés et dessinés par E. Flandin (Paris 1847—1850, 5 köt.). 1800 frank volt az ára és azért, hogy hozzáférhetőbbé tegyék, Inscriptions découvertes à Khorsabad címen a 3. és 4. kötetben foglalt 220 fóliratos táblát olcsóbb kiadásban is közreboesátották. B. 1846. jeruzsálemi, 1857. tripoliszi főkonzul lett, ahonnan betegsége miatt 1868. visszatért Franciaországba.

Botte, régi olasz bormérték. Palermóban = 11 hl, Szardiniában a kis B. = 44·8 l, a nagy B. = 5 hl, Velencében = 7·5 hl.

Bottega (ol.), bolt, elárusító helyiség, vendéglő; átvitt értelemben némely vidéken familiáris nyelven mint hívó szó: Kocsmáros!

Bottego, *Vittorio*, olasz afrikai utazó, szül. Parmában 1861., megh. Afrikában 1897 márc. 17. 1887-ben mint flatal tiszt Eritrea afrikai olasz gyarmatba került, ahonnan 1891. kisebb utazásokat tett a Danakil-földre. 1892 szept. Berderából a Djuba felső folyásához indult. 1893 szept. eljutott az Indiai-oceán partjához. Második útjára B. 1895 okt. 12. indult Baravából. Az expedició a 6000 km. hosszú és 3000 km. széles Pagadé-tóhoz jutott, melyet az olaszok Regina Margheritának neveztek el. A Sobat és a Kék-Nilus vízválasztóján, Gobo közelében a kisérő szomáliak orvul megtámadták az expediciót és B.-t legtöbb társával együtt felkoncolták. Két tisztet, kit nem öltek meg, hosszabb ideig fogságban tartottak, azután pedig Menelik négushoz küldték, ki a megmentett iratokkal együtt kiszolgáltatta az olaszoknak. B. műve: Viaggi di scoperta nel cuore dell'Africa: il Giuba esplorato (Roma 1895).

Botten, egykori svéd neve a Botteni-öböl mellékének; a régi Öster-B. 1809 óta Finnországhoz tartozik; Wester-B. ma Wester-B. és Norr-B. (l. o.) tartományokra (län) oszlik.

Botteni-öböl (finnül: *Tohjanlahti)*, a Keletitenger É.-i nyulványa Svéd- és Finnország közt; 670 kilométer hosszú, 150—240 kilométer széles; 50—270 méter mély. Bejáratánál, az Aland-szigeteknél sok a zátony és sziklapad, a Skären. Az É.-i részét Botten-Viken-nek, a D.-it Botten-Hafvet-nek is hívják; a kettőt a Quarken-szoros köti össze. Sótartalma csekély; ezért télen gyakran egészen befagy. Partjai lassan emelkednek (100 év alatt 1·4—1·6 métert). Nevét B. tartományoktól kapta.

Botticelli cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BOTTICELLI SANDRO : VÉNUS SZÜLETÉSE
(FIRENZE AKADÉMIA)

Bottesini, *Giovanni*, olasz zeneszerző, szül. Cremában 1823 dec. 24., megh. Parmában 1889 júl. 7. Rossi és Vaccai tanítványa volt. 1846. nagybőgő-virtuózból karmester lett. Párisban, olasz városokban, Barcelonában játszott. Később a londoni Lyceum-színház opera-igazgatója volt. Irt 8 operát, Gethsemane c. oratóriumot, szimfóniát, quartettet, ének- s nagybőgődarabot. Zene-irodalmi munkája: Méthode complète de contrebasse.

Bottiaea, Makedónia (l. o.) egyik vidéke.

Botticelli (ejtsd: —celli), *Sandro*, tkp. *Alessandro Filipepi*, olasz festő, szül. Firenzében 1444. v. 1445., megh. 1510. Eleinte ötvösműhelyében tanult, majd Fra Filippo Lippinek lett tanítványa, azonkívül Verrocchióval és a Pollaiuolo testvérekkel is összeköttetésben állott. Művei kezdettől fogva a firenzei quattrocento 2. felét jellemző finomságot, részletező rajzoló irányt mutatják, de a kisérletező mesterek érdességét nála hajlékonyság, lendület, dekorativ hatás váltja föl. Rajzoló művészetének sajátságos, olykor ideges finomsága, költői érzése a legújabb korban B.-t a legnépszerűbb régi mesterek sorába emelte. Műveinek hosszú sorát a Medici-család számára festette, az elsők között a három királyok imádását ábrázoló híres képét (Firenze, Uffizi-képtár); a Medici-család és híveinek képmásaival. Ugyancsak a család egyik tagja számára készült a híres Tavasz *(Primavera;* Firenze, Accademia), melynek humanista ízű mithológiai-allegóriai vonatkozásai háttérbe szorulnak az ábrázolás üde, kissé fanyar bája mögött. IV. Sixtus pápa által a Vatikánban épített Sixtus-féle kápolna kifestésére Rómába hivott festők közt volt B. is (1481). Három falképet festett: Mózes ifjuságát, Kóré gyülekezetének bünhődését és Krisztus kisértéseit. B. egyéb falképeiből kevés maradt reánk; kiemelendő Szt. Ágoston freskója a firenzei Ognisanti templomban. Rómából való hazaérkezése után keletkezik vallásos és profán tárgyú képeinek hosszu sora. Amazok közül különösen Madonnái, ezek közül mitológiai-allegóriai kompoziciói válnak ki. Mély hangulatú a Madonna a pálmalugasban (1485, Berlin, Kais. Friedrich-Museum); gazdag, ünnepies hatású, leghíresebb két kerek Madonna-képe, a Gránátalmás Madonna *(della Melagrana)* és a «Magnificat» Madonnája, melyekhez még sok hasonló elrendezésű került ki műhelyéből. Nagyszabású oltárképek a Mária megkoronázása és egy trónoló Madonna szentek társaságában (Firenze, Accad.). Heves, pillanatnyi mozgást mutat az Angyali üdvözlet (Uffizi-képtár). Antik tárgyú képei közül a quattrocento szépség-ideálját páratlanul mutatja be a Venus születésének költői képe (u. o., l. a *képmellékletet);* csudálatosan mozgalmas és kifejező a Rágalom allegóriája (u. o.), melyet Apelles elveszett festményének leirása után festett; komoly és titokzatos a Minerva és a kentaur (Firenze, Palazzo Pitti). Segédei közreműködésével készített képek nagy számmal kerültek ki műhelyéből és művei kedveltsége folytán B. sok utánzóra talált. B. behatóan foglalkozott Dantéval; a Divina Commediához nagy méretü illusztrációsorozatot kezdett meg a Mediciek részére, de nem készült el és összesen csak 3 lapot festett ki a rajzok közül. 88 lap a berlini múzeum metszetgyüjteményében van, 8 a vatikáni könyvtárban. Savonarola szereplése és halála (1498) B.-re is nagy hatást gyakorolt. Életének utolsó évtizedében keveset festett és utolsó művei megváltozott felfogásról, vallásos mélységről tanuskodnak. Ilyenek: Krisztus siratása (Milano, Poldi-Pezzoli képtár); A kis Jézus imádása (1500, London, National Gallery). V. ö. monografiák: *Steinmann* (Bielefeld-Leipzig 1897); *Ulmann* (München 1893); *Gebhardt* (Paris 1906—1907); *Horne* (London 1908; *Supino*, B. (Modena 1909); *Bonnot*, B. (London 1909).

Botticini, *Francesco*, olasz festő, szül. Firenzében 1446., megh. 1497 júl. 22. Neri di Biccinek volt tanítványa, de mesterén kívül kora sok más művészének, különösen Botticellinek és Verrocchiónak hatása tünik föl művein, melyek közül csakis az empoli székesegyház számára festett oltárfestmények (ma a székesegyház múzeumában) feltétlenül hitelesek, míg a többi csak kisebb-nagyobb valószinüséggel tulajdonitható neki. Nyilván az ő műve a firenzei Accademiában levő híres Tóbiás a három arkangyallal, a firenzei Pal. Pittiben levő Madonna virágot szóró angyalokkal stb. Talán tőle való a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő Madonna szentek társaságában, mely Verrocchio erős hatását mutatja.

Bottini-féle műtét, a megnagyobbodott monytömirigy (prostata) megkisebbítését célozza, hogy ezzel a megrekedt vizeletnek útját újra szabaddá tegye. A műtét abból áll, hogy a húgycsövön át a hólyagig bevezetett villámos égetővel (Bottini-féle incisorral) a megduzzadt mirigybe barázdákat égetünk. A B.-et ma ritkábban végezik; helyébe a veszélyesebb, de eredményeiben biztosabb kiirtás (prostatektomia) lépett.

Bottinyest, kisk. Krassó-Szörény vm. facseti j.-ban, (1910) 538 oláh lak.; u. p. Bozsur, u. t. Bozsur-Zsupány.

Bottle-tree (növ.), l. *Brachychiton.*

Botto *János*, tót költő, szül. Felsőszkálnokon (Gömör várm.) 1829 jan. 25., megh. Besztercebányán 1881 ápr. 28. A lőcsei ev. gimnáziumba járt, ahol ez időben a tantestületet erős tót nemzeti érzület hatotta át. B. itt ismerkedett meg a szláv (illetve az orosz s az akkor határozott magyarellenes szerb) irodalmakkal. E tanulmányait Pesten is szorgalmasan folytatta, hol a mérnöki szakra készült. Tanulmányai befejezte után Besztercebányán telepedett le, foglalkozásánál fogva azonban az egész felvidéket bejárta s a tót nép mondáit gyüjtögetve azokat költeményeiben felhasználta. Költeményei 1847-től kezdve elszórtan jelentek meg. Irt számos lirai és több epikus költeményt. Az 1847. a népdalok formájában irt Pieseň Jánošíkova (Jánosik dala) c. költeményéből lett évek mulva B. legszebb költeménye Smrt Jánošíkova (Jánosik halála), amely Viktorin Lipájában jelent meg 1862. Ebben a Liptó vm. által 1713. többszörös rablás és gyilkolásért rendes per útján elitélt s kivégzett Jánosik rablóvezért énekli meg mint tót nemzeti hőst, ki a tót nép elnyomásáért kelt harcra a nemesi társadalom ellen s mint szabadsághős bukott el. Költeményei összegyüjtve Prágában 1880. a Knihovňa

Československá-ban (Cseh-tót könyvtár) jelentek meg.

Bottomry (ang.), l. *Bodmerei.*

Bottom weight (ang.) a. m. a legkisebb súly, amelyet egy ló valamely versenyben visz.

Bottornya, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 2044 horvát és magyar lak.; postahivatal, u. t. Muraszerdahely.

Bottrop, község Münster porosz kerületben, Recklinghausen (ettől 24 km.-nyire) járásban, vasút mellett, (1905) 34,284 lak., kőszénbanyával, puskaporgyártással és jelentékeny marhavásárokkal, I. Vilmos császár emlékszobrával.

Bottyán *János* (Vak Bottyán), II. Rákóczi Ferenc vezérlő tábornoka, a kuruc háborúk legnépszerűbb alakja, szül. Esztergomban 1640—45 közti években, szegény nemesi szülőktől, megh. 1709 szept. 26. Séllyén tanult és ez időben apja, tán amiatt, hogy a kat. hitre tért át, kitagadta és örökségéből kizárta. Ekkor, hogy tovább tanulhasson, a jezsuiták kollégiumának kapusa lett. Azonban vágyai csakhamar a harc terére vonták és előbb a séllyei, majd az esztergomi végvárakban katonáskodott. Ez időben követte el első, vakmerő vitézségre valló tettét. Fogadásból, parasztruhát öltve, bement Érsekújvárra, hol épp vásár volt; mikor a dervis kijött a minaret erkélyére, hogy imáját elmondja, B. utána suhant és letaszította a kövezetre. Ezután hirtelen lejött a toronyból és az útját álló janicsárt lelőve, megszabadult. Az üldöző török csapatot rá várakozó társai felkoncolták. 1683-ban az esztergomi vár lovasságának főhadnagya lett. Hősiesen harcolt Buda visszavívásánál s 1687. a délvidéki várak visszavételében is oly derekasan viselte magát, hogy Lipót császár ezredessé és egy huszárezred tulajdonosává nevezte ki. 1689-ben Szerbiában Grahovánál B. döntötte el Badeni Lajos alatt vitéz huszár-rohamával a győzelmet, amiért a vitézségi nagy aranyérmet nyerte 300 aranyat nyomó láncon, melyet mint kuructábornok is haláláig viselt. 1696—98-ig Kecskemét, Czegléd, Kőrös és vidékének hadi kormányzója volt. Elvesztvén a csatározásokban egyik szemét, katonái Vak B.-nak nevezték el. A karlóczai béke után visszavonult esztergomi birtokára és mint a szegények jóltevője, az egész vidéken tisztelet tárgya volt. A spanyol örökösödési háború újra kiszólította magányából és 1701 elején ezredével a Rajna mellé rendeltetett, honnan hazatérve, a császári seregekkel a felkelők ellen küzdött. Esztergom parancsnoka, báró Kuckländer áhitozván B. esztergomi birtokaira, bevádolta őt, hogy Rákóczi Ferenccel és tábornokaival titokban levelezést folytat. Emiatt 1704. okt. 1. elfogták, de még aznap hű embereitől kiszabadíttatván, Selmeczbányára ment és Rákóczinak esküdött hűséget. Nejét a B. kiszabadítása miatt dühös Kuckländer börtönbe vettette, hol néhány hónapra rá 1705 végén meghalt. Ezután B. lett a kuruc háborúk leghősiesebb s ügyszólván legendaszerű alakja. Egymásután aratta diadalait Felső-Magyarországon s a Duna vonalán. Mindenütt ott volt s a végveszély pillanatában, a legválságosabb helyzetekben az ő vakmerő hősiessége döntötte el a csatát. Katonái lelkesedéssel csüngtek rajta és elszántan követték a csaták tüzébe. 1707-iki dunántúli hadjáratait oly szenialitással intézte, hogy még a csász. vezérkar írói is (v. ö. Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen) teljes elismeréssel adóznak neki. Szavojai Jenő különösen nagyrabecsülte. Leveleit *Thaly* Kálmán gyüjtötte össze és kiadta: *B. vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetre méltó iratok* (1685—1716) címen. Ő írta meg B. életrajzát is. Gyöngyösön a ferencrendüek templomában emléket állítottak neki 1907-ben.

Bottyán vára, Tolna vármegyében Kömlőd mellett. II. Rákóczi Ferenc a Közép-Dunán biztos közlekedési pontot óhajtván szerezni, amelyen át a Duna két partján harcoló seregei egymással folyton érintkezhessenek: e célra tábornoka, Botytyán János, a Dunának Kömlőd melletti kanyarulatánál hidat veretett, s a hídfő védelmére francia hadmérnöki tisztekkel 1705. sáncokkal és palliszádokkal megerősített várat építtetett, melyre saját nevét ruházta. A még nem egészen elkészült várat 1706 tavaszán Herberstein császári tábornok elfoglalta és lerombolta. B. helyét *Thaly* állapította meg.

Botulismus v. *allantiasis* a. m. kolbászmérgezés (l. o.).

Boturi, adók. Zágráb vm. vrgin mosti j.-ban, 1900) 67 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Vrgin most.

Botvinja, orosz nemzeti leves, melyet sóskából, spenótból, fiatal céklából, kaporból, retekből s apró halból főznek, aztán hámozott nyers ugorkát aprítanak bele.

Botvívás, nagy gyakorlatot és ügyességet kivánó vívási mód, két kézre fogott hosszú fabottal. Már a régi rómaiaknál is egyike volt a katonai gyakorlatoknak. Mintegy kétszáz évvel ezelőtt Franciaországban volt divatos, sőt Dél-Franciaországban újabb népies gyakorlat. Az 1·75 m. hosszú fabotoknak ügyes forgatásán kívül a vívónak tudnia kell hirtelen, gyorsan fordulnia, előre ugrania s visszavonulnia a rendes kard vagy törvívásnak megfelelő támadások s védések szerint.

Botyest, kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 237 oláh lak.; u. p. Bozsur, u. t. Facset.

Botyésza, a Biharhegység egyik főbb csúcsa. Biharfüredtől ÉK.-re, 1758 m. magas.

Botyka, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 489 magyar lak.; u. p. Nagypeterd, u. t. Szigetvár.

Botzaris *(Botsaris, Bozzaris)*, híres szuliotanemzetség neve, amely a XIII. sz. végén a törökök elleni küzdelmekben s utóbb a görög szabadságharcban tüntette ki magát. — *B. György*, sokáig a janinai Ali pasa ellen küzdött (megh. 1793). Négy fia maradt, kik közül a legidősebbet, *Kitzót* 1809. Ali parancsára Artában meggyilkolták. Ennek is négy fia volt, köztük a híres *Markos*, aki 1788 körül született. Előbb francia szolgálatba állt s csak 1820. tért vissza Epiruszba. A görög szabadságharc kitörése után 1822. a nyugati harctéren harcolt s különösen Missolunghi védelmével tünt ki. 1823 aug. 21. éjjelén Karpenisi mellett megtámadta az albánok 4000 főből álló elővédét, de mindjárt a csata elején elesett. Hőstetteiről a görög nép mai nap is megemlékezik dalaiban. Öccse, *Koszta* megbo-

Boucher cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BOUCHER FRANÇOIS: AZ ALVÓ PÁSZTORNÖ
(PÁRIS, LOUVRE)

szulta bátyja halálát a törökökön: utóbb görög tábornok lett; megh. 1853 nov. 13. Athénben. Nagybátyjuk, *B. Notho* szintén babérokat szerzett a szabadságharcban; megh. 1831. Markos fia pedig, *B. Dimitri* (1813—1871) háromszor viselte a hadügyi tárcát.

Botzen, város, l. *Bozen*.

Boucanier, l. *Bukanálás*.

Boucaut (ejtsd: bukó), folyadékmérték Martiniqueben: szörpnél = 397·5 l, rumnál = 431·5 l.

Boucerosia *W. et Arn.* (*Caralluma* R. Br., növ.), az Asclepiadaceae család génusza, melynek mintegy 40 faja a mediterrán vidéken és Kelet-Indiában van elterjedve. Alacsony, húsos növények; száruk 4-élű, egyeseké, mint a *B. europaea* Guss. és a *B. subulata* Forsk. fajé, ehető.

Bouchain (ejtsd: buséñ), kis város és vár Nord francia départementban, Valenciennes (ettől 19 km.-nyire) arrondissementban, az Escaut (Schelde) partján, vasút mellett, (1906) 1218 lak., sörgyártással. Ostrevent grófság székhelye volt. 1677-ben Orléansi Fülöp, 1711. Marlborough foglalta el. 1713 óta francia birtok.

Bouchardon (ejtsd: busardóñ), *Edme*, francia szobrász, szül. Chaumontban 1698 máj. 29., megh. 1762 júl. 27. Couston Guillaumenak volt tanítványa, elnyervén a Prix de Rome-t, 1723—32. Rómában tartózkodott és ott antik művek másolatain kívül sok mellszobrot készített. Hazatérése után főleg Antin hercege pártfogásából sok megbízásban volt része. Páris templomaiban sok szobra és síremléke maradt fönn. Legnépszerűbb műve a Herakles dorongjából íjjat faragó Ámor márványszobra (Páris, Louvre), a klasszicizmusnak finom francia szellemtől áthatott bájos terméke. A párisi Rue de Grenelle díszkútja az építészeti és szobrászati elemek összhangját mutatja és az évszakokat ábrázoló szép dombormüvekkel van díszítve. B. készítette XV. Lajos lovasszobrát, amely a forradalomban elpusztult (kis bronzmintája a Louvreban).

Bouchardy (ejtsd: busárdi), *Joseph*, francia drámaíró, szül. Párisban 1809 áprilisában, megh. Châtenayban 1870 máj. 28. Kezdetben rézmetsző volt, majd Eugène Delignyvel szövetkezve, utóbb egymaga több drámát írt; ezek közül említésre méltók: Gaspardo le pêcheur (1837); Le sonneur de Saint Paul (1838); Lazare le pâtre (1840) stb., amelyek a boulevard-színpadokon mind nagy sikert arattak, bár irodalmi jelentőségük igen csekély. Művei az 1837—50-ig időközben a budapesti Nemzeti Szinház műsorán is szerepeltek.

Bouche (franc., ejtsd: bus) a. m. száj v. torkolat (az olasz *bocca*); *bonne B.*, jóízű, kellemes utóíz; *B. close!* felhívás titoktartásra (magyarán: fogd be a szádat).

Boucher (ejtsd: busé), 1. *François*, francia festő, szül. Párisban 1703 szept. 29., megh. 1770. Eleinte grafikával foglalkozott és különösen Watteau gyakorolt reá nagy és tartós hatást. 1727-ben Olaszországba ment és ott leginkább Tiepolo művészete vonzotta. Hazatérése után 1734. a beauvaisi gobelingyárba került mint tervező, 1755. a párisi gobelingyár főlügyelője, 1765. királyi festő lett. Közben egymásután érték a kitüntetések a művészeti akadémia részéről, melynek 1765. igazgatójává neveztetett ki. B. művészete XV. Lajos és Pompadour kora életkedvének könnyed bájának, finom érzékiségének kifejezője. Innen magyarázható rendkivüli kedveltsége. Termékenysége, sokoldalusága igen nagy: festett vallásos, mitológiai, pásztori ábrázolásokat, arcképeket, genreképeket és tájképeket, virágokat és díszítményeket, gobelin-kartonokat, falképeket, dekorativ *panneau*-kat és függő-képeket, szinházi díszleteket és legyezőket, kocsiajtókat, óraszekrényeket és üdvözlő lapokat. Könyveket is illusztrált és érdekes rézkarcsorozatokat készített. Mindig vonzó, szellemes művész, kinek legjobb művei finom festői érzékről tanuskodnak. Művészete nem mély, de kecses, gyakran többé-kevésbbé erős erotikus ízzel. Műveinek legismertebb sorozata a párisi Louvreban van; köztük a leghiresebbek: Diana fürdés után; Venus és Vulcanus; Cephalus és Aurora; A három Grácia; Az alvó pásztornő (l. a *képmellékletet*) stb. A magyar miniszterelnöki palotában is van egy szép gobelinsorozat, mely B. kartonjai után készült. V. ö. *Goncourt*, B. (Paris 1862, új kiad. 1881); *Mantz*, François B., Lemoyne et Natoire (u. o. 1880); *Michel*, Fr. B. (u. o. 1907); *Kahn*, Fr. B. (u. o. 1905).

2. *B., Henry*, francia politikus, szül. Bruyèresben (Vogezek) 1847 szept. 19. 1870—71-ig Belfort mellett harcolt a németek ellen. 1872 után több papir- és celluloidgyárnak vetette meg alapját, 1889. és 1893. köztársasági programmal bejutott a képviselőházba. 1896—98-ig a Méline-kabinetben a kereskedelmi tárcát kezelte.

Boucher de Crèvecoeur de Perthes (ejtsd: busé dö krevkör dö pert), *Jacques*, francia tudós és iró, szül. Rethelben (Ardennes) 1788 szept. 10., megh. Abbevilleben 1868 aug. 5. I. Napoleon alatt több kiküldetésben járt Olaszországban, Magyarországon, Ausztriában és Németországban. Munkái: Opinion de M. Christophe, vigneron (1831—34), melyben a szabad kereskedelem mellett foglalt állást; ennél nevezetesebb műve: De la création, essai sur l'origine et la progression des êtres (5 köt., 1839—41); legnagyobb feltünést azonban Antiquités celtiques et antédiluviennes (1847—64, 3 köt.) és De l'homme antédiluvien et de ses oeuvres (1860) c. munkái keltettek, melyekben a kőkorszakbeli civilizációra vetett új fényt. Ezenkívül irt még néhány színművet, regényt és útleirást. V. ö. Alcius *Ledieu*, B. de P., sa vie, ses oeuvres, sa correspondance (Abbeville 1885); és Lady *Prestwich*, Recollectiones of M. B. de P. (Essays descriptive and biographical, 1901).

Boucherie-féle eljárás, l. *Fa*.

Bouches-du-Rhône (ejtsd: bus dü rón), département Franciaországban, Gard, Vaucluse és Var départementok és a Földközi-tenger közt. Területe: 5104·8 km². Ny.-i része sik; a Crau nevü köves földet leszámitva, a K.-i rész hegyes. A lakosok száma (1906) 765,918, akik földmiveléssel és kereskedéssel foglalkoznak, csekélyebb mértékben pedig iparosok. A département 3 arrondissementra oszlik; ezek: Marseilles, Aix és Arles. Fővárosa: Marseille. B.-t az egykori Provence tartományból szakitották ki.

Bouchor (ejtsd: busór), *Maurice*, francia költő, szül. Párisban 1855 dec. 15. Nagy vagyona lehe-

tővé tette, hogy a művészetnek és az irodalomnak éljen. A költészet mellett szobrászattal is foglalkozott. Alig volt 19 éves, midőn első dalgyűjteménye Chansons joyeuses c. alatt megjelent, ezt követték: Poèmes de l'amour et de la mer (1875); Le Faust moderne (1878); Contes parisiens en vers (1880); L'Aurore és Les Symboles (1888) című verskötetei. Nagy sikert ért el a marionette-szinpad számára átdolgozott miszteriumaival: Tobie (1889); Noël (1890) és Ste Cécile (1892), melyek Les trois mystères c. alatt kötetben is megjelentek (1892). A valódi szinpadon nem aratott sikert. Később (1899) lefordította mai franciára a Roland-éneket s Tiersotval együtt régi népdalokat adott ki (1902) az iskolák használatára.

Boucicault (ejtsd: busszikó), *Jean (Le Meingre)*, francia hadvezér, szül. 1366., megh. az azincourti csatában 1421. Hű szolgája volt János és V. Károly francia királyoknak 1382. Flandria ellen harcolt, 1383—85-ig a német lovagrend soraiban küzdött a poroszok ellen; 1386—87-ig Kasztiliában találjuk. 1396-ban pedig Eu gróf és fényes francia lovagcsapatok élén Zsigmond király társaságában Bolgárországba indult a török ellen, de a Nikápoly melletti csatában a lovagok szörnyű vereséget szenvedtek. Maga B. Bajazid szultán fogságába esett, ki óriási váltságdíj fejében megkegyelmezett neki. Részt vett a 100 éves angol-francia háborúban is. V. ö. *Delaville*, La France en Orient, 2 köt.; Expédition de maréchal B. (Paris 1886); *Orse* abbé, La croisade en Hongrie (1862); A nikápolyi csatáról szóló irod. B. legrégibb életrajza a Livre des faits du bon messire Jean le Maingre, dit B., mely egyik kísérőjétől, valószinüen Chateaumorand Jeantól származik. Godefroy adta ki először a kéziratot (1620); *Jorga*, Gesch. des osman. Volkes. I.

Boudin, *Eugène*, francia festő, szül. Hontfleurben 1824 júl. 12., megh. Párisban 1898 aug. 8. Az impresszionista tájfestés egyik előfutárja, kinek hatása különösen Claude Monet korai képein érezhető. A barbizoni mesterek buzdítják a festői pályára s miután Le Havre város költségén Párisban bevégzi művészeti tanulmányait, beutazza egész hosszában Franciaország Ny.-i partjait, továbbá Belgium és Németalföld kikötővárosait és azoknak minden festői részletét megörökíti ecsetjével. Nagyszámú festményeinek egyik sikerültebb darabja, a Portrieux c. Szépművészeti Múzeumunk modern képtárában látható.

Boudoir (franc., ejtsd: budoár), kisebb méretü női szoba. Tulajdonképen a háziasszony fogadó szobája, melyben meghittebb látogatóit szokta fogadni.

Boudry (ejtsd: budri), kerületi székhely Neuchâtel (ettől 10 km.-nyire) svájci kantonban, a Neuchâtel-tó és Reuss közelében, vasút mellett, (1900) 2187 lak., szalmakalap- és posztógyártással; jó borokkal. Marat szülőhelye. Közelében Trois-Rods-nál nagy cseppkőbarlang van.

Boué, *Ami*, francia geológus, szül. Hamburgban 1794 márc. 16., megh. Bécsben 1881 nov. 22. Franciaországból kivándorolt család sarjadéka. Tanult Hamburgban, majd Genfben, Párisban, Edinburghban és Berlinben. 1812—39-ig beutazta Skóciát, Angliát, Irországot, Franciaországot, Svájcot, Németországot és az akkor még geológiai szempontból kevéssé ismert Törökországot, melynek területe neki kedves tanulmány tárgyává lőn. Főmunkája: La Turquie d'Europe, (Paris 1840, 4 köt.). Sokáig élt Párisban, ahol a geológiai társaság titkára, majd elnöke volt. 1848-ban Bécsbe költözött, ahol a tud. akadémiának tagjává lett. Említett munkáján kívül nevezetesebbek: Essai géologique sur l'Écosse (Paris 1820); Geognostisches Gemälde von Deutschland (kiadta Leonhard, Frankf. 1829); Mémoires géologiques et paléontologiques (Paris 1832-ben); Guide du géologue-voyageur (u. o. 1836); Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe (Wien 1850, 2 köt.). Vagyonának tetemes részét a bécsi tudományos akadémiára hagyta, mely ezen «*B.-alapítvány*» kamatjait jelesebb művek kiadására fordítja.

Bouet-Willaumez (ejtsd: bué vijomes), *Louis Edouard*, gr., francia tengernagy, szül. 1808 ápr. 24., megh. Maisons-Lafitteban 1871 szept. 10. Többször megfordult nyugati Afrikában s ottani tartózkodását le is írta Déscription nautique des côtes comprise entre le Sénégal et l'équateur címen (1849). 1854-ben mint ellentengernagy részt vett a krimi expedicióban, és ő dolgozta ki Szebasztopol bombáztatásának tervét. Tengernaggyá 1865. lett. 1870-ben a Keleti-tengerbe rendelt hajóhadat vezényelte, de ő sem mutatott fel sikert. Munkái: Commerce et traite des noires aux côtes occidentales d'Afrique (1848); Campagnes aux côtes occidentales d'Afrique (1850); La flotte française et les colonies en 1852 (1855); Batailles de terre et de mer (1855); Tactique supplémentaire à l'usage d'une flotte cuirassée (1864).

Boufflers (ejtsd: buflerss), *Stanislas, chevalier de*, francia író, szül. Nancyban 1738 máj. 31., megh. 1815 jan. 18. Anyja Beauvau-Craon Katalin, Szaniszló lengyel király kedvese volt. Papi pályára szánták s kispap korában írta Aline, reine de Golconde című elbeszélését (1761), melyért Szaniszló királytól 40,000 livres ajándékot kapott. B. később mint máltai lovag a francia hadseregben szolgált. 1785. Senegal kormányzója lett. Hazatérve, szellemes modorával a társaság kegyencévé lett, 1788. beválasztották az akadémiába s 1789. a nemzetgyűlésbe, de 1792. emigrált s egyideig II. Frigyes Vilmos udvarában élt. 1800-ban visszatért Párisba, ahol mint a Bibliothèque Mazarin tisztviselője fejezte be életét. Összes műveit ő maga 1803., válogatott novelláit Eugène Arze (1878), verseit pedig O. Uzanne (1886) adta ki. V. ö. de Croze, Le Chevalier de B. et la comtesse de Sabran (1894).

Bouffon, l. *Buffo*.

Bougainville (ejtsd: bugeñvil), a Salamon-csoport legmagasabb és legészakibb szigete; A B.-szoros az angol Choiseultől, az Albert király-szoros pedig Bukától választja el. Legmagasabb csúcsa a Balbi (3100 m.). Területe, Bukát is hozzászámitva, 10,000 km². Az uj-guineai német kormányzónak van alárendelve.

Bougainville, *Louis Antoine*, francia hajós, szül. Párisban 1729., megh. 1811 aug. 31. 1756—1759-ig Kanadában volt és részt vett a háborúban.

1763-ban hajójával a Falkland-szigeteknél járt, azután a kormány megbízásából két hajóval, természetbuvárok, csillagászok és rajzolók kíséretében körülhajózta a Földet. Az volt a Földnek első, francia emberektől megtett körülhajózása. 1766-ban indult el és útközben a Szamoa-szigeteket, az Uj-Hebridákat, Uj-Guineát, a Molukkokat és Jávát érintve 1768. tért vissza. Ez utazásának úgy földrajzi, mint általános irodalmi tekintetben érdekes gyümölcse: Description d'un voyage autour du monde (Paris 1771—72, 2 köt., új kiad. 1861. Németül Leipzig 1783, új kiad. 1889). B. részt vett az amerikai szabadságharcban is.

Bougainvillea *Commerson* (növ.), a Nyctaginaceae család génusza, melynek 7 faja Dél-Amerikában honos. Tövises cserjék vagy fák. A braziliai *B. spectabilis Willd.* a melegebb vidékek egyik legszebb díszfája. Tölcséres, lilaszínű virágai megnyúlt ágakon csoportosan állanak 3 nagy, színes murvalevéltől körülvéve.

Bougaud (ejtsd: bugó), *Emile*, francia egyházi író, szül. Dijonban 1824 febr. 26., megh. 1888 nov. 7. mint lavali püspök. A jeles hitszónok és apologéta fő műve: Le christianisme et les temps présents (5. köt., Orléans 1872—84), melynek egyes kötetei 6—7 kiadást is értek. Több szent életrajzát is megírta. Ezek közül magyarul is megjelent: Szt. Mónika, ford. *Ruschek* Antal (2. kiad. Győr 1895) és B. Alacoque Mária Margit, ford. *Szentannai* (Spett) Gyula (Eger 1896); Szt. Vince, ford. a pesti egyházirodalmi iskola (Budapest 1906—7, 2 köt.); továbbá: A fájdalom, ford. *Szentannai* Gyula (Gyoma 1889); Kereszténység és korunk, ford. *Dobos* Lajos és *Szentannai* (Spett) Gyula (Nagy-Várad 1881, 5 köt.). Azóta több kiadást ért.

Boughton (ejtsd: bauta), *George Henry*, angol festő, rajzoló és illusztrátor, szül. Norwich környékén 1833 dec. 4., megh. Londonban 1905 jan. 19. Gyermekéveit és ifjúkorát, 1860-ig, Amerikában Albanyban és New Yorkban töltė. Ugyanott kapta első művészeti kiképeztetését is. 1860-ban Párisba ment, ahol két évig tartózkodott s azután végleg Londonban telepedett meg. Lágy, kissé édeskés színezésű és az érzelgősségtől nem mindig ment festményei a képírás csaknem egész tárgykörét kimerítik. Legkedveltebbek közül valók: Komlógyüjtők hazatérése (1863); Szénakaszálás Bretagneban, Áhitat útközben (1866); New-englandi puritánusok istentiszteletre mennek (1867); Pásztorjelenet Bretagneban (1868); Tavaszi hó (1877); Németalföldi ünnep, Teherhordók, Mézeshetek vége (1878). V. ö. A. L. *Baldry*, G. H. B. (Az Art Journal karácsonyi száma, 1904).

Bougie (ejtsd: busí, franc. *viaszgyertya*), orvosi műszer, melyet leginkább a nagyobb csatorna-rendszerek átjárhatóságának kikutatása céljából a nyelőcsőbe, húgycsőbe stb. vezet be az orvos. Halcsontból v. lakkozott selyemfonatokból készülnek, hajlíthatók, tehát a vizsgálandó csatornák lefutásához alkalmazkodnak (innen is a nevük). Alakjuk szerint különböző a nevük: *B. filiforme* (franc.), hajszálkötőtű vékonyságú eszköz; *B. à boule* (franc.), gombosvégű. A gombok különféle skála szerint vastagodnak és a legvastagabb ily műszer száma, amellyel az illető csatornán átjuthatni, a megvizsgált csatornák átjárhatóságának, illetőleg a szűkület mértékét is adja.

Bougie (ejtsd: busí), jól megerősített kikötőváros és arrondissement székhelye a Carbon- és Cavallo-fokok közt elterülő B.-i öböl partján, Constantine algéri departementban, vasút mellett, (1906) 17,540 lak.; mészégetéssel, cementgyártással; a szummami-völgy termékeivel: gabona-, olajbogyó-, bor- és parafadugóval üzött élénk kereskedéssel. Az amfiteátrumszerüen épült város narancs- és olajfaligeteivel és a mögötte félköralakban kiemelkedő Guraja-heggyel festői látványt nyujt. A hajók legtöbb védelmet a Szidi-Jahiai-öbölben találnak. B. a rómaiak Saldaa-ja (a földben még számos rommaradványára bukkannak); az V. sz.-ban a vandalok, 708. az arabok uralma alá került. A XI. sz.-ban Bedzsaja néven virágzó várossá lett. Az algériai kalózkodás miatt 1509. navarrai Péter foglalta el; 1555. azonban már ismét az algériai mohamedánusok birtokába került; ez idő után jelentéktelen faluvá süllyedt, míg végre 1833 okt. 2. a franciák elfoglalták; erős várrá és később virágzó kikötő várossá tették. V. ö. *Szalvátor Lajos főherceg*, B., Die Perle Nordafrikas (Leipzig 1900).

Bougival (ejtsd: bussival), község Seine-et-Oise francia départementban, a Szajna balpartján, (1906) 2385 lak., kőbányákkal, a XII. sz.-ból való templommal; a párisiak kedvelt kiránduló helye. Az 1870—71-iki német-francia háború idején, midőn a poroszok Párist ostromolták, a poroszok B.-t is megszállották. Az osromzárt felmenteni törekvő franciák többször intéztek támadást B. ellen.

Bougre (franc., ejtsd: bugr), szidalmazó kifejezés, a. m. ripők, gazember; az «eretnek» jelentésben használt *bulgarus* latin szóból származik.

Bouguer (ejtsd: bugé), *Pierre*, francia matematikus és fizikus, szül. Croisic-ban (Alsó-Bretagne) 1698 febr. 16., megh. Párisban 1758 aug. 15. Vannesban a jezsuiták kollégiumában tanult, 1735. Godin, Condamin és Jussieuvel Peruba küldetett s ott hét évig a fokmérésben vett részt. Legnevezetesebb felfedezései és észlelései a fémeknek hő okozta kitágulására, a fénytörésre és annak a látóhatár közelében történő változására, a fény intenzitására, a levegő sűrűségének magasságával való változása törvényére vonatkoznak. 1848-ban ő találta fel a héliométert. Munkái közül említendők: Théorie de la figure de la Terre (Paris 1749), mely még ma is becses díszmű; Traité du navire, de sa construction et de ses mouvements (u. o. 1746); Entretiens sur la cause de l'inclination des orbites des planètes (u. o. 1748); Nouveau traité de navigation et de pilotage (u. o. 1753, új kiadás Lacaille-től 1761 és Lalande-tól 1792); Essai optique sur la gradation de la lumière (Paris 1729, bővebben kiadta Lacaille 1760) című művével megalapította a fotometriát, melyet 1760. Lambert emelt tudományos szinvonalra. Életrajzát a Mémoires parisiennes 1758-iki köt. tartalmazza, megjelent Éloge de B. Fouchytól.

Bouguereau (ejtsd: bugró), *Adolphe William*, francia festő, szül. La Rochelleben 1825 nov. 30., megh. 1905 aug. 18. Párisban és Rómában ta-

nult. Festményeinek hosszú sora gondos, síma, tetszetős kivitelükkel, érzelmes vagy érzékies tartalmukkal, fölületes ideálizmusukkal igen népszerűvé tette B. nevét. A XIX. sz. legismertebb művészei közé tartozott. Művei közül különösen népszerűek: A vigasztaló Szűz Mária; Venus születése; Ámor és Psyché, stb.

Bouhélier (ejtsd: buelié), *Saint-Georges de* (igazi nevén Stéphane Georges de B.-Lepelletier), francia költő és kritikus, Verlaine életrajzírójának és ifjúkori barátjának a fia, szül. Rueilben, Páris mellett 1876 máj. 19. 1897-ben alapította a Revue naturaliste c. folyóiratot, melyben a szimbolistákkal ellentétben egy új költői irány követője lesz. Ennek az új iránynak jellemző alaphangja a szociális, emberszerető érzések kifejezése. Leghíresebb versgyűjteménye: Les chants de la vie ardente (1901). Regényeiben: La route noire (1900); La tragédie du nouveau Christ (1901); Histoire de Lucie, fille perdue et criminelle (1906) a naturalizmust a páthosszal s a régi romantikus irány érzelgősségével keveri. Szociálista drámája: Le roi sans couronne (1906) csak kevés előadást ért.

Bouhours (ejtsd: buur), *Dominique* S. J., francia író, szül. Párisban 1628 máj. 15., megh. u. o. 1702 máj. 27. Finom ízlésű esztétikus és a nyelvtisztaságnak egyik bajnoka volt. Főművei: Doutes sur la langue française (1674); La manière de bien penser dans les ouvrages de l'esprit (Paris 1687). V. ö. *Doncier*, Le Père B. (Paris 1886).

Bouilhet (ejtsd: bujé), *Louis Hyacinthe*, francia költő, szül. Canyban (Seine-Intérieure) 1822 máj. 27., megh. Rouenban 1869 jul. 18. Flaubert legbensőbb barátja s Théophile Gautier-vel (l. o.) együtt a parnasszisták költői iskolájának egyik jeles előhirnöke volt. Önálló verskötetei: Festons et astragales (1859) és Dernières chansons (1872), melyek 1892. egy kötetben egyesítve jelentek meg Oeuvres címen. Verses drámái: Madame de Montarcy (1856); Hélén Peyron (1858); Dolorès (1862), s főleg La conjuration d'Amboise (1866), a dikció nemessége s a kifejezések plaszticitása által tünnek ki, de szerkezetileg gyöngék. Vígjátékainak: L'oncle Million (1861, versben) és Faustine (1864, prózában) alig volt sikerük. V. ö. Etienne *Frère*, L. B., son milieu, ses hérédités, l'amitié de Flaubert (Paris 1908).

Bouille (franc., ejtsd: buily'), vámbélyegző v. vámcímke, amit az elvámolt árúkra ragasztanak. Ugyanígy nevezik az érte fizetendő díjat is.

Bouillé (ejtsd: bujjé), *François Claude Amour*, marquis, francia tábornok, szül. Cluzel kastélyban 1739 nov. 19., megh. Londonban 1800 nov. 14. Részt vett a hétéves háborúban. 1768-ban Guadeloupe sziget és Martinique kormányzója és az összes csapatok fővezére lett Nyugat-Indiában és 1778—82-ig több szigetet, mint Saint Domingót, Tabagót, St. Eustachet, szállott meg. XVI. Lajos szökési tervébe be volt avatva és mindent elkövetett, hogy az sikerüljön. A király elfogatása után osztrák Németalföldre menekült. Ezóta mint halálra ítélt emigráns Koblenzben, majd Pillnitzben élt. Azután III. Gusztáv svéd király s utóbb Condé herceg szolgálatában állott. A Mémoires sur la révolution française (angolul London 1797; franc. 1801 s 1859) című művében gyülölséggel szól a forradalomról. V. ö. *Gabriel*, Louis XVI., le marquis de B. et Varennes (Paris 1874).

Bouilli (ejtsd: bujji), francia neve a főtt húsnak, mely mártás és finom főzelék v. kifőtt tészta szegélyezésével kerül a húsleves után az asztalra.

Bouillier (ejtsd: bujjié), *Francisque*, francia bölcsész, szül. 1813 júl. 12., megh. 1899. A filozófia tanára volt Orléansban, Lyonban, 1865. a középiskolai oktatás főfelügyelője, 1867 óta az École normale igazgatója volt Párisban. Művei közül nevezetesek: Histoire et critique de la révolution cartésienne (1842. pályadíjat nyert), e mű bővített kiadása: Histoire de la phil. cartésienne (két kötet, 1854, 3. kiadás 1868); De l'unité de l'âme pensante et du principe vital (1858); De la conscience en psychologie et en morale (1872); Du plaisir et de la douleur (1877); L'institut et les académies de province (1879); Etudes familières de psychologie et de morale (1884). Lefordította Kant művét: A vallás a tiszta ész határain belül, és Lortet-vel együtt Fichte művét: Utmutatás a boldogságos élethez. B. a lélektani animizmus hive, Cousin tanítványa.

Bouillon (franc.) a. m. húslé, a hús tápláló részeinek folyadék alakjában való kivonata. — *B.* jelent még aranyozott ezüst, tiszta ezüst v. egyéb aranyozott fémsodronyból készített fürtszerű tekercset, melyet bojtokra, rojtokra, egyes hadseregekben a vállrojtra stb.-re alkalmaznak. Seregünkben a tiszti kardbojtokra is aranyos B.-okat szoktak alkalmazni. Franciaországban a közepes rangú vendégfogadók neve is B. — *B.-tábla*, húsleveskivonat szilárd állapotban, mely utazás közben forró vízben feloldva különösen alkalmas a húsleves pótlására.

Bouillon (ejtsd: bujoñ), 1. város Luxembourg belga tartományban, Neufchâteau arrondissementban, a Semoy partján, festői környéken, vasút mellett, (1900) 2623 lak., bőr- és vasárúkészítéssel; várral, amely B. Gottfried tulajdona volt; most börtönül szolgál és kőbányákkal. Egykor B. hercegség fővárosa volt. — 2. *B.*, hercegség; nevét a IX. sz.-ból említik először. Területe: 375 km². B. Gottfried, az első ker. hadjárat vezére 1095. Liège (Lüttich) püspökének zálogosította el. 1482-ben a La Marck családból való Vilmos gróf elvette. 1521-ben V. Károly a püspökségnek visszaadta. 1591-ben Latour d'Auvergne Henrik nyerte el; e családnak maradt birtokában, míg 1793. Franciaország el nem foglalta. 1816-ban a németalföldiek királyának fenhatósága alatt Rohan-Monbazon hercege kapta meg, aki 1821. tulajdonjogát a németalföldieknek eladta. 1830 óta Belgiumé. V. ö. *Ozeray*, Hist. du pays, château et ville de B. (Luxemburg 1827).

Bouillon, *Gottfried*, Alsó-Lotaringia hercege és 1099—1110-ig jeruzsálemi király, II. Eusztách boulognei gróf fia, szül. 1061., megh. Jeruzsálemben 1110 júl. 18. Nagybátyja, Púpos Gottfried lotaringiai herceg halála után (1076) a hercegség ő reá szállott. Midőn 1095. a keresztes hadjárat eszméje a nyugati világot felvillanyozta, a hitbuzgó B. is feltűzte a kereszt jelét és 1096 tavaszán Eusztách és Balduin testvéreivel, mint a csekély számú német lovagok vezére a francia

keresztes hadakhoz csatlakozott, melyek azután hazánk dunántúli részét derékon átvágva, Zimonynak tartottak. Könyves Kálmán, aki a féktelen, rendezetlen előcsapatokat kénytelen volt Mosonnál széjjelverni, a derékhad vezéreivel és B. Gottfrieddal 1096 szept. Pannonhalmán szerződést kötött, melynek értelmében a keresztes had békén átvonulhatott. A középkori krónikások sok mende-mondát meséltek B. viselt dolgairól és az I. keresztes hadjárat vezérének mondták. A valóságban azonban a világi haszonleséstől ment, aszketikus férfiú tekintélye csak akkor emelkedett a keresztesek szemében, midőn már a szent város közelébe értek. Döntő részt vett Jeruzsálem megvívásában, és 1099 júl. 23. a nagyok által Jeruzsálem királyává választatott. Ámbár B. a koronát elutasította, nem akarván oly helyen koronát viselni, ahol az Üdvözítő töviskoronát viselt, a trónt mégis elfogadta. Rendesen a szent sír őrzőjének címeztette magát. Uralkodását megzavarta az egyiptomi szultán betörése, kit azonban Askalon mezején kis hadával fényesen megszalasztott. Hadakozás meg ájtatoskodás között folytak le hátralevő évei is. A királyság szervezésére kevés gondot fordított, a nevével kapcsolatba hozott törvénygyüjtemény (Assises) utódaitól ered. Hívei a szent sír szomszédságában helyezték örök nyugalomra, Tasso a Megszabadított Jeruzsálem-ben halhatatlanná tette.

Irodalom. Sybel Henrik volt az első, ki B. életrajzát a sok legendától megtisztította. Gesch. des I. Kreuzzugs, 2. kiad. 1881; Monnier, G. de B. et les assises de Jerusalem, Paris 1874; Vétault, G. de B., 1874; Frobőse, G. von B., 1878; Kugler, Gesch. der Kreuzzüge (Oncken, Gesch. in Einzeldarstellungen); V. ö. a keresztes hadjáratokról és a jerusálemi királyságról (l. o.) szóló munkákat. Pauler Gy., A magyar nemzet története, I. 254 s köv. l.

Bouillotte, kártyajáték, l. *Brelan.*

Bouilly (ejtsd: bujji), *Jean Nicolas*, francia író és pedagógus, szül. La Coudrayben, Tours mellett, 1763 jan. 24., megh. Párisban 1842 ápr. 14. A forradalom idején többféle hivatalt viselt s a népoktatás újjászervezése körül nagy érdemeket szerzett. Mint költőt erősen moralizáló hajlam és nekünk émelygő szentimentálizmus jellemzi. Hazánkban sem volt ismeretlen. Legjelesebb drámai műve: a L'abbé de l'Épée (1803) Kotzebue német átdolgozása nyomán készült háromféle fordításban is bejárta szinpadjainkat s eredetiben ma is kedvelt iskolai olvasmány; egy operai szövegkönyvét: Fanchont (1803) ugyancsak Kotzebue nyomán Rumi dolgozta át magyarra Hárfásleány címen. Ifjúsági iratai: Contes à ma fille (1809) és Conseils à ma fille (1811). Magyarul megjelentek: Uj elbeszélései gyönge gyermekek számára (névtelen fordítás, Pest 1833) és Elbeszélései Fekete Józsefné Szabó Ida fordításában (2 köt., u. o. 1862). Életírója: Carré de Busserolles (Tours 1875).

Bouin (ejtsd: buen), sziget Franciaország Ny.-i partján, Vendée départementban, Bourganeuf-öböl szélén, a Dain és Failleron torkolata közt. Eredetileg csekély kiterjedésü mészszikla, lassanként a vizek kiszáradása folytán 3000 ha.-nyi területtivé lett, amelynek termékeny földjén 2718 ember lakik, nagyobbára a régi sziklán álló B. községben és földmivelésen kivül osztrigatenyésztéssel, halászattal és sófőzéssel foglalkozik.

Boulainvilliers (ejtsd: bulenvillyé), *Henry* gróf, francia történetiró, szül. St. Saireben 1658 okt. 11., megh. 1722 jan. 23. Számos és szellemes műveiben rajongott a hübériség fénykoráért s a feudalizmust tartotta az emberi elme legbámulandóbb vívmányának és a legszabadelvübb kormányrendszernek. Művei közül említendők: Histoire de l'ancien gouvernement de France (Hága 1727, 3 k.); Abrégé chronologique de l'histoire de France (1733, 3 köt.); Histoire de la pairie de France et du parlement de Paris (London 1753, 2 köt.); État de la France (Haag 1727).

Boulanger (ejtsd: bulanzsé), *Georges Ernest Jean Marie*, francia tábornok és politikus, szül. Rennes-ben 1837 ápr. 19., megh. mint öngyilkos 1891 szept. 30. Ixelles-ben Brüsszel mellett. 1856-ban hadnagy lett s az 1859-iki olasz háborúban Turbigo-nál súlyosan megsebesült. 1860-ban részt vett a kinai expedicióban. 1864-ben visszatért Franciaországba s 1867. a st.-cyr-i iskola tanárává nevezték ki, 1870 nov. pedig a 113. sorezred parancsnoka lett Párisban, mely ezred élén kirohanás alkalmával megint megsebesült. 1871-ben alezredessé léptették elő, azután részt vett a commune leveretésében. 1874-ben ezredessé lett. 1882-ben a hadügyminisztériumba került, ahol a katonai iskolák javításán buzgólkodott. 1884-ben a tuniszi hadsereg parancsnokává nevezték ki, de nemsokára állásától felmentették.

Sértett önérzete és nagyravágyó lelke ekkor a radikális párt táborába hajtotta, mely kieszközölte, hogy Freycinet miniszterelnök 1886. B.-ra bizta a hadügyi tárcát. Ez állásban Aumale herceget Párisból számüzte, noha azelőtt (1880) alázatos levelekben kegyéért esedezett. Vetélytársait és ellenfeleit állásaikról eltávolította; igy Saussure tábornokot, Páris kormányzóját is lemondásra birta, és ügyesen értett ahhoz, hogy a «gloire» és a «revanche»-féle frázisokkal a párisiak rokonszenvét megnyerje. Ahányszor a Longchamps-on, hadi szemlén, délceg, fekete paripáján mutatkozott, a közönség lelkes éljenzésbe tört ki. Egész Páris énekelte Paulus népénekes nótáját a «brave général»-ról, míg Jules Ferry B.-t «Saint-Arnaud de caféchantant»-nak bélyegezte. A párisi nép, ki divatból, ki meggyőződésből, ki elégületlenségből, már szinte térdre borult az új bálvány előtt, mint aki a németeken majd bosszut áll Sedanért. A Goblet-kabinet lemondásakor neki is le kellett mondani, mire a Rouvier-kormány új hadügyminisztere, Ferron, B.-ot 1887. hadtestparancsnokká nevezte ki Clermont-Ferrandba. A kis vidéki városba számüzött B. bosszu meg a hatalom után való vágyból politikai üzelmekbe keveredett, amiért először a tényleges szolgálattól felmentették, később pedig a miniszter tanács s a fegyelmi bizottság javaslata alapján a katonaság kötelékéből végképen elbocsátották. B. és hívei, a «Boulange»-párt, köztük Rochefort, Déroulède, Laguerre, Naquet, Dillon felvették az odavetett keztyüt s a Cocarde cimü új pártlapban a romlott és megvesztegetett kamara feloszlatását és az alkotmány revizióját sürgették.

Az akkor megalakult párt, a Comité républicain de protestation nationale mindent elkövetett,

hogy B. a kamarában helyet nyerjen. A néptömeg üdvrivalgással fogadta; nagy pénzösszegeket kapott (egyedül Uzès hercegnőtől 3 millió frankot), és márc. 25. Aisne départementban valóban képviselőnek választatott, ápr. 8. pedig Nord-département bizta reá a mandátumot. Jún. 4. B. a kamarában az alkotmány revizióját hozta javaslatba, melynek értelmében a köztársaság elnökét maguk a polgárok válasszák. A javaslatot ugyan elvetették, de az uralkodó köztársasági pártot már nagy veszély fenyegette. Ez okból az 1889. márc. kinevezett új minisztérium, melyben az erélyes Constansnak jutott a belügyi tárca, legott elhatározta, hogy B.-t és társait a köztársaság fennállása ellen szőtt üzelmek miatt a szenátus előtt bevádolja. Constans, kinek legfőbb óhaja arra irányult, hogy B. külföldre távozzék, kém által arról értesíté B.-t, hogy a kormány az ő elfogatását tervezi, mely hírre B. csakugyan Brüsszelbe menekült (ápr. 8.), ahonnan Londonba távozott. Szökése politikai hiba volt, melyet a kormány ügyesen kiaknázott. A pört folytatták és kiderítették, hogy B. miniszterségе idején az állam pénztárából ki nem deríthető célokra 242,000 frankot költött. Erre a szenátus aug. 14. 195 szavazattal 5 ellenében B.-t, Dillon-t és Rochefort-t in contumaciam egy megerősített helyre való száműzetésre ítélte el. Ezóta B. pártja a községi és később a képviselőválasztásoknál nagy vereségeket szenvedett. Őt magát Montmartre-ban megválasztották ugyan képviselőnek, de a választást a kamara megsemmisítette. B. erre 1889. Jersey szigeten telepedett meg és 1890 máj. 15. kislelkűen a pártvezérségről lemondott. Kedvesének, Bonnemain asszonynak halála nagyon érzékenyen sujtotta anyagilag is. Nem bizván a jövő esélyeiben, Bonnemain asszony sírján az ixellesi temetőben (Brüsszel mellett) pisztollyal véget vetett életének. — Régebbi beszédei 1888. jelentek meg: Les discours du général B. címen. B. sugalmazta a Barthélémy Hippolite hadi írónak tulajdonított: L'invasion allemande c. munkát (3 köt. 1888—90), melyet Armand és Singer fordítottak le németre (Deutschlands Feldzug gegen Frankreich, Wien 1888). V. ö. *Ruhemann*, General B. (Berlin 1887); *Chincholle*, Général B. (1889); *Verly*, Le général B. (Paris 1893).

Boulangerit (ásv.), ólom-antimonszulfid: $(5PbS.Sb_2S_3)$, rombos rendszerű, erősen rostozott oszlopokat alkot, rendesen finomszemcséjű v. rostos halmazok. Feketés ólomszürke. Lelőhelyei: Molières (Dél-Franciaország), Przibram (Csehország), Nercsinszk (Ural) stb.

Boulangisták *(Boulange, Boulangistes)* címmel illették azt a francia politikai pártot, mely 1888—90. Boulanger (l. o.) tábornok körül csoportosult azzal a programmal, hogy az alkotmányt revideálni kell, az elnökséget és szenátust pedig el kell törülni. Miután Boulanger 1890 máj. 15. a pártvezérségtől visszalépett, hívei Laguerre, Laisant és mások vezetése alatt «köztársasági szocialista-revizionista szövetség» c. alatt tömörültek, de ez a párt később beleolvadt a független szocialista pártba.

Boulay (ejtsd: bulé), l. *Bolchen*.

Boulay de la Meurthe (ejtsd: bulé dő la mört), 1. *Antoine Jacques Claude Joseph*, gróf, francia államférfiú, szül. Chaumouzeyben 1761 febr. 19., megh. Párisban 1840 febr. 2. 1783 óta államügyész volt, lángoló hévvel csatlakozott a forradalomhoz, 1792. pedig beállt önkéntesnek. Thermidor 9. után a polgári törvényszék elnöke, majd közvádlója lett Nancyban; 1797. pedig az ötszázak tanácsába választották, melyben mint az ú. n. alkotmányos középpártnak vezére a brumaire 18-iki államcsínyt pártolta; ebben a szellemben írta 1779. Essai sur les causes qui en 1649. amenèrent en Angleterre l'établissement de la république című művét is. I. Napoleon alatt az államtanács egyik osztályának elnöke volt és nagy része volt a Code civil szerkesztésében. 1813-ban pedig a császár gróffá emelte. A «száz nap» idején (1815) Cambacérès-vel az igazságügyet vezette. A waterlooi csata után hasztalanul szólalt fel a törvényhozó testületben II. Napoleon érdekében. A második restauráció után Németországba kellett távoznia, de már 1819. visszatérhetett. Politikai és történeti művei között a Tableau des règnes de Charles II. et de Jacques II. című a legnevezetesebb (Bruxelles 1818, 2. köt.); ezenkívül írta még: Bourrienne et ses erreurs volontaires et involontaires-t (Paris 1830, 2. köt.; németül Leipzig 1830).

2. *B., Henry*, francia államférfiú, az előbbinek fia, született Párisban 1797 júl. 15., megh. u. o. 1858 nov. 24. 1837—48-ig képviselő és egyideig Seine département főtanácsának tagja s a párisi nemzetőrség parancsnoka volt. B. létesítette az első menedékházakat (salles d'asyle), 1848. a nemzeti gyülekezetben a mérsékelt köztársasági párttal szavazott és 1849 jan. 20. alelnöknek választották. Az 1851 dec. 3. államcsíny után szenátor lett.

Boulder (ejtsd: baulder), az ugyanily nevű county székhelye Colorado amerikai államban, a Rocky Mountains K.-i lábánál, vasút mellett, (1900) 6150 lak., ezüst és aranyércbányákkal; 1877. alapított állami egyetemmel, amelynek 1907. 133 tanára és 961 hallgatója volt.

Boulder-Clay (geolog.) elnevezésen Nagybritannia és Észak-Amerika pleisztocén rétegsorában azokat a kavicsos agyagokat értjük, amelyek a pleisztocén jégkorszakaiban a jégárak előnyomulásakor fenékmorénák gyanánt keletkeztek. A B. kemény agyag, a benne levő kavicsok jellemzően karcoltak a jégár működése következtében. Nagybritanniában megkülönböztetik az első jégkorszak fenékmorénáit *lower B.* néven s a második jégkorszakbelit *upper B.* néven. Németországban ezeknek a rétegeknek a «*Geschiebelehm*» felel meg.

Boule vagy *Boulle*-féle bútoroknak nevezik a berakott (l. *1. és 2. ábra)* békateknővel, v. sárgarézzel díszített, XIV. Lajos korabeli francia bútorokat, milyeneket *Boulle* (l. o.) készített először. L. még *Berakott munka*.

Boulevard (franc., ejtsd: bulvár,ném. *Bollwerk*), valamely várost körülvevő védőgát. Mikor a városok régi falaikon túl terjeszkedtek, akkor a B.-okat mint fölöslegeseket lerombolták, gátjuk földjével az árkot betöltötték, így keletkeztek többek között Páris híres B.-jai vagyis a belvárost

körülvevő, fákkal beültetett széles körutak, valamint a német városok «Ring»-jei is.

Boulevard-forgalom, a párisi tőzsdei forgalomnak az a része, mely az esti órákban a tőzsde bezárása után a boulevardokon folyik le. Ez tulajdonképen csak a tőzsde-üzérek magán összejövetele és az itt kötött ügyletek nem hivatalos jellegűek épúgy, mint pl. a budapesti magánforgalomban (l. o., a tőzsdekávéházban) kötöttek.

Boulle, 1. *André*, párisi könyvkötő 1500 körül, metszett és préselt bőrből készítette még egészen csúcsíves ízlésű könyvtábláit.

2. *B., André Charles*, XIV. Lajos francia király híres asztalos-művésze, szül. Párisban 1642., megh. 1732. Művészi hajlamai dacára atyja kívánsága szerint asztalosmesterséget tanult. De a mesterséget a művészettel egyesíteni iparkodott és különböző színes fákból berakott munkákat készített. 1672-ben XIV. Lajos udvari asztalosa (ébéniste) lett. Bútorokon kívül bronzokat is készített, elsősorban világító testeket és bútorvasalást. Különös súlyt helyezett a bútorok szobrászati díszére. A drága fából készített bútor felszínét békateknővel, elefántcsonttal, vörös v. sárgarézzel, ezüsttel rakta ki, s arabeszkjeinek könnyű lendületes formái mindig eredetiek és művésziesek. A híressé vált s drága *B.-bútorok* készítését fiai folytatták.

Boullier (ejtsd: bullyé), *Auguste*, francia történetíró, szül. Roanneban 1833 febr. 22., nagy utazásokat tett és 1869–75. képviselő volt. Főbb művei: Essai sur l'histoire de la civilisation en Italie: Les barbares (1861); Origine et formation de l'Église (1865); L'île de Sardaigne (1865); Études de politique et d'histoire étrangères: Allemagne, Turquie, Italie (1870); L'art vénitien (1879); Victor Emmanuel et Mazzini (1885).

Boulogne, *Jean de*, l. *Bologna*.

Boulognei erdő *(Bois de Boulogne)*, Páris Ny.-i oldalán, a Szajna és a párisi erődítmények közt fekvő, 873 ha. területű park. A francia királyok ez egykori vadászterületét, egy későbben kopár, puszta helyet, Napoleon 1852-ben Páris városának ajándékozta oly feltétellel, hogy 4 év alatt 2 millió frankot fordít szépítésére. Ma a B. igen kellemes és árnyékos park, amelynek szépségét rétek, tavak (Lac inférieur, Lac supérieur, Lac des Patineurs stb.), vízesések (Grande Cascade 14 m.), csinos kilátást nyujtó mesterséges halmok (Butte Mortemart), sétautak (160 km. hosszuságban), szökőkutak emelik. A párisi előkelő világnak kedvelt sétahelye a B.-nek a tavak körüli része (Faire le tour du lac), újabban pedig Longchamp (Aller à Longchamp). A B.-ben számos kávéház és vendéglő nyujt üdülést a kifáradt sétálóknak. Benne van továbbá az 1859–60. részvénytársaság által alakított állatkert, a Jardin d'acclimatation, akváriummal, a Hippodrome de Longchamp és Champ de courses d'Auteuil nevű lóversenyterek, végül Páris városának 3 nagy faiskolája.

Boulognei ló, l. *Boulonnais*.

Boulogne-sur-Mer (ejtsd: bulony szür mer), arrondissement székhelye és fontos kereskedelmi kikötő Pas-de-Calais francia départementben, a La Manche-csatorna partján és a Liane torkolatánál, vasút mellett, (1906) 51,201 lakossal, gazdag természetrajzi, archeológiai, etnográfiai múzeummal, képtárral, nyilvános könyvtárral (70,000 kötet és 450 kézirat) és botanikus kerttel. Iparosai főképen vászonszövéssel, paszománt-készítéssel, sörgyártással, olajpréseléssel, vasöntéssel, hajóépítéssel, márvány-faragással, kocsigyártással, éretollkészítéssel stb., végül élénk halászattal foglalkoznak. B. alsó és felső városra oszlik; az utóbbi rendetlenül épült; szépek azonban a sétaterei és gyönyörű a kilátás belőle. Az alsó város rendesebben épült; ebben van a kikötő, a pompás tengeri fürdőintézet, a városháza, a XIII. sz.-ból való régi erőd, hatalmas nagy Notre-Dame templom; kriptája igen régi, benne egy madonnával, amelyhez még mindig búcsút járnak; a városon kívül a római világító torony maradványa, a Tour d'Odre és az I. Napoleon által egybevont tábor emlékére 100 m.-nél magasabb sziklafalon felállított, 49 m. magas márványoszlop a császár bronzszobrával. B. kikötője az Angolországgal folytatott, továbbá az arany- és ezüsttel való kereskedésre nézve legfon-

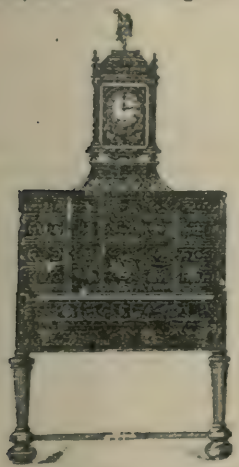

1. ábra. Boule-munka.

2. ábra. Boule-munka.

tosabb kikötő. Brightonnal, Folkestonenal, Doverral és Londonnal rendes hajó-összeköttetése van. Árúforgalmának értékét (1908-ban 15.672,000 st. font) tekintve, a francia kikötők közt a 6. helyet foglalja el. A bevitel fő cikkei: nyerstermékek; a kivitelé: selyem-, pamutszövetek, posztó, bőr, börtárgyak, órák és cukor. 1908-ban érkezett 2865 tengeri hajó 1.826,127 és távozott 2872, 1.812,282 t. tartalommal. B. állítólag Bouillon Gottfriednak, Flandriai Balduinnak, Alfred de Mussetnek (megh. 1857) Sainte-Beuvenek (megh. 1869), Sauvage hajóépítő mérnöknek és Jauner orvosnak szülővárosa; e két utóbbinak emlékszobrot is állítottak. B. a rómaiak idejében Bononia. Attila 451. hiába ostromolta. A normannok 882. elpusztították. A X. sz.-ban külön grófságnak, Boulonnaisnak lett székhelyévé. XI. Lajos 1477. a francia koronához csatolta. 1544-ben az angolok elfoglalták, de már 1550. visszakerült a franciák birtokába. I. Napoleon az Angolország elleni hadi készületek középpontjává választotta; 1840. pedig célja volt Napoleon Lajos herceg elhibázott expediciójának. V. ö. *Joanne*, B. et Berck (Paris 1889).

Boulogne-sur-Seine (ejtsd: bulony szür szén), község Seine département St. Denis arrondissementjában, a Szajna jobbpartján, St. Cloud-val szemben, vasút mellett, (1906) 49,969 lak., számos mosóintézettel, fémárú-, butor-, szappan- és illatszergyártással; számos nyaralóval, a XIV. sz.-ban alapított Mária-templommal, amely a Boulogne-sur-Mer-inek utánzata és amelyről a város mostani nevét kapta (azelőtt Menus-lès-St. Cloudnak hívták). Határában van a Boulognei erdő (l. o.).

Boulonnais (ejtsd: bulonné), egykori francia grófság a Pays Reconquis, Artois, Ponthieu és a La Manche közt. Önálló grófsággá 882-ben lett; ez önállóságának Flandria grófjai vetettek véget 1430-ban; 1477-ben pedig a francia koronához került. Helyén ma Boulogne és Montreuil arrondissementok nagyobb része áll.

Boulonnais, nehéz francia igás ló, amelyet északi Franciaországban tenyésztenek. Feje aránylag kicsi, de széles, nyaka vastag és rövid, szőre durva, marja nyomott, lapockája egyenes, háta kissé mély, szügye erős, mellkasa mélyen fekszik. Már 18 hónapos korában használható. Magassága 170 cm. körül. Színe változó, többnyire szürke és vörösderes.

Boulou, *Le*, (ejtsd: lö bulu), község Pyrénées Orientales francia départementban, Céret (ettől 9 km.-nyire) arrondissementban, a Tech balpartján, vasút mellett, (1906) 2045 lak., parafadugókészítéssel. 1793-ban Dugommier fényes győzelmet aratott itt a spanyolokon. $^1/_2$ órányira DK. felé van Saint Martin de Fenouille 17°-os ásványvízforrással, kis fürdővel.

Boulton (ejtsd: bölten), *Matthew*, angol mechanikus, szül. 1728 szept. 3. Birminghamban, megh. 1809 aug. 17. a Soho melletti Handsworthban. Atyja halála után átvette annak ércműárúgyárát, melyet jelentékenyen megnagyobbított. 1762 óta az általa Soho mellett (Birminghamtól egy órányira) vásárolt réten egy 14,000 lakosú gyárváros keletkezett. Ő szállította az aranyozott gipsztárgyakat is, melyeket a divat erősen felkapott és 1773 óta a mechanikai eljárással készített olajfestményutánzatokat is. Próbálkozott a gőzgépgyártással is, ez azonban mindaddig nem sikerült neki, míg James Wattal (1769) nem egyesült. Egyesülés után az ő gyára szállította a legtöbb javított gőzgépet és 1800-tól kezdve fiai a gyártást tovább folytatták. 1788-ban készített B. egy gőzüzemű pénzverőt olyan sajtológépekkel, melyek közül mindegyik 70—90 pénzdarabot sajtolt percenként. Ezáltal az egész pénzverés teljes átalakulást nyert. 1797-ben létesített B. Smetwikben egy nagy vasöntödét. Életrajzát *Smiles* írta meg 1865. Londonban.

Bounties (ang., ejtsd: bauntiz) a. m. prémium, jutalom; különösen a kiviteli jutalom, l. *Kivitel* és *Vám*.

Bounty (ejtsd: baunti), 24 szigetkéből és szirtből álló lakatlan, de fókáktól gyakran látogatott szigetcsoport a Csendes-óceánban, 640 km.-re Uj-Zéland D.-i szigetétől; ez utóbbihoz tartozik is. 1788 szept. 19. Bligh, a B. kapitánya fedezte föl.

Bouquet (franc., ejtsd: buké) a. m. virágbokréta, csokor; B.-nak nevezik továbbá a bor illatát v. zamatját is.

Bouquet (ejtsd: buké), 1. *Dom Martin*, francia történeti kútfőgyüjtő és editor, szül. Amiensban 1685 jan. 6., megh. Párisban 1754 ápr. 6. Belépett a bencések rendjébe és könyvtárnoka lett a saint-germain-de-prési apátságnak. Állásáról azonban lemondott, hogy kizárólag a tudománynak szentelhesse életét. B. sok évi kutatásainak gyümölcse a Scriptores rerum gallicarum et francicarum c. kútfőgyüjtemény, melyhez Colbert megbizásából fogott és melyből 1738—52-ig 8 kötet jelent meg. Az akadémia folytatta a gyüjteményt s 1894-ig 23-ra terjedt a kötetek száma. 1893 óta Delisle Léop. vezetésével új kiadás jelenik meg.

2. *B., Jean Claude*, francia matematikus, szül. Morteauban (Doubs) 1819 szept. 7., megh. Párisban 1885 szept. 9. Az École normaleban tanult, s 1843-ban a matematikai tudományok doktora lett. Miután több liceumban tanított, 1870-ben a Sorbonneban a kisérleti mechanika tanára lett, utóbb (1874—84) mint Serret helyettese a differenciál- és integrál-számítást adta elő, de csak élete utolsó hónapjaiban helyezték át erre a tanszékre. 1875 óta a párisi tud. akadémia tagja volt. Mint tudós, Cauchynak egyik legkiválóbb tanítványa; Briotval együtt készített számos függvénytani dolgozatával megmutatta, hogy mily termékenyek voltak Cauchynak e tárgyra vonatkozó eszméi. Fő művei: Théorie des fonctions doublement périodiques (Paris 1859) és Théorie des fonctions elliptiques (u. o. 1875), melyeket Briot-val együtt írt.

Bouquin (franc., ejtsd: bukeñ) a. m. vén bak (gúnyszó); régi könyv; *bouquineur*, könyvmoly; *bouquiniste*, antiquárius, ócskakönyv-kereskedő, különösen Párisban a Szajna partján áruló antiquáriusok.

Bourbaki, *Charles Denis Sauter*, francia tábornok, szül. Pauban 1816 ápr. 22., megh. 1897 szept. 22. Bayonne melletti kastélyában. 1836-ban mint hadnagy lépett egy zuáv-ezredbe és többnyire Algeriában szolgált. A krimi háborúban az Alma s Inkjerman mellett vívott csatákban és Malakov ostrománál, az 1859-iki hadjáratban pedig Solferinónál tünt ki. Az 1870—71-iki német há-

borúban a császári gárdát vezérelte, melynek élén részt vett az aug. 14., 16. és 18. Metz környékén vívott csatákban; ezek lezajlása után Bazaine-nel együtt Metzbe szorult. Okt. elején a porosz király engedelmével Eugénie császárnét kereste fel Chislehurstben, hogy vele a béke iránt alkudozzék. Célt nem érvén, visszatért és Gambetta megbízásából az ú. n. északi hadsereget szervezte; ezután keletre küldték, hogy a Belfort-ot ostromló németek összeköttetését a Rajnával megszakítsa. Azonban a Lisaine mellett vívott csatában (1871 jan. 15—17.) Werder tábornok megállította, s hírét vevén, hogy Manteuffel hadteste közeledik, visszavonult. Felismervén, hogy az ő kiéhezett és elcsigázott hadserege további ellenállásra képtelen és attól tartván, hogy őt is árulónak fogják tekinteni, pisztolylövéssel akart életének véget vetni (jan. 27). Felépülvén, 1871 júl. havában a 6., 1873. pedig a 14. hadtest parancsnokságát kapta. 1883-ban rendelkezési állapotba helyezték. V. ö. Le général B. par un de ses anciens officiers d'ordonnance (Paris 1885); *Grandin*, Le général B. (u. o. 1898); *de Piépape*, Le coup de grâce (u. o. 1906); Étude sur la campagne du général B. dans l'Est (u. o. 1910).

Bourbon, több város neve Franciaországban. 1 *B.-Lancy*, város Saône-et-Loire francia département Charolles (ettől 53 km.-nyire) arrondissementban, 3—4 km.-re a Loire jobbpartjától, vasút mellett, (1906) 4715 lak., részben a XI. sz.-ból való Saint Nazaire templommal, Aligre marquis és neje (kiknek emlékszobrot is állítottak) által alapított szép nagy kórházzal, római régiségekkel és a rómaiak ideje óta látogatott fürdővel (a kéntartalmú források hőmérséklete 41—56° C.), amelyet reumatizmus, skrofula és bőrbetegségek ellen használnak. — 2. *B. L'Archambaud*, város Allier francia départementban, Moulins (ettől 26 km.-nyire) arrondissementban, a Bourges partján, kies vidéken, vasút mellett, (1906) 3897 lak. E helyet már a rómaiak idejében Aquae Bormonis, helyesebben Borvonis néven ismerték. A középkorban B.-nais urainak, a későbbi B. hercegeknek a XIII. sz.-ban épült erődített kastélya itt volt, két igen értékes kápolnával; 1793. ezt földúlták s csak négy tornya maradt meg, amelyek egyikét (a XV. sz.-ból) Quiquengrognenak hívják. B.-nak egy meleg (51°) és egy hideg (12°) ásványvízforrása van, amelyeket sikerrel használnak reumatizmus, skrofula, bőr- és csontbajok, továbbá nehezen gyógyuló sebek ellen.

Bourbon, *Ile*, l. *Réunion*.

Bourbon (ejtsd: burbón), ősrégi, a *Capet* (Capétiens) francia királyi családdal rokon főúri, ill. királyi család, mely jelenleg is több ágban virágzik. Ősatyja Adhémar, 910 körül élt. A legrégibb ág utolsó női sarját, a gazdag Beatrixot 1272. nőül vette Róbert clermonti herceg, IX. Lajos király legifj. fia, aki a B. nevet is felvette. Róbert fia, I. Lajos, 1327. a hercegi rangot kapta és az ő fiaitól származik az idősb és ifjabb ág. Az idősebb ág tagjai közül többen a 100 éves háborúban tűntek ki. *Péter* beaujeui gr. VIII. Károly kiskorusága idején régens volt. Leánya, Zsuzsánna, B. Károly connétablenak (l. o.) lett a neje, akit 1523. hercegségétől megfosztottak. Benne kihalt az id. ág (1527). — Az ifj. vagyis a *Vendôme-ág* B. Jakabtól, Marche grófjától (I. Lajos herceg harmadik fiától) származott. B. *Antal* házassága révén 1548. Navarra királyi trónjára emelkedett. Öccse: *Lajos, Condé* hercege (l. *Condé*); másik öccse *Károly* bíbornok, aki 1589. X. Károly néven király volt rövid ideig. Antal fia, *Henrik*, a Valois-család kihalta után 1589. hasonlóan király lett (l. *IV. Henrik*); utódai 1792-ig és 1814—30-ig uralkodtak Franciaország fölött; B. *Fülöp* (V.) a spanyol koronát nyerte el (1713), mely most is a család birtokában van. Oldalágak uralkodtak még Nápoly és Szicilia (1735—1860), tov. Parma és Piacenza hercegségek (1748—1859) fölött. A francia kir. főág X. Károly (l. o.) unokájában: Henrik, Chambord grófjában 1883 aug. 24. kihalt, amidőn a B. trónigényei a rokon Orléans-családra szálltak, mely XIV. Lajos öccsétől, Orléansi Fülöptől származik. V. ö. *La Mure*, Histoire des Ducs de B. (1860—1868, 3 köt.); *Achaintre*, Histoire chronologique et généalogique de la maison royale de B. (1825, 2 köt.); *Dussieux*, Généalogie de la maison de B. (2. kiadás 1872); *Bingham*, The marriages of the Bourbons (London 1889, 2 köt.); *Depeyre*, Les ducs de B. (Paris 1897).

A *B.-család* jelenleg két főágazatra oszlik: a *B.-Anjou* vagyis a *spanyol* és a *B.-Orléans* vagyis a *francia* ágazatra.

A) A *B.-Anjou ágazat* ismét megoszlik a következő ágakra:

I. *A spanyol királyi ág*, amelynek két elágazása van: 1. *A karlista ág:* feje *Jaime* (Jakab) madridi herceg, szül. 1870 jún. 27., fia *Carlos* (Károly) madridi hercegnek (szül. 1848 márc. 30., megh. 1909 júl. 18.) Legidősebb nővére *Blanka* hercegnő, *Lipót Szalvátor* főherceg (l. o.) neje. — 2. *A jelenleg uralkodó spanyol királyi ág:* feje *XIII. Alfonz* spanyol király (l. o.).

II. *A nápolyi és sziciliai királyi ág*, amely 1860-ig uralkodott. Feje: *Alfonz*, Caserta grófja (l. *Alfonz 16.*). Egyik leánya, *Mária Krisztina, Péter Ferdinánd* főherceg (l. o.) neje.

III. *Gábor spanyol infáns ága*. Feje: *Ferenc* marchenai herceg, szül. 1861 aug. 20.

IV. *A parmai hercegi ág*, amely 1859-ig uralkodott. Feje: *Henrik* parmai herceg, szül. 1873 jún. 13. Atyjának, *Róbert* hercegnek (szül. 1848 júl. 9., megh. 1907 nov. 16.) két házasságából 21 gyermeke volt, akik közül említendők még: *Mária Lujza* hercegnő (megh. 1899), aki *Ferdinánd* bolgár fejedelemnek (a mostani királynak) volt a felesége; *Illés* herceg (szül. 1880), aki *Mária Anna* osztrák főhercegnőt, Frigyes főherceg leányát birja nőül, és *Zita* hercegnő (szül. 1892 máj. 9.), akit 1911 jún. havában *Károly Ferenc József* főherceg (l. o.), jövendőbeli trónörökös jegyzett el mátkául. — Róbert herceg huga, *Alice*, *IV. Ferdinánd* toscanai nagyherceg (l. o.) özvegye.

B) A *B.-Orléans*, vagyis a *francia királyi ágazat*. Feje: *Fülöp* orléansi herceg (l. o.). Testvérei: 1. *Amália*, az 1908. meggyilkolt *Károly* portugál király özvegye; 2. *Heléna, Emánuel* aostai herceg neje; 3. *Izabella, János* orléansi hercegnek, Guise hercegének neje; 4. *Lujza, Károly* bourbon-sziciliai herceg, spanyol infáns

neje; 5. *Ferdinánd*, Montpensier hercege. — Fülöp herceg atyja: *Lajos Fülöp* párisi gróf (l. o, megh. 1894); ennek testvére: *Róbert* chartresi herceg (szül. 1840 nov. 9.). — Fülöp nagyatyjának, *Ferdinánd* orléansi hg., francia trónörökösnek, *Lajos Fülöp* francia király fiának (szül. 1810., megh. 1842) testvérei közül említendők: 1. *Lujza*, I. Lipót belga király neje (megh. 1850); — 2. *Lajos*, Nemours hercege (megh. 1896), fiai: *Gaston*, Eu grófja, szül. 1842. és *Ferdinánd* (l. *Alençon hercege)*; — 3. *Klementina*, Ágost szászkoburg-gothai herceg neje (megh. 1907), gyermekei: *Fülöp* szász-koburg-gothai herceg, *Klotild*, József főherceg özvegye és *Ferdinánd* bolgár király; — 4. *Ferenc*, Joinville hercege (megh. 1900), fia *Péter*, Penthièvre hercege, szül. 1845.; — 5. *Henrik*, Aumale hercege (l. *Aumale)*; — 6. *Antal*, Montpensier hercege (megh. 1890), gyermekei: *Izabella* hercegnő, Fülöp hercegnek, a B.-Orléans ház mostani fejének édesanyja (szül. 1848) és *Antal* spanyol infáns, Galliera hercege (szül. 1866).

Említendők itt még:

1. *B. Adelaide*, l. *Adelaide*.

2. *B. Antal*, l. *Antal*.

3. *B. Károly* herceg, v. ismeretesebb nevén *B. connétable*, B. Gilbertnek, Montpensier grófjának második fia, szül. 1490 febr. 17., megh. Róma ostroma közben 1527 máj. 6. Beaujeu Zsuzsannával kötött házassága által a B.-család második ágának roppant birtokai is reá szállottak. 1515-ben Marignanonál tanusított vitézségéért I. Ferenc őt connétable-lá és Milano helytartójává nevezte ki. Midőn 1521. első neje elhalt, a király saját anyjának, Savoyai Lujzának kezével kinálta meg, de B. ezt visszautasította. Erre I. Ferenc a connétablenak neje után örökölt birtokait lefoglalta. E miatt az elkeseredett B. V. Károly császárhoz szegődött, ki megígérte neki, hogy francia tartományokból külön királyságot alakít majd számára és nővérének, Eleonorának kezével is biztatta. B. álruhában 1523. Olaszországba menekült, hol a spanyol hadsereg élén honfitársai ellen küzdött (1524) s Pescarával együtt Dél-Franciaországba nyomult, hol azonban Marseille előtt kudarcot vallott. 1525 febr. 24. kivívta a nagy páviai győzelmet I. Ferenc fölött, kit a spanyolok foglyul ejtettek. V. Károly hálából összes olaszországi hadainak főparancsnokává nevezte ki B.-t. E minőségben nyomult 1527 febr. Róma ellen, hogy VII. Kelemen pápát megfenyítse. Ostrom közben azonban golyótól találva elesett. Benne kihalt a B.-ok idősebb ága. V. ö. *Schwartzenau*, Der Connétable Karl von B. (Berlin 1852); *Mignet*, Rivalité de François I. et de Charles V. (1886, 2 köt. 3. kiad.); *Paulin*, Études sur François I. (2 köt. 1885); *Lebey*, Le Connétable de B. (Paris 1907).

4. *B. Károly*, másképen *B. bibornok*, Antal navarrai király öccse és Károly vendôme-i hercegnek negyedik fia, szül. 1523 dec. 22., megh. Fontenay-ben 1590 máj. 9. Mint bibornok, roueni érsek és pápai legátus buzgó katolikus, a Guisek szövetségese (l. o.) és a hugenották ellensége volt. III. Henrik Guise herceg meggyilkoltatása után (1588 dec. 23.) őt is elfogatta. III. Henrik megöletése után kiszabadult és a Guisek pártja által X. Károly néven királynak kiáltatott ki, de e választás az országban nem talált visszhangra.

5. *B. Lajos Henrik* herceg és *B. Lajos Henrik József*, Condé hercege, l. *Condé*.

6. *B. Lajos Mária*, spanyol infáns, toledói érsek és bibornok, szül. 1777 máj. 22., megh. 1823 márc. 18. Madridban. Fia volt Lajos infánsnak, III. Károly spanyol király legifj. öccsének. A francia inváziő idején a cadixi kormányzótanács elnöke volt s e minőségben szentesítette az alkotmányozó cortes határozatait (1812). A király visszatérése után 1814. kegyvesztes lett. A márciusi forradalom után azonban (1820) a király a junta elnökévé nevezte ki.

Bourbon-család szerződése. 1761 aug. 15-én Párisban Choiseul francia és Grimaldi spanyol miniszterek szerződést kötöttek a francia és spanyol Bourbonok nevében, melynek értelmében a Bourbon-család két ága — beleértve a nápolyi és pármai spanyol Bourbonokat is — birtokaikat kölcsönösen egymásnak biztosították és háborúban egymást segíteni igérték. A szerződés éle Anglia ellen irányult.

Bourbonnais (ejtsd: burbonné), Franciaország egykori tartománya, 7890 km² területtel Nivernais, Berry, la Marche, Auvergne, Forez és Bourgogne között. Főhelye volt Bourbon, később Moulins. 761-ben Pipin foglalta el Waifretól, Aquitánia hercegétől. IV. Károly 1327. hercegségre emelte. 1527-ben a francia korona konfiskálta, 1651. XIV. Lajos Condé hercegnek engedte át. 1792-ben nagyobb részét Allier, többi részeit pedig Puy-de-Dôme, Creuse és Cher départementok közt osztották föl. V. ö. *Montégut*, Souvenirs du B. et du Forez (Paris 1876); *Rayeur* és *Vayssière*, Le B., le sol et ses habitants (Moulins 1888).

Bourbonne-les-Bains (ejtsd: burbon le beñ), jár. székhely és látogatott fürdő Haute-Marne francia départementban, Langres (ettől 40 km.-nyire) arrondissementban, igen szép vidéken, az Apance partján, vasút mellett, kellemes sétahelyekkel, (1906) 3875 lak., 1732. alapított, nagy, 600 betegre szánt katonai kórházzal. Jódtartalmú (50—58° meleg) forrásait különösen sziflitikus és golyó okozta sebek ellen használják. B. a rómaiak Vervona castruma. V. ö. *Causard*, B. et ses eaux minérales (Paris 1906, 5. kiad.).

Bourbon-rózsa, a *Rosa indica* L. var. *borbonica* Hort. nevű kerti rózsa, számtalan elfajzással és fajvegyülékkel. Kedves illata, valamint soká tartó virágzása miatt nagyon kedvelik és virágcserépben is ápolják.

Bourbon-tea, l. *Angrecum*.

Bourbon-Vendée, város, l. *Roche-sur-Yon*.

Bourboule (ejtsd: burbul), *La*, látogatott fürdőhely Puy-de-Dôme francia départementban, 7 km.-re Mont Doretól, a Dordogne partján, vasút mellett, (1906) 1475 lak., szép hotelekkel és fürdőépületekkel; 31—54° meleg, gazdag arzéntartalmú vizét évenkint mintegy 10,000 ember használja skrofula, krónikus reumatizmus, anémia és bőrbajok ellen. V. ö. *Sarazin*, La B., son climat et ses eaux minérales (Paris 1900).

Bourbourg (ejtsd: burbur, *B.-Ville*), város Nord francia départementban, a Dunquerque-et az Aahoz csatoló B.-i csatorna és vasút mellett, (1906) 2773

lak., szappan-, sör-, bőrgyártással és kémiai iparral. Szomszédságában van B.-Campagne, 2100 lak., fehérítőkkel.

Bourdaloue (ejtsd: burdálu), *Louis*, szül. Bourgesben 1632 aug. 20., megh. Párisban 1704 máj. 13. A Jézus-társaság tagja 1648 óta. Franciaország legkiválóbb szónokai közé tartozik. Beszédeit erőteljes nyelvezet, hatalmas bizonyító erő jellegzik. 40 évig működött, mint hitszónok. Önmaga iránt mindig szigorú, mások iránt mindig szeretetteljes és elnéző volt. Éppen ezért kedvelt és keresett gyóntatóatya volt. Szókimondása közmondásos, rettenthetetlensége tiszteletreméltó. Műveit kiadta *Brentonneau* S. J. (16 köt., Paris 1707—34, sok önkényes változtatással). Legjobb kiadás 17 köt., Paris 1822—26. Magyarul T. P. Szent-Gálly Ágoston adta ki Pesten 1814—15. Trattner J. T. betűivel. Életírói: *Paulke* (Paris 1900); *Castets*, B. La vie et la prédication d'un religieux au XVII. siècle (Paris, Delgrave 1901); *Griselle* (2 köt., Paris 1901). B. újabban ismét nagyon divatba jött.

Bourdelle (ejtsd: burdell), *Emile*, francia szobrász és festő, szül. Montaubanban 1861 okt. 30. Először Toulouseban tanul, majd a párisi művészeti iskolába megy Falguièrehez s egy ideig dolgozik a Rodin műtermében is. Az 1885. évi Salonban tűnt föl Première victoire d'Annibal c. gipszcsoportjával (jelenleg a montaubani Ingres-múzeumban). Sokoldalú és igen finomérzékű művész; alkotásai a kifejezőképesség szokatlan erejéről tanuskodnak. A szobrászat és agyagművesség különböző ágain kívül pasztellfestéssel és rajzolással is foglalkozik. Szobrai közül megemlítendők: Harcosok; Carpeaux szobrász munkában (1910); Pásztorművészet (1910); a montaubani Léon Cladel-emlékmű; Jules Tellier (Le Havre); Michelet és Arago; François Monleng mellszobrai (az utóbbiak Montaubanban); továbbá a Beethovent és a Heraklest ábrázoló fejek. A berlini Nationalgalerieben több apró égetett agyag- és bronzszobra látható. Festményei közül kiválnak női tanulmányfejei és az Alkonyati séta.

Bourdon, l. *Bordone*.

Bourdon, *Sébastien*, francia festő, szül. Montpellierben 1616 febr. 2., megh. 1671 máj. 8. Párisban Poussin és Claude Lorrain hatása alatt fejlődött ki művészete, mely Párisba való hazatérése után, a Szt. Péter keresztrefeszítését ábrázoló oltárképével (1643, Páris, Louvre) nagy sikert szerzett neki. 1648-ban a francia művészeti akadémia egyik alapító tagja volt. 1652—54-ig Stockholmban Krisztina svéd királynő udvari festője volt és főleg arcképeket festett. Hazatérése után igen sok egyházi és világi megbízásban volt része. Ókori és szenttörténeti képeinek egész sora van a Louvreban, de egyéb francia és külföldi múzeumokban is; oltárképeinek egy része még eredeti helyén, francia templomokban. A budapesti Szépművészeti Múzeumban Bacchust és Cerest ábrázoló kisebb festménnyel van képviselve. Finom és képzett, de néha szinpadias, akadémikus mester.

Bourdonnet (franc., ejtsd: burdonné), kötőszerből (tépésből, vattából v. patyolatból) készített sebkérő (tampon), melynek célja a vérzéscsillapítás mellett a sebezélek összetapadásának megakadályozása. Különösen a végbélen végzett operációk után szokták alkalmazni.

Bourée, ó-francia tánc, l. *Bourrée*.

Bourg (ejtsd: bur), több város neve Franciaországban; jelentékenyebbek: 1. *B.-de-Péage*, azelőtt Péage-de Pesançon, város Drôme dép. Valence (ettől 18 km.-nyire) arrondissementban, az Isère partján, amelyen át Romansba híd vezet át, (1906) 5537 lak.; selyemszövéssel, kalap-, tésztagyártással, kékfestőkkel. — 2. *B.-en-Bresse* (ejtsd: burgaⁿbress), egykoron Bressenek, ma Ain départementnek és B. arrondissementnek székhelye a Reyssouze partján, vasút mellett, (1906) 20,045 lak., agyagiparral; élénk gabona-, szarvasmarha- és lókereskedéssel. Kiválóbb épületei a XVI. sz.-ból való Notre-Dame pompás üvegfestményekkel; a város mellett a Notre-Dame de Brou nevű templom (a XVI. sz.-ból) gazdag faragványokkal, értékes üvegfestményekkel és alapítóinak, Szép Philibertnek, Bourbon és Osztrák Margaretának síremlékeivel. Joubert generálisnak, Bichat orvosnak (D'Angers-től) és a város szülöttének, Quinet Edgarnak szobrai ékesítik a várost, amelynek múzeuma, nyilvános könyvtára és egyéb művelődési meg jótékony intézetei is vannak. B. helyén valószinüleg már a rómaiak is építettek egy erődöt. A XI. sz.-ban már fennállott; Emmanuel-Philibert szavojai herceg várat építtetett itt, amelyet a franciák 1611. a város elfoglalása után 16 évvel lerombol tak. — 3. *B. d'Oisans*, l. *Oisans*. — 4. *B.-la-Reine* (ejtsd: la rein), közs. Seine francia départementban, Sceaux (ettől 1 km.-nyire) arrondissementban a Bièvre és vasút mellett, (1906) 4739 lak.; fayence-gyártással, kertészettel, számos nyaralóval, Condorcet filozófus emlékszobrával, aki 1793. itt mérgezte meg magát. — 5. *B.-lès-Valence* (ejtsd: lé valánsz), város, ill. külvárosa Valencenak (ettől 1 km.-nyire) Drôme départementben, a Rhône és vasút mellett, (1906) 3829 lak., kartonnyomókkal, üveggyártással, selyemszövéssel; Valentin nevű kastéllyal. — 6. *B.-Saint-Andéol* (ejtsd: szentandéol), város Ardèche département Privas arrondissementjában, a Rhône jobb partján, vasút mellett, (1906) 3781 lak., selyemszövéssel; XII. sz.-ból való templommal; középkori házakkal, mellette a Fontaine de Tournes vízben gazdag forrás; a sziklán, amelyből ez fakad, a Mithra tiszteletére készített bas-relief látható. — 7. *B.-Saint-Maurice* (ejtsd: szen morisz), közs. Savoie département Moutiers (ettől 27 km.-nyire) arrondissementjában, az Isère partján, ahonnan az út kiindul a Kis-Szt.-Bernátra és a Bonhomme-hágó felé, (1906) 2975 lak., só-, ólom-, rézbányászattal és marhatenyésztéssel.

Bourgaea (növ.), l. *Artocsóka*.

Bourganeuf, arrondissement székhelye Creuse francia départementban, a Thaurion és Gane Molle összefolyásánál, vasút mellett, (1906) 3864 lak., szénbányákkal, papir- és porcellángyártással, a máltai lovagok egyik várának romjaival; az 1482. épített Zizim-toronyban Bajazed fivére volt fogságban (1482—89).

Bourg-de-Péage, l. *Bourg* (1).

Bourg d'Oisans, l. *Oisans*.

Bourgelat, *Claude*, az első állatorvosi iskola megalapítója, szül. Lyonban 1712 márc. 27., megh.

1779 jan. 3. Ügyvéd volt, de nagy kedve telt a lóidomításban és lovaglásban, valamint egyes orvosi szakok művelésében is. Mint a lyoni lovasiskola igazgatója 1762. megalapította az első állatorvosi iskolát Lyonban, majd 1765. a másodikat Alfortban, melynek igazgatójává is kinevezték. Sok közleményt írt a lótenyésztésről, ménestanról, járványokról, patkolásról, gyógyszerekről, bonctanba vágó cikkeket stb.

Bourg-en-Bresse, l. *Bourg* (2).

Bourgeois (franc. ejtsd: burzsoá), polgári, polgári egyén; a nyomdászatban a. m. *Borgisz* (l. o.).

Bourgeois (ejtsd: burzsoá), 1. *Émile*, francia történetíró, szül. Párisban 1857 júl. 24. Az École des chartes-ban végzett tanulmányai után Lipcsébe ment, hol a kútfői gyakorlatokban kiképezte magát. 1885-ben a történelem tanárának nevezték ki Lyonba. Művei: La Constitution de Carthage (1881); Le capitulaire de Kiersy sur Oise, étude sur l'état et le régime carolingienne au IX. siècle (1885); Neuchâtel et la politique prussienne en Franche-Comté 1702—13 (1887); Sur les lois et la méthode de l'histoire (1890); Lettres intimes de Alberoni (1892); Manuel historique de politique étrangère (1893—98, 2. köt.); L'enseignement secondaire selon le voeu de la France(1900);Ezéchiel Spanheim (1900); Rome et Napoleon III. (1906).

2. *B., Léon Victor Auguste*, francia politikus, szül. Párisban 1851 máj. 29. 1877-ben Marne département vezértitkára lett és kiadta a Des travaux publics és Les chemins de fer économiques c. műveit. Miután több helyen prefektus is volt, 1885. a belügyminisztériumban osztálytanácsos lett, 1888-ban pedig képviselő és mint ilyen a radikális párthoz csatlakozott. 1888—89-ig a Floquet-minisztériumban belügyi államtitkár volt, 1889 márc. 1. a belügyi, 1890. pedig a közoktatásügyi tárcát vállalta el. Tárcáját a Loubet-minisztériumban is megtartotta. Az 1892-ik év végén megindult Panama-pör folytán a Freycinet-minisztérium ugyan lemondott, de Ribot, az új kabinet elnöke (1892 dec. 7.) az igazságügyi tárcát bízta B.-ra, ki nemsokára Rouviert kibuktatta a kabinetből. Cassagnac 1893 jan. 26. azzal vádolta, hogy szintén része volt a Panama-társulat szennyes üzelmeiben; mások meg azzal vádolták, hogy szökni engedte Artont (l. o.). Újabb botrány küszöbén B. állásáról márc. 13. leköszönt, hogy mint magánember, függetlenül visszautasíthassa az ellene emelt vádakat. A kamara többsége viharos tanácskozás után tudomásul vette B. igazolását, mire megmaradt miniszternek Ribot kabinetjében. Márc. 20. azonban a minisztérium a kamarában vereséget szenvedett és B. is lemondott állásáról. 1895-ben Faure elnök megbízásából maga alakított radikális kabinetet, mely 1896-ig fennállott; 1898—99. közoktatásügyi miniszter volt, 1902—904-ig pedig a kamara elnöke. 1905 óta szenátor. 1906-ban külügyminiszter lett, de csak rövid ideig maradt ez állásában; 1907. mint Franciaország első meghatalmazottját a hágai békekongresszusra küldték. Újabb munkái: L'éducation de la démocratie française(1897); Essai d'une philosophie de la solidarité (1902); La déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 1785 (1902).

3. *B., Auguste*, franc. író, l. *Anicet-Bourgeois*.

Bourgeoisie (franc., ejtsd: burzsoázi) a. m. polgárság; Franciaországban eredetileg a városi polgárságot értették alatta, megkülönböztetésül a nemességtől, papságtól és a voltaképeni munkásosztálytól. B. alatt jelenleg a szűkebb értelemben vett nagyiparos, nagykereskedő és nagytőkés osztályt értik, melytől megkülönböztetik a kispolgárságot (petite B.), mely a szatócsokat, mestereket stb. foglalja magában, valamint a mezőgazdaságból élő osztályokat. A szocialisták gyakran az összes vagyonos embereket a B.-ba sorozzák.

Bourges (ejtsd: burzs), Cher francia département székhelye, a Berry-csatorna és vasút mellett, az Yèvre és Auron összefolyásánál, érseki székhely, (1906) 44,133 lak., posztószövéssel, késgyártással, bőrcserzőkkel, 2 kilométernyire a várostól a mazières-i nagy vasművekkel; gabona-, kender-, fa- és szarvasmarhakereskedéssel, természetrajzi, archeológiai, numizmatikai és képgyűjteménnyel, több tudományos egyesülettel. A középkori külsejű város gazdag régibb épületekben; jelentékenyek: a XIII. századból való Saint-Etienne székesegyház, két messze ellátható toronnyal, öt hajóval, értékes üvegfestményekkel, a XV. és XVI. sz.-ból való szobrokkal és faragványokkal, egyike Franciaország és talán Európa legszebb gót templomainak, tov. a Notre-Dame, és Saint-Bonnet-templomok, az utóbbi Lescuyer üvegfestményeivel, az igazságügyi palota, egykoron Jacques Coeur háza (XV. sz.), a Hôtel Lallemand, pompás renaissance-épület, a Hôtel Cujas ugyanazon korból; végül néhány római épületmaradvány. Egykori erődítményei helyét sétaterek foglalják el. 1781 óta B. a franciák egyik legnagyobb arzenálja, számos katonai intézettel, puskaporgyártással, ágyúöntőkkel. Jacques Coeurnek (meghalt 1456) és XI. Lajos királynak szülővárosa. B.-t, a régi Avaricumot, a biturigok fővárosát Caesar 52-ben foglalta el; a rómaiak Aquitania fővárosává tették. 868-ban önálló grófsággá lett. 1102-ben I. Fülöp vette meg. VII. Károly uralkodásának kezdetén Franciaország fővárosa volt; 1438-ban itt hirdették ki a pragmatica sanctiót. 1469-ben XI. Lajos itt egyetemet alapított. Az 1848 május 15-iki összeesküvés részeiseinek pörét itt tárgyalták. V. ö. Guide de l'étranger dans la ville de B. (1904).

Bourges (ejtsd: burzs), *Élémir*, francia író, szül. Manosqueban (Basses-Alpes) 1852 márc. 26., korán Párisba került s Versaillesban él. A Goncourt testvérekkel benső barátságban élt s műveiben is az ő irányukhoz csatlakozott. A Goncourt-akadémiának alapítása óta tagja s 1907 óta elnöke. Nem tartozik a termékeny írók közé, de regényei: Le crépuscule des Dieux (1884, hőse Károly braunschweigi herceg az 1866-iki háborús időkbe transzponálva); Sous la hache (1885); Les oiseaux s'en vont et les fleurs tombent (1893) és La nef (1906) finoman csiszolt nyelvükkel s mélyen átgondolt lélektani alapjukkal jelentős irodalmi alkotások.

Bourget (ejtsd: burzsé), 1. *Le B.*, község Seine francia départementben, 6 km.-re Saint-Denistől, a Mollette partján, (1906) 3175 lak.; kaucsukiparral, merinó-juhtenyésztéssel, faggyuolvasztókkal. 1870—71. két véres összeütközésnek volt szín-

helye.—2. *B.-du Lac*, község Savoie francia départementban, ahol a Laisse a B.-tóba torkollik, 1213 lak., vas-, cink-, réz- és ólomércekkel. V. Amadeus szavojai herceg szülővárosa. — 3. *B.*, tó Savoie francia départementban; 16 km. hosszu, 3—5 km. széles, 50—150 m. mély. Ny.-on a Dent du Chat (1497 m.), K.-i partján pedig Azy és Nivolet hegyei emelkednek, ahol Aix-les-Bains áll. A Laisse, Sieroz és Tillet ömlenek belé; vizei a 4 km. hosszú Savières csatornán folynak le a Rhôneba. B., Châtillon községek és Hautecombe apátság épültek partjain.

Bourget (ejtsd: burssé), *Paul*, francia iró, szül. Amiensban 1852 szept. 2., tanulmányait Clermont-Ferrandban és Párisban elvégezvén, 20 éves korában adta ki első verskötetét (Au bord de la mer), melyet néhány évi időközben három másik követett (2 kötetbe gyüjtve 1885. adta ki őket Poésies cimen), mindinkább éreztetve Shelley és Rosetti hatását. Mint a Revue des Deux mondes, a Nouvelle Revue s egyéb előkelő folyóiratok munkatársa több finoman átérzett irodalmi tanulmányt irt, amelyek Taine és Stendhal hatására vallanak. Kötetbe gyüjtve a következő cimek alatt jelentek meg: Essais és Nouveaux essais de psychologie contemporaine (1883 és 1885); Études et portaits (2 köt., 1888); Sociologie et littérature (1906). Az előkelő hölgyközönséget regényeivel hódította meg, amelyekben kényes, sokszor keresett lélektani problémákat igyekszik tudományos módszerrel megoldani, szinte apróra szétszedve az emberi lelket. Eleinte kizárólag a szerelem problémái érdekelték; e körbe valók: l'Irréparable (1884); Cruelle énigme (1885); Un crime d'amour (1886); André Cornelis és Mensonges (1887); Coeur de femme (1890); Cosmopolis (1892); La terre promise (1892); Un scrupule (1893); későbbi regényeiben mindinkább mélyebb lesz s a nagy társadalmi kérdéseket tárgyalja bennük határozott konzervativ felfogással. Ez irányhoz sorolhatók: Le disciple (1889); főleg L'étappe (1902) és L'émigré (1907) c. regényei. B., aki 1894 óta a francia akadémia tagja, 1908 óta a szinpad számára is dolgozik; ez évben két szinművét is előadták, az egyiket André Curyvel együtt irta Un divorce cimen, a másikat egymaga irta L'émigré c. regényéből. La Barricade c. szinművét Iványi Jenő fordításában a budapesti Nemzeti Szinház is bemutatta (1910). Le Tribun című szinműve 1911. került szinre Párisban. Novellás kötetei közül, melyekben iróí kvalitásai teljes mértékben érvényesülnek, a következők említendők: Pastels (1889) és Nouveaux pastels (1891); Drames de famille (1900); Monique (1902); L'eau profonde (1903); Un saint (1905); Les détours du coeur (1909). Finom megfigyelésekkel gazdag útleirásai: Outre-mer (1895) és Sensations d'Italie (1892). Műveinek gyüjteményes kiadása 1900. indult meg Magyarul megjelentek: Ne ölj (A. Cornélis), ford. *Fái* J. Béla (Budapest 1888, 2 köt.); Asszonyi szív és Hazugságok *Tóth* Béla fordításában (u. o. 1893, 2 és 3 köt.); Bűnös szerelem és Végzetes idyll *Cserhalmi* H. Irén fordításában (u. o. 1896, 2 és 3 köt.); Három elbeszélés, ford. *Hevesi* Sándor (u. o. 1898); A kék hercegnő, ford. *Szenessy* Emil (u. o. 1899, 2 köt.); A különc, átdolg. *Stella* (u. o. 1901); Velencei éjszakák (novellák u. o. 1904); Elcserélt szivek, ford. *Cholnoky* Viktor (u. o. 1905); A vetélytársnők (L'eau profonde, u. o. 1907); A válás, ford. *Győri* Károly (u. o. 1908). V. ö. *Fr. Hübner*, Paul B. als Psycholog (Dresden 1910).

Bourg-la-Reine, l. *Bourg* (4).

Bourg-lès-Valence, l. *Bourg* (5).

Bourgneuf-en-Retz (ejtsd: burgnőf añ resz), város Loire-Inférieure francia départementban, 2 km.-re a tengertől, dagály idejében hajózható csatornánál, vasút mellett, (1906) 3128 lak., halászattal és osztriga-tenyésztéssel, Noue-Briord kastéllyal; a kelta időkből való kő-körrel: 1458-ból való templommal.

Bourgogne (ejtsd: burgonny), l. *Burgundia*.

Bourgogne (ejtsd: burgonny). *Louis, B. hercege*, XIV. Lajos legid. unokája, szül. Versailles-ben 1682 aug. 6., megh. 1712 febr. 18. Fénelon (l. o.) nevelte és számára irta meséit és a Telemach-ot, de önállóságra meg türelmes gondolkozásra nem tanította. Mindamellett, hogy a katonai pálya iránt sem tanusított hivatottságot, a király 1708. a németalföldi hadsereg főparancsnokává nevezte ki, de melléje rendelte Vendôme herceget. Az oudenaardi vereséget (1708) sokan B.-nek tulajdonították. Apja halála után (1711 ápr. 14.) dauphin lett. Amennyiben neje, szavojai Adelaide és egyik fia vele egy időben haltak el, a közvélemény a későbbi régenst (az orléansi herceget) gyanusította, hogy megmérgezte volna az egész családot. Harmadik fia utóbb XV. Lajos néven a trónra jutott. V. ö. *Proyart*, Vie du dauphin, père de Louis XV. (Paris 1872, 2 köt.); *Haussonville*, La duchesse de B. (1900—1903, 3 köt.).

Bourgoin (ejtsd: burgoeñ), város Isère francia département La Tour-du-Pin arrond.-jában, 79 km.-nyire Grenobletól, a Bourbre partján, vasút mellett, (1906) 7163 lak., pamut- és selyemfonókkal, papir- és bőrgyártással, gazdag tőzegtelepekkel. Rousseau, Emile-jének közrebocsátása után, egy ideig itt rejtőzött. A részben kiszárított B.-i mocsarak 6500 ha. területet foglalnak el. Összefügg vele Jallieu község (4148 lak.), papir- és gépgyártással.

Bourgoing (ejtsd: burgoeñ), *Jean François*, báró, francia diplomata, szül. Neversben 1748 nov. 20., megh. Karlsbadban 1811 júl. 20. Pályáját mint katonatiszt kezdé; de 1777. diplomáciai pályára lépett és Madridban, azután Hamburgban, 1793. pedig újra Madridban működött, mint követségi attasé. 1800-ban Napoleon őt Kopenhágába, 1801. Stockholmba, 1807. pedig Drezdába küldötte követül. Művei: Nouveau voyage en Espagne (1789, 3 köt., németül is megjel.); Coup d'oeil politique sur l'Europe à la fin du dixhuitième siècle (1801, 2 köt.); Mémoires historiques et philosophiques sur Pie VI. et son pontificat (Paris 1798—1800, 2 köt.); Tableau de l'espagne moderne (1805, 2 köt.); Voyage du duc de Châtelet en Portugal (1808, 2 köt.).

Bourgraves (franc.), így csufolták Hugo Viktornak egy tragédiája nyomán Napoleon Lajosnak 1848 decemberében köztársasági elnökké történt választása után a legitimisták és orléanisták vezéreit (Montalembert, Fallou, Berryer, Molé, Broglie és Thiers).

Bourg-Saint-Andéol, l. *Bourg* (6).

Bourg-Saint-Maurice, l. *Bourg* (7).

Bourgueil (ejtsd: burgöly), község Indre-et-Loire francia département Chinon (ettől 17 km.-nyire) arrond.-jában, a Changeon és vasút mellett, (1906) 2128 lak., vörös borokkal, vaj- és marhakereskedéssel.

Bourguignon (ejtsd: burginyoñ), *Jacques*, francia festő, l. *Courtois*.

Bourguignons, francia politikai párt, mely az 1410—35. évi belviszályok idején az Armagnac-ok (l. o.) ellen keletkezett. A pártot az élén álló burgundi hercegekről (János és Jó Fülöp) nevezték így el.

Bourignon (ejtsd: burinnyon), *Antoinette*, vallásrajongó nő. Élt 1616—80-ig. Állítólagos látomások alapján az ezeréves ország ideáját hirdette s a kereszténység alaptanainak tagadásával az összes felekezeteket a maga aklában egyesíteni akarta. Leginkább Amsterdam, Nordstrand szigete és Hamburg vidékén működött. Iratait 25 kötetben kiadta Pierre Poiret (Amsterdam 1679—84, 2. kiad. 1717).

Bourke (ejtsd: baork), város Új-Dél-Walesben, az ausztráliai köztársaság egyik államában a Darling és vasút mellett, (1901) 3400 lak., akik a legelőkben gazdag vidék termékeivel élénk kereskedést űznek.

Bourmont (ejtsd: burmoñ), *Louis Auguste Victor de Ghaisnes*, gróf, francia tábornagy, szül. B. kastélyban, Anjouban 1773 szept. 2., megh. u. o. 1846 okt. 27. A forradalom kitörésekor katonatiszt volt és Condé herceg kíséretében kivándorolt, majd a Vendée-ben harcolt a chouanok soraiban. 1794-ben B. Bonapartehoz csatlakozott, de a pokolgép-merénylet alkalmával gyanuba keveredett s elzárták. 1805-ben Portugáliába menekült. 1808-ban kibékült Napoleonnal s ezredesi, majd dandárnoki rangot nyert a nápolyi hadseregben. A Ligny melletti csata előestéjén átpártolt a szövetségekhez és elárulta Napoleon hadi tervét. 1823-ban mint a Spanyolországba küldött hadsereg alparancsnoka megszállta Sevillát, de szigora miatt 1824. visszahívták. 1829-ben pair és a Polignac-kabinetben hadügyminiszter lett. A júliusi forradalom kitörése után visszalépett és Angliába követte az elűzött királyi családot. 1832-ben a hadsereg és a pairek sorából törölték. 1833-ban rövid időn át dom Miguel csapatait vezérlé Portugáliában. 1840-ben visszatért Franciaországba.

Bournemouth (ejtsd: bornmauth), county borough és tengeri fürdő Anglia D.-i részén, 8 km.-nyire Christchurchtől, a Poole-bay és vasút mellett, (1901) 59,762 lak., gyógyteremmel, Herbert home nevű szanatóriummal, két nagy molóval, szép villákkal; közelében a homokkősziklában megtekintésre méltó sziklahasadékok.

Bourneville (ang.), l. *Kertvárosok*.

Bournonit (ásv.), ólom-, réz-, antimon-szulfid (3 [Pb, Cu_2] S. Sb_2S_3). Rombos acélszürke v. feketés táblák v. oszlopok, galenit, szfalerit, fakóérc, kalkopirit és antimonit társaságában. Nálunk gyakori Felsőbányán, Nagybányán, Misztbányán, Kapnikbányán, Óradnán, Offenbányán, Nagyágon. A hazai B. fogaskerékhez hasonló többszörös ikrekben jelenik meg, miért a bányászok elnevezték *kerékércnek (Rädelerz)*. A B. nevét *Bournon* gróf, francia krisztallográfus után kapta. Régebben *endellionit*-nak is nevezték, *ólomfakóérc* néven is szerepel. Hasznos ólom- és rézérc.

Bournonville (ejtsd: bournoñvill), *Auguste*, francia származású dán táncművész és balletszerző, Franciaországból bevándorolt táncmesternek a fia, szül. Kopenhágában 1805., megh. u. o. 1879 nov. 30. Párisban nyerte kiképzését s mint balletmester a kopenhágai színháznál rövid idő alatt világhírű balletszemélyzetet szervezett. Nehány évig Stockholmban s egy évig Bécsben is működött hasonló minőségben. A puszta technikai ügyességből B. emelte először a balletet művészi színvonalra. Körülbelül 48 balletet szerzett és tanított be, nevezetesebbek: a Brüggei búcsu, a Hardangeri menyegző, Az albanói ünnep stb. A táncművészetre nézve tanulságos Színházi életem c. négy kötetes munkája (Kopenhága 1848—79).

Bourrée (v. *bourée* franc., ol. *borea*), a gavottehoz hasonló ó-francia tánc, melyről csak annyit tudunk, hogy víg jellegű volt; de eredete még nincsen kikutatva. Némelyek Auvergnet, mások pedig Biscayát mondják hazájának. Ritmusa a modern polkára emlékeztet.

Bourrette (franc.) a. m. nyers selyem.

Bourrienne (ejtsd: burrienn), *Louis Antoine Fauvelet de*, I. Napoleon titkára, szül. Sensben 1769 júl. 9., megh. őrülten Caenban 1834 febr. 7. Bonaparteval együtt nevelkedett a briennei katonaiskolában. Utazásairól visszatérve 1797. Napoleon titkára lett. Ez időtől fogva Napoleont mindenhová elkísérte, mignem 1802. pénzügyi spekulációi miatt kegyvesztett lett, de Fouché közvetítése folytán mégis ügyvivőnek Hamburgba küldték, ahol 1810 óta a Bourbon-dinasztia érdekében fáradozott. XVIII. Lajos Napoleonnak Elba szigetéről való visszatérése hírére kinevezte Páris rendőrfőnökévé. A győzedelmeskedő Napoleon elől azután B. új urával együtt Németalföldre futott. A második restauráció után államtanácsossá tették. 1815—21-ig reakcionárius képviselő volt. Az 1830. júliusi forradalom kitörése, félmilliónyi vesztesége a börzén és elfogatásának elrendelése megőrjítették. Emlékiratai: Mémoires sur Napoléon, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration (Paris 1829, 10 köt.: ném. Leipzig 1827—30, 10 kötet) kevés hitellel dicsekszenek. A Histoire de Bonaparte par un homme qui ne l'a pas quitté depuis quinze ans (Paris 1823) és a Manuscrit de St. Hélène c. művek nem származnak tolláról. V. ö. *Boulay de la Meurthe*, B. et ses erreurs volontaires et involontaires (Paris 1830, 2 kötet, ném. Leipzig 1830); *Jung*, Bonaparte et son temps, II—III. köt.

Bourrier, *André*, szül. 1852. Marseilleben. 1875-ben vikárius La Ciotatban, majd Marseilleben. 1895-ben kilépett a r. kat. egyházból s két évig Sabatiert hallgatván Párisban, 1897. letette a teol. vizsgát. Azóta mint lelkész működik Sèvres-Bellevueben (Versailles mellett). 1896-ban Chrétien français című hetilapot alapította, mely a francia modernista mozgalomnak főorganuma lett.

Boursault (ejtsd: bursó) *Edme*, francia költő, szül. Mussy-l'Evêqueben (Aube) 1638 okt., megh.

Montluçonban 1701 szept. 15. Egy verses humorisztikus ujságot adott ki s avval annyira megnyerte XIV. Lajos kegyét, hogy ez 2000 frank nyugdíjat rendelt neki. Később az uralkodó kegyével együtt nyugdíját is elvesztette és adó-szedő lett Montluçonban. Mindössze 16 színművet írt (Théatre, 3 köt., Paris 1694 és azóta többször), melyek közül főleg Le Mercure galant (1679); Ésope à la ville (1690) és Ésope à la cour (1701) aratott sikert. Nevét az utókor számára főleg Boileau, Racine és Molière ellen folytatott szélmalomharcai őrizték meg. Lettres de respect, d'obligation et d'amour (1666, utoljára 1887) c. levélgyüjteménye szellemes részletekben bővelkedik. Életirója A. *Hoffmann* (Strassburg 1902).

Bourse (*burse, börze*), francia nyelven pénztárcát és tőzsdét jelent. A tőzsdének ekkép való elnevezése állitólag a van der Burse nevü brüggei patricius család nevére vezetendő vissza, amelynek háza előtt külföldi váltókkal kereskedők már a XIII. sz.-ban tartottak tőzsdeszerű és már akkor *de burse* névvel jelölt összejöveteleket.

Bourtangei puszta *(Bourtanger Heide* vagy *Moor)*, Gröningen hollandi tartományból K.-i Friezlandba (Hannoverben) átterjedő, egykori mocsaras vidék, amelyet lecsapolással legelővé alakitottak; benne egy magaslaton Bourtange erőd, amely a mocsarak kiszárítása óta minden jelentőségét elvesztette.

Bous *(Buss)*, község Trier porosz kerület Saarlouis j.-ban, a Saar és vasút mellett, (1905) 2675 lak. Közelében üveghutával és szénbányákkal.

Bouscat, Le (ejtsd: lö buszká), község Gironde francia départementban, Bordeaux külvárosa, számos villával, lóversenytérrel, vízgyógyintézettel, elmebetegek kórházával, borkereskedéssel, (1906) 11,092 lak.

Bousset, *Wilhelm*, evang. teológus, szül. 1865 szept. 3. Lübeckben, 1896 óta rk. tanár Göttingenben. A vallástörténeti irány híve. Főbb munkái: Jesu Predigt in ihrem Gegensatz zum Judentum (1892); Der Antichrist in der Ueberlieferung des Judentums, des N. T. und der alten Kirche (1895); Kommentar zur Offenbarung Joh. (1906); Die Religion des Judentums im neutestam. Zeitalter (1903, 1906); Die jüdische Apokalypsis (1903); Das Wesen der Religion (1903, illusztrált népkiadásban is megjelent); Schriftgelehrtentum und Volksfrömmigkeit (1903); Was wissen wir von Jesus? (1904—5); Jesus (1904, 1906); Hauptprobleme der Gnosis (1907); Unser Gottesglaube (1908). Ezenkívül ő irta a Schriften des N. T. neu übers. und erklärt c. vállalatba a Korintusi és Galat. levelek magyarázatát. Kiadja 1907-től Heitmüllerrel együtt a Theolog. Rundschau és 1903-tól Gunkellel a Die Forschungen zur Religion und Literatur des A. T. und N. T. c. vállalatot.

Boussinesq (ejtsd: bussineszk), *Valentin Joseph*, francia matematikus és termeszettudós, szül. 1842. Saint-Andréban (Hérault département). 1872-ben a lillei egyetem tanárává nevezték ki, 1886. az Académie des Sciences tagja és a Sorbonne tanára lett. Irói munkássága az általános mechanika és fizika körébe esik. Munkáit és értekezéseit szinte lehetetlen mind fölsorolni, oly nagy számúak. Nevezetesebbek: Essai sur l'équilibre des massifs pulvérisants (1876); Essai sur la théorie des eaux courantes (1877), melyre leggyakrabban hivatkoznak; Théorie de l'écoulement tourbillonnant et tumultueux des liquides dans les lits rectilignes à grande section (1897) stb. Munkái a Compte rendu de l'Académie des Sciences, Recueil des Savants étrangers, a Journal mathématique, az Annales de Chimie et Physique, valamint az Annales des Ponts et Chaussées cimü sorozatos kiadványokban és folyóiratokban jelentek meg.

Boussingaultia *Humb. Bonpl.* et *Kunth* (növ.), a Basellaceae család génusza, melynek 10 faja Amerika tropikus részein van elterjedve. Felfutó füvek. A *B. baselloides H. B. K.* húsos levele és gumója főzeléknek ehető. Ablakot, folyosót, sirkerítést stb. futtatnak be vele.

Boussole (franc., ejtsd: busszól). l. *Iránytü*.

Boussu-lez-Mons (ejtsd: busszü lé mon), község Hainaut belga tartományban, Mons (ettől 12 km.-nyire) arrondissement-ban, a Haine partján, vasút mellett, (1900) 10,932 lak., szénbányákkal, vas-, üveg-, cukoriparral; szép kastéllyal. 1792 ápr. 28-án az osztrákok itt győzedelmeskedtek a franciákon, nov. 4. pedig a franciák az osztrákokon.

Boutade (franc.) a. m. bolondos ötlet, azután rögtönzött ballet vagy zenei fantázia.

Boutaric (ejtsd: butárik), *Edgar Paul*, francia történetiró, szül. Châteaudunben 1829 szept. 9., megh. Párisban 1877 dec. 17. Levéltárnok volt Párisban. Munkái: La France sous Philippe le Bel (Paris 1861); Saint-Louis et Alphonse de Poitiers (1870); Les institutions militaires de la France avant les armées permanentes (1863); Les actes du parlement de Paris 1254—1328, Delisle közreműködésével (1863—67, 2 köt.); Correspondance secrète de Louis XV. sur la politique étrangère, (1866); végül Mémoires de Fréderic II., Campardon közreműködésével (1866, 2 köt).

Bouteille (franc.) a. m. butella, palack.

Boutelleau (ejtsd: butelló), *Georges*, francia költő, szül. Barbesieuzben (Charente) 1846., sokat járt külföldön, egy ideig a Siècle c. lap munkatársa volt s jelenleg szülőföldjén él költészetének, melyet tökéletes formában megnyilatkozó éles megfigyelőképesség és szelid melancholia jellemez. Fő verskötetei: Poèmes en miniature (1881); Le vitrail (1887); Les cimes (1894) és Le banc de pierre (1905); ezenkívül néhány regényt és verses drámát (pl. Torquato Tasso) is irt.

Bouteloua *Lagasca* (növ.), a Gramineae (Pázsitfüfélék) család génusza, melynek 30 faja Amerikában honos s itt jelentékeny mértékben részt vesz a prérik fünövényzetében; egyszersmind kitünő takarmányul (mezquite, gramma-fü) szolgálnak.

Bouterolle, a francia Bruneau-tól feltalált eszköz, melynek segélyével a szarvasmarha csekély erőkifejtéssel leölhető. Legszokottabb alakja az *álarc-B.* (B. en masque), mely álarcalakú bőrlemezből áll, mely a marha homlokára illesztve a szemeket betakarja és két szíjjal a szarvakhoz és az áll mögött megerősíthető. Közepén kerek nyilás van, melybe rövid vascső illik belé; ez gombban végződik, mig a homlok felé irányitott vége ki van élesitve. A cső gombjára fakalapáccsal alkalmazott ütés a csövet a homlokcsont

lemezein át a koponyába hajtja, mire az állat összeroskad. A marhavágás e módja főleg Franciaországban divatos és ügyesen alkalmazva az állatok gyors és biztos levágását teszi lehetővé. Másik alakja a *pisztoly-bouterolle*, mely az előbbitől abban különbözik, hogy üres vascső helyett pisztolycső van az álarc közepébe illesztve, melynek elsütésével a golyó az állat agyvelejébe hatol és az állatot megöli. A lövéssel járó zaj miatt, mely az állatokat megvadítja, valamint azért is, mert a kilőtt golyó irányt tévesztve, emberben is kárt tehet, nem igen van alkalmazásban.

Bouterolle.

Bouterwek, *Friedrich*, német bölcsész, esztetikus és irodalomtörténész, szül. Okerben 1765 ápr. 15., megh. Göttingenben 1828 aug. 9. Tanár volt. Munkái: Ideen zu einer allg. Apodiktik; Die Epochen d. Vernunft; Immanuel Kant, ein Denkmal; Aesthetik; Ideen zur Metaphysik des Schönen; Religion der Vernunft; Geschichte der neueren Poesie u. Beredsamkeit, stb. Eleinte Kantból indul, később inkább Jacobihoz ragaszkodott; de többet érnek empirikus megfigyelései és megjegyzései az esztetika és irod. tört. terén.

Boutet de Monvel (ejtsd: buté dö mónvel), több francia festő neve. Megemlítendő közülök: 1. *B., Bernard*, festő és rézkarcoló, szül. Párisban 1884 aug. 10. Merson és J. Dampt tanítványa. Fiatal létére is már több jelentékeny művet alkotott; ezek időrendben: R. B. arcképe; Versailles látképe; Hajóvontatók (színes rézkarc); Rita del Erido arcképe; A lábadozó nő (lillei múzeum). A Szépműv. Múz. grafikai gyüjteményében több műve látható.

2. *B., Maurice*, festő és illusztrátor, szül. Orléansban 1851 okt. Cabanel, J. Lefebvre és Carolus-Duran tanítványa. Első sikereit még a hetvenes években aratta vallásos és keleti tárgyú képeivel: Irgalmas szamaritánus (orléansi múzeum); Vásárról hazatérő arabok (amiensi múzeum). Illusztrációi közül nevezetesek: La Farce de Me Pathelin, Chansons et rondes pour les enfants; Chansons de France; La Fontaine; Nos enfants; La vie de Jeanne d'Arc. Az orléansi szűz dicsőítésére újabban 3 nagy falképet festett a domremy-i bazilikában.

Boutique (franc., ejtsd: butik) a. m. bódé, vásári bódé, alsórendű bormérés; *boutiquier*, gazda, korcsmáros.

Bouton (franc. a. m. gomb), brilláns függő, *orvosi értemben* kis pörsenés, kiváltképen az arcon.

Bouton d'Alep, l. *Aleppo-fakadék*.

Boutonnière (franc. a. m. gomblyuk). Sebészeti műtét, mellyel a férfi húgycsövét az esetben nyitja meg az orvos a bőr felől, ha húgycsószűkület (l. o.) miatt a vizelés ürítése, valamint a legfinomabb eszközök bevezetése a hólyagba lehetetlen. Más néven urethrotomia externa.

Boutroux (ejtsd: butrú), *Emile*, az újabb francia filozófia egyik vezérférfia, szül. 1845. Montrougeban (Seine dép.); a híres École normale növendéke, de Heidelbergben is huzamosabb ideig tanult; alapos ismerője a német filozófiának. 1876 óta tanára a filozófiának, előbb Montpellierben és Nancyban, majd az École normaleban, 1885 óta a párisi egyetemen. 1902 óta a Fondation Thiers igazgatója. Egyik megalapítója a nemzetközi filozófiai kongresszusoknak (1900. Párisban, 1904. Genfben, 1908. Heidelbergben, 1911. Bolognában), valamennyinek idáig szinte középpontja. Nemzetközi nagy jelentősége és népszerűsége ezzel kapcsolatos. Kant kriticizmusából indul, de pozitivebb eredményekhez jut; nem zárkózik el a metaflzika lehetőségétől. B. legérdekesebb kísérlete a véletlen fogalmának analizise útján kimutatni, hogy a világ szellemi mivolta a szabadságban keresendő. A vallást is iparkodik a tudománnyal megegyeztetni. Művei közül fontosak: De la contingence des lois de la nature (1874, 4 kiad. 1902); Questions de morale et d'éducation (1895); De l'idée de la loi naturelle (1895). Számos fil. tört. művet írt, Leibnizről, Socratesről, Boehmérőt, továbbá: Études d'histoire de la philosophie (1897); Pascal (4. kiad. 1907); Science et réligion de la philosophie contemporaine (1909). Leford. Zeller művét: La philos. des Grecs, 3 köt. Munkáit ujabban sűrün fordítják németre. Magyarul l. a Szellem c. folyóirat I. számában egyik cikkét: Természet és Szellem.

Bouts (ejtsd: bautsz), *Dierick*, németalföldi festő, szül. Haarlemben, a XV. sz. első negyedében, megh. 1475 máj. 6. Louvainben, hol 1447 előtt telepedett le és nagy tevékenységet fejtett ki. A Van Eyck testvérek és Roger van der Weyden után B. a németalföldi festészet legkiválóbb mestereinek egyike. Legnagyobb művének, az oltári szentségre vonatkozó szárnyasoltárnak (befejezte 1467), szárnyképei a berlini és müncheni múzeumokban vannak, míg középső képe, az Utolsó vacsora, még eredeti helyén, a louvaini Szent Péter-templomban látható. Ugyanitt van egy második szárnyasoltára, melynek főképe Szt. Erazmus vértanuságát ábrázolja. A louvaini városház számára 1468. festett Utolsó ítélet nem maradt fönn; ezzel kapcsolatos 2 kép, mely az igazságos ítélkezésre vonatkozik (III. Ottó császár), ma a brüsszeli képtárban van. Egyéb hiteles művei közül kiemelendők: Szt. Hippolit vértanusága a brugesi Saint Sauveur templomban és egy szárnyasoltár kiváló szépségű részei a müncheni Alte Pinakothekben. B., kinek művészete főleg Roger van der Weyden hatása alatt fejlődött, jellegzetes, szikár, szögletes mozdulatu alakokat, finom, gyakran arcképszerű fejeket fest. Művészetének nagy jelentőséget ad ragyogó, mély színezése és főleg az alakokkal harmónikusan egybeolvadó, elődjeinél szervesebb tájképi elem festői értékesítése.

Bouts-rimés (ejtsd: burimé), a XVII. és XVIII. sz. francia irodalmi szalónokban kedvelt költői műfaj, melynél a rímeket előre megadták a rögtönző versírónak. 1651-ben Párisban egész gyüjteményt adtak ki belőlük Estite des B. címen. Legjelesebb művelői e játéknak Benserade, La Calprenède, Fontenelle és Marmontel voltak.

Boutwell (ejtsd: bautvel), *George Sewall*, északamerikai politikus, szül. Brooklynban 1818 jan. 28. 1851-ben Massachusetts állam kormányzójának választották. Később a népnevelésre fordította figyelmét és az Educational topics and institutions c. művét adta ki (1858). Négy évvel később a képviselőházba választották, ahol a köztársasági pártnak egyik vezérférfia lett. Ellenezte a rabszolgaságot és szószólója volt a védvám-politikának. Grant elnök 1869. pénzügyminiszterré nevezte ki. Szülőföldje utóbb szenátorrá választotta. Művei még: Manuel of the direct and excise tax system of the United States (1863); Speeches and Papers relating to the rebellion (1867); Why I am a republican (1884); The crisis of the Republic (1900).

Bouvard (ejtsd: buvár), *Alexius*, francia csillagász, szül. Haut-Faucigny-ben (Chamouny mellett) 1767 jún. 27., megh. Párisban 1843 jún 7. Fiatal korában juhászbojtárkodott, de nagy szorgalma és kiváló tehetsége által a párisi Observatoire csillagászává s a francia akadémia tagjává küzdötte fel magát. Több üstököst fedezett fel. B. számított Uranus-táblákat. 1834-ben ama nézetének adott kifejezést, hogy az Uranus eltérései a tőle számított tábláktól az Uranuson túl levő bolygóval magyarázhatók. Az észlelt eltérések vezettek a Neptunus felfedezéséhez 1846.

Bouvardia *Salisb.* (növ.), a Rubiaceae (Galajfélék) család génusza, melynek 30 faja főkép Közép-Amerikában van elterjedve. Füvek vagy cserjék, keresztben átellenes levelekkel. Virágaik pártája hosszú, csöves, fehér, sárga vagy veres. Virágzatuk végálló hármas bog. Számos faj kedvelt kerti és cserépnövény, ilyenek pl.: *B. ternifolia* (Cav.) Schlecht., piros virágú; *B. flava* Dene és *B. bicolor* Kze., sárga virágú; *B. longiflora* H. B. K., igen kellemes illatáért nagyra becsülik. Guatemalában *Flor de S. Juan* a neve.

Bouvet, sziget a Déli-Jegestengerben, a d. sz. 54° 26′ és a k. h. 3° 24′ alatt; 9·5 km. hosszú, 8 km. széles; egészen gleccserek takarják. B. francia hajós 1739 jan. 1. fedezte föl.

Bouvier (ejtsd: buvjé), 1. *Alexis*, francia író, szül. 1836. Párisban, megh. u. o. 1892. Eleinte bronzesztergályos volt, de 1863. felhagyott mesterségével, magánúton tovább tanult s közben hamar népszerűvé vált dalokat írt, majd ezeknek sikere után tárca-regényeket, operettszövegeket és énekes vígjátékokat. Termékeny fantáziájával elevenné és bonyodalmassá tudta tenni műveinek cselekvényét; ebben rejlett népszerűsége. Regényei közül említendők: Les pauvres (1870); Le mariage d'un forçat (1873); La grande Iza (1878); Le mouchard (1879); Les créanciers de l'échafaud (1880); Le club des coquins (1881); La sang-brulé (1883); La belle Olga (1889); Les assasins de femmes (1891); ezek közül többet drámának is feldolgozott.

2. *B., Auguste*, svájci teológus, szül. Genfben 1826 febr. 16., megh. u. o. 1893 nov. 2. Genfben és Berlinben képezte magát teológussá. 1853-ban Párisba ment, mint Monod Adolf segéde; majd rövid időre lelkészi állást foglalt el Londonban a svájci egyháznál. Hazájába visszatérve, 1854. célignyi, 1857. genfi lelkész, majd u. o. az apologétika és a gyakorlati teológia tanára lett. Fontosabb művei: Paroles de foi et de liberté (1882); Le divin après les apôtres (1882); Le protestantisme à Genève (1884); Nouvelles paroles de foi et de liberté (1885); La notion de péché (1885); Le pasteur John Bost, esquisse biographique (4. kiad. 1881); La conscience moderne et la doctrine du péché (1886); Théologie systématique (1887).

Bouvignes (ejtsd: buviny), község Namur belga tartományban, Dinant (ettől 2 km.-nyire) arrondissementban a Maas mellett, (1900) 1104 lak.; Crève-Coeur erőd romjaival, amelyet az 1554-iki ostrom alkalmával az asszonyok hősies védelme tett híressé.

Bouvines (ejtsd: buvin, *Bovines*), község Nord francia départements Lille arrond.-jában, a Marcq partján, 437 lak. B. híres azon ütközetről, amelyben 1214 júl. 27. II. Fülöp francia király IV. Ottó császárt és szövetségeseit, az angolokat legyőzte. E győzelem emlékére III. Napoleon 1863. $6\frac{1}{2}$ m. magas obeliszket emeltetett. 1794 máj. 17. és 18. a franciák és osztrákok küzdöttek itt egymással. V. ö. *Ballhausen* C., Die Schlacht bei B. 1214. (Jena 1910).

Bouw, batáviai földmérték = 70·96 ár.

Bouxwiller, l. *Buchsweiler*.

Bova, város és püspöki székhely Reggio di Calabria olasz tartományban, a Spartivento-fok közelében, (1901) 4662 lak., akik nagyobbára albán eredetűek és a XV. sz. 2. felében Skander bég halála után költöztek ide. 1783-ban a földrengés földig lerombolta, de IV. Ferdinánd újra fölépíttette.

Bovadilla *(Bobadilla)*, *Francesco de*, spanyol lovag. Katolikus Ferdinánd és Izabella királyné 1500. Hispaniolába (Haiti) küldték, hogy a Kolumbus ellen felmerült vádakat megvizsgálja és ha Kolumbust bűnösnek találja, őt letegye s maga vegye át a helytartóságot. Hispaniolába érkeztekor B. Kolumbust azonnal elfogatta, minden kihallgatás nélkül vasra veretve s mint gonosztevőt Spanyolországba küldte. De Kolumbus oly hathatósan védekezett, hogy a királyi pár B.-t eljárásának igazolása végett visszahivatta. B. útközben hajótörést szenvedvén, életét vesztette 1502 június 29-én.

Bovaryzmus, Jules *Gaultier* által, *Flaubert* Madame Bovary c. ismert regénye után alkotott kifejezés, hiszterikus, meg nem értett nőkre; általában azon törekvés jellemzésére használják, hogy az ember magát másképp érezze, mint amilyen állapotban valósággal van.

Boves, község Cuneo olasz tartományban, a Besimanda lábánál, vasút mellett, (1901) 9661 lak., márványbányákkal, selyemiparral.

Boves Icarii (lat., *Ikariusz ökrei*), a Göncölszekere hét főcsillaga.

Bovet (ejtsd: bové), *Marie Anne de*, francia regényírónő, szül. Metzben 1860-ban. Eleinte folyó-

iratokban ismertette az angol társadalmi és irodalmi viszonyokat. Nagyobb feltünést 1895. írt Confessions d'une fille de trente ans c. regényével keltett, melyben a férjnélküli nő függetlenségéért harcol. Ezt követték: Roman de femmes (1895); Sexe faible, Confessions conjugales és a szatirikus Partie du pied gauche (1896). Legújabb és legkiválóbb regényében: Parole jurée (1897) első művének irányelveit még jobban kidomborítja. Angolul megjelent tőle: Life and works of Gounod (1894). 1901-ben férjhez ment Deschamps de Boishébert földbirtokoshoz. Magyar fordításban megjelent A szép Fernánd c. regénye (Budapest 1899).

Bovianum, a szamnit penterek főhelye, a szövetséges háborúban (Kr. e. 89) a Róma ellen felkelő törzsek gyülőhelye volt; ezért Sulla elfoglalta és lerombolta, s helyén ma Agnone mellett *Pietrabbondante* áll. Közel délre tőle alapította Caesar veterán katonái számára a B. Undecimanorum nevű koloniát (ma: *Bojano).*

Bović, adók. Zágráb vm. vrgin mosti j.-ban, (1900) 722 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Vrgin most.

Bovinae (paleont.), tulokféle állatok, a tülkösszarvuak egyik alcsaládjába tartozó, nagy, erős, esetlen kérődzők, melyeknek főbb ismertető jegyei: a többé-kevésbé hengeres és sima szarvak, a széles pofa, a szétálló orrlikak, hosszú fark, a tehén 4 csecsbimbós tőgye s a patamirigyek és a könygödrök hiánya. Egész Európát és Afrikát, középső és déli Ázsiát, valamint Amerika É.-i részét lakják. A B. két csoportja: a *bivalyok* és *tulkok,* nyolc nembe osztott 27 kihalt és 17 élő fajt foglal magába. Egyik legrégibb tulok az indiai pliocénkorú szivalik-rétegekből ismeretes *Buffalus sivalensis;* Közép-Európa pleisztocén rétegeiben s így Magyarországon is gyakori a *Bos primigenius* (őstulok) és a *Bison priscus* (ősbölény). Utóbbinak az őse, az európai bölény *(Bison bonasus)* a krónikák szerint a XVIII. sz. elején még élt Erdélyben. L. *Tulokfélék.*

Bovines, város, l. *Bouvines.*

Bovino, ker. és püsp. székhely Foggia ol. tartományban, a Cervaro partján, (1901) 7613 lak., régi vízvezeték romjaival; bor- és olajfatermeléssel.

Bovio, *Giovanni,* olasz jogtudós és politikus, szül. Traniban 1838., megh. Nápolyban 1903 ápr. 15. Miután 1875 óta a nápolyi egyetemen mint jogtanár működött, a parlamentbe választották, hol radikális nézetei és ékesszólásánál fogva kitünt. Az Irredenta alelnökeként szóval és irásban támadta meg Ausztriát és a pápát. Művei: Corso di scienza del diritto; Saggio critico del diritto penale (2. kiad., Napoli 1877); Sistema di filosofia; Scritti letterari; Schema del naturalismo matematico; Discorsi politici; Uomini e tempi (1879); Scritti filosofici e politici (1883); Sommario della storia del diritto in Italia (1883); Filosofia del diritto (4. kiad. 1894); Il naturalismo; La scienza e la storia irresponsabili innanzi al codice penale; Il genio (1899).

Bovista *Pers.* (növ.), l. *Pöfeteg.*

Bovovaccin, ojtóanyag a szarvasmarhák tuberkulózisa ellen. Behring állította elő 1901. oly módon, hogy az emberi tuberkulózis bacillusának tenyészetét léghijas térben beszárította. A poralakú ojtóanyagból vízzel való dörzsölése után először 4 mgmot, $2^1/_2$—3 hónap mulva pedig 20 mgmot kell fiatal borjuk vivőerébe fecskendezni. A védőojtás már fertőzött állatokon lázas reakciót okoz és hurutos tüdőgyuladásos borjukat halálosan is megbetegíthet, egészséges állatokra nézve azonban ártalmatlan. Védőhatása abban nyilvánul, hogy a beojtott állatok ellenállóképessége a mesterséges fertőzéssel szemben igen tetemesen megnövekszik, de csak egy időre, 1—$1^1/_2$ évre; tartós védelmet ezért csak évenként megismételt ojtások nyujtanának, az ilyen eljárás azonban a gyakorlatban alig vihető keresztül, mert nagyon költséges volna s még inkább azért, mert a befecskendezett emberi gümőbacillusok hónapokon keresztül is élve maradnak az állat testében s amiatt a beojtott állat hosszú ideig nem vágható le közfogyasztás céljaira. Ezek a körülmények értelmezik, hogy a védőojtásnak ez a módja, mely azon az elméleti feltevésen alapul, hogy az ember tuberkulózisának bacillusa szelídített varietása a szarvasmarhák tuberkulózisa bacillusának, ép úgy nem tudott erősebb gyökeret verni a gyakorlatban, mint a hozzá hasonló egyéb ojtási módszerek. (L. *Tuberkulózis, Tauruman, Phymatol.)*

Bow., növénynevek mellett *J. Bowie* (ejtsd: bói) ang. kertész és utazó (Jóreménység foka, Brazilia; megh. 1818.) nevének rövidítése.

Bowdichia *H. B. K.* (növ.), a Papilionatae (Pillangós virágúak) génusza, melynek 2 faja Dél-Amerika tropikus tájain él. Magas fák. A *B. virgilioides* H. B. K. *(sebipira-guaçu* v. *mirim)* nehéz és rendkivül kemény fájáról nevezetes, melyet iparilag felhasználnak. Cserzőanyagos kérge (Cortex sebipira, chabariokéreg) becses orvosság a köszvény és a reuma ellen.

Bowditch-féle törvény, a szivizomzatnak azt a sajátságát fejezi ki, hogy minden hatásos ingerre maximális erővel húzódik össze; ezt a törvényszerűséget a «mindent, vagy semmit» elvével fejezhetjük ki röviden. L. *Szivmozgás.*

Bowen (ejtsd: -bón), *Francis,* amerikai filozófus, nemzetgazdasági iró, szül. Charlestownban 1811 szept. 8., megh. 1890. 1843—54-ig a North American Review-t szerkesztette. Feltünt abban az időben a magyarokról irt cikkeivel, amelyekben az akkor annyira népszerű magyar ügyet támadta. Azután a Harvard-College tanára lett. Munkái: Critical Essays in the history and present condition of speculative philosophy (1842); a Principles of Political Economy 1856. jelent meg először s 1870. ismét American Political Economy cimen. Modern philosophy from Descartes to Schopenhauer and Hartmann (1877).

Bowenit (ásv.), almazöld szerpentin-féleség.

Bowerb., állatnév mellett *Bowerbank* James Scott (1797—1877) angol zoológus nevének rövidítése.

Bowiea *Harvey* (növ.), a Liliaceae (Liliomfélék) család génusza, melynek egyetlen faja a *B. volubilis* Harvey, a Fokföldön termő hagymás növény. Olykor kultiválják mint dísznövényt.

Bowie-kés (ang. *bowieknife),* tőralakú, bőrhüvelyben hordott vadászkés, melyet Amerikában

szúró fegyver gyanánt használnak. Nevét Bowie ezredestől kapta, ki 1836. a Texas ellen vívott harcban Alamo erődnél esett el.

Bowl (ang., ejtsd: ból), az ugyanily nevű, de az angolban *cup*-nek nevezett ital számára készült, és a mi levesestálunkhoz hasonló edény, mely többnyire ünnepélyes alkalmakkor használatos. Az ital maga angol származású, de másutt ép oly elterjedt és sokféle. Lényegét bor, pezsgő v. sör képezi narancs, citrom, eper, málna, ananász, őszi-barack stb., valamint cukor hozzátételével.

Bowles (ejtsd: baulsz), *William Lisle*, angol pap és költő, szül. Kings-Suttonban 1762 szept. 25., megh. 1850 ápr. 7. Salisburyban. Kiadta Pope műveit s mint romantikus, hevesen támadta Pope-t amiért Byronnal és Campbellel éles vitába keveredett. Első költői műve: Fourteen sonnets (1789) elegikus hangulatával és dallamos nyelvével mély hatást gyakorolt. Egyéb versei közül legjobb: The spirit of discovery, or the conquest of the Ocean (1805). Utolsó költői műve: Scenes and shadows of departed days. Költői művei utoljára 1880. jelentek meg. Mint egyházi író is működött: prédikációkat és egyháztörténeti munkákat adott ki.

Bowlinggreen (ejtsd: baulinggrín), gondozott gyeppázsit a kertekben vagy a parkokban.

Bowling Green (ejtsd: bauling grín), 1. Warren county szekhelye Kentucky amerikai államban a Barren partján, vasút mellett, (1900) 8226 lak., gabona-, sertéshús- és dohánykereskedéssel. 1862-ben a rabszolgaháborúban a konfederáltak itt vereséget szenvedtek. — 2. *B.*, Wood county székhelye Ohio amerikai államban, (1900) 5067 lak., üvegiparral; földgázforrással.

Bowlingit (ásv.), a steatitcsoportba tartozik.

Bowls (ejtsd: bólsz), kedvelt angol játék, melyet gyepes területen, 6—8 hüvelykes golyókkal játszanak. A játékosok két pártra oszolnak; minden játékosnak két golyója van. Ezeket a játéktér közepére helyezett fehér golyóhoz, a jack-hez gurítja, hogy ezt eltalálja, vagy hogy legalább a jack közelében álljon meg saját golyója. Az a párt nyer, mely többször találta el a jackot, vagy amelynek golyói közelebb értek ahhoz.

Bowman (ejtsd: bómen), *William*, angol orvos, szül. Nantwichban 1816., megh. 1892 márc. 29. Londonban mint az élettannak, az általános kórtannak és kórboncolástannak tanára működött s e minőségben a harántcsikolt izomrostoknak, valamint a vesének a szöveti szerkezetét és élettani működését illetőleg nevezetes felfedezéseket tett. 1856-tól kezdve a sebészettel és szemészettel, majd 1877 óta kizárólag a szemészettel foglalkozott. Nagyszámú tiszteletbeli állást tölt be. Nevezetesebb munkái: On the minute structure and movements of voluntary muscle; On the structure and use of the Malpighian bodies of the kidney, with observations on the circulation through that gland; Lectures on the parts concerned in the operations of the eye, stb.

Bowman-féle mirigyek. Az orr-üreg szagló nyálkahártyájában fészkelő festékes, csöves, egyszerű v. elágazó mirigyek. Újabb vizsgálatok folytán tudjuk, hogy nyálkát választanak el.

Bowmannit (ásv.), l. *Hamlinit*.

Bowman-tok, l. *Vese*.

Bowmanville (ejtsd: bomenvill), város Pretorio kanadai tartományban az Ontario-tó mellett, (1901) 2731 lak., orgona- és zongoragyártással.

Bowness (ejtsd: bonessz), város Westmorland angol grófságban a Windermere-tó K.-i partján, (1901) 2682 lak., kikötővel, hotelekkel. Az angol tóvidék látogatóinak találkozó helye.

Bowring (ejtsd: bauring), *John*, angol államférfiú, nemzetgazdasági író és utazó, szül. Exeterben 1792 okt. 17., megh. Claremontban 1872 nov. 23. B. és Bentham J. alapították a reformelveket sürgető Westminster Review-t. 1832—1837. és 1841—49. az alsóház tagja volt és tagjává lett annak a bizottságnak, mely Angliának Franciaországgal való kereskedelmét tárgyalta. V. ö. Reports on the commercial relations between France and Great Britain (London 1835—36, 2 köt.) és Report on the commerce and manufactures of Switzerland (u. o. 1836, ném. 1837) című munkáit, amelyekben a szabad kereskedelem előnyeit fejtegeté. 1849-ben konzulnak nevezték ki Kantonba, ahol olyan erélyes volt a kinai hatóságokkal szemben, hogy 1854. Hong-Kong kormányzójává és a kinai angol kereskedelem felügyelőjévé nevezték ki. De midőn hadüzenet nélkül 1856. Kantont bombáztatni merte, visszahívták. Hazautaztában a Filippini-szigeteken is járt és erről szól Visit to the Philippine Islands (London 1859) c. műve. Megelőzőleg Sziamban járt kereskedelmi szerződés megkötése végett és akkor írta The kingdom and people of Siam (u. o. 1857, 2 köt.) c. művét. Európának majd minden országát beutazta és számos népdalgyűjteménye és fordítása között a jávai, orosz, spanyol, lengyel, szerb és cseh gyűjteményein kívül egy Poetry of the Magyars (1830) c. művet is adott ki. 1859-ben nyugalmazták. Özvegye 1874. A memorial volume of sacred poetry with a memoir of the autor c. művét és az Autobiographical recollections-t (u. o. 1877) adta ki. — Egyik fia, *B. Edgar Alfred*, Schiller, Goethe és Heine műveit fordította angolra. Fordított Petőfiből is.

Box (ang.), tulajdonképen rekesz, doboz; de színházi páholyt is jelent. Azonkívül az istállónak azon elzárt rekeszeit nevezik így, melyekben a lovak egymástól elkülönítve s anélkül, hogy megkötve volnának, szabadon mozoghatnak.

Box (állat), l. *Tengeri keszeg*.

Boxberg, közs. Baden nagyhercegségben Mosbach (ettől 46 km.-nyire) j.-ban a Schüpfbach partján, (1905) 708 lak., fakereskedéssel, szőlőmíveléssel; a német lovagrend régi kastélyával.

Boxer, kutyafaj, l. *Kutyák*.

Boxerek, tulajdonkép *Ta-huán*, vagyis: «a szövetkezett hazafiak társasága», kinai titkos társulat, mely 1890 körül keletkezett s 1900. veszedelmes felkelést támasztott a keresztények és európaiak ellen, úgy, hogy a nagyhatalmaknak fegyveresen kellett közbelépni, l. *Kina*. V. ö. *Loti*, Die Schreckenstage von Peking (Dresd. 4. kiad., 1905).

Boxhagen-Rummelsburg, Berlin tószomszédságában, Lichtenbergtől D.-re fekvő község, (1910) 51,965 lak., nagy raktárakkal. 1910-ben óriási benzintartályok gyuladtak ki, nagy kárt okozva az ottani kereskedőknek.

Box-labda *(punching-ball,* ejtsd : paucsing ball). A boxolás gyakorlására szolgáló labda. Különösen két alakban használatos: az egyik mindkét végén gummikötélben folytatódó felfujt labda; az egyik gummikötél a mennyezethez, másik a padlóhoz lesz erősítve. Másik formája a mennyezetről lelógó körte alakú labda. Boxolók részére igen alkalmas gyakorló eszköz.

Boxolás, l. *Ökölvívás.*

Boxoló keztyű, a vivó keztyűkhöz hasonló, külső része lószőrrel van kipárnázva. Az ujjak belül nem érintkeznek egymással, mindegyiknek külön rekesze van, csak kívülről van a keztyű négy ujja egyesítve; a hüvelykujj mindig külön van. Csukló körül gummiszalag szorítja a kézhez; a mérközésekhez használt B. szára azonban füzős. Súlya kb. 240 g.

Boxtel, közs. Észak-Brabant németalföldi tartományban, 16 km.-re Hertogenboschtól, a Dommel és vasút mellett, (1900) 6744 lak., vászonszövéssel, fehérítőkkel és papiriparral.

Boy (ang., ejtsd : boj) a. m. ifjú, inasfiú, ifjú szolga. L. még *Messenger boy.*

Boyaca (ejtsd: bojaca), 1908-ig egyik departamentója Kolumbia köztársaságnak.

Boyau, l. *Erődítés.*

Boyce (ejtsd : bajss), *William,* angol zeneszerző és orgonaművész, szül. Londonban 1710., megh. u. o. 1779 febr. 7. Greene és Pepusch tanítványa, a királyi ének- és zenekar kinevezett zeneszerzője s itt orgonás lett. Utóbb megsiketült. Hawkins nagy zenetörténetének munkatársa; nagy egyházi (Cathedral music) és világi (Lyra britannica) énekgyüjtemények szerkesztője, Plaint of David c. oratórium, drámák (Shakespeare: Vihar) zenéje, 8 szimfónia stb. szerzője.

Boycott, angol kapitány, aki a mult század két utolsó évtizedében Erne grófnak irországi birtokait kezelte és kit rendkívüli szigorusága miatt saját bérlői és munkásnépe annyira meggyülöltek, hogy úgyszólván társadalmilag kiközösítették s átok alá helyezték. Senki sem vállalt tőle munkát v. szolgálatot; nem adtak el neki semmit és nem is vettek tőle semmit. Megh. Flexton-ban (Anglia) 1897 jún. Azóta «boycotting»-nak nevezték Irországban és utóbb a kontinensen is a munkások ellenséges magatartását munkaadóikkal szemben.

Boycott-biztosítás, l. *Biztosítás.*

Boyd, *Andrews Kennedy Hutchinson,* angol író, szül. 1825. Anchinleckben (Ayr grófság), megh. 1899. Bournemouthban. 1851-ben papi pályára lépett és különböző helyeken lelkészkedett, 1864 óta Edinburghban, utóbb St. Andrewsban. Nevét Recreations of a Country Parson c. műve (London 1859, 1861 és 1878) tette széles körökben ismeretessé. Innenfogva rendkívül gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki, különösen teológiával foglalkozott. Későbbi művei közül kiemelendők: Twenty Five Years of St. Andrews (1892); Occasional and Immemorial Days (1895); The Best Land (1888); To Meet the Day (1889); East Coast Days and Memories (1889).

Boydell, *John,* angol rézmetsző és műkereskedő, szül. Dorringtonban 1719 jan. 19., megh. 1804 dec. 11. Saját műveinél ismertebbé tették nevét nagy kiadói vállalatai, főleg a híres Shakespeare Gallery, nagy metszetsorozat, melyhez B. korának legkiválóbb angol festőivel készíttette az eredetieket. Ez a mű ma is nagy becsben áll a gyüjtők előtt, sőt egyes lapjai is nagy árakon kelnek el.

Boye, *Kaspar Johannes,* dán költő, szül. Norvégia Kongsberg nevű városában 1791., megh. Kopenhágában 1853. Teologiát tanult, jó ideig Kopenhágában szemináriumi tanár volt, majd lelkész Söllerödben és Helsingörben, végre 1847. kinevezték a dán fővárosba tábori lelkésznek. Irói pályáját mint szinműíró névtelenül kezdte (Juta, Svend Grathe stb.). Öhlenschläger modorában érzelgős darabokat írt. Valódi népszerüségre dalaival és balladáival tett szert. Irt még vallásos dalokat és prédikációkat. Válogatott költői munkái (Udtalyte poetiske Skrifter) 4 kötetben 1850—51. jelentek meg.

Boy-Ed, *Ida,* német regényirónő, szül. Bergedorfban 1852 ápr. 17. Lübeckben él férjnél. Művei közül említendők: Ein Tropfen (1882); Männer der Zeit (1884); Nicht im Geleise (1890); Aus Tantalus Geschlecht (1891); Malergeschichten (1892); Lea u. Rahel (1892); Empor (1892); Die Schwestern (1894); Sieben Schwester (1894); Werde zum Weib (1894); Die Lampe der Psyche (1896); Nichts (1897); Die Flucht (1898); Zwei Männer (1899); Aus einer Wiege (1900); Um Helena (1901); Ein Echo (1908); Fast ein Adler (1908); Geschichten aus der Hansestadt (1909); Nichts über Mich (1909); Ein königlicher Kaufmann (1910).

Boyen, *Leopold Hermann Ludwig von,* porosz tábornok, katonai író, szül. Kreuzburgban 1771 jún. 20., megh. 1848 febr. 15. Részt vett a lengyelországi (1794—96) és 1806-iki francia hadjáratban. A tilsiti békekötés után Scharnhorstnak a hadsereg újjászervezésében kezére járt. 1813—14-ig vezérkari főnök volt, 1814—19. pedig hadügyminiszter lett. A bekövetkezett reakciónak nyiltan ellene szegült, 1819. pedig leköszönt. Azután 21 éven át visszavonultságban élt. IV. Frigyes Vilmos 1841. újra hadügyminiszterré tette. 1847-ben visszalépett s a berlini rokkantak házának kormányzója lett. Művei közt megemlítendők: Beiträge zur Kenntnis des Generals v. Scharnhorst (Berlin 1833); Erinnerungen aus dem Leben des Generallieutenants v. Günther (1834). B. szerzője a Der Preussen Losung c. dalnak (1838). Halála után megjelent: Erinnerungen aus dem Leben des Generalfeldmarschalls Herrn v. B. (1—3. köt., kiadta Nippold, Leipzig 1889—90), érdekes emlékiratok. — Fia *B. Hermann,* porosz tábornok és I. Vilmos császár szárnysegéde, megh. 1886 febr. 19. Jenában. V. ö. *Tümpling,* Aus dem Leben des Generaladjutanten H. B. (Berlin 1898).

Boyer, *Jean Pierre,* Haiti köztársaság elnöke, szül. Port au Princeben, San Domingo francia gyarmaton 1776 febr. 28., megh. Párisban 1850 júl. 9. Franciaországban végezte iskoláit, a forradalom idején pedig szülőföldjét az angolok ellen védelmezte. 1802-ben a Toussaint l'Ouverture (l. o.) alatt felkelt négerek ellen harcolt, de mulatt létére azután velük egyezségre lépett, s a gyarmat teljes fölszabadítását tűzte ki célul és a vérengző

Dessalinet (1806) tényleg megbuktatta (l. *Haiti*). Azután Port au Prince főváros térparancsnoka lett. 1818 márc. 29. egyhangulag a délnyugati köztársaság elnökévé választották. Christoph halála után pedig (1820) az egész szigetet egyesítette kormányzata alatt. B. derekasan megfelelt feladatának, mindamellett néhány elégületlen 1843. váratlanul megbuktatta, úgy hogy kénytelen volt angol hadihajón Jamaika szigetére és onnan Franciaországba menekülni.

Boyer de F., zoológiai neveknél *Boyer de Foscolombe* Etienne aixi gyógyszerész, entomológus nevének rövidítése (szül. Aixban 1772., megh. 1853.); az ártalmas rovarokról írt.

Boyesen. *Hjalmar Hjorth*, norvég születésű amerikai tudós és költő, szül. Norvégiában, Frederiksvärnben 1848 szept. 23., megh. New Yorkban 1895 okt. 6. A krisztiániai egyetemen modern filológiát tanult, de már 21 éves korában kiment Amerikába. 1872-ben tanulmányai folytatása végett a lipcsei egyetemre ment s később a német filológia tanára lett, először az ithacai Cornell-, 1881. a new-yorki Columbia-egyetemen. Tudományos munkái közül Goethe Faustjáról szóló tanulmánya *Heinrich* Gusztáv fordításában magyarul is megjelent (Budapest 1888). Főbb munkái: Goethe and Schiller, their lives and works (3. kiad., Boston 1885); The history of Norway (1886); Commentary on the works of Henrik Ibsen (1894); Literary and social silhouettes (1894); Essays on Scandinavian literature (1895). Tudományos munkáin kívül regényeket és novellákat is írt: A Norteman's pilgrimage; Tales from two hemispheres (1879); Queen Titania (1880); A slaughter of the Philistines (1883) stb. Lirai költeményei összegyűjtve Idyls of Norvay and other poems címen 1881. jelentek meg.

Boykottolás, l. *Boycott*.

Boyle (ejtsd: boil), város Roscommon ir grófságban, a B. mellett, amely a város alatt a Key-tóba ömlik, (1901) 2477 lak., egy XII. sz.-beli apátság romjaival.

Boyle, 1. *Robert*, híres angol fizikus és kémikus, szül. Lismore Castleben (Irország) 1627 jan. 25., megh. Londonban 1691 dec. 30. Ifjú korában nagyobb utazásokat tett, atyja halála után 1644. hazájába visszatért és ott mint gazdag, független ember csakis a tudományoknak élt; egyik alapítója volt a *Royal Society*-nek (1662). Neve főleg a gázoknak róla elnevezett törvénye (l. *Állapotegyenlet. Aeromechanika*) révén ismeretes, amelyet A defense of the Physico-Mechanical Experiments stb. c. értekezésében leírt kísérleteivel állapított meg, ugyanazt később *Mariotte* is felfedezte. Azonkívül tökéletesbítette a légszivattyut s evvel számos kísérletet végzett (pl. langyos vizet a bura alatt forrásba hozott), amiket New Experiments, Physico-Mechanical stb. (Oxford 1660) művében ír le; foglalkozott a hőmérővel, vékony lemezek színeit is ő írta le először. A kémiában is alapvető munkásságot fejtett ki, számos új felfedezést tett: előállította (bár fel nem ismerte) a hidrogént, szénsavat, faszeszt; felismerte, hogy a fémek súlya elégéskor növekszik stb. A kémia alapelveire és feladatára vonatkozó nézeteivel új korszakot alkotott, The Sceptical chymist (1661) c. művében az Aristoteles-féle négy elem ellen kel ki, híve volt a Gassenditől feléledenített atomelméletnek, amit a kémiai átalakulások magyarázatára alkalmazott. Számos teológiai művet is írt. Műveinek első tökéletes kiadását *Birch* adta ki (London 1744, 5 köt.).

2. *B., Roger, Orrery grófja*, angol államférfiú, *B. Richard* «Cork nagy grófja»-nak fia, szül. Lismoreban (Waterford) 1621 ápr. 15., megh. 1679 okt. 16. I. Károly Broghill bárójává tette, amiért hálából a királynak kivégeztetéséig híve volt. 1649-ben azonban Cromwell a maga részére nyerte B.-t, aki őt azután Irország leigázásában segítette. A protektor halála után II. Károly pártjára állott, aki 1660. Orrery grófjává és Irország főbirájává tette. Parthenissa c. regényén kívül több szomorujátékot írt. Ezek Dramatic works címen 1743. jelentek meg. State letters c. közérdekű levelezése csak halála után jelent meg (1742). Kiadta *Morrice*.

Boyle-Mariotte törvénye, l. *Aeromechanika*.

Boylesve (ejtsd: boálév), *René Tardivaux*, francia író, szül. La Haye-Descartesban (Touraine) 1867 ápr. 14. Iskoláit Poitiersben és Toursban, a jogot Párisban végezte. Első regényeivel (Les médecins des dames du néant, 1896 és Ste Marie des Fleurs, 1897) csak szűkebb körben tünt fel, de a szülőföldjén játszódó későbbi művei, minők Mademoiselle Cloque (1899) és La Becquée (1901) nagy és tartós sikert arattak. Újabb művei: L'enfant à la balustrade (1904); Le bel avenir (1905); Mon amour (1908) és Le meilleur ami (1909).

Boyne (ejtsd: bajn), 110 km. hosszú folyó Irországban, Leinster tartományban; Allen közelében, Kildare grófságban ered; 7 km.-nyire Drogheda alatt az Ir-tengerbe torkollik; 35 km.-nyi hosszúságban hajózható. 4 km.-nyire Droghedától obeliszk jelöli meg a B. mellett azt a helyet, ahol 1690 júl. 11. III. Vilmos angol király II. Jakab hadait teljesen szétverte.

Boyneburg *(Bemelberg)*, 1. *Konrad* (Kurt), «a kis hessz», szül. Hesszenben 1494 körül, megh. Schelklingenben 1567 jún. 29. Híres Landsknechtvezér, ki előbb württembergi Ulrik, majd hesszeni Fülöpnek zsoldjában állt. 1525-ben Frundsberg alatt Pavia mellett küzdött és ő vezette a német zsoldos sereget Róma elfoglalására (1527). Azután Nápolyt védte meg a franciák ellen 1528., amiért V. Károly Bolognában a koronázási ünnep alkalmával lovaggá ütötte. 1532-ben a törökök ellen vonult hazánkban, mely alkalommal Pestet szállotta meg. Részt vett végül a schmalkaldeni háborúban s V. Károlynak újabb francia hadjáratában (1552—54). V. ö. *Solger*, Konrad von Bemelberg (Nördlingen 1870).

2. *B., Moritz Heinrich*, báró, osztrák tábornok, szül. 1788 okt. 2., megh. Bécsben 1868 szept. 20. Előbb porosz szolgálatba állott s végig harcolta a francia hadjáratokat. 1813 októberben ezredével átpártolt az osztrákokhoz. I. Ferenc 1842. a budai hadosztály parancsnokává tette, 1848. pedig a népszerűtlen Lederer helyébe budai hadi kormányzónak nevezték ki, de a magyar minisztérium sürgetése folytán már szept.-ben áthelyezték Galiciába, ahol a lembergi zendülés elnyomásában részt vett. 1849-ben katonai parancsnok lett Troppauban.

Boyton (ejtsd: bojtn), *Paul*, amerikai hajóskapitány, szül. Pittsburgban 1848 jún. 29., a *Merriman*-féle úszó-öltözetet tökéletesítette. 1875-ben 24 óra alatt átúszta e készülékben a La Manche-csatornát a Grisnez foktól Doverig, majd két évvel később a messzinai szorost.

Boz, álnév, l. *Dickens*.

Bóz, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 809 oláh lak.; u. p. és u. t. Branyicska. L. még *Fertőbóz*.

Boza, kásából készült savanykás török ital, melyet főleg a köhögés ellen isznak. Nyári éjszakákon megjelenik a török főváros utcáin az albán *bozádzsi* (B.-áruló) és hangos szóval kínálja a párolgó meleg, de éppen nem kellemes italt. A bozát ismerték a magyarországi kúnok is; Oláh Miklós írja 1531. (Hungaria et Atila, Bécs 1763. 81), hogy a kún síkságon a bevitt boron kívül egy B. nevű itallal is él a kún lakosság, melyet saját szokásuk módjára kölesből és vízből készítenek.

Bozděch, l. *Bozgyech*.

Bozdzsa Ada, sziget, l. *Tenedosz*.

Bozeman (ejtsd: bózmen), Gallatin county székhelye Montana amerikai államban, a B.-hágó lábánál, vasút mellett, (1900) 3419 lak., szén- és aranyércbányászattal.

Bozen (*Botzen*, ol. *Bolzano*), város Tirolban. B. ker. kapitányság székhelye a Talfer és Eisack összefolyásánál, a Schlern, Rosengarten dolomit-csúcsoktól és a Mendel-hegységtől környékezett festői völgykatlanban, vasút mellett, (1900) 13,904 lak., pamut-iparral, szőllőkkel, gyümölcs- és bortermeléssel és igen jelentékeny bőr- és gyümölcskereskedéssel; B. Dél-Tirol kereskedelmi középpontja és az Olaszország felé közlekedő tranzito-forgalomnak főhelye. A város régibb része olasz építészetre vall, szűk utcákkal és arkádokkal. DNy.-i részében azonban sok szép, modern épület áll. A pályaudvar előtt a Stadtparkban van Noë Henrik író márvány mellszobra; ettől árnyékos út vezet a Walter-térre, amelyen Walter v. der Vogelweide emlékszobra (Nattertől 1889) áll. Ott van a gót plébánia-templom is (a XIV. és XV. sz.-ból) lombard portáléval, amelyen vörös márványból 2 oroszlán látható, 65 m. magas toronnyal, márványoltárral (1716-ból) és oltárképpel Lazzarinitól, Tizian egyik tanítványától. A templomtól D.-re van Mayr Péter emléke, a vendéglősé, akit 1810. a franciák B.-ben agyonlőttek. A Szt. Háromság-téren épült új városháza (Delugtól 1906), továbbá városi múzeum etnográfiai, prehisztorikus és egyéb tárgyakkal. Jelentékeny épület még a franciskánusok kolostora is, Weggenstein nevű rendház késői gót kápolnával. A Talfer baloldalán van az 1300 m. hosszú kőgát és rajta az ú. n. Wassermauer-sétahely a Laurin-kúttal (Berni Detre legyőzi Laurin királyt). A Talferen túl van Gries (l. o.) fürdő. A várostól Ny.-ra van Siegmundskron várrom, É.-ra pedig Runkelstein (l. o.). Keresett kirándulóhely a Haselburg v. Kühbach-vár érdekes freskókkal, amelyhez egy újonnan épített út vezet. A várostól ÉK.-re emelkedő Auf den Ritten, nyaralókkal és virágzó falvakkal ékeskedő hegyhátra hegyi vasút visz egészen Klobensteinig.

B. alapját a rómaiak vetették meg a hagyomány szerint Pons Drusi néven. A longobardok idejében Bauzanum volt; később a bajor határgrófoknak lett székhelyévé. II. Konrád 1027. a trienti püspöknek adta, amiért a trienti püspök és a tiroli grófok sokáig küzdöttek birtokáért. 1531-ben végleg osztrák birtokká lett. 1805-ben Bajorországhoz, 1810. az olasz királysághoz és 1814. ismét Ausztriához került. V. ö. *Noë*, B.-er Führer (B. 1898); *Simeoner*, Die Stadt B. (B. 1890); *Erber*, Burgen u. Schlösser in d. Umgebung v. B. (Innsbruck 1896).

Bózes, kisk. Hunyad vmegye algyógyi j.-ban, (1910) 733 oláh lak.; u. p. és u. t. Algyógy. Az algyógyvidéki hármasfővölgy csomópontja. 1404. a vidék főbirtokosa a Tureki vagy Töröki-család birta a mai Gyógy tartozéka gyanánt. A környék lakossága előtt csodatevő erő hírével biró savanyuvízforrása van.

Bozgyech (*Bozděch*), *Emánuel*, cseh drámaíró, szül. Prágában 1841 júl. 21., nyomaveszett 1889 febr. 10. Scribe technikáját ellesve írt egy pár szindarabot, amely tetszésre talált és 1869. a prágai cseh színház színműbirálója lett. Főbb szindarabjai, többnyire vígjátékok, a következők: A kotillon idejéből (színre került 1867, nyomtatásban megj. 1872); Görtz báró (szomorujáték 1868, megj. Prága 1871, 2. kiad. 1884); A világ ura hálóköntösben (I. Napoleon magánéletéről szól, megj. 1872); Az államférfiú próbatétele (Kaunitz hgről, megj. 1874); A kalandorok (Dobrodruzi, Rudolf császár idejéből, megj. 1880).

Božić (ejtsd: bozsics) *Klement*, horvát író, szül. Dalmáciában 1841., megh. Zágrábban 1893 jan. 13. Sarajevóban a német konzulátus hivatalnoka volt, Slike iz Bosne (Képek Boszniából) c. alatt néprajzi, tarsadalmi és közművelődési cikksorozatokat írt. 1869-ben kilépett a konzulátus szolgálatából, Sziszekre költözött, hol a Zatočnik munkatársa lett.

Bózod, Maros-Torda vm. marosi alsó j.-ban, Vadasddal szemben nyiló völgy, melyben sok vastag cserepet, kőfejszét, kézi malmot találnak. A hagyomány szerint ott avarok laktak; a völgyben salétromforrás fakad, melyet fürdésre használnak.

Bozók (Bzovik) kisközség Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 500 tót és magyar lak., vasúti megálló, postahivatal; u. t. Korpona. A Szt. Istvánról címzett *prépostságot* Lampert gróf és neje Zsófia (Szt. László király nővére) alapították 1130 körül a premontrei rend részére s gazdag földbirtokkal látták el. II. Béla megerősítette, IV. Béla pedig új adományokkal és kiváltságokkal gyarapította. 1520 körül Balassa Zsigmond borsodi főispán a monostort feldúlta, a szerzeteseket elűzte és a birtokot elfoglalta, mely tettéhez tíz évvel utóbb a királyi megerősítést is kieszközölte, azzal a kötelezettséggel, hogy az isteni tisztelet a régi szokás szerint végeztessék. Az 1567-iki pozsonyi országgyűlés a prépostság visszaállítását határozta el, de Lépes Bálint scopiai püspök, ki elnyerte, nem volt képes azt tényleges birtokosának kezéből kiváltani. Utóbb a birtok fele a Jézus-társaság nagyszombati kollégiumának jutott; másik fele a családé maradt, míg azt Szelepcsényi György primás magához nem váltotta s I. Lipót megegyezésével a nagyszombati papnevelő fenntartására fordí-

tani rendelte. A Jézus-társaság eltörlése után a B. prépostság egyik felét Mária Terézia 1780. a budai, most pesti egyetemnek adta, becserélvén azt a szekszárdi apátságért és a sági prépostságért. A másik fele a nagyszombati, most esztergomi papnevelő birtokában maradt. Címe a magyar király adományozásának tárgya. V. ö. Schematismus V. Cleri Adiocc. Strig. 1911.

Bozókalsók, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 173 tót lak., u. p. Bozók, u. t. Korpona.

Bozókszabadi (azelőtt: *Bozóklehota)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 255 tót lak., u. p. Szászpelsőcz, u. t. Korpona.

Bozóky (pilismaróti), 1. *Alajos*, jogtudós, szül. Budán 1842 dec. 30. Tanulmányai befejeztével 1868. a nagyváradi kir. jogakadémián a római s egyházjog helyettes, 1871. rendes tanára, 1879. az akadémia igazgatója lett. A budapesti tud. egyetem magántanára. 1911-ben a magyar kir. udvari tanácsosi címet kapta. Számos jogi és közművelődési cikket írt különböző folyóiratokba. Önálló munkái: *Praetori jog*. A pesti egyetem által koszoruzott pályamű (Pest 1866); *A börtönügy legújabb haladásai* (u. o. 1867); *A köteles részről* (Nagy-Várad 1874); *Római perjog* (u. o. 1878); *A nagyváradi kir. akadémia százados múltja 1788—1888* (Budapest 1889); *Az ausztriai magánjog rendszere* (u. o. 1891); *Római magánjog* (I. Instituciók, Tudományos Zsebkönyvtár, Pozsony 1898; II. Pandekták, u. o. 1899); *Magyar kat. egyházi jog* (u. o. 1899). Átdolgozta Friedländer L. művelődéstörténeti munkáját: *Római világ* címén (u. o. 1883—84) és lefordította: *Gaius római jogi institutióinak négy könyvét* (u. o. 1886, akadémia, latin szöveggel) meg Cicero Sulla mellett mondott beszédét, (u. o. 1887), I., II., XIV. filippikáját (Nagy-Várad 1887) és válogatott leveleit (u. o. 1888).

2. *B. Endre*, szül. 1863. Sümegen, Zala vm. 1886 óta középiskolai tanár, 1906. az Orsz. Közoktatási Tanács titkára, 1908. középiskolai igazgató. Több fizikai, földrajzi és számtani tankönyvön kívül írta a Tudományos Zsebkönyvtár vállalatba a következő műveket: *Kozmografia. Kis fizikai földrajz, Meteorológia, Fizikai Zsebkönyv, Elektrotechnika;* továbbá: *Az elektromos sugárzásokról* (Budapest 1905).

Bozósd (azelőtt: *Bogyest)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 790 oláh lak., u. p. Alcsill, u. t. Almás-Alcsill.

Bozót (növ.), általában cserjék alkotta berek v. sűrűség; mocsaras vidéken (Dunántúl) ingoványos, lápos helyen felverődött nád, káka és fűzbokrokból álló sűrűségnek is B. a neve.

Bozovics, nagyk. Krassó-Szörény vm. bozovicsi j.-ban, (1910) 4242 oláh és magyar lak., szolgabirói székhely, járásbíróság, telekkönyv, adóhivatal, iparegyesület, Első Almási és Nera takarékpénztárak, B. és vidéke hitelszövetkezet, posta- és táviróhivatal; van fürész-malma, élénk marhavásárai, vasércbányája és 4 kisebb barnaszénbányája; az aranymosás, mely a XVIII. sz.-ban lendületet vett s melyet ügyes cigányok gyakoroltak, most teljesen megszünt. B.-ot már Mátyás király idejében említik; 1774. az Almás völgyének 13 falujával a határőrvidéki zsupaneki zászlóaljhoz csatolták; a katonai végvidéki rendszer eltörlése idején B. az oláh bánsági ezredhez tartozott s egy századnak állomásozó helye volt. 1873-ban a határőrvidék polgári alkotmányt nyervén, B. szolgabirói kerület székhelye lett. A gyalogsági kaszárnya Mária Terézia idejében épült. Régebben magyarok laktak ott, miként egyes helynevek *(Ménespatak, Bánya, Postás)* bizonyítják. A Nera innenső partján 2 várrom van, egyik Dragomoi Jano, a lapusniki határban; a hagyomány szerint magyar várak. A törökök 1784. az egész Almás völgyét ismét elfoglalták s B.-ot is $1^1/_4$ évig tartották megszállva. 1817-ben Ferenc király és Karolina Auguszta királyné itt több napon át tartózkodtak.

Bozsaly, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 508 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Cséhtelek.

Bozsok (Poschendorf), kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, egyike a vmegye legtisztább, legvagyonosabb és legegészségesebb községeinek, (1910) 706 horvát származású, most németajkú, de magyar érzelmű lakossal, kik mind a 3 nyelvet beszélik. Postai ügynökség, u. t. Rohoncz. Határában ősés ókori emlékek találtatnak; a rómaiak idejéből vízvezeték, épületnyomok, érmek s egy arany övcsat kerültek napfényre. B. a XIII. sz.-ban Szt. Vid várához tartozott; Mátyás királynak itt állítólag vadászkastélya volt s tőle kapta a Sibrik-család, mely most is a régi kastély birtokában van. Egy másik kastélya romokban hever, úgyszintén régi kolostora. L. még *Balatonbozsok.*

Bozsur, kisk. Krassó-Szörény vm. facseti j.-ban, (1910) 660 lak., vasúti megálló, posta- és táviróhivatal.

Bózsva, l. *Bósva.*

Bozveli, *Neofit*, bolgár író, szül. Kotelben és mint az athoszi Hilendar-kolostor archimandritája megh. 1848. Kiadott egy bolgár enciklopédiát Slaveno-bolgarskoje detovodstvo címen, melyben különösen Bolgárország geográfiája figyelemreméltó. Halála után hátramaradt 25 kézirati munkája, köztük visszaemlékezései is.

Bozzai, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 315 magyar lak., u. p. Vasszécseny, u. t. Vép.

Bozzai *Pál*, költő, szül. Kővágóörsön (Zala vmegye) 1829 jan. 10., megh. Zánkán (Zala vm.) 1852 jún. 21. Iskoláit Pozsonyban és Késmárkon végezte. Ott volt az 1847-iki pozsonyi országgyűlésen, mint gyakornok; 1848. Pestre költözött, hol megismerkedett az irodalom kiválóbb egyéniségeivel. Harcolt a szabadságharcban mint honvéd, majd annak lezajlása után osztrák katonának sorozták be. A katonaságtól azonban 1852 tavaszán mint gyógyíthatatlan beteget elbocsátották, s még ugyanazon évben meg is halt. Versei a Jókai szerkesztette Életképekben jelentek meg 1847-től kezdve, valamint *Kelet könyvei c.* költői elmélkedései is. Mind verseivel, mind elbeszéléseivel elismerést aratott, sőt Arany és Petőfi figyelmét is magára vonta. Munkáit összegyűjtötte és Bpesten 1886. kiadta barátja, *Lévay* József, életrajzával együtt: *B. P. irodalmi hagyományai* címmel az Olcsó Könyvtárban.

Bozzaris, szuliota-nemzetség, l. *Botzaris.*

Bozzolo, kerületi székhely Mantova olasz tartományban, szép vidéken, az Oglio közelében, vasút

mellett, (1901) 4104 lak., rizs- és bortermeléssel; agyagiparral, a Gonzagák egykori kastélyával.

Bő *(Beő)*, kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1910) 1182 magyar lak., postahivatal, u. t. Bük.

Bő, *Bew-nemzetség*, törzshelye a Somogyvártól D.-re eső Bő v. Bű puszta, ahol a Szt. Keresztről nevezett híteles helyi jelleggel biró monostor állott; ezenkívül terjedelmes birtokai voltak Somogyban és Pozsegában is. Első ismert őse, János fia Izsep 1228. említtetik először; 1241. mint Kálmán herceg főpincemestere a Sajó mellett kapott sebeiben halt el. Fia János ispán szintén részt vett a sajói ütközetben s ballábán ő is egy lándzsaszúrást kapott, mely érdemekért IV. Bélától 1268. Magyari felét kapta s ennek birtokában 1270. V. István és 1279. Kún László is megerősíti, számba véve újabb érdemeit, melyeket a lázadó Németújvári Henrik bán ellen vívott fövenyi csatában s a II. Ottokár cseh király elleni hadjáratban szerzett. 1280-ban a kúnokkal vívott csatában esett el. Fiai közül János mag nélkül halt el, Trepk ispán fiai közül János a Laki Thuz, Péter a Létai-családok megalapítója, míg Trepk harmadik fiától, István fiaitól a Kürtössy és a Messer-családok veszik eredetüket. Egy másik ághoz tartozott Ders fia István, kinek két fia közül Mihály zágrábi püspök, majd esztergomi érsek, Péter pedig 1294—1300-ig a székelyek ispánja volt. V. ö. *Karácsonyi* J., Magyar nemzetségek I. köt. 275 l.; *Wertner* M., A magyar nemzetségek. I.

Böblingen, város Neckar württembergi kerületben, 17 km.-nyire Stuttgarttól, a Wirm egy kis mellékvize és vasút mellett, (1905) 5734 lak.; mechanikai szövőszékekkel, posztó- és vászonszövéssel, játékszerkészítéssel; régi kastéllyal, amelynek árkában azelőtt medvéket tartottak.

Böccsőháló, l. *Halászat*.

Böck, *Kurt*, etnológus és utazó, szül. 1855 ápr. 10. Antonienhütteben, Sziléziában. 1890—98-ig négy utat tett Kelet-Indiában. Művei: Indische Gletscherfahrten (Stutigart 1900); Durch Indien ins verschlossene Land Nepal (Leipzig 1903).

Böckel, *Otto*, német antiszemita agitátor, szül. Majna-Frankfurtban 1859 júl. 2. 1883—87-ig a marburgi egyetemen könyvtári tiszt volt. Kiadta a Reichsheroldot és a Bauernverein elnökeként működött. 1887-ben képviselővé választották, hasonlóképen 1890. 1894-ben Berlinbe költözött, hol Ahlwardttal (l. o.) megalapította a német antiszemita pártot és megindította a Deutsches Volksrecht, 1896. pedig a Volkskämpfer c. lapot. Munkái: Deutsche Volkslieder aus Oberhessen (1855); továbbá több antiszemita röpirat, minők: Die Judenkönige unserer Zeit (Marburg 1887, 110 kiadást ért); Güterschlächterei in Hessen, Quintessenz der Judenfrage (1887); Europäische Judengefahr; Agrarisches Handbuch (1909); Der deutsche Wald im deutschen Lied (1909).

Böckh, 1. *Hugó* (nagysúri), geológus, bányászakadémiai tanár, szül. 1874. Budapesten. Főiskolai tanulmányait Budapesten és Münchenben végezte. Visszatérve, a budapesti műegyetemen Schmidt Sándor mellett volt, mint mineralógus, asszistens. 1900-ban kinevezték a selmeczbányai bányászati akadémiára tanárnak, 1910. főbányatanácsosi címet nyert. Legújabban az erdélyrészi Mezőség földgáztartó vonulatainak kikutatásával szerzett érdemeket s ezért királyi kitüntetésben is részesült. Számos közettani, geológiai és őslénytani munkát írt. Fő műve: *Geologia* (1. köt., 1903, 2. köt. 1909); az első rész általános geológia, a második teljes sztratigráfia, zoopaleontológiai áttekintéssel.

2. *B. János* (nagysúri), geologus, a Magy. Kir. Földtani Intézet volt igazgatója, szül. Budapesten 1840 okt. 20., megh u. o. 1909 máj. 10. Kezdetben a kremsi katonai mérnöki iskola növendéke volt, de elhagyván a katonai pályát, a selmeczbányai bányászati iskolára ment. 1862-ben bányamérnök lett, majd a bécsi földtani intézethez került, ahonnan többször lerándult Magyarországba geológiai fölvételekre. 1867-ben a magyar pénzügyminisztériumba lépett be s 1869. a földtani intézetbe helyezték át segédgeológusnak; 1872. főgeológus, 1882. Hantken Miksa halála után az intézet igazgatója lett. A Magyar Földtani Társulatnak 1889. alelnöke, 1895—1901-ig elnöke volt. 1907-ben nagysúri előnévvel nemességet nyert. 1908-ban nyugalomba vonult. Vezetése alatt indult meg a földtani intézet nagyarányú fejlődése, ekkor épült föl az intézet palotája, mely a geológiai múzeumot is magában foglalja. B. kezdeményezésére indult meg 1893. a petroleumkutatás hazánkban s ő jelölte ki a máramarosvármegyei Szacsalon azt a helyet, ahol az 500 m. mély fúrt kútból az első magyarországi petroleum felszökkent. A máramarosi petroleumvidék ismertetéséért a földtani társulat neki ítélte legnagyobb kitüntetését, a Szabó József emlékére alapított érmet. B. Európa legképzettebb geológusainak egyike volt, különösen a geológiai szintezésben (sztratigráfia) és a térképezésben hervadhatatlan érdemei vannak. Számos földtani értekezést írt; legfontosabb munkái a Bükkhegység, a Déli Bakony- és a Pécsi hegység földtani és őslénytani viszonyait ismertető tanulmányai; utolsó munkája a krassó-szörényi hegység alsó-kréta faunájáról már halála után 1910. jelent meg a Földtani Közlönyben. V. ö. *Szontagh* Tamás, Földtani Közlöny, 1910, 1—2. (munkáinak jegyzékével); *Papp* Károly, Vas. Ujs. 1910 máj. 23.

Böckh, 1. *August*, klasszikus filológus, szül. Karlsruheban 1785 nov. 24., megh. Berlinben 1867 aug. 3. Gimnáziumi évei után 1803. Wolf Fr. A. tanítványa lett Halleben s már 1807 lett Heidelbergben egyetemi tanár. Innen 1811. Berlinbe hívták, hol 1812. a filológiai, 1819. pedig a pedagógiai szemináriumnak is igazgatója lett. A lipcsei filológiai iskola formális irányával szemben a tudománynak inkább a materiális részére vetette a súlyt s azzal a mély felfogással, hogy a filológia az ókori világ teljes felismerésének az eszköze, a klasszika filológiának mint tudománynak igazi alapvetője lett és hosszú egyetemi működése alatt sok nagy tanítványt nevelt. Főbb munkái: Die Staatshaushaltung der Athener (Berlin 1817, 2 köt.; 3. kötetként hozzájárult 1840: Urkunden über das Seewesen des attischen Staates; 3. kiad. Fränkeltől 1886); Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münzfüsse und Masse des Altertums (Berlin 1838); Pindaros kiadása (4 köt., Leipzig 1811—21), melynek egyik

Böcklin cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BÖCKLIN ARNOLD: A HULLÁMOK JÁTÉKA
(MÜNCHEN, NEUE PINAKOTHEK)

része: De metris Pindari libri III. vetette meg alapját a mai tudományos metrikának. Az ő szerkesztése alatt indította meg a berlini akadémia a Corpus inscriptiorum Graecarum gyűjteményt (Berlin 1828—77, 4 köt., melyek közül a 3. és 4. már Franz, Curtius E., Kirchhoff és Röhl gondozása alatt jelent meg). Első munkája Platonról: Commentatio in Platonis qui vulgo fertur Minoem (Halle 1806), melyet több platoni értekezés követett, az utolsó: Untersuchungen über das Kosmische System des Platon (Berlin 1852); Philolaos' des Pythagoreers Lehren nebst den Bruchstücken (u. o. 1819); Manetho u. die Hundsternperiode (u. o. 1845); Zur Geschichte der Mondcyklen der Hellenen (Leipzig 1855); Epigraphisch-chronologische Studien (Berlin 1856); Über die vierjährigen Sonnenkreise der Alten (u. o. 1863). A görög tragédiára vonatkozólag: Graecae tragoediae principum, Aeschyli, Sophoclis, Euripidis, num ea quae supersunt et genuina omnia sint et forma primitiva servata (Heidelberg 1808); Über die Antigone des Sophokles (2 rész, Berlin 1824—28, melyet később a dráma bilinguis kiadása követett 1843. 2. kiad. 1884). Kisebb értekezéseinek gyűjteménye: Kleine Schriften (7 köt., Leipzig 1858—74); előadásaiból pedig Bratuschek adta ki nagyszabású művét: Encyklopaedie und Methodologie der philologischen Wissenschaften (Leipzig 1877, 2. kiad. 1886). Levelezéseiből: Briefwechsel zwischen A. B. und K. O. Müller (Leipzig 1883). V. ö. *Sachse*, Erinnerungen an B. (Berlin 1868); M. *Hoffmann*, A. B., Lebensbeschreibung u. Auswahl aus seinem Wissenschaftlichen Briefwechsel (Leipzig 1901).

2. *B., Richard*, német statisztikus, szül. Berlinben 1824 márc. 28., megh. 1907 dec. 5. Grunewaldban, Berlin mellett. 1845-ben lépett porosz államhivatalba, 1852. a berlini statisztikai hivatalhoz nevezték ki, hol kevés megszakítással állandóan működött. 1875-ben Berlin statisztikai hivatalának igazgatója lett, 1902. nyugalomba vonult. Főbb művei: Sprachkarte vom preussischen Staat (Berlin 1864); Die statistische Bedeutung d. Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität (1866); Der Deutschen Volkszahl und Sprachgebiet in den europ. Staaten (1869); Sterblichkeitstafel für den Preuss. Staat für 1865 (Jena 1875); Statist. Jahrbuch der Stadt Berlin v. 1875—1902); Die Bewegung der Bevölkerung der Stadt Berlin 1869—1878 (1884).

Böckingen, község Neckar württembergi kerületben, a Neckar közelében, (1905) 8658 lakossal, sör- és téglagyártással; szőllő és gyümölcstermeléssel.

Böcklin, *Arnold*, svájci festő, szül. Baselben 1827 okt. 16., megh. 1901 jan. 16. 1845—47-ig Düsseldorfban, Schirmer tájképfestőnél tanult, azután Belgiumban utazott, rövid ideig Genfben, Calame tájképfestő vezetése alatt dolgozott, meglátogatta Párist. 1850—57-ig megszakításokkal Rómában tartózkodik, azután szülővárosában, majd Münchenben igyekszik megtelepedni, de csak nehezen boldogul, míg végre gróf Schack pártfogását nyeri el; 1860—62-ig a weimari művészeti iskolán tanárkodik. Életének ez első korszakában, a svájci tájképfestésből kiindulva, már jelentkezik sajátos művészete. A természetet, még pedig a svájci hegyvidék helyett utóbb mindinkább olaszországi tájakat, az antik képzetkörből vett alakokkal népesíti be (Nimfa a kútnál, München, Schack-féle képtár; Pan és a pásztor, Baseli múzeum; Pan a nádasban, München, Neue Pinakothek; Diana vadászata, Baseli múzeum), de nem a klasszicizmus alapján áll, hanem a tájbeli környezettel összefüggő hangulatot igyekszik velök előidézni. 1862—66-iki római tartózkodása még előbbre viszi ezen az úton; 1866—71-ig Baselben él és ott a múzeum falképeit festi meg. Ebben az évtizedben keletkeznek: a Villa a tengerparton, 5 változatban; A pásztor panasza; A sárkány barlangja (Schack-féle képtár); Pietà (Baseli múzeum) stb. 1871—85-ig Münchenben és Firenzében teljesen kifejlődött jellegű műveinek hosszú sora keletkezik: a Kentaurok küzdelme (Baseli múzeum); Tengeri idill (Schack-féle képtár); Önarckép a halállal (Berlin, Nationalgalerie); Triton és Nereida; A boldogok virányai; Szent berek; Herakles szentélye; A kalandor; Rom a tengerparton; A halottak szigete, a legnagyobb részük több változatban; A hullámok játéka (1883, München, Neue Pinakothek), B.-nek legnépszerűbb műve, mely 1886. Budapesten is ki volt állítva és az állami aranyéremmel tüntették ki (l. a *képmellékletet*). Ezekhez csatlakoznak azok a festmények, melyek B. utolsó korszakában, 1885—92-ig Zürichben, 1893-tól 1900-ig Firenzében keletkeztek: A csönd az erdőben (több változatban); Tengeri idill, Venus Genitrix (Wien, Moderne Galerie); Krisztus siratása (Berlin, Nationalgalerie); Az élet rövid álom (Baseli képtár); Rom a tengerparton (1895); Diana vadászata stb. Élete utolsó évtizedeiben B. teljes sikert aratott, sőt jelentőségét túlozták is. Mindenesetre a XIX. sz. német festészetének legnagyobb alakjai közé tartozik. Képeinek mély, megkapó hangulata, a tájképi és figurális elem belső összefüggése, erőteljes, ragyogó színezete különösen a mesevilág képzelt lényeinek, romantikus helyeinek ábrázolásait tette népszerűkké. Új és nagyhatású volt az a humor is, amely B. sok művében, pl. a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő Kentaur a kovácsműhely előtt c. képén jelentkezik, de mély érzéseket, emelkedett gondolatokat is sikerült kifejeznie. V. ö. Arnold B., Eine Auswahl d. hervorragendsten Werke des Künstlers (4 köt., München 1892—1901); *Lehrs*, A. B. (u. o. 1897); *Ostini*, A. B. (Bielefeld 1904); *Flörke*, Zehn Jahre mit B. (München 1901). B. naplófeljegyzéseit és levelezését nejével kiadta *Runkel* (Berlin 1910); *Takács* Menyhért, B. A. (Kassa 1909).

Bőd *(Böőd, Beudu, Bogyu)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. kékesi j.-ban, (1910) 760 oláh lak., gőzmalommal, u. p. és u. t. Kékes.

Bőd *(Böőd, Bud)*, egyike azoknak a püspököknek, akik I. Endre fogadására Pest felé siettek és a pogány hitre visszatért lázongó magyarok által megölettek. Vértanutársa volt tehát Szent Gellértnek s Beneta és Beszteréd püspököknek.

Böde, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 512 magyar lak., u. p. Alsóbagod, u. t. Zalaegerszeg.

Böde (állat), l. *Katica-bogár.*

Bödeháza, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1190) 256 magyar lak., u. p. Dobronak, u. t. Rédics.

Bödiker, *Tonio*, német nemzetgazda, szül. Haselünneben (Hannover) 1843 jún. 5., megh. Berlinben 1907 febr. 4. Különféle állami hivatalokban működött, végre 1884. az újonnan felállított birodalmi biztosító hivatal elnöke lett. Ebben a minőségében szerzett érdemei elismeréséül több egyetem díszdoktorrá választotta. Főbb munkái: Die Unfallgesetzgebung der europäischen Staaten (Leipzig 1884); Die Gewerbe- und Versicherungsgesetzgebung des Deutschen Reiches (2. kiad. Berlin 1887; told. 1889); Die Arbeiterversich. in den europäischen Staaten (Leipzig 1895).

Bödön, faedény, különböző háztartási cikkek, nevezetesen túró, zsír tartására. — *B.* v. *tonna* a bányászatban az a faedény, melyben a kiszállítandó anyagot az aknában v. göngörítőben felhúzzák.

Bödön, kisk. Szolnok-Doboka vármegye kékesi járásában, (1910) 584 oláh lak., u. p. Szászmáté, u. t. Lekencze.

Bödönhajó a neve a Balaton mentén az egy fatörzsből kivájt csónaknak, v. máskép lélekvesztőnek. Ma már alig látni belőle itt-ott egyet.

Bőe, rövid ideig tartó szélroham, mely rendesen zivatarral, erős záporral (darával, hóval) jár és mely után erős hősülyedés szokott következni. Közeledésekor cirrosztratuszernyő alatt ívalakú sötét felhősáv jelentkezik, távozásakor a barométer hirtelenül felszökik, néha 2—3 mm.-rel. Újabb vizsgálatok szerint a bőe vízszintes tengellyel biró légörvény, mely a tengelyére merőleges irányban tovahalad. Terjedelme keskeny sávra szorítkozik. *Durand-Gréville* szerint a bőe az izobárok v-alakú kanyarulatának helyén tör ki, ahol meleg és hideg területek egymással határosak.

Bőfalva, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 400 tót lak., u. p. Nagyrippény, u. t. Alsóvásárd.

Böfögés, *felböfögés (ructus, eructatio)*, leggyakrabban gyomorhurut tünete. Az ételek bomlása folytán keletkező gázok a gyomorból az ismert zörejjel a szájon át eltávolodnak. Gyakran savanyú folyadék és ételrészek is jönnek vele. Néha csak bizonyos ételek után támad B. A gyomorhurut gyógyítására a B. is megszünik. Idegesek, hiszteriások böfögését az előbb lenyelt levegő kitódulása okozza.

Bögellő, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 335 magyar lak., u. p. Alistál, u. t. Felistál-Nyárasd.

Bőgés, így nevezi a vadász a szarvasbika hangját, melyet párzás idején (szeptember elejétől október végéig) hallat. A különben oly óvatos szarvasbika a nemi ösztön gerjedelmével (üzekedés, rigyetés) bátorrá, kihívóvá, sőt vakmerővé válik. Bőgésére a tehenek köréje gyülekeznek s a vetélytársak is hasonló hangot hallatva keresik fel ellenfelüket. A bikák e természeti sajátosságát a vadászok felhasználva, legszívesebben B. ideje alatt vadásznak (cserkésznek) reájuk, néha úgy is, hogy a B.-t saját maguk utánozva, a szerelemittas, féltékeny bikákat közelbe csalogatják. Gyakorlott vadász a B. hangjáról is megítéli, vajjon erős bikától ered-e vagy gyengétől.

Bögh, *Erik*, dán író, szül. Kopenhágában 1822 jan. 17-én, megh. u. o. 1899 aug. 17. Kalandos ifjuságot élt, míg 1850. Újév éjjele című első vígjátéka sikerén felbuzdulva, sűrűn irogatott bohózatokat, vígjátékokat és könnyebb drámákat s velük nemzete eredeti szinműirodalmát sok igen talpraesett, élénk cselekvényű s nagy tetszéssel fogadott darabbal gazdagította. Legjelesebb darabjai: A szerkesztőségi titkár; A grófné és unokatestvére; A kalandos kalifa; A férj helyettese; Farsangi lakoma stb. Mint tárcairó és felolvasó is kitünt. Összes szinművei (Dramatiske Arbeider: drámai munkák) hét kötetben jelentek meg Kopenhágában 1858—70. Önéletrajzai: Erindringer fra mine unge Dage (1894) és Min förste Forfattertid (1897).

Bőgő, 1. vonós hangszer, l. *Nagybőgő* és *Kisbőgő*. — 2. *B.*, az állóbárka orrának legfelső, faragott része, amelyik alakjánál fogva a B.-fejhez hasonlít.

Bögölyfélék (állat), l. *Bögölyök.*

Bögölyök (állat, *Oestridae*), a rövidcsápú kétszárnyú rovarok *(Diptera brachycera)* egyik családja. A B. zömök termetü nagy legyek; fejök nagy, gyakran mintegy felfujt; összetett szemeik aránylag kicsinyek s a homlokon nem érintik egymást; rövid csápjaik mély gödörből indulnak ki; szájrészeik elsatnyultak s a kifejlődött B. rövid életök alatt nem is vesznek fel táplálékot; toruk a fejnél szélesebb; nagy széles szárnyaik gyakran tejszinüek, más fajokon sárgás v. barnás foltokkal tarkázottak; lábaik hosszúak, a hátsó pár a többinél gyakran jóval hosszabb; potrohuk nagy, vaskos; testök többnyire sűrűn álló szőrrel borított. A nőstényeknek gyakran igen hosszúra kitolható tojócsövük van, amellyel petéiket v. már kikelt nyüveiket emlős állatok bőrére v. orrnyilására rakják. Lárváik lábnélküli vaskos nyüvek két erős, horgos állkapoccsal s testizeiken gyűrűkben álló tüskékkel; mindnyájan élősdiek s majd az emlősök bőre alatt az izgatások következtében fejlődő tályogokban (bögöly-tályogok), majd orrüregében, gyomrá-

Juhbögöly (Oestrus ovis), *a*) kifejlődött bögöly, *b*) lárva, *c*) báb. Valamennyi nagyítva.

ban v. beleiben élnek s gazdájokat csak akkor hagyják el, ha már teljes nagyságukat elérték; gazdájokat a kifakadt bőrtályogon, az orr- vagy a végbél nyiláson át hagyják el, magukat a földbe furják s itt hordóalakú bábokká változnak. A kifejlődött B. a nyári hónapokban találhatók, akkor párosodnak s nőstényeik meleg napos időben gyak-

ran egész rajokban támadják meg a pihenő marhákat s zegzugos cikázó repüléssel igyekeznek őket megközelíteni. A marhák jól ismerik e körülöttök dongó kínzóikat s megriadva eszeveszett vad futással iparkodnak előlük menekülni. A B. Ausztrália kivételével az egész Földön el vannak

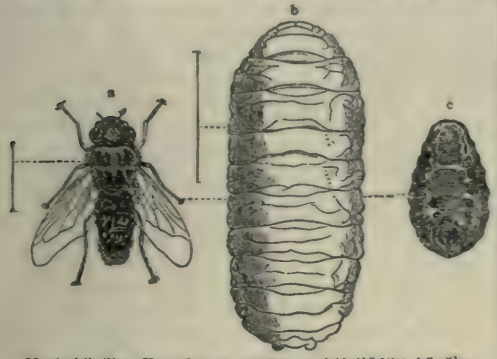

Marhabögöly (Hypoderma bovis), *a*) kifejlődött bögöly *b*) lárva, *c*) báb. Valamennyi nagyítva.

terjedve. Lárváikat kivételesen ember bőre alatt is találták. A hazánkban biztosan megállapított bögölyfajok száma 11.

A B. fontosabb fajai a következők: 1. *Juh-B.* (Oestrus ovis L.), hossza 10—13 mm., nősténye

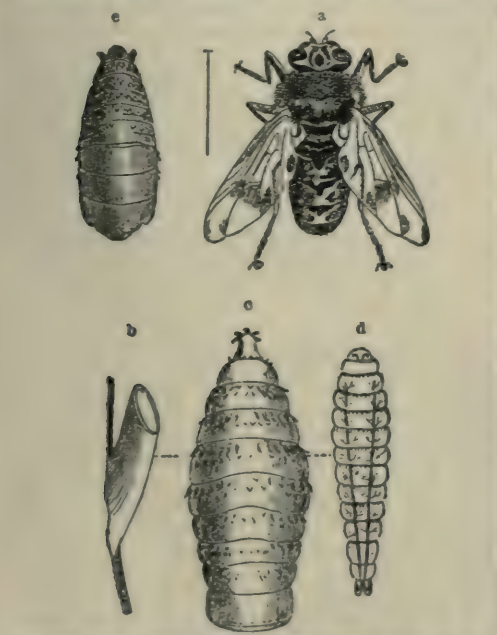

Lóbögöly (Gastrophilus equi), *a*) kifejlődött bögöly, *b*) pete, *c*) kinőtt lárva, *d*) fiatal lárva, *e*) báb. Valamennyi nagyítva.

aug.—szept. rakja már kikelt nyüveit a juhok orrlyukába, ahonnét azok az orrüreg felső részébe s a homloköbölbe másznak; 9 hónapig élősködnek a juhokban s mintegy 28 mm. nagyságot elérve, az orrnyíláson kipotyognak, bebábozódnak s bábjaikból 7—8 hét alatt a kifejlődött B. bujnak ki. A lárvák a juhok orrüregében idült náthát, gyakran véres takonyfolyást, s ha nagyobb számmal fészkelték meg magukat, a kergekórhoz hasonló betegséget (ál-kergekórt) okoznak, mely néha a juhok eldöglését okozza. 2. *Marha-B.* (Hypoderma bovis Latr.), 9—11 mm. hosszú; nősténye júniustól augusztusig a szarvasmarha bőrére rakja petéit, melyeket az állat lenyal. A petékből kikelő lárvák átfúrják a nyelőcső falát és folytonosan előre nyomulva a bőrig jutnak; itt egész tojásnagyságot elérő tályogokat okoznak s 9 hónap alatt 2·6 cm. nagyságra növekednek. A kifejlődött bögöly bábhüvelyét 4—6 hét mulva hagyja el. A bögöly-tályogok azonkívül, hogy a marhát megkínozzák, átlyuggatott bőrének értékét is csökkentik. Óvószerül a szarvasmarhának diófalevelek ecetes főzetével, ürömfőzettel v. asa foetida oldatával való mosását, gyógyítószerül a fejlődő tályogoknak megnyítását, a lárvák eltávolítását ajánlják. 3. *Ló-B.* (Gastrophilus equi Fabr.), 13—17·5 mm. hosszú nősténye júliustól októberig petéit a lovak szőrére rakja; a magát nyalogató ló lenyeli a petéket, a nyüvekből a ló gyomrában 17—19 mm. nagyságra növekedő lárvák fejlődnek s ezek rákapaszkodnak a gyomor-nyálkahártyára s ha nagy mennyiségben fordulnak elő, emésztési zavarokat, izgatások által esetleg veszedelmes gyuladásokat okoznak. A lárvák 10 hónap mulva vándorolnak ki a végbél-nyíláson s bábjaikból 6 hét mulva bujik ki a kész rovar. 4. *Orr-B.* (G. nasalis L.), 12 mm. hosszú; a ló, öszvér, kecske vékonybelében, ritkábban gyomrában és orrüregében. Orr-B.-nek azért nevezik, mert a nőstény petéit a ló orrára rakja. V. ö. *Brauer* Frigyes, Monographie der Oestriden (1863); *Jablonowski* J., A marhabögöly kérdése (Termtud. Közl. 1905); *Kertész* K., Hypoderma-lárvák vándorlásának kérdése (u. o. 1905).

Bögölypatony, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 276 magyar lak., vasúti állomás, táviróhivatal, u. p. Szentmihályfa.

Bőgőmajom *(Alouata* v. *Mycetes*, állat), a szélesorrú *(Platyrrhini)*, körmös majmok *(Cebidae)* egyik neme, melynek fajait a B.-félék *(Mycetinae)* alcsaládba sorozzák a rendszerezők. Legjellemzőbb sajátságuk, hogy nyelvcsontjuk teste (basihyale) a hang erősítésére való hólyagszerüen felfuvódott gégedobbá módosult, melynek segítségével messze hallható, jellemző síránkozó hangot adnak. Koponyájuk gúlaalakú, alsó állkapcsuk magas és vaskos; alsó és felső állkapcsukban egyaránt négy-négy, egyenesen álló kicsiny metszőfoguk van. Testük köpcös; mellső végtagjaik öt-ujjasok; hüvelykujjuk jól fejlett; hosszú farkuk kapaszkodó szervvé módosult. Színük kor és nem szerint változik. Nedves erdőkben, vizek közelében társaságban élnek, de a többi majmok társaságát feltünően kerülik. Főleg növényekkel, nevezetesen levelekkel, rügyekkel és gyümölcsel élnek, de néha a fiatal madarakban, tojásokban, madárfiókákban is nagy pusztítást végeznek; az ültetvényekre azonban nem károsak. Fogságban nehezen tarthatók, ezért állatseregletekben nem igen láthatók. Fajai közül legismertebb a vörös- és a fekete B. A *fekete B. (Alouata nigra* E. Geoffr.) 65 cm. hosszú, farka kb. ugyanilyen

hosszú. Hímje szurokfekete, nőstényei és fiatal jai többé-kevésbbé vörösesbarnák. Hazája Dél-Brazilia, Paraguay és Bolivia. Húsa ízletes, legalább az indiánok, akik fogyasztják, ezt határozottan állítják, ellenben az európaiak undorítónak tartják; bundájából sapkákat, ruhákat stb. készítenek. A *vörös B. (Alouata seniculus* L.) 75 cm. hosszú, farka 70 cm. Bundája rövid, kissé merev vörösbarna szőrökből áll; háta közepe aranysárga; farka vörösessárga. Dél-Amerika Ny.-i részében olykor nagyobb társaságokban él. A fekete és vörös B. mellett még négy B.-fajt ismerünk. Közülök az *Alouata belzebul* L. és az *Alouata ursina* Humb. és Bompl, az Amazon vidékén, az *Alouata villosa* Szay és az *Alouata palliata* Szay Közép-Amerikában fordul elő.

Bögőmajom-félék *(Mycetinae,* állat), a szélesorrú *(Platyrrhini)* majmok csapatjába, a körmös majmok *(Cebidae)* családjába tartozó emlősállatnem. L. *Bögőmajom.*

Bögöt, kisk. Vas vm. sárvári j.-ban, (1910) 391 magyar lak., u. p. és u. t. Porpácz p. u.

Bögöte, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 712 magyar lak., postahivatal, u. t. Jánosháza.

Bögöz, kisk. Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, (1910) 1110 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. A templomban régi, ritka becsü fali képek láthatók, melyek Szent László király és Szt. Margit életéből merítik tárgyukat. V. ö. *Huszka* József cikke az Arch. Értes.-ben, 18. kötet.

Bögre v. *csupor*, kisebb fajta agyagedény.

Böheim, *Martin*, l. *Behaim.*

Böhl, *Eduard*, ausztriai ref. teológus, szül. Hamburgban 1836 nov. 18., megh. Bécsben 1903 jan. 24. A bécsi prot. teol. fakultáson volt 1864 óta a rendszeres teológiának, a vallásbölcsészetnek és a neveléstannak tanára. Irt egyebek közt neveléstant; egy Adalékok az osztrák reformáció történetéhez c. művet, de legjelentősebb Dogmatika c. munkája (Leipzig és Amsterdam 1887), mely holland fordításban is megjelent, magyarul rövidített átdolgozásban Dávid Gyula adta ki (Budapest 1890).

Böhlau, *Helene*, l. *Boehlau.*

Böhl de Faber, 1. *Nicolas*, német-spanyol irodalombúvár, szül. 1770 dec. 9. Hamburgban, megh. 1836 nov. 9. Cádizban, hol üzlete volt és spanyol leányt vett nőül. Második hazája iránti érdeklődését Calderon néhány drámájának szinrehozatala, a cádizi Diario mercantilban a madridi írói körök ellen közzétett polémiái s régi költemények és drámák kiadásai mutatják legjobban. A spanyol akadémia tagjává választotta. Művei: Floresta de rimas antiguas castellanas (Hamburg, 2 köt. 1821—23); Taetro Español anterior à Lope de Vega (u. o. 1832).

2. *B., Cecilia*, l. *Caballero.*

Böhle, *Fritz*, német festő és grafikus, szül. Emmerdingenben 1873 febr. 7. Frankfurtban és Münchenben tanult. Festményeinél, melyekből egy-egy sorozat a karlsruhei és frankfurti képtárakban látható, nevezetesebbek rézkarcai, melyek a régi német rézmetszők hatása alatt keletkeztek és többnyire nagy erővel ábrázolt falusi típusokat, jeleneteket mutatnak be. B. szobrászattal is foglalkozik.

Böhlitz-Ehrenberg, község Lipcse szászországi kerületben, (1905) 3663 lak., kémiai és motorgyárral; elektrotechnikai intézettel.

Böhm, 1. *Gusztáv*, zenész, szül. Pesten 1823 jún. 14., megh. Ujpesten 1878 jún. 23. Már 13 éves kora óta a német szinház hegedüse volt (Erkel F. alatt). Bécsben a műegyetemet és a konzervatóriumot egyszerre végezte, azután a pesti Nemzeti Szinház zenekarának tagja lett; majd Aradon élt mint szinházi karnagy és zenetanár; ott irta Vahot Huszárcsiny című népszinművének zenéjét. 12 évi ottműködés után a Győri ének- és zeneegylet művezetését fogadta el; szép eredményeket ért már el, mikor Radnótfáy Sámuel intendáns a pesti Nemz. Szinház operai rendezőjévé szerződtette. Mintegy 10 dalmű szövegét fordította B. s közben a milanói Scala-szinházban Wagner Rienzi-jét, Triesztben Lohengrin-jét, s még egypár dalművet hozott szinre olasz szinpadokon, ahova szakértelmének híre eljutott.

2. *B. János*, egyházi iró, kat. teológiai tanár, szül. Alsómeczenzéfen (Abaujvm.) 1850 okt. 30. Középiskoláit Rozsnyón, Kassán és Egerben, a teológiát Budapesten végezte. Pappá szentelték 1874., káplán volt Erdőteleken és Kerecsenden, 1875. az egri papnevelőben a szentirási tanulmányok és a héber nyelv tanára. Nemsokára teol. doktor, 1902-ben egri kanonok, 1906 február 24-én címzetes prépost lett. Önálló művei: Commentarius historicologicus capitis quinti s. Ev. sec. Matthaeum (Eger 1880); *Szt. Pálnak a zsidókhoz irt levele* (u. o. 1883); *Az avatás történeti kifejlődése* (u. o. 1886); *A rabszolgaság az ókorban* (u. o. 1889); *A szt. István királyról és szt. Péterről nevezett egervári prépostságok* (u. o. 1899). V. ö. *Koncz* A., Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren.

3. *B. János Dániel*, szobrász, éremmintázó és kőmetsző, szül. Szepesolaszban 1794 márc. 16., megh. Bécsben 1865 aug. 15. Kezdetben kereskedő volt. 1813 óta a művészetnek szentelte magát; eleinte Bécsben, a 20-as években főképen Rómában folytatta tanulmányait, ahol egészen az érem-művészetre vetette magát és ebben a technikában európai hírnevet szerzett, úgy hogy 1836. a bécsi fő pénzverő véső-akadémiájának igazgatójává nevezték ki és a birodalom legfontosabb érmészetét bízták rá, a többi közt a legtöbb osztrák és olasz-osztrák ércpénz modelljeinek készítését is. A kor híresség einek egész soráról készített emlékérmeket, így Jacquin, David, I. Ferenc, V. Ferdinándról stb. Kőmetszései (intaglio) és kameái közül leghíresebb I. Ferenc, Thorwaldsen, Helena szökése stb. B. munkálkodása nagy hatással volt a bécsi érem-művészek több nemzedékére.

4. *B. József*, hegedűművész és tanár, szül. Pesten 1795 márc. 4., megh. Bécsben 1876 márc. 28. Atyjánál kezdte az éneket és hegedüjátékot, 8 éves korában nyilvánosan játszott. Lengyelországban Rode lett mestere. Olaszországi sikerei után 1819. a bécsi konzervatórium tanárává lett, 1821. az udvari zenekar első hegedüsévé. 1823-ban Franciaországban aratott dicsőséget. 1848-ig tanárkodott; Ernst, Joachim, Singer, Hauser Miksa, id. Hellmesberger, Rappoldi büszkék reá

mint mesterükre. Zeneművet keveset szerzett. Öccse, *B. Lipót*, szül. Pesten 1800., szentpétervári udv. hegedüs volt.

5. *B. Károly*, tanár, bölcsészeti író, szül. 1846 szept. 17. Beszterczebányán, megh. 1911 máj. 19. Kolozsvárt. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában kezdte és Pozsonyban az ág. ev. liceumban végezte. Azután Göttingenben Lotze és Ritter Henrik tanítványa volt, később Tübingenben és Berlinben tanult. 1870-ben került a pozsonyi ev. liceumhoz tanárnak, 1873. Budapestre hívták az ág. ev. gimnáziumhoz, melynek tanára, 1883. igazgatója, 1896. pedig a kolozsvári egyetemen a filozófia tanára lett; ugyanabban az évben az Akadémia levelező, 1908. rendes tagjává választotta. 1881-ben megindította a Magyar Philosophiai Szemlét, melyet három évig, eleinte Baráth Ferenccel, azután még egy éven át maga szerkesztett. Nagyobb műve: *Az Ember és Világa*, melyből 1883. jelent meg az első, 1892. a második, 1906. a harmadik rész. Az első rész «*dialektika*», a második «*a szellem élete*», a harmadik «*axiologia*» vagy értéktan. Számos értekezése a budapesti ág. ev. gimnázium értesítőjében s a Phil. Szemlében jelent meg. A főbbek ezek: *Az ösztön s kielégítése; A lélektan ismeretelméleti alapja; A tudat keletkezése; A nő lélektanáról; Dühring Jenő. A pozitiv filozófia rendszere; Pozitivizmus és kriticizmus* stb. 1900-ban jelent meg *Az értékelmélet föladata s alapproblémái* (Marczibányi-jutalmat nyert).

6. *B. Pál*, festőművész, szül. Nagyváradon 1839 dec. 28., megh 1905 márc. 29. Münchenben. Zsenge ifjukorában asztalos, rézműves, rakétakészítő, játékgyártó volt, közben másolgatta a képes lapok metszeteit, majd Szabó József szintársulatának díszletfestője és statisztája volt, míg sorsa Haan Antal festőművésszel összehozta, aki arra bátorította, hogy a természet után dolgozzék. Szülővárosából 1862. előbb Debreczenbe, majd Pestre s innen Bécsbe ment, s ez utóbbi helyen nagy szorgalommal másolgatni kezdte a Belvedere festményeit. Visszatérve hazájába, Aradon keresett foglalkozást. Arcképeket, oltárképeket festett és csakhamar tanítványai is akadtak, köztük Paál László. Aztán egy ideig Pesten élt s 1871. Münchenbe ment, hol Knaus, Vautier és Defregger hatása alatt festegette a magyar halásznép és cigányvilág életéből vett képeit. *Tiszaparti halászcsalád* c. képe a kölni, a *Lótolvaj* pedig a manchesteri múzeumba került, más képei Franciaországba, Amerikába és Angliába vándoroltak. Több százra menő festményei közül csak kevés került vissza hazájába. Bár munkálkodásának színhelye mindvégig München, mégis jóformán kizárólag magyar életképeket, nevezetesen tiszaparti jeleneteket festett, melyekhez temérdek régibb vázlatait használta fel s értékesítette nagy etnográfiai gyüjteményét. Tájképfestményein meg érzik barátjának, Mészöly Gézának hatása is.

Böhm, 1. *Joseph Edgar*, osztrák szobrász, B. János Dániel (l. fönnebb) fia, szül. Bécsben 1834 júl. 6., megh. 1890 dec. 12. Atyjának volt tanítványa, Olaszországban és Angliában tanult, 1862. Londonban telepedett le és Viktória királyné korának legkiválóbb szobrásza volt Angliában, kit az udvar és kormány megbízásokkal elhalmozott. Monumentális műveinek hosszú sorából kiemelendők: Lord Beaconsfield, Viscount Stratford de Redcliffe szobrai, Sir Henry Maine és Charles Darwin dombormüvei a londoni Westminster apátságban; Gordon tábornok síremléke a londoni Szt. Pál templomban; Viktória királynő jubileumi emlékszobra; Carlyle, Wellington herceg stb. emlékszobrai Londonban; Lord Napier és Lord Northbrook óriási szobrai Kalkuttában, Bunyan emléke Bedfordban, a walesi herceg lovasszobra Bombayben stb. Emlékérmeket is készített.

2. *B., Rudolf*, német orvos, farmakológus, szül. Nördlingenben 1844. A lipcsei egyetemen a gyógyszertan tanára s az ottani gyógyszertani intézet igazgatója volt. Munkái: Beiträge zur norm. u. path. Anatomie der Gelenke (Würzburg 1868); Studien über Herzgifte (u. o. 1871); Beiträge zur Physiologie d. Kohlenhydratsstoffwechsels (Arch. f. experim. Path. u. Pharmak.); Lehrbuch der Arzneiverordnungslehre (Jena 1885) stb.

3. *B., Theobald*, német fuvolás, szül. Münchenben 1794 ápr. 9., megh. u. o. 1881 nov. 25. Eredetileg, mint az udv. zenekar tagja, hangszerére zeneműveket szerzett, később csakis a fuvola tanulmányozásával foglalkozott s a fafuvóhangszereket ennek alapján reformálta; inkább nehezebben játszhatókká tette a nagyobb oldal-lyukakat, de cserében az akusztikai törvényekhez alkalmazta elhelyezésük arányait, egyszersmind billentővel látta el valamennyit. Teltebbé, egyenletesebbé tette a fuvola hangját. Rendszerét 1847 óta könyvekben is megírta.

Böhm-Bawerk (helyesen *Böhm von Bawerk*), *Eugen*, osztrák államférfi és nemzetgazda, szül. Brünnben 1851 febr. 12. Tanulmányai végeztével pénzügyi szolgálatba lépett és 1880-ig a pénzügyminisztériumban szolgált mint fogalmazó. Ebben az évben a bécsi egyetemen magántanárrá habilitálták, majd az innsbrucki egyetemre meghívták. Itt 1884. r. tanár lett. 1889-ben a pénzügyminisztériumban miniszteri tanácsossá, majd osztályfőnökké nevezték ki. B. három izben viselte a pénzügyminiszteri tárcát: 1895 jún. 18-tól okt. 2-ig, 1897 nov. 30-tól 1898 márc.-ig, 1900 jan. 19-től 1904 okt. 26-ig. Miután időközben (1899) az urakházának tagjává nevezték ki, a miniszterségtől történt visszalépése után 1905. a bécsi egyetemen a nemzetgazdaságtan tanára lett, 1907. a bécsi tudományos akadémia alelnökévé választotta. A folyóiratokban megjelent számos értekezésén kívül említendő művei: Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte d. volkswirtschaftlichen Güterlehre (Innsbruck 1881); Kapital und Kapitalzins (u. o. 1884—89, 2 köt., (angolul is megjelent, London 1890—91); Einige strittige Fragen der Kapitalstheorie (Wien 1900).

Böhme, 1. *Franz Magnus*, német zene-történész, szül. Willerstadtban 1827 márc. 11., megh. Drezdában 1898 okt. 18. Tanítóból lett 1888. a majna-frankfurti konzervatórium tanára; munkái: Altdeutsches Liederbuch (1877); Geschichte des Tanzes in Deutschland (1886); Die Geschichte des Oratoriums (1887); gyüjtemények: Volkstümliche lieder der Deutschen (1895) stb.

2. *B., Jakob*, a miszticizmus és teozófia egyik legnevezetesebb képviselője, szül. Altseidenbergben, Görlitz mellett, a felső Lausitzban, mint szegény parasztember fia 1575., megh. 1624 nov. 17. A falusi iskolában megtanult úgy ahogy írni és olvasni, azután a szomszéd városkában cipészhez adták inasnak. Megtanulta mesterségét, de már mint gyermek kitünt jámborságával s ábrándos, fantasztikus természetével. Mesteremberek szokása szerint vándorútra kelt s ez úton ismerkedett meg misztikusok és teozófusok röpke íveken terjedő gondolataival, főleg Paracelsussal és Schwenkfelddel. Ezeknek hatása lehetett, hogy sok belső küzdelem után vándorútján részesült először az isteni kegyelemben, midőn t. i. hét napig tartó eksztatikus állapotba került. Ekkor még nem volt 19 éves. 1594-ben mesterré lett s Görlitzben családi tűzhelyet alapított egy odavaló hentesnek lányával, a keze munkájával keresvén meg kenyerét. Több ízben részesült vizióban s hogy megőrizhesse, amit «látott», megírta első művét 1612.: A hajnali pirosság fölkeltében. Görlitz főplébánosa, Richter Gergely, veszedelmes eretnekségeket talált a műben, B.-nek meg kellett fogadnia, hogy többé nem ír és hét évig szót is fogadott, de azután átlátta, hogy istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek, és 1619. lemondván mesterségéről, 1624-ig vagy huszonegy művet írt, nem számítva 74 teozófikus nyilt levelét.

B.-ben mélységes gondolatok fantasztikus ötletekkel elegyedve küzködnek, hogy kifejezésre jussanak, hatalmas költői lendületek a megfoghatatlanba s kifejezhetetlenbe enyésző sejtésekkel szövetkeznek. Gondolkozása nem volt logikus és csak azt, amit isteni sugalmazásnak tartott, követvén, nehéz eligazodni előadásában, melynek nyelve is homályos, és az apokalipszis, tov. az alchémia félig megértett szavait, képeket és hasonlatokat, sajátságos egyveleggé keveri. Mindazonáltal csakhamar bizonyos rajongás környezte B. emlékét. Egy külön köztársaság, a *Böhmisták*, keletkeztek. *Gichtel*, műveinek kiadója, buzgóan terjesztette B. tanításait, mely Pordage, Brumley és Jane Leade révén Angliában is elterjedt, Franciaországban a XVII. sz.-ban *Poiret* Péterben, a XVIII. sz.-ban a szellemes *Saint-Martin*-ban talált hű követőkre. A XVIII. sz. végén a romantikusok, azután *Baader* Ferenc újra fölelevenítették B. emlékezetét, *Schlegel* Frigyesnek volt érzéke B. eredetisége iránt, *Schelling* sokat átvett tőle, míg *Hegel*, ki B. alapgondolataiban rendkívül becses spekulációt ismert fel, B.-től származtatta az újabb filozófia keletkezését.

B. rendszerének alapgondolata, hogy Isten kezdete, állománya és vége minden dolognak. Teremtvén a világot, mintegy maga magát szülte, saját belső tevékenységét hozta napfényre. Azért két szempontból kell őt tekinteni, önönmagában, saját belső lényegében s amint a természetben, a teremtésben jelentkezett. Magában tekintve Isten misztérium. Nem jó és nem rossz, nincs se akarata, se vágya, nem ismeri a kínt, a kéjt, nem szeret és nem gyűlöl. Minden és semmi. Örvény, melynek nincs kezdete és nincs vége. De magában az istenségben van egy ellentét, a sötét, tagadó elv, mely örökké világossággá magasztosul. Itt érintkeznek Böhmével Baader, Schelling, Hegel. Maga az isteni természet ellentét. Isten az ég, Isten a pokol, Isten a világ, mondja B. Istennek istenire és istentelenre szétválása s a kettőnek az észismeretben egyesítése folytán lesz az ember igazán emberré. Ezért a kreaturának teremtése s a rossznak keletkezése Isten belső fejlődésére nézve ép oly szükséges, mint az emberi természetnek a testre és lélekre való válása, a bűnös hajlandóságra való átmenetele az igaznak, a jónak megismeréséhez. Az egyén fejlődése ismétlődik B. világnézeteiben a teremtés folyamatában, mely maga nem egyéb, mint az istenség belső fejlődésének szükséges mozzanata.

Irodalom. B. műveit először kiadta Betke Henrik, Amsterdam 1815, azután helyesebben Gichtel J. G., u. o. 1682—88, 10 köt. Ujabban kiadta Schiebler K. W., Leipzig 1831—47, hét köt., angol nyelven Law Vilmos adta ki 1764, 4. köt. Rendszeres kivonat: J. Claassen J., B., sein Leben und seine theosoph. Werke in geordnetem Auszug mit Einleitung und Erläuterung, I. köt. Stuttgart 1885. Franciára több művét az említett Louis Claude Saint-Martin fordította. V. ö. még: Calov Abr., Anti-Böhmius. 1684; A. E. Umbreit, J. B., Heidelberg 1835; Wullen W. L., J. B. Leben und Lehre, Stuttgart 1836; Baader Fr., Vorlesungen über B. (Sämmtl. Werke III.); Hamberger, Die Lehre des deutschen Philosophen J. B., München 1844; Carrière Mor., Die phil. Weltanschauung der Reformationszeit, 607—725 l.; Fahrer H. A., J. B., sein Leben und seine Schriften, Görlitz 1857; Peip Alb., J. B., der deutsche Philosoph, Leipzig 1850; Harles Adolf, J. B. und die Alchymisten, 2. kiad., 1882; Martensen H., J. B., Theosophische Studie, német fordítása Leipzig 1883; Hartmann, The life and doctrins of J. B., London 1890; Deussen, Jacob B., Kiel 1897, 2 kiad. 1910.

Böhmer, 1. *Eduard*, német nyelvész és teológus, szül. Stettinben 1827 máj. 24., megh. Lichtentalban (Baden) 1906 febr. A román filológia tanára volt előbb a hallei, majd a strassburgi egyetemen; 1879. nyugalomba vonult. Munkái: Über Dante's Schrift De vulgari eloquentia (1868); Über die provençalische Poesie der Gegenwart (1870); Pindars sizilische Oden mit Prosaübersetzung (Bonn 1891); teológiaiak: Uber die Apokalypse des Johannes (1855); Das erste Buch der Thora (1862); Spanish reformers of two centuries from 1520 (1874—1904, 3 köt.). Számos kitünő értekezése a Romanische Studien c. folyóiratban jelent meg, amelyet 1871—85. ő szerkesztett. Szenvedélyesen gyüjtötte a rhäto-román irodalmi termékeket. Ez a gyüjteménye most a berlün königliche Bibliothekban van.

2. *B., Georg Wilhelm*, német jogi író, szül. Göttingenben 1761 febr. 7-én, megh. u. o. 1839. A forradalmi harcok alatt a franciák mellé állt, de Mainznak a franciáktól történt kiürítése után fogságba került. Innen kiszabadulva, 1795. Párisba ment, ahol Napoleon alatt különböző hivatalokat viselt. 1816-ban a göttingeni egyetemen jogi magántanár lett és az maradt haláláig.

3. *B., Johann Friedrich*, német történetbuvár, szül. Majna-Frankfurtban 1795 ápr. 22., megh. u. o. 1863 okt. 22. Miután olaszországi tanulmányi útjáról visszatért, Frankfurtban könyvtári őr lett. Egész életét a középkori német történelem forrásainak összegyüjtésére szentelvén, átkutatta Ny. és Dél-Európa levéltárait. Gyülölte a protestáns Poroszországot, míg Ausztriával és a kat. egyházzal melegen rokonszenvezett. Főbb forrásgyüjteményei: Urkunden der römischen Könige und Kaiser von Konrad I. bis Heinrich VII., 911—1313,

in kurzen Auszügen (Frankfurt 1831); Die Reichsgesetze von 900—1400 (u. o. 1832); Urkunden sämmtlicher Karolinger (u. o. 1833); Urkunden der Reichsstadt Frankfurt (u. o. 1836); Urkunden Ludwigs des Bayern, König Friedrichs des Schönen und König Johanns von Böhmen (u. o. 1839, 3 pótfüzettel u. o. 1841, Leipzig 1846 és Innsbruck 1865); Regesten des Kaiserreichs 1246—1313 (Stuttgart 1844; 2 pótfüzettel, 1849 és 1857); Die Regesten des Kaiserreichs von 1198—1254 u. o. 1847—1849, 2 kötet; újra kiadta Ficker, Innsbruck 1879); Wittelsbachische Regesten (Stuttgart 1854). Hátrahagyott irataiból az általa alapított *B.-alapítvány* költségén megjelentek: Acta imperii selecta (Innsbruck 1866—68, kiadta Ficker); Die Regesten des Kaiserreichs unter Karl IV. (kiadta Huber, u. o. 1874—76); Die Regesten der Erzbischöfe von Mainz (kiadta Will u. o. 1878); Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern (újra átdolgozta Mühlbacher, u. o. 1880, 2. kiad. 1900); Die Regesten des Kaiserreichs unter den Ottonen (kiadta Ottenthal, 1893, 1 k.); Regesten 1198—1272 (kiadták Ficker és Winckelmann); Regesten Rudolfs von Habsburg (kiadta Redlich O. 1900). Kisebb iratait és leveleit, életrajzával együtt kiadta Janssen (Freiburg i. Br. 1868, 3 kötet). V. ö. *Döllinger*, Akadem. Vorträge (II. köt.).

Böhmert, *Karl Viktor*, német nemzetgazda és statisztikus, szül. Gnesitzben, Lipcse mellett, 1829 aug. 23. 1855. a heidelbergi Germania, 1857—60. a Bremer Handelsblatt c. folyóiratot szerkesztette. 1866-ban zürichi egyetemi, 1875. drezdai műegyetemi tanár lett, 1875—95. pedig a drezdai kir. statisztikai hivatal igazgatója volt. B. egyik nevezetes képviselője az iparszabadságnak és szabadkereskedelmi rendszernek, támogatója a szegénygyvédelemnek, az iszákosság és erkölcstelenség ellen való küzdelemnek. Nevezetesebb művei: Freiheit der Arbeit (Breuer 1858); Beiträge zur Geschichte des Zunftwesens (Leipzig 1861); Die Gewinnbeteiligung, Untersuchungen über Arbeitslohn und Unternehmergewinn (u. o. 1878, 2 rész); Die Gewinnbeteiligung der Arbeitsnehmer (Dresden 1902).

Böhmisch-Aicha (csehül: *Cesky Dub*), város Csehországban, Turnau kerületi kapitányságban, a Jescken-hegy lábánál, (1900) 2715 lak., a Rohan hercegek kastélyával, jelentékeny gyapjuszövőkkel.

Böhmisch-Brod (csehül: *Cesky Brod*), B. kerületi kapitányság székhelye Csehországban, 32 km.-re Prágától, vasút mellett, (1900) 4233 lak., cukor-, sörgyárral, gőzmalommal. Közelében 1434 máj. 30. vereséget szenvedtek a husziták, a helyet 1881. felállított emlékmű jelöli meg.

Böhmisch-Kamnitz, l. *Kamnitz*.

Böhmisch-Leipa (csehül: *Ceská Lipa*), B. kerületi kapitányság székhelye Csehországban, 40 km.-nyire Leitmeritztől, a Polzen partján, vasút mellett, (1900) 10,731 lak., zongora-, keményítő-, gép-, sörgyárakkal, cukorfinomítóval, malmokkal és üvegkészítéssel. Schmeykal Ferenc emlékszobrával (Trantzl Gyulától), amelyet 1899. lepleztek le.

Böhmisch-Skalitz (csehül: *Ceská-Skalice*), l. *Skalitz*.

Böhmisch-Trübau (csehül: *Trebová Ceská*), város Landskron csehországi kerületi kapitányságban, a Trebowka és vasút mellett, (1900) 6050 lak., pamutfonással és szövéssel, sörgyártással.

Böhm von Bawerk, l. *Böhm-Bawerk*.

Böhner, *Johann Ludwig*, német zenész, szül. Töttelstädtben (Gotha mellett) 1787 jún. 8., megh. 1860 márc. 28. Elzüllött lángelme. Kitünően játszott orgonán, zongorán, Spohr L. is tanítgatta, úgy lett zongoramesterré. Német- és Svédországban, Svájcban is feltünést keltett hangversenykörútján főleg orgonajátékával; hazatérve 1821. már nem volt kedve, erélye a kitartó munkához; fokról-fokra süllyedt. Érdekes, becses szerzeményeket hagyott hátra, köztük 5 zongora-versenyművet s Der Dreiherrenstein c. elő nem adott dalművet.

Böhönye, kisk. Somogy vm. marczalii j.-ban, (1910) 2874 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Böhringer, *Georg Friedrich*, német prot. teológus, szül. Maulbronnban, Württembergben 1812 dec. 28., megh. Baselben 1879 szept. 16. Tübingenben tanult; 1842. lelkész lett Glattfeldenben (Zürich kanton). Midőn Strauss meghivatása a zürichi egyetemre 1839. az ú. n. Septembersturm-ot vonta maga után, névtelenül a Briefe eines Züricher an einen Basler cimü iratot irta. Egyéb művei: Die Kirche Christi und ihre Zeugen (Zürich 1842—58, 9. köt.), melyben egyháztörténelmet ad életképekben. Művének második kiadását fia *B. Paul* eszközölte, aki Glattfeldenben szül. 1852 szept. 1., s 1878 óta a baseli egyetemen az egyháztörténelemnek magán-, 1904 óta rendes tanára, egyszersmind u. o. a Szt. Péter templom lelkésze. Ez utóbbi irta: Grégoire, Lebensbild aus der französischen Revolution (Basel 1878); Maria und Martha (u. o. 1886); Käthe, die Frau Luthers (Barmen 1886) c. műveket; a Theol. Jahresbericht-nek 1881—94. referense volt.

Böhtlingk, *Otto von*, kiváló orientalista, ki megalapította Németországban a szanszkrit nyelvi studiumokat, szül. Szt.-Péterváron 1815 máj. 30., megh. Lipcsében 1904 ápr. 1. Orosz titkos tanácsos és a szentpétervári akadémia tagja volt, 1868—85. Jenában, azontúl Lipcsében élt. Korszakalkotó volt Panini híres grammatikájának kiadása (Bonn 1840. 2 köt.). Ehhez járult még egy kiadása Panininak fordítás kiséretében (Leipzig 1886, 2 köt.). Ugyanő kiadta Vopadeva grammatikáját (Pétervár 1846) és Hemacandra szótárát (u. o. 1847). Az indiai drámák studiumának Németországban alapot vetett Kálidásza Sakuntalájának (Bonn 1842) és a Mricchakatika (Pétervár 1877) fordításának kiadásával. Gyüjtötte és kiadta Indische Sprüche c. alatt (1863—65) az indiai bölcs mondásokat 3 kötetben. A 2. kiadásban 7613 mondást (1870—91). Éppen olyan tartalmas volt Sanskrit Chrestomathiája (Pétervár 1845, 2. kiadás 1877); aztán lefordította és kiadta a Candogyopanishad és Brhadáranyakopanishad (Leipzig 1889) bölcseleti műveit; végre Dandin poetikáját (u. o. 1890). Koronája volt tudományos működésének a nagy Sanskrit-Wörterbuch (Pétervár 1855—75, 7 óriás kötetben), melyet több tudós vállalkozásával és főleg R. Roth tübingeni tanárral együtt alkotott

meg. Erre következett a Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung (u. o. 1879—89, 7 kötetben). Végre alapvető lett az uralaltáji nyelvekre nézve Über die Sprache der Jakuten (Pétervár 1851) c. munkája.

Böjt (lat. *jejunium*), legtágabb értelemben az érzéki élvezeteknek, s különösen a táplálkozásnak korlátozását v. az azokról való lemondást jelenti. A B., mint megengedett élvezetekről való önkéntes lemondás, vallásos gyakorlat, mely a legműveltebb népeknél mindenha el volt terjedve. A régi egyiptomiak, perzsák, görögök, valamint az indiaiak és mohamedánok vallásai arról tesznek tanuságot, hogy a B. nem kizárólag zsidó szokás, hanem egyáltalán az emberi természet követelménye, mely a vallásban és vallás által magasabb jelentőségre emelkedik. A mohamedánok Ramazan-hónapban 30 napon át, reggeltől estig böjtölnek; a jelenlegi zsidóság 5 fő B.-i napot tart meg; a keresztények közül legszigorubban és leggyakrabban a görögök szoktak böjtölni. Hittani értelemben megkülönböztetendő a *természetes B.* (jejunium naturale), amely éjféltől számított teljes éhomban, és *egyházi B.*, mely bizonyos ételektől való megtartóztatásban vagy korlátozásban áll. Az egyházi B. v. *abstinencia*, azaz a húsféléktől való megtartóztatás, vagy *a szoros értelemben vett B.*, amelynél csak egyszeri jóllakás — és pedig délben, hús nélkül engedtetik meg.

A nyugati egyházban általánosan előírt B.-ök a következők: 1. *az adventi B.*, vagyis minden szerdán és pénteken, advent I. vasárnapjától kezdve karácsonyig; 2. *a negyvennapi (nagy) B.*, vagyis mindennap hamvazó szerdától kezdve husvétig, kivéve a vasárnapokat; 3. *a kántor-B.*, vagyis szerdán, pénteken és szombaton az év minden negyedében és pedig a Szent Kereszt felmagasztaltatását (szept. 14.), a hamvazó szerdát, a pünkösdöt és Szt. Lucát (dec. 13.) követő szerda-, péntek- és szombat-napok; 4. *a vigilia-B.-ök*, némely nagyobb ünnep előtt való napokon. A teljes B.-re egyszeri jóllakással nincsenek kötelezve a 21 éven aluli ifjak és a 60-ik évet meghaladott öregek, betegek, viselős asszonyok, és mindazok, kik igen nehéz és erőt fogyasztó munkát végeznek stb., általában mindazok, kiknek a B. v. egészségök ártalmára lenne, vagy hivatásuk teljesítésére képtelenítené. A húseledelektől való megtartóztatás meg van parancsolva: 1. minden pénteken (régente szombaton is); 2. a nagy B. vasárnapjain; 3. minden szorosan vett B.-i napon. A húsételtől a nevezett napokon köteles minden keresztény megtartóztatni magát hétéves korától fogva, ha csak törvényes ok, mint betegség, szegénység, köz- v. külön engedély föl nem menti alóla. A B.-i fegyelem *Magyarországon* X. Pius pápának 1906 jan. 27. adott és 7 évi időtartamra szóló felmentése alapján ez: 1. *Szigorú B.-i napok* (egyszeri jóllakás és a húsféléktől való megtartóztatás): Hamvazó szerda és a nagyhét 3 utolsó napja; a nagy-B. és advent péntekei, a kántor-B.-ök szerdái és péntekei, Karácsony, Pünkösd és Nagyboldogasszony vigiliái. 2. *Enyhített B.-i napok* (egyszeri jóllakás megtartóztatás nélkül): péntek kivételével a nagy-B. minden napja, advent szerdái és a kántor-B.-ök szombatjai, Szt. Péter és Pál, és Mindenszentek vigiliái. 3. *Egyszerű B.-i napok* (csak megtartóztatás) a rendes pénteki napok. E B.-i fegyelem alól is vannak általános (ha parancsolt ünnep esik péntekre, nincs megtartóztatás), helyi (vasárnapok) és személyi felmentések. A B.-i fegyelmet a kat. templomokban a nagy-B. előtti (ötvened) vasárnapon szokták kihirdetni.

A gör. kat. egyházban a legrégibb időktől fogva a szerdai és pénteki napok vannak a B.-nek szentelve. Szerda, mert e napon árulták el az Üdvözítőt, péntek, mert akkor szenvedett és halt meg. Szigorú B. van, vagyis csak száraz ételek vannak megengedve, karácsony és vízkereszt vigiliáján, nagypénteken, a Szt. Kereszt felmagasztalása és Ker. Szt. János fejvételének ünnepén. Az év folyamán négy B.-i időszak van: 1. *Karácsony-B.*, nov. 15-től ill. a zamoszciai zsinat óta Szt. Miklós püspök ünnepétől dec. 24-ig. 2. *Nagy-B.*: vajhagyó vasárnaptól husvétig, vagyis teljes négy héten át, tkp. azonban csak 36 és $^1/_2$ napig tart, levonva 6 szombatot és 6 vasárnapot és nagyszombat délutánját. 3. *Szt. Péter és Pál apostolok B.-je*: mindenszentek vasárnapjától az ünnepig, jun. 29-ig. Ez, miután a mindenszentek vasárnapja változó ünnep, nem egyforma tartamu, néha majdnem 7 hét, máskor alig kettő. A zamoszciai zsinat csak egy napra redukálta, t. i. az ünnepet megelőző napra, junius 28-ra. 4. *Az Istenszülő B.-je*: aug. 1-től aug. 15-ig, mely szintén egy napra van redukálva, t. i. az ünnep előnapjára.

Böjtelő. Neve a hamvazó szerda előtt való és három (hetvened, hatvanad és ötvened) vasárnapot magában foglaló időnek.

Böjtelő hava a. m. február hónap, *Böjtmás hava* a. m. március.

Böjtfő, a nagyböjt első napja, vagyis hamvazó szerda (l. o.).

Böjthi *Veres Gáspár*, l. *Bojthi*.

Böjti boszorkány, így nevezték sok helyütt a farsang végén, v. böjt elején, másutt pedig husvéthoz közelebb eső időben «kihordani», v. elégetni szokott *szalma-bábot*, melynek rendesen nő-alakja van s amellyel eredetileg mindenütt a *tél kiüzését*, vagy kihordását jelképezték, s csak e pogánykori hagyomány elhomályosult értelme folytán magyarázták át utóbb helyenkint a farsang eltemetésére, másut meg a böjt kiverésére. A tájszólási *büdi boszorkány*, mely a «Peleskei nótárius»-ban is szerepel (Tóti Dorka néven), kétségtelenül a *böjti* jelző népetimológiai elcsavarása és csak ennek útján került az Abaujban, mások szerint meg a Szabolcsban lévő *Büd* falu *blasonjára*, v. hirhedtségi lajstromára. L. *Télkihordás*.

Böjti lepel (lat. *cortina, velum s. circitorium quadragesimale*; franc. *texture de carême, drap de faim*; ném. *Fastentuch, Hungertuch*). A középkorban általánosan, jelenleg csak néhány helyen (Páris, Trient, Münster stb.) használatos függöny, amellyel nagyböjt idején a főoltárt a hívek előtt elfödték és csak vasár- és ünnepnapokon vagy a szent mise alatt húzták félre. Célja a híveket bűnbánatra indítani, miért is keresztet és a kínszenvedés egyes jeleneteivel ékeskedik. V. ö. *Bock*, Gesch. der liturg. Gewänder; *Lauer*, Symbolik des Kirchengebäudes (1902).

Böjti prédikációk. Azok a szent beszédek, amelyeket a kat. templomokban a nagyböjt tartama alatt a rendes istentiszteleten kívül vasárnapokon v. hétköznapokon szokás tartani. Céljuk a híveket bűnbánatra indítani Krisztus kínszenvedésének története alapján és a húsvét ünnepének méltó megünneplésére előkészíteni.

Böjti vasárnapok. Közös neve a kat. egyházban a nagyböjt vasárnapjainak. Egyenkint, virágvasárnapját kivéve, a mise első szavától nyerik nevüket: 1. Invocavit, 2. Reminiscere, 3. Oculi, 4. Laetare, 5. Judica (Fekete vasárnap) és 6. Palmarum.

Böjtmás hava, a március.

Böjük-ada, l. *Herceg-szigetek.*

Böjükdere *(Bujukdere, Büjükdere,* tör., a. m. nagy völgy), az ókorban *Bathykolpos* (mély öböl), a Boszporusz európai partján fekvő, örményektől és töröktől lakott falu, $1^1/_2$ óranyira hajón a konstantinápolyi hídtól, széles völgy torkolatánál; közelében számos elegáns nyaralóval és szállókkal; nyaralói közt legszebb az orosz követség nyári palotája. E nyaralók mögött a hegyek (Kara-dag) meglehetős magasra emelkednek. B. vidéke rendkívül kedves: közelebbi kirándulások célpontjai: Bouillon Gottfried platánjai (Jedi Kardas), a buja növényzettel ellepett rózsavölgy (Kesztane-deré), híres forrásaival; a Kesztane-, Hunkjar- és Dzsirdzsir-szujuval; távolabbiak Bagcseköi, Belgrád, Anadoli Kavak stb. B.-ben (és nem Konstantinápolyban) telepedett le II. Rákóczi Ferenc 1718 aug. végén, amint Drinápolyból megérkezett és itt lakott mindaddig, míg a szomszédos Jeniköi-be költözött. V. ö. *Mikes* Kelemen, Törökországi Levelei.

Böke *Gyula,* fülorvos, a fülgyógyászat megalapítója Magyarországon, szül. Tatán 1832. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1858. orvosdoktorrá avatták. Ezután két éven át az Allgemeines Krankenhaus különböző osztályain mint segédorvos működött. 1861-ben Tröltsch tanárhoz ment Würzburgba a fülgyógyászat tanulmányozására. 1862-ben Budapesten mint fülorvos telepedett le és a Szent Rókus kórházban fekvő fülbetegeket gyógykezelte, 1868. ugyanezen kórházhoz rendelő orvossá nevezték ki és a fülgyógyászatból magántanári képesítést nyert, 1879. nyilvános rendkívüli tanár lett. B. fülorvosa volt a Stefánia gyermekkórháznak is 1869—1897-ig és csaknem minden magyar fülorvos benne tiszteli mesterét. B. irodalmi dolgozatai, melyek a fülorvoslás körébe vágnak, meghaladják a százat; legnagyobb dolgozata a *Fülgyógyászat tankönyve,* mely az első ilynemű magyar munka. Értekezései a hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. Elnöke a hazai ontológiai szakosztálynak, kongresszusoknak, külföldi tudós társaságoknak. Munkatársa e Lexikonnak is.

Bökény, 1. kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 542 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagykalota. — 2. *B.* (azelőtt: *Bukin),* kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 732 oláh lak., u. p. és u. t. Körpa. Határában igen jó gránitkő fordul elő. — 3. *B.,* kisk. Ugocsa vmegyében, l. *Tiszabökény.*

Bökény, régi magyar személynév és nemzetségnév, l. *Buken.*

Böki, kisk. Sáros vm. alsótárczai j.-ban, (1910) 271 tót lak.; u. p. és u. t. Lemes.

Bökkenő, tulajdonképen a. m. egyenetlenség, akadály az úton, pl. kő-, fadarab stb., átvitt értelemben cselekvési akadály, mely a cselekvésnek további meggondolására, meghányogatására indíthat.

Bökény, nagyk. Szabolcs vm. nagykállói j.-ban, (1910) 2643 magyar lak., hitelszövetkezet, postaállomás; u. t. Téglás.

Bökvers, az epigramma régi, rossz magyar elnevezése.

Bölcs, l. *Bölcsesség.* — Magyar mitológiai értelemben l. *Táltos.*

Bölcsek csillaga, Máté evangéliumának 2. fejezete szerint az a csillag, amely a három napkeleti bölcset Betlehembe, Krisztus bölcsőjéhez vezette. Hogy tényleg mily égi tünemény volt ez, arra nézve a vélemények nagyon szétágazók s tekintve időszámításunk kezdetének legalább 6 évnyi bizonytalanságát, ma már lehetetlen eldönteni a tünemény igazi mivoltát. Abarbanel spanyol rabbi 1463. arra gondolt, hogy Jupiter és Saturnus együttállása értendő a B. alatt, mely együttállás az említett évben ismétlődött. Hasonló nézeten volt Kepler, ki szerint 748. Róma alapítása után Jupiter, Saturnus és Mars lettek volna együttállásban. Encke újabb pontosabb számításai azonban azt mutatták, hogy Mars akkor nem lehetett együttállásban a másik két említett bolygóval. Némelyek üstököst, mások a Siriust, ismét mások egy új csillagot (l. *Állócsillagok)* véltek a B.-ban felismerni. V. ö. *Roth,* De stella a Magis conspecta (Mainz 1865).

Bölcsek köve *(Lapis philosophorum),* az a képzelt anyag, mely a nem nemes fémeket nemes fémekké (arannyá, ezüstté) képes átváltoztatni, az apró drága köveket egy nagy darabbá egyesíti, a terméketlen gyümölcsfákat termékenyekké teszi, mellyel minden betegség meggyógyítható és az emberi élet tetszésszerű ideig meghosszabbítható; tulajdonosának véghetetlen gazdagságot, örök ifjuságot biztosít és neki megszerzi még a túlvilági boldogságot is. Az alchemia (l. o.) művelői századokon át, bámulatos kitartással és a legábrándosabb kísérletek végzésével törekedtek a B.-nek feltalálására. B.-nek először a IX. sz.-ban nevezték, de ezenkívül *nagy elixir, nagy magiszterium, vörös tinktura, harmadfokú medicina,* stb. névvel jelölték és különféle külső sajátságokkal írták le. Így *Paracelsus* — és a legtöbb alchemista — szerint a B. szilárd anyag, vörös, mint a rubin, átlátszó, mint a kristály, hajlítható, mint a viasz és mégis széttörhető, mint az üveg s poralakban olyan, mint a sáfrány. Készítheti ezt maga az alchemista, amihez azonban predesztináció kell; de előállításának módja elsajátítható a beavatottól (adeptus) is, ami azonban igen nagy nehézségekkel volt egybekötve. A B. nem egyforma tiszta és így hatása is különböző. Az egészen tisztát *universal*-nak nevezték, melynek csekély mennyisége bármely fémet s annak akármilyen mennyiségét arannyá képes átváltoztatni. A kevésbbé tiszta, melyet *fehér tinkturának, kis elixir v. magisz-*

teriumnak neveztek, csak bizonyos fémeket és ezeket is csak ezüstté változtatja át. Az átváltozást az ú. n. *projectio*-val, a B.-nek a megolvasztott fémre való dobásával lehet elérni, némelyek szerint pillanatszerüen, mások szerint pedig csak igen lassan. Egyesek szerint a B.-nek egy súlyrésze 2—3 súlyrész fémet, mások szerint azonban úgyszólván határtalan mennyiségü fémet képes arannyá átváltoztatni aszerint, amint a B. egészen tiszta vagy kevésbbé tiszta volt. Ismereteink mai állása szerint egész határozottsággal azt kell állítanunk, hogy olyan anyag, mely az egyik fémet másikká és így arannyá átváltoztatná, nincs.

Bölcsek tanácsa, l. *Angolszászok.*

Bölcsesség. Egy régi magyar kifejezés szerint a B. az Isten erejének párája. Nemcsak minden tudás, hanem tökéletes jóság is; nemcsak elméleti, hanem etikai fogalom is. Bölcs ember a belátó, az okok láncolatát felismerő, a következményeket meggondoló, a szenvedélyein uralkodó, mértékletes s a legjobb célból a leghelyesebb módon cselekvő ember. Deák Ferenc is azért a haza bölcse, mert benne politikai nagy elmével tapintat, mérséklet, a szenvedélyeken uralkodó nyugalom párosult. Elméleti értelemben B. az a tudás, mely az okok összefüggését, egységét keresi s nem elégszik meg a közkeletü véleményekkel, hanem a dolgok lényegébe akar hatolni. Régen a B. szót az okosság, ügyesség értelmében is használták: «Minden bölcseséggel beteljesítette vala, mit takácsnak, szücsnek, szabónak, szövőnek tudnia kell».

Bölcsesség-fog, a 3. zápfog; igen későn, a 17—25. életév körül fejlődik ki, ezért már régóta az érettség jelének vették; innen ered az elnevezése (Hippokrates), l. *Fogak.*

Bölcsesség gyapja *(lana philosophica)*, az alchemistáknál a cinkoxid *(fehér semmi)* neve.

Bölcsesség leányai *(Filles de sagesse).* Kath. női kongregáció, amelyet 1719. St. Laurent sur Severnben alapítottak: Louis M. Grignon de Monfort áldozár és Marie Louise Trichet. Leányok tanításával és nevelésével foglalkoznak. Leginkább Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Angliában, Olaszországban, Kanadában és Haïtiban terjedtek el. 1904-ben 420 házuk volt 5000 nővérrel. Franciaországban 1802 óta a tengerészkórházakban működtek mint ápolónők, de 1903. őket is kiutasították.

Bölcsészet, l. *Filozófia.*

Bölcske, nagyk. Tolna vm. dunaföldvári j.-ban (1910) 4584 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Bölcs Leó taktikája, l. *Leó.*

Bölcs mondások, l. *Gnomikus költészet.*

Bölcső, kis teknő- vagy kosáralakú ágy, a csecsemők számára, többnyire ringatható talppal. Már a görögöknél előfordul, kik fából vagy hársfonadékból készítettek dagasztóteknőalakú B.-ket, melyek oldalára néha füleket is alkalmaztak, hogy felfüggeszthessék. A rómaiaknál a B.-t Plautus említi először.

Bölcső-dal (franc. *berceuse*), eredetileg olyan csöndesmenetü kis dal, amellyel a kis gyermekeket szokták altatni. Később átment a müzenébe s a szende, úgyszólván ringató kifejezésü egyszerübb dalformában szerkesztett darabot jelent. B.-ok vannak énekhangra és hangszerek számára. Az utóbbira példa *Chopin* Berceuse-e, mely e téren mintának nevezhető. A B.-okhoz hasonló műfaj a *szender-dal.*

Bölcsőde, intézmény, melynek feladata a munkába járó anya csecsemőgyermekét a munkaidő alatt gondozni. A csecsemők mellett idővel azonban egy s két éves gyermekeket is vettek fel a B.-be. A három éven felüli gyermekeket gondozó intézményt már óvodának, napközi otthonnak nevezik. A B.-k különösen Franciaországban terjedtek el, hol jelenleg több mint négyszáz ily intézetben (franc. *crèche*) naponta 40,000 gyermeket gondoznak. Németországban (ném. *Krippe)* sokkal kevésbbé terjedtek el, úgy, hogy ott ép úgy, mint Európa többi országában s így nálunk is, jelentősége ezen intézménynek még alig van. A munkába járó nők számának növekvésével mindig több és több csecsemőgyermek szorulna arra, hogy nappal jól elláttassék. Hogy dacára ennek ezen intézmény alig terjed, annak oka ezen intézetek rossz eredménye. A csecsemőgyermek oly rendkívül érzékeny fertőzések iránt, hogy egyéni gondozást igényel, rossz időben pedig a B.-be való behozatal alkalmával oly könnyen hűl meg, hogy csak rendkívül tökéletesen felszerelt, állandó orvosi felügyelet alatt álló intézetek adhatnak jó eredményeket. Ezek berendezése és fenntartása viszont igen drága. Olaszországban az ipartörvény a gyárakat gyári B. (szoptató szoba) berendezésére kötelezi. Ide a munkásnő napközben is bejárhat csecsemőjét szoptatni. A gyárosok azonban, hogy a törvény ezen rendelkezését kijátsszák, a terhes munkásnőket rendszerint elbocsátják. A kérdés legtökéletesebb megoldása lenne ezen *családi B.-k* orvosi ellenőrzése, illetve az ezekben felügyelő asszonyok gondos kioktatása. Nálunk a fővárosban négy ilyen intézmény van, a vidéken csak Kassán működik ily B. Mind az öt intézet együtt a sok tízezerre menő munkába járó asszony gyermekei közül naponta legfeljebb 300-at lát el. V. ö. *Tugendreich,* Die Mutter und Säuglingsfürsorge (Stuttgart 1910); *Máthé,* A kassai B. (Orvosok Lapja, 1910).

Bölcsőlenyomatok, l. *Inkunábulumok.*

Bölcsős, kisközség Ung vármegye szobránczi járásában, (1910) 228 tót lakossal; u. p. és u. t. Szobráncz.

Bölény (belény, belénd, bölön, bedény, begyény, begye; *Bison* Sundv.; l. a *képmellékletet),* a páros csülkük *(Artiodactyla)* rendjében a kérődzők *(Ruminantia)* alrendjébe s a tülkös szarvuak *(Bovidae)* családjába tartozó emlősállatnem. A mérsékelt öv legnagyobb szárazföldi emlőse, mely 3—5 m. hosszúságot s 1·8 m. magasságot ér el és súlya 600—800 kg. között változik; termete általában a házi tulokéval egyezik meg, csakhogy a marja (vállája) jóval magasabb, mint a kereszttája s púposan emelkedik ki; domború homloka szélesebb, mint hosszú; szarvai feje elejéből indulnak ki, nem pedig a homlokcsont hátsó szögletéből, mint a tulok és bivaly szarvai, aránylag kicsinyek, hengeresek, símák, ki- és fölfelé hajlók; bojtban végződő farka rövid, vastag; szőrözete

Európai bölény (*Bison bonasus* L.).

Amerikai bölény (*Bison americanus* Gmel.).

puha, sűrű, a teste hátulsó felében rövid, sima, a homlokán, fején, nyakán és marján hosszú gubancos sörénnyé, az állán szakállá hosszabbodott; színe barna, lábainak végei, valamint sörénye sötétebb, farkbojtja barnafekete. Két faja, az *európai (B. bonasus* L.) és *amerikai B. (B. americanus* Gm.), amelyet vad bivalynak is neveznek, nagyon közel állanak egymáshoz, csak alárendelt értékű bélyegekben különböznek egymástól s valószínűleg mindketten a diluviumban kihalt *B. priscustól* Boj. származnak. Az európai B.-t egész a legújabb időig sokszorosan összetévesztették a vad ős tulokkal *(Bos primigenius* Boj.), amely az ó- és középkorban szintén élt még Közép-Európában. Az európai B. (Aristoteles és a régi szerzők Bonasusa) az ókorban, sőt még a középkor elején is gyakori volt Közép-Európa rengetegeiben, de lassankint kipusztult s jelenleg csak a Kaukázusban él még itt-ott teljesen vad állapotban, valamint a cár oltalma alatt Litvánia grodnói kerületének bialavieci erdőségeiben, hol a B.-állományt kb. 400 drbra becsülik. Néhány B. él Pless herceg meghonosító törekvései következtében a plessi uradalmi vadaskertben és a meserzitzi erdőben. Hazánkban is a középkorban még gyakori volt, mit eléggé bizonyítanak a B. összetételű helynevek, de azóta teljesen kiveszett; az utolsót *Petényi* szerint 1814. ejtették el Udvarhely vármegyében. V. ö. *Szalay* Béla, a Századokban (1910).

Az amerikai B. még ezelőtt néhány évtizeddel bámulatos nagy mennyiségben népesítette be az északamerikai végtelen prairieket, hol milliószámra vándoroltak ide-oda. *Fröbel* nagyszámú szekérből álló karaván ja, mely 1858. Missouriból Mexikóba tartott, nyolc napon át folytonosan B.-csordák közt utazott; *Möllhausen* pedig azt mondja, hogy 1851. a Missouritól Ny.-ra húzódó végtelen rónaság, amennyire csak a szem látott, mindenütt fekete volt B.-ektől. Ma már csak néhány száz él félvad állapotban állami oltalom alatt a Yellowstone-parkban, néhány száz példányt pedig magánosok tartanak eladásra. V. ö. *Brehm*, Az állatok világa, III. köt., Emlősök, 3. rész, 526—549; *Allen*, The American Bisons (Memoirs of the Museum of comp. zoology Harvey College 1876, 4. köt.); *Westberg*, Ü. d. Verbreitung d. Wisents (Riga 1900).

Böllér, l. *Bellér*.

Bölömbika *(Botaurus stellaris* L., állat), a gémalakuak *(Ardeiformes)* rendjébe és a gémfélék *(Ardeidae)* családjába tartozó madárfaj. Alapszíne világos zsemlyeszínű, fekete, barna és vörhenyes rajzolatokkal, jelesen háromszögű foltokkal, zeg-zugos vonalkákkal, szalagokkal, hosszanti foltokkal; fejteteje fekete, szájzuga tájékán barna folttal; csőre és lábai sárgás-zöldek; szeme sárga. Hossza (csőre hegyétől farka végéig) 60—65, szárnya 30—33, farka 11, csőre (a homloktól) 7, csűdje 9 cm. Előfordul Közép- és Dél-Európában, Észak-Afrikában, Közép-Ázsiában Japánig; télen Dél-Európában, Észak-Afrikában és Ázsia melegebb vidékein tartózkodik. Hazánkban mocsaras helyeken nagyon gyakori; márc. elején érkezik és októberben távozik. Halakkal (főleg csikkal, kárásszal, keszegel), békákkal, kígyókkal, gyíkokkal, sőt fiatal madarakkal és emlős állatokkal is táplálkozik. Párosodás idején a hím sajátságos bömbölő hangot hallat, mely 2—3 kilométerre is elhallatszik. Innen származik népies neve: ökör-bika, vízibika, nádi bika, dobos gém, bikagém stb. Dél-Afrikában a fokföldi B. *(Botaurus stellaris capensis)* helyettesíti. Észak-Amerikában az északamerikai B. *(Botaurus lentiginosus* Montagu) él, mely azonban néhányszor Európába (Angliába) is átvetődött.

Bölön, nagyk. Háromszék vm. miklósvári j.-ban, (1910) 2338 magyar lak., az unit. templom körül erős várkastély van. Postaügynökség, u. t. Nagyajta. Itt született bölöni Farkas Sándor, az amerikai utazó és író.

Bölöni Farkas *Sándor*, l. *Farkas Sándor*.

Bölöny *József*, orsz. képviselő, a kolozsvári Nemzeti színház volt intendánsa, szül. 1850. Nagy-Váradon, ahol jogi tanulmányait is végezte. 1872—74-ben segédfogalmazó volt a közlekedésügyi minisztériumban. 1882-ben függetlenségi programmal orsz. képviselőnek választották. 1887-ben a kolozsvári színház intendánsává nevezték ki, de 1892. lemondott; 1897. azonban, midőn a színházat állandósították, ismét intendánssá nevezték ki. 1910-ben az ugrai kerületben újra orsz. képviselővé választották. Költeményeiből *Vadvirágok* címen kiadott egy kötetet, népdalai közül több vált közkedveltségű dallá, mint a többi közt az általánosan ismert: Hét csillagból áll a Göncöl szekere.

Bölsche, *Wilhelm*, német író, szül. Kölnben 1861 jan. 2. Bonnban klasszikai filológiát és műtörténelmet tanult, mire 1886. Berlinben telepedett le, és főképen természetrajzi tanulmányokkal foglalkozik. Művei: Heinrich Heine. Versuch einer ästhetisch-kritischen Analyse seiner Werke (1887); Paulus, regény Marcus Aurelius korából (1885, 2 köt.); Der Zauber des Königs Arpus, humorisztikus regény a római császárság korából (1887); Prolegomena einer realistischen Aesthetik (1887); Die Mittagsgöttin (1891, 3 köt., a spiritizmus hipotéziséről); Entwickelungsgeschichte d. Natur (Berlin 1894, 2 k.); Das Liebesleben in der Natur (1898—1900, 2 k.); Vom Bacillus zum Affenmenschen (1899); Hinter der Weltstadt (1901); Von Sonnen und Sonnenstäubchen (1902); Aus der Schneegrube (1903); Weltblick (1904); Naturgeheimniss (1905); Stammbaum der Tiere (1905); Sieg des Lebens (1905); Im Steinkohlenwand (1906); Die Schöpfungstage (1906); Tierbuch (1907—1908, 2 k.). 1892—93-ig B. a Freie Bühne folyóiratot szerkesztette, egyúttal kiadta Heine, Hauff és Uhland, Humboldt, továbbá Göthe természetrajzi műveit. Magyar fordításban megjelent munkái: Szerelem az élők világában (3 köt., ford. többen, Budapest 1910); A tengerfenék titkaiból (ford. *Fülöp* Zs., u. o. 1911); A bacillustól a majomemberig (ford. *Pogány* József, u. o. 1911).

Bölük, török szó, mely a katonai műnyelven csapatot, hadosztályt jelent. Minden században (tábur) négy ily B. van, és egy-egy ily B. élén álló tisztnek *bölük-bási* a neve. A janicsárok idejében volt főleg használatos, ma már elavult szó, helyette a *csaus* (őrmester) járja.

Bölzse, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 277 tót és magyar lak.; u. p. Abaújszina, u. t. Hernádcsány.

Böngészés, utána keresése valamely már végzett dolognak; böngészik pl. szüret után a szőllőt; böngészni lehet a már elolvasott könyvben stb.

Böngyöle v. *bengyele* (növ.), kákagyökér, melyből régebben az Alföldön lisztet reszeltek és pogácsát sütöttek.

Bönkál, súlymérték aranyra-ezüstre Hátsó-Indiában (Singapore) = $^1/_{20}$ kätti = 97·14 g. Pulo-Pinangban = 2 spanyol ezüst piaszter súlya = 53·967 g. Atsinban = 48·015 g.

Bönnigheim, város Neckar württembergi kerületben Besigheim j.-ban, (1905) 2697 lak., szőllőtermeléssel, selyemfonással és festéssel.

Bőnye, csinált, rossz magyar szó, az anatómiában használták az *aponeurosisok* és *fasciák* megnevezésére (l. o.).

Bőnyrétalap, nagyk. Győr vm. pusztai j.-ban, (1910) 2502 magyar lak., postahivatal; u. t. Bábolnapuszta.

Böócia, l. *Beócia*.

Böotarchok, l. *Boeotarchok*.

Bööd, l. *Bőd*.

Bőös, község, l. *Bős*.

Bőösháza, község, l. *Bősháza*.

Bőr v. *köztakaró* (integumentum commune; *képmelléklettel*). A bőr az ember legfelületesebb, legkülsőbb szerve, mely védi és összetartja a benne és alatta fekvő többi szerveket közös organizmussá. A külső elhelyezésből a bőrre a feladatok egész sora hárul: védenie kell a testet mechanikai inzultusok, fény, hideg, meleg, villamos behatások, vegyi anyagok, infekciók ellen, kiválaszt vizet, szénsavat, mérgeket; szabályozza a test hőmérsékét, vértartalmát, tapintó idegei útján tájékozza az agyvelőt a vele érintkezésbe jövő tárgyakról, azok alakjáról, tömegéről, felületéről, összeállásáról, hőmérsékéről; jelez fájdalmat, viszketést, csiklandozást, zsibongást, hangyamászást, stb.

Ezenkívül állatoknál a funkciók még más sorozatát teljesíti: prémet növeszt, melyet nyáron ledob; fegyvert (szarv, sarkantyú, pata, védőpáncél, karom), rágó eszközt (csőr), repülő eszközt (tollszárny, denevérszárny), úszóhártyát, zsebet a fiatal állatok hordozására (marsupialia), placentaszerű réteget azok táplálására (pipa americana békafaj); szexuális díszt (szakáll, taréj, pávafark) alkot; rejtegetni segít az állatot a környezethez való hasonlóság keltése útján (mimicry); villamos védőszervet, világító mirigyeket (szentjánosbogár) alkot stb.

Az emberi bőr nagyjában alkalmazkodik a test alakjához, egyes helyeken duplikátumokat alkot, a fülkagylónál, a külső orrnyílásoknál, a körömágy hátsó szélénél, a női szeméremajkaknál, a férfiak fitymájánál; meglehetős zacskót képez a herék számára. A testnyílásoknál (száj, végbél stb.) a belső üregek nyálkahártyájával találkozik, azzal alkot átmeneteket.

A *bőr felülete* átlag 175 cm. magas embernél 1·5—1·6 m² vagyis 15,000—16,000 cm².

A *bőr súlya* felnőttnél kb. 3 kg., de a bőralatti kötőszövetbe egész könnyen 15—20 kg. zsír raktározható.

A *bőr vastagsága* átlag 1—2 mm., de lehet 4 mm. is.

Az *emberi bőr színe* változik fajok szerint. Topinard 10-féle fokozatot különböztet meg. A fehér-, a sárga- és a barna- (azaz vörös-)bőrűeknél mindegyiknél 3 fokozatot és ezenkívül a teljesen fekete bőrt (v. ö. *Schwalbe* G., Die Hautfarbe des Menschen. Mitteilungen d. anthrop. Ges., Wien 1904). Ezektől eltekintve, a bőr színe függ: a benne felhalmozott festéktől, a hám vastagságától, a vér- és a nedvtartalomtól. 1. A festéket a bőr főleg azért termeli, hogy az a napfényben levő vegyi sugarak ellen védje. Ott, ahol az inszoláció erős, mint a trópusokon, a bőr színe fekete, barna vagy sárga (barna tipus); az északi népek bőre halványabb, és hajuk szőke. A festéktermelés különösen a tarkón, emlőbimbók körül és a nemi szerveken erős. A festék apró szemecskékből áll, melyeket apró, elágazó sejtek, a *kromatoforák* visznek a bőr hámjának mélyéből szerte; ha, némely betegségnél, ezek elszaporodnak, a bőr sötét lesz; ha eltünnek, fehér foltok keletkeznek (vitiligo). 2. A hám rendesen áttünő, és a bőrnek hamvasságát okozza; ha vastag, mint a talpon, a bőr szürkés színű lesz; ha igen vékony, mint az ajkon, orcán, a pirosság lesz szemebetlő. 3. A vér mennyiségének és minőségének megváltozása okozza a bőr kipirulását, elhalványodását, elkékülését; ott, ahol a savó meggyűlik, a bőr sárgás, porcellánszerű vagy vizenyősen áttünő lesz.

A bőr színének fokozása v. megváltoztatása céljából úgy a bőrt, mint annak egyes részeit v. függelékeit (haj, köröm) be szokták festeni (l. *Kozmetika, Tetoválás, Hajfestés*). Etnográfiai fontosságú ezek közül az, mely félvad népeknél dívik a származás, rang, foglalkozás stb. megjelölésére.

A *bőr felületén*, ha megtekintjük pontosabban, durvább barázdákat és finomabb rajzolatot látunk. A durvább barázdák főkép az izületek körül a bőr ráncolódásai révén keletkeznek, mikor ujjainkat, végtagjainkat behajlítjuk v. homlokunkat stb. ráncoljuk. A mellékleten láthatók a tenyér főbb barázdái. A tenyér barázdáit jóslásokra, jövendőmondásra is felhasználták (l. *Kiromantia*). Ha pontosabb lenyomatot készítünk tenyerünkről (l. a *mellékletet*), akkor finom, párhuzamosan haladó vonalrendszert veszünk észre, amely helyenkint sajátos rajzolatot, alakokat mutat. Különösen érdekesek az ujjak hegyén az ú. n. tapintópárnák rajzai; sokféle variációt (l. a *mellékletet*) mutatnak és egyénileg annyira jellemzőek, hogy különösen bűnügyekben a személyazonosság megállapítására alkalmasak (l. *Daktiloszkópia*). E finom, alig kiemelkedő vonalakat szemölcs- (*papillaris*) vonalaknak, kutiszlécceknek nevezték el; t. i. minden ilyen finom vonalban dupla papillasort találunk, e vonalak tetején sorban következnek a verejtékmirigyek kivezető nyílásai.

A *bőr finomabb szerkezete*; két fő rétegből áll, a belső kötőszöveti (irha, corium, derma, cutis) és a külső hámrétegből (epidermis). A hámréteg (epidermis) négy rétegből áll, ezek:

a) Legmélyebben fekszik a csirázó réteg (stratum germinativum), legalsó sejtrétegei hengere-

A BŐR SZERKEZETE.

A tenyér főbb barázdái.

A kéz lenyomata a szemölcsvonalak rajzolatával.

Az ujjpárna lupenagyításban

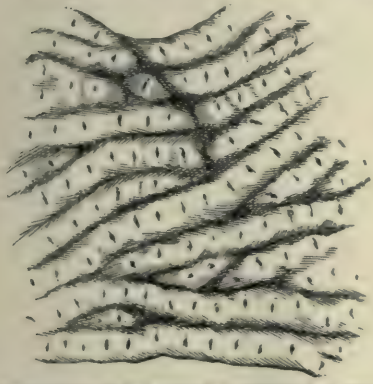

A szemölcsvonalak nagyobb nagyítással, a vonalak tetején a verejtékmirigyek nyílásai láthatók.

Az ujjpárna-rajzolatok különféle variációi.

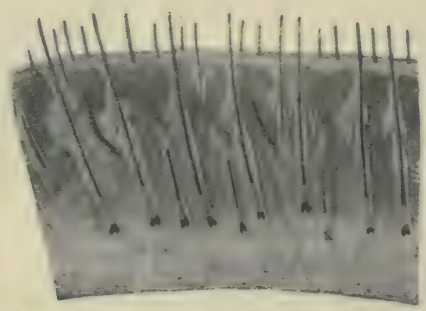

A hajas fejbőr vázlatos keresztmetszete. Láthatók a hajtüszők, a hozzámenő sötét kötegek az arrectores pilorum, a fehér oldaldudorodások a faggyúmirigyek.

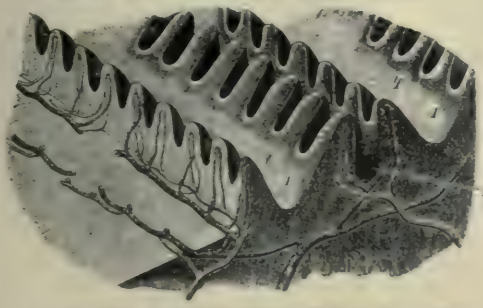

A hámjától megfosztott irha szemölcsös felszíne erős nagyításban. Jól láthatók a szemölcsvonalakat okozó kettős papilla sorok és az irha erei (vázlat).

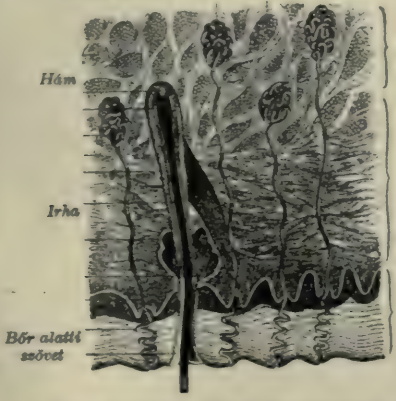

A bőr szövetének vázlatos keresztmetszete négy verejtékmirigygyel, egy hajtüszővel, amelyhez tartozó faggyúmirigy és arrector is látható.

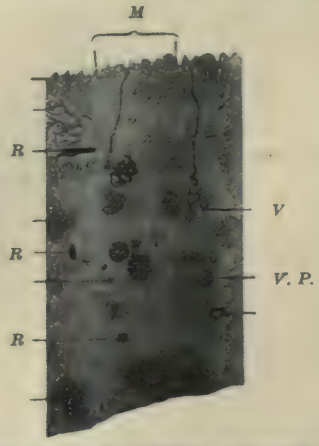

Irha és bőralatti kötőszövet mikroszkópi metszete. *M* = Meissner, *R* = Ruffini, *V. P.* = Vater Pacini idegvégkészülékek, *V* = verejtékmirigy.

sok, ezeknek feladata szaporodásuk révén az elpusztult hámsejteket pótolni.

b) Második réteg a szemcsés réteg (stratum granulosum), itt indul meg a sejtek elszarusodása.

c) Ezután jön a fénylő stratum lucidum.

d) A legkülső réteg a szaruréteg (stratum corneum), mely a legvastagabb, s már csak elszarusodott, nem élő sejtekből áll.

Az epidermis és az irha határa dombos, mert a corium hosszú nyúlványokkal (papilla) hatol be a hámba, emez pedig lécekkel, szőrtüszőkkel, mirigyekkel az irhába, úgy hogy a számtalan nyúlvány mintegy fogakkal tartván egymást, közös szervvé válik. Ezt azután durva, rostos réteg (subcutis), a bőr alatti kötőszövet fűzi a mély hártyákhoz. A bőr szívósságát az ú. n. rugalmas rostoknak köszöni, melyek benne igen gazdag hálózatot alkotnak; a rugalmasságot a *collagén* rostok adják. Az idegek, vér- és nyirokerek főleg a coriumban futnak, a fájdalom, hő, hideg, tapintóérzés felfogására azonban apró végkészülékek vannak a papillákban elhelyezve. A hám adja a szőr és körömtermő tüszőket, a veríték-, faggyú- stb. mirigyeket, melyeket azután idegekkel, tápláló vérerekkel és elvezető nyirokerekkel a cutis lát el. A hámnak fontos és jellemző tulajdonsága az elszarusodás (keratosis), mely a puha, élő, nedves hámsejteket lassan száraz, lapos, kemény, páncélszerű sejtecskékké változtatja és így a külvilág támadásaival szemben ellenállókká teszi.

A természet végtelen gondossága sehol annyira nem ötlik szemünkbe, mint a bőr berendezésénél, amelynek szerkezete a test egyes részeiben a szükség szerint rendkívül változik. A tenyéren és talpon vastag a hám és különösen erős az összefüggés a coriummal; a napnak kitett részek bőre festékdús; a mozgásnál legjobban súrlódó részek között szőr van, éppen úgy a koponya felületi csontjait is haj védi; az idegek a legszámosabbak a tapintásra, fogásra használt ujjakon, ahova a pontosság fokozására még körömlapok is kerültek; az ízületek fölött a bőr alig van rögzítve; a kiszáradás ellen a bőr automatikusan védekezik a faggyú- és verejtéktermelés által; a baktériumokkal leginkább megfertőzött külső réteget a bőr rendszeresen lelöki a *hámlás* útján. Hogy a baktériumok keresztül ne nőhessenek rajta, a bőr egymásután különböző rétegekből: egy szárazzsiros, nedves-zsiros, nedves-szarús, nedves-vértelen, vérdús rétegből áll. Hogy az ütések ellen több védelmet nyujtson, a bőr néhol zsírpárnával (panniculus adiposus) van kibélelve, melyet a szervezet egyes fontosabb helyeken annyira őriz, hogy ez még éhenhalt embereknél sem szívódik fel teljesen. Csontok felett azonkívül még izoláló berendezés is keletkezik: savóval telt hólyagocskák (bursa mucosa), melyek a bőrnek a csonthoz való szorítását meggátolják. Ártalmak elkerülésére a bőr nemcsak igen gazdag vér- és nyirokérrendszerrel bír, mely rendkívül jó táplaltságot biztosít, de azonkívül külön idegkészülékeket a tapintás, fájdalom, meleg, hideg, tárgy stb. felismerésére.

A *bőr vérrel való ellátása* igen jó, különösen gazdagok hajszálerekben az irharéteg szemölcsei, papillái. (L. a *mellékletet.*)

A *bőrmirigyek* közt megkülönböztetünk verejtékmirigyeket (glandulae sudoriferae) és faggyúmirigyeket (glandulae sebaceae). A verejtékmirigyek gomolyagszerűek, mélyen a bőralatti kötőszövetben helyezkednek el, de kivezető csöveik áthaladnak az irharétegen, a kettős papillasorok között jutnak be a hámrétegbe, amelyen keresztül dugóhuzó alakban futnak a hám felszínére: nyilásaik a szemölcsvonalak mentén láthatók (l. a *mellékletet).* A faggyúmirigyek felületesebben fekszenek és a szőrök és hajszálak tüszőibe öntik tartalmukat. (A hajtüszők oldaldudorodásai nem egyebek, mint a faggyúmirigyek, l. a *mellékletet.)* A faggyúmirigyekhez számíthatók a szemhéjakban előforduló Moll-féle mirigyek (glandulae ciliares), s a külső füljáratban lévő fülzsírmirigyek (glandulae ceruminosae) és voltaképen ide tartoznak az emlők is. Részletesebben l. *Verejtékmirigyek, Faggyúmirigyek. Szempilla, Fül, Emlők.*

A *bőr izmai.* A bőrben különféle izmokat találunk: nevezetesek a *szőrmozgató kis izmok* (arrectores pilorum, l. a *mellékletet),* az irha kötőszövetéből ferdén mennek a hajtüszőkhöz; erős összehuzódásuk a bőrt libabőrösé teszi. Erős sima izomréteg (tunica dartos) van a bőralatti kötőszövetben a herezacskónál, összehúzódására a herezacskó egész kicsi lesz. Az arcizmok, amelyek a homlokráncolásnál, mimikánál stb. oly nagy szerepet játszanak, nem egyebek, mint harántcsikos bőrizmok a subcutan kötőszövetben. A nyakon és a mellkas felső részén is tudjuk mozgatni bőrünket, az izom neve platysma. Lovaknál igen fejlettek a bőrizmok; ha a légy reászáll, nagy területen megrántja bőrét.

A *bőr függelékeihez* tartoznak a körmök, szőrök és a haj; ezek mind a hámréteg produktumai. L. *Körom* és *Haj.*

A *bőr beidegzése.* Minden bőrterületnek megvan a maga idege, amelynek átvágására az illető terület teljesen érzéstelen lesz. Egészen más területi beosztást kapunk, ha azt rajzoljuk fel a bőrre, hogy a gerincvelő egyes szegmentumai milyen területeket látnak el idegekkel (l. *Idegrendszer* és *Gerincvelő).* Az idegek a bőrben részben a hámrétegben, részben az irhában, részben a bőralatti szövetben végződnek. Felületesebben és mélyebben fekvő hálózatokat és végződéseket alkotnak. Külön hálózatok látják el a bőr mirigyeit, izmait és a szőr-, azaz hajtüszőket. A mirigyekben, erekben és izmokban végződő elválasztó, értágító és érszűkítő s mozgató idegektől eltekintve, a többiek valamennyien érzőidegek. Az érzőidegvégződések igen sokfélék:

a) legegyszerűbbek a hámrétegben a sejtek között vagy a kötőszövetben szabadon végződő *csupasz idegfonalak;*

b) egyszerű tapintósejtek találhatók a hámréteg legmélyén vagy az irha felszínén v. a hajtüszők körül; ezeknél a csupasz idegfonál csészeszerüen kiszélesedik és a csészében, az ú. n. *tapintómeniszkuszban* ül a tapintósejt.

c) dupla v. összetett tapintósejtek (ú. n. Grandry v. Merkel-féle testek) nem egyebek, mint az előbbieknek duplikátumai vagy sokszorosai. Eddig embernél nem találták, csak madarak csőrében.

d) a Meissner-Wagner-féle tapintótestek, ovális, ideggel kapcsolt sejthalmazok az irhaszemölcsökben fekszenek. Az ujjpárnákon, tenyéren 1 mm²-re átlag 23 drb esik.

e) A mondottakon kívül az irha mélyebb rétegeiben és a bőralatti kötőszövetben különféle *bunkós, lemezes idegvégkészülékek* találhatók, ilyenek a *Krause, Vater-Pacini, Golgi-Mazzoni* és *Ruffini-testek* (l. a *mellékletet*).

Az emberi *bőr működését* röviden a következő pontokba foglalhatjuk össze:

1. Véd a külső világ különféle behatásaival szemben, itt a főszerepet a hámnak elszarusodott, már nem élő rétege játsza; ezért fontos a bőrhiányok pótlása (l. *Bőrátültetés*). A hám, mint rossz hővezető, véd a test kihülése ellen is — e szempontból fontos a bőr alatt fekvő zsírréteg vastagsága is. Ha az emberi test 37°-ról 24°-ra lehül, beáll a halál. Az emberi bőr tökéletlen védekezését a kihülés ellen a lakás, a ruha, a tűz felhasználása, azaz a fűtés bővítette és tette lehetővé, hogy az emberállat az ekvátor területéről majdnem az egész földet benépesíté.

2. Bőrünk kis fokban, de állandóan részt vesz a gázcserében; oxigént vesz fel és szénsavat dob ki a szervezetből. A kiadott szénsav mennyisége 10—30 gr.-ot tesz naponta, a felvett oxigén sokkal kevesebb. Ez az ú. n. bőrlélegzés (perspiratio). Békánál a tüdők kioperálhatók és megél tisztán bőrlélegzéssel; ha azonban a bőre beszárad, elpusztul (l. *Lélegzés*).

3. A bőralatti kötőszövet hatalmas zsír-, azaz tartaléktápanyag-raktárt alkot. Koplaló művészeknél (Succi) e zsírraktár felhasználásának nagy szerep jut (l. *Éhezés*).

4. A bőr fontos felszívó, felvevő felület. Bőrre alkalmazott gyógyszerek sokszor általános hatásuak; ezen alapszanak bizonyos kenő, bedörzsölési kúrák (a higany alkalmazásának egyik módja). Bizonyos gyógyszerek bevitele a testbe a bőrön át fokozható egyidejű villamos áram alkalmazásával (l. *Kataforézis*). A gyógyszerbevitelnek egyik leggyorsabb módja azoknak befecskendése a bőralatti kötőszövetbe (l. *Injekciók*).

5. A bőr igen fontos kiválasztó felület: hámlik, verejtéket, faggyút termel (l. *Verejtékmirigyek, Faggyúmirigyek*), ezek révén tisztul a szervezet; vesebajosok izzadása, izzasztókúrák (l. o.). A tejtermelés is végeredményben a bőr működése, a szoptatás pedig igen előnyösen hat az egészséges nő egész testének fejlődésére (l. *Szoptatás*).

6. A hőszabályozásnak, termoregulációnak egyik legfontosabb faktora a bőr. A bőrre ható hideg az égési folyamatokat, azaz az anyagforgalmat fokozza testünkben, viszont a meleg csökkenti. Hidegben a bőr elsáppad, libabőrös lesz, szívünk ritkábban ver; viszont melegben a bőr kipirul, a párolgás, verejtékelválasztás fokozódik, szívünk szaporán ver stb. Bonyolult mechanizmus ez, kihat egész szervezetünkre, megváltozik a vér eloszlása testünkben stb. Nem ütközhetünk meg ezek után, hogy a bőrre ható napkúrák még a csontjainkban végbemenő vérképzést is fokozzák (l. *Termoreguláció* és *Napkúra*). Látható verejtékelválasztás nélkül is bőrünk állandóan párolog, ez a perspiratio insensibilis.

7. Végül bőrünk érzőfelület, amely érzékszervként is szerepel, l. *Bőrérzések*.

A bőr betegségei.

Dacára a rendkívül tökéletes berendezésnek, a bőr véghetetlen sokféle betegségnek eshetik áldozatává. Már Nagyjeszeni Jessen János, ki 1600. a wittenbergi egyetem rektora volt, dolgozatában 3 csoportra osztotta a bőr betegségeit: a bőrre kívülről jutó, a bőr elváltozásai révén keletkezett, végre a bőrre a szervezetből átterjedő folyamatokra. Ha meggondoljuk, hogy a bőr mindazon betegségekben participál, amelyek a többi szerveket megtámadhatják, ezenkívül azonban még az összes olyan ártalmakat is kénytelen felfogni, melyek kívülről támadnak, fogalommal birhatunk a bőr betegségeinek töméntelen voltáról.

Már az ókori, még inkább az arab orvosok foglalkoztak a bőr betegségeivel, és ezek tanulmányozásánál örökbecsü érdemei vannak a magyar orvosoknak. Az első bőrgyógyászatot (dermatológia) az olasz Hieronymus Mercurialis 1576. adta ki. Ez rendszer nélküli primitiv munka volt. Utána a magyar Jessennek említett okos felosztása következett 1601-ből; majd a német Hafenreffer Sámuel *Pandocheion* című könyve 1630-ból, mely megint annyira naiv, hogy pl. kankó ellen a szüzekkel való közösülést, a tarantella pók csípése ellen bizonyos, kottákban közölt dalok eléneklését ajánlotta. A legelső részletes dermatológiai rendszert Plenk József Jakab budai egyetemi tanár állította fel 1776., melyben a bőr betegségeit tüneteik szerint 12 csoportba osztotta. E felosztást az angol Willan, majd a francia Rayer javították és ezzel megvetették a mai tudományos bőrgyógyászat alapját.

Rendkívül érdemes buvárok voltak a kiskéri születésü Gruby Dávid (1813—1898) ki a trichophytonokat, trypanosomákat és a streptothrixeket felfedezte, továbbá Kaposi Mór (megh. 1901.), ki mint bécsi tanár, a ritka bőrbetegségek egész sorát írta le először. Kisebb hírüek voltak Manardus János, II. Lajos király orvosa, továbbá a reformáció korából Melius Péter (1565), Bejthe (1595), Csanaki (1626), Dudith (1578), a Greifswaldba szakadt Joël Ferenc (1618), Mezger (1685), Löw (1717), Pápai Páriz Ferenc (1687), Gensel (1713), Jetteur (1784), újabban Bene, Pólya, Tóth, Poór Imre, Schwimmer Ernő (megh. 1898), Geber stb.

A bőrgyógyászat legkiválóbb művelői voltak Franciaországban Lorry a XVIII., Biett, Cazenave, Alibert, Rayer, Hardy, Bazin, Besnier, Leloir a XIX. sz.-ban; Németországban Fuchs, Simon, Köbner, Lewin; Ausztriában Hebra, Auspitz, Sigmund, Neumann; Angliában R. Willan, Plumbe, Wilson, Fox, Crocker, Hutchinson stb.

Ma a bőrgyógyászatot főleg egyetemi klinikákon művelik. Nálunk kettő van ilyen, a budapesti, melynek élén Nékám Lajos, és a kolozsvári, melynek élén Marschalkó Tamás tanárok állanak. Külföldön az egyetemi klinikákon kívül több helyen hírneves magán (pl. *Unna* hamburgi, *Veiel* cannstatti, *Leredde* párisi intézete) vagy városi (Páris: St. Louis, Ricord, St. Lazare kórházak, a köln-lindenburgi, hamburgi [St. Georg], a düsseldorfi, frankfurti stb.) dermatológiai gyógyintézetek fejlődtek.

E különböző országokban működő dermatológiai iskolák régebben tudomást sem vettek egymásról; ma 3—4 évenkint összegyülő nemzetközi kongresszusban (1889. Páris, 1892. Bécs, 1896. London, 1900. Páris, 1904. Berlin, 1908. New York, 1911. Róma) szervezkedtek és egyesültek.

Régebben azt hitték, hogy a bőrbetegségek nem egyebek, mint valamely érlelődő rejtett kórcsira gyümölcsei, vagy hogy azok kapuk, amelyeken a rejtett betegség mérge távozik a szervezetből. E nézet alapján sokszor óvakodtak a bőrbajok gyógyításától, mert a «kapuk» bezárásától tartottak, amikor tehát szerintük a méregnek más, nemesebb szervre kell «visszaverődnie». Ma tudjuk, hogy e nézet tökéletesen alaptalan spekuláció. Ez időből származik a bőrbeli jelenségek közös neve, az efflorescentia, exanthema a. m. kivirágzás, kiütés, Ausschlag stb. E jelenségek ugyan rendkívül sokfélék, azonban 8 egyszerű (elszinesedés, vérzés, csalánkiütés, göb, gümő, hólyag, pikkely, daganat) és ö másodlagos (kipállás, fekély, repedés, pörk, heg) alakra vezethetők vissza, amelyek végtelen variációja adja a bőrbetegségek hosszú sorát.

Az elszínesedés egyik fő oka, hogy a bőr vérszegény *(anaemia)* vagy vérbő foltocskákkal *(roseola)*, nagy foltokkal *(erythema)* vagy általános kivörösödéssel *(erythrodermia)* boritott, néha a kiütést vörös udvar *(halo)* veszi körül; máskor szederjes a bőr *(livedo)*, sőt feketéskék *(asphyxia)*. Másik főoka az elszínesedésnek, ha a bőr festékes *(pigmentált)*, pl. szeplős *(ephelis)*, májfoltos *(chloasma)*, ha szén- *(anthracosis)*, acél- *(siderosis)*, ezüst- *(argyrosis)* por vagy más festék *(Addison-kór, mal de pinto)* rakodott beléje, vagy gombák lepték el *(pityriasis versicolor)*. Ha a bőr túlságosan fehér, achromiáról, vagy albinizmusról, ha közepén fehér, szélein barna, vitiligóról, leukodermáról beszélünk. Ha a bőr finom erecskéi megrepednek és belőlük kevés vér jut a szövetbe, purpuráról, pecsétről (hibásan petecs) *(petechia)*, ha a vér a szövetben szétfolyt, véres beivódásról *(sugillatio)*, ha pedig több vér folyt ki és ez egy tömegben maradt, *ecchimómáról* beszélünk. A kijutott vér felszívódása közben kékes, majd zöldes, sárgás, végre halvány barna színű foltot okoz, amit közönségesen zúzódások után is lehet észlelni. Ha a hajszál váltakozva fehér és szines, *leukotrichiáról*, ha a hajzatnak csak kis csomója őszül, *poliosis*-ról, ha az egész őszül, *canities*-ről beszélünk. A köröm fehér foltjait virágnak *(flores unguium)* nevezzük. Okuk, hogy a körömlemezbe némi levegő jutott.

A csalánkiütés *(urticaria)* a bőrnek foltokban fellépő vizenyője — egyike a bőr legmulékonyabb jelenségeinek: csipések stb. után mindennapi jelenség. A göb *(papula)* lobos izzadmány a papillában: egyike a legközönségesebb tüneteknek; rendkívül változó megjelenésű; néha tűszúrásnyi *(eczema, prurigo)*, máskor kölesnyi *(lichen)*, sőt mogyorónál is nagyobb lehet (pl. a *condyloma latum* szifilisnél). Egyik különös alakja a szemölcs *(verruca)*. A gümő *(tuberculum)* és a gumma, melyek fertőző folyamatoknál (pl. lupus, szifilis, lepra, takonykór, sugárgombakór) mutatkoznak, rendesen a mélyből törnek fel, elszirosodnak vagy szétfolynak, a bőrt kifekélyesíthetik és szintén nagyon különböző nagyságuak lehetnek. A pikkely *(squama)* a hiányos elszarusodás *(parakeratosis)* eredménye is abból áll, hogy a tökéletlenül elszarusodott sejtek nem külön-külön, de kisebb-nagyobb tömegekben *(pityriasis* a. m. korpázás, *squama* a. m. pikkely, *lamella* a. m. lemez, *callus, tyloma* a. m. kérgesedés) hámlanak le. A *tumor* (a. m. daganat) származhatik úgy a hámból, mint a bőrszövetből és a speciális apró csomókon *(naevus)* kívül értágulatok *(angioma)*, rostos *(molluscum)*, hámbeli *(epithelioma)*, festékes *(melanoma)*, hússzerű *(sarkoma)*, rákos *(cancroid)* stb. daganatok szoktak leginkább előfordulni. A hólyag lehet kicsiny *(vesicula)* kristálytiszta *(crystallina)*, tűszúrásnyi *(miliaria)*, vagy nagy *(bulla)*, néha csoportosan ül *(herpes)*, gennyel telt *(pustula* a. m. genyobb, genytüsző) és így ha beszárad, tiszta sárgás pörk *(crusta)* vagy véres, genyes *var* marad nyomában. Hólyagszerű, savóval vagy faggyúval telt tömlők *(cysta)*, túrószerű tömeggel telt üregek *(atheroma)*, parányi, gyöngyszerű kis szemecskéket tartalmazó tüszők *(milium)* szintén előfordulhatnak.

A komplikáltabb jelenségek közé tartozik a kipállás, kimaródás *(erosio)*, a vakarási nyomok *(excoriatio)*, a fekély *(ulcus, ulceratio)*, a berepedés *(rhagas, fissura)*, végre a heg *(cicatrix)*, mely szövetroncsolás eredménye és ennek minősége szerint vonalas *(stria)*, csillagos, behúzódó, sima, kiemelkedő, sőt daganatszerű *(keloid)* stb. lehet.

A bőr betegségeinek oka igen sokféle és az időjárásbeli, foglalkozásbeli ártalmak, fertőzések, táplálkozási, beidegzési, vérkeringési zavarok stb. mellett magában a bőr elváltozásában is lehet oka (idiopathikus bőrbetegség). Ezek az ártalmak részben kívülről, részben a keringés útján, máskor a mélyebb szervekről átterjedve támadják meg a bőrt; meglephetik úgy a felnőtt embert, mint a csecsemőt, sőt a betegség a nemzés pillanatától kezdődhetik (hereditaer betegség) és ilyenkor azután már a születés pillanatában jelen lehet (congenitális baj).

A bőrbetegségek kezelése részben sebészi eljárások, részben gyógyszerek használatán kívül a villamosságnak, erős fénynek, Röntgen-sugaraknak, továbbá igen kiterjedt mértékben fürdőknek alkalmazásán alapszik. Ezeken kívül legújabban nagy tere nyilt a különböző szérumok és kivonatok használatának. V. ö. *Besnier, Brocq, Jacquet*, La pratique dermatologique (Paris 1900—1904); *Mraček*, Handbuch d. Hautkrankheiten (Wien 1902—1909); *Nékám*, A magyar bőrgyógyászat emlékeiből (Budapest 1908).

B., növénytani szempontból, l. *Börszövet*.

A bőr gyártása.

A frissen nyúzott nyers állati bőr simulékony ugyan, de csakhamar rothadásnak indul s megszáradva keménnyé, szarunemüvé válik. A nyers bőrnek ezt a tulajdonságát az okozza, hogy a bőr rostjai összetapadnak. A bőrgyártás célja a nyers bőrt oly módon átalakítani, hogy puhaságát, simulékony voltát megtartsa, a rothadásnak ellen-

álljon s vízállóvá váljék. Az eljárás lényege abban áll, hogy az irhát (coriumot), tehát a tulajdonképi bőrt a felhámtól és a belhámtól, valamint a szőröktől külön választják s az így előkészített rostos szövetet az egyes rostok és az egész rosthalmaz alakjának megváltoztatása nélkül oly anyagokkal kezelik, melyek — a kelmefestés használta pácok és festékek módjára — a rostelemekkel egyesülve, ezeknek az összetapadását megakadályozzák (cserzés, tannage, tanning). A cserzést a *kikészítés* (Zurichten, currying) követi; a bőr a kikészítés mechanikai műveletei során simulékonyná, tömötté lesz, egyenletes vastagságot és tetszetősebb színt kap. A cserzéshez használt anyag szerint a bőrkészítésnek különböző főfajait szokásos megkülönböztetni: 1. *Cserzés növényi származású cserzőanyagokkal.* (Cserzővargaság, vöröstímárság.) 2. *Cserzés fémsókkal (ásványi cserzés)* és egyéb szervetlen vegyületekkel (timsó, krómsók, vassók, titánsav stb. — Timárság, krómbőr, ásványbőr). 3. *Cserzés zsiradékokkal.* (Irhásság, Sämisch-gerberei). 4. *Cserzés egyéb szerves anyagokkal.* 5. *Kombinált cserzés.* Az osztályozásnak egy másik módja a bőröket a használat alapján csoportosítja. Eszerint megkülönböztetünk pl. talpbőröket, gépszíjbőröket, felsőbőröket, bélésbőröket, nyergesbőrt, varrószíjbőröket, díszműbőröket stb. Vagy a beosztás alapjául vehetjük az állat nemét és eredetét, illetőleg a kikészítés módját: ilyen elnevezések pl. vâchebőr (tehénbőr), kipszbőr, borjubőr, chevreaux, keztyűbőr, mosóbőr, szarvasbőr, box kalf, fekete-, barna-, síma-, barkás tehén és borjubőr, chagrinbőr, színes bőr, lakk (fénymázos) bőr stb.

A bőr gyártására a következő állatok bőrét használják: Az *alligátor*-ét (Alligator, amerikai krokodilus, Kaiman). Az amerikai déli államok, főleg Florida évi készlete ilyen bőrökben sok ezer darabra rúg. Ezeket a bőröket főleg Európában készítik ki. Az alligátor néha 18—20 angol láb hosszura nő. Az állat bőrének oldal- és hasrészét használják fel. Cserzése után csizmát, cipőt és díszműbőrárúkat készítenek belőle. Az *armadillo* (Armadill, öves állat, Panzerthier, Gürtelthier, Dasypus L.). Ennek az állatnak bőrét Borneoból Singaporeba exportálják. *Borjubőr.* Ilyen bőrt főleg Ausztria-Magyarország, Németország, Oroszország és Kelet-India ad feldolgozásra. Kitünő nyers anyagunk van, amelynek értékesítésével ma már több nagy gyár és számos középüzem foglalkozik. Borjubőrgyártásunk igen szépen fejlődött, úgy hogy a közönséges cseres borjubőrökön kívül krómos és színes borjubőröket gyártunk igen nagy mennyiségben, sőt ezeknek jó részét külföldre szállítjuk. Finomabb cipőfelsőbőrt gyártanak belőle. *Disznóbőrből* kitünő nyerges bőrt és böröndös bőrt készítenek. *Juh- és kecskebőrök, kidbőr és bárányból.* Kitünő kecske- és kidbőrt Marokkó szolgáltat; ez a bőr az ú. n. marokkói bőr készítésére igen alkalmas. Törökország a kecskebőrök legnagyobb termelőinek egyike. Mégis mindamellett, hogy Törökország sok kecske- és juhbőrt exportál, marad még elég az országban is, hogy virágzó iparnak alapját adja. A török igen ügyetlen ugyan a talpbőr készítésében, de híres a papucsoknak való marokkói bőr előállításában. Ausztria-Magyarországban is számos gyár van, amelyekben kecske- és kidbőrt dolgoznak fel. Hazánkban különösen újpesti gyárakban és felsőmagyarországi kézművesek állítanak elő cserzett juh- és bárányból. Kecskebőrt Svájc, a Balkán-félsziget, a Jóremény-fok és Kelet-India szolgáltat. Juhbőr számára főkereskedelmi piacok Bermondsey (London mellett), Leeds, Manchester, Berlin. A kecskebőröket cipőbőrökre, az ú. n. chevreauxra és finom bútor- és díszműárúbőrökre dolgozzák fel. A juhbőrök alkalmazása igen sokféle. Készítenek belőlük keztyűbőrt, cipőbőrt (chevreaux-imitációt), bélés-, díszműárúbőrt, táskáknak, könyvkötőknek, kalapbélésnek, vadász-, automobil-kabátoknak, butorokhoz való bőrt. A bárányból adja a legfinomabb (glacé) keztyűbőrt.

Halbőr. A halak és egyéb tengeri állatok bőre többnyire kocsonyás és vízben könnyen oldható, de van ezek között a bőrök között olyan is, mely erős szerkezeténél fogva különböző célokra felhasználható. A Westminster Aquariumban 1876. tartott tengerészeti kiállításkor, amelyen cserzett halbőrök voltak kiállítva, kitünt, hogy vannak a halbőrök között gyakorlati célokra alkalmazhatók is. Igy a cet (white whale, Walfisch) bőréből felső bőrt, a delfin (Delphinus phocaena L. Meerschwein, porpoise hide) bőréből zsinóroknak való bőrt csinálnak; a félszegúszó (Plattfisch, flatfish) bőre keztyűbőrt ad; a szol (Pleuronectes solea L., Sole, Zunge) pénztárcákhoz s effélékhez való bőrt szolgáltat; a rája (Raja clavata L., Dornroche, Stachelroche, Thornback) bőre reszelő papiros (smirgel-papiros) helyett használható; az angolna (Anguilla fluviatilis, Aal, eel) bőre szíjaknak készítésére alkalmas stb. Gloucesterben a torskhal (Brosminus vulgaris, Brosmen, Torskfisch, cusk, torsk) bőréből lábbelit készítenek; Colbornban (Canada) a harcsa (Silurus glanis, Wels) bőrét keztyű-bőrré dolgozzák fel. Egyiptomban bizonyos, a veres tengerben élő halak bőréből talpbőrt csinálnak. Oroszország és Szibéria némely vidékén a nép a menyhal (lota maculata, Aalraupe, Quappe losh, burbat) bőrét ruházat díszítésére használja. A tatárok ebből a bőrből a nyári ruházatokat s azokat a zsákokat varrják, melyekbe a nyers bőrt becsomagolni szokták. Bizonyos cápaféléknek (Squalus L. Haifisch, shark) s hasonló halaknak az érdes szemölcsös bőrét kiterjedt mértékben és különböző kereskedelmi elnevezések alatt fa simítására, fénymázolásra, skatulyák, kardmarkolatok bevonására használják fel. Az angyalcápa (Squalus angelus vagy squalina ang., Meerengel, Engelfisch, angelfish, monkfish, devilfish) bőréből a törökök igen szép tengerzöld színű óratokokat csinálnak. A squalus glaucus nevű cápa (blue dogfish, Blauhai) nyers bőre reszelő (Schmirgel) papiros helyett használható. Ugyancsak ennek az állatnak a bőréből sagrénbőrt készítenek. Az a hal, melynek bőrét ez idő szerint a legjobban használják, a ray (Hypolophus sephen), mely Malabar partján gyakran előfordul. Az ú. n. chat., macskacápa (Squalus catulus), mely az angyalcápánál kisebb, a *peau de rousette* nevű terméket szolgáltatja. Ezt a veres színű, pettyes, egyenletes színű, síma bőrt egyedül sagrén (shagreen) árukra használják. A cápá-

nak az a neme, melyet a francia tengerparton *chien marin*-nak és *rousette tigré*-nek neveznek, adja a *peau de chien de mer*-t. Esztergályosok, műasztalosok, ácsok reszelésre és símításra használják; ugyanerre a célra szolgál a fémiparban is. Ezt a bőrt feldolgozzák az ú. n. *galuchat*-ra, melyet rendszerint zöldre festve tokok, skatulyák bevonására használnak. *Chagrin* (sagrén) elnevezése alatt ezeket a bőröket nagyban alkalmazzák Törökországban, Szíriában, Tuniszban, Tripoliszban; a tripoliszi sagrén állítólag a legjobb. Megfestik feketére, zöldre, fehérre és veresre.

Marhabőrök (ökör-, tehén-, bika-, bivalybőr). A bőrök közül a marhabőr a legerősebb és legtömöttebb. A tenyésztett európai marhák bőrét szelíd bőrnek, a tengerentúlról importált bőröket vadbőröknek nevezik. A marhanyersbőröket az állat neme és kora szerint osztályozzák; így van bika-, tehén-, ökör-, tulok-, egy-, kétéves üszönövendék-, tinó- és borjubőr. A bőr minőségénél nemcsak az állatnak eredete és fajtája határoz, hanem az évszak, amelyben a bőr az állatról lekerült, továbbá, hogy hegyes vidékről, vagy lapályos, homokos vidékről való-e. Így pl. az erdélyi havasokon és ezek lejtőin élő marhák bőre kitűnő minőségű, úgyszintén a Magas-Tátra alján, a stájer és tiroli hegyek vidékén, a svájci bőrök barkájuk finomságáról és tisztaságáról híresek. Igen kitűnő bőrök az olasz és bajor bőrök is. A bika- és bivalybőrök silányabb minőségűek. A bika bőre igen vastag, de egyenletlen, hasaalja, úgyszintén két pofája sokkal vastagabb, mint a dereka. Bőrszövete lazább, ritkább, mint az ökörbőré. A bivaly bőrszövete még a bika bőrénél is ritkább. Az ökörbőr egyenletes vastagságú; a tehénbőr hasaalja és nyaka vékonyabb, általában véve laposabb. Miután az európai nyersbőr már régóta nem fedezi a szükségletet, azért a hiányt a tengerentúlról pótolják. Jelentékeny a behozatal tengerentúli bőrökben. Kelet- és Nyugat-Indiából, Kinából, a Fokföldről, Dél-Amerikából, Buenos-Ayres és Montevideo városokon keresztül. A tengerentúli bőrök piacai Európában: Hamburg, Havre, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Trieszt, kismértékben Fiume is. Ide tartoznak még az ú. n. *kipszbőrök* is, amely elnevezés alatt a Kelet-Indiából származó aprófajta marha, a púpos zebú bőre értendő. A marhabőrökből talpbőröket, ú. m. ültetett- vagy terctalpakat, vache-talpakat, gépszíj- és varrószíjbőröket, fénybőröket, vâchettákat, durvább felsőbőröket stb. gyártanak. A magyar ökörbőrök általában véve nagyobbak ugyan, de gyengébbek mint a svájci, a stájer, az alsóausztriai marhák bőre. A gulyákban legelő magyar marha bőrét gyakran légycsípések rontják, vagy a hasogatások, melyeket a marháknak egymást való dőfölése okozni szokott. Hazai bőrgyáraink itthon elegendő mennyiségű jó anyagot nem kapnak.

A *Didelphis gigantea* nevű erszényes (kenguru, kangaroo) bőrét nagy mennyiségben exportálja Ausztrália, ez a bőr a legsimulékonyabb bőrök egyike.

Kutyabőr. Szép, vékony, de erős bőr is. Az ú. n. kutyabőr-keztyük legnagyobb része báránybőrből készül.

Lóbőrt, csikóbőrt főleg Ausztriába és Németországba exportálunk. Ez a bőr a legerősebb és legjobb bőrök egyike. A lóbőrnek legértékesebb része a tükörbőr; többnyire cipőbőr és nyergesmunkák készítésére szolgál.

Nyul- és tengeri-nyul-bőröket is exportálunk. Felemlítendők még a *vadbőrök* (róka-, farkas-, őz-, szarvas-, görény-, zergebőrök), továbbá a *láma* (Auchenia lama) bőre, melyből Párisban újabban cipőket készítenek, a *fóka* (Phoca vitulina, Seehund, Seekalb, Robbe, seal) s a *rozmár* (Trichechus rosmearus, Wallross) bőre.

A bőrgyártás története.

A bőr kikészítése kétségtelenül a legrégibb foglalkozások egyike. Tudjuk, hogy az ősember vadászattal kereste táplálékát és kétségtelen, hogy a hidegebb éghajlat alatt élő ember testének védelmére a zsákmányul ejtett vad bundájába és bőrébe öltözködött és a bőrt különböző használati tárgyak előállítására is felhasználta, úgy, amint ezt még ma is a vad és félig civilizált néptörzseknél, pl. az indiánusoknál tapasztalhatjuk. Mivel azonban a nyers bőr, ha nedves, elrothad, ha száraz, akkor megkeményedik, szarunemüvé válik, azért valószínű, hogy az ősember a bőrt és bundát az elejtett vad hájával bekente, hogy annak puhaságát és simulékonyságát megőrizze és tartóssá tegye. Bőrkonzerváló szerül kinálkozott a fa füstje is, amiről a biblia is említést tesz. Bőrtömlőket, amelyekben folyadékokat tartottak és szállítottak, említ a biblia is; mivel ilyenekül csak vízálló bőr használható, minőt csakis növényi cserzéssel lehetett előállítani, következik, hogy azokban a régi időkben már a vörös timárság is ismeretes volt, sőt egy legalább is 4000 éves, vésett gránit tábla, amelyet a berlini múzeumban őriznek, timárokat ábrázol, akik közül az egyik tigrisbőrt emel ki valami edényből, a második szintén valamilyen edény körül munkálkodik, míg a harmadik bőrt nyujt ki a táblán. A különböző mumialeletek, az *Inka*-nép sírjaiban talált tárgyak, más leletek és régi feljegyzések igazolják a bőrkészítés mesterségének ősrégi eredetét. Egyiptomban nemcsak a növényi cserzést ismerték, hanem már timsót és konyhasót is használtak. A keleten főleg a gubacs, a nyugaton a tölgyfacser volt a fő cserzőanyag. A keleten fejlődött ki a szattyánbőr készítése, amely sokáig vezető szerepet játszott, úgy hogy a keleti szattyán a nyugatot is elárasztotta, míg a XVIII. sz.-ban az Elszászban, Franciaországban és Angliában; a XIX. sz.-ban Németországban keletkeztek szattyánbőrgyártó műhelyek.

Kétségtelen, hogy a vezérek korában a bevándorolt magyarok között akadtak timárok, szűcsök, szíj- és nyereggyártók is.

Az Árpád-házbeli királyok alatt oly jelentékeny volt a bőrkészítés, úgynevezett irhagyártás, szűcsmesterség, hogy ezek termékeit nemcsak az országban, hanem a külföldön is nagyra becsülték. Jelentékeny fejlődést mutat ez az ipar az *Anjouk* uralkodása alatt, annyira, hogy *Nagy Lajos* már szükségesnek látta az erdélyi szászok céheit szabályozni. A magyar timsós bőr oly híres volt egész Európában, hogy *Colbert* francia miniszter

egy *Larose* nevű timárlegényt küldött Magyarországba azzal a megbízással, hogy tanulja el a magyar bőr készítését. Ezt a bőrt annyira nagyra tartották, hogy XIV. Lajos francia király a magyar bőr készítését monopolizálta és egyes timároknak, akiket *hongroyeurek*-nek hívtak, kizárólagos jogot adott eme bőr készítésére. *Krünitz* szerint a magyar timár a bőröket hordókba rakta, ott mindegyik bőrt külön-külön árpadarával hintette be, az egészet deszkákkal befödte, kövekkel megrakta és meleg vizet öntött reá; a bekövetkezett erjedés folyamán a bőr szövete meglazult és a bőr a szőrét eresztette. Az igazi ős magyar timárság jellemző vonása azonban az volt, hogy a szőrt borotvaéles szerszámmal szedték le a bőr felületéről és a szőrtelenített bőröket, valószínüleg a Krünitz által jelzett korpával való pácolás elvégzése után, timsóval és sóval többszörösen egymásután behintették.

Az első bőrgyár Magyarországon az 1799. Pesten létesített *Kemniczer János-féle* bőrgyár volt.

Bőrgyártásunk az utolsó évtizedben nem remélt fellendülésnek indult. A modern bőrgyáros az emberi munkát gépmunkával igyekszik helyettesíteni, a régi lassú és elavult eljárások helyett új módszereket használ, amelyekkel lehetőleg jobban, gyorsabban és jutányosabban éri el a célját. Noha a bőripar tudományosan a legnehezebben közelíthető meg, amennyiben úgy a bőr, mint a növényi cserzőanyagoknak a kémiai szerkezete ismeretlen, de ismeretlen a cserzőanyagoknak kötési módja — tehát hatásuknak lényege is, — azért a tudomány mégis serényen dolgozik a bőripari folyamatok felderítése körül és igyekszik az eljárásokat tudományos alapra fektetni, ezen eljárásokat észszerűvé, egyszerűbbé tenni és tökéletesíteni. Ebben az irányban áldásos működést fejtenek ki a külföldi speciális bőripari kisérleti állomások, amelyekhez legújabban a magyar állami bőripari kisérleti állomás is csatlakozik.

Irodalom. Knapp, Die Natur und das Wesen der Gerberei; Heinzerling, Grundzüge der Lederbereitung; L. Hoffmann, Die Herstellung des lohgaren Leders; Kás, Praktisches Lehrbuch der Lohgerberei; Günther, Die Fabrikation des lohgaren Leders; Gintl, Handbuch der Weissgerberei; Jettmar, Handbuch der Chromgerberei; Pässler, Die Untersuchungsmethoden der Gerbebrühen; u. a., Die Untersuchungsmethoden der pflanzlichen Gerbmaterialien; u. a., Die Untersuchungsmethoden des lohgaren und des chromgaren Leders; Procter, Leather Industries Laboratory Book; Procter, The principles of leather manufacture; Procter-Pässler, Gerbereichemische Untersuchungen; Jettmar, Leder-Erzeugung; u. a., Das Färben des lohgaren Leders; Moderne amerikanische Gerbemethoden; Lamb, Teinture corrayage et finissage du cuir; Jörissen, Die deutsche Leder- und Lederwaren-Industrie; Beller, Practisches Handbuch der Glacélederfärberei; Sztodola, A bőrkészítés kézikönyve; Klemp, Timárság; Frecskay, Mestersége k szótára, Bőrgyártás. Folyóiratok: Der Gerber, Collegium, Magyar Bőripar, Bőripari Szemle.

Bőr alá fecskendezés, l. *Befecskendezés.*

Bőralma (növ.), a barna fahéjszín bőrű almának a német minta alapján készült neve. Magyar vidéken *kormos alma* a neve.

Bőrápolás, l. *Kozmetika.*

Bőráramok, a bőr felületéről elvezethető elektromos áramok; a bőr mirigyeinek működése tartja fenn, ezért a működéses (actio) áramok közé tartoznak. L. *Állati elektromosság.*

Bőratka *(Comedo, Mitesser)*, apró faggyútömeg, mely a bőr zsírmirigyeiben meggyült, azok nyílását kitágítja és nyomásra abból kolbászalakban távozik. Ilyenkor legkülsőbb része a rárakódott piszoktól és a fehérje bomlásánál keletkező indikántól feketés pontocskával bir, ami miatt a néphit «kukacnak» tartotta. A comedóban főleg 3-féle baktérium tanyázik rengeteg tömegben; azokívül egy, szabad szemmel nem látható 8 lábú állatka az izelt lábuak állatországának atkafélék családjából *(Acarus* v. *Demodex folliculorum)*, melyet először *Henle* vett észre 1841. és *Simon, Csokor, Mégnin* tanulmányoztak. Hosszukás, áttünő, embernél meglehetősen ártalmatlan állat, mely csak kivételesen okoz főleg a pillaszőrök körül gyuladásokat, kutyáknál makacs, viszkető betegségeket kelt.

Sertéseken a betegség (atkája a *Demodex phylloides)* himlőszerű kiütéssel kezdődik az orrmányon, a nyakon, a szügyön, a hason és a combok belső felületén; később e helyeken mogyorónyi daganatok s végül lapos bőrfekélyek keletkeznek. Macskán, juhon, kecskén, szarvasmarhán és lovon a betegség ritka. A gyógykezelés a csomók és hólyagok tartalmának kinyomogatásán kívül perubalzsam, 1%-os szublimátos kenőcs alkalmazásában, 5—10%-os szappanos-borszeszos kreolinoldattal való ismételt ledörzsölésekben állhat. L. még *Rüh.*

Bőrátültetés *(bőr-transplantatio)*, bőrhiányok pótlását célzó alkotó-műtét. Az átültetés úgy történik, hogy a hiányt papirvékonyságú, a bőr szaru- és szemölcsös rétegéből vágott lebenykékkel fedjük (Reverdin és Thiersch módjára), vagy pedig a bőr egész vastagságát érő lebenyt rakunk a hiányra (Krause módjára). A lebenyeket rendesen a beteg testéről (combról, felkarról) vesszük. Az átültetett bőrlebenykék táplálását a seb felszínéről szivárgó savó végzi. Ezért tapadnak könnyebben a vékony Thiersch- és Reverdin-lemezek, mint a vastag Krause-lebeny. Utóbbinak csak az az előnye, hogy — tapadása esetében — rugalmasabb, vastagabb borítékot biztosit. A B. igen áldásos műtét, mert a nagy bőrhiányok behegedésekor fejlődő zsugorodásokat megelőzi és a gyógyulás idejét lényegesen megrövidíti.

Bőrbajosok klinikája, l. *Bőr.*

Bőr befestése, l. *Testbefestés* és *Testdísz.*

Bőrbetegség, l. *Bőr.*

Börcfa, az a fácska, amelyre a háló szemeit kötik.

Börcs, kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 699 magyar lak.; u. p. Abda, u. t. Öttevény.

Bőrcsont *(fedőcsont* v. *másodlagos csont)*, az olyan csont, mely porcogós kezdemény nélkül a bőr kötőszövetében keletkezik. Ilyen csontokat találhatunk nagy számban pl. a koponyán; ezek a tengelyváztól eredetileg függetlenül a bőrben keletkeznek és később a koponya vázához illeszkedve, az agyvelőnek ama részeit védik, ahol porcogó híján elsődleges csont nem keletkezhetett. B. a koponyán pl. a homlokcsont, falcsont stb. Minél alacsonyabbrendű valamely gerinces állat, annál több B.-ja van. A halaknak úgyszólván összes koponyacsontjai bőrcsontok; a kétéltüek koponyája is néhány elsődleges csont kivételével B.-okból áll.

Börcsök *Andor*, jogász, szül. Martonvásáron 1872 dec. 22. Államszolgálatba lépett, előbb a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél működött s 1898. az igazságügyminisztériumba rendeltetett be. 1908 óta törvényszéki biró. Főleg birtokrendezési ügyekkel foglalkozik. Művei: *Erdélyrészi birtokrendezés* (Sebess Dénessel, Budapest 1909); *Magyarországi birtokrendezés* (u. o. 1909); *Magyar telekkönyvi jog* (1911). Kisebb cikkei jogi szaklapokban jelentek meg.

Bőrcukor, l. *Gummicukor*.

Bördőcze, kisk. Zala vármegye noval járásában, (1910) 252 magyar lakossal; u. p. Szécsisziget, u. t. Csömödér.

Bőregér, hazánk némely vidékén a denevérek megjelölésére használt kifejezés, mely a német Fledermaus félreértéséből történt helytelen fordítás útján keletkezett; helyesebb a szárnyas egér tájszó. L. *Denevér*.

Börek, török étel, vagdalt hússal vagy sajttal töltött és zsírban kisütött tészta.

Bőrérzések, azok, amelyeket a bőrünkben elhelyezett idegkészülékeinkkel percipiálunk. Azelőtt mind összefoglalták a tapintásérzés alatt; ma már tudjuk, hogy több érzésről, tehát több érzékszervről van szó; ezek: a tulajdonképeni tapintásérzés, a hidegérzés, melegérzés és a fájdalomérzés.

Finom tűkkel történt vizsgálattal kitünt, hogy a bőrnek egyes pontjai csak a meleget, mások csak a hideget, ismét mások csak az érintést, azaz a nyomást érzik meg. Legkevesebb a melegérző pontok száma, átlag az egész bőrön 30,000, sokkal több a hidegérző pont, 250,000 és legtöbb a nyomásérző, rendesen a szőrök mentén, 500,000. A fájdalomérzésben sokféle nuance és fokozat van. Sajátos érzései a bőrnek a viszketés és csiklandozás. Érdekes, hogy fejlődéstanilag a fül leglényegesebb része, a hártyás labirintus és az orr szaglóhámja szintén a bőr leszármazottai. A térbeli felfogásunk, tájékozódásunk kialakulásánál az izomérzéssel kombinált tapintásnak nagy szerep jut. (Bővebben l. *Tapintás*, *Fájdalom*, *Izomérzés* címszók alatt.) Bőrünknek hatalmas és gazdagon beidegezett érző felülete állandóan izgalmakat küld középidegrendszerünkbe. Ezen izgalmak akár tudatos érzéssel járnak, akár nem, igen fontos reflexműködéseket, reflexfolyamatokat tartanak fenn. Nem lesz érdektelen a legfontosabb bőrreflexek felsorolása.

A bőrnek reflexkapcsolata van a szívvel; a hideg ritkává, a meleg szaporává teszi a szívműködést. A bőr befolyásolja a lélegzést; erős böringerek mély belélegzést váltanak ki, fölhasználják ezt asphyxiában született gyermekeknél a lélegzés megindítására. A hideg a bőrön érszükülést, a meleg értágulást és verejtékelválasztást vált ki. A bőrre ható hideg fokozza az egész test anyagcseréjét, növeli az izmok tonusát, készenlétét. A hideg, úgy látszik, fokozza a vese elválasztását. A sexualis érintkezésnél szükséges legfontosabb működések szintén bőrreflexek eredményei. Speciális bőrreflex lehet a tüsszentés: vannak, akik ha mezitláb hideg kőre lépnek, azonnal tüsszentenek; ép így vannak, akik hideg kilincs megfogása után, vagy ha a napfény a fejükre tűz, tüsszentenek. Klinikailag fontos reflexek pl. a Babinski-féle talpreflex (l. *Talpreflex)*; a bőrreflexek közé tartozik a Kremaster-reflex (l. o.), valamint a hasfal-reflex (l. o.). Ezeknél kisebb jelentőségű bőrreflexek a glutealis reflex, mely abban áll, hogy a glutealis tájék izgatására a m. gluteus maximus összehúzódik, továbbá a mamilla-reflex (a csecsbimbó megmerevedése udvarának izgatására) és a scapularis reflex (a m. rhomboideusok összehúzódása, a hát bőrének a gerincoszlop és a lapocka belső széle közötti ingerlésére).

Bőrfa (hajózás), az a gerendaszerű vastag fa, melyet a hajó elejére, hol a vasmacska-kötél a hajó peremét éri, szegeznek, hogy a peremfa és kötél egymást ne rontsák. E kifejezésen bélést is értenek, vagyis olyan deszkát v. gyékényt, melyet közök betöltése vagy surlódástól való kímélés s egyéb hasonló feladat céljából a hajóban alkalmaznak. A B. elnevezést használják a kis bálvánnyal egy értelemben is.

Bőrfaggyú, l. *Faggyúmirigy*.

Bőrfarkas, l. *Bőrtuberkulózis* és *Lupus*.

Bőrféreg, a bőr takonykórja, midőn közvetlen fertőzés miatt vagy takonykórnál áttétel útján a bőrben s a bőr alatti kötőszövetben kisebb-nagyobb gömbsejtes szövetből álló daganatszerű csomók képződnek, amelyek csakhamar elágyulnak s a bőrön áttörnek, az így keletkező fekélyek nyúlós genyet választanak el, sokszor véreznek, szomszédságukban a nyirokerek és nyirokcsomók is beszűremkednek és féregszerű vagy olvasószerű csomós kötegeket képeznek. Az ilyen csomók ritkán szívódnak fel, többnyire a bőr alatti kötőszövet megvastagodásával és elkérgesedésével járnak *(takonykóros elefantiázis)*. A B. leggyakoribb a végtagokon, a vállon és hason. L. *Takonykór*.

Bőrfogak, az őshalak *(Selachii)* bőrében előforduló sajátságos külső vázképződmények, melyek 3 részből állanak: 1. igazi csontszövetből álló kerek v. rhombus alakú lemezből (placobasis, alaplemez); 2. fogszövetből (dentin) álló tüskeszerű képződményből, mely az alaplemez közepéből kiemelkedik (dermodon, bőrfog) és 3. a bőrfogat beborító zománcrétegből (ganomitra). A B.-ra vezethetők vissza a gerinces állatok összes másodlagos csontjai, úgynevezett bőrcsontjai.

Bőrfutrinka, l. *Futóbogarak*.

Bőrgangraena, l. *Gangraena*.

Börgen, *Karl Nikolaus Jensen*, csillagász, szül. Schleswigben 1843 okt. 1., megh. 1909 jún. 7. Részt vett 1869—70., mint fizikus és csillagász, a második német északsarki utazásban és 1874 óta a wilhelmshaveni tengeri obszervatórium igazgatója volt. Csillagászati és földmágneses munkálatain kívül különösen a tengerjárás elméletével foglalkozott.

Börgönd, Pákozdhoz tartozó puszta Fejér vm. székesfehérvári j.-ban, (1900) 325 lak, vasúti állomás és táviró; u. p. Dinnyés.

Bőrgyártás, l. *Bőr*, *Cserzővargaság*, *Irhásbőr*, *Kombinált cserzés*, *Krómbőr*, *Timárság*.

Bőrgyógyászat, l. *Bőr*.

Bőr hajszálképletei (növ.), l. *Szőrképletek*.

Bőrhámlás, l. *Bőr*.

Bőrharisnya (ang., *Leather-stocking*), Natty Bumppo nevű félig civilizált indiánus mellékneve, akit Fennimore *Cooper* (l. o.) több amerikai történetében szerepeltet; az ifjuság kedvelt olvasmánya.

Bőrhorzsolás *(excoriatio)*, a bőr felületes rétegének a bőrt érintő-irányában érő sérülés okozta hiánya. Az anyaghiány a bőrt védő szarurétegétől fosztja meg, ami által a szabadon fekvő irharétegbe fertőző csirák vándorolhatnak be. Ennek veszélye különösen akkor fenyeget, ha nem egészen kifogástalan tisztaságú tapasszal fedjük be az anyaghiányt. (Zsebben hordott, megnyálazott angol flastrom !) Legjobb kezelése abban áll, hogy a horzsolást jódtinkturával egyszer bekenjük v. sterilis patyolattal a felületes sebet bekötjük. E védőréteg alatt a bőr szarurétege gyorsan bevonja a támadt anyaghiányt.

Bőridegek, l. *Bőr*.

Bőripar, l. *Bőr*, *Cserzővargaság*, *Irhásbőr*, *Kombinált cserzés*, *Krómbőr*, *Timárság*.

Bőrizgató szerek, l. *Hólyaghúzó szerek*.

Bőrizmok, l. *Bőr*.

Bőrizomtömlő, a testet tömlő módjára körülvevő, többnyire hosszanti, haránt és ferde izmokból álló izomzatnak a bőrrel való kapcsolata. Ennek összehúzódása révén jön létre a jellemző «féregszerű» mozgás. Főleg a férgek körében fordul elő.

Börjeson, *Johan Helenus*, svéd szobrász, szül. Tölöben 1835 dec. 30., megh. 1910 jan. 30. Stockholmban, Rómában és Párisban tanult. 1879-ben hazájába tért vissza. Az emlékszerű szobrászat terén igen nagy tevékenységet volt alkalma kifejteni. Egymásután keletkeztek: Oxenstjerna Axel (Stockholm 1890); X. Károly Gusztáv (Malmö 1896); XI. Károly (Karlskrona 1897); Magnus Stenbock (Helsingborg 1901); IX. Károly (Göteborg 1904) stb. emlékszobrai, részben lovasszobrok.

Börjesson, *Johan*, svéd költő, szül. Bohus-Länben 1790 márc. 22., megh. Upsalában 1866 máj. 6. 1808-ban Upsalába ment teológiát tanulni, 1821. királyi udvari prédikátor lett; élte alkonyát Upsalában töltötte. Drámáival tünt fel. Első műve, Erik XIV., mely 1846. került színre, tetszést keltett. Ezt követték: Solen sjunker, Gustaf I. sista dagar (A nap leáldozik; I. G. utolsó napjai); Ur Carl XII. ungdom (XII. K. ifjúkorából) 1855; Brödraskulden (testvéri bűn) 1861, stb. Mint lirikus is kiváló; két kötet verse jelent meg: Kärlek och Poesi (Szerelem és költészet, 1849) és Blommor och tårar på en dotters graf (Virágok és könnyek egy leány sirjára 1854).

Bőrkárpit, falak és bútorok kárpitozására használt, arannyal, ezüsttel s egyéb színnel festett, nemkülönben préselt, domború, virágos mustrájú bőr. Eredete nincsen kiderítve, de valószinű, hogy keletről a mórok által került hozzánk. A XV. sz.-ban jutott Spanyolországból, ahol eleinte Cordovában, később Barcellona-, Sevilla- és Leridában sokat készítették — és guadamacil-nak nevezték — Olaszországba. Itten fő készítőhelye Velence. A XVII. sz.-ban Németalföldön (Mecheln, Antwerpen, Brüsszel, Lüttich, Amsterdam, Hága) is készítik és Angliában és Svédországban is igen divatos még a XVIII. sz.-ban is. Németország nem igen készít B.-t. Az olcsó papirkárpit, melyet a XVIII. sz.-ban kezdenek gyártani, lassanként kiszorítja a drága és nehéz előállítású B.-t, míg az a XIX. sz.-ban teljesen letűnik. A régi B.-ok egykori nagy elterjedettségük dacára ma igen ritkák. Legszebb gyüjteménnyel a londoni Kensington és a párisi Cluny-múzeum és a berlini iparművészeti múzem dicsekszenek. Újabban ismét használatba jöttek a B.-ok, de többnyire papirmasszából préselik őket, csak ritkábban bőrből, Németországés Franciaországban készülnek. A japán B.-ok is kezdenek Európában elterjedni, olcsóságuk és változatos mustrájuk miatt. V. ö. *Davillia*, Notes sur les cuirs de Cordoue (Paris 1878).

Bőrkiütés, l. *Bőr*.

Bőrkorallok *(Alcyonaceae)*, a nyolc sugaras virágállatok *(Alcyonaria)* egyik családja, helyhez kötött telepekkel, majd keményebb, majd puhább kéreggel, tengelyváz nélkül. Legközönségesebb faj a parakorall (*Alcyonium palmatum* Pall.), melynek piros telepe bőrnemű; a középtengerben él és mintegy 10 cm. magasra nő. L. még *Virágállatok*.

Bőrlélegzés, l. *Bőr*.

Bőrmérgek. Néhány állatfajnak, különösen a kétéltűek (triton, szalamandra, béka) és némely hal (pl. tengeri és vak ingola [Petromyzon]) bőrmirigyei által termelt mérges anyagok gyüjtőneve. Ilyen méreg a barna varasbéka *(Bufo vulgaris* L.) bőrmirigyeiben előforduló bufotalin és bufonin (phrynin), a foltos szalamandra szamandarinja és szamandaridinja. L. *Mérges állatok*.

Bőrmetszés, a bőrnek fémdomborításhoz hasonlatos munkával való díszítése. Következőkép történik: A rajzot a nedves marhabőrre ráviszik s körvonalait felkarcolják és többé-kevésbé feltépik a rajzformák közt levő területeket, az alapot különböző formájú vasakkal leverik mélyre, úgy hogy a mustra lapos domborművet alkot. Hogyha a mintát erősebben akarják domborítani, akkor, miután a bőrt ismételten megnedvesítették, a mustrát kikalapálják. A kalapáláshoz különböző nagyságú és formájú gyűrűket használnak, melyeket a bőr színére helyeznek az alapra, s a túloldalról könnyű ütésekkel kalapálják ki a domború részeket. A bőr visszáján így keletkezett mélyedéseket viasszal vagy rozsliszt és fürészpor keverékéből készült péppel töltik ki. Csak ezután következik a nagyolt nyers formáknak finomabb modellirozása. Az alapot rendszerint poncolják, a díszt aranyozzák vagy ezüstözik, néha olajfestékkel színesre festik. A B. gyakorlata a késő-csúcsíves korszakban lendült fel, amikor az előkelő hölgyek ékszerládikáit bőrbemetszett szerelmi jelenetek és más ábrázolások díszitették A XVI. sz.-ban divatba jöttek a metszett, aranyozott v. festett bőrkárpitok, melyeket a középkorban csak Spanyolországban készítettek. A XVIII. sz.-ban véget ért ez a divat és a B.-sel már csak Portugáliában és Spanyolországban foglalkoztak, ahonnét Dél-Amerikába is átkerült. Az itt készült lószerszámok és nyergek a világkiállításokon megjelenvén, ismét felújították a B. technikáját s a hamburgi Hulbe és a sziléziai Hupp is-

mét foglalkozni kezdtek vele és szép eredményeket értek el. A bécsi Wunder ezektől függetlenül szintén újból feltalálta. A B. t most székek, bőrtáskák, könyvtáblák, írómappák díszítésére használják. V. ö. *Niederhöfer*, Vorlagen für Lederschnittarbeiten (Frankfurt a. M. 1886); *Horn* u. *Patzelt*, Vorlagen für geschnittene u. gepunzte Lederarbeiten (Gera 1886); *Büttner*, Lederschnitt u. Lederplastik (Leipzig 1891); *Zinn*, Anleitung zum Lederschnitt (Wiesbaden 1893); *Hulbe*, Praktische Anweisung zur Ausführung der Ledertechnik (Hamburg 1903); Klara *Roth*, Anleitung zum Lederschnitt, Zinnbossieren und gravieren (Leipzig 1905).

Bőrmirigyek, l. *Bőr*.

Bőrmozaik, különböző színű bőrdaraboknak, keleten ősidőktől fogva szokásos, egymásmellé varrása. Tárgyát rendesen geometriai formák v. nagyon stilizált alakok képezik. Az arabok honosították meg Spanyolországban. Egyiptomban, Perzsiában, Törökországban és Dél-Olaszországban papucsok díszítésére ma is használatos.

Börne, *Ludwig* (előbb *Baruch Löb*), német író, szül. 1786 máj. 6. Majna-Frankfurtban (hol atyja váltó-üzér volt), megh. Párisban 1837 febr. 12. Otthon szigorú ortodox-zsidó szellemben nevelkedett; utóbb Berlinben s Halléban orvosi, majd Heidelbergben s Giessenben államtudományokat tanult 1808-ig, mire 1811. szülővárosában rendőrtisztviselő lett, de már 1814-ben, midőn Frankfurt mint szabad város visszanyerte régi alkotmányát, mivel zsidó volt, nyugdíjba küldték. Ekkor kezdte publicisztikai működését, egyúttal belső hajlamát követve, 1817. az ev. hitre tért át. Ezen időben kiadott folyóiratai (Die Wage, Die Zeitung der Stadt Frankfurt, Zeitschwingen) éles és élces stílükkel nagy tetszést arattak, de rövid életűek voltak. 1822 óta mint Cotta vállalatainak levelezője Párisban, utóbb különböző német városokban tartózkodott, mígnem atyja halála (1827) őt vagyonilag függetlenné tette s a júliusi forradalom (1830) ismét és állandóan Párisba vonta, ahol meg is halt. Összegyűjtött dolgozatai (1829—34. 8 k.) ugyan ismertté tették nevét, de nagy befolyású íróvá csak a júliusi forradalom óta lett. Kisebb tréfás és élces dolgozatai (Monographie der deutschen Postschnecke; Der Narr im weissen Schwan; Der Esskünstler; Denkrede auf Jean Paul stb.) szellemes felfogás és szép stil által kitünőek. Leghatásosabb műve, párisi levelei (Briefe aus Paris, 1832—34), kitünően írvák, de túlzók és kiméletlenek minden az övétől eltérő vélemény iránt. A német viszonyoknak elkeseredett és igazságtalan megítélése nála tiszteletreméltó meggyőződésből származik, de mélyen sértette a német hazafiakat. Még hevesebb utolsó műve: Menzel d. Franzosenfresser (1836), melyben utoljára kifejti kedvelt eszméjét: a német és francia nép szövetségét a szabadság védelmére. Jellemes, őszinte ember volt, aki tévedhetett, de mindig meggyőződése szerint írt és cselekedett. Művei ma már csak történeti érdekűek; célzásai sokszor máris érthetetlenek. Munkái 1862. jelentek meg 12 kötetben (Hamburg), 1877. 3 kötetben (Reclam) és legújabban többször. Válogatott rajzait s elbeszéléseit magyarra ford. Luby Sándor (1880). Heine könyve B.-ről (1840) tele van rágalmakkal és gyanusításokkal. B. legjobb életrajzát Holzmann Mihály írta (1888).

Börnecke, közs. Magdeburg porosz kerület Quedlinburg j.-ban, vasút mellett, (1905) 3718 lak., cukor-, brikett-, cementgyártással; barnaszénbányával.

Börnig, közs. Arnsberg porosz kerület Dortmund j.-ban, a Dortmund-Ems-csatorna és vasút mellett, (1905) 2385 lak.; vasművekkel, szénbányával.

Bőrolaj (*Wiederhold-féle B.*), kenőanyag megkeményedett bőrök lágyítására; 16 sr. olajsav (ami stearingyárakból mint melléktermék kapható), 2 sr. 90%-os alkohol és 1 sr. tömény kénsav keverékének melegítése által nyerhető. Ekkor leválik az olajsavéter, melyet meleg vízzel való ismételt rázás által savtalanítunk és egyenlő súlyú halzsírral keverünk.

Bőrőcske, tulajdonkép nem orvosi kifejezés, l. *Cuticula*.

Bőrök, Törökországban szokásos lepénytészta hússal v. sajttal töltve, zsírban kirántva, melynek elárusítói *börökcsi* nevet viselnek.

Bőrönd, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 339 magyar lak.; u. p. Alsóbagod, u. t. Zalaegerszeg.

Bőröndös, hajdan külön céh kötelékébe tartozó mesterember; a szorosan vett B.-árúkon kívül mindenféle tárca- és díszműveket, erszényeket készít. Magyarországban is jelentékenyen kifejlett iparág. (Magyarul régente csak erszénygyártónak és erszényesnek hítták. Magát a *bőrönd* szót is csak a XVIII. század végén csinálta — először *börönde* alakban — Barczafalvi Szabó Dávid. Egészen önkényesen, szabálytalanul képzett szó. Azelőtt csak málhának, később koffernak, kuffernak is hívták. Ma is bátran lehetne málhának nevezni. Más a podgyász, a. m. Gepäck.)

Bőrös ágyú, Gusztáv Adolf svéd király alkalmazta bőrrel bevont könnyű ágyúk, melyek azonban nem váltak be.

Bőrpapiros, bőrhulladékokból készült lemez. A bőrhulladékokat pépszerű anyaggá őrlik, ebből lemezt készítenek, s azt erős hengerléssel tömörítik

Bőrpárolgás, l. *Bőr* és *Termoreguláció*.

Bőrperspiratio a. m. bőrlélegzés, l. *Bőr*.

Bőrpír, l. *Bőrvörösség*.

Bőrposztó v. *bőrvászon* (növényekből készült bőr), pótlószere a természetes bőrnek, mely a viaszos vászonhoz és feltünően a természetes bőrhöz hasonlít. Tárca-árukra, nyergesmunkákra, sőt hajtószíjak gyanánt is használják. Újabban kaucsukkal is bevonják s elterjedése mind nagyobb mérveket ölt.

Bőrrák, l. *Rák*.

Bőrreflexek, l. *Bőrérzések*.

Bőrrepedés, l. *Bőr*.

Bőrsecretio, a bőrmirigyek működése, l. *Bőr*.

Bőrsklerema, l. *Sklerema*.

Bőrszárnyuak (*Dermoptera*, állat) az emlősállatok egyik rendje. Az idetartozó állatok a rovarevők és a denevérek között állanak, de tőlük lényegesen különböznek, úgy hogy újabban külön rendbe sorozzák őket. E rendnek csupán egy élő családját és nemét ismerjük, a repülő makikat (*Galeopithecus*). L. *Repülő maki*.

Bőrszarv, l. *Cornu.*

Bőrszelep, szivattyukhoz és vízvezetékekhez való bőrlap, mely az átömlő nyilásra fektetve a folyadék átömlését meggátolja. A bőrt két vaslap közé foglalják, hogy meg ne görbülhessen.

Bőrszemölcs, l. *Szemölcs.*

Bőrszépítő szerek, l. *Kozmetika.*

Bőrszövet (növ.). A B.-ek a növények felületét borítják és feladatuk egyrészt a belső szöveteket a különböző káros behatásoktól megóvni, másrészt munkájukban támogatni; így a B. szabályozza a kipárolgást; csökkenti az éjjeli hőkisugárzást, hogy a különben elkerülhetetlen lehülés a növénynek ne ártson. Esőverés, jégeső, a széltől a növények felületéhez vert éles homok és porszemecskék, állatok ellen ugyancsak a B. védi a növényeket. Szükséges továbbá, hogy az alatta lévő áthasonító (asszimiláló) szöveteket az erős napsütéstől óvja, a szellőztető szövetrendszerbe az eső, harmatcsepp bejutását meggátolja és az áttelelő növényi részeket egyrészt a nagy hidegtől, másrészt a gyors hőmérsékváltozástól, főleg a gyors felengedéstől is megvédelmezze. Vízalatti növényeknél a kiszáradás veszedelme nem forogván fenn, itt a szellőztető szövetrendszer nyílásainak elzárása, valamint a folyóvíz elszakító erejének a legyőzése a fontos. A földben lévő növényi részek B.-ének kifejlődése a talaj víztartalmával függ össze és ennek foka szerint, majd a levegőn, majd vízben élő növényi részek B.-éhez hasonlít. Néha már az alsóbb rendű növények egyes részein (gombák kalapján, anyarozson, zuzmótelepen) is meg tudunk különböztetni egy külső védő réteget, de igazi B.-eket csak a mohától fölfelé találunk. Megkülönböztetünk *elsődleges* és *másodlagos* B.-et, az előbbi *a felbőr v. epidermisz* (l. o.), amely már fiatal korban elkülönül az alatta lévő szövetektől és vagy mindvégig megmarad, vagy elpusztulva, pótolja a *másodlagos* B., amely új osztódás útján hol a régi felbőrből, hol az alatta levő szövetekből keletkezik. Ide tartozik a *periderma* (l. o.), mely a *parenchymát*, *phellodermát* és a *héjkérget* vagy *kéregparát* foglalja magában. A B.-ek sok irányú feladatuk teljesítésére nagyon változatos kifejlődésüek, különféle berendezésekkel vannak ellátva (kutikula, szájnyilások, vízrések [hydathodák], szörképletek, emergentiák, paraszemölcsök stb.), sőt néha az alatta lévő szövetréteg a *hypoderma* (l. o.) is támogatja munkájában.

Börtön. Régi nyelvünkben B. (berten) a hóhér megjelölésére szolgált. Midőn a halálbüntetés, mint rendes büntetés helyébe a szabadságvesztésbüntetés lépett, a szóhasználat logikája az ennek végrehajtására szolgáló helyiség megjelölésére alkalmazta. Mai értelmében B. a magyar btkv. büntetéseinek egyik neme. L. *Szabadságvesztésbüntetés.*

Börtönegészségügy, l. *Szabadságvesztésbüntetés.*

Börtönfelügyelő-bizottság, l. *Szabadságvesztésbüntetés.*

Börtönmunka, l. *Fegyházipar.*

Börtönrendszerek, l. *Szabadságvesztésbüntetés.*

Börtönszabályok, l. *Szabadságvesztésbüntetés.*

Börtöntifusz a. m. éhtifusz (l. o.).

Börtönügy, mint tudományos fogalom annak az állami és társadalmi tevékenységnek a szervezetét jelenti, amely közvetlenül a bűncselekmények és a büntettesek elleni küzdelem szolgálatában áll. A kifejezés szélesebb értelmében felöleli a kriminalitás megelőzésére és a bűncselekmények megtorlására irányuló állami és társadalmi intézményeket. A *B.-i tudomány* (science pénitentiaire, penology, Gefängnisswissenschaft) körébe tartozik tehát nemcsak a különböző *büntetések* (l. o.) szervezetének megállapítása, hanem a patronázs (l. o.) ügye, az elhagyott vagy elhanyagolt gyermekek nevelő gondozása, a közveszélyes elmebetegek elhelyezésének, a büntevő alkoholisták gyógyításának kérdései stb., szóval az újabban *biztonsági rendszabályoknak* (l. o.) nevezett intézkedések tudományos tárgyalása is. Ily értelemben a B.-i tudomány a kriminológiának (l. o.), a bűncselekmény és a büntettes oknyomozó kutatásának alkalmazott része. A B. szűkebb és régibb értelmében a szabadság elvonására szolgáló állami intézmények összesége. Ide tartoznak tehát: 1. a szabadságvesztésbüntetés, 2. a vizsgálati és előzetes letartóztatás végrehajtására, 3. némely államban az adósfogság foganatosítására szolgáló intézetek. Ily értelemben felöleli a B. az említett intézetek építkezésére, szervezetére, a letartóztatottak egészségügyére, munkáltatására, oktatására, vallásos nevelésére és fegyelmére vonatkozó berendezéseket és szabályokat. Ezeket l. *Szabadságvesztésbüntetés*, *Előzetes letartóztatás*, *Vizsgálati fogság* és *Adósfogság* alatt.

Börtönügyi kongresszusok. Olaszországban és Németországban már a XIX. sz. derekán egybegyűltek a szakemberek börtönügyi kérdések megvitatására. E B.-nak azonban egyrészt csak az illető országra korlátozott jelentőségük volt, másrészt inkább tudományos, mint gyakorlati értékük. Fontosabb szerepet játszanak a nemzetközi B., amelyek sorát az 1846. és 1857-iki frankfurti és az 1847-iki brüsszeli kongresszus nyitja meg. Az amerikai dr. Wines kezdésére 1872. az északamerikai Egyesült-Államokon kívül a legtöbb európai állam hivatalos képviselőkkel vett részt a Londonban tartott kongresszuson, amely főleg a magánelzárási és a fokozatos börtönrendszer ellentétének kérdésével foglalkozott. A szakemberek többsége a fokozatos börtönrendszer mellett foglalt állást. A határozat befolyást gyakorolt a magyar büntetőtörvénykönyv tervezetére is, amelynek alkotója, Csemegi Károly (l. o.) a magyar kormányt képviselte. A következő börtönügyi kongresszus 1878. Stockholmban volt, ahol 26 állam képviseltette magát hivatalosan. Ugyanitt alakították meg az állandó *nemzetközi börtönügyi bizottságot*, amely a résztvevő államok hivatalos képviselőiből áll s börtönügyi kérdésekben a nemzetközi érintkezés előmozdítását célozza kiadványai (Bulletin de la Commision Pénitentiaire Internationale) és B. rendszeres rendezése által. E bizottság, amelynek állandó irodája 1910-ig Bernben volt s jelenleg Groningenben van (főtitkára Simon Van der Aa egyetemi tanár), megállapítja a következő B. helyét s a kérdéseket, amelyek tárgyalásra kerülnek. Elnökéül mindenkor annak

az államnak képviselőjét választják meg, amelyben a legközelebbi börtönügyi kongresszust tartják. Ily alapon szervezték a következő helyeken és években tartott nemzetközi B.-at: 1885. Róma, 1890. Szent-Pétervár, 1895. Páris, 1900. Brüsszel, 1905. Budapest, 1910. Washington. A legközelebbi nemzetközi börtönügyi kongresszus 1915. Londonban lesz. Eredetileg a B. csak a szorosabb értelemben vett börtönügyi kérdések taglalására szorítkoztak, de a kapcsolatnál fogva, amelyben a börtönügy a büntetőjoggal és a megelőzés (praeventio) kérdéseivel áll, a nemzetközi B. munkaköre négy csoportra oszlott. Igy már a szentpétervári börtönügyi kongresszus óta a börtönügyi kongresszus négy szakosztályban (I. büntetőjogi törvényhozás, II. börtönügyi intézmények, III. megelőző intézmények, IV. fiatalkoruakra és gyermekekre vonatkozó kérdések) folytatja tanácskozásait és a szakosztályok javaslata alapján határoz a B. plenuma. Úgy a szakembereknek a kongresszus kérdéseire beküldött véleményeit, mint a tanácskozási jegyzőkönyveket francia nyelven Actes du Congrès pénitentiaire internationale cimen teszi közzé a nemzetközi börtönügyi bizottság főtitkára.

Börtönügyi múzeum. Az 1910. Budapesten felállított Országos B. a börtönügy szempontjából tanulságos tárgyak hivatalos gyüjteménye. A B. az igazságügyminisztérium felügyelete alatt áll és állami tulajdon. Szervezetét az 1910. évi 5900. igazságügyi min. számú szabályzat (Igazságügyi Közlöny XIX. 77.) állapítja meg, amely szerint a gyüjtemény négy osztályból áll: 1. a büntetés és a bünvádi eljárás történetére, 2. a büntetés és a megelőzés jelenlegi intézményeire, 3. büntettesek néprajzára, lélek- és embertanára vonatkozó tárgyak, 4. vegyesek. A B. a budapesti gyüjtőfogház helyiségeiben van elhelyezve s kb. 3000 tárgyat ölel fel. Az intézmény, mely mint hivatalos gyüjtemény az első volt a kultúrállamokban, részint a börtönügyi tisztviselők oktatásának céljára, részint a büntettesek behatóbb megismerésére szolgál. Meg kell különböztetni a bünügyi múzeumtól (l. o.), amely a rendőrség felügyelete alatt a bünjelek megőrzésére szolgál és a bünügyi nyomozásnak segédeszköze.

Bőrtranszplantáció, l. *Bőrátültetés.*

Bőrtuberkulózis. A tuberkulózis bacillusa az emberi bőrön sokféle kórfolyamatot indít, melyeket főleg két csoportba szokás osztani: az egyikben maga a bacillus szerepel okul, a másikban (melyet *tuberculide* v. *toxituberculide* csoportnak neveznek)a bacillusokat nem lehet ugyan kimutatni, mérgeik azonban jelen vannak. Az első csoportba főleg a *lupus* (bőrfarkas), a *skrofuloderma*, a *boncolók gümője* és a *gümös bőrfekély* tartoznak. A második, a gümómérges kiütések csoportja igen nagy és határai még nincsenek kellően megállapítva; különösen göbös (acnitis), csomós és a bőrt sorvasztó kiütések (lupus erythematodes) tartoznak oda. A bőrnek tuberkulotikus folyamatai ugyan sokszor enyhe, jóindulatú lefolyásúak, minthogy azonban a szervezet általános megfertőzése mindig lehetséges, e betegségek kezelésének nagy gonddal kell történnie. A gyógyítás alapelve: az egész szervezet megerősítése és a bőrbeli elváltozások tönkretétele, ami részben operativ úton, részben Röntgen-sugarakkal vagy igen erős fénnyel v. maródezinficiáló szerekkel történik.

Bőrtuberkulózis-intézetek, l. *Finsen-intézetek.*

Börtü v. *bertő*, régente az ötvösműben alkalmazott aranyszemcsék neve (Goldkorn; *börtüs mü:* körnige Arbeit).

Bőrtüszőgyuladás. Hogy az emberi bőr számtalan feladatának megfelelhessen, különböző beléje ágyazott szervre van szüksége (haj, köröm, mirigyek, idegek stb.), amelyek egy része a bőr felszínére szabadon nyiló cső v. zseb alakjával bir, tehát tüszőt képez. E tüszőkbe a bőr felületén hemzsegő baktériumok könnyen bejutnak és ott betegségeket idézhetnek elő (folliculitis). Máskor vegyi anyagok, pl. kátrány, kén, avas zsír irritálják a tüszőt, néha pangó váladék gyülik meg benne, a tüsző tehát a bőrnek exponált része, nagyon gyakran megbetegszik és minthogy kicsinysége miatt nehéz hozzáférni, rendesen hosszantartó betegségek keletkeznek benne. A gyógyítás a tüszők kiürítéséből, dezinficiálásából és megnyugtatásából áll és többnyire hámozószerek közbejöttével történik.

Bőrvászon, l. *Bőrposztó.*

Bőrváz (külső váz, *ectoskeleton*), a gerinctelen állatok, különösen az izeltlábuaknak tiszta kitinből vagy kitinből meg mészsókból (pl. rák) álló külső páncélja. B. néven foglalják össze a gerincesek bőrében előforduló összes csontképződményeket. Ide tartoznak a halak pikkelyei, a teknősök, krokodilusok és ösvesállatok páncéljának csonttáblái, továbbá az összes gerincesek fogai és másodlagos csontjai, az ú. n. bőrcsontok.

Bőrvely, kisk. Szatmár vm. nagykárolyi j.-ban, (1910) 2440 magyar lak., vasúti állomás, postaügynökség, táviróhivatal.

Bőrvény (azelőtt: *Jegeristye*), kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 732 oláh lak.

Bőrviszketés, l. *Viszketés.*

Bőrvízkór v. *bőrvizenyő*, l. *Vízkór* és *Vesebetegségek.*

Bőrvörösítő szerek, l. *Hólyaghúzó szerek.*

Bőrvörösség, *bőrpír*, erythema, a bőr egyes nagyobb részeinek kipirulása azért, mert vérerei kitágultak valamely gyuladást keltő ok behatása következtében. A vörös foltok nagysága nagyon különböző lehet; néha a bőrnek minden pontja kipirul (erythrodermia), máskor csak egyes lencsényi, v. még kisebb foltok lépnek fel (roseola). Az erythema sokszor bevezető tünete erősebb lobosságnak, máskor elmarad a további fokozat, mint pl. számos gyógyszeres, pl. a kéneső által előidézett kiütésnél.

Börza, kisk. Krassó-Szörény vm. orsovai j.-ban, (1910) 542 oláh és német lak.; u. p. és u. t. Toplecz.

Börze, l. *Bourse* és *Tőzsde.*

Börzöncze, kisk. Zala vm. kanizsai j.-ban, (1910) 310 magyar lak.; u. p. Zalaszentbalázs, u. t. Gelse.

Börzsák, az aknaszállításnál használatos, ha nem kell nagyobb mennyiséget gyorsan kiszállítani: a zsákot a bányában behúzzák a rakodó helyre, megtöltik, és azután felhúzzák; az akna torko-

latánál pedig vagy közvetlenül az akna mellé ürítik ki, vagy pedig lekapcsolván a kötélről, kereken járó táblára teszik, a hányó helyre kitolják és ott kiürítik.

Börzsönfa (növ.) a. m. *Campêche-fa* (l. o.).

Börzsöny, 1. *(Nagy-B.)*, kisk. Hont vm. vámosmikolai j.-ban, (1910) 1900 német és magyar lak.; postahivatallal; u. t. Vámosmikola. Nevezetes régi román ízlésű temploma, mely a XIII. sz. első feléből való; alaprajza osztatlan, famennyezettel fedett hosszhajó, melyhez K.-en kis hosszszentéllyel ellátott, félkörrel végzett apszis, Ny.-on négyszögű torony csatlakozik. A XV. sz.-ban az esztergomi érsekeknek itt jelentékeny bányáik voltak. — 2. *B.*, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 438 német és magyar lak.; u. p. és u. t. Bonyhád.

Börzsönyi hegység *(Diósjenői hegység)*, a Magyar Középhegység dunáninneni részének legnyugatibb tagja, Nógrád és Hont vármegyében a Dunától az Ipolyig terjed, mely utóbbi azt É. és Ny. felől határolja; K. felé csak apróbb völgyek különítik el a Cserháthoz tartozó Nagyszáltól, mely Vácz fölött emelkedik. A B. főgerince DK.-i irányban húzódik közel a K.-i széléhez, miért is csak Ny. felé ereszt hosszabb ágakat. Legmagasabb csúcsai a Csóványos (939 m.) s a szép kilátást nyujtó Nagy-Hideghegy (865 m.), tov. a Magosfa (906 m.) és Nagy-Inócz (813 m.), valamennyi Diósjenő és Börzsöny közt; É. felé a Kámor (662 m.) és a drégelyi várhegy (444 m.), D.-en a Nagymaros felett levő, elragadó kilátást nyujtó Hegyestető (482 m.) említendő. A B. tulnyomóan különböző andezitekből áll, melyben több helyen (Sághegy, Márianosztra mellett) nagy kőbányák vannak. Tájképi szempontból a Csóványos és Hideghegy vidéke, valamint a dunamenti részlet igen szép és gyakran látogatott. Hajdan a B.-ben, különösen Börzsöny és Szokolya határában gazdag arany- és ezüstbányák voltak, melyekben többek közt a ritka tellur is előfordult; ma a bányák elhagyatvák; több helyen (Drégely, Jánospuszta) gránátokat találni. A hegységet leginkább lombos erdők borítják, fenyő csak kivételesen lép fel (Hohe Tax).

Börzsönyi hímzések. A hontvmegyei Börzsöny hegy aljában fekvő községek hímzései. Börzsöny a legrégibb magyar községek egyike és lakói régi viseletüket maig is megtartották. Hímzéseiket maguk rajzolják és ruházatukra alkalmazzák, a férfi-ing elején szélesebb vagy keskenyebb sávban az ing ujján és a vállon. A nők ruháit még gazdagabban varrják, köteny eiket, fökötőket, váll és fejkendőiket hímzések v. zsubrikolások díszítik, ágy- és asztalterítőiket, vánkosaikat és törülközőkendőiket szintén.

Bős *(Bőős)*, nagyk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, a Csallóközben, a Duna partján, (1910) 2802 magyar lak.; gőzhajóállomás, posta- és táviróhivatal; hitelszövetkezet; báró Üchtritz-féle uradalom.

Bősárkány, kisk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1910) 1843 magyar lak.; van vasúti állomása, posta- és táviróhivatala.

Bőség szaruja, a görög hitregében minden jóval telt, kiapadhatatlan szaru, a gazdagság szimboluma. Ilyennel birt minden isten, kitől a termés gazdagsága függött (Gé, Herakles, a folyóistenek, Pluton stb. s az eredetileg ugyanily jellegű Amaltheia, Zeus dajkája).

Bösendorfer, *Ignaz*, osztrák zongora-készítő, szül. Bécsben 1796 júl. 28., megh. u. o. 1859 ápr. 14. Zongoragyárát 1828. alapította s azt halála után fia *Ludwig* vette át, aki 1871. hangversenytermet is nyitott. B. Ludvig számos jutalomdíjat tűzött ki s egy nagyszabású, zenekar-kísérettel zongorára szerzett hangversenydarabra kitűzött pályadíjai közül a legnagyobbat (2000 koronát) 1899. *Dohnányi* Ernő (l. o.) nyerte meg.

Bősháza *(Bőősháza, Biusia)*, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 701 oláh és magyar lak., savanyuvízforrással; postaügynökség; u. t. Benedekfalva.

Bőszénfa, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1910) 971 német és magyar lak.; vasúti állomás, u. p. és u. t. Gálosfa.

Bőszér, Soltvadkerthez tartozó népes puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kiskörösi j.-ban, 603 lak.; u. p. és u. t. Soltvadkert.

Böszörmény, l. *Berekböszörmény* és *Hajdu-böszörmény*.

Böszörmény. Az Árpádok korában nálunk nagy számmal megtelepedett izmaeliták (szaracénok) népies magyar neve, mely a «muzulmán» szónak felel meg s eredetileg a volgamelléki bolgároknál keletkezett, akik s utánuk az oroszok s más keleteurópai népek «buzurmánoknak» «bezermineknek» nevezték a mohamedánokat. Így a nyírvidéki izmaeliták emlékét őrizte meg Hajdu-B. neve. V. ö. *Réthy* L., Magyar pénzverő izmaeliták és Besszarábia.

Böszörményi *László*, hirlapíró, szül. Kopácsapátin (Szabolcs vm.) 1824 nov. 19., megh. Budapesten 1869 febr. 24. Jogi tanulmányai után ügyvéd lett Nagykállón, 1848. beállott honvédnek s mint kapitány harcolta végig a szabadságharcot. 1861-ben szabolcsi főjegyző, 1865. országgyűlési képviselő lett. A kiegyezésben kárhoztatta Deák engedékenységét s a legszélsőbb ellenzékhez csatlakozott, melynek az általa alapított *Magyar Ujság* hasábjain publicistája is lett. Lapjában közölte Kossuth Lajosnak azon leveleit, melyekben a nagy számüzött fényes talentumának egész erejével támadta a kiegyezést. E levelek célja a nemzet meggyőzése volt arról, hogy Deák műve feladta Magyarország állami függetlenségét. Emiatt izgatásért B.-t fogták perbe, s miután elítélték, a beteges férfiú fogságban halt meg. Halála miatt a szélsőbal hevesen támadta az Andrássy-kormányt, illetőleg annak igazságügyminiszterét, Horvát Boldizsárt. V. ö. Vasárnapi Ujság 1909. 13. számát.

Bösztörzár v. *vexirzár*, l. *Zár*.

Bötök, az öregháló húzókötelének felehosszában kötött gomb, mely arra való, hogy hálóhúzásnál a háló egyenletes haladását ellenőrizzék.

Böttcher-féle kristályok, v. *sperma-kristályok*, a spermából a levegőn való beszáradáskor válnak ki. Állítólag azonosak a Charcot-féle kristályokkal. Bővebben l. o.

Böttger, 1. *Adolf*, német költő és műfordító, szül. Lipcsében 1815 máj. 21., megh. u. o. 1870

nov. 16. Irodalmi működését angol költők (Byron, Pope, Ossian stb.) kitünő fordításával kezdte; e fordítások közt legkiválóbbak Byron összes művei (1840). Eredeti munkáin is meglátszik az angolok hatása. Fő művei: Gedichte (1846); Das Buch der Sachsen (szatirikus eposz 1850); Das Galgenmännchen, dráma (1870). Összegyüjtött művei 6 kötetben jelentek meg 1865—66.

2. *B. (Böttinger, Böttcher), Johann Friedrich*, a meisseni porcellán feltalálója, szül. Schleizban 1682 febr. 4., megh. Drezdában 1719 márc. 13. Berlinben gyógyszerész volt, de alchemiával való foglalkozása miatt menekülnie kellett. Utóbb elfogták s Drezdába vitték, de megszökött. Azonban Ennsben Ausztriában utólérték, ismét elfogták s Tschirnhausen gróf borax- és porcellánkészítésre használta. Az előbbi csakugyan sikerült is 1705., de B.-t folyton katonai őrizet alatt tartották, minthogy nem akarták a titok kiszivárgását megengedni. Mikor a svédek 1706. Szászországba rontottak, B.-t 3 segédjével Königssteinbe vitték, hol munkájukat folytatták. 1707-ben ismét Drezdába ment s 1708., Tschirnhausen gróf halála után, átvette a gyár vezetését. Addig porcellánjának vörösbarna színe volt; 1709. találta fel a fehér porcellánt. 1710-ben a gyárat Meissenbe tették át s B.-t annak igazgatójává nevezték ki. Ott a berlini, pétervári és bécsi udvarokkal alkudozni kezdett titkának felfedezése dolgában, amiért vizsgálatot indítottak ellene; de ő még a per befejezte előtt meghalt.

3. *B., Rudolf Christian*, német kémikus, szül. Aschersiebenben 1806 ápr. 28., megh. 1881 ápr. 29. Majna-Frankfurtban. 1835-ben a majna-frankfurti fizikai társulat tanára lett és ezen állásában holtanapjáig megmaradt. Ő készített először a vésett és nyomásra kész fémlemezekről galvanoplasztikai másolatot, ő alkalmazta legelőször a kalciumhidroszulfidot állati bőrök szőrtelenítésére. 1842-ben Bromesszel föltalálta a hialográfiát, vagyis az üvegégetést és ennek sokszorosítását. Függetlenül Schönbeintől föltalálta a lógyapotot és a kollodiumot. Ezt követte a svédgyufának, az üveg ezüstözésének és platinázásának feltalálása, továbbá a fémek festése és a könnyen oxidáló fémek nikkelezése és acélozása. Ő találta fel a tallium, cezium, indium új előállítási módját.

Böttger-féle cukorpróba *(Almen-, Nylander-féle próba)*, azon alapszik, hogy a redukáló cukrok alkalikus oldatban bizmutoxidot redukálnak. Szőllőcukor felismerésére használják a vizeletben, vannak nála megbizhatóbb, jobb próbák is. Legcélszerübb a Nylander-féle kémlőszerrel végezni; ez áll 2 g. bázisos bizmutnitrátból, 4 g. kálium-nátriumtartarátból (Seignette-só) és 100 cm^3 10%-os nátriumhidroxidból. A kémlésnél a vizsgálandó folyadékhoz kb. $^1/_{10}$—$^1/_5$ annyi kémlőszert adunk és felforraljuk; pozitiv reakció esetén a folyadék sárga, barna, majd fekete lesz, s állás után fekete csapadék keletkezik benne, mely fémbizmutból áll.

Bötticher, 1. *Karl*, német archeológus, szül. Nordhausenben 1806 máj. 29., megh. Berlinben 1889 jún. 21. Tanár volt Berlinben, majd a kir. múzeum szoborgyüjteményének őre (1854) és igazgatója (1868—76-ig). Munkái: Die Holzarchitektur des Mittelalters (1835—41); Ornamentenbuch (1834); Dessinateurschule (1839); Baumkultus der Hellenen (1857); Bericht über die Untersuchungen auf der Akropolis von Athen (1863); Die Thymele der Athena-Nike auf der Akropolis von Athen (1880); főműve, mely soká nagy tekintélynek örvendett: Die Tektonik der Hellenen (1844—52, 2. kiad. 1869—81).

2. *B., Karl Heinrich von*, porosz miniszter és német birodalmi államtitkár, szül. Stettinben 1833 jan. 6., megh. 1907 márc. 6. Naumburgban. 1865-ben a kereskedelmi, 1869. pedig a belügyi minisztériumban nyert alkalmazást. 1879-ben Schleswig-Holstein helytartója lett. Mint a porosz képviselőház (1867—70) és 1878 óta a német birodalmi gyülés tagja, a mérsékelt védvám-rendszer híveihez szitott. Bismarck 1880 szept. porosz miniszterré és a német birodalmi belügyi hivatal államtitkárává nevezte ki. Ezen állásában rendkívüli tevékenységet fejtett ki a munkások érdekében foganatba vett szociális reformok keresztülvitele érdekében. Mint Bismarck, később pedig mint Caprivi kancellár helyettese gyakran védte a kormányt a birodalmi gyülésen. Bismarck lemondása után hevesen fordult B. ellen, kit ismételten ármánykodással és hálátlansággal vádolt, jóllehet éppen Bismarck mentette meg B. apósát a csődtől. 1906-ban nyugalomba vonult.

3. *B., Paul Anton*, irodalmi nevén *Lagarde* (l. o.).

Böttiger, 1. *Karl Wilhelm*, történetíró, szül. Bautzenben 1790 aug. 15., megh. 1862 nov. 26. Erlangenben. Előbb Lipcsében, 1821 óta pedig Erlangenben volt tanár és egyúttal az egyetemi könyvtár igazgatója. Művei: Heinrich der Löwe (Hannover 1819); Geschichte des Kurstaats und Königreichs Sachsen (1836, új kiad. *Flathe*-tól, 2 köt.); Die Weltgesch. in Biogr. (8 köt.); Allgemeine Geschichte 1815—52 (1854); Litterarische Zustände und Zeitgenossen (1838, 2 köt.).

2. *B., Karl Vilhelm*, svéd költő, szül. Westerás városban 1807., megh. Upsalában 1878. Szülőhelyén elvégezvén tanulmányait, az ottani könyvtárnál hivatalnok lett. 1835-ben bejutazta Német-, Olasz- és Franciaországot, Hollandiát stb., 1856. kinevezték az upsalai egyetemen az esztetika tanárának, azonban 1867. visszalépett. Mint műfordító szerzett hírnevet. B. fordította le Uhland legszebb románcait, a Dante Divina Commediáját s Tasso Megszabadított Jeruzsálem-ét. Költeményeinek első gyüjteménye 1830. jelent meg Hugdomsminnen från sångens stunder (Ifjukori emlékek dalos időkből) címen, 1832. a második kötet Nyare sånger (Uj dalok) címen és egy harmadik gyüjtemény 1837—39. (két kötetben). Végre B. írta meg apósának, Tegnér Ezaiás-nak életét a költő műveinek összkiadása számára. Saját összegyüjtött munkái Upsalában jelentek meg 8 köt.-ben (1856—74).

Böttinger, *Johann Friedrich*, l. *Böttger*.

Bővérűség, l. *Vérbőség*.

Bövinghausen, község Arnsberg porosz ker. Dortmund j.-ban, (1905) 2168 lak., szénbányákkal.

Bővítés (lat. *amplificatio*), a szónoki beszédben vagy irodalmi műben az egyes, röviden már megadott gondolatok vagy mozzanatok részletesebb

kifestése, főleg nyomaték kedvéért. A szónoki és költői B. a tudományos kifejtéstől abban különbözik, hogy logikailag ugyan kevésbbé szabályszerű, de sokkal díszesebb, szemléltetőbb és hatásosabb. A díszesebb B.-t *ékesítés*-nek is nevezik (exornatio), melynek eszközei közé a példák, adomák, mesék, közmondások, idézetek, szinonimák stb. is tartoznak.

Bözberg, 574 m. magas hágó a Jura hegységben, Aargau svájci kantonban az Aar és a Frick völgye közt. Már a rómaiak utat építettek rajta keresztül; most vasút visz át.

Bözöd, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 1275 magyar lak.; u. p. és u. t. Erdőszentgyörgy.

Bözödújfalu, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 677 magyar lak.; u. p. és u. t. Erdőszentgyörgy. Hajdan ez volt a székely szombatosok fő lakóhelye. Mivel a vallásukat az állam nem ismerte el, izraelitákká lettek, rabbijuk van és izr. istentiszteletet tartanak, noha a héber nyelvet nem tudják.

Bp., a. m. bűnvádi perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.).

B. P. D., a latin *bono publico datum* rövidítése, a. m. közcélra adományoztatott.

B. Q. (lat.), l. *B. R.*

B. R. (lat.), sírköveken *bene requiescat* rövidítése, a. m. nyugodjék békében; ugyanezt jelenti *B. Q.* vagyis *bene quiescat.*

Br., a bróm kémiai jele.

Br., növénynevek mellett, még pedig mint *A. Br.* Alexander Braun, *R. Br.* Robert Brown, *H. Br.* a bécsi Heinrich Braun (szül. Simmeringben, Bécs mellett, 1851 febr. 13.) nevének rövidítése.

Bra, város Cuneo olasz tartományban, a Stura mellett emelkedő domb lejtőjén, vasút mellett, (1901) 15,965 lak., akik kitünő selymet készítenek, igen jó borokat szüretelnek és bőrt gyártanak; élénk kereskedelemmel. A B.-i csatorna a várostól Ny.-ra a Granát a Sturával köti össze.

Braasot, l. *Bradsot.*

Brabançonne (ejtsd: brábanszon), francia nőnemű szó, a belgák nemzeti énekének neve; szövegét 1820 után egy brüsszeli francia színész, *Jenneval* (igazi nevén: *Dechet)* írta, zenéjét pedig François *Campenhout* énekes szerzette. Az 1830-iki belga forradalom sok győzelmet köszönhet a B.-nak.

Brabançons (franc., ejtsd: brabañszoñ), brabant zsoldos csapatok a XII. sz.-ban, kikhez aztán kóborló munkakerülők csatlakoztak. Leghíresebb vezérök Yperni Vilmos volt. Rablásaikkal általános rettegést keltettek.

Brabant (hollandul: *Braband)*, 1. egykori hercegség, amelyből Észak-B. németalföldi és B. meg Anvers belga tartományok alakultak. Őslakói a menapii törzshöz tartoztak, kiket a rómaiak meghódítottak. A rómaiak uralmát a frankok döntötték meg; később Lotharingia hercegségnek és azután Alsó-Lotharingia hercegségnek volt része, amelyet *I. Lambert*, a löweni grófok törzsatyja, 959. jogara alatt egyesített. 1106-ban I. Henrik fölvette a B. hercege címet. 1312-ben B. szabadságlevelet nyert. 1349-ben III. János herceg idejében a *B.-i aranybulla* értelmében mindennemű külföldi igazságszolgáltatás alól felmentetett. III. Jánosban 1355. a hercegi család férfiága kihalt. Leánya, Johanna luxemburgi Vencel herceg (IV. Károly császár öccse) neje lett, aki 1356. a *Joyeuse entrée* c. (l. o.) szabadságlevélre megesküdött, mely a B.-i rendek hatalmát és befolyását nagyban emelte. Vencel özvegye (Johanna) 1390. B.-ot Bátor Fülöp burgundi hercegre hagyta, kitől azt fia, Antal és rokona, Jó Fülöp herceg örökölték. 1477-ben Burgundi Mária kezével együtt Miksa császár s ennek halála után a Habsburgok spanyol ága kapta B.-ot. A németalföldi szabadságharcban az É.-i rész 1606. a protestáns Németalföldhez csatoltatott; míg a D.-i rész a spanyolok birtokában maradt. Ez utóbbi 1714. az osztrák Habsburgokra szállott; 1797. pedig Franciaországgal egyesíttetett. 1810-ben Napoleon az É.-i részt is bekebelezte. 1814-ben B. a németalföldi királysághoz jutott, amelytől 1830. Észak-B. kivételével elszakadt. Jelenleg Belgiumnak egyik legfontosabb tartománya.

2. *B.* (Déli B.), Belgium egyik tartománya, 3283 km² területtel, (1905) 1.392,432 lak., Anvers, Kelet-Flandria, Hainaut, Namur, Liège és Limbourg tartományok közt. Hageland nevű vidékét kivéve igen termékeny; különösen sok cukorrépát, komlót, dohányt s gabonát terem. Főfolyója: a Dyle; kisebb vizei: a Demer és Senne. Ipara nagyon virágzó, különösen Brüsszel, Louvain, Tirlemont, Nivelles városaiban. A tartomány 3 arrondissementra oszlik (Brüsszel, Louvain, Nivelles). Fővárosa Brüsszel.

3. *B.* v. *Noordbraband* (É.-i B.), Hollandia egyik tartománya, Belgium, továbbá Limburg, Utrecht, Dél-Hollandia és Seeland tartományok közt, 5218 km² területtel, (1905) 581,713 lak. Peelland és Kempenland nagykiterjedésű mocsáros, terméketlen vidékeit kivéve jól termő föld, amelyen különösen lent, kendert, rozsot és komlót termelnek. A baromfi és a tojás fontos kiviteli cikkei. A sík földet a Maas és ennek számos mellékvize, a Dommel (az Aa-val, Tongetrooppal, Klein-Dommellel, Beerzevel), az Oude Maas, a Donge, a Mark, a Vleet stb. öntözik. A Zuid-Willems-waart, hajózható csatorna, ÉD.-i irányban szeli át. 3 arrondissementra oszlik; ezek: Hertogenbosch, Breda és Tilburg. Fővárosa: Hertogenbosch.

Brabanti aranybulla, IV. Károly német császár brabanti szabadságlevele, l. *Brabant.*

Brabanti borona, l. *Borona.*

Brabanti csipke, a régi vert csipke egy nemét hívják így. A XVIII. sz.-ban készült és többnyire sűrűn dolgozott és sűrűn helyezett levél és virágformákat utánoz.

Brabanti herceg, a belga trónörökös címe.

Brabanti kereszt, a lóherés kereszt, l. *Kereszt.*

Brabanti mirtusz (növ.), l. *Myrica.*

Brabanti rózsa, a drágakő-köszörülés egy neme, megegyez az igazi v. hollandi rózsával (l. o.), és csupán annyiban tér el, hogy koronája laposabb, oromja ellenben meredekebb.

Brabanti rőf, régi németalföldi hosszmérték = 68·78 cm.

Brabanti tallér a. m. Albert-tallér; ezek helyébe léptek utóbb az osztrák (brabanti) koronatallérok; egy-egy körülbelül 5 korona.

Brabanti tyúkok v. *pádovai tyúkok*, a bóbitás tyúkokhoz tartoznak. Középmagasságú, szép tartású, fürge tyúkok, melyeket szép tollazatukért kedvelnek. Sokféle változatuk van, részint egyszínüek (fehérek, feketék, kékek), részint tarkák; ez utóbbiak közé tartoznak az ezüstös, aranyos, chamoisszínű és hermelines B. Mint gazdasági állatok jelentéktelenek.

Brabek *Ferenc*, cseh író, magyar fordító, szül. Branoviceban 1848 dec. 12. Középiskoláit Magyarországban, Miskolczon végezte. Egyetemi tanulmányainak befejeztével Kaunitz gróf társaságában nagyobb utazást tett és ismét hosszabb időt töltött Magyarországban. Visszatérte után előbb törvényszéki magyar tolmács, majd a prágai cseh egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanára lett, s e minőségben működik máig is. Munkái cseh nyelven: Petőfi válogatott költeményei (I. köt. Prága 1872, II. köt. Tumával együtt 1880); Rákosi Jenő: Aesopus (1873, színre került a prágai nemzeti színházban ugyanezen évben); Utazás Magyarországban (1875); Magyar nyelvtan (1875); Jókai: Arany ember (1876); u. a. Az élet komédiásai (1879); u. a. Fortunátus Imre (1881); Eötvös báró: A falu jegyzője (1885); Mikszáth K.: A tekintetes vármegye (1886); Dóczi L.: Csók (1885); Csiky Gergely: Proletárok (1888). Ezenkívül elszórtan megjelentek: a Pokrok, Hlas národa, Zlatá Praha és Časopis českého Muzea évfolyamaiban a magyar irodalomtörténetre vonatkozó cikkei és kisebb novella-fordítások. Jaroslav Vrchlickyvel együtt lefordította Madách Ember tragédiáját (1884), Arany Buda halálát és Válogatott balladáit (1899). A Kisfaludy-társaság, valamint a Petőfi-társaság is tagjává választotta.

Brabeuták, versenybirák és versenyrendezők neve a régi görögöknél és rómaiaknál. Tisztjök volt egyebek közt az is, hogy a győztesek nevét kihirdették és a versenyjutalmat, a *brabeiont* vagy *bravium*-ot (innen a *bravo* kiáltás) odaítélték.

Braça (port., ejtsd: brassa, spany. *braza*, ol. *braccio*; a latin *brachium*-ból), déleurópai hosszmérték; Lissabonban 2·2 m., Spanyolországban 1·67 m., Olaszországban csak 60—70 cm. A portugál □ B. (területmérték) 4·84 m².

Bracara, város, l. *Braga*.

Bracciano (ejtsd: braccsano), város Róma olasz tartományban, az ugyanily nevű tó Ny.-i partján, az egykori Via Claudia és vasút mellett, (1901) 3987 lak., vasművekkel, meleg forrásokkal. A felső város az Odescalchi-család terjedelmes, ötszögű kastélya körül, sziklán épült; az alsó város pedig a tó mellett. A város és a tó közt építették fel az első olasz katonai léghajó csarnokát s a léghajó 1909. innen indult első útjaira. A B.-i tó beszakadt régi kráterben fekszik (Lacus Sabatinus), 56 km² területű és 160 m. mély; vizét Rómába vezetik el. A Ny.-i partján emelkedő hegyeket B.-i hegyeknek nevezik. Partján áll még Vicarello (l. o.) fürdő.

Braccio (ol., ejtsd: braccó), l. *Braça*.

Bracciolini (ejtsd: braccsiolini), 1. *Francesco*, ol. költő, szül. Pistojában 1566 nov. 26., megh. u. o. 1645 aug. 31. Tassoni példájára a komikus époszt művelte, amely nemben a Lo scherno degli Dei c., az antik mitológia túlzott kultuszát gúnyoló munkája nagy sikert is aratott.

2. *B., Poggio*, kiváló olasz humanista, szül. a Firenze mellett fekvő Terranovában 1380., megh. Firenzében 1459. Már korán, 1404. pápai titkár lett, 1414. pedig XXIII. János pápát elkisérte a konstanzi zsinatra. Innen Beaufort bíbornok, winchesteri püspökkel néhány évre Angliába ment, ahonnan 1423. visszatérve Rómába, az időtől fogva ismét tizenegy évig volt a kuria szolgálatában. Ekkor elhagyva a pápai székhelyt, szülőhelyére, Terranovába ment lakni, ahol majdnem tizenkilenc évet töltött csendes tudományos munkásságban. 1453. a firenzei köztársaság kancellárja lett, amely állásában halála napjáig meg is maradt. B. a klasszikus műveltség újjáéledésének, különösen mint ókori írók kéziratainak felfedezője, tett megbecsülhetetlen szolgálatokat; ő volt az, aki egyebek közt a st.-galleni kolostor egyik tornyában megtalálta a teljes Quintilianust, ő akadt rá Clunyban és Langres-ban Cicero tiz beszédjére, Silius Italicus Punica-jára stb. Nagy buzgósággal javította a klasszikusok szövegét és szorgalommal gyüjtött ókori műtárgyakat is. Irt számos eleven stilü episztolát és dialogust, egy kötet adomát (Liber Facetiarum cimen), s végül megirta Firenze történetét is 1350—1455, valamennyit latin nyelven. V. ö. *Stepherd*, Vita di P. B., olasz ford. (Firenze 1825).

Bracco, *Roberto*, olasz szinműíró, szül. Nápolyban 1862 szept. 19. Korán lépett fel az irodalomban, s főleg nápolyi nyelvjárásban és mintára népdalokat irt, de prózai műveket is; hírét-nevét azonban hatalmas és eredeti drámaírótehetsége vetette meg. Olaszország jelenlegi szinműírói közül egy sincs, kit a külföldön is annyira ismernének, mint B.-t; műveit adják Franciaországban, Ausztriában, Németországban, Magyar-, Orosz- és Spanyolországban, Argentinában és az Egyesült-Államokban. Összegyüjtött szinművei eddig hat kötetben jelentek meg: a Fantomok, dráma 4 felvonásban, Radó Antal fordításában (Bpest 1908) magyarul is megjelent; a Fanyar gyümölcs-öt (Il frutto acerbo), B. háromfelvonásos vígjátékát 1904. adták elő a Vígszinházban. Legkiválóbb művének az olasz kritika a Maternità c. drámáját tartja.

Brace (ejtsd: brész), *Charles Loring*, amerikai emberbarát és író, szül. 1826 jún. 19. Lichtfieldben, megh. 1890 aug. 11. St. Moritzban. Teológiát tanult New-Yorkban; később egész idejét a szegényeknek szentelte. Miután egész Európát beutazta, a Children's Aid Society titkára lett. Művei: Hungary in 1851 (1852); Home life in Germany (1853); The Norse-folk, on a visit to the homes of Norway and Sweden (1857); The races of the old world (1869); Short sermons for newsboys (1865); The new West, or California in 1867—68 (1869); The dangerous classes of New-York (1872); Gesta Christi, or a history of human progress (1889).

Bracelet (franc., ejtsd: brásslé) a. m. karperec.

Bračevci, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 554 horvát-szerb lak.; u. p. Podgorač, u. t. Diakovár.

Brache (franc., ejtsd: bras), svájci hosszmérték = 2 láb.

Brachelen, község Aachen porosz kerület Geilenkirchen j.-ban, a Roer egyik ágánál, (1905) 2875 lak., papirgyártással, kosárfonással.

Brachelli, *Hugo Franz*, osztrák statisztikus, az osztrák kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályának főnöke, szül. Brünnben 1834 febr. 11., megh. Bécsben 1892 okt. 2. Előbb az osztrák statisztikai hivatalban, majd a bécsi műegyetemen mint a statisztika tanára működött, míg 1872. az említett minisztériumbeli állásra nevezték ki. Része volt a Stein-Hörschelmann-féle nagy földrajzi munka létrejöttében (1858—1864). Egyéb irodalmi működése: Die Staaten Europas (több kiadást ért, legújabb kiadás Juraschektől 1903—1907); statisztikai kézikönyvek az Osztrák-Magyar monarchiáról.

Brachetto (ol.), kissé fanyar olasz bor Turin és Alessandria vidékéről.

Brachialgia (gör.-lat. *neuralgia brachialis*), a kar idegeinek zsábája.

Brachialis mindaz, ami a felkarhoz, a brachiumhoz tartozik; pl. arteria B., musculus B. stb. Igen gyakran csak az arteria B.-t értik alatta, ez az arteria axillaris folytatása, mely a nagy mellizom (musculus pectoralis major) inainak alsó szélén kezdődik s az orsócsont (radius) fejéig halad; itt adja az arteria radialist s végágaira oszlik: az arteria ulnarisra és az arteria interossea communisra.

Brachiata (állat), az üstökös tengeri csillagok *(Crinoidea)* egyik csoportja. L. *Üstökös tengeri csillagok.*

Brachidiagonal a. m. rövid átló, a kristálytanban a rombos és háromhajlású rendszerben a véglap rövid átlója.

Brachidiastematherium transilvanicum, *Bkh. et Maty.* (paleont.). A perissodactylonok közé tartozó kihalt titanotheridák egy neme. Jellemző az erősen kifejlődött szemfog és az alsó premoláris közt levő hézag kicsiny volta. Az erdélyi medence *középső eocénjének* úgynevezett *felső tarka agyag* szintájából került elő Magyarnádas környékén. *Böckh J.* és *Mattyasovszky* mint új nemet és fajt írták le. Az unikumszámba menő alsó állkapocsdarab a budapesti m. kir. Földtani Intézet gyüjteményének egyik értékes darabja.

Brachidoma, l. *Doma.*

Brachigráfia (gör.), a. m. rövidített írás, kevéssé szokásos elnevezése a gyorsírásnak.

Brachiolaria, számos tengeri csillag *(Asteroidea)* szabadon úszó lárvájának neve.

Brachionus (állat), a kerekesférgek *(Rotatoria)* egyik közönséges, édesvizi neme. Legismertebb faja a *B. urceolaris* Ehrbg.

Brachiopoda (állat), l. *Pörgekarúak.* — A kövült B.-kat a paleontológusok a molluscoideák törzsébe osztják. Két teknőjű, szimmetrikus testalkatu állatok, amelyeknek belsejében két, mészből álló, változatos szerkezetü kartámaszték van a húsos kar alátámasztására. A héjuk többnyire szénsavas mészből, ritkábban szarunemű anyagból áll. A két héj különböző; a vertrális héj mindig nagyobb, erős csőrszerű búbbal van ellátva, amelyen egy lyuk van. Ezen nyúlt ki életökben az alzathoz való odáerősítésre szolgáló, szarunemű anyagból álló nyél. A felső, dorzális héj kisebb. A ma élő kb. 140 fajjal szemben kb. 6000 kövült faj ismeretes a különböző korú tengeri rétegekből. Már a legrégibb geológiai időtől (cambrium) kezdve szerepelnek máig. Nevezetesebb génuszok: *Obolus* a cambriumban, *Orthis, Trimerella* a szilurban, *Productus, Spirifer, Athyris (Retzia)* a karbonban, *Rhynchonella. Terebratula* a juraban, krétában, *Crania* a krétában. A harmadkorban és ma háttérbe szorulnak.

Brachiopodidae (állat), az éneklő madarak *(Oscines)* egyik családja. L. *Bülbül-félék.*

Brachioprorus (állat), l. *Pirókszajkó.*

Brachipinakoid, l. *Véglap.*

Brachiprizma, l. *Prizma.*

Brachisztochron (gör., a. m. legrövidebb idejű). Ha valamely súlyos pont egy *A* pontból *B*-be vezető csatornán gurul, akkor a csatorna alakjától függ, hogy mennyi idő alatt ér *A*-ból *B*-be. Ha azt akarjuk, hogy lehető legrövidebb idő alatt érjen *A*-ból *B*-be, akkor a csatornának egy bizonyos görbe alakjával kell birni, ezt a görbét hívjuk B.-nak. Ez a görbe az esetben, ha a nehézségi erőn kívül más erő nem működik: *cyclois.* A B. meghatározásának feladata (Joh. Bernoulli 1697) vezetett tkp. a variáció-számítás (l. o.) megalkotására.

Brachium (gör.), eredetileg csak az alkart jelentette; ma általában a kart, anatomiában pedig csakis a felsőkart értjük alatta. — *B.* átvitt értelemben a. m. karhatalom (l. o.). — *B. ecclesiasticum*, egyházi hatalom, ellentéte *B. saeculare*, világi hatalom.

Bracht, község Düsseldorf porosz kerület Kempen j.-ban, (1905) 2673 lak.; szövőiparral és fehérítőkkel.

Bracht, *Eugen*, német festő, szül. Morgesban (Svájc) 1842 jún. 3. Düsseldorfban és Karlsruhéban Gude vezetése alatt tanult, 1884-től a berlini, 1901-től a drezdai művészeti akadémia tanára. A romantikus tájképfestészetből kiindulva eleinte észak-németországi tájképeket festett, 1880—81., majd 1891—92-ig a Keleten, közben Skandináviában utazott. A 80-as években nagy körképek festésében vett részt. A legismertebb közülök a szedáni csata panorámája, melyet Anton v. Wernerrel együtt festett. Szakadatlan fejlődése folyamán tájképei mind szélesebbek, színesebbek, hangulatosabbak és a modern német tájképfestés legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Kiemelendők: Alkonyat a Holt-tenger partjain (Berlin, Nationalgalerie); Délibáb; A feledés partjai (1899); Hannibál sírja; Gyorsvonat a pusztán; A Taunus hegység és Majna folyó (1908) stb. Hollófészkek c. igen hangulatos képe Klotild főhercegnő gyüjteményében van Budapesten.

Brachvogel, *Albert Emil*, német dráma- és regényíró, szül. Boroszlóban 1824 ápr. 29., megh. Berlinben 1878 nov. 27. Drámái: Narciss (1857); Adalbert v. Babenberge; Prinzessin Montpensier; Der Sohn des Wucherers; Die Harfenschule; Hogarth; Alte Schweden; regényei: Friedemann Bach (1858); Benoni; Der Trödler; Ein neuer Fallstaff; Schubart und seine Zeitgenossen; Beaumarchais

William Hogart: Hamlet; Der blaue Kavalier; Die Grafen v. Barfuss; Ludwig XIV; Der fliegende Holländer; Glancarty; Das Rätsel v. Hildburghausen; Der Fels von Erz; Ritter Lupold von Wedels Abenteuer; Des grossen Friedrich Adjutant; Der Schlüssel; Simon Spira; Des Misstrauens Opfer; Parcival, egyéb művei: Die Männer der neuen deutschen Zeit; Theatralische Studien; Geschichte des kgl. Theaters zu Berlin (1877). Összegyűjtött regényei 1879—83, 10 köt.

Brachy (a görög βραχύς, *rövid* szóból). Gyakran előfordul görög és latin összetételekben. A szokásosabbak: *B.-biotika*, az élet megrövidítésének káros művészete. — *B.-cephalia*, l. *Kurtafejűség*. — *B.-krania*, kurtaagyúság vagy kurta agyvelőkoponya-alak; l. *Koponyamérés*. — *B.-logia*, rövid beszéd, velős szólásmód. — *B.-metropia*, l. *Közellátás*. — *B.-prozopia* (kurtaarcúság), l. *Koponyamérés*. — *B.-syllabus*, rövid szótagokból álló versláb.

Brachycera (állat), l. *Legyek*.

Brachychiton *Endl.* (növ.), a Sterculiaceae-család génusza, melynek 11 faja Ausztráliában honos. Fák. A *B. rupestris* (Lindl.) K. Sch. palackhoz hasonló sajátságos törzséről a *bottle-tree* (palackfa) nevet kapta. A *B. acerifolius* (Cunningh.) F. v. Müll. pedig az ú. n. *flame-tree*, mert tűzpiros virágai vannak. A *B. populneus* R. Br. igen alkalmas fasorfának; törzse meghaladja a 3 m. kerületet. Dél-Európában kultiválják.

Brachylogia (gör., lat. *breviloquentia*), szűkszavú beszéd; a retorikában olyan alakzat, mely a gondolat egyik-másik lényeges elemét látszólag kifejezetlenül hagyja, de éppen ezzel annál jobban kiemeli. A görög stílusban a B. nagy szerepet játszott.

Brachylogus juris civilis, az Institutiók szövegének felhasználásával közli a római jog alaptételeit. Ezért így is nevezik: Corpus legum per modum Institutionum. Szerzője ismeretlen, de valószínűleg Itáliában dolgozott, Szt. István királyunk idejében. Fitting az orleansi egyetemen kutatta a szerzőt s száz évvel későbbi korba helyezi. Egyik kézirata a bécsi udvari könyvtárban van.

Brachymetropia (elavult), l. *Közellátás*.

Brachypodium *Beauv., szálkaperje* (növ.), a Gramineae (Pázsitfélék) család génusza, melynek 6 faja Európában, Ázsiában, Afrikában és ritkán Észak-Amerikában van elterjedve. Egyéves v. évelő fűvek. Virágzatuk kalász módjára összehúzódik, látszólagosan füzér, azonban mégis fürt. A *B. pinnatum* Beauv. jó magas pázsit, hegyeken, vágásokban, főkép mészmárgás talajon terem, a fenyőültetvénynek árnyékával ártható. Jó takarmány, de elvirágzás után megkeményedik.

Brachyptera (gör.) a. m. rövidszárnyuak. E néven foglalják össze a tyúkféléket és a rövidszárnyú rovarokat.

Brachyscii (gör., lat.) a. m. rövid árnyékuak, a forró földöv lakói, mert a napsugarak majdnem merőlegesen érik őket s azért csak rövid árnyékot vetnek.

Brachyt., *brachyteleszkóp*, rövid csövű tükörteleszkóp nagy gyujtótávolságú tükörrel; a bécsi Fritsch Th. találmánya. A parabolikus főtükör fél gyujtótávolságában kis gömbi tükör veti vissza a fénysugarakat a főtükör foglalata közelében alkalmazott okulárba. Csak kisebb méretű ilynemű műszerekre alkalmas, melyek eléggé elterjedtek.

Brachyteles (állat), l. *Gyapjasszőrű pókmajom*.

Brachyura, a kocsányos szemű és tizlábú rákok *(Decapoda. Podophthalmata)* rendjének egyik alrendje, melyre jellemző, hogy az idetartozó rákok potroha csökevényes és a tor alá van hajtva úgy, hogy felülről nem látható. L. *Rövidfarkú rákok*. — Kövülve tengeri rétegekben fordulnak elő, már a devontól kezdve. Hazánkban különösen a felső eocén-mészkőben gyakoriak, pl. *Ranina Reussi*. A budapest-kissvábhegyi és a mátyáshegyi kőbányákból kikerült rákfaunát *Lőrenthey* Imre dolgozta föl.

Brachyurus (állat), a szélesorrú majmok *(Platyrrhini)* csapatjába, a körmös majmok *(Cebidae)* családjába tartozó majomnem. Termetük zömök, fejük hosszúkás tojásdad. Gereznájuk bozontos; ujjaikon hosszú, keskeny körmük van; farkuk nagyon rövid s gömbölyded csökevénynek látszik, némely fajának farka azonban a test hosszának egy harmadát is eléri. Fogaik száma 36, egy-egy hátsó nagy zápfog visszafejlődése következtében azonban 32-re is csökkenhet. Az idetartozó fajok az Amazon folyó mellékén élnek. Legismertebb a skarlátarcú majom *(B. caloris* Is. Geoffr.), egyéb fajai: az akari *(B. rubicundus* Is. Geoffr.) és a kakajó *(B. melanocephalus* Humb.).

Brackel *(Brakel)*, község Arnsberg porosz kerületben Dortmund (ettől 6 km.-nyire vasút) mellett (1905) 6687 lakossal; szén- és vasércbányás.attal.

Brack-képződmény, l. *Félig édesvizi képződmény*.

Brackley (ejtsd: brekkli), régi közs. Northampton angol grófságban, az Ouse mellett, (1901 2875 lak.; sörgyártással, csipkekészítéssel; régi, 1884. restaurált városházzal.

Brackvíz, édes- és tengervíz elegye. Ilyen víz fordul elő a folyamok torkolatánál és olyan tavakban, melyek tengerrel állnak összeköttetésben és édesvizű folyamok és patakok vizét veszik fel. Az itt élő szervezeteket B.-i szervezeteknek nevezik.

Brackwede, község Minden porosz kerületben, Bielefeldtől 4 km.-nyire, vasút mellett, (1905) 9634 lak.; üveghutákkal, fehérítőkkel, kémiai gyárral, kötélgyártással, vasöntéssel, mesterséges trágya- és gépgyártással.

Braclav, járási székhely Podolia orosz kormányzóságban, a Bug balpartján, 190 km.-nyire Kamenectől, (1897) 7946 lak.; állattenyésztéssel. 1793-ban lett orosz birtokká.

Braconidae (állat), a tojócsöves hártyásszárnyú rovarok *(Hymenoptera, Terebrantia)* egyik családja. Lárváik jobbára erdő-, mező- és kertgazdaságra káros rovarok lárváiban és hernyókban élősködnek, ezért — minthogy élősködésük a káros rovarok elszaporodását jelentékenyen meggátolja — nagyon hasznosak. Hazánkban 357

fajuk él. Ismertebb fajok a *Bracon*, *Microgaster* és *Rogas* nemekből valók. L. még *Fürkészdarazsak*.

Braconnot (ejtsd: brakonno), *Henri*, francia botanikus, szül. Commercyben 1781 máj. 29., megh. 1855 jan. 13. 1807-ben a természetrajz tanára s a füvészkertnek igazgatója lett Nancyban. Különösen a növénykémia terén tünt ki. Munkája: De l'influence du sel sur la végétation (Nancy 1845).

Bracquemond, 1. *Félix* (tkp. *Joseph Auguste*), francia rézkarcoló, kőrajzoló, festő, iparművész és művészeti író, szül. Párisban 1833 máj. 22. A rézkarcolás technikáját a Diderot enciklopédiájában levő leirás után sajátította el, később minden grafikai eljárásba beletanult és maga is feltalált néhány fogást; az újabbkori színes rézkarcok divatja Franciaországban szintén általa indult meg. Eredeti karcai közül nevezetesebbek: A csapóajtó orma (1852); Vakondok (1854); Farkas a hóban, A Branca-nyaraló erkélye (1876); Kacsák mulatozása, A vén kakas (1882); Csüllők. Igen szépek a barátairól, párisi írókról és művészekről készített arcképei is. Mint sokszorosító művész kitünt Holbein, Rubens, Delacroix, Millet, Corot, Rousseau, Meissonnier, Gustave Moreau stb. festményei utáni rézkarcaival. Több grafikai lapja van a Szépművészeti Múzeumban is. Néhány évig a *festészetet* is müvelte s egyik festménye, Mme Maurice arcképe (1865), a párisi Luxembourg-múzeumba került. Mint iparművész az *agyagművesség* terén alkotott sok kiválót. Műveiből a párisi Société Nationale 1907. külön kiállítást rendezett. Művészeti könyvei: Du dessin et de la couleur (Paris 1885); Étude sur la gravure sur bois et la lithographie (u. o. 1897).

2. *B.*, Théodore *Banville* (l. o.) francia költő álneve.

Brácsa (*Viola alta*, *Bratsche*, *Viola a braccio*), magyarul kar-, mély- és öreghegedűnek is nevezik. A vonós hangszerek *második*, mely a zenekarban az *alt* hangot képviseli; valamivel nagyobb, mint a hegedű, négy húrja c-g-$\bar{d}$-$\bar{a}$-ra van hangolva, s a hang terjedelme $\bar{a}$-ig használtatik. A hangszekrény hossza 385 mm., a felső rész szélessége 180, mellrész 120, alsó rész 230, oldalmagas 31 és 35, tető- és fenékdomborodás a favastagsággal 17, nyakhossza 260 mm. Mint *második* vonóshangszer az *alt* hangadásra igen alkalmas és nélkülözhetetlen, de a *solo* hangszer igényeinek magasabb hangra emelve sem felel meg. A B. a XII—XIII. sz.-beli hathúrozatú Rabel-Rebek hangszerből keletkezett. A legelsőt Joan Karlino anno 1449 felirattal Párisban őrzik.

Bractea (növ.), oly levélképlet (l. o.), amelynek hónaljában virág vagy virágot tartó ág van (l. *Virágzat*). Legtöbbször más alakúak, mint a lomblevelek (l. o.), néha más színüek is. L. még *Fellevél*.

Bracteati (lat.). Ekként nevezik újabb időben azokat a vékony arany v. ezüst lemezekből készült érmeket, melyeknek mindkét oldalára ugyanazt a bélyeget verték, csakhogy az egyik oldalon kidomborodva, a másikon bemélyedve. Az ilyen pénzek különösen a középkorban nagyon el voltak terjedve Németországban és Skandináviában. De már az ókorban is vertek ilyen érmeket s találtak is aranyból ilyeneket athéni sirokban, a bagoly bélyegével; ezek tökéletesen beillenek az attikai pénzrendszerbe. Tenedos és Melos szigeteken szintén kerültek napfényre ilyen érmek (v. ö. *Schoepflin*, Recherches sur les monnaies bractéates. Mémoires de l'Académie des inscriptions XXIII. köt.). Magyarországban csak az Árpád-korban vertek (l. *Rupp*: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei V. tábla III—120 sz., és *Réthy*: Corpus Nummorum Hungariae I. 269—283. sz.), mely éremfajok IV. Béla érmeihez sorozandók. A német B.-ról v. ö. *Schlumberger* G. L., Les Bractéates d'Allemagne (Paris 1873).

Bracteola, l. *Fellevél*.

Brád, kisk. a Fehér-Körös mellett, Hunyad vármegye B.-i járásában, (1910) 4354 oláh, magyar és német lak., oláh algimnáziummal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással; Crisana hitel és takarék-egylet; kir. járási erdőgondnokság, kaszinó, csendőrőrs; nagy fatelepek. B. a Fehér-Körös bányászatának központja, határában Európa legnagyobb aranybányái vannak, köztük a világhírű rudai 12 apostol és a Muszári bánya, melyben 1891. néhány nap alatt közel egy métermázsa majdnem teljesen salakmentes (90% színaranyat tartalmazó) természetaranyra bukkantak. B. környékén a dákok kezdték az aranymívelést, Trajanus erődítésekkel zárta el az aranytermő vidéket s a rómaiak Kr. u. 105—265-ig mintegy 25,000 q. aranyat bányásszhattak ki; a B.-rudai hegyekben hatalmas folyosókat vágtak, melyek ma is csodálatot gerjesztenek. A középkorban feledésbe mentek a B.-i bányák s csak a XVIII. sz.-ban kezdte művelni a Ribiczey-család, megalapítva a 12 apostolról elnevezett rudai bányát; a bányák később a gr. Toldalaghy és b. Zeyk-családok tulajdonába kerültek s ma a gothai Harcourt-társulat birja. A bányák központja a Bárza-hegy, melyben a nemes erek az andezitben és ennek zöldköves málladékában fordulnak elő; az aranytelérek 230—530 m. magasságban fordulnak elő s 2—3 m. vastagok, bennök az arany mákszemnyi szemcsékben van elhintve, de helyenkint 1—2 cm. vastagságnyira is összetömörül. Az összes tárnák és aknák aranyércei a Viktor-altárnába bocsáttatnak le, honnan villamos vasút hozza napfényre; a felaprózott ércet kötélpálya szállítja a gurabárzai zúzóműbe, melyben 190 kaliforniai nyíl lisztté zúzza az ércet; a kőlisztből kénesővel vagy cianózással vonják ki az aranyat. A B.-i arany 17 karátos, vagyis 70% színaranyat és 30% ezüstöt tartalmaz; az évi termés 15—18 q., a munkások száma 2000. A zúzók hajtására szükséges villamosságot a társaság B.-i szénbányájából állítja elő. B.-on tört ki 1784 nov. 2. az oláh lázadás a hírhedt Hora és Kloska izgatására; 1849. itt szorították vissza a magyarokat Janku oláh főlkelő csapatai. B. a *Brády* magyar nemesi családnak (l. o.) származási helye. V. ö. *Dömötör* L., Bronzkori leletek B.-ról (Arch. Értes. 1892).

Bradaczel, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 512 oláh lak.; u. p. és u. t. Zám.

Bradano, 120 km. hosszú, Potenza közelében, a Pesole-tóból eredő folyó Dél-Olaszországban.

A Vasantello és Gravina fölvétele után a Tarantói-öbölbe torkollik.

Braddock, város Pennsylvania amerikai állam Monangahela countyjában, a Monangahela és vasút mellett, (1900) 15,654 lak.; vasúti felszerelések gyártásával.

Braddon (ejtsd: breddn), *Mary Elizabeth*, angol regényírónő, a szenzációs regényirodalom fő képviselője, szül. Londonban 1837. Mint nevelőnőnek bő alkalma volt belepillantást nyerni a magasabb körök életmódjába és szokásaiba. Tapasztalatait regényeiben értékesítette. Munkái gyors egymásutánban követték egymást és nagy népszerűségre emelkedtek. Sok regényét németre, franciára és magyarra is lefordították. Legismertebb művei: Eleonor's Victory (1863); John Marchmont's Legacy (1864); Henry Dunbar (1864); Sir Jasper's Tenant (1865); The Lady's Mile (1866); Birds of Prey (1867); Run to Earth (1868); The Lovels of Arden (1871); The Bitter End (1872); Strangers and Pilgrims (1873); Weavers and Weft (1877); Mount Royal (1882); One Life, One Love (1890); All along the River (1893); London Pride (1896); Under Love's Rule (1897); In High Places (1898); Rough Justice (1898); His Darling Son (1899); The Infidel (1900); During her Majesty's Pleasure (1909). Magyarul megjelentek: Éva leánya, regény, ford. *Szentesi* Rudolf (3 köt., Budapest 1875); Haggard Józsua leánya, ford. *Hentaller* Elma (3 köt., 1878); Lady Cecil, ford. *Zichy* Kamilla (1878); A vörös zászló alatt, regény (2 köt. 1885); Az arany borjú, regény, ford. *Zichy* Kamilla (1885); Pókhálók, ford. *Fésüs* György (Pozsony); Wyllard végzete, ford. *Huszár* Imre (3 köt., Budapest 1885); A temető titkai (3 köt., 1887); Számkivetve (1890); Rannock ezredes végzete (2 köt. 1901); Honora titka (2 köt., 1901); Lelki küzdelmek, ford. *Gottesmann* Mária (1906).

Bradford (ejtsd: bredford), 1. county borough Angliában, az Aire jobb partja közelében, vasút mellett, (1909) 293,983 lak. (1801. még csak 13,000 volt). B. a kammgarn-szövés középpontja; különösen világhírűek a Saltaireben levők, ahol a juhokén kívül az alpaka és vikunya gyapját is feldolgozzák, továbbá a Manningham Mills a selyemárúkra nézve. Egyéb iparágak még a pamutipar, a kelmefestés és fehérítés, a vasöntés, bőr-, sör- és gépgyártás. A rendesen és szabályosan épült város kiválóbb épületei és emlékszobrai: a terjedelmes plébánia-templom (a XV. sz.-ból); a tekintélyes városháza (Townhall 1873-ból); a Palazzo Vecchio utánzata 61 m. magas toronnyal és előtte Salt Titus gyáros szobrával; a börze Cobden szobrával; a St. James nevű kereskedelmi csarnok; a vásárcsarnok; Oastler Richard (aki a gyármunkások részére a 10 órai munkaidő megállapítását kieszközölte) szobra, továbbá Peel, Lister és Forster E. W. emlékszobrai. B. 1888-ig York grófsághoz tartozott. V. ö. *Cudworth*, Round about B. (B. 1880). — 2. *B.-on-Avon* (ejtsd: onevn) vagy *Great-B.*, város Wilts angol grófságban, az alsó Avon és a Kennet-csatorna partjain, (1901) 4514 lak., posztószövéssel; a VII. sz.-ból való egyetlen ó-szász templommal, a St. Lawrence-templommal. — 3. *B.*, város Pennsylvania amerikai állam Mc Kean countyjában, vasutak mellett, (1900) 15,029 lak., jelentékeny petroleumfinomítókkal.

Brading (ejtsd: breding), község Wight sziget K.-i végében, (1901) 1275 lak., halászattal, római régiségekkel, amelyek közt egy villa romjai is vannak, mozaik padozattal.

Bradipnoë, a lélegzés ritkulása; előfordul az agyvelő és az agyvelőhártyák bántalmainál, amikor is az agyvelőnyomás emelkedik; aztán minden, a lélegző centrum környékén levő sérülésnél, amelynél azonban a lélegző centrum el nem roncsolódott; továbbá súlyos infekcióknál, diabeteses cománál — amikor a lélegzés egyszersmind igen mély is lesz (Kussmaul-féle nagy lélegzés), — uraemiánál, agoniában stb. Mindezen esetekben a lélegzés ritmusának szabálytalanságával is lehet egybekötve. L. *Lélegzés*.

Bradiszeiszmos (gör.), talajmozgás, lassan hullámzó, l. *Földrengés*.

Bradlaugh (ejtsd: bradlah), *Charles*, angol politikus, szül. Londonban 1833 szept. 26., megh. u. o. 1891 jan. 30. A szenvedések iskolájában növekedett fel. Mint írnok, szénáruló, ügynök stb. kereste kenyerét, s amellett folyton tanult. A szókimondó, önzetlen férfiú radikális körökben lassan népszerűségre emelkedett és a szabadgondolkodók ligája elnökévé választotta. 1880-ban Northamptonban képviselőnek választották, de miután az esküt letenni vonakodott, az alsóházból erőszakkal eltávolították, s mandátumát a konzervativok is megsemmisítették. 1881-ben ismét megválasztatott, de bár az esküt letenni már nem vonakodott: a többség most sem fogadta be a házba, hol csak 1885. foglalhatta el helyét. Az irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki. Iratai közül, melyeket kezdetben Iconoclast (képromboló) álnév alatt adott ki, említendők: Vád a braunschweigi fejedelmi ház ellen; A megadóztatásról; Miért éheznek az emberek?; A kétely és haszna; Van-e az embernek lelke? stb. Political essays és Theological essays cím alatt egybegyűjtve is megjelentek. V. ö. The autobiography of B. (London 1873). Életrajzát megírták: *Headingley* (u. o. 1880); *Mackay* (u. o. 1888) és *Robertson*, C. B. Life and Work (2. kiad., 2. köt. 1894—5).

Bradley (ejtsd: breddli), 1. *Edward*, angol humorista, szül. 1827. Kidderminsterben, megh. 1889 dec. 12. Londonban. Tanulmányait Durhamban végezte, 1872 óta mint lelkész Strettonban működött. Cuthbert Bede írói álnév alatt 1853. humoros regényt tett közzé az angol diákéletből: The adventures of Mr. Verdant Green címen, amelynek nincs nagyobb irodalmi becse, de eléggé mulattató olvasmány. Ugyanezt mondhatjuk többi munkájáról is. Ezek: Medley, prose and verse (1855); Photographic Pleasures (1863); Tales of College Life (1856); Fairy Fables (1857); The Curate of Cranston (1861).

2. *B., James*, angol csillagász, szül. Shirebornban (Gloucester) 1692., megh. Chalfordban 1762 júl. 13. Kezdetben pap volt. 1721-ben Oxfordban a csillagászat tanárává lett; Halley halála után 1742. mint «astronomer royal» a greenwichi csillagászati obszervatórium igazgatója lett. 1727-ben a fény aberrációját fedezte fel, 1748. pedig a föld tengelyének nutációját. B. a modern exakt

megfigyelés megalapítója. Művei: Account of a new discovered motion of the fixed stars (Phil. Trans. 1727—28); On the apparent motion of the fixed stars (Phil. Trans. 1748); Miscellanous works and correspondence, published by Rigaud (Oxford 1832); egy Supplement-tel és az alapvető Astronomical Observations-szal.

Bradley-föld, az é. sz. 83° 20′ és 84° 51′, valamint a ny. h. 102° mentén elterülő földség, melyet Cook F. A. fedezett föl 1908 márc. 30. északsarki expedíciója alkalmával. A földségnek, melynek szabálytalan, hegyes partjai vannak, két részét különböztethetjük meg; a D.-it, glecseres fensík, 500—600 m. magas hegyekkel, és az É.-it, mely hóval és jéggel van födve, de csak 350 m.-re emelkedik.

Bradlo, hegycsúcs, l. *Brezovai hegycsoport.*

Bradshaw, angolországi vasúti útmutató, nagyon elterjedt, vasúti és hajózási menetrendeket tartalmazó könyv.

Bradshaw (ejtsd: bredsau) *John*, angol jogtudós, szül. 1602., megh. 1659 okt. 31. Nevezetes szerepet játszott a forradalom idejében és 1649. elnöke volt annak a törvényszéknek, amely I. Károlyt halálra ítélte. A parlament azután B.-t a köztársasági államtanács elnökévé nevezte ki. Az államtanácsnak Cromwelltől történt feloszlatása után B. a köztársasági ellenzékhez csatlakozott. A westminsteri apátságban eltemetett holttestét II. Károly uralmának helyreállítása után kiásták, lefejezték és bitófa alatt elégették.

Bradsot (skand., *braasot, bråsot* a. m. gyors járvány), Norvégia Ny.-i partjain, Izlandban, Dánia némely szigetein, Skóciában *(braxy*-nak nevezik), Mecklenburgban és Poroszországban honos fertőző betegsége a juhoknak. Okozója anaërob, spórás bacillus, mely valószinüleg a bélcső útján kerül a juhokba. Némelykor már néhány óra alatt halált okoz; ha lassubb lefolyású, elesettség, bódultság, nehéz lélegzés és hasfájdalmak észlelhetők a betegen. A hullában súlyos vérömléses gyomor- és bélgyuladás, általános fertőzés jelei és vizenyős jelenségek ismerhetők fel. Bacillusok az elváltozott nyálkahártyákban, a kötőszövetben, néha a vérben találhatók. Védőoltásokat elég jó sikerrel használnak ellene.

Bradwardine (ejtsd: breddverdinn), *Thomas*, kinek rendes jelzője a középkorban: Doctor profundus, hires skolasztikus bölcsész, Aquinói Tamás tanítványa, szül. 1290. Hardfield-ben, megh. 1349-ben mint canterbury-i érsek. Egy ideig a skolasztikus filozófiát tanította Oxfordban. Fő műve: De causa dei csak 1618. jelent meg nyomtatásban Londonban. A scotista félpelagianizmussal szemben determinisztikus rendszert hirdet.

Bradwell, angol cserépedény, melyet a szászországi származású Ehlers Fülöp és Dávid testvérek a XVII. és XVIII. sz.-ban Angolországban Bradwell városában gyártottak. E cserépedény domború díszítményű, anyaga fekete vagy vörös, jegye: Ehlers.

Brady, *Agenor*, álnév, l. *Bardoux.*

Brády-*család*; az 1848-iki erdélyi oláh lázadásban e családnak egyszerre 13 tagját koncolták fel az oláhok 1848 okt. 25. A Buttyán prefektus pusztításai elől Körösbányára menekült magyarságot lefegyverezték és hazatérésre biztatták az oláhok. A B.-család tagjai az általuk kisérőül felkért körösbányai román lelkésszel és néhány rokonukkal szekérre ülve esti 6 órakor megindultak, bízva főleg abban is, hogy a család mindig fő hivatalokat viselt és a nép jótevője volt. Alig értek ki Körösbányáról, a bőszült oláhság körülvette őket s Vakára hurcolva, másnap előre kigondolt kegyetlenséggel utolsó gyermekig lemészárolta. Az áldozatok sírja Czebe és Körösbánya közt van.

Bradycardia (gör.), neve annak a jelenségnek, hogy a szív a rendesnél ritkábban huzódik össze. Percenkint 60-nál kevesebb szívverés (pulzus) B.-t jelent. A B. oka vagy a szívben van, vagy pedig reflex módon (más szerv részéről) váltódik ki. Az igazi B.-nál a szív valamennyi része ritkábban ver a rendesnél; van ellenben olyan B. is, mikor csupán azért számlálunk a rendesnél kevesebb pulzust, mert egyes szívösszehuzódások olyan gyengék, hogy mint verőérlüktetést nem is érezzük (a szív pl. percenként 80-szor huzódik össze, de minden második összehuzódás gyenge lévén, csak 40 pulzust tapintunk). Továbbá B.-t észlelünk olyan esetekben is, mikor a szívösszehuzódási inger a szívpitvarról a szívgyomorra nem terjedhet át és akkor is, ha a szívhez haladó vagus nevű ideg útján ritkább összehuzódásra kényszeríttetik a szív. B. észlelhető a szív saját arteriáinak megbetegedésénél (ú. n. coronarsklerosisnál) és az aorta-kapu szükületénél is, azonkívül némely szívizommegbetegedésnél (különösen kövér embereken). A vérnyomásnak hirtelen emelkedésekor, pl. akut vesegyuladásnál, továbbá agyhártyagyuladásnál (meningitis)' és koponyatörés után a gyorsan megnövekedett koponyaüregbeli nyomás folytán szintén B. keletkezik. Epeköves roham, valamint ólomkólika alatt gyakran B.-t észlelünk. Lábbadozó betegeknél, valamint kahexiás (sorvadó, pl. nyelőcsőrákos) betegeknél is gyakran van B., úgyszintén bizonyos akut lázas betegségeknél a krizis alatt és után, pl. tüdőgyuladásnál. Ilyenkor a B. jó jel; ha ugyanis a beteg láza hirtelen leszáll és a szívverés is megritkul, akkor a betegség többnyire jó fordulatot vett; ellenben, ha a láz hirtelen leszáll, a pulzus pedig szaporább lesz, akkor vagy szívgyengülés, vagy valamely más bonyodalom fenyegeti a beteg életét. A terhesség folyamán is előfordul néha B. Végül ismerünk olyan anyagokat, amelyek B.-t okoznak; ilyenek a sárgaság folyamán a vérben felhalmozódott epesavas sók; ilyen a dohány, fekete kávé, tea, ha hosszú ideig mértéktelenül él valaki vele; továbbá a gyüszüke virág (digitalis) leveleinek anyaga, mely utóbbi egyúttal a szívgyengeségnek hathatós gyógyszere.

Bradylalia (gör., *széles beszéd*, Sarbó). Idegbajoknál előforduló vontatott, lassú, szótagoló beszéd.

Bradypodidae (állat), l. *Lajhár-félék.*

Bradypus (állat), a foghíjasok *(Edentata)* rendjébe, a lajhár-félék családjába tartozó emlősállatnem. Az idetartozó öt faj közül legismertebb a háromujjú lajhár *(B. tridactylus* L.), mely Dél-Amerikában él s melynek többféle fajtáját ismerik.

Bradysuria (gör.), nehéz vizelés; hólyaghurut, szükület (l. o.) jele. Más neve *dysuria*, *Stranguria*.

Bradytheria *(Xenarthra*, állat), a foghíjasok *(Edentata)* egyik alrendje, ahová az újvilági (délamerikai) foghíjasok, nevezetesen a lajhárfélék *(Bradypodidae)*, hangyászfélék *(Myrmecophagidae)* és páncélosok *(Dasypodidae)* tartoznak. Jellemző reájuk, hogy nyakcsigolyáik száma 6—10 között változik. L. *Foghíjasok*.

Braekeleer, 1. *Ferdinand de*, belga festő, szül. Antwerpenben 1792 febr. 12., megh. 1883 máj. 16. Az antwerpeni akadémián Van Breenek volt tanítványa, majd Rómában tanult. Eleinte a történeti festészettel próbálkozott meg, kevés sikerrel, azután a genrefestésre adta magát és ezen a téren óriási népszerüségre tett szert a régi német-alföldi festők hatása alatt festett, mulattató és jellegzetes, de száraz kivitelü képeinek hosszú sorával. Képei többnyire belga gyüjteményekben vannak; művészetét tetőpontján mutatja be pl. a Comte de Mi-Carême c. festménye (1839, brüsszeli múzeum).

2. *B., Henri de*, belga festő, az előbbinek fia, szül. Antwerpenben 1840 jún. 12., megh. 1888 júl. 20. Hendrik Leysnek volt tanítványa. Többnyire csöndes, intim hatású képeket festett, Vermeer v. Delft, v. P. de Hooch hatása alatt készült interieuröket 1—2 alakkal. Művészete igénytelen, de őszinte és komoly. B. a XIX. sz. legkiválóbb belga festői közé tartozik. Műveinek egész sora van az antwerpeni és brüsszeli múzeumokban: A geográfus (1872); A fonó nő; A kertészet (1864); A retoucheur; A rézmarató stb. Szép rézkarcokat is készített. V. ö. *Lemonnier*, Henri de B. et son oeuvre (Bruxelles 1905).

Braemar (ejtsd: brámár), a K.-i skót felvidék regényes Dee-völgyének fő helye, a Granipian folyó mellett, nagy erdőség közt, 856 lak., Earl of B. nagyszerű kastélyával.

Braf, *Albin*, cseh politikus, a prágai cseh egyetemen a nemzetgazdaság tanára, szül. 1851. a morvaországi Trebitschben. 1905 óta az osztrák urakházának tagja volt; 1909. a Bienerth-kabinetben földmívelésügyi miniszter lett s ez állásától való fölmentése alkalmával 1909 nov. 1. a titkos tanácsosi méltóságot kapta. Statisztikai és közgazdasági művei nagyrészt cseh nyelven, részben németül jelentek meg; ez utóbbiak közt jelentékenyebbek az északcsehországi munkásviszonyokról és az osztrák mezőgazdasági hitelről szóló tanulmányai.

Braga v. *broga*, a tatárok és kozákok sörnemű itala, melyet zabliszt és komló, vagy pohánka és maláta erjesztéséből készítenek s gyakran lótejjel keverve hűsítő italt ad.

Braga, az ugyanily nevű kerület és érsekség székhelye Entre-Douro e Minho portugál tartományban, domboldalon a Rio d'Este és vasút mellett, (1900) 24,202 lak., kalap- és késgyártással, ékszerkészítéssel, tov. posztó -és pamutszövéssel, bőrgyártással és malomiparral, végül élénk kereskedéssel. Falain belül sok a régies külsejű ház; u. o. áll a XII. sz.-ból való székesegyház, maszszív építmény, az érseki palota, nyilvános könyvtár és színház. B. a római időkben *Bracara* (római épületmaradványai: amfiteátrum, templom, vízvezeték romjai), az V. sz.-ban a svévek fővárosa volt: azután az arabok foglalták el: 1040. Kasztília birtokába került. 1147-ig Portugália határgrófságnak volt fővárosa. Mellette magas (386 m.) dombon áll a Bom Jesus nevű búcsujáró hely.

Braga, *Theophilo*, portugál tudós, költő és író, szül. az Azóri szigeteken, San Miguel-ben, 1843 febr. 24. 1861-ben Coimbrában jogot hallgatott, s már 1864. kiadta Visão dos tempos (Az idők jóslata) c. époszát. Rá egész sorozata következett egyéb költői műveinek, ú. m. Tempestades sonoras, 1865; Torrentes, 1868. stb. Legkiválóbb munkái mégis az irodalomtörténetiek, s ezeknek köszönhette, hogy hosszú küzködés után végre kinevezték a lissaboni Curso superior das letras tanárává. B. fő műve e téren a Historia da litteratura portugueza (1870—80, 16 köt.). B.-nek köszönhető a leghíresebb régibb s újabb portugál költők műveinek kritikai kiadása, mint Falcão-é, João Vaz-é, Bocage-é, sőt magáé Camoens-é is. Sok szép régi népdalt, románcot, mesét is ő frissített föl (Cancioneiro 1867, 8 köt.), fáradhatatlan továbbá a pedagógia terén is, és tankönyvei elterjedtek. És mindezeken kívül B. még tekintélyes jogtudós, politikus és nyelvész. Nevezetes munkái: Historia Universal; továbbá a Historia do romantismo en Portugal (A romanticizmus története Portugáliában, 1880). Azonkívül alapított egy O Positivismo (A pozitivizmus) c. folyóiratot és 1880 óta Coelhoval együtt szerkeszti a Revista das tradições portuguesas (A portugál mondák szemléje) című folyóiratot. Mint radikális politikus részt vett az 1910-iki detronizációban és elnöke lett a köztársasági ideiglenes kormánynak. (L. *Portugália*).

Bragado, kerületi székhely Buenos Aires argentinai tartományban, a Rio Salado közelében, vasút mellett, 5000 lakossal.

Braganza *(Bragança)*, az ugyanily nevű kerületnek székhelye Tras-os-Montes portugál tartományban, a Fervenza partján, várral, (1900) 5476 lak., kik selyem- és bársonykelméket készítenek. Püspöki székhely. Régi kastélya ősi fészke a B.-i hercegi családnak, amely 1640. Portugália trónjára jutott. B.-t 1187-ben I. Sancho alapította; 1442. hercegséggé lett.

Braganza *(Bragança)*, Portugália és Brazilia volt uralkodóházának neve. A család törzsatyja *Alfonz*, B. hercege, I. János portugál királynak és Perez Ágnes nevű kedvesének természetes fia, megh. 1461-ben. Óriási vagyonát örökló utódai nagy tekintélyre emelkedtek. A harmadik herceg, VI. Fernando, máris fel mert lépni II. János király ellen (1483), de merészségét életével fizette meg. Száz évvel később, a burgundi királyi család kihaltával (1580) *B. János* herceg igényt támasztott a portugál trónra, melyet azonban II. Fülöp spanyol király tőle elvitatott. A *B.-ház* csak Portugáliának Spanyolországtól való elszakadása után nyerte el a portugál trónt, IV. *János* személyében (1640). I. Napoleon 1805 nov. 15. trónvesztettnek nyilvánítá a B.-házat, mire *VI. János* udvarával Braziliába menekült. Midőn 1821. onnan Portugáliába visszatért, legidősebb fiát, *dom Pedrót* hagyta maga helyett Braziliában, akit

azonban ott független császárnak kiáltottak ki (1822 okt. 12.), mire VI. János 1826. Braziliáról lemondott. Ez évtől kezdve a *B.-család két ágra oszlott, a portugál és a braziliai ágra.* VI. János halála után (1826) X. Dom Pedro, leánya, *Maria da Gloria* javára a portugál trónról lemondott (máj. 2.). Mária azonban Dom Miguel, VI. János második fia fegyveres versengése miatt csak 1834. foglalhatta el a trónt, mire 1835 jan. 26. Leuchtenberg Ágost herceggel, ennek korai halála után pedig Ferdinánd szász-koburg-gothai herceggel kelt egybe. Mária királynő halálával 1853 nov. 15. megszünt uralkodni a B.-család portugál ága és ekkor a trón a *Koburg-családra* szállott. (L. *Portugália).* A *braziliai* császári ház 1889 nov. 15. lett trónvesztes (l. *Brazilia).*

Jelenleg a B.-család két ágra oszlik: *a)* A *braziliai ág,* melynek csak női sarja él: Dom Pedro volt császár leánya, *Izabella* hercegnő (szül. 1846 júl. 29.), aki 1864 óta Gaston orléansi hercegnek, Eu grófjának neje. *b)* A *portugál ág* feje *Miguel* (Mihály), B.-i herceg, az 1866. elhunyt *Miguel,* volt portugál király fia, l. *Miguel.*

Braganza-gyémánt, állítólag a legnagyobb gyémánt, 1680 karát súlyos; a portugál koronakincsek között őrzik és Braziliából való; 1741. találták. Általában topáznak tartják. Megvizsgálni nem engedik.

Braganzai herceg, ezt a címet viselte I. Carlos (Károly) portugál király idősebbik fia, *Luiz* (Lajos) trónörökös; szül. Lissabonban 1887 márc. 21., megöletett atyjával együtt 1908 febr. 1. — A *B.* címet viselik Portugália hajdani uralkodóházának, a *Braganza*-családnak (l. o.) tagjai is.

Bragget (ang., ejtsd: bredzset), mézsörszerű ital, melyet malátából, vízből és mézből készítenek s fűszerrel ízletesebbé teszik.

Bragi, a skandináv mitol.-ban az ázok egyike, Odin és Gunnlod fia, a költészet istene, aki bölcseségével, ékesszólásával és költői erejével tünik ki. Mint énekes és hős ő üdvözli a harcban elesett hősöket, akik a Valhallába bevonulnak. Hosszú szakállas aggastyánnak képzelték, de valójában — mikép a költészet — ő is örökké ifju marad; neje, Idun (l. o.), maga az ifjuság istennője. B. alakja valószinüleg csak a későbbi szkaldok alkotása; a költői tehetség ősforrásául régebben magát Odint tekintették s B. sem egyéb, mint Odin költői oldalának külön megszemélyesítése, neve pedig eredetileg Odin egyik mellékneve lehetett. Később a B. név a legelső szkaldra származott át.

Bragozzo (ol.), fedett halászhajó az Adriai-tengeren.

Braguette (franc., ejtsd: —gette) v. *brayette,* a XV. és XVI. sz.-ban viselt rojtos vagy szalagos öv, mellyel alul a nadrágot szorították össze.

Brahe, Rummelsburgtól K.-re, 15 km.-nyi távolságban, tóból eredő folyó Poroszországban; több tavon folyik keresztül és Brombergtől K.-re a Visztulába torkolik. Hossza 195 km., ebből 121 tutajozható, 14 hajózható.

Brahe, régi svéd nemes család, mely 1561. grófi rangra emelkedett. Tagjai közül kiváltak: 1. *B. Per, az idősb,* gr., szül. 1520., megh. 1590., Wasa Gusztáv király unokatestvére; 1544 óta tagja volt a birodalmi tanácsnak. Folytatta Svart Péter krónikáját Wasa Gusztáv életéről (kiadta Ahnfeld, Lund 1896—97).

2. *B. Ebba* grófnő (sz. 1596., megh. 1674 jan. 5.) Gusztáv Adolf svéd király flatalkori kedvese, kihez költeményeket is írt. Midőn Gusztáv Adolf trónra lépett (1611), B.-t nőül akarta venni, de anyja megakadályozta ezt s Ebba 1618. De la Gardie Jakab svéd hadvezérnek lett a neje.

3. *B., Per,* az *ifjabb,* svéd államférfiú, szül. 1602 febr. 18., megh. 1680 szept. 12., a XVII. sz. egyik legképzettebb embere. 1626—31-ig a csatatéren tünt ki, 1635. fegyverszünetet kötött a lengyelekkel. Nagy érdemeket szerzett Finnország körül, melynek 1637—40-ig és 1648—54-ig kormányzója volt. Ő alapította az åboi egyetemet, Brahestad városát és számtalan népiskolát; ő kezdeményezte az új svéd közjog kodifikációját, elnöke volt a birodalmi tanácsnak s egyik gyámja Krisztina királynőnek és IX. Károlynak. Oxenstiernával folytatott levelezését kiadta *Sondén* (Stockholm 1896).

4. *B., Nils,* gr., tábornok, az előbbinek öccse, szül. 1604 okt. 14., megh. Naumburgban 1632 nov. 21. Mint ezredes 1628. Stralsund védelmében tünt ki, 1631. pedig Gusztáv Adolf királynak «sárga» testőrségét vezényelte diadalra Lützen mellett, hol halálos sebet kapott.

5. *B., Erik,* gróf, a svéd testőrség ezredese, szül. Stockholmban 1722., megh. 1756. Összeesküdött Hornnal (1755), hogy Adolf Frigyes királynak korlátlan hatalmat szerezzen. Az összeesküvést azonban fölfedezték s B.-t. lefejezték.

6. *B., Magnus,* gróf, szül. 1790., megh. 1884 szept. 16. Svéd birodalmi marsall, kancellár és XIV. Károly János (Bernadotte) király meghitt barátja s tanácsosa volt.

Brahe, 1. *Brigitta,* szent, l. *Brigitta.*

2. *B., Tycho,* l. *Tycho.*

Brahea *Mart.* (növ.), a pálmák génusza, melynek csak dísznövényként ismeretes 2 faja van Mexikóban és Dél-Texasban. Közepes nagyságú pálmák, levelük legyezőalakú.

Brahestad (finnül: Raahe), kikötőváros Uleåborg (ettől 80 km.-nyire) finn tartományban, 3226 lak., hajóépítéssel és kátrány-, faggyú- meg fakereskedéssel. 1649-ben Brahe Per gróf alapította.

Brahm, *Otto* (tkp. *Abrahamsohn),* német író, szül. Hamburgban 1856 febr. 5. Jelenleg mint író és kritikus működik Berlinben, ahol 1889. az általa és többek által alapított Freie Bühne egyesület, 1892. a Deutsches Theater és 1904. a Lessingtheater igazgatója lett. Művei: Das deutsche Ritterdrama des XVIII. Jahrhunderts (1880); Gottfried Keller (1883); Heinrich v. Kleist (1884); H. Ibsen (1884); Schiller (1888—92).

Brahma, l. *Brahmanizmus.*

Brahmán, l. *Brahmánok.*

Bráhmanász, l. *Véda.*

Brahmanaszpati, l. *Brihaszpati.*

Brahmani *(Brahmini, Vani),* parti folyó Bengália brit-indiai tartományban; Bihar D.-i határán ered, fölveszi a Szankot és 450 km. hosszú folyás után a Bengáliai-öbölbe torkol.

Brahmanizmus (ered a szanszkrit *brahmán* szótól), európai neve a Kelet-Indiában élő hinduk vallásának, melynek körülbelül 150 millió híve

van. A B. nem egy vallásalapítónak rendszerén alapszik; ez nem vallási reform, nem áll ellentétben előbbi nézetekkel, hanem évszázados, sőt ezredes fejlődésnek produktuma. Kiinduló pontját azon vallás képezi, melynek alapja a véda irodalmában van (l. *Ind vallás, Véda*). Azon tényezők, melyek e vallásos fejlődéshez vezettek, igen sokfélék. Az istenek azon rendezetlen tömege, mely a Rigvédában előfordul, lassanként papi gondolkodók fejében talált rendszerezőkre. Bölcselkedő spekuláció teremtette meg a *Brahma*, a világszellem fogalmát. Ez a fogalom volt az, mely Brahmának, mint legfőbb istennek konkrét alakját létrehozta. Közben a kasztrendszer mind erősebben megszilárdult és a brahmánok szociális igényei mind magasabbra nőttek. Sőt az egész népség lassú változáson ment át. Az ország sötétbőrű őslakóival kikerülhetetlen fajkeveredés következett be. Az árja tipus mindjobban helyt adott a hindu tipusnak. Igen nehéz, sőt majdnem lehetetlen kikutatni, mennyiben alapulnak a nagy vallásos új képződések, amennyiben a B.-t a védától elválasztják, a védai fejlődési vonalaknak egyszerű folytatásán és mennyiben az őslakók befolyásán, illetőleg a fajvegyülésen. Az ily új képződések közt ki kell emelni elsősorban a lélekvándorlás tanát, mely már az ifjabb védai iratokban kimutatható. Cselekedeteinek (karman) érdeméhez képest születik újjá a meghaló lény szerencsés vagy kevésbbé szerencsés újjászületésében istenné, emberré, állattá vagy pokolszülöttévé. Nagy kedvvel bocsátkozik az ember a végtelen időterületen, pokolkínokon át oly képekbe, amelyekből a papi érdekek, melyek azokat diktálták, nagyon is kilátszanak. A lélekvándorlástól megváltást a brahmán spekuláció csak annak igéri, aki a Brahmát és annak a saját énjével való azonosságát felismerte. A lélekvándorlás hitének felmerülése mellett és nyilván ifjabb időben, mint az, merül fel, mint igen fontos esemény a B. fejlődésében, a *Visnu* (l. o.) és *Siva* (l. o.) isteneknek, mint uralkodó isteneknek érvényesülése (l. *Avatara, Trimûrti*). A régi B.-nak legelőkelőbb iratai a Manu törvénykönyve és a két nagy éposz, a *Mahábhárata* és *Rámáyana* (l. o.) és a mai alakjokban későbbi időkből származó *purának* (l. o.). Az említett törvénykönyv megmutatja, hogy Brahma hogyan szabta ki a négy kaszt tagjainak helyét, hivatását nemcsak általánosságban, hanem minden azzal kapcsolatos jogát, kötelességét, használatát, szertartását és formáját minden egyes rend elé számtalan szabályban a legapróbb részletig. A legkínosabb pontosságnak is kétségbe kell esni azon, hogy eleget tehet e szabályok beláthatatlan tömegének. Mindenkit örökké fenyeget a bűnbeesés, beszennyeződés veszélye. Ez ellen irányult már a Visnu- és Siva-kultusz bejövetele előtt a B. ellen a Buddhizmusban és a *Dzsainákná*l (l. o.) a hatalmas oppozició. Az újabb B.-t már csak későbbi fejleménynek kell tekinteni, melyből új teremtő eszmék egészen hiányzanak, míg a nép maga mindig vastagabb bálványimádásba süllyedt. A jelenkor B.-a a szétszakadó felekezetek meg nem határozható mennyiségére oszlik szét, melyben számtalan férfi- és nőistent, kínos aprólékossággal végrehajtott szertartásokkal és nyilvános ünnepekkel találunk. Egyes szekták, mint a sákták, vad orgiákat rendeznek, mások éppen olyan vad önkinzásokat. Nagy eseményszámba megy a B. újabb történetében a *sikh*-ek (l. o.) felekezetének alapítása, melyet *Nának* (szül. 1465.) alapított. Néhány évtized óta a brahmánok közt egy irányzat mutatkozik, hogy hitvallásuk morális és deisztikus tételeit bölcseleti spekulációkkal képezzék ki, mig szentkönyveik meséire kevesebb súlyt fektetnek. Ezen irányra ösztönt *Ram Mahun Roy* adott, a *Brahma szamádzs* egylet megalapítója, ki Kalkuttában 1814. mint reformátor lépett fel, és a kereszténységgel is megismerkedett. Utódai közül némelyek egyenesen úgy mutatják, hogy a B.-ba keresztény eszméket akarnak bevinni. (L. a jelentést *Kesab Csander szensz*-ről, a Magazin für die Literatur des Auslandes 1870, és Schlagintweit a Deutsche Rundschau 6 köt.) Igen érdekes a legújabb időben Max *Müller*, Rámakrishna, his life and sayings (London és Bombay 1898). V. ö. *Lassen*, Ind. Altertumskunde (2. kiad., Leipzig 1867, 4 köt.); *Barth*, Les religions de l'Inde (Paris 1899); *Monier* Williams, Brahmanism and Hinduism (4. kiad. London 1891); *Hardy*, Die vedisch-brahmanische Religion des alten Indiens (Münster 1893); *Hopkins*, The religions of India (Boston és London 1895); A. C. *Lyall*, Asiatic studies (London 1899, 2. köt.)

Brahmánok, európaiasan, de helytelenül *braminok* (szanszkritul *brahmán)* a legmagasb papi kaszt Indiában. Már a legrégibb időben, a Rigvédában, a családok egy részét úgy tekintették, mint brahmán családot. Voltaképen pap csak brahmán lehet, minthogy születésénél fogva megvannak benne azon tulajdonságok, melyek őt az istenekkel való érintkezésre, kivált a szent soma-italnak élvezésére jogosítják. A B. úgy tekintik magukat, mint égi istenek mellett álló földi istenek. Előjogaik: igény minden tiszteletadásra; jog ajándékokra és korlátozhatatlanság, sérthetetlenség. Kötelességeik: brahmáni eredet születés szerint, ehhez illő magaviselet; a védatanulmányozás és az emberek oktatása. Ez ideális rendeltetésük mellett gyakran udvari papok gyanánt (purohita) szolgálnak vagy alsóbb papi szolgálatokat teljesítenek, jövendőt mondanak, álmot fejtenek és mindenféle varázslást űznek. Emellett sokan vannak, kik kereskedelemmel, baromtenyésztéssel foglalkoznak mint nagybirtokosok, vagy kisgazdálkodást folytatnak. A keresztényi időkben szupremáciájuk újabb lendületet vett, aminek eredménye lőn a Buddhizmusnak Elő-Indiából való kiszorítása (Kr. u. a VII. sz.-ban). A török uralom idejében a B.-ra, mint szellemi tanácsadókra nem volt semmi szükség, s ekkor sokan világi foglalkozást kezdtek folytatni. A benszülött rádzsáktól (fejedelem) kormányzott hűbéres államokban szolgáltak mint írók és tanítók és az udvarokban magasabb hivatalokat töltöttek be. Az angol uralom alatt a B. befolyása nagyon megcsappant, mint papoké. A magasabb közigazgatási hivatalokra nem voltak alkalmasak. De felismerték e helyzetben is rendeltetésüket. Látogatták az angol iskolákat, megtanultak angolul és kasztjuk számára biztosították a tanítói alsóbb

és magasabb állásokat. Sokan közülük a tanításban kiváló tanerőknek bizonyultak. Mint legképzettebb és képezhetőbb egyének India történetében és kultúrájában mindig kiváló szerepre vannak hivatva. Energia és szellemi adomány dolgában legkiválóbbak India Ny.-i részén a mahrattak, míg Bengália B.-jai alacsonyabb nívón állanak. Dél-India B.-jai nagy számuk és szorgalmuk által tünnek ki. Legelőkelőbbek Bihar és Benares papjai. *Hunter* adatai szerint számuk jelenben 10·5 millió. Meglepően sok közöttük a koldus. 1864-ben Bombayban 33%-a az ottani B.-nak mint koldús volt följegyezve. V. ö. *Haug*, Brahma u. die B. (München 1871); *Muir*, Original sanskrit textes 1. köt. (3. kiad. London 1890); *Campbell*, The etnology of India (London 1866); W. *Hunter*, Imperial Gazetteer of India (6 köt., 2. kiad., London 1886); E. *Senart*, Les castes dans l'Indie (Paris 1896).

Brahmaputra *(Brahma fia)*, a hinduk szent folyója és mint istenség nagy tiszteletben részesül. Ázsia legnagyobb folyóinak egyike. Tibet Ny.-i részében a Rakasztal és Manzarovar tavaktól É.-ra ered, közel az Indus és Szatledzs forrásvidékéhez. Tandzshan, Khamba, majd Szangpo néven a Himalaja láncaival párhuzamosan folyik K.-re s útja közben összeszedi az olvadó gleccserek vizét. Nagyobb mellékvizei a Raka és a Lhassza mellett elfolyó Kicsu. A Himalaját európaiaktól még nem látott szakadékban Dihong néven töri át s csak amikor Asszam területére lép, kezdik B.-nak nevezni. Futását Asszamban a Khaszia hegység határozza meg. A hegyek közül kilépve a síkságra, rengeteg törmeléket hoz s a vizet egészen sötétbarnára festi. Hóolvadáskor, márc. közepén kezd áradni, még jobban nő vízmennyisége a ján. esőzések idején. Szept.-ben legalacsonyabb a vízállása, ilyenkor $^1/_8$-ra leapad. Gauhatinál középvízálláskor 1500 m. széles, 24 m. mély. Goalparán túl könyökben D.-re fordul, számtalan szigetje és mellékága van s miután felveszi a Tiszta folyót, beleszakad a Gangeszbe. A Gangesz és B. óriási deltája, a mocsaras, egészségtelen Sunderband 82,600 km² területű. A B. egész hossza kb. 2800 km., vízgyüjtő területe 670,000 km²-t tesz ki. Gőzhajókkal egészen az asszami Dibrugarhig hajózható.

Brahmaputra-tyúk, l. *Brahma-tyúk*.

Brahma szamádzs, l. *Brahmanizmus*.

Brahma-tyúk v. *Brahmaputra-tyúk*. Indiai származású tyúkfajta, nagy telt és széles, csaknem négyszögletes testtel. Erősen tollazott lábai négy ujjuak. Megkülönböztetünk világos barna B.-ot, fehér alapon, fekete rajzokkal és sötét B.-ot, amely tarka színű, miként a fogoly. A B. évente 120—150 tojást tojik, átlag 60 g. súllyal és vöröses-sárga színnel.

Brahmaveda, l. *Szanszkrit nyelv és irodalom*.

Brahmini, folyó, l. *Brahmani*.

Brahminok, l. *Brahmánok*.

Brahms, *Johannes*, a XIX. sz. egyik legnagyobb német zeneszerzője, szül. Hamburgban 1833 május 7., megh. Bécsben 1897 ápr. 3. Atyja nagybőgős volt; ő kezdte igen korán a flut zenére oktatni, Marxsen Altonában folytatta kiképzését. Mint jeles zongorajátszó, 20 éves korában Reményi Edét körútjában kísérte; így ismerkedett meg Joachimmal és Liszttel, kik őt Schumann figyelmébe ajánlották. Rendkívüli tehetsége már első műveiben megnyilatkozik. Egyéniségének egyik fő vonása, hogy szereti a nehézségeket: a körmönfont alaphangváltoztatást (modulálást) és ellenpontozást, még ott is, ahol a nép zenéjéből merít, amit pedig gyakran tesz. Ezért csak lassan barátkozunk meg vele, de vonzóereje azután annál nagyobb. Hol fenséges hatalmát érezteti, hol komorsága terjed át lelkünkre; szendesége gyakran nyugodt kedélyességbe, olykor ártatlan dévajságba olvad át — ritmikája vagy harmoniáinak egy-egy fordulata által. Témái, formái, figurái: mind Beethovennek egy magasabb hatványa; modernsége azonban nélkülözi Schumann kísérteties idegességét. Nevezetesebb művei: *zongorára:* nagy szonáták, opus 1., 2., 5.; Scherzo, op. 4.; Balladák op. 10.; változatok op. 9., 21., 23., 24.; *kamarazenéje* csaknem kivétel nélkül; *zenekarra:* 4 szimfóniája, akadémiai és tragikus megnyitó zenéje; népszerűvé tették nálunk is magyar népdalátiratai *Ungarische Tänze* címen, amelyek zongorára alkalmazva a külföldön is elterjedtek; *énekkarra:* A párkák éneke, Német Requiem, Diadalének (a porosz-francia háború után), Rinaldo (kántáte), Nänie; *dalok*: legnagyobbrészt nagyértékű, bensőségtől áthatott s némi dallamszépség mellett inkább a kifejezésbeli finomságokban mesteri művek. B. éveken át a lippei hercegnél Detmoldban volt karigazgató és zenetanár; 1862. Bécsbe ment, hol a Singakademie kartanítója lett; 1864-től fogva azonban hangversenykörúton járt, közben hosszabb időt töltvén Hamburgban, míg 1869. végleg megtelepedett Bécsben. Itt 1871—74. a Zenekedvelők Egyesületének hangversenyeit vezette. A cambridgei egyetem 1877., a boroszlói 1881. tüntette ki tiszteletbeli doktori oklevéllel. B. művészetével szerzett nagy vagyona javát a bécsi jótékony zeneegyesületnek hagyományozta. Bécsben a Karlsgasse 4. számú házat, melyben elhalt, emléktáblával jelölték meg. 1899-ben Meiningenben, 1908. Bécsben állítottak neki szobrot, 1906. Berlinben B.-társaságot alapítottak, mely műveinek kiadási jogát is megszerezte. V. ö. *Widmann* J., J. B. (3. kiad. 1910); *Hanslick* a Neue Freie Presseben leveleit közölte; *Deiters*, B. (2 köt., Leipzig 1897—1898); *Reimann*, Johannes B. (Berlin 1897); *Morin*, Johannes B., Erläuterung seiner bedeutendsten Werke (Frankfurt 1897); *Kalbeck* életrajzi műve egyelőre 2 nagy kötet és a 3. kötet első fele (1910); adott ki 1 köt. levelet is; Alb. *Dietrich*, W. *Altmann*, Rich. *Barth*, Jul. *Moser* levélgyüjtem., a francia H. *Jubert* és L. *Mesnard* méltatásait. K. *Krebs* 1909. kiadta B. följegyzett gondolatait: Des jungen Kreisler Schatzkästlein.

Brahui, hegység, l. *Hala*.

Brahui, a dravida fajtához tartozó, Beludzsisztánban lakó nép, mely a simahaju etiópiaiaktól származik; részben még most is nomád életü, állattenyésztő, itt-ott földmivelő. A hegyes vidékeken lakóknál divatban vannak a halottak emlékoszlopai, amelyek körül tavaszonként az egész törzs összegyűl. Ugyanez emlékoszlopoknál

tartják az esküvőt is. A B. népe nemzetségek szerint szétoszolva él, s az utazók bátor, de békés, edzett és romlatlan természetének jellemzik; középtermetű, sötétbarna bőrű, széles mongol arcú, gyér bajuszú és szakállu népfaj. Nyelvük rokon Dél-India dravida nyelveivel. V. ö. *Trumpp*, Grammat. Untersuchungen über d. B. (Sitzungsber. der K. bayer. Akademie, München 1880).

Braich y Pwll (ejtsd: brek i pull), Lleyn-félsziget végpontja Carnarvon walesi grófságban.

Braid (ejtsd: bréd), *James*, angol orvos, szül. Skóciában 1795., megh. Manchesterben 1860 márc. 25. 1841-ben rájött, hogy valamely fényes tárgynak hosszas nézése sajátságos álmos állapotot, az úgynevezett hipnotizmust idézi elő, s ettől fogva egészen ennek a jelenségnek tanulmányozására adta magát, úgy hogy voltaképen ő a hipnotizmus (l. o.) első felfedezője; ő róla is nevezte el Durand de Gros a hipnotizmust *Braidizmusnak*. Több tudományos munkát írt a hipnotizmusról.

Braidismus (Braid angol orvos után) a. m. hipnotizmus.

Braidwood (ejtsd: bredvud), város Illinois amerikai állam Will countyjában, vasút mellett, (1900) 3219 lak., szénbányászattal.

Braila, az ugyanily nevü kerületnek(4310 km²), prefekturának székhelye Romániában, a Duna balpartján, 200 kilométernyire Bukaresttől, (1899) 145,284 lak., akik közt sok a görög és bolgár; fontos kikötővel (1883-ig szabad kikötő) és dokkokkal; Románia gabonájának (búza, kukorica, árpa) egyik fő kiviteli piaca (150—180 millió korona értékben), osztr. magyar konzulátussal. B. rendesen épült; vannak jól kövezett utcái, két fával beültetett boulevardja, nagy nyilvános kertje a Dunára való kilátással és egy kisebb a városban; számos temploma, köztük egy szép görög-keleti és egy katolikus, 1906. leleplezett Traján-szobor, gimnáziuma és felsőbb lányiskolája. Egykor erős várának ma semmi nyoma. Közelében, szép parkban, Kisszelev orosz generális által fölállított emlékszobor áll. 5 km.-nyire van a jódtartalmú iszapfürdő: Lacul sarat, amellyel villamos vasút köti össze. A Dunagőzhajózási társaság, az Osztrák Lloyd, a Messageries maritimes, a Fraissinet et Co., az orosz gőzhajó-társaság hajói rendesen járnak B.-ba. A XVIII. sz. török háborúiban az oroszok többször ostromolták; 1770. föl is égették. 1774-ben a törökök visszakapták és erős várral látták el. 1828-ban az oroszok újra elfoglalták.

Brailas *Péter Armeni*, újkori görög filozófus és diplomata, szül. 1812. Korfuban, megh. 1884. Londonban. Olaszországban és Párisban tanulta a filozófiát s jogot; a korfui akadémián a filozófia tanára volt, majd külügyminiszter Athénben 1865., 1867 óta pedig görög követ Londonban, Berlinben, Párisban Konstantinápolyban és Szent-Pétervárott. Shelling és Cousin hatása alatt állott. Fő művei: Az alapeszmék eredetéről; Az elméleti s gyakorlati filozófia elemei; A filozófia története; Istenről s a lélekről. Némelyiket francia s angol nyelvre is fordították.

Braille (ejtsd: bráily), *Louis*, a párisi vakok intézetének tanítója, szül. 1806 jan. 4. Coupvrayban, Franciaországban, megh. 1852 jan. 6. Három éves korában megsértette a szemét atyja szijgyártó késével, minek következtében megvakult. 1819-ben a párisi intézetbe vétetett fel s miután kiváló tehetségnek bizonyult, 1828. u. o. előbb korrepetitor, később osztálytanító lett. Ő a vakok írásának tökéletesítője, l. *Braille-írás*.

Braille-írás. Hogy a vakok egymással írott nyelven is érintkezhessenek, *Braille* Louis (l. o.) a pontírást tökéletesítette oly módon, hogy 6 pont elhelyezésével az abc összes betüit ki tudta fejezni. Ezt az írást nevezik B.-nak. L. *Vakok írása*.

Braine-le-Comte (ejtsd: breñ lö coñt), város Hainaut belga tartományban, a Brainette partján, vasút mellett, (1900) 8935 lak., szövőiparral, kőbányákkal.

Brainerd (ejtsd: brenerd), város Minnesota amerikai állam Crow Wing countyjában, a Mississzippi partján, vasút mellett, (1900) 7524 lak., vasúti műhelyekkel, gabona- és fakereskedéssel.

Brain-repesztőpor (ejtsd: bren), glicerin és kloratpor keveréke, fekete plasztikus massza; könnyen meggyulad s nyugodtan elég, azonban ütésre, lökésre könnyen robban.

Braintree (ejtsd: brentri), 1. város Essex angol grófságban, 18 km.-re Chelmsfordtól, (1901) 5330 lak., pamut- és selyemkelmeszövéssel. — 2. *B.*, város Massachusetts amerikai állam Norfolk countyjában, 16 km.-nyire Bostontól, vasút mellett, (1900) 5981 lak., többféle, különösen cipógyárakkal.

Braise (franc., ejtsd: brés), erősen fűszerezett húsleves marha- és tyúkhúsból, melyet hagymával és zöldséggel együtt főznek; halat vagy szárnyast *à la braise* készíteni a. m. azt ily húslével, bor v. citromlé keverékével különböző húsokkal együtt, zárt edényben abálni.

Braith, *Anton*, német festő, szül. Biberachban 1836 szept. 2., megh. 1905 jan. 3. Szülővárosában Pflugnak, Münchenben Pilotynak volt tanítványa, sokat utazott. Kezdettől fogva állatfestéssel foglalkozott és leginkább Troyon hatása alatt modern irányban fejlődött. Művei nagyrészt szülővárosának múzeumaiban láthatók, a berlini Nationalgalerieben Derült reggel (1886), a müncheni Pinakothekben A parasztasszony kedvencei (1891) c. képei.

Brajakovo brdo, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 984 horvát-szerb lak.; u. p. Netretič, u. t. Károlyváros.

Brake, város Oldenburgban, az alsó Weser balpartján, vasút mellett, (1905) 5171 lak., hajóépítéssel, kötélgyártással és vitorlaszövéssel; élénk kereskedéssel, különösen angol szénnel, fával és gabonával. 1905-ben érkezett 339 tengeri hajó 297,571 t. tartalommal és távozott 272, 49,814 t. tartalommal.

Brakel, város Minden porosz kerület Höxter (ettől 19 km.-nyire) j.-ban, a Nethe és vasút mellett, (1905) 3646 lak., cukor-, szivargyártással, fürészmalommal; közelében vas- és kéntartalmú ásványvízforrással.

Brakenburgh, *Richard*, hollandi festő, szül. Haarlemben 1650., megh. 1702 dec. 28. Adriaen van Ostadenak és Hendrik Mommersnek volt tanítványa. 1687-ig Leeuwardenben, azután Haarlemben élt. Képei nagy számmal maradtak reánk

értékre nézve különbözők. A legjobbakat anekdotikus ízű egészséges humor tünteti ki. Jók és jellegzetesek a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő képei: Mikulás ünnepe; Korcsma belseje, de főleg a Pünkösdi ünnep.

Brakna (arabul: *Barakná)*, arabokkal (Beni Hasszán) és négerekkel kevert berber néptörzs Afrika DNy.-i részén, az alsó Szenegal és az Adrar közti területen. Nomád életet él.

Brakteátok, l. *Bracteati.*

Bráma, l. *Brahmanizmus.*

Bramah, *Joseph*, angol technikus, szül. Stainsborough-ban 1749 ápr. 2., megh. Londonban 1814 dec. 9. Ismeretessé lett *hidraulikus sajtójának* (l. o.) feltalálásával, melyet Description and Account of a New Press, operating by thy action of Water, on the Principle of the Hydrostatic Paradox (Nicholson Journ. vol. I. 1797) c. művében leírt.

Bramah-sajtó, l. *Hidraulikus sajtó.*

Bramante, *Donato d'Angelo*, olasz építész és festő, szül. valószinüleg Monte-Asdrualdóban, Urbino mellett 1444 táján, megh. 1514 márc. 11. Eredetileg festőnek készült és Urbinóban Fra Carnovale és talán Piero della Francescának is tanítványa volt, de utóbb Luciano da Laurana, az urbinói hercegi palota építészének vezetése alatt építészettel is foglalkozott. Lombardiában is, hova 1477 előtt költözött, első sorban mint festő dolgozott. Fönnmaradt festészeti művei közül a legkiválóbbak a milanói Casa Panigaroliban festett nagyszabású freskói (ma a milanói Brera-képtárban). Már 1479 óta azonban mint építész is működik a milanói S. Maria pr. S. Satiro templomon, fölépíti annak 8-szögű, kupolás sekrestyéjét, Milanóban az első tiszta renaissance-művet, sajátos módon, távlati fortéllyal képezi ki magának a templomnak belsejét. 1492—98. építi a milanói S. Maria della Grazie kupoláját és szentélyrészét, 1497. az abbiategrassói Sta Maria nuova templom homlokzatát, majd a páviai S. Maria di Canepanova templomot. Mindezek a művek a sajátos lombardiai építészet hatásán kívül Alberti Leone Battista erős befolyásáról is tanuskodnak, de mindjobban érvényre jut bennük B. újító, korszakalkotó művészete, mely a lombard építészet további sorsára is döntő befolyást gyakorolt, de különösen Rómában fejlődhetett ki, hova B. 1499. költözött. Első nagyobb műve itt a S. Pietro in Montorio templom melletti híres kerek templomocska *(tempietto,* 1502), melyen teljes következetességgel érvényesítette a központi elrendezést, a XV. sz. dús dekorációját mellőző, tisztán építészeti koncepciót, az antik művészet formáinak komoly értékesítését. További művei: a S. Maria della Pace kolostor udvara (1504), a Palazzo di San Biagio, a S. Maria del Popolo templom szentélyének újjáépítése (1505—09) Rómában és a Casa Santa Loretóban (1519). B. legnagyobbszerű művei azonban II. Julius pápa szolgálatában keletkeztek: a vatikáni palota újjáépítése 1505. indult meg és B.-tól való a Cortile di S. Damaso, a loggiákkal, a Cortile del Belvedere és a Giardino della Pigna, az azt lezáró hatalmas fülkével. B. tervezte a régi Szt. Péter templom helyén az újnak építését (alapkőletétel 1506 ápr. 18). B. eredeti terve szerint a Szt. Péter templom görög keresztalakú, szigorúan központi elrendezésű épület lett volna, középen óriási, a keresztszárak közt 4 kisebb kupolával, a keresztszárak közé toldott négyzetek sarkain egy-egy toronnyal (l. az *ábrát).* B. haláláig a főkupola 4 pillére és a déli kereszt-

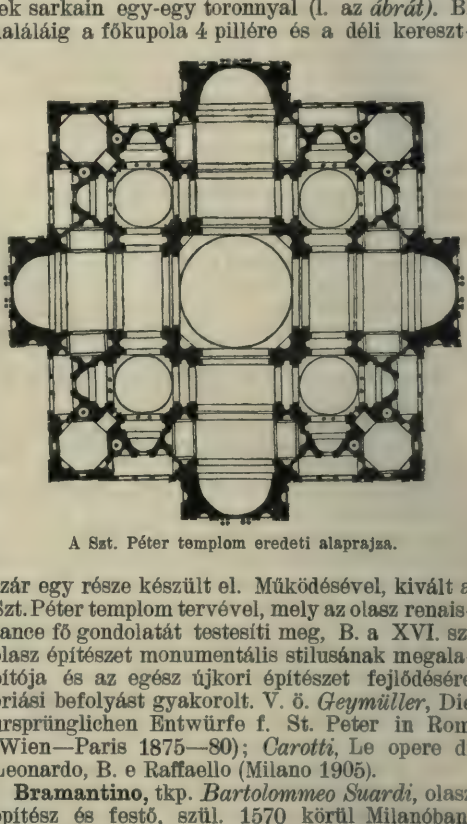

A Szt. Péter templom eredeti alaprajza.

szár egy része készült el. Működésével, kivált a Szt. Péter templom tervével, mely az olasz renaissance fő gondolatát testesíti meg, B. a XVI. sz. olasz építészet monumentális stilusának megalapítója és az egész újkori építészet fejlődésére óriási befolyást gyakorolt. V. ö. *Geymüller,* Die ursprünglichen Entwürfe f. St. Peter in Rom (Wien—Paris 1875—80); *Carotti,* Le opere di Leonardo, B. e Raffaello (Milano 1905).

Bramantino, tkp. *Bartolommeo Suardi,* olasz építész és festő, szül. 1570 körül Milanóban, megh. 1536. u. o. A festészetet Butinonenál tanulta, az építészetben Bramante volt mestere, akitől nevét is nyerte (B. a. m. kis Bramante). Bramante és Leonardo távozta után (1499) ő a milanói művészet vezető egyénisége, 1525. a Sforzák udvari építésze és festője lett. A XVI. sz. első negyedében a Leonardo-utánzókkal szemben a régi helyi hagyományokat képviseli a milanói festészetben. 1508-ban Rómában dolgozott. Legkiválóbb festményei: a milanói Ambrosianában lévő Madonna Szt. Mihállyal, a Madonnát és Szt. Mártont ábrázoló freskói a Brérában, s a Szt. Domonkos legendáját ábrázoló falfestmények a S. Maria delle Grazia kolostor udvarán, ugyancsak Milanóban. Mint építésznek főműve a Trivulzi családnak 1518—19. a milanói S. Nazzarohoz hozzáépített sírkápolnája.

Bramarbas a. m. nevetséges szájhős, hencegő.

Brambach, *Wilhelm,* zenetörténetíró és filológus, szül. 1841 dec. 17. Bonnban. Előbb a klaszszika-filológia tanára volt a freiburgi (Baden) egyetemen; 1872. a karlsruhei udvari könyvtár igazgatója lett, mely tisztét 1904-ig viselte. A X—XI. sz. zenéjére nézve sok értékes monográfiát írt. Főbb művei: Das Tonsystem und die Ton-

arten des christlichen Abendlandes im Mittelalter (Leipzig 1881); Die Musikliteratur des Mittelalters (1883); Hermanni Contracti Musica (1884); Die Reichenauer Musikschule (1888); Gregorianisch-Bibliographische Lösung der Streitfrage (1895, 2. kiad. 1901).

Brambauer, község Arnsberg porosz kerület Dortmund j.-ban, (1905) 6316 lak., agyagiparral és szénbányákkal.

Brambäus báró, álnév, l. *Szenkovszkij*.

Bramfeld, község Schleswig porosz kerület Stormarn j.-ban, (1905) 2161 lak., sörgyártással; konyhakertészettel.

Braminok, l. *Brahmánok*.

Brampton (ejtsd: bremptn), 1. város Cumberland angol grófságban, 14 km.-nyire Carlisle-től az Irthing mellett, (1901) 4608 lak., pamutiparral, szénbányászattal, közelében Lanercost apátság festői romjaival. — 2. *B.*, város Derby angol grófságban, 5 km.-nyire Chesterfieldtől, (1901) 2698 lak., komlótermeléssel, vasiparral. — 3. *B.*, Peel grófság székhelye Ontario kanadai tartományban az Etabicoke és vasút mellett, (1901) 2748 lak.

Bramsche, község Osnabrück (ettől 16 km.-nyire) porosz kerület Bersenbrück j.-ban, a Haase és vasút mellett, (1905) 3345 lak., fonó- és szövőiparral.

Bramsnäsvig, Isefjord D.-i része a dán Seeland szigeten, a dán haditengerészet torpedóhajó-állomása.

Bramstedt, község Schleswig-Holstein porosz kerület Segeberg j.-ban, 65 km.-nyire Kieltől a Braman és vasút mellett, (1905) 2836 lak., enyv-, kolbászkészítéssel, szarvasmarha-tenyésztéssel és kereskedéssel. Itt született Leopold v. Stolberg költő és Schumacher csillagász.

Brana, apátság, l. *Barana*.

Branca, *Ascanio*, olasz államférfiú, szül. Nápolyban 1840., megh. 1903 márc. 6. Először Le crédit et la banque internationale (Paris 1867) c. munkájával keltett figyelmet. Mint a kamara tagja (1870 óta) növelte tekintélyét. 1891—92. és 1900—1901-ig a közmunkák minisztere volt, 1896—98. pedig pénzügyminiszter.

Brancardier (franc.), a brancard, hordóágy szótól, a. m. betegvivő, sebesülthordó.

Branche (franc., ejtsd: bráns) a. m. ág, üzletág, szakma; továbbá fegyvernem.

Branchia (gör.) a. m. kopoltyú (l. o.).

Branchialis az, ami a branchusokhoz, a kopoltyúkhoz v. kopoltyúivekhez tartozik.

Branchiata (állat), az állandóan vagy életüknek bizonyos szakán kopoltyúkkal lélegző gerinces állatok gyüjtőneve; idetartoznak a halak és a kétéltüek. A B.-kkal szemben a többi gerinceseket *Abranchiata* néven egyesítik.

Branchidák, l. *Branchos* és *Didymoi*.

Branchiobdellidae (állat), a piócafélék *(Hirudinea)* egyik családja, melyre jellemző, hogy csak egy tapadókorongja van testének hátsó részén; ormánya nincs, ehelyett 2 állkapcsa van. Legismertebb faja a közönséges folyami rák kopoltyúin és testének felületén élősködő ráknadály *(B. astaci* Odier); 12 mm. hosszú.

Branchiogen az, ami a branchusokból, a kopoltyúkból v. kopoltyúivekből keletkezett. B. cysták a nyakon lévő tiszta folyadékkal telt hólyagok, melyek a kopoltyúivek maradékából fejlődtek ki; rendesen már születéskor megvannak. L. *Cysta*.

Branchiopoda (állat), a levéllábú rákok *(Phyllopoda)* egyik alrendje. Ide tartozik többek között a *Branchipus*, a sóféreg *(Artemia)* és a páncélos kopoltyulábú rák *(Apus)*. L. *Levéllábú rákok*.

Branchiosaurus (palaeont.), az amphibiák (kétéltüek) osztályába tartozó kihalt stegocephala rendnek egyik neme. A ma élő kétéltüek és hüllők ősének tekinthető, mert még mindkettő sajátságait egyesíti.

Branchiostoma (Amphioxus) lanceolatus (állat), l. *Lándzsahalacska*.

Branchipus, a kopoltyulábú rákok *(Branchiopoda)* alrendjének egyik neme, halforma, ízelt, páncélnélküli testtel, ölelőkké módosult második csáppárral, levélforma, karélyos lábakkal. Édesvizeket lakó fajai kora tavasszal jelennek meg és hazánkban is gyakoriak; hazánkban 9 fajuk él. V. ö. *Daday* J., A magyarországi B. fajok átnézete (Math. term.-tud közl., 23. köt., 3. szám, 1889—90, 2. tábla).

Branchit (ásv.), az ozokerithez közel álló földi gyánta. Toscána (Monte Vaso barnaszén-telepében) a lelőhelye.

Branchiura (állat), az evezőlábú rákok *(Copepoda)* rendjének egyik alrendje. Halakon élősködő, kis termetü rákocskák tartoznak ide. Egyetlen családjuk a Haltetü-félék *(Argulidae)*. L. *Haltetü*.

Branchos (gör., a. m. *berekedt szavú*), a régi görögöknél a kisázsiai Miletos mellett fekvő Didymoi (l. o.) nevű Apollon-szentélynek mitikus, jóstehetségű alapítója. A tőle alapított jóshelynek oly nagy híre volt, mint a delphiinek. Papjait az alapító neve után *branchidák*-nak hítták. A papok Xerxesnek hadjárata alkalmával önszántukból a templom kincseit kiszolgáltatták és Perzsia belsejében települtek le. Ez árulásukért N. Sándor utódjaikat megölette.

Branchus a. m. kopoltyú v. kopoltyúív, l. *Kopoltyúív*.

Branco, a Rio Negro 700 km.-nyire hosszú mellékfolyója Dél-Amerikában.

Brancovan *(Brîncoveanu)*, romániai (oláh) hoszpodár-család, mely régente Bassaraba, 1600 óta pedig Brancoveni birtokáról nevezte magát B.-nak. Tagjai közül *Konstantin*, Kantakuzeno Serbán fejedelem unokaöccse 1688 nov. felcsapott hoszpodárnak, mely állásban a törököket támogatta a császáriak ellen és 1690. Thököly Imrének is segédkezett az erdélyi trón visszafoglalásában; Thököly bukása után azonban semleges álláspontra helyezkedett, amiért I. Lipót neki 1695. német birodalmi fejedelmi címet adományozott. Midőn Nagy Péter cár a töröknek 1696. és 1711. hadat izent, B. szintén kardot rántott és orosz segéllyel Oláhország felszabadításához fogott. Ámde a törökök 1714. husvétkor Bukarestben elfogták és Konstantinápolyban négy fiával együtt lefejezték. V. ö. *Jorga*, Geschichte Rumäniens. II.

Bráncsics, *Blagoje*, szerb író, szül. 1860. Péterrévén (Bács vm.). Jelenleg az újvidéki szerb

gimnázium nyug. tanára. Ő írta Derra Gy. nevű tanártársával a legkimerítőbb szerb-magyar és magyar-szerb szótárt 2 kötetben s a M. Tud. Akad. és a közokt. miniszt. támogatásával adta ki 1889. és 1894. Újvidéken. Vannak szerb tanulmányai Petőfiről (Letojns 202—3) és sikerült fordításai költeményeiből (1908. egy egész sorozatot tett közzé).

Brancsik *Károly*, zoológus, szül. Óbesztercén, Trencsén vmegyében 1842 márc. 13., egyetemi tanulmányait Bécsben, Prágában, Grácban végezte s már mint tanuló több botanikai tanulmányt közölt az Oesterreichische Bot. Zeitschriftben. 1873-ban Beczkón körorvos, két év mulva Trencsénben járásorvos lett. Ugyanitt 1878. megválasztották a vármegye főorvosának s ezt az állást máig is betölti. 1877-ben megalkotta a trencséni természettudományi egyesületet, melynek elnökévé választották. Munkái főkép ennek az egyesületnek az évkönyveiben jelentek meg; de írt külföldi tudományos folyóiratokba is, valamint a Magy. Tud. Akadémia Értesítőjébe Trencsén vármegye molluszkáiról. Önállóan megjelent műve: Die Käfer der Steiermark (1871). Rovar-, csiga- és kagylógyűjteményével csak kevés magánember gyűjteménye vetekedhetik.

Brand, 1. bányaváros Drezda szászországi kerület Freiberg (ettől 5 km.-nyire) j.-ban, a Münzbach és vasút mellett, (1905) 3288 lak., bútor- és szivargyártással, gőzfűrésszel, ezüst- és ólomércbányászattal.— 2. *B.*, község Aachen (ettől 6 km.-nyire) porosz kerületben és j.-ban, vasút mellett, (1905) 3842 lak., szeszgyártással, kőbányával és mészégetővel.

Brand *Mihály*, zeneköltő, l. *Mosonyi*.

Brand, 1. *Henry*, sir, l. *Hampden*.

2. *B., Jan Hendrik*, az Oranje köztársaság elnöke, szül. Fokvárosban 1833., megh. u. o. 1888 júl. 15. 1866—88-ig öt izben választották a köztársaság elnökének. 1876-ban a londoni kongresszuson a délafrikai államok konföderációja ellen nyilatkozott, mire a terv dugába dőlt.

Brandan *(Brendanus)*, alapítója és első apátja a Cluain Fearta (most Clonfert) kolostornak, szül. az V. sz. vége felé Traleeben, megh. 587 (577 ?) máj. 16-án Annaghdowban. A középkori mondavilág egy kalandos tengeri út hősévé avatta, amely alkalommal egy szigetcsoporton megtalálta volna a paradicsomot és a poklot. A csodás Brendan-szigeteket még a XVI. sz.-ban is kereste egy spanyol expedició az Atlanti-oceán északi részén s csak az újabb időben hagyták el azokat a térképekről. A legenda valószínüleg ir hajósmesén alapszik. A legenda legrégibb leírása latinul Navigatio Brendani a X—XI. sz.-ból (kiadta *Jubinal* és *Schröder* 1871); ó-francia szöv. a XII. sz.-ból (kiadta *Michel*, Paris 1878 és *Wahlund*, Upsala 1900); ó-veneziai szöv. (kiadta *Novati*, Bergamo 1893); angol szöv. (kiadta *Wright*, London 1844); németalföldi szöv. (kiadta *Blommaert*, Gent 1838).

Brandeis (csehül *Brandys*). 1. *B. an der Elbe* (csehül: *Brandys nad Labem*), város Karolinenthal cseh ker. kapitányságban, az Elbe balpartján, vasút mellett, (1900) 4144 lak., sör- és malomiparral, gazdasági gépgyárral, Lajos Szalvátor főherceg kastélyával, amelyben II. Rudolf időnkint tartózkodott. — 2. *B. an der Adler* (csehül: *Brandys nad Orlicí*), város Hohenmauth cseh ker. kapitányságban, vasút mellett, (1900) 1118 lak., vára, melynek romjai maig is láthatók, a morva testvérek főhelye volt; püspökuknek, Comeniusnak emlékét egy szobor hirdeti.

Brandeln, régi német kártyajáték, melyet piquet kártyával játszanak, de nyolcasok nélkül. Négyen játszák, hárman egy ellen; minden játékos 7 kártyát kap. A lapok értéke rendes, csupán a felvevő által választott adut bube és hetes üti a többi lapot. Színre szint kell adni, ha van. Három ütés bemondása a *Brandele*, ha nincs ütés, ez a *Bettli*, minden ütés a *Mord*.

Brandenburg, 1. Poroszország egyik tartománya Hannover, a szász tartomány, Anhalt hercegség, Szilézia, Posen, Nyugat-Poroszország, Pomeránia tartományok és Mecklenburg között. Területe: 39,842 km². 1816-ban alakították B. határgrófság Mittelmark, Ukermark, Prignitz nevű részeiből, Neumark nagyobb részéből, továbbá Szilézia, Posen és a szász tartomány néhány részéből. B. az északnémet alföldön terül el; É.-i és D.-i részében egy-egy földhát vonul rajta végig, középső részében sík terület alacsony dombokkal váltakozik. Az É.-i földhát széles; rajta sok a tó, legnagyobb magasságát a mecklenburgi határon a Pritzwalkban (125 m.) éri el. A D.-i, amely Potsdam kerületben Fläming nevet visel, Belzig mellett a Hagelbergben (201 m.) kulminál. A földhátakon diluviális, a síkságon alluviális rétegek a túlnyomóak; rajtuk számos a magasabb É.-ról eredő vándorkő. Régibb kőzetek csak sporadikusan fordulnak elő: kagylómész Rüdersdorfnál, kősó Sperenbergnél stb. A folyók az Elbe és az Oder vízkörnyékéhez tartoznak. Az Elbe fölveszi a Havelt, a Spree, Nuthe, Plane és Rhinnel; az Oder a Bobert, Lausitzi Neissét, Warthét és a Netzét. A felszín sík volta miatt könnyű volt a csatornaépítés; jelentékenyebb csatornák: a Finow és az Oder-Spree-csatorna, amelyek az Elbét az Oderhez csatolják és a most épülőben levő Teltowi-csatorna. A számos kisebb tó (mintegy 600), leginkább az É.-i és középső részeken terül el; az Uker, a Grimnitz, a Schwielow, a Müggel, a Schwielug a legjelentékenyebbek. Az éghajlat mérsékelt, de változó. Az évi esőmennyiség 50—60 cm.

A *lakosok* száma Berlin nélkül az 1910-iki összeírás szerint 4.093,007; esik 1 km²-re 103. A túlnyomó nagy többség német; csak a Lausitzban vannak vendek, mintegy 40,000. Az egész tartomány földjéből 45·4% szántó és kert, 10·3% rét, 2·9% legelő és 32·4% erdőség Az 1907. évi termés volt 98,069 t. búza, 861,316 t. rozs, 161,457 t. árpa, 493,693 t. zab, 4.118,102 t. burgonya és 1.409,137 t. réti széna, végül 1.579,155 kg. dohánylevél. Termelnek ezenkívül cukorrépát, komlót, kendert, lent és kevés szőllőt a Havelvölgy D.-i részében. Az állatállomány az 1907-ki összeírás szerint: 356,319 ló, 900,315 szarvasmarha, 651,338 juh, 1.271,560 sertés és 236,676 kecske. Mesterséges halastavak szintén vannak a tartományban. A bányászat egyedüli jelentékenyebb ága a barnaszénbányászat; 1906. 14 millió

603,164 t. 27·5 millió márka értékben. Az ipar középpontja Berlin (l. o.); a tartomány többi részeiben jelentősebb a gyapjufonás és szövés az alsó-lausitzi környékben, különösen Kottbusban, a vászonszövés Sorau járásban, a cukorgyártás (1906/7. 837,740 mm.), gépgyártás, üveggyártás (Barutli), dohánygyártás (Schwedt), optikai eszközök készítése (Rathenow), téglaégetés a Havel mellékein, sörgyártás (1906. 512 sörfőzőben 7.533,000 hl.) és szeszégetés (1906/7. 651 égetőben 552,516 hl. alkohol). A tartomány Berlintől eltekintve két kerületre oszlik; ezek Potsdam 20 és Frankfurt 22 járással. B. egyes részeinek régi elnevezéseiből még fenmaradt: Ukermark, amely Prenzlau, Angermünde és Templin járásokat foglalja magában, Neumark az Odertől K.-re eső rész és Alsó-Lausitz. Frankfurt kerület D.-i része. V. ö. *Zache.* Die Landschaften d. Provinz B. (Stuttgart 1904); Veröffentlichungen d. Vereins f. Gesch. d. Mark B. (Leipzig 1904 stb.).

Története. Tacitus idejében B. lakói a germán semnonok voltak, akiket a népvándorlás korában szláv népek váltottak föl: a lutizi, hevelli és obotriti törzseket; e szláv népeket Henrik császár 928. az Elbe mellett legyőzvén, elfoglalta Brennaburg városukat, 931. pedig az É.-i Nordmark határgrófságot alapította. (L. *Gero* őrgróf.) Nagy Ottó Havelberg és B. püspökségeknek vetette meg alapját. 983-ban azonban a vendek fölkelése a német hatalomnak és vele együtt a kereszténységnek egyidőre véget vetett. Csak midőn 1134. Medve Albert kapta meg B.-ot V. Lothar császártól, szünt meg újra a szláv uralom. Medve Albert B.-ot székhelyévé tette s fölvette 1150. a B. őrgrófja címet és B.-ot németekkel gyarmatosította. Munkáját utódai: I. és II. Ottó és II. Albrecht folytatták. Utóbbi a dánokat is É.-nak szorította. Albrecht fiai: III. Otto és I. János megszerezték Teltovot a vendektől, az Ukermarkot pedig a pomerániaiaktól. 1260-ban a Neumarkot csatolták B.-hoz. János Ukermarkra való jogát még jobban megerősítette, nőül vevén pomerániai Hedviget. Ottó pedig a cseh hercegasszonynak, Beatrixnak kezével együtt Felső-Lausitzot szerezte meg. A két testvér végül 1250. vétel útján a Lebus-i püspökség fölött való fenhatóságot is megszerezte. 1258-ban megosztozkodtak birtokaikon, csak B. város, továbbá B. és Havelberg püspökség maradt meg közös birtoknak. I. János a Stendali, III. Ottó pedig a Salzwedeli askani ágnak vált alapítójává. Utódaik 1269. megszerezték a Pomerania parva (Pomerellen) fölött való hűbéruraságot, 1291. Landsberget, 1303. pedig Alsó-Lausitzot. A két ág összes birtokait Valdemár (1309—19) egyesítette újra. 1320. azonban az Askani-dinasztia kihalt és ekkor Bajor Lajos B.-ot 1323. fiának, id. Lajosnak adományozta (1323—51). A Wittelsbach-család uralma alatt B.-ot polgárháború dúlta. Végre is Lajos 1351. B.-ot testvérének, római Lajosnak engedte át, kinek uralma alatt 1356. B. IV. Károly császárnak Arany bullája értelmében *választó-fejedelemséggé lett.* 1365-ben «rest» Ottó lett az uralkodó, akitől 1373. IV. Károly császár egész B.-ot 500,000 arany forintért a Luxemburgi-család számára megvette. B. most előbb Károly fiának, Venceslnek, ennek halála után pedig Zsigmondnak vált birtokává. Zsigmond azonban adósságai miatt 1388. rokonának, Jodoknak zálogba adta, aki a Nordmarkot a német lovagrendnek eladta. Jodok halála után pedig Zsigmond császár 1411 júl. 8-an Budán kelt okiratában VI. Frigyes nürnbergi várgrófot, a Hohenzollern-házból, B. kormányzójává és kapitányává nevezte ki, ráruházván az őrgrófok minden hatalmát, kivéve a választófejedelemséget; 1415 ápr. 30. azonban Frigyes ezt is megkapta azzal a kikötéssel, hogy azt a császár 400,000 arany forinton visszaválthatja. 1417-ben Zsigmond a konstanzi zsinaton választófejedelemmé avatta VI. Frigyest, ki mint B.-i választófejedelem I. Frigyesnek nevezte magát. I. Frigyes utódai: *II. Frigyes* (1440—70), aki számos várost, köztük Berlint is alávetette hatalmának, az Altmarkot és 1467. Lausitz egy részét megszerezte. *Albrecht Achilles* (l. o., 1470—86), Hunyadi Mátyás királyunk ellenfeleivel tartott, 1473. pedig kiadta a Hohenzollern-család házi törvényét. *János Cicero* (1486—99) után *I. Joachim* következett (1499—1535). A vaskezű *II. Joachim* (1535—71) áttért a lutheránus hitre és behozta a reformációt (1539). Követte fia, *János György* (1571—98), a titkos tanács alapítója és unokája, *Joachim Frigyes* (1598—1608), majd ennek fia *János Zsigmond* (1608—19), aki a református hitre tért, 1618. neje révén porosz herceg lett és a Rajna mellékén Klevet is megszerezte. *György Vilmos* (1620—40) szerencsétlen uralmat vitt és országa a 30 éves háború folyamán sokat szenvedett. Leányát Katalint, Bethlen Gáborhoz adta nőül (l. *Brandenburgi Katalin*). Utóda, *Frigyes Vilmos* (1640—88) a «Nagy Választófejedelem» jelzőre szerzett jogcímet (l. o.) és az ő uralma alatt olvadt össze B. története *Poroszország történetével* (l. o.).

Irodalom. Buchholz, Versuch einer Geschichte der Churmark B., Berlin 1765—75, 6 köt.; Voss és Stimming, Vorgeschichtliche Altertümer aus der Mark B., B. 1886; Brosien, Geschichte der Mark B. im Mittelalter, Leipzig 1887; F. Voigt, Geschichte des brandenburgisch-preussischen Staats. 3. kiad. Berlin 1878; Berner, Geschichte des preussischen Staats, 2. kiad. München 1896, 2 köt.; Riedel, Die Mark B. im Jahr 1250. Berlin 1831—32, 2 köt.: u. a., Codex diplomaticus Brandenburgensis, u. o. 1839—65, 35 köt. és 1 pótköt.; Heidemann, Die Reformation in der Mark B., u. o. 1889; Berghaus, Handbuch der Mark B., B. 1853—56. 3 köt.; Fontane, Wanderungen durch die Mark B., új kiad. Berlin 1905, 4 köt.; Trinius, Märkische Streifzüge, 2 kiad. 1884—87, 3 köt.; Bergau, Inventur der Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz B., Berlin 1885; Märkische Forschungen. u. o. 1841—86. 19 köt.; Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, Leipzig 1888 s köv.; Brandenburgia, havi folyóirat, Berlin 1892 óta.

2. *B.-i* püspökség, amelyet 949. I. Ottó alapított, de 983. már a vendek megsemmisítették. 1153. Medve Albert helyreállította. 1544-ben, midőn Jagow Mátyás püspök lutheránus lett, végleg megszünt. V. ö. *Gerken.* Ausführliche Stiftshistorie v. B. (Wolfenberg 1766).

3. *B.* (a szláv *Brennaburg* v. *Brendanburg*), város Potsdam kerületben, amelytől B. őrgrófság kapta a nevét a Havel mindkét partján. (1910) 53,595 lak., posztó- és selyemszövőkkel, jelentékeny kosárfonással, vasöntővel, kerékpár-, kalap-, szivar-, téglagyártással, malmokkal, halászattal és virágzó kertészettel. A várost a Havel két részre, Alt- és Neustadtra osztja, melyhez járul a Havel szigetén fekvő

Dom v. Burg B. község. Jelentékeny épületei: a Katalin-templom, a XIV. és XV. sz.-ból, a székesegyház, érdekes misemondóruha-gyüjteménnyel, a városház és előtte az 5·6 m. magas Roland-oszlop. A város mellett levő dombon 30 m. magas oszlop áll az 1864—71-ig elesett B.-i harcosok emlékére. Brennaburg várát I. Henrik 928. foglalta el a hevellektől. N. Ottó 949. itt püspökséget alapított, amelyet a vendek 983. földúltak, de Medve Albert 1153. újra fölállította. B. utolsó kat. püspöke Jagow Mátyás volt, aki a protestáns vallásra tért át. A 30 éves háborúban B. a dánoktól, császáriaktól és svédektől sokat szenvedett. 1848 nov. 27-től kezdve dec. 5. itt tartotta üléseit a porosz nemzetgyűlés. V. ö. *Jork*, B. in der Vergangenheit u. Gegenwart (B. 1880).

Brandenburg, 1. *Erich*, porosz történetíró, szül. 1868 júl. 31. Stralsundban. 1894 óta Lipcsében működik mint egyetemi tanár. Munkái: König Siegmund und Kurfürst Friedrich I. von Brandenburg (Berlin 1891); Die Gefangennahme Herzog Heinrichs von Braunschweig durch den Schmalkaldischen Bund (Leipzig 1894); Herzog Heinrich der Fromme von Sachsen und die Religionsparteien im Reiche (Dresden 1896); Moritz von Sachsen (Leipzig 1898, 1 köt.); Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen (u. o., 2. köt. 1900—1904); Friedrich Wilhelms IV. Briefwechsel mit Ludolf v. Camphausen (Berlin 1906). Herre és Hilliger közreműködésével kiadta Dahlmann-Waitz' Quellenkunde der deutschen Geschichte c. művét (Leipzig 1904—1906, pótköt. 1907); Briefe und Akten zur geschichte des deutschen Reiches, 1870—71 (München 1911).

2. *B., Friedrich Wilhelm*, gróf, porosz tábornok és államférfiú. II. Frigyes Vilmos király és a vele morganatikus házasságban élő Dönhoff grófné fia, szül. Berlinben 1792 jan. 24., megh. u. o. 1850 nov. 6. 1812-ben részt vett az orosz hadjáratban és az 1813. évi szabadságharcban. 1848-ban tábornok lett. Nov. 8. a Manteuffel-féle új reakcionárius minisztérium élére állott, ő írta alá azokat a királyi parancsokat, melyek az alkotmányos gyűlést föloszlatták, s az országra a dec. 5-iki alkotmányt erőszakolták. Midőn Ausztria és Poroszország a köztük dúló viszály eldöntését Oroszországra bizták: B. Varsóban nagy engedékenységet mutatott Miklós orosz cárral szemben, kit még sem birt Poroszország javára hangolni. Nemsokára a Manteuffellel folytatott heves vita után lázba esett és meghalt. IV. Frigyes Vilmos Berlinben emléket emeltetett neki. Fiai, *Friedrich* és *Wilhelm* (ikertestvérek, szül. 1819., Wilhelm megh. 1892 márc. 21., Friedrich 1892 aug. 3.) lovassági tábornokok voltak; harmadik fia, *Gustav* (szül. 1820., megh. 1909 márc 9.), német követ volt a belga udvarnál. V. ö. *Heinemann* F., Die Politik des Grafen B. (Berlin 1910).

Brandenburg-Ansbach, l. *Ansbach*.

Brandenburg-Bayreuth, l. *Bayreuth*.

Brandenburgi Albert, l. *Albrecht*.

Brandenburgi Katalin, György Vilmos brandenburgi választófejedelem leánya, szül. 1604 máj. 28., megh. 1644. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem felesége volt, akivel 1626 márc. 1. kelt egybe Kassán; még ugyanazon év május 24. a gyulafehérvári országgyűlés a gyermektelen fejedelem utódjául választotta meg. Férje nagyon szerette s végrendeletében nagy vagyont hagyott rá és öccsét, Bethlen Istvánt meg 12 tanácsost rendelt melléje kormányzósága idejére. B. férje halála után alig egy pár hétig maradhatott a trónon. 1631-ben Erdélyből Magyarországba költözött. 1633-ban a bécsi udvar pártfogása alatt áttért a kat. hitre, 1639-ben Ferenc Károly szász-lauenburgi herceg felesége lett. V. ö. *Otvös* Ágost, B. K. erdélyi fejedelemsége (Akad. Értek. 1861); *Krones* értek. a Zeitschrift für. allgem. Gesch. 1884-ik évf.-ban.

Brandenburg-Jägerndorf, l. *Jägerndorf*.

Brandenburg-Kulmbach, l. *Kulmbach*.

Brandenburg-Schwedt, l. *Schwedt*.

Brandes, 1. *Edvard Cohen*, dán író, B. Georg (l. o.) fitestvére, szül. Kopenhágában 1847 okt. 21. Irt jobbára jól sikerült szinműveket, minők: Lägemidler; Gyngende Grund et Besög; En Forlovelse: Et Brud; Kjonlighed; Under Loven. B. tagja a folkethingnek és a radikális ellenzékhez tartozik. Radikális szellemű En Politiker c. regénye, valamint Fra 85 til 91 c. politikai irata is.

2. *B., Georg Cohen Morris*, dán irod.-történész és esztetikus, szül. Kopenhágában 1842 febr. 4. Eleinte jogot, majd bölcsészetet és esztetikát tanult szülővárosa egyetemén, s először Nielsen Rasmus filozófiájáról szóló értekezésével (1866), esztetikai és kritikai tanulmányaival, majd Den franske Æsthetik i vore Dage (a francia esztetika napjainkban) című bölcsészetdoktori disszertációjával tünt fel (1870). 1871-ben mint egyetemi magántanár irodalomtörténeti előadásokat tartott, amelyek később nyomtatásban is megjelenve, a fiatal szerzőt szinte világhirüvé tették. Ezek a Hovedströmninger i det 19. Aarhundredes Literatur 1872—75, 4 köt. (A XIX. sz. irodalmának főáramlatai). Minden irodalmi hagyományt megtámadó kiméletlenségével azonban erős ellenszenvet idézett fel hazájában maga ellen. Kikelt ellene nemcsak a dán papság, hanem a sajtó nagy része is. Ezért 1877. Berlinben telepedett le, hol a német nyelvet is csakhamar oly alaposan elsajátította, hogy ettől fogva sokat irt németül is. Dániában még megirta Sören Kjerkegaard című irodalmi jellemképet (1877) és Danskere Digtere (dán költők) című művét, Berlinben következtek azután Esajas Tegnér, Benjamin d'Israeli (1878), Björnstjerne Björnson című irodalomtörténeti munkái. 1883-ban megint visszatért hazájába. Német nyelven megjelentek még tőle: Ferdinand Lassalle (Berlin 1877); Lord Beaconsfield (u. o. 1879); Moderne Geister (Frankf. 1881); Menschen und Werke (1894); Moderne Bahnbrecher (1897); Polen (1898); Aus dem Reiche des Absolutismus (Indtryk fra Rusland 1896); William Shakespeare (1896); Gestalten und Gedanken (1903); Anatole France (1905); Henrik Ibsen (1906) stb. és számos essay a berlini Rodenberg-féle Deutsche Rundschau-ban. Budapesten két izben is megfordult és tartott előadásokat, legutóbb (1907 márc.) Nagy Frigyes és Voltaireről és Ibsenről. Müveinek összes kiadása 1899-

óta jelenik meg Kopenhágában, körülbelül 60 kötetben.

3. *B., Heinrich Wilhelm*, matematikus és fizikus, szül. Grodenben, Ritzebüttel mellett, 1777 július 27., megh. Lipcsében 1834 május 17. Eleinte vízmű-építészettel foglalkozott, 1796—98. években Göttingenben matematikát és fizikát tanult, és Benzenberggel együtt hullócsillag-megfigyeléseket tett. Azután Hamburgban találjuk, majd Oldenburg hercegségben mint vízműépítész működött. 1811-ben Boroszlóba hívták tanárnak, 1826. fizika-tanárnak Lipcsébe, hol mint az egyetem rektora halt meg. Nagy sor műve között legfontosabbak: Versuche, die Entfernung, die Geschwindigkeit und die Bahnen der Sternschnuppen zu bestimmen (J. F. Benzenberggel együtt, Hamburg 1800); Lehrbuch der Gesetze des Gleichgewichts u. der Bewegung fester u. flüssiger Körper (Leipzig 1817—18, 2 köt.); Aufsätze über Gegenstände der Astronomie u. Physik (Leipzig 1835).

4. *B., Johann Christian*, német színész és drámaíró, szül. Stettinben 1735 nov. 15., megh. Berlinben 1799 nov. 10. Hosszú hányattatás után 1757. Lübeckbe, a Schönemann-féle szintársulathoz került, innen aztán számos más szintársulathoz szegődött. 1785—86. ő volt a hamburgi színház igazgatója, de már 1788. szakított a színészettel. Színészi működésénél nevezetesebbek szinművei és vígjátékai, melyek idejökben igen kedveltek voltak, főleg: Der Schein betrügt (1767); Der Gasthof, oder Trau, schau wem! (1767); Der Graf von Olsbach (1768); Der geadelte Kaufmann (1769). Ő írta az első német melodrámát: Ariadne auf Naxos; azonkívül megírta a maga élete történetét: Lebensgeschichte (Berlin 1799—1800, 3 köt.). Neje, *Esther Charlotte* szül. *Koch*, kiváló német színésznő volt.

Brandeum (lat.), selyem- v. vászonkendő, melyben a katolikusok az ereklyéket őrzik; továbbá oly kendő, mely ereklyével érintkezésbe jutott. Mint másodrangú ereklyék tiszteletben tartatnak.

Brandis, város Lipcse szászországi kerület Grimma (ettől 14 km.-nyire) j.-ban, vasút mellett, (1905) 2630 lak., barnaszén-, kőbányával és téglaégetőkkel.

Brandis, 1. *Christian August*, német nyelvész és bölcselő, szül. Hildesheimban 1790 febr. 13., megh. 1867 júl. 21. 1815-ben Berlinben lett docens. Niebuhrral együtt mint követségi tanácsos Rómába ment. Részt vett J. Bekkerrel Aristoteles összes műveinek kritikai kiadásában. 1822-ben Bonnban a filozófia tanára lett, később Ottó, Görögország királyának udvarában tanácsosi állást vállalt, de 1839. visszatért és folytatta tanári működését. Fő műve: Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie (Berlin 1835—1866, 3 köt.). Ezenkívül nevezetesebbek: Xenophanis, Parmenidis et Melissi doctrina (Altona és Kopenhága 1813); Von dem Begriff d. Geschichte der Philosophie (u. o. 1815) stb. V. ö. *Trendelenburg*, Zur Erinnerung an B. (1868).

2. *B., Dietrich*, német botanikus és erdész, szül. Bonnban 1824 márc. 31., megh. 1907 máj. 28. 1849-ben magántanár lett, 1855. Kelet-Indiába hívták a Tiek-erdőség kezelésére és 1862. Kalkuttába az angol keletindiai erdőkezelés szervezésére. 1883-ban nyugalomba vonult s visszatért hazájába. Befejezte a Lindsay Stewart által kezdett The Forest Flora of North-West and Central India megirását (London 1876).

Brandisit *(disterrit)*, csillámféle *ásvány*; a merev csillámok csoportjába tartozik, l. *Clintonit*.

Brandl, *Alois Leonhard*, német filológus, szül. Innsbruckban 1855 jún. 21-én. 1881. a bécsi egyetemen az angol filológia magántanára, 1884. Prágában rendkívüli, 1888. a göttingai egyetemen rendes tanár lett; innét 1892. a strassburgi, 1895. a berlini egyetemre került. Művei: V. H. Brockes, ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Litteratur im 18-ten Jahrhundert (Innsbruck 1878); S. J. Coleridge und die engl. Romantik (Strassburg 1892, 2 köt.); Shakespeare (Drezda 1894). Kritikai méltatással ellátva kiadta Thomas of Erceldoune-t (Berlin), továbbá Brink angol irodalomtörténetét; Quellen des weltlichen Dramas in England vor Shakespeare (1898). Sajtó alá rendezte a Schlegel-Tieck-féle Shakespeare-fordítás új kiadását és jegyzetekkel látta el (1896—98). Kiadta továbbá Hettner, Gesch. der engl. Litt. c. művét átdolgozásban (1894). Társszerkesztője a Quellen und Forschungen és az Archiv für das Studium der neuern Sprachen c. folyóiratoknak. 1903 óta a német Shakespeare-társulat elnöke.

Brandolini *Aurél* (melléknevén vaksága miatt: il Lippo), humanista író. Firenzében született és Vitéz János esztergomi érsek fölszólítására jött Magyarországba, hol a budai egyetemen tanárkodott. Mátyás királyt, aki őt ékesszólásáért különösen kegyelte, 1490. elkisérte Bécsbe, a király halála után pedig Olaszországba tért vissza s mint szerzetes halt meg 1497. Ránk nézve legfontosabb munkája: Dialogus ad Matthiam invictissimum Hungariae regem et Beatricem reginam de vitae humanae conditione et corporis aegritudine toleranda (Basel 1541).

Brandon (ejtsd: brendn), több helység neve Amerikában és Angolországban; legjelentékenyebb: 1. Durham (ettől 5 km.-nyire) angol grófságban, (1901) 15,573 lak.; vaskohókkal és nagy szénbányákkal; 2. Manitoba kanadai tartományban, az innen kezdve hajózható Assiniboine folyó és vasút mellett, (1901) 5738 lak.; malmokkal és gabonakereskedéssel; 3. város Vermont amerikai állam Rutland countyjában, 64 km.-nyire Montpeliertől, (1900) 2759 lak.; márvány- és kaolinbányákkal.

Brandon and Byshottles, egyesült város Brandon néven Angolországban, l. *Brandon* 1.

Brandt *József*, orvos, szül. Pósfalván, Erdélyben 1839. Orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte; 1864. avatták doktorrá. 2 évig működött Bécsben Schuch tnr. mellett mint műtő növendék. Az 1866. háboruban Veronában mint műtőfőnök szerepelt. 1867. a kolozsvári orvos-sebészi tanintézethez a sebészet és szemészet helyettes tanárának hivatott meg. 1871-ben a kolozsvári tud. egyetemen a sebészet rendes tanára lett. 1894-ben u. o. az egyetem rektora volt; most nyugalomban él. B. nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki, strictura-műtéteinek új metódusáról már 1868. beszámolt. 1869-ben ő végezett először Erdély-

ben ovariotómiát. 1871. Simon heidelbergi tanártól függetlenül vesekiürtási műtétet végzett, mely az ú. n. *vesekirurgia* alapja volt. Az új műtét B.-féle elnevezést nyert az irodalomban. Dolgozatai magyarul és németül jelentek meg. Munkatársa volt sok külföldi sebészeti folyóiratnak.

Brandt, 1. *Enevold*, gróf, Struensee dán miniszter kegyence, szül. Kopenhágában 1738., kivégezték 1772 ápr. 28. 1770-ben Holck helyébe főkamarás és az elmebeteg VII. Keresztély királynak állandó társalkodója, gróf és titkos tanácsos lett. Struensee bukása után azzal vádolták, hogy az elmebeteg királyt tettleg bántalmazta s ezért halálra ítélték.

2. *B., Heinrich von*, porosz gyalogsági tábornok és katonai író, szül. 1789., megh. 1868. Előbb a jogi pályára készült, de 1807. a porosz sereg újraszervezésekor mint tiszthelyettes lépett a seregbe, mellyel az 1812-ki hadjáratban részt vett; itt súlyosan megsebesülve, orosz hadi fogságba esett. 1848-ban tábornok lett, 1857. nyugalomba vonult. Sok hadtudományi értekezése és műve közül a Grundzüge der Taktik der drei Waffen c. tankönyve volt a legelterjedtebb, amelyet orosz, francia, angol, spanyol és japán nyelvre is lefordítottak.

3. *B., Henri François*, svájci éremmintázó, szül. 1789. La Chaux de Fondsban, megh. Berlinben 1845. Dávid festőnek és Bridan párisi szobrásznak volt tanítványa. 1812-ben egy érem-pályázaton első díjat nyert, majd három évre Rómába ment, hol többek közt VII. Pius érmét készítette. 1817-ben Berlinbe hívták s ott királyi érem-mintázó lett és egész sorozatát készíté az emlékérmeknek, szigorúan klasszikus modorban. Számos munkája közül több tárgyát a történelemből vette, ezek közül nevezetesebbek: Napoleon megérkezik Moszkvába, XVIII. Lajos, Acheni béke-kongresszus, Alexander Humboldt, Miklós Sándor eljegyzése Hesseni Máriával.

4. *B., Johann Friedrich von*, zoológus, szül. Jüterbogkban 1802 máj. 25., megh. Szent-Pétervárt 1879 júl. 15. Berlinben tanult; 1826. orvosdoktor s az anatómiai múzeum segédje lett; 1828. magántanárrá habilitálták, 1831. pedig Szent-Pétervároa akadémikusnak választották meg. Pétervárt 15 évig mint a pedagógiai intézet zoológus tanára, 18 évig pedig mint az orvos-sebészi akadémia összehasonlító bonctani tanára működött. Első munkája az 1825. évi Flora berolinensis c. Nevezetesebb munkái: Abbild. u. Beschreibung d. i. Deutschland wildwachsenden u. i. Gärten im Freien ausdauernden Giftgewächse (Phöbus és Ratzeburggal közösen, Berlin 1838); Medizinische Zoologie (Ratzeburggal közösen, u. o. 1827—34, 2 köt.); Descriptiones et icones avium rossicarum, (Szt.-Pétervár 1836); Sur les animaux vertébrés de la Sibérie occidentale (Paris 1845); Über die Klassification der Fische (Szt.-Pétervár 1865); Symbolae sirenologicae (Szt.-Pétervár 1845—68); Untersuchungen über die Verbreitung des Tigers (u. o. 1856); Über die Naturgeschichte des Mammut (u. o. 1866); Monographie der tichorhinen Nashörner (u. o. 1877).

5. *B., Jozef*, lengyel festő, született Szczebrzeszynben 1841 febr. 11. Párisban, majd Münchenben Piloty és Adam Franz vezetése alatt tanult. 1867 óta állandóan Münchenben él. Majdnem kivétel nélkül lovakat és lovasképeket fest, főleg eleven, mozgalmas, színes csataképeket a XVII. sz.-beli lengyel, tatár, kozák harcok köréből. Különösen említendők: Czarniecki István átkel lovasságával a befagyott tengerszoroson (Bécs 1870, műv. akadémia); Szobieszki Bécs előtt (1873, Gizella főhercegnő tulajdonában); Podoliai falu (Berlin 1875, Nationalgalerie); Tatár harc (u. o. 1878); Nehéz kitérés (Krakó 1886, Nemzeti Múzeum); Az ima (Lemberg 1893, Lubomirsky-féle múzeum). Néhány képének tárgyát a magyar Alföld pusztai életéből merítette.

6. *B., Max August Scipio*, német diplomata, szül. Berlinben 1835 okt. 8. 1860-ban Eulenburg grófot elkisérte Kelet-Ázsiába; 1862—75-ig Japánban volt porosz konzul; 1875—93-ig pedig Pekingben követ; 1893. lemondott s azóta Weimarban él. Munkái: Aus dem Lande des Zopfes (Leipzig, 2. kiad. 1898); Die Zukunft Ostasiens (Stuttgart 1895); Sittenbilder aus China (u. o. 1895); Ostasiatische Fragen (u. o. 1897); Drei Jahre ostasiatischer Politik 1894—97 (u. o. 1897); Die chines. Philosophie u. der Staats-Confucianismus (1898); 33 Jahre in Ostasien (1900—2, 3. köt.).

7. *B., Sebastian*, költő, l. *Brant*.

8. *B., Thure*, svéd katonatiszt, szül. 1819., megh. 1895. Ő ajánlotta nők medencebeli izzadmányainak és a méh rendellenes fekvésének kezelésére a masszázst és a gyógytornát. Munkája: Nouvelle méthode gymnastique et magnétique pour le traitement des organes du bassin (1888: németre ford. Schauta: Massage bei Frauenleiden, 3. kiad. Berlin 1897).

Brandtit (ásv.), víztartalmú mész-mangán-arzenát; fehér táblás kristályok.

Brandy (ejtsd: brendi), a pálinka angol neve.

Brandy-Station (ejtsd: brendi sztesn), helység Virginia amerikai állam Culpeper countyjában, a Rappahannock folyótól Ny.-ra. Mellette volt 1863 jún. 9. az unionisták és konföderáltak közt az a nagy lovasütközet, amely előjátéka volt amaz inváziónak, amelyet Lee csapatai Maryland és Pennsylvania ellen intéztek.

Brandywine-Creek (ejtsd: brendivájn-krik), kis folyó Delaware amerikai államban. Torkolatánál, ahol a Christiana-Creekbe ömlik, 1777 szept. 11. az angolok (Cornwallis vezérlete alatt) a főlkelőket (Washington vezérrel) legyőzték.

Branežci, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 487 horvát-szerb lak.; u. p. Kamersko, u. t. Pakrácz.

Branford, kikötőváros és tengeri fürdő Connecticut amerikai állam Newhaven (ettől 14 km.-nyire) countyjában, (1900) 5706 lak.; több szállóval.

Brangwyn (ejtsd: brengvin), *Frank*, angol festő és grafikus, szül. Brüggeben (Belgium) 1867 máj. 13. A londoni South Kensington Art Schoolsban, majd William Morris műhelyében tanult. A jelenkori angol művészet egyik legjelentékenyebb és legismertebb képviselője. A grafika terén főleg nagyvonalu rajzaival és merész, bravuros technikájú rézkarcaival tünt ki. Festményei közül nevezetesebbek: Burial at Sea (a glasgowi képtárban), Venetian Funeral (leedsi múzeum), Return

from the permited land (johannesburgi képtár), Mars and Venus (dublini képtár), Baptism of Christ (stuttgarti képtár) stb. Nálunk B.-t leginkább rézkarcai révén ismerik. A Szépművészeti Múzeumban csaknem valamennyi jelentékenyebb lapja megvan. A legszebbek közé tartoznak: Santa Maria della Salute, Breaking up the «Hannibal», Old Hammersmith, Bridge-builders stb. Sok kitünő kőrajzot is készített. V. ö. *Walter Shaw-Sparrow*, Frank Brangwyn and his work (London 1910).

Branicki, 1. *Ferenc Xavér*, gróf, lengyel politikus. Midőn 1764. Poniatovszki Szaniszló (II.) király életét megmentette, ez hálából udvari vadászmesterré, majd főhadvezérré nevezte ki. 1767-ben tagja lett a radomi konföderációnak, határtalan önzésből pedig Potemkinnel szövetkezett Poniatovszki ellen, ellenezte az új alkotmányt és megalapította Potockival és másokkal 1792. a targovici konföderációt.

2. *B. János Kelemen*, gr., lengyel nagyhetman, szül. 1688., megh. Bialystokban 1771 okt. 9. III. Ágoston halála után (1763) mint első szenátor s fővezér Radziwill Károllyal a köztársasági párt élére állott, amely neki a koronát is felajánlotta, de miután a Czartoryski-féle monarchista párt az 1764-iki országgyülésen felülkerekedett, B.-t hazaárulónak nyilvánították, számkivetették s minden vagyonától megfosztották. Magyarországba menekült s itt Szepes vármegyében vonta meg magát. Mikor sógora, Poniatovszki lépett a trónra, B. is visszatért hazájába.

Branimir, horvát fejedelem, 879—892. a dalmáciai horvátok önálló fejedelme volt, *bán* címmel. Uralkodásáról keveset tudunk. A legrégibb horvát irott emlék az ő korából, 888-ból való. B. juttatta egész Dalmáciát a kat. egyh. hatósága alá. V. ö. *Gruber* cikkét a Századokban 42, 511.

Braniszkó, l. *Branyiszkó*.

Branitz, 1. község Oppeln porosz kerület Leobschütz (ettől 18 km.-nyire) j.-ban, (1905) 2678 lak., maláta-, szivar-, cementárúgyártással, gőzfürészszel. — 2. *B.*, község Frankfurt porosz kerületben, Kottbus közelében, 750 lak. Pückler-Muskaunak egy pompás parkban egy szigeten épült szép síremlékével.

Branjska, adók. Belovár-Kőrös vm. kapronczai j.-ban, (1900) 190 horvát-szerb lak.; u. p. Sokolovac, u. t. Lepavina.

Branka (orosz), az erőszakos katonaszedésnek neve Orosz-Lengyelországban, ahol a toborzók régente éjjel törtek a parasztok házaiba és a katonáskodásra alkalmas ifjakat erőszakkal vitték magukkal. Magyarországban az ily eljárást *kötéllel való verbuválás*-nak nevezték.

Brankovics, *szerb fejedelmi család*, melynek több tagja a magyar politika eseményeibe mélyen belenyúlt és sokszor érintkezésben állott magyar államférfiakkal.

1. *B. Vuk István*, Ochrida és Prisztina ura, egyúttal azonban I. Bajazid szultán adófizetője, később Trikka és Kasztória kormányzója. 1389-ben részt vett Lázár fejedelem (apósa) oldalán a szerencsétlen rigómezei csatában. Bajazid szultán (állítólag) 1398 okt. megölette. Nejétől, Máriától három fia született: *Gergely*, *György* és *Lázár*.

2. *B. György*, az előbbinek fia, szül. 1367., megh. Szendrőn 1456 dec. 27. 1427—56-ig Szerbia deszpotája. Atyja halála után Gergely bátyjával török szolgálatba kellett lépnie és részt vett az angorai csatában; ott Timur (l. o.) fogságába esett, de kiváltották; később Lazarevics István szerb fejedelem gyanusításai alapján II. Mánuel császár vetette fogságba, de B. Szolimán szultánhoz szökött. Majd Musa török trónkövetelő kezébe került, de ez is életben hagyta. Végül kibékült Lazarevics István fejedelemmel, aki 1425. trónörökösnek nevezte ki. 60 éves korában (1427 júl. 19.) lépett a trónra és mindenekelőtt Szolimán szultánnal szemben kellett Szerbia függetlenségét megvédelmeznie, aki egyelőre Galambócz várát követelte. Ez okból B. kénytelen volt Magyarországtól segélyt kérni és a magyar király fenhatóságát elismerni. Azonban arra törekedett, hogy e fenhatóság előnyeit élvezhesse anélkül, hogy az azzal karöltve járó kötelességeket teljesítenie kellene, nehogy a gyanakvó szultán haragját magára vonja. Két ellenséges nagyhatalom közé szorulva, tagadhatatlan zseniális furfanggal és vakmerőséggel alkalmazkodott a helyzet alakulásához és váltakozva használt eszközökkel igyekezett ingadozó uralmát hol a török, hol a magyar túlsúly ellen biztosítani. 1427-ben Zsigmond magyar királlyal szerződésre lépett, melynek értelmében Belgrádot és több szerb várat átengedett Zsigmondnak, minek fejében beléphetett a magyar főurak sorába és (Török-) Becsét, Verseczet, Szalankeményt, Beregszászt, Böszörményt, Munkácsot és Tokajt a hozzá tartozó uradalmakkal együtt kapta. De midőn Galambócz szerb kapitánya átadta a várat (1428) a töröknek, Zsigmond pedig a vár felmentésének kisérlete közben nagy veréséget szenvedett, B. sietve beküldte a szultánnak adóját (50,000 aranyat) és segélyhad állítására kötelezte magát (1428). Leányait is felhasználván eszköz gyanánt, Máriát (Mara-t) eljegyzé Muráddal, aki 1433. tartotta meg vele az esküvőt. De Magyarországgal sem szakított s hogy Zsigmond részéről segélyt biztosítson magának, másik leányát, Katalint, Zsigmond sógorához, Czillei Ulrik (III.) grófhoz adta nőül. Sőt célszerűnek látta az előtte nem rokonszenves Hunyadi-házzal is rokonsági viszonyba lépni és ezért (még a rigómezei csata előtt) kis unokáját, Czillei Erzsébetet Hunyadi Lászlóval jegyezte el. Azonban ez az eljegyzés füstbe ment, midőn B. a rigómezei csata után bolyongó Hunyadi Jánost elfogatta és lefoglalt magyarországi birtokainak visszaadására kényszerítette (1448). A pápa akkor Hunyadi kérelmére az eljegyzést érvénytelennek nyilvánította, Hunyadi pedig a szegedi rendek megbizásából (1450) a rajta esett sérelmet boszúhadjárattal torolta meg. Miután azonban B. a nála kezesként visszamaradt Hunyadi László szabadon bocsátotta, magyar birtokainak egy részét visszakapta. Egy évvel később pedig, 1451 aug. magyar főurak és főpapok jelenlétében Szendrőn a B.-család és a Hunyadiak között újra eljegyzés létesült. Ez alkalommal Hunyadi Mátyás jegyezte el Erzsébetet, akit azután (amint ezt *Thallóczy* és *Fraknói* legújabban bebizonyították) 1453 végén szerződésileg nőül is vett. Az 1455 júl. győri értekezleten,

melyen a 90 éves B. is részt vett, Erzsébet már mint Mátyás ifjú neje jelent meg; csakhogy még ez évben Vajdahunyadon elhalt. Vele Hunyadi János és Kapisztrán János abbeli óhaja is megsemmisült, hogy sikerülni fog B.-ot kat. hitre téríteni és érdekeit tartósan Magyarországhoz láncolni. De ez nemcsak hogy nem sikerült, hanem néhány hónappal később B. Hunyadi Jánosnak sógorai: Szilágyi Mihály s ennek öccse ellen orvtámadást intézett, melynek ez utóbbi áldozatul is esett. Ez aljas tettet megboszulandó, Szilágyi V. László király beleegyezésével boszúhadjáratra indult Szerbiába, a csalfa deszpotát megtámadta, több ujját levágta és 60,000 arany váltságdíj lefizetése után bocsátotta csak szabadon. Alig hogy azonban Mohamed szultán nagy hadi készületeinek híre járt, melyek Belgrádnak szóltak, B. máris kibékülni sietett Szilágyival, kiben a politikai érdekek azonossága elfojtotta egyéni érzelmeit. Ez okból vissza is adta B.-nak Becsét és Somlyó várát, melyeket öccse megöletéséért kapott a deszpotától. Ismeretes, hogy 1456. Hunyadi János és Kapisztrán keresztes csapatokkal a Szilágyitól hősileg védett Belgrádot felmentették, de a veszély elmultával és Hunyadi János elhunytával a Hunyadiak irányában ellenséges érzülete újra felülkerekedett B.-ban és bár vitás kérdés, vajjon hiteles-e az a levél, melyben Czillei Ulrik B.-nak (ipjának) jelenti, hogy közelebb a két Hunyadi testvér fejével fog neki kedveskedni, az bizonyos, hogy Czillei Ulrik megöletése annyira bántotta, hogy Magyarországgal végleg szakítani készült. Követeket küldött Mohamed szultánhoz, akinek meghódolását jelenté be. A tárgyalások befejezését azonban már nem élte meg. 1457 dec. 27. (nem 24.) Szendrőn meghalt.

Irodalom. A Szerbia történetét tárgyaló munkáktól eltekintve (l. o.): Pesty Frigyes, B. Gy. birtokviszonyai Magyarországon, 1877; Wertner Mór, A délszláv uralkodói családok genealogiai története a középkorban, Temesvár 1891 és A B.-ok, Turul 8. évf.; Thallóczy, Bosnyák és szerb élet- és nemzedék korrajzi tanulmányok, Budapest 1908. (A B.-család nemzedékrendjéhez); Fraknói Vilmos, B. Gy. családi politikája; B. viszálya Szilágyi Mihállyal; B. Gy. utóda és végreudelete; A szerb pretendensek és délszláv ábrándok, Századok 1909, 6. és 7. füs.; Ruvarac cikkei kivonatban, Századok 38, 186 l. és 26, 757 l.; a nemzedékrendre nézve l. Thallóczy és Wertner idézett munkáit és Zarándy Gáspár tanulmányát, A B.-ok, Turul 23. köt. 172, ahol B. Gy. első neje, mint a Frangepánok, Zrinyiek és utolsó Rákócziak egyik törzsanyja van feltüntetve. Angyal Dávid, B. Gy. szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén. Századok 1910.

Brankovics, 1. *György*, karlóczai érsek és szerb patriárcha, szül. Kölpény községben (Bács-Bodrog vm.) 1830., hol atyja lelkész volt, megh. Karlóczán 1907 júl. 30. Tanulmányainak befejezése után a közigazgatási pályára lépett és Zentán (1849—52) mint városi aljegyző működött. 1852 őszén a karlóczai teol. főiskolába iratkozott be s midőn befejezte, egy ideig Zentán helyettes lelkész volt, 1859. zombori esperessé választották meg. Az 1861—62. megtartott szerb egyházi kongresszusokon nagy tevékenységet fejtett ki. 1882 máj. a zárdai papok rendjébe lépett, honnan júniusban az archimandrita-székbe emelték, júliusban pedig temesvári gör. kel. püspökké szentelték fel. 1890 máj. 1. karlóczai érsekké és szerb patriárchává választotta meg a kongresszus. A király ugyanaz év és hó 6. megerősítette választását és neki a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot adományozta. Jó szerb és jó hazafi is volt, ki szivesen áldozott híveinek kulturális érdekeire. Karlóczán saját költségén szemináriumot alapított, Zomborban új épületet emelt a tanítóképezde számára. A szerb népiskolák segélyezésére megteremtette a Szt. Száva alapot.

2. *B. György* (szendrői), szerkesztő, szül. Balassagyarmaton 1843 nov. 23.; teológiát és jogot végzett, majd a honvédtiszti vizsgálatot letéve hadnagy, 1874. főhadnagy lett; 1875. leköszönt tiszti rangjáról s két évi külföldi utazás után a fővárosba költözött. 1879—83-ig szerkesztette a Budapest c. képes politikai napilapot, 1888 eleje óta a Képes Családi Lapokat, valamint több naptárt. Irt több regényt, elbeszéléseket, ifjusági iratokat: *A magyar szabadságharc története* (1899); korrajzot, esztétikai dolgozatokat: *Shakespeare jellemképei* (1873—78, 2 köt.); fordította Rudolf trónörökös könyvét: *Utazás a keleten* (2 köt., 1883).

Branksome (ejtsd: brenkszom), város Dorset angol grófságban, Poole közelében, (1901) 8095 lak.

Braule (franc.), régi francia körtánc, melyet a táncosok egymást kezüknél fogva tartva, valamely dallamra ütem szerint körben előrehaladva jártak. A szintén B.-nak nevezett táncdallam ritmusai gyorsak és vígak s rendesen ugyanazzal a zenei frázissal végződnek. Pikáns és humorisztikus szöveggel énekelték is. A táncvigalmakat rendesen a B.-on kezdték; most azonban már csak a neve maradt fenn.

Branly, *Edouard*, francia fizikus és orvos, szül. 1846 okt. 23. Amiensben, 1876 óta a fizika tanára a párisi katolikus egyetemen; nevét az elektromos hullámokat jelző készüléke, a *kohaerer* (l. o.) tette általánosan ismeretessé, amely mint első ilynemű igen érzékeny készülék, a drótnélküli telegráfozásban alapvető jelentőségű volt, jóllehet ma már kevéssé használják.

Brann, *Markus*, zsidó történettudós, szül. 1849 júl. 9. Rawitzban, tanulmányai befejezése után különböző hivatalokat viselt Boroszlóban, Berlinben és Pleszben, 1891. Grätz utódjául választották a boroszlói zsidó teológiai szemináriumban, ahol bibliamagyarázatot, zsidótörténelmet és pedagógiát ad elő. 1892-ben Kaufmann Dáviddal együtt újra kiadta a Frankl Zacharias által alapított, később Grätz szerkesztésében megjelent: Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums havi folyóiratot. Számos tudományos dolgozaton és a Grätz-féle zsidótörténelem (Leipzig 1897—1800) 10. és 11. kötetének feldolgozásán kívül irta: De Herodis magni filiis patrem in imperio seculis (Korotsin 1873); Die Söhne des Herodes (Breslau 1873); Geschichte des Landrabbinats in Schlesien (u. o. 1887), különlenyomat Grätz jubiláris művéből; Geschichte der Juden in Schlesien (1—3 füzet); Geschichte der Juden und ihre Literatur (2 kiad. u. o. 1896—1899); Frankl Zacharias emléklapok (u. o. 1901).

Bransfield-szoros, tengerszoros a Déli jeges tengerben a déli Shetland-szigetek és Louis-Philippe-földje között.

Brant, *Sebastian*, a «Narrenschiff» népies német költeménynek szerzője, szül. Strassburgban

1458., megh. u. o. 1521. Jogot és klasszikus irodalmat tanult nagy buzgalommal Baselben, hol engedélyt nyert a tanításra és csakhamar a legbefolyásosabb előadók egyike lett. Miksa császár azzal mutatta ki B. iránt táplált elismerését, hogy császári tanácsossá tette. Bolondok hajója című műve, melyben korának ferdeségeit és vétkeit erős szatirával ostorozza, nem költői szellemű munka, de telve van egészséges érzékkel és hasznos erkölcsi tanuságokkal. Lefordította a művet latin nyelvre *Locher* 1497., angolra *Watson* 1517.; s lefordította, részben utánozta *Barclay* 1508.; a modern viszonyokhoz alkalmazva utánozta *Ireland* 1807. Megjelent e mű francia s más európai nyelveken is. Legjobban kiadta Fr. *Zaracke* (1854), a mai nyelvre lefordította K. *Simrock* (1872, az eredeti kiadás rajzaival).

Branta (állat), a lúdalakuak *(Anseriformes)* rendjébe, a réce-félék *(Anatidae)* családjába tartozó állatnem. Hazai képviselője az örvöslúd *(B. bernicla* L.). L. *Örvös lúd.*

Brantford (ejtsd: brentford), Brant grófság székhelye Ontario kanadai tartományban, a Great-river és vasút mellett, (1901) 16,631 lak., élénk kereskedéssel.

Branting, *Karl Hjalmar*, szül. 1860., megh. 1911., svéd szociálista vezér. Ifjú korában csillagászattal foglalkozott, s 1882. a stockholmi csillagvizsgálónál asszisztens lett, azután kizárólag a szociáldemokrata eszméknek szentelte életét. Mint a Tiden lap kiadója 1884—86-ig ügyesen tudta az akkor Svédországban megalakult szabadelvű szövetkezeteket szociális pályára terelni. A Socialdemokraten c. lap is hatalmasan felvirágzott. 1886—1892-ig az ő szerkesztése alatt 1889-ben több havi börtönre ítélték. 1896-ban mint az első szociáldemokratát választották meg a második kamarába. Azok a nagy utcai tüntetések, amelyek 1902. Stockholmban az általános választójog érdekében történtek, az ő agitációja folytán keletkeztek.

Brantôme, *Pierre de Bourdeilles, abbé de*, francia író, szül. Périgordban 1540 körül, megh. 1614 júl. 5. Bejutazta Olasz- és Spanyolországot, Portugáliát, Skóciát és Angliát. A vallásháborúkban a hugenották ellen küzdött. 1684-ben baleset érte, mely négy évre ágyba döntötte; ez időben írta nagy emberismeretről tanuskodó emlékiratait, melyek jellemző, de nem mindig igaz anekdotákban rendkívül gazdagok. Műve: Vies des hommes illustres et des grands capitaines français; Vies des dames illustres; Vies des dames galantes stb. alcímmel először 1666. jelent meg. Legjobb kiadása: Oeuvres complètes (11 köt., Paris 1866—1882) Lalannetól, aki B. életét is részletesen megírta (2 köt., u. o. 1896—97).

Branyest, kisk. Krassó-Szörény vm. facseti j.-ban, (1910) 681 oláh lak.; u. p. Facset, u. t. Márzsina.

Branyicska, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 847 oláh és magyar lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. A B.-Boózi márványipar r.-t. és B.-i mészgyár széke. Báró Jósika Lajos kastélyának egyik bástya-szobáját Martinuzzi lakta; a költő br. Jósika Miklós is sokáig itt tartózkodott.

Branyiszkó, nevezetes hágó a róla nevezett B.-i hegységben, Szepes és Sáros vármegye határán, 758 m. magas; rajta át a két vmegye között a közlekedést eszközlő kitünő országút Szepesváraljáról Sirokára vezet. A hágó Korotnok és Siroka közt van; Korotnok felől a B.-i völgy oldalán kígyózik fel tetemes emelkedéssel, K.-en lassabban ereszkedik alá Siroka felé s a Tarcza völgyébe. Legmagasabb pontján, melyről felséges kilátás nyilik a Magas-Tátrára és Szepes várára, kápolna és egy a magyarok 1849 febr. 5-iki győzelmét (l. *Branyiszkói ütközet)* dicsöitő szép emlék áll. Néhány száz méternyire É. felé a Sirokai patak völgyében van az ú. n. Ördöglyuk, ahol a patak nagy zajjal az útjában álló sziklafalnak tölcsérforma mélyedésébe zuhan alá, s csak a hegylánc nyugati oldalán kerül ismét felszinre, ahol Korotnoknál legott malmot hajt.

Branyiszkói hegycsoport, Szepes és Sáros vármegye határán emelkedő hegycsoport, melyet É.-on és K.-en a Tarcza, D.-en a Hernád, Ny.-on a Polyanócz-Szalóki völgy, illetve a szepesváraljai lapály határol. Főgerince Kisszeben felől először a Tarcza és Kis-Szinye (Svinka) völgyei közt K.-ről Ny.-ra húzódik (6—800 m. magas), de a Jávornál (938 m.) hirtelen D.-re kanyarodik s szétterülve, jóval tetemesebb magassággig emelkedik. Főbb csúcsai a Bachurnia (1084 m.), Kopito (1115 m.), Viszoka hola (1172 m.), Smrekovica (1193 m.) és a Branyiszkói-hágótól (758 m.) D.-re a Szlubicza (1131 m.). Több mélyebb hágó rovátkolja, a Branyiszkói hágó pedig két külön csoportra osztja szét. Túlnyomóan kristályos kőzetekből, nevezetesen réteges gneiszból, helyenkint gránitból és csillámpalából áll. Szinyelipócz vidékén, ahol bizarr sziklaalakulatai vonják magukra a figyelmet, triasz-mész lép fel, melyben sok az üreg és barlang. Legnagyobb elterjedését a triasz-képlet a Hernád-szorosánál éri el. A B. magasabb részeit fenyves erdő, főgerincének hátát havasi legelők fedik; belsejében alig van emberi lakás. A főtömeg nyulványai közt azonban, melyek a Tarcza és Szinye völgyei között levő tág területet hálózzák be, nagyszámú község fekszik; e nyulványok alacsonyak s csekély jelentőségüek. Szinye és Hernád völgye közt az 1028 m. magasságig emelkedő *Csernahora* v. Csernagura hegység csatlakozik a B.-hoz, mely DK.-i irányban a Hernád mentén egészen a Tarcza szorulatáig vagyis Abosig húzódik s magasabb hegységi jellege által a Szinye és Tarcza közti dombvidékektől lényegesen eltér; e hegysorban helyenkint csekély bányászat folyik. A B. főtömegén több ásványos forrás (Szlatvin, Szinyelipócz, l. o.) fakad. V. ö. *Roth* Samu, A B. földtani és vízrajzi viszonyai. (Magyarországi Kárpát-egylet IV. Évkönyve, 1877, 152—165. l.)

Branyiszkói ütközet, egyike az 1848—49-iki szabadságharc legfényesebb hadi tetteinek. Görgey seregével a bányavárosokon át végrehajtott visszavonulása közben febr. 2. az élen menetelő Guyon-hadosztállyal Iglóig, a sereg többi részével pedig Poprádig jutott. Ennek hírére a Felső-Magyarországon volt osztrák hadak fővezére, Schlick altábornagy, az Eperjesre 4 gyalog-, $^1/_2$ lovas századdal és $^1/_2$ üteggel előretolva levő Kiesewetter őrnagy támogatására Kassáról Deym tábornó-

kot küldte ki $1^1/_3$ zászlóaljjal, $^1/_2$ lovas századdal és 4 ágyúval. Még mielőtt ez beérkezett volna, Kiesewetter febr. 3-ára hajló éjjel váratlanul megtámadta az Iglón szállásoló Guyon-hadosztályt s abban eleinte nagy zavart és rendetlenséget idézett elő. Az első meglepetésből fölocsudva, Guyon csapatjai csakhamar ellentámadásba mentek át, mire Kiesewetternek saját ágyúinak visszahagyásával futva kellett a Branyiszkóra visszahuzódnia, ahova másnap Deym hada is bevonult. Görgey febr. 3. Lőcsére érve, megtudta, hogy a bányavárosokon át őt üldöző Götz osztrák tábornok seregoszlopa már nyomában van s hogy előtte a Szepességről Sárosba vezető utat elzáró Branyiszkó-hegyet ugyancsak az ellenség tartja megszállva. Most tehát gyorsan határoznia kellett: vagy a megszállt Branyiszkón át ütközet árán utat törni, vagy pedig a két tűz közé való kerülés veszedelme elől kitérve, hadtestével D.-i irányban a Sajó völgyébe elvonulni. Görgey az előbbit választotta s a Branyiszkó megvételével a Guyon-hadosztályt bízta meg s ennek esetleges támogatására a Piller-hadosztályt Szepesváraljára indította útba. Egyidejüleg a Kmety-hadosztálynak a Hernád völgyében Krompach felé tüntetőleg kellett viselkednie, míg az Aulich-hadosztály egyelőre Poprádon maradt. Görgey maga a Simonyi-hadoszlop és a hadtest főhadiszállás tisztikarával a döntő küzdelmek előestéjén, febr. 4., Lőcsén fényes bált rendezett. A 13. és 33. honvéd zászlóaljból, 1 zászlóalj nógrádi önkéntesből, 2 bányavárosi újonnan alakított zászlóaljból, 1 század Ujházy-vadászból, 2 század utászból, 2 lovas századból és 24 ágyúból, vagyis összesen mintegy 3750 főből és 150 lovasból álló Guyon-hadosztály febr. 5. korán reggel indult el Szepesváraljáról a Branyiszkó felé s 9 óra tájban Korotnokra érve, hatfontos ütegét itt nyomban felvonultatta. Ennek támogató tüze alatt a 33. honvéd zászlóaljnak arcban kellett támadnia, míg a nógrádi zászlóalj Kompolthy őrnagy alatt az ellenség jobb-, az utászok és az Ujházy-vadászok pedig annak baloldalába irányíttattak; a hadosztály többi része a közép mögött tartalékviszonyban maradt. A branyiszkói szorost Deym tábornok rendelkezései szerint 2 gyalog zászlóalj, 1 lovas század, összesen 1800 fő, 6 löveggel tartotta megszállva. A támadást a 33. honvéd zászlóalj vezette be, ez azonban csakhamar fennakadt. Csak miután d. u. 3 óra tájban az ellenség jobb- és baloldalába irányított csapatok a hegyszorost környező hegytetőkön megjelenve, részben már az ellenség hátába is kerültek, újította meg a bátorszívű és rettenthetetlen *Guyon* Richárddal és a katonák által rendkívül kedvelt *Erdősi* Imre (l. o.) tábori pappal az élén a 33. zászlóalj is támadását, mely végre sikerre vezetett. Az osztrákok a 33. honvéd zászlóalj által hathatósan üldöztetve, terepszakaszról terepszakaszra harcolva, előbb a hegyhágó tetejére, majd onnan Sirokán át Eperjesre vonultak vissza, ahova 13 órai szakadatlan menet után éjfél után félkettőkor érkeztek meg. Az ütközet Guyonnak mintegy 150 emberébe került, mely veszteségnek kétharmad része a 33. zászlóaljra esik. Ezen zászlóalj hősies magatartása elismeréséül a kemény, de annál dicsőbb nap emlékére Görgeytől egy «Branyiszkó 1849 febr. 5.» felirattal ellátott aranyhímzésű zászlószalagot kapott. Az ellenség vesztesége mintegy 200 főre rúghatott, a foglyul esettek száma pedig 95-öt tett ki. A branyiszkói ütközet nem annyira a benne részt vevők v. az elesettek száma miatt fontos, hanem azért, mert megnyitotta az összeköttetést Görgey serege és a felső tiszai sereg közt és ily módon lehetővé tette az összes magyar haderők egyesítését és a győzelmes tavaszi hadjáratot. V. ö. *Breit*, Magyarország 1848—49-iki függetlenségi harcának katonai története, I. köt., 218 old.

Branzino a. m. tengeri sügér (*Labrax labrax* L.).

Bras (franc., ejtsd: bra) a. m. kar; *B. dessus*, *B. dessous*, karöltve, bizalmasan; *à B. ouverts*, kitárt karokkal.

Brascassat (ejtsd: brakassza), *Jacques Raymond*, francia festő, szül. Bordeauxban 1804 aug 30., megh. 1867 febr. 28. Párisban Richardnál és Hersentnál tanult, azután hosszabb időt töltött Olaszországban és tájképfestéssel szerzett hírnevet, utóbb azonban az állatfestésre tért át és gondos megfigyeléssel, színesen, de aprólékosan, nem egyszer szárazon festette meg állatképeit, melyek nagy kedveltségnek örvendtek. Kiemelendők: Küzdő bikák (nantesi múzeum); A bika; Tájkép állatokkal (mindkettő a párisi Louvreban) stb.

Braschi, *Giovanni Angelo*, *VI. Pius* pápa családi neve.

Brasero (sp.), 1. melegedésre szolgáló vasserpenyő, mely Spanyol- és Olaszországban a kályhát pótolja; 2. máglya.

Brasidas, a peloponnesosi háború első évtizedében, 431—422 Kr. e.) a spártaiak legkiválóbb hadvezére. Minthogy az athéniek főereje a tengerparti városok szövetségén alapult, B. kis hadsereggel azt a megbízást eszközölte ki maga részére, hogy a Makedonia és Chalkidike területén levő athéni gyarmattelepeket elpártolásra birja. Óvatosságával sikerült haderejét Görögországon át bántatlanul átvezetni és mivel Makedonia partvidékén veszélyeztette Athén uralmát, maga Kleon állott 422. vele szemben a hadsereg élére, de B. Amphipolisnál meglepte, és bár a két vezér a csatában elesett, a küzdelem a spártaiak győzelmével végződött.

Brasileïn, l. *Brazilin*.

Brašljevica, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 837 horvát-szerb lak.; u. p. Kašt, u. t. Krašić.

Brassai *Sámuel*, kiváló magyar tudós, szül. Toroczkón 1800., megh. Kolozsvárt 1897 jún. 27. Apja tanító, majd toroczkószentgyörgyi unitárius pap volt; fia tanulását ő irányította s elősegítette gondolkodásának önállóságát. B. 1813. a kolozsvári unitárius kollégiumba lépett. 1821 után huzamos ideig erdélyi főúri családokban nevelősködött. E munka közben látóköre tágult, műveltsége általánossá vált és kifejlődött egész életét jellemző sokoldalusága. 1837-ben a kolozsvári unitárius kollégium tanára lett s megalkotta az első *nevelői kört*. 1848—59 között Budapesten élt, Szőnyi és Gönczy magániskoláiban tanított s főként kritikai irányú irodalmi működést folyta-

tott. 1859-ben visszatért kolozsvári tanszékére s az akkor alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatója és természetrajzi gyűjteményének őre lett. 1862—72-ig ez volt egyedüli munkatere. 1872-ben az új kolozsvári egyetemen a matematika tanszékét foglalta el mint nyilv. rendes tanár. 1884-ben nyugalmazták, de mint a szanszkrit nyelv jogosított tanára néhány évig azután is tartott előadást. A M. T. Akadémiában előbb a III., majd a II. osztály tagja volt; 1884. tiszteleti taggá választották. B. érdeklődése az élet és a tudomány egész körére kiterjedt s irodalmi tevékenysége is sokoldalú volt. Pályája kezdetén főként a matematika, természettudomány, geográfia foglalkoztatja; 1842. *Bankismeret* c. műve tájékozott, éles ítéletü közgazdának mutatja s az 1834—48-ig általa szerkesztett *Vasárnapi Ujságban* is ily irányú művelője a tudománynak. Állandóan törekszik a zenei műveltség terjesztésére. A költői művek élvezése céljából sok nyelvet megtanul s a nemzeti nyelv épségének jelentősége irányítja magyar nyelvészeti működésében. Ő írja az első, alapos bírálatot Eötvös nagy művéről (A XIX. sz. uralkodó eszméi). Szerkesztette Meltzl Hugóval az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*-at s mint a matem.-természettud. kar dékánja az 1874—5-iki tanév végén *A klasszikai nyelvek tanításáról* mondott évzáró beszédet. Azonban, bár működése ilyen sokoldalú, gondolkodása éppen nem szétfolyó. Az egészet határozott filozófiai felfogás tartja össze s mindenik ágnak határozott középponti gondolat ad egyenes irányt.

Filozófiai munkássága 65 éven át (1832—1897) tükre mindazoknak a mozgalmaknak, melyek e közben felmerültek s a magyar filozófiát érintették. Az egymásra toluló eszmeáramlatok gondolkodásában nem zavarják meg; alapos tájékozottsága a magyar filozófusok irányainak éles bírálójává teszi. Mindig uralkodik rajta erős logikája s filozófiai művei között is a legjelentékenyebbek közé tartozik a *Logika* (lélektani alapon fejtegetve, 1858). E tudományt gyakorlatibbá igyekszik tenni, mert ennek célját nem az a «fátyolozott eszme» jelzi, hogy «a gondolkodás szabályozója»; B. «az egymás értése eszközlésében» látja a célt s «így nem a gondolkodás, hanem a gondolatok s eszmékbeli közlekedés szabályozásában»: «a beszélőt értelmesen beszélni, a hallót értelmesen hallani, röviden érteni oktassa». Filozófiai rendszerét többszöri fejtegetés után *Az igazi positiv philosophia* c. akad. értekezésében (1896) foglalja össze. Az «igazi positiv» jelzés Comte-tal való ellentétet fejez ki. B. nem csupán a fizikai tényeket tartja bizonyosaknak és határozottaknak, hanem a pszichikaiakat is, ezért az ő filozófiája igazán pozitiv, mert «teljes értelmükben vett tényeken alapult és épült». A filozófia deduktiv tudomány s kiindulása ez a főelv: «az embernek egyetlen egy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudomása az, hogy van, vagyis létezik». Ez a létel s a vele összeforrott tudás személyesítve az *én*, a tudás állapota az *öntudat*. Ennek tulajdonsága: közvetlenség, önállóság, azonosság, maradandóság, értésünkre adja a nemént (a jelenségeket), akarat, gondolkodás. Az akarat által énünk parancsol a nem-énnek. Cselekedeteink belső, végső oka a szabadakarat, melynek tanácsadója a gondolkodás. A halállal a lélek visszatér oda, ahonnan kivált, az istenségbe. B. okoskodásában a különböző filozófiai irányok vonásai közül található egy-egy, de az egész munka az ő szellemének terméke.

Különösen becses módszertana, melynek elveit több izben fejtegette s *A módszerről* c. akadémiai felolvasásokban (1867) rendszerezte. Ezek a fejtegetések és tanári működése közben valósított újításai, tankönyvei nevezetes helyet biztosítanak neki az egész magyar nevelés történetében. Elvei sok tekintetben újak. Az iskolát főképen nevelőintézetnek nézi, de a tanítást nevezetes munkának, mert a végső cél «művelt elmék formálása». Jelszava: keveset, jól és lassan. Mételynek tartja az enciklopédizmust, a «kósoltató módszert» s maga csak három tárgyat kíván: nyelveket, matematikát, történelmet; a természettudományokat csak fakultative.

Sokat foglalkozott B. nyelvi és irodalmi kérdésekkel is. Alapos klasszikus műveltsége volt és a klasszikusok olvasásával táplálta világos gondolkodását. Főként a hetvenes években írt jeles polémikus értekezéseket egyes kiváló magyarázók könyveiről. Nevezetesek: *Commentator Commentatus tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után* (Pest 1872); *Paraleipomena kai Diorthumena: Amit nem mondtak s amit roszszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére, különös tekintettel a magyarokra* (u. o. 1873). Alaptétele, melyre e nemű tanulmányai alatt mindig visszatér, ez: az idegen magyarázót nem kell szolgai módon követni, ügyelni kell a fordításnál a magyar nyelv szellemére s egyes értelmezések csak akkor állhatják meg helyüket, ha sok adattal igazolhatók. Jól ismerte a szanszkrit nyelvet is, de filológiai munkásságából legmaradandóbb az, mely a magyar nyelvre vonatkozott. E téren főműve: *A magyar mondat* (Magy. Akadémiai Értesítő, a nyelv- és szépt. osztály közl. I. és III. kötetében, Pest 1860—63). Ennek I. részében általános elveket fejteget s különösen azt, hogy a nyelvbeli egyén vagyis egység a *mondat* (nem a szó), hogy a nyelv sajátságai a mondat sajátságaiban fészkelnek, hogy a mondatnak főrésze az ige-állítmány s a többi mind ennek van alárendelve. A II. részben tüzetesen tárgyalja az ige szerepét a magyar mondatban, azután a «magános határzókét» (köztük a nevezőét is vagyis az alanyét) s egy külön pótlék-füzetben a jelzővel «bővített mondatot» (1870). Legnagyobb gonddal és elmeéllel fejtegette mindezekben a *szórend* bonyodalmas kérdéseit s ezekkel utóbb külön értekezésekben is foglalkozott. A mondattanon kívül sokat foglalkozott B. a *helyes magyarság* kérdéseivel is és tulajdonkép ő indította meg a magyartalanságok ellen irányuló újabb mozgalmakat, melyek aztán Szarvas Gábor Magyar Nyelvőr-ében nyilvánultak leghatásosabban. Már 1846. közölt a rövid ideig szerkesztése alatt álló Erdélyi Hiradóban s 1859. Hunfalvy Pál M. Nyelvészet-ében efféle észrevételeket. Utóbb a M. Nyelvőr-ben közölt idevágó vitatkozó cikkeket, de más folyóiratokban is. Ide tartozik: *A neo- és palaeologia*

ügyében írt akadémiai értekezése (1875), sőt 1882. egy külön kis folyóiratot kezdett kiadni: *A magyar nyelv ellenőre* címével (Kolozsvárt). B. nyelvészeti munkái igen becsesek a bennük nyilatkozó rendkívül erős nyelvérzéknél s éles itélőerőnél fogva. De vannak hibái is. Éppen erős logikája csábítja kelleténél gyakrabban dedukciókra, holott maga fejtegette egykor a nyelvtudománynak induktiv voltát. Legnagyobb tévedése, hogy a nyelvet — amint ma előttünk áll — teljesen logikai, befejezett és egybevágó szervezetnek tartja, mintha egyszerre készen szökkent volna ki az emberi agyból. Mindamellett B. munkáinak állandó nagy értéküek lesz s ez értéknek legerősebb tényezője a gondolkodás eredetisége, mely B.-nak egész működését jellemzi.

Irodalom. Kőváry L., A száz évet élt B. pályafutása és munkái, Kolozsvár 1897; Márki S., B., Akad. Értesítő 1897; Kozma F., B. mint esztetikus és mükritikus, Akad. Értekezés 1900; Gál K., B. mint filozófus, Kolozsvár 1899, részletes ismertetés becses történeti keretben; Concha Gy., B. emlékezete, Olcsó Könyvtár 1357—58; Kocsis Lénárd, A mondatrészek B. mondatelméletében, Nyelv. füz. 3. sz.; Kaiblinger F., B. nyelvtanítási reformja, Budapest 1910; Fitz József, B. Sámuel, monográfia, u. o. 1911.

Brassavola *R. Br.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza, melynek 20 faja Amerikában honos. Sok közülük kulturában is előfordul.

Brasse (franc., ejtsd: brasz), régi francia hosszuságmérték, kb. 160 cm.

Brasserie (franc.), sörgyár, sörház, söröző; *brasseur* (ejtsd: brasszőr), sörfőző vagy sörmérő vendéglős.

Brassert, *Hermann,* német bányajogi író, bonni bányakapitány és főbányatanácsos, szül. 1820 máj. 26. Dortmundban, megh. 1901 márc. 16. Bonnban. 1860-ban Achenbachhal megalapította a Zeitschrift für Bergrechte c. folyóiratot, melyet 1873-tól maga szerkesztett. 1860 körül megbizták a porosz bányatörvény tervezetének kidolgozásával, mely Németországban és azonkívül is mintául szolgál. Bányajogi tanulmányai saját folyóiratában jelentek meg.

Brass. és Kov., magyar növénynevek mellett Brassai Sámuel és Kováts Gyula nevének rövidítése. L. *Kováts.*

Brasseur de Bourbourg (ejtsd: braszőr dő burbúr), *Charles Etienne,* francia író, szül. Bourbourgban (Nord) 1814 szep. 8., megh. Nizzában 1874 jan. 8. Eleinte Quebecben a kat. papnevelő iskola tanára volt, azután a bostoni püspök mellé került és 1848 után a kat. egyház érdekében, de tudományos kutatások végett is beutazta Észak- és Közép-Amerikát. Egy ideig Mexikóban s Guatemalában volt. Nevezetesebb művei Histoire de Canada (Paris 1852, 2 kötet); Histoire des Nations civilisées du Mexique et de l'Amerique central (u. o. 1857—59, 4. köt.), a középamerikai régi indiánus népeknek és a spanyol hódításnak története belföldi kútfők alapján. E kritikátlanul összeszedett kútfőket quiche-nyelven, Popol-Vuh címen kezdte közzé tenni (Paris 1861) és hozzá quiche-nyelvtant is írt. 1864-ben jelent meg tőle: Relacion de las cosas de Yucatan; 1866. Monuments anciens du Mexique; 1868. Quatre lettres sur le Mexique; 1871. Bibliothèque mexico-guatemalienne.

Brassey (ejtsd: bresszi), *Thomas, sir,* angol közgazdasági író és politikus, szül. 1836 febr. 11. Staffordban. 1865-ben az angol parlament tagja volt, 1880—84-ig az admiralitás lordja, 1884—85-ig titkárja, 1895—1900-ig Victoria gyarmat kormányzója lett. Igen kedveli a tengeri életet és sokat utazott nejével és gyermekeivel saját jachtján, a híres *Sunbeam*-en, amelynek ő maga a kapitánya. 1876-ban körülhajózta a földet. Sokat írt az angol hajóhadról és társadalmi kérdésekről, egyebek között; Work and Wages (1872); British Seamen (1877); Lectures on the Labour Question (1878); Foreign Work and English Wages (1879); The British Navy (1882—89, 6 köt.); Voyages and Travels (1895, 2 köt.). — Neje, *Annie B.,* szül. 1840., megh. 1887 szept. 14., férjével tett utazásainak leírásával tette nevét ismertté. Fő műve: A Voyage in the Sunbeam (1879) magyarul is megjelent kivonatos fordításban (Budapest 1885. Utazás a Napsugáron, ford. dr. Öreg János). Egyéb művei: Sunshine and Storm in the East (1880); Tahiti (1882); In the Trades, the Tropics, and the roaring Forties (1884); The Last Voyage to India and Australia in the Sunbeam (1889). Utolsó utazásukon B.-né Ausztrália északi partja közelében meghalt és tetemét utolsó kívánsága szerint az Indiai-oceán fenekére süllyesztették.

Brassia *Lindl.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza, melynek mintegy 30 faja Amerika trópikus részében van elterjedve. Gyakran kultivált faj a *B. brachiata* Lindl.

Brassica *L.* (növ.), l. *Káposzta.*

Brassin, eredetileg Brassine, belga zenészcsalád. *Louis,* baritonénekes, szül. Aachenben; európai hírét Lipcse városi szinházában 1847—59-ig szerezte. Fiai: *Louis,* szül. Aachenben 1840 jún. 24., megh. 1884 máj. 17.; nagy zongoraművész és tanár Berlinben, 1869—79-ig Brüsszel, azóta Szt.-Pétervár konzervatóriumán. Művei is becsesek. *Léopold,* szül. Strassburgban 1843 máj. 28., megh. Konstantinápolyban 1890 márc. Előkelő zongorajátszó, Bernben zenetanár volt; a 70-es évek végén Oroszországban telepedett le öccsével, *Gerharttal* együtt, ki Aachenben szül. 1844 jún. 10., hegedüs és zeneszerző.

Brassó *vármegye,* hazánk Királyhágón túli vagy erdélyi részének egyik vmegyéje; határolja É.-on Nagy-Küküllő és Háromszék, K.-en ez utóbbi, Ny.-on Fogaras vmegye, D.-en Románia. Határai nagyobb részt természetesek: É.-on a Persányi hegység és az Olt folyó, K.-en a Tatrang vize, D.-en a B.-i és Bodzai hegység. Területe 1499 km². Szíve a Barczaság (l. o.) termékeny rónája, melyet Ny.-on és D.-en hegységek öveznek. Ny.-on a Persányi hegység (l. o.) középmagasságú tetői emelkednek, köztük a krizbai Várhegy (1106 m.) és a feketehalmi Nagy-Fekete hegy (Zeidner Berg, 1294 m.). E hegységeket, melyeknek túlnyomóan szelid emelkedésű tetői

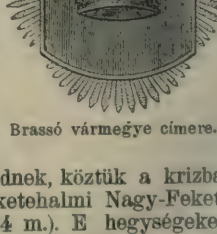

Brassó vármegye címere.

nagyobbára erdősek, a Barcza vizének a völgye választja el a vmegye D.-i határán égnek meredő, hatalmas B.-i hegységtől (l. o.), melynek két főtömege közül csak a vadul szaggatott Bucsecs (2508 m., l. o.) esik B. területére. A Bucsecs főtömege ÉK. felé alacsonyabb (1324 m.) gerinc által magához kapcsolja a Brassótól D.-re emelkedő Keresztényhavas (1804 m., l. o.) csoportját, melynek legészakibb tagja a Brassó fölött emelkedő 961 m. magas szép Czenk (l. o.). A Tömösi keskeny szoros (l. o.), melyből a vasút a predeáli hágón át Romániába megy, e hegycsoportot a tőle K.-re emelkedő Bodzai vagy Csukás hegységtől (l. *Csukás)* választja el, mely a vmegye DK.-i szögletét borítja be. Ez a Tömösi-szoros mellett a Nagy-Kőhavassal (1840 m.) kezdődik, azután D. felé domborodó ívben a vmegye határát követve (Paltin 1904 m.), az ósánczi szoroson túl (l. o.) a Csukás (l. o.) tömegében (1958 m.) kulminál, É.-i nyulványaival pedig a Hétfaluig terül szét.

E hatalmas hegységekből számos *folyóvíz* siet a Barczaság lapálya felé, valamennyi az Oltnak véve utját. A Csukás tömegéből a Zajzon vizével egyesülő Tatrang veszi eredetét, mely a vmegye területén kívül a Feketeügy közvetítésével jut az Oltba. A Tömösi-szorosból aláfutó Tömös a Bucsecsből eredő Vidombáki patakba ömlik. A Fogaras vmegyében eredő jóval nagyobb Barcza az előbbivel párhuzamosan folyik s Földvárnál ömlik a vmegye határát képező Oltba, amely a Persányi hegységből még számos apróbb vizet (Homoród) vesz fel. Maga az Olt kacskaringós mederben szegélyezi B. határát, gyakran kiönt s Prázsmár és Hermány táján tetemesebb mocsarakat táplál; ugyanilyenek vannak Feketehalom és Höltövény közt a Homoródba ömlő úgynevezett Ujárok mentén is. Mind e folyóvizek közül csak az Olt alkalmas a tutajozásra, a többi vizek nagy esésöknél és rohamos futásuknál fogva legfeljebb úsztatásra használhatók. Nagy tavak nincsenek B. vm.-ben, déli határhegységekben apró tengerszemek előfordulnak, Brassó mellett pedig az időszaki Fortyogó (Gespreng) említendő; a hegyek általában kitünő forrásvízben bővelkednek. Ásványos forrásai közül csak a zajzoni égvényes savanyú víz és vasas víz említendő, kis fürdővel.

Éghajlata fekvésénél fogva D.-i részében meglehetős zord, É.-on valamivel enyhébb. B. vm. közepes évi hőmérséklete csak 7·6° C., a januáré —4·8°, a júliusé 18·4°; a hőmérséklet szélsőségei —27·3 és 34·8°; abszolut ingadozása tehát 62·1° C.; a csapadék évi mennyisége a Barcza lapályán (Földvár) 690, B.-ban 759 mm. A hegyekben a hőfok sokkal csekélyebb, a klima igen zord, a csapadék mennyisége 1000 mm.-t is meghalad. A legmagasabb hegyeket egész nyáron át hó borítja, az alacsonyabbakon is 8—9 hónapig marad meg a hó. Levegője azonban B. vm.-nek felette egészséges.

Ásványos kincsei közül csakis a kőszén (Volkány) és agyag (Keresztényfalva, Barczaújfalu) nyer ipari alkalmazást.

Földje részben kövér agyag, részben barna homok, termékenységre nézve a Barcza rónája első az egész vm.-ben. B. vm. termő területe 144,191 ha., ebből csak 39,516 ha. bevetett szántóföld (1256 ha. ugar), 1750 ha. kert, 21,757 ha. rét és kaszáló, 18,172 ha. legelő és 61,712 ha. erdő. A földmivelés főbb cikkei árpa, búza, rozs és zab, továbbá kukorica, burgonya, ezenkívül tetemes cukorrépa (2723 ha.), kevés kétszeres, köles, takarmány-répa, len és kender. A földmivelés azonban, minthogy a föld nagyon fel van aprózva és kevés kivétellel mind az ugarkényszer és háromfordulós gazdálkodás nyomása alatt áll, nem kielégítő. A kertészet újabban fejlődésnek indult, szőllő nem terem, a rétek állapota nem felel meg az okszerű gazdálkodás követelményeinek. A kiterjedt havasi legelők a juhgazdaságnak szolgálnak, az elő- és középhegységek legelői a meggondolatlan erdőirtásnak köszönik létüket s a marha táplálására nem alkalmasak. Az erdőkből csak 8318 ha. tölgyes, 37,570 ha. bükkös, a többi fenyves; az erdők adják meg B. vm. jellegét és szépségét, életét és egészségét. Mindegyik fanemnél a szál-erdőgazdaság uralkodik, a középerdő egyáltalában nem fordul elő, a sarjerdő csak a különböző fanemekkel bebokrosult legelőkön. Az itt termelt fa mint tüzelőfa, épület- és szerszámfa jön forgalomba. B. vmegye területén szőllő alig fordul elő (2 ha), a nádas 3 ha., a nem termő terület 4543 ha.

Állatállománya az 1895. évi összeirás szerint 37,237 drb túlnyomóan magyar fajtájú szarvasmarha, 12,866 ló, 20 szamár, 29,960 sertés, 13,535 juh és birka és 397 kecske, míg az 1908. évi összeirás szerint volt 42,397 szarvasmarha, 10,469 ló, 28 szamár és öszvér, 25,020 sertés, 17,135 juh és 374 kecske. Az állattenyésztés leginkább a kisbirtokosok kezében van, a lótenyésztés jelentékeny és fejlett, a szarvasmarha tenyésztése javul, a juhgazdaság a havasokon kezdetleges állapotban van ugyan, de a hús, gyapju és tejtermékek (túró, sóstej) termelése által jutalmazó. A szárnyasállatok száma 115,283 drb.; a méhkasoké 3978. A vadászat jelentékeny; a vadállatok közül barna és fekete medve és farkas gyakori és a legelő marhákban és özvadban nagy pusztítást visz végbe; a hiúz már igen ritka, de gyakori a róka, borz, vadmacska, nyest és vidra. Továbbá előfordul vadkecske (a Bucsecsen), vadkan (Zernest, Apácza, Magyarós bükköseiben), őz és nyúl. A ragadozó madarak közül keselyű, sas, sólyom, kánya, karvaly, ölyv és bagoly fordul elő, Továbbá a fajd, mogyoróstyúk, fogoly, fürj, ha, vasi tyúk, póling, erdei szalonka, kanalas ruca s egyéb szárnyas madarak. A halászat tárgyai az Oltban és Feketeügyben harcsa, ponty, kárászmenyhal, cigányhal, csuka és márna, a havasi patakokban pisztráng, menyhal, zsemlyehal, serinc. (Cottus gobio); a halászat emelésére Prázsmáron, Rozsnyón és Krizbán mesterséges haltenyésztő állomások alakultak.

Lakóinak száma csak igen lassan emelkedik; 1880-ban 83,090 lélek volt, 1890-ben 89,457, 1900-ban 95,565 és 1910-ben 100,628, miből (1910-ben) 2267 katona. Egy km²-re 67·1 lakó esvén, B. vm. tehát a közepes népességű vármegyék közé tartozik. A lakosok közt van (1900) 31,191 magyar (32·6%), 29,415 német (30·8%) és 33,886 oláh (35·5%). A lakosság vegyesen lakik; a magyarság a Hétfaluban van többségben, a német-

ség az oláhokkal keverve lakik s abszolut többségben egyik járásban sincs, de túlnyomóan német községek nagyobb számmal vannak; tiszta német község azonban ép úgy nincs, mint tiszta magyar vagy oláh. A Hétfalu magyar lakói az úgynevezett *csángók* (l. o. és *Hétfalu*). Az idegenajkú népességből 18,050 lélek beszél magyarul. Hitfelekezet szerint van a vármegyében 10,675 (11·2%) r. kat., 1075 gör. kat., 33,901 (35·5%) gör. kel., 42,802 (44%) ág. evang., 5484 helv., 1030 unit. és 1291 izraelita; figyelemreméltó, hogy katolikusok és izraeliták csak B. városában laknak nagyobb számmal, a községekben csak szórványosan. Ezer lakóra jut (1909) 9·7 házasságkötés, 32·7 születési, 22·4 haláleset, a népesség természetes szaporulata tehát 1000 lakóra 10·3. *Foglalkozásra* nézve B. azon vm., melyben az őstermelő népesség aránya (44·9%) az egész országban a legalacsonyabb, ellenben igen magas (21·9%) az iparosok aránya; kereskedelemmel és hitellel 4·1, közlekedéssel 3·9, közszolgálatokkal 4·8% foglalkozik, ami B. város hatására vezetendő vissza. A tényleg kereső népesség összes száma 46,910, miből őstermelésre 20,799, iparra 9762, kereskedelemre és hitelre 1691, közlekedésre 1080, közszolgálat és szabad foglalkozásokra 1583, véderőre 2976, napszámosokra 4369, tőkésekre és nyugdíjasokra 1180 és házi cselédekre 3073 fő jut; az eltartottak összes száma 48,655. Ipar és kereskedelem B. vm.-ben igen virágzó; különösen ipar tekintetében hazánk legfejlettebb vmegyéi közé tartozik. Az ipar leginkább B.-ban központosul, de vannak jelentékeny ipartelepek Botfalun (cukorgyár), Prázsmáron (papirgyár), Deresztyén (gyufagyár), Keresztényfalván (agyagárugyár); B.-ban magában a posztó-, bőr-, köteles-, fa-, papir-, szesz-, sör-, malom-, cement-, cukor-, gép-, tégla-, vegyi- és kőolajipar van jelentékenyen képviselve, az iparcikkek egyúttal a kereskedelem főbb cikkei is. A háziipar a romániai kivitel megszünése óta nagyon hanyatlott és sok helyen egészen megszünt, Barczaújfaluban azonban a fazekasságot még most is üzik. A kereskedelem azelőtt főleg Románia felé irányult, de a vámháború óta tetemesen csökkent; főcikkei ma állatok, nyerstermények, gabonanemüek, szén, kő és föld, faáruk s az ipartelepek készítményei. Van a vármegyében 6 bank, 2 takarékpénztár és 16 szövetkezet, összesen (1909) 31.000,000 K betéttel.

Közlekedésügy. *Vasutai:* A Máv. budapest—predeáli vonalának Úrmöstől Predeálig terjedő vanala 65·5 km.; a B.—háromszéki h. é. vasútnak B.—Zernest és B.—Kökösig terjedő 39·6 km. és B.—Hosszufaluig terjedő 17·4 km. vonalai és a fogaras—B.-i h. é. vasútnak B.-tól Szunyogszékig terjedő vonala 24 km.; összesen 146·5. km. *Közútjai* kitünőek, van összesen 153 km. állami és 242 km. törvényhatósági útja, mind kiépítve; ezenkívül van 46 km. községi közlekedési út és 308 km. községi közdülő út. Romániával a Tömösi- (l. o.) és Ósánci- (l. o.) szoroson át tart fenn közlekedést; úgyszintén a már Fogaras vmegyébe eső Törcsvári-szoroson át. Hajózható folyója nincs. A vmegyében van 24 posta- és táviróhivatal, továbbá 483 távbeszélő állomás.

A közoktatásügy állapota a szászok lakta vidéken jó, de az oláhok közt még sok kivánni valót hagy. A tanköteles gyermekek közül csak 416 nem jár iskolába s a népességnek 64·0, a 6 éven felüli lakosságnak 74·9%-a (61,689 lélek) tud írni és olvasni (1890-ben 67·4%). A vármegyének minden községében van iskola, összesen 39 kisdedóvó 3140 növendékkel, 70 mindennapi elemi, 43 ált. és 7 gazd. ismétlőiskola, 3 iparos és 2 keresk. inas iskola, 15 polgári iskola, összesen 15,929 tanulóval (közülök 11,213 a mindennapi elemi és 863 a polg. iskolában). 1 kisdedóvónőképző, 3 gimnázium, 3 reáliskola, 1 földmíves iskola (Földvár), 4 ipari és keresk. iskola, 1 börtöniskola és 1 emberbaráti jellegű intézet, összesen tehát 183 iskola 20,994 tanulóval, a közép- és szakiskolák mind B. városában vannak. Általában véve B. város a szellemi és anyagi müveltség központja.

Közigazgatás. B. 3 járásra oszlik és 1 rendezett tanácsú város van benne, ú. m.:

Járás	Közs. száma	Lakosság száma 1910.	Az 1900. évi népességből			Lakóházak száma
			magy.	német	oláh	
Alvidéki	9	19,658	3,414	8,257	7,106	4,450
Felvidéki	7	18,995	1,781	10,315	6,955	4,248
Hétfalusi	7	20,717	11,881	199	8,577	5,697
Brassó r. t. v.	1	38,991	14,115	10,644	11,248	4,077
Összesen	24	98,361	31,191	29,415	33,886	18,472

A vmegyében van 1 r. t. város, 23 nagyközség és 24 puszta.

A községek többnyire népesek, csak egy van ezernél kevesebb lakossal; legnépesebb Hosszúfalu 5995 lak. Székhelye: *B.* Az országgyülésbe B. vm. 2, B. városa 2 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben B. vm. 3 r. kat. egyháza a Gyulafehérvároni székelő erdélyi püspöki, az 1 gör. kat. leányegyház a Balázsfalván székelő gyulafehérvár-fogarasi érseki, a 31 gör. kel. egyház a Nagyszebenben székelő erdélyi érseki egyházmegye, az ág. ev. egyházak közül 12 a tiszai, 15 az erdélyi, a 2 ref. egyház az erdélyi s végül 1 unit. leányegyház a kolozsvári egyházmegyéhez tartozik; izrael. anyakönyvi hivatal 2 van (B.-ban).

Törvénykezési szempontból B. vm. a marosvásárhelyi kir. itélőtábla s a B.-i kir. törvényszék területéhez tartozik, van 2 járásbirósága, ú. m. B.-ban és Hosszúfalun; kir. főügyészsége és sajtóbirósága Maros-Vásárhelyen, bányabirósága Gyulafehérvárt és pénzügyi birósága Nagyszebenben van. B. a kolozsvári közjegyzői kamarához tartozik s B. egy közjegyző székhelye; ugyanitt ügyvédi kamara is van.

Hadügyi tekintetben az egész vmegye a B.-i 2. hadkiegészítési és a 12. nagyszebeni hadtestparancsnokság, a B.-i 24. sz. honvédgyalogezred területéhez tartozik; állandó vegyes felülvizsgáló bizottsága B.-ban van; ugyanott csendőrségi kerületi szárny- és szakaszparancsnokság székel.

Pénzügyi tekintetben a B.-i pénzügyigazgatóság területét alkotja; B.-ban adóhivatala, pénzügyőrsége és fővámhivatala van; mellékvámhivatalok Felsőtömösön és Ósánczon vannak. B. egyúttal keresk. és iparkamara és államépitészeti

hivatal székhelye; közutak tekintetében a B.-i felügyelő, posta- és távirdaügyekben a kolozsvári igazgatóság területéhez tartozik. Erdői a brassói erdőfelügyelő vezetése alatt állanak. Méntelep a megyében nincs, állategészségügyi tekintetben a kolozsvári igazgatóság területéhez tartozik, állami állatorvosa B.-ban van. Ósánczon, Felsőtömösön és B.-ban m. kir. belépőállomások vannak berendezve; kultúrmérnöki ügyekben a B.-i kerülethez tartozik. A vmegye területén van 22 gyógyszertár (köztük Brassóban 9), 3 kórház (240 ágygyal), 44 orvos, 1 sebész és 104 bába.

Története. A mai B. vm. történeti élete a XIII. sz. elején kezdődik. A rómaiak barczasági tartózkodása nem igen hagyott nyomot. A honfoglaláskor odatelepedett magyarokat a kún-besenyő támadások kiszorították. De hogy volt magyar lakossága a Barczaságnak, annak bizonyítéka a számos magyar helynéven (pl. terra Borsa, Magyarkő, Rakodó) kívül a Salamon-monda, mely szerint Salamon lovának patkónyoma ma is látható a brassói Salamon-sziklán. II. Endre 1211. a német lovagrendnek adományozza a Barczaságot, mely akkor «elhagyatott és lakatlan» volt, hogy védjék meg a kúnok betörései ellen. A lovagrend Salza Hermann nagymester vezetésével birtokába is veszi a Barczaságot és benépesíti, de nem a szászok-lakta földről, hanem külföldi német telepesekkel. Emellett magyarok és székelyek is bevándorolhattak. A lovagrend csakhamar elhatalmasodik: pénzt veret, határát kiterjeszti, kővárakat építtet. Ezt a király elnézi, de mikor a nagymester a lovagrend birtokát közvetlenül III. Honorius pápa hatalma alá helyezi — 1225. kiűzi a rendet az országból. A lovagrend kiűzése után a Barczaság a székelyek grófjának fenhatósága alá kerül, aki magát alispánjával képviselteti. Az alispán állandóan B.-ban székel. Így alakul meg a XIV. sz.-ban *B. vidéke (districtus)*. 1422-től fogva B. vidéke kivonja magát a székely ispán hatásköréből, a szebeni szász ispánság kiváltságait élvezi és oda fölebbezhet. Ekkor már B. vidékének várhatósága Törcsváron székel. B. mint határvidék mindig sokat szenvedett a külső ellenségtől. 1241., 1283. és 1333. a tatárok törtek be a Barczaságra és nagy pusztítást vittek végbe. Ezért építik Törcsvárát és minden barczasági faluban megerősített templomkastélyt. 1421-ben Amurát szultán tört be a Barczaságra. Ez a betörés indította Zsigmondot arra, hogy a német lovagrendet visszahívja. A lovagok útnak is indultak, de a Barczaságra nem jutottak el. 1529. Péter moldvai vajda Földvárnál leveri Ferdinánd pártját. Ugyanakkor a pestis pusztítja a Barczaság lakosságát. 1603-ban Radul oláh vajda Rozsnyó és Volkány közt leveri Székely Mózest, ki maga is elesik. Radul azután 4 hónapig prédálta a Barczaságot. 1611. és 1612-ben Báthory Gábor ismételten betör a Barczaságra és irtózatos rablást, gyujtogatást visz véghez. A B.-iak előbb Radul vajdát fogadják fel ellene, ki Szentpéternél meg is veri, majd pedig Weiss Mihály (l. o.) B.-i bíró megy Báthory ellen. Az 1612 okt. 16. Földvárnál vivott csatában Báthory seregei győztek, maga Weiss Mihály is elesett. 1658-ban II. Rákóczi György hadjárata miatt a török 100,000 főnyi sereget zúdít a Barczaságra. II. Rákóczi Ferenc hadaitól is sokat szenvedett a Barczaság. Az 1848—49-iki szabadságharcban a Barczaság, mint szászok-lakta föld, jelentős szerepet játszott a nemzeti ügy rovására és több ütközet színhelye volt. 1848 dec. a szászok és oláhok kifosztották a Hétfalut. 1849 márc. 18. Bem tábornok előhada Czetz tábornokkal az élén Feketehalomnál megveri az egyesült orosz-osztrák-szász hadakat. Az ellenséget kiűzik Oláhországba. Bem a hétfalusiakból honvédászlóaljat szervezett. Jún. 19—20-ig Kiss Sándor ezredes hősi ellenállást fejtett ki seregével a Tömösi-szorosban Lüders orosz tábornaggyal szemben, de a roppant erő elsöpörte. Az 1876. évi törvényhozás megszüntette B. vidékét és 1877. megalakult B. vmegye. V. ö. a *Brassó városánál* felsorolt munkákat.

Brassó (*Kronstadt, Brasovu, Corona*, szász néven *Cron, Cronnen*), r. t. város sz. kir. város címmel, B. vmegyében, a vmegye székhelye, a Barczaság D.-i szélén s az arra nyiló völgyekben gyönyörűen fekszik. B. fekvésére nézve hazánk legszebb városa; csak csekély része (Ó-B., Bolonya) terül el a lapályon, legnagyobb része a völgyekbe szorul. Középpontját a *Belváros* (592 m.) teszi, aránylag csekély területet elfoglaló szabályosabb városrész, mely a Czenk (960 m.) gyönyörű erdőségeinek alján s a Fehér Bástyahegy és Malomhegy alatt terül el; ettől Ny. felé több keskeny völgy nyilik, melyekben a *Bolgárszeg* nevű városrész messze a hegység belseje felé huzódik. A regényes Czenk az egész városon uralkodik s ennek legkeskenyebb utcájából is megpillantható. A Belvárostól É. felé a Bástyahegy (718 m.) emelkedik két régi toronnyal (fehér és fekete bástya), attól K. felé a Fellegvár (644 m.) különálló dombja van, s a kettő közt mintegy $^1/_2$ órányira huzódnak Ó-B. hosszú utcái egészen a barczai lapály szélén álló Szt.-Bertalan templomig; a Fellegváron túl a m. kir. államvasutak állomása felé a Csigahegység (713 m.) *Bolonya* külvárosa terül el. A *Belváros* meglehetősen szabályosan épített, rendkívül tisztán tartott s barátságos külsejű utcáival kellemes hatást tesz az idegenre; hajdan a mai Ó-B. helyén feküdt, de a középkor háborúi alatt mind beljebb huzódott a hegyek védte völgybe, míg a legbelsőbb völgyben (a mai Bolgárszegben) elolához odott bolgárok, Bolonyában székelyek telepedtek le. A Belváros régi árkai és kőfalai (1421-ből) nagyobbára már áldozatul estek a haladó kor kívánalmainak s 32 tornya és 7 bástyája közül már csak a Fekete- és Fehér-torony, az ú. n. Graft, a takácsok bástyája és az öttornyú Katalin-kapu áll. A Belváros közepe táját a nagy piac (Ferenc József-tér) foglalja el, melynek egyes sorai Lensor, Búzasor, Virágsor, Gyümölcssor és Kádársor nevet viselnek; az élénk piac közepén a különálló, 1420. épült, 1770. barok ízlésben átalakított régies városháza áll (1909. átépítve) becses levéltárral s érdekes régiségekkel; vele szemben a városi árúház (1545) áll, mely ma árúcsarnok és K. felé a gör. kel. templom 2 kupolával. Közelében a vigadó és a B.-i gyüjtők múzeuma. A piacról a Honterus-udvarra jutunk, melyen a híres régi ev. templom áll; az 1385—1425. épült templom az 1689-iki tűzvész óta viseli

a Fekete templom nevet; a gót izlésben épült templomnak külseje építészeti és belseje művészeti szempontból rendkívül nevezetes s a monarchia második legnagyobb orgonáját (4060 síp) rejti magában. A templom külsején a 12 apostol szobra. Vele szemben az evang. Honterus-gimnázium áll (gazdag múzeummal), tov. az ev. paplak s az új iskolaépület, melyben reál-, kereskedelmi, elemi és ipariskola van elhelyezve. A gimnázium és templom közt áll Honterus János emlékszobra (1898. Magnussentól). A Belvárosban említendő még a róm. kat. plébánia, a ferenciek temploma, a B.-i ált. nyugdíj-intézet épülete, közelében az állami felső reáliskola palotája; a Fekete-utcában Honterus János szülőháza. A Belváros ÉK.-i oldalán van a vármegyeháza, odább K. felé a ref. templom, a főreáliskola, az iparegyesület, a keresk. iskola és a pénzügyi palota és az igazságügyi palota, csupa újabb díszes középület. A Belvárost gyönyörű sétányok veszik körül, legszebb a Czenk alatt elhúzódó páratlan sétány, mely a Lövészházig vezet. A Belvárostól Ny. felé a *Bolgárszeg* érdekes keskeny utcái 4 km.-nyire huzódnak be a hegyek közé; a Bolgárszeg elején a román gimnázium, az ev. leányiskola, a tornaiskola és a Katalin-kapu, odább a görög-keletiek cifra temploma van; e külvárost 1392 táján a bevándorolt bolgárok alapították, most a Kákovapatak völgyét és a hegyek meredek lejtőit is elfoglalja. A város ellenkező oldalán emelkedő Várhegy (644 m.) tetején az 1554. Arco gróf osztrák tábornoktól épített fellegvár áll, melyet 1849. 200 honvéd 2 napig védett 28,000 orosz ellen. Ettől Ny.-ra *Ó-B.* hosszu utcái huzódnak el a Szt. Bertalan templomig, mely a város legrégibb temploma (a XIII. sz. végéről); mellette a Fortyogóhegy (Gespreng) emelkedik, melynek alján időszaki forrás fakad. K. felé *Bolonya* külváros terül el, melyet túlnyomóan magyarok laknak, odább a Czenk és Csigahegy között Mártonfalva s a Gácsdomb aljában a Gács-major terül el, közben a *Cigányváros*.

B. egész Erdélynek legszebb, legvagyonosabb s legiparosabb, s egész hazánk legegészségesebb városa. Már régebben nagy forgalom és ipar székhelye volt, ma politikai tekintetben is nagy szerepe van. Benne összpontosul Erdély DK.-i zugának művelődése és anyagi élete. B. ma a vmegyei hatóság, a róm. kat. és kel. görög esperesség, a Szt. Istvánról nevezett Szt. Ferencrendi szerzetház, kir. adófelügyelőség, pénzügyigazgatóság, tanfelügyelőség, kir. erdőfelügyelőség, ügyvédi kamara, vesztegintézetek felügyelőjének, állami állatorvosnak, hadkiegészítési kerületnek, a 24. számú honvéd gyalogezrednek, állandó vegyes felülvizsgáló bizottságnak, a 2. sz. hadkiegészítő kerületnek, csendőr szárny- és szakaszparancsnokságnak, határrendőrségi kapitányságnak szék-

helye. Van kir. törvényszéke, telekkönyvvel járásbirósága, kir. ügyészsége, ügyvédi, ipari és keresk. kamarája, közjegyzősége, dohányárú-raktára, államépítészeti és fővámhivatala, mértékhitelesítő hivatala, pénzügyőrbiztosi állomása, adóhivatala, belépő állomása. Tanintézetei: m. kir. áll. főreáliskola, az ág. ev. (német) Honterus-főgimnázium (alap. 1544), gazdag múzeummal és könyvtárral, róm. kat. főgimnázium, gör. kel. (oláh) főgimnázium, állami és gör. kel. felső kereskedelmi iskola, ág. ev. kisdedóvónőképző intézet, ág. ev. (német) és kel. gör. (oláh) alreáliskola, állami polgári leányiskola női kereskedelmi tanfolyammal, ág. ev. (német) és ferencrendi kat. polg. leányiskola, kő- és faipari szakiskola, stb. E számos magasabb, valamint kitünő alsóbb iskolái folytán B. ma hazánk legműveltebb városai közé tartozik. Van továbbá többféle kórháza, szegény- és árvaháza, kerületi betegsegélyzőpénztára. Egyesületei közül több iparos-egylete, kaszinói, dal- és sportegyletei, szépitő egyesülete, számos jótékony egyesülete és a Siebenbürgischer Karpathenverein és az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület B.-i osztálya említendő.

Ipara és kereskedelme élénk és forgalma különösen a vámháború előtt nagy jelentőségű volt Románia felé. Azóta sok tekintetben csökkent ugyan, de B. ma is Magyarország legiparosabb városai közé tartozik. Főbb iparágai a posztóipar, kötött áruk készítése gyapjuból, gyapjuszövés és mosás, pokróckészítés, bőripar, kötél- és faipar (csutorák), kőolajfinomítás, papiripar, szeszipar, szalámigyártás, malomipar, bodnáripar. Nevezetesebb ipartelepei a Portland-cementgyár, I. erdélyi cukorkagyár, a magyar cukoripar-részvénytársaság cukorgyára, Schiel testvérek géppgyára, Scherg bőrgyára, gőztéglagyár, a Scherg Vilmos-féle híres posztógyár (200 munkás), több kisebb posztógyár, kötőgyár, ásványolajfinomító és paraffingyár, gépgyár, parkettagyár, szénsavgyár, szappan- és gyertyagyár, vasbútorgyár, tömören hajlított szék-gyár, légszeszgyár. A kereskedelem főcikkei honi termények, hazai és külföldi gyártmányok, csángó-szövetek, barom, gabona, fanemüek; vásárai igen élénkek. Pénzintézetei a B.-i ált. takarékpénztár (hazánkban a legrégibb, 1835. alapítva) a román Albina, B.-i előlegező egylet, osztrák magy. bank fiókja, B.-i iparosok hitelszövetkezete, B.-i ált. nyugdijintézet, népbank, nemzeti bank, magyar ált. hitelbank és pesti magy. keresk. bank fiókjai és számos biztosító intézet fiókja. Forgalma igen élénk; a m. kir. államvasutakon kivül a zernesti, fogarasi és háromszéki (kézdivásárhelyi) vonal és a hosszúfalui helyi érdekű vasút érinti; magában a városban pedig gőztramway közlekedik. Van posta- és táviróhivatala, telefon-hálózata. Idegenforgalmának emelésére városi bizottság alakult, B. lakóinak száma mindezek mellett csak lassan emelkedik: 1869-ben 27,766, 1880-ban 29,584, 1890-ben 32,549, 1900-ban 36,646 és 1910-ben 40,622 lakosa volt (közte 1900-ban 2135 katona); a lakosok közt volt 1900-ban 14,115 magyar, 10,644 német, 11,248 oláh és 200 tót; vallás szerint 9072 róm. kat., 905 gör. kat., 10,943 gör. kel., 9677 ág. evang., 4049 helv., 780 unit. és 1198 izrael. A házak száma 4077. B. határa 19,721 ha., miből 8549 ha. erdő. Hozzátartozik Deresztye több nagyobb gyárteleppel, Alsó- és Felsőtömös (l. o.), a Méheskertek és Predeál telep.

B. környéke páratlan szépségű; legközelebbi környéke, a város felett emelkedő Czenk (960 m., rajta ezredéves emlék áll, 1896) gyönyörű erdőivel és elragadó kilátásával hazánk legszebb pontjai közé tartozik; a város környékén ezenkivül a Kis- és Nagy-függőkő, a Salamon-szikla kedvelt kiránduló helyek. Távolabb esnek a Honterus-tér és forrás, Noa nyaralótelep, a Schuler-rét (Pojana) stb. Nagyobb kirándulásokra kinálkozik a Kereszténythavas (Schuler, 1804 m.), a Tömösi-szoros, a Tamina-hasadék, a Nagy kőhavas (1840 m.), a Csukás (1958 m.), a Bodzai szoros, Zajzon és Előpatak fürdők, a Várhegy, a Feketehalom és a Feketehegy (1294 m.), Rozsnyó, Zernest, Törcsvár, a Királykő (2241 m.) és a Bucsecs (2508 m.). A B. vidéki hegységeket a Siebenbürgischer Karpathenverein tette hozzáférhetőkké, a városban pedig az idegenforgalmi bizottság jár az idegen kezére.

Története. A német lovagrend, mely 1211. telepedett meg a Barczaságon, ott több községet alapított. Ezek között előbb Földváré, majd Feketehalomé volt az elsőség, de csakhamar mindkettőt felülmulta B. Eredetileg a ma Óbrassónak nevezett városrész helyén, a Bertalan-templom körül, tehát a síkságon épült. Azonban később részben a Vidombák áradásai miatt, részben biztonság okáért behúzódott a Czenk alá, hol a mai Belvárost övező hegyek oltalma alatt állott. B. már az Árpádok alatt vagyonosodik virágzó ipara segitségével és igyekszik a maga számára kiváltságokat szerezni. 1353-ban Nagy Lajos kiváltságlevelet ad a város számára. Ezzel megkezdődik a hatásköri versengés a B.-ban székelő székely vicegerens (alispán) és a B.-i biró között. 1377-ben a város felajánlja Nagy Lajosnak, hogy Törcsvárát felépíti, csakhogy a várhatóságtól szabaduljon. Ez sikerült is: B. elszakadt a B.-i vidéktől, Törcsvár lett a székhely. Ezt az állapotot Zsigmond 1428. megerősíti. 1455-ben Hunyadi János a tanács kérésére elrendeli, hogy a Czenk tetején még a lovagrend bejövetele előtt magyarok épitette B. várát bontsák le és köveiből a várost lássák el fallal. A magyarság maradéka azontúl a Bolonya és Martonfalva nevű városrészekben húzódott meg. A Bolgárszegnek nevezett városrésznek eredetileg bolgár, később elolahosodott lakói a XIV. sz. végén, a Fekete-templom építésekor költöztek be, mint munkások. Az uralkodó elem a szász volt, mely a város virágzását sohasem tévesztette szem elől, habár sok küzdelmen kellett keresztülmennie. 1421-ben Amurát szultán a régi várost és a védelmére épült várat elpusztítja, a város birját és tanácsát fogságba hurcolja. 1467. Mátyás király kiváltságlevele viszont nyereség a városra nézve. Anyagi jólétét emelte a városnak az a szerződés, melyet B. II. Ulászlóval 1498. kötött és amelynek értelmében a király B. városának elzálogosítja a törcsvári várhatóságot. A mohácsi vész után a városi hatóság hatalma szinte korlátlan. Érezteti is a magyarral, székellyel és oláhval. De János király

és Izabella vallásügyi tilalmát sem veszi számba. 1527-ben Ferdinándhoz csatlakozik és segítséget küld számára. 1542-ben a B.-i templomban elvetik a misét és kihirdetik Luther hitvallását. 1544-ben Honterust választják pappá és ő megalapítja a Honterus-iskolát. A magyarok Kálvin vallására térnek és 1598. hozzák első papjukat, Bikfalvi Andrást. 1554—58-ig kiépítik és megerősítik a fellegvárat. Báthory Gábor zsarnoki uralmával szemben Weiss Mihály (l. o.), B. bírája, a portát is, a császárt is igyekszik megnyerni, de egyik sem sikerül. Ekkor 1612 okt. 16. a szászok — köztük diákok is — maguk szállnak szembe Báthory hadaival és Földvárnál szörnyű vereséget szenvednek, maga Weiss is elesik. 1613-ban B. egyezségre lép Báthoryval és Rozsnyót és Törcsvárat, valamint a tartozékait (13 falu) is visszanyeri. 1688-ban Caraffa csapatai a fellegvár átadását követelik, de a polgárság ellene szegül; mire az osztrák zsoldosok a várost felgyujtják. (Akkor lett a nagytemplom Feketetemplommá.) 1718—19-ig és 1755—56-ig a pestis pusztított a városban. A XVIII. sz. elején a református egyházat és vele a magyarságot nagy csapás érte: a városi tanács a ref. templomot átadta a jezsuitáknak. A ref. egyház csak 1822. éledt fel újból. Az 1848—49-iki szabadságharcban B. gyászos szerepet játszott. Az oroszokat a szászok hívták be és B. volt az első város, mely kapuit előttük megnyitotta (1849 febr. 2.). 1849 márc. 18. Bem tábornok előhada Czetz tábornok vezérletével Feketehalomnál győzelmet aratott, minek hírére a B.-i tanács Vidombáknál Bem elé járult. Bem bevonult B.-ba, de kegyelmet gyakorolt, a polgárok életét és vagyonát biztosította, csupán 40,000 frt-nyi hadi sarcot követelt. 3 napi ott tartózkodás után kivonult, a város, a fellegvár és a Tömösi-szoros védelmét Kiss Sándor ezredesre bízta. A jún. 20-iki szerencsétlen tömösi csata után Lüders orosz hadai bevonultak B.-ba, de a fellegvárat csak nehéz küzdelem után vették meg a maroknyi honvédőrségtől. A reakció B.-t is megfosztotta kiváltságaitól, de a provizórium visszajuttatta régi jogállásába. A gazdag multtal dicsekvő város jelentőségét mind a mai napig megőrizte. Virágzó gyáripara, mely a hajdani híres kéziiparnak örökébe lépett, az ország legjelentősebb városai közé emeli.

Irodalom. Horger A., B. és Kronstadt. Etymolog. tanulmány (B.-i magy. gimnáz. progr. értek. 1900); Bethlen Elek, Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen (Wien und Leipzig 1831); Filtsch József, Die Stadt Kronstadt und deren Umgebung (Wien 1886); B. város és környéke új kalauza (Brassó 1891); Führer durch Kronstadt (Woerl's Reisehandbücher); Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. VI. kiadás 203—354; Edw. Mysz, Touren-Weiser für Ausflüge in die Berge und Gebirge der Umgebung von Kronstadt (Brassó 1892); Hermann G. M., Das alte und das neue Kronstadt (Nagyszeben 1883, 2 köt.); Philippi, Die deutschen Ritter im Burzenlande (Brassó 1861); u. a: der Bürgeraufstand von 1688 und der grosse Brand von 1689 (u. o. 1868); Trausch József, Beiträge und Aktenstücke zur Reformationsgeschichte von Kronstadt (u. o. 1865); Teutsch, Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit (u. o. 1876); Dück József, Geschichte des Kronstädter Gymnasiums (u. o. 1845); Adatok B. sz. kir. város monografiájához, kiadja a város (u. o. 1892); Philippi, Aus Kronstadt's Vergangenheit und Gegenwart (u. o. 1874); Trauschenfels, Kronstädter Zustände zur Zeit der Herschaft Stefan Báthori's (u. o. 1874); u. a.: Vor 200 Jahren. Bilder aus dem Kronstädter Leben (u. o. 1875): Gusbeth Ede, Zur Geschichte der Sanitätsverhältnisse in Kronstadt (u. o. 1884); A B.-i kereskedelmi és iparkamara jelentései; Budapesti látogatók lapja, 1891. 5. sz. Filtsch, Gesch.d.deutsch. Theaters in Siebenbürgen. (Cikksorozat az Archiv für Siebenb. Landeskunde 1889—90.) Seraphin, Kronstädter Schulen vor der Reformation (u. o. 1891). Mika Sándor, Egy év Brassó történetéből (Erdélyi Muzeum 1891); u. a., Weiss Mihály, (Történ. Életrajzok. 1892); Quellen zur Geschichte d. Stadt Kronstadt in Siebenbürgen (u. o. 1. 1886, 2. 1889, 3. 1896); Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (u. o. 4. 1903, 5. 1909); Molnár János, A B.-i magyarság és ev. ref. egyház története (u. o. 1887); Rieger Ferenc, Schlachten u. Kämpfe bei Kronstadt (Separatabdruck aus dem Organ der militärwissenschaftlichen Vereine, Wien 1901); Bokor János dr., Csaták és harcok B. körül 1848—49. (Brassó 1902); Das sächsische Burzenland (zur Honterusfeier). Ebben: J. Gross, Aus der Geschichte des Burzenlandes (Brassó 1898); Teutsch Fr., Geschichte der Siebenbürger Sachsen, I. Leipzig 1874, II. Nagyszeben, 1907, 3 u. o. 1910); Pesty Frigyes, Az eltünt régi vármegyék 2. (Budapest 1880); Gyárfás Tihamér, a B.-i ötvös céhmesterek könyve (Századok 1909); Teutsch Fr., Der städtische Haushalt Kronstadts im 16. Jahrh. (Korrespond. Blatt 1892); Zanimer E., Gesch. des Waldwesens der k. Freistadt Kronstadt (Hivatalos 1891); Gyárfás, A B.-i ötvösség történelméből (Kolozsvár 1908).

Brassó, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 547 oláh lak.; u. p. és u. t. Zám.

Brassó-háromszéki h. é. vasút. Csatlakozik a Máv. budapest-predeáli vonalához Brassó állomáson és Brassótól Zernestig és Uzonig Brassó vármegye s onnan végpontjáig Bereczkig Háromszék vármegye területén vonul át 123·5 km. kiterjedésben. Engedélyeztetett 90 évre 1890 ápr. 18. 23,028 sz. a., megnyittatott Brassótól Zernestig 1891 júl. 24.; Brassótól Sepsiszentgyörgyig okt. 11.; Kézdivásárhelyig nov. 20; Bereczkig 1907 nov. 10. és üzemét a Máv. vezeti. Közutilag kezelt brassó-hosszufalui vonala kiindul Brassó-Bertalan állomástól, ahol csatlakozik a Máv. és a fogaras-brassói h. é. vasúttal. A városon keresztül Hosszufaluig terjed Brassó vármegye területén 17·4 km. hosszuságban.

Brassói evang. magyar esperesség, 1886. alakult azon barczasági magyar egyházakból, melyek addig a brassói szász. evang. káptalan alatt állottak s szívós küzdelem után a tiszai evang. egyházkerülethez csatoltattak. Eredetileg 7, ma 12 anyaegyháza van s mintegy 18,000 lelket számlál.

Brassói hegység v. *Barczasági hegycsoport*, a Kárpátok D.-i határláncolatának legkeletibb tagja, mely Brassó és Fogaras vmegye déli határán elterül s déli lejtőivel Romániába huzódik. K.-en a tömösi szoros völgye választja el a Csukáshegységtől, melyet Hunfalvy még a D.-i határláncolathoz számított, míg geológiai alapon már a K.-i Határkárpátokhoz tartozik. Ny. felé a Királykő csoportján túli behorpadás (Kápu Tamasului 1556 m.) különíti el a Fogarasi havasok láncolatától. Tulajdonkép 3 külön hegycsoportból alakul, melyeket egy szabálytalan irányú vízválasztó csak lazán kapcsol egymáshoz. A Tömösi szorostól Ny.-ra a *Keresztényhavas* (1804 m., l. o.) szép csoportja ÉK.-ről DNy. felé huzódik, É.-i nyulványait egészen Brassó városáig (Czenk 960 m., l. o.) bocsátván; e hatalmas hegylánctól D.-re alacsonyabb hegyeknek sorozata, melyek a Kis Weidenbach völgyének végén 1000 m.-ig ereszkednek alá, csak laza kapcsot képez a Törcsvártól DK.-re emelkedő, a maga nemében páratlan szépségű s vadságu *Bucsecs* (2508 m.) csoportjához (l. o.), melynek a híres Jalomicza völgyét félkörben körülövező

hatalmas sziklabástyája Ny. felé szelidebb emelkedésű, de tetemes magasságú (1800—1900 m.), hátán havasi legelőkkel fedett, alsóbb részeiben túlnyomóan erdős, előbb Ny., majd ÉNy. felé csapó gerincbe megy át. A Törcsvári szoros e gerincet 1240 m.-ig vágja be s rajta túl hirtelen emelkedik a szintén K.—DNy.-i irányú *Királykő* (2241 m., l. o.) csekély terjedelmű, de felette szaggatott s élesen határolt csoportja, mint a B. legnyugatibb tagja. Az ezen 3 csoportból D. felé hajló félkörben körülövezett térség a Barcza folyónak egészen Zernyestig nyúló termékeny lapálya, melyet É. felől a Feketehalomtól Ny.-ra emelkedő s a B. ágául tekinthető Fekete hegység (1294 m., l. o.) 4—5 km.-nyire szorít össze. E három hegytömeg már külsőleg is elüt mind a Bodzai hegységtől, mind a Fogarasi havasoktól; igen változatos alakuak, mély nyergek által elválasztva s nem egyenes vonalban sorakoznak egymáshoz, helyenkint terjedelmes fensikokká szélesednek ki, s a völgyek v. az alacsonyabb hegyvidék felé több száz méter magas sziklafalakkal ereszkednek alá. A legmagasabb hegycsúcsok, mint a Bucsecs és a Királykő ugyan a fővízválasztón emelkednek, de sok más hegycsúcs a nagy kanyarulatokat tevő vízválasztó vonaltól É.-ra és D.-re esik, melyek mindenfelé vonuló völgyek által vannak egymástól elválasztva. Ezért a B. a legváltozatosabb és legfestőibb hegységek egyike s főleg a Bucsecs a Magas Tátrával versenyzik. Geológiailag a B. túlnyomólag harmadkori képletekből áll. Fő alkotó részei durva eocén konglomerátok és jura-meszek, melyek a Bucsecs kivételével a legtöbb hegycsúcsot alkotják; ezenkívül kisebb terjedelemben kristályos palák, liász-mészkő és homokkő fordul elő, továbbá régi kárpáti és fiatalabb kréta-homokkő és bazalt. Az eocén konglomerátok a Bucsecsen roppant kifejlődést értek el, főleg a mészhegységek öbleit töltik ki s a hegyek tetőit alkotják. A fehér juraképződmény különösen a Keresztényhavason lép fel, ahol hosszura nyúló, festőileg szaggatott gerincet alkot, a Királykő jura-mésztömegeinek fekütjét kristályos palák képezik, a híres Krepatura hasadékban fehér mészkő lép fel, de Zernyest táján csillámpala, Brassó közelében gránit is előfordul, valamint alárendelten liaszképződmények, neokom és neogén homokkő. A B. legnagyobb része zord szikla v. fenyves, a közlekedés csak a Tömösi és Törcsvári szorosban folyik (előbbit követi a vasút is), a többi helyekre csak nehezen járható hegyi utak vezetnek. Tájképi szépségekben a B. rendkívül gazdag, azért a turisták gyakran keresik fel; a legszebb pontokat a Siebenbürgischer Karpathenverein tette hozzáférhetőkké utak és menedékházak építése által. V. ö. *Bielz Albert*, Siebenbürgen (2. kiadás, Wien 1885); *Fültsch József*, Die Stadt Kronstadt und deren Umgebung (u. o. 1886); *Mysz*, Touren-Weiser für Ausflüge in die Berge u. Gebirge der Umgebung von Kronstadt (Brassó 1890); *Orbán Balázs*, A Székelyföld leírása. VI. köt. (Bpest 1873).

Brassóvidék, azelőtt Erdélyben a szászok földjének egy vidéke, 1795·72 km² területtel és (1870) 83,090 lak. Székhelye Brassó volt. Az 1876. XXXIII. t.-c. Brassó városával Brassó vmegyévé (l. o.) egyesítette.

Braszláv, szlovén fejedelem, ki a Száva és Dráva közt lakó szlávokon uralkodott s 884. Szvatopluk morva fejedelemmel rontott Pannoniára, Arnulf karintiai herceg területére. Vastag Károly császár erre el is vette Pannoniát Arnulftól és Szvatopluknak adta birodalmi hűbér gyanánt, B.-ot pedig fölvette testőrségébe. Arnulf 887. ugyan éppen Szvatopluk segítségével nyerte el a német királyságot, de 892. meghasonlott vele és B. még a segélyül hívott magyarok szövetségében támadt Szvatoplukra, aki azonban haláláig (894) mind a három ellenféllel dacolt. Fiai alatt azonban birodalma gyorsan felbomlott; Arnulf 895. Alsó-Pannoniát Mosaburggal együtt B. védelmére bízta, de későn, mert Árpád magyarjai akkor már megszállották.

Brater, *Karl Ludwig Theodor*, bajor publicista, szül. Ansbachban 1819 jún. 27., megh. 1869 okt. 20. 1856-ban Münchenben, 1848—51-ig Nördlingenben polgármester volt; 1856 óta *Bluntschli*val kiadta a Deutsches Staatswörterbuch-ot. 1856-ban megalapította a Nationalvereint és a Süddeutsche Zeitungot. 1858 óta tagja volt a bajor képviselőháznak.

Brath *János*, krónikaíró, 1619. Medgyes város jegyzője. Kéziratban maradt egy német nyelven írt krónikája, mely az 1141—1621-ig történt eseményeket foglalja magában.

Bratianu, 1. *Demeter*, román politikus, szül. Bukarestben 1818., megh. 1892 jún. 21. u. o. Ő is, mint Joan öccse, 1848. menekülni volt kénytelen hazájából; 1858. visszatérve, Joan kormánya alatt 1867—68-ig a kultuszminiszteri tárcát viselte, azután követ volt a portán és 1881. rövid ideig miniszterelnök is volt. Önzésből szakadást idézett elő öccse kabinetjében, melynek ezzel bukását idézte elő.

2. *B., Gregor*, román politikus, szül. 1849., megh. 1893 márc., A liberális kormány bukása után lemondott főtörvényszéki birói hivataláról s egész tevékenységét a román kultur-ligának szentelte, melynek nemcsak elnöke és pénztárnoka, hanem valódi lelke is volt. Különösen arra tett sokat, hogy a külföldi sajtó megnyeressék a kulturliga ügyének.

3. *B., Joan*, romániai liberális politikus, szül. 1821., megh. 1891 máj. 16. Florica-ban. Tanulmányait Párisban fejezte be. Visszatérve hazájába, a francia forradalom eszméit hirdette, de az 1848-iki forradalom leveretése után kénytelen volt menekülni. 1848—57-ig Párisban élt, ahol az akkori emigránsokkal élénk összeköttetésben állt. Az 1856-iki párisi békekötés után hazakerült és rajta volt, hogy Oláhország és Moldva egyesüljenek. *Cusa* fejedelem detronizálása után hohenzollerni *Károly* jelölése mellett buzgólkodott. Az új fejedelem 1867., mint a liberális párt vezérét, miniszterelnökké nevezte ki, de 1868. B. megbukott. 1876—88-ig másodízben volt miniszterelnök és alatta, 1877 máj. 22. szakadt el Románia végképen a török birodalomtól és emelkedett önálló királyság rangjára (1881). Bukarestben szobrot emeltek B. emlékének.

4. *B., Jonel*, romániai államférfiú, *B. Joan* fia, szül. 1858. Párisban végezte a műegyetemet és 1895. lett először miniszter, amidőn Sturdza alatt

a közmunkák élére került; ezt a tárcát később felcserélte a kül- és belügyivel. 1909-ben Sturdza utódaként új kabinetet alakított, mellyel 1911-ig vezette az ügyeket.

Brátka, község, l. *Barátka*.

Bratoncz, kisk. Zala vmegyében, ma *Murabaráti* (l. o.).

Bratovanci, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 396 horvát-szerb lak.; u. p. Ozalj, u. t. Károlyváros.

Bratsberg, kerület (Amt) Norvégia D.-i részén 15,189 km. területtel, 3 járással (Bamle, Felső- és Alsó-Telemark). Nagyobb részét hegyek takarják: sok rajta a tó (Norsjö, Tinsjö stb.). A lakosok (1901) 49,052, nagyobbára erdőgazdasággal és faiparral, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Székhely: Skien.

Brattia, sziget, l. *Brazza*.

Brattleboro (ejtsd: brettlbőro), város Vermont amerikai állam Windham countyjában, a Connecticut és Whetstone összefolyásánál, (1900) 5297 lak., orgona-készítéssel és vasművekkel.

Bratuljevci, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 517 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Vilić selo, u. t. Pozsega.

Bratuscheck, *Ernst*, német bölcsészeti író, szül. 1837., megh. 1883., mint a giesseni egyetemen a filozófia s pedagógia tanára. Művei: Böckh als Platoniker (1868); Die Bedeutung der platonischen Philosophie für die religiösen Fragen der Gegenwart (1873); Die Philosophie als oblig. Gegenstand der Schulamtsprüfung (1874); Adolf Trendelenburg életrajza (1873). Egy ideig szerkesztette a Bergmann-féle Philosophische Monatshefte című folyóiratot.

Bratuspantium, a bellovacusok városa Gallia Belgicában, valószínűleg a mai Breteuil (dép. Oise) helyén.

Braubach, város Wiesbaden porosz kerületben, a Rajna jobb partján, vasút mellett, (1905) 2820 lak.; ólom- és ezüstércolvasztókkal, szőllőműveléssel. A város fölötti sziklán a régi Szt. Márton kápolna és még föllebb Marxburg áll, amely már a XI. sz.-ban IV. Henrik menedékhelyéül szolgált; benne középkori erődítményekre vonatkozó szép gyüjtemény látható.

Braubauerschaft, 1900 óta *Bismarck*, község, 1903. Gelsenkirchenhez csatolták.

Brauer, *Adriaen*, festő, l. *Brouwer*.

Bräuer *Ferenc*, zenész, szül. Pesten 1799 okt. 20., megh. u. o. 1871. Cseh atyja a német szinház zenekarában volt. A fiú 8 éves korában nyilvánosan játszott egy Beethoven-ötösben; a kenyérért küzködve, gyermek létére éjjeleken át játszott farsang idejében. 1809-ben Bihari remek bandájába lépett, 1812. rövid ideig Hummeltől tanult. 1819-ben Pesten jogász lett, de csakhamar ismét visszatért a zenéhez. 1833-ban templomi karnagy, később a pesti Hangász-egylet (azóta Nemzeti zenede) alelnöke lett. Az ő tanítványa volt Stephen Heller.

Braula (állat), l. *Méhtetü*.

Braulio, l. *Monte-Braulio*.

Braumüller, *Wilhelm*, bécsi könyvkereskedő, a nevéről elnevezett könyvkiadó cég megalapítója, szül. Zilbachban 1807 márc. 19., megh. Bécsben 1884 júl. 25. B. mint könyvkereskedő s kiadó Bécsben oly tevékenységet fejtett ki, hogy könyvkereskedése világhírűvé emelkedett. Kiadványainak fénypontját főleg orvos-sebészi vállalatai alkották, s ezek támogatására különféle orvosi szakfolyóiratot is alapított. A B.-s Bade-Bibliothek cím alatt megindított gyüjteményében orvos-vegytani szempontból Magyarország minden jelentékenyebb fürdője külön kötetben van ismertetve. Halála után az üzlet Wilhelm nevű fiára szállt.

Braun, 1. *Norbert*, l. *Baumgartner*.

2. *B., Sándor*, szerkesztő, szül. 1866 okt. 2. Mezőkeresztesen, Borsod vm. Négy évig egyik budapesti kereskedelmi iskolában a nemzetgazdaságtant és kereskedelmi jogot adta elő; 1887. a Pesti Napló munkatársa lett, később, mint e lap felelős szerkesztője, teljesen az ujságírói pályára lépett. 1894-ben megindította a *Közgazdasági Napló* c. politikai napilapot, 1896. a *Budapesti Napló* felelős szerkesztője lett; míg 1905. megalapította mint tulajdonos és főszerkesztő a radikális irányú *A Nap* c. napilapot. Számos gazdaságpolitikai értekezése jelent meg, amelyek aktuális kérdések mellett egyetemes pénzügyi kérdéseket tárgyalnak.

Braun, 1. *Alexander*, jeles német növénytudós, szül. Regensburgban 1805 máj. 10., megh. Berlinben 1877 márc. 29., hol egyetemi tanár volt. Nagyszámú jeles leíró és morfológiai munkáin kívül B. érdeme leginkább a morfológia terén kifejtett filozófiai törekvése volt, amelyben Goethének metamorfózis-nézetei, valamint a régi természetfilozófiának alapul szolgáló idealizmus a legtisztább alakjában nyilatkozik. Filozófiai alapnézeteit Betrachtungen über die Erscheinung der Verjüngung in der Natur, insbesondere in der Lebens- u. Bildungsgeschichte der Pflanze (Leipzig 1850) című munkájában állította össze. Későbbi munkái kiváltképp a kriptogámok morfológiájára és élettörténetére vonatkoznak. E tekintetben nevezetes: Über die Richtungsverhältnisse der Saftströme in den Zellen der Characeen (Berlin 1852); Das Individuum der Pflanze in seinem Verhältniss zur Spezies (u. o. 1853); Algarum unicellularium genera nova et minus cognita (Leipzig 1855); Über Chytridium, eine Gattung einzelliger Schmarotzergewächse auf Algen und Infusorien (Berlin 1856); Über Isoetes (u. o. 1863); Beitrag zur Kenntniss der Gattung Selaginella (u. o. 1865); Die Characeen Afrikas (u. o. 1867); Neuere Untersuchungen über die Gattungen Marsilia und Pilularia (u. o. 1870). Más munkái: Untersuchung über die Ordnung der Schuppen an den Tannenzapfen (Abhandlungen der Leopoldinisch-Karolinischen Akademie, 14. kötet); Über Parthenogenesis bei Pflanzen (u. o. 1857); Die Frage nach der Gymnospermie der Cycadeen, erläutert durch die Stellung dieser Familie im Stufengange des Gewächsreiches (Berlin 1875). Szisztematikai vizsgálódásai közben a növények csoportjait összehasonlító morfológiai alapon a növényország történeti kifejlődésével kapcsolatban törekedett meghatározni. A növénycsaládok természetes rokonságáról tapasztalatait Ascherson, Flora der Provinz Brandenburg (Berlin 1864) c. munkájában

közölte. V. ö. *Mettenius*, A. B.-s Leben (Berlin 1882); *Borbás*, Természet (1877, 166. l.).

2. *B., August Emil*, német archeológus, szül. Gothában 1809 ápr. 19., megh. 1856 szept 12. Rómában az archeológiai intézet titkárhelyettese volt. Első műve: Il giudizio di Paride (Paris 1838), melyet több értekezése követett a Bolletino és Annali c. folyóiratokban. Egyéb iratai közül említendők: Die Schale des Kodros (Berlin 1853); The marriage procession of Neptune and Amphitrite (Birmingham 1849); Griechische Götterlehre (Gotha 1850—54); Vorschule der Kunstmythologie (u. o. 1854); Die Ruinen u. Museen Roms (Braunschweig 1854).

3. *B., Julius*, német archeológus, szül. Karlsruheban 1825 jún. 16., megh. 1869 júl. 22. Münchenben. Nagy utazásokat tett Olaszországban, Egyiptomban, Palesztinában, Szíriában, Kis-Ázsiában s Görögországon át, melyeknek tudományos eredményét közrebocsátotta. Mint tanár Heidelbergben, Tübingenben és Münchenben tanított. Művei: Geschichte der Kunst stb. (Wiesbaden 1856—1858, 2. kiad. 1873); Studien u. Skizzen aus den Ländern der alten Kultur (Mannheim 1854).

4. *B., Karl*, német politikus és nemzetgazda, szül. Hadamarban (Nassau) 1822 márc. 20., megh. breisgaui Freiburgban 1893 júl. 14. Műveiben a német nemzeti egység és a kereskedelmi szabadság mellett küzdött. 1848—66-ig a nassaui második kamarának tagja volt, 1858—63-ig pedig elnöke. Nassau annexiója óta (1866) az északnémet birodalmi gyűlésnek tagja, hol a nemzeti szabadelvűpárt egyik vezére volt; 1884. pedig a német szabadelvű párthoz csatlakozott. 1863-ban a német szabad kereskedelmi iskola közlönyét, a Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte c. folyóiratot teremtette. Egyéb művei: Bilder aus der deutschen Kleinstaaterei (3 kiad., Hannover 1881, 5 köt.); Gegen Gervinus (Leipzig 1871); Während des Kriegs (1871); *Tokai und Jókai. Bilder aus Ungarn* (Berlin 1873); Aus der Mappe eines deutschen Reichsbürgers. Kulturbilder und Studien (Hannover 1874, 3 köt.); Zeitgenossen, Erzählungen, Charakteristiken und Kritiken (Braunschweig 1877); Reiseeindrücke (1877, 3 köt.); Der Diamantenherzog (Berlin 1881); Von Friedrich dem Grossen bis zum Fürsten Bismarck, zur Geschichte der preussisch-deutschen Wirtschaftspolitik (1882); Die Wisbyfahrt nach Gothland (1883).

5. *B., Karl*, fernwald-i lovag, a szülészet és nőgyógyászat ny. r. tanára a bécsi egyetemen, szül. Zistersdorfban 1822, megh. Bécsben 1891. 1856-ban Trientből Bécsbe hívták a szülészet r. tanárának. Nagy érdemeket szerzett a bécsi szülészeti klinika egészségügyi viszonyainak emelése, valamint a szülészetnek tanítása körül. Szaklapokban megjelent dolgozatain kívül nevezetesebb munkái: Lehrbuch der Geburtshilfe mit Berücksichtigung der Puerperalprocesse und der Operationstechnik (Wien 1857); Lehrbuch der Gynäkologie (u. o. 1881, 2. kiad.).

6. *B., Karl Ferdinand*, német fizikus, szül. Fuldában 1850 jún. 6. 1880-tól a strassburgi egyetemen mint rendkívüli tanár működött, 1883 óta a karlsruhei műegyetemen a matematika rendes tanára, 1895. Strassburgba tért vissza, mint a fizika tanára. A fizika különböző ágaira vonatkozó számos értékes dolgozata jelent meg főleg az Annalen der Physik c. folyóiratban, világhírét azonban a drótnélküli telegráfozás terén való működése szerezte meg, amiért — Marconival megosztva — az 1909. évi fizikai Nobel-díjat is megkapta. Ő tőle származik az úgynevezett kapcsolt rezgőkör (B.-féle rendszer, 1898), ami az eredeti Marconi-féle berendezéssel szemben olyan lényeges előnyöket nyujt, hogy ma már minden — egyébként egymástól különböző — rendszer ezt használja.

7. *B., Ludwig (Louis)*, német festő, szül. Schwäbisch-Hallban 1836 szept. 23. Stuttgartban, Münchenben és Párisban tanult, 1864. részt vett a német-dán, 1866. a német-osztrák, 1870—71. a német-francia háborúkban és a csataképek, harcjelenetek hosszú sorát festette meg. Tág körben ismertté tették nevét óriási körképei: a sedani, weissenburgi csaták, a st.-privati roham stb. Kultúrtörténeti jellegű genreképeket is festett. — Bátyja, *B., Reinhold*, szül. Altensteigben 1821 ápr. 25., megh. 1884 jan. 21., szintén leginkább genre- és lóképeket festett.

8. *B., Max*, német zoológus, szül. Myszlovitzban (Porosz-Sziléziában) 1850 szept. 30. A dorpáti oroszországi egyetemen, majd Rostokban s 1890 óta Königsbergben a zoológia és összehasonlító boncolástan tanára. Munkái: Die Entwickelung des Wellenpapageis; Die tierischen Parasiten des Menschen (legújabb 4. kiadása, Würzburg 1908.); Das zootomische Praktikum. Trematodes és Cestodes c. kötetek Bronn's Klass. u. Ord. d. Thierreichs c. műben. B. fedezte fel a széles galandféreg *(Bothriocephalus latus* Brems.) fejlődési ciklusát is.

Braunau, 1. *B.* (csehül *Broumov*), az ugyanily nevű ker. kapitányság székhelye, a Steine partján, vasút mellett, (1900) 7609 lak.; nagy bencés apátsággal, pamutiparral, óragyártással, II. József császár bronzszobrával. A protestánsok templomának 1617 dec. havában megejtett erőszakos bezáratása volt egyik közvetlen oka a 30 éves háborúnak. — 2. *B. am Inn*, B. ker. kapitányság székhelye, Felső-Ausztriában, az Inn és vasút mellett, (1900) 3864 lak., a XV. sz.-ból való nagy plébánia-templommal, harangöntéssel, fűrészmalommal, sörgyártással. 1779 óta tartozik Ausztriához. 1866-ban a Napoleon által 1806. agyonlövetett Palm nürnbergi könyvkereskedőnek bronzszobrot állítottak.

Braune, 1. *Theodor Wilhelm*, germanista, szül. 1850 febr. 20. Grossthiemigben (merseburgi kerület). 1869-ben a lipcsei egyetemre ment s ott Curtius, Zarncke és Hildebrandnál filológiát tanult. Lipcsében 1874. magántanár, 1877. rk. tanár lett. 1880-ban a giesseni, 1888. a heidelbergi egyetemre hívták meg. Paul H.-al (akkor lipcsei magántanár, most müncheni egyet. tanár) 1874. megindította a nagyfontosságú Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur c. folyóiratot, melyet egy ideig Sievers, most ismét B. egyedül szerkeszt. Értekezései többnyire e folyóiratban jelentek meg. Külön megjelent művei közül nevezetesebbek s részben mint egyetemi

kézikönyvek általánosan ismeretesek: Althochdeutsches Lesebuch (6. kiad., Halle 1907); Althochdeutsche Grammatik (2. kiad., u. o. 1891); Gotische Grammatik (7. kiad., u. o. 1909). Nagy feltünést keltett Über die Einigung der deutschen Aussprache c. értekezése (Halle 1905). 1876 óta szerkeszti a Halleban megjelenő Neudrucke deutscher Literaturwerke des 16. und 17. Jahrhunderts c. gyüjteményt. V. ö. Herm. *Wunderlich*, Th. W. B., Germanisch-Romanische Monatsschrift (1910 febr. szám).

2. *B., Wilhelm*, német anatómus, szül. Lipcsében 1831 júl. 17., megh. Leipzig-Connewitzben 1892 ápr. 29. A lipcsei egyetemen a topográfiai anatómia tanára volt. Szakmunkái: Die Doppelbildungen und angeborenen Geschwülste der Kreuzbeingegend (Leipzig 1862); Topografisch-anatomischer Atlas, nach Durchschnitten an gefrorenen Kadavern (u. o. 1888); Die Lage des Uterus und Fötus am Ende der Schwangerschaft, nach Durchschnitten an gefrorenen Kadavern (u. o. 1873); Gefrierdurchschnitte in systematischer Anordnung durch den Körper einer Hochschwangern (u. o. 1890); Die Oberschenkelvene des Menschen in anatom. und klinischer Beziehung (u. o. 1871); Die Venen der menschlichen Hand (u. o. 1872). Kiadta 1876 óta az Archiv für Anatomie und Entwicklungsgeschichte-t.

Braun-féle cső (l. *Braun* 6.), vakuumcső, amely a váltakozó elektromos áramok, elektromos rezgések időbeli lefolyásának kisérleti megállapítására szolgál (tehát ugyanarra, mint az *oszcillográf)*, a katódsugaraknak mágneses térben való elhajlása alapján. A katódból kiinduló katódsugaraknak kicsiny környiláson áthaladó nyalábja foszforeszkáló ernyőn kis köralakú világító foltot kelt. A vizsgálandó váltakozó áramot a cső mellett elhelyezett tekercsbe kapcsolva, a világító folt függőlegesen fel s le rezegve, függőleges fényvonallá húzódik szét, amit függőleges tengely körül forgó tükörben nézve, az áram lefolyását ábrázoló görbét látni s lefotografálni lehet. Legfőbb előnye, hogy a katódsugarak a leggyorsabb rezgéseket is híven követik.

Braun-féle elektroszkóp (l. *Braun* 6.), hasonló a közönséges (aranylemezes) *elektroszkóp*hoz (l. o.), aranylemez helyett finom tengelyre erősített aluminiumpálcika van rajta alkalmazva, amely osztályozott körív előtt mozog, úgy hogy a feszültséget közvetlenül voltokban adja meg. Nagyobb (100—5000 Volt) feszültségek közelítő mérésére igen használatos.

Braunfels, város Koblenz porosz kerület Wetzlar járásában, vasút mellett, (1905) 1512 lak., III. Frigyes császár szobrával; a Solms-B.-i hercegek kastélyával, amelyben érdekes mü- és régiséggyüjtemény látható.

Braunfels, a *Solms* grófi és hercegi családnak (l. o.) főága, mely 1226 óta virágzik és nevét a hasonló nevü vártól nyerte. György herceg a tüzvész által 1679. rommá lett várat 1885. Merian rajza nyomán újból felépíttette és müzeummal gazdagította. V. ö. *Allmenröder*, Schloss B. (Würzburg 1893).

Braunit (ásv.), mangánérc. Összetétele: Mn_2O_3. Apró oktaéderforma négyzetes piramisokban és szemcsés halmazokban fordul elő. Vasfekete, tökéletlenül fémesfényü; k. 6—6·5. Hartbraunstein-nak v. Hartmanganerz-nek nevezték a német bányászok megkülönböztetésül a puha barnakőtől. Lelőhelyei: Oerenstock, Elgersburg, Friedrichsroda; Harz: Ilfeld. Braun gothai tanácsos nevére keresztelte Haidinger.

Braunlage, község Blankenburg braunschweigi kerületben a Meleg Bode és vasút mellett, (1905) 2415 lak., üveghutával, fürészmalommal, ládagyártással; 2 szanatóriummal.

Braunsberg, 1. járási székhely Königsberg porosz kerületben, a Frisches Haffba torkolló Passargenál, vasút mellett, (1905) 12,999 lak., élénk gabona-, kender- és lisztkereskedéssel, gép-, kalap-, szappan-, sör- és bőrgyártással. A Lyceum Hosianumból alakított kat. teológiai fakultással. 1772 óta tartozik Poroszországhoz. — 2. *B.* (csehül *Brušperk)*, város Mistek (ettől 16 km.-nyire) morva kerületi kapitányságban, az Ondrejnica mellett, (1900) 3290 lak., mész- és téglaégetőkkel.

Braunschweig, 1. a Német birodalom egyik hercegsége 3672 km² területtel, a porosz Hannover Vesztfália és Szásztartományok, továbbá Waldeck és Anhalt között. Három nagyobb és hat kisebb, egymástól elszakasztott részből (exklave) áll. A nagyobbak: B.-Wolfenbüttel-Helmstedt, Gandersheim-Holzminden, amattól D.-re és DNy.-ra, és Blankenburg az elsőtől D.-re. A kisebbek Hannover és a Szász tartományokban vannak. Az először említett főrész dombos síkság; a másik kettőt a Harz ágazza be, amelynek legmagasabb csúcsa itten a Wurmberg (968 m.). A Ny.-i részbe benyúlik a Weser-hegység, amelyben a Solling (474 m.) a legmagasabb csúcs. Ezért is itt az éghajlat hüvösebb, mint az É.-i részekben. Blankenburg az Elbe medencéjéhez tartozik; a többi részek pedig a Weseréhez. A Weser legnagyobb mellékfolyói e hercegségben az Aller és ennek mellékvizei: a Leine, az Altenauval és Lehrevel erősbülő Ocker, a Fuhse és a Lenne. Az Elbe folyamvidékéhez tartozik az Ohre és a Saaleba torkolló Holzemme.

Az összes termőföldből 51·7% szántó és kert, 9·6% rét, 2·4% legelő és 30·1% erdő. 1907-ben termett az egész hercegségben 73,141 t. búza, 50,317 t. rozs, 19,712 t. árpa, 132,236 t. zab, 329,099 t. burgonya, 125,357 t. réti széna és (1908) 17,945 kg. dohány. Jelentékeny ezenkívül még a gyümölcstermelés. Az állatállomány az 1907-iki összeírás szerint volt 33,530 ló, 124,681 szarvasmarha, 214,211 sertés, 118,866 juh és 54,152 kecske. A bányászattal és kohászattal foglalkozók száma meghaladja a 6000-et. A bányászat legjelentősebb a Harz-hegységben, 1906. bányásztak 1.923,703 t. barnaszenet, 77,644 t. aszfaltot, 246,763 t. kálisót, 197,924 t. vasércet és 22,852 t. konyhasót.

A lakosok száma az 1910-iki összeírás szerint 494,387-re rúgott; ezek közt 242,739 férfi és 251,648 nő. Az utolsó 10 évben átlag a házasságkötések száma évenként 3710, a születéseké 15,349 és a halálesetéké 9371 volt. A jelentékenyebb iparágak: a cukor-, cikória-, dohány-, papir-, szappan-, gép-, kocsi-, puskapor-, gyufa- (a Harzban), vasszekrény-, zongora-, konzerv-

cement-, üveg-, porcellán-, kolbász- és sörgyártás, len- és jutafonás és kémiai cikkek gyártása. 1906/7-ben 30 cukorgyárban 1.088,388 q. nyerscukrot, 1906-ban 53 sörgyárban 614,737 hl. sört gyártottak és 1906/7. a 29 szeszgyárban 15,922 hl. szeszt égettek. A kereskedelem középpontjai: B., Wolfenbüttel, Helmstedt, Holzminden és Blankenburg.

B. alkotmányos monarchia. Az örökösödés a férfiág kihalta esetére átszáll a női ágra is. A herceg a törvényhozói hatalmat megosztja a törvényhozó testülettel (Landes-u. Stände-Versammlung), amely legalább minden két évben ülésezik és 4—4 évre választott 48 tagból áll. A 48 tagból 15-öt a városok, 15-öt a községek, 2-öt a protestáns klérus, 4-et a nagybirtokosok, 3-at a nagyiparosok, 4-et a tudományos testületek és 5-öt a legtöbb adót fizetők választanak. A végrehajtó hatalmat a herceg felelős miniszterei által gyakorolja; ezek: az állam-, külügyek és pénzügyek minisztere, az igazság- és egyházügyek, végül a belügyek minisztere. A helyi adminisztráció szempontjából B. 6 kerületre (Kreis) oszlik, ezek: B., Wolfenbüttel, Helmstedt, Gandersheim, Holzminden és Blankenburg. Az 1909—10. évre a hercegség bevételei 14,652,600 márkára, kiadásai 14.130,480 márkára voltak előirányozva; az egyházi és tanulmányi alap bevételei és kiadásai ugyanebben az időben 3.607,300 márkát tettek ki. A hercegség adósságai 1909-ben 30.787,500 márkára rúgtak, amely összegnek $^3/_5$-ét a vasúti befektetések teszik. Az iskolaügy ellenőrzése az 1876-iki törvény szerint egy felsőbb iskolai tanácsra van bízva. Jelentékenyebb iskolák a technikai főiskola, 13 középiskola, néhány szakiskola, 4 felsőbb leányiskola és több mint 400 népiskola. A tudományos gyűjtemények közt a legkiválóbb a wolfenbütteli országos könyvtár és a hercegi múzeum B.-ben; ezekhez járul aztán még több jótékony intézet. V. ö. *Knoll* u. *Bode*, Das Herzogtum B. (1897); *Rhamm*, Die Verfassungsgesetze d. Herzogtums B. (1900).

Története. A régi germánok korában B. földjén a kheruszkok törzse lakott, a német királyság megalapítása óta a Szász hercegséghez tartozott. Midőn Oroszlán Henriket 1181. a hercegi méltóságtól megfosztották, B.-ot mint welf hűbér-birtokot megtarthatta. Halála után fiai fölosztották 1203. a welfek örökségét, Henrik unokája pedig, Ottó, újra elnyerte B. hercegének címét (1235), 1267. a hercegi család két ágra oszlott, az idősebb B.-i és az idősebb lüneburgi ágra. 1279 után a B.-i. több ágra oszlott, így a grubenhageni, göttingeni, wolfenbütteli, később a kalenbergi, lüneburgi stb. ágra. Csak 1735. sikerült *Ferdinánd Albrecht* hercegnek, a B.-Bevern ág fejének, az egész B.-i hercegséget egyesíteni. Utóda, *Károly* (1735—80) alatt az ország, fejedelmének pompaszeretete miatt, nagy adósságokba merült. Fia, *Károly Vilmos* az államháztartást rendezte, de az auerstädti csatában elesett (1806). Erre a franciák B.-ot a vesztfáliai királyságba olvasztották. Napoleon bukása után B. hercegséget a régi uralkodó család visszakapta. *Károly* herceget (a «gyémántherceg») azonban önkényes uralkodása miatt a braunschweigiak (1830) elűzték. Öccse, *Vilmos* herceg helyreállította a nyugalmat és 1831. alkotmánytervezetet terjesztett B. rendei elé, akik azt el is fogadták. Az 1836—37-ki gyülésen azután a hűbéri jogok maradványait is eltörölték. 1841. B. a német vámszövetségbe lépett be. 1848-ban B. kormánya rendkívüli országgyülésen számos liberális javaslatot emelt törvényerőre (sajtószabadság, polgári házasság, a választási jog kibővítése stb.). 1866 aug. 18. Vilmos herceg belépett az északnémet szövetségbe s mint ilyen 1870—71. a poroszokkal együtt küzdött a franciák ellen. 1879-ben, mivel az idősebb welf ág kihalása előre volt látható, megalkották a törvényt «a trón megüresedése esetén szükséges ideiglenes kormányrendszerről». Midőn azután 1884 okt. 18. Vilmos herceg egyenes örökösök nélkül elhalt, *Ágost Ernő* cumberlandi herceg, az 1878. elhunyt hannoveri király fia emelt jogos igényt B. trónjára, de mivel a hannoveri volt királyi család I. Vilmos császárt (Hannovernak 1866-ban történt annexiója miatt) el nem ismerte, a német birod. tanács és a B.-i minisztérium Ágost Ernő trónigényét tudomásul nem vette és megalakult az 1879. törv. értelmében a kormányzóság, melynek ajánlatára az országgyülés 1885 okt. 21. *Albrecht* porosz hercegct választotta régenssé, aki a választást elfogadta és a kormányt még ugyanazon évben átvette. Albrecht hercegnek 1906 szept. 13. történt elhunyta után egy ideig újra a kormányzóság intézte B. ügyeit, időközben pedig a welf-párt újra buzgólkodott, hogy a cumberlandi herceg trónralépésének útját egyengesse. Ámde a herceg ezúttal sem volt hajlandó Hannoverra való örökösödési igényeiről lemondani és így a kormányzó-tanács (Otto miniszterelnök alatt) és a német szövetségi tanács Bülow kancellár elnöklete alatt egy új régens-herceg megválasztásában állapodtak meg. Ez a választás 1907 máj. 28. *János Albrecht* mecklenburgi hercegre esett, ki a régens-méltóságot el is vállalta és jún. 5. B.-ba bevonult.

Irodalom Guthe, Die Lande B. u. Hannover, 1867; Beiträge zur Statistik d. Herzogthums B. 1874—1892; Schaumann, Handbuch d. Gesch. der Lande Hannover u. B., 1864; Heinemann, Gesch. v. B. u. Hannover, 1882—1892, 3 köt.; Köcher, Gesch. v. B. u. Hannover 1648—1714., Leipzig 1884, 2 köt.: Hohnstein, Gesch. des Herzogtums B., u. o. 1908; Rhamm, Das Staatsrecht des H. B., 1908; Löwe, Bibliographie der braunschweigischen Geschichte, Posen 1908.

2. *B.*, az ugyanily nevű hercegség fő- és székvárosa az Oker mellett és annak szigetein, több vasúti vonal találkozásánál, (1910) 143,397 lak., jelentékeny gép-, gőzkazán-, pénzszekrény-, varrógép-, zongora-, csokoládé-, konzerv-, cement-, szesz-, sör-, pótkávégyártással, cukorfinomítókkal, jelentékeny kolbászkészítéssel, jutafonással, betüöntőkkel, nyomdászipparral és spárgatermeléssel. A meglehetősen régies külsejű város kiválóbb épületei: az Altstadt-Rathhaus (1468-ból), két szép nagy teremmel; a Martini-templom (a XIII. sz.-ból) Sürgen polgármester síremlékével; az Oroszlán Henrik által 1172. alapított és újabban restaurált dóm vagyis Szt. Balázs templom az alapítónak és nejének korai gót stílusu szép síremlékével és nagy kriptával, közelében ércoroszlánnal, amelyet 1166. Oroszlán Henrik állíttatott föl; a hercegi kastély (1830. Ottmar

építette renaissance-ízlésben; az 1865-iki tűzvész után majdnem egészen újra épült), főkapuja fölött a Rietschel tervei szerint készült Quadrigával; a hercegi múzeum érdekes gyüjteményekkel, amelyek közt a majolikák, a képtár és a mantovai edény a legértékesebbek; a Katalin-templom (a XIII. sz.-ból) számos XVI—XVIII. sz.-beli síremlékkel; az András-templom (a XIV—XV. sz.-ból); a St. Ulrici templom; az 1861. megnyitott színház; végül az 1906. fölavatott városi múzeum igen érdekes etnográfiai gyüjteményekkel, és számos régi érdekes magánház. Az emlékművek: a hercegi kastély előtt Frigyes Vilmos és Károly Vilmos Ferdinánd hercegek lovasszobrai; a Lessing-platzon Lessing szobra Rietscheltől; a Monumentsplatzon 1822-ből 12·8 m. magas vasoszlop a Jenánál és Quatrebrasnál elesett B.-i hercegek emlékére; végül a Schill-emlék és egy művészi kút az Altstadtmarkton. Az egykori erődítmények helyét szép sétahelyek foglalják el.

Története. A monda szerint B.-ot Bruno, Ludolf szász herceg fia alapította (861), kinek nevétől származtatták a város nevét is (Brunswick a. m. Bruno-telep). Oklevelek csak 1031. említik Brunswick-ot. 1090-ben a város Szász Lothár német császárra szállt, kitől a welfek örökölték. Oroszlán Henriknek köszönhette lendületét; ő szemelte azt ki székhelyének, ő építette a nagy falakat, a székesegyházat és állította fel hatalmának jelvényeül az érből öntött oroszlánt. Utóda, Ottó herceg új kiváltságokkal ruházta fel a várost, melynek anyagi jóléte a Hanzába való belépés óta folyton növekedett. 1528 óta a hitújítás terjedt el a polgárság között, 1531. pedig a schmalkaldeni szövetség tagja lett B. A XVI—XVII. században sokat szenvedett vallási üldözésektől és eredménytelen harcokat folytatott a hercegek ellen, kiknek fenhatóságát nagyon is nyomasztónak találták. 1753 óta rendes székhelye a hercegeknek, kik a kastélyt gyönyörüen díszítették. 1861-ben alapításának millenniumát ülte meg a város.

Irodalom. Sack, Gesch. Braunschweigs, 1861; Heusinger, Gesch. d. Residenzstadt B., 1806—31 1861; Hänselmann, Urkundenbuch d. Stadt B. (1869, 2. köt.); Chroniken d. deutschen Städte. (Ide vonatkozik a 6. és 16. köt.); Dürre, Gesch. B.-s 1875; u. a., B.-s Enstehung 1857; Heinemann, Die Burg Dankwarderode 1880; u. a., Gesch. von Br. u. Hannover (eddig 2. köt.).

Braunschweiger Mumme (ném.), Mumme Christiantól 1492. feltalált és Braunschweigban főzött barna, tartalmas sör, melynek két faja van, a *kettős* vagy *Schiff*-féle és az *egyszerű* v. *Stadtmumme*.

Braunschweig és Lüneburg hercege, l. *Cumberland* (Ernő Ágost).

Braunschweigi korall, l. *Borostyánkő*.

Braunschweigi zöld, kékes-zöld festék, mely a hegyvidékek zöld színét tükrözi vissza.

Brauronia, Artemis istennőnek a *Brauron*-beli kultuszból kiindult mellékneve Attikában.

Brauweiler, község Köln porosz közigazg. kerületben, Köln közelében, (1905) 2418 lak., nagy tartományi szegényházzal.

Brava (ol.), l. *Bravo*.

Brava, sziget, l. *Zöldfoki szigetek*.

Bravade (franc.), kérkedés, hencegés.

Bravaisit, kaolin (agyag)-féle ásvány, halavány zöld, igen finoman leveles. Franciaország (Nogant, de l'Allier dép.) a lelőhelye.

Bråvallahed (ejtsd: brov—), a skandináv mondák szerint síkság, amelyen Sigurd Ring nagybátyját, Harald Hildetand királyt sok hívével együtt megölte.

Brave (franc.), derék, becsületes, bátor, vitéz.

Bravi (ol.), l. *Banditák* és *Bravo*.

Bråviken (ejtsd: bro—), a Keleti-tenger legmélyebb öble a svéd partokon; É.-on hegyek, D.-en sík föld környékezi. 40 km.-nyi hosszú. Végében épült Norrköping városa.

Bravissimo (ol.), l. *Bravo*.

Bravo (ol.) a. m. derék, bátor, rettenthetetlen; az ököljog korában bérenc orgyilkos; a szaracén lovas önkénteseket is így hívták *(bravi)* vakmerőségükért. Látványosságok v. szinielőadás alkalmával a tapsoló közönség köréből felhangzó *B., brava,* v. többesben *bravi, brave* kiáltások a mi helyeslésünket, éljenünket helyettesítik. Felső foka *bravissimo!*

Bravo, *Gonzalez,* l. *Gonzalez-Bravo*.

Bravoit (ásv.), vas-nikkelszulfid ($Fe,Ni)S_2$.

Bravo-Murillo, *Don Juan Gonzalez,* l. *Gonzalez Bravo-Murillo*.

Bravour (franc., ejtsd: bravúr) a. m. bátorság, elszántság; a zenében (ol. *bravura)* élénk, tüzes, technikailag tökéletes művészi előadás; innen *B.-ária, B.-darab,* mely külső hatásra számít.

Braxatorisz, tót költő, l. *Szládkovics*.

Braxton-Hicks-féle műfogás, a szülészetben használatos műtét a magzat megfordítására, úgy, hogy a méhbe vezetett ujjak az elölfekvő részt kitérítik, a külső kéz pedig a kitérített részt a hasfalon átfogva a méhfenék felé tereli. Nevét első alkalmazójától nyerte.

Braxy, l. *Bradsot*.

Bray (ejtsd: bre), 1. *Pays de B.,* a Bresle, Epte, Andelle, Béthune forrásai körül elterülő, krétaképződményekből álló fensík Normandiában, buja legelőkkel, amelyeken sok marhát tenyésztenek; itt készítik a gournayi vajat és neufchâteli sajtot. — 2. *B.,* kikötőváros Irországban, a B. torkolatánál, annak mindkét partján; egyik része Wicklow, a másik Dublin grófsághoz tartozik; (1901) 7424 lak., kies vidékénél fogva látogatott tengeri fürdő.

Braza (spanyol), l. *Braça*.

Brazil, 1. portugál neve Braziliának (l. o.); 2. fővárosa Clay countynak Indiana északamerikai államban, (1900) 7786 lak., szénbányákkal, vas- és malomiparral.

Brazilia (B.-i Egyesült-Államok, Estados Unidos do Brazil), szövetséges köztársaság Dél-Amerikában *(térképeit* l. *Amerika* cikknél). Legészakibb pontja, ahol Brit-Guayana és Venezuela határai érintkeznek, az 5° 12′ é. sz.-en, legdélibb pontja a 33° 50′ d. sz.-en, a Mirim félszigeten van. KNy.-i irányban a ny. h. 34° 50′-étől (Cap Branco) a 73° 50′ ny. h.-ig terjed, Peru határáig. K.-en és ÉK.-en az Atlanti-oceán, a szárazföld felől a délamerikai köztársaságok határolják, Ecuador kivételével. Területe, a legújabb határszabályozások (Kolumbia, 1907 IV. 24.; Peru, 1909 IX. 8.) figyelembevételével 8.336,800 km²-re tehető.

Ehhez járul a Boliviától elhódított Acre (l. o.) territórium, mintegy 192,000 km²-rel. Együtt: 8.528.800 km²; Paltberg legújabb számítása szerint 8.550,000 km².

Felszine. B. D.-i és K.-i fensíkszerű része, a *B.-i hegyvidék* (területe mintegy 2·7 millió km²) Dél-Amerika ősi röghegységének tartozéka. Az ősi kőzeteket (gneisz, gránit, kristályos pala) simán borítják itt a devon és karbon, triasz, jura és kréta-kor rétegei, amelyek fölött megtaláljuk a fiatalabb harmad- és negyedkor rétegeit. Gyűrődés a legrégibb szilurban még előfordult, de az óriási rög azóta nyugalomban van, ellentétben a Csendes-oceán partvidékével, amelyet örökös földrengések és vulkáni kitörések háborgatnak. Kisebb eltolódások mutatkoznak Dél-B.-ban a partok felé lebukó lépcsőzetek alakjában, amelyeken hosszan elnyúló platók foglalnak helyet. Négy ilyen lépcsőzet világosan szembetünő. Az erozió folytán ezeknek a szélei a part felől hegységeknek látszanak (Serras). Beljebb Ny.-felé elsimulnak a formák s előtérbe nyomul a terraszjelleg, úgyannyira, hogy hovatovább a vízválasztó is alig észrevehető. Ezek a terraszok a jellegzetes *chapada* névvel jelöltetnek. Ilyen tipikus chapada a *Matto Grosso*, amely hidrográfiai centrumnak tekinthető. Innen ÉK. és D. felé ágaznak ki a hegyláncok. A B.-i hegyvidék Ny.-i része É. felé lejt s vizeit az Amazonasba önti. Ny. és É. felé alacsony fensíkká simul (230—330 m.), amely az *Amazonas lapályába* (Selvas) megy át.

Az ősi röghegység mai alakulata az egyenlőtlen erozió eredménye. Ez az oka, hogy a fensíkból kiemelkedő hegyláncok iránya és eloszlása szabálytalan. A hegyláncok 3 rendszerhez tartoznak. A plató DK.-i lejtőjén, a tengerpart közelében fut a *Serra do Mar*. A Parahyba hosszanti völgye választja el ettől a *Serra do Espinhaco* láncot, amelynek D.-i részén (S. do Mantiqueira) emelkedik B. legmagasabb hegye, az Itatiaya (2712 m.). A harmadik hegyláncolat ÉNy. felé halad s választója a São Francisco és a Tocantins folyó vidékének. Keleti-B. nagy fensíkjától Ny.-ra keskeny fensík nyúlik el az Andokig, amely elválasztja az Amazonas vizeit a La Plata folyamvidékétől. É.-on a Tumuc-Humac, Pacaraima és Parima hegyláncai jó természetes határokat alkotnak Guayana és Venezuela felé. Kolumbia felé a természetes határok elmosódnak. Perut nagyobbrészt mesterséges határok választják el B.-tól, a többi délamerikai köztársaságok határait részben folyóvizek jelölik. B. tengerpartja mintegy 7000 km. É.-on kevéssé tagozott: D.-en nincs hiány jó kikötőkben.

Vizei. B. folyóhálózata nemcsak a legnagyobbszerű a földön, hanem jelentőségre is első helyen áll, mert ezen az óriási területen csaknem egyedüli közvetítője a forgalomnak. A bőséges esőzés és szelid éghajlat folytán a vizek egész éven át hajózhatók. B. egész területének mintegy $^2/_3$ része az Amazonas folyamvidékéhez tartozik. A többi területnek fele a Rio de la Plata (Paraguay és Paraná), másik fele a São Francisco és más kisebb parti folyókon át juttatja vizeit a tengerbe. Az Amazonas, mellékfolyóival együtt (Icá, Yapurá, Negro, Jamunda, Trombetas stb. É.-on; Javari, Juruá, Purús, Madeira, Tapajóz, Xingú D.-on; Tocantins, amellyel a torkolatánál találkozik): olyan hatalmas belvizi hajózó hálózatot alkot, amelyhez csak a Mississippi—Missouri vízrendszere hasonlítható. Az Amazonas és főbb mellékfolyóinak összes hossza B. területén 30,000 km.; ebből 20,000 km. hajózható. Az Amazonas a Rio Negro torkolatától fogva (Manaos) oceáni gőzösökkel is járható. Sajátságos, hogy a hajózás a folyók felső szakaszain akadálytalanabb, mint az alsókon, ahol a térszín terraszszerű alakulata folytán gyakoriak a vízesések (pl. a Paulo Affonso vízesés a São Francisco torkolata közelében). Az Amazonas már hajózható folyóként lépi át Peru határát 4000 km. hosszan folyik B. területén; egész hossza 5000 km. körül. Az Amazonas-medence vízi útjainak a hálózatát mesterséges csatornák még sűrűbbé teszik. A São Francisco és az Amazonas között a Rio Petro és a Rio do Sonno közvetíti az összeköttetést. A Rio Negro és a Casiquiare révén pedig az Amazonasból vízi úton juthatunk az Orinoco folyón Venezuela területére. A jelentékenyebb parti folyók a Parnahyba, São Francisco, Parahyba do Sul, Jacuhy. Utóbbi a Lagoa dos Patosba ömlik Porto Alegrénél. Ez a tó (laguna) és a vele összefüggő Lagoa Mirim az egyedül számbavehető tavai B.-nak.

Éghajlata. B. csaknem teljesen a forró égöv alá tartozik; déli részei belenyúlnak a szubtrópusi, sőt a mérsékelt éghajlat övébe. Minthogy a nagy hegységek a kontinens Ny.-i partján vonulnak, a DK.-i passzát szelek akadálytalan utat lelnek végig az országon. Ez magyarázza meg a rendkívüli esőzéseket. Az É.-i határon legtöbb az eső decemberben és júniusban, az Amazonas felső és középső szakaszán télen, a torkolat vidékén február közepétől májusig. A téli esőzés a partok felé csökken. Az ország belsejének egyes vidékein télen száraz, sőt néha túlságosan száraz időjárás uralkodik (Caatinga vidék). Pernambuco esős időszaka április—július, Rio de Janeiroé nov.—márc. Az évi esőmennyiség igen különböző az egyes helyeken (Santos 233, Rio de Janeiro 109, Bahia 217, Pernambuco 240, Pará 202; beljebb São Paulo 138, Ceará 34 [!], Manaos 220 cm.). Az esőmennyiség ismét növekedik az Andok alján, ahol a szelek hidegebb régiókba kényszerülnek. Az esős és száraz időszak a szelek járása — vagyis a nap állása — szerint váltakozik, meglehetős szabályossággal; de módosítóan hatnak a domborzati viszonyok és a tengerpart iránya is.

Az ország nagy részében feltünően állandó az időjárás: bő esőzés, egyenletes meleg. A leghidegebb és a legmelegebb hónap hőmérséklete között alig van különbség. Legyenletesebb a hőmérsék az Amazonas lapályán (pl. Pará évi középhőmérséke 25·8°; a szélsőségek: jan. 25·4°, júl. 26·4°). A partvidéken is csekélyek az eltérések (Rio de Janeiro, júl. 19·7°, jan. 25°; évi középhőmérséklet 22·3°; Pernambuco júl. 23·2°, febr. 27·6, közép 25·8°). A partokon a meleg B.-i tengeráram is hozzájárul a hőmérséklet egyenletességéhez. A szárazföld belsejében az ingadozás jóval nagyobb s a hegyek közt nem ritka a fagy. Közép- és É.-B.-ban a nedves éghajlat megterni

a betegségeket (váltóláz, sárga láz); D.-en egészséges éghajlat uralkodik.

Növényzet (l. még alább: *Foglalkozás*). B. növényvilága úgy a formák és fajok, mint az egyedek tekintetében talán a leggazdagabb a földön. 3 fő zónát különböztethetünk meg: az Amazonas őserdő-borította lapályát; a DK.-i hegyvidéket és a hullámos fensíkok vidékét, amelyek elválasztják az Amazonas és a La Plata folyamvidékét. D.-en gazdag legelőterületek vannak, lomblevelű erdőkkel. A nedves klimáju partvidéket, fel egészen a Serra do Mar lejtőiig, áthatolhatatlan őserdők borítják. Bahiától É.-ra és az ország belsejében füves térségek (campos) terülnek el, kevés fával és cserjével; a növényzet jellege a szavannától a kopár steppéig váltakozik. A folyók mellett trópusi erdők díszlenek, legnagyszerűbbek az Amazonas mentén, buja aljnövényzettel, harasztokkal és a mindent átfogó liánok és epifiták sűrűségével. A földnek ezt a legnagyobb kiterjedésű őserdővidékét Humboldt Hylaea-nak nevezte el. A folyópartokat a cukornád (Arundo saccharoides) növi be gazdagon. A *campos*-on a fűfélék a legsilányabb füvektől fel a legpompásabb bambuszfajokig képviselve vannak; jellemző itt a pinea, araukaria, kaktusz, opuntia, agave. Az *őserdőt* a sokfajta pálma (kókusz, Mauritia, Urucuri) jellemzi, továbbá a banána, pará-dió (Bertholletia excelsa), fikusz, kakaó, vanilia, bignonia, kaucsuk, paraguay-tea, kopaiva balzsam-fa, ipecacuanha, jakaranda, festék-fák, citrom, mirtusz, kenyérfa, cinnamon, itauba (kő-fa). A gyakran víz alatt álló erdőkben (Igapó-erdők) a lomblevelűek szegényebbek s a pálmák bujábban díszlenek, a nem kiöntéses területeken (Eté-erdők) a lombos fák az uralkodók. Az ország belsejének esőtlen vidékein (caatinga) kisebb fák, pálmák, harasztok és kaktuszok az uralkodók. A gyümölcsök közül említendők még az ananász, füge, mango, szőlő, narancs, dinnye. De mindenek felett áll jelentőségre nézve úgy a honos, mint az összes kultúrnövények között a *kávé*, amelynek B. az egész világon a leggazdagabb termőhelye.

Állatvilág. B. állatvilága rendkívül gazdag s változatos és elüt úgy Észak-Amerika, mint az Ó-világ állatvilágától. Nagyobb állatai: a puma, jaguár, párduc, kutya-félék, vaddisznó, vízi disznó (Hydrochaerus capybora), pákó (Coelogenys paco), pézsma-disznó, tapir. Jellemző a kisebbek közül a hangyász (Myrmecophaga jubata), a lajhár, öves állat, aguti, nyúl, pekári, mosómedve, majomfélék (Platyrrhini). Ahol ritkább az erdő, megjelennek a szarvasok (Cervus campestris), a B.-i őz (Cervus rufus) és a vadlovak. A madarak kitünnek tollazatuk rendkívüli pompájával. Fölemlítendők a papagály, kakadu, kolibri és a struc. Nagy számban vannak a veszedelmes mérges kígyók (csörgőkígyó, jararaca stb.), az óriás kígyó és a vízben élő 10 m. hosszú anakonda. A kaméleon és az ijesztő nagyra megnövő gyík rendes fogyasztási cikkek. Az édesvízi halak gazdag faunájából megemlítjük a néha 4 m. hosszúra is megnövő piraraku-t. Egyéb vízi állatok: a kaiman, krokodil, teknős, delfin. A rovarok sokfélesége ismeretes. A hangya, szúnyog nemcsak kellemetlenek, hanem veszedelmes betegségek okozói is lehetnek.

Lakosság. B. őslakói az *indiánusok*. A fehérek beözönlése az ország belsejébe szorította őket, úgy hogy a partvidékről már teljesen eltüntek. Számuk egyre fogy. B. eme ősi lakosságának multjáról vajmi keveset tudunk. Egykor — több évszázaddal ezelőtt — talán 6—8 milliónyian éltek a mai B. területén, számos törzsre oszolva. Az egyes törzsek ősi vonásai azonban már annyira elmosódtak, hogy ma már egymáshoz igen közel álló, homogén népnek tekinthetők. A B.-ban keletkezett *lingua geral brasilica*, ez a portugállal kevert sajátságos indián nyelv mindenütt el van terjedve s ez szolgál az érintkezés nyelvéül az egyes indiánus törzsek, továbbá a fehérek és indiánusok között.

A *négereket* a XVI. sz.-ban kezdték betelepíteni rabszolgákként Afrikából. Bár 1831. a rabszolgák behozatala eltiltatott, még 40 évvel később is 2 millió néger élt rabszolgasorban B. területén. És 1888. a rabszolgaság teljes eltörlése még mindig 6—700,000 rabszolga fölszabadítását jelentette. A Maranhão partján és Rio de Janeiro vidékén élnek tömegesebben tiszta négerfajok. Számuk, főleg a fehérekkel való keveredés következtében, nehezen állapítható meg. 1890-ben 2.097,426 négert, 1900. a mulattokkal együtt kb. ugyanennyit mutattak ki.

A *keverék-népek* (fehér-indiánus, fehér-néger) számra nézve felülhaladják akár a fehér, akár a néger vagy az indiánus lakosságot. B.-ban a fajok egymástól való irtózása ismeretlen (nem úgy, mint Észak-Amerikában). Csak e keveredés révén volt képes a csekély számú fehér elem uralomra jutni az egész óriási területen. A partvidéken a *mulattok*, a fehérek és négerek leszármazói, beljebb és az ÉK.-i részeken a *mesztícek* (mestico), a fehérek és indiánusok utódai vannak túlnyomó számban. Ezeket itt mamelukoknak nevezik. Az indiánusok és négerek leszármazói caribocas és cafuzosnak, a B.-ban született négerek *kreoloknak* neveztetnek. Minde vegyesvérű fajok újabb és újabb keveredése hovatovább egységes új fajt fog teremteni.

A *fehérek* főleg az európaias éghajlatú D.-i részeken és általában a partvidéken élnek. A nedves, egészségtelen Amazonas-lapályon már csak a kaucsuk-gyüjtők, kereskedők, hajósok, hivatalnokok és hittérítők képviselik a kaukázusi fajt. Az idegenek bevándorlása B. függetlenségével, a XIX. sz. elején vette kezdetét. Sorban jöttek a franciák, portugálok, spanyolok, németek. Utóbbiak tisztán megőrizték nyelvüket és nemzeti sajátságaikat; virágzó telepeik egész városokká fejlődtek (São Leopoldo, Porto Alegre, Nova Petropolis, Santa Cruz stb.); mai nap közel 500,000 német él B.-ban. A német elem ellensúlyozására a kormány a 80-as években nagy kedvezményekkel olaszokat és lengyeleket igyekezett betelepíteni. A kedvezmények (ingyen szállítás, bútorozott ház, föld és vetőmag, út) megszorításával lejebb szállott a bevándorlás. Erre 1891. a kormány nagyobb társaságokkal szerződött oly módon, hogy ezek saját költségükön hozzák be a bevándorlókat s minden letelepített családért 1150

K-t kapnak a kormánytól. A társaságok a kormánytól olcsón vásárolt földet (1 ha kb. 2·5 K) eladják a bevándorlóknak. A társaságok az általuk épített utakért km.-enként 2200 K-t kapnak a kormánytól. A bevándorlás föllendült ekkoriban, de politikai zavarok következtében csakhamar ismét alászállott. Újabban némi emelkedés észlelhető. 1908. a bevándorlók száma 94.695; ebből 37.628 portugál, 14.862 spanyol, 13.873 olasz, 5781 oroszlengyel, 5269 osztrák, 2931 német, 2169 török, 48 magyar.

B. *összes lakosságát* 1850-ben 7 millióra, 1860-ban 8 millióra becsülték. Az 1872. évi népszámlálás 9.699,187 lakost mutatott ki. 1890 végén 14.333,915, 1900 végén 17.318,556 volt a lakosok száma: a vad indiánusok hozzászámításával kereken 15, ill. 18 millió.

A legújabb népösszeírás (1909) a következő részletes adatokat tünteti fel:

Államok	Terület km²	Lakosság 1909-ben	Egy km²-re esik	Főváros	Lakosság	Év
Déli államok:						
Rio grande do Sul	283,000	1.800,000	5·0	Porto Alegre	100,000	1906
Santa Catharina	113.000	353,000	3·1	Florianopolis	32,000	1900
Paraná	175,000	406,000	2·3	Curitiba	50,000	1900
Összesen	571,000	2.559,000	3·8			
Keleti államok:						
Sao Paulo	250,000	3.459,000	13·6	Sao Paulo	400,000	1906
Rio de Janeiro	43,500	1.073,100	22·0	Nietheroy	35.000	1906
Districto Federal	1.215	1.000,000	706·2	Rio de Janeiro	1.000,000	1909
Espirito Santo	44,000	297,000	6·7	Victoria	12.000	1900
Minas Geraes	600,000	3.940,000	6·6	Bello Horisonte	13.000	1900
Bahia	500,000	2.287,000	4·1	San Salvador (Bahia)	230,000	1906
Sergipe	25,000	418.000	16·5	Aracajú	21,000	1900
Alagôas	26.500	785.000	29·6	Maceió	33.000	1906
Pernambuco	100,000	1.310,000	13·1	Recife (Pernambuco)	150,000	1906
Összesen (kereken)	1.650,000	14.569,100	8·6			
Északkeleti államok:						
Parahyba	56,000	620,000	9·3	Parahyba	32,000	1909
Rio Grande do Norte	52,000	279,000	5·4	Natal	16,000	1900
Ceará	160,000	886,000	5·5	Fortaleza (Ceará)	48.000	1900
Piauhy	240,000	458,000	1·7	Therezina	45,000	1909
Maranhao	340.000	562,000	1·7	Sao Luis	32.000	1909
Összesen	848.000	2.805,000	3·1			
Belső államok:						
Goyaz	690,000	280,000	0·4	Goyaz	13,000	1900
Matto Grosso	1.500,000	146.000	0·1	Cuyabá	34,000	1900
Összesen	2.190,000	426,000	0·2			
Amazonas-államok:						
Pará	1.250,000	660,000	0·5	Belém	200,000	1909
Amazonas	1.850.000	379,000	0·2	Manáos	50,000	1906
Acre (territórium)	191,000	65,000	0·3	Puerto Alonso	?	—
Összesen	3.291,000	1.104,000	0·3			
Estados Unidos do Brazil	8.550,000	21.461,100	2·4	Rio de Janeiro	1.000,000	1909

Foglalkozás. B. őstermelő ország, jóllehet területének legnagyobb része gazdaságilag még kiaknázatlan. A hasznosított területeken is a legutóbbi időkig jórészt rablógazdálkodás folyt, s csak amikor látták, hogy így az erdő termékei (főként a kaucsuk) hamarosan kimerülnek, kezdtek rátérni itt is a termelő gazdálkodásra. A szállítási nehézségek miatt azonban az óriási őserdők termékei még igen kis részben értékesíthetők. Nagyobb a gazdasági jelentősége a kultúrnövényeknek. Ezek között első helyen áll a *kávé*, amelyből óriási kivitele van az országnak; legfőbb termőhelye São Paulo és Rio de Janeiro. Értékre mindjárt utána következik a *kaucsuk*, *Herba maté* (Paraguay-tea), *kakaó*, *dohány*, *cukor*, *gyapot*. A kávét a XVI. sz.-ban honosították meg B.-ban, de csak a XIX. sz. elején vergődött fontosságra. 1855-ben az egész föld kávétermésének 45%-át, 1881. már 59, 1907. 85·5%-át B. produkálta. A kávéültetvények olyan hasznot hajtottak, hogy eleinte ezeken a vidékeken nem is termeltek egyebet; de utóbb rájöttek, hogy a gabonát és hüvelyeseket még sem érdemes messze földről szállítani. Lisztet és gabonát ma is kénytelen behozni B., főleg Argentinából, de nem kis részben Magyarországból. Az *Adria* tengerhajózási r.-t. hajói járnak B. kikötőibe.

Az Amazonas lapályáról és a forró partvidékről kerül hozzánk a viasz (egy pálma-féle terméke), kopaiva-balzsam, sarsaparilla, ipecacuanha, vanilia, fahéj, ricinus és más ismert gyógy- és fűszerek. Gyümölcs-félék: pará-dió, narancs, citrom, ananász, banána, füge, körte, alma, szőlő, dinnye.

Az *állattenyésztés*, nevezetesen a marha- és lótenyésztés főképp az ország belsejének gazdag legelőterületein jelentékeny. A marhának a bőrét értékesítik, amiből tekintélyes kivitel van. Húsa szárított húsként szintén nagy mennyiségben kerül külföldre. A juhtenyésztés kisebb fontosságú. A gyapju kevésbbé finom. Sertést főleg a német telepesek tartanak; a szárnyas-féléket mindenütt megtaláljuk.

A *bányászat* régebben az őstermelés minden ága között legelső helyen állt. Az *arany*-mosás, a Beni, Kaka és Inambara folyó homokjából, emelkedőben van. Gazdag aranytermőhelyre akadtak legutóbb Olho de Aguá-ban, Montes Claros közelében (Minas Geraes). Úgyszintén megkezdődött a higany bányászata ennek az államnak a területén. Az aranytermő alluviumban egyúttal platina is kerül. Jelentéktelen a réz, ólom, antimonium, bizmut és arzén bányászata. Újabban sok mangánt visznek ki Bahia és Minas Geraes vidékéről és vasat az Ouro Preto vidékéről. Soja nincs elég Braziliának a saját használatára sem. Szén (déleu), pala, grafit, salétrom és kén (Közép-B.-ban) előfordul, de alig bányásszák. A drágakövek közül említésre méltó a zafir, rubin, topáz, turmalin, gránát és gyémánt. Utóbbi a Diamantina kerületben (Minas Geraes), Bahiában stb.; jelentékeny kivitel van belőle.

Közlekedés és kereskedelem. 1908-ban a parti hajóktól eltekintve 4918 *hajó* érkezett B. kikötőibe, 12 millió t. tartalommal. B. kereskedelmi hajóraja 1909-ben: 224 gőzhajó (120,672 netto t.) és 298 vitorlás (62,613 t.).

Legnevezetesebb kikötő Rio de Janeiro, Santos és Bahia. Újabban nagyot fejlődött a folyami gőzhajózás is, első sorban az Amazonason.

Az első *vasút* 1854. épült. 1910 végén már 19,649 km.-nyi vasút volt forgalomban (ebből 8292 km. államvasút). Épülőfélben van a Madeira-Mamoré vasút az Amazonas felső szakaszán, ahol a vízesések megakasztják a hajózást. Ezt a vasutat kárpótlásul kapja Bolivia az Acre-területért. Az új vasút megnyitja majd az utat az elzárt Boliviából az Atlanti-oceán felé.

1908-ban a 2871 *postahivatal* 568 millió darabra rugó forgalmat bonyolított le. Az első *táviró* 1853. létesült. A táviróvonalak hossza 27,000, a huzalok összes hossza 69,000 km.; feladatott 2·4 millió távirat. Német vállalkozók engedélyt kaptak egy új tengeralatti kábelre Európából Nyugat-Afrikán át B.-ba. Tervbe vétetett a táviró kiépítése az Amazonas mentén, be az ország belsejébe. A táviróhivatalok száma 1185.

A nagyobbára kezdetleges *utak* csak az ökör- és öszvér-vonta kétkerekű kordékkal járhatók; mű-út alig van az országban, inkább csak a parti vidékeken.

Pénzegység az arany *milreis* (= 1000 reis); névleges értéke 2·93 K, tényleges értéke 2·70 K. Ezüst pénzek: 2, 1 és $^1/_2$ milreis értékben; nikkelpénzek: 200, 100 és 50 reis értékben; rézpénzek 40, 20 és 10 reis értékben verettek. A bankjegyek kibocsátásának joga a köztársasági kormányt illeti.

A *méterrendszer* 1862 óta van használatban, 1872 óta kötelező. A régi mértékek mindazonáltal még mindig használatosak. Ezek: a *libra, arroba, quintal, oitava* (súlymértékek), *alqueire* (űrmérték), *pé, braça, covados, palmos, polegadas* stb. (hosszmértékek). (L. a megfelelő címszavaknál.)

A *kivitel* összes értéke 1909-ben 1526 millió K, csaknem másfélszerese a megelőző év forgalmának:

Kiviteli cikkek	Mennyiség millió kg.-ban		Érték millió koronában	
	1908	1909	1908	1909
Kávé	760	1013	553	802
Kaucsuk	38	39	283	454
Bőr	34	40	48	67
Paraguay-tea (Maté)	55	58	40	40
Kakaó	33	34	48	38
Dohány	15	30	20	32
Cukor	32	70	7	16
Gyapot	8	10	5	14
Egyéb cikkek	—	—	56	63
Összes kivitel	—	—	1060	1526

A *behozatal* értéke 1908-ban 852 millió K, 1909-ben 891 millió. A *kivitel* (1908) legnagyobb az északamerikai Egyesült-Államokba (425 millió), Németországba (167 millió), Nagy-Britanniába (156 millió), Franciaországba (81 millió), Argentinába (45 millió), Ausztriába és Magyarországba (együtt 38 millió). Aztán következik Belgium (23 millió), Uruguay (19 millió) és Portugália (5 millió). A *behozatalban* első helyen (1908) Nagy-Britannia áll (24 millió), azután következik Németország, az Egyesült-Államok, Argentina, Franciaország, Portugália, Belgium, Uruguay és végül Ausztria-Magyarország, amely az előző évvel szemben csökkenő behozatallal szerepel (1907-ben 16 millió, 1908-ban 14 millió K).

Műveltségi állapot. A *közoktatás* nem kötelező; nincs is erre elegendő iskola és tanító s az utak is sokkal rosszabbak, hogysem a nagy távolságra fekvő iskolák látogatását követelni lehessen. A köztársasági kormány csak a magasabbrendű tanintézetekről gondoskodik. A többit rábízza az egyes államok (tartományok) kormányaira, továbbá az egyházközségekre. Az elemi oktatás ingyenes. 1907-ben 11,147 iskola volt; ezek közül 7089 állami, 1815 községi, a többi 2243 magánintézet. 44 tanítóképző közül 29 volt állami, 15 magán. A legkülönfélébb középfokú tanintézetek találhatók a nagyobb városokban. Igazi egyetem nincs; ehelyett 25 főiskolai fakultás áll fenn és pedig 10 jogi, 5 orvosi, 4 gyógyszerészi, 6 mérnöki. Ezenkívül van 28 ipariskola, 11 gazdasági, 9 kereskedelmi tanintézet; katonai és tengerészeti iskolák és több mint 300 középiskola. Rio de Janeiro kulturális intézményei közül első helyen áll a nemzeti múzeum és könyvtár és a csillagászati obszervatórium. Bár újabban nagy a haladás a közoktatás terén, az írni-olvasni nem tudók száma 80%-ra tehető.

A *hírlapirodalom*, bár a hírlapok és folyóiratok száma 500 körül jár, inkább csak helyi jelentőségű. A *művészetek* terén világraszóló talentum nem emelkedett ki. (Az *irodalomról* l. *Braziliai irodalom.*)

Vallás. A vadon élő indiánusoktól eltekintve, akik még nem hódoltak meg a kereszténység előtt, a lakosság 99%-a r. kat. Az egyház és az állam teljesen külön választatott s 1889-ben minden felekezet egyenlő jogokkal ruháztatott fel. A r. kat. egyház élén áll B.-ban a rio de janeirói kardinális. Kívüle még egy érsek van a fővárosban. Érseki székhelyek azonkívül Bahia, São Paulo, Pará és Mariana; a püspökségek száma 25, teológiai szeminárium van 11.

Igazságszolgáltatás. Első fokon bíráskodnak polgári perekben a községek által választott békebirák, bűnügyekben a rendőrbiztosok. Felebbezni lehet a képzett jogászokból álló másodfokú bírósághoz, ettől pedig harmadik fokon a törvényszékhez. Minden egyes államban van szövetségi (köztársasági) törvényszék. Ezek felett áll a rio de janeirói legfelsőbb törvényszék. A birák élethosszíglan neveztetnek ki; a községi elöljárók és békebirák 4 évre választatnak. A büntető törvénykönyv a Côde Napoleon alapján áll; a polgári törvények kevéssé különböznek a régi portugál törvényektől.

Kormányzás és közigazgatás. B. 1889. elűzte a császárt, II. Dom Pedrót és november 15-én kikáltotta a köztársaságot. Alkotmánya, amely szerint B. *szövetséges köztársasággá* (Estados Unidos do Brazil) lett, a nemzetgyűlés által 1891 febr. 24. erősíttetett meg. Az egykori tartományok mindegyike önálló államként tagja a köztársaságnak s igen széleskörű autonómiát élvez.

Csak a hadügy és a pénzügy közös (ez is csak részben); egyébként az egyes államok függetlenül intézik sorsukat. A törvényhozás a nemzetgyűlés joga. A köztársaság elnöke szentesíti a törvényeket. A nemzetgyűlésnek két háza van: a képviselőház és a szenátus. A képviselőháznak 212 három évre választott tagja van. A szenátus 63 tagját 9 évre választják, oly módon, hogy 3 évenkint a szenátus $^1/_3$-a megújul. A szenátus elnöke egyúttal a köztársaság alelnöke. A köztársaság elnöke, aki a végrehajtó hatalom feje, 4 évre választatik s újra meg nem választható. Az elnököt és az alelnököt a nép közvetlen szavazás útján szótöbbséggel választja. Az elnök nevezi ki a minisztereket; élén áll a hadseregnek s rendelkezik béke és háború felett. A miniszterek nem jelenhetnek meg a Házban, csak a bizottságokban; a Házzal írásban érintkeznek. A miniszterek nem felelősek a Háznak a köztársaság elnökének adott tanácsaikért. Választói joga van minden 21. évét túlhaladott polgárnak, kivéve a koldusokat, az írni-olvasni nem tudókat, a tényleges szolgálatban álló katonákat és a szerzeteseket.

7 államtitkár (miniszter) van a következő tárcák szerint: 1. pénzügy; 2. igazságügy, belügy és oktatásügy; 3. hadügy; 4. tengerészet; 5. külügy; 6. ipar, közlekedés- és közmunkaügy; 7. földmívelésügy. A köztársaság jelenlegi elnöke *Hermes da Fonseca*, megválasztatott 1910 márc. 2., hivatalát elfoglalta 1910 nov. 15.

Az *állami bevételek* 1908-ban 73·4, a kiadások 73 millió K-t tettek. Előirányzat 1910-re: 75·1 millió K bevétel és 74·1 millió K kiadás. 1908 végén a teljes államadósság 3160 millió K. Az állami deficit oka a császárság korabeli költséges udvartartás, szerencsétlen váltalkozások, háborúk és zavargások.

Hadereje. A *támadó* háborút tiltja a köztársaság alkotmánya. 1908 óta általános a védkötelezettség a 21.-től a 44. életévig. Az egész haderő 3 vonalra oszlik: *a)* 1. vonalbeli csapatok; idesorol: a tényleges sereg 2 évi és a tényleges sereg tartaléka 7 évi szolgálati kötelezettséggel; *b)* 2. vonalbeli csapatok és pedig ezek első csoportja 3 évi, második csoportja 4 évi szolgálati kötelezettséggel; *c)* 3. vonalbeli csapatok; a nemzetőrség és annak tartaléka 4—4 évi szolgálati kötelezettséggel. A békeállomány mintegy 30,000, a hadiállomány 60.000 főre és azonkívül kb. 500,000 főnyi nemzetőrségre tehető. *Gyalogság:* tizenöt 3 zászlóaljas gyalogezred, 12 zászlóalj és 13 század vadász, 5 szórólöveg század és 12 géppuskásosztag. Fegyverzet: 1893. évi 7 mm. ürméretű Mauser-puska. *Lovasság:* tizenkét 4—4 és öt 2—2 századból álló lovas ezred; utóbbiak, valamint a még rendelkezésre álló 5 jelentő lovas osztag a gyalog dandárokhoz nyerik beosztásukat. Fegyverzet: 7 mm.-es Mauser-karabély és részben lándzsa. *Tüzérség:* 5 tábori tüzérezred, ezek mindegyike 3 osztályra s ezek ismét 3—3 ütegre tagozódnak 4—4 löveggel; öt 6—6 lövegből álló taracküteg; 3 lovagló ütegosztály, mindegyik három 4—4 lövegből álló üteggel; 3 hegyi tüzérosztály hasonló beosztással, mint az előbbi; 3 gyalog tüzér zászlóalj 6—6 üteggel és 6 gyalog tüzér zászlóalj 2—2 üteggel; 6 önálló gyalog tüzér zászlóalj; 5 tüzértelep és 15 löszeroszlop. Lőveganyag: 1904. évi 7·5 cm. ürméretű Krupp-féle visszafutó csövű tábori lövegek és ugyanolyan mintájú 10·5 cm. ürméretű tábori tarackok. *Műszaki csapatok:* öt 4—4 századból álló hadmérnök zászlóalj. A hadsereg 5 dandárba van osztva, amelyek háború esetén hadosztályokká egészíthetők ki. (Ezenkívül 20,000 csendőr.) A *tengeri* haderő a legutóbb épített modern hajókkal jelentékeny fokra emeltetett.

B. nemzeti színei a zöld és sárga.

Címerére és lobogójára nézve l. a megfelelő címszókat.

B. *fölfedezésének történetét* l. *Amerika* (I. köt. 534—36. l.).

Irodalom. Brazilian Yearbook, Rio de Janeiro (évenkint); Handbook of Brazil, Washington 1901; Akers, History of South America 1854—1904, London 1904; Coudreau, Voyage au Xingu 1896, Paris 1897; Fialho, Historia da fundacao da Republica, Rio de Janeiro 1891; Fonseca és Almeida, Voyage autour du Brézil, u. o. 1899; Garraux, Bibliographie Brésilienne, Paris 1898; «Il Brasile», Rivista mensile agricola, commerciale stb., Rio de Janeiro; Wells, Exploring and Travelling three thousand miles through Brazil, London 1886; Wright, The New Brazil, Philadelphia 1901; Agassiz, A Journey in Brazil, London 1868; Gáspár Ferenc, A föld körül I., Budapest 1906; Bates, The Naturalist on the River Amazonas, London 1863: Geőcze, B.-ba és vissza, Budapest 1870; Sievers, Die geographische Erforschung Süd-Amerikas im 19. Jahrhundert, Petermann Geogr. Mitt. 1902; u. a., Der Grenzstreit zwischen Brasilien und Frankreich, u. o. 1902; Ackermann, Au pays du Caoutchouc, Paris 1900; Bellesteros, A traves del Amazonas, La Paz 1899; Brown és Lidstone, Fifty thousand miles on the Amazon and Its Tributaries, London 1878; Grossi, Nel paese delle Amazoni, Roma 1897; Herndon és Gibbon, Exploration of the Valley of the Amazon, Washington 1853—54; Burmeister, Reise nach Brasilien, Berlin 1853; Dent, A Year in Brazil, London 1886; Sellin, Das Kaiserreich Brasilien, Leipzig—Prag 1885; Therese, Prinzessin von Bayern, Meine Reise in die brasilianischen Tropen, Berlin 1897; Ehrenreich, Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens, Braunschweig 1897; u. a., Die Einteilung und Verbreitung der Völkerstämme Brasiliens, Petermanns Geogr. Mitt. 1891; u. a. Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens, Veröffentl. aus dem Königl. Mus. für Völkerkunde zu Berlin II. 1891; Katzer, Grundzüge der Geologie der untern Amazonasgebiete, Leipzig 1903; u. a., Der landschaftliche Charakter von Ceará, Globus 1902; Journal of Geology, 1906; Payer, Peterm. Mitt., 1906; Rodrigues Alves, Lo Stato do Sao Paulo, Sao Paulo 1902; The Anthropology of Sao Paulo, u. o. 1906; Schmidt, Indianer-studien in Zentralbrasilien, Berlin 1905; The Statesman's Year-Book 1911, London 1911.

Története. Az első európai, aki B. partjait látta: *Hojeda* Alonzo hajóskapitány 1499 jún.-ban; 1500 ápr. 21. pedig *Cabral* (l. o.) kötött ki, melyet Portugál nevében el is foglalt Bahia tartományban. 1501-ben Amerigo Vespucci vezetett ide expediciót, 1508. és 1515. pedig Diaz de Solis. Az első portugál telepek Santa Cruzban és Santa Catharinában csak kereskedelmi ügyvivőségek voltak. 1549-ben azonban Thomas de Souza Bahia várost alapította. B. nem sokáig maradt Portugália birtokában. 1624-ben a németalföldiek foglalták el Bahiát, szintúgy a többi, capitanias-ra osztott portugál birtokokat. Nassaui Móric (l. o.) távozása után a B.-i portugálok föllázadtak új uraik ellen és 1654. országukból kiüzték. Az 1661-iki béke értelmében B. Portugáliáé maradt. Ez az állapot eltartott, 1808-ig, amidőn VI. János portugál király Napoleon elől B.-ba menekült. Ezzel megnyílt B. az idegen nemzetek, elsősorban az angolok hajói előtt, de az európaiaknak nyujtott kedvezmények B. régi lakosainál elégületlenséget szültek; ehhez

járult Dél-Amerika spanyol gyarmatainak függetlenségi harca is. Mindezekért 1817. Pernambucoban a köztársasági párt zendülést támasztott, amelyet ugyan elnyomtak, de 1821-ben a kormány mégis kénytelen volt a lissabonihoz hasonló alkotmányt elfogadni, melyre Dom Pedro herceg, atyja, a Portugáliába visszatért VI. János nevében is megesküdött. 1822-ben pedig B. *Dom Pedro* alatt elszakadt az anyaországtól, mire Pedro 1822 dec. 18. felvette a császári címet. Portugália csak 1825. ismerte el B.-t független államnak. Újabb zendülés folytán *Dom Pedro* 1831. fia javára lemondott és Európába utazott. *II. Dom Pedro* helyett gyámok kormányoztak, mígnem 1840 júl. 23. II. Pedro maga vette át az uralmat. B. ekkor aránylag nyugalmat élvezett. 1851—52-ig az argentinai diktátorral, Rosasszal keveredett háborúba, amelyben diadalmaskodott. E háború után B. anyagilag jelentékeny haladást tett és a gyarmatosítás is, különösen a D.-i vidékeken, nagyobb lendületet vett. 1865-ben Paraguay diktátora, Lopez intézett támadást B. ellen, de Lopez 1870. meghalván, a háború csakhamar megszünt. 1871. megkezdődött a gyermek rabszolgák felszabadítása. 1888 máj. 13. pedig az összes rabszolgákat felszabadították, mely törvény azonban a megkárosodott ültetvényesek között nagy elégületlenséget keltett. A köztársasági érzelmüek ezt fölhasználták és midőn II. Pedro császár 1889. olyan intézkedéseket tett, amelyekkel leánya Izabella, d'Eu gróf neje számára akarta a trónöröklést biztosítani, a hadsereg fellázadt és Fonseca vezérlete alatt a nagyérdemü, agg császárt 1889 nov. 15. lemondásra s Európába távozásra kényszerítette. Ez időtől fogva B. köztársaság. A köztársasági alkotmányt a kongresszus 1891 febr. 24. elfogadta. A belső béke mindamellett nem állt helyre. Hol a katonaság, hol maga a rendőrség rendezett pronunciamentó-t. 1892-ben a hajóhad kényszerítette *Fonseca* elnököt lemondásra, kinek *Peixoto* (eddigi alelnök) lett utóda, aki azonban nagyon erőszakosan gyakorolta hatalmát, amiért a kongresszus abban állapodott meg, hogy jövőre alelnök ne lehessen a köztársaság elnöke. Midőn Peixoto ez ellen vétójogát alkalmazta, 1893 szept. 6. felkelés támadt ellene, mely 1894 máj. végéig húzódott, amidőn a Peixoto által New Yorkban megvásárolt hadihajók Rio de Janeiro előtt megjelentek. Peixoto ekkor ugyan diadalt aratott, de 1894 nov. 15. a kongresszus által megválasztott új elnöknek, *Moraes Prudentenek* át kellett engednie helyét. 1898 nov. 15. Moraes utóda, *Salles Campos* a roppantul megnőtt állami adósság kamatainak pontos fizetését jelenté ki első feladatának, ami a Funding-loang szerződés (l. o.)révén sikerült is, úgy hogy B. hitele ismét helyreállott. Murtinho pénzügyminiszter 1902 jan. 1. a beviteli vámokat 25%-kal (aranyban) felemelte. A külügy terén B. újabban sikert tud felmutatni. A francia Guayanával határos Oyapok-területet, melyre Franciaország is igényt emelt, a berni választott bíróság legnagyobb részben B.-nak ítélte oda. A vitás Acre-terület egy részét azonban VII. Eduárd angol király békebiró ítéletére át kellett engednie Argentinának és Chilének. 1902 márc. 1. *Alves Rodriguez* foglalta el az elnöki széket, akit 1906 nov. *Penna* Alfonzo követett, ennek Washingtonban bekövetkezett halála (1909) után pedig az 1910 márc. megválasztott *Fonseca Hermes* tábornok, aki Penna alatt mint hadügyminiszter a sereget újjászervezte. Felemlítendő, hogy B. az északamerikai Unió ama törekvésével szemben, miszerint a délamerikai latin államok az Uniónál keressenek mintegy felsőbb békebirót, esetleg gyámot, határozottan ellenzi és ehelyett a szomszédjaival igyekszik jobb viszonyt létesíteni, ami részben sikerült is.

Történeti irodalom. Peschel Oskar, Gesch. der Entdeckungen: Sellin, Das Kaiserreich B., Leipzig 1885; Handelmann, Gesch. von B., Berlin 1859; Nowakowski és Flechner, B. unter Dom Pedro II., Wien 1878: Fúlano, Der Sturz des Kaisertums in B., Köln 1892; Canstatt, Das republikanische B., Leipzig 1899; Schüler, B. von heute, Berlin 1894; Fife, The United States of B., London 1910: Levaseur, Le Brésil contemporaine, Brüsszel 1907; Oakenfull, Brazil in 1910. New-York 1910; D'Anthouard, Le progrès Brésilien, Paris 1910; Burnichon, Le Brésil d'aujourd'houi, u. o. 1910; Bignio Gyula, Braziliai kivándorlók sorsa, Pesti Hirlap 1911 jan. 8.

Braziliai achát, l. *Achát*.

Braziliai angolaborsó (növ.), l. *Cajanus*.

Braziliai áramlat, l. *Atlanti-oceán*.

Braziliai arrow-root, l. *Arrow-root*.

Braziliai dió (növ.), l. *Bertholletia*.

Braziliai fa (növ.), l. *Caesalpinia*.

Braziliai irodalom. A B. hosszú időn keresztül csak a portugál irodalom egyik ága volt s csupán a legújabb időben kezdett némileg önálló irányban fejlődni. Mint a kultúrának egyáltalában, az irodalomnak első csirái is keresztény hittérítőkkel jutottak el Braziliába. A kiküldött jezsuiták úttörő működése szemmel látható sikerrel járt s ezekből kerültek ki az első írók is. José de Anchieta (1553—97) latin, spanyol, portugál és túpi nyelven írt költeményei, levelei és misztériumai a B.-nak legelső fecskéi. B. Teixeira Pinto Prosopopéa c. költői műve pedig az első világi tartalmú szerzemény. A XVII. sz. költői, nevezetesen a két Mattos-testvér, nemkülönben Manoel Botelho de Oliveira (megh. 1711) merőben az anyaország szellemében írtak, úgy hogy csak Manoel de S. Mario költő és Rocha-Pitta történetíró műveiből csillan ki itt-ott némi sajátos braziliai vonás. Nagyobb lendületet vett a B. az alkirályi székhelynek Bahiából Rio de Janeiróba való áthelyezése idején (1763). Erre az időre esik a jezsuiták üldözése, a francia enciklopédistáknak az egész művelt világra kiterjedő hatása, az Egyesült-Államok függetlenségi harca és a francia forradalom. E nagyjelentőségű események Brazilia gyarmatosait is forrongásba hozták. Az Academia Ultramarina ez időben alakul meg, de udvari formák között mozogván, a braziliai nemzeti eszmét csak nagyon mérsékelten szolgálhatta. Azért korántsem volt oly nagy hatással a braziliai közéletre, mint a Minas Geraësi-i költőiskola, mely a Tiradentes-féle összeesküvéstől (1789) sem volt idegen. A fenti akadémia egyetlen tehetsége José Brasilio da Gama volt, aki Uruguay c. époszában a portugáloknak a paraguayi indiánokkal folytatott harcait énekelte meg. Elég különös, hogy a jezsuitáktól felláztított indiánusoknak fogta pártját, anélkül, hogy ezért Pombal haragját vonta volna magára. De ez csak kivétel. Annál súlyosabban nehezedett ennek a mi-

niszternek vaskeze Tiradentes híveire, mint akik a braziliai nemzeti eszmét először vetették föl és széleskörű autonómia kivívásán fáradoztak. A lázadást a portugálok vérbe fojtották, Tiradentest kivégezték (1792). Sokat Angolába szállítottak, a költőket pedig börtönbe vetették. Ez utóbbi sorsban részesültek: Claudio Manoel da Costa, Glauceste Saturnio, Ignacio José d'Alvarenga Peixoto és Thomaz Antonio Gonzaga, aki Marilia de Dirceu c. művében megrázó realizmussal ecseteli szerelmét és szerencsétlenségét. Az ő Modinhas c. négysoros versei a régi Serranilhák mintájára készültek s néhány még máig is a nép száján forog. Caldas Barbosa Viola de Lerenoja is kedvelt olvasmányává lett a népnek, bár Bocage nyilzáporral fogadta. Érdekes éposz még e korból José de Sta. Rita Durão (megh. 1784) Caramurúja is. Mikor a port. udvar 1808. Európából Braziliába volt kénytelen áttenni székhelyét, országa védelmét Napoleon ellen Angliára bízván, a braziliaiak csodálatosképen megfeledkeztek az anyaország részéről őket ért sok megaláztatásról és szenvedésről. A márciusban Rioban partra szálló régens-herceget császárrá kiáltották ki, aki viszont megszüntette Brazilia gyarmati helyzetét, több liberális reformot vezetett be, melyek közül a legfontosabb egy lapnak, az elsőnek a kiadása. «Az aranykor» volt a címe, Bahiában jelent meg s első számát ujjongva fogadták. A szabad sajtó, az inkvizició eltörlése, az ipar felkarolása, illetve engedélyezése stb. az irodalomra is jótékonyan hatott. A régi megesontosodott mintáktól azonban sem a politikai, sem az íróvilág még nem birt teljesen elszakadni. A legnagyobb újítás az utóbbi téren talán az volt, hogy az európaszerte divó pásztori költészetet régi, elcsépelt mitológiájával sutba dobták s a keresztény eszmékkel és elemekkel helyettesítették. Igy tett először Ant. Pereira de Souza Caldas (megh. 1814), majd Franc. de São Carlos és José Eloy Ottoni is. Az igazi nemzeti irány azonban csak akkor kapott lábra s lelt minden braziliai házában barátságos otthonra, mikor I. Dom Pedro alatt Brazilia teljesen fölszabadult Portugália járma alól (1822). E hazafias vállalatban Andrada e Silva nemcsak mint államférfiú, hanem mint költő is tevékeny részt vett (megh. 1838). Ez időre esik Fr. Vilella Barbosa, Dom Borges de Barros, Jan. da Cunha Barbosa, Alvaro Teixeira de Macedo költői működése, mely azonban mélyebb és tartósabb nyomokat nem hagyott. Egy iskola alapításának dicsősége José Gonçalves de Magalhães nevéhez fűződik (1811—82), kinek műveiben a braziliai nemzeti jelleg félreismerhetetlen. Ő nemcsak jeles lirikus, hanem éposz- és drámaíró is volt, miről művei is tanuskodnak: Suspiros poeticos, Mysterios (dalok), Os alliados de Tamayo (eposz), Antonio José és Olgiato (tragédiák). Követői közül fölemlíthetők: Manoel de Aranjo Porto-Alegre, elbeszélő és leiró, Ant. Gonçalves Dias lírai költő, S. Manoel de Macedo dráma és regényíró stb. Kedves dalokat és regényeket írt továbbá még Ant. Gonçalves Teixeira e Souza, míg vígjátékaival L. C. Martins Penna aratott a maga idejében sikereket. A történetírás is ez időben talál olyan lelkes művelőkre, mint aminők voltak: T. M. Pereira da Silva és A. de Varnhagen. Brazilia legújabb irodalmi korszakát az Európából és főleg Párisból átszivárgó eszmeáramlatok lengik át. 1870 óta a romanticizmus rohamosan hanyatlik, helyét a realizmussal kacérkodó tudományos kritikai szellem foglalja el. Egyengetője ez új iránynak a felette sokoldalú és nagyszorgalmú Sylvio Romero: Cantos do fin do seculo (1878); Ultimos harpejos (1883); Philosophia no Brazil, Ethnologia salvagem (1878); A litteratura brazileira e a critica moderna (1880) és Ensaios de critica parlamentar (1883) alkotják főbb műveit. Követői voltak: a pozitivista Teixeira Mendes, José de Alancar és Bernardo Guimcrães regényírók. A kritika terén João Ribeiro, Teixeira de Mello, Guillerme Bellegarde, Machado de Assis, Franklin Tavora, Quintino Bocayuva, Tobias Barreto, a lirában pedig Olavo Bilac, Alvares de Azevedo, Castro Alvez, Casimiro d'Aubrun és Fagundes Varella váltak ki. Irataik részint folyóiratokban, részint napilapokban jelentek meg. Az előbbiek közül nagyobb olvasóközönséggel rendelkeztek: a Revista Brazileira, Ephemerides Nacionães, Illustracão Brazileira, az utóbbiak közül jelentősebbek: a Jornal do Comercio (1821 óta), a Diario official s a Gazeta de Noticias.

Irodalom. Silvio Romero, Historia da litteratura brazileira, 1888. 2 köt.; Aspectos da Litteratura Colonial Brazileira, Leipzig 1896; Valentin, Magalhaes: Litteratura Brazileira, szemelvényekkel, Lisboa 1897 stb.; Écrivains brasiliens contemporains, La Revue 1909. 17. sz. — Szövegkiadások: Garnier, Biblioteca Nacional; Varnhagen, Florilegio és a Parnaso Brazileiro.

Braziliai smaragd, nem egyéb, mint zöld színű turmalin (l. o.).

Braziliai tyúk *(Crax alector* L.), az újvilági tyúkok (hokkó-félék, *Cracidae)* családjába tartozó madárfaj. L. *Hokkó.*

Brazilin ($C_{16}H_{14}O_5$), előfordul a fernambuk fában (Berzsenyfa, Caesalpina Brasiliensis Siv. és Caesalpinia Echinata Lam.) és gyakran a sappanfában (Caesalpina Sappan L.), a B.-ból képződő brasileïnnel együtt. A technikailag nyert vörösfa-extraktból nagyon gyakran kristályrétegben kiválik a B., amely a tiszta B. előállítására szolgál. A kéreg-B. a B.-nak a mészvegyületét tartalmazza. A B.-t úgy állítják elő belőle, hogy a nyers terméket nagyon híg alkohollal cinkpor és sósav hozzáadásával jól kifőzik és az oldatot kristályosításnak vetik alá. A B. vízből kristályosítható, az oldat töménységétől függ, hogy tiszta borostyánkősárga, rombos kristályokban 1 molekula, vagy színtelen tűkben 1 és fél molekula kristályvízzel kristályosodik-e. Meglehetősen könnyen oldódik vízben, alkoholban és éterben. Alkáliákban karminvörös színnel oldódik és cinkporral ez az oldata elszínteleníthető, de a levegőn ismét gyorsan megvörösödik. Ha száraz desztillációnak vetjük alá, resorcin keletkezik. Salétromsavval kezelve styphninsav, káliumklorát és sósavval izotriklórglicerinsav keletkezik. A B. vizes oldatából az ólomcukor vörösszínű tűalakú B. ólmot ($C_{16}H_{12}PbO_5+H_2O$) választ ki. Rostokra csak lakkok alakjában rögzíthető és úgy a gyapju, mint a gyapot festésére használják. Aluminiumpáccal az alizarinlakkhoz hasonló lakkot át. Gyapjura, mely előzőleg káliumbikromáttal volt pácolva, szép

barna színnel rögzíthető. *Brasileïn* ($C_{16}H_{12}O_5$) a B. alkalikus oldatából keletkezik a levegőn való oxidáció által vagy a B. alkoholos oldatában jódoldat vagy salétromossav hatására. A brasileïn szürke színű ezüstfényű lapocskákat képez, melyek vízben nehezen, alkáliákban biborszínnel jól oldódnak. Ugyanúgy rögzíthető rostokon, mint a B. Szerkezeti képlete még nincsen megállapítva.

Brazilit (ásv.), l. *Baddeleyit*.

Brazlav, város Oroszországban, Podolia kormányzóságban, a Bug mellett, (1900) 7946 lak.

Brazos, 1460 km. hosszú folyó Texasban; a Kioway lábánál egyesülő két forrás-folyóból, a Mountain- és Salt Ferkből, a Llano Estacado gipszrétegekből álló területen ered. Vize sót, magnéziát, gipszet tartalmaz és keserű. Velasconál a Mexikói-öbölbe torkollik. Csak 64 km. hosszúságban Columbiától kezdve hajózható rendesen. Legnagyobb mellékvize a Leon.

Brazos de Santiago, kikötő (vámházzal) Texas (amerikai Egyesült-Államok) D.-i partján a Rio Grande torkolatától 8 km.-nyire Brazos-sziget és az Isla del Padre nevű homokos földnyelv között.

Brázova, 1. kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 313 oláh lak.; u. p. és u. t. Várhely. — 2. *B.*, kisk. Krassó-Szörény vm. facseti j.-ban, (1910) 450 oláh lak.; u. p. Facset, u. t. Márzsina.

Brazza (horvátul *Brač*; az ókorban *Brattia*), a legnépesebb, borban és olajban leggazdagabb szigete az Adriai-tengernek, a dalmát szigetcsoportban, a Canale di Lesina, di Spalato, della B. és a Porte di Spalato tengercsatornák közt; 394 km² területtel; Spalato kerületi kapitánysághoz tartozik. Déli partja meredek; itt vannak legnagyobb hegyei, köztük a legmagasabb a S. Vito (778 m.). A sziget közepén falvakkal, kápolnákkal és egy kolostorral koszoruzott fensík terül el. É. felé a lejtősödés szelidebb, a termékenység nagyobb. Vugava nevű borát a dalmát borok közt a legjobbnak tartják. Nyugaton a sziget közepén van az egykori főhelye, Neresi (1620 lak.), ahonnan küllők alakjában visznek mindenfelé az utak. Legszebb vidék ÉNy.-on terül el a Punta S. Giorgiotól Postireig. A legnépesebb helység jelenleg Milna (2579 lak.). Ny.-on a legnagyobb község Pučišće az É.-i parton, ahol a leggazdagabb kő- és márvány-bányák is találhatók. B.-t 1105. Zárával együtt Kálmán magyar király elfoglalja. 1117-ben Velence, később pedig Mánuel császár birtokába kerül. Mánuel halála után 1180. ismét III. Béla király foglalja el. Ezután is még néhányszor cserél urat, míg 1413. végleg el nem foglalják a velenceiek. A campoformioi béke Ausztriának juttatta.

Brazza, 1. *Pierre Savorgnan de*, gróf, francia afrikai utazó, szül. 1852 jan. 26., megh. 1905 szept. 14. Dakarban a Verde-foknál. A francia haditengerészetnél szolgált. 1875-ben Ballay orvos, Marche természetbuvár és Hamon kíséretében a felső Ogové kikutatására indult. Dumé vízesésnél Marche megbetegedett és visszafordult, a többiek Lopeig jutottak; onnan Ballay külön ment tovább Dumáig, ahol újra találkoztak. De Ballaynak az élelem hiánya miatt vissza kellett fordulnia, B. pedig tovább nyomult, míg a Kongo vízkörnyékét el nem érte. Onnan rettenetes fáradalmak után értek vissza a parthoz. A párisi földr. társ. aranyérmével tüntette ki. A fáradalmak okozta súlyos betegségéből kigyógyulván, 1880. újra elindult az elhagyott vidékre Hamonnal és Michanddal. Elérte a fensíkot, ahol Ngimi falunál francia állomást alapított. Onnan elérte a Kongót, azon lehajózott és partján a Nlamo-Nkuna állomást alapította. Ezen útján a Kongónál Stanleyvel találkozott. 1891-ben a Sangha felső vidékére vezetett expedíciót, ahol a Benuetől a Kongo felé törekvő Mizonnal találkozott. V. ö. *Neuville* és *Bréard*, Les voyages de Savorgnan de B. (Paris 1884); Conférences et lettres de P. S. de B. sur ses trois explorations dans l'ouest africain 1875—86 (u. o. 1888); *Joubert*, Savorgnan de B. (Angers 1906).

2. *B., Giacomo Savorgnan di*, gróf, afrikai utazó, B. Pierre öccse, született Rómában 1859 dec. 14., megh. u. o. 1888 márc. 1. 1885-ben a francia Kongó-gyarmatban a Szekoli folyót, a Kongónak egyik nagy jobboldali mellékfolyóját fedezte föl.

Brazzaville, Brazza francia utazótól 1883. alapított állomás és Közép-Kongó francia gyarmat fővárosa a Kongó mellett, a Stanley-Pool É.-i partján. A mellette fekvő néger falvakkal együtt lakossága mintegy 5000 ember.

Brazzera (ol.), az Adriai-tengeren közlekedő kisebb méretű kereskedelmi vitorlás hajó.

Brčka (ejtsd: brcska), város Dolnja-Tuzla boszniai kerületben, a Posavina síkságon, az egykori macsói bánság határán, a Száva jobbpartján, egy kissé emelkedett helyen, (1910) 6506, nagyobbára mohamedánus lakossal. B. a szebb boszniai városok közé tartozik; vasúti és gőzhajóállomás és a Boszniára nézve oly fontos szilvakereskedés központja, nagy raktárakkal.

Brckovčina dolnja, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 140 horvát-szerb lak.; u. p. Raven, u. t. Körös.

Brckovljani, adók. Zágráb vm. dugo seloi j.-ban, (1900) 1099 horvát-szerb lak.; u. p. Dugo selo, u. t. Božjakovina.

Brda, hegylánc, l. *Montenegro*.

Brdjani, 1. adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 693 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Veliki-Bastaji. — 2. *B.*, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 369 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Nova-Gradiška. — 3. *B.*, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1900) 604 horvát-szerb lak.; u. p. Divuša, u. t. Dvor. — 4. *B.*, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 500 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Blinski kut.

Brdovec, adók. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1900) 1837 horvát-szerb lak.; u. p. Brdovec, u. t. Zaprešić.

Brdt., állatnév mellett *Brandt* Johann Friedrich (l. o.) zoológus nevének rövidítése.

Brdy-erdő (csehül brdo), 500—800 m. magas, hosszú hegyhátakból álló hegység Csehországban, Königsaaltól Rokitzanig nyúlik; legmagasabb csúcsa a Tockberg (857 m.).

Breach of promise (ang., ejtsd: brics af promiz), *breach of marriage* helyett használatos kifejezés és házassági ígéret megszegését jelenti, ami

az angol és északamerikai jogban kártérítési keresetre ad jogot a sértett félnek, akár nő, akár férfi az, feltéve, hogy a B. nem indokolt (pl. szüzesség hiánya, behálózás; protestánsoknál, ha a másik fél katolikus pap előtti esketést v. reverzálist követel), l. *Eljegyzés, Házassági igéret.*

Break (ang., ejtsd: brek), nyitott, négykerekű, magas üléses kocsi, hosszában és keresztben fekvő padokkal, amelyre hátulról v. oldalvást szállnak fel. — *B.* a sportban: 1. a lovat megzabolázni; 2. midőn az ügető ló ügetésből vágtatásba megy át.

Breakfast (ang., ejtsd: brekfesst), a. m. reggeli.

Breakwater (ang., ejtsd: brekvotőr), hullámtörő gát.

Bréal, *Michel*, francia filológus, szül. Londonban 1832 márc. 26. A szanszkritot Berlinben tanulta. Párisba menve a Bibliothèque nationalenál kapott alkalmazást, azután a Collège de france tanára, majd a magasabb iskolák főfelügyelője lett s e minőségben 1888. nyugalomba vonult. Alapvető munkája az Essais de sémantique (1897, 2. kiad. 1899), melyben a szók jelentéstani változását vizsgálja s az egyéni akarat többé-kevésbbé tudatos eredményének tekinti. Egyéb művei: L'étude des origines de la religion zoroastrienne (1862); De Persicis nominibus apud scriptores græcos (1863); Le mythe d'Oedipe (1864); Edipo e la mitologia comparata (Pisa 1866); lefordította Bopp Indo-európai nyelvek összehasonlító grammatikáját; Quelques mots sur l'instruction publique en France (1872); Mélanges de mythologie et de l'orthographie française (1890). Baillyval együtt: Leçons de mots (1881); Dictionnaire étymologique latin (1885); De l'enseignement des langues vivantes (Paris 1893); Deux études sur Goethe (1898); Homère (1907) stb.

Breáza *(Bráza)*, kisk. Fogaras vm. fogarasi j.-ban, (1910) 1300 oláh lak., határvámhivatal; u. p. Fogaras, u. t. Alsószombatfalva. Alkalmas pont a fogarasi havasok felkeresésére; a B.-menedékházat a Siebenbürgischer Karpathenverein építtette.

Bréb, kisk. Máramaros vm. sugatagi j.-ban, (1910) 1689 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Aknasugatag, Mármarosszigettől 3 órányira fekszik 724 m. magasságban, a Guttin-hegység tövében; fő forrása a 9·5°-nyi Olga-forrás hideg kénes égvényes víz, melyet köszvényes és csúzos bajok ellen jó sikerrel használnak. A vendégek rendelkezésére 36 lakószoba van.

Brebach, közs. Trier porosz kerületben a Saar és vasút mellett, (1905) 2416 lak., nagy vasművel, asztalosiparral.

Brébfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 352 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Brebiri grófok neve először 1222. fordul elő, midőn II. András nekik adta Douvald comesnek a Kerka vizétől Záráig terjedő birtokát. IV. László kiskorusága alatt (Pektári) Joákim brebiri gr. volt a tkpi uralkodó. 1267. Spalato Brebiri Mladent választotta podesztául ezer lira évi fizetéssel, melynek fejében 1276 dec. esküvel fogadta, hogy bátyjaival, Pállal és Györggyel együtt minden ellenségtől megoltalmazza a várost. 1290—1310 közt Pál volt a főeszköze annak, hogy az Anjouk Magyarország trónjára ülhettek; pedig III. András 1293. abban a példátlan kitüntetésben részesítette a brebirieket, hogy a tengeri bánságot az örökösödés jogával ruházta rájuk. György 1300. augusztusában már mégis magával hozta az országba az ifjú Károly Róbertet ellenkirályul. Pál 1303. a horvátok bánjának s Bosznia urának nevezte magát. Nem csoda, ha a brebiriek mindinkább függetleneknek érezték magukat; Mladen nyiltan fölázadt s Károly 1332. kénytelen volt őt fogságra vetni. Utódai ellen valóságos védő-harcokat folytattak a horvát városok, melyek önkormányzatukat nem áldozhatták fel. Az ifjabb Mladen 1345. Velence zsoldjában állt, éppen akkor, mikor Nagy Lajos Dalmáciát elfoglalta. Mladen 1348. halt meg s vele a Brebiri név is elenyészett. Nagy Lajos 1347. elvévén a családtól Osztrovica várát, Zriny horvát helyet adta helyette: s ezóta Zrinyinek nevezik a családot. V. ö. *Salamon* F., Az első Zrinyiek (Pest 1865. I. könyv, a VI. fejezetben).

Breccia (ol., ejtsd: breccsa), olyan törmelékkőzet, mely csupa szögletes, kevéssé kopott darabokból állott össze, holott a konglomerátnak törmelékei mind gömbölyödöttek, erősen kopottak. A nevét az olasz kőfaragóktól kölcsönözte. Az összeragasztott törmelékdarabok úgy minőségre, mint nagyságra nézve nagyon különbözők, nemkülönben a ragasztó anyag is nagyon sokféle. A törmelékek nagysága a homokszem és tuskó nagyságok között változik. A ragasztó anyag legtöbbször mész, kova, agyag, vasokker, de sok egyéb is lehet. Nevezetes az olyan B., melynek szögletes törmelékeit kristályos, eruptiv kőzet ragasztja egymáshoz. Keletkezés tekintetében a B. annyiban tér el a konglomerátttól, hogy a víz a törmelékeket nem hordotta oly messzire, mint emennél, nem volt tehát alkalom s idő oly fokú elkopásra, meggömbölyödésre, mint a konglomerát törmelékeinél; innen a törmelékek szögletessége. Ha a B. törmelékét csupa csontdarabka alkotja, akkor neve *csont-B.* (bonebed). Sok B. igen jó építő-anyag, v. pedig, ha jól simítható, mindenféle tárgyakat csiszolnak és faragnak belőle.

Brèche de Roland (ejtsd: bres dő rolañ), 2804 m. magasságban fekvő, 40 m. széles és 1 km. hosszú, 100 m. magas hegyektől bezárt hegyszoros a Pireneusokban, Hautes-Pyrenées francia départementban, amelyet a monda szerint a hős Roland (Loránt) vágott Durendal nevű kardjával a hegységbe.

Brechin (ejtsd: brikin), város és püspöki székhely Forfar skót grófságban, 14 km.-nyire a Montrose-öböltől a South Esk balpartján, (1901) 8941 lak., vászonszövéssel, szesz- és papirgyártással, szép kastéllyal.

Brechou (ejtsd: —su), sziget, l. *Sark.*

Brechung, a germán nyelvészetben Grimm Jakab (l. o.) terminusával a magánhangzók ú. n. kombinatorikus változásainak néhány faját jelenti. Igy pl. az indogermán ősnyelv *i* és *u* hangjai a nyugati germán nyelvekben *e* és *o* hangokká váltak, ha a következő szótag magánhangzója akár rövid, akár hosszú *a* vagy *o* volt: német *Nest* megfelel idg. **nizdos*nak (eredeti **ni-sedos* összetételből, a latinban *nidus* lett belőle): német

Joch (eredeti ˣ*juka*-ból, v. ö. ζυγόν, lat. *jugum*). A gót nyelvben *r* és *h* mássalhangzók okoznak ilyen B.-ot: gót *faihu* (ejtsd: *fehu* = pénz), régi német *fihu*, újfelnémet *Vieh*, gót *waúrms* (ejtsd: *vormsz*), újfelnémet *Wurm* stb. V. ö. Otto *Bremer*, Die germanische B. (Indogerm. Forschungen XXVI. köt.).

Breckerfeld, közs. Arnsberg porosz kerületben, 12 km.-nyire Hagentől az Empe és vasút mellett, (1905) 3718 lakossal; vas- és acéltárgyak készítésével.

Brecknock *(Brecon)*, l. grófság D.-Walesben Radnor, Cordigan, Carmarthen, Glamorgan, Monmouth és Hereford grófságok közt, 1862 km² területtel és (1901) 54,213 lak. Hegyes föld; D.-i részén a Black Mountains huzódnak, amelyeknek legmagasabb csúcsa a Beacons (872 m.). D.-en a Taf és Neath, É.-on az Usk öntözi. Ez a része meglehetősen termékeny, DK.-i része igen gazdag vasércekben és széntelepekben; itt a vasipar is virágzó. Legnépesebb helysége Llanelly. — 2. Fővárosa B. grófságnak az Usk és Honddu összefolyásánál, (1901) 5875 lak., XI. sz.-ból való normann vár romjaival, flanell, durva posztó- és kalapkészítéssel, gabonakereskedéssel.

Brecknockshire *(Brycheiniog)*, l. *Brecknock* (grófság).

Břeclava, l. *Lundenburg*.

Brecon, l. *Brecknock*.

Bréd, község, l. *Beréd*.

Breda, erősség és város Észak-Brabant németalföldi tartományban, a Mark partján, vasutak találkozásánál, (1908) 27,827 lakossal, négy térrel, széles utcákkal, szép kőparttal, sétahelyekkel, sör-, posztó-, szőnyeg-, szivar- és kalapgyártással, vasöntőkkel. Jelentékeny épületei: régi kastélya, nagy temploma, amely a toronnyal együtt 120 m. magas és amelyben II. Engelbert nassaui grófnak és nejének szép mauzoleuma (Bolognai Tamástól) látható, és a városháza. Egykor erős vára sokszor volt ostromnak tárgya a németalföldi szabadságharcban (1577, 1581, 1590, 1625, 1637) és Franciaországgal viselt háborukban (1793, 1794, 1795, 1813.) 1566 febr. 16. itt írták alá a B.-i egyezményt, amelyben mintegy 400 németalföldi nemes II. Fülöptől az inquizició eltörlését kívánta. 1660 ápr. itt írta alá II. Károly a B.-i kiáltványt; ebben kifejtette azon elveket, melyek szerint Angolországot fogja kormányozni. 1667 júl. 31. itt kötötték meg a B.-i békét, amely az Anglia és Hollandia közt folyt második tengeri háborúnak vetett véget.

Bredahl, *Christian Hvid*, dán költő, szül. 1784., megh. 1860. Sorö vidékén fekvő kis birtokán mint földmívelő élt. 1819. adta ki Dramatiske Scener címmel drámáit, melyeket 14 év lefolyása alatt még öt kötet szinmű követett. Polemikus munkákat is írt, melyek részben a dán romantika, részben az akkori realizmus ellen irányulnak. Műveinek nagy értékét csak jóval halála után méltányolták.

Brédai tyúk. Hollandiai származású, középnagyságú; színe kékesfekete v. palaszürke; tojása tiszta fehér színű, átlagsúlya 65 gr. Jó húsos baromfi és edzett. A brédai kappanoknak nagy hirük van; nálunk nem igen tenyésztik.

Bredasdorp, a brit Fok-gyarmat DNy.-i tartományának legdélibb kerülete 4084 km² területtel, (1891) 6608 lak., virágzó juhtenyésztéssel. Az ugyanily nevű főhelye 600 lak.

Bredbergit, l. *Gránát*.

Bredbury (ejtsd: bredbőri), város Chester angol grófságban, 3 km.-nyire Stockporttól, a Peakecsatorna közelében, (1901) 7107 lak.

Bredeczky *Sámuel*, ev. lelkész és szuperintendens, szül. Németjakubján (Sáros várm.) 1772 márc. 18., megh. 1812 jún. 19. Tanult Késmárkon, Csetneken és Sopronban, 1796. a jenai egyetemre ment, ahol, miként a szomszéd Weimarban is, megismerkedett Németország akkori nagy íróival; Goethe később is levelezett vele. Hazajövet 1798. a soproni polgári iskolánál nyert alkalmazást; 1802 szept. Bécsbe ment s az ottani ev. iskola tanítója, majd hitoktató lett; 1805. a krakói s podgorzei egyházközség lelkésze, 1806. lembergi lelkész és szuperintendens. Tagja volt a jenai ásványtani s a szász-gothai erdészeti társaságnak. Munkái: Ungarn (Sopron 1802); Beyträge és ismét Neue Beyträge zur Topographie des Königreiches Ungarn (Wien 1803—1807); Beschreibung der merkwüdigen Höhle Baradla (u. o. 1807); Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien (u. o. 1809); Hist stat. Beytrag z. deutschen Colonialwesen in Europa (Brünn 1812).

Breden, *Christiane*, Friderik János bécsi kereskedő leánya, német költőnő (álnéven *Ada Christen*), szül. Bécsben 1844 márc. 6., megh. 1901 máj. 19. Fiatal korában színésznő volt, azután férjhez ment Neupauer Zsigmond szentgotthárdi szolgabiróhoz és ennek korai halála után br. Adalmar századoshoz, akivel Bécsben élt. Lieder einer Verlorenen (1869) c. kötetében a modern asszony erotikáját kirívó szinekkel és forró szenvedélyességgel festi. További művei: Aus der Asche (1870); Schatten (1873); Aus der Tiefe (1878); Faustina (dráma, 1871); Ella (regény, 1872) és a következő novellisztikus rajzok: Vom Wege (1873); Aus dem Leben (1876); Unsere Nachbarn (1884); Jungfer Mutter (1892).

Bredeney, község Düsseldorf porosz kerület Essen (ettől 5 km.-nyire) j.-ban, a Ruhr közelében, (1905) 6959 lak., szénbányákkal.

Bredero, *Gerbrant Adriansoon*, németalföldi színműíró, szül. Amsterdamban 1585 márc. 16., megh. u. o. 1618 júl. 8. 26 éves korában tette közzé első drámáját: Treurspel van Rodderik ende Alphonsus, melyet a szomorújátékok, bohózatok és vígjátékok egész sora követett; utóbbiakat mai napig műsoron tartják Hollandiában (Moortje, 1615, Spansche Brabander Jerolimo, 1618). Dalai: Het boertig-liedt-boeck; De groote bron der minnen és Aandachtig liedt-boeck címmel s azután összegyüjtve is megjelentek. (Amsterdam 1622). Összes műveit bevezetéssel és magyarázatokkal kiadták: Jan te Winkel és mások (Amsterdam 1885—90, 3 köt). V. ö. Jan ten *Brink*, G. A. B., historisch-aesthetische studie (2 kiad. Leiden 1888, 3 köt.).

Brederode, *Heinrich*, gr., a németalföldi szabadságháború egyik vezére, szül. Brüsszelben 1531 dec., megh. Recklinghausenban 1568 aug. 24. Mint a reformáció és az ellenzék hive kikelt II. Fülöp

spanyol király erőszakos uralma ellen. Ő volt ama 300 nemesnek vezére, akik a brédai «kompromisszum» tagjaiként 1566 ápr. 5. Margit helytartónőnek az inquizició eltörlését sürgető folyamodványt átnyujtották és ő indítványozta, hogy a párt a *Barlaimont* tanácsos által forgalomba hozott gúnyos *gueux* elnevezést tiszteletbeli jelző értelmében magyarázza. 1567-ben kénytelen volt Németországba menekülni.

Brederode-hegy, l. *Bloemendaal*.

Bredichin, *Fedor Alexandrovics*, orosz csillagász, szül. Nikolajevben 1831 dec. 8., megh. 1904 máj. 14. Szt.-Pétervárott. Igazgatója volt a moszkvai csillagvizsgáló intézetnek s egyszersmind tanár az ottani egyetemen. 1890 óta tagja a pétervári tudományos akadémiának s 1895-ig igazgatója a pulkovai csillagvizsgálónak. B. vizsgálatai főleg az üstököscsóvák alakjának elméletére terjeszkednek ki.

Bredius, *Abraham*, holland műkritikus, szül. Amsterdamban 1855 ápr. 18. Főképen a XV., XVI. és XVII. sz.-beli holland festőket tanulmányozta, azután beutazta Európát s 1889. a hágai királyi képtár igazgatója lett. Főbb munkái: Az amsterdami Rijks-múzeum mesterművei (München 1886—88); A hágai királyi képtár mesterművei (1891). Ő dolgozta át az amsterdami, hágai és utrechti képtárak katalógusait is.

Bredonille (franc., ejtsd: bredüly), társas kártyajáték, hasonlít a nálunk játszott Fekete Péter, papucs stb. játékokhoz. A B. valami jelt, papiros csákót vagy egyebet visel, míg más nem lett B.-vé.

Bredow, azelőtt önálló község; 1900 óta Stettin (l. o.) egyik része.

Bredow, *Gottfried Gabriel*, német történetíró, szül. Berlinben 1773 dec. 14., megh. Boroszlóban 1814 szept. 5. Eutinben, Helmstedtben, Odera-Frankfurtban és Boroszlóban volt tanár. Számos munkája közül szót érdemel: Handbuch der alten Geschichte, Geographie und Chronologie (több kiad.); Chronik des XIX. Jahrhunderts (1808, 2 köt.); Weltgeschichte in Tabellen (9. kiad.); Umständliche Erzählungen der merkwürdigsten Begebenheiten aus d. allgemeinen Weltgeschichte (Altona 1810, 15. kiad. 1866); Merkwürdige Begebenheiten aus der allgemeinen Weltgeschichte (1810, 37. kiad. 1880). Hátramaradt iratait *Kunisch* adta ki életrajzával együtt Nachgelassene Schriften címmel (Breslau 1823).

Bredstedt, város Schleswig porosz kerület Husum (ettől 18 km.-nyire) járásában, vasút mellett, (1905) 2442 lak., dohánygyárral, állattenyésztéssel.

Bree, *Matthias Ignatius van*, németalföldi festő, szül. Antwerpenben 1773 febr. 22., megh. 1839 dec. 15. Antwerpenben és Párisban tanult. A David-féle klasszicizmusnak volt híve. Nagyméretű képei jelentéktelenek, de mint 1804 óta az antwerpeni akadémia tanára, 1827 óta annak igazgatója fontos szerepet játszott korának művészeti életében.

Bref., növénynevek mellett *Brefeld* Oskar (l. o.) nevének rövidítése.

Brefeld, *Oskar*, német botanikus, szül. 1834. Telgte-ben. Gyógyszerészetet tanult 1869 óta. 1875-ben berlini magántanár, 1878. Eberswaldeban erdészeti akadémiai, 1884. münsteri akadémiai, 1898. boroszlói egyetemi tanár és a növényélettani intézet igazgatója lett, 1905. szemevilágának majdnem teljes elvesztése miatt nyugalomba vonult. Működése főképen a gombák alakrendszer- és fejlődéstanára terjeszkedett, a gombákról való ismereteinket korszakot alkotó tudományos eredményeivel teljesen átalakította. Számos értekezésén kívül legjelentősebb művei: Botanische Untersuchungen aus dem Gesammtgebiete der Mykologie c. (14 köt., Leipzig u. Münster 1872—1908) sorozatában jelentek meg, amelyet Istvánffy Gyula, Olsen, Rosen és Falck közreműködésével adott ki. B. folytatta a Cohn által kezdett Beiträge zur Biologie der Pflanzen című folyóiratot.

Bregaglia, völgy, l. *Bergell*.

Brege, a Duna egyik forráspatakja, l. *Duna*.

Bregenz, az ugyanilyen nevű kerületi kapitányságnak és Vorarlbergnek fővárosa, a Boden-tó K.-i végében, a Pfänder-hegy (1056 m.) lábánál, (1900) 7594 lak., pamutfonással és szövéssel, selyemkelmekészítéssel, kikötővel, élénk gabona-, állat- és fakereskedéssel. Az ó- v. felső város, a régi római castrum helyén, egy dombon épült szabálytalan négyszög, azelőtt két kapuval; a déli le van rombolva. Az új város a régit három oldalról veszi körül; mellette egy másik dombon áll a plébániatemplom, régi hatalmas toronnyal. A vorarlbergi múzeumban néhány természetrajzi tárgyon kívül számos régiség látható, amelyeket nagyobbára 1862. a város mellett fekvő dombon, az Oelrainon ástak ki. Az előbb említett torony belső nyílásán Epona istennő (lovagló női alak) domborművű képe a római időkből maig is fennmaradt. Közelében É.-ra van a B.-er Klause, régebben erődítésekkel ellátott hegyszoros, ahonnan gyönyörű a kilátás és ahol most a Gravenreuth-villa épült. A Gebhards- v. Schlossbergen a Montfort grófok kastélyának romjai és egy búcsujáró templom áll. B., Strabo és Ptolemaios Brigantiuma, Vindeliciának volt része. A középkorban a B.-i, később a Pfullendorfi és azután a Montfort grófoknak volt tulajdona. 1451-ben, ill. 1523. a város és grófság a Habsburgok tulajdonává lett. A 30 éves háborúban a Wrangel vezérelte svédek elfoglalták. 1805—14-ig Bajorországhoz volt csatolva. V. ö. *Doblhoff*, B., ein Emporium (Wien 1884); Stettner's Führer durch Lindau, B. u. deren Umgebungen (Lindau, 4 kiad. 1908).

Bregenzi erdő, Vorarlberg É.-i részében, a Rajna, Ill, Lech és Iller közt fekvő része az Allgäui-Alpoknak; nagyon változatos hegyes vidék, amelyen a bregenzi Ach folyó keresztül. Az Elő- v. Külső-erdő sűrűn lakott dombos vidék; a Hátsó v. Belső-erdő már részben a magas hegység jellegével bír. Ebben a Hohe Ifer (2232 m.) a legmagasabb. Vizei nagyobbára rohamos hegyi patakok. Az uralkodó kőzetek a krétakori mészkövek és palák. A legnagyobb hegység benne az Alberschwende (1806 lak.). A B.-t természeti szépségénél fogva sok turista látogatja. Főhelye Bezau 1005 lak. V. ö. *Waltenberger*, Führer durch Algäu u. den Bregenzer Wald (Innsbruck 1896).

Breggia (ejtsd: breddzsa), folyó, l. *Muggio*.

Bregi, adók. Zágráb vm. dugo seloi j.-ban, (1900) 1441 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Ivanić vár.

Bregma, *falpont* v. *koszorú-nyílpont*, a koszorú és nyílvarrat találkozási helyén, egyike a koponyaméréseknél használatos tájékoztató pontoknak (l. *Koponya*).

Bregmacsont, a bregma (l. o.) helyén előforduló varratcsont (l.o.), amely a koponyák 1%-ánál fordul elő. Atavisztikus jelentősége van, amennyiben különböző fosszilis állatoknál is megtalálható, mint önálló képződmény.

Bréguet, *Abraham Louis*, francia technikus, szül. Neufchâtelben 1747., megh. Párisban 1823. Párisban mennyiségtant tanult, u. o. később mechanikus műhelyt is állított, melyből igen tökéletes csillagászati és fizikai műszerek, így kronométerórák, fémhőmérők stb. kerültek ki. — Unokája, *Louis François Clément*, szül. 1808., megh. Párisban 1883., a műhelyt később is fenntartotta és benne csillagászati meg hajózási célokra szolgáló sok kitünő műszert szerkesztett. Tudományos kutatásai a hang és fény, valamint az elektromos táviróra és az indukcióra vonatkoznak.

Bréhar, a Scilly-szigetek (l. o.) egyike.

Bréhat (ejtsd: bréá), a francia Côtes-du-Nord départementhoz tartozó, 102 hektár felületü sziget, 1700 m.-re a szárazföldtől, 1000 lak., világító toronnyal.

Brehm, 1. *Alfred Eduard*, német zoológus és utazó, szül. Renthendorfban 1829 febr. 2., megh. u. o. 1884 nov. 11. Még mielőtt egyetemre ment volna, beutazta Egyiptomot, Nubiát s keleti Szudánt, azután Jenában és Bécsben természettudományokat tanult. 1856-ban Spanyolországot, 1860. Norvégiát és Lapplandot, 1862. pedig Ernő szászkoburg-gothai herceg kiséretében É.-i Abesszíniát járta be. 1863-ban a hamburgi állatkert igazgatója lett; 1867. Berlinbe költözött, hol a berlini aquáriumot alapította. 1877-ben Finsch és Waldburg gróf társaságában Ny.-i Szibériát és Turkesztán ENy.-i részét utazta be, egy évvel később néhai Rudolf trónörökösünket kisérte el a középső Duna vidékére, 1879. pedig Spanyolországba. Reiseskizzen aus Nordostafrika (Jena 1855) munkája és számos cikke közreadása után egy sereg népszerű tudományos munkát írt, amelyeket igen élénk és érdekfeszítő előadás jellemez. Ilyenek: Das Leben der Vögel (Glogau 1860—61); Ergebnisse einer Reise nach Habesch (Hamburg 1863); Thierleben (6 köt., ábrákkal, Hildburghausen 1863—69, ezenkívül is számtalan kisebb-nagyobb kiadásban; most jelenik meg a 4. kiadása, melyet 13 kötetben újonnan átdolgozva *zur Strassen Otto* rendez sajtó alá); Rossmässlerrel együtt írt munkája: Die Thiere des Waldes (Leipzig 1863—66, 2. köt.); Baldamussal és Bodinussal együtt: Gefangene Vögel (u. o. 1872—76, 2 köt.). Előadásait összegyüjtve Stuttgartban 1890. adták ki Vom Nordpol zum Aequator címmel. Művei közül magyar nyelven megjelentek: Az északi sarktól az egyenlítőig (ford. Geőcze Sarolta és Pasztavszky József, Budapest 1892); Az állatok világa (10 kötet; fordították, illetve ismereteink mai színvonalához és a hazai viszonyokhoz alkalmazták: Méhely Lajos, Chernel István, Bálint Sándor, Kohaut Rezső, Lósy József, ifj. Entz Géza és Rátz István, Budapest 1901—07).

2. *B., Christian Ludwig*, német ornitológus, az előbbeni apja, szül. a Gotha melletti Schönauban 1787 jan. 24., megh. Renthendorfban 1864 jún. 23. Plébános volt Renthendorfban. Több mint 9000 drb, csaknem kizárólag európai madarakból álló gyüjteményt szedett össze. Ornitológiai tanulmányait az Isis, az ő általa alapított Ornis, a Naumannia s más szakfolyóiratokban közölte. Gyüjteményét 1897. *Rothschild* vette meg és tringi múzeumában helyezte el. Munkái: Beiträge zur Vogelkunde (1821—22, 3 köt.); Lehrbuch der Naturgeschichte aller europ. Vögel (1823—24, 2 köt.); Handbuch für Liebhaber der Stuben-, Haus- und aller der Zähmung werthen Vögel (1832); Handbuch der Naturgeschichte aller Vögel Deutschlands (1831); Monographie d. Papageien (1842—55); Die Kunst, Vögel als Bälge zu bereiten, auszustopfen, aufzustellen und aufzubewahren (1842, 2. kiad. 1860); Der vollständige Vogelfang (1855); Die Kanarienvögel, Sprosser, Nachtigallen u. s. w. (1856); Die Naturgeschichte u. Zucht der Tauben (1857).

Brehmer, *Hermann*, német orvos, született Kurtschban 1826 aug. 14., megh. Görbersdorfban 1889 dec. 12. Ő volt az első, aki felismerte a tüdővész gyógyításában a magasfekvésü, tiszta levegőjü helyek jelentőségét. Nem orvosságokkal, hanem kedvező fiziológiai körülmények megteremtésével akarta a szervezetet megacélozni a kórok legyőzésére. Ő alapította a híres görbersdorfi intézetet (1859), amely csakhamar világhírüvé vált kitünő berendezése és elért eredményei révén. Művei: Die Gesetze u. die Heilbarkeit der chronischen Tuberculose d. Lungen (Berlin 1856); Die Aetiologie d. chronischen Lungenschwindsucht v. Standpunkte der klinischen Erfahrung (u. o. 1885); Die Therapie d. Lungenschwindsucht (Wiesbaden 1887).

Brehonok, ősi ir jogismerők v. jogtudók; az ősi ir társadalomnak külön kasztja, amelybe tartozók hivatásszerüleg foglalkoztak a joggal, a jog ismerete és magyarázata nemzedékről nemzedékre öröklődött e kasztban. A B. tartották fenn Európában legtovább az ősi kelta jogot Irországban, róluk nevezik az ir jognak ezt az emlékét brehon-jognak is. Néha versekbe foglalva őrizték meg az ősi szokásjog tételeit, amelynek legrégibb feljegyzése az ú. n. Senchus Mór (az ősjog nagy könyve). Ennek elkészítési korát a kereszténység behozatala idejére (438 és 441 között) teszik; túlnyomó részben igen régi és kezdetleges müveltségü társadalom joga. V. ö. *Maine* H. S., Lectures on the early history of institutions (London 1893); *Hajnik* J., Egyetemes európai jogtörténet (Budapest 1891).

Breinig, közs. Aachen porosz kerületben, vasút mellett, (1905) 1925 lakossal, vasérc- és kőbányákkal. Környékén sok római régiséget ástak ki, mint urnákat, edényeket, szobrokat, szarkofágokat, palota- és templomfalakat, fegyvereket és érmeket.

Breisach (*Altbreisach* v. *Brisach*), az ugyanily nevü járás székhelye, Freiburg badeni kerületben, a Rajna jobbpartján, Neu-B. várral szemközt, vasút mellett, (1905) 3597 lak.; téglagyártással, borter-

meléssel; 42 m. mély, sziklába vágott kúttal. A Schlossbergen álló, XII. sz.-ból való Szt. István templomában pompás faragványokkal ellátott oltár látható. A meredek hegy, amelyen a város részben épült, már Caesar idejében Mons Brisiacus néven volt ismeretes; ekkor még a balparton állott; a Rajna megváltoztatván medrét, szigetre került és csak a XIII. sz. óta van a jobbparton. A középkorban, midőn már erős vár volt, a baseli püspökök, a birodalom és a Habsburgok versengettek birtokáért. 1638-ban Weimari Bernát foglalta el; a vesztfáliai béke a franciáknak juttatta. A ryswicki békében Németország visszakapta. 1703. a franciák újra elfoglalták és csak 1714. adták vissza az osztrákoknak, de 1744. újra elfoglalták, és az aacheni békében megint visszaadták. 1801—1805-ig, amidőn végleg Badenhez került, a modenai hercegé volt. A badeniek erődítményeit teljesen lerombolták. V. ö. *Clorer*, B., seine Vergangenheit u. Gegenwart (B. 1883).

Breisgau, Baden nagyhercegség D.-i vidéke, a Schwarzwald mindkét oldalán, a mai Freiburg és Lörrach kerületek (Kreis) nagyobbrészt belőle alakultak. 1748-ban körülbelül 1650 km² volt a területe és 137,000 a lakosainak száma. Egykoron az alamannok országának volt része. A középkorban eleinte külön grófok kormányozták; a XI. sz.-ban a zähringi hercegek birtokává vált, ezek kihalta után pedig a kyburgi és urachi grófoké lett. Az előbbiektől nagyobb részét neje utján Habsburgi Rudolf örökölte. 1801-ben a Habsburgok Modena hercegének adták át. 1805-ben egyik, 1810. pedig másik fele is Badenhez került.

Breislakit (ásv.), egy *Lievrit*-féleség, gyapjuszerű halmazokban szublimál a Vezuv-lávában.

Breit *József*, vezérkari ezredes és katonai író, szül. Lugoson (Krassó-Szörény) 1865 febr. 16. Lugoson és Budapesten tanult, majd a Ludovika-akadémia egyévi önkéntesi tanfolyamát végezte. A bécsi hadiiskola elvégzése után a temesvári 7. hadtestnél, a kassai honvéd gyalogdandárnál, majd a budapesti I. honvéd kerületi parancsnokságnál és ismételten a honvédelmi minisztériumban teljesített vezérkari szolgálatot, 1898. pedig a honvéd felsőbb tiszti tanfolyam tanárává neveztetett ki. Ezen alkalmazásai közben 1891. főhadnaggyá, 1895. pedig soron kívül századossá lépett elő. 1902-ben őrnagy, 1906. alezredes, 1910. pedig ezredes lett a vezérkarban. A katonai irodalom terén kifejtett működéséért királyi elismerést és katonai érdemkeresztet kapott, s a Magyar Tudományos Akadémia bizottsági tagjául választotta. E Lexikonnak hadtudományi munkatársa. Nagyobb munkái: *Az 1870—71. évi német-francia háború története* (1896—99); *A magyar hadaknak Mária Terézia első háborúiban való közreműködésének története* (1896); *Magyarország 1848—1849-ik évi függetlenségi harcának katonai története* (1897—98); *Bonaparte 1797. évi hadjárata* (1900); *Az Egyetemes Hadtörténelem vázlata* (2 köt., 1900); *A harctéri szolgálatról és az annak körébe vágó harcászati feladatok alkalmazó megbeszélése* (1901); *A gyalogság harcászata* (1907); Der russisch-japanische Krieg 1904—5, (az első 2 köt. Budapest 1910—11) c. nagyszabású munkája, melyet a külföldön is mindenütt osztatlan elismeréssel és dicsérettel fogadtak.

Breitenbach, l. *Grossbreitenbach*.

Breitenbrunn, község Zwickau szászországi kerület Schwarzenberg járásában, a cseh határ közelében, (1905) 2477 lak., csipkekészítéssel, papirgyártással és fűrészmalmokkal.

Breitenburgi marha, Németországban, Breitenburgban honos. Színe piros-tarka, kevés fehér színnel. Főleg mint tejelő állatot használják, de hizókonysága sem rossz. Az igazi B.-nak B. O. V. betti van a fülébe tetoválva.

Breitenfeld, község a szász királyságban 8 kilométerre Lipcsétől, (1900) 250 lak. Két csatáról emlékezetes, amelyeket a 30 éves háborúban vívtak falai alatt. 1631 szept. 17. Gusztáv Adolf, János György szász választó szövetségében megverte Tillyt; 1642 nov. havában pedig Torstenson svéd vezér a Lipcse fölmentésére siető császáriakat, akiket Lipót osztrák főherceg és Piccolomini vezéreltek. E csaták színhelyén a birtok tulajdonosa 1831. emlékoszlopot állíttatott.

Breitenstein, *Heinrich*, utazó, szül. 1848. a morvaországi Iglauban, Bécsben lett orvos, 1876. mint főorvos a hollandi gyarmati hadseregbe állt Jáva szigetén, huszonegy évi szolgálati ideje alatt bejárta keresztül-kasul Jávát, továbbá Borneo és Szumátra nagy részét is; 1897. Karlsbadban telepedett meg. Több kisebb orvosi értekezésen kívül kiadta a 21 Jahre in Indien c. munkáját (1. rész Borneo, Leipzig 1899; 2. rész Java, 1900; 3. rész Sumatra, 1902).

Breitenwang, kisk. Tirolban, l. *Reutte*.

Breithaupt, 1. *Johann August Friedrich*, mineralógus, szül. Probstzellában Saalfeld mellett (Szász-Meiningen hercegség) 1791 máj. 18., megh. Freibergben 1873 szept. 22. Jénában tanult, azután a freibergi bányászati akadémián segédtanár és az akad. gyüjtemények felügyelője, 1827. u. o. az ásványtan rendes tanárává lett. Sokat foglalkozott az egyes ásványfajok pontosabb meghatározásával és krisztallográfiai tanulmányozásával. Igen sok új ásványt írt le. Különös kitartással foglalkozott az ásványok paragenezisével. Nevezetesebb munkái: Über die Echtheit der Krystalle (Freiberg 1816); Vollständige Charakteristik des Mineralsystems (u. o. 1820; 3. kiad. Dresden 1832); Übersicht des Mineralsystems (u. o. 1830); Die Paragenesis der Mineralien (Freiberg 1849); Mineralogische Studien (Leipzig 1866); Vollständiges Handbuch der Mineralogie (Dresden 1836—47, 3. köt.); Die Bergstadt Freiberg (Freiberg 1825; 2. köt. 1847). A Hoffmann-féle Handbuch der Mineralogie-t is ő folytatta.

2. *B., Johann Christian*, mechanikus, alapítója a ma is fennálló kasseli cégnek, szül. Darmstadtban 1736., megh. Kasselban 1800. Számos fizikai és csillagászati műszert, nevezetesen egy fali quadránsot és távolságmérőt szerkesztett. Legidősebb fia, *Karl Wilhelm*, szül. Kasselban 1775., megh. 1856., apja mellett segédkezett, később Bückeburgban lett tanár, hol meg is halt. Irt számos munkát az alkalmazott mennyiségtan és a technológia köréből. Ennek öcse, *Friedrich Wilhelm*, szül. Kasselban 1780., megh. 1855. Apja műhelyében dolgozott. Az általa szerkesztett műsze-

rek, mint bánya-iránytű, mérőasztal, lejtőmérő nagy elismerésre találtak. 1836-ban ő készítette az első bányateodolitet és 1803—18-ig az első körosztógépen dolgozott. 1827-ben alapította a Magazin neuester mathem. Instrumente c. folyóiratot, melyet fia, *Georg August*, tovább kiadott, ki apjától a kasseli múzeum fizikai szertárának vezetését is átvette. Ez kivált földmérési célokra szolgáló műszereket szerkesztett, nevezetesen hosszúságosztó gépeket, bányateodolitet, katetométert és lejtőmérő asztalt, melyek mind pontosságukkal tüntek ki.

3. *B. Rudolf*, német zenei író, szül. Braunschweigban 1873 augusztus 11. Zongorapedagógus Berlinben, sokoldalú tudós; néhány zeneművet is írt. Szakmájában forradalmat indítottak újító könyvei: Die natürliche Klaviertechnik (1904 óta, 3 rész); Musikalische Zeit- und Streitfragen.

4. *B., Wilhelm*, lovag, egy majdnem általánosan elfogadott időzőgyujtórendszernek a feltalálója, szül. Kasselban 1809., megh. u. o. 1889 márc. 26. 1825-ig a hesseni és azután 1866-ig az osztrák tüzérségben szolgált. 1854-ben a hesseni választófejedelemség tüzérsége elfogadta az általa feltalált időzőgyujtót, amelyet azután, némi módosítással, az angol s az osztrák-magyar tüzérség srapneleinél is alkalmaztak.

Breithauptit (ásv.), antimon-nikkel (NiSb), hatszöges táblás kristályokban (izomorf a nikkelinnel), dendritikusan és hintve. Világos rézvörös. Lelőhelye: Harz: Andreasberg. Breithaupt mineralógus tiszteletére nevezte el Haidinger.

Breithorn, három hegycsúcs neve az Alpokban, 1. a Monte Rosatól Ny.-ra (4171 m.), jelentékeny glecserrel; 2. a Berni Alpokban (3784 m.), 3. Ny.-ra az Aletsch-csúcstól (3783 m.).

Breitinger, *Johann Jakob*, svájci író, szül. Zürichben 1701 márc. 1., megh. u. o. 1767 dec. 13., Teológiát tanult, s a héber, majd a görög nyelv tanára lett Zürichben. Bodmerrel (l. o.) egyetértőleg a Gottschedtől (l. o.) pártolt franciás irány kizárólagos uralma ellen küzdött. Új nézeteket iparkodott érvényesíteni a költészet lényegéről és feladatairól. Mint tanférfiú iratai, szava és példája által sikeresen működött a svájci közoktatásügy javítása körül. Munkái közül — irodalmi szempontból — a Kritische Dichtkunst (Zürich 1740, 2 kötet) a legfontosabb. Segítségére volt Bodmernek az ó-német költők ú. n. manessei gyüjteményének kiadásánál; a Thesaurus helveticus kiadása főleg az ő műve. Életét megírta H. Bodmer, 1897.

Breitkopf, *Bernhard Christoph*, német könyvnyomdász és kiadó, a híres B. és Härtel lipcsei könyvnyomdai s könyv- és zeneműkiadói cégnek alapítója, szül. Clausthalban 1695., megh. Lipcsében 1777. Müller özvegyét nőül vévé, annak teljesen elhanyagolt nyomdáját rövid idő alatt annyira fejlesztette, hogy már 1732. saját házába költözhetett s Németország legelső nyomdászai közé tartozott. 1762-ben fiának, *B. Johann Gottlob Immanuelnek* (szül. 1719., megh. 1794.) adta át az üzletet, aki azt oly magas szinvonalra emelte, hogy nem ok nélkül nevezték őt a német nyomdászat regenerátorának. B. volt az első, aki zeneműkiadványainál az addig szokásban volt vésés helyett mozgatható hangjegyeket alkalmazott s ezáltal megvetette alapját a zenészeti klasszikusok mostani olcsóságának. B. tudományosan képzett ember volt s több szakmunkát is írt, melyek közül megemlítendők: Ueber Bibliographie u. Bibliophilie (1793); Ueber den Druck der geograph. Karten (1777); Ueber die Geschichte der Buchdruckerkunst (1779). Főmunkája, Krit. Gesch. d. Buchdruckerkunst befejezetlenül maradt kéziratban. Üzletét fia, *Christoph Gottlob* folytatta, aki 1796. *Härtel* Gottfried Christoph-fal szövetkezett, s a céget B. és Härtel-re változtatták, mely alatt, mint Németország legvirágzóbb üzleteinek egyike, ma is fennáll s a Härtel-család birtokában van.

Breitner, *George Hendrik*, hollandi festő, szül. Rotterdamban 1857 szept. 12. Kezdetben a hágai akadémiát látogatta, később belépett a Willem Maris műtermébe, majd Párisba ment Cormonhoz, honnét hazatérve, 1886. részt vett az amsterdami akadémia rajz- és festőtanfolyamán. Színező talentuma Jacob Maris hatása alatt fejlődött. Naturalisztikus felfogású, többnyire amsterdami utcai jeleneteket feltüntető festményei közül több ki volt állítva a műcsarnok 1908—9-iki nemzetközi tárlatán.

Brekelenkam, *Quiringh Gerritsz van*, hollandi festő, szül. Zwammerdamban, 1620 körül, megh. Leidenben 1668. Valószinüleg Dou Gerardnak volt tanítványa. Genreképei, melyeken keresetlenül, természetesen ábrázolja az alsó néposztályok életét, a korabeli hollandi festészet legjobb ilynemű termékei közé tartoznak. Nagy számmal maradtak reánk, úgyszólván minden nagyobb múzeumban találhatók. A budapesti Szépművészeti Múzeumban is van egy öreg párt ábrázoló képe.

Brekinjska, adók., Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 541 magyar, horvát és cseh lak.; u. p. Antunovac, u. t. Poljana.

Breklum, község Schleswig porosz kerület Husum járásában, (1905) 2375 lak., protestáns papképzővel.

Brelan (franc., ejtsd: brőlañ). A francia játékházakat nevezték így IX. Károly idejében, innen vette nevét a játék is. E szerencsejátékot XIV. Lajos eltiltotta, de XV. Lajos alatt újra elterjedt s a forradalomig divatban maradt. Ebből származott a *Bouillotte*, melyben három egyforma kártya játssza a főszerepet, szintén szerencsejáték.

Breloque, l. *Berloque*.

Brem., állatnév mellett *Bremser* L. német zoológus (1767—1827) nevének rövidítése. Műve: Icones Helminthum (Wien 1824, 3 köt.).

Bréma *(Bremen)*, 1. egykori hercegség, ill. szekularizált érsekség, jelenleg Hannover azon része, amely az Északi-tenger és az Elbe, Lüneburg és Werden, Hoya és Thedinghausen braunschweigi járás, B. város területe és a Hadeln nevű vidék közt fekszik. Területe 5176 km². Mint püspökséget Nagy Károly alapította 788. Érsekséggé a X. sz.-ban lett. Leghíresebb érseke I. Adalbert (1043—72-ig) volt. Az érsekség a reformáció elterjedésével 1645. szünt meg. V. ö. *Dehio*, Gesch. d. Erzbistums Hamburg-B. (Berlin 1877, 2 köt).

2. *B.*, 1815 óta önálló német állam; «B. szabad hanza-város» (Freie Hansastadt Bremen) néven jelenleg a német birodalom tagja, 256 km² területtel. Három egymástól elkülönített és nagyságra nézve különböző részből áll. Fő alkotó része B. városa a Weser mindkét partján, 74 km.-nyire a tengertől Hannover és Oldenburg közt; tőle É.-ra van Vegesack (l. o.) és még tovább É.-ra a Geeste és Weser összefolyásánál a harmadik rész Bremerhaven (l. o.). B. területének egy része mélyebben fekszik a víz felszinénél és ezért mintegy 100 km. hosszú töltések védik; az így körülzárt területet árkokkal és gőzgépekkel víztelenítik. A termékeny területnek 29%-a szántó, 50%-a rét; ezért az állattenyésztés jelentékeny. 1900-ban volt 6528 drb ló, 16,060 drb szarvasmarha, 679 14-et a B.-i tudom. intézetek, 40-et a kereskedők, 20-at az iparosok, 48-at a többi városi polgár, 12-őt Vegesack és Bremerhaven, végül 16-ot a vidéki községek választanak. A Bürgerschaft egy 18 tagból álló választmánya ügyel föl az alkotmányra, a törvények és állami intézmények megtartására; a pénzügyeket a választmány tagjai kezelik. B. azelőtt egészében szabad kikötő volt. 1888 óta azonban csak B. és Bremerhaven egy kis része maradt az. B. kiadásai és bevételei 1910. 37.921,683 márkára rugtak; az adóssága 234·7 millió márkát tesz ki. A német birodalmi tanácsba és gyűlésbe 1—1 tagot küld.

3. *B.*, az ugyanily nevű állam székhelye, több vasúti vonal kiinduló pontja és a Német birodalom egyik legnagyobb kereskedelmi empo-

juh, 16,062 drb sertés, 4819 drb kecske és 783 méhkas. A lakosok száma az 1910-iki összeirás szerint 298,736 (a szaporodás 1905 óta 13·4%). Az 1905. összeirt lakosok közt volt 240,041 protestáns (91·1%), 19,124 róm. kat. (7·3%), 1865 egyéb keresztény, 1432 zsidó és 478 egyéb vallású. 1908-ban volt a házasságkötések száma 2643, a születéseké 8494, a haláleseteké 4754. Az 1849. megalkotott, 1854., 1875., 1894 és 1910. revideált alkotmány szerint a végrehajtó hatalom a szenátus, a törvényhozó hatalom a szenátus és a polgárság kezébe van letéve. A szenátus 16 tagból áll, akik közül legalább tíznek jogásznak és háromnak kereskedőnek kell lennie. A szenátus tagjait élethossziglan választják; a szenátus a maga kebeléből két tagot 4 évre polgármesterré választ: ezek felváltva elnökölnek a szenátusban. A törvényhozó testület, a «Bürgerschaft», 150, 6 évre választott tagból áll; köztük riuma a Weser mindkét partján, (1910) 246,827 lak., akik leginkább oly iparágakkal foglalkoznak, amelyek a tengeri kereskedelemmel vannak kapcsolatban, tehát hajó-, gép-, kötélgyártással, vasöntéssel, továbbá rizshántással, rizskeményítőkészítéssel, petroleumfinomitással, sör-, szeszgyártással, jutafonással és ötvösiparral. B. a Weser jobbpartján elterülő ó-városból, az ezt körülfogó külvárosokból (K.-i, É.-i és Ny.-i), továbbá a Weser balpartján fekvő újvárosból és az ehhez csatlakozó külvárosból (Süder Vorstadt) áll. Az ó-városban, a nagykereskedelem fészkében sok még a régi ház: a K.-i külváros a jómóduak lakóhelye, az É.-iban a pályaházak és hotelek a túlnyomóak: a Ny.-i a nagy ipartelepeket foglalja magában; az újváros széles, egyenes utcákból áll: a Süder Vorstadt a munkások lakóhelye. A szabad kikötő (2000 m. hosszú, 120 m. széles, 6·8 m. mély) a Ny.-i külvárosban van. Jelentéke-

nyebb épületek: a város központját alkotó piacon, «Markt»-on a városház, amelynek nagyobb része 1405—1410-ig épült (állítólag Lüder v. Bentheim építette), az ablakok közeit 16 szobor (a többi közt a császár és 7 választó) ékesíti, a nagytermében Smidt polgármester szép márványszobra látható Steinhäusertől; az épület Ny.-i szárnyában van a híres «Rathskeller», amelyben csak rajnai és moseli borokat mérnek ki. A városháza előtt áll a hatalmas Roland-szobor 1412-ből, a városi szabadságnak és a város büntetőjogi hatalmának szimboluma; ugyancsak a piacon van a nagyszerű gót stílusban épült börze (1861—64-ig Müller tervei szerint), Ny.-i homlokzatán 6 allegorikus szoborral és egy impozáns börzecsarnokkal; a városházzal szemben a «Schütting», a kereskedelmi csarnok épülete; továbbá a belsejében szépen díszített múzeum; a művészegyesület háza, második emeletén érdekes, főképen ornitológiai gyüjteménnyel; a műcsarnok figyelemreméltó képgyüjteménnyel; a főposta-épület; a gazdagon díszített törvényszéki palota; a Norddeutscher Lloyd új igazgatósági palotája; a néprajzi múzeum; végül a pályaházak és néhány nagyobb kórház épülete. A templomok közül a legkiválóbb a Dom, a róla elnevezett téren, a Dom-téren; e templom építését a XI. sz.-ban kezdték meg; szószéke Krisztina svéd királyné ajándéka; pincéjében több összeszáradt holttest látható; jelentékenyebb templom még az Ansgarius (1229—43), Tischbein által készített oltárképpel.

Emlékszobrok: Olbers csillagász szobra Steinhäusertől; a Willehardi-kút a Dom előtt; az 1870—71. elesett B.-i harcosok emlékoszlopa; homokkőből Steinhäuser által készített szoborcsoportozat, amely Szent Ansgariust, az északnémet apostolt ábrázolja, amint egy gyermek nyakáról az igát leveszi; Gusztáv Adolfnak Fogelbergtől mintázott szobra; az Altmann-emlék (Altmann volt az a kertész, aki a régi erődítmények helyén az ültetvényeket készítette); a Seume-emlék; a Körner-emlék; a Szent Jakab szobra; az 1893-ban leleplezett I. Vilmos császár szobor (Bärwald mintázta); a «Rosselenker» nevű szoborcsoportozat; III. Frigyes császár szobra Tuaillontól.

A Weseren átvezető hidak közül a legérdekesebb a császár-híd, amely az ó-város Kaiserstrasséját az új város Grosse Allee-jával köti össze. Igen szépek azok az ültetvények, amelyek a város erődítményeinek helyét foglalják el és az újabban megnagyobbított Bürger-park.

B. nagyságát első sorban kereskedelmének köszönheti. Kikötőjébe 5 m. mély járatú hajók még bejöhetnek; a még nagyobb hajók Bremerhavenben kötnek ki.

Az árúforgalmat 1908—1909-ben a következő adatok mutatják:

Év	Behozatal értéke 1000 márkákban			Kivitel értéke 1000 márkákban		
	a tengeren	szárazon v. folyón	összesen	a tengeren	szárazon v. folyón	összesen
1908	1.184,124	503,723	1 687,847	758,087	848,033	1.606,120
1909	1.171,095	571,629	1.742,724	836,221	868,397	1.704,618

A legfontosabb árúcikkek értéke 1000 márkákban a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	1908	1909	1908	1909
Pamut	556,434	482,623	535,914	500,331
Gyapju	118,742	154,988	118,036	154,722
Gabona	90,821	105,190	60,605	74,681
Nyers dohány	56,072	62,757	71,410	68,505
Bőrök és prémek	50,857	51,931	52,695	53,219
Rizs	39,811	30,928	32,488	36,533
Fa	19,873	21,990	15,910	15,251
Kávé	18,405	21,586	20,380	22,194
Trágyasók	14,415	17,446	14,410	17,442
Korpa és takarm. liszt	14 336	15,831	20,302	22,852
Cukor	10,895	10,740	7,864	7,348
Rozs- és búzaliszt	10,628	11,279	28,984	31,591
Bor és szesz (champagnei nélkül)	8,051	8,161	10,573	10,510

Ez a kereskedelmi forgalom az egyes földrészek szerint a következőképen oszlik meg:

	Behozatal		Kivitel	
	1908	1909	1908	1909
Európa	755,021	847,584	1.285,809	1.336,106
Amerika	762,892	695,923	219,679	273,929
Ázsia	86,230	74,813	60,415	57,332
Afrika	16,145	30,493	4,923	4,734
Ausztrália	67,759	93,911	35,294	32,737

B. kereskedelmi hajóraja (1909) 722 hajóból áll 851,234 t. tartalommal. A kikötőbe érkezett 5240 hajó 3.958,000 t. és onnan távozott 5353 hajó 3.959,478 t. tartalommal. A kivándorlók száma volt (1909) 144,417, akik közt 88,240 az Osztrák-magyar monarchiából, 40,944 Oroszországból és 11,962 Németországból indult útra.

B. püspökséget N. Károly 788. alapította; mint érseki székhely a X. sz. után virágzásnak indult annyira, hogy a XIII. és XIV. sz.-ban az érseki hatalom alól magát lassankint kivonta és belépett a Hanza-szövetségbe, de annak sohasem volt buzgó tagja, miért is két izben a szövetségből kizárták. 1522-ben fölvette a protestantizmust és 1547. megvédte magát az ostromló császári sereg ellen. Újabb erős föllendülést nyert, midőn 1827. Smidt polgármester kezdeményezésére Bremerhavent alapították. V. ö. *Buchenau*, Die freie Hansastadt Bremen (4. kiad. Bremen 1908); u. a., Die freie Hansastadt Bremen und Umgegend (11. kiad. 1910); *Duntze*, Gesch. der freien Stadt Bremen (Bremen 1842—51, 4 köt.); *Bollmann*, Verfassung und Verwaltung der freien Hansastadt Bremen (Hannover 1909).

Brémai kék *(brémai zöld)*, kékeszöld v. zöldeskék festék, melyet rézvitriol-oldatból nátronlúggal csapnak ki és nátronlúggal kezelik, amíg eléggé kék színű lesz, azután kimossák és szárítják. A B. rézhidroxidból áll. Ha a salétromsavas réz megbontásához nem elegyítünk elegendő mennyiségű szénsavas káliumot (hamuzsír) és a keletkezett zöld színű csapadékot kálilúgban oldott cinkoxiddal leöntjük, akkor laza, sötétkék, nagy fedőképességű port kapunk. A B.-et víz-, mész- és olajfestéknek használják, az utóbbi azonban nemsokára megzöldül (azért nevezik brémai zöldnek is).

Brémai lúd, l. *Emdeni lúd*.

Brémai zöld, l. *Brémai kék*.

Brembo, 74 km. hosszú folyó Lombardiában; forrása 779 m. magasságban a Lago del Diavolo; átfolyik a Val Brembanán és Vaprio mellett az Addába torkollik

Bremen, l. *Bréma.*

Bremer, *Fredrika*, svéd írónő, szül. Tuorla-ban Åbo mellett, finn földön 1801., megh. 1865 dec. 31. Atyja gazdag kereskedő és bányatulajdonos volt, kivel öt éves korában Svédországba, majd Norvégiába jutott. Európát, Észak-Amerikát, az Antillákat, a Szentföldet bejárta. Visszatérve 1856-tól Stockholm mellett fekvő jószágán, Arste-ban lakott. A skandináv írók közt ő az első, aki európaszerte híressé lett, különösen a nőemancipációt követelő iratai révén, amelyekkel ezt a mozgalmat Skandináviában megindította. Novellái s regényei összegyűjtve e címmel jelentek meg: Teckningar ur hvardagslifvet (Rajzok a mindennapi életből; Stockholm 1835—43, 7 köt.). Ezek azonban csak az első regények. Melléjük nyolc kötetben sorakoztak az új rajzok (Nya teckningar, 1844—48). Nővére, *Quiding Sarolta* B. halála után három kötetben adta ki Bremer Fr. hátrahagyott leveleit, iratait és életrajzát (Leipzig 1865). V. ö. *Petersen* R., Fredrika Bremer (Kjöbenhavn 1892).

Bremerhaven, Bréma állam kikötő városa, a Geeste-torkolat jobbpartján, (1910) 24,140 lak., jelentékeny hajóforgalommal és kereskedéssel, hajófölszerelések készítésével, száraz dokkokkal, hajógyárral, Smidt polgármesternek szobrával és Vilmos császár emlékével; új gót templomának tornya messze ellátható. Régi kikötője Ny.-on 730 m. hosszú és 84—115 m. széles; új kikötője középen 840 m. hosszú és 87—115 m. széles, a Császár-kikötő K.-en 600 m. hosszú és 115—142 m. széles. Mindhárom kikötő területe 40·2 ha.; ezekhez járul az új, halászati kikötő. Megtekintésre méltók a Norddeutscher Lloyd rakodói, amely társaságnak hajói Brémával, Észak- és Dél-Amerika, Kelet-Ázsia, Ausztrália kikötőivel és több angol tengerparti várossal tartanak fenn rendes összeköttetést. A Norddeutscher Lloydon kívül B.-ben van még a Hanza gőzhajózási vállalat. A tenger felől Brémába szállított árúk B.-en mennek keresztül. 1908-ban érkezett 1548 tengeri hajó 1.636,365 t. tartalommal, főképen pamutot, rizst és petroleumot szállítván. Bréma városa, főképen polgármesterének, Smidtnek ösztönzésére, 1827. Hannovertől egy kis területet szerzett meg, amelyet később 122 ha.-ra nagyobbítottak és ott egy kikötőt alapított, amelyet 1830. nyitottak meg. Ebből lett B.

Bremerlehe, l. *Lehe.*

Bremervörde, járási székhely Stade porosz kerületben, az Oste mellett, (1905) 3683 lak., sör-, szeszgyártással, élénk turfa- és gabonakereskedéssel. B.-t Castrum Vordes néven II. Lothár császár alapította 1122. 1218—1547-ig a brémai érsekeknek volt székhelye.

Bremgarten, járási székhely Aargau svájci kantonban, a Reuss egy félszigetén, vasút mellett, (1910) 2526 lak., pamut- és selyemárúkészítéssel. Az orléansi herceg, a későbbi Lajos Fülöp király 1793—1795-ig Corby néven itt tartózkodott.

Breml, állatneveknél *Bremi-Wolf* J. (szül. 1791., megh. 1857) zürichi entomológus nevének rövidítése.

Bremzer, a budapesti csibészek nyelvén betörő szerszámot jelent: a nagy feszítővasat hívják így.

Brenayi lelet, l. *Ezüst leletek.*

Brenchley (ejtsd: brencsli), *Julius*, angol utazó, szül. Maidstoneban 1817., megh. 1873. 1849-ben beutazta Észak-Amerikát, majd négy évet töltött a Sandwich-szigeteken, melyeket Remyvel együtt kutatott át. Ez utóbbit elkísérte amerikai utazásain. 1861-ben Remyvel Kelet-Ázsiába indult. Bejárták Indiát és Ceylont, de Remy megbetegedvén, B. egymaga utazta be Kinát, Japánt, Ausztráliát, Új-Zélandot. 1865-ben a Szamoa-, Barátság- és Fidzsi-szigeteket, valamint az Új-Hebridákat járta be. Ezt az útját Jottings during the cruise of H. M. S. Curaçao among the South See islands (London 1873) c. díszműben írta le. Végül Kinán, a Gobi-sivatagon, Szibérián és Oroszországon át visszatért Angliába. Értékes gyűjteményeit a British Museumban és szülővárosa Maidstone múzeumában őrzik.

Brendanus, l. *Brandan.*

Brendel, *Franz*, német zenei író, szül. Stolbergben (Harzhegység) 1811 nov. 26., megh. Lipcsében 1868 nov. 25. Zongorát Wiecknél tanult. 1844-ben átvette Schumann zenei lapjának szerkesztését. A lipcsei konzervatóriumon két évtizeden át a zenetörténet tanára volt. Könyvei, a külső formára esküdő Hanslick ellenében, a Schumann-Berlioz-Liszt-Wagner-féle pszichológiai irányt hirdetik: Geschichte der Musik (1852 óta 8 kiadás); Fr. Liszt als Symphoniker (1859); Organisation des Musikwesens durch den Staat 1865; Geist und Technik im Klavierunterricht stb.

Brendon Hills, hegylánc Devonshireban, Angolországban, a Bristol-csatornától D.-re, 500 m.-ig emelkedő, többnyire kopár, gyepes magaslatokból áll.

Brenet, *Michel*, családi nevén *Bobillier* Marie, francia zenetörténetíróné, szül. Lunévilleben 1858 ápr. 12. Előbb Strassburgban és Metzben, 1871 óta Párisban él. Első műve a pályadíjat nyert Histoire de la symphonie à l'orchestre (Paris 1882) jelentéktelenebb, de annál kiválóbbak zenetörténeti tanulmányai: Grétry, sa vie et ses oeuvres (u. o. 1884); Jean Okeghem (u. o. 1893); Sebastien de Brossard (u. o. 1896); Claude Goudimel (Besançon 1898); Notes sur l'histoire du luth en France (1899); Additions ... de Dom Jumilhac..., La jeunesse de Ramean, Palestrina (1906); Les concerts en France sous l'ancien régime (1900) stb. Folyóiratokban is becses értekezései jelentek meg.

Brenets (*Aux-*, ejtsd: brené), helység Neuchâtel svájci kantonban, 740 m. magasban, 4 km.-re Locletól, vasút mellett, (1910) 1454 lak., csipke- és órakészítéssel: közelében a Doubs 27 m. magas vízesése, a Chailleron-tó és a Toffière barlang.

Brenham (ejtsd: brenam), Washington county székhelye, Texas amerikai államban, Brazostól Ny.-ra, vasút mellett, (1900) 5968 lak., élénk pamutkereskedéssel.

Brenkenhof, *Franz Balthasar Schönberg von*, német gazda, szül. Reideburgban 1723 április 15.

megh. Karzigban 1780 máj. 21. Atyja Magyarországon a török háborúban elveszett és erre Bot az anhalt-dessaui herceg fölneveltette. Nemsokára a herceg bizalmasává lett. A hét éves háborúban a hadsereg számára tett szállításaival nagy vagyont szerzett. Miután Nagy Frigyes a főkormányszék tagjává kinevezte, B. az elpusztult vidékeket gazdaságilag újra felvirágoztatta. Új telepeket és gyárakat létesített és a Netze vidékén csatornákat ásatott. Hálát azonban nem igen aratott, sőt halála után javait lefoglalták. V. ö. *Meissner*, Leben B.'s (Leipzig 1872); *Spude*, Fr. Balth. Schönberg v. B. (Landsberg 1888).

Brennabor v. *Brennaburg*, Brandenburg város régi neve.

Brennbergbánya, Sopron vmegyében, Sopron városához tartozó kőszénbányatelep; a várostól 2 órányira, a Soproni hegység kies völgyeiben fekszik s több nagyobb bányásztelepből áll, melyekben összesen 1941, túlnyomóan német lakos él; postaügynökség; u. t. Ágfalva. Az itteni jó minőségű barnaszén medencealakú harmadkori lerakódásokban van elhelyezve, melyek csillámpalán nyugosznak; a széntelep mintegy 12—14 m. vastag s 310—350 m. mélységben nyugszik a föld szine alatt. A széntelepet, mely hazánk legrégibb bányáinak egyike, már 1753 körül fedezték fel s 1760 óta bányásszák; a régi István-, Erzsébet- és Henrik-akna teljesen kimerítetvén, 1882 óta a Hermes- és Sopron-aknában folyik a bányászat nagy sikerrel; ezeknek bányamértéke (1910) 493·2 ha., a bányamunkások száma 760, a széntermelés pedig átlag évi 750,000 q. Működésben van 1 zártkutatmány (Hermes-akna), egy szállító akna (Sopron-akna) és 1 légakna; a szén 9 km.-nyi hosszú rendes nyomtávú gőzvasúton szállíttatik a déli vasút Ágfalva állomásához. A munkások részére 179 munkáslak, kórház, iskola, 2 fürdő, gyógyszertár, bányatársláda és betegpénztár áll rendelkezésre. A bánya Sopron város tulajdona s részvénytársulat bérli. B. tájképileg szép vidékét a turisták is gyakran keresik fel, környékén mindenütt gondosan jelzett utak könnyítik a közlekedést. V. ö. *Hamberger* József, A brennbergi szénbánya monografiája (Sopron 1885).

Brenne, mocsaras és egészségtelen vidék Franciaországban az Indre és Creuse között. A mocsarak területe közel 8000 ha.; bennök sok a pióca.

Brenner, 1370 m. magas hágó Tirolban; határul szolgál a Stubai- és Zillertali-Alpok és vízválasztóul a Sill és Eisack közt. A hágón van a kis B.-tó es tőle délre B.-bad (l. o.). A B.-hágón át már a rómaiak idejében vezetett út; a középkorban rajta ment át a császárok útja. Mária Terézia 1772. új (18 km. hosszú) útat építtetett át rajta. 1867 aug. 17. végre megnyílt a vasút, amelyet Etzel tervei szerint építettek és amely 22 (a leghosszabb 950 m.) alagúton visz át. Kereskedelmi szempontból nagy fontossága van, mivel rajta visz át a legrövidebb út Közép-Németországból Olaszországba. V. ö. *Penck*, Der B. (a Zeitschrift d. Österr. u. Deutschen Alpenvereins 1887).

Brenner *Márton*, ev. lelkész és orvosdoktor, szül. Beszterczén, megfordult a bécsi és baseli egyetemeken, 1542. a beszterczei káptalanhoz tartozó Besenyőn lelkész. Később hivataláról lemondott s Nagyszebenbe ment lakni, hol 1553. meghalt. Kiadta Brandolininak e című művét: Dialogus ad Mathiam invictissimum regem et Beatricem reginam de... corporis aegritudine toleranda (Basel 1540 és Wien 1541), irván hozzá ajánlást Gerendi Miklós erdélyi püspökhöz. Kiadta továbbá: Paradoxa Lippi Brandolini Aurelii (Basel 1543) és Bonfini Rerum Ungaricarum decades tres (u. o. 1543).

Brenner, *Ernst*, svájci államférfiú, szül. Baselben 1856 dec. 9. 1881-ben beválasztották Basel nagy tanácsába, 1884. pedig kormányába. 1887 óta a nemzeti tanácsban működött, 1897 márc. 25. a szövetségi tanácsba választották, melyben az igazság- és a rendőrügy vezetését vette át, 1901-ben pedig szövetségi elnökké választották. 1907. a szövetségi tanács elnöke lett.

Brennerbad (v. *Wildbad Brenner*), fürdőhely Tirolban, Brixen kerületi kapitányságban, 1326 m. magasságban, a Brenner-hágó legmagasabb pontja közelében, (1900) 404 lak., 21° C. meleg indifferens hévvizzel, amelyet köszvény és reumatikus bajok ellen használnak, fürdőintézettel.

Brenner-szabály, összefoglalja az ép ideg viselkedését a különböző erejű galvánáram ingerhatásával szemben, l. *Idegrendszer*.

Brenner-vasút, alpi pálya Ausztriában, Innsbruck és Bozen között, a legrövidebb összeköttetés Németország és Olaszország között. A B. a cs. k. szab. déli vasúttársaság vonala; hosszusága 125 km. A Sillvölgyben halad és mintegy 725 m. magasságkülönbséget győz le. A Brennerhágón lévő legmagasabb pontja 1367 m. a tenger szine fölött. Innét az Eisack völgyében halad Bozenig. A vonal 1864-től 1867-ig épült és ez a vasútépítés a nehéz hegyi vasútépítésnek iskolája volt. A legnagyobb emelkedések 25‰-esek, a legkisebb görbületi sugár 285 m. A vonal mentén 22 alagút van, összesen 5238 m. hosszban. Itt épült az első forduló alagút, melyet később a Gotthard és az Albula vasutaknál oly sűrűn alkalmaztak. A B. építése mintegy 72 millió koronába került. A vasút tervezője Etzel Károly volt, akinek Breunerbadban emléket emeltek.

Brenno (*Blenio*, *Blegno*), a Ticino baloldali mellékfolyója, Tessin svájci kantonban; két forráspatakból ered a Lukmanieren, illetőleg Greinán, amelyek Olivone közelében egyesülnek és B. néven a Val Blenión keresztül 20 km.-nyi utat tesznek meg. Az áradások benne gyakoriak. A B. Biascánál torkollik. Főhelye Malvaglia (1598 lak.), a Lukmanieri úton.

Brennus (kelta szó, a. m. fejedelem). 1. *B.*, a szenoni gallusok vezére, ki a rómaiakat az Allia folyónál megverte (Kr. e. 390 júl. 16), két nap mulva Róma városába hatolt, melyet elpusztított, de a Capitoliumot megvívni nem tudta. Hosszabb ostrom után nagy tömeg arany váltságdíjért (melynek lemérésekor kardját is a mérleg serpenyőjébe dobta és a méltatlankodó rómaiaknak gőgösen odakiáltotta: «Vae victis», vagyis jaj a legyőzötteknek) odahagyta a várost, de a hiúságának hizelgő római hagyomány szerint M. Furius Camillus diktátor utolérte és megverte. — 2. *B.*, gallus vezér, aki Kr. e. 279. nagy sereggel Görögországba tört, de Delphi mellett a monda szerint maga Apollon villámmal és

dörgéssel védte meg szentélyét, s az ijedten menekülőket egy görög sereg megverte, mire B. öngyilkos lett.

Brennus kardja, l. *Brennus*.

Brenta (ol.), bormérték Svájcban és Olaszországban; Bergamóban 70·691., Luganoban 87·161., Milanóban 75·55 l., Rómában 175 l., Svájcban 37·5 l., Veronában 70·51 l.

Brenta (a rómaiak Medoacus major-a), jelentékeny folyó É.-Olaszországban. A Caldonazzo-tóból, Trienttől 13 km.-re ered, K.-nek DK.-és D.-nek folyik; Bassanonál kilép a síkságra és Velencétől D.-re 90 km.-re a Brondolo-kikötőbe torkollik. Azelőtt Fusinánál, Velence mellett szakadt az Adriai-tengerbe; de gátakkal mesterségesen elterelték. Hossza: 170 km., amelyből 8 hajózható.

Brentai-Alpok, a Trienti-Alpokhoz tartozó hegycsoport Dél-Tirolban a Sarca- és Noce-völgy közt: az erozió következtében rendkívül meredek és legmagasabb részeiben (Cima Tosa 3176 m., Cima B. 3155 m.) örökös hó és gleccserek takarják. Legmélyebb horpadása a Bocca di B. (2553 m.).

Brentai csata, a vezérek korabeli magyarok hadtani fölényének egyik legkiválóbb bizonysága. A 900. évben egy barangoló magyar csapatot Berengár olaszai az Addánál megszorítottak. A magyarok hadi cselekkel, békekövetségekkel egészen a Brentáig csalták őket magukkal s ott alkalmas terepen szept. 24. megtámadták s teljesen megverték a gondatlan és elbizakodott ellenséget. A csata hadtani leírása és kritikája *Salamon*-tól, Századok, 1876. 826—843. lap és *Ványolós*-tól, I. Berengár és a magyarok (Kolozsvár 1911).

Brentano, 1. *Bettina*, l. *Arnim*.

2. *B., Clemens*, német költő, szül. Ehrenbreitsteinben 1778 szept. 8., megh. 1842 júl. 28. Aschaffenburgban. Szülei kereskedőnek szánták, de hajlama az írói pályára vonzotta. Szertelen kalandos életet élt, bejárva Jenát, Frankfurtot, Marburgot, Heidelberget, Bukovinát, Csehországot, Bécset, Berlint stb. 1818-ban katolikussá lett. Magával és az emberekkel meghasonolva, 1824-ig aszkéta életet élt Dülmenben, hogy a sztigmatizált Emmerich Katalin apáca vizióit feljegyezgesse (Leben der heiligen Jungfrau Maria. Nach der Anna Katharina Emmerich Betrachtungen, 1852); később egészen megzavarodott. Eleinte *Maria* név alatt írta Satiren und poet. Spiele, Gustav Wasa, s Godwi oder das steinerne Bild der Mutter című munkáit. Ezek eredeti és bizarr alkotások, valamint Die lustigen Musikanten, Ponce de Leon c. szindarabjai is. Nagy költői tehetség nyilatkozik Die Gründung Prags c. dramatizált költeményében (Pest 1815), de leginkább sikerültek apróbb novellái, különösen a Geschichte vom braven Kasperl und der schönen Annerl c. falusi története (1817) és népmesői, főleg a rendkívül kedves Gockel, Hinkel und Gackeleia (1838). Összes műveit testvére B. Christian adta ki 9 kötetben 1852—55; válogatott művei sokszor jelentek meg. Legmaradandóbb érdeme, hogy Arnim Achimmal kiadta Des Knaben Wunderhorn c. nagy jelentőségű népdal-gyűjteményt (1806—1808, 3 köt.). Róla nagyobb munkát írt (*Diel* 1877, 2 köt.).

3. *B., Franz*, német filozófus, szül. Marienbergben 1838 jan. 26. Eleinte Würzburgban a filozófia tanára, de a csalhatatlansági dogma kihirdetése után önként lemondott és 1874. a bécsi egyetemen vállalt állást, melytől szintén önként megvált 1880. A metafizikában határozott teista, helyesli az evolúció tanát, de nem fogadja el a Darwin-féle hipotézist. Munkái: Über die mannigfache Bedeutung des Seienden nach Aristoteles (Freiburg 1862); Die Psychologie des Aristoteles (Mainz 1867); Psychologie vom empirischen Standpunkte (Leipzig 1874), melyből mindezideig csak az első kötet jelent meg; de ez a töredékes munka is fontos mozgalmat indított és számít a lélektan történetében. Azóta igen keveset ír: Vom Ursprung sittlicher Erkenntniss (Leipzig 1889); Das Schlechte als Gegenstand dichterischer Darstellung (u. o. 1892). Újabban ismét lélektani tanulmányokat tett közzé: Das Genie (1892); Zur eherechtl. Frage in Oesterr. (1896); Meine letzten Wünsche für Oesterreich (1895).

4. *B., Lorenz*, a badeni forradalom egyik vezérférfia, szül. Mannheimban 1813 nov. 4., megh. 1891 szept. 18. Chicagoban. Ügyvéd volt, 1846. Mannheimban követnek választották, 1848. pedig a nemzetgyűlés tagja lőn. A köztársasági mozgalomtól (1848) távol tartotta magát, de védője volt Hecker és Struve-nek (l. o.) úgy a kamarában, mint a sajtóban és az esküdtek előtt. Ez okból a kormány nem erősítette őt meg polgármesteri állásában. 1849 márc. a radikális párttal ő is elhagyta a kamarát, máj. 14. pedig átvette, mint az országos bizottság feje, Baden kormányzását. Rövid idő alatt a szélső Struveval és pártjával összeütközésbe jött, s midőn a bizottság Struve azon javaslatát fogadta el, mely szerint a porosz okkupáló sereggel való alkudozás hazaárulásnak tekintessék: B. Schaffhausenba menekült. Itt írta manifesztumát, melyben volt pártját kíméletlenül ostorozta. 1850-ben Svájcból Amerikába költözött. 1862. óta Chicagót képviselte Illinois törvényhozó testületében. 1872-ben visszatért Európába és mint az Egyesült-Államok konzula Drezdában élt 1876-ig.

5. *B., Lujo*, német nemzetgazdász, *B. 3.* öccse, szül. Aschaffenburgban 1844 dec. 18. A boroszlói, strassburgi, bécsi, lipcsei s végre a müncheni egyetem tanára lett. B. főleg a munkáskérdéssel foglalkozik, a munkásegyletek tanulmányozása céljából 1868. beutazta Angliát, útjának eredményét Die Arbeitergilden der Gegenwart (Leipzig 1871—72, 2 köt.) c. művében foglalta össze. Munkái közül megemlítendők még: Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung (2 kiad., u. o. 1893); Das Arbeitverhältniss gemäss dem heutigen Recht (u. o. 1877); Die Arbeiterversicherung gemäss der heutigen Wirtschaftsordnung (u. o. 1879); Der Arbeiterversicherungszwang, seine Voraussetzungen und seine Folgen (Berlin 1881); Agrarpolitik (Stuttgart 1897); Gesammelte Aufsätze (1899); Die Getreidezölle als Mittel gegen die Not der Landwirte (Berlin 1903); Die Entwickelung der Wertlehre (1908); The industrial organization of Germany (1908); Versuch einer Theorie der Bedürfnisse (1908); Die Arbeiterwohnungsfrage in d. Städten (1909); Die Malthussche Lehre u. d. Bevölkerungsbeweg. d. letzten Dez. (1909). B. az

1885-iki bpesti gazdakongresszuson tartott előadásával aném.-osztr.-magyar vámegyesület eszméjéhez csatlakozott.

Brentford, város Middlesex angol grófságban, a Themse és Brent összefolyásánál, amely utóbbi a várost 2 részre osztja, vasút mellett, (1910) 16,548 lak., jelentékeny szappangyártással, szeszfinomítókkal, fürészmalmokkal és sörgyártással, 1642 nov. 12. I. Károly itt megverte az Essex vezérlete alatt álló parlamenti sereget.

Brentwood (ejtsd: —vud) v. *Burntwood*, város Essex angol grófságban, 17 km.-nyire Chelmsfordtól, (1910) 6923 lak., sörfőzőkkel, téglagyárakkal, ló- és marhavásárokkal.

Brenz, a Dunának 60 km.-nyi hosszú mellékfolyója Württembergben, 501 m. magasban a Kocher forrása mellett ered és Bajorországban, Lauingennél torkollik. Róla kapta nevét az alamannoknak mellette elterülő Brenzgauja.

Brenz, *Johann*, sváb reformátor, szül. Weilban a Svábföldön 1499 jún. 24., megh. 1579 szept. 11. Heidelbergben tanult, a reformációhoz csatlakozott s 1522. prédikátor lett Schwäbisch-Hallban. Jelentékeny ellentállást fejtett ki V.Károly interimjével szemben, minek következtében Stuttgartba menekült. Itt préposttá lett 1554. Katekizmusa Lutheré mellett az egyedüli, mely a német ev. egyházban maradandó becsű volt; a helvét reformátorokkal szemben ő volt a legtüzesebb védelmezője a szigorú lutheri iránynak. Nagy befolyást gyakorolt, többek közt Melius Péterre is. Művei összegyüjtve 8 kötetben jelentek meg (Tübingen 1576—1590). V. ö. *Pressel*, Anecdota Brentiana (Tübingen 1868). Életírói *Hartmann* és *Jäger*, J. B. (Hamburg 1840, 2 köt.); utóbbi külön is (Elberf. 1862).

Brephotrophium (gör.-lat.) a. m. lelencház.

Brera-palota, l. *Milano*.

Brescello (ejtsd: bresello), közs. Reggio nell' Emilie olasz tartomány Guastalla (ettől 12 km.-nyire) j.-ban a Po jobbpartján, vasút mellett, (1900) 4470 lak. Sansovinotól eredő Hercules-szoborral. B. az ókorban Brixellum volt. 1427-ben a Bembotól vezérelt velenceiek itt győzték le Visconti Filippo Mária milanói seregét.

Bresci (ejtsd: bresi), *Gaetano* (Angelo), I. Umberto olasz király gyilkosa, Pratóban, Firenze mellett született 1869 nov. 10. Paraszstszülők gyermeke volt s 1897. kivándorolt Amerikába, ahonnan, feleségét és fiát elhagyva, 1900. hazatért és Monzában júl. 29. három pisztolylövéssel halálra sebezte Umberto királyt. Élethossziglan tartó fegyházbüntetésre itélték; börtönében 1901 máj. 23. felakasztotta magát.

Brescia (ejtsd: bressia), 1. tartomány Lombardia olasz compartimentóban, Sondrio, Bergamo, Cremona, Mantova, Verona és Tirol közt, 4798 km² területtel és (1909) 573,973 lak. D.-i része sík, É.-i részébe benyulnak a Bergamoi-Alpok (Monte Gleno 2852 m.), az Adamellónak és a Trienti-Alpoknak nyúlványai. Legfontosabb hágó: a Tonal-hágó. Vizei: az Oglio, a Mellával és az Idro-tón átfolyó Chiesevel, az Iseo- és Garda-tó. Sík része igen termékeny, magasabb részeiben igen jó sajtot készítenek. Breno, B., Chiari, Salo és Verolanuova járásokra oszlik.

2. *B.*, az ugyanily nevű tartomány és püspökség székhelye, az Oglio mellékfolyójának, a Mellának balpartja közelében, vasút mellett, (1901) 70,614 lak., igen jelentékeny vasiparral, különösen kés- és fegyverkészítéssel, gépgyártással, azonkívül selyemfonással és kézműárú-készítéssel, olaj-, bőr-, gyufa- és papirgyárakkal, selyem-, bor- és kenderkereskedéssel. B. rendesen épült város, szép utcákkal, régi falai helyén szép sétahelyekkel. É-i részén meredekfalu sziklán még áll egy erőd (Falcone di Lombardia). Jelentékeny épületei: az igen régi, szobrokkal díszített székesegyháza, a VII. sz.-ból a La Rotonda, 83 m. magas kupolával; a Szt. Afra templom, a velencei iskola első mestereinek néhány képével; az új székesegyház értékes ereklyékkel; a San Nazaro e Celso, Tizian nehány képével; a Madonna dei Miracoli; a XVI. sz.-ból való Palazzo del municipio és vele szemben az orlogiario és előtte az 1849. elesett B.-iak emlékszobra; az 1750. a Quirini kardinális által alapított könyvtár épülete; a XII. sz.-ból való Broletto, egykor a köztársasági hatóságok, később a törvénynek háza; a Martinengo-, Gambara-, Tosio-családok palotái, szép képgyüjteményekkel; a Museo Patrio az 1820. kiásott Hercules-templom helyén, a környéken kiásott római régiségekkel és a 2 m. magas, Victoria istennőt ábrázoló érczoborral. B. szülővárosa B.-i Arnoldnak, akinek 1882. szobrot emeltek, Moretto, Romanino festőknek. A bolognaihoz hasonló, igen szép temetőbe hármas ciprusfa-sor vezet. — B. igen régi város; állítólag még a cenomanok alapították. A rómaiak Brixiának nevezték. 452. Attila lerombolta, de csakhamar újra felépült. A középkorban a lombard városok pártján állott s a konstanzi békében Barbarossa elismerte függetlenségét. II. Frigyes hiába ostromolta. Ezzelino da Romano elfoglalta. Ezután még többször cserélt urat, 1378 aug.-ban Nagy Lajos királyunk hadai megszállották. 1428-ban a velenceiek foglalták el. 1797-ben az Alpokon inneni köztársaság részévé lett, 1815. az osztrákok birtokába jutott. Az 1848-iki fölkelésben tevékeny részt vett; már márciusban az osztrák csapatokat a maguk megadására kényszerítette és azután a Piemonthoz való csatlakozást sürgette. A custozzai csata és Milano kapitulációja után osztozott a többi lombard város sorsában. Midőn 1849. a háború újra kitört, B. ismét az osztr. ellen ütött táborban állott. A novarai csata után sem akarván magát megadni, márc. 30 Haynau 3800 emberrel megtámadta, a hatalmában levő erődből pedig hatalmasan bombáztatta. A lakosok, még a nők is hősiesen küzdöttek ellene ápr. 2-ig. Haynau a lakosok életét ugyan nem bántotta, de 6 millió lira sarcot vetett ki rájuk és férfiakat és nőket egyaránt megveretett; ezért kapta a B.-i hiéna nevet. B. 1859. Piemonthoz került. V. ö. *Odorici*, Storie Bresciane (B. 1853—65, 11 köt.); *Ugoletti* A., B. (Bergamo 1910).

Bresciai Arnold, l. *Arnold*.

Bresciai hiéna, l. *Haynau*.

Breslau, l. *Boroszló*.

Breslau-féle próba, azon alapszik, hogy halva született magzat gyomrában kevés nyálka, beleiben epés nyálka és mekonium van s emiatt a

lekötött és kimetszett gyomor és bél vízben alámerülnek, míg a méhen kívül élt és lélegzett magzat gyomrában és beleiben nyálka mellett levegő is van s ezért azok lekötés után kimetszetve vízen úsznak. Ezt a próbát az élveszülöttség megállapítására Breslau ajánlotta (1868) s azóta a többi élveszülöttségi próbák mellett, azok kiegészítésére használják. Támogatja a B. a tüdőpróba pozitiv eredményét friss holttestek vizsgálatánál, ha eredménye pozitiv és nemcsak a gyomor, hanem a belek felső része is levegőt tartalmaz; aszerint, hogy mily hosszú darabon tartalmaz a bél levegőt, a méhenkívüli élet időtartamának meghatározására is felhasználható. Az élveszülöttség egyedüli bizonyítéka a gyomor és bél levegőtartalma, ha az újszülött friss holttestében a tüdőpróba negativ.

Bressa, egyike a Shetland-szigeteknek (l. o.).

Bressanone, olasz neve Brixennek.

Bresse (ejtsd: bressz), Franciaországnak a Rhône, Saône és Ain közt fekvő, 2—300 m. magas, dombos és mocsáros vidéke; egykoron a Saône balpartjára is átterjedt, egészen Franche-Comtéig. Ez a része B. Châlonnaise volt. B. a középkorban Baugé tulajdonosát uralta. 1402—1601. Savoya hg.-einek fennhatósága alatt állott. 1601. Károly Emánuel kényszerült azt IV. Henriknek átengedni, aki Bugey-vel és Gex-vel együtt a francia koronához csatolta. V. ö. *Baux*, Hist. de la réunion à la France des Provinces de B., Bugey et Gex (Bourg 1853).

Bresse (*La-*), város Vosges francia département Remiremont arrodissementjában a Vologne és Moselotte összefolyásánál, (1906) 5076 lak., mechanikai szövőszékekkel, haltenyésztéssel.

Bressilet (növ.), l. *Comocladia*.

Bresslau, *Harry*, német történetíró, szül. Dannenbergben 1848 március 22. Magántanár, majd rendkívüli tanár lett a berlini egyetemen, 1890-ben pedig a strassburgi egyetemhez nevezték ki rendes tanárnak. Munkái: Die Kanzlei Kaiser Konrads II. (Berlin 1869); Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Kaiser Heinrich II. (Leipzig, 3 köt.); Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Konrad II. (u. o. 1879—84, 2 köt.). Ő dolgozta ki a száli császárok korszakát a Sybel- és Sickel-féle munkában: Kaiserurkunden in Abbildungen (11 füzet, Berlin 1881—91); Kassettenbriefe der Königin Maria Stuart (Histor. Taschenbuch 1882, v. ö. Századok 1884—85); Handbuch d. Urkundenlehre in Deutschland und Italien (I. k., 1889). A Monumenta Germaniae (l. o.) munkatársa, a Neues Archiv für ältere deutsche Gesch. szerkesztője.

Bressuire (ejtsd: bressüir), arrondissement székhelye Deux-Sèvres francia départementban, a Dolo partján, 64 km.-nyire Niorttól, (1906) 4967 lak., posztó- és kalapgyártással, gót templommal és egy (XIV. és XV. sz.-ból eredő) kastély romjaival, amelynek homlokzata 700 m. hosszú. — B., a régi Segora, a középkorban fontos grófság volt a Beaumont-család birtokában. 1793 okt. 11. Westermann itt győzelmet aratott a királypártiakon.

Brest, adók. Zágráb vm.-ben, (1900) 926 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Petrinja.

Brest, járási székhely és igen fontos hadi kikötő Finistère francia départementban, két domb között, a tengernek a Penfeld-folyót fölvevő, mélyen benyuló, kanyargós ágának mindkét partján, (1906) 85,294 lak., jelentéktelen gyertya-, téglakészítéssel és halászattal. B. két részből áll, a tkpi B.-ből és Recouvranceból. A hadi kikötő egyike a legszebbeknek Franciaországban, 2875 m. hosszú; meredek sziklán álló, egy római castellum helyén épült vár, Château és az ebben épült fellegvár védi. Az előbbi trapez alakú; tornyai: a Cézár, Madeleine, Azenor, B. és az angol torony. A fellegvárban óriási konyhák, börtönök, termek stb. vannak. E várat még ellenség el nem foglalta. A hadi kikötő mindkét partján épültek a nagy tengerészkaszárnya, a gabona- és egyéb tárak, kórházak és a 8—9000 munkást foglalkoztató arzenál. A kereskedelmi kikötő a várostól D.-re van; 41 ha. a területe. A kikötőt védik még a bejáratnál levő Pointe Portric-on és Pointe des Espagnols-on levő erődök, továbbá a kikötő egyéb hegyfokán és szegélyein épült erősségek. A K.-en fekvő városrészben a Cours Dajot nevet viselő 500 m. hosszú sétahely egyike a legszebbeknek Franciaországban; végein Neptunus és Amphitrite szobrai állanak; gyönyörű kilátást is nyujt; szép tér még a Place du Champ de Bataille. A Saint Louis templomot szép főoltár és Szerapiszból (Tripoliszban) való négy antik márványoszlop ékesíti. A két városrészt keskeny gyalogos híd és egy nagyszerű 28 m. magas, 257 m. hosszú vashíd köti össze, amelyet középen 106 m. hosszuságban meg lehet nyitni; az 53—53 m. hosszú részek forgatás által távolíttatnak el egymástól; 2 munkás 10 perc alatt végzi el e munkát. B.-nek van hajóiskolája, csillagvizsgálója, városi, tengerészeti könyvtára, színháza, irodalmi és egyéb jótékony egyesülete. A beviteli forgalom főtárgyai: angol szén, cement és juta, norvégiai fa és jég, orosz kender és len, végül la-platai gyapju; a kivitelé: sajt, vaj, tojás, zöldség, gyümölcsök és szardinia. B. New Yorkkal rendes hajó-, Cape Bretonnal pedig kábelösszeköttetésben van. A hajóforgalom: érkezik 1300 hajó 224,834 t. tartalommal és távozik ugyanannyi. A behozatal értéke kb. 45, a kivitelé 25 millió frank. B. neve, bár a rómaiaknak is volt benne erődjük, csak egy 874-iki okiratban fordul elő először. A bretagnei hercegek 1239. szerezték meg a maguk számára. XIV. Lajos Vauban által megerősíttette; az angolok 1694. hiába ostromolták. 1794-ben kikötőjében Howe angol tengernagy Villaret-Joyeuse francia tengernagyot megverte. V. ö. *Levot*, Histoire de la ville et du port de B. 1865—75., 5 köt.

Brestač, adók. Szerém vm. rumai j.-ban, (1900) 1128 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Budjanovci.

Brestača, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1900) 666 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. és u. t. Novska.

Brestel, *Rudolf*, osztrák államférfiu, szül. Bécsben 1816 május 16., megh. u. o. 1881 márc. 4. Segéd volt a bécsi csillagvizsgáló intézetnél, később a fizika tanára Olmützben és 1844. a mennyiségtan tanára a bécsi egyetemen. 1848-ban mint a birodalmi gyüles tagja a szabadelvü balparthoz csatlakozott. 1849-ben állásától megfosztották és azóta tollával szerezte kenyerét. 1856-ban a hitelbanknál nyert alkalmazást. 1861-ben bevalasz-

tották az alsóausztriai tartománygyűlésbe, 1864. pedig a birodalmi gyűlésbe. 1868-ban elvállalta a pénzügyminiszteri tárcát, azzal a feladattal, hogy az államháztartás egyensúlyát helyreállítsa. Roppant takarékoskodása és a Bécsi erdő tervezett eladása azonban sok ellenséget szerzett neki s 1871 lemondott; de a parlamentben továbbra is tevékeny maradt. Bár miniszterkedése fölött a vélemények eltérők, puritán jelleme mocsoktalanul került ki a párttusából. Mint teljesen szegény ember halt meg.

Brestik, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 680 horvát-szerb lak.; u. p. Maligradac, u. t. Glina.

Brestovac, 1. adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 898 horvát-szerb lak.; u. p. Vilić selo, u. t. Pozsega. — 2. *B.*, adók. és pol. k. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 1870 cseh, horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Končanica, u. t. Končanica-Zdenci.

Brestye (most *Berestye)*, nagyk. Temes vm. dettai j.-ban, (1910) 1003 bolgár és német lak.; u. p. és u. t. Denta.

Breszt-Litovszk (lengyelül *Brześć-Litewski)*, első rangú vár, kerületi és püspöki székhely, fontos vasúti csomópont, Grodno orosz kormányzóságban, a Bug és Mukaviec összefolyásánál, (1907) 51,800 lak., nagy dohánygyárakkal, bőr- és marhavásárokkal. Mint fontos vasúti gócpontot és a Bugon való átkelő-helyet az oroszok nagyon megerősítették és körülötte három nagy erősséget építettek. B. mellett 1794. Szuvorov a lengyel hadak fölött győzedelmeskedett; 1795 óta a város orosz birtok.

Breszt-Litovszki-csatorna, l. *Király-csatorna.*

Bresztovácz, község, l. *Aga* és *Beresztócz.*

Bresztyenszky *Béla*, tihanyi apát, a M. Tud. Akad. levelező tagja, szül. Németprónán (Nyitra vm.) 1786 aug. 5., megh. a tihanyi kolostorban 1851 febr. 15. Munkái: Lectiones academicae ex mathesi adplicata in usum suorum auditorum conscriptae. Jaurini (Győr 1819). Elementa arithmeticae generalis seu algebrae (u. o. 1824); Elementa geometriae et trigonometriae planae . . . (u. o. 1827); Elementa matheseos purae in usum academiarum (Buda 1829—30, két rész). Fontos matematikai és fizikai munkásságát részletesen méltatja életírója, *Mattyasovszky* Kasszián bencés tanár (1909).

Bretagne (ejtsd: bretány), a La Manche és a nyilt Atlanti-oceán közt fekvő félsziget, Franciaország egykori tartományainak legnyugatibbja; 33,888 km² területtel. Az É.-i és D.-i oldal közt a vízválasztó: a 150—200 m. magas B.-i-hegyek és ezeknek folytatásai: a 300 m. magas Menezi-hegyek, a Feubusquel és a Menebré nevű hegyek, amelyek az Aven, az Aulne mellékvizéig nyúlnak. Itt kezdődnek az Arréei-hegyek, amelyeknek kopár csúcsai 391 m. magasra emelkednek, azután pedig a Saint-Mathieu-fokig ismét alacsonyodnak. Az Arréei-hegyekhez a Nantes-Bresti csatorna által átszelt alacsony dombok füzik a Montagnes Noirest, amelyek DNy.-nak huzódnak; a Steir forrásánál ketté ágaznak, Crozon és Douarnenez félszigeteket takarják és ez utóbbinak öblével szemben, a Méné-Homban érik el legnagyobb magasságukat (330 m.). DK.-en a Montagnes-Noireshoz a parttal egykezű hegysorok csatlakoznak. A felsorolt hegységek B. belsejét félköralakban övezik; a félsziget belsejét K.-ről Ny.-nak huzódó hegyek barázdálják. E belső hegytömegeket a lakosok Kein-Breisnek nevezik. B-ben a római idők előtt nannetek, venetek, osisinok, curiosolitok és redonok laktak. Vercingetorix leveretése után ezek is római uralom alá kerültek és ekkor B. Armorika Ny.-i részét alkotta. 409 körül azonban B. visszavívta függetlenségét és köztársaságokra oszlott. Lakói számát az angol-szászok elől menekülő britek megszaporították, akikről a félsziget azután mai nevét kapta. Klodvig hatalmát B.-ra is kiterjesztette, de lakói a merovingiak hatalmát csakhamar lerázták nyakukról. 799-ben B. ismét elvesztette függetlenségét, Nagy Károly egy vezére frank iga alá hajtotta. De Jámbor Lajos halála után függetlenségét ismét visszavívta. Normandia hercegei sem voltak képesek B.-t hosszabb időre igájuk alá hajtani és így az saját grófjai alatt élt. 1170-ben II. Henrik angol király fia lett B. urává. Gottfried fiát Arturt Földnélküli János megölette. Artur nővére Alice, Fülöp Ágost cselszövényei következtében Mauclerc Péternek, Dreux grófjának (IV. Lajos dédunokájának) vált nejévé 1213. Ennek unokáját II. Jánost IV. Fülöp herceggé tette. II. Ferencben 1488. a B.-i hercegek férfiága kihalt. Örökösét Annát VIII. Károly és ennek halála után XII. Lajos vette el feleségül. B. azonban még most is független maradt; csak midőn Anna leánya, Claude Angoulême hercegének, a későbbi I. Ferencnek nejévé lett, tudta a lovag király 1532. B. rendeit ajándékokkal és igéretekkel rábirni arra, hogy a francia koronához csatlakozzanak, fenntartásával régi szabadságaiknak és kiváltságaiknak. Külön rendi gyűléseit azonban megtartotta. A constituante végre B. különállásának véget vetett, fölosztván azt a következő öt départementra: Finistère, Côtes-du-Nord, Morbihan, Loire-Inférieure és Ille-et-Vilainere (l. o.). B. a francia forradalom alatt véres küzdelmeknek volt szinhelye. V. ö. *Dom Lobineau*, Histoire de B. (Paris 1707); *Courson*, Histoire des peuples bretons (u. o. 1846); *Gibonais*, Succession-chronologiques des ducs de B. (Nantes 1723); Bulletin de la Société archéologiques du Congrès breton (Rennes); *Dupuy*, Histoire de la réunion de la B. à la France (Paris 1880); *Joanne*, B. (Paris); *Girard*, La B. maritime (1889). *Martin*, Les proverbes et contes de B. (Erlangen 1892); *La Monnaraye*, Géogr. ancienne et historique de la B. (St. Brieux 1885); *De la Borderie*, Essai sur la géogr. féodale de la B. (Rennes 1889); u. a., Histoire de B. (u. o. 1896—1899, 3 köt.); *Le Goffic* Ch., L'âme bretonne (Paris 1908, 2 köt.); *Mollat* G., Etudes et documents sur l'histoire de B. (Paris 1907).

Bretagnei, *breton* v. *breyzard*, kelta eredetü lakossága Bretagnenak, amely nyelvéhez és ősi szokásaihoz a legnagyobb makacssággal ragaszkodik; nagy részük ma is ősi nyelvén (armorikánul, mely a kelta nyelvcsaládnak kymriai ága) beszél. Általában erős és edzett népség, bátor

katonák, vakmerő hajósok, egyébként földmíveléssel és lótenyésztéssel foglalkoznak. Őrege, apraja, úr és szolga egy tálból eszik: az első falat az úré, a családfőé, azután következnek a férfisarjadék, a ferfiszolgák és csak azután nyúl a tálba a ház asszonya és a családhoz meg a szolgákhoz tartozó fehér nép. Mindenütt férfiak játszszák a főszerepet (templomban, ünnepélyeknél). Lakásaik piszkosak. A B. köznép élete sanyarú, szegényes, mindamellett vidám. Népköltészetük rendkívül gazdag és érdekes.

Bretagnei ló, l. *Francia ló*.

Bretagnei marha. A bretagnei félsziget sovány talajú vidékén tenyésztik, színe fekete-tarka, testalkata kicsi, s a tehenek súlya csak 150—200 kg. Évi tejhozama 1000, legfeljebb 1200 l. Testsúlyához arányítva jól tejel, s ezért nagyon keresik. Igázásra nem való. Hizékonysága gyönge.

Bretannos v. *Brettannos*, Kelto atyja, a brit néptörzs mitikus őse.

Breteuil (ejtsd: bretőly), 1. város Eure francia département Evreux arrondissementjában, vasút és egy tó mellett, amelyből az Iton egy mellékvize folyik ki, (1906) 1886 lak., vasércbányákkal, kohókkal. 1060-ban Hódító Vilmos alapította. — 2. *B.-sur-Noye*, város Oise francia département Clermont arrondissementjában, vasút és a Noye mellett, (1906) 3075 lak., bőr-, papir- és gazdasági gépgyártással, a VI. sz.-ban alapított Notre-Dame d'Auteuil apátság romjaival. Némelyek szerint Bratuspantium, a bellovacok fővárosa volt.

Breteuil (ejtsd: bretőly), 1. *Gabrielle Emilie*, l. *Châtelet*.

2. *B., Louis Auguste le Tonnelier*, báró, francia államférfiú, szül. Preuillyben (Touraine) 1733., megh. Párisban 1807 nov. 2. Előbb a katonai majd a diplomáciai pályán működött. 1760-ban Pétervárott, később Stockholmban, Hollandiában, Nápolyban és 1775. Bécsben volt követ. 1783-ban a királyi ház miniszterévé nevezték ki, de az abszolut királyi hatalom buzgó védelmezése miatt oly népszerűtlenné vált, hogy le kellett mondania. Necker elbocsátása után 1789 júl. 11. belépett a reakcionárius minisztériumba, de ez már július 14. megbukott. B. erre Solothurnba menekült, 1802. engedélyt nyert, hogy hazájába visszatérhessen.

Bret Harte, északamerikai író, l. *Harte*.

Brethel, *Jacques*, francia diplomata, l. *Grémonville*.

Bretholz, *Berthold*, osztrák történetíró, szül. 1862 júl. 9. Freibergben, 1899 óta Morvaország hivatalos történetírója. Főbb munkái: Geschichte Mährens (eddig 2 köt.): Der Verteidigungskampf Brünns gegen die Schweden 1645 (Brünn 1895, ez I. Rákóczy Györgyre vonatkozó munka); Die Tataren in Mähren (1897); Böhmen, Mähren und Schlesien (a Helmolt-féle Weltgesch. V. kötetében); Lateinische Paläographie (Leipzig 1905); Das mährische Landesarchiv (Brünn 1908); Codex diplomaticus Moraviae (u. o. 1903).

Bretigny, közs. Eure-et Loire francia départementban, 9 km.-nyire Chartrestól. Ismeretes a róla elnevezett békéről, amelyet 1360 máj. 8. János francia király III. Eduárd angol királlyal kötött, s amelyben az előbbi átengedte Agent, Guyennet, Gauret, Gascognet, Angoulêmet, Poitout, Saintonget, La Rochellet, Périgordt, Limogest, Bigorret, Gauret, Calaist és Guinest, szabadon bocsátásáért pedig 3000 aranyat igért; Eduárd pedig a francia királyságra való igényéről és Normandiáról mondott le.

Břetislav I. (ejtsd: brzsetiszlav), cseh fejedelem (a cseh Achilleus, 1035—1055); még herceg korában 1029. foglalta el Morvaországot, amelyet apja, Ulrik életében ő kormányzott. Mint fejedelem 1039. legyőzte Lengyelországot és pártfogásába vette Szár László fiát, András (Endre) herceget, ki Csehországban menedéket keresett. Kevésbbé szerencsés volt III. Henrik német császár ellen, bár Aba Samu magyar király 1039—40. telén Alsó-Ausztriában és Csehországban segítette. Végül azonban B.-kénytelen volt 1041. Regensburgban hűbéri esküt tenni Henriknek, kit azután az elűzött Péter magyar király társaságában 1041. Aba Samu ellen támogatott is. B. kérelmére III. Henrik a Duna balpartján elfoglalt várakat András hercegnek adta át. 1051-ben újra II. Henriket segítette I. András ellen és a Duna balpartját pusztította. A B. által alkotott törvények később Morvaországban jelentek meg «Jura Conradi I.» címmel.

Bretnig, közs. Bautzen szászországi ker. kapitányság Kamenz j.-ban, a Röder partján, (1905) 2715 lak., vászonszövéssel és fehérítéssel.

Breton, l. *Bretagnei*.

Breton. 1. *Cape B. Island* (l. o.). — 2. *Pertuis B.* (ejtsd: pertüi —), 5—10 km. széles s mintegy 30 km. hosszan benyúló tengerszoros Franciaország Ny.-i partján (kb. 46° 20′ é. sz. és 1° 30′ ny. h. alatt). Ile de Ré szigetét választja el Vendée département partjaitól.

Breton (ejtsd: brötoń), *Jules*, francia festő és író, szül. Courrièresben 1827 máj. 1., megh. Párisban 1906 júl. 5. Drolling tanítványa. Artois és Bretagne polgárait és parasztjait ábrázolta mindennapi foglalkozásuk közepette, többnyire szabad ég alatt, de ez egyszerű motivumoknak nagy bájt és nemességet, néha nagyszabású stílt ad a képein átvonuló finom hangulattal és az alakok harmóniájával. Az ú. n. pleinair v. szabadvilágítású festészet egyik legkorábbi művelője. Első nagy diadalát 1857. aratta Búzaszentelés című képével, (a párisi Luxembourg-múzeumban). Ezenkívül nevezetesebb festményei: Hazatérő aratók (1853); Hazainduló kalászszedőnők (Musée de Luxembourg): A leáldozó napot nező arató leányok (1865); Burgonyaszedés (1868): Bretagnei mosónők (1870): Szent Iván éjszakája (1875): Pacsirtadal (1885, chicagói múzeum): Búcsú Kergontban (1891) stb. Költeményeinek gyűjteményes kiadása 1887. jelent meg Oeuvres poétiques c. alatt. Nos peintres du Siècle címmel könyvet írt a XIX. sz. francia festészetéről. V. ö. Marius *Vachon*, Jules B. (Paris 1899).

Breton de los Herreros, *Manuel*, spanyol drámairó és költő, szül. Quel-ben (Logroño tartományban) 1796 dec. 19., megh. 1873 nov. 8. Madridban mint a Spanyol Akadémia örökös főtitkára. Egyetemi hallgató korában beállt katonának s a függetlenségi háborúban elvesztő egyik szemét. Működött a közigazgatás, ujságirás terén, de ne-

vét romantikus vígjátékaival örökítette meg. Mint verselőt bámulatos készség és formaérzék jellemzi, kedves, találó a humora is, de nagyobb mélység nélkül. Szatirikus verseiben kortársai ferdeségeit teszi nevetség tárgyává. Vígjátékaiban egyenes leszármazottja az arany korbeli Tirso de Molinának és Moratinnek, de eredetiségének csorbítása nélkül. Ő a XIX. sz. legtermékenyebb spanyol drámaírója, nem kevesebb, mint 175 verses darabot írt. Nevezetesebbek: A Madrid mevuelvo (1828); Marcela (1831); Elena (1834); Muérete y verás (1857); Ella es él, El pelo de la dehesa, La escuela del matrimonio stb.

Breton nyelv és irodalom. A breton nyelv a kelta nyelvek (l. o.) brit ágának egyik sarjadéka, mely a Kr. u. V. és VII. sz. közt Cornwallból az armorikai félszigetre, vagyis a franciaországi Bretagneba bevándorolt bretonokkal került az ezen bevándorlóktól elnevezett (s alighanem már a római foglalás előtt is kelta nyelvű) területre. A breton nyelvet már csak Finistère, Côtes-du-Nord és Morbihan départementban beszéli 1.240,000 ember, de ezek közül $^1/_2$ millió tud franciául is. Több dialektusra oszlik. A breton nyelv előreláthatólag lassanként ki fog teljesen halni, mint a cornwalli nyelv, dacára az ennek útját állani igyekvő breton irodalmi mozgalomnak, mely utánzáson alapul. Önálló irodalmi élete különben az armorikai keltaságnak a régebbi korokban sem volt, amennyiben középkori költészete is teljesen az angliai kelta bard-költészettel egy csapáson haladt s ezzel egy tömegben tárgyalandó s legfeljebb az a pár jelesebb bard emelendő ki, mint pl. Gweznon, Taliesin, Sulio, akik breton eredetűek lévén, angolországi pályatársaikkal versenyezve igyekeztek dicsőséget szerezni szülőföldjüknek. A régibb emlékek közül a legnevezetesebbek a XIII. és XIV. sz.-ból való La vie de sainte Nonne és Jézus c. misztériumok. Ez utóbbit La Villemarqué adta ki (2. kiad., 1866). A többi kiadvány többnyire a még élő néphagyományok egybegyűjtésére szorítkozik, de e termékeket is a keresztény középkor szelleme hatja át, az őskelta korszakból nem tartalmaznak semmit. Breton népköltészeti termékeket kiadtak: La Villemarqué (Borzaz-Breiz, breton népdalok fordítással, jegyzetekkel és dallamokkal); *Luzel*, Gwerzion Breiz-Izel; Contes bretons; Veillées bretonnes; Soniou Breiz-Izel. V. ö. a Mélusine c. folyóiratot és *Rousse*, La poésie bretonne au XIX. siècle c. művét (1895).

Bretschneider 1. *Heinrich Gottfried von*, német szatirikus író, szül. Gerában 1763 márc. 6., megh. Pilsen mellett 1810 nov. 1. 1776-ban kerületi főnök volt Verseczen (a Bánságban), 1778. a budai egyetem könyvtárosa, azután a lembergi egyetemen működött. Többnyire anonim írásai közül megemlítendők: Eine entsetzliche Mordgeschichte v. d. jungen Werther (1774); Almanach d. Heiligen auf 1788 és Georg Wallets Leben u. Sitten (Köln 1793). K. F. Linger művét: Denkwürdigkeiten aus dem Leben der Hofrats von B. (1892) Ausztriában elkobozták.

2. *B., Karl Gottlieb*, német protestáns teológus, szül. Gersdorfban a szász Érchegységben 1776., megh. Gothában 1848 jan. 22. Lipcsében teológiát tanult. A wittenbergi egyetemen 1864 óta teológiai és filozófiai felolvasásokat tartott; 1807. pap lett Schneebergben, 1808. szuperintendens Annabergben, 1816. főszuperintendens és főegyházi tanácsos Gothában. B. úgy az elméleti és tudományos, mint a gyakorlati teológiát sikerrel művelte s leghevesebben küzdött az egyházi hitvallási kényszer ellen. Tudományos iratai közül a főbbek: Lexicon manuale graeco-latinum in libros N. Test. (3. kiad., Leipzig 1840, 2 köt.) és a Probabilia de evangelii et epistolarum Johannis apostoli indole et origine (u. o. 1820). Dogmatikai álláspontját Handbuch der Dogmatik der evangelischen lutherischen Kirche (4. kiad., u. o. 1838, 2 köt.) művében adja elő. Önéletírása Gothában 1851. jelent meg.

Brett (ang.), hosszú, négyüléses luxus-kocsi, hintófödéllel.

Brettannos, l. *Bretannos*.

Bretten, járási székhely Karlsruhe badeni kerületben, a Saalbach és vasút mellett, (1905) 5052 lak., kik gépeket és piéhtárgyakat készítenek, fával és marhákkal kereskednek; II. Frigyes pfalzi választó szobrával. B. Melanchton szülőhelye, kinek 1864. szobrot emeltek; 1903. pedig egykori szülőházának helyén monumentális Melanchton-házat építettek, melynek egy része Melanchton-múzeumul szolgál.

Brettes (ejtsd: bret), *Louis Joseph*, vicomte de, francia utazó, szül. Limogesben. 1877—83-ig beutazta Afrika északi és nyugati partvidékét és a déli Algeriát. 1884-ben és 1886—89-ig expedíciót vezetett a délamerikai Gran Chacóhoz, 1890—1891-ig Kolumbiában átkutatta a Sierra Nevada de Santa Marta nevű hegységet. 1892—96-ig a francia kereskedelmi minisztérium megbízásából öt ízben beutazta Kolumbiát, elkészítette Magdalena tartomány térképét és antropológiai vizsgálatokat végzett. Első utazásait Mallat de Bassilan írta le: L'Amérique inconnue, d'après le journal de voyage de J. de B. (Paris 1895) c. művében.

Brettyelin, kisk. Hunyad vm dévai j.-ban, most *Törzsök* (l. o.).

Bretzenheim, közs. Rhein-Hessen hesseni tartomány mainzi járásában, vasút mellett, (1905) 3925 lak., cipő- és lakkgyárral, műkertészettel.

Bretzenheim (regéczi), régi német eredetű család, mely 1780. grófi, 1789. német birodalmi hercegi rangot kapott. Német birtokait (B.-ot) a lunéville békében elvesztette. Helyükbe Lindaut kapta a Boden-tó mellett, ezt azonban 1803. a hajdani Rákóczi-uradalomnak egy részeért (Sárospatak, Regécz) becserélte. 1827-ben magyar indigenátust kapott. Fiágon Alfonz hercegben halt ki 1863.

Breuci, régi pannoniai néptörzs, mely a Száva mentén a mai Bród körül lakott.

Breuer *(Brewer)*, 1. *Lőrinc*, a XVII. sz.-ban oly kiváló szerepet játszó lőcsei nyomdának megteremtője. A nyomdászat mesterségét Schultz Dániel (szintén lőcsei nyomdász) műhelyében sajátította el. Önálló nyomdáját 1623 nyitotta meg, melyet 1641. már görög betükkel is felszerelt (v. ö. *Medgyesi* Pálnak ugyanazon évben megjelent Praxis pietatisát). Nagyobb nyomtatványai az 1627. megjelent: *Az Nagy Sándornak Historiai* majd az 1634. megjelent *Evangeliomok és Epis-*

tolak. Ő adta ki 1664-ig, vagyis (hihetőleg) haláláig, a Neubarth János által szerkesztett (Új és Ó) Lőcsei Calendarium-okat is. Halála után fia, *B. Sámuel* vette át a nyomdát, melyhez az új betűket külföldről szülővárosába visszatért *János* nevű testvére (Wittenbergben tanult, 1664-ben lett orvos. Munkái: De vita hominis, De ictero flavo stb.) szerezte be. Ez időtől kezdve a lőcsei nyomda hazánk legkedveltebb nyomdái közé tartozott, mert mint Melzer (Biographien berühmter Zipser című munkájában) állítja, B. nyomdáját csin tekintetében a németek és hollandiak még csak meg sem közelítették. Sámuel halála után 1699. neje Zsófia vette át a nyomda vezetését, majd 1705. gyermekei, B. Sámuel örökösei néven. A 100 éven át működő nyomda hazánk nyomdászatának történetében vezérszerepet játszott, s így Lőrinc mesterre, valamint fiaira méltán büszke lehet a Szepesség.

2. *B. Szilárd József*, szül. 1863. Gölniczbányán. A műegyetem elvégzése után a fővárosi hivatásos tűzoltóság tisztje lett, szervezte több vidéki város tűzoltóságát, elkészítette gyakorlati szabályzatukat. Kezdeményezésére alakult a budapesti tűzoltó testületek szövetsége, melynek alelnöke; egyszersmind főtitkára a Magyar Országos Tűzoltó Szövetségnek. 1890—1900-ig szerkesztette Markusovszky Bélával a *Tűzrendészeti Lapok*-at; munkatársa volt a *Tűzoltó Közlöny*-nek és az Illustrierte Feuerwehr-Zeitung-nak. 1888—91-ig szerkesztette a *Tűzoltók zsebkönyvét*, 1893. a *Tűzoltó tisztek zsebnaptárát*. Az állami középipariskolában és a közigazgatási tanfolyamon a tűzrendészetet adja elő. Önállóan megjelent irodalmi munkái: *A szivattyu s annak kezelése* (1885); *Tűzoltó útmutatások*, községi elöljárók részére (1891—92, magyar és német nyelven); *A mászó, mentő, bontó s egyéb eszközök s azok kezelése* (1892); *A tűzoltás és tűzrendészet kézikönyve* (1894); *A tűzoltás szabályai* (1901); *Tűzrendészet* (1902); *Csendőri tűzrendészet* (1908). E Lexikonnak is munkatársa.

Breuer, *Peter*, német szobrász, szül. Kölnben 1858 máj. 19. Münchenben és Berlinben tanult. Nagy művei közül, melyek Begas Reinhold hatását árulják el, kiemelendők a következő emlékművek: Bismarcké Boroszlóban (1899); III. Frigyes császáré Kölnben (1899); I. Vilmos császáré Hallében (1901, Schmitz Brunóval együtt); a memeli nemzeti emlék (1906). Krisztus, a gyermekek barátja c. nagy márványcsoportja 1902. a bunzlaui árvaház előtt állíttatott föl.

Breughel, németalföldi festőcsalád, l. *Bruegel*.

Breunnerit (ásv.), (Mg,Fe) CO_3 a magnezit és sziderit között alkot átmenetet. Ide tartozik a mezitin $2\,MgCO_3 + FeCO_3$, a pisztomezit: $MgCO_3 + FeCO_3$

Breunok, *breones* v. *briones*, régi északtiroli nép, amely a mai Brenner körül lakott.

Breusch (franc. *Bruche*), folyó Elszászban, Climonttól É.-ra a Vosges-láncban a Weinbergen ered és 70 km. hosszú folyás után 3 km.-re Strassburg fölött az Ill-be torkollik. Az 1681. Vauban tervei szerint épített 20 km. hosszú B.-csatorna az ugyanily nevű folyó mellett vezet el; különösen fa- és kőszállításra használják.

Breusing, *Friedrich August Artur*, szül. 1816 márc. 8. Osnabrückben, megh. 1892 szept. 28-án Brémában. Kiváló hajózási író, ki a hajózástan fejlesztését úgy gyakorlatilag, mint a brémai hajózási iskola igazgatója, mint műveivel elméletileg nagyban előmozdította.

Breve, *litterae breves* (lat., ol. *brevis*), neve a XV. sz. óta a kevésbbé ünnepélyes formájú pápai leiratoknak, amelyeket a Secretaria brevium állít ki latin nyelven. Velin papiron (fehér pergament) közönséges írásban állítják ki, élén a pápa nevével és üdvözlő szavaival (pl. Pius X. Dilecte fili, Salutem et Apostolicam benedictionem) v. csak egyszerűen: In perpetuam rei memoriam. A befejezés így hangzik: Datum Romae, apud S. Petrum sub Annulo Piscatoris die (polg. időszámítással) Pontificatus Nostri Anno ..... A B.-k bíbornok titkárának sajátkezű aláírása és a halászgyűrűnek (annulus piscatoris) vörös száraz pecsétje (fejedelmeknél vörös viaszba nyomva) bizonyítja a B. hitelességét. A még egyszerűbb pápai levelek (litterae apostolicae simplices) *brevetti* névvel bírnak. — *B. de eligibilitate* vagy *B. eligibilitatis*, oly pápai B., mely által vm. személyt kisebb kánonjogi akadályok alól felmentenek, hogy oly egyházi hivatalra legyen megválasztható, amelyre e föl mentvény hiányában nem volna megválasztható. — *B. extra tempora*, oly pápai B., amely a püspököt felhatalmazza arra, hogy az egyházi rendek fokozatait a törvényesen megállapított napokon kívül is feladhassa. Magyarország püspökei öt évenkint kapnak erre felhatalmazást, l. *Extra tempora*.

Breve extra tempora, l. *Breve* és *Extra tempora*.

Brévent (ejtsd: brevã), hegy, l. *Chamonix*.

Brevet (franc., a *bref* a. m. rövid szóból), egyszerűbb, ünnepélyes formaságok (nagy pecsét stb.) elhagyásával kiadott okirat, főkép egyesek részére adott kiváltságlevél. *Ducs à B.* azok a hercegek, akik csak saját személyükre kaptak át nem öröklő hercegi címet területadományozás nélkül. *B. de joyeux avènement*, az első megtiresedő egyházi javadalomra váromány biztosító okirat. *B.*-nek nevezték a katonai rangot adományozó okiratot is (mint nálunk korábban a tiszti pátens). *B. de capacité*: képesítő bizonyítvány. *Acte en B.*, a francia jogban az eredeti megőrzése nélkül a feleknek kiadott, végre nem hajtható, kisebb fontosságú közjegyzői okirat. *B. d'invention*, vagy egyszerűen *B.*, szabadalomlevél.

Brévété (franc.) a m. szabadalmazás. Franciaországban a szabadalmazott tárgyak B. S. G. D. G. betűkkel vannak ellátva, a. m. *B. sans garantie du gouvernement* (szabadalmazva a kormány garanciája nélkül).

Brevetti, l. *Breve*.

Breviarium (lat.) v. *Summarium*, a. m. rövid áttekintése valaminek, kivonat valamely nagyobb műből. — *B. Augusti*, melyet a későbbi római császárok alatt B. Imperii néven folytattak, a hadseregről, a bevételekről szóló feljegyzéseket tartalmaz. — *B. Alaricianum*, (vagy Lex romana Visigothorum), azoknak a rendeleteknek gyűjteménye, melyeket II. Alarik király 506. a nyugati

gót birodalomban élő rómaiak számára kibocsátott. — *B. romanum* vagy *liturgicum* (magyarul zsolozsmáskönyv). A római kat. papság imádságos könyvének neve, amely az évnek négy szakára, ill. minden napjára tartalmazza azokat az imádságokat, zsoltárokat, himnuszokat, a bibliából, szent atyák irataiból és a szentek életéből vett részleteket, melyeket minden fölszentelt pap a halálos bűnnek, a javadalommal biró lelkészek pedig azonfelül jövedelmük egy része elvesztésének terhe alatt elvégezni tartoznak. A szerzeteseknek többnyire külön B.-uk van. V. ö. *Bäumer*, Geschichte des B. (1895, Paris 1905). — *B. extravagantium*, Bernát páviai prépost egyházjogi forrásgyüjteménye, melyet később Compilatio primának neveztek. Célja volt Gratianus (l. o.) dekrétumát kiegészíteni az abban nem foglalt zsinati határozatok, töredelmezési kánonok, s főleg pápai ügylevelek, leiratok összegyüjtése által, amelyeket extravaganteseknek neveztek.

Brevicit (ásv.), natrolitféleség Brevig vidékéről.

Brevier (ejtsd: brivir), az angol nyomdákban a mi petit betünemünkhöz hasonló betü neve. Nevét onnan vette, hogy Plantin antwerpeni nyomdász először használta a római *breviarium* nyomásához.

Brevik, kikötőváros Norvégiában, Krisztiániától 128 km.-re, a Langesund partján, vasút mellett, (1910) 2151 lak., vasérckivitellel.

Brevilinguia (lat.), a gyíkok egyik alrendje, hosszura nyúlt, néha kígyóforma testtel. L. *Gyíkok*.

Breviloquentia (v. *breviloquium* lat., gör. *brachilogia*) a. m. rövid kifejezés, szófukarság.

Brevi manu (lat. *rövid kézzel*), röviden, formaságok nélkül.

Brevi manu traditio, l. *Átadás*.

Brevipennes (állat) a. m. rövidszárnyuak; régebben a futómadarak *(Cursores)* megjelölésére használták.

Brevis, l. *Menzurális zene*.

Brevitatis causa (latin) a. m. rövidség okáért.

Breviter (lat.) a. m. röviden, kevés szóval, rövid idő alatt.

Brewer (ejtsd: bruer), város Maine amerikai állam Panobscot countyjában, a Panobscot partján, Bangorral szemközt, amelynek külvárosa, (1900) 4835 lak.

Brewer *Lőrinc*, l. *Breuer*.

Brewer (ejtsd: brúr), *John Sherren*, angol történetíró, szül. Norwichben 1810., megh. 1879 febr. 16. Oxfordban tanult, s 1841. a londoni King's College tanára lett. 1877-ben lemondott tanszékéről és Toppesfieldben (Essex) foglalt el lelkészi állást, hol élte végéig tanulmányaival foglalkozott. Munkái: Calendar of letters and state-papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII.; The reign of Henry VIII. (Gardnerrel együtt 1884); Calendar of the Carew papers (1867—73, 6 köt.); Monumenta Franciscana (1858); English Studies or Essays (London 1881).

Břewnow (ejtsd: bzsnof), cseh falu a smichovi kerületben 2 km.-nyire a Hradšintól (Prága), 7766 cseh lakos. Itt alapították 993. Szt. Adalbert és II. Boleszláv herceg az első cseh bencésapátságot; ma a belőle rajzott braunaui kolostorhoz tartozó perjelség. A mai kolostor és templom 1701—36. épült újra.

Brewster (ejtsd: bruszter), *David*, sir, angol fizikus, szül. Sedburghban (Roxburgshire), Skóciában, 1781 dec. 11., megh. Allerly-House-ban (Melrose mellett) 1868. febr. 10. Kezdetben teol.-val foglalkozott, aztán ügyvéd volt, végül a st.-andrews-i egyetemen a fizika tanára. 1859. az edinburghi egyetem kancellárjává választották. Az ő kezdeményezésére jött létre 1831. Yorkban a természetvizsgálók vándorgyülése, melyből a «British Association for the Advancement of Science» keletkezett. Jameson-nal együtt 1819. alapította az Edinburgh Philosophical Journal c. folyóiratot, melyből később az Edinburgh Journal of Science vált. Ő szerkesztette az Edinburgh Encyclopaedia című tudományos enciklopédiát (18 köt. Edinb. 1810—30), melyben különösen a fénytanra vonatkozó cikkeket írta. Tudományos vizsgálatai főleg a fénytanra vonatkoznak (B.-féle törvény l. *Poláros-fény*). Ő a *kaleidoszkóp* és a dioptrikus *sztereoszkóp* feltalálója. A gázok abszorpció-spektrumának és a fluoreszcencia-tüneményeknek egyik felfedezője. Művei: Letters on natural magic (London 1831); Treatise on optics (London 1832); Life of Sir Isaac Newton (London 1832, 2 kötet), bővítve a következő címmel: Memoirs of the life, writings and discoveries of Sir Isaac Newton (London 1855); The Martyrs of science on the lives of Galileo, Tycho Brahe and Kepler (Edinburg 1841); Treatise on microscope (London 1837); The stereoscope (u. o. 1856); The kaleidoscope (Edinburgh 1818). Életrajza: Home life of Sir David B. (3. kiad. Edinburgh 1881) címmel jelent meg leánya tollából.

Brewster (ejtsd: bruszter)**-féle sztereoszkóp** v. prizmás sztereoszkóp, l. *Sztereoszkóp*.

Brewsterit (ásv.), ritka zeolit és pedig víztartalmú stroncium- és bárium-aluminium-szilikát. Sárgás v. színtelen fényes egyhajlású apró oszlopos kristályokban: Skócia (Strontian) és Irland (Riesendamm) a lelőhelye. *Brewster* angol fizikus tiszteletére nevezte el Brooke (1825).

Breyell, közs. Düsseldorf porosz kerület Kempen járásában, vasút mellett, (1905) 5836 lak., selyemszövéssel, bőr- és sörgyárral.

Breymann, *Hermann*, német filológus, szül. 1843 júl. 3. Okerben, megh. 1910 szept. 6. Münchenben. Tanulmányait Göttingenben, Bonnban, Marburgban és Párisban végezte, majd 1867—75-ig Manchesterben és Londonban tartózkodott. 1875-ben Münchenben a francia és angol nyelv ny. r. egyetemi tanára lett, 1895 óta haláláig u. o. a román filológia tanszékét töltötte be. Legjelesebb művei: Les deux livres des Macchabées (1868); La dîme de pénitance (1874); On Provençal literature in old and in modern times (1875); Marlow's Dr. Faustus (1889); Diez, sein Leben u. seine Werke (1878). Több francia grammatikát írt német és angol nyelven, melyek gyorsan elterjedtek. Pedagógiai dolgozatai közül kiemelendők: Sprachwissenschaft und neuere Sprachen (1876); továbbá: Bearing of the study of modern languages on education at large (1872); Die Lehre vom französichen Verbum (1882): Über Lautphy-

siologie (1884); Die neusprachliche Reformlitteratur 1876—1893 és 1894—1898 (Leipzig 1895 és 1900); Die phonetische Literatur 1876—1895 (1897). B. alapította meg a Münchener Beiträge zur romanischen und englischen Philologie c. tudományos gyűjteményes vállalatot.

Breyn., állatneveknél *Breyne* Johann Philipp orvos nevének rövidítése (szül. Danzigban 1680., megh. u. o. 1764).

Breysig, *Kurt*, német történetíró, szül. 1866 júl. 5. Posenban, 1896 óta rk. egyet. tanár. Munkái: Geschichte der Brandenburgischen Finanzen von 1640—89 (Leipzig 1895, I.); Kulturgesch. der Neuzeit (2 köt., 1900—901); Urkunden und Akten zur Gesch. des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg (15. és 16. köt., Berlin 1894 és 1899); Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte (1905); Die Entstehung des Gottesgedankens und der Heilbringer (Berlin 1905).

Breza (most *Berze*), kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 959 tót lak., postahivatal, u. t. Námesztó.

Brezanóczy *Ádám*, jogtudós, szül. Jolsván (Gömör) 1751., megh. Pesten 1832. Kassai, pozsonyi akadémiai, majd pesti egyetemi tanár lett. 1822. I. Ferenc királytól nemességet nyert. Főmunkái: Explanatio juris naturae (1795); Explanatio juris naturae politici (1796); Jus patraei (1806—07, négy kötetben); Institutiones juris ecclesiastici (1817—18).

Brézele, l. *Púroszok*.

Brezest, kisk. Torda-Aranyos vm.-ben, l. *Berzesd*.

Brezik, adók. Lika-Korbava vm. gospići j.-ban, (1900) 331 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Medak.

Brezilian, őserdő Bretagneban, melyhez számos monda fűződik s mely a középkori époszokban, nevezetesen a «Parsival»-ban, mint az Artus-rege csodáinak szinhelye nagy szerepet játszik.

Březina (ejtsd: brzsezina), *Ottokár*, cseh költő — igazi néven *Jebavý* Václav — szül. Počátekben 1868 szept. 13., polgári iskolai tanító Jarmeritzben, Morvaországban. Tökéletes technikával írt misztikus verseit több kötetben gyüjtötte össze: Titokzatos távolságok (Tajemné dálky, Prága 1895, 2. kiad. 1908); Hajnalhasadás nyugaton (Svítaní na západě, u. o. 1896); A sarkoktól fuvó szelek (Větry od pólů, u. o. 1897, 2. kiad. 1906); A templom építőmesterei (Stavitelé chramu, u. o. 1899, 2. kiad. 1908, megjelent német fordításban is). Egy essaygyüjteményt is adott ki: A források zenéje (Hudba pramenů, Prága 1903).

Brezine, 1. adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 783 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sveti-Ivan-Žabno. — 2. *B.*, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 595 horvát-szerb lak.; u. p. Lipik, u. t. Kukunjevac.

Brezini *(Brzezini)*, kerületi székhely Pjotrkov orosz kormányzóságban, a Mrozsica forrásainál, (1897) 7669 lak., posztószövéssel és bőrgyártással, az Oginszki-család kastélyával

Brezizok, régi szláv törzs, amely IV. Konstantin császár idejében a Balkán-félszigeten rabolt s utóbb Makedóniában telepedett le.

Brezje, 1. adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 796 horvát-szerb és cseh lak.; u. p. és u. t. Dubrava. — 2. *B.*, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1900) 838 horvát-szerb lak.; u. p. Stubica gornja, u. t. Stubica. — 3. *B.*, adók. Varasd vm. klanjeci j.-ban, (1900) 1305 horvát-szerb lak.; u. p. Tuhelj, u. t. Klanjec.

Breznay *Béla*, kat. teológus, egyetemi tanár, szül. Barkán 1844 febr. 10. Tanult Kassán, Egerben és Rozsnyón, Nagyszombatban, Bécsben. 1866. pappá szentelték. 1870. hittudori oklevelet nyert, ugyanabban az évben a budapesti központi papnevelő intézethez tanulmányi felügyelővé s az egyetem hittudományi karához tanárhelyettessé nevezték ki. 1876. a budapesti tudományegyetemen a keresztény erkölcstan nyilvános rendes tanára lett; 1879. a hittani kar dékánja, 1892—93. az egyetem rektora volt. 1911-ben az udvari tanácsosi címet kapta. Munkái: *Világos jog, kétes törvény. Mi itt a teendő?* (Budapest 1880); Anecdotorum Petri cardinalis Pázmány specimina duo (u. o. 1885); *Keresztény hitegység, nemzetiség és hazafiság Magyarországban* (u. o. 1885) stb. 1878—1905-ig szerkesztette a Religiót.

Breznica, adók. Varasd vm. novimarofi j.-ban, (1900) 1637 horvát-szerb lak., postahivatal; u. t. Novi-Marof.

Breznica djakovačka, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 166 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Levanska város, u. t. Diakovár.

Breznica njemačka, adók. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1900) 585 német lak.; vasúti állomás, táviróhivatal, u. p. Našice.

Breznik, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1900) 154 horvát-szerb lak.; u. p. Jaškovo, u. t. Károlyváros.

Březnitz (csehül *Březnice*), város Csehországban, Blatna ker. kapitányságban, vasút mellett, (1900) 2450 lak., a Pálffy grófok tulajdonát tevő kastéllyal és ebben nagy könyvtárral.

Brezno, adók. Varasd vm. pregradai j.-ban, (1900) 1108 horvát-szerb lak.; u. p. Hum na Sutli, u. t. Desinić.

Breznóbánya (Bries), rendezett tanácsú város sz. kir. város címmel, Zólyom vármegyében, a Garam völgyében, (1910) 512 házzal és 4162 lak. (közte 406 magyar, 112 német és 3361 tót); felekezetre nézve 1657 róm. kat., 2092 ág. evang. és 172 izraelita; van szolgabirói hivatala, járásbirósága, telekkönyve, adóhivatala, csendőrőrse, közjegyzője, áll. polg. fiú- és leányiskolája, takarékpénztára, hitelegylete és önsegélyző-egylete, állami földmíves mintagazdaság, többféle egylet és ipartársulat, gyógyszertár. Lakói iparral (kádár- és szűcsipar), marhakereskedéssel és tenyésztéssel foglalkoznak s nagy mennyiségben készítenek juhtúrót (brinza), mely jelentékeny kereskedelmi cikk. Nagy számmal vannak csizmadiák is; van továbbá művirággyár r. t. A város-

Breznóbánya címere.

nak 6900 ha. területű erdőbirtoka van, melynek fájával (lúc- és jegenyefenyő) jelentékeny kereskedést folytat. B. állomása a zólyombrézó-tiszolczi Abt-féle kombinált rendszerű fogaskerekű vasútnak és a B.-vereskői vonalnak; van posta- és táviróhivatala és telefonállomása. A város határában levő vashámor és huta a Prihradnyféle bikási vasbányaműhöz tartozik (l. *Bikás*). B. régi városi szabadságait I. Lajos királytól nyerte 1380., utóbb Zsigmond 1404., Albert 1439., Mátyás 1488. megerősítette és kibővítette azokat. 1428. Borbála királynénak engedték át, 1441. Gergely korbaviai gróf tulajdona lett. 1650-ben III. Ferdinánd sz. kir. várossá emelte.

Brézó, l. *Zólyombrézó* és *Rimabrézó*.

Brezonfalva (most *Bársonyfalva*), kisk. Krassó-Szörény vm. oraviczai j.-ban, (1910) 386 oláh és német lak.; u. p. Kakova, u. t. Klopodia.

Brezova (most *Berezó*), nagyk. Nyitra vmegye miavai j.-ban, (1900) 1095 házzal és 4832, többnyire tót lak.; felekezetre nézve nagyrészt ág. evang.); vasúti állomás, posta- és táviróhivatallal, jelentékeny gyapjumosó vállalattal és timáriparral; az itteni vargák nagy mennyiségben dolgoznak fel juhbőröket s abból fehér és barna bélésbőrt állítanak elő.

Brezovac, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 365 horvát-szerb és német lak.; u. p. és u. t. Belovár.

Brezovački *Titus*, horvát drámaíró, született Zágrábban 1760., meghalt u. o. 1805 október 28. Pálos pap. Munkái: Sveti Alexij, komedia (Zágráb 1786, szt. Elek, komédia); Matthiash Grabantziash diak. u. o. 1804., Garabonciás diák); Lyubomirovich ili priatel pravi (u. o. 1821, Az igaz barát); Diogenesh ili szluga dveh zgubljenoh bratov (u. o. 1823, Diogenes vagy két elvesztett testvér szolgája).

Brezovai hegycsoport, Nyitra vmegyében a Kis-Kárpátok egy csoportja, mely a nádas-jablonicai hágótól K.-re a prasniki völgyig s a Verbóról Miavára vivő országútig terjed. A lajtamész konglomerátba vájt völgyelései és erdős kúpjai jellemzik. Legmagasabb csúcsa a Bradlo (544 m.). Lejtőin Berencs és Jókő várának romjai állanak.

Brezovica, adók. Verőcze vm. veröczei j.-ban, (1900) 1032 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Gradina, u. t. Suho polje.

Brezovicza, 1. (most *Árvanyíres*), kisk. Árva vm. trsztenai j.-ban, (1910) 619 tót lak.; u. p. és u. t. Trsztena. — 2. *B.*, most *Lendvanyíres* (l. o.).

Brezovljani, adók. Verőcze vm. slatinai j.-ban, (1900) 212 horvát-szerb lak.; u. p. Nova-Bukovica, u. t. Bukovica.

Brezovo polje, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 719 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Glina.

Brialmont (ejtsd: brialmoñ), *Henry Alexis*, belga tábornok s hadászati író, szül. Venlooban 1821 máj. 25., megh. Brüsszelben 1903 július 21. 1860-ban Chazal hadügyminiszter szárnysegéde, 1851. őrnagy és 1868. a minisztériumban osztálytanácsos lett. Ez állásban dolgozta ki az Antwerpen város körül épített erősített tábornak, nemkülönben Belgium védelmezésének tervét. E munkálatok által a várépítészet terén elsőrangu tekintéllyé emelkedett és a műszaki csapatok főfelügyelőjévé lett. 1883. a román kormány meghivására Bukarestbe ment, hogy nemcsak a főváros védelmezésére erősített tábort építsen, hanem az erdélyi határt is megerősítse. Az első feladattal fényesen elkészült, de a másikat nem oldhatta meg, mert a belga kormány őt a magyar kormány felszólítására haza hivta. Számos egyéb külföldi állam is kért tőle tanácsot, így Svájc, Törökország, Bulgária stb. A szultán kérelmére 1892 őszén a Dardanellákat és a Boszporusz erődítményeit vizsgálta meg, hogy ezeket (és Konstantinápolyt is) a szárazföld felől jövő támadás ellen biztosítsa. A katonai erődítészet körébe vágó számos műve közül a legnevezetesebbek: La fortification à fossés secs (Brüxelles 1872 és 1883, két köt., atlasszal); Études sur la fortification des capitales (u. o. 1874); La fortification du champ de bataille (1878); Manuel des fortifications de campagne (1878); La fortification du temps présent (1885); Progrés de la défense des états de la fortification permanente depuis Vauban (1898).

Brianchon-féle tétel. Ezt *Brianchon* Charles Julien francia tüzértiszt (szül. 1783. Sèvresben, megh. 1864. Versaillesban, főműve Application de la théorie des transversales, Paris 1818), a polárreciprocitás segítségével vezette le a *Pascal-féle tételből* (l. o.) és először közölte a Journal de l'École polytechnique 1806. XIII. füz. megjelent Sur les Surfaces courbes de second degré című értekezésében a 39-ik lapon. A tétel ez: Valamely kúpszelet köré írt minden hatszögben a szemközt fekvő csúcspontpárokat összekötő három átló egy és ugyanazon *B* ponton megy keresztül. A tétel megfordítása is igaz, t. i.: «Ha valamely hatszögben a szemben fekvő csúcspontpárokat összekötő három egyenes egy és ugyanazon *B* ponton megy keresztül, akkor a hatszög oldalai egy és ugyanazon kúpszeletnek érintői.» Minden hatszöget, melynek ezen tulajdonsága van, *Brianchon-féle hatszögnek* nevezünk, a megfelelő *B* pont a Brianchon-féle hatszög *Brianchonpontja*. Valamely kúpszeletnek hat tetszésszerű érintőjéből, az oldalak sorrendjének különböző megállapításával, 60 egymástól különböző Brianchon-féle hatszög képezhető. A teljes konfiguráció a dualitás elve szerint a Pascal-féle tétel teljes konfigurációjából egyszerüen átfordítható.

Briançon (ejtsd: briansson), arrondissement székhelye és elsőrendű erősség Hautes-Alpes francia départementban, a Durance és Guisanne összefolyásánál, vasút mellett, 1321 m. magasságban, a Saint-Chaffrey és az Infernet hegyek lábainál, amelyek oldalain az egymással összeköttetésben levő 7 erőd épült, (1906) 7524 lak., selyem- és gyapotfonással, gyapjuszövőkkel és kalapgyártással; szük, meredek utcákkal, komor házakkal, a Duranceon átvezető 40 m. nyilású és 56 m. magas, egy ívből álló híddal; B.-i kréta- és szénbányászattal. Egykoron a brigantinok fővárosa, a rómaiak ideje óta az Alpokon való átjáratot védő fontos erősség. A római birodalom megdőlése után köztársaság volt, míg 1302. a Dauphinéehez nem csatolták.

Briand, *Aristide*, francia politikus, szül. Nantesban 1862 márc. 28., ügyvéd lett és a szociálista

párthoz csatlakozott. Mint a nantesi szociálista klub, majd mint a szociálista párt vezérbizottságának titkára, ismeretessé tette nevét; 1902. Saint-Etienne gyárvárosban képviselőnek választották, 1905 márc. 14. a Sarrien-féle kabinetben a vallás- és közoktatásügyi tárcát nyerte, amelyet az 1906. megalakult Clémenceau-kormányban is megtartott. 1908-ban az igazságügyi tárcát is átvette. Ő vitte keresztül a kolostorok és a szerzetes-iskolák ellen irányuló törvényeket, amivel a konzervativ jobbpártot esküdt ellenségévé tette. Amde a szociálistákkal is meggyült a baja, amennyiben, merő ellentétben egykori elveivel és szónoklataival, a munkásmozgalmakat erélyes kézzel elnyomta. Clémenceau bukása után (1909 júl.) B. vállalkozott az új kabinet megalakítására, melyben azután a miniszterelnökséget, a belügyi és kultusz-tárcát összpontosította kezeiben. 1910. kénytelen volt kabinetjét rekonstruálni. 1911 februárban a szövetkezett radikális köztársaságiak és a jobbpárt leszavazták, mire újra lemondott és Monisnak engedte át helyét.

Brianza, Lombardiában, a Vallassinai-hegyektől D-re, az Adda és Lombro közt fekvő vidék, amelynek földje régi morenákból áll, ahol kis tavak és berkek vannak elszórva. Termékenysége miatt «Lombardia kertje»-nek nevezik; Milano és Como tartományokhoz tartozik, 187 községgel és több mint 200,000 lak.

Brianzoni kréta (ásv.), régibb ásványtanokban a steatit v. zsírkő egy neme.

Briare (ejtsd: briár), város Loiret francia départementban, a Loire jobbpartján, vasút mellett, (1906) 5158 lak.; keramikus iparral, fa- és borkereskedéssel. Az 1604. megkezdett, 59 km. hosszú B.-i csatorna B.-ből indul ki és folytatásával a Loing-csatornával a Szajnáig, Saint-Mammés-ig visz.

Briareos (később *Briareus*), Aigaion neve az «istenek nyelvén» (Hom. Il. I. 403), azaz az óriásnak a közhasználatból kiveszett elnevezése.

Briar-wood (*Bruyère-fa*), a Dél-Európában általánosan elterjedt *Erica arborea* (fanemű hanga), kivált a gyökértuskókból nyert fája, mely frissen vöröses-barna, a levegőn pedig erősen sötétedő. Faragványokra, különösen az ú. n. «matrózpipák» készítésére való és azonkívül jó faszenet ad.

Bribir, adók. és politikai község Modrus-Fiume vm.cirkvenicai j. ban, (1900) 4165 horvát-szerb lak.; posta- és táviróhivatallal. Vidékén jó ószvéreket tenyésztenek, melyek az itteni hegyeken a közlekedést eszközlik. B. az ú. n. Vinodar (a középkorban Vallis-vinaria) főhelye; a rómaiak idejében itt Assessia v. Asisia nevű város állott. L. *Brebiri grófok.*

Bric-à-brac (franc., ejtsd: brikabrak) a. m. régiségek, avult holmi, lim-lom.

Bricka, *Karl Frederik*, dán történetíró, szül. Kopenhágában 1845 jul. 10., megh. u. o. 1903 aug. 23. 1871-ben a kir. könyvtárban tiszt lett; 1897 óta a dán levéltárak igazgatója volt. Munkái: Kong Frederik II.-s ungdomskjärlighed (Kopenhága 1873); értekezéseiben Dánia XVI. és XVII. sz. politikai történetével foglalkozik; Kong Christian IV.-s egenhändige Breve (1878—91, 7 köt.); Kancelliets Brevböger 1551—80 (1885—88, 2 k.); Dansk biografisk Lexikon. 1537—1814 (1887, eddig 15 k.). 1878—97-ig a Dansk Historisk Tidsskrift szerkesztője volt.

Bricole (franc., ejtsd: brikól), 1. a m. szügyelő; 2. az a szökés, amellyel aránylag csekély szög alatt hajított golyó, leesése után tovább száll. A sima csövű lövegekből lőtt golyók B.-jait nevezték *ricochet*-lövésnek.

Bricska, lengyel szó, könnyű utazókocsit jelent; nálunk a könnyebb parasztszekereket is e néven nevezik.

Bride (franc., ejtsd: brid), csatló-szíj, v. szalag. Ama hadseregekben, melyeknél vállvédők (épaulettes) használatosak, az ezeket a vállhoz szorító csatló-szalagok igen díszes kiállításúak. — *B.*, így nevezik azoknál a csipkéknél, melyeknek motivumai nincsenek egységes alapra dolgozva, azokat a szálakat, melyek az egyes alakokat egymással összekötik. Ez a B. nem mindig egyszerű szálakból áll, hanem a csipke stílusa szerint van kiképezve, néha rozetták, néha pikók díszítik. Máskor cérnával van átcsavarva. B. a neve egy nehéz alençoni csipkének is.

Bridge (ang., ejtsd: bridzs), híd; több város nevében s egyéb összetételben fordul elő. — *B.* Amerikában igen elterjedt kártyajáték, mely nagyon hasonlít a Whist-hez.

Bridgend (ejtsd: bridzsend), város Glamorgan walesi grófságban, az Ogmore mindkét partján, (1910) 8021 lak.; jelentékeny vasművekkel és szénbányászattal; környékén több várrommal, aminő a Coith Castle.

Bridgenorth (ejtsd: bridzs—) v. *Bridgnorth*, város az angol Salop grófságban 30 km.-re Shrewsburytől, a Severn mindkét partján, amely alsó és felső városra osztja, (1910) 5768 lak., szőnyeggyártással, szeg- és pipakészítéssel; egy gót templom és egy normann erőd (mindkettő a XII. sz.-ból) romjaival.

Bridge of Allan (ejtsd: bridzs of ellen), látogatott fürdőhely Stirling skót grófságban, az Allan torkolata közelében, sós forrásokkal, (1910) 3121 lak.

Bridgeport (ejtsd: bridzs—), város Connecticut É.-amerikai államban, elegáns villákkal körülvett földterrász melletti síkságon, ahol a kis Pequannock a Long Island Soundba torkollik, vasúti vonalak találkozásánál, (1910) 102,054 lak., jelentékeny varrógépgyártással, fémiparral, kocsi- és waggongyárakkal és élénk kereskedéssel. A ref. magyarok 1896, a r. k. magyarok 1901. avatták fel templomukat.

Bridgeton (ejtsd: bridzston), New Jersey északamerikai államban, a Cohansey-creek mindkét partján, 32 km.-nyire a torkolatától, vasutak mellett, (1900) 13,913 lak.; üveg- és vasgyárakkal; pamutiparral. Sekély járatu hajók a Delaware-öbölből a városig evezhetnek föl; ezért élénk a kereskedése.

Bridgetown (ejtsd: bridzstáun), Barbados (l. o.) angol sziget fő- és legélénkebb kereskedő városa, anglikán püspök és a kormányzó székhelye, a Carlisle-öböl É.-i partján, (1908) 30—35,000 lak.; széles utcákkal, egy Trafalgarsquareral és benne Nelson-szoborral; igen jó kikötővel; amelyet több ágyúütegy véd. Hajóinak száma 1908-ban 81.

17,398 t. tartalommal. 5 angol és 4 amerikai hajótársaság keresi föl.

Bridgewater (ejtsd: bridzsvuater). 1. *B.(Bridgwater)*, város (municipal borough) Somerset angol grófságban, a Parret mindkét partján, 16 km.-nyire ennek torkolatától, (1910) 16,802 lak.; karcsu tornyú gót templommal, tisztító kő készítéssel, fő behozatali helye a Balti-tenger partjairól és Amerikából behozott épületfának. B. szülővárosa Blake admirálisnak, akinek 1900. szobrot emeltek. V. ö. *Jarman*, Hist. of B. (London 1889). — 2. *B.*, több város az amerikai Egyesült-Államokban; a legjelentékenyebb Massachusetts Plymouth countyjában, (1900) 5806 lak.; vasművekkel.

Bridgewater (ejtsd: bridzsvuater), *Francis Henry Egerton*, gróf, angol pap és nyelvész, szül. 1756 nov. 11., megh. Párisban 1829 febr. 12. Nagytudományú, kegyes, nagyvagyonú, különc ember volt, ki 1825. tett végrendelete által lett híressé, melyben a British Museumnak kéziratait és 5000 font sterlinget, a Royal Societynak pedig 8000 font sterlinget hagyományozott oly célból, hogy ez összeg kamataiból évről évre készíttessenek oly művek, melyek Istennek a teremtésben tanúsított hatalmáról, bölcseségéről és jóságáról tárgyalnának. Ennek az alapítványnak következtében jelentek azután meg 1833-tól kezdve Londonban a *B. Treatises* (a. m. B.-értekezések) c. monográfiák, melyek közül többet azon kor legismertebb neves tudósai írván a végrendelet által megszabott gondolatkörben, azok valóban irodalomtörténeti jelentőségű művek nivójára emelkedtek. E művek együttes legújabb kiadása a Scientific Library-ben jelent meg (London 1850).

Bridgewater-csatorna, Angolország egyik legrégibb csatornája, Lancaster grófságban, 1758—61. Brindley tervei szerint épült; 61 km. hosszú, Worsleyt a Liverpool mellett levő Runcornnal köti össze és számos más csatornával függ össze. Az Irwell és Mersey fölött 183 km. hosszú és 12 m. magas viadukton halad el.

Bridgman (ejtsd: bridzsmen), 1. *Frederick Arthur*, észak-amerikai festő, szül. Alabamában 1847 nov. 10. Párisban tanult Gérômenál. Nagy utazásokat tett keleten, ahonnét legtöbb festménye tárgyát is meríti. 1878 óta állandóan Párisban él. Nevezetesebb képei: A hárem belseje; Múmiaszállítás a Níluson; Titkos tanácskozás Kairóban; Vásári jelenet Núbiában; A próféta ünnepe Ked el Kebirben; Kairói lóvásár stb. Ezen keleti jeleneteken kívül készített számos arcképet, továbbá svájci, angol- és franciaországi tájképeket is.

2. *B., Laura*, Keller Helénehez (l. o.) hasonló, ennél korábban élt, vak süketnéma Bostonban (1829—89), akit a három legfőbb érzékének hiánya ellenére is kiképezhettek.

Bridgnorth, l. *Bridgenorth*.

Bridgwater, város, l. *Bridgewater*.

Bridlington (ejtsd: bőrtlingtn), kikötőváros York ang. grófságban, East-Ridingban, a Flamborough-foktól É.-on határolt széles öböl mellett, (1910) 14,334 lak. Az Északi-tenger partján látogatott fürdő van, 2 km.-nyire B.-tól, amelyet B. Quaynek neveznek.

Bridport, kikötőváros Dorset angol grófságban, a Bride és Asker közt, amelyek a város alatt egyesülve, kényelmes kikötőt alkotnak, (1910) 5919 lak., vitorlavászon- és kötélgyártással, halászháló-készítéssel és élénk parti kereskedéssel.

Bridzsa, város Marokkóban, l. *Mazagan*.

Brie (ejtsd: brí), egykori grófsága Franciaországnak, a Szajna és Marne közt, amelyet csakhamar egyesítettek Champagne grófsággal és amely ma Seine-et-Marne départementnagyobb részét, azonkívül Seine, Seine-et-Oise, Aisne, Marne és Aube département részeit alkotja; termékeny és sajtjáról (fromage de B.) híres. Egy Ny.-i, azaz B. français ere és egy K.-ire, B. Champenoisere volt fölosztva, amaz Ile de France-hoz, emez Champagne tartományhoz tartozott. Ez utóbbi ismét Haute-B. és B. Pouilleuse-re oszlott.

Brie-Comte-Robert (ejtsd: bri-kont-rober), város Seine-et-Marne francia départementban, Melun (ettől 18 km.-nyire) arrondissementban, (1906) 2875 lak., gyertya- és acéltollgyártással; kertészettel, gabona- és sajtkereskedéssel; a XIII. sz.-ból való Szt. István templommal; Róbert, VI. Lajos fia által épített erősség romjaival. A nagy francia forradalomig Brie-Français enek volt fővárosa. V. ö. *Michel*, Hist. de la ville de B. (Paris 1902).

Brieg, 1. járási székhely Breslau porosz kerületben, az Odera balpartján, vasúti vonalak találkozásánál (1910) 29,044 lak.; gép-, szivar-, cukor-, bőr-, sörgyártással, malmokkal és vasöntőkkel. Nagy Frigyes érczobrával, I. Vilmos császár szobrával (Boesetől) és egy kastéllyal, amely azelőtt a B.-Liegnitzi hercegeknek volt lakóhelye. Egyik lutheránus temploma, a Nikolai-templom, a XIII. sz.-ból való, gót stílusban épült; pompás az orgonája. 1311—1675-ig külön hercegek alatt élt; 1675—1741-ig osztrák birtok volt: 1711. a poroszok foglalták el. 1806-ban a franciák bevették és bástyáit lerombolták. — 2. *B.*, közs. Svájcban, l. *Brig*.

Brieger, *Ludwig*, német orvostanár, szül. Glatzban 1849 júl. 26. A berlini egyetemen előbb docens, 1882 óta pedig nyilvános rendes tanár lett. Különös érdemeket szerzett magának az orvosi kémia és szerológia mívelése terén. Vizsgálataival kimutatta, hogy a baktériumok által okozott betegségek létrehozásában az azok által termelt mérgeknek (ptomainok) jelentékeny szerepük van. Nevezetesebb munkái: Ueber Phenolausscheidung bei Krankheiten u. nach Tyrosingebrauch; Ueber Spaltungsprodukte der Bacterien; Ueber Ptomaine; Zur Kenntniss d. Aetiologie des Wundstarrkrampfes, stb. Azonkívül nagyszámú kazuisztikus közleménye van.

Brieger-féle reakció v. *kahexia-reakció*, azon alapszik, hogy a kahexiás ember széruma a trypsin emésztő hatását jobban gátolja, mint a normális szérum. Úgy végezzük, hogy kazeinoldatot teszünk ki trypsinemésztésnek, s ehhez adjuk a vizsgálandó szérumot; az emésztés előhaladását úgy figyeljük meg, hogy a még meg nem emésztett kazeint ecetsavval kicsapjuk. Ha a szérum kahexiás egyénből való, úgy változatlan kazeint sokkal hosszabb idő mulva is találunk, mint a normális szérumnál. A B.-t elsősorban a rákbetegség felismerésére használják; nincsen teljes bizonyító ereje, mert 1. más betegségek is vezethetnek kahexiára, 2. mert a rákos betegek 10—15%-ánál is hiányzik.

Briel v. *Brielle*, megerősített város Németalföldön, Dél-Hollandia tartományban, közel a tengerhez, a régi Maas mellett, (1900) 4107 lak.; hajóépítéssel és kötélgyártással. Egykori kereskedelme a Voornei-csatorna kiépítése folytán csökkent. 1572-ben a nemzeti függetlenség zászlaját a spanyol uralom ellen itt tűzték ki először. B. Tromp tengernagy szülővárosa.

Brienne, 1. *Jean Erard*, szül. 1180., megh. 1237 márc. 22. II. Erard fia és monferrati Konrád jeruzsálemi királynak veje és címének örököse. Midőn II. Endre magyar király a Szentföldre keresztes hadjáratot indított, B. 1217 nov. Accon mellett ütött táborában felkereste és a Tábor-hegy fellegvára ostromlásában segítette. 1218-ban pedig Endrével együtt hazafelé indult Európába. Ebben az évben részt vett Damiette ostromlásában, de királyságát nem birta hatalmába ejteni. II. Frigyes császár nőül vette 1225. Izabella leányát, de mert II. Frigyes császár maga emelt igényt Jeruzsálemre és sajátkezűleg meg is koronázta magát 1229. jeruzsálemi királlyá, B.-nek a puszta címmel kellett beérnie. Bosszúból pápai zsoldosok élén betört Nápolyba, ahonnan azonban a keletről visszatérő császár 1229. kizavarta. 1231-ben konstantinápolyi (latin) császárnak választották.

2. *B., Gautier (Walter)*, az előbbinek testvére s bajtársa Palesztinában. Nőül vette Máriát, leccei Tankréd sziciliai királynak (1189—1194) idősb leányát. 1200-ban III. Ince pápa a tarentumi hercegséget és a leccei grófságot adományozta neki hűbérül és ezek birtokba vétele végett sokat harcolt a hohenstaufpártbeli olasz lovagokkal, Sarno ostrománál azonban Diepold lovag fogságába került és sebeiben meghalt 1205 június 11-én.

3. *B., IV. Gautier* (Nagy G.), az előbbinek fia, nőül vette I. Hugó, Ciprus királyának Mária nevű leányát, akinek kezével a jaffai grófságot kapta. A szaracénok elfogták (1244) s hét évi fogság után Egyiptomban megölték.

4. *B., Hugo*, az előbbinek fia, kinek Anjou Károly a leccei grófságot adományozta. I. Guido athéni herceg leányával, Izabellával kötött házassága révén igényt nyert Athén-, Téba-, Korintus- és Argoszra. Második neje, Helena Angela révén pedig gyámja lett I. Vilmos athéni herceg kiskorú fiának, II. Vilmosnak. Meghalt 1296-ban augusztus 9-én.

5. *B., V. Gautier*, IV. Gautier fia, Athén hercege, összeütközésbe jött azon katalóniai zsoldosokkal, kiket lázongó alattvalói elen felbérelt és kik a Kephisos mellett vívott csatában megölték (1312 márc. 15.); özvegye hiába áldozott rengeteg ószszegeket görög birtokainak visszaszerzésére.

6. *B., VI. Gautier*, az előbbinek fia, Athén címzetes hercege. Miután hiába kisérlette meg görög örökségét visszaszerezni, 1339. VI. Fülöp francia király szolgálatába állott, 1342. pedig Firenze polgárai a signoria élére állították, zsarolásai és kegyetlenkedése miatt azonban már egy évvel később elűzték. 1356-ban francia connétable lett; elesett a Poitiers mellett vívott csatában (szept. 19.). Benne kihalt a B.-család királyi ága.

Brienne, gróf, l. *Loménie de Brienne*.

Brienne-le-Château (ejtsd: briena lö sató), város Aude francia départementban, $1^1/_2$ km.-nyire az Aubetól, vasút mellett, (1906) 1747 lak., gyertyakészítéssel, szép kastéllyal, amelyet Loménie bibornok építtetett. Hírét katonai iskolájának (alapították 1776., megszünt 1790.) köszöni, amelyben I. Napoleon is végezte katonai tanulmányait (1779—84). A városház előtt áll Napoleonnak bronzszobra, amely a császárt mint katonai növendéket ábrázolja. 1814-ben itt ütközött meg Napoleon Blücherrel és visszaszorította.

Brienz, község Bern svájci kantonban, a Rothhorn (2345 m.) alján, vasút mellett, (1910) 2518 lak., híres sajtkészítéssel és fafaragással; közelében 160 m. magas vízeséssel (Planalpbach vagy Mühlibach). B. mellett terül el, 566 m. magasságban, a 30 km² területű és 262 m. legnagyobb mélységű B.-i tó. Rajta keresztül folyik az Aar, amely azután az interlakeni síkon át a Thun-tó felé siet. A B.-i tó fölveszi még a lauterbrunneni és grindelwaldi völgyeket alkotó Lütschinet és a Schwarzhornról (3930 m.) jövő Giessbachot (l. o.). 1892-ben megnyilt a Rothhornra épített fogaskerekű vasút, mely 2262 m.-nyi magasra viszi az utazót.

Brienzi-tó, l. *Brienz*.

Brière de l'Isle (ejtsd: briér dö lil), *Louis Alexandre Esprit Gaston*, francia tábornok, szül. Saint-Michel du François-ban 1827 jún. 4., megh. St.-Leu-Tavernyben 1896 jún. 18. 1847 óta szolgált a francia seregben; részt vett a Kina és Kokhinkhina elleni háborúban. 1870-ben Sédan mellett megsebesült és fogságba került. Kiszabadulta után a tengerészeti minisztériumban főnök lett; 1876—1881-ig Szenegál kormányzója volt. 1883-ban mint dandárparancsnok, majd főparancsnok Tonkingban harcolt. Midőn a tonkingiak alvezérét 1885. legyőzték, a kormány B.-t a főparancsnokságtól elmozdította. 1887-ben kinevezték tengerészeti főfelügyelőnek.

Brierfield (ejtsd: brajerfild), város Lancaster angol grófságban, 3·5 km.-nyire Burnleytől, (1910) 8260 lak., gót templommal.

Brierley (ejtsd: brájerli), *Benjamin*, angol író, szül. 1826 jun. 26. Failsworthban, megh. 1896 jan. 18. Mint szegény takácsnak fia igen hiányos neveltetésben részesült és ismereteinek hézagait önerejéből pótolta, különösen szorgalmas olvasmány útján. Shakespeare, Burns és Byron lebegtek előtte követendő mintákként. Első irodalmi kisérlete 1849. jelent meg My Uncle's Garden címen, melyre A Day Out és Jimmy the Jobber (1855) következtek. Innenfogva teljesen az irodalomnak szentelte életét és nevét különösen mint dialektusköltő tette ismeretessé. Számos elbeszélést, vigjátékot, dalt tett közzé a Journal of literature, science and art és a Sea-Side Journal c. folyóiratokban, melyeket ő maga szerkesztett. Hírnevét a lancashirei népélet eleven jellemzésének köszönheti. Önálló művei: Tales and Sketches of Lancashire (1863); The layrock of Langley-Side (1864); Irkdale (1865); Our old Chimney-Nook, a christmas story (1868); A Trip to Thirlmere and Borrowdale (1878); Pen'orths o'fun (1881); The Nettlecrabs at Blackpool (1886); Ab-O'Th'Yate in Yankee Land (1887); Humorous Rhymes (1889).

Brierley-Hill (ejtsd: brájerli hill), iparos város Stafford angol grófságban, Dudley tőszomszédságában, (1910) 12,264 lak., szénbányákkal, vasművekkel, üveggyártással.

Brie-sajt, francia származású, lapos, hengerdedalakú lágy sajt.

Briesen, járási székhely Marienwerder porosz kerületben, a Struga forrásainál, vasút mellett, (1905) 7526 lak., gép-, sör-, téglagyártással; élénk gabona- és marhavásárokkal.

Briessnitz, község Dresden szászországi kerületi kapitányságban a B. és Elba összefolyásánál, (1905) 2742 lak., téglagyárral.

Brieuc, l. *Saint-Brieuc.*

Brieux (ejtsd: brió), *Eugène*, francia szinműíró, szül. Párisban 1858 jan. 19. Mint egyszerű munkás fia, csak elemi iskolába járt s önszorgalmából képezte tovább magát. Eleinte ujságíró volt, a szinpadnak Antoine hódította meg, akinek Théâtre libre-jében adták első darabját, a Ménage d'artistes c. három felvonásos vígjátékot (1890). Ezt követték u. o. Blanchette (1892. Szinre került nálunk 1903. a Nemzeti szinházban Patyolat kisasszony címen Tábori Róbert fordításában); L'Engrenage (1894) és Les bienfaiteurs (1896); majd a Comédie Françaiseben nagy sikerrel előadott L'Évasion (1896) c. szinműve, melyet 1897. Szabadulás címen a Nemzeti szinház is bemutatott (ford. Iványi Jenő). Ugyanezek, mint későbbi darabjai, nagy szinpadi készséggel felépített tézises szinművek, melyekben rendesen a munkásságot és a középosztályt viszi szinre s egy-egy társadalmi előítélet vagy fonákság ellen harcol. Igy Le berceau (1899, a Nemzeti szinház bemutatta 1900. Bölcső c.); La robe rouge (1900, a Nemzeti szinház bemutatta 1901. Vörös talár c. Fábián J. ford.); Les remplaçantes (1902); Les Avariés, melyet a cenzura betiltott (nálunk A métely c. 1903. adták a Városszinházban), stb. Újabb művei: Maternité (1903); La déserteuse (1904); Les Hannetons (1906); La Française (1907); Simone (Nemzeti szinház 1908., Iványi Jenő fordításában); Susette (1909). 1909 óta tagja a francia akadémiának. Magyarul megjelentek könyvalakban: A bölcső, ford. Gábor Ignác (Budapest, Magyar Könyvtár); A vörös talár, ford. Lándor Tivadar (u. o.), 2. ford. Zigány Árpád (Olvasókönyvtár); Patyolat kisasszony és A métely (mindkettő a Fővárosi szinházak műsora c. vállalatban).

Briey (ejtsd: brie), az ugyanily nevű arrondissement székhelye az Orne és vasút mellett, (1906) 2178 lak., vasművekkel, olajprésekkel, sörgyárral; érdekes faragványokkal diszített XV. sz.-beli templommal. 1475-ben Bátor Károly feldúlta.

Brig *(Brieg*, franc. *Brigue)*, az ugyanily nevű járás székhelye Wallis svájci kantonban, a Rhône és Saltine összefolyásánál, a Simplon-út alján, vasút mellett, (1910) 2699 lak., a Stockalper-család kastélyával, mely család 1880-ig Wallis egy részének birtokosa volt és egy szép jezsuita templommal. A Rhône jobbpartján van *Briegerbad*, meleg forrásokkal.

Brigach, a Duna (l. o.) egyik forráspatakja.

Brigade (franc.). B.-nak nevezik Franciaországban a csendőrcsapatok *szakaszait* és ezenkívül az egy munkásvezető alatt dolgozó munkáscsoportot is. — *B.* (ném.) *dandár* (l. o.). — *Brigadier*, Franciaországban a lovassági és csendőrségi tizedes; nálunk *brigadéros:* dandárparancsnok.

Brigantes (lat.), 1. hatalmas néptörzs, mely a római Britanniában lakott. Fővárosa Eboracum, a mai York volt. Végleges meghódítása Antoninus Pius idejében történt. A B. egyik ága Irországban, Wexford környékén lakott, l. *Caratakok.* — 2. *B.*, a vindelikek Ny.-i törzse, mely a mai Boden-tó (akkoron: *Lacus Brigantinus)* partján Bregenz (Brigantium) körül lakott.

Briganti (ol., franc.: *brigands)* a. m. nyugtalankodó, pártütő, továbbá: fosztogató, rabló. Eredetileg az I. János francia király fogsága alatt (1358) Páris városa által fogadott zsoldos hadaknak neve, melyek erőszakoskodásaik következtében csakhamar elhirhedtek. Később oly rendezetlen portyázó hadakat is hívtak B.-nak, amelyek háborúk idején rablással foglalkoztak. Itáliában B.-n útonállót, rablót értenek, amilyen pl. Fra Diavolo (l. o.) volt. V. ö. *Dubarry*, Le brigandage en Italie (Paris 1875).

Brigantina, egy neme a brigg hajónak, melytől csak abban különbözik, hogy árboctörzse és derékszára egy darabból van, melyre aztán a sudárszár jő. Árbockosarai tehát nincsenek. Régibb időben különösen a Földközi-tengeren a kalózhajók, rablóhajók birtak ilyen árbocozattal.

Brigantinus lacus, a Boden-tó (l. o.) latin neve.

Brigantium, Bregenz (l. o.), Briançon (l. o.) és La Coruña (l. o.) római neve.

Brigetio, római város és táborhely, a mai Ószőny helyén (Komárommal szemben) emelkedett. Barbár hangzású neve arra látszik utalni, hogy helyén már a rómaiak megtelepedése előtt község volt. A római történetben B. mint hadi állomás játszik szerepet. Valószinüleg Kr. u. az I. sz. vége felé erősitették meg védekezésül a Vág és Nyitra völgyein leereszkedő quádok ellen. 114—117 közt Trajanus a legio I. adiutrixot vezényelte B.-ba, ahol az megmaradt, míg Pannoniában római helyőrség volt. A dunai hajóhadnak is volt B.-ban állomása. Pannonia két részre osztatván, B. felső Pannoniához csatoltatott, 214 óta azonban alsó Pannoniához kellett tartoznia. A tábor mellett, mint egyebütt is, csakhamar kis városrész képződött *(canabae)*, a katonasággal jött kereskedők, mesteremberek s a veteránusok telepe. Sem ennek, sem a benszülöttek községének, mely tovább virágzott, kezdetben nem volt városi szervezete. Ezt a *municipium* illetve *colonia* cím adományozása által nyerték meg és pedig valószinüleg mindkét rész egyszerre, úgy hogy azontúl egy várossal van dolgunk. B. a feliratokon ismételten mint municipium s egyszer mint colonia szerepel. B. helye iránt a temérdek sok római lelet Ószőnyön és környékén nem enged semmi kétséget. A castrum helye még ma is könnyen fölismerhető Ószőnytől keletre.

Irodalom. Kuzsinszky B., Pannonia római jogu városai I. Egy. Phil. Közlöny XVI. köt.; Römer Fl., Pannonia területén Magyarországon fennmaradt nehány római városról. Arch. Közl. III. köt. 45—49.; Berkovics Borota, Ásatásom az ószőnyi római táborban. Arch. Ért. 1886, 392. l.; Jünemann, De legione Romanor. I. adiutrice 75. s köv. l.

Brigg (l. az *Árbocozatok* képmellékleten az 5-ik *ábrát)*, 200—500 tonna nagyságu hajó, melynek

két teljes árboca van, árboctörzzsel, derék- és sudárszárral és négy-négy vitorlafával. Az elől lévő árbocot előárbocnak, a másikat főárbocnak nevezik. Hadi B. hajók még a múlt század közepén léteztek s rendesen 8—20 ágyuval voltak fedélzetükön fölszerelve. B. hajókat most már nem készítenek és a még megmaradottakat többnyire iskolázási célokra, a legénység, matrózok és hajósuhancok begyakorlására és a vitorlakezelésben való kiképezésére használják. Gőzhajók olykor szintén B. árbocozattal vannak ellátva.

Brigg *(Glamford B.)*, város Lincoln angol grófságban, az Ancholme partján, (1910) 3343 lakossal.

Briggs *(Briggius)*, *Henry*, angol matematikus, szül. Warleywoodban (Yorkshire) 1556., megh. Oxfordban 1630 jan. 26. Előbb Cambridgeben, azután Oxfordban volt tanár. Fő érdeme, hogy a Nepertől feltalált logaritmusoknak 10-es alapu rendszerét vezette be, melyek nevéről B.-féle logaritmusoknak neveztetnek. Arithmetica Logarithmica című munkájában az 1—20,000-ig és 90,000—100,000-ig terjedő számok logaritmusai 14 tizedesre vannak kiszámítva. Egyszersmind majdnem teljesen elkészítette a szinuszok és tangensek 10 jegyű logaritmusait, a szögeket nem másodpercről másodpercre, hanem a fok 100-ad részei szerint sorolva el. B. eme táblája csak halála után jelent meg *Gellibrand*-nak Trigonometria britannica című művében (Gouda 1633).

Brigham City (ejtsd: briggem szitti), Box Elder county székhelye, Utah amerikai államban, a Bear völgyében, vasút mellett, (1900) 2859 lak., gyümölcstermeléssel.

Brigham Young, l. *Young*.

Brighella (ol., ejtsd: brigella), a régi olasz népies bohózat egyik állandó alakja, amely hasonlít az Arlecchinóhoz, csakhogy gonoszabb és kegyetlenebb; eredetileg ferrarai csaló vagy kerítő. Ruhája rendesen fehér volt, zöld szalagokkal. L. *Commedia dell'arte*.

Brighouse (ejtsd: brighauz), város York angol grófságban, West Ridingben, a Calder völgyében, (1910) 20,845 lak., gyapju-, pamut- és selyemkelmekészítéssel; gépgyártással és vasöntéssel.

Bright (ejtsd: brájt), 1. *Charles Tilston, sir*, angol mérnök, szül. 1832., megh. 1888 május 3. A távirászat tanulmányozására adta magát s 1853. az angol-ir telegráf-társaság mérnöke lett. Ilyen minőségében részt vett az Anglia és Irland közti tengeralatti kábel lerakásában. Cyrus West Fielddel együtt 1856. megszerkesztette az Amerika és Európa közti telegráf-összeköttetés tervezetét, s az 1857-iki balul sikerült kisérlet után 1858. lerakta a kábelt. Azután is hasonló munkákkal foglalkozott, s 1866—68-ig tagja volt a parlamentnek. Szakmunkája: Report of the committee on standards of electrical resistance (London 1863).

2. *B., John*, angol politikus és nemzetgazda, szül. Greenbankban 1811 nov. 16., megh. 1889 márc. 3. Atyja iparos quekker volt s B. az ő nyomdokaiba lépett; testvéreivel együtt nagy fonógyárat állított föl Rochdaleben. Miután a választási reform mellett buzgólkodott, megbarátkozott 1834. Cobdennel s ketten együtt vezették az Anticornlaw-ligát (l. o.). 1843. a Manchesteriskola programmjával a parlamentbe választották. Mindig ellensége volt a háborúnak és így a krimi hadjáratnak is, emiatt azonban választóival összetűzött és 1856. mandátumát letette, 1857. azonban Birminghamben újra megválasztották a parlamentbe. Lelkes híve volt a korlátlan szabad verseny és szabad kereskedelem elvének. 1868—70-ig (Gladstone alatt) a kereskedelmi minisztériumot vezette, 1873. és 1880—82-ig tárca nélküli tagja volt a kabinetnek. 1886-ban a homerule-kérdés miatt elvált Gladstonetól és a liberális unionistákhoz csatlakozott. Az angol kormányzás demokratizálását senki jobban nem mozdította elő, mint B. Beszédei: Speeches on parliamentary reform (London 1867); Speeches on questions of public policy (1867) és Speeches on the public affaires (1860) címmel jelentek meg, leveleit pedig Public Letters címmel kiadta Leech. Ránk nézve különösen érdekesek 1859. a népgyűléseken tartott ama beszédei, amelyekben Kossuth-tal együtt követelte, hogy Anglia ne vesse közbe magát a készülő háboruban Ausztria javára. Erre nézve v. ö. *Kossuth* iratainak I. köt. Életrajzát megírta Smith (1881, 2. köt.), Robertson (1883) és Vince (1898).

3. *B., Richard*, híres angol orvos, szül. Bristolban 1789., megh. 1858 dec. 16. Doktorrá lett 1813. Tudományos utazást tett Németországban, Ausztriában és Magyarországon (amely utazását később le is írta). 1824-ben a londoni Guy kórházban orvos lett. Főleg az altesti bajokkal foglalkozott és ő volt az első, ki a vesegyuladásnál a vizeletben megjelenő fehérjét a vese megbetegedésével hozta kapcsolatba. Előadásain, valamint munkáiban különös súlyt fektetett a kórboncolástanra. Fő munkája: Reports of medical selected with a view to illustrate the symptoms and cure of diseases by a reference to morbid anatomy. Második kötete: Reports stb.-jének az agyvelő és idegrendszer megbetegedéseivel foglalkozik. Első leirója volt a sárga májsorvadásnak stb. Kisebb dolgozatai halála után Clinical memoirs on abdominal tumours and intumescence címmel jelentek meg. Fenn említett utazásait pedig következő könyvben írta le: Travels from Vienna through Lower-Hungary (London 1818); Remarks upon the hills of Badacson, Szigliget etc. (London 1819).

4. *B., Timothy*, az angol gyorsírás atyja, szül. 1550. Sheffieldben, megh. 1615. Barwickban. Gyorsírási rendszerében a merőleges vonalat vette alapul s ehhez kapcsolta a kis vonáskákat, görbéket, pontokat a betük megkülönböztetésére. Ezek a jelek néha egyes szókat is jelentettek s a jelek különböző helyzete (álló, fekvő, jobbra v. balra dülő) által érte el azt, hogy mintegy hatodfélszáz gyorsíró jegyet, illetőleg szórövidítést állapított meg.

Bright-kór, így nevezték régen az idülten lefolyt vesegyuladások azon eseteit, melyeknél vízkórság is jelentkezik. L. *Vesebetegségek*.

Brighton (ejtsd: brájton), szép és nagy tengermelléki város Londontól 80 km.-re, Head-point és Worthing-point közt fekvő eliszaposodott kikötő mellett, (1910) 131,250 lak. Egykor Anglia egyik hadi kikötője volt, de azután halászteleppé süllyedt. Fölvirágzása 1784. kezdődött, midőn a walesi her-

ceg, a későbbi IV. György angol király divatos tengeri fürdővé tette. Ma Anglia leglátogatottabb tengeri fürdője: London super mare-nak keresztelték el. A várost kettéosztó, «Old Steine»-nak nevezett ültetvényei körül van B. legszebb része. Itt van az akvárium, a világ egyik leggazdagabb ilynemű intézete, és a IV. György által 5 millió frank árán bizarr stílusban épített Pavillon, amelyet most részben múzeumul, részben könyvtárul és olvasó helyiségül használnak. Ettől K.-re van a tengerre néző Marine Walls-nak nevezett legszebb utca, amelyből a Chain Pier 345 m. távolságba visz be a tengerbe. B. ezenkívül gazdag kényelmes szállókban, magánpalotákban és jótékony egyesületekben. Van három színháza, lóversenytere és egyéb a szórakozásoknak szentelt helye. Évenként több mint 50,000 fürdővendég látogatja. Lajos Fülöp francia király itt élte utolsó napjait. V. ö. *Erredge*, Hist. of B. (B. 1862).

Brighton. Egyike a legjobbízű direkttermő amerikai szőllőfajtáknak, mely a keleti államoknak fő csemegeszőlleje. Fürtje középnagy, kissé tömött; bogyói meglehetős nagyok, gömbölyüek, eleinte világos vörösek, később sötét karmazsin vörösek v. gesztenyebarnák, lilaszínü hamvval. Ize édes, zamatos, különösen akkor, ha még nincsen túlérve.

Brigitta. 1. *B.*, másképp *Birgitta, Brigida, szent*, Irország védőszentje; élt az V. sz. vége felé és a VI. sz. elején. Testi szépségét elvesztvén, B. magányba vonult és egy tölgyfa alatt cellát épített. Így jött létre a híres Kill Dare (tölgyfa-hajlék) nevű kolostor, Irország és Skócia sok klastromának anyakolostora. Neki tulajdonítják a Brigidinák rendjének alapítását.

2. *B., szent*, svéd előkelő nő, a Brahe nemzetségből, Peterson Birger leánya és Ulf Gudmarson királyi tanácsos neje. Megh. 1373. Szentek közé iktatták 1391. Emléknapja okt. 8. Midőn Ulf (megh. 1344.) ciszterci lett, neje, B. Alvastra kolostorba vonult vissza. Megalapítá a Wadstena apáca-kolostort, melynek 1363. külön szabályokat adott, miáltal a B.-rend keletkezett, melyet 1370. erősítettek meg. Rendje hamarosan elterjedt majd egész Európában és kivált északon a vallásos, irodalmi és részben anyagi kulturának hatalmas előmozdítója volt. A reformáció idején nagyrészt megszünt a rend, csak a waldstenai ház tartotta fenn magát 1595-ig. A XVII. sz.-ban megkísérelték felélesztení Belgiumban és Spanyolországban. Utóbbiban jelenleg is virágzik. V. ö. Revelationes S. B. (Rom 1628); G. *Binder*, B. u. ihr Orden (1891); *Flavigny*, Saint B. de Suède (új kiad., Paris 1908).

Brigitta-rend, l. *Brigitta* 2.

Brigittenau, Bécs külvárosa.

Brignoles (franc., ejtsd: brinyól), francia aszalt szilva.

Brignoles (ejtsd: brinyol), arrondissement székhelye Var francia départementban, a Calami v. Carami partján, vasút mellett, (1906) 4374 lak., selyemfonókkal, szeszfinomítókkal, híres bőrgyárakkal, jelentékeny déligyümölcs-, különösen szárított, B.-inak nevezett szilvakereskedéssel; nehány régi épülettel. Termékeny, szép vidékénél és egészséges éghajlatánál fogva a Provence egyik legkellemesebb városa. V. ö. *Lebrun*, Essai hist. sur le ville de B. (Marseille 1897).

Brigue, l. *Brig*.

Brihaszpati (*Brahmanaszpati* is a. m. az imádság ura), egy későbbi absztrakciója a védai teológiának; személyesítése általában a papi tevékenységnek. A papi költőnek neve, ki egykor más isteneknek is, de kivált Indrának a hőstetteit magasztalta. V. ö. C. *Formichi*, Le dieu B. dans le Rigveda (Paris 1898).

Briheny, község, l. *Berhény*.

Brihuega, kerületi székhely Guadalajara spanyol tartományban, a Jarame mellékvizének, a Tajunának partján, (1900) 3516 lak., régi várromokkal és VI. Ferdinánd meg III. Károly idejéből való nagy épülettel, amely most alig működő «nemzeti posztógyár». 1710-ben Stanhope angol vezér itt esett francia fogságba.

Brikett (franc. *briquette*), téglaalakba préselt porszén; különösen a barnaszén v. nemtapadó feketeszén porát célszerű így átalakítani, mert a jó kemény és könnyen szállítható széntéglák értéke sokkal nagyobb, mint a szénporé. A szénport e végre tapadó szénnel, szurokkal, kátránynyal, burgonyával, enyvvel v. más ragasztó anyaggal keverik össze, megmelegítik és nagy erővel összenyomják. A ragasztásra rendesen oly anyagot használnak, mely a szén hamutartalmát meg nem nagyobbítja. V. ö. *Franke* E., Handbuch der B.-bereitung (2 köt., Stuttgart 1910).

Brikett-elem, galvánelem; módosított Leclanché-féle elem, l. *Galván-elemek*.

Brikollövés (franc.) a. m. közvetett lövés, melynél a lövedéket nem közvetlenül a célra, hanem az annak közelében levő valamely jól látható tárgyra (falra, sziklára stb.) lőtték, hogy onnan visszapattanva, a közvetlenül nem látható és nem lövethető célt találja. A franciák Ath ostrománál 1697. sikerrel alkalmazták, de aztán csakhamar idejét multa.

Bril, 1. *Mattijs*, flamand festő, szül. Antwerpenben 1550., megh. 1584. Igen fiatalon Rómába ment, hol XIII. Gergely pápa megbízásából a Vatikán néhány termét tájképekkel díszítette.

2. *B., Pauwel*, flamand festő, az előbbinek öccse, szül. Antwerpenben 1554., megh. 1626 okt. 7. Tanítványa volt bátyjának, kit Rómába követett és halála után ő folytatta a Vatikánban megkezdett munkát. B. a legtekintélyesebb külföldi festők egyike volt Rómában; nagy terjedelmű freskó- és olajfestményei Róma sok palotáját és templomát díszítették, míg kisebb méretü művei igen nagy számmal találhatók Európa múzeumaiban. B. különösen mint tájképfestő játszik szerepet a festészet történetében. Még megtartotta a régibb németalföldi festők aprólékosságát, de nagyszerűbb elrendezésre, hatásos ellentétekre törekszik és a stilizált, akadémikus tájképfestés első művelőinek egyike. V. ö. *Mayer* A., M. und P. Brill (Leipzig 1910).

Brilessos (*Brillettos*), l. *Pentelikon*.

Brilláns, fényes, csillogó, l. *Brillant*.

Brilláns-alizarinkék, tioninfesték, készíthető, ha β-naftokinonszulfosav a dimetil-parafenilén-diamin tioszulfosavjára hat, krómozott gyapjun szép kék színt mutat.

Brilláns-krocein *(gyapotskarlát, Ponceau BO extra)*, $C_{22}H_{14}N_4O_7S_2Na_2$,

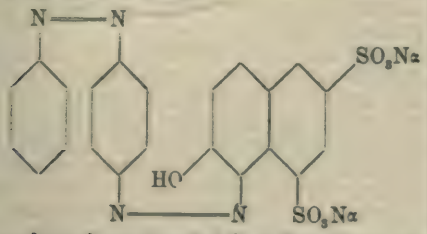

amidoazobenzol azo-2-naftol-6, 8-diszulfosav nátronsója, előállítható β-naftoldiszulfosavból és amidoazobenzolból. Limpach 1882. állította elő legelőször. Világosbarna színű por, mely vízben cseresznyevörös színnel oldódik. Vizes oldata sósavval barna színű csapadékot, nátronlúggal pedig barna színű oldatot ad. A gyapjut és selymet savanyú fürdőben vörösre festi, a papirost és gyapotot timsó hozzáadásával festi. A vele festett tárgyak fény- és savállóak, de a mosás által szenvednek. Báriumkloriddal és timföldhidráttal lakkfestéket létesít.

Brilláns-sárga, szulfanilsavas azodifenilaminszulfosav nátriumsója, előállítható az Orange IV. *(szulfosavas azodifenilamin)* szulfonálása által; narancssárga por, mely vízben sárga színnel oldható és ezen oldata sósavval ibolyásvörös színűvé válik. A gyapjut és selymet sárgára festi.

Brilláns-szövet, ábrás selyemszövet. Alapjának kötése vászon, mintás részeinek kötése pedig atlasz. L. *Alapkötés*.

Brilláns-üveg, így nevezik a csiszolt üveget, csillárprizmákat stb.

Brilláns-zöld *(ethylzöld, smaragdzöld, malachitzöld G.)*, $C_{27}H_{33}N_2O_4.SO_4H$,

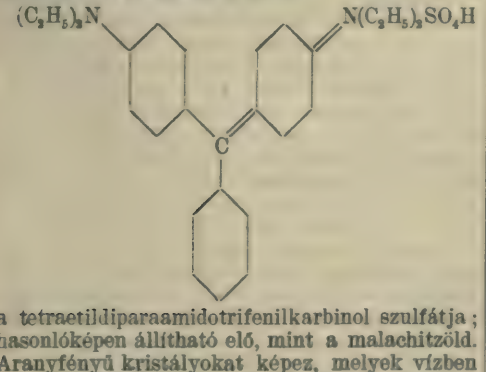

a tetraetildiparaamidotrifenilkarbinol szulfátja; hasonlóképen állítható elő, mint a malachitzöld. Aranyfényű kristályokat képez, melyek vízben és alkoholban zöld színnel oldódnak. Selymet, gyapjut, jutát, bőrt és tanninnal kezelt gyapotot zöldre fest, sárgább árnyalattal, mint a malachitzöld.

Brillant (franc., *fényes, csillogó)*, drágakő, főleg gyémánt, mely alapjával egymáson fekvő két gúla formájára van köszörülve (magyarosan *brilliáns*). *Fél-B.* olyan csiszolási forma, melynél a B. alsó részét egy sík lap pótolja. V. ö. *Schmidt* Sándor, A drágakövek I. köt.

Brillante (ol.), fényes, csillogó, ragyogó; a zenében a. m. tűzzel, bravurral; a színművészetben: vidám, szellemes szerepeket játszó színész.

Brillantine (francia), csiszolószer fém- és üvegtárgyak számára; tov. haj- és szakállkenőszer, ricinusolajból, glicerinből és parfümözött szeszből a haj és szakáll fényesbítésére és puhítására.

Brillat-Savarin (ejtsd: brillyá szavaréň), *Anthelme*, francia író, szül. Belleyben 1755 ápr. 1., megh. Párisban 1826 febr. 2. A nagy forradalom kezdetén Belley birája volt, 1793. előbb Svájcba, majd Amerikába menekült. 1796-ban tért vissza Franciaországba s 1800 után a semmítőszék ülnöke lett. Hírét Physiologie du goût (Paris 1825) c. műve alapította meg. Ez a maga nemében páratlan munka valóságos törvénykönyve az inyenceségnek. Az ételek ízletes elkészítését, szép tálalását, a helyes életrendet, a vendéglátás módját egyaránt felöleli s teszi ezt annyi szellemmel és eleganciával, mely el sem képzelhető ilyen mindennapi tárgynál.

Brilliáns, drágakő, l. *Brillant*.

Brillirozni, francia eredetű kifejezés, a. m. ragyogni, csillogni, fényeskedni; művészi előadásban kitünni, remekelni.

Brillonette (franc.) a. m. félbrilliáns, melynek alapja vagy hiányzik, vagy üveggel van pótolva.

Brilon, járási székhely Arnsberg porosz kerületben, 36 km.-re Arnsbergtől, vasút mellett, (1905) 4952 lak., kémiai és sörgyárral, nagy, román stílben épült kat. templommal, amelynek óriási tornya van; Pape szobrával.

Brimborium, francia eredetű, latinosan csinált szó, a. m. lappália, csip-csup dolog, csellengő; a beszédben zagyvalék, ketle-kotlaság.

Brin, *Benedetto*, olasz hajómérnök és politikus, szül. Torinóban 1833 máj. 17., megh. 1898 máj. 24-én. A hajóépítési pályára lépett, amelyen rövid idő alatt elsőrangú tekintéllyé emelkedett. Ő építette Itáliának első nagy óriási páncélos hajóit. 1876—78., 1884—91. és 1896—98-ig tengerészeti miniszter, 1892—93-ig pedig külügyminiszter volt. Munkája: La nostra marina militare (Róma 1880).

Brindaban, város a brit-indiai északnyugati tartományok Muttra kerületében, az é. sz. 27° 23′ és a k. h. 77° 44′ alatt, a Dzsamna folyó mellett. B. a hinduk legszentebb búcsujáró helyei közé tartozik, sok szép temploma meg kútja van, (1891) 21,611 lak.

Brindisi (ol.), pohárköszöntő, tószt. Igei használata: *fare un B.*, poharat emel valakire. A szó a dózsölő germánok szókészletéből, a *Bringdir's* alakból származik, mint olasz szó azonban a többi román nyelveket is megjárta, az olaszban külön *brindare* alakú igét is hajtott, az opera útján pedig «bordal» jelentésben a Ny.-i kultúra területén mindenfelé elterjedt zenei műszóvá vált.

Brindisi *(Brundusium, Brundisium)*, kerületi székhely és kikötőváros Lecce olasz tartományban, az Adriai-tenger partján, 72 km.-re Tarentotól, vasút mellett, érseki székhely, (1881) 25,317 lak. II. Frigyes császár által épített erődtel, amely most börtönül szolgál. Fontosságát annak köszönheti, hogy Olaszország DK.-i végében az

egyedüli biztos kikötő, ahonnan a legrövidebb út vezet a Levantéba. Kikötője 3 km.-re nyúlik be DNy.-nak a szárazba; a külső kikötőt több sziget és zátony védelmezi a K.-i szelek ellen; a belső kikötőt ezzel az 50 m. széles és 525 m. hosszú, kőfalakkal szegélyezett Pigonati-csatorna köti össze. A belső 4—11 m. mély kikötő félköralakban övezi a várost, partján van a vasúti pályaház. Hajóforgalma, amióta kikötőjét kimélyítették, gyorsan növekszik, bár a Budapest-Belgrád-Szalonikiba vezető vasút kiépítése óta ez utóbbiban hatalmas versenytársa keletkezett. 1908-ban 2575 hajó (2.276,248 tonnatartalommal) fordult meg benne. A kikötőjéből meginduló hajók közül legfontosabbak az Osztrák Lloyd és a Peninsular and Oriental Company hajói. B.-ben monarchiánknak is van konzula, Fiuméval rendes hajóösszeköttetésben áll. B. első fölvirágzását a rómaiaknak köszönheti, akik 260. Kr. e. foglalták el. A keleti császárságtól Romuald beneventi herceg foglalta el 975. Nagyobbára a nápolyi királyság sorsában osztozkodva, 1382. Nagy Lajos magyar király is elfoglalta és míg seregei Nápolyból ki nem vonultak, magyar uralom alatt állott. V. ö. *Ascoli*, La storia di B. (Rimini 1886).

Brindley (ejtsd: —li), *James*, angol vízépítőmester, szül. Tunsteadben 1716., megh. Turnhurstban 1772 szept. 27. Első figyelemre méltó kísérlete a vízemelő gép, melyet egy kőszénbánya számára konstruált. Ő tőle való az a nagyszerű csatornarendszer, amely a Temzét, Humbert, Severnt és Merseyt összeköti. Csak egy munkát írt: Reports relative to a navigable communication between the Firths of Forth and Clyde (Edinb. 1768).

Brine (ejtsd: bráin), *Lindesay*, angol tengernagy és földrajzi kutató, megh. 1906 febr. 2. Torquayben. 1860 óta Kelet-Ázsiában működött, 1870. bejárta Közép-Amerikát, felkutatta archeológiai szempontból Guatemalát, 1875. Mandalayba kísérte Forsyth expedícióját. Művei: The Taeping Rebellion in China (London 1862); The ruined cities of Central America (1872); Travels amongst American Indians (1894).

Brinje, adók. Lika-Korbava vm. brinjei j.-ban, (1900) 3395 horvát-szerb lak., a járás székhelye, járásbíróság, telekkönyv, posta- és táviróhivatal. Felette Sokolovac (l. o.) vára áll.

Brink, 1. *Bernhard ten*, filológus, szül. Amsterdamban 1841 jan. 12., megh. Strassburgban 1892 jan. 29. Münsterben volt magántanár, 1870. Marburgba, innen 1873. Strassburgba hívták meg egyetemi tanárnak. Munkái: Chaucer. Studien zur Geschichte seiner Entwickelung u. zur Chronologie seiner Schriften (Münster 1870); Geschichte der engl. Literatur (1877, 1893) két kötetben, töredék, csak a reformációig jut; így is kiváló munka, tudományos módszerrel, ragyogó stílussal dolgozza fel anyagát. Angolul is megjelent (Bohn, Standard Library). További művei: Dauer und Klang. Ein Beitrag zur Geschichte der Vokalquantität im Altfranzösischen (Strassburg 1879); Chaucer's Sprache u. Verskunst (2. kiad. 1899); Beowulf-Untersuchungen (1888); Über die Aufgabe der Literaturgeschichte (1890); Shakespeare (1893). Nagybecsü angol-szász irodalomtörténetének befejezésében meggátolta a halál. Műveit felsorolja Kölbing (Englische Studien, 17 köt.).

2. *B., Jan ten*, németalföldi író, szül. Appingedamban 1834 jún. 15., megh. 1901 júl. 16. Leidenben. Már 23 éves korában egy kitünő s Bredero (l. o.) régi hollandus vígjátékírót tárgyaló értekezéseért díjat nyert, 1860. teológiai doktor lett, azután egy ideig nevelősködött Batáviában, ahonnét beutazta egész Jáva szigetét. Visszatérte után először hágai gimn. tanár, majd 1884. a holland nyelv és irodalom tanára lett a leideni egyetemen. Munkái: Litterarische schetsen en kritieken (Irodalmi vázlatok és birálatok, Leiden 1882, új kiad.); Geschiedenis der nederlandschen letterkunde (A németalföldi irodalom története 1877); Onze hedendagsche letterkundigen (Jelenkori irodalmi férfiaink, 1882); Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIX. eeuw. (Rotterdam 1902—904, 3 köt.) stb. Néhány vígjátékot is írt, ú. m. Keletindiai urak és hölgyek; Roggeveen asszonyság veje stb. Termékeny továbbá mint novellaíró is, novellái: Jeannette en (és) Juanito (magyarul is megjelent az Athenaeum olvasótárában 1897); Het verloren kind (1879); Nederlandsche dames en heeren (Németalföldi hölgyek és urak) 1873; Jan Starter en zijn wijf (Amsterdam 1899); De Bredero's (u. o. 1892, 2 köt.); Augustin Robespierre (u. o. 1895) és mások. Történelmi műve: De eerste jaren der nederlandsche revolutie 1555—1568 (a németalföldi forradalom első évei) 1882. Irodalomtörténeti munkái Litterarische Schetsen en Kritieken címmel 20 kötetben (Leiden 1882—88), szépirodalmi munkái Romans en novellen címmel 13 kötetben (u. o. 1885—86) jelentek meg.

Brinkman, *Karel Gustav*, báró, svéd államférfiú és költő, szül. Nackában 1764 febr. 24., megh. 1847 dec. 25. Stockholmban. 1791-ben követségi titkár Drezdában, 1797. párisi ügyvivő, 1801. pedig Berlinbe került, 1810. udvari kancellár lett Stockholmban. Bernadotte előtt kegyvesztes lett és ekkor a magánéletbe vonult és a svéd s német költészetnek élt. Első költeményei Selmar álnév alatt Párisban jelentek meg; további munkái: Filozófiai nézetek és költemények (Berlin 1806); Vitterhets-försök (Stockholm 1842).

Brinkum, község Hannover porosz kerület Syke járásában, vasút mellett, (1905) 2547 lak., maláta-, ecet-, dohánygyártással; gőzmalommal.

Brinton, *Daniel Garrison*, amerikai etnológus, szül. Thornburyben (Pennsylvania) 1837 máj. 13-án, megh. Philadelphiában 1899 aug. Mint orvos vett részt az amerikai polgárháborúban, itt gyüjtve az első anyagot fajelméletéhez, utóbbival később a modern amerikai etnológia (népismerettan) megalapítójává lett. 1884-ben a philadelphiai Academy of natural sciences-on az etnológia és archeológia tanárává nevezték ki. Művei: The Floridian Peninsula: its literary history, Indian tribes and antiquities (1859); The myths of the New World (1868); The religious sentiment (1876); American hero myths (1882); Aboriginal American authors and their productions (1883); A grammar of the Cakchiquel lan-

guage of Guatemala (1884); The Lenape and their legends (1885); Essais of an Americanist (1890); Races and peoples (1890); The American race (1891); Religions of primitive peoples (1897). Kiadója az indián folklore egyik legbecsesebb gyűjteményének: Library of Aboriginal American Literature (1882—1890, 8 köt.).

Brinvilliers (ejtsd: breñvillyé), marquisnő, családi néven *Dreux d'Aubray Marie Madelaine*, hírhedt francia méregkeverőnő, szül. 1630 körül, lefejezték 1676 júl. 16. 1651-ben férjhez ment B. marquis ezredeshez. Csakhamar azonban szerelmi viszonyt kezdett Sainte-Croix kapitánnyal s ez megtanította őt a méregkeverés titkára. B. marquisnő erre megmérgezte atyját és testvéreit, hogy vagyonukat örökölhesse, megmérgezte férjét is, de ezt Sainte-Croix megmentette. Sainte-Croix halála után a dolog kitudódott, mire B. külföldre menekült, de egy lüttichi kolostorban elfogták és Párisban halálra ítélték. Scribe a La marquise de B. c. komikus operában dolgozta fel sorsát. V. ö. *Funck-Brentano*, Le drame des poisons (4. kiad. Paris 1900).

Brinz, *Aloys von*, német jogtudós, szül. Weilerben 1820 febr. 26., megh. Münchenben 1887 szept. 13. A római jog egyetemi tanára volt Erlangenben, Prágában, Tübingenben és 1871 óta Münchenben. B. mint a cseh tartománygyűlés, majd mint az osztrák Reichsrat tagja parlamenti működést is fejtett ki és élénken képviselte a németség érdekeit. Tudományos hírnevét Die Lehre von der Compensation (Leipzig 1849) c. munkájával alapította meg, fő műve: Lehrbuch der Pandekten (Erlangen 1857—71. 2, rész).

Brinza, l. *Sajtok*.

Brio, *brioso* (ol.), zenei műszó, a. m. tüzesen, hévvel, erővel, lendülettel. Utasítás az előadó számára. Vele egyértelmű a *con B.* Néha a tempót jelző szóval együtt használjuk, pl. *Allegro B.* vagy *con B.*

Briochovszki-szigetek, szigetcsoport a Jenisszei deltájában; nyáron sok halász keresi föl.

Briolettes kő, apró, hosszukás, körte-forma gyémánt, melyet meghagytak eredeti alakjában, csak a felületére köszörültek szabályosan elrendezett lapocskákat. Két, a fenéken egyesített rózsának is lehet tekinteni.

Brion, 1. *Friederike Elisabeth* (Friederike von *Sesenheim*), szül. Selzben (Elszász) 1752 ápr. 19., megh. Meissenheimban 1813 ápr. 3. Goethe, mint strassburgi tanuló, 1770. ismerkedett meg vele Sesenheimban, hol atyja lelkész volt; Goethét nagyon megnyerte B. kedvessége s több szép dalát szentelte neki. Mikor Goethe 1771. arról a vidékről eltávozott, B. erős forró-lázba esett; felépülvén, Lenz Jakob (l. o.) költő kérte meg a kezét, de ő hajadon maradt. Goethe iránt érzett szerelme Goethe Dichtung und Wahrheitjában a legszebb epizódokban van rajzolva s a Gretchenben (Faust) is B. kedves alakja van mintául véve. Goethehez való viszonyát többen feldolgozták költőileg s halálozási helyén 1866. szép márványemléket is állítottak neki. Sesenheim mellett pedig egy dombot 1880 júl. 18. Friederikens Ruhe névvel neveztek el. Szerelmét és további életét tárgyalták *Bielschowski* (1886) és *Düntzer* (1893).

2. *B., Gustave*, francia festő, szül. Rothanban 1824 okt. 24., megh. 1877 nov. 6. Guérinnek volt tanítványa. Nagy történeti kompozicziókat is festett, de több sikert aratott az elszászi nép életéből merített genreképei hosszú sorával. Ezek a maguk nemében a kor legkedveltebb termékei közé tartoztak. A párisi Louvreban is képviselve van.

Briones, l. *Breunok*.

Brioni-szigetek, Pola kerületi kapitánysághoz tartozó 12 apró sziget Isztria partján, a polai kikötő bejáratánál. Szürke márványát az osztrák és német nagyobb városokba is elszállítják. Brioni Grandén, a legnagyobbon, a Tegetthoff-erőd áll. 1893 óta ezt a szigetet tulajdonosa, Kupelwieser Paul óriási költséggel üdülő- és fürdőhellyé alakította át, az egész szabad területet legnagyobbrészt délszaki növényekkel pompásan parkoztatta. Az utóbbi években felkapott hellyé vált, melyet Ferenc Ferdinánd trónörökös is rendszeresen látogat családjával.

Brionne, város Eure francia départementban, a Rille partján, (1901) 2390 lak., várrommal, fonógyárakkal, olajütőkkel. 1050-ben itt zsinatot tartottak, amelyen a Berengar-féle tévtant vetették át alá.

Briord (a római *Bredoria*), falu Ain francia départementban, a Rhone mellett, (1901) 154 lak., sziklába vágott vízvezetékkel, litografuskőbányászattal, számos római régiséggel és sírfeliratokkal.

Brioschi, *Francesco*, olasz matematikus, szül. Milanóban 1824 dec. 22., megh. u. o. 1897 dec. 13. 1852—62-ig a páviai egyetemen az elméleti mechanikát és a differenciálszámítást adta elő. 1861. képviselőnek választatván, egyideig a közoktatásügyi minisztériumban államtitkár volt, majd visszatért szülővárosába az Instituto tecnico superiore szervezése végett, ahol a hidraulikát tanította. 1865-ben szenátorrá nevezték ki. Nagyszámú matematikai és elm. fizikai értekezései közül leghíresebbek az ötödfokú egyenlet megoldására vonatkozó vizsgálatai. Szerkesztette az Annali di Matematica c. folyóiratot. Összegyűjtött művei: Opere matematiche cimen 4 kötetben jelentek meg (Milano 1901—1908).

Briosco, *Andrea*, olasz szobrász, l. *Riccio*.

Brioso (ol.), l. *Brio*.

Briot, *François*, francia éremmintázó, vésnök és ércöntő, szül. Damblainben (Lotharingia) 1550. 1580-ban Mömpelgardban telepedett le s ott a herceg vésnöke lett s pénzeket és érmeket készített. 1616-ig maradt itt. Különösen híresek ón-edényei, közöttük egy tál Temperantia és Minerva alakjával s a hozzá tartozó kancsó. Az olasz renaissance hatása látszik rajtok. A Temperentia-tál több másolatban van forgalomban.

Brioude (ejtsd: briúd), járási székhely, Haute-Loire francia départementban, az Allier partján, (1906) 4865 lak., paszománt- és tüllkészítéssel, kollégiummal, vízgyógyintézettel; a XII. vagy XIII. sz.-ból való romano-bizánci stílusban épült Szt. Julien templommal. 4 km.-re tőle van Vieille-B., az avernok Brivasa, 541 lak.; régi híddal és apátsági templommal.

Briquetage (fr., ejtsd: briktázs), különféle alakú égetett agyagdarabok maradványai, melyek Lotharingiában, a Seille völgyében egy kb. 120 hek-

tárnyi területen halomszámra fordulnak elő. Valószínűen az itteni sósforrások lepárlásához használták a kőkorszak lakosai. Az égetett agyagra öntött sósvíz elpárolgott s a só kikristályosodott, melyet aztán a tégláról letördeltek. V. ö. *Marcuse*, Das Briquetagegebiet von Vic, Deutsch-Lothringen (Globus, 80. köt.).

Briquette (franc.), l. *Brikett.*

Brisant (franc., ejtsd: brizañ, *összezúzó)* alatt a robbanó anyagoknak és keverékeknek azon tulajdonságát értjük, hogy úgy, mint a robbanó higany vagy a nitroglicerin, minimális időközben (1 kg. dinamit kockaalakban $^1/_{50000}$ mp.) nagy mennyiségű gázfejlődés mellett megbomlanak. Mennél B.-sabb egy robbanóanyag, annál nagyobb a zúzó hatása és annál kevésbbé alkalmas lövésre. A lőporok is többé-kevésbbé B.-sak és mennél kisebb a B.-ja és mennél nagyobb a ballisztikus hatásuk, annál alkalmasabbak hajító anyagnak.

Brisanz, l. *Lobbanás.*

Brisbane (ejtsd: brizbén), Queensland ausztráliai állam fővárosa, 40 km.-re a B. folyónak a Moreton-öbölbe való torkolásától. Két városrészből áll, melyeket nagy híd köt össze. A szelíd domboktól övezett városnak van 44 temploma, több szép parkja, parlamenti palotája, nagyszerű kormányháza; van füvészkertje, több kórháza, több bankja, számos iskolája, (1900) 105,734 lak. Ipara még jelentéktelen, de annál élénkebb a kereskedelme. Székhelye a kormánynak, kat. érseknek, anglikán püspöknek. 1825-ben alapították, mint a sydneyi fegyencek mellékállomását, szabad településnek csak 1842. nyitották meg; ettől fogva rendkívül gyorsan fejlődött.

Briscambille, kártyajáték, l. *Brusquembille.*

Briscon (franc. *brisque).* A brusquembilleből (l. o.) származott kártyajáték, melyet 32-lapos kártyával játszanak. Két személy játssza, öt-öt kártya kiosztása után a tizenegyedik lapot felütik adoutnak, a többit leteszik talonnak, melyből a kijátszott kártyáikat pótolják a játékosok. Számítanak a quintek, quartok és a tercek, az adout színében duplán. A négy király 100-at, a négy dáma 80-at és a négy disznó 50-et számít. Aki az összes ütést viszi 600, kinek csak általában van több ütése, 10 pontot ír a maga javára.

Brise (franc.) a. m. szellő.

Brisebarre (ejtsd: brizbár), *Edouard Louis Alexandre,* francia színműíró, szül. Párisban 1818 febr. 12., megh. u. o. 1871 dec. 18. La fiole de Cagliostro (1858) c. első darabjával fényes sikert aratott. Azóta, többnyire más szerzőkkel (Anicet-Bourgeois, Dumanoir, Eugène Nus) társulva, több mint száz darabot írt, részben drámákat, részben bohózatokat, melyek a napi szükségletekre voltak tekintettel s ma már feledésbe merültek.

Briseis, eredetileg nem tulajdonnév, hanem egyszerűen a. m. brisai leány *(Brisa* lesbosi város), Homeros képzeletének romantikus alakja, Achilleus kedvelt rabszolganője, ki urához benső szerelemmel ragaszkodik s kit a hős annyira szeret, hogy mikor Agamemnon erőszakos fellépése következtében el kell tőle válnia, e veszteség arra a végzetes haragra ingerli őt, mely az Ilias tárgya.

Brisement forcé (franc., ejtsd: brizmañ forszé), zsugorodott izületek erőszakos nyujtása. A nyujtást v. kézerővel v. gépekkel végezik, rendesen mély bódulatban. A B. nem veszélytelen eljárás (erek, idegek szakadása, zsirembolia veszélye), ezért ma inkább a Dollinger-ajánlotta fokozatos (etappe-os) nyujtást vagy a véres műtétet végzik helyette.

Brisingidae (állat), a tengeri csillagok *(Asteroidea)* egyik családja, melynek fajai nagyobb tengermélységekben élnek s több fajuk világít. Legismertebb a *B. coronata* G. O. Sars; 9—13 karja van, karjainak hossza 30 cm.; az északeurópai tengerekben honos.

Brisolette, francia módra készült vagdalt borjuhúsgombóc; tojás, szalonna, zsemlye- és fűszer keverékével, zsírban kisütve ízletes asszíett.

Brisque (franc., ejtsd: briszk). A *bésigue* kártyajátéknál a játék végén minden játszó összeszámolja az ütéseiben levő disznót és tizest. Ezt a disznóval és tizessel való kombinációt nevezik B.-nek s 10 pontot számít.

Briss., *Brisson* Mathurin Jacques francia természetbúvár (szül. 1723 ápr. 30., megh. 1806 jún. 23.) nevének rövidítése.

Brissac, *Charles de Cossé,* B. grófja, francia marsal, szül. 1505., megh. 1563 dec. 31. Párisban. 1543-ban a könnyű lovasságot vezényelte Piemontban, 1544—45. Flandriában a császáriak és az angolok ellen küzdött. II. Henrik, kinek udvarában kiváló szerepet vitt, diplomáciai küldetésekre is felhasználta. 1550-ben francia marsallá és Piemont kormányzójává tették meg; 1562. Páris parancsnoka és 1563. Normandia kormányzója lett. V. ö. *Marchand,* Charles I. de Cossé (Paris 1889). — Testvére: *Arthur de Cossé,* Secondigny grófja, másként: *de Gonnor* báró, szül. 1512., megh. 1582 jan. 15. 1567. marsall lett, s IX. Károly alatt a hugenották ellen kitüntette magát. — Charles-nak fiai közül *Timoléon de Cossé* 1569. elesett Mucidannál (Périgord); a másik pedig, *Charles de Cossé,* a ligához csatlakozott s Mayenne herceg bizalmából 1594. Páris kormányzójává lett. B. azonban IV. Henriknek adta át Párist, aki erre marsallá nevezte ki. XIII. Lajos 1611. hercegi rangra emelte. Elesett St. Jean d'Angély ostrománál 1621. — *Louis Hercule Timoléon de Cossé, B. hercege,* szül. 1734 febr. 14. XVI. Lajos alatt a svájci gárda parancsnoka és Páris kormányzója, megöletett 1792 szept. Fia, *Timoléon de Cossé, B. hercege,* szül. 1775., megh. 1847. XVIII. Lajos alatt az abszolutizmus védelmére kelt a pairek kamarájában.

Brisseau-Mirbel, l. *Mirbel.*

Brisson, *Eugène Henri,* francia radikális politikus, szül. Bourges-ban 1835 júl. 31. Ügyvéd volt Párisban, 1867. az ellenzéki Revue politique c. lapot indította meg, melyet a császári kormány nemsokára betiltott. 1870 szept. 4. Páris város mairejének titkárává nevezték ki; 1871. Párisban a nemzetgyűlés tagjává választották, hol a szélsőbalpárthoz csatlakozott. 1876 óta máig tagja a képviselőkamarának, melynek 1881—85, 1894—1899, 1904, 1906. elnöke is volt. 1910 jún. óta újra a képviselőház elnöke. 1885—86-ig miniszterelnöke volt Franciaországnak. Puritán életmódja közmondásos. Munkát is írt: Souvenirs. Affaire Dreyfus (Paris 1908).

Brissot, *Jean Pierre*, francia forradalmár, szül. Chartresban 1754 jan. 14., kivégezték Párisban 1793 okt. 31. Néhány büntetőjogi munkával (Théorie des lois criminelles, 1780, 2 köt.) nevét ismeretessé tette és az orléansi herceggel lépett összeköttetésbe. Munkáit Voltaire is megszerette, de az udvar üldözte s 1784. néhány hónapig a Bastilleban ült. Egy másik elfogatás elől (az Orléansi herceggel szőtt összeesküvés miatt) Londonba menekült. Párisba visszatérve 1788. a Société des amis des noirs-t alapította. A forradalom kitörése után Le patriote français c. lapjában a szenvedélyek tüzét szította. A párisi községtanácsban, később pedig a nemzetgyűlésben feje volt a királyellenes pártnak, amelyet az udvar Brissotins-pártnak nevezett. Háborút kívánt minden koronás zsarnok ellen s egész Európát szerette volna köztársasággá átalakítani. Angliának és Hollandiának sürgetése folytán tényleg meg is üzenték a háborút (1792—93). Az 1792 szeptemberi mészárlások után azonban szakított a szélsőkkel és a Girondistákkal tartott, kiknek sorsában 1793 máj. 31. ő is osztozott. Azzal vádolták, hogy egyetért az udvarral; Moulinsban elfogták és Párisban lenyakazták. Emlékiratait Mémoires de B. sur les contemporains et la révolution française c. fia adta ki 1830 (4 köt.). Új, kritikai kiadást rendezett *Berrond* Cl. (Paris 1911, 2 köt.).

Bristenstock, a Glarni-Alpok egy hegycsúcsa, Uri svájci kantonban, 3075 m. magas; Amstegből kiindulva 7—8 óra alatt lehet rá feljutni.

Bristoe Station (ejtsd: brisztó stésn), helység Virginia északamerikai államban; az Unió csapatai 1862 augusztus 27-én Hooker és 1863 október 14-én Warren vezetésével itt megverték a konföderált sereget.

Bristol (ejtsd: brisztl), 1. Angolország egyik legjelentékenyebb kereskedő városa, önálló közigazgatási kerület az Avon mellett, (1910) 357,059 lak., 10 km.-re a Severn torkolatától, mellyel, valamint a Temzevel, csatorna köti össze. Két főrészből áll, a jobbparton van a sajátképeni B., a balparton *Redcliff*, amellyel 214 m. hosszú és 88 m. magas lánchíd köti össze; azonkívül a fölötte emelkedő meredek magaslaton *Clifton* nyaraló-külváros terül el nagy fogadókkal, parkkal, sportteleppel. A 100-nál több templom közül nevezetesebbek: St. Mary (XIII—XV. sz.), a székesegyház (1306—32), Mayor's Chapel (XIII. sz.), a Szt. István templom, a templáriusok temploma. Kiválóbb világi épületek: a városháza (Guild Hall, 1846), a törvényszéki épület, a tőzsde, a színház. A gyáripar legnagyobbrészt cukrot, dohányt, szappant, üveget termel; a forgalomnak előmozdítására szolgálnak az új kikötőmedencék, amelyek lehetővé teszik B. közvetlen összeköttetését a tengerrel. Kultúrintézmények terén is gazdag, kiválóbbak: a B. Institution képtárral és geológiai gyűjteménnyel, a természetrajzi múzeum, a városi közkönyvtár, az University College, Clifton College, az orvosi iskola, a csillagvizsgáló, továbbá kórházak, árvaházak. B. székhelye egy anglikán és egy kat. püspöknek; van osztrák-magyar konzulátusa. Az angol alsóházba 4 képviselőt küld. — 2. *B.*, város Connecticut északamerikai államban, (1900) 9643 lak.; óragyártással. — 3. *B.*, város Pennsylvaniában, (1900) 7104 lak.; a Delaware mellett, sok gyárral. — 4. *B.*, kikötőváros Rhode-Islandon Észak-Amerikában, (1900) 6901 lak. — 5. *B.*, város Virginiában, Észak-Amerikában, (1900) 9850 lak.; vasúti gócpont.

Bristol-csatorna, 128 km. hosszú, 8—69 km. széles tengeröböl Anglia Ny.-i részén, Wales D.-i partjai, Somerset és Devon angol grófságok É.-i partjai közt.

Bristoli sárgaréz, l. *Sárgaréz*.

Bristol-öböl, a Behring-tengernek Alaszkába benyuló öble.

Bristol-papiros *(izabey-papiros)*, aquarell-festéshez s krétarajzokhoz használt erősen fényesített (szatinált) karton, amely 3—12 összeragasztott írópapirosból áll.

Bristol-Társaság, egy írókból és tudósokból álló baráti körnek a neve, mely 1896 óta a budapesti Bristol-szállóban szokott naponként találkozni. Eredetileg a következők voltak tagjai: Tarnai János kúriai bíró, Péterfy Jenő, Lederer Béla, Himpfner Béla, továbbá Goldziher Ignác, Angyal Dávid, Riedl Frigyes egyet. tanárok. Gyulai Pál is szívesen felkereste a társaságot, melynek tagjai majdnem mind munkatársai voltak az általa szerkesztett Budapesti Szemlének (l. o.). Később mások is csatlakoztak hozzá, mint Heinrich Gusztáv, Haraszti Gyula, Rombauer Emil, Miklós Ferenc stb.

Brisure (franc., ejtsd: brizűr), 1. kis csuklócsatok függőkön stb. — 2. *B.*, a várbástyáknál a védővonal meghosszabbítása.

Britannia, a mai Angolország, Skócia és Irland, más néven Britanniae v. Britannicae Insulae, a gallusokkal rokon lakosaitól, a brythôn (a. m. testüket festő) keltáktól kapta nevét. A rómaiak nagyon későn vettek róla tudomást, bár a feniciaiak és a görögök már a Kr. e. VI. sz.-ban ismerték és kassiteridáknak (ónszigetek) nevezték. A lakosok vallás, nyelv, szokások és viselet dolgában nem igen különböztek a gallusoktól, csakhogy durvábbak voltak. Először Julius Caesar támadta meg őket (Kr. e. 55 aug.—szept. és 54 júl.—szept.) és a legrégibb törzset, a trinobantokat Cassivelaunus (l. o.) fejedelmükkel együtt legyőzte, azonban nem hagyott hátra őrséget és megelégedett csekély adó kikötésével. Csak Claudius császár korában (42—43-ig Kr. u.) kezdődött meg igazi hódítása és betelepítése római gyarmatosokkal, kik élénk összeköttetést teremtettek meg Rómával. Sokszor kellett a lázongó keltákat megfékezni, úgy hogy B. meghódítását csak Qu. Petillius Cerialis (71—75) és főleg Cn. Julius Agricola (78—84) fejezte be; sőt az utóbbi egy időre Caledoniát is elfoglalta a Clyde és Forth öblökig. Hadrianus császár Caledonia birtokáról lemondott és védelmül ellene a Solvay-öböltől a Tyne torkolatáig hatalmas sáncokat (the Roman wall) építtetett. Később ismét próbáltak a rómaiak északibb vidékeket meghódítani, de Septimius Severus újra a Hadrianus építette határokat erősítette meg. Carausius, a római hajóhad vezére, germán kalózoktól támogatva 286. fölvette B.-ban a császár nevet és 293. uralkodott itt, míg versenytársa, Allectus meg nem buktatta. Ezt viszont 296. Constantius Chlorus buktatta meg.

Tíz év mulva flát, a későbbi Nagy Constantinust B.-ban kiáltották ki császárrá. Halála után csakhamar (337) megkezdődött É.-ról a piktek és skótok betörése, mely még azután is folytatódott, miután Theodosius (Nagy Theodosius császár atyja) 369. nagy diadalt aratott fölöttük. Minthogy itt mindig felléptek ellencsászárok, kik Gallia birtokára is vágytak, Honorius 407. teljesen lemondott B.-ról, mint provinciáról; s midőn Aëtius a britektől megvonta támogatását (446), Vortiger, Kent fejedelme, segítségül hívta a szászokat, kik 455 óta B.-ban megvetették a lábukat (l. *Angolszászok*). Mint római provincia 197. két részre osztatott: a D.-i B. inferior, az É.-i B. superior nevet kapott. Diocletianus idejében a D.-i rész két részre oszlott (B. prima és B. secunda), szintúgy az É.-i rész is (Flavia Caesariensis és Maxima Caesariensis); a barbároktól visszahódított legészakibb részt pedig az előbb említett Theodosius Valentiniana néven ötödik provinciaként szervezte. A legnagyobb két város volt Londinium és Eburacum (York). V. ö. *Camden*, B. (1586, azóta több kiadásban); *Horsley*, B. Romana (1732); *Rhys*, Celtic Britain (2. kiad., 1884); *Anderson*, Scotland in pagan times (Edinburgh 1883—86); *Hübner*, Römische Herrschaft in Westeuropa (Berlin 1890); *Elton*, Origin of English history (London 1882); *Mommsen*, Römische Geschichte (V. köt. 5. fej.); *Scarth*, Roman Britain (London 1883).

Britannia-fém (*Britannia-Metall, Minofor*), ón és antimonium ötvénye, melyben néha van réz, ólom, cink és bizmut. A normális ötvény 90—92% ónból és 10—8% antimoniumból áll. A B. ónfehér, néha a kékesbe játszó, a platinához hasonló színű. Fajsúlya az összetételtől függ, átlag 7·3. Szilárdsága olyan, mint az óné, azonban ennél keményebb, miért is jobban fényezhető. Igen jól hengerelhetjük, nyujthatjuk, sajtolhatjuk és nyomhatjuk, reszelni is jól lehet. Törése sűrű szemcsés v. horgas, hangja csengő és szép. A levegőn egykönnyen nem rozsdásodik, a szerves savakkal, így pl. az ecetsavval szemben ép oly állékony, mint az ón, ezért belőle teás kannákat, kanalakat s egyéb evőeszközöket készítenek; csak arzént ne tartalmazzon, mert ettől a nedves levegőn meghomályosodik, rideg lesz és mérges rozsdát fog. Az ötvény készítésekor először a rezet ömlesztik meg, ehhez adják az ón egy részét és az antimont, ekkor a tüzet gyengitik és az utolsó ón adalékot adják be, mire az ötvényt vasrúddal megkavarják. Az ömledéket acél v. sárgaréz formába öntik, melyet vérkővel kennek be, hogy az ötvény hozzá ne tapadjon; jó a terpentinolajjal befüstölt forma is. Öntés előtt a formát jól meg kell melegíteni. Sok tárgyat hézagöntéssel készítenek. Mivel a B. lemezek könnyen idomíthatók, sok tárgyat az esztergán, famintákon vagy esőkalapácsokkal alakítanak ki. Az egyes részek összeforrasztására gyorsforrasztót használnak, melyet pórisporba vagy olaj és kolofonium keverékébe merítenek. A kész áúrt igen finom, félig nedves homokkal vagy smirgel-porral csiszolják és száraz tripelporral v. bécsi mésszel fényesítik. A galván úton nikkelezett B.-árúkat *alboid*-nak és a tombakkal bevontat *szimolór*-nak nevezik. A B. gyártása különösen Angliában (ahol föltalálták) Birmingham és Sheffield városában virágzik, fontos még Elberfeld és Lüdenscheidt ipara. V. ö. *Bischoff*, Das Kupfer u. seine Legierungen (1865); *Ledebur*, Die Legierungen (1890).

Britannicus, Claudius császárnak Messalinától származott fia, teljes nevén: *Claudius Tiberius B. Caesar* (40—55 Kr. u.), ki B. nevét apja britanniai hódításainak emlékére kapta. Midőn anyja halála után apja Agrippinát vette nőül, ez előbbi férjétől származott fiát, Nerót, a császárral adoptáltatta, B.-t pedig hülyének hiresztelte el. Claudius meg akarta akadályozni, hogy Nero legyen az utóda, azonban Agrippina a császárt megmérgezte. De midőn trónra került fia, Nero, nem akart uralomvágyának tért engedni, már B.-t készült császárrá kiáltatni, mire Nero B.-t, a Claudius-család utolsó sarját, megmérgezte.

Brit-Becsuánföld, angol koronagyarmat Dél-Afrikában, a Nagy-namák földje, a Molopo folyó, Transzvál, a griquák földje és az Oranje között, 184,980 km² területtel. Lakóinak számát 1900. 72,736-ra becsülték. A Becsuánföld többi része a d. sz. 22°-ig brit protektorátus, ennek területe 320,000 km². Az egész B. fensík, melyet egyes hegyláncok szakítanak meg; éghajlata egészséges; vízben hiányt szenved és lakói leginkább csak állattenyésztést űznek. A Fokgyarmat alá tartozik. Az angol főtisztviselő székhelye Vryburg, amelyet Kimberleyvel vasút köt össze.

Brit-Beludzsisztán, brit birtok Afganisztán, Szind, Pandzsab indiai tartományok és a független Beludzsisztán közt. A Szulejmán hegylánc D.-i ágai takarják. Területe: 35,000 km², 172,687 lak. Számos folyó öntözi, vannak szénbányái, kőolajforrásai; Ny.-i részét vasút szeli végig. Kormányzata élén egy angol chief-commissioner áll. Mivel az út Dél-Afganisztánba rajta vezet át, az angolokra nézve nagy a fontossága. Főhelye Quetta.

Brit-Birma, l. *Birma*.

Brit-Borneo, l. *Borneo*.

Brit-Dél-Afrika, l. *Délafrikai Unió*.

Brit délafrikai társulat, l. *Délafrikai angol társulat*.

Britek, *brittek, britonok* v. *britanniaiak*, D.-i Anglia régi kelta lakói, akik Kr. u. az V. sz.-ban a szászoktól legyőzetvén, régi hazájukat elhagyták s a mai Bretagneba (l. o.) költöztek. Hogy külsejük félelmetesebb legyen, testüket kékre festették és tetoválták, amitől a szomszéd gallok «britonoknak» mázoltaknak nevezték. Egyébként állati bőrökkel ruházkodtak, a csatába pajzzsal, törrel és kurta lándzsával fölfegyverkezve indultak gyalog vagy lóháton, s a csatározást énekszóval kezdték. Becsületes, békeszerető, egyenes jellemüek voltak, nagy szónokok, de a galloknál kevésbbé vendégszeretők; állattenyésztéssel és földmíveléssel foglalkoztak; műtrágyát készítettek agyagkeverékkel s hires ónbányászok voltak. Tej és hús volt főtáplálékuk. Mai értelemben a B. szó az angolok általánosító neve, mint a régi Britannia lakosait illeti.

Brit-Észak-Amerika (*British North America*), az északamerikai brit birtokok összefoglaló neve. Hozzá tartoznak: *Canada* (szárazföldi területe 9.400,000 km²; lakossága (1909) 7.185,000), *New*

Foundland és Labrador (420.000 km², 237,604 lakos). Összes területe 9.820.000 km², lakossága (1909) 7.442,604. — Tágabb értelemben B. magában foglalja Brit-Hondurast (20,000 km², 43,000 lak.) és a brit nyugatindiai szigeteket is (British West Indies; 31,000 km² 1.800,000 lak.). Ezeket is beleértve, B. területe kereken 9.870,000 km², lakossága (1908) 9 millió (l. a megfelelő címszók alatt).

Brit-Gujána, l. *Gujána.*

Britholit (ásv.), rombos rendszerű oszlopokban. Cerium, Kalcium, SiO_2 és P_2O_5 tartalmú.

Brit-Honduras (1853-ig *Belize*), brit koronagyarmat Közép-Amerikában, a Jukatan-félsziget K.-i felén, Mexico, Guatemala és a Hondurasiöböl közt, 21,475 km² területtel. Partjai alacsonyak és sok helyen mocsarasak, előttük egész sor koralliumzátony húzódik el. Belsejében a partokkal egyközü hegysor, a Coxcomb Mounts (legmagasabb csúcs a Vitori Pik 1300 m.) vonul végig. Apró parti folyói számosak: a Rondo, Old, Bebire stb. Az éghajlat forró, a passzátok enyhítik; az évi középhőmérsék 26·7°, az évi esőmennyiség 1944 mm. A sárgaláz nem ritka. Az alacsony részeken értékes fákból (mahagóni, kampes, cédrus, kókuszdió), álló erdők vannak nagy kiterjedésben; a magasabb kopár részeken házi állatok legelésznek. Kenyérnövények a kukorica, rizs, jamszgyökér és banána. Vannak kisebb kávé- és cukor-, pamut- és indigóültetvények. A lakosok száma (1908) 43,270 (22,043 férfi és 21,227 nő). A születések száma felülmulja a halálesetekét; 1000 lakosra esik 36·7 születés, 23·3 haláleset. A népiskolák száma 42, 4488 bejegyzett tanulóval és a középiskoláké 4, kb. 294 tanulóval. A behozatal értéke (1908—09) 556,760, a kivitelé 457,970 st. font. A hajóforgalom (1908) 507,443 t., amiből a brit hajókra 177,413 esik. Távíró- és telefonvonalak kötik össze Belizét D. felé Punta Gordával és D. felé Corosallal. A kormányzó mellé van rendelve egy 5 tagú végrehajtó bizottság és egy törvényhozó bizottság, amely 3 kinevezett és 5 választott tagból áll. A rendőrség 94, a katonaság 253 főből áll. A gyarmat jövedelme (1908—09) 75,070 kiadása 111,480 st. font. Négy kerületre van fölosztva: É.-ira (székhely Corosal), ÉNy.-ira (Orange Walk), középsőre (Belize) és D.-ire (All Pines). A főváros Belize (l. o.). A gyarmat alapítója a skót Wallace 1638 körül. A spanyolok csak 1786. ismerték el angol birtoknak. 1859-ben állapították meg végleg a határait. 1853-ban szervezték koronagyarmattá, amely Jamaikától függött; 1884. önállóvá tették. V. ö. *Bristowe* and *Wright*. Handbook of British Honduras (Edinburgh, évenkint megjelenik); *Gibbi*. History of British Honduras (London 1883); *Morris*, The Colony of British Honduras (u. o. 1883).

Brit-India, l. *India.*

British Association *for the Advancement of Science* (rövid jelzéssel B. A.). Londonban alakult nagy társaság, melynek célja a tudományos munkálatok és a tudományos világ nemzetközi érintkezésének támogatása. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülési intézményének hasonmása, amely az egész földkerekség angol birtokain összejöveteleket tart.

British Association-egység, az elektromos ellenállásnak a B. A. által megállapított (1863), ma már nem használatos egysége = 0·9877 ohm.

British Empire League (ejtsd: brittis impejr lig) a. m. brit birodalmi liga, az a célja, hogy a brit királyság és ennek külföldi gyarmatai közt szorosabb kapcsolatot létesítsen.

British India Line (ejtsd: — lejn), angol gőzhajótársulat, 123 gőzhajóval, összeköttetést tart fenn Ázsia és Ausztrália kikötőivel.

British Museum, l. *Brit múzeum.*

British South African Company, lásd *Chartered Company* és *Délafrikai angol társulat.*

Brit-Kaffraria, l. *Kafferek.*

Brit-Kelet-Afrika, l. *Kelet-afrikai angol birtokok.*

Brit-Kolumbia *(British Columbia),* Kanada (l. o.) DNy.-i tartománya, a 48° 20′ és 60° 20′ é. sz., 141° és 114° ny. h. között. Határai: Ny.-on a Csendes-óceán és Alaska lenyúló partvidéke; É.-on a Mount Elias és azután egyenes vonalban 19 h.-i fokon végig (139°—120°) a 60. szélességi kör; K.-en 6 sz.-i fokon végig (60°—54°) a 120. h.-i kör, attól kezdve a Rocky Mountains; D.-en a 49. sz.-i kör, amelyen túl csak a Vancouver-sziget csúcsa terjed D.-i irányban. É. és K. felé a kanadai Northwest Territories, D.-en az Egyesült-Államok határosak B.-val. Területe mintegy 990,000 km². A partvidék, akárcsak feljebb Alaskában, erősen szaggatott. Fjordjai és mélyen bevágódó öblei a norvég fjordokra emlékeztető nagyszerű tájképeket rejtegetnek. A partokat a Vancouver- és a Queen Charlotte-szigetek és még sok más apróbb sziget szegélyezi. K.-en a Rocky Mountains jégárakkal fedett láncolatai, a Gold, Purcell, Selkirk, Cariboo, Finlay és Cassiar hegylánc (Mount Columbia 4328 m.), a parton a Coast Range (parti hegylánc) vonul végig; a kettő között 1000 m. átlagos magasságú fensík terül el, kisebb hegyláncokkal. Folyói a Fraser, Skeena, Stikine, Taku stb. kanyargó, szűk cañonokban törik keresztül magukat a parti hegyláncokon s alig nyujtanak hajózásra alkalmas vízi utakat a tartomány belsejébe. (A Stikine és Taku egyébként is Alaska területén éri el a tengert). A Fraser Fort Yale-ig, a Skeena egészen Hazeltonig hajózható. Az aranykeresők karavánjai tél idején hatolnak fel a folyók szorosain, amikor befagynak a vizek. A Rocky Mountains hágói közül legfontosabb a Kicking Horse vagy Hector-hágó és a Yellow Head hágó, amerre a Canadian Pacific és a Great Trunk Railwayt építették. Az előbbit a tartomány belsején áthaladó vonalak kötik össze az Egyesült-Államok transzkontinentális vasutjaival. Említésre méltó a hajózás a Kootenay, Slocan, Arrojo és Acanagan tavon. A partvidék *éghajlata* a Ny.-i szelek hatása alatt feltünően enyhe, a csapadék, kivált télen, jelentékeny. A belső plateau-kerület száraz, steppeszerű, nagy hőmérsékbeli szélsőségekkel, rövid, forró nyárral, csaknem tíz hónapi faggyal. A *lakosok* száma (1901) 178.657. Ebből 25.000 indián, 15,000 kinai, 4000 japáni. Ezek többnyire erdőgazdasággal, állattenyésztéssel, halászat- s vadászattal foglalkoznak. Jelentékeny a bányászata is. B. fővárosa

Victoria, Vancouver szigetén, (1901) 20,816 lakossal. Egyéb városok: *Vancouver* (26,133 lakos), a Canadian Pacific Railway végállomása a Csendes-óceán partján (alapíttatott 1886); *Esquimault*, a főváros mellett, jó kikötővel; *New Westminster*, a régebbi főváros, Vancouver városa közelében; *Prince Rupert*, az új Grand Trunk Railway tengerparti végállomása stb. B. azelőtt (Új-Kaledonia néven) azoknak a vadászterületeknek a tartozéka volt, amelyeken a Hudson Bay Companynak volt monopóliuma. Az arany fölfedezése után 1858. elfoglaltatott s 1871. Kanadához (l. o.) csatoltatott. V. ö. *Baedeker's*, The Dominion of Canada with New Foundland, and an Excursion to Alaska (London 1907); *Bourinot*, Canada (u. o. 1909); *Filippi*, Forschungsreise des Prinzen Ludwig Amadeus nach d. Eliasberge (Leipzig 1900).

Brit középafrikai protektorátus, l. *Középafrikai brit protektorátus.*

Brit mitológia, l. *Kelta mitológia.*

Brit múzeum (ang. *British Museum*), nagyszerű angol nemzeti intézet Londonban, mely különböző fajú, ép oly gazdag, mint terjedelmes gyüjteményeket foglal magában. Magvát a sir J. *Cottontól* 1700. a nemzetnek ajándékozott államiratokból, bibliai és egyéb kéziratokból álló könyvtár teszi. 1753-ban megvette a kormány 20,000 font sterlingen sir *Hans Sloanenak* hagyatékából annak 50,000 font értékű gazdag természetrajzi gyüjteményeit és könyvtárát, valamint a *Harley*-féle gyüjteményt, melyeket a Cotton-féle könyvtárral egyesítvén, a múzeum céljaira megszerzett *Montagu Houseban* helyezett el és 1759. a nagy közönség számára megnyitott. A gyüjtemények részint hagyományozás, részint vásárlás útján rendkívül hamar gyarapodtak, 1772. megvették a Hamilton-féle régiséggyüjteményt, 1816. 35,000 fonton a lord *Elgin*-től (l. o.) gyüjtött Parthenon-szobormüveket; mikor aztán IV. György király az elődjétől gyüjtött könyvtárt a múzeumnak ajándékozta, a helyiségek már nem voltak képesek a fölszaporodott kincseket befogadni s akkor a Montagu palota helyén sir Robert Smirkes és öccse, Sydney Smirkes tervei szerint 1823—1855-ig fölépítették a most is fennálló múzeumépületet, melynek 44 ión oszloptól díszített homlokzata 112 m. hosszú; a négyzetalakú épület belső udvarában 1855—57-ig megépítették a körös alaprajzú hatalmas olvasótermet, melynek 43 m. az átmérője és melyet 32 m. magas kupola föd. Az épületet 1884. Dny.-on új szárnnyal (White building) bővítették, jelenleg meg É.-i oldalán emelnek toldaléképületet (King Edward's building). A B. 12 osztályra oszlik: 1. Könyvek, 2. kéziratok; 3. keleti könyvek és kéziratok; 4. rézmetszetek és rajzok; 5. egyiptomi és keleti emlékek; 6. brit és középkori régiségek és néprajzi gyüjtemény; 7. görög és római emlékek; 8. éremgyüjtemény; 9. földtani; 10. állattani; 11. növénytani; 12. ásványtani osztály. A természetrajzi gyüjteményeket (a 9—12. osztályt) helyszüke miatt 1883. új épületben, a South Kensingtoni *Natural History Museumban* helyezték el. A múzeum élén egy igazgató-főkönyvtáros (jelenleg F. G. Kenyon), minden osztály élén egy alkönyvtáros vagy őr áll. Az igazgatást a Trustees of the British Museum nevű bizottság intézi, melynek tagjai közt ex officio helyet foglalnak a nagy adományozók családjainak tagjai. A gyüjtemények d.e.10—d.u.6-ig, a könyvtár reggel 9-től esti 8 óráig van nyitva; belépődíj nincsen. A könyvtár kb. 2.000,000 kötetet foglal magában, az évi gyarapodás átlag 50,000 kötet; a könyvállványok hossza kb. 65 km.-t tesz ki. A látogatók száma évenként meghaladja a negyed milliót. Az egyes tárakról kitünő katalógusok tájékoztatnak; a könyvtár katalógusa (Catalogue of Printed Books), mely a Magy. Tud. Akadémiában is megvan, 58 folio kötetből (1882—84) és azóta megjelent 9 Supplement-kötetből áll. Az alapítás óta az óriási értékű adományokat nem számítva, 7 millió fontnál többet költöttek a gyüjtemények gyarapítására. V. ö. *Cowtan*, Memoires of the British Museum (London 1871); *Erdélyi* Pál, A Brit. Mus. könyvtára (Magy. Könyvszemle 1897); The British Museum library and its catalogue (Edinburgh Review, 1906., 117—136. l.).

Brit-Nyugat-Afrika, l. *Nyugat-afrikai angol birtokok.*

Brit-Nyugat-India, l. *Nyugat-India.*

Brito, kikötőhely Nikaragua középamerikai államban, a Csendes-tenger mellékén, 80 km.-nyire Manuagától D.-re. Mivel ott fekszik, ahol a tengerpart a Nikaragua-tavat legjobban megközelíti, a Nikaragua-csatorna végpontjául szemelték ki.

Brito, *Jean*, brüggei (Belgium) könyvnyomtató a XV. sz.-ban. Híres levélfestő is volt egyszersmind s 1493. halt meg. Nyomtatványán nincs évszám s ezért addig az 1480-as évek körül megjelentek közé számították azokat. 1898-ban a brüggei levéltáros, Gilliodts van Severen könyvet írt róla, amelyben őt tartja a könyvnyomtatás föltalálójának. Szerinte B. már 1445. nyomtatott volna Brüggeben francia nyelvű könyvet, még pedig Gerson János professzornak híres orvosi munkáját 32 oldalnyi terjedelemben.

Britomartis, krétai vadászistennő, kit már hazájában a rokonjellegű *Diktynnával* (Artemis mellékalakjával) hoztak kapcsolatba. Igy érthető, hogy Diktynna regéjét, mely szerint a krétai Minos király 9 hónapig üldözte őt hegyen-völgyön keresztül szerelmével s a szerencsétlen végre a tengerbe ugrott üldözője elől, Kallimachos s az ő nyomán mások úgy mesélték, hogy az üldözött tulajdonképeni neve B. volt s csak azért kapta a Diktynna nevet, mert ugrásában halászhálókba (gör. a. m. diktyon) bukott. Mikor kultusza a görög világszerte elterjedt, Artemis egyes epichorikus alakjainak (így Aeginában *Aphaia*-nak) tiszteletébe olvadt.

Briton Ferry v. Llansawyl, város Walesben, Glamorgan grófságban, a Neath torkolatánál, (1910) 8474 lak.; vasolvasztókkal és ónlemezgyártással.

Britonok, l. *Britek.*

Brit-Szenegambia, l. *Gambia.*

Brit szigetek (*British Isles*), 1129 szigetből álló szigetcsoport Európa ÉNy.-i részén. Legészakibb pontja (60° 52′ é. sz.) Unst szigetén, legdélibb pontja (49°53′ é. sz.) a Scilly szigeteken; szélső pontjai NyK. irányban a Blasket szigetek

(10°40′ ny. h.) és Lowestoft (1°45′ k. h.). Összes területe 314,339 km², lakossága (1911 ápr. 1.) 45.362.901. A B. főbb tartozékai: Nagy-Britannia *(Great Britain,* 217,720 km²), Irország *(Ireland,* 83,792 km²), a Hebridák *(The Hebrides,* 3115 km²), az Orkney (1,044 km²) és Shetland szigetek (1421 km²), továbbá Man szigete *(Isle of Man,* 588 km²) és a Channel szigetek *(Channel Islands:* Jersey, Guernsey stb., 194 km²). Man szigete és a Channel szigetek külön-külön autonóm törvények alatt állanak. A B. összes többi tartozéka együtt véve alkotja az Egyesült királyság-ot *(United Kingdom),* amelynek területe 313,557 km², lakossága (1911) 45.216,741. (L. még a megfelelő címszók alatt.)

Brit-Szomáli-föld, l. *Szomáli-föld.*

Brittek, l. *Britek.*

Brit-Uj-Guinea, l. *Uj-Guinea.*

Britz, falu Poroszország Potsdam kerületében, Teltow járásban, Berlin mellett, D.-re, vasút mellett, (1905) 9477 lak.; van ev. temploma, ker. kórháza, cementárú-, mükö-, drótkötélgyára, jelentékeny kertészete.

Brit-Zambézia, l. *Zambézi.*

Britzsinger *Dániel,* 1580—1590. kassai ötvösmester. Származáshelye a nyitravármegyei Németpróna. Kassán 1580 márc. 8. nyert polgárjogot. 1586. meghamisította a város hitelesítő jele gyanánt szolgáló liliomos bélyegütőt s ezzel a próbát fel nem érő, rossz ezüstből készített munkáit lebélyegezte, miért aztán a tanács pénzbirságra ítélte. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a M. Tud. Akadémia kiadása).

Brive-La-Gaillarde (ejtsd: briv-la-galyárd) v. *Brive* járási székhely Corrèze francia départementban, a Corrèze partján, az Orléans-vasút gócpontja, (1906) 17,425, mint község 20,636 lak., malomkőbányával, híres mustár-, dióolajkészítéssel, gyapotfonókkal és agyagiparral; szarvasgomba-, gyümölcs- és marhakereskedéssel. A csinos külsejü, két szép boulevardtól környezett város legjelentékenyebb épülete a Szt. Mártonról nevezett román-gót stílusban épített templom a XII. sz.-ból. A várost Brune marsallnak, a város szülöttének szobra ékesíti. Dubois bibornoknak is szülővárosa. Az ókorban *Briva Curretia* volt a neve; 584. itt választották Gundobaldot Aquitánia királyává.

Brivodurum, *Briare* város (l. o.) latin neve.

Brixellum (ma *Brescello),* Gallia Cisalpina megerősített helye a Pó jobbpartján. Itt ölte meg magát Otho császár (Kr. u. 69.) a Bedriacum mellett kapott vereség hírére.

Brixen, város Tirolban, a Rienznek az Eisack-folyóba torkolásánál, a kuffstein-alai vasútvonalon, 561 m. magasságban, (1910) 6551 lak.; székhelye a hercegpüspöknek, kerületi kapitányságnak, van állami és püspöki gimnáziuma, szemináriuma, angol kisasszonyok leánynevelő intézete, több kolostora, vízgyógyintézete; régi székesegyházát a XVIII. sz.-ban átépítették, püspöki palotája még 1280. épült, a XVI. sz.-ban kibővítették. Az idegenek főleg tavasszal és ősszel látogatják. A B.-i püspökséget Szt. Kassziánus alapította a IV. sz.-ban, a Säben (Sabiona) nevü hegyi várban, Klausen fölött; Albuin püspök (992—994) helyezte át az újonnan épített B. városba. Altwin püspök, IV. Henrik császár hive alatt 1080. VII. Gergely ellen zsinatot tartottak itt. Ebben az időben nyerte a város azokat a kiváltságokat, melyek által közvetlen birodalmi papi hercegséggé vált, mely IV. Rudolf herceg (megh. 1365) óta, de főleg 1511-től az osztrák házzal, mint Tirol tulajdonosával, szövetséget kötött. 1803-ban egyesítették Tirollal. Az 1803-ig fenállott hercegség területe 937 km² volt, hozzátartozott Bruneck és Klausen is. A püspöki székesegyház mellett Wolkenstein Oswald (l. o.) költő sírköve látható.

Brixental, völgy É.-i Tirolban; a B.-i Ache folyik rajta keresztül, mely Wörglnél torkol az Innbe. Az osztrák államvasút bischofshofen—wörgli vonala ezen a völgyön megy keresztül. Főhelye Hopfgarten.

Brixham (ejtsd: brixem), kikötő város Devon angol grófságban a La Manche partján, Dartmouthtól 6 km.-nyire, (1910) 7954 lak., halászattal és kőbányával. 1688-ban Orániai Vilmos, a későbbi III. Vilmos angol király itt szállott partra, aminek emlékére emlékoszlopot állítottak.

Brixia, régi neve Bresciának.

Brixlegg, csinos fekvésü falu Tirolban, Kufstein kerületi kapitányságban, az Alpbach és Inn összefolyásánál, vasút mellett, (1900) 1196 lak., ezüst- és rézbányászattal, nagy ólom- és rézolvasztókkal; időközönként passiójátékokkal. Mint klimatikus gyógyhelyet sokan látogatják. 1899-ben Steub Lajos írónak itt szobrot emeltek. Közelében D.-re *Mehrn* kis fürdőhely van.

Brixton, London külvárosa, a D.-i részen, (1910) 75,966 lak., számos kerttel és nyaralóval.

Brizа *L., rezgőfü* (növ.), a Gramineae (Pázsitfüfélék) család génusza, melynek 12 faja Európában, Észak-Afrikában, Ázsia mérsékelt területein és Dél-Amerikában él. Legismertebb a *B. media* L. Csinos évelő pázsitfü. Bugája szétterülő, ágai finomak. Kalászkája lapos, szívalakú, pelyvája kagylóalakú, szálkátlan. Jó, de nem a legtáplálóbb takarmány, a juh különösen szereti. Rendesen más füvel vegyest vetik és legjobban húmuszban, dús homokos agyagtalajon tenyészik. Az egyéves *B. maxima* L. és *B. minor* L. csokrokhoz használatos dísznövény, ezért mindkettőt kultiválják is. Ugyancsak díszfü a mexikói *B. erecta* Lam. is.

Brizans, l. *Brisant.*

Brizeux (ejtsd: brizö), *Julien Auguste Pélage,* francia költő, szül. Lorientban (Bretagne) 1803 szept. 10., megh. Montpellierben 1858 máj. 3. Első költeményei: Marie (1831); Les Ternaires (v. La Fleur d'or, 1841); Primel et Nola (1842); kedves, formás idillek és borongós elégiák, melyekben szülőföldjét énekli meg. Les Bretons (1845) és Histoires poétiques (1854) c. munkáiban erősebb hang csendül meg. Lefordította B. Dante Isteni színjátékát is (1840). Összes müvei Oeuvres complètes c. alatt 1879—84. jelentek meg Párisban 4 kötetben. V. ö. *Lecigne,* B. sa vie, ses oeuvres (Lille 1898).

Briznik, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, most *Marosbereznek* (l. o.).

Brizo (a gör. *brizo* a. m. *alszom* igéből), a delos-szigeti asszonyok ősi istennője, ki a tenger

veszélyeitől óvó álomjóslatokat küldött. Hívei csolnak-alakú edényekben mutatták be neki áldozataikat.

Brjanszk, kerületi székhely Orel orosz kormányzóságban, a Deszna partján, (1900) 23,520 lak., nagy tüzérarzenállal és ágyuöntővel, asztalos- és hajóépítőiparral, élénk kender-, kendermag-, kenderolaj-, kátrány- és fakereskedéssel. Közelében van az 1288. alapított *Szvenszkoj* kolostor papnevelőintézettel és 1745. épült szép templommal.

Brjesztya, kisk. Turócz vm.-ben, l. *Berestyénfalva*.

Brjochov-szigetek, szigetcsoport a Jenisszei torkolatában, amelyet nyáron sok halász szokott felkeresni.

Brjuszov, *Valer Jakovlevics*, orosz költő, szül. Moszkvában 1873. Különösen versei említendők, melyeket a következő kötetekben gyüjtött össze: Tertia Vigilia (Moszkva 1900); Urbi et Orbi (u. o. 1902); Stephanos (u. o. 1905). A föld c. drámát is írt és novellákat.

Brkiševina, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1900) 516 horvát-szerb lak.; u. p. Pokupsko, u. t Pisarovina.

Brlenić, adok. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 338 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Krašić.

Brlić *Ignác*, horvát író, szül. Bródban 1834 febr. 1., megh. u. o. 1892 ápr. 8. Költeményeket, szatirikus elbeszéléseket írt. 1867-ben a diakovári kerületet képviselte a horvát országgyűlésen.

Brlog, adók. Lika-Korbava vm. otocsáni j.-ban, (1900) 2260 horvát-szerb lak.; postahivatal, u. t. Žuta lokva. Hajdani nagy vára ma romokban hever.

Br. m., a latin Brevi manu rövidítése (l. o.).

Brnjavac, adók. Zágráb vm. vrgin mosti j.-ban, (1900) 347 horvát-szerb lak.; p. u. és u. t. Vrgin most.

Brnjeuška, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 733 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Glina.

Bro., a brutto (l. o.) rövid jelzése.

Broach, l. *Barocs*.

Broad Arrow (ejtsd: bródarró), aranymező Nyugat-Ausztráliában, Coolgardie város mellett (l. o.); csak 1891. fedezték föl.

Broad Church (ejtsd: bród csörcs) a. m. széles egyház (l. *Anglikán egyház*). Az angol teológiában és egyházi életben a Maurice F. D., Kingsley Ch., Robertson F. W., Stanley A. P. és Farrar F. W., által képviselt türelmes, úgynevezhető szabadelvü, széleselvü pártirányzat.

Broadhurst (ejtsd: broadhörszt), *Henry*, angol munkásvezér, szül. Littlemoreban 1840. Atyja kőfaragó volt s B. is folytatta ezt a mesterséget. 1872-ben az angol munkásegyesületek választmányi tagja lett, 1880. pedig ugyane testület titkárává választotta. Ugyancsak 1880. az alsóházba küldötték, Gladstone pedig (1886) belügyi másodállamtitkárrá tette. Mint politikus erősen szabadelvü, de nem volt szociáldemokrata, amiért az angol radikálisok erősen megtámadták. Ez okból lemondott titkári állásáról. 1894-ben újra parlamenti mandátumhoz jutott.

Broadstairs (ejtsd: bródszterss), város és tengeri fürdő Kent angol grófságban, Ramsgate és Margate közt, (1910) 10,095 lak.; a hozzá tartozó *St. Peters* helységben a XII. sz.-ból való templom áll.

Broadway, New York (l. o.) egyik főutcája.

Broadwelle-gyűrű, az ékzávárzattal biró lövedék dugasztó-gyűrűje légmentes elzárás előidézése céljából, l. *Löveg*.

Broadwood and Sons (ejtsd: braadvud end szansz), azaz B. és fiai, londoni zongoragyártó cég, melyet *Shudi* vagy *Tschudi* Burkhárt, svájci harpszikord-gyáros, 1732-ben alapított. Örököse lett a veje, *Broadwood John*, aki csak forgalomba hozta 1781. az ú. n. angol mechanikát, melyet az 1770. elhunyt németalföldi feltaláló, Backers Americus, neki ajánlott s mely szerint a zongora billentője nem egyszersmind a húr kalapácsa. Broadwood megh. 1812.; családja folytatja a gyárat, mely évente több ezer zongorát állít elő.

Brobdingnag *(Brobdingnac)*, Swift «Gulliver utazásaiban» az óriások országa; úgy mint *Liliput* a törpéké.

Broca, *Paul*, francia orvos, szül. Sainte-Foyla-Grandeban 1824 jún. 24., megh. 1880 júl. 8. A párisi orvosi egyetemen 1849. doktorrá lett és 1853. tanárnak és kórházi sebésznek választották. Nagyszámú közleménye az izületi porcok megbetegedéseiről, a rachitis kórbonctanáról és különösen a pályadíjjal jutalmazott munkája: Mémoire sur l'anatomie pathologique du cancer megérdemelt elismerést szereztek neki. 1868-ban az orvosi akadémia tagjává és a sebészeti klinika tanárává választották. Valóságos szenvedéllyel foglalkozott az antropológiával és etnográfiával. Társaival megalakította a Société d'anthropologie-t, amelyek tevékenysége folytán alakult 1876. az antropológiai intézet. Ez intézet kiinduló pontját teszi a mai irányú emberbuvárlati tannak, s mintájára Európa és Amerika művelt államaiban csakhamar ilyen emberbuvárlati társulatok nagy számmal keletkeztek. B. ez időtől fogva az egyetem sebészeti tanszéke mellett főleg embertannal foglalkozott. Utóbb embertani iskolát, «École d'Anthropologie»-t alapított. Nemkülönben ő alapította a nevéről elnevezett B.-féle világhírű embertani múzeumot («Musée de Broca») is. B. rendkívül sokat és sok újat dolgozott, és nincs egyetlenegy embertani probléma, amellyel nem foglalkozott volna, de legfőkép a tudományos buváreszközök kieszelésében tünt ki. Életének utolsó évében B. minden délután a Musée-ben töltött néhány órát koponyamérésekkel foglalkozva. Tanulmányai az agyvelő funkciójáról, a beszélés központjáról, az agytekervényekről korszakot alkotók. A francia szenátus 1880. élte fogytáig való tagjává választotta. E kitüntetés után nemsokára hirtelen meghalt. Dolgozatai különböző szaklapokban jelentek meg; egyéb művei közül említendők: De la propagation de l'inflammation; Quelques propositions sur les tumeurs dites cancéreuses; Mémoire sur l'anatomie pathologique du cancer; Traité des tumeurs; Étude sur Celse et la Chirurgie romaine stb. 1893-ban Párisban emlékszobrot állítottak neki. Külső tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.

Broca-féle afázia a. m. mótoros afázia, l. *Beszédzavarok*.

Broca-féle mező v. *Broca-féle tekervény*, az agyvelő baloldali gyrus frontalis inferior-jának (alsó homloki tekervény) hátsó része, a motori-

kus beszédcentrum; balkezeseknél a jobboldalon van (l. *Balkezűség*). Elpusztulására a beteg elveszti beszélőképességét, csak értelmetlen, állatias hangokat ad ki. L. *Lokalizáció*.

Broćanac, adók, Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 1742 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Rakovica.

Brocanteur (franc., ejtsd: brokantőr) a. m. mű- és régiségárus.

Brocard (franc.), l. *Brokát*.

Brocarda v. *brocardica*, a jogforrásokból kivonatolt rövid jogi tételek, amelyeket a XIII. sz. óta nagy kedvvel vettek az akadémiai tanításnál a disputációk alapjául. Némelyek szerint ez az elnevezés Burchard (Brocard) wormsi püspöknek — megh. 1025. — hasonló rendszerben írt Dekretumán alapulna, amelyet általánosan Brocardicumnak neveztek.

Brocard-féle alakzatok. A B. szoros kapcsolatban vannak az egyenesvonalú háromszög elméletével. Tanulmányozásuk eredete *Cellernek* egy 1816. Berlinben megjelent értekezésére vezethető vissza. Ebben a szerző a később Brocard után elnevezett szög- és pontnak tulajdonságait vizsgálja. Utána mások eredménnyel folytatták e vizsgálatokat, amelyek azonban később feledésbe mentek — *Brocard H.* 1875 óta újra fölvette ezeket a vizsgálatokat. Most már többen foglalkoztak e tárggyal és megvizsgálták egyszersmind a kapcsolatokat a háromszög egyéb nevezetes alakzataival, úgy hogy ma már az egyenesvonalú háromszögnek egy újabb keletű geométriájáról beszélhetünk, melynek aránylag elég nagy terjedelmű elmélete és irodalma van. — A szorosabb értelemben vett B. a következők:

A Brocard-féle szög ω és a Brocard-féle pontok Ω és Ω'. Értelmezésüket a következő tétel adja: Minden $ABC \equiv \triangle$ háromszög belsejében általában két pont van: Ω és Ω', amelyekre nézve:

$$\sphericalangle\, \Omega AB = \sphericalangle\, \Omega BC = \sphericalangle\, \Omega CA = \omega \text{ és}$$
$$\sphericalangle\, \Omega' AC = \sphericalangle\, \Omega' CB = \sphericalangle\, \Omega' BA = \omega,$$

Az ω szög soha sem lehet nagyobb 30 foknál. Az *egyenlőoldalú* háromszögnél $\omega = 30^0$ és Ω összeesik Ω'-val a háromszög súlypontjában.

A Brocard-féle háromszögek. Ezek közül az elsőt a következőképen nyerjük: A $B\Omega$ és $C\Omega'$, $C\Omega$ és $A\Omega'$, $A\Omega$ és $B\Omega'$ egyenesek metszéspontjait rendre A_1, B_1, és C_1-el jelölve, az $A_1\, B_1\, C_1$ $\triangle_1$ az úgynev. *első Brocard-féle háromszög*. A $\triangle$ és $\triangle_1$ háromszögek ellenkező értelemmel hasonlóak és azonkívül háromszorosan perspektiv helyzetüek.

A Brocard-féle kör. Igy nevezzük a *Brocard*-féle pontokon, a körülírt kör középpontján, a talpponti háromszög súlypontjain s az első és második *Brocard*-féle háromszög szögpontjain átmenő kört.

Két háromszög *szimbrokardális*, ha Brocard-féle szögük ugyanaz, — *kobrokardális*, ha körülírt körük és mind a két Brocard-féle pontjuk közös. V. ö. *Emmerich* A., Die Brocardschen Gebilde und ihre Beziehungen zu den verwandten merkwürdigen Punkten und Kreisen des Dreiecks (Berlin 1891).

Broccatello, 1. brecciás szerkezetű (l. *Breccia*) igen tetszetős márványféleség Albona tájáról Isztriában. — 2. *B.*, XVII. sz.-beli damaszkszövésű olasz szövet, lánca pamut, vetése pedig selyemfonal volt. Ábrái (virágformák) nagyméretüek.

Brocchi (ejtsd: brokki), *Giovan Battista*, olasz természettudós, író és utazó, szül. Bassanóban 1772 febr. 18., megh. Khartumban 1826 szept. 23. Mineralógiai és botanikai studiumokkal foglalkozott Rómában és Velencében, hol Sulla cultura degli Egizii c. munkáját írta (1792). Danteról is szellemes leveleket írt (Milano 1835). 1809-ben a milanói bányahivatal főnöke lett. Munkái: Memoria mineralogica sulla valle di Fassa nel Tirolo (Milano 1811); Conchiliologia fossile subapennina (u. o. 1814, 5. kiad. 1843); Dello stato fisico del suolo di Roma (1820).

Broccoli, l. *Kelkáposzta*.

Broch, állítólag a bronz-korszakból fennmaradt kerek, toronyszerű épület, Skócia É.-i részében.

Brochantit, bázisos rézszulfát:

$$[(CuOH)_2SO_4 + 2Cu(OH)_2];$$

smaragdzöld, feketés-zöld apró rombos kristályokban vagy finoman rostos halmazokban fordul elő; üvegfényű, K. 3·5—4, fs. 3·78—3·9. Nálunk Rézbányán, Vaskőn, Oraviczán, leginkább azonban az Uralban (Nisne-Tagilszk és Gumesevszk); továbbá Németországban a Lahn folyó mellett Obernhof és Nassau között lelik. — A B.-hez számítják a *krisuvigit*-et Izlandról (Krisuvig mellett), és a *königin*-t Szibériából (Werchoturie).

Broche (franc.) tkp. nyársat, tűt jelent. A XV. sz.-ban keletkezett belőle a női mellékszer, melyet az ó-korban *fibula* néven ismertek. A gombfejű, aranynyal, ezüsttel és drágakövekkel díszített mai B.-t a XVII. sz.-ban XIV. Lajos udvaránál Sévigné asszony hozta divatba. Azóta azonban a B. mindenféle fémből készült s a legalsóbb néprétegek között is elterjedt.

Brochure (franc., *brosür*), rövid, kevés ívre terjedő könyv, különösen röpirat.

Brockau, falu Porosz-Sziléziában, Breslau kerületben, (1905) 5487 lak., gyárakkal.

Brocken (a nép nyelvén néha *Blocksberg*, lat. *Mons Bructerus*), a Harz-hegység legmagasabb (1143 m.) csúcsa, a Türingiai medence É.-i részében, Poroszország Stolberg-Wernigerode grófságában. Viszonylagos magassága a DK.-i plateau felett 500 m., az ilsenburgi síkság felett 850—880 m. Az Ober-Harz fötömegének, a B.-hegységnek középpontja. Messze ellátható csúcsán meteorológiai obszervatórium van. Az évi középhőmérséklet 2·4°, január —5·4°, július 10·7°. A kopár, rideg, gyakran ködbe burkolt hegy köré számos legenda fűződik; a rossz szellemek, kivált május 1-ének éjszakáján (Walpurgis) itt gyülekeznek. A B. környékén ered az Oker, Radau, Ecker, Ilse, Holzemme és Bode-patak. Ny.-on tözeges lápterületek (Brockenfeld) határolják. Ére kevés van a B.-ben; a bányászat hanyatlóban. Schierke és Ilsenburg felől kocsiutak, a Harz-vasút Dreiannen-Hohne állomásától pedig adhéziós vasút, a B.-vasút, visz fel a csúcsra. (L. még *Harz.*)

Brockes, *Barthold Heinrich*, német költő, szül. Hamburgban 1660 szept. 22., megh. u. o. 1747 jan. 16. Tanulmányai végeztével utazásokat tett, aztán

hazatérve Königgel és Richeyvel 1714. megalapította a Teutschübende Gesellschaftot, 1716. a Patriotische Gesellschaftot. Költemény-gyüjteménye: Irdisches Vergnügen in Gott, bestehend in physikalisch- und moralischen Gedichten 1721—48. jelent meg 9 kötetben Hamburgban (új kiadás Lipcsében 1885). Műfordítással is foglalkozott. Életét és írói működését tárgyalta *Brandl* (1878).

Brock és Sindri, a skandináv mondabeli törpe testvérek és fémművesek, kik Freir istennek szélsebességű és világosságot terjesztő vadkanját aranyból kovácsolták, továbbá Odin csodálatos gyűrűjét, melyből minden kilencedik éjen nyolc éppen oly nagy gyűrű vált ki, végül Thor kalapácsát, mely mindig célt talált és mindig visszatért ahhoz, aki elhajította.

Brockhaus, német könyvkiadó család. Legnevezetesebb tagja: *Friedrich Arnold*, kereskedő volt. 1805-ben *Rohloff* könyvnyomtatóval könyvkereskedést nyitott, mellyel 1810. Altenburgba, 1817. Lipcsébe költözött, ahol azt már saját cége alatt folytatta s 1819. még könyvnyomdát is csatolt hozzá. Még 1808. megvette a lipcsei vásáron a Löbel-féle Conversations-Lexikont, melyet azután 1809—11. befejezetten kiadott. Ez a munka azóta számos kiadást ért. Halála után két fia: *Friedrich* (szül. 1800., megh. 1865.) és *Heinrich* vette át az üzletet. Az első kezdettől fogva a nyomdászatra adta magát s gyakorlati kiképzését Braunschweig-, Páris- és Londonban nyerte. Midőn 1820. atyja nyomdájának vezetését átvette, 10 fasajtó működött abban. 1821-ben szerezték be az első vas-, s 1826. az első gyorssajtót, 1833. rendezték be az első sztereotipiát. B. Heinrich megh. 1874., s ekkor fiai: *Eduard* és *Rudolf* (megh. 1898.) örökölték a vállalatot. 1895-ben ezek is fiaiknak: *Albert*-nak és *Rudolf*-nak adták azt át.

B., Hermann, német orientalista, harmadik fia B. Friedrich Arnoldnak, szül. 1806 jan. 28. Amsterdamban, megh. 1877 jan. 5. Lipcsében, hol 1848 óta rendes tanára volt az ó-ind nyelvnek és irodalomnak. Művei: a Prabodha-Chandrodaya, Krisna-misra filozófiai szinműve (az érzelem holdjának kelte, Leipzig 1835) és a Kathá-Sarit-Ságara c. mesegyüjteménye Somadeva Battá-nak (szanszkritul és németül, u. o. 1839—66); a Vendidád sáde c. kiadvány (latin átírásban, indexxel és Glossariummal, u. o. 1850); Hafiz dalainak kritikai kiadása (1854—60) 3 kötetben. 1853 óta szerkesztette a Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft c. folyóiratot, valamint 1856 óta Ersch és Gruber Allgemeine Encyclopädie-jét.

Brockmannok, középkori kelet-fríz néptörzs Brockmerlandban (a jelenlegi Aurich porosz tartományban), Emden és Norden között. A B. a nép által egy évre választott birák fennhatósága alatt éltek; ezek felelősséggel tartoztak a népgyüléseknek (Lindaworf), amely minden fontosabb ügyben döntött («thet wellath Brockmen» a B. ezt akarják). Adót nem fizettek s a templomokat kivéve nem türtek kő-épületeket, mint amelyek a szabadságot korlátozzák. Csak a XIV. sz.-ban fogadtak el egy főnököt. Törvényeik és alkotmányuk a XIII. sz.-ból az ó-fríz nyelv egyik legfontosabb emléke; kiadta Wiarda (Berlin 1820) és Richthofen (Hága 1866).

Brockton (ejtsd: broktn), város Massachusetts északamerikai államban, 36 km.-re Bostontól, (1900) 40,063 lak., nagy cipőgyárakkal.

Brockville (ejtsd: brokvill), county székhelye Kanada Ontario tartományában, a Szt. Lőrinc balpartján, vasút mellett, (1900) 8973 lak., élénk kereskedéssel. Közel hozzá vasbányák és sósforrás.

Brocky *Károly*, festőművész, szül. Temesvárott 1807 máj. 22., megh. Londonban 1855 júl. 8. Atyja borbély volt s 1812. egy laibachi vándorszínésztársulathoz szegődött s ebbe a csapatba került a még zsenge gyermek is. A nagy nyomor miatt Triesztbe szökött, ahol pincérfiunak szegődött. 1815-ben atyja hazavitte Temesvárra, ott iskoláztatta, míg egy műbarát pártfogása révén 1823. Bécsbe nem került, ahol több díjat nyert a képzőművészeti akadémián. Itt is üldözte a nyomor, de tanárai, Ender és Daffinger pártfogása útján megrendelésekhez jutott, amelyek révén a 30-as években neve már jóhangzásúvá lett Bécsben, sőt I. Ferenc is ült neki egy négy példányban megrendelt arcképhez. Most már valóra válthatta régi tervét: beutazta Olaszországot, aztán letelepedett Párisban, mindenütt szorgalmasan tanulmányozva a régi mestereket. Párisban ismerkedett meg Turnerrel s ennek barátjával Munro of Novar gazdag skót főúrral, aki B.-t meghívta magához Londonba. Igy került 1839. B. pártfogójának londoni palotájába s ettől fogva anyagi helyzete kitünően fordult, hírneve gyorsan emelkedett. Munro ajánlatára megfestette Miss Liddel, a királyné udvarhölgye arcképét, amely viszont Viktória királyné és Albert herceg arcképének megrendelését vonta maga után. B. egyszerre kedvelt arcképfestője lett az angol főúri világnak, de festett ezenkívül történelmi képet (II. Endre és az aranybulla), mitológiai tárgyat (Psyche, Cupido stb.), oltárképet (Eperjesi ev. templom, 1845) stb. B. stílusa a velencei mesterek hatását mutatja és a képmásfestés terén érvényesült a legtökéletesebben (l. *a képmellékletet*). V. ö. *Szentkláray*, B. Károly (Temesvár 1906); *Nyári* Sándor, B. Károly festőművész élete és művei (Budapest 1910).

Brocquière, l. *Bertrandon de la Brocquière*.

Brocskó *Lajos*, pedagógus, szül. Pesten 1851 dec. 15. 1874 aug. 1. óta a budapesti protestáns országos árvaház igazgatója. Több pedagógiai értekezést írt működése köréből. Munkái: *Svájc árvaházai* (Debreczen 1895); *A budapesti protestáns országos árvaegyesület és árvaházának története 1859—95.* (Budapest 1896).

Broczkó, nagyk. Nyitra vm. szakolczai j.-ban, most *Gázlós* (l. o.).

Brod, szláv nyelven a. m. gázló; a helységnevekben gyakori, így pl. B. Horvát-Szlavonországban, szemben vele Boszna-B. stb.

Brod., állatnevek mellett *Brodwig* William angol konchiológus nevének rövidítése. Szül. 1789., megh. 1859.; munkája: Leaves from the notebook of a naturalist (London 1852).

Bród, 1. önálló város és erősség Horvát-Szlavonország Pozsega vmegyéjében, a Száva partján, (1900) 1033 házzal és 4988 lak., közte 413 magyar,

Brocky cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BROCKY KÁROLY: SIR DOMINIC COLNAGHI IFJUKORI ARCKÉPE
(LONDON, SIR DOMINIC COLNAGHI TULAJDONA)

353 német 4455 horvát-szerb. Járásbíróság, telekkönyv, adóhivatal, kir. közjegyzőség, kir. fővámhivatal, sóhivatal, mértékhitelesítő hivatal, csendőrőrs, pénzügyőrség, a bródi járás szolgabirói hivatalának széke, élénk kereskedelmi város, mely főleg Bosznia megszállása óta gyarapodott. A m. kir. államvasutak dálja—bród—zágrábi vonalából itt ágazik ki a bosnyák vasút; a Száván élénk a hajóforgalom. B.-ban van azonkívül takarékpénztár, kereskedelmi bank, hitelszövetkezet, horvát leszámitoló és pénzváltó bank, szerb hitelszövetkezet és szerb hitelbank, gőzhajózási ügynökség, posta-, táviró- és telefonhivatal, számos egyesület. Lakói a kereskedelmen kívül mezőgazdasággal és bortermeléssel foglalkoznak. Iparvállalatai a Bantlin-féle vegyészeti gyár fiókja, faipar r.-t., parkettagyár, fürészmalom, két gőzmalom s téglagyárak. Van polg. fiúiskolája, magyar, szerb és horvát elemi iskolája. B. helyén a rómaiak idejében Marsonia nevű város állott; 1470 körül B. a Békésy- s utóbb a Berislavič-család birtoka volt; a XVI. sz.-ban a törökök szállták meg, kiknek kezében 1688-ig maradt. Onnan kezdve 1878-ig erősség volt, mely a törökök ellen vívott háborukban mindig szerepet játszott. 1697-ben Savoyai Jenő, 1878 júl. 29. báró Filipović József innen kezdte meg a boszniai hadjáratot. B. előbb a bródi ezred széke volt, 1886. Pozsega vmegyéhez csatolták. — 2. *B. na Kupi* (a Kulpa mellett), adók. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1900) 1318 horvát-szerb lak., kereskedelmi bank, kölcsönös segélyszövetkezet, fürészmalom, fa- és állati bőrkereskedés, postahivatal. Közelében a Kupica-patak 90 m. magas vízesést képez, Nadkupa és Kupari községek közt pedig a Kulpa 116 m. magas vízesése van.

3. *Boszna-B.*, helység a Száva partján, Boszniában, Banjaluka kerületben. Itt találkozik a zágráb—sarajevói és a budapest—sarajevói vasút. A Száván vasúti híd visz keresztül; régente rév volt ezen a helyen. A vasút élénkséget teremtett a kis faluban. Modern pályaudvara és egyéb nagyobb épületei mellett eltörpülnek a szerény mohamedán mecsetek. Lakóinak száma (1910) 3368.

Brodarich, l. *Broderics*.

Broderics *(Broderith, Brodarich) István*, szül. 1490., megh. 1539 nov. 17. Váczott. II. Lajos király kancellárja, szerémi püspök. Munkája: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia, elsőrangú, tárgyilagos, komoly forrásmű. A mohácsi katasztrófát mint szemtanu irja le. Művének alapját az a jelentés képezi, amelyet 1526 szept. 10. küldött a pápához. Először megjelent Krakkóban (1527). Azután kiadta Zsámboki Bonfini művének függelékében (1568 és 1581). Magyarul kiadta Letenyei János (Buda 1795). Tomicki Péter krakói püspökhöz és Zsigmond lengyel királyhoz irt érdekes levelei a lembergi Ossolinski-könyvtárban őriztetnek (Cod. B. 77., 158., 177.).

Broderie (franc.), himzési díszítmények és cifrázatok, prémszegély.

Brodiaea *Smith.* (növ.), a Liliaceae (Liliomfélék) család génusza, melynek 30 faja Amerikában honos. Virágzatuk ernyőszerű. A délamerikai hagymás *B. uniflora* (Lindl.) Engl. faj nagy, halványlilakék virágaiért tenyésztett dísznövény.

Bródi ezred, azelőtt a horvát-szlavon határőrvidék egy ezrede. 1883-ban a horvát vmegyék végleges szervezésekor a bródi kerület Pozsega és Szerém vmegyék kerületéhez csatoltatott.

Brodjanci, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 1281 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Bizovac.

Brodkorbgesetz (ném.), szószerint: *kenyérkosár-törvény*. másként *Sperrgesetz*, így nevezik az ú. n. kultúrharc (az egyház és állam viszálya) idejében alkotott 1875 ápr. 22-iki porosz törvényt, amelynek címe: Gesetz betreffend Einstellung der Leistungen aus Staatsmitteln für die römisch-katholischen Bisthümer und Geistlichen, s célja az volt, hogy a porosz papságot az egyházellenes törvények iránt való engedelmességre kényszerítse az anyagi segélyezés elvonásával; beszüntette a püspökségek, az azokhoz tartozó intézetek és a papság számára való állami javadalmazást s kiszolgáltatását attól tette függővé, hogy a jövedelemre jogosult irásbeli nyilatkozatban kötelezi magát az állam törvényei iránt való engedelmességre. (Az elnevezés onnan ered, hogy a törvény «magasabbra akasztotta a papok kenyeres tarisznyáját», azaz rövidebb pórázra fogta őket.) A törvényt 1891. hatályon kívül helyezték.

Brod-Moravice, adók. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1900) 1664 horvát-szerb lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Brodni, az orosz-szlávoknak egyik törzse, amely Povolocia vidékén lakott s az 1224. évi tatárjáráskor orosz fejedelmét elárulta.

Brodnikok, az Erdély D.-i határán és Moldova DK.-i síkságán, a Szeret folyó völgyén a középkorban lakott oláhok. Nevük a gázlót jelentő szláv Brod szótól ered, mivel ők voltak a révek birtokosai s tán maguk is révészek. Először II. András 1222-iki oklevele említi, hogy a német lovagrend jószága Cruceburgtól a B. határáig terjedt; Honorius pápa meg abban az esztendőben egynek vette a B.-kat a vlachokkal. Az a «terra-Borotnik», melyet II. András a szebeni prépostságnak ajándékozott, a Vöröstoronyi-szoros táján feküdt Fogaras földjén, hol még 1359. is Prodnik a neve Prépostfalvának. De azután a B. név feledésbe ment s a Vöröstoronyi-szoros vidékének lakosai is vlachoknak, oláhoknak kezdték magukat nevezgetni. V. ö. *Kuun* Géza, Néhány szó a B.-ról (Erdély, 1892, 8—10. l.); *Karácsonyi* János, Borodnok (Brodnik) ország. Századok 1908.

Brodrick, *William Saint John Fremantle*, angol államférfiú, szül. 1856., Middleton viscount fia. Már 1880. jutott mint a konzervativ párt tagja az alsóházba. 1886—92-ig a hadügyminisztériumban titkár volt, 1895 jún. 21. pedig egyik javaslatával megbuktatta a Roseberry-kabinetet, mire az újonnan alakult Salisbury-minisztériumban hadügyminiszteri másod-államtitkárrá lett. 1898-ban kinevezték a külügyminiszter másod-államtitkárává, 1900-ban hadügyminiszter lett és ebben az állásban vezette a délafrikai háborút. A Balfour-kormánynak 1903 okt. történt rekonstruálása alkalmával az indiai államtitkárságot kapta. 1905-ben az egész kabinettel visszalépett.

Brodsky *Adolf*, orosz hegedűművész, szül. Taganrogban 1851 márc. 21. Már 9 éves korában fellépett, majd Hellmesbergernek Bécsben tanít-

ványa, utóbb vonós négyesének tagja volt, 1875—79. a moszkvai konzervatóriumon, 1882. a lipcsein hegedűtanár, 1891. New-Yorkba költözött. Híres vonósnégyesébe tartoznak Rawdon Briggs, Simon Speelman, Karl Fuchs. A Victoria-egyetem 1902. doktori címmel tisztelte meg.

Brodszky *Sándor*, festő, szül. Tó-Almáson, Pest vmegyében, 1819 jún. 20., megh. 1901 jan. 23. Eredetileg orvosi pályára készült, de a festészet szeretete felülkerekedett benne, s 1841. Bécsbe ment, hogy az akadémián tájfestőnek képezze magát. Az osztrák fővárost azonban 1845. Münchennel cserélte föl, hol a bajor műegylet bátorító támogatásban részesítette s az I. Lajos bajor király albumába festett lappal feltűnést is keltett. B. tizenegy évig tartózkodott Münchenben s ez idő alatt a németországi tárlatokat gyakran fölkereste Markóra és Rottmannra emlékeztető tájképeivel. 1856-ban visszatérvén hazájába, Budapesten telepedett le, de a művészeti viszonyok silánysága következtében barátjával, a szintén tájképfestő Molnár Józseffel 1862. Győrbe ment, ahol fényképészeti műtermet nyitott. Néhány év mulva visszaköltözködött Budapestre. A 70-es években a kormány megbízásából festette a nemzeti múzeum képtára számára két nagyobbméretű tájképét: a *Háborgó Balatont* és *Esztergom környékét*. B. egyik képviselője a Markó-Ligeti-Telepy-kör akadémikus tájképfestészetének.

Brodwig, *William*, l. *Brod*.

Brody, az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Galiciában, erdőkkel szegélyezett síkságon, 110 km.-re Lembergtől, (1910) 18,055 lak., akiknek kétharmada zsidó, öt külvárossal, nagyobbára kőből épült házakkal, a Potocki grófok régi kastélyával, 3 katolikus templommal és egy csinos zsinagógával, gimnáziummal, fővámhivatallal, gőzmalommal, szeszégetéssel, kenderfonóval. B. Galicia egyik legélénkebb kereskedő városa, különösen az Oroszországgal való forgalomban, mert az orosz vasútvonal csatlakozó pontja. Mint határváros egyuttal élénk csempészetnek a színhelye. B.-t 1684. Zolkiewski vajda alapította. 1779—1880-ig szabadkereskedő város volt.

Bródy, 1. *Lajos*, a Neues Pester Journal főszerkesztője, B. Zsigmond (l. *B. 4.*) öccse, szül. 1857. Miskolczon. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Lipcsében végezte; Budapesten lett jogi doktor s tett ügyvédi vizsgálatot. 1885 óta főmunkatársa, később főszerkesztője lett a N. P. Journalnak, melyet mindig független és szabadelvű szellemben vezetett. Az ujságirók érdekeit mindig melegen felkarolván, a Budapesti ujságirók egyesülete mindjárt kezdetben alelnökévé, később segítő alapjának elnökéül választotta; tevékeny részt vett a Magyarországi hirlapirók nyugdíjintézete ügyeiben is. 1911. a király udv. tanácsosi címmel tüntette ki. Irt sok jogi és politikai cikket.

2. *B. Miksa*, iró, szül. 1875. Nagy-Váradon. Budapesten orvosnak készült, de tanulmányait félbeszakítva, ujságiró lett. A Budapesti Napló munkatársa és főképen szinházi, művészeti ismertetéseket és karcolatokat ir. Néhány kötet verse és *Márta* cimen elbeszélései jelentek meg, melyek a francia dekadensek követőjének tüntetik fel.

3. *B. Sándor*, szépirodalmi és hirlapiró, szül. Egerben 1863. A középiskola elvégzése után 1888—1890-ig szerkesztő volt Kolozsvárt az Erdélyi Hiradónál (ebben jelent meg *Két asszony* c. regénye), az Erdélyi Képes Ujságnál s a Magyarság c. politikai napilapnál. 1890 óta Budapesten él, 1892—1902-ig a Magyar Hirlap belső dolgozótársa volt. Mint iró 1882 óta működik s a magyar naturalisztikus iránynak leghatározottabb képviselője. Regényeket, elbeszéléseket és tárcákat irt a jelesebb lapokba; újabban a szinpadon is jelentős sikereket aratott. Számos művét s *A tanítónő* c. szindarabját idegen nyelvekre is lefordították. Önálló munkái: *Nyomor* (elbeszélések, Budapest 1884); *Faust orvos* (regény, 1888 és 1890); *Don Quixote kisasszony* (regény, 1888); *Emberek* (elbeszélések, 1888); *Szinészvér* (elbeszélések, 1891); *Regénytárgyak* (elbeszélések, 1892); *A kétlelkű asszony* (regény, 1893); *Az egri diákok* (Két magyar Robinson története az ifjuság számára, 1894); *Hófehérke* (regény, 1894); *Apró regények* (1895); *Két szőke asszony* (1895); *Szinészvér* (regény, 1895); *Éjszaka* (1895); *Rejtelmek* (elbeszélések, 1895); *Az asszonyi szépség* (1897); *Tündér Ilona* (elb., 1898); *Az ezüst kecske* (tört. elb., diszmű, 1898); *Egy férfi vallomásai* (1899); *Árva leányok* (1901); *Erzsébet dada és más cselédek* (1901); *A nap lovagja* (1902); *Egy rossz asszony természetrajza* (1905); *Királyfi és kolduslеány* (1907); *A hercegkisasszony és más elbeszélések* (1908); *Regényalakok* (1908); *A villamos, Andornakiné* (1909); *Rembrandt-fejek* (1910) stb. Szinművei: *Hófehérke* (regényes szinjáték, Nemzeti Szinház, 1901); *Király-idillek* (3 felv. szindarab, u. o. 1903); *A dada* (erkölcsrajz 3 felv., Vígszinház 1902); *A tanítónő* (falusi életkép 3 felv., u. o. 1908, a berlini Deutsches Theaterben 1909); *A medikus* (életkép 3 felv., u. o. 1911). 1902-ben irta és kiadta a Fehér könyv c. havi folyóiratot, mely egy évig jelent meg. Azután alapította a Jövendő c. heti lapot. Egyideig idegessége miatt keveset irt, újabban a szinpadon arat ismét sikereket.

4. *B. Zsigmond*, publicista, szül. Miskolczon 1840 nov. 15., megh. Budapesten 1906 jan. 6. Iskoláit szülővárosában és Budapesten végezte. A hirlapirói pályára lépett és 1860. már szerkesztője volt a Pesti Hölgydivatlapnak; ugyanez év végén megindította Grosz Károllyal együtt a Pannonia c. német folyóiratot, melynek célja a magyar irodalom ismertetése volt. Eleinte (1859—60) verseket irt néhány lapba, s több templomi éneke, melyet 1861. az izr. hitközség megbizásából szerzett, ma is használatban van. Később több bécsi lapnak lett levelezője, majd Bécsbe költözvén, pesti lapokat tudósított. Pestre visszatérvén, a Magyar Sajtónak lett főmunkatársa és a legkiválóbb és nevesebb magyar hirlapirók közé emelkedett. A kiegyezés után kevéssel a Pesti Naplónál volt vezércikkiró b. Kemény Zsigmond oldalán. Ez az idő volt fénypontja publicistai pályájának; cikkeiben a széles tárgyismeretet, világos látást, a tiszta logikát és a nagy összefoglaló erőt általánosan méltányolták. Egy ideig a Pester Lloydot is szerkesztette. 1872-ben Tóth Vilmos belügyminiszter felszólítására miniszteri titkári ál-

lást vállalt a belügyminisztériumban, de egy év multva megvált az államszolgálattól és Schnitzer Ignáccal együtt megvette a Neues Pester Journalt, melynek 1879. egyedüli tulajdonosa és főszerkesztője lett. E lap az ő szerkesztésében páratlanul elterjedt és magas szinvonalra emelkedett. B. a hirlapirói pályán szerzett vagyonából 50-ik születésnapján mintegy 100,000 K-nyi alapítványokat tett sajtóügyi célokra, mihez utóbb a neje nevét megörökítő újabb nagy alapítványai járultak; ezek közt a legnagyobb a *B. Adél-gyermekkórház* Budapesten, mely körülbelül 600,000 K költséggel épült és 1897. nyilt meg. B. 1896. a főrendiház tagjává neveztetett ki. Utolsó éveiben visszavonult a nyilvános élettől. Végrendeletében is mintegy 820,000 K-át hagyott jótékony célokra.

Brodzinski, *Kazimiérz*, lengyel költő, szül. Galiciában, Krolowkában, 1791 márc. 8., megh. Drezdában 1835 okt. 10. 1809-ben a varsói nagyhercegség tüzérségéhez mint altiszt állt be, 1812. Oroszország ellen ment, a lipcsei csatában fogságba került, azután Varsóban telepedett le, ahol idővel az egyetemen az esztetika tanára lett. Az egyetemnek 1832. történt feloszlatása után B. állás nélkül maradt. Igazi népies költő volt; költeményeit kedélyesség, hazaszeretet és vallásosság jellemzik. Különösen fölemlítendő művei közül a Wieslaw című idill (1820), amelyben a lengyel nép falusi élete van vonzó modorban leírva. Művei 10 kötetben Vilnában 1842—44-ig s 1872—74-ig Kraszewski által rendezve 8 kötetben Varsóban jelentek meg.

Broek (ejtsd: brúk), *B. in Waterland*, a legeredetibb hollandi községek egyike, Németalföld É.-Holland tartományában, Amsterdamtól É.-K.-re 7 km.-re, (1900) 1591 lak. Főképen itt gyártják a nálunk is kedvelt eidami sajtot.

Brofeldt, finn iró, l. *Aho*.

Brofferio, *Angelo*, olasz költő és publicista, szül. Castelnuovoban 1802 dec. 6., megh. Locarnoban 1866 máj. 25. Az olasz szabadságharcok idejében nagy népszerüségre tett szert piemonti tájszólásban irt tüzes, hazafias dalai és szatirái által, melyek Canzoni piemontesi c. gyüjteményében láttak napvilágot. Emellett említésre méltók I miei tempi c. emlékiratai (20 köt.) és Storia del Piemonte dal 1814 ai giorni nostri című történelmi munkája. Ő irta a Delle spade il fiero lampo kezdetü ismert harci himnuszt.

Broga, sörnemü ital, l. *Braga*.

Broglie (ejtsd: brolyi), piemonti származású család *(Broglio* v. *Broglia)*, mely 1656. honosodott meg Franciaországban. Kiválóbb tagjai: 1. *B., François Marie*, herceg, francia marsall, szül. Párisban 1671 jún. 11., megh. 1745 máj. 22. Ferrièresben. 1689 óta részt vett valamennyi németországi, olaszországi és flandriai hadjáratban. 1724-ben londoni követ lett. 1733-ban mint tábornokot Villars olaszországi hadseregéhez osztották be. 1734-ben a marsallbotot kapta és a pármai és guastallai győzelmeket vivta ki. A béke megkötése után herceggé és Elszász kormányzójává nevezték ki. Az osztrák örökösödési háborúban Belleisle alatt harcolt, kit később a csehországi hadsereg vezérletében felváltott. Mivel azonban Bajorországot nem birta a császáriak ellen megvédeni, kegyvesztetté lőn.

2. *B., Victor François*, herceg, francia marsall, az előbbinek fia, szül. 1718 okt. 19., megh. Münsterben 1804 márc. 23. Részt vett atyja oldalán az 1734-iki olasz hadjáratban s az osztrák örökösödési háborúban. A hétéves háborúban küzdött Rossbachnál, elfoglalta Kasselt (1758), Bergennél pedig (1759) Braunschweigi Ferdinándon aratott diadalt. Jutalmul a császár a birodalmi herceg címet adományozta neki, Minden elfoglalása után pedig marsallá nevezték ki. A forradalom kitörésekor XVI. Lajos hadügyminiszterré szemelte ki és ily minőségben vonta össze 1789. Páris és Versailles közt ama csapatokat, melyeknek segélyével az udvar szabadulni remélt a rendektől. De e terv dugába dőlt, mire B. kivándorolt és buzgó tagja lett az emigrációnak. 1797-ben az orosz hadseregbe lépett. Bonaparte mint első konzul 1804. visszahívta, de a herceg útközben meghalt.

3. *B., Charles François*, gróf, az előbbinek öccse, szül. 1719 aug. 20., megh. 1781 aug. 16. Mint francia követ 1752 óta III. Ágost lengyel király udvarában tartózkodott, hogy Conti herceg trónra jutásának útját egyengesse. Részt vett azután a 7 éves háborúban. 1764-ben Lajos visszahívta, de 1773. véglegesen kegyvesztetté lett. V. ö. *Broglie* Albert, Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV. avec ses agents diplomatiques 1752—1774, 2. kiad. Paris 1879, 2 köt.

4. *B., Claude Victor*, herceg, B. Victor marsall fia, szül. 1757. Részt vett Lafayette oldalán az északamerikai angol gyarmatok függetlenségi harcában, és 1789. a nemzetgyülés tagja lett, ahol az új eszmék megvalósulásáért küzdött, de mivel a nemzetgyülésnek a király letételére vonatkozó határozatát elismerni vonakodott, a forradalmi törvényszék parancsára 1794 jún. 27. lefejezték.

5. *B., Maurice Jean Magdalène*, az előbbinek testvére, szül. 1766., megh. Párisban 1821. Az egyházi pályára lépett, a forradalom kitörése után pedig emigrált és Posenben egyházi javadalmat kapott. 1803-ban visszatért Franciaországba s Napoleon 1805. acquii püspökké, 1807. pedig genti érsekké nevezte ki. 1809-ben kegyvesztetté lőn, Marguerite szigetére vitték s egyúttal püspökségétől megfosztották. 1814-ben visszanyerte ugyan méltóságát, de mivel a nemetalföldi királyság létesítése ellen tiltakozott, püspökségét másodizben is elveszítette és egyúttal számkivetésre ítélték.

6. *B., Achilles Charles Léonce Victor*, herceg és francia pair, B. Claude Victor fia, szül. Párisban 1785 dec. 1., megh. u. o. 1870 jan. 25. Pályáját I. Napoleon alatt kezdte mint államtanácsos, és mint katonai intendáns és követségi attasé folytatta. Intendáns minőségében a francia hadsereget 1809. Vas vmegyén át Győrig kisérte és szemtanuja volt a magyar insurrekció vereségének. 1814 óta mint pair a liberális eszmék táborában küzdött és Ney marsall híres perében a vádlott felmentésére szavazott. Guizot példájára ő is a doctrinair liberálisokhoz tartozott. A júliusi forradalom után a kultusz- és közoktatásügy miniszetre lett, de már ugyanazon év nov.-ében visszalépett. 1832 okt.-től 1834 végéig és 1834 nov.-től

1836 febr.-ig külügyminiszter, rövid ideig pedig miniszterelnök is volt. 1847-ben mint nagykövet Londonba ment. 1849 máj. belépett a nemzetgyűlésbe, hol csakhamar a jobbpárt egyik vezére lett. 1851-ben tiltakozott a dec. 2-iki államcsiny ellen s azután a magánéletbe vonult vissza. 1855-ben az akadémia tagjai közé választotta. Összegyüjtött munkái e címen jelentek meg: Écrits et discours (Paris 1863, 3 köt.). Hátrahagyott irataiból fia a következő műveket adta ki: Vues sur le gouvernement de la France (1870, 2. kiad. 1871); Le libre échange et l'impôt (1879) és Souvenirs du feu duc de B. (Paris 1886, 4 köt.). V. ö. *Guizot*, Le duc de B. (Paris 1872); *Balogh J.*, A francia okkupáció Vas vmegyében (1885). — B. neje Albertina, Staël asszony egyetlen leánya (1797—1839) a következő munkát írta: Fragments sur divers sujets de religion et de morale (névtelenül 1840). V. ö. *Duchesse de B.*, lettres 1814—38 (Paris 1895).

7. *B., Jacques Victor Albert*, herceg, reakcionárius politikus és történetíró, az előbbinek legidősebb fia, szül. 1821 jún. 13., megh. Párisban 1891 jan. 19. Első művei: L'Église et l'Empire romain au IV. siècle (6 köt., Paris 1856—69); Julien l'Apostat (1860); Études morales et littéraires (u. o. 1853); Questions de religion et d'histoire (u. o. 1860, 2 köt.); Nouvelles études de littérature et de morale (u. o. 1868). 1862-ben az akadémia tagjai közé választotta. 1871 febr. a nemzetgyűlésbe lépvén, Thiers a londoni nagykövetséggel bizta meg. Egyúttal azonban a monarchia visszaállítása körül buzgólkodott. Midőn emiatt Thiers visszahívta (1872), B. a monarchista párt élére állva, Thierst 1873 máj. 24. megbuktatta s Mac Mahon megbizásából oly kabinetet alakított, mellyel V. Henrik trónralépését egyengette, akit arra akart rávenni, hogy az Orléans-hercegeket fogadja utódai gyanánt. Bár kormányzását durva reakció jellemezte, még sem nyerte el a legitimisták támogatását, kik a köztársasági párttal együtt 1874 máj. megbuktatták. Midőn 1876. pótválasztás révén a szenátusba jutott, a reakcionárius pártok vezére lett. 1877-ben rábirta Mac Mahont, hogy Jules Simont elbocsássa s maga alakította máj. 16. azt a hirhedt minisztériumot, melynek ő és Fourtou voltak jellemző egyéniségei. B. mostan nyiltan tört a köztársaság életére, az egész közigazgatást felforgatta és a nemzeti ellentállást szuronyokkal kisértette meg elfojtani. Ámde az októberi választásokban a Gambetta szavára hajló köztársasági párt győzött, mire B. okt. 20. beadta lemondását. Erre a győzők a B.-minisztériumnak törvényt és alkotmánysértő eljárását megbélyegezték. Élete utolsó szakában újra több történeti művet adott ki: Frédéric II. et Marie Thérèse (Paris 1882, 2 köt.); Fréderic II. et Louis XV. 2 köt., 1887); Marie Thérèse impératrice (3 kiad., 1892); Maurice de Saxe et le marquis d'Argenson (1891, 2 köt.); La paix de l'Aix-la-Chapelle (1892); L'alliance autrichienne (1835); Lettres de la duchesse de B. 1814—38. (13. kiad. Paris 1896); 1815. Histoire et politique (u. o. 1897); La mission de M. de Gontaut Biron à Berlin 1872—78. (u. o. 1896); Malherbe (u. o. 1897); Voltaire avant et pendant la guerre de sept ans (u. o. 1898). — Idősb fia, *B. Louis Alfons Victor* herceg, szül. 1846., megh. 1906. Végigküzdötte az 1870—71-iki német háborút és aztán mint titkár a diplomáciai pályára lépett. 1871-ben attaché, 1872. Decazes herceg külügyminiszter kabinet-másodfőnöke, 1877. pedig atyja, B. miniszterelnök kabinet-főnöke lett. Mac Mahon lemondása után nyugalomba vonult. 1893-ban monarchista programmal beválasztották a francia kamarába. — Második fia *B. Emanuel* herceg (szül. 1854), szintén több történeti munkát írt; ilyen: Le fils de Louis XV. (1877); Fénélon a Cambria (1884); Bernardin de Monfaucon et les Bénédictins (1894); Catinat (1902).

Broglio (ejtsd: brolljo), 1. *Emilio*, olasz író és államférfi, szül. Milanóban 1814 febr., megh. Rómában 1892 febr. 20. Az 1848-iki forradalom után, melyben az ideiglenes kormány tagja volt, Torinóban az államtudományok tanára lett; 1859. visszatért Milanóba s a Lombardia c. hirlapot szerkesztette; 1861—76. tagja volt a parlamentnek és 1867—1869-ig közoktatásügyi miniszter. Munkái: Delle imposta sulla rendita e del capitale in Inghilterra e negli Stati Uniti (Torino 1856, 2 köt.); Studi constituzionali (Milano 1860); Delle forme parlamentari (u. o. 1865); Vita di Federico II. il Grande (u. o. 2 köt., 1874—76); Il regno di Federico II. di Prussia (2 köt., Róma 1879—80); Nuovo vocabolario della lingua parlata (1869, s. k.).

2. *B., Ernesto di*, olasz politikus, szül. San Biagio di Callaltában (Treviso) 1845., jogot végzett és 1886. képviselővé választották. 1901 febr. a kincstári tárcát nyerte el Zanardelli kabinetjében. 1903 okt. visszalépett.

Brogniart, l. *Brongniart*.

Brogyán, kisk. Bars vm. oszlányi j.-ban, (1910) 801 tót és magyar lak., postahivatal; u. t. Nagybélicz.

Brohan, 1. *Joséphine Félicité Augustine*, francia színésznő, szül. Párisban 1824., megh. u. o. 1893. Szinpadra 1841. lépett a Comédie Françaiseban, miután a konzervatóriumban 1840. megnyerte az első díjat. 1868-ig maradt e szinház tagja, szubrett-szerepekben utólérhetetlen volt. Nagyszámú szerepei közül legkiválóbbak voltak: Dorine a Tartuffeben, Toinette a Képzelt betegben és Suzanne (Zsuzsi) Figaro házasságában. Suzanne álnéven 1851. szellemes tárcákat is írt a Figaronak; írt ezenkívül több egyfelvonásost: Compter sans son hôte; Quitte ou double; Qui femme a guerre a stb. — 2. *B., Emilie Madeleine*, az előbbinek nővére, szintén a Comédie Française tagja, szül. 1833., megh. 1900. Előbb társalgási, majd anyaszerepekben tünt ki; 1854. Uchard Mario íróhoz ment nőül, de rövid idő mulva elvált tőle.

Broich, több helységnek neve a porosz Rajnatartományban. 1. *B.*, Düsseldorf kerületben, a Ruhr partján, (1900) 7469 lak., vasúti gép-, papir-, cellulóze- és kötélgyártással. Legutóbb bekebelezték Mühlheimbe. — 2. *B.*, közs. Aachen kerületben (1905) 3286 lak.

Brokát (ol. *broccato*, franc. *brocard*), ábrás szelyemszövet (l. *Ábrás szövet*) erősen kiemelkedő mintázattal. Régebben B.-nak csak az aranynyal és ezüsttel mintázott szövetet nevezték, ha pedig

alapja is aranyos vagy ezüstös volt, *drap d'or* v. *drap d'argent*-nak. A fémszálas B szövése keletről Bizáncon át a középkorban jutott a nyugatra. Erre a célra a XIII. sz. előtt vékony állati hártyákból keskeny sávokat vágtak, ezeket vékony aranylemezkékkel — aranyfüsttel — borították és megsodorták; a XIII. sz.-tól kezdve a XVI. sz.-ig pamut- v. lenfonalat lapított fémdróttal burkoltak körül, most pedig vegyes cérnát használnak. Kínában és Japánban aranyozott papirosból metszett keskeny szalagokat is használnak.

Brokatello, l. *Broccatello*.

Brokátfestékek. Színes csigaházakat, mint pl. a gyöngyházkagyló, Haliotis stb. hosszabb ideig alkáliákkal 3—7 atmoszféra nyomáson tartanak, hogy bizonyos bennük foglalt organikus (szerves) anyagok oldódjanak. Ilyenkor a mészsók szerkezete változatlan marad és könnyen szétesik finom lemezekre, melyek szép színekben ragyogó B.-t szolgáltatnak a tapétanyomásnak és a kromolitográfiának. Miután a nyers kagylókat lúggal kezelték, az értéktelen kérgük gyenge kalapácsütéssel leválasztható. L. még *Brokátpor*.

Brokátmárvány, a. m. *broccatello* (l. o.).

Brokátos kő a. m. *jászpisz* (l. o.).

Brokátpamutszövet, finom fehér ábrás szövet ágynemüekhez. Fonalainak angol finoms. $^{50}/_{60}$ pamut, sűrűsége $^{65}/_{45}$ pro cm.

Brokátpapiros v. *kárpit*, fényes felületü papiros. E célból a papirost olajfestékkel v. csak kencével (firnisz) bevonják, s ha e réteg annyira megszikkadt, hogy tapadós, a brokátport (l. o.) reáhintik. Teljes megszáradás után leseprik a reá nem tapadt port, s ha fényes felületre van szükség, achátkővel kifényesítik.

Brokátpor *(brokátfesték)*, a bronzporok az a faja, amely pikkelyszerű lapocskákból áll. Papirkárpit, fémfelületü papiros s müvirág gyártásánál nyer alkalmazást (l. *Brokátpapiros*).

Broken down (ang.) annyit tesz, mint: letört. A ló inszakadását értjük alatta.

Broken-Hill, bányaváros Új-Dél-Walesben, vasút mellett, (1900) 24,000 lak., 29 templommal, törvényszékkel, kórházzal, szép városházzal, nagy ezüst- és ólombányászattal, mely 7000 munkást foglalkoztat. Az ezüstöt csak 1885. fedezték föl, s ma földünk legjövedelmezőbb ezüstbányája.

Broker (ang.), a londoni értéktőzsdén működő alkuszok neve.

Bróm (a görög βρῶμος a. m. bűz szóból ered, régebbi neve *büzeny*), kémiai jele Br, átomsúlya 79·92. Az egyvegyértékű negativ, ú. n. halogénelemek egyike. A szín-B. a természetben elő nem fordul, vegyületei azonban csekély mennyiségben bár, de igen elterjedten előfordulnak, így mint a megfelelő klór-vegyületek kísérői, továbbá a tengervízben, amelyből némely tengeri növény és állat is felveszi, némely forrásvízben, a strassfurti sóban, a chilisalétromban, az angol kősóban, nyomokban az állati szervezetben stb. A B. előállításának egyik módja lényegében a régi Balard-féle eljárás, amelynél a B.-ot a tengervíz anyalúgjából, azt kénsavval és barnakővel melegítve állítják elő; manapság azonban főképen a karnallit bromidos anyalúgjaiból állítják elő klórgázzal, vagy folyósított klórral, vagy elektrolizis útján. A B. közönséges hőmérsékén sötét barnasvörösszínű, vastag rétegben csaknem feketének, vékonyabb rétegben jácintvörösnek látszó folyadék. F. s. 0°-on 3·187; —7·3°-on vörösbarna színű kristályos tömeggé fagy. 63°-on forr, de már közönséges hőmérsékén is gyorsan párolog. Sötét barnásvörös színű, igen kellemetlen büzü gőzének sűrűsége 227·92°-on 5·52 (levegő = 1). Gőzsűrűségéből számítva, molekulája két atomos (Br_2). Gőze belélegezve igen ártalmas; a folyós B. a bőrre csepegtetve, azt megmarja. Közönséges hőmérséken körülbelül 33 s.r. vízben oldódik *(brómos víz)*. Töményvizes oldatából, a lehűtéskor, piros oktaéderekben kristályosodó *B.-hidrát* $Br_2.10H_2O$ válik ki. Szesz és éter bőségesen oldja, de ez oldószerekkel reagál is; kloroformban és széndiszulfidban sárga, illetőleg barna színű oldattá oldódik. Kémiai sajátságaira nézve a klórhoz hasonló, de ennél kevésbbé erélyes. A hidrogéngázzal közönséges hőmérséken nem egyesül. A vizet a napfényen lassacskán elbontja brómhidrogén és oxigéngáz keletkezése közben, miért is a brómos víz lassacskán elszíntelenedik. Általában víz jelenlétében erélyesen oxidál, amiből színtelenítő, roncsoló és dezinficiáló hatása magyarázható. A fémekkel, többnyire igen hevesen, közvetlenül *bromidokká* egyesül. Káli-, vagy nátronlúgban lúgfémbromiddá és bromáttá oldódik. Számos szénvegyülettel helyettesítés révén B.-származékokat alkot (brómozás). A bromidokban a B. egyvegyértékű negativ gyök; oxigéntartalmú vegyületeiben azonban 3, 5, illetőleg 7-vegyértékű gyök. A bromidokból szín-klór szín-B.-ot választ ki, amely szagáról, színéről és arról ismerhető fel, hogy kloroformban v. széntetrakloridban sárga színnel oldódik. Oxigén-tartalmú vegyületei (bromátok stb.) a megfelelő klórvegyületeknél állandóbbak: ezekből klórt nem választ ki B.-ot. Mivel a jódnál negativabb, a B. jodidokból színjódot választ ki. A B. a kémiai műveleteknél mint oxidáló, vagy helyettesítő szer, továbbá orvosi célokra, főképen dezinficiálásra brómos víz, vagy *B. solidificatum* (körülbelül 75% B.-mal itatott infuzoriaföld, amelyet kockákká, vagy hengerekké sajtolva árúsítanak) alakjában, továbbá B.-készítmények előállítására használatos.

Brómakne, pattanásszerű bőrkiütés olyanok bőrén, akik rendesen hosszú ideig brómot vesznek be. A kiütés szétszórva az egész bőrön mutatkozik és a pattanásokon kívül vörös foltok, hólyagok, daganatok, szétesö fekélyek is fellephetnek. Rendesen gyorsan megszünik, ha a bróm szedését beszüntetjük.

Bromál, *tribromáldehid*, $CBr_3.CHO$. A B. az acetaldehid ($CH_3.CHO$) tribrómszármazéka. Brómnak alkoholra való hatásakor keletkezik; így állította elő felfedezője, *Löwig* is 1832. Színtelen, átható szagú, nehéz olajszerű folyadék. F. s. 3·34; f. p. 173°. Vízben, szeszben és éterben oldható. Kémiai sajátságaira nézve a megfelelő *klorálhoz* nagyon hasonló. Vízzel lassacskán a kristályos *bromálhidráttá* $CBr_3CH(OH)_2$ egyesül, amely 53°-on olvadó, vízben, szeszben és éterben oldható, színtelen kristályos vegyületet a klorálhidrát helyett gyógyszerül is használják.

Bromalin, *hexametilentetraminbrometilát, brometilformin* $(CH_2)_6N_4.C_2H_5Br$. Vízben bőségesen oldható, színtelen kristálylemezkék. Etilbromidból és hexametilentetraminból készül. Idegbántalmaknál és epilepsziánál az alkálibromidok helyett gyógyszerül használják.

Brómaluminium, l. *Aluminiumbromid.*

Brómammónium, l. *Ammoniumbromid.*

Brómargirit (ásv.), l. *Bromit.*

Bromarit, fényes felületű brómezüst-zselatin másoló papiros.

Brómarzén, l. *Arzénbromid.*

Bromatográfia, görög neve az ételek leírásának; *bromatologia* az ételek tana s *bromatométer* az az eszköz, mely szigorúan előírt életmód mellett az étkek mérését eszközli.

Bromátok, l. *Brómsavak és sóik.*

Brombach, badeni helység a Schwarzwaldban, lörrachi ker., (1900) 2416 lak.; szövőgyárakkal és bőrgyártással. Közel hozzá egy 1678. elpusztult várkastély, római országút maradványa, alemann sírok sora az V. sz.-ból.

Brómbárium, l. *Báriumbromid.*

Bromberg, 1. közigazg. kerület Posen porosz tartományban, K. felé határos Oroszországgal; területe 11,451 km², (1910) 764,190 lak.; van benne 46 város, 1171 falu. A kerület 5 képviselőt küld a birodalmi gyűlésbe. — 2. *B.* (lengyelül Bydgoszcz), a kerület fővárosa, a Brahe folyó és a brombergi csatorna mellett, vasúti gócpont, (1910) 57,585 lak., kiknek egyharmada kat., egyharmada evang. vallású. A nagy területen épült várost É.-ról erdőség, D.-ről alacsony dombsor veszi körül; belső részét számos nyilvános park és magánkert díszíti. Nevezetesebb épületei: a kat. plébániatemplom (1460-ból), a helyőrségi templom (1545-ből, megújították 1863.), a kéttornyú jezsuita-templom (1640-ből), az evang. Szt. Pál templom, az evang. Krisztus-templom (épült 1897.) nevezetes régi órával, a zsinagóga, a kormányzósági palota, a városháza, a csúcsíves stílusú postapalota, a városi színház; a Friedrichsplatzon van Nagy Frigyes emlékszobra (1862), a városi parkban az 1870-iki hősök emléke, a Weltzienplatzon I. Vilmos császár szobra. Van gazd. tanintézete, kir. gimnáziuma, reálgimnáziuma, tanítóképzője, rétművelő iskolája, siketnémák és vakok intézete, több zeneiskolája stb. Ipara élénk; vannak vasöntői, gép-, szesz-, butor-, bőr-, kályha-, szappan- és gyertyagyárai, serfőzői, nagy fa- és gabonakereskedése. A várost már 1252. említik az okiratok; majd a lengyel királyok, majd a pommerániai hercegek birtokában volt. 1327-ben a német lovagrend kerítette hatalmába, de 1343. ismét Lengyelországhoz került. Miután a háboruskodás alatt majdnem teljesen elpusztult, III. Kázmér király 1346. megkezdte újjáépítését. A XVI. sz.-ban egyik legjelentékenyebb városa volt Lengyelországnak. 1701—11 közt a pestis majdnem összes lakosait megölte, úgy hogy amikor 1772. Poroszország uralma alá került, nem volt több 500 lakosánál. Ezóta egyre emelkedett, s amíg 1843. csak 8878 volt a lakosok száma, már 1900. meghaladta az 50,000-et.

Brómcián, l. *Ciánbromid.*

Brómcinkammónia, l. *Cinkbromid.*

Brome, *Richard*, angol drámaíró, megh. 1652. Alacsony származású volt, mint Ben Jonson szolgája megismerte a szinpadot s kisérletet is tett a drámaírással. Bár mestere Ben Jonson volt a vígjátékaiban, romantikus, nyers humortól ment darabokat is írt, Shakespeare utolsó darabjainak mintájára, de ezek nem oly sikerültek, mint vígjátékai: The Northern Lasts, or a nest of fools (1632); The jovial crew (1651) stb., melyek különösen a népéletet festik. Műveit újabban kiadták 1874. Londonban.

Bromelia *Plum.* (növ.), a Bromeliaceae (Ananászfélék) család génusza, melynek 3—4 faja Nyugat-Indiában honos. Leveleik tőrózsát alkotnak, merevek, tüskésen fogasak. Termésük kellemes ízű, ehető bogyó, mint pl. a *B. pinguin* L.-é és a *B. longifolia Rudge* (quirebijure) fajé. *B. pinguin* erős nedve a száj tisztítására s gilisztahajtó szerül használatos.

Bromeliaceae, *Ananászfélék* (növ.), az egysziküek családja, melynek mintegy 1000 faja kizárólag Amerika tropikus és szubtropikus részére szorítkozik. Különösen az Amazon folyó mellékén vannak nagy számmal. Viráguk hímnős, sugaras, hármas tagú. A virágtakaró elkülönült csésze és pártalevelekből áll. Porzó 6. A magház rendesen felső állású, 3 üregű, minden üregben sok, visszafordult magkezdeménnyel. A termés bogyó v. tok, magvai aprók. Fűvek, gyakran epifiták, néha faalakúak. Leveleik többnyire tőrózsát alkotnak, gyakran bőrneműek laposak és tüskésen fogazottak. Virágzatuk füzér vagy buga, olykor szép színes fellevelek is előfordulnak rajta. Számos fajnak leveleit, a víz megtartása céljából, pikkelyszőrök borítják. A B. 40 génusza közül legismertebb az *Ananas* (ananász, l. o.).

Bróméter *(brómetil)*, l. *Etilbromid.*

Brómetilén, l. *Etilénbromid.*

Brómezüst, ásványtani szempontból l. *Bromit*; kémiai szempontból l. *Ezüstbromid.*

Brómezüst-zselatin-emulzió. Zselatina, melyben fényérzékeny brómezüst van igen finom emulzió alakjában elkeverve. Belőle készülnek a modern legérzékenyebb szárazlemezek. Használják másolópapirok készítésére is, melyek platinotipiához hasonló fekete képeket adnak.

Brómhidrogén, *hidrogénbromid*, HBr. A bróm és a hidrogén közönséges hőmérséken még a napfényen sem egyesül egymással, de magasabb hőmérséken, kivált platinatapló jelenlétében könnyen vegyülnek. B. keletkezik, ha bróm a napfényen vízre hat (l. *Bróm*), úgyszintén fémbromidokból kénsav, vagy savgyökbromidokból víz hatására, továbbá ha szénvegyületekre, pl. szénhidrogénekre: benzolra, paraffinra stb., a bróm helyettesítőleg hat, amikor a bróm-származék és B. keletkezik. Előállítható benzolból, brómmal, vagy vörös foszfor és víz keverékéből, ha ahhoz óvatosan brómot csöpögtetünk. Színtelen, szúrós szagú, maró savanyú ízű gáz; levegőn igen erősen füstölög. Sűrűsége 2·71 (levegő = 1). Igen alacsony hőmérséken megfolyósítható, sőt meg is fagyasztható. A szilárd B. —86°-on megolvad, a folyósított B. 755·4 mm. nyomás alatt —68°-on forr. Vízben igen bőségesen oldódik, közönséges hőmérséken 1 térf. víz kb. 600 térf. B.-t old. Vizes oldata az

ú. n. *B.-sav*, maró savanyú folyadék, ha igen tömény, a levegőn füstölög és a forraláskor B. illan el belőle, míg $HB_4 5H_2O$ összetételű 48% B.-t tartalmazó savvá alakul, amely állandóan 126°-on forr. A B.-sav fajsúlya és B.-tartalma:

F. s.	1·035	1·073	1·158	1·257	1·376	1·487
B.%	5	10	20	30	40	48

Kémiai sajátságaira nézve a sósavhoz hasonló, de nála valamivel gyöngébb sav. A levegőn oxidáció folytán lassacskán megsárgul a kiválott szín-brómtól. A hidrogénnel pozitivabb fémeket oldja, azokkal, úgyszintén bázisokkal, bromidokká alakul.

Brómhidrogénsav, l. *Brómhidrogén.*

Brómhidrózis, a bűzös izzadásnak amaz alakja, ahol a veríték normális, tehát szagtalan, de baktériumok behatására megsavanyodik és bűzös zsírsavak képzése által igen penetráns szagot kap. Főleg a lábon mutatkozik és gondos tisztaság mellett jól gyógyítható. L. *Osmhidrózis.*

Bromidia, l. *Brómkészítmények.*

Bromidok. Így nevezzük különösen a fémek és a bróm vegyületeit *(fémbromidok)*. A B. képződhetnek fémek és bróm közvetlen egyesülése útján. Az igen pozitiv fémek (nátrium, kálium) oly hevesen egyesülnek a brómmal, hogy a hatás a robbanásig fokozódhatik. Még a kevéssé erélyes platina és arany is közvetlenül egyesül a brómmal, különösen könnyen a melegítéskor. A brómhidrogén vizes oldata a hidrogénnél pozitivabb fémeket B. keletkezése és hidrogén fejlődése közben oldja. A fémek oxidjait, hidroxidjait és a karbonátjait a brómhidrogén szintén B.-ká alakítja. A B. úgy fizikai mint kémiai sajátságaikra nézve a megfelelő kloridokhoz nagyon hasonlítanak; gyakran izomorfok is velök. Vízben javarészt oldhatók (az ólombromid alig, a higany és ezüstbromid nem oldódik), számosan szeszben is, míg éterben csak néhány oldódik. A legtöbb bromid színtelen; a higany és az ezüstbromid sárgás. Igen állandó vegyületek, a legtöbb az izzításkor nem változik (alkáli fémek brómidjai), mások oxidokká alakulnak (alkáli földfémek bromidjai). Az arany és platina bromidja a hevítéskor teljesen elbomlik. Erősebb ásványos savak brómhidrogént fejlesztenek belőlük. A klór a brómot belőlük kiűzi és kloridokká alakítja; oxidáló anyagokkal melegítve, bróm fejlődik belőlük. A B. gyógyszerül, továbbá fotográfiai célokra használatosak.

Brómindigó, l. *Indigókék.*

Bromios, Dionysosnak a görög és latin költészetben gyakori mellékneve, mely a bakchikus ünnepségek *zajára* (gör. *bromos*) utal.

Bromipin, szezámolajnak brómmal alkotott addiciós vegyülete. Előállításának az a lényege, hogy a szezámolajban levő telítetlen zsírsavakat, illetőleg azok glicerileszterеit brómmal való közvetlen egyesülés (addició) útján telített brómtartalmú savakká, illetőleg eszterekké alakítják. A B. terapiás hatása azon alapszik, hogy a készítmény más zsiradékokhoz hasonlóan, javarészt az izmokban, a májban, a csontvelőben és a bőr alatti kötőszövetben rakódik le és itt hasad le belőle lassacskán, oxidáció, a lúgos szövetnedvek és vér hatására, lúgfémbromid, miért is a B.-t lúgfémbromidok előnyös és könnyen felszívódó pótlószeréül alkalmazzák neuraszténiánál, epilepsziánál, tengeri betegségnél stb. A 10%-os B. 1·008 f. s.-ú sárga, a 25%-os 1·311 f. s.-ú barna színű sűrű olaj.

Bromit *(brómezüst, brómargirit)*, ásvány a haloidsók v. halidok osztályából; ezüstérc, anyaga *brómezüst* (AgBr); ezüsttartalma 57·5%, bróm-tartalma 42·5%; sokszor ezüstkloriddal, továbbá szénsavas ólommal, vasoxiddal, agyaggal van keverve. Szabályos rendszerbeli apró kristályokban, szemekben meg vaskosan és elhintve terem Chileben és Mexikóban (San-Onofre), hol ezüstöt olvasztanak ki belőle. *Plata verde*, azaz *zöld ezüst* ott a neve, mert legtöbbször zöld, néha sárga, szürkére futtatva; erősen viaszfényű. K. 1—2, fs. 6·2—6·3. Könnyen olvad.

Bromitek, *hipobromitek*, l. *Brómsavak és sóik.*

Brómizmus a. m. brómmérgezés. Akut B. véletlen v. szándékosan nagy adag brómos orvosság bevétele után fejlődhetik s tünetei az alábbiakkal azonosak, de hevesebbek s hirtelenebbek. Krónikus mérgezés csaknem kizárólag a brómkészítmények hosszas v. kellőleg nem ellenőrzött szedése következtében jön létre. Hamarabb következik idioszinkráziás (hajlamos) egyéneknél, kik között vannak olyanok is, kik egyáltalában nem tűrik a brómot és egy adagtól is már B.-t kapnak. A B. tünetei a következők: a kiválasztó felületeken megjelenő bróm izgató hatása miatt orrhurut, gégecsőhurut és bélhurut lépnek fel köhögéssel és hasmenéssel, sőt még a bőrön is válik ki bróm, ennek következtében vörös kiütés jelenik meg a bőrön, majd elszórtan nagyobb pattanások támadnak és ezek rendesen el szoktak genyedni. Az idegrendszerben általános fáradtság, a reflex érzékenység csökkenése és a szellemi tehetség eltompulása állhat be. A tünetek a bróm adagolás abbanhagyására és fürdőkezelésre hamar elmaradnak, de esetleg maradhat vissza kis fokú butaság, a bőr érzékenységének, a tapintó érzéknek csökkenése.

Brómkadmium, l. *Kadmiumbromid.*

Brómkalcium, l. *Kalciumbromid.*

Brómkálium, l. *Káliumbromid.*

Brómkámfor, l. *Kámfor.*

Brómkészítmények, a gyógyításban első sorban a nyavalyatörés, hisztéria és neuraszténia kezelésére szolgálnak, de jók minden oly betegségi tünet ellen, amelyek forrását túlságos reflex érzékenység, kórosan fokozott hiperfunkciók (álmatlanság, mozgási zavarok) képezik. Mindez esetekben maga a bróm hat közvetlenül bizonyos idegtájakra, főleg a nagy agyvelőkéregre bódítóan: akármelyik brómkészítményt adjuk tehát, a hatás ugyanaz. Leghasználtabbak a kálium-, nátrium- és ammoniumbromát, melyek 0·5—3 g. adagokban nyujthatók naponta 2—3-szor. Ezek felett semmi előnnyel sem birnak a drágább, brómozott szerves preparátumok, pl. a bromipin, bromglidin, bromokoll stb. Vannak azután kevert B. is, melyekben a bróm csillapító hatása még más bódítókkal fokozva van: ilyen pl. a bromidia (klorállal és extr. hiosciamival). Huzamos használatuk mellett brómizmus fejlődik (l. o.).

Bromley (ejtsd: —li), város Kent angol grófságban, a Ravensbourne mellett, 16 km.-nyire Lon-

dontól, (1910) 33,649 lak., a rochesteri püspökök régi kastélyával, mely most magántulajdon. Ennek kertjében St. Blaize's Well ásványvízforrás fakad.

Bromlit (ásv.), l. *Alstonit.*

Brómmagnézium, l. *Magnéziumbromid.*

Bromme *(Brommy), Karl Rudolf*, német tengernagy, szül. Angerben (Lipcse mellett) 1804 szept. 10., megh. St. Magnusban (Bréma) 1860 jan. 9. Ifjúkorában megfordult a világ majdnem minden tengerparti országában. 1817—43-ig a görög haditengerészetben szolgált. 1848-ban kiadta Die Marine (3. kiad. Wien 1878) c. fő művét, melynek alapján a német nemzetgyűlés a tengerészeti bizottságba hívta meg. Egyúttal megbízták a német flottának és a bremerhaveni arzenálnak megteremtésével. Érdemei jutalmául ellentengernagynak nevezték ki. A német hajóhad feloszlatása után (1853) B. nyugalomba vonult. 1857-ben rövid időre osztrák szolgálatba lépett. Megemlítendő még: Skizzen aus dem Leben eines Seemanns (Meissen, 1832) című műve.

Brómmérgezés, l. *Brómizmus.*

Brómnátrium l. *Nátriumbromid.*

Bromoform, *tribrommetán, metenilbromid*, $CHBr_3$, a metán (CH_4) tribrómszármazéka. Keletkezik alkoholból vagy acetonból bróm és lúg, vagy bromátból lúg hatására ugyanolyan kémiai folyamatok révén, mint a kloroform; előállítható brómkálium szeszes oldatának elektrolizise útján is. Színtelen, átlátszó, a kloroforméhoz hasonló szagú és ízű, és ahhoz hasonló kémiai sajátságú folyadék. Fajsúlya (2·9) nagyobb a kloroforméénál, forráspontja is magasabb (151°). Vízben kevéssé, szeszben és éterben bőségesen oldódik.

Bromokoll, l. *Brómkészítmények.*

Bromol, *tribromfenol*, $C_6H_2Br_3OH$. Fehér kristályok; vízben nem, de alkoholban, éterben és glicerinben jól oldódik. Antiszepszises, dezinficiáló és maró hatású. Belsőleg a bél dezinficiálására (tifusz) hasmenésnél adják 0·1 gr.-os adagban naponta ötször; külsőleg üszkösödő folyamatoknál, különösen difteriánál, 4%-os glicerines oldatát; hintőpor alakjában talcum venetummal 1 : 10·0—30·0 alkalmazzák.

Brómos víz, a bróm vizes oldata (l. *Bróm*). Narancsvörös színű, brómszagú folyadék. Kémlőszerül használatos.

Brómotán, a formaldehidnek brómtanninnal és karbamiddal alkotott kondenzációs terméke; lényegében brómtanninmetilénhugyanynak tekinthető. Sárgásbarna színű, szagtalan és csaknem ízteln, vízben oldhatatlan por. Főképen bőrbántalmaknál hintőporul alkalmazzák.

Brompton (ejtsd: bromptn) v. mint most gyakorlatban nevezik, *South-Kensington*, London (l. o.) egyik Ny.-i városrésze, melyet enyhe éghajlatáért kedvelnek, (1910) 84,208 lak. Itt van a South Kensington múzeum.

Brómsavak és sóik. A bróm oxigén-tartalmú savjait nevezzük B.-nak. Ilyenek az *albrómossav* v. *hipobrómossav* HOBr, amelyet csak vizes oldatban ismerünk. Sói: a *hipobromitek*, jobban ismeretesek. Az alkalifémek hidroxidjainak vizes oldatában brómot oldva, lúgfémhipobromit is keletkezik. E sav és sói bomlékonyak, oxigénjüket könnyen átadják, azért is erélyes oxidáló anyagok. A karbamidot elbontják, annak összes nitrogénje gázalakban kifejlődik (a hugyany mennyiségi meghatározásának egyik módja). A *brómsavat* $HBrO_3$ szintén csak vizes oldatban ismerjük. Sói: a *brómsavsók* v. *bromátok*, jól ismeretesek. Legfontosabb közöttük a kaliumbromát (l. o.), ezüstbromát (l. o.) stb. Oxidáló anyagok. A *hiperbrómsav, felbrómsav* is csak vizes oldatban ismeretes. Számos sóját *(hiperbromátot)* előállították. Szintén erélyesen oxidálnak.

Brómsavas bárium, l. *Báriumbromát.*

Brómsavas ezüst, l. *Ezüstbromát.*

Brómsavas kálium, l. *Káliumbromát.*

Bromsgrove (ejtsd: bromszgróv), v. *Broomsgrove*, város Worcester angol grófságban, a Salways forrásainál, (1910) 8928 lak., jelentékeny szeg- és waggongyártással, szép régi templommal.

Bromum (lat.) a. m. bróm; *B. solidificatum*, l. *Bróm.*

Bromus *L.* (növ.), *rozsnok*, a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza, melynek 40-nél több faja leginkább az É.-i mérsékelt övben él, egyesek azonban Dél-Amerika mérsékelt övében, kevés pedig a trópikus öv hegyein. Bugájuk általában nagy, kalászkájuk sok virágú; a toklász 5—9 erű, szálkája sohasem térdelt. Hazánkban számos B.-faj fordul elő. A *B. erectus* Huds. mésztalajon kitűnő takarmánya juhnak és tehénnek. Ugyanilyen az alföld szikár, száraz helyein a szálkátlan *B. inermis* Leyss. (l. *Árvarozsnok*). A *B. mollis* L. takarmányértéke kevés, más jobb füvet hamisítanak vele. A *B. secalinus* L.-t nálunk töltés megkötésére használják; különben pedig a gabonában előforduló gyom, mely nedves tél után és nedves évben annyira elszaporodhatik, hogy szemeit nem lehet a gabonából kirostálni. A liszt feketés és bódító hatású lesz tőlük. A *B. unioloides* Kunth. szintén igen értékes takarmány, de csak D.-i, melegebb vidékeken tenyészik jól, északibb tájakon elfagy. Virágzatát bokrétába is kötik.

Bronchiális asztma, l. *Asztma.*

Bronchiális lélegzés *(hörgi lélegzés)*, a tüdőn hallható lélegzési zörej, mely hangtanilag az erősen kiejtett «ch»-t utánozza. Akkor hallható, ha a tüdő rendes sejtes lélegzési zöreje kimarad a tüdőszövet légtelensége folytán (tömörülés, atelektázia stb.).

Bronchiális mirigyek, helyesebben bronchialis nyirokcsomók, a bronchusok v. tüdőcsövek tövénél, a tüdőgyökérben elhelyezett nyirokcsomók, melyek különösen gyermekek tuberkulózisánál gyuladásba jöhetnek, elsajtosodhatnak, elgenyedhetnek. L. még *Tuberkulózis.*

Bronchiectasia (gör.), a hörgök, tüdőcsövek kitágulása. Többféle módon jöhet létre. Gyakran fordul elő a hörgök krónikus lobos folyamatainál, melynek következtében a csőfal rugalmassága és összehúzódási képessége szenved. Leggyakrabban jön létre a hörgöt környező tüdőszövetnek zsugorodása folytán, tüdőtuberkulózisnál, krónikus tüdőgyuladásnál s főleg mellhártya-izzadmányok után. E tágulatok néha nagy üregekké fejlődnek, melyek váladékkal telhetnek meg, amely váladékot a beteg rendszerint egyszerre nagy mennyiségben, tele szájjal köp ki. A tágulatban össze-

gyülő pangó váladék gyakran válik büzössé. Gyógyítása az expektorációnak s így az üregek kiürülésének elősegítésében áll. Nagyobb üregeket újabban sebészileg is gyógyítanak.

Bronchiolusok, a bronchusoknak, tüdőcsöveknek végső finom elágazásai, amelyek aztán az alveolusokba mennek át. L. *Tüdő*.

Bronchitis (gör.). A hörgök, azaz tüdőcsövek nyálkahártyájának gyuladásos megbetegedése, hurutja, melynek jelenségei vérbőség, duzzadás és nyálkás v. nyálkásgenyes váladék képződése. A váladék minősége szerint a hurut lehet száraz, ha a termelt váladék szívós nyálkából áll és kis mennyiségű. Ha ellenben bőséges és higabb, akkor nedves hurutról beszélünk. Végre, ha a váladék igen nagy mennyiségű, nyákos-genyes, ami különösen hörgtágulatok kíséretében szokott előfordulni, úgy a hurut neve *bronchorrhoea* vagy *bronchoblenorrhea*. A hörghurut lehet akut és krónikus. Lehet önálló megbetegedés és lehet valamely megbetegedésnek szimptomája. Az akut B.-nek előidéző oka az esetek nagy részében infekció, melynek kifejlődésénél azonban igen nagy szerepet játszanak bizonyos diszponáló tényezők, amilyen különösen a meghűlés. Más esetekben por, füst, izgató gőzök hozzák létre a hörgök hurutját. Okozhatja a tüdőnek fokozott vérbősége (szívbajosoknál) és lehet tünete infekciózus megbetegedésnek (kanyaró, tífusz, influenza stb.). A B. fő tünete a köhögés, amelynek útján a beteg a hurut minősége szerint több-kevesebb szívós v. folyékony váladékot ürít. Ha a hurut a legkisebb hörgőkbe is beterjed (B. capillaris), úgy a levegő bejutásának akadályozottsága miatt légszükség is mutatkozik. Ez utóbbi alak gyakori gyermekeknél, különösen angolkórosoknál. Az infekciózus hurutokat láz is szokta kísérni. A krónikus hörghurut rendesen gyakran ismétlődő akut hurutok következménye. Hosszú ideig, néha évtizedeken át eltart és ilyenkor gyakran tüdőtágulásra vezet. Ha a hurutos váladék a hörgökben vagy hörgtágulatokban pang, a rothadást előidéző baktériumok hatása alatt a váladék bomlásnak indulhat és büzössé válhat (B. putrida). A hörghurut magában véve nem súlyos megbetegedés, azonban elgyengült gyermekeknél és aggoknál veszedelmessé válhat, főleg akkor, ha a legkisebb hörgőkbe is beterjed. Súlyos komplikációja a hurutos tüdőgyuladás (pneumonia catarrhalis, bronchopneumonia), ami akkor jön létre, ha a gyuladás a legkisebb hörgök nyálkahártyájáról a tüdő szövetére is ráterjed, aminek következtében a tüdő alveolusaiba lobos exudáció történik. A B. gyógyításánál első sorban szükséges az előidéző ok lehető eltávolítása (por, füst, gőzök stb.). Kifejlődött hurutnál rendesen meleg italok és egyéb izzasztó eljárások használatosak. Kiköpés elősegítésére köptetőket, köhögési inger csillapítására narkotikumokat szokás adni. Az olyan betegeket, akik könnyen kapnak hörghurutot, edzeni kell az időjárás változásaival, meghűléssel szemben, nehogy a gyakori hurut folytán krónikus hurutos állapot fejlődjék. A krónikus hurutnál főleg klimatikus befolyások tesznek jót. Így télen az enyhe éghajlatú vidékek, nyáron főleg a tengerparti levegő.

Bronchokele (gör.), a gégecső veleszületett sérvszerű, körülírt kitágulása, amely mély belélegzéskor, kiáltozás, köhögés, nevetés közben megnagyobbodik.

Bronchophonia (gör., *hörghangzás* v. *beszédhangzás*), a beszédhang tovavezetése a mellkas falához, melyet a mellkasfalon való hallgatódzással vizsgálnak. A hörghangzás erősbödik akkor, ha a tüdőszövet, mely tovavezeti, jobban vezető közeggé alakul át: ha tömörül (tüdőgyuladás stb.); viszont gyöngül, ha a vezetés rosszabbodik (mellhártya-izzadmány, daganat stb.).

Bronchopneumonia, l. *Tüdőgyuladás*.

Bronchorrhoea, l. *Bronchitis*.

Bronchostenosis. Hörgszűkület. Az apró hörgök szűkülete a hörgi asztma (bronchialis asthma) egyik jelensége. A nagyobb hörgök szűkülete különböző okokból fordulhat elő. Így létrejöhet a hörgnek krónikus gyuladásai folytán, gyakrabban azonban kívülről történő összenyomatás által. Összenyomhatja a hörgöt a főérnek daganata (aneurysma aortae), megnagyobbodott nyirokmirigyek, a mediastinumoknak, tüdőnek daganatai stb. Az e bajban szenvedő betegnek lélegzése nehezített és lassított, a légzési zörej igen jellegzetes hangos, éles (stridor). Gyógyítani ritkán lehet (szifilliszes alapon keletkező szűkületek).

Bronchoszkóp (gör.), a tüdőcsövek (bronchusok) vizsgálására való eszköz, amellyel a tüdőcsövek belsejét láthatóvá tehetjük.

Bronchus, l. *Tüdőcső*.

Brondilmontibus *János*, pécsváradi apát, akit V. Márton pápa 1424 nov. 15. kalocsai érsekké tett. B. képviselte a baseli zsinaton a magyar egyházat s kitűnt tudományosságával.

Brondolo, falu és erőd a velencei lagunák D-i végében, a Brenta torkolatánál; az erőd egykor Velence főerőssége volt.

Brongn., növénynevek mellett *Brongniart* Adolphe Théodore (l. o.) nevének rövidítése.

Brongniart (*Brogniart*, ejtsd: bronyár), 1. *Adolphe Théodore*, francia botanikus, B. Alexandre (l. *B. 2.)* fia, szül. Párisban 1801 jan. 14., megh. u. o. 1876 febr. 18. 1833-ban a Jardin des plantes-ban a botanika tanára. 1852-ben pedig a természettudományi fakultások főinspektora. Művei: Sur la classification et la distribution des végétaux fossiles (Paris 1822); Essai d'une classification naturelle des champignons (u. o. 1825); Mémoire sur la famille des Rhamnées (u. o. 1826); Mémoire sur la génération et le développement de l'embryon dans les végétaux phanérogames (u. o. 1827); Histoire des végétaux fossiles (u. o. 1828—37. 2 köt., 194 táblával); Enumération des genres de plantes cultivées au Muséum d'histoire naturelle de Paris (u. o. 1843, 2. kiad. 1850); Botanique (Phanérogamie) du voyage autour du monde exécuté sur la corvette La Coquille pendant les années 1822—25 (u. o. 1829, 67 táblával; Rapport sur les progrès de la botanique phytographique (1868).

2. *B., Alexandre*, mineralógus és geológus, szül. Párisban 1770 febr. 5., megh. u. o. 1847 okt. 7. Kezdetben bányamérnök volt, 1800. a sèvresi porcellángyár igazgatója lett, majd 1822. az ásványtan tanára a Musée d'histoire naturelle-n Páris-

ban, mely minőségében halt meg. Számos ásványtani és földtani munkája közül nevezetesebbek: Classification des reptiles (Paris 1797) c. munkája, melyet Cuvier vezetése alatt készített és mely sokáig e téren mértékadó volt. Cuvier-vel együtt dolgozta Description géologique et minéralogique des environs de Paris (u. o. 1811, 3. kiad. 1835) c. könyvét, melyben a harmadkori képződmények sajátosságai legelőször vannak behatóan tárgyalva; Mémoire sur les terrains de sediment supérieurs calcareo-trappéens du Vicentin (u. o. 1823) c. munkája az eocénre vonatkozó irodalomban ma is alapvető. Mint a sèvresi porcellángyár igazgatója számos találmányával és sok új berendezésével emelte annak hírét.

Brongniartin (ásv.), l. *Glauberit.*

Brongniartit (ásv.), vaskos, szürkés fekete, ezüsttartalmú Jamesonit 2(Pb, Ag_2)S. Sb_2S_3. Lelőhelye Potosi (Mexikó).

Broni, város Pavia olasz tartományban, (1901) 6642 lak., számos nyaraló val, bortermeléssel, ásványvízforrásokkal, amelyek közt a Mollait használják leginkább. Szavojai Jenő itt 1706. győzelmet vívott ki a franciákon.

Bronn, *Heinrich Georg*, német természettudós, született Ziegelhausenben 1800 március 3., meghalt Heidelbergben 1862 július 7. Emitt 1821. egyetemi magántanárrá, 1828. pedig rendes tanárrá lett s egyúttal a zoológiai múzeum igazgatója is. Főleg geológiai és paleontológiai műveket irt, de ő indította meg a Klassen und Ordnungen des Thierreiches c. hatalmas irodalmi vállalatot is, mely még most is folyik s amelynek külföldi tekintélyes nevű szakemberek a dolgozó társai.

Bronnici, kerületi székhely Moszkva orosz kormányzóságban, a Moszkva partján, 3837 lak., pamutszövőkkel, porcellángyárral.

Bronnikov, *Fjodor Andrejevics*, orosz festő, szül. a permi kormányzóságban 1825., megh. 1902 szept. 22., a szentpétervári művészeti akadémián tanult és utóbb ugyanebben az intézetben tanára volt a történeti festészetnek. Művei közül kiválóbbak a következők: Alkibiades és Aspasia; Paetus és Arria; Horatius Augustusnál; A Pythagoreusok üdvözlik a nap fölkelését; Az inkvizició törvényszéke; Utolsó vacsora stb. Rajzokat készített Cirill és Methodus szláv apostolok életéből és genreképeket is festett.

Bronolith, robbantószer (l. o.).

Bronsart von Schellendorf, 1. *Hans*, német zongoraművész, szül. Berlinben 1830 febr. 11. Liszttől tanult Weimarban, majd karnagy volt Lipcsében, Berlinben. 1867 óta a hannoveri kir. színház, 1887 óta pedig a weimari udvari színház intendánsa. Könyve: Musikalische Pflichten (Leipzig 1868). Szerzeményei: Manfred opera, 2 szimfónia, Frühlingsphantasie zenekarra, vonós hatos, csillogó zongoradarabok stb. — Neje 1862 óta Ingeborg *Starck*, szül. Pétervárt 1840 aug. 24. Zongoraművésznőnek készült Henselt- és Lisztnél, de zeneszerzést is tanult. 4 operája közül a Jery és Bätely c. népszerű volt; írt hegedű-, zongoradarabokat, dalokat stb.

2. *B., Paul von*, porosz tábornok és hadügyminiszter, szül. Danzigban 1832 jan. 25., megh. Schettnienenben 1891 jún. 25. 1861-ben kapitányi ranggal a nagy vezérkarba lépett. A hadi akadémiában is tanárkodott s 1869. alezredes lett. Az 1870—71-iki francia-német háborúban B. a nagy vezérkarban mint osztályfőnök vett részt és midőn 1870 szept. 1. Sédanban a fehér zászlót kitüzték, B.-t bízták meg, hogy az alkudozásokat III. Napoleonnal megkezdje. A béke megkötése után B. a gárdahadtest vezerkarának főnöke lett, 1881-ben pedig tábornok és az I. gyalog-gárdahadosztály parancsnoka. 1883-ban hadügyminiszterré nevezték ki, mely állásában egész 1889 ápr. 8-ig megmaradt. Szakmunkái: Ein Rückblick auf die «Taktischen Rückblicke» (Berlin 1870); Der Dienst des Generalstabs (2 köt., 3. kiad. 1893); Betrachtungen über eine zeitgemässe Fechtweise der Infanterie (Berlin 1891).

Bronte, város Szicilia szigetén, Catania kerületben, az Etna Ny.-i lábánál, két óriási lávafolyó közt, a Simeto-völgyben, (1901) 20,336 lak., kitünő borokkal. IV. Ferdinánd 1799. Nelsonnak adta mint hercegséget.

Brontë, *Charlotte (Currer Bell)*, angol írónő, szül. 1816 ápr. 21. Thorntonban, megh. Haworthban 1855 márc. 21. Korán kezdett írni s a tanítónői pályára készült. Tanított Heckmondwikeben, ugyanitt működött mint nevelőnő. 1842—44-ig Brüsszelben tartózkodott, ahol az angol nyelvet tanította. Hazatérve Emilia és Anna nővéreivel mint írónő lépett fel. Első önálló regénye, Jane Eyre (1847), önéletrajz, nagy feltünést keltett; belőle Lowoodi árva címmel Charlotte Birch-Pfeiffer drámát csinált. Nagy sikere volt második regényének is, Shirley-nek (1849); művelődéstörténeti becsel is bir. Kevésbbé sikerült Villette (1852). Kevéssel halála előtt ment férjhez Arthur Bell Nichollshoz. Halála után jelent meg legkorábbi novellája, The Professor (1857). V. ö. *Mrs. Gaskell*, Life of Charlotte B. (új kiad. 1901); *Bonnell*, Charlotte B., George Elliot, Jane Austen: studies in their works (1902).

Bronteos (gör.), mennydörgő, Zeus mellékneve.

Brontes, l. *Kyklopsok.*

Bronteum *(bronteion)*, szinpadi készülék, mellyel a mennydörgést utánozzák. Már a görögök és rómaiak ismerték. A szinpad mögött egy ércüstöt tartottak, amelybe köveket hullattak, ami mennydörgésszerű robajjal járt. Manapság vagy erre a célra készült dobokkal, vagy szöglétes kerekeken nyugvó kocsikkal utánozzák a mennydörgést, melyeket a zsinórpadláson mozgatnak, vagy pedig egy rézsút állított hosszú és aránylag keskeny, négyfalú deszkavezetékkel, melynek belső falain külön lécek is vannak s amelyen végig nagy köveket görgetnek.

Bronteus, l. *Trilobitae.*

Brontológia (gör.), az égdörgésről szóló tan.

Brontométer. Zivatarok részletesebb megvizsgálására használt gyorsjáratú regisztráló készülék.

Brontophobia (gör.), idegeseknek a mennydörgéstől, zivatartól való félelme.

Brontosaurus (palaeont.). Kihalt óriási hüllő, a növényevő dinosauriusok egyik neme. Csontvázának hosszusága 16 m., az élő állatnak súlya

Népvándorláskori fibula.

Római bronzlámpa.

Aquamanile. XVIII. század. Nemzeti múzeum.

Olasz függő mécses. XV. század. Ráth György múzeum.

Ó-egyiptomi macska. Ráth György múzeum.

Etruszk tükör.

Díszedény. XIX. század. Iparművészeti múzeum.

Kínai elefánt.

Görög Ámor-szobrocska.
Ráth György múzeum.

Villanylámpa, Larche.
Iparművészeti múzeum.

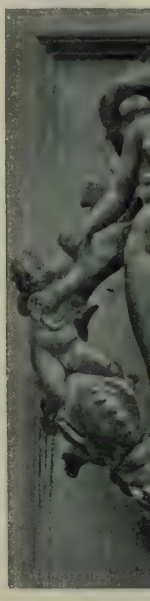

Olasz ajtókop

Görög grimani váza. K. e. IV—V. sz.
Iparművészeti múzeum.

Óra. XIX. század.
Iparművészeti múzeum.

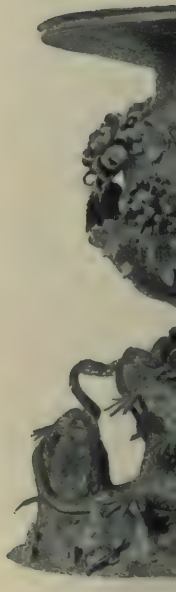

Jap

XVII. század.

Gyertyatartó, Beck Ö. Fülöp.

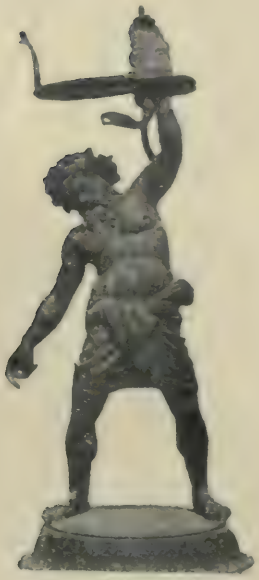

Pompeji lámpatartó.

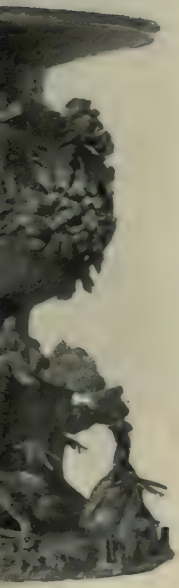

ény.

Szobrocska, Simay Imre.

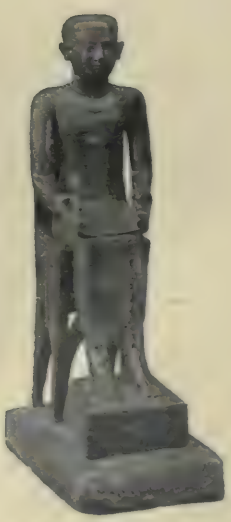

Ó-egyiptomi szobrocska.
Imaut. felisten.

vagy 20 tonna lehetett. Szembeszökő koponyájának kicsinysége az óriási testhez viszonyítva. Maradványai az északamerikai jura-rétegekben fordulnak elő (B. excelsus Marsh).

Bronz *(aes campanum, aes caldarium; két képmelléklettel)*, a réz és ón ötvénye, de újabban így nevezik a cink és kevés ólom foglalatú réz-ónötvényt, sőt a B.-hoz hasonló egyéb ötvényeket is (pl. aluminium-B., mangán-B., szilicium-B. stb.). Az ón a réz technikai tulajdonságait nagyon megváltoztatja. Kiválóan hat a színre. 1·9% ón a vörösrézzel rózsaszínű, 2·52% sárgás rózsaszínű, 3·73% hajnalvörös, 8·51% vöröses, 10·1% vöröses sárga, 12·3% sárga, 13·8% sárgás, 15·71% vöröses sárga, 18·90% sárgás vörös, 23·71% kékes vörös, 31·79% hamuszürke, 38·31% sötét szürke, 48·25% szürkés fehér és 65·08%—100% mindinkább fehéredő ötvénnyé egyesül. Nagyban ingadozik a fajsúly is. Legnehezebb a 13·8%-os (8·87) és legkönnyebb a 78·85%-os (7·187). Az 5%-os 1360, a 10%-os 1250 és a 20%-os 1020 C°-on olvad. A B. keménysége 27·2% ónig emelkedik, ettől kezdve fogy. Ha a 6%-os B.-ot kalapáljuk, oly keménnyé lesz, mint az acél, de izzítva és hideg vízben lehűtve megpuhul. A puha B. az izzítást követő lassú lehűtéssel is megkeményíthető. Különösen az 5—20%-os B.-ban lassú lehűtéskor ónbő ötvények válnak ki. Ezt a kiszivárgást a forró ömledék (1400 C°) gyors lehűtésével akadályozzák meg.

kén már kis mennyiségben ($^1/_{10}$%) rideggé teszik a B.-ot, azonban a foszfornak jó hatása van.

A B.-nak nevezett ötvények megömlesztésére, ha kisebb mennyiségről van szó, tégely kemencét, ha nagyobb mennyiségről, lángalót használnak. Először mindig a nehezebben olvadó vörösrezet ömlesztik meg s ehhez adják a könnyen olvadó és oxidálódó, de már előzetesen melegített ónt, illetőleg cinket. Az ömledéket öntés előtt jól összekeverik. Az öntőformát homokból v. agyagból készítik. Az előzőket gondosan kiszárítják, az utóbbiakat pedig kiegetik. A mintákat mindig nagyobbra kell készíteni, mert a B. öntés után megzsugorodik, az ágyú-B. lineáris összehúzódása $^1/_{130}$, fölszini összehúzódása $^1/_{65}$, térfogati összehúzódása $^1/_{44}$, a harang-B.-é $^1/_{80}$, illetve $^1/_{40}$ és $^1/_{30}$, a szobor-B.-é $^1/_{77}$, illetve $^1/_{38}$ és $^1/_{25}$. A különféle B.-ok átlagos lineáris zsugorodása $^1/_{60}$. Mennél több ón és cink van a B.-ban, annál nagyobb az ötvény összehúzódása. Öntés után a tárgyakat megtisztogatják és a szükség szerint további megmunkálásra *(finom vésés, B.-ólás* stb.) adják.

A B.-okat már ősidők óta használják. A művelődés egyik korszakát a használati és műbronzok sokasága után *bronzkornak* (l. o.) nevezték el. A történet előtt való időben készült bronzfegyverek óntartalma 5—16% között ingadozik, az ékszerekben már több a B.

Történet előtti B.-ok összetétele:

A lelet helye és neve	Réz	Ón	Antimón	Ólom	Vas	Nikkel és kobalt	Ezüst	Foszfor
Magyarországi kard	91·4	8·2	—	0·16	0·51		—	0·04
Magyarországi kard	88·92	10·23	nyomok	0·69	—	—	—	—
Lándzsa (Vác)	86·57	6.56	0·66	5·10	nyomok	0·56	0·33	nyomok
Balta (Meiersdorf)	87·25	13·08	—	—	nyomok	0·38	—	0·25
Irlandi kard	83·50	5·15	—	8·35	3·00	—	—	—
Kard (Stájer)	85·05	14·98	—	—	nyomok	nyomok	—	0·1
Kösöntyű (Bieli tó)	86·71	8·54	—	4·57	0·14	0·20	0·04	—
Csörgő csüngő (Kisterenye)	81·54	17·99	—	0·55	0·06	0·64	—	0·03

Megömlesztéskor és öntéskor az ón egy része elég. A tűzveszteség 1—2, néha 10% is. Ezért először ömlesztik meg a rezet s ha már elég forró, beadják az ónt és az ömledéket farudakkal megkavarják. A B. szilárdsága annál nagyobb, mennél finomabb szemcséket mutat a törés felszíne. A 9%-os B. (ágyúfém) törése finom szemcsés, mm²-kénti szilárdsága 25·6 kg., a 16%-os kevésbbé finom szemcsés, szilárdsága 23·5 kg. A kagylós törésű 28%-os B. mm²-ként csak 7 kg.-ig terhelhető. Legkevésbbé szilárd a leveles törésű 39%-os B. (mm²-ként 0·75 kg.). A levegő szénsava és vízpárája a B.-ot kékes zöld rozsdával vonja be. Ez a műbronzokat oly értékessé tevő *patina* vagy *nemes rozsda* lúgos szénsavas rézoxidból áll (l. *Patina*).

A B. technikai tulajdonságait idegen fémek nagyon megváltoztatják. A cink önthetőbbé és egyneműbbé, hólyagoktól mentessé teszi a B.-ot, de 2%-on túl megsárgítja, puhábbá és ridegebbé teszi, sőt a patina képződésére is károsan hat. Az *ólom* káros, mert könnyen kiszivárog, azonban az ötvény tömöttebb és kovácsolhatóbb lesz. A vas 2%-ig növeli a B. szilárdságát, azonban színét megfakítja és olvadékonyságát csökkenti; a *nikkel* hatása is hasonló. Az arzén, antimón és

A B. *feltalálásának* ideje nem határozható meg, de visszanyúlik az ősidőkbe; helye valószínüleg Közép-Ázsia. Hogy a B. a történet előtti időkben az egész föld kerekségén annyira el volt-e terjedve, hogy egy általános B.-korszakról beszélhessünk, az igen kétséges. Egyiptom már a Kr. e. III. sz.-ban ismerte a B.-ot. Fegyvereket, evőeszközöket, ékszereket és kisebb szobrocskákat készít belőle már fejlett technikával. Ugyanez mondható az asszír leletekről, melyeknél a görög és etruszk B.-nál oly nagy szerepet játszó állati díszítmények először fordulnak elő. A B. öntését a föniciaiak és zsidók is nagyban űzték. A görögöknél Samosban Rhoikos és Theodoros készítették az első B.-öntvényeket. A görögök a B.-ot nemcsak használati tárgyak, de szobrok öntésére is használták és technika, szép forma és helyes arányok szempontjából tökéletes műveket alkottak. Legnagyobb becsük volt a korinthusi B.-ötvényeknek, utánuk következtek a delosi és az eginai műhelyek termékei. Ifj. Plinius (Naturalis Historia) 34. könyvének elején mondottakból az következik, hogy e műhelyek egymástól eltérő módon ötvözték a B.-ot, s hogy a régiek az ötvények különfélesége szerint becsülték a műhelyek ötvényeit. Myron, a híres B.-öntő szobrász

delosi, Polykletus pedig eginai ötvényű B.-ból öntötte szobrait. Magas szinvonalon állnak az etruszk B.-munkák is, az öntést, trébelést, cizellálást és különösen fémlemezeknek nyujtását nagy tökéllyel űzték. A római B.-ok sem művészetileg, sem megmunkálás szempontjából nem vetélkedhetnek a görögge l. A római birodalom bukása után a B.-ipart elhanyagolták. Az ókeresztény és középkorban a B.-öntés teljesen az egyház szolgálatában állott és keresztek, ciboriumok, csillárok, keresztelő-medencék, ereklyetartók és harangok mellett még templomajtók, oszlopok, síremlékek és nagyobb szobrok előállítására használták. Olaszországban a B.-öntés a XIV. sz.-ban lendült fel s a renaissance alatt érte el tetőpontját. Ghiberti, Donatello, Verocchio, A. Pollajuolo Cellini, J. Sansovino, G. Bologna alakos műveket öntöttek, de ezenkívül az iparművészetben, szobrocskák, edények, érmek és plakettek készítésénél is gyakori alkalmazást talált. Németországban a XV. sz. végén Peter Vischer és fiai adtak a B.-öntésnek művészeti jelentőséget s a XVI. sz.-ban Nürnberg, Augsburg és München voltak a B.-ipar főhelyei. Kutak, síremlékek, szobrok, csillárok és templomi felszerelések készültek. A XVII. és XVIII. sz.-ban nagyobb méretü B.-ok mind ritkábbak lesznek. A két utolsó, nagy érceöntő A. Schülter és R. Donner volt. Franciaországban XIV. Lajos idejében lendül fel a B.-öntés s teljesen iparművészeti jellegü. Nemcsak kandelábereket, csillárokat, állóórákat, díszedényeket és szobrocskákat alkot, hanem a bútort magát elboritja gazdag, aranyozott B.-veretekkel. Kiváló érceöntőik voltak Jacques és Philippe Caffieri, Gouthière, Thomire, Duplessis és L. Prieur. Korunk B.-iparában is Franciaországé a vezetőszerep. Műveiken a japán B.-művészet hatása észlelhető. A francia B.-ipar élén ma Christofle és társa, Barbédienne, Coupier, Delettrez stb. állanak. Németországban az olcsó, galvános úton B.-ozott cinktárgyak tömeges előállítása a B.-ipar fejlődését hátravetette; csak újabban iparkodnak régi nürnbergi és olasz minták nyomán azt újra fellendíteni. Olaszország csak régi műtárgyakat másol, újat nem teremt. Anglia és Belgium Franciaország mellett szintén elmaradnak. Ausztriában, Bécsben csillárok és kisebb luxustárgyak készülnek, sok izléssel. Észak-Amerikában Tiffany a japán B.-technikák eltanulásában Franciaországot felülmulta. Perzsia, India, Kina és Japán B.-ipara az európaitól függetlenül a legrégibb idők óta gyakorlatban van. Tárgyát óriási Buddha-szobrok, sárkányok, lámpák, gongok és más templomi felszerelések mellett kisebb szobrocskák, díszedények, teakannás bútorkészletek képezik. A kelet-ázsiai B.-művészet legtökéletesebbre fejlődött a japánoknál, kik a B. tausirozását, patinázását, aranyozását, zománccal és lakkal való díszítését hihetetlen tökélyre emelték. Különlegességeik: a kardvédőlemezek, tükrök és török. V. ö. *Delon*, Le cuivre et le B. (Paris 1887); *Laurent-Daragon*, Le bronze d'art (u. o. 1881); *Havard*, Les bronzes d'art et d'ameublement (u. o. 1897); *Lüer*, Technik der Bronzeplastik (Leipzig 1902).

Nálunk *Gally* és *Vignali*, *Haraszti* József, a *kőbányai fémárú- és lámpagyár részvénytársaság* és a *Schlick-féle részvénytársaság* törekszenek a hazai B.-iparnak piacot szerezni, bár még igen nehezen megy a dolog. A külföld versenye sokkal hatalmasabb, semhogy egyhamar boldogulhatnának. Az ó-görög mű- és szobor-B.-t 85—75% réz és 15—25% ón ötvényéből gyártották. A rómaiak kezdték a mű-B.-ot cinkkel is ötvözni. Ezt a fogást a középkor iparosai is űzték, sőt ólmot is kevertek a rézcink-ón ötvény közé; igy a braunschweigi Burgplatz oroszlánját (a XII. sz.-ból) 81% cink, 6·5% ón, 10·0% cink és 2·5% ólom ötvényéből gyártották. Az alábbi táblázat a leghasználtabb mű-B.-ok összetételét adja:

A bronz neve	Réz	Ón	Cink	Ólom
Mannheimi arany v. szimolor	83·7	7·0	9·3	—
Chrysosalk	90·5	6·5	3·0	—
Aranyszinü csecsebecsékhez	54·9	41·2	3·9	—
Ékszerekhez	91·0	2·0	6·0	1·0
Aranyozandó tárgyakhoz	58·3	16·7	25·3	—
Szabadban álló tárgyakhoz	89·0	8·5	1·5	—
Szabadban álló tárgyakhoz	86⅔	6⅔	3⅓	3⅓
Japáni bronz	82·7	4·7	1·8	9·9
Japáni bronz	78·3	7·3	6·0	14·6
Japáni bronz	71·4	6·0	5·9	16·3
Kinai bronz	74·0	1·0	10·0	15·0

A modern szobor-B.-ok jobbára réz-ón-cink ötvények, melyekhez néha kevés ólmot elegyítenek.

A szobor neve és helye	Réz	Cink	Ón	Ólom
Petőfi Sándor (Budapest)	90·00	—	10·00	—
IV. Frigyes Vilmos (Köln)	89·55	7·46	2·99	—
II. Frigyes (Berlin)	88·30	9·50	1·40	0·7
A nagy választófejedelem (Berlin)	87·7	1·7	8·2	2·2

Az ókorban a réz-ón-cink ötvényekből pénzt is vertek. A *pénz-B.-ban* 4% ónnál több nem kell, ennyi az ötvényt még elég idomíthatóvá és elég keménnyé teszi.

	Réz	On	Cink	Ólom
Trajanus érem	88·6	1·8	7·6	2·2
Nero érem	81·1	1·1	17·8	—
Francia-, Svéd-, Spanyolország, Nagy-Britannia, Oroszország, Norvégia, Görögország	95·0	3·5	1·5	—
Szerbia, Románia, Dánia	90·0	5·0	5·0	—
Németország	95·0	4·0	1·0	—

Emlék- és díj-érmek sajtolására cink nélküli B.-okat használnak, Franciaországban 5%, Angliában 8—10% ónnal ötvözik a rezet.

A B.-nak a modern hadviselésben is jelentős szerepe jutott; a XIV. sz.-tól kezdve ágyukat öntöttek belőle; nem egy állam még ma is B.-ágyukat használ. A tapasztalás szerint 89—90% réz és 11—9% ón ötvénye, az ú. n. *ágyu-B.* állja leginkább a puskapor robbanó erejét, a golyó lökéseit és a fejlődő vegyületek maró hatását.

B.-ból öntött ágyukat Európában legelőször a XIV. sz.-ban használtak. Az ágyu-B.-ot fával tüzelt lángalóban ömlesztik meg; a széntüzelés nem jó, mert a szén rendes kisérője: a kén, az égéstermék révén az ötvénybe jut és megrontja. Először megömlesztik a rezet, azután teszik hozzá az előmelegített ónt, hogy az utóbbi el ne égjen; még igy is az utóbbiból 2—3%-kal többet kell

venni, hogy a kivánt összetételü ötvény keletkezzék. Ha régi ágyu-B.-ot újra öntenek, ezt friss rézzel és ónnal $88^1/_2 : 10 : 1^1/_2$ arányban keverik. Az ömledéket öntés előtt farudakkal megkeverik, hogy a keletkező gázok a B.-ban levő oxidokat kiüzzék. Öntés után 4—6% anyagveszteség mutatható ki. Az *Uchatius* vezérőrnagy által feltalált és az osztrák-magyar hadsereg ágyuihoz használt ú. n. *acél-B.* sem egyéb, mint közönséges ágyu-B.; ezt úgy készítik, hogy a megöntött s azután kifúrt ágyú üregét valamivel nagyobb acéldugók átnyomásával fokozatosan kibővítik. E művelet alatt a cső vastokban van, úgy hogy a csőfal belseje és külseje megkeményedik, közepe pedig szivós marad.

Régóta használják a *harang-B.-ot* is, melytől keménységet és megfelelő szivósságot kívánnak. Legjobb a 20—23% ón és 80—77% réz foglalatu ötvény. Szoktak ezüstöt is hozzáadni, de ez a harang hangját csengőbbé és tisztábbá nem teszi. Az ókorban divatos fémtükröket aranyból, ezüstből és jól fényezhető, nagyon kemény, fehér B.-ból készítették. A legjobb *tükör-B.*-ot $66^2/_3$% réz (2 rész) és $33^1/_3$% ón (1 rész) ötvényéből gyárthatják, azonban ólmot, antimónt, ezüstöt, sőt nikkelt is kevernek hozzá. Mai időben ezeket az ötvényeket az optikában használják. Néhány összetételt az alábbi táblázat mutat:

	Réz	Ón	Más fém
Normális összetétel	$66^2/_3$	$33^1/_3$	—
Római tükör	63·4	19·0	17·3% ólom s. t. h. nyomokban
O-egyiptomi tükör	85·0	14·0	—
Ottó ötvénye	68·5	31·5	—
Richardson ötvénye	68·3	30·0	0·7 cink, 2·0 arzén és 2·0 ezüst
Little ötvénye	65·0	30·8	2·2 cink 1·9 arzén 4·1 nikkel
Sollit ötvénye	64·6	31·3	
A braunschweigi műegyetem tükre	65·1	32·8	nyomokban
A Birr Castle-i teleszkóp-tükör	70·24	29·11	kevés vas, nikkel és cink

Mivel a B. keménysége és szilárdsága az ötvény alkotó elemeinek minősége és mennyisége szerint könnyen és tág határok között változtatható, fölhasználják ezt az ötvényt a gépészetben is. A *gép-B.* igen sokféle. Az egyiknek szilárdnak kell lennie, hogy a nyomás és ütést kibirja, a másiktól keménységet kívánnak, hogy ne kopjék.

Néhány B. összetételét mutatja az alábbi táblázat:

	Réz	Ón	Cink	Ólom
Szivós ötvény csapok és szellentyük számára	88·0	12·0	3·0	—
Igen szivós ötvény excenter gyürük számára	90·0	12·0	2·0	—
Más ötvény excenter gyürüknek	84·0	14·0	2·0	—
Tömör ötvények szivattyuk és szellentyük számára	88·0	10·0	2·0	—
Lokomotiv-jelzősípoknak	80·0	18·0	2·0	—
Fojtó szelencéknek	86·2	10·2	3·6	—
Szivós csapágy fémnek	86·0	14·0	2·0	—
Lokomotiv csapágy fémnek	78·5	9·5	9·5	7·5
Dugattyu gyürünek	84·0	3·0	8·5	4·5
Gőztolattyunak	82·0	18·0	2·0	—
Fogaskeréknek	88·0	8·5	2·7	—
Fizikai szerekhez	82·0	13·8	5·0	—
Súlyokhoz, mérlegekhez, rajzszerekhez	90·0	8·0	2·0	—

A gépészet különféle ágában a gép-B.-nál sokkal szilárdabb B.-okra van szükség. A B.-ok szilárdságát növelhetjük oly anyagokkal, melyek a fémfürdőben feloldott oxidokat redukálják, ártalmatlanná teszik. Egy ily szer a *foszfor*, melyet a francia ágyuöntő műhelyekben már 1854 óta használnak. A foszfort legcélszerübb foszforón vagy foszforréz alakjában az ömledékhez adni, mely az adalék következtében hígfolyóbb, önthetőbb, s ha kihült, szilárdabb lesz, de a kémiai hatásokat is jobban állja. Ezt az ötvényt *foszfor-B.*-nak nevezzük, foszfortartalma 1%-on alul marad, amint ezt a táblázat mutatja:

	9%-os foszforréz	Tiszta réz	Ón	Cink
Lokomotiv-tolattyúk	3·50	77·85	11·00	7·65
Hajtórúd-csapágyak	3·50	74·50	11·00	11·00
Kocsi-csapágyak	2·50	72·50	8·00	17·00
Hidraulikus henger dugattyu rúdja	3·50	83·50	8·00	5·00

A foszforhoz hasonló a mangán hatása, ezt 80% mangánt tartalmazó mangánvas- v. mangánréz ötvény alakjában adják a B.-hoz. Néhány *mangánréz* összetételét az alábbi táblázat mutatja:

	Mangán	Réz	Vas	Szén
Sárgás szürke ötvény	13·48	83·45	1·24	0·11
Sárgás fehér ötvény	16·86	81·03	1·67	0·06

Először ömlesztik meg a rezet és a mangánvasat, s ehhez adják az ónt.

A szilicium is jó hatással van a B. tulajdonságaira, azonban az óntartalmú *szilicium-B.* ritka, leginkább csak a rezet ötvözik szilicium-mal. A rendesen használt szilicium-B.-drótokban 99·94—97·12% réz, 0·03—1·14% ón, 0·02—0·05% szilicium és 0—1·12% cink van. Húzás elleni szilárdsága 45—83 kg. pro mm^2, elektromos vezetősége a vörösrézhez (100) viszonyítva 98—43.

Irodalom. Bischoff, Das Kupfer und seine Legierungen, Berlin 1865; Künzel, Die Bronzelegierungen und ihre Verwendung für Geschützrohre und technische Zwecke, Dresden 1875; Uchatius, Über Stahlbronze, Wien 1878; Bibra, Die Bronze- und Kupferlegierungen der Altesten Völker, Erlangen 1869; Mortillet, Origine du bronze, különlenyomat a Revue anthropologique-ból, 1876.

Bronzbetegség, l. *Addison-betegség.*

Bronzcsövek, l. *Cső.*

Bronze barbédienne, l. *Fémek* (színezése).

Bronzfarkú pávafácán *(Polyplectron chinquis* Müll.), l. *Tükrös páva.*

Bronzfestékek v. *bronzporok.* Vasötvények, gipsz, fa és más egyebek bevonására használják. Készítésükre a hamis arany- és ezüstfüst gyártásakor keletkező, sabin-nak nevezett hulladékot használják, melyet kefékkel különféle finomságú szitán nyomnak át, ezután zúzómüben összezúzzák és gummis vízzel, traganttal vagy más effélével megnedvesítve megőrlik. Az őrleményt iszapolják, hogy egynemű és gummi- vagy traganttmentes port kapjanak. Ezt a fémport különféleképen festik meg. Egyik módja az, hogy a port lapos vasserpenyóben a réz, illetőleg a rézcink oxidációjáig kevés faggyu, viasz, paraffin vagy kéntartalmú olaj társaságában melegítik. Más mód szerint a port kénhidrogént tartalmazó vízbe

öntik és zárt palackban többször összerázzák; 24 órai állás után a kénes port sűrű posztóra terítik és kisajtolják, hogy a közönséges hőmérsékletnél való száradását elősegítsék; ha már száraz forró olajfürdőben álló vas v. rézserpenyőben a kivánt szinárnyalat keletkezéseig melegítik. A bronzpor megszinezhető úgy is, ha kén-ammoniummal bekent fedelü szekrényben tartjuk.

A rézhez v. rézcink ötvényhez kevert vas is nagyon módosítja a szint. A bronzporokat anilinfestékekkel is megfestik. Igy az ú. n. ezüstbronz (ónpor) megkékíthető, ha azt 15 g. anilin-kéknek $1^1/_2$ l. borszeszben való oldatával leöntjük és a nedves port megszáradásáig kavarjuk. Ezt a műveletet 5—8-szor ismétlik, míg a kivánt szín előáll, ezután a port meleg vízzel megmossák és 1 kg. bronzra 1 evőkanálnyi kőolajat öntenek, a kettőt jól összekeverik és néhány napig szabadon állni hagyják, hogy szagát veszítse.

Bronzino, 1. *Alessandro*, olasz festő, l. *Allori*. 2. *B., Angelo di Cosimo*, olasz festő, szül. Monticelliben, Firenze m. 1502., megh. 1572 nov. 23. Pontormónak volt tanítványa. Vallásos és mitológiai tárgyú képei Michelangelo művészetének szertelen utánzásáról tanúskodnak; mint firenzei kortársaié általában, erősen modorosak. Jellemző példák: Krisztus a pokol előtornácában (Firenze, Ufflzi képtár); Mitológiai allegória (London, British Museum), valamint a budapesti Szépművészeti Múzeumban levő Venus, Cupido és a Féltékenység c. nagy kép. U. o. látható egy kisméretü, igen finom kivitelü képe, Jézus születése, mely B. becsületes tudását árulja el. Jóval jelentékenyebbek azonban képmásai, melyeket nagyrészt a Medici-család szolgálatában festett és előkelő magatartásukkal, kifejezésükkel tünnek ki. Különösen kiemelendők: a Colonna-család egy tagjának képmása (Róma, Galleria Corsini); I. Cosimo arcképe (Firenze, Pitti képtár); I. Cosimo nejének és fiának képe (u. o., Ufflzi képtár); egy szobrász arcképe (u. o.); épitész (Firenze, Pitti képtár) stb.

Bronzit, l. *Piroxén*.

Bronzkor *(képmelléklettel)*. B. alatt azt az időszakot, helyesebben különböző vidékeken különböző időben elterjedt oly művelődési fokot értünk, amelyben a vasat még nem ismerték, vagy legalább földolgozásához még nem értettek. A bronzkorban ugyanaz a szerep jut a bronznak, amelyet előbb a kő (l. *Kőkor*), később pedig a vas tölt be; belőle készülnek a szerszámok, fegyverek, ékszerek.

Az a hosszas vita, amely Thomsen Jürgensen Christiannak 1836. felállított hármas fölosztása (l. o.) körül támadt, e fölosztás javára dőlt el. Ma már senki sem kétkedik abban, hogy a bronzötvény használata megelőzte a vasérc földolgozását, noha nem magyarázható meg, hogy mi volt ennek az oka, mert a vasat, főleg a meteorvasat, igen régen, Egyiptomban állítólag már a IV. dinasztia ideje óta ismerték.

Az első fém, amelyet az ember szerszámainak készítésére felhasznált, a réz volt. A Földközitenger szigetein és K.-i partvidékén, Magyarországon, Olaszországban, Svájcban, az iberiai félszigeten és Irországban legalább megelőzik a tiszta rézből készült szerszámok a bronz föllépését; ezért szokás ezekre a területekre vonatkozólag rézkorról (l. o.) is beszélni. Oly értelemben azonban, ahogy a kőkorról és bronzkorról beszélünk, nem vehetjük a rézkor fogalmát, mert oly fontos kizárólagos szerepe nem volt a réznek, mint az említett anyagoknak s föllépése nem hatott lényegesen átalakítólag a kőkori műveltségre, amiért is újabban mellőzik a rézkor elnevezést és mint a kőkor végső szakaszát tárgyalják a már rezet is használó időszakot.

Eleinte valószinűleg Európa és Ázsia őskori lakói is hevítés nélkül kovácsolták a rezet, mint az északamerikai indián törzsek rézművesei, de az ismert réztárgyak zöme öntés útján készült, az öntést megelőző olvasztásnál kerülhettek ón vagy antimon rögök a rézhez s ez vezethetett arra a tapasztalásra, hogy az ilyen hozzátétel keményebbé és szilárdabbá teszi azt. Nem dönthető el, hogy ez a fölfedezés hol történt. Egyiptomban a Kr. e. második évezred végére tehető medumi bronzlelet a bronzművesség eddig ismert legrégibb meghatározható korú emléke, de valószinüleg ismerték itt a bronzot már a harmadik évezred közepén is, Mezopotámiában pedig még ennél is régebbi időbe látszik visszanyúlni a bronz ismerete. Már a nem semita fajú sumir ősnépesség nyelvében is külön neve van a réznek és a bronznak és ismeretes egy himnusz, amely Gibil tűzistennek tulajdonítja a réz és ón vegyítését. Emiatt ma Mezopotámiában keresik a bronzkori kultúra forrását, innen vették azt át az egyiptomiak s a Földközi-tenger K.-i partvidékének és szigeteinek lakói, akiknek élénk kereskedelmi összeköttetései révén csakhamar a görög szárazföldön, Itáliában s az iberiai félszigeten is elterjedt az. Lassabban hódított az új anyag Európa belsejében. Eleinte valószinűleg Franciaország Ny.-i partja mentén haladt É.-ra s ezen az úton érte el a brit szigeteket s talán Skandináviát is, amelynek leletei arra mutatnak, hogy az első bronztárgyakat az említett vidékek közvetítésével kapta. Csak később nyilnak meg az Európa szívébe vezető utak, a Rhône s a Duna völgyén át s az legrövidebb út, amely az Adria É.-i szögletétől kiindulva szeli át Európát.

A legrégibb bronztárgyak ötvénye csekély mennyiségű (3—6%) ónt tartalmaz, idővel mintegy tíz százalékra emelkedik a rézhez vegyített ón mennyisége. Nemcsak a vegyítés aránya változott meg idővel, de a kezdetlegesebb alakú korai bronztárgyak helyére célszerűbb, a fém természetének jobban megfelelő formák lépnek s a fém feldolgozásában elért nagyobb ügyesség az eszközök csinosabb alakítására és díszítésére is módot nyujt. A bronzkori leletek vizsgálata arra tanít, hogy különböző eszközök egyes változatai rendszerint együtt fordulnak elő, míg mások rendszerint ugyanazon eszköz fejletlenebb, tehát idősebb, mások célszerűbb, fiatalabb változatainak kiséretében lépnek föl. Ezen az észleleten épül föl az ú. n. typológiai módszer, amelynek alkalmazásában Montelius Oszkár ért el oly kiváló sikereket a bronzkor viszonylagos és abszolut kronológiájának megállapítása terén. A viszonylagos kronológiában első sorban annak megállapítására törekszünk, hogy mely tipusok voltak

egyszerre, egy időben használatban, vagyis hogy mely eszközök tartoznak egy bizonyos korszak kultúrájához, másodszor, hogy mily sorrendben következnek egymásután az így megállapítható korszakok. Abszolut korhatározásra, vagyis arra, hogy az egyes korszakok időtartamát, kezdetének és végének időpontját évszámokkal jelölhessük meg, a belföldi gyártmányok kiséretében a leletekben föllépő oly importált tárgyak képesítenek, amelyek közvetlenül vagy közvetve összeköttetésbe hozhatók a nagy ókori kultúrák ismert történelmi adataival, főleg Egyiptomnak a XII. dinasztia uralkodása idejétől (Kr. e. 2000—1800) megbízható kronológiájával. Természetes, hogy az így nyert dátumok csak hozzávetőlegesek. Ezek szerint a Kr. e. második évezredet tölti ki az európai bronzkor. Görögországban, Itáliában az Adriai-tenger partvidékén Kr. e. 1000 táján váltja ezt föl az első vaskor kultúrája, hazánkban mintegy másfélszáz évvel később honosodhatott meg az új műveltség, északon pedig félezred évvel tovább (egész a Kr. e. V. sz.-ig) tartott az, mint Dél-Európában. E hosszú időszakot a fejlődés fokozatai szerint alkorszakokra szokás felosztani, leginkább csak korai és késői bronzkorra. Hörnes azonban a középeurópai bronzkort három, Reinecke négy korszakra osztja föl, a hosszabb életű északi bronzkorban pedig Montelius észleletei nyomán rendszerint hat korszakot különböztetnek meg.

A bronzkor eszközei főbb vonásaikban mindenütt hasonlítanak ugyan egymáshoz, de azért aszerint, amint az egyes népfajok ízlése, valamint kereskedelmi és kulturális összeköttetéseik reá nyomják azokra egyéni bélyegüket, területenkint eltérő sajátos jelleget öltenek magukra. E helyi csoportok határainak megállapítása az őskori népfajok elterjedése szempontjából fontos.

Eltérő jelleget ölt a bronzkori kultúra Görögországban, ahol az ú. n. mykenaei ízlés kialakulásával egyidejű, amelyről egyébként Görögország ezen egész korszakát is elnevezték. Ismét más a fejlődés iránya Itáliában, valamint Svájc és keleti Franciaország cölöpépítményeiben, az iberiai félszigeten, ez utóbbi terület kultúrájának befolyása alatt alakul ki nyugati Franciaország és a brit szigetek kultúrája is. Élesen különválik az északeurópai bronzkor, amelynek határai Svédországot, Norvégiát, Dániát s ezenkívül még északi Németországot s a Balti-tenger mellékét is befoglalják. Bámulatos formagazdagsága és technikai készsége mellett főleg a higgadt, megfontolt díszítő ízlés kölcsönöz ezeknek az emlékeknek érdekességet. Ilyen kiforrott ízlést Közép-Európa kisebb helyi csoportokra osztható kultúrájában nem találunk, kétségtelen, hogy ugyanazon hatások érintették e csoportokat s köztük díszítő ízlés tekintetében a legjelentékenyebbet, hazánk bronzkorát is, de míg észak már csak egyes leszűrődött hatásokat vesz át, Közép-Európában nyugtalanul halmozódnak a befolyások s azonfelül oly területek kultúrájának hatása is észlelhető, amely északra nem gyakorolt befolyást. Dél-Oroszországból nem maradtak reánk jelentékeny bronzkori emlékek, ellenben a Kaukázusban, valamint a Volga és Ural vidékén jelentékeny bronzkori kultúra fejlődött ki, az utóbbira azonban Ázsia bronzkorának hatása hathatott irányítólag s viszonya Európa bronzkorához nincs földerítve. Ázsiában mindenütt megelőzte a bronzkori kultúra a vas föllépését. De szilárd kronológiai adatokkal nem határozhatjuk meg az ázsiai bronzkor idejét. A kínai tradiciók szerint Tibetben, Kínában már a Kr. e. második évezredben ismerték a bronzot, míg a japáni félszigeten csak később terjedt az el, úgy látszik bevándorlók által. Afrikában csupán Egyiptom és a közvetlen hatása alatt álló területek kultúrájában van nyoma bronzkori fokozatnak, egyébként egész Afrikában nem előzte meg más fém használata a vas föllépését. Amerika fölfedezése idején, a Haiti szigeteken még csak az aranyat, Észak-Amerikában pedig a rezet ismerték, de az ércekből való kiolvasztásukhoz és öntés útján való földolgozásukhoz még nem értettek. Mexiko és Peru a korai bronzkornak megfelelő műveltséggel birtak.

Újabban többen tagadják a bronzkultúrának közös forrásból eredését és föltételezik, hogy a bronzötvényt több helyen is föltalálhatták, e nézet hívei Amerika elszigetelt bronzkori kultúráira és a különböző (ón és antimon) bronzötvényekre utalnak.

A bronzkori helyi kultúrák nem állanak mind egyenlő színvonalon, a mykenaei kultúra magasan fölötte áll Közép- és Észak-Európa, még inkább a forgalomtól távol eső K.-i vidékek kultúrájának, de a perifériális bronzkor is jelentékeny fejlődést mutat a kőkor szegényes viszonyaihoz hasonlítva. A bronz föltalálása az ember előhaladásában egyike a legfontosabb lépéseknek, mert nemcsak a kőkortól átvett kevés formát fejlesztette tovább, de a fémből készülő szerszámok legnagyobb része ebben a korszakban alakult ki s a vaskor már készen vette át azokat. A bronzkor jobb, célszerűbb eszközökkel látta el a földmívelést, az új anyag lószerszámok, forgalmi eszközök felszerelésére, védő és támadó, valamint vadászfegyverek, halászeszközök készítésére is alkalmasabb volt a kőnél. Emellett a fémeszközök más anyagoknak is jobb megmunkálását tették lehetővé. A lakásokban nem mutatkozik általánosságban fejlettebb igény, mert a kőkortól átvett putri lakások az egész korszakon át megmaradnak, de emellett már vannak jobb és célszerűbb lakások is, e korban terjednek el általánosságban a cölöpépítmények s e korban keletkezik az erődített telepek nagy része. A lakások felszerelésében, tűzhelyeiben csinosságra törekvés mutatkozik s változatos leleményes díszítés tünteti ki a korszak agyagművességét. Hogy ruházata is csinos és célszerű volt, arról az É.-i tőzegmocsarakban bámulatos épségben lelt sírok tartalma s fényűzéséről a számos bronzkarperec, nyakék, diadéma, a bronzkor leleményes ékszere, a fibula tanúskodnak s ezeken kívül csipeszek, borotvák és más pipereeszközök. A bronz öntése, vésése, poncolása, domborítása jelentékeny ipari tevékenységet föltételez s az érc keresése a bányák művelésére vezetett s jelentékeny kereskedelmi érintkezést vont maga után az érctermő erekben bővelkedő és ércben szegény vidékek között. A

kor szellemi életéről keveset tudunk, kétségtelenül a túlvilági élet hitéről tanúskodnak a holtak mellé adott tárgyak, a korszak folyamán azonban a fölfogásban némi változás állhatott be, mert az elföldelést a halotthamvasztás váltja föl. Úgy az elföldelt vázakat, mint az elégetett hamvakat némelykor halmokba temetik, de több a felhantolatlan bronzkori sír. Vallásos tartalmat tulajdoníthatunk a bronzkori kis plasztika némely alkotásának, így főleg a férfierőt és női termékenységet személyesítő apró szobrocskáknak; végül egyes jelvényeknek, mint a félhold, napkorong, szvasztika stb. Ezenkívül némelyek, így Virchow is azt hiszi, hogy az elrejtett bronzkincsekkel az isteneknek óhajtottak áldozatot hozni. Emellett azonban egyes bronzkincsekről kétségtelen, hogy azok kereskedők elrejtett készlete, v. vándor bronzművesek összegyűjtött holmija voltak, mások pedig háborús időben elrejtett családi ékszerek lehettek, csupán azokról tételezhetjük fel, hogy áldozatok, ahol az elhelyezés körülményei bizonyos ünnepélyességet mutatnak.

Magyarország bronzkori kultúrája kezdetben nem válik határozottan külön a környező területektől, a korai tipusok meglehetősen egyeznek azokkal, amelyeket Közép-Európa más vidékein lelnek. A legkorábbi formák valószínüleg Csehországból és Alsó-Ausztriából kerültek hazánkba, mert ugyanazon É.-i hatás alatt állanak, mint az említett területekről ismert leletek s azonkívül az említett országokkal határos területeken lépnek föl legsűrűbben a korai formákat tartalmazó sirok. Az Alföldön egyáltalán gyérebbek a korai tipusok, keleten pedig néhány szórványos leletet leszámítva csak fejlettebb tipusok alakjában lép föl a bronz, ezek ép úgy, mint az őket megelőző rézeszközök, a keletről szomszédos területekkel főnnállott érintkezésről tanúskodnak. Szórványosan már a korai bronzkorban is jelentkeznek kétségtelenül déli eredetü tárgyak is, de nagyobb jelentőségre csak a második korszakban, még inkább a késői mykenaei korszakkal egykorú harmadik korszakban emelkedik a déli hatás. A mykenaei ízlés jelentékenyen befolyásolja a magyarországi bronzkor díszítő ízlésének kialakulását. Ez az ízlés elszórt kitöltő mintákkal, csillagokkal, növényi motivumokra emlékeztető ékítményekkel népesíti be a bronztárgyak felületét, máskor meanderekké, indákká egyesíti motivumait. A negyedik korszakban éri el ez a díszítő ízlés tetőpontját; ez a korszak egyébként a magyar bronzkor virágkora s nemcsak díszítő ízlésével, de sajátos formáival is különválik a környező területek kultúráitól. Számos külső hatást vesz föl, itt is megjelennek az európaszerte kedvelt itáliai importárúk, s később a korszak vége felé a kora hallstatti idomok, de ezek utánzásában rendkívül sok eredetiséget fejt ki a belföldi bronzműves. S eredeti irányban fejlődött ki a magyar bronzkor keramikája is.

A bronzkor jellemző hazai alakjait a mellékelt tábla mutatja:

I. korai bronzkor. A korai bronzkornak még nincsenek kialakult helyi jellegű formái, az itt bemutatott alakok leginkább általános középeurópai jellegüek. 1., 2. Török, egyszerű háromszögű, deltoid alakú pengék, amelyek markolat nélkül készültek s fa vagy csontmarkolatba voltak szögecselve, rendszerint kis méretüek. 3., 4. Vésők. A lapos véső (l. Celt) alakjából kifejlődött keskeny szegélyléces ú. n. peremes vésők, némelyikük a lapos rézvésők alakját tartotta meg, mások lapátszerün kiszélesednek. A vésőket hasított fa vagy csont nyélbe szorítva baltának is használták. 5. Törcsákány (Dolchstab) vagy vágótör. A csákány módjára nyélre erősített törpenge Spanyolországban még a tiszta réz használatának korában keletkezett, onnan terjedt el használata Nyugat- és Észak-Európában. A rajz köpüs példányt mutat, a régebbi pengék köpü nélkül, szegezéssel voltak a nyélre erősítve, nálunk ez az alak is ismeretes. 6. Lándzsa, az első lándzsák hasított nyélbe való lapos pengék voltak, amelyet a penge átfúrt szárnyaiba fűzött zsinórral erősítettek a nyélhez, ennek maradványa a tárgyon a szárnyak átfúrása, aminek, a tárgy köpüvel lévén ellátva, nincs gyakorlati jelentősége. 7. Karperec. 8. Nyakperec; a korai bronzkor nyakperece a karperecekhez hasonlólag igen vastag és súlyos nyilt karika, de végei el vannak lapítva és felsodorva. 9. A vékony bronzlemezekből hajlított és szívalakú csüngőkkel díszített öv valamivel később, de valószínüleg még az I. korszakban lép föl. 10. Többszörösen hajlított és visszahajlított sodronyból alakított gyűrű (Noppenring) a korai bronzkor egyik legjellemzőbb ékszere, karperécek is készültek hasonló módon. 11. Karra való hengerded tekercs, a későbbi alakokkal szemben a sodrony hajlásainak szoros záródása jellemzi. 12. Átfúrt fejü tü. 13. Hurkolt fejü, ú. n. ciprusi tü.

II. A bronzkor második szakasza: 1. Kard átfuratlan markolatlemezzel, a markolat csontburkolatát a szélek reáhajtásával és ólom kitöltéssel erősítették meg rajta, valószinüleg Olaszországból importált alak, amelyből jellemző kardtipusunk fejlődik. 2. Kard rövid markolatlemezzel. 3. Tör, markolat nélkül. 4. Talpas véső (ú. n. Palstab). 5. Csákány, az előbbi általánosabban elterjedt alakokkal ellentétben jellemző hazai forma. 6. U. a. 7. U. a., jellemző és igen hosszú életü hazai alak. 8. Kétkarú csákány, ugyancsak jellemző és egész a bronzkor végéig használatban levő alak. 9. Kézfejvédő, a hurkot a csuklóra húzták rá s a korong alakú tekercs valószinüleg szíjjal volt a tenyérhez erősítve, többnyire párosan fordul elő. 10.. 11. Karperec, a karperecek végeinek magános vagy páros spirálissal való befejezése kedvelt díszítésmódja a magyar bronzkornak későbbi időben is. 12. Felkarvédő hengerded tekercs. 13—15. A II. korszak jellemző tü alakjai.

III. korszak: 1. Kard markolatlemezzel, nádlevél alakú pengével, a markolatlemezen szögekkel erősítették meg a csontburkolatot. 2. Bronzmarkolatú kard, az előbbivel együtt hazánk bronzkorának ezen szakaszára jellemző alak. 3. Sarló, nyélbe való végén a pengére merőlegesen álló bütyökkel, amely a nyélbeerősítésre szolgált, a sarló kezdetlegesebb alakja. 4. Sarló, fejlettebb alak széles nyéllemezzel. 5., 6. Lándzsák. 7. Markolatlemezes tör. 8. Tokos véső, balta módjára használták, köpüjét könyökszerüen hajlítot

I.

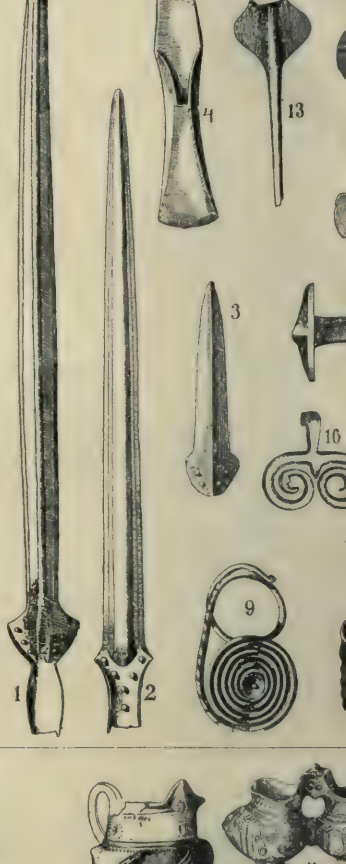

IV1.

Bronzkori agya

«Bronzkor» cikkhez.

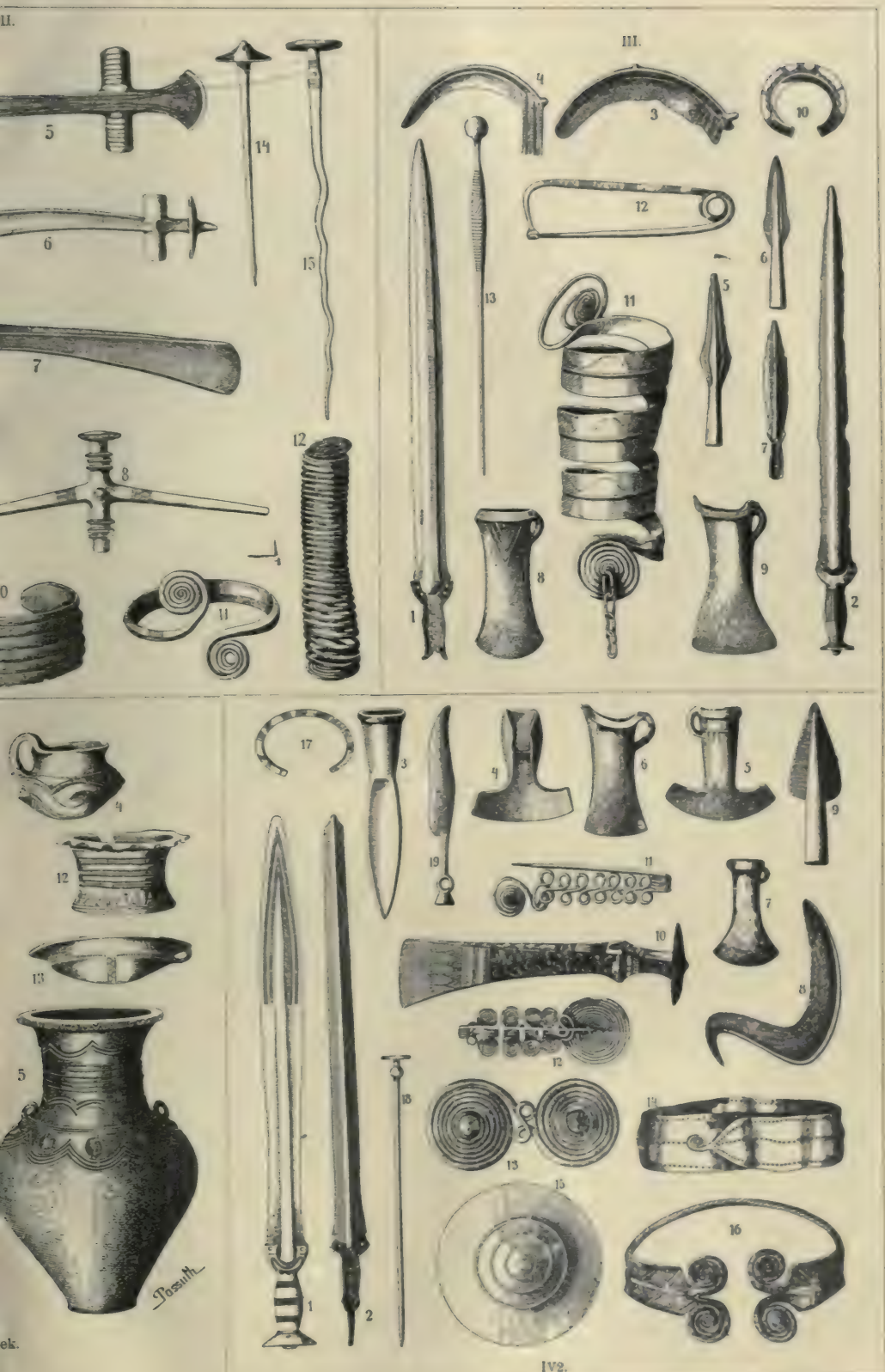
II.
III.
IV2.
Possinger

nyélre húzták s a nyéllel még a fülén keresztülhúzott fonállal is összefűzték. Általánosabb közepeurópai alak 9. U. a., jellemző hazai, főleg a keleti vármegyék területén föllépő alak. 10. Karperec. 11. Hengerded szalagtekercs. 12. Fibula, a mai kor ú. n. biztosító tűiben feléledt ezen célszerű kis ékszer, a bronzkor találmánya. Legkezdetlegesebb tipusa az ú. n. vonóshátú alak (ad arco di violino), amely egyszerű vékony sodronyból van hajlítva. Idővel úgy rugójának, mint kengyelének alakításában jelentékeny változások állanak be. E változások révén a fibula a legfontosabb adatokat szolgáltatja a bronzkori korhatározáshoz. 13. Duzzadt szárú tű.

IV. 1. A negyedik korszak első fele: 1., 2. Bronzmarkolatú és markolatlemezes kard, a kardokra a pengének alul kiszélesedő liliom-levél alakja jellemző. 3. Lándzsa. 4. Szárnyasvéső. 5., 6. Tokos vésők. 7. Fokos. A fokosok ezen alakjának ősi formáját már a rézeszközök között fölleljük, bronzpéldányok a második korszaktól kezdve ismeretesek, későbbi változata még e korszakban is előfordul; főleg a keleti vármegyékben föllépő jellemző hazai alak. 8. Diadéma. 9. Sisak. 10. Zabla oldalrúdja, a zablának számos eltérő változata ismeretes. 11. Bogrács. 12. Vödör, az előzővel együtt a felsőitáliai kultúrkörnek Közép-Európában igen kedvelt kiviteli cikke. 13. Lemezes fibula. 14. Hosszúrugójú, ú. n. hárfaalakú fibula. IV. 2. A negyedik korszak második fele: 1. Kard liliomlevélalakú pengével és csészés markolattal, e csészés díszítő tag helyén a liliomlevélalakú pengéken igen ritkán a Rhône vidékén otthonos csápokat (antennes) is látunk. 2. Hallstatti tipusú bronzkard, nálunk igen ritka. 3. Köpüs véső. 4. Szárnyasvéső széles pengével. 5—7. A tokos véső későbbi változatai. 8. Sarló, kampós kihegyezett végével illesztették a nyélbe, főleg hazánk keleti részén otthonos. 9. Lándzsa. 10. Fokos. 11. Fibula. 12. A magyarországi későbbi bronzkor legjellemzőbb fibulája. 13. Kora hallstatti tipusú, ú. n. pápaszemforma fibula, gyakran lép föl legkésőbbi bronztárgyaink kíséretében. 14. Széles bronzöv, a magyarországi bronzkor egyik jellemző alakja, felülete gazdag díszítés kifejtésére ad alkalmat. 15. Bronzkorong; nagyobb méretű bronzkorongok a bronzkor III. korszakától kezdve lépnek föl s kedvelt ékszerei a IV. korszaknak is. 16. Nyakperec. 17. Karperec. 18. Gombostű, ú. n. mákfejű alak. 19. Hajlott pengéjű kés.

Noha gazdag keramikai anyag maradt fönn a magyar bronzkorból, nem mindig tudjuk, hogy mely edények milyen bronztárgyakkal egykorúak. 1. A csehországi korai bronzkori sírok keramikai leleteihez közelálló alak. 2. A bronzkor második és harmadik szakaszának leleteivel együtt fordul elő, jellemző rajta a bütykös díszítés és füleinek félholdalakú kivágása, amely miatt az ilyen alakú füleket ansa lunatának is nevezik, úgy a díszítés, mint a fülek ezen alakja alföldi őstelepeinkre jellemző, az ilyen edények rendszerint gondos kivitelűek, fényezett simított felületűek. 3. Urna, az Alföld nagy részére jellemző a hamvakat rejtő edény ezen öblös testű, szűknyakú alakja, rendesen durva felületű, de némelykor bekarcolt díszítést is látunk rajta, a II. és III. korszak tárgyaival együtt fordul elő. 5. Ugyanezen csoporthoz tartozó díszesebb urna. 4. A bütykös díszítés mellett még az egybekapcsolódó spirálisok is gyakoriak az Alföldön a korai bronzkor keramikai leleteinek díszítésében. 6—7. Felsőmagyarországi urnatemetkezésekben föllépő alakok, rendszerint fényes fekete felületűek. 8. Délmagyarországi urnasírokban otthonos edényalak. 9—10. Már a neolit-korban találkozunk azzal a szokással, hogy az edények felületébe karcolt rajzot fehér töméssel töltik ki, bronzkorunk előhaladottabb szakában általános lesz ez a szokás, az ábrák közül az első az Alföldön és a Dunántúl otthonos, a második főleg a Dunántúlra jellemző mészbetétes edényt mutat. 11—13. Mészbetétes edények és mészbetétes edényalj Délmagyarországból. 14. A bronzkor végén meghonosodó csavart bordázatú edényalak.

Irodalom. Moritz Hoernes, Urgeschichte des Menschen, 1892; Urgeschichte der bildenden Kunst, Wien 1898; Sophus Müller, Urgeschichte Europas, Strassburg 1905; Nordische Alterthumskunde I. u. o. 1897; Debuts et première evolution de l'âge du bronze, Copenhague 1909; Montelius, Chronologie der ältesten Bronzezeit, 1900; La civilisation primitive en Italie, I. 1895, II. 1904; Die Kulturentwicklung Amerikas im Vergleich mit derjeniger der alten Welt; T. Eric Peet, The Stone and Bronzeage in Italy, Oxford 1909; Heierli, Urgeschichte der Schweiz, Zürich 1901; J. Déchelette, Archéologie celtique II. Age du bronze, Paris 1910; J. Evans, L'Age du Bronze de la Grande Bretagne, Paris 1882; Chantre, Recherches antrop. dans le Caucase, 1885—87; Aspelin, L'âge du bronze altaico-ouralien, Stockholm 1874. Antiquités du Nord finno-ougrien; E. Cantaillac, Les bronzes préhistoriques du Cambodge. Anthr. 1890; E. Baelz, Vor- und Urgeschichte Japans; Perrot Chipiez, Hist. de l'art, VI. Grèce primitive; R. Burrows, The discoveries in Crete 1909; E. Naville, The Origin of Egyptian civilisation. — **Magyarországra vonatkozólag:** Hampel, Bronzkor emlékei Magyarországon 1—3., Budapest 1885—96; Pulszky Ferenc, Magyarország Archaeológiája, 1. köt.; Undset, Études sur l'âge du Bronze de la Hongrie, Christiania 1880; Reinecke Pál, Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról. Archeol. Értesítő 1899; Wossinszky Mór, Az őskor mészbetétes agyagművessége, Budapest 1904.

Bronzművesség, l. *Bronz.*

Bronznyomás, a könyvnyomtatásban a díszes munkák előállításánál használatos. A B. alá kerülő egyes sorokat vagy egész kereteket előbb kencével papirosra nyomják, e nyomást megszáradása előtt külön e célra készült bronzporral töltött kefével vagy ennek hiányában egyszerűen porba mártott gyapottal végigtörülik, s azután tiszta gyapottal a fölös port letörlik. A B.-nak a többi szinek nyomása előtt kell történnie, mert különben a bronzpor a többi betükre is reátapadna. Kisérleteket tettek a bronzport lenmagolaj-kencével festékké törni, ez azonban nem vált be, mert így az igen megtört fényüvé lett; vas és egyéb dísztárgyak festésére a bronzfesték igen alkalmatos.

Bronzolás. B. alatt a fémből, fából, gipszből v. más anyagokból készült tárgyaknak fémes anyagokkal való bevonását értjük. B.-nak nevezik még a fémtárgyaknak különféle eszközök és szerek segítségével való felszini bevonását is. A tulajdonképi B. az ú. n. bronzfestékek felrakásában áll. E célból néha a fémtárgyak felszinét csávázással megérdesítik.

Az *aranybronz* fölrakása előtt a tárgyat oly firnájsszal kenik be, melyhez kevés okkert, ehhez pedig fekete és kék festéket kevertek. Ezzel a piszkos zöld festékkel a tárgyat puha sörte-

ecsettel 2—3-szor bekenik. Az első két réteget csak az előzőnek megszáradása után rakjuk föl, az utolsó réteg pedig félig száraz legyen, midőn a bronzport finom hajecsettel rákenjük. Ha a firnájsz megszáradt, a fölös port erős ecsettel leporozzuk. A réz- és cinktárgyakat *rézbronzzal* úgy vonjuk be, ha előbb barna lakkal, vagy firnájszos festékkel bekenjük s a már félig száraz festékre rákenjük v. ráporozzuk a bronzot. A rézbronzot borszeszlakkal elkeverve a lakkal együtt is felrakhatjuk.

A vörös bronzot csak fémtiszta tárgyra kenjük, mert a foltok a bronzon áttetszenek. Az ú. n. *musziv aranyat* 4 rész iszapolt krétával keverik össze és nedves vászongömbbel rádörzsölik a tárgyra. Bronzolnak még különféle lakkfestékekkel és bronzoló folyadékkal; az utóbbiak közé tartozik *Oudrey* (Auteuil, Páris mellett) préparation au noir liquide pour le bronce Florentin nevü folyadéka is, mely korommal összekevert valamely rézoxid-sónak ammoniákkálikus oldata. Ez a cink- és a vastárgyakon rezet ejt ki. A gipszet olajsavas réz és vasoxid (fémszappan) keverékével alapozzuk. E célból 12 r. tiszta lenolajat és 3 r. porrátört gelétet (Glätte) összeforralnak, a forralékot leszürik s míg csak meg nem higgad, meleg helyen tartják. Ebből a lenolaj-firnájszból 525 g.-ot 175 g. fehér viasszal és 420 g. olajsavas réz- és vasoxiddal összekevernek és vízfürdőben megömlesztik, ezt a forró firnájszt ecsetelik a 97° C.-ig fölmelegített gipszre; ez beszívja azt s ha megszáradt, a bronzport gyapottal v. finom vászonronggyal fölszínére kenik. A fát is a bronzpor rögzítése céljából lenolaj-firnájsszal kenik be. L. *Fémek szinezése, Bronzfestékek, Aranynyomat.*

Bronzológép, oly gép, melyet körülbelül 20 év óta könyvnyomdákban és könyomdai intézetekben, hol sok arany- s ezüstnyomatot állítanak elő, előnyösen alkalmaznak. E gépek sokat könnyítenek a munkán, megtakarítanak anyagot, mely különben por alakjában elveszne és megóvják a munkást az egészségtelen ércpor behatásától.

Bronzöntés, l. *Bronz.*

Bronzpor, l. *Bronzfestékek.*

Bronzpulyka, l. *Pulyka.*

Bronz-zöld, zöld kátrányfestékekből készített lakkfesték.

Brook., állatneveknél *Brookes* Richard angol természetbuvár nevének rövidítése (élt a XVIII. sz. első felében).

Brooke (ejtsd: bruk), 1. *Henry*, angol költő, szül. 1703. Rantavanban (Irland), megh. 1783. Jogot tanult, házassága nyomorba döntötte. Már 1735. figyelmet keltett Pope modorában irt költeménye: Universal beauty. Drámái közül Gustavus Vasa (1738) ért el nagy sikert Londonban. Irlandban irta The Earl of Westmoreland (1745) című tragédiáját; Farmer's letters (1745), levelek az ir néphez. Egyéb művei: Fairy tales (1750); The trial of the Roman catholics (1762) stb. Legünnepeltebb műve: The fool of quality (1760). Nagy nyomorban, őrülten végezte életét. Munkáit leánya adta ki (1792).

2. *B., James*, sir, szaravaki rádzsa, szül. Benaresben 1803 ápr. 29., megh. Barratonban, Angliában 1868 jún. 11. Szolgált a keletindiai angol hadseregben, járt Kinában és a Szunda-szigeteken. 1839-ben kikötött Borneo szigetén Szaravaknál és a brunei szultán helytartója ellen kitört lázadást európai legénységével elnyomta. Hálából a szultán 1841. helytartójává nevezte ki és B. európai módon rendezte a rábizott területet és sikerrel küzdött a kalózok ellen. Ő szerezte meg Angliának 1846. a szultántól Labuan szigetét. 1848-ban angol főkonzul és Labuan angol kormányzója lett. Végül pedig Nagy-Britannia, Olaszország és az Egyesült-Államok Szaravak független urának ismerték el. Érdekes naplóit *Keppel* közölte: The expedition to Borneo of Her Majesty's ship Dido (London 1847) c. művében. V. ö. Memoirs of Sir James B. (London 1853); *Jacob*, The raja of Saravak (u. o. 1876); *Saint John*, Life of Sir J. B. (u. o. 1879).

3. *B., Charles*, sir, az előbbinek unokaöccse, szül. 1829 jún. 3.; Szaravak jelenlegi ura, aki azonban 1888. Anglia fenhatóságát elismerte.

Brookfield (ejtsd: brúkfild), város Missouri északamerikai államban, (1900) 5484 lakossal; vasművekkel.

Brookit (ejtsd: brukit, ásv.), a titándioxidnak (TiO_2) egyik módosulata, a másik kettő az anatasz és a rutil; emezeknél ritkább. Rombos rendszerbeli vékony táblákban kristályosodik, ritkábban oszlopos és piramisos alakokban. Sárgásbarna, jácintpiros, majd vasfekete; fémes gyémántfényü, áttetsző v. át nem látszó. K. 5·5—6; fs. 3·8—4·1. Egy irányban (rövid átlós véglap) hasad. A legszebb kristályok Angliából (Wales: Tremaddoc); Franciaországból (Dauphiné: Bourg d'Oisans), Svájcból (Uri: Maderan-völgy), a legnagyobbak Tirolból ismeretesek. Észak-Amerikában Arkanzaszban (Magnet-Cove) vasfekete, piramisos kiképzödésü B. fordul elő, melyet külön ásványnak tartottak és *arkanzit* néven irtak le.

Brookline (ejtsd: brúkláin), parkok és ültetvények közt fekvő város Boston mellett, Massachusetts északamerikai államban, (1900) 19,935 lak.; a bostoni nagyszerű vízművekkel, amelyek közt egyedül a Chestnut Hill 36 millió hektoliter vizet tartalmaz.

Brooklyn (ejtsd: bruklin), New-York (l. o.) egyik városrésze (borough), a Long Island-sziget nyugati végén.

Brooks (ejtsd: bráksz), *Charles Shyrley*, angol költő és regényiró, szül. 1815., megh. 1874 febr. 23. Londonban. Első sikereit drámáival, különösen vígjátékaival érte el: Our new governess; Honours and tricks; The Creole. Később a regényhez fordult: Aspen Court (1854); The Gordian knot (1859); The silver chord (1861); Sooner or later (1868). Mint a Morning Chronicle parlamenti tudósitója beutazta Olaszországot, s az alsó néposztályok helyzetét leirta: The Russians of the South c. művében (1856). 1870 óta a Punch élclap szerkesztője volt. Válogatott versei: Wit and humour, from Punch c. alatt jelentek meg (új kiad. 1883).

Broom (ang., ejtsd: brúm), l. *Brougham.*

Broomsgrove, l. *Bromsgrove.*

Brosböll, *Johan Carl Christian* (irói álnéven *Carit Etlar*) dán iró, szül. Fredericiában 1816 aug.

7., megh. 1900 máj. 9. Gjentofteben. A királyi könyvtár igazgatója volt. Dániában a legkedveltebb és legnepszerűbb írók egyike. Legértékesebbek a jüt népéletből és a dán történelemből vett elbeszélései és történelmi regényei (A királyné őrmestere; A gjöngök főnöke stb.), míg társadalmi regényei kevésbbé sikerültek (Serafine fra Ota 1887; Vendetta 1888; ez utóbbi magyar fordításban is megjelent, Budapest 1907). Számos drámát is írt, melyekkel azonban inkább csak színpadi hatásra törekedett. Útleírásai: Arabere og Kabyler (1868); Gionnem Ungarn og Siebenbürgen (1871). Összegyüjtött művei: Skrifter, Kjöbenhavn 1859—68, 24 köt. és Skrifter, ny Samling (u. o. 1888, 7 köt.).

Brosch, *Moritz*, német (osztrák) történetíró, szül. Prágában 1829 ápr. 7., megh. 1907 júl. 15. Velencében. Egyideig munkatársa volt a bécsi Wanderernek, annak a lapnak, mely Schmerling korában a Magyarországgal való kiegyezést sürgetni merte. 1873 óta Velencében lakott és történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Munkái: Papst Julius II. und die Gründung des Kirchenstaats (Gotha 1878); Geschichte des Kirchenstaats (u. o. 1880—82, 2 köt.); Lord Bolingbroke und die Whigs und Tories seiner Zeit (Frankfurt 1883); Oliver Cromwell und die puritanische Revolution (u.o. 1886); Neuere Geschichte von England (Gotha 1890, 4 köt.); Geschichte aus dem Leben dreier Grosswesire (1899).

Broschan *Miroszláv*, a horvát országos kormány igazságügyi osztályának főnöke, szül. Eszéken 1850 aug. 31. Jogi tanulmányait Bécsben végezte. Előbb ügyvéd volt, majd birói szolgálatba lépett s 1878. Eszéken ügyészhelyettes, 1883. ügyész lett. 1884—1892-ig Eszék város polgármestere volt. 1898-ban a varasdi kir. törvényszék elnökévé nevezték ki, 1910-ben pedig a horvát országos kormány igazságügyi osztályának ideiglenes vezetésével bizatott meg. 1911-ben osztályfőnökké nevezték ki.

Broschi, *Carlo*, l. *Farinelli*.

Broseley (ejtsd: brósli), város Shropshire angol grófságban, a Severn partján, (1910) 6679 lak., szénbányával, pipa- és téglagyártással.

Brosig, *Moritz*, német egyházi zeneszerző, szül. a felsőszileziai Fuchswinkelben 1815 okt. 15., megh. Boroszlóban 1887 jan. 24. Itt mesterének utóda lett: székesegyh. orgonás, 10 év multán 1853. u. o. karnagy, egyetemi tanár. Fil. doktor volt. Számtalan kisebb, de maradandó egyh. zeneművet írt; könyvei: több összhang-, illetőleg modulációtan és Über die alten Kirchenkompositionen u. ihre Wiedereinführung (1880).

Brosimum *Swartz* (növ.), a Moraceae (Eperfafélék) család génusza, melynek mintegy 8 faja Amerika tropikus részében él. Fák. Levelük osztatlan épszélű, bőrnemű. Epertermésük gömbölyű, ehető. A tejnedvet tartalmazó fajok iparilag hasznosak, amennyiben tejnedvükből dúsan nyernek kaucsukot. A középamerikai *B. alicastrum* Sw. (kenyérdiófa) emellett fiatal hajtásaival takarmányul is szolgál; mogyoró ízű magvait úgy nyersen, mint főzve eszik s kenyérnek készítik el. A *B. Aubletii* Pöpp. fája igen nehéz és kemény; húzás elleni szilárdsága a kovácsolt vaséval vetekszik. Alapszíne barnásvörös, melyben majd a kígyóbőrhöz, majd a tigris bundájához hasonló fekete-barnás foltok vannak. Innen a neve: kígyófa, tigrisfa, bois de perdrix (franc.); snacke-, leopard-, nutmeg-, v. phesant-wood (ang.). Szép rajza és szívóssága miatt sétabotokra is használják. A *B. galactodendron* Don (tehénfa, tejfa) tejnedve, melyet a törzs megvágásával nyernek, kellemes, édes ital és tej gyanánt isszák. 30 m. magas, jellemző fája Venezuelának.

Brosmius (állat), a tőkehal-félék *(Gadoidei)* egyik neme. Mérsékelten megnyúlt testük nagyon apró pikkelyekkel van födve; csak egyetlen felső sörényúszójuk van, mely a test hosszának $^3/_4$-ét foglalja el; alsó sörényúszójuk kb. félakkora; állukon egyetlen bajuszszál látható. Két fajuk ismeretes, mindkettő a legészakibb tengerekben él. A lub v. torsk *(B. Brosme* Müll.) a 60. és 73. é. sz.-i kör közti területen fordul elő a leggyakrabban. Izlandban és az Orkney-szigetek tájékán nagy mennyiségben fogják és szárítással konzerválják, de ott elfogyasztják, úgy hogy kereskedelmi forgalomba nem kerül.

Brosses, *Charles de*, l. *Debrosses*.

Brossozott szövet (ném. *Broschierte Gewebe*), színesábrás szövet, selyem-, gyapju- v. pamutból. Jellege, hogy mintázása oly vetülékkel készül, amely csak a minta határvonalain belül lesz beszőve, illetőleg berakva. Hatása a himzéssel egyező. Lassú és költséges művelet, amelyhez annyi vetélő kell, ahány mintarész van a szövet szélességében és ahány színből áll a minta.

Brostenit (ásv.), mangánpát bomlási terméke. Kristályos kérgeket alkot.

Brostyán, kisközség Krassó-Szörény vármegye oravicza-bányai járásában, most *Krassóborostyán* (l. o.).

Brot., növénynevek mellett *Brotero* Felix de Avellar nevének rövidítése. Legfontosabb munkája: Flora lusitanica (Olissipore 1804, 2 köt.); Phytographia Lusitaniae selectior (u. o. 2 köt., 1816. fol. 181 táblával).

Brotkorbgesetz (ném.), l. *Brodkorbgesetz*.

Brotnja, adók. Lika-Korbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1900) 432 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Srb.

Brotterode, porosz mezőváros Kassel korm. kerületben, klimatikus gyógyhely az Inselberg lábánál, (1900) 2864 lak.; fémáru- és dohánygyártással, gránitbányával. Közeleben szép völgyben a Trusen-vízesés.

Brotuna, kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 283 oláh lak.; u. p. Körösbánya, u. t. Alvácza.

Brouckère (ejtsd: brukér), 1. *Charles de*, belga államférfiú, szül. Brüggeben 1796 jan. 18., megh. 1860 ápr. 20. Ifjú korában részt vett a waterlooi csatában. 1826-ban a második kamarának tagja lett s egyúttal a szabadelvű ellenzék feje. Belgium függetlenségének előharcosa. Az ideiglenes kormány alatt (1830) rendbe hozta a pénzügyeket, mire 1831 aug. 3. I. Lipót belügyi, aug. 16. pedig hadügyi miniszterré nevezte ki. 1832-ben visszalépett. 1834-ben a pénzverde igazgatója és azonkívül a brüsszeli egyetemen tiszteletbeli tanár lett. 1835-ben megalapítá a belga nemzeti bankot, mely azonban 1839. politikai bonyodalmak

folytán kénytelen volt fizetéseit beszüntetni. 1840-ben Brüsszel polgármesterévé nevezték ki; mint ilyen az 1849-iki kolera idejében nagy érdemeket szerzett. V. ö. *Juste*, Charles de B. (Bruxelles 1868).

2. *B., Henri de*, belga államférfiú, az előbbinek öccse, szül. Brüggeben 1801., megh. Brüsszelben 1891 jan. 25. Ügyvéd volt s az 1830-iki forradalom kitörése után a brüsszeli felebbezési törvényszék birájává és a nemzeti kongresszus tagjává lett. Tagja volt azon küldöttségnek is, mely a belga koronát Lipót koburgi hercegnek ajánlotta fel. 1833 óta 1870-ig tagja volt a kamarának. 1840-ben Antwerpen kormányzója és a szabadelvü párt győzelme után (1847) tárcanélküli miniszterré lett, 1852 októberben pedig az ú. n. engesztelő minisztériumot szervezte, mely doktrinér-liberális szellemben Belgiumot 1855-ig vezette.

Brougham (ang., ejtsd: brúm; helytelenül így is írják: *broom*), városi kocsi, csukott, négykerekű, többnyire egylovas.

Brougham (ejtsd: brúm), *Henry*, lord, angol államférfiú, szónok, jogtudós és történetiró, szül. Edinburghban 1779 szept. 19., megh. Cannesban 1868 máj. 7. Nagybátyja, Robertson történettudós vezetése alatt nyerte első kiképeztetését és korán tünt ki rendkívüli, sokoldalu ismereteivel. Miután Európa nagy részét beutazta, 1800. ügyvéd lett és egyúttal politikai pályára lépett. Müve: An inquiry into the colonial policy of the European powers (Edinb. 1803, 2. köt.) első sorban a rabszolgakereskedés ellen irányult. 1802-ben megindította az Edinburgh Review c. folyóiratot; 1805. Londonban telepedett le, ahol rövid idő alatt szónoki tehetségénél fogva a főváros legkeresettebb ügyvédje lett. 1810-ben az alsóházba választották. 1830-ban peerré nevezték ki. Ismételten felszólalt Angolországnak a szent szövetséghez való csatlakozása ellen. 1820-ban a királynő (braunschweigi Karolina) válóperében mint a királynő védője szerepelt. Nagy érdemeket szerzett továbbá a kisdedek és a nép nevelése körül s munkája: Practical observations upon the education of the people (London 1825) több mint 30 kiadást ért. 1825-ben a glasgowi egyetem rektora lett. 1828—29-ben felszólalt a katolikusok emancipációja mellett. 1840. B. báró címmel (B. and Vaux b.) lord-kancellárnak nevezték ki a Grey-kabinetben; javította az angol perrendtartást és büntetőjogot. 1835-ben visszalépett, de ezentúl is a felsőház nagy befolyásu tagja maradt. Élte alkonyán azonban megmagyarázhatatlan ellenmondásokba került régebben vallott politikai és társadalmi elveivel. 1851-ben pl. égig magasztalta a szabadságot elnyomó orosz cárt s az amerikai polgárháború idején a Déli, rabszolgatartó államoknak fogta pártját. Összegyüjtött müveit ő maga adta ki: Critical, historical and miscellaneous works címmel (1857, 11 köt., 1872, 11 k.). Ezek közül fontosabbak: Essay on the British constitution, its history and working (1884, 3. kiadás 1868); beszédei: Speeches at the Bar and in Parliament (Edinb. 1845; 4 köt.); Lives of men of letters and science, of the time of George III. (1872); Tracts mathematical and physical (1860). Halála után megjelent önéletirása: Life and times of Lord B. (London 1871, 3 köt.). V. ö. *Campbell*, Lives of Lord Lyndhurst and Lord B. (London 1869); *Kropf* Lajos, B. a magyar szabadságharcról (Budapesti Szemle, 1904).

Broughton (ejtsd: brautn), 1. *John Cam*, lord, azelőtt *Hobhouse*, angol államférfiú, szül. Londonban 1786 jan. 27., megh. 1869 jún. 3. Cambridgeben együtt tanult Byronnal, s vele utazta be a Keletet, mely utazást: Journey through Albania and other provinces of the turkish Empire (London 1812) cimü munkájában le is irta (új kiad. 1855). Byron neki ajánlotta Childe Haroldjának 4. énekét. Erős rokonszenvet tanusított I. Napoleon iránt Letters written by an Englishman during the last reign of Napoleon cimü müvében, mi nagy visszatetszést keltett Angliában. Mint képviselő sokáig a radikálisok közt foglalt helyet. Egyik alapitója volt a Westminster Reviewnek. 1832-ben és 1834. miniszteri tárcát vállalt s 1835—41-ig, továbbá 1846—52-ig a keletindiai hivatal élén állott. 1851-ben *B. de Gyfford* néven báróvá és pairré nevezték ki.

2. *B., Rhoda*, angol regényirónő, szül. 1840 nov. 29. Segrwyd Hall-ban (Denbigshire, Wales). Atyja pap volt. Igen gondos neveltetésben részesült és teljesen az irodalomnak él. Többnyire Oxfordban tartózkodik, de gyakori utazásokat tesz Németországba és Franciaországba. Müvei közül megemlítendők: Red as the Rose is She (1872); Good-bye, sweetheart (1872); Nancy (1873); Joan (1876); Second Thoughts (1880); Alas (1890); Scylla or Charybdis (1895); The Game and the Candle (1899); Dear Faustina (1897); Foes in Law (1901); Mamma (1909). Magyar fordításban több regényét közölték a hirlapok; önállóan megjelent: Olyan mint a virág (ford. *Hortoványi* Blanka, Budapest 1901).

Broughton Castle (ejtsd: brautn kesl), a XIV. sz.-ból eredő várkastély Banbury (l. o.) angol város mellett.

Broughton-szoros (ejtsd: brautn), japán nyelven Khozen-Kaikio, tengerszoros Korea és Csuzima sziget közt, nevét Broughton tengernagytól vette, aki 1795—97. közt készitett térképet a Japántengerről.

Broughty-Ferry (ejtsd: brauti-ferri), város Forfar skót grófságban, a Tay torkolatánál, (1910) 11,059 lak., tengeri fürdővel, számos villával, várkastéllyal, a szemben fekvő Ferry-Porton Craig-gel gőzkomp köti össze.

Brouillard (franc., ejtsd: brullyár), kereskedői könyv, melybe az összes napi üzletesményeket részletesen beirják. Némely üzletben ezt a könyvet a Strazza helyettesíti. Nevezik *brouillon*-nak is.

Brouillon (franc., ejtsd: brullyoñ), vm. irásbeli dolgozat első vázlata, fogalmazása; l. még *Brouillard*.

Broulik *Ferenc*, operaénekes, szül. Csehországban Wildenschwertben 1853 ápr. 24. 1884-ben a M. Kir. Operához szerződtették, amelytől 1896. megvált, de 1900. ismét visszaszerződött s még egy-két évig működött. Most énektanitással foglalkozik. B. nem annyira hangjával, mint inkább kitünő készültségével és muzikálitásával hatott.

Brouwer cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

BROUWER ADRIAEN: VEREKEDÖ KÁRTYÁSOK
(MÜNCHEN ALTE PINAKOTHEK

Brouncker (ejtsd: braunker), *William*, lord viscount, angol matematikus, szül. Irországban 1620 körül, megh. Londonban 1684 ápr. 5. 1660-ban a királyné kancellárja és főpecsétőre lett. Különös érdemei vannak a Royal Society alapítása körül, melynek első elnöke volt. 1659-ben ő tette figyelmessé a matematikusokat a lánctörtekre, amennyiben a *Wallis*-féle eredményt π értékének kifejezésére lánctörtté alakította át.

Brous. vagy *Brouss.*, növénynevek mellett *Broussonet* Pierre Marie Auguste (orvos és természetvizsgáló, a Kanári-szigetek konzula, végre montpellieri tanár, élt 1761—1807) nevének rövidítése. Teneriffáról sok növényt küldözött a botanikusoknak; a papiroseperfát róla nevezik Broussonetiának. Munkája: Elenchus plantarum horti botanici Montpeliensis anno 1804.

Broussais (ejtsd: brusszé), *François Joseph Victor*, francia orvos, szül. St. Malóban 1772., megh. Párisban 1838. 1832-ben a párisi egyetemen az ált. kór- és gyógytan tanára. Könyveiben: Histoire des phlegmaties ou inflammations chroniques (3 kötet) és Examen de la doctrine médicale généralement adoptée (Paris, 14 kötet) az orvostudományt új alapokra kívánja fektetni. Szerinte az életet ingerek tartják fenn. Rendes inger az egészségnek, gyönge v. túlerős inger a betegségnek okozója. Minden betegségnek kiinduló pontja a gyomor (mely leginkább van ingereknek kitéve); ennek gyuladása szokott fellépni, melyet ő vérelvonással — piócák által — gyógyított (Broussaismus). Tanai Franciaországban egyideig szerepeltek.

Broussonet, *Pierre Marie Auguste*, l. *Brous.*

Broussonetia *Vent., papiroseperfa*, (növ.), a Moraceae (Eperfafélék) család génusza, melynek 2—3 faja Kelet-Ázsiában honos. Fák. Levelük ép v. 3—5 karélyú, lágyan molyhos. A japáni *B. papyrifera* (L.) Vent. és a *B. Kaempferi* Sieb. et Zucc. (kadzsi-noki itsigo) kérgéből papirost állítanak elő. Az előbbi 9—13 m. magas fa, kertjeinkben gyakran látható.

Brouwer, 1. *Adriaen* (ejtsd: brauer adrián), németalföldi festő, szül. Oudenaardeban 1605 v. 1606., megh. 1638. Rövid festői pályáját valószínüleg Antwerpenben kezdte és ott id. Bruegel Péter műveinek hatása alatt a parasztélet ábrázolására adta magát. 1625-ben Amsterdamban élt, a következő éveket Haarlemben töltė és különösen Hals Frans hatása alatt fejlesztė művészetét. 1631-ben újból Antverpenben volt és ott 1633. politikai okokból börtönbe került. Művei túlnyomó részben kis terjedelmű, finom kivitelű képek, melyekben pszichológiai mélységgel, fokozódó festői erővel, megkapó elevenséggel ábrázolt dohányzó, tivornyázó, verekedő parasztokat és e téren mind a flamand, mind a hollandi festészetre nagy befolyást gyakorolt. Művei már a XVII. sz.-ban nagy kedveltségnek örvendtek és pl. Rubens és Rembrandt gyüjteményeiben is szerepeltek. Ma a müncheni Pinakothekben van legjobban képviselve (18 képpel, köztük a híres Verekedő kártyások, l. a *képmellékletet)*, azonkívül a párisi Louvreban, a drezdai képtárban, a bécsi Liechtenstein-féle képtárban és különösen francia magángyüjteményekben. A budapesti Szépművészeti Múzeumban dohányzókat ábrázoló festmény mutatja be művészetét. Genreképein kívül nevezetesek csekély számmal fennmaradt tájképei (berlini Frigyes császár-múzeum; Westminister herceg gyüjt.); hatalmas felfogású, többnyire komor hangulatú képek. V. ö. *Bode*, A. B., ein Bild seines Lebens und Wirkens (Graphische Künste, Wien 1884); *Schmidt-Degener*, Adriaen B. et son évolution artistique (Bruxelles 1908).

2. *B.*, hollandi írók, l. *Limburg-Brouwer.*

Brouwershaven (ejtsd: brauersz—), kis város Zeeland hollandi tartományban, Schouwen szigetén, (1900) 1308 lak. Cats Jakobnak, Hollandia egyik legnépszerübb költőjének szülővárosa; a költő emlékszobra 1829 óta a vásárteret díszíti.

Browallia *L.* (növ.), a Solanaceae (Ebszőlőfélék) család génusza, melynek mintegy 6 faja Amerika tropikus részén honos. Egyéves füvek, váltakozó szélü levelekkel, egyenként álló vagy fürtös virágzattal. Egyesek mint dísznövények kedveltek.

Brown, 1. *Ford Madox*, angol festő, szül. Calaisben 1821 ápr. 16., megh. 1893 okt. 6. Brüggében, majd 1838—40. Wappers vezetése alatt Antwerpenben tanult. 1840—44. Párisban tartózkodott és megismerkedett a francia romantikus festészettel, azután Olaszországban járt és Rómában érintkezésbe került Overbeckkel és Corneliusszal, az ú. n. nazarénus festőkkel. 1886-ban Londonban telepedett le. Első nagyobb művei: Stuart Mária kivégzése (1842); Wickliffe fölolvassa bibliafordítását (1847). Rossetti Dante Gabriel révén, ki csudálta és mesteréül választotta B.-t, belekerült a *prerafaelista* festők társaságába, de noha művészetének iránya sok tekintetben megegyezett az övékkel, szövetségükbe nem lépett be. A 40-es évek óta keletkezett műveinek hosszú sora, melyekben erős realizmus mellett sokszor megkapó drámaiság és mély pszichológiai kifejezés, helyenként a primitiv mesterek hatása nyilvánul. A legkiválóbbak közülök: Chaucer III. Edward udvarában (Sydney, Municipal Gallery 1851); Krisztus megmossa Szt. Péter lábait (London, National Gallery 1852); A kivándorlók (The last of England, birminghami képtár 1855); a Munka nagy, realisztikus képe, B. legfontosabb műveinek egyike (Manchesteri képtár 1863); Tristan halála (1864); Illés próféta és az özvegy fia (London, Victoria and Albert Museum 1868); Don Juan és Haidée (1870); Cordelia osztályrésze (1875); művelődéstörténeti freskósorozat a manchesteri városházán stb. V. ö. *Hueffer*, Ford Madox B. (London 1896); *Kriesch*, Ruskinről s az angol praerafaelitákról (Budapest 1904).

2. *B., George*, északamerikai ujságíró és államférfiu, szül. Edinburghban 1818., megh. 1880 május 9. Torontóban. Előbb a The Banner c. egyházi folyóiratot szerkesztette, 1843. pedig megalapította a The Globe c. lapot s abban, valamint 1851 óta a parlamentben Kanada szabadságának ékesszóló előharcosa volt. A kanadai gyarmatoknak a Dominion of Canada szövetségbe való egyesítése (1867) első sorban az ő műve. V. ö. *Mackenzie*, Life and speeches of the Hon. G. B. (Toronto 1882).

3. *B., George Loring*, amerikai festő, szül. Bostonban 1814 febr. 2., megh. 1889 jún. 25. Eleinte

fametsző volt, azután Párisban tanult és főleg Claude Lorrain hatása alatt festett eleinte olasz, majd hazatérése (1860) után amerikai tájképeket is. Rézkarcaival is sikereket aratott.

4. *B., Henry Kirke,* amerikai szobrász, szül. Leidenben (Massachusetts) 1814 febr. 24., megh. 1886 jún. 11. Olaszországban tanult, 1846. hazatérve Brooklynben telepedett le. Legismertebb művei: Párduccal küzdő indián bronzcsoportja; Washington lovasszobra a new-yorki Union-Squareon (1856); Green tábornok szobra a washingtoni kapitoliumban; Scott tábornok lovasszobra Washingtonban stb.

5. *B., John,* orvos, alapítója a nevéről elnevezett rendszernek *(Brownianizmus)*, szül. Buncleban (Skótország) 1735 v. 1736., megh. 1788. Nagy nehézségek közt érte el célját, hogy teológus lehessen, e pályát azonban odahagyta s az orvosira lépett. Cullen edinburghi orvostanár vette őt pártfogásába, kinek később nagy ellensége lett. Munkája, melyben rendszerét kifejté, 1780. jelent meg Elementa medicinae címmel. Szerinte az élet nem egyéb, mint ingerlékenységnek és ingernek eredménye. Ha e kettő egyensúlyban van, egészséges az ember. Fokozott inger *szténiát*, ellenkezője, tehát normálisnál kisebb inger, *aszténiát* (direct asthenia) okoz. Túlságos inger ugyancsak aszténiát (indirect asthenia) idéz elő. Ebből indul ki terápiája is. Összegyűjtött iratait halála után fia William E. B. adta ki, amihez atyja életrajzát is csatolta (London 1804, 3 köt.; német kiadás Röschlaubtól, Frankfurt 1806, 3 köt.).

6. *B., John,* északamerikai politikus, a rabszolgaság ellen küzdő párt egyik vezérférfia, szül. Torringtonban 1800 máj. 9., megh. 1859 dec. 2. 1854-ben két fiával Kansasba költözött, hol a szomszéd területekből betörő rablóbandák ellen guerilla-harcot viselt. Mint a rabszolgaság ellensége, százával felszabadította a négereket Kansas és Missouri területén. 1859-ben Virginia államba tört és kitűzte a forradalmi zászlót a feketék érdekében; ámde a nép és a rabszolgák cserben hagyták, elfogták és halálra ítélték. Ez ítélet alapján Charlestonban felakasztották. V. ö. *Holst*, Life of J. B. (Boston 1888).

7. *B. (Browne), Robert,* a brownisták (l. o.) felekezetének alapítója, angol skizmatikus, szül. 1549 v. 1550. Northamptonban előkelő családból, megh. 1630. Mint norwichi lelkész 1580-tól kezdve a maga szeparatisztikus eszméi számára számos követőt tudott megnyerni. Az a kíméletlen polemia, melyben az angol püspöki egyházat részeltette, annak alkotmányát minden egyes gyülekezet teljes független önállóságával akarván helyettesíteni, sok üldöztetésnek és börtönbüntetésnek tette ki. 1581-ben gyülekezetével együtt Zélandba Middelburgba költözött ki s itt folytatta működését, de három év mulva visszament Angliába, hol őt 1586. a peterboroughi püspök kiközösítette. Talán inkább csak külsőleg vetve alá magát az államegyházi alkotmány rendelkezéseinek, egy közeli rokona, Lord Burgley közbenjárására elnyerte az eschurchi parochiát, amelyet azután több mint 40 éven át töltött be. Egy törvényszolgával szemben elkövetett erőszakossága miatt ismét börtönbe vettetvén, itt is halt meg a későbbi életében már aligha normális értelmű ember. Követőit később Barrow szedte össze, azért őket barrowistáknak is nevezték.

8. *B., Robert,* angol botanikus, szül. Skótország Montrose városában 1773 dec. 21., megh. Londonban 1858 jún. 10. 1801-ben Ausztrália botanikai átkutatására indult. 1805-ben 4000-nél több s nagyobbára új növényfajból álló gyüjtéssel tért vissza hazájába. Munkái: Prodromus florae Novae Hollandiae London 1810; General remarks on the botany of terra australis (London 1814). Más kutatók onnan való gyüjtését a Supplementum primum florae Novae Hollandiae című műve (u. o. 1830) közli. Mint 1820 óta a British Museum őre, nagy növényismerete segélyével ő dolgozta fel Horsfield 1802—1805-iki Jáva-szigetbeli (Plantae javanicae 1838—40); továbbá *Salt* abesszíniai (1816); *Christian Smith* Kongo-melléki (1818); *Oudney, Denham* és *Clapperton* középafrikai (1822—24) utazásából való növénygyüjteséit. A sarkvidéki utazók, mint *J. Ross, Parry, E. Sabine* és *Franklin* útleírásaik botanikai részét vele készíttették el. B. kiváltkép a növények alak- és rendszertanának volt kiváló fejlesztője, de élettani irányban is jelentős felfedezéseket tett. Apróbb munkáit *Bennett* adta ki: The miscellaneous botanical works of R. Br. (London 1866—1868, két köt.). Ugyanő írta meg Br. életrajzát is (u. o. 1859).

9. *B., Robert,* angol utazó és természettudós, szül. Campsterben (Skócia) 1842 márc. 23. 1861—67-ig beutazta az Északi jeges tengert, Alaskát, a Bering-tenger partját, a Vancouver-szigetet, természettudományi kutatásokat végezve s térképfölvételeket készítve. 1867-ben Whymperrel együtt először utazta be a grönlandi Jeges-tengert, majd utóbb Észak-Afrikát, ahol ismeretlen növényfajokat és ásványokat fedezett föl. 1876-ban visszatért Londonba. Főbb művei: Peoples of the world (6 köt.); Countries of the world (6 köt.); Our earth (3 köt.); Science for All (5 köt.); Africa (4 köt.). Utazásainak eredményét több kötetben angol, német és dán nyelven tette közzé.

10. *B., Thomas,* angol filozófus és költő, szül. 1778. Kirkmabreckben, megh. 1820. Bromptonban. Jogot tanult, majd orvos lett s emellett mint az Edinburgh Review filozófiai munkatársa működött. 1810-ben visszavonult az orvosi pályától s az edinburghi egyetemen a morálfilozófia tanárává nevezték ki. Első műve: Review of Zoonomia of Erasmus Darwin. Költői munkái feledésbe merültek, ellenben széles körben terjedtek el: Lectures on the philosophy of the human mind (21. kiad. 1870); Lectures on ethics (1856). V. ö. *Welsh*, Accounts of the life and writings of Th. B. (1825).

11. *B., Thomas Austen,* skót festő, szül. Edinburghban 1857 szept. 18. Az edinburghi Kensington-iskola és a skót művészeti akadémia növendéke. Három csinos genreképe: Az utolsó falat, Anya és gyermeke, Új fekvőhely (akvarell) a Szépművészeti Múzeum modern képtárában látható.

Browne (ejtsd: braun), 1. *Charles Farrar*, álnéven *Artemus Ward*, amerikai humorista, szül. 1834 ápr. 26. Waterfordban, megh. 1867 márc. 6-án Southamptonban. A Clevelandban megjelenő Plain

Dealernél szedő volt, s e lap hasábjain jelentek meg szatirikus levelei, melyeknek rendkivüli sikere volt. Felolvasásokat tartott Londonban s kiadta következő munkáit: Artemus Ward, his book (1862); Artemus Ward, his panorama (1865); Artemus Ward among the Mormons (1866); Artemus Ward among the Fenians; Artemus Ward in London (1867) stb. Összes művei megjelentek Londonban 1870-ben és New Yorkban 1898-ban. V. ö. L. *Haweis*, American humorists (New York 1882).

2. *B., Edward*, angol orientalista, a perzsa filológiának egyik legnagyobb mestere, szül. 1862. Cambridge-ben végezte tanulmányait, azután beutazta Perzsiát. Utazását leírta A year amongst the Persians (London 1893) c. művében. B. írta meg, ill. fordította le az 1849. kivégzett vallásalapitónak, Báb-nak életrajzát: A travellers narrative written to illustrate the episode of the Báb. I. Persian text, II. English translation (Cambridge 1891). Főbb művei: A Catalogue of the Persian Manuscripts (u. o. 1896); A Persian historical texts series-ben ő adta ki Dauletsah perzsa szövegét The Tadh kiratu-sh-Shu'ará (Leiden 1901); A Literary History of Persia from the Earliest Times to the Present (London 1902—1906, 2 köt.). *Gibb* nagy török irodalomtörténetét a szerző halála után B. tette közzé: A history of ottoman poetry (u. o. 1900—1909, 6 kötet).

3. *B., Frances*, angol irónő, szül. Stranolarban 1816 jan. 16. Már gyermekkorában megvakult, de azért testvéreivel együtt a leggondosabb nevelésben és kiképeztetésben részesült. 1840-ben jelentek meg költeményei: Songs of our Land címen, majd 1844. The Star of Atthéghéi, and other Poems. Sokat irt az Athenaeumba és más folyóiratokba. 1847-ben adta ki Lyrics and Miscellaneous Poems c. kötetét. Később jelentek meg: The Eriksons (1852, regény); Pictures and Songs from Home (1856); Our Uncle, the Traveller's Stories (1859, elbeszélések). Saját életrajzát My Share of the World, an Autobiography (1861) címen irta le. További elbeszélései és regényei: The Castleford Case (1862); The Hidden Sin (1866); The Exile's Trust (1869); The Nearest Neighbour and other Strories (1875); The Dangerous Guest (1886); The first of the African Diamonds (1887); The Foundling of the Fens (1886); Granny's Wonderful Chairs and its Fairy Tales (1891).

4. *B., Georg*, német birodalmi gróf, orosz tábornagy, szül. Limerickben (Irország) 1698 jún. 15., megh. Rigában 1792 szept. 18. 1730-ban orosz hadi szolgálatba lépett és még ez évben elnyomta a gárdának Anna cárnő ellen kitört lázadását. Harcolt azután a lengyelek ellen, a Rajna mellett a franciák, majd pedig (1739) a törökök ellen. Ez évben török fogságba került és rabszolga sorsra jutott. Miután szabadon bocsátották, a svédek ellen küzdött. A hétéves háborúban Zorndorf mellett megsebesült (1758). III. Péter tábornaggyá nevezte ki s a Dánia ellen intézett hadjáratban ráruházta a fővezérséget, de szókimondása miatt számüzte. 1762-ben kinevezték Livónia és Esztland főkormányzójává, mely állásban 30 évig működött. 1779-ben II. József császár a birodalmi grófi címet adományozta neki.

5. *B., John Ross*, amerikai utazó és humorista, szül. Irországban 1817., megh. 1875 dec. 8. Oaklandban, Kaliforniában. Még mint gyermek került atyjával Amerikába, 18 éves korában kalandos útra indult, az Ohión és Misszisszippin eljutott New-Orleansba, ott cethalászhajóra szegődött. De Zanzibárnál elhagyta a hajót és miután hosszabb ideig ott időzött, visszatért az Egyesült-Államokba, azok legnagyobb részét beutazta. Járt Európában, Ázsiában és Afrikában és mindenütt anyagot gyüjtött érdekes leirásaihoz és vázlataihoz. Legelső művei közé tartozott: Etchings of a whaling cruise (1846). Később jelent meg: Yusuf, or the journey of the Frangi (1853), palesztinai utazásának humoros leírása. A Pacific-vaspálya mentén föltárt új bányavidékeket bejárta a kormány megbizásából és humorosan irja le ez utazásait a Washol-ban és a California adventures-ben. Egyéb művei: An American family in Germany (1836); The land of Thor (1867); Crusoes island with sketches of adventure in California and Washoe (1864); Mineral resources, west of the Rocky Mountains (1868); Mineral resources of the United States (1869); Adventures in the Apache country (1869).

6. *B., Maximilian Ulysses*, de Connus és Mountany báró, birodalmi gróf, osztrák tábornagy, szül. Baselben 1705 okt. 23., megh. 1757 jún. 26. Prágában. Unokatestvére volt B. Georg birodalmi grófnak (l. *B.* 4). Részt vett a lengyel örökösödési, az olasz (1734) és az 1737—39-iki török háborúban, 1739-ban pedig Szilézia főparancsnoka lett. Mollwitz mellett (1740) ő vezényelte a jobb szárnyat, Chotusitz mellett pedig ő volt a fővezér, de mind a kétszer szerencsétlenül harcolt. Majd a franciák ellen harcolt Csehországban, 1745-ben Bajorországban és a Rajna mellett, 1746. pedig elfoglalta Guastallát és Parmát és a Provenceba is betört. 1749-ben Erdélyország kormányzója, azután meg Csehország főparancsnoka lett. A hétéves háború kitörése után a hadsereg élére állították, de Lobosic mellett (1756 okt. 1.) legyőzetett. 1757 máj. 6. részt vett a Prága mellett vivott csatában, hol halálosan megsebesült. A poroszoknak abbeli felszólitását, hogy adja fel Prága városát, mindamellett önérzetesen visszautasította.

7. *B., Robert*, l. *Brown*.

8. *B., Thomas*, sir, angol filozófus, szül. Londonban 1605 okt. 1., megh. u. o. 1682 okt. 19. Gyakorló orvos volt Londonban. 1642. adta ki Religio medici munkáját (legújabb kiadása: London 1881), mely filozófiai hitvallásszerü irat, új és merész gondolatokkal. További munkái: Pseudodoxia epidemica, or treatise on vulgar errors (London 1646); Hydriotaphia, or urn burial (London 1688). Összes művei 1686. jelentek meg, ujabban pedig 1851 (3 köt., London).

Brown-féle mozgás, az a sajátságos táncoló, reszkető mozgás, amit valamely folyadékban v. gázban lebegő igen kicsiny (ezredmm. nagyságrendü s kisebb) részecskék mikroszkóp alatt nézve mutatnak (R. Brown angol botanikus 1827). Nagyobb részecskéken való megfigyelésére a rendes mikroszkópikus megfigyelési mód is alkalmas, kisebb részecskék (finomabb suspensiók és kolloid

anyagok) esetén az ultramikroszkópos megvilágítást (l. o.) kell alkalmazni. A jelenséggel rejtélyes volta miatt régebben is sokat foglalkoztak, de igazi nagy jelentőségre csak a legújabb kisérleti s főleg az elméleti vizsgálatok alapján jutott, miután nemcsak kisérletileg bizonyosodott be, hogy a jelenséget nem lehet máskép magyarázni, mint hogy az a folyadék, ill. gáz-molekulák mozgásának közvetlen folyománya, hanem ezen az alapon quantitative is kielégítő elméletét sikerült megállapítani (Einstein, Pezzin 1905). A magyarázat lényege az, hogy mivel a kinetikai gázelmélet szerint a gáz (s ép így a folyadék) molekulái örökös mozgásban vannak, minden beléje helyezett testnek is a molekulák ütközései folytán mozgásba kell jönni. Míg azonban egy nagyobb testbe folytonosan mindenfelől annyi különböző irányú molekula ütközik, hogy végeredményben nyugalomban marad, addig egy kisebb test esetén a kisebb számú ütközésből majd az egyik, majd a másik irányuak jutnak túlsúlyba, a test szabálytalan, zegzugos mozgásba jön. Ebből érthetővé válik, hogy a mozgás az anyagi minőségtől függetlenül annál élénkebb, minél kisebb a részecske, minél hígabb (kicsiny belső surlódású) és magasabb hőmérsékletü a folyadék. (Ami a mozgás sebességét illeti, pl. 0·4 ezredmm.-nyi átmérőjű részecske mp.-enkint 4 ezredmm. utat tesz meg, ellenben kolloid-részecskék 20—40 ezredmm.-t.) Mindezek alapján a B.-t az anyagról való molekulás-kinetikai felfogásunk egyik legerősebb támaszának tekinthetni. Irodalmát v. ö. *Ostwald*, Grundriss d. Kolloidchemie (Steinkopf, Dresden 1909).

Brown hemp (ang.), gombokender, l. *Hibiscus*.

Brownhills (ejtsd: braunhillsz), helység Stafford angol grófságban, (1910) 16,856 lak., szénbányákkal és vasolvasztókkal.

Brownianizmus, l. *Homeopátia* és *Brown* (5.).

Brownie (ejtsd: brauni), a skót néphitben egy kobold neve; azonos a Shakespeare Szentivánéji álmá-ban megörökített Puck-kal és az angol Goodfellow-val (a. m. «derék legény»). A néphit szerint a küszöb alatt üti fel tanyáját s ha jól bánnak vele, segít a háztartás mindenféle munkájában, cséplésben, a vaj köpülésénél stb. Ahol hanyagságot talál útjában, ott csunyául megtréfálja az embereket.

Browning (ejtsd: brauning), 1. *Elizabeth*, szül. *Barrett*, angol költőnő, *B. 2.* neje, szül. 1806 márc. 6. Carlton-Hallban, megh. Firenzében 1861 jún. 30. Atyjának eredeti neve Maulton volt s örökösödés folytán változtatta nevét Barrettre. A beteges leány már korán kezdett írni: 14 éves korában jelent meg a Battle of Marathon (1820); 20 éves korában az Essay on Mind (1826); 1833. fordítása Prometheus s 1838. The Seraphim and other poems. Növelték hírnevét s művészete tetőpontját jelölik a Poems (1844); megismerkedett a nagy angol költővel B.-gal s szerelmük házassággal végződött családja akarata ellenére (1846). Ekkor írta szerelmétől ihletve a Sonnets from the Portuguese (1847), melyeket felvett költeményeinek 1850. megjelent teljes kiadásába. Házas élete nagy részét Firenzében töltötte. Az olasz föld iránti szeretete nyilatkozik meg Casa Guidi Windows(1851) és Poems before Congress (1860) c. műveiben. Közben írta hosszú elbeszélő szociologiai költeményét Aurora Leigh-t (1857). Mindezeken már férje költészetének hatása érezhető. Mindamellett Anglia legnagyobb költőnője s világhírüvé teszik az oly költemények, mint Cowper's Grave; Victoria's Tears; Vision of Poets; The Brown Rosary; The Cry of the Children, Lady Geraldiné's Courtship stb.

2. *B., Robert*, angol költő, szül. 1812 máj. 7. Camberwellben, megh. 1889 dec. 12. Velencében. A londoni egyetemen tanult s itt ismerkedett meg Shelleyvel és Keats-szel; különösen az első volt nagy hatással reá. Beutazta Olaszországot s visszatérve kiadta első müveit: Paulinet (1833); ezt követte Paracelsus c. drámai költeménye (1835), melyben e lenézett természetbölcselőt védelmébe veszi s Fausztszerű vonásokkal ruházza fel. 1841-ben indult meg Bells and Pomegranates c. drámai és lirai versgyüjteménye; az első Pippa passes, drámai jelenetekből áll: az ártatlan lelkü leány ahová jön, mindig idejében érkezik, hogy a rosszat elhárítsa. Ezt követte 1842. King Victor and King Charles c. tragédiája és a Dramatic Lyrics, rövid költemények gyüjteménye, melyet nehézkes forma és homályosság, de energia, drámaiság és mélység is jellemez. A többi darabjai: Return of the Druses és A blot in the Scutcheon (1843); Colombe's Birthday (1844); Dramatic Romances and Lyrics (1845); végül Luria és A Soul's Tragedy. 1850-ben kiadta Christmas-Eve and Easter-Day c. vallásos költeményeit, melyekben az áhitat és őszinte hit hangjai mellett is gyakran téved a groteszknek világába. Művészetének tetőpontját jelzi a Men and Women (1855), ezek mindegyike mestermü, bár néha előzetes tudást is követelnek. Legjelentősebb és leghosszabb költői munkája The Ring and the Book (1869), olasz bünügyi történet, hosszú monológok sorozata. Balaustion's Adventure (1871) Euripides Alkestisének átdolgozása. Későbbi művei: Fifine at the Fair (1872), a férfi és a nő viszonyáról; Pacchiarotto (1876); Aeschylos Agamemnon-jának fordítása (1877); La Saisiaz (1878); The Two Poets of Croisic (1878); Dramatic Idyll's (1878—80); Jocoseria (1883); Ferishtah's Fancies (1884); Parleyings with Certain People (1887); Asolando (1889). Ez utóbbiak már erejének hanyatlását mutatják, de egész működésével méltán sorakozik mindjárt Tennyson mellé a Victoria korabeli nagy költők között. Furnivall 1881. alapította a Browning Society-t, melynek célja a nagy költő müveinek magyarázása és terjesztése. V. ö. Mrs. Sutherland-Orr, Handbook to the works of Robert B. (1885); E. Gosse, Robert B. Personalia (1890); Berdoe, The B.-Cyclopaedia a guide of study of the works of R. B. (3. kiad. 1897). *Kégl* Sándor, A két Browning (Budapesti Szemle, 1907 aug.); *Griffin* W., The life of R. B. (London 1910).

Browning-pisztoly, l. *Revolver*.

Brownisták v. *barrowisták*, egy Brown Robert (l. o.) által 1581. alapított s azután Barrow Henry által vezetett vallásfelekezet Hollandiában és Angliában, mely visszavet minden külső egyházi kényszert, szervezetet s minden megszabott istentiszteleti formát. Angliában üldöztetve, Hollan-

diába menekültek, de később, mint independensek (l. o.), türelmet nyertek Angliában s jelentékeny befolyásra tettek szert. V. ö. *Weingarten*, Die Revolutionskirchen Englands (Leipzig 1868); H. M. *Dexter*, The Congregationalism of the last three hundred years (New-York 1880); F. J. *Powicke*, Henry Barrow, separatist, and the exiled church of Amsterdam 1593—1622 (London 1900).

Brownlow (ejtsd: braunló), *William Gannaway* (v. *Parson*), északamerikai politikus, szül. Virginia államában 1805 aug. 29., megh. 1877 ápr. 28. Knoxvilleban. A metodista egyház utazó hitszónoka gyanánt buzgólkodott és a The Knoxville Whig című hirlapban erős központi kormány alakítása mellett foglalt állást. 1860-ban az unió egysége mellett szállott síkra, jóllehet a rabszolgaság eltörlését ellenezte. 1862-ben megírta a Sketches of the rise, progress and decline of secession című művét. 1865-ben Tennessee állam kormányzója lett, mely állam a szenátusba is küldte.

Brown-Séquard, *Charles Edouard*, francia orvos és fiziológus, szül. Mauricius szigetén 1818. Párisban tanult és u. o. lett doktor 1840-ben, meghalt 1894-ben Párisban. Foglalkozott a kisérleti élettannal s vizsgálta a vér összetételét, az állati meleget, a gerincvelőt és betegségeit stb. Hosszabb ideig tartózkodott Amerikában és Londonban, hol előadásokat is tartott. Londonban orvos volt a paralitikusok kórházában. 1869-ben a párisi orvosi egyetem tanárává nevezték ki, 1878. pedig a Collège de France megüresedett kisérleti orvostani tanszékére hívták meg. Az utóbbi években emlésök ivarmirigyeiből folyadékot állított elő, mely hivatva lett volna a nemi erőt fokozni. Csodaszerét *vitalin*-nak nevezte és a francia akadémia 1893 április havi ülésén bemutatta. Ő a belső secretio tanának megalapítója. Művei: Recherches sur le rétablissement de l'irritabilité musculaire chez un supplicié treize heures après la mort (1847); Experimental and clinical researches on the physiology and pathology of the spinal cord and some other parts of the nervous centres (1855); Two lectures on convulsions and paralysis as affects of disease of the base of the brain 1878, stb.

Brownsville (ejtsd: braunsvill), azel. Fort-Brown, Cameron county főhelye Texas északamerikai államban a Rio Grande balpartján, (1900) 6305 lak., Mexikóval élénk kereskedést folytat. Nevét a Mexikóval 1846. folyt háborúban itt elesett Brown vitéz csapatparancsnoktól kapta. 1880-ban egy orkán majdnem teljesen elpusztította a várost.

Broxburn (ejtsd: brocksbőrn), város Skótországban, Linlithgowshireban, a B. folyó és az Unioncsatorna mellett, Edinburghtól 19 km. K.-re, (1900) 5898 lak.

Broye (németül *Bruw*), folyó Svájcban, Freiburg kantonban, 79 km. hosszú, a Nirémont (1480 m.) alján ered, átfolyik a Murten-tavon s ezután a Neuchâtel-tóba szakad.

Broyhan, édes ízű, füszeres zamatu, búzamalátából készült világos sör, nevét egy B. nevű hannoveri sörfőzőtől kapta, aki 1526. angol búzasört utánozva találta fel. Észak-Németországban van elterjedve.

Broz *Iván*, horvát nyelvész, szül. Klanjecen 1852., megh. Zágrábban mint gimnáziumi tanár 1893. A délszláv akadémia tagja s a horvát Matica munkatársa volt. Nagy érdemeket szerzett a horvát helyesírás megállapítása körül. Becses irodalomtörténeti és nyelvészeti dolgozatokat írt. Sok anyagot gyüjtött a horvát frazeológiához. Kiváló alkotása a horvát nyelv szótára, melyet halála után Iveković zágrábi kanonok adott ki (B.-Iveković: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zágráb 1901).

Brózer *István*, kolozsvári ötvösmester, 1640. készítette a jelenleg a kolozsvári ev. ref. templom tulajdonában lévő zománcos aranyserleget. A serleg technikája arra a műtörténeti szempontból fontos eredmény konstatálására vezetett, hogy a transzlucid vájt zománcot a XVII. sz. első felében Erdélyben, nevezetesen Kolozsváron, ismerték és gyakorlatilag is alkalmazták. V. ö. *Mihalik* J., Régi hazai ötvösműveink az ezredéves orsz. kiállításon (Arch. Ért. 1896); *Radisics-Pulszky* K., Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon (Budapest).

Brózik *Károly*, tanár és geográfiai író, szül. Máramarosszigeten 1849 jan. 9., megh. Budapesten 1911 júl. 12. Tanulmányait szülővárosában, Győrött, Szatmárott és Budapesten végezte. 1870-ben póttanár volt a budai kir. főreáliskolában, 1872. rendes tanárrá lett Körmöczbányán, honnan 1873. a budapesti II. ker. főreáliskolába helyezték át. 1905-ben nyugalomba vonult. Művei: *Mexikó fölfedezése* (Diaz Bernal után, Budapest 1878); *Középkori ázsiai utazók* (2 köt., u. o. 1881); *A föld felfedezése* (Jules Verne után, u. o. 1881—82, 2. kiad.); *Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül* (átdolg., u. o. 1884); *Kolumbus Kristóf* (u. o. 1889, 3. kiad.); *A Fokvárostól a muskulumbék országába* 1883—87 (Holub Emil után, u. o. 1890—91, két rész); *A legsötétebb Afrikában*. Emin pasának fölkeresése, megszabadítása és visszavonulása (Stanley után, u. o. 1891, 2 köt.); *A legsötétebb Afrikában*. Emin pasa és a zendülés Afrikában (Mountenay Jephson és Stanley után, u. o. 1891); *A brit birodalmon keresztül* (Hübner után, u. o. 1892); *Teleki útja a Rudolf és Stefánia tavakhoz* (Höhnel után, u. o. 1892). Szerkesztette *Erődi* Bélával és *Berecz* Antallal a Nagy Magyar Atlaszt 1896. Azonkívül számos cikke jelent meg különféle szakfolyóiratokban. Munkatársa volt e Lexikonnak is.

Brožik (ejtsd: brozsik), *Vaclav*, cseh festő, szül. Tremoschnában 1852 márc. 6., megh. 1901 ápr. 14. Eleinte a prágai művészeti akadémián tanult, kezdettől fogva cseh nemzeti irányú történeti festészettel foglalkozott és már 1871. sikert aratott Lobkowitz Éva meglátogatja atyját a börtönben c. képével. 1871-ben Drezdába, majd Münchenbe ment, hol különösen Pilotytól tanult, 1876. pedig Párisban telepedett le, hol Bonnat, Laurens, de főleg Munkácsy gyakorolt rá nagy hatást. A XIX. sz.-beli történeti festészetnek D. a legkiválóbb cseh képviselője. Többnyire nagy méretu, gondos, színes kivitelű, de olykor szinpadias hatású történeti képei közül különösen ismertek: Utószülött László magyar király követei VII. Károly udvarában (Berlin 1879, Nationalgalerie); Hus János

elítélése a konstanzi zsinaton (1883); Podjebrád György királlyá választása (Prága 1900, óvárosi városház) és különösen a bécsi udvari múzeumban levő óriási festmény: Tu, felix Austria nube.

Bröggerit (ásv.), az uránszurokércnek toriumban gazdag változata. *Toruranin*-nak is mondják. Található Norvégiában Moss szigetén (Kristiania közelében).

Brömsebro, falu Svédországban, 45 km.-nyire Kalmártól a Brömsa torkolata közelében; a faluban álló kastélyban Svéd- és Dánország két izben kötöttek egymással szerződést; 1548 szeptemberben és 1645 aug. 13-án; ez utóbbi alkalommal Dánia lemondott Jemtland, Herjedalen tartományokról, Gotland és Osel szigetekről és a Sundban a vámszedés jogáról.

Bröndsted, *Peter Olaf*, dán archeológus, szül. Frueringben, Horsens mellett Jütlandban, 1780., megh. 1842. Kopenhágában. Beutazta Görög- és Olaszországot. Részt vett az aeginai és phigaliai templomnál végzett ásatásokban (l. *Ásatások*). 1813-ban a görög filológia tanára lett a kopenhágai egyetemen, később (1832) a kir. régiséggyüjteménynek igazgatója. Művei: Reisen und Untersuchungen in Griechenland (Stuttgart, és francia nyelven Paris 1826—30, 2 köt.); Account of some greek vases found near Vulci (London 1832); Den Ficoroniske cista (1847).

Brötzingen, falu Baden karlsruhei kerületében, (1900) 6287 lak., faneműgyárakkal, sörgyártással, mészkőbányákkal. 1905-ben Pforzheimbe kebelezték.

Bršadin, adók. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1900) 869 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, távíróhivatal; u. p. Vukovár.

Brščljanica, adók. Belovár-Körös vm. garešnicai j.-ban, (1900) 971 horvát-szerb, német és magyar lak.; u. p. és u. t. Garešnica.

Bruan (állat, *Ursus malayanus* Raffl.), a Hátsó-Indiában, Borneón, Jáván, Szumatrán és Nepalban honos maláji medve neve. L. *Maláji medve*.

Bruat (ejtsd: brüa), *Armand Joseph*, francia tengernagy, szül. Kolmarban 1796 máj. 26., megh. 1855 nov. 19. Előbb Braziliában és Nyugat-Indiában, 1817—20. keleten, 1820—24. Szenegambiában és a Csendes-oceánban szolgált. Kitünt a navarinói csatában s 1830. Algerban. 1843-ban Pomare-t, Tahiti királynőjét a francia védnökség elfogadására birta. 1849-ben az Antillák kormányzója lett, 1854. pedig a Fekete-tengeren harcolt. 1855-ben III. Napoleon császár tengernaggyá nevezte ki. Szülővárosában szobrot emeltek emlékére.

Bruay (ejtsd: brüé), 1. falu Nord francia département valenciennesi j.-ban, az Escaut (Schelde) mellett, (1901) 4205 lak.; vasúttal, kőszénbányákkal, sörfőzővel, cukorgyárral, vasöntővel. — 2. *B.*, falu Pas-de-Calais francia département béthuni j.-ban, (1901) 16,169 lak.; vasúttal, kőszénbányákkal.

Brubno, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 699 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Glina.

Bruce (ejtsd: brüss), 1. *David*, amerikai technikus, a betüöntőgép feltalálója, szül. New-Yorkban 1801., megh. Brooklynban 1892 szept. 23. Eleinte betüszedő, később betüöntő volt s e téren kiváló szakismeretével nagyon kitünt. 1830-ban a nagybátyja alapította betüöntődébe lépett be társul s itt kezdte hosszadalmas és fáradságos munka után betüöntő gépét összeállítani, mellyel előbb 80, majd tőle eszközölt számos javítás után később percenkint már 170 betüt öntött. Találmánya a nyomdászat minden ágára nagy befolyással volt.

2. *B., Frederick William Adolphus, sir*, angol diplomata, szül. Elgin Castleben 1814 ápr. 14., megh. Bostonban 1867 szept. 19. Követségi attaché volt Washingtonban s Hongkongban. 1846-ban Newfoundland helytartója lett, 1847—51-ig pedig Dél-Amerikában és Egyiptomban konzul volt. Később testvérével, *Elgin* lorddal, Kinát utazta be, ahol az 1857. kötött kereskedelmi szerződés ügyében nagy munkásságot fejtett ki; erre kinai követté nevezték ki. 1865-ben Washingtonba küldték követnek, honnan 1867. visszatért.

3. *B., James*, angol afrikai utazó, szül. Kinnairdban (Skótország) 1730., megh. 1794. 1762-ben angol konzullá lett Algerban, ahonnan Észak-Afrika nagy részét átkutatta; Krétában, Rhodosban, Palmyra és Baalbek romjainál járt és 1768. Szidonon és Cipruson át Egyiptomba utazott. Onnan a Vörös-tengeren Abesszíniába jutott, ahol orvosi tudományáért a fejedelem kegyét megnyerte. Ottléte alatt meggyőződött, hogy a Kék-Nilus a Tana-tó kifolyása. Ennek emlékére érmet is vertek, azt hivén, hogy B. a Nilus régen keresett forrásait felfedezte. Hosszú és veszedelmes utazást tett Nubián keresztül vissza Egyiptomba, ahol 1772. érte el Syenet. Útleirásának címe: Travels into Abyssinia (Edinburgh 1790, 5 köt., legújabb kiad. 1878; németül Leipzig 1790—92). V. ö. *Head*, Life of B. (új kiad. London 1849).

4. *B., John*, angol történetiró, szül. 1802. Londonban, megh. 1869 okt. 28. u. o. 1840-ig ügyvéd volt, de azután megalapította a tudományos Camden-társaságot és annak könyvkiadó-vállalata számára számos munkát irt és forrásműveket is adott ki. Ilyenek Annals of the first four years of Queen Elizabeth (1840); Corr. of Rob. Dudley (Earl of Leicester 1844); Corr. of James VI with Cecil (1861). A Calendars of State Papers keretében sajtó alá rendezte az I. Károly korabeli okleveleket (12 köt. 1858—71).

5. *B., John Collingwood*, angol történetiró és régiségbuvár, szül. Newcastleben 1805., megh. Londonban 1892. Tanulmányait Glasgowban végezte s mint tanár működött atyja intézetében. Művei közül megemlítendők: Handbook of English history (3. kiad. 1857); Description of the Roman Wall (3. kiad., 1867); Hadrian, the builder of the Roman Wall (1853); The Bayeux tapestry elucidated (1856); Wallet-book to the Roman Wall (1863). Fő műve: Lapidarium septentrionale (1875), mely az összes északi Angolországban található római emlékekről szól s melyet a northumberlandi herceg támogatásával adott ki.

6. *B., Robert, lord of Annandale*, régi skót nemesi család ivadéka, szül. 1210., megh. 1295 ápr. 1. III. Sándor skót király halála után (1286) mint a kir. ház rokona igényt tartott a trónra. Azonban I. Eduárd, Angolország királya B. versenytársának, a gyenge *Baliol János*-nak szerezte meg a koronát (1291). B. haláláig (1294) nem hódolt az új királynak, kit fia, *Carrick grófja* sem is-

mert el, de ennek sem kedvezett a szerencse. Csak B. unokája, *Robert* foglalhatta el 1314. a skót trónt. L. *Robert.* — *B. David*-ról l. *Skócia.*

7. *B., Thomas,* l. *Elgin.*

Bruch, 1. *Johann Friedrich,* ev. teológus, szül. Pirmasensben 1792 dec. 23., megh. 1874 júl. 21. 1821-ben a strassburgi prot. szemináriumban tanár, 1823. a Miklós-templomnál lelkész, 1849. egyházi felügyelő és a fő egyház-tanács tagja, 1866. az ev. egyházi direktórium tagja volt. Mint a német birod. kormány megbizottja a strassburgi német egyetem megnyitásánál ő tartotta a felavató beszédet 1872 máj. 1. s ez egyetem első rektora is ő lett. Nevezetesebb művei: Lehrbuch der christlichen Sittenlehre (Strassburg 1828—32, 2 kötet); Études philosophiques sur le christianisme (u. o. 1839; németül Frankfurt 1850); Weisheitslehre der Hebräer (Strassburg 1851) és Die Theorie des Bewusstseins (u. o. 1864). Részt vett ezenkívül a Protestantenbibel kiadásában is (1872).

2. *B., Max,* német zeneszerző, szül. Kölnben 1838 jan. 6. 1891 óta a berlini művészeti akadémián a zeneszerzés iskolájának vezetője. Nevezetesebb szerzeményei: Frithjof (férfikar), G-moll és D-moll hegedűkoncert, Es-dur szimfónia, Schön Ellen ballada, Birken und Erlen, Salamis, Römischer Triumphgesang, Odysseus, Glocke és Achilleus (1885) karok; Loreley (1863) és Hermione (1872) operák.

Bruchsal, kerületi székhely Badenben, a Saalbach mellett, Karlsruhe és Heidelberg között, a speyeri püspökség egykori székhelye (a rokokó stílusú szép kastély most kaszárnya és kórház gyanánt szolgál). Számos iskolán, hivatalon és templomon kívül jelentékeny gyártelepei (gép-, maláta-, szesz-, sör-, lámpa-, dohány-, tégla- és cementgyár, fürésztelep stb.) vannak. B. 1056-ban a speyeri püspökségnek adományoztatott. 1609. Kurpfalz birtokába került, 1802-ben pedig Badenbe kebeleztetett be. Lakossága (1905) 14,931, kb. $^3/_5$ részben r. k., a többi ág. ev.

Bruchus (állat), l. *Zsizsik.*

Brucin, *caniramin, vomicin,* $C_{23}H_{26}N_2O_4$ összetételű, a sztrichnin társaságában némely növényben előforduló, nagyon mérgező, keserű ízű alkaloida. 1819-ben *Pelletier* és *Caventou* fedezte fel a hamis angustura-kéregben. Higított szeszből 4 molekula vízzel kristályosodik színtelen, átlátszó monoklin prizmákban. Vízben alig oldódik, szesz bőségesen oldja, éterben oldhatatlan. Savakkal javarészt kristályos, keserű ízű, sószerű vegyületeket alkot. Tömény kénsavban színtelenül oldódik, de ha ez oldathoz kevés salétromsavat, vagy salétromossavat elegyítünk, a folyadék intenziv vérpiros színt ölt, melegítéskor pedig megsárgul. Mivel e színeződést az említett savak legcsekélyebb mennyiségei is előidézik, e reakciót nitrátok és nitritek nyomainak pl. ivóvízben való felismerésére is értékesítjük. Ha ugyanis a megvizsgálandó vizet legalább 3 térfogatnyi tömény kénsavval elegyítjük és néhány cg.-nyi B.-t oldunk benne, csak a nitrát, illetőleg a salétromsav reagál, ha azonban 2 térfogatnál kevesebb tömény kénsavat alkalmazunk, akkor csak a nitrit, illetőleg a salétromossav létesíti az említett színeződést. Mivel a színeződés intenzitása a nitrát, illetőleg a nitrit mennyiségétől függ, e reakció révén azok mennyisége kolorimetriásan meghatározható.

Bruciola, l. *Szőllőbetegségek.*

Brucit (ásv.), magnézium-hidroxid $[Mg(OH)_2]$; többnyire egy kevés vasat is tartalmaz, s táblás romboédrikus kristályokat alkot. Véglap szerint kitünően hasad és a hasadási lapok gyöngyházfényüek. Szintelen fehér vagy zöldes-színű. Szerpentinben fennőtt kristályokban (Pennsylvania: Texas) és kontakt mészkőben behintve (Tirol: Predazzo) fordul elő. Levegőn szénsavfelvétellel hidromagnezitté alakul s így elveszti átlátszóságát. Savakban oldódik.

Bruck, 1. *B. an der Leitha,* város Alsó-Ausztriában, a Lajta balpartján, amely itt határt alkot Magyarország felé, a budapest—bécsi vasútvonal ausztriai határállomása; vasúti csomópont. Kerületi kapitányság és bíróság székhelye. A B.-i katonai táborhely már magyar területen van. Nevezetessége a régi városfal és kapu, továbbá a gróf Harrach-féle kastély (a szomszédos Pruggban) szép kerttel, római emlékekkel. Lakossága katonasággal együtt (1910) 6267. B.-kal szemben a Lajta jobbpartján van Királyhida (l. o.), a magyar határállomás (1902 előtt *B.-Újfalu* néven).

2. *B. an der Mur,* város Stájerországban, 487 m. tengerszínfeletti magasságban, a Mürznek a Murába való torkolatánál, a déli vasút bécs—trieszti vonala mellett (vasúti elágazás Leoben felé). Fő terén kovácsolt vassal ékesített szép kút 1626-ból és egy a XV. sz. végén épült hercegi kastély, arkádokkal és loggiával. Temploma is ugyanebből a korból való. Közel a városhoz Landskron vár 1795-ben leégett romjai. B. kerületi kapitányság, bíróság és pénzügyigazgatóság székhelye. Gyárai is vannak. Lakossága katonasággal együtt (1910) 7986.

Bruck, 1. *Lajos,* festő, szül. Pápán (Veszprém vm.) 1846 nov. 3., megh. 1910 dec. 3. Budapesten. Atyja a kereskedelmi pályára szánta, de B. egyedüli vágya az volt, hogy művésszé legyen. Bécsben járt a képzőművészeti akadémiába, s 1871. a kormány ösztöndíjával Olaszországba, majd 1874. Párisba ment, ahol egy ideig Munkácsy oldalán is dolgozhatott. Első figyelemre méltatott műve az *Erdő szélén* c. festmény volt az 1876-iki Salonban; ezt követte 1877. az *Utazás a városba,* mely nevét már jóhangzásuvá tette. Ez időtől fogva minden Salonban állított ki újabb képeket, melyek tárgyait rendesen a magyar népéletből merítette. 1885-ben Londonba költözött, ahol az uralkodóház több tagjának arcképét festette, míg 1895. hazatért Budapestre, ahol mindhaláláig szorgalmasan festett arcképeket és intérieur-képeket.

2. *B. Miksa,* festő, szül. 1863 ápr. 6. Budapesten. Mint Lajos bátyja, ő is a festői pályára készült már ifjúságában s tanulmányait Münchenben végezve, a 80-as évektől fogva Budapesten munkálkodik.

Bruck, *Karl Ludwig,* báró, osztrák pénzügyminiszter, szül. Elberfeldben 1798 okt. 8., megh. 1860 ápr. 23. 1821 óta Trieszten élt mint nagykereskedő s mint az osztrák Lloyd-társulat egyik alapítója és igazgatója, 1848. beválasztották a német nemzetgyülesbe és a bécsi októberi forrada-

lom után a Schwarzenberg-Stadion-féle minisztériumban elvállalta a kereskedelem, ipar és közmunkák tárcáját, mely állásban rendkívüli tevékenységet fejtett ki. Kereskedelmi kamarákat állított fel, reformálta a postát, fontos táviróvonalakat létesített, vasutakat épített stb. 1849-ben bárói rangra emelték. 1851-ben ugyan lemondott, de 1853. Konstantinápolyban fontos diplomáciai missziót teljesített, 1855. pedig elvállalta a pénzügyminiszteri tárcát. Nagyszabású reformterveket szőtt, de ezek kivitelét megakadályozta az 1859-iki olasz háború, mely Ausztria pénzügyi hitelét tönkretette, úgy hogy a B.-tól kibocsátott sorsjátékkölcsönre 200 millió helyett csak 70 milliót írtak alá. A pénzügyi bajt korszerű, részben alkotmányos politikai reformok útján akarta orvosolni és a császárnak egy emlékiratot is nyujtott át (Die Aufgaben Österreichs c. alatt, megjelent 1860. Lipcsében). Ezzel azonban még jobban magára vonta az udvari párt haragját, mely az Eynatten-féle sikkasztási perben történt vallatásokat B. vesztére használta fel. 1860 ápr. 20. mint tanu a vizsgálóbiró elé idéztetvén, a császártól elbocsáttatását kérte, amit kegyvesztés alakjában meg is kapott. Erre ápr. 23. reggel felmetszett nyakkal találták. Hagyatékának pontos felvétele után kitünt, hogy vagyonát az állami szolgálatban nem növelte. A pör folyamán kiderült az is, hogy az Eynatten-sikkasztásban nem volt része, de hivatalos helyről csak egy évvel később történt eziránt határozott nyilatkozat. Érdekes emlékiratait volt magántitkára, Heller Izidor adta ki (Memoiren des Barons B. aus der Zeit des Krimkriegs, Wien 1877).

Bruckenthal-család, l. *Brukenthal*.

Bruckenthalia *Rchb.* (növ.), az Ericaceae *(Hangafélék)* génusza, melynek egyetlen faja, a *B. spiculifolia* Salisb. Erdély déli havasain, a Biharban, a Bánság hegyein és innen Szerbián át Makedóniáig van a hegyeken elterjedve. Csinos, lecsepült, apró cserje, árszerű levelekkel, sűrű füzérben álló, vörös virágokkal, amelyekért a legszebb kerti díszek közé sorolandó. Jellemző és érdekes növénye az említett vidékeknek, amennyiben legközelebbi rokonainak hazája (kivéve a *Calluna vulgarist, hanga)* nagyrészt Afrika, különösen a Fokföld.

Brucker, *Johann Jakob*, tudós történetírója a filozófiának, szül. 1696 jan. 22. Augsburgban, megh. 1770 nov. 26. Már 1723. kiadta Historia philosophicae doctrinae de ideis c. művét, majd 1731—6-ig két kötetben Kurze Fragen aus der phil. Historie történeti művet, végre öt kötetben élte főművét: Historia critica philosophiae a mundi incunabilis ad nostram usque aetatem deducta 1742—1744. Ennek kivonatát ő maga készítette: Institutiones historiae philosophicae 1747. A szerző Leibniz-Wolff filozófiájának álláspontján áll és mint úttörő nagy emléket biztosított magának tudománya történetében.

Bruckhausen, helység Poroszország düsseldorfi kerületében, (1900) 10,967 lak.

Bruckner, *Anton*, osztrák zeneszerző, szül. Ansfeldenben (Felső-Ausztria) 1824 szept. 4., megh. 1896 okt. 11. Mint énekesfiú egészen önerejéből képezte ki magát zenésszé s 1855. a linzi székesegyház orgonása lett. Ezután alapos ellenpont-tanulmányokat végzett Bécsben Sechter Simonnál, akinek utóda lett 1868. mint az udv. kápolna orgonása. Átvette a konzervatóriumon az orgona s a zeneszerzés tanítását, 1875. a zenéét az egyetemen. Zeneművei nagyszabásuak, rendkívül tömörek, harmónia dolgában csaknem túlterheltek (3 mise, Te Deum, férfikarok); nyolc szimfóniája a Wagner-stil sikerült meghonosítása a hangszerzenében.

Bruckújfalú, l. *Királyhida*.

Brucla, római község Daciában, a tabula Peutingeriana szerint 12 római mérföldre feküdt Apulumtól (Gyulafehérvár) és ugyanannyira Salinaetől (Felvincz), amely távolságoknak Nagyenyed felel meg. Jelentőségét a szomszédos aranybányavidéknek köszönhette.

Brucsa *(Bruksa)*, másképp *Boroksa*, Anonymus szerint a Sárvíz mentén megtelepedett kunkabar Bojta vezértől származott nemzetségnek a neve. Innen származik a mai fejérvmegyei *Baracska* neve, hol a XIII. sz. elején nemzetségi monostor volt *(Karácsonyi* J., Magyar nemzetségek I.).

Bructeri, l. *Brukterusok*.

Bructerus mons, a Brocken-hegy (l. *Brocken)* régi latin neve.

Brudern *József* báró, szül. 1774., megh. Pesten 1834 febr. 1. Morvaországból ideszármazott család sarja volt, mely 1791. kapott indigenátust. B. az akkori magyar gazdasági életben csakhamar jelentékeny szerepre jutott. Gyöngyösön és Budapesten élt, ahol 1817. építtette házát és benne a már nem létező «párisi utca» sikátort, mely akkor a fővárosnak egyik nevezetessége volt. 1833-ban kelt végrendeletében úgy intézkedett, hogy a kisebb legátumok kifizetése után fennmaradó tiszta vagyonának kétharmadrészét olyan tehetséges ifjak kiképzésére fordítsák, kikből később egy Pesten felállítandó politechnikum tanárai lehessenek. Utolsó akaratának végrehajtása azonban papiron maradt, mert a rokonság megtámadta a végrendeletet. Sírja Gyöngyöstarjánban van, arcképe pedig a soproni városi múzeumban. V. ö. *Latkóczy* Mihály, B. és a műegyetem első csirái Magyarországon (Sopron 1886).

Bruegel *(Brueghel, Breughel,* ejtsd: brőchel) németalföldi festő-család, melyből a XVI. és XVII. sz.-ban 16 festő ismeretes. A család őse:

1. *B. Pieter*, id. *(Boeren-B., Viezen-B.)*, szül. valószínüleg Bruegel faluban 1525 táján, megh. 1569. Antwerpenben Pieter Coeck van Aalst-nak és Hieronymus Cocknak volt tanítványa. 1551-ben az antwerpeni festőcéh mestere lett, azután 1552—53. Olaszországban járt. Hazatérése után ismét Cock műhelyébe lép be és nagy számmal készít rajzokat, melyek nagyrészt Pieter van der Heyden és mások metszeteivel sokszorosítva Cock kiadásában jelentek meg. Már ezek a rajzok és metszetek elárulták, hogy B. nem követi az akkori olaszos divatot, ámbár az Alpok és Olaszország tájképi szépségei nagy hatást gyakoroltak reá és tájképi kompozicióiban sok déli motivumot egyesít a németalföldi tájak jellegzetes vonásaival. B. a hazai hagyományok folytatója. Különösen Hieronymus Bosch hatása alatt áll és az ő

Bruegel cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

ID. PIETER BRUEGEL: PARASZTOK TÁNCA
(BÉCS, KUNSTHISTORISCHES HOFMUSEUM

mintájára készít didaktikus és humorista célzatú vallásos, allegóriai és fantasztikus tárgyú rajzokat, példabeszéd-illusztrációkat, melyek metszetekben nagyon elterjedtek. Festményei (a legrégibb 1558-ból) B.-t mint a modern festészet egyik legnagyobb úttörőjét mutatják be, egyrészt a genrefestés, a népélet mozgalmas, színes ábrázolása, másrészt a tájképfestés terén. A bécsi Kunsthistorisches Hofmuseumban levő művei teljes áttekintést nyujtanak művészetéről. A legkiválóbbak: A Farsang és Böjt harca (1559); Gyermekjátékok (1560); Az izraeliták és filiszteusok harca (1563); A keresztvitel (1564); A betlehemi kisdedek meggyilkolása (régi másolata a nagyszebeni Brukenthal-múzeumban); téli tájképek; Parasztlakodalom; Parasztok tánca (l. a *képmellékletet*). Egyéb nevezetes képei: Dulle Griet (1564, Antwerpen, Mayer van den Bergh gyüjtemény); Az embergyülölő (1565, Nápoly, Museo Nazionale); Vak vezet világtalant (1568, u. o.); a Nyomorékok (1568, Páris, Louvre) stb. A budapesti Szépművészeti Múzeumban egy öreg házaspárt ábrázoló arcképe látható. A budapesti Gerhardt-féle gyüjteménnyel 1911. B. Kőoperáció c. képe is külföldre került. 1563 óta B. Brüsszelben élt. V. ö. *Romdahl*, Pieter B. der Ältere (Wien 1905); *Bastelaer-Hulin*, Peter B. l'ancien (Bruxelles 1907); *Bernard*, Pierre B. l'Ancien (u. o. 1908); *Hausenstein*, Der Bauern-B. (München-Leipzig 1910).

2. *B., Pieter*, ifj., B. 1. fia, szül. Brüsszelben 1564 körül, megh. 1637 v. 1638. Atyjának volt tanítványa, utánzója és másolója. Különösen az ő fantasztikus kompozicióit ismételte, miért «pokoli» B. (Höllen-B.) néven vált ismertté. A budapesti Szépművészeti Múzeumban a Golgotát ábrázoló festménnyel (1617) van képviselve.

3. *B., Jan*, id., B. 1. fia *(B. de Velours)*, szül. Brüsszelben 1568., megh. 1625 jan. 13. Hosszabb időt töltött Olaszországban és szakítva atyja művészetének nemzeti jellegével, elsősorban finomságra, eleganciára törekedett. 1596-ban Antwerpenben telepedett le, nagy becsben állott az udvarnál és híres festők, így Rubens is, barátságukra és közreműködésükre méltatták. Igen nagy számmal fennmaradt, többnyire kisméretü, gyakran fára v. rézre festett képein az állatokat és embereket mások festették. Tetszetős, de néha modoros, tarka képei minden nagyobb képtárban találhatók. A budapesti Szépművészeti Múzeumban is egész sorozattal van képviselve: A Paradicsom kertje; Éva teremtése; Noé bárkája; Diana és Aktaeon; Aeneas az alvilágban. Képeinek finom kivitelétől nyerte melléknevét: Bársony-B.

4. *B., Jan*, ifj., B. 3. fia, szül. Antwerpenben 1601., megh. 1678. Teljesen atyjának nyomdokait követte és műveit néha nehezen lehet amazétól megkülönböztetni.

Brueys (ejtsd: brüess), *David Augustin*, francia színműíró és teológus, szül. Aixban 1640., megh. Montpellierben 1723 nov. 25. Jean *Palaprat* seigneur de Bigot-val (szül. Toulouseban 1650., megh. Párisban 1723 nov. 25.) társulva több vígjátékot írt, melyek a maguk korában nagy sikert arattak. Legjobb vígjátékuk Le Grondeur (1691), melyet Voltaire többre becsült Molière minden bohózatánál; legmaradandóbb becsü az Avocat Pathelin c. régi bohózat sikerült átdolgozása (1706). Műveiket 1755. adták ki Párisban 5 kötetben.

Brug., zoológiai neveknél *Bruguière* Jean Guillaume (l. o.) nevének rövidítése.

Brugère (ejtsd: brüzsér), *Henri Joseph*, francia tábornok, szül. 1841 jún. 27. Algeriában szolgált, részt vett az 1870-iki háborúban és Metzben a poroszok hadi foglya lett. A fogságból azonban megszökött és 1871. a kommün leveretésében közreműködött. 1887-ben Grévy elnök katonai titkára lett. 1881-ben részt vett a tuniszi expedicióban, 1884. pedig Tonkingban harcolt. Azután Carnot elnöknek lett katonai főtitkára. 1892 jún. Reimsbe nevezték ki dandárparancsnoknak. 1892-ben Párisba került mint katonai kormányzó, 1900. a francia hadsereg generalissimusa s a haditanács alelnöke lett, mely állásban utóbb Trémaux váltotta fel.

Brugère-féle por, *lő- és repesztő por*, pikrinsavas ammoniát és salétromot tartalmaz, 310° C.-ra hevítve elégethető, félszer oly gyorsan ég el, mint a puskapor és 2—3-szor oly erősen hat.

Bruges (ejtsd: brüzs), flam. *Brugge*,ném. *Brügge*, Nyugat-Flandria belga tartomány fővárosa, az ostende—bruxellesi (és más) vasutak mentén, amattól 23, ettől 45 km.-nyire, sürü csatornahálózat középpontjában. Hajózó csatornái részben a tengerrel (Zee-Brugge, Blankenberghe, Ostende, Nieuport, Dunkerque), részben az ország belsejével (Ypern, Furnes, Gand, Sluis), sőt Franciaország vízi útjaival (Armentières, Lille, Roubaix) hozzák összeköttetésbe. Új tengeri kikötője, Zee-Brugge, B.-től 12 km.-nyire, 40 millió K költséggel 1895—1907-ben létesittetett. Lakóinak száma (1910) 53,995; jórészt flamandok. Kereskedelme a csatornák közvetítésével ma is elég élénk. Marha- és lóvásárai nevezetesek. Legfőbb ipari cikkei a csipke, vászon, gyapot, gyapju, bőr. A sör- és szeszgyártás, továbbá a hajógyártás szintén jelentékeny. Van akadémiája, művészeti akadémiája, könyvtára, botanikus kertje és számos szak- és középiskolája. A város középkori jellegét híven megőrizte. Jelentősebb épitési emlékei: a vásárcsarnok (XIII—XIV. sz.) 107·5 m.-es toronnyal *(Belfried)*; gót stilusú városház (XIV. sz.); kórház (XII. sz.); Memling művészi festményeivel; igazságügyi palota (XVIII. sz.); múzeum, a régi flandriai iskola festményeivel; városi könyvtár (XV. sz.). A templomok közül említésre méltó a *Notre-Dame* (Onze lieve Vrouwenkerk; XII—XIII. sz.), 122 m.-es toronnyal, értékes festményekkel (köztük Michelangelo Máriája a gyermekkel): a *Saint-Sauveur* székesegyház (XIII. sz.); a *Chapelle du Saint Sang* (XII. sz.). Nevezetesebb szobrai Jan van Eycks és Memling művészeknek. Breydel és de Koninck hadvezéreknek, a courtrayi csata (1302) hőseinek és Stevin fizikusnak az emlékét őrökitik meg.

B. ősrégi város; a VII. sz.-ban Municipium Brugense néven említtetett. I. Balduin, a flandriai grófi dinasztia megalapitója 865-ben megerősítette a várost, amely a XIII. sz.-ban a világkereskedelem egyik középpontjává emelkedett. Lom-

bardia és Venezia ide hozta India és Itália áruit, az angol gyapju itt került feldolgozásra és B.-ön keresztül bonyolíttatott le a flandriai és a német Hanza-szövetség kereskedelme. A XIII. század végén lakóinak száma 200,000. Fénykora a XV. század első felére esik, amikor Burgundia hercegei itt tartották udvarukat; az akkor itt élt művészek mesterművei ma is legnagyobb büszkeségei az azóta lehanyatlott városnak. A hanyatlás a XV. század végén indult meg a partok elzátonyosodásával. A dúsgazdag Fugger-kereskedőház Antwerpenbe tette át irodáját s B. a Hanza-városokat is elveszítette. Amerika fölfedezése és a XVI. sz. második felének vallási háboruságai végleg megdöntötték B. gazdagságát. Sokat szenvedett B. a spanyol-osztrák-francia háborutól. 1794-ben Franciaország, 1815. Hollandia birtokába került; 1830 óta tartozik Belgiumhoz. V. ö. G. *Siösteen*, Das moderne Belgien (Berlin 1909); *Weale*, B. et ses environs (u. o. 1884); *Hymans*, B. und Ypern (Leipzig 1901). L. *Belgium*.

Brugg *(Bruck)*, az ugyanily nevű kerület székhelye Aargau svájci kantonban, az Aar partján, közel azon helyhez, ahol a Reuss-szal és Limmattal egyesül; (1910) 3802 lak., pamutfonókkal. A «fekete torony», az Aaron átvezető híd mellett, római eredetű. Közelében van az egykori Vindonissa, később Windisch püspöki székhely, valamint az egykori Königsfelden apátság azon a helyen, ahol I. Albertet Parricida János megölte. Ennek emlékére neje és leánya Ágnes magyar királyné 1310. kolostort alapítottak. 3 km.-re B.-tól, Schinznach kénes fürdő felett áll a Habsburgok ősi vára.

Brugge, város Belgiumban, l. *Bruges*.

Brugmann, *Karl*, német indogermanista, lipcsei egyetemi professzor, szül. Wiesbadenben 1849. A lipcsei, hallei, bonni egyetemeken tanult klasszikus filológiát s összehasonlító nyelvészetet; gimnáziumi professzor volt szülőhelyén, majd Lipcsében. U. o., Curtius Györgytől buzdítva s támogatva, a szanszkrit nyelv s összehasonlító nyelvtudomány magántanára lett. 1884—87-ig az összehasonlító nyelvtudomány professzora Freiburgban, Curtius halála után pedig 1887 óta Lipcsében. A jelenkornak egyik legkiválóbb nyelvésze. Legnagyobb és legelterjedtebb műve: Grundriss der vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen (Strassburg, 2. kiadás 1897-től; a mondattani részt Delbrück írja). Ennek kivonata Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen (u. o. 1902—1904). Osthoffal adta ki a Morphologische Untersuchungen c. gyüjteményt (Leipzig 1878—81); Leskiennel litván népmeséket s dalokat (Strassburg 1882); Müller Iván Handbuch der klass. Altertumskunde c. vállalatában a görög nyelvtant (Nördlingen 1885). 1892 óta Streitberggel kiadja az Indogerm. Forschungen c. folyóiratot. 60-ik születésnapja alkalmából Streitberg a folyóiratból egyszerre 2 ünnepi kötetet adott ki, melyeket B. tanítványai írtak. A második kötet (I. F. XXVI.) függelékében fel van sorolva B. 316 munkája és könyvismertetése. A Magyar Tud. Akadémia is megválasztotta tagjául 1900.

Brugnatelli-féle robbanó ezüst (ejtsd: brunya—), l. *Durranó sav*.

Brugnatellit (ásv.), víztartalmú bázisos magnéziumvaskarbonát.

Brúgó a. m. *bőgő*.

Brugsch, *Heinrich Karl*, kiváló német egyiptológus, szül. Berlinben 1827 febr. 18., megh. Charlottenburgban 1894 szept. 9. Már mint gimnáziumi tanuló tanulmányozni kezdette az egyiptomi emlékeket s 1848. adta ki első, az ó-egyiptomi népnyelv és írás ismeretét elősegítő művét: Scriptura Aegyptiorum demotica (Berlin 1848), melyet csakhamar a Numerorum demoticorum doctrina (u. o. 1850) követtek. Filológiai és archeológiai tanulmányainak bevégzése után a párisi, londoni, torinói és leideni múzeumokat tanulmányozta s 1853. meglátogatta Egyiptomot. Visszatérve Berlinbe, 1854. magántanár, 1855. pedig asszistens lett az egyiptomi múzeumnál. 1857—61-ig Egyiptomot ez ízben másodszor és Perzsiát utazta be s 1864. konzullá nevezték ki Kairóba. 1868—70-ig mint tanár működött a göttingeni egyetemen, 1870. pedig az egyiptomi alkirály meghívására a Kairóban fölállított École d'Égyptologie igazgatója lett, 1879. Berlinbe költözött, hol a király tiszteletbeli egyetemi tanárnak nevezte ki. Fontosabb művei: Grammaire démotique (Berlin 1855); Recherches sur la division de l'année chez les anciens Égyptiens (u. o. 1856); Monuments de l'Égypte (u. o. 1857); Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler (Leipzig 1857—60, 3 köt.); Histoire de L'Égypte (u. o. 1859, I. köt., német kiadása u. o. 1877, angol fordítása 2. kiad., London 1880); Recueil de monuments égyptiens (Leipzig 1862—1866, 4 rész); Matériaux pour servir à la reconstruction du calendrier des anciens Égyptiens (u. o. 1864); Wanderung nach den Türkisminen und der Sinaihalbinsel (u. o. 1866, 2. kiad 1868); Hieroglyphisch-demotisches Wörterburch (u. o. 1867—82, 7. köt.); Grammaire hiéroglyphique à l'usage des étudiants (u. o. 1872, megjelent német fordításban is); Neue Bruchstücke des Codex sinaiticus (u. o. 1875); L'exode et les monuments égyptiens (u. o. 1875); Der Bau des Tempels Salomos nach der koptischen Bibelversion (u. o. 1877); Dictionnaire géographique de l'ancienne Égypte (u. o. 1877—80); Drei Festkalender des Tempels von Apolloninopolis Magna (u. o. 1877); Reise nach der grossen Oase El Chargeh in der Libyschen Wüste (u. o. 1878, 27 táblával); Thesaurus inscriptionum aegyptiacarum (u. o. 1883—1891); Religion und Mythologie der alten Ägypter (u. o. 1884, új kiad. 1891); Die Ägyptologie. Abriss d. Entdeckungen u. Forschungen auf dem Gebiete der ägypt. Schrift, Sprache u. Altertumskunde (Berlin 1890). 1863-ban ő alapította a Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde c. folyóiratot. Pár hónappal a halála előtt még kiadta önéletrajzát Mein Leben und Wandern (Berlin 1894) c. alatt.

Bruguiera *Lam.* (növ.), a Rhizophoraceae család génusza, melynek 5 faja Ázsia és Kelet-Afrika tropikus részén honos. Tengerparti mangrovenövények. A csira már a fán áttöri a termés falát, azután ezzel együtt leesik, gyökeret bocsát s

új növénnyé fejlődik. Közönséges faj a *B. gymnorrhiza* Lamk. Kérgével Annamban festenek, kivonata *(cay-da)* pedig jó szurrogátuma a katechunak.

Bruguière, *Jean Guillaume*, francia természettudós, szül. Montpellierben 1750., megh. Anconában 1799 okt. 1. 1773-ban mint orvos részt vett Kerguelen kapitány expedíciójában, 1792. beutazta Perzsiát. Az Encyclopédie méthodique számára megírta a Histoire naturelle des vers első kötetét (Paris 1791—92); Vers infusoires (u. o. 1791).

Bruhns, *Karl Christian*, német csillagász, szül. Plönben (Holsteinban) 1830 nov. 22., megh. Lipcsében 1881 jún. 25. 1852-ben a berlini csillagvizsgáló segédjévé lett. 1860-ban meghívták Lipcsébe mint az asztronómia tanárát és a csillagvizsgáló igazgatóját. 6 üstökös felfedezésén és zónamegfigyelésén kívül számos pályameghatározás köszönhető neki. Irt a csillagászati sugártörésről (Leipzig 1861); Encke J. Ferencről életrajzot (u. o. 1869) és más tudósokkal egyetemben Humboldt Sándor életének és tudományos működésének történetét (u. o. 1872). Mint az európai fokmérés bizottsági tagja vezette Szászországban az asztronómiai-geodéziai munkálatokat és mint a porosz geodéziai intézet csillagászati osztályának főnöke, kiadta az intézet Astronomisch-geodätische Arbeiten, Publikationen des preussischen geodätischen Instituts (Leipzig 1865—74) munkálkodását. 1863-ban Szászországban 24 meteorológiai állomást rendezett be, melyeknek megfigyelését 11 éven át közölte; 1878. megalapította Lipcsében Németország egyik legelső időprognózis állomását és Buys-Ballottal és másokkal együtt megteremtette a nemzetközi meteorológiai bizottságot. Az Astronomische Gesellschaft alapításában is közreműködött.

Bruinvisch (állat), a barna delfin *(Phocaena communis* Cuv.) hollandus neve.

Bruis, *Pierre dè*, l. *Bruys*.

Bruit de diable, orvosi műszó, a. m. *apácazörej* (l. o.).

Brukenau, nagyk. Temes vm. vingai j.-ban, most *Hidasliget* (l. o.).

Brukenthal *(Bruckenthal)-család*, erdélyi szász származású család, melynek tagjai nagy szerepet vittek hazánk Királyhágón túli részének történetében. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *B. Mihály*, szül. 1746 márc. 30., megh. 1813. 1783-ban guberniumi tanácsos lett, a Hóra-lázadáskor pedig Hunyad vmegye kormányzója és a fogarasi kerület biztosa volt. Munkái: Darstellung der geheimen Triebfedern und Werkzeuge von den der sächsischen Nation und ihren Beamten seit 1794 widerfahrenen Kränkungen, dem Kaiser Franz II. im Jahre 1808 vorgetragen (megjelent a Siebenb. Deutsches Wochenblattban 1868.); Anzeige derjenigen Gegenstände, welche Sr. Majestät Allerhöchsten Person, sowohl der ganzen österr. Monarchie und besonders Sr. Maj. treuesten siebenb.-sächsischen Nation, theils gegenwärtige, theils künftige wesentliche Nachtheile u. Schaden unwidersprechlich zuziehen (u. o. 1870). Kéziratban: Abriss der National-Konstitutionen oder der innerl. Verfassung der Sachsen in Siebenbürgen.

2. *B. Sámuel*, báró, szül. Újegyházon 1721 júl. 26., megh. Nagyszebenben 1803. Atyja Breckner Mihály királybiró volt, aki nemességet kapott B. előnévvel. Gimnáziumi tanulmányait Nagyszebenben elvégezvén, Maros-Vásárhelyt és Halleban jogtudományt tanult. 1745-ben a nagyszebeni városi tanácsnál vállalt hivatalt, 1751. mint a szászok küldöttjét az udvarhoz menesztették. Mária Terézia guberniumi titkárrá nevezte ki. 1760-ban guberniumi tanácsos, 1762. tartományi kancellár és báró, 1766. az erdélyi udv. kancellária elnöke, 1774. a gubernium elnöke és 1777. Erdély kormányzója lett. 1784. a Hora-Kloska lázadás elnyomása sok gondot okozott neki. Mivel II. József törvénytelen újításait nem mozdította elő, 1787. előrehaladott korának ürügye alatt nyugalomba helyezték. Munkatársa volt Bukownak az erdélyi határ-őrvidék felállításában. Mint az udvari kancellária elnöke új adórendszert teremtett meg, mely főpontjaiban 1848-ig érvényben volt. 1765-ben kieszközölte Mária Teréziától a fogarasi uradalomnak 200,000 forinton 99 évre a szászok javára való átengedését, miáltal a szász nemzet vagyonnak vetette meg alapját. Ebből az alapból 1850. a szász univerzitás évenkint 50,000 frtos alapítványt az erdélyi német iskolák javára vetett ki. Ugyancsak ő indítványozta Erdélynek nagyfejedelemséggé való emelését, valamint a szász nemzetnek «inclyta» címmel való felruházását. B. Nagyszebenben egyetemet szándékozott alapítani, de e terve Bajthai kat. püspök ellenmondása következtében dugába dőlt. Nagyszebenben tudományos múzeumot alapított (képcsarnokot, éremtárt, régiségek, rézmetszetek gyűjteményét és könyvtárt) és 36,000 frtot a gyűjtemények gyarapítására szánt. Az alaptőke felülmulja most a 100,000 frtot. A gyűjtemények az örökhagyó meghagyása szerint, miután a férfiág 1872. kihalt, a nagyszebeni ev. gimnázium tulajdonába mentek át. Irodalmi munkái közül csak kevés jelent meg nyomtatásban. V. ö. *Heidendorf* M. K. Önéletrajza, az Archiv für Siebenbürgische Landeskunde XV. k.; *Schaser*, Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Frhr. S. v. B.; *Schuller*, Maria Theresia und Frhr. v. B.; *Trausch*, Schriftstellerlexikon I. köt.; *Szinnyei*, Magyar írók I. köt. Levelezését kiadta *Hubert* H.: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (1903 évf.); *Csaki* M. és *Teutsch* Fr., Samuel von Bruckenthal (1903); *Csaki*, 40 Gemälde aus der Sammlung B. (Nagyszeben 1903); *Zieglauer* és *Schüllerns* a Korrespodenzblattban 28. kötet 1905.

Brukenthal-múzeum, l. *Brukenthal* (2).

Brukkújfalu, l. *Királyhida*.

Brukterusok *(Bructeri)*, germán néptörzs, lakóhelye a mai Vesztfáliában az Ems és Lippe között terült el. Már Arminius idejében harcoltak a rómaiak ellen; részt vettek a teutoburgi csatában, szintúgy a batavus lázadásban. Sokat szenvedtek az angrivarius és chamavus rokon törzsektől, a IV. sz.-ban pedig Nagy Constantinustól. Híres volt Veleda nevű jósnőjük (l. o.) Attilának is küldöttek segédcsapatokat, később pedig frank hatóság alá kerültek. Nevük jelentése talán «fénylők» (ófelnémet *berht)*.

Brulya, adók. Nagy-Küküllő vm. nagysinki j.-ban, (1910) 1004 német és oláh lak., postatáviróhivatal.

Brumaire (ejtsd: brümér), a francia forradalom új naptárában az okt. 23-tól nov. 21-ig terjedő hónap, a «köd-hónap». A VIII. év B. 18-án (1799 nov. 9.) Bonaparte tábornok államcsiny útján kiüzte az 500 szenátort a st.-cloudi tanácsteremből, megbuktatta a direktóriumot és első konzullá proklamáltatta magát.

Brumalia (a *bruma* a. m. *tél*, szótól) a római Bacchus-ünnepélyek, melyek nov. 24. kezdődtek s 30 napig tartottak.

Brumata-enyv. Ragadós anyag, melynek készítését Becker jüterbogk-i tanár találta fel. A kertészetben a gyümölcsfákra mászó rovarok fogdosására úgy alkalmazzák, hogy a fa derekára egy papirtölcsért kötnek, s ezt belül a B.-vel kenik be; midőn a rovarok a fára másznak, belekerülnek a tölcsérbe s ott ragadnak. A B. készítéséhez vesznek 2·5 kg. repceolajat és 0·5 kg. disznózsírt, ezt egyharmadára lefőzik s ekkor folytonos kavarás közben 0·5 kg. terpentint és 0·5 kg. kolofont tesznek hozzá.

Brumath, kis város Alsó-Elszászban, 16 km-re Strassburgtól, a Zorn partján, vasút mellett, (1905) 5655 lak., bőr- és téglagyártással, szőllő- és komlótermeléssel, országos elmebeteggyógyintézettel.

Brummell (ejtsd: brömmel), *George Bryan*, másként a «szép B.» *(Beau B.)*, szül. 1778 jún. 7. Londonban, megh. 1840 márc. 30. Caenban. Mint North lord egyik magántitkárának fia, már oxfordi és etoni tanulóéveiben bizonyos hírhedtségre jutott szertelenségbe vitt divatmajmolásával és modorosságával, amelyet kétségtelen szellemességével párosított. Később katona lett s négy év mulva 30,000 ft. sterl. vagyonhoz jutván, fényes szerepet vitt a londoni társaságban, amelynek férfitagjai viseletükben őt utánozták. Még a későbbi IV. György király is egyik bámulója és barátja volt a «dandik fejedelmének», amint Londonban nevezték; de 1813. kegyvesztett lett az udvarnál, három év mulva pedig kártyaadósságai miatt kénytelen volt Calaisba menekülni. 1830-ban kegyképen caeni konzullá nevezték ki, de csakhamar megőrült.

Brun, *Charles le*, festő, l. *Lebrun*.

Brunck, *Richard François Philippe*, filológus, szül. Strassburgban 1729 dec. 30-án, megh. 1803 jún. 12. A párisi jezsuiták nevelték, a hétéves háborúban hadi biztos volt, 1760-tól ismét tanulmányainak élt. A francia forradalom alatt a strassburgi néptársaság mérsékelt tagja volt; a rémuralom alatt elfogták, de Robespierre bukása után kiszabadult. Munkái: Analecta veterum poetarum graecorum (Strassburg 3 köt., 1772—76); Gnomici poetae graeci (u. o. 1778); Anthologia graeca (1794, 5 köt.). Kiadta Sophoklest, Anakreont, a rhodosi Apolloniost, Aristophanest; a római költők közül Plautust, Terentiust és Vergiliust.

Brundisium *(Brundusium)*, Brindisi (l. o.) ókori neve.

Brune (ejtsd: brün), *Guillaume Marie Anne*, francia marsall, szül. Brive-la-Gaillarde-ban 1763 márc. 13., megh. Avignonban 1815 aug. 2. A forradalom kitörésekor szedő volt Párisban; összeköttetésbe lépett Danton-nal s 1792. mint polgári biztos Belgiumban működött. 1793-ban a hadseregbe lépett, mint ezredes küzdött a Vendéeban és mint dandártábornok Hondschoote-nál. Részt vett továbbá Bonaparte 1796- és 97-iki olasz hadjáratában, 1798. Svájcban harcolt győztesen és szervezte a helvét köztársaságot. 1799-ben a batáviai köztársaságot védte meg az angolok ellen, akiket Bergennél és Alkmarnál kapitulációra kényszerített. Közreműködött továbbá a vendéei felkelés elfojtásában. A marengói ütközet után (1800 aug.) az olaszországi hadsereg vezérletét vette át s az osztrák hadsereget a Brenta mögé szorította. 1802—4-ig követ volt a portánál s 1804. marsallá lett. 1806-ban a hanza-városok kormányzójává nevezték ki. 1807-ben megadásra birta Stralsundot és megszállotta Rügent. 1815-ben újra Napoleonhoz csatlakozott s Toulont védelmezte a Bourbonok ellen. 1815 aug. 2. Avignonban a royalista csőcselék, mely őt tévesen Lamballe hercegnő gyilkosának tartotta, felkoncolta. V. ö. *Vermeil de Conchard*, L'assassinat du maréchal B. (Paris 1887); *Marmoiton*, Le maréchal Brune (u. o. 1900); *Gachot*, B. en Hollande 1799 (u. o. 1906).

Bruneau (ejtsd: brünó), *Alfred*, francia zeneszerző, szül. Párisban 1857. Az odavaló konzervatórium növendéke volt. 1876-ban elnyerte az első violoncello-díjat, 1881. a nagy római díjat. Kerim című operájának nem volt sikere. Nagyobb figyelmet keltett Zola dramatizált regényeinek megzenésítésével: Le rêve (1891); L'attaque du moulin (1893); Messidor a Germinal-ból (1897) és Ouragan (1901), melyek szövegét maga Zola írta, prózában; Naïs Micoulin (1907). Egy ideig a Revue contemporaine, a Gil Blas és a Figaro szini kritikusa volt. Könyvei: Musique de Russie et musiciens français (1903); Musiques d'hier et de demain (1900); La musique française (1901).

Bruneck *(Brunecken)*, az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Tirolban, a Pusterthalban, festői vidéken, a Rienz és a Taufers-völgy összeszögelésénél, (1900) 2565 lak.; a brixeni püspökök egykori nyári rezidenciája most kaszárnya. Az 1849. leégett s román stílban újra épített plébániatemplomban Mader freskói és Hellweger oltárképei láthatók. Ezenkívül érdekes a kapucinusok temploma és az Orsolya-apácák kolostora és temploma. 1288-ban Bruno brixeni püspök alapította; most látogatott nyaralóhely. A Taufers-völgybe Sandig (Taufers) vezető villamos vasút kiindulási pontja. B.-tól ÉK.-re Kehlburg vára emelkedik, DNy.-ra pedig a jó karban lévő régi Lamprechtsburg.

Brunei *(B. proper)*, egykor hatalmas, most angol protektorátus alatt álló, jelentéktelen szultánság Borneo ÉNy.-i partján; a B.-Lavasz és Mengalong folyók környékét foglalja magában; gazdag tropikus hasznos növényekben, sok ságót és kókuszdiót termel. 21,000 km² területén mintegy 50,000 maláji és dajak lakik. Főhelye: B., a Brunei-öböl partján, 10,000 lakossal, elég élénk kereskedést űz, különösen Szingapurral. Van szénbányája is Muara mellett, amely évenkint mintegy 14,000 tonna szenet ad.

Brunel, 1. *Isambard Kingdom*, angol technikus, *B. 2.* fia, szül. Portsmouthban 1806 ápr. 9., megh. Westminsterben 1859 szept. 15. Pályáját apja vezetése alatt kezdte 1826. a Themse-alagútnál. Később a vasútépítészet és gépészet művelésére adta magát. Ő tőle valók a hungerfordi függő híd Londonban, s a híres Great-Western (1835) és Great-Britain (1842) nagy hajók. Utolsó és híres műve az az óriási nagy hajó volt, mely kezdetben Leviathan, később pedig Great-Eastern nevet viselt.

2. *B., Marc Isambard*, sir, az első Themse-alagut építője, született a franciaországi Hacquevilleben 1769 ápr. 25., megh. 1849 december 12. Francia katona volt, de a forradalom elől 1793. New Yorkba vándorolt, hol a mechanikára adta magát; 1799. Angliába ment s végleg ott maradt. A Themse-alagutat 1825—1842 közt nagy kitartással és roppant nagy nehézségekkel küzdve építette ki. Brunel alelnöke volt a londoni kir. tudományos társaságnak s 1841-ben lovagi rangot kapott.

Brunella *L., gyíkfű* (növ.), a Labiatae (Ajakosak) család génusza, melynek 5 faja főkép mérsékelt tájakon van elterjedve. Évelő fűvek. A délnyugateurópai *B. hyssopifolia* L.-t kertben gyakran tenyésztik.

Brunelle (növ.) a. m. lószemű szilva *(Prunella* is). L. *Szilva.*

Brunelleschi (ejtsd: brunelleszki, *Brunellesco), Filippo*, olasz építész és szobrász, szül. Firenzében 1377., megh. 1446 ápr. 15. Mint kora firenzei művészeinek nagy része, B. is ötvösműhelyben tanult, de már mint szobrász szerepel azon a pályázaton, melyet a firenzei kereskedők céhe 1401. hirdetett a firenzei keresztelő templom egyik bronzkapujának elkészítésére. A megbízást Ghiberti nyerte el, az ő és E. pályaművei — Ábrahám áldozatát ábrázoló bronzdomborművek a firenzei Museo Nazionaléban — a XV. sz. elejének szobrászati emlékei közül a legnevezetesebbek közé tartoznak. B. egyéb szobrászati művei közül még a firenzei Sta Maria Novella templomban levő — állítólag Donatelloval versenyt faragott — fatörzület maradt fönn. A század első 2 évtizedében B. hosszú időt töltött Rómában és ott főleg építészeti tanulmányokkal foglalkozott, amellett ő állapította meg a távlattan törvényeit, melyek gyakorlati alkalmazása rendkívüli befolyást gyakorolt a XV. sz.-i olasz művészet fejlődésére. 1417-ben nyujtja be B. híres emlékiratát a firenzei székesegyház kupolájának felépítése ügyében. Az ő terve alapján épül föl a kupola (1436. befejezve, laternája csak 1461.), melynek szerkezeti tökéletessége a középkori építészet vívmányain alapul, de az épület fölött uralkodó hatásában új, korszakalkotó törekvéséről tesz tanuságot. Római tanulmányain, antik és ókeresztény épületek hatásán alapulnak B. templomépületei: a firenzei S. Lorenzo (1421-től), majd a S. Spirito templom, bazilikális elrendezéssel, míg a Cappella Pazzi (a firenzei Sta Croce kolostor udvarában, 1430—1443 közt) központi elrendezéssel, finom, antikizáló kiképzésével a renaissance építészet legfontosabb mintáinak egyikévé lett. Andrea Scolari váradi püspök és Matteo Scolari, illetőleg bátyjuk Filippo (Pippo Spano temesi főispán) végrendeleti intézkedése folytán építette B. a szinten centrális alaprajzú S. Maria degli Angeli oratóriumot (befejezetlen). Világi épületei közül első a firenzei Ospedale degli Innocenti (lelencház) előtti nyilt oszlopcsarnok (1417-től), a legfontosabb a Palazzo Pitti, páratlanul hatalmas rusztika-homlokzatával, a firenzei palotaépítészet korszakalkotó műve, továbbá a Palazzo Pazzi-Quaratesi. B., ki mint hadi mérnök is szolgálta a firenzei köztársaságot, már életében a legnagyobb tekintélynek örvendett. Tevékenysége az építészet minden ágában úttörő volt és az olasz építőművészetnek ama korszakát nyitotta meg, melyet kora renaissancenak szokás nevezni. V. ö. *Fabriczy*, Filippo B., sein Leben und seine Werke (Stuttgart 1892).

Brunellesco, *Filippo*, olasz építész és szobrász, l. *Brunelleschi.*

Brunelliaceae (növ.), a kétszikűek szabadszirmu családja, melynek 10 faja Közép- és Dél-Amerikában honos. Kétlakú fák. Egyetlen génusza a *Brunellia.*

Brunet, 1. *Jacques Charles*, párisi könyvkereskedő és a legkiválóbb francia bibliográfusok egyike, szül. Párisban 1780 nov. 2., megh. u. o. 1867 nov. 16. Fő műve a Manuel du libraire et de l'amateur de livres, melynek első kiadása 1810. jelent meg 3 kötetben. Azóta szakadatlanul ennek kiegészítésén dolgozott s az 5-ik kiadás (Paris 1860—65) már 6 kötetben jelent meg. E még ma is nélkülözhetetlen segédkönyvben főleg a francia és latin nyomtatványok részletes és szakszerű leírását kapjuk. Az árakra vonatkozó adatai ma már csak történeti értékűek.

2. *B., Pierre Gustave*, francia tudós, szül. Bordeauxban 1807 nov. 18., megh. u. o. 1896 jan. 24. Fő művei, melyek a bibliográfia és bibliofília körébe vágnak: Études sur la reliure des livres (2 kiad., 1890); La france littéraire au XV. siècle (1884) és Les fous littéraires (1880). Becses történeti forrásmunka: Correspondance de la duchesse d'Orléans (2 kiad., 1869). V. ö. *Laporte*, J. C. B. et P. G. B. (Paris 1884).

Brunet de Presle, *Charles Marie Vladimir*, francia hellenista, szül. Párisban 1809 nov. 11., megh. u. o. 1875 szept. 12. A régi nyelveken kívül különösen az újgöröggel foglalkozott s újgörögre fordította Larochefoucauld Maximáit. Jutalmat nyert műve: Recherches sur les établissements des Grecs en Sicilie (1845); elismerést: Examen critique de la succession des dynasties égyptiennes (1850). Eggerrel együtt részt vett a görög papyrusok kiadásában: Les Papyrus grecs du musée du Louvre et de la bibliothèque impériale (1865). 1864-ben az újgörög nyelv tanára lett a keleti nyelvek tanfolyamán.

Brunetière (ejtsd: brüntjér), *Ferdinand*, francia irodalomtörténetíró és kritikus, szül. Toulonban 1849 júl. 19., megh. Párisban 1906 dec. 9. 1886 óta tanár volt az École normale supérieureben. 1893 óta pedig főszerkesztője a Revue des deux Mondes c. folyóiratnak, amelybe 1875 óta írta magvas, sokszor éles ellentmondást keltő kritikai tanulmányait. 1894-ben a francia akadémia tagjának választotta. B. az irodalomtörténet módszeré-

ben új irányt honosított meg, mely Darwin és Häckel fejlődéstani elméletét az irodalmi jelenségek magyarázatánál értékesíti. A faj és a környezet hatásának másodlagos jelentőséget tulajdonít; a fő az időpont hatása, vagyis a régibb művek befolyása az újabb művek kialakulására. Az emberi szellem örökös újdonság-vadászata az irodalmi forrongások leghathatósabb élesztője. Racine mást akart csinálni mint Corneille, Diderot mást mint Molière, a romantikusok mást mint a klasszikusok. Igaz, vannak fölös számmal olyanok, akik ugyanazt akarták csinálni, mint előzőik, ezek az epigonok, akik az irodalomtörténetben nem számítanak. Ellenben elsőrangú történeti jelentőségűek az ú. n. átmeneti korok írói, akiknek agya telve új gondolatokkal, de akikben nincs kellő tehetség a megfelelő művészi forma kialakítására. Ezek ép oly tökéletlen, de érdekes alakok, mint a természet világában az átmeneti teremtmények. Mint kritikus a tárgyilagosság híve, de erősen dogmatikus. Ítéleteit egy esztetikai ideál szabja meg, melyet a XVII. sz. nagy íróinak az alkotásaiból vont le. A *l'art pour l'art* elvét elveti s a művekben mélyebb erkölcsi tartalmat keres. Tanítása nagy hatással volt a fiatalabb nemzedék esztetikai és kritikai gondolkodására. A naturalista regényírást, főleg Zolát, túlzásaiért, az állati ösztönök egyoldalú előtérbe helyezéséért élesen támadta, a szimbolistákat ellenben, mint a naturalizmus ellenében jelentkező reakciót, jóindulattal üdvözölte. Irodalomtörténeti fő műve: Histoire de la littérature française classique sajnos csonkán maradt (csak az I. köt. jelent meg belőle 1909., az is részben tanítványai följegyzései alapján). Manuel de l'histoire de la littérature française (1897) c. kiadott kézikönyvét eredeti felfogás jellemzi, mely azonban a középkori irodalom igazi kulturális értékét és esztetikai jelentőségét nem képes méltányolni. A fejlődés elméletére fő művei: Évolutions des genres dans l'histoire de la littérature. I. La critique (Paris 1890) és Évolutions de la poésie lyrique en France au XIX. siècle (2 köt., 1894). Irodalomtörténeti monográfiák: Les époques du theâtre (1892); H. de Balzac (1906). Kritikai tanulmányai a következő címeken jelentek meg összegyűjtve: Études critiques sur l'histoire de la littérature française (8 köt., 1880—1908); Histoire et littérature (3 köt., 1884—86); Questions et nouvelles questions de critique (2 köt., 1889—90); Le roman naturaliste (1883); Discours académiques (1900); Essais sur la littérature contemporaine (2 köt., 1892—95). A katolikus agitáció érdekében mondott beszédeit s főbb cikkeit a következő kötetek tartalmazzák: Discours de combat (3 köt., 1900 és köv.); Questions actuelles (1906); Sur le chemins de la croyance I. (1904); Cinq lettres sur Ernest Renan (1903). V. ö. *Delmont*, F. B. l'homme, le critique, l'orateur et le catholique (Paris 1907); *Fonsegrive*, F. B. (Paris 1908). Magyarul módszerét részletesen tárgyalja *Szigetvári* Iván, Az irodalomtörténet elméletéről (Budapest 1905) c. művében.

Brunette (franc.) a. m. barna.

Brunetto Latini, olasz államférfiú és író, szül. Firenzében 1210., megh. u. o. 1294. A század ötvenes éveiben Firenzében hivataloskodott, 1260. pedig Franciaországba ment, honnan pár évi időzés után ismét szülővárosába tért vissza. Itt azután egész haláláig jelentős szerepet vitt a közügyek terén és jó barátságban élt Dantéval is, aki a Pokolban pár meleg sort szentel emlékének. Olasz nyelven először szólaltatja meg a tanító költeményt: Tesoretto c. munkája mintegy 3000 verssorban, vizió formájában megismertet az Erény, a Szeretet és a Természet birodalmával. Nevezetes Les livres du Trésor c. francia prózában írt és szintén az akkori idők ismereteit nyujtó munkája is. Lefordította ezenkívül Cicero retorikáját. V. ö. *Sundby*, B. L. Levnet og Skrifter (Kopenhága 1869).

Brunfels, *Otto*, német botanikus, szül. Mainzban 1488., megh. Bernben 1534 nov. 23. Egyházi pályára törekedvén, kartauzi kolostorba lépett, de később Luther követője lett és Strassburgban iskolát nyitott, majd orvosi tanulmányokat folytatott és Bernben telepedett le. Fő műve Strassburgban 1530—1536. 3 részben Herbarum vivae icones és 1532—1537. Contrafayt Kreuterbuch címmel két kötetben jelent meg. Reánk nézve érdekes, hogy Manardusnak, vagy amint ő írja Mainardusnak, az arab orvosok műveihez írt helyreigazító jegyzeteit saját műve második kötetében közli. Manardus tudniillik mint II. Ulászló orvosa hazánk növényeit is leírja. Egyéb műve: Insignium medicorum etc. (1531); Onomastikon medicinae etc. (1534); In Dioscoridis historiam (1552).

Brunfelsia *Sw.* (növ.), a Solanaceae (Ebszőlőfélék) család génusza, melynek 22 faja Közép- és Dél-Amerika tropikus részében honos. Kopasz cserjék v. apró fák osztatlan, gyakran bőrnemű levelekkel. Nagy, jóillatu virágukért kedvelt üvegházi növények. A kultiváltak közül nevezetesebb a *B. Hopeana* (Hook.) Benth. *(manaca)*, melynek alkaloidja, a *manacin* ($C_{32}H_{33}N_2O_{10}$) izgatóan hat a mirigyekre s a lélekzés megbénításával halált okoz. Gyökere és szára Braziliában orvosság.

Brunhild, a Nibelung-ének (l. o.) szerint Gunthernek, a burgundok királyának felesége, aki ráveszi Hagent, hogy orozva megölje sógornőjének, Kriemhildnek vitéz férjét, Siegfriedet. Ezt B. azért gyülöli, mert láthatatlanná tevő bűvös köpenyében titokban megsegítette Gunthert azon vitézi tettek véghezvitelében, melyektől B. kezének elnyerése függött. Kriemhild ezt a titkot felindulásában árulja el, mikor B. őt megsérti, a templomba menet alkalmával elsőbbséget követelve magának, mint hite szerint nagyobb vitéz felesége. Ily formában azonban a B.-monda hosszú fejlődés eredménye. A skandináv mondák egy régebbi változata szerint B. walkür, aki Odintól engedetlensége miatt reászabott büntetésből egy lángfaltól körülvett hegyen bűvös álomba merül, melyből csak oly hős keltheti föl, akinek szive még sohasem remegett. Ez a hős Sigurd, aki őt fel is ébreszti. V. ö. *Heinrich*, Egyet. Irodalomtört. III.

Brunhild *(Brunichilde)*, Athanagild nyugati gót király leánya, ki 567. Siegbert ausztráziai királyhoz ment nőül. Mivel sógora, Chilperich neusztriai király, szeretőjétől, Fredegundától ösztönöztetve, nejét megölette, B. rábírta férjét,

hogy Chilperich ellen hadat indítson. E háború-ban azonban Siegbert megöletett s B. fogságba esett (577). Ugyanazon évben nőül ment Chilperich fiához, ki azonban 577 végén szintén megöletett. B. erre visszatért Ausztráziába, s unokái nevében átvette a kormányzást. Midőn azonban unokáinak halála után dédunokáját, II. Siegbertet akarta a trónra ültetni, a nagyok Chlotar neusztriai királyt hívták az országba, ki 613. B.-t elfogatta és hosszas kínzás után vad ló által agyonhurcoltatta. V. ö. *Kurth*, La reine Brunehaut. Revue des questions histor. (50. köt. 1891); *Digot*, Histoire du royaume d'Austrasie, 4 köt.

Bruni, 45 km.-nyi hosszú, nagyon különböző szélességű sziget Tasmania DK.-i partja mellett, amelytől a D'Entrecasteaux-csatorna választja el. B. termékeny és a Tasmaniáéhoz hasonló, csaknem európai klímája van, 385 km² terjedelmű, de alig 200 lak. Van széntelepe is, de még nincs kiaknázva. Főhelye a K.-i parton Cookville.

Bruni *(Brunus)*, *Leonardo*, olasz humanista, szül. Arezzóban 1369. (amiért is gyakrabban Leonardo Aretino néven említik), megh. 1444 márc. 9. Mint a XIV. sz.-beli humanisták általában, ő is megvetéssel fordult el a nép nyelvétől és nagy lelkesedéssel feküdt neki a latin és görög nyelv és irodalom tanulmányozásának és művelésének. 1405-ben pápai titkár lett, 1410. pedig Firenze kancellárja. A humanisztikus műveltség emeléséhez főkép görög klasszikusoknak latinra fordítása által járult. Kompilált néhány ókori történeti tárgyú művet is. Legjelentékenyebb munkája Firenze története (Historiarum Florentinarum libri XII), mely a II. Frigyes császár halálától 1402-ig terjedő korszakot öleli fel és némely eleven leírás mellett már oknyomozásra való törekvést is mutat. Írt számos episztolát, néhány kisebb értekezést és egy latin vígjátékot is. Hogy ezenfelül plagizátor is volt, nevezetesen, hogy Calanus Attikáját szóról szóra lemásolta, azt bebizonyította Ballagi Aladár irodalomtört. Közl. 1891.

Brunichilde, l. *Brunhild*.

Brunissure (franc., ejtsd: brünisszür), l. *Barnaság*.

Brunn *(B. am Gebirge)*, mezőváros Alsó-Ausztriában, Mödling kerületi kapitánysághan, (1910) 3435 lak., szép templommal (XVI. sz.), sörfőzéssel és szőllőtermeléssel. Mellette van *Maria-Enzersdorf*, ferencrendi kolostorral, búcsujáró-templommal.

Brunn, *Heinrich von*, német archeológus, szül. Wörlitzben, Dessau mellett, 1822 jan. 23., megh. 1894 júl. 23. Schlierseeben. A kormány megbízásából, ó-latin feliratok gyüjtése végett Olaszországba utazott s 1856—65-ig a római régészeti társaság titkára volt; 1865 óta Münchenben egyetemi tanár. Művei: Geschichte der griechischen Künstler (Stuttgart 1853—59, 2 köt., új lenyomat u. o. 1889); I rilievi delle urne etrusche (Róma 1870): Probleme in der Geschichte der Vasenmalerei (1871); Griechische Götterideale (részben régebbi felolvasások gyüjteménye, München 1893) és főmunkája: Griechische Kunstgeschichte (I. Die Anfänge u. die älteste decorative Kunst, u. o. 1893, II. kötetét: Die archaische Kunst, halála után adta ki Flasch, 1897). Ő indította meg 1886. a Denkmäler griech. u. römischer Skulptur c. nagyszabású vállalatot. Értekezései Kleine Schriften c. alatt összegyüjtve jelentek meg 1898—1906, 3 kötetben. Az ókori műtörténet művelői között neki köszönhetni az irott forrásoknak legbehatóbb ismertetését és annak az iránynak inauguralását, mely az emlékek stilkritikai elemzéséből kiindulva határozza meg azokat és illeszti be őket a fejlődés menetébe. Műveit finom műérzék, kitünő módszer és világos előadás tünteti ki.

Brunndöbra, falu Szászországban, Zwickau kerületben, malmokkal, fémgyárakkal, (1900) 3708 lak.

Brunnen *(Muotathal)*, falu Schwyz svájci kantonban, gyönyörű vidéken, ahol a Muota a Vierwaldstätti tóba torkol, (1910) 2343 lak., élénk turistaforgalommal. B. klimatikus gyógyhely; közelében vannak Stoss, Axenstein és Axenfels gyógyhelyek. 1315-ben a morgarteni csata után a 3 ós kanton itt kötött egymással örök szövetséget.

Brunner, város Új-Zeelandban, Westland kerületben, a Grey River mellett, (1901) 1511 lak.; szénbányával.

Brunner, 1. *Heinrich*, német jogtudós, szül. Welsben (Felső-Ausztria) 1840 jún. 22. 1866-ban egyetemi tanár lett Lembergben, 1870. Prágában, 1872. Strassburgban, 1873. Berlinben. 1884 óta a porosz tudományos akadémia tagja. B. a német, frank, normann és anglo-normann jogtörténet terén kiválót alkotott, Die Entstehung der Schwurgerichte (Berlin 1872) c. korszakos munkájában pedig először mutatta ki forrásszerüen az angol jurynek a frank perrendszerrel való összefüggését. Fő műve: Deutsche Rechtsgeschichte (Leipzig 1887—92, 1 és 2 köt., 2. kiad. 1906); Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte (3. kiad., Leipzig 1908). 1910-ben tanítványai terjedelmes Festschriftet adtak ki születésének 70-ik évfordulójára (Weimar), melyben a magyar jogi irodalmat Timon Ákos tanulmánya képviseli.

2. *B., Johann Konrad*, német anatómus, szül. Diessenhofenben 1653., megh. Mannheimban 1727. A heidelbergi egyetemen tanár volt, de csak egy évig, mert a pfalzi választófejedelem udvari orvosa lett. Ő írta le először a patkóbélben levő, róla elnevezett mirigyeket a De glandulis in duodeno intestino detectis c. munkájában (1687). A pankreas élettanához az Experimenta nova circa pancreasban szolgáltatott hasznos adatokat (1727).

3. *B., Moriz*, lovag, osztrák műszaki tiszt és katonai író, szül. Bécsben 1839 júl. 30., megh. 1904 okt. 25. 1899-ben, mint altábornagy, a közös hadügyminiszterium osztályfőnökévé nevezteték ki. B. különösen a várerődítés kérdéseiben egyike volt a legkiválóbb szakembereknek. Szakmunkái: Leitfaden für d. Unterricht im Festungskrieg (Wien 1884); Leitfaden für den Unterricht in der beständigen Befestigung (u. o. 1887); Leitfaden für den Unterricht in der Feldbefestigung (u. o. 1887); Über die Anwendung des Infanterie-Spatens (u. o. 1880) stb. Legtöbb művét magyarra is lefordították.

4. *B., Sebastian*, kat. teológus és író, szül. Bécsben 1814 dec. 10., megh. Währingben, Bécs

mellett 1893 nov. 26. Több helyen volt lelkész, utoljára Bécsben. Nézeteit Németországról Die Prinzenschule zu Möpselglück (1847) c. regényében írta meg. 1848—1865-ig a Wiener Kirchenzeitungot szerkesztette; 1853—57-ig u. o. egyetemi lelkész volt. Munkái katolikus irányuak, pl.: Die Welt ein Epos (1846); nagy feltünést keltettek szatirikus iratai: Der Nebeljungen Lied (1845); Der deutsche Hiob; Blöde Ritter, Gallerie deutscher Reichspfiffe, Schreiberknechte, Das deutsche Reichsvieh, Keilschriften stb.; elbeszélései: Des Genies Malheur und Glück (1864); Diogenes v. Azzelbrunn (1864); Fremde und Heimat (1864). Irt még számos úti rajzot. Elbeszélései és poétai iratai összegyüjtve 18 kötetben, Regensburgban jelentek meg 1890. Igen érdekes népies modorban megírta az osztrák cisterciek, bencések és premontreiek történetét. Életét megírta *Scheicher* (1888).

Brunner-féle mirigyek, l. *Belek*.

Bruno, 1. *szent*, kölni érsek, Lotharingia hercege (924—965), I. Henrik német király és Szt. Matild legifjabb fia, 950-ben pappá szenteltetett, 953. kölni érsek lett. Alapította a kölni Szt. Pantaleon kolostort, ahol tetemei is nyugszanak. Tekintélye oly nagy volt, hogy a Karolingok és Kapetingek között biró volt s ő okozta, hogy utóbbiak csaknem egy századdal később jutottak a francia trónra. I. Ottót, midőn az Rómába vonult, hogy ott magát megkoronáztassa, a kormányzásban B. helyettesítette (vicarius imperii). V. ö. *Aschbach*, Rheinisches Jahrbuch (Bonn 1843).

2. *B., szent*, a kartauziak alapítója (1035—1101). Kölni előkelő család sarja; tanulmányait Reimsben, Toursban és Párisban végezte s az egyházi pályán gyorsan ment előre. 1084-ben lemondott a reimsi kanonokságáról és hat társával a Grenoble közelében levő Chartreuse nevű magányba vonult vissza. Itt alapította a kartauzi rendet, amelyben a remete és a szerzetes életet egyesítette szerencsés harmóniába. 1090-ben II. Orbán pápa hívó szavának engedve, Rómába ment mint egyháztanácsos, de csakhamar ismét visszatért és ekkor a La Torre nevű kartauzi kolostort alapította. A reggiói püspökséget visszautasította. 1101-ben halt meg és 1628. kanonizáltatott végleg. Emléknapja okt. 6. Irt néhány exegetikai művet (kiadta *Migne* Patr. Lat. 152—153. k.). Életírói: *Tappert* (1872); *Lefevre* (2. k. 1584); Vie de St. B. (Montreuil-sur-Mer 1898); *Löbbel*, Der Stift. des K. Ord. (Münster (Paris 1899); *Gorse* (1902).

3. *B., querfurti*, más néven *Bonifác*, Németország második apostola. III. Ottó hű tanácsosa volt s vele járt Rómában is. 1004-ben püspökké szenteltetvén, Szt. Adalbert nyomdokaiba lépett és a lengyelek meg poroszok megtérítésén fáradozott. Később hithirdetés céljából Magyarországon is megfordult. 1009-ben a mai Braunsberg közelében, az orosz-porosz határon 18 társával egyetemben vértanuhalált szenvedett. Ő járt 972 táján Géza magyar vezérnél mint Ottó császár követe és állítólag az ő fáradozásának köszönhető a quedlinburgi béke. Megírta Szt. Adalbert életét (közl. *Pertz*, Monum. Germ. Script. IV.). Évnapja okt. 15. Életírói: *Heine* (1877); *Kolberg* (1884); *Pfül* (Stimmen a. M. Laach. 53. k. 1897).

4. *B. (Clericus Magdeb.* v. *Merseburgensis)*, történetíró a XI. sz.-ból. Magdeburgi pap, utóbb Werner püspök, majd Hermann ellenkirály kancellárja. Irta 1082. a Historia belli saxonici c. krónikát, mely az 1073—81. évek tört. tárgy. IV. Henrik ellenes felfogással. (Közli *Pertz*, Mon. Germ. hist. Script. IV., németül kiadta *Wattenbach*, 2. kiad. Leipzig 1893).

5. *B., szent*, segni püspök és Monte Cassino apátja (1046—1123). Irt több exeget. művet, amelyeket Bruno Bruni gyüjtött össze (Róma 1789—91).

Bruno, *Giordano (Jordanus Brunus)*, olasz filozófus, szül. Nolában, Nápoly közelében 1548., megh. 1600 febr. 17. Tizenegy éves korában Nápolyba került, hol négy évvel később a dominikánusok közé lépett; tanulmányai befejeztével egy ideig Nápoly környékén különböző kolostorokban élt, míg végre Nápolyba ment, hol szabad gondolkozása feltünést, majd megbotránkozást keltett s így csakhamar menekülnie kellett. Rómában sem volt biztosságban, egy ideig más-más olasz városban tartózkodott, de a folytonos üldözések miatt 1579. Genfbe ment. Itt megismerkedett Kálvin tanaival, de gúnyra hajló szelleme a kálvinisták merevségét sem kimélte meg. Genfet is elhagyta s ekkor kezdődik európai vándorútja, mely 1580—90-ig tart. Megfordult e tiz év alatt Lyonban, Toulouseban, Párisban, Londonban, Oxfordban, Marburgban, Wittenbergben, Prágában, Helmstedtben, M.-Frankfurtban; 1590. visszatért hazájába, de Velencében elfogták, átszolgáltatták az inquizicionak és Rómában hét évig fogva tartották; azután a Campo dei florin mágyán elégették. A kivégzés helyén Róma városa 1889. B.-nak bronz szobrát állíttatta fel. Az egyház halálra ítélte, mert művei tele vannak az egyházra és vallásra veszélyeseknek, istenteleneknek és szentségsértőknek mondott tanokkal. E műveket B. nagyobbrészt vándorlása idejében írta, mikor alkalma volt az európai egyetemek tanításait s a tudósok különböző irányait megismerni. Műveit latin és olasz nyelven írta s mindegyiken rajta van a szerző bizarr, fantasztikus, el-elcsapongó, gúnyolódó szellemének a jegye. Legkülönösebb s B. írói jellemét legerősebben visszatükröző műve a Spaccio de la bestia trionfante (A győzedelmes vadállat elűzése); ezt úgy magyarázták sokan, hogy a bestia trionfante a vallás vagy a pápaság, legalább ezt állították azok, kiknek részük volt halálítéletében. Olasz műveit Wagner adta ki Lipcsében 1830.: Opere di Giordano B., itt található egy ifjúkori műve, melyet 1482. Párisban adott ki, a Candelajo c. szatirikus vígjáték. Latin műveit (Articuli centum et sexaginta contra mathematicos et philosophos; De speciarum scrutinio et lauripode combinatoria Raym. Lulli stb.) Fiorentino (Nápoly 1883) és Gfrörer a Corpus philosophorum-ban (1834—35) adták ki. A De umbris idearum c. munka 1868. jelent meg Berlinben Tugini kiadásában.

B. filozófiája Nicolaus Cusanus gondolatain és Copernikuson alapszik. Hatalmas fantáziával, nagy írói tehetséggel megalkotja azt a világképet, mely Copernikus rendszerének filozófiai alapját veti meg. A világ végtelen és minden részében

örök életet rejt magában. A világ Isten megnyilatkozása, lényének végtelen áradata. B. rendszere panteisztikus. Isten és a világ közt csak az a különbség van, amely a natura naturans és a natura naturata közt fennáll. Isten mindenben van, az ő ősi ereje éltet mindent. Ez az Isten a legkisebb s a legnagyobb, monasz és mindenség. Így éled fel B.-ban Epikuros is és metafizikája egyesíteni akarja az individualizmust és univerzálizmust. Az isteni őserő minden egyedben benne van, mint a testben a lélek, és minden egyedet a mindenség tükrévé tesz. Filozófiájának főtételeit már a cusai filozófusban megtaláljuk, de az a hatalmas, lelkes gondolatrendszer, páratlan erővel előadva, mégis B. alkotása és első mélységes szintézise az új természettudománynak a filozófiai hagyománynyal.

Irodalom. Bartholmes, Jordano B., Paris 1846, 2. kiad.; Berti, Vita di G. B., Firenze 1868; u. a. Documenti intorno a G. B., 1880; Sigwart, Die Lebensgeschichte G. B.-s Tübingen 1880; Brunnhofer, G. B.-s Weltanschauung u. Verhängniss, Leipzig 1885; Plumptree, Life and Works of G. B., London 1884, 2. kiad.; Dufour Théofil, G. B. à Genève, Genf 1884; A. Riehl, Giordano B., Leipzig 1900; Louis, Giordano B., Berlin 1910; Buday József, G. B. élete és bölcsészete.

Brunócz, kisk. Nyitra vm. vágújhelyi j.-ban, (1910) 319 tót lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Kastélya 1690—95. Bercsényié volt, később a szlavniczai Sándor-család birta, most a Ghiczy- és Mednyánszky-család birtokában van. V. ö. *Reményi* Károly, B. (Vasárnapi Ujság 1868. 42. sz.)

Brunolein, fosszilgyantának lenolajos v. faolajos oldata, amelyhez paraffinolajat adnak és terpentinolajjal higítják. Hogy a kellő száradó képességét megkapja, terebint vagy szikkativot tesznek még hozzá. Butorok fényezésére használják.

Brunow, *Ludwig*, német szobrász, szül. Lutherauban 1843 júl. 9. A berlini művészeti akadémián és Siemering szobrásznál tanult. Legismertebb művei: Moltke emlékszobra Parchimban; I. Frigyes és II. Frigyes Vilmos királyok szobrai a berlini Zeughausban; Pogge afrikai utazó emlékszobra Rostockban, Gusztáv Adolf királyé Lützenben; a mecklenburg-schwerini nagyherceg hatalmas lovasszobra Schwerinben; I. Vilmos császár emlékszobra Erfurtban stb.

Bruns, 1. *Ernst Heinrich*, német csillagász, szül. Berlinben 1848 szept. 4. 1873—76-ig a dorpati csillagvizsgáló obszervátora és az ottani egyetem magántanára, 1876. a matematika rendkívüli tanára Berlinben, 1882. a lipcsei egyetemen a csillagászat rendes tanára és az obszervatórium igazgatója. Számos értekezése közül kiemelendők: Die Figur der Erde (Berlin 1878) és a perturbáció-elméletben nagy jelentőséggel biró: Ueber die Integrale des Vielkörper-Problems, Berichte der math.-phys. Classe d. kgl. sächs. Gesellsch. d. Wiss. 1887 és Acta Mathem. 11. köt.

2. *B., Karl Georg*, német romanista, szül. Helmstedtben, 1816 febr. 24., megh. Berlinben 1880 dec. 10. Egyetemi tanár volt Rostockban, Halleben, Tübingenben és 1861 óta Berlinben. Számos munkája közül legnevezetesebb: Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart (Tübingen 1848); Fontes iuris romani antiqui (u. o. 1860): a Justinianus kora előtti jogforrásokból a magánjogra nézve érdekesebbeket közli, 7. kiad. Gradenwitztől (Tübingen 1909); A VI. kiadást B. Mommsennel együtt szerkesztette. Filológiai és jogászi készültség, jogtörténeti szakismeret s kritikai apparátus látszik a művön, kellő tért enged a papyrusokiratoknak. Az értékes Chrestomatiához tárgymutató is készül. B. Böhlau, Rudorff és másokkal együtt 1861. megalapitotta a Zeitschrift für Rechtsgeschichte c. folyóiratot.

3. *B., Paul Viktor*, német orvos, szül. Helmstädtben 1812., megh. 1883 márc. 18. 1843-ban a tübingeni egyetemre a sebészet rendes tanárának hivatott meg. Különös kedvvel foglalkozott a gége betegségeivel, nagy jártasságra tett szert a gégetükrözésben s ennek tökéletesedése sokat is köszönhet neki. Kiadott anatómiai tankönyvet s még más a sebészetre és bonctanra vonatkozó munkákat.

Brunsbüttel-Eddelakerkoog, város Schleswig porosz hercegségben, Süderdithmarschen kerületben, a Vilmos császár-csatornának az Elbebe való torkolatánál, (1900) 3513 lak.

Brunskop (állat), a barna delfin (*Phocaena communis* Cuv.) irországi neve. L. *Delfin.*

Brunšmid *József*, a klasszikus régiségtan tanára a zágrábi egyetemen, szül. Vinkovczén 1858. febr. 10. A zágrábi horvát nemzeti régiségtár és a Strossmayer-féle képtár igazgatója. Ismert régiségtani iró és numizmatikus.

Brunstatt, falu Felső-Elszász Mühlhausen kerületében, (1900) 3187 lak.; reszelőgyárral, kőbányákkal.

Brunsvigit (ásv.), a leptoklorit egy változata a radauthali gabbróból.

Brunswick (ejtsd: brönszvikk), francia és angol neve Braunschweignak; azonkívül több város és county neve az Egyesült-Államokban. Városok: 1. *B.*, Glynn county fővárosa Georgiában, a Turtle torkolatánál, (1900) 9081 lak., vasúti gócpont, jó kikötővel, fürészmalmokkal, nagy gyapotkivitellel, élénk hajóforgalommal. — 2. *B.*, Maineben, 44 km.-nyire Portlandtól, az Androscoggin partján, amely itt több vízesést alkot, amelyek erejét a pamutfonók és egyéb iparvállalatok gépeinek hajtására használják föl, (1900) 6806 lak. Brunswick a Bowdoin Collegenek, az Unio egyik legvirágzóbb főiskolájának (szép képtárral) székhelye.

Brunswick-család (korompai gróf), állítólag *Henrik* braunschweigi hercegtől származik, aki a keresztes háborúk idején két fiát Magyarországon hagyta. A család báró *B. Antal* által, aki 1770. Esztergom vármegye administratora volt, 1775. emelkedett grófságra. A grófi méltóságot 1790. az összes utódokra kiterjesztették. B. Antal fia volt *B. József*, országbiró, megh. 1827. Másik fiának, *B. Antal*-nak leánya volt *B. Teréz* (l. alább). A családnak *B. Géza* cs. és kir. kamarás és főrendiházi taggal, aki 1899. júl. 20. Semmeringen meghalt, magva szakadt.

B. Teréz grófnő, korompai gróf B. Antal szeptemvir leánya, brünni alapítványi hölgy, szül. Pozsonyban 1775 július 27., megh. Budapesten 1861 szept. 24. Utazásai közben Iverdunban meg-

ismerkedett Pestalozzival, kinek társaságában heteket töltött. Később testvére gyermekeit nevelte és tanította. Budára költözve, anyja házában (I. ker. Mikó-u. 1.) 1828 jún. 1. megnyitotta Angyalkert néven az ország első kisdedóvó intézetét s a kisdedóvás ügyében ezután is sokat tett. 11 intézet köszöni neki keletkezését. 1836-ban létesítette a ma más alakban működő országos kisdedóvó-egyesületet (erről írt műve: *Rendszabási a nemzeti egyesületnek, a kisdedek korránti nevelésére nézve gyám- és képzőintézetek által*, Pest 1830). Munkái: *Felszólítás egy intézet felállítása iránt*, mellyel a kis gyermekeket gyámnevelő intézetek számára tanítók készíttetnének hazánk minden részeiben (Hely és év n.); *Rajza azon véghetetlen haszonnak, melyeket a kis gyermekek oskolái nyujtanak* (Hely és év n.). V. ö. *Rapos* József, B. T. vagy a közalapnevelésügy multja s jelene hazánkban (Pest 1868). A Magyar Pedagógiai Társaság pályadíjat tűzött ki György Aladár hagyományából B. életének megirására. Azt a házat, amelyben a kisdedóvó intézetet alapította, 1899. Budapest főváros emléktáblával jelölte meg.

Brunswigia *Heist.* (növ.), az Amaryllidaceae család génusza, melynek 9 faja a Fokföldön él. Hagymás növények; közülök néhányat tenyésztenek is, így pl. a *B. Josephinae* Gawl.-t fél m. magas vörösvirágú, dús ernyőjeért.

Brunszwik *Tóbiás*, ev. szuperintendens. 1605—1620-ig csepregi iskolaigazgató, 1620-tól pedig Thurzó Szaniszló nádor udvari lelkésze Semptén, majd a szeredi zsinaton egyhangulag megválasztott dunamelléki szuperintendens. Az 1622-iki semptei zsinatnak a püspöki rendszert előkészítő cikkeit ő szerzé. Később galgóczi lelkész lett, ez állását azonban 1630. elhagyta, miután a r. kat.-ok üldözései következtében ez évi jan. 22. Szereden áttért a r. kat. vallásra s valahol vámhivatalnok (tricesimator) lett. Áttérése mentegetésére adta ki: *Lelki gyötrelmeiről való vallástétele* (Szered 1630) c. művét.

Brusa, *Emilio*, olasz kriminalista, államjogász és szenátor, szül. Ternateban 1843 szept. 9., megh. Torinóban 1908 dec. 14. 1871-ben a nemzetközi jog és jogbölcsészet tanára lett Modenában, 1877. a büntetőjog és büntető perrendtartásé Amsterdamban, 1880. ugyanazé Torinóban. A Magyar Tud. Akad. 1906. kültagjává választotta. Nevezetesebb munkái: Saggio di una dottrina generale del reato (Torino 1884); Sul nuovo positivismo nella giustizia penale (u. o. 1887); Prolegomini al diritto penale (u. o. 1888); Staatsrecht des Königreichs Italiens (Freiburg i. Br. 1892).

Brušane, adók. Lika-Korbava vm. gospići j.-ban, (1900) 1018 horvát-szerb lak., posta- és táviróhivat.

Brush (ang., ejtsd: brös), a róka farka, amelyet falkavadászatoknál a master a *kill*-hez (l. o.) elsőnek érkező lovasnak nyujt át. Miután nálunk és Angliában is a killnél ritkán van csupán egy lovas jelen, a masteré a jog, hogy kit tiszteljen meg a B.-sel.

Brush (ejtsd: brös), *Charles Francis*, angol-amerikai elektrotechnikus, szül. 1849 márc. 17. Clevelandban vegyészeti laboratoriumot rendezett be, s 1876. elkészítette az első elektrodinamó gépét. Ugyanezen időben az elektromos világításra szolgáló s egyéb szabadalmazott készülékeinek értékesítése céljából szerződésre lépett a clevelandi Telegraph-Supply Companyval s 1881. e társaság nevét The Brush Electric Company-ra változtatta. 1887-ben szerkesztette B. az első ívlámpáját s nemsokára az első szeries ívlámpát. Egyéb találmányai közül megemlítendők az önműködő kikapcsolók ívlámpák számára, dinamógépek kapcsolásában behozott újítás, compound kapcsolás, végül az ívlámpákon eszközölt többféle javítások. B. mondható az ívlámpával való elektromos világítás megteremtőjének. Később B. találmányainak egy részét külföldön is szabadalmaztatta s ezeket értékesítés céljából a Londonban alakult Anglo American Brush Electric Light Company-nak eladta. Megemlítjük még, hogy hazánkban a közcélra szolgáló legelső áramfejlesztő telepet az angol B.-társaság rendezte be, még pedig Temesváron 1884. s egyike volt Európa legelső áramfejlesztő telepeinek.

Brushit (ásv.), víztartalmú kalciumfoszfát: $(HCaPO_4 + 2H_2O)$. Egyhajlásu, Sombrero-sziget guanójában található. Vele rokon foszfátok még a *metabrushit*, *kollophan* és *monetit*.

Brusina, *Spiridion*, malakológus és paleontológus, a horvát nemzeti múzeum állattani osztályának volt igazgatója, szül. Zárában 1845 dec. 11., megh. Zágrábban 1908 máj. 21. Tanulmányait Zárában és Bécsben végezte. 1870-től a horvát múzeum állatt. oszt. igazgatója, 1876-tól zágrábi egyetemi tanár. 1874-től a délszláv akadémia rendes-, 1891-től a Magyar Tud. Akadémia levelező tagja. Legnevezetesebb munkái: Matériaux pour la faune malacologique neogène stb. és Iconographia molluscorum fossilium in tellure tertiaria stb. Legtöbb nagyobb munkája befejezetlen maradt.

Brusius, l. *Bruys*.

Brusque (franc., ejtsd: brüszk) a. m. heves, indulatos; *brusquerie*, indulatosság. A hadtudományban B.-nek mondjuk azt a támadást, amely rendszeres bevezetés nélkül tűzzel, erőszakosan történik.

Brusquembille (franc., ejtsd: brüszkañbilly), kártyajáték, *briscambille* néven is ismeretes. Piquet kártyával két-öt személy játszhatja; három-három kártyát kap minden játszó, a többi talon, melyből ütés után pótolnak a játszók. A legjobb kártyák, B.-ek, a disznók és tizesek. Az egyes lapok pontjai számítanak az ütésekben. Kinek legtöbb pontja van, az a nyertes s ellenfeleitől a pontok számkülönbözetét kapja.

Brussel, Bruxelles (Brüsszel) flamand neve, l. *Brüsszel*.

Brussza (*Brusza*, lat. *Prusa*), a B. vilajet fővárosa Kis-Ázsiában, a 2530 m. magas Olimposz hegy lábánál, 150 m. tengerszínfeletti magasságban, a Marmara-tengertől mintegy 32 km.-re. A várost egy hegyi patak szeli keresztül; utcái jobbára keskenyek és kanyargósak. Környéke festőien szép. A város közepén meredek sziklákon régi vár romjai emelkednek; alépítménye még a római időkből való. Számos mecsetje közül néhány, mint pl. az Ulu- és a Dzsesil-dzsámi,

építészeti remek számba megy. Szép fürdői, hánjai (szállói) és bazárjai vannak; utóbbiak tele európai árúval. B.-ban és környékén egykori szultánoknak és sok török előkelőségnek művészi síremlékeit találjuk. A várostól Ny.-ra négy meleg kénes forrás fakad, amelyek fürdőül szolgálnak. Ipara jelentékeny; török földön mindenütt jó hírnek örvendő selyem-árúi (ruha, szőnyeg, nyersselyem) Lyonba is elkerülnek. Bora is híres. Kikötője Mudania (l. o.), amellyel 42 km. hosszú vasút köti össze. Lakossága (1908) 76,303, ebből kb. 8000 örmény, 7000 görög, 3000 zsidó, a többi török. Újabban ez a szám talán a 100,000-et is meghaladja az orosz-török háború óta tartó bevándorlásokkal (Bulgária, Bosznia és a Dobrudzsából). Brusszát II. Prusias, Bithinia királya alapította. 1326-ban Orkhán, Oszmán fia, a második török szultán elfoglalta és országa fővárosává tette. Orkhán utóda, I. Amurát B.-ból Drinápolyba tette át székhelyét. A mongolok 1402. elpusztították. Tűztől és földrengéstől (1855) is sokat szenvedett. V. ö. *Wilson*, Constantinople, Brusa and the Throad (London 1893); *Baedeker's* Konstantinopel und Kleinasien stb. (Leipzig 1905); *Meyers Reisbücher:* Griechenland und Kleinasien. 6. kiad. és u. a.: Türkei, Rumänien stb. 7. kiad. (Leipzig 1908). L. még *Kis-Ázsia*.

Brusszai bor, sárgászöld színű, nehéz, csersavban gazdag fehér bor Brussza vidékéről, «Olympusi» cím alatt kerül forgalomba.

Brusznó, 1. kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, most *Nyitraboroszno* (l. o.). — 2. *B.*, fürdő, l. *Boroszno*.

Brusztur, község, l. *Páfrányos*.

Brusztura, kisk. Máramaros vm. taraczvizi j.-ban, (1910) 1654 rutén és német lak.; u. p. Királymező, u. t. Taraczköz.

Bruta (állat), l. *Foghijasok*.

Brutális (a latin brutus-ból) a. m. állati, nyers; *brutalitás*, állatiasság, állatias nyerseség.

Bruttii, l. *Bruttium*.

Bruttium *(Bruttius ager)*, Olaszország legdélibb kiágazása, a mai Calabria ulteriore vagyis Reggio és Catanzaro olasz kerületek. Lukániától a Laus, ma Laino folyó választja el. A területet az Apenninek fenyvesei borítják, regényes völgyekben s hegyi folyókban sincs hiány. A szép, hegyes vidék különösen marhatenyésztésre alkalmas, de van ott bor-, gabona- és gyümölcstermesztés is. Híres volt a Sila hegylánc fenyveseiből készült szurok. Virágzó görög gyarmatvárosai: Consentia, Vibo, Medma, Rhegion, Locri, Kroton, Scylacium. Az ország belsejét részben az elgörögösödött lukánok lakták, kiket az É.-ra fekvő Lukaniának lakói, azért, mert tőlük elszakadtak, *bruttii*, görögül *brettioi*, azaz *lázadók* (elpártoltak) névvel illettek. B. lakosai Pyrrhus szövetségesei voltak, amiért Róma haddal támadta meg őket és 272. Kr. e. tartományukat meghódította. A második pún háborúban Hannibal pártjára voltak, amiért a rómaiak később rabszolgáknak (bruttiani servi) nyilvánították őket. Ez időtől fogva B. hanyatlásnak indult és többé föl nem virult. Jelenleg is a tudatlanság, babona s a Maffia egyik főfészke. V. ö. *Jung* J., Geogr. u. Gesch. des röm. Altertums (1889); *Lenormant*, La Grand-Grèce, I.; *Nissen*, Ital. Landeskunde I.

Brutto (ol.) a. m. csunya, tisztátalan, nyers; jobbára összetételei használatosak. *B.-súly* a. m. az árú súlya burkolattal együtt, vagyis azon csunyán, piszkosan, amint az árú (pl. hordó) a viharhányta hajóról jön. Rövidítve B^{tto} vagy B^{o}. Helyette néha a *sporco* (piszkos) vagy *lordo* (mocskos) kifejezést is használják. *B.-összeg*, melyből még nem vonták le a levonandókat: pl. *B.-számlaösszeg*, melyből a költségeket, *B.-váltóösszeg*, melyből a diszkontot még nem vonták le. *B.-nyereség*, melyből még az ezen nyereség elérésére fordított költségek nincsenek levonva. *B.-budget*, az a költségvetés, melyben az előirányzott bevételek a kiadások levonása nélkül vannak beállítva stb. — A *könyvvitelben B.* vagy *nyers mérleg* (l. o.). — *B.-díj*, l. *Biztosítás*. — *B.-tonnatartalom* (tenger.) a. m. a hajónak vegyes tonnatartalma, l. *Köbözés*.

A NAGY LEXIKON

III. kötetének munkatársai.

Akos István (gyógypedagógia).
Aldásy Antal dr. (genealógia és heraldika).
Alexander Bernát dr. (filozófia).
Alexics György dr. (román nyelv és irodalom).
Angyal Pál dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Asbóth Oszkár dr. (északi szláv nyelvek és irodalmak).
Augusztin Béla dr. (gyógynövények).
Aujeszky Aladár dr. (állatorv. bakteriológia).
Bálint Imre dr. (balkáni ügyek).
Bálint Rezső dr. (belső betegségek).
Ballagi Aladár dr. (magyar történelem).
Balogh Ferenc dr. (ref. teológia).
Balogh Jenő dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Balogh Lóránd (építészet).
Bánki Donát (aviatika).
Bartha Richárd dr. (magánjog).
Béldy Mihály (csendőrség).
Bénárd Emil dr. (közjog, magánjog).
Benedict Henrik dr. (belső betegségek).
Benedict Márk dr. (vasúti jogi ügyek).
Berger Albert dr. (Beszterce-Naszód vm. tört.).
Berger Károly Lajos (gazd. növénytermelés).
Berinkey Dénes dr. (nemzetközi jog).
Bodnár Gyula dr. (térképek).
Bogdánfy Ödön (vízépítészet és kulturmérnökség).
Borovszky Samu dr. (akadémiai ügyek).
Börcsök Andor dr. (birtokrendezés).
Breit József (hadtudomány).
Breuer Szilárd (tüzoltás).
Brózik Károly dr. † (ált. földrajz és statisztika).
Bud János dr. (bűnügyi statisztika).
Bund Károly (erdészet).
Cholnoky Jenő dr. (általános földrajz).
Colas Károly báró (boszniai ügyek).
Császár Elemér dr. (magyar irodalomtörténet).
Császár Károly dr. (jogi életrajzok).
Csengeri János dr. (klasszika filológia).
Cserjesi Károly (sport és játékok).
Csiky Lajos (ref. teológia és egyházi ügyek).
Czakó Adolf (hídépítészet).
Czakó Elemér dr. (iparművészet).
Dalmady Ödön (vasúti biztosító berendezés).
Dalmady Zoltán dr. (fürdőterápia).
Dedek Crescens Lajos dr. (kat. egyháztörténet).
Demény Károly (posta- és távirda-ügy).
Dunay László dr. (kereskedelmi tengerészet).
Éber László dr. (művészettörténet).
Edvi Illés Aladár (vas- és fémipar).
Edvi Illés Károly (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Ekkert László dr. (kémia).
Elefánt Olga dr. (iparművészet).
Entz Béla dr. (kórbonctan, bakteriologia).
Erdős József dr. (ref. teológia).
Ernyey József (etnográfia).
Fabó Bertalan dr. (magyar zenetörténet).
Fái László (vasúti fatelítés).
Farkas Elek (betegsegélyző pénztárak).
Farkas Géza dr. (fiziológia).
Ferenczi Zoltán dr. (könyvtárügy).
Ferenczy Benő (vasúti földrajz és történelem).
Ferentzy József dr. (techn. kémia).
Feyér Gyula (fűtés, gáz- és vízvezeték).
Fiók Károly dr. (szanszkrit).
Fodor Ármin dr. (perjog).
Frisch Ármin dr. (héber teológia).
Gábor Béla (bűnügyi rendészet).
Gáti Béla (elektrotechnika).
Gaul Károly id. (faipar).
Gaul Károly ifj. (munkásvédelem).
Gebhardt Ferenc dr. (orvosi történelem).
Geréb József dr. (ókori történet).
Gerevich Tibor dr. (művészettörténet).
Geszti Andor dr. (bünt. jog és eljárás).
Goldziher Ignác dr. (arab nyelv és irodalom).
Gopcsa László dr. (örmény nyelv és irodalom, gyorsírás).
Gönczy Béla (helyi érdekű vasutak).
Gorka Sándor dr. (állattan).
Görög Sándor (vasútépítés).
Grecsák Károly dr. (keresk., váltó- és csődjog).
Grittner Albert (vasúti vegyészet).
Gulyás Pál dr. (francia nyelv és irodalom).
Győry István dr. (kertészet).
Győry Lóránt dr. (mezőgazd. politika).
Halász Gyula (általános földrajz).
Heil Fausztin dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Heim Pál dr. (gyermekbetegségek).
Heinrich Gusztáv dr. (német irodalom).
Hekler Antal dr. (ókori szobrászat).
Hennyey Vilmos dr. (postaügy).
Hevesi Sándor dr. (színészet).
Hollendonner Ferenc dr. (növény-anatómia).
Hornyánszky Gyula dr. (mitológia, ókori vallástörténet).
Hortobágyi Béla dr. (anatómia, fiziológia).
Horváth Cyrill dr. (magyar irodalomtörténet).
Hutyra Ferenc dr. (állatorv. járványtan).

Illés József dr. (jogtörténet).
Imling Konrád dr. (végrehajt. eljárás).
Imre Sándor dr. (pedagógia).
Ipolyi Keller Gyula (mezőgazdaság).
Jablonowsky József dr. (gazd. rovartan).
Jalsoviczky Géza (gépészet).
Jánosi Béla dr. (esztétika).
Jeckel Péter dr. (gyámügy).
Jónás Géza dr. (vasúti kereskedelem).
Jónás János † (kereskedelem, bankügy, pénzek és mértékek).
Kallós Ede dr. (mitológia).
Karácsonyi János dr. (magyar történelem).
Karkoványi Ákos dr. (gazdasági gépészet).
Kégl Sándor dr. (keleti nyelvek és irodalmak).
Kelen Béla dr. (Röntgen-sugarak és fényképészet).
Keller Arnold (vasútépítés).
Kemény Ferenc (békemozgalom).
Kenessey Kálmán (belvizi hajózás).
Kereszty István (általános zenetörténet).
Kiss Géza dr. (római jog).
Klein Gyula dr. (ipari növények).
Klemp Gusztáv (bőr- és festőipar).
Klimes Gyula (államszámvitel).
Klug Péter (gyógypedagógia).
Kmety Károly dr. (közigazgatási jog).
Kneppó Sándor dr. (pénzügyi jog).
Kormos Tivadar dr. (geológia: pleisztocén).
Körös Márton dr. (vasúti jog).
Kossalka János dr. (vasúti műszaki ügyek).
Kovách Aladár dr. (mentés, baleset).
Kovách Imre (vasúti pályafenntartás).
Kovács Zoltán (központi segédszerkesztő).
Kovácsy Béla (állattenyésztés).
Kőrösi Albin dr. (spanyol és portugál nyelv és irodalom).
Kőrösi Henrik (tanügy).
Kőrösi Sándor (olasz nyelv és irodalom).
Kunos Ignác dr. (török nyelv és irodalom).
Landgraf János (halászat).
Láner Kornél (vasúti gépészet).
Láng Nándor dr. (archeológia).
Lányi Bertalan dr. (bányajog).
Lasz Samu dr. (felfedező utazások).
Latzkó Hugó dr. (angol nyelv és irodalom).
Lehoczky Tivadar (Bereg vm. története).
Leimdörfer Joachim (ipari kémia).
Lévay Ede dr. (matematika).
Liffa Aurél dr. (ásványtan).
Litschauer Lajos (bányászat és kohászat).
Lóczy Lajos (geológia).
Lósy József dr. (antropológia).
Lovik Károly (lósport).
Löw Márton dr. (ásványtan).
Lux Ernő (pályaudvar).
Lyka Károly (magyar művészettörténet).
Magasházy Béla dr. (Borsod vm. története).
Mágócsy-Dietz Sándor dr. (növényélettan).
Mahler Ede dr. (asszириológia és egyiptologia).
Makay Dezső (közjog).
Mangold Lajos dr. (egyetemes történelem).
Manninger Vilmos dr. (sebészet).
Marek József dr. (állatorv. belorvostan).
ifj. Márffy Ede dr. (pénzügyi jog).
Margalits Ede dr. (horvát nyelv és irodalom).
Márki Sándor dr. (magyar történelem).
Marschalkó János dr. (magánjog, bírósági ügyvitel).
Marton Gyula (vasútépítkezés).
Márton Lajos dr. (ősrégészet).
Maszny ik Endre dr. (ág. ev. teológia és egyházi ügyek).
Mauritz Béla dr. (ásványtan, petrográfia).
Melles Emil (gör. kat. teológia és egyházi ügyek).
Mellinger Vilmos (vasúti vízbeszerzés).
Mendelényi László dr. (büntetőjog).
Merse Pál (léghajózás).
Miklauzics Adolf (pénzügyi jog).
Miklós Elemér dr. (francia nyelv és irodalom).
Miklós Ferenc dr. (központi szerkesztő).
Mittelmann Nándor dr. (mértékek és pénzek).
Mocskonyi Károly (vasúti forgalmi ügyek).
Moesz Gusztáv dr. (alsóbbrendű növények).
Molnár Géza dr. (zeneelmélet).
Molnár János dr. (vasúti forgalmi ügyek).
Morvay Győző dr. (bűvészet).
Nagy Géza (magyar történelem).
Nagy József (hangszerek).
Négyesy László dr. (magyar irodalomtörténet).
Nékám Lajos dr. (bőrbetegségek).
ifj. Novák Sándor (kereskedelem és bankügy).
Novák Tivadar (vasúti ismeretek).
Pálfy Mór dr. (bányászati geológia).
Panian Ernő (horvát ügyek).
Papp Károly dr. (geológiai életrajzok, paleontológia).
Patai József dr. (héber nyelv és irodalom).
Paull Aranka (ált. földrajz).
Paunz Márk dr. (orr-, torok-, gége- és fülbetegségek).
Pekár Gyula dr. (tánc).
Pekár Mihály dr. (anat. fiziológia).
Pethő Sándor dr. (magyar történelem).
Petrik Lajos (agyagipar).
Petrovics Elek dr. (közigazgatási jog).
Picker Rezső dr. (urológia).
Pinterits Károly (grafológia és könyvelés).
Plósz Béla dr. (állatorv. sebészet).
Pogány Kálmán dr. (művészettörténet).
Poór Jakab (biztosításügy).
Popovits Iván (szerb nyelv és irodalom).
Raab Alajos (kertészet).
Rácz Sándor (borászat).
Radnai Mihály (nyomdászat).
Rajnai Béla dr. (betegápolók).
Rátz István dr. (állatorv. kórbonctan).
Rázsó Imre (növénytermelés).
Rédey Miklós (közrendészet).
Rejtő Sándor (szövő- és papiripar).
Reményi Ferenc (haditengerészet).
Réthy László dr. (éremtan).
Reuter Camillo dr. (ideg- és elmebetegségek).
Rex Sándor dr. (kémia).
Ring Izsó (vasúti forgalom).
Rojcsek Sándor (betétszerk. és telekkönyv).
Róna Zsigmond dr. (meteorológia).
Rózsa Dezső (angol nyelv és irodalom).
Rubinyi Mózes dr. (magyar és ált. nyelvészet).
Sándor Aladár dr. (magánjog).
Sármezey Endre (vasúti mótorüzem).
Schafarzik Ferenc dr. (ált. geológia).
Schiffler Antal dr. (bűnügyi statisztika).
Schilberszky Károly dr. (kerti növények).
Schiller Bódog dr. (magyar és egy. jogtörténet).

Schmidt Henrik dr. (germán nyelvészet és mitológia).
Scholtz Kornél dr. (szemészet).
Schréter Zoltán dr. (geológia: paleontológia).
Sebestyén Gyula dr. (magyar történelem).
Segesváry Ferenc (mótoros kocsik).
Selényi Pál dr. (fizika).
Sidó Zoltán dr. (szociológia).
Sigmond Elek dr. (gazdasági kémia).
Simonyi Zsigmond dr. (magyar nyelvészet).
Solymossy Sándor dr. (etnológia és folklore).
Straub Sándor (elektrotechnika).
Strausz Adolf (bolgár nyelv és irodalom).
Streer Ede (vasúti fék, mótorüzem).
Sugár Károly (vadászat).
Sulyok Imre (vasúti tarifa-ügyek).
Szabó Zoltán dr. (növény-morfológia; biográfiák).
Szabolcsy Antal dr. (vasútigazgatás).
Szádeczky Lajos dr. (magyar történelem).
Szana Sándor dr. (gyermekvédelem).
Székely István dr. (bibliai tudományok).
Szerbák Elek dr. (vasúti jóléti intézmények).
Szikla Géza (vasúti műhelyek).
Sziklay János dr. (életrajzok).
Szilágyi Oszkár dr. (boszniai ügyek).
Szinnyey József dr. (belső betegségek).
Szladits Károly dr. (magánjog).
Szőts Gyula (magyar történelem).
Szterényi József (iparügy).
Sztrókay István (vasúti műhelyek).
Takács Zoltán dr. (kinai és japán művészet).
Téglás Gábor (Dácia).
Térfi Gyula dr. (jog- és államtudomány).
Thaisz Lajos (gazd. növénytan).
Thirring Gusztáv dr. (magyar földrajz és statisztika).
Timkó Imre (geológia: agrogeológia).
Tuzson János dr. (növénytani rendszertan).
Vámbéry Rusztem dr. (büntetőjog, börtönügy).
Vámossy Zoltán dr. (gyógyszerisme, méregtan).
Varsányi Emil dr. (malomipar).
Vágó József (tőzsde-ügy).
Vécsey Tamás (római jog).
Veress Endre dr. (magyar történelem).
Vész Béla (vasúti felépítmény).
Vig Albert (iparoktatás).
Vikár Béla dr. (finn nyelv és irodalom).
Vörös Sándor (gazdasági üzemtan).
Vörös Zoltán (vasúti szállítás).
Wildner Ödön dr. (szociológia).
Wodetzky József dr. (csillagászat).
Záborszky István dr. (szülészet, nőgyógyászat).
Záborszky István dr. (bírósági épületek).
Zachár Gyula dr. (magánjog).
Zelliger Vilmos dr. (róm. kat. teológia és egyházi ügyek).
Zelovich Kornél (vasúti műszaki tárgyak).
Zeremszky Hilarion (szerb nyelv és irodalom).

A III. kötet illusztrációi.

A) Képmellékletek, térképek és városi tervrajzok.

	Oldal
Belek	24
Bélférgek	30
Belgium és Luxemburg térképe	40
Bellini Giovanni: Trónoló Madonna	60
Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése	88
Benozzo Gozzoli: A paradicsom	112
Berlin: 1. Berlin tervrajza	168
2. Berlin és környékének térképe	168
Bernini Lorenzo: Szent Teréz	180
Betegápolás	228
Betegszállítás	234
Beton	248
Betűöntés	256
Bihari Sándor: A biró előtt	306
Bírói szervezet (szövegmelléklet)	336
Bírósági épületek I—IV.	336
Bizánci művészet I. és II.	364
Bogarak: 1. Európai bogarak (színnyomat)	444
Bogarak: 2. Exotikus bogarak (színnyomat)	444
Bolgárország és Kelet-Rumélia térképe	472
Bolygók: 1. Naprendszer (színnyomat)	496
2. Jupiter és Saturnus (színnyomat)	496
Borítékgépek	552
Bosznia és Hercegovina térképe	600
Botticelli Sandro: Venus születése	618
Boucher François: Az alvó pásztornő	620
Böcklin Arnold: A hullámok játéka	644
Bölények	654
Bőr: A bőr szerkezete	656
Brocky Károly: Sir Dominic Colnaghi arcképe	752
Bronz: Bronzművesség I. és II.	762
Bronzkor: Bronzkori emlékek Magyarországon	768
Brouwer Adriaen: Verekedő kártyások	772
Bruegel Péter: Parasztok tánca	780

B) Szövegképek.

Békés vármegye címere	7
Bélelt drótkerék: Kerékkoszorú keresztmetsz.	27
Belgrád tervrajza	44
Bellerophon	58
Belovár-Körös vármegye címere	66
Bélyegzőgépek: Nils A. Krag-rendszerű levélbélyegző gép	83
Benedek-rendiek: A pannonhalmi Benedek-rend címere	98
Berakó gép: Sebold berakó gépe (gyufagyárt.)	127
Berber írás	131
Bereg vármegye címere	137
Beregszász város címere	141
Bern város tervrajza	173
Beszéd fényképezése	217
Beszélő ívlámpa	219
Besztercze város tervrajza	220
Besztercze város címere	221
Beszterczebánya címere	221
Beszterczebánya város tervrajza	222
Besztercze-Naszód vármegye címere	223
Betegség: Halálokok statisztikája	234
Bethlen-család: Bethleni Bethlen-címer	240
Iktári Bethlen-címer	243
Betűnyomó tavirógépek: 1. Hughes-gép, 2. Hughes-gép felső része, 3. Hughes betűnyomó gépe, 4. és 5. Baudot betűnyomó tavirógépe	252—253
Betürendszer: Használatban levő betümagasságok összeállítása pontok szerint	255
Betüszekrény	257
Betüzuzmó (növ.)	257
Bevágás (vasút): 2 ábra	260
Béz (egyipt.)	265
Bidry (indiai ötvény)	288
Bifiláris tekercs (fiz.)	295
Bihar vármegye címere	298
Birs (növ.)	340
Bizánci művészet: 1. A ravennai San Vitale templ. alaprajza, 2. Oszlopfő a ravennai San Vitale templ.-ban, 3. A konstantinápolyi Hagia Sophia templ. alaprajza, 4. Részlet Konstantinos Monomachos koronájáról	364—366
Biztosító cső: 2 ábra	388

Oldal

Biztosító lámpa: 2 ábra ... 389
Biztosító szelep: 1. Súllyal terhelt emeltyűs biztosító szelep, 2. Rúgóval terhelt biztosító szelep ... 390
Biztosító szolgálat (katonai): 2 ábra ... 391
Bobbinet: 1. Bobbinet-kelme kifeszítve, 2. Bobbinet-kelme lazán, 3. A Bobbinet-gép vetélője, 4. A Bobbinet-gép haránt-metszete, 5. A Bobbinet-gép hosszanti metszetének részlete ... 421
Bóbita: 1—3. A bóbita formái, 4. A gyermekláncfű vacokja ... 422
Bocskay-család címere ... 429
Bolt: Középkori bolthomlokzat ... 491
Boltozat: 1—9. és 11. Boltozatformák, 10. Hálós boltozat, 12. Legyező alaku boltozat, 13. Asszír palota csatornája, 14. Etruszk kapu 491—493
Boltozó állvány: 3 ábra ... 494
Bolygók: 3 ábra ... 498—500
Bombacaceae (növ.): Az Adansonia virága 504
Borda (építészet): 1—2. Bordaszerkezet, 3. A narbonnei székesegyház bordás hálózata 542

Oldal

Borda (szövőipar): 2 ábra ... 542
Borghesei vívó ... 548
Boróka (növ.) ... 563
Borona (gazd.) 1. Zeg-zug borona, 2. Rét- vagy láncborona ... 565
Borostyán (növ.) ... 568
Borrago (növ.) ... 573
Bors: Kubéba-bors (növ.) ... 575
Bórsav: A bórsav nyerése a toscanai lagonákból ... 577
Borsó (növ.) ... 579
Borsod vármegye címere ... 580
Boszporusz térképe ... 612
Boule-munka: 2 ábra ... 627
Bouterolle ... 636
Bögölyök: 1. Juhbögöly, 2. Marhabögöly, 3. Lóbögöly ... 646—647
Bramante: A Szt. Péter templom eredeti alaprajza ... 682
Brassó vármegye címere ... 694
Brassó város tervrajza ... 698
Bréma város tervrajza ... 721
Breznóbánya címere ... 733